Migne, J.-P.

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD TEMPORA INNOCENTII III (ANNO 1216) PRO LATINIS ET CONCILII FLORENTINI (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIMA ECCLESIÆ SÆCULA,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS, AUCTA; INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS LOCUPLETATA INDICIBUS AUCTORUM SICUT ET OPERUM, ALPHABETICIS, CHRONOLOGICIS, STATISTICIS, SYNTHETICIS, ANALYTICIS, ANALOGICIS, IN QUODQUE RELIGIONIS PUNCTUM, DOGMATICUM, MORALE, LITURGICUM, CANONICUM, DISCIPLINARE, HISTORICUM, ET CUNCTA ALIA SINE ULLA EXCEPTIONE; SED PRÆSERTIM DUOBUS INDICIBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, NE UNO QUIDEM OMISSO, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM S. SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT:

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS, TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES LATINA PRIOR,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ LATINÆ A TERTULLIANO AD INNOCENTIUM III.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIÆ LATINÆ TOMUS XVI.

S. AMBROSIUS.

PARISIIS

APUD GARNIER FRATRES, EDITORES ET J.-P. MIGNE SUCCESSORES,
IN VIA DICTA: *AVENUE DU MAINE*, 189, OLIM *CHAUSSÉE DU MAINE*, 127.

1880

Ex typis societatis dictæ Societas anonyma impressionis et librariæ administrationum viarumque ferratarum. — PAULO DUPONT, Directore. — Parisiis, in via dicta Jean-Jacques-Rousseau, 41 (Cl.). 8.2.80.

TRADITIO CATHOLICA

SÆCULUM IV. ANNUS 397.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

OPERA OMNIA

EDITIO PRÆ ALIIS OMNIBUS COMPLETA, QUARUM INSTAR HABERI POTEST;

AD MANUSCRIPTOS CODICES VATICANOS, GALLICOS, BELGICOS, ETC., NECNON AD VETERES EDITIONES, MAXIME VERO AD BENEDICTINAM RECENSITA ET EMENDATA;

VARI INSUPER OPUSCULIS QUÆ VEL OMISERE VEL NE MEMORAVERE QUIDEM ERUDITI BENEDICTINI, LOCUPLETATA.

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMI SECUNDI PARS PRIOR.

PARISIIS

APUD GARNIER FRATRES, EDITORES ET J.-P. MIGNE SUCCESSORES,

IN VIA DICTA : *AVENUE DU MAINE*, 189 OLIM *CHAUSSÉE DU MAINE*, 127.

1880

TRADITIO CATHOLICA

SÆCULUM IV. ANNUS 397.

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XVI CONTINENTUR

S. AMBROSIUS MEDIOLANENSIS EPISCOPUS.

(OPERUM CONTINUATIO).

PRÆFATIO

IN HUNC SECUNDUM TOMUM.

Quidquid universim ad Operum sancti Ambrosii castigationem pertinet, speciatim vero ad illorum librorum, qui volumine primo continentur, non ita perfunctorie in Præfatione ad idem illud volumen exposuimus, ut in hac iterari sine justo lectoris fastidio posse videatur. Hoc igitur loco tantum superest, ut circa eos Tractatus quibus hic tomus constat, tam qui legitimi sunt, ac vere Ambrosiani, quam qui supposititii et adulterini, aliqua expendamus, ac de illis insuper, qui temporis injuria interierunt, quædam dicamus.

Editis in tomo superiore iis libris, qui quodam suo jure ad Scripturas divinas referuntur, in hoc cæteras Doctoris nostri commentationes exhibemus, eas nimirum quibus propriæ eximiis quibusdam Christianæ vitæ generibus virtutes atque institutiones, edocentur, et Catholica dogmata vel enucleantur rudioribus, vel ab impietate hæreticorum defenduntur. Quibus scriptionibus cum epistolas ejusdem Antistitis subjunxerimus, non secus atque Orationes ab eo in Satyri fratris, et imperatorum Valentiniani ac Theodosii funeribus habitas; ex his omnibus volumen efficitur cum ipsa varietate, ac diversarum ævi Ambrosiani sive in Ecclesia, sive imperio conversionum narratione jucundissimum, tum argumentorum queis bene multa fidei ac disciplinæ capita continentur, gravitate utilissimum. In cujus lectione illud contingit, ut utrum Ambrosii in sacris ministris ac virginibus instituendis pietatem, atque in propugnanda Christi et Spiritus sancti divinitate scientiam; an vero in exsequendis maximis rebus peritiam constantiamque magis mireris, prorsus nescias.

Cum sicut in priore tomo, ita etiam in hoc singulis operibus sua præmittatur Admonitio, qua eadem illa pro captu nostro examinavimus; superfluam rem hic ageremus, si diutius in eorumdem excussione immoraremur. Ordinem porro in iis collocandis, quoniam ætatis et chronologiæ rationem sequi minime licuit, illum tenuimus, quem et argumentorum affinitas postulare visa est, et ab editionum superiorum syntagmate minus abhorrentem judicavimus. Ne vero cuipiam negotium facesseret necessario inducta mutatio, omnium tractatuum qui hunc totum componunt, syllabum una serie et adnotata cujusque initiali pagina contextum subjecimus.

De notis nostris quæ hoc in tomo frequentiores sunt dc longiores, illud iterum admonebimus eas doctioribus scriptas non esse; quippe apud quos discipulorum nobis personam magis convenire quam præceptorum ultro fateamur. Verum cum cerneremus in argumentis longe gravissimis difficultates atque salebras minime leves subinde occurrere, gratiam aliquam a novis Theologis speravimus nos inituros, si eorum causa scabros illos locos complanaremus, quos veterani illæso vestigio calcare solent. Etiamsi autem nobis vere simus conscii pro nostra virili connisos esse, ne vel transversum unguem a catholica fide recedemerus; sicubi tamen, quæ humana infirmitas est, aliquid ei minus consonum protulerimus, illud delere non tantum lacrymis, sed etiam sanguine parati sumus. Quin hoc etiam profiteri licet, in iis ipsis opinionibus, in quibus quam quisque anteponat, sibi statuere maxime liberum est, cavisse nos sedulo ne ullis abrepti præjudiciis, usquam a recto itinere deflecteremus.

Plurima quidem codicum veterum beneficio emendavimus restituimusque in hoc volumine, sed multo plura, quæ in numerum Operum Ambrosianorum dudum irrepserant, partim omisimus, partim recejimus in Appendicem, rati scilicet iniquum fore ut gloriosum tanti Patris nomen una cum legitimis liberis subdititii atque eodem prorsus indigni sibi arrogarent. Enimvero non possumus satis mirari tot libros atque sermones sancto Doctori suppositos fuisse, qui ab ejus ingenio, stylo, sæculo penitus abhorrent, et quorum etiam nonnulli inter aliorum scriptorum Opera circumferuntur. Sed hoc admirationem nobis incutit multo majorem, quod male feriati quidam homines adeo illuserint fidei publicæ, ut aliquas commentationes, quas Ambro-

sii non esse liquido prodebat prima lectio variis locis interpolarent, quo eas pro Ambrosianis securius liceret obtrudere. Quod imposturæ genus qua parte levius sit eorum crimine, qui cusos abs se adulterinos nummos bonis admiscent, nemo dixerit.

Itaque subdititii illi fetus duplici in ordine, ut jam indicavimus, constituti sunt, omissorum scilicet et in Appendice comprehensorum. Priores ideo censuimus prætermittendos, quod alibi cum aliorum auctorum scriptis, uti dictum est, editi quærentium diligentiæ facile occurrerent, aut rursus quod per se levissimi ac nullius utilitatis, perinde editorum labore ac lectorum studio indigni essent (a). Quod vero ad eos ex quibus Appendicem composuimus, illorum quoque gemina est ratio. Etenim vel ipsos editiones superiores venditaverant tanquam Ambrosianos, et horum numerus multo major est : vel eosdem quasi subreptitios, aut saltem suppositionis admodum suspectos in extremum agmen coegerant. Ex hac autem ultima classe quosdam tractatus retinuimus : quod videlicet nec inutiles judicavimus, nec invenimus usquam alibi in lucem datos. De his porro omnibus, sicut et de quibusdam opellis in hac editione primum vulgatis nihil adjicimus ; præfixa enim singulis scriptis sua Admonitio, quidquid prædoceri lectoris interest, satis explicat.

Ut ergo ad Opera in editionem nostram e superioribus non admissa jam veniamus, quæ ex Gillotiana editione jam Romani répudiaverant, ea nos similiter abdicavimus tanquam manifesto supposititia. Tale est fragmentum *De Fide Resurrectionis,* quod Gillotius legitimo Ambrosii de eadem materia libro etsi non sine dubitatione aliqua subjunxerat. Sed nunquam illud edi curasset ; si ex epistola Hieronymiana ad Pammachium adversus errores Joannis Hierosolymitani conflatum esse deprehendisset. Tales etiam sunt meditationes ex archivis Cartusiæ Parisiensis, ut idem Gillotius testatur, depromptæ : quæ quidem omnes reperiuntur inter eas meditationes, quas apud Augustinum tomo IX Lovaniensis editionis evolvere est, sed non eodem tamen ordine. Exstant hoc ipsæ in appendice ad tomum VI novæ editionis, quibus et præmittitur Admonitio, quam consulere cuivis pronum est. Nec etiam dissimules sunt his scriptionibus, imo al Ambrosii charactere magis abhorrent breves epistolæ philosophorum, quas tanquam a Viro sancto e Græca lingua in Latinam versas post Gilbertum Cognatum edidit Gillotius. Cum his rejecere idem Romani secundam ex illis duabus epistolis de monacho energumeno, quas e codice uno Germanensi, in quo tres libros *Officiorum* proxime sequuntur, Gillotiana editio repræsentaret. Extra dubium est jure semotam illam epistolam, cum non alia sit ab epistola Gregorii Magni ad Januarium Calaritanum episcopum : sed cum altera lacinia sit avulsa e fine libri de vitiorum virtutumque conflictu, cur eadem Romana editio illam retineret, nihil erat causæ. Illo accedit, quod neutra epistola Ambrosii nomen in codice nostro inditum præfert ; unde utrisque ex eo quod subjungantur libris Officiorum, male auctorem attributum esse perspicuum est.

Jam vero, ut de iis tractatibus agamus, quos licet a Romana editione non repudiatos, a nostra tamen duximus excludendos, libri *De Vocatione gentium* ordinem ducent. Hi quidem hactenus cum Operibus Ambrosianis editi fuerunt, sed eos tamen non esse Ambrosii tam constanter conveniunt Critici, quam de vero eorumdem auctore dissentiunt. Ne porro singulas de illis opiniones hic referamus, efficiunt duorum eruditorum hominum dissertationes. Quesnellii scilicet atque Antelmi ; horum enim prior cum eos libros inter Opera sancti Leonis edidisset, rationes quibus illos huic Pontifici arbitratus est asseri posse, in medium protulit : posterior autem injuriam Prospero suo fieri existimans, ipsius jura contra Quesneliium nuper defendit. Et hoc etiam cum evenerit in *Epistola ad Demetriadem,* de eadem controversia, ubi de rejectis epistolis agendum erit, iterum dicemus.

Librum quoque *De Vitiorum Virtutumque conflictu,* quem in calce tomi V Romani ediderant, omisimus. Hunc quidem manuscriptorum alii Ambrosio nostro, alii Augustino, vel etiam Leoni attribuunt, sed pari falsitate. Optime vero omnium codex unus abbatiæ sancti Ebrulphi eum Ambrosii Autperti nomine inscriptum habet : cui Autperto in appendice tomi V Augustiniani ultimæ editionis, ubi exstat eadem illa disceptatio, argumentis nequaquam futilibus jam asserta est.

Sunt præterea in Appendice librorum Ambrosii quædam opellæ quas in hac editione

(a) Vide *Monitum editoris* ad append II.

recudere superfluum duximus : ut puta, *Expositio fidei Symboli Nicæni contra Arium et Photinum*, quæ tota e locis aliquot primi librorum sancti Ambrosii *De Fide* consarcinata est : item *Exhortatio ad pœnitentiam agendam;* quia cum fere totidem verbis in Sermone 393 inter Augustinianos reperiatur, eam Ambrosio abjudicandam esse liquido patet. His item adde tractatum *De moribus Brachmanorum*, quem a nobis omissum nemo queretur, ut pote Ambrosio plane indignum. Denique abdicatorum ordinem claudet *Sermo de Purificatione sanctæ Mariæ,* quem etsi codices non pauci Ambrosio tribuant, et e veteri manuscripto, in quo præferebat nomen Alcuini, cl. Baluzius primo Miscellaneorum suorum tomo ediderit, probabilius tamen videtur Ambrosii Autperti hunc sermonem esse. Nam, præterquam quod sub ejus vocabulo vetustissimus codex Floriacensis illum exhibet, eumdem, auctorem pulcherrimas in sanctos, et in hoc beatissimæ Virginis festum scripsisse homilias testificatur Petrus Diaconus *(De viris illustr. Cassin.* cap. 13).

Et hæc de operibus quæ aliquando inter Ambrosiana vel in eorum Appendice locum habuerunt, dicta sufficiant : quod vero ad ea quæ in voluminum sancti Doctoris editionibus nusquam leguntur, nunc ipsa expendemus. Citatur in Decreto ex Synodo Romana sub Gelasio pontifice habita *Liber Physiologus, qui ab hæreticis conscriptus est, et B. Ambrosii nomine præsignatus, apocryphus* (Distinct. 15, cap *Sancta Rom);* quem Hormisdas quoque prohibuit in Decretali : sed hic tractatus jamdiu evanuit. In bibliotheca Sanctigallensi apud Helvetios asservantur duo codices 1000 annorum, in quorum altero tractatus exstat sub hoc lemmate : *Liber sancti Ambrosii episcopi contra hæreticos,* cujus initium est : *David una lapidis ictu,* etc.; in altero autem alius tractatus ita inscriptus : *Liber sancti Ambrosii episcopi in laude sanctorum compositus;* cujus prima verba sunt : *Pertinere ad nos, dilectissimi fratres.* Utrumque autem Mabillonius noster dum Germaniæ perlustraret bibliothecas, rogatu nostro, describi curavit : sed cum priorem, quem ex Parisino quoque manuscripto descriptum habemus, et pro Ambrosiano citatum videre est in Urbinatis Milleloquio, ad examen revocassemus, invenimus patrem esse Operis cujusdam semel atque iterum in *Bibliotheca Patrum* editi, primo quidem sub hac epigraphe : *Faustini episcopi contra Arianos,* etc., rursus vero sub ista : *Gregorii Bœtici Illiberitani episcopi ad Gallam Placidiam Augustam.* Tametsi vero non defuerint qui, hac inducti inscriptione, id opusculum Gregorio tribuerent, melius tamen ab aliis Faustino ascribitur : sed hæc urgere non est hujus loci. Quod ad secundum horum tractatuum, quam et ille alienus sit ab Ambrosio, vel hinc intelligas, quod sermo quidam sit habitus ab episcopo anonymo, qui se ex Britanniis, ubi pacis concilianlæ gratia diu moratus fuerat, reducem esse aperte narrat. Illud autem eos qui hocce scriptum Doctori nostro rati sunt ascribendum, videtur decepisse, quod ejus auctor mentionem facit sanctorum Protasii atque Gervasii ; quin etiam et Ambrosium ipsum alloquitur. Sed hoc ultimum sancti Antistitis orationem non esse abunde probat.

In codicibus bibliothecæ Ambrosianæ Mediolani opellæ item aliquot habentur Doctoris nostri titulo prænotatæ, quarum nonnullas laudatus supra Mabillonius ejusque socius D. Mich. Germanus, Musea Italiæ solita rimantes diligentia, detexerunt descripseruntque. Prima illarum est, quæ inscribitur : *Confessio fidei sancti Ambrosii;* incipit autem : *Sufficiebat fides conscripta apud Nicæam.* Sed hanc e Colbertino codice P. Jac. Homey, Augustinianus theologus, edidit in *Supplemento Patrum*, jamque prius ipsam vulgaverat P. Quesnellius Operum sancti Leonis tomo II, pag. 138, ubi Faustini nomen in fronte gerit. Rationibus iis quibus Faustino idem Quesnellius eam vindicat, et inter annos 379 et 381 asserit scriptam, nihil repugnat contra vero ut eamdem Ambrosii esse existimemus, nihil suffragatur. Huic schedio iidem nostri Mabillonius atque Germanus alia duo etiam adjunxere, videlicet *Libellum fidei*, et epistolam *De Pudicitia et castitate.* Libellus acephalus est, epistola vero decurtata posteriori parte; ac præterea tam crebris lacunis utrumque intersectum, ut quamvis a charactere Ambrosii minus recederent, vix tamen essent tanti, ut in iis edendis charta et opera impenderetur. Idem etiam judicium esto de quibusdam aliis scriptionibus, quæ in eadem bibliotheca feruntur inveniri sub his titulis : *De primitiis offerendis, De melioribus litigantibus*, et *Adversus Astronomos*, quæ opuscula memoratis sodalibus nostris per augustias temporis, quo versati sunt Mediolani, expiscari minime licuit.

In Vaticana bibliotheca, præter scriptiones paucas, quas edidimus in Appendice, aliæ occur-

runt ascriptæ Ambrosio; istæ mirum, *De beato Petro et Simone Mago*, quod fragmentum est libri II *Historiæ Ecclesiasticæ* Eusebii Pamphili Latine versum. Item, *De pœnitentia Petri, De interfeetione Agag, De Fide ad beatum Hieronymum*, et *Sententia in hominem pœnitentem*. Quæ quidem Sententia reperitur etiam in manuscripto Cisterciensi sub hoc lemmate : *Tractatus sancti Ambrosii episcopi de Pœnitentia;* et in Appendice operum beati Hieronymi sic prænotatur : *Epistola sancti Hieronymi ad quemdam, qui in saeculo pœnitebat*. Reliquos vero memoratos tractatus forte apud alios auctores reperient ii, quibus otii satis suppetet : nobis autem illud sufficit, quod ex lectione apographorum quos hic habemus, Ambrosii non esse certo cognovimus.

Gallicanæ bibliothecæ quasdam similiter scriptiunculas jactant in Ambrosii operibus nunquam editas, sed Ambrosianam mentientes nuncupationem. Hujusmodi quippe sunt in Regia sermones *De Eucharistia, De Coeco nato, De Pace, De falso Amico*, et *Contra eos qui animam non confitentur esse facturam, aut eam ex traduce esse dicunt;* in Colbertina sermones *In Nativitate B. Mariae, Ad habitantes in caenobiis*, et *De Malitia carnis :* in aliquibus etiam provinciarum bibliothecis talia scripta pseudonyma reperiuntur, cujusmodi est *Epistola sancti Ambrosii ad Hilarium*. Sed cum horum omnium ac similium, eruditis qui forte in illa inciderint, vix ullum possit imponere, statimque agnoscatur suppositio; nihil hic addendum esse arbitramur.

Verumtamen silentio prætereundæ non sunt commentationes duæ, in Ambrosianarum quidem corpore nunquam, sub Ambrosii tamen titulo alibi editæ. Altera habetur apud Bollandum XIII kal. Febr. sub hac epigraphe : *S. Sebastiani Mart. Acta, auctore sancto Ambrosio episcopo*. Sed critici omnes judicii limatioris mendacem hanc esse inscriptionem nullo negotio deprehenderunt. Et sane multo minus ingenii præferunt Ambrosiani, quam Acta, vel sancto-Protasii ac Gervasii, vel sanctorum rum Vitalis atque Agricolæ : quæ tamen non immerito in Appendicem a nobis rejici, loco suo clare ostendetur. Unde mirum fit quomodo errare in hoc potuerit vir doctissimus.

Duorum autem Operum quæ indicabamus, alterum est *Historia Hegesippi de bello Judaico et excidio Hierosolymitano*. Eam historiam non tantum editiones quædam Ambrosio tribuunt, sed etiam nonnulli manuscripti. Exempli causa, quartus ex quinque libris ejusdem sic inscribitur in codice Carmelitarum Claromontanorum: *Sancti Ambrosii episcopi dispersionis Judaeorum Flavii Josephi historiographi capitulum quartum*. Huc etiam accedit Cassiodori testimonium, affirmantis ætate sua Josephi versionem exstitisse *ab aliis quidem sancto Hieronymo, ab aliis Rufino, ab aliis vero deputatam Ambrosio (De Instit. Div. Litter.* cap. 17). Atqui eam non esse Hieronymi discimus ex ipsiusmet epistola ad Lucinium Bœticum, ubi profitetur ex Historia ejusdem Josephi nihil a se esse translatum : neu autem Rufino illam addicamus, vel sola elocutio videtur prohibere; atque hoc pacto tota probabilitas ad Ambrosium redit. Quibus addi insuper possunt non paucæ locutiones auctori sive interpreti dictæ Historiæ cum Antistite nostro communes, quas diligenter abs se collectas inter se contendit Gronovius. Verum facile respondetur huic argumento comparationem istiusmodi fallacem esse ; cum ex auctoribus diversissimis loquendi formulas inter se affines hinc inde resecare et componere cuivis promptum sit. Solvi autem haud ægre potest auctoritas Cassiodori ; aut enim ille hanc historiam non indicavit, quippe quæ non septem libris constet, sed tantum quinque ; nec tam librorum Josephi sit tralatio, quam compendium, sæpe etiam aliunde petitis narrationibus interpolatum : aut si maxime hanc ipsam designavit, quotidie fieri nemo negabit, ut, incognito alicujus rei auctore vero eidem plures vulgi opinione substituantur ex æquo falsi. Credibile autem est ex eadem illa fama vulgari ab audaculo aliquo quibusdam codicibus Ambrosii nomen fuisse ascriptum ; unde postea magis hic error fuerit propagatus. Certe quidem in hoc opere nihil inest Ambrosiani, neque styli, neque judicii. Sed nec facile a nobis quisquam extorquebit, ut a rebus seriis credamus Ambrosio tantum vacasse, quantum necesse erat scribendis non modo his quinque libris, sed etiam aliis quatuor quos ex totidem Regum abs se compositos auctor memorat. De vocabulo autem *Hegesippi* ita sentimus, id factum esse παρὰ τοῦ Ἰωσήπου, at librarios, loco Josepi sive Iosipi, sub quo latere auctor voluit, corrupte Hegesippum seu Egesippum supposuisse.

Verum ut huic parti modum ponamus, optandum esset ut pro tot libellis Ambrosii nomine perperam inscriptis omnes legitimos illius fetus majori fide et sedulitate antiquitas nobis ser-

vasset ac transmisisset. Eorum porro quos desideramus, in capite collocanda sunt *Commentaria in Isaiam prophetam*, e quibus non solum plurimos locos apud Augustinum legere licet, citatos adversus hæresim Pelagianam; sed quorum etiam mentionem facit ipsemet Ambrosius *in Expositione secundum Lucam* (lib. II, num. 56).

Excidit quoque aliud eximium opus Ambrosii nostri similiter ab Augustino magna cum laude commemoratum; de illo quippe ad Paulinum Nolanum scribens, ita loquitur: *Libros beatissimi papæ Ambrosii credo habere sanctitatem tuam; eos autem desidero, quos adversus nonnullos imperitissimos et superbissimos, qui de Platonis libris Dominum profecisse contendunt, diligentissime et copiosissime scripsit* (epist. 31 *novæ edit.*). Hoc ipsum opus alio atque alio modo variis locis idem allegat; interdum enim illud nominat, *De Sacramentis, sive Philosophia:* interdum, *De Sacramento Regenerationis, sive Philosophia:* nonnunquam etiam simpliciter, *De regeneratione*: alicubi demum, *de Philosophia adversus Platonem.* Dolemus sane hanc pulcherrimam disceptationem interisse; nobis tamen solatii non minimum est, quod restant adhuc opera bene multa, in quibus temerarios illos, omni nata occasione, confutare ac contundere nunquam omittit, ut suis locis declaravimus.

Haud satis assequimur quo sensu intelligi debeat Ambrosianum illud: *De Eliæ gestis plurima jam frequenti diversorum librorum sermone digessimus (De Elia et Jejun.* cap. 3, n. 5) Siquidem enim nihil aliud Vir sanctus his significat, nisi frequentem in libris suis gestorum Eliæ fieri mentionem, vix quidquam erit quod in hac parte videatur amissum: sin vero id argumentum ex professo pluribus libris abs se tractatum illis testatur, ante multa sæcula eosdem illos intercidisse dicamus necesse est.

Non eadem est dubitandi ratio num perierit ille tractatus, quem Pansophi pueri a mortuis a se suscitati causa scripserat, quemadmodum narrat Paulinus diaconus in illa verba: *Ad quem etiam infantulum,* inquit, *libellum conscripsit, ut quod ætatis infantia scire non poterat, legendo cognosceret (In Ambr. Vita,* n. 28). Sed hunc libellum a longo tempore nusquam reperiri comperta res est.

Idem ille fidelissimus Ambrosii diaconus memoriæ tradidit ab illo compositam et ad Fritigil, quæ Marcomannorum regina erat, destinatam fidei catholicæ institutionem, de qua sic ait: *Ad quam*, nempe Fritigil, *ille epistolam fecit præclaram im modum Catechismi (Ibid.* num. 26.) At gemmulam istam prorsus evanuisse nulli dubitamus; quod enim nonnulli fragmentum quoddam a Theodoreto Græce citatum (Polym. dial. 2), nec non a nobis infra referendum, ex eadem epistola desumptum volunt plane divinant.

Quamvis autem ipsemet Ambrosius epistolas suas videatur redegisse in librum, extra controversiam tamen est ab eo corpore quod nunc superest (Epist. 48, num. 7), plurimas abesse, gravissimasque illas, uti ex personis ad quas scriptæ fuerant, colligi datur. Nihilominus tamen epistolam illam ad Irenæum, in qua perdicis clamantis habetur mentio, quamque injuria temporis interceptam esse quidam autumant, nos incolumem existimamus. Quid vero doctis illis viris fraudi fuerit, melius alibi aperietur.

Veri quoque simillimum est a sancto Doctore opera quædam quæ perierint, in Apollinarii sectam fuisse lucubrata; quando Paternus Braccarensis episcopus, qui eidem hæresi nomen dederat, ad veram fidem lectione librorum adversus Apollinaristas ab Ambrosio editorum conversus legitur.

Multorum opinio est de sermone aliquo deperdito intelligenda esse Cassiodori verba quæ sic habent: *Sanctus Ambrosius Mediolanensis episcopus sermonem fecit de judicio Salomonis* (libri *De Instit. Div. Lit.* cap. 2). Verumtamen nihil aliud istic designari credimus, quam libri *De Virginitate*, qui hactenus cum libro tertio *De Virginibus* una serie connectebatur, ipsum exordium, cujus prima verba illa sunt: *Nobile apud veteres Salomonis illud fertur fuisse judicium*, etc. Quod quidem exordium ostensuri sumus non multum habere affinitatis cum reliquo libro, et homiliam aliquam forsitan esse quæ cum eodem opere compacta fuerit a librariis.

Idem ille Cassiodorus, ubi de libro Sapientiæ agit, in hunc modum loquitur: *De quo et Pater Augustinus et sanctus Ambrosius homiliarum nomine nonnulla dixerunt* (*Ibid.* cap. 5). Si vere has homilias vidit Senator, easque titulus non mendax addicebat sancto Ambrosio, dicendum erit ad nostram ætatem illas non venisse. Etenim præter eos sermones, ex quibus multos sancti

Doctoris libros constare sæpius docuimus, nullos alios jam superesse congruo loco a nobis probabitur.

Denique apud eumdem Cassiodorum ista leguntur : *Dicitur*, inquit, *etiam et sanctus Ambrosius prophetarum Commentaria eloquii soliti dulcedine confecisse, quæ nullatenus potui reperire, quæ vobis magno studio quærenda derelinquo* (*Ibid.* cap. 3). Non satis clarum est quo de Commentario hæc debeant accipi, nisi forte de Commentariis in Isaiam. Cæterum cum verbum *dicitur* nihil affirmet, ipseque Cassiodorus jam memoratus in quærendis veterum libris diligentiam omnem adhibere solitus fuerit, hinc conjicias communi fama eum esse deceptum, aut illa scripta jam ejus ætate de medio sublata.

Sunt qui existiment Proverbia quoque ab Ambrosio exposita fuisse, inque illum sensum accipiant prima ista libri *De Mysteriis* verba : *De moralibus quotidianum sermonem habuimus, cum vel patriarcharum gesta vel Proverbiorum legeretur præcepta.* Et sane beatum Antistitem edisserendis patriarcharum Abrahæ, Isacii, et aliorum historiis per id tempus incubuisse exploratum est. Quod si pariter in illustrando Proverbiorum libro similem operam collocaverit, commentationem illam desiderari fatendum erit. Sed cum eo loci nonnisi de sermonibus quos quotidie ad populum habebat, loquatur Ambrosius : nihil prohibet quin, confectis libris e concionibus in patriarchas, in earum forma quæ de Proverbiis erant nihil mutarit : eædem vero ut soluta atque dispersa folia solent, deperditæ sint ; aut forte etiam ne unquam quidem scriptis mandatæ, quod aliis quoque ejusdem Ambrosii sermonibus evenisse certissimum est.

Dicunt insuper ipsum testari de conjugio B. Virginis cum S. Joseph se copiose disseruisse ; unde conjiciunt de hoc argumento librum aliquem, qui jam non exstet, a sancto Viro esse conscriptum. Attamen, cum sæpius hac ipsa de re illum egisse comperiamus, puta in Expositione Evangelii Lucæ semel ac iterum (lib. II, num. 1 et seq., et lib. X, num. 133), in libro *De Instit. Virg.* totidem locis (cap. 6 et 7), et in hymno tertio (strophe 5), licet brevius ; ut de libro perdito Ambrosianum locum accipiamus, necessum non est : idque maxime cum in Isaiæ commentariis aliisque operibus quæ vere exciderunt, denuo tractari ab ipso potuerit eadem materia.

Hic etiam locus quem ita legimus apud Ambrosium : *Erga ille Samson, ut compendium faciamus historiæ; suo enim tempori totius lectionis digestio reservanda (Prolog. in lib. De Spir. S.* n. 12) : quibusdam in animum induxit Doctorem nostrum de Samsonis gestis commentationem abs se edendam esse pollicitum : et quamvis eamdem historiam in epistola *ad Vigilium* (epist. 19) pertexuerit, suam tamen fidem non liberasse ; nam præterquam quod ejusdem historiæ explicatio ibi nulla est, promissum esse aiunt scriptum publicum, epistolam vero privatam. Verum, ut omittamus Ambrosio ignotum non fuisse epistolas suas haud infrequenter publicas fieri, quis non videat nihil certi ac definiti Ambrosianis promitti verbis ; nec tractatum potius, quam sermonem aliquem illic signari. Cui accedit sæpe sæpius usu venire, ut similis promissi auctorem suum aliis curis distractum et occupatum capiat oblivio.

Leontius Byzantinus Ambrosianum testimonium citat, *ex libro,* inquit (lib. II *Cont. Nest. et Eutych.), contra Apollinarium,* quod in illis operibus, quæ nunc Ambrosii nomine circumferuntur, negatur inveniri. Sed non est cur magnopere confidamus hujus auctoris in citando diligentiæ, quippe qui libro I *Contra Nestorium et Eutycheten* duos locos proferat sub eodem lemmate, quos tamen in libro *De Incarn. Dom. Sacram.*, sed non iisdem omnino verbis reperire est. Quid ergo si tertium hunc locum, quem sequenti libro citatum legimus, tanquam ex eodem fonte petitum, quo duo illi, etiam ex libro *De Incarnatione* ductum credamus, licet non servatis iisdem verbis ?

Non desunt tandem qui ex splendido Augustini loco (lib. II *Solil.* cap. 14), quem quia paulo productior est, non referemus, Ambrosium nostrum peculiare opus *De Immortalitate animæ* edidisse contendant. Atqui tamen ut Augustini verba plenum ac integrum sensum habeant, sufficere videtur, quod Ambrosius in variis libris de eadem immortalitate disputaverit. Si quis vero defenderit pertinacius illic tractatum ex proposito super ea re elucubratum significari, ea quidem lege non repugnamus, dum epistolæ *ad Horontianum* (epist. 34 et seq.) a Doctore nostro circa eamdem materiem scriptæ intelligantur.

IN TRES LIBROS DE OFFICIIS

ADMONITIO.

Cum honorabilem inter cæteros fideles in Dominico grege locum obtineant sacri ministri, non potuit Ambrosius omnibus parochiæ sibi creditæ ordinibus instituendis nunquam non intentus, egregiæ illius portionis mores iis præceptis destitutos relinquere, quibus et ipsa pervenire ad congruam suo muneri sanctimoniam valeret, et virtutum exemplo in eadem via plebi præire. Hinc origo horum librorum ; nam cum prius voce clericos suos informare ad pietatem sedulo studuisset, postea ne datæ præceptiones ex eorum animis paulatim effluerent, easdem in operis legitimi corpus redactas ipsis quasi manu ac sinu semper ferendas tradere constituit. Jure igitur eidem Operi titulum fecit *De Officio Ministrorum*, quem nos ex manuscriptis fere omnibus ac notæ melioris restituimus.

In primo libro (cap. 1), statim causis illis quibus ad scribendum inductus esset, non sine ingenua sui demissione propositis, ostendit (cap. 2 et seq.) silentium optimum esse loquendi magistrum, et maxime in ira retinendum : cjus vero leges Prophetam regem ante Pythagoram et multo præstantius nobis dedisse (cap. 10, num. 31.) Tum propositum suum aggressus, unde oriatur vox *Officium* (cap. 8 et 9), quæ sit ejus significatio, et quot in partes distribuatur (cap. 11), scite explicat : admonet autem ante omnia Christiano viro cavendum esse ne, philosophorum more, honestum aut utile ex vita præsenti metiendum putet, sed ex futura. Officium medium in præceptorum, perfectum vero in consiliorum evangelicorum observatione positum dicit, idque philosophis sterili tantum speculatione fuisse cognitum. Deinde (cap. 12 et seq.) confutatis quibusdam erroribus, ad singula Officiorum genera accedit. In adolescentibus præcipue commendat (cap. 17 et seq). illum pudorem, qui non modo exteriorem habitum regit, et in motu, incessu, sermone, et victu elucet ; verum etiam internas componit facultates, Dei scilicet timore, veneratione parentum, et perturbationum animi moderatione. Et hæc quidem declarat potissimum requiri in clericis ; quippe quos omni ex parte tam recte constitutos esse oporteat, ut, nullam invidis calumniandi ansam præbentes, exemplo bonæ conversationis cunctis præluceant. Postea (cap. 25 et seq.). de virtutibus, quas cardinales vocant, instituta disceptatione, eas astruit fontes esse totius *honesti* atque *decori*, quod hujus libri argumentum est. Quamvis autem illis virtutes separari ab invicem non posse fateatur, de singulis tamen sejunctim agit ; et primo loco post prudentiæ definitionem (cap. 27), sapientes paganos demonstrat incidisse in ea vitia quæ cum ipsa pugnare non ignorabant. Eadem ratione tractat de justitia (cap. 28 et seq.), cujus diversas partes examinat, maxime vero liberalitatem ac benevolentiam. De fortitudine autem verba faciens (cap. 35 et seq.), eam in duobus consistere docet, *in rerum externarum despicientia*, et in eo, ut quis *res magnas, arduas, plenasque labrorum et periculorum* suscipiat atque exsequatur. Qua occasione editos in veteri fœdere viros (cap. 40 et seq.), a quibus bellica gloria profani heroes superentur, exemplis probat : sed Christianam fortitudinem asserit in terrenarum rerum despicientia, injuriarum calamitatumque tolerantia, et perpessione sævissimorum pro Christi fide suppliciorum esse positam. Postremo de temperantia dicere adorsus (cap. 43 et seq.), omnia ejus membra explicat, quorum illa præcipua sunt, *tranquilitas animi, studium mansuetudinis, honesti cura, decori consideratio:* quibus adjicitur illud placitum, minori honestati majorem semper esse præponendam.

Ab ipso limine secundi libri eamdem honestatem felicitati ortum præbere ubi demonstravit (lib. II, c. 1), philosophorum ac Ciceronis circa hujus vitæ supremum bonum errores refellit (cap. 2 et seq.), *in cognitione divinitatis, et fructu bonæ operationis* illud situm esse patefaciens. Cum vero ad idem honestum per bonum utile perveniatur, de hoc disputat in toto libro ; cumque hoc ipsum et consistat in pietate, et ab honesto sit indivisum (cap. 6 et seq.); comparari non posse docet, nisi earum virtutum beneficio, quæ claram apud homines existimationem charitatemque nobis acquirunt. Porro triplicem hominum conciliandorum rationem tradit (cap. 8 et seq.), ut quis scilicet eorum amorem beneficentia, fidem justitia et prudentia, nec non insignibus ac præstantibus factis sibi devinciat. Hæc omnia illustrat appositissimis exemplis, et maximam partem ex divina auctoritate sumptis ; sed nihil magis pium excogitari potest, quam illa præcepta, quibus ad opera misericordiæ (cap. 15 et seq.) et officia omnia quæ ad mutuam hominum inter se societatem pertinent, informat, simulque vitia proscribit.

In tertio libro bonum honestum cum utili comparat sanctus Præsul, sed nos admonere (lib. III, cap. 2) nequaquam negligit, hæc duo bonorum genera in justis viris insolubili nodo conjuncta esse ; atque

adeo collationem hanc non institui, nisi ex vulgi opinione hæc ipsa sejungentis. Hoc enin generale placitum constituit, ut bonus vir *nihil alteri detrahendum putet, nec alterius incommodo suum lucrum augeri velit* (Ibid., num. 13). Quod cum naturalibus humanisque legibus, tum divinis ex utroque Testamento petitis probat (cap. 3 et seq.); iis vero quæ contra isthæc sibi objicit, illam adhibet solutionem, Christianis viris ab exemplo Christi, qui alienæ utilitati suam nunquam anteposuit, non discedendum. Inde colligit in omni actu atque contractu, semper et in quocunque casu honestum utili præferri oportere (cap. 5 et seq.); etiam si maxime constaret fraudem nostram Deo perinde atque hominibus fore ignotam. Addit hanc legem ab ipso Deo sancitam esse, atque adeo ad veteres fabulas non recurrendum, ut astruatur res certissima ; Christianam enim religionem hujus exempla (cap. 9 et seq.) in magnis illis viris suppeditasse, qui ea vere exsecuti sunt, quæ habebantur pro miraculis apud paganos. Ad postremum maxima quæque Romanorum exempla sacris heroibus omni ex parte inferiora esse ostendit (cap. 15 et seq.).

Non diffitemur Ambrosium sequendam sibi proposuisse Ciceronis in Officiis suis œconomiam, sed Ciceronem ipsum libros Panætii et Hecatonis multo addictius imitatum esse audacter affirmamus. Manifesto enim significat sanctus Antistes non alio consilio sese Oratoris imitationi operam dedisse, nisi ut in eo, qui præ cæteris honestatis exactæ leges profitebatur, falsa præcepta paganæ ethices fortius confutaret ; ac simul etiam palam faceret, quanto intervallo christianæ institutiones quidquid unquam inter gentiles perfectius fuit, antecederent. Passim explodit inanem illam eloquentiæ affectationem, quam idem Cicero nusquam non ostentat. Subinde vero in hoc incumbit, ut quidquid præstantius in morum disciplina tradiderunt philosophi, ex nostris auctoribus totum illud desumptum esse clare demonstret. Imprimis autem ejusdem Tullii fastum evertit, ejusque scita de ultione atque ambitione funditus tollit. Sed illud caput longe gravissimum, a Cicerone tamen vix delibatum, summa contentione firmare studet, præcipua nempe officia nostra Deum spectare, et omnia nostra facta dictave ad ejus gloriam esse referenda: illud quoque alterum, de quo ne per somnium quidem Orator, vitam præsentem viam esse ad immortalem, bonisque operibus illuc perveniri, obnixe probat. Ad hæc præcipit a terrenis bonis animum abstrahendnm, coercendam severiori castigatione corporis lasciviam, condonandas inimicis offensiones et injurias, majora beneficia illis præstanda, qui nos atrocius et injustius divexavere.

Verum ut curiosus lector facilius cognoscat quibus in rebus cum Cicerone consentiat, aut ab eo discrepet Ambrosius noster, locos omnes tum Officiorum, tum aliorum operum ejusdem auctoris, quos sanctus Præsul visus est respicere, in inferiori margine exhibuimus. Qua ratione statim innotescet Ambrosium a M. Tullio ibi desciscere, ubicunque utriusque affinitas non subnotatur. Hinc etiam fiet compertum quanto judicio eosdem libros utilissimis præceptis refertos esse dixerit Augustinus (epist. 82, *ad Hieron.*, num. 21), quamque merito ipsos hactenus universi in pretio habuerint, quemadmodum ex manuscriptis omnium ætatum, quos reperias in bibliothecis, intelligitur.

Quapropter quis ferre possit Christianum auctorem de hisce libris ausum discere : *Scripsit de officiis etiam D. Ambrosius, credo, ut pueris inculcaret religionem. Verum ego religionem ex Scripturis divinis censeo hauriendam esse, de civilibus moribus malim audire Ciceronem.* Quæ sententia utrum Ambrosio an sacris paginis graviorem inurat injuriam, definitu non facile est. Etenim cum hi *mores civiles*, non alii sint quam humani actus ex prudentia aliisque virtutibus cardinalibus instituendi, nonne immanis contumelia est profanam ethicen præponere illis præceptis quæ super hac re prophetis afflavit sanctus Spiritus, aut Christus ipse ore proprio apostolis dictavit suis ? Non jam ergo mirum, si libros istos, in quibus moralem Christi disciplinam sanctus hic Doctor interpretatur insuper habeat heterodoxus ; talibus enim Patrum contemptus familiaris est. Cæterum ansam dubitandi an eosdem libros unquam legerit, ipse supeditat, cum de his scribit: *Credo ut pueris inculcaret religionem;* non enim pueris, sed Ecclesiæ ministris omnium ætatum destinatos esse ipsemet Ambrosius non paucis locis, et operis inscriptio in codicibus longe plurimis, ut jam dictum est, testificatur. Verumtamen licet Auctori erudiendi clericos consilium fuerit, nihilominus cuilibet conditioni hoc idem opus utile esse inficietur nemo; nam cum clerici ad superiores quibus obtemperant, et inferiores quos ipsi regunt, ordinem habeant; inde factum est, ut præcepta illic permulta contineantur, communi omnibus fructu referta.

Hæc eadem utilitas in causa fuit cur iidem libri non solum toties exarati sint, verum etiam a multis in compendii aut excerptorum formam redacti. Excerpta ex illis extant in uno manuscripto Lyrensis monasterii; compendium autem in uno codice Ecclesiæ Carnutensis, connexionibus ac transitionibus apte concinnatum, cujus apographum D. le Feron ejusdem insignis Ecclesiæ canonicus et sorbonicus doctor cura sua descriptum ad nos transmisit. Non imus inficias, quin prodierit ab antiqua manu istud exemplar, sed alia multa eodem illo antiquiora nobis suppetunt. Namque ut Benignianum annorum 800, Vaticana tria, Laudunense, Crespeiense, ac Bigotianum annorum circiter 700, prætermittamus, solum Colbertinum, alias Thuaneum ante 1000 annos haud dubie confectum, quatuor ut minimum sæculis superat Carnutense. Cum porro in omnibus illis codicibus Officia nostra in tres libros distribuantur, id evidenti argumento est Carnutense nihil aliud esse nisi epitomen: in quam quidem contrahi opus illud haud ægre potuit, unde exempla et excursiones absque sensus damno licet eximere.

Quod ad ætatem ipsius operis, volunt nonnulli Ambrosium nostrum ipso episcopatus sui exordio ad illud scribendum manum admovisse. Videtur quidem Baronius huic sententiæ patrocinari, cum ad annum 377 de eodem ita loquitur : *Tres illos libros egregios scribere postea est aggressus, cum aliquandiu populum docuisset.* Verum si fuisset in hac opinione magnus cardinalis, secum ipse non consensisset ; quippe qui annos prædictum illum 377 non modico intervallo secutos ipse adjudicat factis quibusdam, quorum in hoc opere mentio exstat. Exempli gratia, quod Ambrosius de vasis Ecclesiæ in captivorum redemptionem a se venditis ibi memorat (lib. II, cap. 15 et 28.) idem Baronius refert ad bellum tyranni Maximi anno 387 gestum; tametsi nobis probabilius hoc pertineat ad eam barbarorum inundationem, qui anno 379 post Valentis mortem, direptis Thracia atque Illyria, usque in Italiam, unde inumeros captivos abduxere, vastando pervenerunt. Eamdem circa hos libros opinionem et hoc refellit, quod in iisdem satis perspicue librum suum *De Noe et Arca*, anno 379, ut ostensum est, in lucem emissum, consuli jubet. Eo accedit quod frequentius illic repetit ad eos clericos, quibus ipse manus imposuerat, verba se facere; unde cognoscitur clerum ei jam tunc fuisse satis numerosum, proindeque per annos aliquot initiatum. Deinde persecutionem Justinæ annos etiam aliquammultos bacchatam significat, ubi se propter viduarum deposita *multos regalos impetus* perpessum dicit (*Ibid.* cap. 29, num. 150). Non aliam quoque persecutionem, nisi Justinæ anni circiter 386 spectare videtur narratio de duobus clericis *Arianæ infestationis* (lib. I, cap. 18, num, 72) tempore a fide lapsis. Queritur præterea sanctus Antistes per insolitam annonæ penuriam Roma exactos esse omnes exteros : hanc autem famen anno 383 contigisse Baronius auctor est. Alii tamen semel et iterum inopia frumenti laborasse Romanos volunt, primo nimirum sub extremam vitam Damasi pontificis, qui ab Ambrosio *senex sanctissimus* appellatur (lib. III, cap. 7); secundo post ejusdem obitum, qui anno 384 ponitur : Baronium autem de sola priori fame locutum esse, cum utramque indicaveri Ambrosius noster. Quod etiam dicitur de Ticinensis viduæ deposito nulli alii aptius accommodari posse videtur (lib. II, cap. 29, num. 150), quam legi cuidam a Valentiniano juniore in urbe Papia XV Kal. Mart. datæ; ex loco enim, ubi lata est, colligitur, imperatorem cum per eam urbem iter haberet, a Justina matre catholicis episcopis nunquam non infesta, inductum esse, ut tantum molestiæ Ticinensi præsuli creare niteretur.

Isthæc omnia eo mentem nobis impellunt, ut hosce libros nonnisi post Justinæ infestationes, et Maximi tyranni bellum ac brevissimo spatio secutam ipsius cædem credamus factos, id est circiter annum 391, quo tempore pacatiorem Ecclesiæ suæ statum expertus, ea præcepta in legitimi Operis corpus digesta, clericis suis assidua manu volvenda tradere constituit, quibus eosdem e sacro pulpito primis ipsis annis episcopatus sui informaverat. Nullus enim est dubitandi locus quin sermonibus publice habitis maximam partem constent hi libri; quandoquidem in eorum primo Scripturæ loci edisseruntur, quos in synaxi lectos fuisse ipse memorat : quosque iterum illic tractare forsan voluit, quod cum jam odim motos eis vidisset auditorum animos, hinc quoque eumdem peraret fructum, si ab his ipsis non sine attentione perlegerentur.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE OFFICIIS (1) MINISTRORUM

LIBRI TRES (2)

LIBER PRIMUS

1 CAPUT PRIMUM. A

Episcopi proprium munus, docere : sibi autem discendum esse, ut doceat : imo etiam docendum quod non didicerit, aut saltem et discendum simul et docendum.

1. Non arrogans videri arbitor si inter filios suscipiam affectum docendi; cum ipse humilitatis magister dixerit: *Venite, filii, audite me: timorem Domini docebo vos* (*Psal.* XXXIII, 12), In quo licet et humilitatem verecundiæ ejus spectare et gratiam. Dicendo enim, *timorem* (3) *Domini*, qui 2 communis videtur sunt.

(1) Vox *ministrorum* deerat in superioribus edit. ac recentioribus aliquot mss.; nos vero eam ex optimis quibusque ac frequentissimis reposuimus. Qua de re vide quæ supra in admonitione dicta

(2) Scripti circ. an. 391.

(3) Mss. aliquot *docendo enim timorem*, etc. Plures autem ac potiores, necnon edit, omnes, ut

esse omnibus, expressit insigne verecundiæ. Et tamen cum ipse timor initium sapientiæ sit, et effector beatudinis (4) (quoniam timentes Deum beati sunt), præceptorem se sapientiæ edocendæ, et demonstratorem beatitudinis adipiscendæ, evidenter (5) significavit.

2. Et nos ergo ad imitandam verecundiam seduli, ad conferendam gratiam non usurpatores, quæ illi Spiritus (6) infudit sapientiæ, ea per illum nobis manifestata, et visu comperta (7) atque exemplo, vobis quasi liberis tradimus; cum jam effugere non possimus officium docendi, quod nobis refugientibus imposuit sacerdotii necessitudo : *Dedit enim Deus quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores et doctores* (*Ephes.* IV, 11).

3. Non igitur mihi apostolorum (8) gloriam vindico. **3** Quis enim hoc, nisi quos ipse Filius elegit Dei? Non prophetarum gratiam, non virtutem evangelistarum, non pastorum circumspectionem, sed tantummodo intentionem et diligentiam circa Scripturas divinas opto assequi, quam ultimam posuit Apostolus inter officia sanctorum, et hanc ipsam ut docendi studio possim discere. Unus enim verus magister est, qui solus non didicit quod omnes doceret (9) : homines autem discunt prius quod doceant, et ab illo accipiunt quod aliis tradant.

4. Quod ne ipsum quidem mihi accidit. Ego enim raptus de tribunalibus atque administrationis infulis (10) ad sacerdotium, docere vos cœpi, quod ipses non didici. Itaque factum est ut prius docere inciperem, quam discere; Discendum igitur mihi simul et docendum est; quoniam non vacavit ante discere (11).

CAPUT. II.

Multiplex loquendo incurri periculum, cujus remedium Scriptura in silentio demonstrat esse positum.

5. Quid autem præ cæteris debemus discere, quam tacere, ut possimus loqui, ne prius me vox condemnet mea, quam absolvat aliena; scriptum est enim : *Ex verbis tuis condemnaberis* (*Matth.* XII, 37). Quid opus est igitur ut properes periculum suscipere condemnationis, loquendo, cum tacendo possis esse tutior? Quamplures vidi loquendo peccatum incidisse, vix quemquam tacendo; ideoque tacere nosse quam loqui difficilius est. Scio loqui plerosque, cum tacere nesciant. Rarum est tacere quemquam, cum sibi loqui nihil prosit. Sapiens est ergo qui novit tacere. Denique Sapientia Dei dixit, *Dominus dedit mihi linguam eruditionis, quando oporteat sermonem dicere* (*Isa*, L, 4. Merito ergo sapiens qui a Domino accipit, quo tempore sibi loquendum sit. Unde bene ait Scriptura; *Homo sapiens tacebit usque ad tempus*(*Eccli.* XX, 7).

6. Ideo sancti Domini, qui scirent quia vox hominis plerumque peccati annuntiatio est (12), et initium erroris humani, sermo est hominis, amabant tacere. Denique sanctus Domini ait : *Dixi custodiam vias meas, ut non delinquam in linguo mea* (*Psal.* XXXVIII, 2). Sciebat enim et legerat divinæ esse protectionis, ut homo a linguæ suæ flagello absconderetur, et a conscientiæ suæ testimonio (*Job* V, 21). Verberamur enim tacito cogitationis nostræ opprobrio et judicio conscientiæ; verberamur etiam vocis nostræ verbere, cum loquimur ea quorum sono cæditur animus noster, et mens consauciatur. Quis autem est qui mundum cor a peccatorum habeat colluvione, aut non de-

in textu. Rursus ubi vet. edit. cum mss, nonnullis, *insigne documentum verecundiæ;* melius Rom cum longe maxima parte mss., *insigne verecundiæ,* hoc est, signum et quasi vexillum verecundiæ.

(4) Vat. cod. unus, *et effectæ beatitudinis.*

(5) Ita edit. ant. et scripti cod. magno numero : Rom, vero et plures ex eisdem aut, in margine, *pudenter significavit* : edit. ultimæ Paris. ac mss. non pauci, *prudenter;* unus etiam, *potenter significavit.*

(6) Mss. aliquot, *quæ ille Spiritus.*

(7) Era. et seq. edit. cum tribus aut quatuor mss., *usu comperta :* melius Amerb. cum mss., ut minimum, viginti quinque, *visu comperta.* Quomodo enim sibi *usu*, id est, experientia, *comperta* diceret, eo loci quo se adeo in scientia ecclesiastica tironem profitetur? sed *visu*, id est legendo, *comperta* indicat videlicet exempla virtutum quæ consignata in Scripturis animadvertit, se traditurum. Sed præterea non obscure significat vix aliud quidpiam esse quod arctius sanctiusve astringat episcopos, quam docendi munus, Verum quidem est jam inde a primis Ecclesiæ sæculis hanc provinciam a quibusdam præsulibus demandatam fuisse presbyteris, inter quos illud officium Augustinus et Chrysostomus tanta cum ecclesiæ utilitate obierunt, quanta cum ejusdem pernicie infamis Arius : attamen S. Ambrosius has episcopatus sui partes ipse per se nunquam non implevit, qui non solum clericos, sed etiam populum suum erudiebat, publice singulis dominicis verba faciens; ut *Confess.* lib. VI, cap. 3, testatum reliquit Augustinus, et nos superiore tomo, admonit. in exposit. Evang. sec. Lucam observavimus.

(8) Nonnuli mss. et Gill. in margine, *vigilantiam apostolorum.*

(9) Non pauci mss., *quod homines doceret.*

(10) Infula erat capitis ornamentum e laneo filo, quod non solum magistratibus conveniebat, sed etiam supplicibus oratoribus, sacerdotibus, imo vero et victimis ipsis. Quod porro Ambrosius raptum se a tribunalibus ad sacerdotium dicit, id fusius explicat Paulinus in ejus Vita; unde eamdem rem alii postea mutuati sunt.

(11) Omnes edit. pos verbum *discere*, sic prosequntur, *Et quantumlibet quisque profecerit, nemo est qui doceri non egeat, dum vivit.* Sed cum isthæc omnio in mss. desiderentur, si Laudinum unum excipias, at vix edit. ipsis antiquiorem, nec paucis interpolatum hujuscemodi laciniis; manifestum est non aliud nisi marginalem aliquam notam esse, quæ incogitanter in textum inducta est.

(12) Vet. edit. cum mss., aliquot, *peccati annuntia est*, eadem edit. in margine, ac Rom. in textu cum mss. uno vel altero, *peccato adjuncta est*, alii codd. frequentissimi nobiscum faciunt.

linquat in lingua sua ? Et ideo quia neminem videbat sanctum (13) os servare posse ab immunditia sermonis, ipse sibi silentio legem imposuit innocentiæ ; 4 ut tacendo culpam declinaret, quam vix effugere posset loquendo.

7. Audiamus ergo cautionis magistrum : *Dixi custodiam vias meas,* hoc est (14), dixi mihi, tacito cogitationis præcepto indixi mihi, ut custodirem vias meas. Aliæ sunt viæ quas debemus sequi, aliæ quas custodire : sequi vias Domini, custodire nostras ; ne in culpam dirigant. Potes autem custodire, si non cito loquaris, Lex dicit, *Audi, Israel, Dominum Deum tuum* (*Deut.* VI. 3). Non dixit, loquere, sed audi. Ideo Eva lapsa est, quia locuta est viro, quod non audierat a Domino Deo suo. Prima vox Dei dicit tibi, *Audi*. Si audias (15), custodis vias tuas ; et si lapsus es, cito corrigis. *In quo* enim *corrigit junior vitam suam, nisi in custodiendo verba Domini* (*Psal.* CXVIII, 9)*?* Tace ergo prius, et audi, ut non delinquas in lingua tua.

8. Grave malum ut aliquis ore suo condemnetur. Etenim si pro otioso verbo reddet unusquisque rationem (*Matth.* XII, 36), quanto magis pro verbo impuritatis et turpitudinis ! Graviora enim sunt verba præcipitationis quam otiosa. Ergo, si pro otioso verbo ratio poscitur, quanto magis pro sermone impietatis pœna exsolvitur !

CAPUT III.

Non perpetuum nec otiosum esse debere silentium: et quo pacto custodia cordi ac ori contra inordinatos affectus adhibenda sit.

9. Quid igitur ? Mutos nos esse oportet ? Minime. Est enim tempus tacendi, et est tempus loquendi (*Eccles.* III, 7), Deinde si pro otioso verbo reddimus rationem, videamus ne reddamus et pro otioso silentio. Est enim et negotiosum (16) silentium : ut erat Susannæ, (quæ plus egit tacendo, quam si esset locuta (*Dan.* XIII, 3). Tacendo enim apud homines, locuta est Deo, nec ullum majus indicium suæ castitatis invenit, quam silentium. Conscientia loquebatur, ubi vox non audiebatur : nec quærebat pro se hominum judicium, quæ habebat Domini testimonium. Ab illo igitur volebat absolvi, quem sciebat nullo modo posse falli. Ipse Dominus in Evangelio (*Matth.* XXVI, 63) tacens

A operabatur salutem hominum (17). Recte ergo David non silentium sibi indixit perpetuum, sed custodiam.

10. Custodiamus ergo cor nostrum, custodiamus os nostrum ; utrumque enim scriptum est : hic, ut os custodiamus, alibi tibi dicitur, *Omni custodia serva cor tuum* (*Pro.* IV, 23). Si custodiebat David, tu non custodies ? Si immunda labia habebat Isaias, qui dixit : *O miser ego, quoniam compunctus sum, quia cum sim homo, et immunda labia habeam* (*Isa.* VI, 5), si propheta Domini immunda habebat labia, quomodo nos munda habemus ?

11. Et cui, nisi inicuique nostrum scriptum est : *Sepi possessionem tuam spinis... et argentum* 5 *et*
B *aurum tuum alliga, et ori tuo fac ostium et vectem, et verbis tuis jugum et stateram* (*Eccli.* XXVIII, 28, 29)? Possessio tua mens tua est : aurum tuum cor tuum est : argentum tuum eloquium tuum est : *Eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum* (*Psal.* XI, 7). Bona etiam possessio mens bona. Denique possessio pretiosa homo mundus. Sepi ergo hanc possessionem. et circumvallato cogitationibus, munito spinis, sollicitudinibus (18), ne in eam irruant, et captivam ducant irrationabiles corporis passiones, ne incursent motus graves, ne diripiant vindemiam (19) ejus, transeuntes viam. Custodi interiorem hominem tuum. Noli eum quasi vilem negligere ac fastidire, quia pretiosa possessio est. Et merito pretiosa, cujus fructus non caducus
C et temporalis, sed stabilis atque æternæ salutis est. Cole ergo possessionem tuam, ut sint tibi agri (20).

12. Alliga sermonem tuum, ne luxuriet, ne lasciviat, et multiloquio peccata sibi colligat. Sit restrictior, et ripis suis coerceatur. Cito lutum colligit amnis exundans. Alliga sensum tuum, non sit remissus ac defluus, ne dicatur de te : *Non est malagma apponere, neque oleum, neque alligaturam* (*Isa.* I, 6). Habet suas habenas mentis sobrietas, quibus regitur et gubernatur.

13. Sit ori tuo ostium, ut claudatur ubi oportet : et obseretur diligentius, ne quis in iracundiam excitet vocem tuam, et contumeliam rependas contumeliæ. Audisti hodie lectum : *Irascimini et nolite peccare* (*Psal.* VI, 5). Ergo etsi irascimur, quia affectus naturæ est (21), non potestatis : ma-
D lum sermonem non proferamus de ore nostro, ne

(13) Erasm, et seqq. edit. cum paucis mss., *castum os servare.*

(14) Erasm. et seq. edit., *hoc est tacito.*

(15) Ita mss., exceptis tribus, quorum unus legit *custodias*, alter autem, *cito corrigas ;* edit. vero cum mss. Full., *si audis custodis* (Rom. et Full., *custodis vias tuas* : *et si lapsus es, cito corrige.* Infra autem ubi ex mss. fere omnibus reposuimus, *ut non delinquas.*, edit. cum paucis mss. legunt, *et non delinques.*

(16) Gill. ac Rom. edit., *est enim magnum et negotiosum..*

(17) Scripti codd. magno numero, *salutem omnium :* aliqui tamen et omnes edit., *salutem hominum.*

(18) Ant. edit., *spinis sollicitudinum* ; quædam in marg. et pauci mss. in corp., *piis sollicitudinibus*, quod Rom. in textum admisit. Mss. autem alii non pauci, *spinis sollicitudinis;* plures tamen et probatiores , *spinis* , *sollicitudinibus.* Big. vero utrumque , *spinis, piis sollicitudinibus*, non male.

(19) Mss. aliquot et Gill. in marg., *ne disrumpant vindemiam.*

(20) Ita vet. edit. ac prope omnes mss. At Rom. cum codd. aliis nonnullis, *ut sint tibi agni*, quæ etiam annotat in marg. *Prov.* XXVII, nempe vers. 26, verum eone respexerit sanctus Præsul, haud satis patet.

(21) Edit. ultimæ Paris. ac mss, aliquot, *Ergo et irascimur, quia affectus naturæ est.*

in culpam ruamus : sed jugum sit verbis tuis et statera, hoc est humilitas atque mensura ; ut lingua tua menti subdita sit. Restringatur habenæ vinculis, frenos habeat suos, quibus revocari possit ad mensuram, sermones proferat libra examinatos justitiæ, ut sit gravitas in sensu, in sermone pondus, atque in verbis modus.

CAPUT IV.

Eadem custodia prospicitur, ne a pravis mentibus, sed a recta ratione prodeat oratio : in qua potissimum nobis diabolus insidiatur.

14 Hæc si custodiat aliquis, fit mitis, mansuetus, modestus. Custodiendo enim os suum (22), et retinendo linguam suam, nec prius loquendo quam interroget, et expendat atque examinet verba sua (23), si dicendum hoc, si dicendum adversus hunc, si tempus sermonis hujus est, is profecto exercet modestiam, ac mansuetudinem, et patientiam ; ut non ex indignatione et ira in sermonem erumpat, non alicujus passionis judicium det in verbis suis, non ardorem libidinis flammare in sermone suo indicet, **6** et inesse dictis suis stimulos iracundiæ, ne sermo postremo qui commendare interiora debet, vitium aliquod esse in moribus, aperiat et prodat.

15. Tunc enim maxime insidiatur adversarius, quando videt nobis passiones aliquas generari : tunc fomites movet, laqueos parat. Unde non immerito, sicut audisti hodie legi. Propheta dicit : *Quia ipse liberavit me* (24) *de laqueo venantium et a verbo aspero (Psal.* xc, 3). Symmachus irritationis (25) verbum dixit, alii perturbationis. Laqueus adversarii est sermo noster : sed etiam ipse non minus adversarius nobis. Loquimur plerumque quod excipiat inimicus, et quasi nostra gladio nos vulneret. quanto tolerabilius est alieno gladio, quam nostro perire !

16. Explorat ergo adversarius nostra arma, et concutit sua tela (26). Si viderit moveri me, inserit aculeos suos, ut seminaria jurgiorum excitet. Si emisero verbum indecorum, laqueum suum stringit. Interdum mihi quasi escam proponit vindictæ possibilitatem ; ut dum vindicari cupio, ipse me inseram laqueo, et nodum mortis astringam mihi. Si quis ergo hunc adversarium sentit præsentem esse, tunc magis custodiam adhibere debet ori suo, ne det locum adversario, sed non multi hunc vident.

CAPUT V.

Contra visibilem etiam adversarium, cum nos instigat, utendum silentio, cujus unius ope superiores evadimus, et humilitatem quæ exhibenda adversns omnes, conservamus.

17. Sed etiam ille cavendus est, qui videri potest, quicunque irritat, quicunque incitat, quicunque exasperat, quicunque incentiva luxuriæ aut libidinis suggerit. Quando ergo aliquis nobis conviciatur, lacessit, ad violentiam provocat, ad jurgium vocat, tunc silentium exerceamus, tunc muti fieri non erubescamus. Peccator est enim qui nos provocat, qui injuriam facit, et nos similes sui fieri desiderat.

18. Denique si taceas, si dissimules, solet dicere : Quid taces ? Loquere, si audes. Sed non audes, mutus es, elinguem te feci. Si ergo taceas, plus rumpitur : victum sese putat, irrisum, posthabitum atque illusum. Si respondeas, superiorem se factum arbitratur, quia parem invenit. Si enim taceas, dicetur : Ille conviciatus est, hunc contempsit iste. Si referas contumeliam, dicetur : Ambo conviciati sunt. Uterque condemnatur, nemo absolvitur. Ergo illius est studium, ut irritet, ut similia illi loquar, similia agam ; justi est autem dissimulare, nihil loqui, tenere bonæ fructum conscientiæ, plus committere bonorum judicio, quam criminantis insolentiæ, **7** contentum esse gravitate morum suorum. Hoc est enim silere a bonis ; quia bene sibi conscius, falsis non debet moveri : nec æstimare plus ponderis in alieno esse convicio, quam in suo testimonio.

19. Ita fit ut etiam humilitatem custodiat. Si autem nolit humilior videri, talia tractat, et dicit ipse secum : Hic ergo ut (27) me contemnat, et in conspectu meo loquatur talia adversum me, quasi non possim ego ei aperire os meum ? Cur non etiam ego dicam, in quibus eum mœstificare possim ? Hic ergo ut mihi injurias faciat, quasi vir non sim, quasi vindicare me non possim ? Hic ut me criminetur, quasi ego non possim graviora in eum componere ?

20. Qui talia dicit, non est mitis atque humilis, non est sine tentatione. Tentator eum exagitat, ipse ei tales opiniones inserit. Plerumque adhibet ho-

(22) Mss. aliquot. ac edit. Era. et Gill. in marg., *cor suum.* Rursus post pauca, ubi nos cum ant. edit. ac mss. prope omnibus, *quam interroget,* Rom. edit. cum paucis mss. atque Era. in marg., *quam interrogetur;* sed *interroget* hoc loco refertur ad *verba sua,* estque synonymum cum duobus verbis illic adjunctis.

(23) Mss. non pauci, *verba sua, si custodiendum hoc.*

(24) Sic omnes edit. ac plures probatioresque mss. cum Psalterio Rom. et Vulg. ; nonnulli tamen, *liberabit me ;* quibus accedunt plurima e vet. Psalt. et Augustinus. Hierom. autem ex aliquot Græcis cod., *liberabit te.* At vero pro quod, *verbo aspero,* Symmachus quidem scripsit λόγον ἐπηρείας, *sermonem violenti insultus, contumeliæ, injuriæ ;* Theodoretus, τὸν λόγον ταραχώδη, *sermonem turbulentum, ac perturbationis.*

(25) Tres mss., *Symmachus a verbo irritationis.*

(26) Rom. edit. ac pauci mss., *et acuit tela sua.*

(27) Hinc edit. Gill. ac Rom. unius aut alterius mss. auctoritate triplicem particulam *ut* sustulerant : quam tamen aliæ edit. ac mss. frequentissimi elegantius exhibent. Est autem ibi quædam ellipsis supplenda per verbum *patiar, ferendum est,* aut quid simile.

minem (28), atque apponit nequam spiritus, qui hæc illi dicat: sed tu in petra fixum vestigium tene. Etsi servus convicium dicat, justus tacet (29); etsi infirmus contumeliam faciat, justus tacet: etsi pauper criminetur, justus non respondet. Hæc sunt arma justi, ut cedendo vincat. Sicut periti jaculandi cedentes solent vincere, et fugientes gravioribus sequentem vulnerare ictibus.

CAPUT VI.

Hac in re silentium atque humilitatem David imitanda esse, ne digni videamnr injuria.

21. Quid enim opus est moveri, cum audimus convicia? Cur non imitamur dicentem: *Obmutui, et humilitatus sunt, et silui a bonis* (*Psal.* xxxviii, 3)? An hoc dixit tantummodo, non etiam fecit David? Imo et fecit (*II Reg.* xvi, 9 *et seq.*). Nam cum ei conviciaretur Semei filius Jemini, tacebat David (30): et quamvis septus armatis, non retorquebat convicium, non ultionem quærebat, eousque ut dicendi sibi Sarviæ filio quod vindicare in eum vellet, non permiserit. Ibat ergo tanquam mutus et humiliatus, ibat tacens, nec movebatur, cum vir appellaretur sanguinis, qui erat conscius propriæ mansuetudinis. Non ergo movebatur conviciis, cui abundabat bonorum operum conscientia (31).

22. Itaque is qui cito injuria movetur, facit se dignum videri contumelia, dum vult ea indignus probari. Melior est itaque qui contemnit, injuriam quam qui dolet; qui enim contemnit, quasi non sentiat, ita despicit: qui autem dolet, quasi senserit (32), torquetur.

8 CAPUT VII.

Quam pulchre procemii loco usurpatus fuerit psalmus xxxviii, *quo inductus Vir sanctus de Officiis scribere constituit*; *idque potiori jure quem olim Cicero ad filium, et quam ob causam.*

23. Neque improvide ad vos filios meos scribens, hujus psalmi prooemio (*Psal.* xxxviii, 1) usus sum. Quem psalmum propheta David (33) sancto Idithun canendum dedit, ego vobis tenendum suadeo, A delectatus ejus sensu profundo et virtute sententiarum. Advertimus enim ex his quæ breviter libavimus, et silendi patientiam, et opportunitatem loquendi, et in posterioribus (*Ibid.* 8) contemptum divitiarum, quæ maxima virtutum fundamenta sunt, hoc psalmo doceri. Dum igitur hunc psalmum considero, successit animo de Officiis scribere.

24. De quibus etiamsi quidam Philosophiæ studentes scripserint, ut Panætius (34), et filius ejus apud Græcos, Tullius apud Latinos; non alienum duæ a nostro munere, ut etiam ipse scribere. Et sicut Tullius (35) ad erudiendum filium, ita ego quoque ad vos informandos filios meos; neque enim minus vos diligo quos in Evangelio genui, quam si B conjugio suscepissem. Non enim vehementior est natura ad diligendum, quam gratia. Plus certe diligere debemus quos perpetuo nobiscum putamus futuros, quam quos in hoc tantum sæculo. Illi degeneres nascuntur frequenter, qui dedeceant patrem: vos ante elegimus, ut diligamus. Itaque illi necessitate diliguntur, quæ non satis idonea atque diuturna est ad perpetuitatem diligendi magistra: vos judicio, quo magnum charitatis pondus (36) ad vim diligendi adjungitur, probare quos diligas, et diligere quos elegeris.

CAPUT VIII.

Nomen officii, non solum philosophis, sed etiam scriptoribus sacris usitatum esse; et unde hoc C *deductum.*

25. Ergo quoniam personæ conveniunt, videamus utrum res ipsa conveniat scribere de Officiis: et utrum hoc nomen philosophorum tantummodo scholæ aptum sit, an etiam in Scripturis reperiatur divinis. Pulchre itaque dum legimus hodie Evangelium (quasi adhortaretur ad scribendum) Spiritus sanctus obtulit nobis lectionem, qua confirmaremur etiam in nobis Officium dici posse. Nam cum Zacharias sacerdos obmutuisset in templo et loqui non posset: *Factum est*, inquit, *ut impleti sunt dies officii* (37) *ejus, abiit in domum suam* (*Luc.* i 23). Legimus igitur Officium dici a nobis posse

(28) Rom. edit. sola, *adhibet hominem nequam spiritus.*

(29) Mss. non pauci hic et infra, *justus taceat*: et post pauca, *justus non respondeat.*

(30) Mss. non pauci, *Semei filius, tacebat David;* alii aliquot, *Semei filius Gera. tacebat David.* Rom. edit., *Semei filius Gera, filii Gemeni*, etc.

(31) Cod. Theod., *cui abundabat honor et operum conscientia.*

(32) Plerisque mss., post *quasi senserit*, omittunt *torquetur;* cujus loco legit cod. Laud., *est quasi senserit.*

(33) Confer hunc locum et ea quæ priori tomo pag. 841, num. 1 et 2, in titulum hujus ipsius psalmi dicuntur, et affinitatem non parvam utrobique animadvertes.

(34) Panætium, cujus mentionem non uno loco Tullius facit, Rhodium fuisse ex Strabone refert Vossius lib. *de Phil. sectis*, cap. 19, pag. 103, quem consule. De filio autem ejus qui scripserit aliquid, præter Ambrosium forte reperias neminem, nisi D quis aut Possidonium ejus discipulum et successorem intelligat, de quo Tull. lib, iii) *de Offic.* et epist. 16 *ad Attic.*, vel Hecanotem Panætii quoque auditorem, quem idem Tull. sex libros de hoc ipso argumento scripsisse auctor est.

(36) Lib. i *de offic.* page 351, tom. IV ejusdem Cic. operum Genevæ apud Jer. des Planches an. 1584 editorum (quam édit in sequentibus semper laudabimus), lin. 3: « Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, » etc. Item ad Attic. epist. 327, lib. xv.

(36) Vet. edit. cum paucis mss., *charitati pondus.*

(37) Ita edit. Vulg. Græcus autem textus τῆς λειτουργίας αὐτὸν, ministrationis, seu ministerii ejus. Sed cum officium sit id quod cuique convenit, unde dicitur Græce καθῆκον: nibil vero sacro ministro æque conveniat atque ipsa ministratio hinc intelligas haud absurde Ambrosianam hanc *officii* acceptionem defendi posse.

26. Nec ratio ipsa abhorret, quandoquidem A Officium (38) ab efficiendo dictum putamus, quasi efficium: sed propter decorem sermonis una immutata littera, officium nuncupari (39): vel certe, ut ea agas, quæ nulli officiant, prosint omnibus.

CAPUT IX.

Officium ab honesto et utili, nec non ab amborum inter se comparatione desumi: sed a Christianis quod ad futuram vitam non conferat, honestum aut utile agnosci; atque adeo non supervacaneum fore hunc de Officio tractatum.

27. Officia (40) autem ab honesto et utili duci existimaverunt, et de iis duobus eligere quid præstet: deinde incidere (41) ut duo concurrant honesta, et duo utilia; et quæretur quid honestius, et B quid utilius. Primum igitur in tres partes Officium dividitur: honestum, et utile, et quid præstantius. Deinde hæc tria in quinque genera diviserunt, in duo honesta, et duo utilia, et eligendi judicium. Prima pertinere dicunt ad decus honestatemque vitæ, secunda ad vitæ commoda, copias, opes, facultates: de iis eligendis subesse judicium. Hæc illi.

28. Nos autem (42) nihil omnius nisi quod deceat et honestum sit, futurorum magis quam præsentium metimur formula: nihilque utile nisi quod ad vitæ illius æternæ prosit gratiam definimus, non quod ad delectationem præsentis. Neque aliqua commoda in facultatibus et copiis opum constituimus: sed incommoda hæc putamus, si non rejician- C tur; eaque oneri cum sit æstimari magis (43), quam dispendio cum erogantur.

29. Non superfluum igitur scriptionis nostræ est opus, quia Officium diversa æstimamus regula atque illi æstimaverunt. Illi sæculi commoda in bonis ducunt, nos hæc etiam in detrimentis; quoniam qui hic recipit bona, ut ille dives, illic cruciatur: et Lazarus, qui mala hic pertulit, illi consolationem invenit (*Luc.* XVI, 25). Deinde qui illa non legunt, nostra legent si volent: qui non sermonum supellectilem, neque artem dicendi; sed simplicem rerum exquirunt gratiam.

CAPUT X.

Prius in sacris Litteris decorum quam in philosophorum libris frequentatum esse: Pythagoram silentii sui legem mutuatum a Davide: sed hujus tamen præstare disciplinam; cum primum officium sit loquendi modus.

30. Decorum (44) autem in nostris Scripturis primo constitui loco (quod Græce πρέπον dicitur) instruimur et docemur, legentes: *Te decet hymnus, Deus, in Sion* (*Psal.* LXIV, 2): vel Græce, Σοὶ πρέπει ὕμνος, ὁ Θεὸς, ἐν Σιών. Et Apostolus ait: *Loquere quæ decent sanam doctrinam* (*Tit* II, 1). Et alibi: *Decebat autem eum per quem omnia, et propter quem omnia, multis filiis in gloriam adductis, ducem salutis eorum per passionem consummari* (*Hebr.* I, 10).

31. Numquid prior Panætius (45), numquid Aristoteles, qui et ipse disputavit de Officio, quam David; et ipse Pythagoras, qui legitur Socrate antiquior, prophetam secutus David (*Psal.* XXXVIII, 2 *et seqq.*), legem silentii dederit suis? Sed ille ut per quinquennium discipulis usum inhiberet loquendi: David autem non ut naturæ munus imminueret; sed ut custodiam proferendi sermonis doceret. Et Pythagoras quidem ut non loquendo loqui doceret, David ut loquendo magis disceremus loqui. Quomodo enim sine exercitio doctrina, aut sine usu profectus?

32. Qui disciplinam bellicam vult assequi, quotidie exercetur armis, et tanquam in procinctu positus præludit prælium, et velut coram posito prætendit hoste: atque ad peritiam viresque jaculandi vel suos explorat lacertos, vel adversariorum declinat ictus, et vigilanti exit obtutu (46). Qui navim in

(38) Hanc Officii etymologiam probat Franc. Sanctius, *Minervæ* lib. IV, *De antiphrasi*, § 4, et Donati auctoritate confirmat: secundam refellit hoc ipso D. Ambrosii testimonio. Sed male, cum utramque perinde amplectatur S. Antistes.

(39) Plures mss. *dici existimaverunt*, non recte,

(40) Cic. lib. I *de Offic.* pag. 351: *Triplex igitur* D *est*, etc.

(41) Mss. non pauci, *deinde indicere*; quidam, *incedere*.

(42) Sententiam hanc non nihil impeditam ita explica: Nos autem sola decentia et honesta tractamus ac definimus, idque facimus magis regula futurorum. quam præsentium.

(43) Erasm. et seq. edit. cum uno vel altero mss., *eaque oneri magis cum sint æstimari, quam*, etc. Sed ea transpositio, quæ reliquis mss. et Amerb. edit. contraria est, loci non tollit obscuritatem. Hanc ergo ut amoveas, subintellige verbum *putamus*, et interpretare, *cum sint*, positum pro, *cum adsint*; ut opponatur sequenti membro, *cum erogantur*.

(44) Lib. I *Offic.* pag. 363: Hoc loco continetur id, quod dicit Latine decorum, » etc.

(45) Quod Aristoteles disputasse de officio dicitur, non ita accipimus quasi peculiarem sub hoc titulo ediderit commentationem: sed quod multa quæ ad cingulorum officia pertineant, tradiderit in lib. Politic. Œconom., maxime vero in tribus Moralium suorum voluminibus, quæ manibus omnium evolvuntur. Quod vero David hisce philosophis asseritur esse antiquior, id cum chronologia consentire jam observavimus tomo I, pag. 766 et 982. Et certe Panætius florebat tantum an. ab Urbe condita circ. 625, id est 126 an. ante salutis reparationem; Aristoteles an. ab Orbe condito circ. 3570, id est an. ferme 380 ante Christum; Socrates anno mundi 3525; Pythagoras denique ante Virginis partum circ. 550, hoc est an. 500 post Davidem. Porro qui plura de his philosophis desideraverit, adeat de Pythagora Laertium, Porphyrium, Anonymum apud Photium; August. *De civit. Dei* lib. XVIII, cap. 37; Vayerium, *De virtute paganorum* et Naudeum, *Apologia illustrium Virorum*; de Socrate autem, præter plures e memoratis, Diodorum Sicul., Aristidem orat. 2, Eusebium, Suidam et alios. Nam de Panætio jam quantum sufficiat, attigimus.

(46) Ita vet. edit. acc. mss. fere ad unum: Rom. autem edit., *vigilanti excipit obtutu*. Sed nihil mu-

mari regere gubernaculis studet, vel remis ducere, A prius in fluvio præludit. Qui canendi suavitatem et vocis affectant præstantiam, prius sensim canendo vocem excitant. Et qui viribus corporis, legitimoque luctandi certamine coronam petunt, quotidiano usu palæstræ durantes membra, nutrientes patientiam laborem assuescunt.

33. Hæc ipsa natura (47) nos in parvulis docet, quod prius sonos meditantur loquendi, ut loqui, discant. Itaque sonus exercitatio (48) quædam et palæstra vocis est. Ita ergo et qui volunt discere cautionem loquendi, quod naturæ est, non negent: quod custodiæ est, exerceant; ut qui in specula sunt, speculando intendant, non dormiendo. Omnis enim res propriis ac domesticis exercitiis augetur. B

34. Ergo David tacebat non semper, sed pro tempore : non jugiter, neque omnibus; sed irritanti adversario, provocanti peccatori non respondebat. Et, sicut alibi ait (*Psal.* XXXVII, 13, 14), loquentes vanitatem, et cogitantes dolum, non audiebat quasi surdus, et quasi mutus non aperiebat illis os suum; quia et alibi habes : *Noli respondere imprudenti ad imprudentiam ejus, ne similis illi fias* (*Prov.* XXVI, 4).

35. Primum igitur officium est loquendi modus. Hoc sacrificium laudis Deo dependitur, **11** hoc reverentia exhibetur, cum Scripturæ divinæ leguntur, hoc honorantur parentes. Scio (49) loqui plerosque, cum tacere nesciant. Rarum est tacere C quemquam, cum sibi non prosit loqui. Sapiens ut loquatur, multa prius considerat, quid dicat, aut cui dicat, quo in loco, et tempore. Est ergo et tacendi et loquendi modus : est etiam facti modus. Pulchrum igitur tenere mensuram officii.

CAPUT XI.

Officium omne, aut medium, aut perfectum esse Scripturæ testimoniis ostenditur : cui subjungitur misericordiæ laus, atque ad eam exhortatio.

36. Officium autem omne aut medium, aut perfectum est (50), quod æque Scripturarum auctoritate probare possumus. Habemus etenim in Evangelio dixisse Dominum : *Si vis in vitam æternam venire, serva mandata. Dixit ille? Quæ? Jesus autem dixit* D *illi : Non homicidium facies, non adulterabis, non facies furtum, non falsum testimonium dices : honora patrem et matrem :* et, *Diliges proximum tuum sicut te ipsum* (*Matth.* XIX, 17 *et seq.*) Hæc sunt media officia, quibus aliquid deest.

37. Denique dicit illi adolescens : *Omnia hæc custodivi a juventute mea, quid adhuc mihi deest? Ait illi Jesus : Si vis perfectus esse, vade, vende omnia bona tua, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cœlo, et veni, sequere me* (*Matth.* XX, 21). Et supra (*Matth.* V, 44, 45) ita est scriptum, ubi diligendos inimicos, et orandum dicit pro calumniantibus et persequentibus nos, et benedicere maledicentes; hoc nos facere debemus, si volumus perfecti esse, sicut Pater noster qui in cœlo est, qui super bonos et malos solem jubet radios suos fundere, et pluvia et rore terras universorum sine ulla discretione pinguescere. Hoc est igitur perfectum officium (51), quod κατόρθωμα dixerunt Græci, quo corriguntur omnia, quæ aliquos potuerunt lapsus habere.

38. Bona etiam misericordia, quæ et ipsa perfectos facit, quia imitatur perfectum Patrem. Nihil tam commendat Christianam animam quam misericordia (52). Primum in pauperes, ut communes judices partus naturæ, quæ omnibus ad usum generat fructus terrarum; ut quod habes, largioris pauperi, et consortem et conformem tuum adjuves. Tu nummum largiris, ille vitam accepit : tu pecuniam das, ille substantiam suam æstimat. Tuus denarius, census illius est.

39. Ad hæc plus ille tibi confert, cum sit debitor salutis. Si nudum vestias, te ipsum induis justitiam. Si peregrinum sub tectum inducas tuum, si suscipias egentem : ille tibi acquirit sanctorum amicitias et æterna tabernacula. Non mediocris ista gratia. Corporalia seminas, et recipis spiritalia. Miraris judicium Domini de sancto Job? Mirare virtutem ejus, qui poterat dicere : **12** *Oculus eram cæcorum, pes claudorum. Ego eram infirmorum pater, velleribus agnorum meorum calefacti sunt humeri eorum. Foris non habitabat peregrinus : ostium autem meum omni venienti patebat* (*Job.* XXIX, 15, 16). Beatus plane, de cujus domo nunquam vacuo sinu pauper exivit; neque enim quisquam magis beatus, quam qui intelligit super pauperis necessitatem et infirmi atque inopis ærumnam. In die judicii habebit salutem a Domino, quem habebit suæ debitorem misericordiæ.

CAPUT XII.

Ne quis ab exercenda misericordia revocetur, ostenditur Deum curare actus hominum, et quemlibet improbum in ipsa opum affluentia miserum esse Jobi auctoritate demonstratur.

40. Sed plerique revocantur ab officio dispensa-

tandum. Quidni enim recte dicatur, exire ictum vel exire extra ictum, quemadmodum e contrario dicimus, venire intra jactum aut ictum teli?

(47) Mss. aliquot, *Nec ipsa natura ;* edit. vet., *Nec non ipsa natura.*

(48) Mss. nonnulli, *sonus excitatio.*

(49) Hanc sententiam jam legimus cap. 2, num. 5, eisdem verbis. Et eam quidem hoc loco non habet ms. Vat. unus et Tellerianus : verum cum in aliis omnibus atque edit. reperiatur, ipsam loco movere noluimus ; præsertim cum Ambrosio insolens non sit easdem sententias subinde repetere.

(50) Cic. lib. I *Offic.*, pag. 531. lin. 36 : « Atque etiam alia divisio est, » etc. Adverte interim Ambrosii doctrinam de præceptorum et consiliorum distinctione, quæ tam pertinaciter ab heterodoxis neotericis impugnatur et rejicitur.

(51) Ibid, pag. 531, lin. 37 : « Perfectum autem officium, » etc.

(52) Lib. II *Offic.*, pag. 383, lin. 12 : « In illo autem altero genere, etc.

tricis misericordiæ, dum putant hominis actus non curare Dominum, aut nescire eum quid in occultis geramus, quid teneat nostra conscientia : aut judicium ejus nequaquam justum videri, quando peccatores divitiis abundare vident, gaudere honoribus, sanitate, liberis : contra autem, justos inopes degere, inhonoros, sine liberis, infirmos corpore, luctu frequenti.

41. Nec mediocris ea quæstio, quandoquidem tres illi reges amici Job, propterea eum peccatorem pronuntiabant, quia inopem factum ex divite, orbatum liberis ex fecundo parente, perfusum ulceribus, inhorrentemque vibicibus (53), exaratum vulneribus a capite usque ad pedes videbant (*Job* IV, 3, 11, 14 *et seq.*). Quibus hanc sanctus Job proponit assertionem : Si ego propter peccata mea hæc patior, *Cur impii vivunt? Inveteraverunt autem, et in divitiis semen eorum secundum voluntatem, filii eorum in oculis, domus ipsorum abundant, timor autem nusquam : flagellum autem a Domino non est in ipsis* (*Job* XXI, 7-9).

42. Hæc videns infirmus corde exagitatur, et studium avertit suum. Cujus dicturus sermones, ante sanctus præmisit Job, dicens : *Portate me, ego autem loquar, deinde ridete me. Nam et si arguor, quasi homo arguor. Portate ergo onus sermonum meorum* (*Job* 1 *et seq.*). Dicturus enim sum quod non probo : sed ad vos redarguendos proferam sermonis iniquos. Aut certe; quia ita est versus (54). *Quid autem? Numquid ab homine arguor?* hoc est, homo me non potest redarguere (55) quia peccavi, et si argui dignus sum ; quia non ex evidenti culpa me arguitis, sed ex injuriis æstimatis merita delictorum. Videns ergo infirmus abundare injustos successibus prosperis (56), se autem alteri, dicit Domino : *Discede a me, vias tuas scire nolo* (*ibid.* 14). Quid prodest quia servivimus ipsi : aut quæ utilitas, quia occurrimus ipsi? In manibus ipsorum omnia bona, opera autem impiorum non videt.

43. Laudatur in Platone (57), quod in *Politia* sua **13** posuit eum qui contra justitiam disputandi partes recepisset, postulare veniam dictorum quæ non probaret, et veri inveniendi atque examinandæ disputationis gratia, illam sibi impositam personam dicere. Quod eousque Tullius probavit, ut
A ipse in libris quos scripsit *de Republica*, in eam sententiam dicendum putaverit.

44. Quando antiquior illis Job (58), qui hæc primus reperit, nec eloquentiæ phalerandæ gratia, sed veritatis probandæ, præmittenda æstimavit? Statimque ipse quæstionem enodem reddidit, subjiciens quod exstinguatur lucerna impiorum, et futura sit eorum eversio (*Job* XXI, 17) : non falli Deum doctorem sapientiæ et disciplinæ, sed esse veritatis judicem (*Ibid.* 22) : et ideo non secundum forensem abundantiam æstimandam beatitudinem singulorum : sed secundum interiorem conscientiam, quæ innocentium et flagitiosorum merita discernit, vera atque incorrupta pœnarum præmiorumque arbitra.
B Moritur innocens in potestate simplicitatis suæ, in abundantia propriæ voluntatis, sicut adipe repletam animam gerens (*Ibid.* 23 *et seq.*). At vero peccator, quamvis foris abundet, deliciis diffluat, et odoribus fragret, in amaritudine animæ suæ vitam exigit (59), et ultimum diem claudit, nihil secum eorum quæ epulatus fuerit, boni referens (60) : nihil secum auferens nisi scelerum suorum pretia.

45. Hæc cogitans nega, si potes, divini esse judicii remunerationem. Ille suo affectu beatus, hic miser : ille suo judicio absolutus, hic reus : ille in exitu lætus, hic mœrens. Cui absolvi potest, qui nec sibi innocens est? Dicite, inquit, mihi, ubi est protectio tabernaculorum ejus (*Job* XXI, 28)? Signum ejus non invenietur.
C Vita enim facinorosi, ut somnium. Aperuit oculos, transivit requies ejus, evanuit delectatio : licet ipsa quæ videtur, etiam dum vivunt, impiorum requies in inferno sit : viventes enim in inferna descendunt.

46. Vides convivium peccatoris, interroga conscientiam ejus. Nonne gravius omnibus fetet sepulcris? Intueris lætitiam ejus, et salubritatem miraris corporis filiorum atque opum abundantiam : introspice ulcera et vibices animæ ejus, et cordis mœstitudinem. Nam de opibus quid loquar, cum legeris : *Quia non in abundantia est vita ejus* (*Luc.* XII, 15) : cum scias, quia, etsi tibi videatur dives, sibi pauper est, et tuum judicium **14** suo refelli? De multitudine quoque filiorum, et de indolenta quid
D loquar ; cum se ipse lugeat, et sine hærede futurum judicet, cum imitatores sui successores suos esse nolit? Nulla enim hæreditas peccatoris. Ergo impius

(53) Mss. aliquot, *inhorrentemque vili cibo :* quidam... *varicibus :* neutri satis commode, nec mutanda vox Auctori nostro familiaris.

(54) *Versus* hoc loco ponitur pro *conversus;* aliam enim ejusdem loci Ambrosius, ut alibi sæpe, versionem proponit.

(55) Cod. Tell., *homo mentiens non potest redarguere.*

(56) Quidam mss., *injustos successionibus prosperis.*

(57) Plato lib. II *de Rep.* Glauconem in eorum qui justitiæ præferendam injustitiam dicebant, loquentem inducit, atque impositum sibi munus ita excusantem : Ἐπεὶ ἔμοιγε, ὦ Σώκρατες, ἔτι οὐ δοκεῖ οὕτως. Et infra : Μή ἐμὲ οἴου λέγειν, ὦ Σώκρατες, ἀλλὰ τοὺς ἐπαινοῦντας, πρὸ δικαιοσύνης ἀδικίαν ἐροῦσι δὲ τάδε,

(58) Job scriptorum omnium antiquissimus vulgo creditur, natusque anno post orbem conditum circiter 2330, cum Plato vix ante annum 3550 floruerit. Non desunt tamen a quibus liber qui ipsius nomine inscribitur, non ei, sed Moysi attribuatur. Videsis Jobi Historiam multa cum eruditione a Spanhemio elucubratam.

(59) Pauci mss., *animæ suæ ille victum accipit.*

(60) Vet. edit. et quidam mss., *epulatus fuerit, referens : bonorum nihil,* etc.

ipse sibi pœna est : justus autem ipse sibi gratia A (61) ; et utrique aut honorum aut malorum operum merces ex se ipso solvitur.

CAPUT XIII.

Refelluntur philosophorum opiniones qui Deo vel mundi totius, vel alicujus ex partibus curam abjudicant.

47. Sed revertamur ad propositum, ne divisionem factam præteriisse videamur, quia occurrimus opinioni eorum qui videntes sceleratos quosque divites, lætos, honoratos, potentes, cum plerique justorum egeant, atque infirmi sint, putant vel nihil Deum curare de nobis, ut Epicurei dicunt (62) : vel nescire actus hominum, ut flagitiosi putant : vel si scit omnia, iniquum esse judicem ; ut bonos B egere patiatur, abundare improbos. Nec superfluus velut quidam excursus fuit, ut opinioni hujusmodi ipsorum affectus responderet, quos beatos judicant, cum ipsi se miseros putent. Arbitratus enim sum quod ipsi sibi facilius quam nobis crederent.

48. Quo decurso, proclive æstimo, ut refellam cætera. Et primo eorum assertionem, qui Deum putant curam mundi nequaquam habere, sicut Aristoteles (63) asserit usque ad lunam ejus descendere providentiam. Et quis operator negligat operis sui curam ? Quis deserat et destituat quod ipso condendum putavit ? Si injuria est regere, nonne est major injuria fecisse ; cum aliquid non fecisse mulla injustitia sit, non curare quod feceris, summa inclementia ?

49. Quod si aut Deum creatorem suum abnegant (64), aut ferarum et bestiarum se haberi numero censent : quid de illis dicamus, qui hac se condemnant injuria ? Per omnia Deum ire ipsi asserunt, et omnia in virtute ejus consistere, vim et majestatem ejus per omnia elementa penetrare, terras, cœlum, maria : et putant injuriam ejus, si mentem hominis qua nihil nobis ipse præstantius dedit, penetret, et divinæ majestatis ingrediatur scientia?

50. Sed horum magistrum velut ebrium (65), et 15 voluptatis patronum, ipsi qui putantur sobrii, irrident philosophi? Nan de Aristotelis opinione quid loquar, qui putat Deum suis contentum esse finibus, et præscripto regni modo degere, ut poetarum loquuntur fabulæ, qui mundum inter tres ferunt (66) esse divisum ; ut alii cœlum, alii mare, alii inferna coercenda imperio, sorte obvenerint : eosque cavere ne usurpata alienarum partium sollicitudine, inter se bellum excitent. Similiter ergo asserit quod terrarum curam non habeat, sicut maris vel inferni non habet. Et quomodo ipsi excludunt (67) quos sequuntur, poetas ?

CAPUT XIV.

Dei cognitionem nihil fugere et Scripturarum testimoniis, et solis comprobatur exemplo, quilicet

(61) Edit. et mss. aliquot, *ipse sibi gloria :* plurimi vero et optimi quique, *ipse sibi gratia ;* id est, quies atque oblectatio.

(62) Cum providentia et mundi administratione non solum felicitatem divinam stare non posse docuit Epicurus, sed multo minus humanam. Quocirca omni modo conatus est ex hominum animis Numinis metum evellere ; ut videre licet apud cl. Petrum Gassendum in Syntagm. Epic. Phil., II part., sect. 2, c. 5 et 6, nec non III part., cap. 20 et 21, quam ob impietatem discipulus ejus Lucretius eumdem miris laudibus extollit tum in ipso limine lib. I ac II, tum maxime III, ubi ipsum ob eam causam in deos referendum canit.

(63) Diog. Laertius in vita hujus philosophi eamdem opinionem ipsi attribuit, hisce verbis, διατείνει δὲ αὐτοῦ (Θεοῦ) τὴν πρόνοιαν μέχρι τῶν οὐρανίων, τὰ δὲ ἐπίγεια κατὰ πρὸς ταῦτα συμπάθειαν οἰκονομεῖσθαι. Sed ea sententia in iis, quæ restant, Aristotelis D scriptis non legitur.

(64) Epicuro Deum neque creatorem mundi, neque, uti supra diximus, gubernatorem esse, ignorat nemo : qua de re adiri potest cl. Gassendus Phil. Epic. Syntagm. parte II, sect. 1, cap. 3, et sect. 2, cap. 2, 3, 4, 5 et 6. Porro quod Epicurei esse in ea opinione dicuntur, ut Deum asserant rebus admisceri omnibus, videtur istud respicere ad Lucretium qui lib. I, initio hæc ipsa sub Veneris nomine atque involucro significat. Hinc autem desumptos constat celebres duos Virgilii locos, alterum *Georgic* IV, alterum) *Æneid.*; quos consule.

(65) Epicurum *ebrium* hic vocat, quippe qui ter in die, ut quidam tradidere, crapulam evomere consueverit, et priusquam in balneo volontariam obiret mortem : Τὸν ἄκρατον ἤσπασεν, ut loquitur Diog. Laert. in ejus vita. Quod vero spectat ad susceptum ab eo voluptatis patrocinium, frustra C sunt qui eum de animæ voluptate intelligendum aiunt ; cum ejus verba ab eodem Diog. memorata contrarium demonstrent; sudt autem hujusmodi : Οὐ γαρ ἔγωγε ἔχω τι νοήσω τ'ἀγαθὸν, ἀφαιρῶν μὲν τὰς διὰ χυλῶν ἡδονάς, ἀφαιρῶν δὲ τὰς δι' ἀφροδισίων. καί τάς δι' ἀκροαμάτων καὶ τάς διά μορφάς. Et hoc non minus evincit ejusdem cum perditissimis adolescentibus ac mulierculis consuetudo. Neque tamen dissimulandum eumdem Laertium ibidem scribere hanc dementiam illi ab æmulis invidiæ conflandæ ergo fuisse attributam ; nec defuisse magnos viros, qui se defensores Epicuri profiterentur, quorum antesignanum doctissimum Gassendum propter ejusdem philosophi vitam erudite admodum ab eo scriptam jure nominamus. Verum cum Tullius lib. III *Tusc. Quæst.* hæc ipsa in libro Epicuri *De summo bono,* quem ejus esse negabat eamdem ipsi de voluptatate sententiam tribuant; credibilius esl, ut indicat idem Tullius, Epicuri dicipulos invidiæ levandæ causa ad animi voluptatem tanquam ad sacram anchoram, cum urgerentur, confugisse.

(66) Cunctæ edit. ac. mss. haud pauci, *in tres ferunt,* etc. Melius alii, *inter tres,* etc. Iterum eadem edit. ac mss. aliquot, *coercenda imperii sorte obvenerint* : mss. plures et antiquiores, *coercenda imperio,* etc. Melius, ut vox *imperio* referatur ad *coercenda.* De divisione autem illa qua mundus inter tres, Jovem nimirum, Neptunum ac Plutonem divisus fertur, opera philosophi ad nos transmissa nihil habent.

(67) Aristoteles quidem lib. I *Metaph.* cap. 2, poetas de diis indigna fabulantes negat audiendos, eorumque fabulas ibidem lib. XIV, cap. 8, exagitat : sed hoc multo uberius tractatum reperias apud Platonem cum alibi, tum præcipue libris, II, III, et X *de Rep.*

creatura sit, tamen vel lumine, vel calore cuncta penetrat.

51. Sequitur illa responsio, utrum Deum, si operis sui cura non præterierit, prætereat scientia. Ergo qui plantavit aurem, non audit : qui finxit oculum, non videt, non considerat ?

52. Non præteriit hæc vana opinio sanctos prophetas. Denique David inducit eos loquentes, quos superbia inflatos asserit. Quid enim tam superbum, quam cum ipsi sub peccato sint, alios indigne ferant peccatores vivere, dicentes : *Usquequo peccatores, Domine, usquequo peccatores gloriabuntur* (*Psal.* XCIII, 3) ? Et infra : *Et dixerunt. Non videbit Dominus, neque intelliget Deus Jacob.* Quibus respondet Propheta dicens : *Intelligite nunc insipientes in populo, et stulti aliquando sapite. Qui plantavit aurem, non audit ? et qui finxit oculum, non considerat ? Qui corripit gentes: non arguit, qui docet hominem scientiam ? Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt* (*Ibid.* 7 *et seq.*). Qui ea quæcunque vana sunt deprehendit, ea quæ sancta sunt (68), nescit, et ignorat quod ipse fecit ? Potest opus suum ignorare artifex ? Homo est, et in opere suo latentia deprehendit ; et Deus opus suum nescit ? Altius ergo profundum in opere, quam in auctore. Et fecit aliquid quod supra se esset, cujus meritum ignoraret auctor, cujus affectum nesciret arbiter ? Hæc illis.

53. Cæterum nobis satis est ipsius testimonium, qui ait : *Ego sum scrutans corda et renes* (*Jerem.* XVII, 10). Et in Evangelio ait Dominus Jesus : *Quid cogitatis mala in cordibus vestris*(*Luc.* V. 22) ? Sciebat enim quod cogitarent mala. Denique evangelista testatur dicens : *Sciebat enim Jesus cogitationes eorum* (*Luc.* VI, 8).

54. Quorum non poterit satis movere opinio, si facta eorum consideremus. Nolunt supra se esse judicem, quem nihil fallat : nolunt ei dare occultorum scientiam, qui metuunt occulta sua prodi. Sed etiam Dominus sciens opera eorum, tradidit eos in tenebras. *In nocte* inquit, *erit fur. Et oculus adulteri servabit tenebras, dicens : Non considerabit me oculus* : *et latibulum personæ posuit suæ* (*Job.* XXIV, 14, 15). **16** Omnis enim qui lucem fugit (69) diligit tenebras, studens latere, cum Deum latere non possit, qui intra profundum abyssi, et intra hominum mentes non solum tractata, sed etiam volvenda cognoscit. Denique et ille qui dicit in Ecclesiatico : *Quis videt me ? Et tenebræ cooperiunt me, et parietes, quem vereor* (*Eccli.* XXIII, 25, 26) ? quamvis in lecto suo positus hæc cogitet, ubi non putaverit, comprehenditur. *Et erit*, inquit, *dedecus quod non intellexerit timorem Dei.* (*Ibid.* 31.)

55. Quid autem tam stolidum, quam putare quod Deum quidquam prætereat : cum sol qui minister luminis est, etiam abdita penetret, et in fundamenta domus vel secreta conclavia vis caloris ejus irrumpat ? Quis neget, verna temperie tepefieri interiora terrarum, quas glacies hiberna constrinxerit ? Norunt ergo arborum occultam vim caloris vel frigoris, adeo ut radices arborum aut urantur frigore, aut fotu solis virescant. Denique ubi clementia cœli arriserit, varios terra se fundit in fructus (70).

56. Si igitur radius solis fundit lumen suum super omnem terram, et in ea quæ clausa sunt, se inserit, nec vectibus ferreis aut gravium valvarum obicibus, quominus penetret, impeditur ; quomodo non potest intelligibilis Dei splendor in cogitationes hominum et corda semet quæ ipse creavit, inserere : sed ea quæ ipse fecit, non videt, et fecit ut meliora sint quæ facta sunt, et potentiora, quam ipse est qui ea fecit, ut possint quando volunt, cognitionem sui operatoris latere ? Tantam ergo virtutem et potestatem inseruit mentibus nostris ; ut eam comprehendere cum velit, ipse non possit ?

CAPUT XV.

Quibus displicet quod bonis male, et malis bene sit, eis Lazari exemplo et Pauli auctoritate ostenditur post vitam pœnas ac præmia reservari

55. Duo absolvimus et, ut arbitramur, non incongrue nobis hujusmodi cecidit disputatio. Tertium genus quæstionis residet hujusmodi ; cur peccatores abundent opibus et divitiis, epulentur jugiter, sine mærore, sine luctu ; justi autem egeant, et afficiantur aut conjugum amissione, aut liberorum ? Quibus satisfacere debuit illa Evangelii parabola, quod dives bysso et purpura induebatur, et epulas copiosas exhibebat quotidie ; pauper autem plenus ulcerum de mensa ejus colligebat reliquias. Post obitum vero ultriusque, pauper erat in sinu Abrahæ requiem habens, dives in suppliciis (*Luc.* XVI, 25). Nonne evidens est meritorum aut præmia aut supplicia post mortem manere ?

58. Et recte, quia in certamine labor est, post certamen aliis victoria, aliis ignominia. Numquid priusquam cursus conficiatur, palma cuiquam datur, aut defertur corona ? Merito Paulus : *Certamen*, inquit, *bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi : quod reliquum est, reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus* **17** *in illa die, justus judex : non solum autem mihi, sed etiam his qui diligunt adventum ejus* (*II Tim.* VI, 7, 8). *In illa*, inquit, *die reddet*, non hic. Hic autem in laboribus, in periculis, in naufragiis, quasi athleta bonus decertabat ; quia sciebat quoniam per multas tribulationes oportet nos introire in regnum Dei. Ergo non potest quis præmium accipere, nisi legitime certaverit : nec est gloriosa victoria, nisi ubi fuerint laboriosa certamina.

CAPUT XVI.

Confirmato quod supra de præmiis et pœnis dictum fuerat, subjungitur non mirum esse si quibus merces in futuro non destinatur, hic illi non loborent

(68) Edit. cum mss. aliquod, *quæ facta sunt*. Sed in plurimis ac probatissimis legitur *quæ sancta sunt* in aqua lectione inest antithesis non inelegans.

(69) Rom. edit. *qui male agit, lucem fugit*, etc.

(70) Mss. aliquot, *varios terras effundit in fructus*

neque confligant: additurque ideo temporalia bona ipsis concedi, ne qua relinquatur excusatio.

59. Nonne injustus est, qui ante dat præmium (71), quam certamen fuerit absolutum? Ideoque Dominus in Evangelio ait: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum* (*Matth.* v, 2). Non dixit: Beati divites, sed pauperes. Inde incipit beatitudo judicio divino, ubi ærumna æstimatur humana. *Beati qui esuriunt, quia ipsi saturabuntur. Beati qui lugent, quoniam ipsi consolationem habebunt. Beati misericordes, quoniam ipsis miserebitur Deus. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Beati estis, cum vobis maledicent, et persequentur, et dicent omne malum adversum vos, propter justitiam. Gaudete et exsultate quoniam merces vestra copiosa est in cœlo* (*Matth.* 5 *et seq.*) Futuram, non præsentem: in cœlo, non in terra mercedem promisit esse reddendam. Quid alibi poscis, quod alibi debetur? quid præpropere coronam exigis, antiquam vincas? quid detergere pulverem? quid requiescere cupis? quid epulari gestis, antequam stadium solvatur? Adhuc populus spectat, adhuc athletæ in scammate (72) sunt, et tu jam otium petis.

60. Sed forte dicas: Cur impii lætantur? cur luxuriantur? cur etiam ipsi non mecum laborant? Quoniam qui non subscripserint ad coronam, non tenentur ad laborem certaminis; qui in stadium non descenderint, non se perfundunt oleo, non oblinunt pulvere. Quos manet gloria, exspectat injuria. Unguentati spectare solent (73), non decertare; non solem, æstus, pulverem, imbresque perpeti. Dicant ergo et ipsis athletæ: Venite, nobiscum laborate. Sed respondebunt spectatores: Nos hic interim de vobis judicamus: vos autem sine nobis coronæ, si viceritis, gloriam vindicabitis.

61. Isti igitur qui in deliciis, qui in luxuria, rapinis, quæstibus, honoribus, studia posuerunt sua, spectatores magis sunt quam præliatores. Habent lucrum laboris (74), fructum virtutis **18** non habent. Fovent otium, astutia et improbitate aggerant divitiarum acervos; sed exsolvent, seram licet, nequitiæ suæ pœnam. Horum requies in infernis, tua vero in cœlo horum domus in sepulcro, tua in paradiso. Unde pulchre vigilare eos in tumulo Job dixit (*Job* xxi, 32); quia soporem quietis habere non possunt, quem ille dormivit, qui resurrexit.

A 62. Noli igitur ut parvulus sapere, ut parvulus loqui, ut parvulus cogitare, ut parvulus vindicare ea quæ sunt posterioris ætatis. Perfectorum est corona. Exspecta, ut veniat quod perfectum est, quando non per speciem in ænigmate, sed facie ad faciem formam ipsam redopertæ veritatis possis agnoscere. Tunc qua causa ille dives fuerit, qui erat improbus et raptor alieni, qua causa potens alius, qua causa ille abundaverit liberis, ille fultus honoribus, revelabitur.

63. Fortasse ut dicatur raptori: Dives eras, qua causa aliena rapiebas? Egestas non compulit, inopia non cogit. Nonne ideo te divitem feci, ut excusationem habere non possis? Dicatur etiam potenti; Cur non adfuisti viduæ, orphanis quoque
B injuriam patientibus? Numquid tu infirmus eras? Numquid non poteras subvenire? Ideo te feci potentem, ut non inferres violentiam, sed repelleres. Non tibi scriptum est: *Eripe injuriam accipientem* (*Eccli.* iv, 9)? Non tibi scriptum est: *Pauperem, et egenum de manu peccatoris liberate* (*Psal.* lxxxi, 4)? Dicatur etiam abundanti: Liberis, et honoribus cumulavi te, salubritatem corporis concessi tibi; cur non secutus es præcepta mea? Famule meus, quid feci tibi, aut quid contristavi te? Nonne ergo tibi liberos dedi, honores contuli, salutem donavi; cur me negabas? Cur æstimabas quod ad scientiam meam quæ gereres non pervenirent: cur tenebas dona mea, despiciebas mandata mea
C (*Mich.* vi, 3 *et seq.*)

64. Denique de Juda proditore hæc colligere licet, qui et apostolus inter duodecim electus est, et loculos pecuniarum quas pauperibus erogaret, commissos habebat, ne videretur aut quasi inhonorus, aut quasi egenus Dominum prodidisse. Et ideo ut justificaretur in eo Dominus, hæc ei contulit; ut non quasi injuria exasperatus, sed quasi prævaricatus gratiam, majori esset offensæ obnoxius.

CAPUT XVII.

Adolescentis officia, et exempla eidem ætati accommoda proponuntur.

65. Quoniam igitur et pœnam improbitati, et
D virtuti fore prænium satis claruit, de Officiis aggrediamur dicere; quæ nobis ab adolescentia spectanda sunt (75), ut cum ætate accrescant simul. Est igitur bonorum (76) adolescentium timorem Dei habere, deferre parentibus, honorem habere

(71) Erasm. et sequentes edit., *qui ante quærat præmium*. Amerb. et mss. omnes, *qui ante dat præmium*. Non male; utrumque enim injustitiæ ascribi debet.

(72) Ante. edit. cum paucis mss., *in stemmate:* Rom. cum aliis pluribus, *in scammate*. Quid sit autem *scamma*, dictum est ad lib, *de Elia et jejunio*, cap. 13, pag. 550.

(73) Nonnuli mss., *Unguentati spectatores solent.* Et continuo post quidam alii, *non solent æstus*, etc.

(74) *Lucrum laboris*, id est, immunitatem laboris; non vero lucrum quod ex labore gignitur.

(75) Cic. *Offic* lib. i, pag. 368, lin. 4: « Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum », etc.

(76) Omnes edit., *simul studia bonorum actuum:* sed quæ resecavimus, a mss. absunt, nec videntur sensui ullo modo necessaria. Rursus edit. et pauci recentioresque mss., *deferre parentibus honorem, habere senioribus reverentiam:* plures autem ac potiores mss. jugulata voce *reverentiam*, verbum *deferre* absolute ponunt; nec non et infra duobus

senioribus, castitatem tueri, **19** non aspernari A humilitatem, diligere clementiam ac verecundiam, quæ ornamento sunt minori ætati. Ut enim in senibus gravitas, in juvenibus alacritas; ita in adolescentibus verecundia, velut quadam dote commendatur naturæ.

66. Erat Isaac Dominum timens, utpote Abrahæ indoles, deferens patri usque adeo, ut adversus paternam voluntatem nec mortem recusaret (*Gen.* XXII, 9 *et seq.*). Joseph quoque cum somniasset quod sol et luna et stellæ adorarent eum, sedulo tamen obsequio deferebat patri (*Gen.* XXXVII, 6 *et seq.*). castus ita ut ne sermonem quidem audire vellet nisi pudicum; humilis usque ad servitutem, verecundus usque ad fugam, patiens usque ad B carcerem, remissor injuriæ usque ad remunerationem. Cujus tanta verecundia fuit, ut comprehensus a muliere, vestem in manibus ejus fugiens mallet relinquere, quam verecundiam deponere (*Gen.* XXXIX, 8 *et seq.*). Moyses quoque et Jeremias electi a Domino, ut oracula Dei prædicarent populo, quod poterant per gratiam excusabant per verecundiam (*Exod.* IV, 10; *Jerem.* I, 6).

CAPUT XVIII.

De partibus verecundiæ: quemadmodum sermonem ac silentium temperet, pudicitiam comitetur, preces nostras Dei commendet, motibus corporeis moderetur; ubi refertur historia de duobus clericis observatu minime indigna: tum subnecitur qua ratione componendus ex eadem virtute incessus, quantave cautio ne quid inverecundum ore proferatur, aut detegatur in corpore, adhibenda sit: et hæc omnia exemplis appositissimis illustrantur.

67. Pulchra igitur virtus (77) est verecundiæ (78), et suavis gratia, quæ non solum in factis, sed etiam in ipsis spectatur sermonibus; ne modum progrediaris loquendi, ne quid indecorum sermo resonet tuus. Speculum enim mentis plerumque in verbis refulget. Ipsum vocis sonum librat modestia, ne cujusdam offendat aurem vox fortior. Denique in ipso canendi genere prima disciplina verecundia est: imo etiam in omni usu loquendi; ut sensim quis aut psallere, aut canere, aut postremo loqui incipiat; ut verecunda principia commendent processum.

68. Silentium quoque ipsum, in quo est reliqua- D rum virtutum otium, maximus actus verecundiæ est. Denique si aut infantiæ putatur aut superbiæ, probro datur: si verecundiæ, laudi ducitur. Tacebat in periculis Suzanna, et gravius verecundiæ, quam vitæ damnum putabat, nec arbitrabatur periculo pudoris tuendam salutem. Deo soli loquebatur (*Dan.* XIII, 35), cui poterat casta verecundia eloqui: refugiebat ora intueri virorum; est enim et in oculis verecundia, ut nec videre viros femina, nec videri velit.

69. Neque vero quisquam solius hanc laudem **20** castitatis putet. Est enim verecundia pudicitiæ comes, cujus societate castitate ipsa tutior est. Bonus enim regendæ castitatis pudor est comes: qui si se prætendat ad ea quæ prima pericula sunt (79), pudicitiam temerari non sinat. Hic primus in ipso cognitionis ingressu, Domini matrem commendat legentibus, et tanquam testis locuples, dignam quæ ad tale munus eligeretur, astruit: quod in cubiculo, quod sola, quod salutata ab angelo tacet, et mota est introitu ejus, quod ad virilis sexus speciem peregrinam turbatur aspectus (80) Virginis *Luc.* 1, 29 *et seq*). Itaque quamvis esset humilis, præ verecundia tamen salutantem non resalutavit, nec ullum responsum retulit, nisi ubi de suscipienda Domini generatione cognovit; ut qualitatem effectus disceret, non ut sermonem referret.

70. In ipsa oratione nostra multum verecundia placet, multum conciliat gratiæ apud Deum nostrum. Nonne hæc prætulit publicanum, et commendavit eum qui nec oculos suos audebat ad cœlum levare? C Ideo justificatur magis Domini judicio, quam ille Pharisæus, quem deformavit præsumptio (*Luc.* XVIII, 13, 14). Ideoque oremus in incorruptione quieti et modesti spiritus, qui est ante Deum locuples, ut ait Petrus (*I Petr.* III). Magna igitur modestia, quæ cum sit etiam sui juris remissior, nihil sibi usurpans, nihil vindicans, et quodammodo intra vires suas contractior, dives est apud Deum, apud quem nemo dives. Dives est modestia, quia portio Dei est. Paulus quoque orationem deferri præcepit cum verecundia et sobrietate. Primam hanc et quasi præviam vult esse orationis futuræ, ut non glorietur peccatoris oratio: sed quasi colore pudoris abducta (18), quo plus defert verecundiæ de recordatione delicti, hoc uberiorem mereatur gratiam (*I Tim.* II, 1-9).

71. Est etiam in ipso motu (82), gestu, incessu tenenda verecundia. Habitus enim mentis in corporis statu cernitur. Hinc homo cordis nostri absconditus, aut levior, aut jactantior, aut turbidior:

locis, quorum e primo expungunt vocem *honorem*, quæ in edit. posita erat ante, *deferens:* in altero autem scribunt *sedulo tamen obsequio*, pro *sedulum tamen obsequium*, editionum.

(77) Nonnuli mss., *virtus est misericordiæ et suavis gratiæ*.

(78) Cic. *Offic.* lib, I, pag. 369, lin. 43: « In primis provident, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus, » etc.

(79) Ita edit. ac mss. perpauci: alii frequentissimi, *qui si prætendat, et quæ prima... tentari non sinat;* unus, *qui sibi prætendat, et quæ prima*, etc., alius, *quasi prætendat*, etc., quæ lectio satis arridet.

(80) Mss, nec pauci, nec inferioris notæ, *speciem peregrinatur*, quidam, *peregrinatus*, *aspectus*, etc. intra vero ubi edit. ac pauci mss. *sermonem refelleret;* reliqui legunt partim, *sermonem præferret*, aliqui, *proferret:* partim, *sermonem referret*, quod ultimum sensui videtur esse magis congruum.

(81) Mss. haud pauci, *colorem pudoris obducat*.

(82) Cic. lib. I *Offic.*, pag. 368, lin. 28: « Sed quoniam decorum illud in omnibus factis et dictis, in corporis denique motu et statu cernitur. »

aut contra gravior, et constantior, et purior, et A maturior æstimatur. Itaque vox quædam est animi, corporis motus.

72. Meministis (83), filii, quemdam amicum, cum sedulis se videretur commendare officiis ; hoc solo tamen in clerum a me non receptum, quod gestus ejus plurimum dedeceret : alterum quoque cum in clero reperissem, jussisse me ne unquam præiret mihi ; quia velut quodam insolentis incessus verbere oculos feriret meos. Idque dixi, cum redderetur post offensam muneri. Hoc solum excepi, nec fefellit sententia ; uterque enim ab Ecclesia recessit, ut qualis incessu prodebatur, talis perfidia animi demonstraretur. Namque alter Arianæ infestationis tempore, fidem deseruit ; alter pecuniæ studio, ne judicium subiret sacerdotale (84), se nostrum B negavit. **21** Lucebat in illorum incessu imago levitatis, species quædam scurrarum percursantium.

73. Sunt etiam qui sensim ambulando imitantur histrionicos gestus (85), et quasi quædam fercula pomparum, et statuarum motus nutantium, ut quoties cunque gradum transferunt, modulos quosdam servare videantur.

74. Nec cursim ambulare honestum arbitror, nisi cum causa exigit alicujus periculi, vel justa necessitas (86). Nam plerumque festinantes anhelos videmus torquere ora, quibus si causa desit festinationis necessariæ, nævus est justæ offensionis. Sed non de his dico, quibus rara properatio ex causa nascitur : sed quibus jugis et continua in na- C turam vertitur. Nec in illis ego tanquam simulacrorum effigies probo, nec in istis tanquam excussorum ruinas.

75. Est etiam gressus probabilis, in quo sit species auctoritatis, gravitatisque pondus, tranquillitatis vestigium ; ita tamen si studium desit atque affectatio, sed motus sit purus ac simplex ; nihil enim fucatum placet. Motum natura informet. Si quid sane in natura vitii est, industria emendet ; ut ars desit, non desit correctio.

76. Quod si etiam ista spectantur altius, quanto magis cavendum est ne quid turpe ore exeat ; hoc enim graviter coinquinat hominem. Non enim cibus coinquinat, sed injusta obtrectatio, sed verborum obscœnitas (87). Hæc etiam vulgo pudori sunt. In nostro vero officio nullum verbum quod inhoneste cadat, non incutiat verecundiam. Et non solum nihil ipse indecorum loqui, sed ne aurem quidem debemus hujusmodi præbere dictis : sicut Joseph ne incongrua suæ audiret verecundiæ, veste fugit relicta (*Gen.* XXXIX, 12) ; quoniam quem delectat audire, alterum loqui provocat.

77. Intelligere quoque quod turpe sit, pudori maximo est. Spectare vero si quid hujusmodi fortuitu accidat, quanti horroris est ! Quod ergo in aliis displicet, numquid potest in se ipso placere ? nec ipsa natura nos docet (88) ? quæ perfecte quidem omnes partes nostri corporis explicavit ; ut et necessitati consuleret, et gratiam venustaret. Sed tamen eas quæ decoræ ad aspectum forent, in quibus formæ apex quasi in arce quadam locatus, et figuræ suavitas, et **22** vultus species emineret, operandique usus esset paratior, obvias atque apertas reliquit : eas vero in quibus esset naturalis obsequium necessitatis, ne deforme sui præberent spectaculum, partim tanquam in ipso amandavit atque abscondit corpore, partim docuit et suasit tegendas.

78. Nonne igitur ipsa natura est magistra verecundiæ ? Cujus exemplo modestia hominum (89) (quam a modo scientiæ quid deceret appellatam arbitror) id quod in hac nostri corporis fabrica abditum reperit, operuit et texit ; ut ostium illud quod ex transverso faciendum in arca illa Noe justo dictum est (*Gen.* VI, 16) ; in qua vel Ecclesiæ, vel nostri figura est corporis : per quod ostium egeruntur reliquiæ ciborum. Ergo naturæ opifex sic nostræ studuit verecundiæ, sic decorum illud et honestum in nostro custodivit corpore, ut ductus quosdam,

(83) Mirare quantam in corporeo ipso Clericorum habitu perfectionem requirebat sanctus præsul ; et hinc collige quas et quantas in eisdem animi virtutes expetebat.

(84) Sic mss. magno consensu, si duos excipias D qui perinde ac vet. edit. habent: *subiret, sacerdotem se nostrum*, etc. Sola edit. Rom., *subiret sacerdotum, se nostrum*, etc., sensu a lectione nostra non alieno. Videtur autem hic acceptæ administrationis aut furti cujuspiam rationem reddere defugiens, transfugisse ad Arianos. Porro de judiciis ecclesiasticis, ac bonorum Ecclesiæ œconomia alio loco dicetur commodius.

(85) Cic. lib. I *offic.* pag. 369, lin. 8 : « Nam et palæstrici motus. » etc. Et infra 14 : « Cavendum est autem ne aut tarditatibus, » etc. Varii generis erant fercula apud antiquos, alia enim in triumphis usurpabantur, cum devictarum gentium spolia, vestem pretiosam, aurum sive factum sive signatum, coronas, arma, machinas, ipsas denique urbium captarum imagines in plaustris ante currum triumphantium portabantur : alia erant ludorum ac spectaculorum, non multum prioribus illis absimilia : alia denique sacrorum, in quibus gestabantur deorum simulacra ; et de ultimis hisce ferculis maxime hic loqui Ambrosium ipse videtur declarare in sequentibus. Cæterum ab istis parum admodum abhorruisse constat funerum gestamina, quibus defuncti cadaver dum efferretur, avorum ejus præmittebantur imagines. Quæ omnia cum non sine magna gravitate veherentur atque incessus tarditate, locum dare Ambrosianæ Ciceronianæque comparationi facile potuerunt.

(86) Mss. aliquot, *vel justæ necessitatis.*

(87) Cic. lib. I *Offic.*, pag. 368, lin. 39 : « Quarumque partium corporis usus sunt necessarii eas neque partes, » etc.

(88) Ibid., lin. 32 : « Principio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, » etc. Hic autem in Ambrosii contextu Era. et seq. edit. præferunt : *Hæc ipsa natura nos docet*, mss. vero constantissime, *nec ipsa natura*, Amerb., *nec hoc ipsa natura*, etc. Non male ; est enim cœptæ interrogationis continuatio.

(89) Ibid., pag. 372, lin. 47 : « Itaque ut eamdem nos modestiam, » etc.

atque exitus cuniculorum (90) nostrorum post terrum relegaret, atque ab aspectu nostro averteret, ne purgatio ventris visum oculorum offenderet. De quo pulchre Apostolus ait: *Quæ videntur*, inquit, *membra corporis infirmiora, necessariora sunt: et quæ putamus ignobiliora esse membra corporis, his abundantiorem honorem circumdamus: et quæ inhonesta sunt nostra, honestatem abundantiorem habent* (*I Cor.* XII, 23). Etenim imitatione naturæ industria auxit gratiam. Quod alio loco etiam altius interpretati sumus (lib. I *de Noe et arca*, cap. 8), ut non solum abscondamus ab oculis, verum etiam quæ abscondenda accepimus, eorum indicia ususque membrorum suis appellationibus nuncupare indecorum putemus.

79. Denique si casu aperiantur hæ partes, confunditur verecundia: si studio, impudentia æstimatur. Unde et filius Noe Cham offensam retulit, quia nudatum videns patrem risit: qui autem operuerunt patrem, acceperunt benedictionis gratiam (*Gen.* IX, 22 *et seq.*). Ex quo mos vetus (91) et in urbe Roma, et in plerisque civitatibus fuit, ut filii puberes cum parentibus, vel generi cum soceris non lavarent, ne paternæ reverentiæ auctoritas minueretur: licet plerique se et in lavacro quantum possunt tegant; ne vel illic ubi nudum totum est corpus, hujusmodi intecta sit portio.

80. Sacerdotes quoque veteri more, sicut in Exodo legimus, brachas accipiebant, sicut ad Mosen dictum a Domino: *Et facies illis brachas lineas, ut tegatur turpitudo pudoris* (92). *A lumbis usque ad femora erunt, et habebit eas Aaron et filii ejus, cum intrabunt in tabernaculum Testimonii: et cum accedent sacrificare ad aram Sanctuarii, et non inducent super se peccatum, ne moriantur* (*Exod.*

A XVIII, 42, 43). Quod nonnulli nostrorum servare adhuc feruntur: plerique spiritali interpretatione ad cautionem verecundiæ et custodiam castitatis, dictum arbitrantur.

CAPUT XIX.

Decorum quomodo describatur ab Oratore: an et quantum ad virtutem conferat formositas: postremo qua cura ne quid affectatum aut effeminatum in nobis appareat, efficiendum?

81. Delectavit me diutius in partibus demorari verecundiæ; quia ad vos loquebar, qui aut bona ejus ex vobis recognoscitis, aut damna ignoratis. Quæ cum sit omnibus ætatibus, personis, temporibus et locis apta, tamen adolescentes, juvenilesque
B annos maxime decet.

82. In omni autem servandum ætate, ut deceat quod agas et conveniat, et quadret sibi ordo vitæ tuæ. Unde Tullius (93) etiam ordinem putat in illo decore servari oportere: idque positum dicit in formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: quæ difficile ait loquendo explicari posse, et ideo satis esse intelligi.

83. Formositatem autem cur posuerit, non satis intelligo; quamvis ille etiam vires corporis laudet. Nos certe in pulchritudine corporis locum virtutis non ponimus, gratiam tamen non excludimus; quia verecundia et vultus ipsos solet pudore obfundere, gratioresque reddere. Ut enim artifex in materia commodiore melius operari solet, sic verecundia
C in ipso quoque corporis decore plus eminet; ita tamen ut etiam ipse non sit affectatus decor corporis: sed naturalis, simplex, neglectus magis quam expetitus non pretiosis et albentibus adjutus vestimentis (94) sed communibus; ut honestati vel necessitati nihil desit, nihil accedat nitori.

(90) Edit., *ut velut ductus quosdam aquæ, exitus cuniculorum*, etc. Mss. vero prope ad unum ut nos in textu.

(91) Cic. lib. I *Offic.* pag. 369, lin. 3: « Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, » etc. Laudabilem hanc consuetudinem in Africa non obtinuisse indicat sanctus Augustinus *Confess.* lib. II, cap. 3. Nam alioquin antiquis Christianis publicarum balnearum usu interdictum neutiquam fuisse non solum inde intelligimus, quod Marcianus aliique Christiani ac pii imperatores thermas construxere, verum etiam ex eo quod legamus apud Irenæum lib. III, cap. 3, nec non apud alios scriptores ecclesiasticos Joannem apostolum cum aliquando lavatum ivisset, ac intus Cerinthum repperisset, illotum discessisse, ne videlicet corrueret balneum in quo veritatis inimicus lavaret. Et certe usque adeo usum balnei, dummodo necessitatis non luxuriæ causa adhiberetur, vitiosum non putavit Gregorius Magnus, ut lib. XI, epist. 3, responderit eo ne Dominica quidem die abstinendum. Porro valetudinem in causa fuisse cur eodem Joannes evangelista uteretur, auctor est Theodoretus lib. II *Hæret. Fabul.*, quamvis rem totam aliter narret Epiphanius hæres. 30, quem consule. Augustinus etiam ut mœstitudinem sibi allatam ex matris obitu deliniret, balneum se petiisse commemorat lib. IX *Confess.* cap. 12. Sola igitur luxuria in balneis interdicitur; unde DD. Athanasius, lib. *de Virginibus*, et Leander, *de Instit. virginum* cap. 10, illas virginibus non omnibus quidem, sed sanis prohibuit, sicut e contrario easdem sanctus Benedictus Reg. cap. 36, monachis concessit ægrotis. Fuere tamen qui nec infirmi quidem iis uti vellent, ut Hegesippus et Hieronymus narrant de Jacobo apostolo, Palladius de Isidoro atque Evagrio, de Basilio Gregor. Nazianzenus. Imo nec defuere inter philosophos qui hanc eamdem laudem sibi vindicarent, quemadmodum Seneca epist. 108, de seipso, et de Plotino Porphyrius tradidere.

D (92) Mss. aliquot, *turpitudo sudoris:* melius alii longe plurimi, ac vet. edit., *turpitudo pudoris;* ubi reposuit Rom. . . . . *corporis;* animirum ex LXX, apud quos: Καλύψαι ἀσχημοσύνην χρωτὸς αὐτῶν. Vulg. vero, *ut operiant carnem turpitudinis:* text. Hebr., . . *nuditatis.*

(93) Cic. lib. I *Offic.* pag. 368, lin. 29: « Idque positum est in tribus rebus formositate, » etc.

(94) Ibid., lin. 49: « Quibus in rebus duo sunt maxime fugienda, » etc. Albas vestes lætitiæ indices olim fuisse in confesso est. Hinc non solum Romanos in festis et in cœnis eum colorem indui solitos frequentissima scriptorum testimonia prodidere; verum etiam sacri interpretes, quod Christi vestimenta in transfiguratione alba facta sint, quodque angeli post resurrectionem albati apparuerint, ad eamdem trahunt significationem: quo etiam non absurde id referatur, quod recens

24 84. Vox ipsa non remissa, non fracta, nihil femineum sonans, qualem multi gravitatis specie simulare consuerunt, sed formam quamdam et regulam ac succum virilem reservans. Hoc est enim pulchritudinem vivendi tenere, convenientia cuique sexui et personæ reddere. Hic ordo gestorum optimus, hic ornatus ad omnem actionem accommodus. Sed ut molliculum et infractum aut vocis sonum, aut gestum corporis non probo: ita neque agrestem ac rusticum. Naturam imitemur: ejus effigies, formula disciplinæ, forma honestatis est.

CAPUT XX.

Ad conservandam verecundiam intemperantium hominum consortia, convivia extraneorum, ac mulierum commercia vitanda: sed otium nostrum domi in piis honestisque studiis insumendum.

85. Habet sane suos scopulos verecundia, non quos ipsa invehit, sed quos sæpe incurrit; si intemperantium incidamus consortia, qui sub specie jucunditatis venenum infundunt bonis. Hi si assidui sunt, et maxime in convivio, ludo ac joco, enervant gravitatem illam virilem. Caveamus itaque ne dum relaxare animum volumus, solvamus omnem harmoniam, quasi concentum quemdam bonorum operum; usus enim cito inflectit naturam.

86. Unde quam prudenter factis convenire (95) ecclesiasticis, et maxime ministrorum officiis arbitror, déclinare extraneorum convivia: vel ut ipsi hospitales sitis peregrinantibus, vel ut ea cautione nullus sit approbrio locus. Convivia quippe extraneorum occupationes habent, tum etiam epulandi produnt cupiditatem (96). Subrepunt etiam fabulæ frequenter de sæculo ac voluptatibus: claudere

A aures non potes, prohibere, putatur superbiæ. Subrepunt etiam præter voluntatem pocula. Melius est tuæ domui semel excuses, quam alienæ frequenter: et ut ipse sobrius surgas, tamen ex aliena insolentia condemnari non debet præsentia tua.

87. Viduarum ac virginum domos, nisi visitandi gratia (97), **25** juniores adire non est opus: et hoc cum senioribus, hoc est, vel cum episcopo, vel si gravior est causa, cum presbyteris. Quid necesse est ut demus sæcularibus obtrectandi locum? Quid opus est ut illæ quoque visitationes crebræ accipiant auctoritatem? Quid si aliqua illarum forte labatur? cur alieni lapsus subeas invidiam? Quam multos etiam fortes illecebra decepit? Quanti non dederunt errori locum, et dederunt suspicioni!

B 88. Cur non illa tempora, quibus ab Ecclesia vacas, lectioni impendas? Cur non Christum revisas, Christum alloquaris, Christum audias? Illum alloquimur cum oramus, illum audimus cum divina legimus oracula. Quid nobis cum alienis domibus? Una est domus, quæ omnes capit. Illi potius ad nos veniant, qui nos requirunt. Quid nobis cum fabulis? Ministerium altaribus Christi, non obsequium hominibus deferendum recepimus.

89. Humiles nos esse decet, mites, mansuetos, graves, patientes, modum tenere in omnibus; ut nullum vitium esse in moribus vel tacitus vultus, vel sermo annuntiet.

CAPUT XXI.

C *Iracundiam priusquam oriatur, præcavendam; si oborta fuerit, reprimendam ac mitigandam: si nec id assequi valuerimus linguam saltem a conviciis coercendam; ut sint motus nostri puerilium*

baptizati per octavam Paschatis in alba veste incedere soliti erant; in quo tamen innocentiæ quoque demonstrabatur indicium. Sed nec adeo lætitiæ addictus erat candibus color, ut non luctui etiam inserviret; novimus enim quondam mulieres apud Romanos albatas fuisse in funeribus: quem morem etiam in Gallia servatum a reginis viduis fuisse volunt nonnulli. Alias tristitiæ niger seu pullus color convenire existimabatur; unde sibi eum monachi, quorum est tum sua tum aliorum peccata flere delegerant. Quapropter Magnus Antonius, martyrii desiderio incensu, ne coloris monastici cognitus indicio, ab accessu judicis prohiberetur, album induit, ut disserit in ejusdem vita Rosveidus. Eo similiter colore sacras virgines indui solitas Baronius ad an. 57 scribit. Idem vero e quodam loco epistolæ Hieronymi ad Nepotianum, quam ad annum 393 refert, clericos antiquitus non pulla nec alba, sed castanea veste ac violacea usos colligens, addit in Ecclesiam tunc primum irrepsisse colorem nigrum, *cum monachismus in nonnullis Ecclesiis a clericis receptus est, et ex monachis episcopi creati sunt.* Certe quidem in hac posteriori parte cum doctissimo Cardinali facere videtur, quod scribitur in Via sancti Martini, eum postquam ad episcopalem sedem evectus esset, nigrum pallium, quo prius monachium agens utebatur, retinuisse: verum ille in exponendo Hieronymi loco dissentit a Petro Cluniacensi; hic enim eum ita interpretatur, ac si tantum admoneatur Nepotianus, in utriusque coloris usu fastum caveat. Sed quamvis minus coacta videatur Baronii expositio, certum

D tamen est ab Ambrosio hoc loci aliud nihil clericis prohiberi, nisi candorem vestium affectatum ac nimis lucentem; ut quæ sequuntur satis ostendunt, *nihil accedat nitori.* Et hoc profecto mirifice convenit cum iis quæ Basilius epist. I, ad Gregorium Nazian., præcipit. Sed illam ipse consulas licet.

(95) Ita edit. ac mss. nonnulli: alii vero partim, *unde prudenter facilis convenire;* partim, *unde quod prudenter agitis, convenire,* etc., non incongrue.

(96) Mss. aliquot, *epulandi producunt cupiditatem.*

(97) Magnam semper gessit Ecclesia existimationis ministrorum suorum curam. Hinc est quod Ambrosius hoc loco tot conditionibus clericorum adolescentiorum cum viduis ac sacris virginibus congressum circumscribit. Qua etiam prudentia inducti quartæ synodi Carthaginiensis antistites, ut significarent omnem hujusmodi familiaritatis occasionem tollendam e medio, definierunt can. 102: « Ad reatum episcopi pertinere... si sustentandæ vitæ præsentis causa (qua tamen vix alia justior esse potest) viduæ vel sanctimoniales clericorum familiaritatibus subjiciantur. » Cum autem qua ratione a clericis hujusmodi feminæ accedentes excipiendæ sint, S. Doctor nequaquam præcipiat: inde conjicias haud ita frequenter eas domo egredi ad invisendum quempiam consuevisse. Ab Ecclesia tamen universim provisum reperimus, ne mulier sine diaconissa ad diaconum debeat accedere. Quod si tanta cautione de simplici feminæ ad diaconum aditu constitutum sit, quis miretur presbyterorum cum mulieribus contubernium tot canonibus proscriptum esse?

commotionum similes. Dictum Archytæ memoratur, ostenditurque Davidem ipsi hac in re factis et scriptis prævisse. A

90. Caveatur iracundia (98), aut si præcaveri non potest, cohibeatur; mala enim illex peccati (99) indignatio est : quæ ita animum perturbat, ut rationi non relinquat locum. Primum est igitur, si fieri potest, ut morum tranquillitatis usu quodam, affectione (1), proposito, in naturam vertatur. Deinde quoniam ita plerumque motus infixus est naturæ ac moribus, ut evelli atque evitari non queat (2) : si prævideri potuerit, ratione reprimatur. Aut si prius occupatus fuerit animus ab indignatione, quam consilio prospici ac provideri potuerit, ne occuparetur : meditare quomodo motum animi tui vincas, iracundiam temperes. Resiste iræ, si potes : cede, si non potes; quia scriptum est : *Dato locum iræ* (*Rom.* XII). B

91. Jacob fratri indignanti pie cessit (*Gen.* XXVII, 42 *et seq.*), et Rebeccæ, id est, patientiæ instructus consilio, abesse maluit et peregrinari, quam excitare fratris indignationem; et tunc redire, cum fratrem mitigatum putaret. Et ideo tantam apud Deum invenit gratiam. Quibus deinde obsequiis, quantis muneribus fratrem ipsum reconciliavit sibi; ut ille præreptæ benedictionis non meminisset, meminisset delatæ satisfactionis (*Gen.* XXXII, 3 *et seq.*)!

92. Ergo si prævenerit et præoccupaverit mentem tuam iracundia, et ascenderit in te, non relinquas locum tuum. Locus tuus patientia est, 26 locus tuus sapientia est, locus tuus ratio est, locus tuus sedatio indignationis est. Aut si te contumacia respondentis moverit, et perversitas impulerit ad indignationem : si non potueris mitigare mentem, reprime linguam tuam. Sic enim scriptum est : *Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum.* Deinde *inquire pacem, et sequere eam* (*Psal.* XXXIII, 14, 15). Pacem illam sancti Jacob vide, qua tu primum sedato animum (3) : si non prævalueris, frenos linguæ impone tuæ : deinde reconciliationis studium non prætermittas. Hæc oratores sæculi de nostris usurpata in suis posuere libris : sed ille sensus hujus habet gratiam, qui prior dixit. C

93. Vitemus ergo, aut temperemus iracundiam; ne sit ejus aut in laudibus exceptio, aut in vitiis exaggeratio. Non mediocre est mitigare iracundiam : non inferius quam omnino non commoveri. Hoc nostrum est, naturæ illud. Denique commotiones in pueris innoxiæ sunt, quæ plus habent gratiæ, quam amaritudinis. Et si cito pueri inter se moventur, facile sedantur, et majori suavitate in se recurrunt. Nesciunt se subdole artificioseque tractare. Nolite hos contemnere pueros, de quibus Dominus ait : *Nisi conversi fueritis, et efficiamini sicut puer iste, non intrabitis in regnum cœlorum* (*Matth.* XVIII, 3). Itaque et ipse Dominus, hoc est, Dei virtus, sicut puer, cum malediceretur, non remaledixit : cum percuteretur non repercussit (*I Petr.* II, 73]. Ita ergo te compara, ut quasi puer injuriam non teneas, malitiam nen exerceas : omnia a te innocenter proficiscantur. Non consideres quid ab aliis in te revertatur (4). Locum tuum serva, simplicitatem et puritatem tui pectoris custodi. Noli respondere irato ad iracundiam ejus, sive imprudenti ad imprudentiam. Cito culpa culpam excutit. Si lapides teras, nonne ignis erumpit.

94. Ferunt gentiles, ut in majus omnia verbis extollere solent Archytæ Tarentini (5) dictum philosophi, quod ad villicum suum dixerit : O te infelicem, quem afflictarem, nisi iratus essem! Sed jam David et armatam dexteram in indignatione compresserat (*I Reg.* XXV, 32). Et quanto plus est non remaledicere, quam non vindicare? Et bellatores adversus Nabal ad ultionem paratos, Abigail deprecatione revocaverat. Unde advertimus tempestivis quoque intercessionibus non solum cedere nos, sed etiam delectari oportere. Eo usque autem delectatns est, ut benediceret intervenientem, quod ab studio vindictæ revocatus foret.

95. Jam dixerat de inimicis suis : *Quoniam declinaverunt in me iniquitatem, et in ira molesti erant mihi* (*Psal.* LIV, 4). Audiamus turbatus in ira quid dixerit : *Quis dabit mihi, pennas sicut columbæ, et volabo, et requiescam* (*Ibid.* 7)? Illi ad iracundiam provocabant, hic tranquillitatem eligebat.

96. Jam dixerat : *Irascimini, et nolite peccare* (*Psal.* IV, 5). Moralis magister, qui naturalem affectum inflectendum magis ratione doctrinæ, quam extirpandum 27 noverat, moralia docet; hoc est. Irascimini ubi culpa est, cui irasci debeatis (6), Non potest enim fieri, ut non rerum indignitate moveamur : alioquin non virtus, sed lentitudo (7) et D

(98). Cic. lib. I *Offic.* pag. 363, lin. 12 : « Prohibenda maxime ira, » etc. Hic porro dissidet a Cicerone noster Ambrosius; quandoquidem ille virtutem more Stoicorum in affectuum vacuitate, hic autem ex Christianorum scitis in moderatione constituit.

(99) Vet. edit. ac mss. aliquot, *mala enim lex peccati.*

(1) Quidam mss., *affectione propositi in naturam vertat.*

(2) Nonnulli mss. et edit. Gill. in marg. ac Rom. in corp., *atque evinci non queat.*

(3) Rom. edit. sola, *Jacob vide. Quanta primum sedatio animi.* Vet. edit. et pauci mss., *Jacob vide qua primum sedato animum* : alii nonnulli, *Jacob. Vide quanta : primum*, etc.; cæteri denique ut in textu, nisi quod pro, *qua tu*, legunt aliqui, *quanto* : perperam.

(4) Vet. edit. ac mss. nonnulli, *in te referatur.*

(5) Val Maximus eadem refert de Archyta lib. IV, cap. 1. Hunc autem fuisse constat Davide multo posteriorem; ejus enim præceptorem Pythagoram vixisse anno demum 3389 post mundum conditum communior chronologorum calculus sensit; cum David jam inde ab anno 2887 floruerit. Alii tamen aliis hæc ipsa attribuerunt, ut Laertius Platoni, Plutarchus Charillo, Theanoni Stobæus.

(6) Cic. lib. I *Offic.* pag. 370, lin. 4 : « Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ, etc. »

(7) Ant. edit. cum parte mss., *sed lenitudo* : Gill.

remissio judicatur. Irascimini ergo ita, ut a culpa abstineatis. Vel sic: Si irascimini, nolite peccare, sed vincite ratione iracundiam. Vel certe sic: Si irascimini, vobis irascamini, quia commoti estis, et non peccabitis. Qui enim sibi irascitur, quia cito commotus est, decinit irasci alteri: qui autem vult iram suam justam probare, plus inflammatur, et cito in culpam cadit. Melior est autem secundum Salomonem (*Prov.* xvi, 32), qui iracundiam continet, quam qui urbem capit; quia ira etiam fortes decipit.

97. Cavere igitur debemus, ne in perturbationes prius incidamus, quam animos nestros ratio componat; examinat enim mentem plerumque aut ira, aut dolor, aut formido mortis, et improviso percellit ictu. Ideo prævenire pulchrum est cogitatione, quæ volvendo mentem everceat: ne repentinis excitetur commotionibus, sed jugo quoddam rationis et habenis astricta mitescat.

CAPUT. XXII.

De cogitationibus, et appetitu: deque decoro sermonis in confabulatione ac disceptatione servando.

98. Sunt autem gemini motus, hoc est, cogitationum et appetitus (8): alteri cogitationum, alteri appetitus: non confusi, sed discreti et dispares. Cogitationes verum exquirere, et quasi emolere (9) muneris habent: appetitus ad aliquid impellit agendum atque excitat. Itaque ipso genere naturæ suæ et cogitationes tranquillitatem sedationis infundunt, et appetitus motum agendi excutit. Ita ergo informati simus, ut bonarum rerum subeat animum cogitatio: appetitus rationi obtemperet (si vere ut illud decorum custodiamus, animum volumus intendere) ne rationem excludat rei alicujus affectus: sed ratio quid honestati conveniat, examinet.

99. Et quoniam ad conservationem decori **28** spectare diximus (10), ut sciamus in factis dictisve quis modus: prior autem ordo loquendi quam faciendi est, sermo in duo dividitur, in colloquium familiare, et in tractatum, disceptationemque fidei

A atque justitiæ. In utroque servandum, ne sit aliqua perturbatio: sed tanquam mitis et placidus, et benevolentiæ plenus et gratiæ, sine ulla sermo ducatur contumelia. Absit pertinax in familiari sermone contentio; quæstiones enim magis excitare inanes, quam utilitatis aliquid afferre solet. Disceptatio sine ira, suavitas sine amaritudine sit, monitio sine asperitate, hortatio sine offensione. Et sicut in omni actu vitæ id cavere debemus, ne rationem nimius animi motus excludat, sed teneamus consilii locum: ita etiam in sermone formulam eam teneri convenit, ne aut ira excitetur, aut odium, aut cupiditatis nostræ, aut ignaviæ aliqua exprimamus indicia.

100. Sit igitur sermo hujusmodi de Scripturis
B maxime. Quid enim magis nos oportet loqui, quam de conversatione optima; adhortatione observationis, disciplinæ custodia. Habeat caput ejus rationem et finis modum (11). Sermo enim tædosius iram excitat. Quam vero indecorum, ut cum omnis confabulatio habere soleat incrementum gratiæ, habeat nævum offensionis.

101. Tractatus quoque de doctrina fidei, de magisterio continentiæ, de disceptatione justitiæ. adhortatione diligentiæ, non unus semper, sed ut se dederit lectio, nobis et arripiendus est, et prout possumus, prosequendus: neque nimium prolixus, neque cito interruptus; ne vel fastidium derelinquat, vel desidiam prodat atque incuriam. Oratio
C pura, simplex, dilucida, atque manifesta, plena gravitatis et ponderis: non affectata elegantia, sed non intermissa gratia.

CAPUT XXIII.

Jocos etsi nonnunquam honesti sint, tamen in ecclesiasticis viris omnino proscribendos: vocem autem puram ac simplicem esse oportere.

102. Multa præterea de ratione dicendi dant præcepta sæculares viri (12), quæ nobis prætereunda arbitror, ut de jocandi disciplina (13). **29** Nam licet interdum honesta joca ac suavia sint, tamen

in marg. ac. Rom. in textu, cum altis mss., *sed lentitudo*: commodius; hæc siquidem in vitiis est: at non alia.

(8) Cic. lib. I, pag. 369, lin. 19: « Motus autem animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus, » etc.

(9) Mss. aliquot. *et quasi emoliri.*

(10) Cic. lib. I *Offic.* pag. 369. lin. 23: « Et quoniam magna vis orationis. » etc. Infra etiam lin. 39: « Sit igitur hic sermo, in quo Socratici excellunt, lenis, » etc. Item lin. 40: « Sed quoniam in omni vita, » etc. Universam autem concionum ecclesiasticarum materiam duobus membris comprehensam proponit Ambrosius; aut enim ea circa fidem versatur, aut circa mores sive morales virtutes: has autem sub justitia, virtute scilicet universali, complectitur. Sic ipse Christus ad Joannem Baptistam, *Oportet nos implere omnem justitiam*, id est, omnem virtutem; et sanctus præsul eamdem justitiam generalem infra quasi in propria membra distribuit, minimum in continentiam quæ ad nos ipsos, in justitiam particularem quæ ad proximum,

denique in diligentiam quæ maxime ad Dei cultum atque obsequium pertinet. Quod autem subdit non unum tractatum esse oportere, sed prout se dede-
D rit peracta in Ecclesiæ conventu lectio, arripiendum; præcipit quidem aliter sermonem cum in Scriptura de continentia agitur, aliter cum de justitia vel de pietate instituendum: non tamen meditationem seu præparationem removet; imo potius eam requirit, ubi orationem æquo breviorem vetans fieri, causam hanc reddit, *ne desidiam prodat atque incuriam.* Sed forte iterum hac de re dicendi nascetur locus.

(11) Ibid., lin. 49: « Et ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. »

(12) Supra, lin, 25: « Contentionis præcepta Rhetorum sunt multa. » etc.

(13) Pag. 365, lin. 13: « Ludo autem et joco uti illis quidem licet, » etc. S. Thomas 2-2, quæst. 168, art. 2, ad 1. Ambrosii verbis nihil aliud vult significari, nisi jocos Christianis oratoribus populo sacram doctrinam exponentibus abjiciendos esse. At bona cum venia tanti doctorie, jocos ab ecclesia-

ab ecclesiastica abhorrent regula; quoniam quæ in Scripturis sanctis non reperimus, ea quemadmodum usurpare possumus?

103. Cavenda enim etiam in fabulis, ne inflectant gravitatem severioris propositi. *Væ vobis, qui ridetis, quia flebitis* (*Luc.* vi, 21.)! ait Dominus: et nos ridendi materiam requirimus, ut hic ridentes, illic fleamus? Non solum profusos, sed omnes etiam jocos declinandos arbitror; nisi forte plenum suavitatis (14) et gratiæ sermonem esse, non indecorum est.

104. Nam de voce quid loquar, quam simplicem et puram esse satis arbitror: canoram autem esse naturæ est, non industriæ (15). Sit sane distincta pronuntiationis modo, et plena succi virilis: ut rhythmum affectet scenicum, sed mysticum servet (16).

CAPUT XXIV.

Tria in vitæ actibus observanda, nimirum ut rationi appetitus subjiciatur, ut in studiis justa servetur moderatio, denique ut suo quæque tempore atque ordine gerantur. Quæ omnia in sanctis Veteris Testamenti viris adeo præfulserunt, ut manifestum sit eos cardinalibus, quas vocant, virtutibus egregie instructos fuisse.

105. De ratione dicendi satis dictum puto, nunc de actione vitæ quid congruat, consideremus. Tria autem in hoc genere spectanda (17) cernimus: unum, ut rationi appetitus non reluctetur; hoc enim solummodo possunt officia nostra illi decoro convenire. Si enim appetitus rationi obediat, facile id quod deceat in omnibus officiis conservari potest. Deinde ne majore studio quam res ipsa est quæ suscipitur, vel minore: aut parvam magno ambitu (18) suscepisse, aut magnam inferiore destituisse videamur. Tertium de moderatione studiorum, operumque nostrorum: de ordine quoque rerum et de opportunitate temporum, non dissimulandum puto,

106. Sed primum illud quasi fundamentum est

A omnium, ut appetitus rationi pareat: secundum et tertium idem est, hoc est, in utroque moderatio, Vacat enim apud nos speciei liberalis, quæ pulchritudo habetur, et dignitatis contemplatio. Sequitur de ordine rerum, et de opportunitate temporum. Ac per hoc tria sunt, quæ videamus utrum in aliquo sanctorum consummata possimus docere.

107. Primum ipse pater Abraham qui ad magisterium futuræ successionis informatus et instructus est, jussus, exire de terra sua, et de cognatione sua, et de domo patris sui (*Gen.* xii, 1 *et seq.*): nonne multiplicatæ (19). necessitudinis præstrictus affectu, tamen appetitum rationi obedientem præbuit? Quem enim terræ suæ, cognationis, domus quoque propriæ gratia non delectaret? Et hunc B ergo mulcebat suorum suavitas, sed imperii cœlestis **30** et remunerationis æternæ consideratio movebat amplius. Nonne considerabat uxorem imbecillem ad labores, teneram ad injurias, decoram ad incentiva insolentiam, sine summo non posse duci periculo? Et tamen subire omnia, quam excusare consultius dijudicavit. Deinde cum descenderet in Ægyptum, monuit ut diceret se sororem esse, non uxorem ipsius.

108. Adverte, quanti appetitus. Timebat uxoris pudori, timebat propriæ saluti, suspectas habebat Ægyptiorum libidines: et tamen prævaluit apud eum ratio exsequendæ devotionis. Consideravit enim quod Dei favore ubique tutus esse posset, of- C fenso autem Domino, etiam domi non posset illæsus manere. Vicit igitur appetitum ratio, et obedientem sibi præstitit.

109. Capto nepote (20), non perterritus neque tot regum turbatus populis, bellum repetit: victoria potitus, prædæ partem cujus ipse fuit auctor, recusavit (*Gen.* xiv, 14 *et seq.*) Promisso quoque sibi filio, cum consideraret emortui corporis sui vires depositas, sterilitatem conjugis. et supremam se nectutem, etiam contra usum naturæ Deo credidit. (*Gen.* xv, 6).

stica regula abhorrere non idem videtur ac jocis abstinendum in tradenda sacra doctrina, sed nullam esse in sacris paginis aut canonibus regulam, qua jocari clericis permittatur. Sed ut maxime de tradenda populo doctrina Christiania intelligatur hic locus, non tamen vim solvit objectionis; sibi enim ille opposuerat ejusdem doctoris verba ex num. seq. ubi de fabulis, id est, familiari confabulatione agens, proposita Christi adversus ridentes comminatione, nullum omnino jocum non damnat. Neque vero virum est Ambrosium jocorum usu clericis indicere, cum universim ridere homini Christiano fas esse neget Basilius, *Reg. brevior.* inter. 31. Hunc etiam consule epist. 411, et *Constit. monastic.*. cap. 12, quem in hac quoque doctrina S. Benedictus Regulæ suæ cap. 6 est imitatus. Quæ quidem ita pertinent ad ascetas, ut etiam omnibus quotquot virtutis studiosi fuerint, conveniant, et maxime sacerdotibus, de quibus vere juxta ac pie Bernardus lib. ii *de Consid.* cap. 13: « Inter sæculares, inquit, nugæ, nugæ sunt: in ore sacerdotis, blasphemiæ. » Adi similiter tract. *de Ordine vitæ et morum Instit.* inter opera S. Bernardo male ascripta, ubi cap. 3 textus Ambrosii. quo de agimus, ad verbum exscribitur. Cæterum fatendum in hoc genere omnium gravissime peccare eos qui theatrales facetias ad sacrum transferrunt suggestum, et D histrionica scurrilique dicacitate gravitatem evangelicam solvunt et conspurcant. Vide Mabillonii nostri notam ad Bernardi locum supra laudatum, J. B. Thiers et alios.

(14) Vet. edit. et quidam mss., *plenum tamen suavitatis.*

(15) Cic. lib. i *Offic.*, pag. 369, lin. 29: « In voce autem duo sequamur, ut clara sit et suavis, » etc.

(16) *Mysticum servet.* id est, mysteriorum sanctitati congruum.

(17) Cic. lib. i, pag. 370, lin. 37; In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda, » etc.

(18) Mss. non pauci, *vel minorem ac parvam magno ambitu*, etc.

(19) Nonnulli mss. ac edit., *multiplicatæ*; quædam, *multiplici necessitudinis perstrictus affectu.*

(20) Rom. edit. cum uno vel altero mss.. *Captum nepotem, bello repetit.*

110. Adverte convenire omnia. Appetitus non defuit, sed repressus est: animus æqualis gerendis, qui nec magna pro vilibus, nec minora pro magnis duceret, moderatio pro negotiis, ordo rerum, opportunitas temporum, mensura verborum. Fide primus, justitia præcipuus, in prælio strenuus, in victoria non avarus, domi hospitalis, uxori sedulus.

111. Sanctum quoque ejus nepotem Jacob delectabat domi securum degere: sed mater voluit peregrinari, ut daret fraternæ iracundiæ locum (*Gen.* XXVII, 24 *et seq*). Vicit appetitum consilii salubritas. Exsul domo, profugus a parentibus, ubique tamen convenientem mensuram negotiis tenuit, et temporibus opportunitatem reservavit. Acceptus domi parentibus, ut alter maturitate provocatus obsequii benedictionem daret, alter amore pio propenderet (*Gen.* XXV, 34). Fraterno quoque judicio prælatus, cum cibum suum fratri cedendum putasset: delectabatur utique alimento secundum naturam, sed secundum pietatem cessit petito. Pastor domino gregis fidus, socero gener sedulus, impiger in labore, in convivio parcus, in satisfactione prævius, in remuneratione largus (*Gen.* XXXI, 6 *et seq.*). Denique sic fraternam mitigavit iracundiam; ut cujus verebatur inimicitias, adipisceretur gratiam (*Gen.* XXXIII, 1).

112. Quid de Joseph loquar, qui utique habebat cupiditatem libertatis, et suscepit servitii necessitatem? Quam subditus in servitute, quam in virtute constans, quam benignus in carcere, sapiens in interpretatione, in potestate moderatus, in ubertate providus, in fame justus, ordinem laudis rebus adjungens, et opportunitatem temporibus, æquitatem populis officii sui moderatione dispensans (*Gen.* XXXIX, 1 *et seq.*)?

113. Job quoque juxta secundis, atque adversis rebus irreprehensibilis, patiens, gratus Deo atque acceptus, vexabatur doloribus, sed se consolabatur (*Job* II, 3 *et seqq.*).

81 114. David etiam fortis in bello, patiens in adversis, in Hierusalem pacificus, in victoria mansuetus, in peccato dolens, in senectute providus, rerum modos, vices temporum per singularum sonos servavit ætatum; ut mihi videatur non minus vivendi genere, quam canendi suavitate prædulcis immortalem Deo sui (21) fudisse meriti cantilenam (*I Reg.* XVII).

115. Quod his viris principalium virtutum officium defuit? Quarum primo loco constituerunt prudentiam, quæ in veri investigatione versatur (22), et scientiæ plenioris infundit cupiditatem; secundo justitiam, quæ suum cuique tribuit, alienum non vindicat, utilitatem propriam negligit, ut communem æquitatem custodiat: tertio fortitudinem, quæ et in rebus bellicis excelsi animi magnitudine, et domi eminet, corporisque præstat viribus: quarto temperantiam, quæ modum, ordinemque servat omnium, quæ vel agenda, vel dicenda arbitramur.

CAPUT XXV.

Exposito cur ductum non fuerit a memoratis virtutibus exordium, easdem in veteribus Patribus exstitisse pressius demonstratur.

116. Hæc forsitan aliquis dicat primo loco poni oportuisse, quoniam ab his quatuor virtibus nascuntur officiorum genera. Sed hoc artis est, ut primo officium definiatur, postea certa in genera dividatur (23). Nos autem artem fugimus, exempla majorum proponimus: quæ neque obscuritatem afferunt ad intelligendum, neque ad tractandum versutias. Sit igitur nobis vita majorum disciplinæ speculum, non calliditatis commentarium: imitandi reverentia, non disputandi astutia.

117. Fuit igitur in sancto Abraham primo loco prudentia, de quo dicit Scriptura: *Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam* (*Gen.* XV, 6). Nemo enim prudens, qui Deum nescit. Denique insipiens dixit quia *non est Deus* (*Psal.* XIII, 1); nam sapiens non diceret. Quomodo enim sapiens qui non requirit auctorem suum, qui dicit lapidi: *Pater meus es tu* (*Jerem.* II, 27): qui dicit diabolo (24) ut Manichæus: Auctor meus es tu? Quomodo sapiens Arianus, qui mavult imperfectum auctorem habere

(21) Ita mss. frequentissimi. ac edit. Era. et Gill. in marg. Alii tamen nonnulli et omnes edit. in contextu, *moralem Deo*: Benig., *immortali Deo sui*, etc.

(22) Cic. lib. I, pag. 352, lin. 36: « Sed omne quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua. » etc.

(23) Pag. 351, lin. 27: « Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire. » etc.

(24) Plana sunt quæ hic tribuuntur Manichæo atque Ario; hunc enim imperfectionem Christo, quem in creaturarum ordinem dejecit, affinxisse, illum vero corporalium rerum creationem diabolo adjudicasse, nemo est qui nesciat. At vero id fortasse cuipiam moveat difficultatem, quod Marcioni potius quam Ario jungatur Eunomius. Constat siquidem hunc Aetii fuisse discipulum cum Arianis, ut Socrates lib. II, cap. 15, testatur, idem et dicentis et sentientis, cujus etiam sectæ postea nomen dedit ipse Eunomius, ut idem Socrates loco citat., sicut et lib. I, cap. 7 et 13 significat. Cui jungere licet Sozomenum lib. IV, cap. 25, et lib. VI, cap. 26, atque alios. Sed nodum solvit Theodoretus; hic enim cum lib. II *Hist.* cap. 29, tantum scripsissset Eunomium Arii blasphemiam nova impietatis accessione cumulasse, in lib. IV *Hær. fabul.* rem evolvit enucleatius ita inquiens: « Baptizantes usque ad pectus aqua madefaciunt, reliquis autem partibus tanquam exsecrandis aquam adhibere prohibent.... Sed et aliud audere illos dicunt, quod scriptis committere non ausim, etc. Hinc profecto aperte colligitur eum admisisse duplex principium, bonum alterum a quo partes corporis superiores quas bonas esse non negabant, procederent: malum alterum a quo inferiores, quas malas esse iidem contendebant. Unde miramur eos qui collectos ejusdem Eunomii errores scripto prodiderunt, ut puta ex antiquis Epiphanium et Augustinum, e recentioribus vero Baronium, Petavium aliosque omnes, impietatem de qua hic loquitur beatus

atque degenerem, quam verum atque perfectum? A Quomodo sapiens Marcion (25) atque Eunomius, qui malunt Deum malum quam bonum habere? Quomodo sapiens, qui Deum suum non timet? *Initium enim sapientiæ timor Domini (Psal.* cx, 9). Et alibi habes: *Sapientes non declinant de ore Domini, sed tractant* **32** *in confessionibus suis (Prov.* xxiv,) 7. Simul quoque dicente Scriptura: *Reputatum est ei ad justitiam;* alterius virtitutis ei gratiam detulit.

118. Primi igitur nostri definierunt prudentiam in veri consistere cognitione. Quis enim illorum ante Abraham, David, Salomonem? Deinde justitiam spectare ad societatem generis humani. Denique David ait: *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum. Justus miseretur, justus* B *commodat* (*Psal.* cxi, 9). Sapienti et justo totus mundus divitiarum est. Justus communia pro suis habet, sua pro communibus. Justus se ipsum, priusquam alios, accusat. Ille enim justus, qui nec sibi parcit, et occulta sua latere non patitur. Vide quam justus Abraham. In senectute susceperat filium per repromissionem (*Gen.* xxii, 3 *et seq.*), reposcenti Domino negandum ad sacrificium, quamvis unicum, non putavit.

119. Adverte hic omnes virtutes quatuor in uno facto. Fuit sapientiæ, Deo credere, nec filii gratiam anteferre auctoris præcepto: fuit justitiæ, acceptum reddere: fuit fortitudinis, appetitum ratione cohibere. Ducebat hostiam pater, interrogabat filius, tentabatur affectus patrius, sed non vincebatur. C Repetebat filius appellationem paternam, compungebat paterna viscera, sed non minuebat devotionem. Accedit et quarta virtus, temperantia. Tenebat justus et pietatis modum, et exsecutionis ordinem. Denique dum sacrificio necessaria vehit, dum ignem adolet, dum filium ligat, dum gladium educit, hoc immolandi ordine meruit, ut filium reservaret.

120. Quid sapientius sancto Jacob, qui Deum vidit facie ad faciem, et meruit benedictionem (*Gen.* xxxii, 1 *et seq.*)? Quid justius, qui ea quæ acquisierat, oblatis muneribus cum fratre divisit? Quid fortius, qui cum Deo luctatus est? Quid modestius eo qui modestiam ita et locis et temporibus deferebat, ut filiæ injuriam mallet prætexere conjugio, quam vindicare: eo quod inter alienos positus amori D potius consulendum, quam odia colligenda censebat?

121. Noe quam sapiens, qui tantam fabricavit arcam (*Gen.* vi, 14 *et seq.*)! Quam justus, qui ad semen omnium reservatus, solus ex omnibus et præteritæ generationis superstes est factus, et auctor futuræ, mundo potius et universis magis quam sibi natus! Quam fortis, ut diluvium vinceret! Quam temperans, ut diluvium toleraret! quando introiret, qua moderatione degeret, quando corvum, quando columbam dimitteret, quando **33** reciperet revertentes, quando exeundi opportunitatem captaret, agnosceret?

CAPUT. XXVI.

In inquirenda veritate contra sua præcepta peccasse philosophos: Moysen vero illis sapientiorem se præbuisse. Eo majori studio enitendum ad comparandam sapientiam, quo major est ipsius dignitas, ad quam omnes ipsa natura impelluntur.

122. Itaque tractant in veri investigatione tenendum illud decorum (26), ut summo studio requiramus quid verum sit, non falsa pro veris ducere, non obscuris vera involvere, non superfluis vel implexis atque ambiguis occupare animum. Quid tam indecorum, quam venerari ligna, quod ipsi faciunt? Quid tam obscurum, quam de astronomia et geometria tractare, quod probant: et profundi aeris spatia metiri, cœlum quoque et mare numeris includere: relinquere causas salutis, errores quærere.

123. At non ille eruditus in omni sapientia Ægyptiorum Moyses probavit ista: sed illam sapientiam detrimentum et stultitiam judicavit, et aversus ab ea, intimo Deum quæsivit affectu: ideoque vidit, interrogavit, audivit loquentem. Quis magis sapiens quam ille quem docuit Deus, qui omnem sapientiam Ægyptiorum, omnesque artium potentias operis sui virtute evacuavit (*Exod.* III, 1 *et seq.*)? Non hic incognita pro cognitis habebat, hisque temere assentiebatur: quæ duo in hoc maxime naturali atque honesto loco vitanda discant, qui sibi nec contra naturam esse, nec turpe judicant saxa adorare, et a simulacris auxilium petere, quæ nihil sentiant.

124. Quanto igitur excelsior virtus est sapientia, tanto magis enitendum arbitror, ut assequi eam possimus. Itaque ne quid contra naturam, ne quid turpe atque indecorum sentiamus, duo hæc, id est, et tempus et diligentiam ad considerationem rerum examinandi gratia referre debemus. Nihil est enim quo magis homo cæteris animantibus præstet, quam quod rationis est particeps, causas rerum requirit, generis sui auctorem investigandum putat, in cujus potestate vitæ necisque nostræ potestas sit, qui mundum hunc suo nutu regat, cui sciamus rationem esse reddendam nostrorum actuum. Nihil est enim quod magis proficiat ad vitam honestam, quam ut credamus eum judicem futurum, quem et occulta non fallant et indecora offendant, et honesta delectent.

Doctor, non advertisse. Porro in causa forte fuit ejusdem erroris atrocitas, cur in quibusdam imperatorum legibus, qualis ea Gratiani fuit, cujus meminit Sozomenus lib. vii, c. 1, cum liberum cuique relinquatur quamcunque religionem aut cœtum sectari pro libito, adjectum fuerit, exceptis Manichæis, Photinianis et Eunomianis. Non videtur certe dubium quin Ambrosius ipse ad hancce blasphemiam respexerit lib. ii Hexaem, cap. 5, ubi nominantur Eunomiani *radicis degeneris*, Arianorum scilicet, *fructus deterior.*

(25) Mss. non pauci, *Quomodo sapiens, ut Arianus.... ut Marcion.*

(26) Cic. lib. i *Offic.*, pag. 352, lin. 42: « Velut ex ea parte, quæ primo descripta est... inest indagatio atqae inventio veri, etc. » etc.

125. Omnibus igitur hominibus inest secundnm naturam humanam verum investigare, quæ **34** nos ad studium cognitionis et scientiæ trahit, et inquirendi infundit cupiditatem, In quo excellere universis pulchrum videtur, sed paucorum est assequi : qui volvendo cogitationes, consilia examinando, non mediocrem impendunt laborem; ut ad illud beate honesteque vivendum pervenire possint, atque operibus appropinquare, *Non enim qui dixerit*, inquit. *mihi*: *Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum, sed qui fecerit ea quæ dico* (*Matth.* VII, 21). Nam studia scientiæ sine factis, hand scio an etiam involvant magis.

CAPUT XXVII.

Primum officii fontem esse prudentiam, ex qua derivatæ tres aliæ virtutes, ita cum ea atque inter se conexæ sunt, ut ab invicem divelli ac separari nequeant.

126. Primus igitur Officii fons prudentia est. (27) Quid enim tam plenum officii, quam deferre Auctori studium atque reverentiam? Qui tamen fons et in virtutes derivatur cæteras; neque enim potest justitia sine prudentia esse, cum examinare quid justum quidve injustum sit, non mediocris prudentiæ sit; summus in utroque error. *Qui* enim *justum judicat injustum, injustum vero justum, exsecrabilis apud Deum. Utquid abundant justitiæ imprudenti* (28)? Salomon ait (*Prov.* XVII, 15, 16). Neque iterum prudentia sine justitia est pietas enim in Deum initium intellectus. Quo advertimus illud ab hujus sæculi translatum magis quam inventum sapientibus; quia pietas fundamentum est omnium virtutum.

127. Justitiæ autem pietas est prima in Deum, (29) secunda in patriam, tertia in parentes, item in omnes : quæ et ipsa secundum naturæ est magisterium. Sequidem ab ineunte ætate ubi primum sensus infundi cœperit, vitam amamus tanquam Dei munus, patriam, parentesque diligimus, deinde æquales quibus sociari cupimus. Hinc cha-

A ritas nascitur, quæ alios sibi præfert, non quærens quæ sua sunt, in quibus est principatus justitiæ.

128. Omnibus quoque animantibus innascitur, primum salutem tueri, cavere quæ noceant (30), expetere quæ prosint, ut pastum, ut latibula quibus se a periculo, imbribus, sole defendant, quod est prudentiæ. Succedit quoque ut omnium genera animantium congregabilia natura sint: primo generis sui ac formæ consortibus, tum etiam cæteris; ut videmus boves armentis, equos gregibus (31), et maxime pares paribus delectari : cervos quoque cervis et plerumque **35** hominibus adjungi. Jam de procreandi studio et sobole, vel etiam generantium amore, quid loquar, in quo est forma justi-

B tiæ præcipua?

129. Liquet igitur et has, et reliquas cognatas sibi esse virtutes. Siquidem et fortitudo (23, quæst. 2, e. *Fortitudo*) quæ vel in bello tuetur a barberis patriam, vel domi defendit infirmos, vel a latronibus socios, plena sit justitiæ; et scire quo consilio defendat atque adjuvet, captare etiam temporum et locorum opportunitates, prudentiæ ac modestiæ sit : et temperantia ipsa sine prudentia modum scire non possit : opportunitatem noscere, et secundum mensuram reddere, sit justitiæ : et in omnibus istis magnanimitas necessaria sit, et quædam fortitudo mentis, plerumque et corporis; ut quis quod velit, possit implere.

CAPUT XXVIII.

C *Societatem constare justitia et beneficentia: illius partes duas ultionem et privatam possessionem a Christianis non agnosci : quod vero de rerum communitate ac mutuo auxilio tradunt Stoici, hoc eos et Scripturis sacris mutuatos esse. Quantus justitiæ splendor, et quinam scopuli accessum ad illam præpediant.*

130 Justitia igitur ad societatem generis humani, et ad communitatem refertur. Societatis enim ratio (32) dividitur in duas partes, justitiam et beneficentiam, quam eamdem liberalitatem et benignitatem

(27) Ibidem pag. 353, lin. 4 : « Ex quatuor autem locis in quos, » etc.

(28) Sic vet. edit. cum mss. pluribus nec non antiquioribus; Rom. vero cum aliis, *pecuniæ imprudenti*. LXX Interp., Ἵνα τί ὑπῆρξε χρήματα ἄφρονι : a quibus non abludunt cæteræ versiones; nisi quod Aq. et Theod. scribunt, ἵνα τί τοῦτο ἀντάλλαγμα ἐν χειρὶ ἀνοήτου, magis ad textum Hebraicum.

(29) Cic. ibid. lin 22 : « De tribus autem reliquis, latissime patet ea ratio, » etc. Docet hoc loco sanctus Ambrosius pietatem justitiæ annexam esse, quod etiam astruit Angelicus Doctor, 2-2, q. 8, à 1. Et hæc pietas donum est Spiritus sancti, ut docet idem Thomas 2-2, q. 121, art. 1, de illa vero quæ ad parentes, quamque virtutem ipse vocitat, in eo dissentit ab Ambrosio, quod parentes patriæ, Ambrosius autem patriam parentibus præponi jubet. Præivit autem sancto Præsuli Cicero lib. *Offic.* pag. 353, lin. 32 : « Sed quoniam, ut præclare scriptum est a Platone, non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat, partem parentes, partem amici, » etc. Item pag, 358, lin. 35 : « Sed cum omnia ratione animoque lustraveris, omnium societatum nulla est gratior, nulla charior, quam ea quæ cum Rep. est unicuique nostrum. Chari sunt parentes, chari liberi, » etc. Lib. quo-

D que III, pag. 400, lin. 30 : « Quid sit tyrannidem occupare, si patria prodere conabitur pater?... Ad extremum si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris. » Cæterum quæ verba ex Platone a se translata dicit Orator, ea reperiuntur epist. 9 ejusdem philosophi, quæ est ad Archytam 1, hunc in modum : Ἀλλὰ κἀκεῖνο δεῖ σε ἐνθυμεῖσθαι ὅτι ἕκαστος ἡμῶν οὐχ αὑτῷ μόνον γέγονεν. ἀλλὰ τῆς γενέσεως ἡμῶν τὸ μέν τι ἡ πατρὶς μερίζεται, τὸ δέ τι οἱ γεννήσαντες, τὸ δὲ οἱ λοιποὶ φίλοι.

(30) Cic. lib. I *Offic.* pag. 352, lin. 4 : « Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se vitam, corpusque tueatur, declinetque ea, » etc.

(31) Nonnulli mss., *equos vel arietes gregibus.*

(32) Cic. lib, I *Offic*, pag. 353, lin. 22 ; « De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, » etc.

vocant : justitia mihi excelsior videtur, liberalitas gratior : illa censuram tenet, ista bonitatem. A

131. Sed primum ipsum quod putant philosophi justitiæ munus (33), apud nos excluditur. Dicunt enim illi eam primam esse justitiæ formam, ut nemini quis noceat, nisi lacessitus injuria : quod Evangelii auctoritate vacuatur (*Luc.* IX, 56) ; vult enim Scriptura, ut sit in nobis spiritus Filii hominis, qui venit conferre gratiam, non inferre injuriam.

132. Deinde formam justitiæ putaverunt, ut quis communia (34), id est, publica pro publicis habeat, privata pro suis. Ne hoc quidem secundum naturam, natura enim omnia omnibus in commuue profudit. Sic enim Deus generari jussit omnia ut pastus omnibus communis esset (35), et terra foret omnium quædam communis possessio. Natura igitur jus commune generavit, usurpatio jus fecit privatum Quo in loco aiunt placuisse Stoicis (36), quæ in terris gignatur, omnia ad usus hominum creari : homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possint.

133. Unde hoc, nisi de nostris Scripturis dicendum assumpserunt ? Moyses enim scripsit, quia dixit Deus : *Faciamus hominem ad imaginem nostram et secundum similitudinem, et habeat potestatem piscium maris et volatilium cæli, et pecorum,* **36** *et omnium repentium super terram* (*Gen.* I, 26). Et David ait : *Omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves universas, insuper et pecora campi : volucres cœli, et pisces maris* (*Psal.* VIII, 8, 9). Ergo omnia subjecta esse homini de nostris didicerunt, et ideo censent propter hominem esse generata.

134 Hominem quoque hominis causa generatum esse in libris Moysi reprimus, dicente Domino : *Non est bonum esse hominem solum, faciamus ei adjutorium simile sibi (Gen* II, 18). Ad adjumentum ergo mulier data est viro, quæ generaret ; ut homo homini adjumento foret. Denique antequam mulier formaretur, dictum est de Adam : *Non est inventus adjutor similis illi (Ibid.* 20) ; adjumentum enim homo nisi de homine habere non poterat. Ex omnibus igitur animantibus nullum animal simile, et ut absolute dicamus, nullus adjutor hominis inventus est : muliebris igitur sexus adjutor exspectabatur.

135. Ergo secundum Dei voluntatem (37), vel naturæ copulam, invicem nobis esse auxilio debemus, certare officiis, velut in medio omnes utilitates ponere, et ut verbo Scripturæ utar, adjumentum ferre alter alteri, vel studio, vel officio, vel pecunia, vel operibus, vel quolibet modo, ut inter nos societatis augeatur gratia. Nec quisquam ab officio vel periculi terrore revocetur (38) : sed omnia sua ducat, vel adversa vel prospera. Denique sanctus Moyses pro populo patriæ bella suscipere gravia non reformidavit, nec regis potentissimi trepidavit arma, nec barbaricæ immanitatis expavit ferociam : sed abjecit salutem suam, ut plebi redderet libertatem.

136. Magnus itaque justitiæ splendor (39), quæ aliis potius nata quam sibi, communitatem et societatem nostram adjuvat : excelsitatem tenet (40) ; B ut suo judicio omnia subjecta habeat, opem aliis ferat, pecuniam conferat, officia non abnuat, pericula suscipiat aliena.

137. Quis non cuperet hanc virtutis arcem tenere, nisi prima avaritia infirmaret atque inflecteret tantæ virtutis vigorem (41) ? Etenim dum augere opes, aggregare pecunias, occupare terras possessionibus cupimus, præstare divitiis ; justitiæ formam exuimus, beneficentiam communem amisimus. Quomodo enim potest justus esse, qui studet eripere alteri, quod sibi quærat.

138. Potentiæ quoque cupiditas, formam justitiæ virilem effemiuat (42) ? Quomodo enim potest pro aliis intervenire, qui alios sibi subjicere conatur : et infirmo adversus potentes opem ferre, qui ipse gravem libertati affectat potentiam. C

37 CAPUT XXIX.

Justitiam in bello etiam atque ipsis hostibus servari oportere Moysis ac Elisæi exemplis ostenditur ! ab Hebræis mutuo veteres accepisse, ut hostes appellarent nomine molliori ; denique justitiæ fundamentum in fide esse, ac formam in Ecclesia.

139. Quanta autem justitia sit ex hoc intelligi potest, quod nec locis, nec personis, nec temporibus excipitur, quæ etiam hostibus reservatur (43) ; ut si constitutus sit cum hoste aut locus aut dies prælio, adversus justitiam putetur aut loco prævenire, aut tempore. Interest enim utrum aliquis pugna aliqua et conflctu gravi capiatur, an superiore gratia (44), vel aliquo eventu. Siquidem vehementioribus hostibus et infidis, et his qui amplius læse- D

(33) Ibid., lin. 25 : « Sed justitiæ primum munus est ut ne cui, » etc.

(34) Ibid., lin. 26 : « Deinde ut communibus utatur pro communibus, privatis ut suis. Sunt autem, » etc.

(35) Mss. atiquot, *ut partus omnibus communis esset, Et terra ergo foret*, etc. Melius alii ac edit ut in textu.

(36) Cic. lib. I *Offic.*, pag. 353, lin. 32 : « Sed quoniam, ut præclare scriptum est, » etc.

(37) Ibid., lin. 36 : « In hoc naturam debemus ducem sequi, » et. Item pag. 357, lin. 37 : « Optime autem societas hominum, » etc.

(38) Cic. lib. I *Offic.*, p. 354. lin. 35 : « Est enim difficilis cura rerum alienarum ; quanquam Terentianus, » etc.

(39) Ibid., pag. 553, lin. 23 : « In qua virtutis splendor est maximus. »

(40) Ibid., pag, 352, lin. 25 : « Ex quo animi magnitudo, » etc.

(41) Ibid.; pag. 353, lin 46 : Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli. » etc.

(42) Ibid., pag. 354, lin. 7 : « Maxime autem adducuntur plerique, » etc.

(43) Cic. lib. I *Offic.* pag. 355, lin. 23 : Atque in republica maxime conservanda jura belli, » etc.

(46) *Superiore gratia*, id est, majori aliqua temporis aut loci opportunitate, ut contextus clare demonstrat.

rint, vehementior refertur ultio ; ut de Madianitis qui per mulieres suas plerosque peccare fecerant ex plebe Judæorum, unde et Dei in populum patrum iracundia effusa est. Et ideo factum est ut nullum Moyses victor superesse pateretur (*Num.* xxxi, 3 *et seq.*) : Gabaonitas autem qui fraude magis quam bello tantaverant plebem patrum, non expugnaret Jesus ; sed conditionis impositæ afficeret injuria (*Josue* ix, 20 *et seq.*). Syros vero Elisæus, quos obsidentes in civitatem induxerat, momentanea cæcitate percussos, ut quo ingrederentur videre non possent, volenti regi Israel percutere non acquiesceret dicens : *Non percuties quos non captivasti in lancea et in gladio tuo : pone eis panem et aquam, ut manducent et bibant, et remittantur et eant ad dominum suum* (*IV Reg.* vi, 14 *et seq.*); ut humanitate provocati gratiam repræsentarent. Denique postea in terram Israel venire piratæ Syriæ destiterunt.

140. Si ergo etiam in bello justitia valet, quanto magis in pace servanda est ? Et hanc gratiam propheta his detulit, qui ad eum corripiendum venerant. Sic enim legimus, quod in obsidionem ejus miserat rex Syriæ exercitum suum, cognito quod Elisæus esset, qui consiliis et argumentationibus (45) ejus obviaret omnibus. Quem videns exercitum Giezi servus prophetæ, de salutis periculo trepidare cœpit. Cui dixit propheta : *Noli timere, quoniam plures nobiscum sunt, quam cum illis.* Et rogante propheta ut aperirentur oculi servo suo, aperti sunt. Et vidit itaque Giezi totum montem equis repletum et curribus in circuitu Elisæi. Quibus descendentibus ait propheta : *Percute, Deus, cæcitate exercitum Syriæ.* Quo impetrato, dixit ad Syros : *Venite post me, et ducam vos ad hominem quem quæritis.* Et viderunt Elisæum, quem corripere gestiebant ; et videntes, tenere non poterant. Liquet **38** igitur etiam in bello fidem et justitiam servari oportere, nec illud decorum esse posse, si violetur fides.

141. Denique etiam adversarios molli veteres (46) appellatione nominabant, ut peregrinos vocarent ; hostes enim antiquo ritu peregrini dicebantur. Quod æque etiam ipsum de nostris assumptum dicere possumus ; adversarios enim suos Hebræi Allophylos, hoc est, alienigenas Latino appellabant vocabulo. Denique in libro Regnorum primo sic legimus : *Et factum est in diebus illis, convenerunt alienigenæ in pugnam ad Israel* (*I Reg.* iv, 1).

142. Fundamentum ergo est justitiæ fides (47) ; justorum enim corda meditantur fidem ; et qui se justus accusat, justitiam supra fidem collocat ; nam tunc justitia ejus apparet, si vera fateatur. Denique et Dominus per Isaiam : *Ecce*, inquit, *mitto lapidem in fundamentum Sion* (*Isa.* xxviii, 16), id est, Christum in fundamenta Ecclesiæ. Fides enim omnium, Christus ; Ecclesia autem quædam forma justitiæ est. Commune jus omnium in commune orat (48), in commune operatur, in commune tentatur. Denique qui se ipsum sibi abnegat ; ipse justus, ipse dignus Christo est. Ideo et Paulus fundamentum posuit Christum (*I Cor.* iii, 11), ut supra eum opera justitiæ locaremus, quia fides fundamentum est : in operibus autem aut malis iniquitas, aut bonis justitia est.

CAPUT XXX.

De beneficentia et ejus partibus benevolentia et liberalitate ; quomodo illæ simul jungendæ sint ; quænamve adjuncta, ut liberalitatem cum laude ac merito quis exerceat, requirant ?

143. Sed jam de beneficentia loquamur, quæ dividitur etiam ipsa in benevolentiam et liberalitatem. Ex his igitur duobus constat beneficentia, ut sit perfecta. Non enim satis est bene velle (Dist. 86, c. *Non satis*), sed etiam bene facere ; nec satis est iterum bene facere, nisi id ex bono fonte, hoc est, bona voluntate proficiscatur : *Hilarem enim datorem diligit Deus* (*II Cor.* ix, 7). Nam si invitus facias, quæ tibi merces est ? Unde Apostolus generaliter : *Si volens hoc ago, mercedem habeo ; si invitus, dispensatio mihi credita est* (*I Cor.* ix, 17). In Evangelio quoque multas disciplinas accepimus justæ liberalitatis.

144. Pulchrum est igitur bene velle, et eo largiri consilio, ut prosis (49), non ut noceas. Nam si luxurioso ad luxuriæ effusionem, adultero ad mercedem adulterii largiendum putes ; non est beneficentia ista, ubi nulla est benevolentia. Officere enim istud est, non prodesse alteri, si **39** largiaris ei qui conspiret adversus patriam, qui congregare cupiat tuo sumptu perditos, qui impugnent Ecclesiam.

(45) *Argumentatio* non idem hic sonat atque argumenti seu rationis explicatio : sed idem prorsus valet, atque argute sive acute excogitata machinatio.

(46) Cic. lib. i *Offic.*, pag. 355, lin. 46 : « Equidem illud etiam animadverto quod qui proprio nomine perduellis esset, » etc.

(47) Ibid. pag. 353, lin. 39 : « Fundamentum autem est justitiæ fides, » etc.

(48) Ad frequentandas Ecclesiæ synaxes precesque in communi apud Deum fundendas maximo semper opere populum Christianum exhortati sunt antiqui Patres, ut cognoscimus non modo ex vetustissima illa epistola nomine beati Barnabæ promulgata, verum etiam ex Ignatii epist. ad. Ephes ex *Apologet.* Tertulliani cap. 39, aliisque innumeris tum Patrum testimoniis, tum canonibus conciliorum. Verumtamen non de publicis hisce precibus hic agi verisimilius est : sed cum dicitur, *in commune orat*, etc., hoc tantummodo significari, pro omnibus, si in omnium utilitatem orat, operatur, ac tentatur : in quo sanctorum communio posita est. Neque tamen in Ecclesia orat in commune, ut non etiam preces nuncupet pro singulis : vidimus quippe tomo superiori Ambrosium peccatoribus, ut ad Ecclesiæ orationes confugerent, non semel suasisse : at vero hæ ipsæ preces pro singulorum utilitatibus conceptæ, etiam in commodum universorum charitattis beneficio derivantur. Juvat etiam hic adnotare sanctum doctorem continuo post, non uni fidei, quod heterodoxi faciunt, sed etiam operibus ex fide atque charitate profectis justificationem attribuere.

(49) Cic. lib. i *Offic.*, pag. 356, lin. 37 : « Videndum est enim primum ne obsit benignitas et iis ipsis quibus, » etc.

Non est hæc probabilis liberalitas, si adjuves eum qui adversus viduam et pupillos gravi decernit jurgio, aut vi aliqua possessiones eorum eripere conatur.

145. Non probatur largitas, si quod alteri largitur, alteri quis extorqueat : si injuste quærat, et juste dispensandum putet (50) ; nisi forte ut ille Zacchæus (*Luc.* xix, 8), reddas prius quadruplum ei quem fraudaveris : et gentilitatis vitia fidei studio et credentis operatione compenses. Fundamentum igitur habeat liberalitas tua.

146. Hoc primum quæritur, ut cum fide conferas, fraudem non facias oblatis ; ne dicas te plus conferre, et minus conferas. Quid enim opus est dicere ? Fraus promissi est : in tua potestate est largiri quod velis. Fraus fundamentum solvit, et opus corruit. Numquid Petrus ita indignatione efferbuit, ut Ananiam exstingui vellet, vel uxorem ejus (*Act.* v, 3 et seq.)? Sed exemplo eorum noluit perire cæteros.

147. Nec illa perfecta est liberalitas, si jactantiæ causa magis quam misericordiæ largiaris (51). Affectus tuus nomen imponit operi tuo : quomodo a te proficiscitur, sic æstimatur. Vides quam moralem judicem habeas. Te consulit, quomodo opus tuum suscipiat, mentem tuam prius interrogat. *Nesciat*, inquit, *sinistra tua, quid faciat dextera tua* (*Matth.* vi, 3). Non de corpore loquitur, sed etiam unanimus tuus, frater tuus quod facis nesciat ; ne dum hic mercedem quæris jactantiæ, illic remunerationis fructum amittas. Perfecta autem est liberalitas, ubi silentio quis tegit opus suum, et necessitatibus singulorum occulte subvenit : quem laudat os pauperis, et non labia sua.

148. Deinde perfecta liberalitas (52) (Dist. 86, c. *Non satis* § *Perfecta liberalitas*) fide, causa, loco, tempore commendatur : ut primum opereris circa domesticos fidei. Grandis culpa si, sciente te, fidelis egeat : si scias eum sine sumptu esse, famem tolerare (53), ærumnam perpeti, qui præsertim egere erubescat : si in causam ceciderit aut captivitatis suorum, aut calumniæ, et non adjuves ; si sit in carcere, et pœnis, et suppliciis propter debitum A aliquod justus excrucietur (nam etsi omnibus debetur misericordia, tamen justo amplius) si tempore afflictionis suæ nihil a te impetret : si tempore periculi quo rapitur ad mortem, plus apud te pecunia tua valeat, quam vita morituri. De quo pulchre Job dixit : *Benedictio perituri in me veniat* (*Job* xxix 13).

149. Personarum quidem Deus acceptor non est, quia novit omnia. Nos autem omnibus quidem debemus misericordiam : sed quia plerique fraude eam quærunt, et affingunt ærumnam ; **40** ideo ubi causa manifestatur, persona cognoscitur, tempus urget, largius se debet profundere misericordia. Non enim avarus Dominus est, ut plurimum quærat. Beatus quidem qui dimittit omnia, et sequitur B eum : sed et ille beatus est, qui quod habet (54), ex affectu facit. Denique duo æra viduæ illius divitum muneribus prætulit (*Luc.* xxi, 3) ; quia totum illa quod habuit, contulit : illi autem ex abundantia partem exiguam contulerunt. Affectus igitur divitem collationem aut pauperem facit, et pretium rebus imponit. Cæterum Dominus non vult simul effundi opes (55), sed dispensari (Dist. 86, c. *Dominus non vult*) : nisi forte ut Elisæus boves suos occidit, et pavit pauperes ex eo quod habuit (*III Reg.* xix, 21) ; ut nulla cura teneretur domestica, sed relictis omnibus, in disciplinam se propheticam daret.

150. Est etiam illa probanda liberalitas (Dist. 86, c. *Est probanda*), ut proximos seminis tui non desC picias, si egere cognoscas (56). Melius est enim ut ipse subvenias tuis, quibus pudor est ab aliis sumptum deposcere, aut alicui postulare subsidium necessitati : non tamen ut illi ditiores eo fieri velint, quod tu potes conferre inopibus ; causa enim præstat, non gratia. Neque enim propterea te Domino dicasti, ut tuos divites facias : sed ut vitam tibi perpetuam fructu boni operis acquiras, et pretio miserationis peccata redimas tua. Putant se parum poscere? Pretium tuum quærunt, vitæ tuæ fructum adimere contendunt, et se juste facere putant (57). Et accusat quod eum divitem non feceris, cum te ille velit æternæ vitæ fraudare mercede.

(50) Cic. lib. i *Offic.*, pag. 356, lin. 42 : « Et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia, » etc.

(51) Ibid., pag. 357, lin. 3 : « Videre etiam licet plerosque non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, » etc.

(52) Ibid., lin. 6 : « Tertium est propositum ut in liberalitate delectus, » etc. Item lin. 33 : « Sed in collocando beneficio, » etc.

(53) Mss. aliquot et vet. edit., *fame laborare.*

(54) Edit. ultimæ Paris. cum uno aut altero mss., *quid quod debet :* melius aliæ ac reliqui cod., *qui quod habet,* supple, *in potestate* : ut Marci xiv, 8, *quod habuit hæc fecit.*

(55) Cic. lib i pag. 356 lin. 49 : Alter erat locus cautionis, » etc. Item pag. 358 lin. 9 : « Sed quoniam copiæ parvæ sunt, » etc.

(56) Ibid., pag. 358, lin. 40 : Sed si contentio quædam et comparatio fiat, » etc.

(57) *Et se juste facere putant,* absunt isthæc ab ant. edit. ac maximo numero mss. ea tamen non solum in edit. Rom. Sed etiam in mss. quatuor D invenire est. Infra vero ubi edit, omnes, *Consilium præmisimus :* mss. fere ad unum legunt, *Consilium prompsimus.* Obiter autem animadverte quanta Ambrosii prudentia hic innotescat, quæ ita pietati quod suum est, ascribit, ut nihil detrahat justitiæ. Etenim pietatis est cognatos affinesque in beneficentia collocanda non præterire, sed eos primorum pauperum habere loco : justitiæ vero, non illos ex eo quod aliis debetur pauperibus, ditare. Nec vero existimandum est hoc veluti majoris cujusdam perfectionis esse consilium, alioqui enim neutiquam adderetur, *et accusat quod eum divitem non feceris, cum te ille velit æternæ vitæ fraudare mercede.* Facessant igitur inepta cupiditatis humanæ tegumenta. Ecclesiæ nunquam fuit hoc propositum vel sacerdotis luxui, vel consanguineorum ejus ambitioni satisfacere.

151. Consilium prompsimus, auctoritatem petamus. Primum neminem debet pudere, si ex divite pauper fiat, dum largitur pauperi; quia Christus pauper factus est, cum dives esset, ut omnes sua inopia ditaret. Dedit regulam quam sequamur, ut bona ratio sit exinaniti patrimonii; si quis pauperum famem repulit, inopiam sublevavit. Unde *et consilium in hoc do*, Apostolus dicit: *Hoc enim vobis utile est, ut Christum imitemini* (*II Cor.* VIII, 10). Consilium bonis datur, correptio errantes coercet. Denique quasi bonis dicit: *Quia non tantum facere, sed et velle cœpistis ab anno præterito* (*Ibid*). Perfectorum utrumque est, non pars. Itaque docet et liberalitatem sine benevolentia, et benevolentiam sine liberalitate non esse perfectam. Unde ad perfectum hortatur, dicens: *Nunc ergo et facere consummate, ut quemadmodum prompta est in vobis voluntas faciendi, ita sit et perficiendi ex eo quod habetis. Si enim voluntas prompta est, secundum id quod habet, acceptum est, non secundum quod non habet. Non enim ut aliis refectio sit, vobis autem angustia: sed ex æqualitate in hoc tempore, vestra abundantia ad illorum inopiam, ut illorum abundantia sit ad* **41** *vestram inopiam, ut fiat œqualitas, sicut scriptum est: Qui multum, non abundavit; et qui modicum, non minoravit* (*Ibid.* 11 et seq.).

152. Advertimus quemadmodum et benevolentiam, et liberalitatem, et modum comprehendit, et fructum, atque personas. Ideo modum quia imperfectis dabat consilium, non enim patiuntur angustias, nisi imperfecti (58). Sed et si quis Ecclesiam nolens gravare in sacerdotio aliquo constitutus aut ministerio, non totum quod habet, conferat; sed operetur cum honestate quantum officio sat est, non mihi imperfectus videtur. Et puto quod hic angustiam non animi, sed rei familiaris dixerit.

153. De personis autem puto dictum: *Ut vestra abundantia sit ad illorum inopiam, et illorum abundantia ad vestram inopiam;* id est, ut populi abundantia sit bonæ operationis ad illorum sublevandam alendi inopiam; et illorum abundantia spiritalis adjuvet in plebe inopiam meriti spiritalis, et conferat ei gratiam.

154. Unde exemplum optimum posuit: *Qui multum, non abundavit: et qui modicum, non minuit.* Bene hortatur ad officium misericordiæ omnes homines istud exemplum; quoniam et qui plurimum auri possidet, non abundat; quia nihil est quidquid

A in hoc sæculo est: et qui exiguum habet, non minuit; quia nihil est, quod amittit. Res sine dispendio est, quæ tota dispendium est.

155. Est etiam sic intellectus bonus: Qui plurimum habet, et si non donat, non abundat; quia quantumvis acquirat, eget semper, qui plus concupiscit: et qui exiguum habet, non minuit; quia non multum est quod pauperem pascit. Similiter ergo et ille pauper qui confert spiritalia pro pecuniariis, et si plurimum habeat gratiæ, non abundat; non enim onerat gratia, sed allevat mentem.

156. Sed etiam sic potest intelligi: Non abundas, o homo. Quantum est enim quod accepisti, etsi tibi multum est? Joannes quo nemo major est inter

B natos mulierum, inferior tamen erat eo, qui minor est in regno cœlorum.

157. Potest et sic: Non abundat Dei gratia corporaliter. quia spiritalis est. Qui potest ejus aut magnitudinem aut latitudinem comprehendere, quam non videt? Fides si fuerit sicut granum sinapis, montes transferre potest, et non tibi datur ultra granum sinapis. Si abundet in te gratia (59), non est verendum ne mens tua tanto munere incipiat extolli; quia multi sunt qui ab altitudine cordis sui gravius corruerunt, quam si nullam habuissent Domini gratiam? Et qui parum habet, non minuit; quia non est corporeum ut dividatur: et quod parum videtur habenti, plurimum est cui nihil deest.

42 158. Consideranda (60) etiam in largiendo (Dist. 86, c. *Consideranda*) ætas atque debilitas, nonnunquam etiam verecundia, quæ ingenuos pro-

C dit natales; ut senibus plus largiaris, qui sibi labore jam non queunt victum quærere. Similiter et debilitas corporis, et hæc juvanda promptius. Tum si quis ex divitiis cecidit in egestatem: et maxime si non vitio suo, sed aut latrociniis, aut proscriptione, aut calumniis, quæ habebat, amisit.

159. Sed forte dicat aliquis: Cæcus uno loco sedet et præteritur, et juvenis validus frequenter accipit. Et verum est, quia obrepit per importunitatem. Non est illud judicii, sed tædii. Nam et Dominus ait in Evangelio (*Luc.* XI, 8) de eo qui jam clauserat ostium suum, si quis ostium ejus procacius pulset, quia surgit et dat illi propter importunitatem.

CAPUT XXXI.

D *Acceptum beneficium largiori manu remetiendum terræ præcipitur exemplo: nec non adductus ad*

(58) Ne quis crederet modum omnem in largiendo semper esse imperfectioni conjunctum, ex eo nimirum quod proxime dixerat, *Ideo modum, quia imperfectis dabat consilium;* clarius mentem suam exponit, asserens qui sibi partem aliquam patrimonii retinuerit, ne oneri sit Ecclesiæ, eum nequaquam, imperfectum existimandum. Hinc cognoscimus ad Ambrosii nostri sententiam Augustinum severitatis aliquid adjecisse, qui clericos omnino patrimonio suo spoliatss volebat communem vitam simul agere, ut discere est e compluribus ejusdem operum locis, sed maxime ex lib. *de Comm. Vita clericorum.*

(59) Negatio *non* deest in edit. omnibus et mss. nonnullis; ea tamen in longe pluribus potioribusque cod. reperitur. Si per interrogationem sententiam nobiscum acceperis, non incongrue.

(60) Cic. lib. I, pag. 357, lin. 6: « Tertium est propositum, ut in beneficentia, » etc. Item lib. II, pag. 382, lin. 12: « In illo autem altero genere largiendi, » etc.

eamdem rem Salomonis de convivio locus, postea spiritali sensu exponitur.

A

160. Pulchrum quoque est propensiorem ejus haberi rationem, qui tibi aut beneficium aliquod (61), aut munus contulit, si ipse necessitatem incidit. Quid enim tam contra officium, quam non reddere quod acceperis? Nec mensura pari, sed uperiore reddendum arbitror, et usum pensare beneficii (62); ut et tu subvenias, quantum ejus ærumnam repellas. Etenim superiorem non esse in referendo (63) quam in conferendo beneficio, hoc est minorem esse, quoniam qui prior contulit, tempore superior est, humanitate prior.

161. Unde imitanda nobis est in hoc quoque natura terrarum, quæ susceptum semen multiplicatiori solet numero reddere quam acceperit. Ideo B tibi scriptum est: *Sicut agricultura est homo insipiens, et tanquam vinea homo egens sensu. Si reliqueris eum, desolabitur* (*Prov.* XXIV, 30, 31). Sicut agricultura ergo etiam sapiens, ut tanquam fenerata sibi majore mensura semina suscepta restituat. Terra ergo aut spontaneos fructus germinat, aut creditos uberiore cumulo refundit ac reddit. Utrumque debes quodam hæreditario usu parentis, ne relinquaris sicut infecundus ager. Esto tamen ut aliquis excusare possit quod non dederit (64), quomodo excusare potest quod non reddiderit? Non dare cuiquam vix licet (65), non reddere vero non licet.

162. Ideo pulchre Salomon ait: *Si sederis cœnare ad mensam potentis, sapienter intellige ea quæ* C *apponuntur tibi: et mitte manum tuam sciens quod oportet talia præparare. Si autem insatiabilis es,* **43** *noli concupiscere escas ejus; hæc enim obtinent vitam fallacem* (66) (*Prov.* XXIII, 1 *et seq.*). Quas nos imitari cupientes sententias, scripsimus. Conferre gratiam bonum est: at qui referre nescit, durissimus. Humanitatis exemplum ipsa terra suggerit. Spontaneos fructus ministrat quos non severis, multiplicatum quoque reddit quod acceperit. Negare tibi pecuniam numeratam non licet, quomodo licet acceptam non referre gratiam? In proverbiis quoque habes (67), quod ita plurimum redhibitio ista gratiæ apud Deum consuevit valere, ut etiam in die ruinæ inveniat gratiam quando D possunt præponderare peccata. Et quid aliis utar exemplis, cum Dominus ipse remunerationem uberiorem sanctorum meritis in Evangelio polliceatur, atque exhortetur ut operemur bonum opus, dicens: *Dimittite et dimittetur vobis, date et dabitur vobis; mensuram bonam* (68), *commotam, superfluentem dabunt in sinum vestrum* (*Luc.* VI, 38, 38)?

163. Itaque et illud convivium Salomonis non de cibis, sed de operibus est bonis. Quo enim melius epulantur animi, quam bonis factis? Aut quid aliud tam facile potest justorum explere mentes, quam boni operis conscientia? Qui autem jucundior cibus, quam facere voluntatem Dei? Quem cibum sibi solum Dominus abundare memoravit, sicut scriptum est in Evangelio: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem Patris mei qui est in cœlo* (*Joan.* IV. 34).

164. Hoc cibo delectemur, de quo ait Propheta: *Delectare in Domino* (*Psal.* XXXVI, 4). Hoc cibo delectantur, qui superiores delectationes mirabili ingenio comprehenderunt, qui possunt scire qualis sit illa munda et intelligibilis mentis delectatio. Edamus ergo panes sapientiæ; et saturemur in verbo Dei; quia non in solo pane, sed in omni verbo Dei vita est hominis facti ad imaginem Dei. De poculo vero satis expresse dicit sanctus Job: *Sicut terra exspectans pluviam, sic et isti sermones meos* (*Job.* XXXIX, 23).

CAPUT XXXII.

Præmisso quid gratiæ ob memorati convivii fercula sit referendum, variæ reddendi beneficii rationes recensetur; ubi et de benevolentiæ laude, effectis atque ordine disseritur.

165. Pulchrum est ergo ut divinarum Scripturarum humescamus alloquio, et quasi ros sic in nos Dei verba descendant. Cum igitur sederis ad illam mensam potentis, intellige quis sit iste potens: et in paradiso delectationis positus, atque in convivio sapientiæ locatus, considera quæ apponuntur tibi. Scriptura divina convivium sapientiæ est: singuli libri singula sunt fercula. **44** Intellige prius quæ habeant ferculorum dapes, et tunc mitte manum; ut ea quæ legis vel quæ accipis a Domino Deo tuo, operibus exsequaris, et collatam in te gratiam officiis repræsentes: ut Petrus et Paulus, qui evangelizando vicem quamdam largitori muneris reddiderunt, ut possent singuli dicere: *Gratia autem Dei sum quod sum, et gratia ejus egena in me non*

(61) Cic. lib. I *Offic.*, pag. 357, lin. 20: « Sin autem erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, » etc.

(62) Edit. ac pauci mss., *usum pensandum beneficii, ut tanto subvenias, quanto*, etc.

(63) *Quam in conferendo*, desunt in duobus mss. et Rom. edit.; sed in reliquis exstant, nec sensum ullo modo impediunt.

(64) Cic. lib. I *Offic.*, pag. 357, lin. 24: « Annon imitari agros fertiles qui multo plus afferunt quam acceperunt. »

(65) Ibid., lin. 27: » Demus necne in nostra potestate est: non reddere viro bono non licet. »

(66) Omnes edit. et pauci mss., *vitam falsam*. Alii multo plures, *vitam fallacem*. LXX, ταῦτα γὰρ ἔχεται ζωῆς ψευδοῦς. Aq. et Th., Καί αὐτός αρτος ψευσμάτων. Et continuo post edit. Amerb., *quam nos*; aliæ, *quem nos*, etc.; mss. prope ad unum, *quas nos*, etc.

(67) Rom edit. sola. *In Salomone quoque habes*: sed aut Ambrosius locum memoriter citavit, aut non libri titulum, sed materiam designavit; constat enim proverbialibus sententiis Ecclesiasticus. Infra vero eadem edit., *illud convivium in proverbiis non de cibis*, etc.

(68) Rom. edit. sola, *Mensuram bonam confertam*.

fuit: sed abundantius illis omnibus laboravi (*I Cor.* xv, 10).

166. Alius ergo fructum accepti beneficii, ut aurum auro, argentum argento rependit : alius laborem, alius, haud scio an etiam locupletius, solum restituit affectum (69). Quid enim si reddendi nulla facultas suppetit? In beneficio referendo plus animus quam census operatur : magisque præponderat benevolentia, quam possibilitas referendi muneris. Gratia enim in eo ipso quod habetur, refertur. Magna igitur benevolentia, quæ etiam si nihil conferat, plus exhibet: et cum in patrimonio nihil habeat, largitur pluribus ; idque facit sine ullo sui dispendio, et lucro omnium. Et ideo præstat benevolentia supra ipsam liberalitatem. Ditior hæc moribus, quam illa muneribus ; plures enim sunt qui indigent beneficio, quam qui abundant.

167. Est autem benevolentia etiam conjuncta liberalitati, a qua ipsa liberalitas proficiscitur, cum largitatis affectum sequitur largiendi usus : et separata atque discreta. Ubi enim deest liberalitas, benevolentia manet, communis quædam parens omnium, quæ amicitiam connectit et copulat : in consiliis fidelis (70), in prosperis læta, in tristibus mœsta; ut unusquisque benevolentis se magis quam sapientis credat consilio : ut David cum esset prudentior, Jonathæ tamen junioris consiliis acquiescebat. Tolle ex usu hominum benevolentiam (71), tanquam solem e mundo tuleris, ita erit : quia sine ea usus hominum esse non potest ut peregrinanti monstrare viam (72), revocare errantem, deferre hospitium (73), non igitur mediocris virtus, de qua sibi plaudebat Job dicens (*Job* XXXI, 32): *Foris autem non habitabat hospes, janua mea omni venienti patebat*), aquam de aqua profluenti dare lumen de lumine accendere. Benevolentia itaque in his est omnibus, tamquam fons aquæ reficiens sitientem, et tanquam lucem quod etiam in aliis luceat, nec illis desit, qui de suo lumine aliis lumen accenderint.

168. Est etiam illa benevolentiæ liberalitas, ut si quod habes debitoris chirographum, scindens restituas, nihil a debitore consecutus debiti. Quod exemplo sui facere nos debere Job sanctus admonet (*Ibid.*, 35 *et seq.*). Nam qui habet, non mutuatur; qui non habet non liberat syngrapham. Quid igitur etiam si ipse non exigas, avaris hæredibus reservas, quam potes eum benevolentiæ laude sine damno pecuniæ repræsentare ?

45 169. Atque ut plenius discutiamus; benevolentia a domesticis (74) primum profecta personis, id est a filiis, parentibus, fratribus, per conjunctionum gradus in civitatum pervenit ambitum, et de paradiso egressa mundum replevit. Denique cum in viro et femina benevolentem Deus posuisset affectum, dixit: *Erunt ambo in una carne* (*Gen.* II, 24), et in uno spiritu. Unde Eva serpenti credidit; quoniam quæ benevolentiam acceperat, esse malevolentiam non opinabatur.

CAPUT XXXIII.

Benevolentiam in Ecclesia maxime, et earumdem aut affinium virtutum hominibus perseverare.

170. Augetur benevolentia cœtu Ecclesiæ (75), fidei consortio, initiandi societate, percipiendæ gratiæ necessitudine, mysteriorum communione. Hæc enim etiam appellationes necessitudinum, reverentiam filiorum, auctoritatem et pietatem patrum, germanitatem fratrum sibi vindicant. Multum igitur ad cumulandam spectat benevolentiam necessitudo gratiæ.

171. Adjuvant etiam parium studia virtutum (76).

(69) Cic. *Offic.* lib. II, p. 384, lin. 26 : « Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiamsi referre gratiam non potest, habere certe potest, commode autem, » etc.

(70) Cic. *Offic.* lib. I, p. 358, lin. 46 : « Consilia, sermones, cohortationes, » etc.

(71) Translata est hæc sententia ex Cic. lib. *de Amicitia*, p. 425, lin. 18, ubi habetur : « Solem enim e mundo tollere videtur, qui amicitiam e vita tollunt. »

(72) Cic. lib. I, *Offic.* p. 358, lin. : « Ex quo sunt illa communia : non prohibere aquam profluentem: pati ab igne, » etc.

(73) Post voces, *deferre hospitium*, edit. Rom. continuo subjungit, *aquam de aqua profluenti dare, lumen de lumine accendere*. Verum non satis attenderunt qui ei præfuerunt, viri doctissimi, verba ista, *Non igitur*, etc., quamdam esse parenthesin quæ per causam verborum, *deferre hospitium*, introducta est.

(74) Cic. *Offic.* lib. I, pag. 357, lin. 37 : « Optime autem societas hominum, » etc. Item, pag. 358, lin. 16 : « Arctior vero colligatio societatis propinquorum...... prima societas in ipso est conjugio, » etc. Nec non lin. 40 : « Sed si contentio quædam, » etc.

(75) Ibid., pag. 358, lin. 24 : « Magnum est enim eadem habere, » etc. Videtur autem per voces *percipiendæ gratiæ necessitudine* potissimum ea signari necessitudo quæ inter ordinantem atque ordinatum, baptizantem, et baptizatum, nec non inter catechizantem et catechizatum contrahitur, quo etiam referri potest quæ inter susceptores atque susceptos nascitur sacra cognatio. Quarum autem appellationum Ecclesiæ societas origo est, primam dicit *reverentiam filiorum*, qua videlicet non solum Christiani laici, sed et clerici quoque episcopos patris nomine salutabant, ut infra. cap. 41, beatum Sixtum ter compellat ea nomine sanctus Laurentius. Secundum vero statuit *auctoritatem et pietatem patrum*, qua nempe ibidem Sixtus vicissim appellat Laurentium, et Ambrosius cum passim hoc in opere clericos suos, tum alibi pluribus locis sacras virgines atque viduas filias nominat, quod quidem non minus pietatis esse quam auctoritatis ipsemet satis indicavit cap. 7, ubi ait : « Neque enim minus vos diligo, quos in Evangelio genui, quam si in conjugio suscepissem, » etc. Tertio demum loco *germanitatem fratrum* collocat, quo vocabulo primos Christianos nominari consuevisse ex bene multis intelligitur Actuum apostolorum, canonicarumque epistolarum locis.

(76) Cic. *Offic.* lib. I, p. 358, lin. 25 : « Sed omnium societatum nulla præstantior est, » etc. Item lin. 30 : *Nihil autem est amabilius*, etc.

Siquidem benevolentia etiam morum facit similitudinem. Denique Jonathas filius regis imitabatur sancti David mansuetudinem, propter quod diligebat eum (*I Reg.* XIX, 2 *et seq.*). Unde et illud : *Cum sancto sanctus eris* (*Psal.* XVII, 29), non solum ad conversationem videtur, sed etiam ad benevolentiam derivandum videtur. Nam utique et filii Noe simul habitabant, et non erat in his morum concordia (*Gen.* IX, 22 *et seq.*). Habitabant etiam in domo patria Esau et Jacob, sed discrepabant (*Gen.* XXV, 27). Non enim erat benevolentia inter eos quæ sibi præferret alterum : sed magis contentio, quæ præriperet benedictionem (*Gen.* XXVII, 14 *et seq.*). Nam cum alter prædurus, alter mansuetus esset, inter dispares mores, et studia compugnantia, benevolentia esse non poterat. Adde quia sanctus Jacob paternæ de generem domus virtuti præferre non poterat.

172. Nihil autem tam consociabile (77), quam cum æquitate justitia : quæ velut compar et socia **46** benevolentiñ,facit ut eos quos pares nobis credimus, diligamus. Habet autem in se benevolentia, etiam fortitudinem; nam cum amicitia ex benevolentiæ fonte procedat, non dubitat pro amico gravia vitæ sustinere pericula : *Et si mala mihi*, inquit, *evenerint per illum, sustineo* (*Eccli.* XXII, 31).

CAPUT XXXIV.

Alia nonnulla benevolentiæ commoda memorantur.

173. Benevolentia etiam gladium iracundiæ extorquere consuevit. Benevolentia facit ut amici vulnera utilia quam voluntaria inimici oscula sint (*Prov.* XXVII, 6). Benevolentia facit, ut unus fiat ex pluribus (78) ; quoniam si plures amici sint, unus fiunt, in quibus unus spiritus et una sententia est. Simul advertimus etiam correptiones in amicitia (79) gratas esse, quæ aculeos habent, dolorem non habent. Compungimur enim censoriis sermonibus, sed benevolentiæ delectamur sedulitate.

174 Ad summam, non omnibus eadem semper officia debentur (80), nec personarum semper, sed plerumque causarum et temporum prælationes sunt, ut vicinum quis interdum magis quam fratrem adjuverit. Quoniam et Salomon dicit : *Melior vicinus in proximo, quam frater longe habitans* (*Ibid.* 10). Et ideo plerumque amici se benevolentiæ quisque committit, quam fratris necessitudini. Tantum valet benevolentia, ut plerumque pignora vincat naturæ.

CAPUT XXXV.

De fortitudine, quæ dividitur in bellicam atque domesticam : primam sine justitia et prudentia virtutem non esse : alteram maxime in tolerantia esse positam.

175. Satis copiose justitiæ loco honesti naturam et vim tractavimus. Nunc de fortitudine tractemus (81), quæ velut excelsior cæteris, dividitur in res bellicas et domesticas. Sed bellicarum rerum studium a nostro officio jam alienum **47** videtur, quia animi magis quam corporis officio intendimus : nec ad arma jam spectat usus noster, sed ad pacis negotia. Majores autem nostri, ut Jesus Nave, Hierobaal, Samson, David, summam rebus quoque bellicis retulere gloriam.

176, Est itaque fortitudo velut excelsior cæteris, sed nunquam incomitata virtus ; non enim seipsam committit sibi : alioquin fortitudo sine justitia iniquitatis materia est (82). Quo enim validior est, eo promptior ut inferiorem opprimat ; cum in ipsis rebus bellicis justa bella an injusta sint, spectandum putetur.

177. Nunquam David nisi lacessitus bellum in-

(77) Cic. *Offic.* lib. I, p. 358 : « Et quanquam omnis virtus nos ad se allicit, facitque ut eos diligamus, » etc.

(78) Ibid., lin. 32 : « Efficiturque id quod Pythagoras, » etc.

(79) Ibid., lin. 46 : « Interdum etiam objurgationes in amicis, » etc.

(80) Ibid., lin. 43 : « Sed his omnibus officiis tribuendis. » etc.

(81) Ibid,. pag. 359, lin. 11 : « Intelligendum est autem, cum proposita, » etc. Quod Ambrosius armorum tractationem clericis illicitam esse patefaciens, particulam *jam* semel et iterum hic adhibeat, manifestum est hoc modo eos distingui vel ab antiqui fœderis sacerdotibus ac Levitis quibus arma ferre nefas non erat, vel potius a laicis Christianis, quos quidem Evangelica lex non prohibet a militia. Scimus tamen Erasmum traduci a Sixto Sen. lib. VI *Biblioth*,.. annot. 156, nec non ab aliis nonnullis, quasi in suis Annot. in cap. II, maxime vero in XXII Evang. secundum Lucam voluerit *licitum non esse Christianis bellum gerere;* adversæque opinioni notam inusserit impietatis. Verum ispsemet ita mentem explicat suam, ut sola Christianorum in Christianos bella penitus damnet, Christianorum autem contra Barbaros eatenus dicat se approbare cum Ambrosio, ut simul admoneat hæc ipsa puritatis evangelicæ non esse. Altamen hoc non ita habere vel hinc intelligas quod hi Cesares quos ob gesta bella laudatos ab Ambroisio Erasmus narrat, non omnes semper pugnavere contra Barbaros. Etenim qui inter illos principes ordinem ducit Theodosius, bello Maximum atque Eugenium tyrannos, Christianos tamen, est persecutus. Et certe infra lib. III, cap. 3, bellum a se non improbari S. Doctor palam indicat, ubi ait : « Cum gloriosum unicuique ducatur, si periculis propriis quærat universorum tranquillitatem, » etc. Quod igitur sanctus Martinus ubi primum Christianus factus est, militiam, Sulpitio Severo teste, abdicare cogitans, « Christi, inquit, ego sum, pugnare non mihi licet ; » hoc ad singularem Spiritus sancti impulsum, quo ille ad perfectius vocabatur pugnandi genus, referri debet. Hinc est quod imperatores, qui suis edictis milites spiritali hac militia interdixere, a sanctis Patribus liberius objurgati sunt. Alias aute meis qui Christo nomen dedissent, liberum semper fuisse armorum usum vel hoc evincit, quod primis temporibus referti erant militibus christianis exercitus etiam ethnicorum imperatorum. Vide Tertullianum *de Corona militis*, cap. 17 ; Aug. *de Lib. Arbit.*, cap. 5; serm. 303, de S. Laurentio ; *de Civ. Dei* lib. I, cap. 21, et alibi pluribus locis, et præteros S. Thomam 2-2, q. 40.

(82) Cic. *Offic.* lib. I, pag. 359, lin 22 : Sed ea animi elatio quæ cernitur in periculis et laboribus, si justitia vacat, » etc.

tulit. Itaque prudentiam fortitudinis comitem habuit in prælio. Nam et adversus Goliam immani mole corporis virum singulari certamine dimicaturus, arma quibus oneraretur, respuit (*I Reg.* XVII, 40); virtus enim suis lacertis magis quam alienis integumentis nititur. Deinde eminus, quo gravius ferient, ictu lapidis hostem interemit. Postea nunquam nisi consulto Domino (*II Reg.* v, 19 *et seq*)., bellum adorsus. Ideo in omnibus victor præliis, usque ad summam senectutem manu promptus, bello adversum Titanas suscepto, ferocibus bellator miscebatur agminibus (*II Reg.* XXI, 15 *et seq.*), gloriæ cupidus, incuriosus salutis.

178. Sed non hæc sola præclara fortitudo est; sed etiam illorum gloriosam fortitudinem accipimus, qui per fidem magnitudine animi *obstruxerunt leonum ora, exstinxerunt virtutem ignis, effugerunt aciem gladii* (83), *convaluerunt de infirmitate fortes* (*Hebr.* XI, 33, 34): qui non comitatu et legionibus succincti communem cum multis victoriam, sed nuda virtute animi singularem de perfidis retulerunt triumphum. Quam insuperabilis Daniel, qui circa latera sua rugientes (84) non expavit leones! Fremebant bestiæ, et ille epulabatur (*Dan.* XIV, 38).

CAPUT XXXVI.

Fortitudinis officium aliud esse, ut injuriam a debiliori depellamus: aliud ut non rectos animi motus coerceamus: aliud demum tum ut aspernemur humilia, tum ut honesta infracto animo prosequamur. Quæ ab universis quidem Christianis, sed potissimum ab ecclesiasticis viris præstanda demonstrantur.

178*. Non igitur in viribus corporis et lacertis tantummodo fortitudinis gloria est (85), sed magis in virtute animi (86): neque in inferenda (23, *q.* 2, *c. Non in inferenda*), sed in depellenda injuria lex virtutis est. Qui enim non repellit a socio injuriam, si potest, tam est in vitio, quam ille qui facit. Unde (*Exod.* II, 11 *et seq.*) sanctus Moyses hinc prius orsus est tentamenta bellicæ fortitudinis. Nam cum vidisset Hebræum ab Ægyptio injuriam accipientem, defendit; ita ut Ægyptium sterneret, atque in arena absconderet. Salomon quoque ait: *Eripe eum qui ducitur ad mortem* (*Prov.* XXIV, 10).

48 179. Unde igitur hoc vel Tullius, vel etiam Panætius, aut ipse Aristoteles transtulerint, apertum est satis. Quanquam etiam his duobus antiquior dixerit Job: *Salvum feci pauperem de manu*

A *potentis, et pupillum cui adjutor non erat, adjuvi. Benedictio perituri in me veniat* (*Job* XXIX, 12, 13). Nonne hic fortissimus, qui tam fortiter pertulit impetus diaboli, et vicit eum virtute mentis suæ? Neque vero de ejus dubitandum fortitudine, cui dicit Dominus: *Accinge sicut vir lumbos tuos, suscipe altitudinem et virtutem: omnem autem injuriosum humiliato* (*Job* XL, 2). Apostolus quoque ait. *Habetis fortissimam consolationem* (*Hebr.* VI, 18). Est ergo fortis qui se in dolore aliquo consolatur.

180. Et re vera jure ea fortitudo vocatur, quando unusquisque se ipsum vincit (87), iram continet, nullis illecebris emollitur atque inflectitur, non adversis perturbatur, non extollitur secundis, et quasi
B vento quodam, variarum rerum circumfertur mutatione. Quid autem excelsius et magnificentius, quam exercere mentem, afficere carnem et in servitudinem redigere; ut obediat imperio, consiliis obtemperet, ut in adeundis laboribus impigre exsequatur propositum animi ac voluntatem?

181. Hæc igitur prima vis fortitudinis, quoniam in duobus generibus fortitudo spectatur (88) animi. Primo, ut externa corporis pro minimis habeat, et quasi superflua despicienda magis quam expetenda ducat. Secundo, ut ea quæ summa sunt, omnes quæ res in quibus honestas et illud πρέπον cernitur (89), præclara animi intentione usque ad affectum persequatur. Quid enim tam præclarum, quam ut ita
C animum informes tuum, ut neque divitias, neque voluptates, neque honores in maximis constituas, neque in his studium omne conteras? Quod cum ita affectus animo fueris, necesse est illud honestum ac decorum præponendum putes, illique mentem ita intendas tuam, ut quidquid acciderit quo frangi animi solent (90), aut patrimonii amissio, aut honoris imminutio, aut obtrectatio infidelium, quasi superior non sentias. Deinde ut te salutis ipsius pericula pro justitia suscepta non moveant.

182. Hæc vera fortitudo est, quam habet Christi athleta, qui, nisi legitimo certamine (91), non coronatur. An mediocre tibi videtur præceptum fortitudinis: *Tribulatio patientiam operatur, patien-*
D *tia probationem, probatio autem spem* (*II Cor.* VII, 5)? Vide quot certamina, et una corona. Quod præceptum non dat, nisi qui est confortatus in Christo Jesu, cujus caro requiem non

(83) Ita Gill. et Rom. edit. cum parte mss.; ant. vero cum alia, *effugarunt aciem gladii*. Sed in Græco textu habetur, ἔφυγον στόματα μαχαίρας, *effugerunt*, etc., cui consentiunt variæ translationes. At infra ubi omnes edit. ac. mss. aliquot, *legionibus succincti*; legunt alii mss., *legionibus subjecti*, quidam, *legionibus subjectis*, etc.

(84) Plures mss., *circa latera sua rudentes*.

(85) Cic. *Offic.* lib. I, pag. 361, lin. 38: « Omnino autem illud honestum, quod ex animo excelso, » etc.

(86) Ibid., pag. 353, lin. 42: « Sed injustitiæ duo genera sunt, » etc.

(87) Ibid., pag. 360, lin. 13: « Non est autem consentaneum, qui metu non frangitur, eum frangi cupiditate, » etc.

(88) Mss. aliquot, *fortitudo flectatur;* quidam, *flectitur animi*. Cic. *Offic.* lib. I, pag. 359, lig. 49: « Omnino fortis animus et magnus duabus rebus maxime cernitur, » etc.

(89) In mss. dictio πρέπον varias peperit ineptias; in quibusdam enim legitur, *honestum cernitur;* in aliis, *proponi cernitur*; in nonnullis, *præponderare;* in aliquibus, *præpotens cernitur*.

(90) Mss. aliquot, *frangi homines solent.*

(91) Nonnulli mss., *nisi qui legitime certaverit.*

habebat. Afflictio undique : foris pugnæ, intus timores. Et quamvis in periculis, in laboribus plurimis, in carceribus, in mortibus positus; animo tamen non frangebatur, sed præliabatur, adeo ut potentior suis fieret infirmitatibus.

183. Itaque considera quemadmodum eos qui ad officia Ecclesiæ accedunt, despicientiam rerum humanarum habere debere doceat. *Si ergo* **49** *mortui estis cum Christo ab elementis hujus mundi, quid adhuc velut viventes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne attaminaveritis, ne gustaveritis quæ sunt omnia ad corruptelam ipso* (92) *usu* (*Coloss.* II, 20 *et seq.*). Et infra : *Si ergo consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, non quæ super terram* (*Coloss.* III, 1). Et iterum : *Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram* (*Ibid.* 5). Et hæc quidem adhuc omnibus fidelibus : tibi autem, fili, contemptum divitiarum, profanarum quoque et anilium fabularum suadet declinationem, nihil permittens nisi quod te exerceat ad pietatem; quia corporalis exercitatio nulli rei usui est : pietas autem ad omnia utilis.

184. Exerceat ergo te pietas ad justitiam, continentiam, mansuetudinem; ut fugias juvenilia opera, confirmatus et radicatus in gratia bonum fidei subeas certamen : non te implices negotiis sæcularibus, quoniam Deo militas. Etenim si is qui imperatori militat, a susceptionibus litium, actu negotiorum forensium, venditione mercium prohibetur humanis legibus (93); quanto magis qui fidei exercet militiam, ab omni usu negotiationis abstinere debet, agelluli sui contentus fructibus, si habet : si non habet, stipendiorum (94) suorum fructu! Siquidem bonus testis est qui dicit : *Juvenis fui, et senui, et non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens panem* (*Psal.* XXXVI, 25). Ea est enim tranquillitas animi et temperantia, quæ neque studio quærendi afficitur, neque egestatis metu angitur.

CAPUT XXXVII.

Servandam ut in prosperis, ita et in adversis mentis, æqualitatem : mala tamen interdum declinanda.

185. Ea est etiam quæ dicitur vacuitas (95) animi ab angoribus; ut neque in doloribus molliores simus, neque in prosperis elatiores. Quod si hi qui ad capessendam rempublicam adhortantur aliquos, hæc præcepta dant (96), quanto magis nos qui ad officium Ecclesiæ vocamur, talia debemus agere quæ placeant Deo; ut **50** prætendat in nobis virtus Christi, et ita simus nostro probati imperatori, ut membra nostra arma justitiæ sint, arma non carnalia in quibus peccatum regnet, sed arma fortia Deo quibus peccatum destruatur : moriatur caro nostra, ut in ea omnis culpa moriatur; et quasi ex

(92) Quidam mss., *ad corruptelam ipsorum*, et infra, *fili, inquit, Timothee, contemptum divitiarum... suadeo*, etc.

(93) Tria olim prohibita militibus fuisse ostendit Ambrosius, nimirum alienarum causarum defensionem aut procurationem, negotiorum etiam propriorum, nedum alienorum, in foro prosecutionem, distractionem rerum venalium. Et de mercatura quidem, quam per leges vetitam fuisse militibus Chrysostomus quoque in Epist. I ad Timotheum prodit, plana sunt auctoris nostri verba : duas vero priores partes non alio, quam quo eas interpretamur, sensu explicandas esse ex iis legibus, quæ plures in eamdem materiam supersunt, intelligere est. Etenim quas ille *litium susceptiones* vocat, quis non videat hoc ipsum esse quod lege 6 de Cognitor. et Procur. Olybrio et Probino coss. ab Arcadio atque Honorio sancita exprimitur in illa verba : « Nemo militantium fiat susceptor defensorve causarum, nec ad cognitionem alieni jurgii suffragator, etc. Quam vero conveniunt hæ voces, *actu negotiorum forensium* cum lege 3 de Commeatu, iisdem coss. atque ab iisdem principibus data, ubi legimus : « Hi qui vacationem temporariam... impetrarint, nihil sibi necessitatis usurpent, nullorum actibus misceantur, » etc. : item cum seq. 15 et 17 *de Re militari* : quarum in priore quæ Arcadium IV, Honorium III coss. præfert, sic habetur : « Si quis posthac militem in privato negotio repertus fuerit retinere, » etc.; in posteriore autem quæ Honor. IV et Eutych. coss., ita scriptum est : « Si quis miles... repertus fuerit vel sibi vacans, vel alieno negotio intentus, nobis illico nuntietur, » etc. Quibus sane militem perinde a domesticis atque exteris arceri negotiis manifestum est. Neque tamen crediderimus Ambrosium respexisse ad eas leges, utpote multo posteriores hocce tractatu : sed ipsas in aliarum similium quæ postea interciderint, confirmationem scriptas arbitramur. Quod etiam colligere licet ex Vegetio lib. II, cap. 19. Cæterum Ambrosius ipsos forenses actus satis proscribit his verbis, *ab omni usu negotiationis;* cum ea respondeant superioribus illis, *non te implices negotiis sæcularibus,* quibus contentiosa quoque fori negotia planum est contineri. De aliis vero negotiationis generibus ejusdem verba non tam rigide atque ad apices exponenda sunt. Constat siquidem non modo presbyteris et diaconis bonorum Ecclesiæ solitam committi administrationem; sed et sanctum Felicem omnibus pro Christo facultatibus exutum tria, ut scribit Paulinus, agri jugera conduxisse, unde suæ nec non aliorum seipso pauperiorum vitæ consuleret : præterea can. 3 synodi IV Carthag. præcipitur ut clerici victum vestitumque sibi comparent, vel artificioli vel agriculturæ beneficio. Quæ omnia perfici sine quadam negotiatione poterant. Videsis hac de re Sozom. lib. III, cap. 17, edit. Vales.; *Decr.* dist. 88 et 89; Godefridum ad legem 6 imperatorum Arcadii et Honorii supra indicatam; Spencæum lib. II *Digress.* cap. 15; Ren. a Valle in Hipparcho sive lib. *de Relig. negot.*, Thaumassinum atque alios.

(94) *Stipendium* ad significandam pensionem viris ecclesiasticis ad victum atque vestitum præberi solitam e castris translatum; quando non solum Ambrosium hic, Augustinum, serm. 19 *de verbis Domini* Hincmarum de archid. et presbyt. eo usos reperias : verum etiam conc. Carth. IV, can. 18; Agath. can. 36; Aquisgr. can. 119, et alia non pauca.

(95) Cic. *Offic.* lib. I, pag. 360, lin. 20 : « Vacandum autem est omni animi perturbatione, » etc. Item pag. 363, lin. 17 : « Atque etiam in rebus prosperis et ad voluntatem nostram fluentibus, » etc.

(96) Cic. *Offic.* lib. I, pag. 360, lin. 45 : « Capessentibus autem rempublicam nihilominus quam philosophis, » etc. Item, pag. 362, lin. 34 : « Omnino qui reip. profuturi sunt, » etc.

mortuis viventes, novis resurgamus operibus ac moribus!

186. Hæc sunt plena honesti et decori officii stipendia fortitudinis. Sed quia in omnibus quæ agimus, non solum quid honestum, sed etiam quid possibile sit quærimus (97), ne forte aggrediamur aliquid quod non possimus exsequi (98). Unde nos tempore persecutionis de civitate in civitatem concedere, imo, ut verbo ipso utar, *fugere* (*Matth.* x, 23) vult Dominus; ne temere aliquis dum martyrii desiderat gloriam, offerat se periculis, quæ fortasse caro infirmior, aut remissior animus ferre ac tolerare non queat.

CAPUT XXXVIII.

Adversus futura incommoda mentem exercitatione roborandam, nec non confirmandam prævidentia: et quæ hic incurrant difficultates?

187. Nec rursus propter ignaviam cedere quis ac deserere fidem debet metu periculi (99). Qua gratia præparandus est animus, exercenda mens, stabilienda ad constantiam, ut nullis perturbari animus possit terroribus, nullis frangi molestiis, nullis suppliciis cedere. Quæ difficile quidem sustinentur: sed quia omnia supplicia graviorum suppliciorum vincuntur formidine, ideo si consilio firmes animum tuum, nec a ratione discedendum putes, et proponas divini judicii metum, perpetui supplicii tormenta, potes animi subire tolerantiam.

188. Hoc igitur diligentiæ est, ut quis ita se comparet: illud ingenii, si quis potest vigore mentis prævidere quæ futura sunt, et tanquam ante oculos locare quid possit accidere, et quid agere debeat, si ita acciderit, definire; interdum **51** duo et tria simul volvere animo, quæ conjiciat aut singula aut conjuncta accidere posse et aut singulis aut conjunctis disponere actus quos intelligat profuturos.

189. Fortis ergo est viri non dissimulare cum aliquid immineat, sed prætendere, et tanquam explorare de specula quadam mentis, et obviare cogitatione provida rebus futuris, ne forte dicat postea: Ideo ista incidi, quia non arbitrabar posse evenire (1-2). Denique nisi explorentur adversa, cito occupant. Ut in bello improvisus hostis vix sustinetur, et si imparatos inveniat, facile opprimit: ita animum mala inexplorata plus frangunt.

190 In his igitur (3) duobus illa est animi excellentia, ut primum animus tuus bonis exercitus cogitationibus, mundo corde quod verum et honestum est videat: *Beati* enim *mundo corde, quia ipsi etiam Deum videbunt* (*Matth.* v, 8): atque id quod honestum est solum bonum judicet: deinde nullis perturbetur occupationibus (4), nullis cupiditatibus fluctuet.

191. Neque vero id facile quisquam facit. Quid enim tam difficile quam dispicere tanquam ex arce aliqua sapientiæ opes, aliaque omnia quæ plerisque videntur magna et præcelsa? Deinde ut judicium tuum stabili ratione confirmes, et quæ judicaveris levia, tanquam nihil profutura contemnas? Deinde ut si quid acciderit adversi, idque grave et acerbum putetur, ita feras, ut nihil præter naturam accidisse putes, cum legeris: *Nudus sum natus, nudus exibo* (5). Quæ *Dominus dedit, Dominus abstulit* (*Job* I, 21); utique et filios amiserat et facultates. Servesque in omnibus personam sapientis et justi, sicut ille servavit qui ait: *Sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum* (*Ibid.*). Et infra: *Sicut una insipientium mulierum locuta es. Si bona suscepimus de manu Domini, quæ mala sunt non sustinebimus* (*Job* II, 10)?

CAPUT XXXIX.

Fortitudinem adversus omnia vitia dimicare debere, præcipue adversus avaritiam: quod in sancto Job docetur factum.

192. Non est igitur mediocris nec discreta a cæteris animi fortitudo, quæ bellum cum virtutibus gerat: sed quæ sola defendat ornamenta virtutum omnium, et judicia custodiat; et quæ inexpiabili prælio (6) adversus omnia vitia decernat, invicta ad labores, fortis ad pericula, rigidior adversus voluptates, dura adversus illecebras, quibus aurem deferre nesciat, nec (ut dicitur) ave dicat; pecuniam negligat, avaritiam fugiat tanquam labem quandam (7), quæ **52** virtutem effeminet. Nihil enim tam contrarium fortitudini, quam lucro vinci. Frequenter pulsis hostibus, et inclinata in fugam adversariorum acie (8), dum exuviis cæsorum capitur

(97) Hic Rom. edit. jugulaverat voculam *quia*, et pro *quærimus*, posuerat *quæramus*: quod videlicet sensum quodammodo suspensum efficiat antiqua lectio: verum eamdem cum aliæ edit. ac mss. omnes exhibeant, nobis visa est in integrum restituenda. Quare periodum ita interpreteris, ut ejus pars ultima sit, *ne forte aggrediamur*, etc., quæ verba tantumdem valent, ac si scriberetur, *caveamus ne aggrediamur*, etc.

(98) Cic. *Offic.* lib. I, pag. 361, lin. 3: « Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat ne id modo consideret, » etc.

(99) Ibid., lin. 4: « In quo ipso considerandum est, » etc. Ibid., lin. 6: « In omnibus autem negotiis, » etc. Item lin. 47: « Fortis vero animi et constantis est non perturbari, » etc.

(1-2) Ibid., pag. 362. lin. 1: « Nec committere ut aliquando dicendum sit: Non putaram. »

(3) In edit. Bed. numerum 189 sequuntur numeri 200, 201, etc., evidenti mendo. Edd.

(4) Tres mss., *perturbatur cogitationibus.*

(5) Cod. Fisc., *Nudus egressus sum de utero matris meæ.*

(6) Benign. et alii nonnulli, *inexplebili prælio*: Fisc., *insuperabili.*

(7) Cic. *Offic.* lib. I, pag. 360 lin. 15: « Quamobrem et hæc vitanda sunt, et pecuniæ. » etc.

(8) Eodem sensu Polybius lib. X *Histor.*: Καὶ πολλοὶ δή τινες κατορθώσαντες τὰς ἐπιβολάς... οὐ μόνον ἐξέπεσον, ἀλλὰ τοῖς ὅλοις ἐσφάλησαν. Exemplum ejus rei ipsemet suggerit lib. V. In Xenæta Antiochi præfecto Molonis perduellis arte ad internecionem deleto. Alia suppeditant Justinus lib. I in Cyro Tomyris astutia profligato, atque truncato; Corn. Tacitus libro I *Annalium* in Arminio Germanorum

prælìator, inter ipsos quos stravit, miserandus occubuit : et triumphis suis dejectæ legiones dum spoliis occupantur, hostem in se revocaverunt, qui fugerat.

193. Fortitudo igitur tam immanem pestem repellat et proterat, nec tentetur cupiditatibus, nec frangatur metu; quia virtus sibi constat, ut fortiter omnia persequatur vitia, tanquam virtutis venena: iracundiam velut quibusdam propulset armis, quæ tollat consilium, et tanquam agritudinem vitet, Gloriæ quoque caveat appetentiam (9), quæ frequenter nocuit immoderatius expetita, semper autem usurpata.

194. Quid horum sancto Job vel in virtute defuit, vel in vitio obrepsit? Quomodo laborem ægritudinis, frigoris, famis pertulit? Quomodo despexit salutis periculum? Numquid rapinis divitiæ cancervatæ, de quibus tanta inopibus affluebant? Nunquid avaritiam census, aut voluptatis (10) studia cupiditatesque excitavit? Numquid trium regum injuriosa contentio, vel servorum contumelia in iram excussit? Nunquid gloria sicut levem extulit, qui imprecabatur gravia sibi, si unquam vel non voluntariam celavisset culpam, vel reveritus esset multitudinem plebis, quominus annuntiaret eam in cónspectu omnium? Neque enim consentaneæ sunt vitiis virtutes, sed sibi constant (11). Quis igitur tam fortis quam sanctus Job : cui secundus adjudicari potest, qui parem vix reperit?

CAPUT XL.

Virtutem bellicam nostris etiam non defuisse, veterum exemplis, maximeque præclaro Eleazari facto demonstratur.

195. Sed fortasse aliquos bellica defixos gloria tenet (12), ut putent solam esse præliarem fortitudinem (13), et ideo me ad hæc deflexisse, quia illa nostris deforet. Quam fortis Jesus Nave, ut uno prælio quinque reges captos sterneret cum populis suis (*Josue* x, 5 *et seq.*)! Deinde cum adversum Gabaonitas urgeret prelium (14), et vereretur ne nox impediret victoriam, magnitudine mentis et fidei clamavit : *Stet sol;* et stetit, donec victoria consummaretur. Gedeon in trecentis viris de ingenti populo et acerbo hoste revexit triumphum (*Judic.* VII, 8 *et seq.*) Jonathas adolescens virtutem fecit in magno prælio (15) (*I Reg.* XIV, 1 *et seq.*). Quid de Machabæis loquar (*I Mach.* II, 35 *et seq*)?

196. Sed prius de populo dicam patrum, qui cum essent parati ad repugnandum pro templo **53** Dei, et pro legitimis suis, dolo hostium die lacessiti sabbati, maluerunt vulneribus offerre nuda corpora, quam repugnare, ne violarent sabbatum. Itaque omnes læti se obtulerunt morti. Sed Machabæi, considerantes quod hoc exemplo gens omnis posset perire, Sabbato etiam, cum ipsi in bellum provocarentur, ulti sunt innocentium necem fratrum suorum. Unde postea stimulatus rex Antiochus, cum bellum accenderet per duces suos Lysiam, Nicanorem, Gorgiam, ita cum Orientalibus suis et Assyriis attritus est copiis, ut quadraginta ei octo millia in medio campi a tribus millibus prosternerentur.

197. Virtutem ducis Judæ Machabæi de uno ejus milite considerate (*I Mach.* VI, 43 *et seq.*) Namque Eleazarus cum supereminentem cæteris elephantum, loria vestitum regia, adverteret, arbitratus quod in eo esset rex, cursu concitus in medium legionis se proripuit (16), et abjecto clypeo, utraque manu interficiebat, donec pervenit ad bestiam, atque intravit sub eam, et subjecto gladio interemit eam. Itaque cadens bestia oppressit Eleazarum, atque ita mortuus est. Quanta igitur virtus animi! Primo, ut mortem non timeret : deinde, ut circumfusus legionibus inimicorum, in confertos raperetur hostes, medium penetraret agmen, et contempta morte ferocior, abjecto clypeo, utraque manu vulneratæ molem bestiæ subiret ac sustineret : post infra ipsam succederet, quo pleniori feriret ictu; cujus ruina inclusus magis quam oppressus, suo est sepultus triumpho.

198. Nec fefellit opinio virum, quamvis regius fefellerit habitus; tanto enim virtutis spectaculo defixi hostes inermem (17), occupatum incursare non ausi, post casum ruentis bestiæ sic trepidaverunt, ut impares se omnes unius virtuti arbitrarentur. Denique rex Antiochus Lysiæ filius (18), qui cum centum viginti millibus hominum armatis

duce a Cæcina Germanici legato, et alii in aliis. Quæ quidem haud annotaremus, nisi Christianorum, qui patrum memoria Turcas apud Erlam in Hungaria fusos ac stratos aviditate prædæ in se revocarunt, lugenda simul et erubescenda clades admoneret imperatores nostros alieno damno nihilo fieri cautiores. Prudenter ergo rex Israel. IV Reg.. c. VIII, ne sibi prædæ occasione fraus strueretur, prospicibat. Similiter etiam Romani observatione illius moris de quo Polybius l. x, jam allegato.

(9) Cic. *Offic.* lib. I, pag. 359, lin. 46 : « Facillime autem ad res injustas, » etc. Item pag. 360, lin. 18 : « Cavenda est etiam gloriæ cupiditas,» etc.

(10) Ita mss. fere ad unum : edit. vero, « Nunquid avaritia, census, aut voluptatis, » etc.

(11) Mss. aliquot, *Sed sibi consistunt;* Bening., *Sed sibi contra sistunt* : quæ lectio, si vox *sibi* dispungeretur, non displiceret.

(12) Cic. *Offic.* lib. I, pag, 361. lin. 7 : « Sed cum plerique arbitrantur res bellicas majores esse,» etc.

(13) Mss. aliquot, *præliatorum fortitudinem.*

(14) Vet. edit. ac mss. non pauci, *surgeret prælium.*

(15) Rom. edit. sola, *virtutem magnam fecit in prælio.*

(16) Edit. Gill. ac Rom. cum mss. aliquot, *se prorupit :* melius aliæ cum mss. pluribus ac potioribus, *se proripuit.* Rursus vero ubi ant. edit. et plures mss., *interficiebat bestiam*, elegantius edit. Rom. atque alii mss. licet pauciores, *interficiebat, donec pervenit* (Rom. edit., *perveniret*) *ad bestiam.*

(17) Quomodo *inermem*, qui gladio armatus utraque manu hostes interficiebat? Sed hoc ad abjectum clypeum referendum est, juxta illud Ciceronis orat. *pro Cecina*, pag. 45 : « Arma esse suis nominibus alia ad tegendum, alia ad nocendum : quæ qui non habuerint, eos inermes fuisse, » etc.

(18) Sic edit. Gill. et Amerb. in marg. cum mss. longe plurimis : aliæ vero cum mss. nonnullis

venerat et cum triginta duobus elephantis; ita ut ab ortu solis per singulas bestias velut montes quidam splendor armorum corusco, tanquam lampadibus ardentibus refulgeret, unius territus fortitudine, pacem rogaret. Itaque Eleazarus hæredem virtutis suæ pacem reliquit. Sed hæc triumphorum sint.

CAPUT XLI.

Laudata Judæ ac Jonathæ magnitudine animi, martyrum in tolerando constantia, quæ pars, non minima fortitudinis, ob oculos ponitur.

199. Verum quia fortitudo non solum secundis rebus, sed etiam adversis probatur; spectemus nunc Judæ Machabæi exitum (*I Mach.* IX, *8 et seq.*). **54** Is enim post victum Nicanorem regis Demetrii ducem, securior adversus viginti millia exercitus regis, cum nongentis viris bellum adorsus, volentibus his cedere, ne multitudine opprimerentur, gloriosam magis mortem, quam turpem fugam suasit: *Ne crimen*, inquit, *nostræ relinquamus gloriæ*. Itaque commisso prælio, cum a primo ortu diei in vesperam dimicaretur, dextrum cornu, in quo validissimam manum advertit hostium, aggressus facile avertit. Sed dum fugientes sequitur, a tergo vulneri locum præbuit: ita gloriosiorem triumphis locum mortis (19) invenit.

200. Quid Jonatham fratrem ejus attexam; qui cum parva manu adversus exercitus regios pugnans, desertus a suis, et cum duobus tantum relictus, reparavit bellum, avertit hostem, fugitantes suos ad societatem revocavit triumphi?

201. Habes fortitudinem bellicam, in qua non mediocris honesti ac decori forma est; quod mortem servituti præferat ac turpitudini. Quid autem de martyrum dicam passionibus? Et ne longius evagemur, non minores de superbo rege Antiocho Machabæi pueri revexerunt triumphos (20), quam parentes proprii. Siquidem illi armati, isti sine armis vicerunt (*Mach.* VII, *1 et seq.*). Stetit invicta septem puerorum cohors, regiis cincta legionibus: defecerunt supplicia, cesserunt tortores, non defecerunt martyres. Alius corium capitis exutus, speciem mutavevat, virtutem auxerat. Alius linguam jussus amputandam promere, respondit: Non solum Dominus audit loquentes, qui audiebat Moysen tacentem (*Exod.* XIV, 15). Plus audit tacitas cogitationes suorum, quam voces ommium. Linguæ flagellum times, flagellum sanguinis non times? Habet et sanguis vocem suam, qua clamat ad Deum, sicut clamavit in Abel (*Gen.* VI. 10).

502. Quid matre loquar, quæ spectabat læta filiorum quot funera tot trophæa, et morientium vocibus tanquam psallentium cantibus delectabatur, pulcherrimam ventris sui citharam in filiis cernens, et pietatis harmoniam omni lyræ numero dulciorem (*II Mach.* VII, 20 *et seq.*)?

203 Quid de bimulis loquar (21), qui ante palmam victoriæ acceperunt, quam sensum naturæ? Quid de sancta Agne, quæ in duarum maximarum rerum posita periculo, castitatis et salutis, castitatem protexit, salutem cum immortalitate commutavit?

204. Non prætereamus etiam sanctum Laurentium, qui cum videret Xystum episcopum suum ad martyrium duci, flere cœpit, non passionem illius, sed suam remansionem. Itaque his verbis appellare cœpit: Quo progrederis sine filio, pater: quo, sacerdos sancte, sine diacono properas **55** tuo? Nunquam sacrificium sine ministro offerre consueveras, quid in me ergo displicuit, pater? Num degenerem probasti? Experire certe utrum idoneum ministrum elegeris. Cui commisisti Dominici sanguinis consecrationem (22), cui consummandorum consortium sacramentorum, huic sanguinis tui

omittunt, *Lysiæ filius:* quod videlicet contrarium Scripturæ auctoritati videatur. Sed hoc loco *filius* idem est ac pupillus sive alumnus; creditus enim a patre fuerat Lysiæ fidei et quasi tutelæ hic Antiochus.

(19) Erasm. ac. seq. edit. cum mss. duobus, *gloriosiorem triumphis mortem.*

(20) Non pigeat conferre hanc narrationem de martyrio fratrum Machabæorum cum eorumdem historia lib. II *de Jacob et Vita beata*, cap. 11, latius exposita, nec non cum illis cap. seq. num. 55, verbis: « Quæ cithara dulciores ederet cantus, » etc.; videbisque alteram alteri exemplaris loco fuisse propositam.

(21) Infantes intelligit a bimatu et infra Herodis jussu trucidatos, quos Ecclesiæ traditio semper numeravit inter martyres. Non incongruum scilicet esse creditum est, ut, quibus ad peccati debitum aliena voluntas suffecerat, eis etiam sufficeret ad gloriæ meritum aliena, id est Christi voluntas, et parentum, dolor: « Quando Rachel ploravit filios suos, ut lacrymis ablutos suis pro Christo offerret infantes, » ut Ambrosius ipse loquitur epist. ad Horontianum. olim in vet. edit. 39, quam inde avulsam Rom. edit, inter Enarrationes in Genesim collocarunt. Habuerunt varii SS. Patres sermones in natalem SS. Innocentium, maxime vero Augustinus atque Bernardus; quos consule.

(22) Ita vet. edit. quibus consentiunt omnes mss. nisi quod unus e Vat. et decem e Gall. habent *Dominici corporis et sanguinis consecrationem.* At Rom. edit. ab omnibus et scriptis et excusis Ambr. cod. discedens pro *consecrationem* reposuit *dispensationem.* Ex qua multatione causam legitimam habere se sibi visi sunt heterodoxorum non pauci, ut corruptionem ac malam editorum fidem clamarent invidiosissime. Sed non satis consulta isthæc accusatio; meminisse enim ipsos oportuerat Hospinianum lib. V *Hist. Sacram.* cap. 6, non editioni Rom. quæ jam multis ab annis vulgata fuerat, verum Eutropio corruptionem hanc attribuere. Nec forte vacat etiam temeritate hæc ipsa Hospiniani insimulatio. Etenim non solum in vita beati Sixti apud Lipomanum, Venetæ edit. an. 1554, verum etiam in vita sancti Laurentii, ut habetur in legenda Lombardica Jac. Genuensis excusa Nuremburgi an. 1487, legimus *Dominis sanguinis dispensationem;* quod quidem haud levi indicio est, alicubi exstare exemplar aliquod, in quo sic legatur. Verumtamen antiquiori atque genuinæ, minimeque, ut cum card. Bona dicamus, formidandæ lectioni standum est. Enimvero sumitur *consecratio* vel pro ipso consecrandi actu, vel pro ejusdem effectu, id est jam peracta consecratione, quorum neutrum a sensu ca-

consortium negas? Vide ne periclitetur judicium tuum, dum fortitudo laudatur. Abjectio discipuli detrimentum est magisterii. Quid! quod illustres et præstantes viri discipulorum certaminibus quam suis vincunt. Denique Abraham filium obtulit (*Gen.* xxii, 9). Petrus Stephanum præmisit (*Act.* 57). Et tu, pater, ostende in filio virtutem tuam, offer quem erudisti, ut securus judicii tui comitatu nobili pervenias ad coronam.

205. Tunc Xystus ait: Non ego te, fili, relinquo ac desero: sed majora tibi debentur certamina. Nos quasi senes levioris pugnæ cursum recipimus: te quasi juvenem manet gloriosior de tyranno triumphus. Mox venies, flere desiste, post triduum me sequeris. Sacerdotem (23) et Levitam hic medius numerus decet. Non erat tuum sub magistro vincere, quasi adjutorem quæreres. Quid consortium passionis meæ expetis? Totam tibi hæreditatem ejus dimitto. Quid præsentiam meam requiris? Infirmi discipuli magistrum præcedant, fortes sequantur, ut vincant sine magistro, qui jam non indigent magisterio. Sic et Elias Elisæum reliquit. Tibi ergo mando nostræ virtutis successionem.

206. Talis erat contentio, digna sane de qua certarent sacerdos et minister, quis prior pateretur pro Christi nomine. In fabulis ferunt tragicis excitatos theatri magnos esse plausus, cum se Pylades Orestem diceret; Orestes, ut erat, Orestem se esse A asseveraret: ille ut pro Oreste necaretur, Orestes ne Pyladem pro se pateretur necari. Sed illis non licebat vivere, quod uterque **56** esset parricidii reus: alter qui fecisset (24), alter qui adjuvisset. Hic Laurentium sanctum ad hoc nullus urgebat, nisi amor devotionis; tamen et ipse post triduum, cum illuso tyranno, impositus super craticulam exureretur: *Assum est*, inquit, *versa et manduca.* Ita animi virtute vincebat ignis naturam.

CAPUT XLII.

Potestates non irritandas, neque adulationi præbendas aures.

207. Cavendum etiam reor, ne dum aliqui nimia gloriæ ducuntur cupiditate, insolentius abutantur potestatibus, et plerumque aversos a nobis animos B gentilium in studia persecutionis excitent, atque inflamment ad iracundiam. Itaque ut illi perseverare possint, et supplicia vincere, quantos perire faciunt?

208. Prospiciendum etiam ne adulantibus aperiamus aurem (25); emolliri enim adulatione, non solum fortitudinis non esse, sed etiam ignaviæ videtur.

CAPUT XLIII.

De temperantia et præcipuis ejus partibus, nimirum animi tranquillitate ac moderatione, honestatis cura, et decoris consideratione.

209. Quoniam de tribus virtutibus diximus, restat ut de quarta virtute dicamus, quæ temperantia

tholico abhorret. Nam si placeat prima ratio, quid mirum diacono consecrationem attribui, cum Guerricus abbas serm. 5, *de Purif.*, etiam populum asserat consecrare? Sane diacono competit non tanquam uni e fidelium conventu, sed tanquam primario consecrantis sacerdotis ministro illius actioni cooperari per modum cujusdam, ut sic loquamur, concelebrationis; quo spectat synodi Rom. can. 3, ad episcop. Gall., apud Sirmond. tom. I Conc. Gall. Et hoc sensu accipiendos putamus locos duos, alterum Petri Blesensis epist. 123, *ad episc. Londin.*, alterum Petri Cant. lib. *de Verbo Mirif.* cap. 41, quorum utrumque Hallerius lib. iii *Hierar.* pag. 375, de sola dispensatione, priorem vero de sola præsentia cardin. Bona lib. i *Rer. Liturg.* cap. 25 num. 4, interpretatur, quos consule, sicut et Menardum nostrum in *Sacrament.* S. Gregorii. Porro secunda *consecrationis* acceptio, nimirum pro rei consecratæ distributione, omni prorsus caret offendiculo, maximeque nobis arridet: tum quia vox *commisisti* atiquid jam perfectum signat, et aliæ illæ *consummandorum consortium sacramentorum*, pulchre ad eamdem dispensationem referuntur: tum quia proprium diaconorum officium erat plebi Dominicum sanguinem administrare, quemadmodum conc. Aquisgr. cap. 7: « Nam sicut in sacerdote, inquit, consecratio, ita in ministro dispensatio sacramenti est. Ille oblata sanctificat, hic sanctificata dispensat. « Quæ verba etiam reperire est apud Isidorum lib. ii *Off. Eccl.*, cap. 8, et veterem auctorem qui Hieronymi titulum falso præfert. Coactior autem hæc ei non videbitur explicatio, qui cum Ant. Godello *Historiæ Eccl.* tom. I, pag. 579, perpenderit in ipso missæ sacrificio dum in calice particula hostiæ sacræ immittitur, consecrationem sumi pro re consecrata. Huc adde quod ait cardinalis Bona loco laudato, dici diaconum consecrare, quatenus sanguinem dispensat, qui est consecatio et sanctificatio nostra, et fons atque essentia omnis sanctificationis. » Apage ergo vanum quorumdam cum Hospiniano commentum, qui loco citato et lib. i C ejusdem *Hist. Sacr.* cap. 23, ex his Ambrosii verbis exprimere conatur licuisse olim diaconis in sacerdotum absentia eucharistiam conficere. Nam præterquam quod in mss. plusquam 24, et in omnibus scriptoribus a quibus hic idem locus citatur, *corporis* Dominici omittitur mentio; ipsemet sanctus Levita non sacrificantem, sed sacrificantis ministrum se profitetur, nec de sacerdotis abseotia loquitur, sed de consortio. Quapropter sicubi diaconos alio sensu legimus consecrasse, id superbæ ac temerariæ ascribendum est usurpationi.

(23) Omnes edit. et mss. aliquot, *Inter Sacerdotem*, etc. At plures mss. omittunt *inter*. Cum autem per *sacerdotem* episcopus intelligatur, et per *levitam* diaconus (nam ut postea syn. Aquisgr. cap. 7, ex lib. ii *Constit. Apost.* cap. 25, et epist. 85 sancti Hieron. definivit: « Diaconorum ordo a tribu Levi accepit exordium » apte asseritur inter utrumque D tridui interstitium convenire; sunt enim tres in hierarchia distincti gradus, episcopi, presbyteri ac diaconi, ut Patres Tridentini majorum traditioni adhærentes. confirmarunt.

(24) *Alter qui fecisset*, id est, Orestes qui matrem Clytæmnestram in ultionem occisi ab ea patris Agamemnonis interemerat. *Alter qui adjuvisset*, Pylades nimirum ejusdem Orestis cognatus atque amicus adeo fidelis, ut uterque pro veræ amicitiæ forma fuerit habitus. Hic autem locus desumptus translatusque est, non ex Euripidis *Iphigenia in Tauride*, ut in margine notavit Rom. edit., sed ex Cicer. lib. v. *de Fin. Bon. et mal.*, pag. 109, et *Dial. de Amic.* pag. 422, ubi hos plausus in M. Pacuvii tragœdia excitatos narrat.

(25) Cic. *Offic.* lib. i, pag. 363, lin. 30: « Cavendum est ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus, » etc.

ac modestia vocatur (26): in qua maxime tranquillitas animi, studium mansuetudinis, moderationis gratia, honesti cura, decoris consideratio spectatur et quæritur. A

210. Ordo igitur quidam vitæ nobis tenendus est, ut a verecundia prima quædam fundamenta ducantur: quæ socia ac familiaris est mentis **57** placiditati, proterviæ fugitans, ab omni aliena luxu, sobrietatem diligit, honestatem fovet, decorum illud requirit.

211. Sequatur conversationis electio, ut adjungamur probatissimis quibusque senioribus (27). Namque ut æqualium usus dulcior, ita senum tutior est, qui magisterio quodam et ductu vitæ colorat mores adolescentium, et velut murice probitatis inficit. Namque si hi qui sunt ignari locorum, cum solertibus viarum iter adoriri gestiunt; quanto magis adolescentes cum senibus debent novum sibi iter vitæ aggredi, quo minus errare possint, et a vero tramite virtutis deflectere! Nihil enim pulchrius quam eosdem et magistros vitæ et testes habere. B

212. Quærendum etiam in omni actu quid personis, quid temporibus conveniat atque ætatibus, quid etiam singulorum ingeniis sit accommodum (28) Sæpe enim quod alterum decet, alterum non decet. Aliud juveni aptum, aliud seni: aliud in periculis, aliud in rebus secundis.

213. Saltavit ante arcam Domini David *(II Reg.* VI, 14); non saltavit Samuel; nec ideo ille reprehensus, sed magis iste laudatus. Mutavit vultum contra regem (29), cui nomen Achis *(I Reg.* XXI, 13): at hoc si fecisset remota formidine quo minus cognosceretur, nequaquam levitatis reprehensione carere potuisset. Saul quoque vallatus choro prophetarum, etiam ipse prophetavit; et de solo quasi indigno memoratum est: *Et Saul inter prophetas (I Reg.* XIX, 24). C

CAPUT XLIV.

Officio sibi congruo quemque studere oportere: sed multos impediri paternorum imitatione studiorum, contra quam ecclesiastici viri faciunt.

214. Unusquisque igitur suum ingenium noverit (30), et ad id se applicet, quod sibi aptum elegerit. Itaque quid sequatur, prius consideret. Noverit (31) bona sua, sed etiam vitia cognoscat: æqualemque se judicem sui præbeat, ut bonis intendat, vitia declinet.

215. Alius distinguendæ lectioni aptior (32), alius psalmo gratior, alius exorcizandis qui malo laborant spiritu, sollicitior, alius sacrario opportunior habetur. Hæc omnia spectet sacerdos, et quid cuique congruat, id officii deputet. Quo etenim unumquemque suum ducit ingenium, aut quod officium decet, id majore impletur gratia (33).

216. Sed id cum in omni vita difficile, tum in **58** nostro actu difficillimum est. Amat enim unusquisque sequi vitam parentum (34). Denique plerique ad militiam feruntur, quorum militaverunt parentes, alii ad actiones diversas.

217. In ecclesiastico vero officio nihil rarius invenias quam eum qui sequatur institutum patris (35): vel quia gravis deterret actus, vel quia in lubrica ætate difficilior abstinentia, vel quia alacri adolescentiæ videtur vita obscurior; et ideo ad ea convertuntur studia, quæ plausibiliora arbitrantur. Præsentia quippe plures quam futura præferunt. Illi autem præsentibus, nos futuris militamus. Unde quo præstantior causa, eo debet esse cura attentior.

CAPUT XLV.

De pulchro et honesto; quid sit inter illa discriminis tam apud profanos auctores, quam sacros.

218. Teneamus igitur verecundiam, et eam quæ totius vitæ ornatum attollit modestiam. Non

(26) Cic. *Offic.* lib. I, pag. 363. lin. 44: « Sequitur ut de illa reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua verecundia. » etc.

(27) Ibid. p. 368, lin. 5. « Est igitur adolescentis majores natu. » etc. Item lib. II, pag. 380, lin. 38. « Facillime autem, et in optimam partem cognoscuntur adolescente, » etc.

(28) Ibid. pag. 365, lin. 42: « Altera autem quæ proprie singulis est attributa; ut enim in corporibus, » etc. D

(29) Edit. et mss. non pauci *coram rege*: alii vero non pauciores, sed iidem antiquiores, *contra regem*, id est, ex adverso regis.

(30) Cic. *Offic.* lib. I, pag. 366, lin. 16: « Admodum autem tuenda sunt sua cuique, » etc. Et infra, lin. 40: « Suum igitur quisque noscat ingenium. » etc. Item pag. 367, lin. 30: « In qua deliberatione ad suam cujusque naturam, consilium est omne revocandum, » etc.

(31) Pauci mss. et vet. edit., *Non solum noverit*, etc.

(32) Quamvis hic nulla fiat mentio acolythi et ostiarii, minime tamen hinc sequitur eorum ordines in Ecclesia tum temporis non exstitisse, cum illi quatuor qui recensentur, tantum exempli causa memorentur. Quod autem cum lectore atque exorcista numerantur psalmista et sacrarii custos, quorum apud nos jam nulli sunt ordines; hoc inde putamus factum quod cum minores illi clericatus ecclesiasticæ tantum institutionis sint, pro variis necessitatibus modo aucti, modo imminuti ab Ecclesia reperiuntur. De psalmista quidem sive cantore loquitur conc. Carthag, III, can. 21; item IV, can. 10; Gregorius Magnus, lib. XI, 54; *Ordo Rom.* et alii: de custode vero sacrarii atque ipsius officio dicemus ad caput hujus libri L. Observa interim non omnes omnibus, sed singulis singulos ordines tribui solitos: nec non in episcopi positum fuisse arbitrio quem cui ordini destinaret.

(33) Ita mss. melioris notæ: alii vero et edit., *majore implet gratia*, parum admodum diverso sensu.

(34) Cic. *Offic.* lib. I, pag 367, lin. 5: « Quorum vero patres aut majores aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere, » etc.

(35) *Patris*, spiritalis scilicet, id est, institutoris ac magistri: aut si contenderis patrem naturalem intelligendum, minime sane repugnabimus, modo intellexeris de patre in minoribus tantum gradibus constituto, et eatenus de initiato majoribus, quatenus eos liberos ante ordinationem suam sustulerit. Etenim ab hoc ultimo necessarie servandam continentiam Ambrosium nostrum docuisse postea suo loco evidentissime ostendemus.

enim mediocre est rebus singulis modum servare, atque impartiri ordinem, in quo vere prælucet illud quod decorum dicitur (36) : quod ita cum honesto jungitur, ut separari non queat. Siquidem et quod decet, honestum est, et quod honestum est, decet; ut magis in sermone distinctio sit, quam in virtute discretio. Differre enim ea inter se intelligi potest, explicari non potest.

219. Et ut conemur aliquid eruere distinctionis, honestas velut bona valetudo est, et quædam salubritas corporis (37) : decus autem tanquam venustas et pulchritudo. Sicut ergo pulchritudo super salubritatem ac valetudinem videtur excellere, et tamen sine his esse non potest, neque ullo separari modo ; quoniam nisi bona valetudo sit, pulchritudo esse ac venustas non potest : sic honestas decorum illud in se continet, ut ab ea profectum videatur, et sine ea esse non possit. Velut salubritas igitur totius operis actusque nostri honestas est, et sicut species est decorum, quod cum honestate confusum, opinione distinguitur. Nam etsi in aliquo videatur excellere, tamen in radice est honestatis, sed flore præcipuo, ut sine ea decidat, in ea floreat. Quid enim est honestas, nisi quæ turpitudinem quasi mortem fugiat? Quid vero inhonestum, nisi quod ariditatem ac mortem afferat? Virente igitur substantia virtutis, decorum illud tanquam flos emicat, quia radix salva est : at vero propositi nostri (38) radice vitiosa, nihil germinat.

59 220. Habes hoc in nostris aliquanto expressius. Dicit enim David : *Dominus regnavit, decorem induit* (*Psal.* xcii, 1). Et Apostolus ait : *Sicut in die, honeste ambulate* (*Rom.* xiii, 13). Quod Græci dicunt (39) εὐσχημόνως, hoc autem proprie significat, bono habitu, bona specie. Deus ergo primum hominem cum conderet, bona habitudine, bona membrorum compositione formavit, et optimam ei speciem dedit. Remissionem non dederat peccatorum : sed posteaquam renovavit eum spiritu, et infudit ei gratiam, qui venerat in servi forma, et in hominis specie assumpsit decorem redemptionis humanæ. Et ideo dixit Propheta : *Dominus regnavit, decorem induit.* Deinde alibi dicit : *Te decet hymnus, Deus, in Sion* (*Psal.* lxiv, 2) ; hoc est dicere : Honestum est ut te timeamus, te diligamus, te precemur, te honorifi-

A cemus ; scriptum est enim : *Omnia vestra honeste fiant* (*I Cor.* xiv, 40). Sed possumus et hominem timere, diligere, rogare, honorare : hymnus specialiter Deo dicitur. Hoc tanquam excellentius cæteris credere est decorum, quod deferimus Deo. Mulierem quoque in habitu ornato (40) orare convenit : sed specialiter eam decet orare velatam, et orare promittentem castitatem cum bona conversatione (*I Tim.* ii, 9, 10).

CAPUT XLVI.

Proponitur bifida decori divisio : tum postquam ostensum est quod secundum naturam sit, honestum: quod secus, turpe censendum ; exemplis illustratur hæc ipsa divisio.

221. Est igitur decorum quod præeminet, cujus divisio gemina est. Nam est decorum quasi gene-
B rale, (41) quod per universitatem funditur honestatis, et quasi in toto spectatur corpore : est etiam speciale, quod in parte aliqua enitet. Illud generale ita est, ac si æquabilem formam atque universitatem honestatis in omni actu suo habeat concinentem ; cum omnis sibi ejus vita consentit, nec in ulla aliqua re discrepat : hoc speciale, cum aliquem actum in suis habet virtutibus præeminentem.

222. Simul illud adverte quod et decorum est secundum naturam vivere (42), secundum naturam degere, et turpe est quod sit contra naturam. Ait enim Apostolus quasi interrogans : *Decet mulierem non velatam orare Deum? Nec ipsa natura docet vos quod vir* (43) *quidem si comam habeat, ignomi-*
C *nia est illi ; quoniam contra naturam est* (*I Cor.* xi, 13)? Et iterum dicit : *Mulier vero si capillos habeat, gloria est illi* (*Ibid.* 15). Est enim secundum naturam, quoniam quidem capilli pro velamine sunt ; hoc est enim naturale velamen. Personam igitur nobis et speciem natura ipsa dispensat, quam servare debemus : 60 utinamque et innocentiam ejus custodire possimus, nec acceptam nostra malitia mutaret !

223 Habes hoc decorum generale (44), quia fecit Deus mundi istius pulchritudinem. Habes et per partes, quia cum faceret Deus lucem, et diem noctemque distingueret (*Gen.* i, 3 *et seq.*), cum conderet cœlum, cum terras et maria separaret, cum solem et lunam et stellas constitueret lucere super
D terram, probavit singula. Ergo decorum hoc, quod

(36) Cic. *Offic.* lib. i, pag. 363, lin. 47 : « Hoc loco continetur id quod dici Latine decorum potest, » etc.

(37) Ibid., pag. 364, lin. 10 : « Ut enim venustas et pulchritudo corporis secerni non potest a valetudine, » etc.

(38) Mss. aliquot, *in virtute propositi nostri ;* at commodius in aliis, nec non in edit. deest, *in virtute.*

(39) Edit. et quidam mss., *Quod Græce dicitur.*

(40) Rom. edit., *in habitu ordinato :* cæteræ non modo cum mss. sed etiam cum vulg., vers. *in habitu ornato* ex Græco scilicet, ἐν καταστολῇ κοσμίῳ. Rursus vero eadem edit. Rom pro eo quod aliæ, ac mss. plures habent, *cum bona conversatione* reposuit cum nonnullis, *per bonam conversationem*, respiciens scilicet ad illud Apostoli ex loco citato, ἀλλὰ (ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν) δι' ἔργων ἀγαθῶν, *promittentes pietatem per bona opera*: ubi Ambrosius *pietatem* etiam mutavit in *castitatem.*

(41) Cic. *Offic.* lib. i, pag. 364, lin. 13 : « Est autem ejus descriptio duplex. Nam et generale quoddam decorum, » etc.

(42) Ibid., lin. 15 : « Decorum id esse quod consentaneum sit hominis excellentiæ, » etc. Item infra lin. 40 : « Officium autem quod ab eo ducitur, hunc primum. » etc. Ibid., pag. 367, lin. 31 : « Nam cum in omnibus quæ aguntur, » etc.

(43) Omnes edit., *nos docet quod vir*, etc., sed contra mss. auctoritatem, quibus etiam suffragatur textus Apostolicus, διδάσκει ὑμᾶς ὅτι ἀνὴρ, etc. non vero διδάσκει ἡμᾶς, etc.

(44) Nonnulli mss. et vet. edit., « Habes hunc decorem generalem. ».

in singulis mundi partibus elucebat, in universitate A resplenduit, sicut probat Sapientia, dicens : *Ego eram cui applaudebat... cum lætaretur orbe perfecto* (*Prov.* VIII, 30, 31). Similiter ergo et in fabrica humani corporis grata est uniuscujusque membri portio : sed plus in commune compositio membrorum apta delectat, quod ita sibi quadrare et convenire videantur.

CAPUT XLVII.

Ut in vita nostra eluceat decorum illud, quid præstare nos oporteat, quosve appetitus refrenare ?

224. Si quis igitur æquabilitatem universæ vitæ, et singularum actionum modos servet, ordinem quoque, et constantiam dictorum atque operum, moderationemque custodiat, in ejus vita decorum illud, excellit et quasi in quodam speculo elucet (45).

225. Accedat tamen suavis sermo, ut conciliet sibi affectum audientium (46), gratumque se vel familiaribus, vel civibus, vel, si fieri potest, omnibus præbeat. Neque adulantem se, neque adulandum cuiquam exibeat; alterum enim calliditatis est, vanitatis alterum.

226. Non despiciat quid de se unusquisque et maxime vir optimus sentiat (47); hoc enim modo discit bonis deferre reverentiam. Nam negligere bonorum judicia, vel arrogantiæ vel dissolutionis est : quorum alterum superbiæ ascribitur, alterum negligentiæ.

227. Caveat etiam motus animi sui (48); ipse enim sibi et observandus et circumspiciendus est : et ut C adversum se cavendus, ita etiam de se tuendus. Sunt enim motus, in quibus est appetitus ille, qui quasi quodam prorumpit impetu ; unde Græce ὁρμὴ dicitur quod vi quadam se repente (49) proripiat. Non mediocris in his vis quædam animi atque naturæ est. Quæ tamen vis gemina est, una in appetitu, altera in ratione posita, quæ appetitum refrenet, et sibi obedientem præstet, et ducat quo velit : et tanquam sedulo magisterio edoceat quid fieri, quid evitari oporteat, ut bonæ domitrici (50) obtemperet.

228. Solliciti enim debemus esse, ne quid temere aut incuriose geramus (51) aut quidquam **61** omnino cujus probabilem non possimus rationem reddere. Actus enim nostri causa, etsi non omnibus redditur. tamen ab omnibus examinatur. Nec vero D habemus, in quo nos possimus excusare. Nam etsi vis quædam naturæ in omni appetitu sit; tamen idem appetitus rationi (52) subjectus est legi naturæ ipsius, et obedit ei. Unde boni speculatoris est ita prætendere animo, ut appetitus neque præcurrat rationem, neque deserat; ne præcurrendo perturbet atque excludat, eamque deserendo destituat. Perturbatio tollit constantiam, destitutio prodit ignaviam, accusat pigritiam. Perturbata enim mente latius se ac longius fundit appetitus, et tanquam efferato impetu frenos rationis non suscipit, nec ulla sentit aurigæ moderamina, quibus possit reflecti. Unde plerumque non solum animus exagitatur, amittitur ratio (53); sed etiam inflammatur B vultus, vel iracundia, vel libidine : pallescit timore, voluptate se non capit, et nimia gestit lætitia.

229. Hæc cum fiunt, abjicitur illa naturalis quædam censura (54), gravitasque morum : nec teneri potest illa quæ in rebus gerendis atque consiliis sola potest auctoritatem suam, atque illud quod deceat tenere, constantia.

230. Gravior autem appetitus ex indignatione nimia nascitur, quam acceptæ plerumque accendit injuriæ dolor (55). De quo satis nos psalmi quem in præfatione posuimus (cap. II, 6, 7), præcepta instruunt. Pulchre autem et hoc accidit, ut scripturi de Officiis, ea præfationis nostræ assertione uteremur quæ et ipsa ad officii magisterium pertineret.

231. Sed quia supra (56), ut oportebat, perstrinximus quemadmodum unusquisque cavere possit ne excitetur accepta injuria, verentes ne præfatio prolixior fieret, nunc de eo uberius disputandum arbitror. Locus enim opportunus est, ut in partibus temperantiæ dicamus quemadmodum reprimatur iracundia.

CAPUT XLVIII.

Repetito compescendæ iracundiæ argumento, tres eorum qui lacessuntur injuriis, ordines explicantur; ad quorum perfectissimum Apostolus ac David dicuntur pervenisse : ubi ex occasione quædam hujus ac futuræ vitæ traduntur discrimina.

232. Tria itaque genera esse hominum injuriam accipientium in Scripturis divinis demonstrare volumus, si possumus. Unum est eorum quibus peccator insultat, conviciatur, inequitat (57). Iis quia deest justitia, pudor crescit, augetur dolor. Horum

(45) Cic. *Offic.* lib. I, pag. 364, lin. 33 : « Sic hoc decorum quod elucet in vita, movet, » etc.

(46) Ibid., pag. 370, lin. 3. « Maximeque curandum, eos quibuscum sermonem conferimus et vereri et diligere videamur. »

(47) Ibid., pag. 364, lin. 35 : « Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus hominos, » etc.

(48) Ibid., pag. 365, lin. 44 : « Neque enim solum corporis... sed multo etiam magis animi, » etc.

(49) Mss. aliquot, *vi quadam serpente.*

(50) Omnes edit. ac mss. aliquot *ut bonæ dominatrici*, alii plures potioresque, *ut bonæ domitrici.* Aptius id quidem ; refertur enim ad superiora, *quæ appetitum refrenet*, etc.

(51) Cic. *Offic.* lib. I, pag. 364, lin. 48 : « Omnis autem actio vacare debet temeritate et negligentia, » etc.

(52) Cic. lib. I *Offic.*, lin. 1 : « Efficiendum autem est ut appetitus rationi obediant, » etc.

(53) Ibid., pag. 365, lin. 6 : « A quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere, » etc.

(54) Ibid., lin. 11 : « Neque enim ita generati... sed ad severitatem potius, » etc.

(55) Ibid., pag. 370, lin. 12 : « Rectum est autem etiam in illis contentionibus quæ cum inimicissimis fiunt, » etc.

(56) In superior, edit. hoc erat initium cap. 48, sed incommode.

(57) Mss. aliquot, *conviciator iniquus :* unus, *conviciator iniquitatis* : alii non pauci, *conviciatur iniquitas* : aliqui et edit. Amerb., *conviciatur iniquitate :* nonnulli. ac Eras et Gil., *conviciatur, inquietat* : duo, *conviciatur, iniquitates incitat :* cæteri

similes plurimi de meo ordine, de meo numero. Nam mihi infirmo si quis injuriam faciat, forsitan licet infirmus, donem injuriam meam. Si crimen objiciat (58), **62** non sum tantus, ut sim contentus conscientia mea, etiamsi me ejus objecti alienum noverim : sed cupio abluere ingenui pudoris notam (59) tanquam infirmus. Ergo oculum pro oculo et dentem pro dente exigo, et convicium convicio rependo.

233. Si vero is sum qui proficiam, et si nondum perfectus, non retorqueo contumeliam : etsi influat ille convicium (60), et inundet aures meas contumeliis, ego taceo, et nihil respondeo.

234. Si vero perfectus sim (verbi gratia loquor, nam veritate infirmus sum) si ergo perfectus sim, benedico maledicentem, sicut benedicebat et Paulus; qui ait: *Maledicimur, et benedicimus* (61) (*I Cor.* IV, 12). Audierat enim dicentem : *Diligite inimicos vestros, orate pro calumniantibus et persequentibus vos* (*Matth.* V, 44). Ideo ergo Paulus persecutionem patiebatur et sustinebat, quia vincebat et mitigabat humanum affectum propositæ mercedis gratia : ut filius Dei fieret, si dilexisset inimicum.

235. Tamen et sanctum David in hoc quoque genere virtutis imparem Paulo non fuisse edocere possumus. Qui primo quidem cum malediceret ei filius Semei (*II Reg.* XVI, 7 *et seq.*), et crimina objiceret, tacebat et humiliabatur, et silebat a bonis suis (*Psal.* XXXVIII, 3), hoc est bonorum operum conscientia : deinde expetebat maledici sibi, quia maledicto illo (62) divinam acquirebat misericordiam.

236. Vide autem quomodo et humilitatem et justitiam et prudentiam emerendæ a Domino gratiæ reservaverit. Primo dixit : *Ideo maledicit mihi, quia Dominus dixit illi ut maledicat* (*II Reg.* XVI, 10). Habes humilitatem; quia ea quæ divinitus imperantur, æquanimiter quasi servulus ferenda arbitrabatur. Iterum dixit : *Ecce filius meus qui exivit de ventre meo, quærit animam meam* (*Ibid.* 11). Habes justitiam; si enim a nostris graviora patimur, cur indigne ferimus quæ inferuntur ab alienis? Tertio ait : *Dimitte illum ut maledicat; quoniam dixit illi Dominus, ut videat humiliationem meam, et retribuat mihi Dominus pro maledicto hoc* (63) (*Ibid.* 12). Nec solum conviciantem pertulit, sed etiam lapidantem et sequentem illæsum reliquit (II *Reg.* XIX, 22), quin etiam post victoriam petenti veniam libenter ignovit.

237. Quod ideo inserui, ut Evangelico spiritu sanctum David non solum inoffensum, sed etiam gratum fuisse convicianti docerem, et delectatum potius quam exasperatum injuriis, pro quibus mercedem sibi reddendam arbitrabatur. Sed tamen quamvis perfectus, adhuc perfectiora quærebat. Incalescebat injuriæ dolore, quasi homo : sed vincebat quasi (64) bonus miles : tolerabat quasi athleta fortis. Patientiæ autem finis, promissorum exspectatio, et ideo dicebat : *Notum fac mihi, Domine, finem meum, et numerum dierum meorum, quis est, ut sciam quid desit mihi* (*Psal.* XXXVIII, 5). **63** Finem illum quærit promissorum cœlestium, vel illum, quando unusquisque surget in suo ordine : *Primitiæ Christus, deinde hi qui sunt Christi, qui in adventum ejus crediderunt, deinde finis* (*I Cor.* XV, 25). Tradito enim regno Deo et Patri, et evacuatis omnibus potestatibus, ut Apostolus dixit, perfectio incipit. Hic ergo impedimentum, hic infirmitas etiam perfectorum, illic plena perfectio. Ideo et dies illos requirit vitæ æternæ, qui sunt, non qui prætereunt; ut cognoscat quid sibi desit, quæ terra sit repromissionis perpetuos fructus ferens, quæ prima apud patrem mansio, quæ secunda, quæ tertia, in quibus pro ratione meritorum unusquisque requiescet.

238. Illa igitur nobis expetenda, in quibus perfectio, in quibus veritas est. Hic umbra, hic imago, illic veritas (65). Umbra in Lege, imago in Evangelio, veritas in cœlestibus (*Hebr* x, 1 *et seq.*). Ante

denique atque edit. Rom., *conviciatur, inequitat* : quod verbum a scribis minime intellectum tantam peperit diversitatem ; cum hic *inequitat*, nihil aliud sit, quam veluti calcaribus incitat exagitatque.

(58) Cod. Big., *Sciens me non egisse quæ objiciat, non sum tantus, etiamsi mei objecti alienum noverim.*

(59) Mss. nonnulli, *injecti pudoris notam.*

(60) Edit. et pauci mss. *influat ille conviciis;* alii mss. longe plurimi.., *convicium.* Rursus vero ubi edit. et mss. plerique, *nihil respondeo*; mss. nonnulli habent, *nihil rependo.*

(61) Duo mss., *et benedicimus; persecutionem patimur, et sustinemus.*

(62) Mss. unus, *quia maledictio illa.*

(63) Duo mss., *Dominus benedictionem pro maledicto hoc.*

(64) Ita mss. plures ac probatiores : alii nonnulli, atque edit., *Sed vincebat spiritu quasi*, etc.

(65) Thuan. cod. ac tres alii, *hic imago, veritas in cœlestibus.* Verum alia lectio non solum multo pluribus mss. omnibusque edit. nititur, verum etiam consensione alterius loci ex Expos. psal XXXVIII, num. 25, ubi hæc eadem verba sine ulla diversitate legere est. Porro Edm. Albertinus lib. II, cap. 2, pag. 505, his Ambrosii verbis, *imago in Evangelio, et nunc in imagine*, etc., hunc sensum affingit, quasi neget Vir sanctus Christum *jam hic offerri, nisi in imagine, cum e contra in cœlis offerat se in veritate;* atque ita imago et veritas invicem opponantur, ut altera alteram excludat. Verum nisi partium studio obcæcatus esset, pervidisset utique Christum non alia de causa in imagine offerri dictum, nisi quia *offertur quasi homo, quasi passionem recipiens.* Quapropter, ut clare sancti Doctoris mens pateat, advertendum est his verbis, *Hic umbra, hic imago*, etc Ecclesiam ab eo sic describi, ut sit status quidam medius inter Synagogam et cœlum : quod videlicet in illa fuerit sola umbra, in hoc autem sola veritas : at in Ecclesia utraque res simul conjuncta. Et certe adeo verum est ab Ambrosio veritatem cum imagine in evangelico fœdere copulatam significari, ut eas sejungere non potuerit, quin ipsiusmet cruenti sacrificii, atque adeo Dominicæ incarnationis veritatem funditus everteret; cum hæc mysteria ex mente ipsius non ad Synagogum, neque ad cœlum referri queant, sed ad Ecclesiam. Sed ipse Ambrosius mentem suam loco citato Expos. psal. XXXVIII, tam claris verbis expromit, et nullam cavillis relinquat ansam : « Videmus nunc, inquit, per imaginem bona, et tenemus

agnus offerebatur, offerebatur et vitulus, nunc Christus offertur: sed offertur quasi homo, quasi recipiens passionem: et offert se ipse quasi sacerdos, ut peccata nostra dimittat: hic in imagine, ibi in veritate, ubi apud Patrem pro nobis quasi advocatus intervenit. Hic ergo in imagine ambulamus (66), in imagine videmus: illic facie ad faciem, ubi plena perfectio, quia perfectio omnis in veritate est.

CAPUT XLIX.

Hic servandam in nobis virtutum imaginem, diaboli vero et vitiorum eradendam, ac in primis avaritiæ: quæ libertatem nobis adimit, variisque turbatos vanitatibus imagine Dei spoliat.

239. Ergo dum hic sumus, servemus imaginem, ut ibi perveniamus ad veritatem. Sit in nobis imago B justitiæ, sit imago sapientiæ: quia venientur ad illum diem, et secundum imaginem æstimabimur.

240. Non inveniat in te adversarius imaginem suam, non rabiem, non furorem, in his enim imago nequitiæ est. Adversarius enim diabolus sicut leo rugiens quærit quem occidat, quem devoret. Non inveniat auri cupiditatem, non argenti acervos, non vitiorum simulacra: ne auferat tibi vocem libertatis. Vox enim libertatis illa est, ut dicas: *Veniet hujus mundi princeps, et in me inveniet nihil* (*Joan.* XIV, 30). Itaque si securus es quod nihil in te inveniat, cum venerit **64** perscrutari, dices illud quod dixit ad Laban Jacob patriarcha: Cognosce si quid tuorum apud me est (*Gen.* XXXI, 32). Merito beatus Jacob apud quem nihil Laban C suum potuit reperire! Absconderat enim Rachel simulacra deorum ejus aurea et argentea.

241. Itaque si sapientia, si fides, si contemptus sæculi, si gratia tua abscondat omnem perfidiam, beatus eris; quia non respicis in vanitates et insanias falsas (*Psal.* XXXIX, 5). An mediocre est tollere vocem adversario, ut arguendi te non possit habere auctoritatem? Itaque qui non respicit in vanitates, non conturbatur: qui enim respicit, conturbatur, et vanissime quidem. Quid est enim congregare opes, nisi vanam: quia caduca quærere vanum A est satis? Cum autem congregaveris, qui scias an possidere liceat tibi?

242. Nonne vanum est ut mercator noctibus ac diebus conficiat iter, quo aggregare possit (67) thesauri acervos, merces congreget (68), conturbetur ad pretium, ne forte minoris vendat quam emerit, aucupetur locorum pretia, et subito aut latrones in se invidia famosæ negotiationis excitet (69), aut non exspectatis serenioribus flatibus, dum lucrum quærit, naufragium impatiens moræ (70) incidat?

243. Annon conturbatur etiam ille vane, qui summo labore coacervat, quod nesciat, cui hæredi relinquat? Sæpe quod avarus summa congesserit sollicitudine, præcipiti effusione dilacerat hæres luxuriosus (71): et diu quæsita turpis helluo, præsentium cæcus, futuri improvidus, quadam absorbet voragine. Sæpe etiam speratus successor invidiam partæ acquirit hæreditatis (72), et celeri obitu extraneis aditæ successionis transcribit compendia.

244. Quid ergo vane araneam texis (73), quæ inanis et sine fructu est, et tanquam casses suspendis inutiles divitiarum copias: quæ etsi fluant, nihil prosunt; imo exuunt te imaginem Dei, et induunt terreni imaginem? Si tyranni aliquis imaginem habeat (74), nonne obnoxius est damnationi? Tu deponis imaginem æterni imperatoris, et erigis in te imaginem mortis. Ejice magis de civitate animæ tuæ imaginem diaboli, et attolle imaginem Christi (75). Hæc in te fulgeat, in tua civitate, hoc est anima, resplendeat, quæ oblitterat vitiorum imagines. De quibus ait David: *Domine, in civitate tua,* **65** *ad nihilum deduces imagines eorum* (*Psal.* LXXII, 20). Cum enim depinxerit Jerusalem Dominus ad imaginem suam, tunc adversariorum omnis imago deletur.

CAPUT L.

Levitas a terrenis cupiditatibus maxime alienos esse debere. Quæ sint illorum virtutes ex Apostolo, quantave in ipsis castimonia requiratur: item quæ dignitas eorum atque officium, ad quod primariæ virtutes sunt necessariæ. Hasce ignotas

imaginis bona. Vidimus principem sacerdotum ad nos venientem; vidimus et audivimus offerentem pro nobis sanguinem suum. Sequimur ut possumus, quia, etsi nunc Christus non videtur offerre, D tamen ipse offertur in terris, quando Christi corpus offertur, » etc.

(66) Mss. Thuan., *Hic ergo in imagine videmur.*

(67) Mss. aliquot, *quo aggrerare*; quidam, *augere possit.*

(68) Edit. ac pauci mss. *merces congerat.*

(69) Mss. unus, *in se vindices amor negotiationis excitet.*

(70) Mss. nonnulli, *naufragium patiens mare*; unus, *mortem incidat.*

(71). Quidam mss. et edit., *dilapidat hæres luxuriosus.*

(72) Nonnulli mss., *partitæ acquirit hæreditatis.*

(73) Rom. edit sola. *Quid ergo telam araneæ texis.*

(74) Confert, si lubet, quæ hic dicuntur cum iis quæ tom. I, lib. IV *de Interpell.* num. 24, et Expos. in Psal. XXXVIII, num. 27, Sed præter hos duos locos ad quos hic respexisse Ambrosium ipsa res loquitur, alibi quoque non semel ut puta lib. VI *Hexaem,* cap. 9, num. 57, et serm. 10, Expos. in psal. CXVIII. num. 25, meminit imaginum imperatoriarum. Neque mirum id quidem; certum enim est non alio honoris genere Romanes principes ambitiosius coli solitos. Namque, ut omittamus imagunculas illas, quas privatim nonnulli secum ferebant, et quibus, deprompti, eos qui sibi mali quidpiam minitarentur, absterebant, ut Corn. Tacitus, lib. III *Annal.* auctor est; iisdem imperatoribus maxime postquam recens proclamati fuerant, aut insignem aliquam victoriam adepti, statuas aureas, argenteas, aut ex alia pretiosa materia, non modo in earum urbium ubi erat imperii sedes, privatis ac publicis ædibus erigi, verum etiam ad remotiores provincias mitti consuesse ex multis veterum monumentis colligere est. Videsis Zosimi *Hist.* lib. IV, Libanii epist. 841, ad Sever., et quæ nos superiori tomo pag. 1095 adnotavimus.

(75) Cod Big.. *et attollere in imaginem Christi*,

non fuisse philosophis, sed in ordine illos peccavisse : nonnulla esse natura secundum officium, quæ ob adjuncta fiant contra officium ; unde colligitur quantas dotes postulet dignitas Levitarum : quæ sequitur verborum Moysis tribui leviticæ benedicentis expositio.

245. Quod si Evangelio Domini etiam populus ipse ad despicientiam opum informatus atque institutus est ; quanto magis vos Levitas oportet terrenis non teneri cupiditatibus, quorum Deus portio est? Nam cum divideretur a Moyse possessio terrena populo parum, excepit Levitas Dominus a terrenæ possessionis consortio (76), quod ipse illis esset funiculus hæreditatis (*Num.* XVIII, 23). Unde ait David : *Dominus pars hæreditatis meæ et calicis mei* (*Psal.* XV, 5). Denique sic appellatur Levita ipse meus, vel ipse pro me (77). Magnum ergo munus ejus, ut de eo Dominus dicat : Ipse meus ; vel quemadmodum Petro dixit de statere in ore piscis reperto : *Dabis eis pro me et pro te* (*Matth.* XVII, 26). Unde et Apostolus cum episcopum dixisset debere esse sobrium, pudicum, ornatum, hospitalem, docibilem, non avarum, non litigiosum, domui suæ bene præpositum, addidit : *Diaconos similiter oportet esse graves, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes, habentes mysterium fidei in conscientia pura* (*I Tim.* III, 8). Et hi autem probentur primum, et sic ministrent, nullum crimen habentes.

66 246. Advertimus quanta in nobis requirantur : ut abstinens sit a vino minister Domini, ut testimonio bono fulciatur non solum fidelium, sed etiam ab his qui foris sunt (78). Decet enim actuum operumque nostrorum testem esse publicam existimationem ne derogetur muneri ; ut qui videt ministrum altaris congruis ornatum virtutibus, auctorem prædicet, et Dominum veneretur, qui tales servulos habeat. Laus enim Domini, ubi munda possessio, innocens familiæ disciplina.

247. De castimonia testimonia autem quid loquar, quando una tantum (*Dist.* 26, *Una tantum*), nec repetita permittitur copula (79)? Et in ipso ergo conjugio lex est non iterare conjugium, nec secundæ conjugis sortiri conjunctionem. Quod plerisque mirum videtur, cur etiam ante baptismum iterari conjugii ad electionem muneris et ordinationis prærogativam impedimenta generentur ; cum etiam delicta obesse non soleant, si lavacri remissa fuerint sacramento. Sed intelligere debemus quia baptismo culpa dimitti potest, lex aboleri non potest. In conjugio non culpa, sed lex est. Quod culpæ est igitur in baptismate relaxatur : quod legis est in conjugio non solvitur. Quomodo autem potest hortator esse viduitatis qui ipse conjugia frequentaverit ?

248. Inoffensum autem exhibendum et immaculatum ministerium, nec ullo conjugali coitu violandum cognoscitis (80), qui integri corpore, incorrupto pudore, alieni etiam ab ipso consortio conju-

(76) Mss. duo, *æternæ possessionis consortio ;* sed minus commode.

(77) Hanc eamdem interpretationem habes tomo I, col. 210, num. 11, et fusius col. 1056, num. 4.

(78) Mss. aliquot, *sed etiam infidelium, id est, eorum qui foris sunt.*

(79) Cic. Offic. lib. I, pag. 368, lin. 8 : *Maxime autem hæc ætas a libidinibus*, etc. Ob verba autem Ambrosiana Magdeburgenses Cent. IV, cap. 10, Doctorem nostrum insimularunt, quod secundas nuptias videatur damnare. Sed illa vel de quibuslibet christianis dicto putaverunt, et sic auctoris mentem non pervidere ; vel de solis clericis acceperunt, ut re vera accipienda sunt, atque ita non in unum Ambrosium, sed in Ecclesiam universam recidit ea criminatio. Siquidem digamiæ impedimentum ad sacros ordines antiquissimum est omnium, ut pote in ipsis Apostoli ad Timotheum ac Titum præceptis stabilitum. At enim mirum profecto videatur illud ita intelligi non tantum ab heterodoxis, sed quibusdam etiam catholicis, quasi nihil aliud sacris ministris interdicatur, nisi plurimarum eodem tempore uxorum usus. Quasi vero in Ecclesia unquam vel ipsis laicis permissa fuerit hujusmodi polygamia ? Sed non est immorandum in eo errore refutando, qui tota ecclesiasticæ traditiomis serie invictissime profligatur. Est autem aliud quod doctores antiquos in opiniones diversas scidit, nimirum utrum qui aliam conjugem ante baptismum, aliam jam baptizatus accepisset, digamiæ lege teneretur. Affirmat hic et epist. ad Vercell. Ambrosius. Hieronymus vero lib. I *in Jovin.*, epist. 83, *ad Ocean.*, et in cap. I *ad Titum* negat. Primum secuti sunt fidelissimus ejus discipulus Augustinus lib. *de Bono conjug.* cap. 18, num. 21 : Innoc. I. epist. *ac Maced.*, quæ in codice canonum Quesnellii cura edito exhibetur et Leo etiam I, duabus epist. quarum altera est ad Anast. Thessal. episc., altera ad episc. Metropol. per Illyr. Quæ quidem horum summorum pontificum definitio in Ecclesia occidentali apud omnes (si unum aut alterum excipias) deinceps obtinuit. Sunt autem viri eruditi qui apud Orientales Hieronymi valuisse sententiam autument, ducti potissimum adnotationibus Zonaræ ac Balsamonis in can. 17 apostolorum, quem ipsum aperte Hieronymo favere existimant. Verumtamen idem ille canon nullam conjugii ante susceptum baptisma initi facit mentionem. Et ut demus eorumdem auctorum, qui etiam non de conjugio, sed de peccatis regenerationis sacramentum antecedentibus loquuntur, eam quæ ipsis tribuitur, mentem esse ; tamen quid ipsi sentiant, non quid universa Orientis Ecclesia, eos testari contendemus. Quis enim credat memoratum Doctorem si tot auxiliaribus copiis fuisset succinctus, adeo timide in priore adversus Rufinum Apologia responsurum, ut cum ad Oceanum adversam sententiam Cainitarum hæresi tantum non accenseret, in allegato opere animos demittens ita scriberet : « Sed interrogati a fratribus quid nobis videretur, respondimus, nulli præjudicantes sequi quod velit. nec alterius decretum nostra sententia subvertentes. » Neque vero cum omnem mundum plenum esse hujusmodi ordinationibus prius asseverasset, hic verba sua ad sacerdotes nonnullos restringeret. Nihil autem agit Franciscus a Messana, dum hoc Ambrosii atque Hieronymi dissidium metaphysicis quibusdam distinctionibus nititur conciliare ; non enim argutiis tam manifesta tollitur discrepantia. Cæterum haud facile alium in Patribus Ambrosio vetustiorem qui de hac digamia scripserit, invenimus. Nam quo jure ad Tertullianum revocaverit Spincæus hanc quæstionem, non satis constat, cum e contrario digamiam ex marito ante baptismum contractam viduis obesse noluerit idem ille Pater lib. *de Monogamia* cap. 11.

(80) Ambrosiamus hic locus pro clericali conti-

gali, sacri ministerii gratiam recepistis ? Quod eo non præterii, quia in plerisque abditioribus locis cum ministerium gererent, vel etiam sacerdotium, filios susceperunt : et id tanquam usu veteri defendunt, quando per intervalla dierum sacrificium deferebatur ; et tamen castificabatur etiam populus per biduum aut triduum, ut ad sacrificium purus accederet, ut in Veteri Testamento legimus (*Exod.* xix, 10) ; et lavabant vestimenta sua. Si in figura tanta observantia, quanta **67** in veritate ? Disce, sacerdos atque Levita, quid sit lavare vestimenta tua ut mundum corpus celebrandis exhibeas sacramentis. Si populus sine ablutione vestimentorum suorum prohibebatur accedere ad hostiam suam, tu illotus mente pariter et corpore audes pro aliis supplicare, audes aliis ministrare (81) ?

243. Non mediocre officium Levitarum, de quibus dicit Dominus : *Ecce eligo Levitas de medio filiorum Israel pro omni primogenito aperiente vulvam filiis Israel : redemptiones eorum erunt isti, et erunt mihi Levitæ. Mihi enim sanctificavi primogenitum in terra Ægypti* (*Num* III. 12 *et* 13). Cognovimus quia non inter cæteros Levitæ computantur, sed omnibus præferuntur, qui eliguntur ex omnibus, et sanctificantur : ut primogenita fructuum atque primitiæ quæ Domino deputantur, in quibus est votorum solutio et redemptio peccatorum. *Non accipies,* inquit, *eos inter filios Israel ; sed constitues Levitas super tabernaculum testimonii, et super omnia vasa ejus astare, et super quæcunque sunt in ipso. Ipsi tollant tabernaculum et omnia vasa ejus* (82), *et ipsi ministrent in eo, et in circuitu tabernaculi castra ipsi constituant, et promovendo, tabernaculum ipsi deponant Levitæ : et constituendo castra, rursum ipsum tabernaculum ipsi statuant. Alienigena quicunque accesserit, morte moriatur* (*Num.* 1, 49 *et seq.*).

250. Tu ergo electus es ex omni numero filiorum Israel, inter sacros fructus quasi primogenitus æstimatus, præpositus tabernaculo, ut prætendas in castris sanctitatis et fidei, ad quæ si alienigena accesserit, morte morietur, positus ut operias arcam Testamenti. Non enim omnes vident alta mysteriorum, quia operiuntur a Levitis ; ne videant qui videre non debent, et sumant qui servare non possunt. Moyses denique circumcisionem vidit spiritualem : sed operuit eam, ut in signo circumcisionem præscriberet. Vidit azyma veritatis et sinceritatis, vidit passionem Domini : operuit azymis corporalibus azyma veritatis, operuit passionem Domini, agni vel vituli immolatione. Et boni Levitæ servaverunt mysterium (83), fidei suæ tegmine ; et tu mediocre putas quod commissum est tibi ? Primum ut alta Dei videas, quod est sapientiæ : deinde ut excubias pro populo deferas (84), quod est justitiæ ; castra defendas, tabernaculumque **68** tuearis, quod est fortitudinis : teipsum continentem ac sobrium præstes, quod est temperantiæ.

251. Hæc virtutum genera principalia (85) consti-

nentia tam clarus tamque apertus est, ut Centuriatores iisdem Cent. et cap. supra cit. ad solitas artes confugere coacti fuerint, id est, auctorem ipsum in falsi dogmatis crimen vocare. Atqui hoc loco non legislatorem agit sanctus præsul, qui novum clericorum cervicibus jugum imponat : sed receptæ atque inolitæ consuetudini præbet testimonium. Enimvero quam universalis illa fuerit quamque firma vel hoc satis indicat, quod non nisi in *abditioribus locis,* quo solent vitia quærere perfugium, invenirentur, qui institutum illud violare attentarent. Accedit præterea quod isti non ullam novi fœderis auctoritatem, non cujusquam concilii canonem, non usum quarumdam Ecclesiarum in defensionem afferebant suam : sed tantum Veteris Testamenti morem. Hoc autem incontinentium clericorum integumentum egregie discutit sanctus Doctor. Confer etiam quæ idem super hoc ipso argumento disputat epist. *ad Vercellenses.*

(81) Edit. cum mss. aliquot, *laudes pro aliis ministrare.* Melius in aliis pluribus potioribusque omittitur præpositio. Et post duos versus ubi vet. edit. cum mss. omnibus, *Ecce eligo Levitas,* etc., sola Rom. edit., *Ecce tuli ego Levitas in medio filiorum Israel ; redemptiones eorum erunt, et erunt mihi Levitæ. Mihi enim ex quo die percussi primogenitum in terra Ægypti, sanctificavi omne primogenitum in omni Israel.* Nobiscum autem satis consentiunt paginæ sacræ, nisi quod ultimam partem quam contractam exhibet Ambrosius, illæ paulo fusius dilatant in hæc verba : *Mihi enim omne primogenitum. In qua die percussi omne primogenitum in terra Ægypti, sanctificavi mihi omne primogenitum in Israel.*

(82) Erasm. in marg. et Gill. in corp. cum mss. nonnullis, *vasa ejus, altare, et super ;* Rom. edit., *vasa ejus, et super.*

(83) Duo mss., *ut bono Levitæ servaretur mysterium fidei suæ tegmine* ; unus, *et boni Levitæ... servaverunt et tegmina* : reliqui nobiscum faciunt, exceptis paucis illisque junioris manus, qui cum edit. legunt, *Et boni Levitæ... sub hoc tegmine.*

(84) Mss. non pauci, *ut excubias populo deferas.*

(85) Cic. lib. 1 *Offic.*, pag. 372, lin. 22 : « Nam cum omnis honestas... Placet igitur aptiora esse naturæ ea officia quæ ex communitate, » etc. Culpat autem philosophos Ambrosius noster, quod justitiam quæ ad communitatem societatemque hominum refertur, anteposuerint sapientiæ : cum hujus initium sive pars prima ad fidem divinumque cultum pertineat. Verumtamen hoc loco S. Ambrosius nequaquam videtur Ciceronis doctrinam satis expendisse. Hic enim illi soli prudentiæ, *quam Græci* φρόνησιν *dicunt,* justitiam præfert, non vero illi principi omnium virtutum, *quam* σοφίαν *Græci* vocant : quæ *rerum est divinarum atque humanarum scientia, in qua continetur deorum et hominum communitas, et societas inter ipsos.* Ubi vides Divinitatis cognitionem ac religionis officia sapientiæ ab oratore accenseri. Quod poro illam φρόνησιν jubet postponi justitiæ, non mirum id cuiquam videatur ; cum ad hanc etiam referat cultum divinum, etc. Et sane ipsemet Ambrosius supra cap. 27, pietatem in Deum justitiæ subjicit. Quod autem prudentiæ dignitatem supra justitiam ex eo extollit, quod hujus illa sit fundamentum, *fundamentum autem Christus,* pie et christiane id quidem; non absurde tamen Tullius, pag. 372, lin. 30 et seq., societatem omnibus officiis antecellere ita colligit : « Etenim, inquit, cognitionem prudentiamque sequitur considerata actio : ita fit ut considerate agere pluris sit, quam cogitare prudenter. » Sed facile conciliabitur illud dissidium, si dixerimus originis ac necessitatis in prudentia, in justitia vero dignitatis ac utilitatis esse præstantiam.

tuerunt etiam hi qui foris sunt : sed communitatis superiorem ordinem quam (86) sapientiæ judicaverunt ; cum sapientia fundamentum sit, justitia opus sit, quod manere non potest, nisi fundamentum habeat. Fundamentum autem Christus est (*I Cor.* III, 11).

252. Prima ergo fides, quæ est sapientiæ (87), ut Salomon dicit, secutus patrem : *Initium sapientiæ timor Domini* (*Prov.* IX, 10). Et lex dicit : *Diliges Dominum Deum tuum, diliges proximum tuum* (*Deut.* VI, 5). Pulchrum est enim ut gratiam tuam atque officia in societatem humani generis conferas. Sed primum illud decorum est, ut quod habes pretiosissimum, hoc est, mentem tuam, qua nihil habes præstantius, Deo deputes (88). Cum solveris auctori debitum, licet ut opera tua in beneficentiam et adjumenta hominum conferas, atque opem feras necessitatibus, aut pecunia, aut officio, aut etiam quocunque munere ; quod late patet in vestro ministerio : pecunia, ut subvenias : debito, ut obligatum liberes ; officio, ut servanda suscipias, quæ metuat amittere, qui deponenda credidit.

253. Officium est igitur depositum servare ac reddere. Sed interdum commutatio fit, aut tempore, aut necessitate, ut non sit officium reddere quod acceperis (89) ; ut si quis contra patriam, opem Barbaris ferens, pecuniam apertus hostis reposcat : aut si cui reddas, cum adsit qui extorqueat : si furienti restituas, cum servare non queat ; si insanienti gladium depositum non neges, quo se ille interimat, nonne solvisse contra officium est ? Si furto quæsita sciens suscipias, ut fraudetur qui amiserat, nonne contra officium est ?

254. Est etiam contra officium (22, *quæst.* 4, *c. Est etiam*) nonnunquam solvere promissum (90) ; sacramentum custodire : ut Herodes qui juravit quoniam quidquid petitus esset (91), daret filiæ Herodiadis, et necem Joannis præstitit, ne promissum negaret (*Matth.* XIV, 7 *et seq*). Nam de Jephte quid dicam, qui immolavit filiam, quæ sibi victori prima occurrerat, quo votum impleret, quod spoponderat, ut quidquid sibi primum occurrisset, offerret Deo (*Judic.* XI, 39) ? Melius fuerat **69** nihil tale promittere, quam promissum solvere parricidio.

255. Hæc quanti consilii sit prospicere, non ignoratis. Et ideo eligitur Levita, qui sacrarium custodiat (92), ne fallatur consilio, ne fidem deserat, ne mortem timeat, ne quid intemperantius gerat, ut specie ipsa gravitatem præferat (93) ; nec solum animum, sed etiam oculos continentes habere quem deceat ; ne vel ipse frontem sobrietatis fortuitus violet occursus ; quoniam : *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, adulteravit eam in corde suo* (*Matth.* v, 28). Ita adulterium non solum facti colluvione, sed etiam aspectus intentione committitur.

256. Magna hæc videntur, ac nimis severa, sed in magno munere non superflua ; quando tanta est Levitarum gratia, ut de his Moyses in benedictionibus diceret : *Date Levi viro ejus* (94), *date Levi manifestos ejus, date Levi sortem suffragii sui et ve-*

(86) Mss. aliquot, *sed commutavimus superiorem ordinem, quem*, etc. Minus commode. At continuo post, ubi edit. cum paucis mss., *fundamentum sit, justitia opus sit, quod.* etc. alii partim *fundamentum sit, justitiæ opus sit ; quod* etc. partim *fundamentum sit justitiæ, opus sit ;* tria, *et opus sit quod* etc.

(87) Era. et seq. edit. cum paucis mss., *quæ est sapientia.*

(88) Cic. *Offic.* lib. I, pag. 373 : « In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum... ut prima diis immortalibus, » etc.

(89) Ibid., pag. 352. lin. 41 : « Sed incidunt sæpe tempora, cum ea quæ maxime, » etc.

(90) Ibid., lin. 47 : « Potest etiam accidere promissum aliquod, » etc.

(91) Ultimæ edit. Paris., *quidquid petitura esset.*

(92) Jam dixerat supra, cap. 44, sanctus Ambrosius, *alius sacrario opportunior* : quæ verba magnis viris qui vel non legerant hunc locum, vel se legisse non meminerant, haud parum negotii facessivere. Nonnulli secretarii custodiam rati sunt illis etiam quandoque demandatam, qui nullum ordinem ne minorem quidem accepissent ; quidam vero et si ordinis alicujus ab aliis distincti nomen non esse arbitrarentur, hoc tamen officium hypodiaconis aut ostiariis committi solitum contenderunt. Cum autem sacrarii nomine secretarium seu sacristia, et sanctuarium præcipue intelligantur, essent forte qui objicerent synodi Laudic., can. 20, quo hypodiaconis et eorumdem locorum ingressu et sacrorum vasorum tactu interdicitur. Responderi tamen poterat cum Balsamone ac Zonara, ingressum in sacrarium non nisi cum sacra mysteria illic celebrarentur, tactum vero vasorum initiatorum nonnisi cum Christi sanguinem continebant aut in supplicationibus ferebantur, illis prohibitum : si locus hic rem non decideret in eorum gratam qui sacrarii curam diaconis impositam volunt. Hinc sacrarium idem esse docent atque apud Græcos διακονικὸν et σκευοφυλάκιον; licet huic officio non solum diaconos, verum etiam presbyteros et chorepiscopos Constantinopoli præfectos fuisse reperiamus. Sacrarium autem etiam idem erat, quod in orientali Ecclesia martyrium, sive cœmeterio accipias extra basilicas posito, ubi martyrum corpora sepulta essent, sive pro ipsis basilicis quæ non nisi super martyrum reliquiis ædificabantur, sive pro ipso sanctuario atque adeo sancto altari, sub quo cum sanctorum reconderentur sacri cineres, proprie martyrum confessio atque memoria vocitabatur. Vide plura Hallerium, *de Eccl. Hierar.*, cap. *de num. Eccles. Ordin.*; Moritium, *de Sacr. Ordin.*, exercit. II, cap. 1 ; cardin. Bonam, lib. I *Rer Liturgic.*, c. 24 ; Thomassinum, parte I *Discipl. Eccl.*, lib I, c. 36, et cl. Cangium, verbo *Sacrarium.* Porro dubium non est quin sanctus noster provinciam hanc potissimum diaconis commissam voluerit, ut locum sanctum majori auctoritate prohiberent ab injuria, maxime vero a profanis illis conviviis, de quibus nos aliquid lib. *de Elia et Jejunio* jam attigimus, et forte in posterum, ubi se dederit occasio, non nihil adjiciemus.

(93) Cic. *Offic.* lib. I, p. 357, lin. 10 : « Bene Pericles... At enim prætorem, Sophocles, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. »

(94) Edit. omnes, *veros ejus* : mss. e contrario, *viros ejus.* Potuit quidem fieri ut mss. recentiores antiquum aliquod exemplar secuti sint, in quo *i* pro *e* fuerit positum, ut advertimus in Thuaneo plusquam 1000 an. scriptum esse *docit, studit, quodlibit, mercidem*, et similia : veri tamen similius est *viros ejus* germanum esse, repositumque ab editoribus *veros*, ut esset quasi synonymum voci *manifestos*, cum LXX tantummodo habeant Δότε Λευὶ

ritatem ejus viro sancto, quem tentaverunt in tentationibus, maledixerunt super aquam contradictionis. Qui dicit patri suo et matri : Non novi te : et fratres suos non cognovit, et filios suos abdicavit : hic custodit verba tua, et testamentum tuum observavit (*Deut.* XXXIII, 8 *et seq.*).

257. Illi ergo viri ejus, et manifesti ejus, qui nihil in corde doli habeant, nihil fraudis occultent, sed verba ejus custodiant, et in corde suo conferant, sicut conferebat et Maria (*Luc.* II, 19 : qui suos parentes officio suo non noverint præferendos, qui violatores oderint castitatis, pudicitiæ ulciscantur injuriam, noverint officiorum tempora : quod majus, quod minus sit, quod cui aptum tempori est, et ut id solum sequantur quod honestum est ; sane ubi duo honesta, id quod honestius est (95), præponendum putent ; hi jure benedicti.

258. Si quis ergo manifestet justitias Dei, incensum imponat (96) : *Benedic, Domine, virtutem ipsius, opera manuum ejus suscipe* (*Deut.* XXXIII, 10); ut gratiam propheticæ benedictionis inveniat apud eum qui vivit et regnat in sæcula sæculorum. Amen.

δήλους αὐτοῦ, καὶ ἀλήθειαν, etc. Sed fallacem esse eam conjecturam vel hinc intelligas, quod cum sanctus Ambrosius, lib. de *Benedict. Patriarch.*, cap. 3, tantum posuerit. *Date Levi sortem suffragii, sui et veritatem*, etc., hinc conjecerit Flam. Nobilius S. Doctorem legisse κλήρους, loco δήλους ; cum tamen cum utrumque legisse hic locus demonstret. Textus autem Hebraicus præfert, *Perfectiones et illuminationes tuæ viro pio tuo.* Vulg. : *Perfectio tua et doctrina tua viro sancto tuo.* Chald. paraph. : *Perfectione et lumine induisti virum, qui inventus est sanctus coram te* (*a*).

(95) Cic., lib. I *Offic.* pag. 372, lin. 20 : *Eorum autem ipsorum quæ honesta sunt*, etc.

(96) Ita mss. complures, quibus etiam edit. accedunt, nisi quod secunda parte nonnihil immutata præferunt, *ei incensum ponat.* Codex autem Thuan. et alii aliquot bonæ antiquitatis, *manifeste justitias Dei incensum imponat.* Neque id pessime, si tamen hoc modo interpreteris : Si quis remota dissimulatione justitias Dei pro incenso vel tanquam incensum quoddam offerat. Iterum vero mss. plures et antiquiores post verbum *inveniat* finiunt primum librum : alii autem atque edit. addunt, *apud eum ;* cod. Big., *apud Deum qui vivit et regnat ;* quatuor mss., *apud te qui vivis et regnas*, etc.

(a) Infra, col. 361, not. 31, Adnotator quæ hic dixit corrigenda monet. EDIT.

LIBER SECUNDUS.

70 CAPUT PRIMUM.

Vitæ beatitudinem acquiri honestate, quippe qua Christianus gloriam et favores hominum spernens, opera sua Deo soli placere in votis habet.

1. Superiore libro *de Officiis* tractavimus (97), quæ convenire honestati arbitraremur, in qua vitam beatam positam esse nulli dubitaverunt, quam Scriptura appellat vitam æternam. Tantus enim splendor honestatis est (98), ut vitam beatam efficiant tranquillitas conscientiæ, et securitas innocentiæ. Et ideo sicut exortus sol lunæ globum et cætera stellarum abscondit lumina, ita fulgor honestatis, ubi vero et incorrupto vibrat decore, cætera quæ putantur bona secundum voluptatem corporis, 70 aut secundum sæculum clara et illustria, obumbrat.

2. Beata plane, quæ non alienis æstimatur judiciis, sed domesticis percipitur sensibus, tanquam sui judex. Neque enim populares opiniones pro mercede aliqua requirit, neque pro supplicio pavet. Itaque quo minus sequitur gloriam, eo magis super eam eminet. Nam qui gloriam requirunt, his ea merces præsentium, umbra futurorum est, quæ impediat vitam æternam : quod in Evangelio scriptum est : *Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam* (*Matth.* VI, 2) ; de his scilicet qui velut tuba canente (99), vulgare liberalitem suam quam faciunt circa pauperes, gestiunt. Similiter et de jejunio quod ostentationis causa faciunt : *Habent*, inquit, *mercedem suam.*

3. Honestatis igitur est vel misericordiam facere, 71 vel jejunium deferre in abscondito : ut mercedem videaris a solo Deo tuo quærere, non etiam ab hominibus. Nam qui ab hominibus quærit, habet mercedem suam : qui autem a Deo, habet vitam æternam : quam præstare non potest nisi auctor æternitatis, sicut illud est : *Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso* (*Luc.* XXXIII, 43). Unde expressius Scriptura vitam æternam appellavit eam quæ sit beata : ut non hominum opinionibus æstimandum relinqueretur (1), sed divino judicio committeretur.

CAPUT II.

Variæ philosophorum de beatitudine opiniones : eam in Dei cognitione ac bonorum operum studio consistere primum probatur ex Evangelio : tum ne a philosophis videatur hoc sumptum, prophetarum testimoniis confirmatur.

4. Itaque philosophi vitam beatam (2), alii in non dolendo posuerunt, ut Hieronymus : alii in rerum

(97) Cic. *Offic.*, lib. II, pag. 373, lin. 43 : « Quemadmodum officia ducerentur ab honestate... explicatum arbitror libro superiore. »

(98) Ultimæ edit. Paris., *honestati arbitrabamur... positam esse minime dubitabamus.*

(99) Edit. et quidam mss., *tuba canendo :* alii, *tuba canentes.*

(1) Edit., *æstimanda relinqueretur ;* mss., *æstimandum relinqueretur ;* supple *negotium.*

(2) Quæ de variis philosophorum opinionibus circa naturalem beatitudinem hic referuntur, ea desumpta sunt a Cicerone, non quidem ex *Officiorum*, sed ex aliis ejusdem philosophicis libris, puta ex iis qui supersunt *Academ. quæst.*, e quinque li-

scientia, ut Herillus, qui audiens ab Aristotele et Theophrasto mirabiliter laudatam esse rerum scientiam, solam eam quasi summum bonum posuit : cum illi eam quasi bonum, non quasi solum bonum laudaverint. Alii voluptatem (3) dixerunt, ut Epicurus : alii, ut Callipho, et post eum Diodorus, ita interpretati sunt, ut alter ad voluptatem, alter ad vacuitatem doloris, consortium honestatis adjungerent, quod sine ea non possit esse beata vita. Zenon Stoicus solum et summum bonum quod honestum est : Aristoteles autem vel Theophrastus et cæteri peripatetici in virtute quidem, hoc est honestate, vitam beatam esse, sed compleri ejus beatitudinem etiam corporis atque externis bonis (4) asseruerunt.

5. Scriptura autem divina vitam æternam in cognitione posuit Divinitatis, et fructu bonæ operationis. Denique utriusque assertionis Evangelium suppetit testimonium. Nam et de scientia ita dixit Dominus Jesus : *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum* (*Joan.* XVII, 3). Et de operibus ita respondit : *Omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut agros, propter nomen meum centuplum accipiet, et vitam æternam possidebit* (*Matth.* XIX, 29).

6. Sed ne æstimetur hoc recens esse, et prius tractatum a philosophis, quam in Evangelio prædicatum (anteriores enim Evangelio philosophi, id est, Aristoteles et Theophrastus, vel Zenon atque Hieronymus, sed posteriores prophetis), **72** accipiant quam longe antequam philosophorum nomen audiretur, per os sancti David utrumque aperte videatur expressum. Scriptum est enim : *Beatus quem tu erudieris, Domine ; et de lege tua docueris eum* (*Psal.* XCIII, 12). Habemus et alibi : *Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus cupiet nimis* (*Psal.* CXI, 1). Docuimus de cognitione, cujus præmium æternitatis fructum esse memoravit, adjiciens Propheta, quia in domo (5) hujus timentis Dominum, vel eruditi in Lege, et cupientis in mandatis divinis : *Gloria et divitiæ, et justitia ejus manet in sæculum*

A *sæculi* (*Ibid.* 3). De operibus quoque in eodem psalmo subjunxit vitæ æternæ suppetere præmium viro justo. Denique ait : *Beatus vir qui miseretur et commodat, disponet sermones suos in judicio : quia in sæculum non commovebitur. In memoria æterna erit justus* (*Ibid.* 5-7). Et infra : *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum* (*Ibid.* 7-9).

7. Habet ergo vitam æternam fides, quia fundamentum est bonum : habent et bona facta, quia vir justus et dictis et rebus probatur. Nam si exercitatus sit in sermonibus, et desidiosus in operibus, prudentiam suam factis refellit (6) : et gravius est scire quid facias, nec fecisse quod faciendum cognoveris. Contra quoque strenuum esse in operibus, affectu infidum, ita est ac si vitioso fundamento B pulchra culminum velis elevare fastigia : quo plus exstruxeris, plus corruit ; quia sine munimento fidei bona opera non possunt manere. Infida statio in portu navem perforat, et arenosum solum cito cedit, nec potest impositæ ædificationis sustinere onera. Ibi ergo plenitudo præmii, ubi virtutum perfectio, et quædam in factis atque dictis æqualitas sobrietatis.

CAPUT III.

Petita e Scripturis beatitudinis definitio expenditur, demonstraturque nihil ipsi vel propter externa bona accedere, vel decedere propter incommoda.

8. Et quoniam sola rerum scientia explosa est, vel quasi inanis secundum Philosophiæ disputationes superfluas, vel quasi semiperfecta sententia : C consideremus quam enodem de eo divina Scriptura absolvat sententiam, de quo tam multiplices et implicatas atque confusas videmus esse quæstiones philosophiæ (7). Nihil enim bonum Scriptura nisi quod honestum asserit, virtutemque in omni rerum statu beatam judicat, quæ neque augeatur bonis corporis, vel externis, neque minuatur adversis : nihilque tam beatum, nisi quod a peccato alienum sit, **73** plenum innocentiæ, repletum gratiæ Dei. Scriptum est enim : *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentiæ non sedit : sed in lege Domini fuit vo-*

bris lib. *De Finibus bon. et mal.*, ac potissimum e quinto, nec non e libris totidem *Tuscul. quæst.*, et maxime etiam ex ultimo : ubi tantam locutionum, doctrinæ, atque in multis ipsius ordinis consensionem cum eis quæ hoc et proximis duobus capitibus traduntur, advertere est ; ut non sit dubium quin eo respexerit sanctus Ambrosius.

(3) *Voluptatem* hanc non tam corpoream quam spiritalem intelligi debere, sunt qui contendant : qua de re satis diximus ad cap. 13, num. 50.

(4) Edit. ac pauci mss., *corporis voluptatibus atque externis bonis*: alii nonnulli, *corporis egregiis voluptatibus.*, etc. Sed Thuan., duo Vatic., totidem Laudun. et alii aliquot, *corporis, atque externis bonis.* Optime, siquidem vox *corporis* congruit cum *bonis*, ut infra clarius exprimitur. Et post duos versus ubi edit., *vitam beatam in cognitione*, unus ms., *in conjunctione*, etc.; omnes alii legunt *vitam æternam*, etc. Idque ita legendum esse declarant quæ continuo post adducuntur Scripturæ testimonia, tum quod infra dicitur, *Habet ergo vitam æter-*

nam fides. Porro ex tota serie facile intelligas non hic agi de illa æterna vita quæ resurrectionem D secutura est, sed quæ per hanc etiam lucis usuram a justis vivitur ; ac proinde vitam æternam appellari eam quæ sit beata, ut supra sub finem cap. 1, declaratur, proptereaque in sensu non errasse editiones.

(5) Ita mss. multo plures potioresque ; alii autem atque edit., *quæ sint in domo... Gloria, inquit, et divitiæ in domo ejus*, etc.

(6) Edit. ac mss. aliquot, *factis repell t.*

(7) Tullius in libris *De fin. bon. et mal.*, nec non in *Tuscul. quæst.* tam multas opiniones circa naturalem hujus vitæ beatiiudinem esse agnoscit, ut confusionis vitandæ causa cogatur illas ad certum quemdam ordinem atque capita revocare. Sanctus autem Augustinus lib. XIX *de Civ. Dei*, cap. 1, a Varrone proditum scribit easdem usque ad 288 posse perduci. Adeundum hoc idem caput sicut duo proxime sequentia, ex quibus non parum lucis his quæ traduntur ab Ambrosio, adjici potest.

luntas ejus (*Psal.* I, 1, 2). Et alibi : *Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini* (*Psal.* CXVIII, 1).

9. Innocentia igitur et scientia beatum faciunt. Bonæ quoque operationis mercedem esse beatitudinem vitæ æternæ superius advertimus (*sup.*, cap. 2). Restat igitur ut spreto patrocinio voluptatis, aut doloris metu [quorum alterum quasi infractum et molliculum, alterum quasi eviratum et infirmum despuit (8)], in ipsis doloribus vitam beatam eminere demonstret. Quod facile doceri potest, cum legerimus : *Beati estis, cum vobis maledicent, et persequentur, et dicent omne malum adversus vos propter justitiam. Gaudete et exsultate, quoniam merces vestra copiosa est in cœlo. Sic enim persecuti sunt et prophetas, qui erant ante vos* (*Matth.* V, 11, 12). Et alibi : *Qui vult venire post me, tollat crucem suam* (9), *et sequatur me* (*Matth.* XVI, 24).

CAPUT IV.

Idem argumentum, scilicet rebus externis non minui neque augeri beatitudinem, veterum exemplis illustratur.

10. Est ergo beatitudo et in doloribus, quos plena suavitatis virtus comprimit et coercet, ipsa sibi domesticis opibus abundans, vel ad conscientiam (10), vel ad gratiam. Neque enim parum beatus Moyses, cum Ægyptiorum vallatus populis, et mari clausus, per fluctus sibi et populo patrum pedestrem viam piis meritis invenisset (*Exod.* XIV, 23). Quando autem fortior, quam tunc cum extremis circumventus periculis non desperabat salutem, sed exigebat triumphum ?

11. Quid Aaron, quando se beatiorem credidit, quam tunc quando medius stetit inter vivos ac mortuos, et objectu sui statuit mortem, ne ad vivorum transiret agmina a cadaveribus mortuorum (*Num.* XVI, 48)? Quid de puero Daniele loquar, qui tam sapiens erat, ut inter leones fame exasperatos, nulla bestialis sævitiæ formidine frangeretur : ita alienus a metu, ut posset epulari, nec vereretur ne ad pastum exemplo sui feras provocaret (*Dan.* XIV, 38)?

12. Est ergo et in dolore virtus, quæ sibi bonæ suavitatem exhibeat conscientiæ; et ideo indicio est, quod non minuat dolor virtutis voluptatem. Sicut ergo nulla virtuti decessio beatitudinis per dolorem, ita etiam nulla accessio per voluptatem corporis aut commodorum gratiam. De quibus pulchre Apostolus ait : *Quæ mihi lucra fuerunt, hæc duxi propter Christum detrimenta esse* (*Phil.* III, 7). Et addidit : *Propter quem omnia damna duxi, et æstimo ut stercora, ut Christum lucrifaciam* (*Ibid.* 8).

13. Denique Moyses damnum suum credidit thesauros esse Ægyptiorum, et opprobrium Dominicæ crucis prætulit : nec tunc dives cum abundaret pecunia, nec postea pauper cum egeret alimento; nisi forte tunc alicui minus beatus **74** videretur fuisse, cum in deserto quotidiana alimonia sibi et populo suo deforet. Sed quod summi boni ac beatitudinis nemo negaret audeat, manna ei hoc est panis angelorum, ministrabatur e cœlo : carnis quoque quotidiana pluvia totius plebis epulis redundabat (*Exod.* XVI, 13 *et seq*).

14. Eliæ quoque sancto panis ad victum deerat, si quæreretur (*III Reg.* XXII, 6) : sed non videbatur deesse, quia non quærebatur. Itaque diurno corvorum obsequio mane panis, caro ad vesperam deferebatur. Numquid ideo minus beatus, quia pauper erat sibi? Minime. Imo eo magis beatus, quia erat Deo dives. Aliis enim quam sibi divitem esse præstat, ut iste erat, qui tempore famis cibum a vidua petebat, largiturus ut hydria farinæ per triennium et sex menses non deficeret, et quotidianos usus olei vas viduæ inopi sufficeret ac ministraret (*Ibid.* 14). Merito ibi volebat Petrus esse, ubi istos videbat (*Matth.* XVII, 4). Merito in monte cum Christo in gloria apparuerunt; quia et ipse pauper factus est, cum dives esset.

15. Nullum ergo adminiculum præstant divitiæ ad vitam beatam. Quod evidenter Dominus in Evangelio demonstravit dicens : *Beati, pauperes* (11), *quoniam vestrum est regnum Dei. Beati qui nunc esuriunt et sitiunt, quia saturabuntur. Beati qui nunc fletis, quia ridebitis* (*Luc.* VI, 20, 21). Itaque paupertatem, famem, dolorem, quæ putantur mala, non solum impedimento non esse ad vitam beatam, sed etiam adjumento evidentissime pronuntiatum est.

CAPUT V.

Quæ putantur bona, plerumque impedimento esse ad beatam vitam : et quæ mala, materiam esse virtutum : quod beatitudinis ac aliis exemplis confirmatur.

16. Sed et illa quæ videntur bona, divitias, satietatem, lætitiam expertem doloris, detrimento esse ad fructum beatitudinis, Dominico declaratum judicio liquet, cum dicitur : *Væ vobis divitibus, quia habetis consolationem vestram? Væ vobis qui saturati estis, quia esurietis* (*Ibid.* 24, 25)! Et illis qui rident, quia lugebunt. Sic ergo non solum adminiculo non sunt ad vitam beatam corporis (12) aut externa bona, sed etiam dispendio sunt.

17. Inde enim beatus Nabuthe etiam cum lapidaretur a divite (*III Reg.* XXI, 12), quia pauper et

(8) Edit. cum uno aut altero mss., *despuitur... demonstrem* : alii mss. magno numero et consensu, *despuit... demonstrat.* Non incommode, si modo ista duo verba referas ad Scripturam de qua numero superiori.

(9) Edit., *post me, abneget semetipsum, tollat*; mss., *post me, tollat.*

(10) Mss. nonnulli, *vel ad constantiam.*

(11) Mss. aliquot, *Beati pauperes spiritu*; sequenti autem versu edit. solæ, *et sitiunt justitiam.*

(12) Mss. quatuor, *corporis voluptates, aut externa bona*; melius alii, *corporis aut externa bona*; uti supra, 71.

infirmus adversus opes regias, solo erat affectu et religione dives, ut pecunia regali non commutaret paternæ vineæ hæreditatem : eoque perfectus, quia sanguine proprio defenderet jura majorum suorum. Inde quoque miser Achab, etiam suo judicio, quia pauperem necari fecerat ut ejus possideret vineam.

18. Certum est solum et summum bonum esse virtutem, eamque abundare solam ad vitæ fructum beatæ : nec externis aut corporis bonis, sed virtute sola vitam præstari beatam, per quam vita æterna acquiritur. Vita enim beata fructus præsentium : vita autem æterna spes futurorum est.

75 19. Sunt tamen qui in hoc corpore tam infirmo, tam fragili, impossibilem vitam beatam putent, in quo necesse est angi, dolere, deplorare (13), ægrescere : quasi vero ego in corporis exultatione dicam vitam beatam consistere, et non altitudine sapientiæ, suavitate conscientiæ, virtutis sublimitate. Non enim in passione esse, sed victorem esse passionis beatum est, nec frangi temporalis motu doloris (14).

20. Pone accidere hæc quæ gravia ad vim doloris feruntur, cæcitatem, exsilium, famem, stuprum filiæ, amissionem liberorum. Quis neget beatum Isaac, qui non videbat in senectute, et beatitudines suis benedictionibus conferebat (*Gen.* XXVII, 1 *et seq.*)? Annon beatus Jacob qui profugus patria domo, mercenarius pastor exsilium sustinuit, filiæ pudicitiam ingemuit esse temeratam (*Gen* XXXIV, 1 *et seq.*), famem pertulit (*Gen.* XXXI, 42)? Non ergo beati quorum fide Deus accipit testimonium, cum dicitur : *Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob* (*Exod.* III, 6)? Misera est servitus, sed non miser Joseph; imo plane beatus, cum dominæ libidines in servitute positus coerceret (*Gen.* XXXIX, 8 *et seq.*) Quid de sancto David loquar, qui trium filiorum deploravit obitum (15) (*II Reg.* XVIII, 33), et quod his durius, incestum filiæ (*II Reg.* XIII, 3)? Quomodo non beatus de cujus successione beatitudinis auctor exortus est, qui plurimos fecit

A beatos? *Beati* enim *qui non viderunt et crediderunt* (*Joan.* XX, 28). Fuerunt et ipsi in sensu infirmitatis, sed evaluerunt de infirmitate fortes. Quid laboriosius autem sancto Job vel in domus incendio (16), vel filiorum decem interitu momentaneo, doloribus corporeis (*Job* I, 16, 18)? Numquid minus beatus, quam si illa non pertulisset, in quibus magis probatus est :

21. Esto tamen fuisse in illis aliquid acerbitatis, quem virtus animi non abscondit dolorem. Neque enim profundum mare negaverim (17), quia vadosa sunt littora; neque cœlum lucidum, quia interdum obtexitur nubibus; neque terram fecundam, quia aliquibus locis jejuna glarea (18) est; aut lætas segetes, quia intermistam solent habere sterilem avenam. Similiter puta beatæ messem conscientiæ (19) interpellari aliquo acerbo doloris. Nonne totius manipulis vitæ beatæ, si quid forte accidit adversis atque amaritudinis, tanquam sterilis avena absconditur, aut tanquam lolii amaritudo frumenti suavitate obducitur? Sed jam ad proposita pergamus (20).

B

76 CAPUT VI.

De utili non quæstuoso illo, sed justo et honesto, quod etiam damnis quæritur : ac dividitur in utile corporeum et pietatis.

22. Superiore libro ita divisionem fecimus, ut primo loco esset honestum ac decorum (21), a quo officia ducerentur, secundo loco quid utile. Et quemadmodum in primo diximus quia inter honestum C et decorum est quædam distinctio, quæ magis intelligi quam explicari possit : sic et cum utile tractamus, considerandum videtur quid utilius.

23. Utilitatem autem non pecuniarii lucri æstimatione subducimus (22), sed acquisitione pietatis; sicut Apostolus ait : *Pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ præsentis et futuræ* (*I Tim.* IV, 8). Itaque in Scripturis divinis, si diligenter quæramus, sæpe invenimus quod honestum est utile vocari : *Omnia mihi licent, sed non omnia utilia sunt* (*I Cor.* VI, 12). Supra de vitiis loquebatur.

(13) Nonnulli mss., *angi dolore, deplorare.*

(14) Paris, quædam edit., *metu doloris;* aliæ ac mss., *motu doloris.* Continuo autem ubi omnes edit. cum duobus omnino mss., *metuentem accidere*, mss. aliquot, *pœnæ accidere*, perperam; alii nonulli, *nec pœnæ accidere hæc.* Melius quidem; sed omnium optime Thuan. et alii longe plurimi : *Pone accidere*, id est, fac, esto, finge : quæ verba rhetoricæ concessioni inserviunt.

(15) Ita mss. summo consensu; edit. vero subdunt, *interitum Ammon et Absalon atque infantuli ex ea quæ fuit Uriæ nati.... filiæ Thamar.*

(16) Mss. nonnulli, *in domorum incendio* : sed cum nullam Jobi domum incendio consumptam in sacris paginis reperiamus, non deerunt forte qui suspectam habeant utramque lectionem. Attamen recte dici potest *domus incendium*, pro clade illius ac ruina.

(17) Ex Ciceronis lib. V *De fin. bon. et mal.* sub finem, ubi hæc habentur : « At enim qua in vita est aliquid mali, ea beata esse non potest. Ne seges quidem igitur spicis uberibus et crebris, si avenam uspiam videris : nec mercatura quæstuosa, si in maximis lucris parum aliquid damni contraxerit. An hoc usquequaque aliter in vita, et non ex maxima parte de tota judicabis? » etc.

D

(18) *Glarea*, terra est arenosa, minutisque scrupis et calculis referta : de qua Virg. lib. II *Georg.*, versus 212 :

Nec jejuna quidem clivosi glarea ruris.
Vix humiles apibus casias roremque ministrat.

(19) Sic edit. omnes, ac plerique mss.; alii tamen aliquot partim, *beatam conscientiam*, partim *beatæ esse conscientiæ*. Ubi vero eædem edit. ac pauci mss., *acerbo dolore*, alii plures legunt *acervo*, partim, *beatam conscientiam*, partim *beatæ esse doloris* : commodius vero Thuan. et reliqui, *acerbo doloris.*

(20) Cic. *Offic.* lib. II, pag. 374, lin. 49 : « Sed jam ad instituta pergamus. »

(21) Ibid. « Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus, » etc.

(22) Ibid., pag. 375, lin. 4 : « Quod utile appellatur : in quo verbo lapsa consuetudo, » etc.

Hoc ergo dicit: Licet peccare, sed non decet. In potestate sunt peccata sed non sunt honesta. Luxuriari promptum, sed non justum. Non enim Deo esca, sed ventri colligitur.

24. Ergo quia quod utile, id etiam justum: justum est ut serviamus Christo qui nos redemit (23); ideo justi, qui pro ejus nomine morti se obtulerunt: injusti qui declinaverunt, de quibus dicit (24): *Quæ utilitas in sanguine meo* (*Psal.* XXIX, 10); id est, qui justitiæ meæ profectus? Unde et illi: *Alligemus justum, quia inutilis est nobis* (*Sap.* II, 12), id est, injustus (25) qui nos arguit, condemnat, corripit. Licet hoc possit etiam ad avaritiam hominum impiorum derivari, quæ perfidiæ vicina est; sicut in Juda proditore legimus, qui avaritiæ studio et pecuniæ cupiditate, laqueum proditionis incurrit atque incidit.

25. De hac igitur tractandum est utilitate, quæ sit plena honestatis, sicut ipsis verbis definivit Apostolus dicens: *Hoc autem ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum injiciam vobis, sed ad id quod honestum est* (*I Cor.* VII, 25). Liquet igitur quod honestum est, utile esse; et quod utile, honestum: et quod utile justum; et quod justum, utile (26). Neque enim mihi ad mercatores lucri cupidine avaros, sed ad filios sermo est, et sermo de officiis, quæ vobis quos elegi in ministerium Domini, inculcare gestio atque infundere; ut ea quæ mentibus ac moribus vestris usu atque institutione inolita atque **77** impressa sunt, etiam sermone ac disciplina aperiantur.

26. Itaque de utilitate dicturus, utar illo versiculo prophetico: *Declina cor meum in testimonia tua, et non in avaritiam* (*Psal.* CXVIII, 36): ne utilitatis sonus excitet pecuniæ cupiditatem. Denique aliqui habent: *Declina cor meum in testimonia tua, et non ad utilitatem*: hoc est, illam quæstuum nundinas aucupantem utilitatem, illam usu hominum ad pecuniæ studia inflexam ac derivatam. Vulgo enim hoc solum dicunt utile, quod quæstuosum: nos autem de ea tractamus utilitate, quæ damnis quæritur; ut Christum lucremur, cujus quæstus est pietas cum sufficientia (*I Tim.* VI, 6). Magnus profecto quæstus, quo pietatem acquirimus (27), quæ apud Deum dives est, non caducis facultatibus, sed muneribus æternis: in quibus non tentatio lubrica, sed constans et perpetua sit gratia.

27. Est igitur utilitas alia corporalis, alia pietatis, sicut divisit Apostolus: *Corporalis enim exercitatio ad modicum*, inquit, *utilis est: pietas autem ad omnia utilis est* (*I Tim.* IV, 8). Quid autem tam honestum, quam integritas? Quid tam decorum, quam immaculatum servare corpus, et inviolatum atque intaminatum pudorem? Quid etiam tam decorum, quam ut vidua uxor defuncto conjugi fidem servet? Quid etiam hoc utilius, quo regnum cœleste acquiritur? *Sunt enim qui se castraverunt propter regnum cœlorum* (*Matth.* XIX, 12).

CAPUT VII.

Utilitatem idem esse ac honestatem; nihil autem utilius dilectione, quæ mansuetudine, affabilitate, beneficentia; justitia aliisque virtutibus comparatur: quemadmodum ex Moysis atque Davidis historia datur intelligi: postremo et e dilectione fidem nasci, et rursus e fide dilectionem.

28. Est igitur non solum familiare contubernium honestatis et utilitatis, sed eadem quoque utilitas, quæ honestas. Ideo et ille qui regnum cœlorum volebat omnibus aperire, non quod sibi utile quærebat, sed quod omnibus. Unde ordo quidam nobis et gradus faciendus est, etiam ab his usitatis et communibus ad ea quæ sunt præcellentia; ut ex pluribus utilitatis colligamus profectum.

29. Ac primum noverimus nihil tam utile, quam diligi (28): nihil tam inutile, quam non amari; nam odio haberi exitiale ac nimis capitale arbitror. Itaque id agamus, ut omni sedulitate commendemus existimationem opinionemque nostram, ac primum placiditate mentis et animi benignitate influamus in affectum hominum (29). Popularis enim et grata est omnibus bonitas, nihilque quod tam facile illabatur humanis sensibus. Ea si mansuetudine morum ac facilitate, tum moderatione præcepti, et affabilitate sermonis, verborum honore, patienti quoque sermonum vice, modestiæque adjuvetur gratia, incredibile quantum procedit ad cumulum dilectionis (30).

78 30. Legimus enim non solum in privatis sed etiam in ipsis regibus (31), quantum facilitas blandæ affabilitatis profecerit (32), aut superbia verborum tumor quantum obfuerit...

(23) Alluditur ad id quod ibidem, pag. 376, lin. 48, dicitur: « Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius et potestati, » etc.

(24) Edit., *de quibus dicitur.., dum descendo in corruptionem, id est, quis*, etc.

(25) Sex mss., *id est injustis*: cui lectioni conjecturæ suæ calculum adjecit vir non indoctus: alii tamen 28 et omnes edit., *id est, injustus*. Magis apposite; non enim ad vocem *nobis*, sed ad *inutilis* referenda est vox *injustus*: cum id agat hoc loco sanctus Doctor, ut et utile pro justo, et contra inutile pro injusto sumi demonstret.

(26) Ita mss. omnes, duobus exceptis, in quibus est aliquid confusionis: edit. vero, *quod honestum est, utile et justum esse: et quod utile, honestum et justum: et quod justum, utile et honestum.*

(27) Cic. lib. II, pag. 375, lin. 18: « Deos placatos pietas efficiat et sanctitas, » etc.

(28) Cic. lib. II, pag. 377, lin. 2: « Rerum autem omnium nec aptius est quidquam ad opes tuendas quam diligi, » etc.

(29) Edit, *ac facilitate animi, moderatione præcepti, et affabilitate sermonis, verborumque honore.* Cic lib. II, pag. 378, lin. 24: « Sed est alius quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere, » etc.

(30) *Ibid.*, pag. 380, lin. 48: « Sed tamen difficile dictu est quantopere conciliet animos hominum, » etc.

(31) Ibid., lin. 49: « Exstant epistolæ et Philippi ad Alexandrum.. quibus præcipiunt ut oratione benigna multitudinis animos, » etc.

(32) Rom. edit sola, *affabilitatis profuerit.* Et infra, *a populo Dei illatas*, etc.

borumque obfuerit tumor; ut regna ipsa labefactaret, et potestatem solveret. Jam si quis consilio, usu, ministerio (33), officiis popularem comprehendat gratiam: aut si quis periculum suum pro universa plebe offerat; non est dubium quod tantum charitatis a plebe in eum refundatur, ut populus salutem ejus et gratiam sibi præferat.

31. Quantas Moyses a populo illatas absorbebat contumelias (34): et cum Dominus in insolentes vindicare vellet; se tamen pro populo offerebat frequenter (*Exod.* XXXII, 11 *et seq.*): ut indignationi divinæ plebem subduceret! Quam miti sermone 35) post injurias appellabat populum, consolabatur in laboribus, delinibat oraculis, fovebat operibus: et cum Deo constanter loqueretur (*Exod.* XXXIII, 8 *et seq.*), homines tamen humili et grata appellatione affari solebat! Merito æstimatus est supra homines, ut et vultum ejus non possent intendere (*Hebr.* III, 7), et sepulturam ejus non repertam crederent (*Deut.* XXXIV, 6); quia sic sibi totius plebis mentes devinxerat, ut plus eum pro mansuetudine diligerent, quam pro factis admirarentur.

32. Quid ejus imitator sanctus David, electus ex omnibus ad plebem regendam (*I Reg.* XVI, 13), quam mitis et blandus, humilis spiritu, sedulus corde, facilis affectu! Ante regnum se pro omnibus offerebat: rex cum omnibus æquabat suam militiam, et partiebatur laborem: fortis in prælio, mansuetus in imperio, patiens in convicio, ferre magis promptus quam referre injurias. Ideo tam charus erat omnibus, ut juvenis ad regnum etiam invitus peteretur, resistens cogeretur, senex ne prælio interesset a suis rogaretur: quod mallent omnes pro ipso periclitari, quam illum pro omnibus.

33. Ita sibi gratis officiis plebem obligaverat primum, ut in discordiis populi exsulare in Hebron mallet, quam in Hierusalem regnare (*II Reg.* II, 2 *et seq.*). deinde ut etiam in hoste positam virtutem diligeret: justitiam etiam his qui arma contra se tulerant æque ac suis præstandam putaret; denique fortissimum adversæ partis propugnatorem Abner ducem et inferentem prælia miratus est, et orantem pacis gratiam non aspernatus, honoravit convivio: interemptum insidiis doluit et flevit, prosecutus exequias honestavit (*II Reg.* III, 32 *et seq.*), mortem ultus, conscientiæ fidem præstitit, quam filio inter hæreditaria jura transcripsit, magis sollicitus, ne innocentiis mortem inultam relinqueret, quam quo suam mortem doleret.

34. Non mediocre istud, præsertim in rege, sic obire humilitatis munia, ut communem se exhiberet etiam infimis, alieno periculo cibum non quærere,

A potum recusare (*II Reg.* XII, 13 *et seq.*), peccatum fateri, seque ipsum pro populo offerre morti, ut in se divina indignatio converteretur, cum ferienti angelo offerens se diceret: *Ecce sum, ego peccavi,* 79
et ego pastor malum feci, et iste grex quid fecit? Fiat manus tua in me (*II Reg*, XXIV, 17).

35. Nam quid alia dicam, quod dolum meditantibus os suum non aperiebat, et, tanquam non audiens, nullum sermonem referendum putabat: non respondebat conviciis: cum sibi derogaretur, orabat: cum malediceretur, benedicebat! Ambulans in simplicitate, et superborum fugitans (36), sectator immaculatorum, qui cinerem miscebat alimentis suis, cum peccata propria deploraret, et potum
B suum temperabat fletibus (*Psal.* CI, 10). Merito sic expetitus est ab universo populo, ut venirent ad cum omnes tribus Israel dicentes: *Ecce nos ossa tua et caro tua sumus: heri et nudiustertius cum esset Saul et regnaret super nos; tu eras qui producebas et inducebas Israel. Et dixit tibi Dominus: Tu pasces populum meum* (*II Reg.* V, 1, 2). Et quid plura de eo dicam, de quo hujusmodi Dei processit sententia, ut de eo diceret: inveni David secundum cor meum (*Psal.* LXXXVIII, 21)? Quis enim in sanctitate cordis et justitia sicut iste ambulavit, ut impleret voluntatem Dei: propter quem et delinquentibus posteris ejus venia data, et prærogativa est reservata hæredibus (*III Reg.* XI, 12, 13).

C 36. Quis igitur non diligeret eum, quem videbat ita charum amicis; ut quia ipse sincere amicos diligebat, æque diligi se a suis amicis arbitraretur? Denique parentes eum filiis suis, filii præferebant parentibus. Unde graviter indignatus Saul, percutere Jonathan filium hasta voluit; quia pluris apud eum valere David amicitiam judicabat, quam vel pietatem, vel auctoritatem paternam (*I Reg.* XVIII, 1, 10).

27. Etenim ad incentivum charitatis communis plurimum proficit, si quis vicem amantibus reddat, nec minus radamare se probet, quam ipse amatur, idque amicitiæ fidelis pateat exemplis (37). Quid enim tam populare, quam gratia? Quid tam insitum naturæ, quam ut diligentem diligas? Quid tam inolitum atque impressum affectibus humanis, quam
D ut eum amare inducas in animum, a quo te amari velis? Merito sapiens dicit: *Perde pecuniam propter fratrem et amicum* (*Eccli.* XXIX, 13). Et alibi: *Amicum salutare non erubescam, et a facie illius non me abscondam* (*Eccli.* XXII, 31). Siquidem vitæ et immortalitatis medicamentum in amico esse ecclesiasticus sermo testatur (*Eccli.* VI, 16): et summum in charitate præsidium nemo dubitaverit, cum Apostolus dicat: *Omnia suffert, omnia credit, omnia*

(33) Quidam mss., *consilii usus ministerio.*
(34) Nonnulli mss., *absolvebat contumelias.*
(35) Ult. edit. Paris., *quam mitis in sermone.*
(36) Edit. ac. mss. duo, *fugitans arrogantiam;* alii paulo plures, *conventicula fugiens;* reliqui maximo numero et auctoritate neque *arrogantiam* agnoscunt, neque *conventicula*: sed nec ulli omnino verbum *exstitit*, quod in editis legitur post *sectator.*
(37) Mss. nonnulli, *faciat exemplis*, quidam, *exemplum.*

sperat, omnia sustinet; charitas nunquam cadit (*I Cor.* XIII, 7 *et seq.*).

38. Ideo David non cecidit, quia charus fuit omnibus, et diligi a subjectis quam timeri maluit. Timor enim temporalis tutaminis servat excubias, nescit diuturnitatis custodiam (38). Itaque ubi timor decesserit, audacia obrepit; quoniam fidem non timor cogit, sed affectus exhibet.

39. Prima ergo ad commendationem nostri est charitas (39). Bonum est ergo testimonium habere de plurimorum dilectione. Hinc nascitur 80 fides, ut committere se tuo affectui non vereantur etiam alieni, quem pluribus charum adverterint. Similiter etiam per fidem ad charitatem pervenitur; ut qui uni aut duobus præstiterit fidem, tanquam influat in animos universorum, et omnium acquirat gratiam.

CAPUT VIII.

Nihil ad conciliandam gratiam magis valere quam consilia: sed eis confidere posse neminem, nisi justitia nitantur ac prudentia: quantum autem hæ duæ virtutes eluxerint in Salomone, ex ipsius celeberrimo judicio palam fieri.

40. Duo igitur hæc ad commendationem nostri plurimum operantur, charitas et fides (40); et tertium hoc, si habeas quod in te admiratione dignum plerique existiment, et jure honorandum putent.

41. Et quia consiliorum usus maxime conciliat homines, ideo prudentia et justitia in unoquoque desideratur, et ea exspectantur a pluribus; ut in quo ea sint, illi deferatur fides (41), quod possit utile consilium ac fidele desideranti dare. Quis enim ei se committat, quem non putet plus sapere, quam ipse sapiat qui quærit consilium? Necesse est igitur ut præstantior sit a quo consilium petitur, quam ille est qui petit. Quid enim consulas hominem, quem non arbitreris posse melius aliquid reperire, quam ipse intelligis?

42. Quod si eum inveniris qui vivacitate ingenii, mentis vigore atque auctoritate præstet, et accedat eo ut exemplo et usu paratior sit, præsentia solvat pericula, prospiciat futura, denuntiet imminentia, argumentum expediat, remedium ferat in tempore, paratus sit non solum ad consulendum, sed etiam ad subveniendum; huic ita fides habetur, ut dicat qui consilium petit: *Et si mala mihi evenerint per illum, sustineo* (*Eccli.* XXII, 31).

43. Hujusmodi igitur viro salutem nostram et existimationem committimus, qui sit, ut supra di- A ximus, justus et prudens. Facit enim justitia (42), ut nullus sit fraudis metus: facit etiam prudentia, ut nulla sit erroris suspicio. Promptius tamen nos justo viro quam prudenti committimus, ut secundum usum vulgi loquar. Cæterum sapientum definitione, in quo una virtus est, concurrunt cæteræ, nec potest sine justitia esse prudentia (43). Quod etiam in nostris invenimus; dicit enim David: *Justus miseretur et fenerat* (*Psal.* XXXVI, 21). Quid feneret justus, alibi dicit: *Jucundus vir qui miseretur et fenerat, disponet sermones suos in judicio* (*Psal.* CXI, 5).

44. Ipsum illud nobile Salomonis judicium nonne sapientiæ plenum ac justitiæ est? Itaque spectemus B illud si ita est. Duæ, inquit, mulieres in conspectu regis Salomonis steterunt, et dixit una ad eum: Audi me, domine. Ego et 81 hæc mulier in uno habitantes cubiculo, ante diem tertium partu edito, singulos filios suscepimus, et eramus una, arbiter nullus domi, nec ulla alia nobiscum femina, nisi nos solæ: et mortuus est filius ejus hac nocte, ut obdormivit super eum: et surrexit media nocte, et accepit filium meum de sinu meo, et collocavit eum in gremio suo, et filium suum mortuum posuit in sinu meo. Et surrexi mane, ut lactarem parvulum, et inveni mortuum. Et consideravi illum diluculo, et non erat filius meus. Et respondit altera: Non, sed filius meus est, qui vivit: filius autem tuus, qui mortuus est (*III Reg.* III, 16 *et seq.*).

C 45. Et hæc erat contentio, cum utraque filium sibi vindicarent superstitem: defunctum autem suum negarent. Tunc rex jussit afferri machæram, et infantem dividi, ac singulas partes dari singulis: dimidiam uni, et dimidiam alteri. Exclamabat mulier quæ erat vero affectu percita: Nequaquam, Domine, infantem dividas: detur potius illi, et vivat, et non interficias eum. At illa respondit altera: Neque meus, neque hujus sit infans, dividite eum. Et statuit rex dari infantem ei mulieri quæ dixerat: Nolite interficere eum, sed date eum illi mulieri; quia mota sunt, inquit, viscera ejus in filio suo (*Ibid.* 24 *seq.*).

46. Itaque non immerito æstimatus est intellectus Dei in eo esse: quoniam quæ occulta sunt Deo? D (44) Quid autem occultius internorum viscerum testimonio, in quæ sapientis intellectus velut quidam pietatis descendit arbiter, et velut quamdam genitalis alvi vocem eruit; quia maternus patuit affe-

(38) Cic. *Off.* lib. II, pag. 377, lin. 8: « Malus enim custos diuturnitatis metus, » etc.

(39) Ibid., pag. 378, lin. 13: « Certum igitur hoc sit, idque et primum et maxime necessarium familiaritates habere fidas. » etc.

(40) Ibid., pag. 376, lin. 38: « Quæcunque igitur homines, » etc. Item pag. 378, lin. 21: « Summa igitur et perfecta gloria constat, » etc.

(41) Ibid., pag. 378, lin. 34: « Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest, etc.

(42) Ibid., lin. 39: « Justis autem et fidis hominibus, id est bonis... Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet, » etc.

(43) Ibid., lin. 46: « Sed ne quis sit admiratus cur eum inter omnes philosophos constet.... qui unam haberet, » etc.

(44) Omnes edit. ac pauci mss., *in quo occulta sunt Dei;* alii sex aut septem., *quoniam quæ occulta sunt Dei, manifesta facta sunt ei. Cæteri* ferme, *quoniam quæ occulta sunt Deo patent:* sed cum verbum *patent* omittatur in antiquissimis, qui sententiam interrogationis forma efferendam non perspexere, de suo quisque quod sensui necessarium visum est, addiderunt.

ctus, qui eligeret filium suum vel apud alienam vivere, quam in conspectu matris necari.

47. Sapientiæ igitur fuit latentes distinguere conscientias, ex occultis eruere veritatem; et velut quadam machæra, ita spiritus gladio penetrare non solum uteri, sed etiam animæ et mentis viscera: justitiæ quoque, ut quæ suum necaverat, alienum non tolleret; sed vera mater reciperet suum. Denique etiam Scriptura hoc pronuntiavit: *Audivit*, inquit, *omnis Israel hoc judicium, quod judicavit rex: et timuerunt a facie regis, eo quod intellectus Dei in eo esset, ut faceret justitiam* (*III Reg.* III, 28). Denique et ipse Salomon ita poposcit sapientiam, ut daretur sibi cor prudens audire et judicare cum justitia (*Ibid.* 9).

CAPUT IX.

Quamvis individuæ sint justitia atque prudentia, vulgi tamen cardinales virtutes distinguentis ingenio serviendum esse.

48. Liquet igitur etiam secundum Scripturam divinam, quæ antiquior est, sapientiam sine justitia esse non posse; quia ubi una earum virtutum, ibi utraque est. Daniel quoque **82** quam sapienter alta interrogatione fraudulentæ accusationis deprehendit mendacium, ut calumniatorum sibi responsio non conveniret! Prudentiæ igitur fuit vocis suæ testimonio reos prodere: justitiæ quoque, nocentes supplicio dare, innocentem subducere (*Dan.* XIII, 43 *et seq.*).

49. Est ergo individuum sapientiæ atque justitiæ contubernium: sed vulgi usu dividitur una quædam forma virtutum (45), ut temperantia sit in despiciendis voluptatibus: fortitudo spectetur in laboribus et periculis: prudentia in delectu bonorum, sciens commoda et adversa distinguere: justitia quæ sit bona custos juris alieni, et vindex proprietatis, suum cuique conservans. Sit ergo nobis communis opinionis gratia quadripartita hæc facta divisio, ut ab illa subtili disputatione philosophicæ sapientiæ, quæ limandæ veritatis causa quasi ex adyto quodam eruitur (46), retrahentes pedem, forensem usum ac popularem sensum sequamur. Hac igitur divisione servata, revertamur ad propositum.

CAPUT X.

Salutem justi viri quam prudentis consilio magis committi: eum autem qui justitiam ac prudentiam in se conjunxerit, ab omnibus expeti solere: hujus rei exemplum fuisse tum Salomonem, de quo verba A *reginæ Sabæ exponuntur; tum Josephum, et Danielem.*

50. Prudentissimo cuique causam nostram committimus, et ab eo consilium promptius quam a cæteris poscimus. Præstat tamen fidele (47) justi consilium viri, et sapientissimi ingenio frequenter præponderat. *Utilia* (48) *enim vulnera amici quam aliorum oscula* (*Prov.* XXVII, 6). Deinde quia justi judicium est, sapientis autem argumentum (49): in illo censura disceptationis, in hoc calliditas inventionis.

51. Quod si utrumque connectas, erit magna consiliorum salubritas, quæ ab universis spectatur admiratione sapientiæ et amore justitiæ; ut omnes quærant audire sapientiam ejus viri, in quo utrius-
B que virtutis copula sit: sicut quærebant omnes reges terræ videre faciem Salomonis, et audire sapientiam ejus; ita ut et Saba regina veniret ad eum, et tentaret eum in quæstionibus: *Et venit, et omnia locuta est quæ habebat in corde suo, et audivit omnem sapientiam Salomonis, nec ullum verbum prætérivit eam* (*III Reg.* x, 2 *et* 3).

52. Quæ sit ista, quam nihil prætereat, nec sit aliquid quod ei non annuntiaverit verus Salomon, cognosce, o homo, ex his quæ audis loquentem: *Verus est*, inquit, *sermo quem audivi in terra mea de sermonibus tuis et de prudentia tua, et non credidi his qui dicebant mihi, donec veni, et viderunt oculi mei: et nunc non est nec dimidia quidem pars secun-*
C *dum ea quæ annuntiabant mihi. Apposuisti bona super omnia quæ audivi* **83** *in terra mea. Beatæ mulieres tuæ, et beati pueri tui qui assistunt tibi, qui audiunt omnem prudentiam tuam* (*Ibid.* 6 *et seq.*). Intellige convivium veri Salomonis, et quæ apponuntur in eo convivio, intellige sapienter, et considera in qua terra congregatio nationum audierit famam sapientiæ veræ atque justitiæ, et quibus eum viderit oculis, contemplantibus utique ea quæ non videntur. Quoniam *quæ videntur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna* (*II Cor.* IV, 18).

53. Quæ sunt beatæ mulieres, nisi illæ de quibus dicitur, quia multæ verbum Dei (50) audiunt et pariunt (*Luc.* XI, 28)? Et alibi: *Quicunque enim*
D *verbum Dei fecerit, ipse meus frater et soror et mater est* (*Matth.* XII, 50). Qui etiam pueri tui beati qui assistunt, nisi Paulus qui dicebat: *Usque in hunc diem sto protestans minori ac majori* (*Act.*

(45) Cic. lib. II, pag. 378, lin 50: « Quamobrem ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, » etc.

(46) Paris edit. nonnulle, *quæ eliminandæ veritatis causa*. Non satis recte.

(47) Cic. lib. II *Offic.*, pag. 378, lin. 41: « Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet, » etc.

(48) Edit. cum mss. pauculis, *Utiliora* (Amerb., *utilia*) *enim vulnera amici, quam alienorum oscula*. Mss. vero multo plures ac vetustiores, *Utilia . . . quam aliorum oscula*. Hunc versiculum, qui habetur apud solos LXX crebo citari ab Ambrosio advertas licet; semper autem illum ita exprimit, ut pro *utiliora* mss. probatiores exhibeant *utilia*, ubi subintellige adverbium *magis*; at vero pro *aliorum oscula*, quod hic scribitur, nusquam non invenias *voluntaria oscula inimici*, ut LXX, nimirum ἑκούσια φιλήματα ἐχθροῦ.

(49) Huc usque cap. 9 in vet. edit. protendebatur: quam autem recte, quivis lectorum facile judicabit.

(50) Rom. edit. sola, *Beatæ cum verbum Dei*, etc. Sed hic Scripturæ sensum, potius quam verba, citari manifestum est.

xxvi, 22), Simeon qui exspectabat in templo ut videret (A) consolationem Israel (*Luc.* ii, 25)? Quomodo enim dimitti posceret, nisi quia assistens Domino, discedendi habere facultatem non poterat, nisi voluntatem Domini adeptus esset? Exempli causa propositus est nobis Salomon, a quo certatim ut audiretur ejus sapientia, postulabatur.

54. Joseph (51) quoque nec in carcere feriatus erat, quo minus de rebus incertis consuleretur. Cujus consilium Ægypto universæ profuit; ut non sentiret septem annorum sterilitatem, aliosque populos miseræ famis levaret jejunio (*Gen.* xli, 10 *et seq.*).

55. Daniel ex captivis, regalium consultorum arbitrer factus, consiliis suis emendavit præsentia, annuntiavit futura. Ex his enim quæ frequenter interpretatus (B) ostenderat veri se esse annuntium (52), fides ei in omnibus deferebatur (*Dan.* ii, 10 *et seq.*).

CAPUT XI.

Tertia conditio quæ ad fidem alicui conciliandam valet, in Moyse, Daniele ac Josepho fulsisse ostenditur.

56. Sed etiam tertius locus de his qui admiratione digni æstimarentur, Joseph (53), Salomonis et Danielis exemplo decursus videtur. Nam quid de Moyse loquar, cujus omnis Israel quotidie consilia præstolabatur, quorum vita fidem faciebat prudentiæ, admirationemque ejus augebat? Quis se non committeret consilio Moysi, cui seniores, si qua supra suum intellectum et virtutem esse arbitrarentur, (C) adjudicanda servabant?

57. Quis Danielis consilium refugeret, de quo Deus ipse dixit: *Quis Daniele sapientior* (*Ezech.* xxviii, 3)? Aut quomodo homines de eorum dubitare mentibus possent, quibus Deus tantam conferebat gratiam? Moysi consilio bella conficiebantur: Moysi meritis de cœlo affluebat alimonia, potus e petra.

58. Quam purus Danielis animus, ut mulceret barbaros mores, mitigaret leones (*Dan.* xvi, 39)! Quæ in illo temperantia! Quanta animi et corporis 84 continentia! Nec immerito mirabilis factus omnibus, quando (quod vehementer admirantur homines) regalibus fultus amicitiis, aurum non quærebat, nec delatum sibi honorem pluris faciebat (D) quam fidem. Quin etiam periclitari malebat pro lege Domini, quam pro gratia hominis inflecti.

59. Nam de sancti Joseph (quem pene prætereram) castimonia et justitia quid dicam; quarum altera illecebras heriles respuit, refutavit præmia: altera mortem contempsit, metum repulit, carcerem præoptavit (*Gen.* xxxix, 8 *et seq.*)? Quis hunc privatæ causæ ad consulendum idoneum non judicaret, cujus ferax animus et mens fertilis, temporis sterilitatem quodam consiliorum et cordis ubere fecundavit (*Gen.* xli, 25 *et seq.*)?

CAPUT XII.

Neminem ab homine vitiis contaminato consilium poscere: nec rursus a moroso et difficili; sed ab eo cujusmodi exemplar habemus in Scripturis.

60. Avertimus igitur quod in acquirendis consiliis plurimum adjungat vitæ probitas, virtutum prærogativa, benevolentiæ usus, facilitatis gratia (54). Quis enim in cœno fontem requirat? Quis et turbida aqua potum petat? Itaque ubi luxuria est, ubi intemperantia, ubi vitiorum confusio (55); quis inde sibi aliquid hauriendum existimet? Quis non despiciat morum colluvionem? Quis utilem causæ alienæ judicet, quem videt inutilem vitæ suæ? Quis iterum improbum, malevolum, contumeliosum non fugiat (56), et ad nocendum paratum; quis non eum omni studio declinet?

61. Quis vero quamvis instructum ad consilii opem, difficili tamen accessu, ambiat; in quo sit illud, tanquam si quis aquæ fontem præcludat? Quid enim prodest habere sapientiam, si consilium neges? Si consulendi intercludas copiam, clausisti fontem; ut nec aliis influat, nec tibi prosit.

62. Pulchre autem et de illo convenit, qui habens prudentiam, commaculat eam vitiorum sordibus (57), eo quod aquæ exitum contaminet. Degeneres animos vita arguit (58). Quomodo enim eum potes judicare consilio superiorem, quem videas inferiorem moribus? Supra me debet esse, cui me committere paro. An vero idoneum eum putabo, qui mihi det consilium, quod non det sibi: et mihi eum vacare credam, qui sibi non vacet: cujus animum voluptates occupent, libido devincat (59), avaritia subjuget, cupiditas perturbet, quatiat metus? Quomodo hic consilii locus, ubi nullus quieti?

63. Admirandus mihi et suspiciendus consiliarius (*Isa.* iii, 3), quem propitius Dominus patribus dedit, offensus abstulit. Hujus imitator debet esse qui potest consilium dare, et alienam a vitiis custodire prudentiam, quoniam nihil inquinatum in illam incurrit.

(51) In superioribus edit. hinc incipiebat cap. 11, sed male. Namque hoc et sequens exemplum ad cap. 10 spectare constat: postea vero de tertia illa parte agi, quæ capitis 8 initio proposita est.

(52) Mss. aliquot, *vera se esse annuntiatum.*

(53) Cic. *Off.* lib. ii, pag. 379, lin. 3: « Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, » etc.

(54) Omnes edit. *frugalitatis gratia.* Elegantius mss. prope ad unum, *facilitatis gratia*; nam frugalitas in vitæ probitate supra continetur, de facilitate vero infra etiam acturus est S. Ambrosius.

(55) Cic. lib. ii *Offic.*, pag. 379, lin. 8: « Despiciunt autem eos et contemnunt in quibus nihil virtutis, » etc.

(56) Ibid., lin. 10: « Nam quos improbos, maledicos, » etc.

(57) Ibid., lin. 15: « Nam et voluptates, blandissimæ dominæ, » etc.

(58) Translatum ex illo Virg. *Æneid.* iv:

Degeneres animos timor arguit......

(59) Edit. ac pauci mss., *libido devinciat.*

85 CAPUT XIII.

Declarata divinis testimoniis sapientiæ pulchritudine, ad probandam ejus, cum virtutibus aliis societatem transit oratio.

64. Quis igitur tanquam vultu speciem (60) præferat pulchritudinis, et belluinis posterioribus ac ferinis unguibus formæ superioris dehonestet gratiam: cum tam admirabilis et præclara forma virtutum sit, et specialiter pulchritudo sapientiæ (61), sicut series Scripturæ indicat? Est enim hæc speciosior sole, et super omnem stellarum dispositionem luci comparata invenitur prior (62). Lucem etenim hanc suscipit nox, sapientiam autem non vincit malitia (*Sap.* VII, 30).

65. Diximus de ejus pulchritudine, et Scripturæ testimonio comprobavimus: superest ut doceamus Scripturæ auctoritate nullum ei contubernium cum vitiis esse, sed individuam cum cæteris virtutibus conjunctionem: cujus spiritus est disertus, sine inquinamento, certus, sanctus, amans bonum, acutus, qui nihil vetet benefacere, benignus, stabilis, securus, omnem habens virtutem, omnia prospiciens (*Sap.* VII, 22 *et seq.*). Et infra: Sobrietatem docet, et justitiam et virtutem (63) (*Sap.* VIII, 7).

CAPUT XIV.

Prudentiam cum omnibus virtutibus conjunctam esse, maxime vero cum opum despicientia.

66. Omnia igitur operatur prudentia (64), cum omnibus bonis habet consortium. Nam quomodo potest utile consilium dare, nisi habeat justitiam, ut induat constantiam (65), mortem non formidet (66), nullo terrore, nullo revocetur metu, nulla adulatione a vero deflectendum putet: exsilium non refugiat, quæ noverit sapienti patriam mundum esse; egestatem non timeat, quæ nihil deesse sapienti sciat, cui totus mundus divitiarum est? Quid

A enim præcelsius illo viro, qui auro moveri nesciat, contemptum habeat pecuniarum, et velut ex arce quadam despiciat hominum cupiditates? Quod qui fecerit, hunc homines supra hominem esse arbitrantur: *Quis est*, inquit, *hic, et laudabimus eum? Fecit enim mirabilia in vita sua* (*Eccli.* XXXI, 9). Quomodo enim non admirandus, qui divitias spernit, 86 quas plerique saluti propriæ prætulerunt?

67. Decet igitur omnes (67) censura frugalitatis, continentiæ auctoritas, et maxime eum qui honore præstet, ne præeminentem virum thesauri possideant sui, et pecuniis serviat, qui præest liberis. Illud magis decet, ut supra thesaurum sit animo, et infra amicum obsequio. Humilitas enim gratiam auget. Hæc plena laudis et digna primario viro, non communem cum Tyriis negotiatoribus et Galaaditis B mercatoribus habere turpis lucri cupidinem, nec omne bonum locare in pecunia, et tanquam mercenario munere quotidianos numerare quæstus, calculari compendia (68).

CAPUT XV.

De liberalitate. Quibusnam potissimum impartienda: et qua ratione illam tenuioris census homines opera et consiliis exerceant.

68. Quod si ab his sobrium gerere animum laudabile est, quanto illud præstantius si dilectionem multitudinis liberalitate acquiras (69), neque superflua circa importunos, neque restricta circa indigentes!

69. Plurima autem genera liberalitatis sunt (70), non solum quotidiano sumptu egentibus, quo vitam C sustinere suam possint, disponere ac dispensare alimoniam; verum etiam his qui publice egere verecundantur, consulere ac subvenire, quatenus communis egenorum alimonia non exhauriatur. De eo enim loquor qui præest alicui muneri, ut si offi-

(60) Era. et seq. edit., *tantam vultu speciem;* Amerb. autem cum mss. fere omnibus, *tanquam vultu speciem.* Non incommode. Confer hunc locum cum initio tract. Horatiani *de Arte Poet.*

(61) Cic. lib. II *Offic.*, pag. 379, lin. 19: « Quis non admiretur splendorem pulchritudinem que virtutis, » etc.

(62) Erasm. et seq. edit. cum mss. quibusdam, *invenitur parior.*

(63) Ita Amerb. et mss., excepto quod nonnulli, *veritatem* legunt, non *virtutem.* Cum autem eam sententiam Era. et Gill. resecuissent, illam edit. Rom. restituerat sic immutatam: *Et alibi: Sobrietatem enim et prudentiam edocet, justitiam et fortitudinem.*

(64) Cic. lib. II *Offic.*, pag. 379, lin. 25: « Itaque illa tria omnia justitia conficit, » etc.

(65) Erasm. et seq. edit. ac mss. aliquot, *habeat justitiam induat constantiam.*

(66) Cic. lib. II *Offic.* p. 379, lin. 22: « Nemo enim justus esse potest, qui mortem, » etc.

(67) Paris. aliquot edit., *Docet igitur omnes;* et infra, *Illud magis docet,* etc.

(68) Omnes edit., *calculari compendio:* contra vero mss., *calculari compendia*, multo commodius.

(69) Cic. lib. I *Offic.*, pag. 378, lin. 26: « Quæ quidem benevolentia beneficiis capitur maxime. » Item pag. 382, lin. 1: « Nonnunquam tamen est largiendum, » etc.

(70) Ibid,, pag. 383, lin. 12: « In illo autem genere largiendi, » etc. Multa sunt in Ambrosiano textu quæ non perfunctorie, sed attentius videntur observanda; primo enim hinc cognoscitur antiquis illis episcopis haud mediocri curæ fuisse ne quis, vel manifesto vel clanculum ac secreto, indigentium necessario ad sustentandam vitam subsidio destitueretur; deinde constitui solitos quibus ea demandaretur provincia, sive illi e sacerdotum numero eligerentur, quod etsi frequentius erat in Ecclesia orientali, tamen in occidentali quoque D nonnunquam usu venisse ex hoc et sequenti capite intelligimus; sive assumerentur ex ordine diaconorum, quod fere obtinuisse per Occidentem non modo quæ sanctus præsul frequenter hoc in opere de beato Laurentio, nec non et Prudentius in hymno de eodem martyre, tradunt, palam faciunt; verum etiam quod Sulp. Severus in Vita sancti Martini ab eo archidiaconum suum ei muneri præfectum fuisse commemorat. Postremum autem illud est quod hinc advertas, dispensatores illos non pro libito, sed ex episcopi, ad quem omnia referre consueverant, nutu et voluntate cuncta gessisse; ita ut nihil in ejus potestate non esset positum. Et hoc sane oppido quadrat cum apostolorum can. 39, 40 et 41, synodi Laodic. can. 57, et sequentium conc. definitionibus prope innumeris.

cium sacerdotis gerat, aut dispensatoris, ut de his suggerat episcopo, nec reprimat si quem positum in necessitate aliqua cognoverit, aut dejectum opibus ad inopiæ necessitatem redactum : maxime si non effusione adolescentiæ (71), sed direptione alicujus et amissione patrimonii in eam reciderit injuriam, ut sumptum exercere diurnum non queat.

70. Summa etiam liberalitas, captos redimere (72), eripere ex hostium manibus, subtrahere neci homines, et maxime feminas turpitudini, reddere parentibus liberos, parentes liberis, cives patriæ restituere. Nota sunt hæc nimis Illyrici vastitate et Thraciæ (73) : quanti ubique venales **87** erant toto captivi orbe, quos si revoces, unius provinciæ numerum explere non possint ! Fuerunt tamen qui et quos Ecclesiæ redemerunt, in servitutem revocare vellent, ipsa graviores captivitate, qui inviderent alienam misericordiam. Ipsi si in captivitatem venissent, servirent liberi : si venditi fuissent, servitutis ministerium non recusarent ; et volunt alienam libertatem rescindere, qui suam servitutem non possent rescindere, nisi forte pretium recipere emptori placeret ; in quo tamen non rescinditur servitus, sed redimitur.

71. Præcipua est igitur liberalitas, redimere captivos, et maxime ab hoste barbaro, qui nihil deferat humanitatis ad misericordiam, nisi quod avaritia reservaverit ad redemptionem : æs alienum subire, si debitor solvendo non sit, atque arctetur ad solutionem, quæ sit jure debita, et inopia destituta : enutrire parvulos, pupillos tueri (74).

72. Sunt etiam qui virgines orbatas parentibus tuendæ pudicitiæ gratia connubio locent, nec solum studio, sed etiam sumptu adjuvent. Est etiam genus illud liberalitatis quod Apostolus docet : *Ut si quis fidelis habet viduas, subministret illis, ut earum alimoniis Ecclesia non gravetur, ut his quæ vere viduæ sunt, sufficiat* (*I Tim* v, 16).

73. Utilis igitur hujusmodi liberalitas, sed non communis omnibus. Sunt enim plerique etiam viri boni, qui tenues sunt censu, contenti quidem exiguo ad sui usum, sed non idonei ad subsidium levandæ paupertatis alienæ ; tamen suppetit aliud beneficentiæ genus, quo juvare possint inferiorem. Est enim duplex liberalitas (75) : una quæ subsidio rei adjuvat, id est, usu pecuniæ ; altera quæ operum collatione (76) impenditur, multo frequenter splendidior, multoque clarior.

74. Quanto illustrius Abraham captum armis victricibus recepit nepotem (*Gen.* XIV, 16), quam si redemisset ? Quanto utilius regem Pharaonem sanctus Joseph consilio providentiæ juvit, quam si contulisset pecuniam ! Pecunia enim unius civitatis non redemit ubertatem : prospicientia totius Ægypti per quinquennium famem repulit (77)(*Gen.* XLI, 33 *et seq.*).

75. Facile autem pecunia consumitur, consilia exhauriri nesciunt (78). Hæc usu augentur : pecunia minuitur, et cito deficit, atque ipsam destituit benignitatem ; ut quo pluribus largiri volueris, eo pauciores adjuves, et sæpe tibi desit quod aliis conferendum putaveris. Consilii **88** autem operisque collatio, quo in plures diffunditur, eo redundantior manet, et in suum fontem recurrit. In se enim refluit ubertas prudentiæ : et quo pluribus fluxerit, eo exercitius fit omne quod remanet.

CAPUT. XVI.

Modum in liberalitate servandum, ne profundatur in indignos quod dignioribus debebatur ; non tamen nimis parce ac timide ministrandas eleemoynas : sed imitandum beatum Joseph, cujus prudentia prolixioribus verbis commendatur.

76. Liquet igitur debere esse liberalitatis modum, ne fiat inutilis largitas (79). Sobrietas tenenda est, maxime sacerdotibus, ut non pro jactantia, sed pro justitia dispensent. Nusquam enim major avi-

(71) Cic. lib. I *Offic.*, pag. 378, lin. 14 : « Propensior benignitas... nisi forte erunt digni, » etc.

(72) Ibid., lin. 25 : « Atque hæc benignitas etiam reip. utilis est, redimi e servitute captos, » etc.

(73) Hanc Illyrici Thraciæque populationem Baronius auctor est anno reparatæ salutis 387 contigisse. Verum hoc loco non satis cohærentia loquitur cardinalis eruditissimus. Etenim si hoc eodem anno conflata et venundata fuerint ab Ambrosio vasa sacra, necessario hinc eruitur non nisi post memoratum annum hosce libros Officiorum editos esse : cum tamen ipsos toto decennio prius in lucem prodiisse. ad annum 377 affirmaverit. Cæterum multo probabilius videtur cladem hanc, cujus hoc loco meminit sanctus Ambrosius, atrocem Valentis imperatoris exitum secutam esse ; cum, ipsius ducibus Trajano et Sebastiano cæsis, omnique adeo exercitu internecione deleto, Gotthi aliique barbari, vastato Illyrico usque ad Alpes Julianas ac Venetorum regionem, omnia igne ferroque populati sunt, ut post Ammianum Marc., Socratem, Sozomenum atque Theodoretum Baronius ipse scripto prodidit. Adi etiam cl. v. Hermannum, in *Ambrosii Vita*, lib. II, cap. 12.

(74) Cic. lib. II *Offic.*, pag. 382, lin. 15 : « Liberales autem qui facultatibus aut captos a prædonibus redimunt... aut in filiarum collocatione adjuvant, » etc.

(75) Ibid., pag. 381, lin. 33 : « Deinceps de beneficentia dicendum : cujus est ratio duplex, » etc.

(76) Erasm. et seq. edit., *Quæ operum collatione.*

(77) Gill. in marg. et Rom. edit. in corpore, *per septennium.* Sed cum aliæ omnes ac mss. præferant *quinquennium*, credibile est sanctum antistitem ita posuisse, quod putaverit populum Ægyptium, saltem primis duobus annis, victitasse privatis fructibus, antequam eum ad regia horrea confugere fames cogeret. Sane huic sensui videtur favere quod legitur, καὶ ἐγένετο λιμὸς ἐν πάσῃ τῇ γῇ ἐν δὲ πάσῃ τῇ γῇ Αἰγύπτου ἦσαν ἄρτοι. Licet dissimulandum non sit haberi in mss. nonnullis, οὐκ ἦσαν ἄρτοι, cui etiam concinit Syriaca versio. Sed aliarum omnium, ipsiusque textus Hebraici consensus, nec non orationis ipsa series, aliam astruit lectionem.

(78) Cic. lib. II *Offic.*, pag. 381, lin. 37 : « Largitioque quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit, » etc.

(79) Ibid.. pag. 382, lin. 7 : « Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit, » etc.

ditas (80) petitionis. Veniunt validi, veniunt nullam A causam nisi vagandi habentes, et volunt subsidia evacuare pauperum, exinanire sumptum : nec exiguo contenti, majora quærunt, ambitu vestium captantes petitionis suffragium, et natalium simulatione licitantes incrementa questuum, His si quis facile deferat fidem, cito exhaurit pauperum alimoniis profutura compendia. Modus largiendi adsit, ut nec illi inanes recedant, neque transcribatur vita pauperum in spolia fraudulentorum. Ea ergo mensura sit, ut neque humanitas deseratur, nec destituatur necessitas.

77. Plerique simulant debita. Sit veri examen, Exutos se per latrocinia deplorant : aut injuria fidem faciat, aut cognitio personæ, quo propensius juventur. Ab Ecclesia relegatis (81) sumptus impar- B tiendus, si desit eis alendi copia. Itaque qui modum servat, avarus nulli, sed largus omnibus est : non enim solas aures præbere debemus audiendis precantium vocibus, sed etiam oculos considerandis necessitatibus. Plus clamat operatori bono debilitas, quam vox pauperis. Neque vero fieri potest ut non extorquat amplius importunitas vociferantium : sed non semper impudentiæ locus sit (82). Videndus est ille qui te non videt : requirendus ille qui erubescit videri. Ille etiam clausus in carcere occurrat tibi ; ille affectus ægritudine mentem tuam personet, qui aures non potest.

78. Quo plus te operari viderit populus, magis dilliget. Scio plerosque sacerdotes, quo plus contulerunt, plus abundasse; quoniam quicunque bonum operarium videt, ipsi confert quod **89** ille suo officio C dispenset (83), securus quod ad pauperem sua perveniat misericordia : nemo enim vult, nisi pauperi proficere suam collationem (84). Nam si quem aut immoderatum aut nimis tenacem dispensatorem viderit, utrumque despiciet : si aut superfluis erogationibus dissipet alieni fructus laboris, aut recon-

dat sacculis. Sicut igitur modus liberalitatis
dus est, ita etiam calcar plerumque adhil
videtur. Modus (85) ideo, ut quot benefacis,
tidie facere possis (86) ; ne subtrahas nece
quod indulseris effusioni : calcar propter
melius operatur pecunia in pauperis cibo, q
divitis sacculo. Cave ne intra loculos tuos
das salutem inopum, et tanquam in tumulis
lias vitam pauperum.

79. Potuit donare Joseph totas Ægypti o
effundere thesauros regios ; noluit tamen d
effusus videri : maluit frumenta vendere, qu
nare esurientibus; quia si paucis donasset, pl
defuisset. Eam liberalitatem probavit, quo
ret omnibus. Patefecit horrea, ut omnes
subsidium frumentarium (*Gen.* XLI, 56,
gratis accipiendo, cultus terrarum re
rent ; quoniam qui alieno utitur, suum
git.

80. Itaque primum omnium coacervavi
nias, deinde instrumenta cætera, ad pos
jura terrarum regi acquisivit, non ut omne
ret suo, sed fulciret : publicum tributum (8
titueret, quo sua tutius habere possent (88
ita fuit gratum omnibus quibus terras ad
ut non venditionem sui juris, sed red
nem salutis putarent. Denique dixerunt:
*ti nos, invenimus gratiam in conspectu Dom
tri* (*Gen.* XLVII, 25). Nam et de proprieta
amiserant, qui jus receperant : et de utilita
perdiderant, qui acquisierant perpetuitatem

81. O virum magnum (89), qui non largi
perfluæ temporalem captavit gloriam, sed
tuam commoditatem constituit providentiæ
enim ut tributis populi se juvarent suis,
tempore necessitatis, aliena subsidia desid
Melius enim fuit conferre aliquid de fructibu
totum de jure amittere. Quintam portione

(80) Mss. aliquot, *major aviditas. Petitionis causa veniunt validi*. Et continuo post, alii pauci, *nisi vacandi habentes*.

(81) Sic edit. omnes, et major potiorque pars mss. Aliqui tamen : *Ab ecclesia relegatis*. Quæritur autem in prima lectione, quinam sunt illi, *ab Ecclesia relegati* ? Voluerunt nonnulli eos hoc loco intelligendos qui propter fidem ab Ecclesiis suis exsulare coacti essent. Sed nunquam tam parce ac tenuiter de his locuturus erat sanctus Doctor. Eos D ergo intelligimus qui ab Ecclesiæ sacris pœnitentiæ causa fuerant separati ; quibus etsi Ecclesiasticas eleemosynas auferri consuevisse testetur Augustinus, tamen in extrema necessitate christiana liberalitas non deerat. Potest etiam ita explicari, ut *ab Ecclesia* referatur ad *impartiendus*, minime vero ad *relegatis*, id est exsulibus.

(82) Quædam edit. Paris., *imprudentiæ locus sit*.

(83) Non sane properanti oculo transmittenda est laudabilis ea consuetudo, qua prisci illi christiani pecuniam suam œconomo dispensatori Ecclesiæ in manus tradebant, ab eodem postea fidelium pauperum gregibus distribuendam. Insignis hac de re locus est in beati Justini Apologia secunda proxime ante finem, cujus verba non pigebit hic subjicere : « Cæterum qui locupletiores sunt, inquit, et volunt,

pro arbitrio quisque suo quod visum est, co
et quod ita colligitur, apud præpositum de
atque ille inde opitulatur pupillis et viduis
qui propter morbum aut aliquam aliam
egent, quique in vinculis sunt, et peregre ad
tibus hospitibus ; et ut simpliciter dicam, i
tium is omnium curator est. »

(84) Nonnulli mss., *suam consolatione*
omnino cum aliis atque edit. legendum, *su
lationem*, id est suam eleemosynam, quan
clam vocat Apostolus. Et infra ubi edit.
non pauci, *utrumque despiciet* ; Thuan. et
quot præferunt, *utrumque displicet*.

(85) Codex Thuan. et alii non parvo n
calcar plerumque. Adhibendus videtur mo

(86) Cic. lib. II *Offic.*, pag. 382, lin. 3 :
autem est stultius, quam quod libenter f
etc.

(87) Mss. aliquot, *sed fulciret publicam,
blico : tributum*, etc.

(88) Sic lib. II *Offic.*, pag. 385, lin. 3 : «
est opera omnino, si possit, » etc. Item
« Danda etiam opera est, ne... tributum si
rendum, » etc.

(89) Ibid., pag. 386, lin. 33 : *O virum n
dignumque, etc.*

lationis statuit (90) et in providendo perspicacior, A et in tributo liberalior. Denique nunquam postea Ægyptus hujusmodi famem pertulit.

82. Quam præclare autem collegit futura! Primum quam argute regalis interpres somnii veritatem expressit! Somnium regis primum hoc fuit : Septem juvencæ ascendebant de flumine, visu decoræ, et pingues corpore, et ad oram pascebantur fluminis. Aliæ quoque vitulæ visu deformes ac jejunæ corpore (91), post illas juvencas **90** ascendebant de flumine, et juxta eas in ipso riparum thoro pascebantur: et visæ sunt hæ vitulæ tenues atque exiles devorare illas quæ præstabant et forma et gratia. Et somnium secundum hoc fuit : Septem spicæ pingues, electæ et bonæ de terra surgebant (92) : et post eas septem spicæ exiles et vento corruptæ ac marcidæ (93) se B subjicere moliebantur : et visum est quod lætas et uberes spicas steriles spicæ et tenues devoraverunt.

83. Hoc somnium ita aperuit sanctus Joseph, eo quod septem juvencæ septem anni forent, et septem spicæ similiter septem anni forent, ex fetu et fructu interpretans tempora. Fetus enim juvencæ annum exprimit, et fructus segetis annum consummat integrum. Quæ ideo ascendebant de flumine, quod dies, anni, ac tempora fluminum prætereunt modo, et cursim labuntur. Annos itaque septem priores uberis terræ fertiles ac fecundos declarat futuros: posteriores autem alios septem annos steriles atque infecundos, quorum sterilitas absumptura foret ubertatem superiorum. Qua gratia prospiciendum admonuit, ut uberioribus annis congregaretur sub- C sidium frumentarium, quod sustentare posset inopiam futuræ infecunditatis.

84. Quid primum mirer? Ingenium quo in ipsum veritas descendit cubile : an consilium quo tam gravi atque diuturnæ prospexit necessistati : an vigilantiam atque justitiam; quarum altera, imposito sibi tanto munere, congregavit tam multiplices commeatus : alteraque æqualitatem per omnes servavit? Nam de magnanimitate quid loquar ; quod venditus a fratribus in servitutem, non retulit injuriam, sed famem depulit? Quid de suavitate, qua dilecti fratris præsentiam pia fraude quæsivit, quem simulato per elegantiam furto, reum statuit rapinæ, ut obsidem teneret gratiæ (*Gen.* XLIV, 2 *et seq.*)?

85. Unde merito ei a patre dicitur : *Filius ampliatus meus Joseph* (94), *filius ampliatus meus, zelotes filius meus adolescentior... Adjuvit te Deus meus, et benedixit te benedictione cœli a summo, et benedictione terræ, terræ habentis omnia, propter benedictiones patris tui et matris. Prævaluit super benedictiones montium manentium, et desideria collium æternorum* (*Gen.* XLIX, 22-26), et in Deuteronomio : *Qui visus es*, inquit, *in rubo, ut venias super caput Joseph, et super verticem ipsius. Honorificus inter fratres primitivus tauri decus ejus, cornua unicornis cornua ipsius. In ipsius cornu gentes ventilabit simul usque ad extremum terræ. Ipsi decem millia Ephræm, et ipsi millia Manasses* (95) (*Deut.* XXXIII, 16-17).

91 CAPUT XVII.

Quas virtutes in eo quem consulamus, inesse oporteat : et qua ratione iisdem Joseph ac Paulus ornati fuerint?

86. Talis itaque debet esse qui consilium alteri det, ut se ipsum formam aliis præbeat ad exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, in gravitate; ut sit ejus sermo salubris atque irreprehensibilis, consilium utile, vita honesta, sententia decora.

87. Talis erat Paulus, qui consilium dabat virginibus (*I Cor.* VII, 25) magisterium sacerdotibus (*Tit* II, 7), ut primum se ipsum formam nobis præberet ad imitandum. Ideo et humiliari sciebat, sicut scivit et Joseph, qui summo ortus patriarcharum genere, non dedignatus degenerem servitutem, exhibebat eam obsequiis, illustrabat virtutibus. Scivit humiliari, qui et venditorem et emptorem passus est, et dominum appellabat eum. Audi humiliantem se : *Si Dominus meus propter me nihil scit in domo sua,* (96) *et omnia quæcunque habet, dedit in manus meas, neque subtractum est a me quidquam præter te, quia uxor illius es; quomodo faciam verbum malum hoc, et peccabo coram Domino* (*Gen.* XXXIX, 8, 9)? Plena vox humilitatis, plena honorificentiæ, plena castimoniæ : humilitatis, quia domino deferebat (97); honorificentiæ, quia referebat gratiam : plena quoque castimoniæ, quia turpi flagitio contaminari grave peccatum putabat.

88. Talis igitur debet esse consiliarius, qui nihil nebulosum, habeat, nihil fallax, nihil simulatum, (98) quod vitam ejus ac mores refellat;

(90) Mss. nonnulli, *portionem collativam statuit.* D

(91) Mss. non pauci, *ac jejuno corpore.*

(92) Mss. aliquot, *de terræ surgebant sinu.*

(93) Thuan. et alii aliquot mss., *corruptæ ac madidæ*, alii non pauci, *corruptæ ac mucidæ*, quod non displicet.

(94) Hæc duo testimonia e Genesi ac Deuteronomio paulo aliter citantur lib. *de Benedict. Patriarch* cap. 11, num. 46 et 53. Satis autem hoc loco conveniunt ant. edit. cum mss., nisi quod habent illæ, *zelotes filius meus, filius meus adolescentior. Adjuvet te...et benedicat te...in rubo, veniat super caput*, etc. Sed eas varietates sicut et quas addidit edit. Rom. ad scriptos cod. et maxime ad Thuan. castigavimus.

(95) Rom. edit. sola, *pse decem millia Ephraim, et ipse millia Manasses.* At omnes aliæ ac mss. nobiscum faciunt; quibus etiam hebraicus textus patrocinatur. LXX vero præferunt : Αὗται μυριάδες Ἐφραΐμ, καὶ αὗται χιλιάδες Μανασσῆ; et his accedunt reliquæ versiones.

(96) Edit. vet. et quædam Paris., cum paucis mss., *præter me nihil scit,.... quæ uxor illius es.* Rom cum potiori parte mss. ut in textu : et quidem commodius, cum id reddatur, quod est apud LXX, οὐ γινώσκει δι' ἐμὲ οὐδὲν.... διὰ τό σε γυναῖκα αὐτοῦ εἶναι.

(97) Ita mss. optimi quique ac numerosissimi : aliqui tamen et cunctæ edit., *deferebat honorificentiam, quia referebat gratiam.*

(98) Omnes edit., *nihil fallax, nihil fabulosum* : sed *nihil fabulosum* in mss. longe plurimis nec non antiquissimis prætermittitur.

nihil improbum ac malevolum, quod avertat consulentes. Alia sunt enim quæ fugiuntur (99), alia quæ contemnuntur. Fugimus ea quæ possunt nocere, quæ malitiose possunt in noxam serpere; ut si is qui consulitur, dubia sit fide, et pecuniæ avidus, ut possit pretio mutari: si injuriosus, hic fugitur ac declinatur. Qui vero voluptuarius, intemperans; etsi alienus a fraude, tamen avarus et cupidior lucri turpis, hic contemnitur. Quod enim specimen industriæ, quem fructum laboris edere potest, quam recipere animo curam ac sollicitudinem, qui se torpori dederit atque ignaviæ?

89. Ideo boni vir consilii dicit: *Ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse* (*Philipp.* IV, 11). Sciebat enim omnium malorum radicem esse avaritiam (*I Tim.* VI, 10), et ideo suo contentus erat, alienum non requirebat. Satis mihi est, inquit, quod habeo; sive parum, sive plurimum habeam, mihi plurimum est. Expressius aliquid dicendum videtur. Signato verbo usus est: Sufficit mihi, inquit, in quo sum (1); id est, nec deest, nec superfluit. Non deest, quia nihil quæro amplius: non superfluit, quia non solum mihi habeo, sed pluribus. Hoc de pecunia.

92 90. Cæterum de omnibus dici potest quia sufficiebant illi præsentia. hoc est, non honorem majorem, non obsequia uberiora desiderabat; non gloriæ immodicæ cupidus, aut gratiam indebite quærebat: sed debiti finem certaminis, patiens laboris, securus meriti præstolabatur: *Scio*, inquit, *Et humiliari* (*Philipp.* IV, 12). Non ergo indocta humilitas, sed quæ habeat sui modestiam et scientiam, laudi datur. Est enim humilitas formidinis, est imperitiæ atque ignorantiæ; et ideo Scriptura ait: *Et humiles spiritu salvabit* (*Psal.* XXXIII, 19). Præclare ergo dixit: *Scio et humiliari*, id est, quo in loco, qua moderatione, quo fine, in quo officio, in quo munere. Nescivit Pharisæus humiliari, ideo dejectus est: scivit publicanus, ideo justificatus est (*Luc.* XVIII, 11-14).

91. Sciebat et abundare Paulus, qui animum habebat divitem; etsi thesaurum divitis non habebat. Sciebat abundare, qui non quærebat datum in pecunia, sed requirebat fructum in gratia. Possumus et sic intelligere, quia sciebat abundare, qui poterat dicere: *Os nostrum patet ad vos, o Corinthii, cor nostrum dilatatum est* (*II Cor.* VI, 11).

92. In omnibus erat imbutus, et saturari et esurire, Beatus qui sciebat saturari in Christo. Non ergo illa A corporalis, sed spiritualis est satietas, quam operatur scientia. Et merito scientia opus est; quia *non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei* (*Deut.* VIII, 3). Ergo qui sic sciebat saturari et sic esurire, sciebat ut semper nova quæreret, esuriret Deum, sitiret in Dominum (2). Sciebat esurire, qui sciebat quia esurientes manducabunt (*Matth.* V, 6): sciebat et poterat abundare, qui nihil habebat, et possidebat omnia (*II Cor.* VI, 10).

CAPUT XVIII.

Quantum iniqui consiliari damni afferant, exemplo decem tribuum a rege Roboam desciscentium sat intelligi.

93. Egregie itaque viros alicui præsidentes muneri commendat justitia (3): contra iniquitas destituit B atque impugnat. Exemplo nobis est Scriptura quæ dicit quia cum populus Israel post mortem Salomonis rogasset filium ejus Roboam, ut relevaret cervices eorum a servitute dura, et paterni imperii temperaret austeritatem, illum, spreto senili consilio de suggestione adolescentium responsum dedisse hujusmodi, quia et onus adjiceret super patrium jugum, et leviora gravioribus suppliciis mutaret (*III Reg.* XII, 1-4).

94. Quo responso exasperati responderunt populi: *Non est nobis portio cum David, neque hæreditas in filiis Jesse. Revertere unusquisque in tabernacula tua, Israel* (*Ibid.* 16); quoniam hic homo (4) neque in principem, neque in ducem erit nobis. Itaque desertus a populo ac destitutus, vix duarum tribuum C propter David meritum habere potuit societatem.

93 CAPUT XIX.

Justitia et benevolentia et affabilitate plurimos conciliari: sed hanc sinceram esse debere.

95. Claret ergo quoniam et æquitas imperia confirmet, et injustitia dissolvat (5). Nam quomodo potest malitia regnum possidere, quæ ne unam quidem privatam potest regere familiam? Summa igitur benignitate opus est, ut non solum publica gubernacula, sed etiam privata jura tueamur. Plurimum juvat benevolentia, quæ omnes studet beneficiis amplecti, devincere officiis, oppignerare gratia.

96. Affabilitatem quoque sermonis diximus ad conciliandam gratiam valere plurimum. Sed hanc volumus esse sinceram ac sobriam, sine ulla adu- D latione (6), ne simplicitatem ac puritatem alloquii dedeceat sermonis adulatio (7); forma enim esse debemus cæteris non solum in opere, sed etiam

(99) Cic. lib. II *Offic.*, pag. 379, lin. 9: « Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant, » etc.

(1) Vetustissimi cod., *Efficit mihi, inquit, ... quia efficiebant illis.*

(2) Omnes edit., *esurire et sitire Dominum*; mss. nonnulli, *esurire Deum, sitiret*, aut *sitire et Dominum*; alii magno numero, *esuriret Deum sitiret in Dominum*, in quorum tamen aliquibus *in* non legitur.

(3) Cic. lib. II *Offic.*, pag. 385, lin. 40: « Nullum igitur vitium tetrius... quam avaritia, præsertim in principibus, » etc.

(4). *Quoniam hic homo*, etc., non reperiuntur in bibliis; sicut nec ultima verba, *erit nobis*, in pluribus potioribusque mss., quorum etiam aliqui pro *neque in ducem*, legunt *neque in judicem*.

(5) Cic. lib. II *Offic.*, pag. 378, lin. 8: « Quæ si populo Rom. injuste, » etc. Item pag. 379, lin. 43: « Cum igitur tanta vis justitiæ sit, » etc.

(6) Ibid., pag. 380, lin. 9: « Quam præclare Socrates hanc viam... ut qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione, » etc.

(7) Edit ultima Paris. cum pauci mss., *deleat sermonis adulatio*.

in sermone, in castitate ac fide. Quales haberi volumus, tales simus : et qualem affectum habemus, talem aperiamus. Neque dicamus in corde nostro verbum iniquum, quod abscondi putemus silentio ; quia audit in occulto dicta, quia occulta fecit : et cognoscit secreta viscerum, qui sensum visceribus infudit. Ergo tanquam sub oculis constituti judicis, quidquid gerimus, in luce positum putemus, ut omnibus manifestetur.

CAPUT XX.

Omnibus multum prodesse bonorum familiaritatem, maxime vero adolescentibus : hoc Jesu Nave ac Moysi, aliisque exemplis probari quibus subjicitur qui ætate sunt dispares, virtute interdum pares esse, ut Petrus ac Joannes patefaciunt.

97. Plurimum itaque prodest unicuique bonis jungi. Adolescentibus quoque utile, ut claros et sapientes (8) viros sequantur ; quoniam qui congreditur sapientibus, sapiens est : qui autem cohæret imprudentibus, imprudens agnoscitur. Et ad instructionem itaque plurimum proficit (9), et ad probitatis testimonium. Ostendunt enim adolescentes eorum se imitatores esse, quibus adhærent ; et ea convalescit opinio, quod ab his vivendi acceperint similitudinem, cum quibus conversandi hauserint cupiditatem.

98. Inde tantus Jesus Nave, quod eum non solum erudivit ad Legis scientiam Moysi copula, verum etiam sanctificavit ad gratiam. Denique cum in ejus tabernaculo divina refulgere præsentia videretur majestas (10) Domini, solus erat in tabernaculo Jesus Nave. Moyses cum Deo **94** loquebatur, Jesus pariter nube sacra tegebatur. Presbyteri et populus deorsum stabant ; Jesus cum Moyse ad accipiendam Legem ascendebat (*Exod.* xxiv, 13-18). Omnis populus intra castra erat, Jesus extra castra in tabernaculo testimonii. Cum columna nubis descenderet, et loqueretur cum Moyse, quasi fidus astabat minister : nec exibat de tabernaculo juvenis, cum seniores longe positi divina trepidarent miracula.

99. Ubique igitur inter admiranda opera et reverenda secreta sancto Moysi individuus adhærebat. Unde factum est ut qui fuerat socius conversationis, fieret successor potestatis (*Deut.* xxxiv, 9). Merito vir hujusmodi evasit, ut sisteret fluminum cursus (*Josue* iii, 15-17), diceret : Stet sol, et staret sol quasi ejus spectator victoriæ noctem differret, diem produceret (*Josue* x, 12, 13) : quid ! (quod Moysi negatum est) solus eligeretur, ut populum introduceret in terram repromissionis. Magnus vir fidei miraculis, magnus triumphis. Illius augustiora opera, hujus prosperiora. Uterque igitur divina subnixus gratia, ultra humanam processit conditionem : ille mari (*Exod.* xiv, 21), hic cœlo imperavit.

100. Pulchra itaque copula seniorum atque adolescentium (11). Alii testimonio, alii solatio sunt ; alii magisterio, alii delectationi. Omitto quod Abrahæ adhæsit Lot adolescentulus etiam proficiscenti (*Gen.* xii, 4), ne forte hoc propinquitatis magis fuisse existimetur, et necessariæ potius quam voluntariæ adjunctionis. Quid Eliam atque Elisæum loquamur ? Licet non expresse Elisæum juvenem Scriptura significaverit, advertimus tamen et colligimus juniorem fuisse (*III Reg.* xix, 21). In actibus apostolorum Barnabas Marcum assumpsit, Paulus Silam, Paulus Timotheum, Paulus Titum (*Act.* xv, 39, 40 ; xvi, 3 ; *Galat.* ii, 1).

101. Sed illis superioribus videmus divisa officia, ut seniores consilio prævalerent, juniores ministerio. Plerumque etiam virtutibus pares, dispares ætatibus, sui delectantur copula, sicut delectabantur Petrus et Joannes. Nam adolescentem legimus in Evangelio Joannem et sua voce (12), licet meritis et sapientia nulli fuerit seniorum secundus, erat enim in eo senectus venerabilis morum et cana prudentia. Vita enim immaculata bonæ senectutis stipendium est.

CAPUT XXI.

Plurimum valere ad commendationem, si defendas infirmos, aut peregrinos suscipias, similiave officia exhibeas, et hoc maxime viris probatis. Ubi injecta avaritiæ vituperatione, potissimum prodigalitas in sacerdotibus improbatur.

102. Adjuvat hoc quoque ad profectum bonæ existimationis, si de potentis **95** manibus eripias inopem (13), de morte damnatum eruas, quantum sine

(8) Cic. lib. ii *Offic.*, pag. 380, lin. 38 : « Facillime autem..., adolescentes qui se ad claros et sapientes, » etc.

(9) Superiores Edit., *itaque bonis jungi plurimum proficit.*

(10) Edit. cum mss., *refulgeret præsentia et videretur majestas*, etc.

(11) Cic. lib. *de Senectute* pag. 409, lin. 9 : « Et cum adolescentibus bona indole præditis sapientes : senes delectantur, » etc.

(12) Rom. edit. resecaverat, *et sua voce*, quod tamen in aliis edit. et cunctis mss. reperimus.

(13) Cic. lib. ii *Offic.* pag. 381, lin. 29 : « Maxime autem et gloria paritur et gratia defensionibus, » etc. Quod autem ait Ambrosius, *de morte damnatum eruas*, de hoc adeas licet, quæ nos tomo 1 Expos. in psal. cxviii, serm. 8, num. 41. subnotavimus. Hic vero id unum libet adjicere, cautionem appositam hoc loco hinc promanasse, quod cum interdum episcopi, clerici vel etiam monachi ferventiore quam prudentiore zelo reos suppliciis eripere niterentur, aut seditionibus, aut saltem gravibus judicum imperialium querelis ansam dabant. Adde quod etiam fieri poterat, ut quos per corruptionem ipsi liberaverant, eos per vim ab episcopis raptos causarentur. Tollendo igitur huic malo leges nonnullæ reperiuntur datæ ab imperatoribus ; ut puta a Theodosio et Arcadio lib. xv et xvii *de Pœnis*. Porro morem hunc quo clerici ac monachi supplicio reos alias eximebant, Cujacius, Paratitlo cod. *de Episc. audientia*, autumat ortum duxisse ab exemplo paganorum sacrificiorum ; hoc enim eo jure potitos esse Taciti, Suetonii et Plutarchi autoritate idem astruit. Superest autem etiamnum apud nos vestigium quoddam priscæ hujus consuetudinis, dum Rothomagi singulis annis, festo Ascensionis die, unus de reis homicidii, postquam solemni ritu sacrum Romani episcopi feretrum humeris subivit

perturbatione fieri potest; ne videamur jactantiæ magis causa facere, quam misericordiæ, et graviora inferre vulnera, dum levioribus mederi desideramus. Jam si oppressum opibus potentis, et factione magis quam sceleris sui pretio gravatum liberaveris, egregiæ convalescit opinionis testimonium.

103. Commendat plerosque etiam hospitalitas (14). Est enim publica species humanitatis, ut peregrinus hospitio non egeat, suscipiatur officiose, pateat advenienti janua (15). Valde id decorum totius est orbis existimatione, peregrinos cum honore suscipi, non desse mensæ hospitalitatis gratiam, occurrere officiis liberalitatis, explorare adventus hospitum.

104. Quod Abrahæ laudi est datum, qui ante januam suam speculabatur, ne forte præteritet peregrinus aliquis: et diligenter prætendebat excubias, ut occurreret, ut præveniret, ut rogaret, ne transiret hospes, dicens: *Domine si inveni gratiam ante te, ne præterieris puerum tuum (Gen.* XVIII, 3). Et ideo pro hospitalitatis mercede fructum posteritatis recepit.

105. Lot quoque nepos ejus non solum genere, sed etiam virtute proximus, propter hospitalitatis affectum Sodomitana a se suisque supplicia detorsit (*Gen.* XIX, 3-9).

106. Decet igitur hospitalem esse, benignum, justum, non alieni cupidum: imo de suo jure cedentem potius aliqua, si fuerit lacessitus (16). quam aliena jura pulsantem, fugitantem litium, abhorrentem a jurgiis, redimentem concordiam et tranquillitatis gratiam. Siquidem de suo jure virum bonum aliquid relaxare, non solum liberalitatis, sed plerumque etiam commoditatis est. Primum dispendio litis carere, non mediocre est lucrum; deinde accedit ad fructum quod augetur amicitia, ex qua oriuntur plurimæ commoditates, quæ contemnenti aliquo in tempore, postea fructuosæ erunt (17).

107. In officiis autem hospitalibus, omnibus quidem humanitas impartienda est: justis autem uberior deferenda honorificentia (18): *Quicunque enim justum receperit in nomine justi, mercedem justi accipiet* (*Matth.* x, 41), ut Dominus pronuntiavit. Tanta autem est apud Deum hospitalitatis gratia, ut ne potus quidem aquæ frigidæ a præmiis remunerationis immunis sit. Vides quia Abraham Deum recepit hospitio, dum hospites quærit? Vides quia Lot angelos recepit? Unde scis ne et tu cum suscipis hominem, suscipias Christum (19)? Licet in hospite sit Christus; quia Christus **96** in paupere est, sicut ipse ait: *In carcerem eram, et venistis ad me: nudus eram, et operuistis me (Matth.* **xxv**, 36).

108. Suave est igitur non pecuniæ, sed gratiæ studere. Verum hoc malum jamdudum humanis influxit mentibus, ut pecunia honori sit, et animi hominum divitiarum admiratione capiantur (20). Inde se immersit avaritia, veluti quædam bonorum ariditas officiorum, ut homines damnum putent quidquid præter morem impenditur. Sed etiam in hoc adversus avaritiam, ne quod afferre possit impedimentum, prospexit Scriptura venerabilis, dicens: *Quia melior est hospitalitas cum oleribus* (*Prov.* xv, 17). Et infra: *Melior est panis in suavitate cum pace* (*Prov.* XVII, 1). Non enim prodigos nos docet esse Scriptura, sed liberales.

109. Largitatis enim duo sunt genera (21: unum liberalitatis (22), alterum prodigæ effusionis. Liberale est hospitio recipere, nudum vestire, redimere captivos, non habentes sumptu juvare; prodigum est, sumptuosis effluescere conviviis, et vino plurimo: unde legisti: *Prodigum est vinum, et contumeliosa ebrietas Prov.* xx, 1). Prodigum est popularis favoris gratia exinanire proprias opes: quod faciunt qui ludis circensibus, vel etiam theatralibus, et

absolvitur. Aureliani quoque novo episcopo in eam urbem ingredienti quisquis occurrerit, si rerum capitalium noxa teneatur, eadem donatur impunitate: cujus privilegii meminit Ivo Carnot., epist. 53.

(14) Cic. lib. II *Offic.* pag. 386, lin. 37: « Recte etiam a Theophrasto est laudata hospitalitas, » etc.

(15) Quidam mss., *janua. Quanta gratia et merces est, qui hospites et peregrinos suscipit. Valde id*, etc.

(16) Ibid., pag. 383, lin. 30: « In omni re contrahenda.... æquum et facilem, multa multis de suo jure decedentem, » etc.

(17) Edit. omnes, *quæ contemnenti aliquo in tempore. postea fructuosæ sint?* mss. vero omnes, ut in contextu; si tamen unum ad alterum excipias, ubi legitur, *quæ contemnenti aliquo in tempore, postea fructuosa erunt.*

(18) Cic. lib. II *Offic.*, pag. 384, lin. 22: « Itaque vulgo loquuntur se in beneficiis collocandis mores hominum, » etc.

(19) Plures edit. et quidam mss., *Qui scis an et tu cum suspicis hospitem.... cum in hospito sit Christus.*

(20) Cic. lib. II *Offic.*, pag. 384, lin. 23: « Sed quis est tandem qui inopis et optimi viri causæ non anteponat, » etc. Item lin. 43: « Sed corrupti mores depravatique sunt admiratione divitiarum. »

(21) Ibid., pag. 382, lin. 12: « Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi dicuntur, » etc. Quæ autem prodigalitatis exempla subjecit sanctus Ambrosius, eadem jam priore tomo sæpius exagitaverat: enimvero conviviorum luxum atque effusionem cum alibi non semel, tum plurimis locis lib. *de Elia et Jejunio*, suis coloribus descripta reperies: de circi autem ac theatri spectaculis præcipue habes in psal. CXVIII, serm. 5, pag. 1025. Quod autem in gladiatorum munera non ita crebro invehitur, hinc forte merito collexeris, Mediolani parum usitatum fuisse crudele illud oblectationis genus, quod nunquam non summo cum stomacho detestati sunt antiqui Patres. De hujusmodi certaminibus præter veteres auctores e recentioribus accuratissime disputavit J. Lipsius lib. duob. Saturnalium: Rosinus, in *Antiq. Rom.* nonnulla, Laurentius in Polymathia multa congessit. Ultimum tandem prodigi sumptus exemplum ponit venationes, circenses videlicet, in quibus feras insolitas per totam Africam aliasque dissitissimas regiones maximis impensis conquisitas populo exhibebant: de qua venandi ratione multa sunt apud Martialem epigrammata: nonnulla quoque habet Suetonius, atque alii: sed adeundus præ cæteris Tertull. de *Spectaculis*, et Cassiod lib. v *Var.*

(22) Cod. Big. post vocem *genera* subjungit, *De duobus generibus largitatis.* Sed ex margine.

muneribus gladiatoriis, vel etiam venationibus patrimonium dilapidant suum, ut vincant superiorum celebritates; cum totum illud sit inane, quod agunt. Quandoquidem etiam bonorum operum sumptibus immoderatum esse non deceat.

110. Pulchra liberalitas (23) (Dist. 86, cap. *Pulchra*) erga ipsos quoque pauperes mensuram tenere (24), ut abundes pluribus : non conciliandi favoris gratia ultra modum fluere. Quidquid ex affectu puro ac sincero promitur, hoc est decorum : non superfluas ædificatienes aggredi (25), nec prætermittere necessarias.

111. Et maxime sacerdoti hoc convenit, ornare Dei templum decore congruo, ut etiam hoc cultu aula Domini resplendeat : impensas misericordiæ convenientes frequentare : quantum oporteat largiri peregrinis ; non superflua, sed competentia : non redundantia, sed congrua humanitati ; ne sumptu pauperum alienam sibi quærat gratiam, nec restrictiorem erga clericos aut indulgentiorem se præbeat. Alterum enim inhumanum, alterum prodigum ; si aut sumptus desit necessitati eorum quos a sordidis negotiationis aucupiis retrahere debeas : aut voluptati superfluat.

97 CAPUT XXII.

Modum inter nimiam remissionem ac severitatem esse statuendum; eos enim qui affectata remissione in aliorum animos irrepere moliuntur, solidum ac duraturum nihil consequi : quod Abessalonis exemplum satis ostendit.

112. Quin etiam verborum ipsorum et præceptorum esse mensuram convenit ; ne aut nimia remissio videatur, aut nimia severitas. Plerique enim remissiores malunt esse (26), ut videantur boni esse : sed nihil simulatum et fictum veræ virtutis esse certum est ; quin etiam diuturnum esse non solet. In principio vernat, in processu tanquam flosculus dissipatur et solvitur : quod autem verum ac sincerum, alta radice fundatur.

113. Et ut exemplis assertiones nostras probemus, quoniam quæ simulata sunt, diuturna esse non possunt, sed tanquam ad tempus virentia cito decidunt, ex ea familia ex qua nobis plurima ad virtutis profectum exempla accersivimus, unum simulationis et fraudis proferamus testimonium.

114. Abessalom erat David regis filius, decore insignis, egregius forma, præstans juventa ; ita ut vir talis in Israel non reperiretur, a vestigio pedis usque ad verticem immaculatus (*II Reg.* XIV, 25). Is fecit sibi currus et equos, et viros quinquaginta, qui præcurrerent ante eum. Surgebat diluculo, et stabat ante portam in via, A et si quem advertisset regis judicia quærentem accedebat ad eum, dicens : Ex qua civitate es tu? Respondebat ille : Ex una tribu sum de tribubus Israel, servus tuus. Referebat Abessalon : Verba tua bona sunt et directa, et qui te audiat non est tibi datus a rege. Quis constituet me judicem, et quisquis ad me veniet, cuicunque fuerit judicium necessarium, justificabo illum? Talibus delinebat singulos sermonibus. Et cum accederent adorare eum, extendens manus suas, apprehendebat atque osculabatur eos (*II Reg.* XV, 1-6). Sic convertit in se corda omnium, dum blanditiæ hujusmodi intimorum tangunt viscerum sensum.

115. Sed delicati isti et ambitiosi elegerunt honorabilia et grata ad tempus et jucunda : ubi parva B processit dilatio, quam prudens omnium propheta paulisper cedendo interponendam putavit, non potuerunt tolerare ac sustinere. Denique non dubitans de victoria David, commendabat filium dimicaturis, ut ei parcerent (*II Reg.* XVIII, 5). Ideoque nec prælio interesse maluit ; ne vel referre arma (27), parricidæ licet, videretur, sed tamen filio.

116. Liquet igitur ea esse perpetua ac solida, quæ vera sunt, et quæ sincere potius quam dolo congregantur ; ea vero quæ simulatione atque assentatione parata sunt, non posse diu perseverare.

98 CAPUT XXIII.

C *Eorum qui vel pecunia vel ambitu redempti fuerint, fluxam fidem esse.*

117. Quis igitur vel illos qui pecunia ad obedientiam redimuntur (28), vel eos qui assentatione invitantur, fidos sibi arbitretur? Nam et illi frequenter se vendere volunt, et isti imperia dura ferre non possunt. Levi assentatiuncula facile capiuntur, si perstrinxeris verbo, immurmurant, deserunt, infesti abeunt, indignantes relinquunt, imperare malunt, quam obedire, quasi obnoxios beneficio, subjectos sibi debere esse existimant, quos præpositos sibi habere debeant.

118. Quis igitur sibi fideles putet, quos vel pecunia vel adulatione sibi obligandos crediderit? Nam et ille qui pecuniam acceperit, vilem se et D despectum judicat, nisi sæpe redimatur? Itaque frequenter exspectat pretium suum, et ille qui obsecratione ambitus videtur, vult semper se rogari.

CAPUT XXIV.

Bonis artibus ad honores nitendum, maxime ecclesiasticos : adeptum vero munus moderate ac sapienter administrandum. Nec inferiores ordines simulatis virtutibus episcopo derogare, nec item

(23) Grat., *Pulchra etiam liberalitas est in ipso pauperis dato mensuram tenere.*

(24) Cic. lib. II *Offic.*, pag. 383, lin. 34 : « Habenda autem est ratio rei familiaris, » etc.

(25) Ibid., lin. 3. « Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, navalia, portus, etc.

(26) Cic. lib. II *Offic.*, pag. 380, lin. 11 : « Quod si qui simulatione, et inani ostentatione, » etc.

Item pag. 382, lin. 27 : « Ipsaque illa delinitio multitudinis, » etc.

(27) Rom. edit., *interesse voluit, ne vel inferre arma.*

(28) Ibid., pag. 376, lin. 45 : « Male enim se res habet, cum quod virtute effici debet, » etc. Item pag. 381, lin. 42 : « Præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, » etc.

episcopum cleri invidum esse debere, sed justum in omnibus, atque comprimis in judicando.

119. Ergo bonis actibus (29) et sincero proposito nitendum ad honorem arbitror, et maxime ecclesiasticum; ut neque resupina arrogantia, vel remissa negligentia sit, neque turpis affectatio, et indecora ambitio. Ad omnia abundat animi directa simplicitas, satisque se ipsa commendat.

120. In ipso vero munere neque severitatem esse duram convenit (30), nec nimiam remissionem, ne aut potestatem exercere, aut susceptum officium nequaquam implere videamur.

121. Enitendum quoque ut beneficiis atque officiis obligemus plurimos (31), et collatam reservemus gratiam; ne jure beneficii fiant immemores, qui se graviter læsos dolent. Sæpe enim usu venit ut quos gratia foveris, vel aliquo superiore cumulaveris gradu, avertas, si indigne aliquem eis præponendum judices. Sed et sacerdotem beneficiis suis vel judiciis favere convenit, ut æquitatem custodiat, et presbytero vel ministro deferre, ut parenti.

122. Neque hos quia semel probati sunt, arrogantes esse oportet; sed magis tanquam memores gratiæ, humilitatem tenere, neque offendi sacerdotem, si aut presbyter, aut minister, aut quisquam de clero, aut misericordia, aut jejunio, aut integritate, aut doctrina et lectione existimationem accumulet suam. Gratia enim Ecclesiæ laus (32) doctoris est. Bonum, opus **99** alicujus prædicari, ita tamen si nullo studio fiat jactantiæ. Laudent enim unumquemque proximorum labia, et non os suum, et commendent opera, non studia sua.

123. Cæterum si quis non obediat episcopo (33), extollere atque exaltare sese desideret, obumbrare merita episcopi simulata affectatione doctrinæ aut humilitatis, aut misericordiæ, is a vero devius superbit; quoniam veritatis ea est regula, ut nihil

A facias commendandi tui (34) causa, quo minor alius fiat, neque si quid boni habeas, id ad deformationem alterius et vituperationem exerceas.

124. Ne defendas improbum (35), et sancta indigno committenda arbitreris, neque iterum urgeas et impugnes, cujus crimen non deprehenderis. Nam cum in omnibus injustitia cito offendat (36), tum maxime in Ecclesia, ubi æquitatem esse oportet, ubi æqualitatem haberi decet; ut nihil sibi potentior plus vindicet, nihil plus usurpet ditior. Sive enim pauper, sive dives, in Christo unum sunt. Nihil sanctior plus sibi arroget; ipsum enim par est esse humiliorem.

125. Sed nec personam alterius arripiamus in judicio, gratia absit, causæ merita decernant (37). B Nihil sic opinionem, imo fidem gravat, quam si in judicando potentiori dones causam inferioris, vel pauperem innocentem arguas, divitem excuses reum culpæ. Pronum quidem est genus hominum favere honoratioribus, ne læsos sese putent, ne victi doleant. Sed primum si offensam vereris, non recipias judicium; si sacerdos es, aut si quisquam alius, non lacessas (38). Licet tibi silere in negotio duntaxat pecuniario; quanquam sit constantiæ adesse æquitati. In causa autem Dei, ubi communionis periculum est, etiam dissimulare peccatum est non leve.

CAPUT XXV.

C *Beneficia in pauperes potius conferenda quam in divites: hos enim aut quæsitam a se beneficii vicem putare, aut indignari quod videantur hinc facti debitores: pauperes vero et debitorem pro se Deum ipsum constituere, et libenter accepta beneficia confiteri. Quibus additur ad pecuniæ contemptum adhortatio.*

126. Quid autem et tibi prodest favere diviti? An quia citius amantem remuneratur? His enim favemus frequentius, a quibus referendæ vicem speramus gratiæ (39). Sed eo **100** magis infirmo et

(29) Sic Amerb. cum mss, prop. omnibus, Era. autem ac sequentes edit., *bonis artibus*.

(30) Cic. lib. I *Offic.*, pag. 363, lin. 5: « In juris æquabilitate exercenda etiam est facilitas... et tamen ita probanda est mansuetudo, » etc.

(31) Lib. II, pag. 376, lin. 12: « Proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos, » etc. Item pag. 384, lin. 12: « Licet tamen opera prodesse multis, » etc.

(32) Mss. aliquot, « Grata enim Ecclesia laus, » etc.

(33) Clericos episcopo suo perinde ac Deo ipsi morem gerere oportere beatus Ignatius multis epistolarum locis præcipit, maxime vero epist. *ad Ephes.* epist. *ad Magnes.* et epist. *ad Trallian.* Cyprianus vero epist. 55 et 65 docet non aliunde exoriri solere hæreses atque schismata, nisi ex eo quod præsulibus suis obedire clerici detrectent ac refugiant. Cujus quidem rei exemplum luctuosum in Ario proponit Theodoretus, *Hist. Eccl.* lib. I, cap. 2, et in aliis alii.

(34) Codex Thuan., *ut nihil fuci commendandi tui*, etc., non male, si verbum aliquod subintelligas, quod forte a scriptore fuerit prætermissum.

(35) Cic. lib. II *Offic.*, pag. 381, lin. 21: « Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, neque unquam innocentem judicio capitis accersas.... Nec tamen ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium, » etc.

(36) Ibid., pag. 384, lin. 48: « Extremum autem præceptum.... ne quid contendas, » etc.

(37) Omnes edit. ac mss. aliquot, *causam merita decernant*; mss. nonnulli, *discernant*, Thuan. vero D et antiquissimi quique, *causæ merita decernant*, id est, confligant, ac decertent.

(38) His verbis non obscure innuere videtur Ambrosius, episcopis licitum fuisse causarum ac litium sæcularium recusare arbitrium; cum tamen alii hoc munus ab Apostolo I, Cor. VI, 1 et seq., ipsis impositum fuisse contendant. Verumtamen observat Augustinus lib. *de Opere Monach.* cap. 15, a Paulo ipso impetrari non potuisse, ut hujusmodi munia exerceret. Quinimo ipsemet Christus Dominus delatam ad se de patrimonio quod fratrum duorum alter cum altero dividere nolebat, querelam non admisit. Quid igitur mirum, si sanctissimos quosque antistites hanc litium decidendarum necessitatem, sibi populorum improbitate obtrusam, tam frequenter, tamque graviter questos reperiamus.

(39) Cic. lib. II, pag. 384, lin. 24: « A quo

inopi nos studere convenit; quia pro eo qui non habet, remunerationem speramus a Domino Jesu, qui sub specie convivii generalem virtutum edidit formam, ut his potius nostra conferamus beneficia, qui nobis ea non possunt repræsentare, docens ad convivium atque epulas non eos qui divites sunt, sed pauperes invitandos (*Luc.* XIV, 12, 13). Divites enim rogari videntur, ut ipsi quoque nobis reddant convivium; pauperes, quia non habent quod restituant, cum acceperint, remuneratorem nobis faciunt Dominum, qui se pro paupere obligandum obtulit.

127. Ad ipsum quoque sæculi usum collatio beneficii facta in pauperes magis quam in locupletes plus juvat (40); quia dives dedignatur beneficium, et pudet eum debitorem esse gratiæ. Quin etiam id quod collatum est sibi, meritis suis arrogat, quod velut debitum acceperit, vel ideo datum sit eo quod is qui dedit, reddendum sibi a divite uberius existimaverit. Ita in accipiendo beneficio, eo ipso quod acceperint divites, dedisse se magis quam accepisse existimant; pauper vero etsi non habet unde reddat pecuniam, refert gratiam (41). In quo certum est quod plus reddat, quam acceperit; pecunia enim nummo solvitur, gratia nunquam exinanitur. Reddendo vacuatur pecunia; gratia autem et habendo solvitur, et solvendo retinetur. Deinde quod dives refugit, pauper fatetur quod sit obligatus debito, sibique subventum, non honori suo delatum putat: donatos sibi arbitratur filius, vitam redditam, servatam familiam. Quanto igitur melius apud bonos, quam apud ingratos locare beneficium?

128. Unde Dominus ad discipulos ait: *Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam* (*Matth.* X, 9); quia velut falce, pullulantem in pectoribus humanis succidit avaritiam. Petrus quoque claudo, qui ex utero matris suæ portabatur, ait: *Argentum et aurum non habeo: sed quod habeo, do tibi. In nomine Jesu Christi Nazareni surge et ambula* (*Act.* III, 6). Itaque pecuniam non dedit, sanitatem dedit. Quanto melius est salutem habere sine pecunia, quam pecuniam sine salute! Surrexit claudus, quod non sperabat: pecuniam non accepit, quam sperabat. Sed hæc vix in sanctis Domini reperiuntur, ut divitiæ contemptui sint.

101 CAPUT XXVI.

Quam vetus malum sit avaritia, multis Veteris testamenti exemplis clarum esse; hincque præterea patere quam inanis sit pecuniarum possessio.

129. Cæterum ita incubuerunt mores hominum admiratione divitiarum (42), ut nemo nisi dives honore dignus putetur. Neque hic recens usus; sed jamdudum, quod pejus est, inolevit hoc vitium humanis mentibus. Siquidem cum Hiericho magna civitas turbarum sacerdotalium sono corruisset, et Jesus Nave potiretur victoria, cognovit infirmatam esse virtutem populi per avaritiam, atque auri cupiditatem. Nam cum de spoliis urbis incensæ sustulisset Achar vestem auream, et ducenta argenti didrachmata, et linguam auream (43), oblatus Domino negare non potuit, sed prodidit furtum (*Josue* VII, 19 *et seq.*).

130. Vetus igitur et antiqua avaritia est, quæ cum ipsius divinæ legis cœpit oraculis, imo propter ipsam reprimendam lex delata est. Propter avaritiam Balach putavit Balaam præmiis posse tentari, ut malediceret populum patrum: et vicisset avaritia, nisi Dominus a maledicto eum abstinere jussisset (44) (*Num.* XXII, 16, 17). Propter avaritiam præcipitatus Achar, in exitium deduxerat totam plebem parentum. Itaque Jesus Nave, qui potuit solem statuere (45), ne procederet (*Josue* X, 12, 13), avaritiam hominum non potuit sistere, ne serperet. Ad vocem ejus sol stetit, avaritia non stetit. Sole itaque stante, confecit Jesus triumphum: avaritia autem procedente, pene amisit victoriam.

131. Quid fortissimum omnium Samson, nonne Dalilæ mulieris avaritia decepit? Itaque ille qui rugientem leonem manibus discerpsit suis, qui vinctus et alienigenis traditus, sine ullo adjutore solus dissolutis vinculis, mille ex his peremit viros: qui funes intextis nervis velut mollia sparti fila disrupit; is super genua mulieris inflexa cervice truncatus, invicti crinis ornatum, prærogativam suæ virtutis amisit. Influxit pecunia in gremium mulieris, et a viro discessit gratia (*Judic.* XVI, 5, 20).

132. Feralis igitur avaritia, illecebrosa pecunia, quæ habentes contaminat, non habentes non juvat (46). Esto tamen ut aliquando adjuvet pecunia, inferiorem tamen et ipsam desiderantem. Quid ad eum qui non desiderat, qui non requirit, qui auxilio ejus non indiget, studio non flectitur? Quid ad alios, si sit ille copiosior qui habet? Numquid idcirco honestior; quia habet quo honestas plerumque amittitur, quia habet quod custodiat magis quam quod possideat? Illud enim possidemus quo

enim expeditior et celerior remuneratio fore videtur, » etc.

(40) Cic. lib. II *Offic.*, p. 384, lin. 29: « At qui se locupletes honoratos, » etc.

(41) Ibid., lin. 33: « At vero ille tenuis, cum quidquid factum sit, se spectatum putet, » etc.

(42) Ibid. lin. 43: « Sed corrupti mores depravatique sunt admiratione divitiarum, » etc.

(43) Ita Era. cum sequent. edit. ac potioribus mss. Amerb. vero, *lineam*: et mss. non pauci, *regulam*, aliqui, *laminam auream*. Et infra ubi nos cum melioris ævi cod. *lex delata est*, alii partim cum ant. edit. *lex Dei data est*, partim cum Rom. *lex Dei lata est*.

(44) Omnes edit., *cum abstinere vetuisset*, contrario et inepto sensu, cui tamen etiam omnes mss. patrocinantur, excepto Fulliac. quem hoc loco cæteris ducimus præponendum.

(45) Erasm. et seq. edit., *solem sistere*.

(46) Cic. lib. II *Offic.*, p. 384, lin. 45: « Illum fortasse adjuvat, qui habet, » etc.

utimur : **102** quod autem ultra usum est, non utique habet possessionis fructum, sed custodiæ periculum.

CAPUT XXVII.

In pecuniæ contemptu inesse formam justitiæ: quam virtutem nec non alias nonnullas sectari debent tam clerici quam antistites: ubi potissimum de non ferenda præcipitanter excommunicatione.

133. Ad summam novimus quod pecuniæ contemptus justitiæ forma sit; et ideo avaritiam declinare debemus, et omni studio intendere, ne quid faciamus unquam adversus justitiam, sed in omnibus gestis et operibus custodiamus eam.

134. Si volumus commendare nos Deo, charitatem habeamus, unanimes simus, humilitatem sequamur, alterutrum existimantes superiorem sibi. Hæc est enim humilitas, si nihil sibi quis arroget, et inferiorem se esse existimet. Episcopus ut membris suis utatur clericis, et maxime ministris qui sunt vere filii : quem cuique viderit aptum muneri, ei deputet.

135. Cum dolore amputatur etiam quæ putruit pars corporis (47), et diu tractatur, si potest sanari medicamentis : si non potest, tunc a medico bono absciditur. Sic episcopi affectus boni est, ut optet sanare infirmos, serpentia auferre ulcera, adurere aliqua, non abscidere : postremo quod sanari non potest, cum dolore abscidere. Unde pulcherrimum illud præceptum magis eminet, ut cogitemus non quæ nostra sunt, sed quæ aliorum (*Philipp.* II, 4). Hoc enim modo nihil erit, quod vel irati nostro indulgeamus affectui, vel faventes nostræ plus justo tribuamus aliquid voluntati.

CAPUT XXVIII.

Misericordiam etiam cum invidia propria largius exercendam : ad quod refertur memorabilis vasorum sacrorum in captivorum redemptionem ab Ambrosio fractorum historia, et pulcherrima de

A *auri et argenti quæ Ecclesia possidet, legitimo usu præcipiuntur. Hinc postquam ex facto sancti Laurentii quinam veri sint Ecclesiæ thesauri ostensum est, regulæ in conflandis atque impendendis vasis initiatis servandæ proponuntur.*

136. Hoc maximum incentivum misericordiæ, ut compatiamur alienis calamitatibus (dist. 86, cap. *Pulchra*, § *Compatiamur*), necessitates aliorum, quantum possumus, juvemus: et plus interdum quam possumus. Melius est enim pro misericordia causas præstare, vel invidiam perpeti, quam prætendere inclementiam; ut nos aliquando in invidiam **103** incidimus, quod confregerimus vasa mystica, ut captivos redimeremus (48), quod Arianis displicere potuerat; nec tam factum displiceret, quam ut esset quod in nobis reprehenderetur. Quis autem
B est tam durus, immitis, ferreus, cui displiceat quod homo redimitur a morte, femina ab impuritatibus barbarorum, quæ graviores morte sunt : adolescentulæ, vel pueruli, vel infantes ab idolorum contagiis, quibus mortis metu inquinabantur ?

137. Quam causam nos etsi non sine ratione aliqua gessimus ; tamen ita in populo prosecuti sumus, ut confiteremur, multoque fuisse commodius astrueremus, ut animas Domino quam aurum servaremus. Qui enim sine auro misit apostolos (*Matth.* x, 9), Ecclesias sine auro congregavit. Aurum Ecclesia habet (12, quæst. 2, cap. *Aurum*); non ut servet, sed ut eroget, et subveniat in necessitatibus. Quid opus est custodire quod nihil adjuvat ? An ignoramus quantum auri atque argenti de tem-
C plo Domini Assyrii sustulerint (*IV Reg.* XXIV, 13) ? Nonne melius conflant sacerdotes propter alimoniam pauperum (49), si alia subsidia desint, quam ut sacrilegus contaminata asportet hostis ? Nonne dicturus est Dominus : Cur passus es tot inopes fame mori ? Et certe habebas aurum, ministrasses alimoniam. Cur tot captivi deducti in

(47) Eodem pietatis sensu hic affectum se ostendit Ambrosius noster, quo Ecclesia filiorum suorum mater amantissima moveri sese contestatur, dum generalibus in conciliis a suo corpore quempiam cogitur abscindere. Ephesina synodus act. 1, in sententia contra Nestorium lata loquitur in hunc modum : « Coacti per sacros canones, et epistolam sanctissimi Patris nostri et comministri Cœlestini Romanæ Ecclesiæ episcopi, lacrymis subinde perfusi ad lugubrem hanc contra eum sententiam necessario venimus. » Conc. quoque Chalcedonense act. etiam I, et Constant. 7, adversus Eutychen ita lamentantur : « Unde lacrymantes et gementes perfectam ejus perditionem, decrevimus, » etc. Vide similiter in conc. Chalced., act. 3, Patrum adversus Dioscorum subscriptiones, imprimis vero Maximi, Cyri, Constantini, Patricii atque Epiphanii.

(48) Discimus ex hoc toto capite jam inde a primis sæculis in Ecclesia fuisse vasa pretiosa, quorum alia ad usum sacramentorum initiata et consecrata essent, alia minime, sed tantum ad decus et ornamentum : utraque vero tam multa exstitisse, ut redimendæ innumerorum captivorum multitudini sufficerent. Hinc præterea intelligimus auream illam Ecclesiæ supellectilem Ambrosio nullo modo fuisse improbatam, cum non nisi certis ac definitis casibus, et deficientibus aliis subsidiis, eam jure distrahi posse concedat. Itaque sicubi nonnulli sancti Patres, ut Hieronymus epist. 2, *ad Nepotianum ;* Chrysostomus hom. 52 *in Matth.* et 60 *ad populum Antioch.;* Isidorus Pelusiota lib. II, epist. 88, et Bernardus, cap. 11 *Apologiæ*, videntur aureorum argenteorumve ornamentorum in ecclesiis usum condemnare ; ita mens eorum interpretanda est, ut non usum legitimum, sed abusum proscriptum velint, videlicet aut luxum et fastum plane profanum,
D aut præposteram eorum religionem qui multos pauperes perire, quam aureum aliquod vasculum e sacrario decedere levius ferrent. Hoc autem animo fuisse agnoscimus Arianos illos, qui sancto nostro invidiam, hujus nunquam satis laudati facinoris occasione, conflare moliebantur. Huc refer quæ supra habentur pag. 86, num. 70, ubi quo tempore ea acciderint subnotavimus, sicut et in Admonit. nostra ad hos *de Offic. minist.* libros.

(49) Erasm. et edit. seq. cum mss. nonnullis, *conflat sacerdos propter alimoniam* (edit. Rom., *pro alimonia*) *pauperum. . . . . quam sacrilegus contaminia asportet :* quidam mss., *contaminat, asportat hostis.* Rom. edit., *quam ut sacrilegus contaminet et asportet,* etc. Amerb. cum aliis longe plurimis, ut in textu, nisi quod aliqui mss. pro *sacrilegus*, legunt *sacrilegiis.*

commercio sunt (50), nec redempti, ab hoste occisi sunt? Melius fuerat ut vasa viventium servares, quam metallorum. A

138. His non posset responsum referri. Quid enim diceres : Timui ne templo Dei ornatus deesset? Responderet : Aurum sacramenta non quærunt : neque aura placent, quæ auro non emuntur. Ornatus sacramentorum redemptio captivorum est. Vere illa sunt vasa pretiosa, quæ redimunt animas a morte. Ille verus thesaurus est Domini, qui operatur quod sanguis ejus operatus est. Tunc vas Dominici sanguinis agnoscitur, cum in utroque viderit (51) redemptionem ; ut calix ab hoste redimat, quos sanguis a peccato redimit. Quam pulchrum, ut cum agmina captivorum (52) ab Ecclesia redimuntur, dicatur : Hos Christus redemit ! Ecce aurum quod probari potest, ecce aurum utile, ecce aurum Christi quod a morte liberat, ecce aurum quo redimitur pudicitia, servatur castitas.

139. Hos ergo malui vobis liberos tradere, quam aurum reservare. Hic numerus captivorum, hic ordo præstantior est quam species poculorum (53). Huic muneri proficere debuit aurum Redemptoris, ut redimeret pericilitantes. Agnosco infusum auro sanguinem Christi non solum irrutilasse. verum etiam divinæ operationis impressisse virtutem redemptionis munere.

140. Tale aurum sanctus martyr Laurentius **104** Domino reservavit, a quo cum quærerentur thesauri Ecclesiæ, promisit se demonstraturum. Sequenti die pauperes duxit. Interrogatus ubi essent thesauri quos promiserat, ostendit pauperes dicens : Hi sunt thesauri Ecclesiæ. Et vere thesauri, in quibus Christus est, in quibus fides est. Denique Apostolus ait : *Habemus thesaurum in vasis fictilibus* (*II Cor.* IV, 7). Quos meliores thesauros habet Christus, quam eos in quibus se esse dixit? Sic enim scriptum est : *Esurivi, et dedistis mihi manducare : sitivi, et dedistis mihi bibere : hospes eram, et collegistis me* (*Matth.* XXV, 35). Et infra : *Quod enim uni horum fecistis, mihi fecistis* (*Ibid.* 40). Quos meliores Jesus habet thesauros, quam eos in quibus amat videri ?

141. Hos thesauros demonstravit Laurentius (54), et vicit, quod eos nec persecutor potuit auferre. Itaque Joachim, qui aurum in obsidione servabat, nec dispensabat alimoniæ comparandæ ; et aurum vidit eripi, et se in captivitatem deduci (*IV Reg.* XXIV, 12, 13). Laurentius, qui aurum Ecclesiæ maluit erogare pauperibus quam persecutori reservare, pro singulari suæ interpretationis vivacitate sacram martyrii accepit coronam. Numquid dictum est sancto Laurentio : Non debuisti erogare thesauros Ecclesiæ, vasa sacramentorum vendere ?

142. Opus est ut quis fide sincera et perspicaci providentia munus hoc impleat. Sane si in sua aliquis derivat emolumenta, crimen est : sin vero pauperibus erogat, captivum redimit, misericordia est. Nemo enim (12, q. 2, cap. *Aurum* § *Nemo potest*) potest dicere : Cur pauper vivit? Nemo potest queri, quia captivi redempti sunt : nemo potest accusare, quia templum Dei est ædificatum ; nemo potest indignari, quia humandis fidelium reliquiis spatia laxata sunt : nemo potest dolere, quia in sepulturis B Christianorum requies defunctorum est. In his tribus generibus vasa Ecclesiæ etiam initiata confringere, conflare, vendere licet.

143. Opus est ut de Ecclesia mystici poculi forma non exeat, ne ad usus nefarios sacri calicis ministerium transferatur. Ideo intra Ecclesiam primum quæ sita sunt vasa quæ initiata non essent : deinde comminuta, postremo conflata, per minutias erogationis (55) dispensata egentibus, captivorum quoque pretiis profecerunt. Quod si desunt nova, et quæ nequaquam initiata videantur, in hujusmodi usus, quos supra diximus, arbitror omnia pie posse converti.

105 CAPUT XXIX.

C *Deposita viduarum, imo omnium fidelium, in Ecclesia cum sui etiam periculo defendi oportere : quæ res Oniæ sacerdotis, Ambrosii ac Ticinensis episcopi exemplis lucem capit.*

144. Illud sane diligenter intuendum est, ut deposita viduarum intemerata maneant, sine ulla serventur offensione, non solum viduarum, sed etiam omnium ; fides enim exhibenda omnibus est sed major est viduarum causa et pupillorum.

145. Denique hoc solo viduarum nomine, sicut in libris Machabæorum legimus, commendatum templo omne servatum est. Nam cum indicium factum esset pecuniarum, quas in templo Hierosolymis maximas reperiri posse Simon nefarius Antiocho regi prodidit, missus in rem Heliodorus (56), ad templum venit et summo sacerdoti aperuit indicii invidiam, et adventus sui causam (*II Mach.*, III, 4-9).

D 146. Tunc sacerdos deposita esse dixit viduarum victualia et pupillorum : quædam autem Hircani Tobiæ viri sancti (57), eaque demonstravit. Argenti

(50) Edit. ac pauci mss., *in commercium, nec redempti ? Cur tot ab hoste*, etc.

(51) Era. et seq. edit. cum mss. nonnullis, *agnosco, cum in utroque videro*, etc.

(52) Codex Thuan. et alii magno numero, *agmina peccatorum.*

(53) Quidam mss., *species vasculorum.*

(54) Nonnulli mss., *Laurentius, et vidit quos eos*, etc.

(55) Edit. ac multi mss., *per minutas erogationes :* Thuan. vero et alii aliquot bonæ notæ, *per minutias erogationis.*

(56) Edit. omnes ac plerique mss. *missus in Hierusalem* : verum potiores antiquioresque constanter legunt, *missus in rem*, supple *præsentem*, id est, in ipsum locum.

(57) *Quædam autem.... auri vero ducenta*, desunt isthæc omnia in Thuan. aliisque pluribus ac melioris ævi cod. Et proinde nobis majorem in modum suspecta sunt. Attamen cum in nonnullis, atque omnibus edit. habeantur, eis spongiam inducendam non putavimus. Quatuor mss., *quædam autem orphani Tobiæ.*

talenta quadraginta erant, auri vero ducenta. Quæ cum Heliodorus ereptum ire vellet, et regis vindicare commodis, sacerdotes ante altare jactaverunt se, induti sacertotales stolas : et Deum vivum qui de depositis legem dederat, flentes invocabant, ut custodem se præceptorum præstaret suorum. Vultus vero et color summi sacerdotis immutatus declarabat dolorem animi, et mentis intentæ sollicitudinem. Flebant omnes, quod in contemptum locus venturus foret, si nec in Dei templo tuta fidei servaretur custodia : accinctæque mulieres pectus, et clausæ virgines pulsabant januam : ad muros alii currebant, per fenestras alii prospectabant, omnes ad cœlum tendebant manus, orantes ut suis Dominus adesset legibus.

147. Heliodorus autem nec his territus, quod intenderat, urgebat, et satellitibus suis ærarium sepserat; cum subito apparuit illi terribilis eques armis præfulgens aureis : equs autem ejus erat insigni ornatus opertorio. Alii quoque duo juvenes apparuerunt in virtute inclyta, decore grato, cum splendore gloriæ, speciosi amictu, qui circumsteterunt eum, et utraque ex parte flagellabant sacrilegum, sine **106** ulla intermissione continuato verbere. Quid multa ? Circumfusus caligine in terram concidit, et evidenti divinæ operationis indico exanimatus jacebat, nec ulla spes in eo residebat salutis. Oborta est lætitia metuentibus, metus superbis : dejectique ex amicis (58) Heliodori quidam rogabant Oniam, vitam poscentes ei, quoniam supremum gerebat spiritum.

148. Rogante itaque sacerdote summo, idem juvenes iterum Heliodoro apparuerunt, iisdem amicti vestibus, et dixerunt ad eum : Oniæ summo sacerdoti gratias age, propter quem tibi vita est reddita. Tu autem expertus Dei flagella, vade, et nuntia tuis omnibus, quantam cognoveris templi religionem, et A Dei potestatem. His dictis, non comparuerunt. Heliodorus itaque, recepto spiritu, hostiam Domino obtulit, Oniæ sacerdoti gratias egit, et cum exercitu ad regem revertitur dicens : Si quem habes hostem, aut aliquem insidiatorem rerum tuarum, illuc illum dirige, et flagellatum recipies eum.

149. Servanda est igitur, filii, depositis fides, adhibenda diligentia. Egregie hinc vestrum enitescit ministerium, si suscepta impressio potentis, quam vel vidua vel orphani tolerare non queant, Ecclesiæ subsidio cohibeatur : si ostendatis plus apud vos mandatum Domini, quam divitis valere gratiam.

150 Meministis ipsi quoties adversus regales impetus pro viduarum, imo omnium depositis certamen subierimus. Commune hoc vobiscum mihi. B Recens exemplum Ecclesiæ Ticinensis proferam, quæ viduæ depositum, quod susceperat, amittere periclitabatur. Interpellante enim eo qui sibi illud imperiali rescripto vindicare cupiebat, clerici non tenebant auctoritatem (59) : honorati quoque et intercessores dati non posse præceptis imperatoris obviari ferebant. Legebatur rescripti forma directior, magistri officiorum statuta, agens in rebus imminebat. Quid plura ? Traditum erat (60).

151. Tamen communicato mecum consilio, obsedit sanctus episcopus ea conclavia, ad quæ translatum illuc depositum viduæ cognoverat. Quod ubi non potuit auferri, receptum sub chirographo est. Postea iterum flagitabatur ex chirographo ; præceptum imperator iteraverat, ut ipse per semetip- C sum nos conveniret. Negatum est ; et exposita divinæ legis auctoritate, et serie lectionis, et Heliodori periculo, vix tandem **107** rationem imperator accepit. Post etiam tentata fuerat obreptio, sed prævenit sanctus episcopus, ut redderet viduæ quod acceperat. Fides interim salva est : impressio non est formidini (61); quia jam res, non fides periclitatur.

(58) Quædam edit., *delectique ex amicis*. Consequenter autem omnes edit. ac pauci mss., *ut vitam posceret ei*. Denique, Rom edit sola, *agebat spiritum*.

(59) Mss. plures et anti. : *Clerici contendebant auctoritatem;* quatuor, *contemnebant auctoritatem*; unus, *obtendebant*; alius *non tenebant, contendebant auctoritatem*. Attamen videtur potior aliorum et edit. lectio ; nisi quis id velit per *contendebant*, significari, clericos intendisse ac verbis amplificasse Cæsaream auctoritatem, propterea quod ei cederent ; quod non male cohæret cum sequentibus. Infra vero ubi edit. Amerb. et Era. cum mss. aliquot, *Legebatur rescripti forma directior ; magister officiorum statuta agens in rebus imminebat.*, Gill. autem ac Rom. cum mss. etiam nonnullis, *Legebatur rescripti forma, directio magistri officiorum*, etc. Quidam mss..., *rescripti forma directi, magister ;* quidam etiam, *rescripti forma, direptio magistri* ; reliqui tandem in quibus Thuan. et alii probatioris notæ, ut nos in textu. Porro quid esset rescriptum, quibusve nominibus diceretur priore tomo jam diximus; de quo etiam videas licet jurisconsulti Bulengeri lib. III de Imperat. Rom. cap. 12. Sunt autem alia quædam vocabula, quæ ne moræ sint legenti, explicabimus. *Interpellare* hoc loco idem est ac compellare, convenire et juridice postulare. *Honorati* non alii intelliguntur quam qui publicis muneribus ante defuncti, emerito honore pollebant. Sic non solum hic et lib. III, cap. 7, sed etiam apud scriptores Ambrosio æquales supparesve, nec non in Cod. Theod. tit. *de Officio jud.* ea vox accipienda est. Vide Cassiod. *Variorum* lib. II, epist. 3. 4, 8, 29, 40. Adi similiter eumdem Bulenger. *de Imperio Rom.* lib. II, *cap.* 16. *Intercessores*, teste Gothofrido in lib. I *de Pignoribus*, erant ii qui a rectori- D bus provinciarum exsecutores dabantur. *Magister officiorum* palatinis præerat officiis. *Agentes* autem *in rebus* dicti sunt, quod sub magistro officiorum agerent, ut docet Gothofridus, tit. *de Agentibus in rebns* : Bulengerus vero de hoc utroque officio tractat lib. III *de imperio Rom.*, cap. 14, et lib. VI, cap. 42. Postremo dicitur *rescripti forma directior*, id est plana et aperta, nec ullis ambagibus involuta. De illo autem viduæ deposito apud Ecclesiam Ticinensem egimus in Admonit. in hosce *de Offic.* libros.

(60) Mss. Divion., *creditum erat*. Mss. Feron. et Laud., *tradendum erat*. Sed nihil mutandum in lectione aliorum atque edit. sæpe enim per præteritum efferimus, quod statim futurum significamus ; ut cum dicimus, hoc factum puta, vel urbs capta erat, nisi auxilio venisset, etc.

(61) Vet. edit. *oppressio non est formidini*. Rursus vero ubi eædem cum Rom. et pluribus mss., *quia jam res, non fides periclitatur* ; cod. Thuan. et alii

CAPUT XXX.

Libri conclusio per exhortationem ad fugiendos invidos, atque ad prudentiam, fidem, aliasque virtutes prosequendas.

152. Filii, fugite improbos, cavete invidos. Inter improbum et invidum hoc interest : improbus suo delectatur bono, invidus torquetur alieno : ille diligit mala, hic bona odit; ut prope tolerabilior sit, qui sibi vult bene, quam qui male omnibus.

153. Filii, ante factum cogitate : et cum diutius cogitaveritis, tunc facite quod probatis. Laudabilis (62) mortis cum occasio datur, rapienda est illico. Dilata gloria fugit, nec facile comprehenditur.

107 154. Fidem diligite, quoniam per fidem et devotionem Josias magnum sibi ab adversariis (63) amorem acquisivit : quoniam celebravit Pascha Domini, cum esset annorum decem et octo, quemadmodum nemo ante eum (*IV. Reg.* XXIII, 21, 25).

A Zelo itaque ut vicit superiores, ita et vos, filii, zelum Dei sumite. Exquirat vos Dei zelus et devoret; ut unusquisque vestrum dicat : *Exquisivit me zelus domus tuæ* (*Psal.* LXVIII, 10). Apostolus Christi zelotes dictus est (*Luc.* VI, 15). Quid de Apostolo dico? Ipse Dominus ait *Zelus domus tuæ comedit me* (*Joan.* II, 17). Sit ergo Dei zelus, non iste humanus quem invidia generat (64).

155. Sit inter vos pax, quæ superat omnem sensum. Amate vos invicem. Nihil charitate dulcius, nihil pace gratius. Et vos ipsi scitis quod præ cæteris vos semper dilexi et diligo : quasi unius patres filii coaluistis in affectum germanitatis.

156. Quæ bona sunt tenete, et Deus pacis et di- B lectionis erit vobiscum in Domino Jesu : cui est honor, gloria, magnificentia, potestas, cum Spiritu sancto in sæcula sæculorum. Amen.

aliquot, *quia res non est, fides periclitabatur.* Sed forte *non est*, librarii lapsu scriptum est pro *non et*, sive *non etiam*, nisi hic quoque fuerit transpositio pro *et non.*

(62) Omnes edit cum mss. nonnullis. *Laudabilis mors, cum occasio*, etc. Cod. Thuan. et alii probatiores, *Laudabilis mortis*, etc. Magis apposite; non enim omnis mors laudabilis, nec proinde quælibet mortis occasio rapienda.

(63) Ita mss. plures ac potiores : non pauci tamen atque omnes edit., *ab universis.* Veri tamen similius est hoc loco alludere Ambrosium ad id quod lib. II Paralip. cap. XXXV memoratur cum eo, regem Ægypti non nisi invitum, et postquam amanter eum dissuadere conatus esset, manus conseruisse.

(64) Cod. Carn., *qui invidiam generat.*

LIBER TERTIUS.

CAPUT PRIMUM.

A Davide ac Salomone nobis præceptum, qua ratione cum corde nostro conversandum sit, proindeque Scipionem dicti, quod ei tribuitur, primum auctorem non reputandum. Quam pulchra in otio suo perpetraverint sancti prophetæ : horum atque aliorum otia conferuntur, ostenditurque nunquam solum aut in augusto justum esse.

1. David propheta docuit nos tanquam in ampla domo deambulare in corde nostro, et conversari cum eo tanquam cum bono contubernali; ut ipse sibi diceret, et loqueretur secum, ut est illud : *Dixi, custodiam vias meas* (*Psal.* XXXVIII, 2). Salomon quoque filius ejus ait : *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus* (*Prov.* V, 15); hoc est, tuo consilio utere. *Aquam enim alta, consilium in corde viri* (*Prov.* XX, 5). *Nemo*, inquit, *alienus particeps sit tibi. Fons aquæ tuæ sit tibi proprius : et jucundare cum uxore, quæ est tibi a juventute. Cervus amicitiæ et pullus gratiarum confabulentur tecum* (*Prov.* V, 17. 18).

2. Non ergo primus Scipio (65) scivit solus non C esse, cum solus esset; nec minus otiosus, cum otiosus esset (66) : scivit ante ipsum Moyses, qui cum taceret, clamabat (*Exod.* XIV, 15) : cum otiosus staret, præliabatur : nec solum præliabatur, sed etiam de hostibus, quos non contigerat, triumphabat. Adeo otiosus, ut manus ejus alii sustinerent (*Exod.* XVII, 11): nec minus **108** quam cæteri negotiosus, qui otiosis manibus expugnabat hostem, quem non poterant vincere qui dimicabant. Ergo Moyses et in silentio loquebatur, et in otio operabatur. Cujus autem majora negotia, quam hujus otia, qui quadringenta diebus positus in monte (*Exod.* XXIV, 18), totam legem complexus est, et in illa solitudine qui cum eo loqueretur, non defuit? Unde et D David ait : *Audiam quid loquatur in me Dominus Deus* (*Psal.* LXXXIV, 9). Et quanto plus est si cum aliquo Deus loquatur, quam ipse secum!

3. Transibant apostoli, et umbra eorum curabat infirmos (*Act.* V, 15). Tangebantur vestimenta eorum et sanitas deferebatur.

4. Sermonem locutus est Elias, et pluvia stetit

(65) Cic. lib. III *Offic.* statim initio : « Publium Scipionem, Marce fili, eum qui primus, » etc. De hac autem sententia multo fusius disputat Ambrosius, epist. 3, ad Sabinum.

(66) Vet. edit., *nec minus negotiosus, cum otiosus esset*, Rom. cum mss. prope omnibus, *nec minus otiosus, cum*, etc. Sententiam autem hanc cum non satis assequerentur, qui ultimis Paris. edit. præfuerunt, particulam *quam*, ante voces, *cum otiosus esset*, quasi sensui necessariam addidere. Sed ea hoc loci non est opus, cum procul dubio ellipsis quædam sit ita supplenda : « Nec primus scivit minus otiosus esse, cum otiosus esset. » Duo tamen codices legunt, « nec minus pugnaret quam cæteri, nec otiosus esset », etc. Non satis apte.

nec cecidit super terram tribus annis et sex mensibus (*III Reg.* XVII, 1). Iterum locutus est, et hydria farinæ non defecit, et vas olei toto famis diurnæ tempore non est exinanitum (*Ibid.* 16).

5. Et quoniam plerosque delectant bellica; quid est præstantius, exercitus magni lacertis (67), an solis meritis confecisse prælium? Sedebat Elisæus in uno loco, et rex Syriæ magnam belli molem inferebat populo patrum, diversique consiliorum acervabat fraudibus, et circumvenire insidiis moliebatur; sed omnes ejus apparatus propheta deprehendebat, et vigore mentis per gratiam Dei ubique præsens, cogitationes hostium suis annuntiabat, et monebat quibus **109** caverent locis. Quod ubi regi Syriæ manifestatum est, misso exercitu, clausit prophetam. Oravit Elisæus, et omnes illos cæcitate percuti fecit, et captivos intrare in Samariam, qui venerant obsidere eum (*IV Reg.* VI, 18).

6. Conferamus (68) hoc otium cum aliorum otio. Alii enim requiescendi causa abducere animum a negotiis solent, et a conventu cætuque hominum subtrahere sese; et aut ruris petere secretum, captare agrorum solitudines, aut intra urbem vacare animo, indulgere quieti et tranquillitati: Elisæus autem aut in solitudine Jordanem transitu suo dividit ut pars defluat posterior, superior autem in fontem recurrat: aut in Carmelo resoluta difficultate generandi (69), inopina sterilem, conceptione fecundat: aut resuscitat mortuos: aut ciborum temperat amaritudines, et facit farinæ admistione dulcescere: aut decem panibus distributis, reliquias colligit, plebe saturata: aut ferrum securis excussum, et in fluvii Jordanis mersum profundum, misso in aquas ligno, facit supernatare: aut emundatione leprosum, aut siccitatem imbribus, aut famem mutat fecunditate (*IV Reg.* IV, V, VI).

7. Quando ergo justus solus est, qui cum Deo semper est? Quando solitarius est, qui nunquam separatur a Christo? *Quis nos*, inquit, *separabit a dilectione Christi? Confido quia neque mors, neque vita, neque angelus* (*Rom.* VIII, 35, 38). Quando autem feriatur a negotio, qui nunquam feriatur a merito, quo consummatur negotium? Quibus autem locis circumscribitur, cui totus mundus divitiarum possessio est? Qua æstimatione definitur, qui nunquam opinione comprehenditur? Etenim quasi ignoratur et cognoscitur: quasi moritur, et ecce vivit:

A quasi tristis, et semper lætior: ut egenus, et largus: ut qui nihil habeat, et possideat omnia (*II Cor*, VI, 8). Nihil enim spectat vir justus, nisi quod constans et honestum est. Et ideo etiamsi alii videatur pauper, sibi dives est: qui non eorum quæ caduca, sed eorum quæ æterna sunt, æstimatione censetur.

CAPUT II.

Quod philosophi de honesti atque utilis comparatione disputant, hoc apud Christianos locum non habere, quibus nihil utile nisi quod justum. Quæ officia perfecta, quæve media? Easdem voces diversis diversæ convenire: postremo virum justum nunquam alieno incommodo commodum suum quærere, sed contra semper aliorum studere utilitati.

8. Et quoniam de duobus superioribus locis di-
B ximus, in quibus honestum (70) illud et utile tractavimus, sequitur utrum honestatem et utilitatem inter se comparare debeamus, et quærere quid sit sequendum. Sicut enim supra **110** tractavimus, utrum honestum illud an turpe esset; et secundo loco, utrum utile an inutile: similiter hoc loco, utrum honestum sit an utile nonnulli requirendum putant (71).

9. Nos autem movemur, ne hæc inter se velut compugnantia inducere videamur, quæ jam supra unum esse ostendimus: nec honestum esse posse (72), nisi quod utile: nec utile, nisi quod honestum; quia non sequimur sapientiam carnis, apud quam utilitas pecuniariæ istius commoditatis pluris habetur, sed sapientiam quæ ex Deo est, apud
C quam ea quæ in hoc sæculo magna æstimantur, pro detrimento habentur.

10. Hoc etenim κατόρθωμα, quod perfectum et absolutum officium est (73), a vero virtutis fonte proficiscitur. Cui secundum est commune officium, quod ipso sermone significatur non esse arduæ virtutis ac singularis, quod potest plurimis esse commune. Nam pecuniæ compendia captare familiare multis, elegantiori convivio et suavioribus delectari epulis usitatum est; jejunare autem et continentem esse paucorum est: et alieni cupidum non esse, rarum; contra autem detrahere velle alteri, et non esse contentum suo: nam in hoc cum plerisque consortium est. Alia igitur prima, alia media officia (74). Prima cum paucis, media
D cum pluribus.

11. Denique in iisdem verbis frequenter discretio

(67) Amerb., Gil. ac mss. non pauci, *magni lacertis;* melius tamen. *magni lacertis*, ut in cæteris. Et continuo post Era. et seq. edit. cum paucissimis mss. *suis meritis;* Amerb. vero cum aliis longe plurimis ac probatissimis, *solis meritis.*

(68) Cic. lib. III *Offic.* pag. 387, lin. 47: « Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo, » etc.

(69) Mss. aliquot, *Difficultate et generandi inopia, sterilem conceptionem*; quidam, *conceptione fecundat.*

(70) Cic. lib. III, pag. 388, lin. 30: « Panætius igitur... tribus generibus propositis », etc.

(71) Mss. nonnulli, et ultimæ edit. Paris., *honestum sit an inutile* concinnius reliqui... *an utile.* Rursus vero ubi omnes edit., *Nos autem monemus;* mss. fere ad unum præferunt, *Nos autem movemur*, haud incommode; idem siquidem est, ac si scriptum sit, *Nos autem veremur*, etc.

(72) Cic. lib. III *Offic.*, pag. 389, lin. 3: « Nam sive honestum solum bonum est, ut, Stoicis placet, » etc.

(73) Ibid. lin. 15: « Etenim quod summum bonum a stoicis dicitur convenienter, » etc.

(74) Ibid., lin. 23: « Hæc igitur omnia officia... media Stoici appellant, ea communia, » etc.

est. Aliter enim bonum Deum dicimus, aliter hominem; aliter justum Deum appellamus (75), aliter hominem. Similiter et sapientem Deum aliter dicimus, aliter hominem. Quod et in Evangelio docemus : *Estote ergo et vos perfecti, sicut et Pater vester qui in cœlis est, perfectus est* (*Matth.* v, 48). Ipsum Paulum lego perfectum et non perfectum. Nam cum dixisset : *Non quod jam acceperim, aut jam perfectus sim : sequor autem si comprehendam* (*Philipp.* III, 12), statim subjecit : *Quicunque ergo perfecti sumus* (*Ibid.* 15). Duplex enim forma perfectionis : alia medios, alia plenos numeros habens; alia hic, alia ibi; alia secundum hominis possibilitatem, alia secundum perfectionem futuri. Deus autem justus per omnia, sapiens super omnia, perfectus in omnibus.

12. Inter ipsos quoque homines distantia est. Aliter Daniel sapiens, de quo dictum est : *Quis Daniele sapientior* (*Ezech.* XXVIII, 3)? Aliter alii sapientes, aliter Salomon, qui repletus est sapientia super omnem sapientiam antiquorum, et super omnes sapientes Ægypti (*III Reg.* IV, 29). Aliud est enim communiter sapere, aliud sapere perfecte. Qui communiter sapit, pro temporalibus sapit, pro se sapit (76) : ut alteri aliquid detrahat, et sibi adjungat. Qui perfecte sapit, nescit sua spectare commoda : sed ad illud quod æternum est, quod decorum atque honestum, toto affectu intendit, quærens non quod sibi utile est, sed quod omnibus.

13. Itaque hæc sit formula (77), ut inter duo illa, honestum atque utile, errare nequeamus, eo quod **111** justus nihil alteri detrahendum putet, nec alterius incommodo suum commodum augeri velit. Hanc formam tibi præscribit Apostolus dicens : *Omnia licent, sed non omnia expediunt : omnia licent, sed non omnia ædificant. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius* (*I Cor.* x, 22-24); hoc est, nemo commodum suum quærat, sed alterius. Unde et alibi dicit : *Alter alterum existimantes superiorem sibi, non quæ sua sunt singuli cogitantes, sed quæ aliorum* (*Philipp.* II, 3, 4).

14. Nemo etiam suam gratiam quærat, nemo suam laudem, sed alterius. Quod evidenter etiam in Proverbiis declaratum possumus advertere, dicente sancto per Salomonem Spiritu : *Fili, si sapiens fueris, tibi sapiens eris et proximis; si autem malus evaseris, solus hauries mala* (*Prov.* IX, 12). Sapiens enim aliis consulit, sicut justus; quando quidem consors sui est, utriusque forma virtutis.

CAPUT III.

Præmissum de non quærendo proprio emolumento præceptum urgetur, primum a Christi exemplo, tum ab interpretatione nominis, denique ab ipsa membrorum forma et usibus. Unde ostendit quam flagitiosum sit alienæ utilitati detrahere : cum hoc scelere naturalis lex æque ac divina violetur, atque insuper illud amittatur quo præstamus cæteris animantibus, ad postremum leges civiles cum summa infamia conculcentur.

15. Si quis igitur vult placere omnibus, per omnia quærat non quod sibi utile est, sed quod multis, sicut quærebat et Paulus. Hoc est enim conformari Christo, alienum non quærere, nihil alteri detrahere, ut acquirat sibi. Christus enim Dominus cum esset in Dei forma, exinanivit se, ut formam susciperet hominis (*Philipp.* II, 6, 7), quam operum suorum locupletaret virtutibus. Tu ergo spolias, quem Christus induit? Tu exuis, quem vestivit Christus? Hoc enim agis, quando alterius detrimento tua commoda augere expetis.

16. Considera, o homo, unde nomen sumpseris, ab humo utique, quæ nihil cuiquam eripit, sed omnia largitur omnibus, et diversos in usum omnium animantium fructus ministrat. Inde appellata humanitas specialis et domestica virtus hominis, quæ consortem adjuvet.

17. Ipsa te doceat forma tui corporis (78), membrorumque usus. Numquid membrum tuum alterius membri officia sibi vindicat, aut oculus officium oris, aut os oculi officium sibi vindicat, aut manus pedum ministerium, aut pes manuum? Quid etiam ipsæ manus dextera ac sinistra dispartita habent officia pleraque, ut si usum commutes utriusque, adversum naturam sit, priusque totum hominem exuas, quam membrorum tuorum ministeria convertas : si aut de sinistra cibum suggeras, aut de dextera fungaris ministerio sinistræ, ut reliquias ciborum abluas nisi forte poscat necessitas.

18. Finge hanc et da oculo virtutem, ut possit detrahere sensum capiti, auditum auribus, **112** menti cogitationes, odoratum naribus, ori saporem, et sibi conferat : nonne omnem statum dissolvet naturæ? Unde pulchre Apostolus ait : *Si totum corpus oculus, ubi auditus? Si totum auditus, ubi odoratus* (*I Cor.* XII, 17)? Omnes ergo unum corpus sumus et diversa membra, sed omnia corpori necessaria : non enim potest membrum de membro dicere (79). Non es mihi necessarium. Quin etiam ipsa quæ videntur infirmiora membra esse, multo magis necessaria sunt, et majorem plerumque tuendi se requirunt sollicitudinem. Et si quid dolet membrum unum, compatiuntur ei membra omnia.

19. Unde quam grave est ut detrahamus aliquid ei, cui nos compati oportet : et cui debemus con-

(75) Ibid., lin. 36 : « Nec vero cum duo Decii, aut duo Scipiones fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, » etc.

(76) Ibid., lin. 48 : « Qui autem omnia metiuntur emolumentis et commodis, neque ea volunt, » etc.

(77) Cic. lib. III *Offic.*, p. 398, lin. 11 : « Itaque ut sine errore dijudicare possimus... formula quæ dam constituenda est, » etc. Et infra, lin. 21 : « Detrahere igitur aliquid alteri, et hominem, » etc.

(78) Cic. lib. III *Offic.* p. 390. lin. 27 : « Ut enim si unumquodque membrum sensum hunc haberet, » etc.

(79) Edit. ac pauci mss., *membrum membro dicere* : *Non est mihi*, etc.

sortium ministerii, ei fraudi et noxæ simus! Hæc utique lex naturæ est, quæ nos ad omnem astringit humanitatem, ut alter alteri tanquam unius partes corporis invicem deferamus. Nec detrahendum quidquam putemus, cum contra naturæ legem sit non juvare. Sic enim nascimur ut consentiant membra membris et alterum alteri adhæreat, et obsequantur sibi mutuo ministerio. Quod si unum desit officio suo, impediantur cætera: ut si eruat oculum manus, nonne sibi operis sui usum negavit? Si pedem vulneret, quantorum sibi actuum profectum inviderit? Et quanto gravius est totum hominem quam unum membrum detrahi? Jam si in uno membro totum corpus violatur, utique in uno homine communio totius humanitatis solvitur; violatur natura generis humani (80), et sanctæ Ecclesiæ congregatio, quæ in unum connexum corpus atque compactum unitate fidei et charitatis assurgit: Christus quoque Dominus, qui pro universis mortuus est, mercedem sanguinis sui evacuatam dolebit.

20. Quid! quod etiam ipsa lex Domini hanc formam tenendam edocet (81), ut nihil alteri detrahas, tui commodi servandi gratia, cum dicit: *Non transferas terminos, quos statuerunt patres tui* (*Prov.* XXII, 28); cum vitulum errantem fratris tui reducendum præcipit (*Exod.* XXIII, 4), cum furem mori jubet (*Exod.* XXII, 2), cum vetat mercenarium debita mercede fraudari, cum pecuniam sine usuris reddentam censuit (*Levit.* XIX, 13). Subvenire enim non habenti humanitatis est: duritiæ autem plus extorquere quam dederis (*Deut.* XXIII, 19). Etenim si ideo auxilio tuo erit opus (82), quia non habuit unde de suo redderet, nonne impium est ut sub humanitatis simulatione amplius ab eo poseas, qui non habebat unde minus solveret? Absolvis igitur alteri debitorem, ut condemnes tibi: et hanc humanitatem vocas, ubi est iniquitatis auctio (83)?

21. Hoc præstamus cæteris animantibus, quod alia genera animantium conferre aliquid nesciunt: feræ autem eripiunt, homines tribuunt. Unde et Psalmista ait: *Justus miseretur, et tribuit* (*Psal* XXXVI, 21). Sunt tamen quibus et feræ conferant. Si quidem collatione sobolem suam nutriunt, et aves cibo suo pullos satiant suos: homini autem soli tributum est, ut omnes tanquam suos pascat. Debet istud ipso naturæ jure. Quod si non licet non dare, quomodo detrahere licet? Nec ipsæ leges **113** nos docent (84)? ea quæ detracta sunt alicui, cum injuria personæ, aut rei ipsius cumulo, restitui jubent; quo furem a detrahendo, aut pœnis deterreant, aut multa revocent.

22. Pone tamen quod aliquis possit aut pænam non timere, aut multæ illudere: numquid dignum est ut aliqui alteri detrahant (85)? Servile hoc vitium, et familiare ultimæ conditioni; adeo contra naturam, ut inopia magis hoc extorquere videatur, quam natura suadere. Servorum tamen occulta furta, divitum rapinæ publicæ.

23. Quid autem tam contra naturam (86) quam violare alterum tui commodi causa; cum pro omnibus excubandum, subeundas molestias, suscipiendum laborem naturalis affectus persuadeat: et gloriosum unicuique ducatur, si periculis propriis quærat universorum tranquillitatem: multo sibi unusquisque arbitretur gratius excidia patriæ repulisse, quam propria pericula; præstantiusque esse existimet quod operam suam patriæ impenderit, quam si in otio positus tranquillam vitam voluptatum copiis functus egisset.

CAPUT IV.

Ubi strictus ostensum est eum qui commodi sui causa noceat alteri, graves conscientiæ suæ pœnas luiturum, colligitur uni utile nihil esse, quod itidem non sit omnibus: atque adeo propositæ a philosophis de naufragis duobus quæstioni locum non esse apud Christianos, quibus ubique charitas atque humilitas exercendæ sunt.

24. Hinc ergo colligitur quod homo (87), qui secundum naturæ formatus est directionem, ut obediat ei, nocere non possit alteri: quod si cui noceat, naturam violet; neque tantum esse commodi quod adipisci sese putet, quantum incommodi, quod ex eo sibi accidat. Quæ enim pœna gravior, quam interioris vulnus conscientiæ? Quod severius judicium; quam domesticum, quo unusquisque sibi est reus, seque ipse arguit quod injuriam fratri indigne fecerit? Quod non mediocriter Scriptura commendat (88) dicens: *Ex ore stultorum baculum contumeliæ* (*Prov.* XIV, 3). Stultitia igitur condemnatur, quia contumeliam facit. Nonne hoc magis fugiendum (89), quam mors, quam dispendium, quam inopia, quam exsilium, quam debilitatis dolor (90)?

(80) Cic. lib. III *Offic.* pag. 390, lin. 32: « Illud quidem natura non patitur, » etc.

(81) Ibid., lin. 37: « Atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina et humana. » etc.

(82) Ita mss. longe plurimi atque antiquissimi: nonnulli tamen et omnes edit., *si ideo inops auxilio tuo eguit*, etc.

(83) Mss. aliquot, *iniquitatis actio*. Minus commode.

(84) Cic. lib. III *Offic.* pag. 390, lin. 36: *Hoc enim spectant leges, hoc volunt*, etc.

(85) Rom. edit., *ut alter alteri detrahat.*

(86) Cic. lib. III *Offic.* pag. 390, lin. 45: « Itemque magis est secundum naturam pro omnibus gentibus, » etc.

(87) Ibid., pag. 391, lin. 1: « Ex quo efficitur hominem naturæ obedientem homini nocere non posse. »

(88) Omnes edit. ac pauci mss., *Scriptura condemnat;* elegantius autem alii, *Scriptura commendat.* Hoc enim refertur ad domesticum judicium conscientiæ, de quo agitur.

(89) Cic. lib. III *Offic.*, page 391, lin. 1. « Sin fugiendum id quidem censet, sed et multo illa pejora, mortem, paupertatem, » etc.

(90) Nonnulli mss., *quam exsilium, debilitas, dolor.*

Quis enim vitium corporis, aut patrimonii damnum non levius ducat vitio animi, et existimationis dispendio?

114 25. Liquet igitur (91) id spectandum et tenendum omnibus (92), quod eadem singulorum sit utilitas, quæ sit universorum: nihilque judicandum utile, nisi quod in commune prosit. Quomodo enim potest uni prodesse (93)? Quod inutile sit omnibus, nocet. Mihi certe non videtur, qui inutilis est omnibus, sibi utilis esse posse. Etenim si una lex naturæ omnibus, una utique utilitas universorum, ad consulendum utique omnibus naturæ lege constringimur. Non est ergo ejus qui consultum velit alteri secundum naturam, nocere ei adversus legem naturæ.

26. Etenim si hi qui in stadio currunt (94), ita feruntur præceptis informari atque instrui, ut unusquisque celeritate non fraude contendat, cursuque, quantum potest, ad victoriam properet: supplantare autem alterum aut manu dejicere non ausit: quanto magis in hoc cursu vitæ istius, sine fraude alterius et circumscriptione gerenda nobis victoria est (95)?

27. Quærunt aliqui, si sapiens in naufragio (96) positus insipienti naufrago tabulam extorquere possit, utrum debeat? Mihi quidem, etsi præstabilius communi videatur usui sapientem de naufragio quam insipientem evadere; tamen non videtur quod vir Christianus, et justus, et sapiens, quærere sibi vitam aliena morte debeat: utpote qui etiam si latronem armatum incidat, ferientem referire non possit (97); ne dum salutem defendit, pietatem contaminet. De quo in Evangelii libris aperta et evidens sententia est: *Reconde gladium tuum; om-*
A *nis enim qui gladio percusserit, gladio ferietur* (*Matth.* XXVI, 52). Quis latro detestabilior, quam persecutor qui venerat ut Christum occideret? Sed noluit se Christus persecutorum defendi vulnere, qui voluit suo vulnere omnes sanare.

28. Cur enim te potiorem altero judices (98), cum viri sit Chistiani præferre sibi alterum, nihil sibi arrogare, nullum sibi honorem assumere, non vindicare meriti sui pretium? Deinde cur non tuum tolerare potius in incommodum, quam alienum commodum diripere assuescas? Quid tam adversus naturam, quam non esse contentum eo quod habeas, aliena quærere, ambire turpiter? Nam si honestas secundum naturam, omnia enim fecit Deus bona valde, turpitudo utique contraria est. Non potest
B ergo honestati convenire et turpitudini, cum hæc inter se discreta naturæ lege sint.

115 CAPUT V.

Justum nihil agere quod sit contra officium, etiamsi latendi spem habuerit; ad hoc ipsum significandum fabulam de Gygis annulo excogitatam esse a philosophis, qua explosa, Davidis ac Joannis Baptistæ certa et vera exempla proferuntur.

29. Sed jam ut etiam in hoc libro ponamus fastigium (99), in quo velut in fine disputationis nostræ dirigamus sententiam: ut nihil expetendum sit, nisi quod honestum (1). Nihil agit sapiens, nisi quod cum sinceritate, sine fraude sit: neque quidquam facit, in quo se crimine quoquam obliget, etiamsi latere possit. Sibi enim est reus prius quam cæteris: nec tam pudenda apud eum publicatio
C flagitii, quam conscientia (2) est. Quod non fictis fabulis, ut philosophi disputabant, sed verissimis justorum virorum exemplis docere possumus.

30. Non igitur ergo simulabo terræ hiatum, quæ

(91) Ibid., lin. 8: *Ergo unum debet esse omnibus.* etc.

(92) Mss. aliquot et edit. omnes, *id expetendum*; alii non pauci, *id exspectandum*, reliqui tandem etiam multi, *id spectandum*; quod aliis præstare negabit nemo.

(93) Edit. omnes, at pauci nec non recentiores mss.. *uni prodesse quod inutile sit omnibus?* Alii paulo plures, *uni prodesse, quod omnibus noceat?* Quidam etiam utrumque.... *quod inutile est et omnibus nocet?* Aptius vero Thuan. ut in contextu. Iterum autem ubi cunctæ edit. cum uno aut altero codice junioris manus, *utilitas universorum; quod si una utilitas universorum, ad consulendum*, etc. cæteri mss. omittunt quæ resecuimus,

(94). Cic. lib. III *Offic.* parg. 393, lin. 26: *Scite Chrysippus... qui stadia, inquit, currunt*, etc.

(95) Sic Amerb. cum longe plurimis veterrimisque mss. Era. autem et seq. edit. cum aliis, *quærenda nobis*, etc.

(96) Cic. lib. III *Offic.*, pag. 391, lin. 24: « Forsitan quispiam dixerit: Nonne igitur sapiens, » etc. Item pag. 400, lin. 20: « Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, » etc.

(97) Cic. lib. II *Offic.*, pag. 376, lin. 22: « Si quid importetur nobis incommodi, propulsemus ulciscamurque, » etc. Item pro Milone, « Si vita nostra in aliquas insidias... omnis honesta ratio esset expediendæ salutis. » Confer cum hac Ambrosii doctrina quæ super eodem argumento tra-

dit Tertullianus in *Apologet.*: Cyprianus epist. ad Thebanos edit. Priorianæ 56 et 57, ad Cornelium papam; synodus Ancyr. can. 22, de homicidio involuntario, et Basilius epist. *ad Amphiloch.* can. 11. Ex his enim facile intelliges doctorem nostrum non in Ciceronis aliorumque licet honestiorum inter paganos, sed in eadem Christi schola, qua santi illi Patres edoctum esse.

(98) Ibib., pag. 391, lin. 39: « Modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, » etc.

(99) Quidam mss., *Sed ne jam in hoc libro ponamus fastidium.* Cic. lib. III *Offic.*, pag. 392, lin. 2: « Sed quoniam operi inchoato... tanquam fasti-
D gium, » etc.

(1) Omnes edit. *Nihil namque agit sapiens, nisi quod honestum sit,* verum quæ omisimus, in omnibus mss. desiderantur. Cic. lib. III *Offic.*, pag. 392, lin. 33: « Quamobrem hoc deliberantium genus pellatur e medio, » etc. Et infra, lin. 37: « Atque etiam in omni deliberatione celandi et occultandi spes, » etc.

(2) Rom. edit., *quam conscientiæ est.* Haud satis recte; nec enim hic significatur minus pudendam esse flagitii publicationem, quam conscientiæ publicationem, sed quam conscientiam ipsam, id est, interiorem admissi flagitii cognitionem. Infra etiam eadem edit. Rom., *quem magna quadam imbrium tempestate texorta, terram fecisse, et in quem*, etc. Sed quorsum ea mutatio spectet, non satis assequimur.

magnis quibusdam dissiluerit soluta imbribus (3), in quem descendisse Gyges, atque ibi fabularum illum equum (4) æneum offendisse a Platone inducitur, qui in lateribus suis fores haberet : quas ubi aperuit, animadverlit annulam aureum in digito mortui hominis, cujus illic exanimum corpus jaceret, aurique avarum sustulisse annulum. Sed cum se ad pastores recepisset regios de quorum ipse numero foret, casu quodam, quod palam ejus annuli ad palmam converterat (5), ipse omnes videbat, atque a nullo videbatur : deinde cum in locum suum revocasset annulum, videbatur ab omnibus. Cujus solers factus miraculi, per annuli opportunitatem reginæ stupro potitus, necem regi intulit, cæterisque interemptis, quos necandos putaverat, ne sibi impedimento forent, Lydiæ regnum adeptus est.

31. Da, inquit, hunc annulum sapienti (6), ut beneficio ejus possit latere, cum deliquerit : non enim minus fugiet peccatorum contagium, quam si non possit latere. Non enim latebra sapienti spes impunitatis, sed innocentia est. Deinque *lex non justo, sed injusto posita est* (*I Tim.* I, 9) ; quia justus legem habet mentis suæ, et æquitatis ac justitiæ suæ normam : ideoque non terrore pœnæ revocatur a culpa, sed honestatis regula.

32. Ergo, ut ad propositum redeamus, non fabulosa pro veris, sed vera pro fabulosis exempla proferam. Quid enim mihi opus est fingere hiatum terræ, equum æneum, annulumque aureum in digito defuncti repertum ; cujus annuli tanta sit vis, ut pro arbitrio suo qui eum sit indutus annulum, **116** appareat, cum velit : cum autem nolit, e conspectu se præsentium subtrahat, ut præsens non possit videri ? Nempe eo tendit istud, utrum sapiens etiam si isto utatur annulo (7), quo possit propria flagitia celare, et regnum assequi ; nolitne peccare, et gravius ducat sceleris contagium pœnarum doloribus : an vero spe impunitatis utatur ad perpetrandum scelus ? Quid, inquam, mihi opus est figmento annuli, cum possim docere ex rebus gestis quod vir sapiens cum sibi in peccato non solum latendum, sed etiam regnandum videret, si peccatum admitteret : contra autem periculum salutis cerneret, si declinaret flagitium ; elegerit tamen magis salutis periculum, ut vacaret flagitio, quam flagitium quo sibi regnum pararet ?

A 33. Denique David cum fugeret a facie regis Saul, quod eum rex cum tribus millibus virorum electorum ad inferendam necem in deserto quæreret, ingressus in castra regis, cum dormientem offendisset, non solum ipse non percussit, sed etiam protexit ; ne ab aliquo qui simul ingressus fuerat, perimeretur. Nam cum diceret ei Abessa : *Conclusit hodie Dominus inimicum tuum in manibus tuis, et nunc occidam eum ? respondit : Non consumas eum, quoniam quis injiciet manum suam in christum Domini, et purus erit ?* Et addidit : *Vivit Dominus* (8), *quoniam nisi Dominus percusserit illum, aut nisi hora illius venerit ut moriatur, aut in pugna discesserit, et apponatur mihi ; non sit a Domino* (9) *injicere manum meam in Christum Domini* (*I Reg.* XXVI, 8 *et seq.*)

B 34. Itaque non permisit necari eum, sed solam lanceam quæ erat ad caput ejus, et lenticulam sustulit. Itaque dormientibus cunctis, egressus de castris transivit in cacumen montis et coarguere cæpit stipatores regios, et præcipue principem militiæ Abner, quod nequaquam fidam custodiam regi et domino suo adhiberet : denique demonstraret, ubi esset lancea regis, vel lenticula quæ erat ad caput ejus. Et appellatus a rege lanceam reddidit : *Et Dominus*, inquit, *restituat unicuique justitias suas, et fidem suam, sicut tradidit te Dominus in manus meas, et nolui vindicare manu mea in christum Domini* (10). Et cum hæc diceret, timebat tamen insidias ejus, et fugit, sedem exsilio mutans. Nec tamen salutem prætulit innocentiæ, cum jam secundo facultate sibi C tributa regis necandi, noluisset uti occasionis beneficio : quæ et securitatem salutis metuenti, et regnum offerebat exsuli.

35. Ubi opus fuit Joanni Gygeo annulo, qui si tacuisset, non esset occisus ab Herode (*Marc.* VI, 18) ? Præstare hoc illi potuit silentium suum, ut et videretur et non occideretur : sed quia non solum **117** peccare se propter salutis defensionem passus non est, sed ne alienum quidem peccatum ferre ac perpeti potuit ; ideo in se causam necis excitavit. Certe hoc negare non possunt potuisse fieri ut taceret, qui de illo Gyge negant potuisse fieri ut annuli beneficio absconderetur,

36. Sed fabula, etsi vim non habet veritatis, D hanc tamen rationem habet, ut si possit celare se

(3) Cic. lib. III *Offic.*, pag. 392, lin. 40 : « Hinc ille Gyges inducitur a Platone, qui cum terra decessisset, » etc.

(4) Edit. Amerb. et Erasm., *fabularium illum equum* ; Gill. et Rom., *fabularem*, etc.

(5) Mss. omnes scribunt *paleam*, tres tamen ex illis explicationis ergo hæc habent in margine, *Al.* « Palam ; sic enim vocat superiorem partem annuli, in qua lapis infixus est. »

(6) Cic. lib. III *Offic.*, pag. 392, lin. 49 : « Hinc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, » etc.

(7) Ibid., pag. 293, lin. 3 : « Hæc est vis hujus annuli et hujus exempli, » etc.

(8) Rom. edit. *et ait David Vivit Dominus.*

(9) Vet. edit. ac Rom., hoc loco non discrepant, nisi quod hæc sic interpungit..., *et apponatur, mihi non sit a Domino*, etc. Nimirum ut respondeat his verbis ex LXX : Καὶ προστῇ, μηδαμῶς μοι, etc. Mss. autem cum veteribus magis faciunt, excepto quod hæc præferunt, *vel in pugnam*, hi vero, *ut in pugnam ;* et pro *descenderit*, Thuan. *discesserit.* Et post pauca, ubi omnes edit., *et lenticulum tulit aquæ, dormientibusque*, etc., scribitur in mss. ut in textu.

(10) Omnes edit., *injicere manum meam in christum Domini*, quidam mss., *inducere manum*, etc. ; cæteri omnes ut in textu.

vir justus; tamen ita peccatum declinet, quasi celare non possit : nec personam suam indutus annulum, sed vitam suam Christum indutus abscondat, sicut Apostolus ait (11) : *Quia vita nostra abscondita est cum Christo in Deo* (*Coloss.* III, 3). Nemo ergo hic fulgere quærat, nemo sibi arroget, nemo se jactet (*Luc.* IX, 36). Nolebat se Christus hic coguosci, nolebat prædicari in Evangelio nomen suum, cum in terris versaretur venit; ut lateret sæculum hoc. Et nos ergo simili modo abscondamus vitam nostram Christi exemplo, fugiamus jactantiam, prædicari non exspectemus (12). Melius est hic esse in humilitate, ibi in gloria. *Cum Christus,* inquit, *apparuerit, tunc et vos cum illo apparebitis in gloria (Coloss.* III, 4).

CAPUT VI.

Prævalere apud nos emolumentum non oportere. Quid obtendere soleant qui a frumentis lucrum captant, quidve illis debeat responderi? Ubi eisdem evangelica parabola et Salomonis effata sub oculis ponuntur.

37. Non vincat igitur honestatem utilitas (13), sed honestas utilitatem : hanc dico utilitatem, quæ æstimatur secundum vulgi opinionem. Mortificetur avaritia, moriatur concupiscentia. Sanctus in negotiationem introisse se negat; quia pretiorum captare incrementa non simplicitatis, sed versutiæ est. Et alius ait : *Captans pretia frumenti, maledictus in plebe est* (*Prov.* XI, 26).

38. Definita, est sententia, nihil disputationi relinquens, quale controversum genus solet dicendi esse (14), cum alius allegat agriculturam laudabilem apud omnes haberi, fructus terræ simplices esse, plus qui seminaverit eo probatiorem fore, uberiores reditus industriæ non fraudari (15), negligentiam magis et incuriam ruris inculti reprehendi solere.

39. Aravi, inquit, studiosius, uberius seminavi, diligentius excolui, bonos collegi proventus, sollicitius recondidi, servavi fideliter, provide custodivi. Nunc in tempore famis vendo (16), subvenio esurientibus : vendo frumentum non alienum, sed meum; non pluris quam cæteri, imo etiam minori pretio. Quid hic fraudi est, cum multi possent
A periclitari, si non haberent quod emerent? Num industria in crimen vocatur? Num diligentia reprehenditur? Num providentia vituperatur? Fortasse dicat : et Joseph **118** frumenta in abundantia collegit, in charitate vendidit. Num carius aliquis emere compellitur? Num vis adhibetur emptori? Omnibus defertur emendi copia, nulli irrogatur injuria.

40. His igitur quantum cujusque fert ingenium disputatis, exsurgit alius, dicens : Bona quidem agricultura, quæ fructus ministrat omnibus, quæ simplici industria accumulat terrarum fecunditatem, nihil doli, nihil fraudis interserens. Denique si quid vitii fuerit, plus dispendii est; quia si bene aliquis seminaverit, melius metet : si sincerum
B tritici granum severit, puriorem ac sinceram messem colligit. Fecunda terra multiplicatum reddit, quod acceperit : fidelis ager feneratos solet restituere proventus.

41. De reditibus igitur uberis glebæ exspectare debes tui mercedem laboris, de fertilitate pinguis soli justa sperare compendia (17). Cur ad fraudem convertis naturæ industriam (18)? Cur invides usibus hominum publicos partus (19)? Cur populis minuis abundantiam? Cur affectas inopiam? Cur optari facis a pauperibus sterilitatem? Cum enim non sentiunt beneficia fecunditatis, te auctionante pretium, te condente frumentum, optant potius nihil nasci, quam te de fame publica negotiari. Ambis frumentorum indigentiam, alimentorum penuriam, uberes soli partus ingemiscis, fles pu-
C blicam fertilitatem, horrea frugum plena deploras, exploras quando sterilior proventus sit, quando exilior partus. Votis tuis gaudes arrisisse maledictum, ut nihil cuiquam nasceretur. Tunc messem tuam venisse lætaris, tunc tibi de omnium miseria cogeris opes : et hanc tu industriam vocas, hanc diligentiam nominas, quæ calliditatis versutia, quæ astutia fraudis est; et hoc tu remedium vocas, quod et cummentum nequitiæ. Latrocinium hoc, an fenus appellem? Captantur tanquam latrocinii tempora, quibus in viscera hominum durus insidiator obrepas. Augetur pretium tanquam sorte cumulatum fenoris, quo periculum capitis acerva-

(11) Mss. aliquot, *nec personam suam indutus abscondat. Romanis Apostolus ait.*

(12) Era, et seq, edit., *prædicari non expetamus;* Amerb, et mss. aliquot, *prædicari non exspectamus,* alii demum elegantius..., *non exspectemus.*

(13) Cic. lib III *Offic.*, pag. 394, lin. 26 : « Maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile.» etc.

(14) Edit. omnes, et mss nonnulli, *quale controversiarum genus*; alii autem numero et antiquitate præstantiores, *quale controversum genus.* Infra etiam ubi in iisdem edit. ac mss. pauculis habetur, *simplices esse triplos*; in longe plurimis probatissimisque omittitur, *triplos.*

(15) Aunc omnem locum ex Cic. lib. *Œconomicōn*, qui jam non exstant, desumptum esse forsitan haud sine causa quis conjecerit. Etenim quod hic dicitur : *Uberiores reditus industriæ*, etc., id aper-
D tissime cum Xenophontis, cujus librum ejusdem argumenti ab Oratore translatum scimus, his verbis quadrat : Τοὺς γὰρ αριστα θεραπεύοντας αὐτὴν πλεῖστα ἀγαθὰ ἀντιποιεῖ; et illis, ἀνὴρ οὐ λαμβάνει σῖτον ἐκ τοῦ αγροῦ, οὐ γὰρ ἐπιμελειται ὡς αὐτῷ σπείρηται ἤ ὡς κόπρος γίνηται. Alia similia ipse per te observes licet.

(16) Rom. edit. inde expunxerat verbum, *vendo :* sed cum aliarum et mss. omnium injuria.

(17) Cic. lib. III *Offic.*, pag. 394, lin. 31 : *Si vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti* etc.

(18) Edit. ac mss. nonnulli, *naturæ industriam et indulgentiam.*

(19) Mss. aliquot, hic et infra, non *partus* sed *pastus*, scribunt. Iterum vero post pauca nonnulli cod. habent, *te auctionante, et propter pretium condente frumentum.*

tur. Tibi conditæ frugis multiplicatur usura: tu frumentum quasi fenerator occultas, quasi venditor auctionaris. Quid imprecaris male omnibus, quia major futura sit fames, quasi nihil frugum supersit, quasi infecundior annus sequatur? Lucrum tuum damnum publicum est. A

42. Joseph sanctus omnibus aperuit horrea, non clausit (*Gen.* XLI, 56): nec pretia captavit annonæ, sed perenne subsidium collocavit, nihil sibi acquisivit, sed quemadmodum fames etiam in posterum vinceretur, provida ordinatione disposuit (*Gen.* XLVII, 13-35).

43. Legisti quemadmodum hunc frumentarium (20) pretii captatorem exponat in Evangelio Dominus Jesus, cujus possessio divites fructus attulit, et ille quasi egens dicebat. *Quid faciam? Non habeo quo congregem, destruam horrea, et majora faciam* (*Luc.* XII, 17, 18); **119** cum scire non posset, utrum sequenti nocte anima sua ab eo reposceretur. Nesciebat quid faceret, quasi ei alimenta deessent, hærebat ambiguo. Non capiebant horrea annonam, et ille se egere credebat. B

44. Recte igitur Salomon, *Qui continet*, inquit, *frumentum, relinquet illud nationibus* (*Prov.* XI, 26), non hæredibus, quoniam avaritiæ emolumentum ad successorum jura non pervenit. Quod non legitime acquiritur, quasi ventis quibusdam, ita extraneis diripientibus dissipatur. Et addidit, *Captans annonam maledictus in plebe est: benedictio autem ejus qui participat* (21) (*Ibid.*). Vides ergo quod largitorem frumenti esse deceat, non pretii captatorem. Non est igitur ista utilitas, in qua plus honestati detrahitur, quam utilitati adjungitur. C

CAPUT VII.

Peregrinos tempore famis ex urbe neutiquam expellendos. Egregium hac in re Christiani senis consilium refertur: cui opponitur indignum facinus Romæ admissum; nec non utroque inter se comparato, primum cum honestate atque utilitate conjunctum fuisse ostenditur, secus vero secundum.

45. Sed et illi qui peregrinos urbe prohibent (22), nequaquam probandi; expellere eo tempore quo debent juvare, separare a commerciis communis parentis (23), fusos omnibus partus negare, inita jam consortia vivendi averruncare: cum quibus fuerint communia jura, cum his nolle in tempore necessitatis subsidia partiri. Feræ non expellunt feras, et homo excludit hominem. Feræ ac bestiæ communem putant omnibus victum, quem terra ministrat. Illæ etiam conformem sui generis adjuvant, homo impugnat, qui nihil a se alienum debet credere quidquid humani est.

46. Quanto ille rectius, qui cum jam provecta processisset ætate, et famem toleraret civitas, atque (ut in talibus solet) peterent vulgo ut peregrini urbe prohiberentur (24), præfecturæ urbanæ curam cæteris majorem sustinens, convocavit honoratos et locupletiores viros, poposcit ut in medium consulerent, dicens quam immane esset peregrinos ejici (25), quam hominem ab homine exui, qui cibum morienti negaret. Canes ante mensam impastos esse non patimur, et homines excludimus: quam inutile quoque tot populos mundo perire, quos dira conficiebat tabes: quantos urbi suæ perire, qui solerent adjumento esse, **120** vel in conferendis subsidiis, vel in celebrandis commerciis: neminem famem alienam juvare (26), protrahere ut plurimum diem posse, non inopiam repellere; imo tot cultoribus exstinctis, tot agricolis occidentibus, occasura in perpetuum subsidia frumentaria. Hos igitur excludimus, qui victum nobis inferre consuerunt: hos nolumus in tempore necessitatis pascere, qui nos omni ætate paverunt? Quanta sunt quæ ab ipsis nobis hoc ipso tempore

(20) Erasm. et seq. edit., *frumentarii pretii agrorum reservari.*

(21) Omnes edit. ac pauci mss., *benedictio autem ejus in capite.* Eras. et seq. edit., *in capite ejus qui participat* Quæ lectio cum Hebræo textu et præcipuis versionibus quadrat: antiquissimi tamen cod. cum Paraphr. Chald. omittunt vocem, *in capite*, idque sine ullo sententiæ incommodo.

(22) Cic. lib. in *Offic.*, pag. 394, lin. 6: *Male etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent*, etc.

(23) Mss. non pauci, nec infimæ notæ, *communes parentes.* Haud ita male; ut referatur ad id quod infra legitur, *Plerique etiam nostri parentes sunt;* concinnius tamen, *communis parentis*, id est Romæ, quæ totius imperii erat quasi mater, vel potius terræ quæ communis omnium mater est. D

(24) Rom. edit., *urbe pellerentur.* Qui porro fuerit plus ille senex, cujus consilio Roma exacti non sint peregrini, ægre intelligas. Id tamen certum videri potest, fuisse videlicet eum Christianæ religioni addictum, cum ab Ambrosio sanctissimus senex appelletur: ac præterea non annonæ præfectum, sed Urbi exstitisse; illum enim sub hujus auctoritate fuisse, ac utrumque annonæ civilis curam gessisse auctor est J. C. Bulengerus lib. VI *de Imperio Rom.* cap. 2, nec alio spectare dixeremus Ambrosiana verba, *præfecturæ urbanæ curam cæteris majorem sustinens:* quibus verbis cum aliæ minores, tum potissimum annonæ præfectura includitur, sicut etiam frumenti dividenti, de qua idem Bulengerus ibidem lib. V, cap. 13. Quod autem Baronius hoc factum Graccho ascribendum autumat, quamquam nullo nititur alicujus auctoritatis momento, saltem nihil involvit contrarietatis. Cum enim is secundam illam frumenti penuriam de qua continuo post agitur, collocet anno 385, quid prohibeat, quominus prior accidere potuerit an. 376 aut 377, quibus Gracchum præfecturam gessisse tradit Gothofridus lib. III de Questionibus, ubi etiam duos locos, alterum Hieronymi, Prudentii alterum, de eadem præfectura explicat. Sed in hoc cum Gothofrido Hermannus vitæ Amor. lib. I, cap. 6, non concinit, sicut nec cum Baronio de fame anni 383, primam quippe contigisse hoc anno ibidem lib. III, cap. 8, vero putat simillimum.

(25) Erasm. et seq. edit., *Dicens quam immane esset peregrinos ejici, quam hominem exueret qui*, etc. Amerb. et propemodum omnes mss. ut in contextu, nisi quod nonnulli pro, *ab homine*, habent, *ex homine:* quidam vero utrumque confodinut.

(26) Sic Amerb. ac mss. majori consensu: Era. vero et seq. edit., *neminem famo aliena juvari;* qua lectione ambignitas evitatur, sed auctoris verba non retinentur.

ministrantur! *Non in solo pane vivit homo* (*Deut.* A viii, 3). Nostra illic familia, plerique etiam nostri parentes sunt. Reddamus quod accepimus.

47. Sed veremur ne cumulemus inopiam. Primum omnium misericordia nunquam destituitur, sed adjuvatur. Deinde subsidia annonæ, quæ his impartienda sunt, collatione redimamus, reparemus auro. Numquid his deficientibus, non alii nobis redimendi cultores videntur? Quanto vilius est pascere (27), quam emere cultorem! Ubi etiam reperes, ubi invenias quem reformes? Adde si invenias, quod ignarum, et alieni usus, numero possis substituere, non cultui.

48. Quid plura? Collato auro, coacta frumenta sunt. Ita nec abundantiam urbis minuit, et peregrinis alimoniam subministravit. Quantæ hoc com- B mendationis apud Deum fuit sanctissimo seni, quantæ apud homines gloriæ! Hic magnus vere probatus, qui vere potuit imperatori dicere, demonstrans provinciæ totius populos: Hos tibi omnes reservavi, hi vivunt beneficio tui senatus, hos tua curia morti abstulit.

49. Quanto hoc utilius quam illud quod proxime Romæ factum est, ejectos esse urbe amplissima, qui jam plurimam illic ætatem transegerant, flentes cum filiis abiisse, quibus velut civibus amoliendum exsilium deplorarent, interruptas complurium necessitudines, diremptas affinitates! Et certe arriserat anni fecunditas, invectitio urbs sola egebat frumento: potuisset juvari, si peteretur ab Italis frumentum, quorum filii expellebantur. Nihil hoc turpius, C excludere quasi alienum, et exigere quasi suum. Quid illum ejicis, qui de suo pascitur? Quid illum ejicis, qui te pascit? Servum retines, trudis parentem? Frumentum suscipis nec affectum impertis? Victum extorques, nec rependis gratiam?

50. Quam deforme hoc, quam inutile! Quomodo enim potest utile esse quod non decet? **121** Quantis corporatorum (28) subsidiis dudum Roma fraudata est? Potuit et illos non amittere, et evadere famem, exspectatis ventorum opportunis flatibus, et speratarum commeatu navium.

Quam vero illud superius honestum atque utile! Quid enim tam decorum atque honestum, quam collatione locupletum juvari egentes, ministrari victum esurientibus; nulli cibum defore? Quid tam D utile, quam cultores agro reservari (29), non interire plebem rusticanorum?

52. Quod honestum igitur, et utile est: et quod utile, honestum. Et contra quod inutile, indecorum; quod autem indecorum, id etiam inutile.

CAPUT VIII.

Eos qui honestum utili anteponant a Deo probari, Josue, Caleb, et aliorum exploratorum patere exemplis.

53. Quando majores nostri servitio exire potuissent, nisi id non solum turpe, sed etiam inutile credidissent regi servire Ægyptiorum (*Exod.* xii, 34)?

54. Jesus quoque et Caleb missi ad explorandam terram, uberem quidem terram, sed a ferocissimis imhabitari gentibus nuntiaverunt. Terrore belli populus infractus, recusabat terræ ejus possessionem (*Num.* xiii, 28, 29). Suadebant missi exploratores Jesus et Caleb terram esse utilem: indecorum putabant cedere nationibus: lapidari potius eligebant, quod minabatur populus, quam decedere de honestate. Dissuadebant alii; plebs reclamabat, dicens (30) adversus diras et asperas gentes bellum fore, cadendum sibi in prælio, mulieres suas et pueros direptioni futuros.

55. Exarsit Domini indignatio, ut omnes vellet perdere: sed rogante Moyse, temperavit sententiam, ultionem distulit, satis esse perfidis supplicii judicans, et si parceret interim, nec percuteret incredulos, ad eam tamen terram quam recusaverant, propter incredulitatis suæ pretium non pervenirent; sed pueri et mulieres qui non immurmuraverant, vel sexu, vel ætate veniabiles, caperent ejus terræ promissam hæreditatem. Denique quicunque erant a vicesimo anno et supra in deserto, eorum membra ceciderunt, sed aliorum dilata est pœna. Qui autem ascenderunt cum Jesu, et dissuadendum putaverunt, plaga magna statim (31) mortui sunt: Jesus vero et Caleb cum innoxia ætate vel sexu in terram promissionis intraverunt (*Deut.* i, 36, 38).

56. Pars igitur melior gloriam saluti prætulit, deterior salutem honestati. Divina autem sententia eos probavit, qui honesta utilibus præstare arbitrabantur: eos vero condemnavit, apud quos ea quæ videbantur saluti potius quam honestati accommoda, præponderabant.

122 CAPUT IX.

Fraudes et turpia lucra maxime dedecere clericos, quorum est utilitati omnium inservire: illos in causis pecuniariis intervenire nequaquam debere, secus vero in capitalibus. Eisdem ne cui, etiam lacessiti, noceant, exemplum David; neu autem vitam honestati præferant, cædes Nabuthe, provenitur.

57. Nihil itaque deformius quam nullum habere amorem honestatis, et usu quodam degeneris mer-

(27) Gill. in marg. et quædam Paris. edit. in corpore, *Quanto utilius est* etc. Perperam: *vilius* enim hoc loco idem est, ac minori pretio atque impensis.

(28) Corporati dicuntur in variarum artium societates et collegia cooptati, ut puta sculptorum, pictorum, etc. De his loquitur Symmach. lib. x, epist. 27 et 58. Vid. Gothofrid. in lib. ii *de Privilegiis corporatorum*, Cod. Theod., Scalig. et alios.

(29) Edit. et pauci mss., *cultores agrorum reservari.*

(30) Mss. aliquot, *plebes reclamabant dicentes.*

(31) Edit. cum uno vel altero mss., *plaga male statim* etc.

caturæ, quæstu sollicitari ingobili, avaro æstuare corde, diebus ac noctibus hiare in alieni detrimenta patrimonii, non elevare animum ad honestatis nitorem, non considerare veræ laudis pulchritudinem.

58. Hinc nascuntur (32) aucupio quæsitæ hæreditates (33), continentiæ atque gravitatis simulatione captatæ : quod abhorret a proposito christiani viri ; omne enim quod arte elicitum, et fraude compositum est, caret merito simplicitatis. In ipsis qui nullum Ecclesiastici ordinis officium receperint, incongrua judicatur affectatæ ambitio hæreditatis. In supremo fine vitæ positos suum habere judicium, ut libere testentur quod sentiunt, qui postea non sunt emendaturi : cum honestum non sit competentia compendia (34) aliis vel debita (35), vel parata avertere ; cum vel sacerdotis vel ministri sit prodesse, si fieri potest, omnibus, obesse nemini.

59. Denique (14, quæst. 5, cap. *Denique*) si non potest alteri subveniri, nisi alter lædatur, commodius est neutrum juvari, quam gravari alterum. Ideoque in causis pecuniariis intervenire non est sacerdotis : in quibus non potest fieri, quin frequenter lædatur alter qui vincitur, quoniam intercessoris beneficio se victum arbitratur. Sacerdotis est igitur nulli nocere, prodesse velle omnibus : posse autem solius est Dei. Nam in causa capitis nocere ei quem juvare debeas periclitantem, non sine peccato est gravi : in causa autem pecuniæ odia quærere, insipientiæ est ; cum pro salute hominis graves frequenter fiant molestiæ : in quo etiam periclitari gloriosum sit. Proposita igitur forma in sacerdotis officio teneatur ; ut nulli noceat, ne lacessitus quidem, et aliqua injuria offensus (36). Bonus enim est vir qui dixit : *Si reddidi retribuentibus mihi mala* (*Psal.* VII, 5). Quæ enim est gloria, si eum non lædimus qui nos non læserit ? Sed illa virtus est, si læsus remittas.

60. Quam honestum, quod cum potuisset regi inimico nocere, maluit parcere (37) (*I Reg.* XXIV, 5) ! Quam etiam utile, quia successori hoc profuit, ut discerent omnes fidem regi proprio servare, nec usurpare imperium, sed vereri ! Itaque et honestas utilitati prælata est, et utilitas secuta honestatem est.

123 61. Parum est quod pepercit, addidit quod etiam in bello doluit occisum, et flebiliter deploravit dicens : *Montes qui estis in Gelbeal, neque ros, neque pluvia cadat super vos. Montes mortis, quoniam ibi sublata est protectio potentium, protectio Saul. Non est unctus in oleo et sanguine vulneratorum* (38) *et ex adipe belligerantium. Sagitta Jonathæ non est reversa retro, et gladius Saul non est reversus vacuus. Saul et Jonathas speciosi et charissimi, inseparabiles in vita sua, et in morte non sunt separati. Super aquilas leviores, super leones potentiores. Filiæ Israel, plorate super Saul, qui vestiebat vos vestimenta coccinea cum ornamento vestro, qui imponebat aurum super vestimenta vestra. Quomodo ceciderunt potentes in media pugna? Jonathas in morte vulneratus est. Doleo in te, frater meus, Jonatha, speciosus mihi valde. Ceciderat amor tuus in me, sicut amor mulierum. Quomodo ceciderunt potentes, et perierunt arma concupiscenda* (*II Reg.* I, 21-25) ?

62. Quæ mater sic unicum defleret filium quemamodum hic deflevit inimicum ? Quis gratiæ auctorem tantis prosequeretur laudibus, quantis iste prosecutus est insidiatorem capitis sui ? Quam pie doluit, quanto ingemuit affectu ! Aruerunt montes prophetico maledicto, et divina vis sententiam maledicentis implevit. Itaque pro regiæ necis spectaculo pœnam elementa solverunt.

63. Quid vero sancto Nabuthe, quæ fuit causa mortis, nisi honestatis contemplatio ? Nam cum ab eo vineam rex posceret, pecuniam daturum se pollicens, indecorum pretium pro paterna recusavit hæreditate, maluitque morte declinare hujusmodi turpitudinem. *Non mihi*, inquit, *faciat Dominus, ut dem tibi hæreditatem patrum meorum* (*III Reg.* XXI, 3) ; hoc est, tantum mihi opprobrium non fiat, non permittat Deus tantum extorqueri flagitium. Non utique de vitibus dicit, neque enim de vitibus cura est Deo, neque de terreno spatio, sed de jure loquitur patrum. Potuit utique alteram vineam de vineis regis accipere, et amicus esse ; in quo non mediocris sæculi hujus utilitas æstimari solet : sed quod turpe erat, judicavit non videri utile : maluitque periculum cum honestate subire (39), quam utilitatem cum opprobrio : vulgarem utilitatem loquor, non illam in qua etiam honestatis gratia est.

64. Denique et ipse rex potuit extorquere, sed impudens arbitrabatur, sed occisum doluit. Domi-

(32) Cic. lib. III *Offic.*, pag. 398, lin. 2 : « Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honestæ videntur, » etc.

(33) Ita mss. longe plurimi ac vetustissimi : quidam tamen atque omnes edit., *aucupia quæsitæ hæreditatis*.

(34) Era. et seq. expunxerunt, *competentia*, quæ vox tamen in Amerb. ac mss. prope omnibus reperitur. Quæ porro de causis tum pecuniariis, tum capitis hic dicuntur, cum his conferenda sunt quæ habentur sup. pag. 93 et 100.

(35) Cic. lib. III *Offic.*, pag. 398, lin. 11 : « Homo autem justus... nihil cuiquam quod in se transferat, detrahet, » etc.

(36) Ibid., lin. 14 : « Jam se ipse doceat eum virum bonum esse qui prosit quibus possit ; noceat nemini, nisi lacessitus injuria. » Vide quod hanc in rem annotatum est a nobis pag. 114, ad num. 27.

(37) Ibid., pag. 396, lin. 28 : « Sive vir bonus est qui prodest, quibus potest, nocet nemini, » etc.

(38) Ita mss. plures ac potiores, quibus accedunt edit. nisi quod præfertur, *sed sanguine* ; alii, vero aliquot, *quasi non sit unctus oleo et a sanguine vulneratorum*.

(39) Erasm. et seq. edit., *cum honestate, quam utilitatem*.

nus quoque mulieris immanitatem (40), quæ, honestatis immemor, turpe antetulit lucrum, congruo supplicio plectendam annuntiavit.

65. Turpis est itaque omnis fraus (41). Denique etiam in rebus vilibus exsecrabilis est stateræ fallacia, et fraudulenta mensura. Si in foro rerum venalium, in usu commerciorum fraus plectitur, potestne irreprehensibilis videri inter officia 124 virtutum? Clamabat Salomon: *Pondus magnum et exiguum, et mensuræ duplices immundæ sunt coram Domino* (42) (*Prov.* xx, 10). Supra quoque ait: *Statera adultera, abominatio est Domino, pondus autem æquum acceptabile est illi* (*Prov.* xi, 1).

CAPUT X.

De fraude in omni contractu fugienda non solum in politico jure cautum esse, verum etiam in sacris Litteris, ut Josue ac Gabaonitarum patet exemplo.

66. In omnibus igitur decora est fides, justitia grata, mensura æquitatis jucunda (43). Quid autem loquar de contractibus cæteris, ac maxime de coemptione prædiorum, vel transactionibus, atque pactis? Nonne formulæ sunt, dolum malum abesse (44): eumque cujus dolus fuerit deprehensus (45), duplici pœnæ obnoxium fore? Ubique igitur honestatis præponderat consideratio, quæ dolum excludit, fraudem ejicit. Unde recte generalem David propheta prompsit sententiam dicens: *Nec fecit proximo suo malum* (*Psal.* xiv, 3). Non solum itaque in contractibus (in quibus etiam vitia eorum quæ veneant (46), prodi jubentur, ac nisi intimaverit venditor, quamvis in jus emptoris transcripserit, doli actione vacuantur), sed etiam generaliter in omnibus dolus abesse debet (47): aperienda simplicitas, intimanda veritas est.

67. Veterem autem istam de dolo non jurisperitorum formulam, sed patriarcharum sententiam Scriptura divina evidenter expressit in libro Testamenti Veteris qui Jesu Nave inscribitur. Nam cum exisset fama per populos, siccatum esse mare in Hebræorum transitu, fluxisse aquam de petra, de cœlo diurnam ministrari alimoniam tot populi millibus abundantem; corruisse muros Hierico sacro tubarum sono (48) ictu et ululatu plebis arietatos; Hethæorum quoque regem victum, et

A suspensum in ligno usque ad vesperam: Gabaonitæ metuentes validam manum, venerunt cum versutia, simulantes se de terra loginqua esse, diuque peregrinatos dirupisse calceamenta, detrivisse amictus vestium, quarum veterascentium indicia monstrarent; causam autem tanti laboris, emerendæ pacis, et ineundæ cum Hebræis esse amicitiæ cupiditatem; et cœperunt ab Jesu Nave poscere, ut secum firmaret societatem. Et quia adhuc erat ignarus locorum, atque incolarum inscius, non cognovit fraudes eorum, neque Deum interrogavit: sed cito credidit.

68. Adeo sancta erat illis temporibus fides eorum, ut fallere aliquos posse non crederetur. Quis hoc reprehendebat in sanctis, qui cæteros de suo affectu
B æstimant; et quia ipsis amica est veritas, mentiri neminem putant, fallere quid sit 125 ignorant: libenter credunt quod ipsi sunt, nec possunt suspectum habere quod non sunt. Hinc Salomon ait: *Innocens credit omni verbo* (*Prov.* xiv, 15. — 22, q. 4, c. *Innocens*). Non vituperanda facilitas, sed laudanda bonitas. Hoc est innocentem esse ignorare quod noceat: et si circumscribitur ab aliquo; de omnibus tamen bene judicat, qui fidem esse in omnibus arbitratur.

69. Hac igitur mentis suæ devotione inclinatus ut crederet, testamentum disposuit, pacem dedit, confirmavit societatem. Sed ubi in terras eorum ventum est, deprehensa fraude, quod cum essent finitimi, advenas se esse simulaverant, circumscriptum sese populus patrum indignari cœpit. Jesus tamen
C pacem quam dederat, revocandam non censuit: quia firmata erat sacramenti religione: ne dum alienam perfidiam arguit, suam fidem solveret. Multavit tamen eos vilioris obsequio ministerii (*Josue* ix, 15 *et seq.*). Clementior sententia, sed diuturnior: manet enim officiis pœna veteris astutiæ, hæreditario in hunc diem ministerio deputata.

CAPUT XI.

Inductis per reticentiam rhetoricam fraudum quarumdam exemplis, eas atque alias omnes apertius in Scriptura damnari ostenditur.

70. Non ego in hæreditatibus adeundis digitorum percussiones (49), et nudi successoris saltationes no-

(40) Edit. Rom., *mulieris osus immanitatem:* mss. autem aliquammulti, *mulieribus ausus immanitatem;* alii denique majori numero, necnon edit. Amerb. atque Era. ut in contextu.

(41) Cic. lib. iii *Offic.*, p. 396, lin. 29: « Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe, » etc.

(42) Omnes edit., *apud Deum;* omnes mss., *coram Domino:* nonnulli, *coram Deo.*

(43) Nonnulli mss., *mensura æqualitatis.*

(44) In edit. omnibus habetur: Nonne honestatis formulæ sunt; » in cunctis vero mss. desideratur *honestatis.*

(45) Cic. lib. iii *Offic.*, pag. 396, lin. 5: » Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus, » etc. Item infra lin. 31: « Ac de jure quidem prædiorum..... duplicem pœnam subiret, » etc.

(46) Ibid., lin. 34: « Quidquid enim inest præ-
D dio vitii, id statuerunt.... præstare oportere, » etc.

(47) Ibid., pag. 397, lin. 6: « Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose, » etc. Item lin. 21: « Quintus quidem Scævola.... fideique bonæ munus existimabat manare latissime, » etc. Item lin. 29: « Nec vero in prædiis solum jus civile ductum a natura, » etc.

(48) Ita mss. fere ad unum; omnes autem edit., *sono ictos, et ululatu,* etc., sed *ictu* ad collisionem lagenarum referendum est.

(49) Cic. lib. iii *Offic.* pag. 398, lin. 7: « Itaque si vir bonus habeat hanc vim: ut si digitis concrepuerit.... At si daret hanc vim M. Crasso.... in foro mihi crede saltaret. » Ponitur autem digitorum percussio seu crepitus pro re vilissima: unde proverbium, digitorum crepitu non emam.

tabo (50); nam hæc etiam vulgo notabilia: non simulatæ piscationis compositas copias, ut emptoris illiceretur affectus. Cur enim tam studiosus luxuriæ ac deliciarum repertus est, ut hujusmodi fraudem pateretur?

71. Quid mihi tractare de Syracusano illo amœno secretoque secessu, et de Siculi hominis calliditate (51): qui cum peregrinum aliquem reperisset, cognito quod cupidus esset hortorum venalium, ad cœnam in hortos rogaverit: promisisse invitatum, postridie venisse: offendisse (52) illic magnam piscatorum multitudinem, exquisitis copiis adornatum convivium, in prospectu cœnantium ante hortulos compositos piscatores, ubi nunquam ante jaciebant retia: unusquisque quod ceperat, certatim offerebat epulantibus: supra mensam pisces ingerebantur, oculos recumbentium resilientes verberabant. Mirari hospes tantam copiam, piscium, tantumque numerum cymbarum (53). Responsum quærenti, aquationem illic esse, dulcis aquæ gratia innumerabiles eo pisces convenire. Quid multa? Pellexit hospitem, ut sibi extorqueret hortos: vendere volens cogitur, pretium gravatus suscipit (54).

72. Sequenti die ad hortos emptor cum amicis venit, navigium nullum invenit. Percontanti num aliqua piscatoribus eo esset die feriarum solemnitas, respondetur nulla, nec unquam illic **126** præter hesternum diem piscari solitos. Quam hic redarguendi haberet auctoritatem doli, qui tam turpe captarit aucupium deliciarum? Qui enim alterum peccati arguit, ipse a peccato debet alienus esse. Non ergo hujusmodi nugas ego in hanc ecclesiasticæ censionis auctoritatem vocabo, quæ generaliter condemnat omnem lucri turpis appetentiam, brevique sermonis compendio excludit levitatem ac versutiam.

73. Nam de illo quid loquar, qui de eo testamento quod ab aliis licet factum (55), falsum tamen cognoverit, hæreditatem sibi aut legatum vindicet, et lucrum quærat alieno crimine: cum etiam leges publicæ eum qui sciens falso utitur, tanquam reum facinoris astringant? Regula autem justitiæ manifesta est, quod a vero declinare virum non deceat bonum, nec damno injusto afficere quemquam, nec doli aliquid annectere fraudisve componere.

A 74. Quid evidentius eo quod Ananias, qui fraudavit de pretio agri sui, quem ipse vendiderat, et portionem pretii tanquam summæ totius numerum ante pedes posuit apostolorum, sicut reus fraudis interiit? Licuit utique illi nihil offerre, et hoc sine fraude fecisset. Sed quia fraudem admiscuit, non liberalitatis gratiam reportavit, sed fallaciæ pœnam exsolvit (*Act.* v, 14).

75. Et Dominus in Evangelio cum dolo accedentes repudiabat, dicens: *Vulpes foveas habent* (*Matth.* VIII, 20): quoniam in simplicitate cordis, et innocentia nos jubet vivere, David quoque ait: *Sicut novacula acuta fecisti dolum* (*Psal.* LI, 4): nequitiæ arguens proditorem, eo quod instrumentum hujusmodi ad hominis adhibetur ornatum, et ple-B rumque ulcerat. Si quis igitur prætendat gratiam et dolum nectat proditoris exemplo, ut eum quem protegere debeat (56), prodat ad mortem; instrumenti istius comparatione censetur, quod ebriæ mentis et titubantis vitio manus vulnerare consuevit. Sicut iste malitiæ ebrius vino, (57) per funestæ proditionis indicium Abimelech (58) sacerdoti necem detulit (*I Reg.* XXII, 18), eo quod prophetam hospitio recepisset, quem rex invidiæ accensus stimulis persequebatur.

CAPUT XII.

Nihil promittendum quod sit inhonestum, nec si quid injustum juraveris, id observandum; contra quam pecasse Herodes demonstratur. Culpatur etiam votum a Jephte nuncupatum, itemque alia omnia quæ sibi exsolvi Deus nolit. C *Denique filia ejusdem Jephte cum duobus Pythagoræis componitur ac præponitur.*

76. Purum igitur ac sincerum oportet esse affectum, ut unusquisque (22, q. 4, c. *Unusquisque*) simplicem sermonem proferat, vas suum in sanctitate possideat, nec fratrem circumscriptione verborum inducat, nihil promittat inhonestum (59) ac si promiserit, **127** tolerabilius est promissum non facere, quam facere quod turpe sit.

77. Sæpe plerique constringunt seipsos jurisjurandi sacramento (60); et cum ipsi cognoverint promittendum non fuisse; sacramenti tamen contemplatione faciunt quod spoponderunt: sicut de Herode supra scripsimus (supr. c. 9), qui saltatrici præmium turpiter promisit, credeliter solvit. Turpe D quod regnum pro saltatione promittitur: crudele,

(50) Vet. edit. cum mss. longe plurimis, *nudi*; mss. aliquot, *crudi, successoriis salutationes*: Rom., *nudis successoribus salutationes*, Melius alii mss. ut nos in textu.

(51) Cic. lib. III *Offic.*, pag. 395, lin. 30: « Caius Canius eques Romanus..... cum se Syracusas otiandi causa, non negotiandi, » etc.

(52) Era. et seq. edit. cum mss. duobus, iisque recentioribus, *Promisit invitatus postridie se venire, veniens offendit*, etc.

(53) Mss. aliquot, *tantorumque numerum convivarum.*

(54) Amerb. et mss. non pauci, *rogatus suscipit*; aliæ edit., *gravatim*, mss., *gravatus suscipit.*

(55) Cic, lib. III *Offic.*, pag. 395, lin. 41: « L. Minuti Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam e Græcia, » etc.

(56) Sic mss. magno consensu, si unum aut alterum exceperis, ubi sicut et in edit. legitur, *Doech proditoriis.... quem celare et protegere debeat.*

(57) Cod. Laud., *Sicut iste idem Doech maligne ebrius vino.*

(58) Erasm. et seq. edit., *Achimelech.*

(59) Cic. lib. III *Offic.*, pag. 400, lin. 47: « Quid si sapiens rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat..... ut ante quam hæreditatem adeat, luce palam in foro saltet, » etc.

(60) Ibid., pag. 401, lin. 4: « Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, » etc.

quod mors prophetæ pro jurisjurandi religione donatur. Quanto tolerabilius tali fuisset perjurium sacramento? Si tamen perjurium posset dici, quod ebrius inter vina juraverat, quod eviratus inter saltantium choros promiserat (61). Infertur disco prophetæ caput : et hoc æstimatum est fidei esse, quod amentiæ fuit.

78. Neque unquam adducar ut credam non incaute principem promisisse Jephte (62), ut immolaret Deo quidquid sibi revertenti intra limen domus suæ occurreret; cum et ipsum voti pœnituerit sui, postquam filia occurrit sibi. Denique conscidit vestimenta sua et dixit : *Heu me! filia mea, impedisti mihi* (63), *stimulus doloris facta es mihi (Judic.* XI, 35). Qui licet pio metu ac formidine acerbitatem duræ solutionis impleverit : tamen luctum annuum etiam posteris deplorandum statuit ac dereliquit. Dura promissio, acerbior solutio, quam necesse habuit lugere etiam ipse qui fecit. Denique factum est præceptum et decretum in Israel ex diebus in dies : *Ambulabant,* inquit, *filiæ populi Israel, lugentes filiam Jephte Galaaditidis quatuor diebus in anno* (*Ibid.* 40). Non possum accusare virum qui necesse habuit implere quod voverat : sed tamen miserabilis necessitas, quæ solvitur parricidio (22, q. 4, cap. *Unusquisque,* § *Miserabilis*).

79. Melius est non vovere, quam vovere id quod sibi cui promittitur, nolit exsolvi. Denique in Isaac habemus exemplum, pro quo arietem Dominus statuit immolari sibi (*Gen.* XXII, 13). Non semper igitur promissa solvenda omnia sunt (22, q. 4, cap. *Non semper*). Denique ipse Dominus frequenter suam mutat sententiam, sicut Scriptura indicat. Nam et in eo libro qui inscribitur Numeri, proposuerat percutere morte et perdere populum : sed postea rogatus a Moyse, reconciliatus est populo suo (*Num.* XVI, 15). Et iterum ad Moysen et Aaron ait : *Dividite vos de medio synagogæ ejus, et consummabo eos simul* (*Ibid.* XVI, 21). Quibus discedentibus de cœtu, Dathan et Abiron subito impios terra prærupto soluta hiatu absorbuit.

80. Præcellentius et antiquius istud exemplum de filia Jephte, quam illud quod memorabile habetur apud philosophos de duobus Pythagoræis (64) quorum alter cum a tyranno Dionysio capitis damnatus esset, præscripto mortis die, poposcit ut domum pergendi ei facultas daretur, quo commendaret suos : ac ne revertendi **128** nutaret fides, vadem mortis obtulit, ea conditione ut si ipse deforet ad constitutum diem, vas ejus sibi pro eo moriendum agnosceret. Nec qualitatem sponsionis qui offerebatur recusavit, constantique animo diem necis præstolabatur. Itaque alter se non subtraxit, alter ad diem recepit (65). Quod eousque fuit mirabile, ut tyrannus eos sibi in amicitiam adscisceret, quorum urgebat periculum.

81. Quod ergo in spectatis et eruditis viris plenum miraculi est, hoc in virgine multo magnificentius, multoque illustrius deprehenditur, quæ ingemiscenti patri ait : *Fac mihi ut exivit de ore tuo* (*Jud.* XI, 36). Sed spatium duorum poposcit mensium, ut cum æqualibus conventum ageret in montibus, quæ virginitatem ejus prædestinatam neci pio affectu prosequerentur. Nec fletus æqualium movit puellam, nec dolor flexit, nec gemitus retardavit, nec dies præteriit, nec fefellit hora. Rediit ad patrem, quasi ad votum rediret, et voluntate propria cunctantem impulit, fecitque arbitratu spontaneo, ut quod erat impietatis fortuitum, fieret pietatis sacrificium.

CAPUT XIII.

Juditham cum multa pericula pro honestate subiisset, multiplicem reportasse utilitatem.

82. Ecce tibi Judith se offert mirabilis, quæ formidatum populis virum Holophernem adit, Assyriorum triumphali septum caterva. Quem primo formæ gratia et vultus decore perculit, deinde sermonis circumscripsit elegantia (*Judith* X, 11-16). Primus triumphus ejus fuit, quod integrum pudorem de tabernaculo hostis revexit (*Judith* XII, 20) : secundus, quod femina de viro reportavit victoriam, fugavit populos consilio (66) suo (*Judith* XIII, 10).

83. Horruerunt Persæ audaciam ejus. Utique quod in illis Pythagoræis duobus mirantur, non expavit mortis periculum, sed nec pudoris, quod est gravius bonis feminis : non unius ictum carnificis, sed nec totius exercitus tela trepidavit. Stetit inter cuneos bellatorum femina, inter victricia arma, secura mortis. Quantum ad molem spectat periculi, moritura processit : quantum ad fidem, dimicatura.

84. Honestatem igitur secuta est Judith, et dum

(61) Amerb. cum mss. aliquot, *dejeratus;* quidam alii, *ejuratus.... promiserat;* non pauci, *prompserat;* aliæ vero edit. ac mss. nobiscum faciunt, nisi quod pro *eviratus,* in quibusdam legitur, *iratus;* prorsus incongrue.

(62) Cic. lib. III, pag. 401, lin. 11 : « Quid Agamemnon cum devovisset, » etc.

(63) Vet. edit. *impedisti mihi, impedisti mihi, in stimulum dolorum facta es mihi.* Rom., *Decepisti me, impedimentum in oculis meis, in stimulum dolorum facta es mihi.* Mss. vero inter se consentiunt, nisi quod aliqui legunt, *impedisti mihi, in stimulum,* etc., ubi reliqui, *impedisti me stimulus,* etc.

(64) Cic. lib. III *Offic.* pag. 393, lin. 43 : « Damonem et Pythiam Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, » etc. Vide etiam lib. V *Tusc. Quæst.*, pag. 186, lin. 48, et Val. Max. lib. IV, cap. 7, et rursus Ambr. lib. II *de Virgin.*

(65) Omnes edit. ac mss. aliquot, *alter ad diem repedavit*; reliqui autem partim *rediit*, partim *se recepit*, partim etiam *receptus est;* Thuan. vero et alii nonnulli melioris notæ, *alter ad diem recepit.* Haud male, si ad vadem referas; idem enim prorsus erit ac si legeretur : *alter spopondit ad diem constitutum, nisi rediisset reus, mortem subiturum.*

(66) Mss. aliquot, *fugavit populos cum filio suo.*

eam sequitur, utilitatem invenit. Honestatis enim fuit prohibere ne populus Dei se profanis dederet, ne ritus patrios et sacramenta proderet; ne sacras virgines, viduas graves, pudicas matronas barbaricæ subjiceret impuritati; ne obsidionem deditione solveret: honestatis fuit se malle pro omnibus periclitari, ut omnes eximeret periculo (*Judith.* VIII, 31).

85. Quanta honestatis auctoritas, ut consilium
129 de summis rebus femina sibi vindicaret, nec principibus populi committeret (67)! Quanta honestatis auctoritas, ut Deum adjutorem præsumeret: quanta gratia, ut inveniret!

CAPUT XIV.

Elisæi factum quam honestum atque utile fuerit. Ejusdem cum decantato Græcorum facinore comparatio. Joannem pro honestate vitam impendisse: nec non Susannam eadem causa se mortis periculo objecisse.

86. Quid vero Elisæus nisi honestatem secutus est, cum exercitum Syriæ, qui ad obsidendum eum venerat, captivum introduxit in Samariam, cujus oculos cæcitate obduxerat, et dixit: *Domine, aperi oculos eorum, ut videant, et viderunt* (*IV Reg.* VI, 18)? Itaque cum rex Israel percutere ingressos vellet, eamque sibi dari a propheta facultatem posceret; respondit non percutiendos, quorum captivitatem non esset manu operatus, armisque bellicis, sed magis subsidio alimentorum juvandos. Denique epularibus refecti copiis, nunquam postea in terram Israel piratæ Syriæ revertendum putarunt.

87. Quanto hoc sublimius, quam illud Græcorum quod cum duo populi adversum se de gloria imperioque decertarent (68), et alter ex his haberet copiam quemadmodum naves alterius populi clanculo exureret, turpe credidit: maluitque minus posse honeste, quam plus turpiter. Et isti quidem sine flagitio hoc facere nequibant, ut eos qui consummandi belli Persici gratia in societatem convenerant, hac fraude deciperent; quam licet possent negare, non possent tamen non erubescere: Elisæus autem non fraude, deceptos licet, sed potestate Domini percussos, maluit tamen servare quam perdere; quia decorum foret hosti parcere, et adversario donare vitam, quam potuisset auferre nisi pepercisset.

88. Liquet igitur id quod decorum est, semper esse utile. Nam et Judith sancta decoro contemptu propriæ salutis solvit obsidionis periculum, et
A publicam honestate propria acquisivit utilitatem (69), et Elisæus gloriosus ignovit, quam perculit; et utilius reservavit hostes quos ceperat.

89. Quid autem aliud Joannes nisi honestatem consideravit? ut inhonestas nuptias etiam in rege non posset perpeti, dicens: *Non licet tibi illam uxorem habere* (70) (*Marc.* VI, 18). Potuit tacere, nisi indecorum sibi judicasset mortis metu verum non dicere, inclinare regi propheticam auctoritatem, adulationem subtexere (71). Sciebat utique moriturum se esse, quia regi adversabatur: sed honestatem saluti prætulit. Et tamen quid utilius quam quod passionis viro sancto advexit gloriam?

90. Sancta quoque Susanna denuntiato falsi
B testimonii terrore, cum hinc se videret urgeri **130**
periculo, inde opprobrio, maluit honesta morte vitare opprobrium, quam studio salutis turpem vitam subire ac sustinere (*Dan.* XIII, 43). Itaque dum honestati intendit, etiam vitam reservavit: quæ si id quod sibi videbatur ad vitam utile præoptavisset, non tantam reportasset gloriam: imo etiam id quod non solum inutile, sed etiam periculosum foret, pœnam criminis forsitan non evasisset. Advertimus igitur quia id quod turpe est, non possit esse utile; neque rursus id quod honestum est, inutile; quia complex honestatis est semper utilitas, et utilitatis honestas.

CAPUT XV.

C *Relato Romanorum generoso consilio, maximam fuisse Moysi honestatis curam, ex ejus factis declaratur.*

91. Memorabile ferunt rhetores, quod dux Romanorum cum ad eum adversarii regis medicus venisset (72), pollicens daturum se regi venenum, vinctum eum ad hostem remiserit. Et revera præclarum, ut qui virtutis certamen susceperat nollet fraude vincere. Non enim in victoria honestatem ponebat, sed ipsam, nisi honestate quæsitam victoriam turpem pronuntiabat (73).

92. Redeamus ad nostrum Moysen, atque ad superiora revertamur; ut quanto præstantiora tanto antiquiora promamus. Nolebat Ægypti rex
D populum dimittere patrum. Dixit Moyses sacerdoti Aaron, ut extenderet virgam suam super omnes aquas Ægypti. Extendit Aaron, et conversa est aqua fluminis in sanguinem (*Exod.* VII, 20), et nemo poterat bibere aquam, omnesque Ægypti siti peribant: sincera autem fluenta patribus abundabant. Jactaverunt favillam in cœlum, et facta sunt

(67) Ms. Thuan., *nec a principibus populi adjutorem præsumeret.*

(68) Cic. *Offic.* lib. III, pag. 394, lin. 17: « Themistocles post victoriam hujus belli quod cum Persis fuit, » etc. Idem legimus apud Plutarchum in Aristide.

(69) Mss. aliquot, *et publicam honestatem, propriam acquisivit utilitatem*; alii nonnulli, *et publicam honestatem propria acquisivit utilitate.* Magis scite reliqui ac edit. ut in textu.

(70) Rom. edit., *Non licet tibi habere uxorem fratris tui.*

(71) Ita mss. longe plurimi; alii autem aliquot et omnes edit., *inclinari regi, propheticam auctoritatem adulatione subtexere.*

(72) Cic. lib. III *Offic.*, pag. 399, lin. 42: « Quanquam id quidem cum sæpe alias, tum Pyrrhi bello... perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si præmium, » etc.

(73) Mss. aliquot. *turpem renuntiabat.*

ulcera, et vesicæ candentes in hominibus (74) et quadrupedibus (*Exod.* IX, 10). Deduxerunt grandinem in igne flammeo, contrita erant super terram omnia (*Ibid.* 24). Rogavit Moyses, et universa in suam gratiam reverterunt : grando sedata est, sanata ulcera, solitos potus flumina præbuerunt (*Ibid.* 33).

93. Iterum caligantibus tenebris operta erat terra per triduum, ex quo Moyses manum levaverat, et tenebras infuderat (*Exod.* X, 22). Moriebatur omne primogenitum Ægypti (*Exod.* XII, 29), cum Hebræorum omnis esset inoffensa progenies. Rogatus (75) Moyses, ut his quoque finem exitiis daret, oravit et impetravit. In illo prædicandum, quod a fraudis consortio temperaverit : in hoc mirabile quoniam divinitus intentata supplicia virtute propria etiam ab hoste detorserit, vere nimium, sicut scriptum est, mansuetus et mitis (*Num.* XII, 3). Sciebat quod fidem rex non servaret promissis; tamen honestum putabat ut rogatus oraret, læsus benediceret, appetitus remitteret.

94. Projecit virgam, et serpens factus est, qui devoravit serpentes Ægyptiorum (*Exod.* VII, 10, 12) : significans quod Verbum caro fieret, quæ serpentis diri venena **131** vacuaret per remissionem et indulgentiam peccatorum. Virga est enim Verbum directum, regale, plenum potestatis, insigne imperii. Virga serpens facta est, quoniam qui erat Filius Dei ex Deo Patre natus, Filius hominis factus est, natus ex Virgine : qui quasi serpens exaltatus in cruce, medicinam vulneribus infudit humanis. Unde et ipse Dominus ait *Sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis* (*Joan.* III, 14).

95. Denique et alternm signum ad Dominum Jesum pertinet, quod fecit Moyses : *Manum suam misit in sinum, et protulit eam, et facta est manus ejus sicut nix. Iterum misit, et protulit eam, et erat sicut carnis humanæ species* (*Exod.* IV, 6, 7); significans Domini Jesu primum fulgorem Divinitatis, postea susceptionem carnis, in qua fide credere omnes gentes populosque oporteret. Merito manum misit, quia dextera Dei Christus est, in cujus divinitate et incarnatione si quis non crediderit, quasi reprobus flagellatur : sicut iste rex qui quoniam signis non credidit evidentibus, postea flagellatus orabat, ut veniam mereretur. Quantus igitur honestatis affectus esse debeat, ex his probatur, et eo maxime quod se objiciebat pro populo, dicens ut remitteret populo Deus, aut certe de libro viventium se deleret.

CAPUT XVI.

Paucis de Tobia injectis, Raguelem honestate philosophis antecelluisse evincitur.

96. Tobis quoque formam expressit honestatis evidentius, cum relicto convivio mortuos sepeliret, et ad cibos pauperis mensæ invitaret inopes (*Tobiæ* II, 2-4). Raguel præcipue, qui contemplatione honestatis, cum rogaretur ut filiam suam in conjugium daret, vitia quoque filiæ non tacebat; ne circumvenire petitorem videretur tacendo. Itaque cum Tobis filius Tobis posceret ut sibi daretur puella, respondit lege quidem ipsi eam deberi tanquam propinquo, sed dedisse se eam jam sex viris, et omnes eos esse mortuos (*Tob*, VII, 10, 11). Justus itaque vir plus alienis timebat, et malebat innuptam sibi manere filiam, quam propter nuptias ejus extraneos periclitari.

97. Quam breviter absolvit omnes quæstiones philosophorum. Illi de vitiis tractant domorum (76), tegenda an prodenda a venditore videantur : noster iste nec filiæ vitia celanda arbitratus est. Et certe non ipse affectabat ut eam traderet, sed rogabatur. Quanto utique iste honestior sit illis, dubitare non possumus, si conferamus quanto præstantior sit filiæ causa, quam rei venalis pecunia

132 CAPUT XVII.

Quanto honestatis studio antiqui patres in captivitatem abituri, sacrum ignem occuluerint.

98. Consideremus aliud quod, in captivitate gestum, summum tenuit honestatis decorem. Nullis enim adversis honestas impeditur, quæ in his eminet, et magis præcellit quam in prosperis. Inter vincula itaque, inter arma, flammas, servitutem, quæ liberis omni supplicio gravior est, inter pœnas morientium, excidia patriæ, vivorum formidinem (77), sanguinem peremptorum, non excidit tamen cura honestatis majoribus nostris : sed inter eversæ patriæ cineres et favillas in affectibus piis resplenduit et refulsit (78).

99. Nam cum in Persidem ducerentur patres nostri, qui tunc Dei omnipotentis cultores erant, acceptum ignem de altari sacerdotes Domini occulte in valle absconderunt. Erat illic velut patens puteus (79), aquæ secessu infrequens, nec populari usui patens, ignoto et ab arbitris remoto loco : ibi

(74) Vet. edit. ac mss. nonnulli, *vesicæ cadentes*, forte *calentes*; quidam, *scatentes*.

(75) Mss. ac vet. edit. hoc tantum dissident, quod pro *rogatur*, plures mss. legunt *rogatus*, et pro *exitiis*, mss. nonnulli habent *exitus*. Rom. autem edit. post verbum *daret*, adjecit *et benediceret*, sublatis hisce aliis, *oravit et impetravit*.

(76) Cic. *Offic.* lib. III, pag. 395, lin.4 : « Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit, » etc.

(77) Amerb. cum mss. non paucis, *virorum formidinem*.

(78) *In affectibus piis resplenduit et refulsit*, desunt in mss. pluribus nec inferioris notæ, quorum in nonnullis pro *sed inter*, legitur *nec inter*, minime male. Aliorum mss. et omnium edit. lectio præferenda.

(79) Mss. aliquot, *velut puteus haudquaquam patens, aquæ secessu infrequens*; unus, *velut puteus aquæ non patiens;* alter, *haud aquam patiens*, atque *secessu infrequens*.

obsignaverunt indicio sacro (80) pariter ac silentio ignem reconditum (*II Mach.* I, 19). Non illis studio fuit aurum defodere, argentum abscondere, quod servarent posteris suis : sed inter extrema sua honestatis curam habentes, sacrum ignem servandum putarunt; ne eum vel impuri contaminarent, vel defunctorum sanguis exstingueret, vel deformium ruinarum acervus aboleret.

100. Abierunt itaque in Persidem sola religione liberi; quoniam sola illis per captivitatem extorqueri nequivit. Post vero plurimum temporis, quando placuit Deo, dedit hanc mentem regi Persarum, ut restaurari in Judæa templum, et legitimos reparari Hierosolymis ritus juberet. Cujus gratia muneris Nehemiam sacerdotem rex Persarum direxit. At ille secum deduxit sacerdotum illorum nepotes, qui, profecturi de patrio solo, sacrum, ne periret, ignem absconderant. Venientes autem, ut patrum sermone est proditum, non invenerunt ignem, sed aquam. Et cum deesset ignis quo adolerent altaria, haurire eos aquam Nehemias sacerdos, sibique deferre, et aspergere super ligna jussit. Tunc, visu mirabile! cum esset cœlum intextum nubibus, sol repente illuxit, accensus est magnus ignis; ita ut omnes in tam evidenti Domini gratia factum stupentes, lætitia perfunderentur. Orabat Nehemias psallebant sacerdotes hymnum Deo (81). Utque consumptum est sacrificium, jussit iterum Nehemias residua aqua majores perfundi lapides : quo facto flamma accensa est, lumen autem refulgens (82) ab altari consummatum illico est.

101. Hoc patefacto indicio, rex Persarum eo loco in quo ignis fuerat absconditus, et postea reperta est aqua, templum fieri mandavit, cui **133** inferebantur dona plurima. Appellaverunt autem illud qui erant cum sancto Nehemia, ephthar (83), quod interpretationem habet *purificationis* : a plurimis nephthe vocatur. Invenitur autem in descriptionibus Jeremiæ prophetæ, quod jusserit accipere de igne eos qui postea essent futuri. Hic est ignis qui cecidit super sacrificium Moysi, et consumpsit illud, sicut scriptum est : *Quia exivit ignis a Domino et cunsumpsit universa quæ erant super altare holocausta* (*Levit.* IX, 24). Hoc igne oportebat sanctificari sacrificium; ideoque et in filios Aaron qui alienum ignem inferre voluerunt, exivit iterum ignis a Domino et consumpsit eos, ita ut mortui extra castra projicerentur (*Levit.* X, 1, 2).

101*. (84) Veniens autem Jeremias in locum, invenit domum in modum speluncæ, et tabernaculum et arcam, et altare incensi intulit illuc, et obstruxit ostium : quod cum hi qui simul venerant, curiosius perscrutarentur, ut notarent sibi locum, nequaquam comprehendere atque invenire potuerunt. Ut autem cognovit Jeremias quod affectassent, dixit : Ignotus erit locus, donec congreget Deus congregationem populi, et propitius fiat. Tunc Deus ostendet hæc, et apparebit majestas Domini (*II Mach.* II, 5-8).

CAPUT XVIII.

Superioris eventus, ac potissimum oblati a Nehemia sacrificii, narratione Spiritum sanctum, Christianorumque baptisma significari : et eodem etiam Moysis et Eliæ sacrificium, atque historiam Noe referri.

102. Congregationem populi tenemus, propitiationem Domini Dei nostri agnoscimus (85), quam propitiator in sua operatus est passione. Arbitror quod nec ignem istum possimus ignorare, cum legerimus quia baptizat Dominus Jesus in Spiritu sancto et igni, sicut in Evangelio dixit Joannes (*Joan.* I, 33). Merito consumebatur sacrificium, quoniam pro peccato erat. Ille autem ignis typus Spiritus sancti fuit, qui descensurus erat post Domini ascensionem, et remissurus peccata omnium, qui quasi ignis inflammat animum ac mentem fidelem. Unde ait Jeremias accepto Spiritu : *Et factum est in corde meo ut ignis ardens, flammigerans in ossibus meis : et dissolutus sum undique, et ferre non possum* (*Jerem.* XX, 9). Sed etiam in Actibus apostolorum cum descendisset super apostolos Spiritus, et plerosque, qui exspectabant promissa Domini, tanquam ignem dispersas esse linguas (86) legimus (*Act.* II, 4, 15). Denique sic vaporabatur singulorum animus, ut musto repleti esse æstimarentur, qui acceperant linguarum diversitatem (87).

103. Quid ergo sibi vult esse quod ignis aqua factus est, et aqua ignem excitavit; nisi quia spiritalis gratia per ignem exurit, per aquam mundat peccata nostra? Eluitur enim peccatum, et exuritur. Unde et Apostolus ait : *Uniuscujusque* **134** *opus quale sit, ignis probabit* (*I Cor.* III, 13); et

(80) *Indicio sacro,* id est, nota aliqua mystica cujus ope locus postea dignosci posset.

(81) Edit. et pauci mss., *hymnum Deo usquequo consumptum est*, etc.

(82) Ita mss. ac vet. edit. magno consensu, nisi quod aliqui et edit. legunt, *consumptum est*, ubi probatissimi quique, *consummatum est.* Rom. edit. sola, *quæ tandem lumine refulgente ab altari consumpta illico est.*

(83) Rom. edit. ex LXX, *nehpthar*; vet. autem edit. cum Aldino cod. eorumdem LXX, *ephthar*, quo etiam accedunt mss., nisi quod eorum complures scriptorum inscitia exhibent, alii *epathar*, alii *ephatar*, quidam etiam *phatur*. Infra vero ubi omnes edit. multique mss. *nephthe*, mss. aliquot præferunt *nephe*. Adisis Plinium lib. II, cap. 118, et lib. XXXV, c. 15.

(84) Sicubi, ut hic, idem numerus, etiam omisso asterisco, bis continenter occurrerit, sciat lector, nos in his aut similibus casibus nihil mutasse, nisi forte major lacuna inter duos numeros, graviori mendo, irrepsisset. EDIT.

(85) Mss. aliquot, *propitiationem non cognoscimus.* Haud male, si modo per figuram admirationis aut interrogationis efferatur.

(86) Rom. edit., *dispertitas apparuisse linguas.*

(87) Cuncti propemodum mss., *repleti esse qui acceperant, æstimarentur linquarum diversitate.*

infra : *Si cujus opus arserit, detrimentum patietur, ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem* (*Ibid.* 15).

104. Quod ideo posuimus, ut probaremus per ignem exuri peccata. Notum est ergo hunc esse vere ignem sacrum, qui tunc in typo futuræ remissionis peccatorum descendit super sacrificium.

105. Hic igitur ignis absconditur captivitatis tempore, quo culpa regnat : tempore autem libertatis promitur (88). Et licet in aquæ speciem mutatus, tamen servat ignis naturam, ut consumeret sacrificium. Nec mireris cum legeris, quia Pater Deus dixit : *Ego sum ignis consumens* (*Deut.* IV, 24); et alibi : *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ* (*Jerem.* II, 13). Ipse quoque Dominus Jesus quasi ignis inflammabat audientium corda, quasi fons refrigerabat ; nam ipse in Evangelio suo dicit quod ideo venerit, ut ignem in terras mitteret (*Luc.* XII, 49), et potum sitientibus aquæ vivæ ministraret (*Joan.* VII, 37, 38).

106. Eliæ quoque tempore descendit ignis, quando provocavit prophetas gentium ut altare sine igne accenderent. Et cum illi nequissent facere, hostiam suam tertio ipse perfudit aqua, et manabat aqua in circuitu altaris, et exclamavit, et cecidit ignis a Domino de cœlo, et consumpsit holocaustum (*III Reg.* XVIII, 38).

107. Hostia illa tu es. Considera tacitus singula. In te descendit vapor Spiritus sancti, te videtur exurere, cum tua peccata consumit. Denique quod consumptum est sacrificium Moysi tempore (*Num.* IX, 24), sacrificium pro peccato erat. Unde Moyses ait, sicut in Machabæorum scriptum est libro, *eo quod non sit manducatum quod erat pro peccato, consumptum est* (*II Mach.* II, 11). Nonne tibi consumi videtur, quando in baptismatis sacramento interit homo totus exterior ? Vetus homo noster confixus est cruci (89), Apostolus clamat (*Rom.* VI, 6). Illic, sicut Patrum exempla te docent, Ægyptius demergitur (90), Hebræus resurgit, sancto renovatus Spiritu, qui etiam mare Rubrum inoffenso transivit vestigio, ubi baptizati sunt patres sub nube, et in mari (*I Cor.* X, 2).

108. In diluvio quoque Noe tempore mortua est omnis caro (*Gen.* VII, 21), justus tamen cum sua progenie servatus est (*Gen.* VIII, 18). Annon consumitur homo, cum absolvitur (91) mortale istud a vita ? Denique exterior corrumpitur, sed interior renovatur. Nec solum in baptismate, sed etiam in pœnitentia fit carnis interitus ad profectum spiritus ; sicut apostolica docemur auctoritate, dicente sancto Paulo : *Judicavi ut præsens eum qui sic operatus* A *est, tradere hujusmodi Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi* (*I Cor.* V, 3, 4).

109. Prolixior excursus admirandi gratia mysterii factus videtur, dum studemus revelatum plenius sacramentum pandere, quod eo usque plenum honestatis est, ut sit plenum religionis.

135 CAPUT XIX.

Narratur admissum in Levitæ cujusdam uxorem a civibus Gabaa flagitium, atque ex illius ultione colligitur quam veteribus illis cordi fuerit honestatis ratio.

110. Quanta autem honestatis cura majoribus fuit, ut unius mulieris injuriam stupro illatam in- B temperantiam bello persequerentur, et victo populo, tribus Benjamin obtestarentur in conjugium se eis proprias filias non daturos ! Remanserat tribus sine ullo posteritatis subsidio, nisi fraudis necessariæ accepisset licentiam. Quæ tamen indulgentia congruo intemperantiæ supplicio non videtur vacare, quando illis hoc solum permissum est, ut rapto inirent conjugia, non connubii sacramento. Et revera dignum fuit ut qui alienum contubernium solverant, ipsi nuptiarum amitterent solemnitatem.

111. Quam plena autem miserationis historia ! Vir, inquit (*Judic.* XIX, 1-30), Levita acceperat sibi jugalem (quam a concubitu concubinam appellatam arbitror [92]) quæ aliquanto post quibusdam, ut fieri solet, offensa rebus, ad patrem se contulit, et fuit C illic quatuor mensibus. Et surrexit vir ejus, et abiit ad soceri sui domum, ut cum sua jugali repararet gratiam, et revocaret eam, ac reduceret ; occurrit ei mulier, atque in domum patris sui introduxit maritum.

112. Lætatus est adolescentulæ pater : venit obviam, et sedit cum eo tribus diebus ; et epulati sunt, et quieverunt. Et sequenti die surrexit Levita diluculo, et retentus est a socero, ut tam cito non desereret convivii jucunditatem. Et alio et tertio die non permisit pater adolescentulæ proficisci generum suum, donec lætitia et gratia inter eos omnis consummaretur. Sed die septimo cum jam ad vesperum declinaret dies, post mensas et læta convivia, cum prætexeret finitimæ noctis viciniam, ut apud suos D potius, quam apud extraneos requiescendum putaret, nequivit tenere et dimisit una cum filia sua.

113. Verum ubi facta est aliqua progressio, cum vesper jam propior urgeret, et appropinquatum foret (93) ad urbem Jebusæorum, dicente servulo, ut ad eam dominus suus deflecteret, non acquievit dominus suus ; quia non erat ea civitas filiorum

(88) Rom. edit., *libertatis revelatur.*

(89) Omnes edit., *homo noster exterior crucifixus est.*

(90) Edit. omnes ac mss. aliquot, *Ægyptus demergitur.*

(91) Ita mss. plures ac potiores : alii vero et edit., *cum absorbetur.*

(92) Pauci mss. *quam..... concubinam appellabat.* — Adverte pulcherrime hinc confirmari, quod observatione in lib. I *de Abraham* cap. 4, col. 220, volum. I, num. 23, diximus, nimirum legitimam uxorem haud raro concubinæ nomine vocitari.

(93) Omnes edit., *et appropinquandum foret.*

Israel : sed intendit pervenire usque Gabaa, quæ habitabatur a populo tribus Benjamin. Nec erat quisquam qui advenientes reciperet hospitio, nisi vir peregrinus progressa ætate. Qui cum aspexisset eos, et interrogasset Levitam : Quo vadis, vel unde venis ? quo respondente quod esset viator, et repeteret montem Ephræm, et non esset qui colligeret eum, hospitium ei obtulit, et adornavit convivium.

114. At ubi satietas epulandi facta est, et mensæ remotæ, irruerunt pestilentes viri, et circumierunt domum. Tunc senior filiam suam virginem, **136** et coæqualem ejus cum qua cubitare solita esset (94), offerebat viris iniquitatis, tantum ne vis irrogaretur hospiti. Verum ubi parum ratio processit, et vis prævaluit, cessit Levites jugali sua : et cognoverunt eam, et tota nocte illuserunt ei. Qua atrocitate, vel dolore victa injuriæ, ante ostium hospitis (95), quo vir suus diverterat, projecit se atque exhalavit spiritum, supremo licet vitæ munere affectum, bonæ conjugis servans, ut exsequias saltem sui funeris marito reservaret.

115. Quo cognito (ne multis morer) omnis prope populus Israel in bellum exarsit, dubioque eventu cum anceps maneret prælium, tertia tamen præliandi vice, traditus est populus Benjamin populo Israel, et divina judicatus sententia, pœnas intemperantiæ luit. Condemnatus quoque ne quis ei ex numero patrum (96) filiam suam daret in uxorem : idque confirmatum jurisjurandi sacramento est. Sed compuncti quod tam acerbam in fratres tulissent sententiam, ita severitatem ejus temperaverunt, ut orbatas parentibus virgines in conjugium sibi adsciscerent, quorum patres pro delicto perempti forent, vel prato copulam sociarent ; quia pro tam turpis commissi facinore, qui alieni matrimonii jus violaverant, indignos se impetrando exhibuere matrimonio. Sed ne periret una populo tribus, fraudis indulta est conniventia.

116. Quanta igitur honestatis cura majoribus fuerit, hinc proditur, ut quadraginta millia virorum stringerent gladium adversus fratres suos de tribu Benjamin, dum ulcisci volunt injuriam pudicitiæ (97) ; quia temeratores castitatis non sufferebantur (98). Itaque eo bello cæsa sunt utrinque sexaginta quinque millia (99) bellatorum, et exustæ urbes. Et cum inferior primo fuisset populus Israel, tamen nec adversi metu belli percitus, vindicandæ castitatis sequestravit dolorem. Ruebat in prælium, vel sanguine suo parans commissi flagitii diluere notam.

CAPUT XX.

Post solutam ex Elisæi vaticinio diram Samariæ obsidionem, quanta fuerit quatuor leprosis honesti cura, enarratur.

117. Et quid mirum si populo Dei decorum illud atque honestum curæ fuit, quando etiam leprosis, sicut in libris Regnorum legimus (*IV Reg.* VII, 8) honestatis non defuit consideratio ?

118. Fames erat magna in Samaria, quia obsederat eam Syrorum exercitus. Rex militares excubias supra murum sollicitus revisebat : interpellavit eum mulier dicens : Persuasit mihi hæc mulier ut afferrem filium meum, et attuli, et coximus, et comedimus eum : et promisit ut et ipsa postea filium suum afferret, et carnes illius simul manducaremus : nunc autem filium suum abscondit (1), et non vult eum afferre. Motus rex quod non solum humanis, sed etiam parricidalibus **137** cadaveribus mulieres pastæ viderentur, ei tam atrocis calamitatis exemplo percitus, Elisæo prophetæ denuntiavit necem (*IV Reg.* VI, 25-31), cujus in potestate fore crederet, ut obsidionem solveret, propulsaret famem : vel quia non permiserat regi ut perculeret Syros, quos cæcitate perfuderat.

119. Sedebat Elisæus cum senioribus in Bethel (2), et priusqam introiret ad eum regis nuntius, ait ad seniores viros : Si vidistis quoniam filius homicidæ illius misit auferre caput meum ? Et introivit nuntius, et mandatum regis pertulit, denuntiantis præsens capitis periculum (*IV Reg.* VI, 32, 33). Cui respondit propheta : Hac hora die crastina mensura similaginis siclo, et duæ mensuræ hordei siclo in porta Samariæ. Et cum missus a rege nuntius non credidisset, dicens : Si pluerit Dominus de cœlo abundantiam frumenti, nec sic quidem id posset effici ; dixit ad eum Elisæus : Quia non credidisti, oculis tuis videbis, et non manducabis (*IV Reg.* VII, 1, 2).

120. Et factus est subito in castris Syriæ velut quadrigarum sonus (3), et vox multa equitum, et vox magnæ virtutis, atque ingens belli tumultus, et arbitrati sunt Syri quod rex Israel in societatem advocasset prælii regem Ægypti, et regem Amorrhæorum, et fugerunt diluculo relinquentes

(94) Edit, et pauci mss., *jugalem ejus..... solitus esset ;* sed optimi quique, iidemque frequentissimi, ut in textu.

(95) Nonnulli mss., *ante hospitium hospitis.* Erasm. et seq. edit., *ante hostium hospitii.*

(96) Cod. Thuan., *ex numero pater.*

(97) Quædam edit., *injuriam impudicitiæ ;* aptius reliquæ ac mss., *injuriam pudicitiæ :* nempe quam acceperat pudicitia.

(98) Gill. in marg. et Rom. edit. in corp., *castitatis non offerebantur.*

(99) Ita edit., ac mss. aliquot ; alii vero partim *quadraginta*, partim *quadraginta quinque millia*. Sed nisi locum Ambrosius memoriter citavit, omnino legendum 65 millia, ut in sacris codicibus haberi, subducta mortuorum in singulis præliis ratione, cognoscitur.

(1) Mss. aliquot, *filium suum negat, et abscondit eum.*

(2) Edit., *in domo sua.* Et infra post duos versus, *filius hic homicidæ.* Utrobique autem mss. prope ad unum ut in textu.

(3) Edit. cum uno vel altero mss., *et vox multitudinis ;* alii mss. non multi, *et voces multæ, quantum et vox magnæ virtutis ;* cæteri nobiscum faciunt. Rursus vero ubi nos cum ant. edit. et cunctis mss. *et regem Amorrhæorum,* Rom. edit. substituerat *et regem Ethæorum.*

tabernacula sua (*Ibid.* 6, 7); quoniam verebantur ne improviso adventu novorum opprimerentur hostium, et conjunctis regum viribus non possent resistere. Id incognitum Samariæ erat, quoniam, victi metu et fame tabidi, nec prætendere audebant.

121. Erant autem leprosi quatuor ad portam civitatis, quibus vita erat supplicium, et mori lucrum, et dixerunt ad se invicem : Ecce nos hic sedemus, et morimur. Si ingredimur urbem, moriemur fame : si manemus hic, nullum subsidium vivendi suppetit nobis : eamus in castra Syriæ, aut compendium mortis erit, aut salutis remedium. Perrexerunt itaque, et intraverunt in castra, et ecce omnia nuda hostium. Ingressi tabernacula, primum repertis alimentis fugaverunt famem, deinde auri et argenti quantum potuerunt, diripuerunt. Et cum soli prædæ incumberent, disposuerunt (4) tamen nuntiare regi fugisse Syros (*Ibid.* 3-11) et quia id honestum arbitrabantur, quam represso indicio fovere fraudis rapinam.

122. Quo indicio egressus est populus, et diripuit castra Syriæ, et commeatus hostium abundantiam fecit, annonæ vilitatem reddidit secundum propheticum dictum, ut mensura similaginis siclo, et duæ mensuræ hordei pari pretio constarent. In hac lætitia plebis nuntius ille in quo requiescebat rex, contritus inter (5) exeuntium festinationem et remeantium exsultationem, conculcatus a plebe, mortuus est (*Ibid.* 16-20.)

138 CAPUT XXI.

Esther vitæ periculo honestatis decus secutam esse, imo et regem barbarum, illata nece viro amicissimo; amicitiam enim honestati semper conjungendam, ut Jonathæ atque Alchimelech exempla probant.

123. Quid Esther regina, nonne ut populum suum periculo exueret, quod erat decorum atque honestum, morti se obtulit, nec immitis regis trepidavit furorem (*Esther* IV, 19) ? Ipse quoque rex Persarum ferox, atque tumido corde, tamen decorum judicavit indici insidiarum quæ sibi paratæ forent, gratiam repræsentare (*Esther* VI, 31), populumque liberum a servitute eripere, eruere neci, nec parcere ei qui tam indecora suasisset (6). Denique quem secundum a se, ac præcipuum inter omnes amicos haberet, cruci tradidit, quod dehonestatum se ejus fraudulentis consiliis animadvertisset (*Esther* VII, 9).

124. Ea enim amicitia probabilis (7), quæ honestatem tuetur, præferenda sane opibus, honoribus, potestatibus : honestati vero præferri non solet, sed honestatem sequi. Qualis fuit Jonathæ, qui proprietate nec offensam patris, nec salutis periculum refugiebat (*I Reg.* XX, 29 *et seq.*). Qualis fuit Abimelech, qui pro hospitalis gratiæ officiis necem potius sui, quam proditionem fugientis amici, subeundam arbitrabatur (*I Reg.* XXI, 6).

CAPUT XXII.

Honestatem amici causa non deserendam; si tamen adversus amicum testimonium dicendum fuerit, cautionem adhibendam. Inter amicos quis candor in aperiendo pectore, quæ generositas in patiendo, quæ in arguendo libertas requiratur. Amicitiam virtutem custodem esse, nec nisi similium morum hominibus inveniri. Eamdem in corripiendo mitem, atque a propriis commodis alienam esse oportere; et inde quam rari divitibus veri amici. Quanta amicitiæ dignitas; quæ quo major, eo detestabilior amici perfidia, ut Judæ atque amicorum Job exemplis cognoscitur.

125. Nihil igitur præferendum honestati, quæ tamen ne amicitiæ studio prætereatur, etiam hoc Scriptura admonet de amicitia. Sunt enim pleræque philosophorum quæstiones : utrum amici causa quisquam contra patriam sentire necne debeat (8), ut amico obediat ? utrum oporteat ut fidem deserat, dum indulget atque intendit amici commoditatibus.

126. Et Scriptura quidem ait : *Clava, et gladius, et sagitta ferrata, sic homo est testimonium dicens falsum adversus amicum suum* (*Pro.* XXV, 18). Sed considera quid astruat. Non testimonium reprehendit dictum in amicum, sed falsum testimonium. Quid enim si Dei causa, quid si patriæ cogatur aliquis dicere testimonium ? Numquid præponderare debet amicitia religioni, præponderare charitati civium (9) ? **139** In his tamen ipsis rebus requirenda est veritas testimonii, ne amicus appetatur amici perfidia, cujus fide absolvi debeat. Amicus itaque neque noxio gratificari debet, neque innocenti insidiari.

127. Sane si necesse sit dicere testimonium, si quid in amico vitii cognoverit, corripere occulte (10); si non audierit, corripere palam. Sunt enim bonæ correptiones, et plerumque meliores quam tacita amicitia. Et si lædi se putat amicus, tu tamen corripe; et si amaritudo correctionis animum ejus vulneret, tu tamen corripe, ne verearis : *Tolerabilia sunt enim amici vulnera* (11) *quam adulantium oscula* (*Prov.* XXVII, 6). Errantem igitur amicum corripe, innocentem amicum ne deseras.

(4) Sic mss. longe plurimi, ac notæ probatioris : nonnulli tamen et omnes edit., *soli possent prædæ incubare, elegerunt* ; etc.

(5) Omnes edit. cum paucis mss., *constitutus in porta inter*, etc.

(6) Omnes edit., *nec parcere neci ejus.*

(7) Cic. lib. III *Offic.*, pag. 393, lin. 30 : « Maxime autem perturbantur officia in amicitiis, » etc.

(8) Ibid., lin. 33 : « At neque contra rempublicam, » etc. Item *de Amic.*, pag. 424, lin. 1 : Quamobrem videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. » etc.

(9) Rom. edit., *præponderare charitati vitium.*

(10) Cic. *Offic.* lib. I, pag. 358. lin. 46 : Interdum etiam objurgationes in amicis vigent maxime. » Idem *de Amic.*, pag. 425, lin. 5 : Consilium verum dare gaudeamus libere, » etc.

(11) Rom. edit. sola : *Utiliora sunt amici vulnera* : vet. autem ac mss.., *Tolerabilia*, seu *tolerabiliora* ; quidam tamen, *probabiliora sunt amici vulnera*, etc.

Constans enim debet esse amicitia (12), perseverare in affectu : non puerili modo amicos mutare vaga quadam debemus sententia.

128. Aperi pectus tuum amico (13), ut fidelis sit tibi et capias ex eo vitæ tuæ jucunditatem. Fidelis enim amicus medicamentum est vitæ, et immortalitatis gratia (*Eccli.* VI, 16). Defer amico ut æquali, nec te pudeat ut prævenias amicum officio (14): amicitia enim nescit superbiam. Ideo enim Sapiens dicit : *Amicum salutare non erubescas* (*Eccli* XXII, 31). Nec deseras amicum in necessitate (15), nec derelinquas eum, neque destituas ; quoniam amicitia vitæ adjumentum est. Ideo onera nostra portemus, sicut Apostolus docuit (*Galat.* VI, 2) ; dicit enim his quos ejusdem corporis complexa est charitas (16). Etenim si amici secundæ res amicos adjuvant, cur non et in adversis amici rebus amicorum adjumentum suppetat ? Juvemus consilio, conferamus studia, compatiamur affectu.

129. Si necesse est, toleremus propter amicum etiam aspera. Plerumque inimicitiæ subeundæ sunt propter amici innocentiam, sæpe obtrectationes, si restiteris vel responderis, cum amicus arguitur et accusatur. Nec te pœniteat ejusmodi offensionis ; justi enim vox est : *Et si mala nihi evenerint propter amicum, sustineo* (*Eccl.* XXII, 31). In adversis enim amicus probatur ; nam in prosperis amici omnes videntur. Sed ut in adversis amici patientia et tolerantia necessaria, sic in prosperis auctoritas congrua est ; ut insolentiam extollentis se amici reprimat et redarguat.

130. Quam pulchre in adversis positus Job dicit : *Miseremini mei, amici, miseremini* (*Job.* XIX, 21). Non quasi abjecta vox ista est, sed quasi censoria. Nam cum injuste argueretur ab amicis, respondit : *Miseremini mei, amici* ; hoc est, misericordiam debetis facere : opprimitis autem vos et impugnatis hominem, cujus ærumnis compati **140** pro amicitia vos oportebat.

131. Servate igitur, filii, initam cum fratribus amicitiam, qua nihil est in rebus humanis pulchrius (17). Solatium quippe vitæ hujus est, ut habeas cui pectus aperias tuum, cum quo arcana participes, cui committas secretum pectoris tui ; ut colloces tibi fidelem virum, qui in prosperis gratuletur tibi, in tristibus compatiatur, in persecutionibus adhortetur. Quam boni amici Hebræi pueri, quos a sui amore nec fornacis ardentis flamma divisit (*Dan.* III, 16 *et seq.*). ! De quo supra diximus (*sup. c.* 9). Bene ait sanctus David : *Saul et Jonathas speciosi et charissimi. inseparabiles in vita sua, et in morte non sunt separati* (*II Reg.* I, 23).

132. Hic est amicitiæ fructus (18) ut non fides propter amicitiam destruatur (19). Non potest enim homini amicus esse, qui Deo fuerit infidus. Pietatis custos amicitia est, et æqualitatis magistra ; ut superior inferiori se exhibeat æqualem, inferior superiori. Inter dispares enim mores non potest esse amicitia (20) ; et ideo convenire sibi utriusque debet gratia. Nec auctoritas desit inferiori, si res poposcerit, nec humilitas superiori. Audiat quasi parem, quasi æqualem : et ille quasi amicus moneat, objurget, non jactantiæ studio, sed affectu charitatis.

133. Neque monitio aspera sit, neque objurgatio contumeliosa (21) ; sicut enim adulationis fugitans amicitia debet esse, ita etiam aliena insolentiæ. Quid est enim amicus, nisi consors amoris, ad quem animum tuum adjungas atque applices (22), et ita misceas, ut unum velis fieri ex duobus, cui te tanquam alteri tibi committas, a quo nihil timeas, nihil ipse commodi tui causa inhonestum petas ? Non enim vectigalis amicitia est (23), sed plena decoris plena gratiæ. Virtus est enim amicitia, non quæstus : quia non pecunia paritur (24), sed gratia : nec licitatione pretiorum, sed concertatione benevolentiæ.

134. Denique meliores amicitiæ sunt inopum plerumque quam divitum ; et frequenter divites sine amicis sunt, quibus abundant pauperes (25). Non

(12) Cic. *de Amic.*, pag. 428, lin. 1 : « Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum satietates, » etc.

(13) Ibid., pag. 426, lin. 15 : « Tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum et voluntatum, » etc.

(14) Ibid., pag. 427, lin. 38 : « Quid, hæc ut omittam, quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates, » etc.

(15) Ibid., pag. 428, lin. 20 : « Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori, » etc.

(16) Edit. ac pauci mss., *Quos eadem complexa est charitas.*

(17) Cic. *de Amic.*, p. 421, lin. 39 : « Quid dulcius quam habere quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum, » etc.

(18) Lib. III *Offic.*, pag. 393, lin. 41 : « Nam si omnia facienda sint quæ amici velint, » etc. Item *de Amic*, pag. 424, lin. 15 : « Quod si rectum statuerimus vel concedere amicis, » etc. Item lin. 27: « Hæc igitur prima lex in amicitia, » etc.

(19) Erasm. et seq. edit. cum mss. nonnullis, *propter amicitiam deseratur.*

(20) Cic. *de Amic.* pag. 425, lin. 45 : « Quamobrem hoc quidem.... constat, ut opinor, bonis inter bonos, » etc. Item pag. 429, lin. 49 : « Par est autem primum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere, » etc.

(21) Lib. I *Offic.*, pag. 370, lin. 9 : « Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, » etc. Item *de Amic.*, pag. 430, lin. 48 : « Nam et monendi amici sæpe sunt et objurgandi, » etc.

(22) Cic. *de Amic.*, pag. 429, lin. 41 : « Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem..... Et alterum acquirit cujus animum ita cum suo commisceat, » etc.

(23) Ibid., pag. 425, lin. 50 : « Atque etiam mihi quidem videtur, qui utilitatis causa fingunt amicitias, » etc.

(24) Edit. ac mss. aliquot, *non pecunia quæritur.*

(25) Cic. *de Amic.*, p. 426, lin. 12 : « Hæc enim est tyrannorum vita, nimirum in qua nulla fides, nulla charitas..... Coluntur tamen simulatione amicitiæ, » etc..... Multorum opes præpotentium excludunt fideles amicitias. »

est enim vera amicitia, ubi est fallax adulatio, Divitibus itaque plerique assentatorie gratificantur! erga pauperem nemo simulator est (26). Verum est quidquid defertur pauperi, hujus amicitia invidia vacat.

135. Quid amicitia pretiosius, quæ angelis communis et hominibus est? Unde et Dominus Jesus dicit : *Facite vobis amicos de iniquo mammona, qui recipiant vos in æterna tabernacula sua (Luc.* XVI, 9). Ipse nos Deus amicos ex servulis facit, sicut ipse **141** ait : *Jam vos amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis* (*Joan.* XV, 14). Dedit formam amicitiæ quam sequamur, ut faciamus amici voluntatem, ut aperiamus secreta nostra amico quæcunque in pectore habemus, et illius arcana non ignoremus. Ostendamus illi nos pectus nostrum, et ille nobis aperiat suum. *Ideo*, inquit, *vos dixi amicos, quia omnia quæcunque audivi a Patre meo, nota feci vobis (Joan.* XV, 15). Nihil ergo occultat amicus, si verus est: effundit animum suum, sicut effundebat mysteria Patris Dominus Jesus.

136. Ergo qui facit mandata Dei, amicus est; et hoc honoratur nomine. Qui est unanimis, ipse amicus est: quod unitas animorum in amicis sit: neque quisquam detestabilior, quam qui amicitiam læserit. Unde in proditore Dominus hoc gravissimum invenit, quod ejus condemnaret perfidiam, quod gratiæ vicem non repræsentaverit, et conviviis amicitiæ venenum malitiæ miscuerit. Itaque sic ait : *Tu vero* (27), *homo unanimis, dux meus et notus meus, qui semper mecum dulces capiebas cibos* (*Psal.* LIV, 14)! Hoc est, non potest sustineri istud, quia unanimis appetisti eum, qui tibi donaverat gratiam : *Nam si inimicus meus maledixisset mihi, sustinuissem utique* (*Ibid.* 13); et ab eo **142** qui me oderat, absconderem me. Inimicus vitari potest, amicus non potest, si insidiari velit. Illum cavemus cui non committimus consilia nostra : hunc cavere non possumus, cui commisimus. Itaque ad acervandam peccati invidiam non dixit : Tu vero, servus meus, apostolus meus ; sed, Unanimis meus; hoc est, non meus, sed etiam tuus proditor es, qui unanimem prodidisti.

137. Dominus ipse cum a tribus regibus offensus esset, qui sancto Job non detulissent, ignoscere his per amicum maluit, ut amicitiæ suffragium remissio fieret peccatorum. Itaque rogavit Job, et Dominus ignovit (*Job* XLII, 6, 10). Profuit illis amicitia, quibus obfuerat insolentia.

CONCLUSIO.

138. Hæc apud vos deposui, filii, quæ custodiatis in animis vestris : quæ utrum aliquid profectus habeant, vos probabitis; interim copiam multam exemplorum offerunt : nam prope omnia majorum exempla, plurima quoque dicta his tribus inclusa libris tenentur ; ut et si sermo nihil deferat gratiæ, series tamen vetustatis quodam compendio expressa plurimum instructionis conferat.

(26) Gil. ac Rom. edit., *nemo assentator est.*
(27) Cod. Benig., *de quo loco, ut supra diximus, bene ait sanctus David : tu vero*, etc.

ADMONITIO IN LIBROS SEQUENTES,

UBI ET DE VIRGINUM SACRARUM ORIGINE DISSERITUR.

Virginitatis institutum cum in ipsis Christi Domini verbis, Doctorisque gentium consiliis stabilitum sit, atque in Ecclesia maximo semper fuerit in pretio ; non immorabimur in refellendis illis hæreticis qui contra manifestam Scripturæ ac universæ traditionis auctoritatem, vel cælibatum postposuere matrimonio, vel continentiæ vota tanquam temeraria, impia atque illicita proscripsere. Sed quoniam inter catholicos alii jam ab ipsis Ecclesiæ incunabulis affirmant exstitisse virgines, quæ tum solemnia continentiæ vota nuncuparent, tum etiam communem vitam in monasteriis amplecterentur : alii autem ipsis sola privata vota, et vitam aut in multarum sæculari contubernio, aut singulatim in paternis domibus actam concedunt: alii demum in ipsis simplex propositum quod illæ velo et vestium suarum modestia testabantur, agnoscant, Ambrosio nostro primam parthenonum institutionem attribuentes; non ingratum duximus fore, si paulo uberius de eodem argumento proloqueremur.

Primam opinionem constat susceptam esse a pluribus qui eam dissertationibus et ingentibus etiam voluminibus propugnare conati, Patrum et conciliorum quorumdam testimonia, multorumque martyrum Acta congesserunt. Nihilominus tamen magnas ipsa difficultates pati videtur. Romanæ leges cælibatum severe prohibebant ac puniebant : Christianorum vel minimos cogi conventus nequaquam sinebant idololatræ ; qui etiam pro sua libidinis impotentia maxime in virgines debacchabantur. Hæc tamen difficultatum repagula eorum quæ in martyrum bene multorum Actis leguntur, auctoritate removerentur, nisi illam elevaret vehemens suspicio, ne dicamus indicia prope manifesta, corruptionis. Quod autem ad allatos Patrum aut conciliorum locos, facile illos ita exponunt alii, ut in suas etiam partes traducant.

Proinde, lubentes cum Innocentio I agnoscimus duo sacrarum virginum genera : nimirum alias *quæ Christo specialiter nupserunt, et velari a sacerdote meruerunt*; *et alias quæ necdum sacro velamine tectæ, tamen in proposito virginali semper se manere promiserunt* (E. ist. ad Victric. Rothomag). At vero utras-

que perpetuo virginitatis voto astrictas fuisse contendimus. Et certe illud Patribus, maxime autem Augustino, familiare videmus esse, ut voces *propositum* ac *votum* eodem usurpent significatu. Neque votum apud ipsos quoque scholasticos aliud sonat quam propositum voce firmatum. Quod utique sacræ illæ virgines factitabant, cum illud vestium mutatione, ac loci in Ecclesia separati occupatione palam facerent.

Quod si obtendant Cypriani locum, ubi præcipit : *Quæ perseverare nolunt aut non possunt, melius est nubant, quam in ignem delictis suis cadant* (Epist. ad Pompon.) ; id ea ratione statutum esse respondetur ob lapsum quarumdam virginum, quæ offensionem Ecclesiæ etiamnum crudelitate tyrannorum vexatæ pariebant. Quocirca, licet istius modi conjugia majorem in modum condemnaret, ea tamen tanquam minora mala vitandis majoribus toleranda censuit verius, quam probavit. Quin etiam sanctus Epiphanius (*hæres* 61) ac post eum Augustinus (*lib. De Bono Viduit.* cap. 10 et 11) quorum temporibus virginum illarum vota usitata fuisse non diffitentur adversarii, matrimonium post emissa vota contractum vetant dissolvi propter maritos, qui quidem si alias uxores duxissent domum, majori scelere se obligassent. Iidem vero maximum asserunt ipsarum esse crimen, ac pœnis ecclesiasticis dignum. Quænam, obsecramus, alia mens fuit Cypriano ? Numquid enim non dicit corruptas et pollutas illas virgines *firmiter continere decrevisse, atque Christo se devovisse* : quove pacto votum in his positum esse negari queat ! Et hinc est profecto quod idem Pater cum Augustino asseverat (*Enarrat. in psal.* LXXXIII et LXXV) adulterio teneri feminas illas, quippe quæ datam Christo Domino fidem fregissent.

Maneat igitur virginum et continentium vivendi rationem ipsi Christianæ religioni ætate non esse inferiorem : jam inde ab apostolicis temporibus puellas exstitisse, quæ Deo virginitatem seu voto seu firmo perpetuæ continentiæ promisso consecrarent : postremo hæc vota coram episcopis, aut presbyteris, aut parentibus, aut tandem omnibus christianis, per externa illa indicia quæ jam ante memoravimus, declarari consuevisse. Difficillimis autem vastatæ atque sub acerbissima tyrannide gementis Ecclesiæ temporibus eædem virgines in paternarum ædium secreto degabant. Postquam vero divinæ benignitatis ope fidelibus tranquillitas concedi cœpta, illæ ipsæ Hominis Dei sponsæ monasteria instituere aggressæ sunt in Oriente ; unde Athanasius ob Arianorum persecutionem Romam perfugere coactus, ut nonnulla ibi constituerentur, causam præbuit. Illic quidem hoc vitæ genus initio minus valuit apud nobiles (Hieron. *de laudib. Marcellæ*) : at vero cum illud illustres quædam matronæ essent amplexæ, sensim in alias religiones maximi cujusque præsulis studio propagatum est.

In juvando tam sancto tamque utili instituto nemini inferiorem sese ostendit magnus Ambrosius ; aliud quippe non modo in diœcesi propria admissum totis viribus fovit atque auxit ; verum etiam per vicinas provincias et trans maria quoque usque in Africam ac Mauritaniam amplificavit. Unde agnoscas sancto antistiti sin minus primi apud Italos sanctimonialium parentibus laus debeatur, proximam tamen eidem non posse nisi injuria negari, patroni scilicet ac propagatoris. Ut autem qua ratione virginitatis professio dilatata est, manifestius appareat, librorum, quos hic edimus, analysim aggrediamur.

Cum nihil antiquius haberet vir sanctus, quam ut populum sibi creditum salutari doctrina informaret, operæ pretium episcopatus sui initio facturum se duxit, si demonstrata virginitatis sanctitudine ad eam profitendam christianas puellas pro sua virili accenderet. Habuit igitur de hoc argumento sermones tanta cum eloquentia et vehementia, ut maria ipsa pervaderent. Horum excita rumore beata ipsius soror Marcellina, eidem per litteras tam lætum prosperumque successum gratulata est : quem etiam ut quæ viva voce pronuntiabat, quando sibi coram audire minime liceret, saltem transmitteret scripto mandata, obsecravit. Quare, ut tam justæ petitioni obsequeretur, conciones suas in tres illos libros, quos etiam nunc habemus, digerere animum induxit.

In primo libro virginitatis dignitatem expendit, ac post singularem sui demissionem statim in exordio demonstratam quænam ad scribendum ipsum impulerint, aperit. Tum beatæ Agnetis cujus natalis inciderat in eum diem, præmissa laudatione, virginitatem a Deo Patre ad nos una cum Verbo descendisse affirmat. Inde colligit nullam apud ethnicos, apud Hebræos autem adumbratam solum exstitisse virtutem illam : quam tametsi neutiquam imperetur, tamen matrimonio longe præstare compositis inter se ambobus, palam facit. Hinc arrepta occasione, parentes ac potissimum viduas amanter arguit, quod filias ne vel ipsum de hac materia audirent concionantem, prohiberent. Ut autem quantopere hac in re peccent, planius fiat, illis ob oculos puellarum quæ Placentia et Bononia, imo etiam e transmarinis plagis Mediolanum Christo nupturæ veniebant, exemplum ponit. Ad postremum, narrato pulcherrimo facinore cujusdam virginis quæ ab altari, priusquam profiteretur continentiam, a suis avelli non potuit, liber clauditur.

In secundo, virginum instituere mores aggressus, id a se negat commodius præstari posse quam exemplis, quorum primum ac præcipuum a Dei Matre virginum omnium antesignana mutuatur. Hujus virtutes breviter quidem, sed summo cum ornatu et eloquentia describit. Huc Theclam addit Pauli discipulam, ac Mediolanensis Ecclesiæ patronam, quam illæ velut absolutum exemplar in se conentur exprimere. Verum ne exempla illa viribus suis majora causarentur, tertium, ipsumque memoriæ recentioris, eis objicit. Erat hæc virgo Christiana, quæ, dum se sponte exponit martyrio, ad lupanar a tyranno damnatur ; unde Christiani militis ope divinitus elapsa, cum eo tandem martyrii palmam consecuta est. Deinde sanctus præsul

ad idololatriæ considerationem mentem reflectens, in laudatissima Damonis atque Pythiæ historia, nihil observari posse contendit, quod jure cum generosæ illius virginis constantia possit conferri. Denique, excusata ista forte paulo nimia, quam in oratione adhibuerat, arte ac facundia, id eo consilio factum asserit, ut vi majori et suavitate ad Deum animos pelliceret.

Tertium librum orditur ab ea exhortatione, quam Liberius pont. max. ad Marcellinam, cum Romæ in basilica Apostolorum, ipso Dominici Natalis festo, spectante fidelium innumera multitudine, velaretur, habuit. Ea cum fratre sæpius de hoc ipso sermone fuerat collocuta, cui proinde illum integrum hoc loco qui videbatur maxime opportunus, suis, non auctoris verbis expressum, misit. Is autem erat animi fervor in hac virgine, ut intra Liberii præceptorum cancellos non clauderetur. Suadet itaque amantissimus juxta ac prudentissimus frater, ut, remissis tantisper jejuniis, impensius orationi atque interno reliquarum virtutum studio vacet. Cum vero isthæc non sorori tantum vellet prodesse, verum etiam aliarum virginum institutioni, quid sequi, quidve fugere ipsas oporteat, præscribit: atque imprimis a conviviorum ac saltationis usu deterret. Postremo ubi Marcellinæ a qua interrogatus fuerat de illis virginibus quæ mortem sibi consciverant voluntariam, fecit satis, martyrium Sotheris cognationis vinculo sibi conjunctæ narrat, ac demum libro coronidem impsuit. Quidquid enim deinceps legitur in editis cum in omnibus mss. tractatum distinctum constituat, id post librum *De Viduis* visum est rejiciendum.

Hos quidem libros ab se tertio episcopatus sui anno, id est a reparata salute 377, compositos ipse testatur (lib. II, cap. 7): sermones tamen quibus eos constare supra diximus, ante aliquod tempus pronuntiatos fuisse necessum est; cum eorum fama loca tam vastis maris tractibus sejuncta paragrasset. In quo sane illud non possumus non admirari, hominem vixum a provinciæ administratione sæcularibusque tribunalibus abductum, sacris Litteris et Christiana facundia tam exquisite instructum se præbuisse, ut libros conscriberet, Hieronymi (*Epist. ad Eustoch.* et *Apolog. advers. Jovinian.*), Augustini lib. IV *De Doctr. Christ.* cap. 21), atque omnium eorum, qui sequentibus sæculis in Ecclesia floruerunt, laudibus cumulandos.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE VIRGINIBUS

AD MARCELLINAM SOROREM SUAM

LIBRI TRES (1).

LIBER PRIMUS.

143-45 CAPUT PRIMUM,

Ambrosius ab unoquoque verborum talentorumque suorum reddendam Deo rationem intelligens, ad scribendum mentem appellit; tum recensitis aliquot divinæ misericordiæ exemplis, provocat sese ad bene sperandum: sed mox illi officio imparem se esse confessus, ut secum tanquam cum evangelica ficu agatur, optat; quo tamen os censoribus opprimat suis, separare se testatur verba sibi non defutura, qui loquatur Christum.

1. Si, juxta cœlestis sententiam veritatis verbi totius, quodcunque otiosum fuerimus locuti, habemus præstare rationem (2) (*Matth.* XII, 36): vel si unusquisque servus credita sibi talenta gratiæ A spiritalis quæ nummulariis dividenda forent, ut crescentibus multiplicarentur usuris, intra terram suam vel quasi timidus fenerator, vel quasi avarus possessor absconderit, non mediocrem, domino revertente, offensam incidet (*Matth.* XXV, 24-30); jure nobis verendum est, quibus licet ingenium tenue, necessitas tamen maxima eloquia Dei credita populi fenerare mentibus, ne vocis quoque nostræ poscatur usura: præsertim cum studium a nobis Dominus, non profectum requirat. Unde scribendi aliquid sententia fuit. Majore siquidem pudoris periculo auditur vox nostra quam legitur; liber enim non erubescit.

(1) Scripti an. 377.

(2) Mss. aliquot, *præsentare rationem.*

2. Et quidem ingenio diffisus, sed divinæ misericordiæ **146** provocatus exemplis, sermonem meditari audeo; nam, volente Deo, etiam asina locuta est (*Num.* XXII, 28). Quod si mihi sub istius sæculi oneribus constituto assistat angelus, ego quoque muta diu ora laxabo; potest enim solvere impedimenta imperitiæ, qui in illa asina solvit naturæ. In Arca Veteris Testamenti virga floruit sacerdotis (*Num.* XVII, 8); facile Deo ut in sancta Ecclesia de nostris quoque nodis (3) flos germinet. Cur autem desperandum quod Dominus loquatur in hominibus, qui est locutus in sentibus (*Exod.* III, 4)? Deus nec rubum est dedignatus. Atque utinam meas quoque illuminet spinas! Erunt fortassis qui etiam in nostris sentibus aliquem mirentur lucere fulgorem, erunt quos spina nostra (4) non urat; erunt B quibus de rubo audita vox nostra solvat de pedibus calceamentum, ut impedimentis corporalibus exuatur mentis incessus.

3. Sed hæc sanctorum merita virorum. Utinam me sub illa infructuosa adhuc ficu jacentem ex aliqua Jesus parte respiceret (*Joan.* I, 48)! ferret quoque post triennium fructus et nostra ficus (*Luc.* XIII, 7). Sed unde tantum peccatoribus spei? Utinam saltem ille Evangelicus Dominicæ cultor vineæ ficum nostram fortasse jam jussus excidere remittat illam et hoc anno, usque dum fodiat, et mittat cophinum stercoris; ne forte de terra (5) suscitet inopem, et de stercore erigat pauperem! Beati qui sub vite et olea equos suos alligant (*Gen.* XLIX, 11), laborum cursus suorum luci et C lætitiæ consecrantes: me ficus adhuc, id est, illecebrosa deliciarum obumbrat (6) prurigo mundi, humilis ad altitudinem, fragilis **147** ad laborem, mollis ad usum, sterilis ad fructum.

4. Ne fortasse miretur aliquis cur scribere audeo, qui loqui nequeo. Et tamen si repetamus quæ legimus in evangelicis Scripturis et sacerdotalibus factis, ac nobis sanctus Zacharias propheta docu- A mento sit, inveniet esse quod vox non explicet, et stylus signet. Quod si nomen Joannis reddidit patri vocem (*Luc.* I, 63, 64), ego quoque desperare non debeo quod vocem licet mutus accipiam, si loquar Christum: cujus quidem generationem juxta propheticum dictum quis enarrabit (*Isa.* LIII, 8)? Et ideo quasi servus, Domini familiam prædicabo (7); immaculatus enim Dominus immaculatam sibi familiam etiam in hoc pleno colluvionum fragilitatis humanæ corpore consecravit.

CAPUT II.

Docet libri sui auspicato proferri exordium, cum natalis dies esset virginis, beatæ Agnetis videlicet: quam a nomine, a pudore, a martyrio elegantissime commendat, sed potissimum ab ætate; quippe quæ annos duodecim nata, terrores, promissa, cruciatus, mortem denique ipsam virili prorsus constantia devicerit.

5. Et bene procedit, ut quoniam hodie natalis est virginis, de virginibus sit loquendum, et a prædicatione liber sumat exordium. Natalis est virginis, integritatem sequamur. Natalis est martyris, hostias immolemus. Natalis est sanctæ Agnes, mirentur viri, non desperent parvuli; stupeant nuptæ, imitentur innuptæ (8). Sed quid dignum de ea loqui possumus, cujus ne nomen quidem vacuum luce laudis (9) fuit? Devotio supra ætatem, virtus supra naturam: ut mihi videatur non hominis habuisse nomen, sed oraculum martyris, quo indicavit quid esset futura.

6. Habeo tamen unde mihi subsidium comparetur. Nomen virginis titulus est pudoris. Appellabo martyrem, prædicabo virginem. Satis prolixa (10) laudatio est, quæ non quæritur, sed tenetur. Facessant igitur ingenia, eloquentia, conticescat, vox una præconium est. Hanc senes, hanc juvenes, hanc pueri canant. Nemo est laudabilior, quam qui ab hominibus laudari potest. Quot homines, tot præcones, qui martyrem prædicant, dum loquuntur.

7. Hæc duodecim annorum (11) martyrium fecisse

(3) Ita edit. omnes, ac mss. non pauci: alii vero aliquot, *de nostris quoque nucleis*, non satis recte; manifestum enim est Ambrosium nostrum, quæ sua erat humilitas, seipsum cum virga rudi ac nodis aspera comparare.

(4) Mss. aliquammulti, *mereantur ducere fulgorem, quos spina nostra*, etc.

(5) Edit., *nam forte de terra*; quædam, *nam forte*, etc.

(6) Omnes edit. cum paucis mss., *laborem cursuum suorum paci et lætitiæ consecrantes*, *ne ficus obumbret;* alii mss. majori numero et auctoritate, ut in textu.

(7) Rom. edit. ac mss. nonnulli, *Domini famulam... immaculatam sibi famulam;* melius vet. edit. cum reliquis mss. utrobique, *familiam*. Etenim hic universim de virginum statu atque ordine prius loquitur, ac deinde ad aliquam singillatim laudandam progreditur.

(8) Mss. aliquot, *mirentur innuptæ, et imitentur.*

(9) Eadem Rom. edit. sola, *vacuum laudis est;* sed vocem *luce* ex ant. edit. et cunctis mss. restituimus. Dicitur autem laudabile hoc nomen esse, quod agna sive Agnes, Græce ἁγνή, id est pura, tum innocentiæ symbolum sit, tum religionis; cum ad sacrificium quondam maxime destinatum fuerit illud animal.

(10) Edit. omnes cum Teller. cod., *Appellabo martyrem. Prædicavi satis. Prolixa.* etc. Elegantius autem reliqui mss. ut in textu, nisi quod pro *prædicabo*, non pauci legunt *prædicavi*. Rursus D vero post duos versus Rom. edit. sola, *Vox una præconum est*, minus congrue.

(11) Rom. edit., *Hæc tredecim annorum*, etc. Sic etiam non solum ejusdem sanctæ martyris Acta beato Ambrosio inter ejus epistolas nequicquam, ut suo loco ostendemus, inscripta, sed et magnus Augustinus serm. *de diversis*, 101, in edit. nova 273, quanquam in Floriacensi mss. hæc verba *tredecim annorum* omnino desint. Verumtamen minime mutanda mss. omnium, ac vet. edit. lectio. Solemus quippe eos qui tertium decimum annum necdum impleverint, promiscue vel duodecim vel tredecim annorum vocitare. Illam autem scriptores cum Baronio satis conveniunt in ultima persecutione fuisse passam. Cujus quidem festum apud Græcos die 14 et 21 Januarii, nec non 15 Julii celebratur, apud Latinos vero 21 et 28 Januarii.

148 traditur. Quo detestabilior crudelitas, quæ nec minusculæ pepercit ætati : imo magna vis fidei, quæ etiam ab illa testimonium invenit ætate. Fuitne in illo corpusculo vulneri locus? Et quæ non habuit quo ferrum reciperet, habuit quo ferrum vinceret. At istius ætatis puellæ torvos etiam vultus parentum ferre non possunt, et acu districta solent puncta flere, quasi vulnera. Hæc inter cruentas carnificum impavida manus, hæc stridentium gravibus immobilis tractibus catenarum, nunc furentis mucroni militis totum offerre corpus, mori adhuc nescia, sed parata : vel si ad aras invita raperetur, tendere Christo inter ignes manus, atque in ipsis sacrilegis focis tropæum Domini signare (12) victoris : nunc ferratis colla manusque ambas inserere nexibus : sed nullus tam tenuia membra poterat nexus includere.

8. Novum martyrii genus? Nondum idonea pœnæ, et jam matura victoriæ : certare difficilis, facilis coronari : magisterium virtutis implevit, quæ præjudicium vehebat ætatis. Non sic ad thalamum nupta properaret, ut ad supplici locum læta successu, gradu festina virgo processit, non intorto crine caput compta, sed Christo : non flosculis redimita, sed moribus. Flere omnes, ipsa sine fletu (13). Mirari plerique quod tam facile vitæ suæ prodiga, quam nondum hauserat, jam quasi perfuncta donaret. Stupere universi, quod jam divinitatis testis exsisteret, quæ adhuc arbitra (14) sui per ætatem esse non posset. Effecit denique ut ei de Deo crederetur, cui de homine adhuc non crederetur. Quia quod ultra naturam est, de auctore naturæ est.

9. Quanto terrore egit carnifex ut timeretur, quantis blanditiis ut suaderet! quantorum vota ut sibi ad nuptias perveniret! At illa : Et hæc Sponsi injuria est exspectare placiturum (15). Qui me sibi prior elegit (16), accipiet. Quid, percussor, moraris? Pereat corpus quod amari potest oculis quibus nolo. Stetit, oravit, cervicem inflexit. Cerneres trepidare carnificem, quasi ipse addictus fuisset : tremere percussoris dexteram, pallere ora alieno timentis periculo, cum puella non timeret suo. Habetis igitur in una hostia duplex martyrium, pudoris et religionis. Et virgo permansit, et martyrium obtinuit.

149 CAPUT III.

Variis e capitibus virginitatis laudes petuntur, sed hinc imprimis quod e cælo. Verbum elicere in terram ipsam meruerit : unde postea ejus studium quod sub antiquo fœdere in paucis floruerat, propagatum est in innumeris.

10. Invitat nunc integritatis amor, et tu, soror sancta, vel mutis tacita moribus (17), ut aliquid de virginitate dicamus; ne veluti transitu quodam perstricta videatur, quæ principalis est virtus. Non enim ideo laudabilis virginitas, quia et in martyribus reperitur, sed quia ipsa martyres faciat.

11. Quis autem humano eam possit ingenio comprehendere, quam nec natura suis inclusit legibus? Aut quis naturali voce complecti, quod supra usum naturæ sit? E cœlo accersivit quod imitaretur in terris. Nec immerito vivendi sibi usum quæsivit e cœlo, quæ sponsum sibi invenit in cœlo. Hæc nubes, aera, angelos, sideraque transgrediens, Verbum Dei in ipso sinu Patris invenit, et toto hausit pectore. Nam quis tantum cum invenerit, relinquat boni? *Unguentum enim exinanitum est nomen tuum: propter ea adolescentulæ dilexerunt te, et attraxerunt te* (*Cant.* I, 1). Postremo non meum est illud, quoniam quæ non nubent, neque nubentur, erunt sicut angeli in cœlo (*Matth.* XXII, 30). Nemo ergo miretur si angelis comparentur, quæ angelorum Domino copulantur. Quis igitur neget hanc vitam fluxisse de cœlo, quam non facile invenimus in terris, nisi postquam Deus in hæc terreni corporis membra descendit? Tunc in utero virgo (18) concepit, et Verbum caro factum est, ut caro fieret Deus (*Joan.* I, 14).

12. Dicet aliquis : Sed etiam Elias nullis corporei coitus fuisse permistus cupiditatibus invenitur. Ideo ergo curru raptus ad cœlum (*IV Reg.* II, 11), ideo cum Domino apparet in gloria (*Matth.* XVII, 3), ideo Dominici venturus est præcursor adventus (Malac. IV, 5) Et Maria tympanum sumens pudore virgineo choros duxit (*Exod.* XV, 20). Sed considerate cujus illa speciem tunc gerebat. Nonne Ecclesiæ, quæ religiosos populi cœtus qui carmina divina concine-

(12) *Tropæum Domini signare*, id est, crucis figuram sublatis in altum brachiis exprimere, quod primis Christianis familiare fuit inter orandum.

(13) Nonnulli mss., *Flere omnes propinqui poterant.*

(14) Rogabit forte aliquis cur Agnem tredecim annos natam, arbitram sui aut ad ferendum testimonium habilem exstitisse neget Ambrosius, cum ex Tertulliano lib. *de Virgin. velandis* cap. 11, constet moris fuisse apud ethnicos, ut puellæ 12 anno, masculi autem 14, *ad sua negotia* mitterentur. Verum observant ejus commentatores pupillas etsi a negotiorum tutela liberatas, nondum tamen absolvi a tutela auctoritatis. Unde licet propria negotia agere permitterentur, tamen quia etiam tum sub muliebri tutela erant, multa eisdem prohibebantur quæ apud ipsos reperias, Postea vero legem *de venia ætatis* masculis anno 20, puellis 18, edidit Constantinus Magnus. Vide Cod. Theod. ad hunc titulum, et Cassiod lib. III *Variar.* form. 41, atque in eosdem Godefridi ac Fornerii observationes.

(15) Omnes edit. ac mss. aliquot, *injuria est, inquit* mss. omittunt *inquit*, *exspectare placituram si* alii mss... *exspectare placiturum.* Aptius. Sed quid si legamus *spectare* pro *exspectare?* Certe hoc ultimum loco prioris, perpetuo exibent mss.

(16) Plures mss. *priorem elegit ;* melius tamen alii, et cunctæ edit., *Prior elegit.*

(17) Mss. duo, *vel mitibus tacita moribus :* reliqui et omnes edit., *vel mutis*, etc. Rom. edit addit, *petis ;* at nulla causa, cum aperte subintelligatur *invitas :* ubi Marcellinam sororem alloquitur, de qua in Admotione.

(18) Vocem *virgo* edit. Rom. detraxerat, sed contra altarum ac mss. omnium fidem.

rent, immaculato virgo spiritu copulavit? Nam A etiam templo Hierosolymis fuisse legimus virgines deputatas. Sed quid Apostolus dicit? *Hæc autem in figura contingebant illis, ut essent indicia futurorum* (*I Cor.* x, 11); figura enim in paucis est, vita in pluribus.

13. At vero posteaquam Dominus in corpus hoc veniens, contubernium divinitatis et corporis sine ulla concretæ confusionis labe sociavit (19), tunc toto orbe diffusus corporibus humanis vitæ cœlestis usus inolevit. Hæc illud est quod ministrantes in terris angeli (*Matth.* iv, 11) declararunt futurum **150** genus, quod ministerium Domino immaculati corporis obsequiis exhiberet. Hæc est cœlestis illa militia, quam laudantium exercitus angelorum promittebat in terris. Habemus ergo auctoritatem vetustatis a sæculo, plenitudinem professionis a Christo.

CAPUT IV.

Negatur virginitatis decus in ethnicis ullis unquam extitisse, puta in Vestalibus sacris deæ Phyrgiæ ac Liberi patris, atque etiam in philosophis; ubi et de Pythagorea virgine, in qua tametsi laudatur animi magnitudo, continentia tamen desideratur: cum utraque in nostris virginibus emineat.

14. Certe non est hoc mihi commune eum gentibus, non populare cum barbaris, non cum cæteris animantibus usitatum: cum quibus et si unum eumdemque vitalem aeris hujus carpimus spiritum, vulgarem terreni corporis participamus statum, generandi quoque non discrepamus usu; hoc solo tamen naturæ parilis convicia declinamus, quod virginitas affectatur a gentibus, sed consecrata violatur; incursatur a barbaris, nescitur a reliquis.

15 Quis mihi prætendit. Vestæ (20) virgines et Palladis sacerdotes? Qualis ista est non morum pudicitia (21), sed annorum: quæ non perpetuitate, sed ætate præscribitur! Petulantior est talis integritas, cujus corruptela seniori servatur ætati Ipsi docent virgines suas non debere perseverare, nec posse, qui virginitati finem dederunt. Qualis autem est illa religio, ubi pudicæ adolescentes jubentur esse, impudicæ anus? Sed nec illa pudica est quæ lege retinetur: et illa impudica, quæ lege dimittitur. O mysteria! o mores! ubi necessistas imponitur castitati, auctoritas libidini datur. Itaque nec casta est, quæ metu cogitur: nec honesta, quæ mercede conducitur, nec pudor ille, qui intemperantium oculorum quotidiano expositus convicio, flagitiosis aspectibus verberatur. Conferuntur immunitates, offeruntur pretia; quasi non hoc maximum petulantiæ sit indicium (22), castitatem vendere. Quod pretio promittitur pretio solvitur: pretio addicitur, pretio annumeratur. Nescit redimere castitatem, quæ vendere solet.

B 16. Quid de sacris Phrygiis (23) loquar, in quibus impudicitia disciplina est, atque utinam sexus fragilioris! Quid de orgiis Liberi, ubi religionis mysterium est incentivum libidinis? Qualis igitur potest ibi vita esse sacerdotum, ubi colitur stuprum deorum? Non habent igitur sacram virginem (24).

17. Videamus ne forte aliquam vel philosophiæ **151** præcepta formaverint, quæ magisterium sibi omnium solet vindicare virtutum. Phythagorea quædam una ex virginibus celebratur fabula (25), cum a tyranno cogeretur secretum prodere, ne quid in se ad extorquendam confessionem vel tormentis liceret, morsu linguam abscidisse, atque in tyranni faciem despuisse: ut qui interrogandi finem non faciebat, non haberet quam interrogaret. C

18. Eadem tamen forti animo, sed tumenti utero exemplum taciturnitatis et proluvium castitatis, victa est cupiditatibus, quæ tormentis vinci nequivit. Igitur quæ mentis potuit tegere secretum, corporis non texit opprobrium. Vicit naturam, sed non tenuit disciplinam. Quam vellet in voce munimentum sui pudoris (26) exsistere! Eoque fortasse erudie-

(19) Pauci mss. *et corporis ne ulla... labe sauciavit.*

(20) Virgines Christianas Vestalibus cum alibi non semel opponit atque anteponit Ambrosius noster, at mximime hoc loco et Relat. adversus Symm. quæ si invicem conferre non pigeat, lucem ex mutua contentione, numero, officio, privilegio ac vivendi forma tractant abunde Dionysius Halicar. lib. ii, J. Lipsius *de Vestalibus*, et Joseph Laurentius pluribus locis.

(21) Quidam mss., *non morum prudentia.*

(22) Nonnulli mss. *petulantium sit indicium.* Et post pauca, *pretio addicitur, pretio renumeratur.*

(23) *Sacra phrygia* celebrabantur in honorem Cybeles matris deorum, cujus sacerdotes erant evirati quidam nebulones qui Galli dicebantur. De quorum sacrorum institutione multa refert Lucianus in Dea Syria; sicut de eorumdem Agyrtarum seu Gallorum spurcis ac infandis libidinibus et imposturis in Asino quæ in suum postea transtulit auxitque Apuleius. Vide hac de re præter Servium in ix *Æneidos*, Arnobium etiam lib. v, et August. lib. vi *De civit, Dei* cap. 7 et lib. vii. cap. 25, atque alios. *Orgia* vero eadem erant ac bacchanalia, quæ ita vocabantur a verbo ὀργίζεσθαι, id es, irasci ac furere, quod hujus sacris proprium fuisse ignorat nemo. De illis agunt T. Livius dec. 4, lib. ix, August. *De civit. Dei*, lib. ii, cap. 7, et uberius adhuc lib. vii, cap. 21: Jos. Laurentius variis locis, nec non alii.

(24) Rom. edit. cum ms. Teller, *virginem.* Quæ lectio minime displiceret, si paulo firmiori patrocinio niteretur.

D (25) Ita mss, omnes, excepto Teller. cum quo edit., *celebratur fabulis, cum,* Rom., *quæ cum, a tyranno.. linguam abscidisse fertur.* Sed *fertur* additum fuisse abiis, qui infinivitum *abscidisse* ad *celebratur* referendum esse non advertebant. Cæterum per virginem illam Pythagoream videtur sanctus præses indicare Leænam Harmodii et Aristogitonis amicam quæ eorum adversus Hipparchum conspirationis conscia et deprehensa. cum libera linguæ abscissione silentium retinuisset, statuam meruit sub figura Leænæ ore patulo et lingua vacua expres sæ, Consule Herod. in Tersic., Thucid. lib. i, Plutarch. *de Garrul.*, Plinium lib. xxxiv, cap. 8, et alios.

(26) Mss. non pauci, *momentum sui pudoris; unus monimentum*, etc.

rat illam patientia (27), ut culpam negaret. Non igitur invicta undique; nam et tyrannus, licet non potuerit invenire quod non interrogabat, tamen quod non interrogabat, invenit.

19. Quanto nostræ virgines fortiores, quæ vincunt etiam quas non vident potestates: quibus non tantum de carne et sanguine, sed etiam de ipso mundi principe sæculique rectore victoria est! Ætate utique Agnes minor, sed virtute major, triumpho numeriosior, constantia confidentior, non sibi linguam propter metum abstulit, sed propter tropæum reservavit. Nihil enim habuit quod prodi timeret, cujus non erat criminosa sed religiosa confessio. Itaque illa, secretum tantummodo celavit, hæc probavit Dominum, quem quia ætas nondum poterat confiteri, natura confessa est.

CAPUT V.

Virginitatis patriam cœlum esse, auctorem vero Dei Filium: qui cum virgo esset ante virginem, ex virgine tamen editus virginem Ecclesiam duxit uxorem. Ab ipsa susceptos nos omnes esse, cujus dotes nonnullæ commemorantur. Ejusdem filias hinc præcellere quod virginitas non subjiciatur præcepto quodque ad pietatis cultum facultatem suppeditet quam expeditissimam.

20. In laudationibus solet patria prædicari et parentes, ut commemoratione auctoris dignitas successionis exaggeretur: ego licet laudationem non susceperim virginitatis, sed expressionem; ad rem tamen pertinere arbitror, ut quæ sit ei patria, quis auctor, appareat. Ac prius ubi sit patria definiamus. Si enim ibi est patria, ubi genitale domicilium: in cœlo profecto est patria castitatis. Itaque hic advena, ibi incola est.

21. Quid autem est castitas virginalis, nisi expers contagionis integritas? Atque ejus auctorem quem possumus æstimare, nisi immaculatum **152** Dei Filium, cujus caro non vidit corruptionem, divinitas non est experta contagionem? Videte igitur quanta virginitatis merita sint. Christus ante virginem, Christus ex virgine: a Patre quidem natus ante sæcula, sed ex virgine natus ob sæcula (28). Illud naturæ suæ, hoc nostræ utilitatis est. Illud erat semper, hoc voluit (29).

22. Spectate et aliud virginitatis meritum: Christus virginis sponsus, et si dici potest, Christus virgineæ castitatis, virginitas enim Christi, non virginitatis est Christus. Virgo est ergo quæ nupsit, virgo quæ nos suo utero portavit, virgo quæ genuit, virgo quæ proprio lacte nutrivit, de qua legimus: *Quanta fecit virgo Jerusalem* (30)! *Non deficient de petra ubera, neque nix a Libano, aut declinabit aqua valido vento quæ portatur* (*Jerem.* XVIII, 13, 14). Qualis est hæc virgo quæ Trinitatis fontibus irrigatur: cui de petra fluunt aquæ, non deficiunt ubera, mella funduntur? Petra autem est juxta Apostolum Christus. Ergo a Christo non deficiunt ubera, claritas a Deo, flumen ab Spiritu. Hæc est Trinitas quæ Ecclesiam suam irrigat, Pater, Chistus et Spiritus.

23. Sed et jam a matre descendamus ad filias. *De virginibus*, inquit sanctus Apostolus, *præceptum Domini non habeo* (*I Cor.* VII, 25). Si Doctor gentium non habuit, habere quis potuit? Et præceptum quidem non habuit, sed habuit exemplum. Non enim imperari potest virginitas, sed optari: nam quæ supra nos sunt, in voto magis quam in magisterio sunt. *Sed volo vos*, inquit, *sine sollicitudine esse. Nam qui sine uxore est, sollicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo..... et virgo cogitat quæ Domini sunt ut sit sancta corpore et spiritu. Nam quæ nupta est, cogitat quæ mundi sunt, quomodo placeat viro suo* (*I Cor.* VII, 32-34).

CAPUT VI.

Sanctus vir a se minime damnari matrimonium contestatus, tamen ut bona mulierum ac virginum inter se componat, primo quæ mala fecunditatem comitentur, puta dolores pariendi, molestias educandi, addictam viro servitutem, nimiam formæ atque ornamentorum curam, proponit: tum illis opponit majorem virginum formæ gratiam feliciorcmque fecunditatem, quibus eas Ecclesiæ perquam similes fieri asseverat.

24. Non ego quidem dissuadeo matrimonium, sed virginitatis attexo beneficium. *Qui infirmus est* inquit, *olera manducet* (*Rom.* XIV, 2). Aliud exigo, aliud admiror. *Alligatus es uxori? Noli quærere solutionem. Solutus es ab uxore? Ne quæsieris uxorem* (*I Cor.* VII, 27). Hoc præceptum est copulatis. De virginibus autem quid ait? *Et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: et qui non jungit melius facit.* (*Ibid.* 38). Illa non peccat, si nubat: hæc si non nubat (31) æterna est. Ibi remedium infirmitatis, **153** hic gloria castitatis. Illa non reprehenditur, ista laudatur.

25. Conferamus, si placet, bona mulierum cum ultimis virginum. (32) Jactet licet fecundo se mulier nobilis partu (33): quo plures generaverit, plus laborat. Numeret solatia filiorum, sed numeret pariter et molestias. Nubit et plorat. Qualia sunt vota, quæ flentur! Concipit et gravescit. Prius utique impedimentum fecunditas incipit afferre quam fructum. Parturit, et ægrotat. Quam dulce pignus quod a periculo incipit, et in periculis desi-

(27) Omnes edit., *erudierat illam pœnitentia*, optime vero cuncti ms..... *patientia* nam quod nonnulli habent, *patientiam*, scriptorum inscitiæ imputandum est.

(28) Mss. aliquot *renatus ob sæcula*.

(29) Mss. quatuor, *hoc voluit circa finem* reliqui (uno excepto, ubi legas, *hoc fieri voluit*) exhibent tantum, *hoc voluit*. Sic etiam edit. cunctæ præter Rom. in quo legitur, *hoc esse voluit*. Eadem quoque Rom. post. vocem *Christus*, proxime sequentem adjecit, *virgo*, quæ neque in ant edit. neque in mss. ullis repereritur.

(30) Rom. edit. sola. *Quanta fecit virgo Israel.*

(31) Mss. quatuor, *hæc si non peccat, æterna est* alii totidinem *hæc si non nubat, non peccat, æterna est* Melius reliqui et edit, ut in textu.

(32) Mss. duo, *cum multis bonis virginum.*

(33) Nonnulli mss. *fecundosa mulier nobilis partu*

nit, prius dolori futurum quam voluptati ! Periculis emitur, nec pro arbitrio possidetur.

26. Quid recenseam nutriendi molestias, instituendi et copulandi (34) ? Felicium sunt istæ miseriæ. Habet mater hæredes, sed auget dolores. Nam de adversis non oportet dicere, ne sanctissimorum parentum animi contremiscant. Vide, mi soror, quam grave sit pati, quod non oportet audiri. Et hæc in præsenti sæculo. Venient autem dies quando dicant : *Beatæ steriles et ventres qui non genuerunt* (*Luc.* XXIII, 29). Filiæ enim hujus sæculi generantur et generant : filia autem regni abstinet a voluptate viri, et a voluptate carnis (35) : ut sit sancta corpore et spiritu.

27. Quid ergo famulatus graves et addicta viris servitia replicem feminarum, quas ante jussit Deus servire quam servos (*Gen.* III, 16)? Quæ eo prosequor, ut indulgentius obsequantur ; quibus hoc si probæ, merces est charitatis : si improbæ, pœna delicti.

28. Hinc (Cf. S. Aug. lib. IV *de Doctr. Christ.*, cap. 21) illa nascuntur incentiva vitiorum, ut quæsitis coloribus ora depingant, dum viris displicere formidant, et de adulterio vultus meditantur adulterium castitatis. Quanta hic amentia effigiem mutare naturæ, picturam quærere, et dum verentur moritale judicium (36), prodere suum ! Prior enim de se pronuntiat, quæ cupit mutare quod nata est. Ita dum aliis studet placere, prius sibi ipsa displicet. Quem judicem, mulier, veriorem requirimus deformitatis tuæ, quam te ipsam, quæ videri times ! Si pulchra es, quid absconderis ? Si deformis, cur te formosam esse mentiris, nec tuæ conscientiæ, nec alieni gratiam erroris habitura (37) ? Ille enim alteram diligit, tu alteri vis placere. Et irasceris si amet aliam qui adulterare in te docetur? Mala magistra es injuriæ tuæ. Lenocinari enim refugit, etiam quæ passa lenonem est ; ac licet vilis mulier, non alteri tamen, sed sibi peccat : tolerabilioraque propemodum in altero crimina sunt (38) ; ibi enim pudicitia, hic natura adulteratur.

29. Jam quanto pretio opus est, ne etiam pulchra displiceat ! Hinc pretiosa collo dependent monilia, inde per humum vestis trahitur aurata. Emitur igitur hæc species, an habetur ? Quid, quod etiam ad odorem variæ (39) adhibentur illecebræ ! **154** Gemmis onerantur aures, oculis color alter infunditur. Quid ibi remanet suum, ubi tam multa mutantur ? Sensus suos amittit mulier, et vivere posse se credit ?

30. Vos vero, beatæ virgines, quæ talia tormenta potius quam ornamenta nescitis : quibus pudor sanctus verecunda suffusus ora, et bona castitas est decori : non humanis addictæ oculis, alieno errore merita vestra pensatis. Habetis sane et vos vestræ militiam pulchritudinis, cui virtutis militat forma, non corporis : quam nulla exstinguit ætas, nulla eripere mors potest, nulla ægritudo corrumpere. Solus formæ arbiter petatur Deus, qui etiam in corpore minus pulchro diligat animas pulchriores (40). Non uteri onus notum, non dolor partus : et tamen numerosior soboles piæ mentis, quæ omnes pro liberis habet : fecunda successoribus, sterilis orbitatibus ; nescit funera, novit hæredes (41).

31. Sic sancta Ecclesia immaculata coitu, fecunda partu, virgo est castitate, mater est prole. Parturit itaque nos virgo non viro plena, sed Spiritu. Parit nos virgo non cum dolore (42) membrorum, sed cum gaudiis angelorum. Nutrit nos virgo non corporis lacte, sed Apostoli quo infirmam adhuc crescentis populi lactavit ætatem (*I Cor.* III, 2). Quæ igitur nupta plures liberos habet quam sancta Ecclesia, quæ virgo est sacramentis, mater est populis, cujus fecunditatem etiam Scriptura testatur dicens : *Quoniam plures filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum* (*Isa.* LIV, 1) ? Nostra virum non habet, sed habet sponsum ; eo quod sive Ecclesia in populis, sive anima in singulis, Dei verbo, sive ullo flexu pudoris (43), quasi sponso innubit æterno, effeta injuriæ, feta rationis.

CAPUT VII.

Parentes ut ad virginitatem filias instituant, hortatur, eisque quot molestiæ nascantur ex voluptate quam illi quærunt in nepotibus, ponit ob oculos. Negat tamen a se prohiberi nuptias : quin imo illas contra hæreticos earumdem adversarios tuetur : cæterum ipsis virginitatem anteponens, quanta sit virginum sponsi pulchritudo quibusve ab eo muneribus illæ donentur, explicat : tum expositis in eam rem Canticorum locis aliquot, inde morum ac virtutum præcepta exprimit virginum conditioni accommodata.

32. Audistis, parentes quibus erudire virtutibus, quibus instituere disciplinis filias debeatis, ut ha-

(34) Ita edit. cum parte mss., at alia pars haud multo minor, *et copulandi filium. Sunt istæ miseriæ* Non satis apte.

(35) Rom. edit., *filia autem... a voluntate viri, et a voluntate carnis*, etc. Vet et mss. satis inter se consentiunt, nisi quod horum non pauci præ se ferunt, *filiæ autem regni abstinent*, etc., quidam etiam pro *filiæ* legunt *filii*, utque loci totius constructionem restituant, ita concludunt, *ut sit quod Joannes dicit. Qui non ex voluptate viri, neque ex voluptate carnis, sed ex Deo nati sunt.*

(36) Quidam mss., *maritale judicium perdidere suum.*

(37) Mss. plerique, *nec alieni gratiam oris habitura*. Minime male.

(38) Omnes edit. cum paucis mss., *in adulterio crimina sunt :* ita etiam apud August. loco in marg. citato, qui isthæc ibi retulit in præclarum dictionis grandis exemplum : alii magno numero, *in altero*, etc., nimirum in eo quod hæc mulier admittit, quæ sibi peccat, non alteri.

(39) Edit. ac pauci mss., *etiam odorum variæ*, etc.

(40) Nonnulli mss., *arbiter petitur Deus... Diligite animas.*

(41) Mss. aliquot, *nescit funera-hæredis.*

(42) Mss. aliquot, *Par urit itaque nos virgo non cum dolore :* alii vero et edit. prorsus conveniunt, nisi quod pro *parturit*, in Rom. edit. repositum est, *concipit.*

(43) Ita vet. edit. cunctique prope mss.; at Rom. edit. cum uno vel altero mss. *fluxu pudoris.*

bere possitis quarum meritis vestra delicta redimantur. Virgo Dei donum est, munus parentis, sacerdotium castitatis. Virgo matris hostia est, cujus quotidiano sacrificio vis divina placatur. Virgo individuum pignus parentum, quæ non dote sollicitet, non emigratione destituat, non offendat injuriis (44).

155 33. Sed nepotes aliquis habere desiderat, et avi nomen acquirere. Primum suos tradit, dum quærit alienos : deinde certis defraudari incipit, dum sperat incertos : confert opes proprias, et ad huc poscitur ; nisi dotem solvat, exigitur : si diu vivat, onerosus est. Emere istud est generum (45), non acquirere, qui parentibus filiæ vendat aspectus. Ideone tot mensibus gestatur utero, ut in alienam transeat potestatem ? Ideo commendandæ virginis (46) cura suscipitur, ut citius parentibus auferatur ?

34. Dicet aliquis : Ergo dissuades nuptias ? Ego vero suadeo, et eos damno qui dissuadere consuerunt ; ut pote qui Saræ ac Rebeccæ et Rachel, cæterarumque veterum conjugia feminarum pro documentis singularium virtutum recensere soleam. Qui enim copulam damnat, damnat et filios : et ductam per successionum seriem (47) generis societatem damnat humani. Nam quemadmodum duratura in sæculum ætas succedere posset ætati, nisi gratia nuptiarum procreandæ studium sobolis incitaret ? Aut quomodo prædicari potest quod immaculatus Isaac ad altaria Dei victima paternæ pietatis accessit (*Gen.* XXII, 2), quod Israel humano situs in corpore Deum vidit, et religiosum populo dedit nomen, quorum originem damnat ? (*Gen.* XXXII, 30, 27). Unum sane habent homines licet sacrilegi, (48) quod in his etiam a sapientissimis probetur ; quia conjugia damnando, profitentur se non debuisse nasci.

35. Non itaque dissuadeo nuptias, sed fructus sacratæ virginitatis enumero. Paucarum quippe hoc munus est, illud omnium. Nec potest esse virginitas, nisi habeat unde nascatur. Bona cum bonis comparo, quo facilius quid præstet, eluceat. Neque meam ullam sententiam affero, sed eam repeto, quam edidit Spiritus sanctus per prophetam : *Melior est*, inquit, *sterilitas cum virtute* (*Sap.* VI, I).

36. Primum enim quod nupturæ præ cæteris concupiscunt, ut sponsi decore se jactent, eo necesse est impares sacris se fateantur esse virginibus, quibus solis contingit dicere : *Speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis* (*Psal.* XLIV, 3). Quis est iste sponsus ? Non vilibus addictus obsequiis, non caducis superbus divitiis : sed cujus sedes in sæculum sæculi. Filiæ regum in honore ejus. *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato varietate circumamicta* virtutum. *Audi* igitur, *filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum et domum patris tui*; *quoniam concupivit Rex speciem tuam, quia ipse est Deus tuus* (*Ibid.*, 10-12).

37. Et adverte quantum tibi Spiritus sanctus Scripturæ divinæ testificatione detulerit, regnum, aurum, pulchritudinem : regnum, vel quia sponsa es Regis æterni (49), vel quia invictum animum gerens, ab illecebris voluptatum non captiva haberis (50), sed quasi regina dominaris : aurum, quia sicut illa materies examinata igne pretiosior est, **156** ita corporis species virginalis Spiritui consecrata divino, formæ suæ acquirit augmentum ; pulchritudinem vero quis potest majorem existimare decore ejus, quæ amatur a Rege, probatur a judice, dicatur Domino, consecratur Deo : semper sponsa, semper innupta ; ut nec amor finem habeat, nec damnum pudor.

38. Hæc profecto vero pulchritudo est, cui nihil deest, quæ sola meretur audire a Domino ; *Tota es formosa, proxima mea, et reprehensio non est in te. Sponsa, veni huc a Libano, veni huc a Libano*; *transibis et pertransibis a principio fidei, a capito Sanir et Hermon, a latibulis leonum, a montibus pardorum* (*Cant.* IV, 7, 8). Quibus indiciis ostenditur perfecta et irreprehensibilis virginalis animæ pulchritudo, altaribus consecrata divinis, inter occursus et latibula spiritalium bestiarum non inflexa mortalibus (51), sed intenta mysteriis Dei meruisse dilectum, cujus ubera plena lætitiæ : *Vinum* enim *lætificat cor hominis* (*Psal.* CIII, 15).

39. *Odor*, inquit, *vestimentorum tuorum super omnia aromata* (*Cant.* IV, 10). Et infra : *Et odor vestimentorum tuorum sicut odor Libani* (*Ibid.*, 11). Vide quem nobis tribuas, virgo, processum. Primus enim odor tuus super omnia aromata, quæ in Salvatoris missa sunt sepulturam (*Joan.* XIX, 39) ; et emortuos corporis motus, membrorumque redolet obiisse delicias. Secundus odor tuus sicut odor Libani, Dominici corporis integritatem, virgineæ florem castitatis exhalat.

CAPUT VIII.

Locum sequentem Canticorum, Favus distillans, etc. *sic edisserit, ut inde ansam arripiat cum apibus sacras virgines comparandi.*

40. Favum itaque mellis tua opera componant (*Cant.*, V. 11); digna enim virginitas (52) quæ apibus

(44) Nihil apertius probare possit necdum monasteria virginum Mediolani fuisse instituta, secus vero Bononiæ, ut docetur infra, cap. 10. num. 57.

(45) Quidam mss., *Emereri studet generum.*

(46) Rom. edit. cum paucis mss., *comendæ virginis* aliæ cum reliquis, *commendandæ*, duo mss., *commendatæ, virginis.*

(47) Pauci mss., *Per successorum seriem.*

(48) Manichæi scilicet. de quibus Augustinus in lib. *de Hæres.*, cap. 46, ita loquitur : *Unde nuptias sine dubitatione condemnant, et quantum in ipsis est prohibent*; *quando generare prohibent, propter quod conjugia copulanda sunt.*

(49) *Vel quia sponsa es regis æterni*, hæc in mss. nulto pluribus prætermittuntur.

(50) Sic omnes edit. : at mss. aliquot : alii autem majori numero, *non captiva laberis.*

(51) Mss. longe plurimi, *non inflexa moralibus :* unus, *moribus.*

(52) Mss. aliquot, *Favus itaque mellis tua opera componat... Ros quoque virgineus.* Rom. edit., *virgini*

comparetur : sic laboriosa, sic pudica, sic continens. Rose pascitur apis, nescit concubitus, mella componit. Ros quoque virginis est sermo divinus; quia sicut ros, Dei verba descendunt. Pudor virginis est intemerata natura. Partus virginis fetus est labiorum (53), expers amaritudinis, fertilis suavitatis. In commune labor, communis est fructus.

41. Quam te velim, filia, imitatricem esse hujus apiculæ cui cibus flos est (54), ore soboles legitur, ore componitur ! Hanc imitare tu, filia. Verba tua nullum doli velamen obtendant, nullum habeant fraudis involucrum; ut et puritatem habeant, et gravitatis plena sint.

42. Meritorum quoque tuorum tibi æterna posteritas tuo ore pariatur (55). Nec soli tibi, sed etiam pluribus congreges, (qui scis enim quando a te anima tua reposcatur ?) ne receptacula horreorum frumentis coacervata dimittens, nec vitæ tuæ usui profutura, nec meritis, rapiaris eo quo thesaurum tuum ferre non possis. Dives igitur esto, sed pauperibus : ut naturæ participes tuæ, participes sint etiam facultatum.

157 43. Florem quoque tibi demonstro carpendum, illum utique qui dixit : *Ego flos campi, et lilium convallium. Tanquam lilium in medio spinarum* (*Cant.* II, 2); quod est evidentis indicii, spiritalium nequitiarum sentibus virtutes obsideri; unde nemo fructum referat, nisi qui cautus accedat.

CAPUT VIII.

Pergit alios e Canticis canticorum locos aptare subjecto argumento, et primum virginem ad Christum inquirendum exhortatus, ubinam ille inveniatur, exponit : tum descripta ejusdem secundum utramque naturam prætantia, quibus ab eo perfectionibus Sponsa exornetur, quibusve muniatur præsidiis, aperit : postremo eamdem cum angelis ob castitatem confert, nec non illi eorum parti quos e cœlo intemperantia deturbavit, præfert.

44. Sume igitur alas, virgo, sed spiritus ; ut supervoles vitia, si contingere cupis Christum : *In altis habitat, et humilia respicit* (*Psal.* CXII, 3); et species ejus sicut cedrus Libani, qui comam nubibus, radicem terris inserit. Principium enim ejus e cœlo, posteriora ejus in terris, fructus cœlo proximos edit. Scrutare diligentius tam bonum florem, necubi eum in pectoris tui convalle reperias; humilibus enim frequenter inhalatur.

45. Amat generari in hortis, in quibus eum Susanna dum deambularet, invenit (*Dan.* XIII, 7), mori prius, quam violari parata. Qui sint autem horti, ipse demonstrat dicens : *Hortus conclusus, soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus* (*Cant.* IV, 12); eo quod in hortis hujusmodi impressa signaculis imagine Dei, sinceri fontis unda resplendeat; ne volutabris spitualium bestiarum sparsa cœno fluenta turbentur. Hinc ille murali septus spiritu (56) pudor clauditur, ne pateat ad rapinam. Itaque sicut hortus furibus inaccessus vitem redolet, flagrat oleam, rosam renidet ; ut in vite religio, in olea pax, in rosa pudor sacratæ virginitatis inolescat. Hic est odor quem Jacob patriarcha flagravit, quando meruit audire : *Ecce odor filii mei sicut odor agri pleni* (*Gen.* XXVII, 27.) Nam licet plenus omnibus fere fructibus patriarchæ sancti fuerit ager ; ille tamen fruges majore virtutis labore generavit, hic flores.

46. Accingere itaque, virgo, et si vis hujuscemodi tibi ut hortus aspiret, propheticis eum claude præceptis. Pone custodiam ori tuo et ostium circumstantiæ labiis tuis (*Psal.* CXL, 3) ; ut etiam tu possis dicere : *Tanquam malus in lignis nemoris* (57), *ita fraternus meus in medio filiorum. In umbra ejus concupivi et sedi, et fructus ejus dulcis in faucibus meis* (*Cant.* II, 3). *Inveni quem dilexit anima mea, tenui eum, et non relinquam* (*Cant.* III, 4). *Descendit fraternus meus in hortum suum, ut manducet* (58) *fructum pomorum suorum* (*Cant.* V, 1). *Veni, fraterne mi, exeamus in agrum* (*Cant.* VII, 11). *Pone me ut sigillum in cor tuum, et velut signaculum super brachium tuum* (*Cant.* VIII, 6). *Fraternus meus candidus et rubeus* (*Cant.* V, 10), Decet enim ut plene noveris, virgo, quem diligis, atque omne in eo et ingenitæ divinitatis et assumptæ mysterium incorporationis agnoscas. Candidus merito, quia Patris splendor : **158** rubeus, quia partus est Virginis. Color in eo fulget et rutilat utriusque naturæ. Memento tamen antiquiora in eo divinitatis insignia, quam corporis sacramenta, quia non cœpit a virgine, sed qui erat, venit in virginem.

47. Ille discretus a militibus (59) *Matth.* XXVII, 29-31) ille lancea vulneratus (*Joan.* XIX, 34), ut nos sacri vulneris cruore sanaret, respondebit tibi profecto (est enim mitis et humilis corde, blandus aspectu) : *Exsurge, Aquilo, et veni, Auster ; aspira hortum meum, et fluant aromata mea* (*Cant.* IV, 16). Ex omnibus enim partibus mundi odor sacratæ religionis inolevit (60) dilectæque virginis membra flagrarunt. *Formosa es, proxima mea, ut bona opinio* : *pulchra, ut Jerusalem* (*Cant.* VI 3). Non caduci itaque corporis pulchritudo vel morbo peritura, vel senio ; sed nullis obnoxia casibus opinio bonorum nunquam moritura meritorum, virginibus est decori.

48. Et quoniam non humanis jam, sed cœlesti-

(53) Rom. edit, cum mss. aliquot, *fetus laborum.* Minus commode.
(54) Hic non secus ad lib. V *Hexaem.* cap. 31, Virgilium imitatus est sanctus doctor, ut illic a nobis observatum est.
(55) Mss. non pauci *tuo opere pariatur.*
(56) Aliquot mss., *morali septus spiritu.*
(57) Edit., *in lignis nemorosis.*
(58) Ita mss. plerique : nonnulli tamen et omnes edit. *Descendat..... et manducet* quod etiam consentit cum sacro textu.
(59) Rom. edit. sola, *Ille spretus a militibus.*
(60) Omnes edit. et pauci mss., *adolevit dilectæ quo* (Rom., *quo dilectæ*) *virginis membra fragarunt* : mss. vero cæteri nobiscum faciunt, nisi quod plures legunt *flagrabunt* : unus, *flagrabant.*

bus, quorum vitam vivis in terris, digna es comparari : accipe a Domino præcepta quæ serves. *Pone me ut sigillum*, inquit, *in cor tuum, et velut signaculum super brachium tuum* (*Cant.* VIII, 5) : quo signatiora prudentiæ tuæ factorumque documenta promantur, in quibus figura Dei Christus eluceat, qui paternæ ambitum exæquans naturæ, totum quidquid a Patre divinitatis assumpsit, expressit. Unde etiam apostolus Paulus in Spiritu nos dicit esse signatos (*Ephes.* I, 13); quoniam Patris imaginem habemus in Filio, sigillum Filii habemus in Spiritu. Hac Trinitate signati caveamus diligentius, ne quod accepimus pignus in cordibus nostris, aut morum levitas, aut ullius adulterii fraus resignet.

49. Sed facessat hic sacris virginibus metus, quibus tanta præsidia tribuit primum Ecclesia, quæ teneræ prolis sollicita successu, ipsa quasi murus abundantibus in modum turrium incressit uberibus (*Cant.* VIII, 10), donec soluto obsidionis hostilis incursus, pacem validæ juventuti, maternæ præsidio virtutis, acquirat. Unde et Propheta ait : *Fiat pax in virtute tua, et abundantia in turribus tuis* (*Psal.* CXXI, 7).

50. Tum ipse pacis Dominus postquam validioribus brachiis commissa sibi vineta complexus, palmites suos gemmare conspexerit, vultu præsule, nassentibus fructibus auras temperat, sicut ipse testatur dicens : *Vinea mea est in conspectu meo, mille Salomoni* (61) *et ducenti qui servant fructum ejus* (*Cant.* VIII, 12).

51. Supra ait : *Sexaginta potentes in circumitu propaginis ejus, strictis armatos ensibus* (62), *et eruditos præliaribus disciplinis* (*Cant.* III, 7, 8); hic mille et ducentos. Crevit numerus, ubi crevit et fructus; quia quo sanctior quisque, eo communitior. Sic Elisæus prophet a exercitus angelorum præsidia sibi adesse monstravit (*IV Reg.* VI, 17) : sic Jesus Nave ducem militiæ cœlestis agnovit (*Josue* V, 13). Possunt igitur fructum in nobis custodire, qui possunt etiam militare pro nobis. Vobis autem, virgines sanctæ, speciale præsidium est, quæ intemerato pudore sacrum Domini servatis cubile. Neque mirum si pro vobis angeli militant, quæ angelorum moribus militatis. **159** Meretur eorum præsidium castitas virginalis, quorum vitam meretur.

52. Et quid pluribus exsequar laudem castitatis? Castitas etiam angelos fecit. Qui eam servavit, angelus est; qui perdidit, diabolus. Hinc religio etiam nomen accepit (63). Virgo est, quæ Deo nubit : meretrix, quæ deos fecit. Nam de resurrectione quid dicam, cujus præmia jam tenetis? *In resurrectione autem neque nubent, neque ducent uxores : sed erunt sicut angeli*, inquit, *in cœlo* (*Matth.* XXII, 30). Quod nobis promittitur, vobis præsto est, votorumque nostrorum usus apud vos. De hoc mundo estis, et non estis in hoc mundo. Sæculum vos habere meruit, tenere non potuit.

53. Quam præclarum autem angelos propter intemperantiam suam in sæculum cecidisse de cœlo (64), virgines propter castimoniam in cœlum transisse de sæculo? Beatæ virgines, quas non illlecebra sollicitat corporum, non colluvio præcipitat voluptatum! Cibus parcimoniæ, potus abstinentiæ docet vitia nescire, qui docet causas nescire vitiorum. Causa peccandi etiam justos sæpe decepit. Hinc populus Dei postquam sedit manducare et bibere, Deum negavit (*Exod.* XXXII, 6-8). Hinc Loth. concubitus filiarum ignoravit, et pertulit (*Gen.* XIX, 33-35). Hinc inversis vestigiis filii Noe patris quondam pudenda texerunt (*Gen.* IX, 23) : quæ procax vidit, modestus erubuit, pius texit, offensurus si et ipse vidisset. Quanta vini est vis, ut quem diluvia non nudarunt, vina nudarent.

CAPUT IX.

Ultima virginitatis laus proponitur, avaritiæ nimirum immunitas. Hujus occasione sanctus præsul sorori in mentem revocat, quanta sit illius felicitas quæ non cogatur luxui atque vanitati, quibus nupturæ mancipantur, morem gerere.

54. Quid illud? Quantæ felicitatis est, quod nulla vos habendi cupiditas inflammat? Pauper quod habes poscit, quod non habes non requirit. Fructus laboris tui thesaurus est inopi, et duo æra si sola sint, census est largientis.

54*. Audi ergo, soror, quantis careas (65). Nam

(61) Mss. aliquot, *mille Salomon*; nonnulli, *mille, inquit, Salomon.*

(62) Omnes edit., *strictis armatos telis*,

(63) Theod. ac Tell. cod., *Hinc legio etiam dicitur.* Quod si cui arriserit, referendum erit ad diabolum, quem ob impuritatem in Evangelio *legionem* dictum indicat sanctus noster lib. VI, *in Lucam*, num.. 47. Melius tamen reliqui, atque edit., *Hinc religio*, etc. Cave autem putes vocem *religio* a *castitate* deduci ab Ambrosio. Quid enim inter has voces cognationis? At vero *nomen accepit*, interpretare *titulum accepit*, ut nempe religio virgo dicatur, quemadmodum continuo post ipse significat. Cæterum *religionem* Tullius. lib. II *de Nat. deor.*, a *relegendo*; Lactantius, lib. IV, cap. 28, a *religendo*; Augustinus denique a *religendo* dictam affirmant.

(64) Triplicem de angelorum peccato opinionem, quam apud alios Patres invenit Ambrosius, ipse tanquam probabilem admisit, Primam etenim qua de bonis angelis intelligitur, quod legitur secundum LXX : *Viderunt angeli Dei filias hominum*, etc., post Philonem et cum eo Patres fere ad unum, proponit hic et in Apologia David, p. 675. Secunda quæ eumdem locum de malis angelis jam propter superbiam de cœlo lapsis exponit, ex eodem Philone et aliis nonnullis exhibetur lib. *de Noe et Arca*, cap. 4. pag. 23. Tertia demum quæ de filiorum Seth conjugiis cum filiabus Cain locum explicat, præfertur in eumdem Psal. CXVIII. 4 pag. 1011. Ad quos omnes locos vide quæ sunt a nobis animadversa. Interim autem observabis eam opinionem quæ quarto sæculo ex Ambrosii, Hieronymi et Augustini auctoritate nata videtur, solam postmodum obtinuisse.

(65) In editione Cenedictiniana duplex numerus

cavere quid debeas, nec meum est docere, nec A tuum discere; perfectæ enim virtutis usus magisterium non desiderat, sed informat. Cernis ut pomparum ferculis similis incedat, quæ se componit ut placeat, omnium in se vultus et ora convertens, eo ipso quo studet placere, deformior; **160** prius enim populo displicet, quam placeat viro. At in vobis rejecta decoris cura plus decet (66); et hoc ipsum quod vos non ornatis, ornatus est.

55. Cerne laceras vulneribus aures, et depressæ onera miserare cervicis. Non sunt (67) alleviamenta pœnarum discrimina metallorum. Hinc collum catena constringit, inde pedem compes includit. Nihil refert auro corpus oneretur an ferro. Sic cervix premitur, sic gravatur incessus. Nil pretium (68) juvat; nisi quod vos mulieres, ne pereat vobis pœna, trepidatis. Quid interest, utrum aliena sententia, an vestra vos damnet? Hinc vos etiam miserabiliores quam qui publico jure damnantur, quod illi optant exui, vos ligari. B

56. Quam vero miserabilis illa conditio, quod tanquam mancipii forma venalis, nuptura licitatur; ut qui pretio vicerit, emat. Tolerabilius tamen mancipia veneunt, quæ sæpe sibi dominos eligunt : virgo si eligat, crimen est; si non eligat, contumelia. Quæ quamvis pulchra sit et decora, et timet et cupit videri : cupit, ut se carius vendat : timet, ne hoc ipsum dedeceat quod videtur. Quanta autem votorum ludibria et ad procorum eventus suspecti metus, ne pauper illudat, ne dives fastidiat, ne pulcher irideat, ne nobilis spernat!

CAPUT X.

Objicientibus frequentium Ambrosii ad virginitatem exhortationum nullum fructum esse ut satisfaciat, adducit exempla cum aliarum virginum, tum Mauritanensium ac Bononiensium sed harum imprimis virtutes ac propagandæ virginitatis ardorem laudat.

57. Dicet aliquis : Tu nobis quotidie virginum canis laudes. Quid faciam qui eadem quotidie cantito, et proficio nihil? Sed non mea culpa. Denique de Placentino sacrandæ virgines veniunt (69), de Bononiensi veniunt (70), de Mauritania veniunt, ut hic velentur. Magnam rem videtis. Hic tracto, et alibi persuadeo. Si ita est, alibi tractemus, ut vobis persuadeamus (71).

58. Quid, quod etiam qui me non audiunt, sequuntur : qui audiunt, non sequuntur? Nam plerasque virgines cognovi velle, et prohiberi etiam prodire a matribus, et quod est gravius, viduis, cum quibus hic mihi sermo est. Nempe si hominem vellent amare (72) filiæ vestræ, per leges **161** possent eligere quem vellent. Quibus igitur hominem eligere licet, Deum non licet?

59. Contuemini quam dulcis pudicitiæ fructus sit, qui barbaricis quoque inolevit affectibus. Ex ultimis infra ultraque Mauritaniæ partibus deductæ virgines hic sacrari gestiunt; et cum sint omnes familiæ in vinculis (73), pudicitia tamen nescit esse captiva. Profitetur regnum æternitatis, quæ mœret injuriam servitutis.

60. Nam quid de Bononiensibus virginibus loquar, fecundo pudoris agmine, quæ mundanis se deliciis abdicantes, sacrarium virginitatis incolunt? Sine contubernali sexu (74), contubernali pudore provectæ ad vicenarium numerum, et centecarium fructum, relictoque parentum hospitio, tendunt in tabernaculis Christi, indefessæ milites castitatis: nunc canticis spiritalibus personant, C nunc victum operibus exercent, liberalitati quoque subsidium manu quærunt.

61. Quod si investigandi virgines (75) inoleverit odor (namque præ cæteris speculandi venantum pudoris explorant), totis curarum vestigiis prædam latentem usque ad ipse cubilia persequuntur : aut si liberior alicujus volatus affulserit, totis omnes videas assurgere alis, concrepare pennis, emicare plausu : ut casto pudicitiæ choro cingant volantem,

54 usurpatur : utrumque exscripsimus, posteriorem asterisco signantes. Idem æsterisci, quotiescunque numero affligitur, sensus. Edd.

(66) Edit., *rejecta decoris cura plus placet.*

(67) Omnes edit. cum mss. uno vel altero, *Certe laceræ vulneribus aures, et depressæ onere miseræ cervices non sunt allevamenta pœnarum, sed,* etc. Mss. non pauci, *Carnes laceras vulneribus, aures et depressæ onera cervicis miserare. Non sunt.* etc. Reliqui demum melius, ut in textu. Porro si totum hunc locum libeat cum iis quæ in eamdem materiam leguntur apud Clem. Alex. lib, II *Pædagogi* sui, cap. 12, et Tertull. *De cultu femin.* cap. 6, componere; haud ægre animadvertes Ambrosio priscos hosce Patres nequaquam fuisse incognitos.

(68) Ita mss. magno numero : nonnulli tamen et edit. *Si cervix premitur si gravatur incessus, nil pretium,* etc.

(69) Mss. aliquot, *de Placentinosa grandes virgines veniunt;* non recte.

(70) *De Bononiensi veniunt,* in mss. prope omnibus desideratur.

(71) Quidam mss., *ut alibi persuadeam.*

(72) Edit. *Si hominem amarent;* mss. *vellent amare,* Qua autem ratione locus hic cum alio ex lib. I *de Abraham,* cap. 9, conciliandus sit, infra explicabitur in epistola ad Sisinnium.

(73). Designatur hoc loco tyrannis non Firmi, ut quidam volunt, cum ille a comite Theodosio Theodosii magni parente an. 373 victus fuerit : sed Gildonis qui licet in Firmum fratrem pugnasset D pro Romanis, eo tamen exstincto, Africam ipsemet oppressit, ac Donatistarum atrociter catholicos divexantium partes adjuvit. Quod autem ad legem quæ hoc anno data habetur in Cod. Theod. et qua baptismatis iteratio prohibetur, ea cum destinata fuerit Flaviano Africæ vicario, qui et ipse hac eadem hærsi erat infectus, non credenda est Ecclesiæ peperisse quidquam auxilii. Videsis August. lib. II *contra Petit.* cap. 83, et epist. in nova edit. 87, num. 8. Item Amm. Marcell. lib XXVIII et Claudianum, *de Bello Gildon.*

(74). Id est, masculino, quia feminas sine virum contubernio degere tunc rarum erat.

(75). Omnes edit. et mss. duo, *investigandæ virginitatis* : alii aliquot, *investigandæ virginis :* reliqui majori numero, ut in textu.

donec albenti delectata comitatu, in plagas pudoris et indaginem castitatis, domus patriæ oblita (76), succedat.

CAPUT XI.

Ut optabile sit virgini favere parentes suos, eam tamen laude majori dignam esse, quam iis reluctantibus divinus amor ad hoc propositum instigaverit. Non timendum igitur nec vim parentum nec patrimonii jacturam; quod memorabili nobilis ac piæ virginis facto confirmatur.

62. Bonum itaque si virgini studia parentum quasi flabra pudoris aspirent: sed illud gloriosius, si teneræ ignis ætatis etiam sine veteribus nutrimentis sponte se rapiat in fomitem castitatis. Dotem negabunt parentes: sed habes divitem sponsum cujus contenta thesauro, patriæ successionis emolumenta non quæras. Quanto dotalibus præstat compendiis casta paupertas!

63. Et tamen quam audistis aliquando propter studium integritatis, legitimæ factam successionis extorrem? Contradicunt parentes: sed volunt vinci. Resistunt primo, quia credere timent: indignantur frequenter, ut discas vincere: abdicationem minantur, ut tentent si potes damnum sæculi non timere: quæsitis blandiuntur illecebris, ut videant si variarum mollire **162** te non queat blanditia voluptatum. Exerceris, virgo, dum cogeris. Et hæc tibi prima certamina, anxia parentum vota proponunt. Vince prius, puella, pietatem. Si vincis domum, vincis sæculum.

64. Sed esto, maneant vos damna patrimonii; (77) nonne caducarum et fragilium dispendia facultatum futura cœli regna compensant? Quanquam si verbis cœlestibus credimus, nemo est qui reliquerit domum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios, propter regnum Dei, et non recipiat septies tantum in hoc tempore: in sæculo autem venturo vitam æternam possidebit (*Matth.* XIX, 29). Crede fidem tuam Deo; quæ homini pecuniam cre-

A dis, fenerare Chisto. Bonus depositæ spei custos multiplicatis fidei tuæ talentum solvit usuris. Non fallit veritas, non circumscribit justitia, non decipit virtus. Quod si non creditis oraculo, vel exemplis credite.

65. Memoriæ nostræ puella dudum nobilis in sæculo, nunc nobilior Deo; cum urgeretur ad nuptias a parentibus et propinquis, ad sacrosanctum altare confugit. Quo enim melius virgo (78), quam ubi sacrificium virginitatis offertur? Ne is quidem finis audaciæ. Stabat ad aram Dei pudoris hostia, victima castitatis: nunc capiti dexteram sacerdotis imponens, precem poscens, nunc justæ impatiens, moræ, ac summum altari subjecta verticem. Num
B melius, inquit, maforte me quam altare velabit (79) quod sanctificat ipsa velamina? Plus talis decet flammeus, in quo caput omnium Christus quotidie consecratur. Quid agitis vos, propinqui? quid exquirendis adhuc nuptiis sollicitatis animum? Jamdudum provisas habeo. Sponsum offertis: Meliorem reperi. Quaslibet exaggerate divitias, jactate nobilitatem, prædicate potentiam habeo eum cui nemo se comparet, divitem mundo, potentem imperio, nobilem cœlo. Si talem habetis, non refuto optionem: si non reperitis, non providetis mihi, parentes, sed invidetis.

66. Silentibus cæteris, unus abruptius. Quid si, inquit, pater tuus viveret, inuptam te monere pateretur? Tum illa majori religione, moderatiore pietate. Et ideo fortasse deficit, ne quis impedimen-
C tum possit afferre (80). Quod ille responsum de patre, de se oraculum, maturo sui probavit exitio. Ita cæteri eadem sibi quisque metuentes, favere cœperunt, qui impedire quærebant nec dispendium debitarum attulit virginitas facultatum, sed etiam emolumentum integritatis accepit. Habetis, puellæ, devotionis præmium parentes, cavete offensionis exemplum.

(76) Sic mss. omnes edit: vero, *domus patriæque oblita.*

(77) Edit. Rom. sola, *sed quid refert te an tuos maneant damna patrimonii?* Et infra, *et non recipiat multo plura... vitam æternam. Crede*, etc.

(78) Omnes edit., *virgo recurreret, quam ubi*, etc.

(79) Amerb. atque Era, *Num melius, inquit quam altare velabit* Gill. et Rom. *Num melius, inquit, mater tu me, quam altare velabit?* optime vero cuncti mss. *Num melius, inquit, maforte*, etc. Dicebatur autem maforte seu mavorte, ut Cassianus lib. I cap. 7, velum quoddam, quo virginis in consecratione sua caput operiebatur, non secus ac flammeum sive flammeus quo puellæ, dum matrimonio copulabantur, faciem obnubebant, unde nubere nuptiæque deducuntur. Attamen nonnunquam etiam flammeus de velo dicitur virgineo, ut hoc ipso
D loco, quod infra videre erit pluribus locis.

(80) Rom. edit. cum paucis mss. *ne quod impedimentum posset afferre.*

LIBER SECUNDUS.

163 CAPUT PRIMUM.

Ambrosius hoc libro virginum mores instituendos esse cum agnosceret, cur exemplorum viam sibi proposuerit, docet inde præsumptionis invidia abs se quam modestissime derivata, cur scripto potius quam voce id aggressus sit, monet.

1. Superiore libro quantum virginitatis munus sit, voluimus (non enim potuimus) explicare (81) ut per se cœlestis gratia muneris invitet legendem. Secundo libro virginem institui decet, et tanquam competentium præceptorum magisteriis erudiri.

2. Sed quoniam nos infirmi ad monendum (82) sumus, et impares ad docendum (debet enim his qui docet supra eum qui docetur excellere), ne vel susceptum deseruisse munus, vel nobis arrogasse amplius videremur, exemplis potius quam præceptis putavimus imbuendam licet amplius proficiatur exemplo quoniam nec difficile quod jam factum est æstimatur, et utile quod probatum, et religiosum quod hæreditario quodam paternæ virtutis usu in nos est successione transfusum.

3. Quod si quis nos præsumptionis arguit, arguat potius sedulitatis; quia rogantibus virginibus ne hoc quidem putavi negandum. Malui enim me in periculum deduci pudoris, quam non obsequi voluntati earum, quarum studiis etiam Deus noster placido se indulget assensu.

4. Sed neque præsumptio notari potest, quoniam cum haberent unde discerent, affectum potius quam magisterium quæsiverunt meum : et excusari sedulitas (83); quoniam cum haberent auctoritatem martyris ad observantiam disciplinæ, non superfluum judicavi, si nostri sermonis blanditiam derivarem ad professionis illecebram. Ille docere faciliis, qui severo vitia coercet affectu : nos qui docere non possumus, blandiamur.

5. Et quoniam pleræque absentes nostri desiderabant sermonis usum, volumen hoc condidi : quo profectæ ad se vocis meæ munus tenentes, deesse non crederent, quem tenerent. Sed proposita persequamur.

164 CAPUT II.

Virginibus exemplum Mariæ proponitur, cujus variæ virtutes enumerantur, castitas, humilitas, A *vitæ asperitas, secessus amor; quæ quidem virtus ubi testimonio evangelico probata est, inde etiam ejus pietas erga propinquas, discendi sedulitas, atque adeundi templi studium commendatur. Narratur denique quemadmodum illa tot muneribus exornata, innumeris virginibus obviam ventura sit, nec sine magnifico triumpho ad thalamum sponsi, et cœlestia altaria quibus ob castitatem similes fuere, deductura.*

6. Sit igitur vobis tanquam in imagine descripta virginitas vita Mariæ de qua velut speculo refulgeat species castitatis (84) et forma virtutis. Hinc sumatis licet exempla vivendi, ubi tanquam in exemplari magisteria expressa probitatis, quid corrigere, quid effingere (85), quid tenere debeatis, ostendunt.

B 7. Primus discendi ardor nobilitas est magistri. Quid nobilius Dei matre? quid splendidius ea, quam splendor elegit? quid castius ea quæ corpus sine corporis contagione generavit? Nam de cæteris ejus virtutibus quid loquar? Virgo erat (Cf S. Aug. lib. IV *de Doct. Christ.* c. 21) non solum corpore, sed etiam mente, quæ nullo doli ambitu sincerum adulteraret affectum : corde humilis, verbis gravis, animi prudens, loquendi parcior, legendi studiosior : non in incerto divitiarum, sed in prece pauperum spem reponens: intenta operi, verecunda sermone, arbitrum mentis solita non hominem, sed Deum quærere : nullum lædere, bene velle omnibus, assurgere majoribus natu, æqualibus non invidere, fugere jactantiam, rationem sequi, amare virtutem. C Quando ista vel vultu læsit parentes? quando dissensit a propinquis? quando fastidivit humilem? quando derisit debilem? quando vitavit inopem; eos solos solita cœtus virorum invisere, quos misericordia non erubesceret, neque præteriret verecundia? Nihil torvum in oculis, nihil in actu inverecundum : non gestus fractior, non incessus solutior, non vox petulantior; ut ipsa corporis species simulacrum fuerit mentis figura probitatis. Bona quippe domus in ipso vestibulo debet agnosci, ac primo prætendat ingressu nihil intus latere tenebrarum; ut mens nostra nullis repagulis corporalibus (86) impedita, tanquam lucernæ lux intus posita foris luceat.

(81) Omnes edit., *evolvimus, non enim potuimus* omnes mss., *voluimus*, etc. Optime, ut sensus per se satis declarat.

(82) Edit. nonnullæ Paris., *infirmi ad movendum.* Haud iuscite quidem, si aliquo edit. aliarum vel mss. præsidio niterentur.

(83) Omnes edit., *et excusari sedulitas non potest* nullo vel contrario sensu, tollenda enim omnino negatis : sed deest etiam verbum in mss. quod subintelligendum relinquitur. Iterum vero ubi legitur in vet. edit. ac mss. *auctoritatem matris*, et in edit. Rom., mss. aliis habetur, *auctoritatem mar-* D *tyris;* denique pro *derivarent*, quod et in omnibus edit. ac mss. nonnullis, alii plures concinnius exhibent *derivarem*.

(84) Ita mss. plures ac potiores : alii autem, te omnes edit., *virginitas, vitaque beatæ Mariæ, de qua velut in speculo refulget species castitatis*, etc.

(85) Omnes edit., *quid effugere* mss. vero partim, *quid diffugere* partim, *quid effungere*. Et hoc commodius est effingere idem atque imitatione exprimere.

(86) Rom. edit., cum uno aut altero ms., *nullis retinaculis corporalibus.*

uid ego exsequar ciborum parcimoniam, um redundantiam: alterum ultra naturam nisse, alterum pene ipsi naturæ defuisse: lic nulla intermissa tempora, hic congemi- ajunio dies? Et si quando reficiendi succes- oluntas, cibus plerumque obvius, qui mor- eret, non delicias ministraret. Dormire non upiditas quam necessitas fuit, et tamen cum ret corpus, vigilaret animus: qui frequenter is aut lecta repetit (87), aut somno interrupta at, aut disposita gerit, aut gerenda prænuntiat.

odire domo nescia, nisi cum ad ecclesiam iret, et hoc ipsum cum parentinus, aut pro- . Domestico operosa secreto, forensi stipata a: nullo meliore tamen sui custode quam se ue incessu affatuque venerabilis, non tam am pedis tolleret, quam gradum virtutis et. Ut tamen alios habeat virgo membro- stodes suorum, morum autem suorum se ipsa custodem: plures erunt de quibus di- ipsa se doceat quæ virtutes magistras habet: idquid egerit (88), disciplina est. Sic Maria bat omnibus, quasi a pluribus moneretur: sic implebat virtutis officia, ut non tam di- quam doceret.

Talem hanc evangelista monstravit, talem s reperit, talem Spiritus sanctus elegit. (*Luc.* Quid enim in singulis morer ut eam paren- erint, extranei prædicaverint, quæ digna qua Dei Filius nasceretur? Hæc ad ipsos sus angeli inventa domi in penetralibus, sine , ne quis intentionem abrumperet, ne quis peret; neque enim comites feminas deside- quæ bonas cogitationes comites habebat. tiam tum sibi minus sola videbatur, cum so- st. Nam quemadmodum sola, qui tot libri at; tot archangeli, tot prophetæ?

enique et Gabriel eam ubi revisere solebat, :: et angelum Maria quasi virum specie mo-) trepidavit, quasi non incognitum audito recognovit (*Ibid.* 29). Ita peregrinata est , quæ non est peregrinata in angelo; ut as aures religiosas, oculos verecundos. De- salutata obmutuit, et appellata respondit: e primo turbaverat affectum (90) postea pro- bsequium.

uam vero religiosa in propinquas fuerit, ura divina significat. Nam et humilior facta i se a Deo cognovit electam, et statim ad am suam in montana processit (*Ibid.* 39): que ut exemplo crederet, quæ jam credide-

A rat oraculo i *Beata* enim, inquit, *quæ credidisti* (*Ibid.* 45.). Et tribus cum ea mensibus mansit (*Ibid.* 56). Tanti autem intervallo temporis non fides quæritur, sed pietas exhibetur. Et hoc posteaquam in utero parentis exsiliens puer matrem Domini salutavit, prius compos devotionis, quam naturæ.

13. Inde tot sequentibus signis, cum sterilis pareret, virgo conciperet, loqueretur mutus, adoraret magus, exspectaret Simeon, sidera nuntiarent. Maria mobilis ad introitum, immobilis ad miraculum: *Conservabat,* inquit, *hæc omnia in corde suo* (*Luc.* II, 19). Quamvis mater Domini, **166** discere tamen præcepta Domini desiderabat: et quæ Deum genuerat, Deum tamen scire cupiedat.

B 14. Quid, quod annis quoque omnibus ibat in Jerusalem solemni die paschæ, et ibat cum Joseph? (*Ibid.* 41). Ubique in virgine comes singularum virtutum est pudor. Hic individuus debet esse virginitati, sine quo non potest esse virginitas. Nec ad templum igitur Maria sine pudoris sui custode processit.

15. Hæc est imago virginitatis. Talis enim fuit Maria, ut ejus unius vita omnium sit disciplina. Si igitur auctor non displicet, opus probemus; ut quæcunque sibi ejus exoptat præmium, imitetur exemplum. Quantæ in una virgine species virtutum emicant? Secretum verecundiæ, vexillum fidei, devotionis obsequium: virgo intra domum, comes ad ministerium, mater ad templum.

C 16. O quantis illa virginibus occurret, quantas complexa ad Dominum trahet, dicens: Hæc thorum filii mei, hæc thalamos nuptiales immaculato servavit pudore! Quemadmodum eas ipse Dominus commendabit Patri; nimirum illud repetens suum: Pater sancte, istæ sunt quas custodivi tibi, in quibus Filius hominis caput reclinans quievit; peto ut ubi ego sum, et ipsæ sint mecum (*Joan.* XVII, 24). Sed si non solis sibi debent prodesse, quæ non solis vixerunt sibi: hæc parentes, hæc redimat fratres. Pater juste, mundus me non cognovit (91), istæ autem me cognoverunt, et mundum cognoscere noluerunt (*Ibid.* 25).

17. Quæ pompa illa (92), quanta angelorum lætitia plaudentium, quod habitare mereatur in cœlo,
D quæ cœlesti vita vixit in sæculo! Tunc etiam Maria tympanum sumens, choros virginales excitabit cantantes Domino quod per mare sæculi sine sæcularibus fluctibus transierunt (*Exod.* XV, 20). Tunc unaquæque exsultabit dicens: *Et introibo ad altare Dei mei, et ad Deum qui lætificat juventutem meam*

Mss. aliquot, *aut læta repetit.*
Nonnulli mss. *quæ virtutis magistros habet,* idquid gerit.
Mss. magno numero, *quasi virum specie mu-* nulli tamen et edit. *quasi virum* (edit. *viri*) *mota*: quod magis placet.
Omnes edit., *titubaverat aspectu;* omnes *turbaverat affectum.*

(91) Quidam mss., *non solis sibi debent posse.* Et infra, *mundus te non cognovit.*
(92) Ita vet. edit. ac mss. paucis exceptis, ubi pro *Quæ pompa illa*, habetur *Quæ bonna illa:* non satis recte; Gill. autem, ac Rom. edit. post voces *Qua pompa illa sine sponsore illo,* subjungunt, *quæ gratia.*

(*Psal.* XLII, 4). Immolo Deo sacrificium laudis, et A reddo Altissimo vota mea (*Psal.* XLIX, 14).

18. Neque enim dubitaverim vobis patere altaria Dei, quarum mentes altaria confidenter dixerim, in quibus quotidie pro redemptione corporis Christus immolatur. Nam si corpus virginis Dei templum est, animus quid est, qui tanquam membrorum cineribus exagitatis (93), sacerdotis æterni redopertus manu, vaporem divini ignis exhalat? Beatæ virgines, quæ tam immortali spiratis gratia, ut horti floribus, ut templa religione, ut altaria sacerdote!

CAPUT III.

Ut Maria vitæ informandæ, sic Thecla mortis obeundæ exemplar dicitur. Hanc a bestiis ad quas damnata fuerat, non solum nihil passam, sed e contrario cultam et adoratam esse. At ne quas B *superiora exempla deterreant, recentius quoddam narrandum proponitur.*

19. Ergo sancta Maria disciplinam vitæ informet, Thecla doceat immolari: quæ **167** copulam fugiens nuptialem, et sponsi furore damnata, naturam etiam bestiarum virginitatis veneratione mutavit. Namque parata ad feras, cum aspectus quoque declinaret virorum, ac vitalia ipsa sævo offerret leoni, fecit ut qui impudicos detulerant oculos; pudicos referrent.

20. Cernere erat ligentem pedes bestiam cubitare humi, muto testificantem sono quod sacrum virginis corpus violare non posset. Ergo adorabat prædam suam bestia: et propriæ oblita naturæ, naturam induerat quam homines amiserant. Videres C quadam naturæ transfusione homines feritatem indutos, sævitiam imperare bestiæ: bestiam exosculantem pedes virginis, docere quid homines deberent. Tantum habet virginitatis admirationis, ut eam etiam leones mirentur. Non impastos cibus flexit, non citatos impetus rapuit, non stimulatos ira exasperavit, non usus decepit assuetos (94), non feros natura possedit. Docuerunt religionem dum adorant martyrem (95): docuerunt etiam castitatem, dum virgini nihil aliud nisi plantas exosculantur, demersis in terram oculis, tanquam verecundantibus, ne mas aliquis vel bestia virginem nudam videret.

21. Dicet aliquis: Cur exemplum attulisti Mariæ, quasi reperiri queat matrem Domini quæ possit imitari? Cur etiam Theclæ, quam gentium doctor instituit? Da hujuscemodi doctorem, si discipulam requiris. Hujuscemodi recens vobis exemplum profero, ut intelligatis Apostolum non unius esse doctorem, sed omnium.

CAPUT IV.

Antiochena virgo, cum sacrificare idolis recusaret, ad lupanar damnata, inde militis Christiani opera, mutatis inter se vestibus, sine ullo pudoris damno evadit at, cum ille propterea duceretur ad supplicium, hæc e vestigio rediens, constanter de palma cum eodem contendit, qua tandem uterque donati sunt.

22. Antiochiæ nuper virgo quædam fuit fugitans publici visus (96): sed quo magis virorum evitabat oculos, eo amplius incendebat. Pulchritudo enim audita nec visa plus desideratur, duobus stimulis cupiditatum, amoris et cognitionis: dum et nihil occurrit quod minus placeat, et plus putatur esse quod placeat, quod non judex oculus explorat, sed animus amator exoptat. Itaque sancta virgo, ne diutius alerentur potiendi spe cupiditates (97), integritatem **168** pudoris professa, sic restinxit improborum faces, ut non jam amaretur, sed proderetur.

23. Ecce persecutio, Puella fugere nescia, certe pavida: ne incideret insidiatores pudoris, animum ad virtutem paravit tam religiosa, ut mortem non timeret: tam pudica, ut exspectaret. Venit coronæ dies. Maxima omnium exspectatio. Producitur puella, duplex professa certamen, et castitatis, et religionis. Sed ubi viderunt constantiam professionis, metum pudoris, paratam ad cruciatus, erubescentem ad aspectus, excogitare cœperunt quemadmodum (98) specie castitatis religionem tollerent; ut cum id abstulissent quod erat

(93) Omnes edit. ac pauci mss., *cineribus excitatis.*

(94) Nonnulli mss., *non usus decepit assuetus.*

(95) Martyrem vocat beatam Theclam, quod ea tormenta pro fide pertulerit, quæ natura sua mortem inferre debuerint; quanquam verisimilius putetur eam divinitus ab ipsis liberatam tranquille D exspirasse. Vide Baron. in Appendice ad tom. X.

(96) Mss. aliquot, *fugitans publici usus aspectum,* etc.; alii, et ut in textu, nisi quod edit. præferunt, *evitabat aspectum,* ubi omes mss., *evitabat oculos.* Multi porro in ea fuere opinione virginem, de qua hic agitur, eamdem esse ac Theodoram illam Alexandrinam, quam a simili supplicio Dydimi Christiani militis ope libertam fuisse Martyrologium antehac Bedæ Venerabilis nomine pervulgatum refert. Hoc in errorem non tantum Molanum, Surium, aliosque complures induxerat, sed etiam ipsummet Barionum, qui proinde quod apud Ambrosium eventus ille *Antiochiæ* contigisse legitur, scriptorum imperitiæ tribuendum in Notis ad Martyr. IV Kal. Maii scribit. Verum idem cardinalis sententiam suam in Annal. ad an. 309 revocavit, hoc potissimum argumento ductus, quod in citatis Martyrologiis passus cum Theodora Didymus non legatur. Alia duo proponunt Bollandi continuatores, nempe quod hæc uirgo scribatur *nuper* in vivis fuisse, quodque ejus cum liberatore suo dialogus in quibusdam Theodoræ Actis non legatur. Sed responderi posset ad primum, eam comparatione quidem Theclæ quæ temporibes degebat apostolicis *nuper* vixisse: ad secundum vero, colloquium illud non nisi brevitatis causa fuisse prætermissum. At quod illi putant esse aliquid in Ambrosii narratione quod ipse ex Actis proconsularibus, ut vocant, transtulerit, multo, nobis verisimilius fuerit, illud ipsum ex Ambrosio in Acta illa translatum esse. Quænam igitur censenda est virgo illa Ambrosiana? Illud vero definire neque expeditum credimus, neque adeo necessarium.

(97) Edit. omnes, *alerentur potiendæ spe cupiditatis* mss. fere ad unum ut in corpore.

(98) Mss. complures, *speciem castitatis tollerent*) unus, *speciem castitatis tollerent*; unus, *speciem castitatis religionemque tollerent*) elegantius tamen. alii, et edit., *specie castitatis,* etc. Sperabant enim

emplius, etiam id eriperent quod reliquerant. Aut sacrificare virginem, aut lupanari prostitui jubent. Quomodo deos suos colunt, qui sic vindicant: aut quemadmodum ipsi vivunt, qui ita judicant?

24. Hic puella non quod de religione ambigeret: sed de pudore trepidaret, ipsa secum: Quid agimus? Hodie aut martyr, aut virgo: altera in nobis invidetur corona. Sed nec virginis nomen agnoscitur, ubi virginitatis auctor negatur. Nam quemadmodum virgo, si meretricem colas: quemadmodum virgo, si adulteros diligas, quemadmodum virgo, si amorem petas? Tolerabilius est (22, q. 5, cap. *Tolerabilius*) mentem virginem quam carnem habere. Utrumque bonum, si liceat (si non liceat, saltem non homini castæ, sed Deo simus. Et Rahab meretrix fuit, sed postquam Deo credidit salutem invenit. (*Josue.* II, 1, 2.) Et Judith se, ut adultero placeret, ornavit (*Judith* X, 3), quæ tamen quia hoc religione, non amore faciebat, nemo eam adulteram judicavit. Bene successit exemplum. Nam si illa quæ se commisit religioni et pudorem servavit et patriam, fortassis et nos servando religionem, servabimus etiam castitatem. Quod si Judith pudicitiam religioni praeferre voluisset, perdita patria, etiam pudicitiam perdidisset.

25. Itaque talibus informata exemplis, simul animo tenens verba Domini, quibus ait: *Quicunque perdiderit animam suam propter me, inveniet eam* (*Matth.* X, 39), flevit, tacuit, ne eam vel loquentem adulter audiret: nec pudoris elegit injuriam, sed Christi recusavit. Æstimate utrum adulterare potuerit corpus, quæ nec vocem adulteravit.

26. Jamdudum verecundatur oratio mea, et quasi adire gestorum seriem criminosam atque explanare formidat. Claudite aurem, virgines. Ducitur puella Dei ad lupanar. Sed aperite aurem, virgines. Christi virgo prostitui potest, adulterari non potest. Ubicunque virgo Dei est, **169** templum Dei est: nec lupanaria infamant castitatem, sed castitas etiam loci abolet infamiam.

27. Fit ingens petulantium concursus ad fornicem. Discite martyrum miracula, sanctæ virgines, dediscite locorum vocabula. Clauditur intus columba, strepunt accipitres foris: certant singuli, quis prædam primus invadat (99). At illa manibus ad cœlum levatis, quasi ad domum venisset orationis, non ad libidinis diversorium: Christe, inquit, qui domuisti Daniel virgini (1) feros leones (*Dan.* XVI, 39), potes etiam domare hominum feras mentes. Chaldæis roravit ignis (*Dan.* III, 50), Judæis se unda suspendit (*Exod.* XIV, 21), misericordia tua, non na-

A tura sua. Susanna ad supplicium genu fixit, et de adulteris triumphavit (*Dan.* XIII, 42, 61, 62): aruit dextera quæ templi tui dona violavit (*III Reg.* XIII, 4): nunc templum ipsum attrectatur tuum; ne patriaris incestum sacrilegii, qui non passus es furtum. Benedicatur et nunc nomen tuum: ut quæ ad adulterium veni, virgo discedam.

28. Vix compleverat precem, et ecce vir militis specie terribilis irrupit (2). Quemadmodum eum virgo tremuit (3), cui populus tremens cessit? Sed non illa immemor lectionis: Et Daniel, inquit, supplicium Susannæ spectaturus advenerat: et quam populus damnavit, unus absolvit (*Dan.* XIII, 45, 46). Potest et in hoc lupi habitu ovi latere. Habet et Christus milites suos, qui etiam legiones habet

B (*Math.* XXVI, 53). Aut fortasse percussor intravit. Ne vereare, anima, talis solet martyres facere. O virgo, fides tua te salvam, fecit!

29. Cui miles: Ne, quæso, paveas, soror. Frater huc veni salvare animam, non perdere. Serva me, ut ipsa serveris. Quasi adulter ingressus, si vis, martyr egrediar. Vestimenta mutemus; conveniunt mihi tua, et mea tibi: sed utraque Christo. Tua vestis me verum militem faciet, mea te virginem. Bene tu vestieris, ego melius exuar, ut me persecutor agnoscat. Sume habitum, qui abscondat (4) feminam: trade, qui consecret martyrem. Induere chlamidem quæ occultet membra virginis, servetque pudorem. Sume pileum quod tegat crines, abscondat ora. Solent erubescere qui lupanar intraverint.

C Sane cum egressa fueris, ne respicias retro, memor uxoris Lot quæ naturam suam, quia impudicos licet castis oculis respexit, amisit (*Gen.* XIX, 26). Nec vereare ne quid pereat sacrificio. Ego pro te hostiam Deo reddo, tu pro me militem Christo. Habes bonam militiam castitatis, quæ stipendiis militat sempiternis: loricam justitiæ, quæ spiritali munimine corpus includat: scutum fidei, quo vulnus repellas: galeam salutis; ibi enim est præsidium nostræ salutis, ubi Christus: quoniam mulieris caput vir, virginis Christus.

30. Et inter hæc verba chlamydem texuit. Suspectus tamen adhuc habitus et persecutoris et adulteri. Virgo cervicem, chlamydem miles offerre. Quæ pompa illa, quæ gratia, cum in lupanari de

D martyrio certarent! Addantur personæ, miles et virgo, hoc, est, dissimiles inter se **170** natura, sed Dei miseratione consimiles; ut compleatur, oraculum: *Tunc lupi et agni simul pascentur (Isa.* LXV, 25). Ecce agna et lupus non solum pascuntur simul, sed etiam immolantur. Quid plura? Mutato habitu, evolat puella de laqueo, jam non suis aliis, utpote quæ spiritualibus ferebatur: et (quod nulla

illam idolis potius sacrificaturam, quam ut ad prostitutionem duceretur passuram esse.

(99) Non pauci mss., *Claudite intus columbam... quis columbam primus invadat.*

(1) Non pauci mss. *qui domuisti virgini.* Haud male quidem, si referatur ad Theclam virginem, de qua supra.

(2) Plures mss. *et ecce vir miles, specie terribilis.*

(3) Edit., *eum virgo, ut vidit, tremuit.*

(4) Mss. aliquot, *Melius exuar, ut abscondaris; ne me persecutor agnoscat.* Et infra, *Sume pallium, quod tegat*, etc.

unquam viderunt sæcula) egreditur de lupanari virgo, sed Christi.

31. At illi qui videbant oculis, et non videbant (5), ceu raptores ad agnam, ceu lupi fremere ad prædam. Unus qui erat immodestior, introivit. Sed ubi hausit oculis rei textum: Quid hoc, inquit, est? Puella ingressa est, vir videtur. Ecce non fabulosum illud cerva pro virgine (6), sed quod verum est, miles ex virgine. At etiam audieram et non credideram, quod aquam Christus in vinum convertit (*Joan.* II, 9): jam mutare cœpit et sexus. Recedamus hinc, dum adhuc qui fuimus, sumus. Numquid et ipse mutatus sum, qui aliud cerno, quam credo? Ad lupanar veni, cerno vadimonium (7): et tamen mutatus egrediar, pudicus exibo, qui adulter intravi.

32. Indicio rei, quia debebatur tanto corona victori, damnatus est pro virgine, qui pro virgine comprehensus est. Ita de lupanari non solum virgo, sed etiam martyres exierunt. Fertur puella ad locum supplicii concurrisse, certasse ambos de nece, cum ille diceret: Ego sum jussus occidi, te absolvit sententia, quando me tenuit. At illa clamare cœpit: Non ego te mortis vadem elegi, sed prædem pudoris optavi (8). Si pudor quæritur, manet sexus: si sanguis exposcitur, fidejussorem non desidero, habeo unde dissolvam. In me lata ista sententia, quæ pro me lata est. Certe si pecuniæ te fidejussorem dedissem, et absente me, judex tuum censum feneratori adjudicasset, eodem me sententia convenires, meo patrimonio solverem tuos nexus. Si recusarem, quis me indignam indigna morte censeret? Quanto major est capitis hujus usura! Moriar innocens, ne moriar nocens. Nihil hic medium est: hodie aut rea ero tui sanguinis, aut martyr mei. Si cito redii, quis me audet excludere? si moram feci, quis audet absolvere? Plus legibus debeo, rea non solum fugæ meæ, sed etiam cædis alienæ. Sufficiunt membra morti, quæ non sufficiebant injuriæ. Est in virgine vulneri locus qui non erat contumeliæ. Ego opprobrium declinavi, non martyrium. Tibi cessi vestem, non professionem mutavi. Quod si mihi præripis mortem, non redemisti me, sed circumvenisti. Cave, quæso, ne contendas, cave ne contradicere audeas (9). Noli eripere beneficium, quod dedisti. Dum mihi hanc sententiam negas, illam restituis superiorem. Sententia enim sententia superiore mutatur. Si posterior me non tenet, tenet superior. Possumus uterque satisfacere sententiæ, si me prius patiaris occidi. In te non habent aliam quam exerceant, pœnam: in virgine obnoxius 171
pudor est. Itaque gloriosior eris, si videaris de adultera martyrem fecisse, quam de martyre adulteram reddidisse.

33. Quid exspectatis? Duo contenderunt, et ambo vicerunt: nec divisa est corona, sed addita. Ita sancti martyres invicem sibi beneficia conferentes, altera principium martyrio dedit, alter effectum.

CAPUT V.

Amicorum duorum et secta Pythagorea memorabile factum cum laude recensetur; superiori tamen ostenditur esse postponendam: ubi etiam de Dionysii in spoliandis idolis irrisione, nec non de deorum in tolerandis illius sacrilegiis infirmitate disseritur, posita ex adverso quam Deus olim cœpit de Jeroboam, severa ultione.

34. At etiam philosophorum gymnasia Damonem (10) et Pythiam Pythagoreos in cœlum ferunt, quorum unus cum esset morti adjudicatus, commendandorum suorum tempus poposcit: tyrannus autem astutissimus, quod reperiri non posse existimaret, petivit ut sponsorem daret, qui pro se feriretur, si ipse faceret moram. Quid de duobus præclarius, nescio. Utrumque præclarum. Alter mortis vadem invenit, alter se obtulit. Itaque dum reus moram supplicio faceret, fidejussor vultu sereno mortem non recusavit. Cum duceretur, amicus revertitur, cervicem substituit, colla subjecit. Tunc admiratus tyrannus chariorem philosophis amicitiam quam vitam fuisse; petivit ut ipse ab his quos damnaverat, in amicitiam reciperetur. Tantam virtutis esse gratiam (11), ut et tyrannum inclinaret.

35. Digna laude, sed minora nostris. Nam illic ambo viri; hic una virgo, quæ primo etiam sexum vinceret; illi amici, istis incogniti: illi tyranno uni se obtulerunt, isti tyrannis pluribus, hoc etiam crudelioribus, quod ille pepercit, isti occiderunt: inter illos in uno obnoxia necessitas, in his amborum voluntas libera. Hoc quoque isti prudentiores, quod illis studii sui finis amicitiæ gratia, istis corona martyrii, illi enim certaverunt hominibus, isti Deo.

36. Et quoniam rei istius fecimus mentionem, par est contexere quid de diis suis senserit, quo magis infirmos judicetis, quos irrident sui. Namque is cum venisset in templum Jovis, amictum aureum

(5) Ita mss. omnes, nisi quod duo exhibent, *fremuere:* Rom. vero edit., post voces *et non videbant*, sola subjungit *corde*, at cum aliis particulam *ceu* detrahit ante vocem *lupi*.

(6) Cervam intelige in sacrificio pro Iphigenia virigne Agamemnonis regis filia suppositam: de qua Dictys. Cret. lib. I, Eurip. in *Iphigenia in Aulide*, Ovid. lib. XII *Metam.*, et alii.

(7) Vadimonium proprie est promissio sistendi se ad constitutum diem coram judicibus, at dicitur hoc loco vadimonium quod se quasi vadem miles pro virgine constituerit.

(8) Mss. aliquot. *sed prædam pudoris expavi.* Plures vero ubi omnes edit. eum paucis aliis mss. *manet nexus*, præferunt elegantius *manet sexus.*

(9) Quidam mss. *cave contradicere audiaris.*

(10) De hoc amicorum pari agitur apud Cic. lib. III, *Offic.*, loco jam a nobis citato atque alibi, nec non apud Val. Max. lib. IV, c. 7, et alios.

(11) Omnes edit., *Tanta virtutis est gratia.* Omnes mss., *tantum virtutis est gratiam*, supple *constat*, aut quid simile.

quo operiebatur simulacrum ejus (12), detrahi jussit, imponi laneum, dicens aurum hieme frigidum, æstate onerosum esse. Sic deum irrisit suum, ut nec onus ferre posse, nec frigus putaret. Idem cum Æsculapii barbam vidisset auream, tolli imperavit, incongruum esse appellans ut filius barbam haberet, patre non habente (13). Idem simulacris tenentibus aureas pateras ademit, allegans accipere se debere, quod dii darent : Quoniam hæc sunt vota, inquit, hominum, **172** ut a diis quæ bona sunt, adipiscantur : nihil autem auro melius : quod tamen si malum est, habere deos non debere : si bonum est, habere magis homines debere, qui uti sciunt.

37. Ita ludibrio habiti sunt, ut neque Jupiter vestem suam defendere potuerit, nec barbam Æsculapius, nec Apollo pubescere adhuc cœperit, neque omnes qui dicuntur dii, retrahere potuerint pateras quas tenebant : non tam furti reatum timentes, quam sensum non habentes. Quis igitur eos colat, qui nec defendere se quasi dii, nec abscondere quasi homines possunt?

38. At in templo Dei nostri cum Jeroboam, rex sceleratissimus, dona quæ pater ejus posuerat, auferret, ac super sanctum altare libaret idolis : nonne dextera ejus quam tetendit, aruit, nec sua ei quæ invocabat, idola profuerunt? Deinde conversus ad Dominum, rogavit veniam, statimque manus ejus quæ aruerat sacrilegio, sanata est religione (*III Reg.* XIII, 2, 6). Tam maturum in uno et misericordiæ divinæ et indignationis exemplum exstitit, ut sacrificanti subito dextera adimeretur, pœnitenti venia daretur.

CAPUT VI.

Libri secundi conclusio, qua testatur Auctor modestissimus, si quid hactenus boni scripserit, id totum in virginum merita referendum : sui autem officii fuisse asseverat, antequam severiora traderet præcepta, earum animos orationis atque exemplorum suavitate mulcere; quod et humano usu, et divinorum codicum auctoritate demonstrat.

39. Hæc ego vobis, sanctæ virgines, nondum triennalis sacerdos munuscula paravi, licet usu indoctus, sed vestris edoctus moribus. Quantus etenim adolescere usus potuit tam parva initiatæ religionis ætate? Si quos hic flores cernitis, de vestræ vitæ collectos legite sinu. Non sunt hæc

A præcepta virginibus, sed de virginibus exempla. Vestræ virtutis effigiem nostra depinxit oratio, vestræ gravitatis imaginem quasi in speculo quodam sermonis istius cernitis refulgere : Vos si quam nostro gratiam inhalastis ingenio (14), vestrum est quidquid iste redolet liber. Et quoniam quot homines, tot sententiæ : si quid defæcatum est in sermone nostro, omnes legant : si quid decoctum, maturiores probent : si quid modestum, pectoribus inhæreat, genas pingat : si quid florulentum, ætas florulenta non improbet.

40. Debuimus sponsæ excitare amorem ; scriptum est enim : *Diliges Dominum Deum tuum* (*Deut.* VI, 5). Debuimus in nuptiis calamistris quibusdam crines saltem orationis ornare (15); scriptum est enim : *Plaude manu, et percute pede* (*Ezech.* XXI,
B 14). Debuimus perpetuos spargere thalamos rosis. Etiam in his conjugiis temporalibus nubenti prius plauditur, quam imperatur; ne ante dura offendant imperia, **173** quam blanditiis amor fotus inolescat.

41. Equorum vis plausæ sonitum discit amare cervicis, ne recuset jugum (16). Denique prius assuescitur verbo lasciviæ, quam verbere disciplinæ. Ast ubi colla subdiderit jugo; et habena constringit, et stimulus urget, et compares trahunt, et jugalis invitat (17). Sic etiam virgo nostra debuit prius amore pio ludere, aurea thori cœlestis fulcra mirari in ipso vestibulo nuptiarum, et postes frondium sertis cernere coronatos (18), et chori strepentis interius haurire delicias; ne se prius Domi-
C nico jugo timefacta subduceret quam vocata inclinaret.

42. *Veni* igitur *huc a Libano, Sponsa, veni huc a Libano, transibis et pertransibis* (*Cant.* IV, 8). Sæpius enim nobis iste versiculus recantandus est; ut vel Dominicis vocata verbis, sequatur, si qua non credit humanis. Hoc nos magisterium non invenimus, sed accepimus; sic instituit mystici carminis doctrina cœlestis : *Osculetur me ab osculis oris sui, quia ubera tua super vinum, et odor unguentorum tuorum super omnia aromata. Unguentum exinanitum est nomen tuum* (*Cant.* I, 1, 2). Totus iste deliciarum locus ludum sonat, plausum excitat, amorem provocat. *Ideo*, inquit, *adolescentulæ dilexerunt, et attraxerunt te : retro odorem*

(12) De hisce Dionysii in deos suos ludibriis consule Diodorum, Plutarch., Val. Maximum et alios.

(13) Omnes edit., *Cum Apollo pater ejus adhuc non haberet*, quæ verba in nullis mss. reperiuntur.

(14) Mss. aliquot, *vos si qua est gratia, nostro inhalastis ingenio.*

(15) Rom. edit., *Debuimus in nuptiis sponsæ crines calamistris quibusdam saltem orationis ornare.* Vet a mss. non discedunt, nisi quod hi pro *in nuptiis*, habent ferme ad unum, *innuptis*, id est, virginibus. Haud male quidem, edit. tamen ob sequentia videntur præponendæ. Rursus eadem Rom. edit. sola, *perpetuis spargere*, etc. Melius aliæ, ac mss. *perpetuos*; ut opponantur perpetui
D thalami temporalibus de quibus versu sequenti. Ubi obiter adverte sola perpetuæ castitatis vota pro legitimis haberi ab Ambrosio.

(16) Nonnulli mss., *Bucula plausus cujusdam. sonitum discit amare, cervicis ne recuset jugum.* Agnosce apertam Virgilii imitationem, ex III *Georg.* ubi legimus :

Tum magis atque magis blandis gaudere magistri
Laudibus, et plausæ sonitum cervicis amare.

(17) Id est, jugarius, sive auriga.

(18) Veterem tangit nuptiarum morem, quo solebant in ejusmodi lætitia, corollis ac sertis fores ornare, ac musicorum tibicinumque choros conducere : qua de re scribit Lucianus vidisse nescio quam *πάντα κατεστεμμένα, καὶ αὐλητρίδας, καὶ θόρυβον*, etc.

unguentorum tuorum curramus (19) : *Induxit me Rex in tabernaculum suum* (*Ibid.*, 3). Ab osculis cœpit, ut ad tabernaculum perveniret.

43. At illa tam patiens duri laboris (20), exercitatæque virtutis, ut aperiat manu claustra, in agrum exeat, in castellis maneat; in principio tamen retro odorem currit unguenti : mox cum in taberna- A culum venerit unguentum mutatur a castell Denique quo vadit, vide : *Si muris,* inqu *ædificemus super eum turres argenteas* VIII, 9). Quæ ludebat osculis, jam turres er pretiosis sanctorum turrita fastigiis, non hostiles frustretur incursus, verum etiam b propugnacula struat tuta meritorum.

(19) Quidam mss., *curremus.*

(20) Mss. aliquot, *At illa impatiens duri laboris.*

(21) Rom. edit. sola, *unguentum mutatura castellis;* cum aliis, *denique quo evadet, videli* utrobique ut in contextu, nisi quod unus si pungit, *unguentum mutatur. A castellis d* etc., quod non displicet.

LIBER TERTIUS.

174 CAPUT I.

Liberii Marcellinam dato virginitatis velamine consecrantis refertur oratio : cujus exordium tum a frequentia confluentium ad illius sponsi nuptias, a quo ipsos pascendos narrat, deducit : tum a convenientia diei quo ex virgine natus est Christus, ad cujus amorem eleganti perfectionum ejus descriptione illam inflammat.

1. Quoniam quæ habuimus superioribus duobus libris digessimus, tempus est, soror sancta ea quæ mecum conferre soles, beatæ memoriæ Liberii (22) præcepta revolvere; ut quo vir sanctior, eo sermo accedat gratior. Namque is, cum Salvatoris natali ad apostolum Petrum virginitatis professionem vestis quoque mutatione signares (23), (quo enim melius die, quam quo virgo posteritatem acquisivit?) astantibus etiam puellis Dei compluribus quæ certarent invicem de tua societate : Bonus, inquit, filia, nuptias desiderasti. Vides quantus ad natalem sponsi tui populus convenerit, ut nemo impastus recedit? Hic est qui rogatus ad nuptias aquam in vina convertit (*Joan* II. 9). In te quoque sincerum sacramentum conferet virginitatis quæ prius eras obnoxia vilibus naturæ materialis elementis. Hic est qui quinque panibus et duobus piscibus quatuor millia populi in deserto pavit (*Luc.* IX. 13 *et seq.*). Plures potuit, si plures jam tunc qui pasce- B rentur fuissent. Denique ad tuas nuptias vocavit : sed jam non panis ex hordeo, se pus ministratur e cælo.

2. Hodie quidem secundum hominem hom ex virgine, sed ante omnia generatus ex qui matrem corpore, virtute referat patren genitus in terris, unigenitus in cœlo, Deus partus ex virgine, justitia de Patre, virtus tente, lumen ex lumine, non impar generant potestate discreditus : non Verbi extensio prolatione confusus, ut cum Patre mistus (ut a Patre generationis jure distinctus si est fraternus tuus (*Cant.* v, 1), sine quo n lestia, nec marina. nec terrestria, consistu C bum Patris bonum, quod erat, inquit, *in pr* (*Joan.* I, 1); habes ejus æternitatem. *Et e* quit, *apud Patrem* (*ibid.*) habes indiscretan tre, inseparabilemque virtutem. *Et Deus er bum* (*ibid.*), habes ingenitam ejus divinitate compendio enim tibi fides est haurienda.

3. Hunc, filia, dilige, quia bonus est : *Nem bonus nisi unus Deus* (*Luc.* XVIII, 19). Si en dubitatur quia Deus Filius, Deus autem bon utique 175 non dubitatur, quia Deus bonus Hunc, inquam, dilige. Ipse est quem Pater ante Luciferum, ut æternum : ex utero ge

(22) Hic Liberius pontifex maximus idem quidem est, qui an. 357 Sirmiensi professioni a Demophilo sibi oblatæ, sive posteriori ut Petavius Not. in Epiphanium et Blondellus contendunt, sive priori, ut Baronio et recentioribus quibusdam novo rationum præsidio instructis placet, subscripsit, ut reditum ab exsilio impetraret. Sed is pulchre lapsum reparaverat suum, cum Ariminensi concilio summa constantia assensum suum ac suffragium negavit. Non itaque mirum est, si ab Ambrosio *beatæ memoriæ* atque *vir sanctior* appelletur, quando non absimiles honoris ac venerationis titulos meruit a Basilio Magno epist. 74 : ab Epiphanio, hæresi 75, cap. 7; a Siricio demum epist. *ad Himer. Tarrac.* can. 1. Obiit autem Liberius, Baronii sententia, v Idus Sept. an. 366, cujus nomen in additionibus ad Usuardum. Bedæ Martyrologio, nec non in eo quod a Vandelberto versibus scriptum tom. V *Spicilegii* editum est, in sanctorum albo describitur.

(23) Adverte antiquitatem votorum public cupandorum, quod sane non sine quibusd D remoniis peragebatur. Hoc videtur agnoscer deburgenses pluribus locis, at præcipue. G c. 7, ubi consecrandi monachi ritum e D Hierarchia referunt. Habes etiam apud Mal antiquissimo *Lection. veteris Liturgiæ Gall* II, cap. 76 : *Legenda in relatione virginum* in *Missal. Franc.*, lib. III, cap. 10 . *Bened. virgines;* et cap. 11 : *Bened. vestim. vid* quoque Greg. *Sacram.*, pag. 173 et seq.

(24) Sic omnes adit. cum mss. aliquot : al plures, *ut cum Patre mistus... distinctus si sona, unitate confusus* (unus, *personæ unita fusus*) *ut ambo unum, non uterque unus sit; ferentis* (quidam, *indifferenter*) *enim ipse ternus tuus.* At horum pleraque tam sapi terpolationem, quam quod maxime.

(*Psal.* CIX, 3), ut Filium : ex corde eructavit (*Psal.* XLIV, 2), ut Verbum. Ipse est in quo complacuit Pater (*Matth.* XVII, 5) : ipse est Patris brachium, quia creator est omnium : Patris sapientia (*I Cor.* II, 24), quia ex Dei ore processit : Patris virtus (*Ibid.*), quia divinitatis in eo corporaliter habitat plenitudo (*Coloss.* II, 9). Quem Pater ita diligit, ut in sinu portet, ad dexteram locet, ut sapientiam discas, virtutem noveris.

4. Si igitur virtus Dei Christus, numquid aliquando sine virtute Deus? Numquid aliquando sine Filio Pater? Si semper utique Pater, utique semper et Filius. Perfecti ergo Patris perfectus est Filius. Nam qui virtuti derogat, ei derogat cujus est virtus. Inæqualitatem non recipit perfecta divinitas. Dilige igitur, quem Pater diligit : honorifica, quem honorificat Pater : *Qui* enim *non honorificat Filium, non honorificat Patrem* (*Joan.* V, 23). *Et qui negat Filium, nec Patrem habet* (*I Joan.* II, 23). Hæc quantum ad fidem.

CAPUT II.

Virginis institutionem aggreditur, quæ in potu et cibo ratio servanda, et quo pacto motus animæ cohibendi sint, præcipiens : qua occasione ubi fabulosam Hippolyti necem ac suscitationem retulit suggillavitque, postremo calidiores escas et convivia vitanda monet.

5. Sed interdum etiam cum fides tuta sit, juventus suspecta est. Modico itaque vino utere, ne infirmitatem corporis augeas, non ut voluptatem excites ; incendunt enim pariter duo, vinum et adolescentia. Infrenent etiam teneram ætatem jejunia, et parcimonia cibi retinaculis quibusdam indomitas cohibeat cupiditates. Ratio revocet, mitiget spes, restringat metus. Nam qui moderari nescit cupiditatibus, is sicut equis raptatus indomitis, volvitur, obteritur, laniatur, affligitur.

6. Quod aliquando juveni (25) ob amorem Dianæ contigisse proditur. Sed poeticis mendaciis coloratur fabula, ut Neptunus, prælati rivalis dolore incitatus, equis dicatur furorem immisisse, quo ejus magna potentia prædicetur, quod juvenem non virtute vicit, sed fraude decepit. Unde etiam sacrificium quotannis instaurant Dianæ, ut equus ad ejus immoletur aras. Quam virginem dicunt, quæ (id quod etiam meretrices erubescere solent) amare potuit non amantem. Sed habeant per me licet fabulæ suæ auctoritatem ; quia licet scelestum utrumque, minus tamen sit juvenem amore adulteræ sic flagrasse ut periret, quam duos, ut ipsi dicunt, deos de adulterio certasse : Jovem autem dolorem scortantis filiæ in medicum vindicasse adulteri, quod ejus curarit vulnera, qui Dianam in silvis adulteraverit, venatricem sane optimam non ferarum, sed libidinum, sed ferarum etiam, ut nuda venaretur.

176 7. Dent igitur Neptuno dominatum furoris, ut astruant crimen incesti amoris. Dent Dianæ regnum in silvis quas incolebat, ut confirment adulterium quod gerebat. Dent Æsculapio quod mortuum reformaverit, dummodo profiteantur quod fulfulminatus ipse non evaserit. Dent etiam Jovi fulmina quæ non habuit, ut testificentur quæ habuit opprobria. Sed a fabulis ad propositum revertamur.

8. Escis quoque omnibus quæ gignant membris calorem, parce utendum puto ; carnes enim etiam aquilas volantes deponunt. In vobis quoque ales interior illa, de qua legimus : *Renovabitur sicut aquila juventus tua* (26) (*Psal.* CII, 5), sublime tenens, virgineo præpes volatu (27), superfluæ carnis nesciat appetentiam. Conviviorum devitandæ celebritates, fugiendæ salutationes.

CAPUT III.

Hortatur ad fugiendas visitationes, ad servandum pudorem, nec non ad silentium exemplo Mariæ per mysteriorum celebrationem præbendum : ea gratia ethnici adolescentis facto, et profani poetæ dicto memoratis, sancti cujusdam sacerdotis miraculum adjungit.

9. Ipsas visitationes in junioribus esse parciores volo, si forte deferendum sit parentibus aut æqualibus. Teritur enim officiis pudor, audacia emicat, risus subrepit, modestia solvitur, dum affectatur urbanitas : interroganti non respondere, infantia : respondere, fabula est. Deesse igitur sermonem virgini, quam superesse malim. Nam si mulieres etiam de rebus divinis in Ecclesia jubentur tacere, domi viros suos interrogare (*I Cor.* XIV, 34, 35) : de virginibus quid cautum putamus, in quibus pudor ornat ætatem, taciturnitas commendat pudorem?

10. An vero mediocre pudoris exemplum est, quod Rebecca cum veniret ad nuptias, et sponsum vidisset, velamen accepit (*Gen.* XXIV, 65) ; ne prius videretur, quam jungeretur? Et utique pulchra virgo non decori timuit, sed pudori. Quid Rachel ; quemadmodum extorto osculo (28), flevit et gemuit; nec flere desisset, nisi proximum cognovisset (*Gen.* XXIX, 11, 12)? Ita et pudoris servavit officium, et pietatis non omisit affectum. Quod si viro dicitur : *Virginem ne consideres, ne quando scandalizet te* (*Eccli.* IX, 5) ; quid dicendum est sacratæ virgini, quæ si amet, animo peccat ; si amatur, et facto?

11. Maxima est virtus tacendi, præsertim in Ecclesia. Nulla te divinarum sententia fugiet lectio-

(25) Fabulam hanc de Hippolyto ab equis efferatis discerpto aliter narrat Virg. lib. VII *Æneid.*, Servius in eumdem librum, Ovid. lib. XV *Metamorph.*, Hyginus et alii.

(26) Ita mss. ad unum ; nonnulli tamen et omnes edit., *sicut aquilæ juventus tua.*

(27) Mss. aliquot, *sublimi nitens, virgineo, præpes,* etc.

(28) Versio Vulg. et aliæ cum textu Hebræo, *osculatus est eam* ; *et elevata voce flevit, et indicavit ei,* etc. e quibus verbis quod hic de fletu pudicum illud osculum consecuto narratur, eleganter quidem et apposite ad materiam tribuitur Racheli ; cum tamen ad Jacob referri oporteat. Et certe ut esset aliqua in aliis idiomatis ambignitas, aperte apud LXX, legere est, καὶ βοήσας τῇ φωνῇ αὐτοῦ, ἔκλαυσε.

num, si aurem admoveas, vocem premas. Nullum ex ore verbum quod revocare velis, proferas : sed parcior loquendi fiducia sit. Copiosum quippe in multiloquio peccatum (*Prov.* x, 19). Homicidæ dictum est : *Peccati, quiesce (Gen.* IV, 7), ne peccaret amplius : sed virgini dicendum est : Quiesce, ne pecces. Conservabat enim Maria, ut legimus, omnia in corde suo quæ de Filio dicebantur (*Luc.* II, 19) : et tu cum legitur aliquid quo Christus aut venturus **177** annuntiatur, aut venisse ostenditur ; noli fabulando obstrepere, sed mentem admove. An quidquam est indignius, quam oracula divina circumstrepi, ne audiantur, ne credantur, ne revelentur ; circumsonare sacramenta confusis vocibus, ut impediatur oratio pro salute deprompta omnium (29) ?

12. Gentiles idolis suis reverentiam tacendo deferunt. Unde illud exemplum proditur : Alexandro sacrificante Macedonum rege, puerulum barbarum qui ei lumen accenderet, excepisse ignem brachio, atque adusto corpore, mansisse immobilem, nec dolorem prodidisse gemitu, nec tacito pœnam indicasse fletu. Tanta in puero barbaro fuit disciplina reverentiæ, ut natura vinceretur. Atque ille non deos, qui nulli erant, sed regem timebat. Quid enim timeret eos quos si idem ignis contigisset, arsissent ?

13. Quanto melius quod quidam (30) in convivio patris adolescens jubetur ne meretricios amores indiciis insolentibus prodat ? Et tu in mysterio, Dei virgo, gemitus, screatus, tussis, risus abstine. Quod ille in convivio potest, tu in mysterio non potes ? Voce virginitas prima signetur, claudat ora pudor, debilitatem excludat religio, instituat consuetudo naturam. Virginem mihi prius gravitas sua nuntiet, pudore obvio, gradu sobrio, vultu modesto ; et prænuntia integritatis anteeant signa virtutis. Non satis probabilis virgo est quæ requiritur, cum videtur.

14. Frequens sermo est, cum plurima ranarum murmura religiosæ auribus plebis obstreperent, sacerdotem Dei præcepisse ut conticescerent, ac reverentiam sacræ deferrent orationi ; tunc subito circumfusos strepitus quievisse. Silent igitur paludes, homines non silebunt? Et irrationabile animal per

A reverentiam recognoscit, quod per naturam ignorat : hominum tanta est immodestia, ut plerique deferre nesciant mentium religioni, quod deferunt aurium voluptati ?

CAPUT IV.

Recitata Liberii exhortatione, sororis virtutes laudat Ambrosius, maxime vero jejunium illius quod tamen ut tantisper remittat, alternisque exercitiis mentem colat, hortatur, adductis in eam rem exemplis elegantissimis. Præterea ipsam ad preces frequentandas, Orationem Dominiciam et psalmos noctu etiam repetendos, recitandumque antelucanis horis Symbolum urget.

15. Hæc tecum sanctæ memoriæ Liberius : quæ apud alios majora veris (31), apud te **178** minora exemplis ; ita omnem disciplinam non solum virtute

B adæquasti, sed etiam æmulatione vicisti. Namque jejunium in præceptis habemus, sed singulorum dierum : tu autem multiplicatis noctibus ac diebus, innumera tempora sine cibo transigis ; et si quando rogaris ut cibum sumas, paulisper deponas codicem, respondes illico : *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei* (*Matth.* IV, 4). Ipse epularum (32) usus cibis obviis ; ut edenti fastidio jejunium desideretur : potus e fonte, fletus in prece, somnus in codice.

16. Hæc junioribus convenere annis, donec mens ævi matura canesceret : ast ubi domiti trophæum corporis virgo sustulerit, moderandum labori, ut magistra suppari servetur ætati (33). Cito fecundis onerata palmitibus emeritæ ætatis vitis crepat, nisi aliquando reprimatur. Eadem tamen donec adole-

C scit, exuberet, et inveterata putetur (34) ; ne silvescat sarmentis, aut fetu nimio exanimata moriatur. Bonus agricola optimam vitem et fotu terræ cohibet, et defendit a frigore, et ne meridiano sole uratur, explorat. Agrum quoque vicibus exercet (35) : vel si non patitur otiosum, diversa alternat semina, mutatis ut fetibus arva requiescant. Tu quoque, virgo veterana, pectoris tui colles diversis saltem seminibus sere, nunc alimoniis mediocribus, nunc jejuniis parcioribus, lectione, opere, prece ; ut mutatio laboris induciæ sint quietis.

17. Non totus messem generat ager (36). Hinc de collibus vineta consurgunt, illic purpurescentes cernas olivas, hic olentes rosas. Sæpe etiam, relictis

(29) Omnes edit., *omnium, eum gentiles.... deferant* : mss. autem magno consensu nobiscum faciunt. Porro subjectam ephebi hujusce barbari historiam memorat Val. Maximus lib. III, cap. 3, *de Patientia*.

(30) Edit., *Quid quod quidam.* Et infra *in ministerio... tusses, risus abstine... in ministerio Dei non potes. Vocis*, etc. ; mss. vero ut in textu, nisi quod aliqui pro *mysterio* legunt cum edit. *ministerio*. Cæterum hic indicatur ab Ambrosio Terentianæ fabulæ, quæ inscribitur *Heautontimorumenos*, actus II, ubi sub finem scenæ 3, admonetur Clitipho adolescens ut præsente patre modestiam in convivio retineat ; ex eodem enim loco sanctus præsul transtulit illa verba : *Gemitus, screatus, tussis, risus abstine.*

D (34) Omnes edit. ac pauci mss., *majora verbis* ; reliqui, *majora veris* ; uno excepto, ubi legitur, *major haberis.* Non sat congrue.

(32) Ita mss. complures, nisi quod pro *ut edendi fastidio*, exhibent *utendi fastidio*, quod non arridet ; alii autem atque edit., *usus, cibus obvius, ut edendi fastidio*, etc.

(33) Mss. aliquot, *suppari servetur ætate* ; aptius alii, et edit., *ætati*, hoc est adolescentioribus.

(34) Pauci mss., *et inveterata plantetur.* Et paulo post omnes edit., *exinanita moriatur :*

(35) Ex Virgilianis illis lib. I *Georg.*

..... Mutatis requiescunt fetibus arva, etc.

(36) Idem Virg. ibid. :

..... Non omnis fert omnia tellus, etc.

aratris, ipse validus agricola digito solum scalpit, A ut florum deponat radices (37); et asperis manibus quibus luctantes inter vineta flectit juvencos, molliter ovium pressat ubera. Eo quippe melior ager est, quo numerosior fructus. Ergo et tu boni agricolæ exemplum secuta, non perennibus jejuniis tanquam depressis vomeribus humum tuam findas. Floreat in hortis tuis rosa pudoris, lilium mentis, et irriguum sacri sanguinis violaria bibant fontem. Vulgo hoc ferunt: Quod velis prolixe facere, aliquando ne feceris. Debet esse aliquid, quod Quadragesimæ diebus addatur (38): sed ita, ut nihil ostentationis causa fiat, sed religionis.

18. Oratio quoque nos Deo crebra commendet. Si enim Propheta dicit: *Septies in die laudem dixi tibi* (*Psal.* CXVIII, 164), qui regni erat necessitatibus occupatus; quid nos facere oportet, qui legimus: *Vigilate et orate, ne intretis in tentationem* (*Matth.* XXVI, 41)? Certe solemnes orationes cum gratiarum actione sunt deferendæ, cum e sommo surgimus, cum prodimus, cum cibum paramus sumere, cum sumpserimus, **179** et hora incensi (39), cum denique cubitum pergimus.

19. Sed etiam in ipso cubili volo psalmos cum Oratione Dominica frequenti contexas vice, vel cum evigilaveris, vel antequam corpus sopor irriget; ut te in ipso quietis exordio rerum sæcularium cura liberam, divina meditantem somnus inveniat. Denique etiam qui primus philosophiæ ipsius nomen invenit (40), quotidie priusquam cubitum iret, tibicinem jubebat molliora canere, ut anxia curis sæcularibus corda mulceret. Sed ille, sicut is qui laterem lavat, sæcularia sæcularibus frustra cupiebat abolere; magis enim se oblinibat luto, qui remedium a voluptate quærebat: nos autem terrenorum vitiorum colluvione detersa, ab omni inquinamento carnis mentium interna mundemus.

20. Symbolum quoque specialiter debemus tanquam nostri signaculum cordis antelucanis horis quotidie recensere: quo etiam cum horremus aliquid, animo recurrendum est. Quando enim sine militiæ sacramento, miles in tentorio, bellator in prælio?

CAPUT V.

Ad lacrymas fundendas hortatus Davidis versiculo, vocem lectum *docet hic simpliciter accipi posse, vel figurate, ut corpus nostrum significet: quam acceptionem probat et confirmat. Quomodo Christus corpus doloris susceperit, stratumque versaverit in infirmitate. Omnia in honorem Christi referenda, et spiritali lætitia exsultandum, non autem illa, quæ in conviviis insaniens Joanni Baptistæ mortem intulit.*

21. Jam illud quis non ad nostram institutionem dictum intelligat, quod ait sanctus Propheta: *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo* (*Psal.* VI, 7)? Nam sive lectum juxta litteram intelligas, tantam ubertatem ostendit profundi oportere lacrymarum, ut lavetur lectus, stratum rigetur fletibus (41) obsecrantis; fletus enim præsentium, merces est futurorum; quoniam beati qui fletis, ipsi enim ridebitis (*Luc.* VI, 21): sive pro corpore accipiamus propheticum dictum, delicta corporis pœnitentiæ lacrymis abluamus. B Fecit enim sibi lectum Salomon ex lignis Libani. columnæ ejus erant argenteæ, acclinatorium ejus aureum, dorsum ejus gemmatum stratum (*Cant.* III, 9, 10). Quis est iste lectus, nisi nostri corporis species? Namque in gemmis aerii species fulgoris (42) ostenditur, in auro ignis, aqua in argento, terra per lignum: ex quibus corpus humanum quatuor constat elementis, in quo nostra recubat anima; si non aspero montium, non humi arido (43) expers quietis exsistat, sed sublimis a vitiis, ligno fulta requiescat. Unde etiam David dicit: *Dominus opem ferat illi super lectum doloris ejus* (*Psal.* XL, 4). **180** Nam lectus doloris esse qui potest, cum dolere non possit, qui non habeat sensum? Corpus autem doloris sicut corpus est mortis ejus: C *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus* (*Rom.* VII, 24)?

22. Et quoniam versiculum induximus, in quo Dominici corporis fecimus mentionem; ne quem forte perturbet legentem quod Dominus corpus suscepit doloris, recordetur quia Lazari mortem et doluit et flevit (*Joan.* XI, 35), et in passione est vulneratus, atque ex vulnere sanguis et aqua exivit (*Joan.* XIX, 34), spiritumque exhalavit. Aqua ad lavacrum, sanguis ad potum, spiritus ad resurrectionem. Unus enim Christus est nobis spes, fides, charitas: spes in resurrectione, fides in lavacro, charitas in sacramento.

23. Tamen ut corpus suscepit doloris, ita etiam stratum in infirmitate versavit (*Psal.* XL, 4); quia D convertit in commodum (44) carnis humanæ. Nam passione infirmitas est soluta, mors resurrectione.

(37) Nonnulli mss., *ut florem deponat radicis.*

(38) Mss. non pauci, *augeatur, et ita ut nihil* etc. Si vero hoc præceptum conferas cum ea hymni vesperarum quadragesimalium strophe, qua jubemur cibo et potu uti parcius; haud injuria confiteberis, quo spiritu regitur Ecclesia, eodem afflatum fuisse Ambrosium.

(39) Horæ incensi meminit sanctus Lucas cap. I, vers. 10, in quem locum Maldonatus, Jansenius Yprensis et alii scribunt in more fuisse apud Judæos, ut quotidie mane ac vespere thus adoleretur. Videtur autem Ambrosius de vespertina thuris oblatione intelligendus, cum mentio cubitus mox subsequatur.

(40) Pythagoram ejusque sectatores musica impendio delectatos multi litteris prodidere; puta: Cicero, lib. IV Tuscul. Quæst.; Macrobius in Somnium Scipionis; Gellius, lib. I, cap. 14; et Fabius, lib. IX, ubi quod hoc loco docet Ambrosius apertissime confirmatur.

(41) Mss. non pauci, *stratus rigetur fletibus.*

(42) Omnes edit. cum mss. duobus, *in gemmis aer specie fulgoris;* reliqui,..... *aerii species fulgoris;* unus, *fulguris.*

(43) Ita edit. et pauci ms.; alii vero bene multi, *si non asperum montium, si non humi aridum,* minus tamen congrue.

(44) Mss. complures, *convertit incommoda,* etc.

Et tamen mœrere pro sæculo, gaudere debetis in Domino: tristes ad pœnitentiam, alacres ad gratiam; licet et flere cum flentibus, et gaudere cum gaudentibus oportere gentium Doctor salutari præceptione præscripserit (*Rom.* XII, 15).

24. Verum qui penitus enodare cicatricem omnem desiderat quæstionis (45), ad eumdem confugiat Apostolum: *Omne*, inquit, *quodcunque facitis in verbo aut in facto, in nomine Domini nostri Jesu Christi, gratias agentes Deo Patri per ipsum* (*Coloss.* III, 17). Omnia ergo dicta nostra factaque referamus ad Christum, qui vitam fecit ex morte, et lucem creavit ex tenebris. Namque ut corpus ægrotum nunc calidiorebus fovetur, nunc frigidioribus temperatur; remediorumque mutatio, si juxta præceptum fiat medici, salutaris est: si contra mandatum usurpetur, languoris augmentum est; ita medico nostro quidquid penditur Christo, remedium est: quidquid usurpatur, incommodum.

25. Debet igitur bene consciæ mentis esse lætitia, non inconditis comessationibus, non nuptialibus excitata symphoniis; ibi enim intuta verecundia, illecebra suspecta est, ubi comes deliciarum est extrema saltatio. Ab hac virgines Dei procul esse desidero. Nemo enim, ut dixit quidam sæcularium doctor (46), saltat sobrius, nisi insanit. Quod si juxta sapientiam sæcularem, saltationis aut temulentia auctor est, aut amentia; quid divinarum Scripturarum cautum putamus exemplis cum Joannes prænuntius Christi, saltatricis optione jugulatus, exemplo sit plus nocuisse saltationis illecebram, quam sacrilegi furoris amentiam.

181 CAPUT VI.

Mentione sancti Præcursoris inductus, omnia cædis ejus adjuncta quam eloquentissime describit et amplificat, ut a saltatione impiorumque conviviis deterreat.

26. Et quoniam talis viri non strictim prætercunda est recordatio, interest ut quis, et a quibus, et quam ob causam, quomodo, et quo tempore sit occisus, advertere debeamus. Ab adulteris justus occiditur, et a reis in jucicem capitalis sceleris pœna convertitur. Deinde præmium saltatricis mors est prophetæ. Postremo (quod etiam omnes barbari horrere consueverunt) inter epulas atque convivia consummandæ crudelitatis profertur edictum: et a convivio ad carcerem, de carcere ad convivium feralis flagitii circumferetur obsequium. Quanta in uno facinore sunt crimina!

27 Exstruitur regifico luxu ferale convivium, et explorato quando major solito turba convenerit, reginæ filia intimis mandata secretis (47), in conspectu virorum saltatura producitur (*Marc.* VI, 21). Quid enim potuit de adultera discere, nisi damnum pudoris? An quidquam est tam pronum ad libidines, quam inconditis motibus ea quæ vel natura abscondit, vel disciplina velavit, membrorum operta nudare, ludere oculis, rotare cervicem, comam spargere? Merito inde in injuriam Divinitatis proceditur. Qui enim ibi verecundiæ potest esse, ubi saltatur, strepitur, concrepatur?

28. *Tunc rex*, inquit, *delectatus, dixit puellæ ut peteret a rege quod vellet. Deinde juravit quod vel dimidium regni, si petisset, concederet* (*Ibid.* 22, 23). Vide quemadmodum sæculares ipsi de sæcularibus suis judicant potestatibus, ut pro saltatione etiam regna donentur. Puella autem admonita a matre sua, poposcit afferri sibi in disco caput Joannis. Quod dicit: *Rex contristatus* (48) *est* (*Ibid.* 26); non pœnitentia regis, sed confessio iniquitatis est: quam divinæ habet consuetudo sententiæ, ut qui gesserunt impia, ipsi propria confessione se damnent. *Sed propter discumbentes*, inquit (*Ibid.*) Quid indignius quam ut homicidium fieri juberet, ne discumbentibus displiceret? *Et propter jus, jurandum* (*Ibid.*). O religionem novam! Tolerabilius pejerasset. Unde non immerito Dominus in Evangelio jubet non esse jurandum (*Matth.* V, 34), ne sit causa perjurii; ne sit necessitas delinquendi. Itaque ne jusjurandum violaretur, percutitur innocens. Quod prius horrescam nescio. Tolerabiliora perjuria, quam sacramenta sunt tyrannorum.

182 29. Quis non cum e convivio ad carcerem cursare videret, putaret prophetam jussum esse dimitti? Quis, inquam, cum audisset natalem esse Herodis, solemne convivium, puellæ optionem eligendi quod vellet datam, missum ad Joannis absolutionem (49) non arbitraretur? Quid crudelitati cum deliciis? quid cum funeribus voluptati? Rapitur ad pœnam propheta convivali tempore (50), convivali præcepto, quo non cuperet vel absolvi: perimitur gladio, caput ejus affertur in disco (*Marc.* VI, 27). Hoc crudelitati ferculum debebatur, quo insatiata epulis feritas vesceretur.

30. Intuere, rex acerbissime, tuo spectacula digna convivio. Porrige dexteram, ne quid sævitiæ tuæ desit; ut inter digitos tuos rivi defluant sancti cruoris. Et quoniam non exsaturari epulis fames, non restingui poculis potuit inauditæ sævitiæ sitis; bibe sanguinem scaturientibus adhuc venis exsecti capitis profluentem. Cerne oculos in ipsa

(45) Cicatricem vocat difficultatis residuum, ducta metaphora a vulneribus, quibus sanatis eorum nota in carne adhuc perseverat.

(46) Ciceronem designat, apud quem eadem reperiuntur Orat. pro L. Muræna.

(47) Rom. edit., *amandanda secretis*, aliæ ac ms., *mandanta secretis*, duo mss., *commendata secretis.* Infra vero ubi edit., *filia de adultera discere matre*, voces *filia* et *matre* in mss. omnibus desunt.

(48) Quidam mss., *Quo dicto, rex contristatus est.*

(49) Omnes edit., *ad Joannem ob solutionem;* mss. autem partim, *ad Joannem absolutionem*, partim, *ad Joannis absolutionem*. Magis congrue, nisi pro *missum*, quod antecedit, reponas *missam;* etc.

(50) *Convivali tempore*, in cunctis edit. habetur, contra in mss. desiderantur.

morte sceleris tui testes, adversantes conspectum deliciarum. Clauduntur lumina non tam mortis necessitate, quam horrore luxuriæ. Os aureum illud exsangue, cujus sententiam ferre non poteras, conticescit, et adhuc times (51). Lingua tamen, quæ solet etiam post mortem officium servare viventis, palpitante licet motu, damnabat incestum. Portatur hoc caput ad Herodiadem : lætatur, exsultat, quasi crimen evaserit; quia judicem trucidavit.

31. Quid dicitis vos, sanctæ feminæ? Videtis quid docere (52), quid etiam dedocere filias debeatis? Saltat, sed adulteræ filia. Quæ vero pudica, quæ casta est, filias suas religionem doceat, non saltationem. Vos autem, graves et prudentes viri (53), discite detestabilium hominum epulas vitare. Si talia sunt convivia, qualia judicia perfidorum?

CAPUT VII.

Marcellinæ quid sentiendum de illis qui persecutorum manus deveniant, sibi vim inferunt, respondet; eoque Pelagiæ virginis, nec non ejusdem matris ac sororum exemplum oculis subjicit, singulari elegantia descriptum : quibus beatæ Sotheris ex qua ipse cum Marcellina ducebant originem, martyrium adjicit.

32. Jam ad finem orationis vela pandenti bene suggeris, soror sancta, quid de earum meritis existimandum sit, quæ se præcipitavere ex alto, vel in fluvium demerserunt, ne persecutorum inciderent manus; cum Scriptura divina vim sibi Christianam prohibeat inferre. Et quidem **183** de virginibus in necessitate custodiæ constitutis enodem habemus assertionem, cum martyrii exstet exemplum.

33. Sancta Pelagia apud Antiochiam quondam fuit, annorum fere quindecim, soror virginum, et ipsa virgo. Hæc primo domi classico persecutionis inclusa, cum se a prædonibus fidei vel pudoris circumsideri videret, absente matre et sororibus, vacua præsidio, sed Deo plenior : Quid agimus, inquit, nisi prospicias, captiva virginitatis (54)? Et volum est, et metus est mori; quia mors non exci-

A pitur, sed adsciscitur. Moriamur si licet, vel si nolunt licere, moriamur. Deus remedio non offenditur, et facinus fidem ablevat. Certe si vim ipsam nominis cogitemus, quæ vis voluntaria? Illa magis est vis, mori velle, nec posse (55). Nec difficultatem veremur. Quis enim est qui vult mori, et non possit? cum sint ad mortem tam proclives viæ? Jam enim sacrilegas aras præcipitata subvertam, et accensos focos cruore restinguam. Non timeo ne dextera deficiens non peragat ictum, ne pectus se dolore subducat. Nullum peccatum carni relinquam (56). Non verebor ne desit gladius. Possumus mori nostris armis, possumus mori sine carnificis beneficio (57), matris in gremio.

34. Fertur ornasse caput,nuptialem induisse vestem; ut non ad mortem ire diceres, sed ad sponB sum. Ast ubi detestandi persecutores ereptam sibi viderunt prædam pudoris, matrem et sorores cœperunt quærere. Verum illæ spiritali volatu jam campum castitatis tenebant, cum subito hinc persecutoribus imminentibus, inde torrente fluvio exclusæ a fuga, inclusæ ad coronam : Quid veremur, inquiunt? Ecce aqua, quis nos baptizari prohibet (*Act.*. VIII, 36)? Et hoc baptisma est, quo peccata donantur, regna quæruntur. Et hoc baptisma est, post quod nemo delinquit. Excipiat nos aqua, quæ regenerare consuevit. Excipiat nos aqua, quæ virgines facit. Excipiat nos aqua, quæ cœlum aperit, infirmos tegit (58), mortem abscondit, martyres reddit. Te, rerum conditor, precamur, Deus, ne exanimata spiritu corpora vel unda dispergat; ne C mors separet funera, quarum vitam non separavit affectus : sed sit una constantia, una mors, una etiam sepultura.

184 35. Hæc effatæ, et suspenso paululum incinctum sinu (59), quo pudorem tegerent, nec gressum impedirent, consertis manibus tanquam choros ducerent, in medium progrediuntur alveum : ubi unda torrentior, ubi profundum abruptius, illo vestigium dirigentes. Nulla pedem retulit, nulla

(51) Edit. omnes, *et adhuc timetur*; mss. vero fere ad unum, *et adhuc times*.

(52) Ms. aliquot. *Videte quid docere*.

(53) Omnes edit. et pauci mss., *evitare. Talia sunt... perfidorum*. Et infra, *quid super eorum meritis... qui se*, etc. ; alii mss. multo plures, ut nos in textu. Porro non obscurum est a sorore interrogatum doctorem sanctum quid de iis qui sibi manus afferrent violentas judicaret, eas laudasse quæ castitatis tuendæ causa mortem sibi sponte peculiari Dei afflatu consciscerent; Augustinus autem, lib. I *De civ. Dei*, cap. 19 et seq., de eadem materia disputans, non sine dubitatione sententiam aperit suam; forte propter Circumcelliones, ut Baronius ad an. 309 existimat. Idem cardinalis has ipsas martyres de quibus hoc loci Ambrosius, ut etiam epist. *ad Simplic.*, ibidem haud immerito conjicit easdem esse quas, tacitis nominibus, loco citato memorat Augustinus. Utrum autem hæc Ambrosii Pelagia distincta sit ab ea cujus mentio exstat in Actis S. Luciani martyris et presbyteri Antiocheni, et apud Eusebium, lib VIII *Hist.* cap. 12, Vales. edit., nec non apud Joan. Chrys. duabus homiliis, non minimum difficultatis est, cum in præcipuis circumstantiis eorum historiæ dissideant. Sed de his consule card. Baronium in notis ad Martyrologium Rom. ad V Idus Junii, et in *Annal. Eccl.* ad annum 309 jam citatum : item Frontonem Ducæum in Chrysostomi hom. 41 et 51 *ad populum Antiochenum*.

D (54) Omnes edit. cum mss. nonnullis, *captiva virginitas;* alii, magno numero, *captiva virginitatis*. Minime incongrue; apostrophe namque est qua semetipsam alloquens syllepsi utitur, nunc plurali, nunc singulari adhibito.

(55) Quidam ms., *quæ vis voluntaria illa magis est? Mori velle nec possum*,

(56) Pauci mss., *nullum peccatum carnis relinquam*.

(57) Ita mss. plures et probatiores; ab his autem alii, ac edit. nihil discrepant, nisi quod interpungunt in hunc modum, *beneficio. Matris in gremio fertur*, etc.

(58) Rom. edit., sola *inferos tegit*.

(59) Omnes edit., *suspensæ paululum, incincto, sinu;* mss. nonnulli, *suspenso paululum incinctæ sinu;* reliqui, *suspenso paululum in cinctum sinu*, hoc est in modum cinctus; cum quod sequentibus pulchre congruit.

suspendit incessum, nulla tentavit ubi gressum figeret: anxiæ cum terra occureret, offensæ vado, lætæ profundo. Videres piam matrem stringentem nodo manus, gaudere de pignore, timere de casu, ne sibi filias vel fluctus auferret. Has tibi, inquit, hostias, Christe, immolo præsules castitatis, duces itineris, comites passionis (60).

36. Sed quis jure miretur tantam viventibus fuisse constantiam, cum etiam defunctæ immobilem stationem corporum vindicaverint? Non cadaver unda nudavit, non rapidi cursus fluminis volutarunt. Quin etiam sancta mater licet sensu carens, pietatis tamen adhuc servabat amplexum: et religiosum quem strinxerat, nodum nec in morte laxabat: ut quæ religioni debitum solverat, pietate hærede moreretur (61). Nam quas ad martyrium junxerat, usque ad tumulum vindicabat.

37. Sed quid alienigenis apud te, soror, utor exemplis, quam hæreditariæ castitatis inspirata successio parentis infusione martyris erudivit? Unde enim didicisti, quæ non habuisti unde disceres, constituta in agro, nulla socia virgine, nullo informata doctore? Non ergo discipulam, quod fieri sine magisterio non potest, sed hæredem virtutis egisti.

38. Qui enim fieri posset ut sancta Sotheris tibi non esset mentis auctor, cui auctor est generis (62)? persecutionis ætate, servilibus quoque contumeliis ad fastigium passionis evecta, etiam vultum ipsum qui inter cruciatus totius corporis liber esse consuevit injuriæ, et spectare potius tormenta quam perpeti, carnifici dedit: tam fortis et patiens, ut cum teneras (63) pœnæ offerret genas, prius carnifex cædendo defecerit, quam martyr injuriæ cederet. Non vultum inflexit, non ora convertit; non gemitum, non lacrymam dedit (64). Denique cum cætera pœnarum genera vicisset, gladium quem quærebat, invenit (65).

(60) Amerb., Eras. et Rom., cum duobus cod., *Præsules virginitatis, duces castitatis, comites passionis*, Gill. cum reliquis ut in contextu.

(61) Plerique mss., *pietatis hærede moreretur*: aliqui vero et edit., *pietati, hærede moreretur*; edit. vet., *moveretur*. Quod utrumque haud mediocriter nobis suspectum est.

(62) Beata hæc Sotheris, quæ Sotheres etiam dicitur in mss. quibusdam, et Sothera, ut Bollandi continuatoribus placet, vocari potest: cum virgo non modo in martyrologiis, verum etiam in Exhort. ad virginitatem ab Ambrosio ipso nominetur, qua ratione hic *auctor generis*, ac supra *parens* Marcellinæ scribatur, non immerito lector ambigat. Respondent autem iidem Bollandi continuatores haud insolitum fuisse illorum temporum scriptoribus non solum avos a quibus recta quis descenderet, sed et majores omnes ex quorum stirpe esset oriundus, sic appellare, Passa vero est sancta hæc martyr an. ab Incarn. 304, si Baronio credimus: nam sunt qui martyrium ejus an. 293 aut 283 asserant contigisse. Porro de loco ubi passa sit non minima est discordia inter auctores, e quibus a vero propius aberrare videntur ii qui Romam eidem putant assignandam. Festum autem ipsius ex martyr. Rom. IV, ex aliis vero VIII Idus Februarias renuntiatur.

(63) Plerique mss., *carnifici dedit fortis et patiens, ut cum*, etc.

(64) Idem ms., *non gemitu victa; lacrymam dedit:*

(65) Hisce verbis cum tractatus desinat in mss. omnibus, quæ in edit. sequuntur, post librum *de Viduis* sub proprio titulo rejicienda esse duximus.

IN LIBRUM DE VIDUIS ADMONITIO

UBI

ET DE SANCTORUM INVOCATIONE NONNIHIL DELIBATUR

Ambrosius in ipso Commentationis hujus limine (num. 1) profitetur ad eam tribus libris *De Virginibus* conjungendam Apostoli, a quo utriusque conditionis laudes passim in epistolis suis copulantur, auctoritate atque exemplo inductum esse. At vero in operis serie (cap. 9, num. 57 et seq.) quandam occasionem deprehendimus quæ ipsum ut haberet chartisque committeret huncce tractatum, acrius movit. Exstincto conjuge matrona quædam, cui filiæ plures partim nubiles, partim jam nuptui traditæ supererant, ad commune mœrentium omnium perfugium sese contulit, scilicet Ambrosium. Hanc vir sanctus pro sua facultate consolatus, eidem etiam auctor fuit, ut, temperata mœstitiæ vehementia, vestem lugubrem, quia fortasse constitum luctui tempus jam effluxerat, deponeret. Vidua illa quæ sub pullo syrmate voluptatis amorem occultaverat, Abrosiana verba in cupiditatis suæ gratiam interpretans, nihil aliud nisi adornandas novas nuptias agitabat. Non fugit hoc sanctum præsulem: cumque perspectissimum haberet quot mala, rixæ, lites, inimicitiæ, hinc necessario essent orituræ; ut simul et illud conjugium dissuaderet, et suspicionem datæ approbationis absise removeret, Christianæ viduitatis excellentiam prædicare, atque ad colendam eam viduas cohortari aggressus est.

Principio igitur proxime ad virginitatem accedere viduitatis professionem, nec non matrimonio longe præcellere asseverat (cap. 1). Hujus rei argumentum profert non modo apostolicum testimonium, verum etiam exemplum viduæ Sareptanæ (num. 3 et seq.), cujus castitatem non solitariam exstitisse, sed pluribus aliis, puta hospitalitate ac pietate, stipatam docet. Enarrata secundum moralem et mysticum

sensum hac historia, transit ad Annam prophetidem (cap. 4), a qua deinde ad eam viduam cujus immissa in gazophylacium duo minuta Lucas memorat, gradum facit (cap. 5). Postea, decursis aliquot Veteris Testamenti exemplis, nimirum Noemi (cap. 6), Judithæ (cap. 7) atque Deboræ (cap. 8), ipsarum historias et moraliter et mystice, Annæ tamen mystice tantum, edisserit. Libro denique post expositam de socru Petri narrationem (cap. 9, num. 53) ad umbilicum perducto, viduas ad perseverandum in vita cælibe cujus sanctitatem, munera, propriasque virtutes ibi describit (cap. 10 et seq.), quanta verborum valet efficacia, compellit.

Porro dum socrus beati Petri mentionem facit, memoratam viduam (cap. 9, num. 57 et seq.), cujus tamen parcit nomini, alloquitur. Docet itaque omnes illas causas quibus ineundi novi conjugii tegebat voluntatem; leves esse atque sublestas, cum reapse hic solum voluptatis ac sæcularium voluptatum amorem sequeretur. Conjugale vinculum fatetur (cap. 12 et seq.) bonum ac sanctum esse, Ecclesiamque cum agro fertili (cap. 14, num. 87), qui diversæ pulchritudinis flores in virginibus, viduis et conjugatis gignit, comparat. Cunctas igitur florum exornat vocabulo, sed Ecclesiæ aream frumento magis abundare quam liliis, hoc est, conjugatarum numero virgines plurimum superari astruit. Denique ubi virginitati adversus conjugium primas vindicavit, ostenditque (cap. 14, num. 84) solos idolatras unquam exstitisse, qui pœnas irrogarent viduitati, ex hoc deducit Christianis omnibus feminis maritali necessitate absolutis a tam religioso proposito non recedendum: discussis postremo quæ viduæ nupturientes adhibere solent, larvatis rationibus, acriter urget in libri calce (cap. 15, num. 86); at satis patet eum non ob aliud tam concitata peroratione usum, nisi ut perculsam hujusce mulieris mentem a consilio quod agitabat, facilius deterreret. Nihil dici potuit aut prudentius aut cum sana doctrina magis consonum, cum neque secundas condemnarit nuptias, neque officio suo defuerit, quo viduitatem illis anteferre, animasque sollicitudini suæ creditas ad perfectiora semper impellere tenebatur.

Cæterum illud esse voluit istius libri exordium, quod omnem de ipsius auctore dubitationem amoveat, nisi cui libros *De Virginibus* Ambrosio etiam abjudicaret libuerit; quod quam sit absurdum ignorat nemo. Verumtamen Centuriatores, injecta hujus ejusdem libri mentione, non sine fastidio scribunt: *Ambrosius, si tamen Ambrosii est, permulta crassa habet de invocandis sanctis mortuis* (centur. 4, cap. 4). Quo quidem dubio quid ineptius? Si tamen eis non sufficiat quod jam diximus, voluerintque hac de re ab Ambrosio doceri expressis verbis, adeant ejusdem Commentarium in Evangelium secundum Lucam, et illic Commentationem hanc ab eo pro sua quater ut minimum citatam, lectoremque ad illam remissum invenient. Sed ut magis ac magis quanti facienda sit ejusmodi censorum auctoritas, quivis intelligat, addemus Hieronymi testimonium ex epist. 50 ad Pammachium: *Legat*, inquit, *sancti Ambrosii De Viduis librum* (*Apolog. adv. Jovin.*). Quid igitur in causa fuit cur ista dissimularent Magdeburgenses? Nimirum ut quæ super sanctorum invocatione tradit pius doctor (cap. 9, num. 55), paulo audacius *crassa* dicerent. Sed nihil promoverunt ingeniosi viri, nemo quippe non intelligit quod illi crassum vocitant, orthodoxum Ambrosio visum fuisse; nec enim eum cudere voluisse novum dogma, sed veritati catholicæ testimonium reddidisse. Enim vero nunquam ea quæ isti propterea tantum exagitant, quia cum Romanæ Ecclesiæ placitis aperte faciunt, prudentissimus præsul ex suggestu populo proposuisset, si quid aut abhorrens a pietate, aut quoquo modo infirmiorum offensioni obnoxium inesse in hac doctrina existimasset. Non est autem cur afferamus in medium quod scripsit Perkinsius, *librum De Viduis pugnare cum Commentario in cap.* I *Epist. ad Romanos;* quandoquidem Rivetus (*Crit. sac.*) ipse ejus sectæ atque ordinis rationem adeo futilem, nulla prorsus consideratione dignam esse judicavit.

Ex iis omnibus quæ hactenus a nobis examinata sunt, intelligere est hunc librum sermonibus, in quibus viduam illam ad secunda nuptiarum vota aspirantem compellat sanctus doctor, compositum esse: quem litteris deinde a se commendatum non multo post editos libros *De Virginibus*, hoc est post annum 377, in lucem emissum abunde ab ipso operis exordio declaravit.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE VIDUIS

LIBER UNUS (1).

185 CAPUT PRIMUM.

Postquam actum est de virginibus, de viduis opportune tractari, cum eas illis Apostolus sociaverit, utpote quodammodo virginitatis magistras, et conjugatis longe superiores. Quam viduis gloriosum sit quod ad viduam fuerit Elias destinatus! At illas laude dignas non esse, nisi virtutem istius imitentur, maxime vero hospitalitatem. Quæ virtus quanta fuerit in hac femina, exponitur: sed prius perstringitur hominum avaritia, qui, dum communia sibi arrogant; divinis promissis sese privarunt.

1. Bene accidit, fratres (2), ut quoniam tribus libris superioribus (3) de virginum laudibus disseruimus, viduarum tractatus incideret: neque enim inhonoras debuimus præterire, et a virginum præconio separare, quas apostolica sententia cum virginibus copulavit, juxta quod scriptum est: *Et mulier innupta, et virgo cogitat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore et spiritu* (*I Cor.* VII, 34)? Quodammodo enim magisterium virginitatis viduarum valescit exemplis. Quæ cum viro castum cubile custodiunt, documento virginibus sunt integritatem Deo esse servandam. Et propemodum non inferioris virtutis est eo abstinere conjugio, quod aliquando delectaverit, quam conjugii oblectamenta nescire. In utroque fortes: ut eas et conjugii non pœniteat, cui fidem servent et conjugalia oblectamenta non alligent; ne videantur infirmæ, quæ sibi adesse non possint.

2. In hac ipsa tamen virtute præmia sunt reposita libertatis: *Mulier* enim *vincta est quanto tempore vir ejus vivit: quod si dormierit vir ejus.* **186** *liberata est, cui vult nubat, tantum in Domino. Beatior autem erit, si sic permanserit, secundum meum consilium* (4); *puto enim et ego spiritum Dei habeo* (*Ibid.* 39, 40). Evidenter igitur expressit Apostolus quid intersit, cum aliam vinctam esse dixerit, aliam beatiorem esse memoraverit (5):
A idque non tam ex suo judicio quam divini Spiritus docuit infusione depromptum; ut cœlestis ista, non humana sententia videretur.

3. Quid vero illud quod temporibus iis, quibus fames omne genus urgebat humanum, Elias ad viduam destinatus est (*III Reg.* XVII, 9)? Et vide quemadmodum propria singulis gratia reservetur (6): angelus ad Virginem (*Luc.* I, 27, 28). propheta ad viduam. Adde quod Gabriel illic, hic Elias; ut ex angelorum et prophetarum numero præstantissime principes videantur electi. Sed non simplex viduitatis laus est, nisi virtus etiam viduitatis accedat. Nam utique multæ viduæ ante, sed una omnibus antefertur: in quo non tam cæteræ
B revocantur ab studio, quam virtutis provocantur exemplo.

4. Sollicitas igitur aures præfatio facit (7), quamvis simplicitas intellectus ipsa moralis sit, quæ ad virtutis exemplum viduas cohortetur: quia non professione, sed merito videtur unaquæque præstare, et hospitalitatis apud Deum gratiam non perire, qui potum aquæ frigidæ, sicut in Evangelio ipse memoravit (*Matth.* X, 42), præmio æternitatis remuneretur amplissimo: et farinæ brevis, oleique mensuram indeficienti affluentium copiarum ubertate compenset (*III Reg.* XVII, 16). Nam si quis de gentilibus dixit communia omnia amicorum esse debere (8); quanto magis debent esse communia cognatorum! Cognati enim sumus, qui in unam
C seriem corporis copulamur.

5. Sed tamen non præscripto quodam hospitalitatis fine concludimur. Cur enim proprium **187** id quod in sæculo est, putes; cum commune sit sæculum? Aut cur privatos terræ deputes fructus, cum terra communis sit? *Respicite*, inquit, *volatilia cœli, quoniam non serunt, neque metunt* (*Matth.* VI, 26). Etenim quibus nihil est proprium, nihil

(1) Script. circa an 377.
(2) Cod. Reg. et Col. unus, *frater, ut quoniam*, etc.
(3) Nonnulli mss., *quatuor libris superioribus*.
(4) Quidam mss., *secundum meum consilium dico*.
(5) Ita edit. omnes et mss. aliquot; aliorum autem quidam legunt, *esse monstraverit:* quidam continuo post, *idque non jam ex suo judicio, sed divini*, etc.

(6) Mss. non pauci, *propria signaculis gratia reservetur*.
(7) Edit. omnes, *aures præsagio facit*; omnes mss., *aures præfatio facit*.
(8) Sententiam hanc Diog. Laertius Pythagoræ tribuit in ejus Vita. Citatur autem a Platone, Aristotele, Cicerone atque aliis: nec non ab Eras. explicatur Adag. chil. 1, cent. 1, prov. 1.

rt : et sententiæ suæ Deus arbiter novit serva-romissum. Denique aves non congregant, et rt (9); quia Pater cœlestis pascit illas. Nos au-generalis monita sententiæ ad usus proprios vantes : *Omne*, inquit, *lignum quod habet in se tus seminis sativi, erit vobis in escam et omnibus iis, et omnibus avibus, et omnibus serpentibus r terram. (Gen.* I, 29, 30); congregando egemus, ngregando vacuamur. Non possumus enim spe-promissum, qui non servamus oraculum. Sa-e est igitur præceptum quoque hospitalitatis rtere, ut hospitibus deferamus; quia nos quo-sumus hospites mundi.

Quam vero sancta vidua, quæ cum fame ur-tur extrema, venerationem Deo debitam re-abat : nec sibi soli usurpabat alimenta, sed filio dividebat ne caro pignori superviveret *(III Reg.* XVII, 12). Magnum pietatis officium, religionis uberius (11). Nam sicut neminem oportuit anteferri, ita propheta Dei, ejus filio erri debuit et saluti. Cui non exiguum vic-, sed vitæ suæ omne subsidium existimanda detulisse, quæ nihil reliquit sibi : tam hos-is, ut totum daret : tam fidelis, ut cito crede-

CAPUT II.

æ viduæ præcepta traduntur ex Apostolo, sci-cet ut liberos educet, parentes colat, Deo pla-re desideret, irreprehensibilem se exhibeat, eritorum maturitatem præ se ferat, uni viro erit copulata; ubi tamen secundas nuptias ne-it a Paulo fuisse condemnatas, adjicit demum s apud omnes clara virtutum fama valere opor-re. Cur fugiendæ viduæ juniores; quove modo ibere quam uri melius dicatur? Postremo hinc declaratur viduarum dignitas, quod ob illatas ipsis injurias ira gravissime divina moveatur.

7. Ergo vidua non abstinentia corporis tantum definitur, sed virtute designatur : cui præcepta non do ego, sed Apostolus tribuit. Honorificentiam non solus impartior, **188** sed gentium Doctor prius detulit dicens : *Viduas honora, quæ veræ viduæ sunt. Si qua autem vidua filios aut nepotes habet, discat primum suam domum regere, et mutuam vicem reddere parentibus* (*I Tim.* V, 3, 4). Unde et advertitur utrumque pietatis affectum viduæ inesse debere, ut filios diligat, parentibus deferat. Ita dum obsequium parentibus rependit (12), magisterium exercet in filios (13), suoque se ipsa remuneratur officio, cum id quod aliis defert sibi proficit.

8. *Hoc enim*, inquit, *acceptum est coram Deo* (*Ibid.* 4), ideo si cogitas, vidua, quæ Dei sunt, debes id sequi quod Deo placere didicisti. Et supra quidem sanctus Apostolus ad continentiæ studium viduas cohortatus, dixit eas cogitare quæ sunt Domini (*I Cor.* VII, 34). Alibi autem ubi elligitur vidua quæ probata est, non solum cogitare præcipitur, sed etiam sperare de Domino : *Quæ enim vere vidua est*, inquit, *et desolata, speret in Deum, et instet obsecrationibus et orationibus die ac nocte* (*I Tim.* V, 5). Nec immerito has irreprehensibiles ostendit esse debere, quibus ut opus virtutis indicitur, ita etiam honorificentia larga defertur, ut etiam ab episcopis honorentur.

9. Qualis autem eligi debeat, ipsius Doctoris sermone (14) describitur : *Non minus*, inquit, *sexaginta annorum, quæ fuerit unius viri uxor* (*Ibid.* 9). Non quo senectus sola viduam faciat (15), sed quo

(9) Omnes edit. cum mss. Tell., *non congregant*, dundant. . . . . . *monimenta sententiæ*, reliqui textu. At sequentia in Rom. edit. ita fuerant m mutata, *qua dictum est : Omne lignum quod super terram; ad usus proprios derivantes*, ngerendo egemus, et congerendo, etc.

(11) Mss. aliquot, *pignori superbiret*.

(11) Mss. aliquot, *sed religione superius*. Male : um hoc loco præcipit Ambrosius, quod jam erat. lib. VII in Lucam, num. 146, religionem tare pietatis officiis. Quod quidem etsi de re-ne quæ immediate in Deum, non autem quæ reaturam aliquam in eamdem refertur, intel-dum sit; credibile tamen est viduam illam tam festa divinæ voluntatis indicia in sancto pro-animadvertisse, ut de veritate verborum ejus tare nequaquam posset. Neque vero quisquam it eamdem, Chrysostomo teste, idolorum cul-isse addictam : ipsemet enim ita subjungit; l religiosam mulierem, quæ præveniente Deo, modicam in capsa farinam, tam magnam in e habebat fidem. »

(12) Quidam mss., *parentibus deferat honorem*.

(13) Sic Amerb. et omnes mss., aliquot exceptis, ibus legas, *in filios suos* : *quæ seipsam remune-r*. Eras. edit. ac seq. ab Amerb. tantum dis-ant, quod in his particula *se* jugulata est. Non rterunt scilicet Ambrosium verbo *remunerari* iva significatione uti solitum.

(14) Vet. edit., *ipso Doctoris sermone*; Rom., *Doctoris gentium sermone*.

(15) Ambrosius hunc Apostoli locum ita explicat, quasi non tam sexagenariam exigat ætatem quam, gravitatem, aliasque virtutes quas par est inesse in sexagenaria, quæ proinde si in minori ætate reperiantur, ea non excludi debeat a professione viduitatis. Hieronymus quoque, ep. *ad Furiam*, juniores viduas a Paulo rejici inficiatur, docens in iis solis ab eo requiri 60 annos, quæ Ecclesiæ sumptibus alendæ essent; quod etiam cap. III Isaiæ ipse confirmat. Neque forsitan absurde illo referantur cum hæc ipsa Ambrosii verba, tum superiora illa : « Quibus ita honorificentia larga defertur, ut etiam ab episcopis honorentur; voces enim *honor* et *honorificentia* apud scriptores ecclesiasticos subsidium quo quis in sustentanda vita adjuvatur, significant. At vero mavult in lib. *de Sacris Ordin.*, exerc. 10, cap. 2, Pater Morinus huncce annorum numerum non in omnibus quæ vidualem continentiam profiterentur, esse debere, sed in iis tantum quæ ad munus diaconissæ assumerentur. Hinc illas eligendas præcipi, quæ uni viro prius nupsissent. Negat autem Thaumassinus, *Discipl. Eccl.* part. I, cap. 53, alia commodiori via Patres hoc loco conciliari posse, quam si dicamus eos qui sexagenarias viduas esse volunt, intelligendos de viduis illis quæ ad munus aliquod ecclesiasticum eligerentur : qui vero etiam eadem ætate minores non rejiciunt, eos de viduis solam castitatem nuncupantibus locutos. Nec sane quisquam sibi persuadeat Apostolum, ne viduæ debiles infra annum sexagenarium alerentur ab Ecclesia, prohibuisse; cum id fieri postea in conc. IV. can. 101 et 102 decretum fuerit.

viduitatis merita stipendia sint senectutis. Nam utique illa præclarior, quæ calorem adolescentiæ, et junioris fervescentem edomat ætatis ardorem; nec mariti gratiam, nec uberiora liberorum oblectamenta desiderans : quam quæ effeta jam corpore, frigida senectute, matura ævi, nec calere voluptatibus potest, nec sperare de partu.

10. Neque vero si qua in secundas nuptias inciderit, quas utique apostolica præcepta non damnant (16), quasi fructu pudoris omisso, si rursus soluta fuerit viro, ab affectu viduitatis arcetur. Habebit illa quidem vel seræ meritum castitatis, sed probatior erit quæ alterius non fuerit experta conjugium; in illa enim eminet studium castitatis : huic aut senectus aut pudor modum videtur fecisse nubendi.

11. Nec sola tamen castitas corporis viduæ fortitudo est, sed magna et uberrima disciplina virtutis : *Quæ in operibus bonis testimonium* **189** *habeat, si filios educaverit, si hospitio receperit, si sanctorum pedes laverit, si tribulationem patientibus subministraverit, si postremo omne opus bonum fuerit subsecuta* (*Ibid.* 10). Vides quam multas virtutum comprehenderit disciplinas : primum pietatis officium; secundum, hospitalitatis studium et humilitatis obsequium : tertium, misericordiæ ministerium liberalitatisque subsidium : ad summam, omnis executionem boni opere flagitavit.

12. Et ideo adolescentiores devitandas putat (*Ibid.* 11), eo quod non queant tantæ operam implere virtutis. Etenim vicina est lapsibus adolescentia, quia variarum æstus cupiditatum fervore calentis inflammatur ætatis (17) : bonique doctoris est, materiam arcere peccati. Prima enim institutionis est disciplina culpam avertere, secunda virtutem infundere. Tamen cum Apostolus sciret Annam illam ab adolescentia octogenariam viduam Dominicorum operum exstitisse prænuntiam (*Luc.* II, 36, 37), non puto quod juniores revocandas putarit a viduitatis affectu, maxime cum dixerit : *Melius est nubere quam uri* (*I Cor.* VII, 9). Nam utique pro remedio nuptias suasit, ut peritura sanetur : non pro electione præscripsit, ne castitatem continens sequatur (18); aliud est enim subvenire labenti, aliud suadere virtutem.

13. Et quid de humanis judiciis loquar, cum divinis judiciis in nullo gravius Judæi Dominum læsisse prodantur, quam quod viduæ gratiam, minorumque jura violarent? Hæc propheticis causa vocibus conclamatur, quæ meritum Judæis rejectionis invexerit. Hæc sola causa delicti invidiam mitigatura memoratur si honoretur vidua, minoribusque æqui justitia judicii deferatur; sic enim habes : *Judicate pupillo, et justificate viduam, et venite, disputemus, dicit Dominus* (*Isa.* I, 17, 18). Et alibi : *Pupillum et viduam suscipiet* (*Psal.* CXLV, 9). Et alibi : *Viduam ejus benedicens benedicam* (*Psal.* CXXXI, 15). In quo Ecclesiæ quoque figura prætexitur. Videtis igitur, sanctæ viduæ, nequaquam lubrico munus studio deserendum, quod divinæ benedictionis subsidiis honoratur.

CAPUT III.

Redit ad Sareptanam viduam, in qua Ecclesiæ figuram exstitisse ostendit, Atque Isaiæ testimonio confirmat; unde colligit in illa virginibus, nuptis ac viduis exemplar esse. Conversus ad prophetam, in eo Christum quoque significatum dicit, quippe qui divina mysteria et futuram pluviæ irrigationem sit pollicitus. Eodem etiam geminum Gedeonis signum refertur atque explicatur. E quibus elicit nec cujusvis esse miracula facere, et Christi incarnationem Judæorumque abdicationem illic adumbrari.

14. Quid vero illud, ut ad superiora redeamus, quod cum in omni terra esset fames maxima; viduæ tamen Deo cura non defuit, atque ad alendum eam (19) propheta directus est (*III Reg.* XVII, 9-14)? In quo cum me admoneat Dominus quod in veritate dicturus sit (*Luc.* IV, 25), ad mysterium videtur sollicitare aures. Quid enim verius Christi et **190** Ecclesiæ potest esse mysterio? Non igitur otiose inter multas viduas una præfertur. Quæ enim talis, ad quam tantus propheta, qui ad cœlum raptus est, dirigatur, eo præsertim tempore quando clausum est cœlum annis tribus et mensibus sex, cum facta esset fames magna in omni terra? Ubique ergo fames erat, et adhuc tamen hæc vidua non egebat. Qui sunt hi tres anni? Ne forte illi quibus Dominus venit in terras, et fructum in ficulnea invenire non potuit, juxta quod scriptum est : *Ecce anni tres sunt, ex quo veni quærens fructum in ficulnea hac, et non invenio* (*Luc.* XIII, 7).

15. Hæc est profecto vidua illa, de qua dictum est : *Lætare, sterilis quæ non paris, erumpe et exclama, quæ non parturis; quoniam multi filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum* (*Isa.* LIV, 1). Et bene vidua, cui bene dicitur : *Ignominiæ et viduitatis tuæ non eris memor; quia ego Dominus qui facio te* (*Ibid.* 4, 5). Et fortasse ideo vidua, quæ amisit quidem virum, secundum corporis passionem; sed in die judicii, Filium hominis quem amisisse visa est, receptura : *Tempus enim breve,* inquit, *dereliqui te* (*Ibid.* 5, 7); ut gloriosius scilicet fidem derelicta servaret.

16. Habent itaque omnes quod imitentur exemplum, virgines, nuptæ et viduæ. Et fortasse ideo

(16) Adverte doctorem nostrum moderatione multo superiorem hic esse, non solum iis qui contra Ecclesiæ sententiam omnino proscripsere secundas nuptias, ut Tertullianus et alii; sed etiam veterum Patrum non paucis, qui paulo severius easdem nuptias videntur perstrinxisse.

(17) Edit., *æstus cupiditatum fervorem calentis inflammat ætatis* : aptius omnes mss. ut in textu, nisi quod Telt. legit,..... *fervor inflammat ætatis.*

(18) Omnes edit. cum solo cod. Tell., *præscripit casta et continens quid sequatur* : cæteri autem magno consensu nobiscum faciunt.

(19) Edit. omnes cum solo mss. Tell., *ad alendam eam.*

ia virgo, nupta, vidua; quia unum corpus in lo sunt. Hæc igitur illa vidua est, propter quam cœlestis siccitas cum esset in terris, prophetæ stinati; erat enim vidua, quæ sterilis erat, rtum suo tempore reservabat.

Unde nec illius nobis videtur persona me-s, qui aridam terram, verbi rigavit rore cœle-sumque cœlum non humana utique potestate vit. Quis enim est qui cœlum potest aperire, ristus, cui quotidie de peccatoribus cibus (20), iæ cumulus congregatur? Neque enim hu-facultatis est dicere: *Hydria farinæ non t, et vas olei non deficiet usque in diem quo Dominus pluviam super terram* (*III Reg.* 4). Nam licet mos sit ita præfari prophetis, hæc vera Dei vox est. Ideo præmissum est: æc *dicit Dominus* (*Ibid.*); Domini enim est iitatem sacramentorum spondere cœlestium, defuturam spiritalis exsultationis gratiam ri, largiri munimenta vitæ, fidei signacula, irtutum.

Quid est autem: *Usque in illum diem quo Dominus pluviam super terram* (*Ibid.*): nisi t *descendet sicut pluvia in vellus, et sicut idia stillantia super terram* (*Psal.* LXXI, 6)? In teris mysterium reseratur historiæ quo sanc-deon mystici certaminis præliator, futuræ ca-signæ victoriæ, spiritale sacramentum vigo-tis agnovit, pluviam illam Verbi rorem esse: quæ primo pluit in vellus, cum terra omnis ais siccitatibus æstuaret: secundo vero indi-versæ terræ (21) aream fuso imbre madefe-a siccitas esset in vellere (*Judic*, VI, 37-40).

Advertit enim vir præsagus futuræ Ecclesiæ atis insigne. Nam primo intra Judæam **191** cœpit ros sermonis humescere (*Notus* enim æa *Deus* (*Psal.* LXXV, 2) cum arida fidei totius aiversa terra maneret (22). Sed ubi Joseph i Deum negare cœperunt, et ausu vario imma-lelictorum contrahere Divinitatis offensam, er omnes terras fuso imbris rore cœlestis, s Judæorum æstu perfidiæ suæ cœpit aresce-i Ecclesiam sanctam ex omnibus terrarum par-congregatam propheticæ nubes et salutaris apostolicus irrigarent. Hæc est illa pluvia rrarum humido, non nebuloso concreta mon-23), sed cœlestium Scripturarum salubri per orbem imbre diffusa.

Ita plerisque mss., edit. vero et cod. Tell., *Ecclesiæ cumulo*; alius etiam, *cibus Eccle-ualis*, etc.

Cod. Tell., *universa terrarum*; alii nonnul-lit., *universam terram*.

Omnes edit., *arido fidei totius orbis univer-rerent*; omnes mss. excepto Tell. ut in tex-paulo post omnes edit., *et ausu nefario*, mss., *et ausus vario*.

Mss. aliquot, *congregata montium*.

Non pauci mss., *sacra suscepit*.

Quidam mss., *cives quodam invidiæ nævo*.

A 20. Ostenditur igitur exemplo non omnium esse divinæ mereri miracula potestatis, sed eorum quibus religiosæ devotionis studia suffragentur: et divini eos fructu operis abdicari, qui reverentiæ sunt cœlestis exsortes. Ostenditur etiam in mysterio, quod ad instaurandam Ecclesiam, Dei Filius humani corporis sacramenta susceperit (24), abdicato populo Judæorum, quibus consiliarius et propheta (*Isa.* IX, 3 *seq.*), beneficiorumque adempta sunt miracula Dominicorum: eo quod civico quodam invidiæ nævo (25) in Dei Filium credere noluerunt.

CAPUT IV.

Qualis viduarum vita esse debeat, patefacit exemplo Annæ: quam in singulis suis ætatibus, castitatis specimen edidisse demonstrat. Triplicem ex his
B *astruit ejusdem virtutis gradum esse, quos gradus Ecclesia omnes amplectitur, nec non singulis exempla in Maria, in Anna atque in Susanna proponit. Addit tamen aliis duobus præstare statum virginitatis, viduæ autem curam servandæ famæ majorem esse oportere.*

21. Docuit igitur Scriptura quantam collatio (26) conferat gratiam, quantum etiam sit munus divinæ benedictionis in viduis. Quibus quoniam honorificentia a Deo tanta confertur, est advertere qualis debeat vita competere: docet enim Anna quales deceat esse viduas, quæ, immaturo mariti obitu destituta, maturæ tamen adoream laudis invenit (27): non minus religionis officio, quam studio castitatis intenta. Vidua, inquit, octoginta et quatuor annorum, vidua quæ non discederet de templo, vidua
C quæ jejuniis et obsecrationibus die ac nocte serviret (*Luc.* II, 36-38).

22. Vides qualis vidua prædicetur, unius viri uxor, ætatis quoque jam probata processu, vivida religioni, et effeta jam corpore (28): cui diversorium in templo, colloquium in prece, vita in jejunio: quæ dierum noctiumque temporibus indefessæ devotionis obsequio, cum corporis agnosceret senectutem, pietatis tamen nesciret ætatem. Sic instituitur a juventute vidua, sic prædicatur **192** in senectute veterana: quæ viduitatem non occasione temporis, non imbecillitate corporis, sed virtutis magnanimitate servaverit. Etenim cum dicit septem annis eam cum viro fuisse a virginitate sua, ab adolescentiæ utique studiis inchoata prædicat
D subsidia senectutis.

23. Docemur itaque triplicem castitatis esse virtutem: unam conjugalem, aliam viduitatis, tertiam

(26) Omnes edit. et cod. Tell., *quanta collatio*: Tell. I manu, *consolatio, gratiæ*; reliquis mss., *quantam collatio conferat gratiam.* Est autem hoc loci *collatio* idem ac beneficentia atque eleemosyna.

(27) Vet, edit., *a Deo remunerationem laudis invenit*: Rom. vero cum mss. omnibus, *adoream*, etc. Erat præmium militare quod ex farris genere constabat quo Romani an. ab Urbe condita 300 victitarunt. Unde adorea per tropum pro laude atque honore sumitur ac potissimum militari.

(28) Mss. non pauci, *vidua et effeta jam corpore*,

virginitatis; non enim aliam sic prædicamus, ut excludamus alias. Suis quibusque professionibus ista conducunt. In hoc Ecclesiæ est opulens disciplina (29), quod quos præferat, habet: quos rejiciat, non habet; atque utinam habere nunquam possit! Ita igitur virginitatem prædicavimus, ut viduas non rejiceremus: ita viduas honoramus, ut suus honos conjugio reservetur. Non nostra hoc præcepta, sed divina testimonia docent.

24. Reminiscamur itaque quemadmodum Maria, quemadmodum Anna, quemadmodum Susanna laudentur. Sed quoniam non laudes earum tantummodo prædicandæ sunt, sed disciplinæ etiam sunt sequendæ, reminiscamur ubi Susanna (*Dan.* XIII, 7), ubi Anna (*Luc.* II, 37), ubi Maria (*Luc.* I, 28) sint repertæ: et advertamus quemadmodum singulæ B aptis laudibus prædicentur, et ubinam commorentur: nupta in paradiso (30), vidua in templo, virgo in secreto.

25. Sed in illis tardior fructus, in virgine maturior: illas senectus probat, virginitas laus ætatis est; nec adjumenta quærit annorum, quæ omnium est fructus ætatum. Adolescentiam decet, juventutem ornat, amplificat senectutem: omnique ævo habet justitiæ suæ canos, maturitatem gravitatis, velamen pudoris, quæ devotionem (31) non impediat, religionem augeat. Advertimus enim ex sequentibus quia quotannis in die solemni Paschæ sancta Maria cum Joseph Jerusalem petebat (*Luc.* II, 41). Ubique impigra devotio, ubique assiduus Virgini comes pudoris adjungitur. Nec inflatur Do- C mini mater, quasi secura de meritis: sed quo meritum magis agnovit, eo votum uberius exsolvit, officium copiosius detulit, munus religiosus vexit, mysticum tempus implevit.

26. Quanto igitur vos magis convenit intentas esse studio castitatis, ne locum sinistræ relinquatis opinioni, quæ pudicitiæ testimonium in solis habetis moribus! Virgo enim, licet in ea quoque major sit morum prærogativa quam corporis, calumniam tamen integritate carnis abjurat; vidua, quæ probandæ subsidium virginitatis amiserit, non in voce obstetricis, sed in suis moribus habet castitatis examen. Docuit igitur Scriptura quam attentus viduæ esse debeat et religiosus affectus.

193 CAPUT V.

Liberalitatis erga pauperes exemplum in vidua evangelica proponitur, cujus duo minuta largioribus divitum donis ostenduntur esse potiora. Docetur etiam hisce duobus minutis utrumque Testamentum signatum esse. Quis ille thesaurus sit, unde magorum exemplo tria munera, aut evangelicæ viduæ instar, duo æra depromi jubeamur? Post A *quæ sequitur ad viduas bonorum operum studio inflammandas exhortatio.*

27. Docuit etiam libro eodem, sed alio loco, quam misericordem in pauperes et liberalem esse conveniat, nec paupertatis debere contemplatione revocari; quia liberalitas non cumulo patrimonii, sed largitatis definitur affectu. Denique Dominica voce illa vidua omnibus antefertur, de qua dictum est: *Vidua hæc plus omnibus misit* (*Luc.* XXI, 3). In quo moraliter Dominus instituit universos, ne quis a collatione ministerii, paupertatis pudore revocetur: nec sibi divites blandiantur, quod plus videantur conferre quam pauperes. Uberior est enim nummus e parvo, quam thesaurus e maximo; quia non quantum detur, sed quantum resideat, expenditur. Nemo plus tribuit, quam quæ nihil sibi reliquit (32).

28. Quid tu, dives, egeni comparatione te jactas? et cum tota onereris auro, pretiosam per humum trahens vestem, quasi inferior tuis et parva divitiis, honorari desideras, quia inopem collatione vicisti? Et flumina superfluunt, cum redundant; gratior tamen haustus e rivulo est. Spumant et musta dum fervent, nec damnum putat agricola quod effluxerit. Gementibus areis, dum cæditur messis, frumenta desiliunt (33): sed deficientibus messibus, non deficit hydria de farina, et plena olei testa desudat (*III Reg.* XVII, 16). Exinanivit tamen dolia divitum siccitas, cum viduæ pauxillulum olearium redundarit. Non ergo quid fastidio expuas, sed quantum devotione conferas, æstimandum est. Denique nulla plus tribuit quam illa quæ de filiorum alimentis pavit prophetam. Et ideo quia nulla plus contulit, nulla plus meruit. Hæc moraliter.

29. Nec mystice tamen despexeris hanc mulierem in gazophylacium duo æra mittentem. Magna plane femina, quæ divino judicio meruit omnibus anteferri. Ne forte illa sit quæ de fide sua ad subsidium hominum duo testamenta contulerit: et ideo nulla plus fecit. Nec quisquam hominum quantitatem potuit collationis ejus æquare, quæ fidem cum misericordia copulavit. Et tu igitur quæcunque vitam studio viduitatis exerces, ne dubites ad gazophylacium duo æra deferre, vel fidei plena, vel gratiæ.

30. Felix illa quæ de thesauro suo integram Re- D gis imaginem profert. Thesaurus tuus sapientia, thesaurus tuus castitas atque justitia est, thesaurus tuus intellectus bonus: quasi ille thesaurus 194 fuit, de quo magnorum viri, aurum, thus, myrrham, cum adorarent Dominum, protulerunt (*Matth.* II, 11): auro regis potentiam declarantes, Deum thure venerantes, myrrha resurrectionem corporis confitentes. Habes et tu thesaurum hunc si in te requi-

(29) Disciplina nihil hoc loco aliud est, quam instituta, leges, et consuetudines, quæ vigent in Ecclesia catholica; cum ea vox non raro pro doctrina atque eruditione sumatur.

(30) Cod. unus e Colbert., *nupta in pomerio*; lege *in pomario*, et intellige Latinam vocem pro Græca paradiso ejusdem sensus fuisse positam in hoc codice.

(31) Omnes edit., *qui devotionem;* omnes mss., *quæ devotionem*, pempe *virginitas*.

(32) Nonnulli mss., *sibi reliqui fecit;* quidam, *sibi retinuit.*

(33) Omnes edit., *frumenta defoliunt;* omnes mss., *frumenta desiliunt*; quidam, *dissiliunt.*

Habemus enim thesaurum in vasis fictilibus A (*Cor.* IV, 7). Habes aurum quod conferas : non renitentis metalli pretium de te Deus exigit, illud aurum quod in judicii die nequeat ignis ere. Nec dona pretiosa deposcit, sed odorem quem altaria tui cordis exhalent, et religiosæ tis spiret affectus.

. Ex hoc igitur thesauro non solum magorum munera, sed etiam duo viduæ æra promuntur, ibus integra cœlestis imago regis effulgeat, dor gloriæ ejus, et imago substantiæ. Bona et lane laboriosa stipendia castitatis, quæ de suo e, quotidianoque penso (34), conferat vidua, rnis pariter ac diurnis jugi exercens labore temporibus, et pudicitiæ quæstuosæ pervigili mercedem congregans ; ut intemeratum de- B li conjugis cubile custodiat, alere dulces libe- ossit, ministrare pauperibus. Hæc est præfe- a divitibus : hæc est quæ Christi judicium non bit.

. Hanc æmulamini, filiæ : *Bonum est* enim *æmu- in bono (Galat.* IV, 18*). Æmulamini meliora ismata* (*I Cor.* XII, 31*)*. Spectat vos Dominus per ; spectat, inquam, Jesus, cum ad gazophy- m accedit (35), et de bonorum operum mer- bus stipem putatis egentibus conferendam.. tum est igitur ut æra tua conferas, et Christi ns acquiras ! Noli ergo vacua prodire in con- tum Domini Dei tui, vacua misericordiæ, vacua i, vacua castitatis ; non enim inanes Dominus, virtutibus opimas spectare Jesus et laudare nevit. Videat te adolescentula laborantem, vi- C ministrantem. Hæc est enim merces quam debes, ut de aliarum quoque profectibus mer- m tuam Deo conferas. Nulla merces Deo melior, n ea quæ habet pietatis munera.

CAPUT VI.

Noemi exemplum viduæ ex nuru ad virtutem se instituta fructum capientis ob oculos poni- r. Hinc colligitur nunquam defutura bonæ viduæ cessaria subsidia. Quod si tristior videatur il- s vita, tunc beatiorem illam esse, cum ipsi a mino gaudia sint promissa : quo loco nonnulla lacrymarum utilitate disputantur.

I. An vero mediocris tibi vidua illa videtur mi, quœ viduitatem suam messis manipulis sus- abat alienæ, quam ævo gravem alebat nurus D th II, 2 *et seq.*) ? Nam hoc quoque et ad subsi- n et ad gratiam proficit viduarum, ut ita insti- t nurus suas, quo possint in his maturæ habere idium senectutis ; et quasi stipendium magiste-rii, mercedem quoque suæ capere disciplinæ. 195 Etenim quæ bene instituerit, bene erudierit nurum suam, Ruth ei deesse non poterit, quæ viduitatem socrus paternæ domui præferat : et si vir quoque ejus mortuus fuerit, non relinquat tamen, alat inopem, soletur mœrentem, nec dimissa discedat : nescit enim egere optima disciplina. Sic illa Noemi duobus destituta filiis et marito (*Ruth* I, 5), quæ fructus fecunditatis amiserat, pietatis emolumenta non perdidit ; nam et solatium mœroris, et subsidium paupertatis invenit.

34. Videtis igitur, sanctæ feminæ, quam fecunda sit vidua prole virtutum, meritorumque suorum sobole, quæ perire non possit. Bona igitur vidua egere non novit : et si fessæ fuerit ætatis, et supremæ paupertatis, eruditionis tamen suæ solet habere mercedem. Etsi proximi defuerint, invenit tamen extraneos qui matrem colant, revereantur parentem, parvisque alimentorum sumptibus mercedem cupiant suæ commendationis acquirere (36) ; plus enim viduæ rependunt merita (37). Nam cibos quærit, sumptus impendit.

35. Sed tristes videtur ducere dies, et lacrymis tempus exigere. Hoc beatior, quod perpetua sibi gaudia exiguis fletibus emit, parvisque momentis tempora acquirit æterna. Quibus bene dicitur : Beatæ tristes, ipsæ enim ridebitis (*Luc.* VI, 21). Quis igitur falsas præsentium imagines gaudiorum, futuræ securitatis præferat voluptati ? An despicabilis nobis auctor videtur, ille Dominici corporis auctor electus, qui cinerem sicut panem manducabat, et potum cum fletu miscebat, et vespertinis lacrymis matutinæ sibi lætitiam redemptionis acquirebat (*Psal.* CI, 10) ? Unde igitur plurimum gaudere meruit, nisi quia plurimum flevit, tanquam lacrymarum pretio suarum futuræ sibi gloriæ gratiam comparavit ?

36 Habet igitur vidua bonam commendationis materiam, ut, dum virum fuget, fleat sæculum : ac in promptu sint lacrymæ redemptrices, dum impenduntur mortuis, viventibus profuturæ. Paratus est mœsbitudini animæ (38) fletus oculorum : misericordiam conciliat, laborem minuit, dolorem ablevat, servat pudorem ; nec jam misera sibi videtur, quæ consolationem in lacrymis habet, in quibus sunt charitatis stipendia et pietatis officia.

CAPUT VII.

Fortitudinem viduis non deesse in Judith ostenditur: cujus veste ac jejuniis commemoratis, describitur ejusdem in Holophernem præparatio. Quanta fuerit ejus castitas, atque in commentanda pia fraude

(34) Manifesta imitatio Virgiliani hujusce loci e VIII *Æneid.* ubi de pudica muliere, præmissis nullis ita pergit :

Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
Exercet penso, castum ut servare cubile
Conjugis, et possit parvos educere natos.

(35) Sic omnes mss. excepto Tell. cum quo edit. ms, *acceditis..... portatis egentibus*, etc. ; mss I., *accedit. Sed de*, etc.

(36) Cod. Vall., *bonam commendationem materiæ suæ.*

(37) Omnes edit. cum mss. Tell., *rependunt merita, quam cibus quærit* ; alii mss. ut in contextu.

(38) Edit. ac mss. Tell., *Paratus est* (Rom. delevit *est*) *mæstitudine animi* ; magis scite reliqui mss. ut nos supra.

sapientia : quanta etiam temperantia et sobrietas. Ad extremum demonstrato non majorem in ipsa fortitudinis quam prudentiæ laudem emicare, summa ejus in tanto successu modestia declaratur. A

37. Sed nec fortitudo bonæ viduæ deesse consuevit. Hæc enim vera est fortitudo, **196** quæ naturæ usum, sexus infirmitatem, mentis devotione transgreditur : qualis in illa fuit, cui nomen Judith, quæ viros obsidione fractos, perculsos metu, tabidos fame, sola potuit a colluvione revocare, ab hoste defendere. Ea enim, ut legimus, cum Holophernes, successu multorum terribilis præliorum, intra muros innumera virorum millia coegisset, armatis paventibus, et de extrema jam sorte tractantibus, extra murum processit (*Judith* x, 5 seq.) ; et illo præstantior exercitu, quem liberavit ; et eo fortior, quem fugavit. B

38. Sed ut discas maturæ viduitatis affectum, seriem ipsam persequere Scripturarum. A diebus enim viri sui quibus ille defunctus est, vestem jucumditatis deposuit, mœroris assumpsit : per omnes dies intenta jejunio, Sabbato tantum, et Dominica, (39) sacratorumque temporibus feriarum, non relectioni indulgens, sed religioni deferens. Hoc est enim, sive manducatis, sive bibitis, in nomine Jesu Christi agenda esse omnia (*I Cor.* x, 31); ut etiam ipsa refectio corporalis sacræ religionis cultui deferatur. Diuturnis igitur mœroribus, et quotidianis roborata jejuniis sancta Judith, quæ sæculi oblectamenta non quærit, periculi negligens, mortisque contemptu fortior ; ut commenta strueret doli, vestem illam jucunditatis, qua, vivente viro, C vestiri solebat, se induit (*Judith.* x, 2, 3) : quasi placitura viro, si patriam liberaret. Sed virum alium videbat, cui placere quærebat ; illum utique, de quo dictum est : *Post me venit vir, qui ante me factus est* (*Joan.* I, 30). Et bene conjugales pugnatura resumpsit ornatus ; quia monimenta conjugii arma sunt castitatis : neque enim vidua alias aut placere posset, aut vincere.

39. Quid cætera persequamur, quod inter millia hostium casta permansit ? Quid ejus sapientiam prædicemus, quod hujuscemodi est commentata consilium (40) ? Potentem elegit, ut intemperantiam a se inferioris arceret, occasionem pararet victoriæ. Abstinentiæ meritum, pudicitiæ gratiam reservavit (*Judith* XII, 2). Nec cibo enim, ut legimus, D maculata, nec adulterio, non minorem servatæ castitatis ex hostibus revexit triumphum (41), quam patriæ liberatæ (42).

40. Quid sobrietatem loquar ? **Temperantia enim** virtus est feminarum. Inebriatis vino viris et somno sepultis abstulit vidua gladium, exseruit manum (43), bellatoris abscidit caput, per medias hostium acies intemerata processit (*Judith* XIII, 10-13). Advertitis igitur quantum nocere mulieribus possit ebrietas, quando viros vina sic solvunt, ut vincantur a feminis ? Esto igitur, vidua, temperans : casta primum a vino, ut possis casta esse ab adulterio. Nequaquam te ille tentabit, si vina non tentent. Nam si Judith bibisset, dormisset cum adultero. Sed quia non bibit : haud difficile ebrios exercitus, unius (44) sobrietas et vincere potuit, et eludere.

41. Nec dexteræ tantum hoc opus, sed multo major trophæa sapientiæ. Nam cum manu **197** solum Holophernem vicisset, consilio omnem hostium vicit exercitum (*Judith* XIV, 1 et seq.). Suspensio enim Holophernis capite, quod virorum non potuit excogitari consilio, suorum erexit animos, hostium fregit : suos pudore excitans, hostes quoque terrore percellens ; eoque cæsi sunt et fugati. Ita unius viduæ temperantia atque sobrietas non solum naturam suam vicit, sed quod est amplius, fecit viros etiam fortiores (*Judith* XV, 1 seq.).

42. Nec his tamen elata successibus, cui utique gaudere et exsultare licebat jure victoriæ, viduitatis reliquit officium : sed contemptis omnibus qui ejus nuptias ambiebant, vestem jucunditatis deposuit, viduitatis resumpsit ; nec triumphorum suorum amavit ornatus (*Judith* XVI, 26 et seq.), illos existimans esse meliores quibus vitia corporis, quam quibus hostium arma vincuntur.

CAPUT VIII.

Plures alias viduas quæ virtute ad Judith accesserint, exstitisse ait vir sanctus, at de sola Debbora nunc se dicturum. Quanta documenta viduis ea reliquerit, quam viri a qua regerentur defenderenturque, elegerunt. Maximam quoque illius gloriam inde profectam, quod filium a se informatum bello præfecerit, hic autem copias, nisi adesset illa, negaverit sese ducturum. Eam igitur et exercitui præfuisse et prænuntiasse belli exitum ; in qua Ecclesiæ pugnæ ac triumphi, necnon spiritalia arma designata sunt : historice vero feminis omnes auferuntur infirmitatis excusationes.

43. Ac ne una vidua tantum hoc opus inimitabile aliis videatur implesse, plures alias, vel parilis vel proximæ fuisse virtutis nequaquam dubitandum videtur ; bona enim seges plurimas spicas fructu refertas ferre consuevit. Nec dubites illam, veterum segetem (45) temporum in complurium feminarum moribus fecundasse. Sed quia prolixum est

(39) Rom. edit. sola confoderat *et dominica*, sed, cum in omnibus aliis edit. ac mss. habeatur, dominicam hic idem esse, atque in Scripturæ tam multis locis *Domini solemnitatem* quid vetat?

(40) Vet. edit., *ut commento strueret dolum* ; Gill., Rom. et ms. Tell., *ut commentitium strueret dolum* ; reliqui nostram exhibent lectionem.

(41) Ita mss. prope ad unum : edit. autem, *commenta consilium, ut dum potentem elicit intemperantia, a se inferiores arceret, occasionem pararet victoriæ, abstinentiæ... reservaret.... non minus;* Amerb., *non minorem, servatæ... revexit tropæum.* Tell. vero partim aliis mss., partim edit. accedit.

(42) Cod. Vall., *quam patriæ libertatem.*

(43) Edit. ultimæ Pris. cum Tell. cod., *exercuit manum.* Et infra, omnes edit. ac mss. nonnulli, *ebrios exercitatos.*

(44) Mss. non pauci, *ebrios excitatos unius*, etc.

(45) Plerique mss., *illam veterem segetem cumulasse : sed quia*, etc.

lecti omnes, cognoscite aliquas (46), et præ- Debboram, cujus nobis prodidit Scriptura em (*Judic.* IV, 4).

Hæc enim docuit non solum viri auxilio vi- non egere, verum etiam viris esse subsidio: sec sexus infirmitate revocata, munia virorum ida suscepit, et suscepta cumulavit. Denique Judæi judicum regerentur arbitrio, quia virili oterant vel æquitate regi, vel virtute defendi, hinc inde ardentibus, Debboram (47) sibi cujus entur judicio, cooptarunt (*Ibid.* 5). Itaque millia 198 virorum una vidua et in pace et ab hoste defendit. Multi judices in Israel, nlla ante judex femina: multi judices post a, sed nullus propheta. Et ideo lectum istius esse judicium, et gesta ejus arbitror esse ipta; ne mulieres a virtutis officio, muliebris s infirmitate revocentur. Vidua populos regit, ducit exercitus, vidua duces eligit, vidua disponit, mandat triumphos. Non ergo natura st culpæ, nec infirmitati obnoxia: strenuos sexus, sed virtus facit.

Et in pace quidem nulla querimonia, nullus mulieris invenitur: cum plerique non medio- a peccatorum auctores populo suo judices issent. Ubi vero Chananæi, gens ferox prælio, entium copiarum opima successu, hostiles pulum Judæorum animos extulerunt, vidua eteris bellicos instruit apparatus. Et ut discas publicis copiis domesticas necessitates fuisse ixas, sed domesticis disciplinis munus publi- gubernatum, domo propria filium ducem pro- exercitus (*Ibid.* 6), ut agnoscatis quod possit uere vidua bellatorem (48): quem quasi mater iit, quasi judex præposuit, quasi fortis insti- quasi prophetissa victoriæ certæ transmisit. Denique in mulieris manu summam fuisse riæ docet Barach filius dicens: *Nisi tu veneris mecum, non ibo, quia non novi diem in qua dirigit Dominus angelum suum mecum* (*Judic.* IV, 8, 9). Quanta ergo feminæ istius virtus, cui dux dicit exercitus: *Nisi tu veneris non ibo?* Quanta, inquam, viduæ fortitudo, quæ a periculis filium nec materno revocat affectu; imo ad victoriam filium studio matris hortatur, dicens quod in manu mulieris sit summa victoriæ?

47. Debbora ergo prælii prophetavit eventum, Barach jussus produxit exercitum: Jael cepit triumphum; huic enim prophetiæ in Debbora militavit (49), quæ mystice nobis ortum surrecturæ ex gentibus Ecclesiæ relevavit, cui triumphus de Sisara spiritali, hoc est de adversariis potestatibus, quæreretur. Nobis igitur prophetarum oracula dimicarunt, nobis illa prophetarum judicia et arma vicerunt. Et ideo non populus Judæorum, sed etiam Jael victoriam de hoste quæsivit. Infelix ergo populus, qui hostem quem fugavit, persequi fidei virtute non potuit. Itaque illorum delicto salus gentibus; illorum desidia nobis servata victoria est.

48. Jael ergo prostravit Sisaram, quem tamen corusco duce, hoc enim significat interpretatio Barach, manus veterum fugaverat Judæorum (50): 199 frequenter enim, ut legimus, orationibus et meritis prophetarum cœlestia patribus aduere subsidia. Sed his jam tunc de nequitiis spiritalibus victoria parabatur, quibus dicitur in Evangelio: *Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi* (*Matth.* XXV, 34). Ergo principium victoriæ a majoribus, finis in Ecclesia.

49. Ecclesia autem non armis sæcularibus vincit adversarias potestates, sed armis spiritalibus, quæ sunt fortia Deo ad destruendas munitiones, et altitudinem nequitiæ spiritalis (*II Cor.* x, 4, 5). Et ideo Sisaræ sitis lactis poculo restinguitur (*Judic.* IV, 19), quia ratione superatur (51); quod enim nobis salutare ad escam, hoc adversariæ potestati

(46) Mss. aliquot, *cognoscite alias.*

(47) Mss. non pauci, *sed nulla ante Judith fe-*; unus... *Debboram femina.* Convenit porro Ambrosium atque Hieronymum Debboram litarum præfuisse judiciis: utrum vero eadem a exstiterit, ac mater Barach, non consentiunt. im Hieronymus epist. 10, *ad Furiam*, ita lo- ir: « Quidam imperite et Debboram inter vi- memorant, ducemque Barach arbitrantur Deb- filium, cum aliud Scriptura commemoret. is ad hoc nominabitur, quod prophetissa fue- et in ordine judicum supputetur. » Quibus ver- imperitiæ Ambrosium insimulari Spencæus mat. Favet sane opinioni ejus, quod eadem tola scripta fuerit non multo post epist. 50 dem Hieron. *ad Pammach.*, an. 393 datam, hujus ipsius Ambrosianæ commentationis tionem facit. Hic igitur ingenio suo nonnun- a paulo vehementiori obsecutus est sanctus Pater, aut saltem solam Hebraicæ linguæ im- iam significavit. Quod autem in ea quæstione iam Hieronymo tribuere videtur idem Spen- s, non ei adeo facile alii interpretes assentien- Nam licet Debboram Scriptura vocet *uxorem idoth*, eam tamen contendunt viduam recte dici s, vel quod a Lapidoth quem eumdem ac Barach e putant, separata quod ad torum viveret; vel quod *Lapidoth* non viri nomen, sed artis esset; proindeque non uxorem Lapidoth, verum mulierem Lychnariam vertendum censent, quæ multo communior opinio est. Nos tamen Ambrosio *Lapidoth.* Debboræ mariti nomen fuisse existimamus, sed mortui, atque adeo *uxorem Lapidoth* positum pro *viduam Lapidoth*, quod scriptoribus non est insolens. Quod autem Barach Debboræ filium dicit Ambrosius, neganti quidem Hieronymo plures assentiuntur. Sed de his omnibus turmam interpretum consulas licet.

(48) *Ut agnoscatis quod possit instituere vidua bellatorem*, in solis edit. et Tell. cod. reperitur. Et post pauca, ubi eædem edit. cum eodem cod., *quasi prophetis victoriæ certa*, reliqui mss. ut in textu.

(49) Omnes edit., *prophetia Debboræ militavit;* mss. Tell., *prophetia Debbora militavit;* cæteri nostræ lectioni astipulantur.

(50) Mss. aliquot, *interpretatio Balac manus, verum fugaverat gaudium Judæorum.*

(51) Omnes edit., *oratione superatur*, haud male: intra enim *arma Ecclesiæ oratio est;* at omnes mss., *ratione superatur.* Ibidem vero hæc verba, *Arma Ecclesiæ fides*, quæ habentur in omnibus edit. ac mss. aliquot, in aliis multo pluribus vetustioribusque desiderantur.

lethale ad infirmitatem. Arma Ecclesiæ fides, arma Ecclesiæ oratio est, quæ adversarium vincit. A

50. Ergo secundum historiam ad provocandos animos feminarum femina judicavit, femina disposuit, femina prophetavit, femina triumphavit, et præliaribus intermista copiis, imperio viros docuit militare femineo. Secundum mysterium vero fidei militia. Ecclesiæ victoria est (52).

51. Non ergo habetis quod per naturam vos excusetis, femmæ. Non habetis, viduæ, quod ad infirmitatem sexus, aut ad amissionem subsidii maritalis, mobilitatem vestram referre possitis (53), Satis unicuique præsidii est, si virtus non desit animæ. Et ipse in viduis frequens processus ætatis munimen pudoris est; et ipse amissi conjugis dolor, usus operis, domus cura, sollicitudo libe- B rorum, noxiam pudori solet arcere lasciviam : atque ipse lugubris habitus, pompa funebris, fletus assiduus, et mœstæ fronti inarantibus (54) rugis impressa tristitia, petulantium premit oculos, restinguit libidines, procaces avertit aspectus. Bonus custos pudoris, pietatis dolor : non obrepit culpa, si cura non desit.

CAPUT IX.

Earum quæ dictitarent, sibi melius fore si lætis successibus abundarent, objectioni occurrit, ostendens e sacris Litteris subsidia viduis in filiis generisque suppetere : quod postquam exemplo socrus Simonis confirmatum est, eos hortatur ut ad apostolos tanquam ad proximos atque affines confugiant; ubi pulcherrime de sanctorum invocatione disserit. Postea, querimoniis quibus- C *dam de solitudine ac patrimonii conservandi necessitate refutatis, indecentissimum esse demonstrat viduam cui filiæ jam nubiles aut jam nuptæ sint, adhuc nubere.*

52. Didicistis igitur, viduæ, subsidio vos non egere naturæ, et posse salubritatem tenere consilii; nec domestico indigere præsidio, quæ etiam publicæ potestis apicem potentiæ vindicare.

53. Sed fortasse dicit aliqua, ei tolerabilem **200** viduitatem cui profluant res secundæ : adversis vero viduas cito frangi, facile succumbere. De quo etsi, ipso doceamur usu, læta viduis lubrica magis esse quam seria (55); tamen Scripturarum instruimur exemplis (*I Tim.* v. 16), infirmitatibus quoque viduarum non deesse solere subsidia ; faciliusque quam cæteris divina atque humana sup- D petere, si bene filios instituant, generos legant. Denique cum socrus Simonis magnis febribus detineretur, Petrus et Andreas rogaverunt Deum pro ea : *Et stans super illam, imperavit febri, et remisit illam, et connuo surgens ministrabat illi* (56) (*Luc.* IV, 39).

54. *Magnis*, inquit, *tenebatur febribus, et rogaverunt illum pro ea.* Et tu habes proximos, qui pro te supplicent. Habes apostolos proximos (57), habes martyres proximos, si in ipsa martyribus devotionis societate, misericordiæ quoque muneribus appropinques, proximus est enim qui misericordiam facit. Fac et tu misericordiam (*Luc.* x, 37), et eris Petro proxima. Non sanguinis necessitudo, sed virtutis cognatio facit proximos; quia non in carne ambulamus, sed in spiritu. Ama ergo propinquitatem Petri, affinitatem Andreæ; ut pro te rogent, et recedant cupiditates tuæ. Verbo Dei pulsata surges illico, quæ in terris jacebas, ut Christo ministres. *Nostra* enim *conversatio in cœlis est, unde et Salvatorem exspectamus Dominum Jesum* (*Philipp.* III, 20), Nemo enim jacens Christo ministrat. Ministra pauperi, et ministrati Christo : *Quod enim uni horum fecistis, mihi*, inquit, *fecistis* (*Matth.* xxv, 40). Habetis ergo, viduæ, auxilium, si tales vobis generos, posteritati vestræ patrones, tales proximos eligatis.

55. Ergo rogaverunt pro vidua Petrus et Andreas. Utinam exsistat aliquis qui tam cito possit rogare pro nobis, vel certe isti qui pro socru rogant, Petrus, et Andreas frater ejus; tunc enim pro affine poterant (58), nunc jam possunt pro nobis, et pro omnibus impetrare. Videtis enim quod magno peccato obnoxia, minis idonea sit quæ pro se precetur, certe quæ pro se impetret. Adhibeat igitur ad medicum alios pecatores. Ægri enim nisi ad eos aliorum precibus medicus fuerit invitatus, pro se rogare non possunt. Infirma est caro, mens ægra est, et peccatorum vinculis impedita, ad medici illius sedem debile non potest explicare vestigium. Obsecrandi sunt angeli pro nobis, qui nobis ad præsidium dati sunt: martyres obsecrandi, quorum videmur nobis quodam corporis pignore patrocinium vindicare. Possunt pro peccatis rogare nostris, qui proprio sanguine, etiam si qua habuerunt peccata, laverunt; isti enim sunt Dei martyres, nostri præsules, speculatores vitæ actuumque nostrorum. Non erubescamus eos intercessores nostræ infirmitatis adhibere, quia ipsi infirmitates corporis, etiam cum vincerent (59), cognoverunt.

56. Invenit ergo Petri socrus qui pro se rogarent. Et tu, vidua, invenis qui pro te supplicent : **201** si quasi vere vidua et desolata in Deum speres, instes obsecrationibus (60), insistas orationibus, afflicias corpus tuum quasi quotidie moriens, ut moriendo revíviscas : fugias delicias, ut etiam ægra

(52) Mss. complures, *docet militare femina...... vero fidei militi Ecclesia victoria est.*

(53) Edit., *vestram astruere possitis.*

(54) Idem mss., *habiturus pompam funeris fletus assiduus, et mistæ frontis inarantibus*, etc.

(55) Ita edit. omnes ac mss. aliquot : alii vero longe plurimi, *lætas viduas lubricas magis esse quam serias.*

(56) *Et continuo surgens ministrabat illis*, abest a maxima parte mss.

(57) Vide quod supra in Admonitione de invocatione sanctorum observavimus.

(58) Omnes edit., *pro affinitate poterant;* omnes mss., *pro affine poterant*, etc.

(59) Quædam edit., *etiam cum viverent.*

(60) Plerique mss., *in Deum spiritualibus instes obsecrationibus.*

saneris : *Nam quæ in deliciis est, vivens mortua est* (*I Tim.* v, 6).

57. Sublata est tibi causa nubendi, habes qui pro te intercedant. Ne dixeris : Destituta sum. Querela nupturæ est. Ne dixeris : Sola ego sum. Castitas solitudinem quærit : pudica secretum, impudica conventum. Sed negotium habes : habes et intercessorem. Adversarium vereris (61) : apud judicem pro te Dominus intervenit dicens : *Judicate pupillo, et justificate viduam* (*Isa.* I, 17).

58. Sed et patrimonium vis tueri. Majus pudoris est patrimonium, quod melius regit vidua quam nupta. Servus peccavit. Ignosce ; melius est enim alterius culpam feras, quam tuam prodas. Sed vis nubere (62). Licet. Non habet crimen simplex voluntas. Causam non quæro : cur fingitur? Si honestam putas, fatere : si incongruam, sile. Ne accuses Deum, ne accuses propinquos, quod præsidia tibi desint; utinam non desit voluntas! Nec te consulere liberis dicas, quibus matrem eripis.

59. Est etiam quod facultate licet, et ætate non licet. Cur maternæ parantur nuptiæ inter nuptias filiarum, et plerumque post nuptias? Cur adulta filia discit prius sponsum matris quam suum erubescere? Suasimus, fateor, ut vestem mutares, non ut flammeum sumeres : ut a sepulcro recederes, non ut thalamum præparares. Quid sibi vult nova nupta, post generos? Quam indecorum est juniores habere liberos, quam nepotes (63)!

CAPUT X.

Ad Christum redit, cujus summam in adeundis miseris quibuslibet benignitatem laudans, eam oculis nostris Evangelii beneficio subjectam dicit. Sub hæc varias, quibus in curando idem medicus noster usus noscitur, rationes narrat; deinde curationis prædicat celeritatem, dummodo invocare medicum non negligamus : istis subnectit moralem de voluntate quam in socru Petri expressam docet, acceptionem : postremo ubi exposuit qualem Christi ministrum, maxime vero episcopum esse deceat, ipsorum ait esse proprium per gratiam surgere.

60. Sed ad propositum revertamur, neque nostrorum dolentes vulnera peccatorum, medicum relinquamus : et dum alienis medemur ulceribus, ulcera nostra cumulemus. Rogatur ergo hic medicus. Ne timeas, quia magnus est Dominus, et fortasse ad ægram dedignetur venire, venit enim ad nos sæpe de cœlo : nec solum divites, sed etiam pauperes solet et servulos pauperum visitare. Venit et nunc rogatus ad Petri socrum, *et stans super illam*, 202 *imperavit febri, et remisit illam: et continuo surgens ministrabat illis* (*Luc.* IV, 39). Sicut dignus memoria ita dignus desiderio, dignus etiam charitate Dominicæ in singulos, dignationis affectus, et facta miranda. Visitare viduas non dedignatur (64), et tugurii vilis penetralia angusta succedere. Quasi Deus imperat, quasi homo visistat.

61. Gratias Evangelio per quod etiam nos qui oculis nostris venientem in hunc mundum non vidimus Christum, videmur ei, dum facta ejus legimus, interesse; ut sicut illi quibus appropinquabat, fidem mutuabantur ex eo; ita nobis, dum gestis ejus credimus, appropinquet.

62. Vides qualia habet genera sanitatum? Imperat febri, imperat spiritibus immundis, alibi ipse manus imponit. Non solum igitur verbo, sed etiam tactu ægros curare consuevit. Et tu igitur quæ variis mundi æstuas cupiditatibus, vel forma viri alicujus capta, vel pecunia, roga Christum, adhibe medicum, porrige ei dexteram tuam, tangat interiora tua Dei manus, Verbique cœlestis gratia interiorum venas scrutetur animorum, pulset Dei dextera secreta cordis. Aliis oculos luto illinit (*Joan.* IX, 5, 7), ut videre possint, Creatorque omnium docet nos nostræ memores debere esse naturæ, et corporis cernere vilitatem; nemo enim magis potest videre divina, nisi qui humilitatis conscientia suæ (65) nescit attolli. Alius sacerdoti se offerre præcipitur, ut carere in perpetuum lepræ possit exuviis (*Luc.* v, 14). Solus enim mentis et animi potest servare munditiam, qui ei sacerdoti se novit offerre, quem pro peccatis nostris accepimus advocatum, illum utique cui dicitur : *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech* (*Psal.* CIX, 4).

63. Nec vereare moram aliquam sanitatis. Nescit impedimentum qui sanatur a Christo. Opus est ut remedium adhibeas, quod acceperis; simul enim ut præceptum dederit, cæcus videt, paralyticus ambula, mutus loquitur, surdus audit, febriens ministrat, lunaticus liberatur. Et tu igitur quæcunque indecore alicujus rei cupiditate languescis, obsecra Dominum, fidem defer (66), nec ullam timeas moram. Ubi adest oratio, adest Verbum, fugatur cupiditas, libido discedit. Nec confessionis verearis offensam; imo magis præsume prærogativam : incontinenti enim quæ corporis morbo antea laborabas, Christo incipies ministrare.

64. Potest etiam hoc loco videri Petri socrus affectio voluntatis, ex qua sibi velut semen futuræ posteritatis assumpserat; quod unicuique voluntas sua posteritatis est auctor. Ex voluntate enim sapientia nascitur, quam sapiens in matrimonium ad-

(61) Ita mss. omnes, excepto Tell., qui, sicut et Amerb. atque Eras., isthæc præfert : *Sed negotium habes, et intercessorem adversarii vereris : apud judicem*, etc. Pessime vero Gill. ac Rom. edit. in hunc modum : *Sed negotium habes, et intercessorem: adversarium vereris apud judicem. Pro te*, etc

(62) Amerb. et Rom. edit., *Sed vis nubere. Licet non habet* (Rom., *non habeat*) *crimen simplex voluntas, causam non quæro*, etc. Minus concinne.

(63) Rom. edit. sola, *Tam indecorum est... quam nepotes.* At hæc mutatio, licet levicula, pervertit sensum, ut quivis vel mediocris ingenii per se intelligat.

(64) Cod. Vall., *Et facto visitare viduas dignatur.*

(65) Edit. et pauci mss., *humilitatis conscius suæ.*

(66) Mss. aliquot, *Et tu igitur qui indecore... obsecra Deum. Si fidem defers*, etc.

sciscit sibi, dicens : *Proposui ego hanc adducere mihi in conjugum* (*Sap.* VIII, 2). Ergo voluntas illa quæ primo variarum cupiditatum æstibus madefacta languebat, postea per apostolatus officium in ministerium Christi jam robusta surrexit. A

203 65. Simul qualis esse debeat qui Chisto ministrat, ostenditur (67); oportet enim primo carere variarum illecebris voluptatum, vitare internum corporis animique languorem, ut corpus et sanguinem Christi ministret. Neque enim potest quisquam peccatis suis æger, minimeque sanus, immortalium sanitatum remedia ministrare. Vide quid agas, sacerdos, nec febrienti manu corpus Christi attingas. Prius curare, ut ministrare possis. Si mundus eos qui ante fuerant leprosi, Christus jubet occurrere sacerdotibus (*Luc.* XVII, 14), quanto magis mundum ipsum convenit esse sacerdotem! Non habet igitur quod moleste ferat illa vidua quod sibi non pepercerim, quando nec mihi parco. B

66. Surrexit itaque Petri, inquit, socrus, et ministrabat illis (*Luc.* IV, 39). Et bene surrexit; sacramenti enim typum apostolica jam gratia ministrabat. Proprium est autem surgere Christi ministros, juxta quod scriptum est : *Surge, qui dormis, et exsurge a mortuis* (*Ephes.* v, 14).

CAPUT XI.

Causis quæ pro nuptiarum iteratione afferri solent, explosis, profitetur a se non damnari secunda conjugia; quorum licet ex Apostolo incommoda percurrat, conditionem tamen affirmat approbatam in Ecclesia : quo loco hæreticos qui ea prohibebant, castigat. Cum autem diversæ diversorum sint vires, hinc factum scribit, ut non imperaretur castitas, sed suaderetur. C

67. Dicimus igitur nec sumptibus egere viduas (68), quæ donare consueverint : nec subsidio, a quibus sæpe, in periculis maximis, defensæ copiæ sunt virorum : maritalia iis quoque officia vel a generis, vel a proximis facile solere reparari : esse etiam in eas divinam misericordiam promptiorem; et ideo cum suppetere non videatur causa nubendi, studium abesse debere.

68. Quod tamen pro consilio dicimus, non pro præcepto imperamus, provocantes potius viduam, quam ligantes; neque enim prohibemus secundas nuptias, sed non suademus. Alia est enim infirmitatis contemplatio, alia gratia castitatis. Plus dico, non prohibemus secundas nuptias, sed non probamus sæpe repetitas; neque enim expedit quidquid licet (69) : *Omnia mihi licent*, dicit Apostolus, *sed non omnia sunt utilia* (*I Cor.* VI, 12). Et vinum bibere licet, se plurimum non decet.

79. Licet ergo nubere, se pulchrius est abstinere; sunt enim vincula nuptiarum. Vultis scire quæ vincula? *Quæ sub viro est mulier, vivente viro alligata est legi : si autem mortuus fuerit vir,* **204** *soluta est a lege viri* (*Rom.* VII, 2). Probatum est igitur vinculum esse conjugium, quo mulier ligatur et solvitur. Bona mutui amoris gratia (70), sed major est servitus. *Neque enim mulier sui corporis potestatem habet, sed vir* (*I Cor.* VII, 4). Et ne forte tibi non conjugii videatur ista servitus esse, sed sexus : *Similiter et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier* (*Ibid.*). Quanta igitur conjugii necessitas, quæ subjicit alteri etiam fortiorem! Mutuis enim necessitatibus ab utroque servitur. Nec temperanti licet jugo subducere caput, cum alterius intemperantiæ serviendum sit. *Pretio*, inquit, *empti estis, nolite fieri servi hominum* (*Ibid.* 23). Videtis quam evidens sit conjugalis definitio servitutis. Non ego hoc dico, sed Apostolus : nec ille, sed Christus qui loquebatur in eo. Et hanc utique servitutem de bonis conjugibus definivit. Namque supra sic habes : *Santificatus est vir infidelis per uxorem fidelem : et sanctificata est mulier infidelis per maritum fidelem* (*Ibid.* 14). Et infra : *Quod si infidelis discedit, discedat. Non est servituti deditus frater* (71) *aut soror in talibus* (*Ibid.* 15). Si igitur bonum conjugium servitus est, malum conjugium quid est (72); quando nequeunt se invicem sanctificare, sed perdere?

70. Sed, ut ad gratiam virtutis viduas adhortamur, ita etiam ad ecclesiasticam disciplinam feminas provocamus; quia Ecclesia constat ex omnibus Licet Christi grex (73), tamen in aliis pabulo vescicitur, in aliis adhuc lacte nutritur; quibus lupi illi qui latent in vestitu ovium, sunt cavendi, abstinentiæ speciem prætendentes, provocantes autem intemperantiæ fœditatem. Etenim quia sciunt valida

(67) Omnes edit. cum Tell. cod., *quæ Christo ministrat, ostenditur. Oportet eam*, etc. Alii omnes mss., *qui Christo... oportet enim*, etc. Optime illud quidem; etenim sermonem suum episcopis vir sanctus accommodat, ut aperte declarant sequentia. Nec enim in Ecclesia id unquam concessum reperitur, ut Christi corpus feminæ administrarent; cum e contrario legatur prohibitum non modo in Constitutionibus apostolicis, lib III, c. 15 et seq., nec non lib. VIII. cap. 28, verum etiam apud Epiphanium, Hæresi 79, atque in fine Panarii : in quibus locis diaconissarum ministerium fere in exuendis induendisve in baptisterio feminis totum collocatur.

(68) Edit. ac mss. Teil., *Didicimus igitur;* cæteri, *Dicimus igitur.*

(69) Sic omnes mss. præter Tell., qui et cum eo cunctæ edit. præfert : *Neque enim quidquid licet et decet.* Quod autem ait Ambrosius nuptias sæpe D repetitas a se non probari, mollius quidem loquitur quam multi alii Patres, qui ut in lib. I *de Abraham*, c. 4, observatum est, easdem fornicationis loco tantum non habent : attamen ipsas abs se non damnari tanquam illicitas, abunde ex hujus loci lectione arguitur.

(70) Mss. aliquot, *Bona vis amoris gratia;* nonnulli etiam, *Bonam vis habere gratiam;* melius alii et edit., *Bona mutui*, etc.

(71) Rom edit., *servituti addictus frater.*

(72) Plerique mss., *malum quid est; quando nequeunt se invicem sanctificare? Sed ad Ecclesiæ disciplinam*, etc. Continuo vero post, ubi edit. omnes, *Et licet Christi grex constet ex omnibus; grex tamen in aliis*, etc.; omnes mss. exhibent eam lectionem, quæ a nobis in textum recepta est.

(73) Edit., *Et licet Christi grex constet ex omnibus, grex tamen*, etc.

onera castitatis; cum ipsi ea attingere digitulis non queant, ab aliis supra modum exigunt, cum ipsi servare nec modum possint, sed injusto sub fasce succumbant (74). Mensura enim oneris pro mensura debet esse gestantis, alioquin impositi oneris fit ruina, ubi vectoris infirmitas est; nam et infantium fauces strangulat esca robustior.

71. Et ideo sicut multitudo vectorum non paucorum viribus æstimatur: nec tamen fortioribus de aliorum infirmitate præscribitur, sed unicuique quantum oneris subire cupiat, relaxatur, manente mercedis cumulo in virtutis augmento : ita etiam feminis nan laqueus injiciendus, non supra vires abstinentiæ gravioris vectura subeunda est : sed relinquendum ut unaquæque se pendat, non auctoritate aliqua coacta præcepti, sed incremento gratiæ provocata. Et ideo diversis virtutibus merces diversa proposita est. Nec aliud reprehenditur, ut aliud prædicetur : sed omnia prædicantur, ut quæ meliora sunt, præferantur.

205 CAPUT XII.

Nonnulla traduntur præcepti atque consilii discrimina, quæ ut adhuc innotescant manifestius, divitis adolescentis, cujus Evangelium meminit, historia : nec non præmiorum consilis præceptisque propositorum diversitas enarratur.

72. Honorabile itaque conjugium, sed honorabilior integritas; nam *et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit : et qui non jungit, melius facit* (*I Cor.* VII, 38). Quod igitur bonum est, non vitandum est : quod est melius, eligendum est. Itaque non imponitur, sed præponitur (75). Et ideo bene Apostolus dixit : *De virginibus præceptum Domini non habeo, consilium autem do* (*Ibid.* 25). Etenim præceptum in subditos fertur, consilium amicis datur. Ubi præceptum est, ibi lex est : ubi consilium, ibi gratia est (76). Præceptum, ut ad naturam revocet : consilium, ut ad gratiam provocet. Et ideo lex Judæis lata est, gratia autem electioribus reservata est. Lex, ut a naturæ finibus culpæ studio demeantes, ad naturæ observantiam pœnæ terrore revocaret : gratia autem, ut electos cum studio bonorum, tum propositis etiam præmiis provocaret.

73. En tibi distantia præcepti atque consilii (77), si illum recorderis, cui in Evangelio ante præscribitur, ne homicidium faciat, ne adulterium admittat, ne falsum testimonium dicat (*Matth.* XIX, 18, 19); præceptum etenim ibi est, ubi est pœna peccati. At vero cum se præcepta legis memorasset, implesse, consilium eidem datur, ut vendat omnia, et se-A quatur Dominum (*Ibid.* 21); hæc enim non præcepto imperantur, sed pro consilio deferuntur. Duplex namque forma mandati est : una præceptiva, altera voluntaria. Unde et Dominus in alia dicit : *Non occides* ubi præcepit; in alia : *Si vis perfectus esse, vende omnia tua.* Ergo hic liber est a præcepto, cui defertur arbitrium (78).

74. Itaque qui præceptum impleverint, possunt dicere : *Servi inutiles sumus : quod debuimus, facere, fecimus* (*Luc.* XVII, 10). Hoc virgo non dicit, non dicit ille qui bona sua vendidit : sed quasi reposita exspectat præmia, sicut sanctus apostolus qui ait : *Ecce nos reliquimus, omnia, et seculi sumus te, quid ergo nobis erit* (*Matth.* XIX, 27)? Non quasi inutilis servus, quod debuit facere, ea fecisse se dixit : sed B quasis utilis domino, qui commissa sibi talenta quæsitis multiplicavit usuris, mercedem fidei atque virtutis bene sibi conscius, meritorumque securus exspectat. Et ideo ei cum cæteris dicitur : 206 *Vos qui secuti estis me in regeneratione, cum sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis et ipsi supra duodecim sedes, judicantes tribus Israel* (*Ibid.* 28). At vero illi qui talenta servaverat, etsi præmia, minora tamen pollicetur dicens : *Quoniam super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam* (*Matth.* XXV, 21). Fides igitur ex debito, misericordia in præmio. Qui bene credidit, ut ei credatur, emeruit : qui bene contulit, quoniam suam non quæsivit, quod cœleste est impetravit.

C CAPUT. XIII.

Allato Evangelii loco de spadonibus, eos qui vel natura vel hominum violentia tales facti sunt, non magnopere ob id laudandos : qui vero proprias manus in se converterint, damnados ait; hanc actionem ostendens neque utilem esse, cum mentis concupiscentiam minime auferat : neque honestam, cum certamini locum non relinquat. Solos igitur prædicandos illos qui per continentiam se ipsi vicerint : sed cogendum ad hoc neminem esse, quando nec Apostolus nec Christus ipse præcepto constrinxerit eam virtutem; unde intelligas non improbari matrimonii vota, sed castitatis anteferri.

75. Ideo ergo præceptum non datur, consilium datur; præceptum enim castitatis est, consilium integritatis : *Sed non omnes capiunt verbum istud,* D *sed quibus datum est. Sunt enim spadones qui de matris utero sic nati sunt.* (*Matth.* XIX, 11, 12); in quibus naturæ necessitas, non virtus est castitatis hominibus (79). *Et sunt spadones qui se ipsos castraverunt;* voluntate utique, non necessitate. *Et sunt spadones qui facti sunt ab hominibus.* Et ideo magna in iis continentiæ gratia (80); quia voluntas facit, non

(74) Injusto, id est, nimio et viribus majore : quæ locutio petita est e Virgiliano illo ex III *Georg.* :

Injusto sub fasce viam dum carpit, etc.

(75) Mss. non pauci, *sed proponitur.* Iidem etiam infra, *ubi consilium, gratiam provocat. Et ideo,* etc. Alii vero et omnes edit nobiscum faciunt.

(76) Mss. non pauci, *ibi lex est, ubi consilium gratiam provocat. Et ideo,* etc.

(77) Ita mss. nullo excepto : contra vero omnes edit., *Et ut intelligas distantiam consilii atque præcepti, illum recorderis.*

(78) Pauci mss., sed omnes edit., *Cujus defertur arbitrio.*

(79) Omnes edit., *non virtus est castitatis. Et sunt spadones.*

(80) Mss. plerique, *continentiæ gratia, quia divini operis,* etc. Sed manifesta lacuna est, cujusmodi multæ in hujus opellæ scriptis cod. antiquariorum oscitantia relictæ sunt.

infirmitas continentem. Nam decet integrum divini operis servare munus. Nec illis forte parum sit lubrico corporis non teneri; nam si erepta est subeundi istius palma certaminis, erepta etiam materia periculi : et quamvis non queunt coronari, non queunt tamen vinci. Habent alia genera virtutum, quibus commendare se debeant, si fides firma sit, proflua misericordia, aliena avaritia, frequens gratia. Sed in istis nulla culpa; quia facti ignorantia.

76. Non eadem causa eorum qui in se ipsos ferro utuntur, quo non imprudenter deflexinus; sunt enim qui virtutis loco ponant, ferro culpam compescere (81). De quibus etsi nostram nolumus proferre sententiam, quamvis sint statuta **207** majorum; considerent tamen, ne quis id ad professionem infirmitatis trahat, non ad firmitatis gloriam. Ergo nemo (82) militet, ne aliquando vincatur : nec pedis utatur obsequio, qui gradiendi periculum reformidat; nec oculi intendat officio, qui concupiscentiæ timet lapsum. Sed quid prodest carnem abscindere, cum etiam culpa sit in ipso aspectu? *Nam et qui viderit mulierum ad concupiscendum, jam mæchatus est eam in corde suo* (*Matth.* v, 28). Et quæ similiter virum in concupiscentiam viderit, adulteratur. Castos ergo, non infirmos esse nos convenit; pudicos oculos habere, non debiles.

77. Nemo igitur, ut plerique arbitrantur, se debet abscindere, sed magis vincere; victores enim recipit Ecclesia, non victos. Et quid argumentis utar, cum præsto sit apostolici forma præscripti? Sic enim habes : Utinam et abscindantur qui volunt vos circumcidi (83) (*Galat.* v, 12)! Cur enim coronæ occasio, et virtutis usus eripitur homini, qui natus ad laudem est, ad victoriam præparatus, qui potius virtute animæ castrare se possit? *Sunt enim spadones qui se ipsos castraverunt propter regnum cœlorum* (*Matth.* xix, 12).

78. Sed et hoc non omnibus imperatur, sed ab omnibus flagitatur. Etenim qui mandata dat, decretorum semper tenere debet mensuram : et qui pensa distribuit, æquitatem debet examinis reservare : *Statera enim fallax, abominatio est apud Deum.* (*Prov.* xi, 1). Est ergo minus pondus et majus : sed utrumque non recipit ecclesia; *Pondus enim majus et minimum, et mensuræ duplices, immunda in conspectu Domini utraque* (*Prov.* xx, 10). Sunt pensa quæ dividit sapientia; et ita dividit ut virtutem, viresque æstimet singulorum. Et ideo dicit : *Qui potest capere, capiat* (*Matth.* xix, 12).

79. Sit enim Creator omnium affectus esse varios singulorum; et ideo præmiis virtutem provocavit, non infirmitatem vinculis alligavit. Scit et ille gentium doctor, bonus morum auriga nostrorum, et quidam interiorum rector affectuum, qui de se ipso didicerat legi mentis legem corporis repugnare (*Rom.* v, 23); eamdem tamen Christi gratiæ cedere scit, inquam, varios incursus mentium repugnare; et ideo neque in tantum adhortationem integritatis intendit, ut aboleret gratiam nuptiarum : neque ita conjugium prætulit, ut studia integritatis exstingueret. Sed a continentiæ persuasione incipiens, ad incontinentiæ remedia descendit : et cum bravium supernæ vocationis fortioribus demonstrasset; deficere tamen in via neminem passus est : ita plaudens prioribus, ut non despiceret et sequentes; didicerat enim et ipse, quia Dominus Jesus aliis panem hordeaceum (*Joan.* vi, 9), ne in via deficerent, aliis corpus suum (*Matth.* xxvi, 26). ut ad regnum contenderent, ministravit.

80. Nec Dominus ipse præceptum imposuit, **208** sed voluntatem invitavit (*Matth.* xix, 21) : nec

(81) Imitatio Virgiliana ex eod. lib. iii Georg. : *Continuo culpam ferro compesce*, etc. Testatur autem hoc loco sanctus doctor fuisse memoria sua, qui corporis motibus inhonestis non tantum oratione, jejuniis, vigiliis, verum etiam vi atque armata manu occurrendum existimarent. Epiphanius, hæres. 58, memorat frequenter auditu se accepisse Valesianos violentam hanc amputationem non in se tantum, sed et in peregrinos adhibere consuevisse. Verumtamen cum ejusdem testimonio, illi se ab Ecclesia segregaverint, nec appareat multum propagatam fuisse istam hæresim. verisimilius est quosdam e catholicis indicari ab Ambrosio; eumque hac ipsa de causa cum illis agere benignius; nisi quis malit id Origenis, cujus scripta plurimi faciebat, honori datum. Cæterum non obscurum est crassam hanc evangelici loci, quo illi in errorem inducti fuere, interpretationem ab ipso non minus condemnatam esse quam ab aliis Patribus, puta : Basil. lib. *De virgin.*, Chrysost. in cap. xix sancti Matthæi, et Hieron. epist. 65. Quænam autem majorum statuta hic citentur, haud satis constat. Habemus enim. hac de re inter canones apostolicos 21, 22, 23 et 24, quos Nicæni conc. canone renovatos affirmat eruditissimus Thaumassinus, *Discipl. Eccl.* part. i, lib. ii, c, 8. Neque obstat quod non canones apostolicorum temporum non esse probent nonnulli; cum eos et Origenis exsectione posteriores, et Nic. synodo anteriores dici nihil vetet. De hoc porro ejusdem Origenis facinore præter Eusebium lib. vi, cap. 8 : Epiphanium, hær. 64, num. 3; Theodoretum lib. ii, cap. 24. Vide etiam Petri Halloix. lib. iv Origen. defensionis, Huetii lib. i Origen; cap. i, num. 13.

(82) Mss. magno numere, *ne quid sit ad professionem infirmitatis ego nemo*, etc.

(83) Citatur Apostoli sensus, non verba. Sunt autem ea in Græco hujusmodi, ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς, id est, *utinam abscindantur qui vos perturbant*, ut habet Vulg. edit., sive, ut fert verbi proprietas, *qui vos ad res novas sollicitant*. Porro Ambrosiana ratiocinatio ea est : Apostolus satis demonstrat voluntariam genitalium amputationem magnum esse malum, quando eam pœnæ loco imprecatus est illis qui circumcisionis necessitatem fidelibus imponere moliebantur. De virilium enim detruncatione apostolicam illam imprecationem vulgo interpretantur veteres, ut Hieronymus, Chrysostomus, atque alii. Qui vero cum recentioribus eumdem locum de separatione ab Ecclesia maluerint intelligere, ipsos Ambrosio oportet attribuere hujusmodi sensum. Si eos qui tantum pelliculam circumcidere imperabant, Apostolus optat ab Ecclesia separari : quanto magis eos qui hominem penitus evirare attentarent!

Apostolus præceptum statuit; sed concilium dedit (*I Cor.* VII, 25). Sed non hoc humanum consilium humanarum virium habere mensuram: divinæ munus misericordiæ confitetur in se esse collatum; ut fideliter sciret prima præferre, secunda disponere. Et ideo *Existimo*, inquit, non statuo, *sed existimo bonum esse propter instantem necessitatem* (*Ibid.* 26).

81. Non ergo copula nuptialis quasi culpa vitanda, sed quasi necessitatis sarcina declinanda. Lex enim astrinxit uxorem, ut in laboribus et in tristitia filios generet, et conversio ejus ad virum sit, quod ei ipse dominetur (*Gen.* III, 16). Ergo laboribus et doloribus in generatione filiorum addicitur nupta, non vidua: et dominatui viri sola subditur copulata, non virgo. Omnium autem horum virgo libera est, quæ Verbo Dei suum spopondit affectum, quæ sponsum benedictionis cum facibus exspectat (*Matth.* XXV, 4), bonæ lumine voluntatis accenso. Et ideo provocatur consiliis, non vinculis illigatur.

CAPUT XIV.

Etsi vidua non acceperit præceptum, consilium tamen tam frequens tamque utile illam accepisse, ut contemnendum non videatur. Nolle se cuiquam laqueum injicere, cum Ecclesiæ ager ipso quoque ditetur conjugio: sed viduitatem quæ laudatur ab Apostolo, bonam negari nequaquam posse: unde non perfunctorie in eos agit, quorum legimus illam noverat esse proscriptam.

82. Sed nec vidua præceptum accipit, sed consilium: consilium autem non semel datum, sed sæpe repetitum. Nam et primo dixit: *Bonum est enim mulierem non tangere* (*I Cor.* VII, 1); et iterum: *Volo sic omnes homines esse sicut et meipsum* (*Ibid.* 7); et tertio: *Bonum est illis, si sic maneant sicut et ego* (*Ibid.* 8); et quarto: *Bonum est propter instantem necessitatem* (*Ibid.* 26): et hoc placere Domino, et hoc honestum esse: postremo beatiorem esse in viduitate perseverantiam (84), non tantum suo consilio, sed etiam Dei spiritu definivit. Quænam igitur talis consiliarii benignitatem recuset, qui et voluntati habenas indulgeat, et id suadeat aliis quod in se expertus utile judicavit, non facilis comprehendi, nec fastidiosius æquari? Quæ igitur refugiat sancta fieri corpore et spiritu; cum supra laborem sit præmium, supra usum gratia, supra opus merces?

83. Atque hoc ita dico, non ut laqueum cæteris injiciam, sed ut commissi mihi ruris operarius agrum hunc Ecclesiæ fertilem cernam, nunc integritatis flore vernantem, nunc viduitatis gravitate pollentem, nunc etiam conjugii fructibus redundantem. Nam et si diversi, unius tamen agri fructus sunt: nec tanta hortorum lilia, quantæ aristæ segetum, messium spicæ (85), compluriumque spatia camporum recipiendis **209** aptantur seminibus, quam redditis novales fructibus feriantur.

84. Bona ergo viduitas, quæ toties apostolico judicio prædicatur; hæc enim magistra fidei, magistra est castitatis. Unde et illi qui deorum suorum adulteria et probra venerantur, cælibatus et viduitatis statuere pœnas (86); ut æmuli criminum multarent studia virtutum: specie quidem qua fecunditatem quærerent, sed studio quo propositum castitatis abolerent. Nam confectis et miles stipendiis arma deponit, et relicto officio quod gerebat, ad propria veteramus rura dimittitur; ut et ipse exercitæ laboribus vitæ requiem consequatur, et alios, spe fu-
B turæ quietis, subeundis faciat operibus promptiores. Agricola quoque maturior torquendam aliis stivam committit, et juvinili gravatus opera, providentiam curæ senilis explorat: vitem facilis tondere (87) quam premere, ut juvenescentem luxuriam reprimat, et adolescentem lasciviam false succidat, parcorum quamdam partuum castitatem docens etiam in vitibus expetendam.

85. Similis huic vidua velut emeritis veterana stipendiis castitatis, etsi conjugii arma deponat: domus tamen totius pacem gubernat: etsi vehendis oneribus otiosa, maritandis tamen junioribus provida: ubi cultus utilior, ubi fructus uberior sit, quarum copula aptior, senili gravitate disponit. Itaque si maturioribus potius quam junioribus com-
C mittitur ager, cur putes utiliorem nuptam esse quam viduam? Quod si persecutores fidei, persecutores fuerunt etiam viduitatis: utique fidam sequentibus viduitas non pro supplicio fugienda est, sed tenenda pro præmio.

CAPUT XV.

Earum quæ liberorum obtendunt desiderium, tollit excusationem: sed præcipue moratur circa illas quæ ex priori conjugio filios habent: gravem enim earum servitutem, futuras inter liberos inimicitias raram denique inter conjuges ipsos concordiam pulchre describit: postremo ne qua Scripturæ exemplis hac in re abutatur, cavet.

86. Sed fortasse aliquibus propter suscipiendos liberos conjugia iteranda videantur. Quod si filiorum studium causa nubendi est, utique ubi est fruc-
D tus filiorum, causa non suppetit. Quanquam cujusce consilii sit (88) iterum experire velle frustra tentatam fecunditatem, aut subire, quam pertuleris, orbitatem? Hæc enim iterandi causa est filios non habentibus.

87. Ergo illa quæ liberos suscepit et perdidit (cum ipsa enim major contentio, quæ spem generandi ha-

(84) Edit. omnes cum Tell. mss., *perseverantem*; reliqui, *perseverantiam*. Infra vero ubi Gill. ac Rom. edit. cum mss., *non facilis comprehendi, nec fastidiosus æquari*; Amerb. atque Eras. ediderant, *non facile comprehendi, nec fastidiosis æquari.*

(85) *Messium spicæ*, reperitur in solis edit. et codice Tell.

(86) Intelligit legem Juliam atque Papiam de quibus vide quid a nobis observatum est ad lib. III in Lucam, num. 18.

(87) Mss. complures, *torquenda aliis æstiva committit... vitem facilius est tondere*, etc. Perperam.

(88) Pauci mss., *Quanquam consilii non sit.*

bet), illa, inquam, nonne sibi videtur, inter ipsa repetitarum fœdera nuptiarum, amissorum **210** prætexere funera filiorum? Nonne iterum passura quod repetit, et ad ipsos votorum tumulos (89), exceptarum orbitatum imagines, lamentorum strepitus perhorrescit? Vel cum accensis funalibus nox ducitur, nonne pompæ funebris exsequias magis putat, quam thalamum præparari? Cur igitur, filia, dolores magis quos times, repetis; quam filios quos jam non speras, requiris? Si gravis est dolor, subterfugienda causa ejus est, non petenda.

88. Nam tibi quid consilii tribuam, quæ liberos habes? Quæ tibi causa nubendi? Forte levitatis error, et intemperantiæ usus, et saucii cogit pectoris conscientia. Sed consilium sobriis, non ebriis datur: et ideo apud liberam conscientiam mihi sermo est, cui utrumque integrum est. Habeat saucia remedium, honesta consilium. Tu, inquam, filia, quid moliris? Cur hæredes quæris extraneos, cum habeas tuos? Non filios desideras, quos habes: sed servitutem, quam non habes. Hæc est enim vera servitus, in qua infractior amor, quem non defloratæ pignus virginitatis, et plena sancti pudoris et gratiæ ætas prima commendat: ubi offensa gravior, suspectior insolentia, concordia infrequentior, quam non temporibus inolitus amor, non vigens annis forma conciliat. Molesta pietas, ut amare liberos metuas, aspicere liberos erubescas (90): atque inde oriatur causa discordiæ, unde solet mutuus amor mulcere affectus

A parentum. Generare liberos vis, non fratres futuros tuorum, sed adversarios filiorum. Quid est ergo generare alios liberos, nisi spoliare quos habes liberos: quibus pariter auferuntur et pietatis officia, et compendia facultatum?

89. Lex divina cœlesti inter se conjuges auctoritate constrinxit, et difficile manet mutuus amor. Tulit enim costam de viro, et formavit feminam: ut sibi eos invicem copularet, dicens: *Et erunt duo in carne una* (*Gen.* II, 24). Non hoc de secundis, sed primis nuptiis dixit: neque enim Eva secundum accepit virum, neque sancta Ecclesia secundum agnovit, virum: *Sacramentum enim illud magnum est, in Christo et in Ecclesia* (*Ephes.* V. 32): et ideo custodiendum est. B Sed neque Isaac aliam præter Rebeccam scivit uxorem (*Gen.* XXIV, 67), neque Abraham patrem cum alia nisi Sara sepelivit uxore (91) (*Gen.* XXV, 10).

90. Nam in sancta Rachel magis figura mysterii fuit, quam ordo conjugii. Et tamen in ea quoque habemus, quod ad primi conjugii gratiam referre possimus; si quam primo sponsam habuit, plus amavit, nec fraus exclusit affectum, nec sponsæ amorem conjugii interventus abolevit (*Gen.* XXIX, 28 seq.). Itaque sanctus patriarcha nos docuit, quantum deferre primis nuptiis debeamus, cum tantum primis sponsalibus ipse detulerit. Cavete igitur, filiæ, ne et gratiam nuptiarum tenere nequeatis, et molestias augeatis.

(89) Tell. cod. et quædam edit. Paris., *votorum tumultus*. Male. Infra autem ubi edit. eædem Paris., *accensis funeralibus*, et mss. aliquot, *funabulis*: aptius reliqui mss. et edit., *funalibus*, id est, facibus confectis e funibus pice illitis, quibus in funeribus uti olim moris erat.

(90) Plerisque mss., *ut amare liberos erubescat... unde solet mutuos mulcere*, etc. Minus commode.

(91) Eras. ac Gill. in textu, et cum illis Rom. edit., *neque Abraham pater aliam, nisi cum Saram;* C Rom., *nisi Saram, sepelivit uxorem*. In marg. vero, sicut et Amerb. in textu cum mss. omnibus nostram exhibent lectionem. Quod autem pro, *in sancta Rachel.... in eo quoque*, etc., edit. Rom. posuit, *in sancto Jacob.... In eo quoque*, etc.: hoc perinde cum aliis edit. atque cum mss. omnibus pugnat. Sed tamen ellipsi dictionis *Jacob*, quæ ante verbum *amavit* subintelligitur, sensum paulo obscuriorem fieri non diffitemur.

211-212 IN LIBRUM DE VIRGINITATE ADMONITIO.

Huncce tractatum a libro tertio *De virginibus*, quicum hactenus eum editiones omnes conjunxerant, separavimus; iis, ut opinamur, adducti momentis, quæ non magis distinctionis hujus necessitatem palam faciant, quam tam apertæ ac simul tandiu non deprehensæ confusionis incutiant admirationem. Enimvero in cunctis omnino manuscriptis idem ille tertius liber *De virginibus*, his ipsis quibus eum terminavimus, verbis finitur: nec non distincta commentatio non solum ubique incipit in eum modum: *Nobile apud veteres*, etc.; verum etiam ipsa in plerisque ex iisdem illis codicibus proximam post librum *De viduis* sedem obtinet. Deinde ipsemet Ambrosius memorato libro *De virginibus* finem postquam de sancta Pelagia, ejusque matre ac sororibus egisset, abs se imponendum satis indicaverat, ibi locutus in illa verba: *Jam ad finem orationis vela pandenti*, etc. (lib. III, *De virgin.* c. 7, num. 32); quod profecto nunquam dixisset, si disputationem aliam ea parte quæ jam eodem libro pertractata fuerat, multo longiorem subtexere constituisset. Ad hæc minime obscura est cum in argumento, tum in dicendi ratione discrepantia; neque enim toto hoc opere Marcellinam sororem usquam alloquitur, sed ubique ferme virgines, interdum tamen etiam viduas, universim compellat. Postremo locus quidam e libro *De viduis*, quem constat libris *De virginibus* posteriorem esse, aperte indicatur in hac opella (lib. *De viduis*, cap. 8, num. 46); quod cum non fugerit Romanos editores, mirum sane est quemadmodum absurdam illam diversorum operum compactionem non adverterint. Ut vero eadem fiat clarior, paulo attentius singulas hujus operis partes discutiamus.

Exorsus a celeberrimo illo Salomonis judicio, vir sanctus mysticam ejus intelligentiam declarat (cap. 1. num, 1 *et seq.*) Attamen ut fateamur quod res est, primæ huic parti cum reliqua lucubrationis serie non multum intercedit cognationis. Postea Jephte sacrificio, quod sibi neutiquam probari profitur, eleganter descripto (cap. 2, num. 5 *et seq.*), subdit mirari se quod virginis neci qui se opponeret (cap. 3. num. 10), inventus non sit : sibi vero quod virginis nuptias illicitas prohibuerit, nemo non obtrectet. Hinc tam suam, quam virginalis instituti defensionem aggressus (num. 11), factum quidem suum potissimum tuetur exemplo Præcursoris : virgineam vero conditionem inde attollit (num. 14, 15 *et seq*), quod Christus virgines quibus redivivus primum appareret, elegerit. Deinde perstrictis quam modestissime criminatoribus suis, rem ipsam intensius urget (cap. 5, num. 24 *et seq.*), demonstrans (cap. 6 et 7), nihil se quod improbum, aut novum, aut inutile esset, persuasisse. Mox ad objectas difficultates pulchre respondet (cap. 7, num. 35 *et seq.*) ; sed eam præ cæteris qua negabatur (num. 39 *et seq.*) virginum tenerioris ætatis admittenda consecratio, summa diluens cum prudentia, tandem pronuntiat solos annos obstare neutiquam debere : cum et pueri pro Christo sanguinem constanter effuderint (cap. 8, num. 42 *et seq.*), et Christus ipse accessum ad se voluerit patere infantibus, ac tandem in ipsis Ecclesiæ incunabulis eumdem turbæ, hoc est cujuslibet sexus atque ætatis multitudo, secutæ fuerint. Inde, veluti e renata quando et ubi Christus inquiri debeat a virginibus, expositione quorumdam e Canticis versiculorum aperit (num. 45), et postquam ad eam viduam quam abs se in alio libro, *De viduis* nimirum, perstrictam dicit (num. 46), reconciliationis causa vertit sermonem, ignavos doctores ac plus æquo remissos vitandos monet (num. 47 et 50). Eamdem prosecutus (num. 48 *et seq.*) Canticorum expositionem, docet quid animam, ut Christum quærat, et ipsa quæratur a Christo (cap. 9 *et seq.*), necnon ut eumdem intus excipiat, retineatque, præstare oporteat. Virtutibus autem quæ expetendæ, ac simul vitiis, quæ fugienda illic indicantur, scite admodum patefactis (cap. 15 *et seq.*), coercendorum quatuor animæ motuum quos ab Ezechiele volantis currus specie adumbratos Plato est imitatus, rationem tradit. Spondet animam hac via certo perventuram ad Christum, qui cum in Evangelio eadem die quæ sacra erat principibus apostolorum, publice recitato, ascendisse in scapham Petri, illumque ad laxanda retia impulisse, lectus fuisset : eam ob rem quid sit in altum ducere, quidve apostolos laborare, perspicuum facit (cap. 19. num. 131 *et seq.*). Denique prosperam sibi piscationem ex præsentia Bononiensis episcopi fore auguratus, atque virgines sicut et viduas ut se apostolicis retibus includant, cohortatus (cap. 20, num. 129), Petri ac Pauli quibus etiam Joannem addit, commendatione opus coronat (num. 130 *et seq.*).

Quæ dicta sunt hactenus, ea liquido demonstrant hanc lucubrationem libro *De viduis* postponi, atque a libris *De virginibus* avelli oportuisse. At vero quem ei titulum inscribere debeamus, in promptu non est. Videtur sane detractum ex autographo exemplari folium cum præposteræ illi conjunctioni causam præbuisse, tum scriptoribus antiquariis licentiam, ut pro sua quisque libidine inscriptionem ei præfigerent. Hinc ii quibus eumdem tractatum proxime post tres libros *De virginibus* libuit collocare, illum libri quarti *De virginibus* : quibus vero hunc ipsum rejicere post librum *De viduis* potius fuit, libri secundi *De viduis* titulo prænotarunt. Sed cum librum unicum *De viduis* Ambrosio tribuat Hieronymus (epist. 50, *Apol. adv. Jovinian.*), neque de viduis nisi paucis aliquot locis strictim atque obiter hoc in opere disseratur, non potest ei hæc imponi nomenclatio. Rursus vero eumdem inscribi non magis licet librum quartum *De virginibus*; non solum enim Hieronymus (ead. *Apolog.* pag. 392, col. 2), tres tantum libros sub hoc titulo Ambrosianos agnoscit, sed etiam totidem abs se compositos ipsemet testatur Ambrosius (lib. *De viduis*, cap. 1, num. 1). Qua in dubitatione nihil satius visum nobis est, quam ut ipsum *De virginitate* inscriberemus, rati scilicet ita satis et eum ab aliis ejusdem materiæ distingui tractatibus, et argumenti rationem designari; nec etiam multum aberrari a manuscriptis, quippe cum in eorum plerisque desinat in hæc verba : *Explicit sancti Ambrosii De virginitate :* nam quod addunt idem codices *liber quartus*, de suo addunt.

Constat porro tam ex ipsa elocutionis forma (cap. 5, num. 24), quam e Scripturæ quæ lecta in Ecclesia palam fuerat, citatitionibus (cap. 3, num. 14, et cap. 19, num. 21), hunc librum pro concione pronuntiatum esse. Illum tamen una eademque actione absolutum minime putamus, cum præter cum sermonem qui in Natali Apostolorum (cap. 19, num. 121), tertio nimirum Kal. Julias, habitus fuit, alius ut minimum non obscure notari possit. Nec minus etiam certum videtur opere *De viduis* posteriorem hunc librum esse, ac proinde anno, ut verisimillimum est, 378, idque exacto mense Junio, elucubratum.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE VIRGINITATE

LIBER UNUS (1).

---

213 CAPUT PRIMUM.

Ubi Salomonis judicium inter duas mulieres latum historico modo enarravit, addit hoc ipsum idcirco litteris mandatum esse, uti noscamus vel reconditissima in lucem promi. Deinde ad mysterium conversus, falsam matrem de tentatione, veram de fide, machæram de verbo Dei exponit. Denique ad historiam Jephte lectorem parat.

1. Nobile apud veteres Salomonis illud fertur fuisse judicium (*III Reg.* III, 16 et seq.), cum a duabus litigantibus mulieribus interpellatus esset : quarum altera conversa per somnum, cum infantem oppressisset suum, postulabat alienum : altera veri amoris conscia, et culpæ nescia, filium jure proprium vindicabat. Utraque igitur perseveranter nitente, cognitoris hæsit intentio ; non enim poterat Salomon arbiter esse interioris arcani, cum petentis utriusque (2) mens esset occultior. Eventu conventus ambiguo machæram promi jussit, mandatoque ministris quo simularent triste ministerium, dividi jussit infantem, ut singulæ mulieres singulas partes adipiscerentur. Quo audito, illam quæ petebat alienum, non solum acquievit, sed etiam divisionem parvuli depoposcit, nullo affectu conventa materno (3). Illa vero quæ suum sciebat infantem, non vinci metuens, sed orbari : nec jam solatio proprio, sed pignori suo consulens, orare hoc cœpit ut incolumis magis puer traderetur alienæ, quam sectus in partes matri propriæ redderetur. Unde Salomon qui non majestate divina (4), sed argumentis ut homo interiorem **214** interrogabat affectum ; illi potius judicavit parvulum esse reddendum, quam veram matrem dolor proprius prodidisset : illam vero quam morituri parvulli misericordia non movebat, exortem pronuntiavit esse naturæ, quam exsortem vidit esse pietatis.

2. Veritas ergo non latuit, sed tamen per simulationem alterius fluctuavit : diuque etiam bona A mater eventu hæsit ambiguo, dum judicii periclitatur incerto. Hæc licet in figura superioribus sint facta temporibus, scripta sunt tamen ad correptionem nostram (*I Cor.* x, 11) ; ut intelligamus prodi omnia posse quæ ficta sunt (5), et omnia composita revelari.

3. Duæ igitur istæ (quoniam propositum est nobis hoc loco non tractare de (6) mulieribus, duæ, inquam, istæ fides est, atque tentatio. Tentatio, inquam, communis ab initio auctor erroris, quæ postquam posteritatem suam carnalis vitio conversationis, et somno mentis amisit, posteritatis fructus auferre conatur alienæ. Itaque dum tentatio litigat, fides fluctuat ; donec machæra Christi latentes distinguat affectus. Quæ est hæc machæra Christi? B Illa de qua scriptum est : *Gladium veni mittere in terram* (*Matth.* x, 34). Est enim gladius, de quo scriptum est : *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius* (*Luc.* II, 35). Quis autem sit hic gladius, quæ machæra, cognosce : *Verbum*, inquit, *acutum, et validum, et penetrabilius omni gladio acutissimo, penetrans usque ad divisionem animæ et spiritus, artuumque et medullarum* (*Hebr.* IV, 12). Bonus gladius verbum Dei : bonus gladius, utpote scrutator cordis et renis, qui mendacium a veritate discernat, atque eos quorum animam pertransierit non interficiat, sed reservet.

215 4. Hæc igitur de Regnorum dicta sint libro, assumpta de causa, de historia recensita, de conscientia usurpata, ex fide prompta. Nunc decursæ C ex libro Judicum inspiciamus seriem lectionis. Non enim otiosis parricidium fuit auribus audiendum. Itaque repetamus historiam.

CAPUT II.

Nuncupatum a Jephte in pugna votum, reatus ejusdem adepta victoria, et filiæ occursus memorantur, in quo etsi factum damnandum, in

(1) Script. circa ann. 378.

(2) Mss. duo, *cum parentis utriusque*. Rursus post pauca mss. omnes, *Eventu conventus*, etc.

(3) Sic omnes mss. et edit. Amerb., Eras. ac Gill. in corpore : Eras. autem et Gill. in marg. ac Rom. edit. in corp., *commota materno*.

(4) Mss. complures, *majestatem divinam*. Non male, si referatur ad *interrogabat* ; idem enim erit, ac Deum non consulebat, ut prophetæ solent.

(5) Omnes edit. et pauci mss., *quæ facta sunt* ; at reliqui melius, *quæ ficta sunt* ; ut de simulata matre intelligantur.

(6) In mss. aliquot ante verbum *tractare* deest negatio, forsan non male. Infra vero post duos versus, ubi edit. et mss. nonnulli, *posteritatem suam* ; ultimæ edit. Paris *posteriorem suam*, mss. plerique exhibent, *potestatem suam*. Non tam commode.

solvendo tamen voto fides non improbanda. Cur Deus cum Abrahæ sacrificium prohibuisset, Jephte parricidium non impedierit, disputatur.

5. Jephte judex Judæorum fuit. Is eventu belli conflictatus ambiguo, præliorumque veritus incerta, votum (7) vovit hujusmodi si adversarios depulisset, ut quidquid ei primum intra domus suæ limen occurrisset, hostiam immolaret Deo (8), suorum præsuli triumphorum (*Judic.* XI, 30, 31). Itaque bello potitus, fusisque hostibus, domum rediit, cui in ipso vestibulo filia memor pietatis, ignara oblationis occurrit. Sed recordatus illico pater, et propriæ sponsionis admonitus, ingemuit solvendi muneris sponsionem, *Heu me,* inquit, *filia, perdidisti me; ego enim aperui os meum de te ad Dominum* (*Ibid.* 35). Tum illa: *O pater, si in me aperuisti os tuum ad Dominum, fac mihi ita ut exivit de ore tuo* (*Ibid.*). Duorum tamen tantum mensium inducias postulavit, donec in montem ascenderet, et super virginitatem suam fleret. Deinde duobus post exactis mensibus, remeavit ad patrem. Votum ille complevit: his enim verbis utendum est, quando Scriptura divina effectum rei non prodidit, sed refugit (9), parricidii mentionem.

6. Quid igitur? Hoc probamus? Minime gentium. Sed tamen etsi parricidium non probo, adverto prævaricandæ metum et formidinem sponsionis. Denique ad Abraham dictum est: *Nunc scio quia amas Dominum Deum tuum: quia non pepercisti unico filio tuo* (*Gen.* XXII, 13). Habes igitur indicium, quo docetur prævaricandum temere non esse promissum. Verum Deo parricidium non probari in eadem asseritur lectione: cum pro filio ovis subjicitur (*Ibid.* 13), ut ipsa potius quam filius feriretur.

7. Habuit igitur Jepthe quod sequeretur exemplum, quia Dominus sanguine non delectaretur humano. In uno enim oraculo ad Abraham prompte docuit filiorum salutem religionis obsequio posthabendam: offerri a parentibus Deo debere filios, non debere jugulari. Certe cum hic filia tam sollicita fuerit de patris voto, cur pater non dubitaverit de filiæ parricidio: et cum illa paternum caverit mendacium, iste filiæ non caverit interitum?

8. Dicet aliquis: Qua ratione illic Deus non permiserit parricidium fieri, hic sit passus impleri? Numquid acceptor personarum Deus? **216** Non, sed meritorum atque virtutum. Certe dum consilium esset ambiguum, signari debuit oraculo quid et ad præsens factum, et in reliquo conveniret exemplum. Ubi vero jam præcessisset exemplum, necessarium non judicavit oraculum: cum facti forma veteris quid fieri oporteret, ostendit.

9. Aut fortasse quia non una forma meritorum, ideo non una forma factorum. Pater doluit, flevit filia: uterque de Dei miseratione dubitavit. Non doluit Abraham, nec consuluit parentis affectum. Ubi audivit Divinitatis oraculum, non distulit sacrificium, sed maturavit obsequium. Non dubitavit Isaac (*Ibid.* 7), cum imparibus sequeretur patrem passibus; non flevit, cum ligaretur: non dilationem poposcit, cum offerretur. Et ideo misericordia largior, ubi fides promptior. Et bene non flevit factum patris: quia risus est matris (*Gen.* XXI, 6). Pro qua devotionis exsultatione ovis pro illo jussa est immolari, quia se ipse non distulerat immolandum: nec de Dei miseratione ambiguus, nec de sui devotione sollicitus. Nemo igitur inventus est, qui tam cruentum patris revocaret affectum: quia omnis prommissi muneris conveniebat officium (10).

CAPUT III.

Miratur sanctus vir quod cum Jephte parricidium nemo prohibuerit, aliqui virginitatis votum impleri prohibeant: quin etiam ipsemet accusetur, quod ne virgo sacra nuberet, vetuerit. Id officii sui fuisse non tantum Baptistæ exemplo et Scripturæ præceptis, sed etiam ipsis gentilium institutis probat: ac demum prædicat ex eo virginitatem, quod virgines resurgentem Christum primæ viderint.

10. Sacrificium itaque sanguinis immolatur, et nemo est qui resistat: sacrificium castitatis offertur, et qui prohibeat invenitur (11). Pater parricidium promisit, et solvitur: pater integritatem filiæ vovit, et tam piæ oblationis invidetur affectus. Illic filia dolens sanguinem suum obtulit pro patria sponsione: hic tam pium promissum nec hæreditario munere, nec propria solvitur voluntate.

11. Quo in negotio etiam nos vocamur in culpam. Quam tandem? Quia nuptias prohibuimus ilicitas? Vocent ergo in eamdem culpam etiam Joannem Baptistam. Et cum aliud nihil forte habeamus quod probetur in nobis, hoc solum condemnetur in nobis, quod probatum est in propheta. An erubescendum protulimus auctorem? Quam vero causam aliam habuit ille martyrii, repetite animo. Causa illius passionis certe hæc fuit: *Non licet,* inquit, *tibi eam uxorem habere* (*Matth.* XIV, 4). Si hoc de uxore hominis, quanto magis de virgine consecrata! Si hoc regi dictum est, quanto magis di-

(7) Cod. bene multi, *plerumque virtus incerta votum,* etc.: sed alii atque edit., melius, ut in contextu.

(8) Nonnulli mss., *domus suæ occurrisset ostium, immolaret Deo.*

(9) Plures mss., *effectum rei non prodidisset, quæ refugit,* etc.

(10) Omnes edit., *quia omnis promissio muneris conveniebat officio;* plures mss., *quia ad omnes promissi muneris conveniebat officium;* alii magis congrue, *quia omnis promissi... officium;* ubi vox *officium* idem significat atque solutio sive promissi exsecutio.

(11) Negatio *non* ante verba *invenitur* et *invidetur,* in edit. omnibus perperam legebatur, quam nos ex mss. omnium fide sustulimus. Iterum autem hoc loco mss. nonnulli ab aliis abeunt, quod, pro *pater integritatem filiæ vovit,* exhibent, *integritatem filia novit.*

cendum privatis! ¡Gratias itaque Divinitati, quod hic nullus Herodes, atque utinam nulla Herodias!

217 12. Non licuit ergo pro virginitate sermonem dicere? Et cur scriptum est: *Judicate pupillum, et justificate viduam* (Isa. I, 17)? Et cur scriptum est: *Patris orphanorum, et judicis viduarum* (12) (*Psal.* LXVII, 6)? Ergo castimoniæ et integritati deditas deseremus, aut etiam condemnabimus?

13. At certe ipsis gentilibus inter aras et focos venerabilis solet esse virginitas: et in quibus nulla meritorum est pietas, nulla mentis integritas; in iis tamen carnis virginitas prædicatur. A profanis igitur cæremoniis virgines nemo prohibebit, ab Ecclesia Dei virginitas arcebitur? Illic coguntur, quod non docentur; hic interdicitur quod non licet non doceri? Illic præmiis revocantur a nuptiis, hic ad nuptias coarctabuntur injuriis? Illic violentia fit (13), ut capiantur: hic fiet violentia, ne profiteantur? et potest ese patientia sacerdotum, ut non vel morte oblata, sita necesse est, in tegritatis sacrificium vindicetur?

14. Considerate quia virgines præ apostolis resurrectionem Domini videre meruerunt. Certe hoc docuit hodierna quæ decursa est lectio; nam cum in novo monumento, sicut Joannes dixit, corpus positum esset Domini nostri Jesu Christi (*Joan.* XIX, 41, 42): in suo autem monumento, sicut est secundum librum Evangelii Matthæi, posuisset Joseph Domini corpus (*Matt.* XXVII, 60), observabant virgines. Bene et Matthæus monumentum dixit novum; ne ex monumento veteri resurrexisse alius crederetur. Bene etiam secundum spiritum in monumento justi positum est; quia Christus a mortuis in novo justi resurgit affectu. Bene etiam secundum litteram alienum monumentum fuit; quia suum monumentum Dominus non quæsivit. Habeant tumulum, qui sub lege sunt mortis: victor mortis suum tumulum non habebat: non enim ille sepulcrum mortis desiderabat, qui de morte tropæa referebat. Vidit ergo Maria resurrectionem Domini: et prima vidit, et credidit. Vidit et Maria Magdalena, quamvis adhuc ista nutaret (14).

CAPUT IV.

Magdalenæ dubitantis occasione virgines ad fidem cohortatur: et quæ de Christi cum ipsa colloquio leguntur apud Joannem Evangelistam, spiritali sensu jucundissime percurrit.

15. Hoc loco non mediocrem advertite quæstionem, ne dubitare de resurrectione Domini, virgines, debeatis. Videte quod meritum non sola carnis virginitas facit (15), sed etiam mentis integritas. Denique Maria Magdalena Dominum prohibetur tangere, quia nutabat (16) 218 de resurrectionis fide. Illa igitur tangit Christum, quæ fide tangit.

16. *Magdalena autem stabat ad monumentum foris plorans* (*Joan.* XX, 11). Quæ foris est, plorat (17); nam quæ intus est, plorare non novit. Plorat autem, quia corpus non videt Christi: et periisse putat; quia ipsa non cernit. Ergo Maria foris: sed non Petrus, non Joannes foris. Denique illi currentes intraverunt: et ideo non ploraverunt, et gratulantes recesserunt. Illa quæ non introivit, flevit, non credidit, fraude sublatum putavit, nec cum angelos cerneret, credendum arbitrabatur. Et ideo dicunt ei Angeli: *Mulier, quid ploras? quem quæris* (*Ibid.* 13)? Hoc angeli dicunt, et Dominus postea iisdem verbis repetivit; ut sciatis quia angelorum verba mandata sint Domini.

17. Denique eadem, ut dixi, etiam Dominus verba repetivit dicens: *Mulier, quid ploras? quem quæris?* Quæ non credidit, mulier est: nam qui credit, in virum perfectum resurgit, in mensuram ætatis plenitudinis Christi (*Ephes.* IV, 13). *Mulier*, inquit: non de sexu, sed de cunctatione convicium est. Et bene mulier, quæ nutabat (18); quia jam virgo crediderat. *Quid ploras?* hoc est: Tu tibi es causa plorandi, tu tibi auctor es flendi, quæ es Christi incredula. *Ploras*, quia non vides Christum: crede, et videbis. Adest Christus, nec unquam iis a quibus quæritur deest. *Quid ploras?* hoc est, non lacrymis opus est, sed fide prompta, et Deo digna. Noli cogitare mortalia, et non plorabis: noli cogitare peritura, et flendi causam habere non poteris. Cur inde ploras, unde alii gratulantur?

18. *Quem quæris?* hoc est: Non vides quia adest Christus? Non vides quia Christus est Dei virtus, quia Chistus est Dei sapientia, quia Christus est sactitas, quia Christus est castitas, quia Christus

(12) Plerique mss., *Patres orphanorum et judices viduarum.*

(13) Gellius lib. I, cap. 12: « Capi autem, *inquit*, virgo vestalis propterea dici videtur, quia pontificis maximi manu prehensa ab eo parente in cujus potestate est, veluti bello capta abducitur. » De vestalibus plura reperies lib... *De virginibus*, cap. 4, num. 15.

(14) Mss. non pauci, *quamvis adhuc ista notaretur:* unus... *mutaret:* reliqui ac. edit. magis scite, ut in contextu. Non inutile porro fuerit quæ hic de virginibus Dominicæ resurrectionis testibus dicuntur, cum iis quæ habentur lib. VI Expos. Evang. sec. Lucam, pag. 1387, num. 14, contendere, nec non subjectam eidem loco observationem consulere. Interim adverte Ambrosium aut labi memoria, quando contra expressum Marci cap. XVI, vers. 9, testimonium Christum Magdalenæ secundo tantum loco apparuisse affirmat: aut piæ illorum opinioni subscribendum esse, qui, ut Estius ait, Dei Genitricem hic in Maria volunt significatam. Quid vero si duas Magdalenas exstitisse hoc loco innuat sanctus doctor? Confer hæc cum ultimo cap. in Luc. et nodum solve.

(15) Omnes edit., *Videte quod meritum! Non sola carnis virginitas virginem facit:* omnes mss. ut in textu, nisi quod pro *meritum*, corrupte plures exhibent *meritorum.*

(16) Mss. aliquot: *quia dubitabat.*

(17) Plerique mss., *qui foris est plorat: nam qui,* etc. Iterum post pauca, *flevit: quæ non credidit, fraude*, etc.

(18) Mss. non pauci, *quæ notabatur.* Non incommode; idem enim est ac reprehendebatur, quod quidem post vocem *convicium est* apte ponitur. Hæc autem refer ad lib. X in Luc. num. 161.

est integritas, quia Christus natus est ex Virgine, quia Christus ex Patre, et apud Patrem, et in Patre semper, natus non factus, nec degener, sed semper dilectus (19), verus Deus ex Deo vero ?

19. *Tulerunt*, inquit, *Dominum de monumento, et nescio ubi posuerunt eum* (*Joan.* xx). Erras, mulier, quæ putas ab aliis Christum de monumento esse sublatum, et non potestate propria resuscitatum. Sed nemo tulit Dei virtutem, nemo tulit Dei sapientiam, nemo tulit venerabilem castitatem. Non tollitur Christus de monumento justi, nec de suæ virginis secreto, et piæ mentis arcano : et si qui volunt tollere, auferre non possunt.

20. Tunc ait illi Dominus : *Maria* (20), *respice ad me* (*Ibid.* 16). Quando non credit, mulier est : quando converti incipit, Maria vocatur, hoc est, nomen ejus accipit quæ parturit Christum ; est enim anima quæ spiritaliter parit Christum. **219** *Respice*, inquit, *ad me*. Qui Christum respicit, emendatur : errat autem qui Christum non videt.

21. Et ideo illa conversa respexit, et dixit : *Rabbi, quod interpretatur Magister*. Qui respicit, convertitur : qui convertitur plenius intuetur : qui videt, proficit. Et ideo magistrum appellat, quem mortuum esse credebat : alloquitur quem putabat amissum.

22. *Noli*, inquit, *me tangere* (*Ibid.* 17), hoc est, etsi correctionis tentamenta sunt, non tangit tamen Christum nutantis affectus. *Noli*, inquit, *me tangere*, hoc est, noli tangere Dei virtutem, Dei sapientiam, reverendam integritatem, honorabilem castitatem.

23. *Sed vade ad fratres meos* (*Ibid.*) Quid est aliud dicere, nisi : Jam noli foris fiere. Vade ad electos et ad observantissimos sacerdotes ; *et dic illis : Ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum : Deum meum et Deum vestrum* (*Ibid.*). Quid est aliud dicere, nisi : Ne, mulier, hinc moveas quæstionem ? Certe a perfectioribus quære, dicent tibi quæ distinctio sit inter Patrem meum et Patrem vestrum. Nam qui juxta divinam generationem Pater mihi est, is juxta adoptionem Pater vester est. *Patrem meum* dicendo, a creaturis se Dei Filius separavit : *Patrem vestrum* dicendo, adoptionis spiritalis gratiam designavit. Ita et *Deum meum* dicendo, mysterium suæ Incarnationis ostendit ; ut quem Patrem naturaliter habet, Deum appellet propter suscepti corporis sacramentum : *Deum* quoque *vestrum* cum dicit, profectum in nobis suæ operationis ostendit.

CAPUT V.

Redit a digressione ad suam defensionem, et sibi objecta non tantum agnoscit, verum etiam ulterius intendit, cupere etiam nupturas ad virginitatis studium revocare sponte professus.

24. Et vere Deus noster factus est nobis, ex quo passus est Christus ; quando, ut alia omittam, pro integritate servanda mori virgines sunt paratæ. Nihil de causa, nihil de persona loquor : ubi enim Domini gratia, ibi debet esse pax Domini. Nec quemquam publice arguo, sed me ipsum defensatum venio (21). Accusati enim sumus, et, nisi fallor, accusatores nostri plerique de vobis sunt. Horum ego affectus redarguere malo, quam personas prodere. Criminis autem invidia hæc est, quia suadeo castitatem. Qui hoc non libenter accipit, ispe se prodit.

25. Virginitatem, inquit, doces, et persuades plurimis. Utinam convincerer (22), utinam tanti criminis probaretur effectus ! Non vererer invidiam, si efficaciam recognoscerem. Atque utinam me exemplis potius argueretis, quam sermonibus cæderetis ! Sed vereor ne prævaricatores (23) mihi apposuisse videar, qui me alienis commendent laudibus.

26. Initiatas, inquit, sacris mysteriis, et consecratas integritati puellas nubere prohibes. **220** Utinam possem revocare nupturas ! utinam possem flammeum nuptiale pio integritatis mutare velamine ! An indignum videtur, ut sacratæ virgines a sacrosanctis altaribus non abducantur ad nuptias ? Et quibus licet sponsum eligere (24), non licet Deum præferre ? In me ergo facti conditio mutatur, ut pro opprobrio mihi cedat, quod semper spectavit ad gratiam sacerdotum, jacere semina integritatis et virginitatis studia provocare.

CAPUT VI.

Ad virginitatem provocare nec improbum esse, nec novum, nec inutile : quorum primo capite paucis absoluto, alterum scilicet novum non esse Christi sententia, judicio apostolorum, ac puerulorum, exemplo docet : tum damnandas non esse nuptias monens, earum tamen multas et graves molestias declarat : utque neutram harum conditionum quisquam traducat, prudenter suadet.

27. Quæro enim utrum quasi improbum hoc, an quasi novum, an quasi inutile reprehendatur. Si quasi improbum, improba ergo vota sunt omnium improba vita est angelorum, quam gratia resurrectionis imitatur ; qui enim non nubunt (25), neque ducunt uxores, erunt sicut angeli in cœlo (*Matth.* XXII, 30. Qui hoc utique reprehendit, resurrectionis vota condemnat. Itaque improbum videri non potest, quod hominibus pro præmio constitutum est : nec potest ejus rei species displicere, cujus veritas et in fructu est, et in voto.

28. Sed esto, non sit improbum ; numquid novum est ? Nos enim nova omnia quæ Christus non docuit, jure damnamus : quia fidelibus via Christus

(19) Ita mss. complures : alii vero, cunctæque edit. prætermittunt vocem *dilectus*.

(20) Hunc textum necque in Græcis evangelistæ cod. neque in Latinis ullis reperire est. Hæc autem refertur ad lib. x in Luc. num. 161.

(21) Mss. nonnulli, *defensatum veni* ; quidam, *defensatum invenio*.

(22) Quatuor mss., *utinam non vincerer*.

(23) Mss. nonnulli, *prædicatores* ; etsi non omnino insulse, minus tamen concinne. Prævaricator enim ille dicitur, qui eum quem vituperare atque accusare creditur, tacite fraudulenterque laudat ac defendit : quo sensu dictionem hanc Tullius in Philip. 2 non ita longe ab initio adhibuit : unde hunc locum Ambrosius noster videtur imitatus.

(24) De hac facultate eligendi sponsi jam monuimus in epist. ad Sisin. aliquid esse dicturos.

(25) Mss. aliquot. *non nubunt, neque nubentur*.

est. Si igitur Christus non docuit quod docemus, etiam nos id detestabile judicamus. Discutiamus ergo utrum Christus integritatem docuerit, an repudiandam putaverit : *Et sunt*, inquit, *spadones, qui se ipsos castraverunt propter regnum cœlorum* (*Matth.* XIX, 12). Est ergo præclara militia, quæ regno cœlorum militat. Itaque jam tunc Dominus docuit esse debere intemerata studia castitatis.

29. Unde et apostoli eam cæteris præeminere cernentes : *Si ita est*, aiunt *causa viri cum uxore, non expedit nubere* (*Ibid.* 10). Quo dicto et graviora judicaverunt onera vinculi conjugalis, et vere integritatis gratiam prætulerunt. Sed Dominus qui sciret prædicandam omnibus integritatem, imitandam paucis : *Non omnes*, inquit, *capiunt verbum istud, sed quibus datum est* (*Ibid.* 11), hoc est, non est communis plurimis, et vulgaris integritas : nec pro infirmitate permittitur, sed pro virtute conceditur. Denique cum dixisset : *Et sunt spadones qui se ipsos castraverunt propter regnum cœlorum* (*Ibid.* 12) ; ut ostenderet hoc non mediocris esse virtutis : *Qui potest*, inquit, *capere capiat* (*Ibid.*).

30. Et ideo post hoc verbum offeruntur pueri ad benedicendum, qui, corruptelæ expertes, integritatis munus immaculata ætate servarent. **221** Talium enim est regnum cœlorum, qui in puerilem castimoniam tanquam in naturam infantium corruptelæ ignoratione remeaverint. Est ergo etiam cœlesti voce probata virginitas, Dominicisque expetenda præceptis.

31. Quo loco magisterium divinæ vocis imitemur. Nam cum in superioribus conjugium memoraverit non esse solvendum, nisi ex causa fornicationis, in posterioribus integritatis gratiam donumque contexuit (*Ibid.* 9) ; ut doceret non damnandas esse nuptias, sed probandas ; nuptiis tamen ipsis integritatis studia præferenda. Quis enim tam aversus a vero, qui nuptias damnet ? Sed quis tam alienus a ratione, qui conjugii onera non sentiat ? Etenim *mulier innupta et virgo cogitat quæ sunt Domini, ut si sancta corpore et spiritu. Nam quæ nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro* (*I Cor.* VII, 31).

32. Et præter has molestias, quamvis nubendo non peccet, contritionem tamen habebit carnis hujusmodi : graves enim partus labores, gravis creandorum et erudiendorum liberorum molestia. Quibus ante præscripsit, ne quis hujusmodi averteretur injuriis; multæ enim in partus doloribus constitutæ, conjugio se renuntiare dicunt : multi etiam matrimonii onera non ferentes, alieno ab uxore (26) avertuntur affectu. Et ideo Apostolus ante præmisit : *Ligatus es uxori ? Noli quærere solutionem* (*Ibid.* 27). Et bene ait *Ligatus es* ; quodam enim vir et uxor nexu inter se amatorio copulantur, et quibusdam invicem sibi habenis amoris astricti sunt.

33. Bona igitur vincula nuptiarum, sed tamen vincula : bonum conjugium (27), sed tamen a jugo tractum, et jugo mundi ; ut viro potius cupiat placere, quam Deo. Bona etiam vulnera charitatis, et osculis præferenda : *Utilia* enim, *vulnera amici, quam voluntaria oscula inimici* (*Prov.* XXVII, 6). Denique Petrus vulnerat (*Matth.* XXVI, 51), Judas osculatur (*Ibid.* 49); illum oscula condemnant, hunc vulnus emendat; illius osculis proditionis venena funduntur, istius lacrimis culpa lavatur. Itaque ut ostenderet sermo propheticus bona vulnera charitatis, Ecclesia dicit in Canticis canticorum : *Quia vulnerata charitatis ego sum* (*Cant.* II, 5).

34. Nemo ergo vel qui conjugium elegit, reprehendat integritatem : vel qui integritatem sequitur, condemnet conjugium. Namque hujus sententiæ adversarios interpretes (28) damnavit jamdudum Ecclesia, eos scilicet qui audeant solvere copulam conjugalem. Audite enim quid dicat sacrosancta Ecclesia : *Veni, frater meus, examus in agrum, requiescamus in castellis, diluculo surgamus in vineas, videamus si floruit vitis* (*Can.* VII, 11, 12). Multos ager fructus habet (29), sed ille melior est qui et fructibus redundat et floribus. Est ergo Ecclesiæ ager diversis fecundus copiis. Hic cernas germina virginitatis flore vernantia, illic tanquam in campis silvæ viduitatem gravitate pollentem, alibi tanquam uberi fruge conjugii Ecclesiæ **222** segetem replentem mundi horrea, ac veluti maritatæ vineæ fetibus torcularia Domini Jesu redundantia, in quibus fidelis conjugii fructus exuberat.

CAPUT VII.

Tertium caput aggresssus, nempe virginitatem non esse inutilem, negat ullum hinc reipublicæ afferri damnum ; quin imo ubi maxime ille status floreat, ibi copiosissimam civium esse frequentiam docet : quod ut secus esset, hunc tamen eo non improbandum ; cum in uxoribus caste viventibus id non culpetur. Postquam vero eorum qui juventuti nuptias hinc fieri difficiliores objiciebant, demonstravit inanitatem, iis qui virgines serius velandas esse contendebant, respondet hic episcopi requiri prudentiam : at solam ætatem considerandam non esse martyrum exemplis, ac puerorum ad Christum accedentium, probat.

35. Nec improbum igitur, nec novum integritatis est studium. Videamus ne forte inutile judicetur; nonnullos enim dixisse audivi quod periit mundus, defecit genus humanum, conjugia labefacta sunt. Quæro quis tandem quæsivit uxorem, qui non invenerit ? Quando fuerint bella pro virgine ? Quis unquam pro virgine sit peremptus ? De conjugiis autem ista nascuntur, ut perimatur adulter uxoris (30), raptor præliis appetatur. Ista

(26) Quidam mss., *alieni ab uxorio*, etc.

(27) Non pauci mss., *vincula sunt, sed tamen vincula ; etsi vincula charitatis. Bonum*, etc.

(28) Marcionem, Manichæum ac Tatianum, eo quod nuptias condemnarent, condemnatos ab Ecclesia jam alibi observavimus.

(29) Rom. edit. sola, *Multi agri fructus habent.*

(30) Per legem Juliam de Adult. coercendis

reipublicæ semper damno fuerunt. Pro virgine sacra nemo damnatus est; quia castitatem non pœna cohibet, sed religio auget, fidesque conservat.

36. Si quis igitur putat consecratione virginum minui genus humanum, consideret quia ubi paucæ virgines, ibi etiam pauciores homines; ubi virginitatis studia crebriora, ibi numerum quoque hominum esse majorem. Discite quantas Alexandrina (31), totiusque Orientis, et Africana Ecclesia quotannis sacrare consueverint. Pauciores hic homines prodeunt, quam illic virgines consecrantur. Ex ipsius igitur orbis terrarum usu non inutilis virginitas existimatur, præsertim cum per virginem salus venerit, orbem fecundatura Romanum.

37. Quod si quis hoc prohibet, prohibeat igitur pudicas uxores degere, quia frequentius possunt parere incontinentes. Nulla peregrinanti marito fidem servet; ne damnum faciat prolis futuræ, et partus frequentioris amittat ætatem.

38. Sed difficilior fit via adolescentibus ad nuptias impetrandas. Quid si forte commodior? Quæro enim cum his aliquem habere tractatum, qui arcendæ virginitatis sententiam gerunt. Itaque qui sunt isti, discutere debemus : utrum qui uxores habent, an qui non habent? Si qui habent, timere non debent; uxores enim eorum jam virgines esse non possunt. Si qui non habent, non sibi injuriam faciant, quod ejus tantum **223** nuptias speraverint, quæ nuptura non esset. An fortasse patres pro filiarum conjunctione solliciti moleste ferunt virgines consecrari? Nec hi quod vereantur habent si sequantur consilium. Inter paucas suæ citius eligentur.

39. Aiunt etiam plerique maturioris ætatis virgines esse velandas. Neque ego abnuo sacerdotalis cautionis esse debere, ut non temere puella veletur. Spectet plane, spectet ætatem sacerdos, sed fidei vel pudoris. Spectet maturitatem verecundiæ, examinet gravitatis canitiem, morum senectam, pudicitiæ annos, animos castitatis; tum deinde si matris tuta custodia, comitum sobria sedulitas. Si hæc præsto sunt, non deest virgini longæva canities; si hæc desunt, differatur puella moribus quam annis adolescentior.

40. Non ergo ætas rejicitur florentior, sed animus examinatur. At certe Theclam non senectus, sed virtus probavit. Et hinc quid plura contexam, cum omnis ætas habilis Deo, perfecta sit Christo? Denique non virtutem ætatis appendicem dicimus, sed virtutis ætatem (32). Nec mirere in adolescentulis professionem, cum legeris in parvulis passionem; scriptum est enim : *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem (Psal.* VIII, 3). An dubitamus si eum usque ad continentiam sequatur adolescentia, quem usque ad mortem confitetur infantia? Et quasi incredibile putamus, si puellæ nubiles Christum sequantur ad regnum (33), quem etiam pueri sequebantur in deserto; sicut legimus quia saturata sunt de quinque panibus quatuor millia hominum, *exceptis,* inquit. *pueris et mulieribus (Matth.* XIV, 21).

41. Nolite ergo a Christo arcere infantes; quia et ipsi pro Christi nomine subiere martyrium : *Talium est enim regnum cælorum (Matth.* XIX, 14). Vocat eos Dominus, et tu prohibes? De ipsis enim Dominus ait : *Sinite eos venire ad me* (*Ibid.*) Nolite adolescentulas arcere, de quibus scriptum est: *Propterea adolescentulæ dilexerunt te* (*Cant.* I, 2). Et induxerunt te in domum matris suæ (*Cant.* VIII, 2). Nolite postremo a Christi charitate etiam parvulos separare, quem etiam intra matris uterum adhuc positi exsultatione prophetica fatebantur (*Luc.* I, 41).

224 CAPUT VIII.

Ætatem omnem quærendo Christo habilem esse supra docuit, hic nullum locum ad id opportunum non esse ostendit. Cur occidente sole ægri afferantur ad Christum, is antem quæratur orto jam

licebat patri filiam et quemlibet ejus adulterum ubicunque in hoc flagitio deprehensos interficere : marito quoque idem jus erat, sed sub certa personarum ad locorum definitione. Quod autem ad prælia in uxoris alienæ raptorem excitata, quis nescius est famosissimum illud bellum quo Europa atque Asia inter se toto decennio collisæ sunt, quodque nonnisi Trojani regni ac totius gentis excidio sedari potuit; non ob aliam causam quam ob Helenam a Paride raptam susceptum esse, de quo præter Homerum vide Dictyn Cretensem ac Daretem Phrygium historicos, licet in multis non minus ipsomet Homero fabulosos.

(31) Cod. Reg. et Fisc., *Dicite quantas Alexandrina.*

(32) Mss. Fisc., *dicimus : sed virtutem animi.*

(33) Mss. non pauci, *si puellæ nobiles :* melius alii atque edit..., *nubiles.* Verum cum duodecimo anno virgines viro maturæ vulgo putentur, aliquid difficultatis hinc nasci potest quod tantula ætate contentus fuerit sanctus antistes; quandoquidem non ita multo post ad virginum consecrationem Punica Synodus III, can. 4, annos 25 plenos assignavit . quod tempus postea Leo primus in antiquo Pontificali, et Majorianus imperator Constit. 8, usque ad quadragenariam ætatem ampliarunt. Attamen meminisse oportet duas consecrationes quas Innoc. primus a nobis in Præfatione ad lib. *de Virginibus* jam laudatus, Leo primus epist. ad rustic. Narb. et Galsius epist. ad episc. Lucaniæ clare distinguunt, olim exstitisse, solemnem scilicet ac privatam. Itaque nihil pugnabit, si can. Carth. et Leonis Majori anique constitutionem de priori intelligamus, de posteriori vero et hunc Ambrosii locum, et alium Hieronymi epist. ad Marcellam Asellæ duodenis tantum annis natæ consecrationem referentis : quibus addi etiam posset Basilii testimonium ad professionom virginitatis non ultra 16 ant 17 annos epist. can. conc. 18 exigentis. Quod si contendas Ambrosiana verba etiam de solemni consecratione accipi debere, non admodum repugnabimus, cum semper in Ecclesiæ potestate fuerit, justis de causis ac pro temporum necessitate suam mutare disciplinam. Mirare interim easdem illas adversus virginitatem objectiones nostra memoria renovatas fuisse ab hæreticis, quas Ambrosius in hoc opere tam prudenter atque invicte confutavit.

die? ubi et de jactantia vitanda præcipitur. Ad sequendum perdiem Christum exhortatio; eum vero nec in plateis, ubi vulnerari ac spoliari dicitur Sponsa, reperiri.

42. In ipsis adhuc Ecclesiæ principiis turbæ requirebant eum. Qua ratione? Quia *manus*, inquit, *imponens curabat eos (Luc.* IV, 40). Nec tempus ad sanandum, nec locus quæritur. Omnibus enim locis omnibusque temporibus non est prætermittenda medicina. Intra domum Maria ab angelo benedicitur (*Luc.* I, 28) : intra domum David ungitur in prophetam (*I Reg.* XVI, 3). Ubique Jesus curat, ubique sanat : in itinere, in domo, in deserto. In itinere curatur quæ fimbriam tetigit (*Matth.* IX, 20); in domo principis Synagogæ filia resuscitatur *(Marc.* V, 41) ; in deserto turba sanatur. Denique sic habes : *Cum autem sol occidisset, omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad eum. At ille singulis his manus imponens curabat eos* (*Luc.* IV, 40). Sanabat ergo et in deserto, et occidente jam sole, et sanabat manus imponens: ut et Deum se et hominem demonstraret. Non immerito igitur facta jam die turbæ requirebant eum.

43. Video ordinem. Sole occidente, ægri deferuntur ad Christum : facta autem die, turbæ requirebant eum. Quando enim nisi per dies quæritur Christus? Nam qui in luce ambulat, non recedit a Christo. Itaque nox habebat adhuc ægrotantium gemitus, dies jam fidem plebis, jam lætitiam sanatorum : ut quod scriptum est, compleretur : *Ad vesperum demorabitur fletus, et ad matutinum lætitia* (*Psal.* XXIX, 6). Quæ enim turbæ major gratia, quam ut etiam in desertum locum Christum sequatur?

44. In quo ille docet a perfecto abesse debere jactantiam; non enim sanandorum copiam, sed operum jactantiam declinabat. Et nos igitur si salvi esse desideramus, vel si jam meremur sanitatem procul a luxuria, procul a lascivia; tanquam in arido vitæ istius et jejuno solo quadam siti corporis fugitantem (34) deliciarum Christum sequamur.

45. Sequamur per dies. Adest Ecclesiæ dies, quem Abraham vidit et gavisus est (*Joan.* VIII, 56). Sequamur ergo per dies Christum; non enim in noctibus reperitur. *In cubili*, inquit, *meo in noctibus quæsivi quem dilexit anima mea : quæsivi eum*, 225 *et non inveni eum* : *vocavi eum, et non obaudivit me* (*Caut.* III, 12).

46. In foro aut in plateis Christus non reperitur. Denique nec illa eum in foro et in plateis potuit reperire, quæ dixit : *Exsurgam, ibo, et circumibo civitatem, in foro et in plateis, et quæram quem dilexit anima mea. Quæsivi eum, et non inveni eum* : *vocavi eum, et non obaudivit me.* Nequaquam igitur ibi quæramus Christum, ubi invenire non possimus. Non est Christus circumforaneus. Christus enim est pax, in folo lites; Christus justitia est, in foro iniquitas : Christus operator est, in foro inane otium : Christus charitas est, in foro obtrectatio : Christus fides est, in foro fraus atque perfidia : Christus in Ecclesia est, in foro idola. Et ut illa vidua quam in alio perstrinximus libro (*De viduis*, c. 9 et seq.), cognoscat non obtrectandi me locutum illa studio, sed monendi : meque non asperum, sed sollicitum; gratia reconciliationis accipiat (35) : in Ecclesia vidua justificatur, in foro circumvenitur. Fugiamus ergo forum, fugiamus plateas.

47. *Prudentiam autem notam assume tibi, ut custodiat te a muliere aliena et mala... Per fenestram enim de domo sua in plateas prospicit* (*Prov.* VII, 4-6). Fugiamus plateas. Non enim injuria tantummodo est non invenisse quem quæras; sed etiam plerumque ubi non oportet quæsisse (36), vulnus est : quæsisse in domibus virorum qui sibi falso doctorum nomen assumunt : quæsisse procacius quam verecundius.

48. Ergo caveamus exemplo Ecclesiæ illius (37), ne nos custodes inveniant, qui circumeunt civitatem : *Invenerunt*, inquit, *me custodes qui circumeunt civitatem : percusserunt et vulneraverunt me, et tulerunt pallium meum custodes murorum* (*Cant.* V, 7). Non in se, filiæ; non, inquam, in se, filiæ (38), sed in nobis vulneratur Ecclesia. Caveamus igitur ne lapsus noster vulnus Ecclesiæ fiat; ne quis a nobis pallium auferat, hoc est, amictum prudentiæ, insigne patientiæ, quo mollioris ambitio vestis exuitur : *Qui* enim *mollioribus vestibus induuntur, in domibus regum sunt* (*Matth.* XI, 8). Nobis autem pallium dedit Christus, quo apostolos suos et corpus suum ipse vestivit. Quod denique jubet te dare, si quis a te tunicam petat, ut dimittas ei et pallium (*Matth.* V, 40), id est, insigne philosophiæ tuæ tradas, et quasi amictu prudentiæ tuæ cum qui ante nudus fuerit, circumvestias.

(34) Ita edit. omnes ac mss. nonnulli; alii vero aliquot, *et jejuno solo quodam siti, corporis fugitantem delicias*, etc.; unus, *et jejuno solo, quod in appetitu corporis*, etc.; alius, *et jejuno solo, quo jam petulantiam corporis fugitantes*, etc. In reliquis autem nihil sani.

(35) Omnes edit. ac mss. aliquot, *gratiam reconciliationis accipiat. In Ecclesia*, etc., melius; autem reliqui, *gratia reconciliationis*, etc. Idem enim est ac si scripsisset in reconciliationis testimonium accipiat quod sum dicturus, nimirum in Ecclesia, etc.

(36) Adverte periculum eorum qui presbyteros aut doctrina ecclesiastica destitutos, aut sæcularibus cupiditatibus corruptos, aut denique innata quadam animi mollitie nimium indulgentes consulunt; ex his enim quisquis quærit viam salutis, haud dubie quærit ubi non oportet. Obiter autem monemus ab hoc loco in mss. non paucis lacunam esse, quæ ferme per tres integras columnas hiat.

(37) Rom. edit. sola, *exemplo illius :* sed sublatam vocem *Ecclesiæ* supervacaneam non esse, satis declarant sequentia.

(38) *Non, inquam, in se, filiæ*, isthæc etiam Rom. edit. resciderat contra cæterum ac mss, omnium fidem.

CAPUT IX.

Quærendum Christum id montibus aromatum atque in deserto: hujus fecunditas, exposito cur flos atque lilium dicatur Christus, describitur: et induci in domum vini, ordinarique in se charitatem cupere narratur Ecclesia.

49. Ibi igitur, filiæ, Christum quæramus, ubi quærit Ecclesia, in montibus boni 226 odoris, qui excelsorum sublimitate factorum suavem vitæ odorem pro meritorum verticibus exhalant. Fugit enim plateas, fugit conventus, et strepitus fori, juxta quod scriptum est: *Fuge fraternus meus, et similis efficere cervo aut hinnulo cervi in montibus aromatum* (*Cant.* VIII, 14). Serpentinis enim invisus colubris et fugitans canum, atque humi reptantibus infestus serpentibus, nescit habitare nisi in sublimitate virtutum, nescit commorari nisi in talibus Ecclesiæ filiabus, quæ possunt dicere: *Christi enim bonus odor sumus Deo* (*II Cor.* II, 15); sed quibusdam odor mortis in mortem, in iis qui pereunt: quibusdam odor vitæ in vitam, in iis utique qui odorem resurrectionis Dominicæ vivida fide spirant.

50. Isti sunt aromatum montes, qui Domini corpus Jesu acceperunt, et in linteis cum aromatibus ligaverunt (*Joan.* XIX, 40): quicunque enim crediderunt quia Jesus mortuus est, et sepultus est, et resurrexit, hi excelsum veræ cacumen fidei virtutum fastigiis extulerunt. Ubi ergo Christus quæritur? In pectore prudentis scilicet sacerdotis.

51. Et quoniam de deserto tractatus hic sumitur, ubi quærendus sit, etiam ipse demonstrat, dicens: *Ego flos campi, et lilium convallium. Tanquam lilium in medio spinarum* (*Cant.* II, 1, 2). Ecce alium locum, in quo solet Dominus diversari, imo non in uno, sed in pluribus. *Ego*, inquit, *flos campi*; quia patentem simplicitatem puræ mentis frequentat. *Et lilium convallium*; flos enim humilitatis est Christus, non luxuriæ, non voluptatum, non lasciviæ, sed flos simplicitatis, flos humilitatis. *Tanquam lilium in medio spinarum.* Nonne inter asperitates laborum, contritionesque animorum boni flos odoris exsurgit; quia contrito corde Deus placatur?

52. Hoc est desertum, filiæ, quod ducit ad regnum hoc est etiam desertum. quod floret ut lilium: juxta quod scriptum est: *Lætare, sterilis, et exsulta, desertum, et floreat ut lilium* (*Isa.* XXXV, 1). In hoc deserto, filiæ, arbor illa bona fructifera, quæ bonos fructus facit (*Matth.* VII, 17), incipit brachia factorum suorum diffundere, verticem divinitatis attollere. Juxta quam nostræ ligna silvæ frutescant: quia *sicut arbor mali inter ligna silvæ, ita fraternus meus inter medium filiorum* (*Cant.* II, 3). Et videns hoc Ecclesia lætetur et gaudeat dicens: *In umbra ejus concupivi et sedi, et fructus ejus dulcis in faucibus meis* (*Ibid.*).

53. Videns, inquam, hoc Ecclesia, et fidei nostra jam læta successu, dicat: *Inducite me in domum vini et ordinate in me charitatem* (*Ibid.* 4). Charitas non potest esse sine fide; tres enim sunt velut vades Ecclesiæ, spes, fides, charitas. Cum spes præcesserit, fides fundata fuerit, ordinatur charitas, Ecclesia copulatur.

227 CAPUT X.

Ut Christi mereamur in nos adventum. Spiritum sanctum invocari debere; illum enim non semper venire, neque ad omnes: sed ad eam animam quæ ita terrestrem exuerit tunicam, ut ipsam postea non resumat. Pedum lotio quid significet; et quod dicit Sponsa, quomodo inquinabo illos? *Denique spiritales animæ pedes hoc loco intelligendos esse demonstratur.*

54. Didicisti ergo ubi Christum requiras: disce etiam quemadmodum possis mereri ut ille te quærat. Excita Spiritum sanctum dicens: *Exsurge, Aquilo, et veni, Auster; aspira hortum meum et profluant aromata mea* (*Cant.* IV, 16). *Descendat fraternus meus in hortum suum, et manducet fructus pomiferarum suarum* (*Cant.* V, 1). Hortus Verbi animæ vernantis affectus est, et in pomiferis virtutis est fructus.

55. Venit ergo; et sive manduces, sive bibas, si Christum invocas, adest dicens: *Venite, manducate panes meos, et bibite vinum meum* (*Prov.* IX, 5); sive etiam dormias, pulsat ad januam. Venit, inquam, frequenter, et per prospectum mittit manum suam sed non semper nec ad omnes: sed ad eam animam quæ potest dicere: *Nocte exui me tunicam meam* (*Cant.* V, 3). Etenim in hac sæculi nocte prius tibi corporalis vitæ amictus est exuendus, exit enim se carne Dominus, ut pro te de dominationibus et potestatibus mundi istius triumpharet.

56. *Quomodo induam illam* (*Ibid.*)? Vide anima Deo devota quid dicat. Sic se actus corporis et terrenos exuit mores, ut nesciat quomodo, etiamsi velit, rursus possit induere. *Quomodo induam illam?* hoc est, quia verecundia, quo pudore, qua postremo memoria? Consuetudo enim boni usum pravitatis veteris amisit.

57. *Lavi pedes meos, quomodo inquinabo illos* (*Ibid.*)? Didicisti in Evangelio quod pedes lavare fidei mysterium humilitatis insigne sit: juxta quod scriptum est: *Si ego lavi pedes vestros Dominus et magister, quanto magis vos debetis alter alterius pedes lavare* (*Joan.* XIII, 14)? Sed hoc ad humilitatem pertinet. Quantum vero ad mysterium, pedes debet lavare suos qui vult partem habere cum Christo: *Si enim non lavero*, inquit, *tibi pedes, non habebis partem mecum* (*Ibid.* 8). Cum hoc Petro dicitur, quid de nobis censetur?

58. Qui lavit igitur pedes, non necesse habet iterum lavare; et ideo caveat ne inquinet eos. Et bene sancta Ecclesia dicit: *Lavi pedes meos.* Non dicit: Quomodo iterum lavabo eos; sed, quomodo iterum inquinabo eos? quasi oblita maculæ veteris, oblita contagii. Admonet igitur in ministerio corporali quemadmodum spiritale debeamus actuum nostrorum diluere vestigium. Itaque pedes cum semel laveris æterni fontis irriguo, et mysterii mundaveris sacramento, cave ne iterum corporeæ cupiditatis

illuvie, lutulentique actus terrenis sordibus inquinentur (39). A

59. Isti sunt pedes quos David lavit in spiritu, 228 qui te docet quemadmodum eos inquinare non possis, dicens : *Stantes erant pedes nostri in atriis tuis Jerusalem* (*Psal.* CXXI, 2). Utique hic non corporis, sed animi intellige pedes. Quomodo enim terrenus homo in cœlo haberet corporis pedes ? Jerusalem enim, sicut Paulus te docuit (*Hebr.* XII, 22), in cœlo est. Et idem te docuit quemadmodum in cœlo stare possis, cum dicit: *Nostra autem conversatio in cœlis est* (*Philipp.* III, 20) : conversatio morum, conversatio factorum, conversatio fidei.

CAPUT XI.

Bonum esse ad accessum Christi trepidare ac festinare : eum non eum venerit solum, sed et prius quam veniat, solitum deferre mercedem, ut myrrha digiti ac manus fluant, hoc est, ut credamus Christum non vidisse corruptionem, cum sit unguentum effusum nomen ejus. Hoc unguentum quod semper fragrabat apud Patrem, in tempore Filius effudit ; sed exinanitum fuit in Judæis, et a gentilibus collectum, cumque etiamnum fluat quotidie, diligenter excipiendum est, ut animam nostram totam penetret.

60. Quisquis sic vivit, potest dicere : *Fraternus meus misit manum suam per prospectum, et venter meus turbatus est ad illum surrexi aperire fratri meo* (*Cant.* V, 4). Bonum est ut ad adventum Domini interiora turbentur. Si ad angeli adventum Maria turbata est (*Luc.* I, 29), quanto magis ad Christi nos turbamur adventum ! Influentibus quippe divinis, corporeus peregrinatur affectus, et usus ille exterioris hominis exolescit. Et tu turbare, et tu festina. Festinantes illi agnum manducare præcipiuntur (*Exod.* XII, 11). Surge, aperi, ad januam Christus est, vestibula domus tuæ pulsat : si aperueris, introibit, et introibit cum Patre.

61. Nec solum cum ingressus fuerit, mercedem relinquit ; sed etiam prius quam ingrediatur, mercedem præmittit. Adhuc anima turbatur, adhuc parietes domus suæ palpat, adhuc hostium quærit ubi Christus est, adhuc solvit vinculum carnis, et corporis claustra, adhuc Christus foris pulsat (40). *Manus autem*, inquit, *meæ stillaverunt myrrham, et digiti mei pleni in manibus clausuræ* (*Cant.* V, 5). Quam myrrham stillant animæ manus, nisi illam quam obtulit justus ille Nicodemus, magister in Israel (*Joan.* III, 10), ille qui meruit lavacri primus audire mysterium, qui attulit mixturam myrrhæ et aloes quasi libras centum, et misit in corpus Jesu (*Joan.* XIX, 39) : perfectum utique odorem fidei attulit ?

62. Hunc odorem fragrat anima quæ Christo aperire incipit, ut accipiat primo odorem Dominicæ sepulturæ, et credat quia caro ejus non vidit corruptionem, nec odore aliquo mortis emarcuit : sed æterni illius floris, et semper virentis odore condita surrexit. Quomodo enim poterat vel in carne marcescere, cujus nomen unguentum exinanitum est (*Cant.* I, 2) ? Exinanivit se, ut spiraret tibi.

63. Semper unguentum hoc erat, sed erat apud Patrem, erat in Patre. Olebat tantum angelis 229 et archangelis, tanquam intra vas cœli. Aperuit os Pater dicens : *Ecce posui te in testamentum generis mei, in lucem gentium ; ut sis in salutem usque ad extremum terræ* (*Isa.* XLIX, 6). Descendit Filius, repleta sunt omnia novo odore Verbi. Eructavit cor Patris Verbum bonum (*Psal.* XLIV, 2), fragravit Filius, Spiritus sanctus exhalavit, atque per omnium B se corda diffudit : *Diffusa est* enim *charitas Dei in cordibus nostris per Spiritum sanctum* (*Rom.* V, 5).

64. Ipse Dei Filius in corpore tanquam in vase odorem primo cohibebat, suum opperiens tempus, sicut ait : *Dominus dat mihi linguam eruditionis, ut sciam quando oporteat dicere sermonem* (*Isa.* L, 4). venit hora, et aperuit os, exinanivit unguentum (41), quando virtus exibat de eo.

65. Hoc unguentum exinanitum est super Judæos, et collectum est a gentibus : exinanitum in Judæa, et redoluit in omnibus terris. Hoc unguento uncta est Maria, et virgo concepit, virgo peperit bonum odorem, Dei Filium. Hoc unguentum effusum C est super aquas, et sanctificavit aquas. Hoc unguento uncti sunt tres pueri, et humorem iis flammæ roravit (*Dan.* III, 23). Hoc Daniel unctus est, et leonum ora mollivit, feritatemque permulsit (*Dan.* VI, 22).

66. Fluit hoc unguentum quotidie, et nunquam deficit. Accipe vas tuum, virgo, et accede, ut possis hoc unguento repleri. Accipe unguentum æstimatum trecentis denariis, sed gratis datum, non venditum ; ut omnes haberent gratis. Virgo, ungere : noli contristari sicut Judas (*Joan.* XII, 5), quia hoc unguentum effunditur, sed consepeli in te Christum (42). Claude sane vas tuum, ne unguentum effluat. Claude integritatis clave, loquendi verecundia, abstinentia gloriandi.

67. Hoc quæ habet unguentum, Christum reci- D pit ; et ideo quæ habebat, ait : *Aperui*, inquit, *fratri meo, frater meus transivit* (*Cant.* V, 6). Quomodo transivit ? Id est, mentis interna penetravit, sicut dictum est Mariæ : *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius* (*Luc.* II, 35). Vivum enim Verbum Dei, sicut gladius acutus, penetrans, et corporalium re-

(39). Omnes edit. cum paucis mss., *cave iterum corporeæ cupiditatis illuviem, ne lutulenti actus sordibus inquinentur ;* alii multo plures ac potiores ut nos in textu.

(40). Mss. non pauci, *fores pulsat.*

(41). Ita plerique mss.; nonnulli autem ac edit., *aperuit os, exivit unguentum.*

(42). Paris. quædam edit., *sed consepeli te in Christum*, perperam. Infra vero ubi omnes edit. ac mss. aliquot, *Claude integritatis clave*, etc., alii habent partim, *claude ostium integritatis ; claude loquendi verecundiam abstinentia gloriandi ;* partim, *claude integritatis clave loquendi verecundiam, abstinentiam gloriandi.* Neutra tamen harum lectionum satis commoda.

pagula cogitationum, et cordis interna rimatur A (*Hebr.* IV, 12).

CAPUT XII.

Omnibus et maxime virginibus Christum exspectandum : si vero ille tardaverit, quod semper animæ fit socordia, surgendum et donorum ab eo jam acceptorum contemplatione invocandum Spiritum sanctum : extemplo enim Sponsum responsurum. Quid sit quod caput ac cincinnos suos humidos dicat, quo loco inseritur a capillorum cincinnis dehortatio. Deinde ubi animam rursus ad servandam innocentiam, et capiendum ex actibus ac fide odorem spiritalem impulit, spondet eam sic placituram, accessurumque ad ipsam Christum neque se illi nisi tentationis causa subducturum; atque adeo tentatores esse spernendos.

68. Et tu igitur, anima, una de populo, una de B plebe (neque enim Christus stupet 230 aliqua sæcularium discrimina dignitatum, ne auratam vestem aut monile pretiosum, aut nobilia coruscantium gemmarum serta miratur, quorum dispendiis sæpe lis movetur in Ecclesia, pax fugatur), certe tu una de virginibus, quæ corporis tui gratiam splendore mentis illuminas (propior enim es quæ Ecclesiæ compararis), tu, inquam, in cubili tuo, et nocturno tempore constituta, semper meditare Christum, et ejus adventum omnibus sperato momentis.

69. Si tardare tibi videtur, exsurge. Tardare videtur, cum diu dormis : tardare videtur, cum ab oratione vacas : tardare videtur, cum vocem non excitas psalmis (43). Primitias vigiliarum tuarum C Christo dicato, primitias actuum tuorum Christo immola. Audisti in superioribus quia vocavit te, dicens : *Veni a Libano, Sponsa, veni a Libano : transibis et pertransibis a principio fidei* (*Cant.* IV, 8); transibis in sæculum certatura, pertransibis ad Christum triumphatura de sæculo. Audisti quia te a leonum et pardorum, id est, a spiritalium nequitiarum incursionibus separavit : audisti quia placet ei tuarum pulchritudo virtutum : audisti quia vestimentorum tuorum aromata, hoc est, bonum odorem integritatis omnibus odoribus prætulit; audisti quia hortus es conclusus, suavium pomiferarum refertus fructibus. Pete igitur ut aspiret tibi Spiritus sanctus, aspiret super cubile tuum, atque odorem piæ mentis et gratiæ spiritalis accumulet. Respondebit tibi : *Ego dormio, et cor meum vigilat* (*Cant*, V, 2). D

70. Audis vocem pulsantis ad januam, et dicentis : *Aperi mihi, soror mea : surge, proxima mea, columba mea, perfecta mea* (*Ibid.*) : charitate proxima, simplicitate columba, virtute perfecta ; *quia caput meum repletum est rore* (*Ibid.*). Sicut enim ros cœli nocturnas amovet siccitates, ita ros Domini nostri Jesu Christi nocturnis et sæcularibus tenebris æternæ vitæ stillavit humorem. Hoc est caput quod æstu mundi nescivit arescere : unde ait : *Quia si in humido hoc faciunt, in arido quid facient* (*Luc.* XXIII, 31)? Hoc igitur caput rorat aliis, sibi abundat. Et bene abundat caput Christi; quia caput tuum Christus est, qui plenus est semper, nec liberalitatibus exhauritur suis, aut diuturna deficit largitate. In hoc caput ferrum non ascendit, quod est instrumentum belli, insigne discordiæ.

71. Nunc specta, et vide ros ille qualis sit, scilicet non vulgaris humoris : cincinni autem sunt in eo guttarum noctis (44). Noli, proxima mea, accipere cincinnos corporalium capillorum (*Cant.* V, 2). Non illi ornamenta, sed crimina sunt : lenocinia formæ, non præcepta virtutis. Alios cincinnos Nazaræus habet, in quibus ferrum non ascendit, quos nemo præcidit : qui non calamistris compositi, et arte digesti, sed multiplici crispantes virtutum nitentium gratia refulserunt. Disce in historia quales Nazaræus cincinnos habeat, quos quandiu Samson habuit intactos, nunquam vinci potuit (*Judic.* XVI, 17). Cincinnos perdidit, et meritum virtutis amisit.

231 72. Audita igitur voce Verbi, quam exueras tunicam nocte, ne quæras quemadmodum induas eam; offenditur enim (45), et frequenter offertur per nequitiam spiritalem. Quemadmodum, inquam, induas eam, obliviscaris, et nescias : et quasi jam Dominus assistat, exsors corporalium vinculorum turbata consurgas (46); internam orationibus præpares mentem dum surgis : ut ex humilibus ad superna contendas, et studeas fores tui cordis aperire : dum manus tuas tendes ad Christum fidelem tua gesta spirabunt odorem.

73. Admove igitur manus naribus tuis, et odorem actuum tuorum indefessa ac pervigili alacritate mentis explora. Mulcebit te odor dexteræ tuæ, et fragrantiam resurrectionis tua membra redolebunt, myrrham digiti tui sudabunt, hoc est, fidei veræ gratiam spiritalia gesta flagrabunt. Capis ergo, virgo, ex interiore tuo corpore voluptatem, et ipsa tibi dulcis, ipsa tibi suavis es, et ipsa tibi (quod peccantibus sæpe contingit) non incipis displicere; plus enim tibi placebit nuda simplicitas, corporeæ fraudis exuta tegminibus.

74. Talem te Christus desideravit, talem te Christus elegit. Aperto itaque ingreditur ostio; neque enim potest fallere, qui se ingressurum esse promisit. Complectere igitur quem quæsisti : accede

(43) De psalmis domi privatim decantandis intelligimus, cum publica psalmodia id temporis in Ecclesia Mediolanensi adhuc non videatur fuisse instituta. Vel certe per vocem *psalmis* signari possunt alii quilibet cantici pii atque spiritales, ad quos nos exhortatur sanctus Apostolus.

(44) Rom. edit. sola, *Cincinni autem mei guttarum noctis.*

(45) Amerb. et Eras., *offunditur enim ;* Gill. ac Rom. cum paucis mss., *offertur enim;* alii mss. denique, *offenditur enim,* etc. Non incommode, idem quippe est atque *occurrit.* Quid autem si legas *ostenditur?* Certe hanc lectionem duceremus multo potiorem, si quod aliud præsidium ei adesset præter conjecturam.

(46) Mss. aliquot, *consurgas in terram, orationibus præparas mentem.*

ad ipsum, et illuminaberis, tene illum, roga ne cito A abeat, obsecra ne recedat; Verbum enim Dei currit, fastidio non capitur, negligentia non tenetur. Obeat anima tua in verbo ejus, et cœlestis sermonis insiste vestigio; cito enim transit.

75. Denique quid ait illa? *Quæsivi eum, et non inveni illum : vocavi eum, et non obaudivit me* (*Cant.* v, 6). Ne putes displicere te, quæ vocasti, quæ rogasti, quæ aperuisti, quod tam cito abiit : sinit nos sæpe tentari. Denique turbis rogantibus ne recederet, quid ait in Evangelio? *Et aliis civitatibus oportet me evangelizare verbum Dei* (47); *quia ideo missus sum* (*Luc.* iv, 43). Sed etiam si tibi ille abiisse videtur, exi, rursus explora (48).

76. Noli jam Deo devota illos metuendos circumforaneos intelligibiles timere custodes, noli B timere eos qui circumeunt civitatem (*Cant.* v, 7), noli vulnera formidare, quæ sequentibus Christum nocere non possunt. Etiam si corpus tuum, hoc est vitam corporis tui, auferant, vicinus est Christus : quem cum inveneris, ubi cum eodem commorari debeas agnosce, ne forte a te discedat; cito enim deserit negligentes.

232 CAPUT XIII.

Discendum nobis esse ab Ecclesia quo pacto Sponsus teneri queat, vinculis scilicet charitatis et suppliciorum beneficio; introducendum etiam eum in interiorem domum, sed virtute prius exornatam. Per quam fenestram manum mittere dicatur Sponsus, et quemadmodum fenestræ virgini sint parandæ? Eam quoque januæ suæ silentii seras apponere debere, quod magno suo malo Eva non fecit. Tunc mortificationis ac re- C *surrectionis myrrham sudaturam : si modo virgo illa talis fuerit, qualis esse jubetur ab Apostolo; sed Christum inquiri velle, atque odio habere garrulitatem.*

77. Quis igitur te nisi sancta Ecclesia debet docere quemadmodum Christum teneas? imo jam docuit, si quæ legis, intelligas : *Quam modicum* inquit, *fuit, cum transivi ab ipsis, donec inveni quem diligit anima mea : tenui eum, et non relinquam eum* (*Cant.* iii, 4). Quibus igitur Christus tenetur? Non injuriæ nexibus, non restium nodis : sed vinculis charitatis, mentis habenis stringitur, et animæ tenetur affectu. Si vis et tu tenere Christum, quære jugiter, nec pœnam metuas; inter supplicia enim frequenter corporis, inter ipsas persecutorum manus Christus melius invenitur. *Quam modicum,* D inquit, *fuit, cum transivi ab ipsis.* Exiguo enim spatio, brevique momento cum persecutorum manus evaseris, nec succubueris potestatibus mundi, tibi Christus occurret, nec te diu tentari patietur.

78. Quæ sic Christum requirit, quæ Christum invenit, potest dicere : *Tenui eum, nec relinquam eum, donec introducam eum in domum matris meæ et in cubiculum ejus quæ me concepit* (*Ibid.*) Quæ est domus matris tuæ et cubiculum ejus, nisi internum tuæ secretumque naturæ? Hanc domum serva hujus domus mundato penetralia; ut eum immaculata domus fuerit, nec ullius adulterinæ conscientiæ sordibus inquinata, spiritalis domus in sacerdotium sanctum lapide angulari coagmentata consurgat, et Spiritus sanctus habitet in ea. Quæ sic Christum requirit, quæ sic Christum, obsecrat, non relinquitur ab eo, imo etiam frequenter revisitur, est enim nobiscum usque ad consummationem mundi (*Matth.* xxviii, 20).

79. Ergo Christus repertus est, et tenetur : et repertus est ille qui per fenestram tuam manum misit (*Cant.* v, 4). Quæ est fenestra nostra, nisi per quam opera Christi videmus, oculus scilicet animi, et mentis obtutus? Et ideo, virgo, per fenestram tuam Christus introeat, Christus manum suam mittat per fenestram, tibi veniat Verbi, non corporis amor. Si igitur per fenestram tuam manum mittit Dei Verbum, vide quemadmodum fenestras tuas præpares, vide quemadmodum ab omni pulvere delictorum detergere debeas. Nihil tetrum habeat (49), nihil adulterinum fenestra virginis. Procul stibium et cæteras affectati nugas decoris, procul adulterini amoris illecebras. Simili aurium clausura est, quibus non suspendenda onera, non figenda vulnera : sed unus ornatus est, audire quod prosit.

233 80. Januam quoque tuam disce temporibus obserarè nocturnis, non facile quisquam patentem reperiat. Sponsus ipse vult clausam esse, cum pulsat. Janua nostra os nostrum est, Christo propemodum soli debet aperiri : nec aperiatur, nisi ante pulsavit Dei Verbum. Denique ideo scriptum est : *Hortus conclusus, soror mea Sponsa, hortus conclusus, fons signatus* (*Cant.* iv, 12), nec facile aperiat os suum, nec vulgari designet alloquio. Neque enim de ipsis divinis decet, nisi Verbo Dei interpellata, respondeas. Quid tibi cum cæteris? Soli Christo loquere, soli fabulare Christo. Si enim ut mulieres in Ecclesia taceant, scriptum est (*I Cor.* xiv, 34), quanto magis non decet patere virginis januam, non decet viduæ patere fores! Cito insidiator pudoris obrepit, cito verbum excidit (50), quod revocare desideres.

81. Si Evæ clausa fuisset janua, nec Adam deceptus fuisset, nec respondisset interrogata serpenti (*Gen.* iii, 2-6). Introivit mors per fenestram (*Jerem.* ix, 21), hoc est, per Evæ ostium. Ingreditur mors per ostium tuum, si falsum loquaris, si turpiter, si procaciter, postremo si ubi non oportet loquaris. Clausæ sint igitur labiorum fores tuorum, et obseratum maneat vocis vestibulum : tunc fortasse reserandum, cum audieris Dei vocem, cum audieris Dei verbum.

82. Tunc tibi myrrha sudabit (*Cant.* v, 5), tunc tibi baptismatis aspirabit gratia, ut ab elementis

(47) Rom. edit. sola, *regnum Dei.* Rursus vero eadem cum aliis, et mss. aliquot, *tu rursus explora;* ubi mss. nonnulli, ***extrorsus explora***, et alii melius, ***exi***, etc.

(48) Quidam mss., *exi*, ***extrorsus explora.***

(49) Pauci mss., *nihil* ***terrenum habeat.***

(50) Rom. edit. sola, ***cito verbum excipit.***

mundi commoriare cum Christo, et cum Christo resurgas. *Quid adhuc*, inquit, *velut viventes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne attaminaveritis, ne gustaveritis quæ sunt ad corruptionem ipso usu* (*Coloss.* II, 20-22), corruptela enim abesse debet a castis : itaque carnis et mundi sepelite curam. *Qui cum Christo resurrexistis, quæ sursum sunt quærite ubi Christus est* (*Coloss.* III, 1). Cum Christum quæritis, Patrem Deus videtis; Christus enim in dextera Dei sedet. A

83. Sed ea quæ Christum requirit, non debet esse vulgaris, non debet esse in foro, non in plateis, voce querula, gressu lubrica, facilis auditu (51), vilis aspectu. Terrenum tibi Apostolus consortium negat, et ultra naturæ propemodum terminos alis ad cœlum docet spiritalibus evolandum. *Quæ sursum sunt*, inquit, *sapite, non quæ super terram* (*Ibid.* 2). Sed quia hoc impossibile erat in hoc corporis velut claustro reclusis; et quia defunctis corporibus, anima fertur ad superiora revolare, alligata dum vivimus quadam nostræ lege naturæ, ideo addidit : *Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo* (*Ibid.* 3). Si abscondita est cum Christo in Deo, non appareat mundo, Christus enim mortuus est mundo, vivit Deo. B

84. Vide nunc quemadmodum desiderari amet Christus, confabulationes non amet. Aperuit 234 ergo virgo illa suas fores Dei verbo : sed *transivit*, inquit, *et exivit anima mea in verbo ejus* (*Cant.* V, 6). Exivit a mundo, exivit a sæculo, remansit in Christo. *Quæsivi*, inquit, *eum, et non inveni eum* (*Ibid.*); amat enim Christus diu requiri. C

CAPUT XIV.

Sponsam inveniri a custodibus cælestis Jerusalem in quam illi ingrediendum, et qua ratione. Ejusdem civitatis lumen, muri, portæ, ac cives explicantur. Quomodo intelligatur anima spoliari a sanctis angelis : quomodo etiam quæ Christum in foro et plateis mysticis quæsitum invenerit, ab eisdem angelis vulneretur. Quibus jungitur alia pallii utiliter ablati expositio.

85. Invenerunt illam custodes murorum. Fortasse sunt et allii custodes, quos magis intelligere debeamus. Est enim civitas quæ portas murorum clausas non habet, de qua dictum est : *Et portæ ejus non claudentur per diem* (*Apoc.* XXI, 25); nox enim non erit amplius in ea, afferent gloriam et honorem gentes in illam. Illa est ergo civitas Jerusalem quæ in cœlo est (*Hebr.* XII, 22), intra quam jam quasi perfecta et immaculata servaris ; non enim intrat in eam omne commune (52). Communis castitas non est, communis pudicitia non est, quæ in libro vitæ scribitur (*Apoc.* XXI, 27).

86. Si igitur invenimus civitatem, ingrediamur in eam, videamus lumen ejus, videamus muros, videamus tribus, videamus fundamenta muralia, videamus etiam custodes murorum. Sed quomodo ingrediamur in eam? In hac civitate vita est, et una est via quæ ducit ad vitam : via autem Christus est, ergo Christum sequamur. Sed ipsa in cœlo est civitas. Quomodo igitur ascendamus ad cœlum, docet evangelista (53) qui dicit : *Et duxit me Spiritus in montem magnum et altum, et ostendit mihi civitatem sanctam Jerusalem descendentem de cœlo* (*Apoc.* XXI, 10). Ascendamus ergo spiritu, quia caro ascendere ad eam non potest. Ascendamus nos interim ad cœlum, ut ad nos postea de cœlo illa descendat, in qua lumen est simile lapidis pretiosissimi, ut lapidis jaspidis et crystalli habet murum magnum et altum (*Ibid.* 11).

87. Didicisti lumen, didicisti murum : disce portas, disce custodes. *Habet*, inquit, *portas duodecim; et in portis angelos duodecim* (54), *in quibus duodecim tribuum filiorum Israel superscripta sunt nomina* (*Ibid.* 12). In portis patriarcharum nomina continentur; in muro, apostolorum; fundamenta enim civitatis, apostoli (*Ibid.* 14) : et lapis angularis est Christus, in quo omnis structura consurgit. Deus extra, Deus intus, Deus ubique est; habet enim, inquit, civitas majestatem Dei (*Ibid.* 11). Ergo et vos, sanctæ virgines, et quicunque justi estis, 235 et immaculatam animæ geritis castitatem (55), cives sanctorum estis et domestici Dei. Sed tunc nobilitatem istam patriæ possidebitis, si Christum intra civitatis hujus septa quæratis, ingressi per fidem actusque pretiosos, patriarcharum clarificati lumine, fundati super apostolos, versantes inter angelos.

88. Quomodo igitur isti custodes angeli sunt, qui castæ animæ pallium tollunt (*Cant.* V, 7)? Aliud pallium virginum est, aliud adolescentiæ (56)

(51) Ita vet. edit. ac plures mss.; Rom. autem edit. et mss. nonnulli, *facilis aditu*. D

(52) *Commune*, Scripturæ usu, idem est atque impurum, ut jam alibi adnotavimus.

(53) Fuere inter hæreticos tam veteres quam novos, qui Apocalypsim a Joanne evangelista scriptam negarent : e quibus nonnulli etiam eo devenerunt impudentiæ, ut eam Cerintho attribuerent, cujusmodi fuerunt Alogiani, quos refutavit Epiphanius. Exstiterunt quoque inter Catholicos, qui eumdem librum aut alteri Joanni ejusdem cum evangelista ætatis ascriberent, aut crederent merito dubitari posse, utrum illius auctor dici debeat evangelista. Verum tamen quidquid in contrarium afferunt, infirmum est, si universo Patrum antiquorum agmini opponatur. Etenim pro communi opinione stant, Justinus, *Dial, cum Tryph.*, Irenæus, lib. IV et V, nec non apud Eusebium, *Hist. Ecl.* lib. III, cap. 23; Clemens Alex. item eodem lib. cap. 25, universalis consensus ; iterum apud eumdem lib. V. cap. 18 et 28, Apollonius, et tandem lib. VI, cap. 25, Origenes, queis accedit Tertullianus *adversus Marcionem*. Cum his atque aliis omnibus concinit Ambrosius noster hic sicut et in Psal. I, n. 54 : in Psal. XL. n. 26, et alibi.

(54) Mss. aliquot, *angulos duodecim*, non solum contra reliquorum atque edit. omnium, sed etiam sacri textus auctoritatem.

(55) Non pauci mss., *immaculatam animam geritis castitate*; nonnulli, *et immaculato animo geritis castitatem*, cæteri ac edit. nobis consentiunt.

(56) Ita edit. vet. et mss. omnes, tribus exceptis, ubi legitur : *aliud adolescentiæ. Circumforanea illa quæ*, etc. Rom. autem edit. hoc tantum recessit ab aliis, quod pro *adolescentiæ*, reposuit *adolescentulæ*.

circumforaneæ. Illa quæ in foro Christum requirit, pallium etiam quod habebat, amisit; prudentia enim non in foro, non in plateis, sed in Ecclesia possidetur. Et fortasse (ut cum ipsis quoque veniamus in gratiam, atque omnium misericordem Deum esse doceamus : quia et illi Christum aliquando reperiunt, si tamen jugitur quærant) pallium hoc amictus est corporis.

89. Ergo qui quæsivit in cubili Christum (si tamen sic quæsivit, sicut ille qui dixit : *Sic memor fui tui super stratum meum* (*Psal.* LXII, 7); si quæsivit in noctibus, juxta quod scriptum est : *In noctibus extollite manus vestras in sancta (Psal.* CXXXIII, 2); si quæsivit in civitate, in foro et in plateis : in civitate Dei nostri : in foro fortasse in quo judex ille divini juris sedet (57), in plateis unde collecti sunt qui ad cœnam Dominicam convenerunt) potest, custodientibus civitatem Dei angelis, dum diu quærit, occurrere.

90. Quin etiam ex cœlesti custodum natura cœlestem intelligere possumus civitatem, cœleste forum justitiæ sempiternæ : non viles plateas, sed fortasse in quibus superfluere fons ille consuevit, de quo scriptum est : *Superfluant tibi aquæ de tuo fonte, et in plateis tuis diffundantur tuæ aquæ* (*Prov.* V, 16). Qui sic ergo Christum requirit, ad angelos pervenit.

91. Sed si bonis ad angelos meritis pervenitur; cur qui pervenerit vulneratur? Est et gladius bonus, cujus gladii bonum vulnus. Vulnerat Dei verbum, sed non ulcerat. Est vulnus boni amoris, sunt vulnera charitatis; ideoque dixit : *Vulnerata charitatis ego sum* (*Cant.*, II, 5). Quæ perfecta est, vulnerata est charitatis. Bona sunt igitur Verbi vulnera, bona sunt amantis vulnera : *Utilia* enim *vulnera amici, quam voluntaria oscula inimici* *Prov.* XXVII, 6). Vulnerata charitatis Rebecca est, quæ, relictis parentibus, migravit ad sponsum (*Gen.* XXIV, 61) : vulnerata charitatis Rachel, quæ zelavit sororem, amavit maritum. Sorori enim quod abundabat filiis, ipsa adhuc sterilis invidebat (*Gen.* XXX, 1); quia typum gerebat Ecclesiæ, cui dicitur: *Lætare, sterilis, quæ non paris : erumpe et exclama, quæ non parturis* (*Isa.* LIV, 1).

92. Invenerunt ergo custodes, et vulneraverunt eam, et tulerunt ei pallium, hoc est, actus corporalis involucrum sustulerunt, ut nuda mentis simplicitas quæreret Christum; quia nemo potest amictu vestitus philosophiæ, in habitu scilicet sapientiæ sæcularis, Christum videre. Et bene tollitur ei amictus philosophiæ; ne quis eam per philosophiam deprædetur (*Coloss.* II, 8). Bene tollitur ei pallium, quæ ad Christum propinquat; ut Deum visura mundo corde ingrediatur: *Beati* **236** enim *mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (*Matth.*, V, 8). Denique ubi mundavit cor, Verbum reperit, Deum vidit.

CAPUT XV.

Ad quærendum Deum animam excitat, explicatoque cur ea feminino vocabulo dicatur, monet divinum favorem esse implorandum, ut eadem ab illo gubernetur instar cujusdam currus; illi enim quatuor motus esse tanquam totidem equos, a quibus raptatur; quos docet ratione ac prudentia moderandos.

93. Quære ergo illum, virgo, imo quæramus omnes; anima enim sexum non habet : sed ideo fortasse femineum nomen accepit, quod eam violentior æstus corporis agit : ipsa autem impetus carnis amore sui molli quadam et blanda ratione demulcet.

94. Ergo orationibus et obsecrationibus Deum invitare debemus ut quasi bonus auster afflare dignetur. Verbique nobis auram cœlestis aspiret : quæ fructiferas arbores non turbare vento gravi, sed leni spiramine flatuque molli consuevit agitare. Unde scriptum est : *Posuit me currus Aminadab* (*Cant.* VI, 11); eo quod anima nostra dum jungitur corpori, velut quidam equorum frementium currus rectorem sui quærit aurigam; Aminadab enim pater Naasson fuit, sicut in Numeris legimus (*Num.* I, 7), qui erat princeps populi Juda : cujus figura refertur ad Christum, qui verus populi princeps animam justi velut currum agitator ascendens, Verbi habenis gubernat; ne violentorum equorum furore in abrupta rapiatur.

75. Sunt enim ejus velut quatuor equi, quatuor affectiones, ira, cupiditas, voluptas, timor. Quibus furentibus cum cœperit agi, nequaquam seipsa cognoscit : corruptibile enim corpus animam gravat, et tanquam irrationabilium (58) animalium currus invitam rapit, volventibus curis velut quodam impetu proruentem, donec memoratæ corporis passiones Verbi virtute mitescant. Hæc verbi tanquam boni agitatoris est providentia, ne illi animæ quæ in se non est morti obnoxia, corpus mortale cojunctum agitationem sui faciat esse difficilem.

96. Primo igitur hos veloces motus corporis domitet, et nexu rationis infrenet : dein caveat ne dispari motu se velut equi implicet, ut bonum aut improbus decoloret, aut tardus impediat, aut turbidus inquietet; fremit enim equus malitiæ, seseque jactando currum lædit, gravat jugalem. Hunc bonus auriga demulcet, et in campum veritatis immittit, fraudis declinat anfractum. Tutus ad superiora cursus est, periculosus ad inferiora descensus. Inde quasi emeriti qui bene portaverint jugum Verbi, usque ad Domini præsepe ducuntur, in quo non fenum est esca, sed panis qui descendit e cœlo.

97. Hujus currus rotæ sunt, de quibus dixit propheta : *Et spiritus vitæ erat in rotis* (*Ezech.* I, 20);

(57) Nonnulli mss., *divino jure sedet.*
(58) Edit. ac pauci mss., *irrationabilium.* Rom., *irrationalium, animalium cursus;* alii, magno numero,.... *currus.*

eo quod currus animæ teres et rotundus sine ulla A offensione volvatur.

237 CAPUT XVI.

Verbum in hortum nucis quæ tentationis figura est, invitatur; ut fidei ac virtutum odores capiat, melque manducet. In Christo omnibus omnia suppetere: ac proinde exemplo hæmorrhoissæ mulieris accedendum ad ipsum cum firma fide, cujus mirabiles effectus prædicantur. Adjiciendam fidei humilem quoque confessionem; nec eis qui Christo detrahant, respondendum; sed ejusdem mulieris more dicendum: Non laboravi, etc. *Postremo ad conciliandam feminæ confitenti auctoritatem Petri et Pauli exempla ad eamdem virtutem pertinentia proponuntur.*

98. Sed ne longius labamur, invitatur Dei Verbum in hortum nucis (*Cant.* VI, 10), in quo fructus propheticæ lectionis, et sacerdotalis est gratia, quæ B amara in tentationibus, dura in laboribus, in virtutibus interioribus fructuosa est. Unde etiam virga Aaron nucea floruit (*Num.* XVII, 8), non jam natura sua, sed virtute secreta. Descendat ergo in hortum suum, ut vindemiet fidem, capiat odores, pabulum cœleste reperiat (59), suavitatem nostri mellis epuletur dicens: *Vindemiavi myrrham meam cum aromatibus, manducavi panem meum cum melle meo* (*Cant.* V, 1). Quod diversarum virtutum concretum floribus, illarum apum quæ sapientiam prædicant (*Prov.* VI, 8), consono opere congregatum (60) sancta Ecclesia in favis condit, ut cibus Christi sit.

99. Omnia igitur habemus in Christo. Omnis anima accedat ad eum, sive corporalibus ægra C peccatis, sive clavis quibusdam sæcularis cupiditatis infixa, sive imperfecta adhuc quidem, sed intenta tamen meditatione (61) proficiens, sive multis aliqua sit jam perfecta virtutibus: omnis in Domini potestate est, et omnia Christus est nobis. Si vulnus curare desideras, medicus est: si febribus æstuas, fons est: si gravaris iniquitate, justitia est: si auxilio indiges, virtus est: si mortem times, vita est: si cœlum desideras, via est: si tenebras fugis, lux est: si cibum quæris, alimentum est. *Gustate* igitur, *et videte quoniam suavis est Dominus: beatus vir qui sperat in eo* (*Psal.* XXXIII, 9).

100. Speravit in eo illa, quæ fluxu sanguinis laborabat, et continuo sanata est: sed quia fidelis accessit (*Luc.* VIII, 43 *et seq.*). Et tu cum fide, filia, vel fimbriam ejus attinge. Jam sæcularium fluxus D voluptatum, modo torrentis exundans, Verbi salutaris calore siccabitur; si cum fide tamen accedas, si pari devotione divini sermonis extremam saltem fimbriam comprehendas, si tremens procidas ante Domini pedes. Ubi sunt pedes Verbi, nisi ubi corpus est Christi? O thesauris omnibus opulentior fides! o virtutibus corporis omnibus fides fortior! o medicis omnibus salutarior! Simul ut accessit mulier, virtutem sensit, medicinam impetravit; ut si oculum lumini admoveas, illuminatur antequam sentias, et operatio lucis prævenit apparatum. Passio inveterata, passio immedicabilis, quæ et artis omnem vicerat excogitationem, et pecuniarum subministrationem, 238 solo fimbriæ curatur attactu. Illius igitur feminæ tibi, virgo, et in adeundo servanda verecundia, et in fide imitanda devotio est.

101. Quanta vero illa gratia, quod ea quæ videri erubescebat, vitium tamen non erubuit confiteri! Noli ergo lapsus occulere tuos, fatere quod ille jam novit: noli erubescere quod non erubuerunt prophetæ. Audi Jeremiam dicentem: *Sana me, Domine, et sanabor* (*Jerem.* XVII, 14). Sic et illa dixit, cum contingeret fimbriam: *Sana me, Domine, et sanabor. Salva me, Domine, et salvabor* (62); *quia gloria mea tu es (Ibid.)*; sola enim sana est, quam tu sanaveris.

102. Si quis tamen tibi dicat (quia sic plerumque tentantur fideles): *Ubi est verbum Domini? Veniat (Ibid.* 15); dictum est enim et Domino: *Descendat nunc de cruce, et credimus ei; confidit in Domino, liberet nunc eum, si vult* (*Matth.* XXVII, 42, 43). Si quis ergo tibi insultando hoc dixerit; et te in fabulas voluerit evocare, noli respondere ei; noluit enim talibus respondere Christus. Solum Christum interroga; illis enim si dixeris, non credent: si interrogaveris, non respondebunt tibi. Dic soli Verbo (63): *Non laboravi sequens post te, et diem hominis non concupivi (Jerem.* XVII, 16).

103. Hoc dixit illa mulier, et stetit sanguis. Quamvis fatigata, quamvis ægra, quæ diu quæsierat Christum, dixit tamen: *Non laboravi sequens post te;* neque enim laborat, quæ Christum sequitur, cum laborantes ad se ut requiescant, evocet (*Matth.* XI, 28). Ergo ipsum sequamur. Quandiu ipsum sequimur, non laboramus; quia non est labor in Jacob (*Num.* XXIII, 21). Et in Isaia: *Qui exspectant Dominum..... current, et non laborabunt (Isa.* XL, 31).

104. Deinde cum quæreret Christus quis tetigisset eum *(Luc.* VIII, 45), nonne tibi videtur illa dixisse: Quid interrogas, Domine? Tu scis; quæ prodeunt per labia mea, ante faciem tuam sunt; et ideo non confundor peccata propria confiteri. *Confundantur qui persequuntur me, et non confundar ego (Jerem.* XVII, 18).

105. Non confusus est Petrus dicere: *Exi a me, Domine, quia peccator sum ego* (*Luc.* V, 8); vir enim sapiens et gravis, in quo esset Ecclesiæ firmamentum (64), et magisterium disciplinæ, nihil utilius

(59) Tres mss., *ut vindemiet myrrham, fidem capiat odoris, pabulum cœleste reperiat.*

(60) Mss. complures, *consono ore congregatum.*

(61) Mss. aliquot, *sed nitenti tamen meditatione.*

(62) *Salva me, Domine, et salvabor*, in mss. pluribus omittuntur.

(63) Paris. quædam edit., *Dic solo verbo.* Pessime.

(64) Quidam mss., *fundamentum.* Non male: unde ii etiam e catholicis qui illa Christi Domini verba, *super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam,* a Patribus de Petro unquam intellecta eunt inficias, vel ex hoc solo sancti doctoris loco re-

sibi esse prospexit, quam ne secundantis operis A extolleretur eventu. Et ideo: *Exi*, inquit, *a me, Domine*. Non rogat ut deseratur, sed ne infletur.

106. Paulus quoque de carnis stimulo gloriatur, quod sibi ne extolleretur, provisum est (*II Cor.* XII, 7). Illecebrosa jactantia est, quam etiam Paulus veretur: lubrica, quæ etiam in Paulo cavetur. Sed non iste facili mobilis casu, qui revelationibus timebat extolli; et ideo quasi fortis athleta lætatur quod vulnere corporis emere didicerat animæ sanitatem.

239 CAPUT XVII.

Cavendam jactantiam suadet cum aliis exemplis, tum potissimum apiculæ: habere enim animam nostram suos volatus, quibus mundo facta superior, Deo æternisque virtutibus jungatur. Has supra mundum esse docet exemplo Christi, ad cujus atque apostolorum imitationem animam urget. Ne tamen videatur exemplar sublimius, hortatur ut fiat Christi discipula, quo oratione adjuvetur: interim diligentiam adhibeat, ac vitia varia relinquat foris.

106*. Ergo et tu si munera divina superfluere in te et redundare cognoveris, tuam metire virtutem, gratiam Deo redde, contemplationemque corporis (65), velut navis saburram suscipe; ne te in tantis mundi fluctibus jactantiæ alicujus aura circumferat. Apis illa sapiens cum aeris motus suspectos habet, lapillis sæpe sublatis, per inania se librat nubila; ne leve alarum remigium præcipitent flabra ventorum. Paulus et Barnabas putaverunt se gravari, cum cernerent adorari (*Act.* XIV, 12, 13). Et tu cave, virgo, illius apiculæ modo, ne alarum tuarum volatum aura mundi hujus extollat.

107. Habet enim anima volatus suos. Et ideo dictum est: *Qui sunt isti, qui sicut nubes volant, et sicut columbæ cum pullis suis* (*Isa.* LX, 8)? Habet ergo anima spiritales volatus, quæ brevi momento totum percurrit orbem; liberæ enim sunt cogitationes prudentium; quanto ad altiora et diviniora se subrigunt, tanto magis sine ullo terrenæ molis impedimento feruntur. Itaque adhærens Deo, et imaginis in se referens cœlestis effigiem, ubi cursus suos ab equorum perturbatione placidaverit, in illum æthereum purumque locum plausu spiritalium evecta pennarum, despicit omnia quæ in hoc mundo sunt: et æternis intenta virtutibus, supra mundum labitur. Supra mundum enim justitia est, supra mundum charitas (66), supra mundum castitas, supra mundum bonitas, supra mundum sapientia: et si in hoc mundo sit, supra mundum tamen est.

108. Supra mundum erat justitia, cum omnia regna mundi et universam ejus gloriam diabolus offerret (*Matth.* IV, 8). Supra mundum fuit, qui de mundo nihil attigit. Denique ait: *Venit hujus mundi princeps, et in me*, inquit, *inveniet nihil* (*Joan.* XIV, 30). Discite ergo in hoc mundo supra mundum esse: et si corpus geritis, volitet in vobis ales interior. Supra mundum est ille, qui tollit Deum in corpore suo.

109. Sed Deum imitari non possumus. Imitemur apostolos, quos mundus odio habuit; quia 240 non erant de hoc mundo (*Joan.* XV, 19). Hos imitare, hos sequere. Sed arduum putas humana B virtute supra mundum ascendere. Bene asseris; nam et apostoli non quasi consortes, sed quasi discipuli sequendo Dominum, supra mundum esse meruerunt. Et tu esto Christi discipula, Christi æmula: et pro te rogat, qui pro illis rogavit. Non enim pro apostolis tantum, inquit, rogo; sed pro iis qui credent per sermonem eorum in me; ut omnes unum sint. Unum igitur nos esse vult Dominus, ut supra mundum simus omnes; ut una sit castitas, una voluntas, una bonitas, una gratia. His enim alitur et augetur animæ volatus.

110. Ergo non pigrescamus (67), sed de terrenis consurgamus; ea est enim natura pennarum, ut agitando se virtutem capiant. Eo juvatur volatus; C quo anima delectatur, quæ si semper Deum sequatur, atque in domo Domini habitare desideret, et ejus delectatione pascatur, ac miraculis virtutum alatur cœlestium; foris relinquet invidiam, quæ extra chorum est angelorum, foris cupiditates corporis, quæ templum Dei maculare non debent. Et ideo quoniam templum Dei sumus, materiales a nobis sollicitudines abdicemus.

CAPUT XVIII.

Quod a poetis animæ currus, equi et alæ attribuuntur, id petitum a propheta Ezechiele. Hujus quatuor animalium formas quibus quatuor exprimuntur evangelistæ, quatuor etiam cardinalium virtutum figuras esse ostenditur. David etiam de animæ alis pulchre dixisse. Accendit ergo nos ad volatum sanctus antistes, et quæ fugienda moneat Icari lapsus, nobis aperit. Deinde volandi difficultate proposita, docet si actus nostri sibi consenserint, fore ut videamus Christum in throno, qui nos dirigat: cum vero legatur modo montem solitus ascendere, modo navim; hac ansam nactus, navis ac piscationis Petri mysticam enodat sententiam. D

111. Ac ne forte philosophica (68) alicui aut vinci possunt: hic enim ad eum alludi manifestum est.

(65) Rom. edit, *contentionemque corporis*: melius aliæ ac mss., *contemplationemque corporis*; id est, considerationem corporeæ fragilitatis ac vilitatis. Est autem *saburra*, cujus continuo post mentio fit, arena in fundo navium posita, ne illæ aut nimium fluctuent, aut alteram in partem inclinentur. Quod vero subjungitur de apibus, id non obscure petitum fuit ex illo Virgilii, lib. IV. *Georg.*:

. . . . Et sæpe lapillos,
Ut cymbæ instabiles fluctu jactante saburram,
Tollunt: his sese per inania nubila librant.

(66) *Supra mundum charitas*, in mss. plerisque desiderantur.

(67) Omnes edit., *non pigrescamus deserere terrena; ea est*, etc.; mss. vero nonnulli, *non pigrescamus sede terrena; ea est*, etc.; reliqui multo plures ut in contextu.

(68) Platonem hoc loco designari non inficiabitur,

poetica usurpasse videamur, ut currus, equos, alas A animæ diceremus, quæ illi magis assumpsere de nostris ; domesticis nos usos subsidiis propheticæ series lectionis ostendit, quæ in hunc modum a sancto Ezechiele scripta est : *Et facta est illic super me manus Domini, et vidi, et ecce spiritus surgens* (69) *veniebat ab Aquilone, et nubes magna erat in eo, et ignis refulgens, et lumen in circuitu ejus sicut lumen electri in medio ignis, et lumen in eo, et in medio sicut similitudo quatuor animalium* (*Ezech.* I, 3-5).

241 112. Vides igitur animalia jam quatuor esse descripta. Cujusmodi sint animalia ista debemus advertere : *Similitudo*, inquit, *vultus eorum facies hominis, facies leonis a dextris illis quatuor, et facies vituli a sinistris illis quatuor, et facies aquilæ desuper illis quatuor, et alæ eorum extensæ* (*Ibid*, 10, 11).

113. Hic quoque animam describi accepimus, cujus quatuor animalia, quatuor affectiones sunt : sed non ita, ut illæ quas supra descripsimus ; adhuc enim illæ erudiuntur animæ, processumque accipiunt : hic jam perfecta describitur. Denique illæ invitantur ad cœlum, hæc in cœlo est cum Dei verbo. Habet autem quatuor affectiones, id est. similitudini hominis, leonis, vituli, et aquilæ comparandas. Quas formas pro librorum evangelicorum proprietate accepimus figuratas. Et ideo hic quoque in homine rationabilis, in leone impetibilis, in vitulo concupiscibilis, in aquila visibilis per figuras animalium species affectionis expressa est.

C 114. Nam in omni sapiente viro prudentes Græciæ esse memoraverunt λογιστικὸν, θυμηθικὸν, ἐπιθυμητικὸν, διορατικόν : Latini vero prudentiam, fortitudinem, temperantiam atque justitiam. Prudentia enim rationis humanæ est : fortitudo vim quamdam ferocientis virtutis habet, mortisque contemptum : temperantia sacratæ vinculo charitatis, mysteriorumque contemplatione cœlestium, negligit corporis voluptates : justitia in alto quodam suggestu locata videt, exploratque omnia : quæ aliis potius nata (70) quam sibi, non tam suas utilitates quam publica emolumenta rimatur. Meritoque anima operata justitiam, formam aquilæ accipit, quod terrena defugiens, totaque cœlesti sublimis et intenta mysterio, resurrectionis gloriam pretio æquitatis adipiscitur. Propter quod ad eam dictum est : *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua* (*Psal.* CII, 5).

115. Est ergo et juxta David, alis spiritalibus anima fulta, quam cousque volucrem nobis voluit declarare, ut alibi quoque diceret : *Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium* (*Psal.* CXXIII, 7). Et alibi : *In Domino confido, quomodo dicitis animæ meæ : Transmigra in montem sicut* B *passer* (*Psal.* X, 2), Habet igitur alas anima suas, quibus se possit libera levare de terris. Alarum autem remigium non materialis compago pennarum, sed continuus ordo bonorum factorum est ; qualis ille Dominicus, cui bene dicitur : *Et in umbra alarum tuarum sperabo* (*Psal.* LVI, 2). Non solum enim manus illæ Domini affixæ cruci in modum volantis extentæ, sed etiam facta cœlestia, velut umbra refrigerante salutis æternæ, mundi ferventis incendia temperarunt.

116. Ergo quia volandi nobis data est copia, **242** excitet in se unusquisque gratiam Dei, ac posteriora obliviscens, priora appetens, ad destinata contendat (*Phil.* III, 13). Procul a militiæ honoribus (71), procul ab æstibus mundi ; ne quod fabulæ C ferunt, æstu solis cera resoluta Icareos volatus penna relabente destituat. Nam licet gravitas dictorum absit (72), poetico tamen sale declarare voluerunt prudentium maturitati tutos esse volatus per sæculum, juvenilem vero levitatem obnoxiam cupiditatibus mundi, refluentibus (73) pennis, et, per oblivia veritatis, meritorum compage resoluta, majore pernicie in terram relabi.

117. Haud facilis volatus omnibus : difficilis etiam discordantibus internis animalibus (74) vitæ

cui libuerit hunc locum et quæ lib. II *de Abraham* c. 8, num. 54, disputantur, inter se comparare. Sed et ante Ambrosium Justinus martyr Orat. Paræn. eumdem philosophum prophetarum libros, et hunc imprimis Ezechielis locum perlegisse testatus, adjicit : Ἔνθεν ὁρμώμενος ὁ μεγαλόφωνος Πλάτων μετὰ πολλῆς παῤῥησίας βοᾷ λέγων, Ὁ μὲν δὴ μέγας ἐν οὐρανῷ Ζεὺς πτηνὸν ἅρμα ἐλαύνων.

(69) Ita mss. fere ad unum : edit. vero, *spiritus urgens* ; LXX, πνεῦμα ἐξαῖρον, id est, spiritus auferens, procellosus ac violentus ; nihil tamen vetat quin Ambrosius verterit, *spiritus urgens*, cum post ἐξαῖρον subintelligere potuerit ἑαυτὸν, hoc est, *attollens se ipsum.* Rursus autem ubi nos cum mss. plerisque, *et ignis refulgens, et lumen in circuitu ejus*, alii mss. tantum exhibent : *et ignis refulgens, et lumen in eo, et in medio sicut similitudo*, etc. ; ubi lacuna est minime dubia. Porro edit. a lectione nostra tantum discrepant, quod pro *et lumen in circuitu ejus sicut lumen*, præferunt, *et lumen in eo, et in medio sicut lumen.* Sed neutrum a propheticis Verbis multum dissidet.

(70) Mss. aliquot, *quæ aliis potius nota ;* melius alii et edit.. *qua aliis potius nata*, etc. ; quam sententiam iisdem verbis reperies in psal. XXXV, col. 768, n. 7.

(71) Militia non solum de castrensi intelligitur, sed etiam de forensi professione. Symmachus lib. VII, epist. 124 : *Fungetur militia in scriniis litterarum*, etc. Imo vero etiam ad significandum quodlibet munus eam dictionem solemus adhibere, cujus exempla passim occurrunt. D

(72) Paris. quædam edit, ac mss. nonnulli, *gravitas dictorum obsit ;* melius aliæ, ac plures mss... *absit* ; hic enim gravitas idem est atque auctoritas seu veritas, quam poetis abrogat Ambrosius. Iterum, ubi omnes edit. ac mss. aliquot, *declarare voluerunt prudentium maturitati*, non pauci mss. legunt, *declarare voluerunt prudentiam maturitate*, etc., non satis recte. Postremo Gill. in marg. et Rom. edit in corpore cum mss. nonnullis habent *volatus per cœlum*, ubi vet. edit. ac multo plures mss., rectius, *volatus per sæculum.*

(73) Quidam mss., *cupiditatibus mundi revehentibus... resoluta calorum pernicie.*

(74) Omnes edit., *discordantibus in terris anima-*

cursus humanæ est. At sibi actus nostri ordo A conveniat, videbit et in nobis propheta rotam illam unam super terram conjunctam animalibus quatuor. Videbit ergo rursus Ezechiel; videt enim adhuc et viget et vigebit. Videbit, inquam, rotam in medio rotæ super terram sine offensione labentem (*Ezech.* I, 16). Rota enim super terram vita est corporis ad animæ aptata virtutem, et ad evangelicum cohærenti cursu formata præceptum; rota autem in medio rotæ, veluti vita intra vitam; quod sanctorum sibi vita non dissonet, sed qualis fuerit superioris ætatis, talis sit et sequentis : vel quod in hac vita corporis vitæ volvatur usus æternæ.

118. Cum ista congruerint, tunc divina vox resultabit, tunc super similitudinem throni similitudo sicut species hominis apparebit (*Ezech.* I, 26). B Hic homo Verbum est, quia *Verbum caro factum est* (*Joan.* I, 14). Hic homo nostrorum est agitator animalium (75), nostrorum rector est morum, qui pro nostrorum ratione meritorum, aut currum plerumque aut montem ascendit, aut navim : sed navim in qua aut apostoli navigant, aut piscatur Petrus; nec enim vilis est navis, quæ ducitur in altum (*Luc.* V, 4), Hoc est ab incredulis separatur Cur enim navis eligitur in qua Christus sedeat, turba doceatur (*Ibid.* 3), nisi quia navis Ecclesia est, quæ pleno Dominicæ crucis velo sancti Spiritus flatu in hoc bene navigat mundo ?

119. In hac navi piscatur Petrus : et nunc retibus, nunc hamo piscari jubetur. Grande mysterium ! Spiritalis enim videtur esse piscatio, qua C doctrinæ hamum mittere jubetur in sæculum; ut primum illum martyrem Stephanum de mari elevet (76), qui censum Christi in interioribus contineret; martyr enim Christi thesaurus Ecclesiæ. Martyr igitur ille qui de mari ad cœlum primus ascendit, captus a Petro minister altaris, non reti, sed hamo levatur; utrivo sui sanguinis elevaretur ad cœlum. Cujus in ore thesaurus erat, cum Christum in confessione loqueretur. **243** Quis enim thesaurus in nobis est, nisi Dei verbum? Dei ergo et retibus et hamo piscatur perfectior; ut reti concludat, hamo adurat : sed res turba concluditur, hamo singularis eligitur. O si mihi liceret illum hamum vorare, qui adureret os meum, et levi daret salutem vulnere (77) ! D

CAPUT XIX.

Hortatur virgines ut subeant retia sapientiæ, id est regnum cœlorum, quo ducere jubetur Petrus. Alia ejusdem præcepti datur acceptio, ut cor viri per altum intelligamus atque Ecclesiam : mox proponitur et tertia de ipso Christo; unde et respondet idem apostolus incassum per noctem se laborasse. Quomodo etiamnum eadem Christus ac Petrus dicant. Denique subjungitur exhortatio ut si pretium quod Christo debemus, totum solvere minus liceat, saltem nos ejus beneficio non indignos exhibeamus; ne queratur frustra sanguinem se profudisse, ac locum subiisse corruptionis.

120. Intrate igitur, filiæ, in apostolorum retia, quæ non hominis auctoritate, sed Dei voce laxantur; rete enim sapientiæ spiritalis atque doctrinæ regnum cœlorum est, quia scriptum est : *Simile est regnum cœlorum reti misso in mare* (*Matth.* XIII, 47).

121. Audistis hodie dicentem Dominum Jesum Simoni : *Duc in altum, et laxate retia vestra in capturam* (*Luc.* V, 4). Ante non ducebat in altum Petrus, quando piscabatur in stagno. Etsi mare erat, altum non erat, altum mare Scriptura nescit. Quid ergo sit altum, accipe : *Aqua alta consilium in corde viri* (*Prov.* XVIII, 4). Altum cor viri est, ubi nihil vadosum est. Duc ergo in altum disputationis tuæ fideique remigium, duc in cor viri. Per parabolam hic vocat ad Ecclesiam Petrum, quem secundum Matthæum simplici vocavit sermone dicens : *Venite, et faciam vos piscatores hominum* (*Matth.* IV, 19).

122. Est et aliud mysterium ; *Duc in altum ;* quia ante in arena erat, quando in Synagoga erat. Alta non erat aqua Judææ. Denique Samaritana et puteum altum putabat dicens : *Et puteus altus est, unde mihi dare habes aquam vivam* (*Joan.* IV, 11) ? Non ergo ducere in altum poterat, quando cum Judæis credebat (78), qui etiam de puteo aquam haurire non poterant. Ideo dicitur Petro : *Duc in altum*, hoc est, duc ad Christum ; altus est enim Christus de quo dicitur ad Joannem a Patre : *Et tu, puer, propheta Altissimi vocaberis* (*Luc.* I, 76). Duc ergo ad Christum. Et bene altum, in quo est altititudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei (*Rom.* XI, 33). Duc in altum ; qui altus super altum custodit, et exaltat (79).

123. Ibi ergo altæ aquæ, ubi Christus est, hoc est fides. Altæ aquæ, quæ timent (80) Domi-

libus; mss, autem nonnulli, *discordantibus. In quaternis animalibus vitæ*, etc. Elegantius reliqui ut in textu.

(75) Mss., aliquot, *nostrarum agitator est animarum.*

(76) Edit., *de mari verrat ;* mss. partim...*erueret*, partim... *elevet.* De Stephano autem non solum hoc loco, sed etiam *Hexaem.* lib. V, cap. 6, num. 16, et *in Lucam* lib. V, num. 75, disputatur. Cæterum quod subditur post pauca, *minister altaris*, id sane aperte significat diaconos non ut Ecclesiæ facultates atque eleemosynas tantum administrarent, quemadmodum in Trullana synodo contra Neocæsariensem, atque adeo universam Patrum traditionem constitutum est, sed ut altaris veri ministri censerentur, sicut jam alibi animadvertimus.

(77) Mss. aliquot, *et levigaret salutem vulnere ;* alii nonnulli. *et levigaret saltem vulnera* : melius reliqui, et edit. ut in textu.

(78) Nonnulli mss., *in altum poterat. Quando poterat? Quando cum Judæus credebat. Quia etiam*, etc. : mendose.

(79) Ita edit. Amerb. atque Eras. cum mss. multo pluribus, nisi quod in illis habetur, *custodiet et exaltabit.* Gill. vero et Rom. cum aliis nonnullis mss., *quia altum*; edit., *altos, super altum custodit et exaltat* ; edit., *custodiet et exaltabit.*

(80) Nonnulli mss., *hoc est fides alta, et quæ timent*; alii non pauci, *est fidei altæ aquæ, qui unus, quæ timent*, etc. Melius edit. omnes ut in contextu.

[uales illæ: *Viderunt te aquæ, Deus, viderunt* A
t aquæ, et timuerunt (*Psal.* LXXVI, 17). Apud
s aqua alta non erat, quia non erat in corde
1). Ideoque Dominus ait: *Populus hic labiis*
norat, cor autem eorum longe est a me
. XV, 8). In corde amat esse Christus: *Sicut*
uit Jonas in ventre ceti tribus diebus et tribus
us, sic erit et Filius hominis in corde terræ
diebus et tribus noctibus (*Matth.* XII, 40).

Denique ut scias quia de fide dicit: *Duc in*
ait Petrus: *Præceptor, per totam noctem*
ntes nihil cepimus, sed in verbo tuo laxabo
Luc. V, 5). Noctem habebat Petrus, antequam
im videret. Nondum enim ei venerat dies;
eram non viderat lucem. Synagoga nox est,
clesia est. Unde et Paulus dicit: *Nox præ-* B
dies autem appropinquavit (*Rom.* XIII, 12).
ux, quæ perfidiæ excussit caliginem, fidei
fecit. Dies factus est Petrus, dies Paulus,
e hodie natali eorum Spiritus sanctus incre-
cens: *Dies diei eructat verbum* *Psal.* (XVIII,
: est, ex intimo thesauro cordis fidem præ-
Christi. Et bonus uterque dies, qui nobis
lumen evomuit.

Hæc in Evangelio legimus. Et fortasse in
odie de nobis Christi et Petri iste sit sermo.
ie piscatur Petrus, quotidie ei dicit Dominus:
altum. Videor mihi audire dicentem Petrum:
ptor, per totam noctem laborantes nihil cepi-
Nox fuit, pauciores ad vigilias convenerunt
aborat in nobis Petrus, quando nostra labo- C
otio: loborat et Paulus. Denique audistis
m hodie: *Quis infirmatur, et ego non infir-*
I Cor. XI, 29)? Nolite facere ut pro vobis la-
apostoli. Ergo (83) dicunt ei: *Per totam*
laborantes nihil cepimus. Nullus certe de
us jejunavit. Quibus hodie bene respondit
. *In timore hoc incolatus vestri tempore con-*
aini, scientes quod non corruptibilibus ar-
vel auro redempti estis de vana vestra con-
ione paternæ traditionis, sed pretioso san-
quasi agni incontaminati et immaculati
i Jesu (*I Petr.* I, 17-19). Non ergo aurum et
um vos liberavit, sed probatio fidei multo
ior auro, quod perit.

Bonus servus pretium studet reparare Do- D
mino, quod pro se solutum est. Noli aurum parare, filia, noli argentum. Non divitiis istis te Christus redemit. Paratum habeto pretium. Non semper exigeris, sed semper debes. Sanguinem solvit, sanguinem debes. Ille pro te solvit, tu pro te redde. Eramus oppignorati malo creditori peccatis; contraximus chirographum culpæ, pœnam sanguinis debebamus: venit Dominus Jesus, suum pro nobis obtulit; sed non potes sanguinem reddere.

127. Bonus quidem servus debet pretium suum reparare Domino suo: si non potest pretium reddere, vel hoc faciat, ne pretio videatur indignus. Ergo et tu dignam te gere tali pretio; ne veniat Christus qui te mundavit, qui te redemit; 245
et si te in peccatis invenerit, dicat tibi: *Quæ utilitas in sanguine meo* (*Psal.* XXIX, 10)? Quid profecit tibi, *dum descendo in corruptionem*?

128. Sed ne mireris quomodo descenderit in corruptionem, cujus caro, ut alibi scriptum est (*Act.* II, 27), non vidit corruptionem. Descendit quidem in locum corruptionis, qui penetravit inferna (84); sed corruptionem incorruptus exclusit.

CAPUT XX.

Petit preces, piscationem suam cognoscens prosperam esse non posse sine favore Dei, cui gratias quod sibi auxilium mittere sit dignatus, agit. Suis se retibus non uti significat, sed Petri et Pauli, a quibus optat virgines vivificari. Quam utile Joanni fuerit omnia pro Christo deseruisse, cujus persona quo fuit vilior, eo major illi haberi debet auctoritas. Quantum etiam illud quod Moysi ac Eliæ piscatores a Christo socientur. Horum cum Moyse jucunda instituitur collatio.

129. Verum ut jam ad superiora redeamus, rogate ut et mihi dicatur: *Duc in altum, et laxate retia vestra in capturam.* Quis enim est, qui sine Deo piscetur hanc plebem; præsertim cum tantæ tempestates et procellæ mundi hujus obsistant? Sed quando vult Dominus, jubet laxare retia, et capitur multitudo piscium: nec solum una, sed etiam altera navis impletur; quia plures Ecclesiæ immaculata plebe complentur. Et bene accidit quia nos laboraturos Dominus sciebat, et auxilium de sociis ministravit. Adest piscator Ecclesiæ Bononiensis aptus ad hoc piscandi genus (85). Da, Domine, pisces; quia dedisti adjutores.

130. Nec tamen nostris, sed apostolicis utimur

Vet edit., *aqua alta non erat in corde viri*; tius Rom. cum mss. omnibus, ut nos supra. Hic cognoscimus apostolorum quorum feodem semper die celebratum est, natalem unquam non maxima cum solemnitate culsse; quandoquidem inde a primis Ecclesiæ non sine vigiliis ac jejunio præmissis obatur. Non tamen jejunium illud tantam quanadragesimale obligationem induxisse exis, cum eos a quibus illud fractum fuerat, cule castiget Ambrosius.

Aliquot mss., *Nolite deficere*; *ut proficiat, e. Apostoli ergo*, etc.

Apertis verbis sanctus antistes sententiam e Christi ad inferos descensu promit: quem quidem cum pro articulo fidei habendum negent nonnulli, de illo nobis ad tractatum *in Symbolum Apost.* nonnihil disputare necessum erit.

(85) Eusebium Bononiensem episcopum hic significari auctor est Baronius ad an. 377; nec vero quidquam ejus officit opinioni, cum sanctus ille vir Aquileiensi concilio an. 381 simul cum Ambrosio interfuerit. Quod vero idem cardinalis subjungit hunc ipsum Eusebium esse cui Ambrosianus tractatus *de Institutione virginis* dedicatur, id quidem majori indiget examine, ac proinde in Præfatione ad eumdem tractatum pag. seq. discutietur. Porro beati Eusebii festum VI Kal. Octob. notatur in fastis ecclesiasticis.

retibus. In illos sinus, et quosdam apostolicarum disputationum recessus (86) vestrum, o filiæ, cogatur agmen. Vivificet vos Petrus, filiæ: qui et pro vidua intervenit (*Act.* IX, 39 41), quanto magis pro virgine! Qui diutius viduas flere non passus, motus earum lacrymis, resuscitavit altricem. Vivificet vos Paulus, qui vos præcepit honorari (*I Tim.* V, 3), qui ait: *Bonum est si sic maneant sicut et ego* (*I Cor.* VII, 8). Honore provocat, magisterio docet, invitat exemplo (87). **246** Vivificet ille, qui, relictis suis omnibus, secutus est Dominum: secutus est Petrus (*Matth.* IV, 20), secutus est Joannes.

131. Vide quid piscator etiam iste profecerit. Dum in mari lucrum suum quærit, vitam invenit omnium. Lembum deseruit, Deum reperit: scalmum reliquit, Verbum invenit: lina laxavit, fidem vinxit (*Ibid.* 22); plicavit retia, homines elevavit (88): mare sprevit, cœlum acquisivit. Hic ergo piscator dum ipse turbato agitatur salo, mobili mentes statione (89) nutantes fundavit in petra.

132. Astruamus igitur piscatoris artem frequentius, ut plenius de virtute credamus. Fuerit minister ignobilis, ut sit evangelista nobilior: paupertate egenus, ut virtute locupletior: vilis ad honorem videatur, sed pretiosus ad fidem. Quanto minus creditur piscatori, tanto amplius creditur; quia non sua, sed divina sunt, quæ locutus est. Obsequitur plebeia conditio (90), exspectationem aufert sapien- A tiæ sæcularis, opinionem auget sapientiæ spiritalis. Qui legem non didicit, et quæ legis sunt sapit, ipse sibi lex est (*Rom.* II, 14); qui legem non didicit, et ultra legem loquitur, ab eo accepit, a quo ipsa lex venit.

133. Quæ tam repentina dignitas? Piscatores duo in monte Domini (*Matth.* XVII, 1 *et seq.*), uni latori legis, exsecutori alteri conferuntur. Videte qualis sit iste piscator. Moyses quidem terrena omnia et mundanæ sapientiæ altitudinem supergressus, usque ad cælum et sidera prudentia mentis ascendit: piscatoris istius mens non nubibus caligatur, non temporibus includitur, non mysteriis naturæ cœlestis excluditur, sed omnem corporalem materiam supergressa, Verbum apud Deum vidit, et quod Verbum B ipsum Deus esset (*Joan.* I, 1), aspexit, nec obtutu carnis in Petro infirmata trepidavit, sed Dei Filium etiam in homine deprehendit (*Matth.* XVI, 17): ut assumptio corporis ad jus divinitatis assumentis ascita (91), in nomen transiret auctoris.

134. Et Moyses quidem cum dicit: *Et dixit Deus .... et fecit Deus* (*Gen.* I, 3 *et seq.*); Patrem, Filiumque signavit: sed ille non ignorabat, ego adhuc ignorabam. Denique post legem populus erravit, post Evangelium credidit. Magna in diversis virtutibus (92) Dei gratia. In illo, quia mundum descripsit: in isto, quia mundum ignoravit.

(86) Mss. non pauci, *dispositionum recessus.*

(87) Fuerunt Eusebio teste, lib. III *Hist. Eccles.*, cap. 30, qui cœlibatum Pauli negatum a Clemente Alexandrino contenderent: qua in opinione Clementi socium aliqui conjunxerunt etiam Ignatium epist. ad Philadephios. Horum auctoritate moti catholicorum nostræ memoriæ nonnulli dubiam hac de re tulerunt sententiam: sed imprimis complures heterodoxi cupide hanc ad oppugnandam vituperandamque cœlibis vitæ conditionem arripuerunt. Verumtamen licet insuper quosdam Paulinarum epistolarum locos, puta ex I *Cor.* IX, et ad Philipp. IV, 5, male intellectos proferant, nihil hi contra alia ejusdem Apostoli clarissima testimonia, et communem universæ traditionis consensum valent. Certe nunquam eorum opinioni favisse Ambrosium abunde significat hic ejus textus. Adi quoque super hac materia C Baron. ad an. 57; Bellarm. lib. I *de Cleric.* cap. 20; Pamel. in Tertul. *de Monog.* adnot. 13; Leon. Allatium *de Methodiis*, et interpretum turmam in locos Apostoli controversos.

(88) *Lina laxavit, fidem vinxit: plicavit retia homines elevavit*, isthæc in mss. pluribus desiderantur.

(89) Mss. non pauci, *mobili mentis statione.*

(90) Sic edit. omnes; mss. vero partim, *divina locutus est. Obsequii plebeia conditio:* partim, *divina locutus est obsequia. Plebeia conditio.* Neutrum satis commode.

(91) Mss. aliquot., *ab hujus divinitate assumentis adscita:* nonnulli alii, *ad jus divinitatis ad usum mentis adsciti*: aptius reliqui, atque editi, quos hic sequimur.

(92) Pauci mss., *in diversis ætatibus.* Haud ita male.

247-248 IN LIBRUM DE INSTITUTIONE VIRGINIS

ADMONITIO.

Hoc opus in manu exaratis atque in editis codicibus non eodem titulo inscribitur; in illis enim prænotatur eo lemmate: *Sermo de sanctæ Mariæ virginitate perpetua*; in his vero: *Ad Eusebium institutio:* vel *De institutione Virginis.* Et sua quidem utrique inscriptioni subest ratio. Enim vero qui priorem eidem præfixere, hoc vel maxime ductos apparet, quod hujusce lucubrationis potissima pars in refellendis ejusdem Mariæ adversariis impenditur. Non aliunde etiam putamus factum, ut cum aliorum omnium qui ad virginale institutum pertinent, tractatuum reperiantur mss. complures, hujus tam paucos et imperfectos invenire sit. Illum scilicet arbitrati sunt ad virtutis et morum informationem minus referri, quam ad hæresis non exsoletæ solum, sed eversæ ac penitus exstinctæ confutationem. Nec novam esse illam eorumdem manuscriptorum hujus hinc intelligas, quod in ea Canticorum Expositione quam ex Ambrosianis operibus collegit Guillelmus abbas Sancti Theodorici (Append. ad. I, 1, p. 1545), nihil quod ex hoc eodem libro petitum fuerit, insertum est. Quod autem editiones spectat, qui titulum eisdem indidere, ii magis operis

scopum ac finem assecuti sunt. Quapropter cum utrumque inscriptionem summarum paginarum amplitudo integram non caperet, eam tantum in fronte libri duximus præfigendam.

Idem in editionibus destinatus legitur *Ad Eusebium :* quod nomen licet in mss. nostris desideretur, tamen in iis codicibus, unde prælo commissa est ea scriptio, exstitisse negandum non est, sed solum quisnam ille fuerit inquirendum. Nonnulli cum Baronio (ad ann. 377) eumdem hunc esse ac sanctum Eusebium Bononiensem episcopum existimarunt. Verumtamen videtur multo probabilius Eusebium alium designari Bononiensem civem, cui familiaritatem intercessisse cum Ambrosio ejusdem sancti ad eum epistola satis declarat. Porro is erat familiæ nobilissimæ caput, ac filium habebat Faustinum pulchræ et numerosæ sobolis patrem. Nepotes suos pius ille avus ad Ambrosium, ut eorum curaret educationem, missitabat. Hos autem inter puellam, Ambrosiam silicet, numerat sanctus præsul, quam *spiritalem columbam... unctam oliva integritatis* vocat, et quam cum fratre ejusdem nominis designat, ubi dicit *utrumque Ambrosii pignus*, etc. Ergo cum neptem suam sancto antistiti enixe commendasset Eusebius (cap. 1, num. 1), hanc ille Mediolani non vulgari cum animi voluptate exceptam, cognito ejus desiderio ac parentum consensu, solemni ritu consecravit. Cum autem illam virginitatis victimam ad aras priusquam velamine obnuberetur, gravi piaque oratione ex more hortatus esset, eamdem orationem additis tantum duobus capitulis ad religiosum illum virum transmisit (cap. 1 et 2).

Primo igitur Eusebium quod Ambrosiam sibi præ cæteris suis liberis charam esse significasset, laudat (cap. 1, num. 1 *et seq.*), virgineam conditionem conjugali longe præstare multis demonstrans. Tum ubi docuit continentiæ semper adjungi oportere silentium atque orationem, hujus ultimæ dotes exponit (*ibid.* num. 4. *et seq.*, et cap. 2, num. 8 *et seq.*). Mox profitetur tametsi de præcellenti illa virtute sæpius egerit, se tamen non gravate huic operi laborem Ambrosiæ gratia impendisse (cap. 2, num 15). Quibus præmissis, habitum abesse dum velaretur eadem virgo, sermonem refert. In exordio utrique sexui virginitatem testificatur decori esse (cap. 3, num. 6), ac rebus ab origine prima repetitis, feminas immerito tanquam homini erroris et peccati causas in invidiam vocari probat. Respondet etiam solitæ illi criminationi, qua mulieres viris offendiculo esse dicuntur (cap. 4, num 25 *et seq.*); ubi de multarum ejusdem sæculi feminarum pietate atque jejuniis perpulchra narrat (*ibid.* num 30 et 31). Hinc a veteri Eva ad novam conversus, nimirum ad Mariam, ipsam *signum sacræ virginitatis extulisse* primam asserit (cap. 5, num. 32 *et seq.*). Quapropter sese mirari subdit Christianorum aliquos huic Dei simulque virginum omnium parenti perpetuam integritatem ausos negare. Hoc sacrilegium æterno quidem silentio opprimendum dicit, sed cum episcopus (Bonosus videlicet Sardicensi aut potius Naissitanæ diœcesi, ut a nobis alibi declarabitur, præfectus) in eam impietatem inciderit, jam non videri dissimulandum (*ibid.* num 35 *et seq.*). Itaque veritus ne rectæ fidei noceret episcopalis auctoritas, illum in publico conventu quo infinita multitudo ad exteræ nobilissimæque virginis consecrationem advolaverat, aggreditur (cap. 6, 7 et 8). Primum istorum hæreticorum sophismata in medium profert, quibus deinde suas singlis adhibet solutiones (cap. 9, num. 58 *et seq*). Porro non alia ferme respondet, quam quæ Helvidio Auxentii illius Ariani discipulo reponit Hieronymus. Hoc tamen potissimum inter se distinguuntur, quod cum ultimus adversariorum paralogismos diluere satis habeat, insuper argumenta quibus perpetua Mariæ virginitas demonstretur, addit Ambrosius. Ibi virgines ad ejusdem antesignanæ suæ imitationem ob sponsi zelotypiam cohortatus (cap. 10, 11 et 12), hujus ipsius divinitatem probat, ab iisdem hæreticis superbe impugnatam (cap. 13, 14 et 15). Postquam vero iterum ad imitandam Deiparæ castimoniam virgines excitavit, quænam virtutes in ipsis requirantur, explicat (cap. 16. num 100 *et seq.)*. Denique nominatim ad Ambrosiam revocata oratione, quid ipsam præstare oporteat, paucis aperit (cap 17, num. 104 *et seq.*). Actis autem Deo gratiis quod in novo fœdere angelicam virginitatis professionem Mariæ exemplo instituisset *(ibid.* num. 107 *et seq.*), ipsi Ambrosiam sacro flammeo jamjam donandam offert (*ibid.* num 114); atque ut illam virtutibus a Deo cumulatam non dedignetur in candidum sponsarum suarum chorum admittere, ardentissimo affectu comprecatur (cap. 2, num. 15).

Nunc restat ut scriptionis hujusce tempus indagetur. Adverte autem Ambrosium non modo plures, ut ipse loquitur (cap. 6, num 43), libros jam edidisse, antequam huic lucubrando operam daret, verum etiam huic ipsi magnam affinitatem intercedere cum libris *De fide*, cum tractatu *De Mysteriis*, imo etiam, quod notandum est, cum opere *De Sacramentis*, cum epistola concilii Mediolanensis, ac Siriciana, sed præ cæteris cum *Exposit. Evang. secund. Lucam,* cujus tum doctrinam tum locutiones exhibet non paucis locis, et quam consulere verbis minime ambiguis nos jubet. Proindeque hic liber eodem Commentario cui annum 386 assignavimus, posterior est. Ad postremum Conosi hæresis, cujus præcipua duo capita tam perspicue confutat sanctus doctor, nec non ea epistola quam Siricius e Capuana synodo in qua ejusdem causa excussa est, dedit in multis persimilem isti oppellæ, hæ profecto duæ res faciunt, ut eamdem non nisi post annum 391 prodiisse existimandum sit; nec tamen alium a memorato longe remotum eidem attribuendum esse inde apparet, quod se tum primum in illam hæresim dicere, publice nimirum, auctor testatur. Quocirca si horum temporum consuetudinem, qua sacræ virgines maxime in celebritate paschali velabantur, hic secutus est, illum sermonem in Paschate anni 392 habitum fuisse jure dixeris.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE INSTITUTIONE VIRGINIS

ET S. MARIÆ VIRGINITATE PERPETUA AD EUSEBIUM.

LIBER UNUS (1).

249 CAPUT PRIMUM.

A

Parentibus merito curam esse majorem virginis sacræ quam reliquæ sobolis. Quam præstans illa consecratio: ubi præcipue de silentio, quod virginitatis verecundiam commendat non secus atque Ecclesiam, cujus omnis gloria ab intus, et quam nos imitari convenit in orando.

1. Commendas mihi pignus tuum, quod æque est meum, Ambrosiam Domini sacram (2): et pio affectu ejus tibi asseris præstantiorem aliqua sobole sollicitudinem. Et vero ita est apud mentem fidelem; cæteros enim instituis, ut emittas domo, atque alienis copules, istam semper tecum habebis: in cæteris quoque paternæ uteris pietatis necessitudine: in hac ultra patrem procedis, votoque et studio progrederis, ut placeat Deo. Quæ cum sit B præstantior causa votorum; sola tamen solvat quidquid pro se et pro omnibus filiis debes.

2. Hoc est sacrificium quod Abel obtulit ex primitivis ovium suarum fetibus (*Gen.* IV, 4). Quod et Apostolus præ cæteris laudat, ad Corinthios dicens: *Quoniam qui statuit in corde suo firmus* (3), *et judicavit in corde suo servare virginem suam, bene facit. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: et qui non jungit, melius facit* (*I Cor.* VII, 37, 38). Unde pulchre David cum descripsisset Ecclesiæ gratiam, cujus omnis intus est gloria, non foris (in bonis enim cogitationibus, atque immaculato 250 castitatis affectu, et sinceræ proposito conscientiæ summa est laus), subtexuit dicens: *afferentur Regi virgines post eam* (*Psal.* XLIV, 15). C Et conversus ad Dominum Patrem: *Proximo*, inquit, *ejus afferentur tibi: afferentur in lætitia et exsultatione, adducentur in templum regis* (*Ibid.* 16).

3. Quæ est proxima, nisi quæ Christo propinquat, cui dicit Verbum: *Exurge, veni, proxima mea, formosa mea, columba mea: quia ecce præteriit* (*Cant.* II, 10, 11)? Antequam Verbu reciperet, hiems erat inhonora, sine fructu Verbum Dei recepit, et mundus ei est cruc æstas est facta. Denique fervore sancti S vaporata, flos esse cœpit, et spirare odorem fragrantiam castitatis, suavitatem gratiæ.

4. Unde et alibi addit: *Oculi tui columbæ taciturnitatem tuam* (*Cant.* IV, 1); eo quo spiritalis et simplex sicut columba, in cujus visus est a Joanne descendere Spiritus sanctu ritalia videat, et noverit ea quæ viderit tacer steria. Non enim mediocris virtus tacere; est et tempus tacendi, sicut tempus loquendi, si scriptum est: *Dominus dat mihi linguam e tionis, ut sciam quando oporteat dicere serm* (*Isa.* L, 4).

5. Virginitatis itaque dos quæ lam (4) est ve dia, quæ commendatur silentio. Ideo et Ec gloria intus est, non utique in multiloquio, sensibus vel in penetralibus sacramentorum, ipsa dicit ad Sponsum: *Quis dabit te fratren lactantem ubera matris meæ? Inveniens te fo culabor te, et quidem non spernent me. Ass te, et ducam te in domum matris* 251 *meæ, secretum ejus quæ concepit me* (*Cant.* VIII, 1, supra ait: *Introduxit me rex in cubiculum* (*Cant.* I, 3).

6. Foris osculatur Ecclesia Christum (5), et in cubiculum introducitur. Osculatus est ea ris, quando *Tanquam sponsus procedens de mo suo, exsultavit tanquam gigas ad curre viam* (*Psal.* XVIII, 6). Tanquam gigas foris est non rapinam arbitratus esse se æqualem formam servi accepit (*Philipp.* II, 6, 7). Foris factus est, qui erat intus. Vide illum intus, q

(1) Script. circa an. 392

(2) Duo mss., *Ambrosi, Domini sacram.*

(3) Mss. aliquot, *qui stat in corde suo firmus.* Haud male; Græcus enim textus habet, ὅς καὶ ἕστηκε, *qui stetit;* alii autem mss. atque edit. cum Vulg. et aliis versionibus, *qui statuit*, etc.

(4) Nonnulli mss., *dux quædam.* Non incon cum inter virginum virtutes prima et quasi or ductrix sit verecundia. Vide quid de eadem v præcipiat Ambrosius noster lib. I Offic., ca num. 67 et seqq.

(5) Quatuor mss., *osculatur Ecclesiam Chr*

legis quod in sinu est Patris : cognosce illum foris, quando nos quærit, ut redimat. Foris sibi factus est, ut mihi intus esset, et fieret medius nostrum (6).

7. Ibi ergo simus, ubi Christus medius est, radicatus et fixus in cordibus nostris. Et ideo sicut ipse præcepit : *Cum oras, intra in cubiculum tuum* (*Matth.* VI, 6), et effunde super te animam tuam; cubiculum tuum interiorum secretum est, cubiculum tuum conscientia tua est. Denique Ecclesiastes tibi dicit : *Et quidem in conscientia tua regi ne maledixeris, et in penetralibus cubiculorum ne maledicto devoveris divitem* (*Eccle.* X, 20). Ibi ergo ora et ora in occulto, ut audiat te qui in occulto audit : et ora sine ira et disceptatione (7), (*I Tim.* II, 8) : abdicato occulto dedecoris. Justus enim non proditionem criminis metuit, sed contagionem.

CAPUT II.

Orationem inchoari debere a Dei laudibus, et post exposita postulata nostra in gratiarum actiones desinere. Eamdem pace ac tranquillitate commendandam ; qua occasione evangelicus locus quam luculentissime explicatur, quem jubentur observare virgines.

8. Quam bona oratio cum misericordia! Bona oratio quæ ordinem servat, ut primo a divinis inchoemus laudibus. Si enim cum apud hominem agimus, benevolum volumus judicem facere, quanto magis cum Dominum nostrum precamur! Primo ergo immolemus Deo sacrificium laudis; unde et Apostolus ait : *Obsecro ergo primo omnium fieri orationes, obsecrationes, postulationes, gratiarum actiones* (*I Tim.* II, 1).

9. Doceat te Davidicus psalmus octavus, qui cœpit a Dei laudibus : *Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! Quoniam elevata est magnificentia tua super cœlos. Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem* (*Psal.* VIII, 2, 3). Hactenus oratio : inde sequitur obsecratio, ut destruatur inimicus : postulatio, ut lunam et stellas videat : lunam Ecclesiam, stellas filios Ecclesiæ, cœlestis gratiæ luce fulgentes : et quod petit, prophetico spiritu visurum se esse promittit : gratiarum actio, quod tuetur Dominus hominem, et hunc limum corporis nostri divina 252

A visitatione confirmat; vel quod homini animantium genera universa subjecit.

10. Similiter et Dominica oratio omnia comprehendit, quam vulgare non opus est (8). Tu autem qui legis, quemadmodum distinguere debeas recognosce; præcipue tamen ut dixi, commendanda est oratio, sicut præmisi, placiditate animi et tranquillitate; ut unusquisque sibi constet et congruat, et fiat illud quod scriptum est : *Si duobus ex vobis convenerit super terram, de omni re quamcunque petierint, fiet a Patre meo, qui in cœlis est. Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum* (*Matth.* XVIII, 19, 20).

11. Qui sunt isti duo, nisi anima et corpus? Unde et Paulus castigabat carnem suam, et servituti re-
B digebat (9) (*I Cor.* IX, 27); ut esset animæ tanquam imperatrici suæ caro subdita, et mentis imperiis obtemperaret; nec esset in uno homine dissidium, ac bellum intra se gereret, et legi mentis repugnaret lex corporis. Duo igitur ista diversa ratione quadam et pace jungebat, secundum quod ipse asseruit dicens : *Quia Christus est pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem sepis solvit, inimicitias in carne sua* (*Ephes.* II, 14); ne id ageret, quod nollet : atque id faceret, quod odisset. Isti ergo sunt duo, anima et caro. Unde et David ait : *Non timebo quid faciat mihi caro* (*Psal.* LV, 5), quam adversariam animæ suæ nosset.

12. Quæ tamen duo, ut evidentius exprimamus, non solum duo sunt, sed etiam duo homines, unus
C interior, alter exterior. Isti duo si sibi propositi æqualitate (10) concurrant, ut cogitationes factis, et cogitationibus facta conveniant, vitæ nostræ rota sine ulla offensione volvetur, ut quemadmodum scriptum est : *Fiat vox tonitrui tui in rota* (*Psal.* LXXVI, 19). Isti igitur duo unum sunt; nec solum unum, sed unus homo. Unde et Apostolus ait : *Ut duos conderet in uno homine, faciens pacem, et reconciliaret utrosque in uno corpore, Deo, per crucem interficiens inimicitias in semetipso... ut in utrisque accessum habeamus in uno Spiritu ad Patrem* (*Ephes.* II, 15, 16, 18).

13. Sunt etiam duo homines, vetus et novus.

(6) Omnes edit., *et fieret medicus noster...... ubi Christus medicus est :* omnes mss. ut in textu.

(7) Omnes edit. cum uno aut altero mss., *abdicato occulta dedecoris;* alii mss., melius, *abdicato occulta dedecoris*, hoc est occulto dedecore, sive culpa etiam occulta repudiata.

(8) Indicatur his verbis Dominicam orationem ex iis fuisse mysteriis quæ catechumenos quondam celabat Ecclesia. Ejus rei hanc causam Chrysostomus reddit Hom. 21 in Matthæum, quod Patris nomine illi non liceat Deum appellare, qui non fuerit sacro baptismate regeneratus. Inde est quod ex Ord. Rom. et Amal. Fortunato *de Eccle. Offic.* cap. 8, eam discimus cum brevi interpretatione secundum Romanam consuetudinem feria 4 hebdomadæ 4 Quadragesimæ competentibus tradi consuevisse : quod in Africana Ecclesia tantum feria post Dominicam Palmarum fieri solitum Augustinus Hom. 42 ex 50 nunc Serm. 58 novæ edit. testatur. Verum uterque in hoc conveniunt quod iisdem competen-
D tibus necessum fuisse scribunt, ut Sabbato sancto memoriter eamdem redderent orationem. Quod porro dotes orationis exponens loco ex Epist. ad Tim. II, 1, Oratione Domin. et psal. VIII utitur Ambrosius, atque in eodem psalmo per lunam Ecclesiam, per stellas fideles intelligendos ait, his adeo similia in lib. VI *de Sacram*, cap. 5 legere est, ut dubium non videatur quin si diversi eorum operum scriptores fuerint, alter alterum ; sin vero unus ac idem, se suaque ipse descripserit, quod minime novum est in Ambrosio.

(9) Duo mss., *castigabat corpus suum et in servitutem*, etc.

(10) Edit., *Isti duo si sibi propositii in æqualitatem*, ultimæ Paris., *inæqualitate, concurrant;* commodius vero mss. omnes, quos hic sequimur.

Vetus ille peccato obnoxius et obsoletus (11), ac vestimenti veteris similitudine attritus et scissus, quem in baptismate affigimus cruci. Unde Apostolus ait : *Quia vetus homo noster simul affixus est cruci, ut destruatur corpus peccati, ut ultra non serviamus peccato* (*Rom.* VI, 6). Vetus ergo affigitur, ut moriatur peccato : ut novus resurgat, qui renovatur per gratiam. Diximus de duobus.

14. Fortasse dicat aliquis : Quid de tribus dicis, quoniam sic habet Scriptura : *Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum* (*Matth.* XVIII, 20)? Hinc quoque ratio **253** manifesta est : quia idem Apostolus dicit : *Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia, ut integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela in die adventus Domini nostri Jesu Christi serventur* (*I Thess.* v, 23). Ubi ergo tres isti integri (12), ibi Christus est in medio eorum : qui hos tres intus gubernat et regit, ac fideli pace componit.

15. Hæc igitur tria integra præ cæteris in se virgo custodiat : ut nullam det sacræ virginitatis querelam, et sit inoffensa, sine ruga, sine macula. De qua licet frequentibus libris dixerimus, tamen memorati pignoris (13) causa hunc ad te librum condendum arbitrati sumus.

CAPUT III.

Culpandum non esse femineum sexum cui a Deo tanta dona collata fuerint : Deum enim idcirco non statim atque homo creatus est, illam approbasse, tum quia ejus dignitas non in corpore, sed in anima et in divina imagine consistat, tum quia tantum in operis totius fine laudandus homo, ac demum quia nondum creata erat mulier, quæ et ex ipso formata est, et cum ipso magni sacramenti figuram erat expressura ; ex quo et nomen accepisse ipsa declaratur.

16. Bona virginitas, quæ sexum utrumque non solum absolvit a crimine, verum etiam provocavit ad gratiam. Accusamus autem plerumque femineum sexum, quod erroris causam invexerit : et non consideramus quanto justius in nos objurgatio retorqueatur. Nam ut repetamus a principio, et rerum exordia interrogemus, quantum ei delatum sit, investigabimus : et quam in misera conditionis humanæ fragilitate femina tamen invenerit gratiam.

17. Nam cum omnia opera sua laudaverit Deus, cœlum, terram, maria, noctem et diem (*Gen.* I, 10, 12, 18, 21), quod iste profecerit ad usum laboris,

A illa ad fructum quietis, laudaverit feras b
ubi ad hominem ventum est, solus non videtu
laudatus, propter quem omnia generata sunt.
igitur causa est, nisi forte ea, quia alia in
sunt, homo in occulto? Nihil in bestiis plus
rias, quam quod videtur : in homine nihil est
rius, quam quod videtur : qui cum ex anim
stet (14) et corpore, hoc utique in eo servit,
videtur : illud quoque in eo regit, quod non
tur.

18. Merito ergo alia in exordio laudantur,
laudatio non promitur, sed reservatur : qui
rum gratia foris, hujus intus est : aliorum i
vitate, hujus in corde. Quid enim tam altum
B profundum, quam mens hominis, quæ quasi
lucro quodam corporis tegitur et occultat
eam haud facile quisquam introspicere et spe
queat? Ideo ergo homo non ante laudatur, qu
in forensi **254** pelle, sed in interiore homin
probandus, sic prædicandus est : quem pr
definivit apostolus Petrus dicens abscondit
cordis hominem in incorruptione quieti et m
spiritus, qui est ante Deum locuples (*I Pe*
4).

19. Merito ergo differtur, ut sequatur fe
ejus laudatio : cujus dilatio non dispendium
incrementum est. Nemo ergo se despiciat
vilem, nec contuitu corporis sese æstimet (15).
etsi dixerit sanctus Job : *Nudus exivi de*
C *matris meæ, nudus et hinc abibo* (*Job.* I, 21
buit tamen quo non solum inter homines, sed
apud Deum dives inveniretur.

20. Quid autem locupletius, quam quod a
ginem Dei est ac similitudinem? Ad imagine
tem interior est homo, non iste exterior : i
sensu æstimatur, non oculis comprehendit
ergo nobis spectandus est, qui serius investi
Ideo Deus non putavit hominis fabricam es
dandam ; quia major ejus in virtute est
Præclara quidem species, et præstantior e
animantibus : sed irrationabilia corporis
æstimantur ; ea autem quæ rationis plen
communem laudem sequestrent.

21. Homo igitur mihi non tam vultu quam
D admirandus emineat atque excellat ; ut in h
detur, in quibus etiam Deus prophetico j
laudatur (16), de quo scriptum est : *Terrib
consiliis super filios hominum* (*Psal.* LXV, 5) :
opera coram Deo luceant, qui bona jugibus

(11) Cod. Vall., *Vetus ille peccator... sollicitudine attritus.*

(12) De tribus hisce, quibus constare hominem docet Ambrosius, videsis quæ lib. I in Lucam. col. 1277, et lib. VII ejusdem Expositionis, col. 1460, observavimus.

(13) *Memorati pignoris*, id est Ambrosiæ, de qua statim ab exordio libri, *Commendas mihi pignus tuum Ambrosiam*, etc. Quod autem ad libros in quibus de virginitate disseruisse se profitetur, non solos eos intelligimus significari, quos de hoc argumento et sub eadem inscriptione lucub
sed et alios quoque, ubi quoties disserendi
ipsa virtute nata est occasio, eam nunqu
obviis manibus aripuit. Usque adeo illi con
ubique doctorem agere virginitatis.

(14) Quidam mss., *ex anima constet*, etc.

(15) Sic omnes edit. cum mss. quatuor
quod in his *levem* pro *vilem*, et *esse se* pr
habetur : alii vero mss. legunt, *quasi vile
contemptui sese æstimet.*

(16) Duo mss., *prophetico spiritu laudatu*

cta contexat; et ideo laudatio ejus non in o, sed in fine est : nemo enim nisi legitime rit, coronatur. Ideoque Sapiens tibi dicit : *ortem non laudes hominem quemquam* (*Eccli.* . Qua ratione hoc dixerit, superioribus docens : *Quia in fine hominis nudantur opera bid.* 29).

Spectemus tertium, in quo manifestavit Deus tiam suam : cum enim fecisset hominem et set in paradiso operari et custodire, dixit non onum solum esse hominem. *Faciamus*, inquit, *torium secundum se* (*Gen.* II, 18). Sine mugitur homo non habet laudem, in muliere atur. Nam cum dicit non esse bonum solum ominem, confirmat utique bonum esse ho-genus, si virili sexui femineus sexus acce-

Simul illud considerandum, quia ille de ctus et limo et, ista de viro. Et caro quimus; sed ille adhuc informis, iste forma-

am illud præclarum apostolicum arcessamus lum, quod habemus scriptum : *Quia relinmo patrem et matrem, et adhærebit uxori erunt duo in carne una. Sacramentum hoc m est: ego autem dico in Christo et in Ecclesia* . v, 31, 32). Advertimus itaque (17) per mucœleste illud impletum esse mysterium 255 iæ, in ea gratiam figuratam, propter quam s descendit, et æternum illud opus humanæ tionis absolvit. Unde et Adam vocavit nomen s suæ Vitam (*Gen.* II, 23); nam et in popumulierem successionis humanæ series et o diffunditur, et per Ecclesiam vita conferrna (18).

CAPUT IV.

is quam viri levius fuisse peccatum evinci ritate sexus, tentationis ratione, divina ntia et responsionibus amborum. Post quæ rsus mulierum tentationes viris remedia ipiuntur : in his maxime earumdem jejunanmitatio.

ane negare non possumus quod erraverit Quid miraris tamen si erraverit et infirlpsus est sexus (19), cum sit lapsus etiam ? Mulier excusationem habet in peccato (20), habet. Illa ut Scriptura asserit, a sapienomnium serpente decepta est, tu a muliere : illam superior creatura decepit, te inferior; te enim mulier decepit, illam malus licet, tamen angelus. Si tu inferiori non potuisti resistere, quomodo illa potuit superiori ? Culpa tua illam absolvit.

26. Si de merito culpæ dubitas, interrogemus sententiam. Illi dictum est : *In tristitia paries filios, et ad virum conversio tua, et ipse tibi dominabitur* (*Gen.* III, 16). Viro autem dicitur : *Terra es, et in terram ibis* (*Ibid.* 19). Et vere justa sententia (21); quandoquidem si Adam quod a Domino Deo audierat, servare non potuit, quomodo potuit servare mulier quod audivit a viro? Si illum Dei vox non confirmavit, quomodo istam vox confirmaret humana ?

27. Denique Adam conventus, quod contra divina quæ coram audierat præcepta, gustasset, nihil habuit quod diceret, nisi quod sibi mulier dedisset, et manducasset; mulier autem ait : *serpens traduxit me, et manducavi* (*Ibid.* 13). Quanto major mulieris absolutio ! ille arguitur, hæc interrogatur. Adde illud, quod et prior culpam fatetur, etenim quæ se dicit esse seductam (22), testatur errorem. Erroris igitur medicina confessio est.

28. In judicio ipso quanto clementior mulier viro ! Ille mulierem suam accusavit ista serpentem, hoc est, nec accusata crimen retorsit : sed ipsum accusatorem suum maluit, si posset, absolvere quam ligare.

29. Habes igitur et culpæ absolutionem in confessione, et sententiæ in exsecutione. *In tristitia*, inquit, *paries filios.* Condemnationis suæ (23) pondus agnoscit, munus pœnalis conditionis exsequitur. Pro te mulier doloribus suis militat, 256 et remunerationem ex pœna invenit : ut per filios per quos affligitur, liberetur. Facta est itaque gratia ex injuria, salus ex infirmitate : scriptum est enim : *Quia salva erit per filiorum generationem* (*I Tim.* II, 15). Cum salute itaque parit, quos in tristitia parturivit : et ad laudem educat, quos peperit cum dolore.

30. Sed dicis, o vir, quia mulier tentatio fuerit viri. Verum est. Jam si est decora, ecce alia tentatio. Tamen Abrahæ descendenti in Ægyptum uxoris pulchritudo non nocuit, imo magis profuit; honoratus est enim per uxorem, non ludibrio habitus in uxore (*Gen.* XII, 16, 20). Cur autem tu vultus decorem in conjuge magis quam morum

Mss. aliquot, *Audivimus itaque.* Hic porro tis capitis initium erat in super. edit. Quam pulchre, prudentis lectoris esto judicium. Tres mss. *et per Ecclesiam filii Dei regenementantur :* alii autem atque edit. hoc tansident, quod in illis *confertur*, in his conr legere est.

Nonnulli mss., *Quid miraris jam, si infirsus est sexus.*

biter advertas licet, ei doctrinæ qua toto ite peccatum Evæ Adamico levius ab Amfenditur, quodammodo contrariam a beato doceri 2-2, quæst. 163, art. 4. Etenim s Adami culpam ex conditione personæ graviorem quam Evæ habendam fateatur, per se tamen et ex sui natura leviorem fuisse asseverat. Ipsum consule, non secus ac Nicolai notas in eumdem locum.

(21) Omnes edit., *Et vere juxta hanc sententiam;* omnes mss. magis commode, ut nos in textu.

(22) Mss. duo. Gemet., *dicit esse seductam medicatur.* Hi vero cod. sicut et alii duo, Pratel. nimirum et Albin., relicuo tractatu avulso hic desinunt.

(23) Rom. edit., *Commendationis suæ.* Typographi quidem hic error est, sed qui tamen deinceps propagatus fuit in cunctis edit. Parisinis.

requiris? Placeat uxor honestate magis quam pulchritudine. Illa eligatur quæ Saram moribus referat. Non est vitium mulieris esse quod nascitur : sed vitium viri est quærere in uxore quo sæpe tentatur : in quo si infirmior fuerit, mulier ipsa labatur : si fortior, vir periclitetur. Non possumus reprehendere divini artificis opus : sed quem delectat corporis pulchritudo, multo magis illa delectet venustas, quæ ad imaginem Dei est intus, non foris comptior. A

31. Si ergo uxor tentatio est, esto cautior, quære remedium adversus tentationis periculum : *Vigilate*, inquit, *et orate, ne intretis in tentationem* (*Matth.* xxvi, 41). Dominus hoc dixit, vir audivit, mulier implevit. Quotidie mulieres jejunant, et non indicta præstant jejunia : peccatum agnoscunt, accersunt remedium. Semel de interdicto mulier manducavit, et quotidie jejunio solvit (24). Qui secutus es errantem (25), sequere corrigentem. Ambo manducastis, cur sola jejunat? hoc est, ambo deliquistis, cur sola remedium quærit errori? B

CAPUT V.

Evam damnationis sententia in Sara tanquam solutam esse, sed multo magis in Maria, quæ virginitate integra Deum genuit, necnon ejusdem virtutis signum extulit. Quam impudenter ipsam virginem perseverasse negarint hæretici, quorum argumenta ex Evangeliis petita diluuntur.

32. Veni, Eva, jam sobria; veni, Eva, etsi in te aliquando intemperans, sed jam in prole jejuna. Veni, Eva, jam talis, ut non de paradiso excludaris, sed rapiaris ad cœlum. Veni, Eva, jam Sara, quæ parias filios non in tristitia, sed in exsultatione : non in mœrore, sed risu. Isaac tibi multiplex nascetur Venit iterum, Eva, jam Sara, de qua dicatur viro : *Audi Sarai uxorem tuam* (*Gen.* xxi, 12). Sis tu licet C viro subdita, quia esse te decet ; cito tam[...] visti sententiam, ut vir te audire jubeatur.

257 33. Si typum Christi illa pariendo meretur audiri, quantum proficit sexus qui[...] tum, salva tamen virginitate (26), generavi[t] ergo, Eva, jam Maria, quæ nobis non sol[...] ginitatis incentivum attulit, sed etiam Deum Unde lætus et exsultans tanto munere dicit *Ecce Virgo in utero accipiet, et pariet filium* [...] *cabitur nomen ejus Emmanuel* (*Isa.* vii, 14 est interpretatum, *nobiscum Deus* (*Matth* Unde hoc munus? Non de terra utique, sed vas sibi hoc per quod descenderet Christus et sacravit templum pudoris. Per unam de[...] sed multas vocavit. Unde et speciale Maria hoc nomen invenit, quod significat : Deus [...]nere meo (27).

34. Dictæ sunt et ante Mariæ multæ : nam [...]ria soror Aaron dicta fuit (*Exod.* xv, 20); Maria amaritudo maris vocabatur. Venit e[...] minus in amaritudinem fragilitatis hum[...] conditionis amaritudo dulcesceret, Verbi c suavitate et gratia temperata. Hoc significa[...] Merrha (28) per lignum dulcoratus (*Ibid* 23, quod populus nationum amarus ante pecca[...] caro nostra temperamento passionis Domi[...] usus alteros mutaretur,

36. Egregia igitur Maria, quæ signum sa[...] ginitatis extulit, et intemeratæ integritati Christo vexillum erexit. Et tamen cum om[...] cultum virginitatis sanctæ Mariæ advocentu[...] plo, fuerunt qui eam negarent virginem pe[...] rasse. Hoc tantum sacrilegium silere jam maluimus : sed quia causa vocavit in medi[...] ut ejus prolapsionis etiam episcopus argueret indemnatum non putamus relinquendum; e[...]

(24) Edit. et quidam mss., *jejunium solvit.*

(25) Bis ipsis verbis Ambrosium adversus Theodosium, dum ipsum post cædem Thessalonicensem Ecclesiæ aditu prohiberet, usum in ejus vita scripsit Paulinus ; quam tamen sententiam in Ambrosianis operibus nusquam alibi reperire est.

(26) In Isaac ad sacrificium paterna voluntate destinato figuram Christi exstitisse notius est quam ut probatione indigeat.

(27) Non admodum felix vocabuli *Maria* interpretatio : sed cum moris esset, ut sæpe vidimus, Ambrosio nostro sermonis Hebraici peritos in re simili consulere, illi a sciolo aliquo quem falso doctum existimarat, impositum esse credendum est. Quæ vero ejusdem dictionis etymologia proxime sequitur, potior est. D

(28) Omnes edit., *fons Mara*; nimirum cum Hebraico textu, et versionibus omnibus præterquam LXX. In his quippe ita legitur : Ἦλθον δὲ εἰς Μεῤῥᾶ, καὶ οὐκ ἠδύναντο πιεῖν ἐν Μεῤῥᾶς. Ab eis autem mss. nostri nihil dissident, nisi quod pro *Merrha* scriptorum imperitia exhibent *Mirra*.

(29) Extra controversiam est episcopum tacito nomine hic indicatum Bonosum esse, cujus judicium ad vicinos præsules remiserat synodus Capuana. Verum quæ sedes episcopalis ipsius fuerit, obscurius est. Garnerius in suis ad M. Mercatorem Commentariis iterum ac tertio, nempe pag. 115, par. ii, pag. 130, et Dissert. 1 de Hæresi et libris Nest[...] id sibi ducit palmarium, quam rem Baron. 389, Petavius tom. IV Ecclesiasticorum dog[...] lib. xiv, aliique magni nominis scriptores i[...] sibi esse confiteantur, eam libri a Mercator[...] brati, abs se autem primum evulgati benefici[...] tescere, scilicet Sardicensi metropoli pra[...] Certe quidem Garnerio favet, quod Bonosu[...] sam, propter canones suffraganeis in pr[...] suum judicandi jus non permittentes, Anysi[...] salonicensi ac Macedonibus episcopis tanqu[...] cinis demandatam asserit. Nihilominus tame[...] Holstenius in Adnot. Geogr. de Patriarchatu pag. 122 et 123, Naissi, quam urbem hic e[...] not, ad Hortellium in Dacia locat, affirmat sum illum sedem tenuisse. At enim objici[...] eidem Holstenio, Bonosum, siquidem me[...] Sardicensis suffraganeus erat, a Capuensi[...] tribus ex canonum præscripto remittendum ad primatem suum : nisi admodum credibil[...] retur illum jam ab eodem primate conden[...] provocasse, cujus provocationis cognitionem donibus commiserit Capuanus consessus. [...] gravissimi momenti esse debet ab Holsteni[...] Innocentii epistola; in ea quippe asseritur [...] tus a Bonoso in Naissitana Ecclesia fuisse pr[...] ros atque diaconos, quod soli proprio episco[...] autem primati canones concedebant. Cre[...] mus igitur in mss. Garnerianis post vocem

me quia et mulierem eam legimus, sicut qui in Cana Galilææ ipse Dominus dicendi sibi : *Vinum non habent, fili*, respondit : *Quid mihi et tibi est, mulier* (*Joan.* II, 3, 5) ? Et alibi legimus quod dixerit Matthæus de Joseph et Maria : *Inventa est antequam convenirent, in utero habens de Spiritu sancto* (*Matth.* I, 18). Et infra : *Non cognovit eam, donec peperit* (*Ibid.* 25). Et iterum de Joseph : *Noluit eam traducere* (*Ibid.* 19). Et fratres Domini videntur significare, quod de Maria suscepti sint (*Matth.* XII, 47). Et Apostolus ait : *Postquam venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex* **258** *muliere, factum sub lege* (*Galat.* IV, 4). Quæ singula enodanda nobis sunt (30), ut qui illa legit, sermonis hujusmodi vinculo non alligetur. Respondeamus itaque suo ordine.

36. De mulieris nomine quid moveamur? Ad sexum retulit ; non enim corruptelæ, sed sexus vocabulum est. Vulgi usus non præjudicat veritati. Denique virginitas primum hoc nomen accepit: nam cum sumpisset Deus unam de costis Adæ, et supplevisset carnem in locum ipsius : *Ædificavit*, inquit, *eam in mulierem* (*Gen.* II, 22). Utique adhuc virum non cognoverat, et jam mulier vocabatur. Rationem quoque nominis hujus Scriptura non tacuit, dicens : Quia *dixit Adam* : *Os de ossibus meis, et caro de carne mea. Hæc vocabitur mulier, quoniam de viro suo sumpta est* (*Ibid.* 23). Quia sumpta est, inquit, de viro suo, non quia virum experta. Itaque quamdiu in paradiso fuit, mulier vocata est, et cognita viro non erat : ubi autem ejecta est de paradiso, tunc legitur quia Adam cognovit Evam mulierem suam, et tunc concepit et peperit filium (*Gen.* IV, 1). Primus igitur solutus est nodus.

37. Secunda questio, quia scriptum est, *Antequam convenirent, inventa est in utero habens* (*Matth* I, 18). Consuetudo autem divinæ Scripturæ ea est, ut causam quæ suscepta est astruat, incidentem differat (31).

38. Quo solvitur etiam tertia quæstio, qua dictum est : *Non cognovit eam, donec peperit Filium* (*Ibid.* 25). Quid ergo? Postea cognovit? Minime. Denique habes scriptum : *Ego sum Deus, et donec senescatis, ego sum* (*Isa.* XLVI, 4). Numquid igitur postquam senuerunt, quibus *donec* dictum erat Deus esse desivit? Item in prophetia David legimus : *Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* (*Psal.* CIX, 1). Numquid subjectis populis nationum, qui ante videbantur inimici, cum salutis auctorem negarent, simulacris servirent, ad dexteram Patris Filius sedere desivit, aut in perpetuum non sedebit ?

39. Quid autem præjudicat Mariæ, si cœlestis consilii mysterium Joseph non intellexit, et putavit virginem non esse, quam prægnantem videret? Resurrectionem ejus angeli ignoraverunt, quod significant versiculi : *Tollite portas*, **259** *principes, vestras* (32), *et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ* (*Psal.* XXIII, 7, 8)? Interrogant quasi ignorent ; et alii respondent. *Dominus fortis et potens, Dominus potens in prælio, ipse est Rex gloriæ* (*Ibid.* 8, 9). Et repetivit Propheta eosdem versiculos, et nihilominus illi quasi ignorantes iterum interrogaverunt ; sic enim scriptum est : *Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ* (*Ibid.* 9, 10) ? Quomodo ergo homo potuit divinum scire secretum, quod angeli nesciebant ? Et in Isaiæ libro habes : *Quis est iste, qui advenit ex Edom ; rubor vestimentorum ejus ex Bosor* (*Isa.* LXIII, 1)? Et utique minus erat hominem resurrexisse, quam virginem parturisse. Etenim jam Eliæ precibus (*III Reg.* XVII, 22), Elisæi orationibus (*IV. Reg.* IV, 35). mortui resurrexerant : nunquam autem ante, numquam postea virgo generavit.

40. Hoc autem opinatus est quod traduceret eam quasi ream, antequam ab angelo moneretur (*Matth.* I, 24) : postea autem quasi fidelis nec dubius virginitatis ejus servavit oraculum.

CAPUT VI.

Solutis aliis duabus circa eamdem rem objectionibus; additur absurdum illud futurum fuisse, si Christus matrem in virginitate non perseveraturam elegisset, aut ei præclarissima virginitatis munera denegasset.

41. Nec illud moveat, quod ait : *Quia Joseph accepit conjugem suam, et profectus est in Ægyptum* (*Matth.* I, 24) ; desponsata enim viro conjugis no-

censis omissum aliquod verbum, puta provinciæ, aut aliud ei cognatum. Hac de re consuli etiam potest, qui et Holstenium secutus est, cl. Hermannus Ambros. Vitæ lib. VII, cap. 7. Non est autem prætermittendum Augustino cognitam non videri eam hæresim, quando nullam illius in Catalogo suo facit mentionem ; quin imo de Joviniani, cujus Bonosus fuit sectator, hæresi agens, negat ullum episcopum qui eadem sese infici passus esset, usquam inventum.

(30) Edit., *notanda nobis sunt;* mss. melius, *enodanda*, etc. Porro objectiones illæ quæ hic collectim repræsentantur, novæ non erant, nec bonosiacorum propriæ ; ut intelligere est ex Hieron. adversus Helv. et Epiph. ad. Antidicom.

(31) Incidens causa sive quæstio secundarium caput est et minus præcipuum.

(32) Rom. edit. ex uno cod. Vat., *principes vestri:* quod Augustinus etiam legit, cum LXX scilicet, in quibus, οἱ ἄρχοντες ὑμῶν. Ambrosiani tamen reliqui mss. ac vet. edit *principes vestras:* quomodo etiam præferunt vers. Vulg. et Arab. Textus autem Hebraicus et cæteræ versiones, *Attollite, portæ capita vestra.* Quod autem Dominicam resurrectionem dicuntur ignorasse angeli, hoc ipsum Ambrosius jam docuerat lib. II in Luc. num 15. Quam doctrinam similiter lib. IV *de Fide*, cap. 1, sicut et lib. *de Initiandis* cap. 7 reperies elocutione admodum simili expositam. Eamdem vero fusius enucleat auctor librorum de cœlesti Hierarchia cap. 7, § 3, cujus locum Angelicus doctor sibi objicit et solvit, I parte, quæst. 107, art. 4, ad 4, quem consule.

men accepit. Cum enim initiatur conjugium (27, q. 2, *Cum initiatur*, 1 et 2), tunc conjugii nomen adsciscitur; non enim defloratio virginitatis facit conjugium, sed pactio cojugalis (33), Denique cum jungitur puella, conjugium est, non cum virili admistione cognoscitur.

42. Quod autem fuit desponsata connubio, licet alibi (34) plenius dixerimus, libare nunc satis est causam cœlestis mysterii; ut ab his qui Mariam gravi utero cernerent, non adulterium virginitatis, sed desponsatæ partus legitimus crederetur. Maluit enim Dominus aliquos de sua generatione, quam de matris pudore dubitare.

43. Fratres autem gentis, et generis, populi quoque consortium nuncupari docet Dominus ipse, cui dicit : *Narrabo nomen tuum fratribus meis : in medio Ecclesiæ laudabo te* (*Psal.* XXI, 33). Paulus quoque **260** ait : *Optabam ego anathema esse pro fratribus meis* (*Rom.* IX, 3). Potuerunt autem fratres esse ex Joseph, non ex Maria (35). Quod quidem si quis diligentius prosequatur, inveniet. Nos ea prosequenda non putavimus, quoniam fraternum nomen liquet pluribus esse commune.

44. An vero Dominus Jesus eam sibi matrem eligeret, quæ virili semine aulam posset incestare cœlestem, quasi eam cui impossibile esset virginalis pudoris servare custodiam? Cujus exemplo cæteræ ad integritatis studium provocantur, ipsa ab hujusmodi quod per se cæteris propositum foret, munere deviaret?

45. Et quæ esset, cui majus quam matri Dominus meritum reponeret (36), præmium reservaret? Nulli enim uberiora quam virginitati deputavit munera, sicut Scriptura nos docet. Sic enim per Isaiam Dominus locutus est: *Ne dicat spado, quia ego sum lignum aridum : Hæc dicit Dominus spadonibus : Quicunque custodierint præcepta mea, et elegerint quæ ego volo, et amplectentur testamentum meum, dabo illis in domo mea et in muro meo locum nominatum meliorem, et filiorum et filiarum nomen æternum dabo illis et non deficient* (*Isa.* LVI 3-5). Aliis promittit ut non deficiant : matrem suam deficere patiebatur? Sed non deficit Maria, non deficit virginitatis magistra; nec fieri poterat ut quæ Deum portaverat, portandum hominem arbitraretur : nec Joseph vir justus in hanc prorupisset amentiam, ut matri Domini corporeo concubitu misceretur.

CAPUT VII.

Ubi probatum est Mariam perseverasse in integritate virginea, ex eo quod in matrem discipulo data fuerit; confirmatur virginitatis propositum ab ea minime mutari potuisse cujus tanta constantia in Filii passione: tantaque virtus in Baptistæ exultatione præfulserit.

46. Sed tamen Maria suis, non alienis moribus defendatur. Non defecit, ut dixi. Ipse testis est Filius Dei, qui cum esset in cruce, discipulum matri commendabat ut filium : discipulo eam tradebat ut matrem (*Joan.* XIX, 26, 27). Docuit hoc Joannes, qui mystica magis scripsit (37) : alii enim Evangelistæ scripserunt quod in passione Domini terra contremuit (*Matth.* XXVII, 5), sol refugit, persecutoribus venia postulata est (*Ibid.* 34) : iste dilectus Domini, qui e pectore ejus hauserat secreta sapientiæ (*Joan.* XIII, 23) et piæ voluntatis arcana, ab aliis dicta præteriens, **261** hoc diligentius prosecutus est ut maternæ virginitatis perseverantiam suo judicio comprobaret (*Luc.* XXIII, 43), quasi filius de matris pudore sollicitus, ne quis eam tanto convicio temeratæ integritatis aspergeret.

47. Dignum quippe erat ut qui latroni veniam donabat, matrem dubio pudoris absolveret. Dicit enim ad matrem : *Mulier, ecce filius.. Dicit et ad discipulum : Ecce matre tua* (*Joan.* XIX, 26, 27). Ipse est discipulus, cui mater commendatur Quomodo marito uxorem tolleret (38), si fuerat Maria mista conjugio, aut usum tori conjugalis agnoverat?

(33) Planum fit ex hoc loco non in consummatione, sed in mutuo consensu, conjugii naturam constitui ab Ambrosio. Qua quidem in re cum eo consentiunt Hieronymus, Augustinus et cæteri Patres : quos in hoc postea Gratianus in Decreto, Pet. Lombardus in lib. IV Sentent., dist 27, et alii canonistæ theologique secuti sunt.

(34) Rom. edit. sola *cum alibi*, etc.; verum retinenda vox *licet* aliarum ac mss. auctoritate : plus enim hoc loco significatur quam exprimitur : atque adeo post voces, *plenius dixerimus*, mente utique supplendum videtur, *ac proinde facile esset plura dicere*. Hic porro indicatur expositionis in Lucam l. II, ubi non solum huic, sed et reliquis ejus objectionibus fuse respondetur. Et hinc etiam patet virum sanctum, dum supra dixit, *silere jamdudum maluimus*, non de doctrina ipsa, sed tantum de personis quas illic ex industria non indicaverat, intelligendum.

(35) Hanc opinionem Hieronymus in cap. I Epist. ad Gal. refert ac refellit : cui quidem hanc in re communiter subscribit schola theologorum.

(36) Ambrosianum hoc principium qui intemeratam Mariæ conceptionem defendunt, quam latissime solent extendere : contra vero illud intra certos limites restringendum autumant oppositæ sententiæ propugnatores. Et certe negari non potest, quin ei quandoque termini sui tribuendi sint : qua de re adisis Th. Reinaudum in *Diptyc. Marianis*, non uno loco.

(37) Si quæ hoc fere toto capite dicuntur, cum lib. II in Luc. num. 130 et seq., nec non cum loco ejusdem argumenti ex Epist. ad Vercell. contuleris, tantam in illis deprehendes consensionem, ut tria hæc opera ejusdem auctoris esse non sis negaturus.

(38) Duo sunt hoc loco animadvertenda : primum est utrum Ambrosius noster qui superioris capitis initio verum inter Mariam ac Joseph matrimonium visus est agnoscere, hic sibi ipse sit contrarius : alterum, an scholastici ex hac Ambrosiana doctrina suam matrimonii rati a consummato distinctionem recte deducant. Sed a se minime dissidet sanctus doctor; id enim tantummodo hic negat, uxorem ex qua maritius liberos procreaverit, aut quacum conjugalem habeat consuetudinem ab illo sine injuria avelli posse : contra vero eam quæ cum conjuge tanquam cum fratre semper vixerit, a viri contubernio segregari jus fasque esse; modo causa propter quam copulati fuerant, sublata sit. Atqui nullo modo hinc consequitur solvi hac ratione vinculum conjugale, et eis qui sic fuerint separati, licere novum cum aliis inire conjugium; quod ta-

Claudite ora (39), impii: aperite aures, pii: A quid Christus loquatur. Testatur de Dominus Jesus et paulisper publicam salutem, ne matrem inbonoram relinquat. ribitur Joannes testamento Christi. Legatur pudoris defensio, testimonium integritatis: r et discipulo matris custodia, pietatis gratia. *illo suscepit eam discipulus in sua* (*Ibid.* 27). tique Christus faciebat divortium, non Maria bat virum. Sed cum quo virgo habitare de-, quam cum eo quem filii hæredem, integri-ciret esse custodem?

Stabat ante crucem mater, et fugientibus viris, intrepida. Videte utrum pudorem mutare po-mater Jesu, quæ animum non mutavit. Spe-piis oculis filii vulnera, per quem sciebat B us futuram redemptionem. Stabat non dege-ater spectaculo, quæ non metuebat peremptо-Pendebat in cruce filius, mater se persecuto-offerebat. Si hoc solum esset, ut ante filium rneretur, laudandus pietatis affectus, quod tes filio esse nolebat: sin vero ut cum filio retur, cum eodem gestiebat resurgere, non a mysterii quod genuisset resurrecturum: quæ publico usui impendi mortem filii no-, præstolabatur si forte etiam sua morte pu-muneri aliquid adderetur. Sed Christi passio orio non eguit, sicut ipse Dominus longe ante ixit: *Et respexi, et non erat auxiliator: et di, et nemo suscipiebat: et liberabo eos bra-meo* (*Isa.* LXIII, 5).

Quomodo ergo extorqueri potuit integritas e, quæ fugientibus apostolis, supplicia non me-t, sed ipsa se offerebat periculis? Cujus tanta ,ut non solum in se virginitatis gratiam reser-, sed etiam his quos viseret, integritatis insigne rret. Visitavit Joannem Baptistam, et in utero s priusquam nasceretur, exsilivit (*Luc.* I, 41). 32 vocem Mariæ exultavit infantulus, obsecu-atequam genitus. Nec immerito mansit integer re, quem tribus mensibus oleo quodam suæ entiæ et integritatis unguento Domini mater nit. Eademque postea Joanni Evangelipæ est a conjugium mescienti. Unde non miror præ is locutum mysteria divina, cui præsto erat aula tium sacramentorum.

CAPUT VIII.

Ezechielis testimonia, et potissimum quod habet de porta non aperienda, in Mariam quadrare; utpote, per quam non reseratam transierit solus Christus sicque illam confortaverit ut postea ne Josepho quidem patefacta sit.

51. Nunc mihi dicant qui hanc quæstionem serunt, quid est quod ait Dominus per prophetam: *Nunc revocabo captivitatem Jacob, et miserebor adhuc domus Israel* (*Ezech.* XXXIX, 25)? Et infra, *Congregabo,* inquit, *de gentibus eos* (40), *et congregabo illos de regionibus nationum, et sanctificabor in his in conspectu gentium: et scient quod ego sum Dominus Deus ipsorum, dum apparebo illis inter nationes; et non avertam amplius faciem meam ab eis, pro eo quod effudi iram meam in domum Israel, dicit Dominus* (*Ibid.* 27, 29).

52. Et infra dicit propheta vidisse se in monte alto nimis ædificationem civitatis cujus portæ plurimæ significantur (*Ezech.* XL, 2 *et seq.*); una tamen clausa describitur, de qua sic ait: *Et converti me* (41) *secundum viam portæ sanctorum exterioris, quæ respicit ad Orientem, et hæc erat clausa. Et ait ad me Dominus: Porta hæc clausa erit, et non aperietur, et nemo transibit per eam, quoniam Dominus Deus Israel transibit per eam. Eritque clausa, quoniam dux hic sedebit in ea, ut manducet panem in conspectu Domini. Secundum viam Ælam* (42) *portæ intrabit et secundum viam ejus exibit* (*Ezech.* XLIV, 1 *et seq*). Quæ est hæc porta, nisi Maria; ideo clausa, quia virgo? Porta C igitur Maria, per quam Christus intravit in hunc mundum, quando virginali fusus est partu, et genitalia virginitatis claustra non solvit (43). Mansit intemeratum septum pudoris, et inviolata integritatis duravere signacula, cum exiret ex virgine, cujus altitudinem mundus sustinere non posset.

53. *Hæc,* inquit, *porta clausa erit, et non aperietur* (*Ibid.* 2). Bona porta Maria, quæ clausa erat, et non aperiebatur. Transivit per eam Christus, sed non aperuit.

54. Et ut doceamus quia portam habet omnis 263 homo, per quam Christus ingreditur: *Tollite,* inquit, *portas principes, vestras, et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ* (*Psal.* D XXIII, 7). Quanto magis ergo porta erat in Maria

inde confici posse memorati theologi defen-

mutatione.

(39) Hic septimi capitis initium erat; sed quia illud, non secus ac duorum sequentium, alieno positum fuisse, ipsum perinde ac alia memorum capitum initia commodius alio transferri abitavimus: quod et fecimus.

(40) Ita vet. edit. ac mss. quibus favet versio ea. Rom. autem edit. cum textu Hebr. et is vers., *reducam.* LXX, Ἐν τῷ ἀποστρέψαι ε.

(41) Rom. edit. cum textu Hebr. et omnibus omvers., *Et convertit me.;* vet. autem edit. ac , *Et converti me.* Forteam Ambrosius pro s in cod. suo legerit ἐπέστρεψα, facili

(42) Dictionem *Ælam* quæ aberat a cunctis edit. ex mss. restituimus. Hanc etiam habent LXX quam aliæ versiones interpretantur: *viam portæ vestibuli,* vel porticus.

(43) Locus hic difficultatem alterius e libro II Expos. in Lucam, quo maternam vulvam aperuisse Christus dicitur, penitus solvit. Ostendit enim illic Ambrosium eo modo non ob aliud locutum, quam ut Moysis elocutioni suam accommodaret: nihil autem ea significatum voluisse, nisi solum Christi exitum, sed virginitatis septis ac signis, qualia fuerant ante partum, in ipso partu et postea usque perseverantibus. Vide quæ citato libro Expos. in Lucam, col. 1300, num. 57, subnotavimus.

in qua sedit Christus et exivit? Est enim et porta ventris. Unde ait Job sanctus: *Intenebrescant, inquit, stellæ noctis illius, quia non conclusit portas ventris matris meæ* (*Job.* III, 9, 10).

55. Est ergo et porta ventris, sed non clausa semper: verum una sola potuit manere clausa, per quam sine dispendio claustrorum genitalium virginis partus exivit. Ideo, ait propheta (*Ezech.* XLIV, 2): *Porta hæc clausa erit: non aperietur, et nemo transibit per eam*: hoc est, nemo hominum: *quoniam Dominus*, inquit, *Deus Israel transibit per eam. Eritque clausa*, id est ante et post transitum Domini erit clausa: et non aperietur a quoquam, nec aperta est: quoniam habuit semper januam suam Christum, qui dixit: *Ego sum janua* (*Joan.* X, 9), quam nemo ab ea potuit avellere.

56. Hæc porta ad orientem aspiciebat: quoniam verum lumen effudit, quæ generavit Orientem, peperitque Solem justitiæ. Audiant ergo imprudentes: Clausa, inquit, erit hæc porta, quæ solum recipit Deum Israel. Is igitur de quo dictum est ad Ecclesiam: *Quoniam confortavit seras portarum tuarum* (*Ps.* CXLVII, 13), suam portam confortare non potuit? Sed confirmavit profecto et servavit intactam. Denique non est aperta.

57. Audiant igitur prophetam dicentem: *Non aperietur, eritque clausa*, hoc est, non aperietur ab eo cui desponsabitur: non licebit enim ut aperiatur, per quam Dominus transibit. Et post eum, inquit, erit clausa, hoc est, non aperiet eam Joseph, quoniam dicetur ei: *Noli timere accipere Mariam conjugem tuam; quod enim ex ea nascetur, de Spiritu sancto est* (*Matth.* I, 20).

CAPUT IX.

Quomodo variis symbolis virginitas significetur, quidve ex eorum singulis dicere debeant sacræ virgines?

58. Porta ergo clausa virginitas est: et hortus clausus virginitas: et fons signatus virginitas. Audi, virgo, diligentius apertis auribus, et clauso pudore, aperi manus, ut te pauper agnoscat: claude ostium, ne temerator irrepat; aperi mentem, serva signaculum.

59. Virga quoque a radice virginitas est: sic enim scriptum est: *Exiet virga a radice Jesse, et flos a radice ejus ascendet* (*Isa.* XI, 1). Non cavata est hæc virga, sed solida. Nemo ergo adurat virgam tuam, ut florem tuum custodias. Virga es, o virgo, non curveris, non inflectaris in terram, ut in te flos paternæ radicis ascendat.

60. Hortus clausus es, virgo, serva fructus tuos: 264 nec ascendant in te spinæ, sed vitæ flores floreant. Hortus clausus es: illa nemo auferat sepem tui pudoris, quia scriptum est: *Et destruentem sepem mordebit serpens* (*Eccle.* X, 8). Sed illum solum auferat, de quo dictum est: *Quia divisa est sepis* (*Gen.* XXXVIII, 29). Nemo pudorem tuum destruat, ne sis in conculcationem. Paradisus es, virgo, Evam cave.

61. Fons signatus es, virgo: nemo aquam tuam polluat, nemo conturbet: ut imaginem tuam in fonte tuo semper attendas.

62. Porta clausa es, virgo: nemo aperiat januam tuam, quam semel clausit Sanctus et Verus, qui habet clavem David, qui aperit et nemo claudit: claudit et nemo aperit (*Apoc.* III, 7). Aperuit tibi Scripturas, nemo eas claudat: clausit pudorem tuum, nemo aperiat eum.

CAPUT X.

Insinuat virginitatem coronam esse in manu Domini, quem unum non secundum perinde ac Patrem et Spiritum prædicat Scriptura. In hoc objiciunt Evangelii textum hæretici, at illo per alia testimonia soluto, fides catholica de Trinitate confirmatur.

63. *Venio*, inquit, *cito: tene quod habes: nemo accipiat coronam tuam* (*Apoc.* III, 11). Quæ est corona tua, nisi illa de qua dictum est: *Et eris corona decoris in manu Domini* (*Isa.* LXII, 3)?

64. Quis hoc dicit, nisi ille de quo dixit Ecclesiastes: *Est unus, et non est secundus* (*Eccle.* IV, 8)? Quis est iste, nisi ille de quo dictum est: *Magister vester unus est Christus* (*Matth.* XXIII, 10)? Unus est, quia unigenitus Dei Filius: quia solus, ut scriptum est: *Quia expandit cælum solus, et ambulat sicut in terra super mare* (*Job.* IX, 8). Hic ergo non secundus, quia primus est: non est secundus, quia unus est: *Unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in illo, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum* (*I Cor.* VIII, 6). Unus Deus Pater, et unus Deus Filius (45), et unus Spiritus sanctus, sicut scriptum est: *Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult* (*I Cor.* XII, 11). Unus, inquit, quia unus Deus. Nullus secundus: quia quod vult facit, non quod imperatur. Unus ergo Pater Deus, et unus Dei Filius. Unus et unus, quia non sunt duo dii. Unus Filius, quia cum Patre unum est, sicut ipse dixit: *Ego et Pater unum sumus* (*Joan.* X, 30). Et unus Spiritus, quia unitas Trinitatis est, non ordine distincta, nec tempore.

65. Sed dicunt lectum (46): *Ite, baptizate gentes*

(44) Edit., *sed non omnis clausa semper.*

(45) Edit., *et unus Dei filius*; mss., *et unus Deus Filius.* Magis commode.

(46) Dubium hic incidere potest utrum in verbo *dicunt* intelligendi sint Bonosiani? Certe quidem neque Ambrosius supra c. 5, neque Bonosius in ea ep. qua sui judicium ad Macedones episcopos remittit, hanc eis hæresim attribuit. Sed respondere non difficile est, in opere quod instituendæ virginis susa susceptum esset, eum errorem qui ex diametro virginitati opponitur, ante omnia refutandum fuisse: in Capuensi autem synodo non agendum nisi de dogmate eisdem hæreticis proprio, cum illud quod ipsis atque Arianis erat commune, satis superque jam Ecclesiæ auctoritas confodisset. Quod tamen obiter hic refellere minime negligit idem præsul, quia qui Christi negaverit divinitatem, vix unquam de Mariæ virginitate perpetua recte sentiat. Porro non injuria hoc loco designari Bonosianos vel hinc intelligas, quod cum illis Photiniani,

in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti (*Matth.* xxviii, 19), et objiciunt, quia primo Patrem nominavit, secundo Filium, tertio Spiritum sanctum. Numquid ergo, quia dicit Evangelium : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum* (*Joan.* i, 1), inferiorem significavit Patrem, quia primo Verbum **265** Dei in principio semper esse ac fuisse memoravit? Aut cum dixit Apostolus : *In regno Christi et Dei* (*Ephes.* v, 5), ordinem fecit? Aut cum dicit ipse Dominus Jesus : *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem* (*Luc.* iv, 18), eminentiorem Filio Dei Spiritum esse testatus est?

66. Advertis, virgo, quemadmodum ista solvantur. Aperi ad hæc aures tuas, os tuum claude. Aperi aures, ut fidem audias : claude os, ut teneas verecundiam (47).

67. Deinde illud legunt, quia dixit : *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti;* et non intelligunt quod ante præmiserit : *In nomine,* inquit. Tres personas quidem significavit, sed unum Trinitatis nomen asseruit.

68. Unus itaque Deus, unum nomen, una divinitas, una majestas. Nullus ergo secundus, quia principium omnium Trinitas est, et Trinitatis primatus super omnia est. Ergo unus, et non est secundus. Unus est, qui secundum non habet, quia unicus solus sine peccato, solus sine adjutorio, qui ait : *Respexi, et non erat adjutor* (*Isa.* lxiii, 5).

CAPUT XI.

Cum tantopere pro nobis laboraverit Christus, ei uni laborase nos oportere. Ipsum non legi secundum esse, nisi tantum quatenus homo est, quo sensu etiam novissimus appellatur. Et huc locus Ecclesiastis atque Elisæi exemplum adaptantur.

69. *Non est finis labori ejus* (*Eccle.* iv, 8), quia pro omnibus advocatus noster est apud Patrem, et infirmitates nostras suscepit, et pro nobis dolet, pro nobis infirmatur, sicut ait : *Æger eram, et non visitatis me* (*Matth.* xxv, 43).

70. *Cujus oculus non satiatur divitiis* (*Ibid.*); quia ipse est altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei, in quo sunt thesauri mysteriorium cœlestium. Cur ergo sæculo potius laboramus, et fraudamus animam nostram tantæ bonitatis dispendio, qui nulli alii nisi huic servire Domino debemus?

71. Hic ergo non est secundus. Ego certe hoc testimonium defero : lego quia primus est, lego quia non est secundus. Illi qui secundum aiunt, doceant lectione.

72. Sed dicit aliquis quia scriptum est : *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis* (*I Cor.* xv, 47). Verum attende quid dicat (48) : *Secundus,* inquit, *homo,* quasi hominem secundum dixit. Et ego dico quia primus est secundum divinitatem, ante quem nullus, secundus autem secundum carnem, quia post Adam.

73. Ego plus dico, non solum ego secundum hominem, sed etiam novissimum. Denique sic habes scriptum : *Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem* (*Ibid.* 45). Vide clementiam Christi, ipse est **266** primus et novissimus. Qui primus erat, propter nos se novissimum fecit. Primus, quia per ipsum omnia, novissimus, quia per ipsum resurrectio. Descendit enim et projecit se, ut caderet, infra omnes se faciens, ut omnes jacentes levaret.

74. Unde et ait Ecclesiastes : *Quia si ceciderit unus, alter eriget socium suum; et væ illi uni cum ceciderit* (49), *et non est secundus, ut eum erigat. Et quidem si dormiant duo, est calor illis, et unus quomodo calefiet* (*Eccle.* ix, 10, 11)? Hoc est, qui Christum habet secum, etsi ceciderit, resurget, etsi mortuus fuerit, reviviscet, quia adest illi (50) qui venit ignem in terram mittere (*Luc.* xii, 49). Denique et Elisæus cum puerum resuscitaret, insufflavit illi, ut infunderet vitæ calorem (*IV Reg.* iv, 34). Habeto ergo tecum hunc ignem in pectore tuo, qui te resuscitet, ne frigus tibi perpetuæ mortis irrepat.

75. Hic ergo juvenis se projecit, qui venit per Mariam, et infundebat vitæ calorem pectoribus audientium. Unde dicunt illi in Evangelio : *Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, cum aperiret nobis Scripturas* (*Luc.* xxiv, 32)?

CAPUT XII.

Christum juvenis secundi nomine ab Ecclesiaste designatum cum aliis locis, tum hujus ipsius continuatione intelligi : eum igitur esse qui et transisse portam, et in ea sedens manducasse describitur.

76. Hic est juvenis secundus, ut dicit Ecclesiastes : *Vidi universos qui vivunt, qui ambulant sub sole cum juvene secundo, quis resurget pro eo* (51)

quos Christi æternitati hostes infensissimos ex Ariana hæresi pullulasse constat, ita postea confusi fuerint, ut hi amisso proprio nomine, in Bonosiacorum transierint appellationem, quemadmodum Gennadius lib. *de Scriptor. Eccles.* cap. 14 testificatur. Concilium etiam Arelat. ii, can. 16 et 17, docet ex Photinianorum errore venire Bonosiacos, licet quæ de utrorumque baptismo illic traduntur, indicent in eorum doctrina aliquid exstitisse discriminis. Adi quoque Gelasii decretum de lib. prohibitis, ubi conjungi ab eo videntur utrique hæretici.

(47) Mss. *verecundiam Dei. De illo legunt,* etc. Minus concinne.

(48) Ita mss.; edit. autem, *Verum ante videamus de quo dicat.* Cæterum idem, Epiphanio teste, Photinus quoque objiciebat; unde optime id confirmatur, Photini culpam discipulo, qualem Bonosum fuisse supra ostendimus, hic respondere sanctum doctorem.

(49) Edit., *væ illi qui unicus ceciderit,* mss. *væ, illi uni cum ceciderit.* Magis scite, LXX enim οὐαὶ αὐτῷ ἑνὶ ὅταν πέσῃ, etc.

(50) Omnes edit., *adest ille,* mss., *adest illi.* Optime, ut referatur ad eum qui ceciderit, et relativi *qui* subintelligatur antecedens *is* aut alius. Infra vero ubi edit. vet. ac mss. *Hic ergo juvenis,* ultimæ voci spongiam induxit Rom. edit. Non satis recte.

(51) Rom. edit. sola, *quis resurget cum eo;* sed aliarum et mss. lectioni favent etiam LXX, quorum

Eccle. IV, 15? Quis enim pro Christo resurget, cum ille pro omnibus resurrexerit, et in illo omnes resurrexerint, cum spem resurrectionis acceperint?

77. De Christo autem dictum liquet, quando advertis congruere istum locum cum benedictione vel prophetia Jacob, qui ait de Juda : *Quis suscitabit eum* (*Gen.* XLIX, 9)? Non utique alter, quia ipse se suscitavit, sicut ipse ait : *Solvite templum hoc, et in triduo resuscitabo illud* (*Joan.* II, 19). Hoc autem dicebat de templo corporis sui.

78. Illud quoque vere Christo convenit soli, quod addidit : *Non est finis omni populo ejus* (*Eccle.* IX, 15) : quia populus Christi innumerabilis finem non habet, cui fides resurrectionis æternæ perpetuæ vitæ acquirit ætatem (52). Secundum carnem itaque B et juvenem dictum, et cadere vel resurgere dubium non est. Denique et illud annexuit, quia optimus puer pauper et sapiens (*Ibid.*) : pauper enim factus est, cum dives esset.

79. Ipse ergo rex Israel transivit hanc portam, ipse dux sedit in ea, quando Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (*Joan.* I, 14), quasi Rex sedens in aula regali uteri virginalis, vel in olla ferventi, sicut scriptum est : *Moab aula spei*, vel *olla spei meæ* (*Psal.* LIX, 10). Utrumque enim diversis in codicibus invenitur. Aula regalis est virgo, quæ non est viro subdita, sed Deo soli. Est et olla
267 uterus Mariæ, quæ Spiritu fervente qui supervenit in eam replevit orben terrarum, cum peperit Salvatorem.

80. Qui manducavit in porta sedens (*Ezech.* XLIV, C 3), utique cibum illum de quo dicit : *Meus cibus est ut faciam voluntatem Patris mei qui in cœlo est* (*Joan.* IV, 34).

CAPUT XIII.

Mariæ virginitatem pulchre designari per ollam ac nubem levem hujus nubis pluviam pluribus typis in Veteri Fœdere præsignatam a virginibus colligi, non secus ac efficacissimum illius ollæ unguentum excipi oportere, nec paupertatem ab ullo prætexendam, sed adhibendam præparationem.

81. O divitias Marianæ virginitatis! Quasi olla ferbuit, et quasi nubes pluit in terras gratiam Christi : scriptum est enim de ea : *Ecce Dominus venit sedens super nubem levem* (*Isa.* XIX, 1). Vere D levem quæ conjugii onera nescivit : vere levem quæ levavit hunc modum de gravi fœnore peccatorem. Levis erat, quæ remissionem peccatorum utero gestabat. Denique levavit Joannem in utero constitutum, qui ad vocem ejus exsilivit, et infans exsultavit in gaudio (*Luc.* I, 41), prius sensu devotionis quam spiritus infusione vitalis animatus.

82. Excipite igitur, excipite, sacræ virgines,

A nubis hujus pluviam spiritalem temperam flagrantiæ corporalis : ut corporis omnes i guatis ardores, atque interna mentis vestræ l scant. Hujus imbrem nubis sacratæ patres annuntiaverunt nobis, salutem mundi futuram. imbrem significabant esse venturum stillicid lantia super terram (*Psal.* LXXI, 6), quæ Hie poposcit et meruit (37) (*Judic.* VI). Bonam i sequimini, quæ fontem intra se genuit, qu vit orbem terrarum. Excipite ergo voluntaria viam, pluviam benedictionis, quam hæredita Dominus effudit. Excipite aquam, et non vobis; quia nubes est, diluat vos, et sacro h perfundat; quia olla est, spiritu vaporet s

83. Excipite itaque, ex hac Moabitide olla cœlestis unguentum (*Psal.* LIX, 10), nec ver ne deficiat : quod exinanitum est, et plus red quia in omnem terram odor ejus exivit, sicu ptum est : *Unguentum exinanitum est nomen ideo adolescentulæ dilexerunt te* (*Cant.* I, 2 scendat istud unguentum in ima præcordi viscerumque secreta, quo non deliciarum sancta Maria, sed divinæ gratiæ spiramenta lebat.

84. Hæc pluvia Evæ restinxit appetentiam unguentum fœtorem hæreditarii erroris abstersit; hoc unguentum Maria soror La pedes Domini effudit, et tota domus pio i odore fragravit (*Joan.* XII, 3).

85. Nec ulla se pauperem putet, nulla se tretur inopem, nulla metuat ne pretiosum ho guentum emere non possit, aut fontem istum esse venalem. *Qui sititis*, inquit, *ite ad a et quicunque non habetis argentum, ite et em bibite sine argento* (*Isa.* LV, 1). Et supra ait : *venundati estis, et sine argento redimemin* LII, 3). Ideo pauper factus est Dominus, cum esset, ut eum omnes emant, et egenos pr sua paupertate locupletet.

86. Parate igitur vasa Domini, ut excipiati fontem aquæ vivæ, fontem virginitatis, integ unguentum, odorem fidei, et suavis miseric gratia florulentum. Induamini (54) agni ejus centiam, qui cum malediceretur, non remale cum percuteretur, non repercussit (I *Petr.* I

CAPUT XIV.

Quo virgines acrius impellantur ad Mariæ tionem ostenditur multa quæ mystice dict de Ecclesia eidem quoque Deiparæ virgin petere.

87. Hanc imitamini, filiæ, cui pulchre co illud quo de Ecclesia prophetatum est : *S* (55) *facti sunt gressus tui in calceamentis*

hæc verba sunt, ὅς ἀνακτήσεται αὐτοῦ, etc., his etiam nec discrepant aliæ versiones.

(52) Mss. *perpetuitate acquirit ætatem.*

(53) Edit., *in animæ præcordia* mss.; *in ima præcordia.*

(54) Mss., *gratiæ florulentam induamini*, e

(55) Ita edit., mss. autem, *cui dictum est ciosi*, etc. Iterum vero ubi edit., *eo quod sp Ecclesia*, mss. habent, *eo quod speciosa;* concinne, ut sequentia docnet.

Aminadab (*Cant.* VII, 1) ; eo quod speciose (56) Ecclesia Evangelii prædicatione processit. Speciose procedit anima, quæ corpore velut calceamento utitur ; ut quo velit (57), suum possit sine impedimento ullo circumferre vestigium.

88. In hoc calceamento speciose processit Maria, quæ sine ulla commistione corporeæ consuetudinis auctorem salutis virgo generavit. Unde egregie Joannes ait : *Non sum dignus solvere corrigiam calceamentorum ejus* (*Joan.* I, 27), id est, non sum dignus incarnationis mysterium comprehendere angustiis mentis humanæ, atque inopis vilitate sermonis absolvere. Unde et Isaias dicit : *Generationem ejus quis enarrabit* (*Isa.* LIII, 8) ? Speciosi ergo gressus vel Mariæ vel Ecclesiæ, quoniam speciosi pedes evangelizantium.

89. Quam pulchra etiam illa quæ in figura Ecclesiæ de Maria prophetata sunt ; si tamen non membra corporis, sed mysteria generationis ejus intendas ! Dicitur enim ad eam : *Moduli femorum tuorum similes torquibus, operi manuum artificis* (58). *Umbilicus tuus crater tornatilis, non deficiens misto. Venter tuus sicut acervus tritici muniti inter lilia* (*Cant.* VII, 1-3) ; eo quod continens sibi in omnibus Christi ortus ex Virgine, sicut victores solent sæcularium præliorum, strenuorum, virorum 269 donatis torquibus honorare (59) cervices ; ita jugum nostrum levavit, ut fidelium colla virtutis insignibus coronaret.

90. Vere autem alvus ille Mariæ crater tornatilis, in quo erat Sapientia, qui miscuit in cratere vinum suum (*Prov.* IX, 2), indeficientem cognitionis piæ gratiam divinitatis suæ plenitudine subministrans.

91. In quo virginis utero simul acervus tritici, et lilii floris gratia germinabat : quoniam et granum tritici generabat, et lilium. Granum tritici secundum quod scriptum est : *Amen, amen dico vobis, nisi granum tritici, cadens in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet* (*Joan.* XII, 24). Sed quia de uno grano tritici acervus est factus, completum est illud propheticum : *Et convalles abundabunt frumento* (*Psal.* LXIV, 14), quia granum illud mortuum plurimum fructum attulit. Hoc itaque granum omnes homines perpetua cœlestium munerum esca saturavit : consummatumque est illud prophetici oris eloquium, dicente eodem David : *Cibavit eos ex adipe frumenti, et de petra melle saturavit eos* (*Psal.* LXXX, 17).

92. In hoc grano esse etiam lilium divina testantur oracula, quia scriptum est : *Ego sum flos campi et lilium convallium : sicut lilium in medio spinarum* (*Cant.* II, 1, 2). Christus erat lilium in medio spinarum, quando erat in medio Judæorum.

CAPUT XV.

Virgines quodam singulari modo dici posse lilia Christi, Christum vero ipsum recte per acervum tritici liliis circumdatum adumbrari, quippe qui et Ecclesiam fecundaverit, et diversorum retulerit coronas certaminum,

93. Audi, virgo, quid dicat : *Lilium,* inquit, *convallium* Christus, id est, humilium animarum et mitium. Esto ergo mitis atque mansueta, ut in te sicut lilium germinet Christus. De quo et alibi habes : *Labia ejus lilia stillantia myrrham primam* (60) (*Cant.* V, 13) ; id est, qui Christi passionem loquuntur et suo ore concelebrant, ac mortificationem ejus in suo circumferunt corpore, Christi lilia sunt ; specialiter sacræ virgines, quarum est splendida et immaculata virginitas. Unde plerisque accipiunt quod Ecclesia videatur dicere : *Ego sum flos campi et lilium convallium :* quæ in hac convalle istius mundi gratiam boni odoris exhalat, sedulæ confessione pietatis. Denique et alibi dicit : *Frater meus descendit in hortum suum, in phialas aromatis, pascere in hortis, et colligere lilia. Ego fratri meo, et frater meus mihi, qui pascit inter lilia* (*Cant.* VI, 1, 2).

94. Ex illo ergo utero Mariæ diffusus est in hunc mundum acervus tritici muniti inter lilia ; quando natus est ex ea Christus, cui dicit propheta David : *Benedices coronam anni benignitatis tuæ. et campi tui replebuntur ubertate. Pinguescent* 270 *fines deserti, et exsultatione colles accingentur. Induti sunt arietes ovium, et convalles abundant frumento : etenim clamabunt et hymnum dicent* (*Psal.* LXIV, 12-14).

95. Quis est annus Dominicæ bonitatis, nisi illo de quo dictum est : *Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi te* (*Isa.* XLIX, 8) ; quando

(56) Mss. duo, *eo quod speciosa Ecclesia.*

(57) Sententia in mss. uno sic invertitur, *ut quo possit, suum velit,* etc.

(58) Vet. edit., *opera manuum artificis* Rom. *opere manuum artificis ;* mss. denique, *operi manuum artificis.* LXX autem omnibus fere patrocinantur ; eorum enim mss. partim legunt, ἔργον τεχνίτου, partim, ἔργῳ χειρων τεχνίτου. Infra vero ubi vet. edit. ac mss., *minuti inter lilia,* Rom. edit. restituit, *muniti,* etc. : quæ quidem videtur vera lectio, cum LXX constanter præferant, πεφραγμένοι ἐν χρινοις.

(59) Ita mss. nisi quod habent *onerare,* pro quo *honorare* ex edit. retinuimus : totum vero locum eædem edit. exhibent in hæc verba, *continens sibi sit in omnibus Christi ortus. Sicut victores,* etc. Idem autem est hoc loco *continens sibi,* atque sibi congruens et cohærens ; quo significatum voluit sanctus doctor Christum in ortu suo perfectiones tam inter se connexas habuisse, ut coronam efficere quodammodo videantur. Cæterum quod significat moris fuisse ut certaminum victores torquibus donarentur, tam crebra scriptorum testimonia exploratum faciunt, ut de illis in medium proferendis non sit laborandum. Si quis tamen plura desideret, adeat Vegetium lib. XI, cap. 27, et Lipsium, *de Milit. Rom.*, lib. V, p. 209, ubi ad eum morem nunc usitatos equestrium ordinum torques acceptos refert.

(60). Edit. *Distillantia myrrham plenam ;* sic enim LXX, στάζοντα σμύρναν πλήρη Mss. tamen, et vulgata versio *stillantiam myrrham primam ;* textus Hebr. *myrrham transeuntem.*

populorum fide Ecclesia abundavit, justitiam (61) induit sacerdotes? Unde et Apostolus dicit: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis* (*II Cor.* VI, 2); quando venit Dominus prædicare annum Domini acceptum et diem retributionis, sicut in Evangelio suo ipse memoravit, dicens: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me*, etc. (*Luc.* IV, 18).

96. Tunc ergo Dominus operibus suis et gloria et honore sui tempus coronavit adventus; totus enim ille annus conversationis ejus in hoc mundo diversarum habuit certamina passionum. Vicit Herodem parvulus, de quo in passione infantium triumphavit (*Matth.* II, 16). Esurivit, sitivit, pro nobis vapulavit, pro nobis contumeliarum indigna toleravit, crucem ascendit, mortuus est pro nobis.

CAPUT XVI.

Virginibus exeundum obviam Christo, et qua ratione. Hunc quidem a matre coronatum esse, sed tamen de ipsius divinitate non ambigendum. Sumendam itaque perfectam fidem in esca illa quam paravit Jacob, et in stola quam prudens mulier contexuit, præfiguratam, ut virgo, benedictiones a Christo consecuta, in homine Deum videat, imo vero Christum induat, simulque omnium ornamenta virtutum.

97. Vides quanta certamina (62)! Sed tamen non avarus exactor præmii, cui abundavit una cœlestis corona virtutis. Unde egredimini, filiæ Hierusalem, sicut vos hortatur Scriptura divina in Canticis canticorum: *Egredimini et videte regem Salomonem in corona, qua coronavit eum mater ejus in die sponsalium ejus, et in die jucunditatis cordis ejus, quia fecit sibi*, inquit, *charitatem a filiabus Hierusalem* (*Cant.* III, 11, 10), hoc est: Egredimini ex his angustiis et sollicitudinibus corporalibus, egredimini ex hac delectatione carnali, et peregrinamini de corpore, ut adesse Domino possitis; quoniam qui in carne sunt, Domino suo placere non possunt. Dicitur ergo vobis quia non estis in carne, sed in spiritu (*Rom.* VIII, 8, 9), si potueritis comprehendere Salomonis veri illius pacifici charitatem, quam fecit sibi ipse; et ideo coronam accepit a matre.

98. Beata mater Jerusalem, beatus et Mariæ uterus, qui tantum Dominum coronavit. Coronavit eum quando formavit: coronavit eum, quando generavit; quia etsi eum sine aliqua sui operatione formaverit (63)] quia Spiritus sanctus supervenit in virginem; unde et ipse **271** ait: *Inoperatum meum viderunt oculi tui* (*Psal.* CXXXVIII, 16)], tamen

A hoc ipso quod ad omnium salutem eum concepit et peperit, coronam capiti ejus æternæ pietatis imposuit; ut per fidem credentium fieret omnis viri caput Christus. Inoperata est ergo et caro Christi, quem ut Maria virgo conciperet, inusitato quodam novoque Incarnationis mysterio, sine ulla virilis seminis admistione, divinæ gratia dispositionis, quod erat carnis, assumpsit ex Virgine, atque in illa novissimi Adam immaculati hominis membra formavit.

99. Hominem audis, sed supra hominem intellige; quia scriptum est: *Non coques agnum in lacte matris suæ* (*Exod.* XXXIV, 26). Et alibi legis: *Et homo est; et quis agnoscet eum* (*Jerem.* XVII, 9)? Ergo non debes agnum illum, *in quo plenitudo di-*
B *vinitatis corporaliter inhabitat* (*Colos.* II, 9), conditionis humanæ viribus æstimare, et majestatem incomprehensibilis potestatis degeneris cognitionis infirmitate (65) concludere. Non enim illum perfectæ fidei cibum Jacob coxit in lacte, quo Isaac pater ita est delectatus, ut ei prærogativam omnem benedictionis prophetica sobrietate conferret (*Gen.* XXVII, 25-27). Et ideo Apostolus scripsit succum lactis tenuis cibum esse doctrinæ, dicens: *Quia omnis qui alitur lacte, expers est verborum justitiæ* (*Hebr.* V, 13); parvulus enim est, perfectorum autem est solida esca.

100. Et tu ergo, filia, sume stolam illam mulieris pia operatione contextam (*Ibid.* 14), quæ manus
C suas aperit pauperi, et lucerna ejus non exstinguitur in tota nocte (*Prov.* XXXI, 18-22): atque indue te, et hujusmodi epulas affer ad patrem, ut dicat: *Quid est quod tam cito invenisti*, filia (*Gen.* XXVII, 20)? laudans in tenera adhuc ætate prudentiam, piæ quoque devotionis affectum. Et dicat tibi: *Accede ad me*, filia (*Ibid.* 26); odoratusque odorem vestimentorum tuorum benedicat te, dicens: *Ecce odor* filiæ meæ, *sicut odor agri pleni quem benedixit Dominus*, et *det tibi Deus a rore cœli desuper, et ab ubertate terræ abundantiam* (*Ibid.* 27, 28). Atque his adjungat: *Qui maledixerit tibi, maledictus erit*: *et qui benedixerit te, benedictus erit* (*Ibid.* 29).

101. Hac stola indutus Jacob hominem vidit, et ab eo quasi a Domino Deo benedictionem poposcit,
D et appellavit locum, *Visio Dei* (*Gen.* XXXII, 30). Hac stola indutus vidit illam stolam Christi, de qua ait: *Lavabit in vino stolam suam* (*Gen.* XLIX, 11). Et benedixit etiam Joseph dicens: *Filius meus ampliatus Joseph, filius meus ampliatus, zelatus filius meus*

(61) Omnes edit., *Ecclesiam fœcundavit, justitia*, etc. Mss. autem ut in contextu.

(62) Voci *certamina* edit. addunt *passus est*: quod elegantius subintelligitur in mss.

(63) Cave putes hic negari ab Ambrosio purissimam virginem vere Dei Genitricem habendam esse. Sed locum interpretare comparate ad eos hæreticos quos, ut vidimus, confutandos suscepit. Etenim ut Mariæ virginitatem semper mansisse intaminatam, et divinitatem Christo abjudicandam non esse probet, satis est si doceat eamdem Deiparam, sine ullo genitali congressu, sancti Spiritus opera concepisse. Alioqui enim quomodo Maria negari posset tantumdem Christi generationi, quantum cæteræ matres liberorum suorum, contulisse, quæ illum, Ambrosianis verbis utamur, *formavit, generavit, concepit ac peperit*. Verum de his iterum lib. III, de Fide, c. 7.

(64) Rom. edit. sola, *degeneris cognationis infirmitate*. Non incommode.

(65) Edit. *mulieris, piæ operationis studio contextam*: mss. vero ut nos in textu.

adolescentior, ad me revertero (*Ibid.* 22), significans Dominicæ resurrectionis insigne. Et addidit : *Benedictio patris tui et matris tuæ prævaluit super benedictiones montium manentium, et desideria collium æternorum* (*Ibid.* 26), id est, super regem gratiæ (66).

102. Hanc sume stolam, ut induas Christum, atque in ejus agnitione renoveris. Indue ergo sicut electa Dei viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, patientiam, modestiam, charitatem, quæ est unitatis vinculum (*Coloss.* III, 12, 14); ut nemini quidquam debeas, nisi ut invicem sororem tuam 272 diligas (*Rom.* XIII, 8), nec gratiæ ejus invideas, sed, quo probatiorem videris, imiteris, ut sit in te pax Christi et gratia, et verbum Dei habitet in corde tuo, atque hujus mundi fugias cogitationes (67).

103. Semel mundo mortua, ne quæso, tetigeris, ne attaminaveris quæ sunt istius sæculi (*Colos.* II, 20, 21) : sed semper in psalmis et hymnis et canticis spiritualibus abducas te ab hujus sæculi conversatione, non homini, sed Deo cantans. Et sicut sancta faciebat Maria (*Luc.* II, 19), conferas in corde tuo. Quasi bona quoque agnicula rumines in ore tuo præcepta divina, ut dicas et ut : *Exercebor in mirabilibus tuis* (*Psal.* CXVIII, 27). Nec dormitet aut stillet anima tua præ tædio (68). Stillicidia enim ejiciunt hominem in tempore hiemali de domo sua : anima autem perfecta non stillat, in qua nulla gravioris est rima peccati, sed manet in domo sua, et inoffensæ habitationis novitate lætatur et fruitur. At si aliquid forte nutaverit, dicas : *Confirma me in verbis tuis* (*Psal.* CXVIII, 28).

CAPUT XVII.

Agnuntur Deo gratiæ quod angelorum vita in paradiso quondam perdita jam fulgeat in virginibus; quodque mundo Christum edere, atque Hebræos per mare educere digna fuerit virginitas. Post hæc Ambrosia ipsa Deo commendatur ac offertur, ut suum in ea tueatur munus, et ad spiritales partus cœlesti connubio illam conjungat, virtutes dotis atque ornamentorum loco tribuat, quarum beneficio sponsum suum tenere mereatur. Denique Christus obsecratur, ut famulam suam lætus excipiat.

104. Nunc ad te, decursis omnibus, Pater gratiæ (69), vota converto, cujus pietati innumerabiles gratias agimus, quod in virginibus sacris angelorum vitam videmus in terris, quam in paradiso quondam amiseramus. Quid enim ad limitanda virginum studia (70), confirmandamque virtutem, vel ad concelebrandam virginitatis gloriam plus conferre potuisti, quam ut Deus ex virgine nasceretur? Amplius nobis profuit culpa (71) quam nocuit : in quo redemptio quidem nostra divinum munus invenit.

105. Sed ipse quoque unigenitus Filius tuus venturus in terras suscipere quod amissum est, puriorem carnis suæ generationem reperire non potuit, quam ut habitationi propriæ cœlestis aulam virginis dedicaret, in qua esset et immaculatæ castitatis sacrarium, et Dei templum.

106. Quid autem illud attexam, quod divino tuo munere cum sanctis Moyse et Aaron virgo Maria pedes per fluctus duxit Hebræorum exercitum (*Exod.* XV, 20)? Relinquo vetera, privata non quæro : satis est ista nobilitas familiæ virginali.

107. Te quæso ut tueris hanc famulam tuam, quæ tibi servire, tibi animam suam, tibi integritatis suæ studium dicare præsumpsit. Quam 273 sacerdotali munere offero, affectu patrio, commendo, ut propitius et præsul conferas ei gratiam, quo cœlestium thalamorum immorantem adytis sponsum excutiat, mereatur videre, introducatur in cubiculum Dei sui regis, mereatur audire dicentem sibi : *Ades huc a Libano, Sponsa, ades huc a Libano; transibis et pertransibis a principio fidei* (*Cant.* IV, 8); ut transeat sæculum, ad illa æterna pertranseat.

108. Intende igitur, Pater, in tuum munus, cui sanctificando nullus consilium quæsisti; sed illi sine ullo petitore atque arbitro tantam contulisti gratiam, quantam ante oracula divina credere nemo potuisset, ut in suo utero Deum virgo portaret. Cujus prærogativa muneris provocata crebrescunt studia virginitatis et sacræ integritatis exempla. Quibus hæc quoque famula tua ad hujusmodi virtutis gratiam lacessita, tuis assistat altaribus, non rutilanti cæserie flavum deferens crinem flammeo nuptiali dicatum (72) : sed illum crinem quo evangelica illa mulier sancta Maria pedes Christi sedula pietate detersit, et domum totam effuso implevit unguento (*Joan.* XII, 3), sacro offerens velamine consecrandum.

109. Adest puella, quam non nuptiarum festa, non præmia, non onerati pondus uteri, votivo nupturis dolore sollicitent : sed quæ immaculatos sibi fidei partus et pietatis exposcat : ut in utero accipiat de Spiritu sancto, et spiritum salutis Deo feta parturiat. Sed ut ista procedere possit meritorum

(66) Ita edit. omnes : mss. vero, *super regem gratia.* Quid si legamus, *super legem gratia*? Sane huic conjecturæ sensus videtur patrocinari; nec tamen absurdæ aliæ duæ lectiones.

(67) Gill. edit. in marg. et Rom. in textu, *fugias contagiones*; aliæ et mss., *fugias cogitationes* : nihilo deteriori sensu.

(68) Mss., *anima tua pretiosa.* Non satis recte. Porro si locum hunc et quæ Comment. in psal. XVIII, serm. 4, num. 15, disputantur, inter se contuleris, idem lucem ex illis accipiet non mediocrem.

(69) Edit., *Pater gloriæ.... incessabiles gratias agimus.*

(70) Mss. duo, *ad invitanda virginum studia.*

(71) Eodem sensu lib. *De Jacob, et vita beata*, cap. 6, num. 21 : « Facta est mihi culpa mea merces redemptionis; per quam mihi Christus advenit, » etc. Item in psal. XXXIX, num. 20 : « Felix ruina, quæ reparatur in melius. » Et alibi passim habentur non absimilia.

(72) De variis nubentium ornamenti, nuptialibusque ritibus multa nec indigna scitu habent Barnon., Brissonius, Ant. et Franc. Hotmanni, Jos. Laurentius Polymathiæ lib. II, synopsi 8, *de Sponsalibus et Nuptiis antiquorum* : nec non synopsi 15, *de Nuptialibus legibus* etc.

gratia, tu, Deus Pater omnipotens, suffragia commendationis adjunge; non enim solitaria dos pudoris est. Succingat sacræ virginitatis crinem (73) modestia, sobrietas, continentia, ut virtutum accincta comitatu, purpureo Dominici cruoris redimita velamine, mortificationem Domini Jesu in sua carne circumferat; hæc sunt enim meliora velamina, quæ sunt indumenta virtutum, quibus culpa obtexitur, innocentia revelatur. A

110. His igitur famulam tuam indue vestimentis, quæ in omni tempore munda sint; mundum enim manet, quidquid nulla interveniens culpa fuscaverit, ut ei jure dicatur : *Quoniam placuerunt Deo facta tua* (*Eccli* IX, 7). In omni tempore sint vestimenta tua candida, et oleum in capite non desit, B quo faces suas mysticas possit accendere; ut cum venerit Sponsus, inter illas sapientes virgines cœlesti thalamo digna numeretur (*Matth.* XXV, 10), quæ devotionis ac fidei suæ gravitatisque lumine munus sacræ professionis illuminet.

111. Tuere igitur ancillam tuam, Pater charitatis et gloriæ (74), ut quasi in horto clauso et fonte signato teneat claustra pudicitiæ, signacula veritatis. Agrum suum colere noverit quem colebatsanctus Jacob (75); et sexagesimos ex eo centesimosque fructus capesset. In hujus virtutibus et fortitudinibus **274** agri suscites in ea gratiam, et resuscites charitatem. Inveniat quem dilixit, teneat eum, nec dimittat eum, donec bona illa vulnera charitatis excipiat, quæ osculis præferuntur. C Semper parata noctibus et diebus toto spiritu mentis invigilet, ne unquam Verbum eam inveniat dormientem. Et quoniam vult se dilectus ejus sæpius quæri, ut exploret affectum; recurrentem sequatur, exeat fides, et anima ejus in verbum tuum peregrinetur a corpore, ut adsit Deo: vigilet cor ejus, caro dormiat, ne male incipiat vigilare peccatis.

112. Tu, Domine, adjunge alios sacræ virginitatis ornatus, adjunde sedulos pios cultus, ut noverit D possidere vas suum, noverit humiliari, dilectionem teneat, veritatis murum, pudoris septum. Non

pineæ velamen ejus, non vincant cupressi,] tiam ejus non turtures, simplicitatem eju vincant columbæ (76). Sit in corde simplici verbis modus, erga omnes pudor, pietas erg pinquos, circa egenos et pauperes miseric quod bonum est teneat, ab omni specie ab mala : veniat super eam benedictio morituri viduæ benedicat eam (*Job.* XXIX, 13).

113. *Pone ut signaculum verbum tuum in ejus, ut signaculum in brachio ejus* (*Cant.* XI ut in omnibus sensibus et operibus ejus Cl eluceat, Christum intendat, Christum loq Aqua multa ejus non possit exstinguere cl tem, nec persecutionis (77) gladius, nec p lum : sed confirmata in omni opere bono atq bo, gloriam tuam induat, et in tua gratia c setur in hoc mundo. Sanctifices eam in verit virtute confirmes, in charitate connectas, at illam pudicitiæ et integritatis cœlestem gl coronam illibatam immaculatamque divino t vore perducas; ut illic Agni sequatur v (*Apoc.* IV, 4), et in meridiano pascat, in mer maneat (*Cant.* I, 6), nec in grege sodalium i (78): sed agnis tui admista, sine offensione tur comes virginum, pedissequa Mariarum.

114. Egredere itaque tu, Domine Jesu, sponsalium tuorum, suscipe jamdudum de tibi spiritu, nunc etiam professione; imple tione voluntatis tuæ; assume ab initio in sa in sanctificatione spiritus et fide veritatis, u famula tua : *Tenuisti manum dexteram me in voluntate tua deduxisti me, et in gloria a psisti me* (*Psal.* LXXII, 24). Aperi manum tua imple animam ejus benedictione (*Psal.* CXL ut salvam facias sperantem in te (*Psal.* LXX et fiat vas in honorem sanctificatum, utile D ad omne opus bonum probatum (76) : per æternabilem crucem, per illam venerabile riam Trinitatis, cui est honor, gloria, perpe Patri Deo, et Fillio, et Spiritui sancto, a sæcu nun, et semper, et in omnia sæcula sæculorum.

(73) Duo mss. *sacræ virginis crinem.*
(74) Idem mss. *Pater claritatis et gloriæ.*
(75) Edit. rom., *quem colebat sanctus Isaac.*
(76) Is. Casaubonus, Notis in Treb. Pollionem, pag. 207, num. 12, de quibusdam Gallieni Cæsaris versibus minus pudicis agens, hunc Ambrosii locum citat, cui et subjungit : « Non dubito virum sanctum et facundum imitatum esse hunc Gallieni locum, et a sensu minus honesto ad honestum ac piu duxisse. »
(77) Omnes edit., *excludere charitatem, ne secutio, nec gladius.*
(78) Ita mss.; edit. autem, *nec in greges lium incidat.* Minime male.
(79) Omnes edit., *ad omne opus bonum pa*

IN EXHORTATIONEM VIRGINITATIS ADMONITIO.

Deum opt. max. ut sui divexentur, nisi ad majorem ipsius gloriam, et illorum Ecclesiæque utili nunquam permittere, ex Ambrosiano illo itinere compertum redditur, quod huic operi dedit occasi Audierat vir sanctus Eugenium tyrannum in Italiam atque adeo Mediolanum, ut Paulinus (in *Vita An* auctor est, properare : igitur hominem qui sub Christianæ religionis obtentu idololatriam re moliebatur, non exspectandum ratus, Bononiam venit. Ibi interea dum moraretur, corporum

atque Agricolæ martyrum quæ divinitus ipsi revelata esse videtur a Paulino (Ibid.) significari, translationem solemnem celebravit. Hoc Florentini cum didicissent, eum ingenti animorum ardore invitaverunt, ut se invisere ac dedicandam novam ecclesiam ne gravaretur. Annuit eorum optatis sanctus antistes, tametsi alio statuisset sese conferre (cap. 1, num. 1, et Paulin. in *Vit Ambr.*). Cumque aliquas Bononiensium martyrum reliquias secum attulisset, eas disposuit in illa ecclesia, quam ibidem celebri pompa ipse consecravit. Qua etiam in solemnitate habuit eam ex qua hic liber constat, orationem.

Hæc in operis exordio ipse declarat (cap. 1, num. 1). Sub quæ Martyrum suppllicio et eorumdem reliquiarum exhumatione strictim descriptis (num. 2 et seq.), addit ipsarum partem propriis manibus a se collectam ad eos attulisse, nimirum *clavos, sanguinem triumphalem et crucis lignum* (cap, 2, num. 9). Negat enim (*Ibid.* n. 10) æquum fuisse ut repulsam a se pateretur Juliana vidua, quæ sacram ædem, a Paulino (in *Vita Ambros.*) propterea quod eam inauguravit idem Ambrosius, *Ambrosianam* dictam, construxerat. Cum autem pia illa mater ac vere Christiana facultates suas in condenda nobili basilica Christo consecrasse non contenta esset, insuper seipsam cum tota familia illi devovere apud se statuit. Jam quidem viro etiamnum in vivis agente, sacrificii sui primitias quasi libaverat. Etenim cum is pietatis laude non cederet uxori, non multo ante obitum annorum numero, licet onera matrimonii satis gravia sustineret, nimirum filii unius ac filiarum trium; tamen ecclesiasticæ utilitatis contemplatione sacris ordinibus initiari de conjugis censensu non detrectavit (cap. 2, num. 12). Hæc igitur jam tum continentiæ posuerat tyrocinium; sed postquam mortali sorte perfunctus esset ejus maritus, colophonem operi suo voluit imponere. Quapropter ut liberos suos ad amplectendam continentiæ professionem accenderet, eos illa exstimulavit oratione, quam sanctus Doctor proprio stylo et eloquentia exornatam omnibus qui eo confluxerant, proponit in hunc sensum (cap. 3 et seq.).

Principio filium necdum pueritiæ annos egressum allocuta, ei propterea nomen Laurentio factum asserit (cap. 5, num. 14 et seq.), quod cum parentes jam desperarent de mascula sobole progignendo, ipsum patrocinio tanti martyris obtinuissent. Illius esse ex hoc colligit, quando eumdem non secus ac Anna Samuelem Deo voverit, apud ipsius numen promissis matrem absolvere. Tum sermonem ad filias convertens (cap. 3, num. 17 et seq.), eas conjugii incommodis cœlibatusque utilitatibus invicem oppositis, ad consecrandam Christo pudicitiam urget. Denique (cap. 4, num. 25 et seq.) modo ad filium, modo ad filias verba faciens, modo etiam ad omnes simul, nihil intentatum relinquit, ut eos ad implenda quæ parentes ipsorum nomine nuncupaverant vota, induceret. Nec frustra fuit pium illud matris desiderium. Laurentius in lectorum numerum cooptatus est (cap. 8, num. 54) : ejus vero sorores more solemni castimoniam professæ (cap. 14, num. 93), illam in maternis ædibus servaverunt.

His itaque permotus Ambrosius Julianæ sermonem prosequi voluit etiam propria exhortatione (cap. 9 et seq.). Istic easdem virgines quod sit illarum officium, quibus ipsas vacare exercitiis, quidve præstare oporteat, ut simul cum matre ex professionis suæ regulis vivant, edocet. Subinde autem et alias informat (cap. 10, num 71, et cæt.) Christianas virgines, ad quas a tribus illis integritatis victimis sermonem transfert. Deinde variis exemplis quæ ipsæ imitari debeant, propositis, non prætermittit sanctam Sotherim (cap. 12, num. 81), ipsis, ut alibi vidimus (lib. III *De Virginit.* num. 39), consanguineam, cujus e suppliciis illud describit, quo sibi faciem carnificis pugno cædi cruentarique lubenti animo perpessa est. Addit et alia quædam præcepta (cap. 13, num. 83 et seq.), quibus finitis, viduæ illi quæ se, liberos omnesque opes Christo voverat, paratam ab eo uberrimam mercedem pollicetur (cap. 14, num. 92). Ad postremum Deo supplicat (*Ibid.* num. 93), ut in ea quam consecrabat ecclesia semper præsens atque propitius, fidelium preces ac Dominici corporis sacrificium accipiat, sed in primis hujusce totius familiæ integram admittat oblationem.

Eo tractatu quem, ut vidimus, in publico cœtu constat fuisse pronuntiatum, nihil præter unicum sermonem contineri probabile est. Sed licet multus in dicendo istic fuerit sanctus Doctor, vix tamen impetrare poterat ab animo suo, ut in tam læta celebritate orationem magis præcideret. Nec sane etiam a verisimili recesserimus, si qualis Florentiæ habita fuit talem omnino in codicibus adhuc servari crediderimus. Quippe cum ipsemet e concionibus suis libros condebat, eis ferme semper aliquid, unde mutatio illa dignoseretu, inserebat. Inde est quod aptius in mss. inscribitur *Exortatio virginitatis*, et in edit. ant. *Ad virgines exhortatio*, quam in Rom. *De Hortatione ad virginitatem tractatus;* verum tamen quodlibet istorum lemmatum non absurde operis argumento congruere quæ hactenus declaravimus, abunde probant. Mirum autem illud videri potest viduam filias alloquentem, ipsa filiabusque audientibus, inductam esse ab Ambrosio, atque illi orationem qualem ab ipsamet habitam fuisse conjici poterat, ab eodem accommodatam. Sed hoc procul dubio ita præstitit, ut major vis exhortationi suæ accederet.

Hanc porro cum habuerit, quo tempore Eugenium fugiebat, nec non post revelata sanctorum Vitalis atque Agricolæ sacra lipsana; hinc conficitur non ante nominati tyranni perduellionem, sed Præsule nostro propriæ sedi quam kal. Augusti an. 394 repetivit, nondum reddito, id evenisse. Baronius quidem (ad ann. 392) annum 392 tribuit huic operi, quod tamen procul dubio in sequentem rejiciendum est. Neque vero minus etiam videtur certum pascha imminente eamdem compositam ac dictam esse orationem : id enim ex eo quod vir sanctus ait : *Venit paschæ dies*, etc. (cap. 7, num. 42), palam indicatur.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

EXHORTATIO VIRGINITATIS

LIBER UNUS (1).

275-77 CAPUT PRIMUM.

Ambrosius Bononia veniens ad eos a quibus fuerat invitatus, narrat apophoreta se detulisse, nempe reliquias Agricolæ ac Vitalis martyrum. Horum tametsi alter dominus exstiterit, alter servus, comparatio tamen instituitur; cumque hic illi præiverit ad martyrium, hinc cognoscitur apud Christum impedimento servitutem non esse. Tum amborum certamen describitur: quod ex utriusque nominis præsagio Sanctus illustrat. Deinde quam in Judæorum acceperant tumulis, sepultura commemorata quanto cum gaudio detecti atque educti sint, refert.

1. Qui ad convivium magnum invitantur, apophoreta secum referre consueverunt. Ego ad Bononiense invitatus convivium (2), ubi sancti martyris celebrata translatio est, apophoreta vobis plena sanctitatis et gratiæ reservavi. Apophoreta autem solent habere triumphos principum (3): et hæc apophoreta triumphalia sunt; Christi enim nostri principis triumphi sunt martyrum palmæ. Nec vero huc dirigebam iter: sed quia petitus a vobis sum, debui mecum deferre quæ aliis parabantur, ne minor ad vos venirem; ut quod in me minus est, quam præsumebatur, in martyre plus inveniretur.

2. Martyri nomen Agricola est, cui Vitalis servus (4) fuit ante, nunc consors et collega martyrii. Præcessit servus, ut provideret locum; secutus est dominus, securus quod fide servuli 278 jam inveniret paratum. Non aliena laudamus; passio enim servi domini disciplina est. Hic instituit, ille implevit. Nihil illi decerpitur. Quomodo enim minui potest, quod Christus donavit? Egregie et ille

A quidem homini serviendo didicit quomodo (
placeret: hic tamen geminam laudem acq
in illo magisterii, in se martyrii. Certaver
men inter se invicem beneficiis, postquam æ
esse meruerunt. Hic illum ad martyrium pr
ille istum accervit.

3. Nullum ergo ad commendationem homi
ditio affert impedimentum: nec dignitas pr
meritum, sed fides affert. Sive servus, sive
omnes in Christo unum sumus (*Galat.* III, 2
*unusquisque quodcunque fecerit bonum, ho
piet a Domino* (*Ephes.* IV, 8). Nec servitus d
nec libertas adjuvat. Vide ad eam rem quan
in conditione momenti sit. *Servus, inquit,
tus es? Non sit tibi curæ... qui enim vocatus*
B *Domino servus, libertus est Domini. Similiter
liber vocatus est, servus est Christi* (*I Cor.*
22). Vide, inquam, vim Apostoli. Plus putat
disse (5) ei qui servus, quam ei qui liber v
est; ex servo enim libertus Christi fit, ex
servus (6). Sed nulli plus dedit, verum ut
æquali mensura divisit. Apud Christum eni
vitus et libertas æqua lance penduntur, ne
discerniculo bonæ servitutis et libertatis mer
viduntur; quia nulla major est dignitas qua
vire Christo. Denique Paulus servus Christ
(*Rom.* I, 1), hæc enim servitus gloriosa est,
gloriatur et Apostolus. Annon summa glori
quando tali pretio æstimati sumus, ut san
279 Domini redimeremur? Sed jam pergam
cætera.

C 4. Cumque sanctus Vitalis (7) cogeretur a

(1) Scrip. circa an. 393.

(2) Convivium per metaphoram translationem sanctorum corporum vocat, eo quod conventus fuerit celebritatis ac lætitiæ plenus, qualia solent esse convivia.

(3) Rom. edit. sola, *habere triumphi principum.* Erant autem apophoreta proprie munuscula, quæ olim ab his qui vocati fuerant ad convivium, referri domum consueverant, ut puta fructus, assatæ aviculæ, aut quid ejusmodi. Sic etiam dicta sunt munera quæ magistratum novum ineuntes amicis missitabant. Fuerunt quoque apophoreta triumphalia, ab imperatoribus scilicet triumphantibus distributa. Reperitur et pro vasis in quibus sacræ reliquiæ recondebantur, ea vos usurpata, sed in infirma tantum latinitate. De quibus acceptionibus consule Turnebum lib. XIX *Adversar.* cap. 23, Lipsium lib.
turn. cap. 16, Rosveidum in Notis ad epsit. 5
Paulini, Cangium in eadem voce, atque alios.

(4) Ita edit. ac pauci mss.; alii autem mag
mero, *servus fuit. Ante hunc consors et c
martyrii præcessit servus.* Minime male. Hos
martyres Bononienses imperantibus Dioclet
Maximiano coronatos esse ad an. 303 tradit
nius, cujus opinionem Hermannus licet ep
non dubie suppositilia, ut ipse agnoscit, nite
amplectitur.

(5) Mss. non pauci, *Videte, inquit, vim Ap
Plus putatur depressisse*, etc.

(6) Mss. aliquot, *ex quo enim libertus Chri
ex libero servus.*

quentibus ut Christum negaret, et ille amplius A profiteretur Dominum Jesum Christum, omnia tormentorum genera in eum exercentes, ut non esset in corpore ejus sine vulnere locus, orationem fudit ad Dominum, dicens : Domine Jesu Christe, Salvator meus, et Deus meus, jube suscipi spiritum meum ; quia jam desidero ut accipiam coronam, quam angelus tuus sanctus mihi ostendit. Et completa oratione, emisit spiritum.

5. Sanctus Agricola mitior habebatur moribus, ut ab ipsis etiam inimicis diligeretur. Ideoque differebant ejus passionem. Sed hæc persecutorum honorificentia omni erat immanitate acerbior, quæ invidebat martyrium. Denique ubi non acquievit sanctus Agricola, crucifixus est ; ut advertamus illa blanditias eorum non sedulitatis fuisse, sed B fraudis. Supplicio servi dominum terrere voluerunt. Vertit hoc Christus in gratiam, ut martyrium servi dominus imitaretur (8).

6. Utriusque nomen aptum martyrio, ut designati ad martyrium ipsis vocabulis viderentur. Ille Vitalis dictus est, quasi qui contemptu istius vitæ veram illam vitam æternam sibi haberet acquirere : iste Agricola, qui bonos fructus spiritalis gratiæ seminaret et sacri sanguinis effusione meritorum suorum omniumque virtutum rigaret plantaria.

7. Sepulti autem erant in Judæorum solo, inter ipsorum sepulcra. Ambierunt Judæi cum servulis sepulturæ habere consortium, quorum Dominum negaverunt. Sic et aliquando Balaam dixit : *Moriatur anima mea in animis justorum* (*Num.* XXIII, 10); tamen non communicavit eorum operibus, C cum viveret, quorum in animis cupiebat mori. Et istos quos viventes persecuti sunt, mortuos honorabant. Illic igitur martyris exuvias requirebamus, tanquam inter spinas rosam legentes.

8. Circumfundebamur a Judæis, cum sacræ reliquiæ eveherentur : aderat populus Ecclesiæ cum plausus et lætitia. Dicebant Judæi : *Flores visi sunt in terra* (*Cant.* II, 12), cum viderent martyres. Dicebant Christiani : *Tempus incisionis adest* (*Ibid.*). Jam *et qui metit, mercedem accipit* (*Joan.* IV, 36). Alii seminaverant, et nos metimus martyrum fructus. Iterum audientes Judæi voces plaudentis Ecclesiæ, dicebant inter se : *Vox turturis audita est* D *in terra nostra* (*Cant.* II, 12). Unde bene lectum *Dies diei eructat verbum, et nox nocti indicat scientiam. Dies diei* (*Psal.* XVIII, 3), Christianus Christiano : *nox nocti*, Judæus Judæo. Indicabant ergo Judæi quod haberent scientiam martyrum, sed non scientiam Verbi ; id est, non secundum illam solius boni et solius **280** veri scientiam : *Ignorantes enim Dei justitiam, et volentes se justificare, justitiam Dei non receperunt* (*Rom.* X, 3).

CAPUT II.

Primo reliquiarum pretium amplificat deinde Julianam viduam, quæ illis donaretur, dignam asserit ; hanc enim cum honorandam ex Apostolo, tum eo prædicandam quam Ecclesiæ damna quam propria sua magis doleret.

9. Detuli ergo vobis munera quæ meis legi manibus, id est, crucis tropæa, cujus gratiam in operibus agnoscitis. Certe et ipsi dæmones confitentur. Condant alii aurum atque argentum, ac de latentibus eruant venis ; legant pretiosam monilium serta ; temporalis ille thesaurus est, et sæpe habentibus perniciosus ; nos legimus martyris clavos, et multos quidem, ut plura fuerint vulnera quam membra. Clamare martyrem diceres ad populum Jueæorum, cum clavos ejus colligeremus : *Mitte manus tuas in latus meum, et noli esse incredulus, sed fidelis* (*Joan.* XX, 27). Colligimus sanguinem triumphalem et crucis lignum.

10. Hæc sanctæ viduæ negare non potuimus postulanti. Munera itaque salutis accipite, quæ nunc sub sacris altaribus reconduntur. Ea igitur vidua sancta est Juliana (9), quæ hoc Domino templum paravit atque obtulit, quod hodie dedicamus : digna tali oblatione, quæ in sobole sua templa jam Domino pudicitiæ atque integritatis sacravit. Dum Julianam volo dicere. Judæam dixi. Non erravit lingua, sed definivit ; Judæa enim est anima quæ Christum fatetur. Denique *notus in Judæa Deus* (*Psal.* LXXV, 2); id est, ubi agnoscebatur, non ubi negabatur. Est ergo in spiritu Judæa, ubi major portio, intellectus sincerior ; *Quia salus ex Judæis est* (*Joan.* IV, 22). Linguæ igitur error testimonium sanctitatis invenit.

11. Honoremus ergo hanc viduam, quia scriptum est : *Viduas honora, quæ vero viduæ sunt* (*I Tim.* V, 3). Licet verborum nostrorum honorem non ambiat, quæ Apostolis mandatum adæquaverit, habens

(7) Ab hisce verbis, *Cumque sanctus Vitalis*, usque ad illa, *omisit spiritum*, quidquid continetur, in mss. ferme omnibus desideratur. Neque vero id totum nobis mediocriter suspectum est, maxime quod verba illa, *omnia tormentorum genera in eum exercentes*, cum antecedentibus ac subsequentibus parum congruant. Horum tamen loco in epistola 55, quam Ambrosio Rom. edit. mss. aliquot auctoritate substituit, concinnius legitur, *adeo omni tormentorum genere cruciatus*. Porro cum mss. nos deficiant, in edit. nihil mutamus.

(8) Omnes edit. ac mss. nonnulli, *ut martyrio servi dominus invitaretur*; alii longe plurimi, ut in textu.

(9) Rom. edit sola, *sancta est Judæa*. Favet quidem quod intra ponitur, *dum, utianam voto* (edit., *volui*) *dicere, Judæam dixi :* sed tamen sine mss. aut saltem vet. edit. nulli fidimus conjecturæ. Sunt autem mss. aliquot in quibus habetur. *Ea igitur vidit atque obtulit quod hodie*, etc. Interim hic observabis quam antiqua sit dedicandarum cum celebri pompa Ecclesiarum consuetudo. Hujus quoque rei documentum præbet sancti hujus nostri ad Felicem comensem epistola. Catholici nonnulli atque heterodoxi Magdeburgenses in sæculum II tradunt hunc ritum nonnisi post imperium Constantini receptum esse, cum alii eumdem e Veteri Synagoga in Ecclesiam nascentem translatum velint. Utramque vero sententiam conciliat card. Bona lib. I *Rerum liturgic.* cap. 20, num. 3.

in bonis operibus testimonium, quæ bene filios educaverit, melius instituerit.

12. Quis hanc non ut destitutam et miserabilem deploravit, quando amisit maritum? At ista ministrum sacris ereptum altaribus amplius ingemuit, quam sibi conjugem, aut patrem filiis. Nam etsi præsidio esset mariti viduata et solatio, tamen apud piam mentem causa Ecclesiæ præponderabat.

281 CAPUT III.

Julianæ ad liberos exhortatio. Illic principio filium monet eum non temere vocari Laurentium, sed quod martyris cognominis patrocinio conceptus fuerit, atque eidem promissus. Solvat igitur parentum vota. Nihil ipsi esse quo retardetur, cum cæteris rebus divinum servitium præstantius sit, hominum autem vita miserrima : patere tamen exitum ex ejus malis, modo castitatem illi eligant, cui conjugii servitus hic opponitur.

13. Succinxit itaque mentis viscera, et circumfusam se videns numero filiarum trium et unius filii, quo solent terreri cæteræ, hoc fortior facta, tali filios alloquio convenit : Filii, amisistis patrem, matrem habetis. Melior quidem fuisset illa commutatio, si pater viveret, mater deesset. Tamen infirma licet et desolata ostendo vobis, si vultus sequi, quo arbitremini patrem vobis non decessisse; habetis enim meliorem de cœlo parentem. Ille est qui et hos suffulsit patres. Quid enim aliud jam superest spei? Pater vobis fuit dives gratia, non pecunia : opulentus ministerio, non patrimonio : cujus hæreditas fides est, locuples Deo, sed egena sæculo. Satis vos divites reliquit, si propositum ejus sequamini. Sola fides utrique indiscreta sexui, census virorum, dos virginum (10).

14. Et tu quidem, fili aliquanto propior patri, agnosce quæ matri debeas, quod domui vocabulum reddas. Ætas te excusat, sed hæreditas vocat. *Jucundentur*, fili, *pater et mater in te* (*Prov.* XXIII, 25). Noli matrem contemnere quasi imprudentem. *Regis admonitio*, inquit, *quem erudivit mater sua* (*Prov.* XXXI, 1). Quid filius qui servat dictiones Dei (11)? Primogenite, tibi dico, fili : *Quid filius mei ventris? quid natus mearum orationum? Ne dederis mulieri tuam honestatem* (*Ibid.* 2, 3). Audi quid sapiens dicat, quid Scriptura asserat.

15. Considera quis te ut nascereris, juverit : filius es votorum magis quam dolorum meorum : considera cui te muneri pater tali nomine designaverit, qui vocavit Laurentium. Ibi vota deposuimus (12), unde nomen assumpsimus. Vota effectus secutus est, redde martyri, quod debes martyri. Ille te nobis impetravit, tu restitue quasi de te hujusmodi nominis appellatione promisimus.

16. Quid autem est, fili, aliud quod eligendum putes (13), nisi Deum patrum tuorum? Ipse enim pauperes et divites, humiles et excelsos facit (14), suscitat a terra pauperem, et de stercore erigit inopem, et sedere eum facit cum potentibus in tribunali honoris et hæreditatis. Dat votum optanti, et benedicit annos justi. Quid hoc, fili præcellentius? aut quid est vita hominis in hac terra nisi, levis cursor (*Job.* XI, 25)? En transivimus, et nihil vidimus (15). Atque utinam hunc cursorem imitaremur : ut nihil videremus, et nulla onera portaremus! sed quod est gravius, 282 cursus vacuus, et opera inania. Inania sunt quidem, sed non levia, neque delicti vacua : quia grave fenetus peccati est. Unde clamat sanctus Job : *Nonne tentatio est vita hominis in terra, aut sicut mercenarii quotidiani vitæ ejus? Et sicut servus timens dominum suum, qui umbram invenerit, et sicut mercenarius exspectans mercedem suam; sic ego exspectavi in vacuum* (16), *noctes autem dolorum datæ sunt mihi. Si dormiero, dico : Quando dies? Cum surrexero, iterum : Quando vesper? Plenus sum dolore a vespere usque mane. Vita autem mea levior quam favilla Periit autem in vana spe* (*Job.* VII, 1-6). Nihil igitur est homo, nisi tu, Domine, intendas in eum, et visitationem ejus facias usque mane, et in requiem eum inducas. Arbor si excidatur, repullulat, et floret ab aquæ odore homo : cum ceciderit, nihil est, ingruunt super eum dolores (17).

17. Hanc igitur tentationem tantarum necessitatum, si vultis, filii, vitare, integritas corporis expetenda vobis est (32, q. I, c. *Integritas*) : quam ego pro consilio suadeo, non pro imperio præcipio. Sola est enim virginitas quæ suaderi potest, imperari non potest (18). Res magis voti est, quam præcepti. Quod enim gratiæ est, non jubetur, sed desideratur : electionisque magis est, quam servitutis. Unde et Apostolus dicit : *De virginibus præceptum Domini non habeo, consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus a Domino* (*I Cor.* VII, 25). Legerat enim dixisse Dominum spadonibus : *Quicunque custodierint præcepta mea, et elegerint quæ ego volo, et amplectentur testamentum meum, dabo illis in domo mea, et in muro meo nullis excelsus facit.*

(10) Mss. non pauci, *dux virginum*. Haud satis recte.

(11) Vet edit., *quæ mater sua, qui filius, qui servat dictiones Dei?* Gill. ac Rom. *quem erudivit mater sua. Quid servabis fili? Dictiones Dei* : mss. vero magno consensu nobiscum faciunt.

(12) Agnoscant ex hoc loco novatores quam sit mos antiqui vota sanctis in cœlum receptis nuncupare, quo eorum suffragiis a Deo fideles expeditius opia consequantur.

(13) Plures mss., *quod diligendum putes*.

(14) Mss. bene multi, *pauper est, et divites ha-*

(15) Edit. vet. ac mss. ut in textu, nisi quod in mss. nonnullis habetur *levior cursor* : at. Rom. edit. *nisi levior cursore? Transierunt et nihil viderunt.*

(16) Rom. edit. sola, *exspectavi menses vacuos*, nimirum se ut Scripturæ textui ac versionibus accommodaret, in quibus omnibus, *menses vacuos*, aut *menses vanitatis*.

(17) Mss. non pauci, *in ævum super eum dolores*

(18) Id est, solum suaderi potest, nisi tamen votum intercedat.

locum nominatum, meliorem filiorum et filiarum : nomen æternum dabo illis, et non deficient (*Isa.* LVI, 4, 5). Meliorem, inquit, locum vobis dabo, spadonibus dicit ; his videlicet, qui se resecta genitali parte absciderint (19). Ipsi sunt ergo qui habent in cœlo præmia cæteris præstantiora. A

18. Hos in Evangelio suo prædicat Dei Filius ; dicentibus enim apostolis : *Quia si ita est causa viri, ut non liceat illi uxorem dimittere, nisi ex sola causa fornicationis, non expedit nubere* (*Matth.* XIX, 9, 10), respondit Dominus : *Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est* (*Ibid.* 11), hoc est ; Non capit hoc conditionis humanæ infirmitas, ut omnibus pateat : sed illis solis facile est ad capiendum, quibus divina refulsit gratia, ut castrare se possint, quo regnum cœlorum adipiscantur. B

CAPUT IV.

Integritatis dignitate strictim proposita, quæ ad filias ex nuptiis damna reditura sint, explicat : atque ad ea fugienda illas excitet, Apostoli sententiam atque exemplum in medium affert. Hinc memoratis et quas in matrimonio pertulit, et quas in viduitate perpessura est miseriis, affirmat fore ut illæ omnes earum virginitate reparentur, nec ipsa posthac præsidio ullo indigeat.

19. Audistis, filii, quantum sit præmium integritatis. Regnum acquiritur, et regnum **283** cœleste vitam angelorum exhibet. Hoc vobis suadeo, quo nihil pulchrius, ut inter homines angeli sitis, qui nulla sibi ligantur nuptiali copula. Quoniam quæ non nubunt et qui uxores non ducunt, sicut angeli in terris sunt (*Matth.* XXII, 30), ut tribulationem carnis non sentiant, servitutem ignorent, a mundanæ cogitationis ableventur contagio, divinis rebus mentem intendant ; ut tanquam exuti corporis infirmitate, non quæ hominis sunt, sed quæ Dei cogitent. C

20. Considerate, filiæ, si velitis nubere, quantum vobis desit, quibus pater. Deest opima dos ; quod ipsum tamen si abundaret, emeretis magno pretio servitutem. Nunc vero quis non despiciet destitutas patre ? quo confugietis ? unde auxilium postulabitis adversus virorum injurias ? quanta in ipsis conjugiis incommoda sunt ! quam graves plerumque contumeliæ ! quanta vincula !

21. Primo ipsum conjugium vinculum est, quo alligatur viro nupta, et ei in subjectionem astringitur. Bonum quidem charitatis vinculum est, sed tamen vinculum, de quo cum velit se exuere nupta, non possit, nec liberum sui habere arbitrium. Denique Apostolus dicit : *Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir* (*I Cor.* VII, 4). Et quid mirum de muliere, quandoquidem et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier ? Si qui fortior est, potestatem sui non habet, quanto minus infirmior (20) ! Non ergo absolvit mulierem communis servitus, sed gravius astringit. D

22. Videte itaque quid Scriptura dicat, quid Apostolus suadeat. Quis vobis potest melius consilium dare, quam ille vas Dominicæ electionis ? Quid igitur dicat percipite auribus : *Volo autem omnes homines sic esse sicut et meipsum* (*I Cor.* VII, 7). Et iterum dicit de non nuptis et viduis : *Bonum est illis, si sic permanserint, sicut et ego* (*Ibid.* 8). Volo vos imitatrices esse tanti Apostoli, ut vitam ejus sequamini, qui conjugii vinculum refugit, ut vinctus esset Christi Jesu. Non potuisset ad tantam apostolatus sui pervenire gratiam, si fuisset alligatus conjugii contubernio.

23. Quod si ille qui et doctrina præstantissimus erat, et tantum Christi donum habebat, judicavit tanti momenti esse, si abstineret ab usu copulæ conjugalis, et ideo sic mansit, ne plurimum suo muneri decerperetur, quod neque orationi vacare semper, liceret, neque semper divinis intendere mandatis, quem conjugii cura revocaret, ut placere uxori esset necesse : quid utique vos eligere oportet, quibus sola virginitas potest libertatem dare, quoniam quæ nupserit ad servitutem pecunia sua venditur ? Meliori conditione mancipia quam conjugia comparantur : in illis meritum emitur servitutis, in istis pretium ad servitutem additur. Nupta venalis auro gravatur, auro æstimatur.

284 24. Experta sum, filii, labores copulæ, conjugii indignitates, et sub bono conjuge, nec tamen sub bono marito libera fui : serviebam viro, et laborabam ut placerem. Miseratus est Dominus, et fecit altaris (22) ministrum, continuoque et mihi et vobis raptus est : et fortasse, miserante Domino, ne diceretur maritus.

25. Videtis, filii, longævam matrem doloribus, et adhuc immaturam viduitatis stipendiis (23). Videtis amissum omne præsidium et ornamentum. Nec auxilium viri habeo, nec virginitatis gratiam. Et de me levis cura : vos mœreo, vos considero. Remanserunt mihi onera conjugii, abiere adjumenta. Quanto mallem in hos nunquam venisse usus (24) !

26. Potestis tamen excusare patrem, ablevare matrem, si quod in nobis amissum est, in vobis repræsentetur. Hoc solo nos conjugii non pœnite-

(19) Vide lib. *de Viduis*, cap. 12, num. 76.
(20) Plerique mss., *quando infirmior*.
(21) Ita vet. edit. cunctique mss. in quo cum textu Apostolico rite consentiunt. At Rom. edit. cum Vulg. vers., *Volo autem vos omnes esse sicut meipsum*. Confer cum lib. *de Virginit.* c. 20, n. 130.
(22) Deerat in edit. omnibus vox *altaris*, quam tamen in mss. longe plurimis invenire est. Ex hoc autem loco manifestum fit continentiæ necessitatem etiam iis qui conjugati ad ministri, hoc est, diaconi ordinem allecti essent, jam inde a primis temporibus fuisse impositam.
(23) Plerique mss., *immaturam virtutis stipendiis*; melius tamen alii et omnes edit, *immaturam viduitatis stipendiis*, id est forte, nondum sexagenariam. Videtur siquidem hic et lib. *de Viduis* cap. 2, num. 9, illud ætatis exigere, ut senilis viduitas Ecclesiæ stipendiis sustentetur.
(24) Mss. non pauci, *in hos*, quidam melius, *in hoc*, *nunquam venissemus*.

bit, si vobis labor noster profecerit. Proximum putabo matrem esse virginum, ac si virginitatem tenerem. Considerate, filii, quam sibi veniens in has terras Dominus Jesus, matrem elegerit. Salutem mundo daturus per virginem venit, et mulieris lapsus partu virginis solvit: vestra quoque integritas meos solvat errores.

27. Quid boni sit virginitas considerate. Destitutam me esse certum est, præsidio egere: sed si volueritis sic manere, nullius opem requiram, abundabit mihi ad omnem opitulantiam (25) vestræ integritatis corona. Quis me non dicet beatam, quam nunc miseram putant? quis non honorabit tot virginum matrem? quis non venerabitur aulam pudoris?

CAPUT V.

Virginibus in utroque fœdere palmam publicæ salutis, attributam, variasque mysticarum virginum laudes celebratas: itemque designatam horti ac vineæ figura virginitatem, non secus ac olerum typo conjugium; unde filios admonet, ut rejectis Achab et Jezabel spiritualibus, verum illum Naboth amplectantur pro nobis accusatum atque occisum. Quamobrem venisse prædictus sit super nubem levem, et cur etiam matrem suam Joanni commendaverit. Quomodo tantem hic qui ut mysticus Levi nihil habebat, legitur eam accepisse in sua?

28. Multas feminas Scriptura divina in lucem evexit, palmam tamen publicæ salutis solis virginibus dedit. In Veteri Testamento terra ac mari clausum Hebræorum populum virgo per maria pedes duxit (*Exod.* xv, 20): in Evangelio auctorem mundi et redemptorem virgo generavit (*Luc.* I, 38). Virgo est Ecclesia, quam studuit Apostolus virginem castam assignare Christo (*II Cor.* XI, 2): virgo est filia Sion (*Isa.* XXXVII, 22); virgo est civitas illa Jerusalem **285** quæ in cœlo est, in quam nihil commune intrat atque immundum (*Apoc.* XXI, 27): virgo est et illa quam vocat Jesus, cui et dixit: *Ades huc a Libano, Sponsa, ades huc a Libano; transibis et pertransibis a principio fidei* (*Cant.* IV, 8). Non solum transivit virgo, sed etiam pertransivit quæ festinat ad Sponsum, transit sæculum, pertransit ad Christum: vel quia ea quæ Christo se dicaverit, transeundo ad cœlestia, terrena pertranseat. Nam et ipse Sponsus sic venit ad Sponsam suam, ut saliat super montes, transiliat super colles (*Cant.* II, 8).

29. Addit adhuc ad laudem virginitatis: *Hortus clausus soror mea Sponsa, hortus clausus, fons signatus* (*Cant.* IV, 12), quo meliores afferat fructus claustro pudoris septa virginitas, in qua intemerata permaneant castitatis signacula. Hunc hortum animæ vestræ, hunc fontem servate puri liquoris, ut eum in vobis nemo perturbet, nemo designet, quem ge- A nitalis in vobis origo signavit. Nemo auferat mæ vestræ vineam, et vilia olera serat. Vinea quidam fructus virginalis est: conjugia velut ol plantaria sunt, in quibus frequens gelu est (2 ideo sicut olera herbarum cito cadunt atque cescunt, nisi finem imponat senectus, aut ad fectum evehat continentia.

30. Non veniat ergo in vos Achab, qui conc cat vineam vestram delere et exstinguere: ne niat in vobis Jezabel, vanum illud et sæcular fluvium; hoc enim significatur vocabulo, vε vacua et redundantia: nec veniat Nabuthe (*III* XXI. 1 seq.) qui venit a patre, sicut indicat no ipsius interpretatio, qui vineam sanguine del suo, et pro ea mortem suam offerat. Hic e B lapidatus pro nobis est, pro nobis mortuu nobis falsis appetitus testimoniis: qui paupe venit (27), cum dives esset, ut nos ejus inop taremur (*II Cor.* VIII, 9). Hic est vilis, qu dundantibus gratiæ suæ fructibus replevit u sum orbem terrarum. Hic in vestris pect alta maneat defixus radice, ut et fructus exsuperet, et liquore gratiæ spiritalis corpor poris incendia temperentur.

31. Hic est qui venit in nube levi, sicut dix pheta: *Ecce Dominus sedet super nubem lev veniet in Ægyptum* (*Isa.* XIX, 1); significans q Ægyptum, id est, in afflictionem mundi hujus ret super virginem (28). Nubem itaque M dixit, quia carnem gerebat; levem, quia C erat, nullis oneribus gravata conjugii. Ips virga germinans florem (*Num.* XVII, 8), quia et ad Dominum libero corde directa virgi quæ nullis in hoc sæculo curarum aufractib flectitur.

32. Ideo illam Dominus de cruce discipul dilectissimo sibi tradidit sancto Joanni (*Joan* 27), *qui dixit patri et matri: Non novi te* (XXXIII, 9). Denique vocatus a Christo reliquit p verbum secutus (*Matth.* IV, 21, 22). Huic tr virgo, qui suos nesciat: huic traditur virg de pectore Christi hauriat sapientiam: hui ditur virgo, qui fratres suos non cognovit, e suos non scivit. Ideo **286** benedicit que eum *Date Levi viros ejus, date Levi sortes ejus* (D XXXIII, 8).

33. Unde et matrem Domini ipse suscepit: tum enim habemus, quia *ex illa hora suscepi discipulus in sua* (*Joan.* XIX, 27). Quid est i cum reliquerit patrem et matrem, et Christum tus sit? Aut quomodo *in sua*, cum ipsi apostoli rint (29): *Ecce nos reliquimus omnia, et secuti te* (*Matth.* XIX, 27)? Quæ sua habebat Joanne mundana et sæcularia non habebat, qui et de n

(25) Omnes edit. ac mss. nonnulli, *ad omnem opitulationem:* alii mss. multo plures *ad omnem opitulantiam*, unus *opulentiam*. Haudquaquam male.

(26) Ita mss. magno numero: quidam autem, atque omnes edit. *frequens zelus est.*

(27) Edit et quidam mss., *ut vos ejus inopi remini.*

(28) Mss. quidam, *super virginem:* edit *virginem.*

(29) Nonnulli mss., *cum ipsi discipuli dixer*

non erat? Quæ ergo habebat sua, nisi ea quæ a Christo acceperat? Bonus verbi sapientiæque possessor, bonus receptor gratiæ. Audite quæ apostoli a Christo acceperint: *Accipite*, inquit, *Spiritum sanctum: quorum remiseritis peccata, remissa erunt: et quorum detinueritis, detenta erunt* (*Joan.* xx, 22, 23). Neque enim Mater Domini Jesu nisi ad possessorem gratiæ demigraret (30), ubi Christus habebat habitaculum.

CAPUT. VI.

Adapta filiis dicta superius, docet qua ratione ipsi nubes leves esse queant per virginitatem: et dare Levi veros ejus, si tales nimirum permaneant, quales primi parentes ante peccatum. Horum filios quos ejecti e paradiso genuerunt, comparat: et prioris filii occasione suos hortatur, ut mundanas non quærant possessiones, quæ filiæ Salphaad ambierunt. Quid per hoc significetur, quasve sortes Levi jubemur dare? Dominicæ ac Mosaicæ sortitionis quodnam discrimen? Harum altera matrimonium, altera virginitatem signari, quæ libertatem ministrorum Christi pone sequitur.

34. Date ergo et vos, filii mei, vero illi Levi veros ejus (*Deut.* xxxiii, 8). Estote nubes, sed leves. Eritis profecto, si ablevet virginitas onera conditionis, et tenebras hujus limosæ carnis illuminet. Ideo dicit illa: *Nigra sum, et decora, filiæ Jerusalem* (*Cant.* i, 4), nigra per carnem, decora per virginitatem. Nubes itaque sunt, et graves nubes, quæ nupserint; namque a nubibus verbum nubentium tractum arbitror. Denique operiuntur ut nubes, cum acceperint nupturæ velamina. Et vere graves nubes, quæ sustinent sarcinam matrimonii. Nam etiam gravari alvo feruntur, cum semina conceptionis acceperint.

35. *Date* ergo *Levi veros ejus* (31). Quid tam verum, quam intemerata virginitas, quæ signaculum pudoris et claustrum integritatis genitale custodit? At vero cum usu conjugii juvencula defloratur, amittit quod suum est, quando ei miscetur alienum. Illud enim verum quod nascimur, non in quod mutamur: quod a Creatore accepimur, non quod de contubernio assumpsimus. Date ergo vero Levi, illi sacerdotum principi, vero Aaron, vero Melchisedech, veros ejus, quales ipse condidit, non quales sæculi hujus usus efficit; ut opus suum in vobis et illud genitale signaculum inviolatum atque integrum recognoscat.

36. Date illi, exhibete illum Adam qui fuit 287 ante peccatum, illam Evam quæ fuit antequam lubricum serpentis hauriret venenum, priusquam ejus supplantarentur insidiis, quandis non habebant quo confunderentur? Nam utique nunc, licet bona conjugia, tamen habent quod inter se ipsi conjuges erubescant. Tales ergo estote, filii, quales Adam et Eva in paradiso fuerunt. De quibus scriptum est, quod posteaquam de paradiso est ejectus Adam, cognovit Evam uxorem suam, et illa concepit, et peperit filium, quem vocavit Cain (32) (*Gen.* iv, 1): et iterum concepit et peperit filium, cui nomen Abel (*Ibid.* 2). Melior itaque secundus, quam prior fructus, quia iste immaculatus, ille maculosus. Iste adhærens Deo, et totus a Domino; ille mundana et terrena possessio. Denique in isto mundi redemptio annuntiatur, ab illo mundi ruina. In hoc Christi sacrificium, in illo diaboli parricidium. Nihil ergo vobis sit, filii, cum possessione sæculi, nec terrenæ vobis et Judaicæ possessionis ullos vindicandos (33) esse sortitus arbitremini.

37. Legimus quidem quia Moyses, id est lex terras bello et cæde quæsitas, sorte distribuendas Hebræorum populo censuerit (*Num.* xxvi, 53), quarum possessionem sibi Salphæ filiæ postularunt, quia Salphæ filiæ (*Num.* xxvii, 1 *et seq.*). Tamen idem Moyses Levitis non divisit terram, quorum non erat terrenus, sed superior incolatus: sed iis sine labore terreno sacri stipendia ministerii deputavit (*Deut.* xviii, 1 *et seq.*). Salphæ autem filiæ quid sunt, quæ terram petunt, nisi, ut interpretatio docet, oris obumbratio? Quæ utique in illis est, quibus non est verbum in ore ipsorum, nec in sermone eorum veritas (*Psal.* v, 10), sicut in populo Judæorum, qui nolunt Christum Jesum Deum Dei Filium confiteri. Tales igitur terram requirunt, et hujusmodi postulant possessionem, in qua tota vitæ suæ ætate desudent, et pro fructibus spinas curarum et sollicitudinum metunt (34).

38. Fugite ergo, filiæ, umbram oris, quæ in lumen æternum creditis, quod illuminat omnem hominem: quæ non tanquam in umbra Christum, sed in lumine confitemini. *Populus qui sedebat in umbra mortis, lux orta est illis* (*Isa.* ix, 2). Fuimus ergo in umbra, sed nunc jam non sumus, qui Christum latemur. Atque utinam licuisset et mihi dicere, qui Christo profiteamur! Et tamen profiteamur, ego viduitatem, vos virginitatem. Fiat in nobis ore ad salutem confessio.

39. Date ergo Levi illi salutari nostro sortes

(30) Rom. edit. sola, *Neque enim Mater Domini Jesu ad possessorem gratiæ non demigraret, nisi ubi*, etc. Parum congrue.

(31) Mss. ubique habent, *viros ejus*: at germanam lectionem esse *veros ejus*, proxima verba, *Quid tam verum*, et alia illa non ita multo post sequentia *Illud enim verum quod nascimur*, certo demonstrant. Et hinc corrigendus idem locus supra col. 108, num. 56, et emendanda ibidem subjecta adnotatio; nisi quis malit Ambrosium variis in codicibus varie legisse, quod eidem alibi quoque usu venire haud difficulter animadvertas.

(32) Omnes edit., *et peperit filium, cui nomen Abel.* Quem quidem locum mancum ac defectum esse cum sequentis aperte clament, ita supplendum post Bandinium edixit Latinius, *et peperit Cain, et dixit: Possedi hominem per Deum. Et rursum concepit*, etc. Sed mss. omnium factum est beneficio, ne isthac eorum conjectura opus haberemus.

(33) Complures mss., *possessiones, illos vindicando*; nonnulli, *judicandos, vobis esse sortitos arbitremini.* Absurde.

(34) Plerique mss., *et sollicitudinem metunt.*

ejus (35). Sors ejus Levitica est, sors ejus virginitas est, sors ejus viduitas est; quoniam non solum virgo, sed etiam mulier innupta cogitat quæ sunt Domini. Unde et Apostolus dixit: *In quo et sorte constituti sumus* (*Ephes.* I, 11). Sicut enim in Veteri Testamento terra sorte divisa est (*Josue.* XVIII, 10). ita in Evangelio sorte quadam Domino deputamur. Unde et scriptum est de evangelistis (36): *Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem* (*Joan.* XIX, 24; *Psal.* XXI, 19). Et apostoli, cum eligendus esset **288** duodecimus apostolus in locum Judæ, sorte munus apostolatus deferendum arbitrati sunt. Itaque oratione facta, ut de duobus Dominus quem vellet eligeret, sors cecidit super Matthiam (*Act.* I, 26).

40. Illa igitur vetus terrena sortitio, hæc spiritalis. In illa census sæculi materialis, in hac personalis officii: ibi possessio curarum, hic divisio gratiarum: illic possidemur arva plena laboris atque mœstitiæ, hic possidemus a Christo. Unde et sanctus David (37) dicit: *Possedisti renes meos* (*Psal.* CXXXVIII, 13). Hic, filii, possideat renes vestros, ut in illis seminaria maneant castitatis, incentiva virtutum. Ideo dicate vos Christo, et confitemini ei, ut dicatis: *Portio mea Dominus* (*Psal.* LXXII, 26). Non potest hoc nupta dicere, sed innupta; nupta enim quærit viro suo placere, innupta autem Christo. Illa mundi, hæc Christi possessio.

41. Christi possessio levita est, qui nihil sibi de terrenis vindicat. Qui quærit uxorem non potest dicere: *Portio mea Dominus*: Denique Christi minister quid ait? *Argentum et aurum non habeo: sed quod habeo, de tibi: in nomine Jesu Nazareni surge, et ambula* (*Act.* III, 6) hoc enim acceperat, quoniam aurum non desiderabat. Denique missus erat sine virga, sine sæculo, sine pecunia (*Luc.* IX, 3). Et ideo gloriabatur, quia non habebat quod non acceperat; non enim erubescebat in paupertate, quem pauper redemerat. Ideoque dixit: *Surge et ambula*, quia legerat: *Iste pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum* (*Psal.* XXXIII, 7).

CAPUT VII.

Virginum sterilitatem, aliarum fœcunditate potiorem esse, cum Ecclesiæ imitetur copiosos partus, qui sorte, hoc est gratia, et non ex operibus producuntur. Dandasi aque sortes Christo, qui supra laborem mercedem solvit: dandam etiam veritatem, id est virginitatem. Quot et quantis tentationibus ea impugnetur! Sed cum bonam castitatem esse dicernimus ab Apostolo, indicat sancta Vidua recurrendum ad remedium: quod eleganti priscæ illius Mariæ allegoria, in carnis mortificatione ac Dominicæ passionis merito, quo nos ad victoriam perducimur, positam esse significat. Quærendam postea

A *in cœlestibus sapientiam, atque attrahendam in interiora, ut vivamus.*

42. Sit ergo vobis portio Dominus, Dominus qui sterilem et parientem facit. Utramque facit: sed altera in tristitia parit, altera in sterilitate lætatur, cui dicitur: *Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpe et exclama, quæ non parturis* (*Isa.* LIV, 1). Habet enim filios sine partus dolore. Unde dicitur de Ecclesia: *Quis audivit, si parturivit* (38) *terra uno die, et gens nata est simul* (*Isa.* LXVI, 8)? Uno autem die terra non parturit, sed parit gratia. Venit Paschæ dies, in toto orbe baptismi sacramenta celebrantur, velantur sacræ virgines. Uno ergo die sine aliquo dolore multos filios et filias solet **289** Ecclesia parturire. Ideoque pulchre dicitur: *Et gens nata*
B *et simul*, de populo consecrato.

43. Videtis mysteria, videtis gratiam Christi, gratiam Spiritus sancti, qui velut quadam sorte defertur; quoniam non ex operibus, sed ex fide unusquisque justificatur a Domino. Sicut enim sortis eventus non in nostra est potestate, sed quem casus attulerit; sic gratia Domini non quasi ex mercedis merito, sed quasi ex voluntate defertur. Unde et Apostolus ait de divisionibus gratiarum, quæ diverso modo Dei servulis deferuntur: *Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult. Prout vult*, inquit, non prout debetur (*I Cor.* XII, 11). Denique et Dominus ait uberiorem mercedem pro opere postulantibus et conquerentibus quod parem accipissent cum iis
C qui posterius advenerant: *Si ego bonus, oculus tuus quare nequam est* (*Matth.* XX, 15)?

44. Date ergo, filii, sortes vestras ei qui ultra meritum laboris remunerationem suis donare consuevit. *Date veritatem ipsius viro sancto* (*Deut.* XXXIII, 8), id est integritatem; ipsius enim est integritas, qui immaculatus advenit. Veritas itaque virginitas: corruptela mendacium est. State ergo in corde vestro, sicut bona vinea in propagine sua.

45. Multæ tentationes sunt; ideoque ait Scriptura: *Tentaverunt eum tentatione, et maledixerunt ei super aquam contradictionis Cades* (*Deut.* XXXII, 51). Tentatur virginitas a plerisque petitoribus; et cum
D voluerit virgo perseverare, existunt qui contradicant. Contradicit petitor, et refutatus maledicit. In opprobrio esse videtur innupta, vel virgo, vel vidua. Cades enim innupta est, quæ est sancta corpore et spiritu, et Domino se dicavit, quæ reliquit parentes, et non facit voluntatem eorum qui solent dicere: Debes nobis, filia, nepotes. Cades est quæ filios nescit. Quod si illa divitiis sæculi præfert opprobrium Christi, quod necesse est ut subeat, qui

(35) Mss. aliquot, *sortes ejus. Levitica est sors ejus, viduata est.* Corruptissime.

(36) Paris. quædam edit., *Unde et dictum est ab evangelistis.* Non recte; nihil enim aliud loco significatum vult Ambrosius, nisi evangelistas in militibus vestimenta Christi dividentibus adumbratos esse. De quo adisis Expos. in Lucam lib. x, num. 115 et seq.

(37) Omnes edit., *sanctus Domini*, omnes mss., *sanctus David.*

(38) Rom. edit., *Quis audivit tale, si parturivit*, etc.

quærit Christo placere; quanto magis vos, quos pater provocat ad integritatem, mater hortatur id sequi, quod convenit!

46. Bonum est ergo virginitas. Denique, *Qui judicavit*, inquit, *in corde suo servare virginem suam* (39) *bene facit. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit; et qui non jungit, melius facit* (*I Cor*. vii, 37, 38). Ille bene facit propter laqueum, hic melius facit propter utilitatem. Illud pro remedio, istud pro præmio. *Beatior autem qui sic permanserit, secundum meum quidem consilium. Puto enim ut et ego Spiritum Dei habeam* (*Ibid* 40). Sequimini ergo, filii, consilium Apostoli, donum Spiritus sancti.

47. Sumite ergo et vos, sicut sumpsit Maria soror Moysis et Aaron, tympanum in manibus vestris, (*Exod*. xv, 20); exite dicentes: *Cantemus Domino: gloriose enim honorificatus est, equum et ascensorem projecit in more* (*Ibid*. 1). Mortificate membra vestra tympani modo: nulla in iis lascivia carnis exæstuet, omnisque flagrantiæ corporalis sensus intereat. Nesciat in iis nisi inter mortuas corporis voluptates solus spiritus resultare. Si enim **290** mortui fueritis peccato, vivetis Deo: vivetis autem, si non regnet in corpore vestro mortuo ulla concupiscentia.

48. Versate manibus vestris crucem Domini Jesu, et in vestris eam operibus elevantes, calcate mundi hujus profundum, et pertransite. Ille sicut equus adhinniens in libidinem, nullum locum inveniat in vobis; et quicunque voluerit persequens comprehendere vos, demergatur. Dextera lævaque circa vos aquæ murus sit, ut vapor omnis corporis temperetur; donec ad illos intelligibiles duodecim fontes, et septuaginta arbores palmarum, ad illam magni requiem Sabbati (40) divina vos dignatio perducat, et in montem hœreditatis suæ plantare dignetur, ubi sancta Maria choros ducit.

49. Induite ergo, filii, Dominum Jesum; quærite veram sapientiam, de qua dicit Job: *Sapientia autem unde inventa est, qui locus disciplinæ?.... Abyssus dixit: Non est in me. Mare*

A *dixit: Non est mecum* (*Job* xxviii, 12-14). Bene abyssus dixit: *Non est in me*, quia resurrexit; non enim habet quem tenere non potuit. Denique habes in Evangelio, quia angeli dixerunt mulieribus ad sepulcrum venientibus: *Jesum qui crucifixus est, quæritis: non est hic, sed surrexit* (*Matth*. xxviii, 5, 6). Quid est, *non est hic*? id est, non est in sepulcro, non est in infernis, sed in cœlestibus est. Mare quoque, hoc est, sæculum dicit, mundus hic dicit: *Non est mecum*; quia supra mundum est, quem vitæ humanæ lapsus atque illecebra non immutavit; quia *peccatum non fecit, nec est dolus inventus in ore ejus* (*I Petr*. ii, 22). Abyssus ergo dixit: *Non est in me*; mare dixit: *Non est mecum*. Sed cœlum non dixit quia non est apud se, quem

B receperat resurgentem. Paradisus non dixit: *Non est in me*, quem regnare in se, absoluto quoque latrone, cognoverat; sicut ipse Dominus dixit: *Hodie mecum eris in paradiso* (*Luc*. xxiii, 43).

50. Attrahite, filii, sapientiam in interiora vestri cordis promptuaria, quoniam ea est omni auro argentoque pretiosior, quam mors nescit; quia non mortui laudabunt te, Domine (41), sed viventes (*Psal*. cxiii, 17, 18). Et vos igitur ut vivatis, laudate Dominum, et laudate eum diebus ac noctibus. Laudabitis autem, si ab eo nulla vos avertat cupiditas matrimonii, et cura mundi, quoniam quæ conjugium sortiuntur sollicitantur mundi hujus negotiis.

CAPUT VIII.

C *Ut prolem suam, quæ Deo jam a parentibus promissa erat, acrius urgeat, filiæ Jephthe in implendo paterno voto obsequium refert: deinde ad filium conversa ei revocat in memoriam quemadmodum precibus a Deo fuerit impetratus, cui proinde negari non possit sine crimine. His dictis, alacritatem piæ sobolis cernens, in gratiarum actiones effunditur sanctas mulier: cujus Ambrosius in Ecclesiam, ubi filium lectoris obeuntem munus reperit, processum narrat.*

51. Considerate, filii, qui votis debeatis parentum. Aperuimus ad Deum os **291** nostrum: votum est voluntas parentum (42). Non oravimus, vos solvite. Quanta vis sit in votis parentum Jephthe

(39) Aliquot mss., *servare virginitatem suam*.

(40) Hic beatæ resurrectionis quietem intellige, quam in septenario numero designari passim traditur ab Ambrosio. Cæterum Judæis tria erant quæ magna vocitabant, Sabbata de quibus ad Expos. in Lucam viii, num. 25, aliquid observamus. Locum ipsum, si vacat, adit.

(41) Omnes edit. cum mss. nonnullis, *laudant Dominum*; alii mss. magno numero, *laudabunt te, Domine*.

(42) Jam supra Laurentium, trium illarum virginum fratrem, Julianæ verbis, votorum a parentibus nuncupatorum admonuerat, quasi maximum apud eumdem habere debeant momentum: hoc autem loco manifestius adhuc eorumdem votorum ad astringendos liberos virtutem docet. Sane dubium non est, quin infantes olim monasteriis a parentibus oblati cogerentur, saltem in Occidentis Ecclesia, monasticam vitam perpetuo servare. Hoc aperte præcipit Tolet. Conc. can. 48, ubi legimus: *Monachum aut paterna devotio aut propria professio facit. Quidquid horum fuerit, alligatum tenebit*, etc. Item can. 50: *Non aliter et hi qui detonsi a parentibus fuerint*, etc. Isidorus quoque non solum in

D Decr. 20, q. 1, c. *Quicunque* relatus, sed etiam a sancto Benedicto Anianiensi in Concord. Reg. cap. 45, § 3, et a Smaragdo in Regulæ sancti Benedicti cap. 49 citatus, idem statuit. Hoc ipsum etiam jubent synodus Aurelian. v, can. 19, sicut et i Matiscon. can. 18. Quibus adjici potest Gregorius II papa, epist. 9, ad Bonif. Mogun. relata in Decr. 20, q. 1. c. *Addidistis*. Confirmant eamdem rem præter Regulas sancti Benedicti, Magistri et alias, etiam formulæ quibus in offerendis filiis parentes utebantur, quas Menardus noster in Concord. Reg. cap. 66, ac præter Acherium in Notis ad Lanfr. et alibi, Mabill. noster tom. III *Analect*., pag. 469, exhibent. Vide quoque doctissimi Thomassini. *Discipl. Eccl.* p. 2, c. 45, qui consuetudinem illam ad Hispan. conc. refert, quæ forte melius referretur

Galaaditis filia vos debet docere, quæ ne frustraretur oblationem paternam, etiam mortem suam obtulit. Nam cum ille sollicitus de belli periculo, vovisset ut si prosperior pugnæ eventus foret, id quod regredienti domum suam primo sibi occurreret, Deo immolaret; ubi victoria potitus est, occurrit filia, læta præ cæteris gaudio victoriæ et pietatis officio. Ingemuit pater non affectus memor (43), sed memor voti. Quæsivit causam filia : respondit ille quid Domino promisisset. Tum illa hortata est ut promissum Deo munus impleret. Itaque incautam patris oblationem sanguine suo solvit (*Judic.* XI, 30-39).

52. Hæc vobis communia (44). Tu autem, fili, quem mihi verus Elcana (*I Reg.* I, 1 *et seq.*), id est, Dei debit possessio, postulatus meus, petitus meus (inde enim etiam Samuel non accepit), tu, inquam, impetratus meus, et votivus meus, qui quomodo in uterum meum veneris, nescio (jam enim desperaveram sobolem sexus virilis), quem mihi vota mea, non aliqua solemnis cœtus secreta formarunt : tu, inquam, fili agnosce a quo donatus sis mihi. Ille tua ora plasmavit, ille tua membra distinxit; ille mea orata suscepit, cujus templo, cujus obsequio te antequam nascereris, sacravi. Non parentibus, non tibi, sed Deo natus es, cujus antequam de vulva matris exires, esse cœpisti. Et omnes quidem illius sumus, sed tamen tu specialiter promissus, Domino (45) tuo redderis; quia scriptum est : *Vovete et reddite Domino Deo vestro* (*Psal.* LXXV, 12). Ego misera, ego indigna, et tamen quasi Anna promisi ut omnibus vitæ tuæ diebus ac noctibus a conspectu Domini non recedas : ego promisi, tu exsequere : Dominus sibi hostiæ suæ munus implebit.

53. Hæc et alia pia mater : quæ postquam congruentem filiorum vidit affectum, ablactatum suum uberibus gratiæ spiritalis in templum Domini deducens, conversa est ad preces, et dixit : *Confirmatum est cor meum in Domino : exaltatum est cornu meum in Deo meo. Dilatatum est os meum super inimicos meos, lætetur in salutari tuo : quoniam non est sanctus alius quomodo Dominus, et non est justus, quomodo Deus noster, et non est sanctus præter te* (*I Reg.* II, 1, 2).

54. Ista igitur ad filios suos mater dixit, quæ simul et viduitatis in se, et integritatis in liberis titulos in domum suam intulit, quasi quosdam femineos principatus. Egregia sane femina, quæ sibi nihil reliquit : totum quod habuit, Deo obtulit;

A 292 cujus vita institutio disciplinæ est, et dam formula castitatis bono proposito, et m magisterio. Exemplum enim viduitatis et virgi magisterium est.

55. Procedit in Ecclesiam filiarum virginum comitatu, domesticum decus invehens (46) : venit in Ecclesia quod suum dicat, filium sac lectionum oracula personantem ; ut videant sorores domi discere, cum frater auditur. quoque ad imitationem cœlestis exempli gau proficere de filio, et omnia legentis verba pia dat affectui, et sedulo corde conservat.

CAPUT IX.

Maternam exhortationem ut sua quoque cumul ctus præsul, virgines illas ad quærendum i nis Scripturis Christum excitat. Sed sum q
B *quæritur, jam tum præsentem esse assev docet interrogandum ubi maneat in meridi est, in Patris lumine : requirendum etiam i ne bonorum operum, atque in nocturnis or bus : ubi vero ille transierit, sequendum ; c lectetur sæpius quæri, ut gratiam suscite mamque vulneret charitate : cujus quidem sint vulnera, variis sanctorum exemplis p*

56. Sed quamvis nihil maternis defuerit ho nibus, ego quoque vos, filii, vel pauci all Quærite Dominum Jesum, qui nos monet ut ramus regnum Dei : *Et ecce omnia*, inquit, *tent vobis* (*Matth.* VI, 33). Sed malo ego vo meritum deferre, et sic exigere mercedem merces, sed divinior dispensator mercedis, tor muneris. In regno merces, in Christo re
C randi potestas. Quærite illam in Scripturis d ubi Christus invenitur, et dicite sicut illa di *Annuntia mihi quem dilexit anima mea* (*Ca* Sed et Synagoga quærebat quem amiser quærite quem non amittatis. Sed cur, Syna dicis *quem dilexi*, et non dicis quem diligo non tenes, quia dilexisse te dicis : cur non adhuc diligis, ut possis tenere ?

57. Verum illam omittamus. Tu, virgo, cu peris quærere, adest; neque enim fieri po desit quærentibus se, qui palam factus e quærentibus, et inventus est non interroga (*Isa.* LXV, 1). Dum tractas et cogitas (47), est. Disce interrogare cum venerit, ubi pasc maneat; sicut illa dicebat : *Ubi pascis, ubi*
D 293 *in meridiano* (*Cant.* I, 6)? Ubi enim C manet, nisi ubi justitiæ meridies fulget? Idq cratæ Scripturæ docetur testimonio, quæ di *sole posuit tabernaculum suum* (*Psal.* XVIII, 6) et alibi idem dicit Propheta : *In lumine tuo*

ad hanc Ambrosii commentationem, aut saltem ad Regulam D. Benedicti synodo Tolet. IV, uno sæculo antiquiorem. Idem autem Thomassinus contrarium usum apud Orientales, imo etiam apud Occidentales per prima quatuor Ecclesiæ sæcula obtinuisse contendit.

(43) Edit. omnes, ac pauci mss., *non affectus immemor*, alii multo plures ac potiores, *non affectus memor*. Et hæc potior lectio videtur, ut sensus sit cum erupisse in gemitus, non tam paterni affectus, quam cruenti voti recordatione.

(44) Ita mss.; edit. vero, *vobis, filiæ sunt munia*, Rom., *sint commendata*. Et infra ul *coitus*, legunt mss *cœtus*, eodem sensu.

(45) Omnes edit., *præmissus Domino. Tu ris*; omnes mss. ut in corpore.

(46) Mss. non pauci, *septa comitatu dom decus ingens*.

(47) Mss. plerique, *dum tractasse cogitat*.

mus lumen (*Psal.* xxxv, 10). Lumen Filius est, lumen et Pater qui videtur in Filio; quoniam Filius *splendor gloriæ Patris, et imago substantiæ ejus est* (*Hebr.* I, 3).

58. Sed etiam in tuo lumine, virgo, Christum require, in bonis cogitationibus, in bonis operibus, quæ luceant coram Patre tuo qui in cœlis est. Quære in noctibus, quære in cubiculo tuo (48); quoniam et nocte venit, et pulsat ad januam tuam. Vult enim te omnibus invigilare momentis, vult januam tuæ mentis patentem invenire. Est et illa janua quam vult patere, ut aperiatur et resonet os tuum laudem Domini, gratiam Sponsi, crucis confessionem : cum symbolum recenses, psalmos in cubiculo tuo concinis. Ergo cum venerit, vigilantem te inveniat, ut parata sis. Dormiat caro tua, vigilet fides : dormiant illecebræ corporis, vigilet cordis prudentia : membra tua redoleant crucem Christi, et sepulturæ odorem; ut nihil iis somnus caloris infundat, nullos excitet motus (49). Ipsa est anima quæ se Christo aperit, quam nulli vapores carnis exagitant.

59. Cum hæc invenerit Sponsus, transibit : anima tua illo sequatur, discedat a cubili suo, exeat in verbo ejus, sicut scriptum est : *Exivit anima mea in verbo tuo* (*Cant.* v, 6), id est peregrinetur a corpore, ut Deo adsit : quoniam cum est in corpore, peregrinatur a Christo. Unde et Apostolus dicit : *Audemus ergo et consentimus magis* (50) *peregrinari de corpore, et adesse ad Dominum. Et ideo conamur, sive absentes, sive præsentes, placere illi. Omnes enim manifestari oportet ante tribunal Christi, ut reportet unusquisque propria corporis, sicut gessit, sive bonum, sive malum* (*II Cor.* v, 8-10). Quam cito causam probavit, qua corpus resurget! Oportet enim carnem resurgere, quæ remunerationem suorum est adeptura gestorum; ut quæ in corpore gessimus, in corpore recipiamus.

60. Vult igitur se Dominus sæpius queri : discedit, currit (51), ut resuscitet gratiam, quam vult a te etiam in te resuscitari, sicut habemus ad Timotheum scriptum : *Propter quam causam admoneo te, ut resuscites gratiam Dei, quæ est in te per impositionem manuum mearum* (*II Tim.* I, 6). Quæ autem resuscitaverit gratiam, fit vulnerata charitatis, sicut illa dixit : *Quia vulnerata charitatis ego sum : si suscitaveritis et excitaveritis charitatem* (*Cant.* v, 8). Quid istud sit, poterimus intelligere, si repetamus quia sagitta est Dominus Jesus, cui dicit Pater : *Posui te sicut sagittam electam* (*Isa.* XLIX, 2). Et quia ipse est charitas, sunt utique jacula charitatis, quibus vulnerat sese quærentes, vinculis ipsum sequuntur; quia quos vulnerat ligat. Ergo sunt etiam vincula charitatis, quibus **394** ligatus est Paulus, qui ait : *Paulus vinctus Jesu Christi* (*Philem.* 1).

61. Vulnera autem charitatis esse docet Job, quo nemo amplius Christum dilexit, qui diligebat etiam in ipsius sui corporis cruciatibus. Unde dicebat : *Sagittæ autem Domini in meo corpore sunt, quarum furor ebibit sanguinem meum; cum cœpero loqui, compungunt me* (*Job* VI, 4). Sunt ergo charitatis vulnera, et bona vulnera : denique *meliora vulnera amici, quam voluntaria oscula inimici* (*Prov.* XXVII, 6). Jeremias quoque æstuabat, et ignem charitatis quo inflammabatur ad officium prophetandi, ferre non poterat (*Jerem.* xx, 9). Denique demergebatur in lacum (*Jerem.* XXXVIII, 6); quia Judæis futura excidia annuntiabat, et tacere non poterat. Lapidabatur Stephanus (*Act.* VII, 58), et illa pro Christo vulnera quasi vulnera charitatis pio excipiebat affectu. Vapulabant apostoli, et congratulabantur (*Act.* v, 40-41). Quam bonus est Dominus, pro quo dulces et injuriæ sunt, grata mors! Et bene grata quæ acquirit immortalitatem.

CAPUT X.

Virginitati competere Ecclesiastis locum de vestibus quod autem addit de oleo ferendo in capite, hoc et de mentis humilitate et de modesta corporis compositione intelligi; cum ornamenta interiora maxime in nobis requirantur, et pauperum divitiæ sint innocentiæ simplicitas. Quomodo Ecclesiæ dicat Synagoga : Ubi pascis, etc..? *hæc vero eas Christi voces accipiat :* Nisi scias te, etc.? *Hinc significari divinam imaginem residere in anima nostra, et proinde maximam ejus curam gerendam esse. Quapropter monet juvenem, ut cordis innocentia delectetur : virgines autem, ut oculis hominum exemplo. Mariæ defugiant, atque omnem declinent fabularum occasionem.*

62. In *omni*, inquit, *tempore sint vestimenta tua candida* (*Eccle.* IX, 8). Quid candidus virginitate : quid candidius intacto vestimento (52) pudoris? Bona quidem castitas conjugalis et castitas viduitatis; munda omnis castitas, sed forte non omnis candida, aut non candida in omni tempore. Non candida, quando non habet quis sui corporis potestatem, quando ad tempus sequestratur oratio. (*I Cor.* VII, 4, 5). De virginitate ergo pulchre dicitur : *In omni tempore sint vestimenta tua candida, et oleum in capite tuo;* ut faces tuæ semper possint lucere, nec exstinguantur, cum cœperit Sponsus ille cœlestis venire (*Matth.* xxv, 6).

63. Qua autem ratione *in capite tuo* Ecclesiastes

(48) Edit., *quære in cubili tuo.*

(49) Plerique mss., *nullus excitet motus.... Cum hæc venerit, Sponsus transibit, ut anima,* etc.; melius tamen alii, et edit. ut in textu.

(50) Sic mss. nullo excepto : omnes autem edit., *et contendimus magis :* Græce, θαῤῥοῦμεν δὲ, εὐδοκοῦμεν. *contendimus et probamus :* Vulg., *audemus et bonam voluntatem habemus;* altæ versiones denique, *confidimus et exoptamus.*

(51) Mss. non pauci, *discedit. Cur? Ut resuscitet,* etc. Non incongrue.

(52) Edit., *quid nitidius intacto vestimento.*

(53) Ita mss. omnes; at e contrario omnes ed., *Quam autem unctionem in capite tuo Ecclesiastes dixerit : de Proverbiis;* Rom., *de aliis locis, colligimus.* Sane citata ab Ambrosio verba reperiuntur loco indicato ad marginem; fieri tamen potest et ille respexerit ad Prov. XVII, 24, πρόσωπον συνετοῦ

dixerit (53), de Proverbiis colligemus; quia *Oculi* A *hominis in capite ejus* (*Eccle.* II, 14), id est, sapientiæ tuæ sensus. Ideo forte et evangelica mulier illa laudatur, quæ pedes Domini capillis suis extersit (*Luc.* VII, 38-48), quod fide se humiliaverit; ne per carnis elata sapientiam videretur, quam legi subditam verus occultorum interpres Paulus negavit (54) (*Rom.* VIII, 7), eo quod Christo subjiceretur.

295 64. Et pulchre hoc possumus intelligere etiam corporaliter, quoniam si in propheticis scriptis reprehenduntur filiæ Sion, quod alta cervice procederent, nutibus oculorum, et itinere pedum trahentes simul tunicas, et ludentes pedibus (*Isa.* III, 16 *et seq.*); et ideo gloriam vestis earum, et ornatus earum, crines et cincinnos Dominus ablaturum esse se dicit: recte ista mulier sparsit capillos suos (*Luc.* VII, 38), ut nodos crinium evangelica solveret disciplina. Unde et apostoli dixerunt: *Non implicatu capillorum*, sicut Petrus docuit (*I Petr.* III, 3), *neque in tortis crinibus, aut auro et margaritis, vel veste pretiosa*, ut Paulus asseruit (*I Tim.* II, 9): sed magis interioris hominis ornamenta feminis requirenda; quoniam ille absconditus cordis homo, qui est pauper sæculo, ipse est locuples Deo.

65. Audistis fili, qui pauperes vos esse putatis (55). Quis autem est homo dives, cum multis egeat, nisi ille cui non est grave peccatum in conscientia? *Bona est enim*, inquit, *substantia, cui non est peccatum in conscientia* (*Eccli.* XIII, 30). Audistis, inquam, in quo possistis apud Deum esse locupletes; ut si in vobis, inquit, incorruptibilis et modestus spiritus (*I Petr.* III, 4). Bonæ enim divitiæ sunt innocentiæ atque simplicitatis, quibus peccatum non imputatur, quia nulla in iis doli fraudisque versutia est; omnis enim simplex obtrectare non novit, nescit invidere: suo contentus est, aliena non quærit; etsi egeat, sibi dives videtur, si suppetat quod alimento est satis. Denique pulchre apostolus Paulus: *Et profunda*, inquit, *paupertas eorum abundavit in divitiis simplicitatis eorum* (*II Cor.* VIII, 2).

66. Et quia Ecclesia congruis erat ornatibus compta, et de Christo lumen accipiens refulgebat, potest etiam sic locus ille accipi, eo quod Synagoga ad Ecclesiam dicat: *Ubi pascis, ubi manes in meridiano? Ne forte fiam circumamicta super greges sodalium tuorum* (*Cant.* I, 6). Mercenaria esse desiderat, quæ sibi vindicabat ante dominatum. Quam damnosa perfidia est!

67. Sed quia incredula, immitis, sacrilega,. eam a gregibus Ecclesiæ suæ separat Christu cens: *Nisi scias te, o decora in mulieribus* (*Ibi* hoc est, te prius quæ sis ipsa cognosce, et pete ut meis gregibus appropinques. Et be mulieribus decora dicitur Synagoga, non in v nibus; quia Evam mulierem sequebatur, per q lapsus advenit: Ecclesia autem decora in vir bus est (56), quia virgo sine ruga est.

68. Scire ergo se debet sive vir, sive m quia ad imaginem Dei est et similitudinem; u mæ sequatur, non corporis, pulchritudinem quo enim sumus? In animæ substantia et m vigore. Hæc nostra omnis portio. Denique I inquit: *In Deo sperabo, non timebo* 296 *qui* B *ciat mihi caro* (*Psal.* LV, 5). Non ergo caro su sed spiritus. De Judæis autem dictum est: *permanebit in iis spiritus meus, quia caro* (*Gen.* VI, 3). Non aurum sumus, non pecunia, divitiarum copia, illa enim nostra. Et ideo tibi Moyses: *Attende tibi* (*Deut.* XV, 9), hoc est a tuæ; ne percas, ne carnalis fias. *Attende tibi* est, imagini quam a Christo accepisti, similit ad quam factus est. Ipsam serva imaginem, Christus in te operibus suis pinxit, sicut ips ad Jerusalem, id est ad animam pacificam: *ego, Jerusalem, pinxi muros tuos* (*Isa.* XLIX,

69. Attende ergo et tu præcipue, fili, *att tibi*, ut læteris in juventute tua; cui dicit S tura: *Lætare, adolescens, in juventute tua* (*E* C XI, 9). Non unius tibi dicit tempus ætatis. Est (57) quidam flos vitæ bonorumque ætas ope de qua scriptum est: *Renovabitur sicut a juventus tua* (*Psal.* CII, 5). Et *oblectet*, inqui *cor tuum in diebus adolescentiæ tuæ, et a in viis cordis tui sine macula, et in aspectu rum tuorum, et non in audacia oculorum tu* (*Eccle.* XI, 9): in aspectu utique spiritali, n audacia sæculari. *Et scito quod super hæc e educet te Deus in judicium. Et repelle ir corde tuo, et amove nequitiam a carne tua* (9, 10).

70. *Attende tibi* (*Deut.* XV, 9), virgo, et insistas orationi, et vultus tuus assidua obs tione pallescat. Sed ante orationem præpar D mam tuam (*Eccli.* XVIII, 23), ut non videaris te Deum, cum deprecaris; ut id quod oras, n tui loquantur, fides adjuvet, opera commen *Attende tibi* quod dico tibi cuicunque virgini Nam tibi piæ non deest institutionis magistra

ἀνδρὸς σοφοῦ, quam sententiam, ut interdum solet, ex memoria tantum protulerit.

(54) Omnes edit. ut in textu: mss. nonnulli, *ut homini, quam legi subditam verus... negaverit, ea Christo subjiceretur*: unus, *ut homini, quam lege subditam viro... allegavit, ea*; etc.; in reliquis autem nihil sani. At infra edit. omnes, omissa post dictionem *quoniam* particula *si*, quam in cunctis mss. reperire est, nec non prava punctorum appositione totam periodi seriem dissolverant.

(55) Omnes edit., *Audistis, filiæ, paupere vocatis*; omnes mss. ut in contextu.

(56) Edit. nonnullæ Paris., *decora in homi est*. Infra vero ubi omnes edit. ac duo mss., *militudinem. In quo enim ad imaginem Dei s nisi in animæ*, etc.; reliqui mss. nostram p runt lectionem.

(57) Mss. quatuor, *Non unus tibi dicit: Te ætatis est quasi*, etc.

(58) Omnes edit., *quod dico tibi, cuicunqu*

71. Attende, inquam, virgo sacræ præsertim professionis, et *ab omni irreverenti oculis cave. Et si ad tempus præterierit quasi viator, tamen os suum aperit, et ad omni aqua proxima bibet* (59), ut te inebriet (*Eccli.* xxvi, 14 *et seq.*). Nullus sit tuus sine matre processus, quæ sit anxia custos pudoris. Ipsa quoque ad Ecclesiam progressio rarior sit adolescentulis. Considera quanta fuerit Maria, et tamen nusquam alibi, nisi in cubiculo reperitur, cum quæritur (*Luc.* i, 28). Illa te doceat quid sequaris. Angelum in specie viri vidit, et pavebat corde, peregrinabatur aspectu. Unde dicit ad eam angelus : *Ne timeas, Maria* (*Ibid.* 30). Docet solitu (60) verecundiam : et gymnasium pudoris secretum est.

72. Quid enim tibi opus est vel ad proximam facile accedere? *Pes enim fatui in facilis domum proximi : qui autem sapiens est, verecundatur* (*Eccli.* xxi, 25). Inde nascuntur fabulæ, de quibus pulchre admoneris ut caveas, cum dicit vir tibi sapiens : *Quis dabit disciplinæ meæ custodiam, et supra labia mea* **297** *signaculum certum; ne cadam ab illis* (61), *et lingua mea perdat me* (*Eccli.* xxii, 33). Si virilis sexus jubetur tacere coram senioribus (*Eccli.* xi, 8), quam indecorum est virgines loqui, et varios serere sermones !

73. Esto ut imperes tibi silentium; numquid potes aliis imperare, ne audias? Potest quis aliquando frenos ori suo imponere, et verbis stateram; auribus non potest. Loqui enim in nobis est, audire ex aliena pendet potestate ; sæpe enim audimus quod nolumus.

CAPUT XI.

Jungit nova monita superioribus, nempe ut jurandi facilitatem vitent, lætitiæ lacrymas anteponant : a risu, per quem Synagoga periit, abstineant : iram temperent, sin minus eam valeant penitus exstinguere : postremo si justum istic moderamen non tenuerint: compungantur.

74. Quid deinde aliud nos Scriptura admoneat consideremus. Non jurandum facile (*Eccli.* xxxiii, 9), qui plerumque multi casus accidunt, ut non possimus implere quod juraverimus. Qui autem non jurat, utique non pegerat : qui autem jurat, aliquando necesse est incidat in perjurium ; quia A omnis homo mendax (*Psal.* cxv, 11). Noli ergo jurare, ne incipias pejerare.

75. Ne ipsam quidem liberiorem lætitiam in virginibus decet esse. Quæ si non habent quod fleant, fleant sæculum (62), fleant lapsus peccantium ; etenim quæ aliorum lapsus fleverit, suos cavebit. Fleant postremo vel illa contemplatione, ut hic flentes, illic accipiant consolationem ; ne sicut dives ille qui hic luxuriatus est, illic pœnas graves subire Domini declaratur oraculo, et tu audias : *Recepisti bona in vita tua* (*Luc.* xvi, 25). Quanto beatior Lazarus qui hic flevit, et illic exsultat ; hic esurivit, et illic epulatur ! Si vis ergo et tu bonam lætitiam sequi, demonstrat tibi Ecclesiastes liber quam sequi debeas, qui ait : *Veni, manduca in* B *lætitia panem tuum ; quoniam jam placuerunt Deo facta tua* (*Eccle.* ix, 7).

76. Quid autem idem Ecclesiastes monuerit nos omnes de immoderatione ridendi, consideremus, *Sicut vox*, inquit, *spinarum sub olla, ita risus stultorum* (*Eccle.* vii, 7). Nempe spinæ cum ardent, sonant, et cito exuruntur ; ut nullus caloris sit effectus. Unde ei Judæis dictum est : *Exarserunt sicut ignis in spinis* (*Psal.* cxvii, 12). Exusti enim suo risu, conflagrarunt in Domini passione, quando in animæ suæ jocabantur incendium, dicentes : *Speravit in Domino, eripiat eum; salvum faciat eum, quoniam vult eum* (*Psal.* xxi, 9). Et deridentes percutiebant calamo caput ejus, et quoniam spinis eum coronabant (63), atque acetum ei ut biberet, C offerebant (*Marc.* xv, 17 *et seq.*) ; ille risus Synagogam incendit in æternum. Sic ergo est risus stultorum, qui sine gratia sonat, et ollam sui corporis urit. Merito negabat Sara quia riserat (*Gen.* xviii, 15), ne videretur ridendo de effectu promissorum dubitasse cœlestium : et tamen ille risus plenus gravitatis fuerat et pudoris, **298** qum nemo alius testis, nisi Deus solus cognosceret, quem occulta non fallunt.

77. Quam pulchrum et illud ! *Noli festinare in spiritu tuo irasci ; quia ira in sinu stultorum requiescit* (*Eccle.* vii, 10), hoc est : etsi causa sit quæ moveat indignationem, non sit festina vindicta ; ne immoderatius calor indignationis exæstuet. Non

gini loquor ; sed mss. verbum sine ulla sensus jactura prætermittunt. Iterum ubi vet. edit. et cuncti mss., *præsertim professionis*, Rom. edit. reposuit *præsertim professioni*. Non belle ; neque enim refertur ad verbum *attende*, sed sacræ virgines hic opponuntur virginibus aliis de quibus Paulo superius. Denique pro eo quod habetur in omnibus edit. *ab hominis irreverentis*, mss. duo, *ab omni irreverentia*, alii totidem, *ab omnis irreverentis*; reliqui tandem, *ab omni irreverenti*. Totum autem locum in Græco idiomate sic legimus : Ὀπίσω ἀναιδοῦς ὀφθαλμοῦ φύλαξαι, καὶ μὴ θαυμάσῃς ἐὰν εἰς σὲ πλεμμελήσῃ ; ὡς διψῶν ὁδοίπορος τὸ στόμα ἀνοίνει, καὶ ἀπὸ παντὸς ὕδατος τοῦ σύνεγγυς πίεται, nec ab eo recedit Vulgata versio. Et hinc potest id confirmari, quod alicubi jam monuimus, Ambrosium sacro codice a nostris haud paulum diverso usum esse.

(59) Non pauci mss. *aqua proxima bibe ;* melius D alii, *...bibet.* Averte autem quantum solitudinis amorem sanctus doctor exigat a virginibus, quando quidem ipsis etiam crebriori ecclesiæ frequentatione vult interdictum.

(60) Ita mss. omnes duobus exceptis : hi vero cunctæque edit., *Decet solitudo.* Minus concinne, ut satis ostendit id quod sequitur, *et gymnasium*, etc.

(61) Rom. edit., *ne cadam ab illa*, disciplina scilicet ; non secus ac apud LXX, ἵνα μὴ πέσω ἀπ' αὐτῆς, refertur ad superiorem vocem φυλακήν : at reliquæ edit. cum mss. omnibus, quibus etiam Vulg. versio suffragatur, *ne cadam ab illis*, labiis nimirum, hoc est, ne ab illis impellar in ruinam.

(62) *Fleant sæculum*, aberat ab omnibus edit., sed nostræ ex omnibus scriptis cod., si duos tantum excipias, additum est.

(63) Mss. aliquot, *et de spinis coronabant.*

potest igitur auferre quod naturalis est motus, sed moram inserit, ut medicina consilii temperet iracundiam. Sic enim David ante jam dixerat : *Irascimini, et nolite peccare* (*Psal.* IV, 5) ; non quod imperaret iracundiam, sed quod id quod naturæ esset, auferre non posset : et quasi bonus medicus remedium daret, ut ipsa iracundia non noceret.

78. Denique etiam si quis prolapsus esset corde, quoniam ira nescit tenere moderamen : suadet ut compungatur in cubilibus suis, et suum unusquisque condemnet errorem. Sic enim scriptum est : *Quæ dicitis in cordibus vestris, et in cubilibus vestris compungimini* (*Ibid.*). Voluit itaque omnes homines suorum delictorum esse censores ; ut qui publico testimonio non tenetur, se ipsum judicem qui in occulto lapsus est, erubescat, et aculeo quodam coerceat amaritudinis et pudoris.

CAPUT XII.

Ad parcimoniam transit, qua corpus atteratur : jubet bonam parari existimationem : maxime vero requirit in virgine sobrietatem : id est, abstinentiam a lascivia et vanis corporis ornamentis quæ affectari etiam a sacris quibusdam virginibus dolet. His opponitur exemplum sanctæ Sotheris. quæ formam suam adeo non excolebat, ut faciem carnificum pugnis lubens obtulerit deturpandam. Ejus cum Etrusco juvene, quem sibi vultum fædasse stigmatibus ferunt, comparatio.

79. Quid de parcimonia loquar, cum Sapiens dicat : *Aufer a me ventris concupiscentiam et concubitus cupiditatis* (64) *ne apprehendat me* (*Eccli.* XXIII, 6) ? Nec infirmitatem ex jejunio et abstinentia reformides ; infirmitas enim gravis sobriam facit animam.

80. Quomodo etiam docent Salomonis Proverbia bonæ opinioni studendum, dicendo : *Potius est nomen bonum, quam divitiæ multæ* (*Prov.* XXII, 1) ? Quid est enim patrimonium, nisi bona illa gubernet (65) et operatio ? Unde sanctus Job dicit : *Benedictio morituri super me veniat, et os viduæ me benedicat. Oculus eram cæcorum, et pes claudorum, invalidorum, pater* (*Job.* XXIX, 13-16). *Si vidi nudum prætereuntem, et non vestivi : si me non benedixerunt egentes et de velleribus ovium mearum humeros eorum non calefeci ; si abscondi aliquando peccatum meum, quod vel imprudens non ex voluntate commiserim : si aliquando permisi vacuo sinu exire inopem januam meam* (*Job.* XXXI. 19 *et seq.*) ? His enim nomen bonum paratur.

81. Præ cæteris tamen in virgine præcellit studium sobrietatis. Sobrietatem dico non vini abstinentiam, sed corporalis lasciviæ et sæcularis 299 jactantiæ (66), qua gravius quam vino inebriamur ; dat enim calicem ruinæ, et iræ poculum. Unde et

A dicit Dominus ad Jerusalem : *Audi, humiliata et ebria non a vino. Ecce accepi de manu tua calicem ruinæ, et poculum iræ* (*Isa.* LI, 17). Sed hunc calicem exinaniverit (67) Synagoga, non bibant filiæ Ecclesiæ. De Judæis enim dictum est : *Filiæ eorum compositæ, circumornatæ quomodo similitudo templi* (*Psal.* CXLIII, 12) : vos autem templum Dei estis, filiæ ejus qui non transfiguratur in angelum lucis, sed verum lumen qui de vero est lumine. Ideo in vobis non similitudo, sed veritas sit. Multæ autem cum studium castitatis profiteantur, affectant adminicula pulchritudinis ; ut comptiores prodeant, nitidiore vultu quam sacras Domini decet, quibus apostolico illo sermone respondeo : *Quæ mortuæ estis cum Christo ab elementis hujus mundi, quid*
B *adhuc velut viventes, de hoc mundo decernitis ? Ne tetigeritis*, inquit, *ne attaminaveritis, ne gustaveritis, quæ sunt omnia ad corruptelam* (*Coloss.* II, 20-22).

82. At non sancta Sotheris, ut domesticum piæ parentis proferamus exemplum (habemus enim nos sacerdotes nostram nobilitatem præfecturis et consulatibus præferendam ; habemus, inquam, fidei dignitates, quæ perire non norunt) ; at non, ut dixi, Sotheris vultus sui curam gerebat : quæ cum esset decora facie valde, et nobilis virgo majorum prosapia, consulatus et præfecturas parentum sacra posthabuit fide, et immolare jussa non acquievit ; quam persecutor immanis palmis cædi præcepit ; ut tenera virgo dolori cederet, aut pudori. At illa, ubi audivit hanc vocem, vultum aperuit, soli
C invelata atque intecta martyrio : et volens injuriæ occurrit, vultum offerens : ut ibi martyrii fieret sacrificium, ubi solet esse tentamentum pudoris. Gaudebat enim dispendio pulchritudinis (68) periculum integritatis auferri. Sed illi potuerunt quidem vultum ejus vulnerum vibicibus exarare, faciem tamen virtutis ejus et gratiam decoris interni nequaquam exarare potuerunt.

83. Etruscum juvenem (69) veteres fabulæ ferunt, cum propter admirandam oris proprii pulchritudinem in amorem incenderet feminas, stigmatibus inarasse vultum suum, ne qua eum posset amare. Videro utrum castus fuerit illius animus : affectus tamen non innocens, propter quem in se ipse animadverterit. Ille tamen sola excepit vulnera, ne
D noceret : hæc triumphales retulit martyrii cicatrices ut imaginem Dei quam acceperat, reservaret.

CAPUT XIII.

Virgines de servanda in se imagine divina monet ; ut a Deo ipso eruditi, alienæ linguæ flagellum non metuant. Hoc vero quomodo et quatenus non timendum ; qua etiam ratione sibi cavendum a lin-

(64) Edit., *et concubitus cupiditas.*

(65) Omnes edit., cum paucis mss., *nisi bona illa gubernatio ;* cæteri mss. magno numero, ut in contextu.

(66) *Et sæcularis jactantiæ :* deerant hæ voces in omnibus edit. quæ in nostra propemodum ex universis mss. restituuntur.

(67) Rom. edit., *calicem quem exinanivit ;* aliæ et cuncti mss. elegantius, per concessionem rhetoricam, *calicem exinaniverit,* etc.

(68) Paris. quædam edit., *stipendio pulchritudinis.* Incongrue.

(69) Hunc adolescentem Spurinam vocat Val. Maximus lib. IV, cap. 5. *de Verecundia.*

sua propria? Quo loco in eam rem Susannæ, Josephi, Danielis et Jobi exempla referuntur. A

84. Servate et vos hanc imaginem, filiæ, servate scripturæ præcepta divinæ; *Ut omne* **300** *os*, inquit, *obstruatur* (*Rom.* III, 19) Scriptum est enim: *Beatus homo quem tu erudieris, Domine, et de lege tua docueris eum* (*Psal.* XCIII, 12). Bonus Dominus erudit et docet, et plerumque arguit, sed etiam quem arguit, beatum facit; beatus enim homo quem arguit Dominus (*Psal.* XXXVII, 2). Et ideo increpationes ejus non refugias, quia charitatis et gratiæ sunt; ipse enim percutit, et quia bonus medicus, manibus suis sanat (*Deut.* XXXII, 39). *Septies de necessitatibus* (70) *te liberat, in septimo autem non te continget malum. In fame eripit te a morte, in pugna autem de manu ferri te exuit, a flagello linguæ* (71) *te abscondit* (*Job* V, 19-21). Si inem tu nullis putaveris derogandum, alienæ linguæ flagella non metues.

85. Mire autem sermones maledicorum expressit dicendo linguæ flagellum, cujus sonus late resultat. A quo nos separare cupiens Petrus apostolus, monet ut non reddamus malum pro malo, et maledictum pro maledicto (*I Petr.* III, 9): sed magis cum maledicitur nobis, benedictionis referamus gratiam. Et ideo dicit: *Cohibe linguam tuam a malo* (*Psal.* XXXIII, 14), tanquam linguæ flagello: nec timeas verborum sonum, si munda est conscientia tua Bonum est quidem nullum, si fieri potest, locum obtrectationi dare: sed quia plerique non vitiis, sed virtutibus derogant; reprehendant quod laudis est, non inveniant quod erroris est.

86. Sed quod pejus est, non solum aliena lingua, sed etiam nostra flagellamur. Et hæc sunt graviora verbera, cum ex multiloquio peccatum incurrimus. Et ideo custodi, virgo, virgas tuas; ut non delinquas in lingua tua (*Psal.* XXXVIII. 2). Et bona loqui plerumque crimen est virginis. Sed quid miraris de virgine, cum mulier in silentio jubeatur dicere (*I Tim* II, 11)? Bonus est pudor quem commendant silentia.

87. Susanna periclitabatur, et tacebat (*Dan.* XIII, 35); ut melius tacito pudore loqueretur. Denique invenit verecundia defensorem, qui defenderet castitatem. De qua bene dicitur, quod eam a flagello linguæ Dominus abscondit.

88. Quid de feminis dicimus? Joseph tacuit accusatus (*Gen.* XXXIX, 20), ut melius eum innocentia quam lingua defenderet. Tacuit Daniel omnibus sapientior, et ora clausit leonum (*Dan.* XIV, 29 *et seq.*). Unde pulchre sanctus David dicit *Posui*, inquit, *ori meo custodiam, dum consistit adversum me peccator* (*Psal.* XXXVIII, 2).

89. Quid enim vis loqui? Vereris ne, te tacente, objecta credantur. Sed audi bonum magistrum dicentem sanctum Job: *Ecce rideo opprobria, et non loquor: clamabo, et nusquam judicium* (*Job* XIX, 7), id est, criminator aliquis opprobria jacit? Habes quod intra te rideas, si crimen conscientia non recognoscit. Quid enim referas verba verbis? Nondum est judicium: et si clames, non appropinquat. Debentur tibi in hoc sæculo multa certamina.

90. Vicerat sanctus Job damni dolorem: vicerat, imo excluserat luctus acerbitatem in amissionibus filiorum, vicerat vulnerum asperitates: vibicibus corporis adhibentur (72) mulieris **310** tentamenta, et ipsa non sensit. Adhuc amicorum increpationes ad certamen ei ultimum reservantur. B Luctatus fuerat cum affectu patrio (*Job* I, 18), luctatus cum dolore corporis et ægritudine (*Job* II, 7); oportebat eum subire etiam sermonum tentationes.

CAPUT XIV.

Ex incommodis sæculi de cujusquam merito non judicandum, cum hic locus sit certaminis, non autem coronæ. Hanc Paulum asseverasse cum sibi tum Christi adventum diligentibus reservari: annumerandam vero illis eam viduam quæ filiis omnibus, quos ipsa instituerat. Deo consecratis, geminum viduitatis suæ ac virginitatis filiorum obtulit sacrificium. Quibus coronidem admodum pia precatione ponit Ambrosius.

91. Ergo quando vides viduam dispendiis aliquibus laborare, aut filiorum incommoditate: vel morte justum, vel injuriis affici (73); noli ex istius sæ- C culi incommodis merita ejus pensare, aut mirari quod derelictus a Domino sit. Hic quidem luctamur, sed alibi coronamur. Non de me tantum, sed de omnibus hominibus communiter sum locutus. Nam unde mihi tamen meriti, cui indulgentia pro corona est? Hic lucta, illic bravium: hic militia, illic stipendium est. Ergo dum in hoc mundo sum, adhuc luctor, adhuc decerno (74), adhuc impellor ut decidam; sed potens est Dominus, qui impulsum suscipiat, labentem statuat, nutantem erigat. Quid ergo miraris aliquem laborare? Donec in hac vita est, certamen non deerit, non erit corona. Nullus probatur, nisi qui perseveraverit usque in finem; ut postea possit qui legitime certaverit, coronari.

D 92. Quis fortior Paulo, quis beatior? Ille tamen vas electionis Dominicæ non ante sibi coronam vindicavit, quam certamen omne consummaret. Ideoque ait: *Certamen bonum certavi, cursum consummavi. fidem servavi: quod reliquum, reposita est mihi corona justitiæ* (*II Tim.* IV, 7, 8): quam non solum **302** sibi, sed etiam omnibus diligentibus adventum Domini dicit esse reddendam. Pulchre dixit, adventum Christi diligentibus; nemo enim

(70) Rom. edit., *Sexties de necessitatibus.*

(71) In mss. multo pluribus sequentia desiderantur: *te abscondet. Si enim tu nullis putaveris derogandum, alienæ linguæ.* Sed lacunam esse quivis facile concesserit.

(72) Ita mss. omnes, uno exepto: cum hoc autem omnes edit., *asperitates, vibices corporis adhibentur*, etc.

(73) Omnes edit. cum uno mss., *incommoditate vel morte justum injuriis affici;* reliqui ut nos in textu.

(74) Edit., *adhuc decerto*; mss., *adhuc decerno*

festinat ad judicium, nisi qui de innocentia securus est, aut qui de labore præsumit, cui aut gratia Domini, aut pia pro Christo certamina suffragantur.

93. Quam utique habebit prærogativam et ea vidua quæ bene filios educa verit, et in liberis gratulabitur, et maxime quæ omnes quos suscepit, Domino dedit. Unde et illa Evangelica vidua divitibus antefertur (*Luc.* XXI, 3, 4); non solum enim quia totum quod habuit, ad victum pauperum misit; sed etiam quod duo æra detulit, Dominica voce laudatur, id est plenam fidem. Denique ad hominis sanitatem et ille Samaritanus duo æra stabulario dedit, quibus ulcera curaret illius a latronibus vulnerati (*Luc.* X, 35). Ergo quia et secundum Vetus Testamentum Mariæ sororis Aaron virginitatem (*Exod.* XV, 20), et secundum Novum sanctæ Mariæ Matris Domini integritatem (*Matth.* I, 23). in studio suæ prolis imitata est, remunerationem fidei divino judicio consequetur; quæ nihil sibi ad sæculi sub- A sidium reservavit, sed totum Domino sobolis piæ munus impendit.

94. Te nunc, Domine, deprecor ut supra hanc domum tuam, supra hæc altaria, quæ hodie dedicantur, supra hos lapides spiritales, quibus sensibile tibi in singulis templum sacratur: quotidianus præsul intendas, orationesque servorum tuorum, quæ in hoc loco fundundur, divina tua suscipias misericordia. Fiat tibi in odorem sanctificationis (75), omne sacrificium quod in hoc templo fide integra, pia sedulitate defertur. Et cum ad illam respicis hostiam salutarem, per quam peccatum mundi hujus aboletur, respicias etiam ad has piæ hostias castitatis, et diuturno eas tuearis auxilio; ut fiant tibi in odorem suavitatis hostiæ acceptabi- B les, Christo Domino placentes, et integrum spiritum eorum, et animam et corpus sine querela usque in diem Domini nostri Jesu Christi Filii tui servare digneris.

(75) Ita vet. ac. pauci ms.; alii vero longe plurimi, *in honorem sanctificationis;* at Rom. edit. sola, *in odorem suavitatis.*

IN LIBRUM DE LAPSU VIRGINIS CONSECRATÆ

ADMONITIO.

Continetur hoc in opere vehementissima increpatio, qua puellam quæ post promissam ad aras virginitatem vitiari se ab impudico adolescente sæpius passa (cap. 4, num. 11), etiam conceptum ex eo infantem necasse (cap. 8, num. 53) dicebatur, summo cum animi dolore objurgat ejusdem episcopus. Ingens erat suapte natura hoc flagitium, sed illud multo gravius cum alia multa, tum secuta inde hominum offensio reddiderat (cap. 1, num. 3). Susanna sic enim illa vocabatur, (cap. 1, num. 3), e nobili familia ducebat ortum (cap. 2, num. 4). Cum autem perpetuam servare pudicitiam sibi proposuisset, contrariam expugnare nequivit parentum voluntates, nisi postquam terrificis quibusdam visis ad id se moveri sancte affirmavit (cap. 4. num. 16). Ipso Domini reviviscentis festo in præcipua basilica, prope altare quo eam neophytorum greges cum cereis accensis deduxerant (cap. 5, num. 18), vota sua, universo populo respondente *Amen*, pronuntiavit (*Ibid.* num. 19). Mox ipsi imposito post consuetam exhortationem velo illam aliis sanctimonialibus junctam idem præsul admisit in asceterium (cap. 7, num. 27 *et seq.*), ubi eamdem idoneis præceptis frequens imbuere non negligebat (*Ibid.*). Vitam illic haudquaquam duxit ab omni criminis specie ac similitudine ita remotam quin non multo pos ejus castitas adversis rumoribus traduceretur (cap. 6, num. 24). Hoc impatientissime tulit Susanna : episcopus vero, conjunctis cum ejusdem parente curis, fructra ut auctores hujus calumniæ detecti canonicas luerent pœnas, desudavit. Ea cum fieri cautior hinc debuisset, elapsis tamen tribus annis (cap. 7, num. 29), crimen cujus falsa infamia prius laboraverat, non sine magno Judæorum ac gentilium scandalo vere commisit. Omnem, ut illud celaret, lapidem movit: neque ulla ratione ad ipsius confessionem adduci potuit. Convicta demum apud antistitem, publicæ addicta est pœnitentiæ (cap. 6, num. 25). Quam cum illa jam cœpisset agere (cap. 8, num. 37), ipsam acerrima oratione ex qua constat ista scriptio, idem præsul aggredi instituit. Ubi diritatem sceleris tum adjunctorum enumeratione, tum depulsione excusationum oculis subjectis, remedium unicum ei superesse, æqualem peccato pœnitentiam (cap. 8, num. 33 et 35). Cujus quidem labores atque dedecus si generose ad extremum usque spiritum toleraverit, promittit fore ut inferni sibi debiti non desitura evadat supplicia (cap. 8, num. 35). Compellat etiam ejusdem pseudonymæ virginis corruptorem (cap. 9, num. 58), eique Balthasaris necnon Sodomitarum et Gomrrhæorum exemplo declarat (num. 40), quæ ipsum pœnæ maneant, nisi similes resipiscentiæ suæ ostendat fructus, ad quos eumdem exstimulat (num. 41), proposita extremi judicii nemini evitanda necessitate. Tandem reversus ad Susannam, er quotidianam psalmi 50 recitationem indicit (cap. 10, num. 42), ac præterea varios suggerit (num. 43 et seq.) quibus et se ad dolorem et Deum ad misericordiam moveat, mentis affectus.

Citat hoc opus secunda synodus Duziac, sub nominibus Ambrosii atque Hieronymi, et revera inter utrusque opera illud reperitur, Erasmus in suis eorumdem Patrum editionibus censura maxime diversa ipsum afficit. Cum enim in Hieronymiana editione pronuntiasset stylum palam arguere non esse Hieronymi, gustum vero phraseos accedere ad Augustini orationem ; contra in Ambrosiana asserit (cum Perkinsio et Hospiniano) *declamationem esse, qualis est illa S. Hieronymi de matre et filia reconciliandis*. Quam similitudinem si elocutionis intelligat, nihil utroque illo judicio potest esse discrepantius. At fortassis eam in hoc solo positam voluit, quod ambas istas commentationes declamationes putavit esse, hoc est, in ficto argumento styli exercendi gratia scriptas. Itaque, nihil motus hac similitudine, Marianus Victor hanc, de qua agimus, in editionis suæ Hieronymianæ rejecit Appendicem. Verumtamen, Erasmi de ipsius cum dictione Augustini affinitate judicium perstrinxisse contentus, cur eamdem Hieronymo crediderit abjudicandam, prorsus reticet. Atque in promptu erat ex ejusdem operis lectione rationem illius sui eruere omni exceptione majorem. Auctor siquidem episcopum esse se passim indicat, quod Hieronymo non congruere ignorat nemo.

Quamvis autem non tanta videatur repugnantia, si Ambrosio idem tractatus attribuatur, non desunt tamen qui eumdem e legitimorum sancti doctoris fetuum catalogo censeant eximendum. Rob. Cocus (Censur. script., etc.) propterea negat Ambrosianum esse, quod auctor scribat istam puellam, si virginitate integra mortem oppetisset, futuram fuisse pro parentum peccatis *hostiam vivam, Domino propitiatricem* (cap. 4. num. 15). Sed quid aliud legitur lib. I *de Virgin.*, ubi Ambrosius parentes virginum sic alloquitur : *Ut habere possitis quarum meritis vestra delicta redimantur..... virgo matris hostia. cujus quotidiano sacrificio vis divina placatur* (cap. 7, num. 32). Itaque Rivetus (Crit. Sac. lib. III, cap. 16), hac sodalis sui ratione insuperhabita, nihil adversus Ambrosianam ejusdem operis inscriptionem opponit, quam quod objiciunt nonnulli auctorum Catholicorum (Bellarm. et Possevin.), videlicet cap. 8, n. 40. sententiam haberi prorsus Novatianam, quam duobus libris *de Pœnitentia* impugnat Ambrosius (num. 37). Verum si auctor hujusce scriptionis ista hæresi infectus esset, qua ratione lapsam ad pœnitentiam publicam ita stimulasset, ut simul æternas pœnas quæ sceleri suo debebantur, evitandi spe sublevaret ? Adde his quondam Ecclesiæ morem fuisse, ut atrocium quorumdam criminum reis ne in morte quidem venia et reconciliato concederetur, proindeque Auctorem inter eadem crimina et hoc Susannæ flagitium referre sine ulla erroris nota potuisse. Quapropter quæ locutiones illic occurrunt paulo duriores, eas non alio consilio adhibitas putamus, quam ut majorem commissi propudii horrorem incutientes, acrius ad pœnitentiæ opera sontem excitarent, efficerentque ne vel propria mollitie vel remissioris cujuspiam doctoris indulgentia quandoque ab austeritate semel suscepta revocaretur.

Quæ cum ita sint, nihil jam contra Ambrosium pugnare potest excepto stylo. Licet enim hujusce operis elocutio quibusdam non multum videatur differe ad Ambrosiana ; fatendum tamen est sanctum præsulem etiam ubi orationem adhibet maxime concitatam, minus densis ac brevibus incisis uti. Quod etiam dici potest in hac opella quasdam sententias atque exempla reperiri Ambrosio satis familiaria, in hoc quidem momentum aliquod inesse non inficiamur, sed illud haud propterea Achillæi, ut vocant, argumenti loco habendum est, cum diversos auctores in similibus convenire non sit insolens. Atqui ut maxime constaret auctorem hujus operis non esse Ambrosium, nihilo etiam minus id certum esset, eidem tamen patrem doctori nostro ætate minime inferiorem attribuendum ; quandoquidem etiam tum qui cultum idolis exhiberent, plures fuisse, nec paucos etiam qui sacro Paschatis festo initiarentur, ac tandem eorum temporibus inter æternas pœnas atque gloriam status quidam medius admittebatur, errorem viguisse manifestum est (cap. 8, num. 85).

Non ignoramus Nicetam Daciarum episcopum, Gennadio (in Catal.) teste, dedisse *ad lapsam virginem libellum, omnibus labentibus emendationis incentivum,* atque adeo non deesse viros eruditos, qui hunc ipsum librum ei tanquam vero domino restituendum scribant. At enim quid vetat Ambrosio quoque occasionem, unde ad tractandum idem argumentum induceretur, nasci ? Certe Basilii exstat epistola (ad Virg. Laps.) ejusdem materiæ atque epigraphes. Et apud Ambrosium ipsum si virgo Indicia falsi criminis potuit accusari, potuit et alia veri (epist. ad Syagrium). Quocirca rationi magis consonum nihil videtur, quam ut huncce tractatum auctoritate edit ac mss. omnium, si recentiorem unum excipias, a quo perperam tribuitur Joanni Chrysostomo, inter Ambrosianas alias quæ ad virginitatem spectant, commentationes retineremus. Et quidem nullus est quin fateatur cum et Ambrosio dignum esse, et multiplici veteris Ecclesiæ disciplina refertum : sed quod eumdem pro epistola cuncti fere habeant, qui de illo aliquid tradidere, in eo certissime erratum est. Nam e concione ipsum constare vel sola ad corruptorem apostrophe planum facit (cap. 9, num. 38, *et seq.*).

—

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE LAPSU VIRGINIS CONSECRATÆ

LIBER UNUS.

305 CAPUT PRIMUM.

Silentium abrumpit auctor, et omnes ut Ecclesiæ propter sacræ virginis corruptionem lugenti condoleant, excitat: propositaque indignitate flagitii, suum ac de re promit mœrorem.

1. Quid taces (1), anima; quid cogitationibus æstuas; quid non erumpis in vocem, et mentis tuæ exponis ardorem, ut aliquod solatium capias? Hoc plane, hoc erit quasi remedium ægritudinis tuæ, si aperto ore conceptum digeras scelus. Nam et ulcus quamvis tumidum, cum fuerit apertum (2), evaporans præstat refrigerium passionis.

2. Audite me nunc, qui prope estis, et qui longe, et qui timetis Dominum, et Ecclesiæ ejus gaudio congaudetis, et tristitiæ conlugetis; sicut scriptum B est: *Gaudere cum gaudentibus, et flere cum flentibus* (*Rom.* XII, 15). Vos, inquam, appello qui charitatem Christi verissimam retinetis, et super iniquitate non gaudetis, sed potius ingemiscitis. Advertite verba oris mei (3), et quæ ex justo dolore procedunt, judicate; et detecti sceleris qualitatem mecum pariter perhorrete.

3. Virgo nobilis, dicata Christo, sapiens, erudita, ruit in foveam turpitudinis, concepit dolorem, et peperit iniquitatem: se perdidit, et Ecclesiam maculavit. Hinc omnis anima Christiana grave vulnus excepit; quia sanctum datum est canibus, et margaritæ missæ sunt ante porcos (*Matth.* VII, 6): a rabidis enim hominibus nomen laceratum est sanctitatis, et ab immundis et luteis pretiosum 306 conculcatum est propositum castitatis.

A 4. Hinc æstus animo meo, hinc insanabilis dolor; (4) quia unum malum bona plurima secum trahit: et unius nubecula peccatricis totam pene lucem obscuravit Ecclesiæ. Assumam ergo vocem propheticam, et flebiliter dicam: *Audite me, omnes populi, et videte dolorem meum* (*Thren.* I, 12): virgines meæ et juvenes mei abierunt in captivitatem. Vere hæc est captivitas, ubi animæ a peccato captivæ ducuntur ad mortem, et a diabolica dominatione possidentur.

CAPUT II.

Corruptam alloquitur: et qualis quamque beata fuerit ante crimen admissum, in quam vero postea deciderit calamitatem ac turpitudinem, ejus oculis subjicit.

5. Ad te ergo nunc mihi sermo sit, quæ caput horum et causa malorum es, quæ multipliciter misera cum gloria virginitatis nomen etiam perdidisti; nefas est enim Suzannam vocari non castam, non licet lilium nominari quod non es (5). Unde incipiam? quid primum, quid ultimum dicam? Bona commemorem quæ perdidisti? an mala defleam quæ invenisti?

6. Eras virgo in paradiso Dei, utique inter flores Ecclesiæ: eras sponsa Christi, eras templum Dei, eras habitaculum Spiritus sancti. Et cum dico toties eras (6), necesse est toties ingemiscas, quia non es quod fuisti. Incedebas in Ecclesia tanquam columba illa, de qua scriptum est: *Pennæ columbæ deargentatæ, et posteriora dorsi ejus in specie auri* C (7) (*Psal.* LXVII, 14). Splendebas ut argentum, ful-

(1) Hæc omnia usque ad sequentem numerum, quæ in superioribus ed. desiderabantur, nostræ ex mss. Floriacensi ac Regio montano acesserunt. Eadem quoque in Pseudo-Hieronymi exstat epistola: sed illis præmittuntur ibidem ista verba: *Puto levius esse crimen, ubi homo peccatum suum ultro confitetur, quam ubi celans mala invitus delegitur, et nolens publicatur.* Nemo autem non videt eadem illa pugnare cum mente auctoris; hic enim non suum, sed alienum crimen detegit. Nam quod infra dicitur *conceptum scelus*, hoc quidem nihil aliud signat, nisi cognitum scelus et silentio hactenus pressum. Huc etiam accedit quod eadem verba sine ulla fere mutatione reperiuntur, cap. 8, num. 36, unde ab imperito quopiam in hunc locum translata fuisse oppido credibile est.

(2) Pseudo-Hieronymus, *cum fuerit tumidum, quamvis suppuratum, evaporans*, etc. Minus concinne.

(3) Mss. nonnulli, *A veritate verba oris mei*, etc, Edit. et pauci mss., *et an ex justo dolore procedant.*

(4) Aliquot mss., *insanus dolor;* unus, *insatiabilis dolor*. Lectio minus elegans, at prior minime displicet.

(5) Omnes edit. ac mss. non pauci cum Pseudo-Hier., *Non licet nominari quod est;* alii aliquot, *non lilium nominari, quod non est;* at manifestum est ad perfectam sententiam ex aliis et edit. verbum accersendum esse. Lilii porro hic mentio fit, quod Susannæ vocabulo flos ille, non secus ac rosa significentur.

(6) Edit., *Et quoties dico.*

(7) Eædem edit., *in pallore auri.*

307 ut aurum, quando cum sincera con- A ia procedebas. Eras tanquam stella radians sa Domini, nullum ventum, nullas belli ne- pertimescebas.

Quæ ista subitanea conversio? Quæ ista re- a mutatio? De Dei virgine facta es corruptio æ, de sponsa Christi scortum exsecrabile, de o Dei fannm immunditiæ, de habitaculo Spi- sancti tugurium diaboli. Quæ incedebas cum a ut columba, nunc lates in tenebris sicut . Quæ fulgebas ut aurum propter virginitatis rem (8), nunc vilior facta es luto platearum; iam indignorum pedibus conculceris. Quæ s stella radians in manu Domini, veluti de mens cœlo, lumen tuum exstinctum est, et rsa es in carbonem.

CAPUT III.

sit misera quæ jam apud Deum accessum habeat; imo vero neque apud ipsos homi- : unde confusionis quam aliquando coram ctis atque angelis passura est, magnitudo in- ligitur.

Væ tibi misera, et iterum væ, quæ tanta bona er parvi temporis luxuriam perdidisti! Quam pem apud Christum Dominum reliquisti, cujus bra tollens fecisti membra meretricis *(I Cor.*)? Quid te Spiritus sanctus visitabit, cum eum laveris, qui se a cogitationibus quoque sordi- nge facit?

Sed ventamus ad humana, ut per illa divina ntur. Aspice quis sanctorum, aut quæ sanc- a tibi approximare non horreat: aperi oculos C si potes; erige frontem, si audes: aliquem orum fiducialiter intuere. Nonne tuam faciem ientia commissi tanquam plumbum inclinat mit (9)? Nonne tenebræ ante oculos tuos et ligo versabitur? Nonne timor et tremor ani- tuam et membra quassabit?

Si ergo homines in carne constitutos, et ali- delicti obnoxios non potes intueri, tam gravi sione sepulta; quid facies coram castis apo- ? Quid facies coram Elia, Daniele, et tanto- exercitu prophetarum? Quid facies coram e? Quid facies coram Maria, Thecla et Agne, maculato choro (10) puritatis? Quid denique angelis sanctis? Nonne splendore et clari- immaculatorum quasi fulminibus percussa ureris?

CAPUT IV.

tatis, quas corruptæ excusationes solent præ- sere, ad crimen rediens, parentum ejus ac to- familiæ vicem miseratur: docetque ipsis bilius futurum fuisse ut prius moreretur: illis superesse aliud solatium, quam quod ei virginitatis professionem eligenti sola spe divinæ remunerationis consenserint; ipsam vero eorum exspectationem delusisse.

11. Sed dictura es forsitan (11): Non potui sustignere; quia carnem fragilem circumferebam. 308 Respondebit tibi beato Thecla cum suis innumerabilibus sociis: Et nos eadem carne amictæ fuimus, nec tamen plenum propositum castitatis nostræ, aut fragilitas carnis potuit mutilare (12), aut sævitia tyrannorum potuit per varia tormenta dejicere. Revera (32, q. 5. c. *Revera*) non potest caro corrumpi, nisi mens fuerit ante corrupta. Remanebit ergo in crimine anima, quæ carnem præcedit in voluptate.

12. Sed dices: Nolui hoc malum, violentiam pas- B sa sum. Respondebit tibi fortissima illa Susanna, cujus tu nomen fallaciter bajulas: Ego inter duos presbyteros posita, inter duos utique judices populi, sola inter silvas paradisi constituta (*Dan.* XIII, 20 *et seq.*) vinci non potui; quia nec volui. Tu ab uno ineptissimo adolescente, et in media civitate, quomodo vim potuisti perferre, nisi quia ultro vitiari voluisti (13)? Quis denique tuas voces audivit? Quis obluctationes sensit? Ut autem hæc omittam, certe post illatam violentiam prodere scelus si non aliis, vel parentibus, vel tuis sororibus debuisti: esset enim excusatio infelicitatis, esset conscientiæ plena purgatio, si hostem pudicitiæ tuæ deduxisses in publicum.

13. Sed erebuisti forsitan, ne te violatam multi cognoscerent. Et quid timuisti ubi non erat timor, nisi ut tacendo crimen cum adultero sæpius sociareris? Esto autem, pudor prohibuit (14) confiteri: quid de secunda commistione dicis, quid de tertia, quid de frequenti commercio fœditatis? Cesset, cesset jam violentiæ figmentum, cesset ruboris argumentum; ubi toties membra illa dicata Christo, scelestissimo mœcho suis visceribus polluenda præbuisti.

14. Horret, horret animus, mens tabescit, cum ad aditum sceleris pervenitur. Nam et medicus quamvis fortis sit animo, cum altius tamen secat vulnus, puto ex parte aliqua sustinebit horrorem. Heu perdita, jamne intelligis omnes tibi vias excusationis omnimodis clausas? Jamne sentis quantum tibi mali, et in carne et in anima, nefaria libido D contulerit?

15. Non istam de te confusionem tuus exspectaverat pater, qui te sibi singularem gloriam computabat. Non hunc luctum et has lacrymas ex te sibi nasci tua crediderat mater, quæ partus sui genitum per tuam virginitatem consolabatur (15). Non fratres tui, non sorores hoc ex te dedecus exspec-

(8) Edit. ac mss. aliquot, *virginitatis decorem.*

(9) Ita mss. non pauci ac Pseudo-Hier.; alii vero mss. et edit., *Nonne tuæ faciem conscientiæ commissi inclinant et premunt.* Infra autem ubi omnes edit. ac mss. quatuor, *alicujus forsitan delicti*, mss. maximo numero omittunt *forsitan.*

(10) Amerb., Gill. ac Rom. edit. cum mss. aliquot, *et immaculato thoro;* Erasm, et plures mss, *et immaculato choro;* nonnulli,... *clero.*

(11) Mss. aliquot, *redditura est forsitan.* Haud incommode.

(12) Non pauci mss., *potuit maculare.*

(13) Edit. ac pauci mss., *voluisti violari.*

(14) Mss. nonnulli, *Istud autem pudor prohibuit.*

(15) Habentur non multum absimilia in *Exhortatione Virginitatis*, cap. 4, num. 26.

bant, quos omnes quasi uno gladio tui sceleris A graviter sauciasti.

16. Si fuisses communi sorte defuncta, deflessent te modicum propter desiderium parentes : sed exsultassent granditer, quia immaculatam præmisissent virginem, hostiam vivam Domino, propitiatricem videlicet delictorum. At nunc plangunt mortuam, et non mortuam : lugent vivam, et non vivam mortuam utique gloria virginitatis, vivam dedecore turpitudinis.

17. Iratus est pater suis visceribus, de quibus seminata es : maledicit suo utero mater, ex quo in hanc lucem infeliciter processisti. Nec tamen modum sui doloris reperiunt, nisi hoc solum **309** plane videntur habere solatium, quia te nec pater compulit nec mater coegit ut virginitatem profiteB reris, quam ultro et propria voluntate professa es. Nam scio, cum multas tibi difficultates tuus proponeret genitor, cum arduum esse iter servandæ virginitatis ingereret; non solum pertinaciter restitisti, sed et revelationes tibi datas dixisti terribiles (16).

18. In quantum ergo sibi mercedem sperabant ex eo quod tuo proposito non restiterunt, in tantum tibi intellige, misera, pondus judicii crescere : quia non servasti quod ultro promisisti. Quibus te spiris serpens ille nequissimus obligavit? Quibus te venenis infecit ille, qui Evam decepit; ut tanta te cæcitate percuteret, tantam animæ tuæ faceret oblivionem?

CAPUT V.

In memoriam ei revocat quo die, quo ritu, quove populi concursu sacrata fuerit, addens sanguinem et potius profundendum quam violandam fidem : quod secularium nuptiarum comparatione amplificat. Deinde objectionem ex Apostoli verbis petitam solvit.

19. Non es memorata diei sanctæ Dominicæ Resurrectionis (17) in quo divino altari te obtulisti velandam? In tanto, tamque solemni conventu Ecclesiæ Dei, inter lumina neophytorum splendida, inter candidatos regni cœlestis quasi Regi nuptura processeras. Non es memorata qualis ad te die illo facta est allocutio : Aspice, filia, intuere, virgo, *et obliviscere populum tuum, et domum patris tui; et concupiscet Rex decorem tuum : quia ipse est Dominus Deus tuus* (*Psal.* XLIV, 11, 12)? Reminiscere ergo quantus ad Sponsi tui et Domini nuptias (18) convenerit populus. Servare te oportuit fidem B quam sub tantis testibus pollicita es, semper cogitare cui virginitatem spoponderis. Facilius te oportuit sanguinem cum spiritu fundere, quam perdere castitatem tuam.

20. His tunc in illo die consecrationis tuæ dictis, et multis super castitate tua præconiis, sacro velamine tecta es; ubi omnis populus dotem tuam subscribens, non atramento, sed spiritu, pariter clamavit, Amen. Vincor lacrymis, **310** cum hæc recordor : compungor stimulis, cum hæc humana exempla considero. Nam si inter (19) decem testes confectis sponsalis, nuptiis consummatis (20), quævis femina viro conjuncta mortali, non sine magno periculo perpetrat adulterium, quid quod inter innumerabiles testes Ecclesiæ, coram angelis et C exercitibus cœli facta copula spiritalis per adulterium solvitur? Nescio an possit ei condigna mors aut pœna cogitari.

(16) Revelationes eo sæculo raras non fuisse, tum ex ipsiusmet Ambrosii Vita, tum ex aliis coævis auctoribus cognoscere est. Quod autem nonnullas tanquam frivolas aut superstitiosas rejiciunt heterodoxi, hoc minime officit veritati sanctarum ac divinarum. Cujusmodi si revera quæ hic referuntur, exstiterunt, eo graviori flagitio Susanna illa sese polluit.

(17) Rom. edit. ex Pseudo-Hier, sola, *diem sanctum, diem Dominicæ Resurrectionis.* Et post pauca cum vet. edit. et mss. plerisque, *inter lumina illa splendida regni cœlestis;* nos autem ex eodem Pseudo-Hieronymo, et cod. Flav. et Regiom. locum restituimus; licet in Regiom. post vocem *neophytorum* subjungatur *luminaria angelorum*, quod in contextus seriem recipiendum esse non putavimus. Cæte- D rum hoc loco bene multa occurrunt, quæ ad veterem Ecclesiæ pertinent disciplinam. Primo enim discimus in more fuisse ut recens baptzati cereos accensos manu gestarent : deinde quod jam in *Exhort. Virgin.* cap. 7, num. 42, docuerat velandis virginibus festum paschalis olim destinatum, sicut et Dominicam Nativitatis, ut supra lib. III *de Virgin.*, cap. I, n. 1, idem tradiderat; quibus præterea Natales apostolorum adjunxit Gelasius Pontifex Rom.; tum ad ejusmodi consecrationem populi concursum fieri; ac demum ad virginem sermonem haberi consuevisse. Qua de re adisis lib. III *de Virgin.* supra citatum.

(18) Mss. aliquot, *et Domini sponsalia.*

(19) Edit. ac pauci mss., *cum hæc exempla...... Quid putas fore, si inter,* etc.

(20) Forte numerus definitus pro indefinito, vel etiam major pro minore. Attamen Fran. Hotmannus, lib. de *Sponsalibus*, cap. 3, ita hunc locum interpretatur, ut ex eo totidem testes ad sponsalium validitatem olim necessarios fuisse asserat. Et hunc etiam numerum quondam ad legitimos actus fuisse necessarium Arcadii Constit. in L. D. de test. et legis Mamil. cap. 5, notisque scripta ex Val. Probo edicti prætorii particula citatis, ostendit Brissonius, *Select. ex Jure Civ. antiquit.* lib. II. Quod autem paulo post subjungitur de periculo adulterorum, longo quidem tempore his nulla capitis pœna constituta fuit apud Romanos, ut August. auctor est lib. *de civit Dei*, cap. 5. Et hoc adeo verum existimant jurisconsulti, ut sicubi pœnam capitalem aut sanguinis in adulteros a primis imperatoribus latam reperiant, de civili morte, puta deportatione, condemnatione ad metalla, vel de simplici exsilio dictum accipiant. At Constantinus Magnus ut religionis ita et castitatis vindex, legem de adulteris ultimo supplicio afficiendis primus tulit. Auxit etiam hanc pœnam Constans ejus filius lege, quam Baronius ad an. 339 refer, ut in hujusmodi reos tanquam in parricidas culeo vel igni animadverteretur imperans. Verum legem hanc non diu ad apisces observatam esse intelligimus ex Amm. Marcellini lib. XXVIII, cap. 1. Multa insuper privatim in adulteros deprehensos permittebantur, ut spoliatio, verberatio, raphanismus, mutilatio, imo etiam, uti a nobis libro *de Virginitate*, cap. 7, num. 35, observatum est, cædes.

Dicet aliquis: *Melius est nubere* (21) *quam* A
I Cor. VII, 9). Hoc dictum ad non pollicitam
set, ad nondum velatam. Cæterum quæ se spo-
it Christo, et sanctum velamen accepit, jam
it, jam immortali juncta est viro. Et jam si vo-
l nubere communi lege conjugii, adulterium
trat, ancilla mortis efficitur. Si hoc ita est,
de illa dicendum est quæ occulta et furtiva
tudine constupratur, et fingit se esse quod non
Habitu virgo (22), facto non virgo: bis adul-
et in actu, et in aspectu.

CAPUT VI.

it ea commemorare, quibus illam a turpitudine terreri oportuerat. Cum autem eadem jam ante ennium sinistra laborasset opinione, ipsius entiam miratur, quod, inimicos, amicos, ac Deum um perinde spernens, nullum obicem non per- B *gerit.*

. Sed ad te iterum redeo, quæ, oblivionem tan-
a passa bonorum, receptaculum tantorum (23)
rum facta es. Quomodo tibi in actu illo igno-
oso non veniebat in mentem habitus virginalis,
ssus in Ecclesiam inter virgineos choros? Quo-
oculos tuos non perstringebat lux vigiliarum:
tuas non penetrabat hymnorum spiritalium
s: mentem tuam non ventilabat lectionum
tium virtus; hinc vel maxime ad te clamante
tolo, *Fugite fornicationem; quia omne peccatum
unque fecerit homo, extra corpus est: qui autem
catur, in corpus suum peccat* (*I Cor*. VI, 18)?
m dicit, *In corpus suum*; tamen in Christum
peccare demonstrat. Nam subjungit: *An nesci-* C
*t) quoniam membra vestra templum est Spiri-
ncti, quo habetis a Domino, et non estis* 311
*i; empti enim estis pretio magno; glorificate, et
te Deum in corpore vestro* (25) (*Ibid*. 19, 20).
rum dicit: *Fornicatio autem et omnis immun-
nec nominetur inter vos, sicut decet sanctos*
s. V, 3). Et, seposita omni adulatione, senten-
ligit Apostolus: *Hoc*, inquit, *scitote intelli-
s quia omnis fornicator, aut immundus, aut
s, non erit hæres in regno Christi et Dei*
, 5).

23. Hæc tanta, et tam terribilia non tibi venie-
bant in mentem, cum ad illud opus nefarium tua
membra peterentur? Sed mortifera te oblivio tan-
quam in gurgitem altissimum demergebat, et quasi
captivam exsecrabilis libido ducebat.

24. Nonne vel illum locum tabulis separatum,
in quo in Ecclesia stabas, recordari debuisti, ad
quem religiosæ matronæ et nobiles certatim curre-
bant, tua oscula petentes, quæ sanctiores et dignio-
res (26) te erant? Nonne vel illa præcepta quæ
oculis tuis ipse scriptus paries ingerebat (27), re-
cordari debuisti: *Divisa est mulier et virgo: quæ
non est nupta, cogitat quæ Domini sunt, quomodo
sit sancta corpore et spiritu* (*I Cor*. VII, 34). Tu
autem in contrarium vertisti dictum, ita cogitans,
ita agens, ut nec corpore esses sancta, nec spiritu:
corpore quidem, fornicando: spiritu autem, virgi-
nitatem mentiendo.

25. Proh nefas! solet fama subsequi factum, tua
autem malum fama prævenit (28). Nam cum ante
triennium rumor quidam et susurratio de te fuisset,
tu sinceritatem prætendebas, et vindictam de male-
dicis in Ecclesia postulabas publice. Quos æstus
ego sustinui! Quos pater tuus pro tua sustinuit
opinione labores, requirentes singulos, singulos
astringentes; ut ad auctorem infamiæ veniremus!
Grave enim erat nobis et omnibus bonis intolera-
rabile de Dei virgine vel turpe aliquid dici, vel credi.

26. Nec hoc verita es, nec ante oculos habuisti;
ne venires inimicis tuis in gaudium, et eos haberes
infensos qui pro tua opinione laborabant. Multum
audax, multum temeraria: ut te conscientia tua
non terreret; sed, simulata virginitate, putares te
etiam Deum posse decipere. Sed ille qui dixit:
Nihil occultum quod non revelabitur (*Matth*. X, 26),
et *vos*, inquit, *fecistis in occulto: ego autem in
manifesto faciam* (*II Reg*. XII, 12). Ille qui non
mentitur, furtivum scelus deduxit in publicum, et
in conspectu solis hujus tenebrarum vestrarum
opera denudavit.

27. O quidquid prætendit sermo, crudeliora 312
occurrunt (29): et cupiens moderari, non invenit

(21) Mss. nonnulli, *Melius volo nubere*. Hanc au-
objectionem sibi jam alibi propositam eodem
modo expedierat Ambrosius.
(22) Edit. ac mss., *habitus virginitatis*.
(23) Quatuor mss., *et spectaculum tantorum*, etc. D
m autem ubi nos ex potiori parte mss. *ad te
ante Apostolo*; alii legunt, *attende clamantem
tolum*; edit vero. *hinc* (Rom. *hoc*) *vel maxime
ante*, etc.
(24) Solus codex Regiom. habet *An nescitis*, us-
d non estis vestri: sed cum hæc optime cum
orationis quadrent, neque rarum sit Scripturæ
in mss. occurrere haud parum decurtatos;
n in textum recipere non dubitavimus.
(25) Mss. aliquot, *glorificate Dominum in corpore*
. Et infra, *in regno Dei*.
(26) Rom. edit., *quasi sanctioris et dignioris;
illem*, ac mss. hoc tantum dissident, quod
non pauci pro *te erant*, scriptorum lapsu
steterant. Porro non sunt obeunda per-

functorie, quæ hoc in capite continentur ad anti-
quam disciplinam pertinentia. Nimirum statim ab
ejus initio docet vestem suam peculiarem fuisse
virginibus, easque non singulas, sed multas simul
ad Ecclesiam e monasterio processisse: hoc autem
loco illis attributam in Ecclesia sedem non a viris
solum, sed etiam ab aliis feminis separatam, nec
non honoris causa matronas nobiles pacis osculum
ab illis petere consuevisse; ac demum inscriptas
fuisse parieti Scripturæ sententias, quibus eædem
virgines officii sui commonerentur.
(27) Nonnulli mss., *ipsa scriptura ingerebat*.
(28) Quidam mss., *Dolet famam subsequi factum,
tua autem ad malum fama pervenit... et subsannatio
de te fuisset*.
(29) Rom. edit. et Pseudo-Hier.; *O*, inquit, *qui
prætendit sermonem, crudeliora occurrit*; Pseudo-
Hier., *incurrit*, melius; Paris. Edit., *crudelior oc-
currit*; nec incommode id quidem; sed tamen in
aliarum edit. ac mss. lectione nihil mutandum.

modum. Oblita es propositum, oblita es parentes, A oblita es Ecclesiam totam, oblita gloriam virginitatis, oblita honorem dignitatis, etiam oblita promissionem regni, oblita judicium terribile: amplexa es corruptionem, protulisti fructum confusionis; finem vero mortem sævissimam (30), et interitum sempiternum.

CAPUT VII.

Omnem episcopalis officii curam illi a se præstitam fuisse asseverat: sed ipsam non solum inde nihil profecisse, verum etiam aliis objecisse grave scandalum, quod ostenditur in Evangelio severissima pœna damnari.

28. Et certe non habes quod de nostra negligentia conqueraris; quodcunque enim ad officium pastoris pertinet, et tibi et omnibus non negatum B est. Dilectio spiritalis (31) adhibita, commonitio sancta non defuit. Oblita domum patris tui, ut scriptum est (*Psal.* XLIV, 11), ad monasterium virginale transisti. Inter tot posita non solum dico tuta vesse debueras, si voluisses; sed etiam tutelam aliis præstare potuisses. Sed frustra hæc et alia provisa sunt.

29. Frustra hymnum virginitatis exposui (32), quo et gloriam propositi, et observantiam pariter decantares. Seminavi secus viam, seminavi in spinis, seminavi in petrosa; aut enim ex corde tuo verba mea volucres, id est dæmones, rapuerunt: aut malis tuis cogitationibus suffocata sunt, aut aruerunt nimio æstu libidinis (*Luc.* VIII, 5-8). Heu me, quia ubi putabam ædificare aurum, ar- C gentum, lapides petiosos, inventus sum lignum, fenum, stipulam, arsuras materias laborasse (*I Cor.* III, 12)! Dicam et ego secundum prophetam: *Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe* (33) (*Michæ.* VII, 1)!

30. Et quidem si tibi soli damnum fecisses, erat quidem tristitia, sed forsitan tolerabilis. Nunc vero quantas animas tuo scelere sauciasti, quantas animas propter te de proposito suo pœnitere fecisti! Quanta labia etiam fidelium inquinata sunt, viam Domini blasphemando! Aperuit in nos gentilitas os suum: adversus sanctam Ecclesiam Synagoga Judæorum per tuum dedecus exsultavit (34).

31. Quod si is qui unum scandalizaverit, mola circumligatus jactari debet in mare (*Matth.* XVIII, 6); quid de te pronuntias, per cujus scelus omnis anima sauciata est, et nomen Domini in gentibus blasphematum 313 est? Nonne quoties dicitur: O virgines, toties tibi cumulus iniquitatis augetur? Jaces ecce vulnerata, jaces ecce prostrata.

CAPUT VIII.

Quænam sit remedii quod adhibere cupit, difficultas atque ratio: suadere se ut ad pœnitentiam non qualemcunque illa confugiat, sed congruam; cujus actus interior, nec non exteriora signa hic memorantur. Porro ejusdem beneficio fore, ut illa æternæ pœnæ immunitatem obtineat; si tamen eo in se fuerit severior, quo peccatum minus libere confessa. Ad quod etiam futuri judicii atrocitate ipsam accendit.

32. Cupio prodesse, sed subvenire non possum; quia *totum caput in dolore, et totum cor in mæstitia: a pedibus usque ad caput,* sicut ait Isaias, *non et malagma imponere* (*Isa.* I, 5, 6). Infirmitas tua omne humanæ medicinæ exclusit auxilium. Et licet tam boni quam mali justa indignatione permoti, te omni depopulatione dignam (35), te omni tormentorum genere discruciandam judicent, morte mulctandam, aut ignibus exurendam: ego tamen qui scio graviora facinorosis servari tormenta, et sine fine impias animas cruciatus manere, non temporales utique, sed æternos; aliis te volo cruciatibus affici, profuturis utique, non animam perdituris.

33. Ergo secundum divinam sententiam dabo consilium; solum enim et unicum tentandum est remedium illud (36), quod divina vox per Ezechielem miseris porrigit: *Nolo,* inquit, *mortem peccatoris, quantum ut convertatur, et vivat* (*Ezech.* XXXIII, 11). Et iterum post hæc inquit Dominus: *dixi: Convertere ad me. Numquid resina non est in Galaad, aut medicus non est ibi? Quare non ascendit sanitas filiæ populi mei* (*Jerem.* VIII, 22)? Hæc ubi que dicta pœnitentiam sapiunt, hæ sententiæ Dei vocant ad pœnitentiam peccatores (37): pœnitudo

(30) *Mortem sævissimam,* hoc est, angore animi ac desperatione nisi dignos pœnitentiæ fructus faciat, plenam. Nec enim unquam apud Christianos virgines votifragæ violenta morte affectæ, quemadmodum apud ethnicos vestales in terra vivæ defodiebantur.

(31) Codex Regiom., *Lectio spiritalis*; et continuo post Pseudo-Hieronymus, *communio sancta.* Licet autem hæc ingressa dicatur in monasterium, cum tamen eo tempore parthenonum aditus invisentibus viris concederetur, mirum utique non est si perditorum hominum temeritate hunc etiam in locum irrepere culpa potuerit.

(32) Hymnum quandoque sumi pro omni Scriptura, sed maxime pro psalmis Davidicis jam a nobis annotatum est lib. *De Fuga sæculi,* cap. 4, num. 20. Et hinc forte non injuria dici possit *hymnum Virginitatis* hoc loco nihil aliud esse, nisi aut inscriptæ illæ parieti sententiæ, de quibus supra: aut, quod probabilius est, ultimam psalmi 44 partem; ea quippe scilicet a versiculo 10 usque ad ultimum, multa quæ ad gloriam et observantiam virginalis propositi pertinent, continentur; id est sponsarum Christi dignitas, et quibus easdem or- D nari convenit, dotes ad virtutes. Si quis vero de hymno aliquo ad eum usum composito malit intelligi, non pertinacius obluctabimur; supra enim, cap. 5, ubi num. 18 quædam ex eo psalmo memoravit fuisse recitata, paulo post subdit, *His... dictis et multis supra castitate tua præconiis;* quæ quidem verba non nimium coacte ad hujusmodi hymnum referri possunt.

(33) Pauci mss., *spinam in messe? Et quidem si te solam,* etc.

(34) Plurimi codd. *perpetuo dedecore exultabit;* nonnulli, *exultavit.*

(35) Floriac. codex et Pseudo-Hier., *depopulatione dedecoratam.*

(36) Mss. nonnulli, *tentandum est auxilium illud.*

(37) Post vocem *peccatores,* Rom. edit e Pseudo-Hier. in textum transtulerat *revocant ab errore,* quæ in ant. edit. ac mss. nostris desiderantur.

enim lapsis necessaria est, sicut vulneratis sunt necessaria medicamina.

314 34. Sed quanta putas, et qualis necessaria pœnitentia? Quæ aut æquet crimina, aut certe excedat. Vide ergo si simplex hoc peccatum adulterii est, an duplex sit pro illa nece quæ facta dicitur in occulto: et secundum conscientiæ molem exhibenda est pœnitentiæ magnitudo. Pœnitentia ergo non verbis agenda est, sed et facto. Hæc autem sic agitur, si tibi ante oculos ponas de quanta gloria rueris et de quo libro vitæ nomen tuum deletum sit; et si te jam credas prope ipsas positam tenebras exteriores, ubi erit fletus oculorum, et stridor dentium sine fine. Cum hæc certa fide, sicut est, animo conceperis, quia necesse est prævaricatricem animam tartareis pœnis et gehennæ ignibus B tradi, nec aliud remedium constitutum esse post unum baptismum quam pœnitentiæ solatium; quantamvis afflictionem, quantumvis laborem subire, esto contenta, dummodo ab æternalibus pœnis libereris.

35. Ergo hæc tu tecum cogitans, et mente retractans, facti tui ipsa judex esto crudelior. In primis omnis cura vitæ hujus interimenda tibi est (38), et, quasi mortuam te existimans, sicut et es, quomodo possis reviviscere, cogita. Deinde lugubris tibi accipienda est vestis, et mens ac membra singula digna castigatione punienda. Amputentur crines, qui per vanam gloriam occasionem luxuriæ præstiterunt. Defluant oculi lacrymis, qui masculum non simpliciter aspexerunt. Pallescat facies, quæ quondam irrubuit impudice (39). Denique totum corpus injuriis et jejuniis maceretur, cinere aspersum et opertum cilicio perhorrescat: quod male sibi de pulchritudine placuit. Cor vero sit liquescens tanquam cera, jejuniis inquietans seipsum, et cogitationibus ventilans, quare sit ab inimico subversum. Sensus etiam crucietur; quia in membra corporis cum haberet dominationem, malo cessit imperio.

36. Talis vita, talis actio pœnitentiæ, si fuerit perseverans, audebit sperare, etsi non gloriam, 315 certe pœnæ vacationem (40); dicit enim Deus: *Convertimini ad me, et convertar ad vos. Convertimini ex toto corde vestro, in jejunio, et in fletu, et in planctu; dirumpite corda vestra, et non*

(38) Ita omnes edit. cum mss. multo pluribus: Pseudo-Hier. autem cum mss. duobus, *intermittenda tibi est*. Minus concinne. Hic porro summatim pœnitentiæ exercitia proponuntur, tam interiora quam exteriora. In quibus lugubrem vestem et capillorum resecationem numerari si quis mirabitur, adeat Morinum, *De Administ. pœnit.*, lib. IV, cap. 17, num. 7 et seq., ubi eadem illa tunc temporis pœnitentibus imperata esse reperiet. Verum cum C agatur hoc loco de virgine Deo consecrata, alia difficultas ex usu præsenti quo solet sacris virginibus coma tonderi, oboritur. Atqui certum est olim hac in re variam pro varietate locorum fuisse disciplinam. Etenim præter synodi Gangr. anno, ut volunt, 324, celebratæ can. 17, velatis virginibus, ut non levibus rationibus contra Baronium a quo idem canon de mulierculis quibusdam hæreticis in Notis ad Martyrol. Rom. XII Kal. Oct. intelligitur, defendit Gothofredus, ergo præter hunc can. tonsura sub anathemate virginibus interdicentem, exstat, ipso quoque fatente Baronio, Theodosii lex 27, de Episc. et Cleric., qua illud ipsum eisdem virginibus prohibetur. Data fuit ea lex an. 390, et de consensu quidem episcoporum; cum eadem quoque anathematis pœna imposita sit. Puellas sacras crinem aluisse ac sponsarum instar sparsum gessisse auctor est Optatus Milevitanus. Ambrosius etiam, lib. *de Instit Virg.* cap. 17; et Augustinus, epist. 109, satis declarant, apud D populares suos ut virgines comam deponerent, morem non fuisse. Neque vero illud idem parum aperte indicat Hieronymus epist. 48 *ad Sabinianum*, quandoquidem eum capillos amoris obsides accepisse docet ab ea moniali, quam corruperat in monasterio Bethlehemitico, in quod illa cum Romæ velum accepisset, se receperat. Contra vero idem Hieronymus citata epist. tradit obtinuisse *in Ægypti et Syriæ monasteriis, ut tam virgo quam vidua, quæ se Deo voverint... crinem monasteriorum matribus offerent desecandum*. Huc adde Palladium in Lausiacis, cap. 41, ubi virginum hujusmodi fuisse habitum scribit, *ut essent tonsæ et cucullatæ*. Citatur præterea can. 66 Nicæn. Alph. Pisani; nec non etiam Anathasii *de Vera virgin.* pro eodem usu qui tandem solus invaluit, cum feminæ sanctimoniales pœnitentiæ insignibus sese non minus quam monachos gloriari pia æmulatione testatum vellent. Sed de his præter memoratos auctores luculenter egerunt Spencæus lib. V *de Voti Redempt.*, cap. 3; Menardus noster in *Sacram Gregor.* pag. 212; Heeften *Disquis Monast.* lib. V, disq. 7; et Thomassim. *Discipl. Eccles.* part. I, lib. I, cap. 50.

(39) Omnes edit. ac mss. aliquot, *viruit impudice*. Minime male; viruit enim sumi eleganter potest pro viguit, quo sensu Tullius *viriditatem habere*, et Horatius *virere genua* dixerunt: alii tamen mss. plures ac potiores *irrubuit impudice*. Neque hoc ipsum magis inepte; nam præterquam quod inter *pallescat* et *irrubuit* concinnius est antitheton, rubor in facie ut bonæ valetudinis, ita etiam vehementis affectus indicium est. Iterum pro *injuriis et jejuniis*, mss. nonnulli, *incuria* et *mujejuniis*. Non absurde quidem, sed tamen non tanda vox *injuriis*; idem enim est ac rigida et aspera castigatione, ut lib. II de Abraham, cap. 8, num. 51, vitula dicitur *domari injuriis*. Postremo ubi omnes edit. ac mss. excepto Flor., *de pulchritudine placuit*; idem Flor. habet, *de turpitudine placuit*.

(40) Codex Regiom.. *etsi non coronam, tamen veniam, et certam pœnæ evacuationem*: reliqui autem et edit. nihil differunt, nisi quod ubi edit. ac pauci mss. præferunt *vacuationem* aut *evacuationem*. alii mss. magno numero legunt *vacuationem*. Non desunt porro qui cum ex his verbis tum ex aliis epist. 2 ad Horont. Ambrosium accedere veterum quorumdam opinioni, qua feruntur inter beatorum gloriam ac damnatorum pœnas medium quemdam statum admisisse, de quo dicitur ad eamdem epist. Hoc autem loco tantum monemus tangi quidem ab auctore difficultatem, sed inexaminatam prætermitti. Hic enim oratoria concessio est, quasi diceret, etsi gloriam adipisci non contingeret, de quo non disputo, saltem pœnarum obtinebis immunitatem. Si quis tamen exsortem gloriæ futuram illam virginem ab auctore affirmari contendat, dummodo non gloriam omnem intelligat, sed singularem illam quæ virginibus pactam cœlesti sponso fidem servantibus destinata est, manus dabimus.

stimentum; quoniam plus et misericors est (41) (A) *Joel* II, 12, 13). Sic conversus magnus ille David justificatus est (*II Reg.* XII, 13); sic Ninive peccatrix illa civitas incumbentem sibi evasit interitum (*Jonæ* III, 5). Peccator ergo si sibi ipsi non pepercerit, a Deo illi parcetur. Et si futuras pœnas gehennæ perpetuas in hoc parvo vitæ spatio compensaverit, seipsum ab æterno judicio liberabit.

37. Grandi plagæ alta et prolixa opus est medicina: grande scelus grandem habet necessariam satisfactionem. Nam non est dubium (42) levius esse crimen, ubi peccatuum suum ultro homo confitetur et pœnitet: at ubi celat mala sua, invitus detegitur, et nolens publicatur; illud gravius scelus est. Quod tibi utique provenisse negare non poteris. Et ideo fortius dolendum, quia peccatum est (B) fortius.

38. Si mente cernerent homines peccatores (43) quale judicium emittet Deus in mundo, et sensus humanus non dispergeretur vanitate sæculari, non infidelitate gravaretur: quantumvis et qualemvis cruciatum ad præsens libentissime sufferrent, etiamsi esset longior vita; dummodo in illas pœnas æterni ignis non incurrerent. Sed tu quæ jam ingressa es agonem pœnitentiæ, insiste misera: fortiter inhære tanquam in naufragiis tabulæ (44), sperans per ipsam te de profundo criminum liberari. Inhære pœnitentiæ usque ad extremum vitæ, nec tibi præsumas ab humana die veniam dari; quia decipit te qui hoc tibi polliceri voluerit. Quæ enim proprie in Dominum peccasti, ab ipso solo te con- (C) venit in die judicii exspectare remedium (45).

CAPUT IX.

Objurgat virginis corruptorem; eumque Baltassaris exemplo terret. Quem deinde ut non contentus interno cruciatu, legitimam pœnitentiam amplectatur, monet: postremo ne sibi de peccantium multitudine blandiatur, ipsi Sodomæ et aliarum urbium incendium suggerens, ad confringendos inimici laqueos urget.

39. De te autem quid dicam, filio serpentis, ministro diaboli, violatore templi Dei: qui in uno scelere duo crimina perpetrasti, adulterium utique et sacrilegium? Sacrilegium plane, ubi vas Christo oblatum, Domino dedicatum, dementi temeritate polluisti. Baltassar, **316** rex ille Persarum, qui in vasis Domini, quæ et a templo Hierosolymis fuerant a patre ejus ablata, bibere cum suis amicis et concubinis usurpavit; ipsa nocte angeli manu percussus crudeli morte punitus est (*Dan.* v, 30): quid de te arbitraris, perdite pariter et perditor, qui vas rationabile consecratum Christo, sanctificatum Spiritui sancto (46), impie temerasti, polluisti sacrilege, et tui propositi immemor, et judicii divini contemptor? Melius fuerat omnino te non fuisse natum, quam sic natum, ut te sibi gehenna proprium filium vindicaret (47).

40. Et licet te ipsa conscientia sceleris agat per diversa præcipitem (*fugit* enim *impius* (*Prov.* XXVIII, 1), *nemine persequente se*), licet te diræ imagines peccati dormientem quoque perterreant, non solum vigilantem; tamen ne quid a pastore ovi morbidæ, vel moriturae medicaminis denegatum sit, do consilium. Petas ultro carcerem pœnitentiæ (48), obstringas catenis viscera, animam tuam gemitibus jejuniisque crucies; sanctorum petas auxilium, jaceas sub pedibus electorum; ut non tibi cor impœnitens thesaurizet iram in die iræ et justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua (*Rom.* II, 5, 6). Nec te in eorum numerum constituas, quos luget Paulus: *Qui ante peccaverunt, et non egerunt pœnitentiam super immunditia et fornicatione et libidinibus quas gesserunt* (*II Cor.* XII, 21).

41. Nec tibi de multitudine peccantium similium blandiaris, et dicas: Non solus hoc ego egi, multos habeo socios. sed recogita, quia multitudo socio-

(41) Edit. et quidam mss., *et misericors sum.*

(42) Sequenti sententiæ quam apud Pseudo-Hier. ipso statim hujus libri initio exstare diximus, proprium hunc locum esse negabit nemo. Eadem autem discere est illam priscorum temporum fuisse disciplinam, ut qui occultorum criminum ab aliis insimulabantur apud episcopum, sedulo peracta inquisitione, gravioribus pœnis condemnarentur, quam si seipsos ultro accusassent. Qua de re consulat, cui libuerit, Morinum, *De administ. pœnit.* lib. I, cap. 10, et lib. II, cap. 6.

(43) Omnes edit, ac mss. aliquot, *homines peccatores* (edit. Rom. cum Pseudo-Hier. dolevit *peccatores*) *judicium imminet mundo, sensus humanus.... si non infidelitate gravaretur*, Rom. edit. et Pseudo-Hier. *gravarentur*: cæteri mss. magis apposite ut in contextu.

(44) Edit. omnes, et quidam mss, cum Pseudo-Hier., *tanquam naufragus tabulæ, sperans per ipsam*; reliqui. mss. *tanquam in naufragiis*, etc., nisi quod omittitur in Floriac. *per ipsam*. Infra vero, ubi edit. eædem cum paucis mss. *ab humano die posse veniam dari*, et rursus, *ab illo solo quære remedium*; alii mss. numerosiores nobiscum faciunt, excepto quod in ultima parte multi exhibent *ab ipso quære remedium*: Flor, autem ac Regiom., *ab illo solo te convenit*, etc. Quos quia scriptoribus breviare quam producere magis consuetum, hic præferimus. Cæterum qui e postremis hisce periodis huic auctori novatianorum hæresim attribuunt, eos nulla certa niti ratione in Admonitione demonstratum est.

(45) Mss. magno numero, *ab ipso quærd in die* (D) *judicii remedium.*

(46) Cod Flor et Regiom., *sanctificatum a Spiritu sancto*; Pseudo-Hier., *sanctificatum Spiritu sancto*: Regiom. solus consequenter, *temerario et impio polluisti sacrilegio.*

(47) Ita mss. Flor.; alii autem et edit., *quam te sibi gehenna proprium filium vindicaret*: in plerisque mss. voces *proprium filium* non leguntur.

(48) Non pauci mss., *turrem pœnitentiæ*. Minime male; pœnitentia enim propugnaculi cujusdam instar ab ira divina tutos nos præstat. Sed potest etiam eo referri, quod Ambrosio familiare est Adamum post expulsionem suam e paradiso in castello religatum dicere: forte quia mos erat in loco munito asservari noxios, quod cum aliorum mss. atque edit. omnium lectione sensu convenit.

ram impunitatem non facit criminum. Nam in Sodoma et Gomorrha et in totis quinque civitatibus innumerabiles utique habitabant populi, et omnes pariter qui libidinose corpora sua tractaverunt, igneis imbribus conflagrarunt (*Gen.* xix, 25) : solus autem Lot de illo inevitabili incendio evasit (*Ibid.* 29); quia ab illa turpitudine se alienum præstiterat.

42. Exclude ergo vel nunc, infelix, de corde tuo blandimenta serpentis, et luctu, et fletibus continuis, dum in corpore tuo immundo anima illa tenebrosa versatur, remedium tibi in die necessitatis (49) acquire, semper ante oculos tuos habens Apostoli sententiam : *Quia omnes nos oportet manifestari ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis sui secundum quod gessit, sive bonum, sive malum (II Cor.* v, 10).

317 CAPUT X.

Ad virginem lapsam demum rediens, illi concitatas quasdam precationes et varios pœnitentiæ affectus e Scripturis hinc inde lectos suppeditat.

43. *Quis consoletur te, virgo filia Sion; quia magna facta est sicut mare contritio tua. Effunde sicut aquam cor tuum ante faciem Domini (Thren.* ii, 13, 19) : extolle ad eum manus tuas pro remedio peccatorum (50) tuorum. Accipe igitur lamentum. Et primum quidem nullo die quinquagesimus psalmus intermittatur; quia in tali negotio cantatus est : et usque ad versiculum illum : *Cor contritum et humiliatum Deus non speruit* (*Psal.* L, 19), cum lacrymis gemituque percurre.

44. Insuper etiam hanc lamentationem non sine compunctione cordis in conspectu Dei judicis funde. *Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum* (*Jerem.* ix, 1), ut defleam vulnera animæ meæ? Conversi sunt dies festi mei in luctum, et cantica in lamentationem (*Amos* viii, 10) : recessit sonus hymnorum, et lætitia psalmorum, et successit stridor dentium et fletus oculorum. *Obmutui et* humilata *sum, et silui a bonis, et dolor meus renovatus est. Concaluit cor meum intra me, et in meditatione mea exardescet ignis. Timor et tremor venerunt super me, et contexerunt me tenebræ* (*Psal.* xxxviii, 3, 4). *Abyssus circumdedit me, postremo demersit caput meum in scissuras montium* (51) (*Jonæ* ii, 6).

45. Heu me! quia facta sum sicut Sodoma, et combusta sicut Gomorrha (*Gen.* xix, 24), quis miserabitur cineres meos? Durius offendi quam Sodoma ; quia illa legem nesciens deliquerat, ego autem, accepta gratia, peccavi Domino. Si homo peccet in hominem, erit qui interveniat : ego peccavi in Dominum (52), quem propitiatorem inveniam (*I Reg.* ii, 25)? Concepi dolorem, et peperi iniquitatem : lacum aperui et effodi eum, et incidi in foveam quam operata sum. Ideo conversus est dolor meus in caput meum, et in verticem meum iniquitas mea descendit. Immunditia mea ante pedes meos : non fui memor novissimorum, et cecidi miserabiliter (*Psal.* vii, 15 *et seq.*).

46. Non est qui consoletur me. O quam acerbus fructus luxuriæ! Amarior felle, crudelior gladio. Quomodo facta sum in desolationem? Subito defeci, perii propter iniquitatem meam velut e somno exsurgens (53); ideo in civitate Domini nullificata est imago mea (*Psal.* lxxii, 19, 20). Deletum est de libro vitæ nomen meum, facta sum sicut noctua in domicilio, sicut passer unicus in ædificio. (*Psal.* ci 7 *et seq.*) : non est qui consoletur me. Considero a 318 dextris, et video quia non est qui agnoscat me. *Periit fuga a me, et non est qui requiram animam meam* (*Psal.* cxli, 5). Facta sum sicut vas perditum, audivi vituperationem omnium circa me habitantium. Væ diei illi in quo me infelix genuit (54) mater, et lux ista crudelis excepit! Oportuerat me non fuisse natam, quam sic in gentibus fabula fierem (*Psal.* xxx, 13, 14). Propter me confusio facta est omnibus famulis Domini, et eum digne colentibus (*Job.* iii, 3).

47. Lugete me, montes et colles ; lugete me, fontes et flumina ; quia fletus filia ego sum. Lugete me, bestiæ silvarum, reptilia terræ, et volucres cœli, et omnis anima quæ vita frueris. Nam vos beatæ, feræ et volucres, quibus nullus metus de inferis, neque post mortem reddenda est ratio ; in nos manet pœna crudedis tartari, quia, habentes sensum, delinquimus ; ideo non est pax peccatoribus.

48. Meum peccatum, mea iniquitas (55), non sunt similia offensis hominum : quia impietas est. Carnem pollicita servare virginem, et castitatem professa publice, mentita sum Domino ; ideo non est

(49) Plures mss. et Pseudo-Hier., *remedium tibi necessitatis.*

(50) Omnes edit., *pro remedio animæ tuæ et peccatorum*, etc. Omnes mss. cum Pseudo-Hier. ut in contextu.

(51) Mss. aliquot, *fissuras montium;* Regiom. cum Pseudo-Hier., *in fossuras* (Pseudo-H., *in scissura*) *inferni.* Et infra idem mss. solus, *miserebitur sceleribus meis.*

(52) *Si homo... in Dominum*, desunt isthæc propemodum in mss.; in nonnullis tamen, et cunctis edit. nec non apud Pseudo-Hier. inveniuntur.

(53) Ita mss. omnes, edit. vero, et Pseudo-H., *velut somnium surgentis.* Et sequenti versu, pro *nullificata est*, quod erat in omnibus edit, et mss. aliquot, alii mss. exhibent *nullificata sum*, partim ut in contextu.

(54) Omnes edit. cum mss. aliquot, et Pseudo-Hier... *me infelix* (Rom. et Pseudo-H., *infelicem*) *uterus genuit;* alii magno numero ut in textu.

(55) Vet. edit., *Meum est peccatum, mea est iniquitas. Non sunt similia offensa hominum ; quia horribiiis hæc impietas est, carne pollicita servare virginem, et castitatem professa publice mentita sum Deo.* Rom. edit..... *carne polluere virginitatem, et castitatem professam publice*, etc. Mss. vero in lectionem nostram consentiunt, nisi quod pro *carnem pollicita*, duo præferunt *carnem pollutam*, unus, *carne polluta ;* alius denique, *carnem pollicitam :* quæ scriptoribus imputanda esse non videt nemo. Iterum expressam publice professæ virginitatis mentionem observes licet.

mihi fiducia invocandi Dominum altissimum, quia A obstructum est os delinquentium (56). Nam meum malum Propheta cecinit, quod qui elongant se a Deo, peribunt : dispersit omnem fornicantem a se (*Psal.* LXXII, 27). Et iterum : *Adhæsit lingua mea faucibus meis, et in pulveram mortis* deductus sum (*Psal.* XXI, 16).

49. Verumtamen clamabo ad Dominum, cum adhuc tempus est, dum datur spatium; quia in morte non est memoria, et in inferno non est confessio : *Domine, ne in ira tua argas me, neque in furore tuo, corripias me. Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi, nec est sanitas in carne mea a vultus iræ tuæ : non est pax ossibus meis a facie peccatorum meorum. Quoniam iniquitates meæ superposuerunt* B *caput meum, et sicut onus grave gravatæ sunt* (57) *super me. Computruerunt* et *deterioraverunt cicatrices meæ, a facie insipientiæ meæ. Miseriis* afflicta *sum, et* curvata *usque in finem, rugio a gemitu cordis mei. Cor meum turbatum est intra me dereliquit me virtus mea et lumen oculorum meorum non est mecum* (*Psal.* XXXVII 1-11). Deus, repulisti me et destruxisti me, ostendisti mihi dura, potasti me vino compunctionis (*Psal.* LIX, 3-5) : expulsa sum ab oculis tuis, jam non adjiciam ut resurgem (58) ad templum sanctum tuum, et facta sum in exterminio.

50. *Quæ utilitas in sanguine tuo, dum descendi in corruptionem* (*Psal.* XXIX, 10)? *Numquid mortuis facies mirabilia aut medici suscitabunt* (*Psal.* LXXXVII, C 11)? Tuus sermo est, tua promissio est : *Nolo mortem peccatoris, sed conversionem et vivat* (59) (*Ezech.* XXXIII, 11) : ad te, Deus meus, mea conversio : **319** quia solus potes renovare omnia, et ab inferis animas revocas. Tu solvis compeditos : tu, Deus sos erigis, cæcos illuminas, mortuos suscit

51. *Erravi sicut ovis perdita* (*Psal.* CXVIII, require famulam tuam, ne lupus crudelis me. *Multi dicunt animæ meæ : Non est solus Deo ejus* (*Psal.* III, 3). Sed tuum consilium est. Quot sunt deis famulæ tuæ, quando mecum judicium (*Psal.* CXVIII, 84). Sed ne ini judicium cum famula tua (*Psal.* CXLII, 2). *I in salutari tuo anima mea, defecerunt in lam oculi mei, effusa est in terram gloria mea* CXVIII, 81, 83). *Quando respiciens restitues an meam* (*Psal.* XXXIV, 17)? *Propter iniquitatem corripuisti* me, *et tabescere fecisti sicut ara animam* meam. (*Psal.* XXXVIII, 12). *Memento mine, quod pulvis sum : vide humilitatem* **320** *et laborem meum, et remitte omnia p mea* (*Psal.* XXIV, 18). *Remitte mihi ut refrig priusquam abeam, et amplius non ero* (60) XXXVIII, 14), nec in inferno erit confessio.

52. Potens es, Domine, conscindere sacc præcingere me lætitia (*Psal.* XXIX, 12) : dirum vincula mea, quibus ligata sum atque cons qui Rahab sordidam non aspernatus es (*Jos.* 17). Iram tuam, Domine, aufer a me, quia p tibi crudeliter, donec justifices causam mea educas me in lumine. Deus virtutum, da pa tiæ effectum (61), confessioni perseverantiam me induret deceptor animæ. Hoc mihi donum, mihi gratiam de tuo fonte præstari cupio, ut in æternum tibi confitear; qui vivis et reg Trinitate in sæcula sæculorum. Amen.

(56) Codex Regiom., *os loquentium iniqua.* Rursus vero, ubi omnes edit., *Adhæsit anima faucibus meis,* omnes mss. exhibent *Adhæsit lingua mea,* etc.; quam quidem lectionem Scripturæ textus, omnesque ipsius versiones confirmant.

(57) Tres mss. cum Pseudo-Hier., *supergressæ sunt.*

D (58) Omnes edit., *ut respiciam;* omnes mss., partim *ut surgam,* partim ut *resurgam.*

(59) Ita mss., duobus exceptis, ubi pro *sed conversionem,* ligimus, *sed ut convertatur;* vet. edit. *sed conversionem ut possit vivere. Ad te, Deus meus, conversio, quia solus;* Rom., *sed conversionem et vivam ut possim vivere, ad te, Deus, me converto, qui solus,* Pseudo-Hier., *sed conversionem. Ut possim vivere, ad te, Deus, conversio mea, quia solus,* etc.

(60) Hic desinit tractatus apud Hieronymu Rom. edit. solum resciderat, *nec in inferno confessio,* quod mendose restituerant Paris. hoc modo, *nec inferior erit confessio.* Conse ter autem post voces *Potens es, Domine,* al e cunctis edit. *conscindere saccum meum, et cingere me lætitia,* quod in hanc nostram ex fere omnibus proposito neutiquam incongru posuimus.

(61) Tres mss., *Da patientiæ effectum.* Inf ro, ubi omnes edit. et quidam mss., *præsta pio, Deus; ut in æternum,* etc.. mss. multo locum ita contrahunt, *præstari cupio, Deus gnas in trinitate* (tres, *in æternitate*) *in s* etc.

IN LIBRUM DE MYSTERIIS ADMONITIO,

QUA ET IDEM LIBER AMBROSIO ASSERITUR

Auctor hujus operis in ipso ejus limine profitetur (cap. 1, num. 2) se et recens baptizatis elabor sacramenta quæ illis hactenus ignota fuerint, adoriri. Mos quippe erat priscorum temporum antis ut sublimia illa mysteria quam studiosissime celarent nondum initiatos. Hi quidem quoad e catecl nis atque competentibus excederent, crebris precibus, exorcismis, aliisque cæremoniis ad bapti præparabantur : admittebantur audiendis concionibus, ubi potissimum eo regidis ethices Chri dogmatis imbui solitos hic ipse auctor aperte docet (*Ibid.* num. 1). Suis tamen orationibus ad

falsa et impia ethnicorum atque hæreticorum placita disputationes miscebant episcopi : neque etiam unitatis substantiæ divinæ, Trinitatis personarum adorandarum, aliorumque capitum, quæ ipsis e Symbolo exponi consueverant, cognitionem inserere prætermittebant. At vero penitiori aliorum sacramentorum, et præ cæteris Eucharistiæ, discussione prorsus abstinebant. Erant porro ea mentis docilitate boni illi religionis nostræ candidati, ut quæ ipsis manifesta esse nolebat Ecclesia, suam ad ea curiositatem minime protenderent, roti videlicet nihil falsi aut superstitiosi cultus illa contineri religione, quæ tot miraculis ac prodigiis fulta, super idololatriæ, quam subruebat, ruinis unius Dei adorationem erigebat, quæque sectatorum suorum mores ad amussim adeo severam et rationi consonam exigi postulabat. Hæc instituendæ vitæ præcepta nondum baptizatis a se tradita signat Ambrosius primis hisce verbis *De moralibus quotidianum sermonem habuimus*, etc. (*Ibid.*), ubi libros *De Abraham* atque alios quos ab eo coram catechumenis et competentibus pronuntiatos demonstravimus (Admonit. in hos lib.), intelligi vix dubium est. Subjungit vero cum eos qui sacro baptismate regenerati sint, hinc alloquatur; sibi ut ipsis cum ejusdem sacramenti, tum aliorum rationem atque cæremonias declaret, incumbere.

Primum igitur post explicatam oris atque aurium apertionem (cap. 1, num. 3), ac memoratam quæ fiebat in baptisterio, ejurationem (cap. 2, num. 5, 6), fontes benedictionem tractat (cap. 3, 4 et 5). Ibi autem ut probet non aquæ simplicis efficacia, sed præsenti Spiritus divini virtute regenerationem perfici, varia symbola quibus idem sacramentum in veteri lege præfiguratum est, expendit; unde etiam colligit sacram illam ablutionem eumdem semper effectum obtinere, cum ad eum probitas improbitasve ministri nihil conferat. Mox e vivifico lavacro excedentium ad episcopum a quo post unctionem capitis ac pedum lotionem (cap. 6, num. 29 et seq.), veste candida (cap. 7, num, 34 et seq.) induebantur, accessum narrat. Tum, reddita cujusque cæremoniæ ratione, quanta lætitia ob familiæ suæ amplificationem gestiat Ecclesia mater, depromptis e Cantico canticorum sententiis exprimit (*Ibid.* num. 35 et seq.). Postremo, ubi neophytos acceptæ Comfirmationis ope septem donis Spiritus sanctis ditatos atque exornatos fuisse affirma- (*Ibid.* num. 42), quemadmodum solemni pompa ex baptisterio ad altare processerint, ut ibi Dominici corporis reficerentur sacramento, multis edisserit (cap. 8 num. 43). Nec sane mirum, si in hoc asserendo immoretur multo longius, cum finis et consummatio sit cæterorum.

Profitetur itaque id sibi esse in animo, ut *summo studio* (*Ibid* num. 44) cunctis veteris Synagogæ sacramentis hoc ipsum antiquitate atque excellentia præferendum astruat; quorum quidem primum inde ostendit, quod panis ac vinum Abrahæ oblatum a Melchisedech, Eucharistiæ figura exstiterit (*Ibid.* num. 45) : secundum autem eo demonstrat, quod præ ipso manna quo nihil sanctius habuerunt Israelitæ, hoc mysterium tanto præcellat (cap. 8 et 9), quanto *potior est lux quam umbra, veritas quam figura, corpus auctoris quam manna* (cap. 8, num. 49). Enimvero quia neophytis in promptu erat contra opponere : *Aliud video, quomodo tu mihi asseris quod Christi corpus accipiam* (cap. 9, num. 50)? ad objectionis solutionem aggreditur. Et propter ut repudiato sensuum corporeorum testimonio, panem in Domini corpus sacerdotali benedictione converti certo teneant, non modo clarissima quæque prodigia quibus mutatam fuisse naturam vel etiam e nihilo creatam Prisci Testamenti ferunt tabulæ, in medium profert (cap. 9, num. 51 et 52) ; verum etiam miraculorum omnium maximum citat, Christi scilicet incarnationem (*Ibid.* num. 53). Tum quasi omni dubitationis occasione prorsus depulsa, innocentem hunc gregem accommodatis Canticorum quibusdam versiculis monet (*Ibid.* 55 et seq.), ut secretum præstantes mysterio, et Christum diversis virtutum fructibus in se pascentes, Ecclesiam exhilarent : nec in posterum de sua regeneratione unquam ambigant.

Hic porro nobis temperare minime possumus, quin pauca quædam eucharistiæ occasiones animadvertamus. Neophytos a baptismate adhuc madentes episcopus sacramentorum eisdem hactenus ignotorum prima cognitione instituit. Simplex est ea catechesis et ab omni amplificationis ac eloquentiæ fuco plane aliena. Ideo loci auctor probandum proposuit, eucharistiam præ manna tanto præstantiorem esse, quanto umbram corpus superat, veritas figuram. Hoc ut demonstret, Christi carnem in quam per Dominica verba panem converti docet, in sacramento contineri sæpius repetit. Exemplis ad asserendam hanc mutationem utitur omnium maxime prodigiosis. Denique summo conatu adhibito, ut oculorum testimonio derogetur, contendit nec levissimæ dubitationi locum esse, quin e pane quem præsentem sensus nuntiant, non figura corporis, sed corpus ipsum fiat conceptum in Virginis utero, et ad extrema supplicia pro nobis traditum. Quis ergo neget præsulem nostrum veram et substantialem conversionem hic agnovisse ? Hanc autem cum istis Domini verbis, *Hoc est corpus meum* (*Matth.* XXVI, 26), firmatam ac stabilitam velit (cap. 9, num. 52), nonne manifesto intelligitur ab eo illa in simplici atque proprio sensu accipi, non in figurato ? Fatemur quidem adhibita quoque ab illo miraculorum quorumdam exempla, quibus regenerandi vim baptismo inesse persuaderet : sed illic de virtute producendi effectus agitur, non de substantiali aliqua mutatione ; nusquam enim aquæ naturam converti in Spiritum istic reperias : at e contrario eam semper subsistere, ac post benedictionem etiam remanere tam expressis, tam sæpe iteratis verbis testatur ; ut quodammodo videatur, ne quis hanc sibi opinionem in mentem induceret, præcavisse. Ad hæc nemo non videt quam diversa sit hoc loco catholici atque heterodoxi causa. Etenim quivis sacerdotum nostrorum Ambrosianam in rudibus istius mysterii cognitione instituendis rationem et laudabit et sequetur quam lubentissime : quis vero ministrorum sectariorum tenendam sibi plane contrariam

delinquendi, significatur, nequaquam recte intellexerint in errorem inductos ad eum locum demonstra-bimus (cap. 6, num. 32).

Ultima Cociani editoris ratio tam futilis est, ut a nobis referri vix mereatur; ait enim quod *in baptism exprimendas esse tres personas divinas* hic auctor dicit, cum eo pugnare quod in libris de Spiritu sanct asseritur, ad Baptismum *invocationem unius personæ divinæ tantum* sufficere. Sed si admitteretur hæ consecutio, ii omnes libri in quibus tres divinas personas in baptismo proferendas traditur, abjudicand essent Ambrosio: quod affirmare vel ipsi adversarii erubescerent. At enim quænam in eo repugnantia si quis de communi hujus sacramenti administrandi ratione agens, invocandas tres personas divinas di-cat; idem tamen disputans utrum baptismum aliquando sub personæ unius invocatione collatum pr valido haberi oporteat, affirmantem teneat opinionem. Sed ea de re agemus suo loco. Interim illos pudeat qui tam levibus momentis bonam scriptionem et Ambrosio minime indignam legitimo parenti ereptum eunt idque non tantum contra mss. omnium, verum etiam contra tot ac tantorum virorum qua catholicorum qua sectariorum, qua veterum, qua recentium testimonia, ut si nolint eorum auctoritate persuaderi, sal-tem multitudine obrui possint. Nec dubitamus hoc pervidisse scriptores multos, magnique nominis i communione Calviniana (Blondel., Falcar., Albert., etc.); quandoquidem paucorum e suis censura insu-per habita, calculum suum non subtraxere veritati.

Cum igitur Ambrosium hujus libri possessione nihil dejiciat, jam quærendum est quotum eidem annun attribuamus. In ipso statim Operis initio illius innuere tempus videtur sanctus antistes; hic quippe (cap. 1 num. 1) ait de moralibus quotidianum sermonem in exponendis patriarcharum gestis se habuisse; ub libros de Abraham, Isaac et Jacob, et alios ab eo intelligi veri certe simillimum est. Fatemur tamen ind aliquid oboriri difficultatis, quod eadem de materia variis annis habuerit sermones, quod et nos suis lo-cis indicavimus (in *Admonit.*). Verumtamen cum credibile sit eum præcipuos tantum significare, non pu tamus eadem verba rectius ad alios referri posse quam ad memoratos; proindeque annum huic opella 387 circiter duximus assignandum.

Porro ejusdem inscriptio alibi aliter invenitur. Legitur apud Amerbachium, *De mysteriis initiandis* apud Erasmum et Gillotium, *De iis qui mysteriis initiantur:* in Rom. edit., *De Initiandis;* in mss. long plurimis, *De mysteriis sive Initiandis;* nimirum prima eorumdem mysteriorum cognitione, nam alias scri bendum esset *de Initiatis;* in antiquissimis denique inscribuntur *De divinis Mysteriis*, aut simpliciter *De Mysteriis:* quos et sequimur.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE MYSTERIIS

LIBER UNUS. (1)

325 CAPUT PRIMUM.

Tractatibus, quos ante de moribus sanctus habuerat, subjecturum se mysteriorum expositionem spondet. Deinde cur ea non prius patefecerit declarato, mysticam aggreditur apertionem, quam a Christo ipso olim celebratam demonstrat.

1. De moralibus quotidianum sermonem habuimus, cum vel patriarcharum gesta, vel Proverbiorum legerentur præcepta; ut his informati atque instituti assuescerctis majorum ingredi vias (2), eorumque iter carpere, ac divinis obedire oraculis: A quo renovati per baptismum, ejus vitæ usum tene retis, quæ ablutos deceret.

2. Nunc de mysteriis dicere tempus admonet atque ipsam sacramentorum rationem edere: quan ante baptismum si putassemus insinuandam non dum initiatis, prodidisse potius quam edidiss æstimaremur. Deinde quod inopinantibus melius s ipsa lux mysteriorum infuderit, quam si eam serm aliquis præcucurrisset (3).

3. Aperite igitur aures, et bonum odorem vit

(1) Script. circa an. 387.

(2) Cod. Alnet., *ne assuesceretis malorum ingredi vias.* Infra vero ubi vet. edit. et cuncti pene mss., *obedire oraculis*, Rom. edit. cum pauculis posuit *obedire mandatis.*

(3) Mss. nonnulli, *aliquo precucurrisset.* Et pos pauca in bene multis habetur (*illatum*, in quibusdar *illato*) *vobis munere sacramentorum capite;* pro e quod est in aliis et edit. omnibus, *inhalatum vobi* etc.

non existimet? Addimus etiam orthodoxo dogmati stabiliendo in hac opella suppeditari expressa et positiva, ut vocant, firmamenta, cum tamen Albertinus Carentonianus quondam minister hinc argumentum probandæ suæ opinioni nullum depromat; sed tantum sibi proponat objectiones (lib. II *De Sacrament.* cap. 2), quibus nonnisi futilia penitus ac vana respondet. Atqui constare oportet apud æquos æstimatores ex hoc opere ubi familiariter primis præceptis novos Christianos Ambrosius imbuit, quid sententiæ super Eucharistia illi fuerit, potius discendum, quam ex aliis ejusdem libris; quandoquidem in his de industria propter infideles atque catechumenos qui eum cum baptizatis confusi audiebant, obscurius eloquebatur.

Hujusce scriptionis qui meminere, magno consensu eam Ambrosio semper attribuerant : sed tandem superiori sæculo exstiterunt quidam heterodoxi, qui possessione tam diuturna sanctum doctorem abdicandum arbitrati sunt. Reperimus enim Henr. Bullingeri ad Joach. Vadianum litteras apud sanctum Gallum 7 Julii an. 1535 datas, quibus hunc librum cum sequentibus *De Sacramentis* una complectens, cum illo se de utroque opere sentire significat, nimirum *stupidos hos nequaquam esse auctoris optimi et judicii emunctissimi feturam.* Causas istius rei tres affert, styli differentiam, variam hic et in exploratis Ambrosii libris exponendæ eucharistiæ rationem, tractationem rerum frigidiorem quam pro Ambrosiano acumine ac diligentia. His addit Erasmum etsi dissimularit, et judicium texerit suum, ne videretur eorum de sacramentis sententiam sectari; cum tamen hos libros rejecerit in postremum Ambrosianæ editionis tomum, non dubitare se quin ille senserit mangonis cujuspiam illud esse opus. Quasi vero Erasmus quartum suum tomum ex solis adulterinis composuerit. Sed cum de sententia Erasmi mera sit isthæc hariolatio, explodenda potius videtur quam refellenda. Tribus autem illis quæ præmissa sunt, uno verbo respondebimus catechesim esse, atque adeo charactere sibi proprio, id est, simpliciter, aperte ac sine motibus editam oportuisse : interim Bullingerum censorem Ambrosianorum scriptorum non videri admodum idoneum, qui quo loco tam levibus momentis legitimum extrudit fetum, Commentaria in epistolas Pauli admittit pro indubitato.

Is cujus opera Helmestadii *Censura Roberti Coci* prælo subjecta est (anno 1655), hoc etiam opus ex Ambrosianorum catalogo exemit, qua in re eum Dallæus quoque in libro *de Confirmatione* secutus est. Rationem judicii sui primam istam reddit : *Affirmat auctor,* inquit ille, *Scripturam testari quod ad preces Hierobaal ignis descenderit de Cœlo. Atqui nihil tale de Hierobaal legitur in Scriptura.* Sed quis non videat hic aliud significari nihil, præterquam quod libri Judicum cap. VI narratur, Gedeon angelo supplicasse, ut sibi sacrificium offerre concederet : quo annuente, cum super azymis panibus, carnibusque elixis jus infudisset, angelum summa virga hæc contigisse, ac divinitus e petra, cui eadem imposita fuerant, ignem erupisse. Dicendum igitur quæ in Scriptura fusius memorantur, ea contractius referri ab Ambrosio. Fieri vero etiam potuit, ut hanc historiam in codicibus suis paulo aliter atque in nostris narratam invenerit : quod in aliis quoque ipsi contigisse non semel, at præcipue in caput ultimum libri *de Nabuthe*, observavimus. Et hoc sane mirum illi non videbitur, qui adverterit tantam olim codicum Veteris Testamenti fuisse diversitatem, ut quot Ecclesiæ, tot varia circumferrentur exemplaria, sicut Hieronymus in Præfationibus suis passim testatur. Idem ferme habet S. Augustinus. *De Doct. Christ.*. lib. II, cap. 11.

Secunda expunctionis ratio hæc est : *Quod auctor iste*, adjicit idem, *Paralytici verba* : *Hominem non habeo, ita exponit, quasi per hominem Paralyticus intellexerit Christum mediatorem, perquam leviculum est* (*Joan.* V, 7). Sed perquam leviculus est qui sic arguit. Enimvero vel non intelligit, vel non intelligere se fingit id eodem loco agere sanctum antistitem, ut in piscina figuram baptismatis, in homine ægrum in eam demittente typum ipsius Christi, in ægro demum hominis peccatoris symbolum exstitisse ostenderet; atque adeo hic paralyticum mysticum sive, ut sancti nostri utamur verbo, intelligibilem, accipiendum. Quod quid cum Ambrosiano exponendæ Scripturæ modo magis congruum ?

Tertiam objectionem ita exprimit : *Quod in his libris peccata propria, 1. Actualia, per baptismum relaxari dicat* : *hæreditaria vero 1. Originalia, per lotionem pedum, certo hæreticum est. Cum Theologia et Ecclesiæ doctrina non convenit, teste Maldonato.* Et hoc quidem tam validum tamque ineluctabile argumentum Dallæo visum est (lib. III, *De Confirm.*, cap. 8), ut qui alia quasi digito indicare satis habuerat, illud proprio voluerit cumulare suffragio. Nam cum et hujus operis et librorum *de Sacramentis* auctorem de lotione pedum incommode ac perabsurde philosophatos contendisset, allatis de quibus agebatur locis, ista subjungit : *Utrumque somnium, quod vel plane vel pene idem est, ineptum, et instituto a Christo batismati contumeliosum, satis ostendit neutrius opusculi auctorem esse Ambrosium.* Gravissima est, nec diffitemur, isthæc accusatio. Sed hoc incommode ac perabsurde accusatoribus ipsis accidit, ut idem illud cui tam nigrum theta præfigunt isti aristarchi, non modo in aliis quæ exstant Ambrosii operibus non controversis invenire sit, verum etiam in deperditis quorum loci occurrunt apud fidelissimum ipsius discipulum Augustinum in suis adversus Pelagianos disceptationibus, ubi dubium dogma, nedum hæreticum nunquam impune proposuisset. Hæc si considerassent illi scriptores, in sententiam cum tantorum doctorum, tum etiam veteris Ecclesiæ auctoritate munitam haud insurrexissent tantis animis. Verum eos quod voces *hæreditaria peccata* quibus nihil nisi concupisentia sive, ut ipse ait, *lubricum*

æternæ inhalatum vobis munere sacramentorum carpite: quod vobis significavimus, cum apertionis celebrantes mysterium (4) diceremus: *Ephphetha, quod est Adaperire* (*Marc.* VII, 34); ut venturus unusquisque ad gratiam quid interrogaretur, 326 cognosceret: quid responderet, meminisse deberet.

4. Hoc mysterium celebravit Christus in Evangelio (*Marc.* VII, 34), sicut legimus, cum mutum curaret et sordum. Sed ille os tetigit (5); quia et mutum curabat et virum: in altero, ut os ejus infusæ sono vocis aperiret; in altero, quia tactus iste virum decebat, feminam non decebat.

CAPUT II.

Quid initiandi Ecclesiam ingressi promiserint, quibusve coram testibus, et quamobrem se converterint ad orientem?

5. Post hæc reserata tibi sunt Sancta sanctorum (6), ingressus es regenerationis sacrarium: repete quid interrogatus sis, recognosce quid responderis. Renuntiasti diabolo et operibus ejus (7), mundo et luxuriæ ejus ac voluptatibus. Tenetur vox tua, non in tumulo mortuorum, sed in libro viventium.

6. Vidisti illic Levitam, vidisti sacerdotem (8), vidisti summum sacerdotem. Noli considerare corporum figuras, sed mysteriorum gratiam. Præsentibus angelis locutus es, sicut scriptum est: *Quia labia sacerdotis custodiunt scientiam, et legem exquirunt ex ore ipsius, quoniam angelus est Domini*

A *omnipotentis* (9) (*Malach.* II, 7). Non est fallere, non est negare: angelus est qui regnum Christi et vitam æternam annuntiat. Non specie tibi 327 æstimandus sit, sed munere. Quid tradiderit considera, usum ejus expende, et statum ejus agnosce.

7. Ingressus es igitur ut adversarium tuum cerneres, cui renuntiandum in os putaris (10): ad orientem converteris; qui enim renuntiat diabolo, ad Christum convertitur, illum directo cernit obtutu.

CAPUT III.

In aqua et sacris ministris præsentiam atque operationem divinitatis considerandam esse, pluribus figuris quibus baptisma jam inde a mundi creatione ac postea prænuntiatum est, docet.

8. Quid vidisti? Aquas utique, sed non solas:
B Levitas illic ministrantes, summum sacerdotem interrogantem et consecrantem (11). Primo omnium docuit te Apostolus non ea contemplanda nobis *quæ videntur, sed quæ non videntur, quoniam quæ videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna* (*II Cor.* IV, 18). Nam et alibi habes: *Quia invisibilia Dei a creatura mundi per ea quæ facta sunt comprehenduntur: sempiterna quoque virtus ejus ac divinitas* operibus æstimatur (*Rom.* I, 20). Unde et ipse Dominus ait: *Si mihi non creditis, vel operibus credite* (*Joan.* X, 38). Crede ergo divinitatis illic adesse præsentiam. Operationem credis, non credis præsentiam? Unde sequeretur operatio, nisi præcederet ante præsentia?

(4) De hac cæremonia Gregorius Magnus in Sacram., Ordo Rom, Albinus et alii scripsere: ignotam vero Græcis eam fuisse observavit Menardus noster in *Sacram.* pag. 139. Porro cum infra eamdem celebrasse Christus dicitur, hoc ita intellige non quod illam vere instituerit, sed ipsius institutioni causam præbuerit: quippe quæ ad ejusdem miraculi celebraretur imitationem. Nam cæremonias varias ab aliis institutas recte admonet Val. Strabo lib. *de Reb. Eccles.*, cap. 26. Quando autem fieret et quo ritu, explicatius docetur lib. *de Sacramentis*, cap. 1.

(5) Edit. Eras., Gill. et Rom., *sed illi os tetigit:* Amerb, et omnes mss., *sed ille*, etc. Consequenter autem ubi plures mss. et omnes edit., *curabat et virum,* legitur in mss. aliquot, *curabat et surdum.* Denique pro *sonum vocis,* quod exstat in cunctis edit. et mss. non paucis, melius in aliis, *sono vocis,* id est, ad sonum vocis emittendum.

(6) *Sancta sanctorum,* hoc est *regenerationis sacrarium, baptisterium, fons sacer;* his enim nominibus locus ille cum ab Ambrosio, tum ab aliis Patribus appellatur. Cæterum sanctorum reliquias cum Paulinus epist. 22 *Sancta sanctorum* vocasse reperiatur, atque ex Ennodio Ticin. epist. ad Ital. et Gregorio Turon. lib. X *Hist.* cap. 31, sacra illa pignora in baptisteriis condi solita intelligamus; erit fortasse qui hac ipsa de causa locum istum putet ab Ambrosio ita vocatum Verumtamen metaphoram tantum hic esse probabilius est. De his autem omnibus quæ hoc loco commemorantur, consul Cyrilium Hierosol. Catech. I, Mystag. et alios.

(7) Etsi non omnes baptismi cæremonias enarret Ambrosius, hanc tamen cujus nemo fere Patrum non meminit, omissam noluit, utpote inter præcipuas annumeratam.

(8) Rom. edit. sola, *vidisti sacerdotes,* et sane in lib. I *De Sacram.*, cap. 2, presbyter memoratur in
C singulari. Per hanc autem vocem non episcopum, ut solet, designat S. præsul, sed secundi ordinis sacerdotem, ad cujus distinctionem episcopus continuo post summus sacerdos nominatur. Iterum vero ubi Erasm. cum seq. edit. et mss. aliquot, *mysteriorum gratiam:* Amerb. cum pluribus ac potioribus, ut in textu.

(9) Mss. nonnulli cum textu Hebræo et version. Vulg. et Chald. *Domini exercituum.* Reliqui et edit. omnes cum LXX, Syriaca et Arabica, *Domini omnipotentis.*

(10) Omnes edit., *cui renuntiandum mox putares.* Omnes mss., *cui renuntiandum in os,* quidam *putares,* plures *putaris,* unus etiam *sputaris.* In os autem renuntiare idem est ac palam et aperte, Sic *εἰς πρόσωπον* sumitur in Didymo et Scholiis Græcis pro *φανερῶς.* Sumitur etiam in aliis scholiis pro *ἀναισχύντως* impudenter: quo forte sensu Job I, 11, invenitur. Nec etiam nimium displicet quod habetur
D in cod. Reg., *sputaris,* hoc est, os tibibi sputo illinitur. Sed tunc membra sic essent distinguenda, *cui renuntiandum. In os sputaris,* etc. Discimus autem ex hoc loco moris fuisse, ut qui diabolo renuntiabant, in occidentem obverterentur, quandoquidem postea ut Christum aspiciat, convertitur in orientem.

(11) De fontis consecratione dicitur lib. I *De Sacram.* cap. 5, quam etiam constat notam fuisse non solum auctoribus *Constit. Apost.* lib. VII, cap. 4, et operis *de Hierar. eccles.*, cap. *de Baptismo;* sed etiam SS. Cypriano epist. Synod. ad Januar. et cæteros Numidas episc.; Basilio In psal. LXX, Greg. Nysseno et aliis. Unde merito editor Anglus operum Cypriani loco citato, negat illas formulas *tam nuperas esse quam novatores sibi et aliis persuadere conantur.*

...onsidera autem quam vetus mysterium sit, ...us mundi præfiguratum origine. In principio ...uando fecit Deus cœlum et terram, *Spiritus, ... superferebatur super aquas (Gen.* I, 2). Qui ...erebatur super aquas, non operabatur super ...? Sed quid dicam operabatur (12)? quod ad ...tiam spectat, superferebatur. Non opera... qui superferebatur? Cognosce quia opera... in illa mundi fabrica, quando tibi dicit Pro...: *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu ...us omnis virtus eorum (Psal.* XXXII, 6). Utrum... rophetico subnixum est testimonio, et quia ...erebatur et quia operabatur. Quia superfere... Moyses dicit : quia operabatur, David tes...ur.

...Accipe aliud testimonium. Corrupta erat caro ...ab iniquitatibus suis. *Non permanebit,* in...eus, *Spiritus meus in hominibus, quia car...nt (Gen.* VI, 3). Quo ostendit Deus quia car...mmunditia, et gravioris labe peccati gratia ...lis avertitur. Unde volens Deus reparare ...lerat, diluvium fecit, et justum Noe in ar...ssit ascendere (*Gen.* VII, 1 *et seq.*) Qui dum, ...ate diluvio (13), corvum dimisisset prius, ...n revertit; dimisit columbam, quæ cum ramo ...lee legitur revertisse (*Gen.* VIII, 7, 8). Vides ..., vides lignum, columbam aspicis, et dubitas ...sterio.

...Aqua est ergo qua caro mergitur, ut omne ...ur carnale peccatum (14). Sepelitur illic om...itium. Lignum est in quo suffixus est Do... Jesus, cum pateretur pro nobis. Columba ...cujus specie descendit Spiritus sanctus, si...licisti in novo testamento (*Matth.* III, 16), qui ...cem animæ, tranquillitatem mentis inspirat. ...s est figura peccati, quod exit, et non rever...si in te quoque justi custodia et forma ser...

...Tertium quoque testimonium est, sicut te ...lus docet : *Quoniam patres nostri omnes ...ube fuerunt, et omnes mare transierunt, et ...in Moyse baptizati sunt, in nube et in mari* ... X, 1, 2). Denique et ipse Moyses dicit in ...o : *Misisti Spiritum tuum, et operuit eos* (*Exod.* XV, 10). Advertis quod in illo Hebræ... transitu jam tunc sacri baptismatis figura ...serit, in quo Ægyptius interiit et Hebræus ... Quid enim aliud in hoc quotidie sacramento ...ur, nisi quia culpa mergitur, et error abo-letur : pietas autem et innocentia tuta permausit (15)?

13. Audis quia sub nube fuerunt patres nostri, et bona nube, quæ carnalium refrigeravit incendia passionum. Bona nubes oburumbrat quos revisit Spiritus sanctus. Denique supervenit in Mariam virginem, et virtus Altissimi obumbravit ei (*Luc.* I, 35); quando redemptionem genti genuit humanæ. Et illud miraculum per Moysen in figura factum est (*Exod.* XIV, 21). Si ergo in figura adfuit Spiritus, non adest in veritate, cum Scriptura tibi dicit : *Quia lex per Moysen data est, gratia autem et veritas per Jesum Christum facta est* (*Joan.* I, 17).

14. Merrha fons amarissimus erat: misit in eum Moyses lignum, et dulcis est factus (*Exod.* XV, 23 *et seq.*). Aqua enim sine prædicatione Dominicæ crucis ad nullos usus futuræ salutis est (16) : cum vero salutaris fuerit curcis mysterio consecrata, tunc ad usum spiritalis lavacri et salutaris poculi temperatur. Sicut ergo in illum fontem Moyses misit lignum, hoc est propheta (17); ita et in hunc fontem sacerdos prædicationem Dominicæ crucis mittit, et aqua fit dulcis ad gratiam.

15. Non ergo solis corporis tui credas oculis, magis videtur quod non videtur, quia istud temporale, illud æternum aspicitur, quod oculis non comprehenditur, animo autem ac mente cernitur.

16. Denique doceat te decursa Regnorum lectio. (*IV Reg.* v, 1 *et seq.*). Naaman Syrus erat, et lepram habebat, nec ab ullo mundari poterat. Tunc ait puella **329** ex captivis, quoniam esset propheta in Israel, qui posset eum a lepræ contagione mundare. Sumpto, inquit, auro et argento, perrexit ad regem Israel. Qui, cognita adventus ejus causa, scidit vestimenta sua, dicens quod tentaretur magis, cum de se ea quæ non essent potestatis regiæ, poscerentur : Elisæus autem regi intimavit ut ad se dirigeret Syrum, quo cognosceret quod esset Deus in Israel. Et cum venisset, mandavit ei ut septies mergeretur in Jordane fluvio.

17. Tunc ille secum tractare cœpit quod meliores aquas haberet patriæ suæ, in quibus se sæpe mersisset, et nunquam a lepra esset ablutus (18) ; eoque revocatus non obediebat mandatis prophetæ : sed et admonitui et persuasionibus servulorum acquievit, ac mersit. Mundatusque illico intellexit non aquarum esse quod unusquisque mundatur, sed gratiæ.

18. Cognosce nunc quæsit illa puella ex captivis

... Rom. edit. sola, *Sed dicam operabatur. ...d præsentium spectat, superferebatur. Quod operabatur, qui superferebatur in illa mundi ... cognosce quando tibi,* etc.

... Mss. nonnulli, *quando descendente diluvio.*

... Omnes edit. ac mss. aliquot, *abluatur pec... Sepelitur omne vitium*; reliqui mss. majori ... et antiquitate, ut in textu; unus tamen, ...ur *charitate peccatum.*

... Vet. edit. ac pauci mss., *tota permansit, tuta manet,* mss. aliquot, *tuta permanet,* ..., *tuta permausit.*

(16) Videbitur forte cuipiam in ea sententia hic esse Ambrosius, ut aquam nisi prius oratione sanctificata sit, baptismo penitus inhabilem existimarit. Sed observandum non hic agi de jure, ut aiunt, ac validitate : ac solum referri consuetudinem, et illi veterem figuram accommodari.

(17) Abstulerat edit. Rom. voces, *hoc est propheta*, quæ tamen vocabulo *sacerdos* per antithesin quamdam opponuntur.

(18) Edit., *a lepra esset mundatus.*

sanat), non mundat, sed **331** polluit. Judæus urceos baptizat et calices (*Marc.* VII, 4), quasi insensibilia vel culpam possint recipere, vel gratiam. Tu baptiza hunc calicem tuum sensibilem, in quo bona opera tua luceant, in quo gratiæ tuæ splendor fulgeat. Ergo et illa piscina in figura, ut credas quia in hunc fontem vis divina descendit. A

24. Denique paralyticus ille expectabat hominem (*Joan.* v, 7). Quem illum, nisi Dominum Jesum natum ex Virgine: cujus adventu non jam umbra sanaret singulos, sed veritas universos? Iste est ergo qui exspectabatur ut descenderet, de quo dixit Deus Pater ad Joannem Baptistam: *Super quem videris spiritum descendentem de cælo, et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto* (*Joan.* I, 33). De quo testificatus est Joannes B dicens: *Quia vidi Spiritum descendentem de cælo quasi columbam et manentem super eum*(*Ibid.* 32). et hic quare Spiritus sicut columba descendit, nisi ut tu videres, nisi ut tu agnosceres columbam etiam illam quam Noe justus emisit ex arca, istius columbæ speciem fuisse, ut typum agnosceres sacramenti (*Gen.* VIII, 8)?

25. Et fortasse dicas: Cum illa vera columba fuerit quæ emissa est, hic quasi columba descenderit: quomodo illic speciem fuisse dicimus, hic veritatem; cum secundum Græcos in specie columbæ Spiritum descendisse sit scriptum (22) (*Luc.* III, 22)? Sed quid tam verum quam divinitas quæ manet semper? Creatura autem (23) non potest veritas esse, sed species, quæ facile solvitur atque C mutatur. Simul quia eorum qui baptizantur, non in specie esse debeat, sed vera simplicitas. Unde et Dominus ait: *Estote astuti sicut serpentes, et simplices sicut columbæ* (*Matth.* x, 16). Merito ergo sicut columba descendit, ut admoneret nos simplicitatem columbæ habere debere. Speciem autem et pro veritate accipiendam legimus et de Christo (24): *Et specie inventus ut homo* (*Philipp.* II, 7), et de Patre Deo: *Neque speciem ejus vidistis* (*Joan.* v, 37).

CAPUT V.

Confirmatur adesse Christum in baptismate, adeo non considerandos ejus ministros. D confessio Trinitatis a baptizatis edi solita p expenditur.

26. Estne adhuc quod dubitare debeas evidenter tibi clamet in Evangelio Pater, qu *Hic est Filius meus in quo complacui* (*Matth* 17); clamet Filius, super quem sicut colum demonstravit Spiritus sanctus; clamet et Sp sanctus, qui sicut columba descendit; clame vid: *Vox Domini super aquas, Deus majestat tonuit: Dominus super* **332** *aquas multas* (XXVIII, 3); Cum tibi Scriptura (1 q. 1 c. *Cum Sc* testetur quod ad Hierobaal preces ignis desc rit de cœlo (*Judic.* VI, 21), et rursus precante ignis sit missus qui sacrilegium consecravi (*III Reg.* XVIII, 38)?

27. Non merita personarum consideres, se ficia sacerdotum. Et si merita spectes; Eliam consideres, Petri quoque merita spe vel Pauli qui acceptum a Domino Jesu hoc mysterium tradiderunt. Ignis illis visibilis batur (1, q. 1, c. *Cum Script.* § *Ignis*), ut c rent: nobis invisibilis operatur, qui credi illis ad figuram, nobis ad commonitionem Crede ergo adesse Dominum Jesum invoc precibus sacerdotum, qui ait: *Ubi fuerint du tres, ibi et ego sum* (*Matth.* XVIII, 20); quanto gis ubi est Ecclesia, ubi mysteria sua sunt, i gnatur suam impertire præsentiam!

28. Descendisti igitur; recordare quid re deris, quod credas in Patrem, credas in Fi credas in Spiritum sanctum. Non habes illic: C in majorem et minorem et ultimum: sed e vocis tuæ cautione constringeris, ut similiter das in Filium (27), sicut in Patrem credis; liter in Spiritum sanctum credas, sicut cred Filium; hoc solo excepto, quod in crucem s Domini Jesu fateris tibi esse credendum.

num Patris, et Filii, et Spiritus sancti? » Idem quoque post narratam dæmoniacæ cujusdam feminæ historiam, subdit: « Quid igitur de hujusce baptismo dicemus... maxime cui nec Symbolum defuit Trinitatis, » etc. Adde his quod nec Patres Arelat. nec D Augustinus cum Cypriani atque Afrorum causam aperte damnarint, in Stephanum et Rom. Ecclesiam quidquam dixere; imo Facundus diserte prodit Cyprianum a Stephano jure culpatum. Utcunque porro se res habeat, certum est perperam in hac controversia citari hunc Ambrosii locum, non enim in eo de hæreticorum, sed de Judæorum, aut etiam de infidelium, quæ tertia acceptio est, baptismis agi tum ipsa orationis series, tum auctor operis *de Sacram.*, lib. II, c. I, n. 2, testatum reddunt.

(22) Apud Lucam Græce hic locus ita exprimitur: σωματικῷ εἴδει ὡσεὶ περιστερὰν.

(23) Edit. *Creatura autem.*

(24). Mss. plerique, ac edit. Amerb. hunc locum distinguunt alia ratione, hac videlicet, *debere: speciem autem et pro veritate accipiendam. Legimus et de Christo.* Potiorem tamen alteram esse su quentia plane declarant.

(25) Rom. edit. sola, *qui sacrificium consum* De igne autem in Hierobaal sacrificium descen te, vide quæ in Admonitione diximus. Citatu ro hic locus ab Algero lib. III *De Sacram.*, ca ut probet vera sacramenta esse apud hære Gratianus quoque eodem consilio hunc ipsum bet in Decr., sed corruptum; cum pro Hier præferat Hieroboam. Observat vero ejusdem mentator istic non agi de sacerdotibus impr proindeque in ea causa male allegari hoc test nium.

(26) Mss. aliquot non inferioris notæ, *ac co nitionem.*

(27) Non alia efficaciori probatione omnim personarum divinarum æqualitatem contra Ari aliosque veteres hæreticos demonstrarunt an Patres, quam ea quæ petitur ex forma baptism Quo telo etiamnum Sociniani confondiuntur. Ad vero hic baptisma fieri per immersionem.

r, scilicet ex gentibus congregatio, id est, sia Domini depressa ante captivitate peccati, lo libertatem adhuc gratiæ non habebat; cuonsilio vanus ille populus nationum verbum it propheticum, de quo ante diu dubitavit; a tamen ubi credidit exsequendum, ablutus b omni contagione vitiorum. Et ille quidem avit antequam sanaretur : tu jam sanatus es, o dubitare non debes.

CAPUT IV.

m non mundare sine Spiritu. Joannis testimio et ipsis quibus idem sacramentum administratur verbis declaratur. Quod etiam asseritur raificatum per Evangelicam piscinam, et paraticum a Domino ibi sanatum : quo loco Spiri-s sanctus in ejusdem Christi baptismo vere scendisse ostenditur, et quid in hoc mysterio telligendum.

. Ideo tibi ante prædictum est, ut non hoc solum crederes quod videbas; ne forte et tu disce-. Hoc est illud magnum mysterium, *quod ocuon vidit, nec auris audivit,* **330** *nec in cor nis ascendit* (*I Cor.* II, 9)? Aquas video, quas am quotidie : istæ me habent mundare, in sæpe descendi, et nunquam mundatus sum? cognosce quod aqua non mundat sine Spiritu. Ideoque legisti quod tres testes in baptisunum sunt, aqua, sanguis, et Spiritus (*I Joan.* ; quia si in unum horum detrahas, non stat smatis sacramentum. Quid est enim aqua sine Christi? Elementum commune, sine ullo saenti effectu. Nec iterum sine aqua, regenera-

A tionis mysterium est : *Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest introire in regnum Dei* (*Joan.* III, 5). Credit autem etiam catechumenus in crucem Domini Jesu, qua et ipse signatur : sed nisi baptizatus fuerit in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (19), remissionem non potest accipere peccatorum, nec spiritualis gratiæ munus haurire.

21. Ergo ille Syrus septies mersit in Lege (*IV Reg.* v, 14); tu autem baptizatus es (20) in nomine Trinitatis, confessus es Patrem, recordare quid feceris; confessus es Filium, confessus es Spiritum sanctum. Tene ordinem rerum in hac fide; mundo mortuus es, et Deo resurrexisti. Et quasi in illo mundi consepultus elemento, peccato mortuus, ad B vitam es resuscitatus æternam. Crede ergo quia non sunt vacuæ aquæ.

22. Ideo tibi dictum est : *Quia angelus Domini descendebat secundum tempus in natatoriam, et movebatur aqua, et qui prior descendisset in natatoriam post commotionem aquæ, sanus fiebat a languore quocunque tenebatur* (*Joan.* v, 4). Hæc piscina in Hierosolymis erat, in qua unus annuus sanabatur : sed nemo ante sanabatur, quam descendisset angelus. Ut esset indicium quia descenderat angelus, movebatur aqua propter incredulos. Ilis signum, tibi fides : illi angelus descendebat, tibi Spiritus sanctus : illis creatura movebatur, tibi Christus operatur ipse Dominus creaturæ.

23. Tunc curabatur unus, nunc omnes sanatur : aut certe unus solus populus Christianus, est enim C in aliquibus et aqua mendax (*Jerem.* xv, 18). Non sanat baptismus perfidorum (21) (I, q. 1, c. *Non*

(19) Duo ex his verbis advertere est : 1° necessitatem baptismi ad peccatorum etiam in catechumenis ablutionem, quod similiter docetur in Psal. , serm. 3, pag. 991, unde inferimus Ambrosium in ea opinione quæ ipsi de Valentiniano imperatore tribuitur, nequaquam fuisse; 2° ad baptismi formam tres divinas personas necessario exprimi oportere; ex quo sententiam de sacramenti baptismate sub Christi tantum nomine administrati rato perperam ipsi imponi deducimus. At de hac re suis locis.

(20) Rom. edit. cum uno aut altero mss., *tu autem gratia baptizatus es* : melius vero vet. edit. mss. reliquis omittunt, *in gratia*.

(21) Voce *perfidorum* primum intelligi possunt ii qui idem Christo de servandis ejus mandatis in baptismo datam fregerunt. Deinde strictius qui per schisma a mystico Christi corpore sunt segregati. Denique, qui oblatum fidei lumen repudiarunt, in eum sensum ut affingatur sancto præsuli, nihil egisse. Et certe is hæreticus negari nequit, cum Wiclefi quartum art. : « Si episcopus vel sacerdos est in peccato mortali, non ordinat, non conficit, non consecrat, non baptizat, » Constantiense conc., sess. 8, et Tridentinum, sess. 7, can. condemnaverint. Qua de re adisis Guil. Estium in Sentent. dist. 1, et Mabillonium in serm. 66 S. Bernardi. Quod autem ad acceptionem de baptismo hæreticorum, ingentem olim fuisse super materia inter Cyprianum ac Stephanum controversiam nemo nescit; neque etiam quæ fuerit Firmiliani, Afrorumque sententia magis ignotum. Quod vero ad Stephani opinionem, exstiterunt nos-

tra memoria, qui contra placita veterum eum in quibuslibet ab hæresi redeuntibus, licet in Trinitatis nomine non baptizatis, iterari baptisma vetuisse disputarent. Illorum momentum præcipuum est decretum ipsius Stephani a Cypriano contra ejusdem epistolam relatum, scilicet : « Si quis ergo a quacunque hæresi venerit ad nos, nihil innovetur, » etc. Item Augustini locus in lib. *De Unico Bapt. contr. Petil.* cap. 14, ita loquentis : « Stephanus baptismum hæreticorum in nullo iterandum esse censebat. Verum forte an non satis advertere amborum verba ex usu qui per ea tempora vigebat, intelligenda, sicut Eusebius lib. VII, cap. 3, et Vincentius Lerin. Comm. I, cap. 19, satis indicant : hæreticos autem rebaptizari ex traditione fere communi eos solos moris fuisse, qui tincti sub Trini-D tatis invocatione non fuerant, ut constat auctoritate non modo laudatorum auctorum, sed etiam Augustini passim contra Donatistas, Optati Milev., Facundi Hermian. atque aliorum. Et sane Leo Magnus eamdem criminationem non effugeret, nisi simili modo acciperitur id quod ait. epist. 89, *ad Nicetam* : « Qui baptismum ab hæreticis receperunt, sola S. Spiritus invocatione per impositionem manuum confirmandi sunt; » illic enim nulla hæreticorum disiinctio exprimitur. Attamen multo etiam probabilius est conditionem illam, mode baptisma in nomine Trinitatis collatum fuerit, a Stephano exaratam esse in sua epistola. Quid enim aliud sibi voluit Firmilianus, dum ita scripsit : « Illud quoque absurdum, quo non putant quærendum esse quis sit ille qui baptizaverit : eo quod qui baptizatus sit, gratiam consequi potuerit invocata Trinitate nomi-

CAPUT VI.

Egressis e fonte baptismatis quare unctio fiat in capite cum etiam pedum lotio post baptismum; quæve peccata utrisque remittantur.

29. Post hæc utique ascendisti ad sacerdotem: considera quid secutum sit. Nonne illud quod ait David: *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron* (*Psal.* CXXXII, 2)? Hoc est unguentum de quo et Salomon ait: *Unguentum exinanitum est nomen tuum, propterea adolescentulæ dilexerunt te, et attraxerunt te* (*Cant.* I, 2). Quantæ hodie renovatæ animæ dilexerunt te, Domine Jesu, dicentes: *Attrahe non post te* (28), *in odorem vestimentorum tuorum currimus* (*Ibid.* 3), ut odorem resurrectionis haurirent!

30. Quare hoc fiat intellige, quia *oculi sapientis in capite ejus* (*Eccle.* II, 14). Ideo in barbam defluit, id est, in gratiam juventutis: ideo in barbam Aaron, ut fias electum genus, sacerdotale, pretiosum; omnes enim in regnum Dei et in sacerdotium (29) ungimur gratia spiritali.

31. Ascendisti de fonte, memento evangelicæ lectionis. Etenim Dominus noster Jesu in Evangelio lavit pedes (30) discipulis suis. Quando venit ad Simonem Petrum, ait Petrus: *Non lavas mihi pedes in æternum* (*Joan.* XIII, 8): non advertit mysterium, et ideo ministerium recusavit; quod gravari humilitatem servi crederet (31), si sibi obsequium 333 domini patienter admitteret. Cui respondit Dominus: *Si non lavero tibi pedes, non habebis partem mecum* (*Ibid.*). Quo audito, Petrus: *Domine, non tantum pedes*, inquit, *sed et manus et caput* (*Ibid.* 9). Respondit Dominus: *Qui lotus est, non indiget nisi ut pedes lavet; sed est mundus totus* (*Ibid.* 10).

32. Mundus erat Petrus, sed plantam lavare debebat, habebat enim primi hominis de successione peccatum: quando eum supplantavit serpens, et persuasit errorem (*Gen.* III, 5, 6). Ideo planta ejus abluitur, ut hæreditaria peccata tollantur (32); nostra enim propria per baptismum relaxantur.

33. Simul cognosce mysterium in ipso humilita-

(28) Rom. edit. sola., *Attrahe nos post te.* Et infra, *in odorem unguentorum.* Quod ad primum, ei congruit Hebr. textus atque Vulg., nobis autem LXX et reliquæ vers. Quod vero ad alterum, omnia Scripturæ idiomata eidem favent. Attamen locum hunc putamus ita citatum ab Ambrosio, ut simul ad fragrantiam vestimentorum Jacob fraternam benedictionem a patre suffurantis aluderet.

(29) Mss. non pauci, *in regnum Dei et consacerdotium.*

(30) Eadem edit. Rom. sola, *Jesus lavit pedes*, sublato nimirum, *in Evangelio.* Infra vero, pro eo quod in edit. omnibus et mss. nonnullis habetur *ministerium recusavit*, legitur in reliquis mss. *mysterium recusavit.* Haud. satis recte.

(31) Mss. aliquot, *gravari humilitate se servus credit.*

(32) Hic locus jam a longo negotium plurimis facessivit. Etenim in margine cod. Clarom. eadem qua textus manu notatum illud occurrit: *Mirum quod dicit in baptismo propria peccata lavari, in pedum ablutione a Domino discipulis facta originalia peccata tolli.* Non alio etiam respiciebat Hugo Victor, cum in Joan. XIII scriberet aliquos, *lotione pedum peccatum originale dimitti post baptismum* asseruisse. At multo vehementius nonnulli ex heterodoxis in eam sententiam, ut in Admonitione diximus, excandescentes, ob eam præcipue librum Ambrosio abjudicarunt. Verumtamen illis in mentem non veniebat duorum lucorum, in quibus huic plane gemina docet S. doctor. Primum qui e deperditis in Isaiam Comment. petitus fuit, Augustinus, lib. IV cont. duas epist. Pelag. cap. 11 citat in hæc verba: « Et alio loco in eodem Opere loquens de apostolo Petro: Ipse se, inquit, obtulit, quod ante putabat esse peccatum, lavari sibi non solum pedes et caput poscens; quod illico intellexisset lavacro pedum, qui in primo lapsi sunt homine, sordem obnoxiæ successionis aboleri. » Secundus autem locus, qui ab eodem Augustino laudatur adversus Julianum, in exposit. psal. XLVIII, vers. 6, num. 8, sic habetur: « Alia est iniquitas nostra, alia calcanei nostri, in quo Adam dente serpentis est vulneratus, et obnoxiam hæreditatem successionis humanæ suo vulnere dereliquit, ut omnes illo vulnere claudicemus. Unde Dominus discipulis pedes lavit, ut lavaret venena serpentis: et Petrus reprehenditur, quod excusabat, ne sibi Dominus pedes lavaret... Cui Dominus respondet: Qui lotus est non habet necesse ut lavet nisi pedes, sed est mundus totus. » Quid his tribus reperiri possit magis affine? Quanquam verro iisdem ad probandum originale peccatum utitur ibidem Augustinus, non est tamen existimandum Ambrosianam fuisse opinionem noxam originalem ejusmodi lotione aboleri. Quis enim credat Augustinum suis et Ecclesiæ adversariis testimonia, quæ a veritate ac fide abhorreant, oppositurum, maxime cum eadem illa cæremonia in Africa, ut alibi dicetur, non obtineret? Aut quis rursus Ambrosium qui ubique baptismo perfectam justitiam regenerationemque attribuit, et hoc ipso loco sicut et aliis non paucis agnoscit Petrum fuisse mundum, existimet in ea sententia esse potuisse, ut originis maculam pedum lotione, quam non ignorabat omitti multis in Ecclesiis, ablui contenderet? Sed nihil hic opus est conjecturis, ipse mentem suam satis aperit citata Expos. psal. XLVIII, num. 9, in hunc modum: « Unde reor, inquit, iniquitatem calcanei magis lubricum delinquendi, quam reatum aliquem nostri esse delicti. Meritoque Dominus... lavemus, inquit, et pedes, ut calcanei lubricum possimus auferre, quo fida statio possit esse virtutum; et ne paterno quis errore labatur, qui suo paratus est stare proposito; et non metuat lubricum hæreditatis, qui cupit vestigium tenere virtutis. » Quid autem clarius, quam per *lubricum delinquendi. lubricum calcanei, lubricum, hæreditatis*, nihil aliud indicari, ut ad hunc eumdem locum adnotavimus, quam concupiscentiam? quæ tametsi vere ac proprie in renatis non sit peccatum, tamen quia ex peccato est, et ad peccatum inclinat, dicitur peccatum ab Apostolo. Ut igitur hæc *hæreditaria peccata*, sive illud quod Petrus *habebat primi hominis de successione peccatum* tolleretur, in pedum lotione peculiarem gratiam conferri existimabat Ambrosius: quod *majus subsidium sanctificationis* vocat fidus ejus interpres, si tamen non Ambrosius ipse, lib. III *De Sacram.*, cap. 1. num. 7. Non ignoramus quosdam e catholicis esse theologis, qui peccata ista levia quæ naturalia nominat. Augustinus, hæreditaria ab Ambrosio dici arbitrentur. Sed cum venialia peccata non minus quam capitalia in baptismo elui fides doceat, omnino standum illi expositioni, quam ipse suppeditat S. doctor.

in consistere ministerio (33); ait enim. *Si ego lavi vobis pedes Dominus et magister, quanto magis et vos debetis lavare pedes invicem vobis* (*Joan.* XIII, 14)! Cum enim ipse auctor salutis per obedientiam nos redemerit; quanto magis nos servuli ejus humilitatis et obedientiæ exhibere debmus obsequium!

CAPUT VII.

Vestimentis candidis peccatorum ablutionem indicari; cujus opera ut Ecclesia se nigram atque decoram diceret, effectum est. Angelos nitorem ejus sicut et Dominicæ carnis miratos esse; quin imo ipsummet Christum sub variis figuris commendasse Sponsæ suæ formam: quorum in se mutui affectus describuntur.

34. Accepisti post hæc vestimenta candida (34) (*De Consec.* dist. 4, c. *Accepisti*), ut esset indicium quod exueris involucrum peccatorum, indueris innocentiæ casta velamina, de quibus dixit Propheta: *Asperges me hyssopo, et mundabor, lavabis me, et super nivem dealbabor* (*Psal.* L, 9). Qui enim baptizatur, et secundum Legem, et secundum Evangelium videtur esse mundatus: secundum Legem, quia hyssopi fasciculo Moyses aspergebat sanguinem agni (35) (*Exod.* XII, 22): secundum Evangelium, quia Christi erant candida vestimenta sicut nix, cum resurrectionis 334 suæ gloriam in Evangelio (*Matth.* XVII, 2) demonstraret. Super nivem ergo dealbatur, cui culpa dimittitur. Unde et per Isaiam Dominus ait: *Si fuerint peccata vestra sicut phœnicium, ut nivem dealbabo* (*Isa.* I, 18).

35. Hæc vestimenta habens Ecclesia per lavacrum regenerationis assumpta, dicit in Canticis: *Nigra sum et decora, filiæ Jerusalem* (36) (*Cant.* I, 4). Nigra per fragilitatem conditionis humanæ, decora per gratiam: nigra, quia ex peccatoribus; decora fidei sacramento. Hæc vestimenta cernentes filiæ Jerusalem stupefactæ dicunt: *Quæ est hæc quæ ascendit dealbata* (*Cant.* VIII, 5)? Hæc erat nigra, unde nunc subito dealbata?

36. Dubitaverunt etiam angeli cum resurgeret Christus, dubitaverunt Potestates cœlorum videntes quod caro in cœlum ascenderet. Denique dicebant: *Quis est iste Rex gloriæ* (*Psal.* XXIII, 8)? Et cum alii dicerent: *Tollite portas Principis vestri* (37), *et elevamini portæ æternales, et introibit Rex gloriæ* (*Ibid.* 7); alii dubitabent dicentes: *Quis est iste Rex gloriæ?* In Isaia quoque habes dubitantes Virtutes cœlorum dixisse: *Qui est iste qui ascendit ex Edom, rubor vestimentorum ejus ex Bosor, speciosus in stola candida* (*Isa.* LXIII, 1)?

37. Christus autem videns Ecclesiam suam in vestimentis candidis, pro qua ipse, ut habes in Zachariæ libro prophetæ sordida vestimenta susceperat (*Zach.* III, 3), vel animam regenerationis lavacro mundam atque ablutam, dicit: *Ecce formosa es, proxima mea, ecce es formosa, oculi tui sicut columbæ* (*Cant.* I, 1); in cujus specie Spiritus sanctus descendit de cœlo (*Luc.* III, 22). Formosi oculi sicut columbæ (38), quia in ejus specie Spiritus sanctus descendit de cœlo.

38. Et infra: *Dentes tui sicut grex tonsarum, quæ ascenderunt de lavacro, quæ omnes geminos creant, et infecunda non est in eis; ut resticula coccinea labia tua* (*Cantic.* IV, 2, 3). Non mediocris ista laudatio. Primum dulci comparatione (39) tonsarum; capras enim et in altis pasci sine periculo novimus, et in præruptis securas cibum capere: deinde cum 335 tondentur, deonerari superfluis. Harum gregi comparatur Ecclesia, multas in se habens animarum virtutes, quæ per lavacrum superflua peccata deponant, quæ mysticam fidem et moralem gratiam deferant Christo, quæ crucem Domini Jesu loquantur.

39. In iis formosa est Ecclesia. Unde ad eam Verbum Deus dicit: *Tota formosa es, proxima mea, et reprehensio non est in te* (*Ibid.* 7) quia culpa demersa est. *Ades huc a Libano, Sponsa, ades huc* (40) *a Libano: transibis, pertransibis a principio fidei* (*Ibid.* 8); eo quod renuntians mundo transierit sæculum, pertransierit ad Christum. Et iterum dicit ad eam Deus Verbum: *Quid pulchra et suavis facta es charitas in deliciis tuis? Statura tua similis facta est palmæ, et ubera tua botris* (*Cant.* VII, 6, 7).

40. Cui respondet Ecclesia: *Quis dabit te, frater, mihi lactantem ubera matris? inveniens te foris, osculabor te: et quidem non spernent me. Assumam te, et inducam te in domum matris meæ, et in secretum ejus quæ concepit me. Docebis me* (*Cant.* VIII, 1, 2). Vides quemadmodum delectata munere gratiarum, ad interiora cupit mysteria pervenire, et omnes sensus suos consecrare Christo? Adhuc (41) quærit, adhuc suscitat charitatem, et suscitari sibi eam poscit a filiabus Jerusalem, quarum gratia, hoc est, animarum fidelium, Sponsum in amorem sui uberiorem desiderat provocari.

41. Unde Dominus Jesus et ipse invitatus tantæ

(33) Quidam mss., *consistere mysterium*.

(34) Candidarum vestrium, quibus indui solebant recens baptizati qui non meminerit, ex antiquis Patribus, Ecclesiasticarumque rerum scriptoribus vix illum reperias.

(35) Rom. edit. sola, *sanguinem avis*. Ubi notavit in margine Levit XIV, sed consensus vet. edit. ac mss. omnium facit ut sit probabilius ad locum a nobis assignatum fieri allusionem.

(36) Sic omnes edit. cum mss. aliquot alii numerosissimi, *filia Jerusalem*; sed contra sacrorum cod. auctoritatem.

(37) Mss. partim. *principes vestri*, partim *principes vestras*; alii qui et plures, *principis vestri*. De qua lectione dictum est ad lib. *de Instit. Virg.*, cap. 5, num. 30. Ubi etiam de hac angelorum ignoratione nonnihil subjunximus: de qua insuper cum alibi, tum lib. I *De Fide*, cap. 6, tractat Ambrosius.

(38) Vet. edit. cum mss. plerisque, *sicut diximus supra, quia sicut columba descendit. Et infra*, etc. Melius Rom. edit., cum cod. reliquis, ut in contextu.

(39) Rom. edit., *Apta comparatione*.

(40) Gem. cod., *Adhuc es a Libano, sponsa, adhuc es*, etc.

(41) Ita edit. Rom. cum parte cod.; mss. veteres autem cum alia, *quærit suscitantem, et suscitari sibi eam*, etc. Minus commode.

studio charitatis, pulchritudine decoris et gratiæ ; A quod nulla jam in ablutis delicta sorderent (42), dicit ad Ecclesiam ; *Pone me ut signaculum in cor tuum, ut sigillum in brachium tuum (Ibid.* 6), hoc est, decora es, proxima mea, tota formosa es, nihil tibi deest. *Pone me ut signaculum in cor tuum* 336 quo fides tua pleno fulgeat sacramento (43). Opera quoque tua luceant, et imaginem Dei præferant, ad cujus imaginem facta es. Charitas tua nulla persecutione minuatur, quam multa aqua excludere, flumina undare non possint (*Ibid.* 7).

42. Unde repete quia accepisti signaculum (44) spiritale, spiritum sapientiæ et intellectus, spiritum consilii atque virtutis, spiritum cognitionis atque pietatis, spiritum sancti timoris (*Isa.* xi, 2) : et serva quod accepisti. Signavit te Deus Pater, con- B firmavit te Christus Dominus ; et dedit pignus Spiritus in cordibus tuis, sicut Apostolica lectione didicisti (*II Cor.* i, 21, 22).

CAPUT VIII.

De mystico Dominici altaris convivio : quod ne quispiam minoris faciat, ostenditur Synagogæ sacri antiquius esse ; cum in sacrificio Melchisedech expressum fuerit : ipso autem manna longe præstantius, cum sit corpus Christi : ac inter utrumque perelegans comparatio instituitur.

43. His abluta plebs dives insignibus, ad Christi contendit altaria (45), dicens : *Et introibo ad altare Dei, ad Deum qui lætificat juventutem meam* (*Psal.* xlii, 4) ; depositis enim inveterati erroris exuviis, renovata in aquilæ juventute, cœleste illud festinat adire convivium. Venit igitur, et videns sacrosanctum altare compositum (46), exclamans ait : *Parasti in conspectu meo mensam* (*Psal.* xxii, 5). Hanc loquentem inducit David dicens : *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit : in loco pascuæ ibi me collocavit. Super aquam refectionis educavit me* (*Ibid.* 1, 2). Et infra : *Nam etsi ambulem in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es. Virga tua et baculus tuus, ipsa me consolata sunt. Parasti in conspectu meo mensam* 337 *adversus eos qui tribulant me. Impinguasti in oleo*

(42) Rom. edit. sola, *quod ablutæ nullis jam delictis sorderent.* Timuit forte ne abuterentur Ambrosianis verbis novatores, ut delicta non tolli, sed tegi astruerent. Verum futilis esset istorum ea probatio ; ibi siquidem non sordent delicta, ubi nulla sunt.

(43) Eadem Rom. edit etiam hic sola post vocabulum *sacramento* ista subjunxerat : *Ut signaculum super brachium tuum, quo opera tua.... facta es. Aqua multa non poterit exstinguere charitatem, ut charitas tua..... non possint. Unde? Repete, quia,* etc.

(44) De Confirmatione hoc dici extra dubium est. C Sed cum chrismationis mentio hic nulla fiat, id multas parit nec exiguas difficultates. Nam contendebat P. Sirmondus recens baptizatis non aliam primis sæculis unctionem adhibitam in administrando hoc sacramento, nisi illam, quæ superiori capite designatur, qua sacerdos egredientium e sacro fonte caput linibat : episcopo autem reservatam solam manuum impositionem. Acerrimum ea in re adversarium expertus est Petr. Aurelium, qui chrismationem a sacerdote fieri solitam verticis fuisse disputabat, ac proinde aliam, frontis videlicet, adjici debuisse ab episcopo. Dallæus tutatur Sirmondi partes, et lib. iii *de Confirm.*, cap. 8, diserte negat ullam neque hoc loco, neque lib. iii *de Sacram.* cap. i, alterum spiritus, de quo locis modo cit. primum chrismate ab eodem presbytero qui verticem unxerat, in fronte factum ad crucis instar : alterum quo per manuum antistitis impositionem septiformi gratia cor consignatur. Sed primo hic errat D ille minister, quod unctionem cap. 6 hujusce libri, et cap. 1 lib. iii *de Sacram.* significatam a presbytero fieri docet : cum ex simplici locorum inspectione manifestum sit soli episcopo hanc arrogari. Deinde quod infert eamdem illam consignationem inter baptismatis numerandam esse cæremonias, pari etiam jure idem de sacramento Eucharistiæ colligi posset : quod ne ille quidem unquam concederet. Verum hæc ulterius prosequi non est loci hujus. Addemus tamen Sanctibœuvium, qui ex SS. PP. chrismationi effectum et gratiam Confirmationis dissert. 3, art. 21, attribuit, nunquam agere de impositione manuum, quin unctionem superiori capite memoratam ei adjungat. Si quis autem duas illas res tum hic apud Ambrosium, tum lib. iii *De Sacram.* cap. 1 et 2, nimium separatas dixerit, quam ut unum ex eis coeat sacramentum, nullo negotio respondebitur fieri potuisse, ut non sejungerentur in administratione, quæ in expositione disjunguntur. Certum enim est omnia eodem ordine, quo gerebantur non hic referri ; imo vero nec pauca etiam prætermitti. Hoc quidem favet eorum opinioni, qui arbitrantur cum Petro Aurelio peculiarem hoc loco includi chrismationem. Sed quidquid dixerint heterodoxi, cum probabilibus sit unctionem, quemadmodum loco citato propos. 6 docet Sanctibœuvius, tantummodo partem integrantem esse Confirmationis, sartam tectam ejusdem sacramenti substantiam semper habebimus. Cæterum duas chrismationes Greg. Sacramentarium distinctas notat ; sed Gallic. Sacram. et Missale, atque item Missale Gothicum eam quæ frontis est, solam memorant. Verticalem quam a Silvestro papa institutam volunt, in iis locis in quibus necdum admissa fuerat, verisimile est canone Arausic. recipi jussam ; quanquam tamen affirmat P. Morinus ejusdem concilii mentem fuisse ut eam unctionem vel aboleret, vel declararet non necessariam. Quod autem addit frontalem diacono tributam a concilio, minime mirum videri debet, si non est illi sacramento essentialis.

(45) Hic indicatur neophytorum a baptisterio ad altare, id est, ab infima Ecclesiæ parte ad sanctuarium, processus, ut ibi sancta pascerentur Eucharistia. Hoc autem non fiebat sine pia quadam pompa, et plena majestatis. Singuli enim accensos cereos manu gerebant ; cumque per totam octavam eodem ornatu accederent ad sacram synaxim, si quæ puellæ virginitatem in Paschatis festo essent professæ, ipsæ etiam inter hos innocentes greges deducebantur. Ultimum hoc liber *de Lapsu virginis* testatum facit : de luminibus autem agitur in opella *De Mysterio Paschæ*, cap. 5, apud Gregorium Nazian. orat. 40 prope finem, Cyrillum Hieros. Procatech. et Catech. 1, Fortunatum, atque alios. Huc adjungemus ab Ambrosio, fere quoties sacramenti eucharistici mentionem facit, et sane facit non infrequentem, psalmum xlii, sed maxime xxii, adhiberi. Vide quæ nos tomo super. ad Apologiam David priorem cap. 12, num. 59, observamus.

(46) *Altare compositum*, hoc est ornatum. Etenim jam a primo Ecclesiæ exordio, ut altaria sacra bissynis pallis, velis, variis ex auro atque argento donariis, cereis, floribus denique exornarentur, in more fuisse auctores sunt Optatus Milevit. lib. vi,

eum, et poculum tuum (47) *inebrians quam* *um est* (*Ibid.* 4, 5) !

ınc illud consideremus, ne quis forte visi-
dens (quoniam quæ sunt invisibilia, non
r, nec possunt humanis oculis comprehendi)
rte: Judæis Deus manna pluit, pluit cotur-
Exod. XVI, 13, 15): Ecclesiæ autem illi
hæc sunt quæ præparavit; de quibus dictum
od oculus non vidit, nec auris audivit,
cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus
tibus eum (*I Cor.* II, 9). Ergo ne quis hoc
ummo studio volumus comprobare quod et
ra sunt sacramenta Ecclesiæ quam Syna-
et præstantiora quam manna est.

ntiquiora docet lectio Genesis quæ decursa
nagoga enim ex lege Moysi principium
t: Abraham vero longe anterior, qui victis
s, et nepote proprio recepto, cum potiretur
; tunc illi occurrit Melchisedech, et pro-
quæ Abraham veneratus accepit (*Gen.*
). Non Abraham protulit, sed Melchise-
qui inducitur sine patre, sine matre, neque
dierum, neque finem habens, similis au-
lo Dei: de quo ait Paulus ad Hebræos;
anet sacerdos in perpetuum (*Hebr.* VII, 3);
erpretatione Latina dicitur rex justitiæ, rex

on agnoscis quis iste sit? Potest homo esse
titiæ, cum ipse vix justus sit (48)? Potest
x pacis, cum vix possit esse pacificus? Sine
secundum divinitatem; quia ex Patre Deo
est, unius substantiæ cum Patre: sine patre
um incarnationem, qui natus ex Virgine est:
et finem non habens, quia ipse est initium
omnium, primus et novissimus. Non igitur
, sed divini est muneris sacramentum quod
ti, ab eo prolatum qui benedixit fidei patrem
m, illum cujus gratiam et gesta miraris.

robatum est antiquiora esse Ecclesiæ sacra-
nunc cognosce potiora. Revera (*De con-*
ist. 2, c. *Revera*) mirabile est quod manna
luerit patribus, et quotidiano cœli pasce-
alimento. Unde dictum est: *Panem angelo-*
nducavit homo (*Psal.* LXXVII, 25). Sed tamen
illum qui manducaverunt, omnes in deserto
sunt: ista autem esca quam accipis, iste panis vivus qui descendit de cœlo, vitæ æternæ substantiam subministrat; et quicunque hunc manducaverit, non morietur in æternum: et est corpus Christi.

48. Considera nunc (49) (*De Consec.*, dist. 2, c. *Revera*, § *Considera*) utrum præstantior sit panis angelorum, an caro Christi, quæ utique corpus est vitæ. Manna illud e cœlo, hoc supra cœlum: illud cœli, hoc Domini cœlorum: illud corruptioni obnoxium, si in diem alterum servaretur; hoc alienum ab omni corruptione, **338** quod quicunque religiose gustaverit, corruptionem sentire non poterit. Illis aqua de petra fluxit (*Exod.* XVII, 6), tibi sanguis e Christo (*Joan.* VI, 55): illos ad horam satiavit aqua, te sanguis diluit in æternum. Judæus bibit, et sitit: tu cum biberis, sitire non poteris: et illud in umbra, hoc in veritate.

49. Si illud quod miraris, umbra est; quantum istud est, cujus et umbram miraris! Audi quia umbra est quæ apud patres facta est: *Bibebant,* inquit, *de consequenti eos petra: petra autem erat Christus. Sed non in pluribus eorum complacitum est Deo; nam prostrati sunt in deserto* (*I Cor.* x, 4, 5). Hæc autem in figura facta sunt nostra. Cognovisti præstantiora; potior est enim lux quam umbra, veritas quam figura, corpus auctoris quam manna de cœlo.

CAPUT IX.

Ne quis externa perculsus specie, in fide fluctuet, plurimis exemplis, quibus mutatam aut victam fuisse naturam constat, in medium allatis, e pane veram Christi carnem fieri evincit. Postremo nonnullis quæ ad effectus ejus, utentium dispositiones ac similia pertinent, figurate propositis, tractatum claudit.

50. Forte dicas: Aliud video, quomodo tu mihi asseris quod Christi corpus accipiam? Et hoc nobis adhuc superest ut probemus. Quantis igitur utimur exemplis! Probemus non hoc esse quod natura formavit, sed quod benedictio consecravit: majoremque vim esse benedictionis quam naturæ; quia benedictione etiam natura ipsa mutatur.

51. Virgam tenebat Moyses, projecit eam, et facta est serpens (*Exod.* IV, 3). Rursus prehendit caudam serpentis, et in virgæ naturam revertit (*Ibid.* 4). Vides igitur prophetica gratia bis mutatam esse naturam et serpentis et virgæ? Currebant Ægypti

de Persec. lib. I; Paulinus Nol., poem. 14,
cto Felice; Hieronymus, epist. ad Nepot.;
tinus, lib. XXII *De Civit. Dei*, cap. 8); Theo-
s, lib. I *Hist. Eccles.*, cap. 31, et alii.
Omnes edit. ac pauci mss. cum textu He-
t Vulg., *et poculum meum;* mss. alii multo
atque antiquiores, *et poculum tuum.* Sic
LXX et aliæ versiones. Infra vero edit. Rom.
ee in cor hominis ascenderunt. Cui versio
Arabica istic concinit.
Mss. nonnulli, *cum ipse victus justus sit;* alii
, cum ipse rex pacis vix justus sit.
Ab hisce verbis in superior. edit. caput 9
bat: quam autem incongrue, nemo non vi-
ure ab hoc ipso loco ad finem usque operis
ue efficacia probandæ Christi in sacramento reali, ut vocant, præsentiæ suppetunt argumenta, ut ea depromere atque adversus temerariam Berengarii novitatem opponere strenuissimi ejusdem eucharisticæ veritatis propugnatores Lanfrancus, Guitmundus, Algerus, Petrus Cluniacensis, aliique certatim contenderint. Neque vero ut easdem elevarent aut eluderent probationes, segniorem operam navaverunt heterodoxi. Verumtamen inanes, ne dicamus ineptas, eorum argutias atque cavillationes esse prudens lector facile deprehendit. Adi eminent. Card. Perronii lib. II *De Euchar.* sect. 14, ac tom. II operis *De Perpetuitate fidei*, etc., vernaculo sermone evulgati, et hoc ibi tam clare demonstratum leges, ut qui Romanæ Ecclesiæ fidem in iisdem testimoniis non videant expressam, haud vulgariter cæcutire affirmaturus sis.

flumina puro aquarum meatu, subito de fontium A venis sanguis cœpit erumpere ; et non erat potus in fluviis (*Exod.* VII, 20 *et seq.*). Rursus a prophetæ prece (50) cruor cessavit fluminum, aquarum natura remeavit. Circumclusus undique erat populus Hebræorum, hinc Ægyptiis vallatus, inde mari clausus : virgam levavit Moyses, separavit se aqua, et in murorum specie congelavit, atque inter undas via pedestris apparuit (*Exod*, XIV, 20, 21). Jordanis retrorsum conversus contra naturam in sui fontis revertit exordium (*Josue.* III, 16). Nonne claret naturam vel maritimorum fluctuum vel fluvialis cursus esse mutatam ? Sitiebat populus patrum, tetigit Moyses petram, et aqua de petra fluxit. Numquid non præter naturam operata est gratia, ut aquam vomeret petra, quam non habebat natura ? B Merrha fluvius (51) amarissimus erat, ut sitiens populus bibere non posset. Misit Moyses 339 lignum in aquam, et amaritudinem suam aquarum natura deposuit (*Exod.* XV, 23-25), quam infusa subito gratia temperavit. Sub Elisæo propheta uni ex filiis prophetarum excussum est ferrum de securi, et statim mersum est. Rogavit Elisæum, qui amiserat ferrum : misit etiam Elisæus lignum in aquam, et ferrum natavit (*IV Reg.* VI, 5, 6). Utique et hoc præter naturam factum cognoscimus ; gravior est enim ferri species (52), quam aquarum liquor.

52. Advertimus igitur majoris esse virtutis (53) gratiam quam naturam, et adhuc tamen propheticæ benedictionis numeramus gratiam? Quod si tantum valuit humana benedictio, ut naturam converteret (*III Reg.* XVIII, 38) ; quid dicimus de ipsa consecratione divina (54), ubi verba ipsa D Salvatoris operantur ? Nam sacramentum quod accipis, Christi sermone conficitur. Q[u] tantum valuit sermo Eliæ, ut ignem de cœlo [depo]neret; non valebit Christi sermo, ut species elementorum ? De totius mundi operibus le[gisti]: *Quia ipse dixit, et facta sunt: ipse manda[vit, et] creata sunt* (*Psal.* CXLVIII, 5, *De Consecr.*, d[ist. 2,] c. *In quibus*, § *Cujus clare*) ; sermo ergo Chri[sti, qui] potuit ex nihilo facere quod non erat, non po[test ea] quæ sunt in id mutare quod non erant? No[n] minus est novas rebus dare (55), quam mutar[e natu]ras.

53. Sed quid argumentis utimur? Suis u[tamur] exemplis, incarnationisque exemplo astruam[us my]sterii veritatem. Numquid naturæ usus præ[cessit,] cum Jesus Dominus ex Maria nasceretur ? Si [ordi]nem quærimus, viro mista femina generar[e con]suevit. Liquet igitur quod præter naturæ or[dinem] virgo generavit. Et hoc quod conficimus cor[pus ex] Virgine est : quid hic quæris naturæ ordin[em in] Christi corpore, cum præter naturam sit ip[se Do]minus Jesus partus ex Virgine ? Vera utiqu[e caro] Christi, quæ crucifixa est, quæ sepulta est[: vere] ergo carnis illius sacramentum est.

54. Ipse clamat Dominus Jesu. *Hoc est* [*corpus*] *meum* (*Matth.* XXVI, 26). Ante benedictione[m ver]borum cœlestium alia (56) species nominatu[r, post] consecrationem corpus significatur (*De Conse*[*cr.*, dist. 2, c.] 10, § *Hæc et his*). Ipse dicit sanguinem 340 C Ante consecrationem aliud dicitur, post con[secra]tionem sanguis nuncupatur. Et tu dicis : [Amen,] hoc est, Verum est (57). Quod os loquitur,

(50) Edit. omnes, et mss. nonnulli, *ad prophetæ preces ;* alii aliquot, et Lanfrancus cum illis, *ad prophetæ voces ;* omnium veterrimi, *a prophetæ prece*, id est, statim finita ejus oratione.

(51) Veteres edit, cum mss. non paucis, *Marath, fluvius;* Rom. sola, *Marath fons;* alii mss. frequentissimi, ut in textu.

(52) Ferri species, hoc est, ferri natura et substantia. Namque isto significatu vocem *species* interdum sumi supra docuit ipse Ambrosius.

(53) Dictio *virtutis* in mss. esideratur, cum nec agnoscit Algerus lib. I, cap. 9. Exstat tamen apud Lanfrancum et in cunctis edit. Et certe si removeatur, subintelligenda necessario erit, vel alia non absimilis significationis.

(54) Hic apertissime sacramentalis consecratio D fieri docetur ipsismet Domini verbis, illis videlicet quæ S. præsul infra memorat ; *Hoc est corpus meum.* Ita etiam lib. IV *de Sacram.*, ubi eadem Eucharistiæ consecratio Dominicis etiam verbis cap. 4 attributa fuit; quænam illa sint, cap. seq. exponitur eo sane modo, quo nihil dici clarius potest. Semel enim atque iterum inculcat hæc ipsa esse : *Accipite, et edite ex hoc omnes, hoc est enim corpus meum ;* et alia illa : *Accipite, et bibite ex hoc omnes, hic est enim sanguis meus.* Et ne quid relinquat ambiguitatis, adjicit ante Christi verba panem ac vinum esse ; illis autem pronuntiatis, jam esse corpus et sanguinem Domini. Non ignoramus quidem Græcos inter atque Latinos de forma consecrationis nonnihil intercedere dissidii, nec Scholasticis etiam omnino inter se convenire in hac materia : sed hoc loco sufficiat admonuisse omnino nullum ex antiquis P[atribus] hac de re manifestius locutum esse, quam hos[ce], si tamen duo sunt, auctores; prætereaque con[secra]tionem ac benedictionem hoc ipso loco idem s[ignificare].

(55) Ita edit. omnes, et mss., exceptis uno [al]tero, quibuscum Algerus quoque lib. I *De S*[*acram.*], cap. 9, sic legit : *Nonne majus est novas rebu*[*s*] etc. Iterum vero post pauca, ubi Rom. edi[t. cum] mss. nonnullis, cumque Lanfranco, Guitmu[ndo et] Algero, ut nos in textu ; vet. edit. et multo[rum] mss. omittunt vocem *exemplo*, et mss. etia[m] pauci pro *veritatem*, exhibent *veritate*.

(56) Expuncta fuerat in Rom. edit. vo[x *alia*,] quam tamen in cæteris et in cunctis mss. sicu[t apud] Guitm. et Alger. legere est. At rursus vox *C*[*hristi*] quæ habetur in edit. omnibus et apud Al[ger.] ante verbum *significatur*, in mss. et apud [...] desideratur.

(57) Primis Ecclesiæ incunabulis in mor[e fuisse,] ut ex SS. Jacobi et Marci liturgiis intelli[gitur,] missæ canon clara voce recitaretur, prol[atisque] verbis consecrationis, populus, et secutis te[mpori]bus, ex liturgiis Basilii atque Chrysostomi, [...] responderet, amen. Hunc in Ambrosiana E[cclesia] usum fuisse probat Menardus in S. Grego[rii Sacram]. pag. 385, hujus loci nec non alteriu[s lib.] IV *De Sacram.*, cap. 5, auctoritate. Item eti[am in] orientalibus Ecclesiis docet card. Bona *Rer*[*um Li*]*turg*, lib. II, cap. 13 et 25, laudata in ha[nc rem] Dionysii Alex. ad Xystum Rom. Pont. epis[tola, et] Tertull. *De Spectac.*, cap. 25, quorum tame[n testi]monia num statim a consecratione *Amen* s[...]

interna fateatur: quod sermo sonat, affectus sentiat. A

55. His igitur sacramentis pascit Ecclesiam suam Christus, quibus animæ firmatur substantia: meritoque videns profectum ejus gratiæ continentem, dicit ad eam: *Quam decora facta sunt ubera tua, soror mea sponsa! Quam decora facta sunt a vino: et odor vestimentorum tuorum super omnia aromata! Favus distillans* (58) *labia tua, o sponsa, mel et lac sub lingua tua, et odor vestimentorum tuorum sicut odor Libani. Hortus conclusus, soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus* (*Cant.* IV, 10-12). Quo significat signatum debere apud te manere mysterium, ne violetur operibus malæ vitæ, atque adulterio castitatis, ne divulgetur quibus non B convenit, ne garrula loquacitate dispergatur in perfidos. Bona ergo debet esse fidei tuæ custodia, ut intemerata vitæ ac silentii integritas perseveret.

56. Unde et Ecclesia altitudinem servans mysteriorum cœlestium, rejicit a se graviores venti procellas, et invitat vernantis gratiæ suavitatem: et sciens quod hortus suus Christo displicere non possit, ipsum advocat Sponsum dicens: *Exsurge, aquilo: et veni, auster, perfla hortum meum, et defluant unguenta mea* (*Ibid.* 16). *Descendat frater meus in hortum suum, et edat fructum pomiferarum suarum* (59) (*Cant.* V, 1). Bonas enim arbores et fructiferas C habet, quæ radices suas tinxerint sacri fontis irriguo, et in bonos fructus novæ fecunditatis germine pullulaverint; ut non jam prophetica cædantur securi sed Evangelica ubertate fecundentur.

57. Denique fertilitate earum etiam Dominus delectatus respondet: *Ingressus sum in hortum meum, soror mea sponsa: vindemiavi myrrham meam cum unguentis meis, manducavi cibum meum cum melle meo, bibi potum meum cum lacte meo* (*Cant.* V, 1). Quare cibum et potum dixerit, fidelis intellige (60). Illud autem non dubium, quod in nobis **341** ipse manducat et bibit, sicut in nobis legisti quia in carcere esse se dicit (*Matth.* XXV, 36),

58. Unde et Ecclesia videns tantam gratiam, hortatur filios suos, hortatur proximos, ut ad sacramenta concurrant, dicens: *Edite, proximi mei, et bibite, et inebriamini fratres mei* (*Cant.* X, 1). Quid edamus, quid bibamus, alibi tibi per Prophetam Spiritus sanctus expressit dicens: *Gustate et videte quoniam suavis est Dominus: beatus vir qui sperat in eo* (*Psal.* XXXIII, 9). In illo sacramento (*De Consec.* dist. 2, cap. *In illo sacram*). Christus est: quia corpus est Christi: non ergo corporalis esca, sed spiritalis est. Unde et Apostolus de typo ejus ait: *Quia patres nostri escam spiritalem manducaverunt, et potum spiritalem biberunt* (*I Cor.* X, 3, 4): corpus enim Dei corpus est spiritale: corpus Christi corpus est divini Spiritus; quia Spiritus Christus (61), ut legimus: *Spiritus ante faciem nostram Christus Dominus* (*Thren.* IV, 20). Et in Petri Epistola habemus: *Christus pro nobis mortuus est* (*I Petr.* II, 21). Denique cor nostrum esca ista confirmat, et potus iste **342** lætificat cor hominis, ut Propheta memoravit (*Psal.* CIII, 15).

59. Unde adepti omnia, sciamus regeneratos nos esse: nec dicamus, quomodo regenerati sumus? Numquid in ventrem matris nostræ introivimus, et renati sumus? non agnosco usum naturæ. Sed nullus hic naturæ ordo, ubi excellentia gratiæ est. Denique non semper usus naturæ generationem facit (62): generatum ex Virgine Christum Dominum confitemur, et naturæ ordinem denegamus. Non enim ex viro Maria concepit, sed de Spiritu Sancto in utero accepit, ut dicit Matthæus: *Quia inventa est in utero habens de Spiritu sancto* (*Matth.* I, 18). Si ergo superveniens Spiritus sanctus in Virginem, conceptionem operatus est, et generationis munus implevit: non utique dubitandum est quod superveniens in fontem, vel super eos qui baptismum consequuntur, veritatem regenerationis operetur.

retur, an tantum post recitatas alias orationes, non liquido exponunt. Apertior autem est Flori locus, D quem idem citat. Quod vero ad morem quo singuli Eucharistiam accipientes respondebant, *Amen*, ejus meminere auctor Constit. Apost. cap. 13, Cyrillus Hieros. Catech. 5; Augustinus, *Serm. ad infantes*, et auctor operis *de Sacram.* lib. et cap. supralaudatis. Ubi hoc maxime dignum est observatu, fideles in ipso articulo quo vel consecrabatur a sacerdote, vel ab iis accipiebatur Domini corpus, veræ illius præsentiæ expressum reddidisse testimonium. Plura de his ritibus reperies cum apud scriptores jam memoratos, tum apud Baronium ad an. 57, Pamelium et alios.

(58) Vet. edit. cum mss. pluribus potioribusque, *Favus distillans*: Rom. cum reliquis, *Favum distillant*. Primæ lectioni favet sola Vulg.; sed forte ad ejus formam locum accommodavere scriptores librarii, quod sæpe factum in mss. quivis non ægre deprehendet.

(59) Quidam mss. *fructum pomorum suorum*.

(60) Rom. edit. sola, *manducabam panem meum, ... bibi vinum meum... Quare panem et vinum dixerim, fideles intelligunt*. Vet. et cuncti mss. ut in textu; nisi quod nonnulli præferunt partim *dixerunt*, partim *dixerim*; duo, *fideles intelligite*; unus, *fidelis intelligis*.

(61) Mss. aliquot non inferioris notæ, *quia Spiritus Christi*.

(62) Omnes edit. et mss. nonnulli, *regenerationem facit*; cæteri, qui et probatiores, *regenerationem*. Melius, ut ipse sensus aperte docet; nec enim regenerationis, sed generationis subjicitur exemplum.

IN LIBROS DE SACRAMENTIS PRÆFATIO,
UBI DE EJUSDEM OPERIS AUCTORE DISCEPTATUR

Idem plane hujus operis argumentum est ac superioris libri *De Mysteriis*. Hic enim nihil nisi sermones continentur quibus neophytos sacramentorum quæ pridie Paschatis acceperant, id est, baptismi, confirmationis, et eucharistiæ doctrina informat episcopus. Tria tantum consideratu digna hic reperias, quæ non habentur in commentatione *De Mysteriis:* nimirum libro III (cap. 1) lotionem pedum quæ in Ecclesia sua instituta erat, in Romana tradit fuisse inusitatam; libro IV (cap. 5 et 6) ut quibus verbis mirabilis illa panis in corpus Domini efficiatur conversio, planius innotescat, eam liturgiæ partem, quam canonem dicimus, exponit: denique libro V (cap. 4). Dominicæ orationis quam eis sese explicaturum fuerat pollicitus, enucleationem prosequitur. Quo quidem argumento iterum sub libri VI (cap. 5) exitum repetito, precandi formam, eadem Oratione Dominica et psalmo VIII perfectissimorum exemplarium instar propositis, aperit, singillatim *quomodo incipere, quo ordine distinguere, quid subtexere, quid allegare, quemadmodum claudere, pro quo orare debeas* edisserens (cap. 3). Ultima hæc pars, ubi de oratione generatim agitur, petita fuit ex Ambrosii scripto *De institutione virginis* (cap. 1, num. 7, et cap. 2, n. 8 et seq.): unde vero quæ libro V (cap. 4) in precationem nobis a Christo commendatam dicuntur, mutuatus sit Auctor, nos prorsus fugit. Nam, licet illam haud semel a doctore nostro explicatam constet, ejus tamen in legitimis quæ exstant operibus, ista non reperitur expositio. In reliquis autem ita imitatur disputationem *De Mysteriis,* ut præter paucas cæremonias quas aut fusius ab Ambrosio enodatas contrahit, aut discutit ab eo prætermissas, fere tantum ejusdem libelli ratiocinia sententiasque amplificet. Verum ut ille Ambrosium, ita etiam illum alii expresserunt. Siquidem in Appendice Sermonum August. novæ edit. qui numeratur 84 totus ex hoc opere iisdem pene verbis decerptus fuit.

De auctore hujus operis nostra et superiori ætate quæstio fuit admodum controversa. Cum porro nobis per nostrum institutum non liceat eam quæstionem sinere indiscussam, rem examinabimus eo candore, ut studium partium omne omnino seponatur. Habemus autem illud persuasum, quisquis horum librorum auctor dicatur, nihil hinc veritatem catholicam damni passuram; certi videlicet, si scriptor ille ad sæculum VII, ut vult Albertinus (lib. II *De Sacr. Euch.* pag. 509), retraheretur, aut etiam in VIII, ut Dallæus (lib. III *De Confir.* c. 8), ea ratione nobis futuros testes traditionis duos episcopos, nempe Ambrosium *De Mysteriis*, et alterum *De Sacramentis* concionantem: qui cum tribus aut quatuor sæculis ab invicem essent sejuncti, argumentum omnibus heterodoxorum cavillis validius præberent. Rem itaque, deposito quolibet præjudicio, perinde examinabimus, ac si nunc primum agitaretur ea quæstio. Quod ut clariori procedat ordine, argumentis atque responsis partis utriusque inter se compositis, adjiciemus quæ nobis vel Ambrosianarum commentationum lectio suppeditaverit vel etiam aliunde contigerit super eadem hac materia comparare.

Luridis atque odiosis admodum coloribus tum opus ipsum, tum auctorem ejus depingunt hæreticorum nonnulli. Bullingerus (*Epist. ad Joach. Vadian.*) hos libros stupidos vocat, neque dubitat Erasmum sensisse, *mangonis cujuspiam hoc esse opus.* Editor Cocianæ censuræ eosdem etiam describens: *Nam in his libris*, inquit, *habentur multa falsa, quædam ridicula, unum indubium hæreticum, alterum quod repugnat dogmati Ambrosiano* (Helmest. ann. 1655). Nec vero eumdem auctorem clementiori manu tractat Albertinus; in illo enim ingenti opere quod consarcinavit *De Sacramento Eucharistiæ*, ita loquitur (lib. II, p. 1, c. 507): *Ambrosii simia* est, *barbarismis scatet, multa habet quorum nonnulla et ridicula, Ambrosianaque gravitate prorsus indigna, nonnulla repugnantia et contradictoria, nonnulla etiam simpliciter falsa; inepte concludit, crassum effutit mendacium: sicne desiperet Ambrosius?* Hæc sunt auctoris nostri apud ministros illos elogia, quæ in unum collecta lectorum oculis repræsentamus. Quantacunque autem Albertini ejusque operis admiratione teneantur Calviniani, neutiquam tamen fore credimus, ut eorum paulo modestiores hujus ac similium scriptorum intemperias probaturi sint. Nam licet minister ille *unico veritatis amore in eo inductus* (Ibid. col. 1) velit videri, nullus qui hæc legerit, eum multo vehementiori sectæ suæ quoquo modo opitulandi cupiditate permotum non deprehendet. Si enim qualis in ista tabella exhibetur hic auctor, talis revera exstitisset, id est, ignarus, impostor, ingenio absurdo et ridiculo; quid statuendum de tot tantisque viris, qui easdem commentationes per tot sæcula doctori nostro attribuerint; cum interim eorum nemini crassa illa mendacia, graves contradictiones, deridicula commenta, penitus Ambrosiano candore, acumine, ac judicio indigna esse suboleverit? Nonne vero etiam Albertinum pudere debuerat, quod auctorem non modo proletarium, sed etiam propter tot flagitia, si qua ipsi fides, capite diminutum, in sententiam suam invitum pertrahere tanto conatu molitus fuerit? Illum ab eo plane aperteque rejectum oportebat; nunquam enim quisquam inducet in animum aliquid utilitatis ex illo teste rediturum ad Calvinistas, quem cum in verbis Evangelicis mentitum velint, æque mentiri potuisse in Eucharistia dubium non sit. Quoniam autem eorum etiam ore qui affectibus impensissine obsequuntur suis, quandoque veritas profertur; Albertini objectiones, in quibus ille Cociani editoris (supra. cit.), Riveti

(*Crit. sacra.* lib. III, c. 18) et aliorum complures ac præcipuas est complexus, perinde examinabimus, ac si pacato animo et maxime libero proponerentur.

Itaque petitam ex hisce verbis : *Ideo Romæ fideles dicuntur*, etc., objectionem sic ille urget (lib. II, pag. 507, col. 2) : *Quasi vero hæc appellatio Romæ peculiaris esset. At ubique communis suis erat, in Oriente, in Meridie, in Septentrione, in Occidente. Ambrosius ipsemet Mediolani hac utebatur in genuinis suis scriptis.* Respondet vir cl. Nat. Alexander (*Hist. Eccl.* sæc IV, p. 1, ₰ 2, pag. 503) nec in codicibus melioris notæ (puta eorum quos consulere ipse licuit) nec in editionibus accuratioribus, nempe ex eis quæ ad Romanæ formam expressæ sunt, haberi vocem *Romæ* : in manuscriptis autem ubi habetur, illud hinc factum, quod pro syllaba *Ræ* in eorum nonnullis ascripta quidam legerint *Romæ*, cum legere debuissent *recte*; neque vero quidquam obstare quod posita sit diphthongus pro simplici, quippe quarum promiscuus usus occurrat in scriptis libris. Hanc quidem partem verissimam esse non diffitemur, quin et addimus toti solutioni favere haud mediocriter, quod loco *Romæ* in tribus codicibus, nimirum Vaticano, Regio, ac Thuaneo, legitur *recto nomine* ; pro quo Romana editio adverbium *recte* substitutum maluit : verumtamen ne huic opinioni omnino subscribamus, facit manuscriptorum, in quibus vox *Romæ* integra exstat, numerus atque antiquitas. Etenim ex omni multitudine cujus paravimus varietates, exceptis tribus memoratis, necnon aliis duobus, in quibus antiquarii lapsu scriptum est *rotome*, alli sexdecim quos inter Benignianus, Remensis et Claromontanus superant annos 800, dictionem *Romæ* suis litteris expressam præ se ferunt. Huic etiam accedit, quod abbreviationem isti, de qua agitur, similem nusquam reperimus. Credimus igitur eamdem illam vocem hic ἐμφατικῶς esse positam, ut plus significetur quam exprimitur. Itaque idem erit, *Romæ fideles dicuntur*, ac si dixisset non solum in hac aut in alia qualibet Ecclesia, verum etiam in omnium nobilissima baptizati fideles nominantur. Et huic nostræ interpretationi favet particula *et*, quam vocabulo *Romæ* præmissam observavit in codicibus aliquot idem Alexander, nosque in pluribus nostrorum deprehendimus.

Quæ idem Albertinus objicit (loco cit., pag. 508, col. 1) contra expositionem verborum Domini, *Oportet enim nos implere omnem justitiam*, nec non contra doctrinam de secretis precibus ab eodem auctore propositam, adeo levia sunt, ut sola locorum inspectione possit evinci nec inepte concludere, nec desipere, quem sic deridet.

Gravior est sane quæ sequitur accusatio in illa verba : *Crassum effutit mendacium, ait enim Dominum in Oratione Deminica non dixisse* : *Ne nos inducas in tentationem ; sed, Ne patiaris nos induci in tentationem* (*Ibid.* col. 2). Qua criminatione quid in Evangelicum præconem atrocius conferri potest ? Attamen accusator in eo infelix fuit, quod teli tanto nisu destinati atque vibrati cassus plane ac inutilis ictus cecidit. Nam cum ipse agnoscat eodem modo legisse Cyprianum, quod ibidem subjungit : *Sed aliud est ita legere, aliud affirmare, Dominum sic esse locutum, non aliter*, mera sycophantia est. Qui enim orationem qualem a Christo instituta est memorans, sextam illius petitionem effert hic verbis : *Et ne patiaris nos induci in tentationem*, annon eamdem diversa sententia expressam sin minus ore, saltem animi cogitatione abunde negat? Neque profecto incurrere hic ructor debuit temeritatis aut mendacii crimen; quippe cui præsidio essent complures Latinorum codicum, ut liquet Augustini auctoritate (*De Dono Persev.* c. 6.).

Atqui, forte instabit aliquis, cum Auctor alibi (lib. v, cap. 4) consultum abs se Græcum idioma testificetur : cur hoc loco illud vel inspicere neglexit, vel comtempsit inspectum ? Augustinus enim eodem citato libro profitetur sibi non licuisse aliud quidquam reperire in Græcis exemplaribus, nisi *Ne nos inferas in tentationem.* Quamvis autem ei objectioni color obductus videatur paulo verisimilior, nihilominus expedita responsio est. Enimvero cum de solis illis codicibus quos ipse legere potuerat, loquatur Augustinus, quid vetet quominus quidam alterius provinciæ codices diverse habuerint hanc sententiam ? Nec tamen fuit, cur adeunda sibi putaret Græca exemplaria, cum ad persuadendum eum tot Latinorum consensus sufficeret.

Idem vero ille minister, auctoris loco de pedum lotione fusius exscripto, illa subjicit (loco cit., p. 508, col. 1) : *Atqui in hoc discursu præter locutionis barbariem* (fatemur autem in *hoc discursu* inesse barbariem, sed Albertini), *primo falsitas est. Quis enim dicere posset Ambrosius... se Romanæ Ecclesiæ typum et formam in omnibus sequi, cum ex Augustino constet Romam et Mediolanum in cæremoniis plerisque inter se variasse?. Deinde et contradictio; nam postquam dixisset : In omnibus cupio sequi Ecclesiam Romanam, illico tamen quasi palinodiam agens* (et hoc etiam quam Latinum in Censoris adeo severi elocutione!), *sed tamen et nos homines, inquit, sensum habemus, ideo quod alibi rectius servatur, et nos recte custodimus. Ac rursum postquam dixisset : Hoc ideo dico non quod alios reprehendam, subito illos reprehendit*, etc. Verum in his omnibus quod sibi contradicat nihil invenias, si modo ea candide, atque ex humani sermonis consuetudine interpretari volueris. Quis enim eat inficias ubi dicitur : *Cupio sequi Ecclesiam Romanam; sed tamen et nos homines sumus*, etc., non simplicem aut absolutum, ut vocant, sed conditionalem esse sententiam; atque adeo illic mente et cogitatione supplendum, *quantum licuerit*, *aut visum fuerit expedire.* Sic in eis quoque verbis quæ præmittuntur : *Se Romanæ Ecclesiæ typum et formam in omnibus sequi*, nihil falsi subesse confitebitur, quisquis ipsa non detorquebit a legitimo sensu, nempe morali. Denique quod eos reprehendere arguitur, quos negaverat abs se reprehendi, pura puta vitilitiga-

tio est. Quid enim communi loquendi usui magis congruum, quam ut quispiam ubi crimen a se propulsare nequeat, nisi illud transferat in alium, id eadem ratione præmolliat ?

Jam vero istam criminationem quænam excipiat, consideremus. Aliam, inquit Albertinus (loc. cit., pag. 508, col. 2), ab ea qua utebatur Ambrosius, auctor horum librorum sequitur versionem. Id quidem verissime dictum non abnuimus : sed *ex operum sancti Ambrosii lectione constat,* ut Alexander (loco supra cit.) scite reponit, *eum non iisdem semper verbis eosdem Scripturæ sacræ locos laudasse.* Huic responsioni brevissimæ juxta ac certissimæ tantum addemus, cum sine magna præparatione auctorem hunc nostrum dixisse non sit dubium, neutiquam sane mirum videri, si Scripturam non semper suis, sed iis quæ illi ex tempore sugessit memoria, verbis citavit : constare autem ipsummet, cum vulgatam, ut vocant, nusquam adhibuerit, Albertini opinione antiquiorem dicendum esse.

Ad extremum alias quasdam minutias oggerunt ; ut puta quod aiunt auctorem *ludere vanis allegoriis :* verum quas alii vanas allegorias dictitant, hoc ipsum est quo redditur Ambrosianæ elocutioni vicinior. Addunt in solo libello *De Mysteriis* reperiri ea testimonia, quæ quasi ex opere *De Sacramentis* petita laudat Ratramnus. At vero quid si imperfectus codex illi imposuit ? Quid si labilis memoria ? Et sane hic error eo fuerat proclivior, quod uterque tractatus conjungi solet in manuscriptis. Clamant postremo ipsa styli diversitate auctorum quoque diversitatem prodi demonstrarique. Sed hæc objectio alicujus ponderis negatur esse : *Quia patres diverso dicendi genere pro argumentorum diversitate utuntur* (Alex. *ibid.*). Quam responsionem quatenus extendi veritas sinat, infra expendetur : nunc autem contrariæ opinionis audiendi propugnatores.

Primum educunt illi (Bellarm., Sanctibœuv., Alex. et alii) numerosos ac pervetustos codices manu exaratos, cumque his editos omnes quibus post inventam typographiam iidem libri evulgati sunt. Deinde quasi succenturiatum agmen submittunt maximi nominis viros Hincmarum Remensem, Deoduinum Leodiensem, Paschas. Radbertum Corbei, abbatem, Ratramnum ejusdem asceterii monachum. Florum diaconum Lugdun., Lanfrancum , Berengarium, Algerum, Guitmundum, Durandum Troarn., Hugonem Lingon., Ivonem Carnut., Gratianum, Magistrum Sentent., ac demum quotquot ab ineunte nono sæculo ad nostrum vel patrum memoriam, eorumdem librorum meminere, ne dissentientibus quidem, si nuperos aliquot excipias, heterodoxis. At licet hoc argumentum omnium quæ in eamdem rem proponi solent, validissimum esse extra dubium sit, non tamen invicte et necessario concludit. Quot enim opera postquam diutissime sub auctorum quorumdam titulo pervagata essent, eo tandem exuta sunt, quotidieque exuuntur ? Cæterum scriptores illi rem ipsi per se ac destinata consilio non discusserunt, sed vel alii alios secuti sunt, vel fidem habuere suis manuscriptis, in quibus eamdem opellam alibi quidem Ambrosii nomenclatione inscriptam, alibi vero tractatui alicui eamdem inscriptionem præferenti junctam reperere. Nam cum antiquissimi quique codices nullum auctoris nomen exhibeant, qui exscribendis iis navaverunt operam, cum Ambrosium hac ipsa de materia scripsisse cognovissent, non dubitarunt eidem ipsos adjudicare : alii autem etsi Ambrosianos esse non arbitrarentur, libro tamen *De Mysteriis* ob argumenti similitudinem duxerunt subjungendos.

Proponitur secundo character dictionis, quam in scriptione *De Mysteriis,* atque in hoc opere simillimam esse pertendunt : adversarii vero illud obnixe inficiantur. Sane quidem haud immerito ; ita enim auctor conatur exprimere eum libellum, ut ferme omnia in stylum suum, hoc est, multo deteriorem, transferat convertatque. Sed ex eodem hoc loco ipsi illi adversarii ratiocinium ducunt plane contrarium. Nam cui verisimile sit, inquiunt, Ambrosium quod in disputatione *De Mysteriis* jam tranctaverat, iterum recudere atque recoquere in alia ? Verumtamen hoc argumentum nihilo firmius aut efficacius est, quam aliud. Nequaquam enim inauditum est, ut eadem materia in binis sermonibus aut libris explicata fuerit a Patribus ; cum illud ipsum alibi a nobis observatum sit in Ambrosio.

Quæ in tertio ordine ratio colloeatur, his verbis concipitur : Ambrosium edidisse opus *De Sacramentis* testis est Augustinus (lib. II, *Contr. Jul.* cap. 5 et seq. ; et *Retr.* lib. II, c. 4), proindeque aut illud nobis aiunt repræsentetur, aut concedatur hoc ipsum esse de quo agimus. Verum in promptu responsio est : neque enim utriusque idem argumentum refertur, neque idem titulus. Quandoquidem id cujus mentio fit ab Augustino, non simpliciter inscribebatur *De Sacramentis* : sed adjiciebatur *sive De Philosophia,* cum autem, eodem Augustino teste, compositum esset adversus Platonicos, diversam in eo tractatam materiam obscurum non est.

Postremo quædam alia in medium proferri possunt, ut si dixeris auctorem (lib. I, c. 6) de vocis queri fragilitate, de qua ipsemet Ambrosius in *Apologia David secunda* quiritatur (cap. 5, num. 28), quamque illi facile obtundi, solitam memoratus ejusdem testatur discipulis (lib. VI *Conf.*, cap. 3, num. 3). Si addideris eumdem confiteri (lib. VI, cap. 5) quæ ipse non didicerit, sese docere : quod etiam haud parum familiare est Ambrosio. Si tandem institeris Dominicæ Orationis expositionem, quam ejusdem Ambrosii in Lucam postulabat commentatio, non ob aliud istic omissam, nisi quod alibi traditam ab se idem meminerat ? Cum autem ex omnibus quæ ipsius nomine circumferuntur operibus, in hoc solo explicata habeatur eadem oratio, cur illius hanc esse non agnoscamus ? Sed opponi potest primæ objectioni, præterquam quod Ambrosio male tribui alteram illam David. Apologiam probabilius est, complures et olim fuisse et esse etiam nunc, qui debilitate vocis ac pulmonum labore se inter concionandum non

dissimulent. Cum autem nec desint etiam qui materiæ, quam agressi sunt, enodandæ impares modestiæ causa se fateantur, indidem quoque ad secundam difficultatem patet responsum. Quod vero ad tertiam pertinet, illi similiter occurras licet, si Ambrosium quidquid voce pronuntiavit, scripto mandasse, quidquid autem scripto mandavit, ad nostram pervenisse ætatem negaveris. Eo forsan et hoc accedit, quod cum in illam orationem Tertulliani et Cypriani libri exstarent Latinorum Patrum, ab isto labore tanquam parum necessario est revocatus : sicut etiam de se testatur Hilarius *Comment. in Matthæum*, can. 5.

Porro ex iis quæ hactenus a nobis disputata sunt, duo noscuntur. Etenim adhibitæ sectariorum argumentis solutiones palam faciunt contumeliis illis ac probris quorum tota plaustra isti effundunt in hunc auctorem, nihil probari, nisi molestissimam ipsis esse atque odiosissimam ejus doctrinam. Rursus vero quæ nos reposuimus catholicorum hoc ipsum opus Ambrosio vindicantium rationibus, ea demonstrant partem negantem haud minus probabilem esse quam affirmantem; proindeque non immerito hac in re dubitasse nonnullos orthodoxorum (Cardin. Bona *Rer Liturg.* lib. I, cap. 7, n. 4. Arnald. *De Freq. Commun.* p. I, cap. 13; Hermann., etc.). Sed ne in omnibus pendeamus animi, tria nobis hoc loco inquirenda proposuimus, nimirum quæ fuerit ejusdem auctoris dignitas, quo tempore vixerit, qua in regione.

Primi sane capitis in promptu definitio est. Constat siquidem illum fuisse antistitem, qui neophytos et creditum curæ suæ populum erudiebat. Ubique in apertum erumpit ea dignitas. Et ut alia deesent queis probaretur, locus ille tam decantatus vel solus sufficeret, nempe ubi dicitur : *In omnibus cupio sequi Ecclesiam Romanam, sed nos*, etc. Quis enim ita loqueretur, nisi episcopus?

Quod autem pertinet ad secundum caput, ex memoratis auctoribus probabile fit scriptorem de quo inquirimus, ante octavum sæculum floruisse : at e codice San-Gallensi, majusculis litteris ante annos ut Mabillonius noster (*Museo Italic.* p. 7) testis est locupletissimus, circiter mille exarato evincitur ipsum septimo etiam sæculo antiquiorem. Præterea vero hoc idem opus argumentis propriis ætatem remotiorem sibi vindicat. Etenim cum has conciones ad neophytos nec paucos sane, quando hic præsul et *multos* et *familiam candidatam* illos vocitat (lib. v, c. 3), habitas constet; inde intelligas necdum omnino receptam fuisse baptizandorum infantium consuetudinem. Et eo quidem tempus designari hau multo Augustini ætate posterius nobis videtur. Deinde (lib. VI, cap. 4 et 5) satis innuit Gentilium cultum etiam tunc in diœcesi sua viguisse. Ad hæc idem quoque confirmatur iis rationibus, quod videlicet hæretici præter Arianos et eos qui Christi oppugnabant divinitatem, nulli refelluntur : quodque ex versione qua usus reperitur hic auctor, satis indicatur Vulgatæ id temporis nondum apud omnes attributam auctoritatem.

De tertia demum quæstione sic statuimus. Extra controversiam est horum librorum parentem non fuisse subditum Romanæ metropoli : nec minus tamen certum ipsius sedem ab Urbe haud multum dissitam, quippe cujus cæremonias et perspectas habebat et sequebatur in pluribus. Cum vero etiam iisdem cæremoniis quarum mentio fit in hoc opere, cum veteris Ecclesiæ Gallicanæ sicut et cum Mediolanensis ritibus plurimum intercedat affinitatis, hinc deducimus vicinam utrique eamdem diœcesim exstitisse. Minime tamen refragabimur, si quis cum doctissimo viro (Herman. *Vitæ Ambr. Elucid.* p. 30) eosdem sermones aut Venerio aut alii cuipiam Ambrosii discipulo, qui non multo post ipsum præfuerit Ecclesiæ Mediolanensi, tributos malit. Id unum hoc loci adjicimus ex iis quæ de sacra communione, cum apud orientales populos, tum apud suos semel tantum singulis annis fieri solita memorat auctor (lib. v, c. 4), prudenter conjici haud dubie post Chrysostomi tempora ipsum vixisse; sed antequam in Occidentem Romanus ordo et cæremoniæ reciperentur.

Cæterum quominus secundum eos a quibus Ambrosio hoc opus adjudicatur, omnino feramus suffragium, ea præcipue scrupulum movent. Primo diversitas elocutionis; nam etsi stylum variari ab auctoribus, et pro re ac tempore modo attolli, modo deprimi non ignoremus; semper tamen scriptoris apparet ingenium et quasi intermicat : quique nobili et eleganti dictione uti consuevit, ad humilem nunquam demittit sese : at vero frigidis illis et puerilibus interrogatis, quæ huic scriptioni subinde insperguntur, caute abstinet, ut in libro *De Mysteriis*, ejusdem licet argumenti, fecit Ambrosius. Accedit et illud, quod Ambrosium non tam serviliter libros suos imitaturum fuisse existimamus ; ista enim commentatio tota fere ex superiori *De Mysteriis*, partim etiam ex libro *De Institutione virginis* expressa fuit (cap. 1, n. 7, et cap. 2, num. 8). Addimus quoque communionis tam infrequentis Mediolanenses a sancto præsule in certis suis libris nusquam incusari. Denique quod auctor tantis animis in Ecclesiam Romanam propter lotionem pedum insurgit, nobis Ambrosiani esse instituti minime videtur. Novimus quippe illum suos unicuique Ecclesiarum usus ac ritus adeo liberos esse voluisse, ut ad quamcunque forte pervenisset, ei se, quemadmodum Augustinus tradit (epist. 54, alias 118), accommodaret.

Verumtamen quoniam hac in derogatum nolumus opinioni cujusquam, nec etiam sumus nescii plurimos fore qui scriptionem pro Ambrosiana tandiu communi pene consensu habitam solito suo loco privari moleste ferrent; eo propensius illam in ordine suo et possessione duximus conservandam, quod cum ex Ambrosii sententiis et plerumque etiam verbis condita fuerit, hac saltem ratione quæ Ambrosianis accenseatur, indigna non est.

Hoc porro liquet sex istos libros totidem conciones esse, quarum unam singulis diebus habebat auctor. Quippe idem se vel pridie verba fecisse, vel postridie facturum, subinde ait. Orsus autem feria post Dominicam Resurrectionem tertia, eo modo ad usque octavam ejusdem festi prosecutus est. Quandoquidem sub finem sermonis 4 (cap. 6) eos qui supererant, *crastina die Sabbato, et Dominica* (in Albis videlicet) habiturum se pollicetur. Verum si quis maluerit Gallensis manuscripti auctoritatem sequi, librum ultimum in duos dividentis, jam sermonem primum secunda a Paschate feria pronuntiatum dicat necessum erit. Cum autem illa distributio videatur parum commoda, quippe qua ex libri VI paucis versibus (ab illis, nimirum verbis, *Aliud, Psalmorum David*, etc.) novus liber constituatur, ejus scriptorem non alia reductum putamus, quam quod illas voces, *crastina die Sabbato,* de duobus intellexerit diebus qui tamen eas per appositionem aut potius ellipsin grammaticam de unica rectius accepisset. Hinc etiam fieri potuit ut sermo quidam in Appendice Augustinianorum edit. novæ numero 247, quem Ivonis Carnutensis nomine typis editum, etiam ipsius esse unus e Bibliothecæ nostræ codicibus testatum facit, in Alnetino tamen (*Monast. Alnetensis Ord. Cisterc.*), sub titulo libri VII *De Sacramentis*, post hosce nostros collocaretur. Quamvis a vero quoque non nimium abludat eos a quibus iidem sermones sunt exarati, illo spectasse, ut per octavam suum culibet diei attribuerent, Dominica Resurrectionis, quod propter solemnitatem impeditior esset, tantum omissa. Sed nec aliunde ortum videtur, ut in mss. aliquot liber *De Mysteriis* inscribatur *primus de Sacramentis* : qui vero primus est *de Sacramentis* in secundem ordinem dejiciatur, et sic deinceps.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE SACRAMENTIS

LIBRI SEX.

LIBER PRIMUS.

349 CAPUT PRIMUM.

Ubi præmisit acturum se de sacramentis, quæ prius explicata non oportuit, accedit ad mysterium apertionis, quam a Christo in surdi ac muti curatione signatam docet.

1. De sacramentis quæ accepistis, sermonem adorior, cujus rationem (1) non oportuit ante præmitti; in Christiano enim viro prima est fides. Ideo et Romæ fideles dicuntur qui baptizati sunt : et pater noster Abraham ex fide justificatus est, non ex operibus (*Rom.* IV, 3). Ergo accepistis baptismum, credidistis. Nefas est enim me aliud æstimare; neque enim vocatus esses ad gratiam nisi dignum te Christus sua gratia judicasset.

2. Ergo quid egimus sabbato? Nempe apertionem : quæ mysteria celebrata sunt apertionis, quando tibi aures tetigit sacerdos et nares. Quod A significat in Evangelio Dominus noster Jesus Christus, cum ei oblatus esset surdus et mutus, et tetigit aures ejus et os ejus : aures, quia surdus erat; os, quia mutus, et ait : *Ephpheta* (*Marc.* VII, 34). Hebraicum verbum est, quod Latine dicitur Adaperire. Ideo ergo tibi sacerdos aures tetigit, ut aperirentur aures tuæ ad sermonem, et ad alloquium sacerdotis.

3. Sed dicis mihi : Quare nares? Ibi quia mutus erat, os tetigit : ut quia loqui non poterat sacramenta cœlestia, vocem acciperet a Christo. Et ibi, quia vir; hic, quia mulieres baptizantur, et non eadem puritas servi, quanta et Domini (cum enim ille peccata concedat, huic peccata donentur, quæ potest esse comparatio?), ideo, propter gratiam B operis et muneris (*De Consec.*, dist. 4, c. *Propter gloriam*) non os tangit episcopus, sed nares (2) :

(1) Mss. aliquot recentiores, *quorum rationem;* Rom. edit. *cujus rei rationem;* reliqui mss. ac edit., *cujus rationem.* Non male ; ratio enim sæpe sumitur pro ipsa re, atque adeo idem est ac si legeretur, *quem sermonem non oportuit*, sive ut quidam mss. *non putavi*, etc. Consequenter autem ultima edit. Paris. reposuerat. *In Christiano enim via optima est fides*, pro eo quod habetur in aliis ac mss. omnibus : *In Christiano enim vero prima est fides;* quibus verbis habitum fidei supernaturalis infundi primum in baptismo clare indicatur. Denique de eo quod subjicitur, *Ideo et Romæ fideles*, etc., jam dictum in Præfatione est, quam consule.

(2) Hic edit. et Grat. repetunt : ***Quare nares;*** at sine suffragio mss.

ut bonum odorem accipias pietatis æternæ, et ut dicas : *Christi enim bonus odor sumus Deo*, quemadmodum **350** dixit Apostolus sanctus (*II Cor.* II, 15) ; et sit in te fidei devotionisque plena fragrantia.

CAPUT II.

Unctionem athletæ Christiani exponit, quem ut excitet ad servandam fidem abrenuntiationis, testium quibus præsentibus ea facta est, dignitatem amplificat ; ac demum rei lucem addit exemplo.

4. Venimus ad fontem (*De Consec.*, dist. 4, c. *Venisti ad fontem*) : ingressus es : considera quos videris, quid locutus sis considera, repete diligenter. Occurrit tibi Levita, occurrit presbyter : unctus est quasi athleta Christi (3), quasi luctam hujus sæculi luctaturus, professus es luctaminis tui certamina. Qui luctatur, habet quod speret : ubi certamen, ibi corona. Luctaris in sæculo, sed coronaris a Christo, et pro certaminibus sæculi coronaris ? Nam etsi in cœlo præmium, hic tamen meritum præmii collocatur (4).

5. Quando te interrogavit : Abrenuntias diabolo et operibus ejus, quid respondisti ? Abrenuntio. Abrenuntias sæculo et voluptatibus ejus, quid respondisti ? Abrenuntio. Memor esto sermonis tui, et nunquam tibi excidat tuæ series cautionis. Si chirographum homini dederis, teneris obnoxius, ut pecuniam ejus accipias : teneris astrictus, et reluctantem te fenerator astringit : si recusas, vadis ad judicem (5), atque illic tua cautione convinceris.

6 et 7. Ubi promiseris considera, vel quibus promiseris. Levitam vidisti, sed minister est Christi. Vidisti illum ante altaria ministrare. Ergo chirographum tuum tenetur non in terra sed in cœlo. Considera ubi capias sacramenta cœlestia. Si hic corpus est Christi, hic et angeli constituti sunt. *Ubi corpus, ibi et aquilæ*, legisti in Evangelio (*Matth.* XXIV, 28). Ubi corpus Christi, ibi et aquilæ volare consuerunt, ut terrena fugiant, cœlestia petant. Quare hoc dico ? Quia et homines angeli, **351** quicunque annuntiant Christum, et in angelorum adsci videntur locum. Quomodo ? Accipe Baptistæ rationem. Joannes natus erat ex viro et muliere (6) ; attamen audi quia angelus est et ipse : *Ecce mitto angelum meum ante* A *faciem tuam, et præparabit viam tuam ante te* (*Matth.* XI, 10). Accipe aliud Malachiæ (7) prophetæ: *Quia labia sacerdotis custodiunt scientiam, et legem exquirunt ex ore ipsius ; angelus est enim Dei omnipotentis* (*Malach.* II, 7). Hæc ideo dicuntur, ut sacerdotis gloriam (8) prædicemus, non ut aliquid personalibus meritis arrogetur.

8 Ergo abrenuntiasti mundo, abrenuntiasti sæculo, esto sollicitus. Qui pecuniam debet, semper cautionem suam considerat : et tu qui fidem debes Christo, fidem serva, quæ multo pretiosior quam pecunia est ; fides enim æternum patrimonium est, pecunia temporale (9). Et tu ergo semper recordare quid promiseris ; et eris cautior. Si teneas (10) promissionem tuam, tenebis et cautionem B tuam.

CAPUT III.

Licet fontem atque ministros tantum viderint neophyti, majora tamen esse quæ non videntur, auctor ostendit.

9. Deinde accessisti propius : vidisti fontem, vidisti et sacerdotem supra fontem. Nec hoc possum dubitare, quod in animum vestrum non potuerit cadere, quod cecidit in illum Syrum Naaman (*IV Reg.* v, 11, 12) ; quia, etsi mundatus est, ante tamen dubitavit. Quare ? Dicam, accipe.

10. Ingressus es, vidisti aquam, vidisti sacerdotem, vidisti Levitam. Ne forte aliquis dixerit : Hoc est totum ? Imo est totum. Vere totum, ubi tota innocentia, tota pietas, tota gratia, tota sanctifica- C tio. Vidisti quæ videre potuisti oculis tui corporis, et humanis conspectibus : non vidisti illa quæ operantur quia non videntur (11). Illa multo majora sunt quæ non videntur, quam quæ videntur ; quoniam quæ videntur, temporalia sunt : quæ non videntur, æterna (*II Cor.* IV, 18).

CAPUT IV.

Sacramenta Christianorum diviniora et priora esse quam Judæorum : atque inibi de vobis pascha significatu.

11. Ergo dicamus primum, tene cautionem vocis meæ, et exige. Miramur mysteria Judæorum, quæ patribus nostris data sunt, primum vetustate sacramentorum, deinde sanctitate præstantia (12).

(3) Hujus unctionis in libello *De Mysteriis* non fit mentio.

(4) Gill. in marg. edit. Rom. in corp. et pauci mss., *meritum præmii colligitur.*

(5) Ita edit. Gill., Rom. et mss. plures ac potiores : at in reliquis edit. ac mss. omittuntur, *si recusas, vadis ad judicem.*

(6) Cod. Clar., *Accipe, Baptista erat Joannes natus ex viro.*

(7) Mss. plerique, *Malachiel ;* quidam etiam, sed recentiores, legunt *ait Malachiel propheta.*

(8) Quædam edit., *ut sacerdotii gloriam.*

(9) Quæres cum Deum per fidem obscure tantum, atque, ut Paulus loquitur, *ex parte cognoscamus*, nec non ex eodem Apostolo evacuari oporteat *quod ex parte est*, quomodo fides æternum dicatur patrimonium ? Sed expedita est responsio. Etenim duo D fides in se continet, cognitionem et obscuritatem. Hanc quidem superveniente clara et intuitiva, ut vocant, visione expellendam constat : cognitio vero non destruetur, sed luminis beatifici perficietur accessu ; quod pueri qui, dissipatis pueritiæ vitiis, virilem perfectionem demum assequitur, exemplum ibidem, nimirum I Cor. XIII, propositum, satis ostendit.

(10) Vet. edit. et mss. non pauci, *Promiseris. Cautior, si teneas ;* Rom. *Promiseris. Si teneas;* reliqui mss. ut in textu, nisi quod conjunctio, *et* abest a pluribus.

(11) Mss. aliquot, *quæ operantur, sed quæ videntur.*

(12) Ita mss. aliquot melioris notæ ; ex quibus tamen Clarom. habet *deinde sanctitate præstantia ;* cæteri autem et vet. edit. *primum vetustatem sacra-*

Illud promitto quod diviniora 352 et priora sacramenta sunt Christianorum quam Judæorum.

12. Quid præcipuum quam quod per mare transiit Judæorum populus? ut de baptismo interim loquamur. Attamen qui transierunt Judæi, mortui sunt omnes in deserto. Cæterum (*De Consec.* dist. 4, c. *Per aquam baptismi*) qui per hunc fontem transit, hoc est a terrenis ad cœlestia (13); hic est enim transitus, ideo pascha, hoc est transitus ejus, transitus a peccato ad vitam, a culpa ad gratiam, ab inquinamento ad sanctificationem: qui per hunc fontem transit, non moritur, sed resurgit.

CAPUT V.

In historia leprosi Naaman signatum esse aquam illam, quæ Christi gratiam habeat, solam sanare. Christum baptizari voluisse tantum propter nos. Quamobrem Spiritus sanctus in columbæ specie apparens, in illum non prius descenderit, quam idem ille aquam Jordanis esset ingressus: quonamve modo istic adfuerit tota Trinitas.

13. Naaman ergo leprosus erat, puella quædam ait uxori illius: Dominus meus si vult mundari, vadat in terram Israel, et ibi inveniet eum, qui possit ei lepram tollere. Dixit illa dominæ suæ, uxor marito, Naaman regi Syriæ, qui eum quasi acceptissimum sibi misit ad regem Israel. Audivit rex Israel quod missus esset ad eum cujus lepram mundaret, et scidit vestem suam. Tunc Elisæus propheta mandat ei: Quid est quod scidisti vestem, quasi non sit Deus potens, qui mundet leprosum? Mitte illum ad me. Misit illum; cui advenienti ait propheta: Vade in Jordanem (14) merge, et sanaberis.

14. Ille cœpit cogitare secum et dicere: Hoc est totum? Veni de Syria in terram Judæam, et dicitur mihi: Vade et descende in Jordanem, merge, et sanaberis; quasi flumina meliora non sint in patria mea. Dixerunt ergo ei servi: Domine, quare non facis verbum prophetæ? Magis fac et experire. Tunc ille ivit in Jordanem, mersit, et surrexit sanus (*IV. Reg.* v, 1 *et seq.*).

15. Quid ergo significat? Vidisti aquam: sed non aqua omnis sanat (*De Consec.*, dist. 4, cap. *Per aquam*, § *Non omnis*); sed aqua sanat, quæ habet gratiam Christi. Aliud est elementum, aliud consecratio: aliud opus, aliud operatio. Aqua opus est, operatio Spiritus sancti est (15). Non sanat aqua, nisi Spiritus descenderit et aquam illam consecraverit; sicut legisti quod cum Dominus noster Jesus Christus formam baptismatis daret, venit ad Joannem, et ait illi Joannes: *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me! Respondit illi Christus: Sine modo. Sic enim decet nos implere* 353 *omnem justitiam* (*Matth.* III, 14, 15). Vide quia omnis justitia in baptismate constituta est (16).

16. Ergo quare Christus descendit, nisi ut caro ista mundaretur, caro quam suscepit de nostra conditione? Non enim ablutio peccatorum (17) suorum Christo necessaria erat, qui peccatum non fecit: sed nobis erat necessaria, qui peccato manemus obnoxii. Ergo si propter nos baptismum, nobis forma est constituta, fidei nostræ forma proposita est.

17. Descendit Christus, Joannes astabat qui baptizabat, et ecce quasi columba Spiritus sanctus descendit. Non columba descendit, sed quasi columba. Memento quid dixerim: Christus carnem suscepit, non sicut carnem; sed carnis istius veritatem, veram carnem (18) Christus suscepit: Spiritus autem sanctus non in veritate columbæ, sed

mentorum, deinde sanctitatem præstantium. Unde cum nullus sensus exprimi posset: (quid enim sibi vult *sacramentorum præstantium vestustatem?* Rom edit. voci *præstantium* attexuerat vocem *virtutum*, successu non multo feliciori. Consequenter autem, ubi omnes edit. *præmitto*, magis commode legunt mss. *promitto.*

(13) Eras. et sequentes edit. *transit a terrenis ad cælestia: hoc est enim pascha, id est transitus*; sic etiam Gratian., nisi quod pro *transit* habet *transitus est*: Amerb. vero et mss. omnes ut in contextu.

(14) Edit., *Vade, descende in Jordanem.*

(15) *Aqua opus est, operatio Spiritus sancti est*, deerat in antiquis edit. atque in mss. non paucis: sed in edit. Rom. restitutum est, et in mss. pluribus reperitur. Opus autem hoc loco idem est, ac res naturalis seu elementum; nam alias effectum potius significat.

(16) Diximus supra in præfatione hunc locum ex illis esse unum quibus Albertinus minister utitur, ut librum Ambrosio abjudicandum probet. Relata quippe hac ipsa Dominici expositione responsi, ita subdit: « At verus Ambrosius variis in locis hanc ipsam responsionem expendens, non sic inepte concludit. » In cujus rei probationem locos nonnullos indicat, quorum et hic est ex *Apol.* David, cap. 8: « At illud ergo perfectum tota intentione festinat; quo justitia omnis impletur, quod est baptismatis sacramentum... sed postquam baptizatus Christus... stitia omnis impleta est. » Mirare vero quam cum paucis mss. ineptiat, qui inter duo illa discrimen conetur intrudere.

(17) Gill. in marg. et Rom. edit. in corp., *abolitio peccatorum.* At paulo infra, ubi omnes edit., *baptismi forma est constituta*, mss. præferunt *baptismum* (recentiores, *baptismus*,) *nobis forma est constituta.* Videtur autem *forma* hic intelligi celebrandi sacramenti ratio et ordo, ut etiam infra num. 18.

(18) Edit. cum mss. non paucis, *vere carnem*; ex his tamen aliquot omittunt *carnem*; reliqui mss. exhibent *veram carnem.* Rursus continuo post, ubi legebatur in edit. et mss. plurimis, *in specie columbæ, non in veritate columbæ, sed in specie* etc., in aliis aliquammultis iisque melioris ævi habetur ut in textu. Cæterum absunt et tractatu *De Mysteriis*, quæ de carne Dominica hic dicuntur, videnturque ad hæreticos aliquos a quibus ejusdem veritas negaretur, spectare. Quapropter cum verisimile sit jam exstinctos fuisse veteres Cerdonis Marcionisque discipulos, quos Christo Domino carnem phantasticam attribuisse ex Tertull. *De Præscript.* cap. 5; *De Carne Christi* cap. 1, et *Advers. Marcionem*, et aliis discere est; crediderimus auctorem fortassis alludere ad Manichæos vel potius ad Priscillianistas, quippe quos usque ad Leonis Magni tempora superfuisse, atque eamdem priscorum istorum hæresiarcharum circa carnem Domini vesaniam tenuisse auctor est idem papa Epist. sua novæ edit. 15, cap. 4.

columbæ descendit de cœlo. Ergo vidit A murmurare cœperunt (*Exod.* xiv, 9 *seqq.*).

, et credidit.

scendit Christus, descendit et Spiritus (*De Consec.*, dist. 4, c. *Per aqnam*, ℥ *De-*). Quare prior Christus descendit, postea sanctus; cum forma baptismatis et usus eat, ut ante fons consecretur, et tunc de- qui baptizandus est? Nam ubi primum ur sacerdos, exorcismum facit secundum aquæ (19), invocationem postea et pre- fert; ut sanctificetur fons, et adsit præsen- nitatis æternæ: Christus autem ante des- secutus est Spiritus. Qua ratione? Ut non pse egere Dominus Jesus sanctificationis o videretur: sed sanctificaret ipse, sancti- B it Spiritus.

rgo descendit in aquam Christus, et Spiri- ctus sicut columba descendit (*Matth.* III, er quoque Deus e cœlo locutus est. Habes tiam Trinitatis.

CAPUT VI.

Rubro baptismi figuram præcessisse par- singularum accommodatione demonstratur. quoque, sed paucioribus verbis, ostendi- n diluvio: post quod absoluto primo ser- , sequens promittitur.

n mari autem Rubro figuram istius bapti- exstitisse ait Apostolus dicens: **354** *Quia nostri omnes baptizati sunt in nube et in* *Cor.* x, 1, 2). Et subdidit: *Hæc autem om- ra fac.a sunt illis* (*Ibid.* 6): illis in figura, is in veritate. Tunc Moyses virgam tene- clusus erat populus Judæorum: instabat ius cum armis ex una parte, et ex altera 0) mari claudebantur Hebræi; neque ma- sire poterant, neque in hostem recurrere : murmurare cœperunt (*Exod.* xiv, 9 *seqq.*).

21. Vide, non te provocet quia exauditi sunt. Etsi exaudivit Dominus, tamen culpa non carent, qui murmuraverunt. Tuum est ubi constringeris, credere quod evadas, non murmurare: invocare, rogare, non querelam expromere.

22. Tenebat virgam Moyses, et ducebat populum Hebræorum in nocte, in columna lucis, in die in columna nubis. Lux quid est nisi veritas: quia apertum et plenum (21) lumen effundit? Columna lucis quid est, nisi Christus Dominus, qui tene- bras infidelitatis depulit, lucem veritatis et gratiæ spiritalis affectibus infudit humanis? At vero co- lumna nubis est Spiritus sanctus. In mari erat po- pulus, et præibat columna lucis; deinde sequeba- tur columna nubis, quasi umbratio Spiritus sancti. Vides quod per Spiritum sanctum et per aquam typum baptismatis demonstraverit.

23. In diluvio quoque fuit jam tunc figura bap- tismatis, et adhuc utique non erant mysteria Ju- dæorum. Si ergo hujus baptismatis forma præces- sit, vides (22) superiora mysteria Christianorum, quam fuerint Judæorum.

24. Sed interim secundum fragilitatem vocis nos- træ (23), et secundum temporis rationem satis sit hodie etiam de sacro fonte libasse mysteria. Cras- tina die, si Dominus dederit loquendi potestatem vel copiam, plenius intimabo. Opus est ut sanctitas C vestra aures paratas habeat, promptiorem ani- mum; ut ea quæ nos colligere possumus de serie Scripturarum, et vobis intimaverimus, tenere pos- sitis, ut habeatis gratiam Patris, et Filii, et Spiri- tus sancti. Cui Trinitati perpetuum est regnum a sæculis. et nunc et semper, et in omnia sæcula sæculorum.

nnes edit. ac mss. nonnulli, *facit, secundo reaturam aquæ, invocationem postea*, etc.; s. multo plures, *facit secundo creaturam invocationem*, quidam *per invocationem*, ommodius reliqui, licet pauciores, ut in n, [Diversitatis autem causam in adverbio m arithmetica nota in cod. non paucis per- breviato sitam fuisse manifestum est. At- *tendum* hic neque numeri neque ordinis um est, sed tantum loci: ac plane idem et ac prope, sive in proximo, ut pueri no- memorandis autem baptismi cæremoniis nper cum Sacram. S. Gregorii, neque cum missali congruit, sed magis accedit ad vetus Gallic. itemque ad Sacram. etiam quod nobis vulgavit Mabillonius. Qua de nos aliquid in Præfatione ad hosce li- D bros.

(20) In cunctis edit. et mss. non paucis deside- rantur, *et ex altera parte*: quæ verba e multis cod. aliis restituimus.

(21) Mss. nonnulli, *apertum et planum.*

(22) Omnes edit. ac plerique mss., *Sic ergo hu- jus bapt. forma præcessit. Vides ergo*, etc; sed om- nium antiquissimi nobiscum faciunt.

(23) Hæc de fragilitate vocis querela videtur quidem iis, ut in Præfatione dictum est, nonnihil favere, qui hosce libros Ambrosio assertum eunt: verum e contrario ipsis haud parum adversatur, quod auctor iste suos auditores paulo intra, et lib. vi, cap. 5, compellans, *sanctitas*, inquit, *vestra aures*, etc. Quam locutionem Ambrosianam esse non facile isti probaverint, sicut nec incisas in- terrogationes passim insertas.

LIBER SECUNDUS.

355 CAPUT PRIMUM.

Resumit explicationem diluvii, quo figuratum esse asserit verum baptismum, ubi de aliis baptismis pauca subjungit.

1. In diluvio quoque figuram baptismatis præcessisse hesterno cœpimus disputare (24). Quid est diluvium (*Gen.* VII. 17) nisi in quo justus ad seminarium justitiæ reservatur, peccatum moritur (25)? Ideo Dominus ut vidit hominum pullulare delicta, justum solum cum sua progenie reservavit: aquam autem supra montes quoque exire præcepit. Et ideo in illo diluvio omnis corruptela carnis interiit, sola justi prosapia et forma permansit. Nonne hoc est diluvium, quod est baptisma; quo peccata omnia diluuntur, sola justi mens et gratia resuscitatur?

2. Multa sunt genera baptismatum, sed unum baptisma, clamat Apostolus (*Ephes.* IV, 5). Quare? Sunt baptismata gentium, sed non sunt baptismata. Lavacra sunt, baptismata esse non possunt. Caro lavatur, non culpa diluitur; imo in illo lavacro contrahitur. Erant autem baptismata Judæorum, (*Matth.* VII, 8), alia superflua, alia in figura. Et figura ipsa nobis proficit, quia veritatis est nuntia.

CAPUT II.

Piscinæ Probaticæ ab angelo commotæ, ac ei qui primus in illam descendisset sanitatem restituentis: itemque paralytici ad Christum responsio edisseruntur.

3. Quid lectum est heri? Angelus, inquit, secundum tempus descendebat (36) in piscinam, et quotiescunque descendisset angelus, movebatur aqua; et qui prior descendisset, sanabatur ab omni languore quocunque tenebatur (*Joan.* V, 4). Quod significat figuram venturam Domini (26) nostri Jesu Christi.

4. Angelus quare? Ipse est enim magni consilii Angelus (*Isa.* IX, 6). Secundum tempus, quod ad

A boram novissimam servabatur; ut in occa diem deprehenderet, et differret occasum. Q cunque ergo descendisset angelus, mo aqua. Dicis fortasse: Quare modo non m Audi quare. Signa incredulis, fides creden *Cor.* XIV, 22).

5. Qui prior descendisset, sanabatur ob firmitate. Qui est prior, tempore, an h Utrumque intellige. Si tempore, prior qui disset, sanabatur ante, hoc est, de popu Judæorum magis quam de populo natio honore, qui prior descendisset, hoc est, q

B ret Dei motum, studium justitiæ, gratiam ch (28), castitatis affectum, ipse magis sanabat men tunc temporis unus sanabatur, tunc, i temporis in figura qui prior descendisset curabatur. Quanto major est gratia Eccle qua omnes salvantur, quicunque descende

6. Sed videte mysterium. Venit Dominus Jesus Christus ad piscinam, multi ægri ja Et facile ibi multi ægri jacebant, unus tant do curabatur. Deinde ait ad illum paral *Descende*, Ait ille: *Hominem* (29) *non habe* v, 7). Vide ubi baptizaris. Unde sit baptism de cruce Christi, de morte Christi? Ibi es mysterium, quia pro te passus est. In ipso ris, in ipso salvaberis.

C 7. *Hominem*, inquit, *non habeo*, hoc est, q *hominem mors, et per heminem resurrectio rum* (*I Cor.* XV, 21). Non poterat descender poterat salvari, qui non credebat quod D noster Jesus carnem suscepisset ex Virgi autem qui opperiebatur mediatorem Dei e num, hominem Jesum Christum, exspecta de quo dictum est: *Et mittet Dominus homi salvos faciat eos* (*Isa.* XIX, 26): dicebat:

(24) Rom. edit. sola, *disputare sermone. Nam quid*, etc. Sed nihilo deterius subintelligas *die*, quam *sermone*.

(25) Non pauci mss., *peccator moritur*. Et infra, *sola justitiæ mens*.

(26. Hanc Evangelii lectionem intra paschalem octavam recitari consuevisse nulla liturgia, nec sacramentarium tradit. Hoc tamen forsitan innuitur in lib. *De Mysteriis*, ubi dicitur: « Ideo tibi dictum est, quia angelus Domini descendebat, » etc. Sed peculiaris hic usus esse potuit quarumdam Ecclesiarum, vel inseri hæc verba baptismali cuipiam precationi: et tunc dicendum esset ipso die Paschalis habitum fuisse eumdem sermonem, cui opinioni favere potest, quod in Gallensi cod. prænotatur: *Incipit prima die in Pascha*.

(27) Ita vet. ac plerique mss.; alii etiam non pauci. *Quod significat figura ventura Domini*, etc.: quæ lectio non omnino respuenda est, modo *figura* in sexto casu, et *ventura* in quarto plurali acci-

piatur. Sententiam vero mutavit edit. R hunc modum: *Quod in figuram venturi D C. fiebat:* aperto sensu. Verumtamen au ac numero mss. adducimur, ut antiquam le præhabentes eodem modo interpretemur, q *gnificat*, vel ut edit., *significat, figuram v D. N.:* quasi scriberetur, quod significab sentiam venturam D. N.: figuram enim ac

D plerumque inter se confunduntur, et spec ipsa re seu exteriori rei conspectu sumi ex Ambrosio annotavimus et ex variis Sc locis asseri potest. Non tamen dissimulam haberi in uno cod. Vat., *figuram ventu* haud incommode.

(28) Mss. aliquot, *gratiæ charitatem*.

(29). Mss. aliquot, *ait ad paralyticum: nus fieri? At ille: Hominem*, etc. Ex ho loco contra auctorem hujus operis obje conflari in Præfatione diximus, quam con

habeo, et ideo ad sanitatem meruit perve-
ia credebat in advenientem. Melior tamen
ctior fuisset, si credidisset jam venisse
erabat esse venturum.

CAPUT III.

llis ex historia Naaman enarratis, alias t ejusdem sacramenti figuras perstringit.

ae vide singula. Diximus figuram præces-
a Jordane, quando Naaman leprosus ille
is est. Puella illa ex captivis (*IV Reg.* v, 5)
, nisi quæ speciem habebat Ecclesiæ, et
repræsentabat? Captivus enim erat populus
n, captivus erat, non dico captivitatem sub
liquo populo constitutam (30): sed eam
item dico quæ major est, quando diabolus
s sæve dominatur imperio, et captiva sibi
bjicit peccatorum.
o habes unum baptisma, aliud in diluvio;
rtium genus, quando in mari Rubro bapti-
t patres; habes quartum genus in piscina,
movebatur aqua. Nunc te consulo utrum
debeas quia habes **357** præsentiam Tri-
i hoc baptismate, quo baptizatur in Ecclesia

CAPUT IV.

as baptismatis figuras, in ferro quod ad i Elisæi natavit, nec non in fonte qui, misso dulcis factus est, proponit auctor.

am itaque Dominus noster Jesus Christus
gelio suo dicit ad Apostolos: *Ite, bapti-
tes gentes in nomine Patris, et Filii, et
sancti* (*Matth.* XXVIII, 19). Sermo hic Sal-
est.
e mihi, o homo! Invocavit Elias de cœlo
et descendit ignis de cœlo (*III Reg.* XVIII,
cavit Elisæus Domini nomen, et de aqua
securis ascendit quod demersum fuerat
y. VI, 6). Ecce aliud genus baptismatis.
Quia omnis homo ante baptismum quasi
premitur atque demergitur: ubi baptizatus
on tanquam ferrum, sed tanquam jam le-
ctuosi ligni species elevatur. Ergo et hic
ltera. Securis erat qua cædebantur ligna.
manubrium de securi, hoc est, ferrum de-
est. Filius prophetæ nescivit quid faceret:
solum scivit, ut rogaret Elisæum prophe-
remedium postularet. Tunc ille lignum mi-
ferrum levatum est. Vides ergo quod in
cruce Christi omnium hominum levatur infirmitas?

12. Aliud, etsi non ordinem tenemus, qui enim possit omnia gesta comprehendere Christi sicut apostoli dixerunt (*Joan.* XXI, 25)? Moyses cum venisset in desertum, et sitisset populus, et venisset ad Merrha fontem, et bibere vellet aquam: quia ubi primum hausit, amaritudinem sensit, et cœpit bibere non posse (32); ideo Moyses misit lignum in fontem, et cœpit aqua quæ antea erat amara, dulcescere (*Exod.* XV, 23, 25).

13. Quid significat, nisi quia omnis creatura corruptelæ obnoxia, aqua amara est omnibus. Et si ad tempus suavis est, etsi ad tempus jucunda; amara tamen est, quæ non potest auferre peccatum. Ubi biberis, sities: ubi potus cæperis suavitatem, iterum amaritudinem senties. Amara ergo aqua: sed ubi crucem Christi, ubi acceperis cœleste sacramentum, incipit esse dulcis et suavis; et merito dulcis, in qua culpa revocatur (33). Ergo si in figura tantum valuerunt baptismata, quanto amplius valet baptisma in veritate?

CAPUT. V.

Ad preces sacerdotis adesse Trinitatem et colligit e superioribus, et ex figuris corporeis quibus in Christum atque in discipulos Spiritus sanctus illapsus dicitur, confirmat.

14. Nunc ergo consideremus. Venit sacerdos (*De Consec.* dist. 4, cap. *Venit sacerdos*), precem dicit ad fontem, invocat **358** Patris nomen, præsentiam Filii et Spiritus sancti: utitur verbis cœlestibus (34). Cœlestia verba quæ? Christi sunt, quod baptizemus in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Si ergo ad hominum sermonem, ad invocationem sancti aderat præsentia. Trinitatis, quanto magis ibi adest, ubi sermo operatur æternus? Vultis scire quia descendit Spiritus? Audisti quia quasi columba (35) descendit (*Matth.* III, 16). Quare quasi columba? Ut increduli vocarentur ad fidem. In principio signum debuit esse, in posterioribus debet esse perfectio.

15. Accipe aliud: Post mortem Domini nostri Jesu Christi (36) apostoli erant in uno loco, et orabant in die Pentecostes, et subito factus est magnus sonus, quasi cum vi magna spiritus ferretur, et visæ sunt linguæ dispersæ, sicut ignis (*Act.* II, 1-3). Quid hoc significat, nisi descensum Spiritus sancti, qui se voluit incredulis etiam corporaliter demonstrare, hoc est, corporaliter per signum,

lonnulli mss., *sub hoste aliquo populo
to;* reliqui et omnes edit. ut in textu, nisi
Rom. vox *populo* jugulata est.
ss. Clarom., *quod baptizat Christus;* alii
, *quod baptizat Ecclesia.*
a mss. prope ad unum: edit. autem *velle,
ubi primum hausit, et amaritudinem sensit,
t, etc.* Unde tamen Rom. delevit ultimum
vero eadem sola post voces *corruptelæ*
subjunxit *ut Marath.*
ss. aliquot, *in qua culpa resecatur;* cæteri
edit. ut in textu, nisi quod nonnulli, pro
in qua, corrupte habent *in qua* vel *in aquam:* a Rom. edit., pro *revocatur*, posuit *devoratur.*

(34) Non pauci mss., *cœlestibus, quæ Christi sunt:* reliqui et edit. vet. ut in corpore: Rom. vero, *cœlestibus. Cœlestia verba quæ sunt?* At in antiqua lectione nihil mutandum, præter punctuationem, quæ tamen retineri potest, modo verbum *sunt* semel suppleas in hunc formam, *Cœlestia verba sunt, quæ Christi sunt*, etc.

(35) Edit., *Audite quia quasi*, etc.

(36) Quidam mss., *post ascensionem Domini*, etc.

spiritaliter per sacramentum? Ergo manifestum testimonium ejus adventus, nobis autem fidei jam prærogativa defertur, quia in principio signa incredulis fiebant, nobis jam in plenitudine Ecclesiæ non signo, sed fide (37) veritas colligenda est.

CAPUT VI.

Cum in homines mortis sententia propter peccatum lata fuisset, baptismus ad eosdem resuscitandos inventus astruitur.

16. Nunc disputemus quid sit quod dicitur baptisma. Venisti ad fontem, descendisti in eum, attendisti summum sacerdotem, Levitas et presbyterum in fonte vidisti. Quid est baptismum?

17. In principio Deus noster hominem fecit, ut si peccatum non gustaret, morte non moreretur. Peccatum contraxit, factus est obnoxius morti, ejectus est de paradiso. Sed Dominus qui sua vellet beneficia permanere, et insidias omnes abolere serpentis, rescindere quoque omne quod nocuit; primum quidem sententiam tulit in hominem: *Terra es, et in terram ibis* (*Gen.* III, 19), et morti hominem fecit obnoxium. Erat divina sententia, solvi humana conditione non poterat. Remedium datum est, ut homo moreretur, et resurgeret. Quare? Ut illud quod ante damnationis loco cesserat, loco cederet beneficii. Quid illud est nisi mors? Quæris quomodo? Quia mors interveniens finem facit peccati. Quando enim morimur, utique peccare desistimus. Satisfactum ergo sententiæ videbatur, quia homo qui factus fuerat ut viveret, si tamen non peccaret, incipiebat mori. Sed ut Dei perpetua gratia perseveraret, mortuus est homo: sed Christus invenit resurrectionem, id est, ut redintegraret cœleste beneficium, quod fraude fuerat serpentis amissum. Utrumque ergo **359** pro nobis, quia et mors finis est peccatorum, et resurrectio naturæ est reformatio.

18. Verumtamen ne in hoc sæculo diaboli fraus vel insidiæ prævalerunt, inventum est baptisma. De quo baptismate audi quid dicat Scriptura, imo Filius Dei, quia Pharisæi qui noluerunt baptizari baptismo Joannis, consilium Dei spreverunt (*Luc.* VII, 30). Ergo baptismum consilium Dei est. Quanta est gratia, ubi est consilium Dei?

19. Audi ergo; nam ut in hoc quoque sæculo nexus diaboli solveretur, inventum est quomodo homo vivus moreretur, et vivus resurgeret (38). Quid est vivus? Hoc est, vita corporis vivens, cum veniret ad fontem, et mergeretur in fontem. Quid est aqua, nisi de terra (39)? Satisfit ergo sententiæ cœlesti sine mortis stupore. Quod mergis, solvitur sententia illa: *Terra es, et in terram ibis* (*Gen.* III, 19); impleta sententia, locus est beneficio remedioque cœlesti. Ergo aqua de terra, possibilitas autem vitæ nostræ non admittebat ut terra operiremur, et de terra resurgeremus. Deinde non terra lavat, sed aqua lavat; ideo fons quasi sepultura est.

CAPUT VII.

Triplicis interrogationis et immersionis exemplum in trina responsione Petri extitisse. Quare cum tota Trinitas peccata dimittat, dicitur unum nomen esse in quo salvari nos oporteat, et qua ratione Christo in baptismo commoriamur, atque unde in vitam æternam?

20. Interrogatus es (40): Credis in Deum Patrem omnipotentem? Dixisti; Credo, et mersisti, hoc est, sepultus es. Iterum interrogatus es: Credis in Dominum nostrum Jesum Christum, et in crucem ejus? Dixisti; Credo, et mersisti; ideo et Christo es consepultus: qui enim Christo consepelitur, cum Christo resurgit. Tertio interrogatus es: Credis et in Spiritum sanctum? Dixisti: Credo; tertio mersisti? ut multiplicem lapsum superioris ætatis absolveret trina confessio.

21. Denique ut vobis afferamus exemplum, sanctus apostolus Petrus posteaquam in passione Domini lapsus videretur infirmitate conditionis humanæ; qui antea negaverat (41), postea ut lapsum aboleret et solveret, tertio interrogatur a Christo, si Christum amaret; tunc ille dicit: *Tu nosti, Domine, quia amo te* (*Joan.* XXI, 15). Ter dixit, ut tertio absolveretur.

22. Sic ergo peccatum dimittit Pater, sic dimittit Filius, sic et Spiritus sanctus. In uno nomine baptizari nos jussit, hoc est, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Noli mirari dixit unum nomen ubi est, una substantia, una divinitas, una majestas. Hoc est nomen de quo dictum est: *In quo oportet omnes salvos fieri* (*Act.* IV, 12). In hoc nomine omnes salvati estis, restituti estis ad gratiam vitæ.

23 Clamat ergo Apostolus, sicut audistis in lectione præsenti: *Quoniam quicunque baptizatur, in morte Jesu baptizatur* (*Rom.* VI, 3). Quid est in morte? Ut quomodo Christus mortuus est...

(37) Vet. edit. ac mss. aliquot. *non signa, sed fide;* Rom. edit., *non signa sed fidei;* melius mss. complures, *non signo,* etc.: quæ Latinii quoque conjectura est.

(38) Rom. edit. sola, *vivus moreretur, et vivus resurgeret.*

(39) Nonnulli mss., *Ergo aqua est terra.*

(40) Cum formæ a sacerdote pronuntiatæ hic mentio non fiat, ambigere aliquis possit num ipsius vicem ternæ illæ suppleverint interrogationes ac responsiones. Verum eam non fuisse prætermissam auctor infra satis indicat, ubi ait: *In uno autem nomine baptizari nos jussit, hoc est, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti,* etc. Dicendum tur non interpositas singulis immersionibus illas interrogationes, sed omnes eisdem simul missas esse, quemadmodum fieri consuevisse scimus e *Sacram.* Gregor., *Ordine Rom.,* S. *et Liturg. Gallic.,* Tertull. *Adv. Praxeam,* Hieros. *Catech. Mystag.* 2, compluribusque. Quarcirca nihil aliud hoc loco designatur, nisi interrogationes ac mersiones respondere sibi tuo, non quidem celebrandi ordine, sed consensu, tium, ut sic loquamur, intentione.

(41) Rom. edit, *quia ter negaverat.*

...rtem degustes : quomodo Christus mor- A ...peccato, et Deo vivit; ita et tu superiori... ...bris peccatorum mortuus sis per bapti... ...sacramentum, et surrexeris per gratiam ... Mors ergo est, sed non in mortis corpo... ...litate, sed in similitudine; cum enim mer... ...tis suscipis et sepulturæ similitudinem : ...lius accipis sacramentum (42), quod in ...hristus pependit, et clavis confixum est ejus ... Tu ergo cum crucifigeris, Christo adhæ... ...ivi Domini nostri Jesu Christi adhæres, ...abolus possit abstrahere. Teneat te clavus ...quem revocat humanæ conditionis infirmi...

24. Ergo mersisti (*De Consec.* dist. 4, cap. *Mersisti*), venisti ad sacerdotem : quid tibi dixit? Deus (43), inquit, Pater omnipotens qui te regeneravit ex aqua et Spiritu sancto, concessitque tibi peccata tua, ipse te ungat in vitam æternam. Vide ubi unctus es : in vitam, inquit, æternam. Noli hanc vitam illi vitæ (44) anteferre. Verbi gratia, si exsurgat inimicus aliquis, si velit tibi fidem tuam auferre, si minatur mortem, ut prævaricetur quisquam, vide quid eligas : noli eligere illud in quo non es unctus (45), sed elige illud in quo unctus es, ut vitam æternam vitæ præferas temporali. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

...larom. cod., *accipe sacramenta*. Et post B ...pro *Christo adhæres*, legit *Christo aderis*, ...deris, id est, adjungeris. ...ec oratio in *Sacram.* Gregor et Gallic. ... in Missali quoque veteri Gallic. reperitur. ...patet formam confirmationis, si tamen de ...agitur deprecativam esse, quod etiam ... licet ex Tertull. lib. *De Baptismo*, ex ... epist. 73, ex Hieron. *Dial advers. Lu*... ...gust. lib. XV *De Trinit.*, Isidoro lib. II, *De* ...ap. 26, et lib. VI *Origin.* cap ult. atque

(44) Lat. Latinius conjicit legendum, *ulli vitæ :* sed quorsum ea mutatione opus sit, non videmus.

(45) Mss. prope universi, omissis *in quo non est unctus*, et postremis illis *per Christum*, etc., locum sic habent : *Noli eligere :* Benig., *negligere, illud : sed elige in quo unctus es, vitam*, etc. Sed cum lectionem nostram cod. Clarom. cunctæque edit. præferant, credibile est hic lacunam esse scriptoris veteris alicujus exemplaris, unde transcripti alii fuerunt, ascribendam.

LIBER TERTIUS

361 CAPUT PRIMUM.

...baptismo demersi ac vivificati recipiant ...tam in capite, et quid sit regeneratio : ...tione etiam nos piscis in mari sæculi hu... ...itari naturam oporteat. Item de mysterio ...is pedum, cujus licet usus in Ecclesia Ro... ...non obtineat, utilitas haud parva decla...

...terno die (46) de fonte disputavimus, cu... ...ies veluti quædam sepulcri forma est; in ...redentes in Patrem, et Filium, et Spiritum ..., recipimur et demergimur et surgimus, ..., resuscitamur. Accipis autem μύρον, hoc ...entum (47) supra caput (*De Consec.* dist., ...*myst.*) Quare supra caput? Quia sensus ...s in capite ejus, Salomon ait (*Eccles.* II, ...get enim sapientia sine gratia : sed ubi ...acceperit sapientia, tunc opus ejus incipit ...fectum. Hæc regeneratio dicitur (48). ...id est regeneratio? Habes in Actibus apo-C stolorum (*Act.* XIII, 33), quod ille versiculus qui dicitur in psalmo secundo : *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, ad resurrectionem spectare videatur. Namque sanctus apostolus Petrus (49) in Actibus apostolorum sic interpretatus est, quod tunc quando resurrexit Filius a mortuis, Patris vox resultaverit : *Filius meus es tu, ego hodie genui te* (*Psal.* II, 7). Unde et primogenitus a mortuis dicitur. Ergo resurrectio quid est, nisi quando de morte ad vitam resurgimus? Sic ergo et in baptismate, quoniam similitudo mortis est, sine dubio dum mergis et resurgis, similitudo fit resurrectionis. Recte itaque secundum interpretationem apostoli Petri sicut illa resurrectio regeneratio fuit, ita et ista resurrectio regeneratio est.

3. Sed quid dicis quia in aquam mergis? Ideo D peregrinaris, ideo te dubitatio tenet? Legimus quidem : *Producat terra ex se fructum germinantem* (*Gen.* I, 11). Similiter et de aquis legisti : *Producant aquæ animantia* (*Ibid.* 20), et nata sunt ani-

...*...cula die* in mss. prope omnibus deside... ...exstat in edit. omnibus : quod autem ... voci *de fonte*, subjunxerat *baptismatis*, ...nunquam suffragio fecerat.

...nes edit. ac mss. longe plurimi, *mysterium est, unguentum*, Gemet., Pratell., Cœ... ...Teller. 1. præferunt partim *murrum*, par... ..., etc. Sed legendum μύρον. eamque ger... ...tionem esse nemo cordatus ibit inficias. ...pro *sed ubi gratiam*, etc., msss. non pauci ...contrahunt, *sed ubi gratia cœperit esse ..., hæc regeneratio dicitur.*

(48) Mss. non pauci, *sed ubi gratia cœperit esse perfecta, hæc regeneratio dicitur.*

(49) Rom. edit sola, *apostolus Paulus.* Et iterum sub finem hujus num., *interpretationem Apostoli sicut illa*, etc. Sed memoriæ lapsum malumus auctori attribuere, quam corruptos omnes et mss. et vet. edit. existimare. Continuo vero post, ubi omnes edit. ac mss. aliquot, *sicut illa resurrectio generatio fuit*, plures ac potiores habent..... *regeneratio fuit.* Alteram autem partem mss. non pauci invertunt hoc modo, *ita et ista regeneratio resurrectio est;* reliqui et cunctæ edit. ut in textu,

mantia. Illa quidem in principio creaturæ; sed tibi A reservatum est, **362** ut aqua te regeneret ad gratiam, sicut alia generavit ad vitam. Imitare illum piscem qui minorem quidem adeptus est gratiam; tamen debet tibi esse miraculo. In mari est, et super undas est : in mari est, et super fluctus natat. In mari tempestas furit, stridunt procellæ; sed piscis natat, non demergitur, quia natare consuevit (50). Ergo et tibi hoc sæculum mare est. Habet diversos fluctus, undas graves, sævas tempestates. Et tu esto piscis, ut sæculi te unda non mergat. Pulchre autem Pater dicit ad Filium : *Ego hodie genui te* (*Psal.* II, 7), hoc est, quando redemisti populum, quando ad cœli regnum vocasti, quando implesti voluntatem meam, probasti meum esse te Filium.

B 4. Ascendisti de fonte, quid secutum est? Audisti lectionem. Succinctus summus sacerdos (51), licet enim et presbyteri fecerint, tamen exordium ministerii a summo est sacerdote. Succinctus, inquam, summus sacerdos pedes tibi lavit. Quod est istud mysterium? Audisti utique quia Dominus cum lavisset discipulis aliis pedes, venit ad Petrum, et ait illi Petrus : *Tu mihi lavas pedes* (*Joan.* XIII, 8). Hoc est, tu dominus servo lavas pedes! tu immaculatus mihi lavas pedes! tu auctor cœlorum mihi lavas pedes! Habes hoc et alibi, *Venit ad Joannem, et ait illi Joannes : Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me* (*Matth.* III, 14)! Ego sum peccator, et tu venis ad me peccatorem, ut tua quasi peccata deponas, qui peccatum non feceris! C vide omnem justitiam, vide humilitatem, vide gratiam, vide sanctificationem. *Nisi lavero, tibi pedes, non habebis mecum partem (Joan.*

5. Non ignoramus (52) quod Ecclesia R hanc consuetudinem non habeat, cujus typ omnibus sequimur et formam : hanc tamen suetudinem non habet, ut pedes lavet. Vide forte propter multitudinem declinavit. Sunt qui dicant et excusare conentur, quia hoc mysterio faciendum est, non **363** in bapti non in regeneratione, sed quasi hospiti pe vandi sint. Aliud est humilitatis, aliud san tionis. Denique audi quia mysterium est et ficatio (53), *Nisi lavero tibi pedes, non h mecum partem.* Hoc ideo dico, non quod al prehendam, sed mea officia ipse commend omnibus cupio sequi Ecclesiam Romanam, men et nos homines sensum habemus; ide alibi rectius servatur, et nos rectius custo

6. Ipsum sequimur apostolum Petrum, inhæremus devotioni. Ad hoc Ecclesia R quid respondet? Utique ipse auctor est no jus assertionis Petrus apostolus, qui sacerd Ecclesiæ Romanæ. Ipse Petrus ait : *Domin solum pedes, sed etiam manus et caput (Il* Vide fidem. Quod ante excusavit, humilitati quod postea obtulit (54), devotionis et fidei.

7. Respondit illi Dominus, quia dixerat et caput : *Qui lavit, non necesse habet iterum nisi ut solos pedes lavet* (*Ibid.* 10). Quare hoc in baptismate omnis culpa diluitur. Reced culpa : sed quia Adam supplantatus a diab (*Gen.* III, 6), et venenum ei effusum est supra

(50) Clarom. cod., *quia natura consuevit.* Hic autem locus ex illis unus est, quem subsannarunt heterodoxi. Sed illi discant ab Augustino Dei opera communia et quotidiana admirationem per se tantam mereri, quantam maxime extraordinaria.

(51) Gill. et Rom. edit., *Succinctus est summus sacerdos.* Amerb et Eras., *Succinctus est sacerdos,* cuncti autem mss. omittunt verbum *est*, plurimi etiam in quibus et antiquissimi adjectivum hic atque infra *summus* et *summo* non agnoscunt. Attamen usitatum erat istis sæculis, ut episcopus summi sacerdotis, ac episcopatus summi sacerdotii nomine vocarentur. Primi exempla in Exposit. Psal. CXVIII, serm. 2, et lib. *De Mysteriis* cap. 2, num. 6, præbet Ambrosius, secundi probatio est in ejus vita apud Paulinum; hic enim ait, « Flebat amarissime quotiescunque forte nuntiatum illi fuerat de cujuscunque obitu sacerdotis... quia difficile esset invenire virum qui summo sacerdotio dignus haberetur. » Iterum autem hoc ipso loco, ubi omnes edit. pluresque mss. *exordium ministerii*, alii mss. exhibent *consummatio mysterii.* Minus commode.

(52) Quæ de hoc ritu lib. *De Mysteriis* cap. 6 memorantur, hoc loco explicantur paulo fusius. Etenim istius instituti causam, nimirum Dominicæ humilitatis quæ in præmissa Evangelii lectione proposita fuerat, imitationem ejusdemque veluti proprium effectum, scilicet concupiscentiæ debilitationem, perstrinxisse auctor minime contentus, prætera non ordinem solum quo ab episcopo presbyterisque perficiebatur, aperit, verum etiam confutat Rom. Ecclesiam, in qua ille mos non servabatur. Cæterum interpretationem illam qua Romani locum evangelicum de lavandis peregrinorum pedibus asserebant intelligendum, haud eo se aliis admissam constat, ut eam putarent in mate omitti posse, sed ut baptizatis impo pedes peregrinorum lavandi necessitas. V Append. serm. S. August. pag. 288, tertiun lis quos e cod. Remig. sub. Augustini tit mondus ediderat, item Cæsarii sermonem q dem Append. 257 numeratur; sicut et alio Anonymi ibidem editos, nempe 149 et 158, q prior eidem lotioni non modo levia, sed l quoque peccata remittendi vim attribuit. consuetudinem pedum in baptismo eluendo Gallicanis ecclesiis etiam obtinuisse disci Missalibus Gothico pag. 249, et Gallicano pag....., quæ Mabillonius noster evulgavit. quoque non abludit aliud Missale in *Itinere* ab eodem editum, nisi quod eamdem ablu collocat post datam vestem candidam. Hæc ablutio cum aliquandiu viguisset in Hisp conc. Eliber, can. 48 sublata est. Quod ad nam Ecclesiam August. epist. 54, num. 10, e 55, num. 35, non pauca tradit quæ spec eamdem cæremoniam : ex quibus quantum l illa ab Ambrosiana vel Gallicana in hoc dis cognoscere est. Berosus in Cæremoniali A siano ejusdem usum lotionis quo tempore bat, necdum intercidisse testificatur.

(53) Mss. Clarom., *mysterium est sancti nis.*

(54) Omnes edit., *se obtulit;* omnes mss., supple *pedes*, etc. Ibid. etiam, ubi cuncti plures mss., *devotionis et fidei*, alii nonnul ferunt, *devotio fidei.*

ras pedes; ut in ea parte in qua insidiatus sens; majus subsidium sanctificationis ac- quo postea te supplantare non possit. Lavas des, ut laves venena serpentis. Ad humili- moque proficit, ut in mysterio non erubes- (55), quod dedignamur in obsequio.

CAPUT II.

tum consignari Spiritu sancto, ad quem spectent omnes virtutes, quodam tamen ipso jure septem pertinent : eidem baptizato d altare accesserit, oculos cœci in Joannis gelio descripti instar, luto liniri, per quod torum confessio significatur : quo loco iis eccatores esse se negant, confutatis, oculos mpositione luti ad videnda spiritalia aperiri nstrat.

quitur spiritale signaculum quod audistis egi (*De Consc.* dist. 4, c. *Accepisti,* § *Se-* ; quia post fontem superest ut perfectio fiat; ad invocationem sacerdotis Spiritus san- funditur, Spiritus sapientiæ et intellectus, consilii atque virtutis, Spiritus cognitionis pietatis, Spiritus sancti timoris; septem virtutes Spiritus (56) (*Isa.* XI, 2).

t omnes quidem virtutes ad Spiritum perti- sed istæ quasi cardinales sunt, quasi prin- . Quid enim tam principale, quam pietas? uid tam principale, quam cognitio Dei? quid incipale, quam virtus? quid tam principale, onsilium Dei? Quid tam principale, quam Dei? sicut timor sæculi infirmitas, ita timor igna est fortitudo.

stæ sunt septem virtutes quando consigna- m, ut ait Apostolus sanctus : *Quia multi- est,* inquit, *sapientia Dei nostri* (*Ephes.* . Et ut multiformis est sapientia Dei, ita rmis est Spiritus sanctus, qui habet diver- iasque virtutes. Unde et Deus virtutum di- *Psal.* LXXXIX, 5) : quod aptari potest Patri, , et Spiritui sancto. Sed hoc alterius dispu- , alterius est temporis.

11. Post hæc quid sequitur? Venire habes ad altare. Quoniam venisti (57), videre habes quæ ante non videbas, hoc est, mysterium quod legisti in Evangelio; si tamen non legisti, certe audisti. Cæcus obtulit se Salvatori ut curaretur : et ille qui alios verbo tantum et sermone curabat, et refundebat imperio lumen oculorum : tamen in libro Evangelii qui scribitur secundum Joannem, qui vere præ cæteris vidit magna mysteria, et designavit, et declaravit; mysterium hoc in illo voluit præfigurare. Omnes quidem sancti evangelistæ, omnes apostoli præter proditorem, omnes sancti; tamen sanctus Joannes, qui ultimus scripsit Evangelium, quasi necessarius requisitus et electus a Christo, majore quadam tuba fudit æterna mysteria. Quidquid locutus est, mysterium est. Alius dixit cæcum curatum, dixit Matthæus, dixit Lucas, dixit Marcus : solus Joannes quid ait? *Tulit lutum, et linivit super oculos ejus, et dixit ei : Vade in Siloam* (58). *Et exsurgens ivit, et lavit, et venit videns* (*Joan.* IX, 6, 7).

12. Considera et ut oculos cordis tui (59). Videbas quæ corporalia sunt, corporalibus oculis : sed quæ sacramentorum sunt, cordis oculis adhuc videre non poteras. Ergo quando dedisti nomen tuum (60), tulit lutum, et linivit super oculos tuos. Quid significat? Ut peccatum tuum fatereris, ut conscientiam tuam recognosceres, ut pœnitentiam ageres delictorum, hoc est, sortem humanæ generationis agnosceres. Nam etiamsi non confiteatur peccatum, qui venit ad baptismum, tamen hoc ipso implet confessionem omnium peccatorum, quod baptizari petit, ut justificetur, hoc est, ut a culpa ad gratiam transeat.

13. Nolite otiosum putare. Sunt quidam, scio certe aliquem fuisse qui diceret, cum illi diceremus : In hac ætate magis baptizari debes, dicebat ille : Quare baptizor? Peccatum non habeo. 365 Numquid peccatum contraxi? Hic lutum non habuit, quod ei Christus non leverat (61), hoc est, non ei

(55) ar cod., *ut in ministerio non erubescas :* vero post, pro *quod non dedignamur,* ut omnibus edit. et mss. Clarom., sublata ne- in mss. legimus, *quod dedignamur.* Et hanc lectionem esse perspicuum est.

(56) Mss. aliquot, *septem virtutes quasi septem* s.

(57) ta edit. omnes et mss. plerique : duo ta- gunt, *qui modo venisti;* alii totidem, *quo venisti.* Quæ lectio multum arridet. Infra edit. ac plures mss:, *si tamen non legisti,* non desideratur in mss. haud paucis. Pos- quod subjicitur de cæco, id in libello *De ris* plane reticetur.

(58) Omnes edit. ac mss. nonnulli, *Vade lava,* . Et post pauca, *oculis cordis tui :* utro- ntem alii mss. multo plures ac probatiores, ontextu.

(59) dit., *oculis cordis tui.*

(60) Nomen suum catechumeni dabant ad bapti- , qui in competentium ordinem admitteban- ed autem addit de confitendis, priusquam entur, peccatis; eam olim fuisse consuetu- observatum est in Expos. Evang. sec. Lucam, lib. VI, col. 1383. Et hinc intelligi potest Ambrosiani ingenii non omnino esse, quod auctor eam confessionem omitti posse infra significat. Nam quamvis vera sit illa opinio, quemadmodum post dot Angelicum III p., q. 8, art. 6, docent theologi; Ambrosium tamen qui ex usu veterum aliorum Patrum ad hujusmodi præparationem suos hortari consueverat, aliquid dicturum unde ab eadem avocari possent, non ad modum fit credibile. Imo vero cum sensus totius loci is videatur, tingendos non alio modo peccata sua confiteri solitos, quam quod confugiendo ad remedium, ægrotos se atque saucios tacita quadam et implicita confessione declarabat; hoc satis aperte probari arbitramur hasce homilias alibi quam in Ecclesia Mediolanensi habitas esse.

(61) Vet. edit. et mss. aliquot, *non laverat;* melius edit. Rom. et codex Teller. alter, *non liniverat;* optime vero mss. reliqui, *non leverat.* Quod autem post duos versus pro *confugit ad baptismum,* ultimæ Paris. edit. substituerant *consurgit ad baptismum,* in hoc a cæteris edi,. ac mss. omnibus desciverant. Sed illud operarum peccatum fuit.

aperuerat oculos; nullus enim homo sine peccato.

14. Ergo agnoscit se hominem, qui confugit ad baptismum Christi. Itaque et tibi imposuit lutum, hoc est verecundiam, prudentiam, considerationem fragilitatis tuæ; et dixit tibi: *Vade in Siloam.* Quid est Silas? *Quod interpretatur*, inquit, *Missus*, hoc est: Vade ad illum fontem in quo crux Domini prædicatur: vade ad illum fontem in quo omnium Christus redemit errores.

366 15. Isti, lavisti, venisti ad altare, videre A cœpisti quæ ante non videras; hoc est per Domini et prædicationem Dominicæ passioı aperti sunt oculi tui: qui ante corde vi esse cæcatus, cœpisti lumen sacramentor dere. Ergo, fratres dilectissimi, venimus ad altare, ad tractatum uberiorem. Et ideo temporis est (62), disputationem integram n sumus incipere: quia prolixior tractatus ε tis sit quod dictum est hodie; et crasti si Domino placet, de sacramentis ipsis tı mus.

(62) Clarom. solus, et per correct. sed eadem manu, *quia temporis non est disputationem in incipere.*

LIBER QUARTUS.

365 CAPUT PRIMUM.

Secundum veteris legis tabernaculum, et quæ moris erat ibi servari, ad baptisterium baptimisque effectus adaptantur.

1. In veteri Testamento sacerdotes frequenter in primum tabernaculum intrare consueverant: in secundum tabernaculum semel in anno summus intrabat sacerdos (*Exod.* xxx, 10; *Levit.* xvi, 2). Quod evidenter ad Hebræos recolens, seriem Veteris Testamenti explanat apostolus Paulus (*Hebr.* ix, 1-7). Erat autem in secundo tabernaculo manna, erat etiam virga Aaron quæ aruit, et postea refloruit, erat et thymiamaterium (*Ibid.*).

2. Quo spectat hoc? Ut intelligatis quid sit secundum tabernaculum, in quod vos introduxit sacerdos, in quod semel in anno summus sacerdos intrare consuevit, hoc est, ad baptisterium, ubi virga Aaron floruit (*Num.* xvii, 8). Ante arida erat, postea refloruit: et tu aridus eras, et cœpisti in fonte irriguo reflorescere. Arueras peccati, arueras erroribus atque delictis: sed fructum jam afferre cœpisti, plantatus secus decursus aquarum.

3. Sed forte dicas: Quid hoc ad populum, si virga sacerdotis aruerat, et refloruit? Populus ipse quis est nisi sacerdotalis? Quibus dictum est: *Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta*, ut ait apostolus Petrus (*I Petr.* ii, 9). Unusquisque ungitur in sacerdotium, ungitur et in regnum: sed spiritale regnum est, et sacerdotium spiritale.

4. In secundo quoque tabernaculo est thymiamaterium (*Hebr.* ix, 7), quod bonum odorem fragrare consuevit, ita et vos jam bonus odor Christi estis, jam nulla in vobis sors (63) delictorum, nullus odor gravioris erroris.

B CAPUT II.

Humanam in baptismo conditionem admi esse ipsis angelis: hanc enim per illum nocentiæ juventis gratiam revocari.

5. Sequitur ut veniatis ad altare. Cœpistis spectarunt angeli, viderunt vos **366** adven et humanam conditionem illam, quæ ante p rum tenebroso squalore sordebat, aspexerun refulgere. Ideoque dixerunt: *Quæ est quæ a a deserto dealbata* (*Cant.* viii, 5)? Mirantur angeli. Vis scire quia mirantur? Audi ergo lum Paulum (64) dicentem ea nobis esse colla concupiscunt et angeli videre (*I Petr.* i, 12). rum: *Quod oculus non vidit, nec auris au* C *quæ præparavit Deus diligentibus se* (*I Co*

6. Deinde quid acceperis recognosce. David propheta hanc gratiam in figura vidit cupivit. Vis scire quia concupierit? Iteru dicentem: *Asperges me hyssopo, et mun lavabis me, et super nivem dealbabor* (*Psa* Quare? Quia nix, quamvis sit candida, cito sorde nigrescit atque corrumpitur: ista grati accepisti, si teneas quod accepisti, erit di atque perpetua.

7. Veniebas ergo desiderans ad altare, utp tantam gratiam videras, veniebas desiderans tare quo acciperes sacramentum. Dicat anii *Et introibo ad altare Dei ad Deum qui lætificat* D *tutem meam* (*Ps.* xlii, 4). Deposuisti peccator nectutem sumpisti gratiæ juventutem: hoc terunt tibi sacramenta cœlestia. Denique audi dicentem David: *Renovabitur sicut aq ventus tua* (*Psal.* cii, 5). Bona aquila esse quæ cœlum petis, terrena fastidis. Bonæ circa altare: *Ubi enim corpus, ibi et aquilæ* xxiv, 28). Forma corporis altare est, et

(63) Gill. ac Rom. edit. et mss. Tell. alter, *nullæ in vobis sordes;* alii aliquot, *nulla in vobis sordes:* reliqui multo plures potioresque, sicut et Amerb. atque Eras. edit., *nulla in vobis sors.* Bona lectio, et quam jam tom. I, col. 61, in Ambrosio annotavimus, et sæpius annotare si visum esset, in promptu fuit. Unde colligas aut hu torem Ambrosianorum librorum maxime sum, aut utrumque non multum diversis locis ac temporibus.

(64) Istic ut alibi non semel auctorem fefe moria,

Christi est in altari; aquilæ vos estis, renovatæ ablutione delicti. A

CAPUT III.

Ostensurus auctor sacramenta nostra quam Judæorum tum antiquiora tum diviniora esse, priorem partem conficit instituta inter Melchisedech atque Abraham comparatione ubi illum et mysteriorum nostrorum auctorem et Christi figuram exstitisse planum facit.

8. Venisti ad altare, vidisti sacramenta posita super altare, et ipsam quidem 367 miratus es creaturam; tamen creaturam solemnem et notam.

9. Forte aliquit dixerit: Judæis Deus tantam gratiam præstit, manna illis pluit (65) e cœlo (*Exod.* xvi, 14): quid plus dedit fidelibus suis, quid plus tribuit iis quibus plus promisit?

10. Accipe quæ dico, anteriora esse mysteria B Christianorum quam Judæorum, et diviniora esse sacramenta Christianorum quam Judæorum. Quomodo? Accipe. Judæi quando esse cœperunt? Ex Juda utique pronepote Abrahæ: aut, si vis et sic intelligere, ex lege, id est quando Judæi legem accipere meruerunt (66). Ergo ex pronepote Abrahæ Judæi dicti sunt, aut a tempore sancti Moysis. Et si tunc Deus Judæis murmurantibus manna pluit e cœlo, tibi autem sacramentorum horum figura præcessit, quando Abraham erat, quando vernaculos trecentos decem et octo collegit, et tibi persecutus est (67) adversarios, de captivitate eruens nepotem suum, tunc victor venit, occurrit illi Melchisedech sacerdos, et obtulit ei panem et vinum (*Gen.* xiv, 18; *Hebr.* vii, 1-3). Quis habuit panem et vinum? Abraham non habuit. Sed quis habuit? C Melchisedech. Ipse ergo auctor sacramentorum. Quis est Melchisedech? Quis significatur rex justitiæ, rex pacis. Quis est iste rex justitiæ? Nunquid homo quisquam potest rex esse justitiæ? Quis ergo rex justitiæ, nisi justitiæ Dei, qui est Dei pax, Dei sapientia? Quis potuit dicere: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (*Joan.* xiv, 27).

11. Ergo primo intellige sacramenta hæc quæ accipis, anteriora esse quam sint Moysi sacramenta, quæcunque Judæi habere se dicunt, et prius cœpisse populum Christianum, quam cœpisse populum Judæorum: sed nos in prædestinatione, illum in nomine.

12. Obtulit ergo Melchisedech panem et vinum. Quis est Melchisedech? *Sine patre*, inquit, *sine matre, sine generationis ordine, neque initium dierum*) *neque finem vitæ habens* (*Hebr.* vi, 3): hoc habet ad Hebræos epistola. Sine patre, inquit, et sine matre est. Similis cui? Filio Dei. Sine matre 368 natus est Dei Filius generatione cœlesti, quia ex solo Deo Patre natus est: et iterum sine patre natus est, quando natus ex Virgine est: non enim ex virii semine generatus est: sed natus de Spiritu sancto (*Matth.* i, 20) et virgine Maria, utero editus virginali, similis per omnia Filio Dei. Sacerdos, quoque erat Melchisedech: quia et Christus sacerdos cui dicitur: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech* (*Psl.* cix, 4).

CAPUT IV.

Ut persuadeat hoc sacramentum divinius habendum quam manna, ex pane ipsummet Christi corpus ejusdem Christi sermone fieri asseverat: quod postquam allatis variis effectibus, quibus ejusdem sermonis efficatas claret, confirmavit cur sanguis sub aliena specie detur, causam reddit.

13. Ergo auctor sacramentorum qui est, nisi Dominus Jesus? De cœlo ista sacramenta venerunt consilium enim omne de cœlo est. Vere autem magnum et divinum miraculum quod populo pluit Deus manna de cœlo, et non laborabat populus, et manducabat.

14. Tu forte dicis: Meus panis est usitatus (68), Sed panis iste panis est ante verba sacramentorum (*De Consec.*, dist. 3, c. *Panis est*): ubi accesserit consecratio, de pane fit caro Christi (69). Hoc igitur astruamus. Quomodo potest qui panis est, corpus esse

(65) Cod. Clarom., *præstitit ut manna illis plueret.*

(66) Omnes edit. ac mss. nonnulli, *aut, si vis, et sic intellige, ex lege quam Judæi accipere meruerant*; reliqui magno numero, ut in textu.

(67) Nonnulli mss., *decem et novem collegit, et ivit, et persecutus est.*

(68) Nasci possunt hinc duæ quæstiones, altera ex voce *meus*, altera ex voce *usitatus*. Nam jure D quærat aliquis, an propterea *meus* dicatur a neophyto, quia eumdem ipse obtulisset? Quod sane palam faceret auctorem illum neutiquam sedisse Mediolani, quandoquidem in ea civitate neophytos ante octavam sui baptismatis panem a sacerdote consecrandum offerre non consuevisse tom. I, ad Præfat. Expos. in psalm. cxviii, observatum est. Deinde rogabit nec immerito, num *panis usitatus* hoc loco idem sit ac fermentatus? In cibis enim quotidianis non alium ferme adhibemus quam fermentatum. Hæc erat opinio Jac. Sirmondi et cardinalis Bonæ, doctiss. hominum, contra quos tamen Mabillonius Dissert. de azymo, pap. 88 et 131, tuetur oppositam, et panem azymum etiam quandoque dici communem atque usitatum Ruperti astruit auctoritate. Sed ut difficultas utraque resolvatur, adverte neophyti mysteria sacra, quæ sibi prius ignota fuerant, primum aspicientis hæc verba esse: *Meus panis est usitatus*; proindeque ipsis non alium legitimum sensum tribui posse præter illum: Oculi mei hoc mihi renuntiant, nempe talem hunc esse panem, quali quotidie victito, non autem aliud; quod ad neutram propositarum difficultatum facere liquido patet. Etenim ut ab eone an ab alio fuerit oblatus, non hic agitur; ita etiam panis fermentatus azymusve sit, statim e primo conspectu ejus non distinguitur. Quid vero si fermentatus cum azymo mistus fuerit? Certe *Chronicon* Datii, si qua inscrisptioni fides, Mediolanensis episcopi Ambrosio hunc morem attribuit: sed illud opus jure pseudonymum haberi manifestum est.

(69) Mss. non pauci, et cum his Lanfrancus atque Algerus, *fit corpus Christi*; mss. tamen alii, et omnes edit., *fit caro Christi*. Rursus autem verba sequentia ita citat B. Algerus, ut omisso integro versu ista subnectat, *Consecratio igitur*: sed quæ continuo post ex hoc capite referuntur ab eodem Algero, locum contractius propositum esse clare ostendunt. Mss. autem et edit. hoc uno discrepant inter se, quod in multis illorum habetur *astruimus*, et vox *consecratione* prætermittitur, atque in plu-

Christi? Consecratione. Consecratio autem quibus verbis est, cujus sermonibus? Domini Jesu. Nam et reliqua omnia quæ dicuntur (70) in superioribus, a sacerdote dicuntur, laudes Deo deferuntur, oratio petitur pro populo, pro regibus, pro cæteris: ubi venitur ut conficiatur venerabile sacramentum, jam non suis sermonibus utitur sacerdos, sed utitur sermonibus Christi. Ergo sermo Christi hoc conficit sacramentum.

A 15. Quis est sermo Christi : Nempe is qu
sunt omnia. Jussit Dominus, et factum est c
jussit Dominus, et facta est terra ; jussit Don
et facta sunt maria ; jussit Dominus, et
creatura generata est (*Gen.* I, 1 *et seqq.*) Vide
369 quam operatorius sit sermo Christi. S
tanta vis est in sermone Domini Jesu, ut inci
esse quæ non erant (71), quanto magis op
rius est. ut sint quæ erant, et in aliud comn

ribus legas *Consecratio autem* : edit. vero inter se conveniunt, nisi quod veteres interpungebant ad eum modum : *Hoc igitur astruamus, quomodo potest qui panis est, corpus esse Christi consecratione. Consecratio igitur*, etc. Minus concinne.

(70) Omnes edit. ac mss. undecim omittunt, *in superioribus, a sacerdote dicuntur* : quæ nos aliorum codicum, maxime vero Benig. et Clarom. auctori- B tate restituimus. At consequenter pro, *laudem Deo deferunt : oratio præmittitur*, quod habetur in edit Rom. aliæ quidem et mss. omnes exhibent, *laus Deo defertur* : sed in sequenti membro inter se trifariam dividuntur. Etenim vet. edit. ac quidam mss. legunt, *oratione petitur*; cod. Gemet., Pratel., Amet. ac Teller., *oratio petit*; postremo Benig., Remem., Clarom., Sorb. et Colbert., *oratio petitur*; quam lectionem ob trium cod. antiquitatem ita præferimus, ut aliarum neutri derogemus. Observandum autem obiter Missæ præfationem, ut loquuntur, ac sacrum trisagion per voces, *laus Deo defertur* : sequentem vero precationem, quam primam canonis vocitamus, per illas, *oratio petitur*, significari. Nec sane obstat quod scripsit auctor *pro regibus*, non pro imperatoribus. Nam præterquam quod rex pro imperatore apud bonos auctores et Ambrosium ipsum repetimus ; forte usurpavit hoc vocabulum, ut Pauli elocutioni I Timoth. II, 1, ma- C gis accederet. Adnotabimus præterea canonem a Gregorio M, lib. v, I, epsit. 7, indict. 2, et Cypriano lib. *de Unit. Eccl.* precem vocari ; nec non precem inter ac orationem ab Augustino epist. 149 edit. novæ constitui hoc discriminis, ut quæ consecrationem præcedunt, precationes : quæ vero illam sequuntur, orationes dici ecclesiasticus mos voluerit. Sed huncce auctorem in singulis vocibus exactum non esse neutiquam mirabitur, qui canonis quem refert, integras orationes animanverterit ab eo prætermissas.

(71) Ita vet. edit. ac mss. excepto cod. Illid. ubi, *quanto magis... quæ erant*, totum omittitur : ultimam vero partem Rom. edit. his verbis effert, *ut quæ erant in aliud commutentur*. Præiverat quidem illi Lanfrancus in lib. *de Sacram.* sic enim in mss. quibusdam locum hunc legi testificatur. Sed et Lanfranco et Rom. edit. gravissimum crimen intendit Edm. Albertinus, lib. II *de Sacram.* (Euch., p. 510,) D quasi eumdem locum depravarint. Verum nec Romanis quod tanti viri auctoritatem secuti sint, crimini vertendum : nec Lanfranco ipsi accusatio falsi impingenda est. Nam præterquam quod eadem omissa sunt supra in cod. Illid. et similiter omitti potuere in quibusdam aliis, quis credat ab eo quæsitum effugium, 1. qui alteram lectionem in mss. pluribus exstare non dissimulans eam exponit, neque alio sensu intelligi posse, nisi catholico plane demonstrat ; 2° qui diversam illam quam anteponit, loco petito ex libello *de Mysteriis* apte confirmat ; cum enim hoc idem Ambrosii testimonium nonnisi absurde a realis præsentiæ sensu possit detorqueri, haud verisimile sit eum scriptorem, quem *Ambrosii Simiam* vocat Albertinus, illius placitis docere contraria : 3° tandem non cadebat in gravitatem ac prudentiam, qua erat Lanfrancus, ut sententiam illam corrumperet, quam evincebat ab adversario esse corruptam. Sed ad Lanfrancum omni malæ

fidei suspicione liberandum ista sufficiant.
porro ad ipsum locum, idem Lanfrancus, lib.
Algerus. *de Sacram.* lib. I, cap. 7, responde
nem et vinum secundum speciem externam es
erant : at vero secundum internam substanial
verti in corpus Christi. Quam expositioner
Ambrosianis verbis atque exemplis ita robor
B nihil amplius videatur desiderandum ; tamen
næus Pless. idem argumentum quasi postl
revocatum card. Perronio opposuit. Ad hoc c
posuit cardinalis, nempe verba ipsa non carer
picione corruptionis, scilicet propter memc
Lanfranci auctoritatem : deinde illorum nequ
hunc esse sensum, ut panis ac vinum dicantu
quæ erant, sive id quod erant, cum in priori
sententiæ panis aut vini nulla sit mentio :
quæ erant simpliciter dicantur esse, non
destrui, eo quod sacramenti materia per
substantiationem tota essendi generalitate no
liatur, sed ab esse specifico transfertur in aliu
specificum, id est, non simpliciter ad non er
minetur, sed ad aliud ens, cui successione,
gnitate existendi, et accidentium queis uterq
minus suppositus fuit, unitate jungitur et colli
Hæc vere ac sapienter dicta omnibus since
quam contentionis amantioribus poterant sa
C cere, reclamat tamen adhuc Albertinus, ea d
rum substantia nihil permanet, quæque sunt
pliciter non ens, in latitudine entis remaner
negans. His addit de pane ac vino pronuntia
sint quæ erant : erant autem, inquit, in esse
cifico panis et vini, unde concludit substant
dici non posse hanc mutationem, sed accident
Et vero suum hoc ratiocinium egregie confirm
putat eo quod subditur : « Tu ipse eras, i
auctor noster, sed eras, » etc. « Cui veris
sit, pergit Albertinus, illum mutationis acci
talis exemplum ad theseos suæ confirmatione
industria elegisse, si in ea de mutatione substa
ageretur ? » Primam harum rationem tomo I
Perpetuitate fidei lib. VII, c. 6 et 7, solutam rep
ibi enim planissime docetur auctorem nostrun
loco ne minimum quidem ab usu et consuetudi
quendi recedere : quod aeris necnon aquæ fluv
quæ cum perpetuo mutentur, eadem tamen se
dicimus, exempla mirifice illustrant. Hinc etia
D flari posset, quod intulit de specifico sensu ide
bertinus, nisi captionem argumenti supra nobis
ronius aperuisset ac diluisset, quod sedulo dis
lavit iste minister. Sed hic exemplum unum
tur mutationis accidentalis : ergo, inquit ille,
cidentali tantum conversione agitur in hoc loc
hic exempla multa substantialium mutationum
ciuntur : ergo, inquimus, de substantiali conver
agi multo potiori jure colligimus. Itaque gen
agnoscimus in Eucharistia conversionem, al
substantialem, qua panis substantia in corpus C
tota commutatur ; alteram accidentalem, qua sp
panis ad ejus præsentiam significandam natu
destinatæ, Dominici corporis figuræ fiunt atq
titypi Verissima quidem hæc, et ad catholicu
gma contra Calvinianam cavillationem vind
dum contendimus esse invictissima : quid ta
verbis illis, *ut sint quæ erant, et in aliud comm
tur*, divisionem contineri affirmaverimus ?

tur? Cœlum non erat, mare non erat, terra non A erat, sed audi dicentem David: *Ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt* (*Psal.* CXLVIII, 5).

16. Ergo tibi ut respondeam, non erat corpus Christi ante consecrationem: sed post consecrationem dico tibi quia jam corpus est Christi. Ipse dixit, et factum est; ipse mandavit, et creatum est. Tu ipse eras, sed eras vetus creatura: postea quam consecratus es, nova creatura, esse cœpisti. Vis scire quam nova creatura? *Omnis*, inquit, *in Christo nova creatura* (*II Cor.* v, 17).

17. Accipe ergo quemadmodum sermo Christi creaturam omnem mutare consueverit, et mutet, cum vult, instituta naturæ. Quomodo requiris? Accipe, et primo omnium de generatione ejus B sumamus exemplum. Consuetudo est ut non generetur homo, nisi ex viro et muliere, et consuetudine conjugali; sed quia voluit Dominus, quia hoc elegit sacramentum, de Spiritu sancto et Virgine natus est Christus, hoc est, mediator Dei et hominum homo Christus Jesus (*I Tim.* II, 5). Vides ergo quia contra instituta et ordinem natus est, homo est natus ex Virgine?

370 18. Accipe aliud. Urgebatur populus Judæorum ab Ægyptiis, interclusus erat mari: divino imperio virga Moyses tetigit aquas, et se unda divisit (*Exod.* XIV, 21); non utique secundum suæ naturæ consuetudinem, sed secundum gratiam cœlestis imperii (72). Accipe aliud. Sitiebat populus, venit ad fontem: amarus erat fons, misit li- C gnum sanctus Moyses in fontem, et factus est dulcis fons, qui amarus erat (*Exod.* xv, 23-25), hoc est, mutavit consuetudinem naturæ suæ, accepit dulcedinem gratiæ. Accipe et quartum exemplum. Ceciderat ferrum securis in aquas, quasi ferrum sua consuetudine demersum est: misit lignum Elisæus, statim ferrum elevatum est, et aquis supernatavit (*IV Reg.* VI, 6): utique contra consuetudinem ferri; est enim materies gravior, quam aquarum est elementum.

19. Ex his igitur omnibus non intelligis quantum operetur sermo cœlestis? Si operatus est in fonte terreno, si operatus est sermo cœlestis in aliis rebus, non operatur in cœlestibus Sacramentis? Ergo didicisti quod ex pane corpus fiat Christi, et quod vinum et aqua in calicem mittitur: sed fit sanguis consecratione verbi cœlestis (73) (*De Consec.*, dist. 2, c. *Panis*, § *Ergo*, et § *Sed forte*).

20. Sed forte dicis: Speciem sanguinis non video. Sed habet similitudinem: sicut enim mortis similitudinem sumpsisti, ita etiam similitudinem 371 pretiosi sanguinis bibis; ut nullus horror cruoris sit, et pretium tamen operetur redemptionis. Didicisti ergo quia quod accipis, corpus est Christi.

CAPUT V.

Ipsis Domini verbis corpus ac sanguinem ejus consecrari et vere confici; proindeque hinc bene colligi præ manna excellere hoc sacramentum, cujus veritas consignatur per vocem, Amen.

21. Vis scire quia verbis cœlestibus consecratur (*De Consec.*, dist. 2, c. *Panis*, § *Vis scire*)? Accipe quæ sunt verba. Dicit sacerdos: Fac nobis, inquit, hanc oblationem ascriptam, ratam (74), rationabilem, acceptabilem: quod figura est corporis et

particulam *et* interdum pro *vel* positam legi negabit nemo. Quid enim frequentius istis formulis: *Dominus mortificat et vivificat: deducit ad inferos, et reducit. Dominus pauperem facit, et ditat: humiliat et sublevat?* Profecto non utrumque simul, sed utrum voluerit, Dominus facit. Expende totum locum, de quo agitur, et tres effectus divinæ potentiæ deprehendes illic proponi, creationem scilicet non existentium, existentium vero vel conservationem vel conversionem, pro ut Deo visum fuerit.

(72) Ms. Clarom., *gratiæ cœlestis imperium*.

(73) Clar. cod., *consecratione cœlesti*. Porro sequentis dubii solutionem adversus orthodoxam doctrinam sic vertit Albertinus, ut velit non alio modo Christum a nobis in Eucharistia sumi, nisi quo eum in baptismo induere, ac sanguine ejusdem tingi dicitur. Sed respondetur inter Eucharistiam ac baptis- D mum comparationem in hoc institui, quod ex hoc auctore similitudinem idcirco in utroque sacramento Christus posuerit, ne in altero mortis, in altero corporis et sanguinis horrore afficeremur: duas autem illas similitudines in hoc differre, quod altera sit rei tantum per suos effectus, altera rei etiam per suam substantiam præsentis. Quod vero urget *speciem sanguinis* hic positam pro veritate, ut opponatur similitudini: nos quidem fatemur speciem hoc sensu quandoque sumi, cum nempe in concreto, ut loquamur cum philosophis, accipitur; sed abstracte hoc loco poni jure contendimus. Nam 1° sic inter speciem et similitudinem abunde servatur oppositio, cum species forma externa sit, et propria rei, ut Perronius loquitur, apparentia: similitudo vero his in locis nihil aliud nisi remotam analogiam sonet; 2° hic auctor Christi corpus atque sanguinem hoc toto capite præsentem clare supponit, ut planum fiet libera mente examinanti; 3° cum hominem in baptismate mori ac resurgere in lib. II, cap. 6, docere instituat, ei satis non est dicere: « Inventum est quomodo homo vivus moreretur et vivus resurget; » sed quasi vereretur ne quis crederet se in baptismo vere obiisse, statim subjungit: « Quid est vivus? Hoc est vita corporis vivens cum veniret ad fontem, et mergeretur in fontem; » cum autem in hoc libro panem et vinum fieri corpus ac sanguinem toties repetat, nunquam tamen illorum naturalem remanere substantiam monet. Adde tandem non magis tolli horrorem rei cujuspiam si absit, quam si tegatur; horror enim nascitur e sensuum affectione, quæ non nisi ab externa forma commovetur.

(74) Vox *ratam* deerat in cunctis edit. ac mss. nonnullis: at e pluribus aliis restituitur. Et interjectis duobus verbis, Rom. edit. sola, *quod fit in figuram corporis*, etc. Sed communis lectio legitima est, nec vel transversum unguem a pio et catholico sensu abhorrens. Namque istic non de oblatione Dominici corporis ac sanguinis jam consecrata, sed de præparatione oblationis agi clarum est. Atqui hoc in statu pani cum corpore, et vino cum sanguine analogiam quamdam ac similitudinem in ercedere communi consensu ex SS. Patribus docent Catholici. Cæterum in maxime consecrationis effectus, sive ipsa consecratio ut jam peracta per anticipationem hic spectaretur, quæ Albertini sententia est; non tamen illud contra catholicam doctrinam quidquam faceret. Quis enim puerulorum orthodo-

sanguinis Domini nostri Jesu Christi. Qui pridie quam pateretur, in sanctis manibus suis accepit panem, respexit in cœlum ad te, sancte Pater omnipotens, æterne Deus, gratias agens, benedixit, fregit, fractumque apostolis suis et discipulis suis (75) tradidit, dicens: *Accipite, et edite ex hoc omnes; hoc est enim corpus meum, quod pro multis confringetur* (*Luc.* XXII, 19).

22. Similiter etiam calicem postquam cœnatum est, pridie quam pateretur, accepit, respexit in cœlum ad te, sancte Pater omnipotens, æterne Deus, gratias agens, benedixit, apostolis suis et discipulis suis tradidit, dicens: *Accipite, et bibite ex hoc homnes; hic est enim sanguis meus* (*Matth.* XXVI, 27, 28). Vide illa omnia. Illa verba evangelistæ sunt usque ad *Accipite*, sive corpus, sive sanguinem. Inde verba sunt Christi: *Accipite, et bibite ex hoc omnes; his et enim sanguis meus.* Et vide singula.

23. Qui pridie, inquit, quam pateretur, in sanctis manibus suis accepit panem. Antequam consecretur, panis est; ubi autem verba Christi accesserint, corpus est Christi. Denique audi dicentem: *Accipite, et edite ex eo omnes, hoc est enim corpus meum* (*Ibid.* 26). Et ante verba Christi, calix est, vini et aquæ plenus: ubi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis Christi efficitur, qui plebem redemit. Ergo videte quantis generibus potens est sermo Christi universa convertere. Deinde ipse Dominus Jesus testificatur nobis quod corpus suum accipiamus et sanguinem. Numquid debemus de ejus fide et testificatione dubitare?

372 24. Jam redi mecum ad propositionem meam. Magnum quidem et venerabile, quod manna Judæis pluit e cœlo (*Exod.* XVI, 14): sed intellige. Quid est amplius, manna de cœlo, an corpus Christi? Corpus utique Christi, qui auctor est cœli. Deinde manna qui manducavit, mortuus est: qui manducaverit hoc corpus, fiet ei remissio peccatorum, et non morietur in æternum (*De Consec.*, dist. 2, c. *Ante*, § *Qui manduc.*)

25. Ergo non otiose dicis tu (76); Amen, jam in spiritu confitens quod accipias corpus Christi. Dicit tibi sacerdos: Corpus Christi; et tu dicis: Am[en] est, verum. Quod confitetur lingua, teneat a[ffectus].

CAPUT VI.

Excellentia sacramenti hujus inde probata, q[uod] illud Dominica passio renovetur, sermone de materia proximis diebus a se tractanda s[ubjicit] præmonens.

26. Ut scias autem hoc esse sacramentu[m]... jus figura ante præcessit. Deinde quantum [sit sa]cramentum, cognosce. Vide quid dicat: Q[uoties]cunque hoc feceritis, toties commemoration[em mei] facietis, donec iterum adveniam (*I Cor.* XI,

27. Et sacerdos dicit: Ergo memores glori[osissi]mæ ejus passionis, et ab inferis resurrectio[nis, et] in cœlum ascensionis, offerimus tibi hanc [imma]culatam hostiam, rationabilem hostiam, in[cruen]tam hostiam, hunc panem sanctum, et cali[cem vi]tæ æternæ: et petimus et precamur, ut han[c obla]tionem suscipias in sublimi altari tuo per ma[nus an]gelorum tuorum, sicut suscipere dignatus es [munera] pueri tui justi Abel, et sacrificium patriarc[hæ no]stri Abrahæ, et quod tibi obtulit summus [sacer]dos Melchisedech.

28. Ergo quotiescunque accipis, quid tib[i dicit] Apostolus? Quotiescunque accipimus, morte[m Do]mini annuntiamus (*De Consec.*, dist. 2, c. *Si qu*... Si mortem annuntiamus, annuntiamus rem[issio]nem peccatorum. Si quotiescunque effundit[ur san]guis, in remissionem peccatorum funditur; [debeo] illum semper accipere, ut semper mihi pecc[ata di]mittantur. Qui semper pecco, semper deb[eo ha]bere medicinam.

29. Interim et hodie quantum potuimus, [expla]navimus; sed crastina die Sabbato et Domin[ica de] orationis ordine dicemus, quemadmodum [possu]mus. Dominus Deus noster conservet vobis g[ratiam] quam dedit, et oculos quos vobis aperuit, p[lenius] illuminare dignetur per unigenitum Filium su[um re]gem ac salvatorem Dominum Deum nostru[m, per] quem sibi, et cum quo sibi est laus, honor, [gloria,] magnificentia, potestas cum Spiritu sancto, [a sæ]culis, et nunc, et semper, et in omnia s[æcula] sæculorum. Amen.

xorum, qui vel primoribus labris elementa religionis delibaverit, non statim respondeat in Eucharistia duo inesse, signum videlicet ac rem significantam, seu sacramentum et rem sacram: quorum alterum altero non excluditur? Quocirca Perronii firma et integra manet responsio. Quod autem Albertinus Rom. editores adulterati hujusce loci tam invidiose insimulat, primum rogamus unde ipsi constet mss. in quo legatur *fit in figuram*, nullum exstare. At, inquit ille, alio modo vet. omnes edit. cuncti mss., Paschasius, denique Durandus et alii locum efferunt. Fatemur quidem, sed corruptio loci adeo celebris eo videtur minus probabilis, quo facilius convinci potest. Adde non tam atrocem corruptionis censuram ibi affligendam, ubi verbis parum mutatis, eadem sententia plane remanet: quod quidem hic factum esse liquet ex dictis.

(75) *Et discipulis suis* in sola edit. Rom. prætermissum est. Infra etiam ubi omnes edit. cum mss. omnibus ferunt, *pro multis confringetur*, eadem edit. Rom. ita correxit, *pro vobis datur*, forte ut auctoris verba canoni liturgiæ accommodaret quamvis idem ille canon, ut super. cap. et i[d] monit. observatum est, hic referatur; eum tam[en] exhiberi neque integrum, neque iisdem sempe[r ver]bus quibus in missalibus libris habetur, facile [nos]cet, qui ambos contulerit. Quod vel infidæ a[uctoris] memoriæ, vel varietati codicum imputandum [est].

(76) Gill. et Rom. edit. cum paucis mss *otiose cum accipis, tu dicis*, quidam cod., *res[pondes] tu, Amen*; Amerb. atque Eras. cum mss. plurimis probatissimisque omittunt, *cum a*... Et continuo post, ubi edit. omnes, ac plures *in spiritu confitens*: alii mss. aliquot præ[ferunt] *in spiritu confidens*. Postremo ante voces, *di[cit] sacerdos*: mss. nonnulli præmittunt, *cum tu p*... quod abest a reliquis, et edit. omnibus. Ca[eterum] tam perspicue aperteque panis ac vini in co[rpus et] sanguinem Christi conversio, et realis, ut v[era] præsentia, hoc toto capite asseritur, ut qui [hu]ei novi luminis addere vellet, non aliud moliretur, quem si alios radios soli aptare cogit[aret].

LIBER QUINTUS.

373 CAPUT PRIMUM.

Primum repetit quod jam ante dictum est sacramenti, atque adeo ipsius Christi figuram in Melchisedech ejusque sacrificio præcesisse: tum duplicem causam cur aqua in calice admisceatur, in medium profert.

1. Hesternus sermo noster ac tractatus usque ad sancti altaris sacramenta deductus est. Et cognovimus sacramentorum istorum figuram Abrahæ temporibus præcessisse, quando obtulit sacrificium sanctus Melchisedech (*Gen.* XIV, 18), neque initium, neque finem habens dierum (*Hebr.* VII, 3). Audi, homo, quid dicat Paulus apostolus ad Hebræos. Ubi sunt qui Filium Dei dicunt esse de tempore (77) Melchisedech? Dictum est, quia neque initium, neque finem dierum habet: si Melchisedech non habet initium dierum, num Christus habere potuit? Sed non est plus figura quam veritas. Vides ergo quia ipse primus et novissimus (*Apoc.* I, 8). Primus quia auctor est omnium: novissimus (78), non quod finem inveniat, sed quod universa concludat.

2. Diximus ergo quod in altari constituatur calix et panis. In calicem quid mittitur? Vinum (79). Et quid aliud? Aqua (*De Consec.*, dist. 2, c. *In calicem*). Sed tu mihi dicis: Quomodo ergo Melchisedech panem et vinum obtulit? Quid sibi vult admistio aquæ? Rationem accipe.

3. Primum omnium figura quæ ante præcessit tempore Moysi, quid habet? Quia cum sitiret populus Judæorum, et murmuraret quod aquam invenire non possent, jussit Deus Moysi ut tangeret petram de virga. Tetigit petram, et petra undam maximam fudit (*Exod.* XVII, 6), sicut Apostolus ait: *Bibebant autem de spiritali consequenti eos* (80) *petra: petra autem erat Christus* (*I Cor.* X, 4). Non immobilis petra quæ populum sequebatur. Et tu bibe, ut te Christus sequatur. Vide mysterium. Moyses, hoc est,, propheta: virga, hoc est, verbum Dei. **374** Sacerdos verbo Dei tangit petram, et fluit aqua, et bibit populus Dei. Tangit ergo sacerdos, redundat aqua in calice, salit in vitam æternam, et bibit populus Dei, qui Dei gratiam consecutus est. Didicisti ergo hoc.

4. Accipe et aliud. In tempore Dominicæ passionis cum Sabbatum magnum instaret, quia vivebat Dominus noster Jesus Christus vel latrones, missi sunt qui percuterent eos: venientes autem invenerunt defunctum Dominum Jesum Christum; tunc unus de militibus lancea tetigit latus ejus (81), et de latere ejus aqua fluxit et sanguis (*Joan.* XIX, 33, 34). Quare aqua? quare sanguis? Aqua, ut emundaret: sanguis, ut redimeret. Quare de latere? Quia unde culpa, inde gratia. Culpa per feminam, *gratia per Dominum Jesum Christum* (*Joan.* I, 17) (*De Consec.*. dist. 2, c. *In calicem*, § *De latere*).

CAPUT II.

Quemadmodum qui mundatus fuerit, et invitetur a Christo, et ipse ad inæstimabilem sacramenti suavitatem aspiret, mystica quorumdam e Canticis locorum interpretatione ostenditur,

5. Venisti ad altare, vocat te Dominus Jesus, vel animam tuam, vel Ecclesiam, et ait: *Osculetur me ab osculis oris sui* (*Cant.* I, 1). Vis ad Christum aptare? Nihil gratius. Vis ad animam tuam? Nihil jucundius.

6. *Osculetur me.* Vides te (82) mundum esse ab omni peccato, qui delicta detersa sunt; ideo te-

(77) Eras. et seq. edit., *esse de tempore? de Melchisedech*, etc. Amerb. et mss., *esse de tempore? Melchisedech.* etc. Sed interpunctione minus commoda. Credimus autem ab auctore nostro illos hæreticos designari, qui Melchisedechiani appellati sunt. Hi sacerdotem illum eximiam Dei virtutem fuisse dictitabant, et Christo ipso cum tempore tum dignitate præstantiorem, cum Christus multis post sæculis exortus ejusdem sacerdotali ordine ornatus sit. Horum errores Epiphanius hæresi 35 refert ac refellit: brevius autem perstringit Augustinus in Indice hæresi 34.

(78) *Primus, quia auctor est omnium: novissimus* hæc in mss. pene universis prætermittuntur.

(79) Mss. aliquot, *in calice, inquam, mittitur vinum:* alii multi et vet. edit., *in calice.* Eras. et Gill. *in calicem, inquit, mittitur vinum.* Cum autem illud *inquit* Rom. editoribus merito displicuisset, quam propria auctoritate jugularunt: sed veram lectionem cod. Clarom. nobis restituit, ut in textu. De aquæ porro mistione, quam reticet in lib. *de Mysteriis* Ambrosius, alii plerique Patrum ita loquuntur, ut eam a Christo ipso institutam esse significent: ut Irenæus, lib. IV, cap. 57; Cyprianus epist. 63, et ex eadem Augustinus, lib. IV, *de Doctr. Christ.* cap. 21, item Punica synodus III, can. 24: quibus addere licet varias Liturgias Jacobi, Marci Basilii, Chrysostomi, et cum his Damascenum lib. IV *de fide Orth.* In hoc autem dissidet Ecclesia Orientalis ab Occidentali, quod illa bis aquam infundit, calici, nempe priusquam consecretur, frigidam, priusquam communicetur, calidam. Cæterum etiam fuerunt hæretici, qui solam aquam censebant offerendam: de quibus adisis Clementem Alex. *Stromat.* lib. I, Irenæum, lib. V, cap. 1, Augustinum, *de Hæresibus*, cap. 74: Theodoretum, *Hæret fabul.* cap. 20, et alios.

(80) Edit. vet. et mss. multo plures, *de consequenti petra;* Rom. *de consequenti eos;* Clarom. et nonnulli alii, *de spiritali*, etc.: quod apostolico textui magis congruit. Idem autem Clarom. continuo post legit, *Moyses propheta virga, hoc est, verbo Dei sacerdos tangit petram*, etc.

(81) Rom. edit.. *quia pendebat Dominus.., inter latrones, missi sunt qui percuterent eum... lancea latus ejus aperuit;* aliæ ac mss. omnes ut in textu, nisi quod Tell. unus legit, *percuterent eos venientes, invenerunt*, etc.

(82) Omnes edit., *Videt te;* omnes mss., *Vides te.* At post pauca ubi vet. edit. cum mss. non mul-

sacramentis cœlestibus dignum judicat et ideo invitat ad cœleste convivium: *Osculetur me ab osculis oris sui.*

7. Tamen propter sequentia anima tua, vel humana conditio, vel Ecclesia videns se ab omnibus mundata esse peccatis, et dignam quæ ad altare Christi possit accedere (quid est enim altare, nisi forma corporis Christi (83) vidit sacramenta mirabilia, et ait: *Osculetur me ab osculis* **375** *oris sui*, hoc est, osculum mihi Christus infigat.

8. Quare? *Quia meliora ubera tua super vinum* (*Cant.* I, 1); hoc est, meliores sensus, meliora sacramenta tua super vinum. Super illud vinum, quod etsi suavitatem habet, lætitiam habet, gratiam habet; tamen in illo lætitia sæcularis, in te autem jucunditas est spiritalis. Jam tunc ergo Salomon indicit nuptias vel Christi et Ecclesiæ, vel spiritus et carnis et animæ.

9. Et addidit: *Unguentum exinanitum est nomen tuum, propterea adolescentulæ dilexerunt te* (*Ibid.* 2). Quæ sunt istæ adolescentulæ, nisi animæ singulorum, quæ deposuerunt istius corporis senectutem, renovatæ per Spiritum sanctum?

10. *Attrahe nos, post odorem unguentorum tuorum curremus* (*Ibid.* 3). Vide quid dicat. Non potes sequi Christum, nisi ipse te attrahat. Denique ut scias: *Cum exaltatus*, inquit, *fuero, omnia traham ad me ipsum* (*Joan.* XII, 32).

11. *Induxit me Rex in cubiculum suum* (*Ibid.*). Græcus: *In promptuarium suum, et in cellarium suum* (84), habet. Ubi bona libamina, ubi boni odores, ubi mella (85) suavia, ubi fructus diversi, ubi epulæ variæ; ut plurimis epulis tuum prandium condiatur.

CAPUT III.

Quam uberes ad eos qui Dominicum corpus acceperint, fructus redeant; et quonam modo Ecclesiæ de convivarum multitudine gestienti respondeat Christus: quantam denique fideles ex

A *Ægyptiaca servitu reduces in hac esca s*
jucunditatem.

12. Ergo venisti ad altare, accepisti corpus
ti. Audi iterum quæ sacramenta es cons
Audi dicentem sanctum David; et ille in
hæc mysteria prævidebat, et lætabatur, e
sibi abesse dicebat. Quare? Quia qui accepe
pus Christi, non esuriet in æternum.

13. Quoties audisti vicesimum secundun
mum, et non intellexisti? Vide quemad
aptus sit cœlestibus sacramentis (*De Conse*
2, c. *In calicem*, § *Audi psalmum*): *Dominu*
me, et nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi m
cavit. Super aquam refectionis educavit m
mam meam convertit. Deduxit me super
B *justitiæ propter nomen suum. Nam etsi amb*
medio umbræ mortis, non timebo mala; quo
mecum es. Virga tua et baculus tuus; ipsa me
lata sunt (*Psal.* XXII, 1-4). Virga imperium,
lus passio est, hoc est, æterna divinitas
sed etiam passio corporalis (86): illa creavi
redemit. *Parasti in conspectu meo mensam*
sus **376** *eos qui tribulant me. Impinguasti*
caput meum; et poculum meum inebrians qu
clarum est! (*Ibid.*).

14. Venistis ergo ad altare, accepistis
Christi (87), sacramenta estis cœlestia con
Gaudet Ecclesia redemptione multorum, et
sibi familiam candidatam spiritali exsultatio
C tatur. Habes hoc in Canticis canticorum. Læ
vocat Christum, paratum habens conviviun
dignum cœlesti epulatione videatur. Ideoq
Descendat frater meus in hortum suum, e
fructum pomiferarum suarum (*Cant.* v, 1
sunt istæ pomiferæ? Lignum aridum fact
in Adam: sed nunc per gratiam Christi po
arbores pullulatis (88).

15. Libenter accipit Dominus Jesus et di
ne cœlesti respondit Ecclesiæ suæ: *Descendi*

tis, *de terra sunt*; aptius Gill. in marg. ac Rom. edit. in corp. cum mss. multo pluribus, *detersa sunt*. Denique Rom. edit. sola voci, *convivium* adjunxerat, *inquiens*, et pro verbis illis, *Tamen propter sequentia anima tua*, reposuerat solum, *tum anima tua*, etc.

(83) Dicitur hic et super lib. cap. 2, num. 7, altare forma seu figura corporis Christi; eo quod in corpore suo tanquam in ara sacram perpetuum ac juge sacrificium Patri obtulit Christus Dominus.

(84) Scilicet εις ταμεῖον αύτοῦ, in promam-condam, seu penuariam cellam.

(85) Mss. aliquot, *ubi boni odoris mella.*

(86) Edit. Rom. sola, *passio est; æterna divinitas Christi, passio temporalis.*

(87) Ex hoc loco et e cap. 8 *de Mysteriis* advertere est recens baptizatos in illis ecclesiis ad altare sacris communicare consuevisse. Quod vero ad fideles alios, hac in re non eadem ubique ratio servabatur. Nam Constantinopoli hoc moris fuit, ut laici saltem in eminentiori dignitate constituti, postquam ad aram accessissent sacerdotibus oblaturi consecrandum panem, in choro tandiu remanerent, quoad participes effecti essent sacramentorum; Mediolani

autem oblatione facta iidem laici extra chor
tim recedentes, rursus altari cum sacrificio
pandum erat, sese sistebant. Et ibi quide
rigide hanc legem servabat Ambrosius, ut
sium ipsum, qui post oblitum solitum mun
clericorum septum substiterat, inde juberet
D re: cui statim paruit imperator piissimus, ut
dicetur suo loco. Cæterum eamdem quoque
tudinem in orientali Ecclesia servandam con
can. 19 præceperat: non secus ac poste
temporibus ipsam in Hispaniis Tolet. syn.
17, sanxit. Attamen contrarium usum apud E
Gallicanas obtinuisse non tantum ex Greg
ron. lib. IX, cap. 3, et lib. X, cap. 8, disce
verum etiam e citata synodo Tolet. in qua
ritus can. 4 statuitur et comprobatur.

(88) Omnes edit. ac mss. nonnulli, *pomif*
bor pullulasti; mss. quo *pullulas*, totidem
tus est, antiquissimi vero et numerossimi
runt ut in contextu. Quod quidem licet cu
riori membro non admodum congruat, hau
abhorret ab auctoris ingenio simpliciu
accuratius semper loquentis.

in hortum, vindemiavi myrrham cum unguentis meis : manducavi panem meum cum melle meo, et bibi vinum meum cum lacte meo. Edite, inquit, *fratres mei, et inebriamini* (*Ibid.*)

16. *Vindemiavi myrrham cum unguentis meis.* Quæ est ista vindemia? Cognoscite vineam, et agnoscetis vindemiam (89). *Vineam*, inquit, *ex Ægypto transtulisti* (*Psal.* LXXIX, 9), hoc est populum Dei. Vos estis vinea, vos estis vindemia : quasi vinea plantati, quasi vindemia fructum dedistis. *Vindemiavi myrrham cum unguentis meis*, hoc est, in odorem quem accepistis.

17. *Manducavi panem meum cum melle meo.* Vides quod in hoc pane nulla sit amaritudo, sed omnis suavitas sit? *Bibi vinum meum cum lacte meo.* Vides hujusmodi esse lætitiam, quæ nullius peccati sordibus polluatur? Quotiescunque enim bibis, remissionem accipis peccatorum, et inebriaris in spiritu (*De Consec.*, dist, 2, c. *In calicem*, § *Quotiescunque*). Unde et Apostolus ait : *Nolite inebriari vino... sed implemini Spiritu sancto* (*Ephes.* v, 18); vino enim qui inebriatur, vacillat et titubat : Spiritu qui inebriatur, radicatus in Christo est. Et ideo præclara ebrietas (90), quæ sobrietatem mentis operatur. Hæc sunt quæ de sacramentis breviter percurrimus.

CAPUT IV.

Ut novos fideles instituat orandi forma, propositam ipsis instar speculi Dominicam orationem paucis exponit.

18. Nunc quid superest, nisi oratio? Et nolite putare mediocris esse virtutis scire quemadmodum oretis. Apostoli sancti dicebant ad Dominum Jesum : *Domine, doce nos orare quemadmodum Joannes docuit discipulos suos* (91). **377** Tunc ait Dominus orationem : *Pater* (*Luc.* XI, 1) *noster qui es in cœlis : sanctificetur nomen tuum : adveniat regnum tuum, fiat voluntas tua, sicut in cœlo et in terra : panem nostrum quotidianum da nobis hodie : et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris : et ne nos patiaris induci in tentationem, sed libera nos a malo* (*Ibid.* 2-4). Vides quam brevis oratio, et omnium plena virtutum : primus sermo quantæ sit gratiæ!

19. O homo! faciem tuam non audebas ad cœlum attollere, oculos tuos in terram dirigebas, et subito accepisti gratiam Christi, omnia tibi peccata dimissa sunt. Ex malo servo factus es bonus filius; ideo præsume, non de operatione tua, sed de Christi gratia : *gratia* enim *salvati estis* (*Ephes.* II, 5), Apostolus ait. Non ergo hic arrogantia est, sed fides : prædicare quod acceperis non est superbia, sed devotio. Ergo attolle oculos ad Patrem, qui te per lavacrum genuit : ad Patrem qui te per Filium redemit, et dic : *Pater noster.* Bona præsumptio, sed moderata. Patrem dicis quasi filius : sed noli tibi specialiter aliquid vindicare. Solius Christi specialis est Pater, nobis omnibus in commune est Pater; quia illum solum genuit, nos creavit. Dic ergo et tu per gratiam *Pater noster;* ut filius esse merearis. Ecclesiæ contuitu et consideratione te ipse commenda.

20. *Pater noster, qui es in cœlis.* Quid est *in cœlis?* Audi Scripturam dicentem : Excelsus super omnes cœlos Dominus (92) (*Psal.* CXII, 4). Et ubique habes quod super cœlos cœlorum Dominus sit, quosi non in cœlis et angeli, quasi non in cœlis et Dominationes. Sed in illis cœlis, de quibus dictum est : *Cœli enarrant gloriam Dei* (*Psal.* XVIII, 2). Cœlum est ibi, ubi cessavit; culpa cœlum est ibi, ubi flagitia feriantur : cœlum est ibi, ubi nullum mortis est vulnus.

21. *Pater noster, qui es in cœlis sanctificetur nomen tuum.* Quid est, *sanctificetur?* Quasi optemus ut sanctificetur ille qui ait : *Estote sancti, quia ego sanctus sum* (*Levit.* XIX, 2), quasi aliquid ei ex nostra precatione (93) sanctificationis accedat? Non, sed sanctificetur in nobis, ut ad nos ejus possit sanctificatio pervenire.

378 22. *Pater noster, qui es in cœlis sanctificetur nomen tuum : veniat regnum tuum.* Quasi æternum sit Dei regnum. Ipse Jesus dicit : *Ego in*

(89) Mss. non pauci, *et agnoscite vindemiam.* Rursus vero seq. pro, *hoc est, populum Dei*, mss. aliquod habent, *hæc est populus Dei.* Non incommode.

(90) Hanc sententiam ubertim et eleganter expositam habes lib. I *de Cain et Abel*, cap. 5, num. 19, unde forsitan hunc in locum translata fuit.

(91) Rom. edit. sola, *Dominus, cum oratis dicite Pater*, etc. Hanc porro Domini orationem quæ hoc loci ab auctore neophytis edisseritur, in multis ecclesiis præsules exponere solebant catechumenis ante baptismum, ut nobis ad lib. de Instit Virg. cap. 2, num. 10, observatum est. Inde colligas in hujusmodi cæremoniis pro locorum diversitate diversos quoque fuisse usus. Quinimo in eadem ecclesia non semper eumdem servatum esse deprehendimus. Namque exempli causa Augustinus serm. 227, qui quartus numeratur in die Paschæ, diserte ait recens baptizatos peracta sanctificatione orationem Dominicam reddidisse : cum. serm. 58 aperte dicat ipsos in ejusdem festi pervigilio reddituros esse *non orationem, sed symbolum.* Igitur crediderimus illud spectasse ad episcopos, ut pro re, tempore, ac baptizandorum multitudine his de ritibus constituerent. Sed fieri etiam potuit ut dictionum trajectione a librariis locum serm. 58 corruptus fuerit, ita corrigendus, *non symbolum, sed orationem :* cujusmodi transpositionum exempla occurrunt frequentia in mss. Nec etiam insulsum fuerit illa serm. 227 verba, *dicimus orationem Dominicam, quam accepistis, et reddidistis*, intelligere non de recitatione quæ coram presbytero fieri solebat a neophytis, sed de illa qua cum episcopo celebrante ac simul universo populo sacris præsente memoratam orationem pronuntiabant.

(92) Ita mss. plures ac probatiores; alii et vet. edit., *Excelsus super omnes gentes Dominus :* cui addit. Rom. *et super cœlos gloria ejus.* At opinamur auctorem nostrum ex illo versu ea tantum verba quæ ad propositum suum faciebant, retulisse.

(93) Vet. edit, cum parte mss., *ex nostra prædicatione.* Infra vero post voces : *Ego in hoc natus sum*, addit. Rom. edit. *et in hoc veni in mundum.*

hoc natus sum (*Joan.* XVIII, 37); et tu dicis Patri : A *Veniat regnum tuum;* quasi non venerit. Sed tunc venit regnum Dei, quando ejus estis gratiam consecuti (*De Consec.*, dist. 2, c. *In calicem, Fiat voluntas*). Ipse enim ait : *Regnum Dei intra vos est* (*Luc.* XVII, 21).

23. *Veniat regnum tuum : fiat voluntas tua sicut in cœlo et in terra : panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Sanguine Christi pacificata sunt omnia, vel in cœlo, vel in terra : sanctificatum est cœlum, dejectus et diabolus. Ubi versatur (94)? Ubi et homo, quem ille decepit. *Fiat voluntas tua,* hoc est, sit pax in terra, quemadmodum in cœlo.

24. *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Memini sermonis mei cum de sacramentis tractarem (Sup. lib. IV, cap. 4). Dixi vobis quod ante B verba Christi quod offertur, panis dicatur : ubi Christi verba deprompta fuerint, jam non panis dicitur sed corpus appellatur (*De Consec.*, dist. 2, c. *In calicem, Dixi vobis*). Quare ergo in oratione Dominica quæ postea sequitur, ait : *Panem nostrum.* Panem quidem dixit, sed ἐπιούσιον, hoc est supersubstantialem. Non iste panis est, qui vadit in corpus : sed ille panis vitæ æternæ (*Joan.* VI, 35), qui animæ nostræ substantiam fulcit (*De Consec.*, dist. 2, c. *Non iste panis*). Ideo Græce ἐπιούσιος dicitur : Latinis autem hunc panem quotidianum dixit quem Græci dicunt advenientem (95): quia Græci dicunt τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέραν advenientem diem. Ergo quod Latinus dixit, et quod Græcus, utrumque utile videtur : Græcus utrumque uno sermone C significavit, Latinus quotidianum dixit.

25. Si quotidianus est panis, cur post annum illum sumis, quemadmodum Græci in Oriente facere consuerunt (96). Accipe quotidie, quod quotidie tibi prosit. Sic vive, ut quotidie merearis accipere. Qui non meretur quotidie accipere, non meretur post annum accipere. Quomodo Job, sanctus pro filiis suis offerebat quotidie sacrificium (*Job.* I, 5) ne forte aliquid vel in corde, vel in sermone peccassent? Ergo tu audis quod quotiescunque offertur sacrificium, mors Domini, resurrectio Domini, elevatio 379 Domini significetur, et remissio peccatorum : et panem istum vitæ non quotidianum assumis (*I Cor.* XI, 26)? Qui vulnus habet, medicinam requirit. Vulnus est, quia sub peccato sumus : medicina est cœleste et venerabile sacramentum.

26. *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Quotidie si accepis, quotidie tibi hodie est. Si tibi hodie est Christus, tibi quotidie resurgit. Quomodo? *Filius meus es tu, ego hodie genui te* (*Psal.* II, 7). Hodie ergo est, quando Christus resurgit. *Heri et hodie ipse est*, apostolus Paulus ait (*Hebr.* XIII, 8). Sed et alibi ait : *Nox præcessit, dies autem appropinquavit* (*Rom.* XIII, 12) : nox hesterna præcessit, dies hodiernus appropinquavit.

27. Seguitur : *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.* Debitum quid est, nisi peccatum? Ergo si non acciperes alieni fenoris pecuniam, non egeres (97); et ideo peccatum tibi imputatur. Habuisti pecuniam, cum qua dives nascereris. Dives eras, ad imaginem et similitudinem Dei factus (*Gen.* I, 26) : perdidisti quod habebas, hoc est, humilitatem, dum arrogantiam desideras vindicare : perdidisti pecuniam, sicut Adam nudus est factus (*Gen.* III, 7) : accepisti a diabolo debitum, quod non erat necessarium. Et ideo qui eras liber in Christo, debitor factus es diaboli. Cautionem tuam tenebat inimicus, sed eam Dominus crucifixit, et suo cruore delevit (*Coloss.* II, 14) : abstulit debitum tuum, reddidit libertatem.

28. Bene ergo ait : *Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.* Vide quid

(94) Omnes edit., *diabolus. Ibi versatur, ubi et homo* : contra vero omnes mss. ut nos in textu, si tamen unum aut alterum excipias, in quibus legitur, *diabolus, ubi versatur et homo*, etc.

(95) Sic omnes edit. cum paucis admodum mss.; in aliis autem sicut et in serm. 84 Append Aug. desideratur, *quem Græci dicunt advenientem.* Negat porre Jos. Scaliger ἐπιούσιον reddi posse per *supersubstantialem*, eo quod non derivetur ἀπὸ τῆς οὐσίας ; *dicendum enim esset*, inquit, ἐπούσιον : sed ab ἐπι et ἰὼν ἰόντος, ιουσα, ἰούσης, ab ἔω, unde απεῖμι ; *unde postea* ἐπιοῦσα, *supple* ἡμέρα *crastina dies.* Recte atque ad illustrandum hunc auctoris nostri locum, apposite. Sed de his iterum lib. III *de Fide*, cap. 7.

(96) Haud temere invenias, ut in Præfatione indicavimus, Ambrosium in certis suis operibus hujusmodi querelam de suorum in accipiendo Christi corpore negligentia instituisse. Innuit quidem lib. III *de Pœnit.*, cap. 9, quosdam fuisse qui pœnitentiæ obtentu a sacra communione se abstinerent : sed neque communem, neque tam diuturnam exstitisse illam abstinentiam inspectus locus abunde probat. Fatendum tamen illo jam sæculo intepuisse pristinum quotidianæ communionis usum, uti ex Hieronymi epist. 50, *adv. Jovin.*, et 28, ad Lucer., nec non Augustini epist. 54 *ad Januar.*, intelligimus : verum illi posteriorem hunc morem ita non condemnabant, ut sibi priorem magis probari significarent; namque Augustinus, serm. 227 novæ edit. neophytos ad quotidianum Eucharistiæ convivium eadem ratione qua hic ipse auctor, inducere nititur. Quod autem ad Græcos, verum quidem est Chrysostomum populi sui fastidium et sumendæ Eucharistiæ negligentiam castigare homilia 3 in Epist. ad Ephesios, et apertius adhuc hom. 5, in D Epist. I ad Timoth. loqui de annua illa Dominici corporis communione; attamen ex eadem hom. 3 supra laudata satis apparet non fuisse omnium istam indevotionem; ac proinde non in Oriente quam in Occidente multo majorem. Quapropter Ambrosius eam consuetudinem Græcis potius quam Latinis non videtur fuisse objecturus; atque adeo posteriori cuipiam auctori accusationem illam potius congruere non immerito hinc conjicias.

(97) Mss. aliquot, *Ergo si non acceperis, non egebis;* alii partim, *Ergo si non accepisses, non egeres;* partim ut in contextu. Ab his vero non discrepant edit. nisi quod pro *si* habent *etsi :* minus commode. At continuo post ubi vet. edit. ac plures mss., *dives nasceris,* et alii nonnulli, *dives nascebaris;* aptius Rom. edit. licet cum paucis mss., *dives nascereris.*

: Quomodo ego dimitto, sic et tu dimitte A 'Si dimiseris, bene convenis (98), ut dimitta-i. Si non dimittis, quomodo eum convenis, ittatur tibi?

Et ne patiaris induci nos in tentationem, sed a nos a malo. Vide quid dicat: *Et ne patiaris nos in tentationem*, quam ferre non possu-99). Non dicit: Non inducas in tentationem, uasi athleta talem vult tentationem, quam possit humana conditio; et unusquisque a malo, hoc est, ab inimico (1), a peccato liberetur.

30. Potens est autem Dominus qui abstulit peccatum vestrum, et delicta vestra donavit, tueri et custodire vos adversum diaboli adversantis insidias; ut non vobis obrepat inimicus, qui culpam generare consuevit. Sed qui Deo se committit, diabolum non timet; Si enim *Deus pro nobis, cuis contra nos* (*Rom.* VIII, 31)? Ipsi ergo laus et gloria a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum. Amen.

Omnes edit., *bene convenit;* omnes mss., onvenis; optimo sensu, sicut ostendunt se-a illa, *quomodo eum convenis*, id est, compel-equeris, etc.

Hæc verba *quam ferre non possumus* expo-m superiorum esse auctor satis indicat, cum B ntum hic et initio capitis, verum etiam lib. ap. 5, post illas voces *induci in tentationem*, subjungit ultimam petitionem, *sed libera nos* o. Contra vero. S. Hilarius in Psal. CXVIII, 8, videtur eadem ad textum referre voluisse iens: *Quod et in Dominicæ orationis ordine continetur, cum dicitur: Non derelinquas nos in tentationem, quam ferre non possumus.* At neque apud Evangelistas Matthæum et Lucam, neque in ullis aliis Patribus memorata verba reperiuntur.

(1) Edit. ultimæ Paris., *a vitio:* melius aliæ, ac mss. omnes, *ab inimico.* Quod enim Græce habetur, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, vulgo redditur Latine, *a malo,* sive *a maligno,* quibus vocibus cacodæmon designari solet a SS. PP. cum tamen etiam sumi possit in neutro genere pro qualibet calamitate atque incommodo.

LIBER SEXTUS.

380 CAPUT PRIMUM.

Christi vera caro et verus sanguis in sacra-nto sint divini scilicet Verbi omnipotentia con-rsati, et aliena specie, ne offensionem pariant, ti; ex hoc intelligi nos divinæ substantiæ in alimento esse participes.

Sicut verus est Dei Filius Dominus noster Christus, non quemadmodum homines per m, sed quasi Filius ex substantia Patris (2); ra caro, sicut ipse dixit (*Joan.* VI, 56), quam imus, et verus ejus est potus (*De Consec.*, 2, c. *Sicut est verus*).

Sed forte dicas (quod dixerunt tunc temporis discipuli Christi audientes dicentem (*Joan.*): Nisi quis manducaverit carnem meam, et t sanguinem meum, non manebit in me, (nec it vitam æternam): forte dicas: Quomodo 3)? Qui similitudinem video, non video sanguinis veritatem (*De Consec.*, dist. 2, c. *Forte dicas*).

3. Primo omnium dixi tibi (Sup. lib. IV, cap. 4) de sermone Christi qui operatur, ut possit mutare et convertere genera instituta naturæ (4) (*Joan.* VI, 67). Deinde ubi non tulerunt sermonem Christi C discipuli ejus, audientes quod carnem suam daret manducare, et sanguinem suum daret bibendum, recedebant; solus tamen Petrus dixit: *Verba vitæ æternæ habes, et ego a te quomodo recedam* (*Ibid.* 69)? Ne igitur plures hoc dicerent, veluti quidam esset horror cruoris, sed maneret gratia redemptionis; ideo in similitudinem quidem accipis sacramentum, sed vere naturæ gratiam virtutemque consequeris (5).

381 4. *Ego sum*, inquit, *panis vivus qui de cœlo descendi* (*Ibid.* 41). Sed caro non descendit e cœlo,

Locum hunc Lanfrancus legit in illa verba, *i homines per gratiam, sed quasi filius, per na-, id est, ex substantia Patris.* Consequentia que apud Amerb. Eras. et in mss. longe plu-habentur ut in textu, non aliter etiam legun-et Gill. nisi quod ante *est potus*, vocem *san-præmissam* voluit. At edit. Rom. cum eodem tribus mss. Gallic. et uno Vat. in marg. sic sit, *ita vera ejus*; mss. *Christi caro est... et ejus sanguis est, quem potamus.* Quod qui-tiæ codicum oppositorum numerus et antiqui-retineret, libentissime amplecteremur. Ad-autem ex hac comparatione recte consequi carnem et sanguinem substantialiter esse mento.

Vet. edit. ac omnes mss. exceptis paucis iter, *caro.* Non tam concinne, cum dictio simul ad carnem atque sanguinem referatur. e quidem explicatius habet edit. Rom. cum Grat. in hunc modum, *Quomodo vera caro, quomodo verus sanguis?*

D (4) Eras. et Gill., *convertere instituta generalia naturæ:* ab his autem eo tantum recedit edit. Rom. quod verbo *convertere* subjecit *in aliud:* Amerb. vero et cuncti mss. nobiscum conveniunt, nisi quod nonnulli, et cum his Lanfrancus, habent, *genera et instituta.*

(5) Clarom. cod., *naturam gratiamque consequeris;* Valliluc., *naturæ gloriam virtutemque consequeris;* reliqui et omnes edit. ut in textu. Cæterum auctor in hoc capite solutionem objectionis petitæ a testimonio sensuum, quam jam lib. IV, cap. 4, num. 14, proposuerat, ita exprimit, ut omnem præcidat cavillationem. Primo enim substantialem conversationem jam abunde probatum monet, deinde cur sub aliena specie, quam similitudinem vocat, sacramentum institutum sit, rationem affert.

hoc est, carnem in terris assumpsit ex Virgine. Quomodo ergo descendit panis e cœlo, et panis vivus? Quia idem Dominus noster Jesus Christus consors est et divinitatis et corporis: et tu qui accipis carnem, divinæ ejus substantiæ in illo participaris alimento (*De Consecr.*, dist. 2, c. *Sicut est verus*, § *Ego sum*).

CAPUT II.

In sacramentis omnibus Trinitatis operationem, divinarumque personarum æqualitatem adverti posse, ubi obiter perstringitur error Arianorum.

5. Ergo accepisti de sacramentis, plenissime cognovisti omnia, quod baptizatus es in nomine Trinitatis. In omnibus quæ egimus, servatum est mysterium Trinitatis. Ubique Pater et Filius et Spiritus sanctus, una operatio, una sanctificatio; etsi quædam veluti specialia esse videantur.

6. Quomodo? Deus qui te unxit (6), et signavit te Dominus, et posuit Spiritum sanctum in corde tuo (*II Cor.* I, 21, 22). Accepisti ergo Spiritum sanctum in corde tuo. Accipe aliud, quia quemadmodum Spiritus sanctus in corde, ita etiam Christus in corde. Quomodo? Habes hoc in Canticis canticorum, Christum dicentem ad Ecclesiam: *Pone me sicut signaculum in corde tuo, sicut signaculum in branchiis tuis* (*Can.* VIII, 6).

7. Ergo unxit te Deus, signavit te Christus. Quomodo? Quia ad crucis ipsius signatus es formam, ad illius passionem: accepisti signaculum ad illius similitudinem: ut ad ipsius formam resurgas, ad ipsius vivas figuram, qui peccato crucifixus est, et Deo vivit: et tuus homo vetus in fonte demersus, peccato crucifixus est, sed Deo resurrexit (*Rom.* VI, 4-6).

8. Deinde habes alibi speciale, quod te vocaverit Deus, in baptismate autem quasi specialiter concrucifigeris Christo. Deinde quasi specialiter, quando accipis spiritale signaculum, vide distinctionem personarum esse, sed connexum omne mysterium Trinitatis.

9. Deinde quid Apostolus tibi dixit, ut lectum est nudius tertius? *Divisiones autem gratiarum sunt, idem autem Spiritus. Divisiones ministeriorum* (7) *sunt, idem autem Dominus. Divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus* (*I Cor.* XII, 4-6). Omnia, inquit, operatur Deus, Sed et de Spiritu Dei lectum est: *Unus atque idem Spiritus dividens singulis prout vult* (*Ibid.* 11). Audi Scripturam dicentem quia dividit Spiritus pro voluntate sua, non pro obsequio. Ergo dividit vobis Spiritus gratiam prout vult, non prout jubetur; et maxime quia Spiritus Dei, Spiritus Christi est. Et illud tenete ipsum essse Spiritum sanctum, ipsum

(6) Sic omnes edit. ac mss. nisi quod in horum nonnullis atque edit. Rom. omissum fuit, *te Dominus*. Hunc autem locum, non secus ac illum qui habetur infra scilicet, *Quomodo? Habes hoc in Canticis*; mss. haud pauci exhibent sine interrogatione.

A Spiritum Dei, ipsum Spiritum Christi, ipsu
ritum paraclitum.

382 10. Ariani putant se derogare sanct
ritui, si dicant illum Spiritum paraclitum
est paraclitus, nisi consolator? Quasi non
Patre lectum sit, quia ipse est Deus consol
(*II Cor.* I, 3). Vides ergo quia in eo derog
putant Spiritui sancto, in quo Patris ætern
stas pio prædicatur affectu.

CAPUT III.

Orandi rationem traditurus, Christi atque A verba inter se conciliat, cubiculum quo de l Christus, de secreto cordis ac silentio in tandum esse declarans.

B 11. Nunc quomodo orare debeamus a
Multæ virtutes orationis sunt. Ubi orare del
non est mediocre, nec mediocris quæstio. A
stolus: *Volo autem viros orare in omni loco,*
tes puras manus sine ira et disceptatione (*I*
8). Et Dominus dicit in Evangelio: *Tu aute*
oras, intra in cubiculum tuum et clauso ostio,
trem tuum (*Matth.* VI, 6). Non tibi videtur es
trarium, ut dicat Apostolus: *In omni loco*
Dominus dicat: *Intra in cubiculum tuum, et o*
non est contrarium. Hoc ergo absolvamus:
quomodo debeas incipere orationem, et quo
distinguere, quid subtexere, quid allegare, q
modum claudere orationem, deinde pro qu
debeas: hæc omnia dicamus (8).

C 12. Primo ubi orare debeas. Aliud Paulus
dicere, aliud Dominus. Nunquid potuit Paul
tra Christi docere præcepta? Non utique.
tione? Quia non contrarius, sed interpres e
sti: *Imitatores*, inquit, *mei estote, sicut*
Christi (*I Cor.* IV, 16). Quid ergo? Potes
orare, et in cubiculo tuo semper orare. Hab
que cubiculum tuum. Etsi inter gentes, in
dæos positus sis: habes tamen ubique tuum
tum. Cubiculum tuum mens tua est. In popu
positus, tamen in interiore homine arcanu
secretumque conservas.

13. *Tu autem, cum oras, intra in cubiculu*
Bene ait, *intra*; ne sic ores quomodo Juda
dicitur: *Populus hic labiis me honorat, co*
D *eorum longe est a me* (*Isa.* XXIX, 13; *Matth*
Non ergo de labiis tantummodo tua proceda
Animo totus intende, intra in recessum
ris tui (9), totus ingredere. Non te perfun
videat ille, cui te placere desideras. Vid
ex corde oras, ut te ex corde orantem dign
dire.

14. *Tu autem cum oras, intra in cubiculu*
Habes hoc et alibi: *Ambula, populus meus, e*

(7) Omnes edit. et mss. aliquot, *divisiones*
riorum; melius reliqui cum Apostolico tex
siones ministeriorum, quidam etiam *ministr*
(8) Mss. non pauci, nec inferioris not
omnia discamus.
(9) Quidam mss., *in cubiculum pectoris*

...s tuos, claude ostium tuum, abscondere pu- A *donec transeat ira Domini* (*Isa.* XXVI, 20). ...cutus est Dominus per prophetam : in Evan... ...utem dixit : *Tu autem cum oras, intra in ...lum tuum; et clauso ostio, ora Patrem tuum.* Quid est clauso ostio? Audi quod ostium ha... ...quod debeas claudere (10), quando oras. 383 ...a mulieres audirent! Audisti jam; sanctus ...docuit te, dicens : *Pone, Domine, custodiam ...o, et ostium circuitus labiis meis* (*Psal.* CXL, ...t alibi ostium, quod ait apostolus Paulus, di... *Ut aperiatur*, inquit, *mihi ostium verbi ad ...dum mysterium Christi* (*Coloss.* IV, 3); hoc ...uando oras, noli sermone clamare, nec dif...re orationem tuam, nec jactare per populos. ...reto tuo ora, securus quod te in secreto pos- B ...lire, qui omnia videt, atque audit universa. ...Patrem tuum in abscondito, qui audit (11) ...bscondito deprecantem.

CAPUT IV.

...secreto potius orandum sit, quam cum voci...tione : quare etiam viri in omni loco orare ...eant, non autem mulieres : quonamve spec... voces subjectæ : levantes puras manus, etc.

Quid prosit autem interrogemus, qua ratione ...o magis orare debeamus, quam cum vocife...e. Audi : de consuetudine hominum sumamus ...lum. Si aliquem rogas, qui cito audit, non ...putas esse clamorem (*F pro* clamore) ; sensim voce moderata. Si surdum aliquem roges, ...incipis vociferari, ut te ille possit audire? ...rgo clamat, putat quod aliter Deus non possit C ...lamantem audire; et cum rogat eum (12), ejus ...at potestati : qui autem in silentio orat, fidem ..., et confitetur quod Deus scrutator cordis et ...sit (*Psal.* VII, 10), et orationem tuam ante ille ...quam tuo ore fundatur.

Ergo videamus : *Volo autem viros orare in loco* (*I Tim.* II, 8). Qua ratione viros dixit? ...e communis oratio est et mulieribus et viris. ...non invenio, nisi forte sanctus Apostolus ideo viros dixit, ne mulieres usurparent, et male intelligerent *in omni loco*, et inciperent ubique clamare, quas in Ecclesia sustinere non possumus.

18. *Volo autem viros*, hoc est, qui possint servare præceptum, *orare in omni loco, levantes puras manus.* Quid est, *levantes puras manus* (*Ibid.*)? Nunquid debes in oratione tua crucem Domini gentibus demonstrare? Illud quidem signum virtutis est, non pudoris (13). Est tamen quomodo possis orare, nec figuram demonstres, sed actus tuos leves. Si vis operari operationem tuam, leva puras manus per innocentiam. Leva eas non quotidie : semel levasti, non opus est ut iterum leves.

19. *Volo autem in omni loco viros orare, levantes puras manus sine ira et disceptatione* (*Ibid.*) Nihil verius : *Ira*, inquit, *perdit etiam sapientes* (*Prov.* XV, 1). Ideo omni tempore, quantum fieri potest, Christianus vir iracundiam debet temperare, et maxime quando ad orationem accedit ne 384 perturbet animum tuum indignatio iræ, ne quidam furor impediat orationem tuam (14) : sed magis placido accede peccatore. Quid enim irasceris? Servus peccavit? Tu accedis ad orationem, ut tua tibi delicta donentur, et alte indignaris. Hoc est, *sine ira*.

CAPUT V.

De inordinata orantium disceptatione, et qua modestia mulieres orare oporteat : item de inchoatione orationis, ejusque medio ac fine; cum iterata Dominicæ orationis expositione, quæ tractatum ducit ad umbilicos.

20. Nunc de disceptatione videamus. Plerumque negotiator venit ad orationem, aut avarus : alter de pecunia cogitat, alter de lucro, alter de honore, alter de cupiditate; et putat quod eum Deus possit audire. Et ideo quando oras, divina humanis præferre te convenit.

21. *Similiter et mulieres*, inquit, *volo orare non jactantes in ornamentis, neque in margaritis*, ait apostolus Paulus (*I Tim.* II, 9). Sed et apostolus Petrus : Mulieris, inquit, gratia plurimum valet, ut

...Ita edit. omnes ac mss. bene multi : alii ta... ...aliquot præferunt, *Audi quod ostium habeas ...re* : unus etiam : *quod ostium habemus? Audi debeas*, etc. Hoc autem ex loco ineptiæ Auc... accusat Albertinus, quod statim subjecerit : *...m mulieres audirent!* Quasi vero ineptum cui...sano videri possit, quod modestiæ submo...ar eæ mulieres, quæ illius eousque oblitæ ...antur, ut intolerabiles in Ecclesia sese præ...t : ut cap. seq. Auctor significat. Poterit pro...eodem jure etiam dici Ambrosius ipsemet ...re; cum non absimilia reperiantur apud lib. III *de Virgine*, cap. 3, num. 11, et dein-

...Vet. edit. ac mss. non pauci *et audit;* Eras. ..., *audiet te deprecantem* : Rom. edit., *ubi te deprecantem*, cæteri mss. ut in textu; si ... Clarom. excipias, in quo legitur, *qui enim in abscondito, videt te deprecantem.*

... Rom. edit. sola., *Et qui eum clamore rogat* ...Est autem etiam hic locus ex eorum numero, ...bertiniano vero configuntur. Attamen si is ...t, a quo supponitur eum qui clamat non putare se a Deo unquam audiri, nisi clamantem : quis non videat ab impio aliquo similem calumniam strui posse ipsimet Christo, nimirum quasi apud Matthæum cap. VI, eis qui orantes multum loquuntur, persuasum esse supposuerit nihil se nisi D in multiloquio impetraturos. Verum ut Auctorem locum hunc evangelicum respexisse probabile est, ita nec minus ad clamores prophetarum Baal, nec non ad Eliæ verba eosdem III Reg. XVIII irridentis videtur allusisse.

(13) Mss. aliquot, *virtuti est, non pudori.* Rursus vero longe plurimi exhibent, *levas puras manus... levas eas*, etc., ubi alii nonnulli et omnes edit., *leva*, etc. Magis concinne. Quod autem præmisit inter orandum crucem Domini gentibus ostentandam non esse, veterem Christianorum usum, quo supplicantes brachia tollebant in crucis modum, indicat. Vide lib. I *de Virg.*, c. 2, et lib. II, cap. 4.

(14) Omnes edit. ac mss. nonnulli, *accedit ne perturbet animum suum indignatio, ne iræ quidam furor impediat orationem suam. Magis placido*, etc. Mss. autem alii plures ac potiores ut in textu.

viri ejus convertatur affectus per uxoris suæ bonam conversationem, et incredulus se convertat ad gratiam Christi (*I Petr.* III, 1, 2). Hoc valet mulieris gravitas et pudicitia, et ejus bona conversatio, ut virum suum vocet ad fidem et devotionem, quod et prudentis viri sermo frequenter operatur. Ergo mulier, inquit, non in ornatu capillorum, non in tortis crinibus ornamentum suum habeat, sed in oratione ex corde puro; ubi est absconditus cordis homo, qui semper est apud Deum locuples (*I Tim.* II, 9). Habes ergo in quo sis dives. In Christo divitiæ tuæ pudicitiæ sunt et castitatis infulæ, fides, devotio et misericordia. Hi sunt thesauri justitiæ, sicut propheta memoravit (*Isa.* XXXII, 17).

22. Deinde unde debeas incipere. Dic mihi, si velis hominem rogare, et sic incipias : Da mihi, ecce illud quod te peto; nonne arrogans videtur oratio? Et ideo inchoari oratio debet a Dei laude, ut roges omnipotentem Deum, cui possibilia sunt omnia, qui habet voluntatem præstandi. Sequitur obsecratio, sicut Apostolus docuit, dicens : *Obsecro ergo primum fieri orationes, obsecrationes, postulationes* (15), *gratiarum actiones* (*I Tim.* II, 1). Prima ergo oratio laudem debet habere Dei, secunda supplicationem, tertia postulationem, quarta gratiarum actionem. Non debes quasi famelicus ad cibum de cibo primum incipere, sed ante a laudibus Dei.

23. Unde et oratores isti sapientes hanc habent disciplinam, ut judicem fautorem sibi præstent : incipiunt a laudibus ejus, ut benevolum sibi faciant cognitorem. Deinde paulatim incipit rogare judicem ut patienter dignetur audire. **385** Audet tertio postulationem suam depromere, quid petat exprimere. Quarto quomodo cœpit a laudibus Dei, sic debet in laudem desinere.

24. Habes hoc in oratione Dominica : *Pater noster qui es in cœlis* (*Matth.* VI, 9). Laus Dei est (16), quod pater prædicatur : in eo pietatis gloria. Laus Dei, quia in cœlis habitat, non in terris. *Pater noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum* (*Ibid.*), id est, ut sanctificet servos suos; nomen enim illius sanctificatur in nobis, quando prædicantur homines Christiani. Ergo optantis est, *sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum* (*Ibid.* 10.). Postulatio, ut in nobis sit regnum Christi (17). Si Deus in nobis regnat, locum habere adversarius non potest. Culpa non regnat, peccatum non regnat : sed regnat virtus, regnat pudicitia, regnat devotio. Deinde : *Fiat voluntas tua, sicut in cœlo et in terra. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie* (*Ibid.* 11.). Hæc postulatio maxima est eorum quæ postulantur. *Et dimitte,* inquit, *nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (*Ibid.* 12.). Ideo quotidie accipe (18), ut quotidie debito tuo indulgentiam petas. *Et ne patiaris nos induci in tentationem : sed libera nos malo* (*Ibid.* 13). Quid sequitur? Audi quid dicat sacerdos : per Dominum nostrum Jesum Christum (19), in quo tibi est, cum quo tibi est honor, laus, gloria, magnificentia, potestas cum Spiritu sancto a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum, Amen.

25. Aliud : Psalmorum David (20) licet unus libellus sit, habens eas virtutes orationis quas supra diximus (Supr. num. 22); **386** tamen plerumque et in uno psalmo omnes istæ orationis partes inveniuntur, quomodo in octavo psalmo invenimus. Denique sic cœpit : *Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra* (*Psal.* VIII, 2)! Oratio ergo prima. Deinde obsecratio : *Quoniam videbo cœlos tuos, opera digitorum tuorum;* hoc est, *cœlos videbo* (21), *lunam et stellas, quas tu fundasti* (*Ibid.* 4). Utique non cœlum dicit videbo, sed videbo cœlos, in quibus incipit albecere gratia et splendor cœlestis. Hos sibi cœlos tunc promittebat Propheta dari, qui cœlestem gratiam a Domino mererentur (22). *Lunam et stellas quas tu fundasti* : lunam Ecclesiam, stellas vocat sanctos cœlesti gratia refulgentes. Deinde vide postulationem ejus : *Quid est homo quod meministi ejus, aut filius hominis, quoniam visitas eum? Minorasti eum paulo minus ab angelis, gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum* (*Ibid.* 5, 7). Et alia gratiarum actio. *Omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves universas, insuper et pecora campi*, etc. (*Ibid.* 8).

(15) Desunt in cunctis edit. multisque mss., *orationes, postulationes* : quæ tamen ex aliis percommode restituuntur.

(16) Ita mss. longe plurimi, et ant. edit. ex quibus tamen aliquot mss. ac vet. edit. non habent *est,* et Gill. cum duobus mss. pro *in eo* legit *nova*, non incongrue : alii autem pauculi et cum his Rom. edit., *Laus hic Dei est, eo quod paternæ prædicatur*, etc. Quod vero omnes edit. exhibent, *et in terris*, e contrario cuncti mss., duobus exceptis, præferunt, *non in terris*

(17) Nonnulli mss., *in omnibus sit regnum Christi.*

(18) Rom. edit., *dicito;* vet. et quidam mss. *accipito;* reliqui, *accipe.*

(19) His verbis indicari videtur illam clausulam a sacerdote solo recitari solitam : quemadmodum in Græca Ecclesia idem etiam solus, Aria Montano teste, pronuntiabat istam, ὅτι σου ἔστιν ἡ βασιλεία, etc., quæ ex Jacobi, Basilii et Chrysostomi liturgiis in evangelicum Matthæi textum et versiones orient. translata fuit, ut Erasmus, Grotius atque alii observarunt. Cum porro memorata clausula in nullis Latinis Ecclesiis usurpetur : ea cui præerat hic auctor, ad orientalem certum est magis accedere in eo ritu.

(20) Sic omnes edit. ac mss. non pauci : alii vero partim, *Iste psalmorum David* : partim, *Alius psalmorum David*, etc. Porro in præfatione monuimus ab hisce verbis incipere novum sermonem in cod. Sanctigallensi : addimus autem hæc eadem in uno Reg. codice ita describi, quasi, novi tractatus sit exordium : at in Clarom. cum reliqua parte prorsus omitti.

(21) Rom. edit. resciderat voces, *hoc est, cœlos videbo.*

(22) Sic mss. aliquot, a quibus cæteri et ant. edit. eo discrepant, quod habent, *stellas cœlestis gratiæ resurgentes.* Minus commode. At Rom. edit. sola, *mereretur... stellas homines cœlestis gloriæ refulgentes.*

26. Docuimus pro captu nostro forsitan quod non didicimus (23); et ut potuimus, expressimus. Sanctitas vestra institutis sacerdotalibus informata, labore tenere quod accepit a Deo: et oblatio sicut hostia pura, in vobis (24) semper suum signaculum recognoscat, ut et ipsi ad gratiam et ad præmia virtutum pervenire possitis, per Dominum nostrum Jesum Christum: cui est gloria, honor, laus, perpetuitas a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum. Amen.

(23) Rom. edit. sola, *forsitan quod a Domino didicimus.*

(24) Mss. non pauci, *ut oblatio sicut hostia pura, in vobis*, etc., satis commode: alii plures nobiscum faciunt, nisi quod pro *sicut* Valliluc. legit, *sit ut*, non incongrue. Reliqui tandem et omnes edit. nobis etiam accedunt, excepta vocula, *et*, quam præmittunt dictionibus *in vobis*, hoc modo sententiam omnino corrumpentes.

IN LIBROS DE POENITENTIA ADMONITIO.

Quandoquidem hi duo libri adversus Novatianos scripti fuere, ut Ambrosii consilium, operis ordo atque series, vis ac pondus argumentorum percipiatur minori negotio, non ingratum lectori futurum duximus, si ejus oculis unde orta sit illa hæresis, quos habuerit progressus, quove in statu fuerit, cum iidem libri lucubrarentur, proponamus.

Dicti sunt Novatiani ab auctoribus sectæ Novato et Novatiano, quos inter se cum plerique veterum, et Græcorum imprimis, male confundant, nunquam non distinguit Ambrosius. Horum prior Carthaginensis Ecclesiæ presbyter fuit, nunquam vero ad episcopalem pervenit dignitatem; quia in re Baronius, Petavius, Labeus et alii nonnulli erraverunt. Is erat animo inquieto et scelerato, neque ad aliud magis quam ad res novas comparato. Idem se conjunxerat Felicissimo, qui lapsis in idololatriam nulla imposita pœna reddendam pacem delirabat. Cujus hæresi quo plusculum conciliaret auctoritatis cum omni arte atque ambitu protrudit ad diaconatum, non modo non annuente, sed ne consulto quidem antistite ipsius Cypriano. Huic facinori alia tum impudicitiæ, tum atrocis crudelitatis plena cumulum addiderunt, propter quæ dies a fratribus ei dictus est apud Cyprianum: sed renovata per id temporis persecutio, nec ulterius in eumdem inquireretur, prohibuit. Usus ea occasione Novatus Romam profugit; eoque cum sub anni 251 initium venisset, clerum ac populum ibi offendit de sufficiendo pontifice in locum Fabiani non pridem martyrio affecti dissentientes.

Divisa Romanorum studia duo presbyterii in se converterant, Cornelius et Novatianus. Hic stoicorum philosophorum scita profitebatur, homo acerrimi ingenii, multi jugæ doctrinæ, nec facundiæ vulgaris: verum præterquam quod exorcismis subjectus fuerat, eum in lecto propter adversam valetudinem baptizatum sacra unctione episcopus non consignaverat. Neglectis tamen hisce defectibus, ipsum idem præsul honore sacerdotali dignatus est; unde in animis populi haud parvam excitavit offensionem. Itaque cum in pontificem plura justioraque suffragia Cornelium retulissent, virum eximiæ virtutis, atque in singulis Ecclesiæ gradibus exercitatum, Novatianus repulsæ impatiens electionem illam evertere secum statuit. Hoc inceptum ut perficeret, famosum libellum scripsit in Cornelium: ac denique ordinationem ejus idcirco legitimam esse negavit, quod eos Christianos qui sævienti persecutione thura idolis adoleverant, a sua communione non rejiceret. Pellexit in factionem suam non paucos e populo: quam occasionem Novatus rebus suis opportunam ratus, Novatiano se mancipavit. Igitur ut pro virili promoveret ejusdem partes, id technis suis est consecutus, ut ille a tribus episcopis, quos rudes et simplices ab exigua et vilissima Italiæ parte ad hoc exciverat, ordinaretur in pontificem; unde tum primum antipapæ nomen a constituta Christi religione incognitum audiri cœpit. Ordinationem suam datis litteris missisque legatis Africanæ atque Orientali Ecclesiæ significavit: sed ea ubique repudiata est.

Interim ut invidiam Cornelio conflare pergeret, ac sibi auctoritatem quodam disciplinæ fuco compararet, docebat ea potestate carere Ecclesiam qua lapsorum, quos in *Libellaticos, Thurificatores et Apostatas*, distinguebant, crimen dimitteretur, cum tamen eosdem ad pœnitentiæ opera exhortandos esse neutiquam negaret. Primo quidem isti hos intra fines se continebant. Sed cum acriter premerentur a Cypriano et aliis Patribus, qui non sine summa injuria quam veniam atrocioribus peccatis, puta homicidio, et adulterio concedebant, illam solis lapsis negari demonstrabant; eo denique compulsi sunt, ut peccata omnia contenderent æque esse irremissibilia. Puduit tamen eorum sectatores hujus amentiæ; postea enim non defuere, qui hanc sententiam ad sola graviora crimina restrictam vellent.

Arrisit plurimis severitatis illa species, brevique ex his secta numerosa coalescens, ut ab orthodoxis distingueretur, sibi vanissimum Καθαρῶν, id est, mundorum nomen arrogavit. Episcoporum ejusdem sectæ amplum catalogum magna cum laude texit Socrates (lib. IV *Hist.*, cap. 21). Describit etiam suscepta ab ejusdem professoribus pro Christi divinitate certamina, eorumque tam claram in suppliciis constantiam fuisse tradit, ut ea inducti ipsi Catholici, preces cum illis in templis ipsorum optarent sociare. Quæ quidem haberemus suspecta, si a scriptore in eas partes non tam propenso proficiscerentur

Eam hæresim diversa consilia proscripserunt, et quid in iis qui redirent ad Ecclesiam servandam esse præceperunt. Quamvis autem in illa Patrum eruditissimi calamum strinxerint, ipsa tamen per omn ferme Christiani orbis plagas propata diutissime perseveravit.

Eamdem hoc in statu offendit Ambrosius, cum ipsam hisce duobus libris agressus est (cap. 1). Primu aptissime a moderationis, quam in Novatianis desiderari certum erat, commendatione orditur. Tu commissam Ecclesiæ criminum quorumlibet absolvendorum potestatem astruit (cap. 2), Deum ad cleme tiam quam ad severitatem magis propensum esse demonstrans (cap. 3 et 4). Postea vero ubi objectio a divina immutabilitate petitæ satisfecit (cap. 5), ipsis vicissim e variis Scripturæ testimoniis, ac poti simum ex eo quod Petro cœli claves Christus promisit (num. 32 et 33), acriter instat. His alia momen ex eorum principiis moribusque desumpta jungit (cap. 8). Mox ad alias objectiones gradum faciens (ca 9) maxime in eo refellendo quod de peccato ad mortem venditabant, moratur (cap. 10); ostensoqu docirinam orthodoxam a Joanne evangelista clari asseri (cap. 11), futilia eorum responsa prorsus evert (cap. 12). Postremo ex Corinthii a Paulo separati, ac deinde sacris redditi historia validissimum con firmando catholico dogmati.

In altero libro (cap. 1) postquam docuit sollicite ac mature agendam esse pœnitentiam, præcipua duo Novatianorum præsidia impugnat. Primum (cap. 2 et 3) illis suppeditabant Apostoli verba eos qui lapsi essent renovari non posse ad pœnitentiam asseverantis : secundum vero (cap. 4) iidem mutuabantur ex Joannis Evangelio, ubi dicitur peccatum in Spiritum sanctum neque in hoc neque in futuro sæculo dimittendum. Utrumque autem difficultatem ea vi rationum tractat et diluit, quæ posteris theologis pene omnibus facem in his solvendis præluxerit, ut nos suis locis observavimus. Probat denique ab ipsis peccatores ad baptismi repetitionem induci (cap. 5, num. 36), ut ejus beneficio veniam, quam pœnitentiæ operibus negabant, assequerentur ; cum apostoli e contrario nobis criminum veniam nusquam non promittant. Hinc occasionem nactus, Christianos invitat (cap. 6) ad pœnitentiam, cujus et partes singulas qualitatesque oculis subjicit. Adjungit fore ut Christus lacrymis nec non matris Ecclesiæ precibus motus, ad eos accedat spiritalem resurrectionem operaturus, cujus formam in Lazaro exstitisse memorat (cap. 7). Suscitationem ejus sicut et convivium, cui una cum Domino idem interfuit, contra Novatianos propositum confirmat, veniæ qua Corinthium donavit Paulus, exemplo iterum adhibito. Sub hæc oculos in se ipse reflectens (cap. 8, num. 67 et seq.), ut sibi detur et a commissis propriis absolutio, et commiseratio in alienis, quanta maxima potest animi submissione Deum precatur. Ad ultimum excussis quæ circa pœnitentiam obrepere solent, vitiis (cap. 9 et seq.), et præmonstrata quæ in eligendo ad publicam pœnitentiam tempore observanda sit, cautione, librum absolvit.

Porro quod ad tempus hujus operis, nobis videmur illud non incommode ex locis duobus inter se comparatis colligere posse, nimirum ex illis verbis, *de Pœnitentia duos jamdudum scripsi libellos*, quæ in Expositione psalmi XXXVII quam anno 393 scriptam ostendimus (nam. 1), habentur : et ex eo quod ait commentationis hujus lib. II : *Peccamus et non seniores* (cap. 8, num. 74), maxime vero e superioribus istis, *Ego laborem aliquem pro sancta Ecclesia tua suscepi* (num. 73). Etenim cum hoc ultimo loco publicum laborem, ac nemini non notum designari dubium non sit, cum de certamine vel in Justinam Arianorum antesignanam, vel in Symmachum idolorum propugnatorem suscepto oportet intelligi. Quapropter intermedium aliquem annum eidem huic operi assignandum constat, forte 384 ; fit enim ea ratione ut vertente 393, Vir sanctus dicere potuerit, *Jam dudum scripsi.*

Ultima hæc verba satis aperiunt cuinam auctori tribuenda sit ea commentatio : sed quod in ejusdem lib. II raptum se a tribunalibus, ac pro Ecclesia laborem suscepisse loquitur, hoc tam Ambrosianum est, ut Petrum Sotum (lib. *Inst. Sacerd. de Necess. Confess.*, lect. 9) vehementer miremur id operis doctori nostro ereptum voluisse propter eos locos, quibus ut eidem ipsi ascribatur, persuaderi nemo non debeat. Sed ejus rationes, si tanti erunt, suo tempore discutiemus. Hic autem id unum adjiciemus, August. eosdem libros tanquam vere Ambros. iterum ac tertio citantis (lib. *De Peccat. orig.*, cap. 31, lib. II *Contr. Julian.*, cap. 3 et 9, et lib. IV *Contra duas Epist. Pelag.*, cap. 11) vel solam auctoritatem præstare conjecturis omnibus, quæ quantum imponere soleant etiam doctis, in memorato theologo exemplum exstat. Verum majori haud dubio in culpa fuit Rivetus (*Critic. sac.* lib. III, cap. 16), qui relatis Soti argumentis, opposita maligne tacuerit. Hujus silentii in opere quo censura hujusmodi librorum promittitur, causam pervidere arduum non est. Vix enim alibi clarius a Christo Ecclesiæ tradita peccatorum dimittendorum auctoritas, necessitas eorumdem confitendorum, ac tandem bonorum operum corporisque castigationum meritum manifestantur.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE POENITENTIA

LIBRI DUO (1).

387-9 CAPUT PRIMUM.

rationis laus. Quam necessaria sit ea virtus **fectis** *Ecclesiæ, potissimum Dominicæ chari-* **tac** *mansuetudinis exemplo demonstrari. Ab* *ergo cum desciverint Novatiani, eos pro* **isti** *discipulis habendos non esse : quorum su-* **bia** *et inclementia castigatur.*

i virtutum finis ille est maximus, qui pluri- a spectat profectum, moderatio prope om- **pulcherrima** est ; quæ ne ipsos quidem quos **it, effendit**; et quos damnaverit, dignos solet **absolutione**. Denique sola est, quæ Domini **lam** sanguine Ecclesiam propagaverit, imi- beneficii cœlestis, et redemptionis universo- **alubri** fine temperans, quem ferre possint au- **ominum**, mentes non refugere, non pavre **(2)**.

enim qui studet humanæ infirmitatis emen- B **itia**, ipsam infirmitatem suis debet sustinere, **dammodo** pensare (3) humeris, non abjicere. **astor** ille Evangelicus lassam ovem vexisse **r, non** abjecisse (*Luc.* xv, 5) *De pœnit.*, dist. *erpens* § *Nam pastor*). Et Salomon ait : *Noli* ***esse** nimium* (*Eccle.* vii, 17); debet enim jus- **temperare** moderatio. Nam quemadmodum curamdum præbeat, quem **390** fastidio ha- **qui** contemptui se, non compasioni medico

A suo putet futurum ?

3. Ideo Dominus Jesus compassus nobis est; ut ad se vocaret, non ut deterreret. Mitis venit, venit humilis. Denique ait : *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficium* (*Matth.* xi, 28). Reficit ergo Dominus Jesus, non excludit, neque abjicit : meritoque tales discipulos elegit qui Dominicæ voluntatis interpretes, plebem Dei colligerent, non repudiarent. Unde liquet eos inter Christi discipulos non esse habendos, qui dura pro mitibus, superba pro humilibus sequenda opinantur : et cum ipsi quærant Domini misericordiam, aliis eam denegant; ut sunt doctores Novatianorum, qui mundos se appellant (4).

4. Quid his superbius, cum Scriptura dicat : *quia nemo mundus a peccato, nec unius diei infans* (*Job* xiv, 4); et David clamet : *A delicto meo munda me* (*Psal.* l, 4)? Sanctiores isti quam David, de cujus nasci familia Christus incarnationis elegit mysterio, cujus posteritas aula cœlestis est, utero virginali (5) suscipiens mundi Redemptorem? Quid autem durius, quam ut indicant pœnitentiam, quam non relaxent; cum utique veniam negando, incentivum auferant pœnitentiæ? Nemo enim potest bene agere pœnitentiam, nisi qui speraverit indulgentiam (*De pœnit.*, dist. 1. cap. *Nemo potest*).

cripti cir. ann. 381.
odex Germ. unus an. cir. 800 ita incipit : **ado** nos Deus terret, non frangere, vult. sed **non** vult. Ait quidam psalmus : *Dedisti me-* **bus** *te significationem, ut fugiant a facie ar-* **rcus** enim quando intenditur, quantum re- **m** manus reducitur, tanto ictus vehementior **atur** : sic et minæ Dei tanto gravius veniunt, **diutius** differuntur. Tamen misericordiæ est **liffertur**, ut pœnitens sanetur, sanatus non **tur**. Apostolum audi : *An divitias bonitatis* **nga***nimiter contemnis? Ignoras quia benigni-* **ad** *pœnitentiam te adducit!* Sed ut possimus **ostræ** infirmitatis emendare, etc. *Alii cod. at-* **tit.** *sibi consentiunt invicem, nisi quod in il-* **nonnullis** *habetur*. Si vatum finis. » Et infra, **demptionis** *universorum*, in uno legitur, *re-* **oris**, in duobus *redemptione universorum*. Et **labri** *fine temperans*, in quibusdam, *salubris* **t temperans**, in aliis *salubris fine et tempe-*

iss. tres, *quoquo modo pensare* Clar., *quo-* **odo** *pausare*.
Novatianos ut se a Catholicis, *quos pro im-* mundis habebant distinguerent, Καθαρῶν appellationem sibi arrogasse auctores sunt Eusebius, lib. iv *Hist. Eccl.*, cap. 23; Epiphanius, hæres. 79 : Augustinus, *de Hæres.* 38; Theodoretus, lib. iii *Hæret. Fab.* et alii : quos inter festive admodum in eos August. lib. *de Agone Christ.* cap. 2 ita ludit : « Quis nomen suum si vellent agnoscere, mundanos se potius, quam mundos vocarent. » Iidem C illi catholicos, ut ex Cypriano, Paciano, Augustino, multisque aliis discere est, nuncupabant *Apostaticos* et *Capitolinos* : quod iis qui in Capitolio Jovi libaverant, communicarent : et ab his vicissim appellabantur *Montenses*, sive ab aliquo loco ita vocato, sive propterea quod Novatus studuisset Felicissimo, qui ut ex Cypr. epist. 41 discimus, in montem cum suis secesserat : dicebantur etiam *scævæ*, forte non ob aliud nisi quod cum potestate ligandi peccata uterentur, non autem solvendi, eos quodammodo imitarentur, qui, omissa dextera, lævam solam ad ministerium adhibent. Vide Conc. Lab. tom. II, pag. 951.

(5) Ita vet. edit. ac plures mss. at Rom. edit. cum aliis, *aula cœlestis est uterus virginis* mss. *virginalis*.

391 CAPUT II.

Quod Novatiani dicunt se non nisi lapsis negare communionem, hoc neque cum Scriptura, neque cum sua ipsorum doctrina conguere : quod vero divinæ potestatis reverentiam prætexunt, eos hoc ipso in illam esse injurios; cum is injuriam inferat, qui creditum sibi munus aut ejus partem nolis exercere ; cæterum ligandi et solvendi jus quod hæresi non potest attribui. pulchre vindicari ab Ecclesia, quippe quæ Spiritu sancto id acceperit, in quem isti superbe agunt.

5. Sed negant his oportere reddi communionem, qui prævaricatione lapsi sunt. Si unum tantum crimen exciperent sacrilegii, cui veniam negarent, dure quidem, sed tamen divinis tantum redargui viderentur sententiis, assertionibus tamen suis B convenirent ; Dominus enim crimen nullum excepit, qui peccata donavit omnia. At cum omnia peccata Stoicorum (6) quodam more paribus putent æstimanda mensuris, et æque eum qui gallum, ut aiunt, gallinaceum, atque illum qui patrem suffocaverit, perpetuo asserant cœlestibus abdicandos mysteriis; quomodo unius criminis objiciunt reos, cum indignissimum esse non possint (7) etiam ipsi negare, ut paucorum pœna perveniat ad multos ?

6. [*Alias* cap. II.] Sed aiunt se Domino deferre reverentiam, cui soli remittendorum criminum potestatem reservent. Imo nulli majorem injuriam faciunt, quam qui ejus volunt (8) mandata rescindere, commissum munus refundere. Nam cum ipse in Evangelio suo dixerit Dominus Jesus : *Accipite Spiritum sanctum ; quorum remiseritis peccata, remit-* C A *tuntur eis : et quorum detinueritis, detenta* (*Joan.* xx, 22, 23) : quis est ergo qui magis rat, utrum qui mandatis obtemperat, an qui tit ?

7. Ecclesia in utroque servat obedienti peccatum et alliget et relaxet : hæresis in immitis, in altero inobediens ; vult ligare non resolvat : non vult solvere, quod liga quo se sua damnat sententia (9). Dominu enim par jus et solvendi esse voluit et ligai utrumque pari conditione permisit (*De P* dist. 1, cap. *Verbum Dei*, § *Dominis*). Ergo q vendi jus non habet, nec ligandi habet. Sic secundum Dominicam sententiam (10), qui jus habet, et solvendi habet : ita istorum a se ipsam strangulat ; ut quia solvendi sibi j gant, negare debeant et ligandi. Quomod potest alterum licere, alterum non licere ? donatum utrumque est, aut utrumque licere festum est, aut utrumque non licere cert Ecclesiæ utrumque licet (11), hæresi utrumq licet; jus enim hoc solis permissum sacer est. Recte igitur hoc Ecclesia vindicat, qua sacerdotes habet (12) : hæresis vindicare n test, quæ sacerdotes Dei non habet. Non cando autem ipsa de se pronuntiat, quod s cerdotes non habeat, jus sibi vindicare non sacerdotale. Ita impudenti contumacia pu cernimus confessionem.

8. Specta etiam illud, quoniam qui Spiritu tum accepit, et solvendi peccati potestate gandi accepit. Sic enim scriptum est : *Accip*

(6) Forte an pugnare inter se videantur, quod hic dicuntur omnia peccata æqualia esse Novatianis, et quod infra iidem referuntur manifestum discrimen inter graviores ac leviores culpas inducere. Verum ibidem non obscure indicat S. doctor eam quam istic memorat responsionem, posteriorum esse Novatianorum : antiquiores autem de peccatorum paritate illud sensisse, quod hic traditur. Satis tamen probabile est Novatianum primo insimulatum quasi paria faceret quælibet peccata, eo quod libellaticos æque a reconciliatione excluderet ac thurificatores, tum doctrinæ suæ consequentia inductum peccatorum differentiam omnem rejecisse, tum etiam ut objectionem illam eluderet, qua ad pœnitentiam, quæ lapsis ab eo denegabatur, adulteros admittere arguebatur a Cypriano : cum vero æqualitas illa criminum secutis temporibus nimis odiosam redderet eamdem sectam, recentio- D res illius professores ab eo dogmate duxisse recedendum. Quod porro ad exemplum a parentis et gallinacei nece petitum, illud ipsum proponitur a M. Tullio in Orat. *pro L. Murena*, et aliud de patris etiam ac servi cæde in Paradoxo 3. Sed hic non satis sibi constare videtur ipse Cicero ; nam cum peccatorum æqualitatem ibi defendat, confiteri tamen cogitur, eum qui patrem occiderit, multa peccare. Merito igitur de hac opinione Stoicorum Horatius :

> Queis paria esse fere placuit peccata, laborant.
> Cum ventum ad verum est : sensus moresque repugnant]
> Et infra :
> Nec vincet ratio hoc, tantumdem ac peccet idemque,
> Qui teneros caules alieni fregerit horti,
> Et qui nocturnus divum sacra legerit, etc.

(7) Horum verborum quæ paulo intricatiora sunt, hic ordo est : *cum ipsi etiam negare non indignissimum esse, ut paucorum*, lapsorum cet, *pœna perveniat ad multos*, nempe ad cumque criminum reos.

(8) Rom. edit. sola, *quam ei cujus volunt* cum antecedens *nulli* non in tertio singula sed in primo plurali positum sit, ut, claru examinanti.

(9) Mss. aliquot, *se suamque damnat sent* Minus commode.

(10) *Sicut enim... et solvendi habet,* in mss. Sorb. et Mich. desiderantur, sensu nihilo de

(11) Ita Gill. ac mss. omnes præter Albin ubi legitur : *Quibus donatum utrumque utrumque licere certum est. Ecclesiæ aut* Amerb. vero et Eras. : *Si quibusdam datum que est licere, aut utrumque non licere : cer Ecclesiæ utrumque licere, hæresi utrumq cere.* At Rom. edit sola : *Quibus datum, ut non licere certum est*, etc., ut Amerb.

(12) Edit. ult. Paris., *quæ veros sacerdos* Haucis vero interjectis pro *sacerdotes Dei* edit. cum ms. duobus habet, *sacerdotes ver* autem loco Ambrosius in adversariorum s tione disputans nihil aliud docet, nisi sacer actus episcoporum presbyterorumve Novati illicitos esse ; validam enim ipsorum exstiti dinationem Patres Conc. Nicæni can. 8, a cure significarunt; quandoquidem clericis o ab eadem hæresi ad Ecclesiam redeuntibus suum atque ordinem decrevit conservand ergo sacerdotes hæreticorum veri negan vulgo negamus verum esse regem, qui m time utitur sua potestate,

ritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur: et quorum detinueritis, detenta erunt (*Joan.* xx, 22, 23). Ergo qui solvere non potest peccatum, non habet Spiritum sanctum. Munus Spiritus sancti est officium sacerdotis, jus autem Spiritus sancti in solvendis ligandisque criminibus est; quomodo igitur munus ejus vindicant, de cujus diffidunt jure et potestate?

9. Quid! quod insolentiores sunt. Nam cum ad misericordiam promptior quam ad severitatem sit Spiritus Dei; quod ait se velle, id nolunt: quod nolle, hoc agunt; cum vindicare judicis sit, remittere misericordis. Tolerabilius igitur, Novatiane, remitteres quam ligares; aliud enim quasi delinquendi parcus (13) usurpares, aliud quasi ærumnæ compassus ignosceres.

393 CAPUT III.

Iisdem Novatianis veniam gravioribus tantum criminibus abs se denegari opponentibus, respondet S. Doctor hac sententia ab illis sectæ parentem rursus damnari, et offendi ipsammet Deum, qui peccatorum quorumlibet remittendorum fecit potestatem: sed majoribus delictis majorem quoque pœnitentiam adhibendam esse. Adjicit autem ipsos in hoc perversos sese præbere, quod hujusmodi culparum distinctio severitatis materiam Deo relinquat: cujus misericordiam in incarnatione Christi adeo mirabiliter emicantem imitari detrectant.

10. Sed aiunt se, exceptis gravioribus criminibus, relaxare veniam levioribus. Non hoc quidem auctor vestri erroris Novatianus (14), qui nemini pœnitentiam dandam putavit; ea scilicet contemplatione, ut quod ipse non posset solvere, non ligaret; ne ligando sperari a se faceret solutionem. In eo igitur patrem vestrum propria damnatis sententia, qui distinctionem peccatorum facitis, quæ solvenda a vobis putetis, et quæ sine remedio esse arbitremini: sed Deus distinctionem non facit, qui misericordiam suam promisit omnibus, et relaxandi licentiam sacerdotibus suis sine ulla exceptione concessit (*De Pœnit.* dist. 1, cap. *Deus*). Sed qui culpam exaggeraverit, exaggeret etiam pœnitentiam; majora enim crimina majoribus abluuntur fletibus. Ita nec Novatianus probatur, qui veniam interclusit omnibus: nec vos imitatores (15) ejusdem et condemnatores; quia ibi minuitis studia pœnitentiæ, ubi augeri oportet; quia graviora

A peccata majoribus sustentanda fulcris docuit Christi misericordia.

11. Quæ autem ista perversitas est, ut vobis vindicetis possibilia concessu: Deo (16), ut ipsi dicitis, impossibilia reservetis? Hoc est sibi eligere causas ignoscendi, Deo materiam sæviendi relinquere. Et ubi est illud: *Sit autem Deus verax omnis autem homo mendax, sicut scriptum est: ut, justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris* (*Rom.* III, 4)? Ut agnoscamus igitur Deum misericordiæ magis indulgentem esse, quam severitatis tenacem, ipse ait: *Misericordiam malo quam sacrificium* (*Osee.* VI, 6). Quomodo igitur vestrum potest acceptum esse sacrificium Deo, qui negatis misericordiam; cum ipse dicat nolle se B mortem peccatoris, sed correctionem (*Ezech.* XVIII, 32)?

12. Cujus interpres Apostolus ait: *Quia Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, et de peccato damnavit peccatum in carne; ut justificatio Legis impleretur in nobis* (*Rom.* VIII, 3, 4). Non in similitudinem carnis ait: quia Christus veritatem suscepit carnis humanæ, non similitudinem: neque in similitudinem peccati ait, quia peccatum non fecit, sed peccatum pro nobis factus est: sed venit *in similitudinem carnis peccati* (*II Cor.* v, 2), hoc est, suscepit (17) similitudinem carnis peccatricis; **394** ideo similitudinem, quia scriptum est: *Et homo est, et quis agnoscet eum* (*Jerem.* XVII, 9)? Homo erat in carne secundum hominem, qui agnosC sceretur (18): virtute supra hominem, qui non agnosceretur ita et hic carnem habet nostram, sed carnis hujus vitia non habet.

13. Non enim sicut omnis homo est, ex virili erat et feminea permistione generatus: sed natus de Spiritu sancto et de Virgine (*Matth.* I, 20), immaculatum corpus susceperat, quod non solum nulla vitia maculaverant, sed nec generationis aut conceptionis concretio injuriosa fuscaverat (S. Aug. lib. II, *contr. Jul. Pelag.*, in princ. et fin.; lib. II *de Pec. orig.*, c. 40; et l. IV, *contra duas Epist. Pel.* c. 11). Nam omnes homines sub peccato nascimur, quorum ipse ortus in vitio est, sicut habes lectum, dicente David: *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis peperit me mater mea* (*Psal.* L, 5). Ideo Pauli caro corpus mortis D erat, sicut ipse ait: *Quis me liberabit de corpore mortis hujus* (*Rom.* VII, 24)? Christi autem caro

(13) Amerb. et Eras., *deliquendi parcens*; Gill. ac mss. non pauci, *deliquendi parte*; unus, *partem*; Rom. edit, ac reliqui cod., *delinquendi parcus*: excipe tamen Cisterc. in quo *delinquendi parcere*.

(14) Rom. edit. ubique Novatum fecit e Novatiano: qua mutatione inductus in errorem Petavius Ambrosium nostrum iis Patribus a quibus ambo illi hæresiarchæ inter se confunduntur, accensuit. Verum doctissimus vir secus sensisset, si quam aliam edit. aut quemlibet manu exaratum codicem consuluisset.

(15) Mss. nonnulli, *majoribus advolvantur fletibus..... nec vos discipuli imitatores*.

(16) Ita Rom. edit. cum mss. duobus; reliqui mss. partim, *possibilia concessa a Deo*, partim cum antiq. edit. *possibilia concessa Deo*, etc. Melius; unus etiam, *possibilia concedi Deo*, etc. Nec male. Rursus post pauca, ubi Amerb., Eras. ac Rom. edit. cum Tell cod. *materiam feriendi*: Gill. ac reliqui cod., *materiam sæviendi*.

(17) Mss. nonnulli, *non tantum similitudinem, sed in similitudinem carnis peccati, hoc est, suscepit*, etc. Sic etiam alii aliquot, nisi quod omittunt vocem *tantum*: reliqui et edit. ut in textu.

(18) Ita edit. omnes, et plures mss.; alii vero etiam non pauci, *hoc non erat in carne secundum hominem, qui non agnoscitur*. Minus commode.

damnavit peccatum, quod nascendo non sensit, quod moriendo crucifixit; ut in carne nostra esset justificatio per gratiam, ubi erat ante colluvio per culpam.

14. Quid ergo dicemus ad hæc, nisi quod dixit Apostolus: *Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui Filio proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum; quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit! Quis accusabit adversus electos Dei? Deus qui justificat, quis est qui condemnet? Christus qui mortuus est, imo qui et resurrexit, qui est in dextera Dei, qui etiam interpellat pro nobis* (*Rom.* VII, 31-34). Pro quibus ergo Christus interpellat, eos Novatianus accusat. Quos Christus ad salutem redemit, eos Novatiasus damnat ad mortem. Quibus Christus dicit: *Tollite jugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum (Matth.* XI, 29). Novatianus dicit: Immitis sum. Quibus Christus dicit: *Invenietis requiem animabus vestris; jugum enim meum suave est, et onus meum leve est* (*Ibid.* 29, 30); his grave onus, et durum imponit jugum Novatianus.

CAPUT IV.

Pergit divinam probare misericordiam, eamque majorem esse quam severitatem Evangelici testimonii expositione ostendit. Eos vero qui Christum negaverunt coram hominibus, non eadem omnes ratione habendos esse, athletarum exemplo palam facit.

15. Quam propensus igitur ad misericordiam sit Dominus Jesus, licet ista satis instruant, tamen etiam ipse te doceat, qui cum adversus impressionem persecutionis instruere nos vellet, ait: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius eum timete, qui potest animam et corpus mittere in gehennam* (*Matth.* X, 28). Et infra: *Omnis ergo qui confessus me fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo qui est in cœlis: qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo qui est in cœlis (Ibid.*, 32, 33).

395 16. Ubi confitetur, pro omnibus confitetur, omnes complectitur: ubi negat, non omnes negat. Sicut enim supra habet: *Omnis qui me confessus fuerit, confitebor et ego eum*, hoc est, omnem: consequens erat ut infra quoque sic redderet (19): *Omnis autem qui negaverit me.* Sed ne omnes negare videretur, ita subjecit: *Qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum.* Gratiam promittit omnibus, non omnibus minatur in[...] Quod est miserationis, exaggerat; quod [...] extenuat (20).

17. Atque ita scriptum est non solum in e[o] qui secundum Matthæum scribitur Evangelii Jesu; sed etiam in eo lectum est quem sec[undum] Lucam reperimus (*Luc.* XII, 8, 9); ut sci[...] otiose id posuisse utrumque.

18. [*Alias* cap. III]. Diximus quid scripti[...] colligamus sententiam: *Omnis*, inquit, [...] *confessus fuerit* (*Matth.* X, 32), id est, e[...] cunque vita, ex quocunque statu qui co[...] me fuerit, habebit me remuneratorem co[...] nis suæ. Cum dicitur, *omnis*, nullus a re[...] tione, qui fuerit confessus, excluditur. No[...] liter, omnis qui negaverit, negabitur; pote[...] fieri ut aliquis victus suppliciis, sermone De[...] get, et corde adoret (*De pœnit.* dist. I, cap. *fieri.*).

19. Numquid eadem causa est ejus qui negat, et ejus quem tormenta inclinaverint [...] crilegium, non voluntas? Quam autem ind[...] cum apud homines valeat certaminis gratia, [...] Deum non valere asseratur! Nam sæpe athletarum sæculari certamine etiam victos q[...] fuerint certamina probata, vulgus hominu[...] victoribus coronare consuevit; maxime quos forte (21) dolo aut fraude victoria exclusos. C[...] ergo athletas suos quos viderit gravibus pa[...] cessisse suppliciis, sine venia patietur man[...]

20. Numquid non habebit rationem labor[...] qui etiam quos projicit, non in æternum p[...] Dicit enim David: *Non in æternum projicie[t]* (*Psal.* LXXVI, 8), et contra hunc audiemus h[...] dicentem: Projicit in æternum? *Nec in* [...] inquit, *misericordiam suam abscidet a gene[...] in generationem, aut obliviscetur miserer[...]* (*Ibid.* 9, 10), clamat Propheta: et sunt qui miserationis quædam inducant oblivia!

CAPUT V.

Objectioni ab immutabilitate Dei petitæ res[...] tur, allatis Scripturæ testimoniis, quibus [...] cordium emergentibus e volutabro suo pec[...] bus Deus promittit: additurque indulgent[...] parari propensiorem, qui quodammodo in[...] liquerunt, quod eleganti bello captorum ex[...] et ipsius met diaboli prosopopæia illustrat[...]

21. Sed aiunt ideo se ista asserere, ne mut[...] Deum facere videantur; si his **396** quibus

(19) Omnes edit. cum uno ms., *sic diceret:* cæteri mss., *sic redderet.* Optime: idem enim est ac si priori parti hanc opponeret. Male vero hic Scripturæ perverti sensum arguit Sotus, cum Vir sanctus tantum sententiæ suæ confirmationem aliquam e voce, *Omnis*, in altero periodi membro omissa petat, ex ipso sensu fusius postea disputaturus. Quod etiam is reprehendit, quæ dicuntur infra num. 26, in hoc non multos habebit suffragatores. Locum adi, et fateberis eum contra adversarios æque ingeniose ac pie tractatum.

(20) Totus hic locus in Clarom. cod. ita contrahitur: *Quam ejus miserationis exaggera[...] non solum in eo libro qui secundum Mat[...] scribitur Evangelii Domini Jesu: sed etian[...] lectum, qui secundum Lucam reperimus.* atque edit. inter se consentiunt, nisi quod [...] nonnulli pro *scribitur* legunt *inscribitur.*

(21) Mss. aliquot omittunt *forte*, pro quo n[...] habent *aut sorte:* at loco vocis *exclusos*, E[...] Rom. edit. et quidam mss. legunt *excussos;* [...] et Gill., *excisos.*

(22) Quidam mss. *remunerationem labori[...]*

iratus, ignoscat. [*Alias* cap. IV]. Quid ergo? Repudiabimus divina oracula, et opiniones istorum sequemur? Sed non Deus alienis assertionibus, sed suis æstimandus est vocibus. Quod enim promptius edere possumus insigne ejus misericordiæ (23), quam quod ipse per prophetam Osee, quibus tanquam iratus minabatur, continuo tanquam reconciliatus indulget? Ait enim: *Quid tibi faciam, Ephraem. aut quid faciam tibi, Juda? Misericordia vestra*, etc. (*Osee* VI, 4). Et infra: *Quomodo te constituam? Velut Adama efficiam te, ot sicut Seboim* (*Osee* XI, 8). In ipsa indignatione velut patrio quodam affectu hæret, quomodo ad pœnam tradat errantem: et si Judæus meretur (24), Deus tamen adhuc secum examinat. Sed continue (*De Pœnit.*, dist. I, cap. *Sed contin.*) qui dixerat: *Sicut Adama faciam te, et sicut Seboim*; quæ duæ urbes ex vicinia Sodomorum parilis excidii traxere consortium: *Conversum est*, inquit, *cor meum in eo ipso, conturbata est pœnitentia mea: non faciam secundum iracundiam furoris mei* (*Osee* XI, 8, 9).

22. Nonne apparet quod ideo nobis peccantibus indignetur Dominus Jesus, ut indignationis suæ nos terrore convertat? Indignatio ergo ejus non ultionis exsecutio, sed magis absolutionis est operatio: sic enim dixit: *Si conversus ingemueris, salvus eris* (*Isa.* XXX, 15). Exspectat gemitus nostros, sed temporales, ut remittat perpetuos: exspectat lacrymas nostras (25), ut profundat pietatem suam. Sic in Evangelio, viduæ matris lacrymis compassus, filium ejus resuscitavit (*Luc.* VII, 13-15). Exspectat conversionem nostram, ut revertatur et ipse ad gratiam: quæ, si nullus lapsus nobis irreperet, in nobis perseveraret; sed quia peccatis nostris contrahimus offensam, indignatur, ut humiliemur: humiliamur, ut digni simus magnis miseratione quam pœna.

23. Doceat te certe Hieremias dicens: *Quia non repellet in æternum Dominus; quoniam cum humiliaverit, miserebitur secundum multitudinem misericordiæ suæ: qui non humiliavit toto corde suo, neque repulit filios hominum* (*Thren.* III, 31-33). Hoc certe in Threnis Hieremiæ legimus, ut ex his, vel cæteris quæ sequuntur advertimus quia ideo humiliat (26) sub pedibus suis omnes vinctos terræ, ut judicium ejus declinemus. Sed nec toto corde humiliat peccatorem usque ad terram, qui etiam de terra suscitat inopem, et de stercore erigit pauperem (*Psal.* CXII, 7): non enim ex toto corde humiliat, qui se veniæ reservat.

24. Quod si non ex toto corde omnem humiliat peccatorem, quanto magis non ex toto corde humiliat eum qui non ex toto corde peccavit! Nam sicut dixit de Judæis: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me* (*Isa.* XXIX, 13; *Matth.* XV, 8), fortasse et de aliquibus lapsis dicat: Isti labiis me negarunt, sed corde mecum sunt. Vicit eos pœna, non avertit perfidia. Sine causa autem **397** his aliqui veniam negant, quorum fidem eosque confessus (27) persecutor est, ut eam studeret expugnare tormentis. Negarunt semel, sed quotidie confitentur: negarunt sermone, sed confitentur gemitibus, confitentur ejulationibus, confitentur fletibus, confitentur liberis, non coactis vocibus. Cesserunt quidem ad tempus diaboli tentationi: sed etiam diabolus postea recessit ab his, quos sibi vindicare non potuit. Cessit eorum fletibus, cessit pœnitentiæ: quos invaserat alienos, perdidit suos.

25. Nonne istud est, ac si quis captivum victæ urbis populum (28) abducat? Captivus ducitur, sed invitus: qui in alienas terras decessitate contendat, intimo tamen non migret affectu, patriam secum animo vehat, quærat copiam quemadmodum revertatur. Quid ergo? Cum hujuscemodi revertitur, num est aliquis qui persuadeat non recipiendum? minore scilicet honore, sed studio propensiore (29), ne habeat in quo insultet adversarius. Si armato ignoscis qui pugnare potuit (30), non ignoscis ei in quo sola pugnabat fides?

26. Ipsius diaboli de hujusmodi lapsis si requiramus sententias, nonne videtur dicere: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me*? Quomodo enim mecum est, qui non recedit a Christo? Sine causa autem me colere videntur, qui doctrinam Jesu custodiunt: ego autem putabam quod meam docerent. Plus damnant, dum comperta deserunt. Certe Jesus in his amplius gloriatur, dum recipit revertentes. Exsultant omnes angeli, quia gaudium majus est in cœlo super uno peccatore pœnitentiam agente, quam in nonaginta et novem justis qui non indigent pœnitentia (*Luc.* XV, 7). De me in cœlo, de me in terris triumphus sumitur. Nihil Christo perit, quando hi qui ad me cum fletu venerant, cum desiderio ad Ecclesiam revertuntur: et horum exemplo etiam de meis periclitor, qui didicerint nihil hic esse, ubi homines

(23) Albin. ac Thuan. cod., *insinuandæ ejus misericordiæ*; melius alii, atque edit., *insigne ejus misericordiæ*, id est, signum, testimonium, documentum, etc.

(24) Vet. edit., *et si Judæus miretur*; male; Rom. et mss. aliquot, *et si Judæis minetur*; melius: optime cæteri mss. ut in contextu.

(25) Mss. non pauci, *spectat gemitus nostros... spectat lacrymas nostras... spectat*, etc.

(26) Germ, cod. ant., *quia non ideo humiliat*,

(27) Omnes edit., *eousque consectatus*; omnes mss., *eousque confessus*. Et certe persecutores quodammodo confitentur eos Christi fidem habere, quos tormentis aggrediuntur. Nam si eadem fide illos crederent destitutos, amicorum loco ipsos haberent.

(28) Quidam mss., *captæ urbis populum*.

(29) Mss. nonnulli, *non minore scilicet honore, studio propensiore*.

(30) Quædam edit. ac mss. aliquot, *qui repugnare potuit*.

præsentibus provocantur præmiis; et plurimum A illic, ubi gemitus, lacrymæ, jejunia meis epulis præferuntur.

CAPUT VI.

Novatianos dum peccatores a Christi convivio excludunt, non pii Samaritani, sed superbi legisperiti nec non sacerdotis atque levitæ, qui reprehenduntur in Evangelio, imitatores esse, imo iisdem etiam inclementiores.

27. [*Alias* cap. V.] Hos ergo, Novatiani, excluditis? Quid est enim aliud excludere, nisi spem veniæ denegare? Sed neque semivivum illud derelictum a latronibus Samaritanus præteriit: et vulnera ejus oleo vinoque curavit, prius infundens oleum quo foveret: supra jumentum **398** suum imposuit vulneratum (*Luc.* x, 33-35), in quo ejus peccata vexit omnia, nec ovem pastor despexit errantem (*Luc.* B xv, 4).

28. Vos autem dicitis: *Noli me tangere* (*Joan.* xx, 17). Vos dicitis volentes justificare vos ipsos: Non est proximus noster, superbiores quam legisperitus ille qui Christum tentare cupiebat; ille enim dixit: *Quis est meus proximus* (*Luc.* x, 29)? ille interrogat, vos negatis; sicut sacerdos ille descendentes, et sicut levita præterientes, quem curandum suscipere debuistis, nec recipientes hospitio, pro quo Christus duo numeravit æra (31), cujus te proximum fieri Christus jubet, ut facias in eum misericordiam. Ipse enim est proximus, quem non solum conformis natura conjunxerit, sed etiam misericordia copulaverit. Ab eo te alienum superbia facis, extollens te frustra inflatus C mente carnis tuæ, et non tenens caput. Si enim caput teneres, adverteres non tibi cum deserendum, pro quo Christus mortuus est. Si caput teneres, adverteres corpus ómne compaginando potius quam solvendo, in incrementum Dei per copulam charitatis, et redemptionem crescere peccatoris.

29. Cum igitur fructum omnem aufertis pœnitentiæ, quid aliud dicitis, nisi hoc: Nemo de vulneratis nostrum ingrediatur hospitium: nemo sanetur in nostra Ecclesia? Apud nos non curantur ægroti: sani sumus, medicum non habemus necessarium; quia ipse ait: *Non opus est sanis medicus, sed his qui male habent* (*Matth.* ix, 12).

CAPUT VII.

Christum ut omnes ad cœnam suam invitet obtestatus, Novatianos nec ipsos ad eam ingredi, nec D *aliis ingressum permittere significat, quod Ecclesia sancta non imitatur. Deinde eosdem hæreticos cum Christo, qui omnes salvos fa... piat, partem habere non posse planum fac...*

30. [*Alias* cap. VI.] Ergo, Domine Jesu, ... clesiam tuam totus adveni, quoniam Novatian... cusat. Novatianus dicit: *Juga boum emi* (*Lu...* 19), qui jugum Christi suave non suscepit, e... grave collo imponit suo, quod portare non ... Novatianus servos tuos a quibus invitabatur, ... et contumelia affectos occidit quos iterati b... matis labe inquinavit (32). Mitte ergo ad ... viarum, et collige bonos et malos et debi... cæcos, et claudos introduc in Ecclesiam tuam ... 21). Jube impleatur domus tua: introduc om... cœnam tuam; quia quem tu vocaveris, dign... cies, si sequatur. Ille sane rejicitur, qui n... buerit vestem nuptialem, hoc est, amictum ch... tis, velamen gratiæ. Mitte, inquam, ad univ...

31. Non excusat Ecclesia tua a cœna tua, e... Novatianus (33). Non dicit familia tua. San... sum, medicum non requiro; sed dicit: *Sa... Domine, et sanabor: salva me, et salvabor* (... xvii, 14). Denique Ecclesiæ tuæ species est ... quæ accessit retro, et tetigit fimbriam vest... tui, dicens intra se: *Quia si tetigero vest... tum ejus, salva ero* (*Matth.* ix, 21). Hæc erg... clesia confitetur vulnera sua, hæc curari cu...

32. Et tu quidem, Domine, omnes cupis s... sed non omnes curari volunt. Non vult Novat... qui se putat esse sanum. Tu, Domine, æg... esse dicis, et in minimo nostram sentis infi... tem, dicens: *Æger eram, et visitastis me* (... xxv, 36): Novatianus illum minimum visit... scit, in quo tu desideras visitari. Tu dicis ... (*De Pœnit.* dist. 1, c. *Potest fieri*, § *Dicis* ... excusanti ne ei pedes lavares: *Nisi lavero t... des, non habebis partem mecum* (*Joan.* x... Quod ergo isti possunt consortium tecum h... qui claves regni non suscipiunt, negantes ... dimittere peccata debeant?

33. Quod quidem recte de se fatentur; n... bent enim Petri hæreditatem, qui Petri sede... non habent, quam impia divisione discerpu... sed hoc improbe, quod etiam in Ecclesia ... peccata negant posse, cum Petro dictum sit ... *dabo claves regni cælorum, et quæcunque lig... super terram, erunt ligata et in cælo: et quæ... solveris super terram, erunt soluta et i...*

(31) Sic omnes mss.; at contra edit. edit. omnes, *duos numeravit denarios:* eodem sensu; cuncti enim parvi pretii nummi olim æri erant. Hinc dicit χαλκολόγοι qui stipem ab aliis corrogabant. Hinc etiam duo illa λεπτά viduæ a Christo Domino præ divitibus multo plura in gazophylacium immittentibus commendatæ reddidit Hieronymus *duo æra*. Sed hujusmodi locutionum referti sunt libri. Infra autem pro *ut facias in eum misericordiam*, ut in cunctis edit. et pluribus mss. legitur, alii præferunt, *ut facilius in eum misericordiam habeas.*

(32) Cyprianus epist. 73, Eusebius, *Hist. Eccl.* et alii eamdem hanc baptismatis iterationem objiciunt Novatianis: sed eorum baptismum vicissim improbavit idem Cyprianus epist. 76. Im... constat sanctum etiam Basilium epist. 1, a... *phil.*, can. 1, et epist. 3, can. 47, de illo d... se; cum tamen conc. Nicæni can. 8 et alior... nium Patrum calculis fuerit approbatus.

(33) Ita vet. edit. et mss. plerique, nisi q... quibusdam præmittitur *se* ante *Novatianus:* ... autem edit. cum paucis mss., *Quos non e... Ecclesia a cæna tua, excusat Novatianus.*

(34) Omnes edit. ac mss. nonnulli, *qui P... dem;* alii multo plures potioresque, *qui Pe... dem.*

(35) Nonnulli mss., *dispersione disperg...*

(*Matth.* XVI, 19); cum et ipse vas electionis Dominicæ dicat : *Si cui autem quid donastis, et ego; nam et ego donavi, propter vos in persona Christi* (*II Cor.* II, 10). Cur igitur. Paulum legunt, si eum tam impie arbitrabantur errasse, ut jus sibi vindicaret Domini sui? Sed vindicavit acceptum, non usurpavit indebitum.

CAPUT VIII.

Quanta discipulis suis Christus contulerit. Novatianos, dum manus imponunt ac baptismum conferunt, a se ipsis redargui; quippe quod eadem auctoritate peccata remittantur in pœnitentia atque in baptismate. Ad extremum eorum tumor maxime Dominico exemplo castigatur.

34. [*Alias* cap. VII.] Vult Dominus plurimum posse discipulos suos, vult a servulis suis ea fieri in nomine suo, quæ faciebat ipse positus in terris (*Joan.* XIV, 12). Denique ait : *Et majora his facietis* (*Ibid.*). Dedit ut mortuos suscitarent (*Matth.* X, 8). Et cum ipse Saulo reddere posset usum videndi, eum tamen ad Ananiam discipulum suum misit (*Act.* IX, 7); ut ejus benedictione Saulo refunderentur oculi, quos amiserat. Petrum quoque secum in mari jussit ambulare, et quia titubavit, reprehendit illico, eo quod doni gratiam (36) fidei pusillitate minuisset (*Matth.* XIV, 29-3). Dedit etiam discipulis ut lux mundi essent per gratiam (*Matth.* V, 14), qui erat ipse lux mundi (*Joan.* VIII, 12). Et quia descensurus esset e cœlo, et in cœlum ascensurus, Eliam ad cœlum levavit (*IV Reg.* II, 11). Inde eum in terris complacito redditurus, tempore. Baptizaturus quoque in Spiritu sancto et igne (*Matth.* III, 11), **400** per Joannem baptismatis sacramenta præmisit.

35. Omnia denique donavit discipulis suis, de quibus ait : *In nomine meo dæmonia ejicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent; et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit : supra ægros manus imponent, et bene habebunt* (*Marc.* XVI, 17, 18). Omnia ergo dedit, sed nulla in his hominis potestas est, ubi divini muneris gratia viget.

36. Cur ergo manus imponitis, et benedictionis opus (37) creditis, si quis forte revaluerit ægrotus? Cur præsumitis aliquos a colluvione diaboli per vos mundari posse? Cur baptizatis, si per hominem peccata dimitti non licet? In baptismo utique remissio peccatorum omnium est : quid interest, utrum per pœnitentiam, an per lavacrum hoc jus sibi datum sacerdotes vindicent? Unum in utroque mysterium (38) est.

37. Sed dicis quia in lavacro operatur mysteriorum gratia. Quid in pœnitentia? Nonne Dei nomen operatur? Quid ergo? Ubi vultis, vindicatis vobis Dei gratiam : ubi vultis, repediatis? Sed hoc insolentis arrogantiæ, non sancti timoris est; ut fastidio vobis sint, qui volunt agere pœnitentiam. Perpeti videlicet flentium lacrymas non potestis (39). Non ferunt oculi vestri vilia vestimentorum, illuviem sordidatorum, superbo oculo et tumido corde delicati mei, indignanti voce dicentes singuli : Nolite me tangere, quia mundus sum.

38. Dicit quidem Dominus ad Mariam Magdalenam : *Noli me tangere* (*Joan.* XX, 17); sed non dixit, quia mundus sum, qui mundus erat : tu audes, Novatiane, mundum te dicere, qui etsi operibus mundus esses, hoc solo verbo fieres immundus? Isaias dicit : *O miser ego, et compunctus corde; quia, cum sim homo, et immunda labia habeam, in medio quoque populi immunda labia habentis habitem* (*Isa.* VI, 5)! et ut dicis, mundus sum, cum mundus non sit, ut scriptum est, nec unius diei infans (*Job.* XIV, 4)? David dicit : *Et a delicto meo munda me* (*Psal.* L, 4), quem utique misericordem sæpe Domini justificavit gratia; tu mundus, cum tam injustus sis, ut non miserearis; ut festucam in oculo fratris tui videas, trabem autem quæ in oculo tuo est, non consideres (*Matth.* VII, 3)? Immundus enim apud Deum omnis iniquus. Quid autem injustius, quam ut velis tibi dimitti peccata tua, cum roganti ipse non putes remittenda? Quid injustius, quam ut te justifices, in quo damnas alterum; cum graviora committas?

39. Denique remissionem celebraturus peccatorum nostrorum Dominus Jesus dicenti sibi Joanni *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me!* respondit : *Sine modo sic enim decet nos implere omnem justitiam* (*Matth.* III, 14, 13). Et Dominus quidem venit ad peccatorem, cum peccatum ipse non haberet; et baptizari voluit, cum mundari necesse non erat : vos qui ferat, qui putatis vobis opus non esse mundari per pœnitentiam ; **401** quia mundatos vos esse dicitis per gratiam, quasi jam peccare vobis impossibile sit?

CAPUT IX.

Scripturæ verbis, Si autem in Dominum peccaverit homo, quis orabit pro eo? *colatione similium locorum ostenditur non significari neminem rogaturum, sed dignum deprecatorem inquirendum*

(36) Edit. omnes, *dona gratiarum*; pauci mss., *donum gratiæ*; reliqui *doni gratiam*. Optime, nam hic tantum agitur de gratia seu favore doni illius quo Petro super aquas pedibus incedere concedebatur. Iterum autem, ubi vet. edit. et cuncti mss. *lux mundi*, Rom. edit. sola adjecerat, *per naturam*.

(37) *Benedictionis opus*, hoc loco idem est ac *benedictionis effectus*. Cæterum videtur hic signari ea benedictio, quæ ægri a presbyteris inunguntur, precibusque Deo opt. max. commendantur, ex præcepto Jacobi apostoli, quam nos extremam unctionem apellamus. Nam præter quam quod hujus sacramenti effectus etiam est ægri sanitas, de impositione manuum episcopi, seu confirmatione jam observavimus nihil curasse Novatianos.

(38) Quidam mss., *unum in utroque ministerium est.*

(39) Nonnulli mss., *agere pœnitentiam, perpeti videlicet fletu, lacrymas audire non potestis.* Minus commode.

esse, quales fuerunt Moyses ac Jeremias, quorum precibus populo Israelitico pepercisse Deus legitur.

40. [*Alias* cap. VIII.] Sed dicitis : Scriptum est : *Si peccaverit homo in hominem, orabunt pro eo ad Dominum : si autem in Dominum peccaverit homo, quis orabit pro eo* (*I Reg.* II, 25)? Primum, ut supra jam dixi, tunc te ista paterer objicere, si solis prævaricantibus non relaxares pœnitentiam (40). Tamen quid scrupuli ista affert quæstio? Non enim scriptum est : Nullus orabit pro eo : sed, *Quis orabit*, hoc est, quis ille sit, qui in tali causa orare possit, quæritur non excluditur.

41. Denique habes in psalmo decimo quarto : *Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo* (*Psal.* XIV, 1)? Non enim nullus, sed probatus habitabit : nec hoc dicit quod nemo requiescat, sed requiescat electus. Ut scias hoc esse verum, non multo post in psalmo vicesimo tertio ait : *Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus* (*Psal.* XXIII, 3)? Id est, non quicunque de vulgo, nec plebeiæ vilitatis aliquis, sed vitæ egregiæ, singularisque meriti. Et ut scias quia cum *quis* dicitur, non intelligitur nullus, sed aliquis significatur, cum dixisset : *Quis ascendet in montem Domini?* subjecit : *Innocens manibus et mundo corde, qui non accipit in vano animam suam* (*Ibid.* 4). Et alibi : *Quis sapiens, et intelliget hæc* (*Osée* XIV, 10)? Numquid dicit quia, nullus intelliget ? et in Evangelio : *Quis fidelis dispensator et prudens, quem constituet Dominus super familiam suam, ut det illis in tempore tritici mensuram* (*Luc.* XII, 42)? Et ut comprehendas quia de eo dixit, qui utique est, non debeo qui non est subjunxit : *Beatus ille servus, quem cum venerit Dominus, invenerit sic facientem* (*Ibid.* 43). Et illud ita opinior dictum : *Deus, quis similis tibi* (*Psal.* LXXXII, 1)? non utique nullus, quia imago Patris Filius est (*Hebr.* I, 3) — (*De Pœnit.* dist. 1, c. *Si sacerdos*, § *Deus*).

42. Similiter ejus accipiendum : *Quis orabit pro eo* (*I Reg.* II, 25)? hoc est, singularis vitæ aliquis debet orare pro eo qui peccavit in Dominum. Quo major culpa, eo majora sunt quærenda suffragia. Non enim quicunque de vulgo pro Judæorum populo, sed Moyses rogavit (*Exod.* XXXII, 31), quando
402 vituli caput fidei immemores adoraverunt. Nunquid erravit Moyses? Atqui non erravit, qui quod rogavit, et meruit et impetravit. Quid enim talis affectus non impetraret, quando se objecit pro populo, dicens : *Et nunc si dimittis illis peccatum, dimitte; sin autem, dele me de libro vitæ* (*Ibid.* 32)? Vides quia non tanquam deliciosus intercessor, et fastidii plenus sibi consulat, ne offensionem contrahat, quod Novatianus metuere se dicit : sed magis omnium memor, sui immemor, offendere non timebat ipse, ut plebem ab offensionis periculo exueret et liberaret.

43. Merito ergo scriptum est : *Quis orabit pro eo?* hoc est, talis qualis Moyses, qui se offerat pro peccantibus : talis qualis Jeremias, cui prophetæ cum esset dictum (41) a Domino Deo nostro : *Noli orare pro populo isto* (*Jerem.* VII, 16), tamen oravit, et veniam meruit. Denique intercessione prophetica, et obsecratione tanti vatis inflexus Dominus dicit ad Jerusalem ; quoniam ea quoque pœnitentiam pro delictis egerat (42), dicens : *Domine omnipotens, Deus Israel, anima in angustiis, et spiritus anxius clamat ad te : audi, Domine, et miserere* (*Baruch.* III, 1, 2). Et jubet luctus vestimenta deponi, et abjici gemitus pœnitentiæ; sic enim scriptum est in fine libri : *Exue te, Jerusalem, stola luctus et vexationis tuæ, et indue te decorem ejus, quæ a Deo data est tibi gloria in æternum* (*Baruch.* V, 1).

CAPUT X.

Joannem non absolute ac simpliciter prohibuisse ne pro sentibus peccati ad mortem *fieret oratio, cum pro similibus Moysen, Jeremiam ac Stephanum orasse non ignoraverit, et ipse quoque iisdem veniam significaverit non denegandam.*

44. [*Alias* cap. IX.] Tales igitur deprecatores in delictis maximis sunt requirendi, nam si quicunque de populo orent, non exaudiuntur.

45. Unde nec illa quæstio vestra quidquam poterit afferre ponderis, quam sumitis de epistola Joannis dicentis : *Quis scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat, et dabit illi vitam Deus, quia non peccat ad mortem. Est peccatum ad mortem, non de illo dico, ut oret* (*I Joan.* V, 16); non enim ad Moysen et Hieremiam loquebatur, sed ad populum, qui suorum peccatorum alium peccatorem (43) deberet adhibere : cui satis est si pro levioribus delictis Deum precetur, graviorum veniam justorum (44) orationibus reservandam putet. Nam (*De Pœnit.* dist. 1, c. *Si sacerdos*, § *Nam*

(40) Quod ait Ambrosius, *paterer*, non sic accipiendum, quasi hoc prævaricationis crimen irremissibile judicaverit, cum tota hac lucubratione probet contrarium : sed concedit in unum, nempe illos verba Evangelistæ plausibiliori quadam veritatis specie usurpaturos, si intra prævaricationis limites se continerent.

(41) Mss. nonnulli, *cui cum propheticum esset dictum*.

(42) Clarom. codex solus, *quoniam ea quoque pœnitentia pro delictis erat.*

(43) Quidam mss., *alium propitiatorem.*

(44) Quæras fortasse quidnam hoc loco per vocem *justorum* significetur. Ut autem facilius id intelligas, adverte non de quibuslibet justis eam accipi posse; cum non dubium sit quin in populo tales fuerint multi, quibus tamen nihil aliud nisi ut pro levioribus culpis veniam oratione sua mutuo impetrent, concessum tradit beatus doctor. Itaque vel intelligendi veniunt insigniter justi, quales fuere prophetæ ac martyres in Moyse, Jeremia, atque Stephano hic designati : vel saltem soli sacerdotes, qui et ipsi sub prophetarum persona adumbrari solent. Non est sane in controverso Ambrosium alludere ad Jacobi locum : *Confitemini alterutrum*, id est alii altis, *peccata vestra...*; *multum enim valet deprecatio justi assidua* : quibus verbis peccata sacerdotibus confitendi præceptum contineri plurimi cum ex antiquis patribus tum e recentioribus theologi docent. Quapropter vocem *alterutrum*

quomodo) quomodo Joannes diceret 403 non orandum pro delicto graviore, qui legisset Moysen rogasse et impetrasse ; ubi erat prævaricatio voluntaria : qui sciret etiam Hieremiam rogasse (*Jerem.* xiv, 13).

46. Quomodo Joannes diceret non orandum pro peccato quod esset ad mortem, qui ipse in Apocalypsi scripsit mandatum angelo Ecclesiæ Pergami? *Habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balaac mittere scandalum coram filiis Israel, manducare immolata, et fornicari; ita et tu habes tenentes doctrinam Nicolaitarum; similiter ago pœnitentiam: cæterum venio tibi cito* (*Apoc.* ii, 12 16). Vides quod Deus qui pœnitentiam exigit, veniam polliceatur? Denique et ibi dicit: *Qui habet aures, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis: Vincenti dabo manducare manna absconditum* (*Apoc.* ii, 7).

47. Nonne ipse Joannes cognoverat Stephanum pro persecutoribus suis, qui Christi nomen audire non poterant, deprecatum ; cum de ipsis a quibus lapidabatur diceret : *Domine, ne statuas illis hoc peccatum* (*Act.* vii, 59)? Cujus precationis effectum (45) in Apostolo videmus ; Paulus enim, qui lapidantium Stephanum vestimenta servabat *(Ibid.* 57), non multo postea per gratiam Christi factus est apostolus (*Act.* ix, 15), qui fuerat ante persecutor.

CAPUT XI.

Superior Joannis sententia illustratur alio ejusdem testimonio, quo credentibus in Christum salus promittitur. Unde arguuntur Novatiani ut qui lapsis fidem suadeant, quibus negent veniam. Additur multos martyrum post lapsum duplicem gratiam consecutos esse. necnon pii Samaritani exemplo declaratur eos in quibus vel tenuissima fides spiret, non deserendos.

48. [*Alias.* cap. X]. Ergo quia de Joannis generali epistola (46) sermo est, ipsius Joannis in Evangelio scripta interrogemus, utrum cum vestra interpretatione conveniant. Scribit enim dixisse Dominum : *Quia sic dilexit Deus hunc mundum, ut Filium suum unigenitum daret ; ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam* (*Joan.* iii, 16). Si quem ergo lapsum revocare cupias ; ut credat, an ut non credat, hortaris (47)? Utique ut credat. Sed qui credit juxta Domini sententiam, habebit vitam æternam. Quomodo ergo prohibebis orare (48) pro eo, cui æterna vita A debetur? cum divinæ sit gratiæ fides, sicut Apostolus in divisionibus gratiarum docet, quia alii datur in eodem Spiritu fides (*I Cor.* xii, 9) ; et discipuli Domino dicant : *Adauge nobis fidem* (*Luc.* xvii, 5). Qui ergo fidem habet, habet vitam : qui vitam habet, non est utique exclusus a venia. *Omnis*, inquit, *qui credit in eum, non pereat.* Cum omnis dicitur, nullus excluditur, nullus excipitur ; non enim excipit eum qui lapsus est, si tamen postea bene credat.

49. Plurimos comperimus se denuo reformasse (49) post lapsum, et pro nomine Dei passos : num possumus his martyrum consortia negare, quibus Dominus Jesus non negavit? Audemus 404 igitur dicere non esse his vitam redditam, quibus B Christus coronam reddidit? Sicut ergo post lapsum plerisque si patiantur, corona redditur ; ita si credant, et fides redditur. Quæ fides Dei donum est, sicut habes scriptum : *Quia a Deo vobis datum est, non solum ut credatis in eum, sed etiam ut pro illo patiamini (Philipp.* i, 29). Numquid is qui Dei donum, habet, potest non habere indulgentiam?

50. Non una autem, sed duplex gratia est, ut omnis qui credit, et patiatur pro Domino Jesu. Habet igitur qui credit suam gratiam : habet autem alteram, si fides ejus passionibus coronetur. Neque enim priusquam pateretur Petrus, sine gratia fuit : sed ubi passus est, acquisivit alteram. Et plerique qui non habuerunt gratiam, ut pro Jesu paterentur : C habuerunt tamen gratiam, ut in Jesum crederent (*Joan.* xx, 31).

51. Ideo dicitur : *Ut omnis qui credit in eum, non pereat. Omnis*, inquit, hoc est, ex quocunque statu, ex quocunque lapsu, si credat, perire non timeat. Potest enim fieri ut aliquem de Jerusalem descendentem in Hiericho (*Luc.* x, 33), hoc est de martyrii certamine relapsum in istius vitæ cupiditatem sæcularemque gratiam (50), vulneratum a latronibus, hoc est, a persecutoribus, et semivivum derelictum Evangelicus ille Samaritanus inveniat, qui nostrarum custos animarum est (Samaritanus enim custos dicitur), et non prætereat eum, sed curet et sanet.

52. Fortasse ideo non præterit eum, quia aliquid D in eo vitale agnoscit, unde is possit vitam resumere. Nonne vobis videtur ille qui lapsus est, semivivus

determinari existimant per vocem *justi*, sacerdotem ad quem solum delictorum absolutio pertinet, significantis. Neque vero id a sententia Doctoris nostri de remittendorum criminum sacerdotali potestate alienum est : de qua consule Comment. in psal. cxviii, serm. 10, num. 17, et Expos. in Lucam lib. v, num. 11. Quod autem ad leviorum culparum expiationem, præter eas orationes quas alii pro aliis ex interno affectu profundebant, recitari etiam poterant psalmi aliquot, Oratio Dominica, Symbolum, et maxime confessio generalis quæ initio sacræ liturgiæ fieri consuevit : de qua hunc locum Morinus, *de Pœnitentia*, lib. v, cap. 32, censet intelligendum. Sed cum et in isto et in aliis nonnullis quos eodem modo accipiendos tradit, hujusmodi confessionis nulla fiat mentio, credibilius est, de solis fidelium pro se vicissim orantium precibus agi.

(45) Mss. aliquot, *cujus precatoris effectum;* quidam, *affectum.*

(46) Generalis dicitur prima Joannis Epist., quia non singulari alicui personæ, ut secunda et tertia, sed toti simul Ecclesiæ destinatur.

(47) Mss. aliquot, *ut credat hortaris? Utique*, etc.

(48) Nonnulli mss., *prohiberis orare.*

(49) Tres mss., *se armasse;* unus, *se renovasse.*

(50) Quidam mss., *sæculari gratia.*

esse, si vitale aliquid fides spiret (51)? Nam qui penitus Deum ex suo corde abjicit, ille mortuus est. Qui ergo non penitus abjicit, sed per impressionem tormentorum ad tempus negavit, semivivus est. Aut si mortuus est, cur ei dicitis, agendam pœnitentiam, qui jam curari non potest? Si semivivus est, infunde oleum et vinum, non vinum sine oleo, scilicet quod et foveat et remordeat. Tolle eum in jumentum tuum, trade stabulario, duo æra ad ejus curam impende, esto ei proximus (*Ibid.* 34, 35). Proximus autem esse non potes, nisi facias misericordiam, nemo enim potest dici proximus, nisi qui curaverit, non occiderit. Si autem vis dici proximus, dicit tibi Christus : *Vade, et tu fac similiter* (*Ibid.* 37).

CAPUT XII.

Locis ex Joannis Evangelio jam citatis alius indidem adjungitur. Tum servandorum Dei mandatorum necessitatem objicientibus facile respondetur non ei qui semper, sed etiam ei qui post lapsum illa servaverit, vitam promitti. Quod ubi ex Davide comprobatum est, quandam tamen esse inter utrumque differentiam declaratur.

53. [*Alias* cap. XI.] Aliud simile consideremus: *Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui autem non credit Filio* (52), *non videbit vitam, sed ira* **405** *Dei manet super eum* (*Joan.* III, 36). Quod manet utique jam cœpit, et ex delicto aliquo cœpit; quia ante non credidit. Ubi ergo quis credit, ira Dei discedit, vita autem accedit. Credere ergo in Christum, lucrum vitæ est; qui enim credit in eum, non judicatur (*Ibid.* 16).

54. Sed referunt hoc loco quoniam is qui credit in Christum, custodire debeat sermonem ejus, sic enim aiunt scriptum, dicente Domino : *Ego lux in hunc mundum veni, ut omnis qui credidit in me, in tenebris non maneat: et si quis audierit sermonem meum, et custodierit eum, ego non judico eum* (*Joan.* XII, 46, 47). Ille non judicat, et tu judicas? Ille dicit: *Ut qui credit in me, in tenebris non maneat*, hoc est, et si fuerit in tenebris, non permaneat in eis, errorem emendet, culpam corrigat, custodiat mandata mea; dixi enim : *Nolo mortem peccatoris, sed correctionem* (*Ezech.* XXXIII, 11). Dixi supra : *Quoniam qui in me credit, non judicatur;* et hoc custodio: *Non enim veni, ut judicem mundum, sed ut salvetur mundus per me* (*Joan.* III, 17). Libenter ignosco (*De Pœnit.*, dist. 1, cap. *Libenter*), prompte indulgeo : *Misericordiam malo* (53) *quam sacrificium* (*Osee.* VI, 6); quia per sacrificium justus commendatur, per misericordiam peccator redimitur. *Non veni vocare justos, sed peccatores* (*Matth.* IX, 13). In lege sacrificium, in Evangelio misericordia est: lex per Moysen data est, per me gratia (*Joan.* I, 17). Quid hoc evidentius?

55. Denique et subter ait : *Qui spernit me, et non accipit verba mea, habet qui judicet eum* (*Joan.* XII, 48). Nam tibi videtur accipere verba Christi, qui se non correxerit? Profecto non videtur. Qui ergo corrigit se, accipit verbum ejus, hoc est enim verbum ejus, ut se unusquisque revocet a culpa. Aut excludas igitur necesse est hanc ejus sententiam: aut si negare non potes, acquiescas.

56. Oportet eum quoque mandata custodire Dominica, qui peccare desinat, delictis renuntiet (54). Non ergo de eo debes interpretari dictum, qui semper custodierit; si enim hoc sensisset, addidisset, semper: non addendo autem, de eo pronuntiavit, qui quod audivit, custodierit: audivit autem ut corrigeret errorem : custodivit igitur quod audivit.

57. [*Alias* cap. XII.] Quam vero durum sit ut ad pœnam vocetur perpetuam, qui vel postea custodit Domini mandata, ipse te doceat, qui etiam non custodientibus mandata sua veniam non denegavit, sicut habes in psalmi corpore : *Si justitias meas profanaverint, et mandata mea non custodierint, visitabo in virga iniquitates eorum, et in flagellis delicta eorum: misericordiam autem meam non disperdam ab eis* (*Psal.* LXXXVIII, 32-34). Omnibus igitur promittit misericordiam.

58. Sed ne sine judicio hanc esse misericordiam putetis, est discretio inter eos qui perpetuam detulerint obedientiam mandatis cœlestibus, et inter eos qui aliquando vel errore, vel necessitate lapsi sint. Et ne nostro circumscribi te argumento putes, Christi judicium accipe, etenim ait : *Si sciens servus voluntatem Domini sui non fecit, vapulabit multis: si autem nescivit,* **406** *vapulabit paucis* (55) (*Luc.* XII, 47-48). Uterque igitur si credat, recipitur, quia *castigat omnem filium Deus, quem recipit* (*Hebr.* XII, 6): et quem castigat, morti utique non tradit, quia scriptum est: *Castigans castigavit me Dominus, et morti non tradidit me* (*Psal.* CXVII, 10).

CAPUT XIII.

Qui peccatum ad mortem *fecerint, non deserendos, sed pœnitentiæ subjiciendos ex Paulo docetur. Quid sit* tradi Satanæ in interitum carnis, *et quam hoc optandum. Satanam corpori debilitates inferre, sed eas in spiritus utilitatem converti; unde magna Dei elucet potentia, qua illum ut sibi noceat, et nobis prosit, cogit invitum.*

59. Denique Paulus docet non deserendos eos qui peccatum ad mortem fecerint, sed potius lacrymarum panibus, et potu coercendos flebili; ita tamen ut ipsa moderata esset tristitia. Hoc enim significat: *Potum dabis eis in lacrymis in mensura*

(51) Mss. aliquot, *fide speret.* Minus commode. Sed fortassis legendum *fide spiret.* Eadem autem ratione Cyprianus epist. 52, de iis qui, fidem intus conservantes, idolis thus ob tormentorum metum obtulissent, loquitur, qua hoc in capite Ambrosius.

(52) Edit Rom., *incredulus est Filio;* ms. Clarom., *non credit in Filium.*

(53) Mss. Clarom., *misericordiam volo.*

(54) Edit., *qui peccare desiit, delictis renuntiavit.*

(55) Cod. Clarom., *Christi judicatum accipe... qui autem nescivit, paucis.*

'sal. LXXXIX, 6); ut ipsa mœstitia mensuram (56), ne forte abundantiore tristitia absor- (II Cor. II, 7), qui agit pœnitentiam, sicut ad Corinthios : *Quid vultis? in virga ve- vos, an in charitate, spiritu que mansuetu-* (I Cor. IV, 21)? Sed nec virga gravis est, quo- gerat : *Tu quidem percuties eum virga, ani- tem ejus a morte liberabis* (Prov. XXIII, 14). uid esset in virga venire, docet invectio tionis, accusatio incesti, reprehensio tumo-), quod inflati essent, quos magis lugere ret; postremo condemnatio rei, ut tolleretur rtio communionis, et traderetur adversario, interitum animæ, sed carnis (I Cor. v, 5). nim Dominus in animam sancti Job potesta- a dedit, sed in carnem ejus permisit licen- (Job. II, 6); ita et hic traditur satanæ in in- carnis, ut serpens terram ejus lingeret VII, 17), animæ non noceret.

Moriatur ergo caro nostra cupiditatibus, sit , sit subdita, nec legi mentis nostræ repu- ed bonæ servituti subjecta moriatur (58); Paulo qui castigabat corpus suum (I Cor. ut servituti redigeret; quo probabilior fle- dicatio, si lex carnis ejus cum lege mentis eret et conveniret. Interit enim caro, cum ia ejus transit in spiritum (59); ut jam non rnis sunt, sapiat, sed quæ sunt spiritus. videam infirmari carnem meam! utinam har captivus in legem peccati (Rom. VII, inam non carne vivam, sed in fide Christi! major in infirmitate corporis gratia, quam te. Denique et Paulum quem multum dilexit II, 20), noluit liberare ab infirmitate carnis, nti ut discederet a se infirmitas, respondit : *t tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate tur* (I Cor. XII, 9). Et Paulus plus sibi in in- tibus placet, dicens : *Cum infirmor, tunc po- m* (Ibid. 10); consummatur enim carnis in- tibus animæ fortitudo.

62. [*Alias* cap. XIII.] Explanavimus Pauli sententiam; nunc verba ipsa consideremus, qua ratione dixerit 407 quod tradiderit eum Satanæ in interitum carnis (60); quia tentator noster diabolus est. Nam debilitates membris singulis infert, et ægritudines toti solet movere corpori. Denique percussit sanctum Job ulcere malo a pedibus usque ad caput, quia in potestate acceperat interitum (61) carnis ejus, dicente Deo : *Ecce trado tibi eum, tantummodo animam ejus custodi* (Job II, 6). Hoc iisdem verbis Apostolus transtulit; dicens quod tradiderit hujusmodi hominem Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi (I Cor. v, 5).

63. Magna potestas, magna gratia, quæ imperat diabolo, ut se ipse destruat. Se enim destruit, cum hominem quem tentando supplantare studet, ex infirmo fortiorem (62) efficit; quia dum carnem debilitat, mentem ejus corroborat. Ægritudo enim carnis (*De Pœnit.* dist. 1, cap. *Potest*, § *Ægritudo*) peccatum repellit : luxuria autem carnis culpam adolet.

64. Illuditur ergo diabolus, ut se ipse morsu suo vulneret, et contra se armet, quem debilitandum putavit. Sic et sanctum Job magis amavit, posteaquam vulneravit : qui totum corpus diris perfusus ulceribus (63) diaboli quidem morsum pertulit, sed venena non sensit. Et ideo bene ei dictum est : *Adduces draconem in hamo, illudes eum sicut avem; ligabis eum sicut passerem puer, imponens super eum manum* (Job XL, 24).

65. Vides quemadmodum a Paulo illudatur, ut in cavernam ejus, sicut puer ille propheticus (*Isa.* XI, 8, 9), manum mittat, et nihil serpens noceat et, de latebris eruat eum, de veneno ejus faciat spiritale antidotum; ut quod venenum est, medicamentum fiat : venenum est ad interitum carnis, medicamentum fit ad salutem spiritus. Quod enim nocet corpori, juvat spiritum (*De Pœnit* dist. 1, cap. *Potest*, § *Quod nocet*).

Clarom. Cod. *in mensura, ut ne ipsa mœstitia -etur.*

Codex Germ. alter, *responsio tumoris.* Infra bi cunctæ edit. ac plures mss., *condemnatio* ii habent partim, *condemnatio erroris*, par- ndemnatio communis.

Nonnulli mss., *Mordeatur ergo caro nostra... a adornetur.*

Mss. aliquot, *transit in Christum.*

Duplex fuit hujus sententiæ interpretatio aliquos : altera qua illam de pœnitentiæ ope- ueis corpus affligatur et conteritur. Origenes in Levit., Basilius Epist. ad Amphilocnium et alii exposuerunt : alteram vero qua eam- orus e Græcis Patribus, ut Chrysostomus, retur, Œcumenius aliique ita voluerunt ac- am, ut ab Ecclesia tradi Satanæ in eorum , qui separati a communione fuerint, sævien- rbitrarentur. Ultimum hunc sensum Apos- esse in eumdem locum probat Estius, cu- ionibus altas addit lib. VI *De pœnit.* cap. 11 s. In hoc porro lapsi sunt magni viri, quod mbrosium secundam hanc interpretationem tantummodo secutum crediderit : posterior autem quod eumdem Patrem hoc loco verba divi Pauli censeat non nisi de carnis castigatione, quæ coercendis animi cupiditatibus adhibetur, exposuisse, quamvis etiam eis a quibus de operibus pœnitentialibus Ambrosianus hic locus intelligetur, non reclamaturum se significet. Fatendum autem est doctorem nostrum utramque Paulini loci explicationem amplexum esse; ultimam enim quam Chrysostomi et aliorum aliquot Græcorum fuisse diximus, aperte hoc loco proponit ut vel solum Jobi exemplum abunde probat. Nec sane mirum, cum ipsemet, Paulino diacono teste, hanc dæmonis potestatem in hominis quem segregaverat a sacris, misero spectaculo fuisset expertus. Priorem vero interpretationem hoc ipso capite num. 59 satis insinuat, ubi ait qui *peccatum ad mortem* perpetraverint, pœnitentiæ laboribus addicendas; et adhuc manifestius cap. 7 sub fidem, quem consule.

(61) Rom. edit., *quia potestatem acceperat in interitum.*

(62) Cod. Clarom., *ex infirmo sanctiorem.*

(63) Idem Cod., *diris percussum ulceribus.*

66. Manducet ergo terram meam serpens, dentem carni infigat, conterat corpus (64), dicat Dominus et de me : *Trado tibi eum, tantummodo animam ejus custodi (Job.* II, 6). Quanta vis Christi, ut custodia hominis imperetur etiam ipsi diabolo, qui semper vult nocere Dominium ergo Jesum nobis propitiemus : imperante Christo, et diabolus ipse fit prædæ suæ custos, vel invitus mandatis obsecundat cœlestibus : et quamvis immitis, tamen mansuetis obsequitur imperiis. A

67. Sed quid ego commendo obsequium ejus? Sit ille semper malus, ut sit bonus Deus semper, qui malitiam ejus nobis in gratiam convertit. Vult nocere ille, sed non potest, si Christus obsistat : carnem ulcerat, sed custodit animam: terram devorat, sed reservat spiritum (65). Denique scriptum est : *Tunc lupi et agni simul pascentur ; leo et bos paleam manducabunt, serpens autem terram ut panem ; et non nocebunt, neque vastabunt* **408** *in monte sancto meo, dicit Dominus* (*Isa.* XI, 6, 9). Damnati enim serpentis hæc est sententia : *Erit tibi terra cibus* (*Gen.* III, 14). Quæ terra ? Ea utique de qua dictum est : *Terra es, et in terram ibis (Ibid,* 19*).* B

CAPUT XIV.

Quod supra dixerit Ambrosius carnem ad interitum Satanæ traditam a serpente comedi, hoc ita demum docet fieri, si anima carnalibus cupiditatibus liberetur. Quamobrem multa præcipit ad oculorum mentisque custodiam necessaria ! quæ castissimi Josephi exemplo firmat; dehinc omnes ad retia quibus in voluptatis ignem trahimur declinanda hortatus, ne timeamus quominus a serpente caro nostra edatur, suadet. C

68. Hanc terram serpens manducat, si propitius est nobis Dominus Jesus, ut non compatiatur anima carnis debilitati, non accendatur vapore carnis, et calore membrorum. *Bonum est* (66) *nubere magis quam uri* (*I Cor.* VII, 9) ; est enim flamma quæ interna urit (*Prov.* VI, 27). Unde hunc ignem non alligemus in sinu mentis, et recessu pectoris, ne interioris nostri uramus exuvias, et forense hoc nostræ animæ vestimentum, velamenque carnale edax libidinis flamma consumat, sed transeamus per ignem (*Isa.* XLIII, 2). Et si quis incidit amoris incendium, transiliat, et transeat : non alliget adulterinam cupiditatem vinculis cogitationum, nullos sibi nodos assiduæ nexu meditationis astringat, D non intendat sæpius in formam mulieris meretricis, nec adolescentula ad vultum juvenis oculos levet. Et si fortuitu aspexit, et capta est, quanto magis capietur, si curiosa aspexit !

69. Vel consuetudo nos doceat. Ideo velamine obnubit caput suum mulier, ut etiam in p[...] tuta verecundia sit : non facile vultus ejus [...] centis oculis occurrat, nuptiali velamine te[...] ne vel fortuitis occursibus pateat ad vuln[...] alienum, vel suum : sed utrumque suum v[...] est. Quod si tegmine caput velat (I *Cor.* XI, [...] temere aut videatur, aut videat (dum enim velatur, vultus absconditur), quanto magis [...] se debet pudoris tegmine, ut etiam in publico [...] beat suum ipsa secretum !

70. Verum esto, inciderit oculus, sed non i[...] dat affectus. Non enim vidisse crimen est, s[...] vendum ne origo sit criminis. Videt carnalis o[...] sed premat cordis oculos, maneat mentis ver[...] dia (67). Habemus moralem et indulgentem [...] num, dixit propheta : *Non intendas in formam [...] lieris fornicariæ* (*Prov.* V, 2) ; sed tamen Dom[...] dixit : *Quis viderit mulierem ad concupisce[...] eam jam adulteravit eam in corde suo (Mat[...]* 28). Non dixit : Si quis viderit. **409** adulte[...] sed *: Si quis ad concupiscendum viderit,* no[...] pectum obligavit (68), sed affectum quæsivit. [...] tamen pudor, qui ipsos corporis oculos sic pr[...] consuevit, ut sæpe non videamus etiam quod [...] mus. Etenim specie aspicere videmur, quicqu[...] currerit, sed si non misceatur animi intenti[...] quoque secundum carnis officium noster asp[...] vanescit : ita plus videmus animo, quam cor[...]

71. Et si viderit caro ignem, non alligemus i[...] in sinu, hoc est, in secreto mentis, animique [...] no. Non implicemus ignem hunc ossibus, ne [...] nobis nodos injiciamus : non misceamus se[...] nem aliquem cum hujusmodi, unde exæstuat [...] adulterinus. Sermo juvenculæ nodus adolesce[...] est : verba adolescentis vincula sunt amoris.

72. Vidit hunc ignem Joseph, quando eum [...] terii cupida mulier allocuta est (*Gen.* XXXI[...] voluit eum capere sermone, misit laqueos lab[...] suorum, sed pudicum virum ligare non potuit. [...] vit enim vincula mulieris vox pudoris, sermo [...] vitatis, habena cautelæ, fidei custodia, castit[...] disciplina. Capere igitur eum retibus suis i[...] dica non potuit : misit manum, et apprehendi[...] tem ejus, ut nodo stringeret. Verba petulanti[...] lieris cupiditatum retia sunt, manus ejus [...] nodus est (*Prov.* VII, 21) : sed nec retibus ca[...] tuit mens pudica, nec nodo : excussa vestis [...] lutus est nodus (69) ; et ideo quia non all[...] ignem in sinu mentis suæ, non combussit c[...] suum.

73. [*Alias* cap. XIV.] Vides ergo, quia a[...] noster culpæ est auctor ? Itaque innocens car[...]

(64) Mss. aliquot, *dente carnis conterat corpus.*

(65) Cod. Ben., *sed reservat Christum.*

(66) Non pauci mss., *ut non patiatur anima carnis debilitatem, non accendatur calore corporis. Bonum est,* etc.

(67) Ita vet. edit. ac mss. aliquot, a quibus edit. Rom. hoc solo discrepat, quod verbum *maneat* non retinuit ; alii mss., *premat corporis oculos m[...] mentis verecundia ;* in quibusdam autem sani.

(68) Amerb. et Eras. cum multis nec infe[...] notæ mss. omittunt *obligavit* ; forte non sen[...] teriore.

(69) Mss. pauci *excussa veste ;* quidam, e[...] *vestimento.*

le peccati ministra. Ergo non te vincat concupiscentia (70). Multa retia tenduntur, multi laquei. Oculus meretricis laqueus est. Ipsi nobis oculi nostri retia sunt; scriptum est: *Neque capiaris oculis tuis* (..., 25). Ipsi nobis ergo tendimus retia, involvimur et implicamur. Ipsi nobis vinimus, sicut legimus: Quia vinculis peccatorum suorum unusquisque constringitur (*Prov.*

Ideo transeamus ignem adolescentiæ, ar... juvenilis ætatis: transeamus aquam, non ...mus in aqua; ne flumina nos profunda con... Transeamus magis, ut et nos dicamus: ...*m pertransivit anima nostra (Psal.* CXXIII, ...im transit, salvus est. Denique Dominus sic ...*anseas per aquam, tecum sum, flumina te* ...*ludent* (*Isa.* XLIII, 2); et Propheta dicit: ...*um superexaltatum ultra cedros Libani: et et ecce non erat* (*Psal.* XXXVI. 35, 36); ...ecularia, et cecidisse aspicies altitudines ... (71). Moyses quoque transiens sæcularia ...vidit visum magnum, et ait: *Transiens ...e visum* (*Exod.* III, 3); si enim fuisset in vitiis et sæculi istius lubricis voluptati... non vidisset mysteria.

...nseamus ergo et nos ignem hunc libidinis, ...ns Paulus, sed nobis timens, qui castigan... suum, fecerat ut jam **410** non timeret nobis: *Fugite fornicationem* (*I Cor.* VI, 18). ... ergo tanquam sequentem, quæ non post ...n nobis sequitur nosmetipsos. Ergo videa...enter, ne dum illam fugimus, nobiscum ...mus. Volumus enim plerumque fugere, ... penitus eam de nostro excutimus animo, ...m magis, quam relinquimus. Tansilia...eam, ne nobis dicatur: *Ambulate in igne ...estræ, quem accendistis vobis* (*Isa.* L, 11). ...sicut ille *qui alligat ignem in sinu, vesti...mburit* (*Prov.* VI, 27), sic qui ambulat ...m, pedes comburat necesse est, quoniam ...st: *Ambulavit quis super carbones ignis, ...em non comburet* (*Ibid.* 28)?

...ris ignis est, et ideo non demus illi ali...uriæ. Pascitur libido conviviis, nutritur ...no accenditur, ebrietate inflammatur. Gra...unt fomenta verborum, quæ vino quodam ...æ vitis mentem inebriant. Caveamus ta...ajus abundantiam vini: ubi enim caro ..., mens titubat, animus vacillat, cor flu...le... ad utrumque utile præceptum est, quo

monetur Timotheus: *Vino modico utere propter frequentes tuas infirmitates* (*I Tim.* V, 23). Cum calet corpus, trahit vaporem: cum alget morbi frigore caro, refrigeratur anima tua: cum dolet corpus tuum, tristis est mens tua, sed tristitia tua in gaudium veniet.

71. Noli ergo timere si manducetur caro tua, anima tua non devoratur. Ideo David non timere se dicit; quia carnem ejus, non animam inimici edebant, sicut legimus: *Dum appropinquant super me nocentes, ut edant carnes meas: qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt, et ceciderunt* (*Psal.* XXVI, 2). Ruinam igitur solam facit sibi serpens; ideo serpenti traditur, qui a serpente elisus est: ut quem dejecit, hunc erigat: et fiat ruina serpentis hominis resurrectio. Satanam autem corporalis hujus contritionis et carnalis auctorem debilitatis Scriptura ostendit, Paulo dicente: *Datus est mihi stimulus carnis meæ angelus Satanæ, qui me colaphizet, ut non extollar* (*II Cor.* XII, 7). Sic ergo curare Paulus didicit, quemadmodum ipse sanatus est.

CAPUT XV.

Rediens a digressione, quid sit venire in virga vel in spiritu mansuetudinis *docet. Sequestrandum graviter lapsum, sed eum Apostoli exemplo sacris reddendum, ubi piæ urbis plebis oratione atque lacrymis fuerit expiatus. Expurgari vetus fermentum, cum litteræ durities mollioris explicationis farina temperatur. Quomodo Ecclesiæ farina omnes conspergi ac cibo charitatis pasci debeant, ne similes evadant invidi illius fratris, quem æmulantur Novatiani, quorum tumor illic notatur.*

78. Bonus itaque doctor dum promittit alterum de duobus, utrumque donavit. Venit in virga, quia a communione sacra convictum removit. Et bene dicitur tradi Satanæ, qui separatur a Christi corpore. Venit **411** etiam in charitate, spirituque mansuetudinis, vel quia sic tradidit, ut spiritum ejus salvum faceret, vel quia eum quem ante sequestraverat postea sacramentis reddidit.

79. Nam et sequestrari oportet graviter lapsum, ne modicum fermentum totam massam corrumpat: et expurgandum est vetus fermentum, vel in singulis vetus homo, hoc est, exterior homo cum actibus suis, vel in populo inveteratus peccatis, vitiisque concretus. Et bene dixit expurgandum, non projiciendum: quod enim expurgatur, non totum judicatur inutile; ideo enim purgatur, ut utile ab inutili separetur: quod autem projicitur, nihil in se utile habere creditur.

80. [*Alias* cap. XV]. Jam tum igitur Apostolus reddendum sacramentis judicavit cœlestibus (72) si purgari se ipse vellet. Et bene ait, *Expurgate* (*I Cor.*

...s. aliquot satis probatæ manus, *non te ...ma concupiscentiæ*, etc. Iterum vero pro ...*atoris*, non pauci legunt *laqueus amoris*. ...multi mss., *et omnem gloriam cecidisse ...piorum*.
...Rom. edit. ac mss. omnes; at vet. edit. ...rebant, *addendum sacramentis;* et nihilo ...Paris, *credendum sacramentis*. Cæterum Ambrosius cum in aliis suis libris, tum in his potissimum graviorum criminum reos tam frequenter ut ad Ecclesiæ universorumque Christianorum preces confugiant, hortatur, ut ambiguum haberi non possit, quin suffragia illa non fecerit minoris quam Tertullianus, cujus ea de re lib. *De Pœnit.* cap. 10, verba sunt: « Cum te ad fratrum genua protendis, Christum contrectas, Christum exoras; æque illi cum

v, 7); velut enim operibus quibusdam totius populi purgatur, et plebis lacrymis abluitur, qui orationibus et fletibus plebis redimitur a peccato, et in homine mundatur interiore. Donavit enim Christus Ecclesiæ suæ, ut unum per omnes redimeret, quæ Domini Jesu meruit adventum, ut per unum omnes redimerentur.

81. Hic sensus Pauli est, quem verba obscuriorem faciunt. Consideremus ipsum Apostoli sermonem: *Expurgate*, inquit, *vetus fermentum; ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi* (*Ibid.*). Sive quod tota Eccclesia suscipiat onus peccatoris, cui compatiendum et fletu, et oratione, et dolore est: et quasi fermento ejus se totam conspergat; ut per universos ea quæ superflua sunt in aliquo pœnitentiam agente (73), virilis misericordiæ (74) aut compassionis velut collativa quadam admistione, purgentur. Sive ut illa mulier Evangelica docet (*Luc.* XIII, 21), quæ typum prætendit Ecclesiæ, eo quod fermentum abscondat in farina sua, donec fermentetur totum; ut mundum omne sumatur.

82. Docuit me Dominus in Evangelio quid sit fermentum, dicens: *Non intelligitis quia non de pane dixi: Attendite a fermento Pharisæorum et Sadducæorum* (*Matth.* XVI, 11)? Tunc, inquit, intellexerunt quia non dixit a panibus, sed a doctrina Pharisæorum et Sadducæorum attenderent sibi. Hoc ergo fermentum, hoc est doctrinam Pharisæorum, **412** et disputationem Sadducæorum abscondit Ecclesia in farina sua; cum litteram legis duriorem spiritali interpretatione mollivit, et velut mola quadam suæ disputationis infregit, proferens velut de folliculis (75) litterarum mysteriorum interna secreta, et resurrectionis fidem astruens; qua Dei misericordia

prædicatur, qua reparari vita creditur mortu

83. Non absurda autem videtur ad hunc assumptio comparationis hujus. Siquidem r cœlorum est peccatoris redemptio (76): et id rina Ecclesiæ conspergamur omnes boni e ut simus omnes nova conspersio (77), N autem vereretur, ne fermenti vitiosioris tio massam decoloraret, ideo dixit: *Ut sit conspersio, sicut estis azymi* (*I Cor.* v, 7): h tales conspersio vos reddet, qualis erat inno vestræ pura sinceritas. Ita si misereamur, scamur peccato alieno: sed redemptionem e quirimus nostræ gratiæ (78); ut qualis erat p perseveret. Et ideo addidit: *Etenim Pascha n immolatus est Christus* (*Ibid.*), hoc est, passio ni omnibus profuit, et peccatoribus donavit r ptionem, quos flagitii pœnituit admissi.

84. Itaque epulemur bonum cibum, pœnit gerentes, læti redemptione; nullus enim cib benevolentia et pietate dulcior: epulis nos que lætitiæ nulla de peccatore servato invid misceatur: ne se ipse a domo Patris, quem dum expositus in Evangelio invidus ille frat cludat, qui fratrem receptum doluit, quem i petuum gaudebat exclusum (*Luc.* xv, 28).

85. Cujus vos similes esse, Novatiani, non stis negare, qui ideo, ut dicitis, in Ecclesia convenitis, quia per pœnitentiam tributa spe rat his qui lapsi sunt, revertendi (79). Se prætentum est specie. Cæterum episcopatus dolore succensus Novatianus schisma com

86. Sed non intelligitis quia de vobis q prophetavit Apostolus, et vobis dicit: *Et v ti estis, et non magis luctum habuistis; ut*

super te lacrymas agunt, Christus patitur, Christus pro te vulneratur, etc. » Quibus autem cæremoniis publicæ illæ preces ac lacrymæ pro pœnitentibus funderentur, discat istarum rerum studiosus ab auctore Constit. apostol. lib. II, cap. 18, et maxime lib. VIII, cap. 9; item e conc. Laodic. canon. 19; quibus si libuerit adjicere quæ de hoc ritu apud Chrysostomum hom. 72 in Matth., et 18 in II ad Corinth. legere est, eumdem in Orientali Ecclesia receptum et communem fuisse compertum fiet. Sed in Occidentali quoque ipsum non minus obtinuisse præter citatum Ambrosium variis locis, Pacianum, *Exhort. ad Pœnit.* et epist. 1 *ad Sympron.* et alios; testes etiam sunt Sozomenus lib. VII *Hist.* cap. 16, et *Ordo Romanus* eo loci quo absolutionis feriæ 5 in cœna Domini ratio describitur.

(73) Quidam mss., *in aliquo patientiam agente.*

(74) Erasmus et seq. edit. *viritim misericordiæ.* Optime sane et accommodate ad illas voces, *collativa quadam admistione*; his enim non dubium est aliud ad laudatissimum hunc veterum morem, quo cum quispiam amicorum casu aliquo bonis eversus fuerat, illius amici viritim ἔρανον, id est collatitiam pecuniam, tribuebant, ut inde sublevaretur ejus calamitas, ut docet Casaubonus Comment. in Theophr. charact. ad cap. Περὶ αὐθαδείας. Et eam quidem beneficentiam sic amplificavit primorum Christianorum charitas, ut Apostolo non semel illius rei teste fratribus qui non modo in eadem urbe, sed etiam in diversis atque dissitis inopia premerentur, juvandis collectæ fierent. Quem morem a re cor-

porea transtulit S. doctor ad spiritalem. Attame adverbium *viritim* peculiarem hoc loco grati beat, dum *virilis* in mss. omnibus et apud A legatur, vocem hanc duximus retinendam. vero ipsa suo etiam caret lepore; per eam e misericordia gravis ac generosa requiri oste non autem mollicula et muliebris, qualem vel causa sæpe commovet.

(75) *Folliculis* grana seminum, velut pe intelliguntur.

(76) Germ. cod. ant., *peccatorum remis* paucis interjectis ubi omnes edit., *ut simus i conspersione. Quis autem vereretur*, etc.; mss. magis commode ut in contextu.

(77) Edit., *ut simus in nova conspersione.*

(78) Mss. aliquot, *redemptione ejus acq nostri gratiam*; quidam, *redemptionis ejus mus gratiam.*

(79) Novatiani ut secessionem suam defen Ecclesiam per lapsorum receptionem conte interiisse, ut Cyprianus epist. 52 et Pacian testificantur; atque adeo *in hæresim schism runt*, ut loquitur Augustinus de Donatistis, Novatianorum hac in parte sedulos imitator buerunt. Etenim Ecclesiam, quod cum Cæ communicaret a librorum sacrorum, ut c bant, traditoribus ordinato, funditus peri lirabant. Sed episcopatus amissi dolor D non minus augebat, quam Novatianum; hic Ambrosius noster, et nos in Admonitio consulenda.

› *vestrum, qui hoc opus fecit* (*I Cor*. v, 2)? ⌇anc penitus tollitur, cum aboletur pecca- : non enim excludendum ab Ecclesia dicit ⌇s, qua suadet esse purgandum.

413 CAPUT XVI.

⌇i cum Apostolo comparantur. Quam pul- llis conveniebat Domini verbum: Nescitis spiritus estis (*Luc*. IX, 55). *Pœnitentiæ ⌇m ab eis exstingui, dum ejus fructum e · tollunt. Hoc pacto Christi promissis pri- ⌇eccatores; qui tamen non cito admittendi ⌇steria. Denique pænitentium quorumdam ⌇la proponuntur.*

⌇m igitur Apostolus peccatum remiserit . II, 10), qua vos auctoritate dimittendum ? Quis reverentior Christi, Novatianus, an Sed noverat Paulus Dominum misericor- ⌇verat Dominum Jesum severitate magis ⌇orum offensum, quam misericordia. ⌇mique Jacobum et Joannem dicentes quod e cœlo peterent, qui consumeret eos, qui ⌇m recipere nolebant, confutavit Jesus di-

A cens: « Nescitis cujus spiritus estis: Filius enim hominis non venit animas hominum perdere, sed salvas facere (*Luc*. IX, 55, 56). » Et illis quidem dixit: « Nescitis cujus spiritus estis, » qui ipsius erant spiritus; vobis autem dicit: Non estis spiritus mei. qui meam clementiam non tenetis, qui meam refutatis misericordiam, qui excluditis pœnitentiam, quam ego per apostolos meos prædicari voluit in nomine meo,

89. Frustra enim dicitis vos prædicare pœnitentiam, qui tollitis fructum pœnitentiæ (*Luc*. XXIV, 47). Homines enim ad aliquod studium aut præmiis aut fructibus incitantur: omne autem studium torpescit dilatione. Et ideo Dominus ut præsentium fructu cumularetur devotio discipulorum, **414** dixit quoniam qui dimisisset omnia sua, et Deum secu-

B tus esset, septies (80) tantum reciperet et hic et in futurum (*Matth*. XIX, 29). Prius hic promisit, ut fastidia dilationis auferret; addidit et futurum, ut hic disceres credere in futurum quoque solvenda tibi præmia. Remuneratio igitur præsentium, testimonium futurorum (81) est.

90. Si quis igitur occulta crimina habens (82).

---

(80) ⌇a vet. edit. ac multo plures mss. At Rom. ⌇n nonnullis alii cod. habet, *centies:* quod ⌇ad loci evangelici verba scite congruit. Ni- ⌇s tamen *septies* a Cypriano quater, et ab Quæst. Novi et Vet. Testam. apud Augus- ⌇r citari observatum est a Latinio.

(81) ⌇od. Clarom., *præsentium, spes est futuro-*

(82) ⌇rum quantum hic locus Dallæum torserit. . III *De Confess*. cap. 11, illum a Perronio ⌇n leviter admodum transiliens: « Et hæc, ⌇n Novationos dicta sunt, significant que ⌇tem reconciliari debere, quod non negamus: ⌇isi peccata apud sacerdotem occulte con- ⌇llum peccatum remitti, quod nos negamus, ⌇ificant. » Sed cum non posset non videre ⌇geniosus in promptu esse adversus ipsum ⌇ere: Si peccata occulta habentem necnon ⌇causa pœnitentem reconciliari oportuerit, ⌇ccata occulta subjecta fuerunt pœnitentiæ , ergo subjecta etiam fuerunt sacerdotum ⌇iti: ad id quidem ille hoc loco nihil. Ve- . IV ejusdem operis, cap. 22, non diffitetur ⌇n fieri potuisse ut qui conscientiam secre- ⌇riminum sarcina gravem haberent, illam ⌇e sine legis cujusquam coactione exonera- ⌇d sacerdotem, cujus consilio volentes lu- ⌇ne publicæ pœnitentiæ subjicerentur. Quod ⌇s prosecutus adjicit: « Atque hæc in pri- ⌇fari hoc loco visum est, ne quem turbet, ⌇ro abducat, si quod vel ipse offenderit, vel ⌇ldo allatum viderit singulare hujusmodi ⌇tiæ apud veteres exemplum. » Ex quibus ⌇acile nec sine causa colligitur non omnino singularia visa esse ista exempla; quippe ⌇are quin talia et apud Arnaldum et alibi ⌇itur, ausus non fuerit. Nunc peteremus ab ⌇istro, utrum esset minus scandalum quem- ⌇cultam novam voluntarie confessum publice ⌇e, quam ex legis imperio confessum? Imo ⌇andalum eo majus moveret, quo rariores ⌇qui publicam pro occulte commissis agerent ⌇tiam. Ergo cum hujusmodi scandalum non ⌇erit, quonimus pastores ad pœnitentiam ⌇m eos qui voluntarie occulta confiterentur, ⌇rent; nec illos quoque potuit deterrere, ne ⌇le palam confitendis etiam reconditis crimi-

nibus sancirent. Eumdem rursus interrogaremus an distantia minor sit a peccato publico ad secretum voluntarie et ultro declaratum, quam ad declaratum ex legali necessitate? Hoc sane dixerit nemo, cum evidentissimum sit contrarium. Cum igitur hoc tantum discrimen non fuerit impedimento, quominus occulta voluntarie confitentes iisdem publicis pœnis addicerentur, quibus manifestorum scelerum reos afficiebant; nec etiam impedire debuit ne leges de secretis piaculis per eamdem publicam pœnitentiam

C qua curabantur manifesta, eluendis constituerentur. Et hinc clarum est præcipua illa incommoda, quæ opponit necessariæ occultarum culparum confessioni, quam rejicit; non minus pugnare contra voluntariam, quam admittit. Itaque haud immerito illud responsum auctori suo non satisfecit: sed tertium attulit prioribus multo futilius, cum editos omnes codices corruptionis in verbo *occulta* postulavit. Exspectabamus ut editis codicibus opponeret manu exaratos, sin minus omnes, saltem aliquos, saltem unicum; quod cum nec fecerit, nec potuerit, hic unus editorum ineditorumque librorum, qua veterum, qua recentium, consensus plusquam sufficit, ut idem locus auctoritatem plene planeque conservet suam. Audiamus tamen ejus conjecturas. Primum ille sciscitatur a Catholicis, quorsum occultorum potius quam manifestorum istic mentio? Quasi vero, inquit, Novatiani solis occultis veniam negandam asseverassent, vel Ambrosius occultorum tantum exsolutionem ab

D Ecclesia sperandam ostenderet. Sed quis tam oculatum virum non miretur hoc loco tam cæcutire, ut non videat hic propterea non nisi secreterum mentionem fieri, tum quia cuilibet expeditum erat a fortiori, ut aiunt, colligere de manifestis, de quibus alioqui abunde agitur in hoc Opere; tum quia sic evidentius fiebat crudelitatem Novatianorum patere latissime quippe qua etiam occulti peccatores a spe veniæ excluderentur. Attamen urget adhuc Dallæus, et non *occulta*, sed *multa* legendum esse credit ex eo egregie probari, quod *proclive fuerit librariis hic decipi, et pro m duplex cc legere.* Quod quidem a similitudine utriusque clementi, ab antithesi inter multa peccata et pœnitentiam pro Christo susceptam hic apposita, denique a relatione quæ hisce verbis cum sequenti Evangelii loco intercedit. Sed primo pergratum ille nobis

propter Christum tamen studiose pœnitentiam egerit; quomodo ista recipit, si ei communio non refunditur? Volo veniam reus speret, petat eam lacrymis, petat gemitibus, petat populi totius fletibus; ut ignoscatur, obsecret: et cum secundo et tertio fuerit dilata ejus communio, credat remissius se supplicasse, fletus augeat, miserabilior postea revertatur, teneat pedes brachiis, osculetur osculis, lavet fletibus, nec dimittat; ut de ipso dicat Dominus Jesus: *remissa sunt peccata ejus multa, quoniam dilexit multum* (*Luc.* VII, 47).

91. Cognovi quosdam in pœnitentia sulcasse vultum lacrymis, exarasse continuis fletibus genas, stravisse corpus suum calcandum omnibus; jejuno ore semper et pallido, mortis speciem spiranti in corpore prætulisse.

CAPUT XVII.

Severitate pietatem addendam esse, quod Apostolus præstitisse ostenditur in Corinthio. Hunc baptismate contra Novatianorum cavillos initiatum fuisse astruitur.. Quibus additur non destructionem, sed castigationem carnis, per vocem interitum *significari, quod etiam terræ similitudine confirmatur.*

92. Quid exspectamus ut mortui mereantur veniam, qui mortem sibi intulerunt, **415** cum viverent? Satis est, inquit, ei qui talis est, objurgatio hæc quæ fit a pluribus; ita ut e contrario magis donetis et consolemini; ne forte abundantiore tristitia absorbeatur (*II Cor.* II, 7). Si satis ad condemnationem est objurgatio quæ fit a pluribus satis est quoque ad remissionem peccati obsecratio, quæ fit a pluribus. Moralis magister et nostræ fragilitatis conscius, et pietatis divinæ interpres, vult donari peccatum, vult consolationem adhiberi, ne tristitia pœnitentem tædio longæ dilationis absorbeat.

93. Ideo ergo donavit apostolus, nec solum donavit, sed etiam confirmari in eum charitatem voluit. Qui charus est, non habet duritiam, sed mansuetudinem. Nec solum donavit ipse, sed voluit etiam omnes donare, et se propter alios donasse dixit: ne multi propter unum diutius contristarentur. *Si cui, inquit, donastis, et ego; nam et ego propter vos in persona Christi, ut non circumveniamur a Satana; nec enim versutias ejus ignoramus* (*Ibid.*

A 10, 11). Recte potest serpentem cavere, [...] potest versutias non ignorare quæ multa [...] cendum sunt. Vult semper nocere, semper [...] venire, ut mortem inferat: sed debemus c[...] remedium nostrum fiat ejus triumphus: ci[...] nimur enim ab eo, si per nimiam tristiti[...] pereat, qui potest liberari per indulgentiam[...]

94. Et ut sciremus quia de baptizato dic[...] dit: *Scripsi vobis in epistola, ne commis[...] fornicariis hujus mundi* (*I Cor.* V, 9). Et in[...] junxit: *Nunc autem scripsi vobis, non* [...] *ceri, si quis frater nominatur fornicat[...] aut avarus, aut idolis serviens* (*Ibid.* 11). Qu[...] junxit ad pœnam, simul voluit etiam ad [...] pertinere. *Si quis autem talis est,* inquit, [...]

B *nec cibum sumas* (*Ibid.*). Quam severus p[...] bus, quam indulgens rogantibus! Advers[...] Christi armatur injuria, his Christi inv[...] suffragatur (84).

95. At ne quis forte eo moveatur, quia [...] est: *Tradidi hujusmodi hominem Satanæ* [...] *ritum carnis* (*Ibid.* 5), et dicat: Quomodo [...] veniam pertinere, cujus omnis interierat ca[...] manifestum sit in utroque redemptum h[...] in utroque salvari: neque animam sin[...] neque carnem sine anima, cum sibi sint g[...] operum consortiis copulatæ (85), sine c[...] vel pœnæ esse vel præmii? Is sibi respon[...] habeat, quod interitus non consummatam [...] tionem carnis significet, sed castigatione[...] enim mortuus peccato, Deo vivit: ita i[...]

C carnis intereunt, et cupiditatibus suis [...] caro: ut castitati cæterisque bonis operi[...] viscat.

96. Et quod aptius exemplum, quam d[...] sumamus? Namque ipsa de qua assumpt[...] terra, intermisso exercitio cultuque, videtur[...] et aut vinetis quibus consitus est ager, [...] moritur; succum tamen proprium velut [...] sui animam non amittit. Denique repetita [...] et creditis seminibus, quibus habilis se[...] feracior assurgit fructibus. Non ergo al[...] etiam nostra caro interire sic dicitur, ut [...] magis, quam absumpta credatur.

fecisset, si hujuscemodi lapsus aliquot exempla in medium protulisset; nobis enim nulladum observata possumus affirmare. Deinde quæ causa fuit, cur in citato Lucæ testimonio non idem peccarint librarii, vel saltem eodem loco admoniti fuerint admissæ corruptionis? Cur illam ex argumentis adeo, ut Dallæo videtur, perspicuis, ante ipsum nemo deprehenderit? Sed profecto non minus referentur Ambrosiana verba ad memoratum testimonium, si legeris *occulta*, quam si *multa*; nisi forte si occulta crimina non æque multa committi possint, ac manifesta. Quod vero ad antithesin, certe in lectione nostra multo pulchrior est, cum sic clanculum admissa publicæ pœnitentiæ opponantur. Utcunque sit, inquit, an unicus hic locus et rationibus, et

D contrariis cœterorum Patrum testimoniis, [...] est anteponi? Sed hæc fuga est, non re[...] Nam et alios Patres hic Ambrosio contra[...] pernegamus, et multos cum Ambrosii tum [...] veterum locos huic suffragari contendim[...] nullos notavimus priore tomo, ut puta lib[...] *Luc.* p. 1465, et lib. X, pag. 1525, atq[...] Plures etiam suppeditabunt in editis de h[...] ria libris Alexander, Bibaqueus, ac Samm[...] noster, quos consule.

(83) Germ. cod. antiquior, *nimiam ol[...] nem.*

(84) Quidam mss., *Christi invocatione sal[...]*

(85) Mss. non pauci, *gestorum operum [...] sortes copulatæ.*

LIBER SECUNDUS.

415 CAPUT PRIMUM.

sius libi superioris præceptis nova subtextu- necessitatem mature agendi pœnitentiam orice insinuat, quam et suadet agendam : ie illius forma in Apostolo imitationi propo- varios ejusdem fructus strictim proponit.

isi non pauca quæ ad cohortationem pœni- proficiant, scripta sint in libro superiore : cum adjici possint complura, ne velut seme- borum nostrorum epulas reliquisse videa- ceptum persequamur convivium.

genda est enim pœnitentia non solum solli- id etiam mature : ne forte Evangelicus ille milias qui arborem ficum plantavit in vinea miat; et quærens fructum in ea, si non in- B , dicat cultori vineæ : *Succide illam. Ut iam terram occupat* (*Luc.* XIII, 7)? Et nisi vineæ interveniat dicens : *Domine, remitte t hoc anno, uquedum fodiam circa illam ; et cophinum stercoris : et si* 416 *quidem fe- uctum ; sin autem, excidatur ficulnea* (*Ibid.*

ercoremus ergo et nos agrum hunc quem mus, et imitemur laboriosos agricolas, quos det fimo pingui satiare terram (86), et im- cinere agrum aspergere, ut fructus uberio- ligant.

quemadmodum stercoremus, docet Aposto- ens : *Et æstimo omnia ut stercora* (87), *ut m lucrifaciam* (*Philipp.* III, 8), qui per in- et bonam famam meruit Christo placere. C t enim quod Abraham dum se stercus et ci- fatetur (*Gen.* XVIII. 27), summa humilitate Dei gratiam (*Gen.* XVIII, 3). Legerat quod stercore sedens (*Job* II, 8), omnia quæ ami- ecuperavit (*Job* XLII, 12). Legerat prophe- avid, quod Deus de terra suscitat inopem, stercore erigit pauperem (*Psal.* CXII, 7). nos ergo non erubescamus fateri Domino

A peccata nostra ? Pudor est (88) ut unusquisque cri- mina sua prodat : sed ille pudor agrum suum arat, spinas tollit (89) perpetuas, sentes amputat, fruc- tus adolet, quos inter mortuos 417 esse credebat. Sequere illum qui bene arando agrum suum, fruc- tus quæsivit æternos. *Maledicimur: inquit, et be- nedicimus : persecutionem patimur, et sustinemus : blasphemamur, et obsecramus; tanquam purgamen- ta hujus mundi facti sumus* (*I Cor.* IV, 12, 13). Si et tu sic araveris, seminabis spiritalia. Ara, ut pecca- tum auferas, fructum acquiras. Ille aravit, ut per- secutoris in se eradicaret affectum (90). Quid plus potuit nobis confere Christus ad studium correctio- B nis, quam ut converteret, et daret nobis ex perse- cutore doctorem ?

CAPUT II.

Apostolicum locum ab hæreticis contra pœnitentiam objectum solvit, eumque de baptismatis iteratione intelligendum cum singularum illius partium ex- positione, tum præmissa ibidem legalium baptis- matum mentione ostendit ; quamvis subjungat eo quoque illum posse referri, ut quod impossibile sit hominibus, Deo impossibile nequaquam habea- tur.

6. Cum igitur tam evidenti et ipsius Apostoli, et scriptorum ejus exemplo redarguantur, tamen adhuc obniti volunt, et auctoritatem aiunt aposto- licæ sibi suffragari sententiæ (91), allegantes scrip- tum ad Hebræos : *Impossibile est enim hos qui se- C mel illuminati sunt et gustaverunt donum cœleste, et participes facti sunt Spiritus sancti, et bonum gustaverunt Dei verbum, virtutesque futuri sæculi, lapsos iterum renovari in pœnitentiam, rursus cru- cifigentes Filium Dei, et ostentatione triumphantes* (*Hebr.* VI, 4-6.)

7. Numquid Paulus adversus factum suum prædi- care potuit ? Donavit Corinthio peccatum per pœni- tentiam (*II Cor.* II, 10); quomodo hic potuit sen-

mitatio illorum versuum e lib. I *Georg.* :
aturare fimo pingui pudeat solat, neve.
tos cinerem immundum jactare per agros.

Vet. edit. et pauci mss., *Et æstimo stercora;* dit. et alii pauciores, *Et æstimor stercora;* mss. ut in textu, nisi quod nonnulli habent *ri.*

Hic agi de confessione quæ Deo apud sa- D m illius ea in parte vicarium editur, com- facit quod statim sequitur : *Pudor est*, etc. nim pudeat apud eum solum peccata fateri mi eadem clarius quam sibi ipsi cognita rspectum habeat ? Certe in eo quod illa per- rit, pudor esse poterit, non autem in illo- nfessione. Rursus vero quod unusquisque prodere crimina sua, inde satis intelligitur publicis tantum criminibus et scandalo con- agi, sed etiam de occultis et reconditis, aliquo sponte deferantur ad sacerdotem. quæ de reo minoris culpæ dicuntur infra

cap. 4, num. 27.

(89) Mss. aliquot, *agrum suum stercorat, spinas colit*, etc.

(90) Mss. nonnulli, *in se eradicaret effectum.*

(91) Non alium locum qui magis hæresi suæ pa- trocinari videretur, quam istum proferebant Nova- tiani. Et hoc quidem in causa fuit, cur serius hæc epistola apud Latinos habita fuerit pro canonica, quemadmodum ex Eusebio lib. III *Hist. Eccles.* cap. 3, et lib. VI, cap. 20; ex Philastrio, lib. *De Hæres*, 41 ; ex Hieronymo variis locis cognoscere est. Epiphanius quoque præsipuum Catharorum in eo loco firmamentum fuisse, dum de eadem hæresi loquitur, tradit. Cæterum Ambrosiana responsio verissima est, eamque nobilissimi quique scripto- res doctori nostro suppares aut posteriores ample- xati sunt ; quanquam nonnulli, de pœnitentia locum interpretati, moralem impossibilitatem ibi significa- tam maluerunt : quæ responsio etiam in fine cap. tis indicatur.

tentiam suam ipse reprehendere ? Ergo quia non A potuit quod ædificaverat destruere, non contrarium dixisse eum, sed diversum advertimus. Quod enim contrarium est, se ipsum impugnat : quod diversum est, distinctam solet habere rationem. Ita autem contrarium non est, ut alterum suffragetur alieri. Etenim quia de remittenda prædicavit pœnitentia, debuit et de iis qui iterandum putant baptismum, non silere : et prius sollicitudinem nobis auferri oportuit, ut sciremus etiam post baptismum, si qui peccarent, donari eis posse peccatum ; ne spe venæ destitutos iterandi baptismatis opinio vana perverteret : deinde iterandum non esse baptisma rationabili disputatione suadendum fuit.

8. De baptismate autem dictum verba ipsa declarant, quibus significavit impossibile esse lapsos B renovari in pœnitentiam ; per lavacrum enim renovamur, per quod renascimur, sicut ipse Paulus dicit. *Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem, ut, quemadmodum surrexit Christus ex mortuis per gloriam Patris, ita et* **418** *nos in novitate vitæ ambulemus* (*Rom.* VI, 4). Et alibi : *Renovamini spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem qui secundum Deum creatus est* (*Ephes.* IV, 23, 24). Et alibi : *Renovebitur sicut aquilæ juventus tua* (*Psal.* CII, 5) : quod etiam aquila, cum fuerit mortua, ex suis reliquiis nascitur, sicut per baptismatis (92) sacramentum, cum fuerimus peccato mortui, renascimur Deo, ac reformamur. Unum ergo baptisma docet, sicut alibi : *Una fides ; unum,* inquit, *baptisma* (*Ephes.* IV, 5).

9. Illud quoque evidens, quod in eo qui baptizatur, C crucifigitur Filius Dei ; quia non potuit caro nostra abolere peccatum, nisi crucifixa esset in Christo Jesu. Denique scriptum est, quia *quicunque baptizati sumus in Christo Jesu, in mortem ipsius baptizati sumus* (*Rom.* VI, 3. Et infra : *Si enim complantati sumus similitudini mortis ejus, simul et ressurrectionis erimus, scientes quia vetus homo noster simul confixus est cruci* (*Ibid* 5, 6). Et ad Colossenses ait : *Consepulti ei per baptismum in quo et consurrexistis* (*Coloss.* II, 12). Quod ideo scriptum est, ut credamus quia ipse crucifigitur in nobis ; ut per illum peccata nostra mundentur, ut ipse chiragraphum nostrum affigat cruci, qui solus potest donare delicta. Ipse in nobis principatus et D potestates triumphat : quoniam de ipso scriptum est : *Principatus et potestates ostentavit, triumphans eos in semetipso* (*Ibid.* 15).

10. Ergo quod ait in hac epistola quæ scribitur ad Hebræos, impossibile esse *lapsos renc pœnitentiam, rursus crucifigentes Filium D tentationé triumphantes* (*Hebr.* VI, 6), eo ut, de baptismo dictum credamus, in quo c mus Filium Dei in nobis ; ut per illum nobi dus crucifigatur, qui quadam triumphamus dum similitudinem mortis ejus assumim principatus, et potestates in sua cruce os ac triumphavit ; ut in mortis ejus similit nos quoque de principatibus quorum dep triumphemus. Semel autem crucifixus est C semel peccato mortuus ; et ideo unum, no baptismata.

11. Quid, quod et supra doctrinam bapti præmisit ? Et quia multa erant baptismata merito reprehendit illos qui perfecta dimi principium verbi requirant (93). Docet n oportere destructa esse universa legis bap unum baptisma esse in Ecclesiæ sacrament tatur autem nos ut, relinquentes initium v perfectum tendamus : *Et hoc faciemus, in quidem permiserit Deus* (*Herb.* VI, 3) : no enim sine favore Dei aliquis esse perfectu

12. Possem quidem etiam illud dicere ei, de pænitentia dictum putat : quia quæ impo sunt apud homines, possibilia sunt apud D potens est Deus quando vult donare nobis etiam quæ putamus non posse concedit. quod nobis impossibile **419** impetrata Deo donare possibile est. Nam et impossibi batur, ut pecctaum ablueret aqua denique Syrus lepram suam mundari per aquam po credidit (*IV Reg.* V, 14). Sed quod impossib fecit Deus esse possibile, qui tantam nobi vit gratiam. Similiter impossibile videba pœnitentiam peccata dimitti ; concessit hoc tus apostolis suis (*Joan.* XX, 22), quod ab a ad sacerdotum officia transmissum est. Fac igitur possibile quod impossibile videbat tamen de baptismo dictum, ne quis iterar ratione persuadet (94).

CAPUT III.

Superiorem solutionem confirmat propo Evangelio prodigi parabola, cujus singula exponens, easdem contra Novatianas ass ita convertit, ut inde neccessario deduc gravissimi criminis reo, siquidem dign tuerit, reconciliationem non denegandu

13. Neque enim Apostolus contra evidente ti doctrimam veniret qui de peccatore p tiam agente comparationem posuit eo quo

(92) Rom. edit. sola *quod est sicut aquila cum fuerit... sic per baptismatis,* etc. Obiter autem observandum est, aquilæ illud attribui ab Ambrosio, quod vulgo de phœnice dicitur, quem ex propriis cineribus remasci fabulantur multi scriptores.

(93) Mss. aliquot, *dimittunt, et principalia verbi requirunt* ; nonnulli, *dimittant, et principalia vertu requirant.*

(94) Mss. aliqui et edit., *unum baptisma esse in Ecclesia. Hortatur,* etc.

(95) Edit. Rom. cum duobus omnino ms *ratio persuadet.* Minime male. Verum cu lectionem vet. edit. cum reliquis mss. iisq probatioribus habeant, referendum est verb *suadet* ad ipsum Paulum : is enim locum ita exprimit, ut illum non nisi de baptism tione intelligendum persuadeat.

gre (96) profectus acceptam a patre omnem substantiam devoraverit vivendo luxuriose, et postea panem patris desideravit, cum vesceretur siliquis: et meruit stolam, annulum, calceamentum, immolationem quoque vituli, quæ speciem habet passionis Dominicæ, per quam cœleste sacramentum nobis donatur (*Luc.* xv, 13). A

14. Bene dicitur quia *peregre profectus est*, (*Ibid.* 13), qui erat a sacris altaribus separatus; hoc est enim ab Jerusalem illa quæ in cœlo est, civico quodam et domestico sanctorum separari domicilio. Unde et Apostolus ait: *Ergo jam non estis advenæ atque peregrini, sed cives sanctorum et domestici Dei* (*Ephes.* II, 19).

15. *Et consumpsit*, inquit, *substantiam suam*. Merito consumpsit eam, cujus fides in operibus claudicabat: *Fides enim eorum quæ sperantur, substantia est, rerum argumentum non apparentium* (*Hebr.* XI, 1). Et bona substantia fides, in qua spei est nostræ patrimonium (97). B

16. Nec mirum si fame peribat, qui divino alimento egebat; cujus desiderio compulsus: *Surgam* inquit, *et ibo ad patrem meum, et dicam illi: Pater, peccavi in cœlum et coram te* (*Luc.* xv, 18). Nonne advertitis id evidenter nobis expositum, quod emerendi gratia sacramenti ad precandum impellimur; et hoc auferre vultis, propter quod agitur pœnitentia? Tolle gubernatori perveniendi spem, et in mediis fluctibus incertus errabit (98). Tolle luctatori coronam, lentus jacebit in stadio. Tolle piscatori capiendi efficaciam, desinit jactare retia. Quomodo ergo potest qui famem patitur animæ suæ, studiosus Deum precari si sacram desperet alimoniam? C

17. *Peccavi*, inquit, *in cœlum et coram te*. **420** Fatetur utique peccatum ad mortem, ne quem vos agentem cujuslibet criminis pœnitentiam jure excludi putaretis; quando is qui in cœlum peccavit, vel in regnum cœleste, vel in animam suam, quod est peccatum ad mortem; et peccavit coram Deo, cui soli dicitur: *Tibi soli peccavi et malum coram te feci* (*Psal.* L, 6).

18. Tam cito veniam meretur, ut venienti et adhuc longe posito occurrat pater, osculum tribuat, quod insigne est sacræ pacis: stolam proferri jubeat, quæ vestis est nuptialis, quam si quis non habuerit, a convivio nuptiali excluditur: det annulum in manu ejus, quod est fidei pignus, et sancti Spiritus D signaculum: calceamenta deferri præcipiat (*Exod.* XII, 11); celebraturus enim Pascha Domini, epulaturus agnum, tectum debet adversus omnes incursus bestiarum spiritalium, morsusque serpentis habere vestigium: vitulum præcipiat occidi, quia *Pascha nostrum immolatus est Christus* (*I Cor.* v, 7). Etenim quotiescunque sanguinem Domini sumimus, mortem Domini annuntiamus (*I Cor.* XI, 29). Sicut ergo semel pro omnibus immolatus est, ita quotiescunque peccata donantur, corporis ejus sacramentum suminus, ut per sanguinem ejus fiat peccatorum remissio (*De Pœnit.* dist. I, c. *Potest fieri*, § *Sicut semel*).

19. Ergo evidentissime Domini prædicatione mandatum est etiam gravissimi criminis reis, si ex toto corde, et manifesta confessione peccati pœnitentiam gerant, sacramenti cœlestis refundendam gratiam (99). Unde nihil vobis ad excusationem resedisse certum est (1).

CAPUT IV.

Aliam objectionem ex blasphemia in Spiritum sanctum petitam retorquet in ipsos Novatianos, ostenditque per eam blasphemiam intelligi debere fidem non rectam: quod ubi Petri adversus Simonem magum sententia, necnon Evangelico testimonio confirmavit, eosdem hæreticos ad reditum in Ecclesiam cohortatur, ac tantam Domini clementiam esse asserit, ut Judæ traditori veniam si apud Christum pœnituisset, non fuisset denegaturus.

20. Perlatum est tamen ad nos, etiam illud vos objicere solere, quod dicatis scriptum esse: *Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus: Spiritus autem blasphemiæ non remittetur hominibus, Et quicunque dixerit verbum contra Filium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei, neque in hoc sæculo, neque in futuro* (*Matth.* XII, 31). Quo exemplo omnis assertio vestra destruitur et absolvitur (2); scriptum est enim: *Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus*. Cur igitur non remittitis? Cur alligatis vincula, quæ non solvitis? Cur nodos nectitis, quos non relaxatis? Remittite cæteris: agite de iis, quos peccantes in Spiritum Evangelica auctoritate in perpetuum astringi putatis.

421 21. Et tamen quos astringat, consideremus (3), repetentes superiora lectionis ipsius, ut evidentius comprehendamus. Dicebant Judæi: *Hic non ejicit dæmonia nisi in Beelzebub principe dæmo-*

(96) Rom. edit. sola, *posuit in eo, qui peregre*, etc.

(97) Pauci mss., *spei est nostræ patrocinium*.

(98) Exempla prorsus istorum similia proponit. epist. 55, ad Anton., Cyprianus: unde isthæc imitatum esse doctorem nostrum facile quispiam existimarit.

(99) Quidam mss., *reformandam gratiam . . . rediisse certum est*.

(1) Quam validum contra Novatianos hunc Evangelii locum arbitraretur, non ægre disces, si modo eam ejusdem expositione in Comment. super Lucam totum hoc caput conferre non pigeat.

(2) Mss. nonnulli, *destruitur et resolvitur*; quidam *et absorbetur*.

(3) Huic objectioni sane quam gravissimæ iisdem duobus responsis quæ hic adhibentur ab Ambrosio, satisfacit etiam Pacianus, epist. 3, *ad Sympron.*, sub medium. Porro his ipsis locis adductus est lib. IX *De admin. pœnit.*, cap. 28., Morinus, ut utrique illi Patri eam doctrinam attribueret, qua peccatum aliquod vere irremissibile constituerent. Is tamen de Paciano cogitur confiteri eum mentem suam ita declarasse, ut nihil per hosce locos tanquam irremissibile significari autumaret, nisi perseverantiam in crimine seu finalem impœnitentiam. Quod vero ad Ambrosianam sententiam, ubi dixisset, « Fatetur, » Ambrosius nimirum, iis « qui directe

niorum (*Matth.* XII, 24). Respondit Jesus: *Omne regnum divisum contra se destruetur, et omnis civitas vel domus divisa contra se, non stabit; si enim Satanas Satanam ejicit, adversum se divisus est: quomodo ergo stabit regnum ejus? Quod si in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt* (*Ibid.* 25-27)?

22. De his utique expressum videmus, qui Dominum Jesum in Beelzebub ejicere dæmonia loquebantur, quibus sic respondit Dominus, quod Satanæ hæreditas in iis esset, qui Satanæ compararent Salvatorem omnium, et in regno diaboli constituerent gratiam Christi. Et ut cognosceremus quia de hac dixit blasphemia, adjunxit: *Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali* (*Ibid.* 34)? Hos ergo qui hæc loquuntur, negat ad veniam pertinere.

23. Denique (*Decr.* cap. I, q. 1. cap. *Petrus.* Petrus Simoni, qui magicæ artis consuetudine depravatus, putasset quod gratiam Christi per impositionem manus, atque infusionem Spiritus sancti compararet pecunia, ait: *Non est tibi pars, neque sors in hac fide, quia cor tuum non est rectum apud Deum. Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia tua,* (4), *et precare Dominum, si forte remittatur tibi hæc recordatio cordis tui; in obligatione enim iniquitatis et amaritudine fellis video te esse* (*Act.* VIII, 21-23). Vides quod hunc magica vanitate blasphemantem in Spiritu sancto apostolica auctoritate condemnet; in eo magis quia puram conscientiam fidei non habebat: et tamen non interclusit ei spem veniæ, quem invitavit ad pœnitentiam.

24. Responsum est igitur a Domino blasphemiæ Pharisæorum; et ideo (*De Pænit.* dist. I, c. *Iis potestatis*) his potestatis suæ gratiam negat, quæ in remissione peccatorum est, qui cœlestem ejus

A potestatem diabolico fultam suffragio vindi[...] Eos quoque asserit diabolico uti spiritu, qu[...] rarent Ecclesiam Domini; ut omnium tem[...] hæreticos et schismaticos comprehenderet, [...] indulgentiam negat, quod omne peccatum [...] singulos est, hoc in universos. Soli enim s[...] volunt solvere Christi gratiam, qui Ecclesi[...] membra discerpunt, propter quam passus e[...] minus Jesus, Spiritusque sanctus datus est [...]

25. Denique ut sciatis quia de dispersoribu[...] sic habemus scriptum: *Qui non est mecum, [...] me est: et qui non colligit mecum, dispergit* (*[...]* XII, 30). Et ut sciremus de his dictum, statin [...] junxit: *Ideo dico vobis: omne peccatum et bl[...] mia remittetur hominibus, spiritus autem [...]*

B *phemiæ non remittetur hominibus* (*Ibid.* 31) dicit, *Ideo dico vobis*, nonne evidenter ho[...] cæteris a nobis intelligi voluit? Meritoque adj[...] *Arbor bona bonos fructus facit; mala autem [...] malos fructus facit* (*Matth.* VII, 17); congr[...] enim mala bonum facere fructum non potes[...] bor itaque congregatio est, fructus bonæ [...] filii Ecclesiæ sunt.

26. Et ideo revertimini ad Ecclesiam, si q[...] separastis impie. Omnibus enim conversis p[...] tur veniam; quia scriptum est: *Omnis quic[...] invocaverit nomen Domini salvus erit* (*Joel.* [...] Denique etiam Judæorum populus qui dice[...] Domino Jesu: *Dæmonium habet* (*Joan.* VIII, 4[...] dicebat: *In Beelzebub ejicit dæmonia* (*Luc.* XI, 1[...]

C crucifixit Dominum Jesum, Petri prædicatione [...] tur ad baptismum, ut sceleris anti merita depor[...]

27. [*Alias* Cap. V]. Sed quid mirum (*De [...]* dist. I, c. *Iis potestatis*, § *Quid mirum*) si s[...] negatis aliis, qui vestram recusatis, licet ill[...] differant (6), qui a vobis pœnitentiam petun[...]

ut illi Pharisæi, blasphemant, veniam non esse sperandam; » paucis interjectis subjungit: « Ut tamen argumenti robur elevet, peccatum illud extendit ad hæreticos et schismaticos, quibus pœnitentibus gratia non denegatur; ut insinuet etiam aliis, si pœnitentiam agere possent, Dei misericordiam non defuturam. » Hæc Morinus, cui certe quidem probandum erat doctorem sanctum existimasse blasphematoribus hujuscemodi possibilem non esse pœnitentiam, quod ab illo minime præstitum est. Ad clariorem vero hujus quæstionis intelligentiam adverte locis de blasphemia in Spiritum allatis ab hæreticis, hic responderi, 1° per concessionem rhetoricam qua illorum argumentum retorquetur in eos ipsos; 2° pressius eosdem locos examinari, inquirique quodnam tandem sit peccatum illud in Spiritum. Igitur ut exemplis res illustretur, hujus criminis rei pronuntiantur omnes illi, nimirum qui Christum in Beelzebut dæmones ejicere calumniabantur, Simon et qui cum eo venalia crederent gratiæ dona, postremo hæretici et schismatici. Cum autem his postremis veniam revertentibus, vel ipso Morino non inficiante, passim spondeat Ambrosius, Simoni quoque, si resipuisset, gratiam vere promissam toto sequenti capite demonstret; nihil est cur non idem de primis etiam eum sensisse existimemus: maxime cum lib. I, cap. 2, generatim pronuntiet: « Dominus nullum crimen excipit, qui peccata donavit omnia; » quod enim regulæ hujus universalis blasphemiam ab eodem sancto habi-

tam exceptionis loco memoratus theologus c[...] dit, nullum idoneum hujus suæ opinionis [...] argumentum. Maneat ergo nullum peccatum [...] brosio simpliciter fuisse alienum a spe [...] præter finalem impœnitentiam. Augustinus q[...] in hac quæstione, quam difficillimam omnium [...] in *Enchiridio* cap. 8, et De verbis Dom. serm. 71, num. 38, profitetur, eamdem sententiam [...] *Retract* cap. 19 secutus est. Si quis autem d[...] eodem modo culpas omnes dici posse irremi[...] les, fatebimur id quidem; sed adjungemus bla[...]

D miam propterea quod illi plus insit malitiæ [...] perbiæ quam infirmitatis, proindeque multo d[...] lius remittatur, singulari quadam ratione sic [...] latam. Vide Maldonatam in Matthæi locu[...] quo agitur: Alexandrum, dissertatione [...] *Histor Eccles.* sæculi III, et alios tum inter[...] in memoratum Matthæi textum, tum scholasti[...] II *Sent.*, dist. 43, et 2-2 B. Thomæ, quæst[...] art. 3.

(4) Clarum cod., *ab hac stultitia tua.* Rursu[...] ubi omnes mss. et vet. edit., *recordatio cord[...]* Rom. sola posuit *cogitatio cordis tui.*

(5) Mss. aliquot, *qui crucifixit Dominum s[...] ut sceleris tanti crimina deponat.*

(6) Omnes edit. ac mss. non pauci, *licet illi deferant:* quorum verborum non sensum ullu[...] putamus. Melius ergo reliqui mss., *nihil diff[...]* id est, æque peccatores haberi debeant, ac vo[...] ipsi.

1). Utrumque enim beatum dixit, et cujus iniquitas remittitur per lavacrum, et cujus peccatum tegitur operibus bonis. Qui enim agit pœnitentiam, non solum diluere lacrymis debet peccatum suum, sed etiam emendatioribus factis operire (12), et tegere delicta superiora, ut non ei imputetur peccatum (*De Pœnit.*, dist. 1, c. *Iis potestatis*, § *Qui agit.*)

36. Ergo tegamus lapsus nostros posterioribus factis, mundemus fletibus : ut audiat nos Dominus Deus noster ingemiscentes, sicut audivit lacrymantem Ephræm, quemadmodum scriptum est, dicente Deo : *Audiens audivi Ephræm lacrymantem* (*Jerem.* xxxi, 18). Et ipsa verba Ephræm lamentatis expressit dicens : *Castigasti me, et castigatus sum, sicut vitulus non sum edoctus* (*Ibid.*). Vitulus enim ludit, et præsepia deserit ; et ideo Ephræm sicut B vitulus non est edoctus, longe positus a præsepi, quia præsepe Domini deseruit, **425** et Jeroboam secutus, vitulos adoravit (*Tob.* i, 5), quod prophetia futurum per Aaron indicaverat, sic lapsurum populum Judæorum. Ideoque agens pœnitentiam dicit : *Converte me, et convertar, quia tu es Dominus Deus meus. Quia in novissimo captivitatis meæ pœnitentiam egi : et postquam cognovi, ingemui super dies confusionis et subjectus sum tibi ; quia accepi opprobrium, et demonstravi te* (*Jerem.* xxxi, 19).

37. [*Alias* cap. VI.] Advertimus quomodo agenda sit pœnitentia, quibus sermonibus, quibus fletibus ; ut peccati dies, dies confusionis appelletur ; confusio est enim, quando Christus negatur.

38. Et ideo subjiciamus nos Deo, et non subditi C simus peccato : et delictorum nostrorum memoriam recensentes, tanquam opprobrium erubescamus ; non velut quamdam gloriam prædicemus, sicut quidam expugnata pudicitia, et oppressa justitia gloriantur : et tanta fiat conversio, ut qui Deum non agnoscebamus, ipsi eum jam aliis demonstremus : motus autem Dominus tali conversione nostra, respondeat : *A juventute mea dilectus mihi est* A *filius Ephræm, puer in deliciis ; quoniam eo quod sermones mei in ipso sunt, memoria memor ero ejus ; propterea festinavi super illum, misericordia miserebor ejus, dicit Dominus* (*Jerem.* xxxi, 20).

39. Quam autem misericordiam nobis polliceatur, infra ostendit dicens : *Inebriavi omnem animam sitientem ; et omnem animam esurientem satiavi. Ideo exsurrexi, et vidi, et somnus meus mihi dulcis est* (*Ibid.* 25, 26). Advertimus quod peccantibus (13) Dominus sacramenta promittat sua ; et ideo omnes convertamur ad Dominum.

CAPUT VI.

A fide vel innocentia lapsos denuo hortaturus ad pœnitendum, ex Isaia quid eos a Deo exspectaret quidve ipsosmet præstare oporteat, docet. Hinc memorata Christi adversus Judæos proverbiali reprehensione, per ejus occasionem saltationes et choreas perstringens, idem proverbium ad spiritalem traducit intellectum. Deinde ex Jeremia pœnitentiam suscipiente pro Jerusalem, quas conditiones ea virtus requirat, aperit. Denique ut quantæ sit efficaciæ hæc illa medicina, clarius exhibeat, qui eadem vel pro se vel pro aliis uti voluerint multos numerat.

40. Sed si isti non convertuntur, vel vos revertimini, qui lapsu vario de innocentiæ fideique præcelso fastigio decidistis. Bonum Dominum habemus qui velit donare omnibus, qui te per prophetam vocavit dicens : *Ego sum, ego sum qui deleo iniquitates tuas, et memor non ero : tu autem memor esto, ut judicemur* (*Isa.* xliii, 25). Ego, inquit, *memor non ero* ; *tu autem memo esto*, **426** hoc est : Non C revoco illa, quæcunque delicta donavi tibi, velut quadam oblivione tecta sint : *tu autem memor esto.* Ego, inquit, memor non ero propter gratiam, tu memor esto propter correctionem ; memor esto, ut scias donatum esse peccatum : ne glorieris quasi innocens, ne te justificando, plus ingraves : sed si vis justificari, fatere delictum tuum. Solvit enim criminum nexus verecunda confessio peccatorum (14).

præcesserunt, enumerari ; unde illa theologorum opinio qua bona opera peccato quopiam lethali mortificata per pœnitentiam reviviscere autumant, non minimum capit auctoritatis. Hic vero, ubi contra Novatianos disputat rem examinat accuratius. Itaque duo in pœnitentia distinguit, nempe *diluere lacrymis peccatum*, et illud *emendatioribus factis operire*, quorum quidem prius ad contritionem, D posterius autem ad satisfactionem referri facile catholici omnes assentientur. Et certe de primo nec Dallæus ipse lib. vii *De Pœnit. et satisfact.* cap. 8, a nobis dissidet. De secundo autem ibidem contra card. Bellarmin. disputans, contendit sanctum præsulem hoc sensu loqui, ut velit peccatorem scelerum jam remissorum inhærentes adhuc cicatrices bonis operibus quasi lituris et tectorio quodam obumbrare atque contegere. Sed contrarium orationis series aperte monstrat. Illam expende ac præcipue subjectum exemplum Ephræmitarum, ac per te ipsemet intelliges de lacrymis atque operibus omnino sermonem institui, quæ non modo peccatis jam condonatis tectorium inducant, verum etiam quæ divinam peccatoribus propitient misericordiam, ut commissorum veniam consequantur. Quod vero ad primam partem eorumdem citati psalmi xxxi versuum, quam de baptismo exponit Ambrosius, ita eam etiam interpretes Pauli, a quo eadem verba Rom. iv, 7, proponuntur, vulgo accipiunt.

(12) Nonnulli mss., *emendationibus facta operire.*

(13) Gill. ac Rom. edit., *quod pœnitentibus ;* Amerb. atque Eras. cum Gill. in marg. et mss. omnibus, *quod peccantibus* ; ubi subintellige dummodo pœnitentiam agant. At sequentis cap. initio, ubi omnes edit., *Si isti non convertantur*, omnes mss. exhibent, *Sed si isti non convertuntur :* quemadmodum legitur etiam in fine cap. 4, num. 29. Cæterum hæc illa versuum aliquot repetitio satis indicat quæcunque cap. superiori comprehendimus, quasi per digressionem posita esse, atque adeo in prioribus edit. capita non legitime distribui. Nec etiam ambiguum est quin ad hunc locum Sotus rexpexerit, cum in hoc opere *nonnunquam eadem inculcari ad uerbum* objecit ; quasi vero insolentessent essent repetitiones in Ambrosio.

(14) Sunt e theologis orthodoxis non pauci, qui de sacramentali confessione hic agi asseverent, quorum etiam nonnulli hoc esse *meridiana luce*

bitror enim quod etiam Judas potuisset tanta Dei miseratione non excludi a venia, si pœnitentiam non apud Judæos, sed apud Christum egisset. *Peccavi*, inquit, *quod tradiderim sanguinem justum* (*Matth.* XXVII, 4). Responderunt: *Quid ad nos? Tu videris.* Quæ vox alia vestra est, cum etiam minoris peccati reus vobis factum proprium confitetur? Quid respondetis aliud, nisi hoc: *Quid ad nos? Tu videris* (*Ibid.*). Hunc sermonem laqueus sequitur: eo feraliore pœna, quo culpa est minor.

28. Sed si isti non convertuntur, vel vos revertimini, qui lapsu vario de innocentiæ fideique præcelso fastigio dedidistis. Bonum Dominum habemus qui velit donare omnibus; qui te per prophetam vocavit dicens: *Ego sum, ego sum qui deleo iniquitates; et memor non ero: tu autem memor esto, et judicemur* (*Isa.* XLIII, 25, 26).

423 CAPUT V.

Quod Simoni mago veniam a Petro affirmate promissam negant, refertur primo eum apostolum propter cognitam magi illius perfidiam dubia locutione uti potuisse: secundo autem apte ad causam per adverbium forte *affirmationem etiam significari ex pluribus Veteris Testamenti locis, ex profanorum auctorum usu, denique ex ipsis evangelistis, confirmatur. Deinde addit apostolos pœnitentiam cujus a Davide fructus ostenduntur, ad nos transmisse. Postremo exemplum adducit Ephræmitarum, ad quorum instar pœnitentiam nostram agendam tradit, ut ei divina misericordia et sacramento concedantur.*

29. Referunt tamen quæstionem de verbis apostoli Petri. Quia dixit: *Ne forte* (7) (*Act.* VIII, 22), putant non confirmasse Petrum, ut agenti pœnitentiam peccatum remitteretur. Sed considerent de quo loquatur, hoc est, de Simone, qui non ex fide crederet, sed dolum cogitaret. Denique et Dominus dicenti ei, cujus non plenam sinceritatem videret: *Sequar te* (*Matth.* VIII, 19), ait: *Vulpes foveas habent.* Quem ergo Dominus ante baptismum prohibuit sequi, quoniam fraudulentum videbat; miraris si post baptismum prævaricantem non absolvit apostolus, quem in obligatione iniquitatis manere pronuntiavit?

30. Sed hoc illis responsit sit. Ego autem nec Petrum dubitasse dico, nec verbi unius præjudicio tantam causam strangulandum arbitror. Nam si putant dubitasse Petrum, numquid et Deus dubitavit? qui ait ad Jeremiam prophetam: *Sta in atrio domus Domini, et responsum dabis omni Judæ, iis qui veniunt adorare in domo Domini, omnia verba quæ constitui tibi respondere illis noli auferre verbum: forsitan audient, et avertentur* (*Jerem.* XXVI, 2, 3). Dicant ergo et Deum ignorasse quid esset futurum.

31. Sed non ignorantia eo verbo exprimitur, sed in Scripturis divinis frequens hujusmodi consuetudo advertitur; eo quod simplex sit elocutio et ad Ezechielem dicit Dominus: *Fili hominis, mittam ego te ad Domum Israel, ad eos qui me exacerbaverunt ipsi, et patres eorum usque in hodiernum, et dices ad eos: Hæc dicit Dominus, si forte audient et terrebuntur* (*Ezech.* II, 3-5). Nesciebat ergo eos posse aut non posse converti? Non ergo semper dubitantis ista est elocutio.

32. Denique ipsi sapientes sæculi, qui omnem gloriam **424** suam statuunt in expressione verborum, quod Latine *forte* dicimus, Græce τάχα non ubique pro dubitatione posuerunt. Aiunt itaque dixisse primum suorum poetam Ἦ τάχα χήρα ἔσομαι, quod est: *Cito viduæ ero*. Et alibi: Τάχα γάρ σε κατακτανέουσιν Ἀχαιοί Πάντες ἐφορμηθέντες (Homer. lib. III Iliad.). Non enim dubitaret in omnibus simul insurgentibus, unum facile ab universis posse prosterni.

33. Sed nos nostris magis quam alienis utamur. Denique habes in Evangelio quia ipse Filius de Patre ait (cum misisset servos ad vineam suam, et occidissent), (8) dixisse Patrem *Mittam Filium meum dilectisimum, forsitan ipsum verebuntur* (*Matth.* XXI 37). Et alibi ex sua persona Filius ait: *Neque me scitis, neque Patrem meum. Si enim me sciretis, Patrem meum forsitan sciretis* (*Joan.* VIII, 19).

34. Si ergo his verbis usus est Petrus, quibus Deus usus est sine præjudicio scientiæ suæ (9), cur non accipiamus et Petrum his usum sermonibus sine suæ fidei præjudicio? Neque enim poterat dubitare de Christi munere, qui sibi solvendorum peccatorum dederat potestatem (*Matth.* XVI, 19); præsertim cum versutiis hæreticorum locum non deberet relinquere, qui ideo nolunt spem hominum destituere (10), ut iterandi baptismatis apud desperantes facilius inducant persuasionem.

35. Sed apostoli, hoc habentes, secundum Christi magisterium pœnitentiam docuerunt; spoponderunt veniam, culpam relaxaverunt, sicut et docuit David dicens: *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum* (11) (*Psal.* XXXI, 1,

(7) Vet. edit., *Si forte, et putant?* Rom., *Si forte remittatur tibi*, etc., *et putant?* mss. vero cuncti, *Ne forte*; sed, pro *putant*, aliqui legunt *putent*, aliqui etiam, *ut putant*. Non tam incommode.

(8) Omnes edit, et Cod Tell. *et occisi essent*; reliqui mss., *et occidissent*; Albin., *et eos occidissent*. Non male quidem, sed propter aliorum numerum et antiquitatem videtur accipiendum verbum *occidissent*, pro periissent. Rursus post pauca, eædem edit., *sine præjudicio sententiæ suæ*, mss. vero, ... *scientia suæ*. Melius, ut per se clarum est. Unus tamen, ... *conscientiæ suæ*.

(9) Edit., *præjudicio sententiæ suæ*; quidam mss., *conscientiæ suæ*.

(10) Mss. aliquot antiquæ manus, *spem hominum destruere*.

(11) Davidica hæc verba semel ac iterum superiore tomo exposita reperire est, scilicet lib. *De Noe et Arca*, cap. 31, num. 117, et *Apol. David* cap. 9, num. 49, quibus in locis baptismum ac pœnitentiam a propheta significari docet sanctus doctor. At in secundo indignum non est quod observetur ab Ambrosio inter opera quibus crimen suum David texerit, etiam ea quæ lapsum ejusdem

41. Vides quid a te exigat Deus tuus, ut memor A sis ejus quam accepisti gratiæ, et non glorieris quasi non acceperis. Vides qua remissionis pollicitatione te provocet ad confitendum : vide ne reluctando mandatis cœlestibus, in indevotionem Judæorum incidas, quibus dicit Dominus Jesus : *Cantavimus vobis, et non saltastis : lamentavimus, et non plorastis* (*Luc.* VII, 32).

42. Villis sermo, sed non vile mysterium. Et ideo cavendum ne quis, vulgari quadam sermonis hujus deceptus interpretatione, putet nobis saltationis lubricæ (15) histrionicos motus, et scenæ deliramenta mandari ; hæc etiam in adolescentula ætate vitiosa sunt : sed saltationem mandavi, quam saltavit David ante arcam Domini. Totum enim decet, quidquid defertur religioni ; ut nullum ob- B sequium quod proficiat ad cultum et observantiam Christi, erubescamus.

43. Non ergo illa deliciarum comes, atque luxuriæ prædicatur saltatio, sed qua unusquisque corpus attollat impigrum, nec humi pigra jacere membra vel tardis sinat torpere vestigiis. Saltabat spiritaliter Paulus, cum se pro nobis extenderet, et posteriora obliviscens, priora appetens, contenderet ad bravium Christi. Tu quoque cum ad baptismum venis, manus elevare, pedes quibus ad æterna conscendas, velociores habere moneris (*Philipp.* III, 13, 14). Hæc saltatio fidei socia, gratiæ comes.

44. Hoc est ergo mysterium : *Cantavimus vobis*, Novi utique canticum Testamenti : *et non saltastis*, hoc est, non elevastis animam ad spiritalem gra- C tiam. *Lamentavimus, et non plorastis*, hoc est, non egistis pœnitentiam. Et ideo derelictus est Judæorum populus, quia nec egit pœnitentiam, et gratiam refutavit (16). Per Joannem pœnitentia, per Christum gratia. Istam quasi Dominus donat, illam quasi servus annuntiat. Utrumque igitur Ecclesia custodit, ut et consequatur gratiam, et non abjiciat pœnitentiam ; gratia enim munus largientis est, pœnitentiam delinquentis remedium.

45. Scivit Jeremias magnum remedium esse pœnitentiæ, quam in Threnis suis suscepit pro Jerusalem, et ipsam inducit agentem Jerusalem 427 dicens : *Plorans ploravit in nocte, et lacrymæ ejus in maxillis ejus, nec est qui consoletur eam ab omnibus qui diligunt eam* (17). *Viæ Sion lugent* (*Thren.* D I, 2). Et adjecit : *In his ergo fleo, oculi mei caligaverunt a fletu, quia elongavit a me, qui me consolabatur* (*Ibid.* 17). Advertimus quod hunc malorum suorum acerbissimum arbitrabatur, quia deerat qui consolaretur mœrentem. Quomodo ergo vos ipsam consolationem aufertis, qui spem relaxandæ negatis pœnitentiæ ?

46. Sed audiant qui agunt pœnitentiam, quomodo agere debeant, quo studio, quo affectu, qua mentis intentione, qua intimorum concussione viscerum, qua cordis conversione : *Vide*, inquit, *Domine, quia tribulor, venter meus turbatus est a fletu meo, conversum est cor meum in me* (*Ibid.* 20).

47. Cognovisti intentionem animi, fidem mentis cognosce, et habitum corporis. *Sederunt*, inquit, *in terra, tacuerunt seniores filiæ Sion, et imposuerunt terram super caput suum ; præcinxerunt se cilicio, deduxerunt in terram principes, virgines Jerusalem defecerunt in lacrymis, oculi mei caligaverunt, turbatus est venter meus, effusa est in terra gloria mea* (*Thren.* II, 10, 11).

48. Sic flevit et Ninive populus, et denuntiatum excidium civitatis evasit (*Jonæ.* III, 5-10) ; tanta est enim pœnitentiæ medicina, ut mutare videatur suam Deus sententiam. In te est igitur ut evadas : vult rogari Dominus, vult de se sperari, vult sibi supplicari. Homo es, et vis rogari, ut ignoscas, et putas Deum tibi non roganti ignoscere ?

49. Ipse Dominus Jerusalem flevit (*Luc.* XIX, 41), ut quia ipsa flere nolebat, Domini lacrymis ad veniam pertineret (18). Ipse nos flere vult, ut evadere possimus, sicut habes scriptum in Evangelio : *Filiæ Jerusalem, nolite me flere, sed vos ipsas flete* (*Luc.* XXIII, 28).

50. Flevit David, et meruit ut mortem populi pereuntis divina removeret misericordia (*II Reg.* XXIV, 17) ; quando tribus sibi popositis optionibus, eam tamen in qua majorem Domini miserationem experiretur elegit (*Ibid.* 14). Quid erubescis tu peccata tua flere ; cum Deus etiam prophetas jusserit flere pro populis ?

51. Denique et Ezechiel jussus est flere Jerusalem, et accepit librum, in cujus capite scripta erat : *Lamentatio, et melos et væ* (*Ezech.* II, 9), duo tristia et unum delectabile ; quoniam ille salvus erit in futurum, qui in hoc sæculo plus fleverit : *Cor enim sapientium in domno luctus, et cor stultorum in do-*

clarius, pronuntiant. Fatendum tamen est a nobis hic desiderari summam illam evidentiam, cum potius agatur de confessione, quæ peccatorum jam remissorum apud Deum fit. Cæterum probabilis est illorum opinio cum propter antecedentia verba, *si vis justificari, facere delictum tuum ;* et superiora illa, *vel vos revertimini, qui lapsu vario de innocentiæ*, etc. Illud vero omnino certum hic et in omni opere illam supponi confessionem, ubique enim tres ejusdem partes, contritionem, declarationem ac satisfactionem, esse ad remissionem peccati necessarias, docent hi libri.

(15) Ms. Clar., *salutationis publicæ*. Latinius conjicit legendum, *saltationis ludicræ*, nimirum propter id quod sequitur, *et scenæ deliramenta :* sed nihilo deteriori sensu cum omnibus et mss. et edit. legimus, *saltationis lubricæ*, id est, impuræ atque in luxuriam pronæ, ut infra describitur. Hunc porro Lucæ versiculum simili ratione interpretatur sanctus doctor Commentarii in ejusdem Evang. lib. VI, num. 5.

(16) Mss., complures, *refutavit, per Joannem pœnitentiam, per Christum gratiam ;* aptius tamen alii et omnes edit. ut in textu.

(17) Cod. Clar., *ab omnibus qui derelinquunt eam.*

(18) Rom. edit., *ad veniam pertingeret.* Haud male, nisi sola esset.

mo epularum (*Eccle.* VII, 5). Et ipse Dominus ait: A *Beati qui nunc fletis, quia ridebitis* (*Luc.* VI, 21).

428 CAPUT VII.

Ad fienda et confitenda peccata hortatur, asserens peccatoris et Ecclesiæ lacrymis Christum excitari, ut illam justificet: quod accomodata Lazari suscitati historia mire illustrat. Ubi postquam ostendit Novatianos Judæorum de interficiendo Lazaro cogitantium successores esse, perfectam cujuscunque peccati justificationem per odorem unguenti a Maria in Christi pedes effusi expressam docet: rursusque eosdem hæreticos in Judæ, cum cæteri gauderent, invidentis persona signatos monstrat.

52. Fleamus igitur ad tempus, ut exsultemus in æternum. Timeamus Dominum, præveniamus eum confitendo peccata nostra, corrigamus lapsus nostros, emendemus errorem; ne et de nobis dicatur: *Heu me, anima mea! quia periit* (19) *reverens a terra, et qui corrigat in hominibus non est* (*Mich.* VII, 2). B

53. Quid vereris apud bonum dominum tuas iniquitates fateri? *Dic*, inquit, *iniquitates tuas, ut justificeris* (*Isa.* XLIII, 26). Adhuc reo culpæ justificationis præmia proponuntur; ille enim justificatur, qui proprium crimen sponte agnoverit: denique *justus in exordio sermonis accusator est sui* (*Prov.* XVIII, 17). Novit omnia Dominus, sed exspectat vocem tuam; non ut puniat, sed ut ignoscat: non vult ut insultet tibi diabolus, et celantem peccata tua arguat. Præveni accusatorem tuum: si te ipse accusaveris, accusatorem nullum timebis: C si te detuleris ipse, etsi mortuus fueris, reviviscens.

54. Veniet ad monumentum tuum Christus, et si videri flere pro te Martham boni feminam ministerii, flere Mariam quæ attente audiebat verbum Dei, sicut sancta Ecclesia quæ optimam partem sibi elegit; movebitur misericordia, cum viderit in tuo obitu lacrymas plurimorum, et dicet: *Ubi posuistis eum* (*Joan.* XI, 34)? hoc est, in quo reorum statu est, in quo pœnitentium ordine. Videam quem fletis; ut lacrymis suis ipse me moveat (21). Videam si jam peccato ei cujus venia poscitur, defi est.

55. Dicet ei plebs: *Veni, et vide* (*Ibid*). Qu *veni?* Hoc est, veniat peccatorum remissio, defunctorum vita, mortuorum resurrectio, ve in hunc peccatorem regnum tuum.

56. Veniet, et levari lapidem jubebit, quen vibus peccatoris lapsus imposuit. Potuit ren lapidem imperio sermonis; jubenti enim C etiam insensibilis solet natura obedire: j tacita vi operationis occultæ transferre saxu pulcri in cujus passione remotis 429 subit dibus, plurima defunctorum sepulcra patueru hominibus jussit ut removerent lapidem; ir tate quidem, ut increduli crederent quod vid et aspicerent resurgentem mortuum: in ty tem, quod nobis donaret ut levaremus delic onera, moles quasdam reorum. Nostrum est removere; illius est resuscitare, illius educ sepulcris exutos vinculis (22).

57. Videns itaque grave onus peccatoris, il mat Dominus Jesus; solam enim flere non Ecclesiam. Compatitur dilectæ suæ, et dicit cto: *Veni foras* (*Joan.* XI, 43), hoc est: Qui j tenebris conscientiæ, et delictorum tuorum bus, quodam reorum carcere, exi foras (23), de prode, ut justificeris: *Ore enim confessio fi lutem* (*Rom.* X, 10).

58. Si confessus fueris (24), a Christo ve claustra rumpentur, et omnia solventur v etiam si corruptelæ corporeæ fetor gravis sit triduum enim habebat ille, cujus fetebat in caro: cujus autem caro non vidit corrupt triduo fuit in sepulcro; carnis enim vitia ne quæ ex quatuor constat elementorum subst Quantuslibet ergo (*De Pœnit.* dist. I, cap. *Q libet*) mortui fetor sit, aboletur omnis, ubi s redoleverit unguentum: et resurgit defunc solvi jubetur ejus vincula, qui adhuc in pecc tollitur velamen de facie ejus, quod veritatem quam acceperat, obumbrabat. Sed quia ve natus est, revelare faciem, aperire vultum in

(19) Vet. edit., *periit timor tuus;* mss. partim, *periit timoratus;* partim, *periit reverens:* quos sicut et Rom. edit secuti sumus.

(20) Rom., edit. cum mss. duobus, *si lacrymis suis ipse se moveat.* Commodius aliæ cum mss. reliquis, ut in contextu. Cæterum quæ hoc num. et seq. traduntur a sancto Ambrosio, ea planissime declarant, quidquid supra de confessione apud solum Deum secreto facta dictum videbatur, eo sensu intelligendum, ut apud sacerdotem quoque ipsa ederetur. Hac in rene Dallæus quidem a nobis dissidet, nisi quatenus publice coram Ecclesia contendit camdem exomologesin fieri debuisse. Cum vero suam hanc assertionem probari putet e cap. 10 hujusce libri, ejus rationes istic expendemus. Interim quia pœnitentium stationes quarum singulæ variis hujus operis locis attinguntur, hic indicantur in universum, eas libuit hoc loco verbis Matthæi Blastaris in *Nomocan.* repræsentare: « Pœnitentes, inquit, in quatuor ordines distinguuntur, flentes, audientes, substratos, et consistentes. Flentes illi sunt qui stant D extra portam oratorii, et ab ingredientibus et dientibus fidelibus et precum subsidium po et peccati condonationem. Audientes illi st stant extra portam, in loco qui narthex dici divinas Scripturas communisque doctrinæ e tionem audiunt et postea cum catechumenis e Substrati vero sunt qui intra Ecclesiam sta post ambonem, ipisque cum catechumenis e cum solemne illud: *Quicunque catechumeni* cono promulgatur. Consistentes denique cu libus precantur et psallunt: sed tamen san participatione abstinentur, donec clapso te statuto, divinæ communionis perfectio eos e rit. » Hæc ille: quem quia rem omnium cla explicat, hic exscripsimus.

(22) Mss. aliquot, *exutos pondere.*

(23) Ita mss. ad unum; omnes edit. e con *Quid jaces? quodam reorum carcere? Exi fo* Minime etiam male.

(24) Nonnulli mss., *Si conversus fueris.*

non habet enim quod erubescat, cui peccatum remissum est.

59. In tanta vero Domini gratia, tantoque divini numeris miraculo, cum oporteret universos lætari, commovebantur impii, et adversus Christum concilium congregabant (*Joan.* XI, 47): Lazarum quoque interficere volebant (*Joan.* XII, 10). Nonne merito eorum successores vos fore cognoscitis, quorum duritiæ hæredes estis? Nam et vos indignamini, et contra Ecclesiam congregatis concilium, quia videtis mortuos in Ecclesia reviviscere, et peccatorum indulta venia resuscitari. Itaque quod in vobis est, per invidiam rursus vultis interficere suscitatos.

60. Sed Jesus non revocat beneficia, imo cumulo liberalitatis amplificat: revisit sollicite resuscitatum, et celebratæ resurrectionis gratia lætus ad cœnam venit, quam ei sua præparavit Ecclesia, in qua ille qui fuerat mortuus, unus inter discumbentes cum Christo invenitur.

61. Tunc mirantur omnes qui vident puro utique obtutu mentis, qui invidere non norunt; tales enim Ecclesia filios habet. Mirantur, ut dixi, quomodo ille qui jacebat in tumulo heri et nudiustertius (*Ibid.* 2), unus sit de discumbentibus cum Domino Jesu.

62. Ipsa Maria mittit unguentum in pedes Domini Jesu. Ideo forte in pedes, quia unus de infimis ereptus est morti: omnes enim corpus Christi sumus (*I Cor.* XII, 27), sed alii forte superiora membra sunt. Os erat Christi Apostolus, qui dicebat: *Experimentum quæritis ejus, qui in me loquitur Christus* (*II Cor.* XIII, 3). **430** Os ejus prophetæ, per quos loquebatur futura: utinam et ego pes ejus esse merear, et mittat in me Maria unguentum suum pretiosum, et ungat, et peccatum extergat!

63. (*Alias* cap. VIII.) Quod igitur de Lazaro legimus, in unoquoque debemus converso peccatore credere: qui licet fetorem habeat, tamen fidei pretioso emundatur unguento (25): tantum enim gratiæ fides habet, ut ubi ante diem fetebat mortuus, illic bono odore tota repleatur domus.

64. Fetebat Corinthia domus, quando scriptum est de ea: *Auditur inter vos fornicatio, et talis fornicatio, qualis nec inter gentes* (*I Cor.* V, 1). Fetor erat, quia modicum fermentum totam massam corruperat. Cœpit bene olere, cum dicitur: *Si cui quid donastis, et ego. Nam et ego quod donavi, propter vos in persona Christi* (*II Cor.* II, 10). Itaque, liberato peccatore, factum est in ea gaudium magnum, et redoluit domus tota suavitate gratiæ. Unde bene conscius Apostolus quod omnes apostolicæ remissionis perfudisset unguento, ait: *Christi*

A *bonus odor sumus Deo in his qui salvi fiunt* (*Ibid.* 15).

65. Hujus igitur effusione unguenti lætantur omnes, solus Judas contradicit (*Joan.* XII, 4). Ergo et nunc qui prævaricator est, contradicit; reprehendit, qui proditor: sed a Christo ipse reprehenditur, qui Dominicæ remedium mortis ignorat, et tantæ mysterium sepulturæ non intelligit. Ideo enim et passus et mortuus est Dominus, ut nos redimeret a morte. Hoc excellentissimum indicat pretium suæ mortis, quo peccator absolvitur, et in novam assumitur gratiam; ut veniant et mirentur omnes quomodo cum Christo recumbat, et laudentes Deum, dicant: *Manducemus et epulemur; quia hic mortuus erat, et revixit: perierat, et inventus est* (*Luc.* XV, 23,
B 24). Si quis autem infidelis objecerit, quare cum publicanis et peccatoribus manducat, respondetur ei: *Non opus est sanis medicus, sed his qui male habent* (*Matth.* IX, 12).

CAPUT VIII.

Ad confessionem et lacrymas urgere pergens ad se convertit orationem. Et ubi significavit desiderium emundandorum Domini pedum instar evangelicæ mulieris, in cujus actione traditam pœnitentiæ formam dicit; si quis tamen hujus exemplaris perfectionem non assequatur, nihilominus Christum ad sepulchrum illius accessurum. Eum ut se in suo invisas ac resuscitet demississimo animo rogat; maxime vero ut det condolere peccatoribus, quorum delicta suis ipsius leviora esse persuasum habet. Non ergo insultandum iis pro quibus mortuus est Christus, a quo inter stipulas
C *quas non negligit, se quoque colligi desiderat.*

66. Ostende igitur medico vulnus tuum, ut sanari possis. Etsi non monstraveris, novit: sed a te expetit audire vocem tuam. Absterge lacrymis cicatrices tuas. Sic peccatum mulier illa in Evangelio fetoremque sui erroris abstersit, sic culpam diluit cum Jesu pedes lacrymis lavat (*Luc.* VII, 38),

67. Utinam mihi quoque pedum tuorum lutum, **431** Jesu reserves, quos dum in me deambulas (26), inquinasti? Utinam sordes vestigiorum tuorum detergendas mihi offeras, quas ego actu meo tuis affixi gressibus. Sed unde mihi aqua viva, qua pedes tuos possim lavare? Si aquam non habeo, habeo lacrymas, quibus dum pedes tuos lavo, utinam me ipsum diluam! Unde mihi, ut de me
D dicas: *Dimissa sunt ejus peccata multa, quoniam dilexit multum* (*Luc.* VII, 47)? Plus debuisse me fateor, et plus dimissum mihi qui de forensium strepitu jurgiorum, et a publicæ terrore administrationis ad sacerdotium vocatus sum; et ideo vereor ne ingratus inveniar, si minus diligam, cui plus dimissum est (*Ibid.*).

68. Sed non omnes mulierem istam æquare possunt (27), quæ etiam Simoni, qui prandium Domino

(25) Omnes edit. ac mss. nonnulli, *fidei pretiosæ emendatur unguento*; elegantius cæteri mss. ut in textu.

(26) Ultimæ edit. Paris., *dum in terra ambulas*; pessime. ut docent sequentia. *Utinam de sordes... quas ego actu meo tuis*, etc.

(37) Sic omnes edit. ac mss. aliquot: reliqui vero, *non omnibus*; unus, *non in omnibus*, *mulierem*

dabat, merito prælata est (quæ omnibus qui vo- **A** lunt veniam promereri, magisterium præstitit osculando pedes Christi, lacrymis lavando, tergendo crinibus, ungendo unguento.

69. In osculos insigne charitatis est; et ideo dicit Dominus Jesus: *Osculetur me ab osculo oris sui* (*Cant.* I, 1). Capilli quid significant, nisi ut noveris, inclinata omni infularum dignitate sæcularium, obsecrandam indulgentiam (28) ut ad terram flens te ipse prosternas, ut humi jacens moveas misericordiam? In unguento quoque bonæ conversionis (29) exprimitur odor. Rex nempe erat David, et dicebat, *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo (Psal.* VI, 7). Et ideo tantam gratiam meruit, ut ex ejus familia virgo eligeretur, quæ nobis partu proprio Christum ede- **B** ret. Ideo et ista in Evangelio prædicatur mulier.

70. Tamen si hanc æquare non possumus, scit Dominus Jesus et infirmis subvenire, ubi non est quæ possit parare convivium, quæ deferre unguentum (*Joan.* XII, 7), quæ fontem aquæ vivæ secum portare. Venit ipse ad sepulchrum.

71. Utinam ergo ad hoc monumentum meum digneris accedere (*Joan.* XI, 34), Domine Jesu, tuis me lacrymis laves, quoniam durioribus oculis non habeo tantas lacrymas, ut possim mea lavare delicta? Si illacrymaveris pro me, salvus ero; si dignus fuero lacrymis tuis, fœtorem abstergo (30) delictorum omnium) si fuero dignus ut paulisper illacrymes, vocabis me de monumento hujus corporis, et dices: Exi foras (*Ibid.* 43), ut non intra **C** corporis hujus angustias inclusæ teneantur cogitationes meæ, sed egrediantur ad Christum, in lumine versentur; ut non cogitem opera tenebrarum, **432** sed opera lucis. Qui enim peccatum cogitat intra suam conscientiam, studet se ipse includere.

72. Voca ergo foras servum tuum. Quamvis ligatus vinculis peccatorum meorum, vinctos habeam pedes, innexas manus, et cogitationibus et operibus mortuis jam sepultus; te vocante, liber egrediar, et inveniar unus de discumbentibus in convivio tuo, et domus tua pretioso replebitur unguento; siquidem redimere dignatus es, custodieris. Dicetur

enim: Ecce ille non in Ecclesiæ nutritus sin non edomitus a puero, sed raptus a tribun abductus de vanitatibus sæculi hujus, a pr voce ad psalmistæ assuefactus canticum, in dotio manet non virtute sua, sed Christi gr inter convivas mensæ cœlestis recumbit.

73. Serva, Domine, munus tuum, custodi quod contulisti (32) etiam refugienti. Ego sciebam quod non eram dignus vocari episc quoniam dederam me sæculo huic: sed gra sum quod sum. Et sum quidem minimus o episcoporum et infimus merito; tamen quia laborem aliquem pro sancta Ecclesia tua su hunc fructum tuere, ne quem perditum voc sacerdotium, eum sacerdotem perire patia primum da ut condolere norim (33) peccanti fectu intimo; hæc enim summa virtus, quia tum est: *Et non gaudebis super filios Juda perditionis eorum, et ne magna loquaris in bulationis eorum* (*Abd.* 12): sed quotiesc peccatum alicujus lapsi exponitur, compatia superbe increpem, sed lugeam et defleam, u alium fleo, me ipsum defleam dicens: *Ju ta est magis Thamar, quam ego* (*Gen.* x 26).

74. Fortasse adolescentula lapsa sit, oc nibus quæ delictorum fomites sunt, dece præcipitata sit; peccamus et seniores. Re in nobis lex hujus carnis, legi mentis nos captivos nos trahit in peccatum, ut faciamu nolumus (*Rom.* VII, 19, 23). Illi de ætate supp cusatio, mihi jam nulla: illa enim debet di nos docere. Ergo *justificata est magis Th quam ego*.

75. Incusamus alicujus avaritiam, recor si nihil ipsi avare fecimus: et si fecimus, qu radix est malorum avaritia (*I Tim.* VI, 10), quam sub terra occulte in nostro serpit co dicamus singuli: *Justificata est magis Th quam ego.*

433 76. Si commoti fuerimus in quer graviter, leviorem causam laicus habet qua scopus, eo quod commotus egerit (34) a

astam æquare possum. Haud quidem male, sic enim viro sancto instituta de se ipso oratio non abrumpitur, quæ infra quoque pluribus verbis per summam humilitatem continuatur.

(28) Omnes edit., *nisi ut movearis... ad obsecrandam indulgentiam:* e contrario omnes mss. ut nos in textu.

(29) Edit omnes ac mss. aliquot, *bonæ conversationis*: cæteri, qui et potiores, *bonæ conversionis.* Magis apposite, ut subjectum pœnitentis Davidis exemplum docet.

(30) Ita cunctæ edit. ac plures mss. Ex reliquis vero duo legunt, *absterges*; duo, *absterge*; alii quoque duo, *abstergebis*; totidem, *abstergam*, quomodo etiam legendum conjicit Latinus. At forte neque hic neque alii a quibus hujusmodi mutationes inductæ sunt, satis adverterunt nihil frequentius occurrere in auctoribus, quam præcentia tempora pro futuris.

(31) Quod ait Ambrosius: *Non Ecclesiæ* s *sinu*, cave sic intelligas, quasi se aliquando idololatrarum, aut in hæreticorum schis **D** rumve cœtu vixisse fateatur. Illud enim innuit, se inter eos qui destinati ad altari sterium a pueritia in Ecclesia instituebantu fuisse nutritum. De hac porro puerorum ec stica institutione adi epist. 1 Siricii cap. item conc. Carth. III can. 19, Paulinum epi de sancto Felice carm. 4, Paulinum diaco Ambrosii Vita de se loquentem; Ambrosium in *Exhort. Virgin.* de Laurentio, atque alib gustinum.

(32) Cod. Ben., *custodi domum, quæ co*

(33) Omnes edit. ac mss. duobus excep *primum ut condolere norim.* Cod. Laudun., *mum ut condoleremus.* Optime Germ. anti *primum da*, etc.

(34) Nonnulli mss., *eo quod commodius eg*

...mus nobiscum, et dicamus: Justificatus est ...ste, qui commotionis arguitur, quam ego. ...im si dicamus, ipsi nobis cavemus, ne dicat ...ominus Jesus, aut quisquam de discipulis ...*Festucam in oculo fratris tui vides, trabem quæ in oculo tuo est, non vides. Hypocrita, ...rimum trabem de oculo tuo, et tunc videbis festucam de oculo fratris tui* (*Matth.* VII, ...

...on ergo erubescamus dicere graviorem no... culpam esse, quam ejus quem arguendum ...s, quia dixit hoc Judas qui arguebat Tha... recordatus suam ipse culpam, ait: *Justi... ...t magis Thamar, quam ego* (*Gen.* XXXVIII, ... quo et altitudo mysterii est, et morale ...tum: et ideo culpæ ejus deputatum non ...la ipse se accusavit prius, quam ab aliis ...retur.

...on ergo gaudeamus super alicujus peccato, ...gis lugeamus, quia scriptum est: *Noli su... ...dere mihi, inimica mea, quia cecidi: sed re..., quoniam si sedero in tenebris, Dominus ...abit me. Iram Domini sustinebo, quia peccavi ...ec justificet causam meam, et faciat judicium ...et educat me ad lumen, et videbo justitiam ...t videbit inimica mea, et cooperietur confu... ...quæ dicit ad me: Ubi est Dominus Deus tuus? ...ei videbunt eam, et erit in conculcationem ...tum in via* (*Mich.* VII, 8). Nec immerito, ...n qui lapsu alieno gaudet diaboli gaudet .... Et ideo doleamus magis cum audimus hominem, pro quo Christus mortuus est, in messe stipulam negligit.

...tque utinam hanc stipulam in messe, hoc ...em avenam fructus mei non abjiciat, sed ..., sicut ait quidam: *Heu me, quia factus ...m qui colligit stipulam in messe, et race... vindemia* (*Mich.* VII, 1)! ut vel primitiva ...et in me gratiæ suæ, et si posteriora non ...t (35).

CAPUT IX.

...cto fides ad pœnitentiam necessaria. Quot solvendi subsidia cuique suppetant. Ora...n, fletus ac jejunia pecuniis potiora esse. ...ubi exemplis confirmavit, additoque ad ...m liberalitatem multum valere, sed fidei conjunctam, vitia ejusdem liberalitatis nonnulla refert. His alios quosdam pœnitentiæ jungit defectus eorum nempe vel qui statim reconciliari expetunt de solito luxu nihil remittentes, vel qui pœnitentia in sola sacramentorum abstinentia locant, vel demum qui spe pœnitentiæ effunduntur in libidines.

80. Ergo et agendam pœnitentiam, et tribuendam veniam credere nos convenit; **434** ut veniam tamen tanquam ex fide speremus, non tanquam ex debito, aliud est enim mereri, aliud præsumere. Tanquam ex syngrapho (36) fides impetrat: præsumptio autem arroganti est propior, quam roganti. Prius solve quod debitum est, ut quod speraveris, impetrare merearis. Solve boni affectum debitoris, ut versuram non facias (37), sed fidei tuæ censu contracti nominis fenus evacues.

81. Plura solvendi habet subsidia, qui Deo quam is qui homini debet. Homo pecuniam pro pecunia reposcit, quæ non semper debitori præsto est. Deus affectum exigit, qui in tua potestate est. Nemo pauper est qui Deo debet, nisi qui se ipsum pauperem fecerit. Et si non habet quæ vendat, habet quæ solvat. Oratio, lacrymæ, jejunia, debitoris boni census est, multoque uberior, quam si quis ex pretiis fundorum pecuniam sine fide deferat.

82. Denique pauper erat Ananias, cum vendito agro, pecuniam deferret ad apostolos; unde nec solvere se potuit, sed implicavit (*Act.* V, 1-5). Dives illa vidua quæ duo æra minuta in gazophylacium misit, de qua dictum est: *Hæc vidua paupercula plus omnibus misit* (*Luc.* XXI, 2). Non enim pecuniam Deus, sed fidem quærit.

83. [*Alias* cap. IX]. Neque ego abnuo liberalitatibus in pauperes factis posse minui peccatum; sed si fides commendet expensas. Quid enim prodest collatio patrimonii sine gratia charitatis?

84. Sunt qui ad jactantiam solam decorem largitatis affectant; ut eo se probatos vulgo videri velint, quod sibi nihil reliquerint: sed dum præsentis sæculi mercedem requirunt, non recondunt futuri; et quia hic perceperunt mercedem suam, illic sperare non possunt.

85. Sunt qui opes suas tumultario mentis impulsu, non judicio perpetuo, ubi Ecclesiæ contulerunt, postea revocandas putarunt: quibus nec prima merces rata est (38), nec secunda; quia nec prima

...n lib. I *de Moribus Eccles. Cath.* cap. 33, ... Addit etiam hoc loci Ambrosius noster, ...s *a tribunalibus*: quibus verbis etiam lib. cap. 1, num. 1. usus reperitur. Opponit ...non illepide præconis, qui tumultum re...atque audientiam parare in foro solet, ...us, psalmistæ cantum, id est, cantorum ...licorum modos. Infra vero ubi se pro ...suscepisse quosdam labores testificatur, ...e est nihil aliud nisi certamina contra ...hum aut Justinam imperatricem ab eodem ...ignari. Quæ quidem omnia sicut et sub...persa intimæ demissionis testimonia tam ...torem loquuntur Ambrosium, ut mirum quid sibi voluerit Sotus, dum ob eadem nostro hoc ipsum opus abjudicavit.

(35) Sic omnes mss.; omnes vero edit., *non approbem*.

(36) Mss. complures, *ex ingrato*; unus, *ex integro*; cæteri, *ex syngrapho*; pro quo edit., *ex syngrapha*. Iterum paucis post versibus, ubi cunctæ edit. et mss. nonnulli, *ut usuram non facias*, unus, *ut versutiam non facias*, reliqui, *ut versuram*, etc. Est autem versuram facere ita mutare creditores, ut ab pecuniam quæ sub mediocri fenore alicui debetur, dissolvendam, ab alio summam necessariam cum onere majoris fenoris accipias.

(37) Edit. et quidam mss., *ut usuram non facias*.

(38) Mss. plerique, « merces grata est: » *unus*, « gratia est. » Hoc autem loco mirari subit, quam abhorruerit ab avaritia noster Ambrosius; quandoquidam munera semel Ecclesiæ oblata et tradita

judicium habuit, et secunda habuit sacrilegium (17, q. 4, c. *Sunt qui opes*).

86. Sunt quos pœnituerit opes suas divisisse pauperibus; sed eos qui pœnitentiam agunt, hoc solum pœnitere non debet (39), ne ipsius pœnitentiæ agant pœnitentiam. Nam plerique futuri supplicii metu peccatorum suorum conscii, pœnitentiam petunt, et cum acceperint, publicæ supplicationis revocantur pudore. Hi videntur malorum petiisse pœnitentiam agere bonorum.

87. Nonnulli ideo poscunt pœnitentiam, ut statim sibi reddi communionem velint. Hi non tam se solvere cupiunt, quam sacerdotem ligare; suam enim conscientiam culpa non exuunt, et sacerdotis induunt, cui (40) præceptum est: *Nolite sanctum dare canibus, neque miseritis margaritas* **435** *vestras ante porcos:* hoc est, immundis impuritatibus (41) sacræ communionis non impertienda consortia.

88. Itaque videas eos mutata veste incedere (42), quos lugere et gemere oportebat; quia vestem illam ablutionis et gratiæ (43) sordidarunt: feminas autem margaritis onerare aures, curvare cervices, quas bene Christo, non auro, inclinarent: quæ se ipsas flere debebant, quod margaritam quæ de cœlo est, perdiderunt.

89. Sunt etiam qui arbitrantur hoc esse pœnitentiam, si abstineant a sacramentis cœlestibus. Hi sæviores (44) in se judices sunt, qui pœnam præscribunt sibi, declinant remedium, quos vel pœnam suam conveniebat dolere, quia cœlesti fraudarentur gratia (*De Pœnit.* dist. I, cap. *Sunt qui arbitrentur*).

90. Alii proposita spe agendæ pœnitentiæ, licentiam sibi delinquendi propagatam putant; cum pœnitentia remedium peccati sit, non peccandi incentivum. Vulneri enim medicamentum necessarium est, non vulnus medicamento; quia propter vulnus medicamentum quæritur, non propter medicamentum vulnus desideratur. Infirma deinde spes quæ committitur tempori; cum omne tempus incertum sit, omni spes tempori non sit superstes.

CAPUT X.

Ut pudor quo revocantur a publica pœnitentia fontes, depellatur, profanorum agendi ratione proposita, utilitatem precum ab omni Ecclesia simul emissarum, ac lugentium sanctorum exempla promit. Tum reprehensis qui eamdem pœnitentiam docent sæpius iterandam, quam difficulter bene agatur, quove modo exsequenda sit, explicat.

91. An quisquam ferat ut erubescas Deum rogare, qui non erubescis rogare hominem? et pudeat te Deo supplicare, quem non lates; cum te non pudeat peccata tua homini, quem lateas, confiteri? An testes precationis (45) et conscios refugis, cum si homini satisfaciendum sit, multos necesse est ambias, obsecres, ut dignentur intervenire; ad genua te ipse prosternas, osculeris vestigia, filios offeras culpæ adhuc ignaros, paternæ etiam veniæ precatores? **436** Hoc ergo in Ecclesia facere fastidis, ut Deo supplices, ut patrocinium tibi ad obsecrandum sanctæ plebis requiras; ubi nihil est quod pudori esse debeat, nisi non fateri, cum omnes simus peccatores: ubi ille laudabilior, qui humilior; ille justior, qui sibi abjectior.

92. Fleat pro te (*De Pœnit.* dist. I, cap. *Fleat*) mater Ecclesia, et culpam tuam lacrymis lavet, videat te Christus mœrentem, ut dicat: *Beati tristes, quia gaudebitis* (*Luc.* VI, 21). Amat ut pro uno multi rogent. Denique in Evangelio motus viduæ lacrymis, quia plurimi pro ea flebant, filium ejus resuscitavit (*Luc.* VII, 13, 14). Ideo citius exaudivit Petrum, ut Dorcas resurgeret (*Act.* IX, 36-40); quia pauperes mortem mulieris ingemiscebant. Ideo ipsi Petro statim remisit, quia amarissime flevit. Et tu si

repetenti domino restituere adeo paratum se significet. Animum a cupiditate adeo liberum discipulus ejusdem Augustinus egregie imitatus est, quemadmodum in ejus Vita cap. 24 testatur Possidius. Aliis etiam locis non absimilem divitiarum contemptum præ se fert Ambrosius. Vide quæ in Lucæ Evang. super eadem re disserit, lib. VIII, num. 76, sicut et epist. « de basilicis non tradendis. »

(39) Ita vet. edit. in corpore, et cuncti mss. Eras autem et Gill. in margine, *hoc solum timere oportet:* quam lectionem Rom. edit. transtulit in contextum.

(40) Mss. aliquot. *sacerdotes inquunt quibus*, etc.

(41) Eras. Et Gill. in marg. ac Rom. edit. in corp., *immundis' spiritibus.* At Rom. edit. sola, *non facile impertienda;* reliquæ omnes et mss. omittunt *facile*.

(42) Ultimæ edit., *candida veste incedere.*

(43) Nonnulli mss. melioris ævi, *oblationis et gratiæ.* Non absurdo sensu. Etenim alludere potuit ad morem veterum, quo qui sacris operaturi erant, veste pura indui solebant: at in recepta lectione alluditur ad vestem baptismalem, de qua supra.

(44) Rom. edit. sola, *Hi severiores;* et infra cum uno vel altero mss., *præscribunt, si declinant*, etc.

(45) Sic omnes edit. ac pauci mss. reliqui autem magno consensu, *antistites precationis*, præter duos in quibus, *prædicationis;* minus commode. Quod vero ad vocem *antistites*, ea non omnino displicet, cum referri possit ad presbyteros sive diaconos, qui pœnitentium orationibus præesse ab episcopo jubebantur. Sed gravior difficultas est quo sensu accipi debeant superiora illam, *cum te non pudeat*, etc. Bellarminus et alii catholici cum illo eadem de auriculari, ut vocant, confessione interpretantur: quæ contra Dallæus, Albertinus aliique heterodoxi pertinacius ad publicam publici peccati declarationem, quam non lingua vel ore, sed lacrymis, gestu et totius habitu corporis efferebant, transferunt. At eos adversus apertam veritatem vana moliri manifestum est: nam 1° locutione utitur singulari, *homini*, inquit, *quem lateas, confiteri*, nemo quippe non videt, si publicam exomologesin significare habuisset in animo, ratiocinium per numerum multitudinis multo efficacius fuisse futurum; 2° demonstrat series omnis orationis pœnitentes non ob aliud avocatos a publica supplicatione, nisi quia per ejus exteriores actus prodebant esse se peccatores: 3° satisfactionis et confessionis manifestum discrimen exprimitur: verba enim proxime citata pertinent ad confessionem, ad satisfactionem vero sequentia: *cum si homini satisfaciendum sit*, etc.

ae fleas (*Luc.* xxii, 62), Christus ad te re-
alpa discedet. Usus enim (46) doloris able-
am criminis, erroris delicias. Ita dum dole-
ssa, admittenda excludimus, et fit quædam
mnatione culpæ disciplina innocentiæ.

ıil ergo te revocet a pœnitentia, hæc tibi
s cum sanctis est : utinamque imitanda
lis sanctorum deploratio. David manduca-
panem cinerem, et potum suum cum la-
mperabat (*Psal.* ci, 10); ideo nunc amplius
nia amplius flevit : *Per existus aquarum
runt*, inquit, *oculi mei* (*Psal.* cxviii, 136).
nnes multum ploravit (*Apoc.* v, 4), et re-
i dicit Christi mysteria. At vero illa mu-
cum esset in peccatis, et debere flere,
, et veste purpurea atque coccinea operie-
auro se multo et pretiosis lapidibus orna-
i fletus nunc luget ærumnam (*Apoc.* xvii,

rito reprehenduntur (47) (*De pœnit.* dist.
eriuntur) qui sæpius agendam pœniten-
nt, quia luxuriantur in Christo. Nam si
rent pœnitentiam, iterandam postea non
quia sicut unum baptisma, ita una pœni-
æ tamen publice agitur; nam quotidiani
t pœnitere peccati : sed hæc delictorum
, illa graviorum.

ilius autem (*De pœnit* dist., i, c. *Sunt*

A *qui*, § *Facilius*) inveni qui innocentiam servaverint, uuam qui congrue egerint pœnitentiam. An quisquam illam pœnitentiam putat, ubi acquirendæ ambitio dignitatis, ubi vini 437 effusio, ubi ipsius copulæ conjugalis (48) usus? Renuntiandum sæculo est : sommo ipsi minus indulgendum, quam natura postulat : interpellandus est gemitibus, interrumpendus est suspiriis, requestrandus orationibus : vivendum ita, ut vitali huic moriamur usui, se ipsum sibi homo abneget, et totus mutetur : sicut quemdam adolescentem fabulæ ferunt propter amores meretricios (49) peregre profectum, et abolito amore regressum, postea veteri occurrisse dilectæ, quæ ubi se non interpellavit, mirata putaverit non recognitam, rursus occurens dixerit : Ego sum, B responderit ille : Sed ego non sum ego.

97. Unde bene Dominus ait : *qui vult post me venire, abneget semetipsum sibi, et tollat crucem suam et sequatur me* (*Matth.* xvi, 24), Etenim qui mortui et sepulti in Christo sunt, non debent iterum velut viventes de hoc mundo decernere. *Ne tetigeritis*, inquit *nec attaminaveritis quæ sunt omnia ad corruptelam ipso usu* (*Coloss.* ii, 21, 22), eo quod ipse hujus vitæ usus corruptela sit integritatis.

CAPUT XI.

Ubi præmisit quominus ad mortem usque baptismus rejiciatur, in causa esse pœnitentiam; eos a quibus ipsa procrastinatur allatis Scripturæ testimoniis urget. Subjungit tamen tum agendam illam

s. aliquot, *Usus enim*; Clar., *Vulnus enim*, negat; quidam *obligat*, *luxuriam*, etc.
n pauci, nec deteriores mss., *Merito repe-* paulo melius qui cum Grat. distinguunt, *teperiuntur*, quibus tamen præferendi alii, Porro non obscure hic declaratur olim am publice pœnitentiam non magis iterari sse, quam baptismum. Idem etiam sub uentis cap, significatur. Hanc autem sen- Ambrosianam aliis Patribus communem gnoscere est ex Tertull. *de Pœnit.* cap. 7; ont. Rom. epist. i *ad Himer.* can. 4; epist. 157 novæ edit., et aliis. Imo vero hi loci Ambrosiani accipiuntur a Magistro iv dist. 14; a divo Thoma iii parte,), art. 10, ad 2, atque ab aliis post ipsos . Verum hac in re illi decepti sunt, quod eracta publica pœnitentia rursus in pec- sent delapsi, ad secretam pœnitentiam putaverint. Etenim qui ad pristina scelera es ad vomitum revertebantur, jam sibi quebantur, ut Deum qua potiori via visum lacarent : ita tamen ut in exitu vitæ per nem reconciliati munirentur sacro viatico nis. Qua de re adisis Morinum *De Admi- it*, lib. ix, c. 29; et Alexandrum, sæc. iii *l.* dissert. 10. Cæterum præter illam gra- iminum pœnitentiam alia quoque erat pro vioribus, et quotidianis. Tametsi vero peccati genus apte distinguatur ab Am- m tamen is quæ pro levibus, quæve pro haberi debeant, non edisserat, lectorem s ad auctorem ejus sermonis, qui inter igust. editus est 352, num. 7.
ussi mss. *culpæ conjugalis.* Haud satis n enim de adulterio, quod nemini licet : njugali congressu, a quo soli pœnitentes abstinere, hit cogitur. Verum fortasse mi-

raberis cur hujusmodi abstinentiam exigat Ambro- C sius, cum eadem illa non memoretur in iis operibus quæ pœnitentibus observanda imperant alii Patres. Attamen eum continentiæ usum abtinuisse illis temporibus videmur hinc posse colligere, quod Siricius papa epist. ad Himer. num. 5 eos qui publicam egerint pœnitentiam, si novum conjugium postea inierint, a communione præterquam in mortis articulo removet : quemadmodum etiam conc. Arelat ii, can. 21, cujus insuper can. 22 prohibetur ne pœnitentia publica cuipiam conjugato sine conjugis consensu imponatur. His adde quod videatur mitigata illa severitas a Leone pont epist *ad Rusticum Narbon.* a conc. Tolet. vi, can. 8, necnon a Tullen. ii, a quibus permittitur publicis pœnitentibus, ut si continere se non valeant, copulam legitimæ uxoris appetant, ne fornicationis periculo exponantur. Nec sane mirum si continentia imponebatur in publica pœnitentia, quando eadem ab innocentibus etiam in jejunio quadragesimali exi- D gebatur : qua de re videas licet erudit. Thaumassinum. Quod autem spectat alia publicorum pœnitentium opera, quæ ab Ambrosio hic describuntur, ea quoque exposita reperis apud alios PP., ut puta Tertul. *de Pœnit.* cap. 9, 10, 11 et 12; Cyprian. in suis ac Rom. Cleri epist. *de Lapsis* Greg. Nyss. hom. de Pœnit..., Pacianum, Paræn. ad Pœnit, Cæsarium hom. 8, et alios.

(49) Vet. edit. ac mss. aliquot, *post amores meretricios;* Rom. edit. et alii quos hic sequimur, *propter amores meretricios*; nonnulli, *amorem meretricium.* Rursus edit. ac pauci mss., *veteri occurrisse dilectæ, quæ ubi non interpellatum*; Rom., *non interpellata mirata puteverit :* quidam mss., *postea vero ei occurrisse dilectam, quæ ubi se non interpellatam mirata, hinc putavit;* aliqui, *admirata sit*, *putaverit*; cæteri, qui et potiores, ut in textu.

non esse, cum adhuc fervent cupiditates, at quoad eædem resederint, exspectandum.

98. Bona ergo pœnitentia, quæ si non esset, omnes ad senectutem differrent ablutionis gratiam. Quibus satis responsi est quia melius est ut habeam quod sarciam, quam non habeam quo vestiar: sed, sicut semel assuta redintegrantur ita frequenter suta solvuntur.

99. Eos autem qui pœnitentiam differunt, satis ipse Dominus admonuit dicens: *Pœnitentiam agite; appropinquavit enim regnum cœlorum* (*Matth.* IV, 17). Nescimus ergo qua hora fur venerit, nescimus an proxima nocte a nobis nostra reposcatur anima. Adam (*De pœnit.* dist. I, c. *Adam*) post culpam statim de paradiso Deus ejecit, non distulit: sed statim separavit a deliciis, ut ageret pœnitentiam: statim tunicam vestivit pelliceam, non sericam (*Gen.* III, 21).

100. Quid enim est quod differas? An ut plura peccata committas? Ergo quia Deus **438** bonus est ideo tu malus, et divitias bonitatis ejus et patientiæ contemnis (*Rom.* II, 4)? Sed bonitas Domini magis ad pœnitentiam te debet adducere. Ideo ad omnes sanctus David dicit: *Venite adoremus, et procidamus ante eum, et ploremus ante Dominum nostrum qui fecit nos* (*Psal.* XCIV, 6). De peccatore autem sine pœnitentia mortuo, quia nihil aliud suprest nisi graviter mœrere nisi flere habes plorantem ipsum et dicentem: *Filius meus Abessalon, filius meus Abessalon* (*II Reg.* XVIII, 33): Qui enim penitus est mortuus, sine ulla exceptione defletur.

101. De his autem qui exsules atque peregrini limitum paternorum, quos lex Moysi sancta præscripsit, mundanis implicabuntur erroribus, audis canentem: *Super flumina Babylonis, illic sedimus, et flevimus dum recordaremur Sion* (*Psal.* CXXXVI, 1). Inducit enim lapsorum gemitus, in ipso temporum præsentium et rerum labentium (50) adhuc positos statu debere resipiscere; eorum videlicet exemplo, qui propter peccati pretium deducti erant in captivitatis ærumnam.

102. Nihil est autem (*De pœnit.*, dist. I, c. *Sunt qui*, § *Nihil est*) quod tam summo dolori sit, quam ut unusquisque positus sub captivitate pecca[...] cordetur unde lapsus sit atque unde decide[...] quod ad corporea atque terrena ab illa speci[...] pulchra (51) divinæ cognitionis intentione d[...]rit.

103. Sic habes Adam abscodentem se, ubi cognovit esse præsentem, et quæsitum latere [...] se, et vocatum a Domino ea voce quæ latent[...]deret affectum, hoc est: *Adam ubi es* (*Gen.* [...] Hoc est, cur te abscondis? cur lates? cur fug[...] quem videre desiderabas? Ita gravis culpa e[...] scientiæ, ut sine judici ipsa se puniat, et vel[...] cupiat: et tamen apud Deum nuda sit.

104. Et ideo nemo in peccato positus arroga[...] debet auctoritatem aut usurpationem sacrar[...]rum (*De Pœnit.* dist. I, c. *Sunt qui*, § *Nemo*[...] scriptum est: *Peccasti* (52), *quiesce* (*Gen.* [...] Quod in præsenti psalmo David dicit: *In sa[...]* (*De Pœnit.*, dist. 3, c. *In salicibus*), inq[...] *medio ejus suspendimus organa nostra;* et [...] *Quomodo cantabimus canticum Domini in terr[...]na* (*Psal.* CXXXVI, 2, 4)? Si enim caro menti rep[...] nec subdita est animi gubernaculo et men[...]perio, aliena est terra quæ non domatur ex [...] cultoris, et ideo non potest fructus charitat[...]tientiæ, ac pacis afferre. Melius **439** est erg[...] quiescere, cum exercere non queas (53) oper[...]tentiæ: ne in ipsa pœnitentia fiat, quod pos[...] digeat pœnitentia. Quæ si semel fuerit us[...] nec jure celebrata, nec prioris fructum obt[...] auferet usum posterioris (*De Pœnit.* dist. I[...] *quis*, § *Pœnitentian*).

105. Sane et cum caro repugnat (*Rom.* V[...] meus ad Deum debet esse intenta: et si ope[...] sequntur, fides non desera (54): et si imp[...] vel carnis illecebræ, vel potestates adversar[...]neat mens Deo dedita. Tunc enim maxime ur[...] cum caro cedit: et sunt qui vehemunter incu[...] miseræ animæ, quærentes omne auferre præs[...] Unde illud est: *Exinanite, exinanite usque* [...] *damentum in ea* (*Psal.* CXXXVI, 7).

106. Quam miseratus David ait: *Filia B[...]nis misera* (*Ibid.* 8). Misera utique, quia Bab[...]

(50) Amerb. et Eras., *Inducit lapsorum gemitus in ipso tempore præsentium et rerum labentium*, etc. Gill. ac mss. ut nos in, textu, nisi quod horum quinque pro *gemitus*, habent *genus* minime male. Nam ea vox per syllepsin ad adjectivum *positos* referri potest, ut hic sensus sit, *Inducit lapsos homines.... positos*, etc. Rom. edit., *Inducit lapsorum gemitus et in ipso præsentium et rerum*, etc.

(51) Ita vet. edit. ac plures mss. quorum tamen unus pro *pulchra* legit *pura*, *defluxerit* pro *deflexerit*. At Rom. edit. cæterique mss. a nobis hoc solo dissident, quod e voce *cognitionis* fecere *conditionis*.

(52) Etsi passim in hisce libris Ambrosius aliorum Patrum exemplo peccatores ad pœnitentiam non diutius procrastinandam impellat urgeatque; cum tamen ea, sicuti dictum est, non iteraretur, prudentes meus ejusdem tempus iis neutiquam esse maturandum, qui adhuc ætatis cupiditat[...] æstu sic abripiuntur, ut vix sperandum vi[...] ipsos in pristinam consuetudinem non relap[...] Et hæc causa fuit etiam Monicæ baptism[...] Augustino filio differendi. Interim quid isti[...]cipue observandum sit, præcipit sanctus d[...] ac primum eos ab usurpanda, hoc est, [...] sumenda eucharistia deterret. Ab id venu[...] commodat hunc ipsum Genesis locum, non [...] ac verbo *quiesce* Cainum a sacrificio Deus [...]visset quod verbum argute ad exusandi seu [...]dendi peccati prohibitionem idem traducit lib[...] *Cain et Abel*, cap. 7.

(53) Mss. nonnulli, *cum exercere non qu[...]*

(54) Amerb. atque Eras., *fides desidera[...]* et mss. aliquot, qui et probatiores, *fides des[...]* Rom., *fides non deseratur*; reliqui mss., *[...]rat*, nimirum istiusmodi peccatores.

quæ Dei Filia esse desivit. Cui tamen dicum invitat, dicens : *Beatus qui tenebit, parvulos tuos ad petram* (*Ibid.* 9), hoc est, mas et lubricas cogitationes elidat ad , qui omnes irrationabiles motus sui (55) ia et disceptatione comminuat; ut si adulnis amore raptatur, excludat ignem, copumeretricis, et se studio suo abdicet ut a acquirat.

Didicimus ergo (56) [*De Pænit.*, dist. 1 c. A *Sunt qui*, § *Didicimus* et agendam pœnitentiam et eo agendam tempore quo culpæ defervescat luxuria : et in captivitate peccati positos, et reverentiores nos, non usurpatores esse debere. Nam si Moysi propius accedere gestiendi, ut cognitionem mysterii cœlestius hauriret, dicitur : *solve calceamentum pedum tuorum* (*Exod.* III, 5) : quanto magis nos animæ nostræ pedes exuere vinculis corporalibus, et gressus omnes mundi istius nex debemus absolvere ?

uidam mss., *reverentia et discretione ; discerptione.*

ss. non pauci, nec inferioris notæ, *Dicio ; unus, Discimus ergo ;* reliqui autem ac . cum Grat. ut in textu. Iterum vero pro, *culpæ defervescat luxuria ;* mss. aliquot inveriunt, *culpa defervescat luxuriæ*. Denique ubi edit. *usurpatores*, mss., uno excepto, efferunt, *usurpatiores*, Legendum forsitan, *usurpantiores*.

IN LIBROS DE FIDE ADMONITIO.

Ecclesiam Mediolanensem Auxentius, pulso sancto præsule Dionysio, fretus Constantii Ariani oris adminiculo, per vim occupasset, ac eam omni scelere lacerasset deformassetque, extra est Ambrosium simul ac in hujus demortui locum electus fuit, nihil habuisse antiquius, t ruinas sub tyrannica Arianorum dominatione illatas repararet. Aspiravit tam piis conatibus favor. Etenim, licet a sæcularibus dignitatibus ad episcopalem esset translatus, illico tatam sui admirationem concitavit, ut eum omnes spectarent quasi veritatis magistrum atque n.

otus Gratianus Cæsar, cum in procinctu esset ut in Orientem proficisceretur, Valenti pa) contra Gothos bellum gerenti suppetias laturus, ab illo commentationem qua divinitas astrueretur (lib. I, *De Fide*, prolog., lib. III, cap. 5, num. 1), poposcit, ut illa se adversus pestem in iisdem provinciis atrociter grassantem tanquam præsentaneo antidoto communiret. ius, laudata imperatoris fide (lib. I, prolog. num. 4), lubentiori animo sese exhortationem ad uam disputationem de fide scripturum fuisse professus, ejus tamen voluntati obtemperare it, ut paucis atque ex auctoritate Conciliorum (Ibid. num. 5), potissimum vero Nicæni, concer-

in duos libros distributo, statim a limine quid inter catholicam fidem atque Arianam perntersit discriminis, proponit (lib. I : cap. 1, num. 6 et seq.). Illic etiam naturæ in Deo uni-Ibid. num. 8 et seq.), necnon personarum trinitatem asserit, unde Christum Filium Deo esse, adorationem tanquam vero Deo deberi probat (cap. 2, num. 13) : quippe qui et attributis dilt præditus (ibid. num. 14, 15), et in Scriptura quatuor divinitatis nominibus significetur 6 et seq.). Deinde ex Isaia et Jeremia docet (cap. 3, 4) hoc illud esse *quod communis natura* Mox præcipui Arianis erroris capitibus ob oculos positis, nimirum queis Filius *dissimilis x tempore cœpisse, et creatus esse* prædicabatur (cap. 5) : contra vero *bonus, omnipotens, ve- Filius, ac divinitate unus cum Patre* negabatur, singula hisce duobus libris adoritur atque Igitur ubi præmonuit (cap. 6) ex Arianæ factionis ducibus, quos inter se dissidere non ignonullum abs se privatim, sed universim omnes sub hæreticorum nomine impugnandos ; Filium ibus Patri similem esse (cap. 7), ipsique coæternum (cap. et seq.) demonstrat, ac proinde nec (cap. 14 et seq.) neque creatum. Unde colligit Nicænorum Patrum definitioni, quam Arimisium quoque prima et tertia confessio probavit, subscribendum (cap. 18, 19). Postremo Deum catur (cap. 10, num. 122), ut lectoribus suis et maxime imperatori hanc mentem injiciat, qua sai deposito (Ibid. num. 136) præferant nihil.

libro, postquam duodecim titulos quibus Dei Filium designat Scriptura, exposuit (lib. II, prolog.), n Arianos pugnam prosequitur. Docet (cap. 1 et seq.) quanta sit in neganda ipsius bonitate im-Postea eumdem omnipotentem, et licet a Patre quem majorem dicebat, missum, eique subplane tamen liberum fuisse probat (cap. 4 et seq.). His addit infirmitatibus illis ac miseriis finita sua benignitate victus sublerat (cap. 7), ipsos adduci oportuisse ad saniora : sin minus idem timendum esse quasi judicem, cujus sententia tantum desperationis hæreticis incussura atum fiduciæ catholicis (cap. 11 et seq.). Sub hæc, oratione ad Gratianum conversa (cap. 15), res a se breviter atque impolite conscriptos dicit ; fore tamen ut hi sufficiant iis omnibus qui venocere indagarent. Denique certam Augusto promittit victoriam, eique debitum ipsius fidei trium-Deo petit (cap. 16).

quenti citatione declaravit (lib. III, cap. 12, num. 93; c. 13, n. 103; lib. IV, cap. 1 et al.) coaluere. rum non evidentius est ab eo totam commentationem in v libros fuisse distributam, quam eorum brorum sectionem in capita ipsius non esse. Hoc probant cum manuscripti antiquiores, in quibu tinua oratione exhibentur libri singuli, tum codices recentiores atque editiones, ubi capitum su tam inepta tamque alienis locis posita exstant, ut non modo nova, quod ubique in hoc opere fi substituere; verum et orationem ipsam, quod raro alibi, hic fere nusquam non aliter distinguere sum fuerit.

Cum autem polemica opera lectoribus, maxime vero principibus, insuavem quamdam satietatem soleant, huic malo obviam ut iret Ambrosius, disputationem suam intra libellorum duorum angust gere statuerat: quos ipsos haud mediocriter exhilaravit tractandi dexteritate atque industria. Ver materiam uberius discutiendam intellexit, multo prospexit diligentius, ut quidquid parere posset fastidii, removeretur. Eo consilio sedulam nectendis inter se probationibus objectionibusque oper dit, aptas adhibuit atque ingeniosas transitiones, præfationes inseruit, subinde moralia præcep nonnunquam etiam nonnulla acutea dicta miscuit atque inspersit. Ubique autem hac arte disponit tiones, ut lector non sine voluptate solutiones earum prævideat: quas vero ipsemet profert, ita sunt atque solidæ, ut quicunque postea eodem in argumento desudarunt, nullas alias his præfe existimarint.

Quantum hujus operis libri priores Gratiano accepti fuerint, jam ante a nobis observatum est. communibus judicii sui testimoniis minime contentus, illustrius ejusdem indicium adjicere voluit *De Spirit. sancto*, cap. 1), cum Ecclesiam quam sequestrari hæreticorum improbitas obtinuerat, licis jussit restitui. Pontifices max. (Leo I, Agath., etc.), doctores (Hieron., Augustin., Theodoret. Lirin., etc.), æcumenica concilia (Ephesin., Chalcedon., Constant. III, etc.), hos libros non solum laudibus exornarunt, sed etiam eorum testimoniis usi contra hæreses ætatibus posterioribus emer quam strenuissime decertarunt. Quamobrem satis mirari non possumus inventos esse nostra et memoria, qui universalem totius Ecclesiæ ac temporum omnium traditionem divinorum codicum ritate stabilitam, a Patribus in universis conciliis firmatam, sanguine tot martyrum, totque co rum laboribus, ut Ambrosius ipse testatur (lib. III, c. 15, n. 128), assertam, probatam eruditissi ac tantorum doctorum libris, uno verbo ab innumeris viris ingenio, doctrina et pietate clarissi ceptam proculcantes, veterem illam atque exoletam hæresim renovare aggressi fuerint. Hoc autem magis stupeas temerarios illos iis omnibus nihil opponere præter easdem objectiones, quas tam sanctus doctor hoc in Opere profligavit. Atqui ut testes hujusce rei non essent alii libri Sociniai impia Crellii commentalto *De uno Deo Patre* vel sola sufficeret, ut hoc ipsum nemini certum non atque exploratum.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE FIDE AD GRATIANUM AUGUSTUM

LIBRI QUINQUE (1).

LIBER PRIMUS.

441-3 PROLOGUS.

Gratianum ob ardorem discendæ fidei laudat Ambrosius, semel vero deprimit. Quanquam autem illum humana doctrina indigere neget, quippe qui a Deo ipso fuerit institutus, addit tamen eumdem hac sua pietate viam sibi ad victoriam munire. Tum, difficultate operis insinuata, non tam rationem quam auctoritatem, maxime vero Nicœni concilii, secuturum se profitetur.

1. Regina Austri venit audire sapientiam Salomonis, ut in libro Regnorum legimus (*III Reg.* x, A 1 *seq*). Hiram quoque rex ad Salomonem ut cognosceret eum *(III Reg.* v, 1). Tu qu sancte imperator Gratiane, veteris imitator riæ, fidem meam audire voluisti. Sed non e lomon, cujus mireris sapientiam; neque tu gentis, sed totius orbis Augustus fidem libel primi censuisti: non ut disceres, sed ut res.

2. Quid enim discas, imperator Auguste, ab ipsis incunabulis pio fovisti (2) semper af

(1) Quorum primi duo sub fin. an. 377, tres posteriores sequenti scripti fuere.

(2) Edit. omnes cum duobus omnino mss., « cum ab ipsis cunabulis pio fuisti, » etc. Eleg reliqui mss. ut in textu.

Duos hos libros ad Gratianum in Orientem iter parantem misit Ambrosius. Eos autem usque adeo Cæsar probavit, ut redux in patriam per litteras (*Epist. ad Ambros.*) obsecraverit sanctum præsulem ut eos iterum deferendos ad se curaret, hisque disputationem de Spiritus sancti divinitate adjiceret. Verum hæc eadem opella non majorem a catholicis retulerat approbationem, quam offensionem ab hæreticis, qui omnibus artibus eam elevare studuerant. Nihil tamen quod reprehenderent, deprehendere in ea potuerant, nisi quod ipsum dictitabant de industria affectasse nimiam brevitatem (lib. III, cap. 1, num. 2), ut argumentis suis quacunque solutione validioribus respondendi necessitatem sic eluderet. Hujusmodi criminationibus, quæ quatumvis iniquæ, movere tamen poterant infirmiores, viam præcludere voluit Ambrosius. Quapropter venia differenda lucubrationis de Spiritu sancto ab imperatore petita (*Epist ad Gratiam.*, et lib. V, cap. 2, num. 34 et al.), alios tres libros quibus Ariani adigerentur ad silentium, composuit.

In horum primo statim diutis quibusdam adversariorum querelis (lib. III, cap. 1), Ariani erroris fontem docet (cap. 2) hunc esse, quod Christi divinitati qua *creator et altissimus* negari nequit, ea tribuerent, quæ soli ejus humanitati, qua *redemptor et factus* jure dicitur, convenirent: hoc uno posito firmamento, omnes erum molitiones cassas recidere, ipsosque nequicquam obtradere quod in sacris paginis Pater *solus potens ac solus habens immortalitatem* asseratur (Ibid. n. 11 et seq.); Filius autem *factus et creatus* (cap. 4 et seq.). Postea (cap. 7 et seq.) eumdem Filium ostendit verum Deum esse sicut et Patrem, quippe quibus unum regnum sit (cap. 12), una majestas, cap. 13), una gloria. Subjungit cum negare ipsi non possint, quin substantiæ vox (cap. 14) in Scripturis non sit usitata, eumdem Patri consubstantialem (cap. 15) cum Nicæna synodo prædicandum esse, Ariminensi impietate condemnata (cap. 16). Postremo alia nonnulla divinitatis Filii testimonia cum eorum, quæ ipsis opponebantur, solutionibus librum finiunt (ibid. et cap. seq.).

In subsequenti quamvis id mirum pronuntiet (lib. IV, cap. 1, 2) Scripturæ fidem abrogari ab hominibus, eosdem tamen circa divinitatem Christi hæsisse ambiguos mirandum negat; cum ipsius ascensione jam hac de re dubitationem professi fuerint angeli ipsi. Dehinc ad hæreticorum objectiones facta transitione, quod ab illis objiciebantur hæc verba: *caput Christi Deus* (cap. 3); itemque alia illa: *Non potest a se Filius facere quidquam* (cap. 4), quo sensu intelligenda sint, edisserit. Mox demonstrato omnia ei vere esse possibilia (cap. 5 et seq.), eum nec propterea quod generare nequeat, imperfectum (cap. ...), nec propterea quod sit genitus, temporalem argui planum facit (cap. 9). Demum ubi difficultatem ex missione et clarificatione petitam enodavit (cap. 10, num. 130 et seq.), alias quasdam cavillationes ...it (cap. 11, 12).

Ultimus liber a brevi cœptus exordio, primum quæ scribendi horum V librorum causæ fuerint, quidve ... speretur a lectoribus, aperit (lib. V, prolog., num. 8 et seq.). Continuo repetuntur objectiones, et locus ille: *Ut cognoscant te verum Deum*, qua ratione Christo non officiat, fuse docetur (cap. 1 et seq.). ... iste: *Nos adoramus quod scimus*, tractatur paulo contractius (cap. 4); sed in eo quod a Domino dictum legitur: *Sedere autem ad dexteram*, etc., multus est doctor noster (cap. 5 et seq.). Accedit postmodum ad illas voces: *Dilexisti eos sicut me*; ubi iterum de Dominica missione paucis disputat (cap. ...). His disceptatis, quo intellectu Patrem *Dominum* Christus appellaverit, explicat (cap. 8); eaque occasione omnes hæreses hoc uno Davidis versiculo: *Dixit Dominus Domino meo*, etc., exstingui probat. ...ub hæc postquam ostendit (cap. 9) hæreticorum in eludendis baptismi verbi conatus quam sint inutiles, textum illum: *qui credit in me, non credit id me*, etc., demonstrat (cap. 10) ipsis nequaquam favere ad abrogandam Christo divinitatem, quam ibidem variis argumentorum momentis confirmat (cap. 11). Ad extremum quidquid in sententia illa: *Cum tradiderit regnum Deo*, etc., itemque in hac alia: *De die ... et hora nemo scit*, etc. salebrosum esse poterat, complanato, fidem suam profitetur (cap. 12, 19): ...non in Arii superbiam divinorum cognitionem secretorum, quæ ne Moysi quidem aut Paulo sunt revelata, sibi arrogantis invehitur, impium illum Lucifero ipso extitisse magis tumidum diserte pronuntians.

Citantur a multis (Magist. Sent., Gratian., D. Thom.) auctoribus hi libri sub titulo *de Trinitate*, quo similiter in mss. haud paucis inscriptos legas. Verumtamen certum est communem epigraphen *de Fide* ... prænotatam ad Ambrosio; non solum enim ita laudantur a Leone Rom. Pont. (Epist. ad Leon. imp.) ... aliis, sed etiam ab Ambrosio ipso hac eadem appellatione sæpius memorantur (Epist. ad Gratian., ...I *De Fide*, prolog., n. 4). Quanquam autem frequenter in iis Manichæus, Sabellius, Photinus, aliique veterum hæreticorum ducibus impugnantur (lib. I, cap. 1, 6; lib. II, cap. 5, 9; lib. IV, cap. 3; lib. V cap. 8), attamen ipsos potissimum contra puri Arianismi sectatorum commenta editos esse cum relatæ ...rius objectiones, tum omne opus clare loquitur.

Ex iis porro quæ hactenus a nobis observata sunt, priores duos libros constat id temporis elucubratos ..., cum Gratianus adversus Gothos, a quibus premebatur Valens, expeditionem adornabat, nempe sub finem anni 377, aut 378 initium. Quod vero ad tres posteriores, cum non nisi reverso in Occidentem ... imperatore compositos esse extra dubium sit, illos in annum 379 rejiciendos quivis intelligat. Verum tametsi diversis temporibus fuerint scripti, facile tamen in unum corpus et unitate argumenti, et ...toris ipsius consilio, quod non solum operis dispositione, sed etiam priorum in posterioribus fre-

« Priusquam te, inquit, formarem in utero matris tuæ, novi te : et priusquam exires de vulva, sanctificavi te (*Jerem.* I, 5). » Sanctificatio ergo non traditur, sed infunditur ; et ideo divina dona custodi. Quod enim nemo te docuit, utique Deus auctor infudit.

3. Petis a me fidei libellum, sancte imperator, **444** profecturus ad prælium ; nosti enim fide magis imperatoris quam virtute militum quæri solere victoriam. Nam et Abraham trecentos decem et octo duxit ad bellum, et ex innumeris tropæa hostibus reportavit ; signoque Dominicæ crucis et nominis, quinque regum victriciumque turmarum subacto robore, et ultus est proximum, et fratris filium meruit et triumphum (*Gen.* XIV, 14-16). Jesus quoque filius Nave hostes quos totius exercitus manu valida superare non poterat, septem tubarum sacerdotalium sono vicit (*Josue* VI, 20), ubi ducem militiæ cœlestis agnovit. Ergo et tu vincere paras, qui Christum adoras : vincere paras, qui fidem vindicas, cujus a me libellum petisti.

4. Mallem quidem cohortandi ad fidem subire officium, quam de fide disceptandi ; in altero enim religiosa confessio est, in altero incauta præsumptio : sed quoniam neque tu cohortatione neque ego excusandi liber, ubi pietatis est, audax negotium verecunda occasion piam (4) ; ut de fide pauca disceptem, de niis plura contexam.

5. De conciliis id potissimum sequar, q centi decem et octo sacerdotes (5), tanqua hæ electi judicio, consona fidei virtute velut tropæum, toto orbe subactis perfidia runt ; ut mihi videatur hoc esse divinu eodem numero in conciliis fidei habemus lum, quo in historia pietatis exemplum.

445 CAPUT PRIMUM.

Catholicam fidem a gentilium, Judæorum, ticorum erroribus distinguit : expositoqu Dei et Domini significata, personarum men, et naturæ unitatem demonstrat : qu separant Ariani, non tres deos tantum i sed etiam Trinitatis regnum destruunt.

6. Assertio autem nostræ fidei hæc est, Deum esse dicamus : neque, ut gentes, Fi paremus ; neque, ut Judæi, natum ex Pa tempora, et ex Virgine postea editum den neque, ut Sabellius (6), Patrem confund

(3) Signum crucis ponitur in littera T, quam in antiquis Hebræorum characteribus hanc ipsam figuram habuisse Hieronymus post Origenem auctor est in Ezech. IX, 4, cujus opinionem Grotius ad eumdem locum contra Scaligerum defendit. Quod autem ad numerum 318, is apud Græcos arithmetice efferebatur litteris τ et ιη, quarum posteriores duæ suavissimi nominis Jesu initiales sunt. Et hinc Ambrosianæ allusionis ratio patet. Illam autem hoc ipso libro cap. 18 rursus proponit, non secus ac lib. I *de Abraham*, cap. 9, jam expresserat. Neque vero ea propria est sancto præsuli ; eamdem enim etiam exhibet lib. I *de Spiritu S.*, cap. I, Paschasius diaconus Gelasio papæ synchronus ; sicut et Prudentius in Præfat. *Psychom.*, sed obscurius. His autem omnibus præiverat Clem. Alexandrinus, qui eamdem interpretationem quasi ab antiquis theologis acceptam luculenter explicat lib. VI *Stromatum*, p. 656. Unde perspicuum est priscis illis persuasum neutiquam fuisse mysteria religionis ita litteris Hebraicis Deum alligata voluisse, ut non in Græcis indicarentur, quemadmodum Domini crucem per elementum Græcum T ab Ezechiele designari asserit Tertullianus lib. III *Contra Marcionem*, cap. 22.

(4) Mss. aliquot, « verecunda excusatione suscipiam. »

(5) Hunc Nicænorum PP. numerum rursus libri hujus cap. 18 scribit Ambrosius. In quo etiam ei suffragantur non modo. Hilarius contra Constant., Hieronymus in *Chonic.*, Rufinus et alii, verum et Athanasius ipse in epist. *ad Jovian.* Quare nihil erat cur Valesius in Eusebium lib., III *de Vita Constant.*, cap. 8, constare negaret quot essent iidem episcopi, cum potius Eusebiani loci nonnisi 250 assignantis corruptionem, de qua jam vulgo conveniunt, ipsum quoque agnoscere oportuisset. Hoc Socrates atque Eustathius planum faciunt, eumdem Eusebii textum allegantes ; alter enim posuit trecentos et amplius, alter trecentos vel circiter, quod nequaquam ad 250 Vulgatæ lectionis Eusebianæ, sed aptissime ad 318 referri potest ; ubi tamen paucos Arianos, qui synodo interfuere, non comprehendimus.

(6) Præcipuarum hæresum in Trinitatem divinasque personas auctores memorat Ambro bellium, Photinum atque Arium. Primus, teste lib. VII *Histor.*, cap. 6, errores in Ptol urbe Pentapoleos, circiter annum 257 cœpit. Docebat autem in Deo unam tant personam, sed tribus diversis nominibus e ri, ut auctores sunt Epiphanius, hæresi 6 lius epist. 64, Philastrius, Augustinus, at Photinus, ex Galatia provincia natus, Si factus est episcopus quemadmodum a nob V Comment. in Lucam num. 4 notatum fuit doctrinam et eloquentiam singularem sibi rasset, nova dogmata vulgare aggressus circiter 343. Negabat porro Christum Mar rem exstitisse, ex qua et Josepho ipsum c congressu, ut Marius Mercator prodidit, nat phemabat. Unde cum hic apud Ambrosi tinus refertur dicere Dei Filium *ex Virgi* cepisse, aut *ex Maria Virgine* apud Epip id per quandam licentiam accipiendum est Virgilius Ecl. 6 Pasiphaen trium liberorum tem virginem vocat, aut verius per antono ut soliti nominis honore non privetur. Add Epiphanius Photinum, cum urgeretur, dic tum : « Erat in Patre Verbum, sed nond Filius..... quod Filius non exsisteret, se sum solum, cui Filii nomen erat aliqua buendum, » etc. Quibus quidem videtur æternitatem divinitatemque non negare. fortasse quod Augustinus, *hæresi* 44 cum Photinum Paulo Samos, a quo initium Ch Virgine tribuebatur, *similia credidisse*, addit : « Secunddum aliquid tamen adver dicitur. » Et hac ratione Garnerii conject firmari non male posset, nisi asseruisse num ὁμουσίου fidem constanter tenuisse. S loci PP. qui invicem contrarii apparent, buntur. Namque ubi traditur negatum ab bum consubstantiale esse, hoc ad vera opinionem erit referendum ; ubi vero eidem oppositum videtur, illud intelligi de responsione ad quam coactus confugiebat. Consulesis eumdem Garnerium Dissert. ... et lib. Nestorii : et ut cognoscas quæ

verus est; hæc enim in natura divinitatis sunt. A Verbum; ut eumdem Patrem asseramus et Filium: neque ut Photinus, initium Filii ex Virgine disputemus: neque ut Arius, plures credendo et dissimiles potestates, plures deos gentili errore faciamus, quia scriptum est: « Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est (*Deut.* VI, 4). »

7. Deus enim et Dominus nomen magnificentiæ, nomen est potestatis, sicut ipse dicit: « Dominus (7) nomen est mihi. » Et sicut alibi Propheta asserit: « Dominus omnipotens nomen est ei » (*Isa.* XLII, 8). » Dominus ergo et Deus vel quod dominetur omnibus, vel quod spectet omnia, et timeatur a cunctis.

8. Si ergo unus Deus, unum nomen, potestas una est Trinitatis (8). Denique ipse dicit: « Ite, B baptizate gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (*Matth.* XXVIII, 19). » *In nomine* utique, non in nominibus.

9. Ipse etiam dicit: « Ego et Pater unum sumus (*Joan.* X, 30). » *Unum* dixit, ne fiat discretio potestatis et naturæ: *sumus* addidit, ut Patrem Filiumque cognoscas; quod perfectus Pater perfectum Filium genuisse credatur: et Pater et Filius unum sint, non confusione personæ, sed unitate naturæ.

10. [*Alias* cap. II.] Unum ergo Deum, non duos aut tres deos dicimus, ut impia Arianorum hæresis dum criminatur, incurrit. Tres enim deos dicit, qui divinitatem separat Trinitatis, cum Dominus dicendo: « Ite, baptizate gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, » unius esse Trinitatem C potestatis ostenderit. Nos Patrem **446** et Filium et Spiritum sanctum confitemur, ita ut in Trinitate perfecta, et plenitudo sit divinitatis, et unitas potestatis.

11. « Omne regnum in se divisum facile destruetur, » Dominus hoc dicit (*Matth.* XII, 25). Non ergo divisum est regnum Trinitatis. Si ergo divisum non est, unum est; quod enim unum non est, divisum est. Tale ergo regnum (9) esse cupiunt Trinitatis, quod divisione sui facile destruatur. Imo quia non potest destrui, constat non esse divisum. Non enim dividitur unitas, nec scinditur; et ideo nec corruptelæ subditur, nec ætati.

CAPUT II.

Imperatorem ad fidei zelum exhortatus, ab ea quæ Christo cum Patre inest, voluntatis atque operationis unitate ipsum Deum esse ostendit. Quapropter expositis divinis attributis, eadem Christo etiam convenire affirmat: cujus propterea varias appelationes prosecutus, iis substantialem unitatem personalemque distinctionem probari docet: tum exemplis aliquot ad explicandam unitatem illam adductis, negat aliter Dei unitatem defendi posse.

12. « Non quicumque, inquit, mihi dicit: Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum (*Matth.* VII, 21). » Non ergo perfunctoria fides debet esse imperator Auguste, scriptum est enim: « Zelus domus tuæ comedit me (*Psal.* LXVIII, 10). » Itaque fideli spiritu et mente devota Jesum Dominum invocemus, Deum esse credamus; ut in nomine ejus quidquid a Patre petimus, impetremus; Pater enim se per Filium vult rogari (10), Filius vult rogari Patrem.

13. Concordat pietatis gratia, nec virtutis facta discordant. Quæcunque enim Pater facit, et eadem Filius facit similiter. Et similiter facit, eadem et facit Filius: sed vult rogari Patrem in eo quod ipse facturus est; uti non impossibilatis indicium, sed unitatem potestatis agnoscas. Jure igitur adorandus atque venerandus est Dei Filius, qui mundum divinitate sua condidit, et nostrum pietate sua informavit affectum.

14. Et ideo bonum Deum, sempiternum perfectum, omnipotentem, verum debemus **447** credere, ut in lege accepimus et Prophetis, Scripturisque divinis cæteris, quia sine his Deus non est. Non natura Dei plenitudo bonitatis sit; neque ex tempore Deus potest esse, qui fecit tempora: neque potest imperfectus Deus esse, qui enim minor est, imperfectus utique est, cui desit aliquid, quo majori possit æquari. Hæc igitur fidei prædicatio: Deus malus non est, Deo impossibile nihil est: Deus temporalis non est, Deus minor non est. Si fallor (11), redarguant.

15. Quia igitur Deus Christus: et bonus utique, et omnipotens, et sempiternus, et perfectus, et

contra eum faciunt, Alexandrum. Quod autem su- D perioribus duobus hæreticis Arium jungit, cum toto hoc opere impugnetur ejus hæresis, de ipso actum est in Præfatione.

(7) Huic et sequenti Scripturæ textui post vocem *Dominus* Rom. edit. adjecerat, *Deus*, quæ in aliis ac mss. desideratur. Quod autem ad etymologias infra positas, prima plana est; altera vero deducitur ἀπὸ θεᾶσθαι, *videre*, quam indiquat Gregorius Nyss. ad Ablavium, Basilius epist. 141, Dyonisius, Damascenus et alii; tertia denum a voce δέος quæ metum significat, quod Deus timorem incutiat; unde Petronius atque Statius: *Primus in orbe deos fecit timor*. Vide Vossii Etymol. ad eam dictionem.

(8) Ita mss. plures ac potiores; alii nonnulli, *unum nomen potestatis*, *unum Trinitatis;* aliqui tandem cunctæque edit., *unum nomen, una potestas una Trinitas*. Infra vero Rom. edit. sola, *utique ait, non nominibus; ut unitas essentiæ ostendatur: per tria vero quæ supposuit, tres esse personas declaravit*. Quæ quidem unde petita fuerint, necdum compertum.

(9) Divisa videlicet natura, dividitur quoque potestas, ac proinde minor fit Hinc illud celebre dictum Tertulliani, « Deus, si non unus est, non est. » Eleganter etiam Gregorius Nazian. Carm. 3,

Ἴσον γὰρ πολύαρχον ἐμοί, καὶ παμπὰν ἄναρχον
Μαρνάμενον· δῆρις δέ διάστασις· ἡ δ' ἐπὶ λύσιν
Σπεύδει· τῷ Θεότητος ἑκὰς πολύαρχον ἔμοιγε.

(10) Pauci mss., « Pater enim semper Filium vult rogari. »

(11) Mss. aliquo, *Si fallo*, nec etiam male.

Aut igitur negent naturam divinitatis in Christo, aut quæ divinæ naturæ sunt, Deo negare non possunt.

16. Certe ne quis possit errare, sequatur ea quibus Scriptura (12) sancta, ut intelligere possimus Filium, significavit. Verbum dicitur, Filius dicitur, Dei virtus dicitur, dicitur Dei sapientia (13). Verbum, quia immaculatus : virtus, quia perfectus : Filius, quia genitus ex Patre : sapientia, quia unum cum Patre (14), unum æternitate, unum divinitate. Non enim Pater ipse, qui Filius : sed inter Patrem et Filium generationis expressa distinctio est, ut ex Deo Deus, ex manente manens, plenus e pleno sit.

17. Non sunt igitur hæc nuda nomina, sed operatricis virtutis indicia ; est enim plenitudo divinitatis in Patre, est plenitudo divinitatis in Filio non discrepans, sed una divinitas. Nec confusum, quod unum est : nec multiplex, quod indifferens.

18. Etenim si omnium credentium, sicut scriptum est (*Act.* IV, 32), erat anima una et cor unum : si omnis qui adhæret Domino, unus spiritus est, ut Apostolus dixit (*I Cor.* VI, 17) ; si vir et uxor in carne una sunt ; si omnes homines, quantum ad naturam pertinet, unius substantiæ sumus : si hoc de humanis Scriptura dicit, quia multi unum sunt, quorum nulla potest esse cum divinis comparatio : quanto magis Pater et Filius divinitate unum sunt, ubi nec substantiæ nec voluntatis ulla est differentia ?

19. Namque aliter quomodo unum Deum dicemus ? Diversitas plures facit, unitas potestatis excludit numeri quantitatem ; quia unitas numerus non est, sed hæc omnium ipsa principium est.

CAPUT III.

Patris ac Filii unitatem Scripturæ testimoniis probat, et primo Isaiæ locum aliorum comparatione ita illustrat, ut nullam a Patris natura in Filio inesse differentiam astruat, nisi quantam ad carnem, ac proinde unam utriusque deitatem esse. Quod ubi auctoritate Baruch confirmatum est, fidem prophetis hac in re habendam tradit.

20. Quantam vero Scriptura divina Patris et Filii secundum divinitatem expresserit unitatem, prophetica testantur oracula. Sic enim dicit Dominus Sabaoth : « Laboravit 448 Ægyptus, et mercatus Æthiopum et Sebaim : viri excelsi ad te transibunt, et tui erunt servi, et post te sequentur alligati vinculis, et adorabunt te, et in te deprecabuntur ; quoniam in te est Deus, et non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nesciebamus, Deus Israel (*Isa* XLV, 14, 15). »

21. Audi propheticam vocem : « In te, inquit, est Deus, et non est Deus præter te. » Quomodo hoc secundum Arianos convenit ? Necesse est ne-

A gent aut Patris au Filii divinitatem, nisi divinitatis crediderint unitatem.

22. « In te, inquit, est Deus ; » quoniam Pater. Scriptum est enim : « Pater qui in net, ipse loquitur (*Joan.* XIV, 10) ; » et : quæ ego facio, et ipse facit (*Ibid.* 12). alibi in Patre Filius est, qui dicit : « Ego i et Pater in me est (*Ibid.* 10). » Dissolvant sunt, hanc naturæ proprietatem et operi tem.

23. Deus igitur in Deo est, sed non d scriptum est enim, quia « unus Deus (*I* 4) ; » et Dominus in Domino, sed non duo qui æque scriptum est : « Nolite duobus servire (*Matth.* VI, 24). » Et lex dicit : B Israel, Dominus Deus tuus Deus unus e VI, 4). » Et utique in eodem est Testamento Dominus a Domino » « (*Gen.* XIX, 24). D inquit, a Domino pluit. » Sic et in Genesi « Et dixit Deus, et fecit Deus ; » et infr fecit Deus hominem ad imaginem Dei (*G* 27) ; » sed tamen non duo dii, sed unus De Utrobique igitur unitas operationis servat minis. Nam utique cum legimus Deus ex I duos deos dicimus.

24. Denique habes in Psalmo quadr quarto quod et Deum Patrem dixit Proph et Deum Filium declaravit, dicens : « Se Deus, in sæculum sæculi (*Psal.* XLIV, 7) ; » « Unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ p C sortibus tuis (*Ibid.* 8). » Deus est qui ungit, qui secundum carnem ungitur Dei Filius. quos habet unctionis suæ Christus nisi i consortes ? Vides igitur quia Deus a Deo sed in assumptione naturæ unctus hum Filius designatur, nec legis forma violatur

25. Et hic ergo cum dicitur : « Pluit Do Domino, » unitatem divinitatis agnosce. O nis enim unitas non facit pluralem divi sicut ipse Dominus ostendit, dicens : « Credi quia ego in Patre, et Pater in me : alio propter opera ipsa credite (*Joan.* X, 38). advertimus quod unitatem divinitatis per operum designaverit.

26. Ut autem una deitas et Patris et Filii D dominatio probaretur ; ne gentilis aut Juda pietatis incurreremus errorem, providens lus quid sequi deberemus ostendit, dicens : Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso : Dominus Jesus Christus, per quem omnia per ipsum (*I Cor.* VIII, 6). » Sicut enim unum Dominum Jesum Christum, Patrem Domin negavit ; ita unum dicendo Deum Patrem, deitatis veritate nec Filium separavit. Un pluralitatem divinitatis, sed unitatem p

(12) Mss. nonnulli, *sequatur ea, quæ Scriptura.*

(13) Eodem sensu D. Th. I p., q. 32, a. 2 ad 3, « ut ostendatur, inquit, immaterialiter genitus, dicitur Verbum. »

(14) Nonnulli mss., pro *unum*, ter habe non recte.

(15) Non pauci mss., « dixit Propheta, lium denegavit dicens. »

ostendit: quia et in dominatione divinitas, et in divinitate dominatus est: sicut scriptum est: « Scitote quoniam 449 Dominus ipse est Deus: ipse fecit nos, et non ipsi (*Psal.* XCIX. 3). »

27. *In te* igitur *est Deus*, per unitatem naturæ: « et non est Deus præter te (*Isa.* XLV, 15), » per proprietatem substantiæ, repulsa differentia.

28. In Jeremiæ quoque libro unum Deum Scriptura dicit, et tamen et Patrem et Filium confitetur. Itaque sic habes: Hic Deus noster, et non reputabitur alius ad eum. Hic adinvenit omnem viam disciplinæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est (*Baruch.* III, 36-38). »

29. De Filio dicit: Ipse enim est « cum hominibus conversatus, » et dicit: « Hic Deus noster, et non æstimabitur alius ad eum. » Quid discutimus eum, de quo tantus dicit propheta, quod ad eum non possit alius æstimari? Quæ enim potest esse alia æstimatio, ubi deitatis unitas est? Confitebatur hoc populus in periculis constitutus: nesciebat serere quæstiones qui religionem timebat.

30. Adesto, sancte Spiritus, prophetis tuis, quibus inesse consuesti (16), quibus credimus. Si prophetis non credimus, sapientibus credam hujus mundi? Sed ubi sapiens, ubi scriba? Rusticus (17) noster cum ficus insereret, invenit quod philosophus ignoravit. Quæ stulta sunt enim hujus mundi, elegit Deus, ut confundat quæ sunt fortia (*I Cor.* I, 27). Credimus Judæis, quia notus aliquando in Judæa Deus (*Psal.* LXXV, 2)? Sed hoc ipsum negant propter quod credimus, quia non norunt Patrem, qui Filium negaverunt.

CAPUT IV.

Argumentis aliquot ad probandam Dei unitatem collectim propositis, in tribus magorum muneribus Christi divinitatem humanitatemque adumbratas ostendit; non secus ac in angelo cum tribus per inter flammas deambulante, divinitatis ac trinitatis veritatem.

31. Unum Deum (18) communis natura testatur, quia unus est mundus. Unum Deum fides significat, quia una fides novi et veteris Testamenti. Unum Spiritum sanctum testificatur gratia, quia unum baptisma in nomine Trinitatis est. Unum Deum prophetæ dicunt, apostoli audiunt. Unum Deum Magi crediderunt, et aurum, thus et myrrham supplices ad Christi cunabula detulerunt, auro regem fatentes, ut Deum thure venerantes. Thesaurus enim regni, sacrificium Dei, myrrha et sepulturæ.

32. Quid igitur voluerunt sibi mystica munera inter abjecta præsepia, nisi ut intelligeremus in Christo differentiam divinitatis et carnis? 450 Ut homo cernitur, ut Dominus adoratur; jacet in pannis (19), sed fulget in stellis; cunæ nascentem indicant, et stellæ dominantem; caro est quæ involvitur: divinitas, sui ab angelis ministratur. Ita nec dignitas naturalis majestatis amittitur, et assumptæ carnis veritas comprobatur.

43. Hæc est fides nostra. Sic se Deus cognosci voluit ab omnibus, sic tres pueri crediderunt, nec incendia circumjecta senserunt; cum infidos noxius ignis exureret, et fidelibus innoxia flamma roraret, quibus aliorum incendia refrigerabant; quia merito fidei perdiderat suam pœna naturam. Aderat enim in specie angeli qui monebat (20) ut in numero Trinitatis, unius esset laudatio potestatis (21). Benedicebatur Deus, videbatur in angelo Dei Filius, sancta et spiritalis in pueris gratia loquebatur.

CAPUT V.

Arianorum variæ in Christum blasphemiæ referuntur, quibus antequam respondeatur, monentur Catholici caveant a sophismatis philosophorum, eo quod scilicet in illis hæretici spem præcipuam collocarent.

34. [*Alias* cap. III]. Nunc consideremus quas Ariani de Dei Filio inferant quæstiones.

35. Dissimilem Patri dicunt esse Dei Filium. Hoc si homini objiciatur, injuria est.

36. Ex tempore cœpisse dicunt Dei Filium; cum conditor ipse sit temporum. Homines sumus, et esse nolumus temporales. Ex tempore cœpimus, et sine tempore futuros esse nos credimus. Fieri nos optamus æternos, et quomodo negare possumus Dei Filium sempiternum, quem sempiternum docet atque demonstrat natura, non gratia?

37. Creatum dicunt. Quis auctorem inter opera sua deputet, ut videatur id esse quod fecit?

38. Bonum negant. Sacrilega vox ipsa se damnat, ut indulgentiam sperare non possit.

39. Negant verum Dei Filium, negant omnipotentem; cum fateantur omnia facta per Filium, omnia creata per Dei esse virtutem. Quid est enim virtus, nisi perfecta natura?

(16) Amerb., Eras. ac mss. aliquot, « inesse constituisti. »

(17). Non alium rusticum designat Ambrosius, quam Jeremiam; alludit enim ad ficuum calathos, de quibus apud eumdem, cap. XXIV, 1 et seq.

(18) Plerique mss., « Unum Dominum... Unum Dominum fides significat. »

(19) Amerb., Eras., Rom. edit. ac mss. nonnulli, « latet in cunis, » Gill. cum mss. multo pluribus ac potioribus. *jacet*, etc.

(20) Rom. edit. ac mss. non multi, *qui muniebat*; haud pravo sensu: reliquæ tamen ac mss. complures, *qui monebat;* non etiam male. Sensus ergo est angelus indicasse in tribus pueris divinarum personarum trinitatem significatam non secus ac in se qui unus erat indicabatur unitas potestatis seu naturæ; namque hæ voces promiscue ponuntur ab Ambrosio in hoc opere. Quod autem docetur in angelo exstitisse Dei Filium; ea sententia non unius Ambrosii est, verum etiam non paucorum e priscis Patribus. Hos inter auctor Quæst. Vet. Testam, longius progressus; quæst, 18 dicit de Nabuchodonosore: « Regni merito in camino Christum vidit. » Huic tamen videtur præivisse S. noster infra cap. 13, num. 80. Vide interpretes in Danielem, et scholasticos in II *Sentent.* dist. 8, sicut et in D. Thomæ I p., q. 51.

(21) Quidam mss., « laudatio majestatis, »

40. Negant etiam divinitatem unum esse cum Patre. Deleant ergo Evangelium, deleant Christi vocem. Ipse enim dixit: « Ego et Pater unum sumus (*Joan.* x, 30). » Non ego hoc dico, Christus dixit. Nunquid fallax, ut mentiretur? Nunquid impius, ut quod non erat usurparet? Sed singula suis locis plenius digerentur.

41. Nunc quoniam hæreticus dicit esse dissimilem, idque versutis disputationibus astruere nititur, dicendum est nobis quod scriptum est (22): **451** « Cavete ne quis vos deprædetur per philosophiam, et inanem seductionem secundum traditionem hominum, et secundum elementa hujus mundi, et non secundum Christum: quia in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter (*Coloss.* II, 8, 9). »

42. Omnem enim vim venenorum suorum in dialectica disputatione constituunt, quæ philosophorum sententia definitur non astruendi vim habere, sed studium destruendi. Sed non in dialectica complacuit Deo salvum facere populum suum: « Regnum enim Dei in simplicitate fidei est, non in contentione sermonis (*I Cor.* IV, 20). »

A CAPUT VI.

Christum Patri dissimilem non esse prob memoralis celebrioribus Arianorum d quam male inter eos conveniat, aperit, adversus eos, tanquam in monstra q præsidium Scripturarum ostendit.

43. [*Alias* cap. IV.] Dissimilem igitur dicu nos negamus; imo potius horremus hanc Sed nolo argumento credas, sancte imper nostræ disputationi: Scripturas interrogem terrogemus apostolos, interrogemus prophe terrogemus Christum. Quid multa? Patrem i gemus, cujus honori studere se dicunt, si degener (23) judicetur. Sed non est honori boni Patris, Filii injuria. Non potest bon placere, si Filius degenerasse potius a Patre, B Patrem æquasse credatur.

44. Da veniam, sancte imperator, si a paulisper verba converto. Sed quem potis legam, Eunomiumne (24) an Arium, vel ejus magistros? Plura enim nomina, sed una p impietate non dissonans, communione disco non dissimilis fraude, sed coitione discre Cur enim secum nolint convenire, non intel

(22) Hilarius quoque, relato eodem hoc Apostoli loco, nos præmunit adversus philosophorum argumenta et fallacias: a quibus etiam cavendum præcipiunt alii Patres, maxime vero Augustinus lib. XIII *contra Faust.*, cap. 15. Sed Epiphanius Aristotelis dialecticam expresse notat; ad quam etiam spectasse Ambrosium non inviti crederimus. Hinc forte nata est illa fabula, de qua card. Cusanus in Apologia doctæ ignorantiæ: « Legitur, inquit, beatiss. Ambrosium litaniis addidisse: A dialecticis (quidam, *a dialectica*) Aristotelis, libera nos, Domine. »

(23) *Degener* ab Ambrosio passim in his libris ille dicitur, qui a principio suo non tantum perfectione, sed etiam natura et substantia desciscit. Nec aliter etiam ab Hilario sumitur lib. VIII *De Trinit.*: « Dum nihil in eo, Filio videlicet, ex se Deus gignendo degenerat. » Nomen etiam *genus* passim ab eodem ponitur pro natura: in quo congruit cum auctore lib. *de Definit.* apud Athanasium, ubi legimus, Φύσις καὶ οὐσία, καὶ γένος οὖν ἐστι.

(24) Omnes edit. et mss. aliquot hic et infra duobus locis, *Eudoxium, Eunomium*, etc.: alii vero mss. majori numero et auctoritate ubique omittunt *Eudoxium*. Et certe hanc esse germanam lectionem cognoscimus, non solum quod in cunctis edit. ac mss. habetur, *ejus magistros*, ubi dicendum esset, *eorum magistros*, sed etiam quod, omisso eodem Eudoxio, post paucos versus agit de Eunomio. Illum autem fortasse hic addiderit quispiam, qui legerit vel apud Athanasium lib. *de Synodis*, p. 913, Aetium Eudoxii magistrum dici, vel apud Theodoretum lib. II, c. 27, Aetium Antiochiæ invenisse Eudoxium, qui ejus urbis sicut et postea Constantinopolis episcopatum invaserat, doctrina secum consentientem. Aetius vero, quem atheum vulgo nuncupabant, cum Epiphanio teste, litteras ad usque provectam ætatem ignorasset, operam dedit dialecticæ. Præcipua ejus doctrina in Aristotelicis categoriis posita erat, ac toto dies in divinis rebus per syllogismos geometricasque regulas tractandis, definiendis, dividendis terrebat. Venit Alexandriam post intrusum in sedem patriarchalem Georgium, a quo etiam ab obeunda munia ecclesiastica videtur admissus; unde forsitan eum Athanasius putavit a

Georgio diaconum ordinatum, cum tamen e dinem ab eunucho Leontio Antiochiæ Aria episcopo accepisset. Is rotunde affirmabat Patris ἀνόμοιον esse, hoc est, dissimilem; sectatores ejus, qui nonnunquam ab aucto mine dicebantur Aetiani, frequentius Anom citabantur. Aetium reliqui Ariani exagitaru quod diversa ille sentiret, sed quod menten C simplicius patefaciens, blasphemiis suis t tioni conflabat invidiam. Itaque relegatis fuit tantio Ambladam in finibus Pisidiæ ac Phry tam, ubi libellum 300 argumentis aut veriu logismis fetum vulgavit. Horum 47 conf Epiphanius, qui tam de auctore ipso quam de cibus ejus non perfunctorie agit. Adi quoque mentum lib. III, cap. 5 edit. Val., et Socrat cap. 35. Eunomius magistrum habuit Aetium, cum Alexandriam anno 356 convenisset, e anno 358 Antiochiam ad Eudoxium. uti di proficiscentem comitatus est. Factus haud post ex Aetii notario Cyzicensis episcopus vehementia prædicavit errores suos, ut Eu in concilio, jubente imperatore, Constanti habito illum exuere dignitate sua coactus Rem quidem aliter Philostorgius narrat, professum in Eunomium studium, qui au plane indignus. Igitur abdicatus episcopat D Eunomius, ordinatis episcopis ac presbyter cessionem fecit; licet non videatur nisi sub ni imperio palam Eudoxio amicitiam renun Qui non ignorabant in eadem opinione utr esse episcopum, quod Eudoxius per ignavi fecisset ab Eunomio indignum rati, cum factione sub Eunomianorum vocabulo coi Ex his fuere Georgius Alexandrinus, Acaci sariensis, aliique plures Orientales episc inter Occidentales qui Arianis partibus nom derunt, prope universi. Eos vero cæteri Ar Semiariani rejiciebant. Scripsere Gregoriu senus et Basilius contra Eunomium: de q minit etiam Epiphanius hæres. 76, Augusti *Hæres.*. cap. 24. et præter Theodoretum, So et Sozomenum; alii multi.

(25) Vet. edit. cum uno vel altero mss., *gitatione*; Rom. cum reliquis, *sed coitione*,

452 45. Eunomii personam defugiunt Ariani, l ejus perfidiam asserunt, impietatem exsequun-:. Aiunt eum prodidisse effusius, quæ Arius scrierit. Magna cæcitatis effusio! Auctorem probant, secutorem refutant. Itaque nunc in plures sese visere formas. Alii Eunomium (26), vel Aetium, ii Palladium, vel Demophilum atque Auxentium, el perfidiæ hujus hæredes sequuntur, alii diversos. lunquid divisus est Christus? Sed qui eum a Patre ividunt, ipsi se scindunt.

46. Et ideo quoniam communiter adversus Eclesiam Dei, quibus inter seipsos non convenit, onspirarunt, communi nomine hæreticos, quibus espondendum est, nominabo. Hæresis enim, velut uædam Hydra fabularum (27), vulneribus suis revit; et dum sæpe reciditur, pullulavit, igni deita, incendioque peritura; aut velut quædam montruosi Scylla portenti in varias formas distincta erfidiæ, velut supervacuum Christianæ sectæ noien obtendit: sed quos in illo impietatis suæ freto iseros inter naufragia fidei reperit fluctuantes, lluinis succincta prodigiis, tetri dogmatis sævo nte dilacerat.

47. Cujus speluncam, sancte imperator, ut ferunt utæ, cæcis latebris inhorrentem, omnemque ejus iniam cæruleis canibus inter perfidiæ saxa resontem, clausa quodammodo præterire aure debes. Scriptum est enim: « Sepi aures tuas spinis ccli. XXVIII, 28). » Et alibi: « Videte canes, vie malos operarios (*Philipp.* III, 2). » Et iterum: Hæreticum hominem post primam correption devita, sciens quia subversus est (28) qui smodi est, et delinquit, cum sit proprio judicio nnatus (*Tit.* III, 10, 11). » Itaque tanquam boni ›ernatores quo tutius prætermeare possimus, fidei a tendamus, Scripturarumque relegamus ordin.

453 CAPUT VII.

Paulo, prophetis atque Evangelio Christus asseitur Patri similis; maxime vero ex hominis ad imilitudinem divinam creatione.

8. Apostolus dicit imaginem Patris Christum e; ait enim quod ipse sit imago Dei invisibilis, mogenitus universæ creaturæ (*Coloss.* I, 15). mogenitus, inquit, non primocreatus; ut et A genitus pro natura, et primus pro perpetuitate credatur. Alibi quoque Apostolus asseruit quod ipsum « posuit hæredem omnium, per quem fecit et sæcula, qui est splendor gloriæ, et character substantiæ ejus (*Hebr.* I, 2, 3). » Imaginem Apostolus dicit, et Arius dicit esse dissimilem; cur imago, si similitudinem non habet? In picturis homines nolunt esse dissimiles, et Arius dissimilem Patrem contendit Filio, et vult ut Pater dissimilem genuerit sui, quasi impotens qui generare similem non potuerit.

49. Prophetæ dicunt: « In lumine tuo videbimus lumen (*Psal.* XXXV, 10). » Prophetæ dicunt: « Splendor est enim lucis æternæ, et speculum sine macula B Dei majestatis, et imago bonitatis illius (*Sap.* VII, 26). » Vide quanta dicantur. *Splendor*, quod claritas paternæ lucis in Filio sit; *speculum sine macula*, quod Pater videatur in Filio; *imago bonitatis*, quod non corpus in corpore, sed virtus in Filio tota cernatur. *Imago* docet non esse dissimilem, *character* expressum esse significat, *splendor* signat æternum. Imago utique non vultus est corporalis, non fucis composita, non ceris; sed simplex de Deo, egressa de Patre, expressa de fonte.

50. Per hanc imaginem Philippo Patrem Dominus demonstravit, dicens; « Philippe, qui me videt, videt et Patrem. Et quomodo tu dicis: Ostende nobis Patrem? Non credis quia ego in Patre, et Pater in me est (*Joan.* XIV, 9, 10)? » Videt enim in ima- C gine Patrem, qui videt in Filio. Vides quam imaginem dicat? Imago ista veritas est, imago ista justitia est, imago ista Dei virtus est: non muta, quia Verbum est: non insensibilis (29), quia sapientia est, non inanis, quia virtus est: non vacua, quia vita est: non mortua, quia resurrectio est. Vides ergo quia dum imago dicitur, Patrem significat esse cujus imago sit Filius; quia nemo potest ipse sibi imago sua esse.

51. Plura possem de Filii testimoniis (30) dicere, sed ne forte ipse sibi nimium favisse dicatur, Patrem interrogemus. Nempe ipse dixit: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram (*Gen.* I, 26). » Pater Filio dicit: « Ad imaginem et similitudinem nostram; » et tu dissimilem Filium D Dei dicis?

---

ciinnius; respondet enim superioribus illis, munione *discordans*. Unus tamen e Thuan., *contentione*, non pravo sensu.

(26) Omnes edit. et pauci mss., *Alii Eudoxium, Eunomium:* alii multo plures omittunt, ut momus, *alii Eudoxium*; nonnulli etiam pro *vel ium*, utrobique habent, *vel Euticium*, non satis le. At infra ubi nos cum reliquis edit. ac non mia parte mss. *alii diversos:* cæteri scite etiam ferunt, *alii e diverso sentiunt.* Quod autem ad illos hæreticos qui superioribus hic accensenem de primis duobus ad consilium Aquil., ostremo vero plurimus locis futura silloquendi mio, nunc de illis nihil addemus.

(27) Monstra poetarum fabulis decantata, et ita nemini. Cum his autem quam pulchre comparentur hæresis atque hæretici, tum Hydræ virus ac septena capita dum truncabantur, succrescentia: tum scyllæorum canum latratus et rabies, nec non creba imprudentium ad eumdem scopulum naufragia plus satis probant. Sed de his vir sanctus iterum lib. III, cap. 1.

(28) Non pauci mss., « sciens quia perversus est. » Et infra unus, « priori vitio damnatus. »

(29) Mss. haud pauci, « non mutabilis; » reliqui atque edit., « non muta; » melius, ut ostendit subjecta ratio, « quia Verbum est. »

(30) Omnes edit. et pauci mss., « de Filio testimonia; » commodius reliqui, « de Filii testimoniis, » id est, ab ipso Filio redditis, ut quæ continuo sequuntur, liquido produnt.

52. Joannes dicit: « Dilecti, filii Dei sumus, et A nondum apparet quid erimus: scimus quia si revelatum fuerit, similes ei erimus (*I Joan.* II, 2). » O improvida amentia! o impudens pervicacia! Homines sumus, et in quo possumus, ad similitudinem Dei erimus; et similem audemus Dei Filium denegare?

454 53. Ergo Pater dixit: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. » In principio ipsius mundi Patrem et Filium esse audio, et unum opus cerno. Audio loquentem, agnosco facientem; sed et Patris et Filii unum imaginem, unam similitudinem lego. Similitudo hæc non diversitatis, sed unitatis est. Quod igitur tibi usurpas, Filio Dei derogas; cum utique nisi per imaginem Dei, ad imaginem Dei esse non possis.

B

CAPUT VIII.

Ex probata Filii cum Patre similitudine, eumdem æternum etiam esse haud ægre demonstrari, quod nihilominus astruitur e prophetia Isaiæ, ac Joannis Evangelio; cujus ultimi auctoritate obrui hæresiarchæ declarantur.

54. [*Alias cap.* V]. Claret igitur non esse dissimilem, et ideo proclivior via est ut etiam sempiternum esse fateamur, cum similis sempiterni utique sempiternus sit. Si autem Patrem sempiternum dicimus, et hoc idem Filium denegamus, dicimus esse dissimilem; sempiterno enim temporale dissimile est. Clamat Propheta sempiternum, clamat et Apostolus sempiternum. Plenum est vetus Testamentum testimoniis Filii sempiterni, plenum est novum.

C

55. Ordinem ergo teneamus. Scriptum est in veteri Testamento, ut vel unum de pluribus dicam: « Ante me non fuit alius Deus, et post me non erit (*Isa.* XLIII, 10). » Nihil ergo argumentabor, teipsum interrogo. Quis hoc dicit, Pater, an Filius? Utrum dixeris, eo te convinci intelliges (31): vel si credas, doceri. Quis ergo hoc dicit, Pater, an Filius? Si Filius: « Ante me, inquit, non fuit alius Deus; » si Pater: « Post me, inquit, non erit. » Hic priorem, ille posteriorem non habet: invicem in se et Pater in Filio, et Filius in Patre cognoscitur. Cum enim Patrem dixeris, ejus etiam Filium designasti, quia nemo ipse sibi pater est: cum Filium nominas, etiam Patrem ejus fateris, quia nemo ipse sibi filius est. Itaque nec Filius sine Patre, nec Pater D potest esse sine Filio. Semper igitur Pater, semper et Filius.

56. « In principio enim erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum, hoc erat in principio apud Deum (*Joan.* I, 1, 2). » Erat, inquit, apud Deum. Erat, erat, erat, erat, ecce quater *erat*. Ubi impius invenit quod non Alibi quoque Joannes in epistola sua dicit: « erat in principio (*I Joan.* I, 1); » indefinite ten *erat*: quidquid excogitaveris, erat Filius.

57. Omnes autem hæreses hoc capitulo piscator noster exclusit. Quod enim erat in cipio non includitur tempore, non principio venitur. Ergo Arius conticescat. Quod autem apud Deum, non permistione confunditur: se nentis Verbi apud Patrem solida perfectione d guitur, ut Sabellius obmutescat: « Et Deu Verbum. » Non ergo in prolatione sermonis Verbum est, sed in illa cœlestis designatione tutis, ut confutetur (31*) 455 Photinus. vero erat in principio apud Deum, sempitern vinitatis in Patre et Filio inseparabilis unitas cetur, ut erubescat Eunomius (32). Postremo omnia per ipsum facta dicantur, ipse co novi utique Testamenti et veteris designatu Manichæus locum tentationis habere non poss piscator bonus intra unum omnes rete conc ut faceret inhabiles fraudi, quamvis essent in captioni.

CAPUT IX.

Hæreticos interrogat Vir sanctus, ostensaqu rum responsione, qua Filium omni quidam pore priorem, Patre autem posteriorem esse mabant, in Deum induci mutationem, æterni utrique personæ tribuendam colligit.

58. Dic mihi, hæretice, dat enim veniam mentissimus imperator, ut te non colloquend studio, nec audiendi cupiditate, sed expo gratia, paulisper alloquar: dic mihi, inquam ne aliquando tempus quo omnipotens Deus non erat, et Deus erat? Tempus, inquis, no truo. Bene et argute. Si enim tempus dixer ipse convinces: quia necesse est asseras tempus ante Filium, cum Filius temporis a sit et creator; non potest enim post opus ipse cœpisse: necesse est igitur auctorem sui esse fatearis.

59. Ante tempora, inquis, non nego Filium cum Filium dico, ostendo priorem Patrem, Pater, inquis, Filio prior. Quid est hoc? esse tempus ante Filium, et tamen nescio ante Filium vis præcessisse, quod tempori et ostendis media nescio quæ molimina fuiss nerandi, in quo generationem Patris sign temporalem. Nam si Pater esse cœpit, Deus primo erat, postea Pater factus est. Quomodo immutabilis Deus? Si enim ante Deus, postea utique generationis accessione mutatus est.

60. Sed avertat Deus hanc amentiam; nos ad impietatem eorum redarguendam, hanc dictum est.

(31) Mss. aliquot, « ecce te convinci intellige. »

(31*) Veteres edit. et quidam mss., « ut confitetur, » optime. Rom. edit. et alii cod. majori numero, et antiquitate, « ut confutetur. » Photinus enim cum veram animi sententiam aperiebat, Verbum non substantiale atque ἐνδιάθετον, sed transiens ac προσφορικὸν esse contendebat, ut jam

(32) Edit., « ut erubescat Eudoxius et mius. »

(33) Edit. omnes, ac mss. aliquot, « non quendi; » alii vero etiam plures, « non collo di. »

mus quæstionem. Pia namque mens generationem sine tempore asserit; ut et sempiternum Patrem cum Filio dicat, nec aliquando asserat esse mutatum.

61. Jungat igitur honorificentia Patri Filium, quem divinitas junxit: non separet impietas, quem generationis proprietas copulavit. Honorificemus Filium, ut honorificemus et Patrem, sicut et in Evangelio scriptum est (*Joan.* v, 23). Sempiternitas Filii Paternæ majestatis insigne est. Si iste non semper fuit, ergo ille mutatus est: sed semper fuit Filius, ergo nec Pater aliquando mutatus est; quia immutabilis semper est. Itaque videmus quod illi qui volunt negare Filium sempiternum, volunt Patrem docere esse mutatum.

456 CAPUT X.

Ubi Christi æternitatem confirmavit ex Apostolo, Divinam generationem non ad humanæ modulum exigendam, aut curiosius excutiendam, at declinatis quæ hinc nascuntur, difficultatibus, quidquid more corporeo de hac generatione dicitur, spiritali sensu intelligendum esse declarat.

62. Accipe aliud quo clareat Filium sempiternum. Apostolus dicit quod Dei sempiterna virtus sit atque divinitas (34) (*Rom.* I, 20): virtus autem Dei Christus; scriptum est enim Christum esse Dei virtutem, et Dei sapientiam (*I Cor.* I, 24). Ergo si Christus est Dei virtus, quia virtus Dei sempiterna: sempiternus igitur et Christus.

63. Non ergo ex usu generationis humanæ calumniam, hæretice, struas, neque ex nostro sermone componas. Neque enim angustis sermonibus nostris immensæ magnitudinem possumus divinitatis includere, cujus magnitudinis non est finis (*Psal.* CXLIV, 3). Namque hominis generationem si definire contendas, tempus ostendis: generatio autem divina supra omnia est: late patet, supra omnes cogitationes ascendit et sensus. Scriptum est enim: « Nemo venit ad Patrem, nisi per me (*Joan.* XIV, 6). » Quidquid igitur de Patre cogitaveris, quamlibet ejus æternitatem, non potes de eo aliquid nisi per Filium cogitare: nec potest ullus ad Patrem nisi per Filium transire sensus « Hic est, inquit, Filius meus dilectissimus (*Matth.* XVII, 5). » *Est*, inquit, qui quod est, semper est (35). Unde et David: « In æternum, inquit, Domine, permanet Verbum tuum in cœlo (*Psal.* CXVIII, 89). » Quod enim manet, nec substantia, nec æternitate deficit.

64. Quæris a me quomodo Filius sit, si non priorem habeat Patrem? Quæro item abs te, quando aut quomodo Filium putes esse generatum? Mihi enim impossibile est generationis scire secretum: mens deficit, vox silet, non mea tantum, sed et angelorum. Supra potestates, supra Angelos, supra Cherubim, supra Seraphim, supra omnem sensum est; quia scriptum est: « Pax autem Christi quæ est supra omnem sensum (36) (*Philipp.* IV, 7). » Si pax Christi supra omnem sensum est, quemadmodum non est supra omnem sensum tanta generatio?

65. Tu quoque manum ori admove, scrutari (37) non licet superna mysteria. Licet scire quod natus sit; non licet discutere quemadmodum natus sit. Illud negare mihi non licet, hoc quærere metus est. Nam si Paulus ea quæ audivit raptus in tertium cœlum, ineffabilia dicit, quomodo nos exprimere possumus paternæ generationis arcanum, quod nec sentire potuimus, nec audire?

66. Verum si me ad consuetudinem trahis generationis humanæ, ut Patrem dicas priorem, vide utrum ad generationem Dei terrenæ generationis exempla conveniant. Si secundum hominem loquamur, negare non poteris priores esse in homine patris quam filii passiones. **457** Prior crevit, prior senuit, prior doluit, prior flevit. Si igitur hic tempore minor, ille antiquior passione. Si hic generationis incurrit ætatem, nec ille generandi evasit pudorem.

67. Quid te ista quæstionum tormenta delectant? Audis Dei Filium: aut dele nomen, aut agnosce naturam. Audis uterum, agnosce generationis perspicuæ veritatem (38). Audis cor, Verbum intellige. Audis dexteram, agnosce virtutem. Audis os, agnosce sapientiam. Non hæc sunt in Deo corporaliter æstimanda. Incomprehensibiliter generatur Filius: impassibiliter generat Pater; et tamen ex se generavit, et ante omnem intellectum generavit Deus verus Deum verum. Pater diligit, et tu discutis; Pater complacet, et tu cum Judæis invides; Pater honorificat, et tu cum gentibus conviciaris.

CAPUT XI.

Non posse probari e Scriptura Patrem Filio priorem esse; neque etiam argumentis ex hominum generatione desumptis; cum inde innumera secutura essent absurda: quod autem Christum ex tempore natum audent pronuntiare, id cumulum esse impietatis.

68. Quæris a me utrum prior non possit esse, qui Pater est. Quæro a te, ut doceas quando Pater prior fuerit, testimoniis, aut argumentis collige veritatem. Si testimoniis, accepisti utique sempi-

(34) Ebrul. codex, « atque sapientia. »

(35) Vet. edit. cum mss. perpaucis, « Est, inquit, quod indesinenter est. »

(36) Mss. non pauci, « quæ exuberat omnem sensum. Si pax Christi superat, » etc.

(37) Nimiam in scrutandis rebus divinis ac potissimum Filii generatione curiositatem non solus damnavit Ambrosius; eam enim cæteri fere Patres eodem modo proscriptam voluerunt. Sic Athanasius orat. 3 in Arian., Basilius. hom. 29, Gregorius Nazian. orat. 1, Cyrillus Hierosol. Catech. 11, Cyrillus Alex. Dial. 2 de Trinit. Hilarius, lib. II, atque alii. Nec tamen theologi nostri, qui de eadem generatione in scholis disputant, propterea sunt condemnandi; non enim ab in quieti ac superbi animi vitio, ut in hæreticis, nascuntur illorum disputationes, sed ab humili ac pia voluntate discendi.

(38) Mss. aliquot, « Audis verum, agnosce... corporalibus æstimanda. »

ternam Dei esse virtutem. Legisti etiam dicentem: « Israel, si me audieris, non erit in te Deus recens, neque adorabis Deum alienum (*Psal.* LXXX, 10). » Aliud horum æternitatem, aliud proprietatem substantiæ (39) indifferentis significat; ut neque posteriorem Patre, neque alterius divinitatis Filium esse credamus. Nam si Patre posterior est, recens est: et si unius non est divinitatis, alienus est. Sed nec posterior; quia recens non est: nec alienus, quia ex Patre natus; quia « supra omnia est Deus benedictus in sæcula (*Rom.* IX. 5), » sicut scriptum est.

69. Sed si alienum putant, cur adorant eum (40), cum scriptum sit: « Neque adorabis Deum alienum (*Psal.* LXXX, 10)? » Aut si non adorant, fateantur, et finis est; ne quem sub religiosi nominis professione decipiant. Hæc nempe sunt testimonia Scripturarum. Aut si habes aliud, proferre debebis.

70. Superest ut et argumentis veritas colligatur. Quanquam etiam humanis testimoniis argumenta cedere soleant, argumentare tamen, hæretice, ut voles. Usu, inquis, accipimus eo qui nascitur, priorem esse qui generat. Persequere igitur omnia vestigia consuetudinis, et si cætera conveniunt, non obsisto quin et istud requiras: si autem nulla concordant, quemadmodum cum desint cætera, hoc solum exigis? Ergo quia usum requiris, quando generatus est ex Patre, parvulus fuit. Vidisti in cunis infantulum vagientem, processus aliquos accepit ætatis; si enim infirmitatem generationis habuit, necesse est **458** ut non solum nascendi, sed etiam vivendi inciderit infirmitatem.

71. Sed fortasse eo prolabaris amentiæ, ut de Dei Filio ista non abnuas, qui eum ex infirmita metiris humana; quid si Deum negare non potes nomine, infirmitate tamen hominem vis probare? Quid si dum Filium discutis, Patrem arguis: et dum Christo præjudicas, Patrem adjudicas?

72. Nam si divina generatio subjecta tempori fuit, et id ex usu generationis usurpatur humanæ; ergo et Pater corporali utero portavit Filium, decem mensium curriculis onus vexit. Sed quomodo sine sexu altero generationis usus? Vides solemnem generationis seriem non cœpisse, et tu partus cujusdam corporeæ necessitatis (41) putas fuisse solemnes. Tu usum quæris, ego sexum: tu tempus exigis, ego ordinem: tu finem discutis, ego quæro principium, nempe finis ex principio, non principium pendet ex fine.

73. Omne, inquis, quod natum est, principium habet; et ideo quia Filius est, principium habet, et ex tempore esse cœpit. Quod ipsorum ore sit dictum. Ego autem Filium natum esse profiteor: quod reliquum est impietatis, horresco. Deum confiteris, homo, et tali circumscribis calumnia? Deus hanc averruncet amentiam.

CAPUT XII.

Iteratæ in Filium objectioni iterum respondetur eam retorqueri etiam in Patrem posse; cum ergo Pater nec loco, nec tempore, aliave ulla creatura indigeat, sic nec eorum indigentiam attribuendam Filio: cujus singularis generatio est non solum e Patre, sed etiam e Virgine; propterea que cum in hac non sexus aut similia locum habuerint, in illa quoque non habuisse.

74. Rursus objiciunt: Ergo non est Filius, si non habet quæ habent filii. Ignoscat mihi Pater, ignoscat Filius ignoscat et Spiritus sanctus, quæstionem pro pietate (42) referre cupienti. Est certe Pater, et manet semper, sunt etiam creaturæ pro dispositione divina. Est ergo aliquid earum quod non subjectum sit aut locis, aut temporibus, aut creationi, aut causæ alicui vel auctori? Profecto nihil. Quid ergo dicitis? Est horum aliquid quo egeat Pater? Impium est dicere. Ergo aut desinite, quæ creaturarum sunt, aptare divinitati: aut si comparare contenditis, considerate quo vestra procedat impietas, quod absit ut vel in sensus nostros aliquando veniat.

75. Nos enim piam responsionem tenemus. Namque omnipotens Deus est, et ideo nullo eorum Pater indiget, qui non habet mutationem sui aliquam, vel profectum quo nos egemus, quorum infirmitas ex hujusmodi rebus profectum accipit. Qui autem omnipotens est, **459** utique non creatus, et sine loco, et supra tempora est. Nihil enim ante Deum, imo hoc ipsum Verbum, ante Deum dicere esse aliquid, grave (43). Ergo si ita est, quia nihil horum est in Deo Patre, quæ profectum significent; quia Deus est: nihil horum aptari etiam potest Dei Filio, ut vel initium accipiat, vel profectum; quia Deus verus ex Deo vero est.

76. Ergo quia usitatum non reperimus ordinem acquiesce, Ariane, præcipuam Filii generationem fuisse. Acquiesce, inquam; et si mihi non credis, erubesce vel Dei vocem dicentis: « Cui me similem æstimastis (*Isa.* XLVI, 5)? Et iterum: « Quia non sicut homo, ita est Deus (*Num.* XXIII, 19). » Etenim si operatio Dei præcipua est, quia non ma-

(39) Rom. edit. sola, « unitatem substantiæ. »

(40) Hæc objectio haud leviter urgebat illos hæreticos, quam proinde ipsis subinde objicere Ambrosius non prætermisit: attamen eidem reponebant Patrem in Filio tanquam regem in imagine abs se adorari colique, ut ex Athanasii orat. 4 in Arianos discere est. Sed cum sequatur ex hoc responso eamdem quoque venerationem homini utpote ad imaginem Dei condito exhiberi posse; illo effugio nihil obstante, auctores ejus in ethnicorum ferme ordinem reposuerunt idem Athanasius orat. 3 et 4 contra eosdem, Basilius, hom. 27 in Sabell. Gregorius Nyss. et alii. Consule etiam Valesii notas ad lib. II *Hist. Theodor.* 23.

(41) Omnes edit. cum paucis mss., « partus cujusdam corporei necessitates, » alii mss. multo plures potioresque, « partus cujusdam corporeæ necessitatis, » id est, partus corporeæ conditionis necessitati subditos atque astrictos putas.

(42) Teller. codex unus, « quæstionem de proprietate. »

(43) Mss. aliquot, « dicere, est aliquid grave. »

peratur aliquid, non labore conficit, non A ibsolvit : « Ipse enim dixit, et facta sunt, ndavit, et creata sunt *(Psal.* CXLVIII, 5) ; » credamus præcipuam generationem esse Filio, cujus præcipuam creationem (44) in s agnoscimus ? Dignum certe est ut speciaræcipue videatur generasse Filium. Habeat ionis inusitatæ gloriam, qui habet potestaitatæ gratiam.

on sola admirabilis ex Patre generatio Chrisrabilis etiam ipsa generatio ejus ex Vira illam dicis nostræ similem conceptionis, probo et istam nostræ esse dissimilem, imo cogam fateri. Dic quemadmodum sit natus , quo usu uteres eum habuerit virginalis, o sine semine viri partus, unde virgo præ- B quemadmodum puella mater ante fetus, opulam ut uxor experta (45)? Causa deerat, rabatur filius. Unde ergo legis novatæ par-

igitur in Virgine usus defuit generationis e, quemadmodum in Deo Patre propriæ geiis usum requiris ? Certe usus in sexu est, xus in carne est : ubi ergo caro non est, modum carnis infirmitatem exigis ? Nemo m discutit : credere tibi jussum est, non re permissum est. Scriptum est enim : « Creoraham Deo, et reputatum est illi ad justi*en.* XV, 5). » Nec solum in generatione Fiio deficit, sed etiam in operibus Dei. Scripenim : « Omnia opera ejus in fide *(Psal.* i). » Opera ergo in fide, generatio sine fide ? C utimus quæ non videmus, qui jubemur magis quam discutere, quæ videmus ?

CAPUT XIII.

nem quomodo genitus sit Filius solvit sanctor ; et revelationi credendum Nabuchoris ac Petri exemplo docet. Hujus ultimi viæternitatem divinitatemque Filii signatam atque adeo illi credendum neglectis philosophibus jam ubique fides abrogabatur. Conro gentilibus ostenduntur similes Ariani.

cet aliquis : Quomodo generatus est Filius? mpiternus, quasi Verbum, **460** quasi splens æternæ *(Hebr.* I, 3), quia simul splenatur, ut nascitur (46). Apostoli istud exemt, non est meum. Noli ergo credere quod D d momentum aliquod quo fuerit sine saleus, aut sine splendore lux. Noli, Ariane, is æstimare divina : sed divina crede, ubi non invenis.

80. Rex gentilis in igne cum tribus pueris Hebræis quarti quasi angeli vidit figuram ; et quia præstare putabat angelis, Dei filium, quem non legit, sed credidit, judicavit *(Dan.* III, 92). Abraham quoque tres vidit, et unum adoravit *(Gen.* XVIII, 2 *seqq.).*

81. Petrus in monte Moysen et Eliam cum Filio Dei vidit, nec erravit in natura, nec erravit in gloria. Denique quid facere deberet, non illos, sed Christum interrogavit ; nam etsi tribus parabat obsequium, unius tamen exspectabat imperium. Sed quoniam vel tabernaculorum numerum deferendum tribus simpliciter æstimavit, emendatur Dei Patris auctoritate dicentis : « Hic est Filius meus dilectissimus, ipsum audite *(Matth.* XVII, 5), » id est : Quid conservos tuos cum Domino socias tuo ? « Hic est Filius meus. » Non Moyses Filius, non Elias Filius : sed hic Filius. Sensit emendationem apostolus, procidit in faciem, consternatus Patris voce, et Filii claritate : sed sublevatur a Filio, qui jacentes erigere consuevit. Unum vidit, solum vidit Dei Filium. Recesserunt enim servuli, ut solus Dominus, qui solus designabatur Filius, videretur.

82. Quid igitur sibi voluit illa visio, non æqualitatem Christi servorumque significans, sed mysterium signans, nisi ut appareret nobis quod Lex et Prophetæ cum Evangelio congruentes, sempiternum Dei Filium, quem annuntiaverant, revelarent ? Ergo et nos cum audimus ex utero Filium, ex corde Verbum, credamus quia non plasmatus manibus, sed ex Patre natus : non artificis opus, sed progenies est parentis.

83. Et ideo qui dicit : « Hic est Filius meus, » non dixit : Hic est temporalis ; non dixit : Hæc est creatura mea, hæc factura mea, hic servus meus ; sed hic Filius meus, quem videtis in gloria. Hic est Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob, qui apparuit in rubo Moysi, de quo Moyses ait : « Qui est ; misit me *(Exod.* III, 14). » Non Pater in rubo, non Pater in eremo : sed Filius Moysi locutus est (47). Denique de ipso Stephanus dixit : « Hic est qui fuit in Ecclesia, in eremo, cum angelo *(Act.* VII, 38). » Hic est ergo qui legem dedit, ipse qui locutus est Moysi, dicens : « Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob *(Exod.* III, 16). » Hic est ergo Deus patriarcharum, hic Deus est prophetarum.

84. Filium ego legimus : mens tua percipit lectionem, edat lingua confessionem. Aufer hinc argumenta, ubi fides quæritur : in ipsis gymnasiis suis jam dialectica taceat. Non quæro quid loquantur philosophi, requiro quid faciant. Sola in suis gym-

mnes edit. ac pauci mss., « præcipuam nem : » alii nonnulli, « præcipuam genera» cæteri melius, « præcipuam creationem, » scilicet, qua creavit universa per Filium. mss. plerique ; nonnulli alii, « matris an, quam copulam uxoris, » alii demum et nes, nobiscum faciunt, nisi quod pro *fe*es efferunt *feta*.
lit. omnes, « Filius quasi sempiternus, quasi Verbum, quasi splendor lucis æternæ, quia splendor simul operatur, ut nascitur ? » Aptius mss. fere ad unum, ut nos in textu.

(37) Compone cum hoc loco quæ super hac quæstione disputat ante exortam Arianorum hæresim Irenæus, l. IV *adv. Hæres.*, c. 26, et postmodum Hilarius, lib. III et IV *de Trinit.*, Basilius, l. II *adv. Eunom.*, Augustinus, etiam *de Trinit.*, lib. II, cap. 7 ; Prudentius et alii.

nasis remanserunt. Vide **461** quam fides argumentis præponderet. Illi quotidie a suis consortibus deseruntur, qui copiose disputant: isti quotidie crescunt, qui simpliciter credunt (48). Non creditur philosophis, creditur piscatoribus: non creditur dialecticis, creditur publicanis. Illi voluptatibus et delicis orbem ligarunt, isti jejuniis et doloribus exerunt. Plures itaque jam cœpit illicere injuria quam voluptas.

85. Nunc videamus quo distant a gentilibus Ariani. Illi deos appellant dispares sexu, dissimiles potestate: isti Trinitatem asserunt differentis divinitatis, et dissimilis potestatis. Illi deorum suorum principium asseverant temporale; et isti Christum cœpisse ex tempore mentiuntur. Nonne ex philosophia omnem impietatis suæ traxerunt colorem? Illi tamen quod venerantur, amplificant: isti Dei Filium creaturam asserunt esse, qui Deus est.

CAPUT XIV.

Creaturam non esse Dei Filium hinc astruitur, quod non jusserit sibi prædicari Evangelium, quod creatura vanitati subdita sit, quod omnia creaverit, quod legatur genitus, quod tandem tradita fuerit generationis et adoptionis differentia: ubi utraque natura in ipso declaratur. Quæ tot ac tanta testimonia apostolici dicti expositione confirmantur.

86. (*Alias* cap. VI). Patuit, ut arbitror, sancte imperator, neque dissimilem Patri, neque ex tempore esse Dominum Jesum. Restat ut illud quoque sacrilegium redarguatur, et probemus creaturam non esse Dei Filium: in quo nobis præsentis oraculum lectionis aspirat; audivimus enim legi, dicente Domino: « Ite in orbem universum, et prædicate Evangelium universæ creaturæ (*Marc.* xvi, 15), » Qui universam creaturam dicit, nullam excipit. Et ideo ubi sunt, qui creaturam Christum appellant? Nam si creatura esset, numquid ipse sibi mandaret Evangelium prædicari? Non igitur creatura est, sed creator, qui docendæ creaturæ discipulis suis mandat officium.

87. Non creatura Christus: « Vanitati (enim) creatura subjecta est, « sicut Apostolus dixit (*Rom.* viii, 20). Numquid ergo Christus subjectus est vanitati? Rursus ex justa eumdem Apostolum: « Creatura congemiscit et comparturit usque nunc (*Ibid.* 22). » Numquid ergo Christus congemiscit et comparturit, qui nostros a morte gemitus liberavit? « Creatura, inquit, liberabitur a servitute corruptionis (*Ibid.* 21). » Videmus igitur magnam creaturam et Dominum esse distantiam (49): servitus creatura est: « Dominus autem sp[iritus] est; ubi autem spiritus Domini est, ibi li[bertas] (*II Cor.* iii, 17). »

88. Quis hunc induxit errorem, ut eum qui [creavit] omnia, qui fecit omnia, diceret creat[uram]? Numquid ipse Dominus se creavit? Si enim [scrip]tum est quod « per ipsum omnia facta sunt, e[t sine] ipso factum est nihil (*Joan.* i, 3); » numqui[d ipse] se fecit? **462** Si lectum est, quod negari n[on po]test, qui Deus in sapientia fecit omnia (*Psa*[*l.* ciii,] 24): numquid verisimile videri potest quia ipsa (50) est facta sapientia?

89. Legimus genitum, quia Pater dixit: [« Ex] ex utero ante Luciferum genui te (*Psal.* cix[, 3]). Legimus primogenitum (*Matth.* i, 25). Filiu[m le]gimus unigenitum (*Joan.* iv, 16). Primoge[nitum] quia nemo ante ipsum; unigenitum, quia [nemo] post ipsum. Legimus etiam: « Generatione[m ejus] quis enarrabit (*Isa.* liii, 8)? » *Generatione*[*m* di]quit, non creationem. Quid his tantis ac t[antis] conferri potest?

90. Ostendit etiam Dei Filius distantiam g[enera]tionis et gratiæ, dicens: « Ascendo ad P[atrem] meum, et Patrem vestrum; Deum meum, et [Deum] vestrum (*Joan.* xx, 17). » Non dixit: Ascen[do ad] Patrem nostrum, sed: « Ascendo ad Patrem m[eum] et Patrem vestrum. » Separatio ista diversi[tatem] ostendit, quod illius generator, noster creat[or].

91. Et addidit: « Deum meum, et Deum [ves]trum; » quia licet ipse et Pater unum sint, et i[s pa]ter sit proprietate naturæ, nobis Deus pater [cœpe]rit esse per Filium, non naturæ jure, sed g[ratiæ]; tamen utramque naturam hic significare vide[tur in] Christo et divinitatis et carnis; divinitatis ex [Patre,] carnis ex matre, illamque ante omnia, ist[am] ex Virgine. Denique ante Patrem ut Filius n[omina]vit, Deum postea ut homo nuncupavit.

92. Ubique autem Deum suum, quod ex pe[rsona] dicat hominis, testimonia docent: « Deus, [Deus] meus, respice me; quare me dereliquisti [?] xxi, 2)? » Et alibi: « De ventre matris meæ [Deus] meus es tu (*Ibid.* 11). » Et supra quasi homo [loqui]tur: et infra homo est, qui ex matris ventre jac[tatur]. Itaque cum dicit: « De ventre matris meæ [Deus] meus es tu, » significat eum qui Pater s[emper] erat, ex eo Deum sibi esse, ex quo de ventr[e ma]tris jactatus est.

(48) Liquet ex hoc toto loco eorum qui tunc temporis philosophiam profitebantur, plurimos idolis mancipatos fuisse. Jam inde ab anno 362, legem sanxerat Julianus Apostata, quæ Christianos a docendis discendisve litteris humanioribus ac philosophia in gymnasiis publicis removebat: cujus leg. 3 de Medic. et Profess. Cod. Theod. appendicem esse Baronius atque alii observarunt. Contra cujus constitutionis injustitiam reclamarunt non modo scriptores Christiani, sed etiam infideles; ut legimus apud Gregorium Nazian. orat i *in Jul.*; Hieronymum, in *Chronico*; Ambrosium, *contra Symm.*; Augustinum, *de Civit. Dei* lib. xviii, c. 5; [Am]mian. Marcellinum lib. xxii, et alios. At re[...] invenitur ea lex a Valentiniano, ut patet e[...] quentibus num. 6 et 7, in quas consule Go[thofre]dum. Cum autem pagani iisdem legibus a sci[...]rum professione non prohiberentur, in [...] publice exercenda perseverarunt.

(49) Non pauci mss., « et Deum esse distant[iam] »

(50) Omnes edit. cum paucis mss., « qui ipsa, » concinnius vero mss. longe plurimi, in se ipsa. »

ı igitur in Evangelio, in Apostolo, in pro-
nerationem Christi legerimus, unde au-
·e creatum esse vel factum? et quidem in
am (51) legerint, in quo factum, consi-
berent. Edoctum est enim Dei Filium de
genitum, de Deo natum : factum autem
ɔgerint, diligenter advertant : non enim
us, sed Deus Dei Filius natus est : postea
mundum carnem homo factus ex Maria est.
nihi non credunt, credant Apostolo di-
Postquam vero venit plenitudo temporis,
ıs Filium suum factum ex muliere, factum
(*Galat.* IV, 4). » *Filium* inquit, *suum*, non
multis : non communem, sed suum. *Suum*
, generationis æternæ proprietatem signi-
unc postea *factum ex muliere* asseruit,
ı non divinitati, sed assumptioni corporis
tur : *factum ex muliere* per carnis sus-
ı : *factum sub lege* per observantiam le-
ɔratio autem illa cœlestis ante legem, ista
m (*Conc. Chalcedon.* act. I, *in exposit fid.*

463 CAPUT XV.

Scripturæ locis quibus factus et creatus
ıs dicitur, ut satisfaciat sanctus præsul:
ɔn nisi secundum naturam hominis ipsi
ire declarat : in quibus etiam præteritum
'uro positum esse ex sacrorum codicum
tate planum facit.

ias cap. VII.] Unde et illud vane jactare
nt quod scriptum est : « Et Dominum eum
ım fecit Deus (*Act.* II, 36). » Imperiti le-
m, et intelligant; sic enim scriptum est :
ıinum eum fecit, et Christum fecit Deus
um, quem vos crucifixistis » (*Ibid.*). Non
crucifixa, sed caro est. Hoc utique fieri
ıod potuit crucifigi. Non ergo factura Dei

:essat igitur et illud, de quod calumniari
t discant quemadmodum dictum sit : « Do-
eavit me (53) (*Prov.* VIII, 22). » Non dixit :
eavit, sed « Dominus creavit me. » Caro
ıagnoscit, gloria Patrem significat : crea-
tra Dominum confitetur, charitas Patrem
). Itaque quis ignoret quia ob causam
ıtionis hoc dicitur? In eo igitur se crea-
, in quo et hominem testificatur dicens :
ıe quæritis occidere hominem, qui verita-
:us sum vobis (*Joan.* VIII, 40)? » Hominem
quo et crucifixus et mortuus, et sepultus

A 97. Nec dubitandum quod præteritum posuit, quod erat futurum : hæc enim consuetudo est prophetiæ, ut quæ futura sunt, vel quasi præsentia, vel quasi facta dicantur. Denique in psalmo XXI legisti : « Tauri pingues obsederunt me (*Psal.* XXI, 13); » legisti etiam : « Diviserunt sibi vestimenta mea (*Ibid.* 19); » quod evangelista de tempore passionis prophetatum esse significat; Deo enim quæ sunt futura, præsentia sunt : et ei cui præcognita sunt omnia, ventura pro factis sunt, sicut scriptum est (55) : « Quis fecit quæ ventura sunt (*Isa.* XLV, 11). »

98. Nec mirum si ante sæcula fundamentum se esse dicit, cum legeris prædestinatum ante tempora sæcularia. Quam vere de incarnatione id videa-
B tur expressum, declarant sequentia : « Sapientia, inquit, ædificavit sibi domum, et subdidit columnas septem, et interfecit suas hostias : miscuit in cratera vinum suum, et paravit suam memsam; et misit suos servos, convocans cum altissima prædicatione, dicens : Qui est insipiens declinet ad me (56) (*Prov.* IX, 1, 4). » Nonne in Evangelio post incarnationem hæc omnia videmus esse completa, quod sacri convivii celebravit mysteria, quod apostolos misit, voce magna clamavit dicent : « Si quis sitit, veniat ad me, et bibat (*Joan.* VII, 37)? » Ergo sequentia respondent prioribus, et totius cursum incarnationis videmus prophetiæ expositione digestum.

99. Multa alia documenta præsto esse possent hu-
C jusmodi de incarnatione dicta videri : sed non me involvo libris, ne tractatus videatur esse diffusior.

464 CAPUT XVI.

Arianos, si creatum et genitum illis idem sit, Christo inferre injuriam : sin autem illa distare credant, quem legerint genitum, creaturæ loco non habendum. Hoc Pauli ne creaturæ serviatur, prohibentis; Christi tamen se servum esse profitentis, testimonio confirmari : cui potius credendum quam Ario. Subditur etiam creaturam in Deo non esse, cum simplex sit : nec Filium in creaturæ ordinem redigendum, cum in eo Patri complaceat.

100. Nunc ipsos Arianos interrogo, utrum idem putent esse genitum, quod creatum? Si enim idem dicunt, nihil utique distat inter generare et creare. Ergo quoniam et nos creati sumus, inter nos et
D Christum et elementa nulla distantia est. Sed quamvis amentes sint, id tamen non audebunt dicere.

101. Postremo ut insipientiæ eorum quod verum non est, indulgeam : si nihil, ut putant, distat in

ss. aliquot, « Et quid est in quo crea-

lit., « et Deum eum... et Deum eum fe-

uic loco quem non mediocriter jactabant
ıunquam non eodem modo respondet Am-
puta in psalm. CXVIII, serm. 5, et infra hu-
is lib. III, cap. 4, ubi eumdem accuratius
t. Eamdem quoque solutionem habes apud
um pluribus locis, Basilium et Gregorium
lversus Eunomium, Gregorium Naz. Hieronymum, Augustinum atque alios. Fuere tamen qui illum ipsum locum diverso modo interpretarentur, qua de re consuli potest Petavius, Theol. Dogm. lib. II *de Trinit.* cap. 1.

(54) Non pauci mss., « claritas Patrem novit. » Minime male.

(55) Mss. aliquot, « ventura perfecta sunt, sicut, » etc.

(56) Mss. aliquot, « Quis est insipiens? Declinet ad me. »

verbo : cur non eum quem colunt, meliore appel- A lant nomine? cur verbo non utuntur Patris? cur abjiciunt quod honorificentiæ est, assumunt quod injuriæ ?

102. Si autem distat inter creatum et genitum, ut ergo arbitror, cum legerimus genitum, non utique idem et genitum intelligimus et creatum. Dicant igitur generatum ex Patre, ex Virgine procreatum : aut dicant quomodo Dei Filius et genitus et creatus. Una natura, et maxime Deus diversitatem non recipit.

103. Certe facessat nostra sententia : Paulum interrogemus, qui Spiritu Dei plenus has prævidens quæstiones, generaliter contra gentes, specialiter contra Arianos locutus, ait divino judicio eos esse damnatos, qui servirent creaturæ potius quam Crea- B tori. Denique sic habes : « Tradidit illos Deus in desideria cordis ipsorum, ut contumeliis afficiant corpora sua inter semetipsos : qui commutaverunt veritatem Dei in mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius quam Creatori, qui est Deus benedictus in sæcula (*Rom.* I, 24, 25). »

104. Prohibet itaque me Paulus creaturæ servire, et Christo admonet serviendum. Non ergo creatura Christus. « Paulus, inquit, servus Jesu Christi (*Ibid.* 1). » Et bonus servus qui Dominum recognoscit, ipse creaturæ servire nos prohibet : quemadmodum ergo Christo ipse serviret, si creaturam Christum putaret? Aut igitur desinant colere quem creaturam appellant, aut desinant quem colere se simulant, dicere creaturam : ne sub appellatione C cultorum sacrilegia graviora committant. Detestabilior enim domesticus hostis quam extraneus : et gravius scelus ut adversus Christum abutantur Christi nomine.

105. Quem igitur meliorem interpretem quærimus Scripturarum, quam illum doctorem gentium, vas electionis, electum de persecutoribus? Qui Jesum persecutus fuerat, fatetur. Legerat **465** utique Salomonem plus quam Arius, et erat peritus in lege; et ideo quia legerat, non creatum Christum dicit esse, sed genitum. Legerat enim : « Ipse dixit, et facta sunt : ipse mandavit, et creata sunt (*Psal.* CXLVIII, 5), » Numquid dicto factus est Christus? numquid mandato creatus est Christus? D

106. Quomodo autem creatura in Deo esse potest? Etenim Deus naturæ simplicis est, non conjunctæ atque compositæ : cui nihil accedat (57), sed solum quod divinum est in natura habeat sua : complens omnia, nusquam ipse confusus : penetrans omnia, nusquam ipse penetrandus : totus, eodemque tempore vel in cœlo, vel in vel in novissimo maris præsens : visu inc hensibilis, fatu ininterpretabilis, sensu im bilis, fide sequendus, religione venerand quidquid religiosius sentiri potest, quidqui tantius ad decorem, quidquid sublimius a tatem, hoc Deo intelligas convenire.

107. Ergo quia in Filio complacet Pater XVII, 5), crede quia dignus Patre Filius, ore a Deo exivit Filius, ut ipse testatur dicen Deo processi, et veni (*Joan.* VIII, 42); » e « A Deo exivi (*Joan.* XVI, 27). » Qui ex Deo sit, et a Deo exivit, nihil aliud potest habe quod Dei est.

CAPUT XVII.

Christum Deum verum esse ex eo probat, proprius Dei Filius; præmissaque diffi suborientis solutione, eamdem rem inde mat, quod sit genitus, quoque ex Deo His subdit Patris ac Filii unitatem ope ac voluntatis. Tum apostolis et Centurio cum Arianis contendit, in testimonium a Isaiam jungit ac Joannem.

108. Unde non solum Deus, sed etiam Deus (58), verus e vero, et adeo verus ut i veritas. Itaque si nomen quærimus, veri si majestatem quærimus naturalem (59), e Filius Dei verus est, ut et proprius. Scrip enim : « Qui proprio Filio non pepercit, nobis tradidit eum (*Rom.* VIII, 32) : » tradi que secundum carnem. Proprietas divinit veritas proprietatis, misericordia pietatis, securitatis.

109. Sed ne calumniarentur, quia scripti « Tradidit eum Pater (*Ibid.*); » ipse Apostol dixit : « Pax a Deo Patre, et Domino nost Christo, qui se dedit pro peccatis nostris (3, 4)., » et alibi : « Sicut Christus dilexit tradidit semetipsum pro nobis (60) (*Ephes.* Si ergo et traditus est a Patre, et ipse se t apparet unam esse operationem, unam ess et Filii voluntatem.

110. Si naturalem ergo majestatem qu genitus est. Qui genitum inficiatur, propriun qui proprium abnuit, communem cæteris tur. Sin vero generationis ipsius proprieta quirimus, ex Deo exivit. Nam **466** cum in tro id sit exire quod jam sit, et ex interiori cretis prodire videatur, quod exire perhibet angustis licet sermonibus proprietatem

(57) Vet. edit. ac mss. nonnulli, « cui nihil accidit : » Rom. edit. et alii mss. numerosiores,... *accedat.* Et infra ubi nos cum eadem Rom. edit. ac mss. pluribus, « fatu interpretabilis, » aut *affatu* ut in mss. quibusdam, cæteri mss. et edit., « factu interpretabilis. » Non omnino male, si *factu* positum fuerit pro facto sive operatione, unde Deum interpretamur atque cognoscimus.

(58) Ita Gill. ac Rom. edit. cum mss. ple Amerb. vero et Eras., « et a Deo verus ; » denique mss., « et a Deo Deus. »

(59) Mss. non pauci, « quærimus natural nitus est. »

(60) Mss. aliquot, « dilexit vos, et... pro

(61) Mss. tres, « quod jam sit ex interiori cretis exire, quod, » etc., unus, « quod jan terioribus secretis prodire videatur, » etc.

ais advertimus, ut non ex loco aliquo vi- A isse, sed ut Deus ex Deo, Filius ex Patre atur cœpisse ex tempore, qui ex Patre prodit, ut dixit ipse qui natus est : *Ex timi prodii* (*Eccli* xxiv, 5).

d si naturam non agnoscunt, si non cre-pturis, vel operibus credant. Cui dicit Pa-ciamus hominem (*Gen.* I, 26), » nisi ei rum Filium sciret? In quo nisi in vero ginem recognosceret ? Non est unum ı et verus ; nec Filius diceret : « Unum an. xvii, 22) : » si se cum vero (62), qui esset ipse, conferret. *Faciamus* ergo dicit ii dixit, verus est : potestne ergo verus ille, qui fecit, et quod dicenti defertur, fa-atur ? B

iomodo autem nisi verum Filium sciret, ret ei voluntatis suæ unitatem, et operis ? Cum enim eadem faciat Filius opera facit, et quos vult vivificet Filius, sicut est (*Joan.* v, 19, 21), nec differens pote-iber est voluntate : ita unitas servatur, irtus Dei in divinitatis proprietate est : non in aliqua differentia, sed in unitate atis.

rbati in freto apostoli, licet adhuc non corde (63), ubi primum sub pedibus idere aquas, et inquieto maris æstu de-s Domini super aquas intrepida videre ıubitoque navi quæ fluctibus turbaretur, men Christus ascendit : placidata æquora C la conspexere famulantia, verum Dei Fi-ediderunt, dicentes : « Vere Dei Filius es iv, 23). »

oc idem Centurio cum aliis qui secum mefactis mundi cardinibus in passione nfitetur : et tu, hæretice, negas ! Centurio Vere Filius Dei erat iste (*Matth.* xxvii, t, inqui Centurio, et Arianus dicit, non rgo generationis et veritatem et æterni-erit manu cruentus, sed mente devotus : e, veritatem generationis negas, tempus Jtinam manus potius quam animam cruen-ed nec manu innocens, et mente feralis, in te est, mortem infers, qui infirmum imo, quod gravius est, etsi divinitas D vulnus sentire non possit, quod in te tamen est, majestatem suam in Christo, non corpus interfi-cere conaris.

115. Verum igitur Deum dubitare non possumus, quem verum Dei Filium et carnifices crediderunt, et dæmones fatebantur : quorum nunc non testi-monia requiruntur, sed tuis tamen sacrilegiis præ-feruntur. Illos novinavimus, ut erubesceres ; divina quoque rasponsa adhibuimus, ut crederes.

467 116. Clamat Dominus per Isaiam : « Ser-vientibus mihi vocabitur nomen novum, quod be-nedicetur super terram, et benedicent Deum verum : et qui jurant super terram jurabunt per Deum ve-rum (*Isa.* LXV, 16, 16). » Hæc, inquam, dixit Isaias, quando vidit majestatem ejus. Hoc in Evangelio designatur, quod majestatem viderit Christi, et lo-cutus sit de eo.

117. Accipe tamen quid etiam scripserit Evange-lista Joannes in epistola sua, dicens : « Scimus quia Filius Dei apparuit, et dedit nobis sensum, ut co-gnoscamus Patrem (64), et simus in vero Filio ejus Jesu Christo Domino nostro. Hic est verus Deus, et vita æterna (*I Joan.* v, 20). » Verum Joannes Filium Dei, et verum Deum dicit : ergo si verus Deus, utique non creatus, nihil fallax habens atque fucatum, nihil confusum atque dissimile.

CAPUT XVIII.

In Nicæna definitione Arianos errores, ne quem de-cipiant, commemorari. Iidem cum anathemate suo referuntur, quod non modo Nicææ latum di-citur, sed et Arimini semel ac iterum.

118. [*Alias* cap. VIII.] Deus igitur ex Deo, lumen de lumine, Deus verus de Deo vero, ex Patre na-tus, non factus, unius substantiæ cum Patre.

119. Sic nempe nostri secundum Scripturas dixerunt Patres (65), qui etiam sacrilega dogmata ideo suis inserenda putavere decretis, ut Arii per-fidia ipsa se proderet, ne quasi fucis quibusdam et coloribus illita velaretur. Fucum enim faciunt, qui non audent explicare quod sentiunt. Censorie itaque impietas Ariana non expositione reseratur, sed damnatione detegitur, ut qui curiose gestit audire, prius damnatam cognosceret, ne laberetur, quam expositam audiret, ut crederet.

120. [*Alias* cap. IX.] Eos, inquit (66), qui dicunt : Erat quando non erat, et antequam nasceretur non

nes edit. ac pauci mss., « si se cum eteri, « si se cum vero, » melius, ut per

ı pauci mss., « Turbati in freto apostolo-adhuc non credentium chori ; » unus, » in freto apostolorum licet adhuc non cre-cor : » commodius ; alii et edit. ut in

edit. omnes ac mss. aliquot : alii vero res, « cognoscamus potestatem. » Non

periorem fidei definitionem nihil aliud ı Nicæni Symboli compendium declarat s, Idem quoque discimus e collectoribus ynodicorum, ex posterioribus conciliis, Chalcedonensi, et aliis, ex variis quoque PP. Atha-nasio, epist. *ad Jovin.*, Basilio, epist. 78, etc. : item e codicibus canonum Ecclesiæ Romanæ at-que Africanæ : postremo ex historicis Rufino, lib. I, cap. 6 ; Socrate, lib. I, cap. 8, Theodoreto, lib. I, cap. 12, qui ultimi duo etiam referunt Eusebii Cæ-sariensis hac de re epistolam.

(67) Vet. edit. ac mss. hoc uno inter se dissen-tiunt, quod horum non pauci habent *inquam* pro *inqui* : at Rom. edit. verbo *Erat*, subjungit, *ali-quando*. Invenitur quidem in monumentis omnibus hujus synodi, sed qui a facile a lectoribus subintel-ligi potest, ideo a sancto doctore putamus præter-missum.

erat : et qui ex nihilo factum, aut ex alia substantia vel οὐσίᾳ dicunt esse, aut mutabilem, aut convertibilem Dei Filium, anathematizat catholica et apostolica Ecclesia.

121. Accepisti, sancte imperator, eos qui talia asserunt, jure damnatos. Non humana industria, non composito aliquo trecenti decem et octo, ut supra pressius dixi (Prolog. n. 5), episcopi ad concilium convenerunt (67) : sed ut in numero eorum **468** per signum suæ passionis et nominis Dominus Jesus suo probaret se adesse concilio : Crux in trecentis, Jesu nomen in decem et octo est sacerdotibus.

122. Hoc et in Ariminensi (68) concilio habuit, prima confessio, et post Ariminense concilium secunda correctio. Confessionem epistola ad imperatorem Constantium missa testatur, correctionem secuta concilia confitentur.

CAPUT XIX.

Ubi Ario primum e memoratis erroribus attribuit, eumdem refellit Joannis testimonio, ac e re nata tragicam hæresiarchæ mortem describit. Mox singillatim reliquas ejusdem blasphemias expendit et confutat.

123. Arius ergo dicit; Erat quando non erat, sed Scriptura dicit, *Erat*, non dicit, Non erat. Denique Joannes scripsit : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum : hoc erat in principio apud Deum (*Joan.* I, 1). » Ecce quoties *erat* et nusquam dixit quod non erat. Cui ergo credimus? Joanni in Christi pectore recumbenti, an Ario inter effusa se sua viscera volutanti (69) : ut agnosceremus similem Judæ proditoris Arii quoque fuisse perfidiam, quem similis pœna damnavit?

124. Effusa sunt enim et Arii viscera, pudet dicere ubi, atque ita crepuit medius, prostratus in faciem; ea quibus Christum negaverat, fœda ora pollutus. Crepuit enim, sicut etiam de Juda Petrus apostolus dixit (*Act.* I, 18), quia possedit agrum de mercede injustitiæ, et in faciem prostratus crepuit A medius, et effusa sunt omnia viscera ejus. Non est fortuita mors, ubi in sacrilegio pari pœnæ parilis processit exemplum; ub idem subirent supplicium qui eumdem Dominum nagaverunt, et qui eumdem Dominum prodiderunt.

125. Veniamus ad alia. Arius dicit : Antequam nasceretur, non erat, sed Scriptura dicit omnia esse per Filium. Quomodo ergo aliis dedit esse, qui non erat? Cum autem dicit impius, quando et ante, hæc utique duo verba tempus ostendunt. Quomodo ergo negant tempus ante Filium, et volunt prius fuisse quæ temporis sunt : cum idipsum, quando et ante et aliquando non fuisse, sit temporis?

469 126. Arius dicit ex nihilo Dei Filium. Quo-B modo ergo Dei Filius? quomodo paterno generatus ex utero? quomodo eructatum ex corde Verbum legitur (*Psal.* XLIV, 1), nisi ut ex intimo et inæstimabili Patris intelligatur, ut scriptum est (*Joan.* VIII, 42), prodiisse secreto? Filius enim aut per adoptionem, aut per naturam est : per adoptionem nos filii dicimur (*Galat.* IV, 5), ille per veritatem naturæ est. Quomodo ergo ex nihilo ille, qui ex nihilo fecit omnia?

127. Non habet Filium, qui nescit unde sit. Denique nec Judæi habebant Filium, quia unde esset nesciebant. Et ideo dixit his Dominus : « Nescitis unde veni (*Joan.* VIII, 14); » et infra : « Neque me nostis, neque patrem meum scitis (*Ibid.* 19). » Qui enim negat ex Patre Filium, nec Patrem ex C quo est Filius, novit (*I Joan* II, 23); neque Filium novit; quia Patrem nescit.

128. Arius dicit : Ex alia substantia. Quæ igitur alia substantia æquatur Dei Filio, ut ex ipsa Dei Filius sit? Aut quomodo reprehendunt quia nos in Deo aut οὐσίαν Græce, aut Latine *substantiam* dicimus, cum ex alia dicendo substantia Dei esse Filium (70), etiam ipsi substantiam Dei esse confirment?

(67) Omnes edit. et quidam mss., « non compositione aliqua sed trecenti decem et octo, ut supra dixi, episcopi ad concilium convenerunt. Sed, » etc.

(68) Concilium hoc celebratum fuit anno 359, Arimini, quæ civitas maritima est in Romana Italiæ provincia. Quapropter ejusdem concessus acta, quæ, teste Hieronymo in Luciferianos, in publicis Ecclesiarumque tabulariis asservabantur, a Mediolanensibus non abfuisse perquam credibile est. Utitur tamen sanctus Ambrosius solo testimonio synodicæ ad Constantium epistolæ : qua episcopi, qui ad quadringentos et amplius coiverant, certiorem faciunt imperatorem, se statuisse, ne quid eorum quæ apud Nicæam sancita fuerant, mutaretur. Hæc epistola, qua vix pretiosius aliud antiquitatis pignus ad nos pervenit, exstat in Athanasii lib. *de Syn. Arim. et Seleuc.*, referturque non modo a Socrate, Sozomeno et Theodoreto Græcis scriptoribus, at etiam ab Hilario in fragmentis. Verum præclara illa confessio non diu integra perseveravit; illam enim primo decem concilii ad Constantium legati, deinde omnes ferme isti antistites non correxerunt, sed corruperunt : cum partim ab imperatore territi, partim decepti ab Arianis, in vocum *substantiæ* et *consubstantialis* abolitionem consensere cujus quidem prævaricationis eorum qui memoriæ prodiderunt res Ecclesiæ nemo non meminit. Certe jam vidimus quid sanctus doctor de illa scripserit in Luc. lib. V. num. 71, de qua etiam dicturus est infra lib. III, et alibi pluribus locis. Secuta est demum vera correctio, quam Ambrosius secundam vocat Synodi porro quarum hic testimonia indicantur eæ sunt : Alexandrina, qui præfuit Athanasius an 362; Parisina eopse anno coacta, cujus synodica epistola inter Hilarii fragmenta exstat; Romana denique habita sub Damasi pontificatu an. 369, quas omnes adire operæ pretium sane fuerit.

(69) Hancce tam fœdam atque horribilem Arii mortem Athanasius memorat, orat. in Arian et fusius adhuc epist. *ad Serap.*, ubi Macarium presbyterum ejusdem narrationis prædem citat. Meminit etiam ejus Epiphanius, hæresi 69. Quod autem ad historicos ecclesiasticos, cum vix ullus eorum illam prætermiserit, supervacanum esset ipsorum nomina hic prodere.

(70) Omnes edit. cum parte non minima mss., *Deum esse filium* : melius tamen alii, qui nec pau-

). Sed si de nomine substantiæ aut naturæ
æ voluerint dicere, facile revincentur ; quia
σίαν Græce, et Latine substantiam frequenter
tura memoravit. Et Petrus vult nos, ut legi-
(*II Petr.* I, 4), divinæ consorcles fieri naturæ.
l si ex alia substantia Filium dicent, ipsi se
icunt, et verbum substantiæ quod metuunt con-
lo, et Filium creaturis quibus præferre se si-
nt, conferendo (71).

). Arius dicit creaturam Dei Filium, non sicut
ras creaturæ. Quæ enim creatura non sicut
reatura non est (72)? Homo non ut Angelus,
non ut cœlum, sol non ut aqua, lumen non ut
ræ. Nihil ergo præferendo donavit, sed ad
licos decipiendos misero colore fraudem suæ
statis obduxit.

:. Arius dicit mutabilem et convertibilem Dei
m. Quomodo ergo Deus, si mutabilis, cum ipse
it : « Ego sum, ego sum, et non sum muta-
Malach. III, 6) ? »

CAPUT XX.

: ad se mundandum, ut olim ad Isaiam Sera-
m, aliquem advolare ; imo vero ad se, ad im-
atorem aliosque lectores suos Christum invi-
: ac tandem Dominico poculo mystice designa-
ut ejus virtute Gratianus cæterique fideles
brientur, petit.

:. Verum nunc mihi propheticum illud est
lendum, quod prophetaturus de Domino præ-
Isaias dicens : « O miser ego, et compuncto
, qui cum immunda labia habeam, in medio
ue populi inhabitem immunda labia habentis ;
Dominum Sabaoth (*Isa.* VI, 5). » Ergo si Isaias
um se dicit, qui vidit Dominum **470** Sabaoth :
ego de me dicam, qui cum immunda labia ha-
, cogor de Dei generatione tractare? Quo igi-
iis quæ metuo, locuturus erumpo ; cum
l de iis quæ sciat ori suo custodiam petat
. CXL, 3) ? O si mihi quoque unus de Seraphim
ntem illum carbonem, quem de altari divino
sit, utriusque forcipe deferens Testamenti,
nda adurat labia (*Isa.* VI, 6) !

:. At quia tunc Seraphim descendit in figura
ophetam : tu autem, Domine, revelato myste-
l nos in carne venisti, non per te, ab occul-
A tis meis conscientiam meam mundes ; ut ego quoque dudum immundus, sed jam per tuam misericordiam fide mundus, illud Davidicum canam, dicens : « Psallam tibi in cithara, Deus Israel, gaudebunt labia mea, dum cantavero tibi ; et anima mea, quam redemisti (*Psal.* LXX, 22, 23). »

134. Itaque, Domine, calumniatores tuos et hostes relinquens, confer te ad nos ; et sanctifica aures principis Gratiani, omniumque præterea quorum in manus hic libellus venerit, vacuas mihi præsta aures ; necubi auditæ perfidiæ sordes resideant. Emunda ergo, emunda aurem non fontanis poculis, nec fluviali haustu, nec susurro prætermeantis rivuli : sed sermonibus ad vicem aquarum operantibus, supra nitorem aquarum pers-
B picuis, et omni purioribus nive, illis utique sermonibus, quibus dixisti : « Si fuerint peccata vestra sicut phœnicium, ut nivem dealbabo (*Isa.* I, 18). »

135. Est etiam poculum quo secreta mentis mundare consuevisti, poculum non naturæ veteris, nec ex vite solemni : sed poculum novum de cœlo delatum in terram, expressum ex illo botryone peregrino, qui sicut uva de vite, ita ille in carne crucis pependit e ligno. Ex hoc ergo botryone est vinum (73) quod lætificat cor hominis, sobrietatem inebriat, crapulam fidei et veræ religionis exhalat, crapulam castitatis infudit.

136. Hoc igitur vino, Domine meus, domini au-
C res Augusti mentis (74) emunda, ut sicut vino naturali homines inebriati, quietem diligunt, timorem mortis expellunt, injurias non sentiunt, aliena non quærunt, suorum obliviscuntur : ita etiam vino tuo crapulatus, pacem diligat, ei fidei exsultatione securus, mortem infidelitatis ignoret, patientiam charitatis exhibeat, sacrilegia aliena non teneat, fidem etiam pignoribus suis præferat (75), secundum quod scriptum est : « Relinque omnia tua, et veni, sequere me (*Matth.* XIX. 21). »

137. Hoc vino, Domine Jesu, sensus etiam nostros dilue, ut te adoremus, te colamus visibilium et invisibilium creatorem. Non potes ergo invisibilis aut bonus non esse, qui id etiam tuis operibus contulisti.

s, nec inferiores, « Dei esse Filium, » ut per
rum est.
) Edit., « Se simulant, coæquabunt. »
) Edit. omnes, et mss. aliquot, « non sicut
reatura est? » Male, hoc enim significaretur
libet creaturam esse sicut aliam, quod cum
ntibus non cohæret. Optime igitur ex aliis
negationem quidam removent, plures vero
ant ut in textu.
) Hic et infra ubi plurium potiorumque mss.
ritate restituimus, *vinum* et *vino*; in cunctis
et mss. nonnullis habetur *poculum* et quater
).
) Mss. aliquot, « Domine, aures augustæ men-
Minus commode
) Vix aliud testimonium de Gratiani liberis
ns quam hoc Ambrosianum. Citabatur qui-
D dem etiam Augustini locus lib. V *de Civit. Dei* cap. 25, in antiquis edit. conceptus in hæc verba, « cum parvulum haberet et fratrem : » at cum in nova edit. particula *et* sublata fuerit auctoritate mss. probatiorum, licet neutiquam raro eveniat, ut hujusmodi copulæ excidant diligentissimis quoque librariis, tamen eidem jam plena fides haberi nequit. Discimus igitur ex Ambrosio liberos Gratiano fuisse, dum scriberentur. An vero unum pluresve progenuerit, incompertum est. Certe illud non est dubium, sobolem de qua hic agitur, non e secunda conjuge quam recens duxerat, ut diximus ad Expos, psal. LVI, pag. 963, natam esse; verum e priore, quam Constantiam vocant. His porro Ambrosii cohortationibus attribuitur, quod Gratianus amore propriæ prolis, quominus adoptaret Theodosium, revocari se non passus fuerit.

LIBER SECUNDUS.

471 PROLOGUS.

Ambrosius libro superiori hunc adjecturus, duodecim nomina Filii Dei primo trifariam divisa non ejus tantum, sed patris etiam æternitatem probare docet. Mox eadem cum duodecim sacerdotalis vestis lapidibus cursim comparans, quam necessario conjungenda sint, inducta ipsorum nova distributione patefacit. Deinde ad propositam comparationem rediens, allegorice memorati amictus texturam ac lapillos laudat. Hinc mystica etiam geminæ divisionis ratione allata, institutam comparationem pergit exponere : ex qua fidem operibus colligens attexendam esse, contractam ejusdem fidei de Filio descriptionem subdit.

1. Satis, ut arbitror, libro superiore, sancte imperator, edoctum est sempiternum esse Dei Filium, non dissimilem Patri, genitum, non creatum : Deum quoque verum Dei Filium Scripturarum lectionibus approbavimus, et apertis majestatis suæ indiciis, designatum.

2. Itaque quamvis ista ad fidem copiose redundantia sint, quod a fontis meatu magnitudo plerumque decurrentis fluminis æstimatur, tamen quo purius niteat fides nostra, tripartito videtur derivanda distinctio. Sunt enim evidentia indicia quæ proprietatem (76) deitatis ostendant : sunt quæ similitudinem Patris et Filii : sunt etiam quæ perspicuam divinæ majestatis exprimant unitatem. Proprietatis itaque sunt, generatio, Deus, Filius, Verbum : similitudinis, splendor, character, speculum imago ; unitatis æternæ, sapientia, virtus, veritas, vita.

3. Hæc indicia ita Dei Filium signant, ut ex his et sempiternum. Patrem esse cognoscas, nec ab eo Filium discrepantem. Ex eo enim qui est, generatio ; ex sempiterno Deus, ex Patre Filius, ex Deo Verbum, splendor gloriæ, character substantiæ, speculum Dei, majestatis imago, de bono bonitas (77), de sapiente sapientia, de forti virtus, de vero veritas, de vivente vita. Concordant igitur Patris et Filii indicia, quibus non discrepare inter se, sed unius majestatis esse nemo dubitaverit. Quorum singulorum proferremus exempla nominum, nisi coarctandi sermonis studio teneremur.

4. His duodecim tanquam lapidibus pretiosis fidei columna consurgit. Ili sunt enim pretiosi illi lapides

A (*Exod.* XXVIII, 17 *et seq.*), sardius, jaspis, gdus, chrysolithus, et cæteri, quibus sancti illius utique qui figuram gerit Christi, veri vestimentum sacerdotis intexitur : circumda lapides, et insculpti de nominibus 472 fi Israel, duodecim lapides sibi invicem coh Nam si eos aliquis separet atque secernat, fidei structura dissolvitur.

5. Itaque principium fidei nostræ est sci genitus Dei Filius (78) si genitus non est, nec est. Nec satis est dixisse Filium, nisi et u tum Filium designaveris. Si creatura est, De est : si Deus non est, nec vita est : si non ta, nec veritas est.

B 6. Ergo tria illa, id est, generatio, Filius, nitus, principaliter et proprio indicant ex I lium.

7. Tria sequentia, id est, Deus, vita, verit tutem ejus manifestant, qua condidit et fe sistere creaturam : « In ipso enim vivimus mur et sumus. » sicut Paulus dixit (*Act.* XV Et ideo in illis tribus proprietas Filii, in is paternæ ac Filii operationis unitas declarat

8. Imago quoque et splendor et character Dei Filius, quia hæc incomprehensibilem et tigabilem paternæ majestatis divinitatem i et expressam similitudinem revelarunt. H que tria videmus ad similitudinem pertinere

9, Reliqum est, virtus, sapientia (79), j

C ut his singulis operationibus æternitas p tur.

10. Hoc igitur est illud vestimentum preti pidibus adornatum, hic veri amictus est sac hæc vestis nuptialis : hic textor prophetic bene noverit ista contexere. Neque vilis ista est, de qua Dominus dicit per prophetam : dedit mulieribus texturæ sapientiam » (*Job.* 36) ? Nec communes isti lapides (8), ut l supplementi : omnis enim in eo perfectio nihil desit. Lapides compositi et circumda intelligibili scilicet natura : si eos bene men componat, naturalisque sensus probabili compaginet. Denique quam non mediocres

(76) Rom. edit. sola, « sunt enim nomina quædam, quæ evidenter proprietatem, » etc.

(77) « De bono bonitas » quod membrum supra non memoratum est, etiam in plerisque mss. omissum fuit, cum tamen in aliis aliquot, et cunctis edit. reperiatur.

(78) De hoc fidei principio multum atque acriter cum orthodoxis Ariani, maxime vero Eunomiani decertarunt, quemadmodum fusius disputatur lib. *de Incarn. Myst.* cap. 9.

(79) Cod. Audoen. Ebrul. et alii nonnulli, « sapientia, verbum. » Sed neque hæc dictio, neque *justitia*, quæ in aliis mss. et edit. omnibus legitur, satis huic

D loco conveniunt. Nam *Verbum* pertinebat mam seriem, ubi repositum fuit *unigenitus* *titia* vero nulla mentio facta fuerat. Une in his vocibus liberius lusisse sanctum do

(80) LXX interpretes, τοὺς λίθους τῆς πληρώ καὶ τὰς συνθέσεις. Textus Hebr., « lapides dine. » Chaldaica paraphr., « lapides ad in cælaturas. » Quod autem subdit Ambrosius des compositi, » quæ verba referenda τὰς συνθέις, ea nihil habent in Hebræo aut v bus aliis quod sibi respondeat : sicut nec « supplementi » in Vulgata.

sint, lectio docet. (*Exod.* xxxv, 21-26), quod cum A alii alia viliora deferrent, istos tamen lapides super humeros suos religiosi principes attulerunt, ex quibus fecerunt rationale, opus textile (*Ibid.* 27). Textile enim opus est, quando fidei facta concordant.

11. Nec me aliquis errare putet, quia supra tripartitam de quaternis, subter vero quadripartitam de ternis feci distinctionem. Boni operis gratia per diversas plus placet formas. Bona enim et illa quæ textrinum indumenti sacerdotalis ostendit, vel lex scilicet, vel Ecclesia, quæ binas vestes fecit viro suo, sicut scriptum est (*Prov.* xxxi, 22) : unam operis, alteram mentis, fidei intexens factorumque velamina. Itaque alibi, sicut legimus, aurum prætexit ; et postea hyacinthum **473** ac purpuram B cum cocco subjungit et bysso. Rursus alibi ex hyacintho et cæteris prius flosculos format, aurumque subnectit, et unus est (81) habitus sacerdotis ; ut iisdem coloribus micans, gratiæ decorisque diversitas ordinis diversitate resplendeat.

12. Itaque ut etiam rationis typicæ series digeratur, auro et argento probabili (82) non est dubium eloquia Domini designari, quibus fides constat. Scriptum est enim : « Eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum (*Psal.* xi, 7). » Hyacinthus autem aeris habet similitudinem (83), quem spiramus, et cujus carpimus flatum : purpura quoque speciem aquarum exprimit : per coccum ignis intelligitur : terra per byssum; hæc enim ex terra gignitur. C Ex his autem quatuor elementis corpus subsistit humanum.

13. Sive ergo mentis fidei præcedenti concinentia (84) corporis facta subnectas : sive facta præcedant, et fides astipuletur comes religiosa factorum, hic religiosi ornatus antistitis, hoc velamen est sacerdotis.

14. Bona ergo fides, cum pulchro operum renitet ornatu : de qua, ut ad summam loquar, definitiones istæ sunt, quæ non queunt solvi. Si ex nihilo est, non est Filius : si creatura est, non est creator : si factura est, non est omnium factor : si discens, non præcognitor : si accipiens, non est perfectus : si proficiens, non est Deus : si dissimilis, non imago : si per gratiam, non per naturam : si divinitatis expers (85), auctor malitiæ : « Nemo bonus, nisi unus Deus (*Marc.* x, 18). »

CAPUT PRIMUM.

Arianorum Dei Filio bonitatem abrogantium objectionem non sine horrore propositam ut solvat, Christi sententiam ex personis loquentiam, nec non ex ipsis dictionibus explicat.

15. Stupeo utaque ad reliqua, sancte imperator, et toto corpore animoque deficio, esse aliquos homines, vel potius non homines, sed humana adopertos specie, intus autem dementiæ bestialis : qui post tanta Domini et tam divina beneficia, bonum negent ipsum auctorem bonorum.

16. Scriptum est, inquiunt : « Nemo bonus, nisi unus Deus (*Marc.* v, 18). Scriptum agnosco : sed littera errorem non habet ; utinam Ariana interpretatio non haberet ! Apices sine crimine sunt, sensus in crimine. Dictum Domini Salvatoris agnosco : **474** sed consideramus quando dicat, qua circumspectione dicat.

17. Dicit utique in hominis forma Dei Filius, et dicit Scribæ, ei scilicet qui magistrum bonum Dei Filium nominaret, Deum negaret. Quod ille non credit, Christus adjungit : ut Dei Filium non ut bonum magistrum, sed ut bonum Deum credat. Nam sicubi unus Deus dicitur, nequaquam tamen Dei Filius ab unitatis plenitudine separatur (86); quomodo ubi unus Deus bonus nuncupatur, a plenitudine divinæ bonitatis

(81) Thuan. unus, *et unus es*, etc. Infra vero ubi nos eum Gill. in margine, Rom. edit. in corpore ac mss. quatuor, *series digeratur;* alii mss. ac edit. *series designatur* ; Eras. et Gill., *serie designatur.*

(82) Mss. aliquot, *et argento operabili.*

(83) De illa horum quatuor colorum interpretatione adisis observationem nostram in expos. Psal. cxviii, serm. 19, num. 22.

(84) Edit., « præcedente concinentia, » quædam, D *conscientia.*

(85) Omnes edit., ac plures mss., « si bonitatis expers ; » Audoen. tamen, Ebrul., Big. et Colb. unus, « si divinitatis. » Aptius sane, ut subjectus Scripturæ textus clare ostendit. Porro cum hoc eodem testimonio hæretici illi abuterentur, ut Christum spoliarent divinitate, illud strenue Patres contra ipsosmet retorquebant, astruebantque non posse propter illum locum Filio negari divinitatem, quin simul bonitas quoque ipsi negetur. Unde ulterius promoventes malum eumdem in eorum opinione dicendum evincebant. Quo genere argumenti non solum hic et supra lib. i, cap. 5, nec non Exposit. in Luc. lib. iii, num. 65 et seq. utitur Ambrosius, verum etiam præter Hilarium Epiphaniumque hujus operis lib. et cap. citatis memoratos, Basilius lib. iv *contra Eunom.*, Gregorius Nyss. orat, 11 in eumdem hæreticum, et Cyrillus Alex. in *Thesauro*, simili ratione argumentati sunt. Quod autem Petavius tomo II *Theolog. Dogm.*, lib. ii *de Trinit.*, cap. 4, scribit quosdam Veteres esse, quos inter Gregorium Nyss. et Ambrosium numerat, « qui non satis animadversa re, vehementius in hæreticos illos invecti sunt, tanquam malum esse Dei Filium ex eorum oratione consequens foret ; » non videtur vir magnus rem satis ipse expendisse. Nam si Filius non per se et natura sua bonus est, sed tantum externe et adventitia bonitate ut creaturæ aliæ, quod ex eorum oratione deduci ipse Petavius fatetur ; inde profecto rite sequitur eumdem Filium seclusa precaria illa bonitate spectatum, hoc sensu malum fore, quod esset imperfectus, et corruptioni, errori, peccato denique obnoxius. Et hoc plusquam satis erat Patribus, ut non aliter in Arianos inveherentur, quam quo modo invectos reperimus. His etiam accedit quod Ambrosius *Offic*, lib. i, c. 25, n. 117, Eunomium Marcioni jungit, quasi eadem de duobus principiis sentientem. De quo nos ibi.

(86) Ita Rom. edit. cum. mss. multo pluribus; quorum tamen duo legunt. . . . « a plenitudine divinæ majestatis et bonitatis ; » vet. autem edit. ac pauci mss., « a divinitatis plenitudine separatur..., a plenitudine divinæ potestatis, » etc.

unigenitus excluditur? Necesse est igitur aut Deum negent Dei Filium, aut Deum bonum esse fateantur.

18. Et ideo circumspectione cœlesti non dixit : Nemo bonus, nisi unus Pater ; sed : « Nemo bonus, nisi unus Deus. » Pater enim proprium generantis est nomen, Deus autem unus nequaquam deitatem Trinitatis excludit, et ideo natura laudatur. Bonitas ergo in natura est Dei, et in natura Dei etiam Dei Filius ; et ideo non quod singularitatis, sed quod unitatis est (87), prædicatur.

19. Non igitur a Domino bonitas negatur, sed talis discipulus refutatur. Nam cum scriba dixisset : « Magister bone (*Marc.* x, 17), » respondit Dominus : « Quid me dicis bonum (*Ibid.* 18) ? » id est, quem Deum non credis, non est satis ut bonum dicas. Non tales ego quæro discipulos, qui me magis secundum hominem magistrum bonum, quam secundum divinitatem Deum bonum credant.

CAPUT II.

Bonum esse Dei Filium ab operibus probat, nimirum ab ejus in Israelitas sub Testamento veteri, et in Christianos sub novo, beneficiis. Tum ubi subjecti utile sibi esse ut bonum dominum ac judicem suum arbitretur: paternum de Filio testimonium affert: imo etiam partis non exiguæ Judæorum, quibus proinde pejores Ariani esse declarantur. Quæ omnia verborum Sponsæ, eamdem Christi bonitatem designantium, claudit expositio.

20. Sed molo pærogativa naturæ suæ et privilegio potestatis utatur. Non dicatur bonus, si non meretur, a nobis. Si hoc non meretur operibus, si beneficiis non meretur, abdicetur suæ jure naturæ, subdatur nostro judicio. Qui judicaturus de nobis est, non dedignatur judicari ; ut justificetur in sermonibus suis, et vincat cum judicatur (*Psal.* L, 6).

475 21. Hiccine ergo non bonus, qui bona tribuit mihi (*Psal.* XII, 6) ? Hiccine non bonus, qui cum sexcenta millia populi Judæorum persecutoribus suis cederent, dehiscentem subito Rubri maris æstum individua aquarum mole divisit (*Exod.* XIV, 21), ut fideles circumfusa unda muniret, infidos refusa demergeret ?

22. Hiccine non bonus, cujus imperio maria solidata fugientibus, saxa humefacta sitientibus ; ut opus veri agnosceretur auctoris, cum humor rigesceret, petra inundaret (*Exod.* XVII, 6)? Quod ut agnosceres opus Christi, Apostolus dixit : « Petra autem erat Christus (*I Cor.* x, 4).

23. Hiccine non bonus, qui tam innumera populi millia, ne qua incesseret fames, in deserto pavit

A pane cœlesti, sine usu laboris; cum fructu ((*Exod.* XVI, 15) : ita ut eorum per quadragi nos nec vestimenta veterascerent, nec calcea tererentur (*Deut.* VIII, 4), instar fidelibus (8 turæ resurrectionis ostendens, quod nec fac decor splendidorum, nec circumfusæ virtutis nec vitæ cursus periret humanæ ?

24. Hiccine non bonus, qui nobis cœlum esse, quod terra est, ut sicut in cœlo, quasi i culo quodam, stellarum lucentium refulgerent ita etiam apostolorum et martyrum et sacerd vice stellarum fulgentium, toto illucescerent mundo ?

25. Ergo non solum bonus, sed etiam past

B nus hoc est, non sibi tantum, sed etiam c suis bonus : « Bonus [enim] pastor animam ponit pro ovibus suis (*Joan.* x, 11). » Posuit animam suam, ut nostram levaret: sed pro d tatis potestate posuit et sumpsit, sicut scr est : « Potestatem habeo ponendi animam r et potestatem habeo sumendi eam. Nullus tollit a me, sed ego a memetipso pono eam 18). »

26. Vides bonitatem, quia sponte posuit : potestatem, quia sumpsit; et tu bonum negas ipse de se in Evangelio dixerit : « Si ego b quare oculus tuus nequam (*Matth.* xx, 16)? I te, quid agis (89)? Bonum negas per quem speras, si tamen credas ? Bonum negas, qui

C nobis quæ oculus non vidit, nec auris aud *Cor.* II, 9)?

27. Mihi expedit ut bonum credam : « Bon enim confidere Domino (*Psal.* CXVII, 8) : » Mil pedit ut Dominum confitear; scriptum est « Confitemini Domino, quoniam bonus (*Ibid.*

28. Mihi expedit, ut judicem meum bonum trer; Dominus enim judex bonus domui I Ergo si judex Dei Filius, utique quoniam , Deus bonus, judex autem Dei Filius est, Deu nus judex et Dei Filius est (91).

29. Sed fortasse non credas aliis, non c Filio; audi Patrem dicentem : « Eructavi meum Verbum bonum (*Psal.* XLIV, 1). » B

D ergo Verbum est, Verbum hoc de quo scriptum « Et Verbum erat apud Deum, et Deus erat bum (*Joan.* I, 1). » Ergo si Verbum bonum, l autem Dei Verbum est : bonus utique Deus e Filius; etiamsi non **476** placeat Arianis. Eru cant aliquando.

(87) Vet. edit. et mss. nonnulli, « sed quod Trinitatis; » Rom. et reliqui mss., « sed quod unitatis ; » uno tamen excepto ubi, « sed quod divinitatis. » Eodem sensu.

(88) Amerb. et Eras. cum majori numero mss., « instar infidelibus » Gill. et Rom. cum cod. sex manu exaratis, « instar fidelibus. » Melius; nam supra de iisdem Israelitis dicitur, « ut fideles circumfusa, » etc.

(89) Rom. edit. sola, *quid ais?*

(90) Vet edit. « Nec in bonum credam ? Bonum est enim confiteri Domino. Mihi expedit ut Dominum confitear. » Cum his etiam faciunt mss. non nisi quod omitunt « nec in bonum credam. » edit, sola, « Mihi expedit ut Dominum confit Mihi expedit ut bonum. » Optime vero cæteri ut nos in textu, nisi quod pro *confidere*, in qu dam legitur *confiteri*.

(91) Omnes edit. ac mss. nonnulli, « si j Dei Filius utique: quoniam judex Dominus et l bonus est, Judex autem Dei Filius est et Deus, Rom. edit... « et Deus bonus, judex autem D lius est Deus, » etc. Reliqui mss. melius, contextu.

30. Judæi dicebant, « ut bonus est (*Joan.* VII 12). » Etsi alii dicebant : « Non est » alii dicebant tamen : « Bonus est; » et vos omnes bonum negatis.

31. Bonus est, qui peccatum unius donat; et bonus non est, qui peccatum mundi abstulit? De ipso enim dictum est : « Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi (*Joan.* I, 29). »

32. Sed quid dubitamus? Credidit jam Ecclesia bonum, et confessa est dicendo : Osculetur me ab oculis oris sui, quoniam bona ubera tua super vinum (*Cant.* I 1), » et alibi : « Et faux tua tamquam vinum est optimum (*Cantic.* VII, 9). » Bonus ergo ille nos Legis et gratiæ nutrit uberibus, cœlesti curas hominum prædicatione demulcens; et non bonum negamus, cum sit imago bonitatis exprimens æternæ in se bonitatis effigiem, sicut et supra ostendimus scriptum, quia ipse est « speculum sine macula, et imago bonitatis illius (*Sap.* VII, 26). »

CAPUT III.

Filium Dei Deum bonum ac verum esse. cum Deus unus sit.

33. [*Alias* cap. II.] Sed quid vobis videtur, qui bonum et verum Deum Dei Filium denegatis, cum scriptum sit quod nullus Deus, nisi unus (*I Cor.* VIII 4)? Nam etsi sunt qui dicantur dii, an inter eos Christum annumeratis, qui dicuntur, et non sunt? Cum speciale sit ejus, ut semper sit : et præter ipsum bonus et verus alius Deus non sit; quoniam in ipso est Deus : speciale autem etiam Patris sit, ut post ipsum verus alius Deus non sit; quia unus Deus, nec juxta Sabellianos Patrem Filiumque confundens, nec juxta Arianos Patrem Filiumque secernens. Pater enim et Filius distinctionem habent, ut Pater et Filius : separationem divinitatis non habent.

CAPUT IV.

Omnipotentem esse Dei Filium prisci novique fœderis auctoritate demonstratur.

34. [*Alias* cap. II.] Itaque cum verus et bonus Dei Filius, utique omnipotens Deus Dei Filius : num hinc quoque dubitari potest? Supra (lib. I, cap. 1) diximus lectum quia Dominus omnipotens nomen est ei. Ergo quia Filius Dominus, Dominus autem omnipotens, omnipotens Dei Filius.

35. Sed accipe etiam eam de qua dubitare nequeas, lectionem : « Ecce venit, inquit, cum nubibus, et videbit eum omnis oculus, et qui eum compunxerunt : et plangent se super eum omnes tribus terræ. Etiam, amen, Ego sum A et Ω, dicit Dominus Deus qui est, et qui erat, et qui venturus est omnipotens (*Apoc.* I, 7, 8). » Quem igitur compunxerunt, et quem speramus esse venturum, nisi illum? Ergo omnipotens Dominus et Deus Christus est.

36. Accipe aliud, sancte Imperator, et accipe Christum loquentem : « Hæc dicit Dominus omnipotens : Post honorem misit me super gentes, quæ 477 deprædaverunt vos, quoniam qui tangit vos quasi qui tangit pupillam oculi ejus. Quia ecce ego injicio manum meam super eos, qui deprædaverunt vos, et eruam vos : et erunt in prædam, qui deprædaverunt vos, et scient quia Dominus omnipotens, misit me (*Zach.* II, 8, 9). » Utique qui dicit : Dominus est omnipotens : et qui misit, Dominus est omnipotens. Ergo et Patris et Filii omnipotentia : sed tamen Deus unus omnipotens, quia unitas potestatis est.

37. Atque ut scias, imperator auguste, Christum esse, qui locutus est et in propheta et in Evangelio, tanquam in prædestinatione Evangelii per Isaiam dicit : « Ipse qui loquebar, adsum (*Isa.* LII, 6), » hoc est : Adsum in Evangelio, qui loquebar in Lege.

38. Deinde alibi : « Omnia quæ Pater habet, mea sunt (*Joan.* XVI, 25). » Quæ sunt omnia? Non utique locutus est de creatis, hæc enim omnia facta sunt per Filium : sed ea quæ Pater habet, id est, æternitatem, majestatem, divinitatem, quæ nascendo possedit. Ergo eum qui omnia habet, quæ Pater habet (scriptum est enim : « Omnia quæ Pater habet, mea sunt), » omnipotentem esse dubitare non possumus.

CAPUT V.

Objectos adversus Christi omnipotentiam Scripturæ textus exponit ac maxime in eo immoratur, ut eumdem non raro ex humanæ naturæ affecta locutum probet.

39. Nec vereor ne quia scriptum est de Deo : « Beatus et solus potens (*I Tim.* VI, 15). » ab eo Dei Filius separaretur; cum Scriptura Deum solum potentem dixerit, non Patrem solum : et ipse de Christo Deus Pater asserat per Prophetam : « Posui adjutorium super potentem (*Psal.* LXXXVIII, 20). » Non ergo Pater solus potens, sed potens etiam Deus Filius, in Patre enim laudatur et Filius.

40. Certe ostendat aliquis quid sit, quod non possit Dei Filius : quis ei adjutor cum cœlum faceret fuit? quis adjutor cum conderet mundum? An qui in constitutione Angelorum et Dominationum adjutore non eguit, eguit ut hominem liberaret?

41. Scriptum est, inquiunt : « Pater meus, si possibile est, transfer a me calicem hunc (*Matth.* XXVI, 39; *Luc.* XXII, 42). » Et ideo si omnipotens est, quomodo de possibilitate 478 ambigit? Ergo quia omnipotentem probavi, probavi utique ambigere eum de possibilitate non posse.

42. Verba, inquis, Christi sunt. Verum dicis : sed quando, et in qua forma loquatur, adverte. Hominis substantiam gessit (92), hominis assumpsit affectum. Denique supra habes quia progressus pusillum procidit in faciem suam, orans et dicens : « Pater, si possibile est. » Non ergo quasi Deus, sed quasi homo loquitur; Deus enim possibile aliquid aut impossibile nesciebat? Aut aliquid impossibile Deo, cum scriptum sit : « Impossibile enim tibi nihil est (*Job.* XXII, 17)? »

43. De quo autem dubitat (93)? de se, an de Pa-

(92) Mss. aliquot, « fragilitatem gessit »; unus, naturam gerit; » reliqui et edit., « substantiam gessit; quidam etiam *gerit.*

(93) Magister *Sent.* lib. III, dist. § *Cæterum*, ita

tre? De eo utique qui dicit : *Transfer*; et dubitat A hominis affectu. Ergo propheta non putat aliquid impossibile Deo. Propheta non dubitat, et Filium dubitare tu credis? Num infra homines constituis Deum? Et dubitat de Patre Deus, et de morte formidat? Timet ergo Christus et cum Petrus non timeat, Christus timet? Petrus dicit : « Animam meam pro te ponam (*Joan.* XIII, 27). » Christus dicit : « Anima turbatur (*Joan.* XII, 27). »

44. Utrumque verum est, et plenum utrumque rationis; nisi quod et ille qui est inferior, non timet; et ille qui superior est, gerit timentis affectum : ille enim quasi homo vim mortis ignorat, iste quasi Deus in corpore constitutus fragilitatem carnis exponit : ut eorum qui sacramentum incarnationis abjurant, excluderetur impietas. Denique B et hæc dixit, et Manichæus non credidit (94), Valentinus negavit, Marcion phantasma judicavit.

45. Eo usque autem hominem (95) quem veritate corporis demonstrabat, æquabat affectu, ut diceret : « Sed tamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis (*Matth.* XXVI, 39) »; cum utique similiter est Christi velle, quod Pater vult : cujus similiter est facere quod Pater facit.

46. Quo loco etiam illa vestra quæstio conticescit, quam soletis objicere, quia dixit Dominus : « Non sicut ego volo, sed sicut tu vis; » et alibi : « Ad hoc descendi de cœlo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me (*Joan.* VI, 38).

479 CAPUT VI.

Occasione superiorum Scripturæ locorum tant digrediens, libertatem Domini primum e quod eadem præditus affirmetur Spiritus tus, deinde expressis quibus ipsa Filio D tribuitur, testimoniis demonstrat.

47. Ergo ut quasi interpositis plenioris ex tionis paulisper induciis, cur dixit : « Si posi est, » voluntatis interim liberæ Dominum f doceamus. In tantum processistis impietatis negetis quod Filius Dei liberæ voluntatis sit At certe soletis etiam sancto Spiritui deroga negare non potestis scriptum esse : « Spiritu vult, spirat (*Joan.* III, 8). « Ubi vult, » inquit, ubi jubetur. Ergo si Spiritus ubi vult, spirat lius quod vult, non agit? Et certe idem Dei I in Evangelio suo dicit, ubi velit spirandi st tere Spiritui facultatem. Numquid ergo superi fatetur; quia illi licet, quod sibi non licet?

48. Apostolus quoque dicit quia « omnia o tur unus atque idem Spiritus, dividens sin proult vult (*I Cor.* XII, 11). » « Prout vult, « i hoc est, pro liberæ voluntatis arbitrio, non pr cessitatis obsequio. Et dividit Spiritus, nor diocria, sed quæ Deus consuevit operari, gr curationum, et operationem virtutum. Ergo d Spiritus prout vult, Filium Dei non liberat quem Sed audi etiam ipsum agere quod vult. Dixit e

hunc locum refert, ut simul eo difficultatem haud mediocrem contineri profiteatur : « Quod tamen, *inquit*, ea ratione dictum accipi potest, non quia ipse (etiam in quantum homo) dubitaverit, sed quia modum gessit dubitantis et hominibus dubitare videbatur. » Atqui non satisfecit Estio ista solutio; ea siquidem in eumdem locum relata subdit : « Rectius autem dicemus dubitationem Ambrosio esse non judicium anceps de veritate rei, sed indifferentiam quamdam partis sensitivæ ad sequendum affectum naturæ vel rationem dubitantem, » etc. Sed neque sua se responsione plane contentum non dissimulat, cum ejus beneficio futurum dicit, ut locus hic possit *utcunque intelligi*. Verumtamen miramur quis tantus nodus in eo esse videatur, quod Christum hominis affectu dubitare dicat Ambrosius. Etenim e tota sermonis ac ratiocinationis serie haud difficulter intelligitur Christum hominis affectu dubitare nihil aliud esse Doctori nostro, nisi Christum præ se tulisse idem dubitationis signum, quod in simili statu exhibere alii homines consuevere. Id quoque non obscure significatur in Expos. psal. XXXIX, II, 16, ubi eumdem locum eadem prorsus ratione enucleans « secundum hominis locutus est affectum, quem innuit cautum esse debere, nec præsumere quod facile implere non possit. « Et infra, « hominum sensum exprimit, qui putant se a Domino suo, quando sunt in periculis, derelictos. » Hinc autem patet Magistri solutionem repudiari ab Estio non debuisse : maxime vero cum neque citatis locis, neque in Lucam lib. IV, num. 12, ubi hic idem textus delibatur, modum quo Christus, ut homo, dubitare vel ignorare potuerit, prorsus non tangat. Sed fusius de his lib. III agit Ambrosius.

(94) Quod asserit Ambrosius de Manichæo, illud etiam traditur a multis aliis Patribus, nimirum illum veritatem incarnationis inficiatum. Christo phantasticam carnem, quæ humanis illuceret sensibus, attribuisse. Hoc docet Athanasius, li *Salutari Adventu Chr.*, p. 365, Epiphanius, h 66, Augustinus hær. 46, et Theodoretus plu locis. Certum est, quoque Valentinum Christ pus quoddam spirituale quod e cœlo per Virg tanquam per canalem descendisset, affinxisse cionis vero eam fuisse impietatem, ut eumde minum nonnisi spectrum nescio quod esse bla maret. Testatum id faciunt de Valentino qu Tertull. *de Præscript.* cap. 49. Epiphanius Irenæo hæres. 31., August., Theodor. et alii Marcione autem Tertull. adversus eumdem c Theodoretus, lib. I *Hæret. Fabul*, c. 11 et lil *Incarn. Christi*. At de utroque simul laudatu non semel Tertull. lib. *de Præscript.* cap. 3 amborum tempus, sectam philosophicam, re nem atque errores memorat.

(95) Macarius atque Stephanus ut Monothelit hæresim defenderent, hunc locum in sexta sy genrali, quæ tertia Constant. est, act. 4, citave sed pro hæreticorum ingenio mutilatum, qu modum a Catholicis demonstratum est. Lecta que fuerant in act. 4, litteræ Agathonis Rom. a quo cæteris Patrum in hæc Evangelica ve « Pater, si possibile est, etc., testimoniis pr titur Ambrosiana sententia, quæ cap. seq. sic legitur : « Suscepit ergo voluntatem me etc. Quem locum in act. 10 iterum placuit re Unde quanti facerent Doctorem nostrum, co cere est.

(96) Arius ejusque sectatores cum liber aliter eripere Christo non possent, eo deven impietatis, ut ab illo non animam, sed solam nem assumptam contenderent. Testis est huj Athanasius *de Salut. Adventu Chr.* pag. 635; phanius, *hæres* 69, num 49; Augustinus. h 49, et Theodoretus, lib V *Hæret. Fabul.* cap.

« Ut faciam voluntatem tuam, Deus meus, volui A (*Psal.* XXXIX, 9). Et alibi : « Voluntarie sacrificabo tibi *Psal.* LIII, 8). »

49 Scivit sanctus apostolus Petrus Jesum in potestate habere quæ vellet; et ideo cum videret ambulare eum supra mare, ait : Domine, si tu es, jube me venire at te super aquas (*Matth.* XIV, 28).» Petrus credidit quia si Christus jubeat, naturæ possit conditio mutari; ut humanis se subjiciat unda vestigiis, et discrepantium naturarum possit convenire concordia. Petrus poscit ut jubeat, non ut roget Christus, Christus non rogavit, sed jussit, et factum est : et Arius contradicit?

50. Quid est tamen quod Pater velit, Filius nolit ; aut Filius velit et Pater nolit? « Pater quos vult, vivificat ; et Filius quos vult, vivificat, » sicut scri- B ptum est (*Joan.* v, 21). Dic nunc quos vivificaverit Filius, et Pater vivificare noluerit. Cum autem Filius quos velit vivificet, et operatio una sit ; vides quia non solum Filius voluntatem Patris, sed etiam Pater Filii faciat voluntatem? Quid est autem vivificare, nisi per Filii passionem? Passio autem Christi voluntas est Patris. Quos ergo Filius vivificat, per Patris vivificat voluntatem. Una igitur est voluntas.

51. Quæ autem voluntas Patris, nisi ut veniret Jesus in hunc mundum, et nos mundaret a vitiis? **480** Audi leprosum dicentem : « Si vis, potes me mundare (*Matth.* VIII, 2). » Respondit Christus, « Volo (*Ibid.* 3) ; et statim secutus est effectus sanitatis (97). Vides quia Filius suæ arbiter volun- C tatis est, et Christi voluntas eadem quæ paterna est? Quanquam cum dixerit : « Omnia quæ Pater habet, mea sunt (*Joan.* XVI, 15), « sine dubio quia nihil excipitur, quam Pater habet. eamdem habet et Filius voluntatem.

CAPUT VII.

Redit ad propositæ dificultatis solutionem, et voluntatem affectusque humanos a Christo vere susceptos esse, ac proinde, quidquid in ipso non congruit divinitati, ex eisdem oriri docet, atque ad id quod simul Deus et homo erat, referri.

52. Una ergo voluntas, ubi una operatio : in Deo enim voluntatis series operationis effectus est. Sed alia voluntas hominis, alia Dei. Denique ut scias vitam in voluntate esse hominis, quia mortem ti- D memus : passionem autem Christi in voluntate divina, ut pateretur pro nobis : cum Petrus eum vellet a passione revocare, Dominus ait : « Non sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum (*Matth.* XVI, 23. »

53. Suscepit ergo voluntatem meam, suscepit tristitiam meam. Confidenter tristitiam nomino, quia crucem prædico. Mea est voluntas, quam suam dixit ; quia ut homo suscepit tristitiam meam, ut homo locutus est; et ideo ait : « Non sicut ego volo, sed sicut tu vis (*Matth.* XXVI, 39). » Mea est tristitia, quam meo suscepit affectu : nemo enim moriturus exsultat. Mihi compatitur, mihi tristis est, mihi dolet. Ergo pro me et in me doluit, qui pro se nihil habuit quod doleret.

54. Doles igitur, Domine Jesu, non tua, sed mea vulnera ; non tuam mortem, sed nostram infirmitatem, sicut ait propheta : « Quia pro nobis dolet (*Isa.* LIII, 4) : et nos, Domine, æstimavimus te esse in doloribus : cum tu non pro te, sed pro me doleres.

55. Et quid mirum si pro omnibus doluit, qui pro uno flevit? Quid mirum, si moriturus pro omnibus tædeat, qui Lazarum resuscitaturus illacrymat? Verum et ibi piæ sororis lacrymis commovetur, quia mente humana tangebatur (98) et hic alto operatur affectu : ut sicut mors ejus mortem abstulit, livor ejus ulcera nostra sanavit; ita etiam mærorem nostrum mœror ejus aboleret.

56. Ut homo ergo dubitat, ut homo turbatur. Non turbatur ejus virtus (99), non turbatur ejus divinitas, sed turbatur anima : turbatur secundum humanæ fragilitatis assumptionem. Et ideo quia suscepit animam, suscepit et animæ passiones (1); non enim Deus eo quod Deus erat, aut turbari aut mori potuisset. Denique, « Deus, Deus, » inquit, « meus, quare me dereliquisti (*Psal.* XXI, 2)? Ut homo **481** ergo loquitur, meos circumferens metus ; quod in periculis positi, a Domino deseri (2) nos putamus. Ut homo turbatur, ut homo flet, ut homo crucifigitur.

57. Sic enim et apostolus Paulus dixit : Quia « Christi carnem crucifixerunt (*Galat.* v, 24). » Et alibi apostolus Petrus ait : « Christo passo secundum carnem (*I Petr.* IV, 1). Caro igitur est passa, divinitas autem mortis libera ; passioni corpus naturæ lege concessit; an vero mori divinitas potest, cum anima non possit? « Nolite, » inquit, « timere eos qui corpus possunt occidere, animam autem non possunt (*Matth.* x, 28). » Si ergo anima occidi non potest, quomodo divinitas potest?

(58. [*Alias.* cap. IV]. unde illud quod lectum

(97) Ita edit. omnes et mss. aliquot, alii vero non pauci vocem « sanitatis » prætereunt ; pro qua substituunt aliqui, « et statim leprosus sanus effectus est. » Rursus autem pro « arbiter suæ voluntatis, » Theod. codex solus exhibet, « arbitrer suæ potestatis. »

(98) Vet. edit. ac mss. bene multi, « mentem humanam tangebat, « duo « tangebant ; » Rom. edit., « mentem humana tangebant; mss. reliqui ut in textu. At continuo post ubi vet. edit. cum parte mss., « operabatur effectu ; » Rom. edit. cum aliis mss., « affectu. »

(99) Mss. aliquot, « Non turbatur ut virtus. »

(1) Intellige affectus innocuos, nec non vitiorum quibus nostros depravari dolemus, immunes. Etsi vero eosdem alii, post Hieronymum in Matth. XXVI, « propassiones » vocare maluerunt, quam passiones ; hanc tamen vocem adhibere voluit Ambrosius, ut Ariano errori validius orthodoxa veritas opponeretur. De Christi porro affectibus ubertim Magister in III *Sentent.* distinct. 15 ; D. Thom. III p., q. 15, a. 4 et 6, aliique post eos theologi disputant.

(2) Mss. complures, « a Deo deseri. »

est (3), Dominum majestatis crucifixum esse (*I Cor.* II, 8), non quasi in majestate sua crucifixum putemus, sed quia idem Deus, idem homo (4), per divinitatem Deus, per susceptionem carnis homo Jesus Christus, Dominus majestatis dicitur crucifixus, quia consors utriusque naturæ, id est humanæ atque divinæ in natura hominis subiit passionem; ut indiscrete et Dominus majestatis dicatur esse qui passus est, et Filius hominis, sicut scriptum est, « qui descendit de cœlo (*Joan.* III, 13). »

CAPUT VIII.

Ex principio proxime ante constituto illud solvitur, quod Christus dixit : Pater major me est. *Quæ verba et alia ejusdem rationis ubi secundum humanitatem intelligenda esse ostensum est, eumdem Dominum secundum naturam divinam dici non posse Patri inferiorem multis confirmatur.*

59. Per naturam igitur hominis et dubitavit, et tæduit et resurrexit (5); quod enim cecidit, hoc resurgit. Per naturam hominis dicit etiam illud, de quo calumniari solent; quia dictum est : « Quoniam Pater major me est (*Joan.* XIV, 28). »

60. Verum quia alibi dicitur : « Exivi a Patre, et veni in mundum; iterum relinquo mundum, et vado ad Patrem (*Joan.* XVI, 28) : » quomodo vadit, nisi per mortem : et venit, nisi per resurrectionem? Denique addidit, ut de assumptione se dixisse signaret : « Propterea dixi vobis priusquam fiat : ut cum factum fuerit, credatis (*Joan.* XIV, 29). » Loquebatur enim passionem sui corporis, et resurrectionem per quam credere cœperant, qui ante dubitabant : neque enim Deus de loco ad locum transit, qui ubique semper est. Ut homo est qui vadit, ipse, est qui venit, Denique et alibi dicit : « Surgite, eamus hinc (*Ibid.* 31). » In eo ergo vadit et venit, quod est commune nobiscum.

61. Nam quomodo potest minor esse Deus, cum Deus perfectus et plenus sit? Sed minor **482** in natura hominis, et miraris si ex persona hominis Patrem dixit majorem (6), qui in persona hominis se vermem dixit esse, non hominem; dixit enim : « Ego autem sum vermis et non homo (*Psal.* XXI, 7) » et alibi : « Sicut ovis ad occisionem ductus est (*Isa.* LIII, 7). »

62. Si in hoc minorem dicis, negare non possum : sed, ut verbo utar Scripturæ, non minor natus, sed « minoratus (*Hebr.* II, 9), » hoc est, minor factus est. Quomodo autem minor factus, nisi quia : « Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semet-ipsum exinanivit (*Philipp.* II, 6, 7) : non remittens utique quod erat, sed assumens quod non erat, quia formam servi accepit.

63. Denique ut sciremus per susceptionem corporis minoratum, de homine se David prophetare signavit dicens : « Quid est homo, quod memor es ejus : aut Filius hominis, nisi quia visitas eum? Minorasti eum paulo minus ab angelis (*Psal.* VIII, 5, 6). » Et hoc ipsum interpretatus Apostolus, ait : « Nam paulo quam angelos minoratum videmus Jesum, propter passionem mortis gloria et honore coronatum; ut sine Deo pro omnibus gustaret mortem (*Hebr.* II, 9). »

64. Non solum ergo Patre, sed etiam angelis minor Filius Dei factus est. Et si hoc ad præjudicium trahis : num ergo Filius in natura Dei minor est, quam sui angeli qui ei serviunt ei ministrant (*Matth.* IV, 11)? Ita dum minorem vultis asserere, impietatem incurritis : ut angelorum naturam Dei Filio præferatis. Sed « non est servus supra Dominum suum (*Matth.* X, 24). » Denique et in carne constituto angeli ministrabant; ut nihil eum agnoscas per naturam corporis imminutum : neque enim Deus sui pati potuit detrimentum, cum id quod assumpsit ex Virgine, nec accessio divinæ nec diminutio potestatis sit.

65. Non est ergo secundum divinitatem minor, qui plenitudinem habet divinitatis et gloriæ. Major enim et minor in iis quæ corporalia sunt, distingui solent : aut statu major, aut plenitudine, aut certe ætate. Vacant ista, ubi de divinis tractatus inducitur. Major enim vulgo dici solet, qui aliquem instituit et informat : in Dei autem sapientiam non cadit, ut instituta sit alterius disciplinis; cum

(3) Hic locus non modo in epist. 134 Leonis Magni ad Leon. August., verum etiam in conc. Chalced. act. 2, et in epist. 24 ejusdem Leonis papæ ad Flavian. relatus invenitur. Ambigitur autem a quo idem cum aliorum PP. testimoniis additus fuerit in epistola memorata. Garnerius Præfat. in Schol. S. Cyrilli hoc a Theodoreto factum contendit; Quenellius vero in Not. ad epist. 24 Leonis supra citatam, dispunctis Garnerii rationibus, eadem illa testimonia a Leone ipso proposita, et ejus nomine in concilio recitata esse disputat. Sed isthæc parum ad nostrum propositum.

(4) Rom. edit., « Idem Deus et homo. » Quod autem hic et infra l. III dicitur propter intimam illam in Christo divinæ humanæque naturæ unionem Dominum majestatis e cruce pependisse, ac vice versa e cœlo descendisse Filium hominis, rite pronuntiari; hoc ipsum postea docuit Augustinus lib. I *de Trinit.* c. 13, n. 28, quem consule. Hoc porro illud est, quod communicatio idiomatum appellatur a scholasticis.

(5) Ita omnes edit. ac mss. aliquot : cæteri vero partim, « et tædiavit, » partim « et tædificavit. »

(6) Paulo durior videtur ea locutio, quippe quæ hominis naturam personamque saltem voce tenus confundat. Difficultatem ut solvat Petavius Dogm. Theolog. de Trinit., ait personam hic eo significatu accipiendam, quo vulgus dicit aliquem in persona alicujus loqui vel agere, id est, vice, nomine vel auctoritate : quo sensu personæ vocem etiam ab aliis quibusdam Patribus positam censet. Addere potuisset Ambrosium ipsum infra c. 10, num. 84, ubi dicit mortis obedientiam incarnationis fuisse, « in qua et officia nostra suscepit et nomina. » Verum quidquid sit de hac acceptione, cum passim in hoc Opere naturam ac personam satis distinguat S. Doctor, certum est orthodoxam hoc loco esse ipsius sententiam, nec aliud sibi voluisse, nisi Christum ut hominem seu secundum naturam humanam locutum, cum Patrem majorem dixit : sicut etiam lib. IV ait eumdem Christum « ex personæ hominis incarnati susceptione loqui. »

...sa: disciplinarum omnium tradiderit institutum. ...nam bene autem posuit Apostolus: « Ut sine Deo ...o omnibus gustaret mortem (*Hebr.* II, 9); » ne ...vinitatis illam passionem putaremus fuisse, non ...rnis!

66. Ergo si non invenerunt quemadmodum pos...nt probare majorem, non verbis calumnientur, ...d verborum rationem requirant. Ergo illos inter...go quo putent esse majorem? Si quia Pater est, ... majorem putant: sed non hic ætas et tempus, ...que canities Patris, et **483** filii pueritia est; ...ec enim majorem solent facere patrem (7). Cæte...m pater et filius generantis et nati nomina sunt, ...æ non videntur separare, sed jungere, non enim ...etas naturæ detrimentum est: namque homines ...bi invicem conciliat necessitudo, non separat.

67. Itaque si nec de natura afferre possunt ali...nam quæstionem, vel testimoniis credant. Deni...ue Filium non esse eo minorem, quia Filius est, ...vangelista testatur, et æqualem esse, quia Filius ...st, ipse significat dicens: « Propterea enim vole...ant eum occidere Judæi, quia non solum solvebat ...abbatum, sed et Patrem proprium dicebat Deum, ...qualem se faciens Deo (*Joan.* V, 18). »

68. Non Judæi hoc dicunt, sed Evangelista te...statur, quod æqualem se faciebat Deo, proprium se ...ilium Dei dicens. Non enim scriptum est ex per...ona Judæorum dicentium: Propterea volebamus ...um occidere: sed evangelista ex sua persona di...it: « Propterea enim volebant illum Judæi occi...ere. » Et interpretatus est causam, ideo Judæos ...d necem ejus esse commotos, quod cum et sabba...um quasi Deus solveret, et Deum Patrem sibi pro...rium vindicaret, non solum in solutione sabbati ...majestatem divinæ potestatis, sed etiam in Patris ...proprii nomine jus (8) sine æternæ æqualitatis ad...sisceret.

69. Quibus aptissime respondit Dei Filius, ut et ...Dei se Filium, et æqualem probaret: « Quæcun...que, inquit, Pater fecerit, eadem et Filius facit ...similiter (*Ibid.* 19). » Filius igitur Patri et dicitur et ...probatur æqualis. Bona æqualitas, quæ et differen...tiam divinitatis excludit, et cum Filio Patrem si...gnat, cui Filius sit æqualis, non est enim diversa, ...nec singularis æqualitas, quia nemo æqualis ipse

A sibi solus est. Ergo Evangelista interpretatus est quid sit proprium Filium Dei se dicere, hoc est, æqualem se facere Deo.

70. Unde id secutus Apostolus dixit: « Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo (*Philip.* II, 6). Quod enim quis non habet, rapere conatur. Ergo non quasi rapinam habebat æqualitatem cum Patre quam in substantia sui (9) tanquam Deus et Dominus possidebat. Unde addidit: « Formam servi accepit (*Ibid.* 7). » Contrarium (10) utique servus, et æqualis. Æqualis ergo in Dei forma, minor in susceptione carnis, et hominis passione. Nam quomodo eadem posset minor esse æqualisque natura? Quomodo autem, si minor est, eadem similiter facit, quæ Pater facit? Nam quemadmodum B eadem operatio diversæ esset potestatis? Numquid sic potest minor, quemadmodum major operari? aut una operatio potest esse, ubi diversa substantia est?

71. Itaque accipe Christum secundum divinitatem minorem non posse dici (11). Ipse loquitur ad Abraham: « Per me ipsum juravi (*Gen.* XXII, 16). » Ostendit autem Apostolus eum qui per se jurat, minorem **484** esse non posse. Itaque sic ait: « Abrahæ cum repromisisset Deus, quoniam nullum alium majorem habebat, juravit per seipsum, dicens: Nisi benedicendo benedixero te, et multiplicando multiplicavero te (12) (*Hebr.* VI, 13, 14). » Ergo majorem non habuit Christus, et ideo per se juravit. Et bene addidit: « Homines enim per ma-C jorem se jurant, quia homines majorem habent, Deus non habet (*Ibid.* 16). »

72. Aut si volunt de Patre dictum videri, reliqua non cohærent, neque enim Pater visus est Abrahæ, nec Deo Patri pedes lavit, sed ei in quo futuri hominis est figura. Denique Filius Dei dicit: « Abraham diem meum vidit, et gavisus est (*Joan.* VIII, 56). » Ipse est ergo qui per se juravit, quem Abraham vidit.

73. Et revera quomodo majorem habet, qui divinitate cum Patre unum est (*Joan.* X, 30)? Quod enim unum est, dissimile non est: inter majorem autem minoremque discretio est. Ergo de Filio, et Patre præsentis docet lectionis exemplum, quia nec Pater minorem habet, nec majorem Dei Filius, cum

D

(7) Mss. aliquot, « solent fateri patrem. »

(8) Codex Tell., « in Patre proprio nomen ejus, » ...tc.

(9) Edit. « Quam in natura sui. »

(10) Mss. nonnulli, ac edit. vet., *Contrarium.*, ...dit. « Contrarius utique servus æquali, » reliqui ...ss. et edit. Rom. ut in textu. Infra vero ubi om...es edit. atque mss. duobus exceptis, « quomodo ...dem, » iidem duo legunt, « quomodo eidem, etc. »

(11) Hic aperte declarat Ambrosius, quod ex ...to capitis hujus contextu cognoscitur, Filium ...cilicet quatenus Deum nullo modo posse Patre ...minorem dici. Qua quidem responsione præcipuam ...rianarum legionum machinam everti, et confringi ...n dubium est. Verumtamen ex Patribus non de...erunt, qui eumdem Filium, etiam qua Deum, voluerunt eatenus dici minorem posse, quatenus omnimoda naturæ inter utrumque servetur æqualitas, ut hoc unum Filius infra Patrem habeat, quod sit genitus, et Pater hoc unum supra Filium, quod sit ingenitus, ac Filii origo. Adisis hac de re synodum Sardic. in epist. synod., Alexandrum, Alex. episc., scribentem ad Alexandrinos, cujus litteræ a Theodoreto lib. I, cap. 4 referuntur, Athanasium lib. II, in Arianos, Gregorium Naz. orat. 5 et 30, Chrysost. hom. 75 in Joan. et alios Græcos; inter Latinos autem Hilarium, lib. IX *de Trinit.* c. 31, atque Augustinum lib. III *contra Maxim. Arian.* cap. 14. Magis tamen Ambrosiana distinctio obtinuit apud posteros.

(12) Nonnulli mss., « et multiplicando multiplicabelis. »

in Patre et Filio nulla distantia divinitatis sit, sed A una majestas.

CAPUT IX.

Objicientibus Filium cum a Patre sit missus, eo utique minorem esse, respondetur illum etiam a Spiritu missum, quo tamen minor non habeatur. Additur etiam Spiritum mitti a Patre et Filio, ut utriusque operationum unitas designetur: hinc admonemur sedulo distinguendum quæ locutiones Christo ut Deo, quæve eidem ut homini conveniant: quarum exempla non pauca subjiciuntur exponunturque.

74. Nec illud sane metuo, quod solent ostendere minorem esse, quia missus est. Si enim et minor non docetur, et honorificentiæ docetur æqualitas, cum ita omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem (*Joan.* v, 23), constat eo minorem B non esse, quod missus est.

75. Non ergo humani sermonis angustias, sed verborum claritatem (13) intuere, operibus crede. Considera quia Dominus noster Jesus Christus in Isaia locutus est ab Spiritu sancto esse se missum (*Isa.* LXI, 1). Numquid ergo Spiritu minor Filius, quia missus ab Spiritu est? Habes igitur scriptum quod Filius a Patre et Spiritu ejus dicat esse se missum: « Ego sum, inquit, primus, et ego in æternum, et manus mea fundavit terram, dextera mea solidavit cœlum (*Isa.* XLVIII, 12, 13): » et infra: « Ego locutus sum, et ego vocavi, adduxi eum, et prosperum iter ejus feci. Accedite ad me, et audite hæc: non in occulto ab initio locutus sum. Cum fierent, illic eram: et nunc Dominus C misit me, et Spiritus ejus (*Ibid.* 15, 16). » Utique qui cœlum fecit et terram, ipse dicit a Domino et a Spiritu ejus esse se missum. Videtis ergo quod simplicitas sermonis, non injuria **485** missionis sit. Ipse igitur missus a Patre, ipse est missus ab Spiritu.

76. Et ut cognoscas nullam majestatis esse distantiam, etiam Filius Spiritum mittit, sicut ipse dixit: « Cum venerit autem Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre meo, Spiritus veritatis, qui a Patre meo procedit (*Joan.* xv, 26). » Hunc eumdem Paraclitum et a Patre esse mittendum supra docuit dicens: « Paraclitus autem ille Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo (*Joan.* XIV, 26). « Vide unitatem, quia quem Deus Pater mittit, mittit et Filius: et quem mittit Pater, mittit et Spiritus. Aut si nolunt Filium missum (14), quia dexteram Patris Filium legimus, ipsi de Patre quod de Filio abnuunt, fatebuntur; nisi forte aut alterum sibi Patrem, aut alterum sibi Filium inveniant Ariani.

77. Fileant igitur inanes de sermonibus quæstiones (15), quia regnum Dei, sicut scriptum est (*I Cor.* II, 4), non in persuasione verbi est, sed in ostensione virtutis. Fervemus distinctionem divinitatis et carnis. Unus in utraque loquitur Dei Filius, quia in eodem utraque natura est: et si idem loquitur, non uno semper loquitur modo. Intende in eo nunc gloriam Dei, nunc hominis passiones. Quasi Deus loquitur quæ sunt divina, quia Verbum est, quasi homo dicit quæ sunt humana, quia in mea substantia loquebatur.

78. « Hic est panis vivus, qui descendit de cœlo (*Joan.* VI, 59). » Panis hic caro est, sicut ipse dixit, « Hic panis quem ego dabo, caro mea est (*Ibid.* 52). » Hic est qui descendit de cœlo, hic est quem Pater sanctificavit, et misit in hunc mundum. Nec ipsa littera nos docet sanctificatione divinitatem eguisse (16), sed carnem. Denique ipse Dominus dixit: « Et ego memetipsum sanctifico pro ipsis (*Joan.* XVII, 19), » ut agnoscas quod et sanctificatur in carne pro nobis, et divinitate sanctificat.

79. Hic idem est quem Patre misit, sed « factum ex muliere, factum sub lege, » ut Apostolus dixit (*Galat.* IV, 4). Hic est, qui ait: « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me (*Luc.* IV, 18). » Hic est qui dicit: « Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me. Si quis voluerit voluntatem ejus facere,

(13) Mss. Aud. et Ebrul., » sed verborum claritatem. »

(14) Ant. edit. cum uno vel altero ms., *Aut si volunt.* Rom. et mss. cæteri, *Aut si nolunt.* Optime, referendum enim ad ultima verba loci ex Isaia citati, « Dominus misit me, et Spiritus ejus, » Etenim qui Christum hic a propheta loquentem induci negaverit, eum hæc verba Patri attribuere necessum erit.

(15) Ita non solum Ambrosiani cod. omnes scripti ac editi, verum etiam concilium Ephes. I, quod est generale III, cap. 24, inter *Excerpta ex opusculis Patrum*, tom. III, edit. Labb. quæ in act. quoque 6 repetita sunt in Collect. Baluz. et Concil. Chalc. œcumen. III, act. 1 et 2, tom. IV ejusdem edit. Labb., verum etiam in epist. Leonis papæ ad Leon. imperat. cum apud Labbeum t. III, tum in edit. Quenelliana Operum ejusdem Leonis in contextu citatæ epist; attamen ibidem in margine Quenellius in cod. Thuan., scriptum notavit, « inanis dissertationis quæstiones. » Infra vero diligentiss. Baluzius ex vet. exemplaribus Ephes. concilii, ex Contio et ms. Corbei. synodi Chalced. cui etiam Rustici lectionem addit, quibus præterea jungere licuisset ex ipsa synodo Chalc. edit. Labb., Græca illa, εἷς ἐν ἑκατέρῳ λαλεῖ ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, sicut et laudatam Leonis epist. edit. Quen., in eodem igitur Ephes. Conc. Baluzius reposuit, « unus in utroque D locutus est, » etc. ubi apud Ambrosium, Facundum, et in act. 5 concilii Later. sub Martino papa, nec non in mss. duobus Colb. legebatur, « unus in utraque locutus est, » etc. Quam tamen lectionem, præter hæc a Baluzio ipso memorata, nostri omnes mss. laudata Concilia Ephes. et Chalc. in Labb. edit. atque epist. Leonis ibidem, series quoque orationis, plane confirmant.

(16) Omnes edit., ac mss. non pauci, « Hæc ipsa littera..... non divinitatem eguisse, » alii mss. et Græcus textus synodi Chalc. edit. Labb. nobiscum faciunt excepto quod nonnulli cod. geminant negationem in hunc modum, « nec ipsa littera..... non divinitatem eguisse: » quam lectionem ex antiq. exempl. Ephes. synodi, et duobus Ambros. prætulit Baluzius. Verum omnino expungendam secundam negationem docet ipse sensus, aut saltem cum M. Mercatore atque Contio, quos ibidem refert Baluzius, legendum erit, *Et ipsa littera*, etc.

cognoscet de doctrina, utrum ex Deo est, an ego a A me ipso loquar (*Joan.* VII, 16, 17). » Alia ergo ex Deo doctrina, alia ex homine. Itaque Judæi cum doctrinam ejus secundum hominem quærerent, et dicerent: « Quomodo hic litteras novit, cum non didicerit (*Joan.* VII, 15)? » respondit Jesus, et dixit: « Mea doctrina, non est mea; » nam cum sine 486 eruditione litterarum doceat, non quasi homo, sed potius ut Deus videtur docere, qui doctrinam non didicerit, sed invenerit.

80. Adinvenit enim omnem viam disciplinæ, ut supra lectum est; nam utique de Filio Dei dictum est: « Hic est Deus noster, et non æstimabitur alius ad eum qui adinvenit omnem viam disciplinæ. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est (*Baruch.* III, 36-38). » Quomodo er- B go secundum divinitatem doctrinam suam non habet, qui adinvenit omnem viam disciplinæ, antequam videretur in terris? Aut quomodo minor, de quo dictum est: « Non æstimabitur alius ad eum? » Utique incomparabilis dicitur, ad quem nemo alius æstimari potest: sed ita incomparabilis, ut Patri nequeat anteferri. Quod si de Patre dictum putant, impietatem Sabellii non evadent, ut Patri susceptionem humanæ carnis attribuant (17).

81. Persequamur sequentia: « Qui a semetipso, » inquit, « loquitur, gloriam suam quærit (*Joan.* VII, 18). » Vide unitatem, quæ et Patrem signat et Filium. Non potest non esse, qui loquitur: sed non potest a semetipso esse quod loquitur, in quo naturaliter ex Patre sunt omnia. C

82. Quid est autem: « Gloriam suam quærit? » Hoc est, non divisam a Patre gloriam: nam utique et Verbum Deus habet gloriam. Denique dicit: « Ut videant gloriam meam (*Joan.* XVII, 24). » Sed illa Verbi gloria eadem Patris gloria est, sicut scriptum est: « Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris (*Philipp.* II, 11). » Ita igitur secundum divinitatem Dei Filius suam gloriam habet, ut Patris et Filii una sit gloria. Non est ergo minor in claritate, quia una gloria: non minor divinitate, quia plenitudo divinitatis in Christo est.

83. Et quomodo, inquis, scriptum est: « Pater venit hora, clarifica Filium tuum (*Joan.* XVII, 1)? Qui hoc dicit, clarificatione, inquis, indiget. Hucusque D oculos habes: quod reliquum est non legisti; sequitur enim: « Ut Filius tuus clarificet te (*Ibid.*) » Numquid et Pater indiget, qui clarificandus a Filio est?

CAPUT X.

Objectionem a Filii obedientia desumptam solvit, ostensoque Trinitatis unam potentiam, divinitatem atque operationem esse addit Christum etiam matri, qua minor dici neutiquam potest, obedientiam exhibuisse.

84. Pari modo obedientiam Filii objicere solent, quia scriptum est: « Et specie inventus 487 ut homo humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem (*Philipp.* II, 7, 8). » Et hominem præmisit, et usque ad mortem dixit; ut intelligeremus obedientiam mortis non divinitatis fuisse, sed incarnationis: in qua et officia nostra suscepit et nomina.

85. Didicimus itaque unam esse potentiam Trinitatis, quam nos in ipsa atque post ipsam docuit passionem (18), Filius enim patitur per corporis sacramentum, apostolis Spiritus sanctus infunditur: in manus Patris commendatur spiritus, Deus quoque Pater maxima voce signatur, Didicimus unam Patris et Filii esse imaginem, unam similitudinem, unam sanctificationem. Didicimus unam esse operationem, unam gloriam, unam quoque divinitatem.

86. Unus ergo et solus Deus; quia scriptum est: « Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies (*Deut.* VI, 13). » Unus Deus, non ut ipse sit Pater et Filius, sicut impius Sabellius asserit: sed quia Patris et Filii Spiritusque sancti una divinitas sit: ubi autem una divinitas, una voluntas, una præceptio.

87. Denique ut scias et Patrem esse, et Filium esse, et unum opus Patris ac Filii esse, Apostolum sequere, qui dixit: « Ipse autem Deus, et Pater noster, et Dominus noster Jesus dirigat viam nostram ad vos (*I Thess.* III, 11). » Et Patrem loquitur, et Filium loquitur (19): sed unitas directionis est, quia unitas potestatis est. Sic et alibi habes: « Ipse autem Dominus noster Jesus Christus, et Deus, et Pater noster qui dilexit nos, et dedit consolationem æternam, et spem bonam in gratia; consoletur corda vestra, et confirmet (*II Thess.* II, 13, 13). » Quantam unitatem ostendit, ut consolationis unitas, non pluralitas sit! Conticescat ergo perfidia, aut si ratione non vincitur, morali humanitate flectatur.

88. Consideremus quam moraliter egerit Dominus, ut nos non solum fidem, sed etiam mores doceret. Namque in forma hominis constitus, « subditus erat Joseph et Mariæ (*Luc.* II, 51). » Num-

(17) Epiphanius in *Anaceph.* lib. sui II, scribit, « Sabelliani cum Noetianis in omnibus propemodum consentiunt, nisi quod Patrem ipsum negant passum. » Qua sententia quid magis cum Ambrosiana pugnare videatur? Verum præceptori suo commodum Augustinus tulit suppetias, is enim, hær. 41 citatis Epiphanii verbis ita subjungit: « Quomodo de Sabellianis intelligi potest, cum sic innotuerint dicere Patrem passum, ut Patripassiani quam Sabelliani crebrius nuncupentur? » Sed hæc inter se alio loco conciliabuntur.

(18) Vet. edit., « in ipsa quoque docuit passione. Filius enim patitur, in manus Patris commendatur spiritus, Deus quoque Pater maxima voce, » Gil. solus, « inclamatur, atque post ipsam docuit passionem. Filius enim patitur, etc. » Confuse perturbateque. Mss. autem nobiscum faciunt, paucis tamen exceptis qui ultimam partem ita efferunt, « Spiritus sanctus infunditur. Pater quoque, etc. » omissis vocibus quæ interjiciuntur.

(19) Edit. ultimæ Paris., « Et Pater loquitur. et Filius loquitur. » Corrupto sensu.

quid ergo minor et hominibus, quia subditus? Aliud pietatis, aliud potestatis est: sed non præjudicat pietas potestati. In quo ergo legis subditum Patri? In corpore scilicet, in quo erat subditus matri.

CAPUT XI.

Proponit cum Arianis humaniter agere Christi exemplo vulnera vino et oleo curantis: ad quod cœleste medicamentum omnes invitans, quo consilio is carnem induerit, et qua utilitate, tradit. Hinc aperit quantum prosit fidem habere, qua Christum propter nos omnem infirmitatem suscepisse cognoscimus, cujus divinitas in passione erumpebat. Ex quibus intelligere est Dei Filium sine subjectione ulla missum fuisse: nec metuendum ne fides hæc displiceat Patri, quippe qui in filio sibi complacere significet.

89. Agamus et nos moraliter, persuadeamus illis quod sibi prosit, obsecremus et ploremus ante Dominum qui fecit nos (*Psal.* xciv, 6). Non enim **488** vincere volumus, sed sanare: non insidiose agimus, sed religiose monemus. Sæpe flectit humanitas, quos nec virtus potuerit superare, nec ratio. Denique Dominus illum hominem qui ex Hiericho descendens, incidit in latrones, quem non asperioribus legis medicamentis, non prophetico rigore curaverat, oleo curavit et vino (*Luc.* x, 34).

90. Veniant ergo ad hunc omnes qui sanari volunt, accipiant medicamentum, quod et a Patre detulit, et præparavit in cœlo, ex illis confectum immortalibus succis. Hoc ex terra non pullulat; expers enim est omnis natura hujus confectionis. Divino enim consilio suscepit hanc carnem, ut ostenderet legem carnis legi esse subditam mentis. Suscepit carnem, ut quasi homo vinceret, qui homines erudiret.

91. Quid mihi prodesset, si quasi Deus exerta potestate divinitatem suam tantummodo inviolabilem demonstrasset? Aut cur susciperet carnem, nisi ut tentari se naturæ atque infirmitatis meæ conditione pateretur? Tentari debuit, compati mihi debuit, ut scirem quemadmodum tentatus vincerem, compassus evaderem. Vicit per continentiam, vicit per contemptum divitiarum, vicit per fidem: calcavit ambitionem, fugavit intemperantiam, lasciviam relegavit (20).

92. Hoc medicamentum Petrus vidit, et retia sua, instrumenta videlicet, quæstus et subsidia dereliquit, renuntians carnis concupiscentiæ tanquam corruptæ navi, in quam quasi sentina quædam multarum ingreditur passionum. Magnum ergo medicamentum, quod non solum cicatricem vetusti vulneris amputavit, sed etiam causam passionis incidit. O fides thesauris omnibus opulentior! o vulnerum nostrorum, peccatorumque medicina præstantior!

93. Consideremus quia nobis prodest bene cre-

A dere. Mihi enim prodest scire quia propter me Christus suscepit meas infirmitates, mei corporis subiit passiones (*Psal.* LIII, 4): pro me peccatum (*II Cor.* v, 21), hoc est, pro omni homine, pro me maledictum factus est, pro me atque in me subditus atque subjectus, pro me agnus, pro me vitis, pro me lapis, pro me servus, pro me filius ancillæ, pro me diem judicii ignorans, pro nobis nesciens diem aut horam.

94. Nam quomodo potest diem nescire, qui dies fecit et tempora? Quomodo posset diem ignorare judicii, qui et horam futuri judicii expressit et causam? Factus ergo maledictum non secundum divinitatem, sed secundum carnem, scriptum est enim: « Maledictus omnis qui (21) pendet in ligno

B (*Deut.* xxi, 23). » Secundum carnem utique pependit, et ideo maledictum, qui nostra maledicta suscepit. Ille flevit, ne tu homo diu fleres: ille injurias passus est, ne tu injuriam tuam doleres.

95. Grande remedium, solatium habere de Christo. Ille enim pro nobis hæc patientibus tulit, et sumus qui patienter hæc pro illius nomine ferre nequeamus! Quis appetitus non discat ignoscere, quando et pro persecutoribus **489** suis Christus etiam crucifixus orabat? Videsne illas quas tu putas Christi infirmitates, tuas esse virtutes? Cur de remediis nostris ei quæstionem movemus? Lacrymæ illæ nos lavant (22), fletibus illi nos abluunt, ac dubitatio illa nos firmat; ne tu si cœperis dubitare, desperes. Quanto major est injuria, tanto

C uberior debetur gratia.

96. Sed in ipsis injuriis cognosce divinitatem. In cruce pendebat. et elementa ei omnia serviebant. Sol refugit, dies occidit, offusæ et circumfusæ tenebræ, terra tremuit: non tremuit qui pependit (*Matth.* xxvii, 51). Quid aliud hæc, quam auctoris reverentiam signant? Quia in cruce est, vides: quia regnum Dei donat, non vides. Quia mortem gustavit, legis: quia latronem quoque ad paradisum invitavit (*Luc.* xxiii, 43), non legis. Mulieres flentes intueris ad tumulum, non intueris angelos excubantes (*Joan.* xx, 12). Quid dixerit legis, quid gesserit non legis. Dicis Chananeæ mulieri dixisse Dominum: « Non sum missus nisi ad oves quæ perierunt domus Israel (*Matth.* xv, 24): » non di-

D cis, quoniam id quod ab ea rogatus est, facit.

97. Unde intelligere te convenit, quia missus non id significat, quod alieno sit coactus imperio, sed quod voluntario functus sit arbitratu: alioquin contemptum ostendis Patris. Si enim, ut tu interpretaris, paternorum famulus præceptorum Christus venerat in Judæam, ut solis ejus incolis mederetur, et Chananææ prius filiam, ut legimus, liberaverit; non utique alieni fuit executor imperii, sed voluntarii liber arbitrii. Ubi autem libertas voluntatis, ibi nulla prævaricatio missionis.

(20) Mss. aliquot, « lasciviam religavit; » nonnulli etiam, « ligaverit. »

(21) Plerique mss. « Maledictus homo qui, » etc.

(22) Nonnulli mss., « nos liberant; » concinnius alii, et edit., « nos lavant. »

loc vereare ne displiceat Patri, quod fecit cum ipse dicat: « Quæcunque placita sunt o semper (*Joan.* VIII, 29); » et alibi: « Ope- ego facio, ipse facit (*Joan.* XIV, 12). » Quo- ergo Patri potuit displicere, quod ipse fecit lium? Unus enim Deus, sicut scriptum est, ustificavit circumcisionem ex fide, et præ- per fidem (*Rom.* III, 30).

Omnia lege, omnia diligenter adverte; inve- e demonstrasse se Christum, ut Deus in ho- erneretur: nec malitiose accipias de Patre gloriantem, cum audias Patrem in Filio centem (*Matth.* XVII, 5).

CAPUT XII.

tum in persona judicis consideratum Catholici riani melius sibi concilient, inquiritur. Obje- propter judicis sessionem ac Patris voces ex- dissolvitur; demonstraturque nullam in Fi- sec subjectionem significari, quod sedeat a re invitatus, nec prælationem, quod ad ejus tram sedeat. Denique ex Angelico Trisagio sonarum in Deo Trinitatem, ac simul unita- naturæ significari declaratur.

Sed si moralibus flecti non queunt, provoce- d judicem. Ad quem tandem ibimus? Nempe a qui judicium habet. Numquid ad Patrem? Pater non judicat quemquam; omne enim um dedit Filio (*Joan.* v, 22). » Dedit utique ge- do, non largiendo. Vide quam te noluerit Fi- derogare, ut tibi ipsum judicem daret.

0 101. Videamus ergo ante judicium quis a meliorem habeat; ego, an tu. Nempe pru- actoris est prius conciliare sibi judicem. Ho- honoras, Deum non honoras (23)? Quid er- aciliat cognitorem, honorificentia, an inju- one me peccasse, quod non est; num offen- honore suo Christus? Peccamus omnes: quis eniam promerebitur, qui defert honorificen- an qui irrogat contumeliam?

Aut si te ratio non movet, species saltem ipsa commoveat. Attolle oculos ad judicem intuere qui sedeat, cum quo sedeat, ubi se- Sedet Christus ad dexteram Patris. Aut si hoc non potes comprehendere, audi dicentem etam: « Dixit Dominus Domino meo: Sede teram meam (*Psal.* CIX, 1). » Sedet ergo ad am Patris Filius. Dic nunc qui de sæculari- rbitraris æstimanda divina, num tibi videatur r qui ad dexteram sedet? num injuria Pa- nia ad sinistram sedet? Pater honorat, et tu am putas? Pater mavult id esse pietatis exem- et tu putas præceptionis imperium? De morte tit, et ad dexteram Dei sedet.

Sed *dixit*, inquis, Pater. Accipe etiam ubi eit Pater, et prædicit Filius: « Amodo vide- lium hominis sedentem ad dexteram virtu- atth. XXVI, 64). » Et hoc de assumptione corporis dicit; huic dicit: « Sede ad dexteram meam (*Psal.* CIX, 4). » Nam si de æterna sede divinitatis inquiris, interrogatus a Pilato si ipse esset rex Judæorum, ait: « In hoc sum natus (*Joan.* XVIII, 37). » Unde et Apostolus monet hoc esse nobis utile, si Christum non ex præcepto, neque ex gratia, sed quasi dilectissimum Filium ad dexteram Dei sedere credamus. Sic enim habes: « Quæ sursum sunt, quærite, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens: quæ sursum sunt, sapite (*Coloss.* III, 1, 2). Hoc est enim superiora sapere, credere quia Christus ut sedeat, non quasi jussus obsequitur, sed quasi Filius dilectissimus honoratur. Propter rationem ergo corporis dicit: « Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum (*Psal.* CIX, 1).

104. Quod si et hoc ad calumniam trahis, quia Pater dixit: « Ponam inimicos tuos; » etiam Pater trahit ad Filium, quos Filius suscitet atque vivificet: « Nemo enim, inquit, potest venire ad me, nisi Pater qui misit me, attraxerit eum: et ego resuscitabo eum in novissimo die (*Joan.* VI, 44). » Et tu Filium Dei pro infirmitate dicis esse subjectum, cui Pater attrahit, quos ille in novissimo die suscitet? Hæccine tibi videtur esse subjectio, in qua regnum Patri paratur, cum Pater ad Filium trahat, et calumniæ locus non sit, cum Patri regnum Filius tradat, nec aliquid præferatur (24)? Hæc enim documenta pietatis sunt, quod et Pater Filio, et Filius Patri tradat; ita enim sibi tradunt, ut neque ille qui accipit, quasi alienum acquirat: nec qui tradit, amittat.

105. Ad dexteram quoque sedere nulla prælatio est, neque ad sinistram injuria; divinitas enim gradum nescit, nec loco aliquo circumscribitur, nec temporibus definitur. Angustis animis homines ista pensamus. Nulla differentia charitatis, nullum discrimen est unitatis.

491 106. Sed cur longius evagamur? Circumspectasti omnia, vidisti judicem, advertisti Angelos prædicantes. Illi laudant, et tu vituperas! Dominationes et Potestates venerantur, et tu calumniaris! Adorant omnes sancti ejus: non adorat Dei Filius, non adorat Spiritus sanctus. Seraphim dicunt: « Sanctus, sanctus, sanctus (*Isa.* VI, 3). »

107. Quid sibi vult sub uno nomine sanctitatis trina repetitio? Si trina repetitio, cur una laudatio? Si una laudatio, cur trina repetitio? Trina repetitio cur, nisi quia Pater et Filius et Spiritus sanctus sanctitate unum sunt (*I Joan.* v, 7)? Non dixit semel, ne Filium sequestraret: non bis, ne Spiritum præteriret: non quater, ne creaturas conjungeret. Et ut ostenderet Trinitatis unam esse deitatem, cum tertio dixisset: « Sanctus, sanctus, sanctus: » addidit singulariter: « Dominus Deus Sabaoth (*Isa.* VI, 3). « Sanctus igitur Pater, san-

Mss. aliquot, « Dominum non honoras. »
Codex Albin., « nec aliquis; » Teller., « nec alicui præferatur. »

ctus Filius, sanctus et Dei Spiritus. Adoratur igitur Trinitas, non adorat: laudatur Trinitas, non laudat. Ego malo sicut Seraphim credere; et sicut omnes Potestates Virtutesque cœlestes adorare.

CAPUT XIII.

Continuata judicii Dominici allegoria, blasphemas Arianorum, Sabellianorum, et Manichæorum de suo judice opiniones Ambrosius paucis refellit. Deinde propositis Christi de cæteris suis adversariis expostulationibus, judicium sibi mitius futurum sperat.

108. Igitur prosecutionem tuam videamus, quemadmodum concilies tibi judicem. Dic sane, dic, inquam: Ego te, Christe, puto esse dissimilem Patri. Respondebit et ille: Discerne, si potes; discerne, inquam, in quo putes esse dissimilem.

109. Dic aliud: Creaturam, inquies, te arbitror. Respondebit et Christus: Si duorum hominum testimonium verum est, tu nec mihi, nec Patri saltem credere debuisti, qui genitum nominavit?

110. Bonum, inquies, nego. Dicet et ille: Fiat tibi secundum fidem tuam, ut tibi bonus non sim.

111. Omnipotentem non arbitror. Respondebit et ipse: Non possum ergo tibi tua peccata donare.

112. Subjectum dico. Referet ad hoc: Cur igitur libertatem ac veniam ab eo petis, quem putas pro servitio esse subjectum?

113. Video hærere prosecutionem tuam: non urgeo, quia peccatorum meorum ipse sum conscius. Non invideo veniam, quia ipse opto indulgentiam: votum tuum scire desidero. En allego apud judicem desideria tua: non prodo crimina, seriem tuorum exspecto votorum.

114. Dic itaque ea quæ in communi voto sunt: dic, inquam: Domine, fac me ad imaginem Dei. Respondebit ille: Ad quam imaginem? Quam negasti?

115. Dic: Fac me incorruptibilem. Referet utique: **492** Quomodo te incorruptibilem facere possum, quem tu creaturam dicendo, capacem corruptibilitatis esse voluisti? Mortui resurgent incorrupti (*I Cor.* xv, 52), et tu corruptibilem dicis quem Deum cernis?

116. Dic: Bonus esto mihi. Dicet tibi: Quid postulas, quod negasti? Ego te bonum esse volui, ego dixi: « Estote sancti, quoniam ipse sanctus sum (*Levit.* XIX, 2); et tu mihi id negare contendis? et tu exspectas veniam peccatorum? Sed nemo potest donare peccata, nisi solus Deus. Itaque cum verus et solus tibi Deus non sim, non possum utique tua peccata donare.

117. Hæc Arianus dicat, et Photinianus: Nego te, inquit, Deum. Respondebit ei Dominus: « Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus (*Psal.* LII, 1) » De quo dictum putas, de Judæo, de gentili, an de diabolo? De quovis dictum sit, Photiniane, tolerabilior est ille qui tacuit: tu vero et voce ausus es dicere, ut insipiente insipientior probareris. Negas ergo, inquit, Deum; cum ego dixerim: « Dii estis, et filii Excelsi omnes (*Psal.* LXXXI, 6). » Et tu Deum negas, cujus opera divina circumspicis?

118. Dicat et Sabellianus: Ego teipsum Patrem et Filium et Spiritum sanctum arbitror. Respondebit et Dominus: Non audis Patrem, non audis Filium. Numquid hic una confusio est? Scriptura ipsa te docet (25) Patrem esse, qui detulit judicium: Filium esse, qui judicat. Non audisti me dicentem: « Solus non sum; sed ego, et qui misit me Pater (*Joan.* VIII, 29). »

119. Dicat et Manichæus: Ego auctorem carnis nostræ diabolum credo (26). Respondebit ei: Ergo quid facies in cœlestibus? Vade ad auctorem tuum. Ego eos volo mecum esse, quos dedit mihi Pater. Tu te a diabolo creatum, Manichæe, arbitraris: ad illius ergo festina sedem, ubi ignis et sulphur, ubi non restinguitur ejus incendium, ne unquam pœna moriatur.

120. Mitto alia hæreticorum portenta, non nomina: quid eis erit judicii (27), quæ erit forma sententiæ? Respondebit his omnibus et ille moraliter: « Populus meus, quid feci tibi, aut quid contristavi te (*Mich.* VI, 3)? Nonne ex Ægypto eduxi te, et ex domo servitutis liberavi te?

121. Sed parum est ex Ægypto liberasse, et ex domo servitutis eripuisse: plus est te ipsum dedisse pro nobis. Dices ergo: Nonne vestras omnes suscepi injurias? Nonne corpus meum pro vobis obtuli? Nonne mortem appetivi, quod non erat divinitatis meæ, sed vestræ redemptionis (28)? Hæccine referuntur gratiæ? Hoc profecit sanguis meus, sicut in Propheta ipse jam dixi: « Quæ utilitas in sanguine meo: quia descendi in corruptionem (*Psal.* XXIX, 10)? » Hoc ergo profecit, ut me impie negaretis, pro quibus ista sustinui.

122. Ego vero tunc, Domine Jesu, et si gravium peccatorum mihi ipse sim conscius, dicam tamen: Non te negavi: habes quod ignoscas fragilitati carnis. Delictum fateor, peccatum non abnuo: « Si vis, potes me mundare (*Matth.* VIII, 2); » quia hoc dixit, emeruit. **493** « Ne, quæso, in judicium in-

(25) Ita edit. cum mss. aliquot; aliorum vero nonnulli. *nos docet;* nonnulli, *vos docet;* duo etiam, *te nos docet.* Perperam, nisi per interrogationem accipiatur.

(26) Manichæos principia duo admisisse, alterum boni, mali alterum; a mali autem principio corporea omnia condita docuisse, auctores sunt a nobis jam sæpius laudati Epiphanius Hæres. 76, et Augustinus, Hæres. 47, qui etiam adjicit ab illis cædem animalium sedulo prohibitam; ne principes tenebrarum offenderentur.

(27) Omnes edit. a mss. aliquot, « non nomina, qui dicunt: Qui dies erit judicii; » alii nonnulli, « non nomina. Qui dies erit judicii; » unus..... « Quid gesserit judicii. » Optime autem reliqui, ut in textu, duobus tamen exceptis, ubi pro *non nomina* legitur *non nomine,* nec pravo sensu.

(28) Nonnulli mss., « redemptionis devotione. »

servo tuo (*Psal.* CXLII, 2). » Non quæro s, sed ut ignoscas.

CAPUT XIV.

xponit sententiam, discussisque adversa- s cavillis, ab ea provocationem non dari n facit.

uid putamus Christum judicaturum? Ego licaturum dico? Imo jam judicavit. Tene- s sententiam. « Omnes, inquit, honorifi- ium, sicut honorificant Patrem. Qui non at Filium, non honorificat Patrem, qui m (*Joan.* v, 23). »

i displicet sententia, appella ad Patrem, judicium quod Pater detulit. Dic quia dis- habet Filium. Respondebit tibi: Ego ergo sum, qui dixit Filio: « Faciamus hominem nem et similitudinem nostram (*Gen.* I, 26). » ic quia creavit. Respondebit tibi: Cur ergo , quem creaturam putasti?

ic quia minorem generavit Filium. Res- : Metire, videamus (29).

ic quia ei non debuisti credere. Referet ad n tibi dixeram: « Hic est Filius meus di- us, in quo complacui, ipsum audite (*Matth.* » Quid est, *ipsum audite?* Dicentem uti- Omnia quæ Pater habet, mea sunt (*Joan.* » Hoc audierunt apostoli, sicut scriptum t ceciderunt in faciem suam, et timuerunt *fatth.* XVII, 6). » Si ceciderunt qui confessi id facient qui negarunt? Sed illos Jesus levavit: vos jacere patietur; ne videatis , quam negastis.

ideamus ergo quoniam quem Filius dam- Pater damnat. Et ideo honorificemus Fi- cut honorificamus Patrem, ut per Filium ad pervenire possimus.

CAPUT XV.

sentit de Opere suo: dicit tamen ad fidem sufficere, cum divinæ generationi tot locis tura suffragetur, cui obsurdescunt Ariani. n pervicaciam Judaicæ plane similem pate- is, adprecatur illis. veritatis amorem. emo deserendos eos, utpote hæreticos et An- stos, docet.

Hæc ego, Imperator auguste, carptim ac impolita magis proposui, quam enodata Quod si qua Ariani inconsummata arbitran- vix fateor inchoata: si qua adhuc superesse ar, ego prope omnia; infidelibus enim to- est, abundat fidelibus. Denique una con- fessio Petri abundavit ad fidem Christo: « Tu es Christus Filius Dei vivi (*Matth.* XVI, 16); » sat est enim generationem scire divinam, non divisam, non diminutam (30), non derivatoriam, non creatam.

494 130. Hoc etiam totis Scripturarum exponitur libris, nec adhuc ab impiis creditur: « Incrassatum est enim, ut scriptum est, cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos suos gravaverunt; ne quando oculis suis videant, et auribus audiant, et corde intelligant (*Isa.* VI, 10). » Namque, more Judaico, aures suas Ariani claudere solent, aut serere tumultus, quotiescunque verbum salutis auditur.

131. Et quid mirum si humanis vocibus credere non soleant infideles, qui non credunt divinis? Filius Dei dicebat, sicut habes in Evangelio: « Pater, clarifica nomen tuum (*Joan.* XII, 28). » Vox Patris de cœlo audita est dicentis: « Et clarificavi, et iterum clarificabo (*Ibid.* » Infideles hæc audiebant, sed non credebant. Dicebat Filius, respondebat Pater, et dicebant Judæi: « Tonitruum factum est illi (*Ibid.* 29; » alii dicebant: « Angelus locutus est ei (*Ibid.*) »

132. Paulus quoque, sicut scriptum est in Actibus Apostolorum, cum voce Christi vocaretur ad gratiam (*Act.* IX, 6), pluresque comites pariter incederent, solus vocem Christi audisse se dixit. (*Act.* XXII, 9). Adeo, sancte Imperator, qui credit, audit: et audit, ut credat: qui non credit, non audit; sed nec vult, nec potest audire, ne credat!

133. Atque utinam, quod in me est, audire vellent, ut crederent: audire cum bona charitate et mansuetudine, ut verum quærentes, non veritatem impugnantes. Scriptum est enim, ut non intendamus « fabulis et genealogiis interminabilibus, quæ quæstiones magis præstant quam ædificationem Dei quæ in fide est. Finis autem præcepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta. A quibus quidam aberrantes, conversi sunt in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant (*I Tim.* I, 4-7). » Alibi quoque idem Apostolus dicit: « Stultas autem et sine disciplina quæstiones devita (*II Tim.* II, 23). »

134. Tales deserendos Apostolus dicit, qui quæstiones serunt, hoc est, hæreticos (31): de quibus et alibi dicit quod « discedent quidam a fide, intendentes spiritibus erroris et doctrinis dæmoniorum (*I Tim.* IV, 1). »

rridentur hic Ariani, qui cum philosophiæ niti se jactarent, relationem quantitatis losophice loquendo qualitatis esse debeat, ant. Sic etiam Cyrillus Alex. in Thes. dis- eamdem Eunomii fallaciam arguit. Ea- autem difficultatem hanc uno verbo per- Ambrosius, quia ipsam supra abunde eno-

ss. haud pauci, « non demutatam. » Quan- on absurde, melius tamen alii, atque edit., iminutam. » Hanc autem vocem, perinde ac non possis rectius intelligere, quam ex hoc Hilarii loco lib. VI *de Trinit.* sic loquentis: « Nescit in Deo portionem, sed scit Deum totum ex Deo toto: scit ex uno unum; non desectum, sed natum: scit nativitate Dei nec diminutionem esse gignentis, nec infirmitatem esse nascentis. »

(31) Ita mss. plures ac potiores: alii vero partim, ut Amerb. atque Eras., « qui quæstiones asserant, hos esse hæreticos; » partim ut Gill.,.... « serunt, hos esse hæreticos, » unus mss., « et eos esse hæreticos, » Rom. edit., « hoc est eos esse hæreticos. »

135. Et Joannes dicit hæreticos esse Antichristos A (*I Joan.* II, 18). Arianos utique designans. Hæc enim hæresis post omnes hæreses cœpit, et ex omni hæresi venena collegit. Sicut enim de Antichristo scriptum est, quia « aperuit os suum in blasphemiam ad Deum, blasphemare nomen ejus, et bellum facere cum sanctis ejus (*Apoc.* XIII, 6) : » ita et isti Filio Dei derogant, nec martyribus pepercerunt, et, quod fortasse ille non faciet, Scripturas falsavere divinas (32). Itaque qui dicit quia Jesus non est Christus, hic est Antichristus ; qui negat Salvatorem mundi, negat Jesum ; qui negat Filium, negat et Patrem, quia scriptum est : 495 « Omnis qui negat Filium, negat et Patrem (33) (*I Joan.* II, 23). »

CAPUT XVI.

Gratiano victoriam spondens, eam ab Ezechiele prædictam narrat, Ex pietate imperatoris hanc spem confirmat, superiores clades hæresi Orientalium acceptas ferens. Deum tandem obsecrat, ut jam placatus, fideli exercitui, regioni, ac duci ferat auxilium.

136. Neque vero te, Imperator, pluribus tenere debeo bello intentum, et victricia de barbaris tropæa meditantem. Progredere plane scuto fidei septus, et gladium spiritus habens : progredere ad victoriam superioribus promissam temporibus, et divinis oraculis prophetatam.

137. Namque et futuram nostri depopulationem et bella Gothorum Ezechiel illo jam temp phetavit : sic enim habes : « Propterea pro fili hominis, et dic : O Gog. hæc dicit D Nonne in die illa cum constituetur habitar lus meus Israel in pace, surges et venies tuo, ab extremo Aquilone : et gentes tecum sessores equorum omnes, congregatio magna (34), et virtus copiosa : et ascende lum meum Israel, ut nubes operire terram vissimis diebus, etc. (*Ezech.* XXXVIII, 14).

138. Gog iste Gothus est, quem jam exisse, de quo promittitur nobis futura dicente Domino : « Et deprædabuntur eos, prædati eos fuerant, et despoliabunt eos spolia detraxerant, dicit Dominus. Eritqu B illa, dabo Gog (hoc est, Gothis (35), locu natum, monumentum Israel multorum congestum, qui supervenerunt ad mare : circuitum struet os vallis, et obruet illic (et totam multitudinem ejus, et vocabitur lyandrium Gog ; et obruet eos domus Is purgetur terra (*Ezech.* XXXIX, 16) »

496 139. Nec ambiguum, sancte Imperat qui perfidiæ alienæ pugnam excepimus, f catholicæ in te vigentis habituri simus a Evidens enim antehac divinæ indignation præcessit ; ut ibi primum fides Romano frangeretur, ubi fracta est Deo.

(32) Ambrosium in Exposit. psal. XXXVI atque alibi questum vidimus, quod initium Evangelii Joannis minus commode distinguerent Alexandrini ; quam distinctionem etiam memorat infra non semel : sed eam non se corruptionis loco habuisse ibidem ipse plane significat. Quare aliam adulterationem hic designatam ab eo manifestum est : quam etiam minime levem fuisse inde colligas, quod non solum hoc in opere de illa expostulat, sed etiam in Commentatione de Spiritu S. lib. II, cap. 6, et fusius adhuc lib. III, cap. 11, ubi ejusdem corruptionis exemplum profert.

(33) Sex mss., « nec Patrem habet. » Sic etiam Græce, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει. Reliqui tamen mss. et edit. omnes, *negat et Patrem*.

(34) Mss. aliquot, « congregatio copiosa, et ascendet ; » reliqui, atque edit. ut in textu, nisi quod vet. edit. cum mss. nonnullis habent, « et descendet, » Rom. vero, « et ascendes. » Cæterum hanc Ambrosii interpretationem qua per vocem Gog Gothos autumat intelligendos, Hieronymus Præfat. lib. XI in Ezech. sicut et in *Quæst.* seu *Tradit. Hebraicis* cap. 10, eatenus sibi non probari significat, ut tamen eam aperte improbare veritus fuerit. Et certe primo loco in ipsam cujus auctorem non sine honoris testimonio designat, nihil certi ac definiti proponit ; secundo autem etiam paratum se ad eamdem, si modo confirmaretur eventu, sequendam satis indicat : quod enim addit Gothos magis appellari Getas ab eruditis quam Gog et Magog, id parum urget. Certum quippe est plurima gentium nomina aliter in sacris codicibus, aliter in Græcis Latinisve scriptoribus haberi. Credibile ergo est Hieronymum, si post victoriam Theodosii scripsisset, hac in re Ambrosio fuisse accessurum, Hanc ipsam interpretationem cum Proclus Constantinopolitanus episcopus, imperante Theodosio juniore, verba e suggestu faciens, ad victoriam de Barbaris, qui eisdem temporibus imperium vastabant, relatam accomodasset, retulit ab auditoribus ingentem plausum, ut Socrates lib. VII *Hist.* cap. 43 testificatur. I igitur his revocari Joan. Dallæus, ne lib. C *Patrum* cap. 3 ita pronuntiaret : « Ambro supra attigimus, per Gog et Magog Goth rum considerate intelligit ; » quia in cen quid gravius dicamus, parum consideratu ostendit.

(35) Non pauci mss.. « dabo Gog, hoc est, G

(36) Amerb. cum paucis mss., « struet ha istum et eos : et obruet illic Gog, » d iisdem mss., « istum et eos, » cujus loco habet, « et per circuitum istum instruet lis ; « Eras. et sequentes edit., » struet peris et obruet eos ; « Rom. vero, struent... ob Reliqui mss. ut in textu, nisi quod legunt *eos* pro *struet os*, Græce τὸ περιστόμιον τῆς Infra vero ejusdem Eras. et seq. edit. « et v Polyandrion ; Amerb. et mss., « Ge Polya Sic etiam LXX, εἰς Γαὶ τὸ πολυάνδριον : va tem et confragosa loca Hebraice dicta *gai* auctor est Hieronymus in eum locum.

D (37) Mss. aliquot, « pœnam excepimus male : recte tamen alii quoque ac omne *pugnam excepimus*, hoc est, bellum prop nam perfidiam, Constantii videlicet ac Val peratorum Arianorum, divinitus immissu intulerunt Gothi, qui sedibus suis expulsi nis, permissu Valentis transmisso Danubio Thraciæ colendam acceperant. Sed non m hinc tempore in eumdem imperatorem arma tes, post multas ejus ducibus clades illatas, quæ ab Ambrosio hic memorantur. cædibus, incendiisque fœdaverunt. Gratianus igitur procinctu esset, ut contra Barbaros illos ferret auxilium, hos libros a Doctore nos tulavit ; nimirum ut ad Arianum profectur ratorem, salubri antidoto præmuniretur. tem Gothicum bellum cum ab aliis, tum a Marcell., lib. XXXI, cap. 4 et seq., diligen criptum reperies.

140. Non libet confessorum neces, tormenta (38), exsilia recordari, piorum sacerdotia, proditorum munera. Nonne de Thraciæ partibus per Ripensem Daciam et Mysiam, omnemque Valeriam Pannoniorum, totum illum limitem sacrilegis pariter vocibus et Barbaricis motibus audivimus inhorrentem? Quid poterat nobis vicina tam feralis invehere? aut quemadmodum res Romana tali tuta poterat esse custodia?

141. Sed jam satis superque, omnipotens Deus, nostro exsilio (38), nostroque sanguine, confessorum neces, exsilia sacerdotum, et nefas tantæ impietatis eluimus: satis claruit eos qui violaverint fidem, tutos esse non posse. Convertere, Domine, fideique tuæ attolle vexilla.

142. Non hic aquilæ militares, neque volatus A avium exercitum ducunt: sed tuum, Domine Jesu nomen et cultus. Non hic infidelis aliqua regio (39), sed ea quæ confessores mittere solet Italia: Italia aliquando tentata, mutata numquam: quam dudum ab hoste barbaro defendisti, nunc etiam vindicasti. Non hic in Imperatore mens lubrica, sed fides fixa.

143. Ostende nunc evidens tuæ majestatis indicium; ut is qui te verum virtutum Dominum et cœlestis militiæ ducem: is qui te veram Dei virtutem credit esse atque sapientiam, non temporalem utique nec creatam, sed sempiternam, sicut scriptum est (*I Cor.* I, 24), Dei, virtutem et divinitatem, tuæ majestatis fultus auxilio, fidei suæ tropæa mereatur. B

(38) Ita edit. omnes et mss. quidam; alii omittunt *tormenta*, et pro *piorum sacerdotia*, nonnulli habent, *impiorum*, vel *perfidorum sacerdotia*; quidam autem totum locum hoc modo legunt, « exsilia recordari piorum sacerdotum, perfidorum, » etc. Porro quantum sub Arianis principibus passi fuerint catholici episcopi, præter historicos ecclesiasticos eleganter describii Gregorius Naz. Orat. ad 150 episcopos, et Orat. ad Arian., atque alibi.

(38) Rom. edit. cum uno vel altero ms., *nostro exitio* vet. cum reliquis, *nostro exsilio* non male. Loquitur enim in Catholicorum persona, quorum certum est non paucos hic barbarorum incursionibus e patria sua expulsos.

(39) Mss. nonnulli, *aliqua religio*, minus concinne.

LIBER TERTIUS.

497 CAPUT PRIMUM.

Ubi præmisit Ambrosius quamobrem strictius tractata in prioribus libris, in his uberius tractanda suscipiat; objectum sibi fabularum usum exemplo Scripturæ diluit cum alia poetica memorantis, tum maxime Sirenas, quæ figuræ sunt voluptatum: a quibus et Pauli verba et Christi facta oportet avocent Christianos.

1. Quoniam, clementissime Imperator, instruendi tui gratia, aliqua de fide mihi scribenda mandaveras, et verecundantem coram etiam ipse fueras adhortatus: ideo quasi in procinctu positus, duos tantum conscripsi libellos, quibus vias quasdam fidei et semitas demonstrarem.

2. Sed quoniam mens prava quorumdam serendis intenta quæstionibus, stylo lacessit uberiore confici (40); tuæ quoque pia me cura clementiæ ad cætera vocat, volens in pluribus experiri, quem in paucis probasti; ea quæ perstricta paucis superius sunt, placuit mihi paulo latius exsequi; ne ea quasi diffidentia assertionis deseruisse potius, quam securitate fiduciæ proposuisse videamur.

3. Et quia Hydræi nominis (41), et Scyllæi littoris comparationem induximus (*Supr.* lib. I, cap. 4), ut ostenderemus vel rediviva plantaria cavenda perfidiæ, vel famosa naufragia: si quis contra licitum C putat colorem disputationis ejusmodi a poeticis fabulis derivatum, et cum in fide nihil quod vituperare possit invenerit, aliquid in sermone reprehendit; agnoscat non solum sententias, sed etiam versiculos poetarum Scripturis insertos esse divinis.

4. Unde enim illud: « Hujus et genus sumus (*Act.* XVII, 28), » quod Paulus usu prophetico doctus usurpat? Nam et gigantes (*Num.* XIII, 34), et vallem Titanum (*II Reg.* V, 18) prophetici sermonis series non refugit. Et Isaias Sirenas, et filias passerum dixit (*Isa.* XIII, 22). Et Hieremias de Babylonia memoravit quod habitabunt in ea filiæ Sirenum (*Jerem.* XXXII, 9); ut ostenderet Babyloniis hoc est, sæcularis confusionis illecebras, vetustæ D lasciviæ (42) fabulis comparandas: quæ velut scopuloso in istius vitæ littore, dulcem resonare quamdam, sed mortiferam cantilenam ad capiendos animos adolescentium viderentur: quam sapiens etiam ab ipso poeta Græco inducitur (Hom. 12 *Odyss.*); quasi quibusdam prudentiæ suæ circumdatus vinculis præteriisse. Ita difficile judicatum est ante adventum Christi etiam fortiores non posse capi speciosæ deliciis voluptatis!

5. [*Alias cap.* II.] Quod si poeta ille perniciosam

(40) Rom. edit. sola, « uberiore confligi; » vet. edit. ac mss. nonnulli, « uberiore confligi: » melius reliqui, ut in textu.

(41) Amerb. et Eras., « Hydræ numinis... calorem disputationis »: Gill. ac Rom., « Hydræ nominis.,, colorem disputationis; » mss. vero nobiscum faciunt: excipe tamen Thuan. unum ubi legitur., « vel residua plantaria,,, vel plaginosa naufragia. » etc. Per colorem autem disputationis intellige ornatum ejus ac lepores.

(42) Pro voce *lasciviæ* in Thuan. uno cod. habetur hic et infra, *fallaciæ*.

mentibus hominum, et subeundis obnoxiam naufragiis, lasciviæ sæcularis illecebram judicavit; quid nos æstimare oportet, quibus scriptum est: « Carnis curam ne feceritis in concupiscentia (*Rom.* xiii, 14)? » Et alibi: « Castigo corpus meum et servituti redigo; ne aliis prædicans, ipse reprobus efficiar (*I Cor.* ix, 27). »

498 6. Non enim per luxuriam nobis Christus. sed per jejunium salutem attulit. Neque ille emerendæ gratiæ suæ causa, sed nostræ eruditionis gratia jejunavit. Neque infirmitate corporis victus est, ut esuriret: sed esuriendo suscepti corporis fidem præstitit; ut non solum corpus, sed etiam infirmitates nostri corporis doceret a se esse susceptas, sicut scriptum est: « Quoniam infirmitates nostras suscepit, et ægritudines nostras portavit (*Isa.* liii, 4). »

CAPUT II.

Quæ corporis sunt a Christo pro nobis suscepti, divinitati non tribuenda: secundum hanc illum altissimum; quod qui neget, eum Patri ascribere incarnationem. Cum Deus legitur solus esse, aut solus habere immortalitatem, id etiam intelligendum de Christo, tum ut memorata impietas declinetur, tum quia eadem Filii ac Patris asseritur operatio.

7. Corporis est igitur, hoc est, nostrum est, quod esurivit: nostrum est, quod flevit, quod tristis fuit usque ad mortem. Cur ad divinitatem quæ sunt nostra referuntur? Corporis est, quod etiam factus asseritur. Denique sic habes: « Mater Sion dicet: Homo, et homo factus est in ea, et ipse fundavit eam Altissimus (*Psal.* lxxxvi, 5). » « Homo, inquit, factus est, » non Deus factus est.

8. Qui autem idem altissimus, idem homo, nisi « Mediator Dei, et hominum, homo Christus Jesus, qui dedit semetipsum redemptionem pro nobis (*I Tim.* ii, 5, 6)? » Et hoc utique ad incarnationem pertinet; redemptio enim nostra per sanguinem, remissio per potestatem, vita per gratiam. Quasi altissimus donat, quasi homo precatur: aliud creatoris, aliud redemptoris est. Distincta licet, unius tamen auctoris beneficia sunt; decuit enim ut ille nos redimeret, qui creavit.

9. Quis autem neget Christum esse altissimum significatum? Nam qui aliter sentit, Deo Patri sacramentum incarnationis ascribit. Sed hinc dubitari non potest quod altissimus Christus sit; cum etiam alibi dixerit de mysterio passionis: « Dedit vocem suam Altissimus, et mota est terra (*Psal*, xlv, 7). » Et in Evangelio habes: « Et tu, puer, propheta Altissimi vocaberis; præibis enim ante faciem Domini parare vias ejus (*Luc.* i, 76). » Qui altissimus? Dei Filius. Ergo qui altissimus Deus, Christus est.

10. Et solus utique cum dicitur Deus, non separatur etiam Dei Dilius. Quis enim Altissimus, solus,

A sicut scriptum est: « Et cognoscant quonian men tibi Dominus, tu solus altissimus supe nem terram (*Psal.* lxxxii, 19). »

11. Unde etiam illud explosum est, quod ad calumniam derivare, quia de Deo scriptum « Qui solus habet immortalitatem, et lucem h inaccessibilem (*I Tim.* vi, 16), » de Deo enim ptum est, quod est commune nomen Patri et

499 12. Nam si ubicunque Deum legunt, n etiam Filium designari; et impii sunt, divi potentiam Filio denegando, et incarnatum P Sabelliana impietate astruere videbuntur. I enim quomodo illud non impie de Patre intel possint, quod Apostolus ait: « In quo et co rexistis per fidem operationis Dei, qui sus illum a mortuis (*Coloss.* ii, 12), » et advert

B sequentibus quid incurrant: sequitur enim cum mortui essetis delictis et præputio carni træ, vivificavit nos cum illo, donans nobis delicta, delens quod adversum nos erat chi phum decreti, quod erat contrarium nobis: et tulit de medio, affigens illud cruci, exuens se (*Ibid.* 13, 14). »

13. Ergo non Deus (43) Pater solus intel dus est, qui suscitavit carnem: et non etia lius, cujus templum resuscitatum est. Qui s vit, utique et vivificavit: qui vivificavit, et donavit: qui delicta donavit, et chirographun qui chirographum tulit, afflixit illud cruc afflixit illud cruci, carnem se exuit. Sed Pat se exuit carnem; non enim Pater caro fact sed *Verbum*, sicut legimus, « caro factu

C (*Joan.* i. 14). » Videtis ergo quod Ariani d parant a Patre Filium, in ic perculum incid Patrem passum esse commemorent.

14. Nos autem facile docemus de Filii operatione; nam et ipse corpus suum resus sicut ipse dixit: « Solvite templum hoc, et duo resuscitabo illud (*Joan.* ii, 19). » Et ips ficat nos cum suo corpore: « Sicut enim suscitat mortuos et vivificat; sic et Filiu vult, vivificat (*Joan.* v, 21). Et ipse delicta d dicens: « Dimissa sunt tibi peccata tua (20). » Et ipse chirographum aflixit cruci, q cifixus est per corporis passionem. Nec a carnem exuit, nisi Dei Filius, qui carnem se Ipse ergo significatur Deus, qui opus nos surrectionis operatus est.

D

CAPUT III.

Filium a patre non separandum ex Aposto firmari, cum Filio quoque conveniat esse, solum potentem ac immortalem, nat delicet; non gratia qua ipsi etiam ange immortales, et lucem habitare inaccessi quo ultimo qua ratione fiat explicato, qu Pater solus, ac Filius pariter solus di ostenditur.

15. Ergo cum legis Deum, non separes I

(43) Mss. complures, *Ergo si Deus*. Male, nisi per interrogationem aut admirationem dictum a ubi particula *si* esset expungenda.

non separes Filium : quia deitas et Patris et Filii una eademque est. Et ideo nec ibi separes, ubi legis quia « beatus et solus potens (*I Tim.* VI, 15) ; » de Deo enim (44) dictum est, sicut habes : « Præcipio coram Deo, qui vivificat omnia « (*Ibid.* 13) : sed etiam Christus vivificat : convenit ergo et Patri et Filio Dei nomen ; quando convenit et operationis effectus **500** Persequantur et cætera. « Præcipio, inquit, coram Deo qui vivificat omnia, et Christo Jesu (*Ibid.*). »

16. In Deo est etiam Verbum, sicut scriptum est : « In Deo laudabo Verbum (*Psal.* LV, 11). » In Deo sempiterna sua virtus est Jesus (45) : in Deo igitur unitatem divinitatis, in Christi autem nomine incarnationis testificatus est sacramentum.

17. Denique ut de incarnatione Christi se dixisse ostenderet, subdidit : » Qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem ; ut serves mandatum sine macula usque in adventum Domini nostri Jesu Christi : quem suis temporibus ostendet beatus et solus potens, rex regum, et Dominus dominantium ; qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem : quem vidit hominum nemo, sed nec videre potest (*Ibid.* 13-16). Ergo de Deo hæc scripta sunt, cujus nominis et dignitas et veritas communis est Filio.

18. Cur igitur hoc loco Filius separatur, cum etiam Filio hæc cuncta conveniant ? Aut si non conveniant, nega Deum ; ut neges quæ Deo sunt convenienta (46). Beatus negari non potest, qui beatitudines donat : « Beati enim quibus remissæ sunt iniquitates (*Psal.* LXXXI, 1). » Beatus negari non potest, qui sanam doctrinam tribuit, sicut scriptum est : « Quæ est secundum Evangelium claritatis beati Dei (*I Tim.* I, 11). » Potens abnui non potest, de quo Pater dicit : » Posui adjutorium super potentem (*Psal.* LXXXVIII, 20). » Immortalitatem autem ejus quis audeat diffiteri, cum etiam aliis immortalitatem ipse largitus sit, sicut scriptum est de sapientia Dei : » Per hanc habebo immortalitatem (*Sap.* VIII, 13). »

19. Sed alia immortalitas suæ naturæ, alia nostræ. Non sunt fragilia comparanda divinis : una sola substantia divinitatis est, quæ mori nescit. Unde et Apostolus, cum sciret et animam et angelos immortales, quod solus Deus immortalitatem habeat prædicavit. Nam et anima moritur : « Anima enim

A quæ peccat, ipsa morietur (*Ezech.* XVIII, 20) ; » nec angelus immortalis est naturaliter, cujus immortaliter in voluntate est Creatoris.

20. Neque ad præjudicium trahas, quod non moritur Gabriel, non moritur Raphael, non moritur Uriel (47) et in ipsis enim naturæ capacitas vitio obnoxia, sed non obnoxia disciplinæ. Omnis enim rationabilis creatura accidentia recipit, et subjecta judicio est. In accidentibus autem et pœna judicii, et corruptela est, et profectus. Unde et Ecclesiastes ait : « Quoniam omne opus suum Deus adducet in judicium (*Eccle.* XII, 14). » Ergo corruptelæ et mortis, etiamsi non moriatur aut peccet, capax tamen omnis et creatura : nec ex immortali natura habet, sed ex disciplina vel gratia, si se in aliquibus ad vi-

B tia non mutat. Alia ergo immortalitas quæ donatur, alia quæ sine capacitate mutibilitatis est semper.

21. An negatur immortalis divinitas Christi, quia in carne pro omnibus mortem gustavit ? **501** Jam ergo melior Gabriel quam Christus ; quia ille non est defunctus, hic mortuus est. Sed non est servus supra dominum (*Matth.*, X, 24) ; alia enim carnis infirmitas, alia divinitatis æternitas : mors carnis est, immortalitas potestatis. Quod si divinitas fecit ne caro videret corruptionem, quæ utique corruptelæ erat obnoxia per naturam : quomodo mori posset ipsa divinitas ?

22. Quomodo autem lucem inaccessibilem non habitat Filius, cum in sinu Patris Filius sit : lux autem Pater, lux etiam ipse sit Filius ; quia Deus

C lux est (*Joan.* I, 9) ? Aut si aliam lucem inaccessibilem nisi deitatis putamus, numquid melior Patre lux est ; ut non sit in luce, qui sicut scriptum est, et apud Patrem est (*Ibid.* 2) ? et in Patre (*Joan.* XIV, 10) ? Non ergo separent, Filium, cum legent solum Deum : nec Patrem separent, cum legent Filium solum.

23. In terris Filius sine Patre non est, et putas quia Pater sine Filio sit in cœlo ? In carne est Filius, cum dico in carne est, vel in terris, secundum carnem jam non novimus Christum (*II Cor.* V, 16) : ergo in carne est Filius, et solus, non est, secundum quod scriptum est : « Et non sum solus, quia Pater mecum est (*Joan.* VIII, 16) : » et putas quod sit Pater solus in luce ?

D 24. At ne hoc argumentum putes (48), accipe etiam

(44) Edit., *de eo enim* ; mss., *de Deo enim*, etc.

(45) « Virtus est Jesus, » vox ultima in mss. plerisque omissa est.

(46) Non pauci mss. « sicut negas quæ Deo sunt consequentia. »

(47) « Non moritur Uriel, » abest a mss. non paucis ; cum autem in aliis quibusdam et cunctis edit. inveniatur, nihil prohibet quin Ambrosii esse arbitremur. Etenim, quamvis cl. vir J. B. Thiersius in epist. ad Lucam Acherium τὸν μακαρίτην argumentis pluribus, maxime vero testimoniis Caroli Magni, Haitonis Basilcensis, concilii Aurelian. et conc. Rom. II, sub Zacharia pontifice, ex angelorum albo expungendum esse hunc Urielem demonstraverit : tamen cum lib. IV Esdræ, ubi nomen illud sæpius occurrere agnoscit Thiersius, pro canonico sæpius Ambrosius laudaverit, non est dubium quin ejusdem auctoritatem hic etiam sequi potuerit. Nam quod ibidem addit vir eruditus Urielem forte a doctore reprobis angelis annumerari, hoc ab ejus mente prorsus alienum est. Cæterum pulchre ac sapienter hoc loco immortalitatem naturalem a participata distinguit sanctus præsul, et priore Deo soli concessa et reservata, alteram tantum modo angelis attribuit : in quo eum Augustinus quoque postea secutus.

(48) Eras. ac Gill. in marg. et edit. Rom. in corp., « argutum putes : » iidem Eras. et Gill. in corp. necnon Amerb. cum mss. omnibus, « argu-

.ium : « Deum, inquit, nemo vidit unquam, genitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse ʻit (*Joan.* I, 18). » Quomodo solus Pater, si Patris Filius est? quomodo enarrat, quem .det? non ergo solus Pater.

Accipe nunc et solum Patrem, et solum Fi- Solus Pater, quia alius Pater non est : solus .s, quia alius Filius non est : solus Deus quia divinitas Trinitatis est

CAPUT IV.

ıristum non nisi secundum carnem factum narrari: quippe qui ut homines redimeret, non eguerit adjutorio, sicut nec ut se resuscitaret; cum aliis ut mortuos resuscitarent, oratione opus fuerit. Etsi autem ipse eraverit, hoc referendum ad humanitatem: divinitatem vero ex eo quod imperavit, æstimandam; in quo diabolus Arianis anteponitur. Tum, exposito cur Filius hominis potens dicatur, argumenti ponitur conclusio.

26. [*Alias* cap. III.] Satis ergo claret et solum Deum non esse Patrem sine Filio, et solum Deum non intelligi Filium sine Patre; quia secundum carnem (49) factus legitur Dei Filius, non secundum divinam generationem.

27. In quo autem factus sit, per os sancti patriarchæ locutus asseruit, dicens : « Quia repleta est malis anima mea, et vita mea inferno appropinquavit. Æstimatus sum cum descendentibus in lacum : factus sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber (*Psal.* LXXXVII, 4-6). » Et hic *sicut homo*, inquit, non sicut Deus, factus sum. « Et repleta est malis anima mea : » anima utique, non divinitas. Factus est 502 in eo, in quo erat infernis debitus : factus est in eo, in quo cum aliis æstimatus est ; divinitas enim similitudinem collationis abjurat. Et tamen in ipsa carne morti obnoxia majestatem adverte divinitatis in Christo. Et si factus est sicut homo, et sicut caro factus est : factus est tamen inter mortuos liber, et liber sine adjutorio.

28. Sed quomodo hic sine adjutorio fuisse se Filius dicit, cum supra (cap. 2) dictum sit : « Posui adjutorium super potentam (*Psal.* LXXXVIII, 20)? » Ergo et hic distingue naturas. Adjutorium caro habet, divinitas non habet. Liber igitur est, quia mortis vincula nescivit : non captus ab inferis, sed qui operatus sit in infernis : sine adjutorio est, quia neque per nuntium, neque per legatum, sed ipse per se Dominus salvum fecit populum suum. Quomodo enim potuit adjutorium sui corporis quærere suscitandi, qui alios suscitavit?

29. Ac licet homines quoque suscitaverunt mortuos ; non in sua tamen virtute fecerunt, sed in Christi nomine. Aliud est rogare, aliud imperare : aliud mereri, aliud donare.

30. Elias ergo suscitavit, sed oravit, non imperavit (*III Reg.* XVII, 21, 23). Elisæus suscitavit configuratus mortuo (*IV Reg.* IV, 34, 35) : suscitavit etiam ipsius mortui corporis tactus (50); ut esset typus venturum eum qui missus in similitudinem carnis peccati, etiam sepultus mortuos suscitaret.

31. Petrus quoque, cum Æneam curaret, ait : « in nomine Jesu Nazareni, surge et ambula (*Act.* III, 6) ; » non in suo ait, sed in Christi nomine. Surge autem verbum est imperantis : sed fiducia de merito est, non præsumptio de potestate : et de nominis operatione (51), non de sua virtute præceptionis auctoritas. Quid igitur Ariani dicunt ? In nomine Christi et Petrus imperat, et illi nolunt imperasse Dei Filium, sed rogasse.

32. Sed lectum est quia rogavit. Disce distantiam. Rogat quasi filius hominis, imperat quasi Dei Filius. Annon defertis hoc Dei Filio, quod etiam diabolus detulit, et vos majore sacrilegio derogatis? Ille dicit: « Si Filius Dei es, dic lapidi huic ut fiat panis (*Luc.* IV. 3). » Ille dicit, impera : vos dicitis, obsecra. Ille credit quod, jubente Dei Filio, elementorum rerumque natura in adversum vertatur : vos creditis quod nisi roget Dei Filius, nec voluntas ipsius impleatur. Et diabolus de potestate æstimandum putat Dei Filium, vos de infirmitate. Tolerabiliora sunt tentamenta diabolis, quam argumenta Arii.

33. Nec moveat quia potentem Filium dixit hominis, cum Dominum majestatis legeris crucifixum (*I Cor.* II, 2). Quæ autem major potentia, quam supra cœlestes potestates habere dominatum (*Ephes.* I, 21)? Habebat autem qui Thronis, Dominationibus, Angelis imperabat. Nam et si erat inter bestias, sicut scriptum est (*Marc.* I, 13), tamen angeli ministrabant ei; ut agnoscas aliud incarnationis esse, aliud potestatis. Secundum carnem itaque tentatur a bestiis, secundum dignitatem ab angelis adoratur.

503 34. Didicimus igitur factum esse hominem et ad hominem hoc esse referendum. Denique et alibi habes ; « Qui factus est ei ex semine David (*Rom.* I, 3), » secundum carnem utique ex semine David factus est : Deus autem ante sæcula ex D[eo] natus est.

CAPUT V.

Factum *in Scriptura non semper idem esse* creatum *exemplis ex ipsa petitis docet. Inde ligit non cavillandum ex littera more Judæo*

mentum putes. » Optime, siquidem non semel advertere licuit Ambrosio argumentum esse probationem humano ingenio et solertia excogitatum, cui opponere solet Scripturæ testimonium, ut hoc in

ʻ:ʻ edit. ac mss. aliquot, « quia ʻ Rom. edit. prima re- ʻ solo di-

ctus legitur. »

(50) Tres mss., « configuratur mortuo, co[n]tactu ; » unus vero quæ continuo sequuntur git, « ut esse typus venturi ejus, qui missu[s in si]militudinem carnis, mortuos humana etiam tus carne suscitaret. »

(51) Mss. aliquot, de potestate et homini[s opera]tione, etc. »

quibus tamen hæreticos pejores probat; atque iterum propositam confirmat sententiam.

35. Nec semper tamen factum esse ad creationem refertur; scriptum est enim: « Domine, refugium factus es nobis (*Psal.* LXXXIX, 1); » et: « Factus es mihi in salutem (*Psal.* CXVII, 14). » Non utique creationis definitio vel editio declaratur: sed refugium factus mihi, et conversus mihi dicitur ad salutem, sicut et Apostolus dixit: « Qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio (*I Cor.* I, 30). » Nobis factum non creatum ex Patre dixit. Denique quomodo dicat factum nobis esse sapientiam, in posterioribus exposuit dicens: Sed « loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abcondita est, quam prædestinavit Deus ante tempora sæcularia in gloriam nostram, quam nemo principum hujus sæculi cognovit. Si enim cognovissent, nunquam Dominum majestatis crucifixissent (*I Cor.* II, 7, 8,) » Ubi mysterium passionis exprimitur, non utique generationis æternæ series declaratur.

36. Sapientia igitur mea crux Domini est, redemptio mea mors Domini est; sanguine enim pretioso redempti sumus, ut apostolus Petrus dixit (*I Petr.* I, 19). Sanguine igitur suo, quasi homo, Dominus nos redemit; idemque, quasi Deus, peccata donavit.

37. Non ergo in verbis quasdam constituamus insidias, et verborum tendiculas aucupemur; ut quia et aliud secundum impios significare putatur sermo qui legitur, non id quod sensus exprimat, sed quod littera ostendat, interpretemur. Sic perierunt Judæi, dum sensuum profunda despiciunt, et sequuntur nuda verborum; » Littera enim occidit, spiritus autem vivificat (*II Cor.* III, 6). »

38. Et tamen inter duo gravia sacrilegia fortasse detestabilius sit ad divinitatem referre quæ carnis sunt, quam ad litteram referre (52) quæ spiritus sunt. Illi timuerunt in Deo carnem credere; et ideo redemptionis gratiam perdiderunt, quia causam salutis abjurant: isti divinitatis majestatem usque ad carnis infirma deducunt. Detestandi Judæi, qui carnem Domini crucifixerunt: detestabiliores tamen eos arbitror, qui divinitatem Christi cruci subditam crediderunt. Denique qui cum Judæis sæpe tractabat: **504** « Hæreticum, inquit, post unam correptionem devit (*Tit.* III, 10). »

39. Nec tamen sine injuria Patris factum nobis esse sapientiam (53), ad illam inenarrabilem, nec ullis temporibus momentisque obnoxiam Christi generationem sacrilega interpretatione derivant. Nam præter id quod Filii injuria Patris est contumelia, etiam in Patrem sacrilegia ista procedunt, ne quo scriptum est: « Fiat autem Deus verax, omnis autem homo mendax (*Rom.* III, 4). » Aut si de Filio putant dictum, generationi quidem non præjudicant: Deum autem et Deum verum hujus lectionis (54) auctoritate quod abnuunt, confitentur.

40. Prolixum est si velim singula recensere, quoties factum legerimus, non utique per naturam, sed per gratiam. Nam et Moyses dicit: « Adjutor et protector factus est mihi in salutem (*Exod.* XV, 2). « Et David dicit; « Esto mihi in Deum protectorem, et in domum refugii, ut salvum me facias (*Psal.* XXX, 3). » Et Isaias dicit: « Factus est omni civitati humili adjutor (*Isa.* XXV, 4). » Non utique sancti Deo dicunt: Creatus es, sed protector et adjutor per gratiam tuam factus es nobis.

CAPUT VI.

Objectionem ex Joanne desumptam ut diluat, primo demonstrat Manichæis patrocinari Arianum sensum: deinde varia distinguendorum verborum ejusdem loci exposita ratione, ipsum nullo modo ad substantiam divinam sine Patris injuria referri posse aperte probat, verumque illius exponit intellectum.

41. Unde nec illud verendum est, quod solent Ariani sæva interpretatione componere, dicentes factum esse Dei verbum; quia scriptum est, inquiunt: « Quod factum est in ipso, vita est (55) (*Joan.* 3, 4). »

42. Primum intelligant si ad substantiam divinam referant, « quod factum est; » Manichæorum se quæstionibus implicari. Objiciunt enim Manichæi: Si quod in ipso factum est, vita est: est ergo aliquid quod in ipso factum non sit, et mors sit; ut duo impie inducant principia. Sed hoc damnat Ecclesia.

43. Deinde unde possunt docere sic pronuntiasse evangelistam? Plerique enim docti et fideles sic pronuntiant (56): » Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil quod factum est (*Ibid.*

(52) Nonnulli mss., » quam ad carnem referre, etc. »

(53) Amerb. et mss. aliquot, « factam nobis esse sapientiam: » melius tamen reliquæ edit. ac mss., « factum, » quippe quod ad superiora referatur Apostoli verba « Qui factus, est nobis sapientia, » etc.

(54) Ita mss. prope ad unum: edit. vero, » quia Deum verum hujus lectionis, etc. »

(55) Omnes edit. ac mss. nonnulli, « vita erat; » alii mss. plures potioresque, « vita est. »

(56) Alexandrinos atque Ægyptios hic indicari cognoscere est ex iis quæ S. doctor Exposit. psalmi XXXVI, num. 35, memorat. Ex his autem duobus locis duas præcipuas legendi hujusce textus rationes fuisse intelligas alteram quæ verbis illis, « Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, « absolutum sensum includebat: altera vero qua sensus nonnisi sequentibus istis, » quod factum est, « terminabatur. Sed nec deerant qui sensum perducerent usque ad illa verba, » quod factum est in ipso. » Hanc distinctionem secuti sunt Gregorius Nyss. lib. I, cont. Eunomium, et Epiphanius in *Ancorat.*, num, 75, ubi primam acerbe notat quasi Spiritui sancto injuriosam, de qua lib. I, de Spiritu sancto forte aliquid erit dicendum. Primam vero Augustinus ita admittit, ut secunda ejus pars hoc modo distinguatur: « Quod factum est in illo vita erat; « alteram autem ejusdem partis subdistinctionem qua virgula post voces « in ipso, » apponebatur, absurdum censet. Vide lib. V, de Gen. ad litt. cap. 14, et tract. I in Joan. num. 16, sicut et interpretes ad eumdem locum.

5); » alii sic: « Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil; » denique: « Quod factum est, » pronuntiant, et subjungunt: « in ipso, » hoc est: Quidquid autem factum, est in ipso. Quid est, « in ipso? » Apostolus docet dicens: « In ipso enim sumus, et vivimus, et movemur (*Act.* xvii, 28). »

44. Tamen, etiamsi quemadmodum velint, pronuntient, non possunt hic calumniari Deo **505** Verbo, si ad substantiam ejus velint referre: « Quod factum est; » quin calumnientur et Patri Deo, de quo scriptum est: « Qui autem facit veritatem, venit ad lucem; ut manifestentur opera ejus, quia in Deo sunt facta (*Joan.* iii, 21). » Ecce hic opera hominis in Deo facta legimus, et ad substantiam tamen divinam referre non possumus: sed aut per ipsum facta cognoscimus, ut est etiam illud Apostolicum, quod « omnia per ipsum, et in ipso creata sunt; et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant (*Coloss.* i, 16): » aut, ut docet præsentis lectionis testimonium (57), virtutes quibus vitæ æternæ fructus acquiritur, in Deo factas æstimare debemus, castitatem, pietatem, religionem, fidem et alia hujusmodi, quæ in voluntate Dei facta sunt.

45. Ergo sicut in Dei Patris, ita etiam in Christi voluntate et virtute facta, sunt sicut legimus: « Creati in Christo in operibus bonis (*Ephes.* ii, 10); » et in psalmo: « Fiat pax in virtute tua (*Psal.* cxxi, 7); » et alibi: « Omnia in sapientia fecisti (*Psal.* ciii, 24). » — « In sapientia, inquit, fecisti, » non sapientiam fecisti. Nam cum omnia in sapientia facta sint, Christus autem Dei sapientia sit (*I Cor.* i, 24), non accidens utique, sed subsistens et permanens in æternum; si facta est sapientia, jam deteriore conditione facta est quam omnia; quia sapientia fieri per se ipsam non potuit. Ergo si factum esse frequenter ad aliquid, non ad naturam refertur, etiam creatum esse ad causam refertur.

CAPUT VII.

Quod a salomone dictum est, Dominus creavit me, etc. (*Prov.* viii, 22), *incarnationem Christi ad redimenda Patris opera factam signare; quo ex ipsius Filii verbis declarato,* principium *ostendit etiam accipi posse de documentis virtutum, quarum omnium vias vobis Dominus aperuisse, ac vere principium exstitisse demonstratur.*

46. [*Alias* cap. IV.] Unde intelligimus illud quod de incarnatione Domini scriptum est: « Dominus creavit me principium viarum suarum in opera sua (*Prov.* viii, 22), » id significare quod ad redimenda opera Patris Dominus Jesus ex Virgine sit creatus. Neque enim dubitari potest de incarnationis dictum esse mysterio, cum propter opera sua a corruptelæ servitio liberanda Dominus susceperit carnem; ut illum qui imperium habebat mortis,

A per sui corporis destrueret passionem. (
Christi propter opera, divinitas ante op
ipse ante omnia, sed et omnia in ipso co

47. Non ergo divinitas propter opera,
pter divinitatem opera: sicut Apostolus d
dicens quod propter Filium Dei omnia.
habes: « Decebat autem eum per quem
propter quem omnia, multis filiis in glori
ctis, ducem salutis eorum per passionem
mari (*Hebr.* ii, 10), » Nonne evidenter
quia Dei Filius, qui propter divinitatem s
nia creavit, is postea propter populi s
carnis susceptionem, et mortis assump
sionem?

48. Propter quæ autem opera sit creat
B gine, **506** ipse Dominus cum illum cæcun
ostendit dicens: « In illo me opportet ope
ejus qui misit me (*Joan.* ix, 4). » Et a
de incarnatione ejus dictum crederemus:
hoc mundo sum, lux sum hujus mundi (*I*
Etenim quasi homo in hoc mundo pro tem
nam quasi Deus semper est. Denique et
« Ecce ego vobiscum sum usque ad cons
nem mundi. (*Matth.* xxviii, 20). »

49. Nec de principio residet aliquid qu
cum interrogatus in carne: « Tu qui es?
derit: « Principium quod et loquor vobis (
25). » Quod non solum ad substantiam d
æternæ (58) refertur, sed etiam ad docum
C tutum. Ex hoc enim et Deum se probavit a
quia omnium ipse principium est, et unius
virtutis auctor, quia Ecclesiæ caput est, s
ptum est: « Quia ipse est caput corporis
qui est principium, primogenitus ex mo
loss. i, 18). »

50. Liquet igitur et de incarnatione dic
« principium viarum suarum, » quod ad s
tum suscepti corporis videtur esse referen
enim carnem suscepit, ut ad cœlum nobi
ret iter. Denique ait: « Ascendo ad Patrem
Patrem vestrum, Deum meum et Deum
(*Joan.* xx, 17). » Denique ut scias quod
omnipotens Pater secundum incarnationem
pserit Filio, habes in Zacharia ad Jesum
D vestimenta sordida ab angelo dictum: »
Dominus omnipotens: Si in viis meis amb
et præcepta mea custodieris (*Zach.* iii, 7)
est vestimentum illud sordidum, nisi c
sumptio?

51. Viæ igitur Domini velut quidam trami
vitæ sunt, quæ diriguntur a Christo, qui a
sum via, et veritas, et vita (*Joan.* xiv,
ergo superna est Dei virtus [Christus en
via est. Et bona via, quæ credentibus co
patefecit. Viæ autem Domini viæ rectæ s
scriptum est: « Vias tuas, Domine, notas

(57) Ita mss. probatiores; alii vero et omnes edit., « lectio testimonii. » Rursus autem ubi nos cum mss. omnibus, « castitatem, pietatem, » edit. omnes e contrario legebant, « charitatem, pietat

(58) Vet. edit. cum mss. aliquot « ad d æternitatem. »

(*Psal.* xxiv, 4). » Via castitas, via fides, via est abstinentia. Est namque via virtutis, est et via iniquitatis, scriptum est enim : « Et vide si est via iniquitatis in me (*Pasl.* cxxxiii, 24). »

62. Principium itaque nostræ virtutis est Christus. Principium integritatis, qui docuit virginea non viriles exspectare concubitus, sed integritatem mentis et corporis sancto magis dicare Spiritui, quam marito (*II Cor.* xi, 2). Principium parcimoniæ Christus, qui paupor factus est, cum esset dives (*II Cor.* viii, 9). Principium patientiæ Christus, qui cum malediceretur, non remaledixit ; cum percuteretur, non repercussit (*I Petr.* ii, 23). Principium humilitatis Christus, qui formam servi accepit (*Philip.* ii, 7), cum Patrem Deum majestate virtutis æquaret. Ex illo enim accepit virtus unaquæque principium.

53. Et ideo ut hæc virtum genera disceremus : « Filius datus est nobis, cujus principium super humeros ejus (*Isa.* ix, 6). » Principium illud crux Domini est ; principium fortitudinis, quo via sanctis est reserata martyribus ad sacri certaminis passionem.

507 CAPUT VIII.

Versiculus in Isaia proxime citatus de Christi humanitate ac divinitate explicatur, eoque varias hæreses jugulari evincitur.

51. Vidit hoc principium Isaias, et ideo ait : » Puer natus est (59), Filius datus est nobis (*Isa.* ix, 6). » Viderunt et Magi, et ideo cum parvulum in præsepi cernerent, adoraverunt (*Matth.* ii, 11), dicentes : « Puer natus est ; » cum stellam conspicerent, prædicantes : « Filius datus est nobis. » Aliud munus e terris, aliud munus e cœlo, et utrumque unus in utroque perfectus, et sine mutabilitate divinitatis, et sine humanæ imminutione naturæ. Unum adoraverunt, eidemque munera obtulerunt ; ut ostenderent ipsum esse cœli Dominum, qui in præsepibus videretur.

55. Distingue singulorum momenta verborum : « Puer natus est, Filius natus est nobis. » Etsi ex Patre natus, non tamen nobis natus, sed datus est, quia non Filius propter nos, sed nos propter Filium. Neque enim nobis natus est, qui et ante nos natus est, et totius est conditor creaturæ : neque nunc primum nascitur, qui erat semper, et erat in principio (60) : sed illud quod non erat, nobis nascitur. Quod etiam angelus pastoribus cum loqueretur, dixit esse generatum, sicut habes scriptum : « Quia natus est nobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus, in civitate David (*Luc.* ii, 11). » Nobis ergo quod non erat, natum est : hoc est, puer ex Virgine, corpus ex Maria ; hoc enim post nos, illud ante nos.

56. Alii codices sic habent : « Puer natus est nobis, Filius datus est nobis ; » hoc est, qui erat Fi-A lius Dei, hic ex Maria (61) puer natus est nobis, et datus est nobis. Quia datus sit, audi Prophetam dicentem : « Et salutare tuum da nobis (*Psal.* lxxxiv, 8). » Quod enim supra nos est, datur : quod de cœlo est, datur ; sicut etiam de Spiritu legimus quod « Charitas Dei effusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui dabus est nobis (*Rom.* v, 5). »

57. Sed videte quemadmodum hic locus multas hæreses exstinguat. « Puer natus est nobis, » non Judæis : *nobis*, non Manichæis *nobis*, non Marcionitis. Propheta dicit : *Nobis*, hoc est credentibus, non incredulis. Et ille quidem misericordia sua omnibus natus est, sed perfidia hæreticorum fecit, ut non omnibus nasceretur, qui omnibus natus est.
B Nam et lumen dici oriri jubetur super bonos et malos (*Matth.* v, 45) : sed oriri non videntibus non videtur.

58. Sicut ergo puer non omnibus natus est, sed fidelibus : sic Filius non infidelibus datus est, sed fidelibus. Nobis datus est, non Photinianis ; illi enim non datum nobis Dei Filium dicunt esse, sed ab initio inter nos natum : nobis datus est non Sabellianis ; illi enim nolunt Filium datum, eumdem asserentes Patrem esse quem Filium : nobis, non Arianis ; et ipsi enim non habent Filium pro salute datum, sed pro infirmitate transmissum : non habent consiliarium, quem putant futura nescisse : non habent Filium, quem sempiternum non putant ; cum **508** scriptum sit de Verbo Dei, « quod
C erat in principio ; » et alibi : « In principio erat Verbum (*Joan.* i, 1). » Denique ut ad propositum revertamur exemplum : « In principio, inquit, antequam terram faceret, antequam abyssos faceret (62), et antequam produceret fontes aquarum, ante omnes colles, genuit me (*Prov.* vii, 22-25). »

CAPUT IX.

Difficultatem ex loco Salomonis supralaudato exorientem solvit Ambrosius, illic et præteritum sumi pro futuro, et geminam in Christo naturam designari patefaciens

59. Fortasse dices, quomodo de incarnatione Christi dictum esse memoraverim : « Dominus creavit me (*Prov.* viii, 22), « cum ante incarnationem Christi creatura sit mundi ? Sed considera quia moris est Scripturis divinis, et futura pro
D præteritis dicere, et geminam in Christo significare substantiam divinitatis, et carnis ; ne quis aut divinitatem neget ejus, aut carnem.

60. Nam sicut in Isaia habes : « Puer natus est nobis, et Filius datus est nobis (*Isa.* ix, 6) ; » ita hic qaoque ante præmisit creaturam carnis, et subtexuit assertionem divinitatis ; ut scires non duos Christos, sed unum esse ; qui et ante sæcula generatus sit ex Patre, et ultimis temporibus creatus ex Virgine, hoc est : Ego sum ille creatus

(59) Edit. omnes ac pauci mss. hic et infra, » Puer natus est nobis ; » plures mss. omittunt « nobis, » melius, ut patet e contextu.

(60) Mss. aliquot, *ut erat in principio.*

(61) Non pauci mss., *hic Mariæ. Puer natus est*, etc.

(62) *Antequam abyssos faceret*, desiderabatur in edit., quod nos ex mss. restituimus.

ex homine, creatus ad causam, qui sum generatus ante sæcula.

61. Denique dicturus : « Dominus creavit me, » præmisit : « Commemorabo quæ a sæculo sunt : » (*Prov.* VIII, 6). » Dicturus : « Genuit, » præmisit : » In principio antequam terram faceret, ante omnes colles genuit me (*Ibid.* 25). » *Ante*, cum dicitur, in infinitum retro sine aliqua definitione porrigitur. Denique, « Ante Abraham, inquit, ego sum (*Joan.* VIII, 58), » non utique post Adam : « et ante Luciferum (*Psal.* CIX, 3), » non utique post angelos. Sed *ante*, cum dixit, non se intra aliquem, sed omnia infra se dixit : sic enim moris est æternitatem Dei Scripturis significare divinis. Denique alibi habes : « Priusquam montes fierent, et formaretur orbis terræ, a sæculo et usque in sæculum tu es (*Psal.* LXXXIX, 2). »

62. Ante omnia ergo generatio, inter omnia et propter omnia creatura. Natus ex Patre supra legem, factus ex Maria sub lege.

CAPUT X.

Baptistæ verba ex quibus Christum etiam ante incarnationem factum disputabant, soluturus, ubi præmisit ea referri posse ad prædestinationem; intelligenda tamen de incarnatione ab antecedentibus proba. Hinc progrediens ad mystica, ipsum dignitate ac merito ante Joannem fuisse declarat : maxime cum Ecclesiæ, cujus typus in historia Ruth expressus fuerat, sponsus, etiam excluso Moyse, solus exsititerit : quam licet Synagoga non omnino neglecta, solus vocavit.

62. [*Alias* cap. V.] Sed scriptum est : « Post me venit vir, qui ante me factus est : quia prior me erat (*Joan.* I, 30). » Unde dicunt : Ecce qui erat, factus est. Ipsa verba perpendamus. « Post me, inquit, venit vir. » Vir ergo est qui venit, ipse qui fatus est. Vir **509** autem nomen est sexus : sexus autem non utique divinitati, sed naturæ deputatur humanæ.

64. Possem ergo dicere : Erat in præcognitione quidem corporis, sed æternitate virtutis : nam et Ecclesia erat, et sancti erant prædestinati ante sæcula : sed non id hoc loco dico, at illud assero, factum esse non ad divinitatem, sed ad incarnationis pertinere naturam, sicut ipse Joannes dixit : « Hic est de quo dixi : Post me venit vir, qui ante me factus est (*Ibid.*). »

65. Itaque cum geminam, sicut supra dixit, in Christo substantiam proposuisset, ut utramque intelligas et divinitatis et carnis, hoc loco cœpit a carne. Est enim Scripturis promiscua consuetudo divinis, ut interdum a divinitate Christi incipiant, et ad incarnationis sacramenta descendant; interdum ab humilitate incarnationis exordium sumant et ad gloriam divinitatis assurgant, ut in prophetis, et in evangelistis frequenter, et in Paulo. Ergo et hic juxta memoratam consuetudinem ab incarnatione Domini cœpit de ejus divinitate dicturus :

A non ut confunderet humana atque divina, sed ut distingueret. Verum Ariani, velut Judaici caupones, miscent aquam cum vino quia divinam generationem humanamque confundunt, ad deitatem referentes, quod de carne sit dictum.

66. Nec metuo quod objecturi videntur quia in superioribus non habet, Virum ; sic enim habet : « Qui post me venit. » Sed videant et ibi quid præmiserit : « Verbum, inquit, caro factum est (*Joan.* I, 14). » Et ideo non addidit, Virum ; » quia carnem dixerat : per carnem autem istic virum intelligimus, et per virum carnem. Ergo quia dixerat : « Verbum caro factum est, » virum hoc loco nominare superfluum fuit, quem jam carnis expressione signaverat.

B 67. Quo exemplo in posterioribus quoque et agnum præmisit, qui tolleret peccata mundi ; et ut incarnatum intelligeres, quem ante memoraverat, ait : « Hic est de quo ante dixi : Post me venit vir, qui ante me factus est, » hoc est, virum dixi, non Deum factum. Sed ut ipsum incarnatum declararet esse, quia ante sæcula erat : ne duos filios crederemus, ait : « Quia prior me erat. » Nam si *factus est* ad divinam generationem retulisset, quid opus erat ut adhuc adderet tertium, atque iteraret quod supra dixerat ? Sed quia ante de incarnatione tantum dixerat : « Post me venit vir, qui ante me factus est, » ideo addidit : « Quia prior me erat, » quoniam divinitatis æternitas fuerat exprimenda. Et hæc est causa prælationis, ut merito antelatus videatur, qui C proprii Patris sempiterna virtus est.

68. Dat tamen intellectus spiritalis ubertas, ut excurrere et evagari ad concludendos libeat Arianos, qui volunt factum hoc loco non ad virum, sed ad divinitatem referre. Quid est enim tenere quod possint (64) ; cum dixerit Baptista : « Post me venit, qui ante me factus est : » hoc est, supra meritum meum factus, supra meam gratiam, tempore carnis posterior, divinitatis honore venerabilis ? *Post me* enim *venit*, temporis **510** est ; *prior me erat*, æternitatis ; *ante me factus est*, honoris ; quia etiam Incarnationis mysterium supra humanam est gratiam.

69. Denique in inferioribus quid supra contexuisset expressit dicens : « Post me venit vir, cujus non D sum dignus calceamenta portare (*Joan.* I, 27) ; » præstantiam utique dignitatis (65), non æternitatem divinæ generationis exponens. Quod eousque ad incarnationem pertinet, ut typum in hominibus mystici calceamenti ante præmiserit. Lege enim proximo defuncti vel fratri copula deferebatur ejus uxoris ; ut semen fratris vel proximi resuscitaret (*Deut.* XXV, 5). Unde quod Ruth, licet ipsa alienigena ; tamen quia maritum habuerat ex Judæis, qui reliquerat superstitem proximum, eamque colligentem manipulos suæ messis, quibus alebat et se et socrum,

(63) Mss. aliquot, *hoc loco certam carnem.*

(64) Amerb. ac Eras., *tenere quod posuit ;* Gill. et Rom. edit. cum. mss. ut in textu.

(65) Nonnulli mss. *divinitatis* ; aptius alii, et cunctæ edit., *dignitatis.*

obediens usque ad mortem (*Phil.* II, 7, 8). » Vide ubi factus sit, : « In similitudine, inquit, hominis, » non in potestate Dei : et « factus obediens usque ad mortem ; » ut obedientiam (70) quidem hominis habuerit, regnum divinitatis.

82. Quantis igitur adhuc utemur exemplis ad incarnationem, vel ad aliquid referendum esse quod factus est (71) ! Quod autem et factum est, idem est et creatum : « Dixit enim, et facta sunt : ipse mandavit, et creata sunt (*Psal.* CXLVIII, 5). Dominus creavit me (*Prov.* VIII, 22), » secundum carnem dictum ; creatum quoque supra ostendimus in libro primo (cap. 14 *et seq.*) de incarnatione dictum videri.

83. Ipse etiam Apostolus asserendo serviendum non esse creaturæ (*Rom.* I, 25), significavit ex Deo Filium non creatum esse, sed genitum. Tamen etiam alibi, ut manifestaret quomodo in Salomone sit lectum ; « Dominus creavit me : » quid in Christo creatum esset, ostendit.

84. Itaque totius seriem capitis recenseamus ; sic enim habes : « Ergo quia filii participes sunt carnis et sanguinis, et ipse similiter particeps factus est eorumdem ; ut per mortem destrueret hunc qui mortis habebat imperium (*Hebr.* II, 14). » Quis ergo est qui nos participes suæ voluit esse carnis et sanguinis ? Utique Dei Filius. Quomodo nisi per carnem particeps factus est noster ? aut per quam, nisi per corporis mortem, mortis vincula dissolvit ? Mortis enim mors facta est susceptio mortis in Christo. Ergo de incarnatione proposuit.

85. Videamus sequentia : « Nec enim statim angelos, inquit, assumpsit, sed semen Abrahæ. Unde habuit per omnia fratribus similari ; ut misericors fieret et fidelis princeps, sacerdos ad Deum, ut expiaret peccata populi. In quo enim passus est ipse ; et tentatus, potest et tentatos juvare (*Ibid.* 16-18). Propter quod, fratres sanctissimi, vocationis cœlestis participes, intuemini apostolum et principem sacerdotum confessionis nostræ Jesum fidelem esse creatori suo, sicut et Moyses in domo ejus (*Hebr.* III, 1, 2). » Hæc nempe verba sunt Apostoli.

86. Videtis in quo creatum dicat : in quo « assumpsit, inquit, semen Abrahæ, » corporalem utique generationem asserit. In quo autem, nisi in A corpore expiavit populi peccata ? In quo passus est, nisi in corpore ; sicut et supra diximus : » Christo passo secundum carnem (*I Petr.* IV, 1) ? » In quo sacerdos, nisi in eo quod sacerdotali assumpsit ex genere ?

87. Sacerdos enim aliquid debet offerre, et secundum legem in sancta intrare per sanguinem (*Exod.* XXX, 10) : **513** ergo quia sanguinem taurorum hicorumque repudiaverat Deus, hunc utique sacerdotem per suum sanguinem, sicut legisti, in Sancta sanctorum cœli summa penetrantem oportebat intrare (*Hebr.* IX, 12) ; ut æterna nostrorum esset oblatio peccatorum (72). Idem ergo sacerdos, idem et hostia ; et sacerdotium tamen, et sacrificium humanæ conditionis officium est ; nam et B agnus ad immolandum ductus est, et sacerdos est secundum ordinem Melchisedech.

88. Nemo igitur ubi ordinem cernit humanæ conditionis, ibi jus divinitatis asserat (73). Nam et illum Melchisedech per quem Abraham hostias suas obtulit (*Gen.* XIV, 18), non angelum utique secundum Judaica ludibria intelligit Ecclesia (74), sed virum sanctum, ac sacerdotem Dei, qui typum gerens Domini, et sine Patre, et sine matre, et sine generationis enarratione, et sine initio, et sine fine describitur ; ut ostenderet sempiternum Filium Dei in hunc mundum esse venturum, qui et sine Patre secundum incarnationem natus est, et sine matre secundum divinam generationem, et sine enarratione generationis ; quia scriptum est : « Genera- C tionem autem ejus quis enarrabit (*Isa.* LIII, 8) ? »

89. Ergo illum Melchisedech in Christi typo sacerdotem Dei accepimus ; sed illum in typo, hunc in veritate ; typus autem umbra est veritatis ; illum in nomine unius civitatis, hunc regem in reconciliatione totius mundi ; quia scriptum est : « Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi (*II Cor.* V, 19) ; » hoc est, sempiterna divinitas ; aut, si Pater in Filio, sicut Filius in Patre, et substantiæ utique et operationis unitas non negatur.

90. Quomodo autem negare merito possunt, etiam si velint, cum scriptum sit : « Pater autem qui in me manet, ipse opera (*Joan.* XIV, 10) ; » et, « Opera quæ ego facio, ipse facit (*Joan.* X, 37) ? » Non dixit : F ipse facit ; ne similitudinem magis, quam unitate

D

(70) Ita edit. ac plures mss. ; nonnulli tamen pro *obedientiam* legunt *obedientia*, virgulam expungentes ante *regnum divinitatis*, pro quibus vocibus alii etiam aliquot habent, *regnum dignitatis*.

(71) Rom. edit. cum mss. duobus, *quod factum est* ; vet. edit. cum reliquis, *quod factus est*, Christus videlicet. Subjungit autem Ambrosius factum et creatum eamdem habere significationem, eam nimirum qua de productione rerum ex nihilo intelliguntur. Et hoc quidem in Græco idiomate verissimum est, ut Hieronymus in cap. IV Epist. ad Ephes. et Augustinus lib. I *Cont. Advers. Leg. et Prophet.* cap. 23, docent : licet ultimus utrumque etiam in Scripturis indifferenter de rebus sive ex ...toria aliqua factis, sive ex nulla dici asserat. ... Latinam linguam, iidem illi Patres creari ac fieri et de generatione liberorum et magistratuum institutione usurpari memorant, qu... probatorum scriptorum usu planissimum est. Gr... corum igitur Patrum, qui Verbum divinum κτί... id est creaturam, dicere semper exhorruer... Ambrosius ubique quam firmissime vestigiis ad... sit, ea ratione omnia Scripturæ testimonia, q... Ariani abutebantur, commodissime exponi p... persuasum habens.

(72) Omnes edit. ac mss. aliquot, *ablutio p...torum* ; cæteri mss., *oblatio peccatorum*. Mag... posite ; idem enim est atque oblatio pro pec... de qua hic agitur.

(73) Edit., « divinitatis ascribit. »

(74) Hieronymus epist. 25, ad Evangr., har... nionem non Judæis, sed Origeni ac Didymo a...

æstimares : sed dicendo ; « Quæ ego facio, A
eit, » manifestum reliquit quod unum opus
et Filii credere debeamus.

lenique ubi similitudinem operum, non uni-
voluit intelligi : « Qui credit, inquit, in me,
quæ ego facio, et ipse faciet (*Ibid.* 12). »
hoc *et* interponendo, similitudinem nobis do-
et tamen unitatem naturalem negavit. Unum
tur opus Patris et Filii, etiamsi non placeat
s.

CAPUT XII.

m Patris atque Filii unum esse ac indivisum,
t unam similiter utriusque divinitatem.

Quæro autem quomodo regnum velint Patris
, esse divisum ; cum Dominus dixerit, ut su- B
stendimus ; « Omne regnum in se divisum,
destruetur (*Matth.* XII, 25) ? »

Et ideo ad excludendum Arianæ sacrilegium
tis, unum imperium Patris et Filii etiam **514**
; sanctus asseruit dicens : « Quapropter sata-
atres, certam vestram vocationem et electio-
cere. Hæc enim facientes non errabitis ; sic
abundantius ministrabitur vobis introitus in
um imperium Dei et Domini nostri conserva-
75) Jesu Christi (*II Petr.* I, 10, 11). »

Aut si quis de Christi tantum imperio dictum
et hoc ideo sic accipit, ut Patrem Filiumque
ate secernat; is tamen et regnum Filii fate-
et æternum. Itaque non solum duo inducent
divisa, ut obnoxia sint defectui ; sed etiam C
egna comparabilia nulla sint Dei regno, quod
sse, etiamsi velint negare non possunt : aut
suam sententiam redibunt (76), ut idem Pa-
Filii regnum esse fateantur : aut, quod sa-
ium est dicere, jus Patri regni minoris ascri-
aut, quod contrarium est, quem minorem
tate impie memorant, ejus regnum fatebuntur
e.

Sed hoc non quadrat, non congruit, non co-
. Dicant igitur unum esse regnum, sicut nos
us, et probamus : probamus autem non no-
sed cœlestibus testimoniis.

Primum enim etiam aliis exemplis disce re-
cœlorum, regnum etiam Filii esse : ipse enim
« Amen, amen, dico vobis quoniam sunt D
de hic astantibus (77), qui non gustabunt
m, donec videant Filium hominis venientem
in regnum suum (*Matth.* XVI, 28). Dubitari ergo non potest (78) quod sit regnum Filii Dei.

97. Sed accipe ipsum esse regnum Filii, quod Patris est : « Amen dico vobis quod sunt quidam circumstantium, qui non gustabunt mortem, donec videant regnum Dei veniens (79) in virtute (*Marc.* VII, 39). » Eo enim usque unum regnum est, ut unum sit præmium, idem hæres, eadem merita, idem sponsor.

98. Quomodo non idem regnum, cum præsertim ipse de se Filius dixerit : « Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris mei (*Matth.* XIII, 43). » Quod enim Patris est per majestatis proprietatem, id etiam Filii est per ejusdem claritudinis unitatem (*Joan.* XVII, 5). Ego et Patris regnum Scriptura dixit, et Filii.

99. Accipe nunc quia ubi regnum Dei dicit, nec Patris nec Filii separat potestatem ; quia et paternum et Filii regnum uno Dei nomine comprehendit, sicut habes : « Cum videritis Abraham, Isaac, et Jacob, et omnes prophetas in regno Dei (*Luc.* XIII, 28). » An negamus in regno Filii prophetas esse, cum et latroni dicenti : « Memento mei, cum veneris in regnum tuum (*Luc.* XXIII, 42); » responderit Dominus : « Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso (*Ibid.* 43) ? » Aut quid est esse in regno Dei (80), nisi æternam nescire mortem ? Qui autem nesciunt æternam mortem, vident Filium hominis venientem in regnum suum.

100. Quomodo ergo potest non in potestate habere quod nonat dicens : « Tibi dabo claves regni cœlorum (*Matth.* XVI, 19) ? » Et videto distantiam. Servus **515** aperit, Dominus largitur : iste per se, ille per Christum : famulus claves accipit, Dominus ordinat potestates : aliud jus donantis (81), aliud dispensantis obsequium est.

101. Accipe adhuc unum regnum, unum imperium esse Patris et Filii. Habes ad Timotheum : « Paulus apostolus Jesu Christi secundum imperium Dei Salvatoris nostri, et Christi Jesu spei nostræ (*I Tim.* I, 1). » Unum igitur Patris et Filii regnum evidenter est declaratum, sicut et apostolus Paulus asseruit dicens : « Hoc enim scitote quod omnis impudicus, aut immundus, aut avarus, quod est idololatria, non habet hæreditatem in regno Christi et Dei (*Ephes.* v, 5). » Ergo unum regnum, et una divinitas.

102. Unam divinitatem lex probavit, quæ dicit

Ms. unus, *Creatoris ;* alii nonnulli, et omnes *Salvatoris* ; cæteri, qui et probatiores, *conditoris.*

Edit. omnes cum mss. aliquot, « aut contra tiam suam ridebunt. » Quid magis ridicu-

Vet. edit. ac mss. non pauci, « de istis ibus. : Rom., « de istic astantibus : » reliqui de his astantibus. » At omnino scribendum textu ; hoc namque loco, sicut et apud m infra citatum in Græco constanter legas, ἑστηκότων. Rursus vero ubi habetur in cunctis edit. ac mss. quibusdam, « Dubitari ergo non potest ; » in reliquis cod. præfertur « Dubitare ergo noli. »

(78) Nonnulli mss., « Dubitare ergo noli. »

(79) Omnes edit., « regnum Dei venientis ; » mss., » regnum Dei ; » unus, « filium Dei, veniens : » quod omnibus quoque Scripturæ idiomatis confirmatur. Iterum autem ubi omnes edit. ac plures mss., » idem hæres ; « alii nonnulli exibent, » iidem homines.

(80) Nonnulli mss., « in regno Filii. »

(81) Mss. aliquot, « ejus donationis. »

unum Deum (*Deut.* vi, 4). Probavit et Apostolus, dicendo de Christo : « In quo habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter (*Coloss.* ii, 9). » Si enim juxta Apostolum plenitudo omnis corporaliter divinitatis in Christo est, aut unius divinitatis Patrem et Filium fatebuntur : aut si Patris et Filii divinitatem copiunt separare, cum omnem plenitudinem divinitatis corporaliter Filius habeat; quid est quod existimant amplius reservandum (82), cum amplius nihil sit plenitudine perfectionis? Ergo una divinitas.

CAPUT XIII.

Filio majestatem suam esse, ac paternæ æqualem : cujus socii non sint angeli, sed spectatores.

103. [*Alias* cap. VI.] Imaginem autem unam, et similitudinem unam supra diximus (lib. i, cap. 7), B superest ut unius quoque majestatis Patrem Filiumque doceamus. Nec longe aberit; cum enim ipse dixerit de se Filius : « Cum venerit Filius hominis in majestate sua, et omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem majestatis suæ (*Matth.* xxv, 31). » Ecce Filii expressa majestas est : quid ei deest, cujus increatam majestatem negare non possunt ? Est ergo Filii majestas.

104. Accipiant nunc, ut dubitare non possint, quod Patris et Fili una majestatis sit ; ipse enim Dominus dixit : » Nam qui me erubuerit et meos sermones, hunc Filius hominis erubescet; cum venerit in majestate sua, et Patris, et sanctorum angelorum (*Luc.* ix, 26). » Quid est : « Et sanctorum angelorum, » nisi quia honorantur et servi C dignitate domini sui (83) ?

105. Dignitatem ergo suam ad Filium et Patrem retulit; non ut angeli habeant cum Patre et Filio æquale consortium, sed ut præeminentem gloriam Dei cernant. Neque enim suam majestatem angeli habent, sicut lectum est de Filio : « Cum sederit in sede majestatis suæ (*Matth.* xxv, 31); » sed assistunt, ut Patris et Filii gloriam videant (84), quibus aut possunt aut merentur aspectibus.

106. Denique ipsa se explanant verba divina, ut intelligas illam gloriam Patris et Filii cum **516** angelis non esse communem; sic enim habes : « Cum autem venerit Filius hominis in majestate sua, et omnes angeli cum eo (*Ibid.*) « Et ut doceret

A unam majestatem et unam gloriam esse l suam, ipse in alio libro ait : « Et Filius confundet eum (85), cum venerit in glori sui cum angelis sanctis (*Marc.* viii, 38).» l sequio, hic in gloria : illi in comitatu, hic gestu : illi stant, hic sedet : ut verbo tan utantur humani, hic judicat, hi ministrant

107. Divinam autem non præmisit ma Patris, et subdidit suam et angelorum ; s perioribus ad inferiora fecisse gradum que ordinem videretur. Sed quia Pater inferi non poterat, præmisit majestatem suam, e Patris et angelorum; ne, se medium inte et angelos nominando, aut ab angelis ac per sui quoque incrementa fecisse quemd retur ascensum, aut a Patre rursus ad an ordinem cum sui etiam diminutione crede cisse descensum. Nam nos qui unam di Patris et Filii confitemur, diversum, ut Ar dinem non putamus.

CAPUT XIV.

Unius substantiæ cum Patre Filium esse; tem etiam secundum divinitatem sumi c multis Scripturarum testimoniis, tamets nonnullis hoc verbum aut de possessionib incarnatione intelligatur.

108. De substantia autem, imperator quid loquar unius Filium cum Patre esse tiæ; cum imaginem paternæ substantiæ F gerimus (*Sap.* vii, 26); ut in nullo secund nitatem a Patre intelligas discrepare?

109. Juxta hanc imaginem dixit : « Om Pater habet, mea sunt (*Joan.* xvi, 15). » l substantiam (86) in Deo possumus denegar enim insubstantivus est, qui aliis dedit hab stantiam : licet alia sit substantia Dei, alia ræ. Nec posset insubstantivus Filius Dei quem cuncta subsistunt.

110. Et ideo ait : « Non est occultatum e quod fecisti in abscondito, et substanti inferioribus terræ (*Psal.* cxxxviii, 15). » enim et divinitati ea, quæ ante, consti mundi, vel imperspicabili majestate su abscondita esse non poterant. Legimus e stantiam.

(82) Omnes edit., «æstimant; amplius ascribendum ; » mss. nonnulli, « æstimant; » plures, « existimant; » sed omnes omnino, « amplius reservandum. »

(83) Vet. edit., « nisi quod honorant et servi Domini dignitatem suam. »

(84) Mss. aliquot, « gratiam videant. »

(85) Ita omnes edit. ac plures mss. Rom. autem sola, » confundetur eum ; « ubi reliqui mss. præ se ferunt, » confitebitur eum. »

(86) Substantia ubique Ambrosio idem est atque οὐσία Græcorum, id est, ipsamet rei natura, sive hoc ipsum quod res quæque est. Qui sane intellectus cum negari non possit admodum catholicus, tandem invaluit apud Latinos, ut Deus habere substantiam et Christus Patri consubtantialis esse diceretur. Nam cum vocem *substantia* Latini ad originem suam referebant, sive illam dedu verbo *subsistere*, ut Augustinus lib. vii *De* cap. 4 et 5, sive a verbo *substare*, ut Boe *De duab. Naturis*, eamdem vocem prop non posse affirmabant, nisi de eo quod su esset, sive substaret et quasi substernere dentibus. Eosdem adeas licet, sicut et Victor., qui Constantii florebat tempori enim et varias hujus dictionis significatic prosequitur, et omnes locos quos hic rel brosius noster, idem commemorat. Ph quoque hæc ipsa pertractat, ex quibus quantum ab ea voce abhorrerent intellig non omittendus Athanasius qui libro *de* pag. 903, secundum Sirmicens, confession rens, illic statutum ut vocibus *substantiæ* *substantialitatis* abstineretur, scribit.

...sed dices de incarnatione dictam esse sub-...i. Interim nomen substantiæ lectum proba-...tum non pro patrimoniis, ut dicitis. Jam, si ...ccipiamus secundum mysterium in inferio-...hristi fuisse substantiam. Etenim ut defunc-...nimas in sui corporis anima liberaret, vin-...rtis solveret, peccata donaret, operatus est ...ao.

112. Et tamen quid obstat quominus illam intelligas esse substantiam, cum Deus ita ...sit, ut ei dictum sit: « Si ascendero in cœ-...illic es: si descendero ad infernum, ades .... »

...enique ad substantiam divinam derivan-...se intellectum sequentibus declaravit di-... Inoperatum meum viderunt oculi tui, ...); » eo quod non operis factura sit Filius, ...eum genitum potestatis æternæ: ἀκατέργα-...m dixit, hoc est inoperatum atque increa-...rbum sine alicujus creaturæ testimonio ex ...itum: et tamen abundamus aliis substantia ...iis. Sit ista hoc loco substantia corpora-...modo non opus Déi Filium, sed inoperatam ...initatem et ipse fatearis.

...eio autem aliques dicere inoperatum esse ...carnationis mysterium, quod non sit virilis ...isus operatus; quia partus est virginis. ...plerique hoc loco nec Mariæ partus opus ...erunt, tu, Ariane, opus putas esse Dei ...?

...ut hic tantum substantiam legimus? Nonne ...dixit: « Portæ civitatum effractæ sunt, mon-...lerunt, et revelata est substantia (*Nahum.* ... Numquid hic quoque creatura signatur? ...nim aliqui dicere pecuniariam esse sub-... Ergo si ad hunc sensum refers, ideo oc-...montes, ut pecuniarium patrimonium cer-...

...ed meminerimus qui montes ceciderunt, ...e de quibus dictum est: « Si habueritis ...ut granum sinapis, dicetis huic monti: ...et jactare in mare (*Matth.* XVII, 19). » ...ergo sunt altitudines se extollentes.

...enique in Græco, « regna ceciderunt (87), » Quæ regna, nisi Satanæ, de quo dixit ...: « Quomodo stabit regnum ipsius (*Matth.* ... » Ipsos ergo legimus montes, quæ regna ...boli. Ideoque istis cadentibus regnis de ...lelium, revelatum est paternæ Dei Filium ...esse substantiæ. Qui sunt etiam illi ipsi ...erei, de quorum medio quatuor currus ...it (*Zach.* VI, 1)?

...dvertimus altitudinem illam extollentem ...sus scientiam Dei verbo Domini corruisse; ...ret Dei Filius: « Obmutesce, et exi, im-...piritus (*Marc.* I, 25). » De quo et propheta dixit: « Ecce ego ad te, mons corrupte (*Jerem.* LI, 25). »

119. Isti ergo ceciderunt montes, et revelatum est quod esset in Christo divina substantia, dicentibus iis qui viderant: » Vere Filius Dei est (*Luc.* IV, 41); « non enim humana, sed divina potestate dæmoniis imperabat. Jeremias quoque dicit: » Super montes accipite luctum, et super semitas desertas planctum, quia defecerunt; eo quod non sint homines, non acceperunt vocem substantiæ: a volatilibus usque ad jumenta expaverunt et defecerunt (*Jerem.* IX, 10). »

120. Nec præteriit etiam alibi, cum fragilitates exponeret conditionis humanæ, ut susceptam a se **518** infirmitatem carnis, et affectum nostræ mentis ostenderet, dixisse Dominum per Prophetam: « Memento, Domine, quæ est substantia mea (*Psal.* LXXXVIII, 48); » quia in natura fragilitatis humanæ Dei Filius loquebatur.

121. De quo supra, ut incarnationis mysteria revelaret, ait: » Tu vero repulisti, Domine, et pro nihilo habuisti: dispulisti Christum tuum, evertisti testamentum servi tui, profanasti in terra sanctitatem ejus (*Ibid.* 39, 40). » In quo utique servum dixit, nisi in carne, quia « non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et specie inventus ut homo (*Philipp.* II, 6, 7)? » Mea ergo susceptione servus, sua Dominus potestate.

122. Quid illud quod habes? « Quoniam quis stetit in substantia Domini (*Jerem.* XXIII, 18); » et alibi: « Et si stetissent in substantia mea, et audissent verba mea, et si docuissent plebem meam; avertissem eos a nequitiis et adinventionibus suis (*Ibid* 22). »

CAPUT XV.

Cum Filium Patri ἑτεροούσιον Ariani dicant, eos in Deo substantiam aperte agnoscere: nec ob aliud hanc vocem defugere, nisi quod illum verum Dei Filium fateri nolint, ut significavit Eusebius Nicomediensis. Recte igitur constitutum a Nicænis PP. verbum ὁμοούσιον, utpote hæresi oppositum et in Scriptura firmatum; proindeque neglectis, quæ isti fingunt de Sabellianis, retinendum.

123. Quomodo negant Dei esse substantiam? Quomodo verbum substantiæ, quod creberrimum in Scripturis est, putant esse vitandum; cum ipsi ex alia substantia, hoc est ἑτεροούσιον, dicendo Filium, substantiam tamen in Deo esse non abnuant?

124. Non igitur verbum, sed vim verbi fugiunt; quia nolunt verum esse Dei Filium. Nam licet humano verbo non possit divinæ generationis series comprehendi, tamen judicarunt Patres fidem suam tali proprie contra ἑτεροούσιον sermone signandam (88), auctoritatem secuti prophetæ, qui ait, « Quis stetit in substantia Domini, et vidit Verbum

...(87) ...LXX Interpr., καὶ τὰ βασίλεια διέπεσε.

(88) ...Amerb. et Eras. tali proprie ἑτεροούσιον; ...Rom. edit. cum mss. ut in textu, si tamen duos cod. excipias, in quibus habetur *contra* ὁμοούσιον. Non recte.

ejus? » Secundum impietatem igitur suam positum substantiæ verbum recipiunt Ariani, secundum pietatem autem fidelium comprobatum repudiant et refutant.

125. Nam quid est aliud, cur ὁμοούσιον Patri nolint Filium dici, nisi quia nolunt verum Dei Filium confiteri? sicut auctor ipsorum Eusebius Nicomediensis epistola sua prodidit scribens (89): Si verum, inquit, Dei Filium et increatum dicimus, ὁμοούσιον cum Patre incipimus confiteri. Hæc cum lecta esset epistola in concilio Nicæno, hoc verbum in tractatu Fidei posuerunt Patres, quia id viderunt adversariis esse formidini; ut tanquam evaginato ab ipsis gladio ipsorum nefandæ caput hæreseos amputarent.

519 126. Frustra autem verbum istud propter B Sabellianos declinare se dicunt, et in eo suam imperitiam produnt; ὁμοούσιον enim aliud alii (90), non ipsum est sibi. Recte ergo ὁμοούσιον Patri Filium dicimus, quia verbo eo et personarum distinctio et naturæ unitas significatur.

127. An negare possunt οὐσίαν lectam, cum et panem ἐπιούσιον (91) Dominus dixerit (*Matth.* vi, 11); et Moyses scripserit: Ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος (*Exod.* xix, 5)? Aut quid est οὐσία, vel unde dicta, nisi οὖσα ἀεί, quod semper maneat? Qui enim est, et est semper, Deus est; et ideo manens semper οὐσία dicitur divina substantia. Propterea ἐπιούσιος panis, quod ex Verbi substantia substantiam virtutis manentis cordi et animæ subministret; scriptum est enim: « Et panis confirmat cor C hominis (*Psal.* ciii, 15). »

128. Servemus igitur præcepta majorum, nec hæreditaria signacula ausi rudis temeritate (92) violemus. Librum signatum illum prophetic[i] Seniores, non Potestates, non Angeli, non A[n]geli aperire ausi sunt: soli Christo explana[ndi] prærogativa est servata. Librum sacerdotal[em] nostrum resignare audeat, signatum a conf[essori]bus, et multorum jam martyrio consecratum? qui resignare coacti sunt, postea tamen d[amnata] fraude, signarunt: qui violare non ausi sun[t con]fessores et martyres exstiterunt. Quomod[o] eorum possumus denegare, quorum victoria[m] dicamus?

CAPUT XVI.

Ut Catholici contra fraudes Arianorum præ[mu]niantur, subdolas quasdam eorum confessione[s] [refer]nit: nec sufficere quod Filium nonnunqua[m] [Deum] vocitent, nisi eum admittant Patri æquale[m, multis] [effica]ctis argumentis probat.

129. Nemo metuat, nemo formidet: plus fidelibus, qui minatur. Venenatæ sunt bl[anditiæ] perfidorum, tunc cavendæ, cum id quod prædicare se simulant. Sic decepti sunt et a[liqui] facile crediderunt; ut ibi perfidiæ laqueos [incur]rent, ubi fidem esse credebant.

130. Qui dicit, inquiunt, Christum cr[eaturam] secundum cæteras creaturas, anathema sit. [Audie]runt simplices, et crediderunt: « Innocens [enim,] sicut scriptum est, « credit omni verbo (*Pr[ov.* xiv,] 15). » Audierunt ergo, et crediderunt, primo sono; ac velut aves intenti ad escam fidei, tum sibi laqueum non caverunt. Ita dum fi[dem se]quuntur, hamum nefandæ fraudis attrect[ant.] Et ideo: « Estote, inquit, astuti sicut serpe[ntes, et] simplices sicut columbæ (*Matth.*, x, 16); » titur astutia, ut sit tuta simplicitas.

520 131. Sunt enim serpentes Evange[...]

(89) Ambigitur inter eruditos quænam sit illa Eusebii Nicom. epistola, cujus hic mentio fit ab Ambrosio. Hermanus, lib ii Vitæ S. Athan. cap. 8 post card. Baronium ad annum 325 putat eam esse, cujus Theodoretus, lib. i, cap. 8, edit. Vales commeminit. Valesius vero in eumdem locum non de epistola Nicomediensis, sed de libello fidei ab Eusebio Cæsar. Patribus concilii oblato intelligendum hunc Theodoreti locum defendit, allatis in hanc rem quibusdam rationibus: quæ sane tanti non videntur, ut ejus opinio omni careat difficultate. Verum, quidquid sit, certum est Ambrosium non de formula seu libello fidei, sed de epistola hoc loco loqui. Quod vero idem Eusebius Ambrosio dicitur Arianorum auctor, hoc sancto viro non D est singulare; Athanasius enim passim Arianos Eusebianorum nomine significat. Socrates quoque lib. i. cap. 6, de litteris Alexandri Alexandrini episc. agens, Eusebium non tam Arii doctrinam defendisse, quam suam ipsius propagare voluisse scripto prodidit.

(90) Hoc illud est, quod scribit Basilius epist. 300, οὐ γὰρ αὐτό τί ἐστιν ἑαυτῷ ὁμοούσιον. ἀλλὰ ἕτερον ἑτέρῳ.

(91) Edit. ultimæ Paris., *panem περιούσιον*, ut et infra *περιούσιος panis*. Absurde. Cæterum Marius Victor. lib. i et ii cont. Arianos, eodem modo vocem ὁμοούσιον defendit, quo hic defenditur ab Ambrosio. Unde non satis caute videtur Petavius, lib. iv *De Trinit.* c. 2. n. 13, de hoc Ambrosii loco ita scripsisse: « Verum levius id argumentum, quam ut eo persuaderi possit οὐσίας vocem pluris nominatim exprimi. Melius id alii [demon]strant ex eo quod Deus ipse ὁ Ὤν apellatur [...] tum est enim Arianos contra hanc vocem Scripturis omnino incognitam reclamare so[litos], Athanasius, orat. 2. cont. Arianos, Epip[h.] hæres. 69: Marius Vict. atque alii testifi[cantur,] quibus querimoniis Ambrosium hic recta oc[currere] manifestum est. Quod autem ad etymologian[m] hic et lib. *De Incarn. myst.* cap. 9, tradit doctor, fatemur quidem eum dictionem sin[e causa] repetendam a participio οὖσα, sed in hu[jusmodi] originibus rem ad vivum resecare velle nequ[iter] rius est. Proinde vix ullum fore existiman[dum qui] effrænem illam intemperiem probet, qua [...] lib. ii *De usu PP.* cap. 3, ob similes nævo[s] tres aliquot invehitur, maxime vero in Amb[rosium.]

(92) Nonnulli mss., « ut rudes temeritat[e] Librum porro sacerdotalem vocat Ambrosiu[s Nicæ]ni concilii definitionem et Symbolum, quod [...] terent Ariani in concilio Ariminensi Valen[s] catholicis episcopis simplicibus Arianæ venenum propinavit; cum in secunda huj[us conci]lii confessione inter varias propositiones or[tho]fidei congruentes hanc vir callidissimus i[nseruit,] qua anathemate feriebantur, qui Christum [creatu]ram sicut cæteras creaturas profiterentu[r.] quibus artibus hanc tragœdiam excitaren[t,] narrat Sulp. Sev. l. ii et Hieron. Adv. Luc[if.] Arii ipsius impietatem nullibi non exagita[t Ambro]sius.

veterem usum, ut induant novos mores, A
:riptum est : « Exspoliantes veterem homi-
:m actibus ejus, et induentes novum, secun-
aginem ejus qui creavit eum (*Coloss.* III, 9,
)iscamus ergo, depositis vetusti hominis
, Evangelicorum serpentium vias ; ut more
:ium servare caput, fraudem cavere nosca-

Satis fuerat dicere : Qui dicit creaturam
m, anathema sit. Cur bono confessionis,
, venena permisces, ut totum corpus con-
s? Addendo enim : Secundum cæteras crea-
non creaturam Christum negas, sed crea-
licis esse dissimilem ; creaturam enim dicis,
estantiorem cæteris asseras creaturis. De-
Arius, hujus impietatis magister, Dei
creaturam dixit esse perfectam, sed non B
:æteras creaturas. Vitetis igitur hæredi-
atris vestri vos usos esse sermone? Sat
aturam negare, quid opus fuit addere : sed
:ut cæteras creaturas? Recide quod putruit,
pat contagio ; venenum habet; mortem af-

Deinde dicis interdum Deum Christum :
dic Deum verum, ut plenitudinem (93) ei
e divinitatis assignes ; sunt enim qui dicun-
sive in cœlo, sive in terra. Non ergo perfun-
nuncupandus Deus, sed ita ut eamdem divi-
n prædices in Filio, quam Pater habet, sicut
m est, « Sicut enim Pater vitam habet in
pso, sic dedit et Filio vitam habere in se-
o (*Joan.* v, 26) » Dedit utique quasi Filio per
tionem, non quasi inopi per gratiam.

« Et potestatem dedit ei judicium facere,
'ilius hominis est (*Ibid.* 27). « Vide quid ad-
e tu calumnieris ex verbo. Filium hominis
et accipientem arguis ? Nega ergo Deum, si
nnia Filio quæ Dei sunt, deferuntur cum enim
t : » Omnia quæ Pater habet, mea sunt (*Joan.*
5), « cur tu non omnia quæ divinæ naturæ
etiam in Filio confiteris ? Nam qui dicit : »
quæ Pater habet, mea sunt, » quid excipit
non habet ?

Quid est quod ἐμφατικῶς quam fideli magis
ne commemores, quod mortuos suscitave-
ria pedes transmiserit, infirmitates hominum
:rit? Hæc enim servulis suis præstitit. Plus
iror in hominibus, quod tantam eis dederit
atem. Aliquid de Christo audire desidero,
speciale sit Christi, quod cum iis quæ creata D
on possit esse commune ; quia genitus, quia
est Dei Filius, quia Deus verus ex Deo vero,
d dexteram Patris sedet.

. Ubicunque lego consessum Patris et Filii,
semper ad dexteram Filius sedet. Numquid
r Filius Patre? Non hoc dicimus : sed quem
s Dei honorat, humana iniquitas derogat.

Scivit Pater serendas esse de Filio quæstiones, præbuit nobis quod sequeremur, pietatis exemplum, ne Filio derogemus.

CAPUT XVII.

Objectioni quæ hic nasci poterat, occurrens, cur Dominus Stephano stare visus sit, explicatur et ex hujus ad Filium precibus ejusdem ac Patris æqualitate confirmata, librum terminat.

137. Uno tantum loco stantem ad dexteram Dei Jesum Stephanus vidisse se dixit (*Act.* VII, 55). Et hoc disce, ne quam hinc moveas quæstionem. Cur enim ubique ad dexteram sedere ostenditur, uno legitur in loco stare? Sedet quasi judex vivorum et mortuorum ; stat quasi advocatus suorum. Stabat ergo quasi sacerdos, quando Patri hostiam boni martyris offerebat : stabat quasi bono luctatori bravium tanti præsul certaminis redditurus.

138. Accipe et tu spiritum Dei, ut ista distinguas, sicut accipit et Stephanus, et dicas sicut dixit et martyr : « Ecce video cœlos apertos, et Filium hominis stantem ad texteram Dei (*Act.* VII, 55). » Qui cœlos apertos habet, Jesum ad dexteram Dei cernit; qui clausos oculos habet mentis, Jesum ad dexteram Dei non videt. Confiteamur ergo Jesum ad dexteram, ut cœlum et nobis aperiatur. Claudunt sibi cœlum, qui aliter confitentur.

522 139. Quod si qui objiciunt quod Filius stabat, ostendant hoc loco quod Pater sedebat. Nam licet Filium hominis stare dixerit, tamen hoc loco nec Patrem sedere commemoravit.

140. Ut autem evidentius cognosceretur nulla esse stantis injuria, sed potestas, Filium Stephanus obsecrabat, ut se amplius commendaret Patri, dicens : « Domine Jesu, recipe spiritum meum (*Ibid.* 58) » Et ut eamdem Patris et Filii potestatem esse ostenderet, repetivit dicens : « Domine, ne statuas illis hoc peccatum (*Ibid.* 59). » Hoc Dominus in passione propria quasi Filius hominis Patri dicit : hoc et Stephanus Filius Dei in suo martyrio deprecatur. Cum eadem gratiam et Patre Filioque deposcitur, eadem potentia declaratur.

141. Aut si volunt Stephanum Patri dixisse, videant quid propria testificatione significent. Licet nos ista non moveant, advertant tamen qui totum in littera constituunt et in ordine, quod Filius prius sit rogatus. Nos autem et secundum eorum interpretationem ostendimus unitatem paternæ majestatis et Filii ; nam cum Pater rogatur et Filius, æqualitas precationis operationis indicat unitatem. Si autem illis non placet Filio dictum, *Domine*, videmus quod etiam Dominum eum negare conantur.

142. Sed jam quia martyris tanti corona processit, studia certaminis relaxemus, ferias hodierni sermonis habeamus. Prosequamur sanctum martyrem laudibus, sicut post magna decebat certamina, vulneribus quidem adversarii cruentatum, sed Christi præmiis coronatum.

Omnes edit. ac mss. aliquot, « dic Deum verum, ut plenitudinem, etc. ; » elegantuis reliqui, ut tu.

LIBER QUARTUS.

521 CAPUT PRIMUM.

Haud mirum esse quod homines in Christi cognitione erraverint, sed quod Scripturæ non obtemperaverint : illum quoque nec ab angelis nisi revelatione fuisse cognitum, sicut nec ab ipso Præcursore. Ejusdem Christi in cœlum ascendentis triumphus qualis, et raptu prophetarum quarumdam quanto præstantior. Tum, descripto angelorum hac de re colloquio, contra Arianos Filius omnipotens esse ostenditur.

1. Consideranti mihi, imperator auguste, qua ratione sic erraverit genus hominum, ut de Dei Filio plerique, væ mihi, diversa sequerentur (94); nequaquam satis mirum videtur quia erravit humana scientia de supernis, sed quod Scripturis non detulit obedientiam.

2. Quid enim mirum, si mysterium Dei Patris et Domini Jesu Christi (95), in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi (*Coloss.* II, 3), per sapientiam mundi non potuerunt homines comprehendere, quod nec angeli cognoscere, nisi ex revelatione, potuerunt ?

522 3. Quis enim potuit opinione magis quam fide siqui Dominum Jesum, nunc de cœli altissimi inferna penetrantem, nunc ab inferis ad cœlestia resurgentem : subito exinanitum, ut habitaret in nobis, nec unquam imminutum, cum semper Filius in Patre, et in Filio Pater esset ?

4. Dubitavit in eo ipse Prænuntius, licet per Synagogæ typum (96), dubitavit ipse ante Domini faciem destinatus. Denique, missis discipulis, interrogat : « Tu es qui venturus es, an alium exspectamus (*Matth.* XI, 3) ? »

5, Obstupuerunt et angeli cœleste mysterium. Unde cum resurgeret Dominus, atque illum quem dudum secundum carnem angustus sepulcri locus texerat, resurgentem ab inferis cœli alta sustinere non possent, hæserunt etiam cœlestia opinionis incerto (97).

6. Veniebat enim novis victor redimitus exuviis Dominus in templo sancto suo; præibant angeli et archangeli, mirantes spolium ex morte quæsitum : et quamvis scirent nihil Deo accedere ex carne potuisse, quia infra Deum 523 omnia sunt, tamen tropæa crucis, cujus principium super humeros ejus, et triumphatoris æterni manubias intuentes,

A quasi eum quem emiserant cœli portæ, capere non possent, licet nunquam ejus capiant majestatem, mojorem viam quærebant aliquam reverlenti : adeo nihil exinanitus amiserat !

7. Debuit tamen novo victori novum inter parari, semper enim victor tanquam major et præcelsior est : sed quia æternæ sunt justitiæ portæ, eædemque Novi et Veteris Testamenti, quibus (98) cœlum aperitur, non mutantur utique, sed elevantur; quia non unus homo, sed totus in omnium redemptore mundus intrabat.

8. Translatus erat Enoch (*Gen.* v, 24), raptus Elias (*IV. Reg.* II, 11) : sed non servus supra Dominum. « Nullus enim ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo (*Joan.* III, 13). Nam et Moysen,

B licet corpus ejus non apparuerit in terris, nusquam tamen in gloria cœlesti legimus, nisi posteaquam Dominus resurrectionis suæ pignore vincula solvit inferni, et piorum animas elevavit. Translatus ergo Enoch, raptus Elias; ambo famuli, ambo cum corpore : sed non post resurrectionem, non cum manubiis mortis (99), et triumpho crucis viderant illos angeli.

9. Et ideo, Dominum omnium primum ac solum de morte triumphantem venire cernentes, tolli portas principibus imperabant, cum admiratione dicentes : « Tollite portas, principes, vestri; et elevamini, portæ æternales : et introibit rex gloriæ (*Psal.* XXIII, 7). »

C 10. Erant tamen adhuc et in cœlestibus qui stuperent, qui admirarentur novam pompam, novam gloriam ; et ideo requirebant : « Quis est iste rex gloriæ (*Ibid.* 8) ? » Sed quia et angeli processus habent scientiæ, et capacitatem profectus, habent utique discretionem virtutis atque prudentiæ : solus enim sine processu Deus; quia in omni perfectione semper æternus est.

11. Dicebant alii, illi utique qui adfuerant resurgenti, illi qui viderant vel jam cognoverant : « Dominus fortis et potens, Dominus potens in prælio (*Ibid.*). »

12. Iterum multitudo angelorum triumphali agmine præcinebant : « Tollite portas, principes, vestri; et elevamini, portæ æternales : et introibit

D rex gloriæ (*Ibid.* 9). »

(94) Sic mss. plures ac potiores : alii autem ac edit., « genus hominum (vet. edit., *humanum*) de Dei Filio, ut plerique diversa (vet. edit., *væ diversa*) sequerentur. »

(95) «Dei Patris et Domini, » in mss. plerisque omittitur copula.

(96) « Per Synagogæ typum, » id est, in quantum Synagogæ figura erat, ejusque personam repræsentabat : in quantum autem Christi præcursor, non ea debat in talem prophetam tanti erroris suspicio, ut ipse Ambrosius tradidit lib. v in Lucam, num. 93, ubi fusius hæc prosequitur, Videri etiam possunt præter D. Thomam 2-2, q. 2, art. 7, ad 2, sacri interpretes in XI Matthæi et VII Lucæ. Quod vero ad angelorum dubitationem jam a nobis observatum est ad lib. *De instit, virg.* cap. 5, num. 39, doctorem nostrum eamdem hanc opinionem sæpius repetere : sed eam nusquam pertractat uberius, quam hoc ipso loco.

(97. Mss. aliquot, melioris notæ, « cœli astra sustinere... opinionis incerta. »

(98) Thuan. cod. unus, « idemque Novi et Veteris Testamenti aditus, quibus, » etc.

(99) Non pauci mss., « post resurrectionem jam cum manubiis. » Non ita male ; rubintelligitur enim, ut postea Christus ascendit.

ursus alii stupentes dicebant: « Quis est gloriæ (*Ibid.* 10)? Vidimus eum non ha- speciem neque decorem (*Isa.* LIII, 2): » si e non est, « Quis est iste rex gloriæ? spondetur a scientibus: Dominus virtu- e est rex gloriæ (*Psal.* XXIII, 10). » Ergo virtutum ipse est Filius. Et quomodo in- Ariani dicunt, quem Dominum virtutum, Patrem, credimus? Quomodo Ariani discre- faciunt potestatis, cum Dominum Sabaoth Dominum Sabaoth Filium legerimus? **524** hic sic positum plerique codices habent, Dominus Sabaoth ipse sit rex gloriæ (*Ibid.*) » autem interpretes alicubi Dominum virtu- subi regem, alicubi omnipotentem inter- sunt (1). Ergo quoniam qui ascendit Filius ascendit autem, Dominus est Sabaoth: ens utique Dei Filius est.

CAPUT II.

s sine fide ascensurum neminem, vel si scenderit, ejiciendum: illam itaque sedulo rvari debere. Esse etiam in nobis cœlos, m portæ aperiendæ, ac per Christi divini- onfessionnem elevandæ sunt. Has ab Aria- n elevari, nec ab iis qui requirunt Filium terrena; proindeque illos cum Magdalena tendos ad apostolos, in quos portæ inferi revalebunt. Colligitur ex dictis e servo i dignitati non derogandum.

uid igitur agemus? Quomodo ascendemus m? Sunt illic dispositæ potestates, ordinati s, qui cœli januas servant, qui ascenden- rrogant: quis me admittet, nisi omnipo- annuntiem Christum? Clausæ sunt portæ, cunque aperiuntur: non quicunque vult, fideliter credit, ingredietur. Custoditur perialis.

d esto, indignus obrepserit, latuerit prin- ortarum cœlestium, discubuerit in cœna : ingressus Dominus convivii, videns non nuptiale fidei vestimentum, projiciet eum ras exteriores, ubi sit fletus et stridor den- fidem pacemque non servet (*Matth.* XXII,

rvemus igitur nuptiale quod accepimus ntum, nec Christo propria denegemus, mnipotentem annuntiant angeli prophetæ unt, apostoli testificantur, sic jam supra nus (lib. II, cap. 4).

fortasse non de istius tantummodo cœli ropheta dixerit quod præteribit; et alios enim cœlos Dei Verbum penetrat, de quibus dictum est: « Habemus enim sacerdotem magnum, principem sacerdotum, qui pertransivit cœlos (2) Jesum Filium Dei (*Hebr.* IV, 14). » Qui sunt isti cœli, nisi et hi de quibus dici Propheta: « Cœli enarrant gloriam Dei (*Psal.* XVIII, 2)? »

18. Stat enim Christus ad januam mentis tuæ, audi eum dicentem: « Ecce sto ad januam, et pulso (3); si quis mihi aperuerit, ingrediar ad illum; et cœnabo cum eo, et ipse mecum (*Apoc.* III, 20). » Et Ecclesia de eo dicit: « Vox fratris mei pulsat ad januam (*Cant.* V, 2). »

19, Stat ergo, et noc solus stat, sed præcedunt eum angeli, qui dicunt: « Tollite portas, principes, vestri (*Psal.* XXIII, 7). Quas portas! Illas utique de quibus et alibi dicit: « Aperite mihi portas justitiæ (*Psal.* CXVII, 19). » Aperi ergo Christo portas tuas, ut ingrediatur in te: aperi portas justitiæ, aperi portas **525** pudicitiæ, aperi portas fortitudinis atque sapientiæ.

20. Crede angelis dicentibus: « Et elevamini, portæ æternales, et introibit rex gloriæ (4), Dominus Sabaoth (*Psal.* XXIII, 7). » Porta tuas vocis fidelis canora confessio est: porta tuas ostium verbi est, quam sibi Apostolus optat aperiri, dicens: « Ut aperiatur mihi ostium verbi ad eloquendum mysterium Christi (5) (*Coloss.* IV, 3). »

21. Aperiatur igitur Christo porta tua, nec solum aperiatur, sed etiam elevetur; si tamen æternalis est, non caduca; scriptum est enim: « Et elevamini, portæ æternales. » Elevatum est super limen Isaiæ, quando Seraphim labia ejus tetigit, et vidit regem Dominum Sabaoth (*Isa.* VI, 8).

22. Tuæ ergo portæ elevabuntur, si sempiternum, si omnipotentem, si inæstimabilem, si incomprehensibilem, si eum qui et præterita omnia et futura noverit, Filium Dei credas. Quod si præfinitæ potestatis et scientiæ, subjectumque opinaris, non elevas portas æternales.

23. Eleventur ergo portæ tuæ, ut non Ariano sensu parvulus, non pusillus, non subditus ad te Christus introeat: sed intret in Dei forma, intret cum Patre, intret talis qualis est, et cœlum et omnia supergressus, emittat tibi Spiritum sanctum. Expedit tibi ut credas quia ascendit, et sedet ad dexteram Patris. Nam si eum inter creaturas et terrena impia cogitatione detineas, si non tibi abeat, non tibi ascendat, nec Paraclitus ad te veniet, sicut ipse dixit: « Nam si ego non abiero, Para-

s. aliquod, « Interpretes alicubi omnipo- nterpretati sunt. » Et sane cum Ambrosius *omnipotens* argumentetur, sine dispendio aliæ interpretationes omitti possent. Verum beantur in aliis cod. manu exaratis, nec editis omnibus, rejiciendas alias duas non as. Primam qua *Sabaoth* exponitur *virtu- exercituum*, agnoscit Epiphanius Hær. 26, er alios Patres, Origenem, Gregorium Na- Augustinum, et. Hieronymus epist, 136, *ad lam*: sicut et eamdem simul atque tertiam, licet memorata dictio idem sonat ac *omnipotens* epist. 142 comprobat. Quod autem illa ipsa vox etiam pro rege sumi dicitur, hoc non reperimus alterius cujusquam firmatum suffragio.

(2) Rom. edit., « Habemus enim principem sacerdotum, qui penetravit, » aliæ ac mss. ut in textu, nisi quod vet. edit. cum Rom. legunt, *penetravit.*

(3) Mss. nonnulii, « Ecce steti ad januam mentis tuæ, et pulso. »

(4) Ita mss. plures ac potiores: alii vero, et edit., « ut in introeat in te rex gloriæ, » etc.

(5) Mss. aliquot, » martyrium Christi.

clitus non veniet ad vos : si autem abiero, mittam illum ad vos (*Joan.* XVI, 7). » A

24. Quod si inter terrena eum requiras, sicut Maria Magdalene requirebat, cave ne et tibi dicat : « Noli me tangere ; nondum enim ascendi ad Patrem meum (*Joan.* XX, 17). » Portæ enim tuæ angustæ sunt, capere me non queunt : elevari non queunt, intrare non possum.

25. Vade ergo ad fratres meos (*Ibid.*), hoc est ad illas portas æternales, quæ cum Jesum viderint, elevantur. Æternalis porta est Petrus, cui portæ inferi non prævalebunt (*Matth.* XVI, 18). Æternales portæ Joannes et Jacobus, utpote filii tonitrui (*Marc.* III, 17). Æternales portæ sunt Ecclesiæ, ubi laudes Christi annuntiare Propheta desiderans, dicit : « Ut annuntiem omnes laudationes tuas in B portis filiæ Sion (*Psal.* IX, 15). »

26. Grande ergo mysterium Christi, quod stupuerunt et angeli ; et ideo venerari debes, et Domino famulus derogare non debes. Ignorare non licet ; propterea enim descendit ut credas : si non credis, non descendit tibi, non tibi passus est. « Si non venissem, inquit, et locutus non fuissem his, peccatum non haberent : nunc autem excusationem non habent de peccato suo. Qui me odit, et Patrem meum odit (*Joan.* XV, 22, 23). » Quis igitur odit Christum, nisi qui derogat ? Sicut enim amoris est deferre, ita odii est derogare. Qui odit, quæstiones movet ; qui amat, reverentiam defert.

526 CAPUT III.

Verba illa : Omnis viri caput Christus.... caput autem Christi Deus (*I Cor.* XI, 3), *primo in Arianos ipsos retorquet : deinde Christi tantum secundum naturam humanam considerati Deum caput esse ex alio Scripturæ loco, quem objicere solebant iidem hæretici, probat : nec prudentius quoque oppositum ab ipsis textum illum :* Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt (*I Cor.* III, 8) *Quibus explicatis, quo pacto Pater in Filio, et Filius in Patre, nec non utroque fideles esse dicantur, aperitur.* C

27. [*Alias* cap. II.] Itaque discutiamus eorum alias questiones. Scriptum est, inquiunt : « Omnis viri caput Christus est, caput autem mulieris vir, caput autem Christi Deus (*I Cor*, XI, 3). « Qua in quæstione dicant mihi, velim, utrum conjungere, an dividere hæc quatuor velint. Si enim conjungere, atque ita dicunt Deum caput esse Christi, sicut vir est mulieris caput, videte quid incidant. Nam si hæc tanquam ex paribus sumpta est comparatio, et hæc D quatuor, id est, mulier, vir, Christus, et Deus, quasi ex unius atque ejusdem naturæ similitudine comparantur, ergo mulier et Deus unius incipient esse naturæ.

28. Quod si hoc displicet, quia sacrilegum est dicere, ut volunt dividant. Itaque si Christum apud Deum Patrem ita volunt esse, sicut est mulier apud virum ; unius utique Christum et Deum dicunt esse substantiæ, quoniam mulier et vir unius carne naturæ (*Gen.* II, 24) : nam quod d sexu est. Cum vero inter Christum et Patre non interveniat, quod unum inter Filium trem in natura est, fatebuntur : quod dive sexu est, denegabunt.

29. Placet ne ista divisio ? An mulierem, v Christum unius volunt esse substantiæ, et separant ? Hæccine igitur divisio placet ? Si videte quid incidant. Aut enim non solum sed etiam Photinianos se necesse est confi quia Christum hominem tantum fatentur, q manæ tantummodo naturæ æstimant copu aut vel invitos acquiescere par est nostræ se per quam id quod impie cogitarunt, pie relig defendimus ; ut sit Christus quidem secun nerationem divinam Dei virtus, secundum tionem autem carnis, unius cum omnibus ho in carne substantiæ : salva tamen incarnati gloriæ ; quia veritatem suscepit, non i carnis (6).

30. Sit ergo juxta humanam condition Christi Deus ; non enim dixit caput Chris sed « caput Christi Deus ; » qui divinitas creatrix, caput est creaturæ. Et bene dixit : Christi Deus ; » ut et divinitatem Christi sig et carnem, hoc est, incarnationem in Ch mine : in Deo autem unitatem divinitatis, gnitudinem potestatis.

31. Eousque autem caput Christi Deus se incarnationem dictum est, ut et caput v Christus secundum incarnationem Verbi di Quod alibi Apostolus evidenter exposuit « Quoniam vir caput est mulieris, sicut et caput Ecclesiæ (*Ephes.* V, 23). » Et in conseq addidit : « Qui se tradidit pro ea (*Ibid.* 25 cundum incarnationem igitur caput viri (quia secundum incarnationem facta tradit

32. Est ergo caput Christi Deus (7) ; ul hoc est hominis, non Dei, forma tracta nihil præjudicat Dei Filio, si secundum ca ritatem similis sit hominibus, qui in divini Patre unum est (*Joan.* X, 30) ; non enim hac interpretatione minuitur, sed mise prædicatur.

33. Quis autem unam divinitatem (8) l Filii pie abneget ; cum ipse Dominus cons rus præcepta, discipulis suis dixerit : « unum, sicut et nos unum sumus (*Joan.* x Pro testimonio enim fidei positum est, Arianis ad argumentum perfidiæ derivetur quoniam toties lectam negare non queunt t extenuare conantur ; ut talis videatur di unitas inter Patrem et Filium, qualis homines unitas devotionis et fidei : lic

(6) Vet. edit., « qui auctoritatem suscepit, non imaginem carnis. » Rom. et mss. ut in textu, nisi quod eadem præfert, « qui veritatem : » et cod. Thuan. unus, « quia veritas suscepit imaginem carnis. » Pessime.

(7) Omnes edit.. « Est ergo caput viri (caput Christi Deus ; » mss. vero conctuni tunt, « caput viri Christus, » ut proxime s satis ostendunt.

(8) Quidam mss., « unam Dei divinitat

inter ipsos homines unitas naturæ sit ex communitate naturæ.

34. Unde et illud apertissime solvitur, quod ad extenuationem Dominicæ unitatis objicere consuerunt, quia scriptum est : « Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt (*I Cor.* III, 8). » Hoc Ariani, si saperent, non objicerent. Quomodo enim negare conantur quia Pater et Filius unum sunt, cum Paulus et Apollo et natura unum sint et fide? Sed tamen per omnia unum esse non possunt, quia nequeunt comparari humana divinis.

35. Inseparabilis ergo Deus Pater Verbo, inseparabilis virtute, inseparabilis sapientia per divinæ unitatem substantiæ; et est in Filio, sicut frequenter est scriptum : est vero non ut egentem sanctificans (9), nec ut vacuum implens; quia non vacua Dei virtus. Nec enim virtus virtute augetur; quia non duæ virtutes, sed una virtus : nec divinitas divinitatem accipit; quia non duæ divinitates, sed una divinitas : nos autem per acceptam et inhabitantem in nobis virtutem (10) unum erimus in Christo.

36. Communis ergo littera, sed discrepans divina humanaque substantia. Nos unum erimus Pater et Filius unum sunt : nos secundum gratiam, Filius secundum substantiam. Alia autem per conjunctionem, alia per naturam unitas. Denique vide quid ante præmiserit : « Ut omnes unum sint, sicut tu, Pater, in me, et ego in te (*Joan.* XVII, 21). »

37. Considera ergo quia non dixit : tu in nobis, et nos in te : sed « tu in me, et ego in te; » ut se a creaturis separaret. Et addidit : « Et isti in nobis (*Ibid.*,» ut etiam hic suam potentiam et Patris a nobis 528 secerneret, ut quod nos in Patre et Filio unum sumus, non naturæ videatur esse, sed gratiæ : quod autem Filius et Pater unum sunt, non hoc Filius accepisse per gratiam, sed naturaliter ut Filius possidere credatur.

CAPUT IV.

Objectum ab hæreticis locum illum : Non potest Filius facere a se quidquam, etc. (*Joan.* v, 19), » *primo e subsequentibus verbis exponit; deinde singulas integri textus voces expendens, eas Ariana interpretatione sumi sine impietate aut absurditate haudquaquam posse, potissimum creationis mundi et quorumdam Christi miraculorum exemplis docet.*

38. [*Alias* cap. III.] Aliud rursus objiciunt, asserentes unam atque eamdem potestatem Filii et Patris esse non posse, quia ipsi dixit : « Amen, amen dico vobis, non potest Filius facere a se quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem (*Joan.* v, 19). » Itaque nihil ex se fecisse Filium dicunt, nec facere posse, nisi quod viderit facientem Patrem.

39. O præscia sapientia infidelium argumentorum? quæ subjecit quod solveret, quæstionem, addendo quod sequitur : « Quia quæcunque ille fecerit, eadem et Filius facit similiter (*Ibid.*); hoc nempe sequitur. Cur ergo scriptum est : Eadem facit Filius, (11) et non talia; nisi ut in Filio unitatem, non imitationem paterni operis æstimares?

40. Sed tamen ut illorum quoque argumenta discutiamus, quæro ut respondeant, utrum videat Filius opera Patris. Videt itaque, an non? Si videt, ergo et facit : si facit, desinant omnipotentem negare, quem omnia posse facere, quæ Patrem facientem viderit, confitentur.

41. Quid est autem, *viderit?* Corporaliumne aliquis usus oculorum est? Sed si hoc de Filio velint dicere, corporalis etiam in Patre usum (12) operationis ostendent; ut facientem videat, quod ipse facturus est.

41. Quid est autem : « Non potest Filius facere a se quidquam? » Hoc interrogemus, hoc consideremus. Est ergo aliquid impossibile Dei virtuti atque sapientiæ? Hoc est enim Dei Filius, qui utique non alienam accepit fortitudinem, sed quemadmodum vita est, non aliena vivificatione subnixus, sed alios vivificans : quia ipse vita est : ita etiam sapientia est, non quasi insipiens accipiens sapientiam, sed qui de suo alios faciat esse sapientes : ita etiam virtus est, non quasi per infirmitatem consecutus incrementa virtutis, sed ipse virtus, qui virtutem fortibus largiatur.

43. Quomodo ergo virtus quasi cum jurisjurandi attestatione dicit : « Amen, amen dico vobis » (*Ibid.*), quod est : Fideliter, fideliter (13) dico? Fideliter 529 ergo dicis, Domine Jesu, et cum sacramenti quadam repetitione confirmas quod nihil facere potes, nisi quod facientem Patrem videris. Fecisti mundum, numquid alterum mundum Pater tuus fecit, quem quasi ad exemplar acceperis? ergo necesse est fateantur impii aut duos (14), aut certe multos esse

(9) Omnes edit. ac duo mss., « egentem significans : » reliqui mss., « egentem sanctificans. » Magis commode. Cæterum obiter observabimus Arianam hanc verborum Joannis interpretationem admodum communem fuisse. Nam præter Ambrosium nostrum, eamdem quoque referunt ac refellunt Athanasius orat. 4 cont. Arian., Hilarius lib. VIII *de Trinit.*, August. lib. III Cont. Maxim., Cyrillus Alex. et alii.

(10) Idem cod., « percepta et inhabitante in nobis virtute. »

(11) Mss. aliquot, « et non alia; » reliqui et edit. omnes, « et non talia. » Rectus; eadem quippe facere, æqualitatis est; talia, id est similia, imitationis. Objectionem porro, quam ex superiori loco urgebant Ariani, non solum hic, et lib. II *De Spiritu sancto*, cap. 12, confutat; verum etiam lib. II *Hexaem.* cap. 5, n. 17, et in psal. CXVIII sermon. 20, num. 32, quem ultimum locum non sine operæ pretio examinabis.

(12) Nonnulli mss. « aliquis visus oculorum est... corporales etiam in Patre visus, etc. »

(13) Hunc significatum dictionis *Amen* tradit etiam Hieronymus epist. 134, quæ est Ad Sophronium, et 137, quæ Ad Marcellam. In illis autem alias duas quandoque pro *vere* seu *verum est*, ponitur. Easdem similiter admittit Ambrosius, priorem scilicet in psalm. XL, num. 36, alteram autem lib. *De Myst.* cap. 9, num. 34, et alibi.

(14) Quam hoc loco tangit vir sanctus philoso-

mundos, quod philosophi asserunt : ut se etiam in hoc errore gentilitatis involvant. Aut si velint verum sequi, dicant sine exemplari te fecisse, quod feceris.

44. Dic mihi, Domine, quando in mari Patrem incarnatum videris ambulantem (*Marc.* vi, 48)? Ego enim nescio, ego hoc de Patre credere sacrilegum puto, qui te solum carnem assumpsisse cognovi. Quande videris in nuptiis Patrem aquam in vina vertentem (*Joan.* ii, 9)? Sed solum te unigenitum Filium legi ex Patre natum, solum te ex Spiritu sancto accepi et Virgine secundum incarnationis sacramenta generatum (*Matth.* i, 25). Ergo ista, quæ memoravimus a te gesta, non fecit Pater : sed sine exemplari paterni operis, ad redimendam tuo sanguine salutem mundi, solus immaculatus ex alvo Virginis processisti.

45. Ac ne forte incarnationis tantummodo putent sequestrandum esse mysterium (licet cum dicunt : « Non potest Filius a se facere quidquam (*Joan.* v, 19), » nihil excipiant, ita ut et quidam impius dixerit : Nec culicem facere potest, tam temerario ausu, petulantique sermone majestatem supernæ virtutis irrides), dic, Domine Jesu, quam terram sine te Pater fecerit? Cœlum enim sine te non fecit, quia scriptum est : « Verbo Domini cœli firmati sunt (*Psal.* xxxii, 6). »

46. Sed nec terram sine te fecit, quia scriptum est : « Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (*Joan.* i, 3). » Nam si aliquid sine te Deo Verbo Pater fecit, non ergo omnia facta per Verbum, et evangelista mentitur. Quod si omnia facta per Verbum, et omnia per te cœperunt esse, quæ non erant, utique quæ non vidisti a Patre facta, a te ipse fecisti. Nisi forte philosophicas (15) tibi ideas Platonica illa disputatione præstituunt, quas ab ipsis tamen philosophis scimus irrisas. Si autem ex te ipse fecisti, vana est assertio perfidorum, quæ auctori omnium, cui suppetit ex se faciendi magisterium tribuit discendi profectum.

47. Quod si per te negant cœlum esse factum, vel terram, considerent impii quo se suo furore præcipitent, cum scriptum sit : « Dii qui non fecerunt cœlum et terram, pereant (*Jerem.* Peribit ergo, Ariane, qui quod perierat, et redemit? Sed ad proposita revertamur.

530 CAPUT V.

Cœptam objecti loci expositionem urgens, quatuor quibus aliquid fieri non posse afi explicat, et earum primas tres in Christi dere, solutis quibusdam objectiunculis, trat, et Filium propter solem potestatis tre unitatem nihil a se facere deducit.

48. Quomodo « non potest Filius facere quam? » Quæramus quid sit quod facere n Multæ sunt impossibilitatum differentiæ. E natura impossibile, et est aliquid quod est per naturam, impossibile per infirmitatem. tertium quod sit possibile per corporis et mitatem, impossibile per imperitiam aut tiam. Est etiam quod per definitionem im propositi, et constantis perseverantiam atque amicitiæ fidem sit impossibile muta

49. Sed hæc ut evidentius possimus a per exempla nobis disputatio dirigatur. Im est ut avis sapientiæ disciplinam aliquam a aut artem : impossibile est et lapidem pro quam : impossibile est enim lapidem mo motu moveatur alterius : non potest ergo se ipsum moveri, et transire de loco. N etiam aquila humanis imbui disciplinis. Ha speciem, cui impossibilitatis causa natur

50. Impossibile est et debili facere oper sed huic alia impossibilitatis causa est; q facere potest per naturam, per infirmitate test. Causa igitur huic quoque impossibil mitas. Alia ergo impossibilitatis hæc speci niam a faciendi possibilitate, corporis i revocatur.

51. Tertia quoque impossibilitatis est c etiamsi per naturam quis, et firmitatem facere aliquid possit : non potest tamen f imperitiam vel impotentiam, ut aut indo servus.

52. Quas igitur harum, quas enumeravi possibilitatum causas, ut quartam interim s mus, Filio Dei existimas convenire? Nu

phorum quorumdam de mundorum multiplicitate opinionem, ejusdem alibi non semel mentionem facit, ut exempli causa lib. i *Hexaem.* cap. 1, n. 3, et lib. ii, cap. 2, num. 5. Hæc autem illa sententia hilariam dividebatur. Etenim plures mundos exsistere corporeos asseverabant nonnulli, cum alii geminum tantum, corporeum scilicet quem habitamus, atque incorporeum, qui et archetypus vocitabatur, admittebant. De priore intelligendus videntur Ambrosius citatis locis, non secus ac Magnus Augustinus, lib. iii *Contr. Academ.* cap. 10, num. 23, necnon lib. ii *De Civit. Dei*, cap. 2, et lib. xi, cap. 5, pluresque alii : de posteriore autem idem Augustinus lib. i *De Ordine*, cap. 11, num. 32, et lib. i *Retract.* cap. 3; Eusebius lib. xi *Præpar. Evang.* num. 27, ex lib. vi *Strom.* Clementis Alex., et multi alii. Porro Gregorius quoque Nazianz. orat. 56, non minori impetu invehitur in Arianos, quod duos vel etiam quatuor mundos inducerent.

(15) Ambrosius tum hic, tum lib. i cap. 1, num. 1, veteres PP. secutus, ut p num Mart., Paraæn. ad Græcos, Clementem lib vi *Stromat.*, Tertullianum, *De Anima* et *Præscript.* cap. 7, atque alios, idearum intelligit naturas quasdam incorporeas, increatas, a Deo et mundo distinctas, q illas Aristoteles, variis locis *Metaphys.* atq explicat et irridet. Sed ipsum sive quod p suo invideret, sive quod non satis cap mentem, ejusdem doctrinam traduxisse dum sensum multi arguunt; cum per id aliud intellexisset divinus philosophus, ni in mente Dei exsistentes, ad quas ille mund verit. Sic eum interpretatur præter Euse xi *De Præpar. Evang.* num. 53, et lib. xv, Augustinus, lib. *De Quæst.* 83, q. 46, et tract. cap. 3, et plures alii.

sensibilie per naturam, et immobilis, sicut lapis? Lapsis quidem est impiis in ruinam, fidelibus angularis. Sed non insensibilis, supra quem sensibilium populorum fideles ædificantur affectus. Non immobilis petra: « Bibebant enim ex consequenti petra; petra autem erat Christus (*I Cor.* x, 4). » Non ergo paternum opus per naturæ distantiam impossibile Christo.

53. Numquid forte per debilitatem impossibile ei aliquid existimamus? Sed non ille debilis, **531** qui aliorum debilitates imperiali sermone sanabat. An debilis videbatur, cum paralytico præcipiens: « Tolle grabatum tuum, et ambula (*Marc.* II, 11), » sanitatis jam mandabat officium, cum adhuc ille remedium debilitatis oraret? Nunc debilis Dominus virtutum, cum illuminaret cæcos, inclinatos erigeret, mortuos suscitaret (*Matth.* XI, 5), votis nostris medicinæ præcurreret effectus, orantes curaret, et fimbriæ mundaret attactus (*Marc.* VI, 56)?

54. Nisi forte debilitatem illam, impii, putabatis, quando vulnera videbatis. Erant quidem illa corporis vulnera, sed non erat vulneris illius ulla debilitas, ex quo omnium vita profluebat. Unde et propheta dixit: « Livore ejus nos sanati sumus (*Isa.* LIII, 5). » An qui in vulnere debilis non erat, erat in imjestate? Quomodo, quæro. Cum dæmoniis imperaret, et reis peccata dimitteret? an cum rogaret Patrem?

55. Quo loco fortasse dicant: Quomodo Pater et Filius unum sunt, si Filius nunc imperat, nunc precatur? Et unum sunt, et imperat, et precatur: sed neque cum imperat, solus; nec cum precatur, infirmus. Solus non est, quia quæcunque Pater facit, eadem similiter et Filius facit: infirmus non est, quia, etsi in carne infirmatus est propter peccata nostra, tamen illud nostræ erat (16) in eo pacis eruditio, sicut scriptum est, non suæ majestatis infirmitas.

56. Denique ut scias quia secundum hominem rogat, divinitate imperat, habes in evangelio quia Petro dixit: « Rogavi pro te, ut non deficiat fides tua (*Luc.* XXII, 32). » Eidem autem supra dicenti: « Tu es Christus Filius Dei vivi (*Matth.* XVI 16), » respondit: « Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam; et tibi dabo claves regni cœlorum (*Ibid.* 18). » Ergo cui propria auctoritate regnum dabat, hujus fidem firmare non poterat: quem cum petram dicit, firmamentum Ecclesiæ indicavit (17)? Quando igitur roget, quando imperet, considera. Rogat quando passurus ostenditur, imperat quando Filius Dei creditur.

57. Duas igitur species impossibilitatis vacare jam cernimus, quod neque insensibilis, neque infirma potest esse Dei virtus. Numquid tertium profertis in medium, quod quasi imperitus sine magistro facere nihil possit, aut servus sine domino? Ergo mentitus es, Domine Jesu, qui te et magistrum, et dominum ipse dixisti: et fefellisti discipulos tuos, dicens: « Vos vocatis me magistrum et dominum, et bene dicitis (18); sum etenim (*Joan.* XIII, 13). » Sed non falleres, veritas, eos præsertim quos amicos vocasti.

58. Tamen si ut imperitum te ab artifice secernunt, viderint ut tibi (19), hoc est, Dei sapientiæ dicant peritiam defuisse; unitatem tamen substantiæ inter te et Patrem separare non possunt. Artificem namque ab imperito imprudentia, non natura secernit: sed non in Patre artificium, neque in te insipientia; non est enim insipiens sapientia.

59. Ergo si neque insensibilis in Filio natura, **532** neque debilitas, neque imperitia, neque servitus potest esse; considerent quod ei per naturam et majestatem unum sit cum Patre Filius, et per operationem non discrepet a Patre virtus; cum omnia quæ Pater fecerit, eadem Filius faciat similiter: neque enim similiter potest quisquam facere idem opus, quod alius fecerit; nisi qui et inæqualitatem non habeat operationis, et naturæ ejusdem habeat unitatem.

60. Adhuc tamen requiro, quid sit quod non possit facere a se Filius, nisi viderit facientem Patrem (*Joan.* V, 19); et insipienter aliqua de vilioribus exempla (20) propono: « Factus sum insipiens, vos me coegistis (*II Cor.* XII, 11). » Nam quid insipientius, quam de majestate Dei argumenta discutere, « quæ quæstiones magis præstant, quam ædificationem Dei, quæ est in fide (*I Tim.* I, 4)? » Sed argumentis argumenta respondeant: illis verba, nobis charitas, quæ in Deo (21) est « de corde puro et conscientia bona, et fide non ficta (*Ibid.* 5). » Ergo ad infirmationem tam ineptæ propositionis, non piget etiam ridicula derivare.

61. Quomodo ergo videt Filius Patrem? Videt equus picturam, quam per naturam imitari non potest: non utique sic videt Filius. Videt parvulus viri opera majoris, sed imitari non potest: nec utique sic videt Dei Filius.

62. Ergo si Filius per ejusdem cum Patre arcanum commune naturæ invisibiliter et videre et facere potest, et per plenitudinem divinitatis quod voluerit exsequi: quid superest, nisit ut per unitatem inseparabilem potestatis nihil credamus Filium facere, nisi quod viderit Patrem facientem; quia per incomparabilem charitatem (22) nihil a se facit Filius: quoniam nihil vult, quod Pater no-

(16) Mss. aliquot, « illud; » quidam, « illa nostra erat, » etc.

(17) Mss. nonnulli, « firmamentum Ecclesiæ judicavit. »

(18) Duo mss. « et benefacitis. »

(19) Nonnulli mss., « videro utrum tibi, » etc,

(20) Bigot. cod. « debilioribus exempla, » etc.

(21) Nonnulli mss. cum Apostolico textu omittunt *in Deo*, et infra, pro *ineptæ*, iidem codices præferunt *tuæ ineptæ*, etc.

(22) Ita mss. plures ac probatiores; alii autem et edit., « quia per inseparabilem unitatem. »

lit? Quod utique non infirmitatis, sed unitatis est.

A

CAPUT VI.

Accedit ad quartam e rationibus supra memoratis; et Filium nihil facere quod non probetur a Patre, cum sit utriusque perfecta voluntatis atque potestatis unitas, liquido probans, nonnullas difficultates subinde tollit.

63. Ergo nec contumax Filius, ut etiam de quarta propositione dicamus; nihil enim consiliarius Filius fecit, quod cum Patris non conveniat voluntate. Denique vidit Pater quæ fecit Filius, et probavit quia bona valde. Sic enim habes in Genesi: « Et dixit Duus: Fiat lux, et facta est lux; et vidit Deus lucem, quia bona est (*Gen.* I, 3, 4). »

64. Numquid hic dixit Pater: Fiat talis lux, qualem ipse feci: aut fiat lux (23), quæ ante non fuerat: aut Filius qualem faceret, interrogavit? Sed fecit, ut voluit, qualem Pater usque eo voluit, ut probaret. Ergo novum opus Filii est.

B

65. Deinde si reprehenditur in Filio secundum interpretationes Arianorum quia quod viderit, fecit, qui utique secundum Scripturas quod non vidit, et fecit, et dedit esse quæ non erant: quid dicunt de Patre, qui quod viderat **533** prædicavit, quasi ca quæ facienda forent, non potuerit prævidere?

66. Similiter ergo videt Filius Patris opus, sicut Pater opus Filii: nec quasi alienum laudat, sed quasi proprium recognoscit: « Quæcunque enim Pater fecerit, eadem Filius facit similiter » (*Joan.* V, 19); ut idem opus Patris Filiique sentires. Nihil ergo facit Filius, nisi quod Pater probet, Pater laudet, Pater velit; quia ex Patre totus est: non ut creatura, quæ multa committit, dum studio lapsuque peccati, voluntatem frequenter offendit auctoris. Nihil ergo Filius facit, nisi quod placeat Patri; quia una voluntas, una sententia est, una est vera charitas, unius operationis effectus.

C

67. Denique ut scias charitatis esse quod « non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit facientem Patrem (*Ibid.*), » cum præmisisset: « Quæcunque ille fecerit, eadem et Filius facit similiter, » subjecit: « Pater enim diligit Filium (*Ibid.* 20). » Ergo quod dixit Scriptura quia *non potest*, ad inseparabilis et individuæ charitatis retulit unitatem.

68. Quod si naturaliter est, ut vere est, inseparabilis charitas: inseparabilis utique est etiam operatio naturaliter: et impossibile ut opus Filii cum Patris non conveniat voluntate (*Joan.* XII, 50), quando id quod Filius operatur, ope Pater: et quod Pater operatur, operatur (*Joan.* XIV, 10): et quod loquitur Filius, et Pater, sicut scriptum est (*Joan.* XII, 50 ter meus qui in me manet, ipse loquitur, quæ ego facio, ipse facit (24) » Nihil en sine virtute atque sapientia sua condidit, nia in sapientia fecit, sicut scriptum est nia in sapientia fecisti (*Psal.* CIII, 24). » Nil Deus Verbum sine Patre fecit.

69. Non operatur sine Patre, non sine p luntate sacrosanctæ illi se obtulit salutari totius hostia passioni, non sine patria v mortuos suscitavit (*Hebr.* X, 10). Deniqu rum suscitaturus levavit oculos sursum, e « Pater, gratias ago tibi, quia audisti me sciebam quia semper me audis; sed prop bam quæ circumstat, dixi, ut credant qu misisti (*Joan.* XI, 41, 42), » ut quamvis ex hominis incarnati susceptione (25) loqueret tatem tamen paternæ voluntatis et operati primeret; quia Pater omnia audit, omnia vi vult Filius. Videt ergo et Pater facientem audit volentem. Denique non rogavit, et tum se esse dixit.

70. Nec existimari potest quia non au quod velit Filius, et ut scias quia semper a Patre, non quasi servus, nec quasi p sed quasi Filius; « Et ego, inquit, scieb semper me audis; sed propter turbam c cumstat, dixi, ut credant quia tu me ti. »

534 71. Propter nos igitur gratias a eumdem Patrem (26), eumdemque Filiu credamus, cum idem opus Patris audimus Nam ut cognosceres non quasi infirmum egisse, sed quasi Dei Filium semper sibi potentiam vindicare, clamavit: « Lazar foras (*Ibid.*). » Imperantis utique vox inta precantis.

CAPUT VII.

Præposita doctrina hinc confirmatur, quod sit Patris Verbum, non quale nostrum, vum et operatorium; atque adeo non po gari ejusdem cum Patre voluntatis, pc ac substantiæ.

D

72. Sed ut ad superiora redeamus, et p concludamus, facit quasi Verbum Filius tem Patris. Verbum hoc nostrum utique

(23) Omnes edit. et mss. aliquot, « sed fiat lux... aut Filius; » ultimæ edit. Paris., *at Filius*. Haud incommode: reliqui autem mss. ut in textu.

(24) Rom. edii sola, « Quæ ego loquor, sicut dixit mihi Pater, sic loquor; et Pater meus qui in me manet, ipse facit opera. » Quæ quidem verba sic habentur apud Joannem citatis locis. At contra consensum mss. ac. vet. edit. mihil movemus.

(25) Quinque mss., « ex persona hominis in carnis suspectione; » reliqui et edit. ut in textu. Jam autem monuimus vocem *personæ* non semper stricte et scholastico rigore sumptam ab Ambrosio, Et sane hoc loco nihil aliud sonat, nisi in q homo. Quod vero ad voluntatis cum Patr tem, de qua hic loquitur, si per eam volunt manæ unitatem intelligamus, nihil aliud unitas, nisi consentio, subjectio et conform quominus eam de vera divinæ voluntatis interpretemur, nihil vetat.

(26) Omnes edit. ac mss. quidam, « grati Ne eumdem, etc., » alii cod. majori numer ctoritate, « gratias agit, ne eumdem, etc. « quamobrem enim proter nos gratias egerit, h redditur, ne videlicet Patris ac Filii unam pe

vum est, syllabæ sunt, sonus est ; et tamen a sensu nostro et mente non discrepat, et quæ interiori tenemus affectu, ea tanquam operantis Verbi testificatione signamus. Sed non sermo noster operatur, solum est Verbum Dei, quod nec prolativum est (27), nec quod ἐνδιάθετον dicunt ; sed quod operatur, et vivit, et sanat.

73. Vis scire quale Verbum ? Audi dicentem : « Vivum est enim Verbum Dei, et validum atque operatorium et acutum, et penetrabilius omni gladio acutissimo, penetrans usque ad divisionem animæ et spiritus, artuumque et medullarum (*Hebr.* IV, 12). »

74. Verbum igitur audis Dei Filium, et a patria voluntate et potestate secernis ? Audis quia vivit, audis quia sanat : noli ergo nostro comparare verbo. Si enim verbum nostrum quæ non obtutu viderit, non auditu audierit, loquitur ; et loquitur tamen cognita per quædam naturæ humanæ interna mysteria : quomodo non impius, qui secundum divinitatem in Dei Verbo et obtutum quemdam corporeum exigit, et auditum ; et palam quod non possit a se quidquam facere Filius, nisi quod Patrem facientem viderit ; cum per unitatem, ut diximus, ejusdem substantiæ. Idem velle atque idem nolle et idem posse et in Patre sit et in Filio et in Spiritu sancto ?

75. Quod si homines plerumque sensuum qualitate discreti, tamen unius propositi intentione concordant ; quid de Patre nos et Dei Filio congruit æstimare : cum id quod humana imitatur charitas, substantia divina possideat ?

76. Ponamus tamen, sicut ipsi volunt, quia quasi in exemplari, quod viderit Patrem facientem, Filius faciat. Et hoc utique ejusdem substantiæ est ; nullus enim potest alterius imitationem operationis implere nisi qui ejusdem naturæ habeat unitatem.

535 CAPUT VIII.

Hæreticorum objectionem, qua Filium quod alium, generare non possit, Patri negabat esse æqualem, primo in adversarios ipsos retorquet : deinde hominum ostendit exemplis quod quispiam generet aut secus, ad potentiam non pertinere ; maxime cum alioqui ipsemet Pater minus potens dicendus esset. Inde colligit divina ex humanis non esse judicanda, sed standum Scripturæ auctoritate. Postremo omnipotentiam vel Patri abjudicandam, vel adjudicandum Filio ubi demonstravit, ipsos si filios non genuerint, propriis servis qui sobolem procreaverint, minus potentes fore inducit, proindeque totam eorum disputationem ineptem esse.

77. [*Alias* cap. IV.] Illud ridiculum est, Imperator auguste, quod quidam (28) hoc etiam ad inæqualitatem Dei Patris et Filii objiciendum usurpare consuerunt, quod dicant omnipotentem Patrem esse, quod generavit Filium : negent autem omnipotentem Filium, dicentes quia generare non potuit.

78. Sed vide quemadmodum sæva impietas ; ut dialectica philosophorum se ipsa convincat. Hac enim quæstione aut coæternum Patri Filium necesse est sua voce fateantur, aut si principium temporis Filio aliquod ascribunt, principium potentiæ necesse est tribuant etiam Patri. Ita cum omnipotentem Filium negant, incipiunt, quod nefas dictu est, asserere per Filium Patrem omnipotentem esse cœpisse.

79. Nam si per generationem omnipotens Pater, utique aut coæternus Patri Filius est ; quia si semper omnipotens Pater, sempiternus et Filius, aut si fuit quando non erat Filius sempiternus, fuit ergo quando non erat omnipotens Pater. Nam cum volunt dicere Filium aliquando cœpisse, in illud recidunt, ut et Patris potentiam dicant non semper fuisse, sed ex Filii generatione cœpisse. Ita dum Filio Dei cupiunt derogare, plus tribuunt, ut contra fas omne auctorem paternæ potentiæ declarare videantur, cum Filius dicat : « Omnia quæ Pater habet, mea sunt (*Joan.* XVI, 15), » hoc est, non quæ Patri ipse tradiderit, sed quæ a Patre jure generationis acceperit.

80. Et ideo Filium sempiternam dicimus esse virtutem ; si ergo sempiterna ejus virtus atque divinitas, utique et potentia ejus est sempiterna. Filio igitur qui derogat, Patri derogat, pietatem offendit, violat charitatem. Nos honorificemus Filium, in quo Pater complacet ; placet enim Patri ut laudetur Filius, in quo ipse complacuit.

81. Respondeamus tamen intentioni eorum, ne epilogo (29) quodam invidiam quæstionis declinasse videamur. Generavit, inquiunt, Pater, 536 non generavit Filius. Quod hic argumentum est inæqualitatis ? Generatio enim paternæ proprietatis est, non potentiæ, et pietas æquat, non separat. Denique in ipso usu nostræ infirmitatis frequenter evenire cognoscimus, ut et infirmi filios habeant, esse credamus, cum nemo sibi ipsi gratias agat.

(27) Verbum prolativum seu προφορικόν verbo interno, sive ἐνδιαθέτῳ opponi jam annotavimus. Verbum autem divinum προφορικόν qui eo modo diceret ut Syllabas aut sonum corporeum esse fingeret, nemo usque adeo insanus fuit : at illud ipsum esse ἐνδιάθετον contendebant ac similem humanis habitibus, proindeque accidentalem, atque a Patris natura separatum, ut ex Basilii hom. 27 *Contr. Arianos*, etc., intelligimus. Verumtamen idem illud Verbum spiritali quadam ratione prolativum asseverabant Ariani, quod nimirum ex Patre nasceretur non per generationem « Verbi manentis, » sed quasi per prolationem « fluentis sermonis, » quod toto hoc opere impugnat Ambrosius.

(28) Omnes edit. et mss. aliquot, omisso » illud ridiculum est, » statim incipiunt, « Imperator auguste, quidam, etc. » Unde non pauci mss. etiam resecant, « Imperator auguste ; melius alii, quanquam pauciores, ut in contextu.

(29) Epilogum pro querimoniis ab Ambrosio usurpatum *Hexaem.* lib. VI. num. 21, observabamus. Neque vero eamdem vocem hoc loci usurpat sensu admodum alieno ; nihil enim aliud signat quam ejusmodi sermonem, qualem oratores, ut judicum mentes a causæ, quæ agitur, cogitatione avertant, ad movendos ciendosque affectus adhibere solent.

et non habeant fortiores, habeant servi, non habeant Domini, habeant inopes, non habeant qui potentes sunt (30).

82. Sed si dicunt et hoc infirmitatis esse, quia volunt homines filios habere, nec possunt: quamvis humana non sint conferenda divinis, intelligant tamen inter ipsos quoque homines non potentiæ esse, sed paternæ proprietatis, habere filios, vel non habere: nec in potestate nostræ voluntatis esse generare, sed in corporis qualitate; nam si esset potentiæ, utique potentior multos haberet. Ergo non est potentiæ habere filios vel non habere.

83. Numquid naturæ est? Si naturæ infirmitatem putatis, et ad humana vos confertis exempla, eadem Patris est natura quæ Filii est. Itaque aut verum Filium dicitis, et Patri in Filio derogatis per unitatem ejusdem naturæ (sicut enim Pater natura Deus est, ita et Filius: deos autem ait Apostolus (*I Cor.* VIII, 5) non natura deos esse, sed dici), aut si negatis esse verum Filium, hoc est ejusdem naturæ, non est ergo generatus: si non est generatus Filius, non generavit Pater.

84. Colligitur itaque juxta sententiam vestram ut non sit omnipotens Deus Pater; quia generare non potuit, si non generavit Filium, sed creavit. Sed quia omnipotens Pater, cum juxta sententiam vestram solus generator omnipotens sit, generavit utique Filium, non creavit. Verum ipsi magis quam vobis credendum est. Ille ait *Genui* (*Psal.* CIX, 3); et frequenter ait, generationis suæ testis.

85. Non est ergo naturæ, non est potentiæ in Christo aliqua, quia non generavit, infirmitas: quia generatio, sicut sæpe jam diximus, non ad sublimatatem potentiæ, sed ad proprietatem refertur naturæ (31). Nam si ideo omnipotens Pater, quia Filium habet: omnipotentior ergo esse potuit, si plures haberet.

86. An vero potentia ejus in una generatione defecit? At ergo ostendum et Christum habere filios, quos quotidie generat, sed ea generatione, vel potius regeneratione, quæ potestatis est, non naturæ; adoptio enim potestatis est, generatio proprietatis. Quod ipsa Scriptura nos docuit; dici enim Joannes quia « in hoc mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit illis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus (*Joan.* 10,12). »

(30) Ita vet. edit. et plures potioresque mss. Ad Rom. edit. cum aliis nonnullis, « qui ditiores » *sunt*.

(31) Hanc Ambrosii sententiam Petavius lib. II, *De Trinit.* cap. 5, ita exponit, « hoc est, inquit proprium quidam esse personæ, sive naturæ divinæ, qua in Patre subsistit. » Quod ut at adhuc fiat planius, advertendum, ex natura Patris generari Filium, non quatenus natura est, sed quatenus est in Patre, ut ille simul et consubstantialis sit Patri, et ab eo personaliter distinctus.

(32) Rom. edit. et quidem mss., « Dicimus itaque: » vet. edit. et alii mss., « Didicimus itaque. » Aptius: refertur enim ad superiora, « dedit illis potestatem, »

A 87. Didicimus itaque (32) potestatis esse
537 nos filios Dei fecit: proprietatis autem
rationem esse oracula divina declarant; dici
Sapientia Dei: « Ex ore Altissimi prodivi (
XXIV, 5); » hoc est, non coacta, sed libera: I
testati obnoxia, sed nata generationis arcan
vilegio dominationis et jure potestatis (33).
que de eadem Sapientia, hoc est de Domino
alibi Pater dicit: « Ex utero ante Luciferum
te (*Psal.* CIX, 3). »

88. Quod utique ideo dixit, non ut corporal
vum declararet, sed ut proprietatem veræ gen
nis ostenderet. Nam si ad corporalem referas
omnipotens Pater cum dolore et conceptione
ravit. Sed absit, ut Deum ex infirmitate co
B metiamur! Est quidam uterus paternæ ar
substantiæ, interiusque secretum, quod non A
non Archangeli, non Potestates, non Dominat
non aliqua creaturarum potuit penetrare I
Cum Patre enim semper, et in Patre semp
Filius: cum Patre per distinctionem indiss
lem Trinitatis æternæ, in Patre per divinæ
tem naturæ.

89. Quis igitur hic arbiter divinitatis, q
cutiat Patrem ac Filium: ille, quare gene
iste, cur non generavit? Servulum suum a
cillulam cur non generavit, nemo condemna
condemnant, cur non generavit Christus; co
nant enim suo opinione, cum derogant. Nec
gibus inter se cur non generaverint, aut e
C minuitur, aut meritum derogatur: isti qui
generavit, Christi minuunt potestatem.

90. Cur, inquiunt, Filius Pater non est?
et Pater Filius non est. Cur non iste gene
Quia nec ille generatus est. Nec ideo minus
Filius, quia Pater non est: nec Pater minus
quia Filius non est. Dixit enim Filium: « (
quæ Pater habet, mea sunt (*Joan.* XVI, 15). »
generatio in paterna proprietate, non in ju
potestatis.

91. Est quædam indistincta distinctæ inco
hensibilis et inenarrabilis substantia Trinitati
tinctionem etenim accepimus Patris, et Fi
Spiritus sancti, non confusionem: distincti
non separationem (34): distinctionem, non I
litatem. Divino itaque admirandoque mysteri
D nentem semper accipimus Patrem, semper F
semper Spiritum sanctum: non duos Patre
duos Filios, non duos Spiritus, « Unus enim

etc. Iterum vero ubi omnes, et mss. aliquot, «
prietatis autem generationem, » Amerb. atque
generationes; reliquid cod invertunt sententi
hunc modum, « proprietatem autem generatio
Minus commode.

(33) Mss. quatuor, « jure pietatis. » Haud inco

(34) Sic omnes edit. et mss. non pauci: alii
jungulatis vocibus « distinctionem, non sepa
nem, » subjungunt, « divinitatemque admiranc
sterio manentem semper accipimus ex Patre,
per per Filium, semper in Spiritum sanctum;
e Colbert., « distinctionem, non separationem
pluralitatem dicimus. » Cætera ut in context

Pater, ex quo omnia, et nos in ipso: et unus Dominus Jesus, per quem omnia, et nos per ipsum (*I Cor.* VIII, 6). Unus natus ex Patre Dominus Jesus, et ideo unigenitus. « Unus et Spiritus sanctus » (*I Cor.* XII, 11), » ut idem Apostolus dixit: Sic accipimus, sic legimus, sic tenemus. Distinctionem scimus, secreta nescimus: causas non discutimus, sacramenta servamus (35).

92. Facinus indignum, ut qui generationis suæ facultatem non habent, divinæ generationis examen sibi arrogent, vidicent potestatem (36): 538 Negent ergo æqualem Patri Filium, quia non generavit Filius: negent æqualem Patri Filium, quia Patrem habet. Hoc si de hominibus dicerent, quorum aliqui volunt filios habere, nec possunt, injuriam putaremus: sic etiamsi inter duos honore pares habenti filios qui non habet, negaretur æqualis. Et ideo hoc, inquam, grave et de ipsis hominibus videtur, ut quis ideo minor putetur, quod Patrem habet. Nisi forte tanquam constitutum in familia putant Christum dolere, quod emancipatus a Patre non sit, et administrandi patrimonii non habeat facultatem. Sed non est Christus in sacris, qui sacra universa destruxit (37).

93. Quomodo velunt tamen, respondeant, verane generatio sit, et verus Filius ex Deo Patre natus, hoc est ex substantia Patris, an ex alia natus substantia? Si enim dicunt ex Patre, hoc est Dei substantia, convenit: quia ex substantia Patris Filium dicunt (38). Ergo quia unius substantiæ, unius utique potentiæ. Si vero ex alia substantia Filius est, quomodo omnipotens Pater est, et omnipotens Filius non est? Quid enim præstantius si ex alia substantia Filium Deus fecit, cum utique ex Filius ex alia nos substantia filios Dei fecerit? Ergo ut unius substantiæ Filius cum Patre, aut unius potentiæ.

94. Friget igitur eorum quæstio, quia de Christo judicare non possunt; imo quia vincit ille, cum judicatur. Digni tamen sunt isti judicio suo, qui hanc objiciunt quæstionem. Si enim ideo æqualis Patri Filius non est, quia non generavit Filium, et isti utique fateantur, si non habent filios, qui serunt hujusmodi quæstiones, suos sibi etiam servulos præferendos, eo quod habentibus filios æquales esse non possunt. Si autem habent filios, non putent sibi meritum, sed filiorum juri deferri.

95. Non consistit igitur hæc quæstio, quia æqualis Filius Patri ideo esse non possit, quia Pater generaverit Filium, Filius nullum ex se ipse generaverit. Nam et fons fluvium generat, et fluvius fontem ex se ipse non generat: et lux splendorem generat, non splendor lucem; et una natura est splendoris et lucis.

CAPUT IX.

Varias Arianorum captiunculas, queis Filium cepisse argutabantur, profert et explodit. Nam, præter quam quod eos aut contra se, aut nihil efficere constat; cum rerum omnium principio non possit esse principium, in humanis etiam eorum argumentatio vitiosa est. Tempus igitur non præcessisse auctorem suum: qui si aliquando non fuit, tunc Pater fuit sine sua virtute ac sapientia. Denique ubi humanis exemplis ostensum est aliquem priusquam nascatur, esse dici, hæreticorum temeritatem detestatur.

96. Unde cum inæqualitatem ex generationis objectu probare non potuerint, 539 intelligant etiam illam divulgatam suæ calumniam quæstionis explosam. Solent enim proponere (39): Quomodo æqualis potest esse Filius Patri? Nam si Filius est, antequam generaretur non erat: aut si erat, cur natus est? Et Arianos se negare consuerunt, qui proponunt Arii quæstiones?

97. Itaque exigunt a nobis responsionem, ut si dixerimus: Antequam generetur, erat, astute referant: Ergo antequam generaretur, creatus est et non differt a cæteris creaturis: quia prius cœpit creatura esse quam Filius. Et adjiciunt: Cur qui erat, natus est? An quia imperfectus erat, ut postea perfectior fieret? Si autem responderimus quia non erat, objiciunt statim: Ei ergo generatio contulit ut esset, qui non erat antequam nasceretur: ut hinc colligant: Erat ergo quando non erat Filius.

98. Sed qui hoc proponunt, et obscuritate volunt involvere veritatem: dicant ipsi utrum temporaliter generet Pater, an intemporaliter. Si enim temporaliter dixerint, quod Filio objiciunt, Patri ascribent; ut videatur Pater cœpisse esse, quod non erat: si intemporaliter, quid superest, nisi ut ipsi solvant quam proposuerint quæstionem; ut cum generationem Patris abnuant temporalem, generationem quoque Filii temporalem non esse fateantur?

99. Si ergo non est generatio ejus ex tempore, æstimari datur quod nihil præcesserit ante Filium, qui non sit ex tempore. Si enim aliquid ante Filium, jam non sunt in ipso creata omnia, quæ vel in cœlo sunt vel in terris, et Apostolus redarguitur, qui hoc in epistola sua (*Coloss.* I, 16) scripserit: quod si nihil ante generationem, non adverto cur posterior asseratur, quem nemo præcessit.

100. Connectenda est alia eorum plena impieta-

(35) Nonnulli mss., « secreta scimus, sacramenta servamus. »

(36) Mss. nonnulli, « examinandæ sibi arrogent potestatem. »

(37) Vet. edit., « quia sacra universa distinxit; » Rom. et mss... « destruxit. » Dicebantur autem pupilli in sacris esse, ut patet ex Cod. Theod. de Maternis bonis, leg. 1 et 9.

(38) Omnes edit., « convenit quod... dicant; » mss., « convenit, quia... dicunt. » Optime, idem enim est ac si legeretur, convenit inter nos, sive in hoc non dissentimus, etc.

(39) Ita mss. prope ad unum; edit. vero, « Solent enim opponere. » Cæterum ea objectio una semper fuit e præcipuis Arianorum: sed illam peculiari quadam ratione nobis instructam rationibus intorquebant Eunomiani. His responderunt Gregorius Nyss. lib. VIII in Eunom. Basilius, lib. IV contra eumdem, Hilarius, lib XII *De Trinit.*, atque alii.

tis objectio, quæ latentem habeat dolum, quo sensus A facilium mentesque perstringat. Interrogant enim, utrum omne quod finem habet, aliquando cœperit. Et si acceperint ejusmodi responsionem, quia quod finem habet, cœpit aliquando; referunt, utrum Pater desierit generare Filium. Quod cum tenuerint, nostro aspirante consensu, contexunt: Cœpit ergo generatio. Id si non abnuas, consequi videtur, ut si cœpit generatio, videatur in eo cœpta, qui natus est; ut natus esse dicaturqui ante non fuerat, unde definiant: aliquando ergo Filius non fuit.

101. Adjiciunt alias ineptias loquacitatis suæ, dicentes: Si Verbum Patris Filius est, et ideo genitus dicitur, quia Verbum est: quod autem Verbum est, opus non est: multifariam locutus est Pater (*Hebr.* I, 1); multos ergo generavit filios, si non B operatus est (40); sed locutus est Verbum. Amentes homines! quasi non intelligant, quid intersit inter prolativum sermonem, et in æternum permanens Dei Verbum ex Patre natum: **540** natum utique, non prolatum: in quo non composita syllaba, sed plenitudo divinitatis æternæ est, et vita sine fine.

102. Subtexunt aliam impietatem, proponentes utrum volens an invitus generaverit Pater; ut si dixerimus volentem, antiquiorem generatione voluntatem videamur fateri, et referant quia non sit Filius coæternus Patri, quem aliquid antecessit: aut quia et ipse sit creatura; quia scriptum est: « Omnia quæ voluit, fecit (*Psal.* CXIII, 11); » cum hoc ipsum non de Patre et Filio, sed de his quas Filius fecit, dictum sit creaturis. Sin autem invitum C Patrem generasse responderimus, invalidum Patrem dixisse videamur.

103. Sed mihi in sempiterna generatione præcedit, nec velle, nec nolle: ergo nec invitum dixerim, nec volentem; quia generatio non in voluntatis possibilitate est, sed in jure quodam et proprietate paterni videtur esse secreti. Nam sicut bonus pater non aut ex voluntate est, aut necessitate, sed super utrumque, hoc est natura; ita non generat (41) ex voluntate aut necessitate Pater.

104. Esto tamen, sit generatio in voluntate generantis, quando hanc voluntatem fuisse dicunt? Si in principio, in principio utique Filius: si sempiterna voluntas, sempiternus et Filius: si cœpit voluntas, displicuit igitur sibi quod erat Deus Pater, ut mutaret statum. Displicuit ergo sibi sine D Filio, placere cœpit sibi in Filio.

105. Jam illa consequentia ut dicamus: Si studium generandi nostro more assumpsit, ergo et cætera quæ generationem præcedere solent, nostro more assumpsit; nostro autem usu generationis votum est, non voluntas.

106. Produnt igitur impietatem suam, qui v generationem cœpisse Christi; ut videatur non ratio illa Verbi manentis, sed prolatio fluentis sermonis: deinde multos inducendo filios, neg Christo divinæ proprietatem naturæ; ut nec genitus, nec primogenitus æstimetur: post ut si principium credatur accepisse, etiam videatur habiturus.

107. Sed neque principium assumpsit aliqu Dei Filius, qui erat in principio (*Joan.* I neque finem habebit, qui est principium un sitatis et finis (*Apoc.* I, 8). Nam cum sit pr pium, quomodo quod habebat, accepit? aut modo sui finem habebit; cum omnium ips finis, ut in illo fine sine fine maneamus? Dei generatio cum temporalis non sit, nec ant nec in se tempus invenit.

108. Frigida igitur eorum et vana quæstio i aturis ipsisnon habet locum: ipsa etenim qua poralia sunt, discretionem in quibusdam h temporis non videntur. Lux nempe splend generat, nec comprehendi potest quod spl lux posterior sit, aut lux splendore antiq quia ubi lux ea est, splendor 541 est: e splendor, etiam lumen est. Itaque nec sine s dore lumen, nec splendor potest esse sine lu quia et in splendore lumen, et splendor in lu est. Unde et Apostolus splendorem paternæ g Filium dixit (*Hebr.* I, 3): quia splendor pa lucis est Filius: coæternus, propter vi æternitatem: inseparabilis, propter clarit unitatem.

109. Ergo si temporalia et aerea hæc co hendere et separare non possumus; quæ vide Deum quem non videmus, qui super omne creaturam, in ipso suæ generationis arcano p mus comprehendere? Possumus eum a Fili pore, separare, cum omne tempus opus Fil

110. Desinant ergo dicere: Et antequam g retur, non erat. Ante enim temporis est, gen ante tempora; et ideo quod posterius est, non est; nec opus ante auctorem potest esse opera ipsa principium de operatore suo su Nam quomodo ante operatorem suum usus æstimetur; cum omne tempus opus sit, et opus de operatore suo ut esset, accepit?

111. Experiri igitur adhuc istos volo, qu videntur astuti: ut de nostris respondean calumniantur divinis, longeque refugiunt ab i tabili supernæ generationis arcano: quæst suam humanæ astruant generationis exemp Filio Dei dicunt quia antequam generaretu erat, hoc est, de Dei sapientia, de virtute I

(40) Mss. duo, « si non creavit; » unus, « si non creatus est. »

(41) Vet. edit., « sed per naturam, ita generat; » non pauci mss. ac Gill. in marg., « sed super utrumque, ita generat. » Reliqui atque edit. Rom. ut in textu. Erat porro ipsius Arii hæc objectio, ut Epiphanius, hæres. 76, num. 6, scriptis mandavit,

Geminam ei responsionem Patres opponeba enim Filium voluntate agnoscebant genitu luntatem tamen, quod hoc etiam loco non p misit Ambrosius, generatione priorem esse gabant: alii vero plures hanc ipsam quam hic noster solutionem afferebant.

bo (42), cujus generatio nihil ante se novit. aliquando, ut volunt, non fuit (quod nefas st), non fuit ergo in Deo perfectionis ali- plenitudo divinæ, si postea processum ge- nis accepit.

Tamen ut sciant quam vana sit et solubilis quæstio; licet nihil in eo humanis divinisve ne, tamen docebo homines, antequam nasce- fuisse. Aut negent Jacob sanctum fuisse, am nasceretur, qui fratrem supplantavit in i adhuc uteri positus arcano (*Gen.* XXV, 23): Jeremiam, antequam nasceretur, fuisse (43), itur: « Priusquam te formarem in utero tuæ, novi te: et priusquam exires de vulva, cavi te, et prophetam in gentibus posui te . I, 5). » Quid hoc evidentius tanti exemplo læ qui sanctificatus est antequam natus, et am formaretur, est cognitus?

Quid etiam de Joanne loquar, de quo mater sa testatur, qui intra materna situs adhuc , præsentiam Domini spiritu cognovit, ex- ne consignavit, sicut scriptum accepimus, licente ea: Ecce enim ut facta est in auribus ox salutationis tuæ, exsultavit in gaudio in- utero meo (*Luc.* I, 41)? » Erat igitur qui pro- at, an non erat? At certe erat: erat enim erabatur auctorem, erat qui loquebatur in Denique Elisabeth filii spiritu replebatur, Filii spiritu sanctificabatur; sic enim habes, exsultavit 542 infans in utero ejus, et reple- Spiritu sancto Elisabeth (*Ibid.*). »

Vide singulorum verborum proprietates (44). quidem Mariæ prior Elisabeth audivit, sed s prior Domini gratiam sensit. Pulchre sibi iunt oracula oraculis, femina mulieri, et pignori. Istæ gratiam loquentur, illi intus tur pietatisque mysterium maternis adoriun- fectibus duplicique miraculo, licet honore , prophetant matres spiritu parvulorum. Quis auctor hujus miraculi? nonne Dei Filius qui se non natos?

De rebus humanis quæstio vestra (45) non convenire: potestne de divinis convenire s? Quid est: Antequam generaretur, non Numquid Pater aliqua tempora conceptionis , ut Filium tempora prævenirent? Aut more naturæ, generationis suæ molitus tum, ut molitio ipsa Filio esset antiquior? st hoc? Cur divina secreta discutimus? tatem legi divinæ generationis, non quali-

Facimus indignum! ut ex se quidam cœlestia ur, qui Christum non nasci potuisse, sed fieri, tanquam unum de spadonibus putant: aut tanquam unum de spadonibus Patrem Filium, quem generare non potuerit, adoptaverit.

CAPUT X.

Objicientibus Christum, Joanne teste, vivere propter Patrem, ac proinde ipsi æqualem non habendum, responderetur Filii vitam secundum divinitatem nec cœpisse ex tempore, nec pendere ab aliquo: locum vero de humana ipsius vita inteligendum ex eo probari, quod ibidem de corpore ac sanguine suo præmiserat. Tum duarum controversi loci expositionem primam referri ad humanitatem, et secunda Filii cum Patre æqualitatem, nec non cum homine similitudinem signari docet. Deinde perstricta quam Filio inurebant, injuria, quo pacto etiam secundum divinitatem propter Patrem vivat, aperit. Ac tandem exposito quæ vitæ nostræ cum divina unitas sit, aliam objectionem, quæ Filius per Patrem clarificari opponitur, paucis absolvit.

117. [*Alias* cap. V.] Plerique etiam hinc faciunt quæstionem, quia scriptum est: « Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem: et qui manducat me, et ipse vivit propter me (*Joan.* VI, 58), » dicentes: Quomodo æqualis est Patri Filius, qui dixit quia propter Patrem vivit?

118. Qui hoc proponunt, primum respondeant, cujusmodi vita sit Filii, utrum ea quam Pater largitus sit non habenti (46)? Sed quomodo vitam aliquando potuit non haberet, cum ipse sit vita, sicut ait: « Ego sum via, veritas et vita (*Matth.* XIV, 6)? » Vita utique sempiterna, sicut virtus est sempiterna (*Rom.* I, 20). Aliquando ergo, ut sic loquar, se vita non habuit?

119. Considerate quid lectum sit hodie de 543 Domino Jesu, « quia mortuus est pro nobis; ut sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum illo vivamus (*I Thess.* V, 10). » Cujus mors vita est, hujus divinitas vita non est; cum divinitas vita sit sempiterna (47)?

120. An vero vita ejus in Patris est potestate? Sed ne corporis quidem sui vitam in alterius fuisse potestate memoravit, sicut scriptum est: « Ego pono animam meam, ut iterum sumam illam. Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso. Potestatem habeo ponendi eam, et iterum potestatem habeo sumendi eam: hoc mandatum accepi a Patre meo (*Joan.* X, 17, 18). »

121. Ejus ergo vita secundum divinitatem in alterius potestate posita judicatur, cujus vita secundum corpus alienæ non erat subdita potestati? Aliena enim potestas erat, si non erat unitas potestatis. Sed sicut potestatis suæ esse significat ponere animam, et liberæ voluntatis: ita etiam quod secundum mandatum deposuit Patris, suæ ac paternæ voluntatis significat unitatem.

122. Ergo si vitam Filius neque aliquo accepit ex

aris. quædam edit., « de Deo vero. »
Omnes edit., « sanctum fuisse: melius mss. t *sanctum*.
Confer, si vacat, hanc istius loci enarratio- m ea quam lib. II *in Lucam* tantum non iis- rbis reperies.

(45) « Edit., quæstio nostra; » mss., quæstio vestra, » id est, objectio vestra.
(46) Edit. ultimæ Patris., « utrum eam quam Pater largitus sit, non habeant.
(47) Tres mss. « cum divina vita sit sempiterna; » unus, « cum divinitas sit sempiterna. »

tempore, neque alienæ habet potestati subditam videamus qua ratione dixerit: « Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem (*Joan.* VI, 58). Exponamus ut possumus : imo ipse potius exponat.

123. Considera igitur quid ante præmiserit; ait enim : « Amen, amen dico vobis (*Ibid.* 54). » Ante instruit quemadmodum audire debeas: « Vere, inquit, vere dico vobis, nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis sanguinem ejus, non habebitis vitam in vobis (*Ibid.*). » Secundum Filium homini se dicere ante præmisit, et tu quod secundum Filium hominis de carne est locutus et sanguine, ad divinitatem putas esse referendum ?

124. Denique addidit : « Caro enim mea vere est esca, et sanguis meus est potus (*Ibid.* 56). » Carnem audis, sanguinem audis, mortis Dominicæ sacramenta cognoscis; et divinitati calumniaris ? Audi dicentem ipsum : « Quia spiritus carnem et ossa non habet (*Luc.* XXIV, 39). » Nos autem quotiescunque sacramenta sumimus, quæ per sacræ orationis mysterium in carnem transfigurantur et sanguinem (48), mortem Domini annuntiamus (*I Cor.* XI, 26).

125. Ergo posteaquam se loqui secundum hominis Filium declaravit, et carnem sæpe repetivit et sanguinem, subdidit postea : « Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem; et qui manducat me, et ipse vivit propter me (*Joan.* VI, 58). » Quomodo igitur hoc accipiendum putant? Potest enim duplex videri comparatio. Prima ita : « Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem. » **544** Secunda ita : « Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem; ita et qui manducat me, ipse vivit propter me. »

126. Si primam eligunt, hoc significat quia sicut missus sum a Patre, et descendi a Patre, ita vivo propter Patrem. Quasi quis autem missus est (49), atque descendit; nisi quasi Filius hominis sicut ipse supra dixit: « Nemo ascendit in cœlum, nisi qui de cœlo descendit Filius hominis (*Joan.* III, 13)? » Ergo sicut quasi Filius hominis missus est, atque

A descendit : ita quasi Filius hominis vivit
Patrem, Denique et qui manducat quasi Fi
minis, et ipse vivit propter Filium hominis
ergo incarnationis suæ adventui compara

127. Quod si secunda complacuit, nonne
litatem Filii cum Patre, et similitudinem e
homine manifesta distinctione colligimu
quid est : Sicut ipse vivit propter Patrem
vivimus propter ipsum ; nisi quia sic vivi
lius hominem, sicut Pater in Filio carnem
vit humanam ? « Sicut enim Pater suscitat
et vivificat; sine et Filius, quos vult, vi
ut ipse Dominus supra dixit (*Joan.* V, 21).

128. Æqualitas ergo filii ad Patrem per
quoque vivificationis astruitur ; quando sic
B Filiius ut Pater. Agnosce ergo ejus vita
tentiam sempiternam. Similitudo etiam nost
lium, et quædam secundum carnem unitas
tur; quoniam quemadmodum Dei Filius a P
homo est vivificatus in carne. Sic enim scri
(*Rom.* VI. 24), quia sicut Deus Jesum Ch
mortuis suscitavit, ita etiam nos quasi
vivificamur a Dei Filio.

129. Secundum hanc ergo expositionem
lum ad conditionem humanam derivatur gr
gitus, sed etiam divinitatis æternitas præ
divinitatis, quia ipsa vivificat : humanæ au
ditionis, quia vivifica est et in Christo.

130. Quod si quis utrumque ad Chris
C divinitatem : ergo Filius Dei hominibus c
tur : ut ita Filius propter Patrem vivat, s
propter Filium Dei vivimus. Sed Filius De
largitur æternam, nos autem largiri nequi
go nostri comporatione nec ille largitur.
igitur Ariani fidei suæ præmium, ne vita
nam adipiscantur a Filio.

131. Libet jam ulterius progredi ; nam
placet hunc locum ad divinæ perpetuitatem
substantiæ (50), accipiant etiam tertiam ex
nem. **545** Nonne evidenter videtur dicer
sicut vicus Pater est, ita vivit et Filius

(48) Elocutionem plane similem e lib. *De Incarn.* cap. 4 citaverat card. Perronius. lib. II *De Sacram.* Euch. Auctor. 31, eaque idem significari docuerat, quod vertere significat in Virgiliano illo : « Formas se vertit in omnes, » nimirum conversionem corporis in aliam formum et figuram. Huic Albertinus lib. II *De sacram Enchar.* respondere conatus, ait duas alias hujus verbi significationes adjici posse. At hæ causam ipsius nihil adjuvant. Nam primo indicat interdum idem esse ac *efficere*, ut cum Plinius dicit de amygdalis, « ex dulcibus transfigurantur in amaras : » nec diffitetur hoc sensu Christi corpus offerri altaribus transfigurandum. Qua in re ab eo minime dissentimus, nisi quod symbolicum corpus intelligere se non dissimulat. Enimvero absurdum est illud ultimum : nam, præterquam quod erat jam corpus symbolicum in antitypis, certum est semper veram aliquam conversionem indicari, sive substantiæ, si de substantia agatur : sive accidentis, ut in Pliniano exemplo. Secundam autem acceptionem hanc esse dicit, qua compositum ponitur pro suo simplici, ut idem sit in corpus transfigurari, ac figurari in corpus, hoc est, ex ipsius quid
tentia, corporis figuram fieri. Verum quia
hominum ita locutus est ? Certe exempla ve
D *tradere* atque aliorum, et suam compositor
tionem nusquam deponunt; nec, ut maxim
exnant, hic ullo modo faciunt ad propositu
igitur hic significatur ab Ambrosio, nisi q
betur lib. *De Myster.* cap. 9, n. 50 : « Bene
etiam ipsa natura mutatur. Nam « sacræ o
mysterium » idem est ac benedictio, et ipsa
verba : qua de re ibidem num. 52.

(49) Amerb. et Eras. « Quis autem missu
aliæ edit. ac omnes mss., « Quasi quis aut
sus est. « Excipe tamen ultimas edit. Paris
quasi legitur *quomodo*. Male : est enim qu
idem atque in cujus conditione ac nomine.
vero ubi edit., cum uno vel altero mss., sic
Rom. edit., « ipsa, supra patientia ; » plure
tioresque mss. omittunt *sapientia*.

(50) Mss. aliquot, proprietatem referre s
tiæ. »

quis non advertat ad unitatem vitæ, quod Patris et Filii vita sit, esse referendum ? enim Pater vitam habet in semetipso, sic vitam habere in semetipso (*Joan.* v, 26). » r unitatem : dedit, non ut auferat, sed ut tur in Filio : dedit, ut complaceat : dedit Pater custodiret, sed ut Filius possideret. ed objiciendum putant quia dixerat : « Ego pter Patrem (*Joan.* vi, 58). » Utique si ad em referunt, propter Patrem vivit Filius, Patre Filius est : propter Patrem, quia ubstantiæ cum Patre : propter Patrem, quia m est Verbum ex Patris corde (*Psal.* xliv, a Patre processit, quia ex paterno generautero (*Psal.* cix, 3), quia fons Pater Filii radix Pater Filii est.

ed dicunt fortasse : Si unitatem putas PaFilii vitæ esse, cum Filius dixerit : « Et propter Patrem (*Joan.* vi, 58) » numquid et Filii vitæ atque hominum ; cum dixerit uia « Quis manducat me, et ipse vivit prop*bid.*) ? »

no plane, sicut unitatem fateor esse vitæ in Patre et Filio per divinæ unitatem subita vel divinæ naturæ vel Dominicæ incarexcepto privilegium, societatem nobiscum ritalis in Filio esse profiteor per humanæ naturæ : « Qualis enim cœlestis, tales et (*I Cor.* xv. 48) » Denique enim sicut in mus ad dextram Patris, non quia cum ipnus, sed quia sedemus in Christi corpore, postea dicemus plenius (*infr.* lib. v) : sicut sedemus in Christo per corporis unitaet in Christo vivimus per corporis unitatem. on solum autem non vereor quia scriptum t ego vivo propter Patrem ; » sed etiam atrem dixisset, non vererer.

ilios. cap. VI.] Solent enim etiam illud quia dixit « Hæc infirmitas non est ad sed pro claritate Dei (51) ; ut clarificetur us per ipsum (*Joan.* xi, 4). » Non solum Patrem et a Patre Filius clarificatur, quia est : « Clarifica me, Pater (*Joan.* xvii, 5) ; » Nunc clarificatus est Filius hominis, et rificatus est in eo, et Deus clarificavit eum m, 31, 32) : » sed etiam per Filium et a Ficatur Pater, quia veritas dixit : « Ego te i super terram (*Joan.* xvii, 4). »

cut ergo clarificatur per Patrem, ita etiam atrem vivit. Unde et quidam δόξαν opiniogis putaverunt esse (52), quam gloriam ; e interpretati sunt : Ego te clarificavi sum, opus consummavi quod dedisti mihi ; clarifica me Pater, hoc est δόξασον, ut sit

A hic sensus : Ergo opinionem de te hominibus hujusmodi infudi, ut cognoscant te Deum verum ; et tu hanc de me confirma illis opinionem, ut credant me tuum Filium et Deum verum.

546 CAPUT XI.

Discrimen quod conflare Ariani moliebantur e verbis Apostoli ex Patre omnia, et per Filium omnia esse docentis, irridetur. Ostenditur enim illic eamdem Patris ac Filii omnipotentiam exprimi : quod eum ex aliis locis, tum ex ipsius Pauli textu confirmatur. Hunc absurde ad Patrem referri ab hæreticis, ac pertinere ad Filium ex ejusdem serie demonstrari : nec tamen quidquam Filii derogari potentiæ, si de Patre intelligatur. Postremo in istis, ex quo, per quem et in quo aliquid, nullam intercedere differentiam, et hæc omnia de tribus personis dici, evincit.

B 138. Jam illud ridiculum est, quod quidam ex illo Apostolico discretionem inter Patrem et Filium faciunt potestatis (53), quia scriptum est : « Nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso : et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum (*I Cor.* viii, 6). » Aiunt enim non mediocrem divinæ majestatis esse distantiam, quia dictum est : Ex illo omnia, et per hunc omnia. Nihil autem expressius, quam quod hoc loco omnipotens Filius evidenti ratione signatur ; nam ut ex illo omnia, ita per hunc omnia.

139. Inter omnia Pater non est (54), cui dictum est : « Quia universa serviunt tibi (*Psal.* cxviii, 91). » Inter omnia Filius non est, quia « omnia per ipsum facta sunt (*Joan.* i, 3), et omnia in ipso constant, et ipse est super omnes cœlos (*Coloss.* i, 17). » Non ergo inter omnia Filius, sed super omnia : qui secundum carnem quidem est ex familia Judæorum : idem tamen super omnia Deus benedictus in sæcula (*Rom.* ix, 5), cujus est nomen super omne nomen, et de quo dicitur : « Omnia subjecisti sub pedibus ejus (*Psal.* viii, 8). » Subjiciendo autem omnia, nihil reliquit ei non subjectum, sicut Apostolus dixit (*Hebr.* ii, 8). Quod si hoc etiam secundum incarnationis locutus est sacramentum, quemadmodum possumus de supernæ generationis incomparabili majestate dubitare ?

140. Nihil igitur potestatis inter Patrem et Filium certum est interesse. Denique eo usque nihil interest potestatis, ut idem Apostolus ex ipso dixerit D esse omnia, per quem omnia sicut habes : « Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia (*Rom.* xi, 36). »

141. Si igitur Pater, sicut putant, tantummodo significatur, non potest idem et omnipotens esse, quia ex ipso omnia : et omnipotens non esse, quia per ipsum omnia. Aut igitur invalidum, nec omnipotentem Patrem sua assertione memorabunt,

(51) nnulli mss., « sed per claritatem Dei. »

(52) e eodem sensu hunc locum interpretatur in *Catena Græc. Patr. in Joan.* Similiipsum explicat Cyrillus Alex. in *Thesaur.* , ubi tradit Ambrosianis verbis plane sid alia expositio germanior est.

(53) Nonnulli mss., « quia scriptum est non esse differentiam potestatis, quia scriptum est ex Patre omnia, et per Filium omnia ejus per ipsum : nobis tamen unus ; alii, et omnes edit. magis congrue ut in contextu.

(54) Mss. nonnulli, « Filius non est. »

aut certe omnipotentem etiam Filium vel inviti A voce propria fatebuntur.

142. Eligant tamen utrum hic Patrem declaratum putent. Si Patrem, ergo et per ipsum omnia : si Filium, ergo et ex ipso omnia. Si autem et per Patrem omnia, nihil utique Filio derogandum : et si ex Filio omnia, similiter et Filio deferendum.

143. Ac ne insidiari nos unius arbitrentur obreptione versiculi, totum caput recenseamus : « O altitudo, inquit, divitiarum sapientiæ et scientiæ
547 Dei ! quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus ! Quis enim cognovit sensum Domini ? aut quis consiliarius ejus fuit ? aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei ? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia, ipsi gloria in sæcula (*Rom.* XI, 33-36). »

144. De quo igitur dictum putant, de Patre, an de Filio ? Si de Patre : sed non est. Quid est autem quod non possit Sapientia, de qua scriptum est : « Cum sit una omnipotens et permanens, in se omnia innovat (*Sap.* VII, 27) ? » Non ergo accedentem legimus, sed permanentem. Habes ergo juxta Salomonem, omnipotentem et permanentem Sapientiam. Habes etiam bonam, quia scriptum est : « Sapientiam autem non vincit malitia (*Ibid.* 30). »

145. Sed ad propositum revertamur. « Quam inscrutabilia sunt, inquit, judicia ejus ! » Si igitur omne judicium Pater dedit Filio, Filium Pater videtur declarare, qui judicat (*Joan.* V, 22). »

146. Denique ut scias quia non de Patre sed de C Filio dicit, addidit : « Quis prior, inquit, dedit illi ? » Dedit enim Pater Filio : sed dedit jure generationis, non munere largitatis. Et ideo quia negari non potest a Patre accepisse Filium, secundum quod scriptum est : « Omnia mihi tradita sunt a Patre meo (*Matth.* XI, 27) : » dicendo tamen : « Quis prior dedit illi ? » non accepisse per naturam a Patre Filium denegavit, sed priorem non posse dici inter Patrem et Filium declaravit ; quia etsi Pater dedit Filio, non tamen quasi posteriori dedit : quia increata in inæstimabilis Trinitas, quæ unius est æternitatis et gloriæ, nec tempus, nec gradum, vel posterioris recipit, vel prioris.

147. Quod si Græcos magis codices sequendos putamus, qui habent Τίς προτέθηκεν αὐτῷ (55) ; vides D quoniam cui nihil addi potest, non dispar a pleno est. Ergo si Filio magis convenit hoc totum Apostolicum caput, videmus et de Filio esse credendum, quia ex ipso omnia, sicut scriptum est : « Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in i[
omnia. »

148. Esto tamen de Patre dictum puten[
meminerimus quia sicut ex ipso legimus
ita etiam per ipsum omnia : in universitate[
totius creaturæ Patris et Filii profertur au[
Ac, licet superius omnipotentem Filium
probaverimus exemplo, tamen quia illis d[
studium est, considerent quia et Patri d[
Si enim infirmus Filius, quia per ipsu[
numquid infirmus et Pater quia et per Pat[
nia ?

149. Sed ut agnoscant nullam discretion[
hæc esse, iterum demonstrabo ejusdem ess[
aliquid, et per quem aliquid : et ostendam u[
B de Patre lectum. Sic enim habemus : « Fid[
per quem vocati estis in communionem F[
(*I Cor.* I, 9). » Quid Apostolus dixerit, cons[
Per Patrem vocamur, et nihil est quæstion[
per Filium creamur, et hoc vilius æstimar[
ter in communionem Filii vocavit, et relig[
[illegible] accipimus : Filius omnia [
et putant [illegible] fuisse voluntatis ar[
sed coactæ atque servilis operationis obs[

150. Ut autem agnoscas plenius nihil di[
ter Patris et Filii potestatem, cum per P[
communionem Filii ejus vocemur : ex Fili[
communio, sicut scriptum est : « Quonia[
nitudine ejus nos omnes accepimus (*Joan.*
licet secundum Græcum Evangelium, ex
dine ejus intelligere debeamus.

151. Ecce et per Patrem communio, et
communis : sed non discrepans, sed una
nio ; sicut idem Joannes in epistola sua di[
communicatio nostra sit cum Patre, et c[
ejus Jesu Christo (*I Joan.* I, 3). »

152. Accipe etiam quia non solum ex
Filio, sed etiam ex Spiritu sancto, unam no[
munionem Scriptura commemoravit : « G[
quit, Domini nostri Jesu Christi, et char[
et communicatio sancti Spiritus cum omn[
bis (*I Cor.* XIII, 13). »

153. Quæro autem in quo minor videatu[
quem omnia, quam is ex quo omnia. An q[
rator asseritur (56) ? Sed operatur et Pate[
verus est, qui dixit : « Pater meus usq[
operatur, et ego operor (*Joan.* V, 17). Sic
Pater operatur, operatur et Filius. Non ergo
infirmus aut vilius est ; quoniam operatur [
et ideo quod commune est Filio cum P[

(55) Deerant Græcæ voces in Amerb. et Eras. Sed hic ultimus in margine hanc ascripsit observationem : Τίς προέδωκεν αὐτῷ. « Sic habet locus apud Isaiam cap. XL, et item apud Paulum. Ambrosius tamen legisse videtur, προτέδωκεν, sive προτέθηκεν, cum dicit, *cui nihil addi potest*. Et eamdem lectionem indicabant qualiacunque vestigia Græcorum elementorum : quanquam quod nobis tradidit editio Aldina, nec consentit cum eo quod vertit Hieron., nec cum eo quod editum est nomine LXX Latine. » Non absimilia quoque legu[
Estium in Rom. XI, 53, ubi additur : « G[
rem lectionem esse προέδωκεν, quod ei ma[
site respondeat verbum ἀνταποδοθήσεται. » [
quæ hoc in cap. disputat Ambros. super di[
præpositionum *ex* et *per*, iterum fusius di[
tur lib. II, *De Spiritu S.*, ubi hanc ipsam [
tationem ex Basilio desumptam esse ost[

(56) Pauci mss., « An quia operatus. »

r Patrem inferiore loco accipi non oportet; ri potius in Filio ab hæreticis derogetur.

Nec mediocre illud, quod alibi etiam idem s Joannes ad refellendas Arianæ perfidiæ iones, ait: « Si scitis quoniam justus est, quoniam qui facit justitiam, ex ipso natus) (*I Joan.* II, 29). » Justus autem quis nisi ius, qui justitias dilexit (*Psal.* x, 8)? Aut, sicut superiora indicant, repromissorem abemus æternæ, si Filium non habemus? Si Filius Dei vitam nobis promisit æternam, et ustus est, ex ipso utique nati sumus. Aut si io nos per gratiam natos negant, nec justum i confitentur.

Credas igitur necesse est etiam ex Dei Filio; quia omnium sicut Deus Pater, ita et Filius tor est et creator. Videmus ergo inanem esse quæstionem, cum et de Filio credi conveniat, am « ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt i. »

. Diximus quomodo ex ipso, quomodo etiam sum. In ipso autem omnia esse quis dubitet, libi scriptum sit: « Quoniam in ipso condita omnia in cœlis, et in ipso creata sunt: et ipse ite omnes, et omnia in ipso constant (*Coloss.* ?» Habes ergo ex ipso gratiam, ipsum opera -, in ipso omnium firmamentum.

549 CAPUT XII.

objiciebatur ex Joanne filium viti et Patrem icolæ comparari, de incarnatione intelligen- i: qui vero secundum generationem divinam d accipiant, Filio duas injurias inferre, quem Paulo postponant, et æquent aliis hominibus: dem etiam Patri, quem non solum eidem stolo parem, sed etiam nihili esse testificen- Tum falsa interpretatione denuo rejecta, sque confirmata, Filius quoque secundum di- itatem agricola esse, ac uva secundum hu- iitatem, astruitur; unde superior præcellen- paternæ explicatio stabilitur.

. [*Alias* cap. VII.] Illud quoque ad separandam et Filii divinitatem objicere consueverunt, Dominus dixit in Evangelio: « Ego sum vitis et Pater meus agricola est (*Joan.* xv, 1); » ilam et vitem diversæ dicentes esse naturæ, m in agricolæ esse potestate.

. Sic ergo vultis esse Filium secundum divini-, sicut vitis est; ut sine cultore nihil valeat, sit deseri vel recidi; et ex littera calumniam ratis, quia Dominus vitem se esse dixit, in- tionis suæ significans sacramentum? Tamen est ut ex littera argumentemur, fateor et ego, rofiteor quia vitem se Filius nominavit. Væ mihi, si sacramentum salutis publicæ denega-

. Quomodo ergo vultis accipere quod se vitem lius nominavit? Si secundum divinam substan- A tiam dictum accipitis; et sicut inter agricolam et vitem (58), ita etiam inter Patrem et Filium divinitatis creditis esse distantiam, geminam Filio, geminam Patri facitis injuriam; Filio, quia si secundum divinitatem inferior est quam agricola, inferior etiam Paulo apostolo vestra assertione necesse est æstimetur; quia et Paulus agricolam se esse dixit, sicut habes: « Ego plantavi, Apollo rigavit; sed Deus incrementum dedit (*I Cor.* III, 6). » Num ergo vultis ut Paulus melior sit Dei Filio?

160. Habetis unam injuriam. Alteram, quia si secundum substantiam generationis æternæ, vitis est Filius, cum dixerit: « Ego sum vitis, vos palmites estis (*Joan.* xv. 5); » unius nobiscum etiam illa divina generatio videbitur esse substantiæ. Sed B « quis similis tibi in diis, Domine, » sicut scriptum est (*Exod.* xv, 11)? Et rursus in psalmo: « Quoniam quis in nubibus æquabitur Domino? aut quis similis erit Deo inter filios Dei (*Psal.* LXXXVIII, 7)? »

161. Nec tamen soli Filio derogatis, sed etiam Patri. Nam si in agricolæ nomine omnis paternæ prærogativa est potestatis, cum etiam Paulus agricola sit, Patri utique, cui Filium negatis, æqualem Apostolum comparatis.

162. Deinde cum scriptum sit: « Sed neque qui plantat, est quidquam, neque qui rigat: sed qui dat incrementum Deus (*I Cor.* III, 7); » in eo nomine vos summam paternæ majestatis (59) locabitis, quod videtis infirmum. Si enim qui plantat, et qui rigat, nihil est, sed qui dat incrementum Deus; C videte 550 quid vestra asserere moliatur impietas, ut et Pater nomine sit contemnendus agricolæ; et Deus aliquis incrementum paterno operi qui tribuat, requirendus. Impie igitur ex nomine agricolæ præferendam Dei Patris existimant potestatem, in quo sit Patri Deo cum homine appellationis commune consortium.

163. Quid autem egregium, si ei (ut vultis, hæretici) Filio præferatur, cujus divina substantia ab humana conditione non discrepet? Nam si vitem Filium secundum divinam substantiam appellatum putatis, non solum corruptelæ, incertisque elementorum obnoxium judicatis, sed etiam humanæ tantummodo consortem naturæ; quia unius naturæ sunt vitis et palmites; ut non per incarnationis sa- D cramentum carnem Dei Filius assumpsisse videatur, sed principium sumpsisse de carne.

164. Ego autem dicam plane carnem ejus, licet novo generationis mysterio, unius tamen naturæ fuisse nobiscum, et hoc salutis nostræ sacramentum esse, non divinæ generationis exordium. Vitis enim est, quia meas sustinet passiones; quandoquidem in illo nixa fragilis prius humana conditio fecundis redivivæ fructibus pietatis adolevit.

165. Verumtamen si te pompa delectat agricolæ;

Mss. aliquot, « qui justificat justitiam... aut sam sicut sup. indicant, repromissionem vitæ sus? Sic igitur, » etc.

(58) Mss. non pauci, « et sicut in agricola et vite. »
(59) Non pauci, nec infimæ notæ mss., « summa paternæ majestatis. »

dicas, velim (60), quis ille sit, qui locutus est in A propheta, « Domine, notum mihi fac, ut sciam: tunc vidi cogitationes eorum. Ego ut agnus ductus sum innocens ad immolandum, et nesciebam: adversum me cogitaverunt consilium, dicentes: Venite, injiciamus lignum in panem ejus » (*Jerem.* XI, 19). Si enim Filius incarnationis futuræ loquitur sacramentum, quia impium est ut de Patre credas, Filius est utique qui supra dicit: « Ego plantavi te vitem fructiferam, quomodo conversa es in amaritudinem vitis alienæ (*Jerem.* II, 21)?

166. Itaque et Filium vides esse agricolam, unius nominis cum Patre, unius operis, unius dignitatis atque substantiæ. Ergo si agricola et vitis est Filius (61), vitem utique secundum incarnationis B accipimus sacramentum.

167. Sed non solum se esse vitem dixit, sed etiam botryonem voce prophetica nuncupavit, tunc quando ad vallem botryonis exploratores Moyses jussu Domini direxit (*Num.* XIII, 18). Quæ est illa vallis, nisi humilitas incarnationis, et fecunditas passionis? Et puto botryonem ideo dictum, quia ex vinea illa translata ex Ægypto (*Psal.* LXXIX, 9), hoc est ex familia Judæorum, utilis mundo fructus (62) emicuit. Nemo certe botryonem potest ad generationem referre divinam: aut qui refert, aliud nihil relinquit, nisi ut botryonem illum natum ex vite credamus. Itaque ascribit insipiens Patri, quod reprehendit in Filio.

168. Verum si jam dubitari non potest quod vitis secundum incarnationem Dei Filius nominatus sit, videtis secundum quod sacramentum Dominus sit locutus: « Quoniam pater major me est (*Joan.* XIV, 28). » Nam cum hoc in superioribus dixerit, continuo subjecit: « Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est (*Joan.* XV, 1,) » ut cognosceres secundum id Patrem esse majorem: quia sicut agricola vitium, ita Pater Dominicæ carnis est cultor; quæ et augeri potuit per ætatem, et per passionem recidi; ut omne humanum genus ab æstus sæcularium noxio voluptatum, diffusæ salutaribus brachiis crucis umbra velaret.

(60) Mss. nonnulli, « dicas vel invitus. » Et post pauca, verbis, « notum mihi fac, » addunt duo cod., « finem meum: quod nec in aliis, neque in Jeremia l egere est.

(61) Ita edit. omnes, ac pauci mss.; alii vero, « et si agricola vitis est Filius; » unus, « si agricolæ, » etc.

(62) Nonnulli mss., « utilis modo fructus, » haud malo sensu.

LIBER QUINTUS.

551 PROLOGUS. C

Quisnam fidelis et prudens servus. Ejus merces in Petro indicatur; item etiam in Paulo, cujus auctoritati parere Ambrosius cupiens hunc librum aliis adjectum voluit, qui non potuerit in superiore comprehendi. Quid in hoc disputaturus sit, quove consilio? Deberi sibi veniam, cum ab omnibus ministris quærenda sit creditæ sibi pecuniæ usura. Hanc sibi usuram fideles esse: beatum autem fore, si mercedem sperare sibi liceat; se tamen sanctorum præmia non tam optare, quem pœnarum immunitatem, ad quam merendam omnes hortatur.

1. « Quisnam est fidelis servus et prudens, quem constituit Dominus super familiam suam, ut det illis in tempore cibum? Beatus ille servus, quem veniens dominus ejus invenerit sic facientem (*Matth.* D XXIV, 45, 46). Non vilis me servus est, magnus aliquis esse debet: quis sit iste consideremus.

2. Est Petrus ipsius Domini ad pascendum gregem electus judicio, qui tertio meretur audire: « Pasce agniculos meos, pasce agnos meos, pasce oviculas meas (*Joan.* XXI, 15-17). Itaque pascendo bene cibo fidei gregem Christi, culpam lapsus prioris abolevit. Et ideo tertio admonetur ut pascat, tertio utrum Dominum diligat, interrogatur; ut quem tertio ante crucem negaverat (*Matth.* XXVI, 70-74), tertio fateretur.

3. Beatus et ille servus, qui potest dicere: « Hac vos potavi, non escam; nondum enim poteratis (*I Cor.* III, 2); novit enim quos quemadmodum pascat. Quis nostrum hoc facere potest? Quis nostrum potest vere dicere: « Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrificiam (*I Cor.* IX, 22)? »

4. Et tamen ille tantus ad curam gregis electus a Christo, qui sanaret infirmos curaret invalidos, hæreseum a commisso sibi ovili statim post unam correctionem repellit (*Tit.* III, 10); ne unius erraticæ ovis scabies serpenti ulcere totum gregem contaminet. Jubet præterea stultas quæstiones et contentiones esse vitandas (*Ibid.* 9).

5. Quid igitur nos agemus, inter messis antiquæ, nova zizania imprudentes accolæ constituti? Si taceamus, cedere videbimur: si contendamus, verendum est ne nos quoque quoque judicemur esse carnales. Scriptum est enim de hujusmodi quæstionibus, quæ generant lites: « Servum *autem* Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia docentem (63) eos qui resistunt (*II Tim.* II, 24, 25): » et alibi: « Si quis contentiosus est, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei (*I Cor.* XI, 16). » Eoque scribere aliquid sententiæ

(63) Rom. edit sola, « cum modestia corripientem.

, ut sine strepitu aliquo impietati hæreti- A
nostra pro nobis scripta respondeant.

6. Quintum itaque, Imperator auguste,
rum paramus ordiri: nam, et quartum li-
portuit in illa vitis disputatione finiri; ne
asse magis librum eumdem quodam videre-
estionum tumultu, quam fructu spiritalis vi-
levisse: nec inconsummatam fidei vinde-
ntis adhuc superfluentibus disputationibus
lerelinqui.

into igitur libro (65) de Patris ac Filii et
s sancti inseparabilii divinitate digerimus,
rata interim pleniore disputatione (66) de
sancto, provocato magisterio Evangelicæ
s (*Matth.* xxv, 15) ut credita nobis quinque B
enta, quasi quadam horum quinque sorte
n, humanis feneremus affectibus (67); ne
m venerit Dominus, et invenerit in terra
litam pecuniam suam, dicat mihi: « Serve
piger, sciebas quia meto ubi non semino,
rego ubi non sparsi: oportuit ergo te com-
pecuniam meam nummulariis: ut veniens
epissem quod meum est (*Ibid.* 26, 27): »
madmodum in alio libro est: « Et ego, *in-*
niens cum usuris utique exegissem illam
ix, 23). »

le ergo veniam, si quos prolixioris hujusce-
rmonis offendit audacia. Officii contempla-
t credere quod accepimus: « Dispensatores
nysteriorum cœlestium (*I Cor.* IV, 1). » Mi- C
umus, non ex æquo omnes, « sed unicui-
quit, sicut Dominus dedit. Ergo plantavi,
rigavit: sed Deus incrementum dedit (*I Cor.*
» Unusquisque igitur enitatur ut mercedem
ccipere secundum suum laborem; « Dei enim
et Apostolus dixit, cooperarii, De cultura,
ificatio (*Ibid.* 9). » Beatus itaque ille qui ta-
oris sui cernit usuras: beatus et ille qui
sui operis intuetur: « Beatus quoque qui
dificat supra fundamentum fidei aurum, ar-
i, lapides pretiosos (*Ibid.* 12). »
s nobis estis omnia, qui hæc auditis aut le-
vos feneratoris usuræ; verbi usuræ, non
e: vos agricolæ redditus: vos ædificatoris
argentum, lapidesque pretiosi (68). In ves- D
ritis sacerdotalis summa laboris est, in ves-
mis fructus episcopalis operis enitescit; in
profectibus aurum Domini refulget, multi-
r argentum, si eloquia divina teneatis:

« Eloquia *enim* Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum (*Psal.* XI, 7). Vos ergo facietis feneratorem divitem, agricolam fructuosum: vos peritum probabitis architectum. Non arroganter dico; quia non tam mea sunt, quam vestra, quæ voveo.

10. O si mihi liceat secure de vobis tunc 553 temporis (69) dicere: « Domine, quinque talenta mihi dedisti, et ecce alia quinque lucratus sum (*Matth.* xxv. 20), » et ostendere vestrarum talenta pretiosa virtutum! « Habemus enim thesaurum in vasis fictilibus (*II Cor.* IV, 7). » Hæc sunt talenta quæ jubet Dominus spiritaliter fenerari: aut duo æra Novi et Veteris Testamenti, quæ spoliato illi a latronibus Samaritanus ille evangelicus ad curanda vulnera dereliquit (*Luc.* x, 70).

11. Neque ego, fratres, voti avarus (70) ideo hæc opto, ut supra multa constituar: sat est mihi præmium de vestro profectu. Utinam non indignus eo inveniar, quod accepi! Ea quæ sunt me majora melioribus tribuenda, non exigo; licet soleas, Domine, dicere: « Volo autem et huic novissimo dare, sicut et tibi (*Matth.* xx, 14,). » Accipiat potestatem supra decem civitates, qui meretur (*Luc.* XIX, 17).

12. Sit ille talis, qualis Moyses, qui legis decem verba conscripsit (*Deut.* v, 5-21). Sit ille Jesus Nave, qui subegit quinque reges, et Gabaonitas in deditionem accepit (*Josue* x, 22-24), ut esset typus venturum ejus nominis virum, cujus imperio corporales omnes deliciæ vincerentur, converterentur gentes: ut fidem Jesu Christi magis, quam pristina studia sua et vota sequerentur. Sit ille David, cui occurrerunt psallentes juvenculæ dicentes: « Saul triumphavit in milibus, David in docem milibus (*I Reg.* XVIII, 7).

13. Mihi sat est, si non in exterores tenebras extrudar, quemadmodum ille qui commissum sibi talentum in terra quadam suæ carnis abscondit (*Math.* xxv, 28): sicut princeps (71) Synagogæ, cæterique principes Judæorum, qui credita sibi eloquia Dei humo quadam sui corporis occuparunt: deliciisque carnis intenti, quasi in quamdam exaltati cordis foveam fenus cœleste merserunt.

14. Nos igitur non intra latibula carnis absconditam Domini teneamus pecuniam, vel meam illam in sudario reponamus (*Luc.* XIX, 20): sed tanquam boni nummularii cum sudore quodam mentis et corporis æquo et parato semper libremus affectu (*Ibid.*

Mss. aliquot, *sententiæ Dei fuit.*
Omnes edit. ac mss. nonnulli, « Quinque
ibros: » melius reliqui mss. ut in contextu.
Non pauci mss. « planiore disputatione. »
Mss. aliquot, « humani feneremus affectus. »
Omnes edit. et quidam mss. « vos feneratores..., vos ædificatores, lapidesque pretio-
eræedificantes; » alii mss., majori numero et
tate, « vos feneratoris, » etc. quam germanam
ctionem et antecedentia hæc, « vos nobis estis
» et sequentia illa, « in vestris meritis sacerdotalis summa laboris est, » etc., planissime demonstrant.

(69) Ita edit. Amerb. atque Eras. cum mss. pluribus melioribusque: Gill. autem et Rom. cum aliis, *nunc temporis.* Non recte; neque enim de tempore præsenti, sed de resurrectione futura hic agitur.

(70) Mss. aliquot, » vocer avarus, haud ideo, » etc.

(81) Omnes edit. ac pauci mss., « sicut principes; » alii plures potioresque, « sicut princeps. »

23); ut prope sit Verbum in ore tuo et in corde A tuo (*Deut.* xxx, 14).

15. Hoc verbum Dei est, pretiosum est talentum, quo redimeris. Hæc est pecunia per mensas animarum sæpe cernenda; ut frequentur agitando in omnem terram bonorum sonus possit exire nummorum, per quem vita paretur æterna. « Hæc est autem vita æterna, » quam largiris, omnipotens Pater, ut cognoscamus « te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum (*Joan.* xvii, 3), »

CAPUT PRIMUM.

Quam impii sint Ariani, dum illud id quo humana felicitas constat, impugnat. Joannem semper cum Patre Filium conjungere, maxime ubi ait: Ut cognoscat te solum verum, etc. *Illic igitur* verum Deum *etiam intelligendum de Filio, quando is nec Deus negari possit, nec falsus dici: imo nec etiam nuncupativus. Quod ultimum ubi ex Apostolos demonstratum est, Christum verum Deum esse rite conficitur.*

16. Unde advertant Ariani quam impii sint, qui de spe nostra et voto nobis faciunt quæstiones. Et quoniam hinc præ cæteris (72) vociferari solent dicentes separatum a solo **554** et vero Deo Christum, intellectus impios pro nostris viribus confutemus.

17. Hoc enim loco magis intelligere debent quia hæc utilitas, hæc merces est perfectæ virtutis, hoc divinum et incomparabile munus, ut cognoscamus cum Patre Christum, nec separemus a Patre Filium, sicut Scriptura non separat. Namque hoc magis C ad unitatem quam ad distantiam divinæ proficit potestatis, quod idem præmium unum honorem nobis dat Patris, Filiique cognitio: quam mercedem habere non poterit, nisi qui et Patrem cognoverit et Filium; sicut enim Patris, ita Filii cognitio vitam acquirit æternam.

18. Itaque sicut in principio statim Verbum cum Deo Patre pia confessionne junxit Evangelista dicens: « Et Verbum erat apud Deum (*Joan.* i, 1), » ita et hic scribendo verba Domini: « Ut cognoscant te solum verum Deum et quem misisti Jesum Christum (*Joan.* xvii. 3); » conjunctione illa Patrem utique copulavit et Filium, ut Christum verum Deum a majestate Patris nemo secernat; D nunquam enim conjunctio separat.

19. Et ideo dicendo: « Ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum, » et Sabellianos interficit, et Judæos exclusit, eos utique qui audirent loquentem; ne aut illi eumdem Patrem putarent esse quem Filium, si non addidisset et Christum; aut isti a Patre Filium separarent.

20 et 21. Quæro autem cur non putent diendum, et ex superioribus colligendum, ı promisit solum verum Deum Patrem, subat etiam Jesum Christum solum verum Deum? mendum enim aliter non fuit, ne duos deo videretur; nam neqae duos dicimus deos, e dem cum Patre divinitatis Filium confitem

22. Itaque quæramus qua ratione divinit putent factam esse distantiam, utrum Deum Christum? Sed negare non possunt. An Deum negent? Sed dicant, si verum negant falsum, an nuncupativum Deum judicent secundum Scripturas aut verus Deus est, ı tummodo nuncupativus, aut falsus. Verus u B nuncupativus ut sancti, falsus ut dæmones que simulacra. Dicant igitur qua Filium I fessione designent, utrum falso præsumpt Dei nomen, an vero quasi nuncupativo ins nem tantum divinitatis inesse arbitrantur.

23. Falso præsumptum nomen non puto q cant, ut apertiore se crimine impietatis inv ne ut dæmoniis et simulacris, ita etiam falsum Dei inditum nomen insinuando se p Sin autem ideo dictum putant Deum, quia i tionem divinitatis habuit, sicut et multi sa (eos enim Scriptura deos dixit (*Joan.* x, quos sermo fiebat Dei), ergo non ultra homir præferunt, sed comparandum hominibus a tur; ut hoc eum putent esse quod hominib donavit, dicens ad Moysen: « Posuit te i Pharaoni (*Exod.* vii, 1). » Unde et in psalmo est: « Ego dixi, dii estis (*Psal.* lxxxi, 6).

555 24. Et hanc tamen sacrilegorum opi Paulus excludit, qui ait: « Nam etsi sunt cantur dii, sive in cœlo, sive in terra (*I C* 5). » Non dixit, sunt dii, sed « sunt qui di Christus » autem, sicut scriptum est. « heri die ipse est (*Hebr.* xiii, 8). » *Est*, inquit, h non solum nomine, sed etiam veritate.

25. Et bene scriptum est; « Heri et hod est; » ut Arii impietas astruendi sacrilegii invenire non posset. Qui cum legeret in secundo dicentem Filio Patrem; « Filius meu ego hodie genui te (*Psal.* ii, 7) » annotavit non heri, ad æternitatem divinæ generationi rens, quod de carnis assumptione memorat sicut Paulus in Actibus apostolorum ait: « vobis annuntiamus, quæ ad patres nostros missio facta est; quoniam hanc Deus adi filiis nostris (75), resuscitans Dominum Christum, sicut scriptum est in psalmo se

(72) Quidam mss., « Et quoniam me præ cæteris. »
(73) Non pauci mss., « aut tantummodo nuncupativus, ut sancti; aut falsus, ut dæmones. »
(74) Edit. et pauci mss. hic et infra, « falso præreatum. »
(74) Rom. edit. cum uno mss., « Filiis illorum; » cæteri cod., « filiis nostris. » Sic etiam nonnulla Græca exemplaria, et Vulg. versio: plures Græcorum cod., τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν. Tot hæc peritome, « sicut Paulus in Actibus.. hodie genui te, » quæ ab antiq. edit. ac m paucis aberat, sicut et alia plurimam, primu jecta fuerat inter varias lectiones Gill. e postea in textum Rom. admissa, ubi nos ea

s meus es tu, ego hodie genui te (*Act.* XIII, A
. » Sancto igitur Spiritu repletus Apostolus,
a elideret sævitatem, ait : « Heri et hodie
st, in sæcula ; » *heri* propter æternitatem ;
propter corporis susceptionem.

Est ergo Christus, et est semper; qui enim
nper est. Christus autem semper est, de quo
oyses : « Qui est, misit me (*Exod.* III, 14). »
tique Gabriel, erat Raphael, erant Angeli;
nper esse, qui aliquando non fuerint, nequa-
pari ratione dicuntur. Chistus autem, sicut
is, « Non fuit, est, et non ; sed est in illo fuit,
. I, 19) ; » unde vere Dei solius est esse, qui
r est.

Ergo si et nuncupativum Deum non audent
, et falsum eum dicere majoris est impieta- B
tat ut Deus verus sit, veri Patris non dissi-
sed æqualis. Qui cum et justificet et sancti-
nos velit, non foris assumens, sed in se ha-
sanctificandi potestatem, quomodo non est
Deus? Nam Apostolus eum utique verum
dixit, qui naturaliter Deus esset (76), sicut
: « Quia tunc, inquit, nescientes Deum, servi-
s qui natura non erant dii (*Galat.* IV, 8), » hoc
i veri dii esse non poterant, quibus hoc na-
er minime suppetebat.

CAPUT II.

*robatum sit Filium esse verum Deum, nec in
ninorem Patre ; ostenditur per vocem* solus
in Scripturis de Patre dicitur, non excludi C
*um; quin imo hanc ei vocem præ cunctis et
ipsi convenire. Trinitatem non inter omnia,
super omnia solam esse: Filium vero solum fa-
, quæ facit Pater, ac solum habere immorta-
tem; nec proinde in verbis controversis eum
atre separandum; licere tamen eum locum
lligere de incarnatione; ab illis demum Pa-
n ad hominum redemptione secludi, qui ab
Filium sejunctum volunt.*

Verum copiose jam verum Deum Christnm in
ioribus libris Scripturarum **556** lectionibus
bavimus. Ergo si Christus, ut edoctum est,
verus est, quæramus qua ratione, cum solum
i Deum Patrem legant, a Patre Filium cupiunt
are.

Si dicunt quia verus Deus solus Pater est, D
e non possunt quia et Filius solus Deus veri-
t, quia Christus veritas est. Numquid veritas
ninor est, cum secundum appellationem no-
s verus plerumque a veritate dicatur, sicut
is a sapientia, justus et justitia? Hoc nos in-
atrem non sentimus et Filium, quia et Patri
deest, quia Pater est verax (77); et Filius
eritas est, æqualis est vero.

30. Ut sciant autem, cum solum legunt, nequaquam esse a Patre Filium separandum, meminerint in prophetis a Deo dictum : « Ego extendit cœlum solus (*Isa.* XLIV, 24). » Et utique non extendit sine Filio Pater. Ipse enim Filius qui sapientia Dei est, dicit : « Quando parabat cœlum, cum ipso aderam (*Prov.* VIII, 27). » Et Paulus de Filio dictum esse confirmat : « Initio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt cœli (*Hebr.* I, 10). » Sive ergo Filius cœlum fecit, sicut et Apostolus voluit intelligi, et ipse utique non sine Patre cœlum solus extendit, sive, ut Proverbiis habes, « Deus in sapientia fundavit terram, paravit autem cœlos in intellectu (*Prov.* III, 19), ostenditur quia nec Pater solus sine Filio cœlos fecit, nec sine Patre Filius; et tamen qui cœlum extendit, solus dicitur.

31. Quam vero id et de Filio aperte intelligendum sit, quod solus appelletur, et si nunquam (78), inscio Patre, aliquid fecisse credatur ; etiam alibi habes, ubi scriptum est : « Extendens cœlum solus, et ambulans quasi in pavimento super mare (*Job.* IX, 8), » Namque Evangelium Domini docuit nos, quod in mari non Pater, sed Filius ambulavit, quando Petrus rogavit eum dicens : « Domine, jube me venire ad te (*Matth.* XIV, 28). » Sed etiam prophetia ipsa documento est; sanctus enim Job adventum Domini prophetabat de quo vere dixit quia magnum cetum erat debellaturus (*Job.* III, 8). et factum est; nam feralem illum cetum (*Isa.* XXVII, 1), diabolum (79) scilicet, ultimis temporibus venerabili corporis sui passione prostratum perculit et afflixit.

32. Est ergo solus et verus Deus Filius ; hæc enim et Filio prærogativa defertur. De nullo namque qui creatus est, proprie dici potest, quia solus est. Nam cui inest communitas creaturæ, quemadmodum quasi solus potest a cæteris separari ? Itaque homo rationabilis videtur inter omnia terrena animantia, sed tamen non est solus rationabilis ; scimus enim rationabilia esse et cœlestia opera Dei, angelos et archangelos rationabiles confitemur. Si ergo angeli rationabiles, non utique solus rationabilis homo dicitur.

33. Sed dicunt solum dici posse solem, quia sol alter non est. At et ipse sol habet communia multa cum stellis, quod percurrit cœlum, **557** quod ætheresæ illius cœlestisque substantiæ est quod creatura est, quod inter omnia Dei opera computatur (*Gen,* I, 14), quod cum omnibus Deo servit, cum omnibus benedicit Deum, cum omnibus laudat (*Psal.* CXLVIII, 3). Non ergo solus proprie dicitur, quia nec a cæteris separatur.

t melioris ævi auctoritate duximus retinen-

Omnes edit. ac mss. nonnulli, « qui natu-
r verus Deus esset; » melius in mss. pleris-
mittur *verus*, ut patebit attentius conside-

Mss. aliquot, « quia Pater est veritas, »
unus, « veritatis. »

(78) Dres msss., « et se nunquam inscio Patrem ; » unus, « Patre, » etc.

(79) Omnes edit., « Zabulum, » et certe sæpius eo nomine diabolum designat Amb.osius ; verum hoc loci cuncti prope scripti cod. præferunt, « diabolum. »

34. Itaque cum Patris et Filii Spiritusque sancti divinitati, quæ sola non inter omnia, sed super omnia est, nulla possit creatura conferri, ut de Spiritu interim assertio reservetur : sicut Pater dicitur solus Deus verus, cui nihil sit commune cum cæteris; ita etiam solus est Filius imago veri Dei, solus dextera Patris, solus virtus Dei atque sapientia.

35. Solus ergo Filius facit sicut et Pater, quia scriptum est : « Quæcunque facio, ipse facit (80) (*Joan.* v, 19). » Cum enim unum opus sit Patris et Filii, bene de Patre et Filio dicitur quia Deus solus operatur est; unde etiam cum creatorem dicimus, et Patrem et Filium confitemur. Nam utique cum Paulus diceret : « Qui servierunt creaturæ potius quam Creatori (*Rom.* I, 25). » nec Patrem creatorem negavit, ex quo omnia hæc; nec Filium, per quem omnia.

36. A quo alienum utique non videtur, quia scriptum est : « Quis solus habet immortalitatem (*I Tim.* VI, 16)? » Quomodo enim immortalitatem non habet, qui vitam habet in semetipso? Habet utique in natura, habet in substantia; et habet non per gratiam temporalem, sed per sempiternam divinitatem : habet non ex dono quasi Filius coæternus; et habet sicut Pater : « Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, ita et Filio dedit vitam habere in semetipso « (*Joan.* v, 26). » Sicut habet, inquit, sic dedit. Didicisti supra (lib. IV, cap. 6), quemadmodum dederit; ne putares esse gratiæ largitatem, ubi generationis arcanum est. Cum ergo inter Patrem et Filium vitæ nulla distantia sit, quemadmodum dederit; ne putares esse gratiæ largitatem, ubi generationis arcanum est. Cum ergo inter Patrem et Filium vitæ nulla distantia sit, quemadmodum quod immortalitatem solus habeat Pater, Filius non habeat, æstimari potest?

37. Unde intelligant nec hoc loco a solo vero Deo Patre Filium separandum; quia probare non possunt quod solus et verus Deus Filius non sit : cum præsertim et hic aut subaudiatur, ut diximus, et Christum verum solum Deum esse : aut certo aliud ad divinitatem Patris et Filii, aliud ad incarnationem Christi relatum intelligendum sit; quia non est perfecta cognitio, nisi quæ et secundum æternitatem unigenitum Deum verum Dei Filium Jesum Christum, et secundum carnem generatum ex Virgine confitetur. Quod alibi hic ipse evangelista nos docuit dicens: Omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse (81), de Deo est (*I Joan.* IV, 2). »

38. Denique quam non alienum sit etiam incarnationis hoc loco intelligere sacramentum, docet nos ipsius series lectionis; sic enim habes : « Pater, venit hora, clarifica Filium tuum (*Joan.* XVII, 1). » Utique cum et horam venisse commemeret, et clarificari petat : quomodo nisi secundum carnis as-

A sumptionem locutum eum convenit æstima[ri] nec ulla sibi temporum præscripta mome[nta æter]nitas habet, nec clarificatione indiget lum[i]num. Ergo in solo vero Deo Patre et Fil[io] solum verum secundum 558 divinitatis i[...] mus unitatem, et in Jesu Christi nomine, [...] Virgine natus accepit, incarnationis agn[...] sacramentum.

37. Quod si cum solum verum Deum Pat[...] gunt, Filium cupiunt separare, ergo cum [...] incarnatione legunt : « Hic est lapis qui [...] tus est a vobis ædificantibus, qui factus es[t] put anguli (*Act.* IV, 11) », et infra : « Non e[st] nomen sub cœlo datum hominibus, in quo [...] nos salvos fieri (82) (*Ibid.*), Patrem existi[...]

B impertiendæ nobis salutis beneficio sepa[...] At neque sine Patre salus, neque vita æte[rna sine] Filio.

CAPUT IX.

Arianis contra urgentibus deos induci duos [...] tate substantiæ, respondetur pluralitate[m] [di]versitate potius inferri, proindeque i[...] recidere suam accusationem. Diversitate[m] [sim]plicem in causa esse cur duo homines [...] mo dici non possint; cum tamen omnes [...] singulariter homo dicantur, ubi natura [...] indicatur. Solam in his naturam unam [...] omnimodam in personis divinis unitatem: igitur non separandum Filium; maxime debitam esse adorationem negare non [...]

40. Sed asserunt Ariani : Si solum

C Deum sicut Patrem, ita et Filium dicitis, [...] substantiæ Patrem et Filium confitemi[ni] unum Deum, sed duos deos inducitis; q[ui] unius substantiæ sunt, non unus Deus, s[ed] dii videntur esse, sicut duo homines, aut du[o] pluresve dicuntur : homo autem et ovis n[on] homines dicuntur, nec duæ oves, sed unus et una ovis.

41. Hæc Ariani dicunt, et hac disputatione [...] simpliciores capere nituntur. Tamen si l[e] Scripturas divinas, inveniemus pluralitatem in ea cadere quæ diversæ discretæque sub[stantiæ] sunt, hoc est, ἑτερουσία. Idque in Salomonis habemus expressum, eo loco scilicet in qu[o] « Tria sunt autem impossibilia intelligere, [...] tum quod non cognosco ; vestigia aquilæ v[o]

D et vias serpentis super petram, et semita[s] navigantis, et vias viri in juventute (*Prov.* x[xx], 19). » Utique aquila et navis et serpens uni[us non] sunt generis atque naturæ. Sed differentis [...] tæque subtantiæ, et tamen tria sunt. Contra tur sua esse intelligunt argumenta testimoniis [Scrip]turarum.

42. Itaque dicendo Patris et Filii discreta substantiam, differentemque deitatem, du[os] que ipsi deos asserunt : nos autem cum et [...] confitemur, et Filium : asserendo tamen

(80) Rom. edit. sola, « Quæcunque facit ipse, hæc et Filius similiter facit. »

(81) Mss. non pauci, « in carnem venisse, [...]

(82) Quidam mss., « vos salvos fieri. »

esse deitatis non duos deos, sed unum Deum dicimus. Et hoc Dominicis eloquiis approbamus; quia ubi plures sunt, ibi sunt naturæ aut volontatum et operationum est differentia. Denique ut suis sibi testimoniis revincantur, duo homines dicuntur; quia licet unius naturæ sint jure nascendi, tamen et tempore et cogitatione et opere et loco distant : et ideo non potest unus homo dici in significatione et numero duorum; quia unitas non est, ubi est diversitas : unus autem Deus dicitur, et Patris **559** et Spiritus sancti gloria et plenitudo signatur.

43. Denique tanta veritas unitatis est, ut etiam quando natura sola generationis aut carnis significatur humanæ, et unus homo de multis dicatur, sicut habes : « Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo (*Psal.* CXVII, 6), » id est, non una persona hominis, sed una caro, et una fragilitas generationis humanæ. Et addidit : « Bonum est sperare in Domino, quam sperare in homine (*Ibid.* 8). » Nec hic utique specialem hominem, sed generalem conditionem designavit. Denique statim subjecit de pluribus : « Bonum est confidere in Domino, quam confidere in principibus (*Ibid.* 9). » Sed ubi homo dictur, naturæ interdum, ut supra diximus, communis inter omnes unitas significatur : ubi principes, variarum quædam differentia potestatum est.

44. Sed inter homines aut in hominibus unius alicujus rei unitas est, aut charitatis, aut cupiditatis, aut carnis, aut devotionis et fidei : generalis autem unitas, et quæ in se secundum divinitatis gloriam complecitur omnia, solius est Patris et Filii et Spiritus sancti.

45. Unde et Dominus cum diversitatem inter se quod possit ad unitatem individuæ substantiæ pertinere : « In lege vestra, inquit, scriptum est, quod duorum hominum testimonium verum est (*Joan.* VIII, 17). » Et cum præmisisset : « Duorum hominum testimonium verum est ; » ubi venit ad suum et Patris testimonium, non dixit : Verum est testimonium nostrum, quia duorum deorum testimonium est ; sed : « Ego, inquit, sum qui testimonium perhibeo de me ipso, et testimonium perhibeo de me, qui misit me, Pater (*Ibid.* 18). » Supra quoque similiter ait : « Et si judico ego, judicium meum verum est, quia solus non sum, sed ego et qui misit me Pater (*Ibid.* 16). » Itaque et infra ut supra et Patrem significavit et Filium, nec pluralitatem admiscuit, nec divinæ unitatem substantiæ separavit.

46. Evidens est igitur quia quod unius est substantiæ, separari non potest, etiamsi non sit singularitatis, sed unitatis. Singularitatem hanc dico, quæ Græce μονότης dicitur. Singularitas ad personam pertinet, unitas ad naturam. Ea vero quæ diversæ substantiæ sunt, non solum unum, A sed etiam plura dici solere, licet jam et prophetico (83) claruerit testimonio : expressius tamen ipse Apostolus declaravit dicens : « Nam etsi sunt qui dicantur dii, sive in cœlo, sive in terra (*I Cor.* VIII, 5). » Vides igitur quia hi qui ex diversis substantiis sunt, et non ex unius veritate naturæ, dii appellantur? Pater autem et Filius, quia unius substantiæ sunt, non duo dii, sed « Unus Deus, Pater ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia (*Ibid.* 6). » « Unus, inquit, Deus Pater, et unus Dominus Jesus ; » et supra : « Unus Deus, non duo dii (*Ibid.* 4) : » et infra : « Unus Dominus (*Ibid.* 6), « et non duo.

47. Pluralitas ergo excluditur, non unitas sequestratur. Sed quemadmodum cum legimus Dominum B Jesum nec Patrem, ut supra diximus (lib. III, cap. 5), a dominationis jure secernimus, quod ei commune **560** cum Filio est : ita cum legimus solum verum Deum Patrem, nec Filium a solius veri Dei jure possumus separare, quod ei commune cum Patre est.

48 Aut dicant quid aliud sentiant, quidve arbitrentur, cum legimus : « Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies (*Matt.* IV, 10), » utrum Christum non adorandum, et Christo non existiment serviendum ? Quod si illa quæ adoravit eum Chananea (*Matt*). XV, 25), impetrare meruit quod proposcit ; et Paulus apostolus, qui servum se Christi prima scriptorum suorum præfatione profitetur (*Rom.* I, 1), apostolus esse meC ruit, non ab hominibus neque per hominem, sed per Jesum Christum (*Galat.* I, 1), dicant quid arbitrentur sequendum, utrum cum Ario malint sibi societatem esse perfidiæ ? ut solum et verum Deum Christum negando, ostendant quia nec adorandum eum, nec serviendum ei judicent : an vero consortium malint habere cum Paulo, qui serviendo atque adorando etiam Christum, utique solum verum Deum voce affectuque non diffitebatur, quem pio servitio fatebatur.

CAPUT IV.

Objiciebatur ab hæreticis Christum Patri adorationem exhibuisse. At reponitur et hoc referendum ad humanitatem, ut ex loci examine manifestatur: illic tamen addita esse divinitatis tes- D *timonia quod in aliis etiam Christi operibus factum videmus.*

49. [*Alias* cap. II.] Quod si quis dicat quoniam Deum Patrem adorat et Filius, quia scriptum est : « Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus (*Joan.* IV, 22) ; » consideret quando, et apud quem, et cujus suscepto loquatur affectu.

50. Denique et in superioribus non immerito præmissum est, quia Jesus fatigatus ex itinere sedebat, et a Samaritana bibere postulabat (*Ibid.* 6, 7) ; quia secundum carnem hominis loquebatur ;

(83) Mss. aliquot, « licet etiam ex prophetico. »

nam secundum divinitatem nec fatigari poterat nec sitire.

51. Deinde cum Samaritana quasi Judæum appellaret, et prophetam putaret, quasi Judæus qui spiritaliter mysteria legis doceret, respondit : « Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus. *Nos*, inquit, hoc est, se hominibus copulavit. Quomodo autem nisi secundum carnem hominibus copulatur ? Et ut ostenderet quia secundum incarnationem responderat, addidit : « Quia salus ex Judæis est *(Ibid.* 22). »

52. Sed statim post hoc sequestravit hominis affectum (84), « dicens : Veniet hora, et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem (*Ibid.* 23). » Non dixit : Adorabimus. Quod utique dixisset, si consortium nostri subiret obsequii.

53. Verum cum legerimus quod Maria adoravit eum (*Matth.* XXVII, 9), intelligere debemus quod non potest per eamdem naturam et adorare quasi servus, et adorari quasi Dominus : sed potius quia ut homo inter homines adorare dicitur, et quasi Dominus (85) a famulis adoratur.

54. Multa ergo secundum incarnationis legimus et credimus sacramentum, sed in ipsa **561** naturæ humanæ affectione majestatem licet spectare divinam. Fatigatur ex itinere Jesus, ut reficiat fatigatos : petit bibere, sitientibus (66) potum spiritatem daturus : esurit, cibum salutis esurientibus traditurus : moritur, vivificaturus : sepelitur, resurrecturus : tremulo pendet in ligno, confirmaturus trementes : cœlum caligine obducit, ut illuminet terras : tremefacit, ut solidet : maria conturbat, ut mitiget : reserat tumulos mortuorum, ut ostendat domicilia esse vivorum : creatur ex Virgine ut ex Deo natus esse credatur : nescire se simulat, ut scire faciat nescientes : adorare quasi Judæus dicitur, ut quasi verus Deus Filius adoretur.

CAPUT V.

Dominica ad Zebedæi filiorum matrem verba ingerentibus Ambrosius respondet, quod Christus mœstitia illam afficere noluerit, clementiæ fuisse. Affertur hujusce indulgentiæ causa multiplex. Voluisse igitur Dominum petitionis illius concessionem ad Patrem remittere, quam eamdem impossibilem pronuntiare : nec tamen Christo incommodare suum responsum, tum ex ipsis ejusdem verbis, tum ex aliorum locorum comparatione ostenditur.

55. Quomodo, inquiunt, Filius Dei solus verus Deus potest esse similis Patri, cum ipse di- A xerit filiis Zebedæi : « Calicem quidem n betis, sedere autem ad dexteram meam v nistram non est meum dare vobis, sed qu ratum est a Patre meo (*Matth.* XX, 23) ? » H vestrum divinæ, ut vultis, inæqualitatis mentum (87) ; cum in eo magis venerari clementiam, adorare gratiam deberetis : virtutis atque sapientiæ Dei profunda secr setis advertere.

56. Considerate enim quæ cum filiis et petat. Mater est utique, cui pro filiorum sollicitæ immoderatior quidem (88), sec ignoscenda mensura votorum est. Atqu ætate longæva, studio religiosa, solatio d quæ tunc temporis quando vel juvanda ve foret validæ prolis auxilio, abesse sibi lib B tiebatur, et voluptati suæ mercedem (89) tium Christum prætulerat filiorum : qui pri vocati a Domino, ut legimus (*Matth.* IV, 22 tis retibus et patre, secuti sunt eum.

57. Hæc igitur studio maternæ sedulitat gentior, obsecrabat Salvatorem, dicens : sedeant hi duo filii mei, unus ad dextera et alter ad sinistram in regno tuo (*Matth.* x Etsi error, pietatis tamen error est ; nescit materna viscera patientiam : etsi voti av tamen veniabilis cupiditas, quæ non pec avida, sed gratiæ : nec inverecunda peti non sibi, sed liberis consulebat. Matrem rate, matrem cogitate.

58. Sed nihil mirum si vilis vobis videt C filios **562** affectus parentum, qui etiam tentis Patris vilem putatis esse circa uni Filium charitatem. Dominus cœli atque t verecundabatur (ut secundum assumptio nis et virtutes animæ loquar), verecun inquam, et ut ipsius verbo utar, confundeb tri pro filiis postulanti etiam suæ sedis co denegare : vos æterni Dei Filium propriu dum pro ministerio stare contenditis, inte mulatorium (91), hoc est, non ex majestati te, sed ex Patris præceptione vultis ejus e sessum ; et negatis hoc Deo vero Dei Fili ille hominibus aperte noluit denegare.

59. Considerabat enim matris dilectione filiorum mercede grandævam solabatur se D et desideriis licet fessa maternis, charis pignorum tolerabat absentiam.

60. Considerate etiam feminam, hoc est

(84) Rom. edit., « nominis affectum. »

(85) Edit. Amerb., Eras. et Gill., sed hæc in marg., « Dominus et Filius ; » Gill. in corpore, ac Rom. cum scriptis cod., « Dominus a famulis,. » Rursus vero post tria verba mss. aliquot legunt, « secundum incarnationem, legimus et credimus sacramenta ; » sed contra aliorum, ac edit. omnium auctoritatem. Neque etiam hic de sacramentis disputatur, sed de Scripturæ testimoniis.

(86) Ita omnes edit., at contrario cuncti prope cod. manu exarati, » petit bibere, daturus. »

(87) *Mss. nonnulli,* « inæqualitatis est sacramentum. » Non satis recte.

(88) Idem mss., « quæcunque filiis et p petat mater. Est utique pro filiorum ho licita, immoderatior quidem. » etc.

(89) Mss. aliquot, « et voluntati suæ mer Infra etiam, « hæc igitur studio materno, litatis indulgentior. » Parum commode.

(90) Mss. aliquot, *et si tibi avara* quid *ibi avara*

(91) Pauci mss.., *interdum famulari :* a liqui et edit. ut in textu.

fragiliorem, quem Dominus propria nondum con- A firmaverat passione. Considerate, inquam, Evæ illius primæ mulieris hæredem transfusa in omnes immoderatæ cupiditatis successione labentem, quam Dominus adhuc proprio sanguine non redemerat, nondum inolitam affectibus omnium immodici contra fas honoris appetentiam suo cruore diluerat. Hæreditario igitur mulier delinquebat errore.

61. Et quid mirum si mater pro filiorum suorum, quod est tolerabilius (92) quam pro se; quando etiam apostoli ipsi inter se, sicut legimus (*Luc.* xxii, 24), de sui prælatione certabant?

62. Non debuit igitur medicus omnium destitutam matrem, et ægram adhuc mentem pudoris convicio sauciare; ne postulato sibi superbius denegato, quasi immoderatæ petitionis damnata mœreret.

63. Denique Dominus qui honorandam sciret (93) esse pietatem, non mulieri, sed filiis ejus respondit dicens: « Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum? » Dicentibus autem illis: « Possumus, » ait illis Jesus: « Calicem quidem meum bibetis; sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo (*Matth.* xx, 22, 23). »

64. Quam patiens et clemens Dominus, quam alta sapientia et bona charitas! Volens enim ostendere quia non perfunctoriam rem aliquam discipuli postularent, sed eam quam impetrare non possent, prærogativam ejus (94) paternæ honorificentiæ reservavit: non metuens ne quid juri proprio derogaret, « qui non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo (*Philipp.* ii, 6); » simul diligens discipulos, quia, sicut habes, « usque in finem dilexit eos (*Joan.* xiii, 1), » noluit his quos diligeret, videri quod peterent denegasse: sanctus et bonus Dominus, qui mallet aliquid dissimulare de jure, quam de charitate deponere: « Charitas enim patiens est, benigna est, non æmulatur, non inflatur, non quærit quæ sua sunt (*I Cor.* xiii, 4). »

563 65. Denique ut agnoscatis non infirmitatis, sed indulgentiæ esse, quia dixit: « Non est meum dare vobis, » ubi sine matre filii Zebedæi rogant, nihil de Patre dixit; sic enim habes: « Non est meum dare vobis, sed quibus paratum est. (*Marc.* x, 40). » Ita Marcus evangelista posuit. Ubi vero mater pro filiis rogat, hoc est, secundum Matthæum: « Non est, » inquit, « meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo (*Matth.* xx, 23), » hic addidit: « A Patre meo; » quia majorem indulgentiam maternus poscebat affectus.

66. Quod si putant, dicendo: « Quibus paratum est a Patre meo, » quia, aut Patri plus tribuit, aut sibi aliquid derogavit; dicant utrum et illic putent Patri aliquid derogatum, quia dixit in Evangelio Filius de Patre: « Pater non judicat quemquam (*Joan.* 22). »

67. Quod si sacrilegum putamus credere (95) quia Pater ita judicium detulit Filio, ut ipse non habeat; habet enim, nec potest amittere quod habet naturaliter divina majestas: sacrilegum utique æstimare debemus quia non potest Filius dare quidquid aut homines mereri possunt, aut quævis accipere creatura; præsertim cum ipse dixerit: « Ego ad Patrem vado, et quodcunque ab eo petieritis in nomine meo, hoc faciam (*Joan.* xiv, 12, 13). » Si enim quod Pater dare potest, Filius non potest, B mentita est ergo veritas, et non potest facere quidquid in nomine ejus Pater fuerit obsecratus. Nec enim ideo dixit: « Quibus paratum est a Patre meo, » ut tantummodo a Patre poscatur: nam omnis quæcunque a Patre fuerint postulata, se donare memoravit. Denique non dixit: Quodcunque a me petieritis, hoc faciam (96); sed: « Quodcunque ab eo petieritis in nomine meo, hoc faciam. »

CAPUT VI.

Accuratius propositam soluturus objectionem, contendit memoratam petitionem, si modo in se impossibilis non fuit, possibilem fuisse Christo; maxime cum ipsi omne judicium Pater dederit, quod sine ulla imperfectionis nota intelligendum. Attamen idem postulatam inter impossibi- C *lia censendum probat. Quod ut omnino esset possibile, tunc responsum Christi secundum naturam humanam accipiendam tradit, ac loci explicatione declarat. Denique iterum suam confirmat de sessionis hujus impossibilitate responsionem.*

68. Quæro nunc utrum possibile aliquid humanæ conditioni, aut alicui creaturæ, an impossibile putent a Zebedæi conjuge et filiis postulatum? Si possibile, quomodo ad sinistram suam vel ad dexteram impertiendæ apostolis sedis non habuit potestatem, qui omnia fecit esse, quæ non erant? Aut quomodo non poterat judicare de meritis hominum, cui Pater dedit omne judicium?

69. Notum est quemadmodum dederit: nam quomodo quasi indigens accepit Filius, qui omnia crea- D vit ex nihilo? Quorum igitur naturas fecerat, eorum judicium non habebat? Dedit autem Pater Filio omne judicium (*Joan.* v, 22); « Ut omnes, inquit, honorificent Filium, sicut honorificant Patrem (*Ibid.* 23). » Non igitur potentia Filii, sed cognitio nostra proficit: neque aliquid ad substantiam **594** ejus accedit, sed ad nostram utilitatem, quod

(92) Tres mss. post voces *quod est tolerabilius*, omittunt, *quam pro se*, cujus loco unus exhibet, *honore sollicita fuit*: Amerb. ac Eras., *quam si ipsi*.

(93) Mss. duo, *quo honorandam doceret*: unus, *diceret*, etc.

(94) Edit. Gill. ac Rom., *prærogativam eis*; aliæ cum mss., *prærogativam ejus*, rei scilicet quam postulabant iidem apostoli. Rursus autem pro *juri proprio derogaret*, quod est in edit. omnibus, et mss. nonnullis, alii mss. majori numero præferunt, *juri proprio denegaret*.

(95) Pauci mss., *sacrilegium putatis credere*.

(96) Mss. aliquot, *hoc faciet*; unus, *hoc faciet* Reliqui, ac edit. omnes, nec non cod. sacri quorumcunque idiomatum, *hoc faciam*.

a nobis cognoscitur; ut cognoscendo Dei Filium, vitam habeamus æternam (*Joan.* xvII, 3).

70. Cum autem in cognitione Filii Dei honor illius, noster autem non illius sit profectus, si quis putat quia Dei virtus illo honore cumulatur, necesse est etiam Deum Patrem credat posse cumulari: quia et ipse per cognitionem nostram clarificatur sicut Filius, juxta quod scriptum est, dicente Filio: « Ego te clarificavi super terram (*Ibid.* 4). » Ergo si possibile aliquid erat quod potebatur, in potestate utique Filii fuit.

71. Sed tamen ostendant, si possibile putant, qui de hominibus aut cæteris creaturis, aut ad dexteram, aut ad sinistram Dei sedeat. Pater enim dicit Filio: « Sede ad dexteram meam (*Psal.* CIX, 1). » Itaque si quis ad dexteram Filio sedet, inter ipsum utique et Patrem, ut humano usu loquamur, Filius medius reperitur.

72. Non ergo possibile homini aliquid petebatur, sed noluit dicere quod homines sedere secum non possint: si quidem divinam suam gloriam celari, priusquam resurgeret, non divulgari cupiebat. Nam et supra cum inter famulos suos Moysen et Eliam apparuisset in gloria, monuerat discipulos, ne cui dicerent, quod vidissent (*Matt.* xvII, 9).

73. Itaque si possibile non erat hominibus vel creaturis cæteris hoc mereri, non debet videri Filius minus posse, quia non dedit apostolis, quod nec Pater hominibus vel creaturis cæteris dedit. Aut dicant cui horum dederit Pater. Non utique angelis, de quibus Scriptura dicit, quia omnes angeli stabant in circuitu sedis (*Apoc.* vII, 11). Denique Gabriel se stare dixit, sicut habes: « Ego sum Gabriel, qui asto ante Dominum (*Luc.* I, 19). »

74. Non ergo angelis, non senioribus qui adorant sedentem; illi enim non super sedem majestatis sedent: sed, ut dixit Scriptura, in circuitu sedis; sedes enim aliæ viginti et quatuor sunt, ut habes in Apocalypsi Joannis: « Et supra sedem viginti quatuor seniores sedentes (*Apoc.* IV, 4). » In Evangelio quoque ipse Dominus dicit: « Cum sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis et ipsi super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israel (*Matth.* XIX, 28). » Non ergo sedis suæ dixit apostolis dari posse consortium, sed alias illas sedes esse duodecim; quas tamen non pro corporali concessu, sed pro successu spiritalis gratiæ æstimare debemus.

75. Denique in libro Regnorum dixit Michæas propheta: « Vidi Dominum Deum Israel sedentem super thronum suum, et omnis militia cœli stabat circa eum, ad dexteram ejus et ad sinistram (*III Reg.* XXII, 19). » Quomodo igitur stantibus angelis ad dexteram vel ad sinistram Domini Dei, stante omni militia cœlesti, sedebunt homines ad dexteram Dei, vel ad sinistram, quibus pro virtutis præmio angelorum similitudo promittitur, sicut Dominus dicit; « Eritis sicut angeli in cœlo (*Matth.* XXII, 30)? » *Sicut angeli*, dicit, non plus quam angeli.

76. Si ergo nihil plus dedit Pater, quam Filius, nihil utique minus dedit Filius quam Pater: nihil igitur minus Filius potest quam Pater.

77. Ponite tamen possibile impetratu hominibus 565 quod posceretur, quid est quod ait: « Sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram, non est meum dare vobis (*Matth.* xx, 23)? » Quid est *meum*? Supra dixit: « Calicem quidem meum bibetis (*Ibid.* 22) »; infra posuit: « Non est meum dare vobis: » et supra *meum*, et infra *meum* dixit, nec immutavit. Ergo superiora docent propter quid dixerit *meum*.

78. Rogatus enim a muliere quasi homo, ut ad dexteram vel ad sinistram suam filios ejus sedere pateretur; quia illa quasi hominem rogaverat, et Dominus quasi tantummodo homo de sua passione respondit: « Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum (*Ibid.* 22)? »

79. Itaque quia secundum carnem de passione sui corporis loquebatur, demonstrare voluit quod secundum carnem quidem subeundæ passionis nobis exemplum ac similitudinem derelinqueret, secundum humanam autem conditionem non sedis supernæ consortia donaret. Hoc est enim quod dixit: « Non est meum; » sicut alibi: « Mea doctrina non est mea (*Joan.* vII, 16); » non est enim, inquit, secundum carnem mea (97): quia quæ divina sunt, non sunt carnis eloquia.

80. Indulgentiam autem suam circa discipulos quos diligeret, quam expresse revelavit, præmittens: « Calicem quidem meum bibetis? » Etenim quia non debebat id dare quod petierant, aliud proposuit: ut prius commemoraret quid iis tribueret, quam quid negaret: quo magis æquitatem sibi petitionis, quam studium Dominicæ liberalitatis intelligerent defuisse.

81. « Calicem quidem, inquit, meum bibetis, » hoc est, passionem quidem quæ carnis meæ est, non negabo; quod enim humanæ assumptionis habeo, potestis imitari: donavi vobis victoriam passionis hæreditatem crucis: « Sedere autem ad dexteram meam, vel ad sinistram, non est meum dare vobis. » Non dixit: Non est meum dare, sed, « non est meum dare vobis, » hoc est, non sibi potestatem deesse asserens, sed meritum creaturis.

82. Accipe aliter: « Non est meum dare vobis. Quod est, « non est meum, » qui veni humilitatem docere (98): « non est meum, » qui veni non ministrari, sed ministrare: « non est meum, » qui justitiam servo, non gratiam.

83. Denique ad Patrem referens, addidit: « Quibus paratum est; » ut ostenderet Patrem quoque non petitionibus deferre solere, sed meritis, quia Deus personarum acceptor non est (*Act.* x, 34).

(97) Edit. Amerb. Eras. et ultimæ Paris., « secundum carnem meam: » Optime Gill. Rom. et mss., « secundum carnem mea, nempe « doctrina. »

(98) Mss. aliquot, « in humilitate docere..... qui justitiam servo. Nam gratiam denique... deferre solere, non meritis. » Pessime.

et Apostolus ait: « Quos præscivit, et præ- A avit (*Rom.* VIII, 29); » non enim ante præavit, quam præsciret: sed quorum merita ivit, eorum præmia prædestinavit.

lure igitur reprehenditur mulier, quæ et imbilia et speciali quodam privilegio ab eo Dopostulavit, qui ea quæ sanctis judicavit esse da, non duobus apostolis, sed omnibus disci etiam sine cujusquam precatione, voluntaria gitate contulerit, sicut scriptum est: « Duovos sedebitis super sedes, judicantes duotribus Israel (*Matth.* XIX, 28). »

B 85. Ergo etiamsi possibile putemus postufuisse, calumniæ locus non est; tamen cum m Seraphim stare (*Isa.* VI, 2). quomodo posquod homines ad dexteram vel ad sinistram Dei sedeant, arbitrari? Supra Cherubim Dosedet, sicut habes: « Qui sedes super Che-, appare (*Psal.* LXXIX, 2); » quomodo apostoli Cherubim sedebunt?

Et hoc tamen colligo non ex meo ingenio, Dominicæ vocis oraculo; ipse enim Domiposterioribus apostolos commendans Patri, Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi ego sum, sint mecum (*Joan.* XVII, 24). » Utique si juset quia divinam sedem Pater hominibus dalixisset: Volo ut ubi ego sedeo, et illi semeacum; Sed « volo, inquit, ut sint mecum, ego, » non quomodo ego.

Deinde sequitur: « Ut videant claritatem (*Ibid.*). » Nec hic dixit: Ut habeant claritaeam, sed « ut videant; » servus enim videt, nus possidet, sicut et David docuit dicens: videam voluptatem Domini (99) (*Psal.* XXVI Et ipse Dominus in Evangelio revelavit asse, « Beati mundi corde, ipsi enim Deum vide- (*Matth.* v, 8). » « Videbunt, » inquit, non Cherubim cum Deo sedebunt.

Desinant ergo viliora secundum divinitatem are de Dei Filio, ne viliora quoque de Patre ent. Qui enim male crediderit de Filio, non bene sentire de Patre: qui male crediderit piritu, non potest bene sentire de Filio (1). nim una dignitas, una gloria, una charitas, najestas est: in commune derogatur, quidn aliquo putaveris derogandum: jam enim rit plenitudo quam discernas et dividas in s portiones.

CAPUT VII.

Objectio petita ex hoc loco: Dilexisti eos, sicut et me dilexisti, *ut diluatur, primo Arianorum expositionis impietas demonstratur, deinde comparantur eadem verba cum similibus, ac demum totus locus consideratur. Hinc deducitur Christi missionem, etsi secundum carnem accipienda est, illi non officere. Quo probato, qui fiat divina missio describitur.*

89. [*Alias* cap. III]. Exsistunt tamen, imperator auguste, qui hanc divinæ unitatem substantiæ negare cupientes, extenuare studeant Patris et Filii charitatem, quia scriptum est: « Et dilexisti eos, sicut et me dilexisti (*Joan.* XVII, 23). » Quod cum dicunt, quid aliud agunt, nisi inter Dei Filium et homines æqualitatem quamdam comparationis in- B ducunt?

90. Numquid sic diligi possunt a Deo homines quemadmodum Filius, in quo complacuit Pater? Ille per se complacet, nos per ipsum: in quibus enim Deus Filium suum ad imaginem suam cernit, eos per Filium adsciscit in gratiam filiorum, ut quemadmodum per imaginem ad **567** imaginem sumus. sic per generationem Filii in adoptionem vocemur. Alius igitur naturæ amor sempiternus. alius gratiæ.

91. Aut si ex verbis faciunt quæstionem, quia scriptum est: « Et dilexisti eos, sicut et me dilexisti. » et comparationem factam putant: ergo et illud comparative dictum putant: « Estote misericordes, sicut et Pater vester qui est in cælis, mi- C sericors est (*Luc.* VI, 36), et alibi: « Estote perfecti, sicut et Pater meus, qui in cœlis est, perfectus est (*Matth.* v, 48). » Quod si ille secundum plenitudinem majestatis suæ perfectus est, nos autem perfecti secundum virtutis accedentis (2) profectum; etiam Filius diligitur a Patre secundum semper manentis plenitudinem charitatis: in nobis autem charitatem Dei virtutis emeretur profectus.

92. Vides igitur quam gratiam Deus (3) dederit hominibus, et tu Patris et Filii vis dissolvere naturalem et individuam charitatem; et tu verba adhuc discutis, ubi unitatem majestatis advertis?

93. Vide totum hunc locum, ex cujus affectu loquatur; habes enim dicentem ipsum: « Clarifica me, Pater, claritate ea quam habui priusquam D mundus esset, apud te (*Joan.* XVII, 5). » Vide quia ex primi hominis loquatur affectu (4); quia nobis ea petitione deposcit, quæ ante peccatum in para-

Non pauci mss., « voluntatem Domini: » sed latem et voluptatem frequenter in mss. comi, sæpius licuit advertere.

« Qui male crediderit de Spiritu, non potest sentire de Filio, » in mss. plerisque deside- Cæterum quod in ea refellenda objectione iscule hæserit Ambrosius, nihil mirum est, nim ab Arianis jactari solitam ex iis discas, asilius lib. IV, *cont. Eunom.* p., 107, Epiphahæres., 69, num. 58, et Cyrillus Alex., as26, aliique scriptis mandarunt.

Nonnulli mss., « secundum virtutes accedenrofecto etiam Filius: » alii vero et edit. inter se consentiunt, nisi quod hæ legunt, « accidentis, » pro « accedentis. »

(3) Mss. aliquot, « gratiam Dei. »

(4) « Vide quia ex primi hominis... quia tu me misisti, hæc omnia non solum in omnibus edit. sed etiam in Gallicanis mss. quotquot consulere nobis licuit, desiderantur, ea vero restituimus ex uno cod. Vaticano. Et sane præter quam quod ab ingenio Ambrosiano minime abhorrent, iisdem omissis, nec sitis implebatur, quod proxime ante vir sanctus ad totum locum excutiendum provocat, nec satis cohærebat cum antecedentibus, quod infra de Christi missione subjicitur.

diso homo meminerit esse collata, ut et latroni in passione memoravit: « Amen, amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso (*Luc.* XXIII, 43). » Hæc est ante mundum claritas. Mundum autem pro hominibus dixit, sicut habes: « Ecce mundus totus post ipsum abit (*Joan.* XII, 19); et alibi: « Ut cognoscat hic mundus quia tu me misisti (*Joan.* XVII, 23). »

94. Et tamen ut scires magnum Deum et salurem et omnipotentem Dei Filium, indicium suæ majestatis (5) admiscuit dicendo: « Et mea omnia tua sunt, et tua mea (*Ibid.* 10). » Omnia habet, et tu missum esse ad injuriam derivas.

95. Qui si secundum carnem non accipis missum, ut Apostolus dixit (*Rom.* VIII, 3), et ex verbo simplici præjudicium struis, quo dicas inferiores a superioribus mitti solere: quid ad illa respondes, quia Filius ad homines missus est? Nam si minorem putas eum qui mittitur, eo videlicet a quo mittitur, disce quod et minor majorem misit, et majores ad minores (6) missi sunt. Nam et Tobias Raphaelem archangelum misit (*Tob.* IX, 3), et angelus ad Balaam missus est (*Num.* XXII, 22), et Dei Filius ad Judæos (*Joan.* III, 16, 17).

96. Numquid ergo minor etiam Judæis Dei Filius, ad quos mittebatur? De ipso enim scriptum est: « Novissime autem misit eis filium suum unicum dicens: Verebuntur filium meum (*Matth.* XXI, 37). » Et vide quia ante servos, postea filium nominavit; ut scias quod Deus Filius unigenitus secundum divinitatis potentiam nec nomen habet, nec consortium commune cum servis: reverendus mittitur, non cum famulis conferendus.

568 97. Et bene addidit, *meum*, ut non unus de multis, nec degeneris naturæ, nec minoris alicujus potestatis: sed verus a vero, et paternæ imago venisse substantiæ crederetur.

98. Esto tamen, minor sit qui mittitur, eo a quo mittitur, ergo et Pilato minor Christus, quoniam Pilatus misit eum ad Herodem. Sed sermo non præjudicat potestati: Scriptura (7), quæ missum dicit a Patre, missum dicit a præside.

99. Unde si sobrie de Dei Filio quæ digna sunt, opinemur, ideo missum intelligere debemus, quia ex illo incomprehensibili inenarrabilique secreto majestatis profundæ dedit se comprehendendum pro captu nostro mentibus nostris Dei Verbum, non solum cum se exinaniret, sed etiam cum habitaret in nobis, sicut scriptum est: « Quoniam inhabitabo in illis (*II Cor.* VI, 16). » Denique et alii habes quia Deus dixit: « Venite, descendamus, et confundamus linguas eorum (*Gen.* XI, 7). » Non enim Deus de loco aliquando descendit, qui ait: « Ego cœlum et terram compleo (*Jerem.* XXIII, 24), » sed in eo descendere videtur, si nostros Dei Verbum penetret

(5) Duo mss., « judicium suæ majestatis. »

(6) Big. cod.. « et majores a minoribus, » alii nonnulli, et majores minoribus. » Magis commode.

(7) Vet. edit., « Sed præjudicat potestati Scripturæ, » Gill., Rom. et mss. aliquot, « Sed non

A affectus, sicut dixit propheta: « Parate vi mino, rectas facite semitas ejus (*Isa.* XL, 3 quemadmodum ipse promisit, veniens cum apud nos faciat mansionem. Evidens est igit modo veniat.

CAPUT VIII.

Christo in quantum verum est Dei Filius, num non esse, sed in quantum homo est; his ejusdem modo Patrem, modo Do compellantis significatur. Quot hæresi jugulentur Scripturæ versiculo. Disting igitur quæ Christo vel ut Dei vel ut Davi conveniant, illi enim sub ultimo tantum ascribendum, quod servus fuerit. Ad ext complures locos demonstrat non nisi sec incarnationem accipi posse.

100. Unde et evidens est quomodo dominu

B quem Patrem novit, ait enim: « Confiteor t ter, Domine cœli et terræ (*Matth.* XI, 25). Patrem dixit Sapientia suum, postea creatu minum nuncupavit. Itaque dominatum no ubi vero progenies est, ipse Dominus oste Evangelio suo, dicens: « Quid vobis vid Christo? cujus Filius est? Dicunt ei: Da illis Jesus: Quomodo ergo David in spiritu eum Dominum, dicens: Dixit Dominus I meo: Sede a dextris meis? » Et addidit: « S David in spiritu vocat eum Dominum, qu filius ejus est? Et nemo poterat ei responde bum (*Matth.* XXIII, 42-46). »

101. O quam caute propter Arianos etiam testimonio Dominus fidei prospexit! Non e

C xit: Vocat eum spiritus dominum: se qui dixit in spiritu: ut cujus secundum carne Filius est, David scilicet, ejus etiam sec divinitatem et Dominus et Deus crederetur igitur quia nomen pietatis et dominii (8) dis est.

102. Et bene Dominus suum quidem Patre autem et terræ Dominum prædicavit; ut legis et Patrem et Dominum, intelligas Patre et Dominum creaturæ. In alio prærogativa est, in alio auctoritas potestatis; forma servi accipiens, eo utique Dominum voc servitutem suscepit, æqualis in Dei forma, in corporis; servitus enim carnis, dominatu divinitatis est. Unde et Apostolus ait: « De

D mini nostri Jesu Christi, pater gloriæ (*E* 17), » hoc est, Deum assumptionis human rens, Patrem autem gloriæ. Num enim duo habuit Deus Christum et gloriam? Minim si unus Dei Filius Christus, utique Chris gloria. Quid autem ei derogas, qui Patri est?

103. Si ergo et Filius gloria est, et Pater quia Pater gloriæ non potest aliud esse quam non divisio gloriarum, sed una est gloria

præjudicat, » etc. Reliqui mss. qui et potior textu, nisi quod pro « quæ missum, » in qui habetur « quem missum. » Non malo sens

(8) Quidam mss., « Patris et Domini. »

ietatem naturæ gloria refertur, dominatus l suscepti corporis servitutem. Si enim im justi animæ subdita est, sicut scriptum Castigo corpus meum, et servituti redigo x, 27), » quanto magis subjecta est divini- qua dicitur : « Quoniam universa serviunt l. CXVIII, 91)? »

na autem quæstione et Sabellianos et Pho- et Arianos Dominus exclusit. Nam cum n dixisse Domino dicit, Sabellius excluditur, dem Patrem vult esse quem Filium. Exclu- otinus, qui secundum carnem judicat (9); inus David regis non poterat esse, nisi qui ; scriptum est enim : « Dominum Deum orabis, et illi soli servies (*Deut.* VI, 13). » contra legem propheta sentiret, qui sub naret? Excluditur Arius, qui Filium sedere dexteram Patris; ut si ex usu argumen- mano, ipse se perimat, et venenum sacri- putationis suæ in se refundat, ut dum inæ- m Patris et Filii ex consuetudine hominum atur (10), in utroque a vero devius, eum cui derogat, confessurus priorem quem dexteram. Excluditur etiam Manichæus : negat esse se David filium secundum car- pote qui clamantibus cæcis : « Jesu, filii iserere nobis (*Matth.* XX, 30) » et delectatus et stetit et curavit eos : sed negat hoc suæ ernitatis, si David solius filius a perfidis ır.

Iam Filius Dei est contra Ebionem (11), ıvid est contra Manichæos : Filius Dei est otinum, Filius David est contra Marcionem: i est contra Paulum Samosatenum : **570** ıvid est contra Valentinum : Filius Dei est rium atque Sabellium gentilis erroris hæ- ominus David est contra Judæos, qui Dei n carne cernentes, hominem tantummodo rore credebant.

d ecclesiastica fide et Dei Patris et David ue unus est Filius ; quia incarnationis Dei m universæ salus est creaturæ ; secundum iptum est : « Ut sine Deo pro omnibus gu- oiteret (*Hebr.* II, 9), » id est, quod creatura ine passione aliqua divinitatis Dominici s redimenda sit pretio, ut alibi habet : eatura liberabitur a servitute corruptionis II, 21). »

liud est igitur secundum divinam substan- tiam, aliud secundum susceptionem carnis Filium nominari: nam secundum generationem divinam Deo Patri æqualis est Filius, et secundum susceptionem corporis Deo Patri servus est; quia formam servi, inquit (*Philipp.* II, 7), accepit : unus tamen atque idem est Filius. Contra autem sancto patriarchæ David secundum gloriam suam Dominus est, secundum corporalis successionis seriem filius est non deficiens a se, sed nostræ jus sibi adoptionis acquirens (12).

108. Nec solum ex genere David servitutem suscepit in persona hominis; sed etiam ex nomine (13), sicut habes : « Inveni David servum meum (*Psal.* LXXXVIII, 21); » et alibi : « Ecce ego mitam ad vos servum meum (*Zach.* III, 8), » « Oriens nomen est ei (*Ibid.* VI, 12). » Et ipse Filius ait : « Sic dicit Dominus, qui finxit me ex utero servum sibi, et dixit mihi : Magnum tibi est vocari puerum meum. Ecce posui te in testamentum generis mei, in lucem gentium, ut sis in salutem usque ad extremum terræ (*Isa* XLIX, 6). » Cui hoc dicitur, nisi Christo? qui cum in forma Dei esset, exinanivit se, et formam servi accepit (*Philipp.* II, 6, 7). Quid est in Dei forma, nisi in divinitatis plenitudine?

109. Disce igitur quid sit : Formam servi accepit, id est, plenitudinem perfectionis humanæ, plenitudinem obedientiæ. Ideoque dicit in Psalmo tricesimo : « Statuisti in loco spatioso pedes meos. Super omnes inimicos meos factus sum opprobrium. Illustra faciem tuam super servum tuum (14) (*Psal.* XXX, 9, 12 *et* 17). » Servus dictus est homo, in quo sanctificatus est : servus homo, unctus est : servus homo, in quo factus sub lege, factus ex Virgine est ; et ut compendio dicam, servus dictus est, in quo matrem habet, sicut scriptum est : « O Domine, ego servus tuus, ego servus tuus, et filius ancillæ tuæ (*Psal.* CXV, 16) ; » et alibi : « Afflictus sum et humiliatus sum nimis (*Psal.* XXXVII, 9). »

110. Quis nimis humiliatus est, nisi Christus, qui venit ut omnes liberaret per obedientiam? « Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt plurimi, ita et per unius obedentiam justi constituentur multi (*Rom.* V, 19). » Quis calicem **571** salutarem (*Psal.* CXV, 13) accepit, Christus princeps sacerdotum, an David, qui neque sacerdotium habuit, neque passione subiit? Quis sacrificavit hostiam laudis?

111. Sed in hoc parum est, accipe aliud : « Custodi animam meam, quoniam ego sanctus sum (*Psal.*

st, qui Christum antequam carnem susci- isse negat, ut alibi a nobis observatum

ss. aliquot, « ut Deo inæqualitatem... in- ıs in utraque, » etc.

bionem in Christo nihil agnovisse, quod t puri ac nudi hominis, tradit Tertullianus, *arne Chr.*, cap. 18; Eusebius, lib. III *Hist.*, t 27; Epiphanius, hæres. 30; Augustinus, s. cap. 10 : et alii. Pauli quoque Samos. is t, quemadmodum ex Eusebii lib. V, cap. . VII, cap. 27, 29 et 30, cognoscere est, ut purum hominem Christum diceret. Abdebat tamen Verbum e cœlo delapsum in Jesu habitasse, uti testatur Epiphanius, hæres. 65. Ejusdem hæretici Augustinus quoque meminit lib. *de Hæres.* cap. 44, atque alii.

(12) Hilarius lib. II *de Trinit.* : « Potestatis dignitas non amittitur dum carnis humilitas adoptatur, » id est, incarnatione suscipitur. Quæ duo membra tum apte respondent duobus hisce Ambrosianis, ut iis Commentarii vicem præstare possint.

(13) Nonnulli mss., « sed etiam ex Domino. » Parum congrue.

LXXXV, 2). » Numquid de se hoc diceret David? Sed ille dicit, qui ait : « Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem (*Psal.* XV, 10). » Idem ergo utrumque dicit.

112. Addidit vero : « Salvum fac servum tuum (*Psal.* LXXXV, 2) ; » et infra : « Da potestatem puero tuo, et filio ancillæ tuæ (*Ibid.* 16)) » et alibi, id est, in Ezechiele : « Et suscitabo super eos pastorem unum, et reget eos servus meus David. Ipse pascet eos, et erit eorum pastor : et ego Dominus ero illis in Deum et servus meus David in medio eorum princeps (*Ezech.* XXXIV, 23, 24). » Utique David jam defunctus erat, filius Jesse. De Christo itaque dicit, qui propter nos filius ancillæ factus est, secundum formam hominis ; nam secundum divinam generationem non matrem habet, sed Patrem : nec corporalis ventris est fructus, sed sempiterna Dei virtus.

113. Ergo etiam illud cum legimus quia dixit Dominus : « Tempus meum modum impletum est (*Joan.* VII, 8), » et : « Adhuc modicum vobiscum sit me (*Joan.* XIII, 33), » et : « Vado ad eum qui misit me (*Joan.* XVI, 5), et : « Clarificatus est Filius hominis (*Joan.* XIII, 30), » ad incarnationis sacramentum referre debemus. Cum autem legimus : « Et Deus clarificatus est in eo, et Deus clarificavit eum (*Ibid.* 31, 32) ; » quid ibi est quæstionis, ubi et Filius clarificatur a Patre, et Pater clarificatur a Filio?

114. Denique ut fidem unitatis et copulam Trinitatis aperiret, etiam ab Spiritu clarificandum esse se dixit, sicut habes : « Ille de meo accipiet, et clarificabit me (*Joan.* XVI, 14). » Clarificat ergo Dei Filium etiam Spiritus sanctus. Quomodo igitur ipse dixit : « Si ego clarificavero me ipsum, claritas mea nihilum est (*Joan.* VIII, 55)? » Ergo nihil est claritas Filii? Sacrilegum est dicere, nisi referas ad carnem; quia ex persona hominis Filius loquebatur, eo quod comparatione divinitatis nulla est carnis claritas.

115. Desinant igitur impie objicere, quod in suam perfidiam retorquetur. Dicunt enim : Scriptum est : « Nunc clarificatus est Filius hominis (*Joan.* XIII, 31). » Non nego scriptum : « Clarificatus est Filius hominis ; » sed videant quid sequatur (15) : « Et Deus clarificatus est in eo (*Ibid.*). » Ego excusationem habeo de Filio hominis, ille de Patre non habet; quia Pater non suscepit carnem. Excusationem habeo, et non utor : ille non habet, et calumniatur. Aut simpliciter me patiatur intelligere, aut ad carnem referre quæ carnis sunt. Pia mens, quæ leguntur secundum carnem divinitatemque, distinguit: sacrilega confundit, et ad divinitatis detorquet injuriam, quidquid secundum humilitatem carnis est dictum.

572 CAPUT IX.

Judaico more ordinem verborum : In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, *objicientibus, prætermisso responsum quod vir sanctus indicat a se jam datum, regerit etiam Filium ante Patrem sæpe locari.*

116. [*Alias* cap. IV.] Quid quod etiam more Judaico falsi et impudentes interpretes Ariani verborum sunt divinorum, dicentes usque adeo aliam Patris, aliam Filii, aliam Spiritus sancti esse potestatem, ut scriptum sit : « Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (*Matth.* XXVIII, 19); » et ex verborum ordine differentiam divinæ faciunt potestatis?

117. Ego autem licet hoc ipsum testimonium in superioribus libris pro unitate asseruerim majestatis ac nominis, tamen si hinc faciunt quæstionem, possum testimoniis assere Scripturarum in plerisque locis prius Filium nominatum, postea Patrem dictum. Numquid igitur quia Filii significatio ante præmissa est, verborum, ut Ariani volunt, præjudicio Pater secundus a Filio est? Absit inquam, absit. Nescit hunc ordinem fides, nescit discretum Patris et Filii honorem. Non legi, non audivi, nec aliquem in Deo inveni gradum. Nusquam secundum, nusquam tertium Deum legi : primum legi, primum ac solum audivi (*Isa.* XLIV, 6).

118. Si ordinis exigimus superstitionem, nec ad dexteram Patris sedere Filius debet, nec primum se et principium debuit dicere. Male ergo Evangelista prius a Verbo, quam a Deo cœpit, dicens : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum (*Joan.* I, 1). » Etenim juxta humani ritus ordinem, prius Patrem debuit nominare. Nescivit etiam Apostolus ordinem, qui ait : « Paulus servus Christi Jesu, vocatus apostolus, segregatus in Evangelium Dei (*Rom.* I, 1). » et alibi : « Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio Spiritus sancti (*II Cor.* XIII, 13). » Si verborum persequamur ordinem, in primo Filium (16) posuit, in secundo Patrem. Sed verborum ordo sæpe mutatur et ideo non debes vel de ordine, vel de gradu Patri Deo et Filio ejus facere quæstionem, cum secundum divinitatem divisio nulla sit unitatis.

CAPUT X.

Arianos ad gentiles palam transire, dum objiciunt illa verba : Qui in me credit, non in me credit (*Joan.* XII, 44), etc. *Verus loci sensus explicatur, et ne credatur Dominus nostram in ipsum fidem prohibuisse, alias ut Deus, alias ut homo locutus*

(14) Mss. aliquot, « servum tuum. Servus est, in quo unctus est : servus est in quo sanctificatus est : servus est, in quo creatus est, et ut compendio dicam, » etc.

(15) Veteres edit. ac plures mss., « Scriptum est enim, non nego : Nunc clarificatus est Filius hominis. Sed videant quid abjectum sit : Clarificatus est Filius hominis, Videant etiam quid sequatur. » etc. Edit. Rom. cum mss. nonnullis ut in textu. Licet autem non absurda sit ejus lectio, nobis tamen altera magis arrideret, si pro « Nunc clarificatus est Filius hominis, » a primo loco positum esset, « Si ego clarificavero me ipsum, » etc. Hoc quippe modo concinnior esset orationis textus et series.

...itur, Mox variis ejusdem fidei effectibus ...s in medium, alios quoque nonnullos locos ... modo sumendos probat.

...d extremum ut Christianos se non esse ...ent, negant in Christum esse credendum, ... scriptum esse : « Qui in me credit, non ... me, sed in eum qui me misit (*Joan.* XII, ...nc quo exspectabam confessionem, quid ...ousdam ambagibus ludebatis ? Sciebam ...versum gentiles esse contentionem : 573 ...onvertuntur, vos non convertimini. Illi ...t, salvum est sacramentum : vos perdi... ceptum ; et nec cœptum fortasse, sed fictum ...criptum est, inquiunt : « Qui in me cre... in me credit, sed in eum qui me misit. » ...te quid sequatur, et videte sic quemadmo... Dei Filius vult videri ; sequitur enim : B ... videt me, videt eum qui me misit (*Joan.* ... » hoc est, quia Pater videtur in Filio. Ex...itur id quod ante præmisit, quia ille credit ..., qui confitetur et Patrem. Nam qui Filium ...ec Patrem novit : omnis enim qui negat ...ec Patrem habet ; qui confitetur Filium, ..., et Patrem habet.

...uid est ergo : « Non credit in me ? » Non ...od corporaliter cernitis, non in hominem ...odo, quem videtis : non enim in hominem ...odo credendum asseruit, sed ut credas ...s Christus ipse est Dei Filius et homo. ...uod et utrumque ait : « A meipso non ...n. VII, 38) » ; et alibi : « Ego sum princi...d et loquor vobis (*Joan.* VIII, 25). » Quasi ...e non venit : quasi Dei Filius non ex ho... C ...incipium habet : sed sum, inquit, ipse ...ium quod et loquor vobis, » neque huma... ...ivina sunt, quæ locutus sum.

...que enim fas est credere quod negaverit ...e credendum, cum ipse dixerit : « Ut Om... ...redit in me, in tenebris non maneat (*Joan.* ... » et alibi : « Hæc est enim voluntas Patris ...e misit, ut omnis qui videt Filium et cre...n, habeat vitam æternam ((*Joan.* III, 16 ; ... et alibi : « Creditis in Deum, et in me ...*oan.* XIV, 1). »

...emo ergo Filium sine Patre accipiat, quia ...gimus. Habet Patrem Filius, sed non tem... ...non ex passione, non ex conceptione, non ... . Generationem legi, non legi conceptio... Pater dicit, « genui (*Psal.* II, 7) ; » non ...avi : et Filius non creatorem suum Deum D ...n æternitatem divinæ generationis, sed ...ominat.

... quoque nunc ex persona hominis, nunc ...jestate significat : nunc unitatem sibi di...um Deo Patre vindicans, nunc fragilitatem ...carnis assumens : nunc doctrinam suam ...ibere, nunc voluntatem suam se non

A quærere : nunc testimonium suum verum non esse, nunc verum esse significans. Nam ipse dixit : « Si ego testimonium perhibeo de me ipso, testimonium meum non est verum (*Joan.* v, 31). » Et ipse in posterioribus ait : « Et si ego testimonium perhibeo de me, verum est testimonium meum (*Joan.* VIII, 14). »

125. Quomodo igitur non est verum testimonium tuum, Domine Jesu, cui qui credidit, in cruce licet positus, et inter confessi sceleris supplicia constitutus, merita latronis exuit, præmia innocentis emeruit (*Luc.* XXIII, 41-43) ?

126. Deceptus est ergo Paulus, qui ideo recepit oculos, quia credidit, quos amiserat, antequam crederet (*Act.* IX, 18) ?

127. Erravitne etiam Jesus Nave, qui ducem militiæ cœlestis agnovit ? Sed poteaquam credidit, 574 statim vicit, dignus qui fidei prælio triumpharet. Denique non æratas acies in bella produxit, nec ariete, cæterisque tormentorum machinis, sed tubarum septem sacerdotalium sono, murorum hostilium septa deposuit. Ita bellum immane confecit tubæ clangor, et infula sacerdotis (*Josue* VI, 20).

128. Vidit hoc meretrix, et quæ in excidio civitatis remedia desperaret salutis, quia fides vicerat, signa fidei atque vexilla Dominicæ passionis attollens, coccum in fenestra ligavit ; ut species cruoris mystici quæ foret mundum redemptura, vernaret (*Josue* II, 18 *seq*). Ita foris Jesu nomen (17) fuit præliantibus ad victoriam, intus species Dominicæ passionis periclitantibus ad salutem. Unde quia intellexit Rahab cœleste mysterium, dicit Dominus in Psalmo, « Memor era Rahab et Babylonis, scientium me (*Psal.* LXXXVI, 4). »

129. Quomodo ergo non est verum testimonium tuum, Domine, nisi secundum fragilitatem hominum ? « Omnis enim homo mendax. (*Psal.* CXV, 11). »

130. Denique ut secundum hominem dixisse se demonstraret, ait : « Qui misit me Pater, ipse testimonium perhibet de me (*Joan.* VIII, 18). » Verum autem est testimonium secundum divinitatem, sicut ipse ait : « Et verum est testimonium meum ; quia scio unde veni, et quo vado : vos autem nescitis unde veni, et quo vado. Vos secundum carnem judicatis (*Ibid* 14, 15). » Non ergo secundum divinitatem, sed secundum hominem judicant, qui putant Christo testificandi scientiam defuisse.

131. Ergo cum audis : « Qui credit in me, non credit in me (*Joan.* XII, 44) » ; et : « Qui misit me Pater, ipse mihi mandatum dedit (*Ibid.* 49) ; » didicisti quo id putes esse referendum (18). Denique mandatum quod esset, ostendit dicens : « Pono animam meam, ut iterum sumam illam. Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipse (*Joan.* x, 17, 18). » Vides

...s. nonnulli, « in principio Filium. »
...s. nonnulli, « Ita futuri Jesu nomen, » etc. Minus apposite.
(18) Quidam mss. « quod Patri sit deferendum. »

ideo dictum, ut ostenderet liberam sibi ponendæ ac resumendæ animæ potestatem, sicut ipse dixit: « Potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc mandatum accepi a Patre meo (*Ibid.* 18). »

132. Sive igitur mandatum, sive, ut aliqui Latini codices habent, præceptum, non utique secundum divinitatem, sed secundum incarnationem datur, ad subeundæ (19) victoriam passionis.

CAPUT XI.

Quod Christus legatur nihil a se loqui, hoc referendum ad ipsius humanitatem. Quomodo etiam secundum divinitatem audire ac videre Patrem recte dicatur, exposito, Dei Filium creaturam non esse multis coacervatis argumentis evincit.

133. [*Alias* cap. V.] An vero in hanc humilitatem Dei Filium deducemus, ut nisi quæ audierit, facere aut loqui nesciat: et præscriptum agendi loquendique ei putemus esse mensuram, quia scriptum est: « Ex me ipso non sum locutus (*Joan.* XII, 49); et infra: « Sicut dixit mihi Pater, ita loquor » (*Ibid.* 50)? Sed ad obedientiam carnis, aut ad fidem unitatis ista referantur. Plerique enim doctiores et audire Filium, et dicere aliquid Filio Patrem accipiunt per **575** unitatem naturæ; quod enim per unitatem voluntatis novit Filius Patrem velle videtur audisse.

134. Unde non officium corporale, sed arbitrium indissociabile cooperationis (20) declaratur; neque enim verborum hic aliquem significat auditum, sed unitatem voluntatis atque virtutis, quæ et in Patre est et in Filio. Quam etiam in Spiritu sancto esse memoravit alio loco, dicens: « Non enim loquetur a se, sed quæcunque audit, loquetur (*Joan.* XVI, 13); » ut adverteremus quia quidquid Spiritus loquitur, loquitur et Filius: et quidquid loquitur Filius, loquitur et Pater; quia una sententia (21) et operatio Trinitatis est. Sicut enim Pater videtur in Filio, non utique specie corporali, sed unitate divinitatis; ita etiam Pater loquitur in Filio, non temporali voce, nec corporali sono, sed operis unitate. Denique cum dixisset: « Pater qui in me manet, ipse loquitur: et opera (22) quæ ego facio, ipse facit (*Joan.* XIV, 10); « addidit: « Credite mihi, quia ego in Patre, et Pater in me est (*Ibid.*). Alioquin propter opera ipsa credite (*Joan.* X, 38). »

135. Hic intellectus est noster secundum divinarum seriem Scripturarum: Ariani autem qui nolunt de Deo æstimare quæ digna sunt, vel apto suis meritis confutentur exemplo, ne totum carnaliter credant; cum ipsi patris sui diaboli opera incorporaliter videant. Sicut de eorum consortibus Dominus declaravit dicens: « Vos quod patrem vestrum facientem, facitis (*Joan.* VIII cum utique non quia diabolum operantem v sed quia arbitria ejus (23) fecerint arguan visibiliter in his secundum iniquitatem su bolo operante peccatum. Hoc secundum lum (*II Tim.* III, 9), propter insipientiam p perfidorum.

136. Cæterum satis probatum est Scrip exemplis ad unitatem majestatis pertinere quod et Pater maneat in Filio; et ea quæ Filius, a Patre videatur audisse. Unitate majestatis quibus aliis possumus intelliger quod eadem Patri et Filio deferuntur? N præcellentius potest dici, quam quod lus dixit (*I Cor.* II, 8) Dominum majestati fixum?

137. Filius ergo est et Deus majestatis minus majestatis; sed non creaturis subje jestas: non ergo creatura Filius.

138. Filius paternæ est imago substantiæ I, 3): omnis autem creatura dissimilis s susbstantiæ, sed non dissimilis Dei Patris non ergo creatura Filius.

139. Filius non rapinam arbitratus est æqualem Deo (*Philipp.* II, 6): sed nulla æqualis Deo, æqualis autem Filius: no creatura Filius.

140. Omnis creatura mutabilis: sed no bilis Dei Filius: non ergo creatura Dei Fil

141. Omnis creatura accidentia et boni recepit suæ capacitate naturæ, eademque sionem sentit: Dei autem Filio nihil **576** ex ejus divinitate vel decedere vel accede ergo creatura Dei Filius.

142. Omne opus suum adducet Deus in j (*Eccle.* XII, 14), sed Dei Filius non addu judicium, quia ipse judicat: non ergo Dei Filius.

143. Postremo ut unitatem intelligas, de dicens Salvator: « Nullus, inquit, rapit eas d mea. Pater quod dedit mihi, majus omni et nemo potest rapere de manu Patris m et Pater unum sumus (*Joan.* X, 28-30). »

144. Sic vivificat Filius, ut Pater: « Sic Pater suscitat mortuos et vivificat; sic e quos vult, vivificat (*Joan.* V, 21). » Sic suscit ut Pater. Sic conservat Filius ut Pater. Qui par est gratia, quomodo impar est potest etiam non perdit Filius, ut Pater Et ideo ne duos deo crederet, vel discretionem p

(19) Pauci mss., « Incarnationem naturæ subeundæ, » etc. Porro ubi Latini cod vertunt *mandatum* sive *præceptum*, Græci habent ἐντολὴν: in quam vocem observat Grotius ἐντέλλεσθαι etiam dici, ubi locus non sit imperio proprie dicto.

(20) Ita omnes edit.; plures vero ex mss. expungunt vocem *cooperationis*, cujus loco Lætiensis habet, *comperatur*, mendose.

(21) *Mss. aliquot, una essentia*; Thuan. unus, *una substantia.* Magis ad usum Ambrosia commodatur.

(22) Rom. edit. sola, « Sicut dixit mih sic loquor; et Pater qui in me manet, ip opera. » Sic etiam supra I, c. IV, n. 68.

(23) Paris. quædam edit., *arbitrio ejus;* aliæ ac mss., *arbitria ejus*, id est volunt præcepta ejus.

t, unum se esse cum Patre dixit. Id quem- A
n potest dicere creatura? Non ergo crea-
Filius est.

on idem est regnare et servire: Christus
rex est et filius regis: non ergo servus
Filius. Omnis autem creatura servit; sed
it Dei Filius, qui ex servis filios Dei facit:
creatura Dei Filius.

CAPUT XII.

ra confirmat ex parabola divitis ad quæm sibi regnum proficiscentis, ostenditque egnum tradat Patri Filius, ad contumeliam ecipiendum, si omnia huic subjicere Pater r. Nos hic esse Christi regnum et in Chriso, futuros aliquando in regno Dei, ubi t ex æquo tota Trinitas.

ivine itaque illam parabolam induxit di- B
i in regionem longinquam profectus est ac-
egnum et reverti (*Luc.* XIX, 12), se ipsum
m substantiam divinitatis incorporationis-
cribens. Ipse enim dives secundum plenitu-
ivinitatis, qui pro nobis pauper factus est,
es esset et rex æternus, et æterno rege pro-
: peregre profectus secundum corporis
onem, quia vias hominis tanquam iter in-
alienum, venit in hunc mundum, ut re-
ibi pararet ex nobis.

Venit ergo Jesus in hanc in terram regnum
de nobis, quibus ait: « Regnum Dei intra
Luc. XVII, 21). » Hoc est regnum quod Chri-
cepit, hoc est, quod Patri tradidit. Nam
o regnum accepit, qui erat rex sempiter-
Venit ergo Filius hominis accipere regnum, C
ti. » Noluerunt eum suscipere Judæi, de
ait: Illi qui noluerunt me regnare super
ucite et interficite eos (*Luc.* XIX, 27). »
Sequamur Scripturarum ordinem. Ille qui
egnum Deo Patri tradet: et cum tradiderit
, tunc et ipse subjectus erit ei, qui sibi
t omnia, ut si Deus omnia et in omnibus
XV, 24, 28). Si ut Filius hominis regnum
Dei, Filius utique hominis etiam 577 tra-
est, quod accepit: si ut Filius hominis tra-
, ergo et ut Filius hominis subjectionem,
per conditionem carnis, non per majestatem
tis, agnoscit.

Et tu ad contumeliam objicis, quod ei sub-
omnia Deus; cum audias quod regnum Fi- D
minis Deo tradat, et ut in superioribus di-
ximus libris, legeris: « Nemo venit ad me, nisi Pater attraxerit eum, et ego resuscitabo eum in novissimo die (*Joan.* VI, 44, » — lib. II, cap. 4)? Si litteram sequamur, vide magis atque adverte unitatem honorificentiæ: et Pater subjecit Filio, et Filius Patri tradit. Dic quid sit amplius trahere, an resuscitare? Nonne secundum morem hominum ministerium trahentis, potestas est suscitantis? Sed et Filis ad Patrem trahit, et Pater ad Filium trahit: et Filius suscitat, et Pater suscitat. Facessant sacrilegæ commenta discretionis, ubi unitas potestatis est.

150. Tradat igitur Patri regnum suum Filius? Non deperit (25) Christo regnum quod tradit, sed proficit. Nos sumus regnum, quia nobis dictum est: « Regnum Dei intra vos est (*Luc.* XVII, 21). » Et sumus regnum Christi ante, postea Patris; quia scriptum est: « Nemo venit ad Patrem, nisi per me (*Joan.* XIV, 6). » Cum in via sum (26), Christi sum; cum pervenere, Patris sum: sed ubique per Christo, et ubique sub Christo.

151. Bonum est in regno Christi esse, ut Christus nobiscum sit, sicut ipse ait: « Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem mundi (*Matth.* XXVIII, 20). » Sed melius est esse cum Christo: « Dissolvi enim cum Christo esse multo melius (*Philipp.* I, 23). » Cum in hoc mundo (27) sub peccato sumus, Christus nobiscum est, ut per unius obedientiam justi constituantur multi (*Rom.* V, 19). Et si peccatum hujus mundi evasero, incipiam esse cum Christo, Denique ait: « Veniam iterum, et assumam vos ad me (*Joan.* XIV, 3), » et infra: « Volo ut ubi ego sum, et isti sint mecum (*Joan.* XVII, 24). »

152. Ergo nunc sub regno Christi sumus, dum in corpore versamur (28), et nondum forma exuimur servi, quam ille cum se exinanivisset, accepit; cum vero gloriam ejus viderimus, quam habuit priusquam mundus esset, erimus in regno Dei, in quo patriarchæ sunt et prophetæ, de quibus scriptum est: « Cum videritis Abraham, Isaac et Jacob, et omnes prophetas in regno Dei (*Luc.* XIII, 28). » ut jam pleniore Dei cognitione potiamur.

153. Sed in Filii regno et Pater regnat, et in regno Patris Filius regnat, quia Pater in Filio, et in Patre Filius; et in quo habitat Filius, habitat et Pater, et in quo habitat Pater, habitat et Filius, sicut ipse ait: « Ego et Pater ad eum veniemus, et apud eum mansionem faciemus (*Joan.* XIV, 23). »

ta vet. edit. ac plures mss., nisi quod eædem
e pauci mss. habent hic et supra, « sicut
ominis: « ubi nos ex potioribus restituimus,
Filius, » et quidam virgulam præfigunt verbo
quam alii post *tradit ergo* rejiciunt; denique
iam edit. claudunt verbo *agnosceret*, ubi
it habetur in dictis mss. Tres autem alii cod.,
accepit sicut Filius hominis. Tradit ergo et
lius. Hominis susceptionem,.. agnosce. »
vero ab his dissidet edit. Rom., nisi quod ita
ait, « quod accepit: sicut Filius hominis
edit et Dei Filius. Hominis vero susceptio-
ique... agnosce. »

(25) Rom. edit. cum paucis mss., « Tradit igitur. Nec deperit. » etc. Melius autem vet. edit. cum mss. multo pluribus, *Tradat*, etc. » Iterum vero ubi omnes edit. ac plures mss., « cum in via sum; » in aliis quibusdam mss. legitur, « cum in vita sum. »

(26) Mss. aliquot, « Dum in vita sum. »

(27) Omnes edit., *cum in hoc... simus;* post quæ notato puncto, ea verba superiori sententiæ subnectunt, mss. vero exhibent eam lectionem quæ est in textu.

(28) Mss. aliquot, dum in opere versamur et facto, dum formam sequimur servi. » Non satis apte.

Ergo sicut una domus, ita et unum regnum. Eousque autem unum Patris et Filii regnum est, ut quod Filius tradit, Pater accipit, et quod Pater accipiat, Filius non amittat. Ergo in uno regno unitas potestatis est, Nemo igitur **578** divinitatem inter Patrem Filiumque secernat.

CAPUT XIII.

Quæ Christi subjectio sit, quæsiturus, ubi subjectiones varias proposuit ac rejicit. apostolicum textum percurrit; unde impiam explodit hæreticorum hac de re opinionem. Subjectionem quæ futura significatur, divinitatis esse non posse; cum inter Patrem et Filium voluntatis summa semper fuerit concordia. Etiam eidem Filio secundum divinitatem vere omnia subjecta esse, at nondum subjecta hoc sensu dici, quod ejus mandatis non pareant omnes homines: qui postquam illis fuerint subditi, tum Christus in his subjicietur, et Patris opus perfectum erit.

154. [*Alias* cap. VI.] Quod si Patri et Filio unum Dei nomen et jus est, cum Deus verus, et rex sempiternus sit etiam Dei Filius; non utique secundum divinitatem subjectus est Dei Filius. Subjectum itaque, Imperator auguste, quemadmodum debeamus accipere, consideremus.

155. Quomodo enim subjectus Dei Filius? Ut creatura vanitati? Sed impium est de divinitatis substantia tale aliquid æstimare.

156. An quemadmodum creatura omnis Dei Filio, quia æque scriptum est: « Omnia subjecisti sub pedibus ejus (*Psal.* VIII, 8)? » Sed non Christus sibi ipse subjectis est.

157. An quemadmodum mulier viro, sicut legimus: « Mulieris viris suis subjectæ sint (*Ephes.* V, 22), » et alibi: » Mulier in silentio discat cum omni subjectione (*I Tim.* II, 11)? » Sed sacrilegum est vel Patri virum, vel Dei Filio mulierem comparare.

158. An quemadmodum Petrus dixit: « Subjecti estote omni humanæ creaturæ (29) (*I Petr.* II, 13)? Nec sic utique Christus.

159. Vel quemadmodum Paulus scripsit: « Deo et Patri subjecti invicem timore Christi (*Ephes.* V, 21)? « Sed neque in suo, neque in alterius Christi timore subjectus est Filius, quia unus est Christus. Quorum verborum vim considerate, quia Patri subjecti sumus, dum etiam Christum veremur.

160. Quomodo ergo subjectum intelligimus? Totum apostolicum caput recenseamus: ut nihil videatur fraude subtractum, aut obreptione præstrictum (30): « Si in hac inquit, vita tantum in sperantes sumus, miserabiliores sumus « hominibus. Si autem Christus resurrexit a primitiæ dormientium (*I Cor.* XV, 19, 20) detis quoniam de resurrectione Christi tra disputatio.

161. « Quoniam sicut per unum hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorı ut enim in Adam omnes moriuntur, ita et i sto omnes vivificabuntur. Unusquisque a suo ordine, primitiæ Christus: deinde hi « Christi, qui in adventum ejus crediderunt. finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri, ci cuaverit omnem principatum, et potestatem tem. **579** Oportet enim illum regnare, dc nat omnes inimicos sub pedibus ejus. No autem inimica destruetur mors; omnia en jecit sub pedibus ejus. Cum autem dicat; subjecta sunt ei, sine dubio præter eum qu cit ei omnia. Cum autem subjecta illi fuerin tunc et ipse Filius subjectus erit illi, qui s jecit omnia ut sit Deus omnia, in omnibus XV, 20-28) » Quod etiam ad Hebræos idem lus dixit: « Nunc autem nondum videmus illi esse subjecta (*Hebr.* II, 8), » accepimu tolicæ seriem lectionis.

162. Quomodo igitur subjectum dicimu belliani et Marcionitæ dicunt quod hæc fu Christi ad Deum Patrem subjectio (31), u trem Filius refundatur. Si ergo ea erit Ve jectio, ut resolvatur in Patrem Deus Verbur et quæcunque Patri Filioque subjecta s Patrem et Filium resolventur: ut sit Deu et in omnibus creaturis. Sed absurdum est non igitur per refusionem subjectio. Al enim quæ subjiciuntur, ea utique quæ crea et alius, cui fit illa subjectio. Conticescant sævæ refusionis interpretes.

163. Atque utinam et illi tacerent, qui q resolubile Dei verbum, Deique sapientiam non possunt, infirmitatem divinitati subj ascribunt, dicentes quia scriptum est: « C tem subjecta illi fuerint omnia, tunc et ipse subjectus erit illi (*I Cor.* XV, 28). »

164. Videmus igitur quia nondum sub sed subjiciendum esse Scriptura comm ergo nunc non est subjectus Deo Patri Filiu

(29) Sic omnes edit; at e contrario mss. prope ad unum, « omni humanæ ordinationi. »

(30) Nonnulli mss., « obreptione præscriptum. »

(31) Quidam mss., « subjectio, ut resolvatur in Patrem Deus, Verbum ergo; » nonnulli etiam... « in Patre. Deus ergo Verbum: » commodius alii et omnes edit. ut in textu. Cæterum quæ hic referuntur de Sabelliana refusione Verbi in Patrem non absurdam viam nobis suppeditant Epiphanii atque Augustini inter se conciliandorum. Diximus enim supra lib. II, cap. 9, priorem ab alio reprehensum fuisse, quod a Sabellianis Patrem negari passum asseveravit, cum scilicet Patrem, Filium sanctum in unam personam isti confunderunt. Attamen credibile est illos, quod sæpe usu ve ctis hæreticis, in opinione responsisque s basse; atque ut Patripassianorum eluderes lationem, aliquando professos Verbum quid incarnationem cum Patre idem exstitisse, carnationem vero emanasse ex Patre, i consummata demum passione fuerit resol sane non solum cum hoc Ambrosiano l etiam cum alio lib. II *de Spiritu sancto* pulchre concinit; potuitque fieri, ut Aug cum argueret Epiphanium, ad hanc Sabelli forte paucorum obscuriorumque cavillatio mum non adverteret.

'ilium subjectum fore dicitis? Si in divini- A c inobediens est, quia non est a Patre dis- ec subjectus, quia non est servus, sed uni- prio Patri Filius. Denique cum cœlum crea- ram conderet, et potestatem exercebat et em. Nulla igitur servilis in Christi divini- ijectio. Si autem nulla subjectio, voluntas st.

Quod si eam subjectionem putant Filii, quia is voluntate omnia faciat Pater, discant hoc sse individuæ potestatis argumentum; quia voluntatis est, quæ non cœpit ex tempore, t semper. Ubi autem unitas perpetua volun- a utique temporalis subjectionis infirmitas. per naturam subjiceretur, semper subjectus t: cum vero subjiciendus dicatur in tempore, B ationis ergo susceptæ, non perpetuæ infir- erit illa subjectio; maxime cum sempiterna us non possit statum mutare pro tempore, Patri ex tempore jus potestatis accidere. Filius aliquando mutabitur, ut secundum di- m subjiciatur: ergo et Deus Pater, si 580 do plus poterit, ut subjectum secundum di- m habeat Filium, nunc interim minus posse m interpretationem vestram necesse est tur.

Quid autem culpæ commeruit Filius, ut pos- ndum divinitatem subjici posse credatur? d secundum carnem (32) ad dexteram Patris præripuit, et, invito Patre, sibi prærogativam solii vindicavit? Sed ipse ait: « Omnia quæ sunt ei, facio semper (*Joan.* VIII, 29). » Ergo C nibus Patri complacet Filius, cur subjicie- ante subjectus non erat?

Videamus itaque ne non divinitatis illa, sed lat in Christi timore subjectio, plena gratiæ, mysterii. Itaque rursus Apostolica verba us. « Cum autem subjecta, inquit, illi fuerint tunc et ipse subjectus erit ei qui sibi subjecit ut sit Deus omnia et in omnibus (*I Cor.* » Ergo quid dicis? Nunc subjecta non sunt ? non subjecti sanctorum chori? non Angeli, erris posito ministrabant (*Matth.* IV, 11)? changeli, qui etiam ad Mariam adventus Do- renuntii mittebantur (*Luc.* I, 26)? non om- tia cœlestis? non Cherubim et Seraphim, roni et Dominationes et Potestates, quæ ve- D r et laudant?

Quomodo ergo subjecta erunt? Sic utique modum ipse Dominus dixit: « Tollite jugum uper vos (*Matth.* x, 29): » non enim indomiti portant, sed humiles atque mansueti. Hæc e (33) nec ipsis hominibus vilis, sed gloriosa subjectio; « Ut in nomine Jesu omne genu curvetur cœlestium, et terrestrium, et infernorum: et omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus in gloria est Dei Patris (*Philipp.* II, 10, 11). » Ideo autem ante subjecta non erant omnia, quia nondum receperunt sapientiam Dei, nondum habile jugum Verbi (34) mentis quadam cervice portabant. « Quotquot autem, sicut scriptum est, receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri (*Joan.* I, 11). »

169. Dicet aliquis: Ergo jam subjectus est Christus, quia plurimi crediderunt? Minime, quia non in paucis est Christi subjectio, sed in omnibus. Sicut enim si in me concupiscat adhuc caro adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem, non videor esse subjectus, etsi ex parte sim subditus: ita quia omnis Ecclesia unum corpus est Christi quandius genus dissintit humanum, Christum dividimus. Nondum ergo subjectus est Christus, cujus non sunt adhuc membra subjecta. Cum autem fuerimus non multa membra, sed unus spiritus: tunc et ipse subjectus erit; ut per ipsius subjectionem: sit Deus omnia et in omnibus. »

170. Sicut autem nondum subjectus est Christus, ita nondum perfectum est opus Patris; quia dixit Filius Dei: « Meus cibus est ut faciam 581 voluntatem Patris mei qui me misit, et perficiam opus ejus (*Joan.* IV, 34). » Quid igitur quæstionis est, quia in me erit Filii subjectio, in quo imperfectum est opus Patris; quia non sum ipse perfectus? Ergo qui imperfectum opus facio Patris, ipse Filium facio esse subjectum? Sed non est injuria ista, sed gratia; quia in eo quod subjicimur, noster utique, non divinitatis est profectus; ut subjiciamur legi, subjiciamur gratiæ. Quoniam ante, sicut ipse dixit Apostolus, sapientia carnis inimica erat in Deum: « Legi enim non erat subdita (*Rom.* VIII, 7): » nunc autem jam per Christi est subdita passionem.

CAPUT XIV.

Prosequitur cœptam difficultatem, et Christum non nisi secundum carnem subjectum docet: sed ipsum dum carne subjiceretur, præbuisse tamen signa divinitatis. Repugnare ut secundum hanc subjiciatur: humanitatem vero quam adoptavit, ita in nobis subditam esse, quopacto in eadem ejus humanitate exaltatur et nostra. Denique quando futura sit eadem illa Christi subjectio, explicatur.

171. Et tamen ne quis calumnietur, videte quid divinitus inspirans Scriptura præcaverit; ostendit enim nobis in quo subjectus erit Deo Christus, dum docet in quo sibi universa subjecerit. Ideoque dicit: « Nunc autem non videmus omnia ei subjecta (*Hebr.* II, 8). » Nam paulo minus quam angelos minoratum vidimus Jesum propter passionem mortis. Ostendit itaque minorem factum in carnis susceptione. Quid.

Omnes edit., « secundum divinitatem; » mss., « secundum carnem. » Consequenter Rom. edit. cum paucis mss., « ut invito vindicaret, » ubi cæteræ ac plures mss. ut t.

In mss. plures et potiores, nisi quod pro *plane*, in nonnullis legitur *plena*: reliqui vero ut edit. omnes præ se ferunt, « Nec est plane angelis, nec ipsis hominibus, » etc.

(34) Nonnulli mss., « non domabili jugo, » etc.; minime male, si *domabili* cum *cervice*, non autem cum *jugo* construatur.

igitur impedit quin etiam subjectionem in carnis A susceptione significet, per quam subjiciet sibi omnia, dum in ipsa Patri Deo est ipse subjectus ?

172. Consideremus itaque ejus subjectionem : « Pater, inquit, meus, si vis, transfer calicem hunc a me : verum non mea voluntate, sed tua fiat (*Luc.* XXII, 42). » Ergo secundum humanæ naturæ assumptionem erit illa subjectio ; quia sicut legimus : « Specie inventus ut homo, humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem (*Phil.* II, 8) » : subjectio utique obedientiæ est, obedientia mortis, mors assumptionis humanæ ; assumptionis ergo humanæ erit illa subjectio. Nequaquam igitur divinitatis infirmitas, sed dispensatio ista pietatis est.

173. Vide quam non timeam eorum propositiones. B Illi objiciunt subjiciendum Patri Deo, ego lego Mariæ subditum matri ; quia scriptum est de Joseph et Maria ; « Et erat subditus illi (*Luc.* II, 51). » Aut si hoc putant, dicant quia hominibus erat subjecta divinitas.

174. Non igitur præjudicet quia subjectus dicitur, cui non præjudicat, quia servus legitur, quia crucifixus asseritur, mortuus prædicatur. Qui cum moreretur, vivebat ; cum subjiceretur, regnabat : cum sepeliretur, resuscitabat ; ac subjectum se potestati præbebat humanæ, alias se Dominum majestatis declarabat æternæ. Erat sub judice, et ad dexteram Dei solium sibi judex perpetuus vindicabat. Scriptum est denique : « Amodo videbitis Filius hominis se- C dentem ad dexteram virtutis Dei, et venientem in nubibus cœli (*Matth.* XXVI, 64). » Vapulabat a Judæis, imperabat angelis : natus 582 ex Maria sub lege erat, ante Abraham supra legem erat (*Galat.* IV, 4). In cruce venerandus natura : denique sol refugit, terra contremuit, conticuerunt angeli (*Matth.* XVVII, 51). Cujus igitur passionem elementa videre timuerunt, hujus generationem videre potuerunt ? Et in quo subjectionem corporis non tulerunt, in eo subjectionem naturæ venerabilis sustinebunt ?

175. Sed cum unius naturæ sint Pater et Filius et Spiritus sanctus, utique non erit Pater sibi ipse subjectus. Et ideo non erit in eo subjectus Filius, in quo cum Patre unum est ; ne per unitatem divi- D nitatis videatur et Pater Filio esse subjectus. Ergo sicut in illa cruce non divinitatis plenitudo, sed nostra fragilitas erat subdita : ita etiam postea subjectus erit Filius Patri, in nostræ utique participatione naturæ ; ut, subjectis carnis illecebris, non divitiæ sint cordi (35), non ambitio, non voluptas : sed omnia nobis Deus sit, si per omnia quantum capere possumus, ad ejus imaginem, similitudinemque vivamus.

176. Ad communitatem igitur beneficium transivit a specie ; quia in sua carne naturam totius humanæ carnis edomuit. Et ideo juxta Apostolum : « Sicut portavimus imaginem hujus terreni, portemus et imaginem hujus cœlestis (*I Cor.* XV Quod utique nisi per interiorem non pote nire. Deponentes igitur universa, hoc e quæ legimus : « Iram, animositatem, blasph turpiloquium (*Coloss.* III, 8) ; » et sicut infra est : « Exspoliantes nos veterem cum actib induamus novum, qui renovatur in agni secundum imaginem ejus qui creavit eun 9, 10). »

177. Et ut scires, quia cum dicit : « Ut omnia et in omnibus (*I Cor.* XV, 28), » a De non separet et Christum, ipse ad Colossense « Ubi non masculus, inquit, et femina, Jud Græcus, Barbarus et Scytha, servus et lib omnia et in omnibus Christus (*Coloss.* II Ergo etiam ad Corinthios dicens : « Ut omnia et in omnibus, » et unitatem et æqu cum Deo Patre complexus est Christi ; qu Patre Filius separatur. Et similiter sicu omnia et in omnibus, ita omnia in omnibu Christus operatur. Si ego Christus quoque nibus omnia operatur (*I Cor.* XII, 6), non in divinitatis majestate subjectus est, sed ir Quomodo autem subjectus et in nobis, nisi do quo minor angelis factus est, in corpis sacramento? In eo enim nondum subjecta nia videbantur, quæ creatori suo a princi utique serviebant.

178. Quod si quæsieris quemadmodum si ctus in nobis, ipse ostendit dicens : « In eram, et venistis ad me : infirmus eram, et v me. Quod enim uni horum minimorum fecis fecistis (*Matth.* XXV, 30, 37). » Infirmum a non moveris : subjectum audis, et moveris : eo infirmus, in quo subjectus, in quo pecc que maledictum pro nobis factus est.

179. Sicut igitur non propter se, sed pro peccatum atque maledictum factus est : ita se, sed pro nobis erit sujectus in nobis natura subjectus æterna, neque 583 ir maledictus æterna : « Maledictus enim on pendet in ligno (*Galat.* III, 13). » Maledict nostra maledicta suscepit : subjectus quoq subjectionem nostram ipse suscepit, sed in formæ assumptione, non in Dei majestate ; ille nostræ fragilitatis se præberet in carne tem, nos in virtute sua divinæ faceret c naturæ (*II Petr.* I, 4). Non quo aut hoc no superna Christi generatione naturale con aut divinitatis in Christo sit illa subjec sicut in illo per carnem illam, quæ est nostræ salutis, sedere nos in cœlestibus A dixit (*Ephes.* II, 6), utique non sedentes ; s per nostræ assumptionem naturæ dicitur s in nobis.

180. Quis enim tam demens qui putet,

(35) Omnes edit. cum uno alterove mss., « non cupiditas dominetur cordi ; » alii mss. mul ac probatiores, ut in textu.

(cap. 5 *et seq.*), quod ad dexteram Dei Pa- A
es sibi venerabilis debeatur; cum licet
6) secundum carnem Christo ea a Patre,
ionis tamen supernæ et æqualis potentiæ
ır? Angeli adorant, et tu tibi præsumptione
a solium Dei sternis?
Scriptum est, inquies, quia « cum mortui
s peccatis, convivificavit nos (37) in Christo,
gratia estis salvi facti; et simul suscitavit,
ıe fecit sedere in cœlestibus, in Christo Jesu
ıı, 5, 6). » Agnosco scriptum: sed non ut
s sedere ad dexteram sibi patiatur Deus,
in Christo sedere: quia ipse est omnium
entum, et ipse est caput Ecclesiæ (*Ephes.*
n quo communis secundum carnem natura
ativum sedis cœlestis emeruit: in Christo B
ıo caro, in carne autem humani natura ge-
mnium hominum particeps honoratur.
Sicut nos ergo in illo sedemus per corporæ
nitatem naturæ (38), ita et ille qui per sus-
em nostræ carnis maledictum pro nobis fa-
t; cum maledictum utique in benedictum
Dei non cadat: ita, inquam, et ille per obe-
n omnium erit subjectus in nobis: cum
crediderit, cum Judæus agnoverit, quem
it; cum Manichæus adoraverit, quem in
enisse non credidit; cum Arianus omnipo-
confessus fuerit, quem negavit; cum pos-
n omnibus fuerit sapientia Dei, justitia, pax.
s, resurrectio. Per sua igitur opera Christus
ra diversa virtutum erit in nobis Patri sub- C
m vitiis abdicatis, et feriante delicto, unus
ibus Deo cœperit in uno sensu populorum
a spiritus adhærere, tunc erit Deus omnia
nnibus (*I Cor.* xv, 28).

CAPUT XV.

ıs disputata strictim resumit, ex unitate di- potestatis in Patre ac Filio quæcunque de subjectione dicuntur ad solam referenda hu- atem scite colligens: quod præterea ex itate, quæ eadem utriusque est, confirmat.

Conclusionem igitur totius absolutionis
r colligamus. Unitas potestatis opinionem
sæ subjectionis excludit: evacuatio **584**
tum, et victoria de morte quæsita, triumphato-
que non minuit potestatem: subjectionem D
ır obedientia obedientiam Christus assumpsit,
atia usque ad crucem, crux ad salutem. Ergo
ıs, ibi et auctor est operis. Cum igitur om-
isto subjecta fuerint per obedientiam Christi,
nomine ejus omnes genu flectant, tunc erit
nnia in omnibus; nunc enim, quia non om-
dunt, non videntur omnes esse subjecti. Cum
ergo crediderint, et Dei fecerint voluntatem,
erit omnia et in omnibus, Christus: cum Christus fuerit omnia et in omnibus, erit omnia et in omnibus Deus; quia Pater manet semper in Filio. Quomodo ergo infirmitatis arguitur qui redemit infirmos?

184. Ac ne forte illud ad infirmitatem Filii referas, quod scriptum est quia subjecit ei Deus omnia; disce quod omnia sibi etiam ipse subjecerit; scriptum est enim: « Nostra autem conversatio in cœlis est; unde et Salvatorem exspectamus Dominum Jesum, qui transfigurabit corpus humilitatis nostræ, conforme ut fiat corpori gloriæ suæ secundum operationem, quo possit etiam subjicere sibi omnia (*Philipp.* ııı, 20, 21). » Didicisti ergo quod omnia possit sibi ipse subjicere, secundum operationem utique divinitatis.

185. Disce nunc quoniam secundum carnem omnia subjecta accipiat, sicut scriptum est: « Qui operatus est in Christo, suscitans eum a mortuis, et constituens eum ad dexteram suam in cœlestibus, supra omnem principatum, et potestatem et virtutem et dominationem, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro; et omnia subjecit sub pedibus ejus (*Ephes.* 20, 22). » Secundum carnem igitur ei omnia subjecta tradentur, secundum quam et a mortuis suscitatus est, et secundum animam humanam ac rationabilem subjectionem.

186. Divine plerique (39) interpretantur quod scriptum est: « Nonne Deo subjecta erit anima mea (*Psal.* LXI, 2)? » animam dixit, non divinitatem; animam, non majestatem. Et ut sciremus quod Dominus per Prophetam de susceptione naturæ est locutus humanæ, addidit: « Usquequo adjicietis super hominem (*Ibid.* 4)? » secundum illud quod ait in Evangelio: « Quid me quæritis interficere hominem (*Joan.* xııı, 40)? » Et addidit: « Verumtamen pretium meum voluerunt repellere, cucurrerunt in siti, ore suo benedicebant, et corde suo maledicebant (*Psal.* LXI, 5). » Judæi enim, reportante Juda pretium, recipere noluerunt (*Matth.* xxvıı, 6), currentes in siti amentiæ, quia spiritalis potus gratiam recusarunt.

187. Hæc est pia subjectionis interpretatio. Etenim cum Dominicæ passionis hoc munus sit, utique in quo passus est, in hoc erit subjectus in nobis. Quærimus qua causa? Ut neque angeli, neque virtutes, neque altitudo, neque profundum, neque præsentia, neque futura, neque creatura alia separare nos possit a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu (*Rom.* vııı, 38, 39). Videmus itaque ex his quæ diximus, nullam exceptam esse creaturam: sed istis, quas supra dixit, omnem, si qua est, annumeratam esse.

Ita mss. magno consensu: edit. vero, « non ır, cum scilicet etiam, » etc.
Omnes edit., « inquiunt, quod cum mortui peccatis, convivificavit vos; » omnes mss., es, quia, » etc.

(38) Vet. edit., « per corporeæ commune naturæ: » Rom....... « communionem naturæ; » mss. aliquot, « per corpus commune naturæ; » reliqui nobiscum faciunt.
(39) Nonnulli mss., « Domini jure plerique. »

503 188. Simul etiam illud est considerandum, quod cum in superioribus dixerit : « Quis nos separabit a charitate Christi (*Ibid.*35)? » subter posuit : « Neque mors, neque vita, nec alia creatura separare nos poterit a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu (*Ibid.* 38, 39). » Videmus ergo eamdem charitatem Dei esse, quæ Christi est. Denique non otiose posuit charitatem Dei, « quæ est in Christo Jesu (*Ibid.* 39). » ne separatam Dei et Christi intelligeres charitatem. Nihil autem est quod charitas dividat, nihil quod divinitas sempiterna non possit, nihil quod lateat veritatem, fallat justitiam, prætereat sapientiam.

CAPUT XVI.

Arianos a Spiritu sancto per David condemnatos, quippe qui scientiæ Christi derogare audeant. Locum ad illis ad hoc citatum suspicione corruptionis minime carere; sed ut maxime careat, distinguendam esse vocem Filius; *Christo enim ut Dei Filio scientiam deesse non posse, cum sit sapientia : nec partis ullius cognitionem, cum omnia crearit. Eum qui sæcula fecerit, futurum non posse non cognoscere, et multo minus diem judicii. Sive quid magnum sit ea cognitio, sive quid parvum, eam Filio non negandam; imo neque etiam Spiritui sancto. Demum his addit varia signa quibus hac scientia inesse Christo intelligi potest.*

189. [*Alias* cap. VII] Unde exsecrabiles eos qui ista commemorant, et a Spiritu sancto esse damnatos scire debemus. Quos enim alios, nisi specialiter Arianos propheta condemnat, qui dicunt quod Dei Filius nesciat tempora et annos? Non enim est aliquid quod ignoret Deus : est autem Deus Christus, et altissimus Christus; ipse est enim super omnia Deus.

190. Videte quemadmodum sanctus David hujuscemodi homines qui Dei Filio scientiam derogent, perhorrescat; sic enim habes : « In laboribus hominum non sunt, et cum hominibus non flagellabuntur; ideo obtinuit eos superbia eorum, cooperti sunt iniquitate et impietate sua; prodiit quasi ex adipe iniquitas eorum, pertransierunt in dispositionem cordis (*Psal.* LXXII, 5, 7). » Utique eos condemnat qui ex dispositione cordis æstimanda quæ divina sunt, arbitrantur : nam Deus nec dispositioni est subjectus, nec ordini (40); quando etiam ipsa quæ sunt in usu hominum, et successione generis humani (41), non semper aliqua solemnis disposi- A tione rationis, sed plerumque secretis latentibusque decursa mysteriis, evenire cernamus.

191. « Cogitaverunt, inquit, et locuti sunt nequitiam, iniquitatem in Excelsum locuti sunt, posuerunt in cœlum os suum (*Ibid.*8). Videmus itaque quod impii sacrilegii reos damnet, qui ex similitudine 586 humanæ naturæ dispositionem sibi arrogent cœlestis arcani.

192. Et dixerunt : « Quomodo scivit Deus? et si est scientia omnis in Altissimo (*Ibid.*11)?» Nonne hæc quotidie prestrepunt Ariani, scientia omnem in Christo esse non posse? Quia ipse, inquiunt, dici et horæ se professus est esse ignarum. Nonne dicunt : Quomodo scivit, qui eum non potuisse scire commemorat, nisi quæ audierit et viderit (42)? B et ea quæ spectant ad divinæ unitatem naturæ ad infirmitatem sacrilega interpretatione derivant.

193. Scriptum est, inquiunt : « De die autem illo et hora nemo scit, neque angeli cœlorum, nec Filius, nisi solus Pater (*Marc.* XIII, 32). » Primum veteres non habent codices Græci quia nec Filius (43) scit : sed non mirum si et hoc falsarunt, qui Scripturas interpolavere divinas. Qua ratione autem videatur adjectum, proditur, dum ad interpretationem tanti sacrilegii derivatur.

194. Pone tamen ab evangelistis scriptum. Medium utique nomen est Filii : nam et Filius hominis dicitur ut secundum imprudentiam assumptionis nostræ (44) diem futuri judicii nescisse videatur. Quomodo enim nesciret diem Dei Filius, cum in C ipso sint thesauri sapientiæ et scientiæ Dei absconditi (*Coloss.* II, 3)?

195. Quæro autem utrum ex substantia, an ex accidenti habuerit scientiam; omnis enim scientia aut ex natura, aut ex disciplina est. Ex natura suppetit, ut equo currere, pisci natare; hæc enim faciunt antequam discant : ex disciplina rursus suppetit natare homini; nam nisi didiceret, scire non poterit. Cum ergo mutis animantibus suppetat ex natura facere et scire quæ non didicerint, quid censes de Dei Filio, utrum ex institutione, an ex natura habeat scientiam? Si ex institutione, an ex natura habeat scientiam? Si ex institutione : ergo non est natus sapientia, et ex processu cœpit esse perfectus, nec erat semper. Quod si naturalem scientiam habet, utique perfectus in principio erat, perfectus

(40) Mss. nonnulli, « subjectus, nec cordi. »

(41) Ita vet. edit. ac plures mss.; at Rom. edit. cum aliis, « successione fruuntur humana. »

(42) Quædam edit., « nisi quæ didicerit. »

(43) Hilarius cap. 26 in Matth. « De fine, » inquit, « temporum curam sollicitudinis nostræ ademit, diem illum dicens nemini esse cognitum, et non solum angelis, sed etiam sibi ignoratum. » At licet ita disserat in Matthæum, hinc tamen minime probatur eum hæc verba, « nec Filius, » legisse apud eumdem evangelistam, cum ita ratiocinari potuerit ex aliis istis, » nisi solus Pater; » vel certe alludere ad locum Marci, ubi exhibentur. Verumtamen nec apud hunc eadem legisse videtur Ambrosius; alioqui enim hæreticis expedita fuisset responsio hæc ipsa in Marci Evangelio exstare. Hie- D ronymus quoque idem quodammodo indicat in eumdem vers. 36 cap. XXIV Matth. cum ex eo quod memorate verba non reperiantur in Græcis et maxime in Adamantii et Pierii exemplaribus, argumentum elicit adversus Arium atque Eumomium : quibus utique ut hujus rationis vim eliderent, sufficiebat, si apud Marcum eadem habebantur. Quod autem Erasmus in eumdem Matthæi locum autumat has ipsas voces e textu Matthæi sublatas fuisse, cum a Marco ejusdem Matthæi breviatore referantur; is merito reprehenditur a Grotio in eum locum, easdem potius ex Marco in Matthæum a librariis translatas affirmante. Sed ipsum consulere lectori licet.

(44) Rom. edit. sola, « imprudentiæ assumptionem nostræ.

ex Patre processit; et ideo præscientia non eguit futurorum.

196. Non ergo nescivit diem; neque enim sapientiæ Dei est ex parte scire, et ex parte nescire. Nam quomodo potest nescire partem, qui fecit omnia, cum minus sit scire, quam facere? Multa enim scimus, quæ facere non possumus: nec eodem modo omnes scimus, sed ex parte cognoscimus. Novit enim ventorum vim, stellarumque cursus aliter rusticus, aliter civitatis incola, aliter gubernator. Etsi non omnes norunt omnia, tamen nosse dicuntur: solus autem plene novit ille, qui fecit omnia. Novit gubernator quota vigilia procedat Arcturus (45), **587** quales ortus exploret Orionis; non tamen colligationes Vergiliarum (46), cæterarumque stellarum aut numerum novit, aut nomina, sicut ille, « Qui numerat multitudinem stellarum, et omnibus his nomina vocat (*Psal.* CXLVI, 4): » quem utique non fallit operis sui virtus.

197. Quomodo enim vultis hæc fecisse Dei Filium? Numquid quasi annulum (47), qui non sentit quod exprimit? Sed omnia in sapientia Pater fecit (*Psal.* CIII, 24), id est (48), omnia per Filium fecit, qui est virtus Dei et sapientia (*I Cor.* I, 24): sapientiæ autem id convenit, ut suorum operum et virtutes norit et causas. Et ideo non potuit creator omnium ignorare quod fecit, nescire quod ipse donavit; novit ergo diem quem fecit.

198. Sed dicis, quia præsentem novit, nescit futurum. Licet inepta sit propositio, tamen ut de Scripturis satisfaciam tibi, disce quia non solum præterita fecit, sed etiam quæ futura sunt, sicut scriptum est: « Qui fecit quæ adventura sunt (*Isa.* XLV, 11). » Et alibi ait Scriptura: « Per quem et facta sunt sæcula, splendor est gloriæ, et character substantiæ ejus (*Hebr.* I, 2, 3). » Sæcula enim et præterita et præsentia et futura sunt. Quomodo ergo facta sunt quæ futura sunt; nisi quia operatoria virtus et scientia comprehendit numerum omnium sæculorum? Sicut enim vocat quæ non sunt, tanquam quæ sunt (*Rom.* IV, 17): sic et fecit quæ futura sunt, tanquam quæ sint; quia non contingit ut non sint, sed necessario (49) sunt futura, quæ esse præcepit. Ergo qui fecit quæ futura sunt, eo genere quo sunt futura cognovit.

199. Si hoc de sæculis, multo magis de judicii credendum est die; eo quod cognitionem ejus habeat Dei Filius tanquam a se jam factæ; quia scriptum est: « Dispositione tua permanebit dies (50) (*Psal.* CXVIII, 91). » Nec solum permanet dixit, sed etiam *permanebit;* ut ejus dispositione quæ ventura sunt, gubernentur. Quæ disposuit ergo, non novit? « Qui plantavit aurem, non audiet? qui finxit oculum, non considerat (*Psal.* XCIII, 9)? »

200. Videamus tamen ne quid forte magnum sit, quod creatorem suum potuerit præterire; et tamen eligant utrum quasi magnum aliquid et præstantius putent esse quam cætera: an quasi minimum atque abjectum? Si minimum atque abjectum non est injuria, ut nostro usu loquar, vilia et exigua nescire; nam cum potentiæ sit scire quæ maxima sunt, despexisse magis videtur degeneris operis vilitatem. Fastidio igitur absolutus est, non potestate fraudatus.

201. Quod si magnum et summum arbitrantur scire judicii diem, dicant quid Deo Patre majus aut melius sit. Patrem igitur Deum novit, ut ipse ait: « Nemo novit Patrem nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare (*Matth.* XI. 27). » Patrem, inquam, novit et diem nescit? Sic ergo creditis **588** quia Patrem revelat, et diem non potest revelare?

202. Deinde quia gradus quosdam facitis; ut Patrem Filio, Filium Spiritui præferatis; dicite mihi utrum Spiritus sanctus noverit judicii diem; nihil enim de eo scriptum est hoc loco. Negatis profecto. Quid si doceo quod noverit? Lectum est enim: « Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum; Spiritus enim omnia scrutatur, etiam alta Dei (*I Cor.* II, 10). » Utique quia alta Dei scrutatur, cum Deus noverit judicii diem, etiam Spiritus novit. Novit enim omnia quæ Deus novit, sicut Apostolus declarat dicens: « Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei (*Ibid.* 11). » Videte igitur, ne aut negando (51)

(45) Arcturus, qui et Bootes et Arctophylax vocetur, constellatio septentrionalis, primum atque ultimum nomen hinc adeptus est, quod retro et quasi ad caudam Ursæ positus sit, quemadmodum etiam Bootes dicitur quod sequi ac regere plaustrum cœleste videatur. Orion a multitudine aquarum nomen obtinuit, quod oriatur hiemali tempore, et pluvias tempestatesque ciere existimetur. Postremo Vergiliæ a Latinis idcirco, quod vere ortum suum habeant, fuerunt nominatæ; sicut et a Græcis Pleiades, quod simul appareant, unde Ambrosius noster nominat *colligationes*, sive, ut in mss. quibusdam legitur, « collegiationes Vergiliarum. »

(46) Pauci mss., « collegationes Vergiliarum. »

(47) Annulum signatorium intellige, qui expressam sui in ceris relinquit imaginem.

(48) Mss. aliquot, « in sapientia perfecit, id est, » etc.

(49) Colb. unus, « non quia contigerit ut jam sint, sed quia, » minime male.

(50) Rom. edit. sola, « permanet dies. Nec solum permanet, sed etiam permanebit, (dixit autem: Permanet, quia prophetis etiam futura præsto sunt in spiritu) ut ejus, » etc. Sed manifestum est hujusmodi interpolatione Ambrosianam corrumpi sententiam, ac S. doctorem scripisse, « permanebit dies, » quamvis ipsemet in Psal. CVIII communem secutus fuerit lectionem.

(51) Ita mss. plures ac probatiores: alii vero et cum eis Gill. ac Rom. edit., « ne negando et Patrem scire. Quæ Dei sunt. Confitendo igitur quæ Spiritus... Spiritum Filio præfertis. » Minus concinne. Porro apud Amerb. et Eras. lacuna est ab initio hujus num. usque ad locum de quo agimus.

piritum sanctum scire, negetis et Patrem scire; A uia quæ Dei sunt, cognovit et Dei Spiritus: quæ utem non cognovit Spiritus Dei, utique Dei non sunt: aut confitendo quia Spiritus Dei novit quod negatis Filium scire, contra vestram assertionem Spiritum Filio præferatis. Verum non solum sacrilega ista, sed etiam inepta dubitatio.

203. Nunc consideremus quibus modis scientia colligatur, et ostendamus ipsum Filium demonstrasse quod et diem sciret. Quod enim scimus, aut tempore, aut loco, aut signis, aut personis declaramus, aut ordine. Quomodo igitur nescivit judicii diem, qui et horam judicii, et locum, et signa expressit et causas?

204. Denique sic habes: « In illa hora qui fuerit in tecto, non descendat tollere vasa de domo sua; et B qui in agro, similiter non redeat retro (*Luc.* xvii, 31) ». Eousque igitur futurorum norat periculorum eventus, ut etiam præsidia periclitantibus demonstraret.

205. An poterat Dominus diem ignorare, qui ipse de se dixit quia Filius hominus Dominus est Sabbati (*Matth.* xii, 8)?

206. Locum quoque etiam alibi designavit, cum sibi structuras templi ostendentibus discipulis, diceret: « Videtis hæc omnia? Amen dico vobis, non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur (*Matth.* xxiv, 2). »

207. De signo quoque interrogatus ab apostolis respondit: « Videte ne seducamini. Multi enim venient in nomine meo, dicentes quia ego sum C Christus (*Luc.* xxi, 8); » et infra: « Terræ motus, inquit, magni erunt per loca singula, et fames, et pestilentia, terroresque de cœlo, et signa magna erunt (*Ibid.* 11). » Itaque et personas expressit et signa.

208. Quo autem modo, vel circumdaturos exercitus Jerusalem dicat (*Luc.* xix, 43), vel implenda tempora gentium (*Luc.* xiii, 24), et quo ordine, Evangelicæ utique lectionis attestatione reseratur. Scivit ergo omnia.

589 CAPUT XVII.

Quod Christus diem judicii revelare noluerit, in hoc nostræ utilitati consultum esse. Illud alia Domini sententia declaratur; nec non et Pauli loco plane simili. Urgentibus vero cur ita responderit discipulis ac si nescisset, alii loci quibus Patri eadem tribui videtur ignoratio, opponuntur: ex quibus si ignorantiam impotentiamve in Patre illi admittant, hinc in Filio eamdem quæ in Patre substantiam admittendam esse contra ipsos arguit Ambrosius; nisi tamen malint mendacii accusare Filium; cum neque in hunc neque in Patrem cadat fallere, sed memoratis locis utriusque unitas designetur.

209. Sed quærimus qua ratione designare momenta noluerit. Si quæramus, non ignorantiæ inveniemus esse, sed sapientiæ. Nobis enim scire non proderat: ut dum certa futuri judicii momenta nescimus, semper tanquam in excubiis constituti, et in quadam virtutis specula collocati, peccandi consuetudinem declinemus; ne nos inter vitia dies Domini deprehendat. Non enim prodest scire, sed metuere quod futurum est; scriptum est enim: « Noli alta sapere, sed time (*Rom.* xi, 20). »

210. Nam si diem designasset expresse, uti ætati hominum quæ proxima erat judicio, videretur disciplinam præscripsisse vivendi; superioris temporis aut justus esset remissior, aut peccator securior. Namque adulter nisi quotidianam pœnam metuat, non potest ab adulterandi cupiditate desinere (53): nec latro obsessorum saltuum secreta deserere, nisi sciat sibi momentis omnibus imminere supplicium. Plerumque enim quibus incentivum est impunitas, timor tædio est.

211. Ideo ergo dixi quia scire non proderat, imo proderat ignorare; ut ignorantes timeremus, u[t] observantes emendaremur, sicut ipse dixit: « Estote parati, quia nescitis qua hora Filius hominis venturus est (*Matth.* xxiv, 44). » Namque miles nisi bellum in manibus esse cognoscat, prætender[e] non novit in castris.

212. Unde alibi quoque ipse Dominus interrogatus ab apostolis, inquam, qui utique non sic [u]t Arius intelligebant, sed Filium Dei futura scire credebant; nam nisi hoc credidissent, nunquam interrogassent: interrogatus ergo quando restitueret regnum Israel, non se nescire dixit, sed ait: « Non est vestrum scire tempora et annos quæ Pater posuit in sua potestate (*Act.* i, 7). » Attende quid dixerit: « Non est vestrum scire. » Lege iterum: « Non est vestrum. » *Vestrum* dixit, non meum; jam enim non secundum perfectionem, sed secundum profectum humani corporis ac nostræ animæ loquebatur. *Vestrum* ergo dixit, non meum.

213. Quod et Apostolus secutus: « De temporib[us] D autem et momentis, fratres, non habetis, inqu[it], opus ut vobis scribamus (*I Thess.* v, 1). » Itaque Apostolus quidem ipse Christi servus dixit se nesc[ire] momenta, sed non opus esse doceri populum [...] qui semper spiritalibus munimentis esse d[...] armatus: ut virtus Christi in unoquoque pr[æ]dat. Cum autem dicit Dominus: « De tempo[ribus] quæ Pater posuit in sua potestate, » utiqu[e]

(52) Ne cui videatur obscurum quod Ambrosius diem judicii Christo cognitum fuisse exinde probet, quia dominus est etiam Sabbati; advertendum hanc mentem esse doctoris nostri, Christum scilicet ea quorum fuerit ipse dominus, ignorare haud quaquam posse: eum autem diei judicii dominum esse ex eo doceri, quod sit dominus etiam Sabbati, qui dies et aliorum omnium præstantissimus, et resurr[ectio]nis, ut idem Ambrosius sæpius tradit, fig[ura]. Quæ vero de destruendis Hierosolymis su[n]tur, spiritualiter intelligenda noscas e lib. x[...] cam, num. 15 et sequentibus.

(53) Vet. edit., *adulterandi cupiditatem de[...]* Rom.,... *relinquere:* mss. vero ut in cont[...]

potest exsors esse scientiæ paternæ, cujus nequa- A quam exsors est potestatis; cum potestas ex sapientia et virtute gignatur, quod utrumque Christus est.

214. Sed quæritis qua causa non ita discipulis negavit, quasi sciret et nollet dicere : sed neque Angelos, neque Filium scire memoraverit (*Marc.* XII, 32)? Interrogabo vos et ego, qua causa in Genesi Deus dicat : « Descendam itaque, ut videam secundum clamorem illorum venientem ad me, si consummabuntur : sin autem, ut sciam (*Gen.* XVIII, 21)? » Qua causa etiam Scriptura de Domino dicat : « Et descendit Dominus videre civitatem et turrim, quam ædificarent filii hominum (*Gen.* XI, 5)? » Qua causa etiam dicat Propheta in Psalterio : « Dominus respexit super filios hominum, si est intel- B ligens, aut requirens Deum (*Psal.* LII, 3) : » quasi et illic si non descenderet Deus, et hic si non prospiceret Dominus, aut opera hominum ignoraret aut merita ?

215. Sed etiam in Evangelio habes secundum Lucam, quia Pater dicit : « Quid faciam? Mittam Filium meum dilectissimum, forsitan hunc verebuntur (*Luc.* XX, 13). » Secundum Matthæum autem et secundum Marcum habes : « Quoniam misit unicum filium suum, dicens : Verebuntur filium meum (*Matth.* XXI, 37 *Marc.* XII, 6). » In uno libro dicit : « Forsitan verebuntur, » et quasi nesciens dubitat; nam hic sermo dubitantis est : in duobus autem aliis libris : « Verebuntur, inquit, filium meum : hoc est, confirmat reverentiam deferendam. C

216. Sed neque dubitare Dei est, neque falli : dubita enim, qui ignorat quod futurum est : fallitur autem, qui aliud prædixit, et aliud est secutum. Quid autem evidentius, quam quod Scriptura habet Patrem dixisse de Filio et aliud accidisse eadem Scriptura testatur? Ille dixit : « Verebuntur Filium meum. » Filius autem vapulavit, illusus est, crucifixus est, mortuus est (*Matth.* XXVII, 29, 33, 50); multoque illis servis qui prius fuerant destinati, graviora secundum carnem passus est. Fefellit igitur Pater an ignoravit, vel subvenire non potuit? Sed verus nescit fallere, scriptum est enim : « Fidelis Deus qui non mentitur (*Tit.* I, 2). » Quomodo autem ignoravit, qui novit omnia (*Dan.* XIII, 42)? Aut qui non potuit, qui omnia potest? D

217. Tamen si aut ignoravit, aut non potuit (facilius enim acquiescitis, ut dicatis Patrem ignorasse, quam confiteamini Filium scisse), videtis quia ex hoc ipso unius substantiæ est Filius cum Patre; si quemadmodum Pater (54), ita et Filius, ut secundum vestram insipientiam loquar, aut non omnia novi, aut non omnia potest. Non sum enim avrarus aut præceps circa Filii laudes, ut plus audeam dicere Filium posse quam Patrem, qui nullam inter Patrem et Filium discretionem facio potestatis.

218. Sed fortasse dicatis, non ita dixisse Patrem, sed de Patre Filium fefellisse. Jam ergo **591** non solum infirmitatis Filium, sed etiam sacrilegii et mendacii arguitis. Verumtamen si non creditis de Patre Filio, nec de eo credatis; si enim fallere nos voluit, quia dixit dubitasse Patrem, quasi nesciret quod esset futurum : fallere ergo etiam de se nos voluit, qui futura nescire se dixit, multoque tolerabilius ad pudorem, si ignorantiam ante prætendit, quod de se facit, quam si contrario promissis lusus (55) videatur effectu, quod de Patre prædicavit.

219. Sed neque fallitur Pater, neque fallit Filius : verum ea est in Scripturis consuetudo divinis, sicut et superiora, et multa alia exempla testantur, ut Deus dissimulet se nescire quod novit : Et in hoc ergo unitas divinitatis, et unitas dispositionis (56) in Patre probatur et Filio, si quemadmodum Deus Pater cognita dissimulat, ita Filius etiam in hoc imago Dei, quæ sibi sunt nota dissimulet.

CAPUT XVIII.

Dominici ad apostolos responsi causam allaturus, primo illud indulgentiæ Christi acceptum refert, mox alia quorumdam ratione proposita, germanam hanc esse profitetur, quod idem Dominus ex humano affectu locutus fuerit. Inde colligit scientiam Patris ac Filii æqualem esse, atque adeo non minorem Patre Filium. Postea ubi textui quo dicitur minor, altum quo æqualis traditur, apposuit; Arianorum de Filio judicantium temeritatem castigat, et cum illum impie minorem astruerent, ipsum pie lapidem abs se dici ostendit.

220. Edoctum est igitur non ignorasse Dei Filium quæ futura sunt. Quod si fatentur, et ego, ut jam respondeam qua ratione neque angelos, neque Filium, sed Patrem scire memoravit (*Marc.* XIII, 32), solemnem ejus in discipulos charitatem etiam in hoc loco et gratiam recognosco, quod ex frequentia ipsa debet omnibus esse jam cognitum. Mavult enim Dominus nimio in discipulos amore propensus, petentibus his quæ cognitu inutilia judicaret, videri ignorare quod noverat, quam negare, plusque amat nostram utilitatem instruere, quam suam potentiam demonstrare.

221. Sunt tamen plerique non ita timidiores, ut ego, malo enim alta timere, quam sapere : sunt tamen plerique eo freti, quod scriptum est : « Et

(54) Omnes edit. et pauci mss., « ex hoc ipso quod unius substantiæ est Filius cum Patre, sic quemadmodum, etc. ; » reliqui mss, nobiscum faciunt. Et recte quidem ; non enim supponebant adversarii Filium cum Patre unius esse substantiæ, ut hinc adversus eos argueret Filium perinde ac Patrem aut non omnia novisse, aut non omnia potuisse : sed e converso exinde quod illi eumdem scientiæ ac potentiæ defectum in Patre admittebant, quem contendebant esse in Filio, hinc sequi affirmat unam ac eamdem utrique inesse substantiam.

(55) Quædam edit., « contrario promissus lusus. »

(56) Mss. duo, « et unitas dispensationis; » unus, « disputationis. »

Jesus proficiebat ætate et sapientia et gratia apud Deum et homines (*Luc.* II, 52), » qui dicant confidenter quod secundum divinitatem quidem ea quæ futura sunt, ignorare non potuit, sed secundum nostræ conditionis assumptionem ignorare se quasi Filius hominis ante crucem dixit. Etenim cum Filium dicit, non quasi de alio dicit; nam ipse est et Dominus noster Dei Filius, et Filius Virginis : sed medio verbo nostrum informat affectum, ut quasi hominis filius secundum susceptionem nostræ imprudentiæ, vel profectus, non **592** plene adhuc scisse omnia crederetur; non enim est nostrum scire quæ futura sunt (57). Eadem igitur videtur ignorare conditione, qua proficit : nam quomodo secundum divinitatem proficit, in quo habitat plenitudo divinitatis (*Coloss.* II, 9)? Aut quid est quod nesciat Dei Filius qui dicebat : « Quid cogitatis mala in cordibus vestris (*Matth.* IX, 4)? » Quomodo nesciat, de quo dicit Scriptura : « Jesus autem norat cogitationes eorum (*Luc.* VI, 8)? »

222. Hæc tamen alii dicant : ego autem ut ad superiora redeam, qui proposuerim scriptum quia pater dixit : « Fortasse reverebuntur filium meum (*Luc.* XX, 13); » quod utique ideo arbitror positum ut quia de hominibus loquebatur Pater, humano locutus videatur affectu : multo magis arbitror quia Filius qui cum hominibus conversatus est, et hominem egit, et carnem suscepit, nostrum assumpsit affectum; ut nostra ignoratione nescire se diceret, non quia aliquid ipse nesciret. Nam etsi homo in veritate corporis videbatur, erat tamen vita, erat lux, et virtus exibat de eo, quæ vulnera sauciorum majestatis suæ auctoritate sanabat (*Luc.* VI, 19).

223. Advertis ergo quæstionem vobis esse sublatam, cum et Filii dictum ad susceptionem integræ conditionis referatur humanæ, et de Patre ideo scriptum sit, ut vel sic calumniari Filio desinatis.

224. Nihil ergo fuit quod ignoraverit Dei Filius, nihil enim fuit quod ignoraverit Pater. Quod si nihil et Filius ignoravit, ut jam concludamus, dicant in quo eum minorem velint videri. Si minorem generavit Deus Filium, minus contulit; si minus contulit, aut minus voluit, aut minus potuit : sed nec infirmus nec invidus Pater; quia nec voluntas ante Filium, nec potestas; in quo enim minor, qui omnia habet quæ Pater habet (*Joan.* XVI, 15)? Nam et omnia a Patre jure generationis accepit, et totum Patrem gloria suæ majestatis expressit.

225. Scriptum est, inquiunt : « Quoniam Pater major me est (*Joan.* XIV, 28). » Sed scriptum est : « Non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo (*Pilipp.* II, 6). » Scriptum est quod propterea volebant illum Judæi occidere, quia Filium se dicebat Dei, æqualem se faciens Deo (*Joan.* V, 18). Scriptum est : « Ego et Pater unum sumus (*Joan.* X, 39). » Unum legunt, multa non legunt. Numquid ergo et minor et æqualis per naturam eamdem potest esse? Sed aliud ad divinitatem refertur, aliud ad carnem.

226. Minorem dicunt : quæro quis mensus sit, quis tam exaltati cordis, qui velut ante tribunal suum Patrem Deum et Filium constituat : ut de prælatione dijudicet? « Non est exaltatum cor meum, neque in vanum elati sunt oculi mei, » David dicit (*Psal.* CXXX, 1). Rex David exaltare cor metuit in rebus humanis, nos exaltamus adversus divina secreta. Quis igitur judicat de Dei Filio? Throni, Dominationes, Angeli, Potestates? Sed famulantur **593** et serviunt Archangeli, sed ministrant Cherubim et Seraphim, sed laudant: Quis igitur judicat de Dei Filio, cum legerit quia ipse Pater noverit Filium, non judicet; « Nemo enim novit Filium, nisi Pater (*Matth.* XI, 27). » *Novit*, inquit, non judicat. Aliud est nosse, aliud judicare. Habet Pater in se scientiam, Filius supra se non habet potestatem. Et rursus : « Nemo novit Patrem, nisi Filius; « ipse novit Patrem, sicut eum Pater novit.

227. Sed didis quia minorem se dixit (*Joan.* XIV, 28) : dixit, et lapidem. Plus dicis, et impie calumniari : minus dico, et pie astruo. Minorem dicis, et supra angelos confiteris : ego minorem angelis dico, et non derogo; quia non divinitatem arguo, sed misericordiam prædico.

CAPUT XIX.

Conversus ad Deum Patrem vir sanctus, cur Filium eo minorem non statuat, exponit : tum asserit suum non esse ut metiatur Dei Filium; cum angelo metiri tantum Jerusalem datum fuerit, imo et forte Christo ut homini : sed Arium Satanæ imitatorem se præbuisse. Temere igitur de divina generatione disputari : cum tantum humanæ signum per Isaiam sit propositum; nec debeat comparatio fieri in divinis. Postremo quantum fugienda sit Arii arrogantia, variorum Scripturæ exemplorum oppositione demonstrat.

228. Ad te nunc, omnipotens Pater, cum lacrymis verba converto. Ego te quidem inaccessibilem, incomprensibilem, inæstimabilem prompte dixe-

(57) Omnes edit. ac mss. aliquot. « Non est vestrum scire : » cæteri mss., « non enim est nostrum scire. » Multo concinnius; est quippe ratio superioris illius, « nostrum informat affectum, ut quasi, etc. » Illam porro quorumdam opinionem qua Christum tempore suæ missionis secundum naturam humanam de facto nonnulla ignorasse, ac vere scientia profecisse affirmabant, ut in fide quodammodo pericolosam, sibi non probari declarat Ambrosius. Quapropter qui eamdem vulgo sequuntur heterodoxi, quin sanctum Doctorem hac parte contrarium habeant, negare non possunt. Neque vero timendum fuerit, ne illa dissimulatio quam admittit, videatur conjuncta mendacio. Etenim prætorquam quod attemperabat se iis quos alloquebatur, quibus debita non erat ista cognitio; ipsemet ut homo loquebatur, id est, ut præditus anima rationali, cui naturaliter minime competebat futura cognoscere, licet eadem ex Verbi unione non ignoraret. Quo sensu etiam interpretari possis Athan. orat. 4 *cont. Arian.*; Hilar. lib. IX *de Trinit.*; Basil. epist. 391, et Gregor. Nazian. orat. 36, et alios.

rim: sed Filium tuum minorem non ausim dicere. Nam cum illum splendorem gloriæ, et imaginem substantiæ tuæ legerim (*Hebr.* I, 3); vereor ne minorem imaginem tuæ dicendo substantiæ, minorem substantiam tuam dicere videar, cujus imago sit Filius, cum plenitudo tuæ divinitatis omnis in Filio sit. Immensum te Filiumque tuum et Spiritum sanctum, incircumscriptum, inæstimabilem, inenarrabilem legi frequenter, credo libenter. Et ideo æstimare non possum, ut examinare possim.

229. Esto tamen, spiritu ausuque temerario metiri te velim; unde, quæso, te metiar? Funiculum agrimensorium vidit propheta (*Ezech.* XL, 3), quo metiebatur angelus Jerusalem. Metiebatur tamen angelus, non Arius: metiebatur Jerusalem, non Deum. Et fortasse nec Jerusalem metiri poterat angelus; vir enim erat. Denique sic habes: « Et allevavi occulos, et vidi: et ecce vir, et in manu ejus funiculus agrimensorius (*Ibid.*). » Vir erat, quia typus suscipiendi corporis declarabatur. Vir erat ille, de quo est dignum: « Post me venit vir, cujus non sum dignus solvere corrigiam calceamenti ejus (*Joan.* I, 27). » Ergo Christus in typo Jerusalem metitur, Arius Deum (58).

230. Et Satanas transfigurat se in angelum lucis (*II Cor.* XI, 14); quid mirum si Arius suum imitatur auctorem, ut usurpet illicita? Licet quod pater suus diabolus per semetipsum non fecit, intolerabiliore **594** iste sacrilegio divinorum sib scientiam secretorum, et supernæ generationis arcana presumat; diabolus enim verum Dei Filium fatebatur, Arius negat.

231. Si ergo metiri te, omnipotens Pater, non quæo, possumne sine sacrilegio de tuæ generationis disputare secreto? Possumne dicere quod aliquid inter te et Filium tuum plus minusve sit; cum ipse qui ex te natus est, dixerit: Omnia quæ Pater habet mea sunt (*Joan.* XVI, 13)? » Quis me constituit judicem aut divisorem de rebus humanis? Hoc Filius dicit, et nos inter Patrem et Filium divisionem nobis et judicium vindicamus? Bona pietas arbitros refugit etiam in divisione patrimonii. Nos ergo erimus arbitri, ut inter te et Filium tuum increatæ majestatem substantiæ (59) dividamus?

232. « Generatio, inquit, hæc generatio nequam est: signum quærit, et signum non dabitur ei, nisi signum Jonæ prophetæ (*Luc.* XI, 29). » Signum utique datur non divinitatis, sed incarnationis. Denique de incarnatione dicturus ait: « Pete tibi signum (*Isa.* VII, 11). » Et cum ille dixisset: « Non petam, neque tentabo Dominum (*Ibid.* 12), » responsum est: « Ecce virgo in utero accipiet (*Ibid.* 14). » Ergo signum divinitatis videre non possumus, mensuram quærimus? Væ misero mihi, impie discutere audemus, quem digne rogare non possimus?

233, Viderint tamen (60) quid faciant Ariani: ego te, Pater, si majorem omnibus dixero, injuriose te tuis operibus comparavi: si majorem Filio, ut Arius asserit, impie judicavi. De te prior erit illa sententia, nam neque ulla fieri potest nisi ex comparatione prælatio, neque præferri quisquam, nisi de quo prius fuerit judicatum.

234. Jurare nobis per cœlum non licet (*Matth.* V, 34), judicare de Deo (61) licet: sed Filio tuo soli judicium de omnibus detulisti.

235. Joannes carnem Domini baptizare metuebat, Joannes prohibebat dicens: « Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me (*Matth.* III, 14)? » et ego Christum judicio meo subdam?

235. Moyses excusat (62) sacerdotium, Petrus imperatum in ministerio declinat obsequium: Arius scrutatur etiam alta Dei? Sed non Arius Spiritus sanctus: sed Ario et hominibus dictum est: « Altiora te ne quæsieris (*Eccli.* III, 22). »

236. Moyses vultum Domini prohibetur videre (*Exod.* XXXIII, 23): Arius meruit videre secretum. Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus, Moyses qui cum Domino apparet in gloria; Moyses ergo ille posteriora tantummodo Dei in typo vidit: Arius totum Deum facie ad faciem comprehendit. « Sed nemo, inquit, videre potest faciem meam, et vivit (*Exod.* XXXIII, 20). »

237. Paulus etiam de inferioribus dicit: « Ex parte cognoscimus ut ex parte etiam prophetamus (*I Cor.* XIII, 9). » Arius dicit: Ex toto Deum, non ex parte cognovi. Inferior ergo Paulus, quam Arius; et vas electionis ex parte scit, vas perditionis totum scit: Scio, inquit, hominem, sive in corpore, **595** sive extra corpus nescio, Deus scit, quoniam raptus est in paradisum, et audivit verba ineffabilia (*II Cor.* XII, 3, 4). Paulus raptus usque ad tertium cœlum, se ipsum nescivit: Arius in stercore volutatus Deum scivit. Paulus dicit de se ipso: « Deus scit, » Arius de Deo dicit: Ego novi.

238. Sed non Arias raptus in cœlum, quamvis eum secutus sit qui jactatione damnabili divina præsumeret, dicens: « Ponam thronum meum super nubes, et ero similis altissimo (*Isa.* XIV, 14), » sicut enim ille dixit: « Ero similis Altissimo: sic et Arius altissimum Dei Filium sui similem vult videri: quem non in divinitatis æternæ majestate veneratur, sed ex carnis infirmitate metitur.

(58) Vet. edit., *Non Arius Deum;* Rom. cum mss. aliquot sustulit negationem, quod et sequimur. Nonnulli tamen alii mss. negationem habent, sed vocem Deum non agnoscunt, haud malo sensu.

(59) Mss. aliquot, « increatæ majestatis substantiam. »

(60) Ita Rom. cum parte mss.; vet, autem edit. cum aliis cod. scriptis, « Videro tamen..., de te prius erit, » etc.

(61) Omnes edit., « judicare de Dei Filio, » mss. contra prope ad unum, « judicare de Deo. »

(62) Vet. edit., « Moyses excusat, » Rom. edit., « se excusat, Petrus, » etc., mss. autem nonnulli, « Moyses se excusat sacerdotio. Petrus, » etc., plures ac potiores ut nos in textu. Infra vero ubi omnes edit. ac plures mss. exhibent « in ministerio, » quidam alii cod. præferunt, « in mysterio. »

IN LIBROS DE SPIRITU SANCTO ADMONITIO.

Gratianus Augustus, eum primos duos libros *de Fide* ab Ambrosio per litteras peteret, eum etiam, ut in Admonitione ad illud opus observavimus (*Supr.* pag. 439), rogaverat, ne de Spiritus sancti divinitate commentationem quoque scribere gravaretur. Tam pia Cæsaris voluntati morem non gerere sancto præsuli non licebat; moram tantum postulaverat (Epist. ad Gratian.), ut destinatam disputationem magis serio meditaretur, Illam igitur in tres libros abs se divisam, suprema manu imposita, quamprimum misit ad imperatorem.

Primo libro præmittit exordium (Prolog. n. 1 *et seq.*) quo Gedeonem non tantum Christi figuram liberato suo populo, præ se tulisse, verum etiam ingenti illo prodigio roris modo in vellus, modo in aream decidentis, effusionem sancti Spiritus a Judæis ad Christianos quandoque transferendam, et cujus opera novissime tot hominum millia in Ecclesiæ gremium revocati essent, expressisse pulchre demonstrat (*Ibid.* num. 5, 17). Hinc argumentum suum agressus, supra conditarum rerum ordinem, ac vere Deum esse Spiritum sanctum probat (cap. 1, 3), ex eo potissimum, quod in Evangelio « peccatum in Spiritum » negatur in hoc futurove sæculo remittendum. Addit eumdem in sacris codicibus appellari Dei Spiritum, locutum esse per prophetas atque apostolos, infinitamque ipsius bonitatem juxta in sanctificatione creaturarum innotescere, ac in sui effusione per omnes locos atque homines simul didita, immensitatem, immutabilitatem, æternitatem (cap. 4, 10). Et hoc mystici unguenti, de quo Scriptura loquitur, expositione confirmato, substantialem ejus cum aliis duabus personis unitatem aperit (cap. 11); cui unitati missionem adversarii omnino negat (cap. 12), cum inter divinas omnes personas unitas intercedat pacis, gratiæ, charitatis, ac cæterarum dotum et qualitatum (cap. 13 *et seq.*).

In ipso libri secundi exordio, proposita non multis verbis Samsonis historia, docet (Prolog.) prospere illum dum Spiritus sanctus ei adfuit, semper egisse: improspere autem, ubi primum eodem præsidio destitutus est. Postea declarato ipsam hanc Spiritus sancti virtutem eamdem esse quæ Patris et Filii, nec diversum ipsius atque illorum consilium, astruit nostram omnium vitam non magis in hoc esse positam, ut illos cognoscamus, quam ut ipsum, cujus operatione perinde atque amborum vivificamur (cap. 1, 4). Sub hæc postquam eum rerum conditorem, atque adeo adoratione colendum esse multis asseruit (cap. 5), objectionibus quibusdam expeditis, in Ecclesia constituenda unam Spiritui cum Patre ac Filio voluntatem vocationem, et præceptionem fuisse planum facit (cap. 6, 10). Deinde hunc ipsum nec Patri nec Filio scientia decedere ubi firmatum est (cap. 11), nonnullæque circa eam rem difficultates evolutæ (cap. 12), eidem institutionem prophetiæ atque apostolatus tanquam ipsi cum duabus personis communem vindicat (cap. 13): unde unam esse trium illarum operationem scite colligit.

Continuatur in tertio libro cœptum in superiore argumentum, et non solum prophetarum apostolorumque, sed et ipsius quoque Domini missionem ad Spiritum referendum esse statuitur (cap. 1, 2), unde tamen non putandum est ullam ad Filium redire subjectionem, cum ipsemet Spiritus etiam mittatur a Patre et Filio. In hoc itaque nihil præterunitatem divinitatis intelligendum, sicut nec in hisce locutionibus, queis « digitus, dextera, et manus » vocitatur, non secus atque ibi « arguere, judicare, vindicare, contristari, tentarive » significatur (cap. 3, 9). Fusior exsurgit (cap. 10, 11) disputatio de Joannis verbis, « Spiritus est Deus, » quæ Evangelii diptychis sacrilega temeritate expunxerant: quo quidem loco non secus ac quibusdam aliis quos suppeditant Paulinæ epistolæ, Spiritus divinitas validissime comprobatur (cap. 12, 14). Ostenditur autem (cap. 13, 15) ne tres Dii vel Domini ob hoc dicantur, periculum non esse: quandoquidem divinæ tres personæ eadem constent sanctitate atque natura (cap. 16, 17). Postremo revocatis tanquam in fascem præcipuis totius commentationis capitibus, nonnullis illorum denuo tractatis et assertis, opus coronatur (cap. 18 *et sep.*).

Illud vero non aliter inscriptum oportere, quam « De Spiritu sancto » ex iis, quæ hactenus explicata sunt, liquido constat, quamvis tamen confiteamur et apud quosdam scripturos (Ivo, *Decret.* part. II, cap. 7, Grat. etc.) citatum reperiri sub titulo « De Trinitate, » et in codicibus non paucis eamdem præfigi tribus his libris, non secus ac quinque superioribus inscriptionem. In utroque opere cum eisdem adversariis confligitur, videlicet cum Arianis, qui Spiritum asserebant Filio inferiorem esse, tametsi puros Pneumatomachos certis locis aggrediatur (lib. III, cap. 15 et al.). Hos libros non nisi post memoratos quinque *de Fide* lucubratos esse nemo non videt, id ergo unum superaddimus, quanquam Gothorum rex Athanericus, qui Constantinopoli obiit VIII Kal. Febr. an 381, jam tum e vivis excesserat, cum illud operis edidit sanctus Doctor, eum tamen nihildum rescisse de morte Petri Alexandrini, sed nec de Gregorii abdicatione, qua novæ Romæ patriarchatu cessit in synodo II generali illic habita: cujus synodi cum nulla in hisce libris exstet mentio, illos sub medium annum 381 ad umbilicum adductos liquet.

Verum enim vero Hieronymiana censura librorum de Spiritu sancto, quos tacito scriptoris nomine, paulo severriore obelo fodit, nobis haud paulum facessit negotii. Volunt plerique non alium hic designari

quam Ambrosium, qua de re ut quivis tutius ferre valeat judicium, neve eludere difficultatis nodum ipsimet videamur, locum integrum hic subjicimus : « Malui alieni operis interpres exsistere, quam (ut quidam faciunt) informis cornicula alienis me coloribus adornare. Legi dudum cujusdam libellos de Spiritu sancto, et juxta comici sententiam ex Græcis bonis Latina vidi non bona. Nihil ibi dialecticum, nihil virile, nihil districtum, quod lectorem vel in gratiis ad assensum trahat: sed totum flaccidum, molle, nitidum atque formosum et exquisitis hinc inde odoribus pigmentatum. Dydimus vero meus oculum habens sponsæ... Certe qui hunc legerit, Latinorum furta cognoscet, et contemnet rivulos, cum cœperit haurire de fontibus (*Epist. ad Paulinian.* huic Operi præfixa). » Quis commentationem ullam durioribus verbis unquam traduxit ?

Rufinus, cum simultas inter ipsum atque Hieronymum oborta esset, summa cum indignatione in eum ob illam ipsam sententiam insurgens : « Sed quoniam polliciti sumus, inquit, probaturos nos quomodo laceret virum omnium admiratione dignum Ambrosium episcopum, qui non solum Mediolanensis Ecclesiæ, verum etiam omnium Ecclesiarum columna quædam, et turris in expugnabilis fuit (lib. II *Invectiv. in Hieronym.*), » Et multis interjectis pergit in hunc modum : « Auditis quemadmodum quem corvum ante dixerat et totum tenebrosum, nunc interum corniculam dicat alienis se pennis vel coloribus depingentem, et quam turpiter laceret, et nihil virile dicat habere virum, qui ad Ecclesiarum Christi gloriam electus a Deo est, qui in testimoniis Domini locutus est in conspectu persecutorum regum, et non est confusus. Ambrosius sanctus de Spiritu sancto non solum verbis sed et sanguine suo scripsit Obtulit enim persecutoribus sanguinem suum quem in se fudit, sed a Deo ad alios adhuc reservabatur labores. Quod etiamsi secutus est Græcos catholicos nostrorum scriptores, et aliquid de eorum scriptis præsumpsit, non continuo hæc debuit tua summa esse cura, hic labor, hoc studium, ut pro hac causa interpretareris librum Didymi de Spiritu sancto, ut illius furta cognoscerentur..... Si ergo neque tanto ac tali viro Ambrosio pepercisti, etc. »

Baronius, cum persuasum haberet Ambrosium non exiguam Operis sui partem a Basilio mutuatum esse, Rufinum insimulavit (*Ad ann.* 381) calumniæ in Hieronymum, quippe quod hic prius suæ Didymiani libri interpretationi, quam ab illo conderentur isti tres libri, manum admoverit. Verum ut omittamus Hieronymi versionem non nisi post Damasi obitum absolutam esse, atque adeo post vulgatam ab annis jam aliquot Ambrosii lucubrationem, quis unquam credat Rufinum tam atrocem accusationem, nisi rem ipsam certissimam exploratissimamque habuisset, tanta confidentia intentaturum fuisse Hieronymum, qua erat vehementia et animo parum ad injuriam dissimulandam nato, sibi temporaturum, quin accusatori suo meritam calumniæ notam infligeret, cum tamen impositum sibi hoc tantum crimen nusquam depellat?

At enim nihil opus est his conjecturis, nam quisquis cum Didymi tractatu Ambrosianum contenderit, comperiet non pauca ex illo in hunc translata esse, ut puta quæ de Spiritus sancti effusione (lib. I, cap. 5, 7), sanctificatione (lib. II, cap 11, 12), scientia, donisque (lib. I, cap. 13 *et seq.*) disputantur, quibus etiam locum prophetiæ Amos (lib. II) jungas licebit. Neque tamen ita Didymo addictus fuit Ambrosius noster, ut quæ in aliorum scriptis argumento suo congruere existimabat, decerpere inde, operique suo inserere fastidiret. Itaque cum eum Patres Florentini (sess. 22, cap. 6) plurima Basilio debere animadvertissent (lib. II, cap. 8 *et seq.*), non injúria affirmaverunt ipsum tres libros Basilii *De Spiritu sancto* exposuisse : quorum sententiam secutum videmus magnum Baronium. Occurrunt præterea petitæ ex Athan., Gregorio Nyss. nonnullisque aliis probationes ; ut non absurde quivis judicet doctorem nostrum, dum scriptioni suæ operam daret, præstantissimas quasque commentationes, quæ in eamdem materiam editæ fuerant, ob oculos sibi proposuisse.

Quanquam autem quæ in rem suam facere putat, hinc inde carpit : non tamen temere ac promiscue delapsas, ut narrat Hieronymus, ab aliis avibus Æsopicæ corniculæ instar diripit plumas : sed potius apis industriæ ac diligentis more, florum plantarumque, unde mella sua colligat, succos distinguentis, alia tollit, alia respuit, quædam immutat, quædam transponit, non pauca demum profert de suo, quæ apud aliorum auctorum neminem reperias. Verum tamen etiamsi nihil haberetur in hisce libris, quod in aliorum non legeretur : haud propterea videretur consectarium omnia ex alienis scriptis desumpta esse. Quis enim nescit sæpius contingere, ut qui in eodem desudant argumento, etsi nunquam inter se animi cogitata communicaverint, plurima tamen efferant longe simillima, maxime vero si unusquisque probationes suas ex iisdem fontibus, ut puta e Scripturæ divinæ oraculis, ducat, atque hauriat.

Quapropter ingenue fatemur Rufinum indignatione sua ultra quam par fuit, abreptum esse, cum Hieronymum criminatus est, quasi eo tantum consilio, Didymi libros in Latinam linguam convertisset, *ut illius*, Ambrosii scilicet, *furta cognoscerentur* (*loc. cit.*). Sed rursus non dissimulabimus memoratam Hieronymi censuram, si vere Ambros. illa perstringebat, exaggerationis modum haud parum esse prætergressam. Nec sane hic dissensurum a nobis fuisse putamus ipsum Baronium, quandoquidem (*Ad ann.* 385) in accusatione, qua idem Hieronymus Romanam ibidem traducit Ecclesiam, apertam hyperbolen agnoscere non dubitavit. Enim vero neque concedi potest sanctum præsulem Didymianam commentationem eo modo expilasse, quo illud actum indicare videtur citatus Doctor. Et certe ut magis dialecticum sese Didymus præstet, quam Ambrosius, hujus tamen dictio nobilior est, oratio copiosior,

ordo concinnior, quique argumentationes utriusque attentiore animo perpenderit, facile agnoscet hunc non minus valide propositum suum assequi atque conficere, quam Didymum. Non igitur absurdum fuerit, si Hieronymum idem dixerimus hoc loco passum, quod solent ii qui auctores in quos aliquid studii, atque operæ posuerunt, nimiis encomiis cumulasse minime contenti, etiam editas ab aliis de eadem materia lucubrationes, infra quam veritas atque æquitas sinit, deprimunt.

Quæ cum ita sint, quisquis verum ac legitimum de hac Ambrosii commentione judicium ferre voluerit, æquiores æstimatores sibi duces in hoc eligat, sacra scilicet concilia (*Florent.* sess. 22, et cæt.), multosque doctissimos viros (Cassiod. in *Instit. div. litt.* cap. 16 et al.), qui testimonium atque auctoritatem illorum proponentes, quanti eos facerent, ostenderunt. At imprimis præsto nobis est, quem Stridoniensi præsbytero opponamus, Hipponensis præsul, cujus in polemicis operibus sane quam exercitassimi sententia illa est de hoc opere : « Sanctus Ambrosius, cum agat rem magnam de Spiritu sancto, ut eum Patri et Filio demonstret æqualem, submisso tamen dicendi genere utitur, quoniam res suscepta non ad ornamenta verborum, aut ad flectendos animos, rerum documenta desiderat (lib. IV *De Doctr. Christ.* c. 21, n. 46). » Quod quidem judicium, quo vix aliud cum Hieronymiano magis pugnare potest, nemo dixerit discipulo ad præceptoris gratiam latum : quando et per se summopere moderatum est, et Augustino e Ambrosii tractatibus alii erant ad manum, quos in submissæ dictionis specimen proponeret, si hunc « flaccidum, molle, nitidum atque formosum » existimasset.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE SPIRITU SANCTO

LIBRI TRES (1).

AD GRATIANUM AUGUSTUM.

LIBER PRIMUS.

596-99 PROLOGUS.

In Gedeonis electione Dominicæ incarnationis figuram fuisse : in hædi sacrificio, peccatorum per Christi corpus expiandorum: in vituli, profanorum sacrorum abolendorum : in trecentis denique militibus futuræ per crucem redemptionis. Quod plura petierit signa idem Gedeon, mysterii fuisse, per velleris enim siccitatem ac madefactionem, Judæorum infidelitatem, gentiumque vocationem significatas : per rorem autem pelvi exceptum, pedum apostolorum ablutionem. Hæc sibi pedum mundari sordes orat Ambrosius, simulque Christi benignitatem laudat. Quam utile sit hanc imitari ! Eamdem aquam a Dei Filio missam in orbe mirabiles conversiones operari : sed ab alio mitti non posse, cum sit effusio Spiritus sancti, qui alienæ potestati non subjicitur.

1. Hierobaal cum sub arbore, ut legimus (*Judic.* VI, 11), quercu, tritici messem virga cæderet, accepit oraculum, ut a potestate alienigenarum in liber- A tatem Dei populum vindicaret. Nec mirum si est electus ad gratiam, cum sub umbra jam tum sacræ crucis et venerabilis sapientiæ prædestinato incarnationis futuræ mysterio constitutus, feracis segetis sensibilia de latibulis frumenta produceret, electionemque sanctorum a purgamentis inanis paleæ sequestraret : qui tanquam (2) virga veritatis exerciti, superflua, veteris hominis cum ejus actibus deponentes, quasi in torculari, ita in Ecclesia congregantur : Ecclesia enim torcular est fontis æterni, in qua cœlestis vitis fructus exundat.

2. Quo motus oraculo (3) Gedeon, cum audisset quod deficientibus licet populorum millibus, in uno viro Dominus plebem suam ab hostibus 600 B liberaret (*Ibid.* 14), obtulit hædum caprarum, cujus carnem, secundum præceptum angeli, et azyma supra petram posuit et ea jure perfudit (4) : quæ

(1) Scripti anno 381.

(2) Sic omnes edit. ac mss., nisi quod in paucis pro « qui tanquam, » legitur, « Et tanquam ; » et in Rom. edit. pro « virga veritatis, » repositum est, « virga virtutis. »

(3) Rom. edit., « Commotus oraculo ; » vet. et mss. longe plurimi, « Quo motus oraculo ; » quidam alii, « Quo doctus oraculo, » et sane infra Gedeon nominatur, « vir doctus, » ut etiam apud Origenem hom. in eumdem, « vir eruditus. »

(4) Mss. aliquot, « et super eam jus effudit, » Albin. unus, « et ea thure effudit. »

simul ut virgæ cacumine, quam gerebat angelus Dei, contigit, de petra ignis erupit; atque ita sacrificium quod offerebatur, absumptum est (*Ibid.* 19 *et seq.*). Quo indicio declaratum videtur quod petra illa typum habuerit corporis Christi; quia scriptum est : « Bibebant de consequenti eos petra, petra autem erat Christus (*I Cor.* x, 4). Quod utique non ad divinitatem ejus, sed ad carnem relatum est, quæ sitientium corda populorum perenni rivo sui sanguinis inundavit.

3. Jam tunc igitur in mysterio declaratum est, quia Dominus Jesus in carne sua totius mundi peccata crucifixus aboleret : nec solum delicta factorum, sed etiam cupiditates animorum. Caro enim hædi ad culpam facti refertur jus ad illecebras cupiditatum, sicut scriptum est : « Quia concupivit populus cupiditatem pessimam, et dixerunt : Quis nos cibabit carne (*Num.* xi, 4)? » quod igitur extendit angelus virgam, et tetigit petram, de qua ignis exivit (*Judic.* vi, 21), ostendit quod caro Domini Spiritu repleta divino, peccata omnia humanæ conditionis exureret. Unde et Dominus ait : « Ignem veni mittere in terram ((*Luc.* xii, 49). »

4. Advertit igitur vir doctus et præsagus futuri superna mysteria, et ideo secundum oracula occidit vitulum a patre suo idolis deputatum, et ipse septennem alium vitulum immolavit Deo (*Judic.* vi, 25). Quo facto manifestissime revelavit post adventum Domini omnia gentilitatis abolenda sacrificia, solumque sacrificium Deo Dominicæ passionis pro redemptione populi deferendum. Etenim vitulus ille erat in typo Christus, in quo septem spiritalium plenitudo virtutum, sicut Isaias dixit (*Isa.* i, 2), habitabat. Hunc vitulum et Abraham obtulit, quando diem Domini vidit, et gravisus est (*Joan.* viii, 56). Hic est qui nunc in hædi typo, **601** nunc in ovis, nunc in vituli offerebatur. Hædi, quod sacrificium pro delictis sit; ovis, quod voluntaria hostia; vituli, quod immaculata sit victima.

5. Prævidit ergo mysterium sanctus Gedeon. Denique trecentos elegit ad prælium (*Judic.* vii, 6) ; ut ostenderet non in numero multitudinis, sed in sacramento crucis mundum ab incursu graviorum hostium liberandum. Et tamen licet fortis et fidus, pleniora adhuc de Domino futuræ victoriæ documenta quærebat, dicens : « Si salvas in manu mea Israel, quemadmodum locutus es, Domine : ecce ego pono lanæ vellus in area : et si ros factus fuerit super vellus, et super omnem terram siccitas, cognoscam quia in manu mea secundum promissa tua populum liberabis. Et ita factum est (*Judic.* vi, 36, 38). » Sed adjecit postea ut rursum ros proflueret super totam terram, et siccitas esset in vellere.

6. Quærit fortasse aliquis utrumnam quasi incredulus esse videatur, qui frequentibus informatus indiciis adhuc plura poscebat? Sed quemadmodum potest videri quasi ambiguus incertusque tentasse, qui mysteria loquebatur? Non ergo ille ambiguus sed providus, ne nos ambigeremus. Nam quomodo ille ambiguus, cujus precatio habebat effectum ? Unde autem securus adorsus esse prælium, nisi intellexisset oraculum : ros enim in vellere fides erat in Judæa; quia, sicut ros, Dei verba descendunt (*Deut.* xxxii, 2).

7. Ergo quando totus orbis infructuoso æstu gentilis superstitionis arebat, tunc erat ros ille cœlestis visitationis in vellere. Postea vero quam oves quæ perierunt domus Israel (*Matth.* xv, 24) (unde puto figuram Judaici velleris adumbratam), oves, inquam, illæ fontem aquæ vivæ negarunt (*Jerem.* ii, 13), ros fidei humentis exaruit in pectoribus Judæorum, meatusque suos fons ille divinus in corda gentium derivavit (*Isa.* xii, 3). Inde est quod nunc fidei rore totus orbis humescit : at vero Judæi prophetas suos et consiliaros perdiderunt.

8. Nec mirum si perfidiæ subeant siccitatem, quos Dominus Deus prophetici imbris ubertate privavit, dicens : « Mandabo nubibus meis ne pluant supervineam istam (*Isa.* v, 6). » Est enim propheticæ nubis pluvia salutaris, sicut et David dixit : « Descendit sicut pluvia in vellus, et sicut stillicidia stillantia super terram (*Psal.* lxxi, 6). » Hanc nobis Scripturæ divinæ totius mundi pluviam pollicebantur, quæ rigaret orbem sub Domini Salvatoris adventu Spiritus rore divini (5). Venit ergo jam Dominus, venit et pluvia, venit Dominus stillicidia secum cœlestia deferens; et ideo jam nos bibimus, qui ante sitiebamus, et divinum illum Spiritum haustu interiore potamus.

9. Hoc ergo prævidit sanctus Gedeon, quia verum et spiritalem rorem etiam gentium nationes erant fidei perceptione bibituræ, et ideo diligentius exploravit; est enim necessaria cautela sanctorum. Siquidem etiam Jesus Nave cum vidisset ducem militiæ cœlestis, interrogavit: « Noster es, an adversariorum (*Jos.* v, 13)? » ne forte aliquibus **602** adversarii præstigiis falleretur.

10. Non tamen otiose quod vellus non vel in campo posuit, vel in prato : sed posuit in area, ubi messis est tritici : « Messis enim multa, operarii autem pauci (*Luc.* x. 2); » eo quod per fidem Domini futura esset messis fecunda virtutum.

11. Nec illud otiose quod exsiccavit vellus Judaicum, et rorem ejus misit in pelvim, ut repleretur aqua (*Judic.* vi, 39, 40), non tamen ipse eo rore pedes lavit. Alii debebatur tanti prærogativa mysterii. Exspectabatur ille qui sordes omnium solus posset abluere. Non erat tantus Gedeon, qui hoc sibi mysterium vindicaret (6). Non enim Gedeon, sed « Filius hominis venit non ministrari, sed ministrare (*Matth.* xx, 28). » Itaque cognoscamus in quo hæc mysteria videantur esse

(5) Nonnulli mss., « Spiritus ore divino. »
(6) Ita edit. omnes ac plures mss.; at non male aliquot alii, « ministerium vindicaret.

completa. Non in sancto Hierobaal; adhuc enim erant illa principia. Ideo gentes victæ, quia siccitas erat adhuc in gentibus : ideo Israel vicit, quia ros tunc manebat in vellere.

12. Veniamus ad Dei Evangelium. Invenio Dominum spoliantem se vestimenta, et præcingentem se linteo, mittentem aquam in pelvim, lavantem pedes discipulorum (*Joan.* XIII, 4-10). Hæc erat aqua ros ille cœlestis, hoc prophetabatur quod illo rore cœlesti (7) discipulorum suorum Dominus Jesus pedes lavaret. Et nunc extendantur pedes animorum nostrorum. Vult Dominus Jesus et nostros lavare pedes; non enim Petro soli, sed unicuique dicit fideli : « Nisi lavero tibi pedes, non habebis mecum partem (*Ibid.* 8). »

13. Veni ergo, Domine Jesu, exue te vestimenta, quæ propter me induisti : esto nudus, ut misericordia tua vestias. Præcinge te propter nos linteo, ut nos tui muneris immortalitate præcingas. Mitte aquam in pelvim : lava non solum pedes, sed etiam caput : nec solum corporis nostri, sed etiam mentis vestigia. Volo exuere omnes (8) nostræ sordes fragilitatis; ut ego dicam : « Nocte exui tunicam meam, quomodo induam eam? Lavi pedes meos, quomodo inquinabo illos (*Cant.* v, 3)? »

14. Quanta ista majestas est! Quasi minister pedes famulorum tuorum lavas, quasi Deus rorem mittis e cœlo. Nec solum pedes lavas, sed etiam ut tecum recumbamus invitas, et exemplo nos tuæ dignationis hortaris dicens : « Vocatis me dominum et magistrum, et bene facitis; sum etenim. Si ergo ego lavi pedes vestros dominus et magister, et vos invicem lavate pedes vestros (*Joan.* XIII, 13,14). »

15. Volo ergo et ego pedes lavare fratrum meorum, volo Domini implere mandatum, volo in me non verecundari (9), non dedignari quod ipse prius fecit. Bonum mysterium humilitatis; quia dum alienas sordes lavo, meas abluo. Sed non hoc omnes haurire poterant (10) mysterium. Lavare voluit quidem et Abraham pedes, sed hospitalitatis affectu (*Gen.* XVIII, 5). Volebat et Gedeon lavare pedes angelo Domini qui apparuit sibi : sed volebat uni, volebat quasi is qui deferret obsequium, non qui donaret consortium. **603** Hoc mysterium magnum est, quod nemo cognovit. Denique Petro dixit : « Quod ego facio tu nescis, cognosces postea (*Joan.* XIII, 7). » Hoc, inquam, divinum mysterium est, quod etiam qui laverint, requirent. Non est ergo simplex aqua cœlestis mysterii (11), per quam consequimur, ut partem cum Christo habere mereamur.

16. Est et quædam aqua quam mittamus in pelvim animæ nostræ, aqua de vellere et libro Judicum, aqua de libro Psalmorum (*Psal.* XXII, 2). Aqua est ros cœlestis oraculi. Veniat igitur, Domine Jesu, hæc aqua in meam animam, in meam carnem ut hujus humore pluviæ nostrarum convalles mentium atque intimi cordis arva viridescant. Veniant in me stillicidia tua (*Psal.* LXXI, 6), gratiam immortalitatemque rorantia. Dilue gressus mentis meæ, ne iterum peccem. Ablue animi mei calcaneum (12), ut possim abolere maledictum (*Gen.* III, 15); ne morsum serpentis interiore pede sentiam, sed, sicut ipse jussisti sequentibus te, ut serpentes et scorpiones illæso possim calcare vestigio (*Luc.* X, 19). Redemisti mundum, redime unius animam peccatoris.

17. Hæc est specialis tuæ prærogativa pietatis, qua totum mundum in singulis redemisti. Elias ad unam missus est viduam (*III Reg.* XVII, 9), Elisæus mundavit unum (*IV Reg.* v, 14) : tu nobis, Domine Jesu, hos hodie mille mundasti. Quantos in urbe Roma, quantos Alexandriæ, quantos Antiochiæ, quantos etiam Constantinopoli! Nam etiam Constantinopolis jam Dei verbum recepit, et evidentia meruit tui documenta judicii. Etenim quandiu venena Arianorum suis fovebat inclusa visceribus, bellis finitimis inquieta, muros armis circumsonabat (13) hostilibus. Postea vero quam fidei exsules abdicavit, hostem ipsum judicem regum, quem semper (14) timere consueverat, deditum vidit, suppli-

(7) Mss. nonnulli, « quod illo opere cœlesti, » etc.

(8) Omnes edit. ac mss. non pauci « caput. Nec solum.... vestigia volo, exuere, omnes; sed alii mss. commodius verba distinguunt, ut in textu. »

(9) Mss. aliquot, « voluit me non verecundari. » Item post tria verba nonnulli alii, « Bonum ministerium humilitatis. » Utrobique reliqui, et omnes edit nobiscum faciunt.

(10) Quidam mss. « audire poterant », etc. Quod autem subjicitur Gedeonem voluisse angelo pedes abluere, hoc undenam sumptum fuerit, nobis non liquet. Etenim ea de re in Bibliis, quæ exstant, nulla fit mentio.

(11) Ita vet. edit. et cuncti mss. exceptis paucis, ubi pro « cœlestis mysterii, » habetur « cœleste mysterium. » At Rom. edit. sic locum effert, « Hoc est enim semplex aqua, sed cœleste mysterium. »

(12) Mss. Theod., « inimici mei calcaneum. » Non satis recte. Quid porro per animi calcaneum ejusque ablutionem designetur ab Ambrosio, non perfunctorie ad cap. 6 lib. *de Mysterii*, num. 32, explicatum reperies.

(13) Omnes edit. ac pauci mss. « muros circumsonabat armis; » alii nonnulli mss., « muros armis circumdabat; » sed concinnius cæteri... *cirumsonabat;* eodem enim modo dici potest urbs muros armis circumsonat, quo dicitur homo sagitta percussus caput, et similia. Videtur autem hic indicari Constantinopolim antequam Arianos ejiceret, perpetuo metu propter Gothorum etiam vicina loca populantium incursiones trepidasse. Has autem calamitates Ambrosius hæresi Arianæ exceptas refert. Siquidem postquam in Pauli patriarchæ per summam injuriam dignitate sua exuti sedem intrusus fuit Eusebius Nicomediensis, eamdem Ecclesiam fere per annos 40 occuparunt perditissimi hæretici ac hæresiarchæ; quoad exstincto Valente imperatore, ad pascendum curadumque afflictum illum gregem vocatus est ab orthodoxis Greg. Nazian. quem quantam continuo auxerit, ipsemet exponit Carm. *de Vita sua*, et Orat. 32 et 48.

(14) Rom. edit., « hostem ipsum, quem regnum semper, » etc. Quam lectionem ita exponit Valesius in notis ad Ammiani Marcell. lib. XXII, « hostem ipsum (id est Athanaricum regem cum suis) quem regnnm (id est imperium Rom in Oriente) semper, » etc. Verum dostissimo viro editio Rom. non imposuisset, si quam ex vet. edit. aut mss. ullum con-

cepit, morientem obruit, sepultum possidet. A
s ergo et Constantinopoli, quantos postre-
hodie in orbe mundasti !
Non mundavit Damasus, non mundavit Pe-
5), non mundavit Ambrosius, non mundavit
ius; nostra enim servitia, sed tua 604
acramenta. Neque enim humanæ opis est
ina conferre, sed tuum, Domine, munus et
est, qui locutus est per prophetas, dicens :
dam de Spiritu meo super omnem carnem,
hetabunt filii et filiæ (17) eorum (*Joel.* II,
Hic est in typo ros ille cœlestis : hæc pluvia
ria, sicut legimus : « Pluviam voluntariam
ans Deus hæreditati suæ (*Psal.* LXVII, 10). »
cap. I.] Non enim Spiritus sanctus aut po-
alienæ est subjectus aut juri ; sed suæ liber-
biter, omnia pro auctoritate propriæ volun-
videns, sicut legimus, singulis prout vult
. XII, 11).

CAPUT PRIMUM.

*entum suum aggressus Ambrosius, impera-
n cum propter fidem, tum propter basilicam
esiæ restitutam laudat : hinc ubi dixit ad-
rios, si Spiritum sanctum servire negave-
quin sit super omnia, diffiteri non posse ;
t Spiritum eumdem, cum dixit :* Universa
iunt tibi. *satis innuisse a creaturis se sepa-
; quod aliis quoque testimoniis astruitur.*

Non ergo inter omnia, sed super omnia Spi-
anctus est. Jam enim de eo (quoniam (18)
ne de Dei Filio, clementissime imperator,
tus es, ut ipse jam doceas) cupientem te et
tem audire aliquid expressius, non morabor; C
tim cum ita te assertione istiusmodi testifica-

tus sis proxime delectatum, ut basilicam Ecclesiæ sine ullo monitore præceperis reformari.

20. Fidei itaque tuæ gratiam, et nostræ præmium jam tenemus ; neque enim aliud possumus dicere, nisi sancti Spiritus hanc fuisse gratiam quod ignorantibus omnibus, subito basilicam reddidisti. Spiritus, inquam, sancti hoc munus, opus est, qui a nobis quidem tunc prædicabatur (19), sed in te operabatur.

21. Nec superioris temporis damna deploro ; quamdoquidem sequestratio illa basilicæ, cujusdam fenoris traxit usuras. Etenim basilicam sequestrasti, ut fidem probares. Implevit igitur propositum suum pietas tua, quæ sic sequestraverat, ut probaret; sic probavit, ut redderet. 605 Nec fructu mamisi, B et judicium teneo, patuitque omnibus in quadam facti discretione discretam tibi nunquam fuisse sententiam. Patuit, inquam, omnibus et tuum non fuisse, cum sequestrares, et tuum esse, cum redderes.

22. Primum igitur ab inferioribus inchoemus, ut quasi per gradus quosdam tractatus noster ascendat, quo facilius hi qui fidem non deferunt (20), vel ratione flectantur. Possunt enim dicere in principio : Nec nos dicimus servire Spiritum. Sed cum dicant servire Christum, quomodo possunt negare de Spiritu ? Quod si secundum carnem in servi forma consentiunt Christum fuisse (21), constat et convenit. Ergo si secundum divinitatem suam Christus non servit, non servit etiam Spiritus. Quod si non servit Spiritus, omnia autem serviunt : super C omnia igitur Spiritus est, qui non servit sicut omnia (22).

set. Etenim ipsemet paulo superius ad hæc
llini verba ex eodem cap., « Athanaricum ea
state, judicem potentissimum », illam ascrip-
observationem : « Sic Gothorum reges, spre-
is appellatione, judices dici malebant. De
rico id testatur Themistius in orat. 10 ad
em, » etc. Hic porro Athanaricus suorum
e pulsus, magnificentissime a Theodosio
s ipsi obviam procedente Constantinopolim
us fuit : quem brevi post ibidem fato defunc-
idem imperator more plane regio sepelien-
uravit, ut Ammianus loco citato, Zosimus
, Chronica Idatii ac Marcellini, compluresque
iptis mandarunt.
« Non mundavit Damasus, non mundavit Pe-
in mss. nonnullis prætermittitur. Attamen
oris, nec non in edit. omnibus illud habetur :
dem recte, cum non modo scribis frequentius
ittere, quam adjicere, maxime vero ubi ab
voce plurima membra incipiunt, ut fit hoc
verum etiam cum in usu positum reperiamus,
orum sedium simul nominarentur episcopi.
eronymus epist. ad Marcum presbyt., sic
losius l. XI, de Fide cathol. Damaso Rom.
Petrum patriarcham Alex. conjunxerunt. Qui-
ham idem hic fecisse Ambrosium nostrum
ibimur ? Certe utriusque sedem æque me-
it, atque Gregorii. Nec obstat quod diem
jam tum obierat Petrus, qui tamen nominatur
superstites ; poterat enim ipsius obitum nec-
escisse Ambrosius, ut dictum est in Admo-
a. Quod autem Antiochiæ cujus quoque men-
a fecit, episcopum tamen reticuit, hoc ita
a ob divisionem Paulini atque Meletii non
ulto crediderimus.

(16) Nonnulli mss., Neque enim humanum opus est. »

(17) Rom. edit. sola, « filii vestri et filiæ. »

(18) Ita Gill. ac Rom. edit. cum pluribus melioribusque mss. ; vet. autem edit. et mss. reliqui ab eis hoc solo dissentiunt, quod pro *quoniam* illæ exhibeant, « quia non ; » et pro, « ut ipse jam doceas, » legitur in iisdem mss., « ut ipsi jam instructionem audimus ; » quibus verbis addit cod. Bigr., « ut lector doceat cupientem et exigentem. » Sed isthæc mera commenta.

(16) Rom. edit., « tunc precabatur. » Forsitan error typographicus, in multas tamen edit. posteriores propagatus.

(20) Ita vet. edit., mss. ac melioris notæ ; alii autem non pauci, « qui fidem non deserunt, » melius Rom. edit. cum mss. aliquot, « qui fidei non D deferunt. « Non tamen abjicienda prima lectio ; nam post dictionem *fidem*, facile subintelligi potes, « ad tractatus lectionem.

(21) Mss. aliquam multi, « Christum servisse. »

(22) « Sicut omnia, » subjungitur in ant. edit., ac in Paris. nonnullis : « Non esse ergo inter creaturas Spiritum sanctum, nec inter omnia, sed super omnia. Non enim alienæ aut potestati, aut juri subjectus est ; sed suæ libertatis est arbiter. Siquidem omnia pro auctoritate propriæ voluntatis dividens, sicut scriptum est, singulis prout vult, » Sed illa non habentur in mss. et puram putam interpolationem esse, partim e titulo hujus capitis, prout legitur in mss. et vet. edit., partim ex ipso textu, sicut patet ex fine superioris prologi, consarcinatam atque assutam negabit nemo.

23. Nunc idipsum quod diximus, testimoniis A astruamus. Principium disputationis est, quia serviunt omnia. Servire autem omnia liquet, quoniam scriptum est : « Universa serviunt tibi (*Psal.* CXVIII, 91). » Dixit hoc Spiritus per Prophetam. Non dixit : *Servimus*, sed, *serviunt tibi*; ut crederes quod a servilio sit ipse exceptus. Ergo cum universa serviant, non serviat Spiritus, utique inter universa non est Spiritus sanctus.

24. Nam si inter omnia dicimus esse Spiritum sanctum, utique cum legerimus quia alta Dei scrutatur Spiritus (*I Cor.* II, 10), Deum Patrem esse super omnia denegamus. Etenim cum ex Deo Spiritus sit, et Spiritus oris ejus, quomodo possumus inter omnia dicere Spiritum sanctum, cum super omnia Deus sit, cujus est Spiritus, plenæ utique B perfectionis, perfectæque virtutis?

25. Ac ne Apostolum arbitrentur errasse, accipiant, quem fiduciæ hujus sit secutus auctorem. Dominus enim in Evangelio dixit : « Cum venerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre meo, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me (*Joan.* XV, 26). » Ergo et a Patre procedit Spiritus sanctus, et testificatur de Filio. Testificatur etiam de Patre testis et fidelis et verus : quo nihil ad expressionem divinæ majestatis est plenius; nihil ad unitatem (23) divinæ potestatis evidentius, cum idem noverit Spiritus quod et Filius, qui paternorum testis et consors individuus secretorum est.

26. Exclusit itaque a cognitione Dei societatem C et multitudinem creaturæ : non excludendo autem Spiritum sanctum, ostendit non esse socium creaturæ. Unde et illud quod lectum est in Evangelio : « Quia Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius qui est in sinu Patris, ipse enarravit (*Joan.* I, 18), » ad exceptionem pertinet Spiritus sancti. Quomodo enim Deum non vidit, qui scrutatur etiam alta Dei (*I Cor.* II, 10)? quomodo Deum vidit, qui cognovit quæ Dei sunt? quomodo **606** Deum non vidit, qui ex Deo est? Ergo cum ita positum sit « quia Deum memo vidit unquam, » vidit autem Spiritus, utique exceptus est Spiritus. Super omnia igitur est, qui est exceptus ex omnibus.

CAPUT II.

D *Spiritum sanctum esse inter omnia non probari ex illis verbis;* Omnia per ipsum facta sunt; *cum factus non sit. Namque alias perinde probaretur Filius, imo etiam Pater numerandus inter omnia. Quod est ejusdem impietatis.*

27. Videtur, sancte imperator, plena ratio esse pietatis, sed impiis non videtur. Denique quid moliantur adverte. Solent enim dicere hæretici ideo inter omnia Spiritum sanctum esse numerandum, quia scriptum est de Dei Filio : « Omnia per ipsum facta sunt (*Joan.* I, 3). »

28. Quam male confunditur actio (24), quæ non tenet veritatem, et præpostero ordine assertionis involvitur! Hoc enim tunc valeret, ut inter omnia dicerent esse Spiritum sanctum, si factum probarent. Namque omnia per Filium Scriptura dicit esse, quæ facta sunt : cum autem factus non doceatur Spiritus sanctus; utique nec inter omnia probari potest, qui neque factus est sicut omnia, nec creatus. Mihi igitur ad utrumque hoc proficit testimonium, ut et super omnia probetur esse quia factus non est, et quia super omnia est, non videatur factus esse : nec inter ea quæ sunt facta numerandus.

29. Quod si quis, quia omnia facta per Verbum evangelista posuit, non excipit Spiritum sanctum (quanquam in Joanne locutus Spiritus Dei, « Omnia per ipsum facta sunt, » dixerit, non omnia facti sumus, cum utique loqui in Evangelistis Spiritum Dei ipse Dominus ostenderit, dicens (*Matth.* X, 20) : « Non enim vos eritis loquentes, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis); » tamen si quis, ut dixi, hoc loco non excipit Spiritum sanctum, sed inter omnia numerat; nec ibi ergo excipit Dei Filium, ubi Apostolus dixit : « Nobis tamen unus Deus Pater ex quo omnia, et nos per illum (*I Cor.* VIII, 6). » Sed ut sciat quia inter omnia non est Filius, legat sequentia; nam cum dicit : « Et unus Dominus Jesus, per quem omnia (*Ibid.*); » ab omnibus utique excipit Dei Filium, qui excipit et Patrem.

30. Ejusdem autem impietatis est vel Patri, vel Filio, vel Spiritui sancto derogare. Non enim credit in Patrem, qui non credit in Spiritum; nec potest sine regula veritatis fides stare. Nam qui negare cœperit unitatem potestatis in Patre et Filio et Spiritu sancto, non potest utique ibi, ubi nulla divisio sit, fidem probare divisam. Ergo quia pietatis unitas est bene credere, etiam unitas impietatis est male credere.

31. Itaque qui putant Spiritum sanctum inter **607** omnia debere numerari, quia omnia legunt facta per Filium, etiam Filium utique inter omnia annumerandum putant, quia legunt : « Ex Deo omnia (*II Cor.* V, 18). » Consequenter autem nec Patrem ab omnibus secernunt, qui a creaturis omnibus Filium non secernunt; quoniam sicut ex Patre omnia, ita etiam per Filium omnia. Hoc ipsum in Spiritu prævidens Apostolus (25), dixit : ne inter omnia posuisse Filium vel impiis videretur, qui audierant dixisse Filium : « Pater quod dedit mihi (26), majus omnibus est (*Joan.* X, 29). »

(23) Patris, quædam edit., « nihil ad veritatem. » etc. Non satis recte.

(24) Eras. et seq. edit. in margine, « confunditur ratio. » Sed nihil vetat quin *actio* retineatur ut hic non secus ac sæpe alibi ea vox idem sit atque accusatio.

(25) Omnes edit. et quidam mss. : « Hoc ipsum supra evidenter Apostolus, » etc. Alii vero majori numero et auctoritate ut nos in textu.

(26) Mss. aliquod, « quod dedisti mihi. »

CAPUT III.

lpostolus dixerit ex Patre per Filium omnia ab eorum consortio Spiritum non secludi; jux ac unam referuntur personam, aliis quo-ttribuntur. Sic baptizati in nomine Christi lin Patris ac Spiritn nomine censentur bap-i; si tamen simul in tres personas credide-secus autem, nullus erit baptismus. Hæc a baptismo in Spiritus sancti nuncupatione enire. Si autem ob eumdem locum Spiritus iis personis separetur, utique ob alios locos r Filio diceretur postponendus. Ab angelis um adorari, non a Spiritu; hunc enim testem esse, non ministrum. Cum omnibus anteponi-Filius, intelligendum de creaturis. Dignita-sancti Spiritus a peccati in eum admissi nissibilitate probari. Unde sit illa irremis-itas quomodo unus Spiritus.

led fortasse aliquis dicat, qua ratione cum B hic ex Patre omnia, et per Filium omnia vIII, 6), de Spiritu sancto tacuerit; et hinc præjudicium comparare. Quod si pergit mali-nterpretarii, quam multis inveniet locis præ-n sancti Spiritus potestatem, in quibus vel re vel de Filio nihil Scriptura expresserit, elligendum reliquerit!

27) Numquid ergo cum gratia Spiritus præ-, Dei Patris aut unigeniti Filii denegatur? a, quia sicut Pater in Filio et Filius in Patre, um « diffusa est, inquit, charitas (28) Dei in us nostris per Spiritum sanctum, qui datus bis (*Rom.* v, 5). » Et sicut qui benedicitur in A Christo, **608** benedicitur in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti; quia unum nomen, potestas una, ita etiam ubi operatio aliqua (29), divina, aut Patris, aut Filii, aut Spiritus designatur, non solum ad sanctum Spiritum, sed etiam ad Patrem refertur et Filium, nec solum ad Patrem, sed etiam ad Filium refertur et Spiritum.

41. Denique Æthiops eunuchus Candacis reginæ baptizatus in Christo (*Act.* VIII, 27), plenum mysterium consecutus est. Et illi qui negaverunt se scire Spiritum sanctum, quamvis baptizatos se dicerent in Joannis baptismo, baptizati sunt postea (*Act.* XIX, 2 *et seq.*), quia Joannes in remissionem peccatorum, in advenientis Jesu, non in suo baptizavit nomine. Et ideo Spiritum nesciebant, quia nec baptismum in Christi nomine, sicut Joannes baptizare solebat, acceperant. Joannes enim, licet non baptizaret in Spiritu, tamen et Christum prædicabat et Spiritum. Denique cum interrogaretur, ne forte ipse esset Christus, respondit: Ego vos aqua baptizo, veniet autem fortior me, cujus non sum dignus calceamenta portare: ipse vos baptizabit Spiritu sancto et igni (*Joan.* I, 26, 27). » Ergo isti quia nec in Christi nomine, nec cum fide Spiritus sancti baptizati fuerant, non potuerunt accipere baptismatis sacramentum.

42. Baptizati sunt itaque in nomine Jesu Christi (30): nec iteratum est in his baptisma, sed novatum; unum enim baptisma (*Ephes.* IV, 5).

In editione Benedictina sit mutila procedit , bis quatuor numeros omittens. EDD.

Mss. aliquot, » ita etiam in Spiritu sancto. ı est, inquit, charitas; » reliqui et omnes ıoc uno inter se distant, quod in his, verbum non invenitur.

Mss. non pauci, « ita etiam operatio, ubi io aliqua, » etc.

Vix alius Ambrosianus locus tantam dissidii m, quantam hic præbuit theologis. Beda abilis in Actuum 19 hæc ipsa verba edisse-Ambrosii sententiam hanc esse docet, minis-aptismatis, pronuntiato solo J. Christi no-vere ac valide baptizare; cui sententiæ et subscribit. Eidem quoque majorem adhuc itatem videtur addere calculo suo Nicolaus I, Rom., in Respon. ad consulta Bulgar. c. anc ipsam opinionem non hæsitanter am-ı est Petrus Lombardus in IV *Sent.* dist. 3, *sed quod* et seq. Nec ab his B. Thomam ur, quæst. 66, art. 6, dissidere judicabimus, D stano, qui etiam nunc baptismum, una tan-rinitatis persona nominata, contendit effica-conferri posse, fidem habeamus. Verum alii istæ hanc sententiam a magistri sui mente m conantur ostendere, quod quidem exami-nostri non fuerit instituti. Cæterum Nicolao ac Magistro Sent. accenseri procul dubio etiam Hugo Victor. lib. I de Sacram. cap. 13. Unde us hanc opinionem antiquis theologis fuisse lum familiarem. At vero prudenter Bellar-de Sacram. Bapt. lib. I, cap. 3. « Sed fun-ntum præcipuum, inquit, omnium auctorum mbrosium est ipsius Ambrosii auctoritas; si forte Ambrosius non illud voluit dicere, ujus verba sonare videntur, ruit fundamentum nuum illius opinionis. » Itaque ut rimando i Ambrosiano lucem afferat idem cardinalis, præmonet Ambrosium ex Basilio quem secutus est, C intelligendum; seque addit iis accedere, qui Ambrosium et ex eo Bedam non de forma baptismi accipiendos credunt, sed tantum de verbis Actium, quæ proferuntur; nec aliud velle sanctum Doctorem, quam eo loco et similibus, in quibus una quælibet divinarum personarum exprimitur, alias duas tacite inclusas contineri. Eamdem proponunt solutionem Estius, in IV *Sent.*, dist. 3, § 5; Nicolai Observat. ad D. Tho. locum cit; Alexander, Sæc. III, dissert. 13, et Harduimus, *de Bapt. in nomine Christi*. Sed tres ultimi priori responsioni secundam adjiciunt; dicunt enim Ambrosium hoc loco de illa tantum fidei professione explicandum, quam qui baptzabantur adulti, edere solebant. Namque interrogati, ut alibi vidimus, « credis in Patrem? » respondebant credo. Et sic de duabus aliis personis. Hoc igitur intendit sanctus præsul baptizandos, etsi de una sola Trinitatis persona rogati essent, respondissentque, baptismum tamen legitimum accepturos fuisse, dummodo rectam de tota Trinitate fidem animo retinerent. Quæ duæ expositiones quin sint per se veritati consentaneæ, dubium nemini videatur; sed posterior magis quam prior congruit cum verbis Ambrosii. Etenim in illis etiam agi de pronuntiandis in baptismate personis divinis ipsa orationis series plane ostendit: at eam pronuntiationem non esse, quæ simul cum ablutione a ministro editur, multa persuadent. Nam primo si de ultima hic ageretur, consequens esset formam sub sola Spiritus sancti pronuntiatione validam esse, quod a nemine præter quam a Magistro Sent. admissum reperies. Deinde cum Ambrosius haud dubie hic Basilium, et fortasse etiam Didymum sibi sequendum proposuerit, neutiquam credibile est eum ab ipsis recedere hoc loco voluisse, quos constat prolationem trium personarum in baptism forma censuisse prorsus necessariam. Adi Basilium

Ubi autem non est plenum baptismatis sacramentum, nec principium, vel species aliqua baptismatis æstimatur. Plenum autem est, si Patrem et Filium Spiritumque sanctum fatearis. Si unum neges, totum subrues. Et quemadmodum si unum in sermone comprehendas, aut Patrem, aut Filium, aut Spiritum sanctum : fide autem nec Patrem, nec Filium, nec Spiritum sanctum abneges, plenum est fidei sacramentum : ita etiam quamvis et Patrem, et Filium, et Spiritum dicas, et aut Patris, aut Filii, aut Spiritus sancti minuas potestatem, vacuum est omne mysterium. Denique et illi ipsi qui dixerant : « Nec si Spiritus sanctus 609 sit audivimus, baptizati sunt postea in nomine Domini Jesu Christi (*Act.* xix, 5). » Et hoc abundavit ad gratiam ; quia jam Spiritum sanctum, Paulo prædicante, cognoverant.

43. Nec contrarium debet videri, quia quamvis etiam postea tacitum sit de Spiritu, tamen creditum est : et quod verbo tacitum fuerat expressum est fide. Cum enim dicitur : « In nomine Domini nostri Jesu Christi, » per unitatem nominis impletum mysterium est ; nec a Christi baptismate Spiritus separatur ; quia Joannes in pœnitentia baptizavit, Christus in Spiritu (*Ibid.* 4).

44. Nunc consideremus utrum quemadmodum in Christi nomine plenum esse legimus baptismatis sacramentum ; ita etiam sancto tantum Spiritu nuncupato, nihil desit ad mysterii plenitudinem. Rationem sequamur ; quia qui unum dixerit, Trinitatem signavit. Si Christum dicas, et Deum Patrem a quo unctus est Filius, et ipsum qui unctus est, Filium, et Spiritum sanctum quo unctus est, designasti. Scriptum est enim : « Hunc Jesum a Nazareth, quem unxit Deus Spiritu sancto (*Act.* x, 38). » Et si Patrem dicas, et Filium ejus et Spiritum oris ejus pariter indicasti ; si tamen id etiam corde comprehendas. Et si Spiritum dicas, et Deum Patrem, a quo procedit Spiritus ; et Filium ; quia quoque est Spiritus, nuncupasti.

45. Unde et rationi copuletur auctoritas, in Spiritu quoque recte nos baptizari posse Scriptura indicat, dicente Domino : « Vos autem baptizabimini in Spiritu sancto (31) (*Act.* i, 5). » Et alibi Apostolus ait : « Omnes enim in ipso corpore (32), A in unum Spiritum baptizati sumus (*I Cor.* xii, 13). » Unum opus, quia unum mysterium : unum baptisma, quia mors una pro mundo, unitas prædicationis quæ non potest separari.

46. Quod si hoc loco separatur Spiritus ab operatione Patris et Filii, quia dictum est : Ex Deo omnia (33), et per Filium omnia (*I Cor.* viii, 6) ; ergo et ubi Apostolus de Christo dicit : « Quid est super omnia Deus benedictus in sæcula (*Rom.* ix, 5), » non solum eum creaturis omnibus, sed etiam Patri (quod dictu nefas est) prætulit. Sed absit ; non enim inter omnia, Pater, non inter plebem quamdam creaturarum suarum. Subter creatura omnis, supra divinitas Patris et Filii et Spiritus sancti. Illa servit, hæc regnat ; illa subjacet, ista B dominatur ; illa opus, hæc auctor est operis ; illa adorat omnes, hæc adoratur ab omnibus.

47. Denique de Filio scriptum est : « Et adorent eum omnes angeli Dei (34) (*Hebr.* i, 6). » Non habes : Adoret Spiritus sanctus. Et infra ; « Ad quem autem angelorum dixit aliquando : Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum ? Nonne omnes sunt, inquit, ministri spiritus in ministerium, qui mittuntur (*Ibid.* 13, 14) ? » Cum dicit, *omnes*, nunquid et Spiritum sanctum comprehendit ? Non utique, quia angeli et cæteræ Potestates in ministerium et obsequium Dei Filio, ut serviant, destinantur.

48. At vero Spiritus sanctus non minister, 610 sed testis est Filii, quemadmodum de ipso Filius C dixit : « Ille testimoniam perhibet de me (*Joan.* xv, 26). » Testis est ergo Filii, spiritus. Qui testis est, novit omnia, sicut Deus Pater testis est. Sic enim habes in posterioribus, quia confirmata est salus nostra, testificante Deo, signis quoque et prodigiis, et variis virtutibus, et Spiritus sancti divisionibus (*Hebr.* ii, 3, 4). Qui dividit quod vult (*I Cor.* xii, 11), utique supra omnia, non inter omnia est ; dividere enim operatoris gratia, non operis est materies.

49. Si supra omnia Filius, per quem initium salus nostra, ut prædicaretur, accepit : utique et Pater Deus, qui testificatur, et asseverat signis et prodigiis de salute nostra, exceptus a cunctis est. Similiter autem et Spiritus qui divisionibus suis

lib. *de Spiritu sancto*, cap. 10. 11 et 12 : item lib. v, in Eunom. cap. 3. Quod vero ad Didymum, ex eo divinitatem sancti Spiritus validissime demonstrari asserit, quod in baptismate administrando tam necessario Spiritus persona pronuntianda sit, quam Patris et Filii, quarum qualibet a sacerdote prætermissa invalidum effici sacramentum diserte tradit. Sed quod argumentum multo validius existimandum est, Ambrosius ipse sexcentis locis trium personarum prolationem ad verum baptismum necessario requiri asseverat. Ipsum consule lib. viii *in Lucam*, num. 67 ; lib. *de Mysteriis*, cap. 4, num. 20, ad quem locum jam aliquid hac de re subnotavimus, et ut omittamus auctorem lib. *de Sacram.*, lib. ii, c. 5 et 7, in hac ipsa lucubratione baptismum cum a catholicis tum ab ipsis hæreticis nunquam non sub expressa trium personarum D prolatione a ministro conferri haud semel significat ; unde aliorum quoque PP. exemplo Spiritus astruit divinitatem.

(31) Quidam mss., « baptizabimini a Spiritn sancto. »

(32) Rom. edit., « in uno corpore, in uno Spiritu : » vet. autem a mss. hoc uno discrepant, quod habent, cum eadem Rom., « in uno spiritu. » Græcus textus ἐν ἑνὶ πνεύματι . . . . εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν. Rursus vero ubi mss. et vet. edit. habent « unum opus ? » Rom. emendandum putavit, « unum corpus. »

(33) Rom. edit. sola, « ex Patre omnia. » Infra vero ubi nos ex mss. melioris notæ, « et ubi Apostolus ? » alii et omnes edit. præferunt, « et ibi quia Apostolus, « etc.

(34) omnes edit., « angeli ejus ; » omnes mss., « angeli Dei. »

nostræ testimonium fert saluti, non est in creaturarum plebe numerandus, sed cum Patre æstimandus et Filio, qui non per incisionem sui dividitur ipse, cum dividit : individuus enim cum sit, nihil amittit, cum omnibus largiatur : sicut et Filius, regnum Patre accipiente, nihil perdit : nec Pater Filio cum sua tradat, amittit. Nullum itaque damnum esse in divisione gratiæ spiritalis, Domino attestante (*I Cor.* xii, 6), cognovimus ; qui enim ubi vult spirat (*Joan.* iii, 8), ubique sine damno est. De quo infra dicemus plenius.

A

50. Interim nunc quoniam propositum est ordine suo asserere, non esse inter omnia Spiritum computandum, ipsum Apostolum, de cujus verbis faciunt quæstionem, assertionis hujus adhibeamus auctorem. Quæ enim essent illa omnia, sive visibilia, sive invisibilia, ipse signavit dicens : « Quoniam in ipso condita sunt omnia in cœlis et in terra (*Coloss.* i, 16). » Vides omnia de his dicta, quæ vel in cœlis sunt, vel in terra : sunt enim in cœlis etiam invisibilia, quæ facta sunt.

B

51. Tamen ne cui esset incognitum, addidit de quibus diceret : « Sive Sedes, inquit, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates, omnia per ipsum, et in ipso constant (*Ibid.* 16, 17). » Numquid ergo hic inter creaturas Spiritum sanctum comprehendit ! Aut cum dicit ante omnes esse Dei Filium, numquid ante Patrem dixisse æstimandus est ? Non utique : nam sicut hic per Filium dicit omnia creata esse, et in ipso omnia constare cœlestia : ita etiam in Spirituo sancto vires habere universa cœlestia dubitari non potest, quando lectum est : « Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum (*Psal.* xxxii, 6). » Super omnia est igitur, de quo est omnis cœlestium et terrestrium virtus. Qui igitur super omnia est, utique non servit : qui non servit, liber est : qui liber est, habet jura dominatus.

C

52. Hoc si a principio dicerem, negaretur. Sed quemadmodum illi minora negant, ne majora credantur : ita et nos minora præmittamus, ut aut perfidiam suam etiam in minora prodant : aut si vel minoribus consentiunt, majora de minoribus colligamus.

D

53. Arbitror, clementissime imperator, plenissime confutatos eos, qui audent inter omnia **611** Spiritum sanctum computare. Sed tamen ut sciant se non tantum apostolicis testimoniis, sed etiam Dominicis perurgeri : quomodo audent inter omnia numerare Spiritum sanctum, quando ipse Dominus dixit : « Qui blasphemaverit in Filium hominis, remittetur ei : qui autem blasphemaverit in Spiritum sanctum, nec hic, nec in futurum remittetur ei (*Luc.* xii, 10) ? » Quomodo igitur inter creaturas audet quisquam Spiritum computare? Aut quis sic se obligat,ut si creaturæ derogaverit, non putet sibi hoc aliqua venia relaxandum ? Nam si Judæi, qui adoraverunt militiam cœli (*IV Reg.* xvii, 16), divino præsidio destituti sunt : qui autem adorat et confitetur Spiritum sanctum, acceptus est Deo ; qui non confitetur, sacrilegii reus sine venia damnatur : utique hinc æstimari potest non inter omnia, sed super omnia esse Spiritum sanctum, cujus injuria æternis suppliciis expiatur.

54. Cur autem dixerit Dominus : « Qui blasphemaverit in Filium hominis, remittetur ei : qui autem blasphemaverit in Spiritum sanctum, nec hic, nec in futurum remittetur ei (*Luc.* xii, 10), » diligenter adverte. Numquid alia est offensa Filii, alia Spiritus sancti ? Sicut enim una dignitas, sic una injuria. Sed si quis corporis specie deceptus humani, remissius aliquid sentit de Christi carne, quam dignum est (neque enim vilis nobis debet videri, quæ aula virtutis, fructus est Virginis), habet culpam : non est tamen exclusus a venia, quam fide possit adciscere (35). Si quis vero sancti Spiritus dignitatem, majestatem et potestatem abneget sempiternam, et putet non in Spiritu Dei ejici dæmonia, sed in Beelzebub : non potest ibi exoratio esse veniæ, ubi sacrilegi plenitudo est ; quia qui Spiritum negavit, et Deum Patrem negavit et Filium ; quoniam idem est Spiritus Dei, qui Spiritus est Christi.

CAPUT IV.

Spiritum sanctum unum et eumdem esse qui locutus est in prophetis et in apostolis, qui Spiritus Dei et Christi est, quem præterea Spiritum Paracletum, Spiritum vitæ ac veritatis Scriptura significat.

55. Unum autem esse Spiritum nemo dubitaverit, etsi de uno Deo plerique dubitaverunt. Alium enim dixeruut plerique hæretici (36) Deum veteris, alium novi Testamenti. **612** Sed sicut unus Pater, qui et olim locutus est, ut legimus, patribus in prophetis : et in novissimis diebus nobis locutus est in Filio (*Hebr.* i, 2) : et sicut unus Filius, qui juxta veteris seriem Testamenti ab Adam offensus (37), ab Abraham visus, adoratus a Jacob est : ita etiam

(35) Morinus lib. ix *de Pœnit.* cap. 28, citato hoc Ambrosii loco, non dubitat asserere illum vere ac proprie de peccato, quod a plerisque PP. pro irremissibili habitum censet, intelligendum. Sed ut valeret ista ejus opinio, docendum erat Doctoris nostri sententiam esse, omnibus qui Spiritus sancti divinitatem semel negassent, omnem ad fidem et veniam reditum intercludi : quod sane non esset probatu admodum facile. Cum autem hic nequaquam discutiatur, neque utrum peccatum aliquod vere sit irremissibile, neque quibus conditionibus tale reddatur, qui plura de hæc quæstione voluerit, consulat quæ lib. ii *de Pœnit.* cap. 4, subnotavimus, sicut et nostram in lib. *de Lapsu Virg. consecr.* admonitionem. Obiter autem observavimus hoc argumentum semper contra impugnantes Spiritus sancti divinitatem visum esse quam efficacissimum, proindeque diligenter et copiose tractatum a Didymo, Basilio, Cyrillo et aliis.

(36) Hoc testatur Epiphanius de Simone Mago, hæres. 21, de Marcionitis, hæres. 42, et de Manichæis, hæres. 66. De his autem ultimis idem memorat *de Hær.* cap. 26.

(37) Dicitur Filius offensus ab Adamo, quia creat-

Spiritus sanctus unus est, qui efferbuit in prophetis (*II Petr.* I, 21), insufflatus est apostolis (*Joan.* xv, 22), copulatus est Patri et Filio in baptismatis sacramentis (*Matth.* XXVIII, 19). De ipso enim dicit David : « Et spiritum sanctum tuum ne auferas a me (*Psal.* L, 13). » De ipso etiam alibi dixit : « Quo ibo a Spiritu tuo (*Psal.* CXXXVIII, 8)? »

56. [*Alias* cap. IV.] Ut scias quia idem Spiritus Dei est, qui est Spiritus sanctns, sicut et in Apostolo legimus : « Nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesu; et nemo potest dicere Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto (*I Cor.* XII, 3), » ipsum Apostolus Spiritum Dei dixit. Ipsum etiam Spiritum Christi appellavit, sicut habes : « Vos autem in carne non estis, sed in Spiritu, si tamen Spiritus Dei inhabitat in vobis. Si quis autem Spi- B ritum Christi non habet, hic non est ejus (*Rom.* VIII, 9). » Et infra : « Quod si Spiritus ejus qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis (*Ibid.* 11). » Ipse est ergo Spiritus Dei, qui Spiritus est Christi.

57. Ipse etiam est Spiritus vitæ sicut ait Apostolus : « Lex enim Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis (*Ibid.* 2). »

58. Quem igitur Spiritum vitæ Apostolus dixit (38), ipsum Dominus in Evangelio Paracletum nominavit, ipsum Spiritum veritatis, sicut habes : « Et rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis : ut vobiscum sit in æternum, Spiritum veritatis, quem hic mundus non potest accipere : quia non videt C eum, nec cognoscit eum (*Joan.* XIV, 16, 17). » Habes ergo et Paracletum. Spiritum, eumdem et Spiritum veritatis et Spiritum invisibilem designatum. Quomodo igitur secundum divinitatem quidam Filium visibilem putant (39), cum etiam Spiritum mundus videre non possit?

59. Accipe nunc ejusdem vocem Domini, quod ipse sit Spiritus sanctus, qui est Spiritus veritatis : habes enim in ultimo libri hujus : « Accipite Spiritum sanctum (*Joan.* xx, 22). » Ipsum quoque esse Spiritum sanctum, qui est Spiritus Domini (40), Petrus docet dicens : « Anania, quid tibi visum est

A tentare et mentiri Spiritui sancto (*Act.* v, 3
statim ad uxorem Ananiæ idem ait : « Qui
visum est tentare Spiritum Domini (*Ibid.* 9)
dicit, « vobis » ostendit de eo dictum Spi
quo Ananiæ dixerat. Ipse est ergo Spiritus I
qui Spiritus sanctus.

60. Ipsum etiam Spiritum sanctum, qui S
613 Patris est, declaravit Dominus, dicens
dum Matthæum in persecutione non esse c
dum quid loquamur : « Non enim vos estis
quimini : sed Spiritus Patris vestri, qui loq
vobis (*Matth.* x, 20). » Idem autem secundum
ait : « Nolite solliciti esse qualiter responde
dicatis : Spiritus enim sanctus Dei docebit
ipsa hora, quæ oporteat dicere (*Luc.* XII, 1
Ergo quamvis multi dicantur spiritus, quia
est : « Qui facit angelos suos spiritus (*Psal.* C
unus tamen est Dei Spiritus.

61. Ipsum igitur unum Spiritum et apo
prophetæ sunt consecuti. Sicut etiam Vas
nis, doctor gentium dicit : « Quia unum S
potavimus (*I Cor.* XII, 13) » : quasi eum qui nc
scindi, sed infundatur animis, et sensibus all
ut sæcularis sitis restinguat ardorem.

CAPUT V.

*Spiritum sanctum, cum creaturas sanctific
creaturam esse, nec mutabilem; eum sem
num esse, cum a Patre detur, et a Fili
inter ea quæ declinare dicuntur, numera
fontem bonitatis, Spiritum oris Dei, n
emendatorem, donum necessario confite
postremo cum in Scripturis bonus affirm
Patri ac Filio conjungatur in baptismate,
negari neutiquam posse; nec tamen dici
proficientem, sed perficientem : quod
omnibus distinguit creaturis.*

62. Non ergo sanctus Spiritus de substan
poralium : hic enim corporalibus incorpor
fundit gratiam : sed nec de substantia invis
creaturarum est : nam et illæ sanctificatior
jus accipiunt, et per hunc reliquis mundi o
antecellunt. Sive Angelos dicas, sive Domin
sive Potestates, omnis creatura exspectat
Spiritus gratiam. Sicut enim nos per S

tionem mundi, et omnes veteris Testamenti apparitiones Ambrosius cum plerisque veterum PP. Filio tribuere consuevit, ut non semel supra licuit D advertere. Quæ porro hic de Spiritus sancti unitate, hæc mutuata videntur a Didymo statim post libri primi exordium.

(38) « Apostolus dixit, » Sic prosequuntur non pauci mss., « de ipso etiam alibi dicit : » *Quo ibo a Spiritu tuo?* « ut scias quia idem Spiritus est Dei, qui est Spiritus sanctus, sicut et in Apostolo legimus : « *Nemo in Spiritu loquens dicit anathema Jesu, et nemo potest dicere Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto.* « Ipsum Apostolus Spiritum Dei dixit, ipsum Dominus in Evangelio Paracletum. » Tres mss. post verbum « dixit » addunt « hæredem. » Porro tota fere hæc lacinia, nempe ab illis verbis, *ut scias*, sive *et scias*, ut est in cunctis edit., desideratur suo loco in memoratis omnibus mss. Verum cum idem exhibeant proxime ante verba illa : « De ipso

etiam alibi dixit : » *quo ibo a Spiritu tuo*,
modi repetitio facit, ut in aliis suspicemur t
sitionem.

(39) Impiam hanc opinionem Arianorum
auctor est Augustinus, epist. 111, nunc 14
10, et lib. II *de Trinit.*, cap. 9. Sed lib. I cc
xim. cap. 3, et lib. II, cap. 26, docet eos h
hoc effugio uti conatos, ut dicerent minor
a majoribus, ut puta angelos ab archange
quo modo videri a Patre Filium, ac Patrem
a nemine videri posse : quam cavillationem
somet Ario in *Thalia* sua propositam tradi
nasius in lib. de Synodis. Quod autem Aml
hic spectare Arianam hanc distictionem
Petavius, lib. VIII *de Trinit.* cap. 2, id sine
ratione scripto tradit.

(40) Nonnulli mss., « Spiritum sanctum.
Spiritus Dei. »

liberi, quia « misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem : Abba Pater. Itaque jam non est servus, sed filius (*Galat.* iv, 6, 7) » : ita etiam omnis creatura revelationem filiorum Dei exspectat (*Rom.* viii, 19), quos utique sancti Spiritus gratia filios Dei fecit. Ergo et creatura ipsa omnis spiritualis gratiæ revelatione mutabitur, « et liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei (*Ibid* 21). »

63. Omnis ergo creatura mutabilis, non solum ea quæ jam peccato aliquo aut elementorum conditione mutata est : verum etiam quæ corruptelæ potest esse obnoxia vitio naturæ, etsi nondum est studio disciplinæ ; nam ut in superioribus libis docuimus (lib. iii *de Fide*, cap. 2), et angelorum naturam liquet potuisse mutari. Utique æstimare convenit quia qualis unius natura, talis et cæterorum. Mutabilis ergo et reliquorum natura, sed melior disciplina.

64. [*Alias* cap. V.] Ergo omnis mutabilis creatura, sed bonus et non mutabilis Spiritus sanctus, neque enim aliquo vitio mutari potest, qui omnium **614** abolet vitia, peccata condonat. Quomodo ergo mutabilis qui sanctificando alios mutat (41) ad gratiam, non ipse mutatur ?

65. Quomodo mutabilis, qui bonus semper est? Neque enim unquam malus Spiritus sanctus, per quem nobis quæ bona sunt, ministrantur. Unde et evangelistæ duo in uno eodemque loco, diversis quidem inter se verbis, sed eadem designarunt : habes enim in Matthæo : « Si vos cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris : quanto magis Pater vester, qui in cœlis est, dabit bona petentibus se (*Matth.* vii, 11) ! « Secundum Lucam autem invenies ita scriptum : « Quanto magis Pater vester de cælo dabit Spiritum sanctum (41) petentibus se (*Luc.* xi, 13) ! » Advertimus ergo bonum esse Spiritum sanctum Domini judicio, evangelistarum testimonio : quando alius pro sancto Spiritu bona, alius pro bonis sanctum Spiritum nominavit. Si igitur quod bonum est, hoc est Spiritus sanctus, quomodo bonus non est ?

66. Nec fallit quod nonnulli codices habent etiam secundum Lucam : « Quanto magis Pater vester de cœlo dabit bonum datum petentibus se ! » Hoc bonum datum gratia spiritalis est, quam Dominus Jesus effudit e cœlo, postquam patibulo crucis fixus, triumphales revehens evacuatæ mortis exuvias, victor mortis a mortuis resurrexit, sicut habes scriptum : « Ascendens in altum captivam duxit captivitatem (43) : dedit data hominibus (*Psal.* lxvii, 19). » Et bene ait, « data ; sicut enim Filius datus, de quo scriptum est : « Puer natus est, filius datus est nobis (*Isa.* ix, 6), » data est et gratia spiritualis. Quid autem dubito dicere quia datus est et Spiritus sanctus, cum scriptum sit : « Charitas Dei effusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis (*Rom.* v, 5). » Quem utique quoniam pectora recipere captiva non poterant, prius Dominus Jesus captivam duxit captivitatem ; ut liberis affectibus gratiæ divinæ munus effunderet.

67. Pulchre autem dixit : « Captivam captivitatem. » Christi enim victoria ; victoria libertatis est, quæ omnes gratiæ vindicavit, nullum astrinxit injuriæ. Ergo in omnium absolutione nemo captivus est. Et quia Dominicæ tempore passionis sola feriabatur injuria (45), quæ captivos omnes amiserat quos tenebat : in se recurrens captiva facta est ipsa captivitas, jam non Belial addicta, sed Christo, cui servire libertas est. Quis enim in Domino vocatus est servus libertus est Domini (46) (*I Cor.* vii, 22).

68. Sed ut ad proposita revertamur : « Omnes, inquit, declinaverunt, simul inutiles facti sunt : non est qui faciat bonum, non est usque ad unum (*Psal.* xiii, 3). » Si excipiunt Spiritum sanctum, etiam ipsi eum non esse inter omnia confitentur : si non excipiunt, ergo et ipsum inter omnes declinasse fateantur.

69. Sed videamus utrum bonitatem habeat, cum fons sit principiumque bonitatis. Nam sicut **615** Pater bonitatem habet et Filius, ita etiam bonitatem habet et Spiritus sanctus. Quod etiam Apostolus docuit dicens : « Fructus autem Spiritus pax, charitas, gaudium, patientia, bonitas (*Galat.* v, 22). » Quis autem dubitat quod bonus sit, cujus fructus est bonitas ? « Arbor enim bona bonos fructus facit (*Matth.* vii, 17). »

70. Itaque si bonus Deus, quomodo non bonus qui oris ejus est Spiritus (*Psal.* xxxii, 6), qui scrutatur etiam alta Dei (*I Cor.* ii, 10)? An in alta Dei contagio mali (47) possit intrare ? Unde et illud in-

(41) Quidam mss., « qui sacrificando alios mutat. »

(42) Nonnulli mss., « Spiritum bonum, » sed plures ac melioris ævi, sicut et omnes edit., « Spiritum sanctum. » Græci quoque cod., πνεῦμα ἅγιον, quod secundum Latinam interpretationem Syriacæ versionis reddunt « Spiritum sanctitatis : » secundum interpretationem Æthiopicæ, « bonum donum Spiritus sancti ; » at Persica adhuc simplicius, » Spiritum sanctum. » Hanc eamdem lectionem Matthæi et Lucæ observarat etiam Didymus, a quo similiter tractata superiora argumenta reperies.

(43) Tres mss., « captivam elegit captivitatem ; » reliqui et omnes edit., « captivam duxit, » etc. Græcum idioma ᾐχμαλώτευσας, « captivam fecisti, in captivitatem redegisti, » vel quid simile.

(44) Mss. aliquot, « Gratia Dei : » cæteri atque edit., « Charitas Dei ; » textus Apostoli, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, charitas, dilectio, etc.

(45) Mss. non pauci, « soli feriabatur injuria, » duo « sola feriabatur, » paulo melius ; quidam, « solus feriabatur injuria, » parum commode. Præstat igitur cum aliis mss. et cunctis edit. legere, sola » feriabatur injuria, » id est, otiosa erat, nec jam cuipiam nocere poterat.

(46) Nonnulli mss., « liber est Domini ; » reliqui omnesque edit., « libertus est Domini. » Apostolus etiam, ἀπελεύθερος τοῦ Κυρίου.

(47) Mss. aliquot, « cogitatio mal.. »

telligitur, quam amentes sint, qui bonum Filium Dei abnegant, cum bonum Spiritum Christi negare non possint : de quo ait Dei Filius ; « Propterea dixi, de meo accipiet (*Joan.* XVI, 15). »

71. An non bonus Spiritus, qui bonos de pessimis facit, peccatum abolet, malum delet, crimen excludit, bonum munus infundit, de persecutoribus apostolos facit, de peccatoribus sacerdotes (48) ? « Eratis, inquit, aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino (*Ephes.* V, 8). »

72. Sed quid differimus eos (49)? Nam si verba exigunt, cum facta non abnuant, accipiant bonum Spiritum scriptum : dixit enim David : « Spiritus tuus bonus deducet me in viam rectam (*Psal.* CXLII, 10). » Quid est enim Spiritus, nisi plenus bonitatis ? Qui cum sit inacessibilis natura, receptibilis tamen propter bonitatem suam nobis est, complens virtute omnia, sed qui solis participetur justis, simplex substantia, opulentus virtutibus, unicuique præsens, dividens de suo singulis, et ubique totus.

73. Meritoque Filius Dei dixit : « Ite, baptizate gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (*Matth.* XXVIII, 19), » non dedignatus Spiritus sancti societatem. Cur igitur nunc quem Dominus non dedignatus est in baptismatis sacramento, moleste ferunt aliqui Patri vel Filio Spiritum nostra devotione conjungi ?

74. Bonus ergo Spiritus : bonus autem, non quasi acquirens, sed quasi impertiens bonitatem. Non enim accipit a creaturis, sed accipitur Spiritus sanctus : sicut non sanctificatur, sed ipse sanctificat ; creatura enim sanctificatur sanctificat autem Spiritus sanctus. In quo licet Verbi communio, discretio tamen naturæ est. Sanctus enim dicitur et homo qui accipit, et Deus qui tribuit sanctitatem; quia legimus : « Estote sancti, quoniam et ego sanctus sum (*Levit.* XIX, 2). » Non ergo potest sanctificatio et corruptela unius esse naturæ ; et ideo non potest gratia sancti Spiritus et creatura unius esse substantiæ.

75. Itaque cum omnis invisibilis præter Trinitatem reliqua natura, cujus rationabilem et incorpoream jure quidam substantiam putant, non impertiat spiritalem gratiam (50), sed acquirat : nec participet, sed assumat : separanda utique est a societate Spiritus sancti communitas creaturæ. Credant igitur quia creatura non est Spiritus sanctus : aut si creaturam putant, cur associant Patri ? Si creaturam arbitrantur, cur Filio Dei jungunt ? Quod si a Patre et Filio 606 non existimant separandum, non æstiment creaturam : quia ubi una sanctificatio, una natura est.

CAPUT VI.

Quanquam in aqua et Spiritu baptizamus, hunc tamen illi longe præstare ; atque adeo non sejungendum a Patre et Filio.

76. Sunt tamen plerique qui eo quod in aqua baptizamur et Spiritu, non putent aquæ et Spiritus distare munera : et ideo non putant distare naturam. Nec advertunt quia in illo aquarum sepelimur, elemento, ut renovati per Spiritum resurgamus. In aqua enim imago mortis, in Spiritu pignus est vitæ : ut per aquam moriatur corpus peccati, quæ quasi quodam tumulo corpus includit ; et per virtutem Spiritus renovemur a morte peccati, renati in Deo.

77. Et ideo hi tres testes unum sunt, sicut Joannes dixit : « Aqua, sanguis, et Spiritus (*I Joan.* V, 8). » Unum in mysterio, non in natura. Aqua igitur testis est sepulturæ, sanguis testis est mortis, Spiritus testis est vitæ. Si qua ergo in aqua gratia, non ex natura aquæ, sed ex præsentia est Spiritus sancti.

78. Numquid in aqua vivimus, sicut in Spiritu? Numquid in aqua signamur, sicut in Spiritu? In ipso enim vivimus, et ipse est pignus hæreditatis nostræ, sicut et Apostolus scribens ad Ephesios, ait : « In quo credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pigus hæreditatis nostræ (*Ephes.* I, 13, 14). » Sancto igitur Spiritu signati sumus, non natura (51), sed a Deo, quia scriptum est : « Qui unxit nos Deus, et qui signavit nos, et dedit pignus Spiritum in cordibus nostris (*II Cor.* I, 21, 22). »

79. Signati ergo Spiritu a Deo sumus. Sicut enim in Christo morimur, ut renascamur : ita etiam Spiritu signamur, ut splendorem atque imaginem ejus et gratiam tenere possimus : quod est utique spiritale signaculum. Nam etsi specie signemur (52) in corpore, veritate tamen in corde signamur : ut Spiritus sanctus exprimat in nobis imaginis cœlestis effigiem.

80. Quis igitur audeat dicere discretum a Deo Patre et Christo esse Spiritum sanctum : cum per ipsum ad imaginem et similitudinem Dei esse mereamur : et per ipsum fiat, quemadmodum Petrus apostolus dixit (*II Petr.* I, 4), ut divinæ simus consortes naturæ ? In quo utique non carnalis successionis hæreditas, sed adoptionis gratiæ spiritale commercium est. Atque ut sciamus cordis nostri magis hoc, quam corporis esse signaculum, docet Propheta qui dicit : « Signatum est in nobis lumen

(48) Idem Ambrosius, serm. 10 in Psal. CXVIII, num. 17 : « Accepimus Spiritum sanctum, qui non solum nostra peccata dimittit, sed etiam nos facit sacerdotes suos aliis peccata dimittere. »

(49) Rom. edit. cum mss. aliquot, « deferimus eos ; » vet. edit. cum aliis, « differimus eos, » id est quid non statim respondemus ?

(50) Mss. aliquot, « non impertiat spiritualium gratiam. »

(51) Nonnulli mss., « Secundum igitur Spiritum signati sumus, non a creatura, » etc.

(52) Vet. edit. cum mss. aliquot, « Spiritu signemur : » aptius Rom. cum reliquis, « specie signemur. »

vultus tui, Domine : dedisti lætitiam in corde meo (*Psal.* iv, 7). »

617 CAPUT VII.

Spiritum sanctum creaturam non esse, cum sit incircumscriptus et apostolis per omnes regiones dispersis infusus, quin etiam angelos ipsos, quibus æquales nos reddit, sanctificet. Eodem Mariam repletam esse, nec non etiam Christum Dominum atque adeo superiora et inferiora omnia : de cujus operatione, quæ per piscinæ commotionem designabatur, ortum ducit omnis benedictio.

81. Cum igitur omnis creatura certis naturæ suæ sit circumscripta limitibus : si quidem et illa invisibilia opera, quæ non queunt locis et finibus comprehendi, substantiæ suæ tamen proprietate clauduntur : quomodo quis audeat creaturam appellare Spiritum sanctum, qui non habet circumscriptam determinatamque virtutem : quia et in omnibus et ubique semper est, quod utique divinitatis et dominationis est proprium : « Domini enim est terra, et plenitudo ejus (*Psal.* xxiii, 1)? »

81*. Et ideo cum Dominus servulos suos apostolos destinaret, ut agnosceremus aliud creaturam esse, aliud gratiam spiritalem, alios alio destinabat; quia omnes simul ubique esse non poterant. Dedit autem omnibus Spiritum sanctum, qui licet separatis apostolis inseparabilis gratiæ munus infunderet. Erant igitur diversæ personæ, sed unus in omnibus operationis effectus : quia unus est Spiritus sanctus, de quo ait : « Accipietis virtutem venientem, Spiritum sanctum in vos : et eritis mihi testes in Jerusalem et in omni Judæa et Samaria usque in fines terræ (*Act.* i, 8). »

82. Incircumscriptus igitur et infinitus Spiritus sanctus, qui se discipulorum sensibus per separatarum divortia discreta regionum, remotosque fines totius orbis infudit, quem nihil potest præterire vel fallere. Et ideo sanctus David ait : « Quo ibo a Spiritu tuo, aut quo a facie tua fugiam (*Psal.* xxxviii, 7)? » De quo Angelo Scriptura hoc dicit? De qua Dominatione? de qua Potestate? Cujus inveniemus Angeli virtutem per plurimos esse diffusam? Angeli enim ad paucos mittebantur, Spiritus autem sanctus populis infundebatur. Quis igitur dubitet quin divinum sit, quod infunditur simul pluribus (53), nec videtur: corporeum autem, quod et videtur a singulis, et tenetur?

83. Sed quemadmodum sanctificans apostolos Spiritus, non est humanæ consors naturæ : ita etiam sanctificans Angelos, Dominationes et Potestates, non habet consortium creaturæ. Si qui autem putant non esse spiritalem in angelis sanctitatem, sed aliam quamdam gratiam suæ proprietate naturæ (54), hi inferiores profecto angelos hominibus judicabunt. Cum enim et ipsi fateantur quod Spiritui sancto angelos conferre non audeant, nec possint negare (55) quod hominibus infundatur Spiritus sanctus : sanctificatio autem Spiritus donum munusque divinum sit : invenientur utique homines qui meliorem sanctificationem habent, angelis præferendi. **618** Sed cum angeli hominibus in adjumentum descendant (*Hebr.* i, 14), intelligendum est quod creatura quidem superior angelorum sit, quæ plus recipit gratiæ spiritalis : ejusdem tamen et erga nos et illos munus auctoris sit.

84. Quanta autem gratia, quæ præmiis angelorum etiam inferiorem creaturam humanæ conditionis exæquet, sicut Dominus ipse promisit (56) dicens : « Eritis sicut angeli in cœlo (*Matth.* xxii, 30)? » Nec difficile : qui enim illos angelos fecit in Spiritu, homines quoque per eamdem gratiam similes faciet angelorum (*Psal.* ciii, 4).

85. De qua autem creatura dici potest quia repleverit universa, quod scriptum est de Spiritu sancto : « Effundam de Spiritu meo super omnem carnem (*Joel* ii, 38)? » Non hoc de angelo dici potest. Denique Gabriel ipse missus ad Mariam : « Ave, inquit, gratia plena (*Luc.* ii, 28), » spiritalem utique in ea declarans gratiam, quod in eam Spiritus sanctus supervenisset, et plenum gratiæ uterum Verbo esset habitura cœlesti.

86. Domini enim est omnia complere, qui dicit : « Ego cœlum et terram compleo (*Jerem.* xxiii, 24). » Si ergo Dominus est, qui cœlum complet et terram : quis potest Spiritum sanctum judicare dominationis, et divinæ potestatis exsortem (57), qui replevit orbem, et quod ultra totum orbem est, replevit Jesum mundi totius redemptorem? Scriptum est enim, « Jesus autem plenus Spiritu sancto, regressus est ab Jordane (*Luc.* iv, 1). » Quis igitur alius nisi qui ejusdem esset plenitudinis, complentem omnia posset implere?

87. Sed ne hoc secundum carnem dictum objiciant : quanquam plus unus ille, quam omnes : de cujus carne exhibat virtus, quæ sanaret omnes : tamen sicut Dominus complet omnia, ita etiam et de Spiritu lectum est : « Quoniam Spiritus Domini replevit orbem terrarum (*Sap.* i, 7). » Habes etiam de omnibus qui convenerant cum apostolis dictum quia, « repleti sancto Spiritu, loquebantur verbum Dei cum fiducia (*Act.* iv, 31). » Vides quia et plenitudinem et fiduciam dat Spiritus sanctus : cujus operationem archangelus nuntiat Mariæ, dicens : « Spiritus sanctus superveniet in te (*Luc.* i, 35). »

88. Habes etiam in Evangelio quia angelus secundum tempus descendebat in natatoriam, et movebatur aqua ; et qui prior descendisset in natatoriam, sa-

(53) Mss. aliquot, « simul pectoribus : » minus commode.

(54) Nonnulli mss., « super proprietatem naturæ. »

(55) Amerb. et Eras., « nec possint vetare. » Gill. et Rom., « nec possint negare. » Mss. vero partim illis accedunt.

(56) Paris. edit. ultimæ, « ipse præmisit. » Infra vero ubi nos cum ant. edit. ac mss. fere omnibus, « fecit in Spiritu, » Rom. edit. reposuit, « fecit spiritus. »

(57) Mss. aliquot, « divinæ potestatis extorrem. »

nus fiebat (*Joan.* v, 4). Quid in hoc typo angelus, nisi descensionem sancti Spiritus nuntiabat, quæ nostris futura temporibus, aquas sacerdotalibus invocata precibus consecraret (58)? Ille ergo angelus sancti Spiritus erat nuntius, eo quod per gratiam spiritualem medicina nostris esset animi ac mentis languoribus deferenda. Eosdem ergo et Spiritus habet, quos Deus Pater et Christus ministros. Sic omnia replet, sic omnia possidet, sic omnia operatur et in omnibus, quemadmodum et Deus Pater operatur et Filius.

89. Quid igitur sancti Spiritus operatione divinius, cum etiam benedictionum suarum præsulem Spiritum Deus ipse testetur dicens: **619** « Ponam Spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos (*Isa.* XLIV, 3). » Nulla enim potest esse plena benedictio, nisi per infusionem Spiritus sancti. Unde et apostolus nihil melius hoc nobis quod optaret invenit, sicut ipse dixit: « Non deficiemus pro vobis orantes et obsecrantes, ut repleamini cognitione voluntatis ejus in omni sapientia et intellectu spiritali, ambulantes digne Deo (*Coloss.* I, 9, 10). » Hanc igitur Dei esse docuit voluntatem, ut magis in bonis operibus et sermonibus et sensibus ambulantes repleamur voluntate Dei, qui ponit in cordibus nostris Spiritum sanctum. Ergo si is qui habet Spiritum sanctum, Dei repletus est voluntate; utique inter Patrem et Spiritum nulla distantia voluntatis est.

CAPUT VIII.

A Deo solo dari Spiritum: neque tamen totum singulis, cum præter Christum nemo fuerit qui totum eum capere posset. Per Spiritum effundi charitatem, quæ per mysticum unguentum figurata, nihil commune cum creaturis habere ostenditur; ipsum autem cum ex ore Dei dicatur procedere, inter creata non reponendum: nec inter divisibilia, cum sit æternus.

90. Simul illud adverte, quia Deus dat Spiritum sanctum (*Rom.* v, 5). Non enim humanum hoc opus, neque ab homine datur: sed qui invocatur a sacerdote, a Deo traditur, in quo Dei munus (59), ministerium sacerdotis est. Nam si Paulus apostolus judicavit quod ipse donare Spiritum sanctum sua auctoritate non posset, et in tantum se huic officio imparem credidit, ut a Deo nos Spiritu optaret impleri (*Ephes.* v, 18); quis tantus est, qui hujus traditionem muneris sibi audeat arrogare? Itaque Apostolus votum precatione detulit (60), non jus auctoritate aliqua vindicavit: impetrare optavit, non imperare præsumpsit. Petrus quoque ait quia non erat idoneus qui posset Spiritum sanctum vel cogere, vel arcere. Sic enim dixit: « Ergo si eamdem gratiam concessit illis Deus sicut et nobis, ego quis eram, qui possem prohibere Deum (*Act.* XI, 17)? »

91. Sed fortasse apostolicis non moveantur exemplis, et ideo divinis utamur oraculis: scriptum est enim: « Jacob puer meus, suscipiam eum: Israel electus meus (61), suscepit eum anima mea, dedi Spiritum meum in ipsum (*Isa.* XLII, 1). » Dominus quoque per Isaiam dixit: « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me (*Isa.* LXI, 1). »

92. Quis ergo audeat dicere creatam Spiritus sancti esse substantiam, qui cum illuxerit in cordibus nostris, divinæ cernimus pulchritudinem veritatis, et distantiam creaturæ divinitatisque cognoscimus, ut opus segregetur ab auctore? Aut de qua creatura Deus ita locutus est, quod aut Dominationes aut Potestates effundat aut Angelos? Sed *de Spiritu*, inquit, « meo effundam » (*Joel* II, 28). Non Spiritum ait, sed « de Spiritu »: neque enim nos capere possumus plenitudinem Spiritus sancti, sed tantum accipimus, quantum de suo arbiter nostri pro sua voluntate diviserit. Sicut enim Dei Filius « non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit (*Philipp.* II, 6), » ut nos eum nostris animis percipere **620** possemus: exinanivit autem non quod ipse esset vacuus suæ plenitudinis, sed quod mihi qui plenitudinem ejus sustinere non possem, pro eo quod capere possem, infunderetur: ita etiam de Spiritu sancto Pater se dicit effundere super omnem carnem: non enim totum effudit, sed quod effudit, omnibus abundavit.

93. Supra nos ergo effusum est de Spiritu: at vero super Dominum Jesum, cum in forma esset hominis, manebat Spiritus, sicut scriptum est: « Supra quem videris Spiritum descendentem de cœlo, et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto (*Joan.* I, 33). Circa nos ex affluenti commodo liberalitas largientis est, in illo totius manet in æternum Spiritus plenitudo. Quod igitur nobis satis esse judicavit, effudit, et quod effusum est, non separatum est, nec incisum: sed unitatem habet plenitudinis, quo aciem nostri cordis illuminet pro nostræ possibilitate virtutis. Denique tantum capimus, quantum profectus nostræ mentis acquirit: inseparabilis est enim plenitudo gratiæ spiritalis, sed nobis pro nostræ participatur facultate naturæ.

94. Effundit ergo Deus de Spiritu, effunditur etiam charitas Dei per Spiritum: quo loco unitatem debemus agnoscere operationis et gratiæ. Sicut enim de Spiritu sancto Deus effudit, ita etiam, « Charitas Dei effusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum (*Rom.* v, 5); » ut intelligamus non esse opus sanctum Spiritum (62), qui divinæ arbiter et fons profluus charitatis est.

95. Similiter autem ut credas id quod effunditur

(58) Ita edit. omnes, et quidam mss.: cæteri autem partim, « qua nostris futura..... invocatas precibus: » partim, « qui nostris futuras temporibus aquas sacerdotalibus invocatus precibus consecraret. »

(59) Paris. quædam edit. ac mss. aliquot, « Dei manus. »

(60) Pauci mss., « votum prædicatione detulit. »

(61) Vet. edit. ac pauci mss., « Israel dilectus meus. »

(62) Mss. aliquot, « non esse opus Spiritus sancti. »

cum creaturis non posse esse commune, sed speciale divinitatis: etiam et Filii nomen effunditur, sicut habes; « Unguentum exinanitum est nomen tuum (*Cant.* I, 2). » Cujus virtute sermonis nihil potest esse præstantius. Nam sicut inclusum in vase aliquo unguentum cohibet odorem suum, qui odor quandiu vasis illius angustiis coercetur, etsi ad plures non potest pervenire, tamen vim suam servat: cum vero de vase illo, quo claudebatur, unguentum fuerit effusum, longe lateque diffunditur: ita et Christi nomen ante ejus adventum in Israel populo, quasi in vase aliquo Judæorum mentibus claudebatur: « Notus enim in Judæa Deus, in Israel magnum nomen ejus (*Psal.* LXXV, 1): » hoc utique nomen, quod vasa Judæorum angustiis suis coercitum continebant.

96. Magnum quidem et tunc nomen, cum infirmiorum atque paucorum hæreret angustiis: sed magnitudinem sui nondum per corda gentium, et in fines totius orbis effuderat. Postea vero quam per omnem mundum suo illuxit adventu, per omnem utique creaturam divinum illud suum nomen extendit, non repletum accessione aliqua (plenitudo enim nescit augmentum) sed replens vacua, ut esset admirabile nomen ejus in universa terra. Hujus igitur effusio nominis abundantem quamdam exuberantiam gratiarum (63), bonorumque cœlestium significat largitatem: ex abundantia enim superfluit quidquid effunditur.

97. Itaque sicut creata non potest dici sapientia, quæ ex ore Dei procedit, nec Verbum, quod eructatur ex corde, nec virtus, in qua plenitudo 621 majestatis æternæ est: ita etiam creatus non potest Spiritus æstimari, qui ex ore Dei funditur: cum ipse Deus tantam ostenderit unitatem, ut effundere se de Spiritu suo dicat. Quo intelligamus quia etiam Dei Patris eadem gratia sit, quæ Spiritus sancti est, et quod sine incisione ac detrimento aliquo dividatur mentibus singulorum. Quod ergo de Spiritu Dei effunditur, nec inciditur, nec partibus aliquibus corporalibus comprehenditur, aut secatur.

98. [*Alias* cap. VIII.] Quomodo enim credibile est, quod Spiritus sectilibus aliquibus dividatur? Dicit de Joannes de Deo: « Ex hoc cognoscimus qui manet in nobis de Spiritu quem dedit nobis (*I Joan.* III, 24). Quod autem manet semper, utique nec mutatur (64): ergo si mutationem non habet, æternitatem habet. Et ideo Spiritus sanctus sempiternus est: creatura autem obnoxia vitio (*Rom.* VIII, 20), ideoque mutabilis. Quod autem mutabile est, esse non potest sempiternum et ideo non potest Spiritui sancto et creaturæ esse consortium; quia sempiternus est Spiritus, creatura autem omnis tempore est.

99. Sempiternum autem Spiritum sanctum, etiam Apostolus ostendit: « Si enim sanguis taurorum hircorum, et cinis vitulæ aspersus inquinatos sanctificat ad carnem emundandam: quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum sempiternum se obtulit immaculatum Deo (*Hebr.* IX, 13, 14)? Ergo sempiternus est Spiritus.

CAPUT IX.

Spiritum sanctum recte dici unguentum Christi. et oleum lætitiæ, et quas ob causas? Christum ipsum non esse unguentum: cum unctus sit Spiritu sancto: mirum autem id non videri, si unguentum vocetur et Spiritus, cum Pater ac Filius etiam Spiritus appellentur. Nec ullam tamen in ipsis confusionem esse: cum solus Christus in corpore appetierit mortem, cujus salutifera crux prædicatur.

100. Plerique autem arbitrati sunt unguentum Christi esse Spiritum sanctum. Et bene unguentum (65), quia oleum lætitiæ nuncupatum est, Plurimarum redolente copula gratiarum: verum illum Deus omnipotens Pater unxit principem sacerdotum, qui non ut alii in typo unctus ex lege, sed et secundum legem unctus in corpore, et in veritate supra legem virtute sancti Spiritus ex Patre plenus est.

101. Hoc est oleum lætitiæ, de quo dicit Propheta: « Unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis (66) (*Psal.* XLIV, 8). » Denique Petrus unctum Spiritu dicit Jesum, sicut habes: « Vos scitis quod factum est verbum per totam Judæam, incipiens a Galilæa post baptismum quod prædicavit Joannes, Jesum a Nazareth, quomodo unxit eum Deus Spiritu sancto (*Act.* X, 37, 38). » Oleum igitur lætitiæ Spiritus est.

102. Et pulchre oleum lætitiæ dixit, ne creaturam putares: olei enim hujusmodi natura est, ut nequaquam naturæ alterius humido (67) misceatur. Lætitia quoque non corpus ungit, sed intima 622 cordis illuminat, sicut propheta dixit: « Dedisti lætitiam in corde meo (*Psal*, IV, 7). » Ergo cum ludat operam, qui oleum velit cum creatura humidiore confundere: quia cum olei natura levior sit cæteris, residentibus aliis, elevata secernitur (68): quomodo putant isti deterrimi caupones oleum lætitiæ cum cæteris creaturis sua posse fraude confundi; cum utique non queant incorporeis corporea, increatis creata misceri?

102. Et bene oleum lætitiæ dicitur, quo unctus est Christus; neque enim usitatum fuit ei oleum et commune quærendum, quo aut vulnera curantur, aut æstus levatur: cum fomentum vulnerum suorum

(63) Mss. nonnulli, « habundantia quadam exuberans vim gratiarum... itaque sicut creatura.

(64) Ita mss. plures ac potiores: nonnulli tamen et omnes edit., « Quod autem manet, semper, utique est, nec mutatur. » Et post duos versus ubi vet. edit. ac multo major numerus mss., « obnoxia vitio: » Rom. edit. cum aliis nonnullis codd., obnoxia vanitati. »

(65) Mss. aliquot, « Qui bene ungit. »

(66) Quidam mss., « præ participibus tuis. »

(67) Non pauci mss., « naturæ alterius humidioris. »

(68) Mss. nonnulli, « olei liquidior natura sit, cæteris resistentibus, altius aliis elevata cernitur

salus mundana (69) non quæreret, nec refectionem corporis fatigati virtus sempiterna deposceret.

103. Nec mirum si habet oleum lætitiæ, qui fecit exsultare morituros, tristitia mundum exuit, mœstæ fœtorem mortis (70) abolevit. Et ideo Apostolus ait: « Christi enim bonus odor sumus Deo (*II Cor.* II, 15); » utique de spiritalibus significans se locutum. Sed et cum ipse Filius Dei dicat: « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me (*Luc.* IV, 18), » spiritale signat unguentum. Ergo unguentum Christi est Spiritus.

104. Aut quia unguentum exinanitum est nomen Jesu, si ibi Christum ipsum intelligere volunt unguenti expressum nomine, non Spiritum Christi: utique cum unctum Spiritu sancto Dominum Jesum Petrus apostolus dixerit, liquet sine dubio quod unguentum dicatur et Spiritus.

105. Sed quid mirum, cum et Pater et Filius spiritus esse dicatur? De quo quidem dicemus plenius, cum de unitate nominis dicere cœperimus (*Infra*, cap. 14). Tamen quia hic quoque incidit pulcherrimus locus, ne sine corollario eum præterire videamur, accipiant quia et Pater dicitur Spiritus, sicut in Evangelio Dominus locutus est: « Quoniam Spiritus est Deus (*Joan.* IV, 24): » et Christus Spiritus dicitur, quia Jeremias dixit: « Spiritus ante faciem nostram Christus Dominus (*Thren.* IV, 20). »

106. Et Pater ergo spiritus, et Filius spiritus: quia quod non est creaturæ corpus, hoc spiritus est; sed non confusus cum Patre et Filio Spiritus sanctus, verum et a Patre distinctus et a Filio. Non enim Spiritus sanctus et mortuus, qui mori non potuit: quia carnem non suscepit, nec mortis capax esse potuit sempiterna divinitas: sed mortuus est secundum carnem Christus.

107. In eo utique mortuus, quod suscepit ex Virgine: non in eo, quod habebat ex Patre; in eo enim mortuus, in quo crucifixus est Christus. Spiritus autem sanctus non potuit crucifigi, qui carnem et ossa non habuit: sed crucifixus est Dei Filius, qui carnem et ossa suscepit: ut in illa cruce nostræ carnis testamenta morerentur. Suscepit enim quod non erat, ut celaret quod erat: celavit quod erat, ut tentaretur in eo, ut redimeretur quod non erat: ut ad id quod erat, per id quod non erat, nos vocaret.

108. O divinum crucis illius sacramentum, **623** in qua hæret infirmitas (71), virtus libera est, affiguntur vitia, eriguntur tropæ? Unde quidam sanctus ait: « Confige clavis a timore tuo carnes meas (*Psal.* CXVIII, 120): » non ferreis clavis, ait, sed timoris et fidei: vehementior est enim virtutis strictura (72), quam pœnæ. Denique Petrum, cum usque in atrium principis sacerdotum Dominum sequeretur (*Matth.* XXVI, 58), quem nemo ligaverat, fides vinxerat: et quem fides vinxit, pœna non solvit. Rursus cum ligaretur a Judæis, devotio solvit, pœna non tenuit; quia non recessit a Christo.

109. Ergo et tu crucifige peccatum, ut moriare peccato; qui enim peccato moritur, Deo vivit: vivas ei qui Filio proprio non pepercit, ut in illius corpore nostras crucifigeret passiones. Pro nobis enim mortuus est Christus, ut nos in illius redivivo corpore viveremus. Mortua est ergo in illo non vita nostra, sed culpa: « Qui peccata, inquit, nostra per tulit in corpore suo super donum; ut a peccatis nostris separati, cum justitia vivamus, cujus vulnere plagarum sanati sumus (*I Petr.* II, 24). »

110. Lignum igitur illud crucis velut quædam nostræ navis salutis vectura nostra est, non pœna: alia enim salus non est, nisi vectura salutis æternæ (73), Dum mortem expectando (74), non sentio: dum pœnam contemnendo, non patior: dum metum nescio, negligendo.

111. Quis est igitur cujus vulnere plagarum sanati sumus, nisi Christus Dominus: de quo idem prophetavit Isaias quia plaga ejus nostra medicina est (*Isa.* LIII, 5), de quo Paulus apostolus in Epistolis suis scripsit: « Qui peccatum non cognovit (75), sed pro nobis peccatum factus est (*II Cor.* V, 21)? » Hoc quippe divinum in eo, quia caro peccatum non fecit, nec in eo suscepti corporis creatura peccavit (76). Nam quid mirum, si non peccavit sola divinitas, cum peccandi incentiva non habeat? Si autem solus exsors peccati Deus, omnis utique creatura per naturam sui, ut diximus, obnoxia potest esse peccato.

CAPUT X.

Quod Spiritus peccata condonat, hoc illi cum Patre ac Filio, non autem cum angelis esse commune.

112. [*Alias* cap. IX.] Dic igitur, quicunque Spiritus sancti divinitatem negas: Spiritus autem obnoxius non potuit esse peccato, qui magis peccata condonat. Numquid angelus (77) donat? numquid archangelus? Non utique, sed donat solus Pater,

(69) Mss. nonnulli, « salus mundanda: » melius alii aliquot, « salus mundi; reliqui et omnes edit., « salus mundana. »

(70) Amerb. et Eras. cum parte mss., « majestate fœtorem mortis: » Gill. et Rom. cum alia parte, ut in textu.

(71) Big. cod., « in qua erat infirmitate. »

(72) Mss. aliquot, « timoris strictura. » Et infra pro « pœna non solvit, » iidem habent, « potestas non solvit. »

(73) Ita edit. omnes, et mss. aliquot: horum autem alii partim, « alia enim salus est victura salutis æternæ, » partim, « talis enim navis est vectura, etc. »

(74) Mss. aliquot, « Dum mortem exspectando. »

(75) Non pauci mss. « quia peccatum pro nobis factus est. » Iterum autem pro « corporis natura, » quod erat in omnibus edit: omnes prope mss. legunt, « corporis creatura. »

(77) Edit., « corporis natura peccavit. »

(77) Remig. cod., « quicunque es Spiritus sancti divinitatem negans, Spiritus sanctus obnoxius non potuit esse peccato: quia nullus peccata donat: numquid angelus, etc. » Edit. autem, ac mss. reliqui inter se consentiunt, nisi quod pro ***non potuit***,

llius, solus Spiritus sanctus (*Luc.* v, 21). **utem** quod potest donare, non potest evi-).

ied fortasse dixit aliquis quia et Seraphim **aiæ** : « Ecce tetigit hoc labia tua, et aufe- **uitates** tuas, et peccata tua circumpurga- (*Isa.* vi, 7). » **624** « Auferet, inquit et **urgabit** : » non ego auferam, sed ignis ille **i Dei** hoc est, gratia spiritalis. Quid enim **ie** intelligere possumus in altari Dei esse, **ritus** gratiam? Non utique lignum silvarum, **ginem** atque carbonem. Aut quid tam pium **t** secundum mysterium intelligamus quia **atur** in ore Isaiæ omnes homines per passio- **risti** esse purgandos, qui velut carbo secun- **rnem** exussit nostra peccata, sicut in Za- **abes** : « Nonne hic titio ejectus ab igni? Et **Jesus** indutus vestimenta sordida (*Zach.*). »

)enique ut sciamus communis hoc redem- **nysterium** per prophetas evidentissime reve- **itiam** hoc loco habes dictum : « Ecce abstu- **ata** tua (*Ibid.* 4) : » non quod Christus pec- **ı** deponeret, qui peccatum non fecit ; sed **carne** Christi omne a peccatis suis genus **retur** humanum.

iec etiamsi Seraphim abstulisset peccatum, **aum** utique de ministris Dei ad hoc esset **am** destinatum. Sic enim dixit Isaias : « Quia **est** ad me unum de Seraphim (*Isa.* vi),

CAPUT XI.

***a ad** omnes mitti, nec transire ex loco in **: cum** nec loco, nec tempore concludatur. **gitur** eum exire a Filio, ut ipse Filius a **, in** quo semper manet : sed eumdem ve- **obis**, cum ipsum recipimus. Eodem etiam **venire** quo Pater ipse, a quo separari nequa- **potest**.*

Alias cap. X.] Et Spiritus quidem missus ***Joan.*** xvi, 7) : sed Seraphim ad unum, Spi- **omnes** : Seraphim mittitur in ministerium, **operatur** mysterium : Seraphim quod jube- **quitur**, Spiritus quod vult, dividit (*I Cor.* xii, **aphim** de loco ad locum transit : non enim **omnia**, sed et ipsum repletur ab Spiritu : **a descendit** cum aliquo secundum naturam suam transitu ; at vero de Spiritu sancto hoc non possumus æstimare, de quo dicit Filius Dei : « Cum venerit Paracletus Spiritus veritatis, quem ego mitto vobis qui a Patre procedit (*Joan.* xv, 26). »

117. Etenim si de loco procedit Spiritus, et ad locum transit ; et ipse Pater in loco invenietur, et Filius. Si de loco exit, quem Pater mittit, aut Filius, utique (80) de loco transiens Spiritus atque progrediens, et Patrem sicut corpus secundum impias interpretationes relinquere videtur et Filium.

118. Hoc secundum eos loquor, qui dicunt quod habeat Spiritus descensorium motum. Sed neque in loco aliquo Pater circumscribitur, **625** qui est super omnia, non solum corporeæ naturæ, sed etiam
B invisibilis creaturæ (81) : neque Filius suorum operum locis temporibusque concluditur, qui super omnem est creaturam totius opifex creaturæ : neque Spiritus veritatis, utpote Dei spiritus, circumscribitur aliquibus finibus corporalibus : qui cum sit incorpereus (*Sap.* vii, 23), omnem intelligibilem substantiæ creaturam inenarrabili divinitatis plenitudine supereminet, spirandi ubi velit (*Joan.* iii, 8), et inspirandi quomodo velit, habens super omnia potestatem.

119. Non ergo quasi ex loco mittitur Spiritus, aut quasi ex loco procedit, quando procedit (82) ex Filio, sicut ipse Filius cum dicit : « De Patre processi et veni in mundum (*Joan.* viii, 42), » omnes interficit opiniones, quæ ex loco ad locum possunt,
C sicut in aliquibus corporalibus, æstimari. Similiter autem cum aut intus aut foris legimus Deum esse, non utique Deum aut intra aliquod corpus includimus (83), aut ab aliquo corpore separamus : sed alta hoc et inenarrabili æstimatione pensantes, divinæ naturæ intelligimus arcanum.

120. Denique ita sapientia ex ore Altissimi prodiisse se dicit (*Eccli.* xxiv, 5), non ut extra Patrem sit, sed apud Patrem, quia « Verbum erat apud Deum (*Joan.* i, 1) ; » nec solum apud Patrem, sed etiam in Patre. Dicit enim : « Ego in Patre, et Pater in me est (*Joan.* xiv, 10). » Sed neque cum de Patre exit, de loco recedit, aut quasi corpus a corpore separatur : neque cum in Patre est, quasi in corpore tanquam corpus includitur. Spiritus
D quoque sanctus cum procedit a Patre et Filio,

a Rom. edit., *num. potuit.* Sed non minimus **locus** est, ne ubique hic locus corruptus :.

merb. atque Eras., cum mss. non paucis. **utem** quod non potest donare, non potest **Perperam** ; si quidem idem sensus esset, **iberetur**, omnes quod non possunt donare, **vitare.** Melius ergo Gill. cum reliquis mss. **itextu.** Neque ab his discrepat Rom. edit. **d geminat** negationem... « non potest non »

unes edit., « et abstulit... circumpurgabit,» **iss.**, « et auferet... circumpurgabit : » in **Hebræo** et versionibus Græcis ac Latinis **unt.**

(80) Sic omnes edit. ac mss. aliquot : alii vero partim, « ita ut Filius : » partim, « ita et Filius : » at pro *utique* omnes ferme habent, *itaque.*

(81) Mss. nonnulli, « invisibilis naturæ... qui super omnem est creationis totius opifex creaturam. »

(82) Ambrosius hic et sub finem sequentis numeri, ut missionnem temporalem Spiritus significet, adhibet verbum *procedere* : quare mirum est Estium in lib. i *Sent.*, dist. 14, ista scripisse : « Sciendum non facile reperiri apud Patres, ut missio Spiritus sancti nomine processionis significetur, prætorquam apud Bedam. » etc.

(83) Quidam mss., « intra aliquod corpus implemus. »

non separatur a Patre, non separatur a Filio. Quemadmodum enim separari potest a Patre, qui Spiritus oris ejus est (*Psal.* xxvii, 6)? Quod utique et æternitatis indicium, et divinitatis exprimit unitatem. A

121. Est ergo et manet semper, qui oris est Spiritus, sed descendere videtur, cum illum recipimus, ut habitet in nobis ; ne nos simus a gratia ejus alieni. Nobis descendere videtur, non quod ille descendat, sed quod ad illum animus noster ascendat. De quo plenius diceremus, nisi meminissemus in libris jam superioribus (lib. v *de Fide*, cap. 7) positum quod et Pater dixerit : « Descendamus et confundamus linguas eorum (*Gen.* xi, 7) : et Filius dixerit : « Qui diligit me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum : et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus (*Joan.* xiv, 23). » B

122. Sic igitur venit Spiritus, quemadmodum venit Pater, quia ubi Pater est, ibi est et Filius : et ubi Filius est, ibi et Spiritus sanctus. Non ergo discrete venire æstimandus est Spiritus sanctus. Venit autem non de loco ad locum, sed a dispositione constitutionis ad gratiam sanctificationis, ut de terris ad cœlum, de injuria ad gloriam (84), de servitio ad regnum transferat.

123. Sic ergo venit Spiritus, quemadmodum venit Pater. Dixit enim Filius: Ego et Pater « veniemus, et mansionem apud eum faciemus. » Numquid corporaliter Pater venit? Sic ergo et Spiritus 626 venit, in quo cum venit, et Patris et Filii plena præsentia est. C

124. Quis autem potest a Patre et Filio Spiritum sanctum separare, cum vel appellare Patrem et Filium sine Spiritu non queamus? « Nemo enim dicit Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto (*I Cor.* xii, 3). » Ergo si appellare Dominum Jesum sine Spiritu non possumus, utique sine Spiritu prædicare non possumus. Si autem et angeli prædicant Dominum Jesum, quem nemo potest sine Spiritu prædicare, et in ipsis ergo Spiritus sancti munus operatur.

125. Probavimus igitur unam præsentiam esse, unam gratiam esse Patris et Filii et Spiritus sancti : quæ tam cœlestis atque divina est, ut pro ea agat gratias Patri Filius, dicens : « Confiteor tibi, Pater domine cœli et terræ, quod abscondisti hæc a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis (*Matth.* xi, 25). » D

CAPUT XII.

Patris et Filii et Spiritus sancti unam esse pacem atque gratiam : similiter unam charitatem, quæ maxime in hominum redemptione apparuit : unam denique trium communicationem.

126. [*Alias* cap. XI.] Ergo cum una vocatio sit, una etiam gratia est. Denique scriptum est : « Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino Jesu Christo (*Rom.* i, 7). » Ecce habemus quia Pat Filii una est gratia, et Patris et Filii una est sed hæc gratia et pax fructus est Spiritus, ipse Apostolus docuit dicens : « Fructus auten ritus est charitas, gaudium, pax, patientia ((v, 22). » Et bona pax et necessaria, ut nemo putationum turbetur incertis, neque passi corporalium (85) tempestate quatiatur : sed plicitate fidei, et tranquillitate mentis quietus Dei cultum perseveret affectus.

127. De pace probavimus : de gratia auten pheta Zacharias dicit, quia promisit Deus effu in Jerusalem Spiritum gratiæ et misericordiæ(xii, 10), et apostolus Petrus dicit : « Pœnite agite, et baptizetur unusquisque vestrum in n Domini Jesu Christi, in remissionem peccat et accipietis gratiam Spiritus sancti (*Act.* ii, Ergo sicut Patris et Filii, ita et Spiritus gratia est. Quomodo enim sine Spiritu potes gratia, cum gratia divina omnis in Spiritu s sit?

128. [*Alias* cap. XII.] Nec solum pacem et g legimus Patris et Filii et Spiritus sancti ; sed charitatem, et communionem, fidelis August De charitate enim dictum est : « Gratia I nostri Jesu Christi, et charitas Dei (*II Cor* 13). » Accepimus charitatem Patris. Eadem tas quæ Patris, etiam Filii est. Ipse enim « Qui me diligit, diligetur a Patre meo, et eg gam eum (*Joan.* xiv, 21). » Quæ est enim c Filii, nisi quia se pro nobis obtulit, et suo s ne nos redemit (*Ephes.* v, 2)? Eadem autem c et in Patre est, quia scriptum est : « Sic ex lexit Deus mundum, ut Filium suum unig daret (*Joan.* iii, 16). »

129. Tradidit ergo Pater Filium, et Filiu 627 se tradidit. Servatur charitas, nec l pietas ; nulla est enim pietatis injuria, ubi n traditionis ærumna. Tradidit volentem, tradi ferentem, non utique ad pœnam Pater Filiu ad gratiam. Si discutis facti meritum, interro tatis vocabulum. Vas electionis unitatem h vinæ charitatis evidenter ostendit, quia et tradidit Filium, et Filius ipse se tradidit. Pa didit, qui « Filio proprio non pepercit, s nobis omnibus tradidit illum (*Rom.* viii, 32 Filio quoque dicit : « Qui se tradidit pro m ii, 20). » Tradidit, inquit. Si gratiæ, quid t si injuriæ, plus debeo.

130. Sed sicut Pater tradidit Filium, et ipse se tradidit, accipe quia et Spiritus eum dit. Scriptum est enim : « Tunc Jesus duc in desertum ab Spiritu, ut tentaretur a (*Matth.* iv, 1). » Ergo et Spiritus diligens Dei Filium. Sicut enim una est charitas Pa

(84) Mss. aliquot, « de inferis ad gloriam. »

(85) Nonnulli mss., « neque passionem corporalium tempestatum patiamur : » quidam etiam, « neque passionum... tempestatem patiamur : » cæteri et edit. ut in textu.

(86) Tres mss., « communionem fidelis tatis. »

hanc charitatem Dei supra effundi per sanctum (*Rom.* v, 5), et fructum esse piritus declaravimus, quia « fructus est charitas, gaudium, pax, patientia (*Galat.*

lias cap. XIII,] Communicationem autem et Filii esse manifestum est, quia scrip- « Et communicatio nostra cum Patre, et Jesu Christo (*I Joan.* I, 3) ; » et alibi : nicatio Spiritus sancti cum omnibus vobis iii, 13). » Si igitur una pax, una gratia, una una communicatio est Patris et Filii et Spiriti, una certe operatio est : et ubi una operaique non potest virtus esse divisa, et dis-stantia. Nam quomodo operationis ejus-a conveniret ?

CAPUT XIII.

m trium personarum unum esse nomen e aris demonstrat Ambrosius : at in primis m nominis Filii ac Spiritus sancti ; cum e Paracletus dicatur et veritas.

[*Alias* cap. XIV.] Quis igitur unitatem ne-leat (87) nominis, cum operationis videat ? Sed quid ego unitatem nominis argu-struo ; cum divinæ vocis evidens testi-sit unum nomen esse Patris, et Filii, et sancti ? Scriptum est enim : « Ite, bapti-tes in nomine Patris et Filii et Spiritus *Matth.* XXVIII, 19) » In *nomine* dixit, non ibus. Non ergo aliud nomen Patris, aliud lii, aliud nomen Spiritus sancti, quia unus on plura nomina (88), quia non duo Dii, Dii (*I Cor.* VIII, 43).

t ut aperiret quia una divinitas, una ma-it, quia unum nomen Patris et Filii et Spi-ncti, nec in alio nomine venerit Filius, in ine Spiritus sanctus, ait ipse Dominus : eni in nomine Patris mei, et non accepistis lius venerit in nomine suo, illum accipietis , 43). »

Quod autem nomen Patris est, hoc idem iptura declarat, quia in Exodo dixit Domi-go antecedam te in nomine meo (89) et abo in nomine meo Dominum in conspec-*Exod.* XXXIII, 19). » Dominus ergo dixit nomine suo vocabit Dominum : Dominus Patris est nomen et Filii.

um autem unum nomen sit Patris et Filii, uia et Spiritus sancti idem nomen sit, quo-

A niam et Spiritus sanctus in nomine Filii venit, sicut scriptum est : « Paracletus autem Spiritus sanctus quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia (*Joan.* XIV, 26). » Qui autem venit in nomine Filii, utique etiam in nomine Patris venit ; quia unum nomen Patris et Filii est. Sic fit ut unum et Patris et Filii nomen sit et Spiritus sancti. « Nec enim est aliud nomen sub cœlo datum, in quo oporteat nos salvos fieri (*Act.* IV, 12). »

135. Simul docuit unitatem divini nominis esse credendam, non disparilitatem : quoniam in unitate nominis venit Christus : in suo autem nomine venturus Antichristus est, sicut scriptum est : « Ego veni in nomine Patris mei, et non accepistis me : si alius venerit in nomine suo, illum accipietis (*Joan.*

B v, 43). »

136. (90) Edoctum est igitur ex his non esse in Patre et Filio et Spiritu sancto Paracleto nominis diversitatem : et quod nomen est Patris, id esse etiam Filii nomen : similiter quod nomen est Filii, esse id etiam Spiritus sancti, quando etiam Paracletus Filius dicitur, sicut et Spiritus sanctus. Et ideo ait in Evangelio Dominus Jesus : « Rogabo Patrem meum, et alium paracletum dabit vobis qui vobiscum sit in æternum Spiritum veritatis (*Joan.* XIV, 16, 17). » Et bene dixit *alium*, ne ipsum Filium, ipsum Spiritum intelligeres, unitas enim nominis est, non Filii Spiritusque Sabelliana confusio (91).

137. [*Alias* cap. XV.] Itaque alius Paracletus est

C Filius, alius paracletus Spiritus sanctus, Filium enim paracletum dixit etiam Joannes, sicut habes : « Si quis peccaverit, Paracletum habemus apud Patrem Jesum Christum (*I Joan.* II, 4). » Itaque quemadmodum unitas nominis, ita etiam unitas potestatis est, ubi enim paracletus Spiritus, ibi etiam Filius.

138. Nam sicut hic in æternum Dominum futurum cum fidelibus Spiritum dicit, ita etiam de se alibi ostendit quod in æternum cum apostolis sit futurus dicens : « Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem mundi (*Matth.* XXVIII, 20). » Unum sunt ergo Filius et Spiritus ; unum nomen est Trinitatis, et una inseparabilisque præsentia.

139. Sicut autem ostendimus Paracletum Filium

D nominatum, ita etiam ostendimus veritatem Spiritum nuncupatum. Veritas Christus, veritas Spiritus ; habes enim in epistola Joannis : « Quoniam Spiritus est veritas (*I Joan.* v, 6). » Non solum

dit., « unitatem separare audeat. »
ss. aliquot, « non plura numina. » Non bono

vet. edit. ac plures mss. a quibus Rom. distat, quod exemit præpositionem *in:* autem mss. ultimam partem exhibent in dum : « invocabo te, nomine meo, Domine XX vero, ' Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερός σου τῇ καὶ καλέσω τῷ ὀνόματί σου (quidam mss., υρίου). Κύριος ἐναντίον σου. Quod August., vet. Testam, ita vertit « Ego transibo ante

te, gloria mea : et vocabo nomine Domini in conspectu tuo. »

(90) In editione Benedictina his decem numeri omittuntur, ita ut series quæ ibi legitur, seriei quam restituimus hoc modo respondeat : 135, 155 ; 136, 156 ; et sic deinceps usque ad finem libri I. EDD.

(91) Vet. edit., « Spiritus, quæ est Sabelliana confusio : » mss. duo, « Spiritus quem Sabelliana dicit confusio : unus, ut fatetur Sabelliana confusio. » Reliqui et Rom. edit. ut in textu.

ergo Spiritus veritatis, sed etiam veritas dicitur Spiritus, sicut et Filius veritas prædicatur, qui ait: « Ego sum via et veritas et vita (*I Joan.* XIV, 6). »

629 CAPUT XIV.

Singulas Trinitatis personas e sacris codicibus lucem esse; Spiritum autem etiam ignem significari apud Isaiam, cujus quidem ignis in Moysis rubo, in linguis flammeis, et in lagenis Gedeonis figura exstitit. Negari non posse ejusdem Spiritus divinitatem, cum eadem sit ejus, quæ Patris et Filii operatio, nec non Dominici vultus lumen ignisque prædicetur.

140. [*Alias* cap. XVI.] Quid autem astruam quod sicut Pater lumen, ita etiam Filius lumen, et Spiritus sanctus lumen est? Quod utique divinæ potentiæ est. Deus enim lux est, sicut dixit Joannes: « Quia Deus lux est, et tenebræ in eo non sunt (*I Joan.* I, 5). »

141. Lux autem et Filius, « quia vita erat lux hominum (*Joan.* I, 4). » Et ut ostenderet se de Dei Filio Evangelista dixisse, ait de Joanne Baptista: « Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum (*Ibid.* 8, 9). » Ergo quia Deus lux est, lux autem vera est Dei Filius: sine dubio Deus verus est Dei Filius.

142. Habes et alibi quia Filius Dei lux est: « Populus qui sedebat in tenebris et in umbra mortis, lucem vidit magnam (*Isa.* IX, 2). » Quid autem hoc evidentius, quod ait: « Quoniam apud te est fons vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen (*Psal.* XXXV, 10)? » Hoc est, quod apud te, Deus omnipotens Pater, qui fons vitæ es, in lumine tuo Filio, lumen videbimus Spiritus sancti (92). Sicut ipse Dominus ostendit dicens: « Accipite Spiritum sanctum (*Joan.* XX, 22); » et alibi: « Et virtus exibat de eo (*Luc.* VI, 19). »

143. Ipsum autem Patrem quis dubitet lucem esse, cum lectum sit de Filio ejus quia splendor sit lucis æternæ (*Hebr.* I, 3)? Cujus enim nisi Patris æterni splendor est Filius, qui et cum Patre semper est, nec dissimili, sed eadem claritate semper præfulget?

144. Et Isaias significat non solum lucem, sed etiam ignem esse Spiritum sanctum, dicens: « Et erit lux Israel in ignem (*Isa.* X, 17). » Itaque prophetæ eum ignem ardentem dixerunt; quia in tribus istis generibus propensius majestatem divinitatis advertimus: quoniam et sanctificare, divinitatis: et illuminare, ignis et lucis est proprium: et in specie ignis exprimi vel videri divinæ est consuetudinis: « Deus enim est ignis consumens, Moyses dixit (*Deut.* IV, 24).

145. Vidit enim ipse in rubo ignem, et a[…] Deum, tunc quando vox facta est de flamm[…] ad eum dicens: « Ego sum Deus Abrah[…] Deus Isaac, et Deus Jacob (*Exod.* III, 6). » ergo de flamma et in rubo flamma, et flam[…] noxia. Urebatur enim rubus, et non exure[…] eo quod illo mysterio Dominus figuraret qu[…] minaturus spinas nostri corporis adveniret consumpturus ærumnosos, sed mitigaturus […] nas: qui (93) baptizaret in Spiritu sancto […] (*Matth.* III. 11) 630 ut gratiam tribueret, [..] consumeret. Ergo in specie ignis Deus serv[…] positum.

146. In Actibus quoque apostolorum cum fideles Spiritus sanctus descendisset, ignis s[…] videbatur; sic enim habes: « Et factus est […] de cœlo sonus, tanquam vi magna Spiritus […] tur; et replevit totam domum ubi erant sed[…] et visæ sunt illis dispersæ linguæ tanquam (*Act.* II, 2, 3). »

147. Unde et illud quando Gedeon super Madian, trecentos viros jussit hydrias sumer[…] hydriis faces accensas habere, et in dextris tubas (*Judic.* VII, 16); ita nostri acceptum a[…] stolis servavere majores, quod hydriæ sunt c[…] nostra, figurata de limo quæ timere non nor[…] fervore (94) gratiæ spiritalis ignescant, et Domini passionem canora vocis confessio[…] stentur.

148. Quis igitur de divinitate sancti Spirit[…] bitet, cum ubi Spiritus gratia sit, ibi species […] nitatis appareat? Quo testimonio non diversi[…] sed unitatem divinæ colligimus potestatis. quemadmodum potest esse discretio potestat[…] unus in omnibus operationis affectus est? […] vero potest esse gratia sacramentorum, ni[…] fuerit venia peccatorum.

149. Quis est igitur iste ignis? Non utiqu[…] gultis vilibus concretus, aut stipula silvarum […] sus incendiis: sed ignis ille, qui ut aurum facta meliorat, et ut stipulam peccata con[…] Hic est utique Spiritus sanctus, qui Dominici […] et ignis appellatur et lumen (95); lumen, sicut diximus: « Signatum est in nobis lumen […] tui, Domine (*Psal.* IV, 7). » Quod est ergo lum[…] gnatum, nisi illius signaculi spiritalis, in qu[…] dentes « signati, inquit, estis Spiritu promis[…] sancto (*Ephes.* I, 13)? »

150. [*Alias* cap. XVII.] Et sicut lumen est […]

(92) Ita omnes edit. et plures mss.: sed alii nonnulli, « in lumine tui Filii videbimus, » etc.: quidam etiam, « In lumine tuo Filii lumen videmus et Spiritus sancti. »

(93) Mss. aliquot, « nec consumpturus ærumnas, sed mitigaturus: qui, » etc.

(94) Mss. aliquot, « signata de limo, quæ opera tenere non norunt, nisi fervore, » etc.; nonnulli alii, « de limi opere tenera, quæ tumorem non norunt, si fervore, » etc.; reliqui et edit. in nostram […] nem consentiunt. Hanc porro expositionem la[…] rum ac facularum, quibus Gedeon usus le[…] invenies etiam apud Origenem hom. 9 in lib. J[…] Augustinum quæst. 49 in eumdem librum, et […] gorium M. lib. XXX *Moralium*, etc.

(95) Albin. cod., « et lumen; quia lume[…] vultus, Spiritus sancti lumen est. »

a etiam ignis emicat ex Dei vultu; quia A intelligat fontem; fontem utique intelligimus non
ι est: « Ignis in conspectu ejus ardebit
.iv, 3). » Præfulget enim gratia diei judicii
equatur absolutio, quæ sanctorum remu-
obsequium. O magna abundantia Scriptu-
quam nemo possit humano ingenio compre-
! O maximum divinæ unitatis indicium!
ι duobus versiculis quam multa signan-
!

CAPUT XV.

*ι sanctum æque ac Patrem et Filium vi-
ıse; imo vero sive Pater intelligatur, apud
est fons vitæ, sive Filius, fontem illum
non esse quam Spiritum.*

lias cap. XVIII.] Diximus quia lux est Pa-
Filius, lux Spiritus sanctus: accipiamus
ia vita est Pater, vita Filius, vita Spiritus B
Dixit enim Joannes: « Quod erat ab initio,
livimus et quod vidimus, et oculis nostris
imus, et manus nostræ scrutatæ sunt de
itæ: et vita apparuit, et vidimus et testa-
nnuntiamus vobis de vita, quæ erat apud
(*I Joan.* I, 1, 2). » Et Verbum vitæ dixit et
ut **631** et Patrem vitam significaret et
Quod enim est vitæ Verbum, nisi Dei Ver-
e per hoc ei Deus et Verbum Dei vita est
sicut Verbum vitæ dicitur, ita et Spiritus
riptum est enim: « Spiritus vitæ erat in
rech. I, 10). » Itaque sicut Verbum vitæ
ita et vitæ Spiritus vita est.

lias cap. XIX.] Accipe nunc quia sicu
ns vitæ est, ita etiam Filium plerique fon- C
› memorarunt significatum: eo quod apud
it, Deus omnipotens, Filius tuus fons vitæ
est, fons Spiritus sancti (99); quia Spiri-
est, sicut Dominus ait: « Verba quæ ego
sunt vobis, spiritus et vita sunt (*Joan.* VI,
uia ubi Spiritus, et vita est, et ubi vita est,
piritus sanctus (1).

'lerique tamen hoc loco Patrem volunt
ıodo per fontem significatum, quanquam
quid Scriptura memoraverit: « Apud te,
ons vitæ (*Psal.* XXXV, 10), » hoc est, apud
Filius: quoniam Verbum apud Deum, quod
principio, et erat apud Deum.

ed sive Patrem quis hoc loco, sive Filium

aquæ istius, quæ creatura est: sed divinæ ilius gratiæ, hoc est, Spiritus sancti: ipse est enim aqua viva. Propterea Dominus dicit: « Si scires donum Dei, et quis est qui dicit tibi: Da mihi bibere, tu petisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam (*Joan.* IV, 10). »

155. Hanc aquam sitivit anima David (*Psal.* XLI, 3). Harum fontem aquarum desiderat cervus, non sitiens venena serpentum. Viva est enim aqua gratiæ spiritalis, eo quod mentis interna purificet, et omne animi peccatum abluat, occultorumque mundet errorem.

CAPUT XVI.

Spiritum sanctum flumen esse magnum, cujus munere mystica Jerusalem irrigatur. Eumdem fonti suo, id est, Patri ac Filio æqualem esse, atque in Scriptura significari. Illius aquam sitit Doctor sanctus, sed ut ea conservetur in nobis, diobolum, cupiditatem, ac hæresim admonet vitari oportere, cum nobis vasa sint fragilia: deserendos etiam contritos lacus, ut Domini aquam Samaritanæ patriarcharumque exemplo inveniamus.

156. [*Alias* cap. XX.] Sed ne quis forte tanquam pusillitatem (2) Spiritus redarguat, et hinc velit quamdam facere distantiam magnitudinis, quod aqua portio videatur esse fontis exigua: quanquam creaturarum exempla minime divinitati aptanda videantur (3); tamen ne quid ex hac quoque creaturæ comparatione præjudicent, discant non solum aquam, sed etiam flumen dictum Spiritum sanctum, secundum quod lectum est: « Flumina de ventre ejus fluent aquæ vitæ. Hoc autem **632** dicebat de Spiritu, quem incipiebant accipere, qui credituri erant in eum (*Joan.* VII, 38, 39). »

157. Ergo flumen est Spiritus sanctus, et flumen maximum, quod secundum Hebræos de Jesu fluxit in terris (4), ut ore Isaiæ accepimus prophetatum (*Isa* LXVI, 12). Magnum hoc flumen, quod fluit semper, et nunquam deficit (5). Nec solum flumen, sed etiam profusi impetus, et magnitudinis redundantis, sicut etiam David dixit: « Quia fluminis impetus lætificat civitatem Dei (*Psal.* XLV, 5). »

158. Neque enim civitas illa Jerusalem cœlestis meatu alicujus fluvii terrestris abluitur: sed ille ex vitæ fonte procedens Spiritus sanctus, cujus

ss. nonnulli, « Præfulgurat enim gratia
udicio; » cæteri ut edit., nisi quod in qui-
legitur, « die judicii. »
Nonnulli mss., « duobus versibus quam
esignari diximus! Quia lux, » etc.
uidam mss., « ac per hoc et Dei Verbum
et sicut,. » etc. Et non multo post, « Fi-
ntem vitæ memorari oporteat significa-

lon poterat sanctus hic doctor apertius pro-
em Spiritus ex Filio significare. In quo qui-
illud non negligenter prætereundum est,
m opinionem non sibi vindicasse quasi pri-
sed plerique communem prædicare. Nec ve-
m est, quin eorum in numero comprehen-
sanasium: is enim lib. *de Humana natura*
ı, Davidis versum ad quem hic alluditur, D allegans, οἶδε γάρ, inquit παρὰ τῷ Θεῷ Πατρὶ ὄντα τὸν Υἱὸν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

(1) Rom. edit. sola, « quia ubi Spiritus, et ubi vita etiam Spiritus sanctus. »

(2) Mss. aliquot, « tanquam pauxillitatem. »

(3) Similiter Gregorius Nazian. cum orat. 37, eas retulisset similitudines, quibus catholici personarum divinarum cogitationem utcunque faciliorem reddere cupientes utebantur, se tamen non sine timore quodam atque scrupulo easdem adhibere, profitetur.

(4) Ita omnes edit. ac plures mss.; alii autem nonnulli, « de Jesu fluit internis. » Et continuo post, Amerb., Eras. et mss. aliquot habent, « ut ore sæpe accepimus prophetarum; » ubi reliqui mss. atque edit. ut in contextu.

(5) Nonnulli mss., « et non defluit. »

nos brevi satiamur haustu, in illis cœlestibus Thronis, Dominationibus et Potestatibus, Angelis et Archangelis redundantius videtur effluere, pleno septem virtutum spiritalium fervens meatu. Si enim fluvius riparum editis superfusus exundat, quanto magis Spiritus omnem supereminens creaturam, cum reliqua tanquam inferiora nostræ mentis arva perstringat, cœlestem illam creaturarum naturam effusiore quadam sanctificationis ubertate lætificat!

159. Nec moveat quod vel hic dixit « flumina (*Joan.* VII, 38), » vel alibi « septem spiritus (*Apoc.* V, 6); » his enim sanctificationibus (6) septem spiritalium, sicut Isaias dixit (*Isa.* XI, 2), significatur plenitudo virtutum; spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii atque virtutis, spiritus cognitionis atque pietatis, spiritus timoris Dei. Unum ergo flumen, sed multi spiritalium donorum meatus. Hoc igitur flumen exit ex fonte vitæ.

160. Nec hic rursus sensum tuum ad inferiora detorqueas, quia quædam diversitas videtur esse fontis et fluminis; et tamen ad omnia prospexit Scriptura divina, ne infirmitas humani caperetur ingenii vilitate sermonum. Proponas tibi licet quodvis flumen, e fonte est: unius tamen naturæ, unius splendoris et gratiæ. Dic sane, et tu, Spiritum sanctum unius cum Filio Dei et Deo Patre esse substantiæ, unius claritatis et gloriæ. Capiam fidele compendium de unitate virtutis, nec verebor aliquam de diversitate magnitudinis quæstionem. Nam etiam in hoc nobis Scriptura prospexit: dicit enim Dei Filius: « Qui biberit de aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam (*Joan.* IV, 13, 14). » Hic fons utique gratiæ spiritalis est fluvius ex vivo fonte procedens. Fons igitur vitæ etiam Spiritus sanctus est.

161. Advertis ergo ex verbis ipsius divinæ significari magnitudinis unitatem, nec posse (7) Christum etiam a perfidis fontem negari; cum fons dicatur et Spiritus. Et sicut flumen dicitur Spiritus, ita ut Pater dixit: « Ecce ego decurro in vos (8), sicut fluvius pacis, et sicut torrens inundans gloriam gentium (*Isai.* LXVI, 12). » **633** Quis autem dubitet flumen esse vitæ Dei Filium, de quo æternæ vitæ flumina profluebant?

162. Bona ergo aqua, spiritalis gratia: quis hunc fontem dabit pectori meo? In me saliat; in me fluat vitæ largitor æternæ. Superfluat in nobis fons iste, non effluat. Dicit enim Sapientia: « Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus, inque plateis tuis superfluant aquæ tuæ.

A (*Prov.* V, 15, 16). Quomodo hanc aquam ne effluat, ne labatur? Quomodo vas me servabo, ne qua penetrans rima (9) peccati, vitæ distillet humorem? Doce nos, Domi doce sicut docuisti apostolos tuos, dicens lite thesaurizare vobis thesauros in terra, go et tinea exterminat, et ubi fures effodiu rantur (*Matth.* VI, 19). »

163. Furem videlicet immundum spirit significat, qui in bonorum operum luce g bus non possit obrepere: in tenebris aute larium cupiditatum, et inter oblectament trium si quem ceperit voluptatum (10), c tutis æternæ flore despoliet. Et ideo Domin Thesaurizate vobis thesauros in cœlo: u

B ærugo neque tinea exterminat; et ubi fu effodiunt et furantur. Ubi enim fuerit t tuus, ibi erit et cor tuum. »

164. Ærugo nostra lascivia est, ærug libido est, ærugo nostra luxuria est, quæ rum sordibus aciem mentis obducunt. Tine nostra Arius est, tinea nostra Photinus sanctum Ecclesiæ vestimentum impietate dunt; et unitatem divinæ potestatis **634** duam separare cupientes, sacrilego mors sum fidei velamen obrodunt. Funditur aqua, dentem impresserit: effluit, si aculeum alicujus vas Photinus infixerit. Vile fig sumus, cito vitia sentimus. Sed nemo dici « Quid me fecisti sic (*Rom.* IX, 20)? » N

C vile vas nostrum, aliud tamen in honore, contumelia est. Noli ergo aperire lacum t fodere vitiis atque criminibus, ne qui « Lacum aperuit, et effodit eum: et incid veam quam operatus est (*Psal.* VII, 16). »

165. Si Jesum quæritis, contritos lacus Christus enim non ad lacum, sed ad puteum consuevit. Ibi eum Samaritana illa quæ illa quæ aquam haurire cupiebat, invenit (6). Quamvis mane venire debueris, tamen serius veneris, etiam sexta hora Jesum ab itinere invenies. Fatigatus est, sed in diu te quæsivit, tua illum tandiu incredul gavit. Non offenditur tamen, si modo petit bibere, daturus. Bibit autem non aq

D termeantis rivuli, sed salutem tuam: bi tum tuum, bibit calicem, hoc est, passio tuorum criminum redemptricem; ut tu sit mundi, sacri potus cruore restinguas.

166. Sic Abraham Deum posteaquam pu dit, emeruit (*Gen.* XXI, 30). Sic Isaac dua

(6) Nonnulli mss., « his enim significationibus.

(7) Mss. aliquot, « Advertis ergo ex verbis ipsius fontem divinæ significari magnitudinis, nec posse, » etc. Reliqui ac edit. inter se non dissident, nisi quod hæ legunt « etiam, » illi autem « ergo: » et pro « verbis ipsis, » quod Eras., Gill. et Rom. edit. præ se ferunt, Amerb. et mss. habent « verbis ipsius, » nempe Dei Filii supra cit.

(8) Ita mss. plures ac potiores: alii aut nulli, et vet. edit., « decurram in vos: » R ex sacris cod., « decurram in eos. »

(9) Ita edit. omnes ac plures mss.: aliquot, » ne aqua penetrans rimam. »

(10) Mss. aliquot, « si quem ceperit vol

ambulat (*Gen.* xxiv, 62), venientem illam A Ecclesiæ accepit uxorem (*Ibid.* 67). Fideuteum, infidelis ad lacum. Denique et Rebecca sicut legimus, petitorem invenit (11) ad fontem, et meretrices in lacu Jezabel se cruore laverunt (*III Reg.* xxii).

Iss. non pauci, « Rebeccam, sicut legimus, petitor invenit : » tres, « petiturus invenit.

LIBER SECUNDUS.

PROLOGUS.

vinas personas ut priscis judicibus ita et i non fuisse ignotas : declaratam etiam cum tum apud illum Filii cum Patre, non secus am inter se æqualitatem. Spiritum sanctum B se Samsoni, cujus deinceps percurritur historia et variis Ecclesiæ mysteriis ap- Eodem autem Spiritu recedente, ipsum Itiplices incidisse calamitates, quod resecapillis ne tribuatur, spiritales illorum sitiones proponit Ambrosius.

ri in libro primo veteris historiæ lectione um sit (12); et in ipsis judicibus veterum am septiformis gratiam Spiritus refulsisse, piritum sanctum cœlestium sacramentorum t mysteria, quem Moyses non ignoravit m. Denique statim in principio mundi, imo ncipium, cum Deo junxit, quem ante mundi ium sempiternum esse cognovit. Namque diligenter advertat, et Patrem in principio m cognoscet et Spiritum. De Patre enim C m est : « In principio fecit Deus cœlum et (*Gen.* i, 1). » De Spiritu dictum est : « Spiuperferebatur super aquas (*Ibid.* 2). » Et a exordio creaturæ baptismi figura signar quod habuit creatura mundari. Lectum le Filio quod ipse est, qui discrevit inter a lucis et tenebrarum ; unus est enim Deus ui dicit, et unus Dominus Jesus qui facit.

d ne rursus aut arrogans putes dicentis m, aut vile facientis obsequium (13) ; æquari Pater Filium confitetur operis unitate, di« Faciamus hominem ad imaginem et simim nostram (*Ibid.* 26). » Imago enim et o et similitudo communis, quid aliud nisi D tis ejusdem significat unitatem ?

men ut æqualitatem plenius Patris Filiique cognoscas, sicut dixit Pater et Filius dicit : ita et Pater operatur, et Filius dicit. Pater operatur, sicut scriptum est : « Pater meus usque modo operatur (*Joan.* v, 17). » **635** Habes dictum ad Filium : « Dic verbo et sanabitur (*Matth.* viii, 8). » Et Filius dicit Patri : « Volo ut ubi ego sum, et isti sint mecum (*Joan.* xvii, 24). » Fecit Pater quod Filius dixit.

4. Sed nec Abraham ignoravit Spiritum sanctum : denique tres vidit, et unum adoravit (*Gen.* xviii, 2, 3) : quia unus Deus, unus Dominus, et unus Spiritus. Et ideo unitas honoris, quia unitas potestatis.

5. Et quid de singulis loquar? Samson divina promissione generatus, Spiritus comitantem habebat : sic enim legimus : « Quia benedixit ei Dominus, et cœpit Spiritus Domini comitari cum eo in castra (*Judic.* xiii, 25). » Et ideo futurum prævidens sacramentum, ex alienigenis poscebat uxorem (*Judic.* xiv, 1) : quod Pater ejus ac mater, ut scriptum est ignorabant, quoniam a Domino est (*Ibid.* 4). Meritoque fortior cæteris habebatur, quia eum Spiritus Domini dirigebat, quo duce, solus nunc alienigenarum fugabat populos, nunc leonem morsu inviolabilis, fortitudine insuperabilis, dicerptum manibus dividebat (*Ibid.* 5, 6). Utinam tam cautus ad servandam gratiam, quam fortis ad superandam bestiam !

6. Et fortasse hoc non solum virtutis miraculum, sed etiam sapientiæ mysterium, prophetiæ oraculum fuit. Neque enim otiosum videtur quod cum tenderet ad mysterium nuptiarum, leo rugiens occurrit ei, quem manibus ille discerpsit, in cujus corpore connubio potiturus optato (14), congregationem apum reperit, et mel sustulit de ore ejus, quod Patri edendum matrique tribuit (*Ibid.* 8, 9)). Habebat

Sic omnes edit. ac plures mss. : alii vero li, « patefactum sit, si diligenter advertat ipsis judicibus veterum Judæorum spiritavenimus gratiam refulsisse : quidam omitsi diligenter advertamus. » Sed tam hoc rerbum « invenimus ; » verisimile est addita ab iis librariis, qui orationem in ant. mss. lere, nec plenum sensum exhibere animadnt. Quanquam autem in receptam lectionem ex aliqua voce in mss. prætermissa irrepnon diffiteamur, malumus tamen mancam m relinquere, quam ipsi membrum quod aliedicemus, assuere.

Non defuerunt antiqui Patres et ante et post um concilium, qui Patrem Filio præcepisse agnoscerent, ut Irenæus lib. iii, cap. 8, et lib. iv, cap. 75 : Marius Victor, lib. i, *de Rerum creat.* Athanasius, lib. *Decr. synodi Nicænæ ;* et Basilius, *de Spiritu sancto,* cap. 16. Sed imperium paternum esse, non despoticum : nullamque in Filio servitutem inducere iidem existimant ; quemadmodum luculenter explicant Basilius lib. cit. cap. 8 : Cyrillus Alex. in eumdem locum Geneseos, et Gregorius Nazian. orat. 36. Vide quæ nos lib. *de Fide* jam notavimus.

(14) Amerb. et Eras., « connubia petiturus optata : » mss. nonnulli, « connubium petiturus optatum : » alii plures, et cum his Gill. ac Rom. edit., ut in textu.

gentium populus mella, qui credidit: qui populus feritatis erat ante, nunc Christi est.

7. Nec ipsa quæstio vacat sacramentis, quam proposuit sodalibus suis, dicens: « De edente exivit esca, et de potente exivit dulce (15) (*Ibid.* 14). » Denique eo usque mystica, ut tribus diebus ejus revelatio quæreretur, quæ non potuit nisi per fidem Ecclesiæ. Die septima, completo legis tempore, post passionem Domini revelari. Sic enim habes, quia et apostoli ideo non intelligebant, quia « Jesus nondum fuerat honorificatus (*Joan.* VII, 39). »

8. « Quid, inquiunt, dulcius melle, et quid fortius leone (*Judic.* XIV, 18)? » Ad quæ ille respondit: « Si non domuissetis vitulam meam, non invenissetis quæstionem meam (*Ibid.*). » O divinum mysterium! O evidens sacramentum? Evasimus interemptorem, potentem vicimus. Ibi nunc cibus vitæ est, ubi erat ante miseræ fames mortis. In salutem pericula, in suavitatem amaritudo convertitur. Gratia ex offensione processit potentia ex infirmitate, vita de morte.

9. Sunt tamen qui e contrario putent fundari
636 non potuisse conjugium, nisi occiso leone de tribu Juda: et ideo in corpore ejus, hoc est, Ecclesiæ, apes repertas, quæ condunt mella sapientiæ (16): quia post Domini passionem magis apostoli crediderunt. Hunc igitur leonem Samson quasi Judæus occidit, sed in eo mel quasi in figura redimendæ hæreditatis invenit: ut reliquiæ salvæ fierent secundum electionem gratiæ (*Rom.* XI, 5).

10. « Et decidit, inquit, super eum Spiritus Domini, et descendit in Ascalonem, et percussit inde triginta viros (17) (*Judic.* XIV, 19). » Neque enim potuerat victoriam non tenere, qui sacramenta cernebat. Accipiunt itaque in stolis præmium sapientiæ, conversationis insigne, qui absolvunt et renuntiant quæstionem.

11. Rursus hic alia oboriuntur mysteria, quod uxor ejus aufertur: et ideo vulpes incendunt manipulos alienigenarum (*Judic.* XVI, 1). Eos enim qui adversus divina sacramenta contendunt, decipere sua consuevit astutia (18). Unde iterum dicit in

A Canticis canticorum: « Prendite nobis vu sillas exterminantes vineas, ut vineæ no reant (*Cant.* II, 15). » Bene pusillas dix majores vineas (19) exterminare non poter fortibus et diabolus sit pusillus.

12. Ergo ille (ut compendium faciamus suo enim tempori totius lectionis digesti vanda est) invictus erat, quandiu habuit spiritalem, sicut Dei populus ille electus a ille Nazaræus in lege. Invictus ergo Sams ita insuperabilis, ut in maxilla asini vi percuteret: ita plenus gratiæ cœlestis, aquam in maxilla asini sitiens reperiret (J 15, 19): sive hoc ad miraculum conferas, mysterium vertas, quod in populi foret h
B gentilis et requies et triumphus. Juxta q ptum est: « Qui te percusserit in maxillam ei et alteram (*Matth.* V, 39). » Per hanc e riarum patientiam, quam erudiunt sacram tismatis, de quibusdam stimulis iracundi phamus: ut morte obita (20), resurrectionis consequamur.

13. Illene ergo Samson, qui funes intexto qui novas restes sicut mollia fila dissolv Samson qui crinium suorum palo constric vincla non sensit, quandiu habuit gratiam lem? Is, inquam, posteaquam Spiritus Dei ab eo, longe mutatus ab illo Samsone (21) diit Allophylorum indutus exuvias, in mu genibus virtutis suæ degener, palpatus et c
C sacro crine tondetur (23) (*Judic.* XVI, 19-

14. Tantumne ergo momenti crines hab pitis, ut manentibus his, virtus invicta tonso autem capite, fortitudo omnis viri bito solveretur? Non ita est, ut tantam vi ralium capillorum putemus. Sunt quida religionis et fidei: crines Nazarei in lege in parcimonia et abstinentia consecrati, q in typo Ecclesia, quæ Domini pedes oleo rat, Verbi cœlestis vestigia detergebat (3): tunc enim et secundum carnem nover tum. Isti videlicet crines, de quibus dicit pillatura tua ut greges caprarum (*Cant.*

(15) Ita vet. edit. cum mss. longe plurimis, nisi quod in quibusdam pro « dulce » præfertur « dulcedo: » at edit. Rom. cum nonnullis aliis mss. pro « et de potente, » legunt « et de forti, » etc.

(16) Mss. non pauci, « apes reperta, quæ condidit mel. » Rursus vero ubi cunctæ edit. cum mss. uno vel altero, « et in eo mel in figura: » mss. reliqui, « sed in eo, » etc.

(17) Post voces, « triginta viros, » addunt quatuor mss. « implevit triginta annos. »

(18) Mss. aliquot, « Sunt enim qui adversus divina sacramenta decipere sua consuerunt astutia. »

(19) Thuan. cod. Colb. unus et Alb., « Bene pusillas vineas: » Tell. et vet. edit., « Bene pusillas vulpes. » Rom. edit ac plures mss. ut in textu.

(20) Mss. non pauci, « quam erudiunt » (quidam, quo erudimur) de quibusdam iracundiæ stimulis triumphamus, ut sacramenta baptismatis capiamus » nonnulli, « baptismatis videas) triginta annorum baptizatum dicit (alii, dicimu Salvatorem. In triginta annis (aliqui, pos
D annos) incarnationis Dominus Jesus a Ju tertiicitur; ut post mortem obitam; » n sicut et edit., « morte obita; » est enim cura imitatio Virgiliani illius e lib. x, Æ

Morte obita, quales fama est volitare figur

Cæterum superiores varietas eo consi buimus, ut hoc tanquam specimine pate tum sibi quandoque scribarum permiserit

(21) Manifesta hic etiam Virgilii et lib. I imitatio; sic enim illic:

Quantum mutatus ab
Hectore, qui redit exuvias indutus Achil

(22) Ita vet. edit. et plures mss.; at R cum aliis nonnullis, « colligatus et captus

(23) Nonnulli mss., « invicto crine tond

A ex illo capite pullulantes, de quo dictum est : « Caput viri, Christus (*I Cor.* xi, 3) : » et alibi : « Caput ejus aurum cephas, et crines ejus abietes nigræ (*Cant.* v, 11). » Et bonæ ex abiete naves Tharsis (24), quæ fluctibus supernatent mundi, et tutum remigium salutis exhibeant.

15. Unde et in Evangelio Dominus noster visibiles capitis et intelligibiles capillos quosdam esse significans, ait : « Sed et capilli capitis vestri omnes numerati sunt (25) (*Matth.* x, 30), » spiritalium videlicet significans facta virtutum ; neque enim de capillis nostris cura est Deo. Quanquam et illud non absurdum sit æstimare, quia pro majestate divina eum latere nihil possit.

16. Sed quid mihi prodest, si Deus ipse omnes meos novit capillos (26)? Illud mihi redundat et proficit, si bonorum operum pervigil testis, remunerationem gloriæ donet æternæ. Denique et ipse Samson non corporales, sed intelligibiles hos capillos esse declarans ait : « Et si tonsus fuero, discedet a me virtus mea (*Judic.* xvi, 17). » Hoc de mysterio : nunc lectionis seriem consideremus.

CAPUT PRIMUM.

Spiritum Domini etiam Dominum ac virtutem esse, nec in hoc Patri vel Filio inferiorem.

17. Supra habes quia « Benedixit ei Dominus, et cœpit Spiritus Domini comitari cum eo (*Judic.* xiii, 24, 25). » Infra ait : « Et direxit super eum (27) Spiritus Domini (*Judic.* xiv, 6). » Item ait : « Si tonsus fuero, discedet a me virtus mea (*Judic.* xvi, 17). » Posteaquam tonsus est, vide Scriptura quid dicat : « Dominus, inquit, dicessit ab eo (*Ibid.* 20). »

18. Vides ergo quia ille qui comitabatur, ipse discessit. Idem est ergo Dominus, qui Spiritus Domini, hoc est ipsum Spiritum Dei, Dominum nuncupavit, sicut Apostolus ait : « Dominus autem Spiritus est : ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas (*II Cor.* iii, 17). » Habes ergo Dominum dictum etiam Spiritum sanctum ; non enim unus, sed unum sunt Spiritus sanctus et Filius (*I Joan.* v, 7).

19. Hoc quoque loco virtutem dixit, et Spiritum significavi t. Sicut enim Pater virtus, ita et Filius virtus, et Spiritus sanctus est virtus. De Filio legisti, Christum Dei virtutem esse, et Dei sapientiam (*I Cor.* i, 24). Legimus etiam quia virtus est Pater, sicut scriptum est : « Videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis Dei (*Matth.* xxvi, 64). » Hic utique virtutem Patrem dixit, cujus ad dexteram Filius sedet, sicut habes : « Dixit Dominus
638 Domino meo : Sede ad dexteram meam (*Psal.* cix, 1). » Virtutem etiam Spiritum sanctum ipse Dominus nuncupavit dicens : « Accipietis virtutem, adveniente in vos Spiritu sancto (28) (*Act.* i, 8). »

CAPUT II.

Unum esse Patris et Filii et Spiritus sancti consilium.

20. Ipse enim Spiritus virtus est, quia legisti :
B « Spiritum concilii atque virtutis (*Isa.* xi, 2). » Et sicut Filius magni consilii angelus, ita etiam Spiritus consilii est, ut unum scias Patris et Filii et Spiritus sancti esse consilium. Consilium non (29) de rebus incertis aliquibus, sed præcognitis statutis.

21. Arbitrum autem divini consilii Spiritum, etiam inde cognosce. Nam cum supra (30) (lib. i, cap. 6) docuerimus arbitrum baptismatis esse Spiritum sanctum, baptismum autem Dei esse consilium legerimus sicut habes (31) : « Pharisæi autem consilium Dei spreverunt in se, non baptizati ab eo (*Luc.* vii, 30) ; » liquido claret, cum sine Spiritu baptisma esse non possit, sine Spiritu quoque non esse consilium Dei.

C 22. Et ut sciamus plenius virtutem esse Spiritum, scire debemus ipsum esse promissum, quando dixit Dominus : « Effundam de Spiritu meo super omnem carnem (*Joel* ii, 28). » Ille ergo qui promissus est nobis, ipse est virtus ; sicut etiam in Evangelio idem Dei Filius declaravit dicens : « Et ego mitto promissa Patris mei in vos, vos autem sedete in civitate, quousque induamini virtute ex alto (*Luc.* xxiv, 49). »

23. Eousque autem virtutem esse Spiritum sanctum evangelista significat, ut et cum vi magna eum sanctus Lucas descendisse memoraret, dicens : « Et factus est subito de cœlo sonus, tanquam vi magna Spiritus ferretur (*Act.* ii, 2). »

24. Sed ne rursus putes ad sensibilia et corpo-

(24) Vet. edit., « Et bonæ abietes naves Tharsis ; » Rom., « Et bene ex abiete sunt naves Tharsis : » mss. vero nobiscum faciunt, exceptis paucis in quibus legitur, « Et bonæ adducentes naves, etc. »

(25) Quidam mss., « et totum remigium. » Et infra, « omnes a Deo numerati sunt. »

(26) Mss. aliquot, si Deus omnipotens meos novit capillos. »

(27) Rom. edit. sola, « et irruit super eum ; » mss. aliquot, « Et decidit super eum : » non male. In quibusdam enim Græcis exemplaribus legitur, καὶ κατήλαυνεν ἐπὶ αὐτόν, licet habeatur in pluribus, καὶ ἥλατο, « et insiliit et irruit, etc. »

(28) Rom. edit. cum mss. nonnullis, hic et lib. i, cap. 7, « accipietis virtutem advenientem in vos Spiritum sanctum ; » vet. edit. hic cum aliis

D aliquot mss., « advenientis in vos Spiritus sancti ; » eædem vet. edit. citato loco lib. i et mss. plures utrobique.... « adveniente in vos Spiritu sancto. » Sed ultimæ duæ lectiones æque respondent Græcis verbis, ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

(29) Thuan. mss., « ut unum scias Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum esse, consilium non, etc. »

(30) Quidam mss., « etiam inde cognoscendum, quia supra, etc. »

(31) Thuan. ms. Expos. in Luc., lib. vi, num. 4, Consilium Dei est in baptismate Joannis : quis igitur dubitet Dei esse consilium in Christi lavacro ? Hoc est consilium quod magni consilii Angelus reperit, quod nemo cognovit. Quis enim cognovit sensum Domini ? etc. »

ralia hoc esse vertendum, accipe quia sic descendit A et Spiritus, quemadmodum descensurus est Christus. Nam et ipse ·um virtute descendet, sicut habes : « Videbunt Filium hominis venientem in nubibus cœli, in virtute maxima et majestate (*Matth.* xxiv, 30). »

25. Quomodo enim non est una virtus atque eadem potestas ; cum unum opus, unum judicium, unum templum, una vivificatio, una sanctificatio, unum etiam regnum sit Patris et Filii et Spiritus sancti ?

CAPUT III.

Sicut vita est cognoscere Patrem et Filium, ita vitam esse cognoscere Spiritum sanctum; proindeque a Patris divinitate non separandum. B

26. Dicant enim in quo dissimilitudinem divini operis arbitrentur. Quandoquidem sicut vita est cognoscere Patrem et Filium, quemadmodum ipse Dominus declaravit dicens : **639** « Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum (*Joan.* xvii, 3) ; » ita etiam vita est cognoscere Spiritum sanctum. Dicit enim Dominus : « Si diligitis me mandata mea servate ; et ego rogabo Patrem, et alium Paraclitum dabit vobis, ut maneat vobiscum in æternum, Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere ; quia non videt eum, nec cognoscit eum : vos autem scitis eum, quia apud vos manet, et in vobis est (*Joan.* xiv, 15, 17). »

C 27. Ergo mundus non habebat vitam æternam, quia non acceperat Spiritum : ubi autem Spiritus, ibi vita æterna ; ipse est enim Spiritus vitæ operator æternæ. Unde miror (32) cur de solo et vero Deo Ariani moveant quæstionem. Sicut enim vita æterna est cognoscere solum et verum Deum, ita vita æterna est cognoscere Jesum Christum, ita vita æterna est cognoscere Spiritum sanctum : quem sic non videt mundus, quemadmodum Patrem (33) : sic non cognoscit, quemadmodum Filium. Qui autem de hoc mundo non est, habet vitam æternam, et cum ipso manet Spiritus in æternum, qui est lumen vitæ æternæ.

28. Ergo si hoc confert cognitio solius veri Dei, quod confert Filii Spiritusque cognitio, cur Filium D et Spiritum a veri Dei honore secernis, cum a magnitudine beneficii non secernas? Aut enim credas necesse et solius vere divinitatis esse hoc maximum munus, et solam et veram divinitatem sicut et Patris, ita et Filii et Spiritus confitebere : aut si dixeris quia vitam æternam potest et is conferre (34), qui verus Deus non sit ; incides ut Patri magis derogare videaris, cujus opus non putes solius veræ divinitatis esse præcipuum, sed creaturæ operibus conferendum.

CAPUT IV.

Spiritum sanctum non secus ac Patrem et Filium, operatione non diversa vivificare.

29. Quid autem mirum si Spiritus operator est vitæ, qui vivificat sicut Pater, vivificat sicut Filius, (*Joan.* v, 21) ? Vivificare autem quis abnuat esse majestatis æternæ? Scriptum est enim : « Vivifica servum tuum (*Psal.* cxviii, 17). » Vivificatur ergo qui servus est, hoc est homo, qui vitam ante non habuit, sed ut haberet, accepit.

30. Videamus igitur utrum vivificetur Spiritus, an ipse vivificet. Sed scriptum est : « Littera occidit, Spiritus autem vivificat (*II Cor.* iii, 6). » Ergo vivificat Spiritus.

31. Sed ut intelligas Patris et Filii et Spiritus sancti vivificationem non esse divisam, accipe quia vivificationis quoque unitas sit ; quando ipse per Spiritum vivificat Deus ; dixit enim Paulus : « Qui suscitavit Christum ex mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis (*Rom.* viii, 11). »

640 CAPUT V.

Sicut Patrem ac Filium, ita etiam Spiritum creatorem in Scriptura significari. Hoc ipsum a paganis quoque scriptoribus adumbratum ; sed plenissime demonstratum esse in mysterio incarnationis de qua ubi delibavit Ambrosius nonnulla, cœptum argumentum ex eo quod adoratio, quæ soli debetur Creatori, etiam Spiritui debeatur, confirmat.

32. Quis vero dubitare potest quia vivificet omnia Spiritus sanctus, quando et ipse sicut Pater et Filius, creator est omnium, nec quidquam nisi cum Spiritu (35) sancto Deus omnipotens Pater intelligatur operatus : quandoquidem et in principio creaturæ Spiritus superferebatur super aquam (*Gen.* i)?

33. Itaque cum superferebatur Spiritus, nulla erat gratia creaturæ : postea vero quam operationem Spiritus etiam creatura mundi istius suscepit, omnem hanc gratiæ meruit venustatem, qua mundus illuxit. Denique sine Spiritu sancto universitatis gratiam manere non posse Propheta declaravit dicens : « Auferes Spiritum eorum, et deficient, et in pulverem suum revertentur. Emitte Spiritum tuum, et creabuntur, et innovabis omnem faciem terræ (*Psal.* ciii, 29, 30). » Non solum igitur sine Spiritu docuit omnem creaturam stare non posse, sed etiam creatorem totius esse Spiritum creaturæ.

34. Et quis neget opus esse Spiritus sancti quod creata est terra, cujus opus est quod novatur? Nam si negare cupiant quod per Spiritum sit creata, cum per Spiritum novandam negare non possint, meliorem ergo operationem Spiritus sancti, quam Patris et Filii, qui cupiunt separare, defendent quod abhorret a vero ; neque enim dubium est quod

(32) Pauci mss., « Unde interdum miror. »
(33) Mss. aliquot, « quemadmodum Patrem. »
(34) Nonnulli mss., potest conferre qui verus non est Deus : non sic incides ut. . . cujus opus non potest, etc. »
(35) Mss. aliquot. « nec unquam nisi cum Spiritu »

a terra melior, quam creata sit. Aut si primo peratione Spiritus sanctus terram Pater fecit et : postea vero Spiritus sancti operatio copuır; videbitur id quod factum est, ejus quod sit eguisse præsidio. Sed absit ut hoc quisquam met, ut operatio divina varietatem creatoris uam Manichæus inducit, habere credatur.

An vero sine opere Spiritus sancti substanputamus esse terrarum, sine cujus opere nec convexa subsistunt? Scriptum est enim: bo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris omnis virtus eorum (*Psal.* xxxii, 6). » Adverte dicat: Omnem, inquit, virtutem cœlorum ad um esse referendam. Qui enim superferebaantequam terra fieret, quomodo cum terra (37), feriabatur?

Gentiles homines per umbram quamdam os secuti, quia veritatem Spiritus haurire non ant (38), quod cœlum ac terras, lunæ **641** ae stellarumque micantium globos Spiritus alat, suis versibus indiderunt. Ergo illi per tum non negant virtutem subsistere creaturæ: qui legimus, denegamus? Sed flatilem putatis is spiritum designatum. Si illi auctorem omflatilem Spiritum declararunt, nos dubitamus um Dei esse omnium creatorem?

Sed quid alienis immoror? Accipiant docuum evidens, nihil posse esse quod Spiritus sanaegetur operatus, nec de Angelis, nec de Argelis, nec de Thronis, nec de Dominationibus dubitari, quod ejus operatione subsistant; loquidem ipse secundum carnem Dominus, ngeli serviebant, Spiritu in Virginem superınte, genitus sit; sicut et secundum Matthæum seph angelus dixit: « Joseph, fili David, noli tiaccipere Mariam uxorem tuam; quod enim nascetur, de Spiritu sancto est » (*Matth.* i, 20). Et secundum Lucam dixit ad Mariam: « Spiritus sanctus superveniet in te (*Luc.* i, 35).

38. Opus ergo Spiritus Virginis partus est. Opus Spiritus fructus est ventris secundum quod scriptum est: « Benedicta tu inter mulieres, et benedictus fructus ventris tui (*Ibid.* 42). » Opus Spiritus flos radicis est: ille, inquam, flos, de quo bene est prophetatum: « Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet (*Isa.* xi, 1). » Radix Jesse patriarchæ familia Judæorum, virga Maria, flos Mariæ Christus; qui bonum odorem fidei toto sparsurus orbe, virginali ex utero germinavit, sicut ipse dixit: « Ego flos campi, et lilium convallium (*Cant.* ii, 1). »

39. Flos odorem suum et succisus reservat, et contritus accumulat, nec avulsus amittit; ita et Dominus Jesus in illo patibulo crucis, nec contritus emarcuit, nec avulsus evanuit; et illa lanceæ punctione succisus, sacro speciosior fusi cruoris colore vernavit, mori ipse nescius, et mortuis (39) æternæ vitæ munus exhalans. In hoc igitur Spiritus sanctus virgæ regalis flore requievit.

40. Bona virga, ut quidam putant, est caro Domini, quæ de radice terrena ad superna se subrigens, odoriferos sacræ fructus religionis circumtulit mundo, mysteria, divinæ generationis, et gratiam cœlestibus altaribus superfundens.

41. Dubitare ergo non possumus Spiritum creatorem, quem Dominicæ cognoscimus incarnationis auctorem. Quis enim dubitet, cum in principio Evangelii habeas. quia Christi generatio **642** sic erat: « Cum desponsata esset Maria Joseph, antequam convenirent, inventa est in utero habens ex Spiritu sancto (40) (*Matth.* i, 18)? »

42. Nam licet plerique habeant, « de Spiritu, » Græcus tamen unde transtulerunt Latini, ἐκ Πνεύματος ἁγίου dixit, hoc est, ex Spiritu sancto. Quod

(37) Quid sit quod Manichæi per varietatem creaintellexerint, perquam aperte cognosci potest piphanio; hic enim, hær. 66, num. 25. deliraa quæ ab Archelo mutuatus fuerat Manichæus, commemorat, multa quibus hic Ambrosii locus retur, habet.

(38) Amerb., Eras. et mss. aliquot, « non fere-; » Gill. ac Rom. edit. cum mss. pluribus, iabatur. »

(38) Gregorius Nazianz. orat. 37 testatur sanctitus in orbis gubernatione operationem sub ısdam nominum involucris designatam fuisse s Ethnicorum qui theologiæ majori floruerunt, propiusque ad nos accesserunt, nimirum ab totele, Anaxagora, et Hermonymo, ut Elias interpretatur. Nec dubium est quin hoc loco Nazeni vestigiis insistat Ambrosius, verum cum eret Latinis hominibus, auctoritatem quæ iisnotior esset, indicatam voluit. Petita fuit illa . vi *Æneidos*, ubi canitur:

incipio cœlum, ac terras, camposque liquentes,
centemque globum lunæ, titaniaque astra
piritus intus alit, totamque infusa per artus
ens agit molem, et magno se corpore miscet.

(39) Nonnulli mss., « et mortuus, » non satis e.

(40) Mss. aliquot, « de Spiritu sancto. Nam licet plerique non habeant, Græcus tamen, etc. » Quid autem præpositiones *ex* et *de* inter se differant, luculenter explicat Augustinus lib. *De natura boni*, cap. 27; ibi enim hoc Apostoli textu « quoniam ex ipso et per ipsum, » etc., in Manichæos proposito, ita disserit: Ex ipso « autem non hoc significat, quod « de ipso. » Quod enim de ipso est, potest dici ex ipso: non autem omne quod ex ipso est, recte dicitur de ipso. Ex ipso enim cœlum et terra, quia ipse fecit ea: non autem de ipso; quia non de substantia ejus, etc. » Item in Actis cum Felice Manichæo lib. ii, cum hæreticus quæreret de anima rationali, « utrum vere ex Deo est? » Augustinus dixit: « Ex Deo, non de Deo. » Verumtamen non semper ea severitate loquuntur boni auctores, at promiscue eodemque sensu has particulas passim usurpant. Et sane in Vulgata versione, ubi par est religiosiorem esse, tralator cunctos prope locos in quibus ἐκ Græci codices habent, per *de* reddidit. Imo vero cautionem hanc nonnunquam Ambrosius ipse neglexit, ut videbitur infra cap. 9, num. 94 et seq.: ibi enim ut probet voces « ex ipso » etiam Spiritui sancto convenire, testimonia in quibus *de* pro *ex* ponitur, passim adhibet; et supra num. 88, « omnia esse de Spiritu, » diserte profitetur.

enim ex aliquo est, aut ex substantia est, aut ex potestate ejus. Ex substantia, sicut Filius, qui ait: « Ex ore Altissimi prodivi (*Eccli.* xxiv, 5); » sicut Spiritus, « quia a Patre procedit (*Joan.* xv, 26), » de quo dicit Filius: « Ille me clarificabit; quia de meo accipiet » (*Joan.* xvi, 14). » Ex potestate autem, sicut illud est: « Unus Deus Pater, ex quo omnia (*I Cor.* viii, 6). »

43. Quomodo ergo in utero habuit Maria ex Spiritu sancto? Si quasi ex substantia, ergo Spiritus in carnem et ossa conversus est? Non utique. Si quasi ex operatione et potestate ejus Virgo concepit, quis neget Spiritum creatorem?

44. Quid quod etiam Job creatorem suum Spiritum evidenter ostendit dicens: « Spiritus divinus, qui fecit me (*Job* xxxiii, 4)? » Et divinum utique et creatorem uno versiculo demonstravit. [*Alias* cap. VI.) Si igitur creator est Spiritus, non est utique creatura; creaturam enim Apostolus creatoremque divisit dicens: « Servierunt creaturæ potius quam Creatori (*Rom.* i. 25). »

45. Simul creatori admonet serviendum (41), damnando eos qui serviunt creaturæ, cum Creatori servitium debeamus. Et quoniam Creatorem Spiritum noverat, docet eidem serviendum dicens: « Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem: nos enim sumus circumcisio, qui Spiritui Dei (42) servimus (*Philipp.* iii, 2, 3). »

46. Quod si quis de Latinorum codicum varietate contendit, quorum aliquos perfidi falsaverunt, Græcos inspiciat codices, et advertat quia ibi scriptum est: οἱ Πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες, quod interpretatur latinus: « qui Spiritui Dei servimus. »

47. Ergo cum serviendum dicat Spiritui idem Apostolus, qui non creaturæ, sed creatori asserit serviendum; evidenter utique et ipse sanctum ostendit Spiritum creatorem, et in æternæ divinitatis honore venerandum; quia Scriptum est: « Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies (*Matth.* iv, 10). »

643 CAPUT VI.

Objicientibus ex verbis Amos creari Spiritum, reponitur hanc vocem illic intelligendam de vento, qui sæpius creatur: quod sane dici non potest ac Spiritu sancto: quippe qui et æternus sit, nec morte, aut hæretica in Patrem refusione resolvi possit. Quod si urgeant pervicacius eumdem locum de Spiritu sancto scriptum fuisse, docet recurrendum ad expositionem spiritualem: Christum enim adventu suo tonitrua, id est, verborum divinorum vim firmavisse; per Spiritum autem humanam animam significari, sicut et carnem a Christo susceptam. Hujus porro cum quælibet Trinitatis persona vere sit creatrix, inde astruitur Spiritum similiter incarnationis Domini auctorem esse qui rerum omnium creator jam ante assertus est.

48. (*Alias* cap. VII). Nec me præterit hæreticos objectare consuevisse ideo videri creatum Spiritum sanctum, quia plerique eorum ad argumentum astruendæ suæ impietatis adsciscunt illud, quod Amos de flatu ventorum locutus est, ut ipse propheticus sermo declarat. Sic enim habes: « Ecce ego firmans tonitruum, et creans spiritum, et nuntians in homines Christum suum, faciens lucem et nebulam, et ascendens super excelsa, Dominus Deus omnipotens nomen est ei (Amos iv, 13). »

49. Si hinc faciunt quæstionem, quod creatum Spiritum dixit, quia creatur Spiritus Esdras nos docuit, dicens in quarto libro (43): « Et in die secundo iterum creasti spiritum firmamenti (*IV Esdr.* vi, 41); » tamen ut propositis inhæreamus (44) his videlicet quæ Amos dixit, nonne evidenter dictorum testificatur series de istius creatura mundi locutum prophetam?

50. Denique ita cœpit: « Ego Dominus firmans tonitruum, et creans spiritum. Ipse ordo nos doceat, nam si de Spiritu sancto dicere voluisset, non de tonitrus utique præmisisset. Neque enim antiquiora tonitrua sunt quam Spiritus sanctus: quamvis impii sint, tamen id non audent dicere. Deinde cum subjectum videamus esse de luce et nebula, nonne manifestum est quod de creatura mundi dictum intelligendum sit? Cum enim fiunt aliquæ tempestates istius mundi, præcedere tonitrua, sequi ventorum flatus, cœlum nebulis caligare, lucem refundi ex tenebris, ipso usu quotidiano, exemploque cognoscimus. Nam etiam flatus ventorum spiritus dicitur, sicut scriptum est: « Ignis et sulphur, et Spiritus procellæ (*Psal.* x, 7). »

(41) Quidam mss., « Simul cum creatori admonet serviendum, damnandos eos ostendit, qui..., Et quoniam creator est Spiritus, nos addocet, etc. »

(42) Ita mss. septem; omnes autem edit. ac pauci mss., « Spiritui Deo; » alii denique adhuc pauciores, « Spiritu Deo. » Augustinus quidem lib. iii, *Cont. duas Epist. Pelag.* cap. 7, tres hujusce loci lectiones refert, sed quam aliis præferendam putet, non addit. Verum lib. i *De Trinit.* cap. 6, in omnibus aut pene omnibus Græcis codicibus et pluribus Latinis observat scriptum, Spiritui Dei: » quod autem in quibusdam reperiatur, « Spiritu Deo, » errorem esse. Cum autem paulo ante Ambrosium non obscure designaverit (quod intelligitur non solum ex eo quod hos libros constat lectos esse ab eodem Augustino, sed etiam quod eadem Pauli atque Matthæi testimonia, quæ hic citantur, allegantur quoque in laudato capite lib. i *De Trinit.*) inde collige corruptionem, cujus hæretici, Ariani scilicet, hic accusantur, in eo fuisse positam, quod pro « Spiritui Dei, » reposuerint, « Spiritu Deo: » deinde vero legitimam esse lectionem quam amplectimur. Nam licet Eras. edit. et seq. non secus ac mss. aliquot Græcas voces ita efferant, οἱ Πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, tamen plures mss. et Amerb. tantummodo exhibent, Πνεύματι λατρεύοντες. Quin et Eras. ipse in cujus edit. Ambrosianorum operum vox Θεῷ primum inducta est, in sua tamen observatione ad eumdem Apostoli textum agnoscit lectionem nostram Ambrosii esse. Hanc ipsam sequitur Zezerus in eadem verba, et non solum Ambrosii atque Augustini, sed etiam Salviani auctoritate defendit.

(43) Vet. edit. ac mss. prope ad unum, « in libro tertio. » Et sane quin Ambrosii hæc lectio sit, nihil prohibet; a nobis enim in *Admonit.* ad librum *De bono mortis* observatum est hos Esdræ libros varie in variis codicibus distinctos esse.

(44) Mss. aliquot, « ut proposuistis, inhæream, etc. »

Et ut scires quia hunc spiritum dixit, ait : mans tonitruum, et creans spiritum ; » quia enter creantur ista, cum fiunt : Spiritus au- sanctus æternus est ; quem si quis audet dicere um, non potest tamen dicere quod quotidie ar, sicut flabra ventorum. Denique ipsa Sa- ia secundum suscepti locuta corporis (45) sa- entum, ait : « Dominus creavit me (*Prov.* viii, › Quamvis ventura prophetaret, tamen quia estinatus erat Domini Salvatoris adventus : non dixit, creat me, sed *creavit*, ne frequen- sed semel crederent ex Virgine Maria Jesu is esse generandum.

Et hoc igitur quod velut quotidianam ope- iem Dei in tonitrui firmamento, et in Spiritus one propheta declaravit, intelligere nefas est, Spiritu sancto tale aliquid æstimemus, quem mpii ante sæcula esse negare non possunt ; et semper eum esse, et semper manere pia tione testamur. Neque enim qui ante mundum ferebatur super aquas (*Gen.* i, 2), potest vi- cœpisse post mundum : aut multos esse Spi- sanctos æstimari fas est, qui veluti quotidiana ationе generentur. Absit ut se quisquam tali tate contaminet ; ut dicat frequenter creari, aquam creari Spiritum sanctum. Cur enim enter creari videatur, non intelligo ; nisi forte ri eum credant frequenter, et frequenter crea- d quemadmodum mori potest Spiritus vitæ ? si mori non potest, causam non habet cur is sit creandus.

At qui aliter putant (46), in illud sacrilegium unt, ut non distinguant Spiritum sanctum, rolativum Verbum (47) putant in Patrem re- prolativum Spiritum in Deum refundi ; ut refusio sit, et quædam vicissitudo in varias s se sæpe mutantis ; cum Patris et Filii et us sancti manens semper immutabilisque dis- , unitatem suæ teneat potestatis.

Si quis tamen propheticum dictum ideo deri- m putat ad interpretationem Spiritus sancti, habet : « Annuntians in homines Christum (*Amos* iv, 15) ; is ad incarnationis Domini- ysterium dictum facilius derivabit. Nam si te ; quia spiritum dixit, et ideo non hoc putas ndum ad mysterium assumptionis humanæ ; quere Scripturas, et invenies optime con- e de Christo, de quo bene convenit æstimari rmavit tonitrua adventu suo, vim videlicet et a cœlestium Scripturarum, quarum velut quo- onitruo mentes nostræ redduntur attonitæ, ut discamus, et reverentiam cœlestibus defe- oraculis.

Denique in Evangelio fratres Domini filii to-

A nitrui dicebantur ; et cum vox Patris facta esset dicentis ad Filium : « Et honorificavi, et iterum honorificabo (*Joan.* xii, 28), » Judæi dicebunt ; « Tonitruum factum est illi (*Ibid.* 29). » Nam licet gratiam veritatis haurire non possent, tamen confitebantur inviti, et ignari mysterium loquebantur · eo quod magnum Patris de Filio testimonium resultabat. In Job quoque libro Scriptura dicit : « Firmamentum quoque tonitrui sui scit quando faciet (*Job.* xxvi, 14) ? » Utique si ad hæc commotionum cœlestium tonitrua pertinerent, non futura eorum firmamenta, sed facta dixisset.

56. Ergo tonitrua ad sermones Domini retulit, quorum in omnem terram exivit sonus : spiritum autem hoc loco animam, quam suscepit rationabi- B lem atque perfectam, intelligimus ; quia Scriptura frequenter et animam hominis 645 spiritus vocabulo designat, sicut habes : « Qui creat spiritum hominis in ipso (*Zach.* xii, 1). » Unde et Dominus animam suam spiritus appellatione significans ait : « *In manus tuas commendo spiritum meum* (*Luc.* xxiii, 46). »

57. Et ut scires quia de Jesu Domini descensione memoravit, addidit quod nuntiaret in homines Christum suum (*Amos* ix, 13) ; annuntiavit enim in baptismate, dicens : « Tu es Filius meus dilectissimus, in quo bene complacui (*Matth.* iii, 17). » Annuntiavit in monte, dicens : « Hic est Filius meus dilectus, ipsum audite (*Matth.* xvii, 5). » Annuntiavit in passione, cum sol recessit, maria terræque C tremuerunt ; annuntiavit in centurione, qui ait : « Vere Dei Filius erat iste (*Matth.* xxvii, 34). »

38. Totum igitur hunc locum aut ad simplicem intellectum istius flatus qui vivendo hauritur, aut ad mysterium Dominici corporis referre debemus ; nam si hic creatum dixisset Spiritum sanctum, utique et alibi idem Scriptura declarare potuisset, sicut de Filio Dei frequenter legimus quia secundum carnem et factus est et creatus (*Rom.* 1, 3).

39. Cujus tamen majestatem in eo ipso quod carnem pro nobis suscepit, considerare nos convenit ; ut divinam potentiam in ista corporis assumptione videamus [*Alias* cap. VIII.] Etenim sicut legimus quia creavit Pater Dominicæ incarnationis sacramentum, creavit et Spiritus ; ita etiam D legimus quod et ipse Christus suum corpus creavit ; creavit enim Pater, secundum quod scriptum est : « Dominus creavit me (*Prov.* viii, 22) ; » et alibi : « Misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege (*Galat.* iv, » Creavit et Spiritus illud omne mysterium, secundum quod legimus, quia « inventa est Maria in utero habens ex Spiritu sancto (48) *Matth.* i, 18). »

Iidem mss., « suscipiendi locuta corporis,

Nonnulli mss., « At qui taliter putant. »

De hac Verbi in Patrem refusione nonnihil is observatum est ad cap. 13 lib. v *De fide*, 162. Hic autem illud admonebimus, quæ toto pite ad objectum ex Amos locum responden- tur, a Didymo quoque fuisse disputata, sicut et a Basilio lib. iii *Adversus Eunomium ;* nec aliena esse ab expositione sancti Hieronymi in eumdem allegati prophetæ locum.

(48) Mss. aliquot, « natum ex muliere. » Et infra, « in utero habens de Spiritu sancto.

60. Habes quia creavit Pater, creavit et Spiritus. A accipe quia creavit et Filius Dei, dicente Salomone : « Sapientia fecit sibi domum (*Prov.* IX, 1). » Ergo Spiritus sanctus qui creavit Dominicæ incarnationis sacramentum, quod super omnes est creaturas, quomodo esse potest creatura ?

61. De generalitate autem supra ostendimus (*Sup.* cap. V) quia secundum carnem creator est noster Spiritus sanctus in homine exteriore : nunc ostendamus quia creator est noster, etiam secundum gratiæ sacramentum. Et sicut creat Pater, ita creat et Filius, ita creat et Spiritus sanctus (49), sicut legimus, dicente Paulo : « Dei enim donum est, non ex operibus, ne quis glorietur, ipsius enim sumus factura, creati in Christo Jesu in operibus bonis (*Ephes.* II, 8-10). »

CAPUT VII.

Creationis spiritalis seu regenerationis non minus auctorem Spiritum esse, quam Patrem ac Filium. In quo consistat illa creatio, ejusque præstantia : et quomodo quod membra et corpus Deo tribuere videntur sacri codices, debeat intelligi.

62. [*Alias* cap. IX.] Ergo creat Pater in operibus bonus : creat et Filius ; quia scriptum est : « Quotquot autem eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus : qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt (*Joan.* I, 12, 13). »

646 63. Similiter ex Spiritu secundum gratiam C nos renasci Dominus ipse testatur, dicens : « Quod natum est ex carne, caro est ; quia de carne natum est : et quod natum est. Noli mirari quia dixi tibi : Oportet vos nasci denuo. Spiritus ubi vult spirat, et vocem ejus audis : sed nescis unde veniat, aut quo vadat ; sic est omnis qui natus est de Spiritu (*Joan.* III, 6-8). »

64. Claret igitur spiritalis quoque generationis auctorem esse Spiritum sanctum ; quia secundum Deum creamur, ut filii Dei simus. Ergo cum ille nos in regnum suum per adoptionem sacræ regenerationis assumpserit, nos ei quod suum est denegamus ? Ille nos supernæ regenerationis fecit hæredes, nos hæreditatem vindicamus, refutamus auctorem ? Sed non potest manere beneficium, cum D auctor excluditur ; nec auctor sine munere, nec sine auctore munus. Si vindicas gratiam, crede potentiam : si refutas potentiam, gratiam ne requiras. Qui Spiritum negavit, statim negavit et donum (50). Nam si auctor vilis, quomodo dona pretiosa ? Cur nostris ipsi muneribus invidemus, spem imminuimus, dignitatem repudiamus, consolatorem negamus ?

65. Sed illum negare non possumus (51). Absit enim ut negemus quod maximum est, cum Apostolus dicat : « Vos autem, fratres, secundum Isaac promissionis filii estis : sed sicut tunc qui secundum carnem natus est, persequebatur eum qui secundum Spiritum (*Galat.* IV, 28, 29). » Iterum utique subauditur de superioribus, qui secundum Spiritum natus est. Qui ergo secundum Spiritum nascitur, secundum Deum nascitur. Renascimur autem, quando in interiore renovamur affectu, et exterioris hominis vetustatem deponimus (52). Et ideo ait iterum Apostolus : « Renovamini autem Spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem, qui se- B cundum Deum creatus est in veritate, et justitia, et sanctitate (*Ephes.* IV, 23, 24). Audiant quemadmodum unitatem divinæ operationis Scriptura signaverit. Qui renovatur Spiritu mentis, induit novum hominem, qui secundum Deum creatus est.

66. Sancti igitur Spiritus opus est regeneratio ista præstantior, et novi hujus hominis, qui creatur ad imaginem Dei, auctor est Spiritus : quem utique meliorem hoc exteriore esse nostro homine nemo dubitaverit. Siquidem cœlestem alterum, terrenum alterum Apostolus significavit dicens : « Qualis cœlestis, tales et cœlestes (*I Cor.* XV, 48). »

67. Ergo cum cœlestem faciat gratia spiritalis, quod terrenum creare possit, etiam sensu debemus advertere, licet careamus exemplis (53). Dicit enim alibi sanctus Job : « Vivit Dominus, qui sic me judicat, et Omnipotens, qui ad amaritudinem perduxit animam meam : Spiritus autem divinus, qui est in naribus meis (*Job* XXVII, 2, 3). » Non utique spiritum hic auram vitalem hanc et spiramentum corporeum designavit, sed nares hic interioris sui hominis significat, quibus vitæ odorem carpebat æternæ, et gratiam cœlestis unguenti 647 geminis quibusdam sensibus hauriebat.

68. Sunt enim nares spiritales, ut legimus, quas habet Sponsa Verbi, cui dicitur : « Et odor naris tuæ (*Cant.* VII, 8) ; » et alibi : Odoratus est Dominus odorem suavitatis (*Gen.* VIII, 21). » Sunt ergo quædam interioris membra hominis, cujus manus in actu (54), aures in auditu, pedes in processu quodam boni operis æstimantur. Itaque ex officiis veluti quasdam colligimus membrorum figuras ; neque enim in interiore homine secundum carnalia aliquid nos convenit opinari.

69. [*Alias* cap. X.] Et sunt quidam qui corporaliter Deum putant esse formatum (55), cum legunt

(49) Iidem mss., « nunc ostendamus in interiore. Pater ita creavit, et Filius ita creavit, et Spiritus sanctus. »

(50) Omnes edit. et mss. non pauci, « Qui Christum negavit, statim amisit et nomen : » at multo concinnius alii octo, ut nos in textu.

(51) Mss. aliquot, « non possumus. Nos negamus ? Sed absit. » Minus eleganter.

(52) Non pauci mss., « vetusta desideria deponimus. »

(53) Edit., « licet credamus exemplis. »

(54) Rom. edit. sola, « manus in tactu. » Sed in communi lectione nihil mutandum ; manus enim non tantum est tangere, at multo magis agere atque operari.

(55) Omnes edit. ac plures mss., « esse for-

aut manum ejus, aut digitum: nec advertunt quod hæc non propter formam scripta sint corporis, quia in divinitate nec membra, nec partes sunt: sed propter unitatem divinitatis expressa, ut credamus quia impossibile est a Patre Deo vel Filium vel Spiritum sanctum separari; cum plenitudo divinitatis velut corporaliter habitet in substantia Trinitatis. Ideo igitur et Filius Patris dextera nuncupatur, sicut lectum est; « Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me (*Psal.* CXVII, 16). »

CAPUT VIII.

Argutiam hæreticorum qui Deum idcirco dictitabant in Spiritu, *non autem* cum Spiritu *glorificandum, ut hinc eumdem Spiritum esse inferiorem colligerent, diluit; quamobrem particulam* in *etiam Filio, imo et Patri quoque aptari planum facit; at e contrario* cum *creaturis etiam attribui sine ulla divinitatis injuria; proindeque in iisdem præpositionibus simpliciter agnoscendam divinarum personarum conjunctionem.*

70. Sed quid mirum si de verbis amentes homines faciunt quæstionem, cum faciant et de syllabis (56)? Sunt enim qui hinc putent faciendam esse distantiam, quod dicant in Spiritu Deum, non cum Spiritu prædicandum: et ex una syllaba, vel usu quodam divinitatis æstimandum putent esse momentum, argumentantes quod si in Spiritu Deum prædicandum putent, ministerium sancti Spiritus signare videantur: si vero cum Spiritu dicant Dei vel virtutem esse, vel gloriam, societatem quamdam et communionem Patris et Filii et Spiritus sancti designare videantur.

71. Sed quis separet, quod non potest separari? quis dividat societatem, quam individuam Christus ostendit? « Ite, » inquit, « baptizate omnes gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (*Matth.* XXVIII, 19). » Numquid hic vel circa Patrem vel Filium vel Spiritum sanctum aut verbum mutavit, aut syllabam? Non utique: sed « In nomine inquit, 648 « Patris, et Filii, et Spiritus sancti. » Idem de Spiritu quod de Patre et de se sonat. Unde nullum Spiritus sancti ministerium, sed consortium magis honoris aut operis, cum in Spiritu dicitur, æstimatur.

72. Considera et hic quia ad Patrem et Filium hoc opinionis vestræ præjudicium derivatur; quia hic non dixit: Cum Patris et Filii et Spiritus sancti nomine, sed « in nomine: » et tamen non ministerium aliquod Trinitatis hac syllaba exprimitur, sed potestas.

73. Denique ut scias quia fidei non præjudicat syllaba, sed commendat fides syllabam (57), et Paulus loquitur in Christo. Nec ideo minor Christus est, quia Paulus locutus in Christo est, sicut habes: « Coram Deo in Christo loquitur (*II Cor.* XII, 19). » Quemadmodum igitur Apostolus dicit quia in Christo loquimur, ita illud est quia loquimur in Spiritu; sicut ipse Apostolus dixit: « Nemo dicit Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto (*I Cor.* XII, 3). » Non subjectio itaque hoc loco Spiritus sancti, sed gratiæ copula designatur.

74. Et ut scias discretionem non esse de syllaba, alibi quoque ait: « Et hæc quidem fuistis; sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri (*I Cor.* VI, 11). » Quam multa possum hinc exempla proferre! Scriptum est enim: « Omnes vos unum estis in Christo Jesu (*Galat.* III, 28); » et alibi: « Sanctificatis in Christo Jesu (*I Cor.* I, 2); » et iterum: « Ut nos essemus justitia Dei in ipso (*II Cor.* V, 21); » et alio loco: « Ut excidant a castitate (58), quæ est in Christo Jesu (*II Cor.* XI, 3). »

75. Verum quid ago? Dum enim similiter dico scriptum esse de Filio, quemadmodum de Spiritu scriptum est, magis illud incurro; ut non quia de Filio scriptum est, religiose dictum videatur de Spiritu: sed quia idem de Spiritu scriptum est, etiam de Filio propter Spiritum objiciant derogatum (59). Dicunt enim: Numquid de Deo Patre scriptum est?

76. Sed accipiant etiam de Deo Patre dictum: « In Domino laudabo verbum (*Psal.* LV, 5); » et alibi: « In Deo faciemus virtutem (*Psal.* LIX, 14); » et: « In te commemoratio mea semper (*Psal.* LXX, 6); » et: « In nomine tuo exsultabimus (60) (*Psal.* LXXXVIII, 17); » iterum alibi: « Ut manifestentur

mandum. » Non male; idem enim est, ac imagine seu figura exprimendum. At simplicius tamen alii mss., « esse formatum, » hoc est configuratum, atque exteriori specie compositum. Videtur autem Ambros. hoc loco perstringere Anthropomorphitas seu Vadianos, de quibus Epiph., hæres. 70, et Aug. *De hæres.* cap. 5.

(56) Quos hic designat Ambrosius noster, dubium non est quin iidem sint qui Basilio scribendi libri *De Spiritu sancto* causam præbuere, nimirum Aetiani. Narrat enim idem Basilius cum aliquando preces in Ecclesiæ conventu ita clauderet, ut « glorificationem Deo ac Patri, interdum cum Filio ipsius, interdum per Filium in Spiritu sancto, » tribueret, nonnullos illa oratione tanquam Christianis auribus peregrina offensos esse. Quapropter horum errorem, quem partim ex Aetii commentis, partim e profanorum philosophorum placitis fluxisse dicit, memorata opella confutavit: cujus doctrinæ hoc toto et sequenti capite inhæret Ambrosius.

(57) Vet. edit., « sed convincat fides syllabam. » Rom. et mss. aliquot, « sed commendat fidem syllaba; » reliqui mss., qui et plures potioresque, ut in contextu.

(58) Rom. edit., « Sanctificatis in Christo Jesu. » Et iterum: « ut non efficeremur justitia Dei... Sic sensus vestri excidant a castitate. » Vet. edit. et quidam mss., « sanctificatos in Christo Jesu. » Et iterum: ut nos essemus... ut excidant a fide. » Cæteri mss. nobiscum faciunt, nisi quod unus pro « Excidant a castitate, » habet « excidant a veritate. »

(59) Ita vet. edit. cum mss. longe plurimis: at Rom. edit. cum aliis pauculis, « objiciant derogandum. »

(60) Rom. edit., « exsultabunt; » aliæ ac mss., « exsultabimus; » aliqui tamen, « exsultavimus. »

opera ejus, quia in Deo sunt facta (*Joan.* III, 21); » et Paulus : « In Deo qui omnia creavit (*Ephes.* III, 9) : » et iterum : « Paulus et Sylvanus et Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre et Domino Jesu Christo (I *Thess.* I, 1) ; » et in Evangelio : « Ego in Patre, et Pater in me (*Joan.* XIV, 10) ; » et : « Pater qui in me manet (*Ibid.*). » Scriptum est etiam : « Qui gloriatur in Domino glorietur (*II Cor.* X, 17) ; » et alibi : « Vita autem nostra abscondita est cum Christo in Deo (*Coloss.* III, 3). » Numquid hic plus Filio quam Patri detulit, ut in Deo nos diceret esse cum Christo ? aut numquid plus nostra conditio quam **649** Spiritus gratia sibi vindicat ; ut nos possimus esse cum Christo, Spiritus sanctus esse non possit ? Et cum Christus velit esse nobiscum, sicut ipse dixit : B « Pater, quos dedisti mihi, volo ut ibi ego sum, et ipsi sint mecum (*Joan.* XVII, 24), » dedignetur esse cum Spiritu ? Scriptum est etiam : « Convenientibus vobis et meo Spiritu cum virtute Domini Jesu (61) (*I Cor.* V, 4). » Ergo nos cum virtute Domini convenimus, et audemus dicere quod nolit Dominus Jesus cum Spiritu convenire, qui non dedignatur convenire nobiscum !

77. Nullam igitur distantiam putat Apostolus hac an illa syllaba utaris. Syllaba enim conjunctionis est, conjunctio autem sejunctionem non facit ; neque enim si divideret, conjunctio diceretur.

78. Qnid igitur te movet ut dicas quia gloria est Deo Patri, vel Christo ejus, vita, virtus, magnificentia, potestas in Spiritu sancto, et nolis dicere C cum Spiritu sancto ? An quia times ne et Spiritum cum Patre et Filio sociare videaris ? Sed audi et de Spiritu scriptum : « Lex enim Spiritus vitæ in Christo Jesu (*Rom.* VIII, 2). » Et alibi Deus Pater dicit : « Et adorabunt te, et in te deprecabuntur (*Isa.* XLV, 14). » In Christo orare nos debere Deus Pater dicit ; et tu putas Spiritui derogari, si in eo gloria Christi esse dicatur !

79. Audi quod times de Spiritu confiteri, non timuisse de se sibi Apostolum vindicare ; ait enim : « Dissolvi, et cum Christo esse multo melius (*Philipp.* I, 23). Cum quo igitur est Apostolus, cum eo negas esse Spiritum, per quem Apostolus meruit esse cum Christo ?

80. Quæ igitur ratio est, ut in Spiritu malis di- D cere, quam cum Spiritu gloriam Dei esse vel Christi ? An quia si dicas in Spiritu, minor Christo Spiritus declaratur (62) ? Quamvis hoc refutabile sit, ut majorem Dominum facias et minorem ; ta- A men cum lectum sit : « Quia pro nobis peccatum factus est Christus ut nos essemus justitia Dei in ipso (*II Cor.* V, 21) ; » ille invenitur potissimus, in quo sumus nos infimi (63). Sic et alibi habes : Quia omnia in ipso constant (*Coloss.* I, 17), » hoc est in ejus virtute. Nec comparari possunt illi, quæ in eo constant ; quia ex virtute ejus ut constent, substantiam consequuntur.

81. Numquid igitur sic Deum regnare vultis in Spiritu, ut virtus Spiritus regnandi Deo principium quasi fons quidam substantiæ largiatur ? Sed hoc impium est. Et ideo ut unam Patris et Filii et Spiritus sancti majores nostri (64) dicerent, potestatem, cum spiritu gloriam Christi esse memorabant, quo individuam copulam declararent.

82. Quomodo enim separatur Spiritus sanctus a Filio, cum « ipse Spiritus testimonium reddat spiritui nostro quod sumus filii Dei ? Si autem filii, et hæredes : hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi (*Rom.* VIII, 16, 17). » Quis igitur tam amens, qui conjunctionem Spiritus et Christi dissociet sempiternam ; cum Spiritus etiam disjuncta connectat, per quem Christi efficimur cohæredes ?

650 83. « Si tamen, inquit, compatimur, ut et conglorificemur (*Ibid.* 17). » Si nos ergo conglorificabimur cum Christo per Spiritum, quomodo et ipsum conglorificari Christo Spiritum recusamus ? Dissociamus vitam Christi et Spiritus sancti, cum Spiritus dicat quod simul victuri sumus cum Dei Filio ? Dicit enim Apostolus : « Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quod etiam simul vivemus cum illo (*Rom.* VI, 8) ; » deinde alibi : Si enim compatimur, inquit, et convivemus : nec solum couvivemus, sed etiam conglorificabimur, nec solum conglorificabimur, sed etiam conregnabimus (*II Tim.* II, 11, 12.). »

84. Non est igitur in syllabis istis ulla discretio ; utraque enim syllaba conjunctionis est. Denique sæpe reperimus in Scripturis alteram interpositam, et alteram intellectam, sicut scriptum est : « Introibo in domum tuam in holocaustis (*Psal.* LXV, 13), » hoc est, cum holocaustis ; et alibi : « Eduxit, inquit, eos in argento et auro (*Psal.* CIV, 37), hoc est, cum argento et auro. Alibi quoque ait : » Non egredieris in virtutibus nobiscum (*Psal.* XLIII, 10) ; pro eo quod est, cum virtutibus. Ergo cum et in usu sermonis calumnia esse non possit, et ex sermone calumnia divinitati non debeat excitari, opus est ut ad justitiam corde credatur, et ex fide cordis fiat ad salutem in ore confessio (*Rom.* V, 10.).

(61) Nonnulli mss., « in virtute Domini Jesu. » Perperam.

(62) Omnes edit. ac multi mss., « minor Christus Spiritu declaretur : » septem tamen codices melioris notæ, ut in textu. Et hanc lectionem manifestissime sensus exigit.

(63) Sic omnes edit. ac plures mss., aliorum autem aliqui, « ille invenitur, in quo sumus potentes, non infirmi ; » aliqui, « ille invenitur, in quo sumus potissimum nos infirmi ; » alii denique ab edit. hoc solo distant, quod verbo « sumus, » adjiciunt « positi. »

(64) Qui sint illi majores quamvis hoc loco non explicetur, facile tamen intelliges ex Basilii lib. III *De Spiritu sancto*, cap. 29, ubi eorum et nomina refert et verba. Nam cum hic tantum innuat Ambrosius, quanti faciendam traditionis auctoritatem putet ; multo fusius Basilius id argumentum citato et superiori cap. ejusdem lib. III prosequitur.

:orde non credunt, calumniam struunt ver-

CAPUT IX.

:um locum quo hæretici, ut discrimen indu-
inter personas divinas, abutebantur, expo-
declarata hæreticæ interpretationis impie-
tendit locum integrum de singulis personis
ici posse; quem tamen proprie ad Filium
re astruit; postremo quod affirmaverat om-
idem loci membra unicuique personæ conve-
ultis confirmat testimoniis; et eo ipso quod
ompetit, ut dicatur, ex illo omnia, *eidem*
tribui posse per illum et in illo omnia *scite*
'.

aique simile et illud est, quod aiunt dis-
ı esse, quia scriptum est: « Nobis autem
us Pater, ex quo omnia, et nos in illum:
)ominus Jesus Christus per quem omnia,
r ipsum (*I Cor.* VIII, 6). Volunt enim cum
r *illo*, materiam designari; cum dicitur
, quoddam vel instrumentum operis, vel
ım declarari: cum autem dicitur *in illo*,
significetur aut tempus in quo omnia facta
'.

igitur distantiam quamdam subtantiæ
lesiderant, tanquam instrumentum ab ope-
oprio vel auctore, et tanquam tempus aut
instrumento dirimere gestientes. Numquid
nus secundum naturam Filius a Patre;
ıum instrumentum ab operatore proprio
re? aut numquid alienus Filius a Spiritu;
ıstrumenti genere aut locus separatur aut

ıpara nunc assertiones nostras. Illi volunt
tanquam ex natura Dei esse 651 mate-
i dicas ex ligno arcam esse factam, ex
tuam: ita ex Deo materiam processisse,
n materiam tanquam per instrumentum
actam esse per Filium; ut non tam ope-
Filium quam instrumentum operis esse
: et omnia ita facta in Spiritu, tanquam
loco facta vel tempore: singula singulis
in commune omnia negant.
ım nos ostendimus ita ex Deo Patre esse
nec amiserit Deus Pater, quod vel per
in ipso omnia sint, nec tanquam ex ma-
ıso omnia sint: ita quoque per Dominum
se omnia, ut non privatus sit eo, quod ex
omnia, et in ipso sint omnia (65): et ita
e in Spiritu, ut doceamus omnia esse per
et omnia esse de Spiritu.
ı istæ syllabæ, sicut illæ de quibus supe-
nus, se invicem signant. Non enim ita
tolus: Ex Deo omnia, et per Filium om-
eparabilem substantiam Patris Filiique
: sed ut inconfusibili distinctione quod
er, alius sit Filius, edoceret. Non igitur

A tanquam compugnantes syllabæ istæ, sed tanquam sociæ atque concordes sunt; ut etiam uni sæpe conveniant, sicut scriptum est: « Quia ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia (*Rom.* XI, 36.

90. Quod si vere consideres unde translatum sit, de Filio dictum esse non ambiges. Dicit enim Apostolus secundum prophetiam Isaiæ: « Quis cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit (*Ibid.* 34; *Isa* XL, 13)? » Et addidit: « Quia ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia (*Rom.* XI, 36). » Quod Isaias de operatore omnium dixit, sicut habes: « Quis mensus est manu aquam, et cœlum palmo, et universam terram clausa manu? Quis statuit montes in libra, et rupes in statera? quis cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus
B fuit (*Isa.* XL, 12, 13)? »

91. Et addidit Apostolus: « Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia. » Quid est, « ex ipso? » Quod ex ipsius voluntate natura sit omnium, et ipse sit auctor omnium quæ esse cœperunt. « Per ipsum, » quid est? Quia per ipsum, constitutio et perseverantia omnibus impertita videatur. « In ipso, » quid est? Quia omnia admirabili quodam desiderio, et inenarrabili amore auctorem vitæ et ministratorem gratiæ suæ ac muneris intuentur, secundum quod scriptum est: « Oculi omnium in te sperant; » et; « Aperis manum tuam, et imples omnem animam bona voluntate (*Psal.* CXLIV, 15, 16). »

92. De Patre quoque si dicas: ideo « ex ipso »:
C quia ex ipso operatrix Sapientia, quæ omnibus ex sua et Patris voluntate dedit esse, quæ non erant: « Per ipsum, quia per Sapientiam ejus facta sunt omnia: « In ipso, » quia ipse est (66) vivificatoriæ fons substantiæ, in quo vivimus et sumus et movemur.

93. Ex Spiritu quoque, ut per ipsum formati, per ipsum firmati, in ipso roborati, vitæ capiamus munus æternæ (67).

94. Cum hæc igitur vel Patri vel Filio vel 652 Spiritui sancto convenire videantur, nihil utique humile in his certum est declarari; cum et ex Filio dicamus esse pleraque, et multa per Patrem, sicut habes de Filio dictum: « Ut augeamur in ipso per omnia, qui est caput Christus, ex quo totum, inquit, corpus compactum et connexum per omnem juncturam ministrationis in mensuram uniuscujusque partis, augmentum corporis facit in ædificationem sui in charitate (*Ephes.* IV, 15, 16). » Et iterum ad Colossenses de his qui non haberent cognitionem unigeniti Filii Dei: « Quia non tenent, inquit, caput, ex quo omne corpus per compaginationes et colligationes subministratum et copulatum crescit incrementum Dei (*Coloss.* I, 19); » caput enim Christum esse Ecclesiæ supra diximus (*Coloss.* I, 18). » Et alibi ha-

: in ipso sint omnia », desiderantur in
it ac mss. non paucis; ea tamen ex aliis
is notæ restituimus. At post pauca, ubi
s. ac vet. edit., « Ex Deo omnia, » Rom.
uit, « ex Patre omnia. »

(67) Omnes edit. et quidem mss., « quia in ipso est; reliqui mss. magno numero, « quia ipso est. »

(67) Quidam mss., « Vitam capiamus æternam. »

bes quia « de plenitudine ejus nos omnes accepimus (*Joan.* I, 16). » Et ipse Dominus dixit : « De meo accipiet, et annuntiabit vobis (*Joan.* XVI, 14). » Et supra ait : « Cognovi virtutem exisse de me (*Luc.* VIII, 46). »

95. Similiter ut agnoscas unitatem, etiam de Spiritu dicitur : « Quia qui seminat in Spiritu, de Spiritu metet vitam æternam (*Galat.* VI, 8). » Et Joannes ait : « Ex hoc cognoscimus quia in nobis est quoniam de Spiritu (68) suo dedit nobis (*I Joan.* IV, 13). » Et angelus dicit : « Quod ex ea nascetur, de Spiritu tuo est (*Matth.* I, 20). » Et Dominus ait quia « quod natum est de Spiritu, Spiritus est (*Joan.* III, 6). »

96. Ergo sicut ex Patre legimus esse omnia, ita et ex Filio posse dici omnia, per quem omnia sunt : et ex Spiritu esse omnia, in quo omnia sunt, testimoniis edocemur.

97. Nunc consideremus utrum per Patrem esse aliquid docere possimus. Sed scriptum est : Paulus servus Christi per voluntatem Dei (*I Cor.* I, 1) ; » et alibi : « Unde jam non est servus, sed filius ; si autem filius, et hæres per Deum (*Galat.* IV, 7) ; » et alibi : « Sicut resurrexit Christus a mortuis per gloriam Patris (*Rom.*, VI, 4). Et alibi Deus Pater ad Filium dicit : « Ecce proselyti venient ad te per me (*Isa.* LIV, 15). »

98. Multa reperies alia, si quæras per Patrem facta. Numquid ideo minor Pater, quia in Filio et ex Filio pleraque esse legimus : et per Patrem facta vel data (69) plurima in Scripturis cœlestibus reperimus ?

99. Sed etiam per Spiritum similiter legimus facta pleraque, sicut habes : « Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum (*I Cor.* II, 10) ; » et alibi : Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum (*II Tim.* I, 14) ; » et ad Ephesios : « Confortari per Spiritum ejus (*Ephes.* III, 16) ; » et ad Corinthios : « Alii enim datur per Spiritum sermo sapientiæ (*I Cor.* XII, 8) ; » et alibi : « Si autem per Spiritum facta carnis mortificaveritis, vivetis (*Rom.* VIII, 13) ; et supra : « Qui suscitavit Christum ex mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis (*Ibid.* 11). »

100. Sed fortasse dicat : Ostende mihi specialiter lectum, quia ex Filio omnia, vel ex Spiritu omnia. At ego refero, ut et illi mihi lectum esse ostendant quia per Patrem omnia. Sed cum hæc vel Patri probaverimus, vel Filio, vel Spiritui sancto convenire, nec ullam ex hujusmodi syllabis nasci posse divinæ distantiam potestatis, non est dubium quin per quem omnia, ex eo omnia ; et ex quo omnia, per eum omnia ; et in quo omnia, per eum **653** vel ex eo omnia esse intelligere debeamus. Omnis enim creatura et ex voluntate, et per operationem et in virtute est Trinitatis, sicut scriptum est : Faciamus hominem ad imaginem et similitudi[nem] [no]stram (*Gen.* I, 26) : » et alibi : « Verbo Do[mini] firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis vi[rtus eo]rum (*Psal.* XXXII, 6). »

CAPUT X.

Probaturus unam Trinitatis esse voluntat[em ... opera]tionem atque jussionem, docet non secus ... et Filius Ecclesiam vocarunt, ita et Spiri[tum] vocasse ; idque ex electione Pauli et Bar[nabæ os]tendit, sed potissimum ex missione Petri [ad Cor]nelium. Hic obiter ejusdem Spiritus pote[state ...] trina Petri confessione perstrictis, in ejus[dem apo]stoli visione adumbratam fuisse declarat [vocatio]nem gentium, quæ cum prius ferarum si[milia ex]stitissent, Spiritus opera deposuere ferita[tem ...] ubi superiora ex alio loco stabilivit, in Je[remiæ] lacum a Judæis demisso, et inde educto a [Abde]melech, Spiritus sancti ad iisdem Judæis ... ptui habiti, et a gentibus quas mundavit, ... symbolum præivisse demonstrat.

101. [*Alias* cap. XI.] Nec solum un[a opera]tio est ubique Patris et Filii et Spiritus [sancti], sed etiam una atque eadem voluntas, u[na voca]tio, una præceptio : quod licet in illo m[agno et] salutari Ecclesiæ spectare mysterio. Sicut [enim Pa]ter vocavit gentes ad Ecclesiam, dicens : « [Vocabo] non plebem meam, plebem meam ; et non [dilectam,] dilectam (70) (*Osee* II, 24) ; » et alibi : « Do[mus mea] domus orationis vocabitur omnibus genti[bus (*Isa.*] LVI, 7) : » ita etiam Dominus Jesus ad evoc[andum et] congregandam Ecclesiam Paulum a se dicit[, sicut] sicut habes ad Ananiam dictum a Domin[o :] « Vade, quoniam vas electionis est mih[i iste, ad] ferendum nomen meum coram gentibus [(*Act.* IX,] 15). »

102. Sicut ergo Pater Deus vocabit Eccle[siam, ita] vocavit et Christus et quemadmodum Chri[stus vo]cavit, ita vocavit et Spiritus, dicens : « [Segregate] mihi Paulum et Barnabam in opus quo vo[cavi eos.] Tunc jejunantes, inquit, et orantes, imp[onentes] eis manus, et demiserunt eos. Ipse autem [missi] ab Spiritu sancto devenerunt in Seleucia[m (*Act.*] XIII, 2). » Ergo non solum Christi, sed etia[m Spiri]tus sancti imperio apostolatum Paulus ac[cepit, et] ad congregationem gentium festinavit.

103. Nec solus Paulus, sed etiam Petru[s, sicut] legimus in Actibus apostolorum. Nam cu[m in ora]tione vidisset cœlum apertum, et quatu[or initiis] ligatum vas quoddam, tanquam linteum in q[uo erant] omnia genera quadrupedum et ferarum et v[olatilia] cœli, « facta est vox ad eum : Surge, oc[cide et] manduca. Et Petrus dixit : Absit, Domin[e, quia nun]quam manducavi commune et immundum. [Et vox] rursus ad eum : Quod Deus mundavit, tu co[mmune] ne dixeris. Hoc autem factum est per ter, [et recep]ptum est vas in cœlum (*Act.* X, 13-16). » E[t dum] hoc secum Petrus tacitus cogitaret, et veni[rent ad] eum Cornelii servuli ab angelo **654** dest[inati, ait] illi Spiritus : « Ecce viri quærunt te, surg[e] ...

(68) Mss. non pauci, « quia in nobis est, de Spiritu quem, etc. »

(69) Omnes edit., « vel dicta ; » omnes mss., « vel data.

(70) Mss. aliquot, « et non electam, elec[tam] ...

»ende, et vade cum eis : ne dubites ; quoniam isi illos (*Ibid.* 19, 20). »

Quam evidenter expressit suam Spiritus san- »testatem ! Primo omnium quia aspiravit adfuit deprecanti ; deinde quoniam vocatus respondit, *Domine*, et ideo secundum evi- » meruit oraculum, quia confessus est Do- . Sed quis iste sit Dominus Scriptura decla- respondenti enim, is utique cui responderat, atur : Spiritum autem ostendunt sequentia itum ; qui ipse qui mysterium figurabat my- a revelabat.

Simul illud adverte quia tertio repetita figura ii operationem Trinitatis expressit. Et ideo teriis (71) interrogatio trina defertur, et con- » trina celebratur : nec potest quis nisi trina ione purgari. Unde et ipse Petrus in Evan- *Joan.* xxi, 15-17) tertio interrogatur, utrum Dominum ; ut trina responsione vincula, quæ m negando contraxerat, et quibus se ipse absolverentur (72).

Tum deinde quia ad Corneliurn angelus mit- *ct.* x, 3), Petrum Spiritus sanctus alloqui- *d.* 19, 20) ; « Oculi enim Domini super fideles *Psal.* c, 6). Nec illud otiosum, quod cum in ribus præmisisset : « Quod Deus mundavit, ommune dixeris (*Act.* x, 15) ; » subito de- per gentiles, ut mundaret eos Spiritus san- unde ostenditur operationem Spiritus ope- m esse divinam. Petrus autem missus ab non exspectavit imperium Dei Patris, sed uoque Spiritus illud est confessus oraculum, Spiritus gratiam esse testatus est dicens : o eamdem gratiam illis concessit Deus, sicut ; ego quis eram, qui prohiberem Deum (*Act.* »

Spiritus ergo sanctus est, qui nos ab illa colluvione mundavit. In illis enim generibus pedum, et ferarum, et volucrum figura erat nis humanæ, quæ ferarum modo bestialem induta sævitiam, nisi Spiritus sanctificatione it. Bona ergo gratia, quæ ferinam rabiem li simplicitate commutat (73) : « Eramus nos aliquando insipientes, increduli, erran- vientes desideriis et voluptatibus variis ; utem per renovationem Spiritus hæredes , angelorum cœpimus esse cohæredes (*Tit.* »

Itaque Spiritu videns sanctus propheta Da- feris nos similes futuros esse cœlestium : « Increpa, inquit, feras silvæ (*Psal.* LXVII, 31), » silvam videlicet significans non ferarum fragosam cursibus, nec bestiarum gemitibus inhorrentem, sed illam silvam de qua scriptum est : « Invenimus eam in campis silvæ (*Psal.* CXXXI, 6). » In qua, sicut dixit Propheta : « justus ut palma florebit, et velut cedrus quæ in Libano est, multiplicabitur (*Psal.* XCI, 13). » Illa silva, quæ Verbi cœlestis alimoniam propheticarum verticibus arborum concussa defluxit. Illa silva, ad quam Paulus lupus quidem raptor intravit, sed pastor exivit : « In omnem enim terram exivit sonus eorum (*Psal.* XVIII, 5). »

655 109. Eramus ergo feræ, et ideo dicit Dominus : « Attendite vobis a falsis prophetis, qui veniunt in vestitu ovium, intus autem sunt lupi rapaces (*Matth.* XII, 15). » Sed per Spiritum sanctum jam leonum sævitia, pardorum varietas, astutia vulpium, luporum rapacitas de nostris exsolevit affectibus. Magna igitur gratia, quæ cœlo terras mutavit ; ut conversatio nostra, sicut Apostolus dixit (*Philipp.* III, 20), in cœlis sit, qui ante sicut feræ errabamus in silvis.

110. Sed nec hoc tantum loco Petrus apostolus, sed etiam alibi in eodem libro a Spiritu sancto ædificatam Ecclesiam demonstravit. Habes enim dixisse eum : « Deus qui novit corda hominum, testimonium perhibuit, dans his Spiritum sanctum, sicut et nobis ; et nihil discrevit inter nos et illos, mundans per fidem corda eorum (*Act.* XV, 8, 9). » In quo illud est contuendum, quia sicut Christus lapis est angularis, qui unitatem plebis utriusque connexuit, ita etiam Spiritus sanctus non discrevit utriusque populi corda, sed junxit.

111. Non ergo tanquam Judæus contemnas Filium quem annuntiaverunt prophetæ ; contemnas etiam Spiritum sanctum, contemnas etiam Isaiam, contemnas Jeremiam, quem de lacu Judaicæ domus ille assumptus a Domino pannis et funibus (74) elevavit. Verbum enim propheticum despiciens, in lacum demerserat eum populus Judæorum. Nec quisquam inventus est de judæis qui levaret prophetam, sed unus Æthiops Abdemelech, sicut Scriptura testatur (*Jerem.* XVIII, 12, 13).

112. In quo nomine figura pulcherrima est, quia sermonem propheticum, quem Judæi velut in cœnum suæ mentis carnisque detruserant, nos videlicet ex gentibus peccatores, nigri ante delictis, et quondam infructuosi elevavimus de profundo. Et ideo scriptum est : « Æthiopia prælevabit (75) manus

(71) ...n *Mysteriis*, hoc loco idem significat atque ...mento baptismatis. Clarum quippe est trinas ...errogationes ac responsiones hic designari, ...us ad lib. II de Sacram. cap. 7, ubi eædem ...antur, nos etiam aliquid observavimus. Quod ...ncis interjectis, additur : « Nec potest quis ...a confessione purgari ; hoc de more solito ...rdinatio intelligendum est : aut sane eo sensu ...ndum, quo in una confessione aliæ duæ ...hendantur, quemadmodum ab ipsomet Am- ...expositum est superiori libro, cap. 3, num. ...q.

(72) Ita mss. aliquot probatiores : alii vero, et edit., « quæ Dominum (Rom., quibus Dominum) negando ligaverat (edit. vet., « ligavit, » Rom., « se ligavit) absolveret. »

(73) Nonnulli mss., « Spiritu atque simplicitate commutat. »

(74) Rom. edit. hic et infra, *rudibus pannis.* Reliquæ ac mss. omittunt *rudibus*, pro qua voce in Bibliis habetur *veteribus sive putribus.*

(75) Mss. aliquot *prævatuit ;* unus, *prælibabit ;* cæteri atque edit., *prælevabit.* Græce habetur προφθάσει, præoccupabit, præveniet, etc.

suas Deo (*Psal.* LXVII, 32). In quo sanctæ Ecclesiæ A species significatur, quæ est in Canticis canticorum: « Nigra sum et decora, filiæ Jerusalem (*Cant.* I, 4); » nigra per culpam, decora per gratiam, nigra per conditionem, decora per redemptionem: aut certe nigra (76) exercitii sui pulvere. Nigra ergo, dum præliatur: decora est, dum victoriæ suæ insignibus coronatur.

113. Et bene funibus levatur Propheta; fidelis enim dixit: « Funes ceciderunt mihi in præclaris (*Psal.* XV, 6). » Bene pannis; quia ipse Dominus, excusantibus his qui primo ad nuptias vocati fuerant, ad exitus viarum misit, ut quotquot invenirentur et boni et mali, ad nuptias vocarentur (*Matth.* XXII, 9, 10). His itaque pannis propheticum verbum levavit cœno.

656 CAPUT XI.

Imitaturos nos Abdemelech, si credamus Filium et Spiritum sanctum omnia cognoscere. Spiritui cognitionem hanc tribui in Scripturis; Filio quoque eamdem attribui. Filium a Spiritu clarificari, sicut et a Filio Spiritum: item ex eo quod Patrem, Filium atque Spiritum legamus eadem loqui, ac revelare, unitatem in ipsis naturæ et scientiæ agnoscendam: denique quod alta Dei scrutatur *Spiritus* (*I Cor.* II, 10), *ignorantiæ non esse; cum Pater et Filius etiam dicantur scrutatores, et Paulus tametsi a Christo Domino electus, edoctus tamen fuerit a Spiritu.*

114. [*Alias* cap. XII.] Eris igitur et tu Abdemelech (*Jerem.* XVIII, 12), hoc est, assumptus a Domino, si de profundo gentilis imprudentiæ levaveris Dei Verbum; si credideris quia non fallitur; non C præteritur Dei Filius, non ignorat quæ futura sunt; non fallitur etiam Spiritus sanctus, de quo dicit Dominus: « Cum venerit autem ille Spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem (*Joan.* XVI, 13). » Qui dicit *omnem*, nihil præterit, non diem, non horam, non præterita, non futura.

115. Et ut scias quia et omnia novit, et futura annuntiat, et unius est scientiæ cum Patre et Filio, audi quid dicat de eo Dei veritas: « Non enim loquetur a semetipso, sed quæ audierit, loquetur, et quæ evenient, annuntiabit vobis (*Ibid.*). »

116. Itaque ut advertas quia novit omnia, cum diceret Filius: « De die autem illa et hora nemo novit, neque angeli cœlorum (*Marc.* XIII, 32); » excepit Spiritum sanctum. Si autem exceptus est D Spiritus sanctus ab ignorantia, quomodo non exceptus est Dei Filius?

117. Sed dicis quia cum angelis adnumeraverit et Dei Filium. Adnumeravit quidem Filium, sed non adnumeravit et Spiritum. Aut fatere igitur potiorem esse Spiritum sanctum Dei Filio, non solum quasi Arianus, sed etiam quasi nianus loquaris: aut agnosce quo referre quod nescire Filium dixit (77). Etenim quat adnumerari creaturis potuit, qui creatus est.

118. Quod si vis discere quia novit om præscientiam habet omnium Dei Filius (78) rum, quæ Filio incognita putas, ea de Fili ritus sanctus accepit. Accepit autem per u substantiæ, sicut accepit a Patre Filius: inquit, me clarificabit, quia de meo accipiet nuntiabit vobis. Omnia quæcunque habet Pat sunt: propterea dixi, de meo accipiet, et tiabit vobis (*Joan.* XVI, 14, 15). » Quid igit evidentius unitate? Quæ habet Pater, Filii B quæ habet Filius, accepit et Spiritus.

119 *et* 120. Accipe tamen quia, novit judic Filius. Lectum est in Zacharia: « Et veniet nus Deus meus, et omnes sancti cum eo. die non erit lumen, sed frigus et gelu: et e una, et dies illa nota Domino (*Zach.* XIV, 5-7 igitur dies nota Domino, qui veniet cum suis, secundo nos illuminaturus adventu.

121. Sed quod orsi sumus de Spiritu, perseq 657 Habes enim in eo quod prætulimus e: quia Filius dicit de Spiritu: « Ille me clarifi Clarificat ergo Spiritus Filium, sicut clari Pater: sed etiam Spiritum clarificat Dei sicut supra diximus. Non est ergo infirm reddit mutuam claritatem per unitatem lucis s nec inferior sancto Spiritu, cujus hoc ipsu quod clarificatur ab Spiritu.

122. Assumeris ergo et tu, si credas q locutus est Spiritus, quod locutus est Pate locutus est Filius. Denique Paulus ideo ass est (79), quia sic credidit, sic docuit, quia oculus non vidit, nec auris audivit, nec in minis ascendit, quæ præparavit Deus dilig se, nobis revelavit per Spiritum suum, » sic ptum est (*I Cor.* II, 9, 10; *Isa.* LXIV, 4). revelationis Spiritus dicitur, sicut habes: « D Deus sic præparantibus se Spiritum sapie revelationis in agnitionem ejus (80) (*Ephes.*

123. Unitas igitur est scientiæ, quand Pater revelat, qui dat Spiritum revelatio revelat et Filius; quia scriptum est: « Nem Filium, nisi Pater; neque Patrem quis nov Filius, et cui voluerit Filius revelare (*Ma* 27). » Plus dixit de Filio, non quod plus quam Pater, sed ne minus habere credatu immerito sic revelatur Pater a Filio; quia si

(76) Mss. « aut forte nigra per culpam. »

(77) Ita edit. ac multo plures mss.: alii vero, « utinam enim non solum... Filium Dei dixit. »

(78) Mss., nonnulli, « Dei Spiritus. » Minus congrue.

(79) Mss. aliquot, Paulus a Deo assumptus est. »

(80) « In agnitionem ejus, » his verbis nonnulli mss. subjungunt: « Quia sicut Pater novit Filium, sic et Filius Patrem novit, sic et Spiritus Deum Patrem novit; et sicut Pater revelat nobis q sunt, sic et Filius, sic Spiritus sanctus reve Sed cum eadem alio loco in aliis quibusda habeantur; in aliis vero non textus, sed vocem obtineant, non secus ac in edit. quibus legebantur paucis mutatis, ubi c incipiebat, hinc ea margini tantum duximu benda, ut discas quantum in similibus osc aut sibi permiserint scriptores librarii.

Filius, quemadmodum Filium Pater novit. A Accipe nunc quia Deum Patrem novit et s; scriptum est enim quia « sicut ea quæ s sunt, nemo novit nisi spiritus qui in ipso : et quæ Dei sunt, nemo cognovit nisi Spiritus Cor. II, 11). » Nemo, inquit, cognovit, nisi s Dei. » Numquid exclusus est Dei Filius? ique; quia nec Spiritus sanctus exclusus m dicitur: « Neque Patrem quis novit, nisi »

Ergo unius et Pater et Filius et Spiritus s et naturæ sunt et scientiæ. Neque cum is quæ per Filium facta sunt, adnumerandus iritus, cum Deum Patrem noverit, quem, riptum est (*Matth.* XI, 27), quis potest nosse ius? Sed et Spiritus sanctus novit. Quid B Cum dicitur universitas creaturarum, non s sanctus comprehenditur.

Nunc velim respondeant, quid est in homine, ognoscat quæ sunt hominis? Utique rationa-iod cæteris animæ virtutibus supereminet, præcipua natura hominis æstimatur. Quid ur Spiritus, qui alta Dei novit, per quem mnipotens revelatur? Numquid plenitudine itis inferior est, qui ejusdem cum Patre itiæ etiam hoc exemplo probatur? Aut ali-norat, qui novit consilia Dei, et mysteria ejus o abscondita? Quid est quod nesciat, qui mnia quæ Dei sunt? « Spiritus enim etiam i scrutatur (*I Cor.* II, 10). »

Ac ne putes quod scrutetur incognita, et C rutetur, ut discat id quod ignoret; 658 misit quia revelavit nobis Deus per Spiritum simul ut disceres (81) quia novit Spiritus bis per ipsum Spiritum revelantur, in po-ibus ait: « Quis enim scit hominum quæ s sunt, nisi spiritus hominis qui in ipso : sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi s Dei (*Ibid.*). » Ergo si hominis spiritus novit minis sunt, et antequam scrutetur novit, e aliquid Dei esse, quod Spiritus Dei ne-De quo non otiose Apostolus dixit: « Quæ st, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei; » non erutando cognoverit, sed noverit per natu-on quod accidens in eo scientia divinorum, gnitio naturalis sit.

Verum si te movet qui dixit « scrutatur, » D quia id quoque de Deo scriptum est, eo t scrutator cordis et renum. Ipse enim dixit: sum scrutans corda et renes (*Jerem.* XVII, tiam de Filio Dei habes ad Hebræos: « Qui or est animi et cogitationis (*Hebr.* IV, 12). » quet quia nemo inferior superioris scrutatur ; divinæ enim solius est potestatis occulta . Similiter ergo scrutator est Spiritus sanc-tus ut Pater, similiter scrutator et Filius: cujus proprietate sermonis id exprimitur; ut videatur nihil esse quod nesciat, quem nihil præterit.

129. Denique ille electus a Christo, instructus ab Spiritu est. Nam sicut ipse testatur, per Spiritum divini cognitionem consecutus arcani, ostendit quia et novit Spiritus Deum, et ea nobis quæ Dei sunt, Spiritus revelavit, sicut revelavit et Filius. Et addidit: Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus sed Spiritum qui ex Deo est; ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis, quæ et loquimur, non in suasoriis humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione Spiritus, et virtute Dei (*I Cor.* II, 12, 13)? »

CAPUT XII.

Probato Spiritum æque revelare ac Patrem et Filium, quomodo non loquatur a se idem Spiritus, explicatur; ostenditurque non cogitanda in ipso corporea organa, nec ulla inferioritatem ex eo fingendam, quod audite legatur; quando idem Filio esset attribuendum; imo vero etiam Patri, cum et ipse audiat Filium. Spiritum igitur eo sensu audire et clarificare Filium, quod eum prophetis atque apostolis revelavit; qua ex re operationis trium personarum unitas astruitur; et cum eadem Spiritus operetur, quæ Pater eadem quoque declaratur utriusque esse substantia.

130. Probatum est igitur quia sicut Deus nobis quæ sua sunt, ita et Filius quæ Dei sunt, ita etiam Spiritus revelavit. Ex uno enim Spiritu per unum Filium in unum Patrem cognitio nostra procedit: et ex uno Patre per unum Filium in unum Spiritum sanctum bonitas et sanctificatio et imperiale jus æternæ traditur potestatis. Ubi ergo ostensio Spiritus, ibi Dei virtus: nec potest esse discretio (83), ubi opus unum est. Et ideo quod loquitur Filius loquitur 659 et Pater: et quod Pater loquitur, loquitur et Filius: et quod loquitur Pater et Filius, loquitur et Spiritus sanctus.

131. Unde et de Spiritu Filius Dei dixit: « Non enim loquetur a se (*Joan.* XVI, 13), » hoc est, non sine mea et Patris communione; neque enim divisus ac separatus est Spiritus, sed quæ audit, loquitur: audit videlicet per unitatem substantiæ, et per proprietatem scientiæ. Neque enim foraminibus aliquibus corporalibus recipit auditum, et quibusdam divina modulis carnalibus vox resultat, vel audit id quod ignorat; quoniam in rebus humanis scientiam plerumque auditus operatur, et tamen nec in ipsis hominibus semper alloquium corporale, aut carnalis auditus est: « Qui *enim* loquitur linguis, non hominibus, *inquit*, loquitur, sed Deo. Nemo enim audit, Spiritu autem loquitur mysteria (*I Cor.* XIV, 2). »

132. Ergo si in hominibus non semper auditus est corporalis; in Deo tu infirmitatis humanæ sonitus, et quæ organa exigis carnalis auditus;

Nonnulli mss., « Spiritum suum. Si ante it quia revelavit nobis Deus, simul ut di-etc. » Minus commode.

Plerique mss., « nisi Spiritus qui in ipso est, » et sic ubique.

(83) Nonnulli mss., « ibi Dei virtus, quæ potest esse distinctio. »

cum ideo audire dicatur, ut scire credatur? Nos enim id scimus quod audierimus, et ante audimus, ut scire possimus: in Deo autem qui novit omnia antequam fiant, scientia præcedit auditum. Itaque ut quod velit Pater, Filium non ignorare dicamus, audisse memoramus: sed non in Deo sonus, neque syllaba, quæ significare solent indicium voluntatis; sed voluntatis unitas divinis quidem intelligitur arcanis, nostris autem significatur indiciis.

135. Quid est ergo? « Non enim a se loquetur (*Joan.* XVI. 13)? » Hoc est, non sine me loquitur; quia loquetur veritatem, sapientiam aspirat. Non sine Patre loquitur, quia Dei Spiritus est: non a se audit, quoniam ex Deo omnia.

134. Omnia accepit a Patre Filius, quia ipse dixit: « Omnia mihi tradita sunt a Patre meo (*Matth.* XI, 27). » Omnia Patris habet Filius: quia iterum ait: « Omnia quæ Pater habet mea sunt (*Joan.* XVI, 15). » Et quæ accepit ipse per unitatem naturæ, ex ipso per eamdem unitatem accepit et Spiritus, sicut ipse Dominus Jesus declarat, de Spiritu suo dicens: « Propterea dixi, de meo accipiet, et annuntiabit vobis (*Ibid.*). » Quod ergo loquitur Spiritus, Filii est: quod dedit Filius, Patris est. Ita nihil a se aut Filius loquitur aut Spiritus, quia nihil extra se Trinitas loquitur.

135. Quod si ad infirmitatem Spiritus sancti, et quamdam corporeæ similitudinem vilitatis id derivari contendas; etiam ad Filii injuriam derivabis; quia et de se Filius dixit: « Sicut audio, judico (*Joan.* v, 30); » et, « Non potest aliud facere (84) Filius, nisi quod viderit facientem Patrem (*Ibid.* 19), » Si enim verum est, sicut verum est, quod dixit Filius: « Omnia quæ Pater habet, mea sunt (*Joan.* XVI, 15); » et secundum divinitatem unum est cum Patre Filius, unum per substantiam naturalem, non unus secundum Sabellianam perfidiam. Quod unum utique est per substantiæ proprietatem, non potest separari; et ideo non potest Filius facere, nisi quod audierit a Patre, quia in æternum est permanens Dei Verbum (*Psal.* CXVIII, 89), nec unquam Pater a Filii operatione dividitur: et quod operatur Filius scit Patrem velle: et quod vult Pater, Filius novit operari.

660 136. Denique ne vel in tempore, vel in ordine aliquam inter Patrem et Filium putares operis esse distantiam, sed ejusdem operationis crederes unitatem: « Et opera, *inquit*, quæ ego facio, ipse facit (*Joan.* v, 17). » Et rursus ne discretionem aliquam in operis distinctione sentires, sed idem velle, idem facere, idem posse Patrem et Filium judicares, dicit tibi Sapientia de Patre: Quæcunque enim ille fecerit, eadem et Filius facit similiter (*Ibid.* 19). » Non ergo alicui prior vel secundus est actus sed idem unius operationis effectus. Et ideo nihil a se posse facere Filius dicitur; quia a Patre non potest ejus operatio separari. Similiter et Spiritus

A sancti operatio non secernitur. Unde etia loquitur, audire a Patre dicitur.

137. Quid si doceo quia et Pater aud sicut et Filius audit Patrem? Habes enim in Evangelio, quia dicit Filius: « Pate tibi ago, quia audisti me (*Joan.* XI, 41). do audivit Pater Filium, cum Filius nih trem in superioribus de Lazaro sit locutu putares quia semel a Patre auditus est F didit: « Et ego sciebam quia semper (*Ibid.* 42). » Ergo non subjectæ obedie unitatis auditus est sempiternæ.

138. Similiter igitur et audire a Patre et clarificare Filium dicitur. Clarificare docuit nos Spiritus sanctus Filium Dei B esse invisibilis Dei (*Coloss.* I, 15) et sp gloriæ, et caracterem substantiæ ejus (H Spiritus enim et in patriarchis et in pro cutus est: et apostoli denique tunc pe esse cœperunt, posteaquam Spiritum r (85). Nulla ergo distantia divinæ virtuti tiæ; nam licet « divisiones gratiarum autem Spiritus: et divisiones ministerio idem autem Dominus: et divisiones ope sint, idem autem Deus, qui operatur omnibus (*I Cor.* XII, 4-6). » Divisiones s rum, non separationes Trinitatis.

139. Denique idem est Deus qui operat in omnibus; ut scias quia non est disc rationis inter Deum Patrem et Spiritum C quando ea quæ operatur Spiritus operatu Deus, quia operatur omnia in omnibus. operetur omnia in omnibus Pater: « Ali « datum per Spiritum sermo sapientiæ, scientiæ secundum eumdem Spiritum, alte eodem Spiritu, alii gratia curationum in u tu, alii operatio virtutum, alii prophetia, al tio spirituum, alii genera linguarum, alii i tio sermonum. Hæc autem omnia oper atque idem Spiritus, dividens singulis p (*Ibid.* 8-11).

140. Non est ergo dubium quin ea quæ Pater, operetur et Spiritus. Nec ex præce qui corporaliter audit, operatur: sed ex qui sui est liber arbitrii, non alienæ famul D tatis. Non enim quasi jussus obtemperat, largitor suæ moderator est largitatis.

141. Vide nunc interim utrum omnia o cas Spiritum quæ operatur et Pater n men non potes (86) quia operatur P quæ operatur Spiritus sanctus: alioquin operatur Pater, si non operatur ea quæ et Spiritus. Quod si ea quæ operatur operatur et Pater; cum Spiritus op suas pro voluntate sua dividat, nece quod dividit Spiritus, aut invito Patre I eum ex sua voluntate dividere: aut si i

(84) Quidam mss., « Non potest aliquid facere. »
(85) Tres mss., « et divisiones mysteriorum. »

(86) Mss. aliquot, « videro nunc..... men non potest. »

Patrem quod vult Spiritus sanctus, ne-ist ut unitatem voluntatis operationisque di-77) vel invitus, etsi non corde, saltem ore s.

Quod si unius et voluntatis et operationis est atre Deo Spiritus sanctus, unius etiam sub-est; quoniam ex operibus suis creator agno-« Idem igitur Spiritus, idem, inquit, Domi-em, inquit, Deus (*Ibid.* 4, 5, 6). » Et si Spi-licas, idem est : et si Dominum dicas, idem si Deum dicas, idem est. Non idem ut ipse ipse Filius, ipse sit Spiritus : sed quia et et Filius ejusdem est potestatis. Idem ergo substantiam atque virtutem; quia non est nitate vel Sabelliana confusio, vel Ariana io, vel terrena corporalisque mutatio.

CAPUT XIII.

etiam fuisse non solum a Patre ac Filio, sed a Spiritu : hujus quoque idem cum eis impe- atque operationem in apostolos significari; et in tribus intelligendam imperii, constitutio-rgitatisque unitatem : non timendum tamen consortio præjudicium; cum illud nec in hu- amicitia locum habeat. Denique hanc esse tolicæ fidei hæreditatem hinc confirmatur, apostoli scribantur Spiritui sancto obtem-sse.

Accipe aliud, sancte Imperator, in causa va-exemplum (88) et tibi notum. « Multifariam, et multis modis etiam Deus locutus est pa-in prophetis (*Hebr.* I, 12). » Et Sapientia Dei « Mittam prophetas et apostolos (*Luc.* XI, Et, « Alii datur, sicut scriptum est, per Spi-sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secun-amdem Spiritum, alii fides in eodem Spiritu, atia curationum in uno Spiritu, alii operatio um, alii prophetia (*I Cor.* XII, 8-10). » Ergo lum Apostolum non solum per Patrem et Fi-sed etiam per Spiritum sanctum prophetia : unum munus, una est gratia. Habes ergo tiam Spiritus auctor est prophetiarum.

Apostoli quoque dixerunt : « Visum est Spi-ancto et nobis (*Act.* XV, 28). » Et cum dicunt um, » non solum operatorem gratiæ, sed etiam em imperatæ exsecutionis ostendunt. Sicut le Deo legimus : « Placuit Deo; » ita etiam itur quia « visum est Spiritui sancto, » ar-usæ exprimitur potestatis.

Et quomodo non arbiter, qui ea quæ vult, ur, quæ vult, mandat; sicut mandat Pater, it et Filius? Sicut enim audivit Paulus 662 dicentem sibi : « Ego sum, inquit, Jesus, tu persequeris (*Act.* IX, 5), » ita etiam Spi-Paulum et Silam vetuit ire in Bithyniam (*Act.*

A XVI, 7). Et sicut Pater locutus est per prophetas, ita etiam de Spiritu Agabus dicit : « Hæc dicit Spiritus sanctus : Virum cujus est zona hæc, sic alligabunt eum in Jerusalem (*Act.* XXI, 11). » Et sicut misit Sapientia apostolos, dicens : « Ite in orbem universum, et prædicate Evangelium (*Marc.* XVI, 15) : » sic et Barnabam in opus quo vocavi eos (*Act.* XIII, 2). » Itaque præmissi a Spiritu sancto, quod infra Scriptura indicat (*Ibid.* 4); nullam discretionem inter cæteros habuerunt apostolos, quasi aliter a Patre Deo, aliter a Spiritu mitterentur (*Ibid.* 4).

146. Denique cum Paulus missus esset a Spiritu, et vas electionis erat Christi, et Deum in se operatum esse commemorat, dicens : « Qui enim opera-B tus est Petro in apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi ad gentes (*Galat.* II, 8). » Cum igitur idem si operatus in Paulo, qui est operatus in Petro, hoc utique ostenditur cum Spiritus sit operatus in Paulo, quod etiam in Petro Spiritus sanctus operatus sit. Sed et Deum Patrem in se operatum Petrus ipse testatur, sicut est in Actibus apostolorum, quia surgens Petrus dixit ad eos : « Viri fratres, vos scitis quia a diebus antiquis in nobis Deus elegit ex ore meo audire nationes verbum Evangelii (*Act.* XV, 7). » Ecce igitur in Petro Deus gratiam prædicationis operatus est. In quo utique cum per Christum electus sit et assumptus, operationem Christi quis audeat diffiteri, cum ipse Dominus dicat : C « Pasce agniculos meos (*Joan.* XXI 15, 16)? »

147. Una igitur operatio Patris et Filii et Spiritus sancti : nisi forte hoc putetis, quis negatis ejusdem erga apostolos operis unitatem, ideo operatum Patrem, ideo operatum Spiritum in Petro, in quo Filius operatus fuerat, quasi ei Filii operatio minime redundaret ad gratiam. Et ideo velut adjunctis atque collatis viribus Patris et Filii et Spiritus sancti operationem fuisse multiplicem, ne ad confirmandum Petrum Christi solius operatio vacillaret.

148. Nec solum una operatio in Petro Patris et Filii et Spiritus sancti invenitur, sed etiam in omnibus apostolis divinæ operationis unitas revelatur, et quædam supernæ constitutionis auctoritas. Ope-D ratio enim divina habet imperium, non habet ministerium; neque enim cum operatur Deus, aut labore aliquid extundit (89), aut arte : sed « dixit, et facta sunt (*Psal.* XXXII, 9. » Dixit, « Fiat lux, et facta et lux (*Gen.* I, 3); » in præcepto enim Dei operationis effectus est.

149. Hanc igitur regalem quamdam etiam sancto Spiritui potestatem Scripturarum testificatione dela-

Nonnulli mss., « unam voluntatem opera-divinæ. »

Ita mss. plures ac potiores : alii vero, et cum mes edit., conlixere vocem « exemplum. » Nec hujus expunctionis causam putamus, nisi quod mplum, « ubi de Scripturæ testimoniis agitur, est nimis improprium. Attamen hunc ipsum tum qui diligentius examinarit eamdem vocem eo sensu haud semel positam deprehendet.

(89) Amerb., Eras. ac mss. longe plurimi, « labore aliquo extenditur; » mss. aliquot, « extendit; melius edit. Rom, « labore aliquo id extundim. » Optime Gill. et mss. reliqui, ut in textu. Infra vero, ubi omnes edit., « omnes apostolos non solum Christi fuisse discipulos, sed etiam, etc., » cuncti mss. e contrario, « omnesque apostolos... discipulos revelabitur, etc. »

iam, si velimus advertere, facile possumus reperire ; omnesque apostolos non solum Christi fuisse discipulos revelabitur, sed etiam Patris et Filii et Spiritus sancti ministros. Sicut etiam doctor gentium docet dicens : « Quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primo apostolos, secundo prophetas, tertio doctores : deinde 663 virtutes, gratiam curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum (*I Cor.* XII, 28). »

150. Ecce Deus posuit apostolos, posuit prophetas atque doctores, dedit curationum gratiam, quam supra habes dari per Spiritum sanctum, dedit genera linguarum. Sed tamen non omnes apostoli, non omnes prophetæ, non omnes doctores. Non omnes, inquit, habent gratiam curationum, neque omnes, inquit, linguis loquuntur (*Ibid.* 30). In singulis enim hominibus universa dona divina esse non possunt : pro captu unusquisque id accipit, quod aut desiderat, aut meretur. Sed non hujus infirmitatis similis potentia Trinitatis, quæ omnium munifica gratiarum est.

151. Denique posuit apostolos Deus. Hos quos Deus posuit in Ecclesia, Christus elegit, et apostolos ordinavit (90), et in orbem direxit dicens : « Ite in orbem universum, et prædicate Evangelium universæ creaturæ. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, hic salvus erit : qui vero non crediderit, damnabitur. Signa autem credentes ista sequentur ; in nomine meo dæmonia ejicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent ; et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit : super ægros manus imponent, et bene habebunt (*Marc.* XVI, 15-18). » Ecce doctores posuit Pater, posuit etiam Christus in Ecclesiis ; et sicut Pater dat gratiam curationum, ita dat et Filius ; sicut Pater dat dona linguarum, ita largitus est et Filius.

152. Similiter de sancto Spiritu supra accepimus quia eadem gratiarum genera largitatur. « Datur enim, inquit, per Spiritum alii gratia curationum, alii genera linguarum, alii prophetia (*I Cor.* XII, 9, 10). » Ergo eadem dat Spiritus, quæ dat Pater, dat etiam Filius. Accipiamus nunc expressius, quod superius prælibavimus, quia idem quod Pater et Filius, etiam Spiritus sanctus mandet officium, eosdemque constituat; dixit enim Paulus : « Attendite vobis, et omni gregi in quo posuit vos Spiritus sanctus episcopos regere Ecclesiam Dei (91) (*Act.* XX, 28).

153. Unitas igitur imperii, unitas constitutionis, unitas largitatis. Nam si constitutionem separes et potestatem, quæ erat causa ut quos posuerat apos-

A tolos Christus, poneret Deus Pater, poneret
ritus sanctus ; nisi forte ut homines tanq
consortio possessionis aut juris præjudiciun
bantur ? (92) Et ideo dividebatur 664 operati
tribuebatur imperinm.

154. Hæc inter ipsos homines angusta s
minuta, qui plerumque tamen etiamsi ope
non congruunt, congruunt voluntate. Unde q
interrogatus quid amicus esset : Alter, inqu
(93). Si ergo homo amicum ita definivit, u
rum se esse diceret, per unitatem videlicet
et gratiæ : quanto magis in Patre et Filio
ritu sancto unitatem majestatis æstimare del
cum per eamdem operationem ac divinitat
unitas, vel certe, id quod amplius est, τα
B sicut Græce dicitur, exprimatur ? ταὐτὸ (94)
idem significat eo quod idem habeat et Pater
lius et Spiritus sanctus : ut idem velle, et
posse non ex affectione sit voluntatis, sed in
tantia Trinitatis.

155. Hæc est apostolicæ fidei et devotion
reditas (95), quam licet et ex ipsorum apost
considerare Actibus. Paruerunt ergo Pau
Barnabas sancti Spiritus imperatis. Paruer
omnes apostoli, statimque eos quos separari
rat Spiritus, ordinaverunt : « Separate, i
mihi Paulum et Barnabam (*Act.* XIII, 2). »
tis jubentis imperium ? Spectate merita se
tium :

156. Credidit Paulus ; et quia credidit, stud
C secutoris abjecit, coronam justitiæ reportavi
didit ille qui Ecclesias devastabat : sed con
ad fidem, prædicabat in Spiritu, quod Spirit
perabat (96). Ungebat athletam suum Spiri
pulvere impietatis excusso, debellatorem infi
ineluctabilem variis impiorum congressionib
rebat, atque ad bravium supernæ vocatio
Christo Jesu diversis passionibus erudiebat

157. Barnabas quoque credidit, et quia cr
paruit. Itaque sancti Spiritus electus imperio,
ei ad omne redundat insigne meritorum, ne
tanto indignus collegio. Una enim gratia fu
in his, quos Spiritus unus elegerat.

158. Nec Paulus inferior Petro, quamvis il
clesiæ fundamentum, et hic sapiens archi
D sciens vestigia credentium fundare populo
nec Paulus, inquam, indignus apostolorum col
cum primo quoque facile conferendus, et nul
cundus. Nam qui se imparem nescit, facit
lem.

(90) Rom. edit. sola, « et apostolos nominavit. »

(91) Quidam mss., « regere Ecclesiam Domini. »

(92) Mss. aliquot, « præjudicio verebantur ; » alii majori numero et auctoritate, necnon omnes edit., « præjudicium verebantur. Infra vero, ubi omnes edit. cum paucis mss., « destruebatur imperium ; » plures potioresque mss. magis apposite exhibent, « distribuebatur imperium. »

(93) Quin hoc loci ab Ambrosio Tullius designetur nulli dubitamus. Hujus vero sententiam ex
ipsius lib. *amicitia* petitam citavimus ad Am
lib. III *de Offic* cap. ult. ubi agitur de amici
amicis.

(94) Nonnulli mss., τὸ αὐτοῦ ; vet. edit. τ
melius Rom. et alii mss., ταυτό, *idem*, unde τα
quam identitatem dicunt philosophi, et cui opp
ἑτερότης.

(95) Tres mss., « apostolica fides, et dev
hæreditas. »

(96) Tres mss., « Quod Deus imperabat. »

LIBER TERTIUS.

665 CAPUT PRIMUM.

Non tantum prophetas et apostolos a Spiritu missos, verum etiam Filium Dei. Probatur id ex Isaia, et evangelistis, quamque ob causam eumdem Spiritum sicut columbam descendisse ac super Christum manere Lucas scripserit, exponitur. Dehinc eadem Christi missione confirmata, Filium a Patre et Spiritu non secus ac Spiritum a Patre et Filio mitti colligitur.

1. Superiori libro (*cap.* 12) evidentibus testimoniis Scripturarum docuimus apostolos et prophetas, illos ad prophetandum, hos ad evangelizandum a sancto Spiritu, sicut a Patre et a Filio destinatos (97); nunc adjicimus quod omnes jure mirentur, et dubitare non possint, quod Spiritus super Christum; et quod sicut ille Spiritum misit, et Filium Dei Spiritus misit. Dicit enim Filius Dei : « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum (*Luc.* IV, 18, 19; *Isa.* LXI, 1, 2). » Quod cum de libro Isaiæ legeret, ait in Evangelio : « Hodie completa est hæc Scriptura in auribus vestris (*Luc.* IV, 21); » ut de se dictum esse signaret.

2. Ergo mirari possumus si et prophetas et apostolos Spiritus misit, cum Christus dixerit : « Spiritus Domini super me (*Ibid.* 10)? » Et bene, « super me, » dixit, quia quasi Filius hominis loquebatur. Quasi Filius enim hominis et unctus et missus est ad Evangelium prædicandum.

3. Sed si non creditur Filio, audiant etiam Patrem loquentem quia Spiritus Domini super Christum. Dicit enim Joanni (98) : « Super quem videris Spiritum descendentem de cœlo, et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto (*Joan.* I, 33). » Dixit hoc Deus Pater Joanni : Joannes et audivit, et vidit, et credidit. Audivit a Deo, vidit in Domino, credit quia Spiritus erat qui descendebat de cœlo. Non enim columba, sed sicut columba descendit : sic enim scriptum est : « Et vidi Spiritum descendentem de cœlo, sicut columbam (*Marc.* I, 10). »

4. Sicut Joannes vidisse se dixit, ita scripsit et
A Marcus : Lucas autem addidit quod corporali specie descendit Spiritus sanctus, sicut columba (*Luc.* III, 22); ne incarnationem illam putares fuisse, sed speciem. Ideo autem speciem prætendit, ut per speciem crederet, qui Spiritum non videbat, et per speciem declararet unius honoris in imperio, unius operationis in mysterio, unius muneris in lavacro cum Patre et Filio sibi esse consortium, nisi forte invalidum credimus, ut in eo baptizetur servulus, in quo baptizatus est Dominus.

5. Pulchre autem dixit : « Manentem super eum (*Joan.* I, 33); quia ad prophetas quoties volebat Spiritus 666 vel inspirabat verbum, vel faciebat : semper autem manebat in Christo.

B 6. Nec rursum moveat, quod « super eum dixit : de Filio enim hominis loquebatur, quia sicut Filius hominis baptizabatur. Nam secundum divinitatem non super Christum est Spiritus, sed in Christo; quia sicut Pater in Filio, et Filius in Patre, ita Dei Spiritus et Spiritus Christi et in Patre est et in Filio, quia oris est Spiritus. Manet enim in Deo qui ex Deo est, sicut scriptum est : « Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est (*I Cor.* II, 12). » Et manet in Christo, qui a Christo accepit : et in Christo est, quia iterum scriptum est : « Ille de meo accipiet (99) (*Joan.* XVI, 14); » et alibi; « Lex enim Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis (*Rom.* VIII, 2). » Non ergo secundum divini-
C tatem Christi super Christum est, quia non super se est Trinitas, sed supra omnia, supra se autem non est, sed in se est.

7. Quis ergo dubitet quia prophetas et apostolos Spiritus misit, cum dicat Dei Filius : « Spiritus Domini super me (*Luc.* IV, 18)? « Et alibi : « Ego sum primus, et ego in æternum; et manus mea fundavit terram, et dextera mea solidavit cœlum : vocabo eos, et astabunt simul, et congregabuntur omnes, et audient. Quis illis hæc denuntiavit? Diligens te, feci voluntatem tuam adversus Babylonem, ut tollatur semen Chaldæorum. Ego locutus sum, et ego vocavi : adduxi eum, et prosperum iter ejus feci.

(97) Sic Amerb. et Eras. cum parte mss. : Gill. vero et Rom. edit. cum alia parte, « designatos, » Porro vet. edit. ab initio hujus capitis usque ad verba illa, « Et Dominus misit me, et spiritus ejus, » quæ infra num. 7 continentur, Præfationem constituunt. Tum ascripto titulo, « Quia Spiritus super Christum : et sicut Filius Spiritum misi, ita et Spiritus Filium Dei misit, » caput 1 orditur ab illis verbis : « Quis est qui dicit, » etc. Verum multo concinnius Rom. edit. ex majori numero mss. Præfationem illam cum sequenti capite redegit in unum caput. Nonnulli tamen mss. Præfatiunculam etiam exhibent, sed pauculis versibus comprehensam; desinit enim post illa verba num. 1, « dubitare non
D possint : « deinde loco tituli ponuntur, quæ sequuntur in textu, nimirum, « Quod Spiritus super Christum, et quod sicut ille Spiritum misit, et Filium Dei Spiritus misit. » Quæ quidem verba cum in aliis aliquot mss. desiderentur, et in reliquis non secus ac in edit. conveniant cum titulo supra memorato, suspecta nobis sunt haud mediocriter.

(98) Quinque mss., « dicit enim Joannes. »

(99) Mss. aliquot, « Ille de me accipiet. » Sed sive « de me, » sive « de meo » legas perinde est : cum Græce habeatur ἀπ' ἐμοῦ.

Accedite ad me, et audite hæc. Non ab initio in occulto locutus sum; cum fierent, illic eram. Et nunc Dominus Deus misit, et Spiritus ejus (*Isa.* XLVIII, 12-16). » Quis est, qui dicit : « Misit me Dominus Deus, et Spiritus ejus ; » nisi qui venit a Patre, ut salvos faceret peccatores? Quem ut audis « et Spiritus misit ; » ne cum legis quia Filius Spiritum mittit, inferioris esse Spiritum crederes potestatis.

8. Ergo et Pater Filium misit, et Spiritus : Spiritum quoque et Pater misit, et Filius : Pater misit, quia scriptum est : « Paracletus autem ille Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo (*Joan.* XIV, 26). » Filius misit, quia dixit : « Cum venerit autem ille Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis (*Joan.* XV, 26). » Si ergo se invicem Filius et Spiritus mittunt, sicut Pater mittit, non subjectionis injuria, sed communitas potestatis est.

CAPUT II.

Filium perinde ac Spiritum dari : unde non subjectio, sed una divinitas operatione demonstratur.

9. Nec solum misit Pater Filium, sed etiam dedit, sicut ipse se Filius dedit. Lectum est enim nobis : « Gratia vobis a Deo Patre nostro et Domino Jesu Christo, qui se dedit pro peccatis nostris (*Galat.* I, 3, 4). » **667** Si subjectum in eo putant fuisse, quia missus est; gratiæ esse negare non possunt, quia datus est. Datus est autem a Patre, ut Isaias dixit : « Puer natus est nobis, Filius datus est nobis (*Isa.* IX, 6) ; » datus est autem, audeo dicere, et ab Spiritu qui missus ab Spiritu est (1). Cum enim non definierit propheta a quo datus sit, ostendit datum gratia Trinitatis : cum autem ipse se Filius dederit, utique non potuit ipse sibi secundum divinitatem esse subjectus. Ergo non potuit divinæ subjectionis esse quod natus est.

10. Datus est autem et Spiritus sanctus, quia lectum est : « Rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis (*Joan.* XIV, 16). » Et Apostolus ait : « Quapropter qui hæc spernit, non hominem spernit, sed Deum, qui dedit Spiritum suum in nobis (*I Thess.* IV, 8), » Isaias quoque et Spiritum datum ostendit et Filium : « Sic, inquit, dicit Dominus Deus, qui fecit cœlum, et finxit illud (2) : qui solidavit terram, et quæ in ea sunt : et dat populo qui est super eum Spiritum, et Spiritum calcantibus eam (*Isa.* XLII, 5). » Et ad Filium : « Ego Dominus Deus, qui vocavi te in æquitate, et tenebo manum tuam, et confortabo te : et dedi te in testamentum generis mei, in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, educere de vinculis alligatos (*Ibid.* 6, 7). » Cum ergo Filius et missus et datus sit, Spiritus quoque
A missus et datus sit, habent utique unitatem divinitatis, qui habent operis unitatem.

CAPUT III.

Eamdem quoque unitatem inde cognosci, quod Spiritus digitus dicatur, et Filius dextera ; humani enim sermonis consuetudine juvari divinorum intelligentiam, Hoc digito scriptas fuisse legis tabulas, quæ postea fractæ sunt, et qua de causa? denique Christum scripsisse eodem digito : nec ullam temen e corporea comparatione in Spiritu admittendam esse inferioritatem.

11. Unde etiam et digitus Dei appellatus est Spiritus, eo quod sit Patri et Filio et Spiritui sancto individua, inseparabilisque communio. Nam sicut Filium Dei Scriptura dexteram Dei dixit, sicut
B lectum est : « Dextera tua, Domine, glorificata est, in virtute, dextera manus tua, Domine confregit inimicos (*Exod.* XV, 6) ; » ita Spiritus sanctus appellatus est digitus Dei, sicut ipse Dominus dicit : « Quod si in digito Dei ego ejicio dæmonia (*Luc.* XI, 20). » Hunc enim digitum in alio libro Evangelii eodem loco Dei Spiritum nominavit, sicut habes : « Quod si in Spiritu Dei ego ejicio dæmonia (*Matth.* XII, 28). »

12. Quid igitur expressius ad significandam divinitatis vel operationis dici potuit unitatem, quæ secundum divinitatem est Patris, vel Filii, vel Spiritus sancti, quam ut intelligamus multo magis quam corpus hoc nostrum æternæ (3) plenitudinem divinitatis scindi videri, si quis unitatem substantiæ
C separet, multiplicet potestates ; cum una sit ejusdem divinitatis æternitas?

668 13. Plerumque enim ex nostris sermonibus ea quæ supra nos sunt, convenit æstimari : et quia illa videre non possumus, ex his quæ videre possumus, colligamus : « Invisibilia enim ejus, » ait Apostolus, « a creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur (*Rom.* I, 20). » Et subdidit : « Sempiterna quoque virtus ejus et divinitas (*Ibid.*). » Quorum aliud de Filio, aliud de Spiritu sancto dictum videtur ; ut quemadmodum sempiterna virtus Patris dicitur Filius, ita etiam Spiritus, quia divinus est, sempiterna divinitas esse credatur. Nam et Filius quia semper vivit, vita sempiterna est. Hic ergo digitus Dei et sempiternus est, et di-
D vinus. Quid enim Dei proprium, quod non sempinum sit et divinum?

13. Hoc digito, sicut legimus, tabulas illas lapideas Deus inscripsit, quas Moyses accepit (*Exod.* XXXI, 18). Non enim carnali digito Deus harum litterarum, quas legimus, apices et elemento formavit : sed Spiritu suo dedit legem. Et ideo Apostolus dixit : « Lex enim spiritalis est, quæ utique non atramento inscripta est, sed Spiritu Dei vivi :

(1) Thuan. cod., » et Spiritus, qui missus a Christo est. »

(2) Rom. edit., « et fixit illud. » Est quidem in Græco idiomate, καὶ πήξας αὐτὸν, sed in Hebræo et vers. Syriaca, et vulg. Latina legitur, « et extendens, » in Arabica vero, « et erigens : » ut hinc pateat variam esse loci istius lectionem.

(3) Mss. nonnulli, « magis corpus hoc nostrum, quam æternæ, » etc.

bulis lapideis, sed in tabulis cordis carnali- A
;or. III, 3). » Nam si Apostoli epistola scri-
Spiritu, quid obstat quominus etiam legem
atramento, sed Spiritu Dei scriptam credere
is : quæ utique cordis nostri mentisque so-
ı maculat, sed illuminat?

ripta est autem in tabulis lapideis, quia in ipta est : sed tabulæ fractæ primo sunt, et de Moysis manibus ; quia Judæi a propheribus exciderunt (*Exod.* XXXII, 19). Et bene ractæ sunt, non scriptura delcta. Et tu vide atur tabula tua, ne mens tua et animus diviamquid divisus est Christus? Non divisus unum est cum Patre : et te nemo ab eo sei fides deficiat, tabula cordis tui frangitur. uitur animi firmitudo, si unitatem divinita- B 'initate non credas. Scripta est et fides tua, əst et culpa tua, sicut Jeremias dixit : « Scriluda, culpa tua graphio ferreo et ungue ada- (4). Et scripta est, » inquit, « in pectore et in o (*Jerem.* XVII, 1). » Ibi igitur culpa est, ubi sed culpa graphio scribitur, gratia Spiritu tur.

oc digito mystice etiam Dominus Jesus, ɔ capite, scribebat in terra, cum a Judæis ı esset oblata (*Joan.* VIII, 6) : significans per , quando de peccatis alterius judicamus, ıos debere meminisse peccati.

c ne rursus quia legem Deus Spiritu suo , inferius aliquid tanquam de ministerio ı crederemus, vel ex corporis nostri æsti- C ı portionem quamdam exiguam Dei Spiritum ıus, ait alibi Apostolus (5) non se humanæ e verbis loqui, sed doctis Spiritus, et spiriɜ spiritalia comparare : animalem autem m non percipere quæ sunt Spiritus Dei (*I* 13, 14) ; sciebat enim quod is, qui divina bus compararet, inter animalia esset, non iritales homines computandus : **669** « Stulim, inquit, illi est (*Ibid.* 14). » Et ideo quia ıas futuras esse animalium hominum quæ-, præsagus futuri ait : « Quis enim cognovit ı Domini, qui instruat eum (*Ibid.* 16)? » tem sensum Christi habemus.

CAPUT IV.

m propterea quod digitus vocatur, minorem D *contendentibus, regerit hoc quoque in Filii, lextra dicitur, injuriam converti. Hæc ergo na non nisi ad unitatem divinitatis referenda; Moyses totam Trinitatem in maris Rubri situ cecinit operatam. Nec sane mirum ibi itus exstitisse operationem, ubi baptismi figura fuit; siquidem in hoc tres personas ex æquo operari, sanctificareque Scriptura docet.*

17. [*Alias* cap. III.] Sed si quis adhuc carnalibus inhæret ambiguis, et corporalibus vacillat exemplis, consideret quia non potest bene sentire de Filio, qui potest male sentire de Spiritu. Nam si ideo portionem quamdam exiguam putant esse Spiritum Dei, quia digitus Dei dicitur ; iidem (6) utique et portionem exiguam dicunt esse in Filio Dei, quia dextera Dei dicitur.

18. Sed Filius et dextera et virtus dicitur : itaque si verba nostra pendamus, nulla potest sine virtute esse perfectio ; et ideo careant ne putent, quod nefas dictu est, semiperfectum in sua substantia Patrem perfectionem accepisse per Filium, et desinant coæternum Filium Patri negare. Quando enim non fuit Dei virtus? Quod si aliquando putant non fuisse Dei virtutem, aliquando plenitudinem in Deo Patre negabunt fuisse, cui putant aliquando defuisse virtutem.

19. Sed hæc, ut dixi, scripta sunt, ut ad unitatem divinitatis ista referamus, et credamus quod Apostolus dixit quia plenitudo divinitatis corporaliter habitat in Christo (*Coloss.* II, 9), et habitat in Patre, et habitat in Spiritu sancto : et quod sicut unitas divinitatis, ita et unitas operationis sit.

20. Quod etiam ex Cantico Moysis colligi potest : ipse enim cum per maria traduxisset populum Judæorum, et Dei Patris operationem et Filii est confessus et Spiritus dicens : « Dextera manus tua, Domine, glorificata est in virtute : dextera manus tua, Domine, confregit inimicos (*Exod.* XV, 6). » Habes quia et Filium sit confessus et Patrem, cujus est dextera. Et infra, ne Spiritum sanctum præteriret, adjecit : « Misisti Spiritum tuum, et cooperuit eos mare (7) : et Spiritu iracundiæ tuæ divisa est aqua (*Ibid.* 10 ; XIV, 21). » Quo significatur unitas divinitatis, non inæqualitas Trinitatis.

21. (*Alias* cap. IV.) Vides igitur quia et Spiritus sanctus cooperatus Patri et Filio sit, ut tanquam congelascentibus fluctibus in medio mari, aquarum quidam murus insurgeret ad transitum Judæorum, et rursus Ægyptiorum populum per Spiritum refusus obrueret (*Exod.* XIV, 22, 27). Inde et columnam rubis plerique præcessisse in die populo Judæorum, et columnam ignis in nocte arbitrantur (*Exod.* XIII, 21), quo protegeret plebem suam gratia spiritalis.

670 22. Hanc autem operationem Dei, quam totus orbis jure miratur, sine sancti Spiritus opere

ɩom. edit. sola, « graphio ferreo in ungue ıtino. » At licet ita legat versio Vulg. melius ɜ edit. ac mss. Ambr. cum vers. Chald. et ı... « et ungue adamantino ; » unguis enim, ırvat Grotius ad eumdem locum, est ipsum ı adamantis, quod ad scribendum sculpenadhiberi solet. Porro hic textus in Græco te desideratur.

lonnulli mss., « ait tibi Apostolus. »

(6) Mss. nonnulli, « quia Spiritus Dei dicitur, iidem, » etc.

(7) Ita mss. aliquot, et Amerb. atque Eras. cum eis : Gill. vero cum aliis mss. pluribus quidquid sequitur illa verba, « eos mare, » usque ad « Vides igitur, » prætermittunt : at posteriorem partem, nempe ab istis verbis, « Quo significatur unitas, » edit. Rom. restituit : sed cur priorem repudiaverit, nihil causæ est.

non fuisse etiam Apostolus declaravit, dicens in figura illa præcessisse spiritalis mysterii veritatem; sic enim habes: « Quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes mare transierunt, et omnes in Moyse baptizati sunt in nube et in mari: et omnes eamdem escam spiritalem manducaverunt, et omnes eumdem potum spiritalem biberunt (*I Cor.* x, 1-3). »

23. Nam quemadmodum typus sacramenti potuit esse sine operatione Spiritus sancti, cujus veritas omnis in Spiritu est? Quod et Apostolus docuit dicens: « Sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri (*I Cor.* vi, 11). »

24. Vides igitur quia et Pater operatur in Filio, et Filius operatur in Spiritu (8). Et ideo secundum seriem Scripturarum noli dubitare in figura fuisse, quod in veritate esse ipsa etiam veritas declaravit. Quis enim operationem ejus abnuat in lavacro, in quo operationem ejus sentimus et gratiam?

25. [*Alias* cap. V.] Nam sicut sanctificat Pater, ita sanctificat et Filius, sanctificat et Spiritus sanctus. Sanctificat Pater, secundum quod scriptum est: « Deus pacis sanctificet vos, ut integer spiritus vester, et anima et corpus sine querela in die Domini nostri Jesu Christi servetur (*I Thess.* v, 23). » Et alibi Filius dicit: « Pater, sanctifica eos in veritate (*Joan.* xvii, 17). »

26. De Filio autem idem Apostolus dixit: « Qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio (*I Cor.* i, 30). » Vides quia factus est sanctificatio? Sed factus est nobis non ut ille mutaret quod erat, sed ut nos sanctificaret in carne.

27. Spiritum quoque sanctum sanctificare Apostolus docet. Sic enim dicit; « Gratias agere debemus Deo semper pro vobis, fratres dilectissimi a Domino: quia elegit vos Deus primitias in salutem, in sanctificatione Spiritus, et fide veritatis (*II Thess.* i, 12). »

28. Ergo sanctificat Pater, sanctificat et Filius, sanctificat et Spiritus sanctus: sed una est sanctificatio, quia unum est baptisma (*Ephes.* iv, 5), et una gratia sacramenti.

CAPUT V.

Colligit cœptum argumentum, et unitatem per digitum atque dexteram significari inde confirmat, quod eadem opera Dei sint, quæ sunt manuum; et quæ manuum, eadem etiam sint digitorum: ac demum quod manus Filio et Spiritui perinde conveniat, ac Spiritui et Filio digitus.

29. [*Alias* cap. VI.] Sed quid mirum si sanctificat singulos ipse sanctificatione non indigens, sed redundans; quando tantam, ut dixi, majestatem ejus accepimus, ut tanquam digitus a corpore, ita a Deo Patre inseparabilis videatur Spiritus sanctus?

30. Quod si quis ad diminutionem, non ad unitatem potestatis putat esse referendum, is profecto in eam amentiam cadet, ut tanquam in unam velut corporis formam Patrem et **671** Filium et Spiritum sanctum videatur effingere, et distinctiones quasdam figurare membrorum.

31. Sed accipiant, ut sæpius dixi, non inæqualitatem, sed unitatem potestatis hac testificatione signari; quandoquidem quæ opera Dei sunt, eadem sint opera manuum, eadem etiam legerimus opera esse digitorum. Scriptum est enim: « Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum (*Psal.* xviii, 2); » et alibi: « Initio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt cœli (*Psal.* ci, 26). » Eadem igitur sunt opera manuum, quæ sunt opera Dei. Non ergo aliqua pro membrorum corporalium qualitate discretio operationis, sed unitas potestatis est.

32. Quæ autem opera sunt manuum, eadem opera digitorum; quia æque scriptum est: « Quoniam videbo cœlos tuos, opera digitorum tuorum, lunam et stellas quas tu fundasti (*Psal.* viii, 4). » Quid hic igitur digiti minus quam manus fecisse produntur; cum idem fecerint digiti, quod manus; sicut scriptum est: « Quoniam delectasti me, Domine, in factura tua, et in operibus manuum tuarum delectabor (*Psal.* xci, 5). »

33. Et tamen quia manum legimus (9) Filium, (scriptum est enim: « Nonne manus mea fecit hæc omnia (*Isa.* lxvi, 2)? » et alibi: « Ponam te in foramine petræ, et protegam manum meam super te (*Exod.* xxxiii, 22). » « Posui manum meam sub tegumento petræ (*Jerem.* xiii, 4); » quod ad incarnationis mysterium spectat, quia integumentum corporis virtus Dei sempiterna suscepit), utique liquet manus et de Filio Dei et de Spiritu sancto Scripturam locutam.

34. Et rursus quia digitum Dei Spiritum legimus (*Luc.* xi, 20), ideo apellatos digitos æstimamus, ut Filium Spiritumque signaret. Denique ut et Filii et Spiritus sanctificationem se habere memoraret, ait quidam sanctus: « Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me (*Job.* x, 8).

CAPUT VI.

Spiritum perinde ac Patrem et Filium arguere, imo vero judicare non posse judices absque ipso: ut Salomonis Danielisque judiciis, quæ obiter paucis explicantur, ostenditur; neque alium Danieli aspirasse, quam Spiritum sanctum.

35. [*Alias* cap. VII.] Cur enim verborum similitudinem recusamus, ubi unitatem potestatis asserimus: cum eousque unitas potestatis sit, ut et arguat Spiritus, sicut arguit Pater, et arguit Filius? Sic enim scriptum est: « Domine, ne in ira tua arguas me, neque in furore tuo corripias me (*Psal.* vi, 2). » Deinde in quadragessimo nono Psalmo sic dicit Dominus: « Arguam te, et statuam ante fa-

(8) Mss. nonnulli, « operatur et Spiritus. »

(9) Tres mss., « quia unum legimus, etc.

rans in eo (*Dan.* VI, 3). » Sed etiam Moysis Spiritus judicaturis divisus est (*Num.* XI, 25).

CAPUT VII.

Filium ipsum non judicare aut vindicare sine Spiritu; unde idem Spiritus Verbi gladius appellatur. Sed cum vicissim Verbum dicatur Spiritus gladius, summam in utroque potentiæ unitatem inde cognosci.

44. Sed quid de cæteris loquamur? ipsum Dominum Jesum in Spiritu non solum (17) judicare accepimus, sed etiam vindicare. Neque enim vindicaret in Antichristum, nisi ante de ejus meritis judicaret, quem (sicut legimus) « Dominus Jesus interficiet Spiritu oris sui (*II Thess.* II, 8). » (*Alias* cap. VIII). Sed hic non acquisita gratia est, sed individua manet unitas; quia neque Christus sine B Spiritu, neque Spiritus posset esse sine Christo. Non enim potest divinæ naturæ unitas separari.

45. Et quia in medium id venit exemplum quod Dominus Jesus interficiet Spiritu oris sui, gladius quidam Verbi Spiritus intelligitur (*Ephes.* VI, 17). Denique et in Evangelio dicit ipse Dominus Jesus: « Non veni pacem mittere, sed gladium (*Matth.* X, 34). » Venit enim ut Spiritum daret, ideoque et in ore ejus gladius bis acutus, utique gratia spiritalis (*Apoc.* XIX, 15), Spiritus ergo verbi gladius est.

46. Et ut scias inæqualitatem non esse, sed unitatem naturæ, Verbum quoque gladius est Spiritus sancti; scriptum est enim: « Accipientes scutum fidei, in quo possitis omnia tela maligni ignita C exstinguere, et galeam salutis assumite, et gladium Spiritus, quod est Verbum Dei (*Ephes.* VI, 16, 17). »

47. Cum igitur Verbi gladius Spiritus sanctus sit, et Spiritu sancti gladius Verbum Dei sit; utique unitas est potentiæ.

674 CAPUT VIII.

Prædictam unitatem eo probari, quod sicut Pater, ita etiam Filius contristari ac tentari legitur. Tentatum etiam Filium in deserto, udi erecta fuit in æneo serpente figura crucis: sed Spiritum quoque ibidem tentatum dici ab Apostolo. Hinc Israelitas ab eodem Spiritu directos in terram promissam, ipsique unam esse cum Patre et Filio voluntatem ac potentiam colligit Ambrosius.

48. (*Alias* cap. IX.) Quam unitatem licet etiam aliis Scripturarum locis considerare. Nam cum dicat Ezechiel ad populum Judæorum: « et contristastis me in omnibus his, dicit Dominus (*Ezech.* XIV, 43); » Paulus novo populo in epistola sua dicit: « Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis (*Ephes.* IV, 30). » Rursus cum Isaias dicat de ipsis Judæis: « Ipsi autem non crediderunt, sed exacerbaverunt Spiritum sanctum A (*Isa.* LXIII, 10); » David de Deo dicit: « Et exacerbaverunt Altissimum in siccitate, et tentaverunt Deum in cordibus suis (*Psal.* LXXVII, 16, 18). »

49. Accipe etiam qui cum alibi dixerit Scriptura tentatum Spiritum, tentatum etiam Deum, eadem dicat et Christum esse tentatum; habes enim ad Corinthios Apostolum; « Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt, et a serpentibus perierunt (*I Cor.* X, 9). » Justa vindicta, ut adversarii venena sentirent, qui non venerabantur auctorem.

50. Et bene Dominus, æreo serpente suspenso, jussit curari vulnera sauciorum (*Num.* XXI, 9): imago enim crucis æreus serpens est; nam etsi in carne sua suspensus est Christus, tamen in eo et ipse crucifixus est mundo, et ipsi crucifixus est mundus: « Mihi enim, inquit, mundus crucifixus est, et ego mundo (*Galat.* VI, 14). » Crucifixus est ergo in suis mundus illecebris; et ideo non verus, sed æreus suspensus est serpens; quia in veritate quidem corporis, sed sine veritate peccati suscepit Dominus speciem peccatoris; ut per lubricum infirmitatis humanæ simulando serpentem, depositis carnis exuviis, veri destrueret serpentis astutiam. Per crucem itaque Domini, quæ in tentationis ultione subvenit, offensam in perfidis Trinitatis agnosco, qui medicinam Trinitatis accipio.

51. Ergo cum habeas in libro Moysi, quia Dominus tentatus serpentis immiserit populo Judæorum (*Num.* XXI, 6), necesse est aut unitatem in majestate divina fatearis Patris et Filii et Spiritus sancti: aut certe cum Spiritum (18) dicat apostolica Scriptura tentatum, Domini nomine Spiritum utique designavit. Tentatum autem Spiritum sanctum ad Hebræos scribens apostolus dicit; sic enim habes: « Quia hæc dicit Spiritus sanctus: Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra sicut in irritatione secundum diem tentationis in deserto, ubi tentaverunt me patres vestri, probaverunt et viderunt opera mea. Quadraginta annis proximus fui generationi huic, et dixit: Semper isti errant corde; ipsi vero non cognoverunt vias meas, sicut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam (*Hebr.* III, 7-11). »

675 52. Ergo secundum Apostolum tentatus Spiritus. Si et ipse tentatus est, et ipse utique D terram repromissionis Judæorum populum diri bat, sicut scriptum est: « Quia adduxit eos abyssum, sicut equum per desertum, et non l raverunt, et sicut pecora per campum. Desc Spiritus a Domino, et direxit eos (*Isa.* LXII, 13, Et ipse utique serenam cœlestis alimoniæ pl ministrabat (*Exod.* XVI, 12-15), ipse quoti messem, quam terra non parturierat, agric serverat, imbre fertili fecundabat.

(18) Rom. edit. et cod. Flor., « cum Dominum. » Haud bono sensu. Namque apostolica Scriptura quæ in dicatur, non alia est quam quæ subjicitur, ubi scilicet « dicit Spiritus sanctus... tentaverunt me patres vestri. » Hinc enim aperte c eumdem a Paulo Spiritum dici, qui a Moy Numer. Dominus appellatur.

53. Nunc spectemus singula. Requiem Judæis promiserat Deus, eam requiem Spiritus suam dicit (*Exod.* XVI, 12). Tentatum se a perfidis Deus Pater memorat, tentatum ab iisdem se dicit et Spiritus; quia una tentatio est, qua tentata est a sacrilegis, una divinitas Trinitatis. Condemnat Deus populum Judæorum; ut in terram fluentem lac et mel (*Num.* XIV, 8), hoc est, ad resurrectionis requiem pervenire non possit: eadem sententia condemnat et Spiritus dicens: « Si introibunt in requiem meam (*Psal.* XCIV, 11). » Unius ergo sententia voluntatis, unius excellentia potestatis est.

CAPUT IX.

Spiritum sanctum exacerbari confirmatur ex Petri verbis; ubi unum et idem esse Spiritum Dei, ac Spiritum Domini, cum ex aliis locis, tum e memorata ejusdem apostoli sententia in Ananiam ac Saphiram ostenditur: unde Spiritus sancti vel cum Patre ac Filio conjunctionem, vel propriam divinitatem evinci contenditur.

54. Fortasse tamen aliquis diceret hoc exemplum non posse ad proprietatem sancti Spiritus derivari, nisi alio loco etiam Petrus apostolus nos docuisset peccatis nostris etiam Spiritum posse tentari, sic enim habes ad Ananiæ conjugem dictum: « Quid utique convenit vobis tentare Spiritum Domini (*Act.* v, 9)? » Etenim Domini Spiritus ipse est Dei Spiritus; quia unus sanctus est Spiritus, ut etiam Paulus apostolus docuit dicens: « Vos autem in carne non estis, sed in Spiritus; si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus (*Rom.* VIII, 9). » Præmisit Spiritum Dei, et statim subdidit eumdem esse Spiritum Christi. Et cum dixisset de Spiritu, ut intelligeremus quia ubi Spiritus sanctus, ibi Christus est, addidit: « Si autem Christus est in vobis (*Ibid.* 10). »

55. Deinde quomodo hic intelligimus quia ubi Spiritus, ibi Christus; ita etiam alibi ostendit quia ubi Christus, ibi etiam Spiritus sanctus sit. Nam cum dixisset: « Nunquid experimentum ejus quæritis, qui in me loquitur Christus (*II Cor.* XIII, 3); alibi ait: « Puto enim et ego Spiritum Dei habeo (*I Cor.* VII, 40). » Inseparabilis ergo **676** est unitas, quia ubi aut Pater, aut Christus, aut Spiritus, Scriptura testificante, signatur ibi omnis plenitudo est Trinitatis.

56. [*Alias* cap. X.] Sed et ipse Petrus in eo, quod proposuimus, exemplo præmisit Spiritum sanctum, et postea dixit Spiritum Domini; sic enim habes: « Anania, cur implevit Satanas cor tuum ad mentiendum Spiritui sancto, ut fraudem faceres de pretio agri? Ita nonne manens tibi manebat, et venditus in tua erat potestate? Quare posuisti in corde tuo hoc scelus? Non es hominibus mentitus, sed Deo (*Act.* v, 3 4). » Et subter ad ejus uxorem ait: « Quid utique convenit vobis tentare Spiritum Domini (*Ibid.* 9)? »

57. Primum intelligimus quia Spiritum sanctum Spiritum Domini dixit. Deinde cum præmiserit Spiritum sanctum, et addiderit: « Non es hominibus mentitus, sed Deo; » necesse est in Spiritu sancto aut unitatem divinitatis intelligas; quoniam cum Spiritus tentatur, Deus fallitur: aut si unitatem divinitatis conaris excludere, secundum Scripturæ verba ipse utique Spiritum Deum credis (19).

58. Si enim et de Spiritu expresssum intelligimus et de Patre, in Deo utique Patre et Spiritu sancto veritatis et scientiæ advertimus unitatem; quia similiter a sancto Spiritu sicut a Deo Patre mendacium deprehenditur. Quod si utrumque de Spiritu recipimus, cur quod legis, perfide, negare conaris? Aut igitur unitatem divinitatis Patris et Filii et Spiritus sancti (20), aut divinitatem sancti Spiritus confitere. Utrum dixeris, in Deo utrumque dixisti; quia et unitas divinitatem astruit, et divinitas unitatem.

CAPUT X.

Spiritus sancti divinitatem astrui ex Joannis loco. Hunc quidem delectum fuisse ab hæreticis, at inani conatu cum inde facilius eorum perfidia convinci possit. Ut ostendatur hic idem locus esse de Spiritu, contextus series expenditur. Eum de Spiritu sancto nasci, qui renascitur de eodem Spiritu, de quo Christus ipse natus ac renatus creditur. Iterum ex duobus Joannis testimoniis colligitur Spiritus divinitas, ac demum quomodo Spiritus, aqua et sanguis testes dicantur, exponitur.

59. [*Alias* cap XI.] Nec solum hoc loco evidenter sancti Spiritus θεότητα, hoc est, deitaten Scriptura testatur; sed etiam ipse Dominus dixit in Evangelio: « Quoniam Deus Spiritus est (*Joan.* IV, 24). » Quem locum ita expresse, Ariani, testificamini esse de Spiritu; ut eum de vestris codicibus auferatis: atque utinam de vestris, et non etiam de Ecclesiæ codicibus tolleretis! Eo enim tempore quo impiæ infidelitatis Auxentius (21) Mediolanen-

(19) Omnes edit. ac mss. aliquot, « Spiritum Domini credis: » melius reliqui mss., « Spiritum Deum credis: » Nam hæc clausa respondet inferiori illi, « aut divinitatem sancti Spiritus confitere; » cum utrobique colligatur contra hæreticos, si divinitatis unitatem in tribus personis confiteri noluerint, eos saltem coactum iri, ut Spiritus sancti non inficientur divinitatem.

(20) Edit. Rom. sola, « Patris et Filii in Spiritu sancto. » Consequenter autem eadem Rom. cum ant. edit. et mss. nonnullis, » aut divinitatem sancti Spiritus in Patre Filio confitere, » At mss. plures potioresque non agnoscunt, « in Patre et Filio. »

(21) Mss, aliquot, « impia infidelitas Auxentii. » Cæterum hanc ejusdem Auxentii intrusionem, quæ contigit anno 355 factam esse a Constantio imperatore eodem armorum terrore ac violentia, qua sanctum Dionysium e sede sua deturbatum in exsilium expulit, discimus ex epist. Athanasii ad Solitarios, et libro Hilarii contra eumdem Constantium. Quod vero ad vexationem Sirmiensis Ecclesiæ, non dubium est Sirmiensia indicari concilia. Quandoquidem in primo quod celebratum fuit anno 351. Photinum eadem sede abdicarunt, fideique formulam ediderunt, quæ speciem orthodoxi dogmatis ita præferebat, ut ipsam tueri conatus fuerit Hilarius in libro *de Synodis*; licet eamdem Athanasius in

sem **677** Ecclesiam armis exercituque occupaverat, vel a Valente atque Ursatio, nutantibus sacerdotibus suis, incursabatur Ecclesia Sirmiensis, falsum hoc, et sacrilegium vestrum (22) in Ecclesiasticis codicibus deprehensum est. Et fortasse hoc etiam in Oriente fecistis.

60. Et litteras quidem potuistis abolere, sed fidem non potuistis auferre. Plus vos illa litura prodebat, plus vos illa litura damnabat, neque enim vos poteratis oblinire veritatem, sed illa litura de libro vitæ nomina vestra radebat. Cur auferebatur : « Quoniam Deus Spiritus est ; » si non pertinebat ad Spiritum? Si enim de Deo Patre vultis expressum, ergo et Deum Patrem negatis, qui putatis esse delendum (23). Utrum vultis, eligite : in utroque vos laqueus vestræ impietatis astringet, si gentiles vos esse fateamini vel Patrem Deum negando, vel Spiritum. Tenetur igitur vestra confessio, qua delestis oraclum, dum formidatis exemplum.

61. Delestis quidem in pectoribus animisque vestris : cæterum divinum non deletur oraculum, non deletur Spiritus sanctus, sed aversatur impias mentes : non deletur gratia, sed iniquitas : quia scriptum est : « Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas (*Isa.* XLIII, 23). » Denique Moyses pro populo potens : « Dele, » inquit, « me de libro tuo, si non parcis huic populo (*Exod.* XXXII, 32). » Nec tamen deletus est, quia non habebat iniquitatem, sed gratiam profluebat.

62. Vestra igitur estis confessione convicti, quod sapienter factum non potestis dicere, sed astute. Astute enim cognovistis (24) loci istius vos attestatione convinci, nec argumenta vestra adversus, id posse testimonium convenire. Quo enim possit alio intellectus loci istius derivari, cum series lectionis tota de Spiritu sit?

63. Nicodemus quærit de regeneratione, respondet Dominus : « Amen, amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit per aquam et Spiritum (25), non potest introire in regnum Dei (*Joan.* III, 5). » Et ut ostenderet aliam generationem secundum carnem esse, aliam secundum Spiritum, addidit : « Quod natum est ex carne caro est, quia de carne natum est ; et quod natum est de Spiritu, Spiritus est, quia Deus Spiritus est (*Ibid.* 6, *et* IV, 24). » Prosequere ergo totam seriem lectionis, et invenies quod Dominus impietatem vestram plenitudine assertionis excluserit : « Noli, inquit, mirari quia dixi : Oportet vos nasci denuo. Spiritus ubi vult spirat, et vocem ejus audis : sed nescis unde veniat, aut quo vadat : sic est omnis qui natus est de Spiritu (*Joan.* III, 7, 8). »

64. Quis est qui nascitur de Spiritu, et qui efficitur Spiritus, nisi qui renovatur Spiritu mentis suæ? Hic est utique qui per aquam regeneratur **678** et Spiritum sanctum ; quoniam per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti spem vitæ capimus æternæ. Et alibi Petrus apostolus ait : « Vos autem Spiritu sancto baptizabimini (*Act.* XI, 16). » Quis est autem qui baptizatur Spiritu sancto, nisi qui renascitur per aquam et Spiritum sanctum? Ergo de sancto Spiritu Dominus dixit : « Amen, amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit per aquam et Spiritum, non potest introire in regnum Dei. » Et ideo de ipso nasci nos in posterioribus definivit, per quem renasci nos in superioribus est locutus. Hæc Dominica sententia est : scripto nitor, non argumento (26).

65. Quæro tamen cur si non dubitatur per Spiritum sanctum nos renasci (27), dubitetur de Spiritu sancto nos nasci ; cum ipse Dominus Jesus de Spiritu sancto et natus sit et renatus (*Matth.* I 20)? Quem si natum de Spiritu sancto confitemini, quia

libro *de Synodis Arim et Seleuc.* damnarit. At vero iidem illi, qui deposito hæresiarcha, de Ecclesia videbantur bene meriti, ut in vacua sede Germinus sive Garminius Arianarum parium hæreticus constitueretur, a Constantio impetravere, atque in secunda Synodo ibidem anno 357 habita formulam illam proposuerunt, quam cum magnus Hosius terrore, tædio et fatiscentis ætatis infirmitate victus subscripsisset, ingentem hoc suo casu catholicis omnibus peperit doloris materiem. In tertia denique, anno 359, coacta formulam aliam promulgarunt, quam dictavit Marcus Arethusius, fidei catholicæ haud minus infestam exitiosamque. Hinc intelligas « nutantibus sacerdotibus » hic idem esse ac episcopis in proposito veræ fidei parum firmis. Quod si quis contra Petavium, Valesium et alios recentiores non tria concilia, sed unicum tantum fuisse velit, ex quo variæ illæ tres formulæ profectæ sint, nihilo tamen secius ad illud referri ea poterunt, quæ hic dicuntur ab Ambrosio.

(22) Omnes edit., « falsum hoc et sacrilegum simulacrum : » contra vero mss. prope ad unum, « falsum hoc et sacrilegium vestrum. » Minime male ; idem enim est ac si legamus, falsitas, seu corruptio et adulteratio, hæc simul et sacrilegium vestrum deprehensum est. « Sacrilegum » vero « simulacrum » quid significat?

(23) Item. edit., « Patrem negastis, quem putastis esse delendum. » Et continuo post mss. non pauci, « Utrum velitis eligere, » etc.

(24) Mss. aliquot, « sed astute actum. Cognovistis, » etc. Infra etiam iidem cod., « Quo enim possit vestra argumentatio alio intellectum loci illic derivare? »

(25) Non pauci mss., « ex aqua et Spiritu sancto. » Et infra, « de carne caro est. » Porro sequentes voces, « quia de carne natum est, » non minus absunt ab omnibus omnium idiomatum bibliis, quam illæ de quibus hic disputatur, « quoniam Deus Spiritus est. » Atqui ut dubitare nequaquam licet, quin hæ ultimæ ab hæreticis fuerint ex albo sacrarum paginarum erasæ, ita satis mirum est easdem nusquam in proprium locum fuisse restitutas. Forte quærat aliquis cur e cap. III, hæc verba expuncta sint, cum eadem in capite IV, vers. 24, integra perseverent? Sed rationem satis indicat Ambrosius noster, videlicet quod verba cap. IV ad Patrem detorqueri posse putarent hæretici.

(26) « Scripto nitor, non argumento » propterea dicit Ambrosius, quod « etiam humanis testimoniis argumenta cedere soleant, » ut ipse scribit lib. I *de Fide* cap. 11, num. 70 ; similiter quæ notavimus ad lib. III, cap. 3. num. 24.

(27) Pauci mss., « nos nasci, dubitetur de Spiritu sancto nos renasci. »

stis negare: renatum autem (*Matth.* III, tis; magna insipientia, ut quod singulare confiteamini: quod commune est hominum, s. Et ideo bene vobis dicitur quod Judæis st: « Si terrena vobis dixi, et non creditmodo, si dixero vobis cœlestia, credetis I, 12)? »

d tamen utrumque locum ita scriptum inin Græco, ut non per Spiritum dixerit, Spiritu. Denique sic habet: Ἀμὴν, ἀμὴν, ἐὰν μή τις γεννήθῃ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, « de aqua et Spiritu. » Ergo cum dubidebeat de sancto scriptum esse Spiritu, atum est de Spiritu; » non est dubium us sit et sanctus Spiritus, secundum quod est, quia « Deus Spiritus est (*Joan.* IV,

ibi quoque ut hoc de sancto Spiritu scripidem evangelista reseraret: « Per aquam, » et Spiritum venit Christus Jesus; non aqua, sed per aquam et sanguinem. Et testimonium dicit, quoniam Spiritus est quia tres sunt testes, Spiritus, aqua, : et hi tres unum sunt (28) (*I Joan.* V, 6,

di quomodo testes: Spiritus mentem requa proficit ad lavacrum, sanguis spectat am (29). Spiritus enim nos per adoptionem i fecit, sacri fontis unda nos abluit, sanguis os redemit. Alterum igitur invisibile, altebile testimonium sacramento consequimur ; quia « Spiritus testimonium reddit spiritui Rom. VIII, 16). » Etsi in utroque plenitudo sit nti, distinctio tamen muneris est: ergo ubi o est muneris, non est utique testificationis s.

679 CAPUT XI.

atur Joannis verba, nimirum, Spiritus est *ad Deum Patrem referenda esse; quando Deum adorandum* in Spiritu et veritate *sit Christus. Respondetur primo voce* Spi*nterdum gratiam spiritualem significari : si personam Spiritus sancti per voces in intelligendam velint, propterea que ipsi i negent adorationem, ostenditur argumenque pugnare in Filium: quem tamen cum dum innumera probent exempla, hinc de s quoque idem statuendum intelligitur. dorari præcipitur scabellum pedum? Hoc ari Domini corpus cujus cum auctor sit us, ipsum sequitur adorandum esse, nec taoinde Mariam adorandam. Non ergo ri Spiritus adorationem, sed ejus cum Paunctionem exprimi, cum Patrem* in Spi*citur adorandus : quod similibus locutionifirmatur.*

lias cap. XII.] Sed fortasse referatur quia ioribus istius ipsius libri iterum Dominus

Deum Spiritum dixit, sed de Patre Deo sensit. Sic enim habes in Evangelio: « Nunc est quando veri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu et veritate. Nam et Pater tales quærit, qui adorent eum. Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in Spiritu et veritate oportet adorare (*Joan.* IV, 23, 24). » Non solum enim hoc exemplo divinitatem sancti Spiritus vultis negare; sed etiam in Spiritu adorari Deum tanquam ad subjectionem Spiritus derivatis.

70. Cui loco respondebo breviter, quia spiritus plerumque ponitur pro gratia spiritali, sicut et Apostolus dixit: « Quia ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus (*Rom.* VIII, 26), » hoc est, gratia spiritalis; nisi forte gemitus vos B sancti Spiritus audire potuistis. Ergo et hic adoratur Deus, non in malitia cordis, sed in gratia spiritali. « In animam enim malevolam non intrat sapientia (*Cap.* I, 4); » quia « nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto (*I Cor.* XII, 3). » Statimque subdidit: « Divisiones vero gratiarum sunt (*Ibid.* 4). »

71. Non igitur hoc ad plenitudinem, nec ad portionem Spiritus potest pertinere, quia neque humana mens ejus plenitudinem capit, neque in ullas sui dividitur sectiones: sed donum gratiæ spiritalis infundit, in quo adoratur Deus, sicut adoratur etiam in veritate; non enim adorat, nisi qui veritatem divinitatis ejus pio haurit affectu. Nec utique C velut personaliter Christum, aut sanctum personaliter Spiritum comprehendit.

72. Aut si putas quod velut personaliter dictum de Spiritu videatur et de Christo; ergo Deus similiter adoratur in veritate, sicut adoratur in Spiritu. Aut similis igitur subjectio, quod absit ut credas; et nec Filius adoratur: aut, quod verum est, similis unitatis est gratia, et Spiritus adoratur.

680 73. Colligamus hic ergo et concludamus Arianorum impias quæstiones. Si enim ideo negant adorandum Spiritum, quia Deus adoratur in Spiritu; negent ergo adorandam veritatem, quia Deus adoratur in veritate. Nam licet plurimæ veritates sint, quia scriptum est: « Diminutæ sunt veritates D a filiis hominum (*Psal.* XI, 2); » donatæ tamen sunt a veritate divina, quæ est Christus qui ait: « Ego sum via, veritas et vita (*Joan.* XIV, 6). » Ergo si hoc loco veritatem ex usu intelligunt, intelligant etiam gratiam spiritalem, et nihil est offensionis: aut si veritatem Christum accipiunt, adorandum negent.

74. Sed refelluntur factis piorum, serie Scripturarum. Adoravit enim Christum Maria, et ideo prænuntia resurrectionis ad apostolos destinatur, solvens hæreditarium nexum, et feminei generis immane delictum. Hoc enim operatus est in myste-

st. edit. et quidam mss., « et sanguinem, tus testimonium: quoniam Spiritus est ... unum sunt in Christo Jesu. » Mss. vero obiscum faciunt, excepto quod pro, « Spiritus est veritas, » nonnulli habent cum Vulg. vers. sola, « Christus est veritas. »

(29) Mss. nonnulli, « sanguis expiat ad pretium. »

rio Dominus; « Ut ubi superabundaverat peccatum, superabundaret et gratia (*Rom.* v, 20). » Meritoque ad viros femina destinatur, ut quæ culpam viro prima nuntiaverat, prima Domini gratiam nuntiaret.

75. Adoraverunt et apostoli (*Matth.* xxviii, 17); et ideo quia detulerunt fidei testimonium, acceperunt fidei magisterium. Adoraverunt et angeli, de quibus scriptum est: « Et adorent cum omnes angeli ejus (*Hebr.* i, 6).

76. Adorant autem non solum divinitatem (30) ejus, sed etiam scabellum pedum ejus, sicut scriptum est: « Et adorate scabellum pedum ejus, quoniam sanctum est (*Psal.* xcviii, 5). » Aut si negant quia in Christo etiam incarnationis adoranda mysteria sint, in quibus velut vestigia quædam divinitatis expressa, et vias quasdam Verbi cœlestis advertimus; legant quia et apostoli adorabant eum in carnis gloria resurgentem (*Matth.* xxviii, 17).

77. Ergo si nihil derogat Christo, quod Deus adoratur in Christo; quia adoratur et Christus: nihil utique derogat etiam Spiritui, quia Deus adoratur In Spiritu; quia adoratur et Spiritus, sicut Apostolus dixit: « Spiritui Dei servimus

A (*Philipp.* iii, 3). » Qui enim servit, et adorat, sicut supra dictum est: « Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies (*Deut.* vi, 13). »

78. Sed ne forte propositum aliquis præterfugere videatur exemplum, qua ratione ad incarnationis Dominicæ sacramentum spectare videatur, quod ait Propheta: « Adorate scabellum pedum ejus (*Psal.* xcviii, 5), » consideremus; non enim ex usu hominum æstimare debemus scabellum. Nam neque corporalis Deus, aut non immensus; ut tanquam fulcrum pedibus ejus scabellum subjectum putemus. Neque adorandum quidquam præter Deum legimus; quia scriptum est: « Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies (*Deut.* vi, 13). » B Quomodo ergo adversus legem propheta præciperet, sub lege nutritus, et eruditus in lege. Non mediocris igitur quæstio, et ideo diligentius consideremus quid sit scabellum. Legimus enim alibi: « Cœlum mihi thronus, terra autem scabellum pedum meorum (*Isa.* lxvi, 1). » Sed nec terra adoranda 681 est nobis, quia creatura est Dei.

79. Videamus tamen ne terram illam dicat adorandam propheta, quam Dominus Jesus in carnis assumptione suscepit. Itaque per scabellum terra intelligitur: per terram autem caro Christi (31),

(30) Quæstionem de adoratione Christi etiam secundum humanitatem non sine causa hic paulo diligentius tractat sanctus doctor. Etenim Apollinaristæ, ut impium suum dogma de unica in Christo natura statuerent, ex adulterina Julii Pont. Rom. epistola dictitabant, siquidem non unius, sed duplicis naturæ Christus esset, a catholicis unam adorari, alteram non adorari oportere, ipsosque in divinam baptizari, non autem in humanam. Hinc erat, quod orthodoxos invidiose ἀνθρωπολάτρας appellare solebant, et januis suis inscribebant « adorandum esse non hominem Deiferum, sed Deum carniferum. » Horum errores acerrime confutarunt Athanasius lib. *De Incarn. Christi,* et epist. ad Adelph., Epiphanius *Ancor.* num. 51, Leo Byzant., Ambrosius hic et lib. *de Incarn. Sacram.,* atque alii. Christum porro secundum utramque naturam una et eadem adoratione colendum post synodum Chalced. statuit Constantin. v, can. 8.

(31) Mirum est quantum torserit hic locus neotericos heretorodoxos. Eum proposuerunt cardinales Bellarminus lib. iii, cap. 2, et Perronius lib. etiam iii *de Euchar.* cap. 14, tanquam ad probandum summam et, ut vocant, latriæ adorationem Christo in eucharistica liturgia deberi, et re vera jam inde a felicibus illis florentis Ecclesiæ temporibus deferri consuevisse, validissimum. Contra vero Plessæus et Albertinus ejusdem vim responsis suis sin minus frangere, saltem debilitare conati sunt. Prior siquidem duo respondet: Ambrosium de adoratione eodem sensu loqui, quo de manducatione; eodem autem de manducatione, quo de tactu seu palpatione: atqui, ait ille, Ambrosius in Expos. Lucæ agens de Magdalena, Christum jam non corporaliter, sed per fidem contingi asseverat. Verum nihil ea responsione ineptius. Namque adeo non negat sanctus doctor Christum tangi posse post resurrectionem, ut Mariam alteram Christi pedes amplexam tenuisse clare affirmet. Deinde ut maxime Christum in Eucharistia corporeo tactu palpare nequeamus, sed tantummodo, quibus vestitur, accidentia; quid vetet ne quem vere præsentem esse, licet lateat, per fidem cognoscimus, vera et externa adoratione veneremur? Secunda ejusdem responsio est Christum quidem in mysteriis adorari, sed non adorari mysteria in sacramento, non adorari ipsummet sacramentum. Quod quidem eo maxime probare nititur, quia quibusdam locis a Patribus et C ab Ambrosio ipso sacramentum creatura dicitur; sed cum illic sacramentum sumatur vel pro materia sacramenti nondum consecrata, vel pro typis seu speciebus sacramentalibus, ex hac etiam parte nihil promovet. Neque vero felicior est, cum Christum adorari in mysteriis ita explicat, ut non de adoratione singulari, quæ Christo præsenti exhibeatur, sed de communi illa qua in quolibet religionis actu, puta in baptismatis aut alio simili, sedentem ipsum ad paternam dexteram veneramur. Verum frustra captantur hujusmodi effugia et diverticula. Clarum quippe est hoc unum esse Ambrosiii nostri consilium, nempe ut adorationem Spiritui negari non posse exinde probet, quod Christi caro, cujus auctor est idem Spiritus, vere adoretur: id autem ita habere uti doceat, asserit eamdem carnem in resurrectione adoratam esse ab apostolis, et etiamnum a nobis in mysteriis adorari. D Quis igitur non intelligat ideo adorari in mysteriis, quia ibidem nobis præsens est, quemadmodum propterea eum in resurrectione adoraverunt apostoli, quia præsentem ipsum intuebantur? Attamen urget Albertinus nihil hic esse, cur per mysteria eucharistiæ potius, quam baptismatis sacramentum intelligamus; cum multi Patres nos in baptismo eumdem cultum Christo deferre præcipiant. At qui locorum quos iste affert, verba expenderit, facile advertet non illic agi de peculiari veneratione, quæ carni Dominicæ exhibeatur, sed tantum de communi illa, qua Christum ubicunque positi possumus adorare. Quod vero locus hic de sola Eucharistia interpretandus sit præter illa quæ jam diximus, Augustinus fidelissimus Ambrosii discipulus plane confirmat; is enim exponens supra citatum ab Ambrosio Psalmi xcviii versum: « Adorate scabellum pedum ejus, » ut eum sacramento altaris accommodaret, non solum Ambrosianas sententias, sed et verba ipsa mutuatus est.

hodieque in mysteriis adoramus, et quam i in Domino Jesu, et supra diximus, adora- neque enim divisus est Christus, sed unus . I, 13); neque cum adoratur tanquam Dei natus ex Virgine denegatur. Cum igitur tionis adorandum sit sacramentum, incar- autem opus Spiritus, sicut scriptum est: tus sanctus superveniet in te, et virtus Al- obumbrabit tibi; et quod nascetur ex te n, vocabitur Filius Dei (*Luc.* I, 35); » haud tiam sanctus Spiritus adorandus est; quando ır ille, qui secundum carnem natus ex Spi- ncto est.

.c ne quis hoc derivet ad Mariam Virginem: rat templum Dei, non Deus templi. Et ideo ıs adorandus, qui operabatur in templo.

Nihil ergo officit, quod Deus adoratur in ; quia et Spiritus adoratur. Quanquam si rba consideremus, quid aliud in Patre et ; Spiritu sancto, nisi ejusdem potestatis uni- intelligere debemus? Quid est enim: « In et veritate adorare oportet (*Joan.* IV, 24)? » m hoc non ad gratiam spiritalem referas ec ad veram conscientiæ fidem: sed, ut s, personaliter (si tamen dignum hoc ver- t majestatis expressione divinæ) de Christo s et de Spiritu.

Quid est ergo adoratur in Christo Pater, nisi st in Christo Pater, et loquitur in Christo et manet in Christo Pater? Non utique quasi in corpore; non enim Deus corpus, nec onfusus in confuso; sed quasi verus in vero, ı Deo, lumen in lumine, quasi Pater sempi- in Filio coæterno. Non ergo insertio cor- ntelligitur, sed unitas potestatis. Ergo per m potestatis coadoratur in Patre Christus, ıus Pater **682** adoratur in Christo. Similiter per unitatem potestatis ejusdem coadoratur Spiritus, dum Deus adoratur in Spiritu.

.dhuc verbi istius vim atque sermonis dili- ; pertractemus, et proprietatem ejus ex aliis nus: « Omnia, inquit, in Sapientia fecisti » CIII, 24). » Quid hic igitur intelligimus exsor- torum esse Sapientiam? Sed « omnia per facta sunt (*Joan.* I, 3). » Et David ait: « Verbo cœli firmati sunt (*Psal.* XXXII, 6). » Ergo ui Dei Filium etiam cœlestium dicit aucto- la utique (33) dixit in Filio facta omnia, ut in operum instauratione Filium a Patre minime separaret, sed Patri jungeret.

84. Paulus quoque ait: « Quoniam in ipso condita sunt omnia in cœlis et in terra, visibilia et invisibilia (*Coloss.* I, 16). » Numquid cum dicit, *in ipso*, negavit per ipsum? Non negavit utique, sed asseruit. Denique et alibi dixit: « Unus Dominus Jesus, per quem omnia (*I Cor.* VIII, 6). » Ergo cum dicit, *per ipsum*, negavit in ipso condita esse omnia, per quem dicit esse omnia? Hanc vim habent verba hæc: « In ipso, et cum ipso (*Coloss.* I, 16); » ut unum in his atque consimile, non contrarium intelligatur. Quod etiam in inferioribus manifestavit dicens: « Omnia per ipsum, et in ipso creata sunt (*Ibid.*); » hæc enim tria in Christo unum esse: « Cum ipso, et per ipsum, et in ipso, » sicut supra diximus (lib. II, cap. 8, 9), Scriptura testatur. Habes enim per ipsum et in ipso condita esse omnia.

85. Accipe etiam quia cum ipso Pater, et ipse cum Patre erat; cum omnia conderentur. Sapientia dicit: « Cum pararet cœlos, cum illo eram; cum faceret fontes aquarum (*Prov.* VIII, 27). » Et in veteri Testamento dicendo Pater, « Faciamus (*Gen.* I, 26), » ostendit Filium secum adorandum, quasi omnium conditorem. Sicut ergo in Filio creata dicuntur (34), quorum Filius creator accipitur; ita etiam cum in veritate adorari Deus dicitur, verbi ipsius proprietate in eumdem modum frequenter expressa debet intelligi, quod et Filius adoretur. Similiter itaque adoratur et Spiritus; quia Deus adoratur in Spiritu. Ergo Pater et cum Filio adoratur, et cum Spiritu, quia Trinitas adoratur.

683 CAPUT XII.

Ex eo quod in Trinitate divinitatis lucem, quam in Christo tres apostoli adoraverunt, inesse Paulus significaverit, adorandus etiam Spiritus declaratur. Ostenditur ex ipsis verbis Spiritum designatum ab Apostolo. Ejusdem Spiritus divinitas inde probatur, quod templum habeat, in quo non ut sacerdos habitet, sed ut Deus: nec non cum Patre ac Filio adoretur; unde in iisdem naturæ unitas intelligitur.

86. An vero negat aliquis adorandam divinitatem Trinitatis æternæ? cum et Scripturæ divinæ inexplicabilem majestatem exprimant Trinitatis, sicut alibi Apostolus dixit: « Quoniam Deus, qui dixit de tenebris lumen splendescere, illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei (35) in facie Jesu Christi (*II Cor.* IV, 6). »

87. Nempe hanc claritatem viderunt apostoli,

Amerb. et Eras., « Nisi ut hoc nunquam ad ı spiritualem referas; » mss. aliquot, « Nisi non aliter quam ad gratiam, » etc. Gil vero, ı. cum mss. multo pluribus, ut in textu. autem voci *personaliter* adjicit, « si tamen ı hoc verbum, » etc., indicat homines cum humanis verbis explicare cogantur, nihil majestate Dei dignum sit, eloqui posse. Nec inus caute atque timide eodem personæ vo- usum reperies Augustinum lib. II *de Trin.* Vincentium Lirin, atque alios.

(33) Ita Gill. et Rom. edit. cum majori numero mss.: Amerb. vero et Eras. cum aliis mss., « ipse quidem Filium... auctorem. Ita utique, » etc.

(34) Amerb. et Eras., « creatura discutitur; » aliæ edit. et cuncti mss., « creata dicuntur. » Iterum vero ubi omnes edit. ac plures mss., « cum in veritate adorari: » alii aliquot legunt, « cum in Filio, in veritate, » etc.

(35) Bigot. cod., « charitatis Dei. » Sed contra non solum aliorum omnium, atque edit., verum etiam Apostolici textus auctoritatem.

cum Dominus Jesus divinitatis suæ luce in monte fulgeret : « Viderunt, inquit, apostoli, et in faciem prociderunt (*Matth.* XVII, 6). » Putasne illos vel cum procidérent, adorasse, cum fulgorem divini luminis corporalibus oculis sustinere non possent, et splendor lucis æternæ aciem visus mortalis obduceret ? Aut quid aliud tunc temporis dixerunt illi videntes gloriam ejus, nisi : « Venite, adoremus, et procidamus ante eum (*Psal.* XCIV, 6). » [*Alias* cap. XIII.] « Illuxit enim » Deus in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei in facie Jesu Christi (*II Cor.* IX, 6). »

88. Quis est ergo qui illuxit, ut cognoscamus Deum (36) in facie Christi Jesu ? Dixit enim, Illuxit Deus, » ut cognoscatur claritas Dei in facie Christi Jesu : quem putamus alium præter Spiritum sanctum declaratum ? Aut quis est alius præter Spiritum sanctum cui divinitatis potentia deferatur ? Qui enim Spiritum excludunt, necesse est inducant alium, qui cum Patre et Filio gloriam divinitatis accipiat.

89. Eadem igitur verba repetamus : « Deus est qui illuxit ad illuminationem claritatis Dei in facie Jesu Christi. » Habes Christum evidenter expressum. Cujus ergo claritas illuminare dicitur nisi Spiritus ? Ipsum ergo Deum expressit, quia claritatem Dei dixit : si Patris, superest ut « qui dixit de tenebris lumen splendescere, et illuxit in cordibus nostris, » Spiritus sanctus intelligatur ; alium enim non possumus cum Patre Filioque venerari. Si igitur Spiritum intelligis, et hunc Apostolus Deum dixit ; necesse est igitur deitatem Spiritus etiam vos fateamini, qui negatis.

90. Sed quam impudenter negatis, cum legeritis quia templum habet Spiritus sanctus ! Scriptum est enim : « Templum Dei vos estis, et Spiritus sanctus habitat in vobis (*I Cor.* III, 16). » Deus ergo templum habet, creatura templum non habet verum. Spiritus autem templum, qui habitat in nobis. Nam scriptum est : « Quia membra vestra templum sunt Spiritus sancti (*I Cor.* VI, 19). »

91 *. In templo autem non quasi sacerdos, nec quasi minister, sed quasi Deus inhabitat ; quoniam ipse Dominus dixit Jesus : « Inhabitabo in illis, et inter eos ambulabo ; et ero illorum Deus, **684** et ipsi erunt mihi populus (*Levit.* XXVI, 12 ; *II Cor.* VI, 12). » Et David dicit : « Dominus in templo sancto suo (*Psal.* X, 5). » Ergo Spiritus habitat in templo sancto suo, sicut habitat Pater habitat et Filius, qui ait : « Ego et Pater veniemus, et mansionem apud eum faciemus (*Joan.* XIV, 23). »

91. Advertimus igitur quod Pater et Filius et Spiritus sanctus in uno eodemque per naturæ ejusdem maneant unitatem. Ergo divinæ est potestatis, qui habitat in templo : sicut enim Patris et Filii, ita et Spiritus sancti sumus templum : non multa

A templa, sed unum templum ; quia unius te est potestatis.

92. Manet autem in nobis Pater per Spi quem dedit nobis. Quomodo igitur potest dispar manere natura ? Utique non potest. autem cum Patre et Filio Spiritus sanctus. et Apostolus cum gratia Jesu Christi charit communicationem sancti Spiritus copulavit d « Gratia Domini nostri Jesu Christi, et c Dei, et communicatio Spiritus sancti cum o vobis (*II Cor.* XIII, 13). »

CAPUT XIII.

Objicientibus catholicos, dum Spiritui attr divinitatem, tres deos inducere, retorque ipsis ob eamdem causam induci duos deo divinitatem Filio negaverint. Deinde ort
B *doctrina exponitur.*

92 *. [*Alias* cap. XIV.] Sed quid veremini, lud quod oblatrare consuestis, ne tres faciatis Absit ; ubi enim una deitas intelligitur, unu dicitur. Neque enim cum Filium Deum di duos deos dicimus. Nam si cum deitatem S confitemini, putatis tres deos dici (37), ergo deitatem Filii dicitis, quia non potestis, ea gare, duos inducitis deos. Necesse est igitu sententiam vestram, si Deum personæ uniu unius naturæ nomen putatis, aut duos deos d aut Deum Filium denegetis.

93. Sed excusemus vos ab inscientia, et excusamus a culpa. Etenim secundum n sententiam quia unus Deus, una Divinitas, et
C intelligitur potestatis. Sicut unum Deum di et Patrem vero deitatis nomine confitente Filium denegantes ; ita etiam Spiritum san deitatis non excludimus unitate, et tres de asserimus, sed negamus ; quia pluralitate unitas facit, sed divisio potestatis. Quomodo pluralitatem recipit unitas divinitatis ; cum litas numeri sit, numerum autem non recip vina natura ?

CAPUT XIV.

Præter superiora testimonia, alios locos ad p dum trium personarum imperium afferri Afferuntur duo ex epistolis ad Thessalon. dem Spiritui dominatum sicut et aliis pe arrogari, aliorum Scripturæ textuum coll ostenditur. Demum citato alio ex altera rinth, adhuc expressiore loco, et Dominu
D *ritum esse, et ubi sit Dominus, Spiritus colligitur.*

94. [*Alias* cap. XV.] Unus ergo Deus, salv jestate Trinitatis æternæ, sicut proposito **68** claratur exemplo. Nec eo tamen solo loco tatem videmus nomine divinitatis expressa cum plerisque locis, sicut et supra diximus maxime in his epistolis quas ad Thessalonic Apostolus scripsit (38), divinitatem atque do tum Patris et Filii et Spiritus sancti evidenti

(36) Mss. aliquot, « ut cognoscamus Dominum. »

(37) Ita mss. plures ac probatiores : non nulli autem alii et omnes edit., « confitemur, putatis nos tres deos dicere. »

(38) Nonnulli mss., « Apostolus direxit. »

it. Sic enim habes : « Vos autem Dominus A
set, et abundare faciat in charitate invicem
nes, sicut et nos in vobis, ad confirmanda
stra sine querela in sanctificatione coram
Patre nostro in adventu Domini Jesu (I
II, 12, 13). »

is est igitur Dominus, qui multiplicet nos,
lare faciat coram Deo et Patre nostro in
Domini Jesu? Patrem dixit, et Filium dixit:
go cum Patre et Filio præter Spiritum jun-
is est Dominus qui corda nostra in sancti-
confirmet? Sanctificatio enim gratia spiri-
(39), sicut et infra dixit: « In sanctificatione
, et fide veritatis (II Thess. II, 12). »

uem putatis ergo hic Dominum, præter
a nuncupatum? Nec Deus Pater (40) docere B
uit, qui ait : « Super quem videris Spiritum
entem et manentem super eum, hic est qui
in Spiritu sancto (Joan. I, 33)? » Descen-
Spiritus in specie columbæ (Luc. III, 22);
pientiæ testimonium ferret, et sacramen-
acri spiritalis impleret, et unius se cum
Filio operationis ostenderet.

o ne per imprudentiam aliquid excidisse
o judicetis, sed scientem prudentemque et
nfusum Spiritu significasse Dominum quem
entiebat, etiam in secunda ad Thessaloni-
Epistola hoc idem repetivit dicens : « Do-
utem dirigat corda vestra in dilectione Dei
ntia Christi (II Thess. III, 5). » Si dilectio
(41), et Christi patientia, quis est Dominus
igat, debet ostendi, si directionem sancti C
s denegamus (42)?

ed negare non possumus, quoniam de ipso
s dixit : « Adhuc multa habeo vobis dicere,
n potestis illa portare modo. Cum autem
ille Spiritus veritatis, deducet vos in omnem
m (Joan. XVI, 12, 13). » Et David de ipso di-
Spiritus tuus bonus deducet me in viam
(Psal. CXLII, 10). »

Alias cap. XVI.] Vide quid de Spiritu sancto
minica resultaverit. Filius Dei venit, et quia
n infuderat Spiritum, parvulos quosdam nos
sine Spiritu declaravit. Spiritum dixit esse
m, qui faceret ex parvulis fortiores, incre-
videlicet spiritalis ætatis. Quod ideo posuit,
o virtutem Spiritus anteferret, sed ut in co- D
e Trinitatis ostenderet plenitudinem esse
s.

Necesse est igitur aut quartum aliquem di-
uem sentire præter Spiritum debeatis : aut
on alium Dominum judicetis, nisi Spiritum
tum.

Mss. aliquot non inferioris notæ, « gratiæ
alis est. »

Gill. et Rom. cum mss. nonnullis, « Hoc
Pater; » Amerb. et Eras. cum aliis multo
s, « Nec Deus Pater. » Non male, est enim
gatio quæ cum stomachatione quadam et
atione conjuncta est.

101. Quod si evidentem conceptionem verborum exigitis, quibus Dominum Spiritum Scriptura memoraverit, nec id latere vos potuit, 686 quia scriptum est : « Dominus autem Spiritus est (II Cor. III, 17). » Quod utique dictum de Spiritu sancto totius series lectionis ostendit. Et ideo apostolica consideremus eloquia : « Quoties legitur Moyses, inquit, velamen positum est super cor eorum : cum vero conversi fuerint ad Dominum, auferetur velamen. Dominus autem Spiritus est : ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas (Ibid. 15-17). »

102. Non solum itaque Spiritum Dominum dixit, sed etiam addidit : « Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas. Nos itaque omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, ad eamdem imaginem reformamur a gloria in gloriam, sicut a Domini Spiritu (Ibid. 18), » hoc est, qui ad Dominum sumus ante conversi, ut spiritali intellectu quasi in quodam speculo Scripturarum Domini gloriam videremus, nunc ab hac gloria quæ nos convertit ad Dominum, in illam cœlestem gloriam reformamur. Ergo cum Dominus sit ad quem convertimur, Dominus autem Spiritus sit a quo reformamur, qui conversi ad Dominum sumus, Dominus utique Spiritus sanctus est designatus; ipse enim conversos suscipit, qui reformat. Nam quomodo quos non susceperat, reformaret (43)?

103. Quanquam quid expressionem quærimus vocis, ubi expressionem cernimus unitatis? Nam etsi Dominum Spiritumque distinguas ; negare tamen non potes quia ubi Dominus, ibi et Spiritus : et qui fuerit conversus ad Dominum, erit conversus ad Spiritum. Si litteram calumniaris, unitatem non inficiaris : si unitatem vis secernere, potestatis Dominum ipsum Spiritum confiteris.

CAPUT XV.

Etsi Spiritus Dominus appelletur, tres tamen. Dominos hinc non induci, cum ex eo quod Filius non secus ac Pater in variis Scripturæ locis Dominus appellatur, non inducantur duo Domini; dominationem enim in divinitate esse, et in dominatione divinitatem, quæ tribus personis indivisim congruant.

104. [*Alias* cap. XVII.] Sed fortassis iterum dicas : Si Dominum Spiritum dixero, tres Dominos declarabo. Nunquid cum Dominum Filium dicis, aut Filium negas, aut duos Dominos confiteris? Absit; ipse enim Filius dixit : « Nolite duobus dominis servire (Matth. VI, 24). » Sed non utique aut se aut Patrem Dominum denegavit, nam et Patrem Dominum dixit, sicut habes : « Confiteor

(41) Nonnulli mss., « Si directio Dei est ea, et Christi.... qui diligat, debet ostendi, si dilectionem, » etc.

(42) Thuan. cod., « nos degeneres sine Spiritu declaravit. »

(43) Mss. aliquot, « quomodo quis quod non susceperat, reformaret. »

tibi, Pater, Domine cœli et terræ (*Matth.* xi, 25). » Et se memoravit Dominum, sicut in Evangelio legimus : « Vocatis me Dominum et magistrum, et bene facitis (44); sum etenim (*Joan.* xiii, 13). » Sed non duos Dominos dixit; imo ostendit se non duos Dominos dixisse, cum præmonet (45) : « Nolite duobus dominis servire. » Non sunt enim duo domini, ubi dominatus unus est; quia Pater in Filio, et Filius in Patre ; et ideo Dominus unus (46).

105. Sic et Lex docuit; « Audi, Israel, Dominus Deus tuus Dominus unus est (*Deut.* vi, 4) : « hoc est, immutabilis, **687** semper in unitate permanens potestatis, semper idem, nulla accessione, nulla diminutione mutatur. Ergo unum dixit Moyses, et idem tamen Dominum a Domino pluisse memoravit (*Gen.* xix, 24). Apostolus quoque : « Det, inquit, B Dominus misericordiam (47) invenire a Domino (*II Tim.* i, 18). » Dominus pluit a Domino, Dominus dat a Domino misericordiam ; Dominus nec ibi discernitur, ubi pluit a Domino ; nec hic separatur, ubi miseretur a Domino, sed utroque in loco unitas dominationis exprimitur.

106. In psalmis quoque habes : « Dixit Dominus Domino meo (*Psal.* cix, 1). » Nec ideo Patrem suum Dominum denegavit, quia Filium Dominum suum esse memoravit : sed ideo Filium Dominum suum dixit, ne crederes Filium prophetæ fuisse, sed Dominum : quod in Evangelio ipse Dominus manifestavit dicens : « Si enim David in spiritu vocat eum Dominum, quomodo Filius ejus est (*Matth.* xxii, 45)? » In spiritu dicit David Dominum, non C Spiritus dicit. Aut si hinc calumniantur, quia Dominum Spiritus dixit, necesse est pari sacrilegio Filium Dei etiam Spiritus sancti Filium videantur asserere.

107. Ergo quemadmodum duos non dicemus Dominos, cum et Patrem et Filium designamus, ita nec tres Dominos dicimus, cum Dominum Spiritum confitemur. Sicut enim sacrilegium est tres Dominos aut Deos dicere, ita etiam hoc plenum sacrilegii est duos Dominos aut Deos dicere, quia unus Deus, unus Dominus, unus est Spiritus sanctus : et qui Deus, Dominus, et qui Dominus, Deus, quia et in A dominatione divinitas, et in divinitate dom

108. Denique et Dominum et Deum l trem : « Domine Deus meus, clamabo ad me (48) (*Psal.* cxl, 1) » Et Dominum et D Filium, sicut in Evangelio legisti, quia gisset Thomas latus Christi, ait : « Domi et Deus meus (*Joan.* xx, 28). » Ergo s Deus, et Filius dominus : ita et Filius De ter Dominus. Alternatur pia significatio, ternatur divina natura, sed immutabilis r tia. Non enim largitatis collativa, sed placita charitatis sunt (49), quia et unita tatem habet, et proprietas unitatem.

688 CAPUT XVI.

Patrem sanctum esse, ac similiter Filiun tum, atque hinc trisagio eodem celeb. posse a nobis Deum prædicari dignim eumdem sanctum dicamus ; unde clarun tui sancto non derogandum. Eidem ine quæ Dei sunt, cum in baptismate una e et Filio nominetur, eique Pater deo majus omnibus est, nec quisquam i eripere. Igitur e loco Joannis unde c conflabant hæretici, Trinitatis æquali tatemque astrui deitatis. Tandem ul tum est quo pacto Filius a Patre acci madmodum citato loco jugulentur vari aperitur.

109. [*Alias* cap. XVIII.] Ergo sanct sanctus Filius, sanctus et Spiritus ; sed sancti (50), quia unus est Deus sanctus, Dominus. Una est enim vera sanctitas, est vera divinitas, una illa vera sanctitas

110. Ideo omnia hæc sancta nos credit solam prædicant sanctitatem. Cherubin phim indefessis vocibus laudant et dicu ctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sal vi, 3). » Non semel dicunt, ne singularit das : non bis dicunt, ne Spiritum exclu sanctos dicunt, ne pluralitatem æstime repetunt, et idem dicunt, ut etiam in h tinctionem Trinitatis, et divinitatis intell tatem : hoc cum dicunt, Deum prædicant

111. Nos quoque nihil pretiosius inver Deum prædicare possimus, nisi ut sanct

(44) Rom. edit. cum uno aut altero mss., « et bene dicitis. »

(45) Unus mss., « cum pariter moneat. » Infra vero ubi nos cum aut. edit. et mss. non paucis, D « ubi dominatus unus est ; » Rom. edit. et quidam mss., « ubi dominus est, » alii paulo plures, « ubi dominator, » etc.

(46) Mss. non pauci, « et ideo Dominator unus. »

(47) Mss. aliquot, Apostolus quoque distinguit : « Det vobis Dominus misericordiam, » etc.

(48) Ita vet. edit. et mss. nonnulli, a quibus edit. Rom. et ad Colb. hoc solo recedunt, quod pro « clamabo » præferunt, « clamavi : » reliqui autem scripti cod. habent, « clamabo ad te, et exaudisti me. »

(49) Thuan. codex, « placita veritatis sunt. »

(50) Eadem prorsus ratione in Symbolo quod Athanasio tribuitur, « Non tres æterni, non tres increati, non tres immensi. » Neque etiam aliter August. lib. xi, *de Civit. Dei*, cap. 24 : « Unus Deus inquit, propter inseparabilem di sicut unus omnipotens propter insepara nipotentiam, ita tamen ut cum de singulis unusquisque eorum et Deus et omnipo respondeatur : cum de omnibus simul, nc vel tres omnipotentes, sed unus Deus om Tanta est ibi in tribus inseparabilis unita se voluit prædicari. » Quibus verbis cum sententia nihil congruentius. Etenim qu dum causam cur tres sanctos dicere r hanc reddit sanctus noster, quod nempe et naturalis sit sanctitas, sic Augustinu una sit omnipotentia, tres dici posse om negat. Ubi apparet voces « omnipotens et ab eis sumptas in sensu concreto, ut vo logi, id est, pro re ipsa quæ sancta sit nipotens. Et forte non a nobis multum d qui post D. Thom. i. p., q. 39 a 3, s accipi tradunt eadem vocabula : qua d Commentatores in eumdem locum.

Quod libet aliud inferius Deo , inferius est A . Ergo hinc quoque considerate utrum ali- actó Spiritui derogandum sit, cujus nomem s est. Sic enim laudatur Pater, sic laudatur s, quemadmodum et Spiritus nominatur et r Seraphim laudat, omnis beatorum chorus at sanctum Deum dicat, sanctum Filium, a Spiritum.

Quomodo igitur non omnia habet quæ Dei ii cum Patre et Filio a sacerdotibus in bap- nominatur et in oblationibus invocatur, tre et Filio a Seraphim in cœlestibus prædi- um Patre et Filio habitat in sanctis, infun- stis, inspiratur prophetis ? Unde et in Scri- ivina θεόπνευστος omnis ex hoc dicitur (*II Tim.* quod Deus inspiret quæ locutus est Spiritus. B

Aut si nolunt omnia habere quæ Dei sunt, ɜ omnia Spiritum sanctum, dicant quid non quidve non possit. Nam sicut omnia habet nec invidet Pater quominus omnia natura- t Filio, qui dedit **689** quod majus est om- quemadmodum Scriptura testatur dicens : quod dedit mihi, majus est omnibus (*Joan.* » ita etiam Spiritus Christi habet quod est omnibus, quia justitia nescit invidiam.

Itaque si diligenter advertamus, etiam hic potestatis comprehendimus unitatem. « Pa- uit, quod dedit mihi majus omnibus est : ɔ potest rapere ea de manu Patris mei. Pater unum sumus (*Ibid.* 29, 30). » Nam C s supra ostendimus (lib. III, cap. 3) manum se Spiritum sanctum, eadem utique manus est, quæ Filii est. Ideo sicut non rapitur ita non rapitur Filio, ita non rapitur et , quicunque de nobis in hoc nomine Tri- vitam accepit æternam.

Ex ipso autem quod et dedis se Filio Pa- accepisse a Filio Spiritus dicitur, quia m est (*Joan.* XVI, 14) : « Ille me clarifica- ia de meo accipiet, et annuntiabit vobis » le munere magis dispensationis videtur, e potestatis divinæ jure dixisse, quia quos redemit, Spiritus quoque sanctificaturus) ; ex istis ipsis, inquam, verbis, de qui- umniam instruunt, unitas divinitatis adver- D ion indigentia largitatis.

Dedit Pater per generationem, non per adop- : dedit quasi id quod esset in ipso divinæ turæ, non quasi liberalitatis gratia, quod . Et ideo quia sic acquirit Filius populos ut sic vivificat Filius ut Pater, æqualitatem d Patrem unitate potestatis expressit (51) : « Ego et Pater unum sumus (*Joan.* x, 30). »

Cum enim dicit : « Ego et Pater, » revelatur æqualitas : cum dicit : « Unum sumus, » unitas declaratur. Æqualitas confusionem excludit, unitas separationem : æqualitas Patrem Filiumque distinguit, unitas Patrem Filiumque non separat.

117. Ergo cum dicit, « Ego et Pater, » Sabellianum repellit, quia alium se, alium Patrem dixit : repellit Photinianum, qui- se cum Deo Patre junxit. Illos superioribus repellit, quia dixit, « Ego et Pater : » inferioribus Arianos, quia dicit : « Unum sumus, » tamen et in superioribus et in inferioribus hæreticam jugulat sævitatem (52) Sabellianorum, quia *unum* dixit *sumus*, non unus sumus : Arianorum, quia « Ego et Pater) » non Pater et ego dixit. Quod utique non contumaciæ, sed pietatis et præscientiæ fuit, ne nos errorem in ordine putaremus. Nescit enim unitas ordinem, gradum nescit æqualitas : nec cadit in Dei Filium, ut per contumaciam pietatem læderet magister ipse pietatis.

690 CAPUT V.

Ubi ad intelligentiam verborum Domini loca, in quibus verba illa dicta fuerint, juvare exemplis ostendit Ambrosius. Christum sententiam ex Joanne citatum locutum esse in portica Salomonis, per quam sapientis anima significatur, docet, eum enim hæc in corde stulti aut turbulenti negat fuisse prolaturum, et quamobrem. Addit ab iis qui fidem non habeant iisdem verbis, Christum lapidari ; et quemadmodum Petro, quod illa sit confessus, claves cœli datæ fuerunt, illa Iscariotem, quod hæc ipsa non crediderit, male periisse. Per hanc occasionem in Judæos qui Dei Filium emerunt, ac vendideruut Josephum, invehitur. Mystice utriusque pretia edisserit, ac murmure proditoris de unguento Magdalenæ eadem ratione exposito, subjicit alio modo Christum emi ab hæreticis, alio a catholicis, illosque nequicquam sibi nomen usurpare Christianorum, si Spiritum a Patre diviserint.

118. Refert itaque advertere quo loci hæc Dominus disputaverit; frequenter enim ejus oracula ex locorum in quibus diversatus est, qualitatibus æstimantur. Jejunaturus, ab Spiritu, sicut legimus (*Matth.* IV, 1), ducitur in desertum, ut evacuaret diaboli tentamenta. Nam etsi in abundantia copiarum continenter vixisse laudandum est : tamen in divitiis et amœnitatibus frequentior tentationis illecebra est. Denique tentator ut tentet, copias pollicetur : et Dominus ut vincat, famem nutrit. Nec ego diffiteor in divitiis esse posse continentiam : sed etsi qui mare navigat, frequenter evadit ; magis tamen obnoxius est periculo, quam qui navigare noluerit.

119. Videamus cætera. Promissurus regnum cœlorum Jesus montem ascendit (*Matth.* V, 1). Alibi per sata ducit discipulos (*Matth.* XII, 1),

(51) Nonnulli mss., « æqualitate sua cum Patre m potestatis expressit. »

(52) Mss. aliquot, « jugulat cæcitatem. » Minus de, nam præter quam quod « jugulare cæci- arum elegans est, sævitas Ambrosio, ubi de hæreticis agitur, vox familiaris est. Verum haud scimus an ubicunque apud hunc sævitas exaratur, non potius scriptum oporteat « scævitas, » ut non tam significetur, crudelis et fera mens hæreticorum, quam sinistra atque infausta.

seminaturus in eorum affectibus cœlestium segetem præceptorum; ut messis animorum fecunda flavesceret. Consummaturus susceptæ carnis officia, cum perfectionem in discipulis jam videret, quos verborum suorum radice fundaverat, hortum ingreditur (*Joan.* XVIII, 1), ut olearum novellas in domo Domini (53) plantaret (*Psal.* CXXVII, 3), et justum palmæ florentem modo (*Psal.* XCI, 13), vitemque fecundam rivo sui sanguinis irrigaret.

120. Hoc quoque loco in porticu Salomonis deambulabat dedicationis, ut legimus (*Joan.* X, 23), die, hoc est, in pectore sapientis atque pacifici deambulabat Christus, ejus sibi dedicaturus affectum. Quæ ista porticus sit, docet Propheta dicens: « Deambulabam in innocentia cordis mei in medio domus tuæ (54) (*Psal.* C, 2). » Habemus ergo in nobis domum Dei, habemus atria, habemus et porticus, habemus et plateas; quia scriptum est: « Inque plateis tuis superfluant aquæ tuæ (*Prov.* V, 16). » Dilata ergo hanc porticum tui cordis Dei Verbo, quod tibi dicit: « Dilata os tuum et adimplebo illud (*Psal.* LXXX, 11). »

121. Ergo deambulans in corde sapientis **691** atque pacifici Dei Verbum, audiamus quid loquatur: « Ergo et Pater unum sumus (*Joan.* X, 30). » Non dicet hoc in pectore perturbatoris et stulti; quia « Animalis homo non percipit quæ sunt Spiritus Dei; stultitia enim illi est (*I Cor.* II, 14). » Non capiunt fidei magnitudinem augusta impiorum pectora. Denique Judæi audientes: « Ego et Pater unum sumus; tulerunt lapides, ut lapidarent eum (*Joan.* X, 30, 31). »

122. Qui hoc audire non potest, Judæus est: qui hoc audire non potest, lapidat Christum asperioribus omni caute perfidiæ suæ saxis; et si mihi creditis, vulnerat Christum. Nam etsi ille jam nunc vulnus sentire non possit: « Nunc enim secundum carnem jam non novimus Christum (*II Cor.* V, 16); » tamen Arianorum impietate lapidatur, qui Ecclesiæ pietate lætatur.

123. Bonum mihi est Domine, lex oris tui (*Psal.* CXVIII, 72); servo præceptum tuum. Unum te esse cum Patre ipse dixisti. Quia hoc credidit Petrus, claves regni cœlorum accepit (*Matth.* XVI, 19), et sui securus peccata donavit: quia hoc non credidit Judas, impietatis suæ se laqueo strangulavit (*Matth.* XXVII, 3). O dura infidelium saxa verborum! O informem laqueum proditoris, sed deformius pretium Judæorum! O argentum improbum, quo aut emitur ad necem justus, aut venditur! Joseph venditus (*Gen.* XXXVII, 28), emptus Jesus Christus (*Matth.* XXVI, 15), alter ad ser-

A vitutem, alter ad mortem. Detestabilis l
feralis auctio, quæ fratrem vendit injuriæ,
num licitatur exitio, salutis omnium red

124. Duo igitur quæ præstantiora sun
Judæa violavit, fidem atque pietatem; s
que Christum fidei et pietatis auctoren
in patriarcha Joseph typus Christi fuit;
tate sui corporis Christus: « Qui non ra
bitratus est (55) esse se æqualem Deo, s
servi accepit (*Phil.* II, 6, 7); » propter
delicet nostros suscipiens servitutem
giens passionem.

125. Alibi viginti aureis emitur, ali
(56). Quomodo enim poterat verum eju
comprehendi, cujus non potest meritum
Erratur in pretio, quia erratur in stud
B aureis in veteri Testamento venditur, t
Evangelio; pretiosior enim typo verita
gratia quam disciplina: opimior lege
quia lex promisit adventum, legem adv
plevit.

126. Viginti aureis emunt Ismaelitæ
Judæi. Nec hic figura mediocris. Ad s
perfidi largiores, quam ad salutem fid
Utriusque tamen contractus considerar
qualitatem. Viginti aurei pretium serv
ginta aurei crucis sunt. Quamvis enim si
assumptionis et passionis sint admiran
ria: plenitudo tamen fidei in sacrament
sionis. Non minoris quidem æstimo san
nis partum: sed gratius sumo benedict
sacramentum. Quid clementius quam
C suas donavit injurias? **692** Plenius t
quod tantum contulit nobis; ut qui mori
erat, quia Deus erat, nostra ille morte m
ut nos ejus Spiritu viveremus.

127. Denique non otiose et Judas Isc
guentum illud trecentis denariis æstima
XII, 5): quod utique ipsius pretii definit
cem videretur Domini declarare. Unde
nus ait: « Hæc enim mittens hoc ungu
corpus meum, ad sepeliendum me feci
XXVI, 12). » Cur igitur Judas hoc char
mavit? Quia peccatoribus pluris constat
peccatorum, et indulgentia videtur esse p
Denique habes scriptum: « Quia cui m
mittitur, plus diligit (*Luc.* VII, 47). » Er
peccatores Dominicæ passionis, quam pe
D gratiam confitentur, et testimonium ferun
qui Christum sunt persecuti.

128. Aut quia « in malevolam animam i
sapientia (*Sap.* I, 4); etiam hoc lo

(53) Haud pauci mss. ut « olerum novellas..... plantaret; » unus, « plantasset; » duo, « plantatas; » quidam, « palmæ florentis. »

(54) Ita mss. plerique: alii vero nonnulli, et omnes edit., « domus meæ. » Sed hanc lectionem tametsi præferant sacri codices, tamen alii postponendam videtur ostendere, quod statim sequitur: « Habemus ergo in nobis domum Dei. »

(55) Quidam mss., « non rapina arbitr
Et ita semper.

(56) De venditione Christi Ambrosius
in Lucam, num. 31, alibi se plura dixisse
morat, quo loco credibile est eum vel h
caput indicasse, vel cap. 3 de Joseph p
n. 14, ubi multa habentur iis, quæ hic
perquam similia.

toris affectus, charius æstimabat Dominici **ris** passionem, ut omnes a fide pretii enor- **s** revocaret. Ideoque Dominus gratis se **it**, ne quem revocaret a Christo paupertatis **ssitas**. Patriarchæ eum vili vendiderunt, ut **s** emerent. Isaias dixit : « Quicumque non **is** argentum, ite, emite, et bibite (57) : **lucate** sine argento (*Isa.* LV, 1); » ut eum **reret**, qui non habebat argentum. O Juda pro- , unguentum passionis ejus trecentis denariis **nas** (*Joan.* XII, 5), et passionem ejus triginta **riis** vendis (*Matth.* XXVI, 15)! Dives in æsti- **ne**, vilis in scelere.

). Ergo non omnes eodem pretio emunt Chri- . Alio emit Photinus, qui ad mortem emit : **Arianus**, qui emit ad injuriam : alio catholi- **qui** emit ad gloriam (58). Sed emit sine pecu- **secundum** quod scriptum est : « Qui non ha- **pecuniam**, emat sine pretio (*Isa.* LV, 1). »

). « Non omnes, inquit, qui dicunt mihi, **ine**, Domine, intrabunt in regnum cœlorum *th.* VII, 21). » Etsi multi se nominent Christia- nomen usurpant, non tamen omnes merce- **habent**. Et Cain obtulit sacrificium (*Gen.* IV, t **Judas** accepit osculum, sed audivit : « Juda, **lo** Filium hominis tradis (*Luc.* XXII, 48)? » hoc amoris pignore scelus imples, ac pacis ins- **ento** odia seris, et charitatis officio mortem **gas** (59).

1. Ergo nec Ariani sibi usurpato nomine blan- **tur**, quia Christianos esse se dicunt. Respon- **t eis** Dominus : Nomen meum prætenditis, et **stantiam** denegatis; sed non agnosco nomen **m**, ubi non est mea sempiterna divinitas. Non **nomen** meum, quod a Patre dividitur, ab Spi- **separatur** : non agnosco nomen meum, ubi agnosco doctrinam meam : non agnosco no- meum, ubi non agnosco Spiritum meum. **cit** enim se Spiritus Patris comparare servi- , quæ creavit. De quo multa jam diximus (Lib. **p. 1** *et seq.*).

693 CAPUT XVIII.

ritus *sancti divinitatem ex iis quæ hactenus* ***isputata*** *sunt, confirmaturus, nonnulla ite-* ***um*** *tractanda sumit, nimirum peccata cum* ***on*** *habere, sed condonare : creaturam non* ***sse***, *sed creatorem : ac demum non adorare,* ***ed*** ***adorari***.

32. [*Alias* cap. XIX.] Ad summam tamen, ut **ine** quæ disperse dicta sunt, expressius colli- gamus : cum ex cæteris, tum ex quatuor istis præ cæteris manifesta divinitatis (60) gloria comprobatur : Deus enim ex eo cognoscitur, aut quia sine peccato est, aut quia peccata condonat; aut quia creatura non est, sed creator est : aut quia non adorat, sed adoratur.

133. Sine peccato itaque nemo est, nisi unus Deus; quia nemo sine peccato, nisi unus Deus (61). Peccata quoque nemo condonat, nisi unus Deus, quia æque scriptum est : « Quis potest peccata donare, nisi solus Deus (*Luc.* V, 21)? » Creator quoque omnium non potest esse, nisi qui creatura non est : qui autem creatura non est, sine dubio Deus est : quia scriptum est : « Servierunt creaturæ potius quam creatori, qui est Deus benedictus in sæcula (*Rom.* I, 25). » Deus quoque non adorat, sed adoratur; quia scriptum est : « Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies (*Deut* VI, 13). »

134. Consideremus ergo utrum horum aliquid habeat Spiritus sanctus, quæ testimonium afferant divinitatis. Primum igitur de eo tractemus, quia nemo sine peccato nisi unus Deus; et exigamus ut doceant quod peccatum habeat Spiritus sanctus.

135. Sed docere non possunt, et auctoritaten requirunt, ut lectione doceamus, quia non peccavit Spiritus sanctus, sicut de Filio lectum est, quia peccatum non fecit (*I Petr.* II, 22). Et hoc accipiant Scripturarum auctoritate nos docere; scriptum et enim : Quia in Sapientia est Spiritus intelligentiæ, sanctus, unicus, multiplex, subtilis, bene mobilis, disertus, immaculatus, (*Sap.* VII, 22). » Immaculatum dicit Scriptura : numquid mentita est de Filio, ut de Spiritu credas esse mentitam? Dixit enim propheta in eodem loco de Sapientia, quia nihil maculosum in illam incurrit. Ipsa immaculata est, et immaculatus ejus est Spiritus. Ergo si peccatum non habet Spiritus Deus est.

136. Sed quomodo reus potest esse peccati, qui donat ipse peccata? Ergo peccatum non fecit : et quia sine peccato est, creatura non est. Omnis enim creatura peccatorum capacitati obnoxia est : sola autem est a peccato immunis et immaculata sempiterna divinitas.

137. Nunc videamus utrum peccata donet Spiritus. Sed hic dubitari non potest, cum ipse Dominus dixerit : « Accipite Spiritum sanctum : quorum remiseritis peccata, remissa erunt (*Joan.*

(57) Amerb. et Eras., « venite, emite et bibite » **manducaverunt**, et satiati sunt in deserto; Gill. **Rom.**, « venite, emite et bibite : manducate » **m.**, « emite) sine argento. Mss. aliquot, « ve- , et bibite, et manducate, » etc.; plures vero **probatiores**, ut in textu.

(58) Floriac. cod., « ad gloriam; eo quod aliis **odor** mortis in mortem, aliis odor vitæ in vi- . Sed emit. » etc.

(59) Lib. x, in Lucam, n. 63, « hoc est, amoris **ore** vulnus infligis, et charitatis officio san- **nem** fundis, et instrumento pacis mortem irrogas. »

(60) Mss. nonnulli, « manifestæ divinitatis. »

(61) Omnes edit., « itaque nemo est, quia nemo sine peccato, nisi, » etc., ex quibus verbis nonnulli mss. exterunt, « quia nemo sine peccato : » reliqui autem magno numero et antiquitate nobiscum faciunt. Et sane verba illa, « quia nemo sine peccato, » etc., videntur citari tanquam ipsius Scripturæ textus, et in superiorum afferri probationem. Cum autem secundum apices non exstent in Bibliis, credibile est respexisse ad locum illumt Matth. XIX, 17, « Nemo bonus nisi solus Deus. »

xx, 22). » Ecce quia per Spiritum sanctum peccata donantur. Homines autem in remissionem peccatorum ministerium suum exhibent, non jus alicujus **694** potestatis exercent. Neque enim in suo, sed in Patris, Filii et Spiritus sancti nomine peccata eimittunt. Isti rogant, divinitas donat; humanum enim obsequium, sed munificentia supernæ est potestatis.

138. Per baptismum quoque peccata donari non est ambiguum : in baptismo autem operatio Patris et Filii et Spiritus sancti est. Ergo si peccatum donat Spiritus (62), cum scriptum sit : « Quis potest dimittere peccata, nisi unus Deus (*Marc.* II, 7) ; » utique qui non potest ab unitate naturalis nominis separari, non potest etiam a Dei potestate secerni. Si autem a Dei non secernitur potestate, quomodo a Dei appellatione secernitur?

139, Videamus nunc utrum creatura sit an creator ? Sed cum supra (lib. II, cap. 5, 6) creatorem evidentissime probaverimus, quia scriptum est : « Spiritus divinus qui fecit me (*Job.* XXXIII, 4) : » et innovari faciem terræ per Spiritum (*Psal.* CIII, 30), et sine Spiritu fatiscere omnia declaratum sit, apparet Spiritum esse creatorem. Sed quis hoc dubitet, quando, sicut supra ostendimus, ne Domini quidem ex Virgine assumpta generatio, quæ præstantior omnibus creaturis est, operationis exsors sit spiritalis?

140. Non ergo creatura Spiritus, sed creator est : qui autem creator, non utique creatura. Et quia creatura non est, sine dubio creator est, qui Patri et Filio cooperator est omnium (63). Si autem creator, utique dicendo Apostolus in condemnationem gentilitatis : « Quia servierunt creaturæ potius quam Creatori, qui est Deus benedictus in sæcula (*Rom.* I, 23) : » suadendo quoque, ut supra (lib. II, cap. 5, 6) docuimus, serviendum esse Spiritui sancto ; et creatorem ostendit, et quia creator est, Deum appellari debere monstravit. Quod etiam in Epistola quæ ad Hebræos scripta est, comprehendit dicens : « Quoniam qui omnia creavit, Deus est (*Hebr.* III, 4). » Aut dicant igitur quid sit quod sine Patre et Filio et Spiritu sit creatum, aut Spiritum quoque unius cum Patre et Filio deitatis esse fateantur.

141. Adorandum quoque docuit, quem Dominum et Deum dixit. Qui enim Deus universitatis et dominus, utique ab omnibus adorandus est ; sic enim scriptum est : « Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies (*Deut.* VI, 13). »

142. Aut dicant ubi legerint quia adorat Spiritus. Dictum est enim de Dei Filio : « Adorent eum omnes angeli ejus (*Hebr.* I, 6) » : non lectum est, adoret Spiritus. Quomodo enim potest ado non inter famulos et ministros est, sed cu et Filio servitia habet subjecta justoru scriptum est : « Spiritui Dei servimus ((*lipp.* III, 3). » Adorandus igitur est nobis, viendum a nobis Apostolus docuit : cui au vimus, hunc et adoramus, juxta quod scri ut eadem sæpe repetamus : « Dominum tuum adorabis, et illi soli servies. »

143. Quanquam nec hoc prætermiserit lus, quin et Spiritum diceret adorandu Cum enim docuerimus quia Spiritus in p est, nec hoc quisquam possit ambigere, Spiritum prophetia datur, utique cum ado in prophetis est, idem Spiritus adoratur (que sic habes : « Si conveniat universa in unum, et omnes linguis loquantur, intr idiota aut infidelis, nonne dicet quod in Sin autem prophetent omnes, intret autem q ta aut infidelis, convincitur ab omnibus, dij ab omnibus. Occulta etiam cordis ejus m fiunt ; et ita cadens in faciem, adorabit De nuntians quod vere Deus sit in vobis (*I C* 23-25). » Deus est ergo qui adoratur, D manet, et qui loquitur in prophetis : mane et loquitur Spiritus ; ergo et Spiritus ador

CAPUT XIX.

Ex eo quod supra probatum et Spiritum m loqui in prophetis, colligit ab eo cognosc quæ Dei sunt ; atque adeo unum esse cum Filio. Hoc ipsum exinde iterum confirm omnia habet quæ habet Deus, nempe divi cordis cognitionem, veritatem, nome omne nomen, potestatem mortuos sus quod ultimum eidem adjudicat ex Ezec quo et ipsum Filio æqualem probat.

144. Itaque sicut Pater et Filius unu quia Filius omnia habet quæ Pater habe XVI, 15) : ita et Spiritus unum est cum Filio ; quia et ipse omnia Dei novit (*I Cor.* Non enim extorsit, ne sit amittentis injuri rapuit, ne damnum sit ejus cui videtur e Neque enim aut per indigentiam rapuit, excellentiam virtutis validioris extorsit, unitatem possidet potestatis. Ergo si hæ operatur, quia omnia operatur unus atq Spiritus (*I Cor.* XII, 11) ; quomodo non De omnia habet, quæ Deus habet?

145. Aut consideremus quid habeat Deu non habeat Spiritus sanctus. Habet Deu divinitatem, habet et Filius, in quo habita tudo divinitatis : habet et Spiritus ; quia s est : « Spiritus divinus qui est in narib (*Job.* XXXIII, 4). »

(62) Omnes edit. ac multo plures mss., « peccatum non habet ; » cod, Ebrul. et Aud., « peccatum donat. » Optime sane ; hic enim in eo non est Ambrosius, ut probet Spiritum peccata non habere, sed ipsum peccata dimittere jam disputat.

(63) Ita mss. plerique ; nonnulli tamen, et cunctæ edit., « creator est omnium, Patri et Filio q peratus est in omnibus. »

(64) Ult. edit., « Spiritui Deo servimus. »

(65) Nonnulli mss., « utique cum Deo ser adoratur qui in prophetis est, id est, Spiri ratur. »

146. Habet Deus ut scrutetur corda et renes; quia scriptum est: « Deus scrutans corda et renes (*Psal.* vii, 10). » Habet et Filius, qui dicebat: « Quid cogitatis in cordibus vestris mala (*Matth.* ix, 4)? » Sciebat enim Jesus cogitationes eorum. Habet et Spiritus, qui etiam prophetis alieni cordis occulta manifestat, sicut supra diximus (lib. ii, c. 13), quia occulta cordis ejus manifesta fiunt. Et quid miramur si hominum scrutatur occulta, qui scrutatur etiam alta Dei (*I Cor.* ii, 10)?

147. Habet Deus ut verax sit, quia scriptum est: « Sit autem Deus verax, omnis autem homo mendax (*Rom.* iii, 4). » Et alibi scriptum est: « Fidelis Deus, qui non mentitur (*Tit.* i, 2). » Numquid mentitur Spiritus, qui est Spiritus veritatis, imo quem docuimus veritatem dictum, quia et ipsum Joannes veritatem sicut Filium nuncupavit (*Joan.* xvi, 13)? Et in psalmo ait David: « Emitte lucem tuam, et veritatem tuam, ipsa me deduxerunt, et adduxerunt in montem sanctum tuum, et in tabernacula tua (*Psal.* xlii, 3). » Si lucem **696** hic Filium putas, ergo Spiritus veritas est: aut si Filium putas veritatem, ergo Spiritus lux est.

148. Habet Deus nomen super omne nomen, et dedit Filio nomen, sicut legimus (*Philipp.* ii, 9), ut omnes in nomine Jesu genua flectant. Hoc nomen utrum habeat Spiritus consideremus. Sed et scriptum est: « Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Fili et Spiritus sancti (*Marc.* xvi, 13, *Matth.* xxviii, 19). Habet ergo nomen super omne nomen. Quod ergo habet Pater et Filius, habet et Spiritus naturalis nominis unitatem.

149. [*Alias* cap. XX.] Habet Deus quod suscitat mortuos: « Sicut enim Pater suscitat mortuos et vivificat: sic et Filius quos vult, vivificat (*Joan.* v, 21). » Suscitat autem etiam Spiritus per quem Deus suscitat, quia scriptum est: « Vivificabit et mortalia corpora vestra per habitantem Spiritum ejus in vobis (*Rom.* viii, 11). » Tamen ne infirmam gratiam putes, audi quia et Spiritus suscitat, dicit enim propheta Ezechiel: « Veni, Spiritus, et insuffla in mortuos istos, et vivent. Et prophetari sicut mandavit mihi, et intravit in eos Spiritus vitæ, et vixerunt, et steterunt in pedibus suis congregatio nimis multa (66) (*Ezech.* xxxvii, 9, 10). » Et infra Deus dicit: « Scietis quod ego sum Dominus, cum aperiam sepulcra vestra, ut educam de sepulcris populum meum: et dabo Spiritum meum in vos, et vivetis (*Ibid.* 13, 14). »

150. Utique cum Spiritum suum dixerit, numquid alium præter Spiritum sanctum nuncupavit? Neque enim flatilem spiritum suum diceret, nec hic spiritus a quatuor mundi posset venire cardinibus; quia ventorum flatus hic, quem videmus, partis, non universitatis est: et hic spiritus quo vivimus, singulorum, non universorum est: Spiritus autem sancti est, ut et super omnes, et in omnibus sit.

A Itaque ex verbis propheticis spectare licet quemadmodum ossa, dudum resolutorum membrorum compage dispersa, in formam redivivi corporis, vivificante Spiritu, revertantur; et in suos artus favilla concrescat, sensu prius animata coeundi, quam specie reformata vivendi.

151. Nonne in facti similitudine unitatem divinæ recognoscimus potestatis? Sic suscitat Spiritus, sicut et Dominus in passione propria suscitavit; cum subito, in momento oculi, defunctorum sepulcra patuerunt, et rediviva corpora surrexere de tumulis, mortisque fetore deterso, ac vitæ odore reparato, exspirantium favillæ spirantium faciem receperunt (*Matth.* xxvii, 52).

152. Habet ergo Spiritus quod habet Christus:
B habet igitur quod habet Deus; quia omnia quæ habet Pater, habet et Filius; ideoque dixit; « Omnia quæ habet Pater, mea sunt (*Joan.* xvi, 15). »

CAPUT XX.

In flumine de sede Dei promanante figuram fuisse Spiritus sancti; per aquas vero quas David memorat, cœlestes virtutes designari, Regnum Dei opus esse Spiritus; nec mirum, si hic idem conregnet cum Filio, quando nos etiam Filio conregnaturos promittat Paulus.

153. [*Alias* cap. XXI.] Nec illud mediocre, quod de throno Dei exire fluvium legimus. Sic enim habes, **697** dicente Joanne evangelista: « Et ostendit mihi flumen aquæ vivæ, splendidum tanquam
C crystallum, procedens de sede Dei et agni: in medio plateæ ejus, et ex utraque parte lignum vitæ, faciens fructus duodecim, per singulos menses reddens fructum suum, et folia ligni ad medicinam omnium gentium (*Apoc.* xxii, 1, 2).

154. Hic est utique fluvius de Dei sede procedens, hoc est, Spiritus sanctus, quem bibit qui credit in Christum, sicut ipse ait: « Si quis sitit, veniat ad me, et bibat: Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem dicebat de Spiritu (*Joan.* vii, 37, 38). » Ergo flumen est Spiritus.

155. Hic igitur est in Dei sede; neque enim aqua abluit Dei sedem. Denique David non supra sedem Dei dixit, sed supra cœlos esse, quamlibet
D illam intelligas aquam; quia scriptum est: « Et aquæ quæ super cœlos sunt, laudent nomen Domini (*Psal.* cxlviii, 4). » *Laudent*, dixit, non laudet. Nam si aquæ elementum voluisset intelligi, laudet utique dixisset: dicendo autem pluraliter, virtutes voluit æstimari.

156. Et quid mirum, si in sede Dei Spiritus sanctus est, cum ipsum regnum Dei operatio Spiritus sit, sicut scriptum est: « Quia non est regnum Dei esca et potus (67), sed justitia et pax, et gaudium in Spiritu sancto (*Rom.* xiv, 17)? » Et ipse cum dicit Salvator: « Omne regnum in se ipsum divisum destruetur (*Matth.* xii, 25). » deinde; subjicien-

(66) Mss. aliquot, « congregationes multæ. »

(67) Mss. haud pauci, « caro et potus. »

do: « Quod si in Spiritu Dei ego ejicio dæmonia, A profecto pervenit in vos regnum Dei (*Ibid.* 28); » ostendit regnum Dei individuum sibi esse cum Spiritu.

157. Quid autem dementius, quam ut neget quisquam Christo conregnare Spiritum sanctum; cum etiam nos in Christi regno conregnaturos Christo Apostolus dicat: « Si enim commortui sumus, et convivemus; si sustinemus, et conregnabimus (*II Tim.* II, 11, 12) »; sed nos per adoptionem, ille per potestatem; nos gratia, ille natura.

158. Habet igitur consortium regni cum Patre et Filio etiam Spiritus sanctus, qui unius naturæ, unius dominationis, unius etiam potestatis est.

CAPUT XXI.

Missum a Spiritu fuisse Isaiam, proindeque eumdem Spiritum ab eo visum. Quid per currentes rotas, alasque diversas intelligendum, et qua ratione cum Spiritus a Seraphim prædicetur Deus Sabaoth, hoc ei nomen negari nisi ab impiis neutiquam possit.

159. [*Alias* cap. XXIII.] Itaque cum habeat consortium regni, quid obstat quominus Spiritum sanctum intelligamus, a quo Isaias missus est? Neque enim Paulo possumus auctore dubitare, cujus sententiam in Actibus apostolorum Lucas evangelista sic probavit, ut scriberet. Denique sic habes, dicente Paulo: « Bene locutus est Spiritus sanctus per Isaiam ad patres nostros, dicens: Vade ad plebem istam, et dic: Aure audietis, et non intelligetis; et videntes videbitis, et non aspicietis (*Act.* XXVIII, 25, 26). »

160. Spiritus ergo est, qui misit Isaiam. Si 698 Spiritus misit, Spiritus est utique quem, mortuo Ozia rege, vidit Isaias quando dixit: « Vidi Dominum Sabaoth sedentem super thorum excelsum et elevatum, et plena erat domus majestatis ejus: et Seraphim stabant in circuitu ejus; sex alæ uni, et sex alæ alteri, et duabus valabant faciem ejus, et duabus volabant pedes ejus, et duabus volabant; et clamabant alter ad alterum, et dicebant: Sanctus sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth: plena est universa terra majestate cujus (68) (*Isa.* VI, 1, 3). »

161. Si stabant Seraphim, quomodo volabant? Si volabant, quomodo stabant? Si hoc non possumus comprehendere, quomodo Deum comprehendere volumus, quem non videmus?

162. Sed sicut rotam intra rotam (*Ezech.* I, 16) vidit propheta currentem (quod utique non ad corporalis refertur speciem visionis, sed ad utriusque gratiam Testamenti; quia teres vita sanctorum sit, et ita sibi concinens, ut superioribus posteriora respondeant. Rota igitur intra rotam est vita sub lege, vita sub gratia, eo quod Judæa intra Ecclesiam sit, lex intra gratiam. Nam intra Ecclesiam est, qui Judæus est in occulto: et circumcisio cordis intra Ecclesiam sacramentum est. Sed illa Judæa intra Ecclesiam, de qua scriptum est (*Psal.* LXXV, 1). « Notus in Judæa Deus: » ergo sicut rota intra rotam currit, similiter alæ stabant, et alæ volabant.

163. Similiter et « Seraphim duabus alis faciem, et duabus pedes volabant, et duabus volabant. » Nam hic quoque spiritalis sapientiæ sacramentum est. Stant tempora, volant tempora: stant præterita, volant futura: et quasi alæ Seraphim, ita faciem Dei, vel pedes volant eo quod in Deo qui nec principium nec finem habet, omnis ab hac cognitione principii ejus et finis cursus temporum feriatur. (69). Stant ergo præterita vel futura, præsentia volant. Ne quæras principii ejus, vel finis arcana, B quæ non sunt. Habes præsentia: sed laudato, non discute.

164. Seraphim indefessis vocibus laudant, et tu discutis? Quod utique cum faciunt, ostendunt nobis non aliquando discutiendum, sed semper esse laudandum. Ergo Dominus Sabaoth et Spiritus sanctus est. [*Alias* cap. XXIII.] Nisi forte displicet impiis doctor quem Christus elegit: aut Dominum virtutum negare possunt Spiritum sanctum, qui donat quas voluerit ipse virtutes.

CAPUT XXII.

Ut regni unitas probetur in tribus personis, citatus Isaiæ locus expenditur: et in iis a quibus vel de Patre vel de Filio vel de Spiritu expositus sit, nullam sensus diversitatem fuisse declaratur. Ad hæc majestate Spiritui inde asserta, quod crucifixus dicatur Dominus majestatis, ejus cum Patre ac Filio tanta æqualitas ostenditur, ut ipsum hinc nunquam dejecturi sint Ariani.

C

165. Nunc unitatem majestatis et regni licet in Patre, Filioque, et sancto Spiritu cognoscere. Nam plerique dicunt Patrem 699 Deum ab Isaia hoc tempore visum (*Isa.* VI, 1). Paulus Spiritum dixit (*Act.* XXVIII, 25), Lucas probavit, Joannes evangelista ad Filium retulit. Sic enim scriptum est de Filio (*Joan.* XII, 36-41): « Hæc locutus est Jesus, et abiit, et abscondit se ab his. Cum autem tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum, ut sermo Isaiæ impleretur, quem dixit: Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est (*Isa.* LIII, 1)? Propterea non poterant D credere, quia iterum dixit Isaias: Excæcavit oculos eorum, et induravit cor eorum, ut non videant oculis, et corde intelligant, et convertantur, et sanabo eos (*Isa.* VI, 9). Hæc dicit Isaias, quando vidit majestatem ejus, et locutus est de eo. »

166. Ipsa verba dixit Joannes dixisse Isaiam, et majestatem ei Filii apparuisse evidentissime revelavit: Paulus autem Spiritum hæc dixisse memoravit. Unde igitur ista diversitas?

167. Diversitas quidem verborum, non sensuum

(68) Quidam mss., « terra gloria majestatis ejus. »

(69) Ejus. et seq. edit. cum mss. nonnullis, « eo quod in Deo (Rom., *in Deum*... cursus temporum feratur: » Amerb. autem cum aliis mss. multo pluribus ut in textu, nisi quod pro « cognitione » in quibusdam legitur, « cogitatione. » Sensus vero est, in Deo qui æternitate immutabili fruitur, temporum vices locum non habere.

est. Nam licet diversa dixerint, nullus erravit, quia et Pater videtur in Filio, qui dixit : « Qui me videt, videt et Patrem (*Joan* xiv, 9). » Et Filius videtur in Spiritu, quia sicut « Nemo dicit Dominum Jesum nisi in Spiritu sancto (*I Cor.* xii, 3), » ita non carnali oculo, sed spiritali gratia Christus videtur. Unde et Scriptura ait : « Surge, qui dormis, et exsurge a mortuis, et illucescet tibi Christus (*Ephes.* v, 14). » Et Paulus cum oculos perdidisset, quomodo nisi in Spiritu 700 Christum videbat (*Act.* ix, 8)? Unde et Dominus ait : « Ad hoc enim tibi visus sum, ut constituerem te ministrum et testem quibus vidisti me, et in quibus visurus es (*Act.* xxvi, 16). » Nam et prophetæ Spiritum accipiebant, et Christum videbant.

168. Una igitur visio, una præceptio, una majestas. An negamus etiom Dominum majestatis esse Spiritum sanctum, cum Dominus majestatis sit crucifixus (*I Cor.* ii, 8), qui natus est de Spiritu sancto ex Virgine Maria ? Quia non alter A Christus, sed unus est : et ante sæcula ex Patre, ut Dei Filius natus et in sæculo, ut homo carnis assumptione generatus.

169. Quid autem dicam, quia sicut Pater et Filius, ita etiam Spiritus immaculatus est et omnipotens (*Sap.* vii, 22), quia Græco παντοδύναμον, πανεπίσκοπον Salomon dixit, eo quod omnipotens et speculator sit omnium, sicut lectum esse in libro Sapientiæ supra est demonstratum (cap. 18, num. 135). Ergo et Spiritus in honore est et in majestate.

170. Intuere nunc, ne quid eum forte non deceat : aut si tibi displicet, Ariane, detrahe eum de Patris Filiique consortio. Sed si detrahere volueris, cœlos supra te reverti (90) videbis, quia virtus eorum omnis ab Spiritu est (*Psal.* xxxii, 6). Si detrahere volueris, in Deum tibi prius mittenda est B manus, quia Deus Spiritus (*Joan.* iv, 24). Sed quomodo detrahes eum qui alta scrutatur Dei (71) (*I Cor.* ii, 10) ?

(70 Omnes edit. et mss. aliquot,. « cœlos supra te verti : » commodius reliqui, « cœlos supra te reverti, » quidam « evorti, » id est, illabi et cadere.

(71) Nonnulli mss., « qui scrutator est Dei. »

IN LIB. DE INCARNATIONIS DOMINICÆ SACRAMENTO
ADMONITIO.

Hæreticorum solemnis ea consuetudo est, ut quantumvis argumentorum ac veritatis viribus deject atque prostrati, nunquam tamen pacate agere, nedum se victos fateri, acquiescant. Ambrosius, qui hoc eorum ingenium pulchre noverat, cum Arianorum errores quinque libris de Fide judicaret abunde esse confutatos, illis in posterum nihil addere constituerat (cap. 7, num. 62). Verumtamen ipsorum dolis atque artibus effectum est, ut quominus cum eis denuó in arenam descenderet, magnis adactus occasionibus, detrectare ac defugere non potuerit.

Induxerunt eum in hancce disputationem Ariani duo (PAULIN. in *Vit. Ambr.*), Gratiani Cæsaris cubicularii, quibus objectiones, quas contra Dominicam incarnationem ambitiose arroganterque proposuerant, postridie in basilica Portiana coram omni fidelium cœtu se soluturum fuerant pollicitus. Angustius videbatur illud spatium, quam ut orationi de rebus adeo gravibus præparandæ sufficeret, maxime cum verisimile admodum esset hæreticos magnos numero ad eam, si quid forte minus caute aut cogitate dictum haberet, carpendam et suggillandam advolaturos. Non tamen defuit Ambrosius noster suis promissis ; at cum tempori præstituto non convenisse videret memoratos aulicos, quamvis eosdem animo subdolo moram trahere suspicaretur, ut se dicentem inopinato adventu conturbarent, nihilo secius tamen verba facere statim aggressus est (cap. 1, *num.* 1).

Verum ut ipsis accedendi facultatem adhuc relinqueret, occasionem ex historia oblati a duobus primis fratribus sacrificii, quæ frequenti Ecclesiæ synaxi perlecta fuerat, nactus (num. 2), quonam vitio Caini sacrificium infectum esset, paucis aperit (num. 3 *et seq.*). Deinde terribilem hanc sententiam, qua ille ipsomet Dei ore perculsus fuit, ad omnes etiam hæreticos protendi docet (cap. 2. n. 6 *et seq.*), sed imprimis ad eos, quorum seriem in Apollinaristis perperam de humana Christi anima sentientibus desinentem pertexit. Denique auditores suos, ne se unquam ab Ecclesiæ gremio distrahi patiantur, vehementer hortatus (num. 13), Christum æternum esse ac vere Deum adversus Arianos eleganter juxta ac valide probat (cap 3 et 4). Ab his ad Apollinaristas, quorum tamen nomini parcit, convertitur (cap. 5), nec non cujusdam libri auctorem, quem Apollinarium ipsum existimamus, presso quoque nomine, blasphemæ arguit (cap. 6, num. 51). Postea, cap. 6, reliquos eorumdem errores urgere pergens, ubi præmonnit inter ea, quæ Christi divinitati propria sunt, et ea quæ ad ejus pertinent humanitatem, distinguendum esse diligentius (cap. 4, num. 23 *et seq.*), unum e præcipuis eorumdem hominum commentis quo *divinitatem Domini et carnem unius esse substantiæ* delirabant, invictissimis rationum momentis destruit (cap. 6, num. 49 *et seq.*) : quam in rem illum egregie ac perite admodum epistolæ Athanasii (Editæ inter ejus Opera et apud Epiphan. hæres. 77), ad Epictetum subsidio usum affirmare jure possumus. At nec inferiore ingenii robore alteram illam ipsorum opinionem, quæ rationalem animam Domino

abrogabat, evertit (cap. 7) : quem quidem errorem cum Arianorum etiam fuisse perhibeant (August. *de Hæres.* c. 55, Theodoret. *Hæret. fabul.* lib. IV, cap. 1), quod isthæc iidem imperatoris cubicularii Arianis partibus addicti atque ascripti objecissent, nullus mirabitur.

Hic finierat sermonem suum beatus præsul ; cum autem librum ex eo concinnaret, placuit difficultatis, quæ post eumdem sermonem pronuntiatum sibi fuerat proposita, solutionem ad calcem adjicere (cap. 8. *et seq.*) Cum enim Gratiani, qui Ambrosium in Portiana basilica, uti dictum est, verba facientem non audierat, pietati nunquam non insidiarentur hæretici, apud cum magna cum fiducia jactaverunt Patrem qui esset ingenitus, cum Filio quem genitum negabat nemo, ejusdem substantiæ esse non posse. In hac objectione tanquam in præcipuo quodam cardine Ariana hæresis vertebatur, quemadmodum ex eorum qui catholicam fidem singulari cum laude propugnarunt, libris intelligimus. Quapropter eam objectionem Ambrosius ab Augusto ac se relatam tanta soliditate expedivit ut nihil plane relinquatur, quod amplius desidemus. Ad postrenum alia quadam difficultate, sed multo leviori, quæ ad Christi omnipotentiam pertinet, exsoluta, liber clauditur (cap. 10, num. 111, *et seq.*).

Cæterum non possumus quin hoc loco prudentiam ac moderationem sancti antistitis valde prædicemus ; is quippe, tametsi luctuosum duorum cubiculariorum, quos memoravimus, exitum, cum sermonem suum redigeret in librum, minus quam quisquam alius ignoraret; ne tamen ullo modo crederetur commotioni alicui indulgere, nullum ea de re verbum sibi excidere passus est. Clarior exstitit ille casus, quam ut omittatur : sed cum habeatur a Paulino vitæ Ambrosii nostri historico eleganter et accurate descriptus eum ipsius verbis repræsentabimus : « Fuerunt etiam, inquit (In *Vit. S. Ambr.*), duo cubicularii tunc temporis Gratiani imperatoris de hæresi Arianorum, qui tractandam Episcopo quæstionem proponerent. Ad quem audiendum altero die ad basilicam Portianam omnes se adfuturos promiserant. Erat enim quæstio de Incarnatione Domini. Sed alio die miserandi homines, superbiæ tumore completi, nec memores promissorum, contemnentes Deum in sacerdote ipsius, nec plebis exspectantis consideran tes injuriam : immemores etiam dictorum Dominicorum, quoniam *qui scandalizaverit unum ex minimis istis, oportet ut mola asinaria collo ejus alligetur, et demergatur in profundum maris ;* conscendentes in rhedam quasi gratia gestandi, civitatem egressi sunt, exspectante sacerdote, et plebe in ecclesia constituta. Sed hujus contumaciæ qui finis fuerit, horresco referens. Subito enim præcipitati de rheda animas emisserunt, atque corpora illorum sepulturæ sunt tradita. Sanctus vero Ambrosius cum ignoraret quid factum esset, nec diutius posset plebem tenere, ascendens pro tribunali, de eadem quæstione, quæ fuerat proposita, sermonem adorsus est dicens : *Debitum, fratres, curo solvendum : sed hesternos meos non invenio creditores ;* et reliqua quæ scripta sunt in libro qui *de Incarnatione Domini* intitulatur. »

Ita Paulinus, cujus etiam ultima verba libri declarant inscriptionem. Hanc ipsam apud alios quoque scriptores, a quibus eadem opella temporibus secutis non sine commendatione allegata est (*Synod. adv. Trah. Iren. collect. Conc. Baluz. et Christ. Lup. et al.*) reperimus : cui præterea nonnulli (Theodor. in Polymor.) adjiciunt, *contra Apollinaristas.* Non defuerunt etiam, qui Operis exordio permoti sub titulo *sermoni de Cain et Abel* citatum vellent (Ivo *Decret.* II part., c. 7 ; *Grat. de Consec.* dist. 2). Sed profecto omnium optima inscriptio est, quam non solum manuscripti plurimi ac probatissimi, nec non veteres editiones præ se ferunt ; verum etiam quam indicat (cap. 7, num. 63) ipsemet Ambrosius, nimirum *de Incarnationis Dominicæ Sacramento,* sive, ut cum auctoribus quibusdam Romani editores maluere, *Mysterio.*

Quod vero ad ætatem ejusdem libri, ut nihil certius est quam illum libris *de Fide* posteriorem esse (*Ibid.* num. 62), ita non exiguæ difficultatis fuerit, quot annis eumdem hi anteverterint, definire. In iis quidem citandis semel hoc in Opere vocem *dudum* adhibet (cap. 8, num. 79) sanctus doctor : sed aliis locis quibus aliquam ipsorum mentionem facit, ejusmodi locutionibus semper utitur, quæ significent illos editos non ita pridem. Verumtamen cum iidem libri *de Fide* non nisi anno, ut ostensum est 379 fuerint absoluti, Paulimus vero hoc ipsum Opus, de quo agitur, superstite adhuc Gratiano Augusto, qui anno 383 vita functus est, conditum tradat ; vox *dudum* ut illud ante annum 382 compositum exstimaremus, vix pateretur : sicut nec Gratiani obitus, ut illud multo post eumdem annum rejiceremus.

9. Similiter quoque ejusdem sententiæ auctoritate damnantur, qui divinitatem sancti Spiritus negaverunt (7). Alii enim quidam vel Arianorum Judæi, vel Ariani sunt Judæorum ; quia sicut illi Filium a Patre, ita et isti Spiritum a Deo Patre et Filio Dei separant.

10. Novato quoque et Donato et omnibus qui scindere corpus Ecclesiæ gestierunt, viritim dicitur : « Si recte offeras, recte autem non dividas, peccasti. » Ecclesiæ enim sacrificium est, quod affertur Deo, ad quam Paulus dixit : « Obsecro autem vos, fratres, per misericordiam Dei exhibere corpora vestra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem (*Rom.* XII, 1). » Male ergo sacrificium diviserunt, Ecclesiæ membra lacerando.

11. Illos quoque percellit ista sententia, qui animam rationabilem ab incarnationis Dominicæ (8) segregant sacramento, naturam hominis ab homine separare cupientes. Et isti fortasse recte offerunt Trinitati : sed rationem nesciunt naturæ humanæ divinæque distinguere ; Dei enim simplex natura est, homo ex anima rationabili constat et corpore. Si alterum tollas, totam naturam hominis sustulisti.

12. Adversus omnes igitur hæreses ita sententia est, quæ fraterno nomine, non fraterne Ecclesiam A persequuntur. Siquidem sub optione (9) nominis Christiani et quadam nuncupativa fidei germanitate parricidalibus gladiis nos (10) cupiunt vulnerare ; quia conversio nostra ad eos est (11), et dominantur nobis in sæculo peccatores. Peccator enim dominatur in sæculo, justus in Dei regno.

13. Caveamus igitur ne quis nos a cubiculo regis æterni (12), et a secreto matris Ecclesiæ separare conetur, ad quod illa anima in Canticis canticorum Verbum Dei se introduxisse significat (*Cant.* III, 4). 706 Caveamus ne a sinu Patris, et quodam utero paterno, arcanæque naturæ substantiam unigeniti Filii separemus, verbisque his quibus veritas susceptæ incarnationis astruitur, divinæ generationi præjudicia inferre meditemur ; ne et nostrum B alicui dicatur : « Si recte offeras, recte autem non dividas, peccasti, quiesce ; » hoc est : Si nesciamus quæ propria sunt divinitatis æternæ incarnationisque distinguere ; si creatorem cum suis operibus conferamus ; si auctorem temporum dicamus cœpisse post tempora. Neque enim potest fieri ut per quem sunt omnia, sit unus ex omnibus.

CAPUT III.

Iis qui Joannis testimonium de Verbi æternitate non

rabat quemadmodum auctor est Irenæus lib. I, *adv. Hæreses*, cap. 23 ; Epiphanius, hæresi 24, num. 3. et post eos alii. Unde Theodoretus, dial. 2, pag. 52, eosdem Basilidem et Samosatenum in duobus hæreticorum ordinibus, qui adversa fronte inter se pugnent, enumerat. Quæ igitur causa potuit esse Ambrosio, ut inter se conjungeret tam dissidentes ? Verum fortasse non propter opinionum, sed propter *sententiæ*, id est, condemnationis similitudinem copulati sunt. Possumus tamen inter utriusque dogmata illud affinitatis deprehendere, quod ex eorum mente Verbum aut Deus passus mortuusve dici nequaquam poterat ; cum alter in Christo veram carnem non agnosceret, alter in eo hypostaticam negaret unionem, aut etiam duas personas induceret. Sed cum hoc ultimum litteris quibusdam Dionysii Alex. nitatur, quæ sunt caducæ suspectæque auctoritatis, illud tanquam certum et exploratum non proponimus. Qua de re adisis Garnerium dissert. 1 de Hær. et libris Nestorii, Alexandrum Sæc. III, p. 1.

(7) Pneumatomachos intellige, et eos contra quos editi sunt superiores libri *de Spiritu sancto.*

(8) Designat sectatores Apollinarii Laodicensis, qui, ut Hieronymus in Chron. ad ann. 379 prodidit, « jactatione ingenii quosdam errores pertinaciter asseverans, hæresim sui nominis suscitavit quam Damasus, habito Romæ concilio, damnavit. » Ejus autem ex erroribus præcipuus hic erat, quod Verbum non animam cum carne simul assumpisse, at ipsum carni animæ vicem præstitisse contendebat, quemadmodum cognoscere est ex Gregorio Nazianz. epist. ad Cledon. Augustino *de Hæres.* cap. 55, Leontio Bizan. Act. IV, Vincentio Lyrin. Common. 1, cap. 17, Socrate lib. II *Hist. Eccles.* cap. 46, Vales edit. aliisque pluribus. Qui tamen auctores etiam indicant istum hæresiarcham postmodum animam Christo concessisse, sed mente seu ratione destitutam, id est, sensitivam tantum animæ partem ; unde Suidas non illepide in voce « Apollinaris : Hic carnem, inquit, anima vituli præditam assumpisse dicebat Dominum, mentem vero nostram non admi-

C sisse. » Alias præterea idem commentus est circa incarnationem pravas opiniones, de quibus infra cap. 6. Id ergo unum hic adjungemus ipsum de Trinitate quoque haud catholico sensu statuisse. Nam Gregorius Nazian. epist. 1, *ad Cledon.*, ab eo Trinitatem ex magno, majori et maximo compositam fingi diserte docet, in quo cum Theodoretus lib. IV *Hæret fabul.* cap. 8 secutus reperitur. Basilius insuper epist. 59 eumdem insimulat, quod personas Trinitatis inter se confunderet : quod etiam legimus apud Theodoretum loco citato. Sed præterquam quod idem Basilius epist. 293 accusationem hanc forte ab ejus adversariis profectam insinuat, eum defendunt Vincentius Lirin et Leontius Bysan. cit. locis. Quibus addi potest Epiphanius hæresi 77, ubi Vitalis Apollinaristæ disputationem adversus Paulinum referens, huic Sabellianum dogma ab eo objectum narrat, quod sane nunquam fecisset, si ipse Sabelli opinionibus fuisset addictus. Sed ipsemet Ambrosius satis indicat Apollinaristas errorum circa Trinitatem sibi non omnino esse suspectos, quando subnectit, « et isti fortasse recte offerunt Trinitati. » Quibus quidem verbis a se non Arianos, qui et ipsi animam humanam a Christo assumptam inficiabantur, sed D Apollinaristas designari, satis exprimit.

(9) Rom. edit. et pauci mss., « sub opinione. » vet edit. cum aliis frequentiss., « sub optione. » Non incommode ; idem enim est ac sub electione adoptationemque nominis Christiani, quod illi sibi falso et adulterino titulo imponunt.

(10) Mss. non pauci, « parricidalibus odiis nos, » etc.

(11) Vet. edit. cum paucis mss., « conversio nostra a Deo est : » Rom. cum reliquis magis apposite,... « ad eos est ; » alluditur quippe ad illud Gen. cap. III, vers. 16, secundum LXX, καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου, καὶ αὐτός σου κυριεύσει,

(12) Non invenuste alludit ad cubiculum regium, propter illos scilicet imperatoris cubicularios, quos huic scriptioni causam præbuisse in Admonitione declaravimus.

erent, increpitis: nec non laudato eodem A velista, locum expendit: quo non solum aeternitatem divinitatemque signari tradit; tiam ex his eadem in Patre attributa detrari; Corporeum in Verbo nihil cogitanet quamvis ejus naturam minime capiamus, ere nobis debere Joannis auctoritatem, qui ɔdo Verbum viderit, explicatur.

olo nobis credatur, Scriptura recitetur. ›dico a me quia « in principio erat Verbum , 1), » sed audio: non ego aflingo, sed lego; nnes legimus, sed non omnes intelligimus. legitur, audimus omnes, et non audiunt : « Incrassatum est enim cor quorumdam, et ɔrum graviter audierunt (*Act.* XXVIII, 27); » cilicet interioris affectus. Non enim caro quæ suum servat officium, et recipit audi- B d animus puri auditus (13) pravus interpres, ısat audire quæ dicuntur, intelligere quæ r. Quid aures tanquam cera et plumbo s, et tamen Dominica beneficia et officia non potestis excludere? Auditis inviti, austidientes: auditis, ne quod non audieritis, e possitis.

15. Auditis ergo cum legitur: « In prinat Verbum (*Joan.* I, 1). » Quis hoc dicit? s utique ille piscator: sed non quasi piscator it, sed quasi humani piscator affectus; qui ı pisces caperet, sed homines vivificaret 10). Non suum est, quod dicit: sed ejus ficandi ei tribuit potestatem. Piscator enim ıos ante capiebat, piscibus taciturnior erat; » C divina mysteria magis mutus, qui vocis sciebat auctorem: sed vivificatus a Christo audivit in Joanne, Verbum agnovit in

t ideo plenus Spiritu sancto, qui sciret um non temporis esse, sed supra tempora, sæcula, et ascendens spiritu super omne um, ait: « In principio erat Verbum, » hoc ıaneat cœlum; nondum enim erat, quando incipio erat Verbum. » Nam etsi cœlum rincipium, Deus non habet. Denique « in o fecit Deus cœlum et terram (*Gen.* I, 1). » st, « fecit: » aliud est, « erat. » Quod fit, quod erat, principium non accipit, sed it. Remaneant etiam tempora, quia post D tempora. Remaneant etiam angeli et archan-). Et si principium eorum non invenio, erat quando non erant. Non erant enim, qui do cœperunt. Si ergo principium eorum e non possum, quos certum est habere ium, quomodo possum Verbi invenire principium, a quo omne principium non solum creaturarum, sed etiam cogitationum nostrarum omnium prævenitur?

17. Aperte itaque sempiternam divinitatem ejus expresserat: sed tamen ne quis a Patre divideret Verbi æternitatem, ut eamdem crederemus Verbi esse quæ Patris est, bonus ille piscator adjunxit: « Et Verbum erat apud Deum (*Joan.* I, 1). » Hoc quod dixerat, sic æstimandum est: « Erat Verbum, » quomodo erat Pater; quoniam cum Patre erat, et in Patre erat, et apud Patrem erat semper. Nempe quomodo de Patre legimus, « erat; » ita et de Verbo legimus, « erat. »

18. Quid discernis intellectum, qui non discernis auditum? Verbi esse apud Patrem est: Patris esse cum Verbo est; legimus enim quia « Verbum erat apud Deum. » Itaque si secundum tuam opinionem aliquando non erat, ergo secundum tuam opinionem et is in principio non erat, apud quem erat Verbum. Per Verbum enim audio, per Verbum intelligo quia Deus erat. Nam si sempiternum Verbum esse credidero, quod credo; non possum de Patris æternitate dubitare, cujus æternus est Filius. Si temporalem generationem ejus existimo, incipit communitatem habere nobiscum; ut videatur Pater esse cœpisse: sed si de Patre non ambigis, quia incipere esse Dei non est; de Patre non ambigis, quia Dei est sempiternam habere perfectionem; ne forte usu sermonis labereris humani, 703 dum Verbum dicis et Filium, ideo addidit: « Et Deus erat Verbum (*Ibid.*). »

19. Habet utique quod Pater, quia Deus erat. Quomodo hujus negas æternitatem, cui unum cum Patre Dei nomen est? Non te sonus capiat, similitudoque sermonis; aliud Verbum est, quod tempora habet, quod syllabis colligitur litterisque componitur: non tale Verbum Filius, quia non talis est Pater Verbi.

20. Cavendum ergo ne et ibi (15) quæstionem vocis corporalis videamur ingerere. Incorporeus est Deus; vocem utique incorporeus corporalem non habet. Si vox corporalis non est in Patre, nec Filius Verbum est corporale. Si corpus in Patre non est, nec tempus in Patre est. Si tempus in Patre non est, utique nec in Verbo est. Quod si nullum principii tempus in Verbo, nec numerus utique, nec gradus Verbi est. Quia si numerus in Verbo, ergo multa verba. Si multa verba, multi et filii. Sed unum Verbum est, quod et gradum excludit et numerum: unum secundum naturam.

21. Ne quærite cujusmodi naturam. Nescio (16) multo melius hoc, quam scio. Hoc solum bene scio,

ɔuidam mss., « sed animus duri auditus. » le tempore quo angeli creati fuere, Augusti-. XI *De Civit. Dei*, corp. 9 et 32, nec non c. 15, fusse disputat, sed tandem non ni i ter magistri sui exemplum imitatus, definit. ill. et Rom. edit. cum uno aut altero mss. illi: Amerb. et Eras. cum aliis multo plu- ne tibi: » melius alii mss., licet exiguo numero, « ne et ibi, » hoc est, in Joannis loco. Rursus vero pro « videamur ingerere, » quod est in cunctis edit. ac plerisque mss., habent alii nonnulli, « videamur inferre. »

(16) Mss. aliquot, « Quærit iste cujusmodi naturam. Nescio, nescio, » etc. Reliqui et omnes edit. inter se consentiunt, nisi quod hæ cum paucis mss. « hujusmodi » præferunt, ubi in aliis pluribus

quod nescio, quæ scire non possum. Quod vidimus, inquit, et quod audivimus (*I Joan.* I, 1-3), » Joannes dicit: hoc solum bene scire se dixit, quod audivit et quod vidit, qui in Christi pectore recumbebat. Ergo illi satis est audisse, mihi non est satis.

22. Sed quod ille audivit, hoc mihi dixit: et quod audivit a Christo, hoc nec ego possum negare verum esse de Christo. Ergo quod audivit, audivi: et quod vidit, vidi (17); ille enim vidit, quod vidit; non utique divinitatem, quæ secundum naturam suam videri non potest. Sed quia secundum naturam suam videri non poterat, suscepit quod erat præter naturam divinitatis; ut secundum naturam corporis videretur. Denique et Spiritus sanctus in specie visus est, sicut columba (*Luc.* III, 22); quia videri divinitas in suæ claritatis veritate non poterat.

CAPUT IV.

Non sufficere si credamus in Christo veram carnem, nisi a divinitate omnem cum ea confusionem, aliamve infirmitatem secludamus: neque si eumdem utriusque fœderis Deum dicamus, nisi coæternum ipsimet Verbum profiteamur: nec demum, si ante Virginem agnoscamus illum cœpisse, nisi omni principio antiquiorem prædicemus. Commendatur Petri confessio: et cur ille, loquentibus aliis, tacuerit, quamve pulchre idem postea responderit, exponitur.

23. Noli igitur et tu secundum naturam interpretari quod præter divinitatis naturam est. Nam etsi credas a Christo veram **709** carnem esse susceptam, et offeras transfigurandum corpus altaribus (18), non distinguas tamen naturam divinitatis et corporis, et tibi dicitur: « Si recte offeras, non recte autem dividas, peccasti (*Gen.* IV, 7). » Divide quod meum, divide quod suum Verbi est. Ego q illius, non habebam: et ille quod meum habebat. Suscepit quod meum est, ut i quod suum est; suscepit non ut confund ut repleret. Si credas susceptionem, affin fusionem; Manichæus esse desisti, ne Ecclesiæ filius esse cœpisti.

24. Si credas susceptionem corporis, divinitati compassionem: portionem utiq diæ, non perfidiam declinasti; credis en tibi prodesse præsumis: non credis quod gnum est.

25. Rursus si credas quia idem Deus e veteris Testamenti est, tempora autem Ve et momenta præmittas: tolerabilior Valen qui non sæcula ante Deum, sed deos pı quod sæcula sunt; minoris enim sacrileg pulari divinitati sæcula, quam præferri (1

26. Si credas iterum quia Christus pr non sumpsit ex Virgine, sed tamen aliq Christum æstimes esse principium: in distantia, de impietate contentio est (20); enim supparem negasti esse, non temp autem et supparem Virginis secundum s nem corporis non negabo, et creatorem confitebor. Quid enim proficis, si dicas q stus hæc an illa sit creatura? Creatura mut divinitas adoratur (21).

27. Noluit se sic Christus agnosci, nec tum, quæ supra hominem sunt, meritis Denique cum interrogasset: « Quem me di homines (*Matth.* XVI, 13)? » cum alii dicere alii Jeremiam, aut unum ex prophetis: sententiam prædicavit: cum Petrus dixis

legitur, « cujusmodi; » eorumdem vero mss. quidam etiam geminant verbum « nescio; » quidam omittunt, « multo melius hoc, quam scio. »

(17) Omnes edit. et mss. non pauci, « hoccine ego possum..... quod audivit, audivi; et quod vidit, vidi; » Rom. edit., « quod audivit, audio: et quod vidit, video ; » cæteri mss. qui et potiores, ut nos in textu. Et rursus infra ubi omnes edit. et pars non minima mss., « naturam suam eum videre non poterat, » nonnulli mss., « non poterant: » cæteri etiam magno numero, et majori auctoritate, « videri non poterat. »

(18) Eodem plane sensu dictum vidimus lib. IV *de Fide*, cap. 10: « Sacramenta sumimus, quæ per sacræ orationis, mysterium in carnem transfigurantur et sanguinem »: quæ verba ibidem a sacramentariorum strophis ipsamet a legitimo et naturali sensu detorquentium propugnavimus. Verum hic ipse locus peculiarem meretur animi attentionem. Primo enim nemo est ex antiquis auctoribus a quibus citatus reperitur, Theodoreto scilicet, Ivone ac Petro Lombardo, qui eum simplici significatione et κατὰ λέξιν non acceperint. De posterioribus duobus non reluciaturos existimamus adversarios: at prioris verba, quibus Ambrosiana Græce reddit, consideranda. Sunt autem hujusmodi, κἂν γὰρ πιστεύσῃς ὡς ἀληθὲς εἴη τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ προσκομίσῃς τῷ θυσιαστηρίῳ πρὸς μεταποίησιν, etc. Quibus verbis figurativam tantum signari mutationem quis sibi persuadeat? aut potius quis non illic manifestum agnoscat fidei Græcorum d eucharistica testimonium? Deinde cum membro voces, « veram carnem esse sus ponantur in sua naturali significatione, riori membro vocem « corpus » non in accipiendam series ipsa per se admonet. caciora sunt adhuc verba sequentia, « no guas tamen naturam divinitatis et corpo vero corpori veram divinitatem opponi v diana luce clarius est. Postremo sensus, q brosio affingunt adversarii, perquam abs Idem enim est, si scripsisset sanctus Nequaquam satis est, si credatis Christum affixum pependisse; nec si credatis figu æneum serpentem exstitisse; nisi etiam Christum in eo expirasse, non autem eju tatem. Quod ratiocinium ineptissimum e non videt: verum e contrario pulcherrima conficietur, si Ambrosiana verba a suo n gnificatu non avertantur.

(19) De hac Valentini absurditate, præt Hæres, 31 et August. *de Hæres.* cap. 11, l. I, *adv Hæres.;* Tertul. *adv. Valent.*, et

(20) Rom. edit., *consensio est:* apert sensu, sed ab omni auctoritate destituto.

(21) Omnes edit. nec pauci mss., *divini ratur:* reliqui mss. « non divinitas ad Melius, cum hic sensus sit, dum Christ dicis creaturam essse, non aliam; creat dem mutas, ejus autem divinitatem non a

us Filius Dei vivi (*Ibid.* 16) ; » hunc so-
immerito laudavit.

go Joannes dicit, Petrus dicit, Christus
et tu non probas, Ariane? Nec Joanni et
tas esse credendum, quos vel solos pro
io gloriæ suæ Dominus noster Jesus Chri-
mnium fidem credidit abundare? Denique
testimonium veteris et novi Testamenti
um Elia asciscitur, cum Joanne Petrus
r adhibetur (*Matth.* XVII, 1, 3).

rus dicit, *Tu es* (*Matth.* XVI, 16) ; non di-
sse cœpisti. 710 Petrus dicit : « Tu es
i : » non dicit : Tu es creatura. Dixit hoc
Si adhuc non credidisti, quia non intel-
ysterium supra sapientiam recumbentis
II, 23), repetivit Petrus. Commendavit
Christus, alterum judicio, alterum myste-
nim addidit, ut legeres quod in Christi
ecumbebat, et intelligeres quod ejus ca-
o principale omnium sensuum est, ar-
dam sapientiæ replebatur. Sed si non
lligendum esse mysterium, saltem noli
e judicium. Laudatur Petrus, quia Dei
redidit, quem videbat ; quia se ab impe-
s rudibus adhuc opinionibus separabat.
cum interrogasset Dominus, quid homi-
ilio hominis æstimarent, cum diceretur
tentia. Petrus tacebat.

es ergo, Simon, et respondentibus aliis,
VI, 14) ; adhuc taces cum ipse sis primus,
non interrogatus interrogas : nec times,
endaris a Domino, quia non respondes
nti? Ideo, inquit, non respondeo, quia
rogor meam, sed alienam sententiam ;
: « Ut non loquatur os meum opera ho-
Psal. XVI, 4) ; » opus autem est perfidorum
prædicare. Ergo taceo adhuc, quia nondum
sentio interrogor : non proferam labiis,
nus non probavit. Erit tempus quando res-
. Interrogabor et ipse quid sentiam, tunc
spondebo quod meum est ; meum est enim
ui, pietatem asserere, gratiam prædicare.

a igitur quasi pigrior sensu, voce tardior
quasi fastidiosus differt vocis obsequium :
i cautus periculum vulgaris opinionis evi-
qui periculum non evitabat salutis. Deni-
osterioribus habes quia exsilivit e navi,
eret Domino (*Matth.* XIV, 29), non gloriæ
sed obedientiæ præmaturus.

s ergo qui ante reticebat, ut doceret nos
iorum nec verbum debeamus iterare : hic,
ubi audivit : « Vos autem quid me dicitis
VI, 15)? » statim loci non immemor sui, pri-
git : primatum confessionis utique, non
primatum fidei, non ordinis. Hoc est di-
A cere : Nunc nemo me vincat, nunc meæ partes
sunt ; debeo compensare quod tacui, debet pro-
cesse quod silui. Lingua mea non habet spinas :
sine impedimento fides debet exire. Dum alii cœ-
num, alienæ licet, prolatæ tamen impietatis eva-
cuant, qui aut Eliam, aut Jeremiam, 711 aut unum
ex prophetis Christum esse dixerunt (*Ibid.*) ; habuit
enim ista vox cœnum, habuit ista vox spinas :
dum alii, inquam, hoc lavant cœnum (23), dum in
aliis enodantur hæ spinæ, vox nostra Filium Dei
Christum resultet. Mihi purus est sermo, cui nul-
las spinas expressa reliquit impietas.

33. Hic est ergo Petrus qui respondit pro cæte-
ris apostolis, imo præ cæteris (*Ibid.* 16) ; et ideo
fundamentum dicitur, quia novit non solum pro-
prium, sed etiam commune servare. Huic astipu-
B latus est (24) Christus, revelavit Pater. Nam qui
veram generationem loquitur Patris, a Patre as-
sumpsit, non sumpsit ex carne.

CAPUT V.

Fidem hanc Ecclesiæ fundamentum esse ac valere adversus omnes hæreses, quia in Christo divina simul et humana generatio creditur. Duas illas generationes invicem sibi non officere : sed quæ ad utramque pertinent, salva etiam in passione ac sepultura mansisse. Non ergo infirmitates corporis divinitati attribuendas, cum hæc a loco et tempore absoluta sit : et nihil nisi secundum carnem pati potuerit Verbum divinum.

34. Fides ergo est Ecclesiæ fundamentum : non
enim de carne Petri, sed de fide dictum est, quia
portæ mortis ei non prævalebunt (*Ibid.* 18) : sed
C confessio vicit infernum. Et hæc confessio non
unam hæresim exclusit ; nam cum Ecclesia multis
tanquam bona navis fluctibus sæpe tundatur, ad-
versus omnes hæreses debet valere Ecclesiæ fun-
damentum.

35. Dies me citius defecerit, quam nomina hære-
ticorum diversarumque sectarum ; adversus omnes
tamen generalis ista est fides, quia Christus est Dei
Filius, et sempiternus ex Patre, et natus ex Maria
Virgine. Quem quasi gigantem sanctus David pro-
pheta describit, eo quod biformis geminæque na-
turæ unus sit consors divinitatis et corporis : qui
« tanquam sponsus, procedens de thalamo suo,
exsultavit tanquam gigas ad currendam viam
(*Psal.* XVIII, 6). » Sponsus animæ secundum Ver-
D bum : gigas terræ, quia usus nostri officia per-
currens, cum Deus semper esset æternus, incar-
nationis sacramenta suscepit, non divisus, sed
unus, quia utrumque unus, et unus in utroque,
hoc est, vel divinitate vel corpore : non enim
alter ex Patre, alter ex Virgine, sed idem aliter
ex Patre, aliter ex virgine.

36. Generatio generationi non præjudicat, nec
caro divinitati ; quia nec pignus Patri, nec voluntas
passioni, nec passio voluntati. Idem enim patieba-

s. aliquot, « cautus periculum. Vulgares
evitat. » Infra vero edit. Rom. sola,
rioribus habes. »
erb. et Eras. et mss. nonnulli, « in hoc
labant cœnum : » Gill. et Rom., « in hoc lavant cœ-
num, » sed melius in mss. pluribus *in* omittitur.

(24) Nonnulli mss., « Huic affabulatus est. »

tur, et non patiebatur : moriebatur, et non moriebatur (15): sepeliebatur, et non sepeliebatur : resurgebat, et non resurgebat; quia corpus proprium suscitabat : quia quod cecidit, hoc resurgit : quod non cecidit, non resurgit. Resurgebat igitur secundum carnem, quæ mortua resurrexit : non resurgebat secundum Verbum, quod non resolutum fuerat in terram, sed apud Deum semper manebat. A

37. Ergo et moriebatur secundum nostræ susceptionem **712** naturæ, et non moriebatur secundum æternæ substantiam vitæ : et patiebatur secundum corporis susceptionem; ut suscepti corporis veritas crederetur : et non patiebatur secundum Verbi impassibilem divinitatem, quod totius exsors doloris est. Denique idem dicebat : « Deus, Deus meus, respice in me : quare me de reliquisti (*Psal.* xxi, 2)? » quia secundum carnem relictus est, qui secundum divinitatem nec deseri potuit, nec relinqui. B

38. Idem etiam dicit : « Longe a salute mea verba delictorum meorum (*Ibid.*), » hoc est non capiatur, qui audit : « Quare me dereliquisti ? » sed intelligat quod secundum carnem ista dicantur, quæ longe a plenitudine divinitatis aliena sunt. Aliena sunt enim a Deo verba dilectorum, quia aliena sunt et delicta verborum : sed quoniam delicta aliena suscepi, etiam delictorum alienorum verba suscepi; ut derelictum me a Patre Deo esse dicam, qui apud Deum semper sum.

39. Erat igitur immortalis in morte, impassibilis in passione. Etenim quasi Deum non cepit mortis ærumna, et eumdem quasi hominem inferna viderunt. Denique « emisit spiritum (*Matth.* xxvii, 50), » et tamen quasi arbiter exuendi suscipiendique corporis, emisit spiritum, non amisit. Pendebat in cruce, et omnia commovebat. Tremebat in ligno quem totus tremebat hic mundus. Erat iter supplicia, excipiebat vulnera (26), et regnum cœleste donabat. Peccatum omnium factus, peccata generis abluebat humani. Postremo mortuus est, et secundo et tertio exsultans atque ovans dico, mortuus est; ut illius mors vita fieret mortuorum. C

40. Sed nec sepulcrum quidem ejus miraculo caret. Nam cum esset unctus a Joseph, et in ejus monumento sepultus (*Luc.* xxiii, 53), novo opere quodam ipse defunctus defunctorum sepulcra reserabat : et corpus quidem ejus jacebat in tumulo; ipse autem inter mortuos liber, remissionem in inferno positis, soluta mortis lege, donabat. Erat ergo caro ejus in monumento, sed virtus ejus operabatur e cœlo. Ostendebatur omnibus per corporis veritatem, quia non caro erat Verbum, sed caro erat Verbi. Caro quidem gustavit mortem, sed impassibilis Dei virtus : et si exuit corpus, nullum tamen de corpore Deo damnum. D

41. Cur divinitati attributis ærumnas co
infirmum doloris humani et divinæ conne
ræ? « Nunc anima, inquit, mea turbata
xii, 27). » Anima turbata est, non sapienti
tabilis enim manebat sapientia, etsi circu
amictu carnis. Nam in illa servi forma er
minis plenitudo : et cum se exinanivit, lu
Denique dicebat : « Ambulate dum lume
(*Joan.* xii, 35). » Et quando in morte fuit,
non erat. Denique etiam in inferno positi
men fundebat æternæ. Radiabat etiam illic
sapientiæ, illuminabat infernum, sed inf
claudebatur. Quis enim locus est sapienti
que dicit justus : « Sapientia autem und
est? Quis autem locus est disciplinæ? Ne
viam ejus, nec inventa est inter homine
xxviii, 12, 13).

713 42. Ergo nec in tempore, nec in
pientia est, unde et tempus esse significat
quomodo in tempore, quæ in principio erat
do in loco, quæ apud Deum erat? Unigeni
si quæritur, in sinu Patris evangelico spir
ritur. Nunquid sinum Patris locum putatis
ritis quomodo nata sit, cum dicat prophet
« Nescit homo viam ejus? » Et secundum
ortum ejus æstimatis, cum Job dicat quod
mines non sit inventa? Et mortem tribuiti
tiæ, de qua « abyssus dicit : Non est in me
dicit : Non est mecum (*Ibid.* 14)? » Non dici
Non est in me, sed « abyssus dicit, Non es
Non enim abysso, sed Patri dixit : « In m
commendo spiritum meum (*Luc.* xxiii, 4
anima etsi fuit in abysso, jam non est; qu
tum est : « Quoniam non relinques animam
inferno, nec dabis sanctum tuum videre c
nem (*Psal.* xv. 10). »

43. Mare ergo dicit : « Non est mecum, »
vita nostra dicit fluctibus sæculi inquieta.
enim inter homines caro ejus, quia secun
nem jam non novimus Christum (*II Cor*
Terra dicit : « Non est mecum, » quia re
Denique angelus ait : « Quid quæritis viven
mortuis (*Luc.* xxiv, 5)? » Et bene mare di
est mecum; » quia super mare erat. Deniqu
et corporeis vestigiis ambulabat, quando et
mari super mare Petrum ambulare præcipi
xiv, 29); qui licet titubaverit, titubavit ta
per imbecillitatem jubentis, sed per infi
obedientis.

44. Ergo splendori gloriæ non permiscea
atramentum naturæ, non luci nebulam
carnis offundas. Rursus passionem prædi
nequaquam id quod est passibile recognos
tatem Domini refellisti, salutem tuam nega

(25) Athanasius epistola ad Epictetum quæ reperitur inter ejus Opera, et apud Epiphanium hæres. 77, καὶ ἦν παράδοξον, ὅτι αὐτός ἦν ὁ πάσχων καὶ μὴ πάσχων, etc. locum ipsum adi et cum hoc Ambrisiano compone.

(26) Mss. non pauci, *expiabat vulnera.*
(27) Ita vet. edit. ac plures mss. Rom
alii per interrogationem, « unde tempus
cat? » Minime male.

eos æstimare debemus, qui audientes di- A lei Filium; « Qui me cædis (*Joan.* XVIII, cundum naturam divinitatis subjectum in- averunt. Dixit enim : « Quid me cædis ? » m divina natura non sensit. Dixit : « Dor- m dedi in flagella, et maxillas meas in pal- tum autem meum non converti (28) a con- putorum. (*Isa.* L, 6). » Dorsum dixit et et vultum, hoc est, humani corporis por- Juod enim caro Verbi patiebatur vel ma- arne, Dei Verbum patiebatur in carne, si- tum est : « Christo in carne passo (*I Petr.* in se utique pro corporis assumptione refe- ; quæ nostra sunt, in se ipse susciperet, et amvestiret humana.

ste igitur secundum naturam et caro passa B ea corporis passione Verbi natura mu- (29); in veritate enim nostra est resur- it ideo in veritate Christi passio prædi-

714 CAPUT VI.

iguntur hi omnes hæretici qui Christum vel ntasmate passum, vel duas in se personas ixum dicunt, non secus ac qui vel a Dei Verbum distinguunt, vel a carne non dis- nt divinitatem, vel hanc tanquam imper- i injuriis corporis subjiciunt. Cum autem omnium auctores sint ii qui divinitatem nque Domini unius naturæ esse fingebant, icæni concilii auctoritatem falso venditare lit Ambrosius, Christum in Scripturis tan- ecundum humanitatem passum narrari pa- ens. Addit carnem ab eo propterea suscep- it quod peccaverat, in se redimeret; cum t peccato nihil queat esse commune. Pos- quam absurda sint, quæ ex adversariorum ne sequantur, aperit.

e enim, quod quidam dicunt, in phantas- sus est, quia nec in phantasmate super mare nt, quod disciXpuli in Evangelio opinati esse ur (*Matth.* XIV, 26). Sed excusantur, quia : um erat Spiritus datus, nondum enim Jesus onorificatus (*Joan.* VII, 39); » Nobis jam datus est, qui assertor est veritatis. Et li quidem aliquando erraverunt, ne nos erare possemus. Ergo illorum error nobis Quasi homines erraverunt, quasi discipuli unt.

hos igitur qui in phantasmate venisse Jesum nt, et illos condemnare debemus, qui ad- rroris linea non unum eumdemque Filium nt : sed alium esse qui ex Deo Patre natus m qui sit generatus ex Virgine ; cum evan- dicat quia « Verbum caro factum est (*Joan.* » ut unum Dominum Jesum, non duos s.

48. Nonnulli etiam aliud Dei Verbum, aliud Dei Filium crediderunt : cum ipsum, qui in principio erat Verbum apud Deum Patrem, in sua propria venisse evangelista testetur (*Ibid.* 11). Sunt autem qui tanquam ad unum prophetarum, ita ad Christum factum esse Verbum arbitrati sunt, non ipsum esse Dei Verbum. Sed de nullo prophetarum dictum est quia « Verbum caro factum est. » Nullus prophetarum abstulit peccata mundi. De nullo alio dictum est : « Hic est Filius meus dilectus in quo complacui (*Matth.* III, 17). » De nullo prophetarum legimus quod sit Dominus majestatis, quod de Christo Apostolus dixit, quia Judæi Dominum majestatis crucifixerunt (*I Cor.* II, 8).

49. Sed dum hos redarguimus, emergunt alii qui carnem Domini et divinitatem dicant unius esse naturæ. Quæ tantum sacrilegium inferna vomuerunt? Jam tolerabiliores sunt Ariani, quorum per isto perfidiæ robur adolescit; ut majore contentione asserant Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unius non esse substantiæ; quia isti divinitatem Domini et carnem substantiæ unius dicere tentaverunt. Deinde cum isti dicant quia Verbum in carnem, capillos, sanguinem et osa conversum est, et a natura 715 propria mutatum est; datur illis locus ut infirmitatem carnis ad infirmitatem divinitatis, quadam facta divinæ naturæ mutatione, detorqueant.

50. Sunt etiam qui in tantum impietatis prodierint, ut putent quia divinitas Domini circumcisa C est, et imperfecta de perfecta facta est; et in ligno non caro, sed illa operatrix omnium substantia divina in carnis specie coagulata pendebat. Quis autem non horrescat? Quis audiat quia non ex Maria Virgine, sed ex divina substantia passibilem sibi carnem fecerit Dei Verbum? Quod asserendo eo prolabuntur, ut non ex tempore corpus Domini esse susceptum, sed coæternum Dei Verbo semper fuisse contendant.

51. Horum omnium auctores sunt, qui divinitatem et carnem Domini unius naturæ fuisse dixerunt. Legi enim quod non crederem, nisi ipse legissem : legi, inquam, in cujusdam libris sic positum, et organum (30), et eum a quo movebatur organum, unius in Christo fuisse naturæ. Quod ideo posui, ut ex scriptis nomen deprehendatur auctoris; et advertant, quamvis exquisitissimis argumentis, et phaleratis sermonibus non posse vim veritatis obduci.

52. Et hic mihi frequenter Nicæni concilii tractatum se tenere commemorat. Sed in illo tractatu patres nostri non carnem, sed Dei Verbum unius substantiæ cum Patre esse dixerunt; et Verbum

mnes edit. ac pauci mss., *non averti*; reli- *i converti*, supple, in aliam partem.
Iss. aliquot, « natura immutata est; » ab- ensu, nisi *immutata* illic ponatur pro *mutata*.
m quæ hoc et toto seq. capite disputantur, habent affinitatem cum Athanasii epistola supra laudata, vix ut alia major queat cogitari,

(30) Leontius Byzant. lib. adv. Fraudes Apollin. cum hæc ipsa verba tanquam ex Oratione disputat, ipsiusmet Apollinaris referat, quem auctorem Ambrosius indicet, palam facit.

quidem ex paterna processisse substantia, carnem autem ex virgine esse confessi sunt. Quomodo igitur Nicæni concilii nomen obtenditur et nova inducuntur, quæ nunquam nostri sensere majores; cum utique Scripturæ dicant quia Christus secundum carnem passus est (*I Petr.* IV, 1), non secundum divinitatem : Scripturæ dicant quia Virgo in utero accipiet, et pariet Filium (*Isa.* VII, 14)? Accepit enim virtutem, et peperit Filium, quem ex se ipsa suscepit (31).

A

53. Denique hoc etiam Gabriel proprio sermone declarat dicens : « Et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Dei Filius (*Luc.* I, 35). » Ex te, inquit, ut secundum hominem quod ex ipsa nasceretur, adverteres; ex se enim generavit Maria, ut quod generaretur ex ipsa, in eo salva generationis Dominicæ (32) prærogativa, corporis esset vera natura. Sed et Paulus dicit se prædestinatum esse in Evangelium Dei : « Quod ante, inquit, promiserat per prophetas de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem (*Rom.* I, 2, 3). » Et ad Galatas : « Postquam autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere (*Galat.* IV, 4). » Et ad Timotheum dixit : « Memor esto Jesum Christum resurrexisse a mortuis ex semine David (*II Tim.* II, 8). »

B

54. Ergo ex nobis accepit, quod proprium offerret pro nobis, ut nos redimeret ex nostro : et quod nostrum non erat, ex suo nobis divina sua largitate conferret. Secundum naturam igitur **716** se obtulit nostram, ut ultra nostram operaretur naturam. De nostro sacrificium, de suo præmium est : multaque in eodem et secundum naturam invenies, et ultra naturam. Secundum conditionem etenim corporis in utero fuit, natus est, lactatus est, in præsepio est collocatus, sed supra conditionem Virgo concepit, Virgo generavit : ut crederes quia Deus erat, qui novabat naturam; et homo erat, qui secundum naturam nascebatur ex homine.

C

55. Neque enim, ut quidam interpretati sunt natura ipsa Verbi mutata est, quæ immutabilis semper est, sicut ipse dixit : « Videte, videte me, quia ego sum, et non sum mutatus (*Malach.* III, 6). » Sed etiam Paulus dixit : « Quia Jesus Christus heri et hodie, ipse est in sæcula (*Hebr.* XIII, 8) » hoc est, qui non secundum naturam mutatus est carnis, sed immutabilis etiam in ipsa mutabili conditionis humanæ qualitate permansit.

D

56. Didicistis igitur quia sacrificium de obtulit. Nam quæ erat causa incarnationis, caro quæ peccaverat per se redimeretur peccaverat igitur, hoc redemptum est. Non e immolata divinitas Verbi, quia non peccave vinitas Verbi : et ideo non est Verbi nat carnis conversa naturam (33); quia immuni cati divinitas pro peccato, quod non fecerat, debebat offerre. Hoc enim in se obtulit Ch quod induit : et induit, quod ante non habui igitur divinitatis suæ divinitatem induit, erat plenitudo divinitatis æternæ : sed carn sumpsit, ut spolium carnis exueret, atque in tipso ? et manubias diaboli crucifigeret, et tr virtutis erigeret.

57. Ergo si caro omnium et in Christo (34 jacuit injuriæ, quomodo unius illam cum div dicitis esse substantiæ? Si enim unius est tantiæ Verbum et caro, quæ de terra habet ram, cur unius substantiæ asseratur Verbum anima, quam perfectam naturæ suscepit hun Unius autem substantiæ est Verbum cum D cundum paternam professionem, et ipsius I assertionem, qui ait : « Ego et Pater unum (*Joan.* x, 30). » Unius ergo substantiæ Pate terreno corpore prædicatur. Et adhuc indign in Arianis, quia hi dicunt Filium Dei crea esse; cum ipsi dicatis Patrem unius cum c ris esse substantiæ ?

58. Quid autem aliud agitis ista dicendo, aut limum Adæ, terramque nostram divinæ tantiæ comparetis, aut certe divinitatem in te corruptelæ injuram transferatis. Dicendo enim Verbum caro et ossa factum est, in terram dicitis esse conversum; quoniam caro et os terris sunt.

59. Sic scriptum est, inquiunt, quia « Ve caro factum est (*Joan.* I, 14). » Scriptum est nego : sed considera quid sequatur; sequitur « Et habitavit **717** in nobis, hoc est, » illud bum quod carnem suscepit, hoc habitavit i bis, hoc est, in carne habitavit humana; e Emmanuel dictus est, hoc est, nobiscum (*Matth.* I, 23). Hoc ergo « Verbum caro f est, » pro eo quod est, homo factus est. etiam in Joel dixit, « Effundam de Spiritu me per omnem carnem (*Joel* II, 28); » non enim

(31) Omnes edit. ac pauci mss., « quem et ipsa suscepit; » alii paulo plures, « quem ex ipsa suscepit, » non male, si voces *ex ipsa* referas ad *virtutem*; plurimi tamen exhibent, *ex se ipsa*, id est, ex propria substantia, cui sensui consequentia patrocinantur.

(32) Mss. nonnulli, « salva incarnationis Dominicæ, » etc., haud satis recte, cum generationis æternæ prærogativa designetur.

(33) Idem mss., *in incarnationis*; nec magis commode.

(34) Vet. edit., « si caro omnis et in Christo; » Rom., « si caro et in Christo omni, » etc.; mss. autem magno consensu, « si caro omnium, e optimo sensu; indicatur siquidem carnem C et nostram omnium ejusdem esse substanti naturæ, proindeque alteram iisdem injuriis bus affici altera, subjacere.

(35) Hanc objectionem ab Apollinaristis m fuce admodum ostentatam fuisse non solum colligere licet, quod illam accurate confutat A sius, verum etiam quod ab Athanasio in s Epictetum epistola non inferiore studio refel quanquam in hoc rationem non nihil diversam que sit secutus.

abilem carnem, sed in homines futura A
itur gratiæ spiritalis effusio.

uod si secundum litteram vos tenetis, ut ex eo quod scriptum est, quod « Verbum actum est, » Verbum Dei incarnem esse sum; numquid negatis scriptum esse de), quia peccatum non fecit, sed peccatum fat (*II Cor.* v, 21)? Ergo in peccatum conversus ninus. Non ita; sed quia peccata nostra it, peccatum dictus est. Nam et maledictum est Dominus (*Galat.* III, 13)? non quia in ctum conversus est Dominus, sed quia m suscepit ipse maledictum: « Maledictus inquit, « qui pendet in ligno (*Deut.* XXI, 23). » ergo quia scriptum est: « Verbum caro B est, » cum caro assumpta sit a Dei Verbo; de peccato quod non habuit, scriptum est eccatum factus est, hoc est, non natura opeque peccati, utpote in similitudinem carnis factus; sed ut peccatum nos nostrum in ne crucifigeret, susceptionem pro nobis tatum obnoxii jam corporis peccati carnalis psit.

esinant ergo dicere naturam Verbi in corporis n esse mutatam; ne pari interpretatione vinatura Verbi, in contagium mutata peccati. est enim quod assumpsit, et aliud quod ptum est. Virtus venit in Virginem, sicut et s ad eam dixit quia « virtus Altissimi obumte (*Luc.* I, 35). » Sed natum est corpus ex C e; et ideo cœlestis quidem descensis, sed a conceptio est. Non ergo eadem carnis pose, divinitatisque natura.

CAPUT. VII.

ibris superioribus hunc addiderit, excusat. de ubi rationes eorum, qui animam a Christo ibant esse susceptam, ineptas demonstravit. dem animæ susceptionem Scripturæ astruit imoniis; tum exposito cur animam a Domino prætermissam oportuerit, eosdem vano timogitari ostendit. Quomodo metuere aut profidicatur Christus; neque tamen periculum sit, lividatur, vel tetras videatur induci: quod nam in eos ipsos retorquetur.

Possem latius persequi, sed vereor ne hæc D liquibus aut superflua aut prolixa videantur. sis enim dicat aliquis: Nonne de Patris et vinitate quinque illis, quod scripsisti, libris urum te esse promiseras? Sed quid faciam quotidie novas seminent quæstiones? Non it sponsio, sed astringit objectio. Nam queodum potest finis esse responsi, si modus objecti sit?

t tamen de Patris et Filii divinitate consumm responsionem in superioribus me spopon-: hoc autem libro de incarnationis 718 icæ sacramento plenior, sicut debuit, facta digestio est. Nam cum illud quod ait Dominus: « Tristis est anima mea usque ad mortem (*Matth* XXVI, 38); » et infra: « Pater meus, si possibile est, transfer a me calicem hunc: sed tamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis (*Ibid.* 39); » non ad Spiritus sancti compassionem, sed ad rationabilis assumptionem animæ et naturæ humanæ refertur affectum, consequens est ut per assertionem Dominici sacramenti et plenitudinem naturæ humanæ fuisse astruamus in Christo, et ab infirmitatis præjudicio Spiritum sanctum separemus. Non est enim obnoxius infirmitati, qui non est obnoxius passioni.

64. Quæro igitur qua ratione animam putent quidam a Domino Jesu non esse susceptam (36); an quia metus est ne sensu Christus laberetur humano? Dicunt quippe quia concupiscentia carnis legi mentis repugnet (*Rom.* VII, 23). Sed qui hoc ait, tantum abest ut Christum putaverit lege carnis in peccati vincula fuisse deducendum; ut ipse in æstu positus fragilitatis humanæ, per Christum sibi subveniri posse crediderit dicens: « Infelix ego homo? quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum (*Ibid.* 24, 25). » Qui ergo alios a carnis lubrico vindicabat, numquid formidare poterat, ne etiam ipse dominatu quodam carnis istius vinceretur?

65. Sed carnis istius, sicut volunt, formidabat illecebras. Ergo et carnis susceptionem declinare debuerat; ne ad lubricum traheretur erroris. Sed quomodo lubricum poterat timere peccati, qui peccatum remissurus advenerat? Et ideo cum susceperit carnem hominis, consequens est ut perfectionem incarnationis plenitudinemque susceperit; nihil enim in Christo imperfectum. Suscepit itaque carnem, ut resuscitaret; assumpti animam, sed animam perfectam, rationabilem, humanam assumpsit, atque suscepit.

66. Nam quis potest negare quod susceperit animam, cum ipse dicat: « Animam meam pono pro ovibus meis (*Joan.* x, 15)? » Et iterum: « Propterea me Pater diligit, quia ego pono animam meam, ut iterum sumam illam (*Ibid.* 17). » Non per parabolam hoc dicitur, nec perfunctioria significatione, in qua aliud dicitur, et aliud intelligitur, sicut illud: « Neomenias et sabbata vestra odit anima mea (*Isa.* II, 13): » licet etiam illud ad Christi animam possit referri, quæ ideo posita est, ut aboleret Judaicæ superstitionis errorem, et unius sacrificii institueret veritatem.

67. Sed de hoc dubitent prophetico, evangelicum hoc refutare non possunt de animæ proprietate dictum; cum de morte Domini et resurrectione sit dictum; denique addit: « Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso. Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum

Arium in ea sententia fuisse litteris prodiderunt August. *de hæres.* cap. 55, Theodoretus lib. IV *Fabul.* cap. 1, et alii.

sumendi eam (*Joan.* x, 18). » Eamdem igitur ponit, quam suscepit. Suscepit dico; non enim Verbum ipsum Dei vivum in sua carne ad nostræ animæ vicem factum est: sed sicut carnem nostram perfectam naturæ humanæ assumptione suscepit. Assumpsit, **719** inquam, animam, ut incarnationis suæ benediceret sacramento; suscepit affectum meum, ut emendaret.

68. Quid autem opus fuit carnem suscipere sine anima; cum utique insensibilis caro, et irrationabilis anima nec peccato sit obnoxia, nec digna præmio? Illud ergo pro nobis suscepit, quod in nobis amplius periclitabatur. Quid autem mihi prodest, si totum me non redemit? Sed totum me redemit, qui ait: « Mihi indignamini, qui totum hominem sanum feci in sabbato (*Joan.* vii, 23)? » Totum me redemit, quia in virum perfectum fidelis non ex parte, sed totus resurgit.

69. Designant ergo isti misericordes timere, ne Christus carnem suam, vel animam perfectam sensumque hominis non potuerit gubernare, qui etiam illum asinæ pullum, quem ante nemo sederat (*Luc.* xix, 30), gubernavit. « Qui plantavit aurem, non audiet (*Psal.* xciii, 9)? » Qui alios regebat, se regere ipse non poterat? Qui peccata donabat, peccatum ipse faciebat? Desinant nimium solliciti isti tanquam pædagogi Christi, vereri ne etiam in ipso concupiscentia carnis legem mentis oppresserit, quæ non oppressit in Paulo, sed tantummodo repugnavit (*Rom.* vii, 23). Athleta Christi victorias mentis numerat suæ, hi trepidant ne caro titubaverit in Domino, quæ vicit in servulo?

70. Non vult pro se timere nos Christus, non vult pro se flere nos Dominus. Denique « Filiæ Jerusalem, nolite me flere, vos ipsa[s] (*Luc.* xxiii, 28). » Et istis dicit: Nolite mihi vobis timete. An non audistis dicentem « Dominus illuminatio mea et salus mea, timebo? Dominus defensor vitæ meæ, a qu[o] dabo (*Psal.* xxvi, 1)? » et alibi: « Non timel[bo] faciat mihi homo (*Psal.* xvii, 6); » et alibi: timebo quid faciat mihi caro (*Psal.* lv, 5). »

71. Dicit ergo: Ego lapsum (37) naturæ h[…] timere potui, quem homo ipse non timuit: D[…] tur ante carnem, Deus in carne, perfection[…] turæ assumpsi humanæ: suscepi sensum h[…] sed non sum sensu carnis inflatus. Sensu h[…] animam meam dixi esse turbatam: sensu h[…] esurivi: sensu hominis rogavi, qui rogante[s] dire consuevi: sensu hominis profeci (38 […] scriptum est: « Et Jesus proficiebat ætate et […] tia et gratia apud Deum et homines (39) (*[…]* 52). »

72. Quomodo proficiebat Sapientia Dei? […] te ordo verborum. Profectus est ætatis, […] profectus, sapientiæ sed humanæ est. Ideo […] ante præmisit, ut secundum hominem e[…] dictum, ætas enim non divinitatis, sed corpo[ris]. Ergo si proficiebat ætate hominis, proficie[bat] pientia hominis: sapientia autem sensu profic[it] a sensu sapientia. Jesus autem proficiebat et sapientia. Quis sensus proficiebat? Si hu[…] ergo et ipse susceptus est: si divinus, ergo […] bilis per profectum. Quod enim proficit utiq[ue] tatur in melius: se quod divinum est, non mu[…] quod ergo mutatur, non utique divinum. […]

(37). Mss. aliquot, « mihi caro. Ergo lapsum; » duo, « Deus lapsum..... timere potuit. »

(38) Hæc Ambrosii doctrina de Christi in Sapientia profectu tam incommoda visa est Petro Lombardo, ut eam ab aliorum Patrum atque adeo ab Ecclesiæ sensu alienam esse pronuntiet; nisi tamen accipiatur de profectu externo, et secundum aliorum hominum opinionem: « Quia ita se habebat, » inquit, « et gerebat, ac si agnitionis exspers esset. » Verum isthæc responsio non injuria Estio aliisque theologis non satisfacit; quippe quæ causam adjudicaret adversariis. Quid enim illis expeditius, quam ut speciem illam profectus tantummodo externam divinitati qua in Christo animæ vicem suppleri dictitabant ascriberent? Petavius lib. xi *de Incarn.* cap. 3, non eamdem hac de re Patrum omnium scribit esse sententiam; cum alii profectum hominis in Christo admitterent, alii negarent. De sancto autem nostro ita loquitur; « Ambrosius vero re ipsa Christum profecisse, et incrementum cœpisse ut ætatis, ita et sapientiæ, gratiæque præcipuæ magis quam cæteri omnes affirmare videtur. » Hæc ille, in cujus suæ opinionis confirmationem citat sequentis num. verba, « Quomodo proficiebat, » etc. Veruntamen quominus magno viro hic assentiamur, prohibet ipsemet Ambrosius. Etenim cum lib. v *de Fide*, cap. 18, num. 221, retulisset non paucos esse, qui Dominum quidem secundum divinitatem omnia cognovisse, at secundum humanitatem vere ignorasse nonnulla profitebantur; sequenti num, sibi non probari hanc opinionem non dissimulat. Nec tamen propterea eos ullo modo habet pro hæreticis, quin imo catholicos fuisse haud immerito ex ipsis verbis, quibus utitur, colligimus. Unde facile pateremur no[…] suaderi sanctum doctorem, cum videret e[…] opinionem, quæ et multorum et catholicoru[m] refellendis Apollinaristarum commentis com[…] esse, in ea hic argumentari, non in propria: et nonnunquam ipsi usu venire a nobis ja[m] semel observatum est. Cæterum nihilominus [s]imile nobis videtur, quidquid hoc loco disput[…] de Christi profectu, accomodandum attri[…] dumque tertiæ illi scientiæ, quam in eo […] beatam atque infusam sub nomine acquisit[æ] experimentalis admittunt theologi. Hanc ess[e] qua sanctus noster dicit sensu humano Ch[ristum] profecisse, nimirum per notiam rerum a […] bus acceptam: non quod eam notitiam ignor[…] præcederet, sed quoniam quæ antea sciret, id cognoscendi modo, id est, experiendo per accessum disceret. Quale aliquid in Adamo f[…] agnoscit August. lib. viii, *de Gen. ad litt.* c[…] Sed ne mentem cum Ambrosii tum aliorum qu[on]dam Patrum ea in re liquido perspectam habe[…] hoc in causa est, nempe quod ad asserendam C[…] Domino humanam animam videbant suffic[…] profectum aliquem, qualiscunque demum is e Scriptura in ipso demonstrarent, proindequ[e] multum de inquirenda ejusmodi profectus […] satagebant. Nec difficulter illud advertas Epiphanium Hæres. 77, n. 26, Theodoretum *Hæret. fabul.* cap. 13, atque alios.

(39) Pauci mss., « apud Deum et apud ho[mines]. Profectus ætatis, et profectus sapientiæ, [hu]manæ est. Quomodo proficiebat sapientia D[ei]? ceat te ordo verborum. Ideo autem, » etc.

proficiebat humanus ; sensum ergo suscepit
num.

Et ut sciamus quia secundum hominem loque-
, præmisit supra dicens : « Puer autem cres-
et confortabatur et implebatur sapientia ; et
Dei erat cum illo (*Ibid.* 40). « Et *puer*, nos-
mem ætatis est : nec confortari virtus poterat
nec crescere Deus, nec altitudo sapientiæ
nec plenitudo divinitatis impleri. Quæ igitur
batur, erat non Dei, sed nostra sapientia. Nam
odo implebatur, qui ut omnia impleret des-
t (40) (*Ephes.* IV, 10)?

Per quem autem sensum Isaias dixit, patrem
nesciebat aut matrem? Scriptum est enim :
usquam sciat puer patrem aut matrem, acci-
irtutem Damasci et spolia Samariæ (*Isa.* VIII,
Sapientiam enim Dei futura et occulta non
t : expers autem agnitionis infantia, per
nam utique imprudentiam, quod adhuc non
t, ignorat.

Sed verendum est, inquis, ne si duos princi-
sensus aut geminam sapientiam Christo tri-
us, Christum dividamus. Numquid cum et
itatem ejus adoramus et carnem, Christum
imus? Numquid cum in eo imaginem Dei,
mque veneramur, dividimus eum? Apostolus
, qui de eo dixit : « Quoniam etsi crucifixus
x infirmitate nostra, vivit tamen ex virtute
II Cor. XIII, 4) ; » ipse dixit quia non divisus
Christus. Numquid etiam cum dicimus quia
m rationabilem et intellectus nostri suscepit
em, dividimus eum (*I Cor.* I, 13)?

Non enim ipse Deus Verbum pro anima ra-
bili et intellectus capaci in carne sua fuit, sed
am rationabilem et intellectus capacem, et ip-
humanam, et ejusdem substantiæ, cujus nos-
unt animæ et carnem nostræ **721** similem,
lemque cujus caro est nostra substantiæ, sus-
ns Deus Verbum, perfectus etiam homo fuit,
ulla tamen labe peccati ; quia peccatum ipse
fecit, sed pro nobis peccatum factus est ; ut
essemus justitia Dei in ipso (*II Cor.* V, 21).
ergo ipsius et anima ejusdem cujus anima
a caroque substantiæ est (41).

Nec timeo ne tetrada videar inducere (42), nos
vere solam, qui hoc asserimus, colimus Tri-
em. Non enim Christum divido, cum carnis ejus
itatisque distinguo substantiam ; sed unum
stum cum Patre et Spiritu Dei prædico, et illos
is qui carnem Christi unius cum divinitate ejus
nt esse substantiæ, tetrada inducere demons-
. Non enim quod ejusdem substantiæ est,
, sed unum est, nam utique Filium ejusdem
cum Patre substantiæ confitentes in tractatu con-
cilii Nicæni, non unum personam, sed unam divi-
nitatem in Patre et Filio crediderunt.

78. Ergo cum dicunt ejusdem carnem, cujus et
Filius Dei erat, fuisse substantiæ, ipsi quod nobis
objiciunt ineptiis vanæ assertionis incurrunt ut di-
vidant Christum. Itaque quartum increatum, quod
adoremus, inducunt, cum sola increata sit divinitas
Trinitatis.

CAPUT VIII

Contra catholicam hanc sententiam, Filium qui generatus est, Patri qui generavit, æqualem esse, opponentibus adversariis genitum cum ingenito ejusdem naturæ esse non posse : respondetur voces genitum atque ingenitum quæ in Scripturis non leguntur, ab iis hic induci, cum illas naturam *et* substantiam *ideo repudient, quod eas in iisdem Scripturis negent exstare. Tum etiam in Deo naturam ac substantiam esse ex sacris codicibus evincitur.*

79. Concluseram librum : sed religionis fuit ne
prætervecti videremur (43), quod solvere nequire-
mus. Nam cum dudum audierint quidam, dicenti-
bus nobis, Filium Dei, qui generatus sit, Patri qui
generavit, inæqualem esse non posse, quamvis ille
generatus sit, iste generaverit, quia generatio non
potestatis est, sed naturæ : adversus illam quidem
quæstionem vocem sibi arbitrantur occlusam : sed
tergiversatione damnabili in eodem loco vestigium
vertunt ; ut putent mutationem fieri quæstionis,
mutatione sermonis, dicentes : Quomodo possunt
ingenitus et genitus esse unius naturæ atque sub-
stantiæ?

80. Ergo ut respondeam, clementissime Impera-
tor, per te mihi propositæ quæstioni ; primum om-
nium ingenitum in Scripturis divinis nusquam in-
veni : non legi, non audivi. Cujus igitur mutabili-
tatis sunt homines istiusmodi, ut nos dicant ea
usurpare, quæ non sunt scripta ; cum ea quæ sunt
scripta, dicamus ; et ipsi objiciant quod scriptum
non sit? Nonne ipsi sibi adversantur, et auctorita-
tem calumniæ suæ derogant?

722 81. Dicunt etenim non esse scriptum Dei
esse substantiam atque naturam ; cum utique Fi-
lium Dei Patris esse splendorem gloriæ, et cha-
racterem substantiæ ejus Scriptura testetur (*Hebr.*
I, 3), et multos alios de divina dixisse subs-
tantia in alio libro plenissime ostenderimus (lib.
III *de Fide*, cap. 4).

82. Naturam quoque divinam quis abnuat ; cum
Petrus apostolus in epistola sua scripserit, id ope-
ratam Domini misericordiam per passionem cru-
cis, ut nos, inquit (*II Petr.* I, 4), faceret divinæ con-
sortes naturæ? Sed etiam alibi Paulus scripsit :
« Sed tunc quidem ignorantes Deum, his qui natura

(40) Duo mss., « impleret, ascendit : » absono et
rario sensu.

(41) Quidam mss., « in ipso. Ergo carnem dicunt
dem, cujus anima nostra caroque substantiæ
. »

(42) Hoc quoque objectum fuisse ab Apollina-
ristis testatur Athanasius epist. ad Epict. jam sæ-
pius laudata.

(43) Mss. aliquot, « ne prætervecti videremus : »
reliquorum autem nonnulli ac edit. Amerb. atque
Eras., « ne prætergredi videamus : » plures ac po-
tiores et cum his edit. Gill. et Rom. ut in contextu.

non sunt dii, servistis (*Galat.* IV, 8). » Ita enim et in Græcis codicibus invenimus, quorum potior auctoritas est.

83. Quid igitur agunt, qui negant naturam esse divinam, nisi ut jam non solum Filio calumnientur, sed etiam Patri ? Si enim negatur natura Deus esse, ergo per gratiam est, ut homines : aut certe falso creditur, ut dæmones, quorum simulacra Dei appellatione donantur. Sed Apostolicam auctoritatem sequamur, ut dicamus in simulacris naturam non esse divinam. Si ergo in simulacris non est (*I Cor.* x, 19), non est in dæmoniis : superest ut in Deo divina sit natura atque substantia.

84. Docuimus igitur apostolica auctoritate recte de Deo Patre dici quod natura sit Deus ; accipiant nunc quod eadem Dei Patris sit natura quæ Filii est, eadem sit et Spiritus sancti ; ne forte itidem B dicant naturam quidem legimus esse divinam, naturæ autem divinæ non legimus unitatem. Sed cum ipse Filius dixerit : « Ergo et Pater unum sumus (*Joan.* x, 30) ; » unitatem divinitatis probavit. Cum dixerit : « Omnia quæ Pater habet mea sunt (*Joan.* XVI, 15) ; » et infra : « Pater, omnia mea tua sunt, et tua mea (*Joan.* XVII, 10) ; » asseruit unitatem. Cum dixit : « Pater qui in me manet, ipse et opera quæ ego facio, ipse facit (44) (*Joan.* XIV, 10) ; » unitatem evidentissime declaravit.

85. Deinde Petrus unam naturam ostendit esse divinam : « Ut nos, inquit, faceret divinæ consortes naturæ (*II Petr.* I, 4). Potuit enim sic dicere, si aliter æstimasset ; potuit, inquam, sic dicere : Ut nos faceret divinarum consortes naturarum, maxime cum per Filium in naturæ divinæ consor- C tium transeamus. Numquid potest donare quod non habet ? Ergo non est dubium quia de eo, quod habet, donat ; et ideo habet naturam divinam, qui consortia divinæ donat naturæ.

86. Apostolus quoque Paulus dicendo : « Qui natura non sunt dii (*Galat.* IV, 8), » ostendit unam veri Dei esse naturam. Namque et ipse potuit dicere : Qui naturis non sunt dii, si sciret pluralitatem divinæ esse naturæ, ut alia esset in Patre, alia in Filio, alia in Spiritu sancto. Dicendo ergo : « Natura non sunt dii, » unitatem naturæ expressit divinæ.

87. Quid est autem natura Deum esse, nisi verum Deum esse ? sicut ad Thessalonicenses dixit : « Quomodo conversi estis ad Deum a simulacris servire Deo vivo et vero (*I Thess.* I, 9) ? » Illi enim D dii esse simulantur, natura autem Deus vivus et verus est. 723 Nam et in ipso usu nostro est adoptivus Filius, et verus Filius. Adoptivum Fi- A lium non dicimus Filium esse natura, sed eum dicimus natura esse, qui verus est Filius.

88. Ergo et naturam et substantiam esse divinam probavimus lectione ; unitatem quoque, non pluralitatem divinæ esse naturæ apostolica auctoritas demonstravit.

CAPUT IX.

Dum ingenitum Patrem, quod in Scriptura non legerunt hæretici, sibi concedi volunt, eos contentionis studium patefacere. Fatendum tamen id scriptum esse, sed apud Arium, cui opponitur Apostolus. Retorquetur eorum objectio contra ipsos et vox ingenitus etiam creaturæ communis asseritur. Mox explicato adversariorum ratiocinio, reponit Ambrosius vocibus geniti atque ingeniti non naturam significari, sed qualitatem. Adductis exemplis hoc fuse probat, sed in eo præsertim longior est, ut ex diversis initiis eamdem substantiam exoriri posse palam faciat.

89. Nunc illi asserant ubi ingenitum Patrem legerint. Sed si dialectico more concedi sibi id postulant, ut quod lectum non sit pro lecto usurpent, produnt se contentionis studio differri (45), non cognitionem quærere veritatis. Namque in ipsa dialectica si non concedatur, quod concedi sibi postulant, quo aditum contentionis invenire desiderant, principium invenire nequeunt disputandi. Et hoc ibi, ubi contentio est magis de disputationis argutiis, quam de examine veritatis. Hæc est enim dialecticorum gloria, si videantur expugnare verbis et refellere veritatem : et contra definitio fidei est, ut veritas, non verba pendantur. Denique verba philosophorum excludit simplex veritas piscatorum.

90. Quæ igitur ista assertio est, ubi si non donavero eis verbum ingeniti, assertionis principium invenire non possunt? Ubi ergo legerint, demonstrent.

91. Exciderat animo : nunc redeo in memoriam. Lectum est, inquiunt ; nam Arius dixit ingenitum Patrem, et genitum et creatum Filium. En quo auctore contra apostolica scripta contendant (46) : contendant tamen, si modo se Arii discipulos esse fateantur. Nam quomodo negant magistrum, cujus inventum sequuntur ?

92. Sed si illi hoc dicunt, quod Arius : justius ego debeo (47) dicere, quod Apostolus dixit. Patrem enim dixit (*Ephes.* III, 14), non ingenitum nominavit ; Filium dixit, et genitum Filium dixit. Quod legi, non nego ; imo libenter usurpo : quod non legi, usurpare non debeo. Sed tamen, quod in dialectica non faceremus, usurpent ; si non et forte dicant quia genitum non legimus Patrem sicut Filium, ideo ingenitum æstimare debemus.

(44) Rom. edit. sola, « ipse facit opera. » Et, mandatum dedit mihi Pater, sic facio. »

(45) Mss. non pauci, « studio defendere ; » alii non pauciores, « studio deferre ; » haud male, si modo *deferre* accipiatur pro « cedere vel obsequi » aliquot alii et edit. Rom., « studia offerre. » Planus quidem sensus : at cum legatur in mss. longe plurimis, et antiq, edit. « studio differre, » vitium emendavimus e cod. Remig., reponentes, « studio differri, hoc est, affectu distrahi, jactari et agitari. »

(46) Mss. aliquot, « Filium. Quo auctore contra apostolica scripta contendunt. »

(47) Tres mss., « hoc dicunt, quod Arius justius senserit : ego debeo. « Id autem hic obiter adjicimus, Ambrosium quæ de vocabulo *ingenitus* disputat, imitatum videri ex Basilii orat 2 *contr. Arianos*.

93. Intelligitur hoc, ergo non legitur. Sed si intelligitur, nec Spiritum sanctum genitum legi: 724 ergo et Spiritus, quia genitus non est, ingenitus utique secundum vestram sententiam nominandus est. Si igitur ingenitum dicitis et genitum non posse unius esse substantiæ ; superest ut de Patre et Spiritu sancto, quia nec Patrem genitum legimus, nec Spiritum sanctum, unitatem divinæ naturæ et substantiæ non negetis. Si enim in eo est vis omnis vestræ disputationis, quod ingenitus et genitus non possunt esse unius naturæ : ergo qui non est genitus, cum eo qui non sit genitus, unius naturæ atque substantiæ est. Et si ideo putatis Patrem (48) majorem esse, quia genitus non est ; numquid et Spiritus sanctus major est Filio ?

94. Multa possunt et innumera exempla suppetere, ut de eo quod genitum non sit, dicatur ingenitum. Nam et mundum plerique ingenitum esse dixerunt (49), et materiam rerum omnium, quam Græci hylen dicunt, quasi silvam materialem, ingenitam esse memorarunt. Vident igitur in hoc verbo prærogativam quamdam potestatis esse non posse, nisi forte hoc verbo sibi honorare Deum videntur, quo philosophi mundum putaverunt esse donandum. Numquid ergo sic ingenitus Pater, sic ut mundus ? Absit. Aut hic solus Deum decet sermo, cum Deus ultra sermonum omnium sit ambitum. Nihil igitur pretiosum Deo in eo sermone, qui communis possit esse cum cæteris.

95. Sed tamen quemadmodum vultis, inæstimabilis sit hujus prærogativa sermonis, quæ non auctoritate aliqua designatur, sed vestro æstimatur arbitrio. Quo igitur hoc proficit, ut ex verbo velitis facere inter Patrem et Filium distantiam naturæ, distantiam potestatis ? Ingenitus, inquit, et genitus non possunt unius esse naturæ atque substantiæ ; aut, quemadmodum interdum dicunt, inoperatus et factus non sunt unius naturæ. Neque enim discretionem faciunt ingeniti et inoperati, neque distantiam volunt esse inter genitum vel creatum, modo ut creaturam Filium dicant.

96. Dicunt ergo quia Pater omnem causam, hoc est *αἰτίαν*, sicut Græci dicunt, supergressus, cum ex alio creatus non sit, non sit filius ; cum utique substantia sit, non aliunde principium habens vel causam, ex qua sit ; et ideo, inquiunt, alia talis substantia esse non potest, quia omnia ex Patre Deo habent subsistendi causam. Unde non esse verisimile dicunt, ut Filius quia ex Patre est, et ex se causam non habeat ut sit, sed ex Patre, similis sit Patri : cum Pater ex alio causam non habeat, Filius autem, ut ipsi allegant, esse non potuerit, nisi hoc ipsum ex Patre ut esset, acceperit.

97. Ideoque ingenitum et genitum dicunt esse dissimilem ; quasi vero, quod alibi sæpe jam dixi, generatio potestatis sit, non naturæ. Cum enim dico genitum, non proprietatem naturæ, sed significationem generationis expressi ; et hoc exemplis evidentioribus approbabo. Nam si generaliter dicam Filium, nec 725 addam cujus, potest intelligi et filius hominis, et filius iniquitatis, et filius pestilentiæ, et filius diaboli, sicut de Judæis Scriptura testatur (*Joan.* VIII, 37, 44) : et quod in usu est, et fetus pecudis, et pulli columbarum. Et ideo in appellatione filiorum non est expressio significata naturæ. At vero si naturam designare desidero, aut hominem nuncupabo, aut equum nominabo, aut avem dicam, ut natura possit intelligi.

98. Ita ergo si naturam cupio designare divinam, Deum verum debeo nominare. Cum autem Filium dico, generatum significo : cum Patrem quoque dico, generasse declaro. Non ergo hinc naturæ discretionem facias, cum sit hoc significatorium generantis et geniti : significatoria autem hujusmodi exprimunt substantiæ qualitatem ; multi enim, ut dixi, filii, sed diversitas filiorum ; alius per naturam, alius per gratiam.

99. Multæ creaturæ invisibiles et visibiles ; invisibiles, ut Principatus et Potestates, Throni et Dominationes ; visibiles, ut sol, luna, stellæ, homo, terra. Ergo diversæ species, et diversæ, creaturarum substantiæ sunt. Itaque si velis proprietatem creaturæ alicujus exprimere, aut solem, aut lunam nominabis, aut stellas : et sic intelligitur quid sit, quod significandum putaveris.

100. Cæterum si factum dicas aut creatum, quod interdum Filium dicunt ; quia multa facta et creata sunt, non proprietatem substantiæ videris significasse, sed speciem qualitatis. Aliud enim substantia, aliud qualitas est. Denique diximus et alibi, *οὐσίαν* (50) ita interpretatos Latinos, ut substantiam dicerent. *Οὐσία* autem Dei cum dicitur, quid aliud significatur, nisi Deum semper esse ? Quod litteræ ipsæ exprimunt, quoniam vis divina *οὖσα ἀεὶ*, hoc est, cum sit semper, *οὐσία* dicitur, unius litteræ mutato ordine propter sonum et compendium decoremque sermonis. Ergo *οὐσία*, quod semper sit Deus, significat : ingeniti autem, ut tu vis, vel geniti appellatio quomodo, sit, declarat (51), hoc est, quod non ex alio sit Pater, nec ex se Filius. Species hic videtur esse diversa.

(48) Nonnulli mss., « Et si ideo putamus patrem, » etc.

(49) Quinam hoc docuerint, cognosces ex initio lib. 1 *Hexaem.*

(50) Ex iis quæ dicuntur hoc loco de voce *οὐσία*, manifestum est nos ab Ambrosio non remitti ad aliud Opus, quam ad lib. III, *de Fide*, cap. 15, num. 127, ubi et Dallæum ob ejusdem vocis etymologiam cum sancto Doctore asperius egisse ostendimus.

(51) Edit., « quid sit declarat : » mss., « quomodo sit declarat, » id est, non substantiam, sed modum significat. Optime sane ; hoc enim petitum est ex illis Basilii verbis, lib. IV *cont. Eunom.*, *ὑπῆρξε ὁ τρόπος τὸ ἀγέννητον, καὶ οὐχ οὐσίας ὄνομα.* Adverte autem paucis post verbis vocem « species » positam pro individuo, quod insolens non esse apud Ambrosium alibi observatum a nobis reperies.

Species utique distincta, sed indistincta divinitas.

101. Quæris quomodo hoc probari possit? Etiam in creaturis ostendam diversam speciem (58), diversa initia in plerisque, et unam esse substantiam, et de Scripturis exempla proferam. Itaque si in his quæ mortalia sunt, hoc potest convenire; quemadmodum Patris et Filii et Spiritus divinitati legem cujusdam necessitatis imponunt?

102. Omnia nempe volatilia quæ ejusdem generis videntur, ejusdem utique et naturæ sunt, ut aquilarum unum genus et una natura est, vulturum similiter, et cæterorum secundum genus suum volatilium. Quemadmodum autem cœperint esse volatilia, tres species reperimus, et ortus eorum causas legimus esse diversas. **726** Scriptum est enim dixisse Deum: « Producant aquæ repentia animarum viventium, et volatilia volatilium (*Gen.* I, 20). » Et paulo post, cum paradisum fecisset Deus, et posuisset in eo hominem, scriptum est, quia figuravit Deus de terra bestias agri, et volatilia cœli (*Gen.* II, 90). Significantur ergo volatilia hoc loco figurata de terra. Supra quoque legisti quia dixit Deus avibus: « Crescite et multiplicamini (*Gen.* I, 22); » utique ex coitu maris et feminæ generationis incrementa præcipiens. Itaque advertimus etiam quæ unius generis sunt, diverso modo esse cœpisse: alia de aquis, alia de terra, alia de maris et feminæ generatione; et unius tamen hæc esse naturæ, dissimulitudinemque substantiæ non habere.

103. Quid vero tam unius naturæ, quam caro nostra cum Dominici corporis veritate? Diversis tamen utraque ducta causis, diversis orta principiis est. Caro enim Domini Spiritu in Virginem superveniente (*Luc.* I, 35) generata, non exspectavit virilis femineique coitus solemne commercium; caro vero nostra, nisi virilis juxta femineusque sexus genitalia sulcis naturalibus obducat semina, intra viscera nescit materna formari; et tamen cum generationis fuerit causa diversa, carnis tamen in Christo cum hominibus omnibus una natura est.

104. Partus enim Virginis non naturam mutavit, sed generandi usum novavit. Denique caro de carne nata est. Habuit ergo de suo Virgo, quod traderet; non enim alienum dedit mater, sed proprium e visceribus suis contulit inusitato modo, sed usitato munere. Habuit igitur carnem Virgo, quam naturæ solemnis jure transcripsit in fetum. Eadem igitur secundum carnem generantis Mariæ, genitique natura, nec dissimilis fratribus; quia dicit Scriptura, ut per omnia similis fratribus fieret (*Hebr.* II, 17). Similis utique Dei Filius nostri non secundum divinitatis plenitudinem, sed secundum animæ rationabilis, et ut expressius dicamus, humani nostrique corporis veritatem (53).

105. Quid autem de ipso loquamur Adam, qui cum sit formatus e limo terræ (*Gen.* II, 7), generavit utique filios suæ consortes naturæ, participes generis, successionis hæredes? Diversa quidem in filiis et parente principia, sed humanæ conditionis una natura; nec tamen dissimilitudo ortus similitudini substantiæ præjudicavit. Similis ergo filius patri etiam in his, quæ propter humanæ conditionis fragilitatem similitudinis plenitudinem habere non possent: quomodo ergo Dei Patris dissimilis Filius verus?

727 CAPUT X.

A superioribus eos non discrepare, qui Filium Patri similem agnoscentes, ejusdem substantiæ inficiantur. Non enim posse inter eos accidentalem aut partialem intercedere similitudinem; cum hujusmodi similitudines puris hominibus cum Deo tribuantur, at Filio cum Patre naturæ sit similitudo, cujus et perfecta imago est. Nihil ergo vocem ingenitum *catholicis obstare, sed hæreticorum prodere perfidiam; quippe qui dum vocem in Scriptura ignotam usurpabant, omnipotentiam quæ illis personis ibi tribuitur, negabant.*

106. Sed plerique eamdem sectam sequentes, disputationis genere discordare se putant ab his qui dissimilem Patri per omnia Filium dicunt. Ideo horum quoque qui similem dicunt Filium, sed non unius substantiæ cum Patre, ineptias discutiamus.

107. Sed quæ non unius naturæ sunt, diversæ sunt utique atque distantis: et quæ distantis naturæ, consequens est ut similia esse non possint; nisi forte secundum speciem similia dicas, dissimilia secundum veritatem. Nam et lactis et nivis et cygni albentis concolor species est (64), sed discrepantiam servat distantis naturæ; nec differentia naturarum specierum similitudine coloratur.

108. Quomodo ergo isti similem dicunt Patrem et Filium, qui unitatem substantiæ negant? An secundum formam et figuram et colorem similem putant? Sed hæc corporis sunt, hæc compositionem quamdam indicant. Quomodo autem invisibili similitudinem secundum colorem aptamus (53) aut formam? Aut quomodo creatura potest esse similis increato? Quomodo splendor gloriæ, et character substantiæ ejus (*Hebr.* I, 3); si diversa gloria, ut illi dicunt, diversa substantia est.

(52) Hoc argumentum tractatum occurrit non modo in lib. IV, Basilii *cont. Eunom.*, cap. 2, verum etiam in lib. Athanasii *de Decr. Nicænæ synodi*, in lib. II, Gregorii Nyss. *advers. Eunom.*, et apud alios.

(53) Quidam mss. et edit., « dicamus humanæ nostrique, » etc.

(54) Nonnulli mss., « albentis coloris species est. »

(55) Ita edit. omnes, exceptis ultimis duabus Paris. ubi legimus « in invisibili... aptamus, » novissima « optamus. » Cum hac mss. prope ad unum consentiunt, nisi quod particulam *in* prætermittunt, potior tamen est communis, quæ nostra etiam est, lectio.

109. Secundum gloriam, inquiunt, et imperationem similis est, et propterea imago Dei dicitur Filius. A Ergo si per aliqua, non per omnia similis, pro parte similis, pro parte dissimilis. Huic autem propositioni consequens est, ut si ex parte similis non in toto est, pro parte sit Dei imago composita : ac per hoc sequitur, ut et ipse compositus videatur, cujus sit imago composita. Composita autem si ex parte similitudinem servet, imago ejus ex parte similis esse non possit.

110. Sed qui similem secundum unitatem naturæ negant, similem cæteris arbitrantur. Solent enim dicere : Cur putatis quia multum dedit Scriptura Filio, quia imaginem dixit : cum ipse Deus dixerit hominibus : « Estote sancti; quoniam et ego sanctus sum (*Lev.* XIX, 2)? » Et Filius dixerit : « Estote B perfecti, sicut et Pater vester qui in cœlis est, perfectus est (*Matth.* v, 48)? » Nec intelligunt eo ipso astrui : **728** quia non secundum partem, sed secundum plenitudinem divinitatis et perfectionem similis sit Filius Patri. Denique si multi similes cur solus Filius imago invisibilis Dei dicitur, et character substantiæ ejus ; nisi quia in eo naturæ ejusdem unitas, et ejus (56) majestatis expressio est?

111. Alia enim secundum imitationem similitudo (57), alia secundum naturam : quod propositorum exemplorum etiam verba indicant; dicit enim Scriptura : « Estote sancti ; » ut id fiant per imitationem. Hominibus ergo dicitur : « Estote, » C quia non sunt : de se autem dicit Deus, « quia sanctus sum ; » non utique proficiente processu, sed manente natura. Deinde ait Sapientia : « Estote perfecti; » ut incipiant habere quod non habent. De Patre autem dicit : « Sicut Pater vester, qui in cœlis est, perfectus est. » Est ergo perfectus Pater, qui semper est. Ideo ejus vel οὐσία Græce, quod sit semper ; vel Latine, quod in suo maneat, nec ope subsistat aliena, appellatur substantia.

112. Sanctus ergo Pater, et perfectus Pater, sanctus etiam et perfectus Filius, quasi imago Dei Imago autem Dei, quia omnia quæ sunt Dei, videntur in Filio, id est sempiterna divinitas omnipotentia atque majestas. Talis ergo qualis est Deus, sua videtur in imagine. Unde oportet ut imaginem D ejus talem credas, qualis est Deus. Nam si imagini detrahas, et utique ei, cujus imago est, videbitur esse detractum : si minorem imaginem credas, minor Deus apparebit in imagine. Qualem enim æstimaveris imaginem, talis tibi videbitur is cujus invisibilis est imago. Dixit imago : « Qui me videt, videt et Patrem (*Joan.* XIV, 9). » Et qualem æstimaveris eum, cujus imaginem esse Filium credis, talis tibi necessario Filius æstimandus est. Unde quia increatus Pater, increatus et Filius ; quia non minor Pater, non minor Filius ; quia omnipotens Pater, omnipotens Filius.

113. Dictum est igitur, etiamsi usurpent quod non legunt, ut ingenitum dicant; eo verbo tamen nihil impediri quominus unius naturæ atque substantiæ Christum cum Patre esse credamus. Quod si unius naturæ, utique unius potentiæ.

114. Qui quidem locus haud difficilior est ad refellenda studia perfidorum. Quomodo enim negant omnipotentem Christum. quod scriptum est, qui volunt usurpare, quod non docent scriptum? Omnipotentem etenim Christum supra docuimus (lib. II *de Fide*, c. 3), et in Joannis Evangelistæ Apocalypsi, et in Zachariæ prophetia (58), et in Evangelio significatum. Quæ si quis recensenda putat, superiora revolvat et repetat.

115. Tamen quod ibi propter congestionem testimoniorum pene præterii, dicant de quo putent dictum, quod Amos prophetavit ; sic enim scriptum est : « Dominus qui attigit terram. **729** et movet eam, et lugebunt omnes commorantes in ea. Et ascendet sicut flumen Ægypti, quia ædificat (59) super cælum ascensionem suam, et repromissionem suam super terram confirmat : qui advocat aquam maris, et effundit eam super faciem terræ, Dominus omnipotens nomen est ei (*Amos.* IX, 5, 6). » Nonne hæc omnia in Filium intelligunt convenire, qui terram descendens tetigit, in passione commovit, de terris ascendit in cœlum, et super terram descendit e cælo, sicut ipse promiserat?

116. Sed quid de Filio laboro, cum etiam Spiritum omnipotentem Scriptura testetur? Scriptum est enim : **730** « Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum (*Psal.* XXXII, 6). » Et de Sapientia scriptum est quia habeat in se omnipotentem Spiritum : dicit enim Salomon : « Quia omnium artifex docuit me Sapientia » (*Sap.* VII, 12). Est enim in ea Spiritus intelligentiæ, sanctus, unicus, multiplex, subtilis, bene mobilis (60) di-

(56) Mss. tres, « in eo natura ejusdem unitatis, et ejusdem, » etc. ; duo, « in ejus natura ejusdem unitatis, » etc. Reliqui vero et omnes edit. ut nos in textu.

(57) Hactenus disputavit Ambrosius contra puros ac rigidos Arianos, quales erant Actiani, Eunomiani, et Anomœi, quos omnes communi nomine Troglitas seu Troglodytas, quod in speluncis conventus ac synaxes suas haberent, vocari solitos ex Theodoreti lib. IV *Hæret. Fabul.* cap. 3, intelligimus : jam vero ad remissiores accedit, eos nimirum a quibus dictio ὁμοούσιος, quæ in Nicæna synodo instituta est, rejiciebatur ; ut ei substitueretur vox ὁμοιούσιος. Hos Epiphanius, hæres. 73, Semiarianos appellat, sicut et Augustinus, *de Hæres.* cap. 58. Quod vero ad divisionem Arianorum in plures rivos, illam jam perstrinxerat Ambrosius lib. I de Fide cap. 6, num. 45.

(58) Mss. aliquot. « et in Zacharia propheta.

(59) Rom. edit. sola, « Et ascendet sicut flumen consummatio eius, et descendet sicut flumen Ægypti. Quia ædificat, » etc.

(60) Vet. edit. ac mss. non pauci, « subtilis, bonus, mobilis. » Rom. et mss. cæteri, « subtilis, bene mobilis. » Rursus vero ubi omnes edit. et mss. longe plurimi, « acutus, providens, possibilis ; »

sertus, immaculatus, manifestus, inviolabilis, bonum amans, acutus, providens, possibilis, munificus, benignus, stabilis, integer, sine sollicitudine, A qui omnia potest, omnia spectans, et per omnia penetrans spirituum intelligibilium.

nonnulli mss., « acutus, impassibilis. » Denique pro, Spiritum invisibilium, » quod est in cunctis edit. et majori numero mss., legitur in quibusdam, « spiritus invisibilium. »

FRAGMENTUM AMBROSIANUM

EX THEODORETO DESUMPTUM

POLYMORPHI DIALOGI II.

A

Τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου ἐπισκόπου Μεδιολάνου ἐν Ἐκθέσει πίστεως.

Ὁμολογοῦμεν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν μονογενῆ, πρὸ πάντων μὲν τῶν αἰώνων ἀνάρχως ἐκ Πατρὸς γεννηθέντα κατὰ τὴν θεότητα· ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας τὸν αὐτὸν σαρκωθέντα, καὶ τέλειον τὸν ανθρωπον ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος ἀνειληφότα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Δύο γὰρ φύσεων τελείων ἕνωσις γεγένηται ἀφράστως. Διὸ ἕνα Χριστὸν, ἕνα Υἱὸν τὸν Κύριον ἡμῖν Ἰησοῦν Χρίστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καθομολογοῦμεν, εἰδότες ὅτιπερ συναΐδιος ὑπάρχων τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα, καθ' ἣν καὶ πάντων ὑπάρχει δήμιουργὸς, B ἠξίωσε μετὰ τὴν συγκατάθεσιν τῆς ἁγίας Παρθένου, ἡνίκα εἴρηκε πρὸς τὸν ἄγγελον· « Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου, γένοιτό μοι κατὰ ῥῆμά σου, » ἀποῤῥήτως ἑαυτῷ ἐξ αὐτῆς οἰκοδομῆσαι ναὸν καὶ τοῦτον ἑνῶσαι ἑαυτῷ ἐξ αὐτῆς τῆς συλλήψεως, οὐ συναΐδιον, ἐκ τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας οὐρανόθεν ἐπιφερόμενον σῶμα, ἀλλ' ἐκ τοῦ φυράματος τῆς ἡμετέρας οὐσιας, τουτέστιν ἐκ τῆς Παρθένου, τοῦτο εἰληφὼς καὶ ἑαυτῷ ἑνώσας.

Οὐχ ὁ Θεὸς, Λόγος εἰς σάρκα τραπεὶς, οὔτε μὴν φάντασμα φανεὶς· ἀλλ' ἀτρέπτως καὶ ἀναλλοιώτως τὴν ἑαυτοῦ διατηρῶν οὐσίαν, τὴν ἀπαρχὴν τῆς φύσεως τῆς ἡμετέρας εἰληφὼς ἑαυτῷ ἥνωσεν. Οὐκ ἀρχὴν ὁ Θεὸς Λόγος ἐκ τῆς Παρθένου εἰληφὼς, ἀλλὰ συναΐδιος τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ ὑπάρχων, τὴν τῆς φύσεως C τῆς ἡμετέρας ἀπαρχὴν ἑαυτῷ διὰ πολλὴν ἀγαθότητα ἑνῶσαι κατηξίωσεν, οὐ κραθεὶς, ἀλλ' ἐν ἑκατέραις ταῖς οὐσίαις εἷς καὶ ὁ αὐτὸς φανεὶς, κατὰ τὸ γεγραμμένον· « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτὸν. » Λύεται γὰρ ὁ Χριστὸς Θεὸς κατὰ τὴν ἐμὴν οὐσίαν, ἣν ἀνέλαβε καὶ λελυμένον 731 ἐγείρει τὸν ναὸν ὁ αὐτὸς κατὰ τὴν θείαν οὐσίαν, καθ' ἣν καὶ πάντων ὑπάρχει δημιουργός.

Οὐδέποτε μετὰ τὴν ἕνωσιν, ἣν ἐξ αὐτῆς τῆς συλλήψεως ἑαυτῷ ἑνῶσαι κατηξίωσεν, ἢ ἀποστὰς τοῦ οἰκείου ναοῦ, ἢ ἀποστῆναι διὰ τὴν ἄφατον φιλανθρωπίαν δυνάμενος· ἀλλ' ἔστιν ὁ αὐτὸς παθητὸς καὶ ἀπαθής· παθητὸς κατὰ τὴν ἀνθρω-

A 730 *Sancti Ambrosii episcopi Mediolanensis in Expositione fidei.*

Confitemur Dominum nostrum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum, ante omnia sæcula sine principio ex Patre genitum secundum divinitatem: in novissimis vero diebus ex sancta virgine Maria eumdem incarnatum esse, perfectumque hominem ex anima rationali et corpore assumpsisse, consubstantialem Patri secundum divinitatem, et consubstantialem nobis secundum humanitatem. Duarum enim perfectarum naturarum unio facta est ineffabiliter. Ideo unum Christum, unum Filium Dominum nostrum Jesum Christum Filium Dei confitemur, scientes quod Patri suo secundum divinitatem B coæternus existens, secundum quam omnium etiam est conditor, dignatus est, post sanctæ Virginis assensum, quando dixit angelo: « Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum (*Luc.* I, 38), » ineffabiliter sibi ex ea templum ædificare, et hoc sibi ab ipsa conceptione unire, non coæternum, ex sua substantia cœlitus delatum corpus, sed ex substantiæ nostræ massa, hoc est ex Virgine id assumens, et sibi ipsi uniens.

Non in carne mutatus Deus Verbum, neque ut spectrum apparens, sed sine mutatione et alteratione suam conservans substantiam, assumptas naturæ nostræ primitias sibi univit. Non principium sumens Deus Verbum ex Virgine, sed Patri suo C coæternus existens, naturæ nostræ primitias per immensam bonitatem sibi unire dignatus est, non commixtus, sed in utraque substantia unus et idem apparens, sicut scriptum est: « Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud (*Joan.* II, 19). » Solvitur enim Christus Deus secundum meam substantiam, quam assumpsit: et solutum templum idem excitavit secundum 732 divinam substantiam, secundum quam et omnium est conditor.

Numquam post unionem, quam sibi ex ipsa conceptione unire dignatus est, vel a suo templo recedens, vel propter ineffabilem benignitatem valens recedere. Sed idem est patibilis et impati-

ἀπαθὴς κατὰ τὴν θεότητα· « Ἴδετε γάρ, ἴδετέ με, ὅτι καὶ οὐκ ἠλλοίωμαι· » Ἐγείρας τοιγαροῦν τὸν ἑαυτοῦ ὸς Λόγος, καὶ ἐν αὐτῷ τῆς φύσεως ἡμῶν ἀνάστασιν ἑωσιν ἐργασάμενος, καὶ ταύτην τοῖς ἑαυτοῦ μαθηκς, ἔλεγε· « Ψηλαφήσατέ με, καὶ ἴδετε ὅτι πνεῦμα ιὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε (οὐκ ὄντα, οντα· » ἵνα καὶ τὸν ἔχοντα, καὶ τὸν ἐχόμενον κατανὺ κρᾶσιν, οὐ τροπὴν, οὐκ ἀλλοίωσιν, ἀλλ' ἕνωσιν ηιν ἐπίδοις.

A bilis: patibilis secundum humanitatem, impatibilis secundum divinitatem. « Videte enim, videte me, quia ego sum, et non mutor (*Malach.* III, 6). » Resuscitato igitur templo suo Deus Verbum, et in ipso naturæ nostræ resurrectione ac renovatione perfecta, hanc discipulis suis ostendens dicebat: « Palpate me, et videte, quod spiritus carnem et ossa non habet, sicut videtis me, non esse, sed habere (*Luc.* XXIV, 39); » ut habentem et id quod habetur considerans, non mixtionem, non conversionem, nec alterationem, sed unionem factam intelligas.

ῦτο καὶ τοὺς τύπους τῶν ἥλων καὶ τῆς λόγχης τὴν δειξε, καὶ ἔμπροσθεν τῶν μαθητῶν ἔφαγεν, ἵνα διὰ ὴν ἀνάστασιν τῆς ἡμετέρας φύσεως ἐν αὐτῷ ἀνανεισστώσηται αὐτούς. Καὶ ὅτι κατὰ τὴν μακαρίαν τῆς οὐσίαν ἄτρεπτος, ἀναλλοίωτος, ἀπαθής, ἀθάνατος, ιατελῶν, πάντα τὰ πάθη εἴασε κατὰ συγχώρησιν ι ἐπενεχθῆναι ναῷ, καὶ τοῦτον τῇ οἰκείᾳ ἀνέστησε διά τε τοῦ οἰκείου ναοῦ τελείαν τὴν ἀνανέωσιν τῆς ἐξειργάσατο φύσεως.

B Ideo et fixuras clavorum et lanceæ ictum demonstravit, et coram discipulis comedit; ut omni ratione naturæ nostræ resurrectionem in se renovatam persuaderet. Et cum secundum beatam divinitatis substantiam mutationis et alterationis expers, impatibilis, immortalis, nulla re indigens esset, passiones omnes templo suo inferri permisit, et hoc propria potentia excitavit, et per templum suum perfectam naturæ nostræ renovationem effecit.

ὲ λέγοντας ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν Χριστὸν, ἢ παθητὸν Λόγον, ἢ εἰς σάρκα τραπέντα, ἢ συνουσιωμένον ἐσχηῶμα, ἢ οὐρανόθεν τοῦτο κεκομικέναι, ἢ φάντασμα ητὸν λέγοντας τὸν Θεὸν Λόγον δεδεῆσθαι τῆς παρὰ ὸς ἀναστάσεως, ἢ ἄψυχον τὸ σῶμα ἀνειληφέναι, ἢ ρωπον ἢ τὰς δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ κατὰ ἀνάκρασιν σας μίαν γεγενῆσθαι φύσιν, καὶ μὴ ὁμολογοῦντας εἰς ιῶν Ἰησοῦν Χριστὸν δύο φύσεις εἶναι ἀσυγχύτους, ἓν πον, καθ' ὃ εἷς Χριστός, εἷς Υἱός· τούτους ἀναθεμαιθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία.

Eos vero qui dicunt nudum hominem esse Christum, vel passioni obnoxium Deum verbum, aut C in carnem conversum, vel consubstantiatum corpus habuisse, vel de cœlo id detulisse, aut phantasma esse vel qui mortalem dicunt Deum Verbum opus habuisse, ut a Patre suscitaretur, vel inanimatum corpus sumpsisse, vel sine mente hominem, vel duas Christi naturas per commistionem confusas unam naturam factas esse; et qui non confitentur in Domino nostro Jesu Christo duas esse naturas inconfusas, unam autem personam, quatenus unus est Christus, unus Filius, eos anathematizat catholica et apostolica Ecclesia.

ıoc in fragmento tam aperta legantur contra hæreses Nestorii atque Eutychetis, ut illud auctoris ›hesino et Chalcedonensi concilio posterioris quispiam non sine veritatis specie sibi persuadeat; ımen apud Theodoretum loco cicato integrum, et apud Leontium Byzantium lib. I adversus memoereticos pars ultima ejusdem fragmenti, ab his scilicet verbis, *Eos vero qui dicunt*, etc., exaretur, ;x aliqua Ambrosii commentatione quam invidia temporis interceperit, excerptum libentiori animo amus. Itaque propter illius cum libris *de Fide*, ac potissimum *de Incarn. Dom. Sacramento* affiniıti nusquam melius quam hoc loco exhiberi posse, hic idem illud Theodoreti verbis cum versione ultima edit. Paris. repræsentamus.

ADMONITIO

IN EPISTOLAS SANCTI AMBROSII

NOVO ORDINE DISTRIBUTAS

—

;s quidem scriptores cum in universis suis Operibus, tum vel maxime in epistolis effigiem sui ıare extra dubium est: præ cæteris vero sanctum Ambrosium et passim in omnibus suis lucubra- ; quosdam quasi ductus ac characteres virtutum suarum appinxisse, et potissimum in hoc epistoıyntagmate expressam spirantemque sui imaginem reliquisse negabit nemo. Etenim hoc in Opere, aliis interim hic silebimus, emicant suis quæque locis egregiæ illæ virtutes, quibus, ut absolu-

tum episcoporum exemplar Ambrosius habeatur, effectum est. Quanto amore ad propugnandam Christianæ religionis dignitatem impelleretur, oblati Valentiniano libelli seu epistolæ testificantur. Quanto ardore flagraret defendendi catholici dogmatis, ac sanguinis pro illius integritate profundendi, quæ in causa basilicarum scripsit, patefaciunt. Alibi mirarum ejus in condonandis injuriis, beneficiisque in sibi inimicissimos conferendis magnanimitatem ; alibi ejus adversus imperatores atque tyrannos constantiam obstupescimus. Occurrunt epistolæ in quibus pastoralis ejus sollicitudo, qua non solum diœcesim Mediolanensem, sed et alias quoque licet dissitas complectebatur, elucet ; sunt aliæ, in quibus erumpit doctrina ejus, prudentia, sanctitas, et ab omnis avaritiæ sordibus alienatio ; quibus dotibus adducti eum tanquam commune sæculi sui oraculum, diaconi, presbyteri, atque episcopi consulebant : ac non modo privati, verum etiam principes viri gravissima negotia ejus fidei committebant atque solertiæ. Postremo in his epistolis ubique sancti Præsulis pietas, charitas, misericordia, modestia, æquitas, atque indefessa in vigiliis piisque laboribus perseverantia non sine admiratione conspicitur ; ut non levem ac monogrammam Ambrosii picturam, sed effictum et solidum signum, imo vero Ambrosium ipsum redivivum cernere videamur.

Persuasum omnino habemus ex pulcherrimis his epistolis ad lectorem redire magnam utilitatem, utque reddatur eadem uberior, non solum illustrationi locorum, quos vindice indigere duximus, verum etiam novæ totius operis distributioni operam impendimus. Sane perquam optatum nobis fuisset ab alterutro vulgatorum ordinum non discedere, certis nimirum in eo genere nihil mutari sine aliquo eorum incommodo, qui varia testimonia inde ab auctoribus, sive indicata, sive citata in propriis inspicere fontibus volunt ; attamen tanta utriusque perturbatio est, tanta confusio, ut alium quempiam excogitare nobis plane fuerit necessarium. Enim vero antiquiores editiones præterquam quod plurimis epistolis carent, quas addiderunt Romani editores, eam exhibent epistolarum seriem, quæ neque ad temporis, neque ad materiæ rationem adaptetur. Editio Romana, dum huic malo mederi tentat, omnia magis confudit. Nam et epistolas complures e natali solo, sit verbo venia, per vim avulsas in alienum transulit, nec ullam distinguendorum temporum curam, quam profecto maximam esse oportebat, adhibuit : ut interim hic sileamus quam parum feliciter in materia digerenda illi cecidit, non raro distractis quæ conjungendæ fuerant epistolis, et quæ distrahendæ fuerant, conjunctis. Sed nec perfugium nobis erat ad manuscriptos ; illi enim præter vitia, quibus laborare diximus editiones, cum ab utroque earumdem editionum ordine haud parum dissident, licet minus ab antiquarum, tum ita discrepant ipsi inter se, ut epistola quæ 30 est in codice Thuaneo, 69 sit in Longipontino, quæ in Longipontino, 36 hæc ipsa in Thuaneo 48 collocetur, et in aliis multis eodem modo.

Quamobrem ut coacti hanc tantam confusionem digereremus, nihil commodius nobis visum est, quam ut omnes illas epistolas, quarum ætatis notam aliquam licuit deprehendere, secundum temporum rationem quam novimus potissimum probari ab eruditis, distribueremus. Inde classes exsurgunt duæ, sed quarum prior posteriorem longe superat. Ut vero intelligant lectores quidnam in assignando singulis epistolis loco suo atque numero secuti simus, argumenta, quibus ipsarum probatur ætas, breviter et continenti serie proponemus. Potuissent quidem et aliæ quædam epistolæ accedere primo huic ordini, si ad statuendum ipsarum tempus earumdem cum aliis nonnullis aut styli aut materiæ affinitatem sufficere judicassemus ; at firmamenta istiusmodi debiliora nobis videntur, quam ut his solis tuto nos niti posse credamus. Quod vero ad posteriorem classem, hoc modo eam duximus instituendam, ut epistolæ, quæ pertinent ad exponendos sacros codices, in fronte locarentur ; sequerentur, quæ in gravi ac religioso quopiam versantur argumento ; ac demum aliquot epistolia, quæ ad neutram partem referri satis apte concinneque poterant, agmen clauderent.

Jam monuimus non paucas epistolas, quæ in antiquis editionibus non habebantur, in Romana vulgatas esse ; nihilo tamen minus certum nobis est multo adhuc plures interiisse, aut saltem in aliquo ignotæ bibliothecæ angulo luctari cum tineis. Etenim ut maxime certum est non pauca ab Ambrosio, ad Satyrum fratrem aliosve nonnullos ex amicissimis datas fuisse (lib. *de Excessu Satyri*) ; ita similiter ex iis quæ restant, cognoscere est alias plures quas ad Marcellinam sororem, ad Theodosium imperatorem, ad Eugenium tyrannum ; ad Alypium, ad Phœbadium atque Delphinum scripserat sanctus Præsul, desiderari. Has ut e tenebris erueremus, cum adhibita cura, qua majorem non potuimus, nihil hac parte profecissemus ; quod unum fuit reliqui, sedulo in residuis, quas omnium a sancto Præsule scriptarum pulcherrimas esse arbitramur, ornandis incubuimus. Itaque præter illa quæ jam supra memoravimus a nobis fuisse præstita, magnum numerum manuscriptorum, e quibus plerique antiquissimam optimamque manum præferunt, ad earum emendationem adhibuimus. Ad hæc spurias aliquot a reliquis segregavimus, cujus rei, ne hoc temere a nobis factum quis exsistimet, ratio reddetur suis locis. Denique ut pro virili eorum quibus citata ex aliis editionibus in nostra consulere opus fuerit, laborem relevemus ; triplicem catalogum secundum tres ordines omnium editionum inter se comparatos subjici curavimus, quartumque adjunximus alphabeticum, quorum ope omnis salebra complanabitur ac difficultas. Sed prius chronologia primæ nostræ classis est demonstranda.

ORDO EPISTOLARUM

SECUNDUM TEMPORUM RATIONEM DISTRIBUTARUM ASSERITUR.

PRIMA CLASSIS.

379.] Prima epistola respondet Gratiano ori, cujus litteræ etiam præmittuntur. In usat Ambrosius quod eidem principi ex revertenti non occurrerit. Cum autem hic i reditus intelligi commodius non possit e illo ipso, quo is post victum a Gothis at-uguriolo agresti III Kal. Sept. ann. 378 am-Valentem patruum, cui suppetias iverat, i anno in Occidentem regressus est, non o huic epistolæ annum 379 attribuimus.

e Constantio novo episcopo muneris sui instituendo destinata est, ipsi quoque Imo-commendat Ecclesiam, utque ab Arianis ab enientibus caveat, monet. Quod quidem incursionibus Gothorum, exstincto, ut jam est, Valente, provincias illas populantium itur, cumque dierum ingruentium Quadra-mentionem faciat, hinc colligimus eamdem m sub Quadragesimam anni 379 scriptam

380.] IIIa et IVa Felici inscribuntur. Ha-item inde colligas, quod posterior, cui prio-a multis diebus præmissam constat, Comen-m episcopum invitet ad dedicationem basi-Bassiano Laudensi episcopo constructæ, onsecrationem anno 380 factam fuisse tra-ellus tomo II *Ital. sacræ*. Si porro isthæc legitima sit, erit etiam adjiciendum hanc pistolam pridie Kal. Novemb. datam fuisse; quæ eumdem diem aperte prodat.

Ia Syagrio Veronensi episcopo scriptæ sunt. brosius illi nuntiat judicium ab eo contra a virginem latum, a se in episcoporum con-scissum esse. Quamvis autem qui volunt id se anno 380 nullam opinionis suæ rationem : nobis tamen cur ab eis non recedamus, on desunt. Nam primo loco satis clarum episcopatus ejusdem Syagrii initio hæc se, cum Indicia quæ ab ejus decessore Ze-te multos annos velum acceperat, criminis etur, potissimum in juniores annos, ani-s minus maturum quadrare soliti : deinde ille, cujus mentio fit in hac epistola, idem istimatur atque is Nicetus, quem lex 11 actum baptisma, » etc., anno 379 data, me-

t VIIIa Justo inter Lugdunenses præsules ecimo missæ creduntur. Itaque cum is post m Aquileiense, cui simul cum Ambrosio 34 interfuerat, dicatur nunquam deinceps

A Lugdunum revertisse, sed in Ægypti se recepisse solitudines, hinc efficitur utramque epistolam dicta synodo priorem esse.

[Ann. 381.] IXa, Xa, XIa et XIIa eæ sunt, quibus Aquileiense concilium in causa Palladii ac Secundiani habitum occasionem dedit. Illas una cum actis ejusdem concilii hanc in editionem non solum ideo recepimus, quia in Romana fuerant evulgatæ, et inter Ambrosiana opera in manuscriptis quibusdam reperiuntur; sed multo magis quod Patribus Aquileiensibus et linguæ in disputando, et manus in scribendo officium præstitisse noscatur sanctus præsul. Jam vero tempus concilii clare definitur, cum ejusdem acta Syagrii atque Eucheri coss. nomina in fronte præferant, quorum consulatum in annum 381 incidisse extra dubium est.

Attamen quid faciemus P. Franc. Chiffletio, qui eadem Acta adulterina esse, et a Vigilio Tapsensi qui vertente quinto sæculo scriptitabat, fabricata contendit; eoque non solum illa edi curavit inter legitima Vigilii opera, sed et judicium suum propria dissertatione defendit? Nos vero, ut appareat cur assentiri eidem non potuerimus, præcipua ipsius dispiciemus, quam brevissime nobis licebit, argumenta.

Narrat igitur Vigilium ad procudendam synodum illam ea re ductum, quod Arianos, quos impugnare C professo nomine neutiquam audebat, facilius objecta concilii auctoritate arbitraretur esse confutandos. Illud autem inde confirmat, quod alios quoque libros abs se compositos Athanasio atque Ambrosio supposuerit idem Vigilius. Verum ut maxime certa esset ultima ista suppositio, plurimum inter se illa differunt, libello cuipiam recens elucubrato veteris auctoris nomen adscribere, et pro vero concilio, cujus Acta jam pridem in vulgus exierint, et ecclesiarum eruditorumque scriniis conserventur, falsum substituere. Primum illud non ita insolens est, nec tam facile deprehenditur, maxime si auctor qui peregrino prope inauditum est, nec ferme nisi ab amente homine tentari queat. Quis igitur sibi persuadeat D præsulem eruditum, famam propriam atque Ecclesiæ catholicæ causam Arianorum probris ac ludibriis usque adeo prostituisse? Nam cum idem ille integrum concilium penes se haberet, cujus etiam epocham, subscriptiones, licet alicubi corruptas, nec non synodalium epistolarum partem retinuerit, ut scribit ipsemet Chiffletius; quo pacto sibi tantum adulari potuit, ut crederet hanc eamdem synodum apud nullum alium neque in Africa, neque in Gallia, neque in Italia ipsa usquam servari?

Quin imo quare vera illa monumenta non ipse vulgavit, majorem haud dubie adversus hæreticos vim habitura, quam commentitia? Hunc adde nihil in iisdem Actis occurrere, quod non argumento et personis ex tempore ac subito quodam calore disputantibus apte congruat.

Instat tamen adhuc Chiffletius, et quod Valerianus illic Ambrosio contra decus ac sedis Mediolanensis dignitatem semper præponatur, nec non Anemius Illyrici primatum sibi vindicando ex æquo contra modestiam ac veritatem peccet, reprehendit. Atqui si vera concilii Acta, ut Chiffletius tradit, habuit Vigilius, cur in eis illa potissimum mutata voluit, unde minimo negotio fraus ejus atque impostura detegeretur? Sed nihil istic, quod merito reprehendatur, admissum esse a nobis demonstrabitur propriis locis.

Alia nonnulla objicit idem auctor, iis quæ retulimus adhuc debiliora, et quorum aliqua non modo in rem ejus nihil faciant, sed et in ipsum possint retorqueri majore ictu. Quapropter non dubitamus germana esse hæc eadem acta, illudque unum exoptaremus, nempe ut integra ad nostram ætatem ipsa pervenissent. Nam quod Chiffletius pro complemento hujus operis libellum « de Filii divinitate » obtrudere nobis voluit, id ab omni specie veritatis suo loco tam abhorrere declarabimus, quam quod maxime.

[Ann. 381 et 382.] XIII^a et XIV^a epistolæ, quas cur Ambrosianis adjunxerimus, illic a nobis explicabitur, nomine Italorum episcoporum inscriptæ sunt. Prima versatur tam in causa schismatis Antiocheni, quam ordinationum Maximi Cynici atque Nectarii : quorum ultimus ad sedem Constantinopolitanam in synodo universali anno tantum 381 mense Martio illic habita, vel ut volunt alii, anno 382 rursus coacta, fuit adscitus. Itaque si cui allubuerit prima sententia, quominus eamdem epistolam in concilio Aquileiensi scriptam censeat, nihil vetabit. Quod vero ad epistolam XIV, cum in ea Theodosio propter datam superiori responsionem agantur gratiæ, ipsam a concilio ante annum 382 convocato non fuisse profectam manifestum est.

[Ann. 383.] XV^a et XVI^a, in quibus de morte sancti Ascholii, deque Anysii in sedem ejus subrogatione agitur, non alterius anni quam 383 esse videntur. Ascholius enim Romanæ synodo an. 382 celebratæ interfuerat, eique Anysius, Damaso cujus mors anno 384 ponitur, adhuc superstite, jam succedebat. Quocirca dum et Thessalonicam rediret Ascholius, et Ambrosium de obitu ejus certiorem Anysius faceret, postremos anni 382 menses, ac primos 383 interim effluxisse necessum fuit.

[Ann. 384.] XVII^a et XVIII^a contra Symmachi Relationem datæ sunt. Earum tempus non difficulter cognosci potest. Nam cum Symmachus, Valentiniano sub matris hæreticæ tutela adhuc posito, et Gratiano Maximi fraude ac scelere extincto, peropportunam revocandis fictitiorum numinum religionibus occasionem existimasset, eidem Valentiniano Relationem obtulit suam. Huic ubi primun respondit Ambrosius, nimirum ipso anno 3 et ipse a prima sua ad Maximum tyrannu tione in Italiam rediit, et Symmachus Urb fecturam administrabat. Cæterum in hoc ce orator profanus christiano usque adeo infer ut nec aræ Victoriæ, nec aliarum cærem restitutionem obtineret. Unde haud illepide de hoc eventu Ennodius :

> Dicendi palmam Victoria tollit amico :
> Transit ad Ambrosium, plus favet ir

[An. 385]. XIX^a Vigilio ad Tridentinum e tum ante paucos menses evecto eorum episcopale munus pertinent, præcepta tra gilius annos 20, ut ipsius testantur Acta, eidem Ecclesiæ : ejus vero martyrium co dicitur sub consulatu Stiliconis, quem an 405 eam dignitatem gessisse comperimus. pontificatum suum non potuit nisi anno 380 inire novus præsul ; unde cum anno 380, sequenti etiam Abundantium illius decess vivis egisse Aquileiensis concilii Acta test non contigisse manifestum sit, relinquitur tigerit anno 385. Non tamen sumus nescii lonium nostrum in « Præfat. sæculi quin dictini^a » Acta quædam ejusdem Vigilii conspecta testatum esse, quibus ipsi non episcopatus, sed tantum 12 attribuantur. V hisce Actis posterioribus fidem habeamu dissuadet, quod in hac hypothesi ejusdem pontificatus iniri debuisset anno 388 vel 39 deque alterutro posterior esset hæc epistol tamen antequam Theodosii lege Judæor Christianis conjugia prohiberentur, hoc e annum 388 scriptam agnoscimus. Etenim ea potissimum agatur de hujusmodi matr Ambrosius cui eadem lex ignota esse non set, illius uti auctoritate dubio procul hac i non omisset.

[Ann. 385 et 386.] XX^a et XXI^a cum Serm adjuncto e vexatione quam a Justina imp aliisque Arianis passus est Ambrosius, ort re. In confesso est sanctum præsulem sic fu tatum hac tempestate, ut cum eodem anno q perat, sedata esset, iterum sequenti recr Autumat Baronius priorem hujus persecuti num incidisse in 386 reparatæ salutis, quo noster primum suum libellum seu epistolam Valentinianum destinavit : proxime autem anno Sermonem de Basilicis habitum domin marum, ac postridie scriptam ad Marcellin tolam. Attamen rem secus se habere obscu est. Enimvero quo tempore eumdem Se pronuntiabat, basilica multos jam dies a obsessa erat, et Ambrosius, ne raperetur populo diu noctuque asservabatur ; cume intelligatur ex epistola ad Marcellinam i ædes proprias hac ipsa dominica cubitum paratum, si juberetur, in exsilium proficisci etiam cognoscas eumdem sanctum feria v,

xime superiori summa cum libertate domo siam atque ex Ecclesia domum itavisse. Adrima, quæ in sermone memorantur, in illa reticeri: qualia sunt promulgata lex pro isi concilio, jussio veniendi ad Comitatum, sanctus Præsul non paruisset, excedendi o, hymni denique ab eo compositi. Neque oni potest omnia illa sorori ab eo aliis lite significata; nam etiamsi ex eodem Baa ejusdem anni sint epistola XX, et memocio, in utraque tamen acerrime in exse- illam legem invehitur. Postremo cum a illam et concionem synchronas esse ammonstret comparatio, ex eo ipso quod eas idem Cardinalis, quam parum firma ejus t, intelligitur.

olevioris negotii est persecutioni posteriori incarnato Dei 387 ascribere. Nam potisirca paschalia debacchabatur ista procella, postea deferbuisset, legatus ad Maximum st Ambrosius, cujus legationem etiam alia einde secuta est, ac demum irrupit in Itan exercitu idem tyrannus, quod factum ise Augusto nonnulli tradunt. His autem tam exiguum temporis spatium satis fuisse juam credat. Ad hæc Augustinus, ut periilculis definitur, anno 387 per festa Paschalis aquæ sacramento regeneratus est: quæ tot tantarumque turbarum anno, sed proutum factum esse idem testatur.

ronium atque alios in errorem illud inod legem anno 386 synodi Ariminensis am arbitrati sunt vexandi Catholicos ansam Novimus quoque a Mabillonio, ex eo quod um de ingressu Christi Hierosolymam olim Ecclesiis prima Adventus dominica recitaetiam nunc Mediolani mos idem perstet, rvari, nimirum eidem anno ita tribui posse epistolas atque Sermonem, ut quæ ad sot, in Paschate dicatur scripta, in sequentem entum alia et memoratus Sermo rejiciatur. t sileamus tunc temporis non e consuetucasu quodam lectum esse illud Evangei duo persecutioni assignantur ab Ambroque ex lege sæpius decantata contra Baroicitur, et in hanc opinionem pariter valet. em agnoscendum est duobus distinctis efaria Justina sævitum esse. Sed nihil vevero cuncta persuadent, ut eadem perse-,quæ in sola imperatricis impotentia fontem m a festis Resurrectionis anni 385 ortam s. Hanc sanctus præsul in ipso initio sorori ificavit. Justina vero cum caruisse illam oleste ferret, odio solito exstimulata, legem iensis concilii gratiam ineunte sequenti i curavit. Cum nec etiam satis hac via ipsi et, tum conveniri voluit Ambrosium nocum Auxentio certamen iniret in palatio. ente hanc conditionem sancto Doctore, in

A apertam vim atque insaniam tandem erupit illa femina. Itaque cum ille in basilica obsideretur, ad populum pronuntiavit dictum sermonem. Hinc porro ea re distractum noluimus ab hisce epistolis, tum quod ex ea conjunctione historiæ series facilius intelligatur, tum quod eumdem Marcellinæ ab Ambrosio missum fuisse non dubitemus, ad quam similiter idem duos alios sequenti epistola inclusos destinavit.

[Ann. 386] XXII^a tota est in texenda inventionis ac translationis corporum Gervasii et Protasii fratrum martyrum descriptione. Alterum e sermonibus, quos hac epistola contineri supra diximus, injuria Romani editores expulerant e loco proprio in quem a nobis postliminii jure restitutus est. Cum B porro finem attulerit persecutioni eadem inventio, hanc epistolam anno 387 a Baronio, a nobis autem 386 adjudicatur. Horum corporum translationem Romanum Martyrologium *XIII* kal. julias renuntiat, quo die habitus etiam ab Augustino in eamdem rem sermo superest; unde sibi in animum induxerunt aliqui hoc ipso pie sacra illa pignora ab Ambrosio translata esse. Verumtamen e persecutionis fine, quem illi ipsi festis paschalibus tributum volunt, satis docemur, ejusdem translationis celebrationem propter paschales solemnitates in aliud tempus esse rejectam.

XXIII^a quibusdam episcopis, qui super Paschatis VII Kal. maias anno 387 incidentis difficultate Ambrosium consuluerant, respondet. Huic annum C a Christo nato 381 ideo assignat Bucherius, quod *ante biennium* Paschæ dominicam XI Kal. Maii celebratam illa testatur, quo die idem hoc festum anno 379 evenisse in confesso est. Verum Bucherio illud reclamat, quod nec Ambrosius de Paschate ante sex annos non redituro dicturus fuit, *quod futurum erat proxime*: nec ii a quibus ille consulebatur, tam præmatura sollicitudine laboraturi. Huc adde in epistola, quam anno 381 scriptam fuisse idem asserit, hæc verba *temporibus paulo superioribus*, quæ de solo 380 anno possent intelligi, inepte sonatura; cum pulchre in hypothesi nostra tam de illo anno, quam de 383 accipiantur. Assignandus ergo est huic epistolæ annus 386, agnoscendusque lapsus in hisce *biennium* quam inde factam licet conjicere, quod e D numero septenario his notis scripto VII primus character V detritus sit, et remanserint tantum sequentes duo numeri, II videlicet. Erroris originem alio refert. Franc. Balbus, ut videbitur proprio loco, ubi etiam de alio quodam cyclo paschali dicendum erit.

[Ann. 387] XXIV^a scripta est in reditu secundæ legationis ab Ambrosio ad Maximum susceptæ, cujus rationem atque ordinem Valentiniano juniori narrat. Profectus erat sanctus antistes paulo post sedatas, quas Justina in eumdem concitarat turbas; redeuntem vero in Italiam idem tyrannus cum exercitu pone secutus est 387 salutis anno.

XXV^a Studio respondet, an aliquem capitali sen-

tentia damnare liceret, ambigenti. Dubitatio omnis in eo vertebatur, quod clericorum nonnulli erant, a quibus communione privabantur ii, qui ultimo supplicio animadverti in reum quempiam jussissent. Agnoscit porro sanctus Ambrosius majorem ex eo accessisse difficultatem, quod inter episcopos etiam non deerant, qui reorum supplicium apud sæculares judices prosequerentur. Cum autem Ithacianos Priscilliani, qui anno 385 securi percussus fuit, supplicio afficiendi auctores designaverit, nec tamen significaverit eos ab orthodoxorum consortio adhuc expulsos, quod non multo post Maximi supplicium anno 388 interempti tandem factum est: necessario hinc efficitur epistolam hanc medio intervallo eorumdem annorum 385 et 388 fuisse datam.

XXVI[a] superioris continuatio est, in quo Dominicum de adultera muliere judicium, quod supra tantum delibaverat, uberius expendit. Inde est quod utraque et eodem tempore, et ad eumdem hominem, licet inscriptionis quædam varietas sit, missa noscitur.

XXVII[a] earum omnium quæ inscribuntur ad Ireneum, prima vel saltem e primis esse eo probatur, quod hisce verbis in ea loquitur Ambrosius: *Non erubescas patrem interrogare.* Annum vero quo scripta fuit, hinc eruimus, quod quæ indicatur pro Christo passus, ea intelligi commodius non posse videantur, quam de Justinæ persecutione. Quapropter illam aut huic anno 387 aut superiori 386 tribuendam existimamus. Et sane tanta est eorum quæ in ea tractantur cum argumento epistolæ ad Simplicianum secundæ affinitas atque consensio, ut alterius ætatem altera quodammodo demonstret ac confirmet.

XXVIII[a] satis concinne cohæret atque connectitur cum superiore. Namque ubi supra expositum est quam fugiendus nobis sit improborum convictus et societas, hic Irenæum ad sublimiorem gradum promovet, eum utpote ecclesiasticæ militiæ ascriptum, cæteris Christianis vitæ sanctimonia præcellere debere patefaciens. Hinc intelligas eadem epistola superiore hanc non esse nisi parvo spatio posteriorem.

XXIX[a] præcepta majoris adhuc perfectionis tradit Irenæo. Ostendit enim ad tam perfectam cum summo bono conjunctionem aspirare ipsum debere, ut ad inferiora, quæ hanc ob causam relinquenda sunt, nunquam redeat. Hanc ergo epistolam superiores duas brevi secutam dubium non est. Quod præterea Gratiani luctuosa mors, quæ non obscure ibidem indicatur, multum confirmat.

XXX[a] versatur in exponendo Aggæi loco. Hanc Ambrosius statim atque XXIX obsignasset, tradidissetque tabellario, abs se exaratam primis ejus verbis testificatur.

XXXI[a], XXXII[a] et XXXIII[a] sic sibi invicem concatenantur. Cum sanctus præsul quæstioni sibi ab Irenæo propositæ epistola XXXI satisfecisset,

A in citatis sub ejus finem Deuteronomii verbi nendæ novæ quæstionis occasionem invenit Illi respondet idem sanctus ea epistola, quæ esse oportebat. Sed cum antequam ultin Irenæi litteras is accepisset, epistolæ XX subjunxisset, in locum XXXIII illa reject inscriptione quidem XXXII a Romanis ed facta est mutatio, sed quæ melius notis illi dis explicabitur. Itaque ut ætatem illarum gemus, advertendum est in XXXIII sente lam, *omnis sanctus et primogenitus*, disput fusius quam in lib. *de Cain et Abel.* Hinc co in libro *de Benedict. Patriarch.* c. 11, n. 55, tatur idem argumentum, ad hanc epistola lectores his ejus verbis: *sicut alibi demonst.*

B Est enim illud admodum probabile hujus stolas non ea mente scriptas esse ab Aml legerentur ab iis solis, ad quos inscripti destinabantur, sed ut communicarentur eti aliis. At si admittenda est hæc conjectura sum erit eidem libro, quem anno circiter 3 esse existimamus, priorem haberi hanc e Cum autem ipsa non scripta fuerit, nisi pos quæ prima est responsionum ad Irenæu efficitur has epistolas eidem tempori tr esse, cui superiores. Cæterum quæ hic di tis ostendunt Ambrosii epistolam in Appoll in qua sub finem mentio fit perdicis Hi contra Hermanni opinionem adhuc super

[Ann. 387.] XXXIV[a], XXXV[a] et XXXVI

C primis verbis abunde produnt, quam parvo spatio inter se distent. Ad Horontiani nul his respondetur. In tertia vero queritur sa tistes martyrii occasiones, cum prope ad tum jam pervenisset, sibi ereptas. Nemo a videt hoc non posse alio referri magis quam ad crudelia Justinæ sævientis tem quamvis definire non facile sit, num hæ elapsa essent: tamen his verbis sanctus tur, quæ vicinam occasionem quodammo declarent.

XXXVII[a] et XXXVIII[a] ad Simplicianum eum, qui Ambrosium excepit in episcopa nius cum in *Ambrosii vita,* tum in *Annalib siasticis* ad annum 375 ac 385 omnes Aml

D ad Simplicianum epistolas a sancto Præsu initi episcopatus annis scriptas asserit, u ad epistolam LXV explicabitur. Quæ ver nione doctissimi Cardinalis hoc loco no ea potissimum sunt, 1° quod intelligatu exordio epistolæ XXXVIII, Ambrosium exaravit in medio ipso concionum suarı exstitisse: 2° ethnicos philosophos e sacr auctoribus plurima mutuatos, non quasi al do, sed ex instituto probare aggreditur, gumentum etiam in *Exposit. psal.* cxviii e *de Patriarchis* maxime tractat. Igitur ha versimile est, omnes illas commentatione superbos illos atque imperitos homines, q

auctores e profanorum fontibus hausisse ; A
itur sanctus Augustinus, inepte jactitabant,
propemodum tempus esse referendas. Potanta est hujus XXXVII epistolæ cum lib.
b, *et Vita beata* in elocutione atque in senic toto argumento cognatio, ut facile ab omidem tempori adjudicentur. Quod vero ad
, cum superioris continuatio sit, inter utramerjectum constat non esse longum spatium.
IXª Faustino mortem sororis immodice luestinata est. Ad eum communium calamitaemplo consolandum ibi memorantur *semiruurbium cadavera*, quas quidem urbium everut ad irruptionem Maximi tyranni in Italiferat Baronius, Pacati utitur auctoritate.
tamen non de Italia, sed de Galliis agitur B
ati loco quem indicare ad id videtur. Sed
adem nobilium urbium excisiones ad belgenii referre haud minus difficile sit, quam
imi, a Baronii sententia non recedimus,
e epistolam exeunte anno 387, cum verisioccurrat nihil, scriptam putamus.

.. 388 aut 389.] XLª tota est in persuadendo
osio, ut edictum de synagoga quadam Judæoepiscopo castri Callicini reædificanda,deque
his qui fanum Valentinianorum hæreticorum
contumelia provocati incenderant, supplicio
idis revocaretur. Contendit Gothofredus non
legem indicari hac epistola, nisi leg. 4 *de Ju-*Constantinopoli III Kal. Octobr. anni 393 laitque adeo eamdem epistolam huic ipsi anno C
endam. Confirmandæ suæ opinioni addere
r is potuisset ab Ambrosio et incensæ *dudum*
ntinopoli domus episcopalis, et injuriæ Antioa Theodosio condonatæ mentionem fieri. Ninus tamen istis omnibus potior nobis est Pauctoritas, in præceptoris sui rebus testis ocuperte autem hic profitetur, *exstincto Maximo,*
osio constituto Mediolani, *Ambrosio vero*
po constituto Aquileiæ, scriptam fuisse hanc
lam. Et revera in Maximo commemorando
osius ibi multus est, satisque innuit ipsa raqua de illo agit, cum non a longo tempore
losii armis devictum esse. Constat igitur lejusæ causam præbuit huic epistolæ, non Con- D
nopoli, sed Mediolani editam fuisse ; ac proib ea quam proposuit idem Godofredus, longe
iam. Quod ad veniam datam Antiochenis, eam
enus lib. 23, cap. VII, refert ad illud tempus,
Theodosius ad bellum Eugenio tyranno infem sese parabat : sed ipsum in hoc errare
s agnoscunt. Quod vero ad episcopi Constanditani incensas ædes, quas anno 388 flagrasse
Socrates, eas profecto nihil officere, quomia epistola ejusdem anni adverbium *dudum* adi jure potuerit, loco suo demonstrabimus.
ndum itaque hanc epistolam tunc temporis
scriptam, cum profligato Maximo, Mediolaediit imperator. Atqui ex codice Theod. intelligitur eumdem XII, Kal. Octobres anni 388 nondum recessisse Aquileia, VI vero idus ejusdem mensis jam venisse Mediolanum, qua in urbe usque ad maium sequentis anni commoratus est. Ex quibus liquet hoc ipso intervallo sanctum præsulem, qui negotiorum suorum causa Aquileiam se contulerat, super memorati edicti revocatione scripsisse ad Theodosium.

XLIª eam ob rem exarata est ab Ambrosio, ut sororem faceret certiorem, quo pacto episcopi ac monachorum causa, de qua agitur in epistola superiori, felicem exitum esset consecuta. Eidem adjunxit et eum sermonem, quem reversus Mediolanum, eadem de re coram Theodosio pronuntiavit. Hinc nemo neget hanc epistolam parvo intervallo postquam superior scripta fuisset, secutam esse. Nullus enim locus est dubitandi, Ambrosium ubi primum ei licuit, ad sedem suam reversum esse, ut iis a quibus decipi potuisset religio imperatoris, aditus præcluderet, et ipse eorum quæ peroptabat, fieret compos.

XLIIª respondet Syricio. Namque hic papa, cum Romæ Joviniani hæresis palam erupisset, habito Romani cleri concilio, ejus auctorem ac sectatores anathematis pœnæ subjecit. Tum vero synodicam epistolam ad Mediolanenses ideo scripsit, ut idem hæreticus, quem e monasterio non procul a muris Mediolanensibus posito et Ambrosii vigilantia gubernato profugisse noverat, in illa urbe tanquam anguis quidam in specu suo suffocaretur. Acceptis Syricii litteris, eamdem hæresim in synodo Mediolani coacta damnari curavit Ambrosius, et episcoporum præsentium nomine id ita significavit pontifici, ut simul hæresim validis rationibus confutaret. In cognitionem ætatis hujus epistolæ deducimur his ejus verbis : *impietas Manichæorum, quam clementissimus imperator exsecratus est.* Quæ quidem verba ad legem 20 *de Hæreticis* ann. 391 promulgatam referuntur a Godofredo ; attamen cum ibi nulla Manichæorum mentio fiat, illis ad legem 18 *de Hæreticis* allusum esse cum Baronio existimamus. Cum ergo hæc ultima lex anno 389, V Kal. Julias, lata prodatur, non incongruum putamus fore, si concilium ac epistolam eidem anno vel potius 390 adjudicemus.

[Ann. 389.] XLIIIª et XLIVª Horontiano inscribuntur. Hic post lectum *Hexaemeron* eam ob causam scripserat Ambrosio, ut quia ibidem non satis explicatum viderat, cur postremus rerum omnium homo creatus a Deo esset, illud sibi planius aperire non gravaretur. Primis ejus dubiis cum satisfecisset sanctus antistes, aliam difficultatem ex ejusdem Operis lectione sibi exortam iterum idem illi proposuit. Hanc similiter Ambrosius dissolvit: ex quibus responsis constant hæ duæ epistolæ. Constat igitur utramque Hexaemero posteriorem esse, id est anno 389, circa quem illud Operis in vulgus exiisse declaravimus : easdem tamen haud interjecto longo tempore illud secutas hinc evincitur,

quod cum Horontianus Ambrosio, cujus manibus in diaconum aut presbyterum fuerat consecratus, arctissima necessitudine conjungeretur, nullum dubium est, quin idem ille Hexaemeron, mox ubi editum fuit, ab eo acceperit evolveritque.

XLV^a^ earum quæ ab Sabinum scriptæ habentur, ordinem ducit. Fuit autem Sabinus ille Placentinus episcopus, qui Aquileiensi concilio subscripsit, cujus miraculum quoddam refertur lib. v *Dial.* sancti Gregorii cap 10, et nomen in *Martyrologio Romano* ad III Idus Decembris commemoratur. Hexaemeri quoque lectio ipsi moverat quamdam propter hoc difficultatem, quod nihil ibidem de paradiso disputaretur. Cognito ex ejus litteris illo dubio, Ambrosius cur illud caput prætermisisset, hanc causam reddit, quod videlicet idem argumentum ante plures annos jam tractavisset. Hinc intelligas epistolam hanc librum *de Paradiso* non paucis annis, librum vero *Hexaemeron* brevi spatio secutam esse.

XLVI^a^ et XLVII^a^ Sabino quoque se missas ferunt. Harum priori occasionem dedit nescio quis Apollinarista, qui ad suam hæresim proseminandam terras ac maria peragraverat. Idem cum venisset Mediolanum, quædam in Ambrosii libris carpere cœpit : quem publice a se confutatum hac epistola nuntiat sanctus doctor. In sequenti autem ubi de libro quem distinctius quam antea scriptum, ad Sabinum deferri curaverat, pauca præmisit, de mutui commercii epistolarum, in quibus potissimum aliquid e Scripturis discutiatur, utilitate fusius agit. Porro cum prorsus verisimile sit commentationes Ambrosianas, quas arrodere ausus narratur ille Apollinarista, quasque peritiori manu descriptas se transmisisse Ambrosius memorat, easdem esse ac libros *de Fide*, ac *de Incar. Dom. sacram.*, cum præterea is de se quasi jam sene mentionem faciat, eis de causis non arbitramur utramque epistolam ad alium annum melius quam ad hunc 389 vel circiter referri posse.

XLVIII^a^ ut argumento, sic et ætate conjuncta est superioribus. Libellos enim quos hic testatur Ambrosius sibi redditos, non alios ab his esse credimus, qui missi Sabino supra dicuntur. Idque hinc etiam astrui potest, quod ætatis suæ provectioris nec in hac epistola mentionem omittat beatus præsul.

XLIX^a^ e superiore etiam pendet. Etenim cum epistolis, maxime vero quibus aliquid e sacris libris examinetur, operam se daturum frequentiorem illic testetur Ambrosius noster, in hac epistola, quæ in sententiis divinis pene tota est, fidem profecto liberat suam : proindeque ab aliis eam abstrahi non oportere negabit nemo.

L^a^ Chromatii precibus concessa est Aquileiensis episcopi, qui Ambrosium, ut sibi aliquid e sacris codicibus epistolari familiaritate disputatum mitteret, obsecraverat. Ejus optatis ut Sanctus noster satisfaceret, e prophetia Balaam elegit argumentum. Propterea vero hanc epistolam superiorum or-

A dini accensuimus, quod in ea quoque suæ tutis mentionem injiciat.

[Ann. 390.] LI^a^ Theodosio imperatori M num postquam Thessalonicæ strages edita venienti ob id missa est, ut Ambrosius c exspectasset ejus adventum, causas prep Cædem autem illam anno 399 patratam fu confesso est.

[Ann. 392.] LII^a^ eo tempore datam se prod Rufinus ex magistro officiorum consul et p tus prætorio creatus fuit. Cum autem eum ar ad has dignitates gradum fecisse non ambi hanc epistolam eodem anno ad Titianum pe constat.

LIII^a^ immaturam ac tristem Valentiniani n

B mortem amanter luget, de cujus etiam sep acceleranda interpellat Theodosium. Certum est anno 392 eumdem illum Valentinianum maii exstinctum esse ; unde hanc epistola ita multo post missam fuisse intelligimus.

LIV^a^ et LV^a^ Eusebio, qui caput erat nobil miliæ Bononiensis, destinatæ sunt. Agitur rum altera de quodam apparitore, deque Faustini pueri : at in altera eumdem pueru Faustino ipsius patre ad eum Bononiam p tum, Mediolani autem secum remansisse A sium atque Ambrosiam scite nuntiat noste brosius. Porro cum eamdem hanc Ambrosia ob aliud *spiritalem columbam* vocet, nisi qu sam virginali velo, sicut ad lib, *de Instit.*

C adnotatum est, consecraverat : hinc colligi dem libro, cui nos annum 392 attribuimus, riores esse has epistolas.

LVI^a^ Theophili Alexandrini respondet epi Materia scribendi fuerat Antiochenum schis quo plura ad Ambrosii epistolam dicenda Observandum interim in eadem culpari Flavi quod se adversus Capuanæ synodi auctori rescriptis a Theodosio, qui tunc in Oriente versus erat, impetratis communiisset. Exa Italia prope triennio, imperator non nisi vi K cembris anni 391 redierat Constantinopolim; deque synodum illam intra eum diem atqu Maias anni sequentis, quo die necatum di Valentinianum, habitam fuisse necesse est.

D post id temporis conventus episcopales in haberi per excitata ab Eugenio tyranno bella tiquam licuit. Finita synodo, quod in ea supe morato dissidio statutum fuerat, Theophilo s carunt Capuani Patres. At ipse cum postea li eamdem ob causam destinasset ad Ambrosi viro sancto epistolam, de qua hic agitur, e Quis igitur eat inficias vix illam ante anni 39 tum scribi potuisse ?

Superiori epistolæ aliam subjecimus in E hæresecos postulati causa versantem. Jam to in Capuano concessu, de quo proxime ante di mus, tractata fuerat; ejusque cognitio vicinis hæretici episcopis ad maturius et accuratius e

demandata. Cum vero iidem antistites consuluissent auctorem hujus epistolæ, ac ei judicium hoc viderentur permittere; hic non sibi, sed ipsis utpote quibus commissum erat a concilio, id competere responsum dedit: ac simul etiam errorem Bonosianum circa perpetuam Deiparæ virginitatem valide confutavit. Illa quidem planum faciunt hanc epistolam superiori synchronam esse, et ab eadem non solum hoc nomine, sed etiam quod Capuanæ synodi tanquam pars altera sit, in editione Romana male abstractam. Illud vero difficilius, cuinam auctori hæc debeatur, patefacere. Sunt rationes in utramque partem haudquaquam leves, quas loco proprio excutiemus.

[Ann. 393.] LVII^a Eugenio tyranno, cur eo Mediolanum accedente, Ambrosius hinc recessisset, causam aperit. Est autem perquam versimile tyrannum illum non statim atque, Valentiniano idibus maii e vivis sublato, in solium ab Arbogaste collocatus est, in Italiam impetum fecisse, at prius alias quasdam absolutas ab eo esse expeditiones. Id quidem tum e Paulino in *Ambrosii Vita*, et Severo Alexandro apud Gregorium Turonensem *Hist.* lib. II, c. 9, intelligimus, tum ex hac ipsa epistola, ubi Ambrosius eumdem Eugenium *in primordiis imperii* ad se scripsisse, ac se postea, si quando emersisset aliqua necessitas, ad eum quoque litteras dedisse testificatur. His ergo ducti eam tyranni irruptionem non nisi exeunte anno 392 vel potius ineunte 393 factam putamus; atque adeo hanc epistolam eidem tempori attribuendam.

LVIII^a in argumenta versatur plane celebri. Nihil enim ea tempestate Paulini avitis atque propriis honoribus nobilissimi abdicatione ac secessu illustrius. Non tamen scripta est hæc epistola, postquam ille Nolam jam recesserat, id est, anno 394, ut opinatus videtur Baronius. Nam præterquam quod ex epistolis ejusdem Paulini ad Alypium atque Augustinum, nec non utriusque ad eumdem Paulinum haud male colligitur ipsum ab anno 393 Nolam venisse; hæc ipsa epistola satis indicat Ambrosium, cum eam scripsit, illius conspectu nunquam potitum. Vidit autem postea eumdem Florentiæ, quo tempore Romam iter habebat, statim hinc Nolam se recepturus. Huc etiam accedit, quod primis annis, quos egit Barcinone idem Paulinus, non omnes simul suas facultates publicaverit, vendideritque, sed illas in plures partes sensim distraxerit. Itaque cum venditis illis omnibus, Paulinum ipsum jam factum pauperem testetur Ambrosius, illum in procinctu ad iter suum, cum Sanctus noster ista scriberet, jam tum fuisse existimamus. Et hinc clarum fit hanc ipsam epistolam adjudicari non posse melius quam aut anni 392 postremis mensibus, aut primis 393.

LIX^a illud observatione dignum præ se fert, quod nempe quoto ætatis Ambrosii anno data fuerit, planum faciat. Aperte enim testatur sanctus Antistes *annum tertium et quinquagesimum* se peregisse, cum hæc scriberet. Verum quæ præmittuntur paulo superius, multo plus negotii verba facescunt. Sic autem habent: *Objecti*, ait ille, *barbaricis motibus, et bellorum procellis, in medio versamur bellorum freto.* Hunc locum ad Maximi tyranni bella referendum autumant Baronius in *Ambrosii Vita* et in *Annalibus*, Ughellus in *Italia sacra*, et Bollandistæ in *Actis hujus sancti Severi.* Hincque colligunt et hanc epistolam anno 387 esse tribuendam, et cum eodem concurrisse annum Ambrosianæ ætatis 53. Addunt insuper sanctum præsulem, cum vitam ad usque mensem aprilem anni 387 produxerit, annos inplevisse quatuor supra sexaginta. Illud autem opinioni suæ impendio favere putant, quod in Maximiano bello fusum fuerit multo plus sanguinis, quam in Eugeniano. Sed tamen hæc eorum ratio nihil efficit: namque in epistola de qua loquimur, barbarici motus ac bellorum procellæ commemorantur, an vero eadem bella exstiterint aliis quibusdam crudeliora, nemo hinc probet. Mavult Hermannus locum Ambrosii a nobis propositum de bello Eugenii scriptum fuisse: idque contendit cum Ambrosianæ vitæ historia magis congruere, quam quidem ultra 57 annum productam negat. Sed hoc non usque adeo perspicuum est. Fatendum ergo memorata verba sive Eugenii, sive Maximi bello accommodentur, perinde esse. Illud autem Baronii opinioni magis favere forte videatur, quod Ambrosius in non paucis epistolarum superiorum locis senectutis suæ mentionem subinde iteret, quod sane illi viro minus convenit, qui vitæ curriculum anno 57 quam qui 67 terminaverit. Verumtamen non ignoramus illud Basilio aliisque sanctis quibusdam usu venisse, ut quamvis in ætate minus provecta diem obierint, de se tamen quasi jam senibus loqui amarent. Inde est quod lectoribus integrum relinquere velimus rei judicium. Monemus tamen illud discriminis in episcopatus Ambrosii annis nihil mutare, sed solum in actis ante episcopatum; hos tamen ipsos plus æquo producere videtur Baronius.

LX^a Paternum deterret, ne filium cum nepte ex filia, id est avunculum cum filia sororis, matrimonio jungat. Nititur autem in dissuadendo potissimum his argumentis Ambrosius noster, quod hujusmodi conjugium et divinis legibus contrarium sit et prohibitum constitutione Theodosii, a quo *amplissimum*, inquit, *accepisti honorem.* Hæc porro verba cum aptari non possint commodius quam dignitati *comitis sacrar. Largit.* qua Paternum ornatum fuisse ex multis Symmachi epistolis cognoscere est, quamque ab eodem administratam anno 393 indicat lex 14 *de Metallis*, hanc quoque epistolam eidem anno 393 attribuamus, nobis persuadent. Quod autem ad prohibitionem Theodosii supra memoratam, ea quidem ad ætatem nostram transmissa non est, sed ejus in aliis quibusdam exstat mentio, quemadmodum a nobis declarabitur proprio loco.

[Ann. 394.] LXI^a ad Theodosium, a quo sanctus vir de gratiarum actionibus ob profligatum non sine miraculo Eugenium tyrannum Deo reddendis litteras acceperat, responsio est. Hac ergo Ambrosius imperatorem eorum quæ exsequendis ejus postulatis ipse præstiterat, certiorem facit. Unde hæc epistola per se loquitur non alio anno nisi 394 se missam esse, cum tyrannus ille hoc ipso anno mense septembri luerit supplicium.

LXII^a eidem principi, eodem tempore, et in argumento non absimili exarata est. Quippe qua illis Ambrosius ab imperatore veniam petit, qui cum tyrannum essent secuti, eo interfecto, confugerant in ecclesias, criminis sui pœnam declinaturi.

[Ann. 396.] LXIII^a postremum primæ nostræ classis locum obtinet. Ejus scribendæ hæc causa fuit. Morte Limenii, non autem, ut quibusdam videtur, Eusebii, quem anno 371 vivere desiisse Hieronymus in *Chronico* et in *Scriptoribus Ecclesiasticis* docet, episcopo destituta erat diœcesis Vercellensis. Tanti mali originem, nimirum cleri atque populi contentiones resecare cupiens Ambrosius noster, hanc epistolam ad eos misit. Extra dubium est eam Aquileiensi synodo, anno 381 cui subscripsit idem Limenius, posteriorem esse: at præterea non nisi anno 396 ponendam fatebitur, qui noluerit Actis Gaudentii Novariensis, quæ a Mombritio atque Bollando ad XI Kal. Februarias referuntur, fidem abrogare. Legimus enim in illis Actis Ambrosium paucis mensibus antequam e vita excederet, Vercellas componendi cujusdam dissidii causa se contulisse. Quod quidem iter commodissime intelligemus, si dixerimus sanctum præsulem, cum litteris suis parum profecisset apud obstinatos animos, eo profectum, ut demum eorumdem pervicaciam præsens expugnaret.

Qui ob mentionem *Venetiarum* hanc epistolam Ambrosio putant suppositam, ii non advertunt cum apud alios ejusdem ætatis, tum apud Ambrosium ipsum in certis operibus (epist. 18, num. 21) usurpari eamdem vocem. Majori forte an veri specie, maxima fragmenta ex aliis doctoris nostri commentationibus in hanc translata atque inserta, quæ nos suo quæque loco indigitabimus, iidem obtenderent. Verumtamen id non abhorret ab Ambrosii consuetudine, et maxime nusquam is alibi hoc usurparet, hic nihilominus mirum non esset, si quæ meminisset de continentia, de jejunio, de vigiliis non segniter abs se alibi disputata, eadem contra Sarmationem ac Barbatianum harum virtutum infensissimos adversarios rursus instrueret intenderetque. Cæterum quidquid dicitur de istis hæreticis, ætatem hujus epistolæ liquido confirmant; ejus vero dictio, character atque argumentum illam Ambrosio tamquam vero parenti validissime asserunt.

SECUNDA CLASSIS.

Alteram classem epistolarum in Admonitione trifariam divisam fore indicavimus, nimirum in eas epistolas vel quæ de Scripturis edisserendis, institutæ sunt, vel quæ in serio aliquo versantur argumento, vel ad postremum quæ familiaris urbanitatis atque officii significationes tantum continent.

Prima series epistolis omnino tredecim constat, de quibus illud est admonendum, eam scilicet quæ in aliarum fronte ponitur et inscribitur ad Irenæum, non incommode subjici potuisse epistolæ XXVII. Utraque enim et eidem Irenæo, et in locos ejusdem libri Exodi scriptæ fuerunt.

Similiter etiam LXX^a et LXXI^a quæ datæ sunt ad Horontianum, et quibuscum animæ in peccatum delapsæ ad bonam frugem atque virtutem reditus, tum varii ejusdem in virtutis itinere progressus aperiuntur: epistolæ XXXIV, in qua ad eumdem Horontianum de ejusdem animæ spiritualitate disputatur, jungi poterant: si ex sola hujusmodi affinitate idoneum duci argumentum judicassemus tempori asserendo.

LXXI^a quæ Constantio inscribitur, varias diluit, quæ ab ethnicis atque hæreticis circa institutionem abrogationemque circumcisionis proponebantur difficultates. Cum autem ea tempestate tres Constantii, episcopali dignitate omnes ornati reperiantur, nempe Arausicanus, Sciscienśis, atque alius sedis incertæ, quemadmodum a nobis in acta concilii Aquileiensis observabitur, non facile definiatur ad quem illorum, imo vero num ad illorum omnino ullum destinata sit. Huc tamen nos propendemus magis libenter, ut ad eumdem scriptam putemus, ad quem et secunda hujus editionis missa fuerat. Cum enim hic Constantius sanctum doctorem, sicut vidimus, non secus ac patrem de vitæ suæ institutione, atque muneris administratione consuluerit, verisimile est eum Ambrosio, si quid aliud obortum fuerit difficultatis, proponere non dubitasse. Hæc porro epistola melius alibi collocari posse non videbatur quam isto loco, quippe quæ partim ad antiquum fœdus, in quo circumcisio instituta est, partim ad novum, in quo eadem est abrogata, referri possit.

Denique LXXIV^a et LXXV^a varias epigraphas in fronte gerunt, ut alibi commodius dicetur. Id vero tantum hoc loci non silebimus has duas epistolas, quantum ex orationis genere conjici potest, ipso Ambrosiani episcopatus initio datas fuisse; quando videlicet volvendis operibus Origenianis maxime incumbebat sanctus antistes.

Secunda series hujusce classis octo epistolas tantum exhibet, sed omnes magnis de rebus gravique stylo elucubratas. In his quippe modo novi fœderis dignitatem antiquo præcellere ostendit Ambrosius, modo ad maturanda baptismi sacramenta pie hortatur. Alibi clericos animo despondentes in officio confirmat, alibi qua ratione familiarum consulendum sit tranquillitati, verbo et exemplo juxta declarat. Alibi demum sancte

mque facta atque consulta non sinit privari bus suis. Cum autem in iisdem epistolis nihil rrat quod non aptius in notis ad illas edisse- pluribus modo supersedemus.
rtia series aliis cedit tam paucitate ac brevi- A tate epistolarum, quam gravitate. Non enim ea continentur nisi septem epistolia, familiari stylo ad amicorum nonnullos scripta : sed quæ tamen non tantum sancti urbanitatem, verum etiam in honestis jocis amœnitatem patefaciunt.

ORDO NOVUS EPISTOLARUM S. AMBROSII
CUM ANTEA VULGATIS COMPARATUS.

(…hoc indice, ut in sequentibus, numeri arabici paginat editionis Maurinæ designant quas inter textum crassiori charactere expressimus.)

…do novus	Ordo Editionum Amerb. Erasmi, Gil. etc.	Ordo Editionis Romanæ et posteriorum. Paris.	PRIMA CLASSIS	
	25	Tom. IV	*Gratian. Ambros. col.*	751
	26	Tom. IV	Gratiano imperat.	752
	44	XIX	Constantio.	754
	51	LXIX	Felici.	762
	5	LX	Felici.	763
	64	XLVI	Syagrio.	765
	65	XLVII	Syagrio.	771
	1	Tom. I	Justo.	777
	63	X	Justo.	783
			Gesta concil. Aquileiensis.	786
	deest	II	Episcopis Gall. etc.	806
	deest	I	Imper. Gratiano etc.	806
	deest	IV	Imper. Gratiano etc.	810
	deest	III	Imper. Gratiano etc.	812
	deest	*deest*	Imper. Theod., etc.	814
	deest	*deest*	Imper. Theod., etc.	817
	59	XXII	Anat., Numerio etc.	819
	60	XXIII	Anysio fratri.	822
	30	XI	Valentiniano imper.	824
			Relatio Symmachi.	828
	31	XII	Valentiniano imper.	833
	70	XXIV	Vigilio.	842
	33	XIV	Marcellinæ.	852
	32	XIII	Valentiniano imper.	860
			Sermo de Basil. etc.	863
	85	LIV	Dominæ sorori.	874
	83	Tom. IV	Episcopis per Æmil.	880
	27	LVI	Valentiniano imper.	888
	58	LI	Studio.	892
	76	LII	Studio *vel* Irenæo.	894
…II	4	Tom. I	Irenæo.	898
…III	6	XX	Irenæo.	902
	11	Tom. II	Irenæo.	904
	12	Tom. II	Irenæo.	910
…I	13	XXXV	Irenæo.	914
…II	48	Tom. II	Irenæo.	917
…III	14	XVXVI	Irenæo.	919
…IV	21	XXXVIII	Horontiano.	921
…V	22	XXXIX	Horontiano.	925
…VI	23	XL	Horontiano.	929
…VII	7	Tom. I	Simpliciano.	930
…VIII	10	XXVII	Simplciano.	941
…IX	8	LXI	Faustino.	944
	29	LVII	Theodosio imperat.	946
	deest	XVIII	Frater sorori.	956
	80	VI	*Syricius Mediol. Eccl.*	963
	81	VII	Syricio Papæ, etc.	965
	38	Tom. I	Horontiano.	970
	39	Tom. I	Horontiano.	976

Ordo novus	Ordo Editionum Amerb. Erasmi, Gill. etc.	Ordo. Editionis Romanæ, et posteriorum Paris.	PRIMA CLASSIS.	
XLV	42	Tom. I	Sabino.	981
XLVI	47	VIII	Irenæo, *nunc* Sabino.	984
XLVII	45	LXV	Sabino.	988
XLVIII	40	LXIII	Sabino.	990
XLIX	41	XXXI	Sabino.	991
L	37	Tom. I	Chromatio.	993
LI	28	LIX	Theodosio imperat.	997
LII	53	L	Titiano.	1001
LIII	34	LVII	Theodosio imperat.	1002
LIV	35	LXII	Eusebio.	1003
LV	46	LXVI	Eusebio.	1004
LVI	78	IX	Theophilo.	1006
	79	V	*De causa Bonosi.*	1008
LVII	*deest*	XV	Eugenio imperat.	1010
LVIII	36	XXX	Sabino.	1013
LIX	37	XXXII	Severo.	1016
LX	66	XLVIII	Paterno.	1017
LXI	*deest*	LVIII	Theodosio imperat.	1020
LXII	*deest*	XVI	Theodosio imperat.	1021
LXIII	82	XXV	Vercellensi Eccl. etc.	1022
			SECUNDA CLASSIS.	
LXIV	62	Tom. I	Irenæo.	1049
LXV	2	Tom. I	Simpliciano.	1051
LXVI	56	Tom. I	Romulo.	1054
LXVII	3	Tom. I	Simpliciano.	1057
LXVIII	52	Tom. I	Romulo.	1060
LXIX	15	Tom. I	Irænæo.	1061
LXX	18	Tom. II	Horontiano.	1062
LXXI	19	Tom. II	Horontiano.	1068
LXXII	77	Tom. I	Constantio.	1071
LXXIII	71	XLI	Irenæo.	1077
LXXIV	72	XLII	Irenæo *vel* Clement.	1080
LXXV	73	XLIII	Clementiano.	1083
LXXVI	16	XXXVII	Irenæo.	1085
LXXVII	20	XXVIII	Horontiano.	1089
LXXVIII	74	XLIV	Horontiano.	1093
LXXIX	9	XXVI	Bellicio.	1095
LXXX	75	XLV	Bellicio.	1096
LXXXI	17	Tom. II	Clericis.	1097
LXXXII	24	XLIX	Marcello.	1100
LXXXIII	43	LXIV	Sisinnio.	1103
LXXXIV	67	LXXII	Cynegio.	1105
LXXXV	54	XXI	Syricio.	1105
LXXXVI	49	LXVII	Syricio.	1106
LXXXVII	55	LXX	Segatio et Delphino.	1106
LXXXVIII	50	LXVIII	Attico.	1107
LXXXIX	69	LXXIV	Alypio.	1107
XC	68	LXXIII	Antonio.	1108
XCI	61	LXXI	Candidiano.	1108

Quatuor in appendicem rejectæ, et una prætermissa.

ORDO ROMANÆ EDITIONIS CUM VETERIBUS
ET HAC NOVA EDITIONE COMPARATUS.

Ordo Editionis Romanæ et posteriorum Paris.	Ordo Editionum Amerb. Erasmi. Gill. etc.	Ordo novus.		
Tom. I				
I	38	XLIII	Horontiano. *col. no. ed.*	970
II	39	XLIV	Horontiano.	976
III	42	XLV	Sabino.	981
IV	4	XXVII	Irenæo.	930
V	62	LXIV	Irenæo.	1049
VI	2	LXV	Simpliciano.	1051
VII	1	VII	Justo.	777
VIII	56	LXVI	Romulo.	1054
IX	3	LXVII	Simpliciano.	1057
X	77	LXXII	Constantio.	1071
XI	71	LXVIII	Romulo.	1030
XII	37	L	Chromatio.	993
XIII	15	LXIX	Irenæo.	1061
Tom. II				
I	7	XXXVII	Simpliciano.	930
II	17	LXXXI	Clericis.	1097
III	11	XXIX	Irenæo.	901
IV	48	XXXII	Irenæo.	917
V	10	LXX	Horontiano.	1062
VI	19	LXXI	Horontiano.	1068
VII	12	XXX	Irenæo.	910
Tom. IV				
I	25		*Gratianus Ambrosio.*	751
II	26	I	Gratiano imperat.	752
III	83	XXIII	Episcopis per Æmil.	880
Tom. V				
I	*deest*	X	Imperat. Gratiano, etc.	806
	desunt		*Acta concilii Aquileiæ.*	786
II	*deest*	XI	Episcopis Gal. etc.	806
III	*deest*	XII	Imperat. Gratiano, etc.	812
IV	*deest*	XI	Imperat. Gratiano, etc.	810
V	79	*De Bon.*	Theophilo et Anysio	1008
VI	80		*Syricius Mediol. Eccl.*	963
VII	81	XLII	Syricio Papæ, etc.	965
VIII	47	XLVII	Sabino.	984
IX	78	LVI	Theophilo.	1006
X	63	VIII	Justo	783
XI	30	XVII	Valentiniano imper	824
			Relatio Symmachi	828
XII	31	XVIII	Valentiniano imper	833
XIII	32	XXI	Valentiniano imper	860
XIV	33	XX	Marcellinæ	852
XV	*deest*	LVII	Eugenio imperat.	1010
XVI	*deest*	LXII	Theodosio imperat	1021
XVII	29	XL	Theodosio imperat	946
XVIII	*deest*	XLI	Marcellinæ.	956
XIX	44	II	Constantio.	754
XX	6	XXVIII	Irenæo.	902
XXI	54	LXXXV	Syricio.	1105
XXII	59	XV	Anatol. Numerio, etc.	819

A B C

Ordo Editionis Romanæ et posteriorum Paris.	Ordo Editionum Amerb. Erasmi, Gill. etc.	Ordo movus.		
XXIII	60	XVI	Anysio fratri.	822
XXIV	70	XIX	Vigilio.	842
XXV	82	LXIII	Vercellensi Eccl., etc.	1022
XXVI	9	LXXIX	Bellicio.	1095
XXVII	10	XXXVIII	Simpliciano.	941
XXVIII	20	LXXVII	Horontiano.	1089
XXIX	*deest*	*Apend.*	*Floriano.*	488
XXX	36	LVIII	Sabino.	1013
XXXI	41	XLIX	Sabino.	991
XXXII	57	LIX	Severo.	1016
XXXIII	84	*Rejecta.*	*Demetriadi.*	
XXXIV	*deest*	*Apend.*	*Virginibus sacris*	479
XXXV	13	XXXI	Irenæo.	914
XXXV,	14	XXXIII	Irenæo.	919
XXXVII	16	LXXVI	Irenæo.	1085
XXXVIII	21	XXXIV	Horontiano.	921
XXXIX	22	XXXV	Horontiano.	925
XL	23	XXXVI	Horontiano.	929
XLI	71	LXXIII	Irenæo.	1077
XLII	72	LXXIV	Clement., *vel* Irenæo.	1070
XLIII	73	LXXV	Clementiano.	1083
XLIV	74	LXXVIII	Horontiano.	1093
XLV	75	LXXX	Bellicio.	1096
XLVI	64	V	Syagrio.	765
XLVII	65	VI	Syagrio.	771
XLVIII	66	LX	Paterno.	1017
XLIX	24	LXXXII	Marcello.	1100
L	53	LII	Titiano.	1001
LI	58	XXV	Studio.	892
LII	76	XXVI	Studio *vel* Irenæo.	894
LIII	*deest*	*Apend.*	*Fratribus per Italiam.*	484
LIV	85	XXII	Marcellinæ.	874
LV	*deest*	*Apend*	*Fratribus et univ.*, etc.	487
LVI	27	XXIV	Valentiniano imper.	884
LVII	34	LIII	Theodosio imper.	1002
LVIII	*deest*	LXI	Theodosio imper.	1020
LIX	28	LI	Theodosio imper.	997
LX	5	IV	Felici.	763
LXI	8	XXXIX	Faustino.	944
LXII	35	LIV	Eusebio.	1003
LXIII	40	XLVIII	Sabino.	990
LXIV	43	LXXXIII	Sisinnio.	1103
LXV	41	XLIX	Sabino.	991
LXVI	46	LV	Eusebio.	1004
LXVII	49	LXXXVI	Syricio.	1106
LXVIII	50	LXXXVIII	Attico.	1107
LXIX	51	III	Felici.	762
LXX	55	LXXXVII	Segatio et Delphino.	1106
LXXI	61	XCI	Candidiano.	1108
LXXII	67	LXXXIV	Cynegio.	1105
LXXIII	68	XC	Antonio.	1108
LXXIV	69	LXXXIX	Alypio.	1107

ORDO VETERUM EDITIONUM CUM ROMANA
ET HAC NOVA EDITIONE COMPARATUS.

lo ɔ- ·b. ni, etc.	Ordo Editionis Romanæ et posteriorum Paris.	Ordo novus.		
	Tom. I	VII	Justo. *col. novæ edit.*	777
	Tom. I	LVX	Simpliciano.	1051
	Tom. I	LXVII.	Simpliciano.	1057
	Tom. I	XXXII.	Irenæo.	898
	60	IV	Felici.	763
	20	XXVIII	Irenæo.	902
	Tom. I	XXXVII	Simpliciano.	920
	61	XXXIX	Faustino.	944
	26	LXXXIX	Bellicio.	1095
	27	XXXVIII	Simpliciano.	941
	Tom.II	XXIX	Irenæo.	904
	Tom.II	XXX	Irenæo.	910
	35	XXXI	Irenæo.	914
	36	XXXIII	Irenæo.	919
	Tom.I	LXIX	Irenæo.	1061
	27	LXXIV	Irenæo.	1085
	Tom.II	LXXXI	Clericis.	1097
	Tom.II	LXX	Herontiano.	1062
	Tom.II	LXXI	Horontiano.	1068
	28	LVXVII	Horontiano.	1089
	38	XXXIV	Horontiano.	921
	39	XXXV	Horontiano.	925
	40	XXXVI	Horontiano.	929
	49	LXXXII	Marcello.	100
	Tom.IV		*Gratianus Ambrosio.*	751
	Tom.IV	I	Gratiano imperat.	752
i	56	XXIV	Valentiniano imperat.	883
ii	59	LI	Theodosio imperat.	997
	17	XL	Theodosio imperat.	946
	11	XVII	Valentiniano imperat.	824
			Relatio Symmachi	828
	12	XVIII	Valentiniano imperat.	833
i	11	XXI	Valentiniano imperat.	860
ii	14	XX	Marcellinæ.	852
v	57	LIII	Theodosio imperat.	1002
v	62	LIV	Eusebio.	1003
vi	30	LVIII	Sabino.	1013
vii	Tom.I	L	Chromatio	993
viii	Tom.I	XLIII	Horontiano.	970
ix	Tom.I	XLIV	Horontiano.	976
	58	XLVIII	Sabino.	990
	31	XLIX	Sabino.	991
	Tom.I.	XLV	Sabino.	985
i	64	LXXXIII	Sisinnio.	1103
i	19	II	Constantio.	754
	65	XLVII	Sabino.	988
i	66	LV	Eusebio.	1040

	Ordo Editionum Amerb. Erasmi, Gill. etc.	Ordo Editionis Romanæ et posterio-rum Paris.	Ordo novus.		
A	XLVII	8	XLVI	Irenæo, *nunc* Sabino.	984
	XLVIII	Tom. I.	XXIII	Irenæo.	917
	XLIX	67	LXXXVI	Syricio.	1106
	L	68	LXXXVIII	Attico.	1107
	LI	69	III	Felici.	762
	LII	Tom. I.	LXV	Romulo.	1054
	LIII	50	LII	Titiano.	1001
	LIV	21	LXXXV.	Syricio.	1105
	LV	70	LXXXVII	Segatio et Delphino.	1106
B	LVI	32	LIX	Romulo.	1074
	LVII	Tom. I	LXVI	Severo.	1016
	LVIII	51	XXV	Studio.	892
	LIX	22	XV	Anatol., Numerio, etc.	810
	LX	23	XVI	Anysio fratri.	822
	LXI	71	XCI	Candidiano.	1108
	LXII	Tom.	LXIV	Irenæo.	1049
	LXIII	10	VIII	Justo.	783
	LXIV	46	V	Syagrio.	763
	LXV	47	VI	Syagrio.	771
	LXVI	48	LX	Paterno.	1017
	LXVII	72	LXXXIV	Cynegio.	1105
	LXVIII	73	XC	Antonio.	1108
	LXIX	74	LXXXIX	Alypio.	1107
	LXX	24	XIX	Vigilio.	842
	LXXI	41	LXXIII	Irenæo.	1079
	LXXII	42	LXXIV	Irenæo.	1077
C	LXXIII	43	LXXV	Clementiano.	1083
	LXXIV	44	LXXVIII	Horontiano.	1093
	LXXV	45	LXXX	Bellicio.	1096
	LXYVI	52	XXVI	Studio, *nunc* Irenæo.	894
	LXXVII	Tom.I	LXXII	Constantio.	1071
	LXXVIII	9	LVI	Theophilo.	1006
	LXXIX	5		*De causa Bonosi*	1008
	LXXX	6		*Syric. Mediol. Eccl.*	963
	LXXXI	7	XLII	Syricio Papæ, etc.	965
	LXXXII	25	LXIII	Vecell. Eccl., etc.	1022
	LXXXIII	T. IV	XXIII	Episcopi. per Æmil.	880
	LXXXIV	33		***Rejecta.** Ad sacr. virg. Demetriad.*	
	LXXXV	54	XXII	Dominæ sorori	874

EPISTOLARUM INDEX ALPHABETICUS

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

EPISTOLÆ

IN DUAS CLASSES DISTRIBUTÆ.

PRIOR EAS CONTINET, QUAS IN ORDINEM CHRONOLOGIUM LICUIT DIGERERE; POSTERIOR CÆTERAS SECUNDUM ARGUMENTI RATIONEM DISTINCTAS COMPLECTITUR.

—

PRIMA CLASSIS.

—

ƷRATIANI AD AMBROSIUM EPISTOLA (1).

›sιυм *ad se invitat, ut se in fide de Filii Spiritus sancti divinitate confirmet. Librum m petit, cui et alium de Spiritu sancto jungi ʻulat.*

ɪosio religioso sacerdoti omnipotentis Dei

Gratianus Augustus.

ʻupio valde ut quem recordor absentem, et [uo mente sum, cum eo etiam corpore sim nti (2). Festina igitur ad me, religiose Dei los, ut doceas doctrinam vere credentem (3): uod contentioni studeam, aut velim magis verbis quam mente complecti ; sed ut aperto pectori revelatio divinitatis insidat

ocebit enim me ille, quem non nego, quem Deum ac Dominum esse meum, non ei ob- ɪ (5). quam in me video, creaturam, qui o nihil me addere posse confiteor ; velle ta- ɪt etiam Patri me commendem (6), Filium ɜando : Non ego in Deo verebor invidiam (7) : e talem laudatorem putabo, qui divinitatem A verbis augeam. Ego infirmus et fragilis, quantum possum, prædico : non quantum est ipsa divinitas.

3. Rogo te ut mihi des ipsum tractatum (8), quem dederas, augendo illic de Spiritu sancto fidelem
752 disputationem : Scripturis atque argumentis Deum esse convincas. Divinitas te servet per multos annos, parens (9), et cultor Dei æterni, quem colimus, Jesu Christi.

EPISTOLA PRIMA (10).

Ambrosius *apud Cæsarem se, quod non venerit, excusat, et laudata ipsius humilitate, fide ac pietate, a se mitti libros petitos scribit, seque voluntati ejusdem in lucubrandis tractibus de* B *Spiritu sancto satisfacturum spondet.*

Beatissimo augusto Gratiano, et christianissimo (11) principi Ambrosius episcopus.

1. Non mihi affectus defuit, christianissime principum; nihil enim habeo, quod hoc verius et gloriosius dicam : non, inquam, mihi affectus defuit, sed affectum verecundia retardavit, quominus clementiæ tuæ occurrerem. Revertenti tamen si non occurri

ʖcripta an. 379.
ʖuidam mss., « cupio valde quem recordor em, ut cum... corpore sim præsens. »
ʌss. et superiores edit. partim, « doctrinam credentem : » partim nobiscum, « doctrinam redentem. »
ʼauci mss., « pectore revelatio divinitatis ɪt. »
ɪoc est, non illud ad negandam Christi diem vertens, quod naturam meam ab eodem ɪtam credo.
ʌss. nonnulli, « vellem tamen... me comrem. »
ʖod. Alb., « non enim in Deo ergo videbor ɪ invidiam. »
ʼriores duos libros *De Fide* intelligit, qua de um est in Admonitione ad eosdem libros : ɪn in ea quam Operi *De Spiritu sancto* præs. Mss. nonnulli, « ut de ipso tractatu. »
ʖuemadmodum amorem suum Gratianus in ɪsium testabatur, eum parentem appellando; ɪbrosius etiam quam tenere Gratianum diligeret, illum filii nomine vocitando significabat : « Doleo te, fidei Gratiane, suavis mihi valde, etc. » Locum ipsum consule sub finem orationis *In obitu Valentiniani*, ubi præclara mutui amborum amoris testimonia reperies.
(10) Scripta an. 379.
(11) Christianissimi titulum imperatoribus tribui C non ita consuevisse quodammodo indicat Ambrosius; namque in epistolæ principio, cum Gratianum rursus eodem vocabulo compellasset, rationem ejus statim adjicit : « Nihil enim, inquit, habeo, » etc. Sane quidem jure merito Christianissimus ille salutatus est, qui cum se ab Ab Ariana peste, quæ Valentem patruum, Justinam noveream, aliosque principes infecerat, intactum servasset, tanto ardore flagitabat vera fide se informari, cujus propugnator semper exstitit quam acernimus. Eodem quoque modo idem Ambrosius Valentinianum in lemmate prioris adversus Symmachum epistolæ appellat Christianissimum ; ut videlicet hoc illo titulo eum ad Christianæ fidei defensionem teneri significaret.

vestigio (12), occurri animo, occurri voto, inquo majora sunt officia sacerdotis. Occurri, dico; quando enim abfui, quem toto sequebar affectu, cui sensu ac mentibus inhærebam? Et certe major animorum præsentia est. Tuum quotidianum iter legebam, nocte ac die in tuis castris cura et sensu locatus, orationum excubiis prætendebam: et si invalidus merito, sed affectu sedulus. A

753 2. Et hæc quidem cum pro tua salute deferebamus, pro nobis faciebamus. Nihil hic adulationis est, quam tu non requiris, ego alienam nostro duco officio: sed plurimum gratiæ, quam dedisti. Scit ipse nostri arbiter, quem fateris, et in quem pie credis, refici viscera mea tua fide, tua salute, tua gloria: meque non solum officio publico debitas pendere preces (13), sed etiam amore privato. B Reddidisti enim mihi quietem Ecclesiæ (14); perfidorum ora, atque utinam et corda, clausisti: et hoc non minore fidei, quam potestatis auctoritate fecisti.

3. Nam quid de litteris recentibus loquar? Scripsisti tua totam epistolam manu; ut ipsi apices fidem tuam pietatemque loquerentur. Sic Abraham sua manu quondam vitulum occidit (*Gen.* XVIII, 7), ut hospitibus epulantibus ministraret: nec in ministerio religioso aliorum adjumenta quæsivit. Sed ille privatus aut Domino et angelis, aut Domino in angelis deferebat: tu, imperator, dignatione regali honoras infimum sacerdotem. Sed Domino defertur, cum servulus honoratur; ipse enim dixit: « Quod uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis (*Matth.* XXV, 40). » C

4. At ego humilitatem tantummodo prædico in imperatore sublimem, ac non amplius fidem quam vere conscia meriti tui mente duxisti, quam docet te ille quem non negas? Quis enim alius docere te potuit, ut ei non objicias, quam in te vides, creaturam? Nihil moralius, nihil expressius dici potuit; creaturam enim Christum dicere, pro objectu contumeliæ est, non pro confessione reverentiæ. Deinde quid tam insolens, quam id eum existimare, quod nos sumus? Docuisti igitur me, a quo te discere velle profiteris: nihil tale adhuc legi, nihil tale audivi.

5. Quampium autem illud, quam admirabile, quod in Deo non vereris invidiam! De Patre remunerationem pro Filii amore præsumis, et laudando Filium, non ei te posse aliquid addere profiteris: sed velle ut etiam Patri te Filii prædicatione commendes. Quod utique solus te docuit ille, qui dixit: « Qui me diligit, diligetur a Patre meo (*Joan.* XIV, 21). »

6. Addidisti ad hæc, quia tu infirmus et fragilis non te talem laudatorem putabas, ut divinitatem verbis augeas: sed quantum possis prædices, 754 non quantum est ipsa divinitas. Hæc infirmitas in Christo fortior est, sicut et Apostolus dixit: « Cum infirmor, tunc potens sum (*II Cor.* XII, 10). » Hæc humilitas excludit fragilitatem.

7. Veniam plane, et festinabo, ut jubes (15), ut hæc præsens audiam, ut hæc præsens legam, cum ex tuo ore procedunt. Misi autem duos libellos, quorum jam, quia tuæ clementiæ sunt probati, periculum non verebor: de Spiritu vero interim veniam scriptioni peto quoniam, quem judicem mei sim sermonis habiturus, agnovi.

8. Interim tamen sententia et fides tua de Domino et Salvatore deprompta de Dei Filio, redundat ac assertionum uberrimam, per quam sancti quoque Spiritus divinitas sempiterna credatur, ut non ei objicias, quam in te vides creaturam, nec Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi Spiritui suo existimes invidere. Quod enim creaturæ caret communione, divinum est.

9. Si Dominus faverit, huic etiam clementiæ tuæ satisfaciam voluntati; ut cujus accepisti gratiam, cum plane in Dei gloria præeminentem suo nomine æstimes honorandum.

10. Beatissimum te et florentissimum Deus omnipotens Pater Domini nostri Jesu Christi tueri æternum...

(12) Hoc intellige de Gratiani reditu ex Oriente in Germaniam, de quo vide quæ nos in Admonitione ad libros *De Fide* observamus.

(13) Ex hoc loco publicas preces pro imperatoribus in expeditionem profectis episcoporum jussu fieri consuevisse non sine causa colligi potest. Baronius quidem ad ann. 379, Ambrosium non solum D fuisse, qui Gratiani arma publicis orationibus Deo commendaverit, hinc demonstrari sibi persuadet, quod in oratione Ausonii de suo consulatu anno citato, eidem imperatori oblata, sic legamus: « Forum et basilica olim negotiis plena, nunc votis votisque pro tua salute susceptis; nam de sua cui non, te imperante, securitas? » Verum non satis advertit magnus Cardinalis vocem *basilica* non pro æde sacra hic positam esse, quo sensu apud Hieronymum, Ambrosium nostrum aliosque aut totes ecclesiasticos frequens occurrit, sed pro amplo quodam loco, ubi consilia et judicia, convivia, ludi et similia fiebant, ut a Cicerone aliisque usurpata est. Hoc intelligas non solum ex eo quod foro conjuncta est ab Ausonio, sed etiam quia ibidem de utroque juxta dicitur, « olim negotiis plena. » Quod autem additur publicam securitatem in salute principis esse positam, id pulchre convenit cum superioribus illis Ambrosianis: « Et hæc quidem cum pro tua salute, » etc.

(14) Vexationes aliquas hic indicari, quas ipso episcopatus initio ab Auxentii fautoribus passus fuerit sanctus præsul, non ambigimus. Et certe libro I *De Spiritu sancto*, cap. 1, basilicæ cujusdam mentio exstat, quam prius, Justinæ procul dubio precibus et auctoritate, a Gratiano sequestratam, catholicis postea idem restituit. Sed ea huic epistolæ posteriora sunt.

(15) Roget aliquis num revera ad Gratianum Ambrosius se contulerit? Baronius ad annum 379, sic factum putat. Neque vero illud penitus a fide videtur alienum; cum Ambrosius tam diserte hanc profectionem sit pollicitus, eumque Gratianus tam officiosa humanitate anteverterit. Verumtamen negantem eam opinionem existimamus probabiliorem, tum propter alia, tum quod libros ab eo postulatos ad eumdem non pertulerit ipse, sed miserit; tum etiam quod imperatorem mense Augusto hujus ipsius anni Mediolani reducem fuisse comperiamus.

olixa, et regnum tuum in summa gloria, et
erpetua confirmare dignetur, domine impe-
ıuguste, divino electe judicio (16), principum
ssime.

EPISTOLA II.

ANTIUM in episcopum nuper electum monet, ut
lesiam in mari ac fluminibus regat, quid
que significetur, promens. Hortatur et aquas,
s populi mentes riget, colligat; et cujusmo-
ıermones ejus esse, quasve illum præci-
ı virtutes oporteat, ubi docuit, de statera,
sermo expendatur, tractat. Humilitatis os-
arus utilitatem, exemplum affert beati Jo-
ı; præsentiumque vanitate, ejusdem Joseph
lavid historiis demonstrata, populos ad veras
ı sibi parandas excitandos tradit. Denique
lesiam Fori Cornelii ei commendans, de
lentia in hæreticos, de justitia in vicinos, de-
humanitate in servos nonnihil addit.

AMBROSIUS CONSTANTIO (17).

uscepisti munus sacerdoti, et in puppe Ec-
ı sedens, navim adversus fluctus gubernas.
ılavum fidei, ut graves hujus sæculi tur-
non possint procellæ. Mare **755** quidem
ım et spatiosum, sed noli vereri; quia « ipse
maria fundavit eam, et super flumina præpa-
ıam (*Psal.* XXIII, 2). » Itaque non immerito
ot mundi freta Ecclesia Domini tanquam su-
ostolicam ædificata petram immobilis manet
ıncusso adversum impetus sævientis sali per-
ıt fundamine (*Matth.* XVI, 28). Alluitur undis,
uatitur: et licet frequenter elementa mundi
magno illisa resulent fragore: habet tamen
borantes excipiat, tutissimum portum salutis.
ed tamen etsi in mari fluctuat, currit in flumi-
, et vide ne in illis fluminibus magis, de qui-
ctum est: « Elevaverunt flumina vocem suam
XCII, 3). » Sunt enim flumina, quæ de ventre
fluent (*Joan.* VII, 38) qui potum a Christo
erit, et de Spiritu Dei sumpserit. Hæc ergo
ıa, cum redundant spiritali gratia, elevant vo-
uam. Est et fluvius qui decurrit in sanctos
ıicut torrens (*Isa.* LXVI, 12). Est et fluminis
us, quæ lætificat animam pacificam atque tran-
m (*Psal.* XLV, 5). Ex hujus fluminis plenitu-
uicunque acceperit, sicut Joannes evangelista,
Petrus et Paulus, elevat vocem suam: et si-
ıostoli evangelicæ prædicationis vocem usque

A in totos fines orbis terrarum canoro diffuderunt præconio, ita et iste incipit evangelizare Dominum Jesum. Accipe ergo a Christo, ut et tuus sonus exeat.

3. Mare est Scriptura divina, habens in se sensus profundos, et altitudinem propheticorum ænigmatum: in quod mare plurima introierunt flumina. Sunt ergo et fluvii dulces atque perspicui, sunt et fontes nivei (18), qui saliant in vitam æternam (*Joan.* IV, 14); sunt et sermones boni, sicut favi mellis (*Prov.* XVI, 24), et gratæ sententiæ, quæ animos audientium spiritali quodam potu irrigent, et præceptorum moralium suavitate mulceant. Diversa igitur Scripturarum divinarum fluenta. Habes quod primum bibas, habes quod secundum, habes
B quod postremum.

4. Collige aquam Christi, illam quæ laudat Dominum (*Psal.* CXLVIII, 4, 5). Collige aquam de pluribus locis, quam effundunt nubes propheticæ. Quicunque colligit de montibus aquam, atque ad se trahit, vel haurit e fontibus, et ipse rorat sicut nubes (19). Imple ergo gremium mentis tuæ; ut terra tua humescat, et domesticis irrigetur fontibus. Ergo qui multa legit et intelligit, impletur: qui fuerit impletus, alios rigat: ideoque Scriptura dicit « Si impletæ fuerint nubes, pluviam in terram effundent (*Eccle.* XI, 3). »

5. Sint ergo sermones tui proflui, sint puri, et dilucidi; ut morali disputatione suavitatem infundas populorum auribus, et gratia verborum tuorum plebem demulceas; ut volens quo ducis, sequatur.
C Quod si aliqua vel in populo vel in aliquibus contumacia, vel culpa est, sint sermones tui hujusmodi ut audientem stimulent, compungant male conscium: « Sermones enim sapientium tanquam stimuli (*Eccle.* XII, 11). » Stimulavit et Dominus Jesus Saulum, cum esset persecutor. Quam salutaris fuerit stimulus, considera, qui ex persecutore apostolum fecit, dicendo: « Durum **756** est tibi ut adversus stimulum calces (*Act.* IX, 5). »

6. Sunt etiam sermones sicut lac, quos infudit Paulus Corinthiis (*I Cor.* III. 2); qui enim fortiorum cibum epulari non queunt, succo lactis ingenii sui exercent infantiam.

7. Alloquia tua plena intellectus sint. Unde et Salomon ait: « Arma intellectus labia sapientis

« Divino electe judicio, » etc., quæ deerant
t., e cod. Mediol. restituta sunt. Id autem citata
significant, principes etiam in hæreditaria
ssione non sine divino judicio institui: sed
er videntur indicare extraordinariam Gratiani
ınis pueri electionem, quæ qua ratione de
ıuni consensu exercitus a patre Valentiniano
sit, describit Ammianus lib, XXVII.

ı Sic vet. edit. ac mss., excepto Longip. ubi
itur, « Ambrosius Constantino. » Esse tamen
alibi mss. aliquem sub eadem hac inscriptione
cog[illegible], quod Ughellus tomo II *Italiæ*
, p. 633, ex hac epistola locum proponens,
ıominat « ad Constantinum imperatorem. »
rassus hic error est, cum id temporis nec
antinus ullus imperator esse potuerit, et cum ad quem data fuit hæc epistola, episcopum vel prima ejusdem verba declarent: « Suscepisti munus sacerdotii, » etc. Hoc ergo non male Rom. editores indicassent, cum pro lemmate eidem præfixerunt « Ambrosium episcopus Constantio fratri; » nisi eum in argumento epistolæ « Arausicorum episcopum designatum » significassent. De quo nos infra.

(18) Rom. edit. sola, « fontes vivi. » Haud incommode, nisi aliarum et mss. prævaleret consensus. Intelligantur ergo « fontes nive » non e nivibus collecti, sed frigidi: aut certe puri ac nitidi, ut proxime ante dicitur et fluviis.

(19) Edit. ac mss. aliquot, « et ipse rigat, ut nubes. »

(*Prov.* XIV, 3); et alibi : « Labia tua alligata sint sensu (20) (*Prov.* XV, 7), » id est, fulgeat sermonum tuorum manifestatio, intellectus coruscet, et alloquium tuum atque tractatus aliena non indigeat assertione : sed sermo tuus velut armis suis sese ipse tueatur, nec ullum verbum tuum in vanum exeat, et sine sensu prodeat. Est enim alligatura (*Isa.* I, 6), quæ constringere solet animorum vulnera : quam si quis rejicit, desperatam sui prodit salutem. Et ideo circa eos qui gravi ulcere vexantur, utere oleo sermonis, quæ foveas mentis duritiam : appone malagma, adjunge alligaturam salutaris præcepti : ut vagos et fluctuantes circa fidem, vel disciplinæ observantiam nequaquam soluto animo et remisso vigore patiaris perire.

8. Admone igitur plebem Domini, atque obsecra, B ut abundet in operibus bonis, renuntiet flagitiis, non accendat flammarum incendia, non dicam in Sabbato, sed in omni tempore ; ne comburat corpus suum : fornicatio et immunditia non sit in Dei servulis (*Ephes.* V, 3) ; quia immaculato servimus Dei Filio. Noverit unusquisque se, et vas possideat suum (*I Thess.* IV, 4), quo subacto quodam suis corporis solo, fructus exspectet debitos, nec spinas et tribulos ei terra sua germinet (*Gen.* III, 18), sed dicat et ipse : « Terra (21) dedit fructus suos (*Psal.* LXXXV, 13) : » atque in hac dumosa quondam passionum fragilitate insitiva virtutum effloreant.

9. Edoce etiam atque institue, ut faciant quod bonum est, et unusquisque non intermittat opus probabile, sive a pluribus videatur, sive sine arbitro C sit ; abundat enim sibi locuples testis conscientia.

10. Fugiat etiam mala opprobria (22), etiamsi se credat non posse convinci. Nam etsi clausus parietibus sit, et opertus tenebris, sine teste, sine conscio ; habet tamen facti arbitrum, quem nihil fallat, ad quem facta clamant omnia. Denique clamavit et vox sanguinis (*Gen.* IV, 10). Se ipsum unuisquisque (23) et animum suum severum judicem sui, ultorem sceleris, et vindicem criminis habet. Denique timens et tremens oberrabat Cain (*Ibid.* 14), parricidalis facinoris luens pœnas ; ut ei remedio sua mors fuerit, quæ vagum exsulem formidato per omnia monente terrore mortis, per mortem exuit. Nemo igitur vel solus, vel cum altero aliquid turpe aut improbum faxit. Et si quis D solus est, seipsum præ cæteris erubescat, quem maxime debet vereri.

11. Nec concupiscat plurima, quia et pauca ei plurima sunt ; paupertas enim et opes inopiæ et satietatis vocabula sunt. Nec dives est, qui indiget aliquo : nec pauper, qui non indiget. Nec quisquam viduam spernat, circumscribat pupillum, fraudet proximum suum. Væ enim illi qui congregatam dolo habet substantiam, et in sanguine ædificat civitatem (*Habac.* II, 12), id est, 757 animam suam ! Hæc est enim, quæ ædificatur sicut civitas (*Psal.* CXXI, 3). Hanc civitatem non ædificat avaritia, sed destruit : non ædificat libido, sed exurit atque incendit. Vis bene ædificare civitatem ? « Melius est exiguum cum Dei timore, quam thesauri magni sine timore (*Prov.* XV, 16). » Divitiæ hominis ad redemptionem animæ debent proficere, non ad destructionem. Et thesaurus redemptio est, si quis eo bene utatur : et iterum laqueus est, si quis uti nesciat (*Prov.* XIII, 7). Quid enim homini pecunia sua, nisi quodam viaticum est ? Multa oneri, moderata usui. Viatores sumus vitæ ejus : multi ambulant, sed opus est ut quis bene transeat ; cum illo enim est Dominus Jesus, qui bene transit. Ideoque legis : « Si transeas per aquam, tecum suum ; flumina te non concludent nec ignis exuret vestimenta tua, si transeas (*Isa.* XLIII, 2). » Qui autem ignem alligat in corpore suo (*Prov.* VI, 27), ignem libidinis, ignem immodicæ cupiditatis, non transit, sed exurit involucrum istud animæ suæ. Præclarior est bona existimatio quam pecunia, et super omnes argenti acervos bona est gratia (*Prov.* XXII, 1). Fides ipsa abundat sibi, satis superque censu suo dives. Sapienti quoque nihil alienum, nisi quod virtuti incongruum : quocunque accesserit (24), inveniet sua omnia. Totus mundus possessio ejus est, quoniam toto eo quasi utitur.

12. Quid igitur circumscribitur frater ? Quid fraudatur mercenarius ? Non magnum, inquit (*Prov.* VI, 26), lucra de mercede meretricis, id est, lubricæ istius fragilitatis. Meretrix ista non specialis, sed publica est : non una mulier, sed vaga omnis cupiditas meretrix est. Omnis perfidia, omnis fallacia meretrix, non illa sola, quæ corpus prostituit suum ; sed omnis anima quæ spem suam vendit, quæ deformes quæstus et degenerem stipem quærit. Et nos mercenarii sumus, qui ad mercedem laboramus, et hujus operis nostri mercedens speramus a Domino nostro et Deo. Si quis cognoscere vult quam mercenarii sumus, audiat dicentem : « Quantis panibus mercenarii patris mei abundant ! ego autem hic fame pereo (*Luc.* XV, 17) ; » et infra : « Fac me, inquit, sicut unum mercenariorum tuorum (*Ibid.* 19). Omnes mercenarii, omnes operarii : qui tamen fructum exspectat laboris, consideret quod is qui alium mercede fraudeverit debita, et ipse fraudabitur sua. Fœneratum istud offendit, et postea cumulatiore mensura exsolvet. Ergo qui non vult amittere quod est perpetuum, non eripiat alii quod temporale est.

13. Nemo etiam in dolo loquatur ad proximum suum. Laqueus est in labiis nostris, et sæpe unusquisque sermonibus suis non explicatur, sed involvitur (*Prov.* VI, 2). Fovea alta est os malevoli :

(20) Mss. nonnulli, « alligata sint sensui. »
(21) Mss. plerique, « sed dicat : Et ipsa terra, etc. »
(22) Nonnulli mss., « mala et opprobria. »
(23) Edit., « Sibi ipsum unusquisque. »

(24) Mss. non pauci et cum his omnes edit., « accesserit, sua omnia. » Sed verbum *inveniet* in pluribus ac potioribus mss. invenire est.

inocentiæ præcipitium, sed majus malevo 'rov. xxii, 14). Innocens dum credit facile, ur (*Prov.* xiv, 15); sed tamen iste lapsus ; maledicus autem suis artibus præcipide nunquam exsiliat atque evadat. Pongo unusquisque sermones suos, non cum I dolo : « Statera fallax improbabilis apud 'rov. xi, 1); » non illam stateram dico, quæ (25) appendit alienam (et in vilibus quidem ro constat fallacia), 753 sed statera versa apud Deum est exsecrabilis, quæ præadus gravitatis sobriæ, et subnectit versu dulentiæ. Hoc maxime condemnat Deus, it aliquis proximum suum promissorum ite, et subdola iniquitate defeneratum opnihil sibi profuturos astutiæ suæ artibus. m prodest homini, si totius mundi capiat mam autem suam vitæ æternæ defraudet (*Matth.* xvi, 26)?

a piis mentibus consideranda statera, qua im facta trutinantur, in qua plerumque um peccata propendunt, aut bene gesta præponderant. Væ mihi, si præcedant flaid mortis præjudicium lethali vergant ponolerabilius si subsequantur; omnia tamen a Domino : et ante judicium (*I Tim.* v, 24), possunt latere, nec ea quæ plena sunt is, abscondi.

im beatus qui radicem vitiorum resecare avaritiam! Is profecto stateram hanc non abit. Avaritia enim plerumque sensus hunanos, et pervertit opiniones (*I Tim.* vi, uæstum pietatem putent, et pecuniam quasi n prudentiæ. Merces autem magna pietat quæstus sobrietatis, habere quod usui est id enim in hoc mundo prosunt divitiarum i; cum in iis et nulla adjamenta nascendi impedimenta moriendi? Nam et sine in:o in hoc mundo nascimur, et sine viatico us, sine hæreditate sepelimur.

idet singulis nostrorum statera meritorue exiguis vel boni operis, vel degeneris omentis huc atque illud sæpe inclinatur : ergant, heu me! si bona, præsto est veio enim a peccato immunis : sed ubi probona, elevantur peccata, obumbrantur, Ergo in die judicii aut nostra opitulabunopera, aut ipsa nos in profundum, tanilari depressos lapide, mergent. Gravis est iote talento plumbeo suffulta (*Zach.* v, 7), ; intolerabilis avaritia, atque omnis sutra fraudulentia. Et ideo hortare plebem perare magis in Domino, abundare in diplicitatis (*II Cor.* viii, 2), in quibus am- laqueo, sine impedimento.

a etiam puri sermonis sinceritas, et locuples m; etiam si inter laqueos ambulet, tamen quia alii nescit insidias aut vincula innectere, non alligatur.

18. Illud quoque præcipuum, si persuadeas ut noverint humiliari, sciant verum humilitatis colorem, naturam noverint. Multi habent humilitatis speciem, virtutem non habent : multi eam foris prætendunt, et intus impugnant : ad fucum præferunt, ad veritatem abjurant, ad gratiam negant : « Est enim qui nequiter humiliat se interiora ejus plena sunt doli (*Eccli.* xix, 23). » Et est qui se, nimium submittit ab humilitate multa. Non est ergo humilitas nisi sine fuco, sine fraude. Ipsa est vera, quæ habet piam mentis sinceritatiam. Magna virtus ejus. Denique per inobedientiam 759 unius hominis mors introivit, et per obedientiam unius Domini Jesu Christi facta est universorum redemptio (*Rom.* v, 19).

B

19. Scivit humiliari sanctus Joseph, qui cum esset a fratribus in servitutem venditus, vel a negotiatoribus coemptus (*Gen.* xxxvii, 28), humiliatus in compedibus, ut Scriptura dicit (*Psal.* civ, 18), virtutem humilitatis didicit, infirmitatem repudiavit. Itaque (*Gen.* xxxix, 1 *et seq.*) emptus in Ægypti partibus a servo regio, coquorum præposito, non prosapiæ nobilis conscientia, quasi germen Abrahamitarum, dedignatus obsequia vernacula, fastidivit degenerem conditionem : sed magis gnavum se et fidelem herili imperio præbuit, alto intendens consilio nihil interesse in quo statu quis probabilem se præstaret : sed illum esse finem bonorum, ut in quocunque statu probarentur; illud-

C

que præcipuum, si magis mores commendarent statum, quam status mores. Etenim quo status inferior, eo virtus eminentior. Talem itaque se exhibebat, tam sedulum, ut ei dominus suus totam domum suam crederet, ipsi omnia committeret.

20. Unde (*Ibid.* 7 *et seq.*) et uxor ejus oculos injecit in eum, capta formæ venustate; nihil enim ad nos, si petulantibus oculis aut ætas expetitur, aut pulchritudo. Ars desit, nullum est crimen decoris : illecebra facessat, inoffensa est species, et formæ gratia. Itaque percita atque anima furens interpellat juvenem, et cogente libidine, victa passionum stimulis, crimen fatetur. Verum ille adjurat flagitium, dicens nec moribus Hebræorum convenire, nec legibus, ut alienum violent thorum, qui-

D

bus cura est tuendi pudoris (26), ut integri nuptiarum integris socientur virginibus, nec ulli conveniant feminæ quæ legitimi usus thori nesciat : religionemque sibi esse, ne ebrius (27) turpis intemperantiæ, ingratus herilis indulgentiæ; cui obsequium deberet, ei gravem inferret contumeliam.

21. Numquid erubescebat illum vilem dominum tamen dicere, et se servum fateri? Quin etiam cum ambiret mulier, obsecraret etiam metu proditionis, vel amoris sui lacrymas funderet ad extorquendi necessitatem, nec misericordia flexus ad flagitii

t. edit. cum parte mss., « quæ mercedem; » m alia parte, « quæ mercem. »
ec de re adissis Philonem lib. *De Joseph* ultimæ edit. Parisiensis, pag 533.

(27) Nonnulli., « ne Hebræus, » minus concinne.

consensum, nec coactus metu, et precibus restitit, nec minis cessit, præponens præmiis periculosam honestatem, quam turpem remunerationem casto pudori. Iterum quoque (*Gen.* xxxix, 11 *et seq.*) mulier majoribus adorsa tentamentis, cum inflexibilem adverteret, etiam secunda vice immobilem, passione effera et impudentia (28) vires ministrante, juvenem aggreditur, veste apprehensa ad cubile trahens, complexum offerens : et pene ceperat, nisi exuisset Joseph vestem, qua tenebatur : ne exueret amictum humilitatis, indumentum pudoris.

22. Scivit igitur humiliari, qui humiliatus est usque ad carcerem ; et cum sustineret calumniam, maluit crimen falsum subire, quam verum referre. Scivit, inquam, humiliari, quia humiliabatur pro virtute. Humiliabatur in typo ejus qui se erat humiliaturus usque ad mortem, mortem autem crucis : qui venturus erat, ut vitam hanc de somno resuscitaret : et somnium **760** esse hunc vivendi usum doceret, in quo diversæ commutationum vices tanquam ebriæ, et nihil solidum, nihil firmum, tanquam dormientis somnium videntes non videmus, et audientes non audimus, et manducantes non satiamur, gratulantes non gratulamur, currentes non pervenimus. Vanæ spes hominum in hoc sæculo, qui ea quæ non sunt, tanquam quæ sint, sequenda arbitrentur. Itaque inanes et vacuæ rerum species tanquam in somnio venerunt, abierunt ; astiterunt, evanuerunt. Circumfusæ et dispersæ sunt, teneri videntur, et non tenentur. Denique ubi quis audivit dicentem : « Surge qui dormis (*Ephes.* v, 14), » et de sæculi istius somno exsurrexit, falsa hæc intellexit omnia ; evigilavit, et fugit somnium, fugit potestas, abiit cura patrimonii, formæ venustas, honorum studium. Hæc enim somnia sunt, quibus non moventur qui vigilant corde, sed dormientes exagitantur.

23. Vadatur hunc sermonem meum sanctus Joseph, non esse perpetua nec diuturna, quæ sunt hujus sæculi, qui ab initio nobilis genere, censu dives, subito ignobilis servulus est, et (quod ipsam servitii vilitatem acerbat) degeneris domini ære emptum mancipium. Minus enim vile putatur servire libero : geminatur autem servitus ubi servitur vernaculis. Servus igitur ex genere præclaro, pauper ex patre divite, de amore ad odium, de gratia ad supplicium : rursus de carcere ad aulam (*Gen.* xli, 39 *et seq.*), de reatu ad judicium traductus ; neque adversis fractus est, neque elevatus secundis.

24. Astipulatur etiam momentarias esse vices re-

A rum etiam sancti David frequenter variatus (*I Reg.* xvi, xviii, II, xii), qui despectus patr tiosus Deo ; triumpho nobilis, invidia vilis, ad ministerium regium, electus ad affinitaten tremo faciem et ora mutatus, exsul regni, fu parricidii, nunc sua offendicula deplorabat sus aliena removebat, conciliato hærede ne quam decolorato. Expertus igitur omnia, p dixit : « Bonum mihi quod humiliatus sum cxviii, 71). »

25. Quanquam hoc et ad eum possit refer cum esset in Dei forma, facilis inclinare descendit tamen, et formam servi accipiens portavit infirmitates (*Philipp.* ii, 6) : qui præ

B sanctos suos, non quasi rapinam sibi propri norem assumere ; sed subjicere se æqualil alio sibi anteferre, dixit : Bonum mihi es humiliatus sum. Bonum mihi est quod me s ut subjecta mihi sint omnia, et sit Deus o in omnibus (*I Cor.* xv, 27. 28). Hanc infun militatem singulorum animis, et te ipsum f præbe omnibus, dicens : « Imitatores mei sicut et ego Christi (*I Cor.* xi, 1). »

26. Discant bonorum operum divitias quæ morum esse locupletes. Pulchritudo divitiar in sacculis divitum, sed in alimentis pauper In illis infirmis et egenis melius opes lucen cant itaque pecuniosi non sua, sed ea qu Christi, quærere ; ut illos et Christus requ

C illis sua largiatur. Impendit pro illis san suum, effundit illis **761** Spiritum suum, off regnum suum. Quis amplius dabit, qui se obtulit ? Aut quid est quod non sit daturus qui pro nobis unicum Filium tradidit morti viii, 32) ? Admone igitur illos servire Dor sobrietate et gratia, tota mentis sedulitate oculos ad cœlestia, nihil ponere in lucro (*I* iii, 8), nisi quod vitæ æternæ sit ; nam iste hujus quæstus sæculi animarum dispendiu Denique omnium detrimentum passus est, lebat Christum lucrari ; quod etsi mirabili xerit, minus tamen expressit, quam accepe enim de alienis locutus est, Christus autem « Quid vult post me venire, abneget se ips

D (*Luc.* ix, 23) » : ut ipse suum detrimentum fiat lucrum Christi. Caduca hæc omnia, cu no, sine lucro (29) : illud solum est lucru fructus perpetuus, ubi æternæ merces quie

27. Commendo tibi, fili, Ecclesiam (30), q ad Forum Cornelii, quo eam de proximo int frequentius, donec ei ordinetur episcopus. C

(28) Omnes edit., « etiam secundo immobilem passionne, effera impudentia etc. ; » omnes mss. ut in textu, nisi quod bene multi omittunt *et* ante vocem *impudentia*.

(29) Mss. non pauci, « sine damno, sine lucro : » melius alii et edit. omnes, ut in textu.

(30) Episcopum, a quo episcopus alius filii vocabulo compellatus sit, haud facile reperias apud antiquos. Nec sane aliam ullam causam, cur hoc nomine Constantium appellaverit Ambrosius, mens nobis suggerit, nisi quod ille aut e clero M nensi ad episcopatum assumptus fuerit, vel consecratione in Ambrosii disciplinam se tr spiritalis vitæ placitis instituendum. Utcu eum vere fuisse episcopum totius epistolæ clamat : proindeque Rom. edit. in summu scripsisse « episcopum designatum. » Sed nec ea ibidem Arausicanam sedem ipsi assignat. C isthuc fieri possit, cum eidem præsuli hoc i Ecclesia Fori Cornelii commendetur, « de pr

bus ingruentibus. Quadragesimæ, tam lon- A
i possum excurrere.

Habes illic Illyrios de mala doctrina Ariano- ave eorum zizania : non appropinquent fide- non serpant adulterina semina : advertant propter suam perfidiam acciderit sibi (31), ant, ut veram fidem sequantur. Difficile qui- ibuti animi infidelitatis venenis abolere pos- ıpietatis suæ glutinum ; si tamen in iis virus ;um inoleverit, nec facile iis credendum putes. enim sunt, et quidem artus sapientiæ, non te- redere, maxime in causa fidei, quæ raro ita est in hominibus.

Tamen si quis est qui, licet suspectæ sit in- tis et nutantis affectus, purgare habitum de ionem velit, permitte ut satisfecisse se putet, B e aliquantulum ; cujus enim excluditur satis- avertitur animus. Nam etiam medendi periti dent notas ægritudines (32), ut ipsi appellant, inam quidam non adhibent ; sed tamen medi- empus exspectant : nec deserunt invalidum, ioribus verbis (33), aut quibus possunt, pal- elinimentis) ne aut intermissa ægritudo de- ione animi gravescat, aut crudior medicinam espuat : eo quod ad maturitatem pervenire it, si indigestæ insolens rerum hujusmodi is adhibeat manus. Siquidem et ponum cum urum exagitatur, cito deperit.

Et quia de agro exemplum sumpsimus, præcipe violata confinii servare jura, paternos custo- rminos, quos lex tuetur (*Deut.* xix, 14). Supra iam charitatem frequenter est vicini gratia ; C im sæpe longe, in hic proximo est, vitæ omnis conversationis arbiter. Delectet eum per fi- spatia laxari liberum pecus, et in herba projectum secura captare otia.

Servos quoque dominus jure servitii subditos habeat pro moderamine coercitionis, quasi animæ consortes. Paterfamilias enim dicitur, ut quasi filios regat ; quoniam et ipse Dei servus est, et patrem appellat Dominum cœli, moderatorem potestatum omnium. Vale et nos dilige, ut facis ; quia nos te diligimus.

EPISTOLA III (34).

FELICIS *munusculum prædicat, sed eum quod se a longo tempore non inviserit, arguens ; ut non tandiu procrastinetur, petit.*

AMBROSIUS FELICI.

1. Misisti mihi tubera, et quidem miræ magnitudinis, ut stupori forent ea tam grandia. Nolui in sinu, ut aiunt, abscondere (35) : sed aliis quoque demonstrare malui. Itaque partem direxi amicis, B partem mihi reservavi.

2. Suave munus, non tamen ita præpollens (36), ut comprimeret querelam meam jure excitatam, quod nos tandiu amantes tui nequaquam revisas. Et cave posthac ne majora invenias (37) doloris tubera. Nam hujus nominis diversa ratio ; ut enim grata in munere, ita in corpore atque in affectu molesta sunt. De te impetra, quominus te abesse doleam ; nam causa commotionis meæ, desiderium est tui. Effice, si potes, ut minus gratus sis.

3. Rem exposui, causam probavi. Intorquenda est amentata illa non manipularis sententia (38). Metuisti certe : sed vide quam movear, ut delectet jocari. Postea tamen ne excusaveris : etenim quamvis tua hæc vectigalis (39) mihi sit excusatio ; male C tamen de te judicat, nec de me **763** melius, si aut tuam absentiam muneribus compensandam, aut me muneribus redimendum putes. Vale, et nos amantes tui dilige.

EPISTOLA IV (40).

Sermone FELICIS *recreatum se esse ; maxime vero quod venturum ad basilicæ consecrationem eum*

ntius intervisenda ? Nam quæ urbs Forum .ii olim nuncupabatur, eadem nunc dicitur : sicuti discimus ex P. Varnefrido, lib. II *De Langob.* cap. 18, quem geographi posteriores sunt. Ea metropolitæ Ravennati hodie paret. oc eodem tempore Constantius alius, qui simul rausicano subscripsit Aquileiensi concilio, pus Scissiensis. Verum cum Scissiam novi iphi camdem esse velint ac Segestam, quæ sita Pannonia, nec etiam ad hanc Constantium ari potuit hæc epistola. Cum igitur ejusdem s præter hos duos nullus antistes, qui florue- ætate, nobis occurrat : nostri hujus sedem te fatemur nobis ignotam.

Non alia clades procul dubio hic indicatur, a, Valente Ariano imperatore profligato at- mbusto, illæ provinciæ a Gothis victoribus in modum pervastatæ sunt.

Forte legendum « notas ægritudinis, » ut desi- statim atque deprehensa sunt prima ægritu- ndicia, medicinam non adhiberi : nempe se- n Hippocratis pronuntiatum, Πέπονα φαρμα- καὶ κινέειν, μὴ ὠμά. Quod pulchre convenit rbis Ambrosii infra positis, *acerbitior*, ægri- cilicet, « medicinam respuat. » Verumtamen *tas ægritudines* intelligere etiam possumus tos et non immodicos morbos ; cum id extre- mis atque insolitis, quando periculum in mora est, actutum curatio sit necessaria. Quapropter in lectione omnium mss. et edit. nihil mutandum.

(33) Mss. aliquot, « sed levioribus verbis. »

(34) Scripta circa ann. 380.

(35) Multæ sunt proverbiales formulæ a sinu ductæ, quibus occultum quidpiam significatur ; ut puta *in sinu gaudere, in sinu esse* : de quibus Erasm. Chil. I, cent. 3, prov. 13.

(36) Edit. et quidam mss., « non tamen ita præ- D potens.

(37) Omnes edit., *invehas* ; omnes mss. *invenias*. Neutrum incommode. At quod ultimæ Paris. edit. pro *grata in munere* contra cæterarum et mss. fidem posuerunt, *grata in mente*, id quidem a mente auctoris alienum est : cum tubera, quæ in amici munere sibi grata fuisse significat, pro fructu terræ videlicet posita ; eadem posita pro tumore corporis ex vulnere, aut animi quasi turgescentis ægritudine, molesta esse testificetur.

(38) *Amentata sententia* metaphorice dicitur ab amentata hasta, id est, vinculo quodam quodamentum dicitur, illigata ; ut certius validiusque intorqueretur. De quo vide Junium Adagiorum cent. 3, prov. 12.

(39) *Vectigalis* hoc est, quæstuosa ; eo quod munusculorum quasi vectigal secum attulerit.

(40) Scripta an. 388.

speraret, postquam celebrassent initi abs se episcopatus diem. Suas ad hoc preces ei promittit, mutuasque ab eodem reposcit, dum ingredietur Sancta sanctorum. Tum quæ illic contineantur, mystice decursis, FELICIS *administrationem prædicat, pollicetur que adjutores ei non defuturos.*

AMBROSIUS FELICI salutem (41),

1. Etsi habitu corporis minus valebam, tamen ubi sermonem unanimi mihi pectoris tui legi, non mediocrem sumpsi ad convalescendum gratiam, quasi quodam tui alloquii puleio (42) refotus; simul quia celebrem utrique nostrum annuntiasti diem adfore, quo suscepisti gubernacula summi sacerdotii, de quo ante momentum cum fratre nostro Bassiano (43) loquebar. Ortus enim sermo de basilicæ, quam condidit apostolorum nomine, dedicatione, dedit huic sermoni viam: siquidem significabat quod se-
B dulo tuæ quæreret sanctitatis præsentiam.

2. Tum ego nostris fabulis intexui diem natalis (44) tui, qui foret in exordio ipso Kalendarum Novembrium: eumque, si non fallerer, appropinquasse, et castina celebrandum die; unde posthac non excusaturum. Promisi ergo de te, quoniam et tibi id me licet: promisi illi, exegi mihi; præsumptum enim habeo quod affuturus sis, quia debes adesse. Non ergo te magis meum promissum tenebit, quam tuum institutum, qui id in animum indueris (45), ut quod oportet facias. Advertis itaque quia non tam promissi audax, quam tui conscius fratri spopondi. Veni igitur, ne duos sacerdotes redarguas: te, qui non adfueris; et me, qui tam
C facile promiserim.

3. Natalem autem tuum prosequemur nostris orationibus, et tu nostri in tuis non votis obliviscaris. Te noster spiritus comitabitur: tu quoque cum ingredieris secundum tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum (*Exod.* XXVI, 34): facito nostro more, ut nos quoque tecum inducas. Cum spiritu

A adoles aureum illud thymiamaterium, nos miseris: ipsum est enim quod in secund[...] culo est, de quo plena sapientiæ oratio incensum dirigitur ad cœlestia.

4. Ibi arca Testamenti undique auro
764 id est doctrina Christi, doctrina Dei. Ibi dolium aureum habens manna; [...] lum scilicet spiritalis alimoniæ, et divinæ [...] rium cognitionis. Ibi virga Aaron insig[...] dotalis gratiæ. Aruerat ante, sed in Chri[...] ruit. Ibi Cherubim super tabulas Testame[...] nis cognitio sacræ. Ibi propitiatorium, [...] in excelsis Deus Verbum est, imago invi[...] (*Coloss.* I, 15), quod tibi dicit: « Loquar super propitiatorium de medio duorum (*Exod.* XXV, 22); » sic enim loquitur nob[...] nos ejus sermonem intelligamus: vel mundana, sed intelligibilia loquitur, [...] « Aperiam in parabolis os meum (*Psal.* LX[...] Ubi enim Christus, ibi omnia, ibi doctrina peccatorum remissio, ibi gratia, ibi sepa[...] tuorum ac viventium.

5. Et Aaron quidem semel stetit in medi[...] objiciens se, ne mors transiret ad viventiu[...] a funeribus mortuorum (*Num.* XVI, 47, autem quasi Verbum semper stat in quem nos non videmus, intra nos separ[...] nabiles virtutes a cadaveribus passionum l[...] et pestilentium cogitationum. Hic stat, qu[...] hunc mundum venerit, ut aculeum mortis (*Hebr.* II, 14, 15), devoratorium ejus o[...] viventibus æternitatem gratiæ daret, def[...] surrectionem concederet.

6. Huic tu militas bonam militiam (*I Ti*[...] hujus depositum custodis, hujus pecunian[...] secundum quod scriptum est: « Fenerabis (*Deut.* XV, 6). » Bonum fenus spiritalis gra[...]

(41) Omnes edit., « Felici Comensi episcopo: » omnes mss., « Felici salutem, » præter paucos in quibus omittitur « salutem, » et Thuan. ubi habetur « Feliciano. » Non satis recte. Hunc porro Felicem Comensi diœcesi præfuisse hujus epistolæ contextus aperte probat; eumdem autem esse cum eo, ad quem datum est superius epistolium, non e nomine solo colligi datur, sed potissimum ex argumenti affinitate. Cum enim Felici excusanti quod ipse non venisset, priores litteræ destinatæ essent,
D hæ non obscuram ejusdem excusationis faciunt mentionem. Adde quod utraque ad familiarissimum, nec nimio intervallo semotum scriptæ cognoscuntur. Hujus Felicis, cujus nomen sanctorum catalogo inseri meruit, festum renuntiatur pridie Idus Julias in hæc verba: « Novocomi sancti Felicis primi ejusdem civitatis episcopi. » Eum Ughellus asserit ab Ambrosio non tanquam metropolitano, sed tanquam apostolico legatum episcopum Comensis Ecclesiæ fuisse institutum, cum hæc sedes Aquileiensi nunquam subjecta non fuerit. At nullum sententiæ suæ argumentum profert. Quod vero eumdem primum Novocomi sedisse negat, id non injuria ex ultima parte hujus epistolæ refelli potest. Expende, lector, et pronuntia.

(42) Ubi edit. « pulegio, » mss. habent partim « pulei, » partim « puleio. » Et sane pulegium et puleium eadem herba est; legimus enim in glossis [...] « puleium, βλήχων sive γλήχων. Est etiam [...] lium dicta παρὰ τῆς πολιότητος, e canitie. De ambarum virtutibus consule Dioscorid[...] alios.

(43) Cod. Læt. et Carol., « Bassiliano, » edit., « Bassiano. » Subscripsit is concil[...] leiensi et epistolæ ad Syricium, ac utrobi[...] et apud Paulinum in vita Ambrosii vocatu[...] sis episcopus. Basilicæ ab eodem conditæ Ughellus, ut dictum est in Admonitione. [...] nomen inscriptum albo sanctorum legitu[...] Februarias.

(44) Ambrosius anniversarium consecra[...] scopalis diem hoc loco vocat « diem natal[...] etiam modo illum vocarat lib. VIII *Expos*[...] num. 73. Cum autem jam ibi nonnihil de c[...] dine celebrandi ejus diei observatum sit, placuit hic addere, eum qui uberius qui[...] hoc more desideraverit, plura repertur[...] Casauboni ad Spartianum, pag. 10, n. 45

(45) Edit., « in animum induxeris. »

(46) Quemadmodum hic per arcam T[...] sanctorum Evangeliorum liber designat[...] dolium aureum manna refertum significa[...] illa pyxis, in qua servabatur adoranda Eu[...]

Dominus cum usuris exiget; et cum te bene A
ısse invenerit, dabit tibi plura pro paucioritque mihi fructus dulcissimus, quod meum icium comprobabitur. Ordinatio (47) non ıdetur, quam accepisti per impositionem ı mearum, et benedictionem in nomine Jesu (*II Tim.* 6). Fac ergo bonum opus, ı die mercedem invenias, et ego in te, et tu ıquiescamus.

lta messis Christi, sed pauci operarii, et reperiuntur qui adjuvent (48). Verum hoc ed potens est Dominus, qui mittat operarios ıem suam (*Matth.* IX, 38). Certe in illo 'omensium jam plerique cœperunt credere ·io tuo, et doctrina tua verbum Dei recepeıd qui dedit credentes, et adjutores dabit; B
bi excusandi auferatur necessitas, quod os inviseris: et mihi **765** crebrior tuæ ;æ refundatur gratia. Vale, et nos dilige,

EPISTOLA V (49).

iam abs se in causa Indiciæ latam defendens, ıjudicium arguit, quod legitima in eo forma ərvata sit. Maximum tragœdiæ auctorem e non comparuisse: Syagrium inspectionem i contumeliosissimam decrevisse; cum alia, udicari virgo debeat, suppetant; inspectioıcertam atque inutilem; aliud enim obstetrifficium esse: non ergo hac ratione causam ındam; præsertim cum peperisse diceretur a. In quibus inspectio sit toleranda. Syavanam afferre excusationem: Maximum ıccusatorem esse. Postremo accusatione ac us rursus vituperatis. refertur Marcellinæ mque pro Inaicia testimonium, post quod um Ambrosianum subjicitur.

AMBROSIUS SYAGRIO (50).

ıspiciendum esse ne de nostro obloquantur :harissimi nostri Veronenses, propriis texuiis. Non arbitror fore, certe non solent. 'bloquantur, de quo obloqui soleant, haud [uet: cum exasperati huc veniant (51), paciı revertantur; præsertim cum hoc judicium ı cum fratribus et consacerdotibus nostris participatum processerit: tu autem sine alicujus fratris consilio hoc judicium tibi solus vindicandum putaris (52); in quo tamen ante judicium præjudicium feceris, ut puellam Zenonis sanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque sanctificatam benedictione post tot annos, sine auctore criminationis, sine accusatore, sine professore delationis (53), in periculum reatus deducendam arbitrare: cui invidia esset a vanis, ab hæreticis, ut ipsi volunt, a turpibus personis conflata per scelus, per avaritiam, per intemperentiam, quærentibus proprii libertatem flagitii; ab iis, postremo qui domo ejus ejecti atque eliminati forent, quod discolora opera subtexerent (54), quam prima fronte suæ professionis prætenderant.

B 2. Hujusmodi accusatores, hujusmodi testes in tuo constituebas judicio, qui neque accusare audebant, neque delationis se nexu obligare; atque ita inspectioni adjudicandam constituebas virginem, quam nullus argueret, nullus deferret. Ubi hæc cognitionis solemnitas? Ubi talis judicandi formula? Si leges publicas interrogamus, accusatorem exigunt: si Ecclesiæ: « Duobus, » inquit, « et tribus testibus stat omne verbum (*Matth.* XVIII, 16): » sed illis testibus qui ante hesternum et nudiustertius non fuerint inimici; ne irati nocere cupiant, ne læsi ulcisci sese velint.

3. Inoffensus igitur affectus testium quæritur; ita tamen ut accusator prius in medium procedat. Ipsi illi presbyteri Judæorum manus suas prius C supra caput imposuerunt Susannæ (*Dan.* XIII, 34 *et seq.*), **766** et accusationem professi sunt, et pariter addiderunt testimonii auctoritatem, quam imprudenter populus sub errore positus acceperat: sed divino judicio per prophetam retexit, et redarguit omnipotens Deus: ut liqueret omnibus eos velle invidiam præseminare adversum innocentis periculum qui deficerent (55) accusationis argumento, et firmamento probationis, conjicientes videlicet quod si præoccupatis vulgi auribus invidia mentem incesseret, præjudicium examinandæ veritatis inferret

iverte institutum episcopum nunquam repeper manuum alterius etiam episcopi impoı: qui mos temere antiquatus est ab hære-

elvac. cod., « qui annuntient. » Et continuo ıet Albin. « Verbum hoc vetus; » Boyer., ı hoc apud nos. »
cripta circa ann. 380.
'mnes edit., « Syagrio Veronensis Ecclesiæ ɔ; » mss. contra, ut in textu. Eum tamen epistola respondet Ambrosius, illius Eccle'um tenuisse dubium non est.
ıtellige Veronenses ob judicium episcopi sui 'ata forma legitima contra Indiciam virginem latum graviter offensos Ambrosium convet eadem causa ab eo tanquam metropolitatamen revocaretur. Quod quidem sanctus vocatis ad concilium vicinis episcopis præıo, ut censent Ughellus et Baluzius, 80 post

a mss.; at vero edit., « judicandum putaris. » n autem illum, a quo Indicia probata et consecrata dicitur, eumdem esse, cujus memoria pridie Idus April. ponitur in Rom. Martyrologio, in suis notis negat Baronius. Alium vero esse contendit etiam Veronensem episcopum, sed alio posteriorem, cujus sermones Zenonis martyris nomine D vulgati sunt. Atqui contra non desunt, qui hunc Zenonem Syagrii decessorem, ad hæc tempora solum ejus nominis Veronensem gubernasse Ecclesiam affirment; eique forte propterea quod sub Juliano apostata aliquid perpessus fuerit, martyris nomen attributum in ea sermonum collectione quæ ex variorum Patrum operibus compacta eidem ascribitur.

(53) Mss. aliquot, « sine professore declinationis: » alii nonnulli, ... « declamationis; » reliqui et omnes edit., ... « delationis. » Rectius id quidem: verum non ita male quod pro « professore, » mss. aliquot legunt « professione. »

(54) Mss. aliquot, « discoloro opere subtexerunt. »

(55) Quidam mss., « qui defecerant; » unus, « qui deficereatur. »

Etenim cum audita præveniunt, aurem obstruunt, animum occupant; ne probatio desideretur, ut rumor pro convicto teneatur crimine.

4. Nos igitur accusatorem exegimus, et auctorem totius scenæ Maximum perurgendum arbitrari sumus. Verum ille accusationem, quam studio informaverat, verbo detulerat, deseruit professione; et tamen affectu urgebat, arte exsequebatur: sed fugiebat nomine, quod diffideret probationi. Denique sparsis rumoribus, sed etiam epistolis compositis et destinatis, quæsivit acerbare invidiam delationis: sed nequamquam opprimi potuit integritas et circumveniri. Nam si habuisset probationes, nunquam inspectionem tua sententia flagitavisset.

5. Quid igitur sibi velit, et quo spectet quod obstetricem adhibendam credideris, non possum advertere. Itane ergo liberum erit accusare omnibus, et cum probatione destiterint, patebit ut genitalium secretorum petant inspectionem, et addicentur semper sacræ virgines ad hujusmodi ludibria, quæ et visu et auditu, horrori et pudori sunt? Denique non minima etiam in tuis litteris tentatæ expressionis verecundia est. Quæ ergo sine damno pudoris in alienis auribus resonare non queunt, ea possunt in virgine sine ejus tentari verecundia?

6. Invenisti tibi vile mancipium, procacem vernulam, cur non abutaris pudibundo ministerio, et exponas ejus modestiam; cum præsertim nihil sanctius in virgine sit, quam verecundia? Non enim sacra virgo ut corpore tantummodo integra sit quæritur, et non ut in omnibus ejus inoffensus maneat pudor. Virgo Domini suis est nixa fulcris ad sui probationem, nec alienis dotibus eget, ut se virginem probet: et nec abditorum, occultorumque inspectio, sed obvia omnibus modestia astipulatur integritati. Non placet Deo, quam non suorum gravitas morum probat: non probatur Domino, quæ unius obstetricis indiget testimonio, quod plerumque quæritur pretio. Ea ergo tibi locuples videtur ad fidem, quæ et redimi et falli potest: ut excuset ream, et crimen tegat, aut nesciat, et non possit flagitium deprehendere?

767 7. Neque vero illud justum arbitror, quod tuis comprehendisti litteris, quia nisi inspecta fuerit, integritas periclitetur, et incerto sui fluctuet. Ergo omnes quæ inspectæ non sunt, periculum subierunt pudoris? Ergo et quæ nupturæ sunt, A prius inspiciantur, ut nubant probatiores? Ergo et quæ velandæ sunt, prius subjiciendæ sunt hujusmodi attrectationi; non enim visitantur, sed attrectantur: et rectius secundum tuam sententiam inspicitur non probata, quam consecrata.

8. Quid, quod etiam ipsi archiatri dicunt non satis liquido comprehendi inspectionis fidem (56), et ipsis medicinæ vetustis doctoribus id sententiæ fuisse? Nos quoque usu hoc cognovimus, sæpe inter obstetrices obortam varietatem, et quæstionem excitatam; ut plus dubitatum sit de ea quæ inspiciendam se præbuerit, quam de ea quæ non fuerit inspecta. Siquidem et proximo id comperimus exemplo: nam quædam conditionis servilis Altini inspecta (57) et refutata, postea Mediolani non meo quidem jussu, sed Nicenti ex tribuno et notario B domini vel patroni sui voluntate visitata est a peritissima et locupleti femina hujusmodi artis; et cum simul ista suppeterent, ut neque paupertas obstetricis suspectam faceret fidem, neque indocilitas, tamen adhuc manet quæstio.

9. Quid profuit igitur eam inspici, cum damnatio maneat? Nam ut quisque voluerit, aut imperitam medicam, aut redemptam asseret; ita sine affectu ullo injuria inspectionis est. Quid deinde fiet? Quotiescunque emerserit, qui non credat, toties virgo attrectabitur (58)? Nam si unquam se visitandam abnuerit, secundum assertionem tuam de crimine confitebitur. Et facilius est ut refutet, quod nunquam fecerit, quam quod fecerit. Variabuntur igitur obstetrices, ne susceptæ aliqua repetatur C gratiæ. Erit itaque inter plures, quanquam paucarum etiam in magnis urbibus hic usus medendi sit: erit, inquam, vel malevola, vel imperita, quam pudoris claustra prætereant, et per imperitiam integro notam affigat pudori. Vides in quod periculum inducas virginalem professionem dum obstetricem adhibendam putas; ut jam non solum verecundiæ suæ dispendio, sed etiam obstetricis incerto periclitetur.

10. Nunc consideremus quod obstetricis officium sit. Legimus etiam in Veteri Testamento obstetrices, sed non inspectrices; denique ad parturientes ingrediebantur, non ad virgines; ut partus susciperent, non ut pudorem examinarent. Unde et obstetrices (59) dictæ, eo quod obsistant dolori: vel D certe pignori, ne laxatis uteri genitalibus claustris,

(56) Si cujus interfuerit plura de hac re et explicatiora discere, illum ad archiatros, hoc est, principes in medendi arte remittimus. Interim observabimus non solum e Patribus Ambros. quam incerta sit turpis illa integritatis exploratio, docuisse; sed etiam Cyprianum epist. *ad Pomponium*, ubi legimus: « Cum et manus obstetricum et oculus sæpe fallantur. » Imo vero periculosam etiam esse Augustinus satis indicat, cum lib. I *De Civit. Dei*, cap. 18, ita loquitur: « Obstetrix virginis cujusdam integritatem manu velut explorans, sive malevolentia, sive inscitia, sive casu, dum inspicit, perdidit. »

(57) Mss. aliquot, « saltim » aut « saltem inspecta. » Non satis recte; Altinum enim fuit Italiæ municipium haud ignobile, cujus ab Attila, ut volunt, solo æquati ruinæ quædam adhuc visuntur, ut trahit Leand. Albertus in *Marchia Tarvisiana*. Iterum autem ubi omnes edit. exhibent, « Nicenti ex tribuni et notarii, » omnes mss., legunt, « Nicenti ex tribuno et notario, » duriuscule quidem, sed tamen non prorsus incongrue. Hujus porro Nicenti Paulinus meminit in Ambrosii Vita, et eumdem esse autumat Godefridus ac Nitentium illum cujus mentio fit in lege 11, anni 377, « Ne sanctum baptisma iteretur. »

(58) Amerb. et mss. nonnulli, virgo obtrectabitur. » Non pravo sensu.

(59) Vossius in Etymol., postquam hanc vocis illius originem memoravit, addit illud sibi magis

n defluat. Secundo et tertio loco in Scri- A
ivenimus 768 obstetrices adhibitas; sed
partui, nusquam inspectioni. Primo ubi Ra-
'turit (*Gen.* xxxv, 18), deinde ubi Thamar
en. xxxviii, 27); tertio ubi necandos mares
mandat Hebræorum obstetricibus (*Exod.* i,
; quando responderunt illæ, non eo more
s feminas parere, quo pariunt Ægyptiæ :
ræas prius parere, quam introeant obste-
l eas. Qui locus ut superiori utilis ad He-
n salutem; ita reliquo confragosus ad ob-
m fidem, quæ didicerunt mentiri pro salute,
e pro excusatione.
rid igitur suspecta et dubia captamus; cum
sint alia examinandæ veritatis documenta et
ia, in quibus expressiora insignia vel teme- B
oris sint? Quid enim est quod magis publi-
, quam offensa pudoris, et defloratio virgi-
Nihil profecto quod magis se prodat, quam
s dispendium. Tumescit alvus, et inceden-
us sui onera gravant; ut prætermittamus
ibus se vel tacita prodit conscientia.
t forte sterilitatis obtentu abscondi in aliqui-
sit flagitium. Hic vero cum editus partus et
as, vel necatus (dum invidiæ magis, quam
ni consulitur) dissipatus sit per aures uni-
m, strangulata est libertas calumniarum, si
Nempe Veronæ fuit, visebatur frequenter a
us et mulieribus; in honore enim semper
ebatur et a sacerdotibus propter pudicitiæ
tiani, et gravitatis speculum. Quomodo ergo C
cculere crimen, quod se vel specie sui pro-
Quomodo texit uterum? quomodo non re-
spectum mulierum, oculos salutantium?
lo parturiens vocem repressit? Sed hoc non
dolor : denique Scriptura hos maximos di-
res, qui sunt paturientis (*Gen.* iii, 16). Sic
iquit, dies Domini subito venit, et improvi-
st, ut dolor partus, qui intercludit omnia
delitescendi (*Isa.* xiii, 8, 9).
læc est verior documentorum fides, quam
unt et mulieres. Denique Elisabeth occulta-
ensibus quinque; eo quod sterilis conceperat
etute (*Luc.* i, 24). His signis et ipsa Mariæ
as apud ignaros mysterii, probri suspecta-
Jnde et Joseph, cui desponsata erat virgo, D
um habebat vitium, dum adhuc nesciret
cæ incarnationis sacramentum (*Matth.* i, 19).
Quid ergo negamus inscipiendas virgines;
quod nusquam legerim, non astruo, nec

verum arbitror. Sed quia pleraque ad speciem facimus, non ad veritatem; et erroris gratia complura frequenter prætendimus (sunt enim qui nesciant recte facere, nisi metu pœnæ) relinquamus hoc illis, quas non verecundia revocat a lapsu, sed solus injuriæ deterret metus : 769 apud quas nulla cura pudoris, et castitatis gratia, sed pœnæ timor est. Relinquamus vernaculis, quibus formido est deprehendi magis quam peccasse. Absit a virgine sacra, ut obstetricem noverit : partus putatur, et remedium doloris ducitur, non examen pudoris. Relinquamus etiam illis, si quæ gravibus appetitæ calumniis, oppressæ testimoniis (60), strangulatæ argumentis, ad id confugiant, ut se offerant inspectioni, quo vel corporis probetur custodia si tamen deprehendi potest, in quibus nutat pudoris gratia, et disciplina integritatis. Male tamen se habet causa, ubi polior est carnis quam mentis prærogativa. Malo morum signaculo, quam corporis claustro virginitatem exprimi.

15. Jam illud præclarum, quod scripsisti insinuatum tibi a quibusdam quod nequaquam tibi communicarent, si eam sine visitatione suscipiendam crederes. Ergo judicandi accepisti formulam. Quales illi, qui volunt præscribere sacerdotibus quid sequi debeamus? Liberavimus itaque te a cognitionis gravissimæ necessitate, ne necesse haberes formulam mandatam exsequi. Quid nobis futurum est, qui eorum studiis non obtemperavimus?

16. Sed tamen scio illic plerosque esse, qui timeant Dominum. Nam et hic vidimus dudum, et illic esse comperimus, qui compositam hanc querantur calumniam : quos aiunt eo offensos favisse Maximo (61), quod ista virgo non circumeat domos, nec eorum matronas salutet atque ambiat. Quid igitur fiet, quomodo tanto eam exuemus crimine? quomodo persuadebimus ut cultus assumat novos, suos exuat? Grave flagitium virginem intra secreta domus degere, claudi penetralibus suis! Sic certe lectio docet Mariam domi repertam (62), cum ad eam Gabriel archangelus venisset (*Luc.* i, 28). Susanna fugiens turbarum inducitur. Denique cum se lavaret (*Dam.* xiii, 15 *et seq.*), paradisum claudi jubebat. Quid autem præstantius (præsertim in virgine, cujus præcipuum opus verecundia) quam secretum? Quid tutius secreto, et ad omnes actus expeditius (63)? Munia enim pudoris induit, non concursationis. Sed de aliis videro, tuæ nunc mihi respondendum epistolæ est.

17. Te miror, frater, qui tantopere defendas Ma-

), ut « obstetrix » dicatur quasi « assestrix, »
rienti assideat. Sec haud scimus an multis
verit hanc sententiam, nobis sane non ap-
t.
Ita etiam Cyprianus jam laudata epist. *ad*
iium, quamvis incertam esse hanc indagan-
initatis viam agnovisset, cum tamen ageretur
lis, quæ se una cum viris cubitasse confite-
negarent autem venereum aliquid expertas
præcipit eas explorari : « Inspiciantur,

inquit, interim virgines ab obstetricibus diligenter. »

(61) Mss. aliquot, « offensus fuisse maxime. »

(62) Mss. aliquot, « Mariam matrem Domini repertam. »

(63) Vet. edit., « verecundia quæ secreta est, tutius secreto, ad omnes actus expeditius? » Rom. et mss. aliquot, ut nos textu. Nec male etiam reliqui mss. ita legunt, « verecundia, quæ secreto est tutior, secreto ad omnes actus expeditior. »

ximum non fuisse accusatorem, sed parentis dolore doluisse invidiam sparsi rumoris; cum ille se inimicum et adversarium litigatorem, proposito jam jurgio, negare non potuerit adversus sacram virginem judicia attentavisse : muroque interjecto, discretas sedes uxoris suæ ac virginis, divisam germanitatis inter sorores societatem; aliaque, quibus doloret quod virgo (64) in agro affinitatis suæ refugisset consortium. 770 Quomodo ergo non accusator, qui affectum accusatoris jamdudum exercuit, qui sermone suo accusationem detulit, aures tuas implevit clamore, et testes auditionis (65) deduxit, cognitionem poposcit?

18. Quamlibet argumentatus, negare non potuisti quod ad Indiciam scripseris, quoniam Maximus seu impulsu aliorum, seu dolore proprio crimen grave detulerit. Sola hæc epistola satis est ad accusationis testimonium; neque enim te ego tuis ad me datis litteris urgendum putavi, sed iis lectis quas ad virginem dederas, adverti diversum esse, quod ad me scripseras; et tamen cum epistolæ tuæ sibi non convenirent, consulendum te, non arguendum putavi. Quid igitur sibi vult illa argumentatio, quia illud detulerit, quod ad me scripseras, delatam videlicet eam in turpi crimine, ita ut editum et obrutum partum dici asserat? Quasi vero istud ad Indiciam, non ad me scripseris. Illa ubi audivit litteris tuis Maximum subduci accusationi, litteras tuas protulit, quibus eum criminis delatorem probavit : ad me datas non legerat, nec quid haberent, sciebat.

19. Ergo autem exhorrui a primo calumniam, quia advertebam non crimen intendi, sed injuriam virginis desiderari, cujus inspectio et visitatio postulabatur, non aliquod flagitium deferebatur. Quis enim istud a principio fraude compositum nequaquam sibi congruere et convenire non arbitraretur? Cucurrisse mulieres viles ad monasterium (66), jactasse partum virginis, et necem pignoris, de monasterio rumorem per populos sparsum, cumque affluxisse in aures novi affinis Maximi, ab ipso interpellatum episcopum, dimissas eas quæ dixisse ferebantur, atque in fugam coactas, ut apud nos patuit : eos qui audisse se dicerent, ad Ecclesiam vocatos prodisse Renatum et Leontium, duos illos iniquitatis viros, quos apposuit Jezabel (*III Reg.* XXI, 10), redarguit Daniel (*Dan.* XIII, 19), subornavit Judæorum populus ut auctorem vitæ suæ falso appeterent testimonio (*Matth.* XXVI, 59, 60). Qui tamen cum simul composuissent flagitiu[m] ingressi essent viam, et ne quid præte[r] juncti Maximo, comitantibus, ut dixit Le[o] qui illum rumorem sparserant; tamen ub[i] astiterunt judicio, cum primo de origi[ne] quærerem, diversa et distantia prompser[e] eorum separati, sed mandaciorum divorti[...]

20. Cum igitur sibi ipsi non conveniren[t] rium et Leam vilissimæ conditionis et de[...] ris nequitiæ personas amandavissent, a[...] Theudule, non ignara objiciendi sibi f[...] quod ante lectum Renati sola cubitavisse[t] præsto esset alia, quæ stupro ejusdem I[...] diceret coinquinatam; die 771 ipso, q[...] erat cognitioni, subtraxerunt se episcopo[...] ventui, licet etiam pridie subito se pr[...] idem Renatus clamaverit.

21. Unde ego judicio præscripsi diem, nullo accusante, nullis testimoniis perur[...] insinuavi sanctæ sorori quod peteres co[...] inspici et visitari memoratam virginem sancte inspectionem quidem recusavit, [...] monium non declinavit, dicens nihil se i[...] comprehendisse, nisi quod esset virginali[...] et sanctitatis : habitasse eam Romæ in d[...] tra, nobis absentibus, nulli eam se vitior[...] liaritati dedisse (67), optare cum ea sibi a[...] Jesu partem reservari in regno Dei.

22. Paternam quoque filiam nostram int[...] quod ab ea nunquam soleat discedere, cu[...] ritas vitæ hujus testimonium est. Itaque [...] injurata diceret, fidei sacramento conferen[...] ret; sub obtestatione tamen professa est criminis quo appetebatur, nec quidquam i[...] se bonæ vacuum conversationis.

23. Nutricem quoque liberæ conditionis gavimus, cui est status haudquaquam deg[...] vitio obnoxius libertatem vera fatendi da[...] des atque ætas ad veritatem astipularetur, cium nutricis ad cognitionem secreti. Ea nihil se indecorum vidisse, nihil sibi quas commissum a virgine aliqua dignum repreh[...]

24. His moti, Indiciam inoffensi virgine[...] ris pronuntiavimus; Maximum autem et I[...] et Leontium ita involuit sententia, ut Ma[...] errorem emendaret, spes reditus reservare[...] natus autem et Leontius excommunicati n[...] nisi forte probata sui pœnitentia, et hu[...] diuturna deploratione, dignos se præberen[t]

(64) Omnes edit., « aliaque, proh dolor! et quod virgo, » etc.; mss. e contrario ad unum nobiscum faciunt.

(65) « Testes auditionis » ii sunt qui rem auditu solum et rex rumore acceptam, non autem propriis oculis conspectam asseverant; cum tamen, ut Plautus ait :

Pluris sit oculatus testis unus, quam auriti decem :
Qui audiunt, audita dicunt : qui vident plane sciunt.

(66) Si monasterium hoc Veronæ institutum feminarum erat, quod maxime videtur ve[...] inde cognoscas illic e sanctimonialibus ali[...] quæ in communi parthenone degerent, al[...] in suis aut parentum ædibus; privatim en[...] cia habitavisse liquido ex multis hujus [...] locis intelligitur. Sed idem observatum aliis locis, uti non semel ante designatum

(67) Eras. et seq. edit., « se virorum f[...] tati. » Optimo sensu. Verum cum nec se[...] tionis mss. et Amerb. absurdus videatur rum consensu recedere religio est.

/ale, frater, et nos, dilige; quia nos te di-

EPISTOLA VI (68).

GRIO *quod indiciam contumeliosæ inspectio- itentia sua addixisset,* AMBROSIUS *amice 'ulat; eique atrocissimam ultionem, quam itæ ob violatam in Levitæ uxore castita- ypetiverunt, ante oculos ponens, totam rei 1 eleganter describit.*

AMBROSIUS SYAGRIO.

ɒ sint in nostro judicio decursa, comperta et ideo nunc quasi animæ portionem con- ıæ, habens apud te pro castitatis contume- arem et dolentem querelam. Itane oportuit ı atque inauditam virginitatis causam ad- ut non possit absolvi? Hoc est, nisi sua nisi ab honesto pudore traducatur ad inde- ui corporis oblationem, grande videlicet sui testimonium, ut exponatur ludibrio, et ıtis notetur. Hanc igitur prærogativam integritati, hujusmodi honorificentiam, ı se lacessiri aut invitari gaudeant, quæ .us recipiendum putant; ut amittant liber- mmunis assertionis, nec se jure tueantur tæ legis, vel publico, ut non accusatorem ıon arcessitorem urgeat: sed impudentiam duat, ac sese projiciat ad injuriam?

ita majores nostri despicabilem habebant ıiam, cui tantam deferebant reverentiæ, n adversum temeratores pudicitiæ susci- putarent. Denique (*Judic.* xx, 5 *seq.*) tan- ultionis studium, ut omnes tribules de n tribu exstinguerentur, nisi sexcentos (69) ı reliqui forent, natura editioris loci de- t; sic enim lectionis divinæ serie expres- ıtur, cujus tenorem recensere congruit.

ites vir (70) (*Judic.* xix, 1 *seq.*), animo ıam opibus, habitabat in partibus montis ; ei quippe tribui sortito obligerat locus in onem terræ datus pro funiculo hæreditatis. ːcipit jugalem de Juda Bethleem. Et ut se rima copularum exordia, ardebat juvencu- ːodica animi cupiditate: simul quia simi- s non fungebatur, exardescebat magis ma- ossessione, atque (71) immane quantum bat. Unde quia nihil referebatur ex parte ntulæ, vel levitate amoris, vel vi doloris, ıdquaquam mercede pari secum decerneret, A cum eadem expostulabat. Hinc frequens jurgium: quo mulier offensa, claves remisit (72), domum revertit.

4. At ille (*Ibid.* 3 *seq.*) amore victus, qui quod speraret non habebat aliud; cum quartum jam mensem fluere cerneret, eo contendit, fretus quod concilio parentum emolliretur animus adolescentulæ. Occurrit pro foribus socer, generum introduxit, filiam reconciliavit et ut lætiores dimitteret, triduo tenuit, quasi repararet nuptias: ac volenti abire, quartum quoque diem comperendinavit, prætenta humanitatis specie, moras innectendo. Pari modo cum etiam quintum diem vellet adjungere superioribus, et jam novæ deessent causæ morandi; paterno tamen affectu retinendæ filiæ desiderium non deforet, promissam B profectionis copiam distulit in meridiem, ut viam cibo curati adorirentur. Post epulas quoque volens dilationem attaxere, eo quod jam vesper appropinquaret, generi precibus, ægre licet, tamen acquievit.

5. Ille iter suum (*Ibid.* 10 *seq.*) perrexit lætus animi, quod dilectam sibi recuperavisset. Qui uno comitati servulo, cum jam declinaret dies festino viam celerabant gradu. Mulier vehebatur jumento, viro nullus sensus laboris, qui fructu desiderii, simul et vario et mulieris ac vernaculi sermone viam levaret. Denique ubi Hierosolymam appropinquarunt, quæ triginta stadiis aberat, quam tunc temporis Jebusæi tenebant; suggessit puer deflectendum in civitatem, 773 quia sub noctem suspecta essent etiam illa, quæ tutiora sunt, cavendaque tenebrarum ambigua; maxime quia locorum incolæ C non essent de filiis Israel. Et ideo prævertendum, ne quid adversa studia gerentes insidiarum inferrent, obscuro noctis dolum quærentibus ad perpetrandum facinus satis opportuno. Sed Domino ejus haudquaquam placuit sententia, ut inter alienigenas hospitio succederent; cum Gaba et Rama non longe abessent civitates Benjamin. Itaque prævalens sententia, posthabuit servuli suggestionem; quasi ex conditione consilium æstimaretur, et non consilio quamvis infima conditio allevaretur (73). Et jam sol in occasu erat: denique vix occurrit, cum jam urgeretur vespere in civitatem succedere.

6. Gabaonitæ (*Ibid*, 15 *seq.*) incolebant locum, inhospitales, immites, intolerabiles; omnia [tamen D tolerabiliores (74), quam si aliquem hospitio recepissent. Denique commodius huic viro Levitæ cesserat, si in Gabaa hospitium non reperisset. Verum

ːripta circa ann. 380.
ss. non pauci, « nisi quingentos: » quo- n aliquot infra loco virginum quadringen- Jabis excidio reservatarum non nisi tre- abent. Sed alii et omnes edit. melius, ut

ıæ sequuntur, non omnia quidem reperiun- cris codicibus; attamen legatur apud Jo- lib. v *Antiq. Judaic.*, cap. 2. Nonnulli mss., major, quam moribus. »
nnes edit., « Exardescebat magis, atque; » ɥuentissimi, « exardescebat magis possessio sed omnium optime cod. Læt. ut in contextu.

(72) « Claves remisit. » Hoc petitum est ex jure Romanorum, quorum si quis uxorem dimitteret « suas sibi res habere » vel « curare » illam jubebat, simulque claves eidem adimebat, quemadmodum ex Ciceronis Philipp. 2 ostendit Signonius, lib. I *De antiq. jure civ. Rom.*, cap. 9 et alii.

(73) Cod. Belv., « infirma conditio allevaretur. »

(74) Edit. vet., omnia tamen tolerabiliora; » melius Rom. et cunctis mss., « omnia tamen tolerabiliores, » ubi Paris. quædam pro « omnia » posuere « omnes. » Haud recte; hic enim dicitur per ellipsin « omnia tolerabiliores, » non secus ac apud Horatium « cætera lætus, » et similia.

ne quid deesset offensionis, primo ingressu diver- A sorium non reperit: et cum in publico situs, alienam misericordiam imploraret, offendit advenientem ex agro senem, quem vesper ex opere agresti compulit nocte decedere. Et cum esset ei conspicuus, rogatus quo iret, et unde adventaret, respondit: De Bethlcem Juda revertor, contendo ad montem Ephræm, et mulier est mecum: sed ecce huc diverti, et nemo est qui hospitio recipiat, et requiescendi usum ministret. Non quo cibi aut potus sibi, aut pecori pabulorum esset indigentia, sed tecti hospitio prohiberentur: præsto esse illa, nudum tecti hospitium desiderari. Ad ea senior benigne satis et placide: Pax, inquit, tibi: et succede hospes pariter et civis, nam et mihi origo de montis Ephræm partibus, et hic hospitalis habitatio: sed tempore diuturno incolatus sedes fundavit. Itaque receptos domicilio ministerio sui et subsidiis hospitalibus juxta fovit (75).

7. Hortabatur ad lætitiam senior (*Ibid.* 22), et frequentioribus provocabat poculis, ut vino aboleret curarum oblivia; cum subito circumsistunt eos Gabaonitæ, juvenes ad omnem projecti libidinem nihil pensum ac moderatum habentes: quos forma mulieris illexerat, et in omnem amentiam præcipitabat: capti enim ejus decore, et per senectutem hospitis, atque infirmitatem subsidii, accepta spe potiundi, poscunt mulierem, et pulsant januam.

8. Itaque (*Ibid.* 23, 24) egressus senior rogabat eos ne hospitales mensas turpi flagitio fœdarent, et reverendum jus etiam indomitis barbararum gentium, nationibus violandum arbitrarentur: contribulem illum sibi, Israelitem virum legitimi thori subnixum copula non sine indignatione cœlestis arbitri tanta affici contumelia. Quod ubi parum procedere advertit, esse sibi filiam virginem adjecit, illam se offere [majore parentis dolore, sed minore gratiæ hospitalis dispendio: publicum flagitium privato dedecore 774 tolerabilius habere (76). At illi exagitati æstu furoris, et inflammati incentivo libidinis, eo amplius ardebant formam juvenculæ, quo magis negabatur. Et justitiæ exsortes ridebant verba æquitatis, filium senis, quia minore invidia sceleris offerebatur, despectui habentes.

9. Itaque (*Ibid.* 25 *seq.*) cum piæ nihil proficerent preces, et seniles frustra hospes manus tenderet, desperato præsidio, rapitur mulier, et per totam noctem injuriæ impletur. At ubi lux finem intemperantiæ dedit, januam hospitalem repetit, non quo viri conspectum exposceret, quem magis declinandum putaret, contumeliæ pudore miserabilis: sed ut affectum viro referret, quæ castitatem amiserat, et contumeliæ suæ fumus lamentabili specie ante janum hospitalem exponeret. Egressus itaque Levita, cum jacentem invenisset, arbitratus quod verecundia vultum nequaquam attollere auderet, consolari cœpit, quia non voluntate, sed invita tantæ injuriæ succubuisset: hortare assungere, et secum repetere domum. Sed ubi nullum responsum referebatur, quasi quiescentem majore voce e sommo excitare.

10. Verum (*Ibid.* 28) ubi mortis supremæ patuit fides, impositas jumento reliquias domum pertulit, et divisos artus mulieris in partes duodecim misit per singulas tribus Israel. Quo commotus (*Judic.* xx, 6 *seq.*) universus populus convenit in Massephat, atque ibi querela per Levitam cognita, omnes in B bellum exarsere, statuentes neminem virorum fas esse in tabernaculum succedere priusquam de tanti sceleribus auctoribus ultio capesseretur. Animis itaque ruebant in prælium: sed consilium prudentiorum prævertit sententiam, non temere confligendum bello cum civibus, sed prius verbis experiendum de flagitio, et decernendum conditionibus pro delictis: neque justum videri, ut paucorum sceleris pretium ad omnes perveniret, et privata adolescentium peccata statum salutis publicæ labefactarent. Itaque miserunt viros, qui denuntiarent Gabaonitis, ut tanti reos flagitii offerent: sic autem, cognoscerent non minoris esse criminis tantum facinus defendisse, quam exercuisse.

11. Verum illis superba referentibus (*Ibid.* 13 C *seq.*), concilia pacis bello mutata. Neque primo aut secundo conflictu cum plurimi a paucis afflictarentur, cedendum Israelitæ adversis præliis æstimarent; quadraginta enim millia virorum bellantium adversum viginti quinque millia Benjamin tribus, et septingentos Gabaonitas expertos belli juvenes decertabant. Et cum sinistre sorte duo sibi jam cecidissent prælia; animi tamen promptus haudquaquam deposuit Israel vincendi fiduciam, et ulciscendi præsumptam spem.

12. Sed (*Ibid.* 26 *seq.*) quia causa numeroque præstantiores, inferiores pugnæ eventu (77) pedem retulerant, divinam offensam rati, jejunio et fletu maximo reconciliationem gratiæ cœlestis affectavere. Itaque orata Domini pace, acriores in bellum D revertuntur; ut pote quibus oraculum animos 775 dederat, spem accumulaverat. Et simulato a fronte quod cederetur, ac dispositis per noctem insidiis a tergo urbis, in qua locata erat manus hostium; dum hi cedunt, et illi sectantur, invadendi urbem vacuam facta copia, et mox admoto, statimque adulto incendio, flammarum fragor atque æstus furens captæ urbis speciem manifestarunt. Quo et

(75) Nonnulli mss., « juxta vires fovit. »

(76) Rom. edit., « publico flagitio privatum dedecus tolerabilius haberi. » Bono quidem et perspicuo sensu: sed cum ea lectio non solum a cæteris edit., verum etiam a mss. omnibus abhorreat, eam tanto consensui non præferimus. Quid vero si legas *intolerabilius?* Certe mutatio in communi lectione levior esset.

(77) Mss. non pauci, « infere pugnæ eventu. »

suis fracti animi, et erecti hostium. Nam et Benjamin viri clausos se et circumventos rati, priusquam a tergo invaderentur, dispergere sese, atque in desertum fugere cœperunt; et contra Israel gemino agmine urgere eos, ac palantes persequi.

13. Cæsa itaque viginti quinque millia (*Idid.* 35 *seq.*), id est, omnes fere de viris Benjamin, præter sexcentos, qui arrepto scrupeæ rupis munimento, partim loci ingenio et subsidio naturæ, partim desperatione victoribus terrori fuere. Nam secundæ res cautionis admonent: in adversis ultio pro victoria habetur. Nec feminarum numerus tanti discriminis exsors fuit: sed omnis tribus Benjamin muliebris sexus cum pueris et puellis, omnique ætate gladio aut igne exstinctus, sacramentumque B additum, ne quis tribus illius viro filiam suam in uxorem daret, quo reparandi nominis omnis aboleretur successio.

14. Belli finis simul atque iræ factus (*Judic.* XXI, 2, 3), et furor in pœnitentiam vertit: armisque positis, in unum convenientes viri Israel fleverunt fletum magnum, et celebrarunt jejunium, dolentes unam tribum perisse ex fratribus, atque exstinctam populi sui validam manum: jure quidem pro delicti pretio bellatum adversum propugnatores flagitiorum, sed misere in sua populum conversum viscera (78), et bello civili utrumque afflictum. Lacrymarum effusio movit passionem animi, et affectum perpulit (79), sævitiæ ratio successit: missique legati ad sexcentos illos Benjamin viros, C qui per quatuor menses edito se præruptarum tuebantur rupium, aut deserti indigentia, quæ multitudini obsidentium periculo foret, deploraverunt communem illam ærumnam, quod illi contribules, isti cognatos et socios amisissent, sed tamen non penitus interceptam reparandæ tribus successionem: consulere se in medium quomodo et sacramenti fides sibi constet, et tribus una nequaquam a corpore avulsa intercidat.

15. Altari itaque positio (*Ibid.*, 4 *seq.*). renonciliationis et pacis oblatum sacrificium. Et quia Jabis Galaad populus erat pœnæ et maledicto obnoxius (obstrinxerat enim se omnis Israel magno sacramento, ut si quis non ascendisset cum eo ad puniendum flagitium, morte moreretur), duodecim D millia bellatorum (80) directa; ut et viri omnes et mulieres ferro exstinguerentur, solas virilis thori exsortes reservarent adolescentulas. Interfectis itaque omnibus Jabis Calaad, solæ virgines quadringentæ (81) exitio cæterorum superfuerunt. Quas accipiens Israel, statuit viros Benjamin belli A metum deponere, et in conjugium sibi sumere integras ævi juxta ac pudoris **776** puellas: quibus et causa esset apud viros integra, quod nemo suorum adversum eos bellum susceperat: et charitatis gratia, quia propter eos supremo supplicio ereptæ forent. Hoc igitur modo quadringentis juvenibus quæsita copularum consortia sunt.

16. Sed quia ducenti numero supererant, quibus jugales deerant (*Ibid.* 16 *seq.*), iis quoque sine fraude sacramentorum consultum accepimus. Dies festus in Silo quotannis celebrabatur. Ibi exsultare solitæ virgines, et choreas ducere in honorem religionis: aliæ præire matribus, et totum iter agmine viantum repleri. Dixit unus ex senioribus: Si ducenti illi tribus Benjamin viri intra vineas siti excubias tenderent, donec se omnis feminea turba effunderet, et surgentes ex vineis unusquisque quam occursus dederit, uxorem sibi vindicaret, fraudi id nequaquam futurum; populum etenim favere reparandæ tribus successioni, propter sacramentum impertire non posse filiarum suarum societatem: neque tamen contra sacramentum videri, si prohibendum non putaret; quia sacramento neque cogendi, neque prohibendi necessitas imposita videretur: illos sibi sine metu consulere oportere. Sane si puellarum parentes vindictam efflagitarent, partim prece, partim etiam retorquendo in ipsos invitæ culpam custodiæ (82), sese revocaturos, quia cum scirent Benjamin viros exsortes esse jugalium, cum filiabus processerint: dignam sane tribum jam non pœna, sed misericordia: satis dure sævitum in eos, et debellatam corporis sui partem: immoderatius exarsisse plebem, ut successionem demesticam exstingueret, atque ex suis necaret: placere Deo non perire populo tribum, neque pro una muliere tam acerbe consuli.

17. Probaverunt consilium Israelitæ (*Ibid.* 23); executi sunt viri Benjamin, et dispositi in vineis loco opportuno et tempore, plenas feminei agminis vias ocupaverunt. Præbuit illis festum nuptiarum religionis solemnitas. Avulsæ de complexu patrum filiæ, tanquam in manum ab ipsis parentibus tradebantur, et velut pectam e gremio matris non abduci, sed prodire arbitrareris. Ita tribus Benjamin pene intercepta atque exstincta brevi floruit, documentum exhibens, quod magno exitio sit insolentibus vindicta pudicitiæ, et læsæ castitatis ultio.

18. Nec hoc solo loco, sed plerisque Scriptura hoc docet. Nam et in Genesi legimus exercitum quæstionibus (83) regem Ægypti Pharao quod Sa-

(78) « In sua populum conversum viscera, » id est, populum conversum in suam et cognatæ tribus perniciem. Est autem imitatio illius ex lib. I Lucani *De bello Pharsal.*:

...Populumque potentem
In sua vitrici conversum viscera dextra.

(79) Edit., « affectum perculit. »

(80) Mss. aliquot, « viginti duo millia bellatorum. »

(81) Cod. Reg., « virgines trecentæ..... quadragentis juvenibus. »

(82) Ita mss. nonnulli, et vet. edit.; Rom. vero sola, « in ipsos in diligentis culpam custodia: » at in pluribus mss. hic nihil sani.

(83) *Quæstionibus*, h. e., tormentis et doloris cruciatibus.

ram attentavisset; et tamen alienam esse uxorem nesciebat (*Gen.* XII, 17).

19. Est igitur Domino castitatis tuendæ voluntas, quanto magis est defensandæ integritatis? Unde nulla debet virginibus sacris irrogari injuria; quæ enim non nubunt, et qui uxores non ducunt, habentur sicut angeli Dei in cœlo (*Luc.* xx, 36). Et ideo cœlesti gratiæ non inferamus corporalem contumeliam; quoniam potens est Deus, quem nec prævaricatio prætereat, et moveat accepti sibi muneris et consecratæ virginitatis **777** acerba et gravis contumelia. Vale, frater, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA VII (84).

JUSTO *sciscitanti quidnam didrachmi dimidium pro redemptione afferri præceptum significasset*, AMBROSIUS *rescribit fidem ac misericordiam, in quibus redemptio est, eo signari: hac de re idem pretium cunctis præscriptum, in quo cum manna, cujus mensura de sapientia et Christi sanguine explicatur, congruit: congruit præterea cum paschali agno, qui æqualiter distributus æqualem singulis redemptionem tribui indicabat: quo etiam refertur promissa in Evangelio eadem merces. His subdit Christum nostram esse redemptionem, qua cum pro se non indigeat, staterem non sua, sed nostra causa dari jussisse. Quid eodem statere significetur, aut cur illum ignoraverint Judæi a Christianis haud imitandi. Adjicit dimidium didrachmi eorum figuram esse, qui vitæ partem mundo impendunt: quod non fecerunt Hebræi pueri. Denique ubi exposuit, quare Dominus quod non debebat, solverit, mystica quædam enucleat ad instituendos mores idonea.*

AMBROSIUS JUSTO salutem (85).

1. Pulchre admones, frater, ut epistolares fabulas, et sermonem absentium ad interpretationem conferamus oraculi cœlestis, interrogans me quid significet illud didrachmum (86), cujus dimidium Hebræus præcipitur offerre pro redemptione animæ suæ (*Exod.* xxx, 12-15). Quid enim tam consociabile, quam de divinis rebus sermonem contexere?

2. Est autem dimidium didrachmi, drachma; redemptio autem animæ, fides: fides ergo drachma, quam illa mulier in Evangelio, ut legimus, amissam diligenter requirit, lucernam accendens, et mundans domum suam: et si invenerit, convocat amicas et vicinas, petens contragulari eas secum, quod invenerit drachmam quam perdiderat (*Luc.* xv, 8, 9). Magnum enim damnum animæ, si quis fidem amiserit, vel gratiam, quam fidei pretio acquisivit sibi. Et tu ergo accende lucernam tuam: « Lucerna tua oculus tuus est (*Matth.* VI, 22), » ille scilicet interior oculus mentis. Istam lucernam accende, quæ accipit oleum spiritale, et lucet in tota domo tua. Quære drachmam redemptionem animæ tuæ, quam qui amiserit, turbatur: qui invenerit, exsultat.

3. Est et redemptio animæ misericordia; redemptio enim animæ hominis divitiæ ejus, quibus utique fit misericordia, quæ sumptu pauperes juvat (*Prov.* XIII, 8). **773** Fides igitur, gratia, misericordia, redemptio est animæ (87), quæ drachmæ, id est, integro pretio summæ plenioris expenditur. Sic enim scriptum est, dicente Domino ad Moysen: « Cum acceperis computationem filiorum Israel in visitatione ipsorum, dabunt singuli redemptionem (88) animæ suæ Domino, et non erit in his ruina, in visitatione eorum. Et hoc est quod dabunt, quotquot perambulant visitationem, didrachmi dimidiam partem, quod est secundum didrachmum sanctum. Viginti oboli didrachmum: dimidia autem pars didrachmi illatio Domino. Omnis qui intraverit visitare a viginti annis et supra, dabunt illationem Domino: Qui dives est, non adjiciet: et qui pauper est, non minorabitur a dimidia parte didrachmi; cum cœperint dare oblationem Domino, exorare pro animabus suis. Et accipies pecuniam illationis a filiis Israel, et dabis illam in opus tabernaculi testimonii, et erit Filiis Israel legitimum memoriale in conspectu Domini, exorare pro animis vestris (*Exod.* xxx, 12, 16).

(84) Scripta ante ann. 381.

(85) Ita mss.; at edit. nomini *Justo* nihil plane addunt. Solent quidem Augustinus, Hieronymus, Leo et alii illius ad quem scribunt, nomen etiam titulo dignitatis aut professionis decorare: Ambrosius vero hujusmodi titulis nisi in iis epistolis, quæ datæ sunt ad imperatores, fere abstinet. Hinc fit ut difficilius eos quibus missæ sunt, cognoscamus; nisi quid in ipso contextu illos indicet. Porro præterquam quod familiaritatem quamdam spirat tota hujus series, hic ipse Justus ab Ambrosio *frater* vocatur; quo vocabulo cum olim episcopi raro alios dignarentur, quam episcopos, hinc illum eadem dignitate præditum fuisse conjicere est: cum autem eo tempore sanctus Justus, cujus meminit IV Non. Sept. Rom. Martyrologium, Lugdunensi Ecclesiæ præfuerit, idemque Aquileiensi concilio interfuerit, dubio procul ab Ambrosio hujusce concilii auctore præcipuo invitatus, non alius nobis Justus occurrit, cui justius destinata dicatur hæc epistola.

(86) *Didrachmum* apud Hebræos pondere idem erat ac siclus. Itaque ut duplex siclus fuit, alius profanus, qui duas drachmas seu decem obolos continebat; alius ecclesiasticus, qui drachmas quatuor, sive obolos viginti: sic geminum etiam didrachmum admittendum est; vulgare, quod decem obolis, et sacrum, quod viginti constabat. Eamobrem quod Ambrosius « didrachmi dimidiam partem, » hoc versio Vulg. transfert, « dimidium sicli; » et quod ille « viginti obolis didrachmam, » hoc eadem Vulg., « Siclus viginti obolos » habet. Plura de hisce ponderibus tradunt Munsterus, Fagius et Vatablus in eumdem locum: itemque Gaulperius in Matth. XVII.

(87) Vet. edit., « Fides igitur gratia, gratia misericordia, misericordia redemptio: » a quibus plures mss. hoc tantum distant, quod habent, « gratia misericordiæ, » et sequentem dictionem, scilicet « misericordia, » expungunt; sed cod. Belvac. et aliquot alii veram exhibent lectionem, quam amplectimur.

(88) Cum mss. in hoc Exodi textu vet. edit. satis congruunt: at Rom. edit. immutavit nonnulla, quæ uno conspectu hic exhibemus, « pretium redemptionis... in ipsis plaga... didrachmi oblatio... intraverit visitationem... dabit ublationem... non minorabit... pecuniam oblationis... Israel memoriale... ad propitiandum pro animabus...

4. Ita ergo deerat vel dives, qui plus offerret; vel pauper, qui minus haberet, si in pecunia dimidium didrachmum istud, et non in virtute esset? Unde advertendum quod non materialis ista, sed intelligibilis drachma sit, quæ ex æquo ab omnibus conferenda æstimatur.

5. Denique etiam de illa cœlesti esca (esca autem et delectatio alimenti cœlestis sapientia est, qua vescebantur in paradiso locati, qui erat indeficiens animæ cibus, quem vocavit manna divinus sermo) ita legimus distributionem factam per singulas animas, ut æqualis fieret divisio. Et collegerunt secundum dispositionem Moysi, qui plurimum, et qui minimum : et mensuram fecerunt gomor (89), et non abundavit, nec superfuit ei, qui multum, et ei qui minus, non defuit (*Exod.* xvi, 17, 18). Unusquisque enim pro numero animarum, qui apud se erat in tabernaculis collegerunt per singula capita gomor (90), id est, mensuram vini, sicut habet interpretatio.

6. Est autem mensura sapientiæ, quæ si supra mensuram sit, nocet; quia scriptum est : « Noli esse multum sapiens (*Eccle.* vii, 17). » Et Paulus docuit secundum mensuram dari divisionem gratiarum, cum dicit : « Quia unicuique datur manifestatio spiritus ad utilitatem, alii sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ (91), alii fides sapientiæ per spiritum scientiæ secundum eumdem spiritum, fides in eodem spiritu (*I Cor.* xii, 7-9); et dividi **779** eam gratiam secundum voluntatem Spiritus. Quod dividit, æquitatis est : quod autem secundum voluntatem suam dividit, potestatis. Vel quia id velit unicuique conferre, quod profuturum noverit.

7. Gomor ergo mensura est, et mensura vini, quod lætificat cor hominis (*Psal.* ciii, 15). Quid autem nisi sapientiæ potus jucunditas cordis est? Hoc est illud vinum, quod miscuit in cratere Sapientia (*Prov.* ix 2), et offert bibendum, ut sumamus nobis sobrietatem et prudentiam : quod ea æqualitate transfundi oportet sensibus et cogitationibus nostris, et omnibus motibus qui intra hanc nostram sunt domum ut sciamus posse abundare omnibus, deficere nulli.

A 8. Plenius autem de sanguine Christi intelligitur, cujus ad gratiam nihil minuitur (92), nihil adjungitur. Et si parum sumas, et si plurimum haurias, eadem perfecta est omnibus mensura redemptionis.

9. Pascha quoque Domini, hoc est, agnum, ita patres epulari jubentur (*Exod.* xii, 3), ut secundum numerum animarum epulentur suarum, neque plures, neque pauciores : neque aliis plus dari, aliis minus, sed secundum animas singulorum; ne aut fortiores amplius sumant, aut infirmiores minus. Gratia enim æqualis singulis dividitur, redemptio dividitur, donum dividitur. Neque plures oportet esse, ne quis vacuus spei et redemptionis recedat. Plures sunt, quando aliqui extra numerum sunt :
B sancti autem numerati sunt omnes, et capilli eorum (*Matth.* x, 30); cognovit enim Dominus qui sunt ipsius : neque pauciores, ne magnitudine gratiæ sit ad recipiendum infirmio.

10. Et ideo omnes æqualitatem devotionis et fidei deferre præcepit ad Pascha Domini, id est ad transitum. Pascha autem est, quando anima irrationabilem deponit passionem, sumit autem bonam compassionem; ut compatiatur Christo, et transitum ejus in se suscipiat, ut inhabitet in ea, et deambulet, et fiat ejus Deus. Gratia itaque æqualis per omnes, virtus autem diversa in singulis. Unusquisque ergo portionem competentem suis viribus sumat, ne aut fortior indigeat, aut oneretur infirmior.

11. Habes hoc in Evangelio (*Matth.* xx, 9, 10),
C quia merces æqualis omnibus solvitur in vinea laborantibus : sed pauci ad bravium, pauci ad coronam perveniunt, pauci dicunt : « Reposita est mihi corona justitiæ (*II Tim.* vi, 8). » Alia est enim merces liberalitatis et gratiæ, aliud virtutis stipendium, laboris remuneratio (93).

12. Ergo didrachmum redemptio est, imo dimidium didrachmi. Redemit autem nos a morte, redemit a servitute; ne subjecti simus **780** mundo, cui renuntiavimus. Unde Dominus in Evangelio dicit ad Petrum, ut vadat ad mare, mittat hamum, et in ore piscis inventum staterem sumat (94), et det

(89) Gomor mensura est trium chœnicum atticarum, teste Hieronymo. Josephus inquit eam habere τρεῖς ἡμισυκοτύλους,: cotyla autem et hemina idem est, teste Fannio. Continet ergo hominum et ejus dimidium. Ita Nannius, a quo Fagius in Exodi xvi non discrepat.

(90) Rom. edit. soli, « gomor, id est mensuram, seu consummationem. » Et Hieronym. quidem *De Nomin. Hebraic.*, « Gomor assumptio, sive consummatio, vel perfectio est; » sed non hic agitur de hujusmodi significatione : nihil quippe aliud indicatur, nisi cujusnam generis mensura sit, quæ sic dicitur. Propterea infra subdidit Ambrosius : « Gomor ergo mensura est, et mensura vini. »

(91) Ita mss. magno consensu : contra vero edit. omnes a communi lectione Apostolici textus non recedentes, eumdem efferunt in hæc verba : « Alii sermo scientiæ secundum eumdem spiritum alteri fides in eodem spiritu, alii genera sanitatum in uno spiritu, etc. »

(92) Hic locus reperitur citatus ab Ecclesia Lugdunensi in fine libri *De tenenda Scripturæ veritate*, ubi tamen quonam ex opere fuerit desumptus, non exprimitur.

(93) Rom. edit., « alia laboris remuneratio; »
D sed vocem « alia » neque vet. edit. neque mss. ulli agnoscunt. Melius utique; nam virtutis et laboris merces gratiæ et liberalitatis dono concinne opponitur : non autem laboris emuneratio stipendio virtutis; cum hoc loco virtus in labore posita sit. Eadem edit. Rom. ante voces « a morte » posuit « Christus, et vocibus « a servitute » subjunxit « peccati » sed utraque abest a mss. et antiq. edit., nec ullo modo sensui est necessaria.

(94) Stater nomen erat nummi Dorici, quem ejusdem pretii fuisse ac siclum sive majus didrachmum non ex hac tantum Ambrosii epistola, verum etiam ex collatione cap xxx Exodi translationis LXX Interpr., cum versione Vulg. ejusdem cap. Unde cum Origenes in Matthæi xvii dicit : « Præcipit Salvator dari staterem, in quo erant duo didrachmo, » intelligendus videtur non de didrachmis

pro Domino et pro se exigentibus didrachma (95) A (*Matth.* XVII, 26). Hoc est igitur didrachma, quod exigebatur secundum legem : sed non debebat illud filius regis, sed alienus (*Ibid.* 24, 25). Quid enim se Christus redimere ab hoc mundo, qui venerat ut tolleret peccatum mundi? Quid se a peccato redimeret, qui descenderat ut omnibus peccatum dimitteret (*Joan.* I, 29)? Quid se redimeret a servitute, qui se exinaniverat (*Phil.* II, 7) ut universis libertatem daret? Quid se redimeret a morte, qui carnem susceperat ut morte sua omnibus resurrectionem acquireret?

13. Non utique opus habuit redemptione redemptor universorum : sed sicut circumcisionem accepit, ut legem impleret (*Luc.* II, 22); et ad baptis- B mum venit ut impleret justitiam (*Matth.* III, 15) : ita etiam didrachma exigentibus solutionem non recusavit, sed statim staterem pro didrachmo jussit pro se et Petro dari (*Matth.* XVII, 25). Maluit enim supra legem solvere, quam id quod erat legis negare. Ostendit autem contra legem Judæos facere, qui ab uno didrachmum exigerent; cui dimidium didrachmi exigendum Moyses præscripserit. Et ideo, et pro se et pro Petro tanquam singulas drachmas in statere solvi mandavit. Bonus autem census Christi, qui statere solvitur; quia statera justitia est, justitia autem supra legem. Denique finis legis Christus ad justitiam omni credenti (*Rom.* X, 4). Hic stater in ore piscis invenitur : illius piscis, quem C capiunt piscatores hominum : illius piscis, qui ponderat sermones suos (96), ut igne examinatos proferat (*Psal.* XVII, 31).

14. Hunc staterem nescierunt Judæi, quem proditori dederunt. Lex autem dimidium didrachmi pro redemptione animæ exigit, quam drachmam Deo deputat; quia totum didrachmum vindicare non poterat. Vix enim in Judæo vel portio devotionis poterat investigari. Qui autem verus est liber, verus Hebræus, totus est Dei; totum quod habet, libertatis est. Nihil habet illius, qui libertatem recusat dicens : « Dilexi dominum meum, et uxorem et infantes : non abibo liber (*Exod.* XXI, 5). » Quod D non solum ad dominum sed etiam ad ejus refertur infirmitatem, qui se subjecerit mundo, quod diligat mundum, vel mentem suam, id est νοῦν (97), hujus auctorem voluntatis. Nec solum ad uxorem, sed etiam ad delectionem refertur, quæ domesticam, non illam æternam curam, suscipit. Huic ergo ad limen et ostium suum dominus suus aurem pertundit; ut meminerit sermonis sui, quo servitutem elegit.

781 15. Et ideo tu, Christiane, istum non imiteris (98); quia tibi scriptum est, non ut didrachmi dimidium, si tamen vis perfectus esse, Deo offeras : sed ut omnia tua vendas, et des pauperibus (*Matth.* XIX, 21). Nec ut portionem servitutis mundo reserves : sed ut totum te abneges, et Domini crucem tollas, et sequaris eum.

16. Cognovimus itaque ideo dimidium didrachmi lege postulari, quia dimidium generi hujus mundi, id est conversationi sæculari, et usui domestico, et posteritati reservabatur, quibus necesse erat et sortem ex sorte (99), id est transmissionis, deputari. Unde et Dominus tentantibus se Pharisæis subdola interrogatione utrum suaderet censum dari Cæsari, respondit : « Quid me tentatis, hypocritæ? Ostendite mihi numisma census. » At illi obtulerunt ei denarium (*Matth.* XXII, 18, 19), in quo erat imago Cæsaris. Ait illis : « Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari : et quæ sunt Dei, Deo (*Ibid.* 21); » ostendens illos ita esse imperfectos, qui sibi perfecti viderentur, ut prius Cæsari quam Deo solverent. Quibus enim prior esset cura mundi, ab iis prius solvendum foret, quod erat mundi. Unde et ait : « Reddite, » id est, vos reddite, « quæ sunt Cæsaris » apud quod figura et imago invenitur Cæsaris.

17. Illi ergo Hebræi pueri Ananias, Azarias, Misael (*Dan.* II, 17), ille Daniel sapientior, qui non receperunt eam, qui nihil de illa mensa regis accipiebant (*Dan.* I, 8), non tenebantur ad solutionem tributi. Nihil enim eorum quæ sub rege terreno erant, possidebant. Ergo eorum imitatores non solvunt tributum, quibus portio Deus est (*Deut.* XVIII, 2). Ideo Dominus ait : « Reddite, » id est vos reddite, qui protulistis imaginem Cæsaris, apud

templi, sed de communibus. Itaque minus recte a Nannio in Scholiis ad hancce epistolam reprehenditur Budeus, quod staterem quatuor drachmas valere docuerit; si enim de minoribus drachmis loqui voluit, a vero pretio non aberravit. Ipsum consule.

(95) Ita mss. et vet. edit. hic et infra semel ac iterum. Nec male quidem : habetur enim bis apud Matthæum cit. loco, τὰ δίδραχμα in recto plurali; dici tamen « drachma » in singulari quod continuo sequitur, ostendit; sed Rom. edit. ubique anteposuit « didrachmum. »

(96) Rom. edit., « qui statera ponderat; » aliæ omnes ac mss. omittunt vocem « statera. »

(97) Vet. edit., « vel mentem suam, id est, non; » Rom. νοῦν quidem restituerat, sed vocum ordinem inverterat, quem nos restituimus e cunctis mss. Cæterum non parum lucis hic locus accipiet, si eum cum lib. I « de Paradiso » cap. 2, num. 11, conferre volueris.

(98) Mss. nonnulli, « Christum non imiteris. Minus recte; « istum » enim certum est referri ad servum illum, de quo proxime ante dictum fuit. Adverte autem illud non admodum esse usitatum, ut quis ad amicum privatim scribens, litteris suis morales præceptiones, quæ alios spectent, aspergat, quemadmodum hic et in fine Ambrosius. Attamen haud absimiles exhortationes apud Hieronymum sicut in epist. 128, *ad Fabiolam*, et 129, ad *Dardanum*; unde conjicias utrumque sanctum epistolas suas publici juris aut fore prævidisse, aut forte an facere decrevisse.

(99) Cod. Vat. Thuan. et Belv. « sortem exsortem, » hoc est, vanam atque inutilem, utpote terrenam; non secus ac dicitur a Græcis βίος ἀβίωτος, χάρις ἄχαρις, ἄδωρον; mss. tamen cæteri et edit. omnes, « sortem ex sorte, » nimirum portionem illius possessionis, quæ in prima divisione ac sortitione singulis tribubus attributa est.

quos invenitur, ego autem nihil debeo Cæsari, quia A nihil hujus mundi habeo : « Venit enim hujus mundi princeps, et in me inveniet nihil (*Joan.* XIV, 30). » Nihil debet Petrus, nihil apostoli mei ; quia non sunt de hoc mundo, etsi in hoc mundo sunt. Ego misi eos in hunc mundum ; sed jam non sunt de hoc mundo, quia mecum sunt supra mundum.

18. Ergo quod divinæ legis est, solvi jubetur, non quod Cæsaris. Sed tamen et ipsum perfectus, id est, prædicator Evangelii jam non debebat, qui plus prædicabat. Non debebat Filius Dei, non debebat et Petrus in adoptionem a Patre adscitus per gratiam : sed « ne scandalizentur, inquit, vade ad mare, et mitte hamum, et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle ; et, aperto ore ejus, invenies ibi B staterem, illum sumens da iis pro me et te (*Matth.* XVII, 26). » O magna mysteria ! dat dimidium didrachmi quod lex jubebat, et non negat quod legis est, quasi factus ex muliere, factus sub lege (*Galat.* IV, 4). Factum secundum incarnationem locutus sum, ex muliere secundum sexum ; mulier sexus est, virgo species : sexus generis, virgo integritatis. In quo ergo venit sub lege, in eo **782** factus est ex muliere, id est, in corpore. Et ideo didrachmum solvi jubet pro se et Petro, quia uterque sub lege generati. Jubet ergo secundum legem solvi, ut eos qui sub lege erant, redimeret (*Galat.* IV, 5).

19. Et tamen staterem dari jubet, quo vectes imponerent ori suo, ne ex mutiloquio peccatum C admitterent. Et jubet dari in ore piscis repertum, ut agnoscerent Verbum. Qui enim quod legis est, exigebant ; cur quod legis est, nesciebant ? Verbum enim Dei ignorare non debebant ; quia scriptum est ; « Prope est Verbum in ore tuo, et in corde tuo (*Deut.* XXX, 14). » Totum igitur didrachmum Deo solvit, qui sæculo nihil reservavit. Deo enim justitia solvitur, quæ est mentis sobrietas : Deo solvitur sermonis custodia, quæ est sermonis sobrietas ; « Corde enim creditur ad justitiam, ore confessio fit ad salutem (*Rom.* X, 10). »

20. Potest autem et drachma pro Veteri Testamento accipi, didrachmum pro utriusque Testamenti pretio ; quia secundum legem unusquisque per legem redimebatur : qui autem secundum D Evangelium redimitur, solvit drachmam secundum legem, sanguine redimitur Christi secundum gratiam, geminam habens redemptionem, et devotionis et sanguinis. Nec enim fides sola ad perfectionem satis est, nisi etiam baptismatis adipiscatur gratiam, et sanguinem Christi redemptus accipiat (1). Bona ergo drachma quæ Deo solvitur.

21. Non est drachma denarius (2), sed diversum est. Denique in denario imago Cæsaris est, in drachma imago Dei (*Matth.* XXII, 21) ; quia unius est Dei, ad imitationem ipsius. Ab uno incipit, et in infinitum diffunditur : et iterum de infinito numero in unum, quasi in finem omnia revertuntur ; quia Deus et principium et finis omnium est. Unde nec numerum monada, sed elementum numeri, quibus ea cura est, appellaverunt. Et hoc propterea diximus, quia scriptum est : « Ego sum α et ω, primus et novissimus (*Apoc.* I, 8) ; et : » Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est (*Deut.* VI, 4). »

22. Et tu ergo ad similitudinem Dei unus esto atque idem : non hodie sobrius, cras ebrius : hodie pacificus, crastina die litigiosus : hodie frugi, crastina die incontinens : mutatur enim unusquisque morum varietate, et fit alter : in quo non agnoscitur quod fuit, et incipit esse quod non fuit, sui degener. Grave est enim mutari in pejus : sed esto sicut imago in drachma, immutabilis, eumdem habitum servans quotidie. Videns drachmam, attende imaginem, hoc est, videns legem, attende in lege imaginem Dei Christum : quia ipse imago Dei invisibilis et incorruptibilis, luceat tibi velut in speculo legis (*Colos.* I, 15). Confitere eum in lege, ut eum in Evangelio recognoscas. Si cognovisti in mandatis, recognosce in operibus. Vale, et si non infructuose didrachmum istud commissum mihi **783** arbitraris, iterum si quid habes, committere ne dubitaveris.

EPISTOLA VIII (3).

Adversus eos qui secundum artem negabant scripsisse sacros auctores, contendit ab his ipsius illos qui de eadem arte præceperunt, expressisse placita sua. Tum, propositis sacrorum codicum aliquot locis, dicendi leges illic servari sedulo probat.

AMBROSIUS JUSTO (4).

1. Negant plerique nostros (5) secundum artem

(1) Ita vet. edit. ac mss. prope ad unum : nonnulli tamen et Rom. edit., « sanguine Christi redemptus crucem accipiat. »

(2) An drachma et denarius pretio inter se conveniant, dissentiunt inter se, ut Nannius in scholiis observat, Budeus, Alciatus, atque Rod. Agricola, ad quos hujusmodi studiosos eruditionis remittimus, sicut et ad Villalpandum, Brerewodum ac Valtonum.

(3) Scripta ante ann. 381.

(4) Veri admodum simile est, cum Ambrosius extremis ultimæ epistolæ verbis Justo potestatem fecisset denuo circa Scripturas, si quid videretur, interrogandi ; hunc ab eo sciscitatum fuisse, quidnam de stylo et dicendi charactere, quem Fœderis utriusque scriptores secuti sunt, sentiret : illumque hac responsione ejusdem interrogato satisfecisse.

(5) Quod negabatur a plerisque ex artis præceptis scripta composuisse sacros auctores, nemini mirum videri debet. Nam de Veteri quidem Testamento, licet partim a Moyse in Ægyptiorum sapientia peritissimo exaratum sit, partim ab aliis quorum non paucos multijugi doctrina excultos constat ; tamen quia ob raram primigenii eorumdem librorum sermonis cognitionem, fere non nisi in versionibus, iisque de verbo prope reddicis, legebantur, illos necesse erat parum præ se ferre elegantiæ, utpote nativa sua perinde ac peregrina destitutos. Quod autem ad novas tabulas, cum earum scriptores rustici ac imperiti fuerint, si modo Lucam, et Paulum, qui tamen humanæ sapientiæ lenociniis usum se negat, excipias ; quomodo consentaneum arbitraremur, ut scripta quæsito et adscititio nitore perpoliturì essent ? Cum igitur « nostros secundum

scripsisse. Nec nos obnitimur; non enim secundum artem scripserunt, sed secundum gratiam, quæ super omnem artem est; scripserunt enim quæ Spiritus iis loqui dabat (*Act.* II, 4). Sed tamen ii, qui de arte scripserunt, de eorum scripti artem invenerunt, et condiderunt commenta artis, et magisteria.

2. Denique in arte requiruntur præcipue, ut sit αἴτιον, ὕλη, ἀποτέλεσμα; cum igitur legamus sanctum Isaac patri dicere (6): « Ecce ignis et ligna, ubi hostia (*Gen.* XXII, 7)? » quid horum deest? Nam qui quærit dubitat; qui respondet quærenti, pronuntiat, et dubitationem absolvit. Ecce ignis, id est αἴτιον: et ligna, id est ὕλη, quæ Latine materia dicitur; tertium quid superest, nisi ἀποτέλεσμα, quod filius quæsivit, pater retulit, dicendi, « Ubi hostia? Deus, inquit, providebit sibi sacrificium, fili (*Ibid.* 8). »

3. Differamus paulisper (7) mysterium. Ostendit Deus arietem pendentem cornibus (*Gen.* XXII, 13): aries autem est Verbum plenum tranquillitatis et moderationis, atque patientiæ; quo ostenditur bonum sacrificium esse sapientiam, et prudenter emerendi ac propitiandi rationem cognoscere. Unde et propheta ait: « Sacrificate sacrificium justitiæ (*Psal.* IV, 6). » Itaque justitiæ, ita ut sapientiæ sacrificium est.

4. Ecce ergo mens calida et fervens, ut ignis quæ operatur: ecce et intelligibilia, id est materia;
784 ubi est tertium, intelligere? Ecce color; ubi est videre (8)? Ecce sensibilia; ubi est sentire? Materia enim non ab omnibus videtur; ideoque Deus dat munus intelligendi, et sentiendi, et videndi.

5. Verbum ergo Dei ἀποτέλεσμα est, id est, definitio et consummatio disputationis, quod infunditur prudentioribus, et dubia confirmat. Pulchre autem etiam ii, qui in adventum Christi non crediderunt, se ipsos revincunt; ut confiteantur, quod negandum putant. Dicunt enim arietem Verbum Dei, et non credunt passionis mysterium (9); cum in illo mysterio Verbum Dei sit, in quo impletum est sacrificium.

6. Ergo primum accendamus in nobis ignem mentis, ut operetur in nobis. Quæramus subjicientis materiam (10), quid sit quod nutriat animam, tanquam in tenebris requiramus eam. Neque enim vel Patres sciebant, quid esset manna (*Exod.* XVI, 15, 16); invenerunt, inquit, manna dicentes ipsum esse sermonem et verbum Dei; unde omnes disciplinæ fonte jugi ac perpetuo fluunt atque derivant.

7. Hæc est esca cœlestis. Significatur autem ex persona dicentis: « Ecce ego pluam vobis panes de cœlo (*Ibid.* 4): » αἴτιον ergo, eo quod operatur Deus, qui irrigat mentes rore sapientiæ: ὕλη, quia videntes animæ et gustantes delectantur, et requirunt unde sit illud splendidus luce, dulcius melle. Respondetur eis Scripturæ serie: « Hic est panis quem dedit vobis manducare Dominus (*Ibid.* 15); » et hoc est verbum Dei, quod disposuit Deus, vel

artem scripsisse » a plerisque negari tradit Ambrosius, hoc non de solis exteris et infidelibus accipiendum est, a quibus frequens jactabatur isthæc accusatio: verum etiam de Christianis ipsis, qui objectionis agnoverunt veritatem. Namque ut omittamus alios plures, Origenes lib. I *Cont. Celsum* de apostolis ita loquitur; « Non enim, inquit, ulla his inerat ex arte dicendi vis, sive pronuntiandi: vel pro Græcorum artificio dialectico quodam aut rhetorico ordo aliquis aut modus, quo auditores allicerent. » Arnobius quoque lib. I *Adv. gentes* non diffitetur « ab indoctis hominibus et rudibus » condita esse sacra volumina, quorum sermonem non modo « trivialem et sordidum » appellat, sed nec clamitantibus res nostras « barbarismis ac solœcismis » obsitas esse refragatur, barbariem illam in Christianæ causæ utilitatem transtulisse contentus, quod etiam ab Origene libro cit. factitatum est. Quid ergo, inquies, an contra tantorum virorum auctoritatem sacros codices ad grammaticales canones exactos, vel rhetoricis flosculis et calamistris comptos asserit doctor noster? Minime sane: hoc enim unum contendit, auctores sacros quæ ad cujusque rei cognitionem præcipue exponenda sunt, ita expressisse, ut posteris formam, ex cujus observatione ars confici posset, relinquerent: quod quidem cum styli simplicitate aut etiam barbarie neutiquam pugnat.

(6) Hæc et pleraque alia hujus epistolæ ex Philonis libro *De profugis* hausit Ambrosius. Ut autem ea minori negotio capias, adverte Philonem agere eo loci de scientiarum adeptione: ubi postquam exposuit quadruplicis generis hominum affectus atque conatus erga scientiam, secundi generis, nempe eorum qui et quærerent illam, et invenirent, figuram fuisse in Josepho atque Isaacio docet. Ut autem eam rem demonstret de Isaacio, quam apte idem causas dubii sui interrogando aperuerit, quamque absolutam a patre tulerit responsionem, ostendit.

(7) Rom. edit. « Disseramus paulisper; » cæteræ cum mss. prope universis, « Differamus. » Minime male; idem enim est atque expandamus, et quasi in plura distrahamus. Iterum vero ubi edit. vet., « bonum esse sacrificium justitiæ etiam sapientiam, et prudenter, » et Rom. autem, « justitiæ esse sapientiæ prudenter: » mss. nobiscum faciunt, nisi quod nonnulli « patientiam » exhibent, non « sapientiam; » quidam etiam utrumque habet. Postremo pro, « Itaque justitiæ, ita ut sapientiæ est, » quod in cunctis edit. ac mss. legitur, solus Belv. cod. habet, « Itaque justitia, itaque sapientia. »

(8) Rom. edit. sola, « Ecce visus, aer, color; ubi est videre? Ecce sensus, ecce sensibilia; ubi est sentire? Nimirum ex Philonis libro citato, ubi legimus: » Ἰδοὺ ἡ ὅρασις, ἰδοὺ τὸ χρῶμα, ποῦ τὸ ὁρᾶν; καὶ συνόλως, ἰδοὺ αἴσθησις τὸ κριτήριον. ἀλλὰ καὶ τὰ αἰσθητὰ αἱ ὕλαι, τὸ οὖν αἰσθάνεσθαι ποῦ;

(9) Ambrosii mentem facile assequeris, si observaris Philonem, cum dixisset proprium Dei esse sibi providere de victima, paulo post addere: Κριὸς δὲ εὑρίσκεται κατεχόμενος, τουτέστι Λόγος ἡσυχάζων καὶ ἐπέχων, etc., quod supra num. 3 redditum est.

(10) Omnes edit. et mss. nonnulli, « subjicientes materiam; » reliqui mss. partim, « subientis, » partim, « subjicientis materiam; » Læt. solus, *naturam*. Et post duos versiculos, ubi vet. edit. cum omnibus mss. *invenerunt*, etc., sola Rom. edit. emendavit: « Invenientes vero manna, didicerunt ipsum esse Verbum Dei. » Nec sane multum reclamaremus, si in recepta lectione vocem *dicentes* tantum vertisset in *discentes*; nam et scribis hic labi pronum, et Philo posteriori dictioni favet, ubi scribit: εὗρον μαθόντες ῥῆμα Θεοῦ καὶ λόγον θεῖον, etc.

quo pascitur anima prudentium, et de- A iod est candidum et suave, veritatis luminans, et virtutum suavitate demulcium animas.

nim didicerat propheta quid esset con- rei αἴτιον. Nam cum mitteretur ad poliberandum, ad regem Ægypti, ait : ego, ut vadam, et educam 785 popupotestate (*Exod.* III. 11) ? » Respondit : Ego ero tecum (*Ibid.* 12). » Interroa Moyses : « Quid dicam illis, si requiest Dominus qui misit te, et quod no? Dixit Dominus : Ego sum qui sum. est, misit me (*Ibid.* III, 13 14). » Hoc omen Dei, esse semper. Unde et Aposisto : « Dei enim Filius Jesus Christus est, qui per nos prædicatus est, per B num et Timotheum : non fuit, inquit, sed Est in illo fuit (*II Cor.* I, 10). » loyses : « Si non crediderint mihi nerint vocem meam, dicentes, quia non i Deus, quid dicam illis (*Exod.* IV, 1)? « gna facere, ut crederetur quia a Domiist. Tertio ait Moyses : « Non sum diacili voce sum, tardiore lingua, quodiet Pharao (*Ibid.* 10)? » Responsum ide, et ego aperiam os tuum, et insid debeas loqui (*Ibid.* 12). »

gationes ergo illæ in medio et responat sapientiæ semina et θεωρίαν. Gratum εσμα est, quia ait : « Ego ero tecum 2). » Et quamvis dederit ei signa faceubitanti iterum, ut scias quia signa non C promissum autem credentibus, resfirmitatem vel meriti, vel voti : « Ego tuum, et instruam te quid debeas loctum ergo ἀποτέλεσμα servatum est.

hoc et in Evangelio : « Petite, et da- : quærite, et invenietis : pulsate, et bis (*Matth.* VII, 7). » Pete ἀπὸ τοῦ αἰτίου, auctore quære. Habes ὕλην intelligi- quæras : pulsa, et aperit tibi Deus æ petit, mens est, quæ operatur, sintelligibilia, in quibus mentis ardor ut ignis in lignis; aperit tibi Verbum est Ἀποτέλεσμα. Habemus et alibi in licente Domino : « Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos eritis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis (*Matth.* x, 19, 20). »

11. Habes hoc et in Genesi, dicente Isaac (11) : « Quod est, quid tam cito invenisti, fili; » Qui dixit : « Quod tradidit Dominus Deus tuus in manus meas (*Gen.* XXVII, 20). » Ἀποτέλεσμα Dominus est. Qui per Dominum quærit, invenit. Laban denique qui per Dominum non quæsivit, quia quærebat idola, non invenit (*Gen.* XXXI, 33, 34).

12. Pulchre autem quos dicunt ὅρους, servavit. Primus est ὅρος : « Vade, affer mihi de venatione tua, ut manducem (*Gen.* XXVII, 4). » Excitat atque adolet velus igni quodam adhortationis suæ mentem ejus, 786 ut operetur et quærat. Secundus ὅρος. « Quid est, quod tam cito invenisti (*Ibid.* xx)? » Hic in interrogatione est. Tertius ὅρος in responsione : « Quod tradidit Dominus Deus tuus in manus mea (*Ibid.* 20). » Ἀποτέλεσμα Deus est, qui concludit et consummat omnia : de quo dubitandum non est.

13. Est et ille ὅρος de spontanies : « Si non seminaveritis, non metetis (12) (*Levit.* XXV, 11); » nam etsi cultura provocet semina, tamen natura spontaneo quodam, ut surgant, in iis operatur ingenio.

14. Unde Apostolus : « Ego plantavi, inquit, Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat, est quidquam; neque qui rigat; sed qui dat incrementum, Deus (*I Cor.* III, 6, 7). » Dat tibi Deus in spiritu, et in corde tuo seminat Dominus. Age ergo, ut inspiret, et seminet; ut metas : si non seminaveris, non metes. Quasi admoneris ut semines : non seminasti, non metes; sententia est. Principio finis convenit : principium semen est, finis messis.

15. Disce, inquit, ex me : natura adjuvat discentem : Deus autem auctor naturæ est. Dei quoque, ut bene discamus (13); quia hoc naturæ est, perdiscere : duri enim corde non discunt. Incrementa per naturam, quæ divini habet gratiam muneris : consummetionem et perfectionem Deus dat, id est, illa præstantissima et divina Trinitatis natura et substantia. Vale, et nos dilige, ut facis : quia nos te diligimus.

n habet Ambrosius lib. *De Isaac*, cap. D fusius explicata. Illic autem cum moitationem esse Philoniani lib *De prodjicimus Judæum illum ibi docere tyimaginem eorum qui scientiam non quisitione, sed vi et sagacitate ingenii, n Jacobo patriarcha nobis proponi : et obari ab eodem Philone, quod Isaac ii celeritatem, is causam illius statim luntatem divinam : ex qua ingeniorum sitas. Per ὅρους vero de quibus infra, accuratæ definitiones intelligendæ, sed læ ac modi omnes, quibus quidpiam clare exponitur.

(12) Rom. edit., « Non seminabitis, neque metetis spontanea ascendentia. Et si dixeritis : Si non seminaverimus, non metemus; respondebitur vobis, sicut scriptum est : Et mittam benedictionem meam vobis in anno sexto, et facies fructus in tres annos. Quod utique verum est. Nam, etc. » Veteres edit. cum mss. omnibus. « Si non seminaveritis, non metetis; » propius ad verba Philonis, ubi tantum legas : Οὐ σπερεῖτε, οὐδὲ μὴ ἀμήσητε τὰ αὐτόματα ἀναβαίνοντα αὐτῆς.

(13) Mss. aliquot, « ut benedicamus. »

GESTA CONCILII AQUILEIENSIS (14).

CONTRA PALLADIUM ET SECUNDIANUM HÆRETICOS.

Concessus Patrum, et Ambrosii ad eos de conficiendis actis oratio.

1. Syagrio et Eucherio viris clarissimis coss. III Non. Sept. (15) Aquileiæ in Ecclesia considentibus, cum episcopis, Aquileiensium civitatis Valeriano, Ambrosio, Eusebio, Limenio, Anemio, Sabino (16), Abundantio, Artemio, Constantio, Justo, Philastro, Constantio, Theodoro, Almachio, Domnino, Amantio, Maximo, Felice, Bassiano, Numidio, Jannario, Proculo, Heliodoro, Jovino, Felice, Exsuperantio, Diogene, Maximo, Macedonio, Cassiano, Marcello et Eustathio (17) episcopis; Ambrosius episcopus dixit :

2. « Diu citra acta tractavimus, et quoniam tanta sacrilegia a parte (18) Palladii et Secundiani nostris auribus ingeruntur, ut difficile quisque credat tam aperte eos blasphemare potuisse (19); vel ne qua ipsi calliditate dicta sua postea negare conentur, licet de tantorum sacerdotum **787** testificatione dubitari non queat : tamen quoniam omnibus episcopis placet, fiant acta; ut unusquisque professionem suam negare non possit (20). Quid ergo vobis, sancti viri, placeat declarandum est. »

Omnes episcopi dixerunt : « Placet (21). »

Ambrosius episcopus dixit : « Disceptationes nostræ ex re firmandæ sunt scripto imperiali, ut allegentur. »

Scriptum imperiale recitatur in concilio.

3. « Sabinianus diaconus recitavit : Ambigua dogmatum reverentia ne dissideant sacerdotes quamprimum experiri cupientes (22), convenire in Aquileiensium civitatem ex diœcesi meritis excel-

A lentiæ tuæ creditam, episcopos jusseramus. enim controversiæ dubiæ sententiæ rectiu rant expediri, quam si obortæ altercationis pre, es (23) ipsos constituissemus antistites; delicet a quibus proficiscuntur instituta do ab eisdem discordis eruditionis repugnantia retur.

4. « Neque sane nunc aliter jubemus ac mus, non invertentes præcepti tenorem, sed fluam convenarum copiam recolentes (24) quod Ambrosius et vitæ merito, et Dei dig conspicuus episcopus Mediolanensium civil multitudinem non opus esse suggerit, ubi non laboraret in pluribus, si locata esset in

B seque eorum qui contra astarent assertioni sacerdotes vicinarum ex Italia civitatum sati deque sufficere posse suggerit; abstinendı nerabilium virorum fatigatione censuimus, ı vel maturo ævo gravis, vel corporali de confectus, vel laudabili paupertate medioc suetas repetat terras (25). Et reliqua. »

AMBROSIUS *lectam Arii epistolam damnari a dio petit : hic tergiversatur, et nisi in g concilio negat se responsurum; Patres a mate percellunt eos, qui Filii Dei vel divi vel æternitatem negarent. Effugium aucup eo Palladius, quod se fateri dictitat Christ rum esse Dei Filium. Ejus fraus in con eumdem esse Deum atque unigenitum. transitur ad Christi immortalitatem, atqu ad sapientiam, a qua similiter ad bonitate*

C *more suo Palladius conatur illudere. I utrum Dei Filium omnipotentem, utrum judicem eum agnoscat, urgetur : ad quæ po tam tergiversationem solita utitur ad concilium provocatione. Sub hæc Attalo co nato, qui respondere etiam recusabat, Pa auditoreu laicos petit, et condemnatur.*

5. Ambrosius episcopus dixit : « Ecce quo

(14) Aquileia ubi habita fuit (ann. 381) ea synodus. Carnorum, ut observat Binius, metropolis erat, et ab aquis legendis sic dicebatur; de qua idem pluscula addit in notis suis ad hanc synodum. Ughellus vero ex Strabone etiam ab aquila Rom. sic dictam tradit. Hoc autem coactum concilium fuit adversus Palladium et Secundianum Arianæ impietatis assertores. Constat quidem eos episcopos fuisse in Dacia et Mœsia, ut. Patres sua ad imperatores epistola significant : cujus diœcesis incertum est. Palladii meminit Ambrosius, lib. I *De Fide*. c. 6. n. 45, tanquam hominis Arianorum partibus addictissimi. Habemus etiam Palladium quemdam Germinii adversarium, ac Secundianum sacerdotem Illyricum, Ursacii ac Valentis ministrum : sed alios ab his illos fuisse probabilius est. Porro episcopi a quibus damnati sunt iidem hæretici, etsi non frequentissimi sederint, saltem meriti exstitere longe clarissimi. Eorum sedes maximam partem infra cum ipsorum suffragiis reperias : ubi si quid de illustrioribus notandum videbitur, breviter adjungemus.

(15) Edit. Rom. et Labb., « Nonis Septembribus; cod. vero Tell. ac Chiffl., III *Non Sept.* Et certe proclivius hic fuit aliquid omittere, aut integrum numerum pro fracto ponere, quam contra. Sed continuo post, ubi idem cod. et Labb. atque Chiffl., « cum episcopis, » sola Rom. edit. prætermittit *cum*, diversitate sensus non mediocri.

(16) Edit. Rom. et Labb., « Amenio et Sal Chiffl. et Tell., « Amenio Sabino (Tell. S

(17) Tell. et Labb., « Felice Basiliano,... cello, Eustachio. »

(18) Rom. edit. sola : « jamdiu, fratres cerdotes, nostras disceptationes citra acta vimus. Verum quia tanta tamque aperta, etc

(19) Edit. Rom., « nostris in dies auribu runtur... tam immaniter eos blasphemare] se. »

D (20) Rom. edit. sola, « ubi omnibus ep placeat, fiant acta. Ita namque unusquisque poterit, etc. »

(21) Eadem Rom., « Scribantur acta, p controversiæ nostræ firmandæ, et rescripto riali publicandæ sunt, ut allegari possint. I tur ergo rescriptum, si placet. Omnes episc xerunt, Placet. »

(22) Sequentibus rescripti verbis edit. præmittit : « Gratianus, Valentinianus et Tl sius, » etc., Imperatores, etc. »

(23) Eadem edit. Rom., « Neque dubiæ se rectius manifestari poterant controversiæ, q in obortæ altercationis judicium. »

(24) Eadem edit., « copiant recidentes. »

(25) Rom. edit., « abstinendum ideo vene viros ab itineris fatigatione censuimus, ne insuetas commigret terras. »

s constituit imperator. Noluit injuriam facere otibus; ipsos interpretes constituit episco- .c per hoc, quoniam in sacerdodali concilio smus, responde ad ea quæ tibi proponuntur. istola lecta est; etiam nunc recitabitur, si S videtur. A principio habet blasphemias, Patrem æternum dixit. Si tibi videtur quod ius sempiternus non sit, hoc ipsum quem- am vis, astrue (26); si damnadum putas, . Evangelium præsens est, et Apostolus, scripturæ præsto sunt. Unde vis astrue, si non esse Dei Filium sempiternum. »

alladius dixit : « Vestro studio factum est, lictat lectio sacra a vobis prolata (27), ut set generale et plenum concilium; absentibus tibus nostris, nos respondere non possumus. »

rosius episcopus dixit; « Qui sunt consor- tri?

dius dixit : « Orientales episcopi. »

mbrosius episcopus dixit : « Interim quia oribus temporibus concilium sic factum est, ntales in Orientis partibus constituti habe- onsilium, Occidentales in Occidente; nos in ntis partibus constituti convenimus ad Aqui- am civitatem, juxta imperatoris præceptum enique etiam præfectus Italiæ litteras dedit, ellent Orientales convenire, in potestate ha- : sed quia scierunt consuetudinem hujus- ut in Oriente Orientalium esset concilium, Occidentem Occidentalium; ideo putaverunt se veniendum. »

alladius dixit : « Imperator noster Gratia- ussit Orientales venire : negas tu jussisse Ipse imperator nobis dixit se Orientales ie venire. »

rosius episcopus dixit : « Utique jussit, qui ohibuit huc venire. »

dius dixit : « Sed ne venirent tua petitio sub specie falsæ voluntatis (29) hoc impe- et distulisti concilium. »

mbrosius episcopus dixit : « Non opus est evagari, responde nunc. Bene dixit Arius æternum Patrem? Et secundum Scripturas ui, an non? »

dius dixit : « Non tibi respondeo. »

Constantius episcopus dixit : « Non respondes, qui tandiu blasphemasti (30)? »

Eusebius episcopus dixit : « Sed debebis simpliciter fidei tuæ prodere libertatem. Si a te gentilis exigeret quemadmodum in Christum crederes, confiteri erubescere non deberes. »

10. Sabinus episcopus dixit : « Tu petisti ut responderemus : hodie ex voluntate tua, et te urgente, convenimus, et non exspectavimus reliquos fratres, qui poterant venire. Proinde non tibi liberum est evagari, Christum dicis esse creatum? aut sempiternum dicis esse Filium Dei? »

Palladius dixit : « Dixi tibi, nos ideo diximus (31) vobis ut veniremus, et convinceremus quod non recte fecistis subrepere imperatori. »

789 Ambrosius episcopus dixit : « Legatur epistola Palladii, utrum nobis hoc mandaverit, et docebitur quod etiam nunc fallit. »

Palladius dixit. « Legatur plane. »

Episcopi dixerunt : « Imperator cum esset præsens Syrmio, tu illem interpellasti, an ipse te compulit? Et addiderunt : « Quid ad ista respondes?

Palladius respondit : « Dixi mihi; Vade. Diximus : Orientales conventi sunt? Ait : Conventi sunt (32). Numquid si Orientales non fuissent conventi, numquid nos convenissemus? »

11. Ambrosius episcopus dixit : « Sequestrata sit causa Orientalium, sententiam tuam hodie quæro. Arii tibi epistola lecta est : soles te Arianum negare, Aut damna hodie Arium, aut defende. »

Palladius dixit : « Non est auctoritatis tuæ, ut hoc a me quæras. »

Eusebius episcopus dixit : « Non credimus religiosum imperatorem aliud dixisse, quam scripsit. Episcopus jussit convenire (33); non potuit tibi soli contra rescriptum suum dicere, ut sine Orientalibus cuusa minime diceretur. »

Palladius dixit : « Si Itali soli jussi sunt convenire? »

Evagrius presbyter et legatus dixit : « Ut ante quatuor dies, et ante biduum responderet se affuturum. Quid ergo exspectabas? Orientalium, ut dicis, consortium tuorum sententiam (34) exspectandam? Sic debuisti mandare, non promittere conflictum. »

Edit. quædam, « astruere. Sed damnandum Damna. »

Chiffl., « indicat lectio sacræ a vobis pro- Rom. edit., « dictat divalis sanctio; » Tell. et Labb., *lectio sacra*, quod sensu minime m est. Infra vero, ubi eadem edit. ac Chifl. , « consortibus nostris; » Tell. et Labb. le- consacerdotibus nostris.

Rom. edit., Labb. et Chiffl. « imperatorum iptum : » melius cod. Tell., *imperatoris*, i scilicet, cujus unius mentio hic passim

Edit. Rom., « sub specie piæ, sed falsæ : »

« Quid tantiu blasphemasti, » refer hæc verba riora illa : « Diu citra acta tractavimus, » docemur disputatione jam prius utrinque fuisse agitatam.

(31) Rom. edit., « Dico tibi nos ideo dixisse jam vobis, quod veniremus ut conveniretis et vos; quia exspectabamus consortes, sed non recte fecistis subrepere. » Labb. vero et Chiffl. satis congruunt cum ms. Tell., nisi quod Chiffl. solus pro *diximus* habet *scripsimus*, et pro *convinceremus* legit cum Labb. *conveniremus*; denique, ubi nos cum utroque *subripere*, Tell. exhibet *subripere*. Forte an haud ita male, cum eodem sensu infra ponatur *subripuistis*.

(32) « Ait : Conventi sunt, » deerant in edit. Rom. quæ nos ex cod. Tell., Labb. et Chiffl. restituimus.

(33) Eadem. edit., « Episcopos Occidentales jussit convenire. »

(34) Rom. edit., *præsentiam*; Tell., Labb. et Chiffl., « sententiam exspectandum. »

Palladius dixit : Quia quasi ad concilium plenum veneram, vidi non convenisse consortes meos, ut convenirem, et dicerem secundum jussionem ageretis in præjudicium futuri concilii (35). »

12. Ambrosius episcopus dixit : « Ut hodie resideremus, ipse exegisti. Denique etiam hodie tu ipse dixisti quia Christiani ad Christianos venimus. Christianos igitur non probasti. Promisisti te conflictaturum, promisisti te allaturum aut acceptaturum (36) esse rationem. Libenter itaque accepimus præfationem tuam. Optavimus ut quasi Christianus venires. Obtuli tibi epistolam Arii, quam scripsit Arius, de cujus nomine dicitis vos injuriam frequenter sustinere. Dicitis quod Arium non sequamini. Hodie aperta debet esse sententia : aut condemna illum, aut astrue quibusvis lectionibus (37). » Et addidit : « Ergo juxta epistolam. Arii Christus Dei Filius non est sempiternus ?

Palladius dixit : « Non diximus probaturos nos Christianos, sed in concilio pleno. Non vobis respondemus omnino in præjudicium concilii futuri. »

Eusebius episcopus dixit : « Sine calliditate, fidei tuæ professionem debes exponere. »

Palladius dixit : « Et quid concilio reservamus ? »

13. Ambrosius episcopis dixit : « Omni ore condemnatio facta est in eum, qui negaret Dei Filium sempiternum. Negavit Arius ; hunc sequitur Palladius, qui non vult condemnare 790 Arium. Itaque utrum hujus probanda sententia sit, considerate : et utrum secundum Scripturas dicat, aut contra Scripturas, intelligere licet. Lectum est enim : « Sempiterna virtus Dei atque divinitas (*Rom.* I, 20). Dei virtus Christus est (*I Cor.* I, 24). Si igitur sempiterna Dei virtus est, sempiternus utique Christus est ; quia Christus est Dei virtus (*I Cor.* I, 8). »

Eusebius episcopus dixit : « Hæc fides nostra est, hæc intelligentia catholica. Qui hæc non dixerit, anathema. »

Omnes episcopi dixerunt : « Anathema. »

14. Eusebius episcopis dixit : « Specialiter dicit solum Patrem sempiternum, et Filium aliquando cœpisse. »

Palladius dixit : « Arium nec vidi, nec scio qu[i] sit. »

Eusebius episcopus dixit : « Arii blasphemia prolata est, in qua negat Dei Filium sempiternum. Hanc perfidiam damnas cum auctore, aut asseris ? »

Palladius dixit : « Ubi auctoritas pleni concilii non est, non dico. »

15. Ambrosius episcopus dixit : « Dubitas post divina judicia damnare Arium, cum crepue[...] dius ? Et addidit : « Dicant etiam sancti vi[...] Gallorum. »

Constantius episcopus et legatus Gallorum [...] « Hanc impietatem ejus hominis et semper[...] vimus, et nunc damnamus non solum Ari[...] et quicunque Filium Dei non dixerit sempite[...]

Ambrosius episcopus dixit : « Quid eti[...] dominus meus Justus ? »

Justus episcopus et legatus Gallorum [...] « Qui Filium Dei coæternum cum Patre no[...] fitetur, anathema habeatur. »

Omnes episcopi dixerunt : « Anathema. [...]

16. Ambrosius episcopus dixit : « Dican[...] Afrorum legati, qui omnium civium huc [...] sententias (38). »

Felix episcopus et legatus dixit : « Si q[...] lium Dei negaverit sempiternum, et coæ[...] negaverit, non solus ego legatus totius A[...] provinciæ damno, sed et cunctus chorus s[...] talis, qui ad hunc cœtum sanctissimum me[...] etiam ipse ante damnavit. »

Anemius episcopus dixit : « Caput Illy[...] nisi civitas est Sirmiensis : ego igitur epi[...] illius civitatis sum. Eum qui non confitetur Dei æternum, et coæternum Patri, quod se[...] piternum, anathema dico : sed etiam iis q[...] non confitentur (39). »

17. Ambrosius episcopus dixit : « Aud[...] quentia. »

Et recitatum est : « Solum æternum, sol[...] initio, solum verum, solum immortalitatem [...] tem. »

Ambrosius episcopus dixit : « Et in hoc [...] eum, qui negat Filium Deum verum. Cu[...] ipse sit veritas, quemadmodum non est D[...] rus ? » Et addidit : « Quid ad hoc ? »

Palladius dixit : « Filium verum quis [...] cit (40) ? »

Ambrosius episcopus dixit : « Arius neg[...]

Palladius dixit : « Cum Apostolus dicat C[...] 791 super omnia Deum, potest aliquis verum Filium Dei ? »

18. Ambrosius episcopus dixit : « Ut scia[...] simpliciter veritas a nobis requiratur, e[...] ego, ut dicis : sed semiplenum habeo (41[...] enim ita dicis, videris negare Deum verum [...] tem simpliciter confiteris : verum Deum [...] Dei, eo ordine astrue, quo ipse propono (42)

(35) Edit. Rom. « Judicavi vero, ut convenirem secundum jussionem, ut dicerem ne aliquid egeritis. »

(36) Ita cod. Tell., nisi quod pro *allaturum*, lapsu librarii scriptum est, *ablaturum* ; in edit. autem deerat, « aut acceptaturum. »

(37) Rom. edit. sola, « quibusvis rationibus. »

(38) Edit. Rom. et Chiffl, « qui omnium Africæ sacerdotum, » Tell. et Labb. ut in textu.

(39) Ita Chiffl. a quo non recedunt Tell. et Labb., nisi quod primum membrum legunt hoc modo : « sed etiam is quidem non confitetur ; » tot[...] tem locum edit. Rom. sic habet : « et etiam [...] citatum est, eum qui confitetur solum Patre[...] num, solum sine initio, solum verum, sol[...] mortalitatem habentem, non etiam Filium [...] lem, anathema dico. Ambrosius episcopus et in hoc damno.

(40) Edit. Rom. sola, « verus. Palladius Quid est hoc ? Filium verum quis non dicit

(41) Edit. Rom. sola, « habeo responsum

(42) Eadem edit., verum Filium Dei

ius dixit: « Ego secundum Scripturas
uor, verum Filium Dei Dominum di-

osius episcopus Dixit: « Verum Dominum
s Filium Dei? »
lius dixit: « Cum verum Filium dicam, quid
? »
osius episcopus dixit: « Non quæro tan-
o, ut verum Filium dicas, sed ut verum
m Dei Filium dicas. »
isebius episcopus dixit: « Christus Deus
st, secundum omnium fidem, et catholicam
ionem? »
lius dixit: « Verus Dei Filius est. »
ius episcopus dixit: « Nam et nos per ado-
i filii sumus (*Galat.* IV, 7), ille secundum
tatem generationis divinæ. » Et addidit:
eris ergo verum Filium Dei Dominum ve-
se secundum nativitatem (44) et proprieta-

dius dixit: « Verum Dei Filium unigenitum

bius episcopus dixit: « Hoc ergo putas con-
ipturas, si Christus Deus verus esse dica-

umque Palladius reticeret, Ambrosius epi-
dixit: « Solum verum Filium Dei qui dicit,
vult dicere Dominum verum, videtur nega-
Hoc igitur ordine confiteatur, si tamen confite-
lladius; et dicat utrum verum Dominum Dei
dicat. »
idius dixit: « Cum dicat Filius: Ut cog-
t te solum verum Dominum, et quem misisti
Christum (*Joan.* XVII, 3): affectu, an in ve-
46)? »
rosius episcopus dixit: « Joannes dixit in
a sua: Hic est verus Deus (*I Joan.* v, 20).
hoc. »
idius dixit: « Cum dicam tibi verum Filium,
or veram etiam divinitatem, »
rosius episcopus dixit: « Et in hoc est fraus;
m soletis dicere unam et veram divinitatem,
ris tantummodo, non etiam Filii veram et
divinitatem dicatis. Ergo si aperte vis di-
nia ad Scripturas me provocas, dic quod
vangelista Joannes: Hic est verus Deus; aut
dictum. »
adius dixit: « Absque Filio alius genitus non
7). »
Eusebius episcopus dixit: « Christus verus
secundum omnium fidem et catholicam profes-

sionem, an in sententia tua Deus verus non est? »

Palladius dixit: « Virtus Dei nostri est. »

Ambrosius episcopus dixit: « Non habes libertatem profitendi; ac per hoc anathema ei, qui non confitetur verum Dominum Filium Dei (48). »

Omnes episcopi dixerunt: « Anathema habeatur, qui **792** Christum filium Dei Dominum verum non dixerit (49). »

22. Iterum addidit: « Solum verum, solum immortalitatem habentem. »

Ambrosius episcopus dixit: « Filius Dei habet immortalitatem, aut non habet secundum divinitatem? »

Palladius dixit: « Apostolum admittis, an non? » « Rex regum, qui solus habet immortalitatem (*I Tim.* VI, 16). »

Ambrosius episcopus dixit: « De Christo Filio Dei quid dicis?

Palladius dixit: « Christus nomen divinum est, an humanum? »

23. Eusebius episcopus dixit: « Secundum carnis quidem sacramentum Christus dicitur, sed idem Deus et homo est. »

Palladius dixit: « Christus nomen carnis est: Christus nomen humanum est; et respondete vos mihi. »

Eusebius episcopus dixit: « Quid superfluis immoraris? Cum legeretur impietas Arii, qui hoc dicit de Patre, quia solus habet immortalitatem, attulisti testimonium ad consensum impietatis Arii, ex Apostolo dicens »: « Qui solus habet immortalitatem, et lucem inaccessibilem habitat (*I Tim.* VI, 16). Sed si intelligis, totius naturæ dignitatem, in Dei nomine expressit: siquidem in Dei nomine Pater et Filius designantur. »

Palladius dixit: « Et ego vos, quod interrogavi, respondere noluistis. »

24. Ambrosius episcopus dixit: « Aperte de te sententiam quæro: Filius Dei habet immortalitatem secundum generationem divinam, an non habet? »

Palladius dixit: « Secundum generationem divinam incorruptibilis, et per carnem mortuus est. »

Ambrosius episcopus dixit: « Non divinitas mortua est, sed caro mortua est. »

Palladius dixit: « Ante vos mihi respondete. »

Ambrosius episcopus dixit: « Filius Dei secundum divinitatem habet immortalitatem, an non habet? Sed et jam fraudes et insidias tuas non secundum (50) Arii professionem prodidisti? » Et ad-

Hic et infra pluribus locis, ubi Rom. edit. po-
um, aliæ ac Tell. ms. constantur habent, *Do-*
n.
Chiffl. solus, « secundum divinitatem. »
Ita Tell., Lab. et Chiffl.; Rom. autem edit.,
m verum, Deum esse videtur negare. »
Rom. edit., « humano affectu dicit, an in
te? »

(47) Eadem edit. Rom., « præter Filium, alius non est. »

(48) Eadem edit., « Verum Deum, Filium Dei. »

(49) Eadem edit., « Deum verum non dixerit. »

(50) Eadem edit., « Sed jam fraudes et insidias tuas secundum, etc. » Sensu quidem magis concinno, si quod aliud ei præsidium suffragaretur,

didit: » Qui Filium Dei negat habere immortalitatem, quid vobis videtur? » A

Omnes episcopi dixerunt: « Anathema habeatur. »

25. Palladius dixit: « Satus divinus immortalis est. »

Ambrosius episcopus dixit: « Astute et hoc ut de Dei Filio nihil exprimas evidenter, et ego dico: Immortalitatem habet Dei Filius secundum divinitatem, aut nega quia non habet immortalitatem. »

Palladius dixit: » Christus mortuus est, an non? »

Ambrosius episcopus dixit: « Secundum carnem: anima nostra non moritur: scriptum est enim; Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere (*Matth.* x, 28). Cum igitur anima nostra mori non possit, putas quod Christus secundum divinitatem mortuus sit? » B

Palladius dixit: « Mortis appellationem quare tu horres? »

Ambrosius episcopus dixit: « Imo non horreo, sed confiteor secundum carnem meam (51); est enim **793** per quem a mortis vinculis sum revinctus. »

Palladius dixit: « Mortem separatio facit spiritus; nam Christus Filius Dei carnem suscepit, et per carnem mortuus est. »

Ambrosius episcopus dixit: « Scriptum est Christum passum (52). Secundum carnem igitur passus est, secundum divinitatem habet immortalitatem. Hoc qui negat, diabolus est. »

Palladius dixit: « Ego Arium non novi. »

26. Ambrosius episcopus dixit: « Ergo male dixit Arius, cum etiam Filius Dei habeat immortalitatem secundum divinitatem. » Et addidit: « Bene dixit ergo, an male? » C

Palladius dixit: « Non consentio. »

Ambrosius episcopus dixit: « Cui non consentis? Anathema illi, qui non explicat fidei libertatem. »

Omnes episcopi dixerunt: « Anathema. »

Palladius dixit: « Dicite quod vultis, ejus est divinitas immortalis. »

Ambrosius episcopus dixit: « Cujus? Patris, an et Filii? » Et addidit: « Multas impietates congessit Arius. Sed ad alia transeamus. »

27. Et recitatum est: « Solum sapientem. »

Palladius dixit: « Pater a se sapit; Filius autem sapiens non est. »

Ambrosius episcopus dixit: « Ergo Filius non est sapiens, cum ipse sit sapientia (*I cor.* I, 24)? Nam et nos dicimus, quia ex Patre natus est Filius. » D

Eusebius episcopus dixit: « Est aliquid tam impium, tam profanum, quam quod dixit sapientem Filium Dei negare? »

Palladius dixit: « Sapientia dicitur, qu
sapientiam denegare? »

Ambrosius episcopus dixit: « Sapien
non? »

Palladius dixit: « Sapientia est. »

Ambrosius episcopus dixit: « Sapiens e
sit sapientia. »

Palladius dixit: « Secundum Scriptur
respondemus. »

Ambrosius episcopus dixit: « Etiam sa
quantum video, Filium Dei Palladius ne
natus est. »

Eusebius episcopus dixit: « Qui nega
Dei sapientem, Anathema sit. »

Omnes episcopi dixerunt: « anathema.

28. Eusebius episcopus dixit: « Etiam S
nus ad hoc respondeat. »

Cumque Secundianus reticeret, Ambro
scopus dixit: « Qui tacet, integrum vult h
dicium. » Et addidit: « Solum Patrem bo
dicit, Filium confessus est, an negavit? »

Palladius dixit: « Legimus: *Ego sum p*
nus (*Joan.* x, 11); et nos negamus? Quis
bonum Dei Filium? »

Ambrosius episcopus dixit: « Ergo b
Christus? »

Palladius dixit: « Bonus. »

Ambrosius episcopus dixit: « Male ergo
solo Patre dixit, cum etiam Filius Dei D
nibus sit (53). »

Palladius dixit: « Qui bonum non dicit C
male dicit. »

29. Eusebius episcopus dixit: Christun
794 confiteris? Nam et ego bonus sum. M
Euge, serve bone (*Matth.* xxv, 21); et, H
nus profert de thesauro suo bona (*Luc.*

Palladius dixit: « Jam dixi, vobis non re
usque ad plenum concilium. »

Ambrosius episcopus dixit: « Judæi dice
bonus est (*Joan.* VII, 12); et Arius negat
lius Dei bonus est. »

Palladius dixit: « Quis potest hoc nega

Eusebius episcopus dixit: « Bonus est e
Filius Dei. »

Palladius dixit: « Bonus Pater bonu
genuit. »

30. Ambrosius episcopus dixit: « Et n
genuit (*Gen.* I, 31); sed non secundum div
Deum Bonum Dei Filium dicis. »

Palladius dixit: « Filius Dei bonus est.

Ambrosius episcopus dixit: « Vides e
Christum bonum, bonum filium, non bonu

(51) Ita cod. Tel et edit. Labb. et Chiffl.: at Rom. edit. locum refinxit in hæc verba: « secundum carnem Christum mortuum esse. Ejus namque morte diaboli vinculis revinctus a mortis potestate sum erutus. » At observandum vocem *revinctus* in hoc contextu negationem involvere, ut illæ aliæ reclusus, retectus et similes; quod non videntur advertisse Romani.

(52) Rom. edit., « passum in carne...
est; » aliæ cum Tell. cod. omittunt « in ca
præferunt, « diabolus est. »

(53) Edit. Rom. et Chiffl., « Filius Dei bo
sit. » Tell. ac Lab., « ... bonus omnibus sit.
duos versus, ubi edit., « Christum bonum
Tell. exhibet, « Christum Deum bonum.
accommodate ad sequentia.

quod a te quæritur. » Et addidit : « Qui bo- 'ilium Dei Deum non confitetur (54), ana- »

es episcopi dixerunt : « Anathema. »

tem recitavit : « Solum potentem. »

rosius episcopus dixit : Potens est Filius 1 non?

adius dixit : « Qui omnia fecit, non est po- Quia omnia fecit, minus potest? »

rosius episcopus dixit : « Ergo Arius male Et addidit : « Vel in hoc damnas Arium? »

adius dixit : « Unde scio qui sit? Ego pro spondeo tibi. »

rosius episcopus dixit : « Filius Domini Dei otens est (55)? »

adius dixit : « Potens. »

rosius episcopus dixit « Deus bonus est? »

adius dixit : « Jam dixi Filium Dei unigeni- sse potentem. »

rosius episcopus dixit : « Hominum poten-

adius dixit : « Filium Dei potentem. »

Ambrosius episcopus dixit : « Potentes et es sunt ; scriptum est enim : « Quis gloriaris itia, qui potens es in iniquitate (*Psal.* LI, 3)? » i : « Cum infirmor, tunc potens sum (*II Cor.*). » Illud a te requiro, ut confitearis Dominum em esse Christum Dei Filium : aut si negas, . Nam qui unam potentiam dico Patris et Fi- Filium Dei dico potentem sicut et Patrem. s ergo confiteri Dominum potentem esse Dei 1. »

ladius dixit : « Jam dixi, secundum disputatio- rout possumus, respondemus vobis ; vos enim iltis esse judices : vos litigatores esse vultis, obis respondemus nunc, sed in concilio ge- et pleno respondebimus vobis.

brosius episcopus dixit : « Anathema illi, qui Dominum potentem Christum. »

nes episcopi dixerunt : « Anathema. »

Item recitatum est : « Solum potentem, om- judicem. »

ladius dixit : Omnium judicem Filium Dei. ui dat, est qui accipit (56). »

brosius episcopus dixit : « Per gratiam dedit, an per naturam? Et hominibus datur judi- . »

ladius dixit ; « Patrem majorem dicis, an »

brosius episcopus dixit : « Postea responde- i. »

ladius dixit : « Ego tibi non respondo, si non ndes mihi. »

Eusebius episcopus dixit : « Nisi impietatem Arii ex ordine damnaveris, interrogandi non dabimus facultatem. »

Palladius dixit : « Non tibi respondeo. »

Ambrosius episcopus dixit : « Filius Dei, sicut lectum est, judex est, an non? »

Palladius dixit : « Si non respondes mihi, ego tibi, ut impio, non respondeo. »

34. Ambrosius episcopus dixit : « Habes professionem meam, qua respondebo tibi, Interim perlegatur epistola Arii. » Et addidit : « In epistola Arii invenies et hoc sacrilegium, quod tu moliris. »

Palladius dixit : « Ego qui interrogo, non respondetis? »

Eusebius episcopus dixit : Filium Dei Deum æqualem dicimus. »

Palladius dixit : « Tu judex es, tui exceptores hic sunt. »

Ambrosius episcopus dixit : « Scribant tui, qui volunt. »

35. Palladius dixit : « Pater major est, an non? »

Eusebius episcopus dixit : « Secundum divinitatem æqualis est Filius Patri. Habes in Evangelio quod Judæi persequebantur eum ; quia non solum solvebat Sabbatum, sed et Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo (*Joan.* v, 118). Quod ergo impii persequentes confessi sunt, nos credentes negare non possumus. »

Ambrosius episcopus dixit : Et alibi habes : « Qui cum esset in forma Dei, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo ; sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, obediens usque ad mortem (*Philipp.* II, 6). » Et addidit : « Vides quia in forma Dei æqualis est? Et « formam, inquit, servi accepit (*Ibid.* 7). » In quo ergo minor est? Secundum formam utique servi, non Dei. »

Eusebius episcopus dixit : « Sicut in forma servi constitutus, inferior servo non fuit : ita in forma Dei constitutus, inferior Deo esse non potuit. »

36. Abrosius episcopus dixit : « Aut dic quia secundum divinitatem minor est Filius Dei (57). »

Palladius dixit : « Pater major est. »

Ambrosius episcopus dixit : « Secundum carnem. »

Palladius dixit : « Qui me misit, major est me (*Joan.* XIV, 28). Caro missa est a Deo, aut Filius Dei? »

Ambrosius episcopus dixit : « Falsari a vobis divinas Scripturas hodie comprobamus ; sic enim scriptum est : « Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Non turbetur cor vestrum (58) : non quomodo hic mundus dat, ego do vobis. Si

(54) Rom. edit.. « Filium Dei non confitetur. »

(55) Eadem edit. Rom., Filius Dei Deus potens n non? » Et infra : « Deus ergo bonus est . »

(56) Rom. edit., « Filium Dei profitetur : sed est, qui dat ; et Filius est, qui recipit. »

(57) Ita Tell. et Labb. ; at Rom. edit. et Chiffl., « Filius Patre. » Continuo vero post, pro « Pater major est ; » Rom. edit. sola, « Pater, inquit, major me est. »

(58) « Non turbetur cor vestrum, » sicut et verbum *dixi* ante *vado*, in edit. Rom. desideratur.

diligeritis me, gauderetis quia dixi, vado ad Patrem; quia Pater major me est (*Ibid.* 28, 29). Non dixit: « Qui me misit, major me est (*Ibid.*) »

Palladius dixit: « Pater major est. »

Ambrosius episcopus dixi: « Anathema illi qui divinis Scripturis addit aliquid aut minuit. »

796 Omnes episcopi dixerunt: « Anathema. »

37. Palladius dixit « Pater major est Filio (59). »

Ambrosius episcopus dixit: « Secundum carnem Filius minor est Patre, secundum divinitatem æqualis est Patri: legi igitur Dei Filium æqualem Patri, sicut jam et prolata exemplaria testantur. Secundum carnem autem quid miraris minorem; cum dixerit se servum (*Psal.* cxv, 66), cum dixerit se lapidem (*Matth.* xxi, 42), cum dixerit se vermem (*Psal.* xxi, 7), cum dixerit se minorem angelis; quia scriptum est: « Minorasti eum paulo minus ab angelis (*Psal.* viii, 6). »

Palladius dixit: « Impie vos asserentes video: non respondemus vobis sine auditoribus. »

Sabinus episcopus dixit: « Nemo requirat ab eo sententiam, qui tam innumeris sententiis blasphemavit. »

Palladius dixit: « Non vobis respondemus. »

38. Sabinus episcopus dixit: « Ab omnibus jam damnatus est Palladius: Arii blasphemiæ multo minores sunt quam Palladii, et cum Palladius surrexisset, atque foras exire voluisset: Ideo, inquit, surrexit Palladius, quoniam apertis Scripturarum testimoniis convicendum esse se cernit, sicut jam convictus est: sic enim lectum est, secundum divinitatem quod æqualis Patri Filius sit. Accipiat autem quia Filius Dei secundum divinitatem majorem non habet. Scriptum est: « Abrahæ cum repromisset Deus... quoniam nullum habebat majorem, per quem juraret, juravit per semet ipsum (*Hebr.* vi, 13), » Vides igitur Scripturam, quia nullum alium majorem habet, per quem juraret. Filius autem est, de quo dicitur quoniam ipse visus est Abrahæ; unde et ait: « Abraham diem meum vidit, et gavisus est (*Joan.* viii, 56). »

Palladius dixit: « Pater major est. »

Eusebius episcopus dixit: « Quando ut Deus locutus est, majorem non habuit: quando ut homo locutus, majorem habuit.

39. Palladius dixit: « Pater genuit Filium, Pater misit Filium:

Ambrosius episcopus dixit: « Anathema illi, qui negat Filium secundum divinitatem æqualem Patri. »

Omnes episcopi dixerunt: « Anathema. »

Palladius dixit: « Filius subjectus Patri, Filius præcepta Patris custodit. »

Ambrosius episcopus dixit: « Subjectus secundum carnis rationem. Cæterum et ipse meministi quia legisti: « Nemo venit ad me nisi quem Pater attraxerit (*Joan.* vi, 44). »

Sabinus episcopus dixit: « Dicat si secundum divinitatem subjectus est Patri, an secundum incarnationem? »

40. Palladius dixit: « Ergo Pater major est. »

Ambrosius episcopus dixit: « Et alibi scriptum est: Fidelis Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ejus (*I Cor.* i, 9). » Ego dico Patrem majorem esse secundum carnis assumptionem, quam suscepit Filius Dei, non secundum divinitatem. »

Palladius dixit: Quæ enim comparatio est Filii Dei? Et caro potest dicere: Deus me major est? Caro loquebatur, aut divinitas; quia ibi erat caro? »

797 Ambrosius episcopus dixit: « Caro sine anima non loquitur. »

Eusebius episcopus dixit: « Deus in carne loquebatur secundum carnem, quando dicebat: « Quid me persequimini hominem (*Joan.* viii, 40)? Quis hoc dixit? »

Palladius dixit: « Filius Dei. »

Ambrosius episcopus dixit: « Deus ergo Filius Dei est secundum divinitatem, et homo est secundum carnem. »

Palladius dixit: « Carnem suscepit. »

Eusebius episcopus dixit: « Ergo humanis verbis usus est. »

Palladius dixit: « Carnem humanam suscepit. »

41. Ambrosius episcopus dixit: « Dicat quia non secundum divinitatem Apostolus dixit subjectum (60), sed secundum carnem; scriptum est enim: « Humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem (*Philipp.* ii, 8). » In quo ergo mortem gustavit? »

Palladius dixit: « Quia se humiliavit. »

Ambrosius episcopus dixit: « Non divinitas, sed caro humiliata est atque subjecta. » Et addidit: Creaturam perfectam bene dixit Arius, an male dixit? »

Palladius dixit: « Ego tibi non respondeo, auctoritatem non habenti. »

Ambrosius episcopus dixit: « Profitere quod vis? »

Palladius dixit: « Non respondeo vobis. »

42. Sabinus episcopus dixit: « Pro Ario non respondes (61), ad interrogata non respondes? »

Palladius dixit: « Pro Ario ego non respondi. »

Sabinus episcopus dixit: « Usque adeo respondisti, ut Filium Dei negares potentem, negares verum Deum. »

Palladius dixit: « Ego te judicem non potior, quem impietatis arguo. »

Sabinus episcopus dixit: « Ipse nos coegisti sedere. »

(59) Hic versus in Chiffl. totus desideratur.

(60) Rom. edit., « dixit, obediens usque ad mortem. »

(61) Eadem edit. Rom., « Pro Ario respondes, ad nostra interrogata non respondes. »

Palladius dixit : « Mandavi ut sederetis, ut arguerem vos. Quare subripuistis imperatori? Ut plenum concilium non esset, obripuistis. »

Ambrosius episcopus dixit : « Cum Arii impietates legerentur, et impietas tua pariter condemnata est, quæ consensit Arianæ impietati. Placuit tibi in epistola media lectionem proponere, quam volebas (62) : responsum tibi est quemadmodum Filius Patrem majorem dixerit, eo quod secundum carnis susceptionem Pater major est eo. Proposuisti etiam subjectum esse Filium Dei et in hoc responsum tibi est, quia subjectus Filius Dei secundum carnem est, non secundum divinitatem. Habes professionem nostram, nunc audi cætera. Quoniam tibi responsum est, responde ad ea quæ leguntur (63). »

43. Palladius dixit : « Non tibi respondeo; quia quæcunque ego dixi, non sunt scripta. Vestra tantummodo scribuntur verba ; non vobis respondeo. »

Ambrosius episcopus dixit : » Omnia vides scribi. Denique quæ scripta sunt, abundant ad tuæ impietatis indicium (64). » Et addidit : « Creaturam dicis Christum, an negas? »

Palladius dixit : « Non respondeo.

897 Ambrosius episcopus dixit : « Ante horam citra actam, cum legeretur quia Arius dixit creaturam Christum, negasti ; oblatum est tibi, ut damnares perfidiam, noluisti ; vel nunc dic utrum natus ex Patre Christus sit, an creatus ? »

Palladius dixit : Si vultis, exceptores nostri veniant, et sic totum excipiatur. »

Sabinus episcopus dixit : « Adducat suos exceptores. »

Palladius dixit : « Pleno concilio vobis respondebimus. »

44. Ambrosius episcopus dixit : « Attalus in tractatu Nicæni concilii subscripsit. Neget factum, quia venit ad concilium. Dicat hodie utrum subscripserit in tractatu Nicæni concilii, an non. » Cumque Attalus reticeret, Ambrosius episcopus dixit : » Attalus presbyter, licet inter Arianos sit, tamen habet auctoritatem loquendi : libere profiteatur utrum subscripserit in tractatu Nicæni concilii sub episcopo suo Agrippino, an non. »

Attalus dixit : « Jam dixisti me aliquoties damnatum; non tibi respondeo. »

Ambrosius episcopus dixit : « Subscripsisti in tractatu concilii Nicæni, an non? »

Attalus dixit : « Non tibi respondeo. »

45. Palladius dixit : « Modo vultis tractatum plenum haberi, an non? »

Chromatius presbyter dixit : « Creaturam non negasti, potentem negasti (65). Omnia negasti, quæ fides catholica profitetur. »

Sabinus episcopus dixit : « Testes sumus nos Attalum subscripisse in concilio Nicæno, et nunc nolle respondere. Quid cunctis videtur? »

Cumque Attalus reticeret, Ambrosius episcopus dixit : « Dicat utrum subscripserit in tractatu concilii Nicæni, ad non. »

46. Palladius dixit : « Exceptor vester et noster stent, et omnia scribant. »

Valerianus episcopus dixit : « Jam quæ dixisti, et quæ negasti, scripta sunt omnia. »

Palladius dixit : « Dicite quod vultis. »

Ambrosius episcopus dixit : « Quia sæpius vult damnari Palladius, qui jam frequenter damnatus est, lego epistolam Arii, quam ille noluit condemnare; profitemini quid vobis videtur. »

Omnes episcopi dixerunt : « Legatur. » Et recitata est : « Nato autem non putative, » et reliqua.

Ambrosius episcopus dixit : « Respondi tibi de majore, respondi tibi et de subjecto : nunc et ipse responde. »

47. Palladius dixit : Non respondebo nisi auditores veniant post Dominicam diem. »

Ambrosius episcopus dixit : « Veneras tractaturus; sed posteaquam objeci tibi, vidisti epistolam Arii, quam damnare noluisti, asserere autem non potes ; idcirco nunc refugis et cavillaris. Plenarie ipsam recito (66) ad singula. Dic utrum Christus creatus videatur ; an fuit, quando non fuit : an vero semper fuit unigenitus Dei Filius ? **899** Cum Arii epistolam audieris, aut damna, aut proba. »

48. Palladius dixit : « Cum impietatis te arguam, te judice non utor. Transgressor es. »

Sabinus episcopus dixit : « Quas impietates objicis fratri nostro et consacerdoti nostro Ambrosio, dicito. »

Palladius dixit : « Jam vobis dixi, pleno concilio respondebo, et præsentibus auditoribus (77). »

« Ambrosius episcopus dixit : « In consessu fratrum meorum cupio confutari et redargui. Quæ igitur impie dixerim, dicito; sed impius tibi videor, qui pietatem astruo. »

Sabinus episcopus dixit : « Ergo impius tibi videtur, qui Arii blasphemias arguit (68) ? »

(62) Sic Tell., Labb. et Chiffl., nisi quod habetur in hoc ultimo, « in media epistolæ lectione proponere quod volebas : » totum vero locum Rom. edit. præfert hoc modo : « Placuit tibi ut Arii epistola legeretur : dictum est ut dubitationem proponeres, quam volebas; proposuisti quod Filio Pater major est... quod Patrem majorem dixerit Filius Dei. »

(63) Edit. Rom., « ad ea quæ sequuntur. «

(64) Edit. Rom. et Lab., « impietatis judicium. »

(65) Rom. edit., « Filium creaturam non negasti. »

(67) Ita cod. Tell., a quo non abeunt Labb. et Chiffl., nisi quod ille punctum postponit verbo *recito;* hic autem illud præfigit adverbio *utrum* : quocum edit. Rom. etiam conveniret, nisi *audes* pro *potes* reposuisset, et ante *recito* dictionem *iterum* apposuisset.

(67) Tell. et Labb., « præsentibus actoribus. » Non satis recte.

(68) Verbo *arguit* Rom. edit. ista subnectit : « et profiteor Deum bonum Filium Dei. »

49. Palladius dixit : « Ego non negavi bonum Filium Dei (69). »

Ambrosius episcopus dixit : « Dicis ergo Christum Deum bonum ? »

Palladius dixit : « Non vobis respondeo. »

Valerianus episcopus dixit : « Nolite multum adigere Palladium, non potest vera nostra simpliciter confiteri. Ipsius enim conscientia duplici blasphemia confusa est; nam a Photinianis est ordinatus, et cum ipsis est damnatus; et nunc plenius damnabitur (70).

Palladius dixit : « Hoc proba. »

Sabinus episcopus dixit : « Non aliter poterat Christum verum negare (71), nisi auctores suos sequeretur.

50. Ambrosius episcopus dixit : « Objecisti me esse impium, hoc proba. »

Palladius dixit : « Expositionem nostram afferemus; cum autem attulerimus, tunc disputatio (72) habebitur. »

Ambrosius episcopus dixit : « Damna impietatem Arii. »

Cum reticeret Palladius, Eusebius episcopus dixit : « Superfluis immoratur. Tot impietates Arii Palladius noluit condemnare, imo potius asserendo confessus est. Hunc qui non damnat, similis illius est, et hæreticus jure dicendus est. »

Omnes episcopi dixerunt : « A nobis omnibus anathema sit Palladio. »

51. Ambrosius episcopus dixit : « Acquiescis, Palladi, ut cætera legantur Arii. »

Palladius dixit : « Date auditores; veniant et ex utraque parte exceptores. Non potestis esse judices, si auditores non habuerimus; et nisi ex utraque parte venerint, qui audiant (75), non vobis respondemus. »

Ambrosius episcopus dixit : « Quos quæris auditores ? »

800 Palladius dixit : « Sunt hic viri honorati multi. »

Sabinus episcopus dixit : « Post tot blasphemias auditores petis ? »

Ambrosius episcopus dixit : « Sacerdotes de laicis judicare debent, non laici de sacerdotibus. Sed tamen quos judices petas, dicito. »

Palladius dixit : « Auditores veniant. »

Chromatius presbyter dixit : « Salva condemnatione sacerdotali, quin et qui Palladii sunt, etiam nunc in pleno legantur (74).

52. Palladius dixit : « Non permittuntur loqui. Auditores veniant, et ex utraque parte exceptores, et respondebunt vobis hi in concilio generali. »

Ambrosius episcopus dixit : « Etsi in multis impietatibus deprehensus sit, erubescemus tamen, ut videatur qui sacerdotium sibi vindicat, a laicis esse damnatus : ac per hoc quoque et in hoc ipso damnandus est, qui laicorum exspectat sententiam; cum magis de laicis sacerdotes debeant judicare. Juxta ea quæ hodie audivimus Palladium profitentem, et juxta ea quæ condemnare noluit, pronuntio illum sacerdotio indignum et carendum (75), ut in loco ejus catholicus ordinetur. »

Omnes episcopi dixerunt : « Anathema Palladio. »

53. Ambrosius episcopus dixit : « Imperator clementissimus et Christianus sacerdotum judicio causam, et ut ipsi arbitri essent (76) altercationis, inquit, constituissemus. Quoniam igitur nobis judicium videtur delatum interpretes esse Scripturarum, condemnemus Palladium, qui impii Arii noluit damnare sententiam : et quia ipse Filium Dei sempiternum, et cætera quæ actis inhærent, negavit. Ergo anathema habeatur. »

Omnes episcopi dixerunt : « Omnes condemnamus eum, anathema habeatur. »

Patrum singulorum in Palladium condemnatio.

54. Ambrosius episcopus dixit : « Quoniam omnes consistunt viri Christiani, et Deo probati fratres, et consacerdotes nostri, dicat unusquisque quid sibi videatur.

Valerianus episcopus dixit (77) : « Mihi quidem videtur, quia qui Arium defendit, Arianus est : qui blasphemias ejus non condemnat, ipse blasphemus

(69) Cod. Tell., « Ego non negavi, bonum Filium dixi. »

(70) Rom. edit., « nunc ut Arianus plenius damnabitur. »

(71) Eadem edit., « Christum verum Deum negare; » Paris, quædam, *pejerare.*

(72) Sic Tell. ac Chiffl.; Labb. autem, « tunc dispositio; » Rom., « tunc probatio. »

(73) Rom. edit., « Si exceptores non habuerint. »

(74) Rom. edit., « etiam nunc audiantur; » aliæ ac Tell. ut in textu.

(75) Chifff., « et curandum; » Tell. et Labb., « et carendum; » eadem forma scilicet, qua dicebant *abstinendum*, pro eo quod est, privandum, quam ultimam vocem posuit Rom. editio.

(76) Ita Labb. et Chiffl., a quibus Tell. hoc solo differt; quod primam partem his verbis legis, » licet et ut ipse arbiter esset : » quæ similiter Rom. edit. exhibet, sed præterea expunxit *inquit*. et post *constituissemus* addidit *commisit.*

(77) Valerianus, qui semper in hoc concilio primus nominatur, et in duobus Romanis, altero anni 370, altero 382, post Damasum papam memoratur, in Aquileiensi episcopatu Fortunatiano successisse creditur, Ariano Catholicus. Ejus hæc laus præcipua est, quod clerum suum optime instituerit, ut inde quasi e sacro seminario quamplurimi episcopi adsciti postea fuerint. Illic se ad pietatem formari voluit Hieronymus : Rufinus vero ibidem in monasterio educatum se esse narrat Eidem etiam Valeriano rescriptum imperatoris destinatum fuisse existimat Hermannus; et causam cur hic ponatur ante Ambrosium hanc esse putat, vel quod revera Dalmatiæ metropolita esset, vel certe quod Itali episcopi ad eum, dum sedes Mediolanensis ab Auxentio occuparetur, tanquam ad metropolitanum recurrerent : quo quidem honore ipsum maxime in Ecclesia propria spoliare noluerit Ambrosius. Porro de dignitate ejusdem Ecclesiæ plura apud Ughellum reperies.

est; ideoque hujusmodi hominem a consortio sacerdotum censeo esse alienum. »

Palladius dixit : « Cœpistis ludere, ludite. Sine concilio orientali vobis non respondemus. »

55. Anemius (78) episcopus Sirmiensis dixit : « Quicunque hæreses Arianas non condemnat, Arianus sit necesse est. Hunc igitur alienum etiam a 801 nostra communione, et sacerdotali cœtu denuo privatum esse censemus. »

Constantius (79) episcopus Arausicus dixit : « Palladium Arii discipulum, cujus impietates jam olim damnatæ sunt a Patribus nostris in concilio Nicæno, et nunc hodie probatæ, cum recenserentur, a Palladio singulæ; quia non confusus (80) est dum Dei Filium a Deo Patre esse alienum, cum creaturam confitetur : cum temporalem cœpisse dicit, Dominum verum negat, in sempiternum censeo esse damnandum. »

56. Justus (81) episcopus dixit: « Palladium, qui blasphemias Arii damnare noluit, sed etiam magis has confiteri videtur, censeo ulterius sacerdotem dici non posse, nec inter episcopos deputari. »

Eventius (82) episcopus Ticiniensis dixit : « Palladium, qui impietatem Arii damnare noluit arbitror a consortio sacerdotali in perpetuum esse remotum. »

57. Abundantius episcopus Tridentinus dixit : « Cum evidentes blasphemias Palladius defendat, damnatum se ex concilio Aquileiensi cognoscat. »

Eusebius (83) episcopus Bononiensis dixit: « Quia impietates Arii diabolico stylo conscriptas, quas non licebat nec ad aures admittere, Palladius non solum noluit condemnare; sed et earum exstitit assertor, negando Filium Dei Dominum verum. Dominum bonum, Dominum sapientem, Dominum sempiternum (84), hnnc a cœtu sacerdotali, et mea sententia et omnium catholicorum judicio arbitror jure esse damnatum. »

58. Sabinus (85) episcopus Placentinus dixit : « Quoniam cunctis patefactum est, Palladium, qui Arianæ perfidiæ auctor est (86), etiam ejus impietatem tenere, quæ contra evangelica et apostolica instituta venit, justa in eum totius concilii illata sententia est, qui meæ licet parvitatis sententia sacerdotio denuo privatus, ex hoc sacrosancto cœtu jure pellatur. »

Felix et Numidius legati Afrorum dixerunt : « Arianæ hæresis sectæ in qua in Aquileiensi synodo Palladius declaratus est (87), anathema. Sed et eos qui contra veritatem Nicænæ synodi repugnantes sunt, condemnamus. »

59. Limenius (88) episcopus Vercellensis dixit : « Arianam doctrinam sæpe esse damnatam manifestum est; et ideo Palladius conventus in hac sacra synodo Aquileiensi, quia noluit se corrigere vel emendare : sed magis probavit reprehensibilem, et se oletavit perfidia (89), quam se publice confessus est tenere, hunc 802 sententia mea et ego profiteor a consortio sacerdotali esse privandum. »

Maximus episcopus Emonensis (90) dixit : « Palladium, qui blasphemias Arii nec damnare voluit, sed magis ipse confessus est, juste ac merito esse damnatum, et Deus novit, et fidelium conscientia condemnavit. »

60. Exsuperantius episcopus Dertonensis dixit : « Palladium, qui sectam Arii vel ejus doctrinam damnare noluit, sed defendit, ut cæteri consortes mei damnaverunt, etiam et ego condemno. »

(78) Anemius post mortem Germinii, qui Sirmiensem invaserat Ecclesiam, illic ab Ambrosio, Justina, quæ modis omnibus Arianum eligi satagebat, invita, ordinatus fuit : in qua ordinatione miraculum insigne factum Paulinus in Ambrosii Vita commemorat. Quod autem Sirmium Illyrici caput supra nominavit idem Anemius, id vel de occidentali Illyrico intelligendum est; vel si etiam de orientali, dicendum erit sedem Thessalonicensem necdum a Damaso in metropolis dignitatem evectam fuisse, ut idem Hermannus in Ambrosii Vita prudenter observat.

(79) Jam monuimus ad epistolam 2, voci *Constantio* ad quem eadem illa destinata est, perperam addidisse Romanos editores *Arausicano episcopo*. Quod autem Arausicanum spectat, ejus auctoritatem hinc conjicias quod eum pluribus synodis interfuisse reperiamus.

(80) Rom. edit. sola, « quia non confusus est dicere Dei Filium... et cum creaturam confitetur, cum tempore, etc. »

(81) Cum hunc Justum non alium ab eo esse, ad quem Ambrosianæ duæ epistolæ exstant, admodum sit verisimile, ibidem a nobis de eodem satis dictum putamus.

(82) Edit. conc. Bin. ac Labb. in textu, *Citiniensis*, et in marg. *Tiniensis;* Regius cod et Chiffl. ex Divion., *Ticiniensis*. Et hinc optime confirmatur Baronii conjectura, qua hunc Eventium Ticinensem episcopum facit, cujus festum sub nomine Juventii sive Eventii VI Idus Febr. celebratur. Nam quod opinionem illam videtur propter auctoritatem Rom. edit., ubi *Cenetensis episcopus* dicitur, abjicere, non admodum firmo movetur argumento; quandoquidem ei tectioni auctoritas mss. et aliarum edit. refragatur.

(83) Nihil obstare sane credimus quin hic Eusebius idem ipse sit qui lib. *De virginit.* cap. 20, num. 129, ab Ambrosio dicitur *piscator Ecclesiæ Bononiensis, aptus ad hoc piscandi genus*, id est, ad persuadendum puellis sacræ virginitatis propositum : et sub quo florentissima Bononiæ fuerunt sanctimonialium contubernia, quæ ab eodem Ambrosio laudantur lib. I *De virginit.* cap. 2, num. 60.

(84) Edit. Rom. et Labb., « Deum verum, Deum bonum, Deum sapientem, Deum sempiternum. »

(85) Sabinum hunc, seu Savinum, jam diximus in Admonit. non alium videri ab eo Sabino ad quem haud paucæ Ambrosii exstant epistolæ : de quo proinde rursus occurret dicendi locus.

(86) Sic Tell. et Labb. : Rom. autem edit., « qui... assertor est. » Chiffl., « assertorem. »

(87) Rom. edit., « cujus... Palladius assertor declaratus est. »

(88) De Limenio jam perstrinximus aliquid in Admonit. et forte ad epist. ad Vercell. nonnihil etiam adjiciemus.

(89) Chiffl., « deprehensibili sese collutavit perfidia. »

(90) Urbem Emonam Geographia sacra locat in provincia Istria sub metropoli Aquileiensi : Valesius autem eam esse existimat, quæ ab Herodiano Ema dicitur, ac prima Italiæ urbium ponitur,

Bassianus (91) episcopus Laudensis dixit : « Audivi sicut et cæteri consortes mei, impietates Arii, quas Palladius non solum non condemnavit, sed confirmavit : hic anathema sit, et sacerdotio privabitur. »

61. Philaster (92) episcopus Brixianus dixit : « Blasphemias et iniquitatem Palladii, qui Arianam doctrinam sequitur et defendit, una cum omnibus ego condemnavi. »

Constantius (93) episcopus Sciscianensis dixit : « Palladium, qui blasphemias et impietates Arii non condemnavit, sicut et cæteri consacerdotes mei, et ego censeo damnandum. »

Heliodorus (94) episcopus Altiniensis dixit : « Qui perfidiam Arii omniumque hæreticorum, quorum consors est Palladius, cujus insipiens cor, qui veritatem non est confessus, cum cæteris consacerdotibus meis condemno. »

62. Felix (95) episcopus Jadertinus dixit : « Palladium, qui blasphemias dicit in Filium sicut Arius, cum omnibus pariter condemno. »

Theodorus episcopus Octodorensis dixit : « Palladium, qui Christum Deum verum, coæternum Patri negavit, nec Christianum nunc, nec sacerdotem ullo modo censemus. »

Dominus episcopus Gratianopolitanus dixit : « Palladium in perfidia Arii permanentem in perpetuum, sicut et fratres damnaverunt, etiam et ego censeo esse damnandum. »

63. Proculus episcopus Massiliensis dixit : « Palladium, qui Arii blasphemias sub quadam impia hæreditate non condemnando defendit, sicut hunc et plurimorum jam venerabilium sacerdotum sententia blasphemum designavit, atque a sacerdotio alienum dixit, ita mea pariter sententia in perpetuum condemnatum designat. »

Diogenes episcopus Genuensis dixit : « Palladium, qui Christum Dominum Deum verum similem et **803** æqualem Patri dum non confitetur, imo negavit, damnationem judico cum cæteris fratribus meis consacerdotibus (96) sortiri. »

64. Amantius episcopus Niciensis dixit : « Palladium, qui sectam Arii non destruxit, secundum consacerdotum meorum judicium etiam et ego condemno. »

Januarius episcopus dixit : « Sicut omnes consacerdotes mei damnaverunt Palladium, ita et ego pari judicio eum censeo esse damnandum. »

Secundianus Christum agnoscere Deum verum interpellatus eadem, qua Palladius, cavillatione conatur Patres ludificari.

65. Et cum Secundianus (97) subripuisset, Ambrosius episcopus dixit : « Audisti, Secundiane, cujusmodi Palladius impius sententiam, sacerdotali concilio damnatus exceperit ; licet displicuerit nobis quod ejus, hoc est Palladii, non horrueris amentiam, tamen de te aliqua specialiter quæro. Utrum Dei Filium Dominum nostrum Jesum Christum, verum vel non verum Deum dicas ? »

Secundianus dixit : « Qui negat Deum verum esse Patrem Domini et Dei nostri Jesu Christi, non est Christianus : nec qui negat Dominum Filium Dei verum (98). »

Ambrosius episcopus dixit : « Deum verum Dei Filium confiteris ? »

Secundianus dixit : « Verum Dei Filium, unigenitum Dei Filium verum dico. »

66. Ambrosius episcopus dixit : « Verum Dominum dicis ? »

Secundianus dixit : « Verum unigenitum Filium; quis negat verum Filium Dei ? »

Eusebius episcopus dixit : « Non sufficit quod Filium Dei unigenitum confiteris ; nam hoc omnes confitentur : sed hoc movet, quod Arius dixit Dominum solum Patrem, solum verum ; negavit Filium Dei Dominum verum. Simpliciter (99) Filium Dei Deum verum confiteris ? »

Secundianus dixit : « Quis fuerit Arius, ignoro ; quid dixerit nescio. Mecum loqueris vivus ad vivum. Illud dico quod Christus dixit : *Unigenitus qui est in sinu Patris* (*Joan.* I, 18) ; ergo unigenitum Filium se asserit Patris : Filius igitur unigenitus est Dei Filius verus. »

(91) Bassiani hujus, seu Bassiliani, ut vocatur in cod. Tell., mentio fit in secunda ad Felicem Comensem epistola, num. 1, ad quem locum nonnulla etiam observavimus.

(92) Philaster ingenii sui monumentum reliquit libellum *De hæresibus*, at multo clariorem sanctitatis suæ memoriam in diptychis Ecclesiasticis, in quibus ad XV Kal. Augusti renuntiatur.

(93) Constantius hic a Sciscia, quæ urbs in finibus Pannoniæ sita est, dicitur Sciscienisis. Et hinc colligas neque etiam hunc esse, ad quem superior epistola ad Constantium exarata fuit ; cum ab Imola, quæ proxima Ecclesiæ hujus Constantii dicitur, nimio intervallo distet Sciscia.

(94) Heliodori doctrinam ac pietatem aliquot Hieronymi epistolis consignatam habemus : ejus vero nomen in sanctorum albo scriptum legitur III Non. Julii.

(95) Felicis *Jadertini* sive *Jadrensis* sedes episcopalis erat *Zadera*, urbs Dalmatiæ, hodie *Zara Vecchia*.

(96) Tell. cod., « damnationes ejus cum cæteris fratribus meis, vel consacerdotibus ejus sociari ; » edit. vero inter se consentiunt, nisi quod pro *consacerdotibus* habet Rom., *cum sacerdotibus*.

(97) Rom. edit., sola, « Secundianus se paululum subripuisset, et postea convenisset. »

(98) Eadem edit. sola, « idem qui negat Christum Filium Dei verum. » Et infra : « Dei Filium unigenitum verum Filium Dei dico. » Et etiam non multo post, « unigenitum Christum quis negat ? »

(99) Ita Tell., Labb, et Chiffl.; Rom. autem edit. « quod verum Filium Dei... Hoc vero potissimum nos movet, quod Arius dixit Deum solum Patrem, solum bonum : negavit vero Filium Dei Deum verum. Simpliciter ergo, etc. »

(1) Rom. edit. sola, « dixit : Unigenitus qui etc.; » Chiffl. et Labb., « dixit unigenitum Filium se, » reliqua desunt.

67. Ambrosius episcopus dixit : « Deus verus est, verus Dei Filius Deus (78) ? » Et addidit : « In divinis libris scriptum est : *Quia qui jurant super terram, jurabunt Deum verum (Isa.* LXVI, 16). Quod utique de Christo esse non dubium est. Nos ergo verum Deum profitemur : et fides nostra hæc est, et professio, quia unigenitus Patris Filius est verus Deus. Dic et tu de Deo vero, deinde Filium Deum verum. »

Secundianus dixit : « De Deo vero. »

804 68. Ambrosius episcopus dixit : « Filius Dei Deus verus est ? »

Secundianus dixit : « Ergo mendax (79). »

Ambrosius episcopus dixit : « In hoc fraudem facis, ut non Deum verum dicas, sed Deum unigenitum verum, ac per hoc dic simpliciter : Unigenitus Dei Filius Deus verus est. »

Secundianus dixit : « Unigenitum dixi Dei Filium. »

69. Eusebius episcopus dixit : « Hoc Photinus non negat, hoc Sabellius confitetur. »

Ambrosius episcopus dixit : « Et qui hoc non confitetur, jure damnatur ac per hoc sæpe te convenio, licet cavillando negaveris veritatem. Non quæro ut tantummodo unigenitum verum Filium dicas Dei, sed etiam Deum verum. »

Secundianus dixit : « Veritatis me servum profiteor. Quæ dico, non scribuntur : et quæ dicis, scribuntur. Christum verum Dei Filium dico. Quis negat Filium Dei verum esse ? »

70. Ambrosius episcopus dixit : « Qui negat Deum verum unigenitum (80) Dei Filium, anathema sit. »

Secundianus dixit : « Deum verum unigenitum Filium Dei : Quid mihi profiteris (81), quod non est scriptum ? »

Ambrosius episcopus dixit : « Apertum sacrilegium est, quando Christum Dei Filium Arius Deum verum negavit. »

Secundianus dixit : « Jesum Christum Filium Dei Deum, qui Christus dicatur Filius verus, Filium Dei dico : sed verum Deum non est scriptum (82). »

71. Ambrosius episcopus dixit : « Nondum resipuisti ? » Et adjecit : « Ne quid illi videatur esse subreptum, confirmet sententiam suam. Dicat ergo A unigenitum Christum Dei Filium Deum verum. »

Secundianus dixit : « Jam dixi. Quid mihi extorquere vis amplius ? »

Ambrosius episcopus dixit : « Quid dixisti ? Certe si dixisses tanta, quod gloriose dicitur (83), sæpe repetendum est. »

Secundianus dixit : « Dictum est : *Sit sermo vester, est est, non non* (*Matth.* v, 37). »

72. Ambrosius episcopus dixit : « Qui dicit ipsum Patrem Filium, sacrilegus est. Hoc a te quæro, ut dicas de Deo vero Deum verum Dei Filium natum. »

Secundianus dixit : « Ego Filium a Deo genitum, dicente ipso : *Genui te* (*Psal.* CIX, 3) et confitentem se genitum esse, dico (84). »

B 73. Ambrosius episcopus dixit : « A Deo vero Deus verus est ? »

Secundianus dixit : « Et cum nomini etiam addis, et verum, audis qualis in te fides sit, et Christianus es ? »

Eusebius episcopus dixit : « Qui negavit illum Deum verum ? Arius et Palladius negavit. Tu si Deum 805 verum credis, debes simpliciter designare.

74. Ambrosius episcopus dixit : « Si non dixeris Deum verum de Deo vero natum esse, Christum negasti. »

Secundianus dixit : « Interrogatus de Filio, dedi responsum : quemadmodum deberem profiteri, C respondi. Habemus vestram expositionem (85), afferemus, legatur. »

Ambrosius dixit : « Hodie affe re debueras, cæterum tu subterfugere conaris. Professionem a me exigis (86) ; et professionem a te exigo. Deus verus est Dei Filius ? »

Secundianus dixit : « Unigenitus est Deus Dei Filius. Et ego eum interrogo (87) : Unigenitus est ? »

75. Ambrosius episcopus dixit : « Ratio permoveat nos, et impietas (88) et insipientia tua. Cum dicis Deum verum unigenitum, non Deum verum dicis sed verum unigenitum. Ac per hoc, ut istam adimas (89) quæstionem, ita responde : « Ex Deo vero Deus verus est ? »

Secundianus dixit : « Ergo Deus Deum non ge-

D

(78) Eadem Rom. edit., « verus Dei Filius ? Respondet... Et addit : In divinis lectionibus scriptum est quia jurantes. » Et post duos versus : « Nos ergo Filium Dei verum. etc. »

(79) Tell. et Labb., « Ergo mendax unigenitus. » Et infra : « Sed Deum unigenitum. » in sequentibus demum vocem « verum » semel atque iterum prætermittunt.

(80) Iidem Tell. et Labb., » Qui negat unigenitum. »

(81) Rom. edit., « Quid mihi profers ? »

(82) Rom. edit. sola, « Filium Dei, quia Christus dicitur Filius Dei, verum Filium Dei dico : sed verum Deum non est scriptum. »

(83) Eadem Rom. edit., « Si verum multoties dixisses, adhuc respondere deberes. Nam quod gloriose, » etc.

(84) Rom. edit., « dicente Patre : Ego hodie genui te ; et confitente se genuisse, unigenitum Dei verum esse dico.

(85) Edit. Rom., « Habemus nostram expositionem... legetur. »

(86) Tell. et Labb., « professionem a me exige. »

(87) Rom. edit., « verus Dei Filius. Et ego te interrogo. »

(88) Sic Tell. et Labb. ; Rom. autem edit., « Ratio permoveat nos, et non impietas ; » Chiffl., « Ratione permoveat nos impietas. »

(89) Edit. Rom., « Cum dicis Filium verum unigenitum... ut istam diluas. » Sed sine cujusquam suffragio.

nuit? Deus verus ille qui est, quod est genuit; unum verum, unigenitum Filium genuit (90)? »

Ambrosius dixit: « Non confiteris Deum verum sed vis dicere verum unigenitum. Et ego unigenitum dico, sed et Deum verum (91). »

Secundianus dixit: « Ego dico genitum a Patre, verum genitum dico omnibus. »

Episcoporum et presbyterorum qui concilio interfuerunt, nomina.

76. Valerianus episcopus Aquileiensis.
Ambrosius episcopus Mediolanensis.
Eusebius episcopus Bononiensis.
Limenius episcopus Vercellensis.
Anemius episcopus Sirmiensis Illyrici.
Sabinus episcopus Placentinus.
Abundantius episcopus Tridentinus.
Philaster episcopus Brixianus.
Constantinus episcopus Arausicus, legatus Gallorum.
Theodorus episcopus Octodorensis.
Dominus episcopus Gratianopolitanus.
Amantius episcopus Niciensis.
Maximus episcopus Emonensis.
Basianus episcopus Laudensis.
Proculus episcopus Massiliensis, legatus Gallorum.
Heliodorus episcopus Altiniensis.
Felix episcopus Jadertinus.
Eventius episcopus Ticiniensis.
Exsuperantius episcopus Dertonensis.
Diogenes episcopus Genuensis.
Constantius episcopus Scisciensis.
Justus episcopus Lugdunensis, alius legatus Gallorum.
Felix legatus Afrorum.
Numidias legatus Afrorum.
Evagrius (92) presbyter et legatus.
Artemius, Almachius, Januarius, Jovinus, Macedonius, Cassianus, Marcellus, Eustathius, Maximus Chromatius (93) presbyter.

806 EPISTOLA IX.

Concilium Gallis episcopis gratias agit, eisque Palladii et Secundiani damnationem scribit.

Concilium quod convenit Aquileiæ, dilectissimis fratribus episcopis Galliarum provinciæ Viennensis et Narbonensis primæ et secundæ (94).

1. Agimus gratias sanctæ unanimitati vestræ, quod in dominis et fratribus nostris Constantio et Proculo omnium vestri præsentiam nobis contulistis: simulque præscripta majorum sequentes, non mediocre addidistis pondus sententiis nostris, cum quibus etiam vestræ sanctitatis convenit professio, domini fratres dilectissimi. Itaque ut libenter suscepimus memoratos de vestro nostroque consortio sanctos viros, ita etiam uberi gratiarum actione dimittimus.

2. Quam necessarius autem conventus hic fuerit, rebus ipsis patescet, quando adversarii et inimici Dei, Arianæ sectæ ac hæresis defensores, Palladius ac Secundianus, duo tantum, qui ausi sunt ad concilium convenire, debitam præsentes excepere sententiam, super impietate convicti. Valete. Incolumes vos et florentissimos Deus noster tueatur omnipotens, domini, fratres dilectissimi. Amen.

EPISTOLA X.

Imperatoribus de synodi convocatione gratias agit; qui ad eam convenerint, exponit; hæreticorum tergiversationem, blasphemias ac pervicaciam memorati tandem implorat fidem imperatorum, ut et eorum auctoritate exsecutioni mandentur concilii decreta, et alii nonnulli hæretici coerceantur.

Imperatoribus clementissimis et Christianis, beatissimisque principibus GRATIANO, VALENTINIANO et THEODOSIO, sanctum concilium quod convenit Aquileiæ.

1. Benedictus Deus Pater Domini nostri Jesu Christi, qui vobis Romanum imperium dedit, et benedictus Dominus noster Jesus Christus unigenitus Dei Filius, qui regnum vestrum sua pietate custodit, apud quem gratias agimus vobis clementissimi principes, quod et fidei vestræ (95) studium probavistis, qui ad removendas altercationes congregare studuistis sacerdotale concilium, et episcopis dignatione vestra honorificentiam reservastis; ut nemo deesset volens, nemo cogeretur invitus (96).

2. Itaque juxta mansuetudinis vestræ præceptum convenimus sine invidia multitudinis, et cum affectu disceptationis: nec ulli de hæreticis episcopi sunt reperti, nisi Palladius et Secundianus, nomina vetustæ perfidiæ, propter quos congregari concilium postulabant de extrema orbis parte Romani. Ecce nullus senectutis 807 gravatus annis, cujus vel sola esset reverenda canities, de ultimo sinu maris Oceani venire compulsus est, et concilio nihil defuit (97): nullus debile corpus trahens, jeju-

(90) Eadem edit., « Filium non genuit? Deus verus ille, qui est? Et quid est, genuit? nisi quia Deus unum. » Et infra, « unigenitum verum dico, et Deum verum; » aliæ ac Tell. ut in textu.

(91) Eadem edit., « unigenitum verum dico, et Deum verum. »

(92) Evagrius cujus nationis legatus ad synodum venerit, non exprimitur: forte cujuspiam privati episcopi; nam cum nationum suffragia colligerentur, conticuit.

(93) De hoc Chromatio, qui postea episcopus Aquileiensis fuit, diximus in Admonitione, et fortasse iterum aliquid dicturi sumus.

(94) Cod. Tell., « Epistola conc. Aquil ad episcopos Italiæ. » Sed sibi ipse librarius contradicit dum ita subdit: « Concilium.. episcopis provinciæ Viennensium et Narbonensium, etc. »

(95) Rom. edit. sola, « gratias agimus pro vobis... quia et fidei nostræ, etc. »

(96) Quidquid a verbis « cogeretur invitus, » usque ad « senectutis gravatus » continetur, in Rom. edit. rejectum fuerat post inferiora illa, « super egenum et pauperem. »

(97) « Et concilio nihil defuit, » in Rom. edit, omissum erat.

niorum stipendiis oneratum, itineris est coactus injuria fortitudinis amissæ damna deflere; nullus postremo pauperiem in sacerdotibus gloriosam subsidio veniendi destitutus ingemuit. Unde completum est in te, clementissime principum Gratiane, quod Scriptura divina laudavit: « Beatus qui intelligit super egenum et pauperem (*Psal.* XL, 2). »

3. Quam vero graves fuisset propter duos tantum in perfidia cariosos (98) sacerdotes toto orbe essent Ecclesiæ summis sacerdotibus destitutæ! Qui etiamsi venire propter prolixitatem itineris nequiverint, tamen omnes prope ex omnibus provinciis occidentalibus, missis adfuere legatis, et attestationibus evidentibus id se tenere, quod nos asserimus, et in tractu Nicæni congruere concilii designarunt, sicut subjecta declarant. Ubique ergo nunc pro vestro imperio concinunt vota populorum, nec tamen arbitrio vestro fidei assertores defuerunt. Nam licet evidentia essent præscripta majorum, a quibus impium est et sacrilegum deviare; tamen disceptandi obtulimus facultatem.

4. Ac primo principium ipsum obortæ discussimus quæstionis, atque Arii epistolam putavimus esse recitandam, qui auctor Arianæ hæresis invenitur, unde et hæresis nomen accepit; ea videlicet et gratia, ut quoniam Arianos se negare consueverant, Arii blasphemias aut incusando damnarent, aut astruendo defenderent, aut certe non recusarent nomen ejus, cujus impietatem perfidiamque sequerentur. Sed quia auctorem suum nec damnare poterant, nec probare volebant (99); cum ipsi ad disceptandum ante triduum (1) provocassent loco et tempore constituto, non exspectata conventione, prodiissent, subito qui dixerant se quia Christiani essent facile probaturos (quod nos libenter accepimus, et optavimus ut probarent), fugere congressum illico et disceptationem declinare cœperunt.

5. Multus tamen nobis cum his sermo fuit, propositæ divinæ in medio Scripturæ, disceptandi de primo ortu dici in horam septimam copia data, delata patientia. Atque utinam pauca dixissent, vel certe quæ audivimus possemus abolere! Nam sacrilegis vocibus cum Arius solum Patrem sempiternum, solum bonum, solum verum Deum, solum immortalitatem habentem, solum sapientem, solum **808** potentem dicendo, expertem horum Filium impia commotione (2) voluisset intelligi; isti Arium potius sequi, quam sempiternum Deum Dei Filium, et verum Deum, et bonum Deum, et sapientem, et potentem, et immortalitatem habentem voluerunt fateri. Multas horas frustra consumpsimus. Crescebat illorum impietas, nec corrigi ullo poterat modo.

6. Denique cum viderent se Arii epistolæ sacrilegiis perurgeri (quam ideo subdidimus, ut eam etiam vestra clementia perhorresceret), resilientes de media epistolæ lectione, petierunt (2) ut eorum propositis responderemus. Quanquam non esset ordinis neque rationis, ut proposita interrumperemus; responsumque esset a nobis ut damnarent Arii impietates, et de quibus vellent, ordine, locoque servato, eorum intentionibus responderemus: tamen (4) acquievimus præposteræ voluntati. Ibi tum Evangelii scripta falsantes, proposuerunt nobis, dixisse Dominum: Qui me misit, major me est; cum aliter scriptum doceat series Scripturarum.

7. Redarguti de falsitate sunt, ut faterentur; nec tamen ratione correcti. Nam cum diceremus secundum carnis susceptionem minorem Patre suo Filium dici, secundum divinitatem autem pro testimoniis Scripturarum parem Patri et æqualem probari, nec posse ibi esse discretionis gradus (5) alicujus, aut magnitudinis, ubi esset unitas potestatis; non solum illi noluerunt emendare errorem, sed etiam vesaniam augere cœperunt, ut et subjectum secundum divinitatem dicerent Filium, quasi ulla Dei secundum divinitatem et majestatem suam possit esse subjectio. Mortem denique ejus non ad sacramentum nostræ salutis, sed ad infirmitatem quamdam divinitatis referunt.

8. Horremus, clementissimi principes, tam dira sacrilegia, pravosque doctores; et ne ulterius populos deciperent quos tenebant, sacerdotio putavi-

(98) Ita cod. Reg. ac Tell. necnon edit. Labb. et Chiffl., nisi quod Tell. prima manu habebat « curiosos, » et Reg. solus pro « suis destitui » legit « summis destitui; » et sub totius periochæ finem, ubi nos cum Tell. et Chiffl., « præscripta majorum, » Cod. Regius præfert « rescripta, » Labb., « præcepta majorum: » Rom. autem edit. locum sic habet: « in fide cariosos, sacerdotes toto ex orbe huc convenire, ac Ecclesias suis destitui pastoribus, clementia vestra perpendere dignetur. Nihilominus, etsi nonnulli propter itineris prolixitatem venire nequiverint, tamen omnes ex omnibus Occidentis prope provinciis, vel missis adfuere legatis, qui attestationibus... et quod Nicæni concilii congruit tractatui protestantur, prout scripta declarant. Ubique ergo nunc per vestrum imperium concinant, sicut nec pro vestro arbitrio fidei assertores hic defuerunt. Denique licet... opponentibus tamen, etc. »

(99) Rom. edit. sola, « nec probare poterant, nec damnare volebant. » Sed in aliarum ac mss. lectione nihil mutamus.

(1) Rom. edit., « ad disceptandum triduum ante nos, loco et tempore constituto provocassent, non exspectata condictione, prodierunt subito, et dixerunt se quia Christiana essent facile probaturos. Quod nos ubi libenter accepimus (optabamus enim ut probarent), refugere congressum illico, etc. »

(2) Ita Tell. et Chiffl.; Labb. vero, « impia commotione: » at cod. Reg. ac Rom. edit., « impia commendatione; » forte melius legatur, « commentatione. » Quod autem Rom. edit. habet, « voluisset intelligere, » in hoc ms. ei nullus astipulatur.

(3) Tell. ett Labb., « de media epistola electionem petierunt. »

(4) Rom. edit., « eodem propositionibus responderemus, tandem, etc. »

(5) Reg. cod., « discretionem gradus. »

mus abdicandos, quoniam subditi libelli impietatibus concinebant. Neque enim (6) dignum est ut ejus sacerdotium sibi vindicent, quem negarunt. Vestram fidem, vestram gloriam deprecamur, ut reverentiam imperii vestri deferatis auctori, censeatisque impietatis assertores, et adulteros veritatis, datis apicibus clementiæ vestræ ad judicia competentia, ab Ecclesiæ arcendos esse liminibus, et ut in damnatorum locum per nostræ parvitatis legatos sancti subrogentur sacerdotes.

9. Attalum quoque presbyterum de prævaricatione confessum, et Palladii sacrilegiis inhærentem (7), **809** parilis sententia comprehendit. Nam quid de magistro ejus Juliano Valente dicamus? qui cum esset proximus, declinavit sacerdotale concilium; ne eversæ patriæ, proditorumque civium præstare causas (8) sacerdotibus cogeretur. Qui etiam torquem, ut asseritur, et brachiale, Gothica profanatus (9) impietate, more indutus gentilium, ausus sit in conspectu exercitus prodire Romani: quod sine dubio non solum in sacerdote sacrilegium, sed etiam in quocunque Christiano est; etenim abhorret a more Romano (10). Nisi forte sic solent idololatræ sacerdotes prodire Gothorum.

10. Moveat pietatem vestram sacerdotale nomen, quod ille sacrilegus infamat; qui etiam suorum vocibus, si qui tamen superesse possunt, nefandi sceleris arguitur. Certe domum repetat suam, non contaminet florentissimæ Italiæ civitates, qui nunc illicitis ordinationibus consimiles sui sociat sibi, et seminarium quærit suæ impietatis atque perfidiæ per quosque perditos derelinquere (11); qui episcopus esse nec cœpit. Nam primo Patavione superpositus fuerat sancto viro Marco, admirabilis memoriæ sacerdoti; sed posteaquam deformiter dejectus a plebe est, qui Patavione esse non potuit, is nunc Mediolani post eversionem patriæ, dicamus (12) proditionem, inequitavit.

11. Super omnibus ergo pietas vestra nobis consulere dignetur; ne nos obtemperantes vestræ tranquillitatis statutis, frustra convenisse videamur. Non solum enim cavendum est ne nostra, sed etiam vestra decreta infamentur (13). Petimus igitur ut legatos concilii, sanctos viros æque clementia vestra audire dignetur, et cum effectu eorum quæ poscimus, maturius redire præcipiat; ut mercedem recipiatis a Domino Deo Christo, cujus ecclesias ab omni sacrilegorum labe purgastis.

12. Photinianos quoque, quos et superiori lege censuistis nullos facere debere conventus, et eam quæ de sacerdotum concilio data est congregando, removistis; petimus, ut (14), quoniam in Sirmiensi oppido adhuc conventus tentare cognovimus, clementia vestra, interdicta etiam nunc coitione, reverentiam primum Ecclesiæ **810** catholicæ, deinde etiam legibus vestris deferri jubeatis; ut et vos, Deo præsule, triumphetis (15), qui paci Ecclesiarum quietique consulitis.

(6) Ita Reg. cod.; Tell. autem atque edit. Rom., Labb. et Chiffl., « quod tenebant, sacerdotio putamus abdicandos. Neque enim, » etc.

(7) Edit. Rom. et Labb. cum Tell. cod., « et palam sacrilegiis..... comprehendat. » Chiffl. cum Reg. cod. ut in textu. Infra vero, ubi Attali hujus magister nominatur, solus cod. Regius habet « Juliano Valente, » cum prænomen in Tell. et tribus edit. prætermittatur. Hic porro minime confundendus videtur cum Valente Mursiano Ursacii collega, quem verisimile est ante hunc annum vivere desiisse: at junior alius potius fuit, qui Patavione in Pannonia intrusus ab Arianis in sedem Marci pii et catholici episcopi adhuc superstitis; hoc enim signat « superpositus; » inde brevi post ejectus, in Italiam fugit, et illic eas turbas excitavit, quæ in hac atque in ultima hujus concilii epistola memorantur.

(8) Rom. edit., « civium dicere causas. »

(9) Reg. cod., « et brachiales Gothica profanatos, etc. »

(10) Tell. cod. et Labb., « Christiano abhorretur more Romano; » Rom, edit., «..... atque Romano; » Reg. cod. et Chiffl. ut in textu.

(11) Rom. edit., « ut perditos quosque sibi conciliet; » aliæ et mss. inter se conveniunt, nisi quod pro « derelinquere, » Tell. habet « derelinqueret, » Labb., « delinqueret. »

(12) Edit., « ne dicamus; » mss., « dicamus: » at ubi Reg. cod. et Rom. edit. exhibent « latet, » Labb. legit « inquietavit; » Tell. et Chiffl., inequitavit; » sensu quidem minime diverso, verbo autem magis Ambrosiano. Rursus vero pro « nobis consulere, » ut in Reg. cod. et Rom. edit. legitur, Labb. et Chiffl. cum Tell. ms. habent « consolari. »

(13) Reg. ms., « lædantur; » Chiffl., « ludantur: » edit. Rom., « infirmentur; » Tell. et Labb., infamentur. » Iterum vero, ubi edit. Rom., « opportune rediro; » aliæ duæ, et totidem cod., « maturius redire. » Magis ad mentem conciliorum, quæ longam aut non necessariam episcoporum in principum aula commorationem nunquam non damnarunt.

(14) Rom. edit. sola, « prout jam et sacerdotum concilio sententia in eos lata est. Petimus insuper ut, etc. » Quam lectionem si quis amplecti voluerit, sacerdotum illud concilium, cujus mentio fit in hac epistola, non sine causa de illorum aliquo intellexerit, in quibus Photinum condemnatum fuisse auctor est Hilarius in fragmentis pag. 343 et 344, ubi et synodi Mediolanensis an. 347 celebratæ, ad quam alludere possent hi antistites, idem meminit. Sed in aliis quoque conciliis damnatus fuit hæreticus ille, in quibus Epiphanius, hæresi 71, Sardicense ponit, qua in re non omnes illi consentiunt. Verum cum duo scripti cod. et totidem editi lectionem plane diversam exhibeant, quænam lex in eosdem hæreticos lata dicatur, modo inquirendum. Baronius ad an. 381 eam esse autumat 6 « Leg. de Hæreticis, » quæ data IV Idus Januarii hujusce anni, Photinianis, ne conventus in urbibus habeant, interdicit. Sed opinioni huic opponitur 1° non esse probabile legem, quæ in oriente lata fuerit, isthic citari; 2° sextam illam legem non ad Photinianos solos, sed etiam ad alios nonnullos hæreticos pertinere. Attamen primæ rationi responsio facilis esset, hanc ipsam legem adoptari potuisse a Gratiano: secundæ vero, Photinianos primos ac præcipuos esse, contra quos lex eadem promulgata est. Verum cum hæc epistola lege, quam hic allegat, aliam abrogari testificetur, quod non reperitur in eadem lege 6, hinc intelligitur aliam quampiam, quæ non supersit, a concilio commemorari.

(15) Rom. edit., « interdicta hæc ejus coitione... ut et vos, Deo præstante, triumphetis. »

EPISTOLA XI.

ribus, quid in synodo actum fuerit, signi- eosque moneant, ne Ursinum sibi patian- repera, ipsum turbarum auctorem, nec non crimine accusatum asseverantes. Rogant e ut Romani cleri, ac simul omnium inco- ;i prospiciant.

ribus clementissimis, et principibus Chris- gloriosissimis ac beatissimis GRATIANO, TINIANO, et THEODOSIO, concilium quod con- quileiæ.

isum est quidem, clementissimi principes anquillitatis statutis, ne Arianorum per- sit ulterius vel latere vel serpere; etenim concilii decretis putamus minime defutu- : nam quantum ad partes spectat Occi- uo tantum reperti sunt, qui auderent pro- impiis vocibus obviare concilio, vix angu- nsis Daciæ turbare consueti.

ud est quo magis angimur, de quo, quo- venimus, fuit rite tractandum; ne posset rpus Ecclesiæ toto orbe diffusum, et uni- rbare (17). Nam licet frequenter convene- rsinum (18) non potuisse obrepere pietati quamvis quietum nihil esse patiatur, et in- bellicas necessitates obreptio importuna , tamen ne sancta mens vestra, animique itas, quæ omnibus consulere gestit, impor- inis simulata adulatione flectatur, depre- os et obsecrandos, si dignanter ducitis, ius, non solum præcaventes futura, sed eterita, quæ jam ipsius temeritate gesta horrescentes. Nam si aliquam viam nac- t audaciæ, quid non ille confundat?

si unius miseratio vos inflectere potest, gis vos precatio omnium moveat sacerdo- s enim nostrum ei communionis societate

A jungetur, cum indebitum sibi gradum usurpare conatus sit, nec jure ad eum potuerit pervenire; et quem importune affectavit, importunissime 811 repetere moliatur? Turbarum toties damnatus, incedit (19) adhuc quasi præteritis non perhorrescendus exemplis. Qui plerumque (sicut in hoc concilio cognovimus, et vidimus) cum Arianis copulatus atque conjunctus erat eo tempore (20), quo turbare Mediolanensem Ecclesiam cœtu detestabili moliebatur cum Valente (21): nunc ante Synagogæ fores, nunc in Arianorum domibus miscens occulta concilia, et suos eis jungens; et quoniam ipse aperte in eorum congregationes prodire non poterat, instruens et informans quemadmodum pax Ecclesiæ turbaretur (22): quorum furore respirabat, B quod eorum posset fautores et socios emereri.

4. Cum igitur scriptum sit: « Hæreticum post unam correptionem devita (*Tit.* III, 10), » cum et alius vir sancto locutus Spiritu, dixerit declinandas hujusmodi bestias, nec salutatione recipiendas (*II Joan.* 10), neque congressu: quomodo fieri potest ut eum quem societati eorum insertum vidimus, non etiam assertorem perfidiæ judicemus? Quid etiam si deforet? tamen totius orbis Romani caput Romanam Ecclesiam, atque illam sacrosanctam apotolorum fidem ne turbari sineret, obsecranda fuit clementia vestra; inde enim in omnes venerandæ communionis jura dimanant. Et ideo petimus et rogamus ut obrependi ei adimere dignemini facultatem.

C 5. Scimus clementiæ vestræ sanctum pudorem: ne auditu vestro indigna ingerat, non aliena ab officio et nomine sacerdotis interstrepat, non inverecunda vobis loquatur: quem cum habere oportuerit testimonium etiam ab his qui foris sunt (*I Tim.* III, 7), quali testimonio et cives proprii

a Reg. cod. et Sirmondus: at edit. Rom. nec id temere. »

om. edit., « jam turbare consueti. Sed aliud ter quod magis animo angimur... et uni- dare. »

rsinus hic. sive Ursicinus, qui presbytera actus, basilicæ Juliæ ministerio addictus iis qui adhæserant eidem Liberio, electus ntificem, ut Damaso qui Felicis partibus t, et ministrabat in Laurentiana, opponere- dissidium quamplurimas inter fideles pu- cædes intulit, quarum causam in Damasum efundere conantur Marcellinus atque Faus- ismatici, quibus etiam subsidio venit Am- religionis Christianæ apertus hostis; ve- nti facere oporteat hujusmodi hominum ia, nemo non videt. Certe Damasum abunde iberant cum Joventii ac Prætextati præfec- rbis tum Valentinianni ipsius sententiæ Roma expellentium; maxime vero con- Romanorum et hujus Aquileiensis judi- ia sanctorum Ambrosii atque Hieronymi; m Rufini, Socratis aliorumque historico- imonia.

od. Reg., « toties damnatos incessit... Qui rique, etc. »

uo facilius intelligatur quodnam tempus aetur, adverte Ursinum, quem ad exstin- seditionis incendium ann. 366 ejecerat, ut jam dictum est, Joventius, anno sequenti revocatum esse a Prætextato: sed cum hoc ipso anno ab eodem præfecto Urbis in Gallias fuisset amandatus, illic usque ad an. 371 exsulasse, quo sibi exsilii pomœria laxari obtinuit: ad postremum cum an. 378 falsis criminibus Damasum, per quemdam Isaac Judæum et Christianorum sacrorum desertorem appetivisset, Judæo in Gallia exsulare jusso, ipsum in Hispanias fuisse relegatum; unde postea revertisse non invenitur. Dicendum igitur nebulonem hunc eo temporis intervallo, quo liberius vagari D sinebatur, abusum, variis locis turbas excitasse, ac Mediolani, maxime post Valentiniani senioris excessum, sese Arianis, ut hic dicitur, conjunxisse. Nec profecto abhorret a verisimili, si credamus ab Ambrosio hos ipsos motus Gratiani auctoritate sopitos indicari; cum prima ad eum epistola ipsi propter redditam Ecclesiæ pacem gratias agit.

(21) « Cum Valente » in edit. Rom. prætermissum est. Intellige autem non Valentem Mursensem, ut Labb. admonet in nota marginali: sed Petavianum, de quo superiori epistola.

(22) Hunc locum Rom. edit. ita refinxerat, « non poterat, eos, quorum favore respirabat, quo magis posset fautores et socios emereri, instruxit et informavit, quemadmodum pax Ecclesiæ turbaretur. » Sirm. et Reg. cod. ut in textu, nisi quod pro « respirabat, » Sirm. edidit « sperabat. »

prosecuti sunt, clementia vestra meminisse dignetur. Pudet enim dicere, inverecundum est recensere quam turpis fama ejus convicio sauciaverit, Quo saltem pudore constrictus conticescere debuisset; et si haberet aliquam conscientiam sacerdotis, pacem Ecclesiæ, concordiamque ambitioni suæ et studio præoptaret. Verum longe alienus ab omni verecundia, per abscissum hominem Paschasium, signiferum furoris sui, missis litteris, serit turbas, gentiles **812** quosque [ac perditos homines concitare conatur.

6. Oremus igitur, ut jam et populo Romano, qui post relationem præfecti Urbis pendet incertus, et nobis sacerdotibus securitatem interdictam importunissimi hominis adjectione tribuatis (23). Quo impetrato, apud Deum omnipotentem Patrem, et Christum et Dominum et Deum gratias jugi continuatione celebremus.

EPISTOLA XII.

Aguntur imperatoribus gratiæ ob restitutam Ecclesiæ tranquillitatem, eisdemque episcoporum preces promittuntur. Tum nuntiatis quibusdam catholicorum dissidiis, rogantur iidem principes, ut Alexandriæ jubeant coire concilium, cui et auxilium suum impendere non dedignentur, magnum episcopis collaturi beneficium.

Imperatoribus clementissimis Christianisque et gloriosis, beatissimisque principibus GRATIANO, VALENTINIANO, et THEODOSIO, sanctum concilium quod convenit Aquileiæ.

1. Quamlibet etiam redundantibus gratiarum actionibus, nequaquam tamen possumus beneficia vestræ pietatis æquare, imperatores clementissimi, atque beatissimi et gloriosissimi principes Gratiane, Valentiniane et Theodosi, dilecti Deo Patri, et Filio ejus Domino nostro Jesu Christo. Nam cum post multa tempora (24), et persecutiones varias, quas Catholicis intulerunt Ariani, maximeque vel l[...] (25) ille monachorum et virginum impia cæd[...] satus, sed etiam Demophilus (26) dirum p[...] caput, omnes Ecclesiæ Dei, maxime quæ per[...] tem, Catholicis restitutæ sint (27) : in Occi[...] libus autem partibus vix duo hæretici, qui [...] possint sancto concilio, sint reperti; quis [...] putet se gratiarum vestrarum fore idoneum [...] rem?

2. Sed tamen etsi beneficia vestra verbis ex[...] non possumus, votis tamen concilii compen[...] sideramus : qui licet per singulas quasque ec[...] quotidianas apud Deum nostrum pro imperi[...] celebremus excubias; tamen conducti in un[...] munere **813** nihil esse pulchrius opinam[...] nostro omnipotenti et pro imperio, et pro [...] salute vestra gratias agimus, quod per vo[...] pax et concordia ita sit refusa (28).

3. Equidem per Occidentales partes du[...] angulis tantum, hoc est, in latere Daciæ Ri[...] ac Mœsiæ, fidei obstrepi videbatur : quibus [...] nunc post concilii sententiam, vestræ favo[...] mentiæ opinamur illico consulendum. Per [...] autem tractus atque regiones, et vicorum c[...] usque ad Oceanum manet una et intemera[...] lium communio. In Orientalibus autem parti[...] gnovimus quidem summo gaudio atque læti[...] ctis Arianis qui Ecclesias violenter invaser[...] cra Dei templa per solos catholicos frequen[...]

4. Sed tamen quoniam invidia diaboli nu[...] quiescere solet, inter ipsos catholicos audim[...] bras dissensiones esse, impacatamque disco[...] totoque confundimur affectu, quod innovata p[...] comperimus, eosque gravari nunc, quos c[...] adjuvari, qui in nostra semper communion[...] bant. Denique Alexandrinæ Ecclesiæ Tim[...] episcopus (29), sed et Antiochenæ Paulin[...]

(23) Rom. edit., « objectione tribuatis. Quos ea impetrata a clementia vestra, apud Deum Patrem omnipotentem, et Christum ejus Filium Deum ac Dominum gratias agamus, et merita vestra jugi oratione celebremus. » Reg. cod atque Sirm. nisi quod hic pro « Dominum Deum, » legit « Dominum ejus Filium. »

(24) Rom. edit., « quod post multa pericula. »

(25) Eadem edit., « maximeque Vellutius ille in monachorum et virginum impias cædes grassatus, ut et Demophilus ; » cod. Reg. ut nos in textu. Sed nec dissidet edit. Sirmondi, excepto quod habet, « maximeque Lucius... atque Domophylus. » Animadvertit scilicet vir doctissimus non de alio ullo hic agi, quam de Lucio illo, qui post obitum Athanasii occupata per scelus Alexandrina Ecclesia, pios aliquot monachos e speluncis suis per vim extractos amandavit in exsilium, quemadmodum Theodoretus lib. IV *Hist Eccl.* cap. 21 scribit. Quod vero ad cædes virginum, quam ignominiose jussu ejusdem Lucii ab ethnicis militibus nudatæ in Ecclesia fuerint, et per urbem pertractæ, quamque inhumaniter earum non paucæ atrocitate incussorum verberum occubuerint, in epistola Petri Alexandrini apud eumdum Theodoretum capite sequenti memoratur.

(26) Commode porro eidem Lucio jungitur Demophilus ; is enim unus e præcipuis Arianarum partium ducibus fuit. Cum BerrhϾ in Tracia episcopus esset, eo nomine interfuit Ariminensi c[...] Deinde vero cum exsularet in eadem urbe Li[...] ei Sirmiensem confessionem, Athanasiiqu[...] demnationem obtulit subscribendam, nec i[...] nima causa lapsus exstitit. Mortuo Eudoxi[...] tantinopoli Arianorum episcopo, ab eadem f[...] suffectus est in ejus locum idem Demophil[...] 370. Sed post decennium a Theodosio in exsili[...] ejectus. Verumtamen anno 383, cum variaru[...] rum antesignanis, quos Theodosius compone[...] qua fieri posset, concordiæ causa Constanti[...] evocaverat, reperitur etiam convenisse : qui[...] anno demum 386 mortem opetiit. Ejus me[...] fecit Ambrosius lib. I *De Fide*, cap. 6, et h[...] ecclesiastici certatim ac fuse meminerunt.

(27) Ita cod. Reg. ac Sirm; at Rom. edit[...] nibus tandem Ecclesiis Dei, maximeque per[...] tem Catholicis per clementiam vestram tranquillitas sit restituta.

(28) Rom. edit., « ita sit refusa, quod pe[...] dentales, etc. »

(29) Hic Timotheus in episcopum Alex[...] cooptatus est post mortem Petri, qui illic At[...] successerat, et Maximum Cynicum philos[...] et Apollinaris erroribus infectum Gregorio [...] superordinaverat. Sed commodius de his, [...] de Paulino Antiocheno, dicetur ad epistola[...] sequentem.

communionis nobiscum intemeratam ha-
oncordiam, dissensionibus aliorum, quorum
perioribus temporibus hæsitabat, feruntur
Quos quidem, si fieri potest, et fides plena
adat, ad consortia nostra optemus adjungi :
at vetustæ communionis sociis sua præro-
servetur, quorum nobis non superflua cura
rimo omnium, quia communionis societas
debet habere offensam : deinde, quia utrius-
tis dudum accepimus litteras, præcipueque
, qui in Antiochena Ecclesia dissidebant.
quidem nisi hostilis impedimento fuisset
, aliquos etiam de nostro numero disposue-
llo dirigere, qui sequestres et arbitri refun-
si fieri posset, pacis existerent. Sed quia
nostra tunc temporis habere effectum per
s publicos nequiverunt, oblatis pietati ve-
inamur preces nostras, quibus juxta partium
poposcimus (30) ut altero decedente, penes
item Ecclesiæ jura permanerent, nec aliqua
dinatio vi attentaretur. Ideoque petimus vos,
issimi et Christiani principes, ut et Alexan-
cerdotum catholicorum omnium concilium
iseatis, qui inter se plenius tractent atque
it quibus impertienda communio quibusque
la sit (31).

6. Nam etsi Alexandrinæ Ecclesiæ semper
ionem ordinemque tenuerimus, et juxta
consuetudinemque majorum, ejus commu-
indissolubilii societate ad hæc usque tem-
rvemus ; tamen ne aut aliqui videantur
sthabiti, qui etiam pacto, quod stare volu-
mmunionem nostram rogarunt : aut illius
t societatis fidelium neglecta compendia ;
ramus, ut cum inter se cœtu pleniore tra-
it, etiam auxilia decretis sacerdotalibus
pietatis aspirent. Et nobis deferri (32) in
i censeatis ; ne titubanti nutemus affectu,
i atque securi pietati vestræ apud Deum
lentem agamus gratias, non solum quia ex-
rfidia est, sed quia Catholicis fides et con-
st restituta. Quod a vobis Africanæ et Gal-
licanæ Ecclesiæ per legatos obsecrant, hoc est, ut toto vobis faciatis in orbe episcopos debitores ; licet non mediocre sit debitum, quod virtuti vestræ debetur (33).

7. Ad deprecandam autem clementiam vestram, et impetranda quæ poscimus, legatos fratres et compresbyteros nostros direximus, quos petimus ut et clementer audire dignemini, et redire maturius censeatis.

EPISTOLA XIII.

Actis Theodosio gratiis de restitutis in basilicas orthodoxis, et dolore suo propter Ecclesiæ turbas significato, episcopum Antiochiæ mortuo Meletio subrogatum queritur: et ut Nectarius Constantinopoli post Maximum ordinatus loco cedat, vel de utriusque ordinatione in synodo Romæ pronuntietur, petit.

Beatissimo imperatori, et clementissimo principi THEODOSIO (34), AMBROSIUS et cæteri episcopi Italiæ.

1. Sanctum animum tuum Deo omnipotenti pura et sincera fide deditum sciebamus : sed recentibus cumulasti beneficiis, quod catholicos Ecclesiis reddidisti, imperator auguste (35). Atque utinam catholicos ipsos reverentiæ veteri reddidisses, ut nihil novarent contra præscripta majorum, nec temere vel servanda rescinderent, vel rescindenda servarent. Itaque dolentius forte quam inconsultius ingemiscimus, imperator, facilius expelli potuisse hæreticos, quam inter catholicos convenire. Quanta enim nuper confusio facta sit, explicare non potest.

2. Scripseramus dudum, ut quoniam Antiochena civitas (36) duos haberet episcopos. Paulinum atque Meletium, quos fidei concinere 816 putabamus, aut inter ipsos pax et concordia salvo ordine ecclesiastico conveniret : aut certe, si quis eorum, altero superstite, decessisset, nulla subrogatio in defuncti locum, susperstite altero, gigneretur, At nunc Meletio defuncto, Paulino superstite, quem in communione nostra mansisse consortia, quæ a majoribus inoffense ducta, testantur, contra fas atque ecclesiasticum ordinem in locum Meletii (37),

lom. edit.. « pietati vestræ nostras repetimus
quibus poposcimus, etc. ; » Labb. et cod.
in textu : sed pro « partium factum, » Va-
legendum censet « partium pactum. » Et
statim ejusdem pacti conditiones subjiciun-

ta Reg. cod. et Sfrm. ; Rom. autem edit.,
s observanda sit. » Et infra post vocem
ate, » eadem addit « ad hæc usque tempo-

lom. edit., « et vobis deferri, » etc.
adem edit., « virtuti vestræ pro totius orbis
pace debetur, etc. »
anc et sequentem epistolam primus e mss.
iblioth. vulgavit Jac. Sirmondus in Append.
eodos., unde in suam *Concil.* edit illas
it Phil. Labbeus. Cum autem necdum inter
ii opera prodiissent easdem in edit. nostram
admittendas esse duximus, quod negari mi-
ssit ipsas ad Ambrosium non minus perti-
iam concilii Aquileiensis epistolas. In qua
porro synodo scriptæ illæ fuerint, ignoratur ; licet Italicam illam fuisse jure dicatur.

(35) Hic verbis sextam indicari conjectant Theodosii legem de hæreticis, qua et his conventus habere prohibetur, et catholicis Ecclesias reddi præcipitur. Quemadmodum autem Ariani Ecclesiis, quas Constantinopoli occupabant, cesserint, descriptum habes apud Socratem lib. v, cap. 7, et Sozomenum lib. VII, cap. 5.

(36) Eadem plane superiore Patrum Aquileiensium ad Theodosium epistola num. 5 memorantur de hoc Paulini ac Melitii pacto : de quo etiam consuli possunt Socrates lib. v, cap. 5, et Sozomenus lib. etiam v, cap. 3. Nam quod Theodoretus lib. 5, cap. 3, oblatam hujusce pacti a meletio conditionem a Paulino repudiatam fuisse narrat, cum ab omnium aliorum in hoc recedat testimoniis, id non injuria ipsius in Meletium ac Flavianum propensioni tribuitur.

(37) Quis in Meleii locum suffectus fuerit, hic subticetur. Constat autem non alium designari,

non tam subrogatus, quam superpositus asseritur. A

3. Atque hoc factum allegatur consensione et consilio Nectarii (38), cujus ordinatio quem ordinem habuerit, non videmus. Namque in concilio nuper, cum Maximus episcopus Alexandrinæ Ecclesiæ communionem manere secum, lectis Petri sanctæ memoriæ viri litteris. prodidisset; ejusque intra privatas ædes, quia Ariani Ecclesiæ basilicas adhuc tenebant, secretum esse, mandatoribus episcopis ordinantibus (39), dilucida testificatione docuisset, nihil habuimus, beatissime principum, in quo de episcopatu ejus dubitare possumus; cum vim sibi repugnanti a plerisque etiam de populo et clero testatus esset illatam.

4. Tamen ne, absentibus partibus, præsumpte aliquid definisse videremur, clementiam tuam, datis litteris, putavimus instruendam; ut ei consuleretur ex usu publicæ pacis atque concordiæ; quia revera advertebamus Gregorium nequaquam secundum traditionem patrum, Constantinopolitanæ Ecclesiæ sibi sacerdotium vindicare. Nos igitur in synodo ea, quæ totius orbis **816** episcopis videbatur esse præscripta, nihil temere statuendum

esse censuimus. Adeo (40) ipso tempore
rale concilium declinaverunt, Constanti
gessisse dicuntur; nam cum cognovisse
partium venisse Maximum ut causam i
ageret suam (quod etiamsi indictum conc
fuisset, jure et more majorum, sicut
memoriæ Athanasius, et dudum Petrus
drinæ Ecclesiæ episcopi, et Orientaliun
fecerunt ut ad Ecclesiæ Romanæ, Italiæ
Occidentis confugisse judicium videren
eum, sicut diximus, experiri velle adv
qui episcopatum ejus abnuerant, com
præstolari utique etiam nostram super
tiam debuerunt. Non prærogativam vindic
minis, sed consortium tamen debuit ess
B nis arbitrii.

5. Postremo prius constare oportuit, u
abrogandum, quam alii conferendum sa
videretur; ab his præsertim, a quibus se
vel destitutum, vel appetitum injuria qu
Itaque cum Maximum episcopum rece
communionem nostra consortia, quoni
catholicis constitit episcopus ordinatum

quam Flavianum: quem contra proprium jusjurandum a juniorum factione, nequidquam dissentiente Gregorio Nazian. electum scimus; unde non tantum hac synodica epistola, sed et Ambrosii ad Theophil. improbatur illius electio.

(38) Sozomenus lib. VII, cap. 11, Occidentales episcopos Paulino semper favisse testificatus: « Ad Flavianum vero, inquit, nullus litteras dabat. Quin et Diodorum Tarsi, et Acacium Berrhœæ episcopos, qui illum ordinaverant, in crimen vocabant, et ab eorum communione abstinebant. » Ubi vides nullam Nectarii fieri mentionem: sed cum ordinationis Flaviani auctorem fuisse forsitan e communi rumore acceperat synodus. Quod autem ad ordinationem ipsius Nectarii, quæ hic perstringitur sciendum est eum in Constantinopolitanam sedem impositum fuisse, postquam ea se ultro abdicasset Nazianzenus. Quæ quidem abdicatio, necnon secuta Nectarii institutio, qua ratione peractæ sint, explicat Socrates lib. V, cap. 8, et Sozomenus lib. VII, cap. 8; licet hic ultimus rem ita narret, ut videatur parum admodum verisimilis. Theodoretus lib. V, cap. 9, synodicam concilii Constantinopolitani epistolam refert, qua Nectarium summo cleri consensu ac plausu civitatis a se ordinatum significat: sed quæ Constantinopoli acta fuerant, fortasse nondum pervenerant in cognitionem Latinorum; neque his satis perspectum erat vafrum ac subdolum Maximi ingenium, ut a mendaciis et involucris, quibus ordinationis suæ vitia tegere satagebat, cavere possent.

(39) Valesius Observat. in lib. VII Sozom. cap. 9, docet legendum, « se creatum esse mandato, tribus episcopis ordinantibus. » Egregia quidem emendatio, licet in textum sine mss. patrocinio non admittenda. Porro cum de Maximo falsa veris intexta hic referantur, ut ab invicem facilius secerni queant, paulo altius repetenda narratio est. Is patria fuit Alexandrinus, qui cynicorum philosophorum impudentiam cum Christianis institutis aggressus sociare, varias urbes, unde quamprimum ob morum improbitatem ejiciebatur, peragravit. Tandem cum venisset Constantinopolim, tam fraudulenter in animam Gregorii episcopi se insinuavit, ut ab eo publica oratione laudaretur. Verum brevi post in ipsum Gregorium insurgens,

tantum solitis suis artibus promovit, ut
a quibus manuum impositionem accipere
Alexandriæ episcopo mitterentur. Ordinat
domo choraulæ cujusdam, non propte
basilicæ ab Arianis occuparentur, ut m
persuasit Latinis præsulibus; sed ne
ordinationem ipsius prohiberent. Hinc
aliud ejusdem mendacium, quo scilice
consecraretur, vim adhibitam asseveravit
C cum noctu Ecclesiam sanctæ Anastasiæ o
inde a clero et populo expulsus est: Ita
stantinopolim deserere coactus, Thessalo
nit ad Theodosium: a quo cum rejectus
Alexandriam se contulit, ubi ejus impu
pervenit, ut etiam Petro se invasurum ipsi
minitatus sit; nisi ab eo restitueretur in C
nopolitanam. Verum inde ejectus a præfec
pti, tantisper quietem colere adactus e
concilium in Italia indictum esse cog
Tunc igitur venit ad concilium (quod e
sius litteras tantum ab eo missas ex
minus cum hujus epistolæ verbis videtur
re), cumque Petri Alexandrini, cujus ma
apud Latinos auctoritas, secum litteras
a Patribus admissus est in communio
tamen ne, parte inaudita altera, quid s
hujusce impostoris historiam cum Dama
aliis probe cognitam esse ignorarent, han
D lam super ea re ad Theodosium destin
quæri potest ad hanc ne synodum, an ad
rem aliquam accesserit Maximus? Verc
similius videtur cum ad aliam venisse pr
tam; hoc enim et adverbium « nuper, »
ponitur, et epistola a Petro adhuc super
tamen vita functus hic indicatur, extorta
tendunt.

(40) Labbeus ascribit in margine, « At eo
incommode. Sed quod synodum œcumen
qua hic mentio fit, indicat ibidem camd
quam ab Ambrosio prohibitam in concili
leiensi toties objectat Palladius; hoc qui
tantam præ se fert speciem veritatis. Q
pacto qui ne generalis esset ea synodus,
fuerant, Orientalibus quod ad eam venire d
sent, crimini darent? Attamen de synodo
dente celebrata hic agi sequentia planum

...atus Constantinopolitani (41) putavimus pe- A removendum. Cujus allegationem præsentibus æstimavimus esse pendendam. Necta- (42) autem cum nuper nostra mediocritas ntinopoli cognoverit ordinatum, cohærere mionem nostram cum Orientalibus partibus non videmus; præsertim cum ab iisdem ius dicitur illico sine communionis consortitutus, a quibus fuerat ordinatus.

...on mediocris igitur hic scrupulus. Nec quæ- ...s angit de domestico studio et ambitione ...tio, sed communio soluta et dissociata per- Nec videmus eam posse aliter convenire; ...t is reddatur Constantinopoli, qui prior est ...us: aut certe super duorum ordinatione ...rbe Roma nostrum Orientaliumque conci- B

...eque enim indignum videtur, auguste, ut ...æ Ecclesiæ antistitis, finitimorumque et Ita- episcoporum debeant subire tractatum (43), ...us Acholii episcopi ita exspectandum esse pu- ...t judicium (44), ut de Occidentalibus parti- ...nstantinopolim evocandum putarent. Si quid ...o reservatum est, quanto magis pluribus re- ...dum est!

...os autem, a beatissimo principe fratre tuæ ...s admoniti, ut tuæ clementiæ scriberemus im- postulamus ut ibi una communio est, com- ...relit esse judicium, concordantemque con- ...a.

EPISTOLA XIV (45).

...osio *quod restituendæ inter Orientalem atque ...entalem Ecclesiam unitati operam dedisset.* ...mendato, *episcopi cur de ea re superiorem scripserint epistolam, exponunt: addunt curæ etiam sibi fuisse ut fautores Apollinaris condemnarentur: postremo nec se concilium petendo injuriam cuipiam intulisse, nec a majorum instituto usquam defecisse asserunt.*

Beatissimo imperatori, et clementissimo principi THEODOSIO, AMBROSIUS et cæteri episcopi Italiæ.

1. Fidei tuæ diffusa toto orbe cognitio intimum nostræ mentis demulsit affectum; eoque, ut hæc quoque gloria tuo imperio crearetur, quod unitatem reddidisse Occidentalium juxta atque Orientalium Ecclesiis videreris (46) clementiam tuam obsecrandam pariter, ac super ecclesiasticis negotiis instruendam nostris litteris æstimavimus, imperator tranquillissime ac fidelissime. Dolori enim erat inter Orientales atque Occidentales interrupta sacræ communionis esse consortia.

2. Silemus jam quorum errore, quorumve delicto, ne serere fabulas et alloquia cassa videamur. Nec nos tentasse pœnitet, quod intentatum caderet in culpam. Isto enim sæpe arguebamur, quod posthabere Orientalium societatem, et refutare gratiam videremur.

818 3. Laborem quin etiam nobis indicendum putavimus, non pro Italia, quæ jamdudum ab Arianis quieta atque secura est, nec ulla hæreticorum perturbatione vexatur: non, inquam, pro nobis; quia non quærimus quæ nostra sunt, sed quæ sunt omnium: non pro Gallia atque Africa, quæ omnium sacerdotum concordi societate potiuntur; sed ut ea quæ communionem nostram de Orientis parte turbaverunt, C cognoscerentur in synodo, et omnis e medio scrupulus tolleretur.

4. Non solum enim de his de quibus clementia tua dignata est scribere (47), sed etiam de illis qui

...Gregorium nequaquam secundum ecclesia- ...canones Constantinopolitanæ diœcesi fuisse ...situm cognoscere est e can. 16 synodi An- ...asis, quem habemus a Dionysio Exiguo ita ...m: « Si quis episcopus vacans in vacantem ...iam prosiliat, sedemque pervadat absque ...perfectoque concilio, hic abjiciatur necesse ...si cunctus populus, quem diripuit, eum ha- ...elegerit. » Huc adde can. 1 synodi Sardicen- 15 Nicenæ I, sicut et Hieron. epist. *ad ...um*. Verumtamen eadem Gregorii translatio, ...am eam universale concilium approbavit, ...em can. Antiocheno facta est legitima: sed ...ndum resciscere potuerant Occidentales.

« Gregorium, » non vero « Nectarium » le- D ...m esse Valesius et post eum Hermannus ar- ...r. Et sane historica ratio pulchre convenit. ...um Gregorium Meletius aliique Patres Con- ...opolitanæ synodi eidem Ecclesiæ præfecis- ...ibi e vivis excessit idem Meletius, Gregorio ...loco cedenti Nectarium præsules suffecere. ...n vix credibile sit Nectarium irrepsisse in om- ...d. pro Gregorio. Nam primo certum est præci- ...de Nectario hac tota epistola, neque Maximo ...spectu Nectarii convenire, quod infra dici- ...is reddatur Constantinopoli, qui prior elec- ...: » deinde hanc Nectarii destitutionem eo ...licet, quod Theodosio Nectarium necdum ...mo initiatum eligenti plures episcopi, si ta- ...lozomeno lib. VII, cap. 8, id asserenti cre- ...m est, initio reluctati sunt: tertio demum hæc etiam potuit esse Maximi impostura, quam ille ut efficacius Latinos in partes suas pertraheret, commentus fuerit.

(43) Reg. cod., « non debeant subire tractatum. »

(44) Hermannus, lib. X *Vitæ Gregorii Nazian.* cap. 5, hæc referenda esse conjicit ad historiam concilii Constantinopolitani, ubi dicitur episcopos in causa, ut videtur, Meletii ac Paulini inter se dissidentes, litteris propere ad Ægyptios et Macedonicos antistites datis, ipsos invitasse; quod eorum auctoritate, maxime vero Acholii Thessalonicensis, concordiam restitui posse confiderent. Idem porro est ille Acholius qui Theodosium an. 380 baptizavit, et cujus virtutes epist. 15 prædicat Ambrosius.

(45) Scripta circa ann. 382.

(46) Hæc verba referenda videntur ad ista superioris epistolæ num. 5, « cohærere communionem nostram cum Orientalibus partibus non videmus. » Quod autem hic subjungitur: « Silemus jam, etc., » hoc sensu intellige, ut Patres et errorem suum fuisse, quod Nectarii electio ut fuerit peracta ignoravissent, agnoscant et Maximi delictum; quod concilio mendaciis suis ac fraudibus imposuisset.

(47) Hinc intelligas, necnon ex eo quod infra legitur, « augusto principalique responso, » primis episcoporum litteris rescripsisse imperatorem, et seriem qua Nectarii facta est ordinatio, non secus ac Maximi dolos ac scelera significasse, sicut et quæ ad Paulini ac Flavinai causam pertinebant. Ejus porro quod de Apollinaristis additur, nulla mentio fit in epistola superiore; et quodammodo

dogma nescio quod, Apollinaris asseritur, in Ecclesiam conantur inducere, nos pleraque moverunt, quæ partibus fuerant resecanda præsentibus; ut convictus in dogmate novo, et redargutus in errore, nequaquam sub generali fidei lateret nomine; sed illico, quod doctrinæ magisterio non teneret, et officium deponeret, et vocabulum sacerdotis; nec fibræ aliquæ posthac fallere cupientibus, et præstigiarum commenta remanerent. Nam qui convictus non fuerit præsentibus partibus, quod vere augusto principalique responso tua clementia definivit, referendam semper ansulam quæstionis arripiet (48).

5. Eo igitur obsecravimus sacerdotale concilium (49), ut nemini liceret mendacium in absentem componere, et in concilio discuteretur quid esset in vero. Itaque non cadit in eos intentionis vel facilitatis ulla suspicio, qui omnia præsentibus partibus observarunt.

6. Sane allegata texuimus, non deficiendi, sed instruendi gratia: et qui judicium petivimus, non deferimus præjudicium. Neque ullum eorum æstimandum convicium fuit, cum rogarentur ad concilium sacerdotes, quorum frequenter præsentior absentia fuit, quando in commune consuluit. Neque enim vel nos æstimavimus esse convicium, cum unus Constantinopolitanæ Ecclesiæ præsbyter, Paulus nomine (50), intra Achaiam synodum Orientalium juxta atque Occidentalium postulaverit.

7. Advertit clementia tua non fuisse irrationabile postulatum, quod etiam ab Orientalibus est petitum. Sed quia Illyrici suspecta movetur, ideo maritima ac tutiora quæsita sunt. Neque plane non tanquam ex forma aliquid innovavimus: sed sanctæ memoriæ Athanasii (51), qui quasi columen fidei fuit, et veteris sanctitatis patrum nostrorum in conciliis definita servantes, non evellimus terminos, quos posuerunt patres nostri; nec hæreditariæ communionis **819** jura violamus: sed, debitam vestro imperio honorificentiam reservantes, studiosos nos pacis et quietis ostendimus.

EPISTOLA XV (52).

Acholii mortem se rescivisse, nec sine quodam miraculo; illum non tam mortuum esse, qua[m] … liciorem vitam translatum; actiones ejus … similis haberetur commeruisse, ut aute[m] … Eliam dicatur exprimere, maxime succ[…] quem spiritus sui hæredem fecit, persua[…] cundissimum sibi fuisse Acholii primum … sum, et ejus obitum plurimis valde flebil[…] viri sancti desiderium levari virtute suc[…]

Ambrosius Anatalio, Numerio (53), Severo[…] po, Macedonio, Ammiano, Theodosio, E[…] Clario, Eusebio, et Timotheo, Domini s[…] bus (54), et omni clero et plebi Thessaloni[…] dilectis, salutem.

1. Dum semper affixum tenere animo … virum sanctum, atque omnes actus ejus … specula positus exploro, hausi, nimia indag[…] citudinis, amaritudinem nuntii celerioris, adhuc mallem nescire, cognovi in cœlesti … requiescere virum (55), quem in terris re[…] mus.

2. Quæritis quis hoc annuntiaverit, cum … sanctitatis nondum venissent litteræ? N[…] auctorem nuntii: et usu quidem venit, ut … benter teneamus nuntium mœstitudinis; se[…] clauso tunc temporis mari, occupatis t[…] barbarica infestatione regionibus, cum … qui advenire potuerit, non defuit qui nu[…] ut mihi videatur ipse sanctus annuntiasse s[…] eo quod jam perpetuo laboris sui potiretu[r] … dio; et solutis vinculis corporis, inter an[…] ministeria Christo adhæreret, cupiens am[…] errorem absolvere; ne illi longævitatem vit[…] deprecaremur, cui vitæ æternæ jam præmi[…] bantur.

3. Abiit ergo, non obiit, et emigravit … veteranus Christi Jesu, cœlo terræ (56) istiu[s] … mutans, et plaudens alis atque remigiis spiri[…] dicit: « Ecce elongavi fugiens (*Psal.* LIV, 8). … bat enim Apostolico spiritu jamdudum te[…] linquere: sed tenebatur votis universorum, … Apostolo legimus (57), quia remorari eum … in carne erat Ecclesiæ necessarium (*Philip.* … 24). Vivebat enim non sibi, sed omnibus: e[…] erat vitæ æternæ minister, ut prius ejus …

indicari videtur, non ita pridem cognitam sibi fuisse illam hæresim, cum tamen eam jam ante Damasus papa damnavisset.

(48) Cod. Reg., « referendum semper apostolica quæstionis arripiet. »

(49) Respondet hic locus istis superioris epistolæ verbis num. 6, « super duorum ordinatione sit in urbe Roma nostrum Orientalumque concilium. » Quod enim mentem suam in concilii postulatione immunem vitii fuisse, nec accusari merito potuisse contendunt; similiter quoque in eadem superiore epistola criminandi sui causas anteverterant non uno loco.

(50) Labb. ad marginem isthæc ascribit: Deturbatus an. 342, cum Hermogene a populo cæso, Constantius Macedonium in sede Constantinopolitana collocavit. »

(51) Eodem sensu hæc verba accipimus, quo in priore quoque epistola dicebatur: « jure et more majorum, sicut et sanctæ memoriæ Athanasius, etc. »

(52) Scripta anno 383.

(53) Mss. aliquot melioris notæ, « Muner[…]

(54) Vet. edit., « dominis sacerdotibus; … et mss. aliquot, « Domini sacerdotibus: » ut[…] vero in aliis plurihus omittitur. At contin[…] ubi omnes edit., « clero plebis Thessalonic[…] mss. prope ad unum nobis suffragantur.

(55) Edit. dictioni *virum* subjungunt « s[…] Acholium; » quidam recentiores mss. ex hi[…] utram ponunt: plures autem et antiquior[…] tram. Ii porro nequaquam absurde sentiu[…] Ambrosium in sequentibus tacite indicare … mant sibi Acholium post mortem in vision[…] ruisse.

(56) Ita mss.; at contra edit., posita post *cœlo* virgula, dictioni *terræ* conjunctionem q[…] jungebant. Non satis recte; hic enim « terr[…] solum » opponi *cœlo* per se clarum est.

(57) Nonnulli mss., » de apostolo Petro leg[…]

in aliis, quam cognitionem (58) in se adipis- A
r.
:st igitur jam superiorum incola, possessor is æternæ illius Jerusalem, quæ in cœlo est. illic urbis ejus mensuram immensam, purum ı, lapidem pretiosum, lumen sine sole perpe- : et hæc omnia jamdudum quidem sibi com- sed nunc facie 820 ad faciem manifestata s dicit : « Sicut audivimus, ita et videmus in :e Domini virtutum, in civitate Dei nostri (*Psal.* 9). » Ibi ergo positus appellat populum Dei, ı : « O Israel, quam magna est domus Dei, et ingens locus possessionis ejus ! magnus et abens finem (*Baruch* III, 24, 25). »
ed quid hoc est? Dum merita viri considero, si discedentem spiritu sequor, et sanctorum ı deducentibus intermisceor, non merito ullo, fectu, pene sum oblitus mei. Itane ergo raptus bis murus fidei, gratiæ et sanctitatis : quem (59) ingruentibus Gothorum catervis, nequa- tamen potuerunt barbarica penetrare tela, nare multarum gentium bellicus furor? De- in cæteris populatores locis, illic pacem ro- ıt; mirantibusque quid sibi sine milite ullo eret, a prudentioribus intimabatur Elisæ intus orem degere, ætate supparem, non imparem ı : caverent ne exemplo Syriaci agminis sibi ıe cæcitas offunderetur (*IV Reg.* VII, 1).
Et tamen circa discipulos suos diversa dona ti sunt. Elisæus quidem in Samariam capti- :ies induxit Syrorum; sanctus autem Acho- recibus suis fecit ut de partibus Macedoniæ es fugaret. Nonne et hoc intelligimus virtutis ioris fuisse; ut ubi miles nullus aderat, illic entur sine milite? Nonne et hoc cæcitatis est, gerent, quos nullus urgebat? Sed urgebat et abatur sanctus Acholius non gladiis, sed ora- ıus : non telis, sed meritis.
An incognitum nobis est dimicare sanctos, . cum feriantur? Nonne otiosus erat Elisæus? us scilicet corpore; sed vibrabat spiritu, et ınibus præliabatur, quando in castris Syriæ quitum et vox virtutis magnæ audiebatur : ut putarent Syri aliorum regum adversus se e exercitus, qui populo Israel adjumento fo- unde perculsi magno fugerunt pavore, ita ut si quatuor, qui mortis egressi fuerant deside- astra hostium deprædarentur. Nonne in Mace- similia Dominus per orationes sancti Acholii fecit mira, aut prope majora? Non enim inani metu, nec superflua suspicione, sed sæviente lue, et ardenti pestilentia perturbati Gothi ac territi sunt. Denique tunc fugerunt, ut evaderent : regressi postea pacem rogaverunt, ut viverent.

8. Vidimus itaque in tanti viri meritis superiora sæcula, et opera prophetarum, quæ legebamus, aspeximus. Quasi Elisæus inter arma, inter acies, dum vixit, versatus est meritis suis componens prælia. Denique ubi securitas cohabitantibus reddita est, quod ipso fuit durius bello, sanctum exhalavit spiritum. Quasi Elias usque ad cœlum elevatus (*IV Reg.* II, 11). non curru quidem igneo, nec equis igneis, nisi forte illa non vidimus, nec in commo-
B tione aeris : sed in voluntate 821 et placiditate Dei nostri, et sanctorum angelorum lætitiæ, qui ad se tantum virum transisse gratulabantur.

9. Certe dubitare illa nequaquam possumus, quandoquidem reliqua congruerunt. Siquidem eodem momento, quo ille adhuc elevabatur, velut quodam melotidis (60) suæ dimisso amictu, sanctum Anysium discipulum suum induit, et sui vestivit infulis sacerdotii : cujus meritum et gratiam non nunc primum audio, nec in vestris epistolis didici, sed in vestris litteris recognovi. Nam quasi præscius successurum sibi, etsi promissis tegebat, tamen indiciis designabat, adjutum se ejus cura, labore, officio memorans; ut jam declarare consortem videretur, qui non quasi novus ad summum sacerdotium veniret, sed quasi vetus sacerdotii ex-
C secutor accederet. Cui pulchre convenit dictum illud Evangelicum : « Euge, bone serve et fidelis, quoniam super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam (*Matth.* XXV, 23). »

10. Hæc mihi de sancto Acholio vobiscum communia : illud tamen speciale, quod devinctus sum beatæ memoriæ viro; quia tribuit mihi ut eum non ignorarem. Nam cum eo veniente ad Italiam (61), ægritudine confectus tenere, ut non possem occurrere, ipse ad me venit et visitavit. Quo studio, quo affectu ipse in me, et ego in eum irruimus ! Quo gemitu mala istius sæculi, et ea quæ hic acciderent, deploravimus ! ita ut lacrymarum profluvio vestem infundemus, dum salutatione exoptatissima, mutuo desiderio, et expetito diu fruimur, adhæremus amplexu. Itaque quod voti mei erat, illius beneficii fuit, quia potui illum videre.

) *Cognitionem*, quæ vox deest in edit., e mss. luimus.

) Hoc Baronius contigisse affirmat an. 378. , exstincto Valente, Gothi victores crudelissi- populationes ac strages ediderunt, de quibus semel locuti sumus. Nihil tamen vetat quin etiam indicentur anni sequentes; adverbium *toties* eamdem rem sæpius factam plane tes-

) Melotis nihil aliud est quam pellis ovina; ovis græce μῆλον dicatur. Quamvis autem oco præcipue ad Eliæ pallium, quod LXX μηλώ- occant, Ambrosius alludat; nihil tamen prohibet quin illum ea voce propterea etiam usum putemus, ut significaret Acholium in episcopatu quoque retinuisse vestem monasticam. Etenim non solum Athanasius Antonium eo indumenti genere usum scribit, sed illud etiam commune Ægyptiis monachis fuisse ex Cassiano, Palladio, Socrate atque aliis cognoscere est.

(61) Non sine verisimilitudine loquuntur, qui hunc primum Acholii cum Ambrosio nostro congressum anno 382 attribuunt; cum scilicet ille in Italiam venit, concilio quod eodem vertente anno Romæ habitum, cuique Ambrosium etiam interfuisse dicunt, præsens futurus.

Nam etsi major portio, et plenior cognitio sit in A spiritu, quo diligimus (62); tamen etiam in figura corporis videre desideramus. Sic aliquando reges terræ quærebant faciem Salomonis videre, et audire ejus sapientiam (*III Reg.* x, 24).

11. Discessit igitur a nobis, et nos in hoc reliquit salo : sed quod illi utile, id multis ipso barbarico furore est gravius ; quia illum iste depellebat, hunc nobis quis poterit repræsentare? Sed repræsentat Dominus, et se ipse in discipulo repræsentat. Repræsentant judicia vestra, quibus dictum est : « Date Levi manifestos ejus, et veritatem suam viro sancto (*Deut.* xxxiii, 8). » Dedistis manifestum ejus, utpote ejus institutione fundatum : dedistis imitatorem viri ejus, qui dixit patri suo et matri suæ : *Non vidi te* (*Ibid.* 9), et fratres B suos non scivit, et filios non recognovit : custodivit verbum Domini, et Testamentum ejus observavit. Narrabunt populi justitiam ejus (*Eccli.* xliv, 14).

12. Talis viri vita, talis hæreditas est, talis conversatio, talis successio. Ille se monasteriis puer dedit, et intra Achaiam angusto clausus tugurio, 822 gratia tamen multarum terrarum peragravit divortia. Ad summum sacerdotium a Macedonicis obsecratus populis (93), electus a sacerdotibus; ut ubi ante fides per sacerdotem claudebatur (64), ibi postea per sacerdotem muralia fundamenta fidei confirmarentur.

13. Non alia etiam (65) ejus discipulus imitatione qui et ipse « dixit patri suo et matri suæ. Non vidi te (*Deut.* xxxiii, 9). » Non vidit enim studio, non C vidit affectu ; et fratres suos non scivit, quia Dominum scire desideravit. Et hic recognovit verbum Domini, et custodivit testamentum ejus, et imponet honorem in ara ejus semper. Benedic, Domine, fidem ejus, sanctitatem, sedulitatem. Benedictio tua veniat super caput ejus, et super cervicem ipsius. Sit honorificus inter fratres suos : sit in eo tauri species, ut ventilet corda inimicorum suorum, et sanctorum mentes demulceat, et judicium sacerdotum tuorum in eo sicut lilium floreat (*Ibid.* 16, 17). Valete, fratres, et diligite me : quia ego vos diligo.

EPISTOLA XVI

Anysio *in Acholii locum recens adscito gratulatur, et decessoris sanctimoniam, adolescentiam in monasterio exactam, ornatam virtutibus juventu*D*tem, cumulatamque senectutem laudans, i... sius ejusdem meritorum successor, fiat, ... catur.*

Ambrosius episcopus Anysio fratri.

1. Jamdudum teneo, etsi nunc primum meritisque compertum habeo, quem oculis ... deram. Doleo quidem illud accidisse, sed h... cessisse gaudeo ; quia licet, superstite m... optaverim illud contingere ; speravi tame... illius sancti viri exitum, hoc solum posse succedere. Tenemus ergo te sanctæ memoria... lii dudum discipulum, nunc successorem, ... demque ejus vel honoris vel gratiæ. Magn... ritum, frater. Gaudeo tibi, ne uno quidem m... de successore tanti dubitatum viri. Et m... onus, frater, tanti nominis pondus subisse libræ, tantique examinis. Quæritur in te Ac... et sicut erat in affectu tuo, ita in officiis de... tur illius virtutis, illius disciplinæ effigies, ... fortitudo animi in tam senili corpore.

2. Vidi, fateor, virum ; nam et hoc meriti... debeo, quod illum viderim : vidi ita illum ... corpore, ut extra corpus putarem : vidi im... illius, qui se sive in corpore, sive extra ... nesciens, raptum ad paradisum viderat (*II C...* 4) ; ita enim percurrebat omnia excursu fre... Constantinopolim, Achaiam, Epirum, Itali... juniores eum non possent consequi. Cedeba... tiores corpore, quia eum sine impediment... esse corporis noverant ; ut eo tantum pro ve... uteretur, non pro officio : certe ad servitiu... ad subsidium ; ita enim affecerat corpus su... in eo mundum crucifigeret, et mundo se... sum.

3. Benedictus Dominus, et benedieta adole... ejus, quam exegit in tabernaculis Dei Jacob, ... tus in monasteriis, in quibus cum quære... parentibus vel proximis, dicebat : « Qui su... tres mei, aut quæ mater mea (*Matth.* xii, 48)? ... novi patrem vel matrem, vel fratres meos, n... audiunt verbum Dei, et faciunt. Benedictus processus juventutis ipsius, in qua ad su... electus est sacerdotium (66), maturo jam pr... virtutum stipendio. Venit enim tanquam Da... pacem populi reformandam (*II Reg.* v, 3). tanquam illa navis aurum secum intelli... vehens, et ligna cedrina, et lapides pretio... *Paral.* ix, 21), et illas columbæ pennas ... gentatas (67), quibus medias inter sortes ...

(62) Omnes edit., « in spiritu videre, quos diligimus. » Omnes mss. omittunt quidem verbum *videre ;* sed potiores tantum pro « quos diligimus, habent *quo diligimus.*

(63) Adverte hoc loco populis non eligendi aut instituendi episcopi, sed obsecrandi et postulandi tantum jus attribui. De quo nos plenius infra in epist. ad Vercell.

(64) Mss. non pauci, « per sacerdotem claudebat; » sed non multo minus carere videtur corruptione, quam... *claudebatur.* Quid ergo si legeremus *claudicabat?* Certe concinnius opponeretur sequenti membro : « fundamenta fidei confirmarentur. *claudedat* potest etiam idem significare, a ... *claudeo* scilicet, seu *claudo*, quæ non penitu... sitata esse Vossius docet.

(65) Edit., « Non aliter etiam ; » mss. vero... tim « Non alias etiam ; » partim, « Non alia et... quod est melius.

(66) Quidam mss., « elevatus est sacerdoti...

(67) Ita mss. et vet. edit., nisi quod pro... præferunt *ut ;* Rom. autem edit. locum sic m... « ut illa columba pennas habens deargentata...

pacis et tranquillitatis sopore dormivit (*Psal.* LXVII, 14). A

4. Est enim sanctorum etiam somnus operarius secundum quod scriptum est: « Ego dormio, et cor meum vigilat (*Cant.* v, 2). » Et secundum quod Jacob sanctus (*Gen.* XXVIII, 45), divina dormiens videbat mysteria, quæ vigilans non viderat, de cœlo ad terras aerem pervium sanctis, respicientem Dominum et pollicentem terræ ejus possessionem. Itaque brevi somno dormiens impetravit quod magno labore postea acquisivit hæreditas ejus. Est enim somnus sanctorum feriatus ab omnibus corporis voluptatibus, ab omni animi perturbatione, tranquillitatem menti invehens, placiditatem animæ ut tanquam soluta nexu corporis se ablevet, et Christo adhæreat. B

5. Hic est somnus vita sanctorum, quam vivebat sanctus Acholius, cujus benedicta etiam senectus. Ipsa est vere senectus illa venerabilis, quæ non canis, sed meritis albescit (*Sap.* IV, 8); ea est enim reverenda canities, quæ est canities animæ, in canis cogitationibus et operibus effulgens. Quæ est enim vere ætas senectutis, nisi vita immaculata (*Ibid.* 9), quæ non diebus aut mensibus, sed sæculis propagatur, cujus sine fine est diuturnitas, sine debilitate longævitas? Quo enim diuturnior, eo fortior, et quo diutius eam vitam vixerit, eo fortius in virum perfectum excrescit.

6. Hujus igitur successorem te Dominus non solum honore, sed etiam moribus probet, et summa fundare dignetur gratia, ut ad te quoque populi concurrant, de quibus dicas: « Qui sunt isti, qui C sicut nebulæ volant, et sicut columbæ cum pullis suis (*Isa.* LX, 8)? » Veniant quoque sicut naves Tharsis (*II Psal.* IX, 21), quæ accipiant frumentum quod Salomon verus impertivit viginti mensuras tritici. Accipiant oleum et sapientiam Salomonis, et sit pax inter te, et populum, et testamentum pacis **824** custodias. Vale, frater, et nos dilige, quia et nos te diligimus.

EPISTOLA XVII (68).

Imperatorum esse religionem tueri: nec ab eis instaurationem superstitionis postulandam. Nullam ergo illorum habendam rationem quibus quidpiam contra fidei Christianæ decus flagitatur. Falso petitionem senatus nomine oblatam esse, cum ei Christiani senatores non consenserint. De hoc referri D *oportere ad Theodosium, et ad episcopos: Valentinianum, si privilegia infidelibus concesserit, ab Ecclesia rejiciendum, sed et fratris ac patris memoriæ irrogaturum injuriam, de qua graviter expostulantes, inducantur.*

AMBROSIUS episcopus beatissimo principi, et christianissimo imperatori VALENTINIANO.

1. Cum omnes homines, qui sub ditione Romana sunt, vobis militent imperatoribus, terrarum atque principibus, tum ipsi vos omnipotenti Deo et sacræ fidei militatis. Aliter enim salus tuta esse non poterit, nisi unusquisque Deum verum, hoc est, Deum Christianorum, a quo cuncta reguntur, veraciter colat; ipse enim solus verus est Deus, qui intima mente veneretur (69): « Dii enim gentium dæmonia, » sicut Scriptura dicit (*Psal.* XCV, 5). »

2. Huic igitur Deo vero quisquis militat, et qui intimo colendum recipit affectu, non dissimulationem, non conniventiam, sed fidei studium et devotionis impendit. Postremo si non ista, consensum saltem aliquem non debet colendis idolis, et profanis cæremoniarum cultibus exhibere. Nemo enim Deum fallit, cui omnia etiam cordis occulta manifesta sunt.

3. Ergo cum a te, imperator Christianissime, fides Deo vero sit exhibenda, cum ipsius fidei studium, cautio atque devotio, miror quomodo aliquibus in spem venerit, quod debeas aras diis gentium tuo instaurare præcepto, ad usus quoque sacrificiorum profanorum præbere sumptum; quod enim jamdudum vel fisco vel arcæ (70) est vindicatum, de tuo magis conferre videbere, quam de suo reddere.

4. Et de dispendiis queruntur, qui nunquam nostro sanguini pepercerunt, qui ipsa Ecclesiarum ædificia subruerunt. Petunt etiam ut illis privilegia deferas, qui loquendi et docendi nostris communem usum Juliani lege proxima denegarunt (71), et privilegia illa, quibus sæpe decepti sunt etiam Christiani: nonnullos enim illis priviligiis partim per imprudentiam, partim propter publicarum necessitatum molestias declinandas irretire voluerunt, et quia non omnes fortes inveniuntur, etiam sub principibus Christianis plerique sunt lapsi.

5. Sed hæc si jam sublata non essent, auferenda tuo imperio comprobarem: at cum per **825** totum fere orbem a pluribus retro principibus inhibita interdictaque sint (72), Romæ autem a fratre

(68) Codex Long., « Libellus sancti Ambrosii ad Valentinianum imperatorem juniorem contra Symmachum. » Et revera Ambrosius ejusdem Symmachi relationi respondens libelli nomine hoc scriptum citat. Sed cum in mss. cæteris, atque in edit. omnibus epistola non libellus dicatur., mutandam esse vulgarem inscriptionem non putavimus.

(69) Ita vet. edit. ac mss. aliquot: Rom. edit., « Christianorum, a quo cuncta reguntur, ipse enim solus verus est Deus, intima mente veneretur; » mss. complures recidunt etiam illa verba, « a quo cuncta reguntur. » Sed ipsa varietas aliunde non videtur exsorta, nisi ex eo quod verbum *veneretur* passivo significatu dici posse non crediderunt, quod tamen haud semel ab Ambrosio positum, si attentius legeris, deprehendes.

(70) Mss. longe plurimi, « fisco vel arcæ; » alii nonnulli, fisco vel ære. Non prorsus male; idem enim est atque confiscatione vel emptione. Verum ab aliis, et cunctis edit. non recedimus.

(71) Christianis a Juliano prohibitum fuisse, ne disciplinas docerent humaniores, jam ad lib. I *de Fide*, cap 13, num. 84, adnotavimus. Legem autem proximam hanc forte, dicit, quam ultimam promulgaverat idem imperator.

(72) Designantur hic procul dubio Constantinus Magnus, ejusque filii. Sane quidem superest adhuc lex 4 Constantii de Paganis, qua templa idolorum claudi, aboleri sacrificia, et facultates, huic sa-

clementiæ tuæ, augustæ memoriæ Gratiano, fidei veræ ratione sublata sint, et datis antiquata rescriptis; ne quæso, vel fideliter statuta convellas, vel fraterna præcepta rescindas. De negotiis civilibus si quid statuit (73), nemo putat esse temerandum; et præceptum religione calcatur.

6. Nullus obrepat juniori ætati tuæ: sive ille gentilis est, qui ista deposcit, non debet mentem tuam vinculis suæ superstitionis innectere: sed proprio studio docere et admonere te debet, quemadmodum veræ fidei studere debeas; quando ille tanto motu veri vana defendit. Deferendum meritis clarorum virorum et ego suadeo: sed Deum certum est omnibus præferendum.

7. Si de re militari est consulendum, debet exercitati in præliis viri exspectari sententia, consilium comprobari; quando de religione tractatus est, Deum cogita. Nullius injuria est, cui Deus omnipotens antefertur. Habet ille sententiam suam. Invitum non cogitis colere, quod nolit; hoc idem vobis liceat, imperator, et unusquisque patienter ferat, sinon extorqueat imperatori, quod moleste ferret, si ei extorqueri cuperet imperator. Ipsis gentilibus displicere consuevit prævaricantis affectus; libere enim debet defendere unusquisque fidele mentis suæ et servare propositum.

8. Quod si aliqui nomine Christiani tale aliquid decernendum putant, mentem tuam vocabula nuda non capiant, nomina cassa non fallant. Quisquis hoc suadet, sacrificat, et quisquis hoc statuit: tolerabilius tamen est unius sacrificium, quam lapsus omnium. Totus hic Christianorum periclitatur senatus.

9. Si hodie gentilis aliquis, imperator, quod absit, aram statueret simulacris, et eo convenire cogeret Christianos; ut sacrificantibus interessent, ut oppleret anhelitus et ora fidelium cinis ex ara, favilla de sacrilegio, fumus ex busto, et in ea curia sententiam diceret, ubi jurati ad aram simulacri in sententiam cogerentur (propterea enim interpretantur aram locatam, ut ejus sacramento, ut ipsi putant, unusquisque conventus consuleret in medium, cum majore jam curia Christianorum numero sit referta), persecutionem esse crederet Christianus, qui cogeretur tali optione ad senatum venire: **826** quod fit plerumque; nam et injuriis convenire coguntur. Te ergo imperatore, Christiani in aram jurare cogentur? Quid est jurare, nisi ejus quem testaris fidei tuæ præsulem, divinam potentiam confiteri? Te imperatore, hoc petitur et postulatur; ut aram jubeas elevari, sumptum sacrificiis profanis dari?

10. Sed hoc non potest sine sacrilegio decerni; unde rogo te ne id decernas, statuas, vel in ejusmodi decreta subscribas. Convenio fidem tuam Christi sacerdos: omnes conveniremus episcopi, nisi incredibile hoc et repentinum ad aures pervenisset hominum (74), quod tale aliquid esset vel in consistorio suggestum tuo, vel a senatu petitum. Sed absit ut hoc senatus petisse dicatur: pauci gentiles communi utuntur nomine. Nam et ante biennium ferme, cum hoc petere tentarent, misit ad me sanctus Damasus Romanæ Ecclesiæ sacerdos, judicio Dei electus, libellum quem Christiani senatores dederunt, et quidem innumeri, postulantes nihil se tale mandasse, non congruere gentilium istiusmodi petitionibus, non præbere consensum (75): questi etiam publice privatimque se non conventuros ad curiam, si tale aliquid decerneretur. Dignum est temporibus vestris, hoc est, Christianis temporibus ut dignitas Christianis senatoribus abrogetur; quo gentilibus profanæ deferatur voluntatis effectus? Hunc libellum ego fratri clementiæ vestræ direxi; unde constitit non senatum aliquid de superstitionis impensis mandasse legatis.

11. Sed fortasse dicatur: Cur dudum non interfuerint senatui, cum ista peterentur? Satis loquuntur quid velint, qui non interfuerunt: satis locuti sunt, qui apud imperatorem locuti sunt. Et miramur tamen si privatis resistendi Romæ eripiunt libertatem, qui nolunt esse liberum tibi non jubere, quod non probas servare, quod sentis (76).

12. Et ideo memor legationis proxime mandatæ mihi, convenio iterum fidem tuam, (77), convenio

crilego cultui destinatas fisco vindicari decernit. Sed cum Julianus illa omnia, sicuti lib. IV *Hist.* cap 3, prodidit Sozomenus, in usum revocasset; Valentinianus, Valens et Gratianus denuo profanas commentitiorum numinum religiones proscripserunt, bonis earum fisco addictis, quemadmodum ex lege 20 de Paganis, et lege 8 de jure fisci, cognoscas licet. Porro Godfridus in leg. 3 de Quæst., eorum, qui aram Victoriæ an. 382 eversam volunt, errorem esse communem dicit; idque multo ante factum autumat, an. scilicet 376, cum sub Graccho præfecto Urbis hoc contigisse doceant Hieronymus, epist. 7, et Prudentius lib. I *cont. Symmachum.* Sed licet apud hos nulla speciatim ejusdem aræ Victoriæ fiat mentio, eam tamen aliquot annis ante 382 sublatam constat, quando quidem et hoc ipso anno ut eadem repararetur, tentare aggressi sunt; et jam ab an. 379 Italiæ ac Romæ, præesse Gratianus desiisset.

(73) Edit., « si quid statuitur. »

(74) Hinc conjicimus relationem Symmachi clanculum imperatori oblatam esse, idque fortassis ne vel episcopi, priusquam ejus postulatis Valentinianus annueret, intercederent: vel Christiani senatores contrario libello dato reclamarent, quod jam in simili causa contigisse testatur Ambrosius.

(75) Mss. aliquot, « petitionibus nos præbere consensum. »

(76) Ita mss. melioris notæ; aliorum aliquot, et cum his edit., « non servare quod non sentis: » reliqui in locandis negationibus inter se dissentiunt, sed pravo sensu.

(77) Legationem designat a Damaso papa sibi commissam, ut nempe apud Gratianum ageret, ne concederet postulata infidelium. Non enim ita dicit, « convenio iterum fidem tuam, « quasi Valentinianum jam convenisset, sed quod ipse jam semel simili provincia, licet apud alium, defunctus esset. Sic etiam eamdem legationem « proxime » sibi creditam ait, quod ab illa obita hanc solam suscepsisset,

mentem tuam: ne vel respondendum secundum hujusmodi petitionem gentilium censeas; vel in ejusmodi responsa sacrilegium subscriptionis adjungas. Certe refer ad parentem pietatis tuæ principem Theodosium, quem super omnibus fere majoribus causis consulere consuesti. Nihil majus est religione, nihil sublimius fide.

13. Si civilis causa esset, diversæ parti responsio servaretur; causa religionis est, episcopus convenio (78). **827** Detur mihi exemplum missæ relationis, ut ego plenius respondeam; et sic de omnibus consultus clementiæ tuæ parens respondere dignetur. Certe si aliud statuitur, episcopi hoc æquo animo pati et dissimulare non possumus; licebit tibi ad Ecclesiam convenire; sed illic non invenies sacerdotem, aut invenies resistentem.

14. Quid respondebis sacerdoti dicenti tibi: Munera tua (79) non quærit Ecclesia, quia templa gentilium muneribus adornasti? Ara Christi dona tua respuit, quoniam aram simulacris fecisti; vox enim tua, manus tua, et subscriptio tua, opus est tuum. Obsequium tuum Dominus Jesus recusat et respuit, quoniam idolis obsecutus es; dixit enim tibi: « Non potestis duobus dominis servire (*Matth* vi, 24). » Privilegia tua sacratæ Deo virgines non habent, et vindicant virgines Vestæ? Cur sacerdotes Dei requiris, quibus petitiones profanas gentilium prætulisti? Alieni erroris societatem suscipere non possumus.

15. Quid respondebis his verbis? Puerum esse te lapsum? Omnis ætas perfecta Christo est; omnis Deo plena. Pueritia fidei non probatur (80): parvuli etiam Christum intrepido adversus persecutores ore confessi sunt.

16. Quid respondebis germano tuo? Nonne tibi dicet: Victum me esse non credidi, quia te imperatorem reliqui: mori non dolui, quia te hæredem habebam: imperio me decedere non ingemui; quia imperia mea, præsertim de religione divina, omnibus sæculis mansura credebam? Hos ergo titulos piæ virtutis crexeram, has de sæculo manubias, hæc spolia de diabolo, has ego de adversario omnium exuvias, offerebam, in quibus æterna victoria est. Quid mihi plus potuit meus hostis auferre? Abrogasti decreta mea: quod adhuc ille qui contra me levavit arma, non fecit. Nunc gravius telum corpore recipio, quod a fratre mea statuta damnantur. Meliore parte mei apud te periclitor; illa enim mors corporis, ista virtutis est. Nunc mihi abrogatur imperium, et quod est gravius abrogatur a tuis, abrogatur a meis; et id abrogatur, quod in me etiam mei adversarii prædicarunt. Si volens acquievisti, damnasti fidem meam: si invitus cessisti, prodidisti tuam. Ergo, quod gravius est, et in te periclitor.

16. Quid respondebis etiam patri, qui te majore dolore conveniet, dicens: De me, fili, **828** pessime judicasti, qui putasti quod ego gentilibus conniventiam præstitissem; nemo ad me detulit aram esse in illa Romana curia (81); nunquam tantum nefas credidi, quod in communi illo Christianorum gentiliumque concilio sacrificarent gentiles, hoc est, insultarent gentiles præsentibus Christianis et inviti Christiani interesse sacrificiis cogerentur. Multa et diversa crimina, me imperante, commissa sunt, ultus sum quæcunque sunt deprehensa: si quis tunc latuit, debet ergo dicere me probasse, quod ad me nemo detulerat? De me pessime judicasti, si mihi superstitio aliena, non fides mea servavit imperium.

17. Unde cum id advertas, imperator, Deo primum, deinde patri et fratri injurias irrogari, si quid tale decernas; peto ut id facias, quod saluti tuæ apud Deum intelligis profuturum.

quemadmodum legem proximam ea re ab ipso Ambrosio fortasse dictam vidimus, quod, esset ultima Juliani imperatoris.

(78) Mss. aliquot, « episcopos convenio. » Quod autem dicitur non multo post: « clementiæ tuæ parens, » dictio « parens » non hic naturæ significationem habet, sed honoris ac benevolentiæ. Siquidem ea quasi monetur Valentinianus adolescentulus, et adhuc sub materna tutela constitutus, ut Theodosium filii amore ac veneratione prosequatur.

(79) Cum Valentinianus adhuc tantum esset catechumenus, nec ei missæ fidelium adesse liceret, hæc munera non possunt intelligi de iis muneribus ac donis, quæ iidem fideles ut ex illis a sacerdote consecratis communicarent, offerebant: sed accipienda sunt de variis illis donariis, quæ ad templorum ornata, victum ministrorum, aliosque similes usus Christiani jam inde a priscis temporibus conferebant. Unde Marcellimus calumniandi Romanos pontifices ausam arripiens, mirum esse negat, si pontificatus ab ipsis ambiatur: « Cum id adepti, » inquit, « futuri sint ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum, » etc. Cæterum quis non miretur non modo quam Ambrosius præ se fert, verum etiam quam in antistitibus aliis præfulsisse testatur episcopalem fortitudinem? Felicia tempora, quæ tales sacerdotes edidere!

(80) Omnes edit. ac plures mss., « Christo est. Omnis Deo plena pueritia fidei comprobatur: » ac locum nobis restituere cod. Belv., Thuan., Reg. et Carol. ut in textu. Ibi autem observa non obscuram allusionem ad Apostolica illa I Cor. xiv, 20: *Nolite pueri effici sensibus*, etc. Opportunum porro hoc tempus pagani ad sacrorum obtinendam restitutionem arbitrati sunt, non solum propter imperatoris pueritiam per quam regimen esse consuevit debilius: sed et propter Maximum tyrannum, a quo Italiæ cruentum bellum imminebat.

(81) Baronius ad an. 371 hæc verba magis rhetorico impetu ad deliniendum Valentininiani pueri animum, quam ex veritate dicta existimat. Seniorem enim illa ignorare non potuisse: nec sane mirum, si dissimularit, cum leges etiam promulgaverit pro libertate ethnicæ religionis. Sed pace tanti viri, nequaquam videtur prudentiæ, qua erat Ambrosius, illa dixisse quorum falsitatem non nesciret fore ab adversario quam facillime revincendum. Et sane ut eidem principi ignorare non licuerit hanc illam aram in curia positam fuisse, maxime tamen credibile est de sacrificiis, quibus ibidem interesse adigebantur Christiani, deque juramentis quæ ab his exigere solebant infideles, ad eum nihil delatum esse,

RELATIO SYMMACHI URBIS PRÆFECTI (82). A

Imperatoribus supplicat senatus nomine, ut veteres religiones instaurentur, ac reparetur, ara Victoriæ, ut ad eam jusjurandum exigatur more antiquo; non enim superiores principes in eo imitandos, quod eam sustulere, sed in eo quod alios ritus non sustulerunt. Hoc ab eis Romam poscere, et profecto sine damno ærarii concedi posse : iniquum autem illud habendum, quod bona sibi legata Vestales sacrificique adire prohibeantur : quam rem dii ulti dicuntur immissa fame. Negat denique dicendum, quod petit, sumptum publicum : et orationem cohortando imperatores ad postulata sibi præstanda claudit.

1. « Ubi primum senatus amplissimus, semperque vester, subjecta legibus vitia cognovit, et a principibus piis vidit purgari famam proximorum temporum, boni sæculi auctoritatem secutus, evomuit diu pressum dolorem, atque iterum me querelarum suarum jussit esse legatum (83) : cui ideo divi principis denegata est ab improbis audientia quia non erat justitia defutura, domini imperatores, Valentiniane, Theodosi, et Arcadi inclyti, victores ac triumphatores, semper augusti (84).

2. « Gemino igitur functus officio, et ut præfectus vester gesta publica prosequor, et ut legatus civium mandata commendo. Nulla est hic dissensio voluntatum; quia jam credere homines desierunt aulicorum se studio præstare (85), si discrepent. Amari, coli, diligi, majus imperio est. Quis ferat obfuisse reipublicæ privata certamina? Merito illos senatus insequitur, qui potentiam suam famæ principis prætulerunt.

3. « Noster autem labor pro clementia vestra ducit excubias. 829 Cui enim magis commodat quod instituta majorum, quod patriæ jura et fata defendimus, quam temporum gloriæ : quæ tum major est, cum vobis contra morem parentum intelligitis nil licere? Repetimus igitur religionum statum, qui reipublicæ diu profuit. Certe numerentur principes utriusque sectæ, utriusque sententiæ proximus (86) eorum cæremonias patrum coluit, recentior non removit. Si exemplum non facit religio veterum, faciat dissimulatio proximorum.

4. « Quis ita familiaris est Barbaris, ut aram Victoriæ non requirat? Cauti in posterum sumus, et talium rerum ostenta vitamus. Reddatur tamen saltem nomini honor (87), qui numini denegatus est. B Multa Victoriæ debet æternitas vestra, et adhuc plura debebit. Aversentur hanc potestatem, quibus nihil profuit : vos amicum triumphis patrocinium nolite deserere. Cunctis potentia ista votiva est : nemo colendam neget, quam profitetur optandam.

5. « Quod si hujus ominis non esset justa vitatio (88), ornamentis saltem curiæ decuit abstinere. Præstare, oro vos, ut ea quæ pueri suscepimus, senes posteris relinquamus. Consuetudinis amor magnus est. Merito divi Constantii factum (89) diu non stetit. Omnia vobis exempla vitanda sunt, quæ mox remota didicistis. Æternitatem curamus famæ et nominis vestri; ne quid futura ætas inveniat corrigendum.

C 6. « Ubi in leges vestras et verba jurabimus?

(82) Scripta anno 384.

(83) Discimus ex his verbis eumdem Symmachum ab ethnicis senatoribus ante biennium electum fuisse, ut sacrorum suorum obtinere instaurationem conaretur : de qua Ambrosius superiori epist. num. 12.

(84) « Cui ideo divi principis.... semper augusti, » hæc tota pericope in Rom. edit. jugulata est: quæ non solum in aliis edit. cunctisque mss. invenitur, verum etiam libellorum supplicum formula erat.

(85) Ita mss., et Rom. edit. Amerb. vero, Eras. ac Gill., « credere desierunt. Aliquorum ministri regum coguntur studio se præstare. » At infra vet. edit. cum mss. longe plurimis, « jura et facta. »

(86) « Proximus, » id est, Julianus « recentior, » nempe Valentinianus; qui etiam sequenti sententia cum Valente fratre significatur nomine *proximorum*. Adverte autem in hac Symmachi Relatione admodum desiderari prudentiam, quandoquidem non secus de suis numinibus ac sacrificiis cum imperatore Christiano loquitur passim, ac si cum idolorum cultore loqueretur.

(87) Pauci mss. « saltem homini honor. »

(88) Reg. edit. « hujus ominis non est etiam justa vitatio : » ab his mss. aliquot hoc solo distant, quod pro « non est etiam, » legunt « non esset : » reliqui vero locum ita exhibent, « hujus hominis non esset justa visitatio : Non satis recte. Porro aliam lectionem sequitur Onuphr. Panvinus lib. *de Civit.* Rom., voces « hujus hominis, » mutans *in hujus numinis*, et ponens *visitatio* pro *vitatio;* » dicans etiam alicubi scriptum. *usitatio*. Sed præstare putamus lectionem nostram, cujus hic est sensus : et si justum non esset vitare malum omen, quod ex dejecta Victoriæ ara ducitur, tamen etc.

(79) Ita edit. ac mss. omnes, excepto uno Long. ubi habetur « Constantini factum. » Baronius autem, ad ann. 346 suadet legendum « Constantis factum, » quasi exprobraret Symmachus imperium Constantis breve fuisse, ac propter vetita deorum sacra eum a Magnentio de medio sublatum. Quam conjecturam egregie hinc putat confirmari, quod infra subditur, « Sed divus Constantius, » cod. Long. Constantinus, etc. Idem ad ann. 356 eadem iterat atque asserit. Baronium sequitur Godefridus in leg. 2 et 3 de paganis, quas Constantis esse arbitratur; atque in hanc ultimam eo loci a Symmacho Constantis facto, tacite Magnentii, deorum nempe sacra reddentis, factum opponi existimat. Deinde vero propositis Constantii tribus legibus, queis templorum aditu, nec non usu sacrificiorum interdicitur, in 3 tradit per hæc tempora, scilicet ann. D 356 a Constantio aram Victoriæ dirutam esse, idque ex his Symmachi ac Ambrosii scriptis probari. Verumtamen eorum argumenta non sunt tanti, ut contra tot mss. et cunctarum edit. auctoritatem *Constantium* hic deseramus. Quid enim vetat, ne i ca tur ipsius factum non diu stetisse, cum illud proximus ejusdem Constantii successor Julianus antiquaverit? Deinde quod Constantii Symmachus iterum fecerit mentionem, id more oratorum eadem subinde, cum sibi ex usu esse putant, iterantium, non abhorret. Huc adde quod infra dicitur : « Quis nihil tale esset aggressus, si quis ante se alius deviasset. » Quod enim pacto ista Constantio e Symmachi mente convenirent, si latas a germano hac de re leges, adque a Magnentio sublatus intellexisset idem Constantius? Credibile ergo est nocturna tantum sacrificia a Constante fuisse prohibita, quæ Magnentius restituisse reperitur.

ligione mens falsa terrebitur, ne in testimentiatur? Omnia quidem Deo plena sunt, lus perfidis tutus est locus: sed plurimum id metum delinquendi etiam præsentia reliurgeri. Illa ara concordiam tenet omnium, a fidem convenit singulorum: neque aliquid auctoritatem facit sententiis nostris, quam omnia quasi juratus noster ordo decernit. t ergo sedes profana perjuriis, et hoc inclyti ves mei probabile judicabunt, qui sacramenlico tuti sunt.

Sed divus Constantius idem fecisse dicitur. ı potius illius principis æmulemur: qui nihil sct aggressus, si quis ante se alius devias-
30 Corrigit enim sequentem lapsus prioris, eprehensione antecedentis exempli (90) nasemendatio. Fas fuit ut parens ille clementiæ in re adhuc nova non caveret invidiam. potest etiam nobis eadem defensio convenimitemur, quod meminimus improbatum?

Accipiat æternitas vestra alia ejusdem prinfacta, quæ in usum dignius trahat. Nil ille sit sacrarum virginum privilegiis (91), renobilibus sacerdotia. Romanis cæremoniis gavit impensas, et per omnes vias æternæ. lætum secutus senatum, vidit placido ore delegit inscripta fastigiis deorum nomina (92), tatus est templorum origines, miratus est ores. Cumque alias religiones ipse sequeres servavit imperio: suus enim cuique mos, uique ritus est. Varios custodes urbibus et (93) mens divina distribuit. Ut animæ nasis, ita populis fatales genii dividuntur. Accelitas (94), quæ maxime homini deos asserit. um ratio omnis in operto sit (95), unde recnam de memoria atque documentis rerum larum cognitio venit numinum? Jam si longa ictoritatem religionibus faciat, servanda est ulis fides (96), et sequendi sunt nobis parenti secuti sunt feliciter suos.

Romanæ nunc putemus assistere, atque his um agere sermonibus: Optimi principes, patres patriæ, reveremini annos meos, in quos me pius ritus adduxit. Utar cæremoniis avitis; neque enim pœnitet. Vivam meo more, quia libera sum. Hic cultus in leges meas orbem redegit: hæc sacra Annibalem a mœnibus, a Capitolio Senonas repulerunt. Ad hoc ergo servata sum, ut longæva reprehendar? Videro quod instituendum putatur; sera tamen et contumeliosa emendatio senectutis.

10. Ergo diis patriis, diis indigetibus (97) pacem rogamus. Æquum est quidquid omnes colunt, unum putari. Eadem spectamus astra, commune cœlum est, idem nos mundus involvit. Quid interest qua quisque prudentia verum requirat? Uno itinere non potest perveniri ad tam grande secretum: sed hæc otiosorum disputatio est: nunc preces, non certamina (98) offerimus. »

831 11. « Quanto commodo sacri ærarii vestri Vestalium virginum prærogativa detracta est? Sub largissimis imperatoribus denegatur, quod parcissimi præstiterunt? Honor solus est in illo velut stipendio castitatis. Ut vitæ earum capiti decus faciunt, ita insigne ducitur sacrificii vacare muneribus (99). Nudum quodammodo nomen immunitatis requirunt; quoniam paupertate a dispendio tutæ sunt. Itaque amplius laudi earum tribuunt, qui aliquid rei detrahunt; siquidem saluti publicæ dicata virginitas crescit merito, cum caret præmio.

12. « Absint ab ærarii vestri puritate ista compendia. Fiscus bonorum principum non sacerdotum damnis, sed hostium spoliis augeatur. Ullumne lucrum compensat invidia? Et quia avaritia in mores vestros non cadit, hoc miseriores sunt, quibus subsidia vetera decerpta sunt. Etenim sub imperatoribus, qui alieno abstinent, qui resistunt cupiditati, ad solam detrahitur amittendis injuriam, quod desiderium non movet auferentis.

13. « Agros etiam virginibus et ministris deficientium (1) voluntate legatos fiscus retentat. Oro vos, justitiæ sacerdotes, ut urbis vestræ sacris reddatur privata successio. Dictent testamenta securi, et sciant sub principibus non avaris stabile esse, quod scripserint. Delectet vos ista felicitas gene-

Rom. edit. sola, « et deprehensionis anteis exemplo. »

Marcellinus lib. XII cap. 11, Constantii in ingressum commorationemque describit, ad haud dubie hoc loco alludere voluit Symma-

Mss. aliquot, « Deum numina. »

ta omnes edit.; mss autem fere ad unum at negationem; nec pauci quoque dictionem cujus loco legit « urbibus cunctis » citatus pra Panvinus.

Epictetus Enchir. cap. 38: Ὅπου γὰρ τὸ ν, ἐκεῖ καὶ τὸ εὐσεβές. Uterque ergo pietatis entum vult esse utilitatem; sed non eodem anc definiunt.

Mss. aliquot, « in aperto sit; » unus « in sit. »

Rom. edit. sola, « totius sæculi fides. »

Mss. non pauci, » diis patriis indigetibus, » corrupte « indigentibus. » Sane quidem lib. I Georg conjunctim ponit, « dii patrii indigetes: » at nihil impedit quominus duo hæc nomina Symmachus diviserit. Nam ut raro indigetes pro iisdem accipiantur, qui dicuntur a Græcis θεοὶ πατρῷοι καὶ ἐγχώριοι, sæpe tamen pro heroibus in deos relatis, atque inter eos degentibus sumuntur. Vide alias quoque ejusdem significationes apud Vossium in Etymol. Jos. Laurentium lib. II *Polym.*, dissert. 49, atque alios.

(98) Ita vet. edit. ac mss., exceptis paucis, ubi etiam legitur « nunc certamina: » Rom. autem edit., nos preces, non certamina. « Per certamina vero intelligi non debent pugnæ armis commissæ, sed concertationes illæ, quas proxime ante dicit esse « otiosorum. »

(99) Rom. edit. sola, « sacerdotii vacare muneribus. »

(1) « Deficientium » nomine illos appellat, quorum vita senectutis oneri cedit, quos Ambrosius « defectos » vocare solet, maxime enim obsignantur ab hujusmodi testamenta.

ris humani, cœpit causæ hujus exemplum sollicitare morientes. Ergo Romanæ religiones sub Romana jura non pertinent? Quod nomen accipiet ablatio facultatum, quas nulla lex, nullus casus fecit caducas? Capiunt legata liberti, servis testamentorum justa commoda (2), non negantur; tantum nobiles virgines, et fatalium sacrorum ministri excluduntur prædiis hæreditate quæsitis. Quid juvat saluti publicæ castum corpus dicare, et imperii æternitatem cœlestibus fulcire præsidiis, armis vestris, aquilis vestris amicas applicare virtutes, pro omnibus efficacia vota suscipere, et jus cum omnibus non habere? Itaque melior est servitus, quæ hominibus impenditur. Rempublicam lædimus cui nunquam expedit ut ingrata sit.

14. « Nemo me putet solam causam religionum tueri: ex hujusmodi facinoribus orta sunt cuncta Romani generis incommoda (3). Honoraverat lex parentum Vestales virgines, ac ministros deorum, victu modico, justisque privilegiis. Stetit muneris hujus integritas usque ad degeneres trapezitas, qui ad mercedem vilium bajulorum sacræ castitatis alimenta verterunt. Secuta est hoc factum fames publica, et spem provinciarum omnium messis ægra decepit. Non sunt hæc vitia terrarum. Nihil imputamus astris. Nec rubigo segetibus obfuit, nec 382 avena fruges necavit (4): sacrilegio annus exaruit; necesse enim fuit perire omnibus, quod religionibus negabatur.

15. « Certe si est hujus mali aliquod exemplum, imputemus tantum famem viribus annorum. Gravis hanc sterilitatem aura constrinxit: silvestribus arbustis vita producitur, et rursus ad Dodonæas arbores (5) plebis rusticæ inopia convolavit. Quid tale provinciæ pertulerunt, cum religionum ministros honor publicus pasceret? Quando in usum hominum concussa quercus, quando vulsæ sunt herbarum radices, quando alternos regionum defectus deseruit fecunditas mutua; cum populo et virginibus sacris communis esset annona? Commendabat enim terrarum proventus victus antistitum, et remedium magis quam largitas erat. An dubium est semper pro copia omnium datum, quod nunc inopia omnium vindicavit?

16. Dicet aliquis sumptum publicum denegatum alienæ religionis impendiis. Absit a bonis principibus ista sententia; ut quod de communi (6) quibusdam tributum est, in jure fisci esse videatur. Nam cum respublica de singulis constet, quod ab ea proficiscitur, sit rursus proprium singulorum. Omnia regitis, sed suum cuique servatis; plusque apud vos justitia, quam licentia valet. Consulite certe munificentiam vestram, an hæc publica velit existimari, quæ in alios transtulistis? Semel honori urbis delata compendia desinunt esse tribuentium: et quod a principio beneficium fuit, usu atque ætate fit debitum. Inanem igitur metum divino animo vestro tentat incutere, si quis asserit conscientiam vos habere prœbentium (7), nisi detrahentium subieritis invidiam.

17. « Faveant clementiæ vestræ sectarum omnium arcana præsidia: et hæc maxime, quæ majores vestros aliquando juverunt, uos defendant, a nobis colantur. Eum religionum statum petimus, qui divo parenti culminis vestri servavit (8) imperium, qui fortunato principi legitimos suffecit hæredes. Spectat senior ille divus ex arce siderea lacrymas sacerdotum, et se culpatum putat more violato, quem libenter ipse servavit.

18. « Præstate etiam divo fratri vestro alieni consilii correctionem: tegite factum quod senatui displicuisse nescivit. Siquidem constat ideo exclusam legationem, ne ad eum judicium publicum perveniret. Pro existimatione est temporum superiorum, ut non dubitetis abolere, quod probatum est principis non fuisse. »

(2) « Justa commoda » ideo dicit, quia nec hæreditatem integram, nec legata quælibet accipere servis licebat: sed vel peculium, id est, modicam pecuniæ summam, vel pensionem aliquam, ut puta fructuum, vestium, etc. Nam « commoda » pro pensione quæ sacerdotibus, militibusve attribuatur, usurpari ex Suetonio, Juvenali atque aliis intelligimus.

(3) Vetus erat ac trita paganorum criminatio, ut imperium nullam pateretur calamitatem, quin eam Christianæ religioni acceptam ferrent. Eleganter Tertullianus, *Apolog.* cap. 40. « Si Tiberis, inquit, ascendit ad mœnia, si Nilus non ascendit in arva, si cœlum stetit, si terra movit, si fames, si lues; statim Christianos ad leonem. » Verum hasce calumnias præter eumdem Tertullianum hoc ipso *Apologetico*, et Ambrosium nostrum sequenti dissertatione, alii quoque innocentiæ Christianorum defensores confutarunt, inter quos Augustinus editis libris *de Civit. Dei* palmam tulit.

(4) Pauci mss., « fruges negavit. »

(5) Mss. nonnulli, « ad idoneas arbores. » Male: sunt enim dodonææ arbores quercus, e quarum glandibus victitasse feruntur primi homines: ac proinde tanta fuisse fames significatur, ut mitiorum frugum defectu glandes esitare pauperes coacti sint.

(6) Mss. aliquot, « ut quod commune; » reliqui, ac edit., « ut quod de commune; » vet. edit., « olim de commune. »

(7) Nonnulli mss., « habere præsentiam. » Non recte; « conscientiam » enim « habere præsentium, » etc., idem est ac tam in culpa esse, quam si præberent, nisi detraxerint.

(8) Rom. edit., « parenti vestro culminis servavit, » etc. Quod autem ait numinum suorum religionibus servatum Valentiniani senioris imperium, hoc eo sensu intelligendum est, non quod illas secutus fuerit, sed quod non aboleverit, sicut a Symmacho supra dictum est. Hanc etiam ob rem eumdem principem commendat ethnicus Marcellinus lib. xxx, c. 9. Quin imo idem Valentinianus libertatem cuique sequendæ religionis, quam elegisset, a se relictam lege 9 de Maleficiis testificatur. Et hoc ipsum est cur de Valentiniano juniori Ambrosius in funebri ejusdem laudatione: « Quod patri defuerat, inquit, adjunxit: quod frater constituit, custodivit. »

833 EPISTOLA XVIII (9).

i Symmachi respondet AMBROSIUS, *et post iatam sibi* VALENTINIANI *benevolentiam, ı eadem relatione præcipua capita aggre- Nam prosopopœiæ qua Roma priscos suos poscere fingebatur, alia ejusdem Romæ ria efflagitantis opponitur, cum Vestalibus ·ificulis virgines sacræ et Christi sacerdo- nparantur, ac tandem quod sublatas illas ıonias famem ultam fuisse dictitabatur, id ı esse invictissimis argumentis demonstra-*

›sius episcopus beatissimo principi, et cle- .mo imperatori (10) VALENTINIANO augusto.

n vir clarissimus (11) præfectus urbis Sym- ad clementiam tuam retulisset, ut ara quæ ȝ Romæ curia sublata fuerat, redderetur tu, imperator, licet adhuc in minoris ævi ı florentibus novus annis, fidei tamen vir- ›ranus obsecrata gentilium non probares; quo comperi, puncto libellum obtuli; quo nprehenderim, quæ suggestioni necessaria ıur; poposci tamen exemplum mihi rela- ıri.

que non fidei tuæ ambiguus, sed providus s, et pii certus examinis, hoc sermiones re- assertioni respondeo, hoc unum petens, ut borum elegantiam, sed vim rerum exspe- ı putes (12) Aurea enim, sicut Scriptura locet (*Prov.* XII, 18), est lingua sapientiam rum, quæ phaleratis dotata sermonibus, et splendentis eloquii velut coloris pretiosi resultans, capit animorum oculos specie ; visuque perstringit (13). Sed aurum hoc, ıntius manu tractes, foris pretium (14), in- ıllum est. Volve, quæso, atque excute sec- ntilium : pretiosa et grandia sonant, veri lefendunt; Deum loquuntur, simulacrum

ia igitur in relatione sua vir clarissimus us urbis proposuit, quæ valida putavit : oma veteres, ut ait, suos cultus requirat,

A et quod sacerdotibus suis virginibusque Vestalibus emolumenta tribuenda sint, et quod emolumentis sacerdotum negatis, fames secuta publica sit.

4. In prima propositione, flebili Roma quæstu sermonis illacrymat, veteres, ut ait, cultus cæremoniarum **834** requirens. Hæc sacra, inquit, Annibalem (15) a mœnibus, a Capitolio Senonas repulerunt. Itaque dum sacrorum potentia prædicatur, infirmitas proditur. Ergo Annibal diu sacris insultavit Romanis, et diis contra se dimicantibus usque ad muros urbis vincendo pervenit. Cur se obsideri passi sunt, pro quibus deorum suorum arma pugnabant?

5. Nam de Senonibus quid loquar, quos Capitolii secreta penetrantes Romanæ reliquiæ non tulis-B sent, nisi eos pavido anser strepitn prodidisset? En quales templa Romana præsules habent. Ubi tunc erat Jupiter? An in ansere loquebatur?

6. Verum quid negem sacrorum ritus militasse Romanis? Sed etiam Annibal eosdem deos colebat. Utrum volunt igitur, eligant. Si in Romanis vicerunt sacra, in Carthaginensibus ergo superata sunt; si in Carthaginensibus triumphata, nec Romanis utique profuerunt.

7. Facessat igitur invidiosa illa populi Romani querela : non hanc Roma mandavit (16). Aliis illa eos interpellat vocibus : Quid me casso quotidie gregis innoxii sanguine cruentatis? Non in fibris pecudum, sed in viribus bellatorum tropæa victoriæ sunt. Aliis ego disciplinis orbem subegi. Mili-C tabat Camillus (17), qui sublata Capitolio signa, cæsis Tarpeiæ rupis triumphatoribus, reportavit: stravit virtus, quos religio non removit. Quid de Attilio (8) loquar, qui militiam etiam mortis impendit? Africanus non inter Capitolii aras, sed inter Annibalis acies triumphum invenit. Quid mihi veterum exempla profertis? Odi ritus Neronum. Quid dicam bimestres imperatores (19), et terminos regum cum exordiis copulatos? Aut forte illud

ıripta ann. 384.

lonnulli mss., « et Christianissimo impera-

Vir clarissimus » non tam honori perso- uitur, quam dignitatis titulus ac significa- ut jam alicubi observavimus. Adi etiam, si Alciati lib. III Dispunctionum.

lom. edit., « expendendam putes; » reli- ; mss., « exspectandam putes, » uno Vat. cepto, ubi « expetendam. »

luo mss., « specie formosa, visuque per- ; » unus, « specie formositatis perstringit; » ət edit., « specie formosi, visuque, » Rom. que perstringit. »

Foris pretium, » supple, auri præ se fert, metallum, » æs videlicet aut ferrum : ubi nomen pro viliori specie positum est.

Annibalem Carthaginensium ducem Romano infensissimum nemo nescit in summum um res Romanorum adduxisse : qui tandem deliciis emollitus, et Fabii cunctatione de- s, Italia recedere coactus fuit, ac postmo- Scipione Africano debellatus. Senones vero Celtica Gallia in Italiam transiissent, urbem ırmis ceperunt; at Capitolium delusa canum a occupaturi, anserum gengritu defecti sunt, et a Manlio de Tarpeia rupe dejecti.

(16) Omnes edit. « non hæc Roma mandavit; » mss. aliquot, « non hanc rem mandavit; » reliqui melius, « non hanc, » etc., supple querelam.

(17) Camillus quinquies dictator creatus est, et ob præclara in Remp. merita alter Romulus dictus. Hic collectis Romanorum reliquiis Senonas prædæ D intentos fudit ac profligavit : quo potissimum nomine hic ab Ambrosio memoratur.

(18) Attilius Regulus a Carthaginensibus, a quibus captus in bello fuerat, ad Senatum de permutandis captivis missus, cum eam permutationem efficaciter dissuasisset, Carthaginem ad certissimam et crudelissimam mortem rediit.

(19) Galbam, Othonem, Vitellium intelligit, quorum Galba septimo imperii mense occisus est, Otho nonagesimo quinto die, Vitellius octavo trini principes in imperio non impleverunt, quod eleganti carmine comprehensum est ab Ausonio :

> Galba senex, Otho lascive, famose Vitelli,
> Tertia vos Latio regnantes nesciit ætas.

Nisi hoc potius referri velimus ad Æl. Pertinacem qui duobus mensibus et diebus 25, et ad Didium, qui duobus mensibus et quinque diebus in imperio fuere : quod certius convenit cum spatio Ambrosiano. Ita Nannius.

est novum, Barbaros suis excessisse finibus? Numquid etiam illi Christiani fuerunt, quorum miserabili novoque exemplo alter captivus imperator (20), sub altero captivus orbis, fefelli se quæ victoriam promittebant (21), suas cæremonias prodiderunt? Numquid et tunc non erat ara Victoriæ? Pœnitet lapsus : vetusta canities pudendi sanguinis traxit ruborem. Non erubesco cum toto orbe longæva converti. Verum certe est quia nulla ætas ad perdiscendum sera est. Erubescat senectus, quæ emendare se non potest. Non annorum canities est laudata (22), sed morum (*Sap.* IV, 8, 9). Nullus pudor est ad meliora transire. Hoc solum habebam commune cum **835** Barbaris, quia Deum antea nesciebam. Sacrificium vestrum ritus est bestiarum cruore respergi. Quid in mortuis pecudibus quæritis Dei voces? Venite, et discite in terris cœlestem militiam : hic vivimus, et illic militamus. Cœli mysterium doceat me Deus ipse, qui condidit, non homo, qui se ipsum ignoravit. Cui magis de Deo, quam Deo credam? Quomodo possum vobis credere, qui fatemini vos ignorare quod colitis?

8. Uno, inquit, itinere non potest perveniri ad tam grande secretum. Quod vos ignoratis, id nos Dei voce cognovimus. Et quod vos suspicionibus quæritis, ex ipsa sapientia Dei et veritate compertum habemus. Non congruunt igitur vestra nobiscum. Vos pacem diis vestris ab imperatoribus obsecratis, nos ipsis imperatoribus a Christo pacem rogamus. Vos manuum vestrarum adoratis opera, nos injuriam ducimus omne quod fieri potest, Deum putari. Non vult se Deus in lapidibus coli. Denique etiam ipsi philosophi vestri ista riserunt.

9. Quod si vos ideo Christum Deum negatis; quia illum mortuum esse non creditis (23) nescitis enim quod mors illa carnis fuerit, non divinitatis, (quæ fecit ut credentium jam nemo moriatur), quid vobis imprudentius, qui contumeliose colitis, et honorifice derogatis, vestrum enim Deum lignum putatis. O contumeliosa reverentia! Christum mori potuisse non creditis. O honorifica pervicacia!

10. Sed vetera, inquit, reddenda sunt altaria simulacris, ornamenta delubris. Reposcantur hæc

A a consorte superstitionis : christianus imperator aram solius Christi didicit honorare. Quid manus pias et ora fidelia ministerium suis cogunt sacrilegiis exhibere (24)? Vox imperatoris nostri Christum resultet, et illum solum, quem sentit, loquatur : *Quia cor regis in manum Dei* (*Prov.* XXI, 1). Numquid imperator gentilis aram Christo levavit? Dum ea quæ fuerunt, reposcunt; exemplo suo admonent quantum Christiani imperatores religioni, quam sequuntur, debeant deferre reverentiæ; quando gentiles superstitionibus suis omnia detulerunt.

11. Dudum cœpimus, et jam sequuntur exclusos (25). Nos sanguine gloriamur, illos dispendium movet. Nos hæc victoriæ loco ducimus, illi
B injuriam putant. Nunquam nobis amplius contulerunt, quam cum verberari Christianos atque proscribi ac necari juberent. Præmium fecit religio, perfidia putabat esse supplicium. Videte magnanimos. Per injurias, per inopiam, per supplicium nos crevimus (26) : illi cæremonias suas sine quæstu manere posse non credunt.

836 11*. Habeant, inquit, Vestales virgines (27) immunitatem suam. Dicant hoc, quo nesciunt credere, quod possit esse gratuita virginitas : provocent lucris, qui diffidunt virtutibus. Quantas tamen illis virgines præmia promissa fecerunt? Vix septem Vestales capiuntur puellæ. En totus numerus quem infulæ vittati capitis, purpuratarum vestium murices, pompa lecticæ minis-
C trorum circumfusa comitatu, privilegia maxima, lucra ingentia, præscripta denique pudicitiæ tempora coegerunt.

12. Attollant mentis et corporis oculos, videant plebem pudoris, populum integritatis, concilium virginitatis. Non vittæ capiti decus, sed ignobile velamen usui (28), nobile castitati : non exquisita, sed abdicata lenocinia pulchritudinis : non illa purpurarum insignia, non luxus deliciarum, sed usus jejuniorum : non privilegia, non lucra : omnia postremo alia, ut revocari a studio putes, dum exercentur officia. Sed dum exercetur officium, studium provocatur. Suis castitas cumulatur dispendiis. Non est virginitas, quæ pretio emitur, non virtutis studio

(20) Idem Nannius ad hæc verba : Id haud dubie, inquit de Lic. Valeriano, et filio ejus Gallieno intelligendum, quorum pater captus a rege Persarum Sapore, cui ascensuro cervicem pro scabello subjiciebat, in miserabili servitute consenuit : alter orbem terrarum luxu et nequitia perdidit; adeo ut triginta tyranni provincias occupaverint, et feminæ quoque contra eum diadema sumpserint.

(21) Mss. aliquot, « fefellitque quæ victoriam promittebat. » Minus commode.

(22) Omnes edit. ac pauci mss., « canities est laudanda. »

(23) Nonnulli mss., « mortuum esse creditis; » reliqui, et omnes edit... « non creditis. » Melius ut docent sequentia, « Christum mori potuisse non creditis. »

D (24) Pauculi mss., « sacrificiis exhibere. »

(25) Vet. edit., « Dum cœpimus, sequamur excluso; » Rom. et mss. nobiscum consentiunt, nisi quod illa retinuit « sequamur, » ubi prope ad unum ponunt « sequuntur. »

(26) Omnes edit., « nos credimus : » omnes mss. « nos crevimus. »

(27) De Vestalibus vide quod a nobis observatum est ad lib. I *de Virgin.* cap. 4, num. 15. Quod autem infra dicitur « Vestales capiuntur, » allusio est ad illam pontificis novam virginem accipientis formulam : « Capio te, amata. »

(28) Edit. ac pauci mss. « velamen, usui » (Rom. edit., *usu*) « nobile castitatis; » mss. plures et potiores ut in textu.

ur : non est integritas quæcunque in au- (29) nummario ad tempus licitatur compen- ma castitatis victoria est facultatum cupi- vincere ; quia tueri studium tentamentum est. Ponamus tamen subsidia largitatum ida virginibus. Quæ Christianis munera bunt ? quod tantas opes afficiet ærarium ? rbitrantur solis Vestalibus conferendum, let, ut qui totum sibi sub imperatoribus is vindicarunt, iidem sub principibus Chris- on putent nobis sortem debere esse com-

acerdotibus quoque suis et ministris que- limenta publica non deberi. Quantus hinc m tumultus increpuit ? At contra, nobis ivatæ successionis emolumenta recentibus denegantur (30), et nemo conqueritur ; n putamus injuriam, quia dispendium non . Si privilegium querat sacerdos, ut onus declinet (31), patria atque avita et omnium um possessione cedendum est. Quomodo ntiles, si haberent, ingravarent querelam, acerdos ferias ministerii sui emat totius nii sui damno, et privati universæ com- s dispendio usum publici mercetur obse- tendens communis salutis excubias, do- inopiæ se mercede soletur ; quia ministe- n vendidit, sed gratiam comparavit. nferet causas. Vos excusare vultis decurio-), cum Ecclesiæ excusare non liceat sacer- Scribuntur testamenta templorum ministris, xcipitur profanus ; nullus **837** ultimæ con- , nullus prodigus verecundiæ ; soli ex om- erico commune jus clauditur, a quo solo pro s votum commune suscipitur, officium com- fertur : nulla legata vel gravium viduarum, natio. Et ubi in moribus culpa non depre- A henditur : tamen officio mulcta præscribitur. Quod sacerdotibus fani legaverit Christiana vidua, valet : quod ministris Dei, non valet. Quod ego non ut querar, sed ut sciant quid non querar comprehendi ; malo enim nos pecunia minores esse, quam gratia.

15. Sed referunt, ea quæ vel donata vel relicta sunt Ecclesiæ, non esse temerata. Dicant et ipsi quis templis dona detraxerit, quod factum est Christianis (33). Quæ si facta essent gentilibus, redderentur potius quam inferretur injuria. Nunccine demum justitia prætenditur, æquitas postulatur ? Ubi tunc erat ista sententia ; cum direptis Christianorum omnium facultatibus, ipsos vitales anhelitus inviderent, et nullis usquam negata defunctis inhiberent supremæ commercia sepulturæ ? Quos gentiles præ- B cipitarunt, maria reddiderunt. Fidei ista victoria est, quod et ipsi jam facta majorum carpunt, quorum gesta condemnant ? sed quæ, malum, ratio ut eorum munera petant, quorum gesta condemnant.

16. Nemo tamen donaria delubris, et legata aruspicibus (34) denegavit : sola sublata sunt prædia ; quia non religiose utebantur iis, quæ religionis jure defenderent. Qui nostro utuntur exemplo, cur non utebantur officio ? Nihil Ecclesia sibi, nisi fidem possidet. Hos redditus præbet, hos fructus. Possessio Ecclesiæ sumptus est egenorum (35). Numerent quos redemerint templa captivos, quæ contulerint alimenta pauperibus, quibus exsulibus vivendi subsidia ministraverint. Prædia igitur intercepta (36), non jura sunt.

17. En quod factum, quæ triste piaret nefas, fa- C mes, ut aiunt, publica vindicavit ; quia usui omnium proficere cœpit, quod proficiebat commodis sacerdotum. Propterea ergo detractis, ut aiunt, arbusta exuta corticibus, succo miserabili deficientium ora lambebant. Propterea Chaoniam frugem glande mutantes (37), rursus in pecudum pastus, et ad

omnes edit., « tanquam in auctione... solli- » omnes mss. nobiscum faciunt, nisi quod tione, unus legit *actione*, alter *cautione*.
volunt hic designari ab Ambrosio Valenti- gem 20, de episcopis, etc., ad Damasum om. destinatam, qua de facto clerici prohi- a piis mulieribus, quæ se illis adjunxerint, nto quidquam accipere. Quod autem Am- detrimento, quod eadem lex clericis irro- e non moveri testificatur, cum Hieronymo consentit : sed hic se graviter dolere non lat, quod eidem legi causam præbuerit cle- avaritia. Lege secundam ejusdem episto- vita Clericorum.
e onere curiali dicetur commodius epist. dosium.
ntellige Theodosii leg. 104 de Decurioni- qua etiam erit dicendi locus ad epistolam atam.
anc ecclesiarum direptionem sub Juliano fuisse constat. De qua Sozom, lib. v *Hist.* Theodoret. lib. III, cap. 12, et *Tripart.* . VI, cap. 32
ro « legata aruspicibus » legendum « legata ciebus » conjicit Samuel Petit lib. III Va- tion. cap. 7, non injuria « infelix criticus » o vocitatus. Certe ut omittamus mss. ac nsensum, lectio illa minime Ambrosiana

infelicis victus alimenta revocati, concussa quercu, est, nec rationes, quibus nititur, satis idoneæ. Locum expende, ac pronuntia.
(35) Hanc legem, qua Ecclesiam omnem teneri hoc loco testatur Ambrosius, quam perfecte insemet impleverit, cognosces ex iis quæ ab lib. II *Offic.* cap. XV et 28 observavimus.
(36) Mss. duo, « Præda igitur intercepta. » Et post secundum versum, ubi vet. edit. ac mss. aliquammulti, « quod ; » nonnulli « quæ triste piare nefas ; » melius edit. Rom. cum reliquis, « quæ triste piaret nefas. » Est quippe imitatio illius versus e lib. II *Æneid.* :

Effigiem statuere, nefas quæ triste piaret.

(37) Hic mss. et edit. inter se conveniunt, excepto quod in illorum nonnullis, dicito » glande » prætermittitur : sed tamen ulcus his verbis inest mimine obscurum. Nam præter quam quod Ambrosium respexisse liquet ad versum illum ex I *Georg.* :

Chaoniam pingui glandem mutavit arista ;

vox « Chaonium » ducitur a regione Epiri, in qua Dodone urbs condita erat. Non longe autem ab hac surgebat silva Jov. sacra, et tota quercina ; unde Symmachus in *Relatione*, et Ambrosius infra quercus *Dodoneas arbores* vocant. Scribendum ergo vel « Chaoniam fruge glandem mutantes, » vel « Chaonia frugem glande, etc. »

famem in silvis 838 miseram solabantur (38). Nova videlicet prodigia terrarum, quæ nunquam ante acciderant, cum superstitio gentilis toto orbe ferveret ? ne vera quando ante vacuis avenis seges avari vota lusit agricolæ (39), et spem rusticæ plebis quæsita dulcis frugis herba destituit?

18. Et unde Græcis oracula habita (40) suæ quercus, nisi quia remedium silvestris alimoniæ cœlestis religionis donum putarunt ? Talis enim suorum munera credunt deorum. Quis dodonæas arbores, nisi gentium populus adoravit, cum pabulum triste agri nemorum (41) honore donaret? Non est verisimile quod indignantes eorum dii id pro pœna intulerint, quod solebant placati conferre pro munere.

Quæ autem æquitas, ut paucis sacerdotibus dolentes victum negatum, ipsi omnibus denegarent, cum inclementior esset sindicta, quam culpa? Non est igitur idonea, quæ tantam agritudinem mundi fallentis causa constrinxerit ; ut virentibus segetibus subito spes anni adulta moreretur.

19. Et certe ante plurimos annos templorum jura toto orbe sublata sunt : modone demum diis gentilium venit in mentem suas injurias ultum ire? Propterea nec assueto cursu Nilus intumuit, ut Urbicorum sacerdotum dispendia vindicaret (42), qui non vindicavit suorum ?

20. Esto tamen si suriore anno deorum suorum injurias vindicatas putant, cur præsenti anno contemptui fuere ? Jam enim nec herbarum vulsis radicibus rusticana plebs pascitur, nec baccæ silvestris explorat solatia ; nec cibum de sentibus rapit (45) : sed operum læta felicium, dum messes suas et ipso miratus, explevit voti satietate jejunium : usurario nobis reddidit terra proventus.

21. Quis ergo tam nos humanis usibus vices stupeat annorum ? Et tamen etiam superiore anno plerasque novimus provincias redundasse fructibus. De Gallis quid loquar solito ditioribus ? Frumentum Pannoniæ, quod non severant, vendiderunt : et secunda Rhetia (44) fertilitatis suæ novit invidiam;

A nam quæ solebat tutior esse jejunio, fecunditate hostem in se excitavit : Liguriam Venetiasque autumni frumenta paverunt. Ergo nec ille sacrilegio annus exaruitt, et iste fidei fructibus annus effloruit. Negent etiam quod largo fetu vineæ redundaverint. 839 Itaque et messem feneratam recepimus, et liberalioris vindemiæ beneficia possidemus.

22. Postremus superest et maximus locus, utrum ea quæ vobis profuerint, imperatores, restituere subsidia debeatis ; ait enim : Vos defendant, a nobis colantur. Hoc est, fidelissimi principes, quod ferre non possumus ; quia exprobrant nobis vestro se nomine diis suis supplicare, et vobis non mandantibus, sacrilegium immane committunt, dissimulationem pro consensu interpretantes.
B Sibi habeant præsidia sua : suos si possunt, illa defendant. Nam si iis a quibus coluntur, auxilio esse non possunt; quomodo possunt vos defendere, a quibus non coluntur ?

23. Sed majorum, inquit, servandus est ritus. Quid quod omnia postea in melius profecerunt? Mundus ipse, qui vel primum coactis elementorum per inane seminibus (45), tenero orbe, concreverat, vel confuso adhuc indigesti operis caligabat horrore ; nonne postea distincio cœli, maris, terrarumque discrimine, rerum formas quibus speciosus videtur, accepit? Exutæ humentibus tenebris novum terræ stupuere solem. Dies in exordiis non refulget, sed in processu temporis incrementis luminis micat, et caloris exæstuat.

C 42. Luna ipsa, qua propheticis oraculis species Ecclesiæ figuratur, cum primum resurgens in menstruas reparatur ætates, tenebris nobis abscondítur (46) : paulatimque cornua sua complens vel e regione solis absolvens, clari splendore fulgoris irrutilat.

25. Exercori in fructus terræ ante nesciebant; post ubi imperare arvis sollicitus cœpit agricola (74). et informe solum vestire vinetis, silvestres animos domesticis mollitæ cultibus exuerunt.

26. Anni ipsius ætas prima, quæ nos usu pari coloravit nutu giguentium (48) : sed in pocessu ...

(38) Non pauci mss., « miseram solabamur ; » et istic alluditur etiam ad Virgilianum illud e lib. jam citato :

Concussaque famem in silvis solabere quercu.

(39) Virg. lib. cit. :

Exspectata seges vacuis elusit avenis.

(40) Ita mss. ; edit. autem, « oracula habitæ. » utique ex Virg. lib. II *Georg.* ubi legitur :

. . . . . Atque habitæ Grajis oracula quercus.

De dodonæis porro quercubus hic agi constat ; de quibus præter Virgilii commentatores ad versum citatum, consulere etiam licet Erasmum chil. 1, cent. 1, adagio 7.

(41) Omnes edit., « pabulum triste sacri nemoris ; » omnes mss. ut nos in textu.

(42) Quemadmodum Roma per antonomasiam Urbs, ita et Romanos sacerdotes hoc loco Urbicos vocat Ambrosius.

(43) Nonnulli mss., « nec cibus de sentibus sapit. » Sequenti autem sensu parodia est ex illo Virg. *Georg.* I :

Et ipsa suas mirantur Gargara messes,

D (44) Omnes edit., « et fecunda Rhetia ; » omnes mss., » et secunda Rhetia. » Hodie dividitur ea regio in superiorem et inferiorem : an autem Ambrosii ætate in primam et secundam distingueretur, nobis non constat. Vide situm ejus apud Ptolemeum lib. II, et apud geographos recentiores.

(45) Compone, si lubet, totum hunc locum cum simili apud Virgilium *Ecl.* 6, et alterum ex altero petitum diffiteberis.

(46) Mss. aliquot, « tenebris noctis absconditur. »

(47) Mutuatus est etiam hunc locum Ambros. ex illo Virg. *Georg.* I :

Exercetque frequens tellurem, atque imperat arvis.

Alii quoque versus e lib. II hic expressi sunt, quos ipse per te facile deprehendes.

(48) Rom. edit., « nuda gignentium ; » optime ...

floribus vernat, postremis adolescit fructi-

Ios quoque ævi rudes, sensus habemus in- ι (47) : sed mutati in annos ingenii rudi- deponimus.

ticant igitur in suis omnia manere debuisse iis ; mundum tenebris obductum, quia splen- olis illuxerit, displicere. Et quanto gratius mi tenebras depulisse, quam corporis, fidei- bar emicuisse, quam solis? Ergo **840** et sicut omnium rerum primæva mutarunt (50), rabilis canæ fidei sequeretur senectus. Quos ovet, reprehendant messem ; quia sera fe- is est ; reprehendant vindemiam ; quia in anni est : reprehendant olivam ; quia po- s est fructus.

Ergo et messis nostra fides animorum est ; æ gratia (51) meritorum vindemia est, quæ ι mundi virebat in sanctis, sed postrema æ- diffudit in populos, ut adverterent omnes dibus animis irrepsisse fidem Christi (nulla ine adversario corona victoriæ), sed explosa ıe, quæ ante convaluit, quod erat verum, fit ælatum (52).

Si ritus veteres delectabant, cur in alienos idem Roma successit? Omitto absconditam humum, et pastorales casas auro degeneri tes. Quid, ut de ipso respondeam quod que- captarum simulacra urbium, victosque deos grinos ritus sacrorum alienæ superstitionis receperunt? Unde igitur exemplum, quod suos (53) simulato Almonis in flumine lavat ? Unde Phrygii vates, et semper invisa Ro- non æquæ Carthaginis numina? Quam Cœ- Afri, Mithram Persæ, plerique Venerem co- l), pro diversitate nominis, non pro numinis te. Sic deam esse et victoriam crediderunt, ique munus est, non potestas : donatur, non tur, legionum gratia, non religionum poten- tia. Magna igitur dea, quam militum multitudo sibi vindicat, vel præliorum donat eventus ?

31. Hujus aram strui in urbis Romæ curia petunt, hoc est, quo plures conveniunt Christiani. Omnibus in templis aræ, ara etiam in templo victoriarum. Quoniam numero delectantur, sacrificia sua ubique concelebrant. Quid est nisi insultare fidei, unius aræ sacrificium vindicare? Ferendumne istud, ut gentilis sacrificet, et Christianus intersit? Hauriant, inquit, hauriant vel inviti fumum oculis, symphoniam auribus, cinerem faucibus, thus naribus, et aversantium (55) licet ora excitata focis nostris favilla respergat. Non illi satis sunt lavacra, non porticus, non plateæ occupatæ simulacris? Etiamne in communi illo concilio non erit communis conditio? Obstringetur pia senatus portio obtestantium vocibus, adjurantium sacramentis. Si refutet, videbitur mendacium prodere : **841** si acquiescat, sacrilegium confiteri.

32. Ubi, inquit, in leges vestras et verba jurabimus? Ergo mens vestra, quæ legibus tenetur inclusa, cæremoniis gentium suffragium colligit, fidem stringit? Jam non solum præsentium, sed absentium etiam, et quod est amplius, imperatores, fides vestra pulsatur ; vos enim cogitis, si jubetis. Constantius (56) augustæ memoriæ nondum sacris initiatus mysteriis, contaminari se putavit, si aram illam videret. Jussit auferri, non jussit reponi. Illud auctoritatem facti habet, hoc præcepti non habet.

33. Nemo sibi de absentia blandiatur. Præsentior est (57), qui se animis inserit, quam qui oculis protestatur. Plus enim est mente connecti, quam corpore copulari. Vos senatus cogendi concilii præsules habet, vobis coit (58) : vobis conscientiam suam, non diis gentium præstat : vos liberis suis, non tamen fidei suæ præfert. Hæc est charitas expetenda, hæc est charitas major imperio, si fides tuta sit, quæ servat imperium.

sed mss, atque edit. vet. præsidiis destitu- n vero est, « nutu gignentium » ac gignen- bitrio seu lege.

Omnes edit., « habemus infantiæ ; » omnes nss., « habemus infantiam. »

Edit. cum paucis mss., « primæva viam mu- » alii mss. magno numero, « primæva ni- : » reliqui melius, « nutarunt, » id est, præ tate vacillarunt.

Rom. edit., « fides animarum, et in Eccle- tia, etc. »

Omnes edit., « id quod erat verum, jure ım ; » mss. partim, quod erat verum, fit jure ım, » partim... « injuriæ prælatum, » partim . « in jure prælatum. » Nec male forsitan nus... « id jure prælatum. »

Mss. aliquot, « cursus suos. » Est autem ut Nannius observat, fluvius Romæ in prima , apud quem olim Romani sacra Cybelis fa- eodem ritu, quo Galli sacerdotes in Phry- m subjectis de eodem fluvio nonnullis Ovi- uvenalis versiculis, idem adjungit : Ad cu- ilitudinem cum alibi sacra fiunt, proximum Almonem esse fingunt ; si quidem mos est, in sacris haberi nequeant simulentur : quod perinde accipitur, ac si vera essent. Virg. IV, *Æneid :*

Sparserat et latices simulatos fontis Averni.

Hæc Nannius. Porro de sacris peregrinis, quæ Romæ adoptata tradit Ambrosius, eleganter quoque Leo pont. Rom. serm. I, *de Apostolis :* « Cum pene omnibus, » inquit, « dominaretur gentibus, omnium gentium serviebat erroribus, etc. » Verumtamen facta sæpius edicta de pellendis ex Urbe religionibus peregrinis non ignoramus.

(54) Sumptum est ex illo Herodoti, ἐπιμεμαθήκασι δὲ καὶ τῇ Οὐρανίῃ θύειν παρά τε Ἀσσυρίων μαθόντες καὶ Ἀραβίων, καλέουσι δὲ Ἀσσύριοι τὴν Ἀφροδίτην Μύλιττα, Ἀράβιοι δὲ Ἀλίτεα, Πέρσαι δὲ Μίθραν. Ita Nannius.

(55) Amerb. cum mss. non paucis, « et adversantium ; » aliæ cum reliquis, « et adversantium. »

(56) Cod. Long. et Læt., *Constantinus.* Sed omnino legendum Constantius, de cujus baptismate scribit Socrates lib. II, cap. 47, et alii.

(57) Ambrosius supra epist. 14, num. 6 ; « Quorum frequenter præsentior absentia fuit, » et hæc sententia sancto præsuli erat admodum familiaris.

(58) *Vobis coit* in mss. fere omnibus desideratur

A **34. Sed fortasse aliquem moveat ita fidelissimum** principem destitutum (59) : proinde quasi meritorum pretium caducis æstimetur præsentium. Quis enim sapiens non in orbe quodam atque circuitu locata humanarum rerum novit negotia ; quia non eosdem semper successus habent : sed variant status, et mutant vices ?

35. Quem beatiorem Cneio Pompeio Romana templa miserunt ? At is cum tribus triumphis terrarum cinxisset orbem, pulsus acie, bello profugus, et sui terminis exsul imperii, Canopei manu spadonis occubuit (60).

36. Quem nobiliorem Cyro Persarum totius Orientis terræ regem dederunt? Is quoque cum principes potentissimos adversantes vicisset, victos reservasset (61), muliebribus armis fusus
B interiit. Et ille rex qui superatos etiam consessus honore donaverat, exsecto capite et intra utrem plenum cruoris, satiari jussus (62), incluso, femineis imperiis ludibrio fuit. Adeo in istius vitæ curriculo non paria paribus, sed longe diversa referuntur.

37. Quem etiam magis sacrificiis deditum, quam Carthaginensium ducem Hamilcarem reperimus ? Qui cum toto prælii tempore inter acies positus dimicantes, sacrificium faceret ; ubi partem suorum victam esse cognovit, in ipsos quos adolebat, se præcipitavit ignes : ut eos vel corpore suo restingueret (63), quos sibi nihil profuisse cognoverat.

842 38. Nam de Juliano quid loquar ? qui cum responsis haruspicum male credulus esset, ademit
C sibi subsidia revertendi (64). Ergo in communi casu non est communis offensa ; neminem etenim promissa nostra luserunt.

39. Respondi lacessentibus tanquam non lacessitus ; refellendæ etenim Relationis, non exponendæ superstitionis mihi studium fuit. Te tamen, imperator, ipsa eorum relatio faciat cautiorem. Nam cum de superioribus principibus texuisset, quia prior eorum numerus cæremonias patrum coluit, recentior non removit ; addidisset etiam : si exemplum **religio veterum non facit, faciat dissimula**ximorum ; evidenter docuit quid et fidei beas, ut gentilitii ritus non sequaris **exe**t pietati, ut fratris statuta non violes. Si **e** suis duntaxat partibus eorum **dissimul** principum prædicarunt, qui cum essent **Ch** decreta tamen gentilium minime **remo** quanto magis amori debes deferre **fratern** dissimulare deberes, etiamsi quid **forsi** probares, ne fraternis derogares **statutis,** teneas quod et fidei tuæ, et **germanitatis** tudini judicas convenire.

EPISTOLA XIX (65)

AMBROSIUS *a* VIGILIO *ad episcopatum rece to, ut sibi formam institutionis tradere cratus, admonet ne fideles cum infideli tiatur iniro conjugia : deterreat po fraudibus atque fœnoribus : ad hospit vero illum hortetur : sed potissimum n rata Christianorum cum gentilibus ma efficacius prohibeat, historiam Samso versam decurrit atque edisserit.*

AMBROSIUS VIGILIO (66).

1. Poposcisti a me institutionis **tuæ i** quoniam novus accitus es ad **sacerdotium** niam te ipsum ædificasti, ut oportuit, **qui** habitus es tanto munere ; quomodo **et ali**ces, significandum videtur.

2. Primum omnium cognosce **Ecclesiam** tibi commissam ; ideoque vitandum **sem** quid obrepat offensionis, et fiat velut **c** corpus ejus gentilium admistione. Unde **S** tibi dicit : Ne accipias uxorem de **filiabus** næorum, sed vade in Mesopotamiam, **in** Bathuel, id est, domum sapientiæ ; **et** acquire copulam (67) (*Gen.* XXVIII, 1, 2). tamia autem regio est in partibus **Orient** duobus maximis per ea locorum **Euphr** et Tigri fluminibus circumvenitur (68), origo est in Armeniæ locis. Influunt **autem** meatu in mare Rubrum (69) ; et ideo **Meso** nomine signatur figura Ecclesiæ, **quæ**

(59) Gratianus dubio procul hic designatur, de cujus morte adi Exposit. Psal. LXI et quæ nos ibidem annotabamus...

(60) Pompeium, amissa Pharsalica pugna, ad regem Ægypti perfugientem, cum e navi sua in Ægyptiam ingressus esset, Achillas regius eunuchus
D nefarie trucidavit, ut Plutarchus in illius Vita, Suetonius in Vita Jul. Cæsaris, atque alii commemorant. Canopeum autem spadonem vocat a Canopo Ægypti urbe, quæ ab Alexandria 120 stadiis dissita erat.

(61) De Cyro Persarum rege, qui devictum Crœsum perhumaniter planeque regie tractaverat, a Thomyri capto et obtruncato scripsit Herodotus libro I *Hist.*, Justinus lib. etiam I, atque alii.

(62) *Satiari jussus* deest in mss. fere omnibus at contra in cunctis edit. invenitur.

(63) Ita omnes mss. paucis exemplis, in quibus pro *restingueret* habetur *restringeret :* omnes vero edit. « vel cruore suo restingueret. »

(64) Hanc Juliani Apostatæ bellum adversus Persas adorientis imprudentiam, qua combustis navibus sibi ac Romano exercitui redeundi spem intercepit, descriptam habes apud. **Sozome** VI, cap. 1, Theodor. lib. III, cap. 25, **et ali**

(65) Scripta anno 385.

(66) Rom. edit., « Vigilio fratri ; » et **inf** sinuandum videtur. » Vigilium ad **quem** hæc epistola, non alium esse a Vigilio episcopo jam in Admonit. ad lib. *de Tobi* vimus, nec a nobis hac in re quisquam **dis** Ejus porro mortem Rom. Martyrol. VII **Ka** annuntians, eum a paganis cum **idolola** quias exscindere conaretur, lapidibus tradit, in quo illi concinnunt collectio **Us** Acta in Mabillonii Præfat. in. x suum **sæcu** morata. Unde in promptu est, cur a **pern** fidelium atque ethnicorum inter se **connubi** lium tantopere dehortatus fuerit **Ambrosiu**

(67) Rom. edit. sola, « et de filiabus **L** bi, » etc.

(68) Mesopotamia ergo propterea **dicitur** ræ tractus, quod sit μέσος ποταμῶν.

(69) Rom. edit., « in mare Persicum ; » stat in geographiam errorem pati, **quam a** bus mss. atque edit. deficere.

ım prudentiæ irrignis atque justitiæ fecun- A
es fidelium, quibus sacri baptismatis, cujus
ıecessit in Rubro mari infundit gratiam,
ıe abluit. Doce ergo plebem, ut non ex
ıis, sed ex domibus Christianis conjugii
· copula.
ıo fraudet mercenarium mercede debita
ıx, 13); quia et nos mercenarii sumus Dei
ł ab eo mercedem laboris nostri exspecta-
tu quidem, o quicunque es negotiator,
rio tuo mercedem pecuniariam negas, id
n, caducam: tibi autem negabitur merces
ırum cœlestium: « Non fraudabis ergo, ut
ł, mercenarium mercede sua (*Deut.* xxiv,

. dabis pecuniam tuam ad usuram; quo- B
iptum est quod is qui pecuniam suam non
. usuram, habitabit in tabernaculo Dei
ıv, 51); nam ille supplantatur (71), qui
n captat emolumenta. Itaque vir Christia-
abet, det pecuniam quasi non recepturus:
ı sortem, quam dedit, recepturus. Habet
on mediocrem gratiæ usuram. Alioquin
istud est, non subvenire. Quid enim du-
, qnam ut des pecuniam tuam non habenti
uplum exigas? Qui simplum non habuit
veret, quemadmodum duplum solvet?
ımplo nobis sit Tobias, qui nunquam re-
pecuniam, quam dederat, nisi extremo
ı tempore (*Tob.* iv, 21): magis ne fraudaret
ı (73), quam ut depositam pecuniam coge- C
ıcuperaret. Populi sæpe conciderunt fœno-
ət ea publici exitii causa exstitit. Unde no-
rdotibus id præcipue curæ sit, ut ea vitia
us, quæ in plurimos videntur serpere.
ıpitem doce voluntarium magis quam ex

necessitate esse oportere, ne in hospitio deferendo inhospitalem affectum animi sui prodat, et in ipsa hospitis susceptione per injuriam violetur gratia: sed magis excolatur officiorum usu, et aliquo humanitatis ministerio. Non enim a te munera exiguntur ditia, sed **844** officia voluntaria (75), plena pacis, et convenientis concordiæ; meliora sunt enim olera cum amicitia et gratia, quam si exquisitis dapibus adornetur convivium, si desit affectus gratiæ (*Prov.* xv, 17). Legimus peremptos gravi populos excidio propter violata jura hospitii (*Judic.* xx, 44). Propter libidinem quoque commissa bella atrocia (*Gen.* xxxiv, 25).

7. Sed prope nihil gravius quam copulari alienigenæ, ubi et libidinis et discordiæ incentiva, et sacrilegii flagitia conflantur. Nam cum ipsum conjugium velamine sacerdotali (76), et benedictione sanctificari oporteat; quomodo potest conjugium dici, ubi non est fidei concordia? Cum oratio communis esse debeat, quomodo inter dispares devotione potest esse conjugii communis charitas? Sæpe plerique capti amore feminarum fidem suam prodiderunt; ut patrum populus in Beelphegor. Unde Phinees, arrepto gladio, interfecit Hebræum et Madianiten feminam (*Num.* xxv, 8), et mitigavit indignationem divinam, ne totus populus extingueretur.

8. Quid de pluribus exemplis loquar? Ex multis unum proferam, et ejus commemoratione liqueat, quam perniciosum sit alienigenæ mulieris adscivisse copulam. Quis fortior, et ab incunabulis suis et munitior Dei spiritu, quam Nazaræus Samson? Et ipse proditus est, et ipse per mulierem non potuit suam tenere gratiam (*Judic.* xvi, 18, seq.). Cujus generationis et vitæ totius seriem historico digestam stylo enarrabimus secundum sacri libri conti-

ładem præcipiebat vir sanctus Constantio
num. 12. Imo etiam Christianis omnibus
Tobia, cap. 24, num. 92.
a mss. duobus tantummodo exceptis, ubi
ıanu positum fuerat, *supplantator*, quod
n omnibus edit. Sed verisimilius est *sup-*
r activo sensu hic usurpari. Cæterum quod
m dare jubet sine spe recipiendi, id quam
um est iis, quæ lib. *de Tobia* cap. 2, n. 8,
n. 49, et cap. 16, n. 54, præcipiuntur.
odem sensu lib. *de Tobia* cap. 4, num. 13:
ıobis iniquius, » etc. Item cap. 3, num. 11: D
datis et plus exigitis, » etc. Denique cap. 14,
ı: « Durum est repetere, » etc.
ıtato lib. *de Tobia*, cap. 2, num. 6: « Non
ıiens commendatum reposcere, » etc.
ong. cod., « Populi sibi condiderunt feno-
ii atque edit. ut in textu, nisi quod pro
ınciderunt, pauci mss. habent *se concide-*
on alii porro populi hic indicantur, quam
lli. de quibus lib. *de Tobia* cap. 11, num.
ł Ambrosius « plures suis quam hostilibus
ı interire. »
lon alio plane sensu idem Ambrosius, lib. ı
aham cap. 5, num. 35: « Non opes a te
requirit, » etc.
lihil magis omnibus notum, quam feminas
hnicos caput crocei coloris velamine, dum

ad maritum ducebantur, obnubere consuevisse. Hoc etiam apud Christianos a primis temporibus usu receptum esse discimus a scriptoribus ecclesiasticis: sed ejus rei originem Tertullianus, *de Veland. Virg.* cap. 11, atque Ambrosius, lib. ı *de Abrah.* cap. 9, referunt ad Rebeccæ imitationem, quæ conspecto marito, ad quem contendebat, extemplo velavit sese, quemadmodum Scripturæ divinæ memorant. Hac autem velatione significatum docet Ambrosius nuptiis præire debere verecundiam. Isidorus autem lib. ıı *de Ecclesiast. Offic.*, cap. 19, subjectionem uxoris erga maritum signatam tradit. Porro quod Ambrosius utitur his verbis *velamine sacerdotali*, videtur indicare illud velamen a sacerdote ipso imponi solitum, quod non facile apud alium auctorem invenias. Quod vero ad benedictionem, non modo illius usum in prima Ecclesia viguisse ostendunt Innocentius I epist. ad Victric., synodus ıv Carthag. can, 13, Isidorus lib. ıı *de Eccles, Offic.*, c. 19, et alii; sed etiam ante hos Tertullianus lib. ıı *ad Uxorem* c. 9, Syricius epist. ıı *ad Himerium*, cap. 4, ubi sic loquitur: « Illa benedictione, quam nupturæ sacerdos imponit, apud fideles cujusdam sacrilegii instar est, si ulla transgressione violetur. » Tertullianus autem benedictioni oblationem jungit; nec sane mirum, cum apud plerosque infideles conjugium sine sacrificio non celebraretur.

nentiam, quæ in hunc est modum, non verborum serie, sed sensu. A

9. Multos per annos Hebræorum populum subditum Palæstini ac subjectum habebant; quoniam fidei prærogativam amiserat, qua victoriam patres adepti fuere. Non penitus tamen interciderat insigne electionis apud auctorem suum, et funiculus hæreditatis: sed quia rerum secundarum insolentia sæpe extollebantur, dabat eos plerumque in potestatem hostium, ut more ingenii humani remedium malorum de cœlo sibi quærerent. Tunc enim Deo subditi sumus, cum adversis aliquibus urgemur: secundæ res mentem extollunt. Quod cum alias usu probatum sit, tum maxime in ea rerum conversione, qua rursus ad Hebræos a Palæstinis versa vice res mutatæ. B

10. Namque cum diuturna injuria longæ subjectionis ita essent depressa Hebræorum **845** pectora, ut nullus virili ingenio ad libertatem animos tollere auderet, ortus est illis Samson divino oraculo prædestinatus, magnus vir, nec in pluribus numerandus, sed in paucis præstantissimus, et quod sine ulla controversia sit, viribus corporis, omnium facile primus. Eoque ingenti admiratione nobis spectandus a principio, non illa quæ temperantiæ et sobrietatis jam inde a pueritia vini abstemius (77) præclara insignia dedit, nec illa quæ intenso capite Nazaræus sacra diu servavit custodia: sed ab adolescentia, quæ in aliis ætas mollior, in hoc egregia, atque supra humanum modum perfectæ virtutis stupenda facinora effecit: quibus divini oraculi mox aperuit fidem, quod non perfunctorie tanta eum anteisset gratia, ut descenderet angelus, per quem ortus ejus præter spem parentibus annuntiaretur, futurum regimen (78) et præsidium suis: nam gravibus jamdiu Palæstinorum imperiis afflictabantur. C

11. Pater illi erat de tribu Dan timens Deum (*Judic.* XIII, 2 *seq.*), haud ignobili genitus loco, præstans cæteris: mater utero sterilis, sed animi virtutibus haud infecunda; quæ propriæ hospitio mentis recipere meruit visionem angeli, mandatum tenuit, oraculum implevit. Nec tamen passa sine viro scire vel divinitatis secretum, insinuavit marito visum sibi hominem Dei, præclara specie, futuræ sobolis ferentem oracula: qua pollicitatione sese fidentem cum conjuge fidem promissorum cœlestium participare. Quod ubi comperit, pie Deum precatus oravit: ut sibi quoque visionis ejus gratia D

tribueretur, dicens: « Ad me, Domine, venint tuus. »

12. Unde ego arbitror, non zelo mulie
esset spectabilis pulchritudinis, aliquid eu
ctum habuisse, ut quidam existimavit (7
magis divinæ zelo gratiæ provocatum, co
sacri voluisse participari munere. Neque en
animi prave affectus, tantam apud Dominu
nisset gratiam, ut angelus in ejus domum
retur: qui monitis iis quæ usus oraculi
visset, subito flammæ vehementis elevatu
sese recepit. Id formidolosum viro, mulier
interpretata, in gaudium vertit, atque aden
citudinem; eo quod prosperorum indicit
adversantium sit visere Deum.

13. Talibus e cœlo commendatus insigni
primum adolevit, conjugio mentem inten
quod vagam ac familiarem adolescentulis
ret animo lubricæ libidinis consuetudinei
quia jam causa quærebatur, quemadmodu
vicibus plebis suæ averteret Palæstinorum
tiam, duraque imperia. Pergens itaque (*Ju*
1 *et seq.*) in Thamnatam (urbi hoc nomen e
positæ locis, quæ tunc temporis Palæstinor
lis frequentabatur), virginem **846** aspexi
specie, et vultu decoro, et parentes propri
rum comitatu fultus gradiebatur, oravit ut
conjugium sibi poscerent. Verum illi ign
quod eo intentio vergeret, ut Palæstinis aut
tibus infestior foret, aut acquiescentibus,
inferendæ in subditos injuriæ demeretur;
conjunctione æqualitas par, et gratia conso
accresceret, aut si quid offensum esset,
ultinionis studia procederent, quasi alienige
clinandam arbitrabantur. Sed ubi flectere
pignoris legitimorum objectu frustra exp
arbitrium ejus volentes concessere.

14. Recepta itaque petitione, Samson c
promissam reviseret, divertit, et paulisper de
deflexit; continuoque occurrit ei leo ferus
agresti libertate sævior. Comes nullus, t
manibus haudquaquam suppeditabat: ceder
et conscia virtus fiduciam dare. Ruenten
brachiis amplexus necat, et lacertorum no
ninatum, præter aggerem supra silvestria
projecit ac dereliquit. Locus erat lætus pa
boso gramine, vinetis consitus. Itaque apud
simam sibi sponsam exuvias feræ credidit s
mento futuras; cum talium rerum tempo

(77) Edit. et mss. nonnulli, « a pueritia abstinens. »

(78) Edit. omnes, « futuri regimen, » mss. e contrario, « futurum regimen; » si tamen unum alterumve excipias, ubi habetur, « futurus regimen, » sed incongrue. Porro quod « Palæstinos » appellat, quos LXX et Vulg. versio dicunt « Philistim, » in eo sequitur non Josephum modo, verum etiam textum Hebraicum, cui versio quoque Syriaca et Arabica consentiunt.

(79) Non alius his verbis designatur quam Josephus; is enim lib. V *Antiq.* cap. 10, ubi e
matris futuræ Sansonis formam prædica
multo post subjungit: ἦν δὲ καὶ μανι
ἔρωτος ἐπὶ τῇ γυναικὶ διὰ τοῦτο ζηλότυπος
Ac demum post factam primæ angeli
ritionis mentionem addidit: ἡ δὲ τἀνδρὶ
γενομένῳ τὰ παρὰ τοῦ ἀγγέλου ἐκδιηγήσατο,
μάζουσα τοῦ τε τὸ κάλλος, τὸ μέγεθος, ὡς
ἐκ τῶν ἐπαίνων, εἰς ἔκπληξιν κατὰ ζηλ
περιστῆναι, καὶ ὑπόνοιαν τὴν ἐκ τοιούτου
κινουμένην.

libus spoliis, sed mitibus gaudiis, et festa fiant venustiora. Denique post eadem regrevia, favum in utero leonis offendit, atque t, donum parentibus ac puellæ (80) futurum; nim sponsam munera decent, ac degustato favum prædictis edendum dedit, causam sit.

Sed forte quadam die nuptialis festi celebraconvivium, læta in epulis juventus mutuis udum invitabat sermonibus (81) cum alius salsiore dicacitate perstringeret, sicut se nodi usus habet, certamen lætitiæ accendebabi tum quæstionem hujusmodi proposuit n juvenibus coepulantibus: « De manducante esca, et de forti processit (*Judic.* XIX, 14); » entibus pollicens præmium, quasi mercepientiæ, triginta sindones, et totidem stolas, lum numerum virorum comessantium, aut m ignorantibus.

Qui cum enodare implexa, et distinguere na nequirent, mulierem ejus partim minis ando, partim fatigando precibus, eo impulere, ro posceret quæstionis ejus absolutionem, e futurum conjugalis gratiæ in mercedem. Atque ea seu animi territa, seu muliebri o inflexa, veluti pio quæstu maritalis odii m prætexere hoc cœpit, quod secretum viri s totius vitæ et conscia (82) non comperisset, que cæteris habita foret, cui arcanum viri i 847 non crederetur: « Odisti me, inquit, et nasti, quam celasti usque adhuc (*Ibid.* 16). » lisque et cæteris talibus invictus ad cætera s (83), mulieribus emollitus blanditiis; aperuit e propositam quæstionem, et illa civibus. A vix tandem septimo die, qui præscriptus abdæ parabolæ fuerat, ante occasum solis comsoluta sunt, atque in hunc modum relata: fortius leone? Quid dulcius melle (*Ibid.* 18)? » respondit: nec muliere aliquid perfidio-4): « Nam si non domuissetis vitulam meam, am intelligeretis parabolam meam (*Ibid.*) » et descendit in Ascalonem et triginta viros it, quorum exuvias auferens, eos qui propoquæstionem solverant, promisso munere do-

Abstinuit autem conjugio puellæ, cujus perfieprehenderat, atque in patriam domum sese. Turbataque animi juvencula, quæ indignalæsi, ferociam fortissimi fraudi sibi futuram ormidine perhorresceret, in alterius viri concessit nuptias; quem tamen paranymphum sibi Samson quasi fidum sodalem, cum duceret eam uxorem, asciverat. Nec si tamen, prætento licet conjugio, offensionis periculum avertit. Namque (*Judic.* XV, 1 *seq.*) ubi res prodita, volentique ad conjugem redire interclusa copia, quod pater eam alii vero nupsisse diceret sororem sane ejus si vellet, ducere liceret; stimulo injuriæ exulceratus, publicam excogitavit ultionem capessere domesticæ contumeliæ indignatione: correptisque trecentis vulpibus, adulta æstate, cum jam matura essent in agris frumenta, binas sibi invicem caudam ad caudam ligavit, atque in medium earum ardentem inseruit facem, nodoque astrinxit inexsolubili, et ultor injuriæ super manipulos messis dimisit frumentariæ, quam secuerant incolæ Palæstinorum. At illæ igni exterritæ, quacunque præcipites convolvebantur, spargebant incendium, et exurebant spicas eorum. Quo dispendio commoti, quod omnes sibi locorum fructus interierant, factum principibus suis intimaverunt. Et illi miserunt viros in Thamnatam, qui mulierem quæ variato fidem conjugio mutaverat, ac totam ejus domum parentesque igni involvere; quod ea causa suæ vastitatis et injuriæ foret: nec oportuisse lædi virum pronuntiantes, qui posset malo publico se ulcisci.

19. Nec tamen Samson populis Palæstinorum delicti gratiam fecit, atque eo vindictæ fine contentus fuit: sed concidit eos strage maxima, plurimique eorum ferro interiere. Ipse autem concessit in Etam, ad torrentem in deserto. Petra illic erat munitio tribus Juda. Palæstini vero, ut qui eum non auderent lacessere, nec munitionis prærupta arduaque superare, tribum Juda denuntiato adorsi urgere prælio, cum justa referri cernerent (85), quod subditos 848 sibi et tributarios perditum iri nequaquam verum et æquum (86) atque ex usu videretur publico, pro alieno præsertim facinore: consulentes in medium, tradi sibi designatorem tanti flagitii postulaverunt, atque ita illis quod ab eo commissum, futurum sine noxa esset.

20. Quæ præscripta sibi conditione, viri de tribu Juda tria millia ex suis congregantes ascenderunt ad eum, et præfato quod essent subdititii Palæstinorum, quibus sibi necessitas obediendi non ex arbitrio, sed ex periculi formidine maneret facti sui invidiam retorquebant in eos qui jus cogendi habebant. Tum ille: Et quæ, inquit, justitiæ forma est, genus Abrahamidarum, ut circumscriptæ primo conjugis, deinde abductæ perniciosa mihi vindicta

Mss. aliqnot, « donum parentibus puellæ.

Josephus loco citato, τοῦ ποτοῦ προβαίνοντος, ιδίας οὔσης, οἷα φιλεῖ παρὰ τοῖς τοιούτοις καιροῖς. animadverte quam vetus fuerit miscendæ ibus epulis verborum lasciviæ consuetudo, e thalassionis fescenninorumque carminum a ortum duxerit.

Omnes edit. et pauci mss., « et consocia; » , qui et melioris notæ, « et conscia. »

Omnes edit., « His atque talibus invictus certe animus: » at omnes mss. ut nos in textu, nisi quod nonnulli non ponunt « ad » ante « cætera. »

(84) Josephus, οὐδὲ γυναικὸς εἶναί τι δολερώτερον: quæ verba cum desint in sacris codicibus, ab eodem historico transtulit sanctus doctor.

(85) « Cum justa referri cernerent, » desideratur in cunctis edit. sed e cunctis mss. restituitur.

(86) Edit. et quidam mss., « justum et æquum. » Infra vero mss. nonnulli, « patratorem tanti flagitii. »

A sit, et sine periculo domesticam injuriam non licuerit ulcisci? Tantumne inclinatis animos ad turpe vernularum obsequium ; ut exsecutores vos alienæ prebeatis insolentiæ, atque in vosmet ipsos vertatis manus ? Si pereundum est, quia dolorem habui liberum, juvat perire manibus Palæstinorum. Tentata domus, sollicitata uxor : si non licuit mihi vivere sine eorum fraude, saltem liceat mori sine meorum scelere. Retuli ego acceptam injuriam, non intuli ? Vos æstimate an digna vicissitudo fuerit. Illi de damno fructuum queruntur, ego de conjugis amissione ; conferte manipulos messis, et sociam thori. Dolorem meum ipsi probarunt, cujus injurias vindicaverunt. Videte quo vos ministerio dignos putant. A vobis cum in mortem affici volunt, quem ipsi ultione dignum deiis, qui læserant, judicaverunt, et qui vindictæ præbuere ministerium. Sed si adeo subdita superbis, colla geritis, tradite me hostium manibus ; vos nolite occidere. Non mortem abnuo, sed vestrum fugio contagium (87). Verum si formidine ceditis insolentibus, alligate vinculis manus : inermes licet, invenient sibi arma nodis solutæ. Certe conditioni impositæ satis futurum arbitrati sunt, si viventem in potestatem daretis.

21. Quibus illi auditis, quamvis tria millia virorum ascenderant, sacramentum dederunt quod a se vitæ ejus vis nulla irrogaretur ; tantummodo patiens vinculorum esset, ut deditionem ejus patrarent, quo vacui fierent ejus, cujus arguebantur, facinoris (*Judic.* xx, 13, *seq.).*

22. Accepta itaque fide, spelæo egressus, deseruit petræ munitionem : ac duobus innexus funibus, ubi appropinquare accitos ad suscipiendum Palæstinorum validos videt, infremuit spiritu, et universa diripit vincula : atque arripiens maxillam asini jacentem, percussit mille viros, fugavit alios grandi virtutis spectaculo : cum inermi et uni cederent armatorum agmina. Et qui cominus ausi fuerant congredi, facili negotio, nullo labore obtruncati ; aliis fuga exitium dempsit. Unde hodieque Agon (88) loco **849** nomen est, quod ibi Samson gloriosum certamen virtute egregia consummaverit (89).

23. Sed utinam quam fortis in hostem, tam moderatus in victoria fuisset. Verum quod facile usu venit, insolens rerum secundarum animus qui debuit eventum pugnæ divino favori et præsidio deferre, sibi arrogavit, dicens : « In maxilla asinæ delevi mille viros (*ibid.* 16). » Nec aram statui Deo nec hostiam immolavit ; sed negligens sacrificii, assumptor gloriæ. ut triumphum suum perpetuo consecraret nomine, vocavit locum Maxillæ interfectionem.

24. Et mox siti graviter cœpit inardescere et potus deerat, nec jam ferre ac tolerare poterat. Unde intelligens quod mihil tam facile esset, humanæ opis (90). quod sine divino adjumento non difficile foret, exclamavit atque obsecravit, ne sibi Deus B omnipotens in offensam verteret, quod imprudenter incauto sermone sibi aliquid assignavisset. Quin etiam illam victoriam Deo deputabat dicens : « Tu dedisti in manu servi tui salutem magnam hanc, et nunc subvenit quia ecce morior siti, et in potestatem eorum de quibus tantum donasti triumphum, sitis necessitate adjudicor (*Ibid.* 18). » Quomodo Dei misericordia, cum projecisset ille maxillam, aperuit scissuram ejus, et fons erupit ex ea, et bibit Samson, et resumpsit spiritum, et vocavit locum invocationem fontis (91), eo quod victoriæ jactantiam invocationis precibus emendasset : ita diversa judicia mature edita, quod et arrogantia cito offensam incurreret, et humilitas sine ulla offensio ne sese reconciliaret.

C 25. Verum ubi decursa serie bellum Palæstinorum composuit, et suorum declinans ignaviam, et hostilem despiciens manum, Gazam sese contulit : ea civitas erat in locis Palestinorum, et habitabat illic in diversorio. Quod cognitum Gazei (*Judic.* xvi, 1 et seq.) haudquaquam dissimulatione prætererunt sed festinantes circumdederunt diversorium ejus, et obsederunt universos aditus domus, ne fugam in nocte componeret. Itaque Samson cognito quid pararetur, compositas insidias noctis medio prævertens, columnas domus manibus amplexus (92), materiam totam et culminis molem cervice valida sustentans, in verticem montis altissimi transpor-

(87) « Vestrum fugio contagium, » hoc loco ita interpretandum, caveo ne vos ex morte mea contagium peccati contrahatis.

(88) Rom. edit., « Siagon loco nomen est... virtute egregia asini maxilla consummaverit. » Verum tametsi et in sacris paginis et apud Josephum locus ille « Maxilla et elevatio maxillæ » vocitetur, tamen cum in omnibus mss. et antiq. edit. scribatur *Agon*, et nuncupationis causa reddatur certamen ibidem consummatum, mentione asininæ maxillæ prætermissa non dubitamus quin nostra lectio sit etiam Ambrosiana. Verisimile ergo est in illis Josephi verbis, ὁ Σιαγὼν καλεῖται νῦν τὴν Σαμψῶνος ἀνδραγαθίαν ἐπ' αὐτῷ γενομένην, Ambrosium legisse ὁ Ἀγὼν καλεῖται, etc. Porro quod subjicitur de Samsonis animo in victoria sua elato, nec non divini beneficii immemore, id ex eodem historico petitum fuit.

(89) Rom. edit., « virtute egregia, asini maxilla consummaverit. »

(90) Ita vet. edit. ac mss. omnes, uno excepto, ubi habetur, « humano operi, » minime male; at D Rom. edit. emendavit, « humanæ opi. » Verumtamen « humanæ opis » recte servari potest, modo sic construatur, nihil humanæ opis, id est, humanarum virium, « tam facile esset, quod, etc. »

(61) Rom. edit. sola, « invocationis fontem. » Hunc porro non ex ipsa maxilla, sec e vicina petra scaturivisse narrat Josephus.

(92) Eadem edit. Rom., « prævertens, fores portæ urbis et utrosque postes manibus amplexus, materiem totam et seram cervice, » etc.; vet. edit. cum mss. omnibus, ut in contextu, nisi quod pro materiem unus mss. exhibet *maceriem*. Non satis recte, nam per « materiem totam » redduntur illa Josephi verba, ὅση τε ἄλλη περὶ αὐταῖς ἦν ξύλωσις. Cæterum ut vectes portæ omittit Ambrosius, ita etiam « culminis molem » solus memorat.

lavit, qui imminebat urbi Chehron, quæ populis Hebræis incolebatur.

26. Sed cum libero et vago motu transgrederetur non solum regionis paternæ terminos, sed etiam morum limites, et majorum observatione præscriptos, eam sibi futuræ mox cladis pestem invenit. Namque parum fida expertus alienigenæ uxoris prima connubia, qui debuisset cavere vel postea, rursus Dalilæ mulieris fornicariæ copulam non declinavit; et cum eam diligeret impense, tentandi se causam dolis hostilibus præstitit. Ascendentes enim Palæstini **850** ad eam, polliciti sunt pecuniam viritim daturos mille et centum denarios, si proderet eis in quo ille fiduciam virtutis suæ constitutam haberet : quo cognito, circumveniri et capi posset.

27. At illa quæ semel se pecuniæ prostituerat, (*Judic.* xvi, 6 *seq.*), astute satis (93) et callide inter pocula et illecebras amoris quasi admirans fortitudinis ejus eminentiam, quærere hoc cœpit, quo tandem genere tantum præstaret reliquorum virtutibus; simul et quasi pavida atque sollicita orare, ut dilectæ suæ committeret, qui nexus astrictum alienæ potestati substerneret. Ille autem adhuc sobrius et fortis animi adversus delinimenta meretricia dolum dolo retulit, dicens quia si vitibus virentibus adhuc et non aridis alligaretur, infirmitate corporis adæquaret aliorum similitudinem. Quo Palæstini per Dalilam sibi comperto, cum vitea soporanti circumdedissent vincula, quasi de improviso excitum, haud degenerem offendere notæ et solitæ fortitudinis; cum solutis nexibus, virtus libera multis licet, resisteret ac repugnaret.

28. Sed ubi parum processit, rursus Dalila quasi derisa et conquerens (94) repetere artes suas, et fidem amoris poscere non prætermittebat. Cui Samson validus adhuc consilii, dolum ridens, significavit ligatum se septem funibus, qui adhuc sine usu forent, venturum in potestatem hostium : sed et hoc frustra fuit. Tertio quoque tanquam de mysterio deprompsit, et jam lapsuro propior (95), si dissoluti essent crines septem capitis sui, et quasi in cubitum intexti, discederet ab eo virtus sua. Et hoc quoque lusit insidiarum fabricatores.

29. At postremum cum illusum sibi toties procax mulier deploravisset, indignam se habitam dolens, cui committeretur arcanum dilecti; et id quod pro remedio quæreret, ad proditionem suspectari videret, lacrymis fidem coegit : simul quia debebatur invictæ ad id tempus fortitudinis viro, ut ærumnam incideret, saucius animi secretum aperit : prætendere in se virtutem Dei, et esse Domino sanctificatum, secundum ejus præceptum comam pascere, quæ si attonderetur, desineret Nazaræus esse, et propriæ virtutis usum amitteret. Palæstini per mulierem comperta infirmitate viri, sceleris mercedem afferunt, ut pretio obnoxia, dolum patraret.

30. At illa meretriciis delinimentis fessum amoris in soporem compulit, et tonsore adhibito, septem crines capitis ejus admota novacula abscidit, continuoque interdicti prævaricatione vires minutæ. Denique ex somno expergitus : « Faciam, inquit, sicut soleo : et excutiam me super adversarios (*Ibid.* 20); sed nec animi sui alacritatem, nec virtutem agnovit : nec vigor erat, **851** nec gratia manebat. Itaque reputans secum quod improvide se mulieribus credidisset, et calvi ratus tentare ulterius aliquid damnatum infirmitatis cæcitati oculos (96), vinculis manus præbuit, et compedibus innexus carcerem intravit multis sibi incognitum tempestatibus.

31. Et jam processu temporis (*Judic.* xvi, 22 *seq.*) crescere ei coma cœperat; itaque cum esset celebre convivium, Palæstinorum conventui producitur de carcere Samson, ac statuitur in populi conspectu. Erant tria millia ferme hominum virilis ac muliebris sexus, et gravibus eum insultabant conviciis, circumagebant ludibriis, quod durius et ultra ipsam captivitatis speciem viro ingenitæ virtutis conscio tolerabatur. Nam vivere et mori naturæ functio, ludibrio esse probro ducitur. Cupiens igitur tantam contumeliam, vel ultione solari, vel morte in reliquum prævertere, simulato quod propter infirmitatem corporis et nodos compedum sustentare sese nequiret : poposcit a puero, qui dirigebat vias ejus, ut admoveret eum ad columnas proximas, quibus domus omnis suffulciebatur. Et admotus, utraque manu fulcra totius comprehendit ædificii, atque intentis ad festa sacrificii Palæstinis, quod Dagoni deo suo deferebant, per quem sibi adversarium suum datum in potestatem arbitrabantur, muliebris perfidiæ dolos beneficiis annumerantes cœlestibus, exclamavit ad Dominum dicens : Domine, adhuc semel memor pueri tui esto, ut pro duobus oculis meis vindictam tribuas de nationibus : ne dent gloriam suis diis, quod ipsis juvantibus, me in potestatem acceperint : nec vitam meam plu-

(93) Vet. epit., « inter epulas et illecebras ; Rom. cum mss. multo pluribus, « inter pocula et illecebras; » quinque ms., « interpolat. et illecebras; » quos quidem non repugnantes hic sequeremur, nisi cum Josepho magis alii congruerent.

(94) Rom. edit., « quasi derisam conquerens. »

(95) Belv. cod., « lapsui propior. » Quod autem infra ponitur « in cubitum, » videtur idem hoc esse ac *licio* sive *licium*, ut in Scriptura legitur; attamen erat etiam vinculi genus, quod vocabatur ἀγκωνόδεσμος, quos respicere potuit Ambrosius.

(96) Omnes edit., « quam improvide se mulieri adversariorum credidisset, et calvatus tentare ulterius aliquid damnatus infirmitatis nequiret, cæcitati oculos : « Eras. et Gill., « cæcatus oculos, vinculis » etc. : mss. vero lectionem nostram exhibent magno consensu, nisi quod voces « calvi ratus » plerique compingunt in *calviratus*, quæ dictio nulla est apud Latinos. Ut autem ultimam hanc partem facile assequaris, eam hoc modo interpretare : « calvi ratus, » id est, decipi se ratus : « tentare ulterius aliquid, » hoc est, si tentaret, etc.; denique « damnatum infirmitatis, » idem est atque, cum damnatus esset, etc.

ris facio. « Moriatur anima mea cum Palæstinis (*Ibid.* 20), ut agnoscant sibi infirmitatem meam non minus quam virtutem exitialem fuisse.

32. Concussit itaque columnas magna vi, ac dissolvit et comminuit eas : quas secuta ruina superioris culminis, et ipsum involvit, et universos, qui desuper aspectabant, præcipitavit. Ibi magna vis marium feminarumque promiscue exanimata, et triumphus quæsitus (97) perempto et supra omnes superiores victorias haudquaquam degenere et decoloro exitu. Nam etsi inviolabilis ad id locorum et deinceps, atque incomparabilis in hac vita expertis belli fuerit viris, tamen in morte se ipsum vicit, et insuperabilem gessit animum, ut contemneret, et 852 quasi pro nihilo haberet vitæ finem omnibus formidolosum.

33. Virtutis igitur fuit quod victoriarum numero diem clausit, nec captivum exitum, sed triumphalem invenit. Circumscriptum autem fuisse a muliere, naturæ potius quam personæ ascribendum; quia humana conditio, quam culpa inferior (98); premitur enim et cedit illecebris flagitiorum. Itaque cum Scriptura ei testificetur quod plures in morte, quam in lumine vitæ istius positus occiderit, videtur ad adversariorum magis exitium captus, quam quo ipse dejectior fieret, aut minor esset ; non est enim se expertus inferiorem, cujus sepultura præstantior, quam potentia fuit. Denique non telis, sed cadaveribus hostium pressus et humatus est, proprio tectus triumpho, clarum insigne relinquens posteris ; eo quod populum suum, quem captivum invenerat, viginti annis in libertate judicio suo rexit, et sepultus in patrio solo libertatis hæredem dimisit.

34. Hoc ergo exemplo liquet alienigenarum consortia refugienda (99) ; ne pro charitate conjugii proditionis insidiæ succedant. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA XX (1).

Narrat sorori quæ Mediolani per dies aliquot propter basilicam, quam Ariani petebant, evenore ; quomodo a Valentiniani ministris ipse fuerit compellatus, populus autem reclamaverit : deinde quomodo missis decanis ad basilicam invadendam, raptus fuerit a populo Castulus Arianus, cujus occasione, licet sua ipsius cura liberari variæ secutæ sunt condemnationes ; post quæ iterum interpellatus imperatoris nomine sanctus præsul magna constantia respondet. Addit postridie occupata basilica nulites se ad catholicos transituros promisisse, nec populum de fortitudine quidquam remisisse : tentationes Job et maxime quas a muliero passus legitur, huic tempori accommodatas : interim liberatam basilicam, sed notarium sibi dura nuntiasse, quibus neutiquam motus fuerit : postremo prophetiæ Jonæ ad res præsentes adaptationem, populi ob liberatam basilicam, et multam mercatoribus remissam gaudium, verba Valentiniani ad comites, et suum ad Calligoni minas responsum subdit.

1. (2) Quoniam in omnibus fere epistolis sollicite quæris de Ecclesia, accipe quid agatur. Postridie quam accepi litteras tuas, quibus significaveras quod te exagitarent somnia tua, moles inquietudinum gravium cœpit moveri. Nec jam Portiana (3), hoc est, extramurana 853 basilica petebatur, sed basilica nova, hoc est, intramurana, quæ major est.

2. Convenerunt me primo principes virtutum viri (4), comites consistoriani, ut et basilicam traderem, et procurarem, ne quid populus turbarum moveret. Respondi quod ordinis, templum Dei a sacerdote tradi non posse.

3. Acclamatum est sequenti die in Ecclesia : etiam præfectus (5) eo venit ; cœpit suadere vel ut basilica

(97) Mss. duo, « et triumphus quietus » ; alii totidem, « et triumphus magnus. »

(98) Omnes edit., « conditio major, quam culpa inferior ; » nullo sensu vel absurde enuntiato : optime igitur omnes mss. dictionem *major* excluserant, ut humana conditio dicatur culpæ obnoxia. Suffragantur correctioni nostræ etiam Josephi verba, in calce memorati jam sæpe loci ita loquentis ; Καὶ τὸ μὲν ὑπὸ γυναικὸς ἁλῶναι δεῖ τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων προσάπτειν ἥττονι ἁμαρτημάτων οὔσῃ, etc.

(99) Non hac tantum epistola conjugia christianorum cum alterius sectæ personis proscribuntur ab Ambrosio, verum etiam variis prioris voluminis locis, nimirum lib. II *de Abraham* cap. 9, num, 84, Exposit. in psal. CXVIII, serm. 20, num. 48, et lib. VIII in Luc. num. 2. Magna vero controversia est inter veteres novosque scholasticos, utrum ea cultus, ut vocant, disparitate matrimonium non modo contrahendum impediri, sed etiam dirimi dissolvique contractum censeat doctor noster. Affirmantem defendunt opinionem Gratianus, P. Lombardus, atque alii ; a negante autem stat Bellarminus, Estius, et cætera turba recentiorum. Hi porro potissimum ducuntur ea ratione, quod hæreticos quoque in eamdem classem cum ethnicis ac Judæis cogat Ambrosius ; atque adeo impedimentum illud usu potius et tacito consensu quam ulla lege dirimens factum esse iidem contendunt. Fatemur quidem non tam perspicue locutum hac de re Ambrosium, ut nullus supersit dubii locus : attamen si testimonia ipsius jam indicata penitus introspicias, omnia ejus modi connubiorum genera ab eo sic prohiberi comperies, ut pro nullis habenda esse satis significet. Quod vero ad principum constitutiones, Theodosii legem habemus an. 388 datam, quæ Christianis ac Judæis inter se matrimonio coeuntibus adulterii pœnam, hoc est capitalem, indixit, Cæterum ante illa tempora in eadem re varias variis locis consuetudines observari consuevisse credibile est.

(1) Scripta anno 385.

(2) Rom. edit. sola, « Ambrosius episcopus Marcellinæ sorori. »

(3) Mabillonius noster *Itineris Ital.* pag. 17 : « Sancti Victoris Basilica, ævo Ambrosii extramurana, a conditore Portiana vocabatur. »

(4) « Principes virtutum » desideratur in multis mss. ; in nonnullis tamen et cunctis edit. reperitur. Forsitan autem *principes virtutum* non alii dicuntur ab Ambrosio, quam magistri militum, et principes agentium in rebus : de quorum officiis consule JC. Bulengerum lib. III *De imperio Rom.* cap. 12, et lib. VI, cap. 44. Comites vero consistoriani vocantur ii, qui principis consistorio intererant : de quibus idem Bulingerus, lib. III *De imperat. Rom.* cap. 2, et lib. II *De imperio Rom.* cap. 9. Quibus etiam addere Godefridum in leg. *De comit. consist.*

(5) Erant varia præfectorum genera, de quibus citatus Buleng. *De imp. Rom.* variis locis, sicut et Godefr. ; et cum *præfectus* simpliciter hic appellatur, intelligimus præfectum prætorio, cujus officium passim explicant iidem auctores.

Portiana cederemus. Populus reclamavit. Ita tunc discessum est, ut intimaturum se imperatori diceret.

4. Sequenti die, erat autem Dominica, post lectiones (6) atque tractatum, dimissis catechumenis, symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicæ (7). Illic nuntiatum est mihi comperto quod ad Portianam basilicam de palatio decanos misissent (8), et vela suspenderent, populi partem eo pergere. Ego tamen mansi in munere, missam facere cœpi (9).

5. Dum offero, raptum cognovi a populo Castulum quemdam, quem presbyterum dicerent Ariani. Hunc autem in platea offenderant transeuntes. Amarissime flere, et orare in ipsa oblatione Deum cœpi, ut subveniret (10), ne cujus sanguis in causa Ecclesiæ fieret : certe ut meus sanguis pro salute non solum populi, sed etiam pro ipsis impiis effunderetur. Quid multa? Missis presbyteris et diaconibus, eripui injuriæ virum.

6. Condemnationes illico gravissimæ decernuntur : primo in corpus omne mercatorum. Itaque sanctis diebus hebdomadis ultimæ, quibus solebant debitorum laxari vincula (11), stridunt catenæ, imponuntur collo innocentium, **854** exiguntur ducenta pondo auri infra (12) totum triduum. Respondent aliud se tantum aut duplum, si peterentur, daturos, dummodo servarent fidem. Erant pleni carceres negotiatoribus.

7. Palatina omnia officia (13), hoc est memoriales, agentes in rebus, apparitores diversorum comitum (14) temperare a processu jubentur, specie qua seditioni interesse prohibebantur : honoratis multa minabantur gravissima, nisi basilicam traderent. Fervebat persecutio : ac si aperuissent portam, prorupturi in omne facinus videbantur.

8. Convenior ipse a comitibus et tribunis, ut basilicæ fieret matura traditio, dicentibus imperatorem jure suo uti, eo quod in potestate ejus essent omnia. Respondi, si a me peteret, quod meum esset, id est, fundum meum, argentum meum, quidvis hujusmodi meum (15), me non refragaturum : quanquam omnia quæ mei sunt, essent pauperum :

(6) « Post lectionem videlicet sacrarum paginarum » : « Atque tractatum, » concionem scilicet, sive lectionis expositionem. Quod autem ait se competentibus tradidisse symbolum, jam quidem ad lib. I *De Elia* cap. 10, num. 34, quinam vocarentur competentes, explicuimus ; quando vero symbolum acciperent, hoc loco diserte exprimitur. Isidorus quoque lib. II *De Eccles. offic.* cap. 27, loquens de Dominica Palmarum : « Hoc autem die, inquit, symbolum competentibus traditur. » Sed non diu stetisse eam consuetudinem hinc deducimus, quod Alb. Flaccus, dum agit de eadem re, non verbum *utitur* sed *utebatur*, adhibet. Imo vero non ubique eamdem diem tradendo symbolo etiam Ambrosii ætate attributam intelligimus ex Augustino. Expende ipsius serm. 59, *in Matthæum*, serm. 212, *de Tradit. Symb.*, atque alios.

(7) Rom. edit. cum mss. aliquot, « in baptisterii tradebam basilica : aliæ edit. cum cæteris mss. ut in contextu. Notum vero est baptisteria, statim atque libertas Ecclesiæ affulsit, inferiori Ecclesiarum parti adjungi cæpisse. Adi hac de re Paulini epist. 32, ad Severum.

(8) Godefridus, ad leg. de Decanis, eorum idem officium esse atque lictorum asserit : « Ideo, inquit, corripiendis reis : velis item seu cortinis regiis, locis fisco vindicatis, suspendendis operam decani navabant. » Quod ut ostendat, hunc ipsum locum allegat. Eumdem etiam citat Bulengerus lib. VI, cap. 73, quem consule.

(9) « Missam facere cœpi, » non de missione competentium, sed de sacrificio ipso dictum videtur. Nam alioqui verbo *cœpi*, cum jam catechumenos dimisisset, admodum improprie usus fuisset.

(10) Vet. edit. et mss. non pauci, « nec hujus sanguis. » Non quidem absurde, si referatur ad Castulum ; melius tamen Rom. edit. cum mss. aliquot, « ne cujus sanguis. » Primum auctorem hujus emendationis Costerium laudat Nannius : attamen sibi suppuratum adhuc locum videri hanc ob rem ait, quod sanguis fieri Latine non dicatur. Perinde non *fieret*, sed *flueret* legendum putat. Gronovius, *Observat. in Eccle.* 25, Nannii scrupulum, allatis T. Liv. II testimoniis, removet. Verum is ipse dum pro « ne cujus sanguis « legendum censet, ne quis sanguis, acutius, quam par sit, philosophatur.

(11) Idem Ambrosius in psal. CXVIII, serm. 15, num. 7, agens de oleo misericordiæ : « Hoc oleum, inquit, lucet in Ecclesiæ solemnitatibus. At potissimum in paschali solemnitate vinctos laxari olim solitos testatur Gregorius Nyss. orat. 3 *de Resurrect.* Dom. Chrysostomus, orat. 6 *ad popul. Antioch.*, et alibi, necnon alii Patres. Datæ sunt quoque in eamdem rem leges plurimæ, ut puta, 3, 4, 5, 6, 7 et 8, *de Indulg. Crim.* Sed sanctum nostrum ad 3 et 4, quæ a Valentiniano I an. 367 et 368 latæ sunt, hic alludere facile deprehendas.

(12) Ita mss., a quibus non recedunt edit., nisi quod pro *infra* exhibent *intra*, et quod vocem *totum* Rom. edit. jugulavit. Continuo vero post, ubi omnes edit. et pauci mss., « Respondent aliqui ; » mss. plures potioresque præferunt, « Respondent aliud. »

(13) « Omnia officia, » id est plurima, nimirum quæ hic significantur ; licet etiam nonnulla forte reticuerit. Sunt autem *memoriales* qui scrinio memoriæ præsunt, de quibus Buleng. lib. IV *De imperio Rom.* cap. 13. « De agentibus in rebus » titulus est in cod. Justin. lib. XII. Multa etiam mentio in Cod. Theod. præsertim lib. VI. Sunt qui generale nomen putent in eos relatum, qui res Cæsaris agunt, ut aut procuratores sint principis : aut commissarii per diversas provincias ad legatos, aucto imperio, dispersos : unde in libris posterioribus ducenarii quidam, alii centenarii leguntur. Ita Nannius ex Alciato, quam tamen sententiam refellens, ait divinare se agentes in rebus eos esse qui ordinem ducunt, hoc est, militares magistratus ; idque ex legibus Theodosii ac Justiniani, ubi palatinæ militiæ iidem opponuntur, probari putat. *Apparitores* ii dicebantur, qui variis parebant magistratibus. De quibus Bulengerus, lib. cit. cap. 17. De comitibus autem idem auctor tot locis agit, ut longius esset eos vel recensere. Præstat igitur eodem lectorem remittere sicut et ad Godefr. De *honoratis* tandem jam nonnihil dictum est ad lib. II *De officiis* cap. 29, num. 150, quibus tantum addimus illos ab Alciato lib. *Præterm.* I definiri, « qui palatinam dignitatem habent, administratione autem abstinent ; » et a Nannio pro iisdem haberi, qui Romæ senatores, in municipiis decuriones vocabantur ; quod ut ostendat, ex lib. XVI, tit. 4, leg. 44, Theodosii citat. Ad etiam Vodefridum ad legem de officio jud. civil.

(14) Quædam Paris., « Apparitores adversorum comitum.

(15) Vet. edit. cum mss. multo pluribus, jus hujusmodi ; » Rom. cum aliis, *quidvis hujusmodi*.

A verum ea quæ sunt divina, imperatoriæ potestati non esse subjecta. Si patrimonium petitur, invadite: si corpus, occurram. Vultis in vincula rapere? vultis in mortem? voluptati est mihi (16). Non ego vallabor circumfusione populorum, nec altaria tenebo vitam obsecrans, sed pro altaribus gratius immolabor.

9. Horrebam quippe animo, cum armatos ad basilicam Ecclesiæ occupandam missos cognoscerem; ne dum basilicam vindicant, aliqua strages fieret, quæ in perniciem totius vergeret civitatis. Orabam ne tantæ urbis vel totius Italiæ busto superviverem. Detestabar invidiam fundendi cruoris (17), offerebam jugulum meum. **855** Aderant Gothi tribuni, adoriebar eos, dicens : Propterea vos possessio Romana suscepit, ut perturbationis publicæ vos præbeatis ministros? Quo transibitis, si B hæc deleta fuerint?

10. Exigebatur a me, ut compescerem populum. Referebam in meo jure esse, ut non excitarem : in Dei manu, uti mitigaret. Postremo si me incentorem putaret (18), jam in me vindicari oportere, vel abduci me in quas vellet terrarum solitudines. His dictis, illi abierunt : ego in basilica veteri totum exegi diem. Inde domum cubitum me recepi, ut si quis abducere vellet, inveniret paratum.

11. Ante lucem ubi pedem limine extuli, circumfuso milite occupatur basilica. Idque a militibus imperatori mandatum dicitur, ut si prodire vellet, haberet copiam; se tamen præsto futuros, si viderent eum cum catholicis convenire : alioquin se ad eum cœtum, quem Ambrosius cogeret, transituros.

C 12. Prodire de Arianis nullus audebat; quia nec quisquam de civibus erat, pauci de familia regia, nonnulli etiam Gothi. Quibus ut olim plaustra sedes erat (19), ita nunc plaustrum Ecclesia est. Quocunque femina ista processerit, secum suos omnes cœtus vehit.

13. Circumfusam basilicam esse gemitu populi intellexi : sed dum leguntur lectiones, intimatur mihi plenam populi esse basilicam etiam novam : majorem videri plebem, quam cum essent omnes liberi : lectorem efflagitari. Quod plura? Milites ipsi, qui videbantur occupasse basilicam, cognito quod præcepissem, ut abstinerentur a communionis consortio, ad conventum hunc nostrum venire cœperunt. Quibus visis, turbantur mulierum animi, D proripit se una. Ipsi tamen milites se ad orationem venisse, non ad prælium loquebantur. Clamavit aliqua populus. Quam moderate, quem constanter, quam fideliter poscebat, ut ad illam pergeremus basilicam! In illa quoque basilica fertur quod populus præsentiam flagitabat meam.

14. Tunc ego hunc adorsus sermonem sum. Audistis, filii, librum Job legi (20), qui solemni munere est decursus et tempore. Scivit ex usu hunc librum etiam diabolus intimandum, quo virtus omnis suæ tentationis aperitur et proditur; et ideo se hodie motu majore concussit. Sed gratias Deo nostro, qui vos ita firmavit fide atque patientia. Unum Job miraturus ascenderam, omnes Job quos mirarer, inveni. In singulis vobis Job revixit, in singulis sancti illius patientia et virtus refulsit. Quid enim præsentius (21) dici potuit a Christianis viris, quam id quod hodie in vobis Spiritus sanctus est locutus? Rogamus, Auguste, non pugnamus; non timemus, sed rogamus. Hoc Christianos decet, ut et tranquillitas pacis optetur, et fidei veritatisque constantia nec mortis revocetur periculo. Est enim **856** præsul Dominus, qui salvos faciet sperantes in se (*Psal.*. XVI, 7).

15. Sed veniamus ad propositas lectiones. Videtis diabolo tentandi licentiam dari (*Job.* I, 12), ut boni probentur. Invidet iniquus (22) bonis profectibus, tentat diversis modis. Tentavit sanctum Job in patrimonio, tentavit in filiis, tentavit in dolore corporis. Fortior in suo corpore tentatur, infirmior in alieno. Et mihi meas divitias, quas in vobis habeo, volebat auferre, et hoc tranquillitatis vestræ patrimonium dissipare cupiebat. Vos quoque ipsos mihi bonos filios gestiebat eripere, pro quibus ego quotidie instauro sacrificium : vos ruinis quibusdam publicæ perturbationis conabatur involvere. Duo igitur jam genera tentationis excepi. Et fortasse quia infirmiorem me Dominus Deus novit, adhuc in corpus meum non dedit potestatem. Ets[i] ipse cupiam, etsi offeram, adhuc me fortasse hui[c] certamini imparem judicat, et diversis exercet laboribus. Nec Job ab isto cœpit certamine, sed i[n] hoc consummavit.

16. Tentatus est autem Job nuntiis coacervat[is] malorum, tentatus est etiam per mulierem, qu[æ] ait : « Dic aliquod verbum in Deum, et morer[e] (*Job.* II, 9) : » Videtis quanta subito moveantu[r] Gothi, arma, gentiles, multa mercatorum, pœn[æ]

(16) Mss. prope ad unum, « voluntati est mihi; » melius omnes edit., *voluptati*, etc.

(17) Id est, magis horrebam, ne invidia et offensio alieni sanguinis in me rediret, quam ne meus ipsius funderetur.

(18) Omnes edit., « incentorem putarent... in quas vellent : » omnes mss., *putaret*, nempe imperator aut potius Justina ipsius mater.

(19) Gothi Scythica gens creditur, qui in curribus degunt, ἀμαξόβιοι et ἀμαξοβῖται appellantur. Gothorum sedes tum orientalium, hoc est, *Oostgoethen* vulgo *Ostrogothen*; tum occidentalium, hoc est, *Vuestgoethen*, vulgo *Visogotthen*, in mari Baltico ad Suediam demonstrantur. Arbitror illis nomen inditum a bonitate, hoc est *goeth*, ut alter gens se a malitia, hoc est *quaeth*, appellaveru[nt] Quados : ut Franci dicti sunt « urii anchen, » ho[c] est, juvenes cælibes, nondum mariti. Ita Nannius. Innuitur ergo ab Ambrosio synaxes Arianoru[m] fuisse ambulatorias.

(20) Rom. edit., « librum Job hodie legi. »

(21) Rom. edit. sola, « Quid enim præstantius? » At minime mutandum *præsentius*; idem enim est ac si scribas : Quodnam dictum ab animo sibi magis præsente, et affectibus libero proferri potuit?

(22) Omnes edit., « Invidet inimicus; » omnes mss. nihilo deteriori sensu, « Invidet iniquus. »

ı. Advertitis quid jubeatur, cum manda- ɜ basilicam, hoc est: « Dic aliquod verbum et morere. » Nec solum dic adversum ɪ etiam fac adversus Deum. Mandatur: ıria Dei.

emur igitur præceptis regalibus, sed con- Scripturæ sermonibus, quæ respondit: a una ex insipientibus locuta es (*Ibid.* 10). » ocris igitur ista tentatio; namque aspe- tationes has esse cognovimus, quæ fiunt res. Denique per Evam etiam Adam sup- est (*Gen.* III, 6); eoque factum, ut a man- estibus deviaret. Quo errore cognito, tricis conscientiæ reus latere cupiebat, non poterat; et ideo ait ei Deus: « Adam, ıid. 9)? » hoc est, qui eras ante? ubi cœpisti? ubi te constitueram? quo ipse ɪus es? Agnoscis esse te nudum, quia bonæ fidei perdidisti. Folia sunt ista, quibus re te quæris. Repudiasti fructum, sub is latere cupis, sed proderis. Recedere a eo tuo propter unam mulierem deside- ıterea fugis quem videre quærebas. Cum re te abscondere maluisti, relinquere spe- ndi, incolatum paradisi, gratiam Christi.

dicam quod etiam Eliam Jezabel cruente est (*III Reg.* XIX, 1 *seq.*)? quod Joannem Herodias fecit occidi (*Matth.* XIV, 3)? ımen singulos, mihi quo minora longe tentamenta graviora. Virtus infirmior, ericuli. Succedunt sibi mulierum vices, r odia, commenta variantur, seniores tur, 857 prætexitur regis injuria. Quæ est adversus hunc vermiculum gravioris (23), nisi quia non me, sed Ecclesiam tur?

latur denique: Trade basilicam. Respon- mihi fas est tradere, nec tibi accipere, expedit. Domum privati nullo potes jure lomum Dei existimas auferendam? Alle- ratori licere omnia, ipsius esse universa. ı: Noli te gravare, imperator, ut putes uæ divina sunt, imperiale aliquod jus ı. Noli te extollere, sed si vis diutius im- perare, esto Deo subditus. Scriptum est: Quæ Dei Deo, quæ Cæsaris Cæsari (*Matth.* XXII, 21). Ad imperatorem palatia pertinent, ad sacerdotem Ecclesiæ. Publicorum tibi mœnium jus commissum est, non sacrorum. Iterum dicitur mandasse imperatorem: Debeo et ego unam basilicam habere. Respondi: Non tibi libet illam habere (25). Quid tibi cum adultera? Adultera est enim, quæ non est legitimo Christi conjugio copulata.

20. Dum hæc tracto, suggestum est mihi cortinas regias (26) esse collectas, refertam autem populo basilicam, præsentiam mei poscere; statimque eo converti sermonem meum, dicens: Quam alta et profunda oracula sunt Spiritus sancti! Matutinis horis lectum est, ut meministis, fratres, quod summo animi dolore respondemus: « Deus, venerunt gentes in hæreditatem tuam (*Psal.* LXXVIII, 1). Et re vera venerunt gentes, et plus etiam quam gentes venerunt; venerunt enim Gothi, et diversarum nationum viri: venerunt cum armis, et circumfusi occupaverunt basilicam. Hoc nos ignari tuæ altitudinis dolebamus, sed nostra imprudentia (27) aliud opinabatur.

21. Venerunt gentes, sed vere in hæreditatem tuam venerunt; qui enim gentes venerunt, facti sunt Chistiani. Qui ad invadendam hæreditatem venerunt, facti sunt cohæredes Dei. Defensores habeo, quos hostes putabam: socios teneo, quos adversarios æstimabam. Completum est illud quod de Domino Jesu David propheta cecinit, quia « factus est in pace locus ejus (*Psal.* LXXV, 3), » et: Ibi confregit cornua arcuum, scutum, gladium et bellum (*Ibid.* 4). » Cujus enim hoc munus, cujus opus, nisi tuum, Domine Jesu? Videbas ad templum tuum armatos venire: hinc gemere populum, et frequentem adesse, ne basilicam Dei tradere videretur (28): inde vim militibus imperari. Mors ante oculos mihi; ne quid inter hæc furori liceret; inseruisti te, Domine, medium fecisti utraque unum (*Ephes.* II, 14). Compescusti armatos, dicens profecto: Si ad arma concurritur, 858 si in templo meo clausi commoventur (29), « quæ utilitas in sanguine meo (*Psal.* XXIX, 10)? » Gratias itaque tibi, Christe. Non legatus, neque nuntius, sed « tu, Domine,

ıss. plures, et potiores: alii vero, « gra- ationes: » quod ut congruum effici pos- ræmiserunt verbum *moveri.*
ɜratoribus in Ecclesiam resque divinas esse jam supra dixerat sanctus doctor, ıoque in suo ad Valentinianum libello tit. Hanc veritatem plurimi ac sanctis- ıboribus innumeris, et quandoque etiam roprio tutati sunt. Alii vero eam libris te propugnarunt, quos inter Facundus, *Justin.* Cæsaris « adversus tria capitula » imitate, qua ecclesiæ jura ab episcopis ı sunt, validissimis disputat argumentis, ue lib. XII, quem consule.
spondi: Non tibi licet illam habere, » mss. prope omnibus. Verum cum non ɜunctis edit. habeantur, sed etiam vi- ısui non parum necessaria, e textu expungenda non putavimus.
(26) Cortinæ regiæ vela quædam erant, quæ alicubi suspendebantur, ut locus in fisco principis esse indicaretur.
(27 Mss. aliquot, « sed nostra impudentia. » Non satis recte.
(28) Omnes edit., « ne basilica Dei traderetur. Inde vim militibus, imperatori: mortem ante oculos. » Mss. ut in contextu, nisi quod pro « vim militibus, etc., duo habent, « ut a militibus imperatoris mors ante oculos. » Unus ms., « Compescuisti armatos, duces et præfectos. Si arma concurrunt, si in templo meo clausi, etc.
(29) Ita mss.; edit. vero, » lis commovetur. » Minus concinne. Nonnulli mss., « gladii commoventur. » Infra vero, ubi omnes mss. legunt, « miratus imperatoris; » habetur in omnibus edit., « ratus imperatoris. »

v, 8). Accepit sine dubio, accepit (non fallimur, sed admonemur) tentandi hujusmodi potestatem; ne forte corporis mei vulneribus possim a fidei intentione revocari. Legistis et vos quia multis his tentavit (58) sanctum Job diabolus: ad postremum potestatem hujusmodi petiit, et accepit, ut tentaret corpus ejus, quod perfudit ulceribus.

865 5. Cum esset propositum ut Ecclesiæ vasa jam traderemus (59), hoc responsi reddidi: me, si de meis aliquid posceretur, aut fundus, aut domus, aut aurum, aut argentum, id quod mei juris esset, libenter offerre: templo Dei nihil posse decerpere, nec tradere illud, quod custodiendum, non tradendum acceperim. Deinde consulere me etiam imperatoris saluti: quia nec mihi expediret tradere, nec illi accipere; accipiat enim vocem liberi sacerdotis, si vult sibi esse consultum, recedat a Christi injuria.

6. Hæc plena humilitatis sunt, et, ut arbitror, plena affectus ejus quem imperatori debet sacerdos. Sed quia « lucta nobis est non solum adversus carnem et sanguinem; sed etiam, quod gravius est, adversus spiritalia nequitiæ, quæ sunt in cœlestibus (*Ephes.* vi, 12), » tentator ille diabolus per ministros suos certamen auget, vulneribus corporis mei experiendum arbitratur. Scio, fratres, vulnera hæc, quæ pro Christo excipimus, non esse vulnera, quibus vita non amittitur (60), sed propagatur. Sinite, quæso, esse certamen: spectatores vos esse decet. Considerate quia si quidem habet civitas vel athletam, vel alterius nobilis artis peritum, optat offerre certamini. Cur in majoribus rebus repudiatis, quod vel in minoribus velle consuestis? Non metuit arma, non barbaros, qui mortem non timet, qui nulla carnis voluptate retinetur.

7. Certe si Dominus huic nos certamini deputavit, frustra pervigiles tot noctibus et diebus custodias exhibuistis et excubias: implebitur Christi voluntas. Omnipotens enim noster est Dominus Jesus, hæc est fides nostra; et ideo quod fieri mandat, implebitur; nec convenit nos divinæ (61) obviare sententiæ.

8. Audistis quod hodie lectum sit: Pullum sibi asinæ Salvator per apostolos jussit adduci, mandavitque ut si quis resisteret (62), diceretur: « Dominus operam ejus desiderat (*Luc.* xix, 35): » Quid si et nunc pullum istum asinæ, hoc est, ejus animalis quod gravem sarcinam portare consuevit, sicut est humana conditio, cui dicitur: « Venite ad me, omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego vos reficiam: tollite jugum meum, quia leve est (*Matth.*

A xi, 28, 29) ; » quid si, inquam, pullum istum ad se modo jussit adduci, missis apostolis illis, qui jam exuti corpore incomprehensibilem oculis nostris angelorum speciem gerunt? Nonne si ab aliquo resistatur, dicent: « Dominus operam ejus desiderat? » Si resistat vel vitæ hujus cupiditas, si resistat caro et sanguis, si resistat conversatio corporalis; quia aliquibus forsitan grati videmur. Sed qui nos hic diligit, multo amplius diliget, si sinat fieri hostiam Christi, « quia dissolvi, et cum Christo esse multo melius: etsi manere in carne magis necessarium propter vos (*Philipp.* i, 23, 24). » Nihil est ergo quod vereamini, fratres dilectissimi; scio enim quia quidquid passus fuero, pro Christo patiar. Et **866** legi quod eos timere non debeam, qui possunt

B carnem occidere. Et audivi dicentem: « Qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam (*Matth.* x, 39). »

9. Ergo si vult Dominus, certum est quod nullus obsistat. Quod si adhuc nostra differt certamina, quid veremini? Servum Christi non custodia corporalis, sed Domini providentia sepire consuevit.

10. Turbati estis quia apertas reperistis geminas fores, quas captus oculis quidam, dum hospitium proprium repetit, patefecisse memoratur. In quo cognoscite quod nihil suffragetur humana custodia. Ecce unus qui videndi munus amisit, solvit vestra universa munimina, et custodias lusit: Dominus autem suæ misericordiæ custodiam non amisit. Nonne ante biduum, ut meministis, etiam illud re-

C pertum est, quod a parte læva basilicæ ingressus quidam pervius fuit, quem putabatis clausum esse atque munitum? Sepserunt nempe armati basilicam, explorabant hos atque illos aditus: cæcitate perfusi sunt, ut quod apertum erat videre non possent: itaque per plurimas noctes quod apertum fuerit, non ignoratis. Desinite ergo sollicitari; quia hoc erit, quod Christus jubet, et quod esse expedit.

11. Denique exempla vobis legis proferam. Elisæus quærebatur a rege Syriæ, missus erat exercitus qui eum caperet, circumvallatus erat undique: cœpit timere ejus servulus; quia servulus erat, hoc est, non erat liberæ mentis et liberæ potestatis. Petivit aperiri ejus oculos sanctus propheta, et ait: « Respice, et vide quanto plures sint pro nobis, quam contra nos (*IV Reg.* vi, 16). » Et respexit,

D et vidit angelorum millia. Advertistis igitur quod servulos Christi ii magis custodiant, qui non videntur, quam qui videntur. Sed et illi si custodiant, vestris custodiunt orationibus advocati: legistis nempe

(58) Omnes edit., « multis aliis tentavit; » mss. nonnulli, « multis tentavit; » alii multo plures, ac notæ potioris, « multis his tentavit, » nimirum corporis vulneribus. Nam quod subjungit « ad postremum potestatem, etc., » hujus tentationis probatio est, non alterius explicatio.

(59) Erant in Ecclesiis duo vasorum genera, inauguratorum scilicet, quæ sacris mysteriis inserviebant, et eorum quæ propter pretium aut artem suam inter ornamenta numerabantur. Sed hæc fusius ad lib. iii *Offic.* cap. 28, num. 136, explicata sunt.

(60) Edit. omnes, « quibus vita amittitur; » mss. e contrario, « non amittitur. » Melius; hic enim conjunctiones quippe vel utpote subaudiuntur.

(61) Mss. aliquot, « nec convenit vos divinæ, » etc.

(62) Hæc quidem lectio Dominica Palmarum erat propria, sed cum eadem casu recitata infra dicatur, hæc eo die facta fuisse hinc non sequitur.

Elisæum quærebant, ingressos esse A um ipsum, quem (63) capere gestie- solum non potuerunt nocere; sed s quem venerant, intercessione ser-

uoque apostolus utriusque rei vobis ı (64). Nam ubi cum Herodes quæsi- cepit in carcerem (75); non enim re- ervulus, sed steterat timoris ignarus. Ecclesia, sed apostolus in carcere od est indicium non timentis. Mis- s qui dormientem excitaret, per quem tus e carcere, mortem ad tempus t. XII, 1-10).

rus postea, victo Simone, cum præ- lo seminaret, doceret castimoniam, B os gentilium: quibus eum quæren- œ animæ deprecatæ sunt, ut paulis- t quamvis esset cupidus passionis, olatione populi precantis inflexus est; ı ut 867 ad instituendum et confir- um se reservaret. Quid multa? Nocte cœpit, et videns sibi in porta Chris- , urbemque ingredi, ait: Domine: spondit Christus: Venio iterum (67) lexit Petrus ad suam crucem divinum onsum; Christus enim non poterat gi, qui carnem passione susceptæ : « Quod enim mortuus est peccato, nel: quod autem vivit, vivit Deo (*Rom.* exit ergo Petrus quod iterum Chris- C dus esset in servulo. Itaque sponte rrogantibus Christianis responsum nque correptus, per crucem suam ominum Jesum.

ɔitur quod in servulis suis pati velit sit huic servulo dicit: « Illum volo tem me sequere (*Joan.* XXI, 22); » re gustare vult fructum? Nam si il- lius cibus erat, ut faceret voluntatem Patris (*Joan.* IV, 34): » itidem cibus illius est, ut nostris passionibus epuletur. Nonne, ut de ipso Domino sumamus exemplum, quando voluit, passus est et cum quæreretur, inventus est? quando autem hora non venerat passionis, per medium quærentium transibat, et videntes cum tenere non poterant (*Joan.* VII, 30, *Luc.* IV, 30)? Quod utique evidenter ostendit quia quando Dominus vult, unusquisque invenitur et capitur: quod autem differt, etiamsi quærentium occurrat oculis (68), non tenetur.

15. Ergo ipse non quotidie vel visitandi gratia prodibam, vel pergebam ad martyres? non regiam palatii prætexebant (69) eundo atque redeundo? Et tamen nemo me tenuit, cum exturbanti me haberent, ut prodiderunt postea, voluntatem, dicentes: Exi de civitate, et vade quo vis. Exspectabam, fateor, magnum aliquid, aut gladium pro Christi nomine, aut incendium: at illi delicias mihi pro passionibus obtulerunt: sed athleta Christi non delicias, sed passiones suas exigit. Nemo ergo vos turbet, quod aut carrum præparaverunt, aut dura, ut videbatur sibi, Auxentii ipsius, qui se dicit episcopum, ore jactata.

16. Plerique narrabant percussores præmissos, pœnam mortis esse decretam; nec illa timeo, et ista non desero. Quo enim abibo, ubi non omnia plena gemitus sint atque lacrymarum: quando per Ecclesia jubentur ejici catholici sacerdotes, resistentes gladio feriri, curiales (70) 868 proscribi omnes, nisi mandatum impleverint? Et hæc episcopi manu scripta et ore dictata, qui se ut probaret doctissimum, vetus non omisit exemplum; legimus enim in propheta quod viderit falcem volantem (*Zach.* V, 2); hanc imitatus Auxentius gladium volantem per omnes urbes direxit. Et Satanas transfigurat se in angelum lucis (*II Cor.* XI, 14), et in malum imitatur ejus potentiam.

17. Tu, Domine Jesu, uno momento mundum re-

ɔuot, « duce ipso, quem. » Minime

lit., « vobis dedit exemplum. »

esse putat Nannius an recipere in sit quod recondere seu retrudere. nis in hac re juris formula est: si- ıs D. leg. I *de Custod. reor.*: « Utrum nquit, recipienda sit persona. » Et dem tit., leg. « In eos: Cum recepti D rem, etc. »

it., cum paucis mss., « mortem eva- ı cæteris cod. interponunt voces « ad

edit. et cuncti mss. paucis. exceptis, liqua manus *Romam* addidit, quam ı textum admisit Rom. edit. Cæterum tæ Christi apparitionis præter Hege- Ambrosium hoc loco, et Gregorium it., vix alium ex antiquis reperias, Quod vero ad Petri Romam adven- e Simone Mago victoriam, utrumque Patrum veterum testimonio celebra- eret vel recensendis eorum nomini- cum tamen quosdam ex heterodoxis adhuc non pudeat rem a Calvino ipso et Blondello evidentiæ vi coactis agnitam et confessam inficiari.

(68) Omnes edit., « Quando autem differt, etiamsi quærentium manibus occurrat et oculis; » omnes mss. nobiscum faciunt, nisi quod ita legitur in uno Colb.,. « etiamsi quæratur quærentium oculis non tenetur.

(69) *Prætexebam*, id est, non pertransibam, inquit Nannius, regiam palatii in itu atque reditu? Ut intelligatur illum diverticula non quæsiisse, aut obliquasse iter, dum ad martyres tenderet, ne regiam præteriret.

(70) *Curiales* dicebantur hi, qui magistratibus atque officiis municipalibus fungebantur. De quibus vide Bulengerum, *De imp. Rom.* lib. VII, c. 3 et 5, et Godefr. Cæterum in ferenda lege pro Ariminensi concilio, quam ab Auxentio ipso dictatam et scriptam esse affirmat Ambrosius, id contigisse testificantur Rufinus, *Hist.* lib. II, cap. 16; Gaudentius, Præfat. in Serm.; Sozomenus, lib. VII *Hist. Eccl.* cap. 13, nimirum Benevolum memoriæ scriniis præfectum, cum illam dictare ac suscribere jussus fuisset, magna constantia recusasse, ac propterea ejectum esse in exsilium a Justina.

tem futuram spopondit, si electus susciperet sacerdotium. Hanc fidem secutus sum promissorum.

8. Quod si de aliquorum peregrinorum assentatione se jactat, ibi sit episcopus, unde sunt ii qui eum episcopatus putant nomine esse donandum. Nam ego nec episcopum novi, nec unde sit scio.

9. Ubi illud constituimus, imperator, quod jam ipse tuum judicium declarasti; imo etiam dedisti leges (45), nec cui esset liberum aliud judicare? Quod cum præscripsisti aliis, præscripsisti et tibi: Leges enim imperator fert, quas primus ipse custodiat. Visne igitur experiar ut incipiant ii, qui judices eliguntur, aut adversus tuam venire sententiam, aut certe excusare quod imperatoris tam severo et tam districto imperio non potuerint obviare?

10. Sed hoc contumacis, non modesti est sacerdotis. Ecce, imperator, legem tuam jam ex parte rescindis; sed utinam non ex parte, sed in universum! legem enim tuam nollem esse supra Dei legem. Dei lex nos docuit quid sequamur, humanæ leges hoc docere non possunt. Extorquere solent timidis commutationem, fidem inspirare non possunt.

862 11. Quis erit igitur ille, qui cum legat per tot provincias uno momento esse mandatum, ut quicunque obviaverit imperatori, feriatur gladio: quicunque Dei templum non tradiderit, protinus occidatur? quis, inquam, est qui possit vel unus, vel inter paucos dicere imperatori: Lex tua mihi non probatur? Non permittitur hoc dicere sacerdotibus, permittitur laicis? Et judicabit de fide qui aut gratiam sperat, aut metuit offensam?

12. Deinde ipse committam, ut eligam judices laicos, qui cum tenuerint fide veritatem, aut proscribantur, aut necentur, quod lex de fide lata decernit? Ego igitur aut prævaricationi offeram homines, aut pœnæ.

13. Non tanti est Ambrosius, ut propter se dejiciat sacerdotium. Non tanti est unius vita, quanti est dignitas omnium sacerdotum, quorum de consilio ista dictavi (46), intimantibus ne forte etiam gentilis esset aliquis, aut Judæus, qui ab Auxentio esset electus, quibus traderemus de Christo triumphum, si de Christo judicium committeremus, Quid illos aliud, nisi Christi injuriam audire delectat? Quid illis aliud placere, nisi (quod absit) ut Christi divinitas denegetur? Cum iis plane bene convenit Ariano, qui creaturam Christum dicit, quod etiam gentiles ac Judæi promptissime confitentur.

14. Hoc scriptum est in Ariminensi synodo: meritoque concilium illud exhorreo, sequens tractatum concilii Nicæni (47), a quo me nec mors, nec gladius poterit separare. Quam fidem etiam parens clementiæ tuæ Theodosius beatissimus imperator et sequitur et probavit. Hanc fidem Galliæ tenent, hanc Hispaniæ, et cum pia divini Spiritus confessione custodiunt.

15. Si tractandum est, tractare in Ecclesia didici: quod majores fecerunt mei. Si conferendum de fide, sacerdotum debet esse ista collatio, sicut factum est sub Constantino augustæ memoriæ principe, qui nullas leges ante præmisit (48), sed liberum dedit judicium sacerdotibus. Factum est etiam sub Constantio (47) augustæ memoriæ imperatore, paternæ dignitatis hærede; sed quod bene cœpit aliter consummatum est. Nam episcopi sinceram primo scripserant fidem; sed dum volunt quidam de fide intra palatium judicare, id egerunt, ut circumscriptionibus illa episcoporum judicia mutarentur. Qui tamen inflexam statim revocavere sententiam. Et certe major numerus Arimini (50), Nicæni concilii fidem probavit, Ariana decreta damnavit.

863 16. Si ad Synodum provocat Auxentius, ut de fide disputet (licet non sit necesse propter unum tot episcopos fatigari (51), qui etiam si angelus de cœlo esset, paci Ecclesiarum non deberet præferri); cum audiero synodum congregari, et ipse

(45) Designat hoc loco sanctus præsul leg. 4 *de Fide catholica*, quæ et Arianis in Ecclesias conveniendi licentiam dabat, et capitis pœnam non solum iis qui eidem constitutioni per vim obsisterent, sed etiam iis qui supplices libellos imperatori adversus eamdem offerrent, denuntiabat. Qua ratione autem ea lex promulgata fuerit, eleganter descripsit Sozomenus lib. VII, cap. 13.

(46) Hinc intelligas episcopos statim post legem a Valentiniano latam, Ambrosii cura convenisse; ut in hoc rerum articulo viderent, ne quid Ecclesia caperet detrimenti.

(47) Nicænæ tantum synodi testimonio, non autem Constantinopolitanæ, ideo fortassis utitur Ambrosius; quod hujus auctoritas non admitteretur in Occidente. Unde etiam non sine veri similitudine dixerimus, eum ad astruendam, quam obiter tangit, Spiritus sancti divinitatem, non ejusdem concilii canones, sed Galliarum Hispaniarumque confessionem proposuisse.

(48) Hac de re Socrates lib. I, cap. 22, ita loquitur: « Tunc igitur cum de pace et concordia abunde disseruisset, » Constantinus scilicet, « deinceps ut de religionis nostræ dogmatibus accuratius disquirerent, nimirum episcopi, « eorum arbitrio potestatique reliquit. Adi etiam Athan orat. *adv. Arianos.*

(49) Codex Belv. et alii quatuor, « sub Constantino : » non satis recte, quemadmodum ex sequentibus intelligitur.

(50) Edit. ultimæ Paris., « minor numerus; » quod cum synodi Ariminensis historia minus cohæret. Etenim cum ibi primo Nicænam fidem magno consensu amplexi essent, postea vero, inflexis quos ad Constantium destinaverant legatis propemodum omnes articulis Valentis subscripsissent; postremo tandem. « major numerus » illatum hac subscriptione fidei damnum considerans, resipuit, ac formulam Arianæ confessionis ejuravit. De quo consule quæ nos lib. I *De fide*, cap. 18, num. 122, observavimus.

(51) Sic etiam in epistola *ad Gratianum*. Aquileiensi concilio subjecta num. 3 legere est: « Quam vero grave fuisset, propter duos tantum in perfidia cariosos sacerdotes toto orbe essent Ecclesiæ summis sacerdotibus destitutæ! »

Tolle igitur legem, si vis esse certamen. A
ssem, imperator, ad consistorium cle-
e, ut hæc coram suggererem; si me vel
el populus permisissent (52), dicentes de
lesia coram populo debere tractari.
e utinam, imperator, non denuntiasses
vellem pergerem? Quotidie prodibam,
sservabat. Debuisti me, quo volueras,
uem ipse omnibus offerebam. Nunc mihi
bus dicitur: Non multum interest, utrum
inquas, an tradas altare Christi; cum
ueris, trades.
e utinam liquido mihi pateret quod Aria-
a minime traderetur! sponte me offerrem
s arbitrio. Sed si ego solus interstrepo,
de aliis omnibus invadendis Ecclesiis B
tum! Utinam confirmetur, ut Ecclesiis
estus sit! Opto ut de me, qualis vide-
tia proferatur.
anter igitur, Imperator, accipe quod ad
m venire non potui. Ego in consistorio
stare non didici (54): et infra palatium
possum, qui palatii secreta nec quæro,

Ambrosius episcopus hunc libellum ob-
tissimo imperatori, et beatissimo augu-
iniano.

RMO CONTRA AUXENTIUM

de basilicis tradendis,

mperialem jussum sollicitudinem levatu- C onsum suum exponit, additque ad consi- se non ivisse, quod basilicæ traditionem ritus. Tum, adversariis ad disceptandum sia provocatis, negat se armis exterreri: e sacris vasis responso memorato, para- certamina esse testatur. Eludi non posse etum nec præsidium ipsius superari, sed s suis pati eumdem velle. Cum ipse antea it captus, liquere quam inaniter hæretici entur. Deinde ubi Nabuthæ historiam, et ingressum in Jerusalem rei præsenti ac- avit, Auxentii perstringit crudelem le- tisque Arianorum objectionibus, libenter populo disputaturum prædicat: Auxen- o jam a paganis, quos in judices elegerat, m, sicut et a Paulo et Christo ipso. Quod reticus ad Cæsarem provocaret, eum obli- i superioris: et Arianos, dum servis Chri- ant invidiam, multo pejores esse Judæis: D m enim non Cæsaris, sed Christi præ- aginem. Sub quæ ubi pauca de suo res- t hymnis adjecit, se non inobedientem, at imperatorem Ecclesiæ filium, et Auxentium plusquam Judæum esse declarat.

1. Video vos præter solitum subito esse turbatos, atque asservantes mei. Miror 864 quid hoc sit, nisi forte quia per tribunos me vidistis aut audistis (55 imperiali mandato esse conventum; ut quo vellem, abirem hinc: et si qui vellent, sequendi potestatem haberent. Metuistis ergo ne Ecclesiam desererem, et dum saluti meæ timeo, vos relinquerem? Sed quid et ipse mandaverim, potuistis advertere: deserendæ Ecclesiæ mihi voluntatem subesse non posse; quia plus Dominum mundi quam sæculi hujus imperatorem timerem: sane si me vis aliqua abduceret ab ecclesia, carnem meam exturbari posse, non mentem: paratum me esse, ut si ille faceret, quod solet esse regiæ potestatis; ego subirem, quod sacerdotis esse consuevit.

2. Quid ergo turbamini? Volens nunquam vos deseram, coactus repugnare non novi. Dolere potero, potero flere, potero gemere; adversus arma, milites, Gothos quoque lacrymæ meæ arma sunt; talia enim munimenta sunt sacerdotis. Aliter nec debeo nec possum resistere: fugere autem et relinquere Ecclesiam non soleo; ne quis gravioris pœnæ metu factum interpretetur. Scitis et vos ipsi quod imperatoribus soleam deferre, non cedere: suppliciis me libenter offerre, nec metuere quæ parantur.

3. Utinam essem securus quod Ecclesia hæreticis minime traderetur? Ad palatium imperatoris irem libenter, si hoc congrueret sacerdotis officio; ut in palatio magis certarem, quam in Ecclesia. Sed in consistorio non reus solet Christus esse, sed judex. Causam fidei in Ecclesia agendam quis abnuat? Si quis confidit, huc veniat: inclinatum jam vel imperatoris judicium, quod lata lege patefecit (56), quod impugnat fidem: vel sperata ambientium quorumdam studia non requirat. Non commmitto ut quisquam vendat injuriam Christi.

4. Circumfusi milites, armorum crepitus (57), quibus vallata est ecclesia, fidem non terrent meam, sed mentem exagitant, ne, dum me tenetis, perniciosum aliquid vestræ oboriatur saluti. Ego enim jam didici non timere, sed vobis timere plus cœpi. Sinite, quæso, vestrum sacerdotem congredi: habemus adversarium qui lacessit; adversarius enim noster « diabolus, sicut leo rugiens circuit, quærens quem devoret, » ut apostolus dixit *(I Petr.*

s. non pauci, « vel episcopi, vel populus nt. »
etur imperator Ambrosio hanc optionem se per Dalmatium, ut vel in consistorium defendendam adversum Auxentium suam , vel eadem simul ac civitate ultro cede- oc utroque sanctum præsulem ab episco- e catholica fuisse prohibitum.
hunc locum ita Nannius: « Tacite, in- bjicit, quod pro eo ad Maximum legatus s sit contra decus episcopale in consisto- semel eo destinatus pro pace, semel ut atris reliquias reportaret. Est autem consistorium tribunal imperatoris, ubi jus dicit. » Hæc ille; verum in eo falsus est vir doctus, quod utramque Ambrosii legationem existimavit anteriorem huic epistolæ, cum tamen de prima sola id dici possit, ut in Admonitione demonstratum est.

(55) Mss. nonnulli, « miror quod hinc fit... me vidistis alii, audistis alii; » quæ ultima verba in mss. plusculis sic efferuntur; cæteri autem accedit. magis concinne ut in textu.

(56) De hac lege abunde dictum in superiore epistola.

(57) Rom. edit., « armorum strepitus. »

salvum fecisti populum tuum (*Deut.* xxxii, 36); conscidisti saccum meum, et præcinxisti me lætitia (*Psal.* xxix, 12). »

22. Hæc ego dicebam, miratus imperatoris animum studio militum, obsecratione comitum, precatu populi posse mitescere. Interea nuntiatur mihi missum notarium (30), qui mandata deferret. Concessi paululum, mandatum intimat. Quid tibi visum est, inquit, ut contra placitum faceres? Respondi: Quod placitum sit ignoro, quidve temere factum dicatur, incertum habeo. Ait: Cur presbyteros ad basilicam destinasti? Si tyrannus es, scire volo; ut sciam quemadmodum me adversum te præparem. Retuli dicens me nihil præjudicium fecisse Ecclesiæ: eo tempore quo audieram occupatam esse a militibus basilicam, gemitum tantummodo liberiorem habuisse, multisque adhortantibus ut eo pergerem, dixisse: Tradere basilicam non possum, sed pugnare non debeo. Postea vero quam cognoverim cortinas regias inde esse sublatas, cum me populus eo ire deposceret, direxisse presbyteros; me tamen noluisse ire, sed dixisse: Credo in Christo quod ipse nobiscum faciet imperator.

23. Si hæc tyrannidis videntur, habeo arma, sed in Christi nomine: habeo offerendi mei corporis potestatem. Quid moraretur ferire, si tyrannum putaret? Veteri jure (31) a sacerdotibus donata imperia, non usurpata: et vulgo dici quod imperatores sacerdotium magis optaverint, quam imperium sacerdotes. Christus fugit, ne rex fieret (*Joan.* vi, 15). Habemus tyrannidem nostram. Tyrannis sacerdotis, infirmitas est: « Cum infirmor, inquit, tunc potens sum (*II Cor.* xii, 10). » Cavere tamen ne ipse sibi tyrannum faceret, cui Deus adversarium non excitavit. Non hoc maximum dicere (32), quod tyrannus ego sim Valentiniani, qui se meæ legationis objectu queritur ad Italiam non potuisse transire. Addidi quia nunquam sacerdotes tyranni fuerunt, sed tyrannos sæpe sunt passi.

24. Exactus est totus ille dies in mœrore nostro: scissæ tamen ab illudentibus pueris cortinæ regiæ. Ego domum redire non potui; quia circumfusi erant milites, qui basilicam custodiebant. Cum

A fratribus psalmos in ecclesiæ basilica ı diximus.

25. Sequenti die lectus est de more liber quo completo, hunc sermonem adorsus sum: lectus est, fratres, quo prophetatur quod pec in pœnitentiam revertantur. Acceptum est ita ut speraretur in præsenti futurum. Addid vir justus etiam offensam contrahere voluis vel spectaret, vel denuntiaret excidium civi quod lugubre esset illud dictum, contristatus sit, quod aruisset cucurbita. Deum quoque ad prophetam: « Si tristis es pro cucurbit iv, 9)? » Respondisse Jonam: *Tristis (Ibid.).*] Dominum, si illud doleret quod exusta esset bita, quanto magis sibi curæ esse oportere B plebis salutem! Et ideo excidium, quod p toti urbi fuerat, removisse.

26. Nec mora, nuntiatur imperatorem ju ut recederent milites de basilica: negotiat quoque, quod exacti de condemnatione fuera redderetur. Quæ tunc plebis totius lætitia fu totius populi plausus! quæ gratiæ! Erat aute quo sese Dominus pro nobis tradidit, quo in E pœnitentia relaxatur. Certatim hoc nuntiare n irruentes in altaria, osculis significare pacis in Tunc agnovi quod Deus vermem antelucanu cusserat, ut tota civitas servaretur.

27. Hæc gesta sunt, atque utinam jam ı sed graviores motus futuros plena comm imperialia verba indicant. Ego tyrannus ap C et plus etiam quam tyrannus. Nam cum imp rem comites obsecrarent uti prodiret ad eccle idque petitu militum facere se dicerent, resp Si vobis jusserit Ambrosius, victum me tr Quid post hanc vocem supersit, considera. vocem omnes cohorruerunt, sed habet a q exasperetur.

28. Denique etiam speciali expressione Ca nus (34), præpositus cubiculi, mandare mihi est: Me vivo, tu contemnis Valentinianum? tibi tollo. Respondi: Deus permittat ti impleas quod minaris, ego enim patiar episcopi (35), tu facies quod spadones. .

(30) Tria erant officiorum genera, queis ad perferenda secreta mandata utebantur imperatores, scilicet notarii, tribuni et comites. Verumtamen illæ dignitates nonnunquam in uno homine coalescebant: cujus rei plurima suggerit exempla Godefridus ad leg. i *de Mandatis principum*, et nos infra unum in Ambrosii libello reperiemus. Agit de nostro Bulengerus lib. vi, cap. 5.

(31) In antiquo fœdere a Samuele Saul et David uncti fuere, ac Salomon a propheta Nathan. Reges vero Saul et Ozias, cum sacerdotale munus usurpassent, in gravem Dei offensam inciderunt.

(32) Hoc de priori legatione intelligendum, ut a nobis dictum est in Admonitione.

(33) Edit. Rom., » quod exactum de condemnatione fuerat. »

(34) Quænam præpositi cubiculi dignitas esset, explicat Bulengerus lib. iii *De imperio Rom.* cap. 13. Et Godefr. lege de Præpos. S. cub. Quod ı pertinet ad insolentissimas hujusce eunuchi n D necnon ad liberam ac generosam Ambrosii v eas quidem lib. *De Joseph.*, cap. 6, num. 33, sanctus tacite tangit, sicut et cruentum istiu plicium; id tamen tanta cum modestia fac nihil ab insultandi modo magis abhorreat. De plicio autem ejus vide quæ ex Augustino di in ejusdem libri admon.

(35) Ita vet. edit., ubi post vocem *episcopis* tellige « pati solent; » ac similiter post vocem *dones* mente supplendum « facere solent. ı oratione alludere potuit ad Achillam illum ptium, a quo interemptum Pompeium libe Relationem Symmachi designat Ambrosius. edit. Rom. hic pro *spadones* ponit *spadonis* e tinenter sola subjungit: « Minas tuas non t carnem enim occidere potes, animam autem potes. Vitam istam corporis potes eripere, me

ıs avertat eos ab Ecclesia, in me omnia nvertant, meo sanguine sitim suam ex-l

860 EPISTOLA XXI (37).

mbrosius quod vocatus non venerit ad ·ium, asserens in causa fidei vel ecclesia-icare nisi sacerdotes neminem debere; ı eo contumacem, quod injuriam ordini inurat. Addit Auxentium forte Judæos ·les electurum judicum loco, id est, Chrissimos: nec recusare quominus in eccle-synodo de his disputaret: hæc demum se ussse dicturum, nisi a coepiscopis et pot prohibitus.

imo imperatori (38), et beatissimo Au-'ALENTINIANO, AMBROSIUS episcopus.

tius me tribunus et notarius (39) man-egavit, clementiæ convenit tuæ postu-ipse judices legerem sicut elegisset Nec tamen expressit eorum nomina, t postlati: sed id addidit, quod in con-ıet futura certatio, arbitro pietatis judi-

ıi respondeo, ut arbitror, competenter. am contumacem judicare me debet, cum m, quod augustæ memoriæ pater tuus sermone respondit (40), sed etiam legi-ınxit: In causa fidei vel ecclesiastici linis eum judicare debere, qui nec mu-sit, nec jure dissimilis; hæc enim verba nt, hoc est, sacerdotes de sacerdotibus are. Quin etiam si alias quoque argue-›pus, et morum esset examinanda causa, roluit ad episcopale judicium pertinere. ʒitur contumaciter respondit clementiæ ui te patris similem esse desiderat, an e dissimilem? Nisi forte vilis quibusdam ratoris æstimatur sententia, cujus et

A fides confessionis (41) constantia comprobata est, et sapientia melioratæ reipublicæ profectibus prædicatur.

4. Quando audisti, clementissime imperator, in causa fidei laicos de episcopo judicasse (42)? Ita ergo quadam adulatione curvamur, ut sacerdotalis juris simus immemores, et quod Deus donavit mihi, hoc ipse aliis putem esse credendum? Si docendus est episcopus a laico, quid sequetur? Laicus ergo disputet, et episcopus audiat: episcopus discat a laico. At certe 861 si vel Scripturarum seriem divinarum, vel vetera tempora retractemus, quis est qui abnuat (43) in causa fidei, in causa, inquam, fidei episcopos solere de imperatoribus Christianis, non imperatores de episcopis judicare?

B 5. Eris, Deo favente, etiam senectutis maturitate provectior, et tunc de hoc censebis qualis ille episcopus sit, qui laicis jus sacerdotale substernit. Pater tuus, Deo favente, vir maturioris ævi, dicebat: Non est meum judicare inter episcopos; tua nunc dicit clementia: Ego debeo judicare. Et ille baptizatus in Christo intrabilem se ponderi tanti putabat esse judicii: clementia tua, cui adhuc emerenda baptismatis sacramenta servantur; arrogat de fide judicium; cum fidei ipsius sacramenta non noverit.

6. Quales autem elegerit judices, possumus existimationi relinquere, quando eorum nomina timet prodere. Veniant plane, si qui sunt, ad ecclesiam: audiant cum populo, non ut quisquam judex resideat, sed ut unusquisque de suo affectu habeat C examen, eligat quem sequatur. Agitur de istius Ecclesiæ sacerdote: si audierit illum populus, et putaverit melius disputare, sequatur fidem ejus: non invidebo.

7. Omitto quia jam ipse populus judicavit: tacet quia eum, quem habet, de patre tuæ clementiæ postulavit (44): taceo quia pater pietatis tuæ quie-

exstinguere. Anima namque quæ Deo , humanæ potestati non est subjecta. An ›utas? Imo magnum mihi commodum 'itam adimis temporalem. ut succedat

ıo *expleant* adjicit edit. Rom.: « Vale, ›mino. »
pta anno 386.
no cod. Vat. et Long. hoc lemma præ-Libellus ejusdem Ambrosii ad Valenti-ıperatorem contra Auxentium. » Ipse ıbrosius ita subscribit: « Ego Ambro-pus hunc libellum obtuli, etc. »
riis ac tribunis imperatores ad secreto-ata usos fuisse diximus in epist. superio-ellinam.
›menus lib. vi, cap. 7, refert episcopis i ae Bithyniæ a Valentiniano postulanti-corrigendam fidei doctrinam convenire ıtur, » imperatorem sic respondisse: « Miin laicorum ordine constituto fas non est negotia curiosius scrutari: sacerdotes us id curæ est, seorsum ubicunque conveniant. » Quæ sane cum Ambrosii chre concinunt. Sed his addere etiam æ memorantur a Theodoreto lib. iv, non quæ Marca lib. ii *Concordiæ* cap.

6, et quæ super Ambrosii ordinatione disputat. Quod autem ad leges hic designatas, Baronius ad an. 369 censet indicatam esse ab Ambrosio Valentiniani legem 20, « Quorum appellationes. » Sed a Godefrido in eamdem legem refellitur. Verisimilius ergo putamus legem, de qua hic Ambrosius, jam non exstare. Alia vero habetur anno 376 data Gratiani nomine, nempe 23, qua jubetur « ut si qua sunt ex quibusdam dissensionibus, levibusque delictis ad religionis observantiam pertinentia, locis D suis, et a sua diœceseos synodis audiantur. » Vide Godefridum in eamdem legem.

(41) Hic alluditur ad generosum illud Valentiniani senioris factum, quo cum inter præfectos Juliani numeraretur, ministrum quemdam, a quo aqua lustrali aspersus fuerat, impacto in faciem pugno cecidit.

(42) Non aliter quoque Athanasius, pag. 845, dicit: « Quando a condito ævo auditum est, quando judicium Ecclesiæ auctoritatem suam ab imperatore accepit? etc. »

(43) Corb. codex, « qui annuat. » Non bono sensu.

(44) Quæ in Ambrosii electione magis singularia contigerunt, hic modestissime attinguntur. Ea fusius tractata reperies apud Paulinum in ejusdem Ambrosii Vita.

demisti; Auxentius uno momento tot populos, quod in ipso est, trucidabit alios gladio, alios sacrilegio? Meam basilicam (71) petit cruento ore, sanguinolentis manibus. Cui bene præsens respondit lectio: « Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas (*Psal.* XLIX, 16)? id est, non convenit paci et furori, non convenit Christo et Belial (*II Cor.* VI, 15). Meministis etiam quod lectum est hodie Nabuthe (22, q. 8, c. *Convenior*, § *Nabuthe*), sanctum virum possessorem vineæ suæ, interpellatum petitione regia, ut vineam suam daret; ubi rex, succisis vitibus, olus vile sereret, eumque respondisse: « Absit ut ego patrum meorum tradam hæreditatem (*III Reg.* XXI, 3); regem contristatum esse, quod sibi esset alienum jus relatione justa negatum- sed muliebri consilio deceptum. Nabuthe vites suas vel proprio cruore defendit. Si ille vineam non tradidit suam, nos trademus Ecclesiam Christi?

18. Quid igitur a me responsum est contumaciter? Dixi enim conventus: Absit a me ut tradam Christi hæreditatem. Si ille patrum hæreditatem non tradidit, ego tradam Christi hæreditatem! Sed et hoc addidi: « Absit ut tradam hæreditatem patrum, » hoc est hæreditatem Dionysii, qui in exsilio in causa fidei defunctus est, hæreditatem Eustorgii (72) confessoris, hæreditatem Myroclis, atque omnium retro fidelium episcoporum. Respondi ego, quod sacerdotis est, quod imperatoris est, faciat imperator. Prius est ut animam mihi, quam fidem auferat.

19. At cui tradam? Præsens lectio Evangelii docere nos debet, quid petatur, a quibus petatur. Audistis nempe legi, quod cum Christus super pullum asinæ sederet, clamabant pueruli, et moleste ferebant Judæi (*Luc.* XIX, 35-38). Denique interpellaverunt Dominum Jesum, dicentes ut faceret eos tacere; respondit: « Si hi tacuerint, lapides clamabunt (*Ibid.* 40). Deinde ingressus templum, ejecit nummularios, et cathedras, et columbas vendentes in templo Dei. Lectio nempe ista nulla 869 nostra dispositione recitata est, sed casu: quæ præsentibus bene aptatur temporibus. Semper ergo Christi laudes verbera perfidorum sunt. Et nunc cum laudatur Christus, dicunt hæretici quia seditio commovetur: dicunt hæretici quia his mors parabatur; et vere mortem habent in laudibus Christi. Quomodo

A enim laudes ejus ferre possunt, cujus infir[…] prædicant? Itaque et hodie cum laudatur C[…] Arianorum amentia verberatur.

20. Geraseni præsentiam Christi ferre n[…] rant (*Luc* VIII, 37), isti pejores Gerasenis […] dationem Christi sustinere possunt. Viden[…] Christi gloriam concinentes; quia scrip[…] « Ex ore infantium et lactentium perfecisti (*Psal.* VIII, 3). » Irrident istam ætatulam […] nam, cum dicunt: « Ecce quid clamant? » […] pondit iis Christus: « Si hi tacebunt, lap[…] mabunt (*Luc.* XIX, 40), hoc est, fortiores cl[…] clamabunt et juvenes, clamabunt et ma[…] clamabunt et senes: isti lapides ad illum solidati lapidem, de quo scriptum est: « […] B quem reprobaverunt ædificantes, hic fact[…] caput anguli (*Psal.* CXVII, 22).

21. His igitur laudationibus invitatus […] suum Christus ingreditur, et flagellum p[…] et ejicit de templo nummularios (*Joan.* II, […] patitur enim in suo templo pecuniæ esse […] los, non patitur in suo templo esse eos qui […] cathedras. Quid sunt cathedræ, nisi honor[…] sunt columbæ, nisi simplices mentes, vel […] dem candidam et puram sequentes? Ego er[…] eam in templum, quem Christus excludit? […] enim exire, qui dignitates vendit et honores: […] exire, qui vendere vult simplices mentes […]

22. Ergo Auxentius ejicitur, Mercurinu[…] ditur. Unum portentum est, duo nomina. E[…] cognosceretur qui esset, mutavit sibi voca[…] C ut quia hic fuerat Auxentius episcopus Ari[…] decipiendam plebem, quam ille tenuerat, […] caret Auxentium (74). Mutavit ergo vocabul[…] perfidiam non mutavit: exuit lupum, sed in[…] pum. Nihil prodest quod mutavit nomen; […] agnoscitur. Alius in Scythiæ partibus di[…] alius hic vocatur: nomina pro regionibus Habet ergo jam duo nomina; et si hinc ali[…] xerit, habebit et tertium. Quomodo enim […] ut maneat ei vocabulum ad tanti sceleris in[…] Minora fecit in Scythia; et ita erubuit, ut […] vocabulum: sceleratiora hic ausus est; […] quocunque perrexerit, nomine suo prodi? […] rum populorum sanguinem manu sua ser[…] poterit consistere animo?

23. Paucos excludebat Dominus Jesus de […]

(71) Plures mss., « Misi basilicam; » alii et edit. omnes, « Meam basilicam, « hoc est, unam ex meis; erant quippe non paucæ Mediolani.

(72) In codicibus varie scribuntur nomina horum episcoporum: nam in quibusdam *Extorgi*, et *Euxtorgi*. pro *Eustorgii*, sicut et *Metrocli*, ac *Merocli*, pro *Myroclis* habetur. Fuit autem Myrocles, si credendum Ughello, octavus Mediolanensis episcopus, sin vero sequamur vetustissimum catalogum in *Musæo Italico* pag. 110 vulgatum, septimus a sancto Barnaba, qui recentissima manu exemplari ascriptus traditur. Eustorgius et apud Ughellum et apud Mabillonium decimus numeratur. At vero Dionysius, qui tantum tertio decimo loco in *Italia sacra* ponitur Eustorgium in citato *Musæo* pone sequitur. Hunc eo

quod Athanasium in synodo Mediol. damna[…] trectasset, a Constantio ejectum in exsili[…] illo diem obiisse tradit Rufinus lib. I *Hist.* c[…] Socrates lib. II, cap. 36, atque alii.

(73) Mss. non pauci, « et senes isti laud[…] illum, etc. »

(74) Omnes edit., « se vocaret Mercurin[…] omnes mss., *Auxentium*. Et certe correct[…] hunc sensus exigit. Id enim hoc loci indica[…] brosius istum qui sub Mercurini nomine o[…] evaserat, ut in Arianorum Mediolanensium, q[…] ultimus pseudoepiscopus Auxentius fuerat, […] nominis similitudine facilius irreperet, A[…] nuncupationem adoptasse.

ıntius nullum reliquit. De templo suo Jesus jicit, Auxentius gladio : Jesus flagello, us securi. Pius Dominus flagello 870 ıacrilegos; nequam persequitur pios ferro. ene dixistis hodie : Leges suas secum fe-, etiamsi nolit: feret conscientiam suam, ert chartulam : feret sanguine inscriptam suam, etsi atramento inscriptam episto-eret. Scripta est, Juda, culpa tua graphio ungue adamantino, et scripta in pectore m. xvii, 1), hoc est, ibi scripta, unde pro-

nihi etiam audet mentionem facere trac-, plenus sanguinis, plenus cruoris? Qui potuerit sermone decipere, eos gladio pu-riendos, cruentas leges ore dictans, manu et putans quod lex fidem possit homini-rare. Non audivit et id quod hodie dictum oniam non justificatur homo ex operibus lat. II, 16), » aut : « Per legem legi mor-, ut Deo vivam (*Ibid.* 19), » id est, per iritalem interpretationi legis est mortuus . Et nos per legem Domini nostri Jesu oriamur huic legi, quæ sancit decreta Non lex Ecclesiam congregavit, sed fides ex enim non est ex fide : « Justus autem vit (*Galat.* III, 11). Justum ergo fides, non quia non est per legem justitia, sed per risti. Qui autem fidem repudiat, et legis scribit, ipse se testatur injustum, quia ex fide vivit. »

nc ergo legem quisquam sequatur, qua Ariminense concilium, in quo creatura Christus? Sed aiunt : « Misit Deus Filium ctum ex muliere, factam sub lege (*Galat.* Ergo *factum* legunt, hoc est creatum c ipsum considerant, quod proposuerunt, us dicitur Christus, sed « ex muliere, » secundum partum Virginis factus est, qui ndivinam generationem ex Patre natus est? et hodie, quia « Christus nos redemit de legis, factus pro nobis maledictum (*Galat.* Numquid maledictum Christus secundum m est? Sed quare maledictum dicatur, s te docet, dicens quia scriptum est : ctus omnis qui pendet in ligno (*Ibid.*), » qui in carne sua nostram carnem, in suo nostras infirmitates et nostra maledicta , ut crucifigeret; non enim ille maledictus, maledictus. Denique habes alibi : « Qui pec-n cognovit, sed pro nobis peccatum factus ı nostra peccata suscepit, ut sacramento sionis aboleret (*II Cor.* v, 21),

A 26. Hæc ego, fratres, coram ipso apud vos plenius disputarem; sed certus non ignaros vos esse fidei, vestrum refugit examen, et gentiles quosdam quatuor aut quinque ferme homines elegit cognitores sibi (76), si tamen aliquos elegit : quos vellem adesse in cœtu omnium, non ut de Christo judicent, sed ut majestatem audiant Christi. Tamen illi jam de Auxentio pronuntiaverunt, cui tractandi quotidie non crediderunt. Quæ major ejus condemnatio, quam quod 871 sine adversario apud judices suos victus est? Ergo et ipsorum sententiam contra Auxentium jam tenemus.

27. Et quod gentes elegit, jure damnandus est; quia Apostoli præcepta dimisit, cum Apostolus dicat : « Audet aliquis vestrum adversus alterum ha-B bens negotium, judicari apud iniquos, et non apud sanctos? Aut nescitis quoniam sancti de hoc mundo judicabunt (*I Cor.* VI, 1, 2)? » Et infra ait : Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratres; sed frater cum fratre judicio contendit et hoc apud infideles (*Ibid.* 5, 6)? Vides quia quod ille obtulit contra auctoritatem Apostoli sit. Vos eligite utrum Auxentium an Paulum sequi debeamus magistrum.

28. Sed quid dicam de Apostolo, cum ipse Dominus clamet per prophetam : « Audite me, populus meus. Qui scitis judicium, quorum in corde lex mea est (*Isa*, LI, 7). » Deus dicit : « Audite me, populus meus. Qui scitis judicium; » Auxentius dicit : Nescitis judicium. Videtis quia jam Deum contemnit C in vobis, qui sententiam cœlestis refutat oraculi? « Audite me, inquit, populus meus, » dicit Dominus. Non dicit : Audite, gentes. Non dicit : Audite, Judæi. Jam enim populus Dei qui fuerat, populus erroris est factus; et qui populus erroris erat, populus Dei esse cœpit, quia in Christum credidit. Iste ergo populus judicat, cujus in corde lex divina est, non humana; lex non atramento scripta, sed spiritu Dei vivi; non in charta, sed in corde signata (*II Cor.* III, 3) : lex gratiæ, non cruoris. Quis igitur vobis injuriam facit, qui recusat vestram, an qui eligit audientiam?

29. Conclusus undique, ad versutiam patrum suorum confugit. De imperatore vult invidiam commovere, dicens judicare debere adolescentem catechu-D menum, sacræ lectionis ignarum, et in consistorio judicare. Quasi vero superiore anno quando ad palatium sum petitus, cum præsentibus primatibus ante consistorium tractaretur, cum imperator basilicam vellet eripere; ego tunc aulæ contemplatione regalis infractus sim, constantiam non tenuerim sacerdotis, aut imminuto jure discesserim? Nonne

om. edit. sola, « facere retractandi. » Forte terum tractandi, quia jam anno superiore rant. Sed non est cur propterea quidquam

ognitor sæpe ipse judex est, qui causam it : sæpe procurator litis, cui apud judicem præsenti a præsente litigatore causa committitur : sæpe etiam is est, qui alios de statu suo disceptantes agnoscere se dicit, et eorum natalia patriamque docet Cic. in Verrem : Civum Romanum qui cognitores homines honestos daret, sublatum esse in crucem. Ita Nannius.

meminerunt quod ubi me cognovit populus pala- A tium petisse, ita irruit, ut vim ejus ferre non possent (77); quando comiti militari cum expeditis ad fugandam multitudinem egresso obtulerunt omnes se neci pro fide Christi? Nonne tunc rogatus sum, ut populum multo sermone (78) mulcerem? sponderem fidem, quod basilicam Ecclesiæ nullus invaderet? Et cum pro beneficio meum sit officium postulatum; tamen quod populus ad palatium venisset, mihi invidia commota est. In hanc igitur invidiam me redire desiderant.

30. Revocavi populum, et tamen invidiam non evasi: quam quidem invidiam ego temperandam **872** arbitror, non timendam. Quid enim timeamus pro Christi nomine? Nisi forte illud movere me debet, quod aiunt: Ergo non debet imperator unam B basilicam accipere, ad quam procedat: et plus vult Ambrosius posse, quam imperator; ut imperatori prodeundi facultatem neget? Quod cum dicunt, apprehendere sermones nostros gestiunt, sicut Judæi qui Christum versuto sermone tentabant dicentes: « Magister, licet tributum dare Cæsari, aut non (*Matth.* XXII, 17)? Semperne de Cæsare servulis Dei invidia commovetur? Et hoc ad calumniam sibi arcessit impietas, ut imperiale nomen obtendat? Et isti possunt dicere quod eorum non habeant sacrilegium, quorum imitantur magisterium?

31. Et tamen videte quanto pejores Ariani sint, quam Judæi. Illi quærebant utrum solvendum putaret Cæsari jus tributi; isti, imperatori volunt dare C (79) jus Ecclesiæ. Sed ut perfidi suum sequuntur auctorem; ita et nos quæ nos Dominus et auctor noster docuit, respondeamus. Considerans enim Jesus dolum Judæorum, dixit ad eos: « Quid me tentatis? Ostendite mihi denarium (*Ibid.* 18, 19). » Et cum dedissent, dixit: « Cujus imaginem habet et inscriptionem? » Respondentes dixeris: *Cæsaris*. Et ait illis Jesus: « Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei, Deo (*Ibid.* 28, 21). Ergo et ego dico illis, qui mihi objiciunt, « Ostendite mihi denarium. Jesus Cæsaris denarium vidit, et ait: « Reddite Cæsari, quæ Cæsaris sunt, et quæ Dei sunt, Deo. » Numquid de Ecclesiæ basilicis occupandis possunt denarium offerre Cæsaris?

32. Sed in Ecclesia unam imaginem novi, hoc est imaginem Dei invisibilis, de qua dixit Deus: « Fa- D ciamus hominem ad imaginem et simili nostram (*Gen.* I. 26); » illam imaginem, scriptum est; quia Christus « splendor g imago substantiæ ejus (*Hebr.* I, 3). » In istı Patrem cerno, sicut dixit ipse Dominus « Qui me videt, videt et Patrem (*Joan.* : Non enim hæc imago a Patre est separ unitatem me docuit Trinitatis dicens: « Pater unum sumus (*Joan.* X 30); » et infrı nia quæcunque habet Pater, mea sunt (*J* 15). » Et de Spiritu sancto, dicens quia Christi sit, et de Christo accepit, sicut est « Ille de meo accipiet, et annuntiab (*Ibid.* 14). »

33. Quid igitur non humiliter responsum est? Si tributum petit, non negamus. Agri Ecclesiæ solvunt tributum (80): desiderat imperator, potestatem habet vin rum; nemo nostrum intervenit. Potest pa collatio populi redundare: non faciant invidiam, tollant eos, si libitum est im non dono, sed non nego. Aurum quærunt, dicere: Argentum et aurum non quæro. S diam faciunt, quia aurum erogatur. Nec invidiam perhorresco. Habeo ærarios (81 mei pauperes Christi sunt, hunc novi con thesaurum. **873** Utinam hoc mihi semper ascribant, quia aurum pauperibus erogatu si objiciunt quod defensionem ab iis requir nego, sed etiam ambio. Habeo defensionem orationibus pauperum. Cæci illi et claudi, et senes robustis bellatoribus fortiores sun que munera pauperum Deum obligant, qu ptum est: « Qui largitur pauperi, Deo (*Prov.* XIX, 18). » Præsidia bellatorum sæpe gratiam non merentur.

34. Hymnorum quoque meorum carmini ceptum populum ferunt. Plane, nec hoc Grande carmen istud est, quo nihil potentiı enim potentius quam confessio Trinitat quotidie totius populi ore celebratur? Certa nes student fidem fateri: Patrem, et Filium ritum sanctum norunt versibus prædicar sunt igitur omnes magistri, qui vix poter discipuli.

35. Quid igitur obaudientius potest esse Christi sequamur exemplum, qui « speci

(77) Mss. aliquot, « ferre non possem. »
(78) Rom. edit. sola, « molli sermone, »
(79) Mss. aliquot, « nolunt dare. » Contrario sensu.
(80) Non mirum, si affirmetur ab Ambrosio Ecclesiæ agros vectigales esse, ac tributum pendere imperatoribus: exstant siquidem in Cod. Theod. leges a Constantino, ejusque successoribus promulgatæ, puta lex 1 de Annona et tributis atque aliæ tit. *de Episcopis et Clericis*, quibus Ecclesiæ possessiones vectigalibus subjiciuntur. Quod vero ad clericos, certum est eorum facultates tributo obnoxias fuisse, et plerumque etiam personas muneribus publicis, ut dicit Ambrosius contra Symmachum.

(81) Ærarius, inquit Nannius, fieri di qui plebeius a censoribus in Ceritum tabul rebatur, ac per hoc ex albo centuriæ sua tus, amplius æra mereri non poterat. Q per imperatorem fieret, ære diruti nomin Livius dec. tertiæ l. 9, inter nomina eor ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen ærarii aliquando milites dicebantur contrari qui æra accipiebant, qui μισθοφόροι diceban cero ad Atticum, Milites non tam ærarii, appellantur ærati. Atque ita hic capitur: p peres qui de stipendio Ecclesiæ vivebant, Christi appellavit.

ɔmo, humiliavit semetipsum factus obe-
ɪue ad mortem (*Philipp.* II, 7, 8)? » Deni-
ɔs per obedientiam liberavit : « Sicut enim
ıdientiam unius hominis peccatores cons-
ıt plurimi, ita et per unius obedientiam
ıstituentur multi (*Rom.* v, 19). » Si ergo
iens, accipiant obedientiæ magisterium,
nhæremus, dicentes iis qui nobis de im-
invidiam faciunt : Solvimus quæ sunt Cæ-
sari, et quæ sunt Dei Deo (*Matth.* XXII,
utum Cæsaris est, non negatur (23, quæst.
·ventior, § *Tributum*) : Ecclesia Dei est,
tique non debet addici, quia jus Cæsaris
potest Dei templum.
od cum honorificentia imperatoris dictum
ıtest negare. Quid enim honorificentius,
imperator Ecclesiæ filius esse dicatur?
n dicitur, sine pecato dicitur, cum gratia
mperator enim intra Ecclesiam, non su-
ɔsiam est ; bonus (82) enim imperator quæ-
um Ecclesiæ, non refutat. Hæc ut humi-
mus, ita constanter exponimus. Sed in-
ıliqui, gladium, deportationem minantur
icimus Christi servuli non timere. Non ti-
ı nunquam est gravis terror. Denique
est : « Sagittæ infantium factæ sunt pla-
n (*Psal.* LXIII, 8). »
ɪ7. Satis igitur propositis responsum vide-
c illos interrogo, quod Salvator interro-
Baptismum Joannis de cœlo est, an ex ho-
(*Luc.* xx, 4)? » Et non potuerunt respon-
udæi. Si baptismum Joannis non solverunt
ıuxentius solvit baptismum Christi? Non
ad ex hominibus est baptismum, sed de

A cœlo, quod detulit nobis consilii magni Angelus (*Isa.* IX, 6), ut justificemur Deo. Cur igitur rebaptizandos Auxentius fideles populos putat (84), baptizatos in nomine Trinitatis ; cum Apostolus dicat : « Una fides, unum baptisma (*Ephes.* IV, 5) : » et se hominum dicat adversarium esse, non Christi ; cum consilium Dei spernat (*Luc.* VII, 30), et condemnet baptismum, quod Christus nobis ad redimenda nostra peccata donavit.

EPISTOLA XXII (85).

Inventione corporum Gervasii ac Protasii martyrum nuntiata, refert se ad populum illa dixisse : Cœlos esse martyres, sicut et apostolos : diem quoque fuisse illorum confessionem : eosdem a Domino humiliatos, ac deinde suscitatos de terra ; idque eorum resurrectionem esse, cum tot miracula operati sint : gratias ob tantum præsidium B *Deo egisse, illudque amplificasse ex gestis Elisæi : tandem reliquiarum descriptionem, ac translationis consilium populari plausu excepta. Subjungit sequentis diei sermonem, quo, memorata Catholicorum lætitia, invidentiam Arianorum exagitavit, ostendens eos, dum evidenti miraculo fidem negant, Judæorum similes esse, atque aliter credere, quam martyres crediderunt : dum vero Trinitatem quam dæmones confitebantur, non agnoscerent, ipsis dæmoniis esse pejores.*

Dominæ sorori vitæ atque oculis (86) præferendæ frater.

1. Quia nihil sanctitatem tuam soleo eorum præterire, quæ hic te geruntur absente ; scias etiam sanctos martyres a nobis repertos. Nam cum ego basilicam dedicassem (87), multi tanquam uno ore C interpellare cœperunt dicentes : Sicut Romanam basilicam dedices. Respondi : Faciam, si martyrum reliquias invenero. Statimque subiit veluti cujusdam ardor præsagii (88).

mnes edit., « Imperator enim bonus ; »
ıss. omittunt *bonus*, licet in sequenti sen-
ıique habeatur.
eportatio sævissimum exsilii genus est,
rum quis in remota insula includitur.
ugustinus lib. *de Hæres.*, cap. 49 : « Re-
quoque, inquit, ab his, » nempe Arianis,
cos novimus, utrum non catholicos nes-
·egorius etiam Turon, tempore Vandalicæ
ionis iteratum ab Arianis baptismum tes-
. n, cap. 11 et alibi. Vide etiam Alexan-
ıssert. 22, tom. VIII, *Hist. Eccl.*
ɔripta anno 386.
lic edit. vet. ac. mss., nisi quod in horum
s pro *atque oculis* legitur *atque osculis*, voci
lditur *Ambrosius*, et loco verbi *præterire*,
in uno *prætermittere* : at Rom. edit. totum
it in hanc formam : « Ambrosius episco-
rcellinæ sorori : Quoniam nihil eorum,
te absente geruntur, sanctitatem tuam ce-
ıo, scias etiam, dilectissima soror, etc. »
om. edit. sola, « dedicare vellem... Sicut
ına sic basilicam dedices : » in hac vero
parte variant vet. edit. et mss. Ubi enim
a paucis mss., « Sic in Romana basilica
; » alii mss. exhibent partim, » Sic in Ro-
basilicam, » partim, « Siccine Romanam
n dedicas ; » alii demum, « sic et Roma-
ıt sicut Romanam), basilicam dedices : »
dem lectio videtur omnium potissima. Sen-
m est, cum Ambrosius ecclesiam dedicas-

set, nec tamen reliquias in ea condidisset, populum illud ægre ferentem efflagitasse ut ne hanc etiam cæremoniam prætermitteret, quam in Romanæ basilicæ consecratione non omiserat. Samuel Petitus lib. III *Observ.* c. 8, ait nonnullos ex hoc loco duo colligere : primum fuisse Mediolani Romanam regionem, unde Romana basilica nominata sit ; alterum eam basilicam, de cujus dedicatione hic agitur eamdem esse ac Romanam. Utrumque evertere idem aggreditur. Et secundum quidem per se caducum est ; namque ex serie liquido colligimus basilicam, in quam sanctorum Gervasii et Protasii ossa translata sunt, Ambrosianam esse, cum ex Paulino D manifestum sit in Romana corpus beati Nazarii fuisse depositum. Quod vero nomen Romanæ ex regione impositum ideo negat, quia non in Romana fuisse dicitur, sed ipsa Romana appellatur ; id quidem frigidius est, quam ut refutatione indigeat. Sed nec multo validiores sunt, quas hujus nuncupationis rationes profert ; quod enim eam basilicam aut a ritu Romano, qui in eadem forsan observaretur, aut a Petro, cui dedicata erat, Romanæ fidei ac sedis primo parente, Romanæ suspicatur traxisse nomen, nos ejus suspicioni fidem negamus. Cum ergo constet hanc Ecclesiam ad eam portam quæ Romana vocitabatur, constructam fuisse, verisimilius est eidem e vicinia nomen factum. Vide Herman. in *Vita Ambrosii* lib. IV, cap. 17, Ughellum in *Ital. Sacra*, et alios.

(88) Augustinus lib. IX *Confess.*, cap. 7, has reliquias Ambrosio *per visum* revelatas dicit : et lib.

2. Quid multa? Dominus gratiam dedit: formidantibus etiam clericis jussi eruderari terram eo loci, qui est ante cancellos sanctorum Felicis atque Naboris. Inveni signa convenientia: adhibitis etiam quibus per nos manus imponenda foret, **875** sic sancti martyres eminere cœperunt; ut, adhuc nobis silentibus, arriperetur urna, et sterneretur prona ad locum sancti sepulcri. Invenimus miræ magnitudinis viros duos, ut prisca ætas ferebat. Ossa omnia integra, sanguinis plurimum. Ingens concursus populi per totum illud biduum. Quid multa? Condivimus integra ad ordinem: transtulimus vespere jam incumbente ad basilicam Faustæ (89): ibi vigiliæ tota nocte, manus impositio. Sequenti die transtulimus ea in basilicam, quam appellant Ambrosianam (90). Dum transferimus, cæcus sanatus est. Talis mihi ad populum fuit sermo.

3. Cum tam effusam, tamque inauditam considerarem conventus vestri celebritatem, et divinæ gratiæ munera, quæ in sanctis martyribus refulserunt, imparem me, fateor, huic muneri judicabam; nec fieri posse, ut sermone absolverem, quod vix possumus animo intendere, oculis comprehendere. Sed ubi sanctarum legi cœpit series Scripturarum, largitus est Spiritus sanctus, qui locutus est in prophetis, quo dignum aliquid tanto cœtu et exspectatione vestra, martyrumque sanctorum meritis proferamus.

4. « Cœli, inquit, enarrant gloriam Dei (*Psal.* XVIII, 2). » Cum legitur hic psalmus, occurrit quod non tam elementa materialia, quam cœlestia merita dignum Deo præconium deferre videantur. Hodierno tamen fortuita lectione patuit qui cœli enarrant gloriam Dei. Aspicite ad dextram meam, aspicite ad sinistram reliquias sacrosanctas: videte cœlestis (91) conversationis viros, spectate animi sublimis tropæa. Isti sunt cœli, qui enarrant gloriam Dei; hæc opera manuum ejus quæ annuntiat firmamentum. Non enim eos sæcularis illecebra, sed divini operis gratia, ad firmamentum sacratissimæ passionis evexit: multoque ante morum virtutumque documentis annuntiavit in his martyrium quod adversus lubricum sæculi hujus stabiles permanserunt.

5. Cœlum erat Paulus, qui ait: « Nostra conversatio in cœlis est (*Philipp.* III, 20). » Cœli erant Jacobus et Joannes: denique filii tonitrui r pantur (*Marc.* III, 17); et ideo quasi cœlum nes Verbum apud Deum vidit (*Joan.* I, 1 Dominus Jesus perpetui luminis erat cœlun enarraret Dei gloriam, sed eam quam nen conspexerat. Et ideo dixit: « Deum nem unquam, nisi unigenitus Filius, qui est i Patris, ipse enarravit (*Joan.* I, 18). » Opera manuum Dei si quæris, audi Job dicentem: ritus divinus, qui fecit me (*Job.* XXXIII, 4) ideo adversus diaboli testamenta firmatus, i sæ vestigium **876** constantiæ servavit. S niamus ad reliqua.

6. « Dies, inquit, diei eructat verbum XVIII, 3). » Ecce veri dies, quos nulla caligo interpolat. Ecce veri dies pleni luminis et fi æterni, qui non perfunctorio sermone verbu sed intimo corde eructarunt in confession tantes, in martyrio perseverantes.

7. Alius psalmus lectus dicit: « Quis sic minus Deus noster, qui in altis habitat, et h respicit in cœlo et in terra (*Psal.* CXII, 5)? spexit sane humilia Deus, qui latentes sub i cespite reliquias sanctorum martyrum suæ siæ revelavit, quorum anima in cœlo, cor terra: suscitans a terra inopem, et de st erigens pauperem (*Ibid.* 7); » quos videtis cum principibus populi sui collocarit. Pri populi quos alios nisi sanctos martyres æs debemus, quorum jam in numerum (92) di ignoranti Protasius Gervasiusque præferunt sterilem martyribus Ecclesiam Mediolane jam plurimorum matrem filiorum lætari pa propriæ fecerint et titulis et exemplis?

8. Nec hoc abhorreat a vera fide: « Di eructat verbum (*Psal.* XVIII, 3), » anima a vita vitæ, resurrectio resurrectioni. « Et no indicat scientiam (*Ibid.*), » hoc est, caro quorum passio veram fidei scientiam omnib dicavit. Bonæ noctes, noctes lucidæ, quæ l stellas. « Sicut enim stella a stella differt in tate, ita et resurrectio mortuorum (*I Cor.* XV,

9. Non immerito autem plerique hanc ma resurrectionem appellant: videro tamen utr nobis certe martyres (93) resurrexerint. Co stis, imo vidistis ipsi multos a dæmoniis pur

XXII, *De Civit. Dei*, cap. 8, eas *per visionem* manifestatas. Unde colligitur non modo per interiorem illum afflatum de illis admonitum esse sanctum præsulem, sed etiam per apparitionem. At non omnia hic memorari quæ contigere satis intelligitur ex eo quod subjicitur, *Quid multa?*

(89) Omnes edit,, « Condivimus integra, ad ordinem transtulimus: Vespere jam incumbente ad basilicam Faustæ. » Quæ lectio cum claudicaret, Rom. edit. subjecit verbum *venimus* pro tibicine. Omnes vero mss. nobiscum faciunt, nisi quod Belv. habet, *vigiliæ ad ordinem;* sed melius cæteri respuunt *vigiliæ* in quibus *ad ordinem* idem significat ac *per ordinem.*

(90) Basilica illa *Ambrosiana* dicebatur a conditore, et etiam nunc sancti Ambrosii majoris appellatur. Quam vero basilicam Faustæ a Ambrosius, ea nunc SS. Vitalis et Agricola gaudet. At illa unde eruta sunt sacra Gerv Protasii lipsana, quam SS. Naboris ac Felic tam ait Paulinus, jam vocabulo mutato Francisci nominatur. De his adeas Ughellu de reliquiis quæ Mediolani asservantur diss Mabillonium *Itin. Ital.* p. 15.

(91) Ita omnes mss., paucis exceptis, i *videte* ponitur *videtis:* omnes vero edit., vi *spectantes*, etc.

(92) Thuan. cod. solus, « quorum jam n diu ante ignorata: » sed, cum cæteris mss *feruntur*, ubi omnes edit., *proferuntur.*

(93) Omnes edit. et pauci mss., *videro;* n mss., » video et videbo; tamen utrum sibi,

plurimos etiam, ubi vestem sanctorum manibus A contigerunt, iis quibus laborabant, debilitatibus absolutos : reparata vetusti temporis miracula (94), quo se per adventum Domini Jesu gratia terris major infuderat, umbra quadam sanctorum corporum plerosque sanatos cernitis. Quanta oraria (95) jactitantur ! quanta indumenta super reliquias sacratissimas et tactu ipso medicabilia reposcuntur ! Gaudent omnes extrema linea contingere ; et qui contigerit, salvus erit.

10. Gratias tibi, Domine Jesu, quod hoc tempore tales nobis sanctorum martyrum spiritus excitasti, quo Ecclesia tua præsidia majora desiderat (96). Cognoscant omnes quales ego propugnatores requiram, qui propugnare possint, impugnare non soleant. Hos ego acquisivi tibi, plebs sancta, qui B prosint omnibus, nemini noceant. Tales ego ambio defensores, tales **877** milites habeo (97) : hoc est, non sæculi milites, sed milites Christi. Nullam de talibus invidiam timeo, quorum quo majora, eo tutiora patrocinia sunt. Horum etiam illis ipsis, qui mihi eos invident, opto præsidia. Veniant ergo et videant stipatores meos ; talibus me armis ambiri non nego : « Hi in curribus, et hi in equis : nos autem in nomine Domini Dei nostri magnificabimur (*Psal.* XIX, 8). »

11. Elisæum Scripturæ divinæ series refert, cum ab exercitu Syrorum esset obsessus, dixisse timenti servulo, ne timeret : « quia plures, » inquit, « pro nobis sunt, quam contra nos (*IV Reg.* XI, 16) ; » et ut hoc probaret, petisse ut oculi Giezi aperirentur : quibus ille apertis, innumeros adesse vidit C prophetæ exercitus angelorum. Nos etsi eos videre non possumus, sentimus tamen. Erant clausi isti oculi, quamdiu obruta sanctorum corpora delitescebant. Aperuit oculos nostros Dominus, vidimus auxilia, quibus sumus sæpe defensi. Non videbamus hæc, sed habebamus tamen, Itaque trepidantibus nobis quasi dixerit Dominus : Aspicite quantos vobis martyres dederim : ita reseratis oculis (98) gloriam Domini speculamur, quæ est martyrum passione præterita, et operatione præsens. Evasimus, fratres, non mediocrem pudoris sarcinam : patronos habebamus, et nesciebamus. Invenimus unum hoc, quo videamur præstare majoribus. Sanctorum martyrum cognitionem, quam illi amiserunt, nos adepti sumus.

12. Eruuntur nobis reliquiæ e sepulcro ignobili, ostenduntur cœlo tropæa. Sanguine tumulus madet (99), apparent cruoris triumphalis notæ, inviolatæ reliquiæ loco suo et ordine repertæ, avulsum humeris caput. Nunc senes repetunt audisse se aliquando horum martyrum nomina, titulumque legisse. Perdiderat civitas suos martyres, quæ rapuit alienos. Etsi hoc Dei munus est, tamen gratiam quam temporibus sacerdotii mei Dominus Jesus tribuit, negare non possum : et quia ipse martyr esse non mereor, hos vobis martyres acquisivi.

13. Succedant victimæ triumphales in locum (1), ubi Christus hostia est. Sed, ille super altare, qui pro omnibus passus est. Isti sub altari, qui illius redempti sunt passione. Hunc ego locum prædestinaveram mihi ; dignum est enim ut ibi **878** requiescat sacerdos, ubi offerre consuevit : sed cedo sacris victimis dexteram portionem, locus iste martyribus debebatur. Condamus ergo reliquias sacrosanctas et dignis ædibus (2) invehamus, totumque diem fida devotione celebremus.

14. Acclamavit populus, ut in Dominicum differretur diem martyrum depositio : sed tandem obtentum, ut sequenti fieret die. Sequenti die talis mihi ad populum iterum sermo fuit.

15. Hesterno tractavi versiculum (3) : « Dies diei eructat verbum (*Psal.* XVIII, 3), » prout nostri captus tulit ingenii : hodie mihi non solum superiore tempore, sed præsenti quoque prophetasse videtur Scriptura divina. Nam cum diebus ac noctibus continuatam videam sanctitatis vestræ celebritatem, istos esse dies prophetici carminis

bis certi, » quidam « cæteri martyres » at reliquorum alii sic habent : « Videro tamen utrum sibi, an nobis, certe martyres, etc., » alii tandem ut nos in textu.

(94) Ita mss. plures potioresque : alii vero et omnes edit., « vetusti corporis miracula. »

(95) *Oraria* hoc loco dicuntur sudaria ; nam alioqui sunt etiam oraria in sacerdotalibus indumentis. D

(96) Hic indicatur Justinæ augustæ persecutio, quemadmodum in Admonitione jam diximus. Cæterum obiter adnotandum est sententiam infra positam, nempe « Tales ego ambio defensores, » factam Patrum memoria celebriorem, cum eam vexillo sanctorum Gervasii ac Protasii imaginibus insignito, et in publica supplicatione ad sedandam luem deferendo inscribi sanctus Carolus jussit, ut habetur in ejus Vita.

(97) Pro *milites habeo* legendum conjicit Latinius *milites aveo*. Verbum quidem *habeo* in mss. nonnuliis deest, sed in multo pluribus, et cunctis edit. reperitur. Ea vero quæ sequuntur, nempe « hoc est, non sæculi... invidiam timeo, » in edit. omissa erant, sed ex omnibus mss. restituuntur. Iterum autem ubi omnes edit. ac pauci mss., « qui mihi invident ; » alii magno numero inserunt voculam *eos*, haud incongrue. »

(98) Rom. edit. sola, « reseratis oraculis. » Minus apposite.

(99) Gregorius Turon. lib. I. *Mirac.*, cap. 47, rem narrat, quam in historia SS. Gervasii ac Protasii proditam negat, sed sibi ait cujusdam narratione cognitam : nimirum cum inter sacra e camera decidens tabula in capita martyrum illisa esset, tandiu Sanguinem inde fluxisse, quoad omnia linteamina et vela ecclesiastica affatim eo tingerentur.

(1) Quid hoc loco expressius ad veram et corporalem Christi in altari sacro præsentiam probandam dici possit, sane non videmus. Omnia illius verba perpendant sectarii, et si quid eis insit sinceritatis ac bonæ fidei, rem fatebuntur.

(2) Omnes edit. ac pauci mss., « dignis ædibus : » contra vero plerique mss., « dignis sedibus. »

(3) Hæc ultima pars ab hujus epistolæ corpore avulsa, inter sermones in omnibus edit. collocatur, sed quam inepte, penes lectorem esto judicium.

oracula declararunt, hesternum atque hodiernum, de quibus opportunissime dicitur : « Dies diei eructat verbum [1] ; » et istas noctes, de quibus aptissime disputatur, quia « nox nocti indicat scientiam (*Psal.* XVIII, 3). » Quid enim aliud hoc biduo, nisi verbum Dei intimo eructastis affectu, et scientiam vos habere fidei probavistis ?

16. Cui tamen celebritati vestræ, qui solent, invident. Est quia celebritatem vestram invidis animis ferre non possunt (4), causam celebritatis oderunt : atque in tantum amentiæ prodeunt, ut negent martyrum merita, quorum opera etiam dæmones confitentur. Sed hoc non mirum ; siquidem tanta est incredulorum perfidia, ut tolerabilior sit diaboli plerumque confessio. Dicebat enim diabolus : « Jesu, Fili Dei vivi, quid venisti ante tempus torquere nos (*Matth.* VI,I, 29)? » Et cum hæc audirent Judæi, ipsi tamen Dei Filium denegabant. Et nunc audistis clamantes dæmones, et confitentes martyribus quod pœnas ferre non possint, et dicentes : Quid venistis, ut (5) nos tam graviter torqueatis ? Et Ariani dicunt : Non sunt isti martyres, nec torquere diabolum possunt, nec aliquem liberare, cum tormenta dæmonum ipsorum voce probentur (6), et beneficia martyrum remediis sanatorum, et absolutorum indiciis declarentur.

17. Negant cæcum illuminatum, sed ille non negat se sanatum. Ille dicit : Video, qui non videbam. Ille dicit : Cæcus esse desivi, et probat facto. Isti beneficium negant, qui factum negare non possunt. Notus homo est (7), publicis **879** cum valeret mancipatus obsequiis, Severus nomine, lanius ministerio. Deposuerat officium, postquam inciderat impedimentum. Vocat ad testimonium homines, quorum ante sustentabatur obsequiis : eos indices suæ visitationis arcessit, quos habebat testes et arbitros cæcitatis. Clamat quia ut contigit fimbriam de veste martyrum, qua sacræ reliquiæ vestiuntur, redditum sibi lumen sit.

18. Nonne simile istud est, atque illud quod in Evangelio legimus ? Unius enim potentiam laudamus auctoris : nec interest utrum opus sit, an munus, cum et muneretur in opere, et operetur in munere. Quod enim aliis faciendum donaverit, hoc in aliorum opere nomen ejus operatur. Legimus ergo in Evangelio Judæos, cum viderent in illo cæco sanitatis remedium, requisisse parentum testimonium. Interrogabant : Quomodo videt filius vester ? Cum ille diceret : « Cæcus cum essem, modo video (*Joan.* IX, 25). » Hoc et iste dicit : Cæcus fui, et modo video : interrogate alios, si mihi non creditis, interrogate extraneos, ne astipulari mihi parentes putetis. Detestabilior istorum quam Judæorum pertinacia. Illi cum dubitarent, vel parentes interrogabant : isti occulte interrogant, palam negant : jam non operi increduli, sed auctori.

19 *et* 20. Sed quæro quid non credant, utrum a martyribus possint aliqui visitari ? Hoc est Christo non credere, ipse enim dixit : Et majora his facietis (*Joan.* XIV, 12). An ab istis martyribus, quorum merita jam dudum vigent, corpora dudum reperta sunt ? Quæro hic utrum mihi, an sanctis martyribus invideant ? Si mihi, nunquid a me aliquæ virtutes fiunt ? nunquid meo opere, meo nomine ? Cur igitur mihi invident, quod meum non est ? Si martyribus (restat enim ut si mihi non invident, martyribus invidere videantur), ostendunt alterius fidei fuisse martyres, quam ipsi credunt. Neque enim aliter eorum operibus inviderent, nisi fidem in his fuisse eam, quam isti non habent, judicarent. Fidem illam majorum traditione firmatam, quam dæmones ipsi negare non possunt ; sed Ariani negant.

21. Audivimus hodie dicentes eos, quibus manus imponebatur, neminem posse esse salvum, nisi qui in Patrem et Filium et Spiritum sanctum credidisset : illum mortuum, illum funereum, qui Spiritum sanctum negaret, qui Trinitatis (8) omnipotentem virtutem non crederet. Confitetur hoc diabolus, sed Ariani nolunt fateri. Dicit diabolus : Sic torqueatur, **880** quemadmodum ipse a martyribus torquebatur, qui Spiritus sancti deitatem negaret.

22. Non accipio a diabolo testimonium, sed con-

(4) Mss. non pauci, « referre non possunt. » Nec plane sine sensu aliquo ; potest enim *referre* sumi pro exprimere, ac talem voluptatem, qualem catholicis afferebat ea solemnitas, animo percipere.

(5) Ita mss., at edit. inter *ut* et *nos* inseruntanto *tempus*.

(6) Mss. aliquot, « voce prodantur : » aliorum autem quidam *probantur* ; alii, ac edit., *probantur*. Et rursus ubi omnes edit. et mss. nonnulli, « remediis cæcorum ; » alii partim « remediis sanctorum, » partim *sanatorum* præferunt : quod magis placet.

(7) Nihil hoc miraculo certius aut magis testatum, non modo propter gravissimam Ambrosii auctoritatem, et adjuncta illius universis Mediolanensibus, quos alloquebatur hic idem præsul, compertissima ; verum etiam propter Augustini oculatum, sit verbo venia, testimonium, quod lib. XXII, *de Civit Dei*, cap. 8, et expressius adhuc Serm. in Natali mart. Gerv. et Prot. legere est. Idem etiam miraculum simul cum aliis, quæ memorantur in hac epistola, narrat, qui similiter occulatus testis esse tantam fuisse Arianorum pervicaciam, ut miracula tam evidentia pro commentitiis, imo etiam, ut Paulinus auctor est, pretio simulatis habuerint. Verumtamen ex iisdem Augustino atque Paulino cognoscimus perfidiam hæreticorum ea martyrum manifestatione, sin minus fractam, saltem debilitatam fuisse ac deferbuisse persecutionem. Et hinc sane magis miramur inter nostri temporis heterodoxos, qui vix majorem in alium ullum e Patribus, quam in Ambrosium nostrum venerationem præ se ferunt, inventum tamen, qui veterem Arianorum calumniam, licet sub quibusdam dicteriorum involucris, renovaret.

(8) Omnes edit., « esse salvum, qui Patrem et Filium et Spiritum sanctum negaret, qui Trinitatis, » etc. ; mss. contra nullo excepto locum restituunt, ut in contextu.

fessionem. Invitus dixit diabolus, sed exactus et tortus. A Quod nequitia supprimit, extorquet injuria (9). Cedit diabolus plagis, et adhuc cedere nesciunt Ariani. Quanta perpessi sunt, et quemadmodum Pharao, malis suis indurantur! Dicebat diabolus, ut scriptum legimus, « Scio te quis sis, tu es Filius Dei vivi (*Marc.* I, 24). » Dicebant Judæi, « Nescimus quis sit (*Joan.* IX, 29). » Dicebant hodie et superiore die vel nocte dæmones : Scimus quia martyres estis. Et Ariani dicunt : Nescimus, nolumus intelligere, nolumus credere. Dicunt dæmones martyribus : Venistis perdere nos; Ariani dicunt : Non sunt dæmonum vera tormenta, sed ficta et composita ludibria. Audivi multa componi, hoc nemo unquam fingere potuit, ut dæmonem (10) se esse simularet. Quid illud, quod ita exagitari eos B videmus, quibus manus imponitur? Ubi hic locus fraudi est? ubi suspicio simulandi.

23. Sed non ergo ad suffragium martyrum usurpo vocem dæmoniorum. Beneficiis suis sacra passio comprobetur. Habet judices, sed purgatos : habet testes, sed absolutos. Melior vox est, quam sanitas loquitur eorum, qui debiles advenerunt : melior vox est, quam sanguis emittit, habet enim sanguis vocem canoram, quæ de terris ad cœlum pervenit. Legistis dicente Deo : « Sanguis fratris tui clamat ad me (*Gen.* IV, 10). » Et hic sanguis clamat coloris indicio : sanguis clamat operationis præconio : sanguis clamat passionis triumpho. Satisfactum est petitioni vestræ (11), ut condendas hesterno in hodiernum diem differremus reli- C quias.

EPISTOLA XXIII (12).

Definiendi paschalem diem difficultate ac simul necessitate propositis, licitam esse dierum observationem, dum superstitio absit, probat, suumque consilium aperit. Ad hoc quænam consideranda, quove pacto observanda lex? Post quæ diem passionis ac diem resurrectionis distinguendos esse ubi demonstravit, difficultatesque diluit exemplo temporum superiorum ad litteram nos non teneri declarat : et confirmata tota disputatione, virtutes celebrandæ Paschæ necessarias perstringit.

Dominis fratribus dilectissimis episcopis per Æmiliam constitutis Ambrosius episcopus.

1. Non mediocris esse sapientiæ diem celebritatis definire paschalis et Scriptura divina nos instruit, et traditio majorum : qui convenientes ad synodum (13) Nicænam, inter **881** illa fidei ut vera, ita admiranda decreta, etiam super celebritate memorata congregatis peritissimis calculandi, decem et novem annorum colligere rationem, et quasi quemdam constituere circulum, ex quo exemplum in annos reliquos gigneretur. Hunc circulum enneadecaterida nuncuparunt, sequentes illud, quod non debeamus vana quadam opinione super celebritate hujusmodi fluctuare, sed vera ratione comperta, ita omnium concurrat affectio (14), ut una nocte ubique sacrificium pro resurrectione Domini deferatur (15).

2. Domini fratres dilectissimi, eo usque a vero nos deviare non convenit, nec vago ingenio discrepare, ut quædam necessitas celebritatis hujus omnibus sit imposita Christianis; quando quidem ipse Dominus eum elegit diem, quo Pascha celebraret, qui cum observantiæ veræ ratione concurrit. Scriptum est enim : « Venit autem dies, in qua necesse erat Pascha immolari, et misit Petrum et Joannem, dicens : Euntes parate nobis Pascha ut manducemus. At illi dixerunt : Ubi vis paremus? Et dixit ad illos : Ecce introeuntibus vobis in civitatem, occurret homo amphoram aquæ portans : Sequimini eum in domum, in quam intrat, et dicetis patri familias : Dicit tibi magister, Ubi est diversorium, ubi Pascha cum discipulis mandu-

(9) Extorquet injuria, » id est, cruciatus et dolor. Sic lib. II *de Abraham*, cap. 8, num. 5, « domentur injuriis, « pro, » labore ac verberibus. »

(10) Vet. edit., ut dæmoniacum : » mss. nonnulli, « ut dæmonium, » alii plures, et Rom. edit., « ut dæmonem. »

(11) Hæc translatio sacrarum reliquiarum in *Martyrol. Rom.* refertur XIII Kal. Jul., de qua nos in admonitione.

(12) Scripta anno 386.

(13) Bedam aliosque nonnullos, qui non concilio D Nicæno, sed Eusebio Cæsariensi decemnovalem cyclum attribuunt, Baronius ad annum 325 reprehendit Ambrosiani hujusce loci auctoritate, cui etiam Dionysii Exigui testimonium ex prima ejus epistola jungere potuisset. Verumtamen erroris Dionysium arguit Bucherius; Ambrosium autem in hac epistola minus clare locutum ex eo probat, quod infra circulum enneadecateridos non dicit aperte constitutum, sed his verbis utitur : « Si quis diligenter intendat, statuendum putarent. » Nos quidem Bucherio non assentimur in eo, quod ut Ambrosium quæ hic super Paschæ celebratione tradit, a Theophilo probet mutuatum fuisse, hanc epistolam an. 381 post Pascha, « secundo post editum a Theophilo Alex. Laterculum paschalem anno » scriptam affirmat, cum nobis probabilius videatur hanc ipsam eodem laterculo paschali antiquiorem esse. Quod vero ad enneadecateridem, cujus mentionem aliquam in Nicæna synodo factam, non negat ipsemet Bucherius, eam non ita definite decretam ac stabilitam putamus, ut plana fieret de celebrando Paschate controversia. In quam quidem opinionem non solum propter Ambrosii verba supra laudata adducimur, verum etiam propter eas difficultates, quas cum ex hac ipsa epistola, tum ex Cyrillo, Leone Magno atque aliis etiam postea emersisse certum est. Credimus igitur definitum a concilio, ut Pascha resurrectionis Græci ac Latini eodem die celebrarent; deinde ut ad Judæorum differentiam ea dies esset Dominica XIV lunæ Martii mensis proxime sequens; tertio ut circuli decemnovalis usus admitteretur : sed quædam tamen ad eumdem usum necessaria non satis explicata fuisse, unde postea natæ difficultates. Adi hac de re Franc. Balbi notas in hanc epistolam inter opuscula Nic. Fabri editas.

(14) Observa veteris Ecclesiæ consuetudinem, qua sacrificium in pervilegio Paschatis eo ipso tempore offerebatur, quod Christi resurrectione consecratum est.

(15) Mss. duo, « pro resurrectione Domini offeratur. »

cem? Ipse vobis ostendet in superioribus locum magnum, ibi parate (*Luc.* XXII, 7-12). » A

3. Advertimus igitur quod non ad terrena descendere, sed in superioribus locum magnum stratum quærere debeamus, ut Domini Pascha celebremus. Abluere etiam sensus nostros quadam spiritali aqua fontis æterni, et devotæ celebritatis tenere mensuram, nec opinione vulgari dies quosdam explorare lunares, cum Apostolus dicat : « Dies observatis, et menses, et tempora, et annos, timeo ne sine causa laboraverim in vobis (*Galat.* IV, 10, 11); » nam incipit esse contrarium.

4. Sed aliud est observare gentilitio more, ut qua luna quid adoriendum sit judices, ut puta quintam esse fugiendam (16), nihilque ea inchoandum; varios quoque cursus lunæ obeundis negotiis commendare, vel cavere quosdam dies, quemadmodum plerique posteros dies (17) vel Ægyptiacos declinare consuerunt. Aliud vero est observantiam religiosæ mentis intendere in eum diem, de quo scriptum est : « Hic est dies, quem fecit Dominus (*Psal.* CXVII, 24). » Nam etsi scriptum sit quod Pascha Domino quarto decimo die mensis primi celebrari debeat, et vere quartam decimam lunam ad celebrandam Dominicæ seriem Passionis inquirere debeamus, tamen **882** ex hoc possumus intelligere, quod ad hujusmodi solemnitatem vel Ecclesiæ perfectio, vel claræ fidei plenitudo quæratur, sicut dixit Propheta, cum loqueretur de Filio Dei, quia « sedes ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta, in æternum manebit (*Psal.* LXXXVIII, 38). »

5. Inde est quod et ipse Dominus, cum opera in terris miranda fecisset, quasi jam fundata humanarum mentium fide, tempus passionis esse memoravit dicens : « Pater, venit hora, clarifica Filium tuum; ut Filius tuus clarificet te (*Joan.* XVII, 1). » Hanc enim celebrandæ passionis claritudinem quæsitam alibi docet dicens : « Ite, dicite illi vulpi : Ecce ejicio dæmonia hodie, et cras sanitates perficio, et sequenti consummor die (18) (*Luc.* XIII, 42). » His utique consummatur Jesus, qui incipiunt esse perfecti, ut plenitudinem divinitatis et redemptionis ejus fide sua credant.

6. Ergo et diem et horam exquirimus, ut Scriptura nos instruit. Propheta etiam David dicit : « Tempus faciendi, Domine (*Psal.* CXVIII, 126), » petens accipere sensum ad cognoscenda Domini testimonia. Et Ecclesiastes quoque ait : « Omni rei tempus (*Eccle.* III, 1). » Jeremias clamat : « Turtur et hirundo, agri passeres agnoverunt tempora introitus sui (*Jerem.* VIII, 7). » Quid autem evidentius, quam de passione Domini dictum videri potest : « Agnovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui (*Isa.* I, 3)? » Agnoscamus ergo hoc præsepe Domini, in quo alimur, pascimur et reficimur.

B 7. Hoc igitur tempus præcipue scire debemus, quo per universum orbem consona sacræ noctis fundatur oratio, quia et tempore commendantur preces, sicut scriptum est : « Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi te (*Isa.* XLIX, 8). » Hoc est tempus de quo Apostolus dixit : « Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis (*II Cor.* VI, 2). »

8. Unde necesse fuit, quia etiam post Ægyptiorum supputationes, et Alexandrinæ Ecclesiæ definitiones, episcopi (19) quoque Romanæ Ecclesiæ, per litteras plerique meam adhuc exspectant sententiam, quid existimem scribere de die Paschæ. Nam licet futuri diei Paschæ inciderit quæstio, tamen etiam in reliquum quid tenendum videatur, aperimus; si qua quæstio talis incurrerit.

C 9. Duo autem sunt observanda in solemnitate Paschæ, quarta decima luna, et primus mensis, qui dicitur novorum. Itaque ne a Veteri Testamento videamur discedere, ipsum de Paschæ celebrandæ die capitulum recenseamus. Monet Moyses populum, dicens custodiendum mensem novorum, eum primum esse mensem **883** prædicans, ait enim : « Hic mensis vobis principium mensium, primus erit in mensibus anni : et facies Pascha Domino Deo tuo quarta decima die mensis primi (*Exod.* XII, 2, 3). »

10. Lex nempe « per Moysen data est : gratia

(16) De gentilium superstitionibus in quarti diei observatione tractavit Ambrosius lib. IV *Hexaem.*, cap. 9; quod autem hoc loco dicit de luna quinta, in dubio procul referendum est ad illud Virg. ex I *Georg.*:

> Ipsa dies alios alio dedit ordine luna
> Felices operum ; quintam fuge, etc.

(17) Gill., « pastores dies. » Operarum lapsus, sed tamen qui in edit. Paris. anni 1586 receptus fuit. Posteros vero dies Bucherius ita explicat : « Posteri dies, inquit qui postridie Kal., Non. vel Idus erant, Romanis infausti habebantur (Gellius, lib. V, cap. 17). » Quod ad Ægyptios pertinet, eorum Augustinus quoque in apostoli verba, quæ supra citantur ab Ambrosio, mentionem facit, sed quinam fuerint, non aperit. Cangius ad verbum *dies* varias recentiorum de iisdem diebus opiniones referens, singulis mensibus duos fuisse tradit aggrediendis rebus inauspicatos. Vide etiam *Abulensem* in Exod XII.

(18) *Mss.* duo, « et tertio consumor die. »

(19) Utrum vox *episcopi* cum adjectivo *plerique* et verbo *exspectant* conveniat, an vero posita sit in gignendi casu et ad τό *definitiones* referatur, ambigi potest. Attamen ultimum nobis verosimi-
D lius est, cum et adverbii *quoque* proprium sit antecedenti orationi sequentem connectere, nec satis recte dici videatur plerosque episcopos Ecclesiæ Romanæ Ambrosianam adhuc exspectare, sententiam, nisi quis malit « Ecclesiæ Romanæ » hoc loco poni pro metropoleos Romanæ. Sed præterquam quod inusitatior est ea locutio, quæ causa esset, cur potius Mediolanensis quam Romani metropolitæ sententiam quærent iidem antistites Itaque vocem *episcopi* accipimus indefinite pro episcoporum. cum a plerisque pontificibus Romanis constitutiones de Paschali festo ante illud tempus editas constet. Quin imo eamdem difficultatem, quæ Ambrosium nostrum ad scribendum hac de re compulerat, etiam postea rediisse ex epistola sancti Leonis ad Marcianum imperatorem cognoscere est. Utramque epistolam compara, et affinitatem inter illas non mediocrem comperies.

A autem et veritas per Jesum Christum facta est (*Joan.* I, 17). » Ipse ergo qui legem locutus est (20), postea veniens per Virginem novissimis temporibus, plenitudinem legis consummavit; quia venit non legem solvere, sed implere (*Matth.* V, 17); et celebravit Pascha hebdomade, in qua fuit quartadecima luna quinta feria. Denique ipsa die, sicut superiora docent, pascha cum discipulis manducavit : sequenti autem die, hoc est, sexta feria, crucifixus est, luna quinta decima. Sabbato quoque magno illo sextadecima fuit : ac per hoc septima decima luna resurrexit a mortuis.

11. Unde hæc lex Paschæ nobis servanda est, ut non quartam decimam observemus in die resurrectionis, sed in die magis passionis, aut certe aliis proximis superioribus diebus; quia resurrectionis celebritas die Dominica celebratur; Dominica autem jejunare non possumus, quia Manichæos etiam ob istius diei jejunia jure damnamus (21). Hoc est enim in resurrectionem Christi non credere, si legem quis jejunii die resurrectionis indicat; cum lex dicat pascha edendum cum amaritudine (*Exod.* XII, 8), hoc est, cum dolore, quod tanto sacrilegio hominum auctor salutis sit interemptus : die autem Dominica exsultandum Propheta docet, dicens : « Hic est dies, quem fecit Dominus; exsultemus et lætemur in eo (*Psal.* CXVII, 24). »

12. Ergo non solum passionis diem, sed etiam resurrectionis observari oportet a nobis; ut habeamus et amaritudinis et lætitiæ diem : illo jejunemus, isto reficiamur. Unde si inciderit, sicut futurum est proxime, quarta decima luna mensis primi die Dominica (22), quia neque Dominica jejunare debemus, neque tertia decima luna die Sabbati incidente jejunium solvere, quod maxime die passionis est exhibendum : in alteram hebdomadam celebritas Paschæ est differenda. Siquidem sequitur quinta decima luna, qua passus est Christus, et erit secunda feria : tertia quoque feria erit sexta decima luna, qua Domini caro in sepulcro quievit: cum quarta etiam feria septima decima luna futura sit, qua Dominus resurrexit.

13. Cum igitur triduum illud sacrum in hedomadam proxime incurrat ultimam, intra quod triduum et passus est, et quievit, et resurrexit, de quo triduo ait : « Solvite hoc templum, **884** et in triduo excitabo illud (*Joan.* II, 19); » quid nobis potest molestiam dubitationis afferre? Nam si ea res scrupulum movet, quia quarta decima luna non celebramus ipsum diem vel passionis vel resurrectionis; ipse Dominus non quarta decima luna passus est, sed quinta decima, et septima decima resurrexit. Quod si movet, quia quartam decimam lunam transeuntes, quæ die (23) Dominica incidit, hoc est, quarto decimo Kalendas Maii, sequenti Dominica instaurandam celebritatem suademus, auctoritas exstat hujusmodi.

14. Nam temporibus paulo superioribus, cum incidisset quarta decima luna mensis primi in Domi-
B nicam diem, sequenti altera Dominica celebrata solemnitas est. Octogesimo autem et nono anno (24) ex die imperii Diocletiani, cum quarta decima luna esset nono Kalendas Aprilis, non celebravimus Pascha pridie Kalendas Aprilis. Alexandrini quoque et Ægypti, ut ipsi scripserunt, cum incidisset quarta decima luna, vicesimo et octavo die Phamenoth (25) mensis, celebraverunt Pascha quinta die Pharmuthi mensis, quæ est pridie Kalendas Aprilis, ac sic convenere nobiscum. Rursus nonagesimo et tertio anno a die imperii Diocletiani, cum incidisset quarta decima luna in quartum decimum diem Pharmuthi mensis, quæ est quinto Idus Aprilis, quæ erat Dominica die, celebratum est Pascha Dominica Pharmuthi vicesimo et primo die, qui fuit secundum nos sexto decimo (26) Ka-
C lendas Maii. Unde cum et ratio sit et exemplum, nihil super hoc movere nos debet.

15. Nunc illud est, quod enodandum videtur, quia plerique putant secundo mense nos celebraturos Pascha, cum scriptum sit : « Custodi primum mensem novorum (*Deut.* XVI, 1); quod non potest incidere, ut præter mensem novorum Pascha celebrent nisi qui quartam decimam lunam ita observant secundum litteram, ut non alio nisi ipso celebrent die. Denique futurum Judæi duodecimo, non primo mense celebraturi sunt Pascha, hoc est, decimo tertio Kalendas Aprilis (27), secundum nos : secundum Ægyptios autem vicesimo quarto die

(20) Nonnulli mss., « qui per legem locutus est. »

(21) De jejunio Dominicæ diei a Manichæis observari solito, consule Augustini epistolam 36, *ad Casulanum*, num. 27 et 29. De quo etiam nonnihil habet Proterius in epistola ad Leonem.

(22) Hic erat cardo difficultatis, de qua consultus fuerat Ambrosius, nimirum quod cum Pascha incideret in XIV Kal. Maias, utrum in VII transferri posset dubium erat propter rationes hic a sancto Ambrosio, et a Proterio in epistola citata, propositas. Ubi obiter animadvertes, quod in Admonit. ad lib. *Elia et jejun.* a nobis dictum est de jejunio Sabbati sancti, plane confirmari.

(23) Omnes mss., « Quid si movet... qua die, » etc.

(24) Vet. edit. « Octogesimo autem anno et nonagesimo tertio; » Rom. edit. tantum resecavit « et nonagesimo tertio; » melius Franc. Balbus, et Bucherius, « octogesimo autem et nono anno; » quo cyclum decemnovennalem, inquit Balbus, XIII inve-
D nio; *F.* litteram domin. ampliatumque Pascha in pridie Kal. Apriles. Hunc autem annum post reparatam salutem 373 fuisse tradit Bucherius. Et hæc utriusque emendatio etiam ex epistola Proterii, nec non ex æra Diocletiani, quam anno Christi 284 IV Kal. Sept. institutam volunt, confirmatur.

(25) Ita Rom. edit. et mss. cum epist. Proterii, et Balbi ac Bucherii supputatione : Vet. autem edit., « et vicesimo et octavo die Pharmuthi. »

(26) Vet. edit. « non quinto decimo; » restituit edit. Rom. « nos sextodecimo. » Et certe manifestum est, priore Dominica in V Idus Aprilis incidente, proxime sequentem non in XV, sed in XVI Kal. Maii incidere.

(27) Edit. antiq., « tertio Kal. April. » Rom. cum mss., « tertio decimo, » etc.; unde confirmari mutationem *Pharmuthi* in *Phamenoth*, de qua superius dictum est, observat Balbus.

Phamenoth mensis, qui est non primus mensis, sed duodecimus (28); primus enim mensis apud Ægyptios dicitur Pharmuthi, et incipit sexto Kalendas Aprilis, et finitur septimo Kalendas Maii. Ergo secundum Ægyptios primo mense celebraturi sumus Dominicam Paschæ, hoc est, septimo Kalendas Maii, qui est dies tricesimus Pharmuthi mensis.

885 16. Nec absurdum arbitror, ut inde observandi mensis trahamus exemplum, ubi primum Pascha celebratum est. Unde et majores nostri in tractatu concilii Nicæni eumdem Enneade cateridem (29), si quis diligenter intendat, statuendum putarunt, et ipsum mensem novorum recte custodierunt; quia in Ægypto hoc primo mense nova secantur frumenta : hic autem mensis et primus est secundum Ægyptiorum proventus, et primus secundum Legem, et octavus secundum consuetudinem nostram : indictio enim Septembri mense incipit (20). Octavo igitur mense Kalendæ Aprilis sunt : incipit autem mensis non secundum vulgarem usum, sed secundum consuetudinem peritorum, ab æquinoctio, qui dies est duodecimo Kalendas Aprilis, et finitur undecimo Kalendas Maii. Inde maxime intra hos triginta et unum dies sæpe celebrat (31) Paschæ dies.

17. Sed cum ante sexennium celebraverimus Paschæ Dominicam undecimo Kalendas Maii (32), hoc A est, tricesimo die mensis, secundum nostram scilicet calculationem, moveri non debemus, si et proximo tricesimo die Pharmuthi mensis celebraturi sumus Paschæ Dominicam. Verum si quis mensem secundum inde existimat, quia post triduum completi mensis, qui compleri videtur undecimo Kalendas Maii, Paschæ Dominica erit; illud consideret, quia quarta decima luna, quæ quæritur, quarto decimo Kalendas Maii erit, hoc est, intra præscriptum mensis numerum. Lex autem diem passionis exigit intra primum mensem novorum debere celebrari.

18. Satisfactum est igitur secundum plenitudinem lunæ, cui ad complendum mensem supersunt tres alii dies. Non ergo in alterum mensem recidit, B quando intra eumdem mensem, qui primus est, Pascha celebrabitur. Ad litteram autem nos teneri non oportere, licet consuetudo celebrandi Pascha ipsa nos instruat; tamen et Apostolus docet, qui ait: « Pascha nostrum immolatus est Christus (*I Cor.* v, 7). » Sed et proposita lectio docet litteram non sequendam; sic enim habes : « Et facies Pascha Domino Deo tuo quarto decimo 876 die mensis primi (*Exod.* xii, 18). » Diem pro luna dicit; unde peritissimi quoque secundum legem lunari cursu computant mensem : et ideo cum a pluribus nonis lunæ cursus incipiat, hoc est, dies primus, vides Nonas Maii (33) adhuc ad mensem primum novo-

(28) Ita Rom. edit.; vet. autem, « sed duodecimus : et incipit sexto. Mendose; certum enim est mensem *Phamenoth* incipere v Kal. Martias et finire vii Kal, April., ac proinde mensem *Pharmuthi* initium sumere a vi Kal. ejusdem Aprilis. At illud animadvertendum videtur, Ambrosium, cum *Pharmuthi* primum mensem appellat, intelligendum esse de primo novorum, qui primus anni erat secundum legem : nam apud Ægyptios mensis primus *Thot* dicebatur, et nostro Septembri respondebat. Vide Lact. Firmianum lib. i, cap. 6.

(29) Edit. vet., « eum diem endecateride ; » Rom. *eumdem*, mensem nimirum, *Enneadecateridem*, Optima correctio; id enim hoc loci docet Ambrosius Nicænos Patres propterea statuisse, ut circulus decemnovalis a mense novorum inciperet, atque in eum desineret; quia in eodem primum Pascha olim a Judæis celebratum est.

(30) Ex hoc potissimum loco astruunt chronologi Ambrosium e Patribus Latinis primum fuisse, a quo indictionum facta sit mentio. Verumtamen illud potiori jure collegissent ex lib. *De Noe et Arca*, cap. 17, num. 60, ubi earum usum non diu ante cœpisse satis insinuat. Dubitari autem hic potest, quam indictionem utroque loco designaverit; utrum Constantinopolitanam, quæ incipiebat Kal. Septembris, an Constantinianam, cujus initium erat viii Kal. ejusdem mensis; an tandem Romanam, Antiochenam, vel aliam ex earum numero, quæ a scriptoribus commemorantur? Sed inter se satis conveniunt peritiores Ambrosium de Constantiniana intelligendum; cujus quidem institutio, quamvis rem obscurissimam esse affirmet Baronius, receptiori tamen sententia tribuitur anno Domini 312, Constantino Magno imperante. Nec vero leve hujus opinionis argumentum est, quod Athanasius in lib. *de Synodis* agens de conventiculo Arianorum Antiochiæ habito, illud, præsente Constantio, indictione xiv, coivisse declarat : et hinc qui Theodosio indictiones his *Ambrosii locis* persuasi attribuunt, liquido refelluntur. Porro indictionum crebra mentio fit in Cod. Theodos. quarum laterculum Godefridus exhibet statim initio. Vide etiam Chronicon Marcellini, et C Alexandrinum, licet innumeris erroribus fœdatum.

(31) Tres mss., « sæpe celebratos ; » unus qui et antiquissimus, ac omnes edit., « sæpe celebrati ; » exceptis quibusdam Paris, ubi legimus, « sæpe celebratur. » Cæterum quod ait Ambrosius « intra hos triginta et unum dies, » erratum etiam ibi videtur; sunt enim xxxii a xii Kal. April. ad xi Kal. Maii.

(32) Scite advertit Balbus sequentia cum τῷ biennium quadrare non posse, nec enim ea convenire alii anno, quam 95 æræ Diocletiani, Christi vero 379. Unde colligit biennium ex eo factum quod scriptum fuerat *viennium* i. c. *sexennium*. Qua conjectura nihil probabilius. Nihilominus tamen Bucherius vulgarem retinet lectionem, annumque designatum per voces « ante biennium » Christi 369 fuisse arbitratur. Verum ea supputatio non cohæret cum eo quod de anni 387 Pascha hic dicitur : « quod futurum est proxime ; » cum hanc epistolam idem Bucherius scriptam anno 381 censeat. Et certe recurrente D postmodum simili difficultate de Paschate anni 355 sanctus Leo non ante annum 553 consulendos peritos existimavit. Quod autem Hermannus tradit fieri potuisse, ut alius cyclus a Victoriniano observaretur : et revera alium hoc ipso antiquiorem etiam a Bucherio editum esse, in quo Pascha resurrectionis anni 384 ponatur xii Kal. Maias, id est, xi, cum festum Paschalis apud eum auctorem ab anno 378 semper uno die antevertatur. Sed idem canon tot mendis scatere deprehenditur, ut ei fidere non audeamus.

(33) Rom. edit., « Vides pridie Nonas Maii ; » vet., « Vides Nonas Maii. » Commoda lectio ; cum enim nova luna primi mensis, ut notat Balbus, ex Alexandrinorum cyclo incipere possit vel v April., fit ut Nonæ Maii primo lunari mense includantur aliquando. Sed forte non putarunt Rom. editores Nonas ad superiorem mensem pertinere posse, cum ex festo Nonæ dicantur a nova luna, quod incidat in eas lunæ principium : ex Macrobio autem, quod

computari posse. Ergo et juxta legis sententiam us hic mensis est. Denique μήνην lunam vocant i, unde μήνας Græco dicunt menses; et natu- usus nationum exterorum lunam pro diebus llat.

Alium autem diem passionis, alium resurre- is celebrandum Veteris quoque Testamenti se- ostendit; sic enim habes: « Agnus sine macula, lus, consummatus, anniculus, masculus erit , ab ovibus et hædis sumetis, et erit vobis in rvatione usque in quartam decimam mensis , et occidetis illum tota multitudo Synagogæ iliorum Israel ad vesperum, et sument de uine ejus, et ponent super duos postes, et super ostii domus, in qua manducabunt eum inter tipsos: manducabunt carnem hanc noctu igni am (*Exod.* XII, 5-8); et infra: « Et edetis illum sollicitudine; pascha est enim Domini et per- ibo in terram Ægyptiorum in nocte illa, et tiam omne primitivum in Ægypto ab homine e ad pecus, et in omni terra Ægypti faciam ctam, ego Dominus, et erit vobis sanguis in in domibus, in quibus eritis ibi; et videbo uinem, et protegam vos, et non erit in vobis (35) exterminii. Et conteram terram Ægypti, t dies hic vobis memorabilis et solemnis, et festum agetis cum Domino in progenies ves- legitimum sempiternum, diem festum agetis (*Ibid.* 11-14). »

Advertimus et passionis diem descriptum in io, quia ad vesperum occidendus est agnus, ultimum tempus pro vespere possimus acci- secundum Joannem qui ait: « Pueri, novissi- ora est (*I Joan.* II, 18). » Sed ex juxta myste- vespere diei constat occisum, quando tenebræ a factæ sunt: et jejunium deferendum eo die n est, quia ita edetis illum cum sollicitudine; antibus enim sollicitudo adhæret. Resurre- is autem die exsultatio refectionis atque læ- quo die videtur exisse populus ex Ægypto, tivis Ægyptiorum **887** necatis. Quod poste- evidentius docent, in quibus ait Scriptura, postquam fecerunt Judæi pascha, sicut præce- oyses, « factum est circa mediam noctem, et nus percussit omne primitivum in terra Ægy- a primitivo Pharaonis. Et vocavit Pharao

A Moysen et Aaron nocte, et dixit illis: Surgite et exite de populo meo, et vos et filii vestri (36): ite et servite Domino Deo vestro (*Exod.* XII, 29-31). » Et urgebant Ægyptii populum, festinantes quam celerrime expellere. Denique sic profecti sunt Israelitæ, ut non occurreret sibi azyma fermentare; ejecerunt enim eos Ægyptii, et non potuerunt sustinere, quam apparatum sibi fecerant (37) in viam.

21. Reseratum est igitur diem resurrectionis observandum post diem passionis, qui dies resurrectionis non quarta decima luna debet esse, sed postea, ut Vetus loquitur Testamentum; quia dies resurrectionis, is cum egrediens (38) populus de Ægypto, in mari et in nube baptizatus, ut Aposto- B lus dicit, mortem vicit, panem spiritalem accipiens, et potum de petra hauriens spiritalem (*I Cor.* x, 2-4): nec passionem Domini die Dominica posse celebrari: et si quarta decima luna in Dominicam inciderit, adjungendam hebdomadam alteram, sicut et septuagesimo sexto anno ex die imperii Diocletiani factum est. Nam tunc vicesimo octavo die Parmuthi mensis, qui est nono Kalendas Maii (39), Dominicam Paschæ celebravimus sine ulla dubitatione majorum. Simul etiam lunæ cursus et ratio suffragatur, quoniam vicesima prima luna proximum Pascha celebrandum est; nam usque ad vicesimam primam lunam consuevit extendi.

22. Ergo cum tot veritatis indicia concurrant, C juxta majorum exempla festum publicæ salutis læti exsultantesque celebremus, postes nostros ubi est ostium verbi, quod sibi Apostolus optat aperiri (*Coloss.* IV, 3), fide passionis Dominicæ colorantes (40). De hoc ostio dicit etiam David: « Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circuitus labiis meis (*Psal.* CXL, 3); » ut nihil aliud nisi sanguinem Christi loquamur, quo mortem vicimus, quo redempti sumus. Flagret in nobis odor Christi. Ipsum audiamus, in illum et mentis et corporis oculos dirigamus, opera ejus mirantes, beneficia prædicantes: super limen ostii nostri sacræ redemptis confessio resplendeat. Sumamus ferventi spiritu sacramentum in azymis sinceritatis (41) et veritatis, pia doctrina gloriam Patris et Filii, et Spiritus majestatem individuam concinentes (42).

D

quasi exordium novæ observationis. At hujus- etymologiæ non sunt tanti. Et profecto recte b Ambrosio dicitur, « cum a pluribus nonis, » non autem ab omnibus.

) Unus cod. Vat. « tota multitudine Synagogæ. »

) Tres. mss., « et non erit vobis in plaga. »

) Edit., « et vos, et filii Israel. »

) Vet. edit. cum tribus mss., « sustinere, ap- um sibi fecerant. » Rom. « sustinere, nec ap- um sibi fecerunt. » Et certe suffragantur huic ctioni verba illa Exodi XII, καί οὐκ ἠδυνήθεσαν νωι, οὐδὲ ἐπισιτισμὸν ἐποίησαν, etc. Verumtamen lectionem unus Vat. codex suppeditet ab illo haud multum recedentem, in textum reci- lam existimavimus.

(38) Cod. Vat. unus, « quod dies passionis sunt, cum egrediens, » etc.

(39) Omnes edit., « tricesimo die Parmuthi mensis, qui est septimo Kal. Maii. » Sed Balbus ac Bucherius emendationis locum indigere deprehenderunt, atque adeo reponendum « vicesimo octavo die... qui est IX Kal. Maii. » Optima correctio; cum enim illic agatur de anno reparatæ salutis 360, aliter ea inter se cohærere nequaquam possunt.

(40) Cod. Vat. unus, « fide passionis Dominicæ celebrantes. »

(41) Cod. unus, « sacramentum imaginis sinceritatis. »

(42) Mss. unus, « et Filii majestatem et Spiritus sancti inviduam concinnitatem. »

888 EPISTOLA XXIV (49).

Exposito cur legationis suæ rationem reddat, quomodo in consistorium ingredi coactus, Maximi osculum recusaverit, et accusationes quibus hic ab eo se decriminabatur, in ipsum retorserit, narrat. Tum ubi retulit, qua libertate Valentiniani clementiam ejus crudelitati opposuerit, atque Gratiani corpus redderetur institerit, nec non post exprobratam tyranno Vallionis cædem fuerit ejectus, suam non tam de periculo suo, quam de Hygini exsilio sollicitudinem subdit.

AMBROSIUS VALENTINIANO IMPERATORI.

1. Etsi superioris legationis meæ fides ita approbata sit tibi, ut ratio ejus a me non quæratur, satis enim claruit eo ipso quod aliquot dies retentus sum intra Gallias, me volentia Maximo (44) non recepisse, neque iis astipulatum, quæ ad voluntatem ejus magis, quam ad pacem propenderent : denique non commisisses secundam legationem, nisi primam probasses, Sed quia regredienti mihi decernendi secum imposuit necessitatem, ideo hac epistola expositionem legationis meæ insinuandam putavi ; ne cujusquam sermo veris prius vana (45) intexeret, quam reditus meus integra, et sinceræ veritatis expressa signaculo manifestaret.

2. Cum pervenissem Treviros, postridie processi ad palatium. Egressus est ad me vir (47) Gallicanus, præpositus cubiculi, eunuchus regius. Poposci adeundi copiam: quæsivit num rescriptum haberem clementiæ tuæ, Respondi habere. Retulit non posse me, nisi in consistorio videri, Dixi non esse hunc morem sacerdotalem, certe esse aliqua de quibus serio deberem (47) cum suo principe confabulari. Quid plura ? Consuluit eum, sed eadem referenda credidit, ut liqueret etiam priora ex illius arbitrio deprompta. Dixi tamen alienum id quidem a nostro munere, sed me recepto officio non defuturum, gratam mihi esse humilitatem in tuo præsertim, et quod verum est, fraternæ pietatis negotio.

3. Ubi sedit in consistorio, ingressus sum, assurrexit ut osculum daret. Ego inter consistorianos steti (43). Hortari cæperunt alii, ut ascenderem : vocare ille. Respondi ego : Quid oscularis eum quem non agnoveris ? Si enim me agnovisses, non hoc loco videres. Commotus es, inquit, episcope. Non, inquam, injuria, sed verecundia (49), quod alieno consisto loco. Et prima, inquit, legatione ingressus es consistorium. Nec illud, inquam, mei erroris fuit : vocantis, 889 non ingredientis vitium est. Cur, inquit, ingressus es? Quia, inquam, tunc ut inferiori pacem petebam, nunc ut æquali. Cujus, inquit, beneficio æquali ? Respondi : Omnipotentis Dei, qui Valentiniano regnum, quod dederat, reservavit.

4. Ad postremum erupit dicens : Quoniam me lusistis, tu et ille Bauto (50), qui sibi regnum sub specie pueri vindicare voluit, qui etiam barbaros mihi immisit : quasi ego non habeam, quos possim adducere ; cum mihi tot millia Barbarorum militent, et annonas a me accipiant. Quod si ego tunc temporis quando venisti, non fuisse retentis, quis mihi obstitisset et virtuti meæ ?

5. Ad hœc ego leniter : Non opus est, inquam, ut commovearis, cum causa nulla sit commotionis : sed patienter audias, quæ referantur istis. Propterea et ego veni, quia prima legatione, dum mihi credis, per me deceptum te esse asserebas. Gloriosum mihi est et hoc pro salute pupilli imperatoris. Quos enim episcopi magis, quam pupillos debemus tueri? Scriptum est enim : « Judicate pupillo, et justificate viduam, et eripite injuriam accipientem (*Isa.* I, 17) ; » et alibi : « Judices viduarum, et patres orphanorum (*Psal.* LXVII, 6). »

6. Tamen non exprobrabo beneficium meum Valentiniano. Ut verum eloquar, ubi ego tuis legionibus obstiti, quominus influeres in Italiam ? Quibus rupibus ? qua acie ? quibus numeris ? An vero corpore meo clausi tibi Alpes? Utinam hoc meum (61) esset ! objectionem non timerem, non vererer crimi-

(43) Scripta anno 387-

(44) Edit. Amerb. et mss. aliquot, « me violenti a Maximo : » seq. edit., « me violentiam a Maximo, » neutrum congruo sensu ; reliqui mss. partim, « me volente a Maximo, » partim, « me volenti a Maximo; » vel « me volentia Maximo, » quæ vera lectio est. Sic enim Tacitus, « Hæc atque talia plebi volentia fuere. » Ita enim Salust. Indicat igitur Ambrosius placentia Maximo se vel non admisisse, vel facturum se non promisisse ; hic enim verbum « recepisse » utroque modo potest explicari, Rursus vero, ubi nos cum antiq. edit. et mss. pluribus, « ad pacem protenderent : » Rom. edit. et quidam mss., « propenderent ; » unus prætenderent. » Duo mss., « me voluntatem Maximi. »

(45) Vet. edit. et mss. non pauci, « viri prius vana, » nonnulli, « veri prius vana, » nec incommode, cum non sit insolens Ambrosio, ut veritatis vacua, imitatione Virgilii, appellet « veri vana : » bene tamen aliquot mss. ac Rom. edit. ut in textu.

(46) An per catachresin *vir* nominetur, qui vere fuerit eviratus, an vero quod *eunuchus* dicitur, nomen sit muneris ac dignitatis, non definimus. Vide quæ ad lib. de Joseph patriarcha, cap. 6 observavimus.

(47) Rom. edit. sola, secreto deberem. »

(48) Duo mss., « inter consistorio non steti. »

(49) Cum ex hoc Ambrosii exemplo, tum ex aliis virorum sanctitate ac modestia præcedentium cognoscimus honorem muneri ac dignitati suæ debitum tueri non vanitatis, sed magnanimitatis esse, modo non personæ tribuatur, quod specie dignitatis expetitur.

(50) Bautonis comitis iterum sanctus noster meminit epistola ad Theodosium. Ejus filiam Arcadio imperatori nupsisse tradit Philostorgius lib. XI *Histor.* Zozimus vero tam prolixa voluntate eumdem laudat, ut fere suspicionem injiciat, quod idolorum superstitioni addictus fuerit. Hunc ipsum quoque non alium esse arbitrabantur ab eo Bautone, qui tum temporis consulatum gerebat, cum ipsi panegyricam orationem Mediolani Augustinus pronuntiavit, ut ipse scripsit lib. III *advers. Litt. Petil.*, cap. 25.

(51) Quam sincero affectu Ambrosius Valentiniano puero operam suam in obeundis hisce duabus legationibus præstiterit, idem ipse in ejusdem principis laudatione funebri commemorat, quam consule.

›s tuas. Quibus promissis lusi te, ut paci ac- ›res? Nonne intra Gallias juxta urbem Mo- ›um comes Victor (52) occurrit mihi, quem ti, ut pacem rogaret? In quo ergo te fefellit .nianus, qui prius pacem a te rogatus est, ›ostularet? In quo te fefellit Bauto, qui de- ›m imperatori exhibuit suo? An quia princi- ıum non prodidit?

quo ego te circumscripsi? Qui ubi primum um diceres quod Valentinianus ad te quasi d patrem venire deberet; responderim non quum, ut aspero hiemis tempore puer cum ridua penetraret Alpes; sine matre autem ineri dubiis rebus committeretur? De pace egationem commissam (53), non de adventu omissionem: spondere nos id non potuisse est, quod mandatum non erat: me certe popondisse, adeo ut diceres: Exspectemus ictor responsi referat. Illum autem liquet, ›nto, pervenisse Mediolanum; negatumque › quod postulabant. De pace tantum conspi- ndia, non de adventu imperatoris, quem non oporteret. Præsens eram, ubi Victor Quomodo ergo revocavi Valentinianum? Le- rum missi ad Gallias, qui ejus adventum ne- apud Valentiam Gallorum me repererunt: utriusque partis, qui custodirent juga mon- ffendi revertens. Quos ego tuos revocavi as? qua de Italia reflexi aquilas? quos im- arbaros Bauto comes?

quid mirum si hoc Bauto fecisset, Trans- as genere, cum tu miniteris imperio Ro- arbarorum auxilia, et turmas translimitanas, commeatus provincialium (54) tributa solve- Vide autem quid intersit inter tuas minita- et Valentiniani augusti pueri mansuetudi- n flagitabas quod Barbarorum stipatus agmi- taliæ te infunderes: Valentinianus Hunnos ue Alanos appropinquantes Galliæ per Ale- › terras reflexit. Quid habet invidiæ, si Barbaros cum Barbaris fecit decernere? n dum tu militem Romanum occupas, dum rsum se utrinque prætendit, in medio Ro- mperii sinu Juthungi populabantur Rhetias (56); et ideo adversus Juthungum Hunnus accitus est. Idem tamen quia de finitimo proterebat Alemanniam, et jam de vicinia (57) mali urgebat Gallias; coactus est triumphos suos deserere, ne tu timeres. Confer utriusque factum. Tu fecisti incursari Rhetias, Valentinianus suo tibi auro pacem redemit.

9. Aspice illum quoque, qui tibi ad dexteram assistit, quem Valentinianus, cum posset suum dolorem ulcisci, honoratum ad te redire fecit. Tenebat eum in suis terris, atque in ipso nuntio necis fraternæ frenavit impetus: nec tibi vicem etsi non parilis dignitatis, ejusdem tamen necessitudinis retulit. Confer ergo, te judice, utriusque factum. Ille tibi fratrem tuum viventem remisit (58), tu illi vel mortuum redde. Quid illi reliquias germani abnegas, qui tibi adversum se auxilia non negavit?

10. Sed vereris ne exuviarum reditu renovetur militibus dolor; hoc enim allegas. Quem viventem deseruerunt, eum defendent peremptum? Quid eum mortuum times, quem occidisti, cum posses servare? Hostem, inquis, meum peremi. Non ille tuus hostis, sed tu illius. Ille jam non sentit defensionem (59), tu causam considera. Si quis adversum te hodie imperium in his partibus usurpandum putet, quæro utrum te hostem illius dicas, an illum tibi? **891** Nisi fallor, usurpator bellum infert, imperator jus suum tuetur. Ergo quem non debueras occidere, ejus reliquias negas? Habeat Valentinianus imperator vel fratris exuvias pacis tuæ obsides. Et quomodo allegabas quod eum non mandaveris occidi, quem prohibes sepeliri? Poterit igitur credi quod ei non invideris vitam, cui etiam sepulturam invides?

11. Sed ad me revertar. Audio te queri quod se ad Theodosium imperatorem potius contulerint, qui sunt cum Valentiniano imperatore. Quid igitur futurum sperabas, cum tu refugientes eos ad pœnam posceres, captos necares: Theodosius autem muneribus ditaret, donaret honoribus? Quos, inquit, occidi? Respondi ei, Vallionem (60). At quem virum? qualem bellatorem? Hæccine fuit justa causa exitii, quod imperatori suo fidem servavit? Non ego, inquit, eum jussi occidi. Respondi: Hoc audivimus,

Victorem, cujus hic mentio fit, alium esse a Victore Maximi filio, quem Arbogastes a sio post necem ejusdem Maximi in Gallias interfecit.

Plures mss., « vobis legationem promis- alii edit. potiori sensu, « nobis... commis-

Rom. edit. cum paucis mss., *provinciarum*. Verisimile est Hunnos, postquam una cum a Theodosio, ut Zosimus lib. IV memorat, issent, pacem usque tunc coluisse cum Ro- quod autem ad Alanos, Gratianus eam gen- o diligebat, ut a se propterea animos Roma- ıbalienaverit, dederitque Maximi usurpationi nem.

Quos Treb. Pollio Virtingos seu Vitinguos eosdem esse qui Juthungi ab Ambrosio hic ıtur, auspicari sese indicat Casaubonus in eum auctorem p. 221, num. 204.

(57) Eras. et seq. edit., « et jam vicinia: » Amerb. et omnes mss., « et jam de vicinia. »

(58) Quomodo hic vocatus fuerit, reticetur a sancto præsule: at Marcellino nomen ei fuisse Pacatus in Panegyr. Theodosii aperte prodit.

(59) Omnes edit., « defensionem, tuam causam » scripti cod. magno numero, « defensionem tuam. Causam considera; » Thuan. expungit *tuam*, cujus loco Reg. habet *tu causam*. Magis concinne.

(60) Nomen hujus comitis vario reperitur; omnes enim edit. scribunt *Balionem*: mss. nonnulli, *Ballionem*; alii demum longe plurimi, *Vallionem*. Optime sane. Ita namque de eodem Pacatus in Panegyr. citato: « Vallio triumphalis... post amplissimos magistratus, et purpuras consulares, et contractum intra unam domum quemdam honorum senatum vita se abdicare compulsus est. »

quod occidi jussus sit. Sed, inquit, si ipse sibi vim A non intulisset, jusseram eum deduci Cabillonum, et ibi vivum exuri. Respondi: Ergo propterea et illud creditum est, quod eum occideris. Quis autem sibi parcendum putaret cum occisus sit bellator strenuus, miles fidelis, comes utilis? Ita tum discessi, ut se tractaturum diceret.

12. Postea cum videret me abstinere ab episcopis (61), qui communicabant ei, vel qui aliquos, devios licet a fide, ad necem petebant; commotus eis jussit me sine mora regredi. Ego vero libenter, etsi me plerique insidias evasurum non crederent (62), ingressus sum iter, hoc solo dolore percitus, quod Hyginum episcopum senem in exsilium duci comperi, cui nihil jam nisi extremus superesset spiritus. Cum de eo convenirem comites ejus, ne B sine veste, sine plumario (63) paterentur extrudi senem, extrusus ipse sum.

13. Hæc est exposito legationis meæ. Vale, imperator; et esto tutior adversus hominem pacis involucro bellum tegentem.

892 EPISTOLA XXV (64).

STUDIO *num sibi in reos sententiam ferre liceret consulenti respondet ipsi quidem usum gladii esse permissum, ut tamen utatur clementia, expedire. Quam in rem Christi adulteram mulierem absolventis exemplum promit; et cur communio judicibus capitalibus neganda non sit, explicat.*

AMBROSIUS STUDIO (65).

1. Recognosco puræ affectum mentis, et fidei studium, et Domini nostri Jesu Christi timor[e] quo etiam ego vererer responsum referre: c[on]ctus altero, quod est commissum vobis prop[ter] stodiam legum; altero autem propter miseric[ordiam] et gratiam, nisi de hoc Apostolicam haberes [aucto]ritatem: « Quia non sine causa gladium por[tat...] judicat (*Rom.* XIII, 4); » Dei enim vindex est [in eos] qui male agunt.

2. Quod tamen etsi cognitum tibi foret, non suscitandum putasti. Nam sunt extra Eccles[iam ta]men (66), qui eos in communionem non sacramentorum cœlestium, qui in aliquos ca[pitis] sententiam ferendam æstimaverunt. Pleriqu[e] sponte se abstinent: et laudantur quidem, n[ec] eos possumus non prædicare: qui aucto[ritatem] Apostoli eatenus observamus, ut iis commu[nionem] non audeamus negare.

3. Vides igitur quid auctoritas tribuat, qui[d sua]deat misericordia (67). Excusationem habe[bis, si] feceris: laudem, si non feceris. Sed si non [potue]ris facere, nec tamen nocentes (68) atterere [squa]lore carceris, sed absolvere, plus quasi sa[cerdos] probabo. Potest enim fieri ut causa cognita [reci]piatur ad sententiam reus, qui postea aut [indul]gentiam sibi petat, aut certe sine gravi seve[ritate] quod quidam ait, habitet in carcere. Scio plerosque gentilium gloriari solitos, quod in[cruen]tam de administratione provinciali securim r[eportave]rint (69). Si hoc gentiles, quid Christiani debent?

(61) Quod Ambrosius asserit se abstinuisse a com- C munione episcoporum qui cum Maximo sacrorum societatem conservabant, nihil miramur; quando ipsum quoque Maximum a communione, ut narrat Paulinus in ejus Vita, rescidit; divina ultione, nisi eum pœniteret, gravissimis verbis denuntiata. Quod autem ad alios episcopos, quos hic indicat, haud dubie Ithacium Idacium eorumque fautores intelligit, qui Priscillianum, devium a fide scilicet, usque ad capitale supplicium persecuti sunt, quemadmodum rursus epistola 26 significatur.

(62) Forte an ad hoc periculum respiciebat Ambrosius, cum in funebri laudatione ejusdem Valentiniani dolere se, quod minas a Maximo sibi intentatas evaserit, testatur.

(63) *Plumarium*, id est, plumacea culcitra, ut paulo mollius fracta boni illius senis membra cubitarent. Cæterum suspicatur Baronius ad an. 387 hunc Hyginum eumdem esse atque Adiginum Cordubensem episcopum, a quo primum antistites D adversus Petilianum concitatos narrat Severus lib. II *Hist.* Verumtamen cum ex eodem historico, Adiginus ille, seu Iginus ut in sequentibus appellatur, Priscilliasnitas admiserit in communionem, id cum Hygini nostri generositate non cohæret; nisi forte is exsilii propositi asperitate deterritus, priorem constantiam abjecerit, quod Ambrosio, adhuc in reditus itinere posito, innotescere nequaquam potuerit.

(64) Scripta post annum 385, et ante annum 387.

(65) Edit., « Ambrosius episcopus Studio; » mss., « Ambrosius Studio; » Gem. Studioso. » Fuit autem Studius quidam comes R. P. an. 401, lege 17 *de Bonis Proscrip.* et P. U. anno 401, leg. 13 *de Episc.* Sed utrum idem ille fuerit, ad quem hæc et sequens epistola destinatæ sunt, definiri certo non potest.

(66) Ita mss. summo consensu; vet. edit. [...]bis minime discreparent, nisi negationem hoc inseruissent, « nam non sunt: » at Rom. edit. [nega]tionem quidem rejecit, sed simul quoque ex [con]textu sequentes voces, « Extra Ecclesiam tam[en] » perperam; etenim nimiam hanc severitatem fuisse catholicorum verba inferius posita pla[ne] monstrant: « Et ideo majores maluerunt indu[lgen]tiores esse circa judices, » etc. Eamdem rem aperte definivit Innocentius I, epist. 3 *ad Ex[...]* cujus verbis supersedemus. Verosimile ergo [puta]mus non alios hic designari quam Novatiano[s...] inter alia, quæ affectabant, rigidioris disci[plinæ] documenta, et illud adjecerint, ut judicem [qui] reum justo capitis condemnasset, ab altaris [com]munione removerent.

(67) Non pauci mss., « quid studeat mise[ricor]dia? »

(68) Omnes edit. ac mss. longe plurimi, [« nec] tamen innocentes; » Gem. vero et Prat., « n[ec ta]men nocentes. » Et sane sic legendum hunc [locum] evincit quod subditur, « plus quasi sacerdo[s pro]babo; » quando innocentes in vinculis teneri non improbat. Interjectis vero non multis v[erbis] ubi omnes mss. ac vet. edit., « recipiatur ad [sen]tentiam reus, » inde Rom. edit. resecaver[unt] *sententiam*.

(69) Isti dicuntur Græce ἀναιμακτὶ imperiu[m ad]ministrare, quale T. Vespasiani traditur, cuj[us] est, se malle perire, quam perdere. Ita Na[...] quibus etiam addere potuisset a Capitolino d[ictum] de Antonino Pio: « Solus omnium prope [princi]pum prorsus sine civili sangunine et hostili, [quan]tum ad se ipsum pertinet, vixit. » 'Ανα[ιμακτὶ] quoque imperium Severo tribuit Lamprid., a[...] titulo.

l omnia tamen accipe responsum Salvatoris vm, 3-11). Nam cum adulteram reperissent obtulerunt eam Salvatori, captantes ut si ret eam, 893 videretur legem solvere, qui : « Non veni legem solvere, sed adimplere . v, 17) : » si damnaret, videretur adversus enisse propositi sui. Hoc igitur prævidens s Jesus, inclinato capite, scribebat in terra. ribebat, nisi illud propheticum : « Terra, cribe hos viros abdicatos (*Jerem.* xxii, 29); Jechonia descriptum est in Jeremia pro-

m Judæi interpellant, in terra scribuntur Judæorum : cum adeunt Christiani, non tur in terre fidelium nomina, sed in cœlo. autem scribuntur abdicati a patre proprio, rem tentant, et contumelias irrogant auctis. Cum interpellant Judæi, inclinat caput et quia non habet ubi reclinet caput suum viii, 20), iterum erigit, quasi dicturus sen-, et ait : « Qui sine peccato est, prior lapi- (*Joan.* viii, 7). » Et iterum inclinato capite, at in terra.

dientes illi exire cœperunt singuli, incia senioribus : vel quod ipsi plura haberent , qui diu vixerant : vel quia priores vim erunt sententiæ, quasi prudentiores, et cœsua magis peccata deflere, qui alieni crimierant accusatores.

cedentibus ergo illis, remansit solus Jesus, ns caput ad mulierem, ait : « Ubi sunt, qui abant? Nemo te lapidavit (70)? Et illa re- : Nemo. Dicit ei Jesus : Nec ego te damade, et vide amodo ne pecces (*Ibid.* 10, Non damnat, quasi redemptio; corrigit, ita : quasi fons, abluit. Et quia quando se Jesus, ideo inclinat, ut jacentes elevet : remissio peccatorum : « Nec ego te dam-

es quod sequaris; potest enim fieri, ut ille us possit habere spem correctionis : si sine o est, ut possit accipere remissionem : si us, ut pænitentiam gerat (71), et corpus suum pro Christo offerat. Quantæ sunt ad salutem viæ!

9. Et ideo majores maluerunt indulgentiores esse circa judices, ut dum gladius eorum timetur, reprimeretur scelerum furor, et non incitaretur; quod si negaretur communio, videretur criminosorum vindicata pœna. Maluerunt igitur priores nostri, ut in voluntate magis abstinentis, quam in necessitate sit legis. Vale, et nos dilige, quia nos quoque te diligimus.

894 EPISTOLA XXVI

Argumento superioris epistolæ repitito, ad Judæos adulteram Christo sistentes redit, quibus episcopos reorum mortem prosequentes comparat. Hinc locum ubi oblata fuit mulier, exponens, de remissione peccatorum multa disputat. Postremo singulas ejusdem historiæ partes ex Evangelio recenset atque enucleat.

AMBROSIUS IRENÆO (72).

1. Etsi jam superiore epistola hanc, quam proposuisti, quæstiunculam absolverim, tamen aliquid plenius requirenti tibi, ut filio, afferre atque exsculpere non supersederim.

2. Ac semper quidem decantata quæstio, et celebris absolutio fuit mulieris ejus, quæ in libro Evangelii quod secundum Joannem scribitur, adulterii rea oblata est Christo (*Joan.* viii, 3). Id enim Judæorum commentata est tergiversatio (73), ut si contra legem absolveretur, contra legem probata Domini Jesu sententia tenerentur; si autem damnata esset ex lege, vacare Christi videretur gratia.

3. Sed vehementior facta est, posteaquam episcopi reos criminum gravissimorum in publicis judiciis accusare (74), alii et urgere usque ad gladium supremamque mortem, alii accusationes hujusmodi et cruentos sacerdotum triumphos probare cœperunt. Quid enim aliud isti dicunt, quam dicebant Judæi reos criminum legibus esse publicis puniendos; et ideo accusari eos etiam a sacerdotibus in publicis judiciis oportuisse, quos asserunt secundum leges oportuisse puniri? Eadem causa est, sed numerus minor, hoc est, non dispar judicii quæstio, sed pœnæ dispar invidia (65). Unam Chri-

om. edit., « Nemo te condemnavit; » aliæ s. omnibus, *lapidavit.*

anonicæ pœnitentiæ labores olim tanti tamurni erant., ut non immerito pro capitali nquam mors quædam importunior, subjici

mnes edit., *Studio*; omnes mss., *Irenæo*; di tamen cod. Corb., Germ. et Ful., in quitermissa prima sententia, continuatur cum l Bellicium, quæ in edit. antiq. 75, in Rom. numeratur. Certum quidem est ex arguon ad alium scriptam esse hanc epistolam, eum cui superior inscribitur : verum ex credibilius est ab editoribus *pro Irenæo* fuisse *Studio*, quam pro *Studio* a scriptoenæo substitutum. Quare cum is ad quem it eædem epistolæ, Studius Irenæus vocai, nihil prohibet quin prior priori vocaburior autem posteriori inscripta fuerit.

(73) Edit. et quidam mss., « commenta est tergiversatio. »

(74) Mss. Corb., Germ. et Ful., « accusarent alii et urgerent... alii accusationes; » Germ., « accusatores hujusmodi... improbare cœperunt. » Veritati autem maxime congrum est, quod Hermannus lib v *Vitæ Ambr.* cap. 4, et lib. vii cap. 1, nec non Thaumassinus tom. I, part. i, lib. ii, cap. 11, sentiunt, nimirum non alios episcopos hic designari, quam Ithacianos; quippe quorum impulsu Maximus tyrannus Priscilianum jusserit affici supplicio, ut Sev. Sulpicius lib. ii commemorat. Cæterum quantopere ab eorum crudelitate abhorruerit mitissimus Ambrosii animus, non solum ex hac et superiori epist. patet, sed etiam ex iis quæ ab eodem tradita sunt in psal. cxviii, serm. 8, num. 41 et lib. ii *Offic.* cap. 21.

(75) Vet. edit. ac mss. aliquod, « sed pene dispar invidia. »

stus puniri ex lege non passus est, isti minorem numerum asserunt esse punitum.

4. At quo loci hoc judicat Christus? Nam plerumque secundum qualitates locorum in quibus docebat famulos suos (76), disputationes suas formare dignatus est, ut in porticu Salomonis, hoc est, sapientis, deambulans loquebatur : « Ego et Pater unum sumus (*Joan.* x, 30) ; » ut in templo Dei dicebat : « Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit (*Joan.* VII, 16). » Hoc quoque judicium in templo positus exercet, sicut scriptum est in posterioribus ; sic enim habes : « Hæc verba locutus est Jesus in gazophylocio, docens in templo ; et nemo apprehendit eum (*Joan.* VIII, 20). » Quid est gazophylacium? Collatio fidelium, sumptus pauperum, requies egenorum, juxta quod sedens Christus, ut habes secundum Lucam, duo æra mulieris viduæ divitum muneribus censuit præferenda (*Luc.* XXI, 2), divino videlicet testimonio præferens optimæ præmiis largitatis sedulæ liberalitatis affectum (77).

895 5. Qui tale habebat judicium, videamus quid ipse juxta gazophylacium positus conferebat; non enim otiose viduam prætulit duo æra mittentem. Pretiosa ista paupertas est fidei opulenta mysterio. Ista sunt duo æra quæ Samaritanus ille Evangelicus ad ejus curanda vulnera, qui incidit in latrones, stabulario dereliquit (*Luc.* x, 35). Ergo et ista specie vidua, in typo Ecclesiæ, hoc gazophylacio sacro conferendum putavit, quo pauperum sanarentur vulnera, peregrinorum jejunia sedarentur.

6. Unde et nunc quid Christus conferat, spiritaliter te oportet expendere; dividebat enim populis argentum igne examinatum eloquiorum cælestium (*Psal.* XI, 7), et imaginis regiæ pecuniam populorum annumerabat affectibus. Nemo plus misit, quam qui totum donavit. Satiabat esurientes, replebat inopes, illuminabat cæcos, redimebat captivos, paralyticos erigebat, mortuos resuscitabat, et quod est amplius, conferebat absolutiones reorum, peccata donabat. Hæc sunt duo æra, quæ misit Ecclesia posteaquam accepit a Christo (78). Quid enim sunt duo æra, nisi pretium novi et veteris Testamenti? Pretium Scripturæ fides nostra est; nam quod legitur, pro intelligentis æstimatur arbitrio. Remissio igitur peccatorum utriusque pretium Testamenti est, quæ per agnum in typo annuntiata est (79) *Exod.* XII, 3), in veritate completa per Christum.

7. Ideo habes neque septem dierum purgationem sine trium dierum esse purgatione. Septem dierum purgatio secundum legem (*Levit.* XII, 2), quæ in A specie præsentis Sabbati spiritale Sabba[t] nuntiavit; trium dierum purgatio secund[um gra]tiam, quæ Evangelii testificatione signat[ur, quia] tertio die Dominus resurrexit (*Luc.* XXIV, [7]). [Ubi] pœna præscribitur, debet esse pœnitentia [reo]rum : ubi remissio donatur, gratia est. [Prior] pœnitentia, sequitur gratia. Neque pœnite[ntia] sine gratia, neque gratia sine pœnitenti[a; debet] enim pœnitentia prius damnare peccatum, [ut gratia] possit abolere. Ideo typum legis accipiens [Joannes] baptizavit in pœnitentiam, Christus ad [gratiam] (*Matth.* III, 11).

8. Septimus ergo dies legis mysteriu[m] (80), octavus resurrectionis, sicut habes i[n Eccle]siaste : « Da partem illis septem, et i[llis octo] B (*Eccle.* XI, 2). » Nam et in propheta Ose[e] dictum ad eum : « Conduc tibi fornicari[am quin]decim denariis (*Osee* III, 1, 2) : » eo quo [pretio] ære veteris et novi Testamenti, hoc est, fidei pretio, mulier illa vago quodam [et mere]tricio gentium convenarum comitatu fult[a dedu]citur.

9. « Et conduxi, inquit, eam gomor ho[rdei et] semigomor, et nevel vini (*Ibid.* 2). » Per [hoc] significat quia imperfectos vocaret ad fid[em, ut] perfectos redderet : per gomor intelligitu[r plena] mensura, per semigomor semiplena mensur[a. Plena] mensura in Evangelio est, semiplena in leg[e, cujus] plenitudo Novum est Testamentum. Siquid[em] Dominus ait : « Non veni legem solvere, [sed im]plere (*Matth.* v, 17). »

C 10. Nec otiose quindecim anabathmorum Psalmos Davidicos legimus, et quindecim g[radibus] ascendisse solem, cum Ezechias justus re[gni] hujus acciperet commeatum (*Isa.* XXXVIII, 8) [signi]ficabatur enim esse venturus Sol justitiæ, [(*Malach.*] IV, 2), qui gradus quindecim veteris et no[vi Tes]tamenti illuminaturus esset præsentiæ suæ, [in] quibus nostra fides ad vitam ascendit æ[ternam.] Unde et hoc quod hodie in Apostolo lec[tum est,] mysticum reor; eo quod quindecim diebu[s apud] Petrum manserit (*Galat.* I, 18); videtur eni[m mihi] quod apostolis sanctis Scripturæ divinæ i[nterpre]tationem sermone secum vario conferentib[us,] luminis refulserit claritudo, ignorantiæ un[de re]cesserit. Sed jam veniamus ad mulieris huj[us adul]teræ absolutionem.

11. Oblata erat a Scribis et Pharisæis [Domino] Jesu adulterii rea (*Joan.* VIII, 3-11), et hac fraude, ut si eam absolveret, legem solvere[videre]tur : sin vero damnaret, propositum sui [mutasset] adventus ; quia peccata omnium remissuru[s ve]nit. Denique supra ait : « Ego non judico

(76) Eodem plane sensu dixerat lib. II *de Spiritu sancto*, cap. 17 : « Refert itaque advertere quo loci hæc Dominus disputaverit : frequenter enim ejus oracula ex locorum, in quibus diversatus est, qualitatibus æstimantur. »

(77) Mss. Corb., Germ. et Ful., « sedulæ libertatis affectum. »

(78) Thuan. cod., « posteaquam accepit [a Chris]tum. »

(79) Mss. quatuor, « quæ per annum in t[ypo an]nuntiata est, » etc.

(80) Vide quæ ab Ambrosio disputata s[unt Ex]posit. in Luc. lib. VII, num. 49, et quæ ibi[dem] notavimus.

oan. VIII, 15). » Offerentes ergo eam, dixe- Hanc mulierem invenimus publice mœ-. Scriptum est enim in lege Moysis omnem lapidari (*Levit.* XX, 10). Tu vero quid di- (*Joan.* VIII, 3-5)? »

æ cum dicerent, Jesus inclinato capite, cribebat in terra. Et cum exspectarent, ut eum, erigens caput dixit : « Qui sine pec-, prior lapidet eam (*Ibid.* 7). » Quid tam, quam ista sententia; ut is peccata puniat ra ipse peccati sit? Quomodo enim feras ltorem, et proprii criminis defensorem? e magis ipse condemnat, qui in alio dam- d ipse committit?

e autem dixit, et scribebat in terra. Quid? licens : « Festucam, quæ in oculo est fra- B vides : trabem autem, quæ in oculo tuo vides (*Matth.* VII, 3). » Libido enim velut est, cito accenditur, propere consumitur, ium perfidiæ, quo Judæi negabant propriæ uctorem (81), sceleris magnitudinem per-

cribebat autem in terra digito, quo legem at (*Exod.* XXXI, 18). Peccatores in terra ur (*Jerem.* XVII, 13), justi in cœlo (82), si- s dictum ad discipulos : « Gaudete quia vestra scripta sunt in cœlis (*Luc.* X, 20). » autem scripsit, ut gemino Testamento scias esse damnatos.

dientes autem hoc verbum, exierunt foras st unum, incipientes a senioribus, et sede- C itantes de se. Et remansit solus Jesus, et a medio stans (*Joan.* VIII, 9). Bene ait quod foras, qui nolebant esse cum Christo. Fo- ra est, intus mysteria. Sequebantur enim m lectionum quædam velut ardorum folia, tum; qui vivebant in umbra legis, et so- itiæ videre non poterant.

nique discedentibus illis, remansit solus t mulier in medio stans. Donaturus pecca- lus remanet Jesus, sicut ipse ait : « Ecce ra, et jam venit, ut dispergamini unus- in suo, et me solum relinquatis (*Joan*, XVI, 97 non enim legatus, neque nuntius, sed minus salvum fecit populum suum (*Isa.* . Solus remanet quia non potest hoc cui- D ominum cum Christo esse commune, ut condonet. Solius hoc munus est Christi, t peccatum mundi (*Joan.* I, 29). Meruit et absolvi, quæ recedentibus Judæis, reman- cum Jesu.

levans autem caput Jesus dixit mulieri : A « Ubi sunt, qui te accusabant? Nemo te lapidavit? Et illa respondit : Nemo, Domine. Et ait ad illam Jesus : Nec ego te damnabo; vade et amodo vide ne pecces (*Joan.* VIII, 10, 11). » Vide lector, divina mysteria, et clementiam Christi. Cum accusatur mulier, caput Christus inclinat : elevat autem, ubi deficit accusator : ita nullum damnari vult, absolvi omnes.

18. Breviter autem omnes hæreticorum interimit quæstiones dicendo : « Nemo te lapidavit (83)? » qui dicunt Christum diem nescire judicii, vel qui ait : « Sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram, non est meum dare vobis (*Matth.* XX, 23) » ecce et hic ait : « Nemo te lapidavit? » Quomodo utique interrogat, quod videbat? Sed interrogat nobis, ut cognosceremus non esse lapidatam. Est etiam humani affectus hæc consuetudo, ut interrogemus sæpissime, quod videmus. Et ideo mulier respondit : « Nemo, Domine, » hoc est dicere : Quis potest lapidare, quam ipse non damnas? Quis potest alium sub tali sententiæ conditione punire?

19. Cui respondit Dominus : « Nec ergo te damnabo. » Adverte quomodo propriam sententiam temperavit, Judæi de absolutione mulieris calumniari nihil possent, sed in se magis calumniam retorquerent, si queri vellent : dimittitur enim mulier, non absolvitur : quia deerat accusator, non quia innocentia probabatur (84). Quid ergo quererentur, qui priores a persecutione criminis et ab exsecutione supplicii destiterunt?

20. Addidit autem deviæ : « Vade, et amodo vide ne pecces. » Emendavit ream, non crimen absolvit. Etenim severiore sententia culpa damnatur, si unusquisque crimen suum oderit, et in se incipiat condemnare delictum. Etenim cum reus occiditur, persona magis, quam culpa punitur : ubi vero culpa deponitur, absolutio personæ est pœna peccati. Quid est ergo : « Vade, et amodo vide ne pecces? » hoc est : Ex quo te Christus redemit, corrigat gratia (85), quam pœna non emendaret, sed plecteret. Vale, fili, et nos dilige, ut filius, quia nos te, ut parentes, diligimus.

898 EPISTOLA XXVII (86).

Ægyptiorum abominationes IRENÆUM *docet pecora esse : hinc intelligi pietatem atque virtutem improbis displicere; ac proinde viros bonos contrariis instare studiis oportere. Hoc illustratur exemplo uxorum Jacob ad fugiendum patrem sequendumque conjugem consensum præbentium : qua in allegoria quidnam præstare conveniat accedentes ad Ecclesiam declaratur.*

AMBROSIUS IRENÆO (87) salutem.

1. Moveri te significasti mihi, eo quod legeris :

uidam mss., « perfidiæ in salutis auctorem,

res mss., « Peccatoribus in terra scribi- tis in cœlo. »

tom. edit. posuit « condemnavit, condem- ondemnare, » ubi reliquæ et cuncti mss. vit, » etc.

(84) Edit. « non quia innocens approbatur. »

(85) Corb. et Ful., « corrigat gratia, quod pœna non poterat : » quibus verbis concludunt epistolam.

(86) Scripta circa ann. 387.

(87) Irenæus ille, ad quem tot Ambrosii epistolæ exstant, quisnam fuerit, ambiguum est. Attamen

Abominanda apud Ægyptios immolemus Deo A (88) (*Exod.* VIII, 26). » Sed habuisti quo istud solveres, quia in Genesi scriptum est quod Ægyptii pastorem pecorum abominabantur (*Gen.* XLVI, 34), non utique propter hominem, sed propter pecora. Illi enim aratro terram invertebant : Abraham autem, et Jacob, et postea Moyses et David pastores (89) fuerunt, regalem quamdam in hoc munere disciplinam induentes.

2. Oderant ergo Ægyptii immolata sacrificia (90), id est, perfecta studia virtutum, et plena disciplinæ. Quod ergo vitiosi oderunt, hoc apud bonos sincerum ac pium est. Opus virtutis detestatur luxuriosus, helluo refugit (91). Ægyptium itaque corpus, quod illecebras diligit, aversatur animæ virtutes, abominatur imperium, refugit virtutum disciplinas, et omnia opera quæ hujusmodi sunt. B

3. Quæ ergo Ægyptius refugit, Ægyptius ille et non homo, hæc tu amplectere, qui habes humanitatis scientiam. Illa autem declina, quæ illi sequuntur atque eligunt, quoniam duo sibi ista congruere non possunt, prudentia et insipientia. Itaque sicut iis quæ in quodam censu imprudentiæ atque intemperantiæ sunt, abdicat se prudentia, abdicat continentia; ita eorum exsors omnis insipiens est atque incontinens, quæ in bonis atque in hæreditate sapientis viri sunt et continentis.

4. Denique sanctæ illæ tali conjugio Lia et Rachel, una laboriosa, altera aspiratio fortis, refugientes non generis necessitudinem, sed morum discrepantiam; cum viri exerciti Jacob sermone edoctæ essent, quod vellet discedere, ut Laban et C filiorum ejus invidiam declinaret atque ignaviam, responderunt : « Nunquid est nobis portio aut hæreditas in domo patris nostri? Nonne sicut alienæ æstimamur ei? Vendidit enim nos, et devoravit pretium nostrum (*Gen.* XXXI, 14, 15). » Ecce primum, quia ignavus et invidus laboriosam et disciplinæ tenacem alienat a se ac defugit, seseque **899** cupit separare ; quoniam eas oneri esse cernit sibi, putat se lucrum fecisse, quod alienavit eas, et l[...] suum pretium judicat, eumque fructum v[...] suæ.

5. Nunc audiamus quomodo quæ habe[...] non habeat ignavia ; aiunt enim : « Omne[...] et gloria, quam tulit Deus patri nostro, n[...] et filiis nostris (*Ibid.* 16). » Merito, Deo [...] dicunt esse sublata, quia ipse est auctor b[...] cujus gratia ignavi exuuntur ; quia deco[...] reditatis divinæ capere improbi atque inf[...] queunt : succedit autem intentus (92), et [...] in se fortis habens. Quis autem fortis n[...] Deus, qui omnia coercet et regit?

6. His ergo debetur hæreditas Dei. [...] Isaias dicit : « Est hæreditas credentibu[...] mino (93) (*Isa.* LIV, 17). » Et pulchre ai[...] hæreditas ; » ipsa enim sola hæreditas [...] non est. Neque enim cæcus thesaurus hær[...] neque caduca omnia hæreditatis habent [...] dum : sola est illa hæreditas, in quibus e[...] Deus. Unde sanctus Domini dicit (94) : « Po[...] Dominus (*Psal.* CXVIII, 57) ; » et alibi : « [...] factus sum testimoniorum tuorum (*Ibid.* 11[...] des quæ possideat justus, mandata Dei, [...] ejus, præcepta ejus. In his dives est, in h[...] citur, in his delectatur, quasi in omnibus [...]

7. Hæc ergo possidentes Lia et Rachel, o[...] trias non requirebant, in quibus erat pecu[...] tera, irrationabilis species, et spiritalis ex[...] goris. Denique quasi divites et liberæ n[...] divitem, sed egentem arbitrabantur. Omn[...] bonarum et liberalium consors disciplina[...] minem insipientium divitem putat (95), sed i[...] atque egenum, abjectum quoque ; etsi re[...] divitiis affluat, et superbus auro suam ja[...] tentiam.

8. Fugienda est igitur talium societas, [...] qua generis copulentur necessitudine : noxi[...] enim conversationes cum insipientibus, et i[...] sobriam mentem ac decolorant ; quia sicut [...]

eum diaconum, aut potius secundi ordinis sacerdotem fuisse conjicimus, tum quod epistola sequenti ei sacerdotalis vitæ præcepta tradit sanctus noster, tum quod ipsum de Scripturæ difficultatibus consultum ex epistola 33 deprehendimus. Quod autem Ambrosius eumdem in epistolarum calce filium salutat, nec non propter persecutiones ob Christi gloriam constanti animo toleratas laudat : D hinc forte non sine ratione colligatur eumdem inter clericos Mediolanenses tempore concitatæ a Justina persecutionis vitam degisse.

(88) Rom. edit. « Nam abominationes Ægyptiorum sacrificabimus Domino Deo. » Cod. Pral. et Gem., « abominata apud Ægyptios immolata Deo ; » reliqui, ac vet. edit., « immolemus Deo. » Rursus vero eadem edit. Rom. cum uno cod. Vat. « quod studio solveres : » at cæteræ cum reliquis aptius, « quo istud solveres. »

(89) Post vocem *pastores*, Rom. edit. sola repetit *pecorum :* ubi autem vet. ac mss. longe plurimi a disciplinam induentes ; » eadem Rom. cum duobus omnino cod., « disciplinam inducentes. » Non [d]ispliceret *ineuntes* ; sed receptiori lectioni nihil detrahimus.

(90) Ita vet. edit. et mss., Rom. aute[...] « immaculata sacrificia. » Nimirum ex P[...] lib. *de Profugis*, ubi habes, τέλεια γὰρ κα[ὶ] ἱερεῖα αἱ ἀρεταί ; quibus verbis similia e[...] guntur in lib. *de Sacrif.* Sed forte immolat[...] ficia idem sunt hoc loco, ac perfecta ; qua[...] dem ad eorum spectabat perfectionem, u[...] salsa aspergerentur ; inde immolandi tract[...] verbum.

(91) Omnes edit. ac mss. aliquot, « luxu[...] helluo, refugit Ægyptius : ita corpus, » et[...] qui autem mss. qui et probatiores, ut in[...] Quam quidem lectionem idem Philo in libr[...] *de Profugis*, unde non pauca huc translat[...] confirmat. Sic enim ubi, Τὸ φιλοπαθὲς Αἰγύπτ[...] λύττεται σῶμα.

(92) Ultimæ edit. Paris., « Succedit autem i[...] Non bono sensu.

(93) Rom. edit. sola, « servientibus Domi[...]

(94) Rom. edit., « Unde David sanctus in[...]

(95) Tullius quidem paradoxo ultimo sol[...] pientem divitem esse disputat : sed eadem [...] tia apud Philonem quoque repetitur libro ja[...] dato, quem consule.

incto sanctus eris, ita cum perverso perver-
is (96) (*Psal.* xvii, 26, 27). Frequenter enim
, ut quis contra propositum suum intempe-
audiens, cum velit ipse continentiæ disci-
tenere, fuco insipientiæ coloretur, merito-
ntrariæ sibi sunt et repugnantes disciplina
nsolentia.

nde cum vir exercitatus earum sententiam
set, vocem emittunt probatæ jam diuturno
io virtutis : « Numquid est nobis portio aut
tas in domo patris nostri (*Gen.* xxxvi, 14) ? »
consulis nos utrum velimus ab eo recedere?
vero non cognoveris (97) quod nullam habea-
ipiditatem ejus societatis, neque nos dulcis
is (98) sæcularium divitiarum cupiditas te-
ut luxuriæ lætitia ? Hæc sunt quæ nos mi-
ic nobis aliena duximus : hæc sunt 900
ena inopiæ atque egestatis arbitramur.

djiciunt etiam causam secessionis, quia vo-
oriam, et boni thesauri copias amisit Laban,
us nascimur. Vigor datus est mentis, et bona
imaginis Dei et similitudinis, quia spiritalis
. Amisit, quia (99) splendida magis sæculi
quam vera et utilia vitæ suæ : quorum decor
im divinorum bonorum præterit ; quoniam
e putat pulchra, in iis se fallit ipsum et de-
Inde audi ejus verba, et judica.

Secutus sanctum Jacob et filias suas ; ne
ud eas suorum vitiorum reperiret aliquid,
candi ad se haberet auctoritatem, coarguens
, cum ratione esset redargutus, et nihil re-
re ac referre posset, quo eum deberet tenere :
nuntiasses, » inquit, « mihi, emisissem te (1)
27). » In quo prodidit quid justus fugerit,
prosequeretur, ne deduceret, ne tali comi-
patus procederet. Primum quod multorum
rum mancipio se subjicere non debuit, ut
anquam servulus dimitteretur. Deinde quia
ercitio intentus, et quærens veram viam ad
m persequi, non hominem deductorem, sed
quæsivit cœlestia. Quæ me, inquit, hinc
erunt abire, et nunc comitantur viantem.

ed quomodo me dimisisses ? An cum lætitia
æ plena est mœstitudinis, cum tympanis
atque organis immoderata modulatibus (2),
s tibiarum suavibus insuavia resultantibus,
issonis, crepitibus discrepantibus, vocibus
cymbalis animam ferientibus ? His me de-

A lectari posse credidisti ? his revocari ? Hæc sunt quæ ego fugi : nec vereor verborum tuorum invidiam. Fugi, ne me talia sequerentur, ne quid de tuis accipiens abirem.

13. Non enim talibus deductoribus ad Ecclesiam Christi pervenitur, ad quam tendebat Jacob ; ut eo deduceret populorum copiam, inveheret nationum divitias, posteritatem infunderet, fugiens umbras inanium rerum, præferens insensibilibus simulacris virtutum spirantem decorem, plausibilibus præponens seria. Vides enim quemadmodum convivia gentiles adornent, festa annuntient : sed ea piis mentibus infestiora sunt, quia iis plerique decipiuntur, dulcibus capiuntur epulis, capiuntur saltantium choris : dum jejunia nostra fugiunt, dum ea sibi aspera
B putant, dum corpori noxia et molesta arbitrantur.

14. An opinatus es quia aurum tuum desiderarem ? Sed non habes aurum igne examinatum, quo justi probantur (*Psal.* xi, 7). An quia argentum cuperem ? Sed non habes argentum qui non habes splendorem alloquii cœlestis (3). Sed fortasse speravi quod adjiceres mihi ad obsequium servulos tuos ? 901
Ego vero liberos quæro, fugio servos peccati. Sed forte comites itineris, et duces viarum necessarii fuerunt ? Utinam sequi possent ! ego illis monstrarem Domini vias. Sed qui Deum nescitis, vias ejus quomodo novistis ? Vias ejus ingrediuntur electi Domino : non quicunque intrant eas, sed tamen nemo excluditur.

C 15. Sequatur qui paratus est, ingrediatur viam quæ ducit ad Mesopotamiam ; ut qui eam petit, per aquas transeat, aquas Tigris atque Euphratæ, fortitudinis atque justitiæ, per lacrymas pœnitentiæ baptismum gratiæ. In ea est via exercitus Dei (4) ; omnes enim qui sunt in Ecclesia, Deo militant. In ea est grex ille insignis diversarum virtutum, quem Jacob sibi elegit ; omnis enim sine signo anima, incocta et inerudita est, disciplinarum nescia : quæ autem insignita, eadem dives operum, et gratiarum opima.

16. Ad eam qui venit, iratum fratrem reconciliet prius. Ad eam qui venit, Sichimam pretiosam illam et actuosam inhabitet virtutum officinam, ubi læsæ castitatis gravis est ultio. Ad eam qui venit, luctetur cum Deo ; ut ad imitationem ejus se exerceat,
D ad humilitatem Christi et passiones ejus congrediatur. Tollat crucem suam, et Christum sequatur, (*Matth.* xvi, 24). Denique bonus congressor non

Vocibus « perversus eris, « addit Rom. edit.,
scriptum est. »
Mss. non pauci, « Quasi vero nos cognoveris. »
Ita vet. edit. et cuncti mss. ; at Rom. edit.
rit vocem « pluribus. »
Omnes edit. et mss. nonnulli, « in quibus
us vigor datus est... quia spiritalem mone-
isit, quia, » etc. Sed præterquam quod tri-
jor numerus mss. lectionem nostram consti-
ei etiam sensus perspicuitas patrocinatur.
ost « emisissem te » subjungit edit. Rom.,
lætitia et cymbalis. » At melius illa præter-
dicat subjecta dubitatio. « Sed quomodo me

dimisisses ? »

(2) Rom. edit. sola, « immodulata modulantibus : » aliæ, ac mss., « immoderata ; » horum nonnulli, « immoderate modulantibus. » Infra vero, ubi omnes edit., excepta Amerb., « vocibus mutis ; » omnes prope mss. præferunt « vocibus multis. » Sed scriptorum imperitiæ hoc tribuendum ; hic enim respiciebat Ambrosius illa Philonis κτύπων ἀνάρθρων καὶ ἀλόγων.

(3) Eadem Rom. edit., « quia splendorem alloquii cœlestis abjecisti. »

(4) Omnes edit., « in ea est virtus ; » omnes mss., « in ea est via. »

æmulatur, non inflatur; imo etiam benedicit congredientem sibi tali munere.

17. Sequamur ergo sanctum Jacob, et vias ejus; ut perveniamus ad eas passiones, ad eas congressiones, perveniamus ad humerum (5), perveniamus ad patientiam matrem fidelium, et ad patrem Isaac, id est jucunditatis capacem, lætitiæ redundantem Ubi jam patientia, ibi lætitia; quia post tribulationes patientia, patientia autem probationem operatur, in qua est spes, de qua non confundimur (*Rom.* v, 3-5), quoniam qui non fuerit confusus crucem Christi, nec Christus confundetur in eo. Vale fili, et non erubescas patrem interrogare, qui non erubescis in passionibus Christi gloriari.

902 EPISTOLA XXVIII (6).

Pythagoricum adagium, communem viam esse declinandam, petitum fuisse ex sacris paginis indeque colligi a plebeia vita abhorrere debere sacerdotalem. Hinc Ambrosius Irenæum ut populares opiniones et cupiditates fugiat, ingrediatur Domini portas et viam arctam atque ducentem ad superiora, calcet excitat.

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1. Phythagoricum mandatum in aliquorum scriptis prædicari invenimus (7), quod ille discipulos suos communem atque usitatam populo prohibuerit ingredi viam. Sed hoc unde assumpserit, non est incognitum. Nam cum ex populo Judæorum (8), ut plerique arbitrantur, genus duxerit, ex ejus disciplina derivavit etiam magisterii præcepta: meritoque magnus apud philosophos habitus: æqualem, ut aiunt, vix reperit (9). Legerat itaque in Exodo Moysi divino præceptum esse oraculo: « Solve calceamentum pedum tuorum (*Exod.* III, 5). » Id etiam præceptum Jesu Nave (*Josue* v, 16), videlicet ut detritæ et popularis viæ deponerent pulverem, qui viam Do-

A mini ambulare desiderarent. Legerat præcep dem Moysi, ut montem cum sacerdotibus asce populus autem seorsum staret (*Exod.* XXIV. Separavit igitur sacerdotes a populo, et po sum Moysen intra nubem introire præcepit

2. Vides divisiones? Nihil in sacerdotib beium requiri, nihil populare, nihil commu studio atque usu et moribus inconditæ multit Sobriam a turbis gravitatem, seriam vitam, lare pondus dignitas sibi vindicat sacer Quomodo enim potest observari a populo, habet secretum a populo, dispar a multi Quid enim in te miretur, si sua in te recog si nihil in te aspiciat, quod ultra se inveniat, in se erubescit, in te quem reverendum ar

B offendat?

3. Supergrediamur igitur plebeias opini strata quædam gregalis conversationis, ac viæ orbitas declinemus, ac vulgaris semit quam currit ille, cujus vita levior cursore (25), de quo dicitur: « Transivit, et non v (*Psal.* XXXVI). » Sed quæramus nobis via cessam sermonibus insolentius, inviam o imperitorum, quam nullus maculosus pete culosus scilicet ignaviæ suæ sordibus, e iniquitatis oblitus (11), tenebrisque et p quibusdam animæ ruinosus, qui nullam

903 suavitatem gustaverit, aut certe limis (1 spectandam magis quam directo affectu, et sinu mentis suscipiendam arbitratus sit: e

C plerique amant, qui sibi faceti atque urbani tur, pulchritudinem sapientiæ in dedecus v transfigurantes, veram non intuens gratia quam in nocte positus, non credit in die vive quia de numero Themanorum et Sabæorum ficientium et avertentium se a veritate, de

(5) Vet. edit. et cunct. mss., « Perveniamus ad murum; » edit. Rom., « Perveniamus ad humerum. » Quam quidem correctionem non potuimus non retinere. Manifestum quippe est Sichimam hoc loco designari, quam vocem Ambrosius nunquam non humerum interpretatur. Evolve superiori tomo lib. I, *de Abraham*, cap. 2, num. 5, et lib. II, cap. 3, num. 8; lib. *de Joseph*, cap. 3, num. 9; lib, *de Benedict. Patriarch.*, cap. 3, num. 11, etc.

(6) Scripta circa ann. 387.

(7) Non alium hic intelligimus quam Philonem, qui initio libri. « Quod omnis probus liber sit, » Pythagoream sententiam ταῖς λεωφόροις μὴ βαδίζειν ὁδοῖς, quam ἱερώτατον θίασον vocat, commode et eleganter explicat. Eamdem quoque inter Pythagorea symbola refert Erasmus, et ex Hieronymo in eumdem plane intellectum exponit. Qua autem ratione præceptum illud observarint Pythagorei, et maximus eorum numerus, quod in se aliorum hominum quos fugiebant, odium concitassent, internecione deletus fuerit, narrant Laertius lib. VIII, Justinus lib. XX, Arnobius lib. I *advers. Gentes*, et alii.

(8) De Pythagoræ natali solo multa controversia est apud antiquos, ut discere licet ex Clemente Alex. lib. I *Stromat.*, Diogene Laert. lib. VIII, et aliis quibus addimus erudit. Huetium lib. I *Demonst. Evang.* propos. cap. 2. Quod vero plurima e Judæorum fontibus hausisse hic dicitur, nihil

D ca de re adjiciemus his quæ priori tomo i CXVIII, serm. v et alibi subnotavimus.

(9) Ita vet. edit. et cuncti mss.; Rom. edit., « qualem vix reperis ullum; » quod gilii Epig. desumptum esse addita marginal la indicavit. Verum quidem est inter illa ep mata Maroni ascripta unum, quod etiam in sonii Idyllia reperitur exstare, in quo illu stichium habetur, ubi tamen « reperit » non « reperis. » Verumtamen non eo res Ambrosium jure dixeris, sed vel ad Joseph lib. *cont. Appion.* eidem Pythagoræ pie sapientiæ palmam adjudicat, vel ad Ovidi monium lib. XV *Transmut.* de eodem philoso canentis:

Mentes deos adiit, et quæ natura negavit,
Visibus humanis, oculis ea pectoris hausit;

vel denique ad alios quospiam antiquorum lo non infrequentes Pythagoræ laudes occurr

(10) Edit. ultimæ Paris., « transivi, et non Et infra, ubi nos cum ant. edit. et pluribus ribusque mss., « fumo iniquitatis; » Ro cum alii mss., « fimo iniquitatis. » Non ma su. At vero quod pro « oblitus » quidan præferunt, « obligatus » inscitiæ est.

(11) Com. edit. « et fimo iniquitatis oblit

(12) Mss. aliquot. » aut certe lippis oculi nus commode.

dicit Job: « Videte vias Themanorum, et semitas Sabæorum; quia confusionem incident, qui in civitatibus et divitiis spem habent. Ita et vos insurrexistis in me sine misericordia; unde viso vulnere meo timete (*Job.* VI, 19-21). »

4. Has igitur devias semitas declinantium, et illum deficientium pulverem, qui propter suam appetentiam ceciderunt sæpe in deserto, derelinquamus. Convertamur autem, et sequamur sapientiæ viam, quam non calcaverunt filii glorificantium se et jactantium, quam interitio ignorat, mors nescit; quia (13) Deus direxit eam: « Abyssus dixit: Non est in me; mare dixit: Non est mecum (*Job.* XXVIII, 14). » Sed si quæris viam sapientiæ et disciplinæ, colere Deum, atque ei subditum esse sapientia est: abstinere autem a peccatis, disciplina est.

5. Quid igitur nobis cum istius sæculi via, in qua est tentatio, imo ipsa vita hominis tentatio est, et exilior quam sermo fabularum, habitare in luteis domibus, dies et noctes in lucris ponere, et de lucris semper cogitare, et sicut mercenarios diurnam mercedem quærere, atque, ut cicadas aiunt, aura quadam pasci cupiditatum? Vere sicut cicadas, quia de die in diem vivunt, questu (14) rumpuntur suo. Quid enim aliud sunt homines nullius ponderis, nullius disciplinæ, nisi ut videantur sicut cicadæ, ad mortem nati diurnam, strepentes magis quam loquentes? Qui sub ardore ferventium cupiditatum se mulceant cantu sibi noxio, statimque, occidant, nullum fructum ferentes, nihil habentes gratiæ. Illorum igitur viæ noxiæ tortuosæque serpentium, qui venenato lapsu corporis sese trahunt, atque in spiram (15) nequitiæ sese colligunt, et erigere non queunt ad cœlestia.

6. Ingrediamur autem portas Domini, portas justitiæ, quas justus qui fuerit ingressus, confitetur Domino (*Psal.* CXVII, 19, 20). Sed hæc paucorum ingressio, unde Dominus ait, quia « angusta porta, et arcta est via, quæ ducit ad vitam; et pauci sunt qui inveniunt eam (*Matth.* VII, 14). » Lata A autem porta et spatiosa via, qua multi gradiuntur, ad mortem dirigit, et viatores suos eo ducit.

904 7. Sit ergo via nostra angustior, virtus exuberantior, trames pressior, fides sublimior, callis arctior, vigor mentis exundans, semitæ rectæ; quia inflexibilia sunt virtutum vestigia. Unde Salomon: « O qui dereliquerunt semitas rectas (*Prov.* II, 13)! »

8. Sit gressus ad superiora; quia melius est ascendere. Denique, sicut lectum est hodie: « Væ iis qui descendunt in Ægyptum (*Isa.* XXXI, 1)! » Non utique transire in Ægyptum criminosum est: sed transire in mores Ægyptiorum, transire in eorum perfidiæ sævitatem, et luxuriæ deformitatem (16). Qui eo transit, descendit: qui descendit, cadit. Declinemus itaque Ægyptium hominem, et B non Deum, Vitiis enim suis etiam ipse rex Ægyptiorum in potestatem est datus, cujus comparatione Moyses Deus æstimatus est, imperans regnis, subjiciens sibi potestates. Unde ei dictum legimus: « Faciam te in Deum regi Pharaoni (*Exod.* VII, 1). Vale, et nos, ut facis, quasi filius dilige.

EPISTOLA XXIX (17).

Pulchritudinem summi boni quærendam suadet, fore ut illa recreetur oculus noster, atque anima nutriatur spondens; eo quod hic animæ cibus sit, cujus cognitionem sanctis Deus revelat, quemque David cupide indagavit. Hoc bonum diligentem tenendum esse; quando idem ipsum sit, quod annuntiaverunt Evangelistæ, scilicet Christum. Hoc bonum qui cum desiderio hauserit, eum ad mysteriorum scientiam perventurum, et jam neglecturum quæ sunt corporis, ad quod Apostolus nos C *adhortatur. Elevandam igitur animam ab affectibus, ut feratur ad bonum illud, in quo fons vitæ est, et quo nonnisi virtute perducimur. Verum perseverantiam ad id opus esse et constantiam.*

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1. Inter legendum, cum paululum requievissem animo, quia lucubratione destiteram (18), versiculum illum cœpi mecum volvere, quo vesperi in vigiliis usi fueramus (19): Ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων (20). Ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες

(13) Nonnulli mss., « interior ignorat mors: nescit quia, » etc. Melius vero cæteri, et edit. ut in textu.

(14) Vet. edit., « quæstuque: » Rom., « quæstuque; » mss. omittunt copulam « que, » non incommode; sed minus concinne « quæstu » per diphthongum efferunt. Etenim hic non obscure alluditur ad illud Virg. ex lib. III Georg.:

Et cantu querulæ rumpent arbusta cicadæ.

Quod autem easdem cicadas aura victitare asserit sanctus præsul, etsi respicere potuerit aut ad Arist. lib. I *de Hist. Animal.*, cap. 7, aut ad Plinii lib. II, cap. 26, maxime vero ad Virg. *Eclog.* 5, ubi legimus:

Dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadæ.

Certum tamen est imitationem hic Philonis esse ex citato libro, *Quod omnis probus liber*, non longe ab initio.

(15) Mss. aliquot, « in sphæram; » alii et edit., « in spiram. » Virg. lib. II *Georg.*:

Squameus in spiram tractu se colligit anguis.

(16) Vet. edit. et mss. non pauci, « perfidiam, escæ cupiditatem, luxuriæ; » quidam, » aviditatem et luxuriæ deformitatem; » Pratell. et Gem., « perfidiam: escæ cupiditate, et luxuriæ deformitate; » alii, ac Rom. edit., « perfidiæ sævitatem; » Albin., « cæcitatem, » etc.

D (17) Scripta circa ann. 387.

(18) Edit., « non quia innocens approbatur. »

(19) De primis vigiliis quæ statim prima noctis hora persolvebantur, hic locus est. De iisdem etiam loquitur Hieronymus, epist. 7, *ad Lætam*, hisce verbis, « accensaque lucerna reddere sacrificium vespertinum, » supple assuescat. A lucerna autem dicebatur lucernarium, de quo Epiphan. in Anaceph., Basil. *de Spiritu sancto*, cap. 29, et Chrysost. hom. 19 ad Antioch. Porro de aliis duabus vigiliis quæ et media nocte, et sub ortum solis agebantur, clare loquitur Ambrosius lib. I *de Abrah.* cap. 9, lib. *de Elia et jejunio*, cap. 15, in psal. XXXVI vers. 25, et in CXVIII serm. 19.

(20) Hunc versum de corporea Christi specie vulgo interpretantur novi Theologi; cum veteres Patres eum de sola interiori pulchritudine intellexe-

τῶν εὐαγγελιζομένων αὐτόν (*Isa.* LII, 7). Et vere nihil speciosius illo summo bono, cujus etiam prædicatio speciosa est nimis, et maxime perseverantis sermonis processus, et quædam apostolicæ prædicationis vestigia. Sed illa qui possunt? Quibus donavit Deus, non solum ut Christum annuntiarent, sed etiam pro illo paterentur.

2. Nos quantum possumus, intendamus illo animum, et in illo simus, illud animo teneamus, quod est pulchrum, decorum, bonum, ut fiat illuminatione ejus et fulgore speciosa anima nostra, et mens dilucida. Nam si oculi nostri cum aliqua obducuntur caligine, pascuntur agrorum viriditate et specie nemoris, vel collis **905** herbosi omnem inæqualitatem ægrescentis obtutus repellunt, et quadam salubri specie pupillæ ipsæ atque orbes colorari videntur; quanto magis hic mentis oculus cum illud summum intuetur bonum, et in eo versatur, atque eo pascitur, splendescit atque enitet, ut fiat illud quod scriptum est: « Tanquam adipe et pinguedine repleatur anima mea (*Psal.* LXII, 6)! » Denique qui scienter agnoscit animas gregis sui, curam adhibet herbis campestribus, ut sint ei pascua plurima; herbis enim suavioribus et agni pinguiores fiunt, et succus lactis salubrior. Quibus pascuis usi sunt divites illi qui « manducaverunt et adoraverunt (*Psal.* XXI, 30); » sunt enim bona fidei pascua in quibus collocatur sanctus Dei (*Psal.* XXII, 2).

3. Est ergo et fenum, quo aluntur greges ovium, qui emittunt vellera sapientiæ, et dant amictum prudentiæ. Et fortasse hoc est fenum montanum, (*Prov.* XXVII, 25), in quod verba descendunt prophetæ: « sicut nix super fenum (*Deut.* XXXII, (2); » et quod diligenter colligit sapiens, ut sint ei oves ad vestitum, spiritalis utique velaminis. Habet ergo cibum suum et amictum anima, quæ illi summo bono adhæret, quod est divinum: quod apostolus Petrus suadet quærendum : ut per ejus cognitionis acquisitionem divinæ simus consortes naturæ (*Petr.* I, 4).

4. Hujus cognitionem aperit sanctis suis Deus bonus, et donat hoc de thesauro suo bono, sicut testificatur lex sacra, dicens: « Quia juravit Dominus patribus tuis dare tibi et aperire thesaurum (21) suum bonum (*Deut.* XXVIII, 11, 12): » de quo thesauro cœlesti dat pluviam terræ suæ, benedicere omnia opera manuum tuarum. Hæc est pluvia eloquium legis (*Deut.* XXXII, 2), quod irrorat animam illam fecundam et fertilem bonorum operum; ut habeat humorem gratiæ.

5. Hujus boni cognitionem quærebat David sicut ipse significat, dicens: « Unam petivi a Domino hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini omnes dies vitæ meæ, et videam delectationes Domini et considerem templum ejus (*Psal.* XXVI, 4). » Denique hoc esse summum bonum subtexuit statim in eodem psalmo: « Credo videre bona Domini in terra viventium (*Ibid.* 13). » Hic enim quæritur, illic facie ad faciem plene videbitur. Hoc bonum in domo Dei est, in illo secreto ejus ac recessu. Unde iterum ait: « Replebimur in bonis domus tuæ (*Psal.* LXIV, 5). » Alibi quoque hanc summam esse benedictionis expressit, dicens: « Benedicat te Dominus ex Sion, et videas quæ bona sunt Hierusalem (*Psal.* CXXVII, 5). » Ideo beatus qui illic habitat in ingressu fidei, hospitioque mentis, devotionis habitaculo, conversatione virtutis.

6. In illo igitur simus, atque in eo maneamus, de quo et Isaias dicit (22): « Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona (*Isa.* LII, 7)! » Qui sunt qui evangelizant, nisi Petrus, nisi Paulus, nisi omnes apostoli? Quid evangelizant nobis, nisi Dominum Jesum (*I Cor.* I, 23)? Hic est pax nostra, hic est bonum illud summum; quia ipse bonus ex bono, ex arbore enim bona bonus fructus legitur (*Matth.* VII, 18). Denique et spiritus ejus bonus, qui ex ipso accipit, et deducit Dei servulos in viam rectam (*Psal.* CXLII, 10). Quis autem habens Spiritum Dei **906** in se, neget bonum, cum ipse dicat: « An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum (*Matth.* XXX, 15)? » Hoc bonum veniat in animam nostram, in nostræ mentis viscera, quod propitius Deus dat petentibus se. Hic est thesaurus noster, hic est via nostra, hic est sapientia nostra, justitia nostra, pastor noster, et pastor bonus, hic est vita nostra. Vides quanta bona in uno bono!

7. Hæc bona nobis prædicant Evangelistæ. Hæc bona requirens David, ait: « Quis ostendit nobis bona (*Psal.* IV, 6)? » Et ostendit ipsum esse bona, subjiciens: « Signatum est in nobis lumen vultus tui (*Ibid.* 7). » Quid autem lumen vultus Patris, nisi splendor gloriæ, et imago invisibilis Dei (*Hebr.* I, 3), in quo et videtur et clarificatur Pater, sicut ipse clarificat Filium suum (*Joan.* XVII, 5)?

8. Ipse est ergo Dominus Jesus summum bonum, quod nobis annuntiatum a prophetis, prædicatum ab angelis, promissum a Patre, evangelizatum est ab apostolis (*I Tim. III*, 16). Qui nobis, tanquam maturitas, advenit: nec solum tanquam maturitas, sed maturitas in montibus adest; ut nihil acerbum, nihil immaturum in nostris consiliis sit, nihil immite, nihil asperum in operibus ac moribus, qui primus evangelizans bona adfuit. Unde et ait: Ipse qui loquebar, adsum (23) (*Isa.* LII, 6), id est, qui loquebar in prophetis (*Hebr.* I, 4), adsum in corpore, quod suscepi ex Virgine: adsum interior imago Dei, character substantiæ, et adsum ut homo. Sed quis cognoscit me?

rint, corporeæ formæ ignobilitatem ad humilitatem incarnationis pertinere existimantes. Qua de re consule Rigaltii dissertationem *de Pulchritudine Christi.*

(21) Nonnullli mss., « patribus tuis, ut aperire thesaurum. »

(22) Rom. edit. sola, « de quo et Apostolus dicit. »

(23) Quidam mss., « qui loquebatur, adsum, id est, qui loquebatur, etc. »

nem enim viderunt, sed operibus supra homi- A nans requiem, rogabat ut acciperetur a se anima
rediderunt. An non ut homo, cum Lazarum (Joan. xi, 35): et rursus supra hominem, cum esuscitaret (Ibid. 43)? An non ut homo, cum iret; et rursus supra hominem, cum totius i peccatum tolleret (Joan. i, 29)?

.d illum igitur properemus, in quo summum num: quoniam ipse bonitas, ipse patientia , qui ad pænitentiam te vocat; ne venias in um, sed accipias remissionem peccatorum. e, » inquit, « pœnitentiam (Matth. iv, 17). » st de quo clamat Amos propheta: « Exquirite a (Amos. v, 14). » Ipse est summum bonum ullius indiget, et abundat omnibus. Facile at, in quo plenitudo divinitatis habitat corter (Coloss. ii, 9). Facile abundat, de cujus
B adine omnes accepimus, et in illo repleti su- ut dicit Evangelista (Joan. i, 16).

Hic igitur verum et summum bonum, si illo piscibili suo (24) et delectabili anima gustaet duabus his hauserit affectionibus, excludens m et formidinem, incredibiliter exæstuat. Os- enim Verbum Dei, modum non capit, nec ur, dicens: « Suavis es, Domine, et in jucuntua doce me justificationes tuas (Psal. cxviii, sculata Dei Verbum. concupiscit super omecorem, diligit super omnem lætitiam, delecsuper omnia aromata, cupit frequenter videre, intendere, cupit attrahi, ut sequi possit « Unum, » inquit, « exinanitum est nomen tuum . i, 2): » propterea te diligimus adolescentu-
C opterea certamus, sed comprehendere te non mus. Attrahe nos, ut possimus currere, ut unguentorum tuorum accipiamus virtutem ndi.

7 11. Festinat etiam interna mysteria viipsam requiem Verbi, ipsam boni illius sumbitationem, et lucem ejus, et claritatem. In nu ac recessu patrio festinat audire sermojus; et cum audierit, super omnem suavitaccipit. Doceat te Propheta, qui gustabit, et Quam dulcia faucibus meis verba tua, suiel et favum ori meo (Psal. cxviii, 103)! » enim aliud desiderat anima, quæ semel suam Verbi gustaverit, quæ semel claritatem iderit? Moyses in monte positus quadraginta
D s legem accipiens, cibum corporis non reat (Exod. xxxiv, 20): Elias ad illam festi-

sua (III Reg. xix, 4): Petrus aspiciens et ipse in monte Dominicæ resurrectionis gloriam, nolebat descendere, dicens: « Domine, bonum est nos hic esse (Matth. xvii, 4). » Quanta igitur illa divinæ substantiæ gloria, quanta Verbi bona, in quæ concupiscunt et angeli prospicere (I Reg. i, 12)!

12. Anima igitur quæ illud videt, corpus hoc non requirit, minimamque sibi familiaritatem cum eo esse debere intelligit, renuntiat sæculo, abducit se a vinculis carnis, exuit omnibus voluptatum istarum nexibus. Denique Stephanus Jesum videbat, et lapidari non formidabat; imo cum lapidaretur, non pro se, sed pro illis a quibus perimebatur, rogabat (Act. vii, 35-59). Paulus quoque raptus usque ad tertium cœlum, cum corpore esset. an sine corpore, nesciebat: raptus, inquam, in paradisum, usum proprii jam non sentiebat corporis: et audiens verba Dei, quomodo ad corporis infirmitates descenderet, erubescebat (II Cor. xii, 2-4).

13. Itaque sciens quid vidisset in paradiso, vel quid audisset, clamabat dicens: « Quid adhuc velut videntes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne attaminaveritis, ne gustaveritis quæ sunt omnia ad corruptelam ipso usu (Coloss. ii, 20, 2). Volebat enim nos in figura esse istius mundi (25), non in possessione atque usu; ut ita utamur hoc mundo tanquam non utamur, tanquam prætereuntes, non tanquam residentes: ambulantes tanquam in imagine sæculi, non in cupiditate, ut velocissima disputatione (26) ipsam imaginem hujus mundi transeamus. Denique ipse fide ambulans, non specie, peregrinabatur a corpore, aderat Domino; et cum esset in terrenis sed in cœlestibus conversabatur.

14. Ergo anima nostra, quæ Deo vult appropinquare, elevet se a corpore, semper illo summo adhæreat, illi bono quod est divinum, quod est semper, et quod erat ab initio, et quod erat apud Deum, hoc est, Dei Verbum. Ipsum est illud divinum, in quo vivimus, et sumus, et movemur (Act. xvii, 28). » Ipsum est quod erat in principio, ipsum est quod est: « Dei enim Filius Jesus Christus in vobis, inquit, est: in quo non fuit (27), Est et Non; sed est in illo fuit (II Cor. i, 19). » Ipse dixit Moysi, 908 ut diceret: « Qui est, misit me (Exod. iii, 14). »

15. Cum hoc igitur anima, nostra sit, et sit (si

Mss. aliquot, sicut illo; » quidam, « in illo, piscibili suo. »

Subobscurus sermo, inquit Nannius: sensum opinor: Volebat nos versari in mundo, quasi imaginaria, et quæ nulla soliditate subsisteuto enim illum allusisse ad illud primæ ad th. cap. vii: « Præterit enim figura hujus i; » nam postea addit: « Ambulantes tanin imagine sæculi. » Ita ille.

Edit. Eras. et Gill. cum duobus mss., « velo- a dispositione: » Rom., « velocissima præne; » Amerb. et cæteri mss.,... disputatione, Commodo sensu; nihil enim aliud exprimit Ambrosius, nisi velle se quam paucissimis verbis de imagine mundi disputare. Iterum autem post duos versus ubi nos cum pluribus mss. et edit., « aderat Domino: »Rom., « sed aderat Domino; » unus mss. exibet, « adhæreat Domino; » alter, « adhærebat Deo. »

(27) Rom. edit., « qui in vobis est. non fuit, inquit, in eo; » vet. autem ac mss. ut in contextu, nisi quod pro « in vobis, » vet. edit. præferebant, « in nobis. »

fieri potest) semper; ut et nostrum possit quis dicere: « Anima mea in manibus tuis semper (*Psal.* CXVIII, 109). » Erit autem, si non carne sit, sed in Spiritu: erit, si se terrenis non misceat. Cum enim ad carnalia reflectitur, tunc ei illecebra obrepit corporis, tunc ira et indignatione exæstuat, tunc mœstitia afficitur, tunc supinatur per arrogantiam (28), tunc dolore affligitur.

16. Hæ sunt ægritudines animæ graves, quibus plerumque ad mortem cogitur; dum oculi ejus cæcantur, ut non videant veræ lumen gloriæ, et divitias æternæ hæreditatis. Quod si eos ad Deum semper intendat, accipiet a Christo fulgorem sapientiæ; ut illuminatum in agnitione Dei habeat obtutum, videat illam spem nostræ vocationis, aspiciat illud quod est bonum, et placitum, et perfectum. Quod enim bonum, et complacitum, Patri: quod complacitum, perfectum; sicut habes in Evangelio, ubi dicit Dominus: « Diligite inimicos vestros, et imitemini Patrem, qui pluit super justos et injustos (*Matth.* v, 44-45): » quod est utique bonitatis. Et postea concludit, dicens: « Estote perfecti sicut Pater vester, qui in cœlis est, perfectus est (*Ibid.* 48). » Charitas enim perfecta est: denique plenitudo legis est (*Rom.* XIV, 10). Quid autem tam bonum quam charitas, quæ malum non cogitat?

17. Et ideo terras fugito (29), in quibus invidia est, ubi ambitio, ubi contentio. Boni ergo illius capacem se anima tua præbeat; ut supra nubes volet, sicut aquila renovetur, sicut aquila pennas emittat; ut renovatis alarum remigiis (30), alta petere non reformidet, hanc habitationem relinquat: terrenum enim habitaculum gravat animam (*Sap.* IX, 15). Exuat vetera, abjiciat erroris desideria, abluat oculos suos: ut videat illam fontem vitæ æternæ, qui affluit atque exundat omnibus, nullius indigens. Quos enim dedit illi, cum « ex ipso, et per ipsum, et in ipso » omnia sint (*Rom.* XI, 35, 36)?

18. Viæ igitur fons est summum illud bonum, ex quo vivendi substantia ministrabatur omnibus: ipsum autem in se habet vitam manentem. A nullo quasi inops accipit: largitur bona aliis, non aliunde assumit sibi; neque enim nostri indiget. Unde et ait ex persona hominis: « Quoniam bonorum meorum non indiges (*Psal.* XV, 2). » Quid ergo pulchrius, quam ei appropinquare, ei adhærere? quæ major voluptas est? Quod his qui viderit, et de fonte aquæ vivæ gratis gustaverit, quid potest (31) aliud desiderare? quæ regna? quas potestates? quam pecuniam? cum advertat quam miseræ etiam hic regum conditiones sint, quam mutabiles imperii status, quam exigua vitæ hujus spatia, quanta in ipso imperio servitia; cum ad aliorum, non ad suum vivant arbitrium.

909 19. Quis autem peculiatus ad vitam æternam transit, nisi virtutum fultus peculio, quod receptum omnibus, solis divitibus impossibile pronuntiatur (*Matth.* XIX, 26)? Non ergo his uti beatum est, sed illud videre, quo ista despicias, et vana veri refellas (32), atque inania et cassa judices, illam nudæ veritatis pulchritudinem diligas, quæ hæc sæculi fucosissimas vanitates redarguat.

20. Erige igitur oculos, anima, tuos; illos oculos, de quibus tibi Verbum Dei dicit: « Corde nos cepisti (33), soror mea sponsa, corde nos cepisti uno ab oculis tuis (*Cant.* IV, 9). » Ascende in palmam, vince sæculum, ut teneas Verbi altitudinem. Imaginem istam mundi foris relinque, foris malitiam: introduc autem bonitatem mentis, quæ habet gratiam in ligno vitæ; si laverit stolam suam, et ingrediatur in civitatem, quæ vera est gratia sanctorum, in qua est Dei tabernaculum, circa quod scribæ Domini prætendunt (34), ubi non dies, aut sol, aut luna tamen ministrant, sed ipse Dominus lumen est, totam illam civitatem illuminans (*Apoc.* XXI, 23); est enim lux mundi (*Joan.* VIII, 12): non utique lux visibilis, sed animarum, quæ in hoc mundo sunt, intelligibilis claritudo, quibus se splendenti lumine rationabilis infundit prudentiæ. prædicatur in Evangelio (35) incorporeæ virtutis inflammans vapore secreta mentium animorumque penetralia (*Luc.* XXIV, 32).

21. Si quis igitur incola esse cœperit illius civitatis supernæ, incola videlicet conversatione ac moribus, non discedat ab ea, non exeat, non reflectat vestigium, non corporis dico, sed mentis vestigium, non revertatur retro. Retro luxuria, retro impuritas est. Denique ascendens ad montem Loth, retro reliquit sodomitana flagitia: quæ autem respexit retro, non potuit ad superiora evadere (*Gen.* XIX, 26). Non ergo pedes tui retro, sed mores non revertantur. Non fiant manus tuæ re-

(28) Describit vultum superbi, qui os sublime in cœlum erigit: contrarius est demissus, qui vultum in terram dejicit. Ita Nannius.

(29) Cod. Reg., « Et ideo terrena fugito. »

(30) Cum id avibus alæ sint, quod remigium navibus; hinc ducta est a poetis, et maxime a Virgilio, ista metaphora, unde illam transtulit Ambrosius.

(31) Edit. vet., « Quæ major voluptas est, quam quod is qui viderit... gustaverit? Quid potest, » etc.: his etiam accedit. Rom. nisi quod habet, « quam cum quis id viderit: » melius vero exarati cod. quos et sequimur.

(32) Mss. aliquot, « et velut vana refellas; » quidam, » et vana veris » (unus « vere ») refellas; rectius alii, et omnes edit., « et vana veri, » etc., de qua locutione jam diximus.

(33) Græcum verbum ἐκκαρδίωσας, quod hic vertitur ab Ambrosio, majorem quamdam emphasin habere observat Nannius; cum idem sonet atque excordi asti: quod vetus interpres reddidit, « Vulnerasti cor meum, » etc.

(34) « Prætendunt, » id est, ante alios tentoria sua figunt, et eos custodiis suis cingunt, ut scite adnotavit Nannius, et jam alicubi a nobis observatum esse meminimus.

(35) Edit., « et ut prædicatur in Evangelio. »

et devotionis tuæ ac fidei genua dissoluta. A
at voluntatis tuæ recidiva infirmitas, non ul-
;ercursus criminum. Sed ingressus es, ma-
ərvenisti, consiste : « Salvans salva animam
'Gen. xix, 17). »
Ascendens directum attolle gradum, nullus
ito redit. Hinc via, inde ruina est. Hinc as-
ı, inde præcipitium. Ascendendi quidem la-
əd descendendi periculum : sed potens est
us, qui te fundatum illic custodiat septum
ıticis muris et apostolicis turribus. Ideo tibi
ominus : Intrate, calcate, quia assistit vin-
(*Joel* iii, 13). Intus, non foris simus. Et in
elio Dei Filius dicit : « Qui est in tecto, non
ıdat vasa sua tollere (*Luc.* xvii, 31). » Non
de hoc tecto dicit, sed de illo : « Extendit B
sicut cameram (*IV Esdr.* xvi, 60). »
Intus ergo esto, intra Jerusalem, intra 910
n tuam pacificam, mitem atque tranquillam.
xeas de ea, neque descendas vas tuum is-
ıt honoribus, aut divitiis, aut arrogantia at-
. Intus esto, ut per te alienigenæ non trans-
eccata animam tuam non transeant, vanæ
iones et cogitationes inanes : non transibunt
si sanctificaveris (36) bellum pro devotionis
i certamine, pro veritatis studio adversus
num illecebras, et sumpseris arma Dei ad-
ı spiritales nequitias, et astutiam diaboli
rtentat sensus nostros fraude ac dolo; quem
etus bellator (37) facile proterit, qui non
urgia, sed sicut decet servum Domini, cum
tia fidem doceat, et eos qui adversantur re-
.t. De hoc dicit Scriptura : « Qui mansuetus
ıllator exsurgat (*Joel* iii, 9), » et infirmus
« Omnia possum in eo qui me confortat
ı. iv, 13).
Hac fide fretus etiam qui infirmus est, præ-
, et erit sancta anima ejus, et stillabunt ei
ı prophetici (*Joel* iii, 18), vel apostolici dul-
m, et colles fluent lac : qualis ille collis, qui
potum Corinthiis dabat (*I Cor.* iii, 2); et
əi aquæ de suis vasis, et de puteorum suo-
ntibus : vel de ventre ejus aquæ vivæ, spi-
videlicet quas fidelibus suis Spiritus san-
inistrat, qui etiam animam tuam dignetur
ut abundet in te fons aquæ salientis in vi-
ernam (*Joan.* iv, 14). Vale, et nos ut filius D
quia nos te ut parentes diligimus (38).

EPISTOLA XXX (39).

Docet non habitandum in locis depressis more luxuriosorum, sed sanctorum instar in editioribus, ubi ædificandum est templum Domino, scilicet in propriis mentibus. A luxuriosis non ædificari hoc templum, cujus fastigium æquitatis hoc metimur. Quinam sepulcra negantur sibi condere, et ascendere in domum Dei; quove pacto ad struendam eam, qua minis, qua promissis excitantur?

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1. Ubi superiorem absolvi epistolam, et perferendam tibi tradidi, venit in mentem illud quod Dominus in manu Aggæi prophetæ locutus est, dicens : « Si tempus vobis est ut habitetis in domibus cælatis (40) (*Aggæi* i, 4)? » Quid ergo istud est, nisi in superioribus habitandum, non in vallestribus et subterraneis habitaculis? Qui enim infra terram habitant, non possunt ædificare templum Dei, et dicunt : « Non venit tempus ut ædificetur domus Domini (*Ibid.* 2); » simul quia luxuriosorum (41) est hypogæa quærere, captantium frigus æstivum, eo quod resoluti deliciis æstus aliter ferre ac tolerare non queant, et ideo requirant umbrosa penetralia : vel quod desidiosi ignava sub terris agant otia; deinde quod tenebrosa illos et opaca delectent magis, quibus 911 operiri flagitia sua credant, secundum illud : « Tenebræ circumdant me ut parietes, quem vereor (*Eccli.* xxiii, 26)? Sed frustra hoc sperant, cum profunda abyssi et abscondita Deus cernat, et omnia deprehendat, antequam fiant (*Sap.* viii, 8).

C

2. At non Elias in hypogæis, non Elisæus habitabant. Denique alter mortuum viduæ filium tulit ad superiora, in quibus consueverat sedere, et ibi eum resuscitavit (*III Reg.* xvii, 22); alteri quoque Sunamitis illa magna mulier, ut Scriptura testificatur (*IV Reg.* iv, 16-37), in superioribus hospitium paravit, et ibi concipiendæ sobolis, quia non habebat, meruit prærogativam, ejusdemque resuscitati pignoris vidit miracula. Quid de Petro dicam, qui ad horam sextam ascendens in superiora (42), baptizandarum gentium cognovit mysteria (*Act.* x, 9 *et seq.*)? At vero parricida Abessalon in valle Regis sibi titulum statuit, et in fossam in valle Regis sibi titulum statuit, et in fossam projectus est, cum esset peremptus (*II Reg.* xviii, 17). Ergo sancti ascendunt ad Dominum, flagitiosi

Plerique mss., « cogitationes inanes non
ıunt; » unus, « non transeant, si autem san-
reris; » concinnius vero alii et edit. ut nos
ı, nisi quod vet. edit. habent, « suscitave-
əro « sanctificaveris. »
Nonnulli mss., « quem manens vetus bel-
»
Ultima edit. Paris., « ut filios diligo... ut
əm diligimus : » sensu præpostero.
Scripta circa ann. 387.
Legitur in Græco, ἐν οἴκοις κοιλοστάθμοις, id
domibus cavatis; unde Nannius existimat
sium per voces « in domibus cælatis » si-
tum voluisse in illis ædibus subterraneas

cellas exstitisse. Nihilominus tamen idem agnoscit infra dictum ab Ambrosio, « domos cælatas, et argentum cælatum. »

(41) Hypogæa, inquit Nannius, loca subterrestria, ubi caupones et meretrices stabulari, solent, quæ ob similitudinem cubilium ferarum lustra a Romanis appellantur. Meretrix certe et χαμαιτύπη, χαμαιταίρις nominatur.

(42) Amerb. cum mss. aliquot, « ad horam nonam. » Quod autem subditur, « ascendens in superiora, » ibi vetus consuetudo Judæorum indicatur, superiorum ædium partem, cum oraturi erant, conscendentium.

ad vitia descendunt; sancti in montibus, criminosi in vallibus; « Deus enim montium est, et non Deus vallium (43) (*III Reg.* xx, 28). »

3. Qui ergo illic, id est, in domibus habitabant vallestribus, in quibus non habitat Deus; domum Dei in se habere non poterant; hanc enim Dominus quærebat ab illis domum, ut semet ipsos ædificarent, atque intra se Dei templum vivis fidei lapidibus attollerent. Neque enim terrenorum parietum constructiones, et silvestrium ligna culminum (44) desiderabat, quæ cum fuissent, manus dirueret hostilis : sed illud templum quærebat, quod in hominum conderetur mentibus, quibus dicendum foret : « Vos estis templum Dei (*I Cor.* III, 16); » in quo habitaret Dominus Jesus, et unde ad redemptionem universorum procederet, ut in utero Virginis sacra reperiretur aula, in qua Rex habitaret cœlestium, et corpus humanum Dei templum fieret; quod etiam, cum solutum esset, in triduo resuscitaretur.

4. Sed hanc domum luxuriosi non ædificant, qui cælatas inhabitant domos (*Aggæi* I, 4), et cælato argento delectantur; sordet enim illis purum argentum, ita et istis sordet simplicis habitationis locus (*Isa.* v, 8). Sinuant spatia domorum, et adjiciendo adjiciunt, conjungentes domum ad domum, et villam ad villam, effodiunt terram; ut elementum quoque eorum cedat habitaculis, et quasi terræ filii intra ejus recondantur uterum, et abscondantur alvo. Isti plane sunt, de quibus dicit Hieremias : « O qui ædificant domum suam non cum justitia (*Jerem.* XXII, 13)! » Qui enim cum justitia ædificat, non in terrenis ædificat, sed in cœlestibus.

5. « Ædificasti, inquit, domum, metire superiora ejus, perflatilia distincta fenestris, et contignata cedro et illita minio (*Ibid.* 14). » Metitur antem superiora, qui contemplatus judicium Dei, judicat judicium humilis, et judicium pauperis. Qui autem **912** in avaritiam intendit, et in sanguinem innocentis, non ædificat superiora cum judicio, nec mensuram tenet; quia non habet Christum : nec aspirare sibi divinæ flatus explorat gratiæ, nec pleni luminis splendorem requirit; nec illita minio habet cœnacula, cui non potest dici : « Sicut resticula coccinea labia tua (*Cant.* IV. 3). »

6. « Non sepelietur, inquit, hujusmodi (*Jerem.* XXII, 19); » qui enim vivum se sub terram infodit, et tanquam in sepulcro sepelivit, eripuit sibi mortuo requiem sepulturæ. Depositus itaque in valle corporalium delectationum, non invenit sepulcrum, de quo possit resurgere. Hujusmodi ergo vir, nec templum Deo ædificat; quia non novit tempus correctionis suæ. Quomodo enim possunt tales homines templum ædificare, qui quasi feræ ac bestiæ in spelæa ferarum et bestiarum latibula sese receptant, atque in foveas se serpentium more demergunt, et consuetudine fraudulentæ vulpis infodiunt?

7. Sed nec sepulcrum sibi condit, qui ante tempus moritur; vivens enim, mortuus est (*I Tim.* v, 6); nec audit vocem Aggæi, id est epulantis (45), ut interpretatio declarat; quoniam non ingreditur tabernaculum Dei, « in voce exsultationis et confessionis, sonum epulantis (*Psal.* XLI, 5). » Quomodo enim vocem ejus audit, qui opera ejus non videt? Nam si videret, audiret verbum, quod in ejus manu factum est, delectatus ejus actibus, quibus pulsavit, et apertum est ei, et descendit in ejus animam; ut epuletur in eo sinceritatis et veritatis cibos (46).

8. Ergo quia non audivit, fit iterum in manu Aggæi verbum, et dicit : Surgite (47) de cælatis et depressis malitia domibus, et ascendite in montem Scripturarum cœlestium, et cædite lignum sapientiæ, lignum vitæ, lignum cognitionis (*Aggæ* I, 8) : et dirigite vias vestras, ordinate actus vestros; ut habeant ordinem suum debitum, qui necessarius et utilis est ad ædificandam Domini domum.

9. Nam si non feceritis, « nec cælum dabit rorem suum (*Ibid.* 10), » id est, sermo cœlestis, qui sicut ros descendit super fenum, non temperabit fervidos corporalium motus passionum; nec ignita restinguet diversarum spicula cupiditatum : « nec terra ejus, » id est, (48) anima, « fructus dabit (*Ibid.*) » eo quod arescat, nisi repleatur irriguo verbi Dei, et perfundatur rore cœlesti, spiritalis ubertate gratiæ.

10. Et quia sciebat desides esse habitantes in hypogæis, et voluptatum gurgustiis : « Excitabo, inquit, illis spiritum Zorobabel de tribu Juda, et Jesum Josedech sacerdotem magnum (49) (*Ibid.* 14; » ut incitentur ad ædificationem divinæ domus. « Nisi enim Dominus ædificaverit sibi domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam (*Psal.* CXXVI, 1). » Ipse et Zorobabel jugis redundantia, ut pote fons vitæ, est Verbum **913** Dei, « per quod omnia, et ex quo omnia, et omnia in ipso (*Coloss.* I, 16). » Hæc dicit redundantia : « Si quis sitit, veniat ad me, et bibat (*Joan.* VII, 37), » hoc est,

(43) « Deus vallium » his vocibus subjungit Rom. edit., « Inquit ergo : Ponite jam corda vestra in vias vestras, ascendite in montem. » Sed sine ulle scripti editive codicis suffragio.

(44) Nonnulli mss., « lignorum culmina. » Sed retinenda cæterorum, et edit. lectio, cum « ligna culminum » hic idem significet, ac ligna montium.

(45) Aggæum vulgo interpretantur festivum, solemnem et gyrantem; sed forte illud vocabulum reddidit Ambrosius per τό *epulantem*, quod *solemnitatum non minima pars in epulis soleat esse posita.*

(46) Vet. edit. et mss. non pauci, « veritatis cibus. » Non satis recte, nisi quis τό *epuletur* passiv accipiat, pro manducetur.

(47) Rom. edit. sola, « et dicit : ascendite montem, cædite ligna, et ædificate domum; qua dicat : Surgite, » etc.

(48) Edit. Rom., « anima germina sua dabit. »

(49) Ita vet. edit. ac mss. nisi quod illæ omittun « Jesum ante Josedech » : at Rom. edit. sic emendavit : « Excitavit, inquit, illis Dominus spiritum Zorobabel... et spiritum Jesu filii Josedech sacerdotis magni. »

ıvium indeficientis meatus. Profluvium quo-
ıocturnum legimus Zabulon, quod est prophe-
ı : sed jam et ipsum (50) hujus fluenti infu-
ı resplenduit, per quod evanuit illud profluvium
atis in Jerabel, quæ inimica veritati, et ad-
ıria prophetarum eloquiis, ita dilacerata est
m morsibus, ut nullum ejus superesset vesti-
, sed toto corpore suo cum omnibus posteri-
suæ insignibus exstingueretur (*IV Reg.* ix,
). Ipse igitur Zorobabel ex tribu Juda, ipse
ı magnus sacerdos, et tribu designatus et no-
: duo significari videntur, et unus exprimi-
quia idem quasi potens natus ex potente, quasi
nptor ortus ex virgine, in utriusque idem na-
diversitate dividuæ, unius Filii Dei veritatem
ı salutaris implevit.

Excitaturus itaque a mortuis (51) Zorobabel
um, ait : « Adhuc semel ego movebo cœlum,
ram, et maria, et desertum (*Aggæi* ii, 7). Mo-
ante hæc, cum de Ægypto liberaret populum
ı (*Exod.* xiv, 22 seq.), quando in cœlo columna
ignis (*Exod.* xiii, 21), terra inter fluctus, mu-
a mari, via in aqua, in deserto messis quoti-
. frugum cœlestium multiplicabatur, petra sol-
ur in fontes aquarum : sed movit et postea
ssione Domini Jesu (*Luc.* xxiii, 44) (*Matth.*
, 31-33); quando cœlum tenebris obductum,
efugit, petræ scissæ, tumuli aperti, mortui
ıcitati, draco victus in fluctibus suis vidit pis-
es hominum, non solum navigantes in mari,
tiam ambulantes sine periculo.

Desertum quoque motum, quando infructuo-
ıationum populus messe cœpit devotionis et
flavescere ; et eousque deserti, et gentium
ıotio facta est ut apostolorum quos direxit ad
ıs vocandas, tanta esset et tam vehemens
icatio ; ut « in omnem terram exiret sonus
n, et in fines orbis terræ verba eorum (*Psal.*
5). » Tanta, inquam, commotio deserti, ut
ıs filii fierent desertæ quam ejus quæ habebat
a (*Isa.* liv, 1) ; et floreret desertum, ut lilium
xxxv, 1) ; introirent electa gentium ad resi-
populi ; quo reliquiæ salvæ fierent per elec-
m gratiæ (*Rom.* xi, 5).

« Et replebo, inquit, domum hanc » argento
et auro (52) (*Aggæi* ii, 8) ; eloquiis cœlestibus,
sunt sicut argentum igne examinatum (*Psal.*
), et veri claritate luminis, sicut auro spiritali
nctorum occultis mentibus refulgente. Has di-
ı confert Ecclesiæ suæ, quibus intelligibiles the-
replentur, et gloria augetur domus super prio-
gloriam (53), quam populus habuit electus (54).

A 14. Pax enim et tranquillitas animæ super omnem
domus gloriam est (*Aggæi* ii, 10) ; quia pax supe-
rat omnem sensum (*I Cor.* xv, 28). Hæc est pax
super pacem, quæ dabitur post tertiam commotio-
tionem cœli, maris, terræ, deserti (*Philipp.* iv, 7) ;
quomodo destruet omnes Potestates et Principatus.
Cœlum enim *et terra transibunt* (*Matth.* xxiv, 35),
et omnis istius mundi figura : et unusquisque in
romphæa insurget ad fratrem suum, id est, **914**
verbo penetrante medullas animæ (*Hebr.* iv, 12), ut
destruatur quidquid est contrarium, currus ex
Ephræm, et equus ex Jerusalem, ut Zacharias dixit
(*Zach.* ix, 10). Et sic erit pax per omnia, nullis ob-
sistentibus corporis passionibus, aut incredulæ
mentis impedimentis ; ut fiat in omnibus omnia Chri-
B stus, subdita Patri exhibens corda universorum.

15. Unde et ad ipsum solum mystice dicitur : « Su-
mam te, Zorobabel, et ponam te sicut signaculum ;
quia te elegi (*Aggæi* ii, 24). » Etenim cum fuerit ani-
ma nostra pacifica, ut dicatur ei : « Convertere, con-
vertere, Sunamitis (*Cant.* vi, 12) : quod pacificam si-
gnificat, et ut tuo nomine utar εἰρηνικήν : tunc accipiet
in se sicut signaculum Christum ; id est, imagi-
nem Dei, ut sit ad imaginem ; « quoniam qualis
cœlestis, tales et cœlestes (*I Cor.* xv, 48). » Et opor-
tet nos portare imaginem cœlestis, id est, pa-
cem.

16. Atque ut sciamus verum esse, habes in Can-
ticis, in ultimo jam perfectæ animæ dici, quod et
tibi dicat Dominus Jesus : « Pone me ut signacu-
lum in brachium tuum (*Cant.* viii, 6), » ut luceat
C Pax in corde tuo, et in operibus tuis Christus, et
formetur in te sapientia, et justitia, et redemptio.
Vale, fili, et nos dilige ; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXI (55).

Quærenti Irenæo *num eos qui statim a pueritia, et eos qui jam ætate provectiores crediderint, diversa charitate Deus diligat ; respondet sanctus præsul in Scriptura Deum Synagogæ, quæ prius fidelis fuerat, lapsum doluisse ; postea tamen charitatem suam transtulisse ad Ecclesiam, ut per duas uxores David, nec non Moysis de muliere captiva locum significatur.*

Ambrosius Irenæo salutem.

1. Differentia charitatis utrum sit aliqua apud
Deum, eorum qui a pueritia crediderint, et eorum
qui juventutis aut posterioris ætatis (56) processu,
D prudenter requirendum putasti ; nam hoc quoque
Scriptura divina non prætermisit, neque intactum
reliquit. Siquidem Dominus Deus noster ad Joel
prophetam non otiose ait : « Lamentare ad me
super Sponsam præcinctam sacco in virum (57)
ejus virginalem (*Joel.* i, 8), » dolens Synagogam,
quæ antea virginitate sua desponsata Dei Verbo

) Vet. edit., « legimus, quod est Zabulon, id
ıropheticum ; sed etiam et ipsum ; Rom., « le-
s quod est propheticum, et ipsum ; » at mss.
ıo consensu nobis suffragantur.
) Rom. edit. sola e textu eximit τό « a mortuis. »
) Rom. edit., « domum hanc gloria, dicit Do-
s exercituum. Meum est argentum, et meum
urum, Replevi ergo argento, » etc.
) Quidam mss., « augetur domus superiore
gloria.
(54) Eadem edit., « Hoc enim est quod sequitur : Magna erit gloria domus istius novissimæ super primam, dicit Dominus exercituum, et in loco isto dabo pacem. Pax enim, » etc.
(55) Scripta circa ann. 387.
(56) Rom. edit., « aut proectioris ætatis. »
(57) Mss. aliquot, « præcinctam ac super virum ; » edit., « præcinctam sacco super virum. »

foret, vel animam certe quæ de bonis meritis (58) decidisset; ita offendiculum incidisse peccatorum flagitiis, ut odia contraheret, et inquinamento impietatis, ac perfidiæ obsoleta sordibus, miserabili esset despectui, longe mutata ab illius Sponsæ gratia, quæ ante meruerat audire : « Sponsabo te mihi in fide et justitia et misericordia (*Osee* II, 19). »

2. Nec immerito lamentabilis pronuntiatur, quæ tantorum munerum amiserat pretium, et virtutum dotalium tam grave subierat dispendium, ut ei virginalis Sponsus eriperetur. Nostris enim meritis Verbum Dei nobis aut vivit, aut moritur; nam si bona studia atque opera nostra sint, vivit atque operatur in nobis Dei Verbum : si tenebrosæ cogitationes operationesque nostræ sint, occidit nobis sol justitiæ (*Malach.* IV, 2). **915** Et ideo lamentandum præcipit pro ea anima. Nam sicut illis gratulandum et epulandum est, cum quibus Sponsus est; ita illi animæ lugendum, cui Sponsus fuerit eruptus, sicut de apostolis scriptum est in Evangelio : quoniam « cum auferetur ab eis Sponsus, tunc jejunabunt in illis diebus (*Matth.* IX, 15). »

3. Ergo et hæc anima habeat ante lætitiam et exsultationem, cum haberet παρθενικὸν λόγον. Et ideo non jejunabat, quia dies erant epularum et refectionis; cum adesset Sponsus, invehens quibus aderat, ubertatis affluentias, cœlestis alimenti copias (59), vini rigatus, quo corda hominum lætificantur (*Psal.* CIII, 15): sed posteaquam Sponsum factis suis amisit, jubetur in cilicio agere pœnitentiam peccatorum suorum, et deflere semetipsam; quia mortuus est et crucifixus pro ea Christus, qui est παρθενικὸς λόγος.

4. Si a prima ætate convenit, nec alterius anima hæc videtur experta copulam; sed a principio virginalem fidei suæ florem Christo dicavit, atque ipsi primis fœderata pietatis mysteriis sacros juvencula cultus recepit; ipsa est Israelitica animis veteris prosapiæ (60) ex genere patriarcharum, quæ si inoffensum fidei servasset curriculum, magni meriti foret Sponsa Verbi virginalis, tanquam illa quæ apprehendit justitiam, « et obviabit illi quasi mater, et quasi mulier a virginitate suscipiet illam (*Eccli.* XV, 2). »

5. Altera quoque est acquisita ex gentibus, et utraque Sponsa unius Verbi, quod est magnum mysterium. Idque tibi demonstratur in libro *Regnorum;* si quidem David duas uxores habuit Achinaam Jezrahelitem, et Abigæam acquisitam sibi postea (*I Reg.* XXV, 42, 43) : illam rigidiorem, istam misericordiæ plenam et gratiæ, hospitalem ac liberalem animam, quæ revelata facie Patrem vidit, speculata ejus gloriam; quæ suscepit divinum illum paternæ gratiæ rorem, ut habet nominis interpretatio. Quid autem ros Patris, nisi Dei Verbum quod humore fidei atque justitiæ (61) infudit corda universorum ?

6. Pulchre igitur huic animæ versus dicit David, quod illi Abigææ dictum est : « Benedictus Dominus Deus Israel, qui misit te hodie huc obviam mihi, et benedicti mores tui (*Ibid.* 33). » Et iterum dicit ei : « Ascende in pace in domum tuam. Vide, jam audivi vocem tuam, et reveritus sum faciem tuam (*Ibid.* 35). » Denique in Canticis etiam hæc verba sunt Sponsi ad Sponsam : « Ostende mihi faciem tuam, et insinua mihi vocem tuam (*Cant.* II, 14). »

7. Et tunc quidem dimissa est, quoniam alterum habebat virum, qui dicebatur Hebraice Nabal, Latine insipiens (62), durus, inhospitalis, inhumanus, ingratus qui officia nesciret referre : sed posteaquam defunctus est vir ejus, solutam a lege viri accepit eam sibi in uxorem propheta David. Per cujus copulam Ecclesiæ crediturae ex gentibus significantur mysteria (63), quæ amisso viro, qui ante juncta fuerat, transivit **916** ad Christum, censu pio dives, humilitatis et fidei, misericordiæ quoque dotata patrimonio.

8. Sed hoc loco non ista deploratur, sed illa Achinaam, quæ fuit male fortis in fratrem; et ideo illi frater factus est in commotionem. Unde ex persona eorum dictum est : « Posuisti nos in parabolam in gentibus, commotionem capitis in populis (*Psal.* XLIII, 15). » Quam nutantem inveniens diabolus, sicut leo diruit, et jucunditatem ejus abstulit : vineam ejus et ficum evertit, sub quibus solebat ante requiescere (*Mich.* IV, 4), et arescere fecit fructus ejus.

9. Quos aridos miseratus, atque albentes siccitate nimia, dicit ad prophetam Deus : « Lamentare ad me super Sponsam præcinctam cilicio, et super virum ejus virginalem (*Joel.* I, 8), » id est, super animæ hujusmodi vel Synagogæ virum mortuum. Cui loco alio expostulans dicit, eo quod oblita propositi sui (*Osee* IV, 6), oblita charitatis, immemor gratiæ, devia disciplinæ, superiorem uxoris affectum amiserit. Meritoque suis eam sermonibus redarguit, memorans et retexens ejusdem blanditias, et pietatis vocabula : Non sicut domesticum me vocabas, et patrem et initiatorem virginatis tuæ.

10. Ergo huic animæ cui per intemperantiam ejus mortuum est Dei Verbum, et ille παρθενικὸς λόγος

(58) Mss. nonnulli, « de bonis mentis. »

(59) Omnes edit. et mss. aliquot, « ubertatis affluentiam cœlestis alimenti, copia vini rigatus : » alii mss. ut nos in textu, paucis exceptis, in quibus habes, « ubertatis affluentia, cœlestis alimenti copia vini rigatus ; » cod. Long., « vino rigatus. » Hoc ultimum non satis apte, cum « rigatus » sit in quarto casu pro, rigationes.

(60) Duo mss., « veritatis prosapiæ ; » melius alii totidem, « veritatis prosapia ; » unus, « pietatis prosapiæ. » Minus eleganter.

(61) Cod. Boyer., « quod humore gratiæ et fidei. »

(62) Amerb. et sex mss., « Latine insipientia. »

(63) Cod. Boyer., « Ecclesiæ credetur significata mysteria. » Et rursus pro « censu pio dives, » idem habet, « censu prædives. »

, luctum incidit (64), intercessorem adhi- vocetur ad pœnitentiam, quo possit mereri ɔordiam. Illa autem quæ bona intellectu, et in aspectu valde, sicut Abigæa acquisita at in prælio; devictis adversariis, et mortuo ui vallatus nequitiis spiritalibus repugnabat stebat, ne sibi speciosa uxor adimeretur . xxv, 38, 39) : quasi victor et diligens Sponcunditatem confert et gratiam, emendans omnibus pulchritudinis ejus impedimentis, ans vestimentis captivitatis; ut depositis is capitis sui capillis, id est peccatorum cri-, qui quasi superflui nostro in corpore vi-: « Quoniam si vir comam nutriat, ignomi-illi (*I Cor.* xi 14); » in unitate fidei, in vi-rfectum, in mensuram ætatis plenitudinis studeat occurrere (*Ephes.* iv, 13); ut omnem t animi perturbationem, et charitate fundata ur in Domino Jesu, et universo acquirat in-itum corpori (65).

Iæc est anima illa, quam Lex demonstrat specie mulieris bonæ, quam si videris in et concupieris accipere in uxorem tibi : ɔes, » inquit, « eam in domum tuam (*Deut*,); ut tota ei committas interiora domus tuæ, n tuorum viscerum possessionem, auferas perflua, tondeas lapsus; et novacula non cuta, ne faciat dolum, tuarum exuvias pas-i, atque inanes sensus recidas. Ideo ait : s ejus caput (*Ibid.*); quo nulla obstacula ur oculi sapientis, qui sunt in capite ejus . ɪɪ, 14). « Et sedebit » inquit, « triginta die-domo tua (*Deut.* xxi, 13), » peccata propriæ ans nativitatis, et commenta 917 nequissimi liaboli, qui vult congregare, quæ non gene-*Jerem.* xvii, 11); ut hujus mystici numeri tione mundata, conjugii claves adipiscatur. Et pulchre ait : « Postea intrabis ad eam » ut totus ingrediaris in animam tuam, atque intra ipsam te colligas, et in ea habites, apud eam commoreris, in ipsa tibi sit omnis conversatio; ut sis non in carne, sed in spiritu, et proponas adjungere eam tibi ad consortium vitæ, sciens quoniam communicabit tecum de bonis; et perfunctus ejus gratia dicas : « Puer autem eram ingeniosus, et sortitus sum animam bonam (*Sap.* viii, 19). » Et illa tibi respondeat : « Assumam te, et inducam te in domum matris meæ, et in secretum ejus, quæ me concepit (*Cant.* iii, 4). » Bona mater animarum Jerusalem illa, quæ in cœlo est.

13. Erit ergo uxor tua, et inveniens te osculabitur te. « Et si postea displicuerit tibi (*Deut.* xxi, 14); » quod castiget corpus suum, et servituti redigat, non patieris eam servire, id est, voluptatibus corporis, nec subjicies eam carni, sed liberam permanere patieris : nec alienabis eam, hoc est enim vendere : nec contemnes eam, sed permittes servire eam Deo suo in castitate fidei, et bonorum operum sobrietate. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus (66).

EPISTOLA XXXII.

Perdicis fallacia et libidine adumbrari Satanam tradit. Quomodo hic clamando sibi congregavit populos, eos Christus etiam clamando ad se revocaverit? quonamve pacto id cum perdicis natura conveniat? Sub quæ colligit non incassum Christum clamasse, ac postquam diabolus omnino spoliatus fuerit, tunc stultum illum, quem Deus elegit, salvum futurum.

AMBROSIUS IRENÆO salutem (67).

1. « Clamavit perdix, congregavit quæ non peperit (*Jerem.* xvii, 11). » Licet enim mihi de superioris fine epistolæ (68), sequentis mutuari exordium. Celeberrima questio : et ideo ut possimus eam absolvere, quid de natura avis istius habeat historia, consideremus (69). Nam et hoc considerare non mediocris prudentiæ est, siquidem et Salomon cognovit naturas animalium, et locutus est de pecoribus, et volatilibus, et de reptilibus, et de piscibus (*III Reg.* iv, 33).

Ultima edit. Paris., « luctum incidit. »
Omnes edit. et nonnulli mss., « et universa it incrementa corpori; » alii mss. plures et s, « et universo acquirat incrementum; » , « incrementa, corpori. »
Scripta circa ann. 387.
ta mss. magno numero, et vet. edit.; cod. Vat. unus Long. ac Læt. et cum his Rom. Ambrosius Sabino, » quam inscriptionem n excutiemus.
Rom edit. sola, « liceat mihi de superioris ad m de incarnationis Dominicæ sacramento Apollinarium epistolæ fine, » etc. Manifestem est istæ ab editoribus ea mente inter-esse, ut indicarent hujusce epistolæ initium oportere ad finem illius, quæ sic desinit, ctus est perdix, qui clamavit, ut congrega- non peperit, » etc. hujus quidem ultimæ edit. inscriptio legitur *Irenæo*: sed cum eam-istolam non modo cuncti mss., verum etiam t edit. Rom. *Sabino* inscriptam exhibeant; est cur in eadem edit. dicatur exarata « Ad m. » Contigisse porro videtur, ut quemadmo-æ « ad Sabinum est ideo in vet. edit. ins-uit « ad Irenæum, » quia editores eam huic ipsi destinatam putarunt, ad quem hæc nostra; non aliter etiam hanc, qua de agitur, tres memorati mss. inscriptam *Sabino* exhibent, quod librarii illam eidem destinatam fuisse, ad quem alia illa, sibi persuaserint. Sed illas diversis scriptas ut arbitremur, facit vel ipsa ratio, quæ in utraque servatur; in illa enim agitur cum Sabino, quasi cum viro eximii cujusdam meriti atque auctoritatis, in hac autem familiarius cum Irenæo, quippe quem etiam filii vocabulo compellere in subscriptione non dubitaverit sanctus noster. Itaque cum multo major numerus mss. et omnes vet. edit. eamdem hanc epistolam ad Irenæum datam significent, cumque prima hujusce verba commode referri queant ad illa superioris num. 11, « et commenta nequissimi diaboli, qui vult congregare quæ non generavit; » eidem ordinem suum et inscriptionem restituenda esse putavimus.

(69) Intellige Histor. Anim. Aristotelis, ubi lib. ix, cap. 6, vel Hist. Natur. Plinii, ubi lib. x, cap. 33, subjecta perdicis in venatores astutia describitur. Nonnulla etiam hac de re tradit Basilius hom. 8 in Hexaem., et plura hom. 13 Exhort. ad Bapt. Multa similiter Aldrovandus lib. xiii Ornithol. et Huetius in Observat. ad Origen. Comment. pag. 16 et 17, quos consule.

2. Dicitur itaque avis ista plena esse doli, fraudis, fallaciæ, quæ decipiendi venatoris vias calleat, atque artes noverit, ut cum a pullis avertat suis : omniaque tentamenta versutiæ 918 non prætermittere, quo possit venantem abducere a nido et cubilibus suis. Certe si insistere adverterit, tandiu illudit, quandiu soboli fugiendi signum tribuat et potestatem. Quam ubi evasisse senserit, tunc se et ipsa subtrahit, et lubrica arte deceptum insidiantem relinquit.

3. Fertur etiam promiscuæ esse permistionis, ut in feminas (70) cum summo certamine mares irruant, et vaga calescant libidine. Unde impurum et malevolum et fraudulentum animal adversario et circumscriptori generis humani, fallacissimoque, et impuritatis auctori conferendum putatur.

3*. Clamavit ergo perdix, qui a perdendo nomen accepit (71), Satanas ille, qui Latine Contrarius dicitur. Clamavit in Eva primum (*Gen.* III, 1-5), clamavit in Cain, in Pharao (*Exod.* v, 2), Dathan, Abiron, Core (*Num.* XVI, 2). Clamavit in Judæis, quando petierunt sibi fieri eos, cum Moyses legem acciperet (*Exod.* XXXII, 1). Clamavit iterum, quando de Salvatore dixerunt : « Crucifigatur, crucifigatur (*Matth.* XXVII, 23) ; » et : « Sanguis ejus super nos, et super filios nostros (*Ibid.* 25). » Clamavit, quando sibi regem fieri postulaverunt ; ut recederent a Domino Deo rege (*I Reg.* VIII, 5) Clamavit in omni vano et perfido.

4. His vocibus congregavit sibi populos, quod non creaverat ; Deus enim hominem ad imaginem et similitudinem suam fecit (*Gen.* I, 27), et diabolus sibi hominem vocis suæ fraude sociaverat. Congregavit sibi nationum populos, faciens divitias non cum judicio. Unde in proverbio est de divite avaro, quia perdix iste congregat divitias non cum judicio. At vero meus Jesus quasi judex bonus cum judicio omnia agit, qui venit, sicut scriptum est, dicens : « Ego loquor justitiam et judicium salutis (72) *Isa.* LXIII, 1). »

5. Ea igitur gratia deprædatus est perdicem illum diabolum, abstulit ei male congregatas divitias multitudinis, revocavit ab errore animas gentium, mentesque nationum deviantium. Et quia diaboli voce deceptos sciebat, et ipse ut vincula nexusque veteris erroris solveret, clamavit primum in Abel, cujus clamavit vox sanguinis (*Gen.* IV, 10). Clamavit in

A Moyse, cui dixit : « Quid clamas ad me (*Ex* 15) ? » Clamavit in Jesu Nave (*Josue* I, 1). vit in David, qui ait ; « Clamavi ad te, s (*Psal.* CXVIII, 146). » Clamavit et in omnib phetis. Unde et ad Isaiam dicit : *Clama* ; et « Quid clamabo (*Isai.* XL, 6) ? » Clamavit mone, convocans cum altissima prædicati pientia (73) : « Venite, edite de 919 meis et bibite vinum quod miscui vobis (*Prov.* Clamavit etiam in corpore suo, sicut scara ligno (*Habac.* II, 11). Clamavit ut insidiato leret et circumveniret, dicens : « Deus, Deu quare me dereliquisti (*Matth.* XXVII, 46) ? » vit ut dispoliaret, respondens latroni : « amen, dico tibi, hodie mecum eris in paradi

B XXVIII, 43). » Itaque ubi clamavit Jesus, perdix ille a congregatis in dimidio dierum derelictus est.

6. Unde et quidam naturæ perdicis etia aptandum putarunt, eo quod aliena diripia foveat suo corpore, atque hac sua fraud alienos studeat acquirere. Sed (quod aiunt, oculum (74) ; habent enim et volatilia sua a istud adverterit, cujus aut singula ova dir cubile fuerit invasum, aut sollicitata sobole similitudinis, speciei simulatione (75) dece infirmior viribus, induit se atque armat v et cum labor omnis impensus nutrimento cantem exhauserit, atque adolescere pulli c tunc vocem emittit, et quadam pietatis tuba

C advocat. Quæ naturali quodam auditu excita scit parentem, et simulantem deserit. Ita c congregare quæ non peperit, amittit quos dos putavit.

7. Non superfluo igitur et Jesus clam quia totius mundi populus voce perdicis, bl arte, specie deceptus ab auctore proprio d rat, lubricas artes secutus, veri parentis v vocatus fallacem relinqueret, atque in dimi rum ejus fraudulentum desereret, id est hujus finem sæculi, cui nos eripuit Dominu et ad vitam æternam vocavit. Itaque nunc mundo, vivimus Deo (*Rom.* VI, 8).

8. Cum igitur perdix iste penitus a fal derelictus fuerit, tunc erit stultus ille, que Deus, et sapientem confudit, salvus, quoni stulta sunt mundi, elegit Deus. Ideoque «

(70) Mss. Colb., ut in mares veluti feminas.

(71) Hanc perdicis etymologiam a recentioribus in hunc Ambrosii locum non incidisse. Quod autem illam ridiculam esse idem contendit, non refragamur ; cum ad Ambrosii propositum satis fuerit eam ipsius ætate receptam esse. Dalechampius in Plinium dictam ait a verbo πέρδειν, et alii alias ejusdem vocis origines excogitarunt.

(72) Rom. edit. sola, « judicium solutaris. »

(73) Omnes edit., « prædicatione ad sapientiam ; » Vat. unus, « prædicatione ac sapientia ; » melius cæteri mss. ut contextu.

(74) Edit., « cornicis oculum ; » mss., : cornici oculum, » quomodo etiam Tullius orat. pro l co. Videtur autem Ambrosius proverbium G de quo Macrobius lib VII *Saturn.* meminit, i scilicet cornix cornici oculum effodit, id es dus callidi artem, qua sibi fraudem facere batur, astutiori arte deludit. Vide Adag. Er 1, cent. 3, pro. 75.

(65) Ita Eras. et seq. edit. cum mss. a Amerb. autem cum aliis nonnullis, « error litudine, speciei simulatione : » Colb. unus simulationis, decepta : » Prat. vero, et Gem rori, similitudine, specie, simulatione de Quæ quidem lectio non displicet.

sapiens esse in hoc sæculo, stultus fiat. ut ...iens (*I Cor.* I, 27). » Vale, fili, et nos dilige, ..., quoniam nos te diligimus.

EPISTOLA XXXIII (76)

... vereri se ne quæ ex loco Scripturæ de dua... uxoribus duas in eodem homine animas esse ...retur, significanti; scribit varias ibidem in...ri animæ qualitates; in amabili enim animam ...otati deditam adumbrari, in odibili vero se...ores virtutes consectantem: hujus autem ... primogenitos esse cum ex altero loco, tum ... etiam qui fuit propositus, intelligi.

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

...periore epistola (77) scripsimus liberandam ...ersariis animam nostram, et cum ea indis...lis vitæ subeundum consortium. Et quia ser... nobis de Deuteronomio (*Cap.* XXI, *vers.* 15), ...lum assumpsit assertionis suæ, quo loci sub...est **920** de viro, qui duas uxores habebat, ...dibilem, alteram amabilem; non perfuncto...ius videris, ne forte duas animas istum sibi ...sse aliquis intelligat: quod fieri nequaquam

...rum ipse non ignoras quod interdum Scri...rum allegoriam dicit, alia ad speciem Syna... alia ad Ecclesiæ refert: alia ad animam, alia ...bi mysterium, alia ad diversas species et ...les animarum: quæ discernit, qui dijudicat ... Unde sequenti capitulo legis non duas ani...ad diversas qualitates unius animæ compre... esse arbitror. Est enim amabilis animæ ..., quæ concupiscit voluptuaria, quæ laborem ...ompunctionem declinat, judicium Dei ne... Ideo amabilis, quia dulcis et suavis ad tem...letur, quæ mentem non afficiat, sed oblectet. ...altera tristior, quæ zelo Dei conficiatur, si...r severa scortari comparem suum nolit, non ...r, non sinat, nihil indulgeat corpori, nihil ...iti et delectationi relaxet, abdicet occulta de..., dura laborum sequatur, gravia periculo-

... igitur pepererint ei ambæ, non poterit, in...rimitivum filium amabilis in hæreditatis ins...e præponere primitivo filio odibilis; cum ...libilis filium primitivum esse. In quo non ...elationem simpliciter significari puto, quasi ...rimitivos duos, quam expressionem solum ... filium primitivi habere prærogativam. Pri... enim primogenitus est, sancti autem pri...ti sunt: quia « omnis masculus adaperiens ..., sanctus Domino vocabitur (*Exod.* XIII, ... II, 23). » Non tamen omnis primogeni...tus sanctus; non enim sanctus Esau, qui utique primogenitus.

4. Sancti autem primogeniti sunt; denique habes in Numeris: « Ecce tuli levitas de medio filiorum Israel pro omni primogenito, qui aperit vulvam, a filiis Israel. Mihi enim in quo die percussi omne primogenitum Ægypti, sanctificavi omne primogenitum Israel (78) (*Num.* III, 12, 13). » Ergo levitas pro primogenitis accepit, quasi sanctos; sanctos enim primogenitos esse cognoscimus ex epistola ad Hebræos scripta, in qua habemus: « Sed appropinquastis Sion monti, et civitati Jerusalem, et decem millibus angelorum; et Ecclesiæ primitivorum (*Hebr.* XII, 22). » Ergo sicut primogeniti Ecclesiæ sancti, sic et levitæ; quoniam ipsi quoque primogeniti. Non enim nascendi ordine sancti, sed sanctificationis munere; Levi enim tertius filius fuit Liæ, non primus utique (*Gen.* XXIX, 34).

5. Qui autem sanctificatur, ipse aperit vulvam. Quam vulvam? Audi dicentem: « Erraverunt peccatores ab utero (*Psal.* LVII, 4). » Quia intellexisti primogenitum, qui aperit vulvam; intellige uterum bonæ matris, a quo non errant sancti, sed peccatores. Levitæ autem auferuntur de medio **921** Israel; quia nihil habent commune cum populo, cujus primogenita sæcularia destruuntur. Primogenita enim sæculi alterius matris sunt, a cujus utero segregatus Paulus est, cum ad gratiam vocaretur Dei (*Galat.* I, 15). Et ideo de medio populi segregatus, Verbum recepit, quod est medium in corde nostro. Unde et illud dictum est: « Medius autem vestrum stat, quem vos non videtis (*Joan.* I, 26). »

6. Non otiosus itaque nobis a lege in legem excursus fuit, ut primogenitum non esse amabilis illius, id est, remissioris et voluptuariæ filium doceremus; quamvis propositi capituli verba hoc exprimant, dicente Scriptura: Non poterit filium amabilis primitivum præponere (79), cum sciat filium odibilis primitivum (*Deut.* XXI, 17). Ille est vere primitivus, qui sanctæ matris sanctus est partus; sicut illa vera mater, a cujus utero non errant veri filii, sed peccatores. Ergo illæ non veræ matris filius, non primitivus verus, sed quasi primitivus juvatur sumptu, ne egeat; non ut dives sit. honoratur: hic autem dupla ex omnibus accepit, ut abundet: sicut etiam in Genesi habes patriarchas a fratre suo Joseph geminæ singulos stolæ donatos munere, cum remitterentur ad patrem (*Gen.* XLV, 22), ut significarent patri (80) repertum Joseph, quem defunctum esse crediderat pater.

...Scripta circa ann. 387.

... Superiore epistola « non ἀμέσως superiore, ...tum penultima: cum illam inter et eam quæ ...ipit, alia videatur fuisse interjecta, ut in Ad...ostensum est.

...Hunc locum etiam in lib. II *de Cain et Abel*, num. 7, tractatum reperies. Utrum vero ad ...rum, an ad hanc epistolam Ambrosius de eodem Numerorum loco in libro *de Benedict. Patriach.* disserens, lectorem remiserit, in Admonit. examinavimus.

(79) Ita omnes edit. ac plerique mss.; non male tamen Prat. et Gem., « primitivo præponere. »

(80) Omnes edit. et mss. nonnulli, « ut significarent fratrem; » alii tamen plures ac probatiores, ut significarent patri. »

7. Primogenitus itaque hæreditatis accepit prærogativam, dicente Scriptura : « Hic est initium filiorum ejus, et huic debentur primogenitalia (*Deut.* xxi, 17). » A primogenito igitur Dei Filio primogeniti sancti, et ab illo initio (quia ipse est (*Apoc.* i, 8) initium et finis) initium sanctus nuncupatur, initium filius, cui debetur primitiarum prærogativa, secundum illud ad Abraham dictum : « Ejice ancillam, et filium ejus; non enim hæres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac (*Gen.* xxi, 10). »

8. Quod magis ad hæreditatem virtutum, quam pecuniæ spectare divino oraculo docetur, dicente Domino : « Omnia quæcunque tibi dixerit Sara, audi vocem ejus; quoniam in Isaac vocabitur tibi semen (*Ibid.* 12). » Quæ erat alia in Isaac, nisi sanctitatis hæreditas, quæ nobilitaret patrem? Et filium quidem ancillæ super nationes præfecit, quasi simpla conferens patrimonii; filio autem Saræ dupla dedit, cui non solum temporalia, sed etiam superna et perpetua collata sunt. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXIV (81).

HORONTIANUM *an anima, de qua prave sentiunt philosophi, cœlestis substantiæ sit, quærentem primo remittit ad libros Esdræ; tum dignitatem ejus ostendens Pauli testimonio, qua ratione ibidem omnis creatura ingemiscere, ac rursus liberanda esse dicatur, explicat.*

AMBROSIUS HORONTIANO salutem.

1. Quæsisti a me utrum anima cœlestis esse videatur substantiæ; non enim aut 922 sanguinem, aut ignem, aut nervorum harmoniam animam putas (82), ut vulgus philosophorum interpretatur : aut, ut illa patricia quædam eorum prosapia Platonis disputat, quod ipsum se movet, et non movetur ab alio, ipsa tibi anima videtur; vel certe ut Aristoteles acri ingenio quintum quoddam elementi genus induxit, probasti, id est ἐντελέχειαν, ex quo componeres et velut fingeres animæ substantiam.

2. De quo tibi Esdræ librum legendum suadeo (83), qui et illas philosophorum nugas despexerit; et abditiore prudentia, quam collegerat ex revelatione, perstrinxerit eas substantiæ esse superioris.

3. Apostolus quoque etsi non expresse (84), tamen intelligendum nobis reliquit, quasi bonus magister, et spiritalis agricola, oculis doctrinæ seminibus excitans discipulorum ingenia, quod

A animæ nostræ potioris creaturæ sint, et cujusdam præstantissimæ naturæ. Cum enim dicit, quia « vanitati creatura subjecta est non sponte, sed propter eum qui subjecit in spe; quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei (*Rom.* viii, 20, 21); » ostendit non mediocrem animarum esse gratiam, quarum vigore et virtute in adoptionem filiorum Dei assurgit humanum genus, habens in se quod ad similitudinem et imaginem Dei tributum est sibi. Animæ enim neque tactu aliquo comprehenduntur, neque visu corporeo videntur; et ideo præferunt illius incorporeæ et invisibilis naturæ similitudinem, et supergrediuntur substantia sua corpoream et sensibilem qualitatem. Quæ enim
B videntur, temporalia sunt, temporalia significant, temporalibus agglutinantur; illa autem quæ non videntur, æterno illi et summo adhærent, bono atque in ipso vivunt, et sunt, et moventur (*Act.* xvii, 18); nec ab eo, si boni consulunt, se patiuntur separari ac dividi.

4. Unaquæque ergo anima videns se corporeo isto clausam gurgustio, quæ tamen terrenæ hujus habitationis consortio non degeneraverit, ingemiscit gravata corporis hujus conjunctione (*II Cor.* v, 4); quia corruptibile corpus gravat animam (*Sap.* ix, 15), et inclinat terrenum habitaculum mentem multarum cogitationum : simulque cognoscens quia per fidem ambulat, non per speciem, peregrinari vult de corpore, et adesse ad Dominum
C (*II Cor.* v, 7, 8).

5. Advertamus igitur quomodo vanitati creatura subjecta sit (*Rom.* viii, 26), non ex voluntate sua, divino arbitrio, qui dispositum est animas corporibus conjungi oportere propter spem earum; ut dum sperent bona, dignas se præstent cœlesti remuneratione : « Omnes enim nos oportet adesse ad tribunal Christi; ut referat unusquisque propria corporis (*Rom.* xiv, 10; *II Cor.* v, 10). » Ideo uniuscujusque anima prævideat rependenda sibi merita conversationis suæ. Et pulchre ait, « propria corporis (*II Cor.* v, 10), » id est, quod suscepit regendum; ut si bene rexit, præmium referat, propter quod in spe subjecta est : et si 923 male, supplicium; quia non speravit in Deum, nec ad illam adoptionem filiorum, et ad veræ liberta-
D tem affectavit gloriæ.

6. Docuit igitur Apostolus quod humani generis creatura subjecta vanitati sit. Quid enim tam homo, quam anima ejus (85). De consortibus ejus dicit :

(81) Scripta circa ann. 387.

(82) Congerit Ambrosius fere omnium philosophorum opiniones de anima. Siquidem Xenocrati anima mens est nullo corpore, Zenoni ignis, Aristoteli quinta quædam essentia, quam entelechiam nominat, Aristoxeno corporis intentio quædam, Empedocli cordi affusus sanguis, Euripidi Deus, Pythagoræ numeri, Dicæarcho nomen inane, Democrito atomi. Hæc P. Nannius; quibus etiam præmisit relatam a sancto præsule Platonis sententiam ex lib. v de Legibus petitam esse. Adisis quoque lib. *de Noe et Arca*, cap. 25, num. 921 et Ciceronem, lib. i *Quæst. Tuscul.*

(83) Liber IV Esdræ hoc loco indicatur, de cujus auctoritate actum reperies in Admonit. ad lib. *de Bono Mortis.*

(84) Eras. et seq. edit., non expressit; Amerb. et omnes mss., « non expresse. »

(85) Omnes edit, : « Quid enim tam subjectum vanitati, quam homo, et quam anima ejus; » omnes mss., « quid enim tam homo, quam anima ejus. » Haud incommode; hinc enim homo probatur vanitati obnoxius, quod ejus anima, in qua maxime consistit, eidem subdita sit.

ımmus in corpore isto, ingemiscimus gra- A Cor. v, 4). » Sed et David dicit : « Homo similis factus est (*Psal.* CXLIII, 4), et : ırsa vanitas, omnis homo vivens (*Psal.* 6). » Vita itaque hominis in hoc sæculo est. Huic vanitati subjecta anima. Itaque cum facit quæ sunt corporis, non sponte ın volens, « sed propter eum qui subjecit *Rom.* VIII, 20), » facit ut ei pareat (86). Ad ur exemplo animæ progrediamur ad crealiquas.

opone tibi solem, lunam, et stellas, quæ nina etsi præclaro fulgent nitore, creaturæ men, et ad quotidianum ministerium vel t, vel occidunt, servientes dispositioni Creaerni, ministrantes splendorem, quo vestiun- B ıue die (87) nocteque emicant. Quoties sol texitur nubibus, quoties objectu aufertur 38), vel cum e regione ejus luminis sui raerit repercussus, oriuntur eclipses, et ut ait ra : « Luna novit occasus suos (*Psal.* CIII, lovit quando pleno orbe suo luceat, quando to. Stellæ quoque nebulis obductæ vanesıæ sustinent ministerii hujus mundani usus, ınte utique, sed in spe ; quia sperant etiam aboris gratiam ab eo qui subjecit eas (89). ı propter eum sustinent, id est, propter ejus ıtem.

ıc mirum si patienter sustinent, cum sciant ım suum et creatorem omnium sive quæ in sive quæ in terra sunt, suscepisse nostri is fragilitatem, nostræ conditionis servitu- C ar ergo illa servitutem corruptionis suæ non er sustineant ; cum Dominus omnium pro undo se humiliaverit usque ad mortem, servi formam susceperit (*Philipp.* II, 7), peccatum mundi, maledictum etiam pro nobis factus sit (*Galat.* III, 13)? Illius ergo imitantes bonitatem cœlestes creaturæ licet ingemiscant, quod mundi hujus vanitati subjectæ sint, consolantur se tamen quod liberabuntur a servitute corruptionis, in libertatem gloriæ, cum filiorum **924** Dei adoptio venerit, quæ est universorum redemptio : « Cum enim intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus erit (*Rom.* XI, 25). » Cui enim non ignoscet populo, qui ignoscit etiam illi persecutori suo, qui dixit : « Crucifige, crucifige eum (*Joan.* XIX, 6) ; » et : « Sanguis ejus super nos et super filios nostros (*Matth.* XXVII, 25) ? » Sed quia vanitati etiam cœlestis subjecta creatura est (*Rom.* VIII, 20), licet istud in spe, etiam horum perfidiam et temulentiam vanitate hujus mundi lapsam, pertinere ad veniam patietur veritatis pietas, et redemptio universitatis.

9. Ergo ut concludamus, et ille tantus ac talis sol, et illa luna quam noctis tenebræ non operiunt, et illæ stellæ quæ sunt ornamenta cœli, servitutem corruptionis nunc sustinent; quia corruptibile omne corpus : siquidem et cœli peribunt, et cœlum et terra præteribunt (*Matth.* XXIV, 35). Postea autem et sol et luna et cætera stellarum lumina requiescent in gloria filiorum Dei ; quando « erit Deus omnia in omnibus (*I Cor.* XV, 28) ; » qui et in te et in nobis sit per suam plenitudinem et misericordiam.

10. An ipsos quoque angelos, qui in istius mundi laboribus diversa sustinent ministeria, sicut in Apocalypsi legimus Joannis (*Apoc.* III, 1 *et seq.*), non ingemiscere credimus (90) ; cum adhibentur pœnarum et excidiorum ministri ? Qui habentes (91)

Rom. edit. sola, « facit spe, ut ei, » etc.
Quædam edit. Paris., « dispositione Creatoıuo vestiuntur : itaque die, » etc.
Vet. edit. cum mss. Reg., « objectum afferræ ; » mss. non pauci, objectu afferunt terin quorum tamen aliquot verbum *afferunt* mittitur, cujus loco non male substituitur in ıt., « ut ferunt ; » se nihilo deteriori sensu edit. cum mss. quatuor, « objectu affertur » Continuo vero post, ubi vet. edit. ac mss., ıum e regione ejus, » Rom. edit. reposuit, ıum e regione lunæ ; » at rursus paucis inis, pro « oriuntur ipsi ; sed, ut ait, » ut haıdit. vel ut mss. partim, « oriuntur ipsis, » D . « oriuntur ex eis, et ut ait ; » unus codicum estituit, « oriuntur eclipses, » etc. Denique Psalmistæ, qui exhibetur in ant. edit. et s mss., « luna novit occasus suos, » edit. ex sacris codicibus effert his verbis : « Feıam in tempora, sol novit, » etc.
Hic locus præbuit nonnullis occasionem, ut ısium cœlo et sideribus rationales animas ıum Origenis opinionem attribuere existimaıua de re consuli potest Dion. Petavius lib. I *ificio sex dier.* cap. 12, et Dan. Huetius, lib. II ı. quæst. 8. Verum præterquam quod responab aliquibus hic a sancto Doctore quamdam rosopopœiam, advertere operæ prætium est ıucos illis temporibus exstitisse, qui rationali præditos esse globos cœlestes arbitrarentur, ırum hypothesi et sententia, quæ nondum ab Ecclesia damnata erat, hoc loco loquitur Ambrosius : at eidem hanc opinionem non pro vera et certa habitam esse hinc intelligas, quod sequenti epistola alias proponit, et Horontiano, ut quam potissimam censuerit, sequatur, liberum relinquit. Non possumus autem quæ fuerit sancti præsulis hac de re sententia, melius aliunde colligere quam ex lib. II Hexaem. cap. 4, num. 17, ubi distincte negat cœlos ac firmamentum tanquam spirituales quasdam virtutes Deum laudare, sed tantummodo quasi opera mundi. Locum expende, et cum simili apud Basilium Hom. 3 in Hexaem. compara.

(90) Quamvis reprobos angelos ad exigendas criminum pœnas Deus potissimum adhibeat, quasi justitiæ suæ lictores ac satellites, unde legimus psal. LXXVII, vers. 49, « immissiones per angelos malos, » bonis tamen quandoque ad hoc ministerium utitur, ut non solum ex variis locis Apocalypsis intelligimus, verum etiam e lib. IV Regum, cap. XIX, et Daniel cap. X. Quod autem testatur Ambrosius eosdem Angelos ingemiscere, id eo sensu accipiendum est, quo sequenti epistola significat hos ipsos corpori Ecclesiæ compati, tanquam membra superiora inferioribus membris laborantibus. Hac autem compassione illorum non impediri felicitatem Augustinus cum alibi non semel, tum in lib. *de Civit. Dei* pluribus locis docet, ac post eum agmen Theologorum.

(91) Mss. aliquot, « Qui non habentes. » Minus commode. Infra vero, ubi ant. edit. cum mss. multo pluribus, « interpolari, » edit. Rom. cum

vitam beatam, mallent utique eam in illo superiore tranquillitatis suæ statu recurrere, quam nostrorum peccatorum pœnis ultricibus interpolari. Etenim qui gaudent unius peccatoris redemptione (*Luc.* xv, 10), utique tantorum peccatorum ærumnis ingemiscunt.

11. Si igitur etiam cœlestes creaturæ et Potestates servitutem corruptionis sustinent, sed in spe, ut pronobis postea et nobiscum lætentur; etiam nos passiones hujus temporis futuræ spe et exspectatione consolemur gloriæ. Vale, fili, et nos dilige, quia nos te diligimus.

925 EPISTOLA XXXV (92).

In hac epistola quæritur primo, cur cum in verbis Apostoli non omnis creatura dicatur corruptioni obnoxia, congemiscere tamen omnis dicatur : postea ex iis quæ ididem sequuntur, de Spiritu adoptionis, de magnitudine præmiorum cælestium, de sanctorum gemitu, primitiis Spiritus, adoptione filiorum, ac spe salvante disseritur.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Superior epistola tuæ inquisitioni respondit; hæc meæ responsionis portio est, quæ non solvat, sed impleat superiorem. Nam dum ulteriora recenseo, movit me, fateor, quia addidit : « Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit (*Rom.* VIII, 22); » cum in priori capitulo sine adjectione dixerit : « Quia creatura vanitati subjecta est (*Ibid.* 20). » Non enim omnem creaturam, sed creaturam subjectam dixit. Et iterum ait : « Quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis (*Ibid.* 21). » Tertio autem addidit quod omnis creatura congemiscat (*Ibid.* 22).

2. Quid sibi igitur vult ista adjectio, nisi forte quia non omnis creatura subjecta vanitati est : et quia non omnis vanitati subjecta est, non omnis a servitute corruptionis liberabitur? Quid enim liberetur, quæ a subjectione vanitatis et a servitute corruptionis (93) ejus expers atque immunis sit? Omnis autem congemiscat non in suo, sed in nostro labore, et comparturiat (94) illum fortasse spiritum salutis, spiritum jucunditatis, exspectans adoptionem filiorum Dei; ut communem de redemptione humani generis consequatur lætitiam et exsultationem. Aut propter charitatem igitur suam omnis ingemiscit nostrum laborem, aut propter membrum sui corporis, cujus caput Christus est. Sed sive ita ut diximus, sive simpliciter subjectam creaturam omnem dixerit congemiscere et comparturire, ut voles intellige.

A 3. Nunc illud consideremus quod adjec[...] solum autem illa, sed etiam nos primitias habentes, ipsi intra nos ingemiscimus, ad[...] filiorum exspectantes, redemptionem corp[...] tri (*Rom.* VIII, 23). » Quid sit adoptio fili[...] perior pagina docet, et ideo exponend[...] gratia ad superiorem recurrendum est pa[...]

4. Qui spiritu, inquit (*Ibid.* 13), fac[...] mortificat, vivet. Nec mirum si vivat, cu[...] Dei fiat, qui habet Spiritum Dei. Adeo [...] Dei, ut non accipiat spiritum servitutis, s[...] tum adoptionis filiorum; eousque ut test[...] spiritui nostro sanctus Spiritus reddat [...] mus filii Dei. Testimonium autem hoc est[...] sancti, quod ipse est qui clamat in cordi[...]
B tris : « Abba pater, » sicut ad Galatas scri[...] (*Galat.* IV, 6). Sed et illud grande test[...] quod filii sumus Dei; quia sumus hære[...] cohæredes autem Christi (*Rom.* VIII, 16, [...] hæres autem est ejus, qui conglorificatur[...] glorificatur (95) vero illi, qui patiendo [...] compatitur ei.

926 5. Et ut nos hortetur ad passio[...] jungit quia omnia quæ patimur, minora[...] indigna quorum pro laboribus tanta re[...] futurorum merces bonorum, quæ revela[...] nobis (*Ibid.* 18), cum ad Dei imaginem r[...] gloriam ejus facie ad faciem aspicere meru[...]

6. Et ut magnitudinem revelationis fut[...] tolleret, addidit quod et creatura hanc re[...]
C nem exspectet filiorum Dei, quæ nunc vani[...] jecta est, non sponte, sed in spe; quia s[...] Christo gratiam ministerii sui : vel quia et[...] berabitur a servitute corruptionis; ut as[...] in libertatem gloriæ filiorum Dei, ut sit un[...] tas creaturæ, et filiorum Dei, cum revela[...] eorum gloria. Verum nunc dum revelatio [...] tinatur, congemiscit omnis creatura ex[...] adoptionis et redemptionis nostræ gloriam, [...] riens jam illum spiritum salutis, et volens[...] a vanitatis servitio.

7. Cui conjunxit Apostolus etiam sancto[...] mitum, qui habent primitias Spiritus; nam[...] ingemiscunt. Quamvis enim de suo merito[...] sint, tamen quia futura est adhuc redempti[...] corporis Ecclesiæ, compatiuntur. Cum enim
D membra patiuntur corporis sui, quomodo ali[...] bra, licet superiora, non compatiuntur m[...] unius corporis laborantibus?

8. Unde puto dixisse Apostolum, quia [...] ipse Filius subjectus erit, qui ei subjecit om[...]

aliis cod. pauculis præfert, « interpellari. » Sed tam sæpe, ait Nannius, in his libris occurrit « interpolari » pro « interpellari, » ut dubium sit, num S. Ambrosius promiscue illis utatur.

(92) Scripta circa ann. 387.

(93) Omnes edit. et mss. nonnulli. « Quid enim liberatur; quæ vanitatis, et corruptionis, » alii mss. complures. » Quid enim liberetur, quæ vanitatis et a servitute corruptionis; » at locum restituit cod. Albin. ut in textu.

(94) Græcum verbum ὠδίνω et parturio e[...] significat : ad utramque significationem hic[...] S. Ambrosius, quæ in Latina dictione partu[...] est. Ita Nonnius.

(95) Edit. ac plures mss., « conglorificat[...] ille; » alii cod., « conglorificatur vero illi; [...] gradationem efficit magis concinnam.

(96) Rom. edit. sola, « subjectus erit ei q[...] jecit omnia. »

·. xv, 28): qui enim adhuc laborant, nondum A iti sunt, in quibus fortasse adhuc sitit Christus, esurit, in quibus nudus est; eo quod non int verbum Dei, non induant Christum, qui lumentum credentium, amictus fidelium. Sed in quibus æger est, adhuc medicina indi- et ideo nondum subditi; subjectio enim ista s est, non infirmitatis: denique in fortibus ientibus mandatum Dei, subjectus est Dei . Nunc autem magis in iis laborat qui non niunt laborantibus, quam in illis qui sibi pos- subveniri. Hæc est pia interpretatio et vera tionis Domini Jesu, qui ideo se subjiciet, ut us omnia in omnibus.

Sensum Apostolicum percurrimus: nunc leremus qui sunt primitias Spiritus habentes B viii, 23). Et ideo legem interrogemus quid sit primitiarum vel initii nomine declaraverit. i, » inquit, « areæ et lacus tui non fraudabis . xxii, 29): » et infra: « Initia primitiarum n inferes in domum Domini Dei tui (*Exod.* , 26). » Aliæ sunt primitiæ, aliæ decimæ: iæ majoris gratiæ, sanctificationis observan- æ. Ideo placuit Abel, quia non est suum s moratus, qui de primitivis ovium obtulit iv, 4). Licet aliqui distantiam velint esse in- imitias et primogenita, id est, quæ primo ntur: eo quod collectis seminibus, quasi ex ius initia offerantur areæ: tamen de messe primum tollitur, id offertur 927 Domino; s hoc alias (97). Sanctificari autem videtur iarum munere tota arcæ messis, sed ipsæ ores primitiæ sunt.

Similiter sancti primitiæ sunt Domini, præ- apostoli; primum enim Deus posuit in Ec- apostolos (*I Cor.* xii, 28), qui et pleraque starunt, et evangelizarunt Dominum Jesum; rimi receperunt eum. Recepit eum Simeon eta (*Luc.* ii, 28), Zacharias propheta (*Luc.* i,), Joannes filius ejus (*Joan.* iii, 2), Natha- n quo dolus non erat (*Joan.* i, 47), et ideo sub equiescebat: Joseph, qui dicebatur justus, pelivit eum (*Luc.* xxiii, 53). Isti sunt primi- lei nostræ; sed tamen eadem cæterorum na- eminum, quæ primitiarum, licet in aliquibus gratia: « Potens est enim Deus ex lapidi- lios Abrahæ excitare (*Matth.* iii, 9). »

En tibi exemplum de ipso Domino Jesu. In resurrectione mortuorum primogenitus ex mortuis dicitur (*Coloss.* i, 18). Eumdem ipse Apostolus primitias significavit dicens: « In Christo omnes vivificantur, unusquisque autem in suo ordine: primitiæ Christus, deinde ii qui sunt Christi, qui adventum ejus crediderunt (*I Cor.* xv, 22, 23). » Eadem in illo corporis veritas, quæ in nobis: sed tamen et primogenitus ex mortuis dicitur, quia primus resurrexit: et primitiæ; quia sanctior omnibus fructibus, qui etiam cæteros consortii sui fructus sanctificavit. Ipse etiam initium eorum qui ad imaginem, quasi imago invisibilis Dei (*Coloss.* i, 15), in quo secundum divinitatem nihil corporeum, nihil temporale; quia splendor est gloriæ paternæ, et imago substantiæ ejus (*Hebr.* i, 3). Produximus sermonem epistolarum, dum volumus quid sint primitiæ significare.

12. Primitiæ ergo nostræ apostoli, electi ex omnibus præsentis (98) scilicet tunc temporis fructibus. quibus dictum est: « Et majora his facietis (*Joan.* xiv, 12): » fudit enim se in eos gratia Dei. Isti, inquam, ingemiscebant, exspectantes redemptionem totius corporis, et adhuc ingemiscunt; quia multorum est labor, qui adhuc fluctuant. Ut si aliquis ad superiora se littoris subsistat (99) et adhuc medio corpore cædatur fluctibus, ingemiscit et comparturit, donec totus evadat. Ingemiscit utique, qui adhuc nobis dicit: « Quis infirmatur, et ego non infirmor (*II Cor.* xi, 29)? »

13. Non ergo nos moveat, quod ita scriptum est: C « Qui primitias Spiritus habentes, ipsi intra nos ingemiscimus, adoptionem filiorum exspectantes, redemptionem corporis nostri (*Rom.* viii, 23); » sensus enim apertus est, eo quod primitias Spiritus habentes ingemiscunt, adoptionem filiorum exspectantes: quæ adoptio filiorum, redemptio totius corporis est, quando facie ad faciem quasi Dei filius per adoptionem videbit illud divinum et æternum bonum; est enim adoptio filiorum in Ecclesia 928 Domini, quando clamat Spiritus, « Abba pater (*Gal.* iv, 6); » sicut habes ad Galatas. Sed illa erit perfecta, quando resurgent omnes in incorruptione, honore, gloria, qui mereantur Dei faciem videre; tunc enim vere redemptam se humana judicabit conditio. Unde Apostolus gloriatur dicens: « Quia spe salvi facti sumus (*Rom.* viii, 24). » Salvat D enim spes, sicut et fides, de qua dicitur: « Fides tua te salvum fecit (*Luc.* xviii, 42). »

In margine Rom. edit. adnotabatur lib. ii *in et Abel*, cap. 1 et revera ibi num. 3 et 6, illa de primitiis atque initiis mystice dispu- . Nobis tamen credibilius est Doctorem nos- Horontiano hic polliceri se fusius aliquando s re ad eum conscripturum, quam eodem il- smittere. Sententiam porro hujus loci Am- ni Nannius enarrat in nunc modum. Hanc ntiam S. Ambrosius facit inter primitias et quod primitiæ sint ex messe, initia ex tri- primitiæ cum aristis sint, initia puro semine nt: quod primum metitur, primitiæ: quod m excusso frumento ex tritura colligitur, initia vocat. Hoc quoque adjici potest, initia tum proprie vocari, quia Deo initiata sint et consecrata; sic primitias esse in concipiendis votis, initia in reddendis. Hæc ille.

(98) Rom. edit. hinc exemerat vocem « præsentis, » quæ et in cæteris, atque in mss, omnibus occurrit, nec sensui omnino videtur inutilis. Dictionem vero « scilicet » e præcipuis cod. huic adjunximus.

(99) Eadem Rom. edit., « Et si aliquis ad superiora se subrigat, « aliæ ac mss. « Et si; » mss. non pauci melius. « Ut si aliquis... subsistat, » Albin. cod. « sustollat, » si vel uno alio fulciretur jure cæteris præferendus.

14. Ergo creatura quæ non sponte, sed in spe A vanitati subjecta est (*Rom.* VIII, 42), spe salvatur, sicut et Paulus, cum sciret lucrum sibi esse mori, ut cum Christo esset solutus corpore (*Philipp.* I, 21, 23), permanebat in carne propter eos quos Christo acquireret (*Ibid.* 24). Spes autem quid est, nisi futurorum exspectatio? Unde ait: « Spes autem quæ videtur, non est spes (*Rom.* VIII, 24). » Non enim quæ videntur, sed quæ non videntur æterna sunt (*II Cor.* IV, 18): « Nam quod videt quis, quid sperat (*Rom.* VIII, 24)? » Videmur enim tenere ea, quæ videmus: quomodo ergo quæ tenemus, speramus? nihil igitur eorum quæ sperantur, videtur: « Oculus » enim « non vidit, nec auris audivit, quæ præparavit Deus diligentibus eum *I Cor.* II, 9). »

B 15. Ergo si sperari non potest quod videtur, non bene habent aliqui. « Nam quod videt quis quid, et sperat. » Nisi forte sic (1): « Nam quod videt quis, quid et sperat, » vel quid exspectat? Quid illud verum est quia id speramus, quod non videmus; et ideo quamvis abesse videatur a nobis, exspectamus illud per patientiam: « Exspectans » enim » exspectavi Dominum, et respexit me (*Psal.* XXXIX, 2). » Ideo ergo exspectamus patienter, quia « bonus est Dominus sustinentibus eum (*Thren,* III, 25). » Et videtur convenire, quia reddidit per patientiam: Exspectamus quæ speramus, et non videmus. Multum enim facit, qui sperat ea et exspectat, quæ non videntur; et propterea quod intendat mentem ad illud omne quod est sustinet.

C 16. Pulchre autem dicitur: « Spes autem quæ videtur, non est spes (*Rom.* VIII, 24); » de potestatibus istius sæculi, de dignitatibus, de divitiis. Vides nescio quem fascibus præeminentem et curribus, nihil habet spei in curribus, qui videntur. Nec in ipso cœli elemento spes est, sed in Domino cœli. Nec Chaldæus (2) in stellis spem habet, quas observat; nec dives in possessionibus, nec avarus in usuris: sed ille spem habet, qui in eum spem suam ponit quem non videt, id est, in Domino Jesu, qui medius nostrum stat, et non videtur (*Joan.* I, 26). Denique « oculus non vidit, nec auris audivit quæ præparavit Dominus diligentibus eum (*I Cor.* II, 9).

929 EPISTOLA XXXVI (3).

Roganti quemnam spiritum Paulus scripserit postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus, *respon-* D *detur non alium denotari nisi Spiritum sanctum, qui et orationes nostras dirigit, et gemit p[…] tis nostris, gemitu inenarrabili, hoc est,* […]

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Concatenantur sibi epistolæ nostræ, […] quam inter præsentes videamur sermonem c[…] ita ego ex tua interrogatione, tuque ex me[…] natione epistolis scribendis materiam dam[…]

2. Moveri enim te indicasti de quo spiritu […] sit: « Quia postulat pro nobis gemitibus in[…] bilibus (*Rom.* VIII, 26). » Superiora igitur […] mus; ut lectio manifestet, quod quærimus […] militer, » inquit, « et Spiritus adjuvat infir[…] nostræ orationis (*Ibid*). » Nonne tibi videtur […] sanctus, quia adjutor nobis est, sicut ille cui […] « Adjutor meus es tu (4), ne derelinquas me […] despicias me, Deus salutaris meus (*Psal.* XX[…]

3. Quis enim alius spiritus, qui possit […] Paulum quid oraret? Docet autem Spiritus […] sicut et Christus, orare discipulos suos (*Lu*[…] Quis autem post Christum doceret, nisi […] ejus, quem ipse misit, ut doceret, et dirige[…] stras orationes: oramus enim Spiritu, ora[…] mente (*I Cor.* XIV, 15). Ut bene mens possi[…] præcedit Spiritus, et deducit eam in viam […] (*Psal.* CXLII, 10); ne obrepant carnalia, ne […] ne etiam majora viribus: « Unicuique enim […] manifestatio Spiritus ad utilitatem (*I Cor.* X[…] Denique scriptum est: Petite magna, et pa[…] jicientur vobis. Petite cœlestia, et terrena a[…] tur (*Matth.* VI, 33).

4. Ergo vult nos majora petere, non in t[…] morari. Ille autem scit quid tribuat, « divide[…] gulis, prout vult (*I Cor.* XII, 11). » Dicit enim […] dum, sciens mensuram, quam nos ignoramu[…] potestis hæc modo accipere. Peto mihi pass[…] martyrii, Spiritus sanctus promptus est (5) ([…] XXVI, 41): sed videns infirmum carnis meæ, […] majora cupio, minora amittam, dicit: Non […] hæc accipere. Quales occasiones habui (6): […] ipso prope fine revocatus sum? Novit enim […] medicus (7) quæ esca, qui apta sit infirmitati, tempori ad profectum valetudinis. Interdum […] tunitas escæ sanitatem reddit: quod si imp[…] aliquis accipias, aut non convenientem, imp[…] periculo.

5. Ergo quia nos nescimus quid oremus, […] modo oporteat, postulat pro nobis Spiritus s[…] (*Rom.* VIII, 26); est enim Spiritus advocati ([…]

(1) Ita omnes mss. at edit., « nisi et forte sic intelligas. » Paucis vero interpositis, ubi omnes edit. ac plures mss., « Quia illud verum est, » legitur in mss. aliquot, « Quid aliud? Verum est », etc.

(2) Chaldæorum vanitatem superiori tomo ita frequenter impugnat Ambrosius, ut magis expeditum nobis videatur lectores ad indicem remittere, quam eos locos hic recensere.

(3) Scripta circa annum 387.

(4) Nonnulli mss. « Adjutor meus esto. »

(5) Omnes edit. ac mss. nonnulli, « spiritus promptus est: » sed plures ac potiores addunt τὸ sanctus; » quæ vox cum serie orationis minime pugnat.

(6) Legationes suas ad Maximum tyrannu[…] cut et Justinæ persecutionem: de qua si qu[…] psit sanctus antistes, attentius perlegas, fat[…] non illum martyrio, sed martyrium illi defui[…]

(7) Ambrosianum hunc locum contende cu[…] gustinianis aliquot, maxime vero cum his a[…] *ad Simplic.* quæst. 2, et lib. *de Dono Persev.* ubi de congruentia vocationis divinæ disputa[…] non mediocrem inter præceptorem ac disci[…] doctrinæ affininitatem reperies.

(8) Mss. aliquot. « pro nobis: Spiritus est advocati; » reliqui, et omnes edit. ut nos in […] nisi quod vet. edit. ac mss. non pauci […] « Spiritus ante « advocati » prætermittunt.

stri Jesu : et postulat gemitibus ineffabilibus ; dolet enim pro nobis et Christus (*Isa.* LIII, 4). Et Deus Pater dicit : 930 « Ventrem meum doleo (*Jerem.* IV, 19). » Et frequenter indignantem eum legimus et dolentem. Gemit autem, ut auferat peccata nostra, doceat nos agere pœnitentiam. Est enim pius gemitus, et plenus auctoritatis, de quo dicit Propheta : « Et gemitus meus non est absconditus a te (*Psal.* XXXVII, 10). » Non enim latebat ut Adam, sed dicebat : « Ecce ego pastor, et grex iste quid deliqui ? Ego peccavi, in me vindica (*I Paral.* XXI, 17). »

6. Ex hoc igitur gemitus Spiritus Dei ; et ille Prophetæ gemitus (9), bene ineffabilis ; quia cœlestis. Ea enim quæ in cœlo audivit Paulus ineffabilia audivit ; ut fari ea homines non debeant (*II Cor.* XII, 4), sed quæ occulta hominibus, Deo nota sunt. Novit enim omnia, qui scrutator est cordis (*Rom.* VIII, 27) : sed illa scrutatur, quæ mundavit Spiritus. Novit ergo Deus quid postulet Spiritus et quæ Spiritus sapientia sit (10) ; quæ interpellat pro sanctis, sicut habes : « Quia et Spiritus interpellat pro nobis (*Ibid.* 26) ; pro quibus enim Christus passus est, et quos sanguine mundavit suo, pro iis interpellat et Spiritus. Vale, et nos ut filius dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXVII (11).

Cum SIMPLICIANUS AMBROSIO *testatus esset cum utiliter facturum, si quid ex Apostolo dissereret apud populum, ipsius voluntati se hoc daturum spondet sanctus vir, maxime cum amicum in eo judicem sibi futurum noscat. Itaque mittit ad eum, quod eodem absente disputaverat, scilicet libertatem nostram in sapientia positam esse : sententiam a philosophis ambitiose jactatam dicit. Hanc tamen a Patribus proditam cum ex Salomone astruit, tum exemplis Jacobi ac Josephi. Ex his ostendit non venditione servum, at sapientia liberum quemque fieri. Hinc demonstrato quis liber, an secus, eum solum definit sui juris esse, qui non cogitur ; unde colligit servire cum libertate interdum jungi. Sub hæc sequuntur vere liberorum quædam exempla et descriptiones, quibus subditur libertate hunc demum frui, qui vivat ex legibus. Deinde nonnullis contra philosophos disputatis, eorum heroibus Christianos opponit. Ac tandem ubi confirmavit eos, qui pravis affectibus serviunt, liberos non esse ; quomodo membra nostra justitiæ serviant, docet.*

AMBROSIUS SIMPLICIANO salutem (12).

1. Proxime cum veteris amoris usu familiaris inter nos sermo cæderetur (13), delectari te insinuasti mihi, cum aliquid de Pauli apostoli 14) scriptis coram populo ad disputandum assumerem ; quod ejus profundum in consiliis vix comprehendatur, sublime in sententiis audientem erigat, disputantem accendat : tum quia in plerisque ita se ipse suis exponat sermonibus, ut is qui tractat, nihil inveniat quod adjiciat suum ; ac si velit aliquid dicere, grammatici magis quam disputatoris fungatur munere.

931 2. In eo tamen quoniam et veteris affectum amicitiæ, et quod plus est, paternæ gratiæ amorem recognosco (nam vetustas habet aliquid cum pluribus consociabile, patrius amor non habet), tum quia non jejune me fecisse jam, quod postulas, arbitratus es, parebo voluntati tuæ, admonitus præsertim, et provocatus exemplo meo, quod mihi non difficillimum ; quia non magnum aliquem sed me ipsum imitabor, cum in meos non magnos aliquos usus revertor.

3. Et de consiliis quidem, cum beatæ vitæ imago atque effigies nostro sermone exprimeretur, putamus eam factam complexionem, ut pluribus fortasse aliis. tibi certe amanti nostri non improbemur ;.licet difficilius sit tuo judicio, quam plurium non displicere : sed judicii pondus affectu ablevas, eoque mihi blandior.

4. Hæc autem epistola, quoniam te absentem offendit, de sententiis (15) Pauli est apostoli, qui nos a servitute in libertatem vocat, dicens : « Pretio empti estis, nolite fieri servi hominum (*I Cor.* VII, 23), ostendens libertatem nostram in cognitione esse sapientiæ (16). Quæ sententia magno a philosophis fluctuata atque jactata est disputationis molimine, dicentibus quia omnis sapiens liber, omnis autem insipiens serviat (17).

(9) Nonnulli mss., « et ille profecto gemitus. »

(10) Pauci mss., « et qui Spiritus sapientiæ sit. »

(11) Scripta circa ann. 387.

(12) Thuan. unus, « Feliciano : » sed aliorum, atque edit, retinenda inscriptio est.

(13) Edit. Gill. « internus sermo crederetur. »

(14) Rom. edit. sola, « de Psalmistæ mysteriis, vel de Pauli... quod eorum profundum... ipsi suis exponant sermonibus. » Manifestum autem est non alio consilio hæc et similia ab editoribus Rom. interpolata fuisse in hac epistola, nisi ut illam inter expositiones Psalmorum intruderent. Quod porro ad locorum quorumdam Paulinorum obscuritatem, eodem plane modo de illa loquitur Augustinus *in Epist. ad Rom.* Quin et Petrus ipse epist. II cap. 3, vers. 16, eamdem agnoscit.

(15) Rom. edit. sola, « offendit, de psalmo est CIV, qui hodie lectus est, et de sententiis, » etc.

(16) Omnes edit., « in Christi esse sapientia ; » mss. frequentissimi, « in Christo esse sapientiæ ; » unicus Boyer. et edit. Eras. ac Gill. ad marginem, « in cognitione esse sapientiæ. » Neque vero germanam hanc lectionem esse dubitamus, alias ex voce « cognitione, » in antiquo exemplari exesa, profluxisse existimantes. Nam sive legas « in Christo sapientiæ, » quod sensum efficit parum congruum, sive « in Christi sapientia » quod paulo concinnius videtur ; quonam pacto subjungeret sanctus Doctor hanc sententiam magna contentione jactatam esse a Philosophis ? Atqui e contrario libertatem in cognitione sapientiæ positam, seu solum sapientem esse liberum stoici magno ambitu venditaverunt. Versatur in hac materia parodoxum 5 M. Tullii, et 6 non. in multum diversa. Clemens Alex. lib. III *Pædag.* c. 6, solum Christianum divitem astruit. Philo quoque omnem probum potiri libertate demonstrat edita commentatione sub eodem titulo, ex quo non pauca in hanc epistolam transtulit Ambrosius noster, quemadmodum in lib. I *de Jacob et Vita beata*, cap. 7 et 8, et lib. II, cap. 1 et 3, ubi tractatur idem argumentum, quædam etiam mutuatus est, ut in Admonit. ad eosdem libros observavimus.

(17) Rom. edit., « insipiens servus. » At sequenti

5. Sed multo hoc prius David filius dixit, qui ait : « Stultus sicut luna mutatur (*Eccli.* xxvii, 12). » Sapiens enim non metu frangitur, non potestate mutatur, non attollitur prosperis, non tristibus mergitur ; ubi enim sapientia, ibi virtus animi, ibi constantia et fortitudo. Sapiens ergo idem est animo, non minuitur, non augetur rerum mutationibus : nec ut parvulus fluctuat, ut circumferatur omni vento doctrinæ, sed manet perfectus in Christo fundatus charitate, radicatus fide. Sapiens ergo defectus rerum ignorat, et varios animi casus nescit (18) : sed fulgebit sicut Sol justitiæ, qui in regno Patris sui fulget (*Matth.* xiii, 43).

6. Unde tamen hoc plenius hauserit philosophia, de qua patrum disciplina et prudentia, consideremus. Nonne primus Noe, cum advertisset quia insipienter filius suus Cham riserat nudatum patrem, maledixit ei, dicens : « Maledictus Cham (19), servus domesticus erit fratribus suis (*Gen.* ix, 25) ; » et præposuit ei fratres ejus dominos, qui sapienter patris senectutem honorandam putarunt ?

7. Nonne etiam fons ille disciplinarum omnium Jacob, ubertatem disputationis hujus omnium pectoribus infudit, qui sapientiæ merito prælatus est fratri seniori (*Gen.* xxvii, 29) ? Denique pater plus, qui **932** inter duos filios affectu certaret paterno, sed discreparet judicio (20) affectus enim necessitudine defertur, meritis autem judicia formantur), cum divideret alteri gratiam, alteri misericordiam : sapienti gratiam, insipienti misericordiam ; quia ad virtutem se propriis viribus erigere non poterat, nec spontaneum gressum attollere, benedixit eum, ut serviret fratri suo, et esset ipsius servus, ostendens ita deteriorem esse servitute insipientiam (21), ut remedio ei servitus sit ; quia stultus regere se non potest, et nisi moderatorem habeat, præcipitatur propriis voluntatibus.

8. Diligens ergo pater et consulens, servum eum (22) fratris sui fecit, ut ejus regeretur consilio. Ideo inconsultis populis sapientes quique adhibentur rectores, qui plebeiam insipientiam vigore proprio regant ; ut potentiæ specie dominentur, quo vel invitos auctoritate potestatis subjiciant ad obediendum prudentioribus, et obsequendum legibus. Imposuit igitur insipienti velut indomito jugum, et cui in gladio suo vivendum dixerat, libertatem negavit ; ne temeritate laboretur, præfecit ei fratrem, cujus auctoritate et moderatione subjectus

A proficeret ad conversionem. Et quia servitus habet discretionem (est enim necessitatis infirmior, voluntatis fortior ; quia pulchrius est bonum, quod non ex necessitate fit, sed ex voluntate), ideo ei primo jugum imposuit necessitatis, postea benedictionem ei voluntariæ subjectionis impertivit.

9. Non igitur natura servum facit, sed insipientia : nec manumissio liberum, sed disciplina. Denique Esau liber natus est, et servus factus est : Joseph venditus in servitutem est (*Gen.* xxxvii, 28), et electus est ad potestatem (*Gen.* xli, 41) ; ut suis emptoribus imperaret. Non dedignabatur tamen obsequium sedulitatis, sed tenebat virtutis fastigium, conservabat libertatem innocentiæ, integritatis auctoritatem. Unde pulchre psalmista ait :
B « In servum venumdatus est Joseph : humiliaverunt in compedibus pedes ejus (*Psal.* civ. 17, 18). In servum, *inquit*, venumdatus est, » non servus factus. « Humiliaverunt pedes ejus, » non animam ejus.

10. Quomodo enim humiliata est anima, de qua dicit : « Ferrum pertransivit animam ejus (*Ibid.*) ? » Nam cum aliorum animas peccatum transeat (ferrum enim peccatum est, quod est penetrabile) Joseph sancti anima ita non patuit peccato, ut magis peccatum ipsa penetraret. Denique nec herilis illecebræ flexus est delinimento, nec immerito flammas non sensit libidinis, quia **933** majore divinæ flagrabat ardore gratiæ Unde et hoc pulchre
C de eo dictum est : « Quia eloquium Domini ussit eum (*Psal.* civ, 19) ; quo restinxit ignitas diaboli sagittas.

11. Quomodo hic servus, qui erudivit principes populi in illa frumentaria dispensatione ; ut futuræ inopiæ consulerent et providerent ? Aut quomodo servus, qui totam terram acquisivit, et universum populum Ægyptiorum in servitutem redegit (*Gen.* xlvii, 20) ? Non ut conditionem servitii ignobilis irrogaret, sed ut tributum constitueret, præter possessionem tamen sacerdotalem, quam a tributis immunem reservavit ; ut apud Ægyptios quoque inviolabilis haberetur religio sacerdotalis.

12. Non fecit igitur eum servum venditio ; nam utique negotiatoribus erat venditus : verum si pre-
D tium spectes, multos invenies qui emerunt sibi puellulas formæ elegantioris, quarum amore capti, turpi servitio sese dederunt. Videbatur Apeme concubina Darii regis sedens ad dexteram ejus, auferens de capite ejus diadema, et suo imponens

versu pro « David filius dicit, » mss. multo plures legunt, « David dicit ; » aliquot autem, « Salomon dicit. » Quam ob rem porro Salomoni Ambrosius tribuat ecclesiasticum, diximus tomo I, pag. 807. De plagiis vero philosophorum tot tamque multis locis cum eodem priori tomo, tum etiam hoc ipso disputat, ut eis recensendis arbitremur supersedendum.

(18) Omnes edit., « varium animum nescit ; » mss. vero plurimi, « varios animi casus ; » quidam etiam, « motus nescit ; » alii nonnulli, « varius animi ; » Boyer., « varius esse animi, nescit. » Haud incommode.

(19) Rom. edit. sola, « Maledictus Chanaam. » Et certe scribunt LXX, ἐπικατάρατος Χάμ, quos hoc loco, sicut et alibi secutum constat Ambrosium.

(20) Vet. edit., « sed disceptaret judicio. »

(21) Eadem edit., « deteriorem esse insipientiam ; » sed cur sublata sit vox *servitute*, nihil causæ est.

(22) Mss. aliquot, « Et consolans servum eum, » etc.

lmis faciem ejus sinistra manu verbe- A n rex aperto ore intuebatur, gaudens si rideret ei mulier: quod si ea indignare- um se atque afflictum putaret; ut pote- issa, blanditias (23) obtexeret, et conci- eam deprecaretur *(III Esdr.* IV, 29-

quid ista magno allegamus ambitu? Non lerumque in potestatem piraticam vel barbarorum redactos parentes a filiis unia? Numquid leges pecuniæ (24) po- n leges naturæ? Numquid in servitute pietas (25)? Plerique emptores leonum men non dominantur leonibus: sed ita ur versa vice, ut si exasperatos eos excu- e toros viderint, fugiant et delitescant. B præjudicat pecunia, quæ plerumque sibi mit: nihil tabulæ auctionales, quibus equenter adjudicatur atque addicitur. non mutat genus, nec sapientiæ liber- nit. Denique famulo sapienti multi, ut st *(Prov.* XVII, 2), serviunt liberi: et est elligens, qui regat dominos stultos.

n ergo magis liberum censes? Sola est ibera, quæ divitibus pauperes præficit, et s propriis fenerare dominis facit: fene- pecuniam, sed intellectum: fenerare ta- ius Dominici æternique thesauri, qui corrumpitur, cujus et usura pretiosa est: llud intelligibile eloquiorum argentum , de quo lex dicit: « Fœnerabis gentibus, C ion mutuaberis *(Deut.* XV, 6). » Quod He- eravit gentibus, ipse autem non accepit a ctrinam, sed tradidit: cui aperuit Domi- orum suum, ut gentes pluvia sermonis 934 humescere, et fieret princeps gen- autem supra se principem nullum habe-

r est ergo qui sapiens est, pretio emptus m cœlestium, illo auro, illo argento ser- ini: pretio emptus sanguinis (non enim est emptorem agnoscere) pretio emptus i audivit et intellexit dicentem: « Qui ad aquam; et quicunque non habetis ite, emite, et bibite, et manducate *(Isa.*

16. Liber est ille, qui progrediens in libellum, si viderit mulierem bonam aspectu, et deprædatus opes inimicorum suorum, repertam illic concupierit eam, demptis superfluis, et indumento captivitatis detracto, in uxorem sibi copulaverit, jam non servam, sed liberam *(Deut.* XXI, 10, 13); intelligit enim famulatui prudentiam et disciplinam non subjacere. Ideoque lex dicit: « Non venumdabitur pecunia *(Ibid.* 14); omne enim pretiosum non est ea dignum. Et Job dicit: « Attrahe sapientiam in interiora *(Job.* XXVIII, 18). » Non illi comparabitur Æthiopiæ topazion (26), quod auro habetur argentoque pretiosius.

17. Sed non ille solum liber, qui dominum licitatorem non pertulit, aut tollentem digitum non vidit (27), sed ille magis liber, qui intra se liber est, qui legibus naturæ liber est, legem sciens naturæ præscriptam esse moribus, non conditionibus; et mensuram officiorum consentaneam non hominis arbitrio, sed naturæ disciplinis. Utrum igitur iste liber tibi tantummodo, an quidam censor videtur, et præfectus moribus? Unde vere ait Scriptura quia pauperes divitum præpositi erunt, et privati utique administrantium *(Prov.* XXII, 7).

18. An tibi liber videtur, qui pecunia suffragium sibi emit? qui plausum populi magis quam judicium requirit prudentium? Ille ergo liber est, qui popularibus auris movetur; ille qui reformidat sibilum vulgi? Sed non ista libertas, quam manumissus accipit, et palma lictoris donatus acquirit (28). Non enim munificentiam, sed virtutem libertatem esse arbitror: quæ non suffragiis defertur alienis, sed magnanimitate propria vindicatur ac possidetur. Sapiens enim semper liber est, semper honoratus, semper is qui præsit legibus. Denique justo non est posita lex, sed injusto *(I Tim.* I, 9); justus enim ipse sibi lex est, non habens necesse longius sibi accersere formam virtutis, quam corde inclusam gerat, scriptum habens opus legis in tabulis cordis sui, cui dictum sit: « Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus *(Prov.* V, 15) » Quid enim nobis tam proximum, quam Dei verbum? Hoc est verbum in corde nostro, et in ore nostro, quod non videmus et tenemus.

19. Sapiens ergo liber, quoniam qui ea facit, quæ vult, liber est. Sed non omnis bona voluntas (29), D

lex Boyer., « Blandiens furorem obtexe-

edit. et mss. longe plurimi, nisi quod in omnibus edit. et paucis mss. vox *pe-* d. vero Boyer. locum sic effert, « redimi. pecuniæ subjacent leges naturæ? Num- rvitutem accersitur pietas? » . edit., « in servitute accrescit pietas. » yer. cod., » aurum de Æthiopia, et topa-

o mss., « qui dominum litigatorem, » *atorem.* Neutrum commode; idem enim tatorem non pertulit, » ac qui emptus in non fuit. Quod autem additur, « tollentem on vidit, » ibi tangitur prisca consuetudo,

qua qui emebant, digitum in assensus testimonium elevabant. Cicero, *Verr.* 3: « Accurrunt ad tempus emptores, digitum tollit. »

(28) Putat Nannius palmam lictoris idem esse ac prætoris vindictam apud Horatium. Erat autem vindicta, sive, ut alii vocant, festuca, quædam virga cujus extremo, sive prætor, sive jussu ejusdem lictor, caput illius, qui asserebatur in libertatem, tangebat; malumus tamen palma significari domini seu lictoris manum, qua illi alapam manumittendo infligebant: de quo vide lib. II Phædri fab. 36.

(29) Rom. edit., « bonæ voluntatis, sed sapientis tantum est; » aliæ cum omnibus omnino mss. ut nos in textu,

sed sapientis est omnia quæ bona sunt velle; odit 935 enim malum, quia quod bonum est, elegit. Ergo si quod bonum est elegit, arbiter electionis, et eligens operationis liber est; quia quod vult facit: liber ergo sapiens: Sapiens omnia quæ facit, bene facit. Qui autem bene facit omnia, recte facit omnia: qui vero recte facit omnia, utique inoffense, et irreprehensibiliter, et sine damno et commotione sui facit omnia. Cui igitur hoc subest, ut inoffense faciat sine commotione sui, sine damno; nihil insipienter facit, sed sapienter omnia. Qui autem sapienter facit, nihil habet quod metuat; metus enim in peccato est. Ubi autem nulla formido, ibi libertas: ubi libertas, ibi potestas faciendi quod vult: solus ergo sapiens liber est.

20. Etenim qui neque cogi potest, neque prohiberi, is nequaquam servus: sapientis autem est neque cogi neque prohiberi, non est igitur servus sapiens. Prohibetur enim, qui non fungitur iis, quæ desiderat: quæ autem desiderat sapiens, nisi ea quæ virtutis et disciplinæ sunt, sine quibus esse non potest? In ipso enim sunt, nec divelluntur ab eo. Quod si divelluntur, jam non sapiens, qui sit sine virtutis usu ac disciplina, quibus ipse se fraudet, si non sit voluntarius virtutis interpres. Quod si cogitur, manifestum est quod invitus faciat. In omnibus autem factis aut a virtute correctiones sunt, aut a malitia prolapsiones, aut media, aut indifferentia. Virtutis non coactus, sed voluntarius exsecutor est sapiens; quoniam omnia quæ placent, agit malitiæ fugitans, nec somnium ejus admittit. Indifferentibus ita non movetur, ut nullis momentis sicut vulgus hominum huc atque illuc inclinetur, sed tanquam in statera mens ejus æqua lance pendeat; neque ad voluptuaria propendeat, neque omnino ad ea, quæ sunt aversanda, vel leviter studium inclinet suum, sed immobilis maneat affectu. Unde liquet quia nihil invitus facit sapiens, neque cogitur; quia si servus esset, cogeretur: liber igitur est sapiens.

21. Apostolus quoque sic definit dicens: « Non sum ego liber, non sum apostolus (*I Cor.* IX, 1)? » Sed adeo liber, ut cum subintrassent quidam tentare libertatem ejus, nec ad horam, ut ipse ait (*Galat.* II, 5), cederet subjectioni, ut veritas Evangelii prædicaretur. Qui ergo non cessit, volens prædicavit. Ubi voluntas, ibi merces voluntatis: ubi necessitas, ibi obsequium necessitatis. Melior ergo voluntas quam necessitas. Velle ergo sapientis est, parere et servire insipientis.

22. Hæc etiam est Apostoli definitio dicentis: « Si enim volens hoc ago, mercedem habebo: si autem invitus, dispensatio mihi credita est (*I Cor.* IX, 17). Sapienti igitur merces defertur, sapiens autem ex voluntate facit: liber itaque secundum Apostolum sapiens. Unde et ipse clamat: « Vos enim in libertatem vocati estis, tantum ne libertatem in occasionem carnis detis (*Galat.* v, 13). Sequestrat a lege Christianum, ne invitus videatur legi succumbere: 936 vocat in Evangelium, quod volentes et prædicant et operantur. Judæus sub lege, Christianus per Evangelium: in lege servitus, in Evangelio libertas, ubi cognitio sapientiæ. Omnis ergo qui Christum recipit, sapiens: qui autem sapiens, liber: omnis igitur Christianus et liber et sapiens.

23. Docuit me tamen Apostolus quod ultra ipsam libertatem sit, ut servire libertas sit: « Cum liber, inquit, « essem omnium me servum feci; ut plures lucrifacerem (*I Cor.* IX, 19). Quid est ultra libertatem, nisi habere Spiritum gratiæ, habere charitatem? Libertas enim liberum facit hominibus, charitas amicum Deo. Unde ait Christus: « Vos autem dixi amicos (*Joan.* XV, 15). » Bona charitas, de qua dicitur: « Per charitatem Spiritus servite invicem (*Galat.* v, 13), » Servivit et Christus, ut omnes liberos faceret. « Manus ejus in cophino servierunt (*Psal.* LXXX, 7): qui non rapinam est arbitratus esse se æqualem Deo, formam servi accepit (*Philipp.* II, 7); et omnia omnibus factus est, ut omnibus salutem afferret (*I Cor.* IX, 22). Cujus imitator Paulus, et quasi sub Lege erat, et quasi sine Lege vivebat pro eorum utilitate, quos cupiebat lucrari: et infirmus, ut eos confirmaret: et currebat, et corpus suum castigabat, ut potestates aereas in Christo triumpharet.

24. Est ergo sapienti et servire libertas. Unde colligitur quia stulto et imperare servitus est; et quod pejus est, cum paucioribus præsit, pluribus dominis et gravioribus servit. Servit enim propriis passionibus, servit cupiditatibus suis, quarum dominatum nec nocte potest fugere, nec die; quia intra se dominos habet, intra se servitium patitur intolerabile. Gemina enim servitus est, altera corporis, animarum, altera: domini autem corporis quidem homines, animarum autem malitiæ et passiones, a quibus sola animi libertas sapientem vindicat, ut servitio ei liceat exire.

25. Quæramus igitur illum vere sapientem, vere liberum, qui quamvis sub plurimorum dominatu degat, libere dicit: « Quis est, qui mecum judicio contendat? Tu solus manum tuam a me abstine, a cujus conspectu non potero me abscondere, et timor tuus non me percellat (*Job.* VIII, 19-21).

26 Quem secutus David rex ait: « Tibi soli peccavi (*Psal.* L, 6). » Regali enim subnixus fastigio, quasi legum dominibus legibus reus non erat, soli Deo obnoxius tenebatur, qui dominus est potestatum.

27. Alium audi liberum: « Mihi autem pro minimo est, ut a vobis dijudicer, aut ab humano die: sed neque me ipsum dijudico: nihil enim mihi sum conscius... qui autem dijudicat me, Dominus est (*I Cor.* IV, 3, 4). » Vera libertas hominis spiritalis, quia dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur (*I Cor.* II, 15), nec a quocunque creaturæ participe, sed soli Deo se subditum novit.

qui solus sine peccato est de quo dicit Job : « Vivit Dominus, qui sic me judicat (*Job* xxvii, 2) : solum enim ille potest judicare justum, cujus in conspectu cœlum non est mundum, nec stellarum pura et clara lumina. A

28. Quis est qui Sophoclea (30) in medium ferat **937** carmina dicentia : Jupiter mihi præest, nullus autem hominnm ? Quanto antiquior Job, quanto vetustior David ? Agnoscant ergo de nostris se habere quæcunque præstantiora locuti sunt.

29. Quis igitur sapiens, nisi qui ad ipsa pervenit divinitatis secreta, et manifestata sibi cognovit occulta sapientiæ ? Solus igitur sapiens, qui duce Deo usus est ad cognescenda veritatis cubilia, et mortalis homo immortalis Dei hæres et successor est factus per gratiam, et quidam jucunditatis, B participeps, sicut scriptum est : « Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis (*Psal.* xliv, 8). »

30. Si quis igitur propius ea introspiciat rerum negotia, cognoscet quanta sapienti adjumenta (31), et quanta in ipsis insipienti refragia sint ; quod huic adjumento libertas, illi impedimento servitus sit. Insurgit enim sapiens quasi victor debellatis a se ac triumphatis libidine, timore, ignavia, mœstitudine, cæterisque vitiis ; donec ea de possessione suæ mentis eliminet, et omnibus terminis finibusque suis propulset atque arceat : quoniam dux cautior novit excursus cavere latrocinantium, et quædam furta belli (32), quæ iniquissimi animæ nostræ adversarii ignitis sæpe pertentant spiculis (33) ; sunt enim nobis quædam et in pace C prælia, et in bello pax. Unde et ille ait : « Foris pugnæ, intus timores (*II Cor.* vii, 5). » Sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos (*I Rom.* viii, 37). Dicit quia neque angustiis, neque persecutionibus, neque fame, periculo, morte terretur (34).

31. Qui vero hæc timet, qui mortem reformidat. quomodo non servus ? Servit profecto, et miseram quidem servitutem ; nihil enim sic animam ad omnem servitutem dejicit, quomodo formido mortis. Quomodo enim se erigat abjectis et vilis sensus atque ignobilis, demersus in omnem infirmitatis voraginem vitæ hujus cupiditate ? Vide quam servus : « Abscondam me, inquit, » et ero gemens et tremens super terram ; et erit, omnis qui invenerit me, occidet me (*Gen.* iv, 14). « Itaque quasi D servus signum accepit, nec sic tamen necem potuit evadere. Servit igitur peccator formidini, servit etiam cupiditati, servit avaritiæ, servit libidini, servit malitiæ, servit iracundiæ, et videtur hujusmodi sibi liber : sed magis servit, quam si sub tyrannis positus.

32. Illi autem liberi sunt, qui legibus vivunt. Lex autem vera sermo rectus, lex vera non insculpta tabulis, nec ære incisa, sed impressa mentibus, atque infixa sensibus ; quando sapiens non sub lege, sed ipse sibi lex est, opus legis in corde suo continens (*Rom.* ii, 14, 15), naturali sibi stylo et quadam inscriptione formatum. Tantumne igitur cæcitatis est, ut non videamus manifestas rerum expressiones et virtutum imagines ? Et **938** quam indignum, ut populi integri obediant humanis legibus, quo sint libertatis participes : sapientes autem veram legem naturæ expressam ad imaginem Dei, veramque rationem signiferam libertatis negligant et derelinquant ; cum in ea tanta libertas sit, ut parvuli servire vitiis nesciamus, alieni ab ira, exsortes avaritiæ, ignari libidinis ! Quam miserum igitur, ut qui nascimur in libertate, moriamur in servitute !

33. Sed hoc fit levitate animi, atque infirmitate morum ; quia curas inanes volvimus, et operamur supervacua : sapientis autem cor, actumque et opus radicatum esse docet atque immobile. Hoc docuit Moyses, quando manus ei graviores fiebant, ita ut vix sustineret eas Jesus Nave (*Exod.* xvii, 12). Ideoque vincebat populus, quando non perfunctoria gerebantur opera, sed plena ponderis atque virtutis, non nutantis animi, nec titubantis affectu, sed fundatæ mentis stabilitate. Ergo sapiens extendit manus suas, stultus autem contrahit, sicut scriptum est : « Quia stultus complexus est manus suas, et voravit viscera sua (*Eccles.* iv, 5), » carnalia magis cogitans quam spiritalia. At non filia Juda, quæ expandens manus, clamavit ad Dominum : « Tu scis quia falsum testimonium adversus me dicunt (*Dan.* xiii, 43). Melius est arbitrata non peccare, sed et incidere in calumnias accusantium, quam peccatum subire sub impunitatis velamine. Ea ergo contemptu mortis servavit innocentiam. Sed nec filia Jephte, quæ votum patris de immolatione sua proprio atque hortatorio firmavit assensu (*Judic.* xi, 36),

34. Non enim ego de contemptu mortis libros philosophorum depromo, aut gymnosophistas Indorum, quorum præ cæteris Calani laudatur respon-

(30) Hoc Sophoclei versus exemplum ex Philone cum aliis plurimis mutuatus videtur Ambrosius ; at inter utrumque illud occurrit discriminis, quod Judæus ille profana exempla pura commemoret, quam sacra ; et eadem illa tanquam ad veram virtutem pertinentia laudet atque amplificet : Ambrosius autem cum in profanis referendis multo parcior sit, tum etiam illa semper deprimat, ut eis Judæorum aut Christianorum facta dictave anteponat. Ita hoc loco Sophoclem, quem olympiade tantum 92 vixisse constat, beato Job, quem multi censent scriptorum omnium antiquissimum, posteriorem dicit, ut illum ex hoc accepisse ostendat.

(31) Pauci mss., « quanta sapientiæ adjumenta. »

(32) Stratagemata intellige, quæ furta belli vocitat, imitatus Sallustium atque Virgilium pluribus locis.

(33) Pauci mss., « semper tentant spiculis. »

(34) Edit., « dicit quia (Rom., hoc quia) neque angustiis neque periculo... mortis » mss. vero nobiscum faciunt excepto Boyer, qui suffragatur editionibus.

sum Alexandro, cum juberet sequi : Qua me, inquit, laude dignum Græciam petere poscis, si possum cogi facere quod nolo? Et vere plenus auctoritatis sermo, sed magis mens plena libertatis. Denique et epistolam scripsit.

« Calanus Alexandro.

35. « Amici persuadent tibi manus et necessitatem inferre Indorum philosophis (35), nec in sommis quidem videntes nostra opera. Corpora enim transferes de loco ad locum : animas non coges facere quod nolunt, non magis quam saxa et ligna vocem emittere. Maximus ignis viventibus corporibus dolorem inurit, et gignit corruptionem (36) : super hunc nos sumus ; viventes enim exurimur, Non est rex, neque princeps, qui extorqueat nobis facere quod non proposuimus. Nec similes sumus Græciæ philosophorum, qui verba pro rebus meditati sunt ad opinionis celebritatem : nobis res sociæ verbis, et verba rebus : res celeres, et sermones breves : in virtute nobis libertas beata est. »

36 et 39. Præclara verba, sed verba ; præclara **939** constantia, sed viri : præclara epistola (37), sed philosophi. Apud nos autem et puellæ de mortis appetentia sublimes usque ad cœlum erexere virtutum gradus. Quid Theclam, quid Agnem, quid Pelagiam loquar, quæ tanquam nobilia vitulamina pullulantes. (28), ad mortem quasi ad immortalitatem festinaverunt? Inter leones virgo exsultavit, et rugientes bestias spectavit (39) intrepida. Et ut nostra cum Indorum gymnosophistis conferamus, quod ille verbis gloriatus est, sanctus Laurentius factis probavit ut vivus exureretur, et flammis superstes diceret : Versa, manduca, haud degener Abrahamidarum, et Machabæorum concertatus puerorum, quorum alii super flammas canebant ; alii cum exurerentur, non rogabant ut parceretur : sed invehebantur, ut amplius persecutor inflammaretur (*II Machab.* VII, 3 seq.). Liber igitur sapiens.

38. Quid autem sublimius sancta Pelagia, quæ vallata persecutoribus priusquam tamen in eorum conspectum veniret, aiebat : Volens morior, nemo me continget manu, nemo oculo protervo violabit virginem, mecum feram pudorem, mecum incolu-

A men verecundiam : nullum prædones lucrum suæ capient insolentiæ. Pelagia Christum sequetur, libertatem nemo auferet, nemo captivam videbit ; liberam fidem, insignemque pudicitiam, et prosapiam prudentiæ. Quod servum est, hic manebit, nullos in usus debitum. Magna igitur piæ virginitatis libertas, quæ septa agminibus persecutorum, inter maxima pericula integritatis et vitæ nequaquam inclinata est.

39. At non ille cui dominatur ira, subjicitur enim jugo peccati ; homo etiam iracundus peccatum effodit (*Prov.* XXIX, 22). « Qui autem peccatum facit, servus est peccati (*Joan.* VIII, 34). » At non ille liber, qui servit avaritiæ non potest enim possidere vas suum. Non ille liber, qui serviens desi-
B deriis et voluptatibus, vago fluitat errore. Non ille liber, qui curvatur ambitu, servit enim alieno imperio. Sed ille liber, qui potest dicere : « Omnia mihi licent, sed non omnia mihi utilia ; omnia mihi licent (40), sed ego sub nullius redigar potestate. « Esca ventri, et venter escis (*I Cor.* VI, 12, 13). » Ille liber, qui ait : « Quid enim libertas nostra judicatur ab infideli conscientia (*I Cor.* X, 29)? »

40. Libertas igitur sapienti, non insipienti (41) convenit ; quoniam qui deligat lapidem in fundibalo, similis est ei qui dat imprudenti claritatem (*Prov.* XXI, 8) ; se ipsum vulnerat, sibique potius, dum intorquet jaculum, affert periculum. Certe sicut tormento acerbatur, et geminatur malum saxi ruina ; sic insipientis in libertate ruina vehementior
C est. Recidenda igitur insipienti potestas, non adjicienda libertas est, servitus enim ei convenit. Ideoque addidit : « Spinæ nascuntur in manu ebriosi, servitus autem in manu imprudentis (*Ibid.* 9) » quia sicut ille suis vulneratur poculis, ita insipiens suis factis. Ille bibendo se peccato **940** inserit, iste operando se culpæ adjudicat, et factis suis trahitur in servitutem. Videbat se Paulus in captivitatem trahi a lege peccati (*Rom.* VII, 23), et ideo ut liberaretur, confugit ad libertatis gratiam.

41. Non sunt igitur liberi insipientes, quibus dicitur : « Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus. In freno et chamo maxillas eo-

(35) Mss. aliquot et vet. edit., « Indorum philosopho. » At paucis interjectis, ubi omnes mss. ac vet. edit., « Corpora enim transferes, etc., edit. Rom. locum sic effert : « Corpora transferes.... animos non magis coges facere quod nolunt, quam saxa, » etc. Porro etiam a Philone propositum est lib. cit. Calani philosophi exemplum, de quo Plutarchus in Alexandro magno etiam agit.

(36) Rom. edit. sola, « Maximum ignis.... dolorem gignit et corruptionem. »

(37) Eadem edit., « præclara constantia, et viri præclara epistola, » multo concinnius aliæ, ac mss. ut nos in textu. Clarum enim est eo loco positum *sed viri*, ut ei puellarum, de quibus mox agetur, opponatur constantia et magnanimitas. Videtur porro Ambrosius dissimulare quod Cicero, Valerius Max., Plutarchus et alii de morte Calani prodiderunt, quem vivum in ardentem pyram conscendisse memorant. Sed cum superbiæ et ostentationi hæc mors tribuenda sit, non mirum est eam pro nihilo duxisse sanctum præsulem.

D (38) Metaphora ab arboribus petita, in quibus stolones, et surculi pullulant, quæ μοσχεύματα nominantur a Græcis. Cæterum exempla hic et infra posita sancto doctori perquam familiaria sunt, ut non opus sit de illis quidquam adjungere. De Pelagia tantum admonebimus, quæ sub finem lib. III *de Virg.* observabat sunt, adiri posse.

(39) Amerb. et Rom. edit. cum mss. non paucis, « rudentes bestias exspectavit. » Eras. et Gill., « prodeuntes bestias exspectavit, » aptius mss. aliquot, « rugientes bestias spectavit ; » unus, « aspectavit. »

(40) « Sed non omnia mihi utilia ; omnia mihi licent, » ex mss, Beyeriano restituta sunt.

(41) Ultimæ edit. Paris., « sapienti convenit, » omisso non insipienti.

rum constringe, qui non appropinquent tibi. Multa flagella peccatorum (*Psal.* xxxi, 9, 10), » quia multis flagellis opus est, ut eorum imprudentia coerceatur. Disciplina hoc exigit, non inclementia. Denique « qui parcit baculo suo, ódit filium suum (*Prov.* xiii, 24) ; simul quia unusquisque gravius suis peccatis flagellatur. Gravia enim delictorum pondera, gravia criminum verbera, sicut onus gravantur grave, et infligunt animæ cicatrices, et putrescere faciunt mentis ulcera (*Psal.* xxxvii, 5, 6).

42. Deponamus igitur tam gravem servitutis sarcinam, renuntiemus luxuriæ ac deliciis, quæ nos quibusdam astringunt nexibus cupiditatum, et vinculis ligant. Nihil enim prosunt deliciæ stulto et quicunque a pueritia dederit se deliciis, manebit in servitute ut vivens mortuus sit. Recidatur ergo luxuries, deliciæ recensentur (42) ; et si quis fuit luxuriosus, valedicat superioribus. Recisa enim vinea fructum affert, semiputata frondescit, neglecta luxuriat. Ideoque scriptum est : « Tanquam agricultura homo imprudens, et tanquam vinea homo egens sensu : si reliqueris eum, desertus erit (*Prov.* xxiv, 30, 31). » Colamus ergo corpus hoc nostrum, castigemus illud, redigamus in servitutem, non illud despiciamus.

43. Sunt enim membra nostra arma justitiæ (43), sunt et arma peccati. Si elevantur, arma justitiæ sunt, ut peccatum in his non dominetur ; si mortuum fuerit corpus nostrum (44) peccato, non regnabit in eo culpa, et erunt membra nostra a peccato libera. Non obediamus igitur cupiditatibus ejus, neque exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato. Si videris mulierem ad concupiscendum eam, membra tua arma peccati sunt. Si locutus es ad sollicitandam eam, lingua tua et os tuum membra peccati sunt. Si abstulisti terminos a patribus positos, membra tua arma peccati sunt. Si festinasti velocioribus pedibus ad effundendum innocentium sanguinem, membra tua arma iniquitatis sunt.

44. Contra, si vidisti egenum, et induxisti in domum tuam, membra tua arma justitiæ sunt. Si eripuisti injuriam accipientem, vel eum qui ducebatur ad mortem, si scidisti chirographum debitoris, membra tua arma justitiæ sunt. Si confessus es Christum [arma enim intellectus (*Prov.* xiv, 7), labia sapientiæ (45),] labia tua membra justitiæ sunt. Qui potest dicere : « Oculus eram cæcorum, pes claudorum, pater infirmorum (*Job.* xxix, 15, 16), » membra ejus membra justitiæ sunt.

941 45. Ergo liberati a peccato, quasi pretio A empti sanguinis Christi, non subjiciamur servituti hominum vel passionum. Non erubescamus peccatum nostrum fateri. Vide quam liber, qui poterat dicere : « Non reveritus sum multitudinem populi ut non annuntiarem in conspectu omnium peccatum meum (*Job.* xxxi, 34). » Qui enim confitetur Domino, exuitur a servitute. « Justus enim accusator est sui in principio sermonis (*Prov.* xviii, 17). » Non solum liber, sed etiam justus, sed justitia in libertate est, et libertas in confessione ; simul enim ac confessus quis fuerit, absolvitur. Denique « Dixi pronuntiabo adversum me injustitiam meam Domino, et tu remisisti impietatem cordis mei (*Psal.* xxxi, 5). » Mora ergo absolutionis in confitendo est, confessionem sequitur peccatorum remissio.
B Sapiens est igitur, qui confitetur ; liber, cui peccatum dimissum est, nulla jam contrahens æra peccati. Vale, et nos dilige, ut facis quia et ego te diligo.

EPISTOLA XXXVIII (46).

Sapientem esse divitem, neque hic ullum sexum excipi se didicisse ex Petri epistola, cujus locus enucleatur. Pacem aliasque virtutes divites esse, divitumque ordini Enoch atque Eliam annumerandos. Post quæ Achab et Nabuthe inter se comparatis, propositum problema confirmatur.

AMBROSIUS SIMPLICIANO salutem.

1. Videbamur proxime in disceptationes incidisse philosophiæ, cum de apostoli Pauli epistola sumentes exordium, tractaremus quod omnis sapiens liber. Verum postea, cum Petri apostoli epistolam le-
C gerem adverti quod omnis sapiens etiam dives nec sexum exceperit, qui feminas ornatum omnem non in pretiosis monilibus, sed in bonis moribus habere scripserit ; « Non enim, inquit, extrinsecus capillorum implicatio, aut auri circumpositio, aut habitus vestimentorum ornamentum, sed ille absconditus cordis homo (47) (*I Petr.* iii, 3, 4). »

2. Duo sunt igitur et esse hominem in homine, et illum esse divitem, qui sibi nullarum divitiarum usum requirat. Pulchre autem cordis hominem dixit, eo quod totus sapientiæ sit absconditus, sicut ipsa sapientia, quæ non videtur, sed intelligitur. Nemo ante Petrum tali expressione usus est, ut diceret cordis hominem exterior enim homo plurima in se membra habet : interior autem cordis homo totus plenus gratiæ, plenus decoris.

D 3. « In incorruptione, inquit, quieti et modesti spiritus, qui est ante Deum dives (*Ibid.* 4). » Et vere dives, qui in conspectu Dei potest dives videri, in cujus conspectu terra exigua, mundus ipse angustus est : sed solum illum Deus divitem novit,

(42) Codex Boyer. solus. « divitiæ resecentur. »

(43) Forsitan non ingratum fuerit, si quæ sequuntur usque ad numerum ultimum, conferre libuerit cum iis, quæ in lib. i *de Jacob et Vita beata*, cap. 3, num. 10, disseruntur.

(44) Ita cod. Boyer. cæteri vero, et omnes edit. prætermiserunt, *corpus nostrum*. Haud bono sensu.

(45) Rom. edit. et pauci mss., *labia sapientis* vet. et mss. multo plures, *labia sapientiæ ;* fortasse *sapientia;* nam Græcus habet ὅπλα δὲ αἰσθήσεως χείλη σοφά.

(46) Scripta circa ann. 387.

(47) Ita mss. et edit., nisi quod Rom. præfert, « Quorum non sit, inquit, » etc., ms. vero Boyer. totum locum his verbis reddit : « Non, inquit, extrinsecus capillorum intricatio, aut auri compositio, aut vestimentorum habitus ornamentum est, sed, interior absconditus cordis homo. »

qui sit dives æternitate, qui non opum, sed virtutum fructus recondat. Quis autem ante Deum dives, nisi quietus et modestus spiritus, 942 qui nunquam corrumpitur? Nonne tibi videtur dives, qui habet pacem animi, tranquillitatem quietis ut nihil concupiscat, nullis exagitetur cupiditatum procellis, nec vetera fastidiat, et nova quærat, et semper desiderando, fiat in summis divitiis inops?

4. Ea est pax vere dives (48), quæ superat omnem mentem (*Philipp.* IV, 7). Dives pax, dives modestia, dives fides. « Fideli enim totus mundus possessio est (*Eccli.* VI, 14, 15); dives simplicitas; sunt enim et divitiæ simplicitatis, quæ nihil discutit, nihil contractum, nihil suspectum, aut fraudulentum putat, sed puro se fundit affectu.

5. Dives bonitas, quam si quis servaverit, pascitur in divitiis cœlestis hæreditatis; et ut antiquioribus exemplis Scripturæ utamur: « Beatus, inquit, vir quem arguit Dominus. Admonitionem autem Dei ne recusaveris... In fame liberavit te a morte, in prælio de manu ferri liberabit te, et a flagello linguæ te abscondet... Feræ bestiæ pacificæ erunt tibi, et scies quod in pace erit domus tua (*Job.* V, 17-24). » Mitigatis enim carnis hujus vitiis, et passionibus, quæ militare adversus animam solent, tabernacula tua sine perturbatione erunt, domus sine offensione, semen sine defectu, posteritas sicut odor agri pleni (49), sepultura sicut messis. Siquidem quando alii suum defectum arbitrantur (50), tunc acervus tritici tui supernis maturus infertur apothecis (51).

6. Merito justus semper fenerat, iniquus indiget. Ille justitias fenerat, fenerat mandatum Dei (52) pauperibus et egenis: at vero insipiens et quod putat se habere, nequaquam possidet. An putas illum possidere, qui thesauro suo die ac nocte incubans avara et misera torquetur sollicitudine? Ille vero eget, et si aliis dives videtur, sibi pauper est; quia non utitur eo quod habet, qui adhuc alia rapit, alia desiderat; ubi enim nullus cupiditati modus, qui fructus divitiarum? Nemo est dives, qui quod habet, secum hinc auferre non potest: quod enim hic relinquitur, non nostrum, sed alienum est.

7. Dives Enoch, qui quod habuit secum transtulit (*Gen.* V, 24), et omnem illum bonitatis suæ censum cœlestibus intulit receptaculis: qui ideo « raptus est, ne cor ejus malitia mutaret (*Sap.* IV, 11). » Dives Elias, qui virtutum suarum thesauros curru igneo sublimis sedibus æthereis invexit (*IV Reg.* II, 11). Et tamen iste non mediocres divitias hæredi reliquit, quas ipse non amitteret. Quis hunc pauperem vel tunc dixerit, cum victus quotidiani indigens alimonia, mitteretur ad viduam, ut pasceretur ab ea; quando ad ejus vocem cœlum claudebatur et aperiebatur, quando ad ejus verbum hydria farinæ et vas olei non deficiebat per triennium, sed abundabat: nec minuebatur usu, sed replebatur (*III Reg.* XVII, 9)? Quis illum pauperem dixerit, ad cujus voluntatem descendebat ignis (*IV Reg.* I, 14), quem invia aliis flumina non concludebant, sed in 943 suum fontem recurrebant, ut sicco propheta transiret pede (*IV Reg.* II, 8)?

8. Duos finitimos vetus historia describit (*III Reg.* XXI, 1), regem Achab, et pauperem Nabuthen; quem horum pauperiorem, quem ditiorem credimus? Alter regali fulcro divitiarum præditus, inexplebilis insatiabilisque opibus suis, exiguam pauperis vineam desideravit: alter despiciens animo (53) βασιλέων τὰς πολυχρύσους τύχας, imperialesque gazas, suo erat contentus palmite. Nonne videtur hic magis dives, hic magis rex, qui sibi abundabat (54), suas regebat cupiditates, ut nihil alienum concupisceret? ille autem egentissimus, cui aurum suum vile, alienus palmes pretiosissimus, æstimabatur? Sed qua ratione egentissimus (55), cognosce: quia divitiæ injuste congregatæ evomuntur (*Job* XX, 15); radix autem justorum manet (*Prov.* XII, 12), et ut palma floret (*Psal.* XCI, 13).

9. An non egentior paupere is qui tanquam umbra præterit (*Psal.* CXLIII, 4)? Hodie impius exaltatur, cras non erit, nec invenietur aliquis locus ejus (*Psal.* XXXVI, 35, 36). Quid est itaque divitem esse, nisi abundare? Quis autem abundat, qui sit animo contractior? Qui autem animo contractior, utique angustior: quæ igitur in angustiis abundantia? Non ergo dives, qui non abundat. Unde pulchre David: « Divites, inquit, eguerunt, et esurierunt (*Psal.* XXXIII, 11); » quoniam cum haberent Scripturarum thesauros cœlestium, eguerunt qui non intellexerunt, et esurierunt qui nullum spiritalis gratiæ gustarunt cibum.

(48) Nonnulli mss., « pax vera dives » Boyer., « pax vera et dives; » melius tamen cæteri, ac edit. ut in textu.

(49) Alluditur ad Gen. XXVII, 27: « Ecce odor filii mei, sicut odor agri pleni, » etc., nec non ad Job V, 26: « Ingredieris in abundantia sepulchrum, sicut infertur acervus tritici, » etc.

(50) Codex Boyer., « suum fructum arbitrantur. »

(51) Ubi aliquid reponitur, ait Nannius apotheca dicitur: nunc autem pharmacopolarum officinas ita appellamus.

(52) Rom. edit., « justitias fenerat mandato Dei, » aliæ, ac mss., « justitias fenerat mandatum Dei. » In solo Boyer. geminatur *fenerat*, quod saltem in aliis subintelligitur.

(53) Amerb. cum mss. non paucis, « aspiciens animo. »

(54) Divitem eum esse definit Cicero loco cit., « cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit, qui nihil quærat, nihil appetat, » etc. Maxime vero ab ejus argumentandi ratione in eo discrepat Ambrosius, quod pro veterum Romanorum exemplis, quæ ille adhibet, hic nullis utitur nisi e divina Scriptura petitis.

(55) Cod. Boyer., « egentissimus? Quia divitiæ congregatæ pereunt; radix enim, » etc.

lihil igitur affectu sapientis ditius, nihil in- A
s egentius. Nam cum regnum Dei paupe-
(Matth. v, 3), quid esse locupletius po-
it ideo præclare Apostolus : « O altitudo,
divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei *(Rom.*
» Præclare etiam David. qui in via testimo-
cœlestium, quasi in omnibus divitiis, de-
ur *(Psal.* cxviii, 14). Expresse Moyses, qui
Nephtalim satietas accipientium *(Deut.*
23). » Nephtalim, abundantia significatur
interpretatione, vel dilatatio (56). Ibi ergo
itia ubi satietas; ubi autem fames cupidi-
ibi inexplibilis appetentia, ibi utique pau-
Sed quia vix ulla rei pecuniariæ vel mundi
upiditas satietatem habet, ideo addidit (57) :
plebitur benedictione *(Ibid).* »
ecundum hæc Petrus apostolus definivit B
auro et argento et indumentis feminarum
rnamentum, sed in occulto cordis homine
bscondito *(I Petr.* iii, 3, 4) : unde nulla se
ultum pietatis, ornatum gratiæ, vitæ æter-
reditatem. Vale, et nos dilige, quia nos te
is.

944 EPISTOLA XXXIX (58).

*um propter sororis mortem hominum con-
um fugientem arguit, hoc ipsi sorori inju-
ac interitum non hominibus solum, sed et
tibus communem esse monens. Nihil ergo
um deberi nisi preces; vetare siquidem
olum, ne quem secundum carnem jam co-
amus, at novam creaturam. Quænam illa
t quomodo illum solari Ambrosius ipse te-
r, expenditur.*

Ambrosius Faustino salutem.

erbo te doliturum dolore obitum germanæ
i ignorabam, non tamen ut a nobis te alle-
sed ut nobis te redderes; nam etsi minus
i solatia mærentibus, tamen nonnunquam
ria sunt. Tu autem abiisti in secreta mon-
inter ferarum diversaris spelæa, omni hu-
conversationis usu abdicato (59), et quod
est, judicio tuo.
ntumne de te commeruit germana tua, ut
quam excellere apud te debuit conditio
, quæ tam egregiam feminam tulit, propter
ud te minoris prærogativæ sit? Illa certe
cedens, hoc te mulcebat solatio, quod te

sibi superstitem derelinqueret, parentem nepotibus, præsulem parvulis, auxiliatorem destitutis; tu ita te et nepotibus et nobis abnegas, ut consolationis illius fructum non sentiamus. Illa te chara pignora vocant non ad dolendum, sed ad consolandum; ut cum te vident, matrem sibi non credant obiisse (60); in te eam recognoscant, in te ejus præsentiam teneant, in te vitam ejus sibi manere arbitrentur.

3. Sed doles quod dudum florentissima repente occiderit. Verum hoc nobis commune non solum cum hominibus, sed etiam cum civitatibus, terrisque ipsis est. Nempe de Bononiensi veniens urbe a tergo Claternam, ipsam Bononiam, Mutinam, Rhegium derelinquebas, in dextera erat Brixillum, a fronte occurrebat Placentia, veterem nobilitatem
B ipso adhuc nomine sonans, ad lævam Apennini inculta miseratus, et florentissimorum quondam populorum castella considerabas, atque affectu relegebas dolenti (61). Tot igitur semirutarum urbium cadavera, terrarumque sub eodem conspectu exposita funera non te admonent unius, sanctæ licet et admirabilis feminæ, decessionem consolabiliorem habendam; præsertim cum illa in perpetuum prostrata ac diruta sint : hæc autem ad tempus quidem erepta nobis, meliorem illic vitam exigat?

4. Itaque non tam deplorandam, quam prosequendam orationibus reor; nec mœstificandam lacrymis tuis, sed magis oblationibus **945** animam ejus Domino commendandam arbitror (62).

5. Verum forte asseras securum te de meritis
C ejus ac fide (63), nequire tamen ferre desiderium, quod eam jam non videas secundum carnem, idque tibi summo dolori sit. Nec illud te movet Apostolicum, quod ait : « Quia neminem novimus ex hoc secundum carnem. Et si cognovimus secundum carnem Christum, sed nunc jam non novimus *(II Cor.* v, 16)? » Caro enim nostra perpetua esse ac diuturna non potest; necesse est occidat, ut resurgat; necesse est resolvatur, ut requiescat, ut fiat quidam finis peccati (64). Et ideo multos cognovimus secundum carnem, sed nunc jam non novimus. Ipsum Dominum Jesum cognovimus, inquit Apostolus, secundum carnem, « sed nunc jam non novimus. » Jam enim carnis deposuerat exuvias, jam specie hominis non videbatur, jam pro

dem cod. Boyer., « Latinæ interpretationis
ationе abundantiam vel dilationem signifi-
uod vero ad hunc significatum in eo, allu-
illa verba citati loci ex Deut. : « Nephthali
itia perfructur, et plenus erit benedictioni-
Nam alioqui rectius interpretaremur idem
um comparationem, retorsionem ac tortuo-
, ut vulgo solent.
Boyer. solus, « ideo de justo dicitur. »
scripta haud multo post ann. 387.
Nonnulli mss. ac vet. edit., « usu abdica-

Cod. Boyer., « non credant abesse. »
mitatio est Servii Sulpitii ad Ciceronem de
ulliæ Filiæ : « Ex Asia rediens, cum ab
Megaram versus navigarem, cœpi regiones
circa prospicere : post me erat Ægina, ante

D Megara, deutra Pircus, sinistra Corinthus, quæ oppida quodam tempore florentissima fuerunt, nunc prostrata et diruta ante oculos jacent. Cœpi egomet mecum cogitare : Hem! nos homunculi indignamur, si quis nostrum interiit, aut occisus est, cum in uno loco tot oppidorum cadavera projecta jaceant! » Ita Nannius.

(62) Mss. Boyer. « lacrymis tuis animam, sed magis oblationibus citis commendandam arbitror. « Observabis obiter Ambrosium hoc loco sicut et alibi non semel consuetudinem orationum atque oblationum pro mortuis faciendarum testificari.

(63) Codex Boyer. solus « de meritis ejus ad fidem. »

(64) Mss. nonnulli, « et fiat quidam, » etc. Boyer. solus, « necesse est ut figat quosdam fines peccato. »

omnibus mortuus erat, et omnes in illo mortui; A sed ut per ipsum renovati, et vivificati spiritu, jam non sibi, sed Christo vivant. Unde et alibi ait idem Apostolus : « Vivo autem jam non ego, vivit autem in me Christus (*Galat.* II, 20). »

6. Meritoque qui ante cognoverat secundum carnem Christum, jam operationes ejus invisibiliter agnoscens, jam non carnem ejus, sed potentiam scrutans, qui ante persecutor discipulos hominis et pedissequos carnis infestis odiis urgebat, postea doctor gentium factus, veneratores majestatis ejus prædicationem Evangelii instruere atque informare cœperat. Et ideo addidit : « Si quis in Christo nova creatura (*II Cor.* v, 17), » id est, qui perfectus in Christo, nova creatura est; quoniam qui caro est, imperfectus est. Denique ipse Dominus ait : « Non permanebit spiritus meus in istis B hominibus, quoniam carnes sunt (*Gen.* VI, 3). » Carnalis itaque non est in Christo, sed si quis in Christo est, nova creatura est, non naturæ novitate formatus, sed gratiæ. Vetera itaque quæ secundum carnem erant, transierunt : facta sunt nova omnia. Quæ illa, nisi quæ Scriba doctus in regno cœlorum novit (*Matth.* XIII, 52), similis illius patris familias, qui profert de thesauro suo nova et vetera, neque vetera sine novis, neque nova sine veteribus? Ideo et Ecclesia dicit, quia « nova et vetera servavi tibi (*Cant.* VII, 13). » Sed transierunt vetera, id est, legis mysteria abscondita, in Christo facta sunt omnia nova.

7. Hæc est nova creatura, de qua Apostolus ad C Galatas ait : « In Christo enim Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium : sed nova creatura, per quam jam renovata caro floret, et fructum invenit gratiæ, quæ ante inveterati flagitii spinas habebat (*Galat.* v, 6). » Quid ergo est quod mœreamus (65), si jam ad animam dicitur : « Renovabitur sicut aquilæ juventus tua (*Psal.* CII, 5? » Quid est quod ingemiscamus pro mortuis, cum jam reconciliatio mundi apud Deum Patrem facta sit per Dominum Jesum (*II Cor.* v, 18)?

8. Quoniam ergo Christi beneficia tenemus, **946** cum apud omnes, tum apud te pro Christo legatione fungimur (*Ibid.* 20); ut noveris irrevocabilia ejus esse dona, ut credas, quod semper credidisti : nec nimio mœrore tuam in dubium addu- D cas sententiam : quia ideo peccatum factus est Dominus Jesus, ut tolleret peccatum mundi (*Joan.* I, 29) et essemus in illo omnes justitia Dei (*II Cor.* v, 21) : jam non culpæ obnoxii, sed justitiæ remuneratione securi. Vale et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA XL (66).

Ab imperatore audiri se postulat, affirmans in principe laudari facilitatem; tacere se sine utriusque periculo non posse nec regibus displicere libertatem; illum vero, quamvis pius sit, decipi posse; sententiam de synagoga reparanda esse periculosam, cum episcopum martyrio vel prævaricationi exponat. In hanc rem exemplo Juliani proposito, rescripti causæ refelluntur, maxime quod Judæi plures usserint ecclesias. Hinc agitur de Valentinianorum, qui gentilibus pejores declarantur, fano, ac donariis, quæ dicebantur sublata, extenuatis, januam ad calumnias Judæis aperiri, triumphumque de Christo dari demonstratur. Hac de re allegorica instituitur Domini expostulatio postquam deterretur Maximi exemplo Theodosius, neve Judæos aut hæreticos ulcisci velit, admonitus, denuo stimulatur ad clementiam.

Clementissimo principi, ac beatissimo imperatori THEODOSIO (67) augusto, AMBROSIUS episcopus.

1. Exercitus semper jugibus fere curis sum, imperator beatissime (68) : sed nunquam tanto in æstu fui, quanto nunc cum video cavendum ne quid sit, quod ascribatur mihi etiam de sacrilegii periculo. Itaqus peto ut patienter sermonem meum audias. Nam si indignus sum qui a te audiar, indignus sum qui pro te offeram, cui tua vota, cui tuas committas preces. Ipse ergo non audies eum, quem pro te audiri velis? Non audies pro se agentem, quem pro aliis audisti? Nec vereris judicium tuum, ne cum indignum putaris, quem audias, indignum feceris, qui pro te audiatur?

2. Sed neque imperiale est libertatem dicendi denegare, neque sacerdotale, quod sentias, non dicere (69). Nihil enim in vobis imperatoribus tam populare et tam amabile est, quam libertatem etiam in iis diligere, qui obsequio militiæ vobis subditi sunt. Siquidem hoc interest inter bonos et malos principes, quod boni libertatem amant, servitutem improbi. Nihil etiam in sacerdote tam periculosum apud Deum, tam turpe apud homines, quam quod sentiat, non libere denuntiare. Siquidem scriptum est : « Et loquebar in testimoniis tuis in conspectu regum, et non confundebar (*Psal.* CXVIII, 46), » et alibi : « Filii hominis, speculatorem te posui domui Israel, in eo, inquit, ut si avertatur justus a justitiis suis, et fecerit delictum quia non distinxisti ei, » hoc est, non dixisti (70) quid sit cavendum, « non retinebitur memoria justitiæ ejus, et sanguinem ejus de manu tua exquiram. Tu autem

(65) Cod. Long., « quod mereamur ; » non satis recte.

(66) Scripta sub fin. anni 388.

(67) Ita omnes edit. et mss. longe plurimi : nonnulli tamen solum præfigunt : « Ambrosius Theodosio imperatori. » Hujus porro epistolæ Paulinus meminit, ejusque scribendæ occasionem, materiam atque exitum narrat, de quibus omnibus in ejusdem tempore assignando satis disputatum est in Admonitione.

(68) Mss. aliquot, « Exercitiis semper jugibus seu curis sum, imperator beatissime, deditus. » Haud male quidem; alii tamen plures, et omnes edit. nobis patrocinantur, nisi quod Rom. edit. expunxit adverbium *semper*.

(69) Omnes edit. et quidam mss., « quod sentias non dicere. »

(70) Reg. cod., « hoc est, non distinxisti. » Et infra, « quia distinxisti. » At vice versa ubi idem codex cum aliis multo pluribus et cunctis edit., « si distinxeris justo, » mss. Prat. ac Gem. legunt, « si dixeris justo. »

›ris justo (71), ut non 947 peccet, et ipse A
ıverit, justus vita vivet quia dixisti
animam tuam liberabis (*Ezech.* III, 17-

Igitur, imperator, bonorum mihi esse
ım malorum consortium, et ideo clemen-
isplicere debet sacerdotis silentium, li-
cere. Nam silentii mei periculo involveris,
bono juvaris. Non ergo importunus inde-
ıtersero, alienis ingero : sed debitis ob-
mandatis Dei nostri obedio. Quod facio
ıi amore, tui gratia, tuæ studio conser-
utis. Si id mihi vel non creditur, vel in-
: dico sane divinæ offensæ metu. Nam
›ericulum te exueret (72), patienter me
rrem, sed non libenter; malo enim te B
ıcceptum Deo esse et gloriosum periculo.
silentii mei dissimulationisque culpa et
'at, nec te liberat; malo importuniorem
inutiliorem aut turpiorem judices. Si-
:riptum est, dicente sancto apostolo Paulo,
potes doctrinam refellere : « Insta op-
importune argue, obsecra, increpa in
ıntia et doctrina (*II Tim.* IV, 2). »
mus ergo et nos cui displicere plus peri-
›ræsertim cum etiam imperatoribus non
suo quemque fungi munere, et patienter
ıumquemque pro suo suggerentem offi-
orripiatis, si non utatur militiæ suæ or-
Quod ergo in iis libenter accipitis, qui
itant, num hoc in sacerdotibus potest C
videri cum id loquamur, non quod vo-
ıd quod jubemur? Scis enim lectum :
bitis ante reges et præsides, nolite cogi-
loquamini, dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini : non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis (*Matth.* v, 19, 20). Et tamen si in causis reipublicæ loquar, quamvis etiam illic justitia servanda sit, non tanto astringar metu, si non audiar : in causa vero Dei quem audies, si sacerdotem non audias, cujus majore peccatur periculo? Quis tibi verum audebit dicere, si sacerdos non audeat?

5. Novi te pium, clementem, mitem, atque tranquillum, fidem ac timorem Domini cordi 948 habentem : sed plerumque aliqua nos fallunt. Habent aliqui zelum Dei, sed non secundum scientiam (*Rom.* x, 2). Ne igitur hoc etiam fidelibus animis obrepat, cavendum arbitror. Novi pietatem tuam erga Deum, lenitatem in homines : obligatus sum beneficiis tuarum indulgentiarum. Et ideo plus metuo, amplius sollicitor ne etiam ipse tuo me postea judicio, condemnes, quod mea aut dissimulatione aut adulatione prolapsionem non evitaveris. Si in me peccari viderem, non deberem tacere, scriptum est enim : Si frater tuus in te peccaverit, corripe illum primo, deinde increpa, duobus aut tribus testibus (*Matth.* XVIII, 15, 16.). Si te non audierit, dic Ecclesiæ. Causam ergo Dei tacebo? Quid igitur sit, quod metuam consideremus (74).

6. Relatum est a comite orientis militarium partium (75) incensam esse synagogam, idque auctore factum episcopo. Jussisti vindicari in cæteros, synagogam, idque auctore factum episcopo. Jussisti vindicari in cæteros, synagogam ab ipso exædificari episcopo. Non astruo (76) exspectandam fuisse assertionem episcopi; sacerdotes enim turbarum moderatores sunt, studiosi pacis, nisi cum et ipsi moventur injuria Dei, aut Ecclesiæ contumelia. Sit

› mss., « si dixeris justo. »
;. cod. solus, « divinæ offensæ memor.
tu hauseris. »
rsus et in principio hujus epistolæ (nem-
'bis, *qui obsequio militiæ* videtur militiam
n tantum pro castrensi stipendio, sed pro
ıctione, ministerio, et officio. Hæc Nan-

;. cod. solus : « Quod si peccaverit in te
s, vade et corripe eum inter te et ipsum.
erit, lucratus es fratrem tuum : si autem
ıdierit, adhibe tecum adhuc unum vel
n ore duorum vel trium testium stet om-
ı. Quod si non audierit eos, die Ecclesiæ. D
ergo, imperator, quod causam Dei dis-
ıon queam. Quid igitur? Causam Dei, »

renus in Hist. hunc magistratum appel-
ıtum præfectum, nimirum Constantinopo-
ınc actionem contigisse memorat. Sed in
em tam multa peccat, ut ejus haberi pos-
atio. Valesius in Ammian. Marcellinum,
comite Orientis agens : « Cæterum, in-
hæc civilis potestas fuerit, miror sanctum
m in epistola ad Theodosium hæc scribere
ıt a comite Orientis militarium partium...
nodum solvent peritiores. » Fuit sane
endo felicior Godofredus; hic enim in
Cod. Theod. et in Comment. in leg. 9 de
cet eum qui ab Ambrosio dicitur « comes Orientis militarium partium, » quem lex citata titulo *comitis* et magistri utriusque militiæ per orientem signat, ut distinguatur ab altero comite Orientis civilium partium, quem describit Zozimus lib. x, Bullengerus lib IV *de Imp. Rom.* cap. 25, quamvis duas illas dignitates non videatur satis distinguere, attamen ad comitem Orientis militiam quoque pertinuisse, clare indicat hisce verbis : « Quia Persæ Armeniam et Mesopotamiam vastabant, comes orientis vir spectabilis ei eum exercitu impositus, vicarius præfecti prætorio. » Et paulo post : « Comes et magister militum per Orientem illustris. » L. XIII *de Metatis.* Idem vero sequenti cap. duos comites rei militaris fuisse in Oriente tradit, quem cousule. Hæc porro abunde Valesii diluunt dubitationem. Quod autem Godofredus contra Baronium hanc epistolam anno 393 scriptam contendit, jam ante examinavimus suo loco.

(76) Aliquot mss., « non assero. » Dictionem vero *assertionem*, quæ pone sequitur, Nannius exponit in hunc modem *Assertionem*, id est, defensionem. Metaphora inde sumpta, quod in causa liberali assertorem sive vindicem adesse oportebat, quo alterius libertatem, qui in servitutem petebatur, assereret. Ita ille. Sed forte verius ac simplicius dixeris *assertionem*, sive affirmationem episcopi testimonium esse, quo remne illam fecisset, an secus, declararet. Est autem in verbis « Non astruo » quædam præterio rhetorica, qua, quod maxime dicitur, dici negatur.

alioquin (77) iste episcopus ferventior in exustione synagogæ, timidior in judicio : non vereris, imperator, ne acquiescat sententiæ tuæ; ne prævaricetur, non times?

7. Non etiam vereris, quod futurum est ne verbis resistat comiti tuo? Necesse erit igitur ut aut prævaricatorem (78) aut martyrem faciat : utrumque alienum temporibus tuis, utrumque persecutionis instar, si aut prævaricari cogatur, aut subire martyrium. Vides quo inclinet causæ (79) exitus. Si fortem episcopum putas, caveto martyrium fortioris; si inconstantem, declina lapsum fragilioris : plus enim astringitur, qui labi infirmum coegerit.

8. Hac proposita conditione, puto dicturum episcopum quod ipse ignes sparserit (80), turbas compulerit, populos conduxerit (81) ne amittat occasionem martyrii, et pro invalidis subjiciat invalidiorem. O beatum mendacium (82), quo acquiritur sibi aliorum absolutio, sui gratia! Hoc est, imperator, quod poposci et ego ut in me 949 magis vindicares, et si hoc crimem putares, mihi ascriberes. Quid mandas in absentes judicium? Habes præsentem, habes confitentem reum. Proclamo quod ego synagogam incenderim, certe quod ego illis mandaverim; ne esset locus in quo Christus negaretur. Si adjiciatur mihi, cur hic non incenderim? Divino jam cremari cœpit judicio, meum cessavit opus. Et si verum quæritur, ideo segnior fui, quia non putabam hoc vindicandum. Quid facerem, quod nullo ultore sine præmio foret? Tangunt hæc vere-

A cundiam, sed revocant gratiam; ne fia Dei summi contrahatur offensio.

9. Esto tamen, nemo episcopum ad h conveniat; rogavi enim clementiam tuar ipse hoc revocatum adhuc non legerim, i tamen constituamus. Quid si alii timidi mortem reformidant, offerant ut de suis bus reparetur synagoga aut comes ubi h rerit primo constitutum, ipse de Chri censu exædificari jubeat? Habebis, imp mitem prævaricatorem, et huic vexilla victricia, huic labarum, hoc est, Christi nomine (84), qui synagogam instauret, q tum nesciat? Jube labarum synagogæ i deamus si non resistunt.

B 10. Erit igitur locus Judæorum perfidi tus de exuviis Ecclesiæ : et patrimonium vore Christi acquisitum est Christianis, feretur ad donaria perfidorum? Legim idolis antiquitus condita de manubiis Ci de spoliis reliquorum hostium. Hunc ti dæi in fronte synagogæ suæ scribent : impietatis factum de manubiis Chri (86).

11. Sed disciplinæ te ratio, (87) impe vet. Quid igitur est amplius? disciplinæ an causa religionis? Cedat oportet cens tioni.

12. Non audisti, imperator, quia cum Julianus reparari templum Hierosolymi qui faciebant repurgium, igne flagrarunt

C

(77) Omnes edit. ac mss. plerique, « Sit aliquis; » alii nonnulli, « Sit aliquibus. » Reg. et Latinii conjectura, « Sit alioquin. »

(78) Prævaricari Nannius idem hic esse vult, atque in idololatriam incidere : prævaricatorem quoque eumdem dici, quem nunc apostatam vocant; cum in litteris profanis prævaricatoris sit, qui cum reo colludit, et causam adversario prodit.

(79) Mss. aliquot, « quo inclinantur causæ, » vel « quo inclinet causa. »

(80) Eliberitanæ synodi an. 305 habitæ canon. 60 prohibuit, ne quis ob idolum confractum interemptus in martyrum catalogum admitteretur. Verum ea exustio, de qua hic agitur, talionis lege, et jure gentium, ut infra dicitur, non videbatur illicita.

(81) Vet. edit., « populos concluserit. »

(82) « O beatum mendacium! » eodem sensu hoc intellige, quo ab Ecclesia canitur : « O felix culpa! propter effectum scilicet; per se enim mendacium semper malum est. Adi, si lubet, quæ nos priori tomo lib. I *de Abraham*, cap. 8, num. 71, adnotavimus.

(83) Omnes edit., « ne fiat opus; » at mss. e contrario omittunt *opus*.

(84) Vocibus « Christi sacratum nomine, » Rom. edit. adjicit *signum*. Sed præterquam quod hanc vocem nulla alia edit. aut mss. agnoscit, labarum proprie signum non erat, sed velum augustale. Hujus instituendi occasionem, non secus ac ejusdem formam abunde describit Eusebius lib. I *Vitæ Const.*, cap. 31, ex quo eamdem descriptionem certatim posteriores historici prodiderunt. Cum autem idem Eusebius ibidem lib. II, cap. 8, electos a Constantino commemoret ex protectorum numero viros 50, quorum hoc unum erat ut vexillum illud, quod alternatim hum nebant, circumstantes satellitio suo tuere Theodosius junior λάβωρον, sic enim Gr rum dicunt, præpositos vocari, et e scho sticorum assumi jubet in una ex legi Theod.; mirum fortasse videri queat, cu sius, istis omissis, mentionem absentis co instituat. Verumtamen fieri potest, ut Th aut discedens ab Oriente huic comiti vexil reliquerit, aut post victoriam ipsum cu redire voluerit, quemadmodum Stilico mortem Arcadii Constantinopolim profic illud idem vexillum secum tulisse auctor menus, lib. IX, cap. 4.

(85) Quidam mss., « Judæorum gentis

(86) Pauculi mss., « de manibus Ciml de manibus Christianorum. » Non satis re enim manubiæ aut pecuniæ ex præda ho dita comparatæ aut præda ipsa. De Cimbr a Mario deletis consule Flori lib. III, cap. terculi lib. II, atque alios.

(87) Reg. cod. unus, « disciplina et ra teri et edit. inter se conveniunt, nisi qu pro *movet* posuit *moveat*, minus commod

(88) Sensus est, ut ait Nannius : Non a perator, eos qui purgabant arenam, a pa caducam materiam eruderabant, ut ibi no plum jussu Juliani consurgeret, cœlesti i bustos esse? Nam in Theodoreti lib. II *Hist.* cap. 20, legitur ignem ex fundam pisse et concremasse operarios. Hæc ille addere potuisset testem hac parte omni e majorem. Ammianum lib. XXIII, cap. I, et *Hist. Tripart.* lib. VI, c. 13.

s ne etiam nunc fiat? Adeo a te non fuit ju- um, ut Julianus hoc jusserit!

50 13. Quid tamen movet? Utrum quia quod- ue ædificium publicum exustum est, aut quia gogæ locus? Si ædificio incenso moveris vi- no (quid enim in tam ignobili castro esse po- non recordaris, imperator, quantorum Romæ is præfectorum incensæ sint, et nemo vindi- ? Imo si quis imperatorum voluit factum se- is reprehendere, ejus magis qui tanto est per- is dispendio, causam gravavit (89). Quid igi- ignius, ut Callicini castri in parte aliqua ædi- um incendium, an urbis Romæ vindicandum aretur, si oporteret tamen? Constantinopoli m domus episcopi incensa est, et filius cle- iæ tuæ intercessit apud patrem (90); ut et , hoc est, filii imperatoris injuriam, et domus dotalis incendium non vindicares. Non con- as, imperator, ne et hoc cum vindicari jusse- ipse iterum interveniat, ne vindicetur! Sed illud acquisitum est a patre filio; dignum enim, ut suam injuriam prius ipse donaret. illud cum gratiæ distinctione divisum est, filius pro sua, et pater pro filii injuria roga- . Hinc nihil est quod filio reserves, et vide ne Deo deroges.

Non est ergo causa tantæ commotioni idonea opter ædificii exustionem in populum tam se- vindicetur: multo autem minus quia synagoga sa est, perfidiæ locus, impietatis domus, tiæ receptaculum, quod Deus damnavit ipse. nim legimus per os Jeremiæ, dicente Domino nostro: « Et faciam domui, ubi invocatum est n meum super ipsam, in qua confiditis vos, et loco quem dedi vobis et patribus vestris, sicut feci Selon (91): et projiciam vos a facie mea, sicut projeci fratres vestros omne semen Ephræm. Et tu noli orare pro populo isto, et noli postulare illis misericordiam, et neque accesseris ad me pro illis, quia non exaudiam te. Aut non vides quid isti faciunt in civitatibus Juda (*Jerem.* VII, 14)? » Deus se pro illis prohibet rogari, quos tu vindicandos putas.

15. At certe si jure gentium agerem, dicerem quantas Ecclesiæ basilicas Judæi tempore imperii Juliani incenderint (92). Duas Damasci, quarum una vix reparata est, sed Ecclesiæ, non **951** synagogæ impendiis: altera basilica informibus horret ruinis. Incensæ sunt basilicæ Gazis, Ascalonæ, Beryto, et illis fere locis omnibus, et vindictam nemo quæsivit. Incensa est basilica et Alexandriæ a gentilibus et Judæis, quæ sola præstabat cæteris. Ecclesia non vindicata est, vindicabitur synagoga.

16. Vindicabitur etiam Valentinianorum fanum incensum? Quid est enim nisi fanum, in quo est conventus gentilium? Licet gentiles duodecim deos appellent, isti triginta et duos Æonas colant (93), quos appellant deos. Nam et de ipsis comperi relatum et præceptum, ut in monachos vindicaretur, qui prohibentibus iter Valentinianis, quo psalmos canentes ex consuetudine usuque veteri pergebant ad celebritatem Machabæorum martyrum (94) moti insolentia incenderunt fanum eorum in quodam rurali vico tumultuarie conditum.

17. Quanti se offerre habent tali optioni: cum meminerint tempore Juliani illum, qui aram (95)

(89) Long. cod., « causam curavit. » Cæterum um Callinicum in Osdroena orientis provincia fuisse Godofredus loco citato auctoritate iani, Zosimi ac Notitiæ imperii tradit.

(90) Dicimus ex Socrate lib. V, c. 17, incensam Nectarii domum, idque Theodosio Augusto et gio coss. assignamus. Neque vero nobis offi- uod Ambrosius dudum incensam dicit eam- domum; perinde enim hoc loco agit, ac si quempiam judicio defendens, qui commisso nprudentiam homicidio, statim pœnam subire etur, eum cum alio qui cædem ante sex men- x insidiis perpetratam impune tulisset, ita araret: Sententiam in hunc insontem jam vos is, cum in sceleratum illum, a quo dudum ci- amaniter trucidatus est, nihildum gravius de- ritis. In quo videtis ab usu communi nihil ere.

(91) Ita mss., edit. autem Amerb. cum LXX in- scribit *Selo:* Eras., et sequentes cum Vulg. *Silo.* Infra vero pro « fratres vestros » mss. alli habent, « patres vestros. »

(92) Consule super his basilicarum incendiis orii Nazian. orat. 16 *in Julian.*, Chrysostomi 4 tom. I, Cyrillum Alex., et alios.

(93) Rom. edit. « triginta Æonas colant. » Et re- totidem agnoscunt Irenæus, lib. I *advers. ses;* Tertullianus, *advers. Valent.;* Epiphanus s. 31; Theodoretus, Paulinus *in Vita Ambr.*, gustinus *de Hæres.* cap. 11. Sed cum ultimus roditum a Valentinianis asserat omnes illos as ex Bytho et Sige generatos, movet, consen- mss. et vet. edit. ut utrumque ab Ambrosio aliis 30 adnumeratum arbitremus. Certe ipsemet lib. *de Incarn. Dom.* cap. 4, num. 2, ubi eamdem horum hæreticorum insaniam tangit, Æonum numerum non exprimit. Porro per duodecim illos deos, qui superiori versu memorantur, Nannius recte intelligit consentes deos, quod Jovis consiliis interesse crederentur, ita nominatos, ac suo quemque mensi præfectos. Horum nomina efferuntur hoc disticho apud Ennium:

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Jovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

(94) Hic multa occurrunt, quæ pertinent ac Ecclesiasticam disciplinam: nimirum publicarum supplicationum antiquitas, celebritas monasticæ institutionis, ac denique Machabæorum martyrum prisca veneratio, quam etiam plurimi sermones Patrum Græcorum ac Latinorum in eorumdem natalibus habiti contestantur.

(95) Omnes edit., « Quot se offerre... illum quia aram; » omnes mss., « Quanti se offerre; » sed plures tantum, » illum qui aram; » unus etiam Reg. ante vocem *illum* exhibet nomen *Capitolium.* Verumtamen si opinio Baronii ad an. 362, nec non Hermani lib. V *Vitæ Ambr.* cap. 13, admittenda est, quæ certe probabilis admodum nobis videtur, Emilianus appellabatur hic ipse martyr. Etenim eidem uterque attribuit, quæ de Emiliani Dorostoritani martyrio Hieronymus in *Chronico* tradidit, sicut et Theodoretus lib. III *hist.* cap. 7, ubi judici nomen fuisse Capitolino scribit. Quod vero subdit neminem eidem judici osculum postea non ne-

dejecit et turbavit sacrificium, damnatum a judice fecisse martyrium? Itaque nunquam alias ille judex audivit eum, nisi persecutor habitus est, nemo illum congressu, nemo illum unquam osculo dignum putavit. Qui nisi jam esset defunctus, timerem, imperator, ne in eum tu vindicares, quanquam vindictam cœlestem non evaserit, suo superstes hæredi (96).

18. Sed refertur cognitionem mandatam judici, scriptumque eo quod non referre debuerit, sed vindicare : requirenda quoque sublata donaria. Omittam alia; incensæ sunt (97) a Judæis ecclesiarum basilicæ, et nihil redditum est, nihil repetitum, nihil quæsitum. Quid autem habere potuit synagoga in castro ultimo; cum totum quidquid illic est, non multum sit, nihil pretiosum, nihil copiosum? Quid deinde incendio potui rapi Judæis insidiantibus (98)? Artes istæ sunt Judæorum volentium calumniari; ut dum ista queruntur, mandetur extra ordinem militaris censura judicii, mittatur miles fortasse dicturus quod hic aliquando ante tuum, imperator, dixit adventum : Quomodo poterit nos Christus juvare, qui pro Judæis adversus Christum militamus? qui mittimur ad vindictam Judæorum (99)! suos perdiderunt exercitus, nostros volunt perdere.

952 19. In quas præterea non prosiliant calumnias, qui etiam Christo falsis testimoniis calumniati sunt? In quas non prosiliant calumnias homines et circa divina mendaces? Quos non auctores seditionis fuisse dicant? Quos non appetant, etiam quos non recognoscant ut catenatorum ordines innumeros spectent de christiano populo, ut captiva videant colla plebis fidelis, ut condantur in tenebras Dei servuli, ut feriantur securibus, dentur ignibus, tradantur metallis, ne pœna cito transeat.

20. Hunc dabis triumphum Judæis de Ecclesia Dei? hoc tropæum de Christi populo? hæc gaudia, imperator, perfidis? hanc celebritatem Synagogæ, hoc luctus Ecclesiæ! Referet Judæorum populus hanc solemnitatem in dies festos suos et inter illos profecto numerabit, quibus aut de Amorrheis, aut de Chananæis triumphavit, aut de Pharao rege Ægypti, aut de Nabuchodonosor regis Babyloniæ manu liberari potuit. Addet hanc celebritatem, significans se de Christi populo triumphum egisse.

21. Et cum ipsi Romanis legibus teneri se negent ita ut crimina leges putent, nunc velut Romanis legibus se vindicandos putant. Ubi erant istæ leges, cum incenderent ipsi sacratarum basilicarum crimina! Si Julianus non est ultus Ecclesiam, quia prævaricator erat : tu, imperator, ulcisceris synagogæ injuriam, quia christianus es!

22. Et quid tecum posthac Christus loquetur? Non recordaris quid David sancto per Nathan prophetam mandaverit (*II Reg.* VII, 7 *seq.*)? Ego te de fratribus tuis minorem elegi, et de privato imperatorem feci. Ego de fructu seminis tui in sede imperiali locavi. Ego tibi subjeci nationes barbaras, ego tibi pacem dedi, ego tibi inimicum tuum in potestatem tuam captivum deduxi. Frumentum non habebas ad exercitus alimoniam, ipsorum hostium manu patefeci tibi portas, aperui horrea; dederunt tibi hostes tui commeatus suos, quos paraverant. Ego perturbavi hostis tui consilia, ut se ipse nudaret. Ego ipsum usurpatorem imperii ita vinxi, ac mentem ejus ligavi, ut cum haberet adhuc fugiendi copiam, tamen cum omnibus suis tanquam metuens, ne quis tibi periret, ipse se clauderet. Ego comitem ejus atque exercitum ex **953** altera parte naturæ, quos ante disperseram, ne ad belli societatem coirent, ad supplementum tibi victoriæ congregavi (1). Ego exercitum tuum ex multis indomitis convenam nationibus (2), quasi unius gentis fidem et tranquillitatem et concordiam servare præcepi. Ego cum periculum summum esset ne Alpes infida barbarorum penetrarent consilia, intra ipsum Alpium vallum victoriam tibi contuli, ut sine damno vinceres. Ego ergo te triumphare feci de inimico tuo, et tu de plebe mea das meis inimicis triumphum!

23. Nonne propterea Maximus destitutus est, qui ante ipsos expeditionis dies, cum audisset Romæ synagogam incensam, edictum Romam miserat, quasi vindex disciplinæ publicæ? Unde populus Christianus ait : Nihil boni huic imminet. Rex iste Judæus factus est : defensorem istum disciplinæ audivimus, quem mox Christus probavit, qui pro

gasse, de iis osculis potissimum intelligimus, quibus jusserunt Apostoli Christianos invicem salutare quæque præsertim in sacrorum celebratione singuli singulis offerabant. Qua de re adisis Baronium ad an. 45, Albaspinæum in Observat. et lib. II *de Veteri Pollitia,* cap. 15 et seq., card. Bonam lib. II *de Rebus liturg.* cap. 16, atque alios.

(96) Hæres hic, ait Nannius, non qui in jus defuncti successit, sed successurus esse sperabatur, ut intelligas filium ante patrem mortem obiisse.

(97) Ita mss. longe plurimi; alii autem nonnulli, et omnes edit., « sed vindicare. Requirenda... donaria, ut omittam alia. Incensa sunt, » etc. Innuitur autem ab Ambrosio Ecclesiam illis temporibus numerosa pretiosarum rerum ac vasorum supellectile abundasse.

(98) Nonnulli mss., « rapi Judæis insipientibus »

(99) Omnes edit., « Qui mittuntur ad vindictam Judæorum suos, » etc.; omnes mss. melius, ut in textu.

(1) Intelligo, inquit Nannius, classem navarchi, quem Maximus bello maritimo præfecerat, tempestate disjectam fuisse. Sunt enim qui duas naturæ partes appellent, terram et aquam : aerem et ignem non esse elementa, sed elementata; nata nimirum aliunde, non autem primordia, aut semina rerum naturæ. Ita Nannius. Cæterum hic multa tanguntur historiæ capita, quæ cum narrationibus historicorum ejusdem ætatis conferre non fuerit supervacaneum. Vide similiter quæ ad psal. LXI, num. 62, observavimus.

(2) Pauci mss., « convenarum nationibus. »

ɔribus mortuus est (3) (*Rom.* v, 6). Si de ser- A ɪoc dictum est, quid de ultione dicetur? Ille statim a Francis, a Saxonum gente, in Sici- ɪciæ (4), Petavione; ubique denique terrarum est. Quid pio commune cum perfido? Abo- cum impio sunt etiam impietatis exempla. lli nocuit, quo victus offendit; hoc non se- bet, sed damnare, qui vicit.

taque illa tibi non quasi ingrato recensui, sed jure collata numeravi; ut his admonitus, cui ɪllatum est (5), plus diligas. Denique hoc re- ɪnti Simoni dixit Dominus Jesus: « Recte sti (*Luc.* vii, 43). » Statimque conversus ad em quæ pedes ejus unguento unxit, typum iæ gerens, ait Simoni: « Propter quod dico emissa sunt peccata ejus multa, quoniam B multum. Cui autem minus dimittitur, minus (*Ibid.* 47). » Hæc est mulier quæ in domum æi intravit, ejecit Judæum, Christum autem ivit. Ecclesia enim Synagogam exclusit, cur tentatur, ut apud Christi famulum, hoc est, tore fidei, de domo Christi Synagoga excludat iam?

Hæc ego, imperator, amore et studio tui in ermonem contuli. Debeo enim beneficiis tuis, ɪ, me petente, liberasti plurimos de exsiliis, ceribus, de ultimæ necis pœnis (6); **954** ut lebeam pro salute tua etiam offensionem tui non timere (nemo majore fiducia utitur, qui ex affectu diligit: nemo certe debet læ- qui sibi consulit) ne tot annorum conceptam unque sacerdotis (7) gratiam uno momento C m. Et tamen non damnum gratiæ deprecor, lutis periculum (8).

Quanquam quantum est, imperator, ut quæ- rendum aut vindicandum non putes, quod in hunc diem nemo quæsivit, nemo unquam vindicavit? Grave est fidem tuam pro Judæis periclitari. Gedeon cum occidisset sacratum vitulum (*Judic.* vi, 28), dixerunt gentiles: Dii ipsi injuriam suam vindicent. Quis habet Synagogam vindicare? Christus quem occiderunt, quem negaverunt? An Deus Pater vindicabit eos, qui nec Patrem recipiunt, dum Filium non receperunt? Quis habet Valentinianorum hæresim vindicare; quam pietas tua quomodo vindicat, cum eos excludi jusserit (9), nec conveniendi usurpare copiam (*IV Reg.* xxii, 2)? Si Josiam tibi objiciam regem Deo probatum, hoc in istis damnabis, quod in illo probatum est.

27. Certe si mihi parum fidei defertur, jube adesse quos putaveris episcopos; tractetur, imperator, quid salva fide agi debeat. Si de causis pecuniariis comites tuos consulis, quanto magis in causa religionis sacerdotes Domini æquum est consulas?

28. Consideret clementia tua quantos insidiatores habeat Ecclesia, quantos exploratores: levem rimam si offenderint, figent aculeum. Secundum homines loquor: cæterum plus hominibus (10) Deus timetur, qui etiam imperatoribus jure præfertur. Si amico aliquis, si parenti aut propinquo deferendum existimat, recte ego et deferendum Deo, et eum (11) præferendum omnibus judicavi. Consule tibi, imperator, aut patere me consulere mihi.

29. Quid respondebo postea, si compertum fuerit, data hinc auctoritate, aliquos Christianorum aut gladio, aut fustibus, aut plumbeis necatos? Quomodo hoc purgabo factum? Quomodo excusabo apud episcopos, qui nunc quia per triginta et innumeros annos presbyteri quidam (12) **955** gradu functi, vel

Tota illa pericope, « defensorem istum... pro oribus mortuus est, » in uno cod. Reg. desi- r: forte non male.

Long. cod., *Scythiæ;* melius alii, atque edit. , quod nomen male scribitur in edit. *Siciæ;* ɪim *Siscia* sedes episcopalis non ignobilis in nia superiore. Infra vero, ubi omnes edit. ac plures mss., « et quo victus offendit » alii t præ se ferunt, « te quoque victus offendit. » Sensus nonnihil obscurus ob verborum tra- ɪem, quæ ut facilius explicentur, ita ordi- sunt: « tu plus diligas, cui plus collatum

Hoc temporibus relatam de Eugenio victoriam s Hermannus attribuit, atque multos sancti itis rogatu ab exilio, et extremo supplicio os esse. Verum præterquam quod ex Orosio ato Theodosium victoria sua clementer usum gnoscit, jam advertimus Ambrosium multa modi impetrasse a Theodosio. Et certe epi- rum esse, ut pro miseris imperatores conve- non semel a nobis observatum est apud ɪsium, et ex pluribus Augustini epistolis ad- licet.

Omnes edit., « cujuscunque sacerdotii; » mss. rario prope ad unum, « cujuscunque sacer- » Quibus prior lectio magis arriserit, ita gant: Ne mihi comparatam sacerdotio meo, unque illud sit, sive dignum sive indignum, m et favorem amittam. Lectionem vero poste- riorem possumus interpretari illo sensu: « Ne cujuscunque sacerdotis, » id est, omnium episcoporum gratiam, qua jam a tot annis principum adversus reos indulgentiam obtinere solent, amittam.

(8) Colb. cod., « Et tamen donum gratiæ deprecor. Sed salutis periculum quantum est, imperator, ut quærendum aut vindicandum, » etc. Infra vero pro « fidem tuam, » idem ms. habet, « fidem nostram. »

(9) Reg. cod. unus, « quanquam præ cæteris ipse tua quomodo vindicas, cum eos excludi jusseris; » reliqui mss. et omnes edit. ut in textu, nisi quod, pro *quomodo*, quidam cod. legunt, « quoquo modo. » D Cæterum exstant plures leges in Cod. tit. de Hæret. quibus omnium hæreticorum conventicula prohibita sunt, licet illic Valentiniani speciatim non nominantur.

(10) Mss. non pauci. « Cæterum plus omnibus, » etc.

(11) Mss. aliquot, « si amico suo aliqui, si parenti aut propinquo; deferendum Deo, et eum, » etc.

(12) Non pauci mss., « presbyterii quidam, » etc. Curiæ porro officium clericis maxime onerosum erat, quandoquidem ad illud tributorum, ac publicorum ædificiorum cura pertinebat. Onerosius tamen adhuc fuisset, si spectacula profana curare clericos oportuisset, ut Innocentius I, decretali sua ad Victric. Rothom. cap. 13 edit. Quesn., item epist. 4 *ad Nucer.* cap. 3, et. epist. 23 *ad epist. synodi Tolet.*, videtur significare. Probabilius tamen est intelligen-

ministri Ecclesiæ retrahuntur a munere sacro, et curiæ deputantur, graviter gemunt? Nam si qui vobis militant, certo militiæ tempore servantur: quanto magis etiam eos considerare debetis (13), qui Deo militant? Quomodo, inquam, hoc excusabo apud episcopos, qui queruntur de clericis, et impressione gravi vastari scribunt ecclesias?

30. Hoc tamen in notitiam clementiæ tuæ pervenire volui; de hoc, ut placet, arbitrio tuo consulere et temperare dignaberis: illud autem quod me angit, et jure angit, exclude atque ejice. Ipse facis, quidquid fieri jussisti: aut si ille facturus non est, malo te magis esse clementem, quam illum non fecisse quod jussus est.

31. Habes in quibus Domini adhuc deberes circa imperium Romanum invitare et emereri clementiam: habes quibus amplius, quam tibi speres (14), illorum (15) gratia, illorum salus te in hoc sermone conveniat. Timeo ne causam (16) tuam alieno committas judicio. Integra adhuc sibi sunt omnia. In hoc me ego Deo nostro pro te obligo, nec verearis sacramentum (17). Numquid Deo displicere poterit quod pro ejus emendatur honorificentia? Nihil mutaveris certe in illa epistola, sive missa, sive nondum missa est: dictari jube aliam, quæ plena fidei, plena pietatis sit. Tibi integrum est emendare, mihi non est integrum dissimulare.

32. Antiochenis (18) tuam donasti injuriam, inimici tui filias revocasti, nutriendas (19) apud affinem dedisti, matri hostis tui misisti de ærario tuo sumptus. Hæc tanta pietas, tanta erga Deum fides hoc facto obfuscabitur. Tu igitur qui armatis pepercisti hostibus, et servasti inimicos tuos, ne, quæso, tanto studio putes vindicandum in Christianos.

33. Nunc te, imperator, rogo, ut non aspernanter acceperis me et pro te et pro me timentem; sancti enim vox est: « Ut quid factus sum videre contritionem populi mei (*I Mach.* II, 7), » ut offensam incurram Dei? Ego certe quod honorificentius fieri potuit, feci; ut me magis audires in regia, ne si necesse esset, audires in Ecclesia.

56 EPISTOLA XLI (20).

Sororem ut de iis quæ synagogæ ac fani supra dictorum causa evenerant, certiorem faciat, refert quemadmodum loco Jeremiæ de sacerdotum verbis, explicato, evangelicam lectionem enarraverit, ostenderit illic Domini misericordiam commendari, cujus idem a nobis exigit imitationem, ac docuerit qua ratione evangelicam peccatricem Dominicos pedes lavando, tergendo, unguendo atque osculando referamus; alioqui nos propheticæ reprehensioni fore obnoxios; denique quo modo sermone converso ad Theodosium, tandem ut revocaret editum, obtinuerit.

FRATER SORORI (21),

1. Sollicitam sanctitatem tuam esse adhuc scribere dignata es mihi, eo quod sollicitum me esse scripserim; unde miror quod litteras non acceperis meas, quibus refusam mihi scripseram securitatem. Nam cum relatum esset synagogam Judæorum incensam a Christianis (22), auctore episcopo, et Valentinianorum conventiculum; jussum erat, me Aquileiæ posito, ut synagoga ab episcopo reædificaretur, et in monachos vindicaretur, qui incendissent ædificium Valentinianorum. Tum ego, cum sæpius agendo parum proficerem, episto-

dum esse eumdem pontificem de laicis curialibus, quos vetat in clericalem gradum adoptari. Saltem dubitare non licet clericos profanis illis ministeriis neutiquam fuisse obnoxios, dum hæc scriberet Ambrosius noster: nam alioqui nunquam tam leviter rem adeo indignam præteriisset. Quod ad alia curiarum munera, eorum immunes clericos esse voluerat Constantius Magnus lege 2 de episcop. Verum non modo Julianus apostata omnes clericorum immunitates resciderat, ut Sozomenus dixit lib. V, cap. 5, sed et alii quoque imperatores easdem partim revocaverant, partim variis appositis conditionibus restrinxerant, ut discere est ex variis legibus Cod. Theod. Vide pariter supra epist. 18, num. 13 et 14.

(13) Reg. codex, « Nam si quis vobis militat, » certo se militiæ tempore tuetur... considerari oportet; » reliqui et edit. satis conveniunt, nisi quod in his habetur, « Nam cum ii qui, » etc. Fornerius parte III, select. 7, pro *serventur*, ut erat in edit. sive *servantur*, ut legunt plerique mss., emendandum putat *ferientur*, haud incongrue. Cæterum hoc loco Ambrosius indicat leg. 88 de Decurion et legem 100 ejusdem tituli, quibus post quinquennium armatæ malitiæ, aut 30 annos palatinæ dignitatis, immunitas ab hisce muneribus conceditur. Adi similiter leg. 12 *de Privil. cor. qui in sacr.*, etc., qua ipsemet Theodosius palatinæ militiæ tempus ad 10 annos redegit.

(14) Codex. Reg., « quod tu jusseris. »

(15) Intellige Theodosii liberos hic designari.

(16) Omnes edit. ac plerique mss., « conveniat meo ne causam; » Colb. unus, « conveniat. Moneo ne causam. » Reg. ut nos in textu.

(17) Scilicet « Sacramentum custodire » interdum contra officium est, quemadmodum tradit ipsemet sanctus Doctor lib. I *de Offic.* cap. 50, num. 264.

(18) Antiochiæ per seditionem eversas esse Flaccillæ imperatricis atque etiam Theodosii statuas Zosimus, Sozomenus aliique scriptores litteris commendarunt. Hujus porro facinoris occasione cum maximo in metu essent Antiochenses, ad eos consolandos pulcherrimas orationes de statuis habuit Chrysostomus adhuc presbyter. Sed converso tandem ad mitiora consilia Theodosio, idem Chrysost. orat. 20 *ad Antioch.* egregie ipsius clementiam commendavit.

(19) Mss. Belv., Thuan. et Carol., « filios revocasti nutriendos, » etc. Quæ quidem lectio si vera esset, eo laude dignior haberetur Theodosius, qui contra propriam securitatem masculis hostis sui liberis pepercisset. Verumtamen præter Victorem, quem ab Andragathio interemptum narrat Zozimus, virilem prolem Maximo fuisse non reperimus.

(20) Scripta anno 388.

(21) Rom. edit. in qua primum vulgata fuit hæc epistola, eam inscribit: « Ambrosius episcopus Marcellinæ sorori, » cod. Reg. in quo solo eamdem licuit reperire, simplicius præfigit, « Frater sorori. » Cæterum hanc ipsam epistolam tam distincte tamque expresse signat Paulinus, ut dubitare, quin vere Ambrosiana sit, nulli possimus.

(22) Ita Reg. cod.; at in Rom. edit. legitur: « Relatum esset imperatori Synagogam Judæorum in partibus Orientis incensam.... et Valentinianorum lucum.... qui incendissent locum. »

lam dedi imperatori, quam simul misi; et ubi processit ad Ecclesiam, hunc sermonem habui :

2. In libro prophetico scriptum est : « Sume tibi baculum nucinum (*Jerem.* I, 12); et qua ratione hoc dixerit Dominus prophetæ, debemus considerare ; non otiose etenim scriptum est, quandoquidem et in Pentateucho (23) legimus quod virga nucina Aaron sacerdotis, cum diu reposita fuisset, effloruit (*Num.* XVII, 8). Nam videtur per virgam significare quod directa esse debeat prophetia (24) vel sacerdotalis auctoritas : ut non tam delectabilia, quam utilia persuadeat.

3. Ideoque nucinum baculum sumere jubetur propheta, quia memoratæ pomum arboris amarum in cortice, durum in testa, intus est fructuosum ; ut ad ejus similitudinem propheta quoque amara et pura prætendat, et denuntiare tristia non reformidet. Similiter etiam sacerdos, quia præceptio ejus, etsi ad tempus aliquibus amara videatur, et tanquam virga Aaron reposita diu in auribus dissimulantium ; tamen aliquando cum æstimatu, aruisse, florescit.

4. Unde et Apostolus ait : « Quid vultis, in virga veniam ad vos, an in charitate, spirituque mansuetudinis (*I Cor.* IV, 21)? Prius enim virgam dixit et tanquam 957 virga nucina percussit errantes ut postea consolaretur eos spiritu mansuetudinis. Itaque quem virga sacramentis abdicavit cœlestibus, eumdem mansuetudo restituit. Discipulo quoque talia præscripta dedit, dicens : « Argue, obsecra, increpa (*II Tim.* IV, 2). » Duo dura, unum mite; sed ideo dura, ut etiam ipsa molliret, quia sicut ægris redundanti felle corporibus ciborum aut potus amaritudo dulcescit, et contra epularum suavitas amaritudini est : ita ubi animus est saucius, voluptariæ fotu adulationis (25) ægrescit, et rursum correctionis temperatur amaritudine.

5. Hæc de prophetica lectione libata sint : Evangelii quoque lectio quid habeat consideremus : « Rogavit quidam Pharisæus Dominum Jesum, ut manducaret cum illo ; et ingressus domum Pharisæi, discubuit. Et ecce mulier, quæ erat in civitate peccatrix, ut cognovit quod Jesus accubuit in domo Pharisæi, attulit alabastrum unguenti : et stans retro secus pedes ejus, lacrymis cœpit rigare pedes ejus (26) (*Luc.* VII, 36-38). » Et reliqua recitavi

A usque ad locum : « Fides tua te salvam fecit, vade in pace (*Ibid.* 50). » Quam simplex, subjunxi, in verbis, quam profunda in consiliis Evangelii lectio ! Itaque quia magni consiliarii sermo est (*Isa.* IX, 6), altitudinem ejus consideremus.

6. Dominus noster Jesus Christus judicavit magis homines beneficiis alligari posse, et provocari ad ea quæ sunt recta facienda, quam metu : plusque charitatem proficere, quam formidinem (27) ad correctionem. Itaque præmisit gratiam, veniens per Virginis partum, ut in baptismo peccata donaret, quo sibi faceret gratiores. Deinde si competentia gratis viris officia rependeremus (28), ipsius gratiæ remunerationem futuram omnium in hac muliere declaravit. Nam si tantummodo prima debita nobis
B remisisset, videretur cautior, quam indulgentior, correctionisque providentior quam remunerationis magnificentior. Angusti animi sola astutia est, ut illiciat : Deo autem convenit, ut quos invitaverit per gratiam, eosdem gratiæ ipsius incrementis provehat. Ideoque (29) nobis et ante donat per baptismum, et post bene servientibus uberiora largitur. Ita ergo Christi beneficia et incentiva virtutis et præmia sunt.

7. Sed nemo vocabulum fœneratoris horrescat (30). Fuimus ante sub fœneratore duro, qui nisi morte debitoris expleri ac satiari nequiret (*Luc.* VII, 41). Venit Dominus Jesus, vidit gravi nos obligatos fœnore (31). Nemo fœnus suum patrimonio innocentiæ suæ poterat exsolvere : de meo, unde me
C liberarem, habere non poteram, novum genus absolutionis mihi detulit; ut creditorem mutarem, quia fœnus unde solverem, non habebam. Debitores autem nos non natura, sed culpa fecerat; peccatis enim nostris æra gravia contraximus, 958 ut essemus obnoxii, qui eramus liberi; debitor enim est, qui aliquid accepit de fœneratoris pecunia. Peccatum vero a diabolo est : tanquam in ejus patrimonio has habet impius opes; sicut enim Christi divitiæ virtutes sunt, ita diaboli opes crimina sunt. Redegerat humanum genus in perpetuam captivitatem obnoxiæ hæreditatis (32) gravi fœnore, quod obæratus auctor ad posteros de fœnerata successione transmiserat. Venit Dominus Jesus, mortem suam pro morte omnium obtulit,
D sanguinem suum pro sanguine fudit universorum.

8. Multavimus ergo creditorem, non evasimus ;

(23) Rom. edit., *in heptateucho*, qua voce in psal. quoque CXVIII, serm. 21, num. 12, usus est Ambrosius, ubi vim ejusdem vocabuli explicuimus. Pentateuchus vero quinque librorum Moysis complexio est.

(24) Rom. edit., « significari quod directa esse debeat prophetica, » etc.

(25) Rom. mss., « voluntariæ.... correptionis. »

(26) Reg. codex, « Lacrymis rigabat pedes ejus ; » post quæ, omissis, « et reliqua recitavit usque ad locum, » totam evangelici textus seriem ad finem usque capitis prosequitur. Et hac decursa subdit, « Quam simplex in verbis, » etc.

(27) Idem codex, « quæ sunt recta, quam metu ; plusque charitate proficere, quam formidine, » etc.

(28) Ibid., « gratiarum in nos officia despenderemus ; » forte rependeremus.

(29) Ita codex manu exaratus : at Rom. edit. hæc tantum habet, « providentior. Angusti namque animi est, ut illiciat, non autem promoveat. Ideo que, » etc.

(30) Præmittit edit. Rom., « Erant duo debitores cuidam fœneratori, » quod in codice Reg. prætermittitur.

(31) Regius codex, « egravi obligatos ære funereo; » forte melius legas, *fœnereo.*

(32) Rom. edit., « obnoxia hæreditas ; » non satis recte : at rursus quod legit *obœratus*, ubi scriptus codex præfert *operatus*, anteponenda est.

imo evasimus, manet enim debitum, fœnus intercidit, dicente Domino Jesu : Qui in vinculis sunt : Exite, et his qui in carcere sunt : Procedite (*Isa.* XLIX, 9). ; » dimissa sunt, ergo peccata nostra. Omnibus igitur dimisit, nec quisquam est, cui non relaxarit. Sic enim scriptum est, quia donavit « omnia delicta, delens quod adversum nos erat chirographum decreti (*Coloss.* II, 13, 14). » Cur nos aliorum tenemus chirographa, et volumus exigere aliena, qui nostrorum utimur indulgentia? Qui donavit omnibus, ab omnibus exigit, ut quod unusquisque sibi dimissum meminit, alii ipse dimittat.

9. Vide ne graviorem causam incipias habere fœnerator, quam debitor : sicut ille in Evangelio, cui dominus suus dimisit omne debitum, ille postea a conservo suo cœpit exigere, quod ipse non solverat; unde iratus dominus ejus de ipso summis exegit injuriis, quod (33) ei ante donaverat (*Matth.* XVIII, 27-34). Caveamus ergo ne nobis hoc accidat, ut non remittendo quæ nobis debentur, incipiamus et illa solvere quæ remissa sunt nobis; ita enim scriptum est, dicente Domino Jesu : « Sic et vobis faciet Pater meus, qui in cœlis est, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris (*Ibid.* 35). » Dimittamus ergo pauca, quibus plura donata sunt : et intelligamus eo nos Deo acceptiores fore, quo etiam plura donamus; quia hoc gratiores Deo sumus, quo nobis dimissa sunt.

10. Denique interrogatus a Domino Pharisæsus : « *Quis*, inquit, eum plus diligit? » respondit : Æstimo quia is cui plus donavit. » Cui Dominus dixit : « Recte judicasti (*Luc.* VII, 42, 43). » Laudatur Pharisæi judicium, sed arguitur affectus. De aliis bene judicat : sed quod de aliis opinatur, ipse non credit. Audis laudantem Judæum Ecclesiæ disciplinam, ejusque veram gratiam prædicantem, honorantem sacerdotes Ecclesiæ ; hortaris ut credat, renuit : ita quod in nobis (34) laudat, ipse non sequitur. Non ergo plena ejus laudatio est, quia audivit a Christo : « Recte judicasti; nam et Cain recte obtulit, sed non recte divisit ; ideoque dixit illi Deus : « Si recte offeras, non recte autem dividas : peccasti, quiesce (*Gen.* IV, 7). » Ergo et hic recte **959** obtulit, quis judicat Christum a Christianis amplius diligendnm, quia multa nobis peccata donavit : sed non recte divisit, quia putavit quod peccata hominum posset ignorare, qui hominibus peccata dimitteret.

11. Ideoque ait Simoni : « Vides hanc mulierem? Intravi in domum tuam, aquam, pedibus meis non dedisti : hæc autem lacrymis suis rigavit pedes meos (*Luc.* VII, 44) » Omnes unum corpus Christi sumus, cui caput Deus, membra autem nos sumus (*I Cor.* XII, 12) : alii fortasse oculi, ut prophetæ : dentes, ut apostoli, qui evangelicæ prædicationis

A cibum nostris infudere pectoribus; meritoque scriptum est : « Oculi ejus hilares a vino, et dentes candidiores lacte (*Gen.* XLIX, 12). » Sunt et manus ejus illi, qui videntur exsecutores bonorum operum. Sunt et venter ejus qui vires alimoniæ pauperibus largiuntur. Sunt ergo et pedes ejus aliqui : atque utinam merear ejus esse calcaneum ! Aquam igitur mittit in pedes Christi, qui etiam ultimis quibusque peccata concedit ; et dum plebeios liberat, Christi tamen lavat vestigium.

12. Mittit et ille aquam in pedes Christi, qui a peccatorum colluvione mundat conscientiam suam ; ambulat enim Christus in pectoribus singulorum. Cave igitur ne pollutam habeas conscientiam, et pedes Christi incipias inquinare. B Cave ne spinam in te improbitatis offendat, qua ejus in te deambulantis calcaneum saucietur. Nam ideo aquam pedibus Christi non dedit Pharisæus (*Luc.* VII, 44), quia mundum a colluvione perfidiæ animum non habebat. Unde enim suam mundaret conscientiam, qui aquam non susceperat Christi? Ecclesia autem et aquam habet, et lacrymas habet : aquam baptismatis, lacrymas pœnitentiæ. Fides namque, quæ superiora peccata deplorat, nova cavere consuevit. Ergo Simon Pharisæus, qui aquam non habebat, utique et lacrymas non C habebat. Quomodo enim haberet lacrymas, qui pœnitentiam gerebat ; quoniam vero non credebat in Christum, nec habebat lacrymas? Nam si habuisset, lavisset oculos suos, ut Christum videret quem adhuc, cum simul accumberet, non videbat. Nam si vidisset, non utique de ejus potestate dubitasset.

13. Non habebat capillos Pharisæus, qui Nazaræum scire non poterat : habebat Ecclesia, quæ Nazaræeum quærebat (35). Capilli veluti in superfluis corporis æstimantur; iidem tamen si unguntur, bonum reddunt odorem, et ornamento sunt capiti : si non ungantur oleo, ingravant ; ita et divitiæ oneri sunt, si his uti nescias, si non asper- D gas iis Christi odorem. Si vero alas pauperes, laves eorum vulnera, illuviemque detergas ; tersisti utique pedes Christi.

14. « Osculum mihi non dedisti : hæc autem ex quo intravi, non cessavit osculari pedes meos (*Luc.* VII, 45). » Osculum utique insigne est charitatis. Unde ergo Judæo osculum, qui pacem non recognovit, qui pacem a Christo non accepit dicente : « Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis (*Joan.* XIV, 27)? Non habet Synagoga osculum ; habet Ecclesia, **960** quæ exspectavit, quæ dilexit, quæ dixit : « Osculetur me ab oculis oris sui (*Cant.* I,) ; » diuturnæ enim cupiditatis ardorem, quem adventus Dominici exspectatione adoleverat, osculo ejus volebat stillanter exstinguere hoc explere sitim suam

(33) Eadem edit., « omne debitum. Nam quia ille... non solverat, iratus dominus ejus de ipso exigit, quod, » etc. Sed non erat cur jugularetur « summis injuriis ; » nam jam non semel adnotavimus per injurias Ambrosium tormenta et cruciatus significare.

(34) Reg. codex, « hortaris ut credat, et quod in nobis, » etc.

(35) Rom. edit., « quæ Nazaræenum quærebat. »

. Ideoque sanctus Propheta ait : « Os me-
:ies, et annuntiabit (36) laudem tuam (*Psal.*
Qui ergo laudat Dominum Jesum, oscu-
m : qui laudat, credit utique. Denique ipse
it : « Credidi, propter quod locutus sum
xv, 10); » et supra : « Repleatur os meum
a, et cantem gloriam tuam (*Psal.* LXX, 8). »
» specialis quoque gratiæ infusione eadem
tura docet, quod osculetur Christum, qui
Spiritum, dicente Propheta sancto : « Os
perui, et attraxi Spiritum (*Psal.* CXVIII,
)sculatur ergo Christum, qui confitetur il-
rde enim creditur ad justitiam, ore autem
o fit ad salutem (*Rom.* x, 10). » Osculatur
les Christi, qui Evangelium legens, Domini
sta cognoscit et pio miratur affectu; ideo-
gioso osculo velut quædam deambulantis
lambit vestigia. Osculamur ergo Christum
mmunionis osculo : « Qui legit, intelligat
xxiv, 15). »
nde hoc Judæo osculum? Qui enim non
in adventum ejus, nec in passionem cre-
iomodo enim credit passum, quem venisse
lidit? Non ergo habebat osculum Phari-
isi forte Judæ proditoris. Sed nec Judas
, ideoque cum Judæis promissum oscu-
quam signum proditionis vellet ostendere,
Dominus : « Juda osculo Filium hominis
Luc. XXII, 48)? » hoc est, osculum offers,
habes osculi charitatem; osculum offers,
uis osculi sacramentum. Osculum non la-
quæritur, sed cordis et mentis.
d dicis : Osculatus est Dominum. Verum
s est labiis. Hoc habet osculum populus
m, ideoque dictum est : « Populus hic la-
honorat, cor autem eorum longe est a me
xv, 8). » Ergo non habet osculum, qui
t charitatem non habet; osculo enim vis
mprimitur (38). Ubi non est amor, non est
on est dilectio; quæ potest esse suavitas
m?
:clesia autem non cessat osculari pedes
et ideo non unum, sed multa in Canticis
um exigit oscula (*Cant.* I, 1), quæ velut
laria ad omnes ejus est intenta sermones,
jus verba excipit; cum legitur Evangelium,
)heta, et omnia ejus dicta conservat in
io (*Luc.* II, 51). Sola ergo Ecclesia habet
uasi sponsa; osculum enim quasi pignus
iarum, et prærogativa conjugii. Unde Ju-
:ula, qui non credit in Sponsum? Unde
)scula, qui Sponsum adhuc venisse non

19. Nec solum oscula non habet, sed nec oleum habet, quo ungat pedes Christi (*Luc.* VII, 47); nam si haberet oleum, cervicem utique suam ante molliret. Denique Moyses dicit : « Populus hic dura cervice est (*Exod.* XXXIV, 9); et Dominus ait quod levita et sacerdos præterierunt, nec quisquam eorum **961** oleum aut vinum illius a latronibus percussi vulneribus infudit (*Luc.* x, 31, 32) : non enim habebant quod infunderent; nam si habuissent oleum, suis quoque vulneribus infudissent. Sed clamat Isaias : « Non est malagma imponere, neque oleum, neque alligaturam (*Isa.* I, 6). »

20. Ecclesia autem habet oleum, quo suorum vulnera fovet, ne duritia vulneris alte serpat : habet oleum, quod accepit (39) absconse. Hoc oleo Aser pedem suum lavit, sicut scriptum est : Benedictus filius Aser; et erit acceptus fratribus suis, et intinget in oleo pedem suum (*Deut.* XXXIII, 24). » Hoc ergo oleo ungit Ecclesia cervices suorum, ut suscipiant jugum Christi : hoc oleo unxit martyres, ut sæcularem ab eis pulverem detergeret : hoc oleo confessores unxit, ne labori cederent, ne succumberent fatigati, ne æstu mundi istius vincerentur : ideo unxit eos, ut spiritali ipsos oleo refrigeraret (40).

21. Synagoga hoc oleum non habet, quæ olivam non habet, quæ non intellexit illam columbam quæ ramum oleæ detulit post diluvium (*Gen.* VIII, 11). Illa enim columba postea descendit, cum Christus baptizaretur, et mansit super eum, sicut in Evangelio testatur Joannes dicens : « Quia vidi Spiritum descendentem de cœlo quasi columbam, et mansit super eum (*Joan.* I, 32). » Quomodo ergo vidit columbam, qui non vidit eum super quem Spiritus quasi columba descendit?

22. Ecclesia igitur et lavat pedes Christi, et capillis suis tergit, et oleo ungit (41), et perfundit unguento; quia non solum saucios curat, et lassos fovet, verum etiam suavi gratiæ odore respergit; nec divitibus tantum ac potentioribus, sed etiam plebeiæ familiæ viris eamdem transfundit gratiam, æqua omnes lance examinat, omnes eodem sinu suscipit, eodem gremio fovet.

23. Semel mortuus Christus est, semel sepultus est; et nihilominus quotidie vult in pedes suos mitti unguentum. In quos ergo Christi pedes mittimus unguentum? Pedes Christi illi sunt, de quibus ipse dicit : « Quod uni horum minimorum fecisti mihi fecistis (*Matth.* XXV, 40). » Hoc pedes illa mulier evangelica refrigerat, hos lacrymis suis irrigat (*Luc.* VII, 38); quando infimis peccatum remittitur culpa lavatur, donatur indulgentia. Hos pedes osculatur ille qui etiam infimos plebis sacræ

tegius codex, « sanctus ait : Os meum
et annuntiavi. »
lem codex, « Osculemur Christum, » etc.,
ervabimus vestigium religiosi illius silen-
Eucharistiæ mysterium a priscis Patribus,
coram non initiatis verba faciebant, occul-

tom. edit., « Vis amoris exprimitur., » ap-

tius codex manu exaratus... *imprimitur*, hoc est non extrinsecus tantum ostenditur, sed etiam transmittitur, ac transfunditur.

(39) Post verbum *accepit*, Rom. edit. adverbium *absconse* non agnoscit.

(40) Regius codex, « ut his spiritale oleum refrigeraret. »

(41) Rom. edit., « et ideo ungit. »

diligit. Hos pedes unguento ungit ille qui etiam tenuioribus mansuetudinis suæ gratiam impertit. In his se martyres, in his apostoli, in his ipse Dominus Jesus honorari indicat.

24. Vides quam moralis Dominus sit, ut exemplo sui te ad pietatem provocet : moralis est etiam cum arguit. Denique accusans Judæos ait : « Popule meus, quid fecit tibi, aut quid contristavi te, aut quid molestus fui tibi? Responde mihi. Quia eduxi te de terra Ægypti, et te domo servitutis liberavi te (*Mich.* VI, 3, 4)? » Et addidit : « Et misi ante faciem tuam Moysen et Aaron et Mariam (*Ibid.* 4). » In mente habeto quid cogitaverit in te Balac (*Num.* XXIII, 2), hoc est, ille magicæ artis opem quærens; sed tamen eam tibi non permisi nocere. Deprimebaris utique in peregrinis exsulans terris, gravibus **962** urgebaris oneribus (42) : misi ante faciem tuam Moysen, et Aaron, et Mariam, et primum ille, qui spoliaverat exsulem, spoliatus ipse est (*Exod.* XII, 36). Tu, qui amiseras tua, acquisisti aliena, liberatus ab hostibus circumvallantibus, atque inter aquas medias tutus stragem vidisti inimicorum tuorum, cum eadem unda, quæ te circumfusa provexerat, hostem refusa demergeret. Nonne cum tibi per desertum venienti alimenta deessent, altricem tibi pluviam (*Exod.* XVI, 4), et commeatus, quocunque pergeres, circumfluos ministravi? Nonne te, debellatis inimicis omnibus, in regionem Botryonis induxi (*Num.* XIII, 24)? Nonne ipsum Sehon Amorrhæorum regem (*Num.* XXI, 26-29), hoc est superbum, exasperantium ducem : nonne regem Hai viventem tibi tradidi, quem suffixum (43) ligno ac sublatum in cruce maledicto vetere condemnasti (*Josue* VIII, 23 *seq.*)? Quid dicam cæsa quinque regum agmina, quæ debitas tibi terras negare contendebant (*Josue* X. 26)? Et nunc pro his omnibus quid aliud a te quæritur, homo, nisi ut facias judicium et justitiam, et diligas misericordiam, et paratus sis ire cum Domino Deo tuo (*Mich.* VI, 8)?

25. Ad ipsum regem David, illum pium atque mansuetum, qualis per Nathan prophetam expostulatio? Ego, inquit (*II Reg.* XII, 7-10), te minorem elegi de fratribus tuis : ego te mansuetudinis replevi spiritu : ego te per Samuelem, in quo ego eram et meum nomen, unxi in regem. Ego te, sublato illo rege superiore (44), quem malus spiritus exagitabat, ut persequeretur sacerdotes Domini, de exsulte feci triumphatorem. Ego de semine tuo in throno tuo non prius hæredem quam consortem locavi. Ego tibi feci etiam alienigenas subditos, ut

A tibi serviant, qui te impugnabant : et tu servientes mihi in potestatem deduces inimicorum meorum : et tu auferes quod erat servuli mei, in quo et tibi peccatum inuritur, et habebunt de quo mei adversarii glorientur?

26. Ergo, imperator, ut jam non solum de te, sed etiam ad te verba convertam; quoniam advertis quam graviter Dominus convenire soleat, quo gloriosor factus es, eo amplius auctori tuo deferendum noveris. Scriptum est enim (*Deut.* IX, 4) : Cum te induxerit Dominus Deus tuus in terram alienam et manducaveris fructus alienos, non dicas : Virtus mea et justitia mea hoc mihi dedit; sed Dominus donavit Deus, sed Christus misericordia sua contulit; et ideo corpus ejus, hoc est, B Ecclesiam diligendo, aquam da pedibus ejus, osculare pedes ejus (*Joan.* XII, 3) ; ut non solum absolvas eos qui in peccatis deprehensi sunt, verum etiam pace tua dones concordiæ, et quieti relaxes. Mitte unguentum in pedes ejus, ut tota domus in qua Christus recumbit, tuo repleatur unguento, omnes recumbentes cum eo gaudeant tuis operibus, hoc est, sic honora ultimos (45), ut eorum absolutione gaudeant angeli, sicut super uno peccatore pœnitentiam agente (*Luc.* XV, 10); lætentur apostoli, delectentur prophetæ. Non enim possunt dicere oculi manui : « Operam tuam non desideramus; aut caput pedibus : **963** Non estis mihi necessarii (*I Cor.* XII, 21). » Ergo quia omnes necessarii sunt, tuere omne corpus Domini Jesu, ut ipse quoque regnum tuum cœlesti sua dignatione C custodiat.

27. (46) Ubi descendi, ait mihi. De nobis proposuisti. Respondi : Hoc tractavi, quod ad utilitatem tuam pertineret. Tunc ait : Re vera de Synagoga reparanda ab episcopo durius statueram, sed emendatum est. Monachi multa scelera faciunt. Tunc Timasius magister equitum et peditum cœpit adversum monachos esse vehementior. Respondi ei : Ego cum imperatore ago, ut oportet : quia novi quod habeat Domini timorem : tecum autem aliter agendum, qui tam dura loqueris.

28. Deinde cum aliquandiu starem, dico imperatori : Fac me securum pro te offerre, absolve animum meum. Cum assideret annueretque (47), non tamen aperte polliceretur, atque ego starem, D dixit se emendaturum rescriptum. Statim dicere cœpi, ut omnem cognitionem tolleret, ne occasione cognitionis comes aliqua Christianos attereret injuria. Promisit futurum (48). Aio illi : Ago fide tua; et repetivi : Ago fide tua. Age, inquit,

(42) Codex manu exaratus, « urgebaris fraudibus. »
(43) Idem codex, « ducem viventem tibi obtuli, quem suffixum, » etc
(44) Reg. codex : « ego et sublato illo tuarum partium rege superiore. »
(45) Id. Reg. codex, « odoribus, sic est qui honorat ultimos. »
(46) Quidquid ab hoc numero ad sequentem usque comprehenditur, ex mss. reg restituitur. Et certe præter argumenti seriem similitudinemque dictionis, etiam quæ Paulinus de sancti præsulis cum imperatore ac ejus purpuratis colloquio memorat, hæc Ambrosiana esse persuadent.
(47) Regius cod., « Cum assideret, non tamen aperte..... dixit se emendaturum. Stare cœpi. » Lege, « Instare cœpi. »
(48) Rom. edit., « ne hujus occasione cognitionis comites aliqua Christianos injuria afficerent, promisit facturum. » Magis arridet lectio mss, quam et sequimur.

fide mea. Et ita ad altare (49) accessi, non aliter A accessurus, nisi mihi plene promisisset. Et vere tanta oblationis fuit gratia, ut sentirem etiam ipse eam Deo nostro commendatiorem fuisse gratiam, et divinam (50) præsentiam non defuisse. Omnia itaque ex sententia gesta sunt.

EPISTOLA SYRICII PAPÆ AD MEDIOLANENSEM ECCLESIAM (51).

Mediolanenses docet diaboli factum invidia, ut novæ hæreses irreperent in Ecclesiam. Quam perniciosæ illæ sint, prodit, et in conventu ecclesiastico eorum auctores, quorum sigillatim nomina recensentur, damnatos refert.

« Siricius (52) Mediolanensi Ecclesiæ.

1. « Optarem semper, fratres charissimi, dilectionis et pacis vestræ sinceritati gaudia nuntiare, ita ut vicissim discurrentibus litteris sospitatis vestræ juvaremur (53) judicio. At vero quia **964** non patitur quiete nos vacare (54) ab incursione sua hostis antiquus, ab initio mendax, inimicus veritatis, æmulus hominis, quem ut deciperet, se ante decepit, pudicitiæ adversarius, luxuriæ magister, crudelitatibus pascitur, abstinentia punitur (55), odit jejunia, ministris suis prædicantibus, dum dicit esse superflua (56), spem non habens de futuris, Apostoli sententia repercussus dicentis : « Manducemus et bibamus; cras enim moriemur (*I Cor.* xxv, 32). »

2. « O infelix audacia! o desperatæ mentis astutia? Jam incognitus sermo hæreticorum intra Ecclesiam cancri more serpebat, ut occupans pectus, totum hominem præcipitaret in mortem : et nisi Dominus Sabaoth laqueum, quem paraverant, dirupisset, scena tanti mali, et hypocrisis publicata multorum simplicium corda traxisset in ruinam; quia facile ad deteriorem partem mens humana traducitur, malens per spatiosa volare (57), quam per arctæ viæ iter cum labore transire.

3. « Qua de re necessarium satis fuit, dilectissimi, quæ hic gesta sunt, ad vestram conscientiam cognoscenda mandare; ne ignorantia sacerdotis cujuspiam pessimorum hominum Ecclesiam irrumpentium sub religioso nomine contagio violaret, sicut scriptum est, Domino dicente : Multi veniunt ad vos in vestimentis ovium, intus autem sunt lupi rapaces : a fructibus eorum cognoscetis eos (*Matth.* VII, 15, 16). » Illi sunt videlicet, qui sub vestium vilitate Christianos sese jactant (58); ut B sub velamento pii nominis gradientes, domum orationis ingressi, sermonem serpentinæ disputationis effundant, « ut sagittent in obscuro rectos corde (*Psal.*. x, 3), » atque a veritate catholica avertendo (59), ad suæ doctrinæ rabiem diabolico more traducant, atque ovium simplicitatem defraudent.

4. « Et quidem multarum hæresum malignitatem ab apostolis nunc usque didicimus (60), et experti probavimus : sed nunquam tales canes Ecclesiæ mysterium latratibus fatigaverunt (61), quales isti nunc subito irrumpentes, doctrina perfidiæ pullulata, hostes fidei, qui cujus sint discipuli, verborum fructibus prodiderunt. Namque cum alii hæretici singula sibi genera quæstionum male intelligendo C proposuerint convellere atque concerpere de divinis institutionibus : isti non habentes vestem nuptialem, sauciant catholicos, novi ac veteris Testamenti, ut dixi, continentiam pervertentes et **965**

(49) Reg. cod. « Age, inquit. Ita ad altare, » etc.

(50) Idem mss., « commendatiorem fuisse, et divinam, » etc.

(51) Scripta exeunte anno 389, vel ineunte 390.

(52) In codice canonum et Constit. Eccl. Rom, Quesnellii opera primum evulgato, hæc et sequens epistola editæ sunt cum variis etiam lectionibus, quæ hic a nobis exhibebuntur. Hæc ergo istius apud illum habetur inscriptio, « ad omnes episcopos Italiæ (Thuan. mss.. *ad diversos episcopos*) super damnationem Joviniani et reliquorum hæreticorum virginitati derogantium. » Sed ab edit. Operum Ambr. et Conciliorum Labb. in quibus idem lemma præfigitur, non recedimus.

(53) Quesn., « sospitatis indicio juvaretur. »

(54) Edit. Ambr. et Conc., « quia non patitur nos quietos ab incursione sua vacare. » His accedit edit. Rom. nisi quod pro *non quia* posuit, *nunquam*. Lectio Quesn. concinnior est, quam amplectimur.

(55) Ita Rom. edit. et Quesn. Vet. autem edit. et Conc., « abstinentia puniendus : » quidam Rom. cod., *punitur*. Non male; verum antecedenti membro, si quid conjecturis indulgeremus, pro voce *crudelitatibus*, libentissime reponeremus, *cruditatibus*, cui mutationi suffragatur et sensus ratio et scripturæ affinitas; unde similes scriptorum lapsus in mss. haud infrequenter deprehendimus.

(56) Rom. edit. sola, « eadem dicit esse superflua... sententia percussus. » Per ministros autem diaboli hic indicantur Jovinianus et ejus asseclæ, adversus quorum errores libros duos ac tres Apologias conscripsit Hieronymus. In illorum librorum priore, cap. 2, eosdem errores enumerat : quos Augustinus quoque strictim recenset lib. *de Hæresibus*, cap. 82. Idem præterea variis Operum suorum locis multa, quæ Joviniani hæresim spectent, tradit, ut puta lib. II *de Nupt. et Concup.* cap. 23, ac lib. similiter II, nec non cap. 23 *Retract.*, atque alibi.

(57) Ita vet. edit. atque etiam Rom., nisi quod verbo *volare* substituit *ambulare*. Labb. et Quesn., « volens per spatiosa volitare; » prior in marg., D « per spatiosam viam volitare. »

(58) Vet. edit., « ii vid. qui quasi utilitate Christi nosse se jactant; » Rom. et Labb., « qui sub Christianos sese jactant; » omnium optime Quesn. ut nos in textu.

(59) Omnes edit. ac Labb. in textu, « veritatem catholicam vertendo. » Rom. *pervertendo;* nobiscum vero faciunt Labb. in margine, et Quesn. in corpore, nisi quod ille legit. *antevertendo.*

(60) Rom. edit. et Labb. in marg., « ab apostolicis nunc usque temporibus. » At continuo post, ubi eadem edit. Rom. cum Lrbb. et Quesn. habet *probavimus;* vet. edit. ferunt, *abrogavimus*.

(61) Thuan. cod., « tales Ecclesiæ myst. latratus fatigarunt. » Et non multo post, ubi nos cum Quesn., *pullulatæ,* vet. edit. et Labb. ponunt, *polluta*. Rom., *polluti*, meliuscule.

spiritu diabolico interpretantes (62), illecebroso A atque ficto sermone aliquot Christianos cœperunt (63) jam vastare, atque suæ dementiæ sociare, non intra se continentes nequitiæ suæ virus : verum electi eorum blasphemias suas (64) conscriptione temeraria prodiderunt ; et desperatæ mentis furore conciti, passim in favorem gentilium publicaverunt.

5. « Eorum autem insania (65)' a fidelibus Christianis, viris genere optimis, religione præclaris, ad meam humilitatem subito per scripturam horrificam videtur esse perlata ; ut sacerdotali judicio detecta, divinæ legi contraria spiritali sententia deleatur. Nos sane nuptiarum vota non aspernanter accipimus, quibus velamine intersumus (66) : sed virgines, quas nuptiæ creant, Deo devotas majore B honorificentia honoramus.

6. « Facto igitur presbyterio, constitit doctrinæ eorum sententiam. Unde Apostoli secuti præceptum, quia aliter quam quod accepimus, annuntiabant (68), excommunicavimus (*Galat.* 1, 8). Omnium ergo nostrum, tam præsbyterorum et diaconorum, quam totius etiam cleri unam scitote fuisse sententiam, ut Jovinianus, Auxentius, Genialis, Germinator, Felix, Prontinus Martianus, Januarius et Ingeniosus, qui incentores novæ hæresis et blasphemiæ inventi sunt, divina sententia et nostro judicio in perpetuum damnati extra Ecclesiam remanerent.

7. « Quod custodituram sanctitatem vestram non C ambigens, hæc scripta direxi per fratres et presbyteros meos Crescentem, Leopardum, et Alexandrum, qui religiosum officium fidei spiritu possint adimplere ferventes (69).

EPISTOLA XLII (70).

Synodus Mediolanensis laudat Syricium, quod Ecclesiam a lupis defenderet. Hos adversus virginitatem simulata conjugii defensione, sævire, cum huic illam præferri jubeat Paulus. Iidem hæreticie Virgine Christum negantes nasci potuisse, Scripturæ testimoniis refelluntur. Paucis additis de laude viduitatis et abstinentiæ, quibus isti infesti erant, ipsos utpote Manichæos anathemate ab se confixos testantur Patres.

Domino dilectissimo fratri Syricio papæ, Ambrosius, Sabinus, Bassianus, et cæteri (71).

1. Recognovimus litteris Sanctitatis tuæ boni pastoris excubias, qui fideliter (72) commissam
966 tibi januam serves, et pia sollicitudine Christi ovile custodias (*Joan.* x, 7 *seq.*), dignus quem oves Domini audiant, et sequantur : et ideo quia nosti oviculas (73) Christi, lupos facile deprehendes, et occurres quasi providus pastor, ne isti morsibus perfidiæ suæ feralique ululatu Dominicum ovile dispergant.

2. Laudamus hoc, Domine frater nobis dilectissime, et toto concelebramus affectu. Nec miramur si luporum rabiem grex Domini perhorruerit, in quibus Christi vocem non recognovit. Agrestis enim ululatus est nullam virginitatis gratiam, nullum castitatis ordinem servare, promiscue omnia velle confundere, diversarum gradus abrogare meritorum, et paupertatem quamdam cœlestium remunerationum inducere : quasi Christo una sit palma quam tribuit, ac non plurimi abundent tituli præmiorum.

3. Simulant se isti donare conjugio (74). Sed quæ potest laus esse conjugii, si nulla virginitatis est gloria ? Neque vero nos negamus sanctificatum a Christo esse conjugium, divina voce dicente : « Erunt ambo in carne una (*Matth.* xix, 5), » et in uno spiritu : sed prius est quod nati sumus, quam

(62) « Et spiritu diabolice interpretantes » ex Labb. et Quesn. restituimus.

(63) Quesn. solus, « aliquantos Romanos cœperunt, » etc.

(64) Vet. edit. omissa negatione *non* ante « intra se » post vocem *virus*, ita prosequuntur : « Verum illecti blasphemias suas... passim in furorem gentilium publice a fidelibus, » etc. Rom. edit. omissa similiter negatione, locum ita emendat, « præferentes se tanquam electi, blasphemias tamen suas conscriptione temeraria publicarunt... passim in favorem gentilium se prodiderunt. » D Labb. primam partem hàbet, ut vet. edit. Quesn. secundam in hæc verba, « passim furorem gentilium publicaverunt ; » nos vero priorem hujus partem, et illius posteriorem in textu exhibemus.

(65) Ita Quesn. nisi quod ex aliis edit. retinuimus, « divinæ legi ; » reliquæ edit. non agnoscunt, « Eorum autem insania ; » sed leviculæ sunt aliæ illarum varietates, nec sensum reddunt satis congruum.

(66) Rom. edit. sola, « qui velamini interfuimus ; » at eadem simul ac vet., « sed virginum nuptias Deo devotas, » etc. Melius vero Labb. et Quesn. ut nos in textu. Cæterum de velamine nuptiali seu flammeo jam alibi diximus.

(67) Edit. omnes Ambr. et Conc., « esse contraria. Unde, » etc. Quid autem sit, « facto presbyterio » Nannius exponit : Quasi dicas, inquit, habito senatu ; est enim πρεσβυτήριον seniorum congregatio, ut γερουσία senatorum apud Lacedæmonios. Erant enim presbyteri in Ecclesia, quod senatores in republica. Utrisque nomen inditum a graviori ætate.

(68) Vet. edit. Ambr. et Conc., « annuntiabant omnium nostrum... una suscitata fuit senténtia ; » Rom. edit., « una lata fuit sententia ; » Labb. in marg., « unam factam constat esse sententiam ; » optime Quesn. ut in contextu.

(69) Labb. ac Quesn., « et compresbyteros... adimplere ferventi. »

(70) Scripta circa ann. 387.

(71) Ita Labb. et Quesn. vet. autem edit. « Ambrosius episcopus, Bassianus episcopus, et cæteri ; » Rom. vero, « Ambrosius episcopus, Bassianus, et cæteri episcopi.

(72) Labb. et Quesn., « qui diligenter, » etc.

(73) Quesn. solus, « quia in ostio contra oviculas, » etc. Thuan., « quia nos, qui inter te, » forte « qui in corte, oviculas Christi, et lupos, » etc.

(74) Sic edit. Rom. cum Labb. : Quesn. vero, « se isti non damnare conjugia. » Sed vet. edit. a voce *quasi* reliqua vitiosissime ac sine sensu exhibebant.

quod effecti, multoque præstantius divini operis mysterium (75), quam humanæ fragilitatis remedium. Jure laudatur bona uxor, sed melius pia virgo præfertur, dicente Apostolo : « Qui jungit virginem suam, bene facit ; et qui non jungit, melius facit ; hæc enim cogitat quæ Dei sunt, illa quæ mundi (*I Cor.* VII, 34). » Illa conjugalibus vinculis colligata est, hæc libera vinculorum : illa sub lege, ista sub gratia. Bonum conjugium, per quod est inventa posteritas successionis humanæ : sed melior virginitas, per quam regni cœlestis hæreditas acquisita, et cœlestium meritorum reperta successio. Per mulierem cura successit, per virginem salus evenit. Denique speciale sibi donum virginitatis Christus elegit, et integritatis munus exhibuit, atque in se repræsentavit (76) quod elegit in matre.

4. Quanta dementia funestorum latratuum, ut iidem dicerent Christum ex Virgine non potuisse generari, qui asserunt ex muliere, editis humanorum pignorum partubus, virgines permanere (77)? Aliis ergo præstat Christus, quod sibi, ut dicunt, præstare non potuit? Ille vero, 967 etsi carnem suscepit, etsi homo factus est (78), ut hominem redimeret, atque a morte revocaret : inusitato tamen, quasi Deus, itinere venit in terras, ut quemadmodum dixerat : « Ecce facio omnia nova (*Isa.* XLIII, 19), » partu etiam immaculatæ Virginis nasceretur, et sicut scriptum est, ut crederetur nobiscum Deus. Sed de via perversitatis produntur dicere : Virgo concepit, sed non virgo generavit (79). Potuit ergo virgo concipere, non potuit virgo generare ; cum semper conceptus præcedat, partus sequatur ?

5. Sed si doctrinis non creditur sacerdotum, credatur oraculis Christi, credatur monitis angelorum dicentium : « Quia non est impossibile Deo omne verbum (*Luc.* I, 37). » Credatur Symbolo (80) apostolorum, quod Ecclesia Romana intemeratum semper custodit et servat. Audivit Maria vocem angeli, et quæ ante dixerat : « Quomodo fiet istud (*Ibid.* 34)? » non de fide generationis interrogans, respondit postea : « Ecce ancilla Domini, contingat mihi secundum verbum tuum (*Ibid.* 38). » Hæc est Virgo quæ in utero concepit : virgo, quæ peperit filium. Sic enim scriptum est : « Ecce virgo in utero accipiet, et pariet filium (*Isa.* VII, 14) : » non enim concepturam tantummodo virginem, sed et parituram virginem dixit.

6. Quæ autem est illa porta sanctuarii, porta illa exterior ad Orientem, quæ manet clausa ; « et nemo, inquit, pertransibit per eam (81), nisi solus Deus Israel (*Ezech.* XLIV, 2) ? » Nonne hæc porta Maria est, per quam in hunc mundum redemptor intravit? Hæc porta justitiæ, sicut ipse dixit : « Sine nos implere omnem justitiam (*Matth.* III, 15). » Hæc porta est beata Maria, de qua scriptum est quia « Dominus pertransibit per eam, et erit clausa (*Ezech.* XLIV, 2) » post partum ; quia virgo concepit et genuit.

7. Quid autem incredibile, si contra usum originis

(75) Quesn. et Oxon., « divini operis ministerium. »

(76) Omnes Ambr. edit., « in se præsentavit ; » optime Labb. et Quesn., « in se repræsentavit. »

(77) Eam hæresim, qua Mariam post conceptum quidem virginem remansisse profitebantur, non autem post partum, reticet Syricius in epistola ; forte quod illam in Urbe proseminare ausi non fuerant Jovinianistæ. Atqui ejus meminit Augustinus *de Hæres.* cap. 8. et lib. I *in Jul.* cap. 2. Hanc infra impugnat Ambrosius iisdem argumentis, quibus utitur non solum in lib. *de Instit. Virg.* cap. 8 et 9, atque in Luc. lib. II, num. 75 ; sed etiam in lib. *de Mysteriis*, et in epist. ad Vercell. Cæterum generatio hic passim usurpatur pro ipso partu, quæ tamen proprie idem est atque conceptio ; cum generare non magis feminarum, quam marium sit.

(78) Vet. edit., « qui carnem suam suscepit, etsi homo factus est ; » Labb., « qui sic carnem suscepit, etsi, » etc. Rom. « sic carnem suscepit, sic homo factus ; » nobis vero Quesn. lectio potior est.

(79) Ita omnes Ambr. edit. Labb. et Thuan. codex ; Quesn. vero prætulit, « Sed devii a via veritatis. »

(80) Symbolum a Græco συμβάλλειν dici non ambigitur. Sed hujus verbi duplex significatio est, altera quæ ad animum, altera quæ ad corpus refertur. Primo modo συμβάλλειν idem est, ac conjicere seu judicare ; atque ita symbolum nihil est aliud, quam indicium et quasi arrha quædam, qua se Christiani dignoscebant et distinguebant ab hæreticis, quemadmodum milites se ab hostibus tessera militari solent distinguere. Secunda ejusdem verbi significatio est, cum sumitur pro conferre ac congerere ; unde symbolum ex eo dictum volunt, quod singuli apostolorum post ascensionem Domini ad constituendam fidei formulam convenientes, quod sentiebant, in unum contulerint, atque ita symbolum composuerint. Utramque originem tradit Rufinus : sed in ultima acriter a recentioribus impugnatur. Horum præcipua argumenta sunt, 1° quod symboli mentio in Actis apostol. nulla occurrat, 2° quod priorum trium Ecclesiæ sæculorum Patres de eodem alte sileant, 3° denique quod prima symbola in verbis nonnihil dissideant. Unde colligunt non apostolos ipsos, sed priscos episcopos symbolum e præcipuis fidei capitibus conflavisse. Hanc litem secare non est nostri officii ; sed non possumus quin hic dicamus et vocem symboli et significationem antiquissimas esse in Ecclesia ; siquidem non modo apud Augustinum, serm. 59, 212 et 214, Hieronymum epist. *ad Pammach.*, et Ambrosium, non uno loco, ejus mentio fit ; verum etiam apud Tertullianum lib. *de Veland. virg.* circiter initium, lib. *de Præscript.*, cap. 13, et lib. *advers. Praxeam.* Non porro dissimulandum ab Hieronymo scribi de hoc symbolo « quod ab apostolis traditum non scribitur in charta et atramento, sed in tabulis cordis carnalibus ; » unde non leve ducitur argumentum adversus eos qui ab ipsis apostolis compositum et litteris mandatum esse contendunt. Cæterum quod ait Ambros. apostolicum symbolum ab Ecclesia Romana intemeratum custodiri, hoc ipsum eodem plane modo Rufinus asseverat. Quando vero sacra illa tessera olim traderetur competentibus, atque ab eisdem repeteretur, explicatur in epist. *ad Marcell.* II, 4.

(81) Quesn. solus, « pertransivit eam, sed solus Deus Israel pertransivit eam. » Et infra, « pertransivit eam, et erit clausa ; quia virgo, » etc.

naturalis peperit Maria, et virgo permanet; quando A contra usum naturæ mare vidit et fugit, atque in fontem suum Jordanis fluenta remearunt (*Psal.* CXIII, 3)? Non ergo excedit fidem quod virgo peperit, quando legimus quod petra vomuit aquas (*Exod.* XVII, 6), et in muri speciem maris unda solidata est (*Exod.* XIV, 22). Non ergo excedit fidem quod homo exivit de virgine, quando petra fontem profluum (82) scaturivit (*Num.* XX, 11), ferrum super aquas natavit (*IV Reg.* VI, 6), ambulavit **968** homo super aquas (*Matth.* XIV, 26). Ergo si hominem unda portavit, non potuit hominem virgo generare? At quem hominem? De quo (83) legimus: « Et mittet illis Dominus hominem qui salvos faciet eos, et notus erit Dominus Ægyptiis (*Isa.* XIX, 20, 21). » In veteri itaque Testamento virgo B Hebræorum (84) per mare duxit exercitum: in novo Testamento Virgo regis, aula cœlestis electa est ad salutem.

8. Quid autem? etiam viduitatis attexamus præconia, cum in Evangelio post Virginis celeberrimum partum Anna vidua subrogetur, « quæ vixerat cum viro suo aunis septem a virginitate sua, et hæc vidua annorum octoginta quatuor, quæ non discedebat de templo, jejuniis et obsecrationibus serviens die ac nocte (*Luc.* II, 36, 37). »

9. Et merito ab illis viduitas despicetur, quæ solet observare jejunia (85), quibus se dolent isti aliquo tempore esse maceratos, et propriam ulciscuntur injuriam, quotidianis quoque conviviis usuque luxuriæ laborem abstinentiæ propulsare desiderant. C Qui nihil rectius faciunt, quam quod ipsi suo se ore condemnant.

10. Sed et metuunt ne in istis illud jejunium reputetur (86). Eligant quod volunt: si aliquando jejunaverint, gerant ergo boni facti sui pœnitentiam: si nunquam, suam ergo ipsi intemperantiam et luxuriam confiteantur. Et ideo dicunt Paulum (87) luxuriæ magistrum fuisse. At quis erit sobrietatis magister, si fuit ille luxuriæ, qui castigavit corpus suum, et servituti redegit (*I Cor.* IX, 27), atque jejuniis multis se debitam Christo observantiam detulisse memoravit (*II Cor.* VI, 5)? non ut se suaque laudaret, sed ut nos quid sequeremur, edoceret. Ille ergo luxuriam docuit, qui ait: « Quid adhuc velit viventes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne attaminaveritis, ne gustaveritis, quæ sunt omnia in corruptelam (*Coloss.* II, 20, 21). » Qui etiam ait: « Non in indulgentia corporis, non in honore aliquo ad saturitatem et diligentiam carnis, non in desideriis erroris: sed in Spiritu, quo renovamur, » esse vivendum (*Ibid.* 22, 23).

11. Si parum est quod Apostolus dixit, audiant Prophetam dicentem: « Et cooperui in jejunio animam meam (*Psal.* LXVIII, 11). » Ergo qui non jejunat, intectus est, et nudus, et patet vulneri. Denique si Adam se texisset in jejunio, non fuisset **969** nudus effectus (88) (*Gen.* III, 7). Ninive se a morte jejunio liberavit (*Jonæ* III, 5). Et ipse Dominus ait: « Non ejicietur hoc genus dæmoniorum, nisi per orationem et jejunium (*Matth.* XVII, 20). »

12. Sed quid plura apud magistrum atque doctorem? cum jam dignum præmium retulerint illi perfidiæ suæ, qui ideo usque huc venerunt (89), ne superesset locus, in quo non damnarentur; qui vere se Manichæos probaverunt (90), non credentes quia ex Virgine utique venisset (91). Quænam hæc est suppar novorum Judæorum amentia? Si venisse non creditur, nec carnem creditur suscepisse: ergo in phantasmate visus est, in phantasmate crucifixus est. Sed nobis in veritate crucifixus est, in veritate redemptor noster est.

13. Manichæus est qui abnegat veritatem, qui carnem Christi negat; et ideo non est illis remissio peccatorum; sed est impietas Manichæorum, quam et clementissimus exsecratus est imperator (92),

(82) Ita edit. Rom. et Quesn. a quibus Labb. non recedit, nisi quod legit, « pro fonte flumen, » etc. Vet. autem edit. corrupte et absurde locum efferebant.

(83) Omnes edit. et Quesn., « virgo generare, atque hominem, de quo, » etc. Multo concinnius Labb. quem hic sequimur.

(84) Rom. edit. et Quesn., « virga Hebræorum; » melius vet. edit. ac Labb., « virgo Hebræorum, » nimirum soror Moysis. Rursus vero ubi vet edit. » D « virgo generis, » et Rom., « virga regis, » Labb. et Quesn. rectius legunt, « virgo regis; » ut Ambrosius in *Exhort. ad Virgin.* et lib. *de Instit. Virg.* non semel.

(85) Quod Ambrosius Jovinianum ejusque socios jejuniis carnem suam macerasse testificatur, eo respicit, quod aliquandiu in monasterio Mediolani sanctis illis exercitiis operam dederant, quorum eos jam pœniteret. Hinc est quod Epicureorum nomine subinde appellantur ab Hieronymo et Augustino.

(86) Quesn., « Sed Deum metuat, ne in istis illud jejunium reputet. »

(87) Idem Quesn., « et iidem dicant Paulum. »

(88) Quesn. solus, « nudus ejectus. » At continuo post vet. edit. ponunt: « Niniven amor jejunii liberavit, » ubi idem Quesn. cum Rom. et Labb. legit, ut in contextu.

(89) Quesn., « dignum pretium... ideo huc quoque venerunt. »

(90) Baronius ad annum 389 hoc sancti Ambrosii loco fretus, Jovinianum his temporibus aliqua ex parte sensisse cum Manichæis affirmat. Verum tamen cum Jovinianus catholicis, ex eo quod Deiparam etiam post partum virginitatem suam conservasse profiterentur, calumniam hæresis Manichæorum conflaret, uti apud Augustinum, lib. I *in Julian.* cap. 2, legere est, multo credibilius videtur non aliud Joviniano hic objici a sancto doctore, quam consecutionem ex ejus erroribus, ut in disceptationibus fieri solet. Atque ita crimen quod ille orthodoxis perperam intentabat, in semet jure merito retortum sensit.

(91) Quesn., « ex virgine venerit Christus. »

(92) Quodnam imperatoris edictum hic indicetur, ambiguum est. Occurrunt quidem tres leges in Cod. Theod. tit. *de Hæreticis*, quarum prima Manichæis, ne conventus ullos faciant, prohibetur; secunda vero et tertia iidem hæretici pelli jubentur. Ad primam illam cum a Valentiniano seniore jam ab anno 372 data fuerit, hunc Ambrosii locum non pertinere in confesso est: sed eum ad secundam,

ı qui illos viderunt quasi quædam conta- A ȝerunt : sicut testes sunt fratres et comri nostri Crescens, Leopardus (93), et ›r, santo ferventes Spiritu, qui eo omnium ione damnatos, Mediolanensi ex urbe quasi ı repulerunt (94).

que Jovinianum, Auxentium, Germinatolicem, Plotinum, Genialem, Martianum, m, et Ingeniosum, quos Sanctitas tua dam-as apud nos quoque secundum judicium us noster tueatur omnipotens, domine die frater.

ubscriptio (95).

us episcopus saluto Sanctitatem tuam in et huic epistolæ subscripsi.

us episcopus.

›piscopus.

ius episcopus.

›rus episcopus.

ntius episcopus.

su domini episcopi Geminiani, ipso præ-›er presbyter subscripsi.

Eustasius episcopus, et omnes ordines serunt.

EPISTOLA XLIII (96).

ꝛno roganti cur homo rebus aliis, quibus ›ræcellit, conditus fuerit posterior, nec ·as vel Ambrosius ipse vel Moyses ratio-›prompserit : ubi respondit Moysen con-ıs suas miscere noluisse libris divinis, ·e congruas causas propositurum. Utitur xemplo convivii, quod hominis causa sit m : deinde certaminis cujus homo athleta ı varias pugnas inire debeat; demum id › esse prædicat, ut prætantissima in prin- C t fine collocentur; unde cum cælum primo eatum sit, hominem ultimo creari docue-ujus cum cælo comparatio, postquam do-lem concessæ aperiuntur, nec non ipsius in elementa et bestias imperium : ex quibus alias creaturas congrue præmissas elicitur.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Moveri te insinuasti mihi, lecto Hexaemero, quod ipse scripsi, quia cum tantum divinæ Scripturæ serie, vel stylo sermonis mei collatum adverteres homini, quantum nulli in hac terra animantium, prius omnia vel volatilia, vel terrestria, vel quæ in aquis sunt, produxerit terra vel aqua, quam homo, propter quem illa creata sunt, generaretur (97); ejus rei rationem de me requirere, quam et Moyses siluerit, et ego non auserim attingere.

2. Et forte ille oraculi interpres divini, consilio conticuerit; ne cœlestis dispositionis arbitrum se et consiliarium præstare videretur; aliud est enim loqui quod infundebatur a Dei spiritu, aliud volun- B tatem Dei interpretari ; nos autem non quasi interpretes Dei, sed quasi ex usu humano rationis seminaria colligentes, æstimamus posse (98) nos ex eo quod humano usui in cæteris rebus ipse Dominus infuderit, opinari quoniam decuit hominem postremum creari.

3. Etenim qui convivium adornat, ut ille evangelicus dives (*Luc.* XIV, 16 *ad* 25), oportet enim divina divinis conferamus, quo melius colligere possimus), utique omnia prius præparat, tauros et saginata occidit, et tunc amicos ad cœnam invitat. Prius ergo quæ leviora sunt, parantur, et tunc rogatur honoratior. Unde et Dominus homini 971 ante animalium cæterorum præparavit epulas, tunc ipsum quasi amicum ad suum vocavit convivium ; C et vere amicum, quasi charitatis divinæ participem et hæredem gloriæ. Denique ipsi dicit ; « Amice, quomodo huc venisti ad nuptias (*Matth.* XXII, 13)? » Præcedentia ergo, ministeria sunt; amicus, qui postremus rogatur.

Kal. Jul. an. 389 fuit constituta, referenımat Baronius; cum Godofredus e contraem locum de tertia lege, cui annus 391 ıs, intelligendum esse contendat, Verumjus firmamentum debilius est, quam ut eo ıimus; opinionemque Baronii certiorem mus, ut in Admonitione observatum est. o idem cardinalis leg. I *de Monachis* anni ra Jovinianistas latam arbitratur, cum Orientis monachos respiceret, nec multo rit revocata, eam horum hæreticorum tam non esse manifestum est. Quod ad *le Hæret.* anno 412 factam, qua Jovinia- D *ıbo contusum* in insulam Boam deportari non solum ea videtur Hieronymi, a quo ıs anno 409, quo scribebat in Vigilantium, tus significatur, testimonio contraria : iam cum Godofredi, a quo tamen pro leıbetur, Chronol. in Cod. Theod. aperte

ı omnes edit., Ambr. atque Labb., at ttitur *Leopardus* a Quesn.

esn. solus, « quasi profugos reliquerunt. » › post idem Quesn. cum Labb. legit *Plo-*ıi Ambrosii edit. exhibebant *Protinum.*

m. edit., « Subscriptio. Ego Ambrosius Mediot. epis. subscripsi. Event. episc. Cenetensis saluto... Maximus episc. Emonensis, Felix episc. Jadrensis, Basianus episc. Laudunensis, Theodorus episc. Octodurensis, Constantius episc. Arausicanus, Sabinus epics. Placentinus. Ex jussu... Eustathius episc. et omnes ordines subscripserunt. » Sed cum nomina sedis singulorum episcoporum in antiq. edit., in Labb. et Quesn. desiderentur, non leve argumentum est ea repetita esse ex concilio Aquill. maxime cum duo episcopi, quibus hic sedes non tribuitur, in eodem concilio non reperiantur. Omnes aliæ edit. satis inter se congruunt, nisi quod *Eustasius* geminatur in vet. edit. et Labb. ac pro « omnes Ordines » in eodem Labb. et Quesn. ponitur « omnes ordine. »

(96) Scripta circa annum 389.

(97) Nonnulli mss., « in aquis sunt, quæ produxerat terra vel aqua, ad quam causam propter quem illa creata sunt, ultimus generaretur. » Elegantius vero cæteri, et omnes edit. ut in contextu. Cæterum obiter lectorem admonebimus non pauca esse in hac epistola, quæ ex Philonis lib. *de mundi Opificio* hauserit Ambrosius. Sed eadem illa in formam pietati et christianæ religioni magis accommodatam convertit sanctus doctor.

(98) Edit· ac duo mss., « existimamus posse. »

4. Accipe aliud. Quid est mundus, nisi quidam agon plenus certaminum? Unde et in Apocalypsi Dominus ait : « Vincenti dabo coronam vitæ (*Apoc.* II, 10); » et Paulus ait : « Certamen bonum certavi (*II Tim.* IV, 7); » et alibi : « Nemo nisi qui legitime certaverit, coronatur (*II Tim.* II, 4). » Hujus agonis instaurator utique omnipotens Deus est. Qui igitur agonem suscipit in hoc sæculo, nonue omnia præparat quæ agoni sunt necessaria : et tunc athletas vocat, paratis præmiorum infulis, certaturos ad coronam; ne moram patiatur qui vicerit, sed præmio donatus recedat ? Præmia ergo hominis terrarum fructus sunt, et cœli lumina : illa ad vitæ præsentis usum, hæc ad spem vitæ æternæ.

5. Quasi athleta igitur postremus ingreditur in agonem : erigit ad cœlum oculos, videt quia et cœlestis creatura vanitati subjecta est, non sponte, sed propter eum qui subjecit eam in spe (*Rom.* VIII, 20). Videt quia omnis creatura congemiscit, exspectans redemptionem. Videt quia omnis manet labor. Erigit oculos, videt coronas luminum, lunæ et stellarum globos considerat (99) : « Quoniam justi, qui vicerint, erunt sicut stellæ in cœlo (*Dan.* XII, 3); » et castigat corpus suum, ne sibi adversetur in certamine : ungit oleo misericordiæ, exercet diurna virtutis palæstra, pulvere se oblinit (1), stadii metam currit, non quasi in incertum ictus dirigit, lacertos excutit, sed non in vacuum; percutit adversarium, quem non videt; quia illum solum attendit, cui cedunt omnes etiam qui non videntur, in cujus nomine potestates aeriæ divertebantur. Ille ergo ictum liberat, et Christus in vulnus dirigit. Denique etsi non videbat Paulus quos cæderet, non quasi aera tamen cædebat (*I Cor.* IX, 26); quia in Christi prædicatione omnes spiritales nequitias, quæ sibi adversabantur, convulnerabat. Non immerito ergo postremus homo ingressus est stadium, cui parabatur corona; ut cum præcederet cœlum, quasi sui præmium.

6. Sed non solum adversus nequitiæ spiritalia, quæ sunt in cœlestibus, sed etiam adversus carnem et sanguinem lucta nobis (*Ephes* VI, 12). Lucta adversus satietatem, lucta cum ipsis frugibus terræ, lucta cum vino, quo etiam vir justus inebriatus est (*Gen.* IX, 24), quo etiam integer Judæorum exercitus supplantatus est (*Exod*, XXXII, 6) : lucta cum feris bestiis, lucta cum volatilibus cœli, quibus caro sanata non redigitur in servitutem : lucta cum virgultis itinerum, periculis fluminum, ut ait Paulus (*II Cor.* XX, 26) : lucta cum virgultis arborum, quibus cædebantur apostoli (*Act.* XVI, 22). **972** Vides quanta certamina. Terra ergo exercitium (2) est hoA minis, cœlum corona. Aut quasi amicum igitur præcedere debuerunt ministeria, aut quasi athletam præmia (3).

7. Specta aliud. In omnibus rebus præstantiora sunt principia et finis. Si domum consideres, potiora omnibus fundamenta et culmina : si agrum, satio et messis, plantatio et vindemia. Quam jucunda insitiva arborum, quam fructus votivi! Ita ergo et cœlum primo est conditum, novissimus homo, quasi quædam cœlestis in terris creatura. Nam et si corpore cum bestiis confertur, anima tamen cœlestibus annumeratur; sicut enim portavimus imaginem terreni, ita portamus et imaginem cœlestis (*I Cor.* XV, 49). Quomodo non cœlestis, qui ad imaginem et similitudinem factus est Dei (*Gen.* I, 27)?

B 8. Recte ergo in constitutione mundi primum cœlum, et novissimum cœlum, in quo quod ultra cœlum est, Deus cœli est. Denique de eo magis accipitur : « Cœlum mihi thronus (*Isa.* LXVI, 1); » non enim Deus supra elementum sedet, sed in corde hominis. Unde et Dominus ait : « Veniemus ad eum, et mansionem apud eum faciemus (*Joan.* XIV, 23). » Principium ergo operis mundani cœlum, finis homo.

9. Cœlum de mundo, homo supra mumdum : illud enim mundi portio, iste paradisi incola, Christ possessio. Cœlum incorruptibile putatur, et præterit; homo corruptibilis habetur, et incorruptionem induit : illius figura perit (4), iste quasi immortalis resurgit; utrumque tamen manus Domini C fecerunt secundum Scripturæ auctoritatem, Sicut enim de cœlis legimus : « Et opera manuum tuarum sunt cœli (*Psal.* CI, 26); » ita et homo dicit : « Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me (5) (*Psal.* CXVIII, 73); » similiter quoque : « Cœli enarrant Dei gloriam (*Psal.* XVIII, 2); et ut cœlum stellarum fulget splendoribus, Ita et homines meritorum luminibus micant, quorum opera coram Patre suo lucent, qui est in cœlis (*Matth.* V, 16). Firmamentum cœli supernum illud, hoc quoque non dissimile firmamentum de quo dictum est : « Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam (*Matth.* XVI, 18) : » illud firmamentum elementorum, hoc virtuD tum. Jam illud præstantius : suxerunt oleum de firma petra (*Deut.* XXXII, 12); petra enim caro Christi, quæ cœlum et totum mundum redemit (*I Cor.* X, 4).

10. Quid illa attexam, et quasi toto stadio te urgeam, quod hominem Deus divinæ fecit consortem naturæ, sicut in Epistola Petri legimus (*II Petr.* I, 4)? Unde non immerito quidam ait : « Cujus et genus sumus (*Act.* XVII, 28); » dedit enim nobis de

(99) Vel allusum ad coronam Ariadnes, vel in genere sidera hic illic quasi flores sparsa coronas appellat; nimirum unde coronæ stellantes fieri possunt. Ita Nannius.

(1) Omnes edit. ac mss. aliquot, « pulvere se oblinit stadii, currit; » etc. mss Belve. et Albin., « pulvere se oblinit, stadio currit; » Lætien., « stadium currit; » Prat. denique ac Gem. ut in textu. *Quid porro sit* « pulvere se oblinere » diximus alio. *De elia et jejunio*, cap. 21, n 76.

(2) *Exercitium* idem quod palæstra, inquit Nannius; locus nimirum ubi pugiles sese exercent. Aut allusit ad illud Gen. III, « Emisit illum Dominus ut exerceret terram. » Hæc ille.

(3) Ita omnes mss.; at edit. e contrario, « quasi athletam corona et præmia. »

(4) Rom. edit. « illius figura præterit. »

(5) Eadem Rom. edit., « Et paraverunt me. »

ıe sua (6), et rationabilis scilicet naturæ, A mus illud divinum, quod non longe est ab ıe nostrum, in quo et vivimus et sumus et '.

n itaque contulisset homini quod est gra- aximum, quasi charissimo et domestico concessit ea, quæ in hoc mundo sunt om- ı, 28); ut nullius indigeret quod esset ium vel ad vitam vel ad bonam vitam. rum alia ministraret abundantia copiarum ım ad voluptatis perfunctionem: alia cogni- retorum cœlestium, quæ mentem inflamma- iis amore et desiderio disciplinarum, per ublime illud divinorum penetralium possi- 'enire. Utrumque igitur præstantissimum, jectas haberet omnes mundi opes, omnia B terrestria, etiam pisces, et usum maris, rex elementorum, ac sine labore, sine indi- d imitationem et similitudinem venerandi abundaret omnibus, atque in summa dege- , et vias sibi aperiret, gradusque admove- uos ad cœli ascendat regiam.

us difficiliis itineris viatorem facile repe- um virum, qui ita sit animi inductione for- voluntate, ut minima sibi eum suo corpore aritas, neque in ullum ingrediatur vitio- ubernium, nullis assentantium pumicetur ıus (9): neque in rotis secundorum tempo- tus, humiles fastidiat, mœsta fugiat, san- ıudes excutiat atque elevet, neque gloriæ ıt pecuniæ præsumptæ, spei omnem exu- C itatem. Cujus animum non inflectat mœ- n frangat injuria, nulla sollicitet suspicio, n excitet (10), non expugnent passiones non inquietet vanitatum appetentia, vo- gratia. Jam si adjungas virtutes, castimo- brietatem, ac temperantiam, facile refre- ıns sit immoderatos impetus levium pas- mensuramque imponat delectationibus upiditatibus, æquitate ambigua distinguat, tate mentis dubia componat, et velut com- nnibus corporis et mentis jurgiis, quasi biter inoffensam teneat exterioris hominis terioris concordiam, placidans eos in semetipso, ac si causa exigat, nullus eum malus consiliarius revocet metu a passionis corona (11); is plane non solum quasi amicus, sed etiam quasi filius assumetur a Patre, ut divitias gloriæ et hæreditatis ejus adipiscatur.

13. Merito ergo postremus, quasi finis naturæ formatus ad justitiam, inter cætera animantia jnsti arbiter. Et si licet exemplum arcessere, sicut inter homines finis legis est Christus ad justitiam omni credenti (*Rom* x, 4), et nos tanquam jumenta contemplatione Domini; sic enim Propheta ait: Κτηνώδης ἐγενήθην παρά σοι, id est, « jumentum æstimatus sum apud te (*Psal.* LXXII, 23). » Et quæ tamen comparatio (12), cum ille pereuntes redemerit, nos immolemus? ille servos ad libertatem vocaverit, nos liberis irrogemus captivitatem? Sed quis similis Deo (*Psal.* LXXXVIII, 9)?

974 14. Processit tamen postremus creaturarum omnium homo, specie gratus, mente sublimis, ut omni esset creaturæ miraculo: in quo ad similitudinem æterni Dei νοῦς esset invisibilis (13), humana specie amictus. Hic est νοῦς animæ vigor, principatum animæ et corporis sibi quasi rector vindicans. Quem etiamsi non vident animalia cætera, tamen reformidant; sicut nos Deum, quem non videmus (14), timemus; et eo plus metuimus, quia non videmus.

15. Namque ut ad imaginem ejus et similitudinem, sicut scriptum est (*Gen.* I, 26), præsumamus dicere, cum ille se fundat majestatis suæ plenitudine, et videat omnia, cœlum, aerem, terram, mare, complectens universa et penetrans per singula; ut eum nihil prætereat, et nihil sit quod non consistat in eo, atque ex ipso pendeat, et ipsius plenum sit, sicut ipse ait: « Cœlum et terram ego compleo, dicit Dominus (*Jerem.* XXIII, 24), » ita νοῦς hominis videt omnia et non videtur, habens sui invisibilem substantiam, disciplinis et consiliis ac sensibus comprehendit latentia, penetrat occulta maris atque omnium diffusa terrarum latibula, utriusque scrutator naturæ, ad similitudinem Dei summi quem imitatur et sequitur, cujus imago pro exiguis portionibus in singulis figuratur; elevans quoque se in aerem et ejus nubilosa prætergrediens, ad cœli alta

lem edit., « De cognitione sua. » Non superiora illa indicant, « cujus et genus D

ınum mss., « abundantiam... ad voluntatis onem, alia cognitionem, » etc.

nes edit., « viatorem non facile reperiet; » ɜ omnes concinnius expungunt negatio-

taphora est a lapide pumice, quo artifices andum ac poliendum uti solent, quod adulandiendo atque palpando ferme imitantur.

lit. Eras. ac seq., « non exagitet. » Amerb. « non excitet. »

ıidam mss. et omnes edit., « revocet mesionis corona. »

at. cod. ac Gem., « et æqua tamen com-). »

iratur Nannius, cur S. Ambrosius Græcam vocem retinuerit. An quia Latini varie hanc efferunt, cum eam modo mentem, modo animum interpretantur? Ad quod etymon Græcum illi magis placuerit, quod νοῦς ἀπὸ τοῦ νοεῖν, hoc est ab intelligendo sit dictus, cum mens a meminisse, animus ἄνεμος appellatus sit? quorum verborum vim naturamque νοῦς probe explet. An quia Anaxagoras omnis dixerit materia et νῷ conservari? Verum non erat cur tam anxie hæc disputaret vir eruditus; hic enim locus non alio referendus est, quam ad Philonis imitationem, qui citato libro eodem plane modo philosophatur.

(14) Omnes edit. ac pauci mss., « quem quia non videmus; » alii plures ac potiores melius excludunt *quia;* non enim idcirco Deum timemus, quia eum non videmus, sed quia justum atque omnipotentem scimus.

se dirigit studio cognitionis, et ardore sapientiæ; ubi paulisper stupefactus admiratione stellarum cœlestium, et luminum delectatus claritate, prospiciens desuper mundana ista, conferens quoque se ad hesperum atque arcturum, et cæteros illos ἀπλανεῖς πλανήτας (15), et videns quod inoffensus ille sit error, quem sine errore quo magis omnia obeant (16), intexere atque oberrare videantur; majore se cupiditate attollit ad ipsum gremium Patris, in quo est unigenitus Dei Filius enarrans secreta Dei (*Joan.* I, 18), et facie ad faciem postea relevanda. Nunc tamen quibus dignatur, ex parte demonstrat, atque in ænigmate simulque de Spiritu et vultu suo splendorem luminis, more torrentis effundit: ut eo illuminatus dicat: « Et erat ignis flammigerans in ossibus meis, et dissolutus sum undique et ferre non possum (*Jerem.* XX, 9). » Et David ait: « De vultu tuo judicium meum prodeat (*Psal.* XVI, 2). »

16. Hoc igitur mentis vigore, ut revertar unde digressus sum, quo et externa subigit, et separata et distantia videt, et validiora viribus animalia subjicit, tantam cæteris venerationem sui infudit, ut certatim quasi regi obediant, voci ejus obsecundent; et cum sint irrationabilia, rationem agnoscant et disciplinam eam imprimant (17), quam natura non tribuit. Denique videntes feræ ejus mansuetudinem, ejus imperio **975** mansuescunt. Sæpe suspenderunt morsus suos, revocante sono vocis humanæ. Videmus innoxio canum dente lepores sine vulnere capi, leones quoque ipsos, si vox hominis resultaverit, prædam dimittere: pardos atque ursos incitari ac revocari (18) vocibus: equos plausu hominum fremere, silentio mollire cursum, denique sæpe sine verbere prætereunt verberatos, ita vehementius illos incitat linguæ flagellum.

17. Quid vero de muneribus loquar? Nutrit aries vellera, ut placeat homini: atque in fluvio mersatur, ut nitorem augeat. Oves quoque meliora pabula legunt, ut suaviore succo lactis feta distendant ubera: subeunt partus dolores, ut homini sua munera ferant. Tauri depresso sulcis per totum diem aratro gemunt (19). Cameli præter subeundi oneris obsequia, tondendos se exhibent, ut arietes; quo velut regi diversa animalia tributum suum conferant, pendantque vectigal annuum. Equus tanto se jactans equite glomerat gressus superbos (20), atque ad domini ascensum dorsa sinuatus, herili terga substernit sedili. Sed ne forte adhuc moveat quod novissimus homo factus sit, idem equus nos doceat non ad contemptionem referendum esse, sed honorem. Portat posteriorem suum, nec despicit, sed reformidat, et per diversa eum suo circumfert labore. Uno momento homo longinqua obit, circumerrat distantia, tum equis singularibus tum quadrigis triumphalibus (21).

18. Et quoniam triumphales memoravi quadrigas, necesse est attexam iis currus Eliæ, quibus per aera vectus est (*IV Reg.* II, 11); elephantorum, quibus homo victor assistens, cum sit postremus, priores regit. Sic quoque gubernator navis in puppi sedet, et totam navem gubernat. Unde puto illud non otiosum esse in Evangelio, quod Dominus Jesus in puppi dormiebat: denique excitatus imperavit vento et mari, et sedavit tempestatem (*Matth.* VIII, 24, 25), ostendens ideo se novissimum venisse, quia gubernator venerit. Unde Apostolus ait: « Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem. Sed non prius quod spiritale est, sed quod animale, deinde quod spiritale (*I Cor.* XV, 45, 46); » et addidit: « Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis (*Ibid.* 47). »

19. Recte ergo novissimus quasi totius summa operis, quasi causa mundi, propter quem facta sunt omnia, quasi omnium habitator elementorum inter feras vivit, cum piscibus natat, super aves volat, conversatur cum angelis, terram inhabitat, et cœlo militat, sulcat mare, aere pascitur, cultor soli, viator profundi, piscator in fluctibus, in aere auceps, in cœlo hæres, Christi cohæres (*Rom.* VIII, 17). Hæc secundum industriam.

20. Accipe etiam quod supra hominis substantiam. Moyses in imo ambulavit mari (*Exod.* XIV, 22), in **976** summo apostoli (*Joan.* XXI, 8). Habacuc sine pennis volavit (*Dan.* XIV, 35). Elias in terra vicit, et in cœlo triumphavit (*IV Reg.* II, 11). Vale, fili, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLIV (22).

Moysen, quæ inter Deum ac mundum distinctio sit, recte indicasse; cum illum impassibilem atque invisibilem, hunc corruptibilem corporeumque significavit. Sex dies orbis creationi non eo attribui, quod tempore Deus indigeat, sed ut dispositio exprimetur. Declaratur septenarii dignitas, cui tamen octonarius antefertur, utpote qui sit novi Testamenti numerus, ut ille veteris. Exponitur in hanc

(15) Prat. et Gem., ἀπλανεῖς, *Atlantides*. Sed hæc ultima vox glossa est, quæ in textus ejecti locum irrepsit; namque explicat Ambrosius, cur planetæ, id est, stellæ erraticæ, erroris tamen sint immunes, nimirum quia eorum *inoffensus* (pessime Amerb. cum plerisque mss., *infensus*) *ille sit error* etc.

(16) Mss. aliquot, « quo magis omnia obeunt. »

(17) Mss. aliquot, « et disciplina eam imprimant, » supple rationem.

(18) Nonnulli mss., « ac revocari: vocari vocibus equos; plausu hominum fremere, silentio molliri, cursu denique, » etc., haudquaquam male.

(19) Virgilianum esse observat Nannius; ex hoc scilicet *Georgicorum*:

Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro
Ingemere...

(20) Et hoc, inquit idem Nannius, Virgilianum:

Insultare solo, et gressus glomerare superbos.

Ubi Servius, id est ut cum disciplina incedat.

(21) Cum scilicet uno equo ad cursum utuntur, quales Græci vocant celeres: non binos trahunt, ut desultores: non jugis innectunt, ut in bigis et quadrigis fit. Ita Nannius.

(22) Scripta circa annum 389.

Oseæ locus, et continuata ejusdem ogdoa-
ımmendatione, in laudes fœderis novi de-
epistola.

AMBROSIUS HORONTIANO.

isionem egregie advertisti propheticam, vel
ivinam; non enim sua Moyses, sed infusa
ata sibi scripsit, ea præcipue quæ sunt de
tione mundi : quæ divisio operatorem
pera distinxit (*Gen.* I, 1 *seq.*). Nam cum
passibile esset, aliud passionis receptabile;
at impassibile, ad Deum operatorem retulit :
tem passibile, sine anima, sine motu pro-
ıtum et figuram a creatore accipiens suo,
it huic mundo. Quem factum non oportuit
ıernatore, quodam patre indefensum relin-
ideo invisibilem Deum visibilis hujus mun-
ırem esse et quasi tutorem, apertissime
.t. Quos ergo invisibile, sempiternum : quod
idetur, temporale (*II Cor.* IV, 18).
: itaque diebus factum mundum exprimit,
d Deus tempore indignerit ad constitionem
.i intra momentum suppetit facere quæ ve-
t enim (*Psal.* CXLVIII, 5), « et facta sunt; »
a ea quæ fluunt, ordinem quærunt : ordo
ıt tempus et numerum plerumque exigit.
oque præcipue, quoniam nobis ad operan-
mam daturus, numerum dierum servavit et
ı : nos enim tempore indigemus, ut ali-
turius agamus; ne præcipitemus consilia
ıera nostra, ne ordinem prætermittamus.
im Deum legimus, ut Scriptura ostendit
:III, 24), cum sapientia et quodam consilio
sitione omnia fecisse et ordine; consenta-
st rationi, ut primo cœlum faceret (23),
ıt pulcherrimum : oportet ut eo primum
erigamus, illo nobis contendendum esse
ıur, illam sedem terrenis omnibus præfe-
putemus.
: itaque diebus mundum creavit, septimo
ievit ab operibus suis (*Gen.* II, 2). Bonas se-
numerus, quem non Pythagorico (24) et
um philosophorum more tractamus, sed se-
ı formam et divisiones gratiæ spiritalis; sep-
n virtutes principales sancti Spiritus pro-
ıaias complexus est (*Isa.* XI, 2, 3). Hæc heb-
977 sicut ipsa Patris et Filii et S. Spiritus
ılis Trinitas, sine tempore, sine ordine, auc-
eri, non sub numeri lege devincta. Itaque
l æternæ Trinitatis gratiam cœlum, terra,

A maria formata, sicut sol, luna et stellæ : ita etiam ad illum septenarium virtutum spiritalium circuitum atque orbem operationis divinæ vigore præstantem, septenarium quoddam ministerium planetarum creatum advertimus, quo hic mundus illuminatur. Quarum concurrere fertur militia ad earum, quas inerrabiles (25) ferunt stellas, et ut Græci dicunt, ἀπλανεῖς, Septentrio quoque inde Latine nomen accepit, quod septem in eo fulgor stellarum irradiet, in quem maxime gubernatores, quasi ducem, feruntur intendere.

4. Descendit hæc de cœlo in terras prærogativa : nam ut transeam septiformem capitis nostri gratiam, in oculis duobus, auribus et naribus binis, ore quoque per quod magnam suavitatem percipimus; quantum istud miraculi, quod septimo mense (26) in plerique origo legitima formatur, et
B qui fuerit editus, vitalis generationis curricula sortitur? Octavo autem mense interdicta naturali lege pariendi cernimus tempora, ac si forte lethalis necessitas partus claustra laxaverit, periculum pariter generantis properetur et pignoris.

5. Sed tamen ille septimanus, etsi bene nascatur, ad labores nascitur : qui autem octavo die regenerationis sortitur mysteria, consecratur per gratiam, et ad hæreditatem regni cœlestis vocatur. Magna in virtutibus Spiritus sancti hebdomadis gratia, eadem tamen hebdomadam sonat, ogdoadem consecrat. In illa sonus, in ista fructus est, ideoque octavo die soluta paradiso reddidit Spiritus gratia, quos extorres sua fecerat culpa.

6. Novit ogdoaden istam, quam octavam Latine dicimus, vetus Testamentum, sequidem ait Ecclesiastes : « Da parem illis septem, et illis quidem
C octo (*Eccle.* XI, 2). » Hebdomas veteris Testamenti est octava novi, quando Christus resurrexit, et dies omnibus novæ salutis illuxit. Ille dies, de quo ait Propheta : « Hic dies quem fecit Dominus, exultemus et lætemur in eo (*Psal.* CXVII, 24); » quo die se fulgor plenæ atque perfectæ circumcisionis humanis peccatoribus infudit. Propterea et vetus Testamentum dedit partem octavæ in circumcisionis solemnitate. Sed illa adhuc in umbra latebat : venit sol justitiæ (*Malach.* IV, 2), et consummatione passionis propriæ revelavit sui luminis radios : quos retexit omnibus (27), et vitæ claritatem aperuit æternæ.

7. Isti ergo sunt septem et octo, de quibus et

/et. edit. ac plures mss., « et ordine ut pri-
ım faceret. »
ertum est Pythogoræos, ut observavit Sto-
ib. I *Eccl. Physic.* cap. 11, omnium philo-
ım addictissimos fuisse scientiæ numero-
ıtonici quoque magnam eorumdem rationem
e reperiuntur; unde factum est, ut antiqui
qui fere sectam illam philosophiæ amplec-
r, in explicandis numeris non perfunctorie
consueverint. Multus in his est Ambro-
ex Indicibus utriusque tomi voce *numo-*
noscas licet. Hoc autem unum libet adjice-
n et hac epistola, et aliis locis non pauca

imitatum e Philonis libro *de Mundi Opific.*, et lib. I *Legis Allegor*, circa initium.

(25) Nonnulli mss., « quas inenarrabiles. » Non
D bene, ut subjecta dictio ἀπλανεῖς clare demonstrat.

(26) Agellius, lib. III, cap. 16, agens de temporis varietate in puerperiis, ex medicis ac philosophis scribit « gigni hominem septimo rarenter, nunquam octavo, sæpe nono, sæpenumero decimo mense. » Ipsum consule, sicut et quæ diximus in psal. CXVIII, serm. 15, num. 16.

(27) Quidam mss., « quo retexit omnibus, » etc Non incongrue.

Osee dicit quod eo numero conduxerit sibi, et acquisierit fidei plenitudinem; sic enim habes : « Et abii, et conduxi mihi quindecim argenteis, et coro hordei, et semicoro hordei, et nevel vini (28) (*Osee* III, 2). » **978** Conducendam autem ei meretricem Dominus præceperat in superioribus : itaque manifestum est quod conduxit eam, qui etiam mercedis quantitatem expressit. Quindecim autem argentei ex septem et octo constant : hebdomadam itaque et octavam significant. Duorum igitur Testamentorum, id est plenæ fidei pretio prophetia consummationem (29) accipit fidei, Ecclesia plenitudinem; primo enim Testamento Israel acquisitus est populus, secundo nationum et gentium. Fide ergo plena conducitur meretrix, vel ex gentibus copulam sui quærens, vel ex adultero Judæorum populo, qui dominum suum et auctorem virginalis fidei dereliquerat, conventus suos totius orbis spatio diffundens.

8. Quod autem dixit : « In coro et in semicoro hordei; » in coro mensuræ plenitudo est, in semicoro semiplena mensura. Plenitudo in Evangelio, semiperfectio in lege (30); sicut legimus, dicente Domino : « Non veni legem solvere, sed implere (*Matth.* v, 17). » Et alibi habemus, dicente Domino per Michæam prophetam, qui « tunc pax erit in terra Israel, cum venerit Assyrius in terram ejus, et insurrexerunt in eum septem pastores, et octo morsus hominum (*Mich.* v, 5). » Tunc enim plena pax et fideli populo ab omnibus tentationibus et vanitatibus absoluto, cum mundi hujus vanitatem excluserint de cordibus nostris pax et gratia : pax veteris, gratia novi Testamenti.

9. Septem pastores præcepta legis sunt, quibus grex adhuc quasi irrationabilis in virga Moysi per desertum ductus et gubernatus est (*Exod.* IV, 20). Octo morsus hominum mandata Evangelii et Dominici oris alloquia : « Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem (*Rom.* x, 10). » Boni morsus, per quos vitæ æternæ manus gustavimus, peccatorum remissionem in Christi corpore devorantes. In Veteri Testamento amarus morsus est mortis, propterea dictum est : « Devoravit mors prævalens (*Isa.* xxv, 8), » In Novo Testamento suavis morsus est vitæ, quæ mortem absorbuit, propterea Apostolus ait : « Devorata est mors in victoria sua. Ubi est, mors, victoria tua? tubi est, mors, aculeus tuus (*I Cor.* xv, 54, 55)? »

10. Atque ut apostolicis utamur testimoniis, ubi hominem fecit Deus, requievit ab omnibus operibus suis in die septima (*Gen.* II. 2). Sed quia populus Judæorum per contumaciam contempsit mandata Dei sui, ait Dominus : « Si introibunt in requiem meam (*Psal.* XCIV, 11). » Et ideo aliam Deus præfinivit diem, de qua dicit : « Hodie si vocem meam audieritis (*Ibid.* 8). » Duos enim dies comprehendit Scriptura generales, heri et hodie; de quidus dicit : « Imitamini fidem Jesu Christi. Heri et hodie ipse est, et in sæcula (31) (*Hebr.* XIII, 7, 8). » In superiore die promissio est, in consequenti solutio. Sed quia hestena die neque Moyses, neque Jesus Nave populum induxit in requiem, hodierna die Christus indixit, cui **979** dixit Pater : « Ego hodie genui te (*Psal.* II, 7); » per suam enim resurrectionem Jesus populo requiem comparavit. Requies nostra Dominus est Jesus, qui ait : « Hodie mecum eris in paradiso (*Luc.* XXIII, 43). » Requies enim in cœlo, non in terra est.

11. Quid igitur opus est ut explorem ortus signorum atque obitus (32) quorum ad exortum duris inaratæ vomeribus findantur novales (33). vel ad occasum læta messis recumbat? Una mihi stella abundat pro omnibus, stella splendida et matutina (*Apoc.* XXII, 16) : cujus ad exortum seminata est non frugum, sed martyrum seges : quando Rachel ploravit filios suos (34) (*Jerem.* XXXI, 15), ut lacrymis ablutos suis, pro Christo offerret infantulos. Cujus stellæ obitus non cremiorum insensibilium (25), sed spirantium defunctorum triumphales manipulos de tumulis resuscitavit.

(28) Ms. Prat. in glossa, *æphy;* Gem. in textu, *noephy vel vini*. Neutreum commode. Hunc autem locum sic transfert Hieronymus : « Et fodi eam mihi quindecim argenteis, et coro hordei, et dimidio coro hordei ; » LXX vero : « Et conduxit eam quindecim argenteis, et gomor hordei, et nevel vini. » Sic Ambrosiana interpretatio ab utroque nonnihil variat. Ubi in glossa ait, gomor et corum ejusdem esse mensuræ, nimirum triginta modiorum, et nevel esse dimidium cori Hæc P. Nannius.

(29) Mss. aliquot, « propheta consummationem. » et intra, « ex adulterino Judæorum populo. »

(30) Rom. edit. sola, « semipletio in lege. »

(31) Ita plerique mss. et vet. edit. : Rom. vero et Thuan. codex : « Quorum imitamini fidem : Jesus Christus heri, et hodie, ipse est in sæcula. »

(32) Ex Virgilianis verbis, inquit Nannius, hoc deformatum est. :

Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?
Nec frustra signorum obitus speculamur et ortns.

(33) Edit., « inarata... novalia; » mss. contra, «inaratæ... novales;» ex illo videlicet libri I *Georg.*:

Alternis idem tonsas cessare novales.

(34) Ambrosium libenter sanctorum Innocentium mentionem facere hinc intelligas, quod non solum lib. II *in Luc.*, num. 49, eorum cum laude meminit; sed et lib. I *Offic.* cap. 41, num. 213, ubi nonnulla subnotavimus, quæ consulenda.

(35) Rom. edit., « non cremiorum sensibilium; » cæteræ, et omnes mss., « non cremiorum (mss. aliquot, *gremiorum*) insensibilium. » Quid autem per cremium significetur, Nannius exponit in hæc verba ; Cremium a cremendo dictum : volunt nonnulli grammattici cremium id esse, quod dum in sartagine cibus frigitur, circa margines combustum adhæret, allegantque illum locum psal. CI : « Et ossa mea sicut cremium aruerunt. » Ubi LXX habent, καὶ τα ὀστᾶ μου ωσεὶ φρύγιον συνεφρύγασαν. nesychius autem φρύγιον ζύλον ζηρὸν, hoc est, torrem, interpretatur. Hic autem sine omni dubitatione cremia busta significant, hoc est, ossa quæ ex ustrina sepulcrali residua supersunt, quæ aliquando reliquias appellamus.

celebratur itaque hebdomas, eo quod per A ætatum cursus vita hominum usque ad se... m transcurritur, sicut Hippocrates (36) me... magister, scriptis explicuit suis. Prima ...fantia est, secunda pueritia, tertia adole..., quarta juventus, quinta virilis ætas, sexta ...turitas, septima senectus. Est ergo infans, ...dolescens, juvenis, vir, veteranus, senex. ...olon autem decem facit ætatum ordines per ...eptenos; ita ut prima ætas infantiæ usque ...ssionem sit dentium, quibus conficiat ci... ...rmonemque distinguat, ut possit effabilis (37): pueritia quoque usque ad annos pu... ...procedit, et genitalia tentamenta: adole... usque ad barbæ lanuginem: juventus us... perfectæ virtutis processum: quinta ætas B est, apta copulis conjugalibus per totam ...adam: sexta quoque hebdomas virili de... ...ætati, et ad prudentiæ processum habili, ...endum strenuæ: septima quoque hebdo... octava ævi maturum, et sensu vigentem, ...onem item non insuavis (38) alloquii gratia ...m produnt: nona hebdomas reliquias ad... ...et aliquas virium, lingua ac sapientia mol... ...ecima vero hebdomas mensuram implet, ...n is qui pervenire potuerit, non immaturo ...um cursu pulsabit mortis sera vestibula (39).

...rgo Hippocrates et Solon vel septem æta... ...l hebdomadas ætatum norunt. In illis se ...as præferat: octava autem unam et **980** ...am ætatem invehit, qua excrescimus in vi- C ...rfectum, in agnitione Dei, fidei plenitudine, legitimæ ætatis mensura impletur (*Ephes.*

...st etiam in visceribus nostris hebdomadis ...ta gratia; ferunt enim septem quoque esse ...is interiora viscera, stomachum, cor, pul..., lien, hepar, renes duos. Septem quoque ...ra, caput, posteriora, ventrem, binas ma... binos pedes.

...ræstantissima hæc, sed obnoxia dolori. ...item dubitet majus esse octavæ munus, ...um renovavit hominem, ut jam nihil possit Itaque septima mundi ætas conclusa est; illuxit gratia, quæ fecit hominem jam non hujus mundi esse, sed supra mundum. Jam enim non vitam nostram, sed Christum vivimus: « Nobis enim vivere Christus, et mori lucrum (*Philipp.* I, 20). Itaque (40) jam non in carne, sed in fide vivimus Christi (*Galat.* II, 20). » Apostolus dicit: « Unde colligimus quia conclusus est mundi dies (*Galat.* III, 23). » Denique novissima hora venit Dominus Jesus (*I Joan.* II, 18), et pro nobis mortuus est, et omnes in illo mortui sumus, ut vivamus Deo. Non ergo nos qui eramus, vivimus: sed vivit Christus in nobis (*II Cor.* V, 15).

17. Abiit ergo hebdomas, venit octava. Abiit heri, venit hodie: illud hodie quod promissum est, quod admoniti sumus vocem Dei audiendam et sequendam. Abiit ergo ille dies Testamenti veteris, venit dies novus, quo Testamentum consummatum est novum, de quo dicit: « Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et confirmabo domui Israel et domui Juda Testamentum novum: non secundum Testamentum, quod feci patribus illorum in die qua apprehendi manum ipsorum educere illos (41) de terra Ægypti (*Hebr.* VIII, 9). » Et qua ratione mutatum sit Testamentum adjicit (42): « Quoniam ipsi non manserunt, » inquit, » in Testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus (*Ibid.* 9). »

18. Abierunt sacerdotes legis, legis tribunalia (43): accedamus ad sacerdotem novum, ad sedem gratiæ (*Hebr.* IV, 14), visitatorem animarum nostrarum, sacerdotem non secundum legem mandati carnalis creatum, sed secundum virtutem infatigabilis (44) electum (*Hebr.* VII, 16). Non enim ipse sibi honorem præripuit, sed electus a Patre est (*Hebr.* V, 5), sicut ipse Pater ait: « Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech (*Psal.* CIX, 4). » Novus ergo sacerdos videmus quid obtulerit. Alii sacerdotes pro se offerebant, **981** et pro populo suo: hic quia non habuit peccatum, ut pro se offerret, pro universo mundo se obtulit, et per sanguinem suum intravit in sancta.

19. Hic est ergo sacerdos novus, et nova hostia non ex lege, sed supra legem; advocatus mundi, lux sæculi, qui dixit: Ecce venio, et venit (*Apoc.* XXII, 7). Ad quem accedamus in abundantia fidei, adorantes et obsecrantes et sperantes in eum, quem non videmus oculis, sed affectu tenemus:

...uæ de variis hominis ætatibus ex Hippo... D ...Solone hic disseruntur, ea quidem Ambro... ...tuatus est e lib. Philonis *de Mundi Opif.*, tamen ut ad Christianum sensum adaptaret. ...Nonnulli msss., « affabilis videri. » Et infra ...lures, « genitalia testamenta. » Non porsus ...siquidem testamenta sumi possunt eodem ...c signa atque indicia; recepta tamen lectio ...st.

...Vet. edit. ac pauci mss., « sensum vigentem ...onem non insuavis, » etc. Rom. edit. cum ...ibusdam mss., « sensu vigentem, sermone, ...nsuavis, » etc. Nobiscum vero faciunt reli..., nisi quod pro « sermonem item, » non... ...eferunt, « sermone mitem, » et ante vocem ...vis » tollunt negationem; haud bono sensu. ...Tres mss., « mortifera vestibula; » unus « mortis severa vestibula. »

(40) Ita vet. edit. ac mss. non pauci: Rom. autem edit., « mori lucrum. Et alibi itaque, » etc.: mss. vero alii bene multi, « mori lucrum, a peccato est fuga. Itaque, » etc.

(41) Rom. edit. « et consummabo..... ut educerem illos, » etc.

(42) Amerb. cum mss. non paucis, « mutatum sit tamen, adjicit. »

(43) Cod. Prat. et Gem., « Adierunt sacerdotes legis; » Gem., « regis tribunalia. »

(44) Rom. edit. sola, virtutem insolubilem; » vet. edit. cum mss. aliquot, « virtutem infatigabilem; » reliqui cod., ut in contextu nisi quod Prat. et Gem. exhibent, « virtutem infatigabilis vitæ; » sed in aliis melius subintelligitur *testamenti*, quæ vox in antecedenti membro exprimitur, *mandati*,

qui est omnis honor semper et gloria. Vale, fili, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLV (45)

Sabino sciscitanti an de paradiso scripsisset Ambrosius, quæve ipsius de illo esset sententia respondet; leviterque perstricta secundum historiam loci descriptione, ad mysticam transit expositionem. Itaque ubi docuit in principali animæ portione paradisum esse, quid per ea quæ illic exstiterunt, significetur, quidve in serpente homines imitentur edocet, et quanta sit humana infirmitas, quantave in eum Dei charitas semper fuerit, declarato, nos ad fugiendam sensuum delectationem hortatur.

AMBROSIUS SABINO.

1. Lecto Hexaemero, utrum paradisum subtexuerim, requirendum putasti, et quam de eo haberem sententiam, significandum, idque velle te studiose cognoscere. Ego autem jam dudum de eo scripsi, nondum veteranus sacerdos.

2. Sententiam autem de eo diversas esse plurimorum comperi. Nam Josephus (lib. I *Antiqq.* cap. 2), utpote historiographus, locum dicit refertum arboribus virgultisque plurimis irrigari etiam flumine, quod dividatur in quatuor fluvios. Collecta etenim in unum congregatione aquarum, non se penitus exinanivit terra, et fraudavit irriguis, suis : sed hodieque in fontes prorumpit, et deducit meatus fluminum, quibus pignora sua, quasi pia mater, plenis lactat uberibus.

3. Alii alias; omnes tamen congruunt in paradiso (*Gen.* II, 9), et lignum vitæ radicatum, et lignum scientiæ, quæ discernat bonum et malum cætera quoque ligna plena vigoris, plena vivificationis spirantia (46), et rationabilia. Ex quibus colligitur paradisum ipsum non terrenum videri posse, non in solo aliquo, sed in nostro principali, quod animatur et vivificatur animæ virtutibus, et infusione Spiritus Dei.

4. Denique Salomon in spiritu paradisum in homine esse evidenter declaravit. Et quia mysteria exprimit vel animæ et verbi, vel Christi et Ecclesiæ, ideo ait de virgine anima, vel Ecclesia quam volebat virginem castam assignare Christo (*II Cor.* XI, 2 : « Paradisus clausus, soror mea sponsa, paradisus clausus, fons signatus (*Cant.* IV, 12). »

5. Paradisus Græce, Latine hortus dicitur. Denique Susanna in paradiso erat, et sic legitur Latine (*Dan.* XIII, 7). Et Adam in paradiso erat, et sic legimus (*Gen.* II, 8). **982** Ergo non te moveat quod alii codices Latini hortum habent, alii paradisum.

6. Ibi ergo est, casta uxor, ubi virgo. Licet virgo excepta habeat claustra et signacula sua, sed utraque in paradiso; ut adversum æstus corporis et carnis flagrantiam refrigetur virtutum umbraculis.

7. Ergo paradisus in principali (47) nostro est, silvescens plurimarum opinionum plantariis; in quo principaliter lignum vitæ constituit Deus, id est, pietatis radicem; ea est enim vitæ nostræ substantia, si Domino et Deo nostro deditos cultus deferamus.

8. Constituit etiam scientiæ boni et mali seminarium; homo enim solus in cæteris animantibus terrenis habet scientiam boni et mali. Alia quoque illic plantaria diversa, quorum fructus virtutes sunt.

9. Sed quia scientiæ capax hominis affectus cognitus est Deo, quod citius ad astutiam inclinaretur, quam ad summum prudentiæ (neque enim judicem, qui fines certos in anima nostra constituit, operis sui qualitas latere poterat), eliminare voluit astutiam de paradiso, quasi providus auctor nostræ salutis, et vitæ studium, et disciplinam pietatis infundere; ideoque præcepit homini ab omni ligno, quod est in paradiso, esse gustandum, de ligno autem scientiæ boni et mali non esse gustandum (*Gen.* III, 2, 3).

10. Sed quia creatura omnis passioni obnoxia, ideo delectatio sicut serpentino illapsu, humanis irrepsit affectibus. Itaque non immerito sanctus Moyses delectationem serpentis figuravit similitudine; prona est enim in ventrem sicut serpens, non pedibus incedens, aut ullis elevata cruribus, sed sinuoso fluxu totius velut corporis sui lubrica. Ei terra cibus est sicut serpenti, quoniam escam nescit cœlestem; corporalibus enim pascitur, atque in varias mutatur species cupiditatum, et tortuosis angulatur (48) anfractibus. Venenum in dentibus habet, quibus unusquisque se eviscerat luxuriosus, helluo internecat, abliguritor perimit. Quantos ruperunt vina, dissolvit ebrietas, distendit cruditas !

11. Nunc intelligo qua causa Dominus Deus insufflavit in faciem hominis (*Gen.* II, 7); ubi enim sensus omnis, ibi sedes atque illecebra delectationis in oculis, auribus, naribus, atque in ore, ut sensus nostros adversus delectationem fortiores faceret. Hæc ergo nobis, sicut serpens, astutiam infudit; non enim delectatio, sed labor et diuturna

(45) Scripta circa annum 389.

(46) Philo Judæus lib. *de Mundi Opific.* pag. 35 : Κατὰ δὲ τὸ θεῖον παράδεισον ἔμψυχα καὶ λογικὰ τὰ φυτὰ πάντ' εἶναι συμβέβηκε, etc.

(47) Rom. edit. sola, « paradisum in nostro principali, quod animatur..... et infusione Spiritus, posse videri. Denique, » etc. Non est autem dubium quin invecta fuerit isthæc mutatio, ne paradisi terrestris veritatem Ambrosius negare videretur. Verum ea nihil opus fuerat historiæ, siquidem veritatem ubique aut agnoscit, aut supponit beatus Doctor : quemadmodum lib. II, *de Paradiso*, cap. 2, num. 1, observatum est. Nam alioqui quo pacto hic affirmaret omnes congruere ligna fuisse « spirantia et rationabilia, » si hoc intelligeret excluso naturali sensu, quo a pluribus illud intelligi non ignorabat? Et certe multa sunt sub finem hujus epistolæ, quæ a sancto doctore secundum historiam dici obscurum non est.

(48) Allusum hoc verbo *angulatur* ad etymon anguis quod se circumagat, et voluminibus implicet, quæ a Prudentio Ciceroneque meandri appellantur. Ita Nannius.

› cum Dei gratia dat perfectam pruden- A

men quia serpentis fraudibus involuta est generis hæreditas, in eo astutiam serpentis r (49); ut caput nostrum non projiciamus la, sed præ cæteris integrum custodiamus: autem nostrum Christus est (*I Cor.* XI, 3) maneat incolume, ut serpentis venena is non possint nocere: « Bona est enim cum hæreditate (*Eccli.* VII, 12), » id est ; quoniam est hæreditas credentibus in

od si primus ille homo, qui cum Deo lo- in paradiso positus (*Gen.* II, 15), labi le potuit, ex terra creatus virgine, quæ ad Dei formata et creata recenti fuerat exortu, B ea parricidali cædiumque concreta (50) », flagitiis et dedecore polluta, nondum car- a damnata maledicto obnoxiæ hæreditatis; facilius postea lubrica ad peccandum via dvexit humano generi præcipitium, cum tolerabiliori per vices generationis succes-

enim si magnetis lapis (51) tantam naturæ et, ut ferrum ad se trahat, et transfundat us speciem, ita ut plerisque experiri volen- m plures annulos ferreos ad eum lapidem int, omnes pari teneat modo; deinde si ei ui adhæserit lapis, alium admoveas annu- rursus per ordinem singulis substituas; li- mnes penetret per ordinem, ex illo lapide ræ, tamen priores nexu vehementiore cons- C posteriores remissiore; quanto magis hu- neris conditio atque natura ex puriore statu iorem lapsa est, qnando nequiorem (52)

lam si per eas species minuitur natura, n sunt culpæ capaces; quanto magis per atque artus labe pollutos scelerum virtus betatur? Unde quia excreverat malitia, abo- ocentia fuerat, non erat qui faceret bonita- n erat usque ad unum (*Psal.* XIII, 1): venit s, qui reformaret naturæ gratiam, imo ; ut ubi superabundavit peccatum, supera- it gratia. Ergo liquet et quia auctor homi- nis Deus, et quod Deus unus, non multi dii: sed unus qui mundum operatus est; et unum, non multos mundos, ut dicunt philosophi.

16. Primum igitur mundum creavit, deinde habitatorem mundi, cui totus mundus patria foret. Nam si hodie quocunque accesserit sapiens, ubique civis est, ubique sua intelligit, nusquam se peregrinum, nusquam hospitem judicat; quanto magis ille primus homo totius erat mundi incola, et, ut Græci dicunt, κοσμοπλίτης (53), opus Dei recens, confabulator assiduus, civis sanctorum, complantatus virtutibus, præpositus omnibus terrenis animantibus, marinis, volatilibus, totum mundum suam possessionem putabat: quem Dominus tuebatur ut opus suum, neque ut bonus parens atque auctor deserebat! Denique eo usque creatum fovit, **984** ut abdicatum redimeret, eliminatum reciperet, mortuum passione Filii sui unigeniti resuscitaret. Est ergo hominis auctor Deus, et diligit opus suum operator bonus, nec derelinquit bonus Pater, quem etiam, sicut dives paterfamilias, censu propriæ hæreditatis redemit.

17. Caveamus ergo ne hominem istum, id est νοῦν, mulier illa, id est, passio sensuum nostrorum delectatione et ipsa decepta atque illusa effeminet, et circumscriptum in leges suas et sententiam trahat. Fugiamus delectationem sicut serpentem: multas artes habet, et maxime in homine. Nam alia animantia cibi aviditate capiuntur; homo quanto plures sensus oculorum aurinmque habet, tanto majora pericula. Vale, et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLVI (54).

Ambrosius Sabino scribit maledicum Apollinaristam publice fuisse confutatum: sese cum eo, etsi servilem in Christum formam non admitteret, humaniter egisse: at illa verba, Deum scilicet Patrem Filii esse et Dominum creaturæ, *quæ illi comprimis displicebant, cum verbis Davidicis convenire. Post quæ eumdem Filium sine injuria divinitatis factum non modo servum, verum etiam maledictum, opprobrium atque peccatum multiplici Scripturæ testimonio demonstrat.*

AMBROSIUS SABINO (55).

1. Quem scripsisti maledici sermonis seminato-

lermana huic loco reperies in Ps. XXXVII, in Ps. CXVIII, ser. 6, n. 15.
ta omnes edit.; contra vero mss. prope ad « cæterorumque concreta; » duo, « cætera- . »
tom. edit., « si magnes lapis; » vet. autem ti mss., « si magnetis; » quidam, « magne- is. » Hoc porro exemplo, quod sicut et non lia ex Philonis lib. *De opific. mundi* huc um est, originalis peccati contagium per scentiæ propagationem transfundi haud am- leclarat: qua etiam ratione Augustinus fu- illam hæreditatem contra Julianum ubique t, ad pactum illud, quod excogitarunt theo- ientiores, nunquam confugiens. Quid etiam hilo ipse lib. cit. eamdem concupiscentiam humani generis malorum fontem atque originem esse agnoscit? Ipsum consule, pag. 35.

(52) Mss. aliquot. « quanto nequiorem; » commodius vero alii, et omnes edit., « quando nequiorem. »

(53) Κοσμοπολίτης, id est mundi civis, inquit Nannius. Ita nonnulli philosophi de sua patria responderunt, interrogati cujates essent; unde et illud poetæ natum est:

Omne solum forti patria est, ut piscibus æquor.

Porro superioris responsi non alium auctorem indicat Nannius, nisi. Socratem, de quo Eras. chil. 2, cent. 2, adag. 93.

(54) Scripta circa ann. 389.

(55) Vet. edit., *Ambrosius Irenæo*; Rom. cum mss., *Ambrosius Sabino episcopo*, nisi quod ex his multo plures omittunt *episcopo*. Neque tamen minus certum est Sabinum illum ea dignitate orna-

rem, levissimus (56) est, qui jam veneni sui mercedem recepit. Siquidem responsum est ei publice; et quod privatim severat, palam messuit. Ego autem vanum ante et invisorem tantum habebam : at ubi iste sermo ad aures pervenit meas, statim respondi quod eum virus infecerit Apollinaris, qui non potest audire quod Dominus noster Jesus pro nobis servitutem susceperit in istius corporis susceptione ; cum Apostolus clamet quod formam servi acceperit (*Philipp.* II, 7). Hoc munimentum, hæc sepes est fidei nostræ ; qui hanc destruit, destruetur ipse, sicut scriptum est : « Quia destruentem sepem mordebit serpens (*Eccle.* x, 8). »

2. Equidem primo leniter mandavi ei : Qua ratione bonam rem malo animo facis ? Ego enim beneficio annumero, si quis mea legens scripta, dicat mihi quo videatur moveri. Primum quia et in iis quæ scio, falli possum. Multa aurem prætereunt (57), multa quibusdam aliter sonant : pulchrum est si fieri potest, cavere omnia. Deinde quia non debeo moleste ferre, cum de apostolicis et ipsis evangelicis Dominicisque verbis plerique multas quæstiones serant ; 985 si etiam in meis scriptis reperiant, de quo disputandum putent : plerique enim studio indulgent suo, ut iste qui propterea orbem circuivit, ut quæreret quem reprehenderet, non quem sibi imitandum arbitraretur.

3. Hic igitur ut arroderet aliquid de meis scriptis, eam sibi amplam viam reperit, quoniam eo loci ubi dixit Dominus Jesus : « Confiteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ (*Matth.* XI, 25) ; » diximus ideo dictum, ut nos intelligamus Patrem Filii esse (58), et Dominum creaturæ. Quanquam in Psalmo evidenter Dominum dixerit Patrem Filius : « Viderunt me, et moverunt capita sua : adjuva me, Domine Deus meus (*Psal.* CVIII, 25, 26). » Etenim secundum formam servi locutus, Dominum vocavit, quem Patrem noverat, æqualis in Dei forma, servum secundum carnis substantiam se prædicans ; servitus enim carnis, dominatus autem divinitatis est.

4. Advertis igitur primum pro tua admirabili prudentia ea quæ in Evangelio dicuntur, ad Evangelii tempus referri, quo Dominus Jesus inter homines humana specie conversabatur ; nunc enim (*II Cor.* v, 16). Sit ita visus et cognitus veteribus jam « transierunt vetera, et omnia nova facta sunt (*Ibib.* 17). » Omnia tamen ex Deo, qui nos sibi per Christum reconciliavit ; eramus enim mortui, et ideo unus pro omnibus servus factus est (*Philipp.* II, 7). Quid dicam, servus ? Peccatum, opprobrium, maledictum factus est (59). Dixit enim Apostolus : « Quia pro nobis peccatum factus est (*II Cor.* v, 21), » quia « maledictum factus est (*Galat.* III, 13) » Dominus Jesus. Dixit quia cum sibi subjecerit omnia, tunc et ipse subjectus erit. Dixit et Petrus : « In nomine Jesu Nazareni surge, et ambula, » in Actibus apostolorum (*Act.* III, 6). Dixit ibi quia « glorificavit puerum suum Jesum (*Ibid.* 13). » et nemo calumniatur de tempore. In Apocalysi autem et agnus dictus est a Joanne (*Apoc.* v, 12) ; dictus est in Psalmo « vermis, et non homo (*Psal.* XXI, 7). » Hæc omnia factus est, ut nostræ obtunderet mortis aculeum (*I Cor.* XV, 55), nostram servitutem tolleret, maledicta, peccata, opprobria deleret.

5. Hæc et alia, quæ consulenti cuidam, et multo plura a te scripsisti relata, cum Scriptura divina habeat, quemadmodum quisquam dubitabit dicere quæ pie scripta sunt (60), quoniam ad gloriam Christi spectant, non ad imminutionem ? Nam cum de dono ejus, hoc est manna, dictum sit quia et « qui minus collegit, non diminuit : et qui plurimum, non ampliavit (*Exod.* XVI, 18), » num potuit ipse vel minui vel augeri ? Quid enim in eo imminutum est, quod nostram servitutem, nostras infirmitates susceperat ? Erat humiliatus, erat in servi forma, sed idem in gloria Dei Patris. Erat vermis in cruce, sed idem dimittebat peccata etiam persecutorum suorum. Erat opprobrium, 986 sed idem majestas Domini, sicut scriptum est : « Et videbitur majestas Domini, et videbit omnis caro salutare Dei (*Isa.* XL, 5). » Quid amisit, cui nihil minus est ? Non habebat quidem speciem neque decorem, sed habebat plenitudinem divinitatis. Infirmus æstimabatur, sed non destiterat esse Dei virtus. Videbatur ut homo, sed fulgebat in terris majestas divina et Patris gloria.

6. Unde pulchre Apostolus ejusdem verbi repetitione usus est, dicens de Domino Jesu : « Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo : sed semet ipsum exinanivit, formam servi accipiens (*Philipp.* II, 6, 7). » Quid est in Dei forma, nisi in plenitudine divinitatis, in illa perfectionis divinæ expressione ? Ergo cum esset in plenitudine divinitatis, exinanivit se, et accepit plenitudinem naturæ et perfectionis humanæ ; sicut Deo nihil deerat, ita nec hominis consummationi, ut esset perfectus in utraque forma. Unde et David

tum fuisse, cum non alius a Sabino exstiterit Placentino antistite, qui synodo Aquileinsi interfuisse reperitur, et cujus cum Ambrosio familiaritatem hujus ad eum plures testantur epistolæ. Hanc quasi ad Sabinum scriptam citarunt Leo Magnus epist. 134, alius 97, et Leontius Byzantinus.

(56) Mss. aliquot, « verissimus est ; » unus, *scelerissimus*, forte *sceleratissimus*.

(57) Amerb. et pauci mss., « multæ jure prætereunt ; » Eras. et Gil. cum aliis, « multa aurem (*Rom. edit., multa autem*) prætereunt. »

(58) Conferatur hic locus cum alio lib. v *De Fide* cap. 8, num 102, et non difficulter intelligetur eumdem indicari ab Ambrosio.

(59) Ita mss. ad unum ; edit. autem voci *servus* addunt « factus est, » et infra post verbum *ambula*, jugulant has voces, « in Actibus apostolorum. »

(60) Rom. edit. sola, « quia pie scripta sunt ; » at infra cum aliis, « unde potuit ; » ubi nos cum mss. « non potuit. » Sed edit. Rom. particulam *num* transtulit post « imminutum est. »

dicit : « Speciosus forma præ filiis hominum (*Psal.* A XLIV, 3). »

7. Concluditur Apollinarista, nec quo se vertat habet, suis clauditur retibus. Ipse enim dixerat : Formam servi accepit, non servus lectus est (61). Iterum ergo interrogo, quid est in forma Dei ? Respondet : In natura Dei, Sunt enim, ait Apostolus, « qui non sunt natura dii (*Galat.* IV, 8). » Quæro quid sit, » formam servi accipiens (*Philipp.* II, 7). » Sine dubio perfectionem naturæ et conditionis, ut dixi, humanæ, ut esset in hominum similitudine. Et pulchre non carnis, sed hominum dixit similitudinem ; quia in carne eadem. Sed quia sine peccato erat solus, omnis autem homo in peccato, in specie hominis videbatur. Unde et propheta ait : « Et homo est, et quis cognoscet eum (*Jerem.* XVII, 9) ? » B Homo secundum carnem, sed ultra hominem secundum divinam operationem. Denique cum leprosum tangeret, homo videbatur : sed ultra hominem, cum emendaret (*Matth.* VIII, 3). Et cum Lazarum fleret mortuum (*Joan.* XI, 35), quasi homo flebat : sed supra hominem erat, cum mortuum juberet vinctis pedibus exire (*Ibid.* 44). Homo videbatur cum penderet in cruce : sed supra hominem cum, reseratis tumulis, mortuos resuscitaret (*Matth.* XXVII, 52).

8. Nec sibi blandiatur virus Apollinaris, quia ita legitur (62) : « Et specie inventus est ut homo (*Philipp.* II, 7) ; » non enim negatus est homo Jesus, cum alibi ipse Paulus de eo dicat : « Mediator Dei et hominum homo Christus Jesus (*I Tim.* II, 5), sed confirmatus est. Id enim est usus et moris C Scripturæ sic significare, sicut et in Evangelio legimus : « Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre (*Joan.* I, 4). Sicut ergo quasi unigenitus dicitur, et non abnuitur unigenitus Dei Filius ; ita ut homo dicitur, et perfectio fuisse in eo hominis non negatur.

987 9. Cum esset igitur in forma servi, humiliatus usque ad mortem, erat tamen in Dei gloria. Quid ei igitur obfuit servitus ? Servus autem factus legitur, quia legitur factus ex Virgine, et creatus in carne ; omnis enim creatura servit, dicente Propheta : « Quia universa serviunt tibi (*Psal.* CXVIII, 91). » Unde et Deus Pater ait : « Inveni David servum meum, in oleo sancto unxi eum. Ipse vocabit me : Pater meus es tu, Deus salutis meæ. Et ego primogenitum ponam eum (*Psal.* LXXXVII, 24, 27, D 28) ; » et in alio psalmo : « Custodi animam meam ; quoniam sanctus sum : salvum fac servum tuum (*Psal.* LXXXV, 2) ; » et infra in eodem psalmo : « Da potestatem puero tuo, et salvum fac filium ancillæ tuæ (*Ibid.* 16). » Congessi enim Patris et Filii voces, ut ei non argumenta humana, sed divina responderent oracula.

10. Alibi inquit : « In manus tuas commendo spiritum meum (*Psal.* XXX, 6) ; » et : « Statuisti in loco spatioso pedes meos (*Ibid.* 9) ; » et : « Super omnes inimicos meos factus sum opprobrium (*Ibid.* 12). » Et in eodem psalmo : « Illustra faciem tuam super servum tuum (*Ibid.* 17). » Per Isaiam quoque dicit ipse Filius Dei : « Ex utero matris meæ vocavit Dominus nomen meum, et posuit os meum ut gladium acutum, et sub tegumento manus suæ protexit me. Posuit me sicut sagittam electam, et pharetra sua texit me : et dixit mihi : Servus meus es tu, Israel (*Isa.* XLIX, 1-3). » Dicitur enim Dei Filius et Israel, sicut alibi : « Jacob puer meus, Israel dilectus meus (*Isa.* XLIV, 1). Solus enim vere Deum Patrem non solum vidit, sed etiam enarravit (*Joan.* I, 18).

11. Et sequitur : « In te glorificabor. Et ego dixi : In vacuum laboravi, et in nihilum dedi vires meas : ideo judicium meum ante Dominum, et dolor meus ante Deum meum (*Isa.* XLIX, 3, 4). » Et nunc sic dicit Dominus, « qui finxit me servum ex utero sibi ad congregandum Jacob et Israel (*Ibid.* 5). » Quis congregavit Dei populum, nisi Christus ? Quis glorificatus est ante Dominum ¿ Quis est Dei virtus ? Cui dixit Pater : « Magnum tibi est vocari te puerum meum (*Ibid.* 6) ? » Et cui dicit : « Ecce posui te in testamentum generis mei, in lucem gentium ; ut sis in salutem usque ad extremum terræ (*Ibid.* 5). » De quo etiam per os Ezechiel locutus est, dicens. « Suscitabo super eos pastorem unum, et reget eos servus meus David, et erit eorum pastor ; et ego Dominus ero illis in Deum, et David in medio eorum princeps (*Ezech.* XXXIV, 23, 24). » David utique rex jam defunctus erat, et ideo verus David, verus humilis, verus mansuetus, verus manu fortis Dei Filius, hoc annuntiatur nomine ; qui etiam in Zachariæ prophetæ libro significatur, dicente Deo Patre : « Ecce ego mittam servum meum, Oriens nomen est ei (*Zach.* III, 8). » Numquid quia habebat vestimenta sordida ideo fulgorem divinitatis suæ Sol justitiæ non habebat ?

12. Et quid plura ? An infirmius putamus servitium esse quam peccatum, quam maledictum, **988**

(61) Leonis epistola, « non servus locutus est ; » sed melius edit. ac mss. Ambrosiani, «... lectus est. » Hoc autem præcipuum fuisse constat erroris Apollinaristarum firmamentum, quod hic validissime ab Ambrosio nostro evertitur. Nec tamen existimandum est Ambrosio contraria docuisse Adrianum papam in sua ad concilium Francoford, epistola, cum Dominum servi nomine appellandum negat, vel idem concilium, ubi ait ex Augustino : « Dominus noster etiam in forma servi non servus, sed in forma etiam servi Dominus fuit. » Etenim sic illa intelligenda sunt, ut opponantur hæresi Elipandi atque aliorum, Christum adoptione tantum Dei Filium, ac proinde non aliena et libere suscepta servitute, sed propria et naturali servum esse blasphemantium. Quod toto cœlo ab Ambrosiana mente abhorret.

(62) Hanc ipsam objectionem cum eodem plane responso reperire est serm. 18 in Psalm. CXVIII ; verum adversarii, quem ibidem impugnat, nomini parcit.

quam opprobrium, quam infirmitates, quas pro nobis suscepit, ut a nobis averterentur? Factus est enim hæc omnia, ut universa vacuaret. Sed hæc ideo non recipiunt, quod servus, opprobrium, peccatum, maledictus factus sit; quia Verbum et carnem unius asserunt esse substantiæ (63), et dicunt: Ergo quia nos redemit, servus dictus est, et peccatum debuit dici. Nec advertunt quod hæc Christi gloria sit, quasi servitutem suscepit in corpore suo ut libertatem omnibus redderet: peccata nostra portavit, ut mundi peccatum tolleret.

13. Servus, peccatum, maledictus factus est, ut tu peccati servus esse desisteres, et te divinæ sententiæ maledicto absolveret. Ille ergo maledictum suscepit tuum: « Maledictus enim omnis qui pendet in ligno (*Galat.* III, 13). » Ille maledictum in cruce factus est, ut tu benedictus esses in Dei regno. Ille dehonestatus et depretiatus est, nec aliquid æstimatus. Ille dicebat: « In vacuum laboravi (*Isa.* XLIX, 4): » per quem meruit Paulus dicere: « Non in vacuum laboravi (*Philipp.* II, 16); » ut boni operis fructum, et Evangelicæ prædicationis gloriam suis conferret servulis, per quam universi sarcina laboris absolverentur.

14. His igitur auditis, derelictus est in dimidio dierum suorum perdix, qui clamavit ut congregaret quæ non peperit (*Jerem.* XVII, 11), et oppressus est voce Domini Jesu. Denique adornat fugam (64). Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLVII (65).

SABINO *cur librum apertius perscriptum ipsi miserit, causam reddens, quamobrem scribere quam dictare malit, explicat. Hinc illum ad mutuum epistolarum usum invitat, quanta inde redeat utilitas, patefaciens.*

AMBROSIUS SABINO.

1. Transmisi petitum codicem scriptum apertius atque enodatius, quam ea scriptura est, quam dudum direxi; ut legendi facilitate nullum judicio tuo afferatur impedimentum. Nam exemplaris liber non ad speciem, sed ad necessitatem scriptus est; non enim dictamus omnia, et maxime noctibus, quibus nolumus aliis graves esse ac molesti; tum quia ea quæ dictantur, impetu quodam proruunt, et profluo cursu feruntur (66).

A 2. Nobis autem quibus curæ est senilem sermonem familiari usu ad unguem (67) distinguere, et lento quodam figere gradu, aptius videtur proprium manum nostro affigere stylo; ut non tam deflare (68) aliquid videamur, quam abscondere: neque alterum scribentem erubescamus, sed ipsi nobis conscii sine ullo arbitro, non solum auribus, sed etiam oculis ea ponderemus quæ scribimus. Velocior est enim lingua quam 989 manus, dicente Scriptura; « Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis (*Psal.* XLIV, 2). »

3. Sed forte dicas, quia velocitatem ad scribentem retulit. Non te fallit tamen id significari, quod scribæ velociter scribentis celeritas sola possit linguæ propheticæ excipere sermones.
B Apostolus quoque Paulus sua scribebat manu, sicut ipse ait: « Mea manu scripsi vobis (*Galat.* VI, 11); » ille propter honorificentiam, nos propter verecundiam.

4. Tamen dum adhuc habes de libris judicium interludamus epistolis, quarum ejusmodi usus est, ut disjuncti locorum intervallis, affectu adhæreamus; in quibus inter absentes imago refulget præsentiæ, et collocutio scripta separatos copulat; in quibus etiam cum amico miscemus animum, et mentem ei nostram infundimus.

5. Jam si, ut hortaris, aliquid et de veteribus scripturis redoleat in epistolis, non solum animi conglutinari videntur per versæ doctrinæ perfectum,
C sed etiam plenioris colloquii species et forma exprimi, ut inter quærendi et respondendi mutuas vices assumpta concertatio in unum conducere, et coram videatur amicos locare, qui tali se lacessunt et complectuntur munere.

6. Quid autem majorum nostrorum exempla proferam, qui epistolis suis fidem infuderunt populorum mentibus, atque ad integros et confertos scripserunt populos; et præsentes se esse, cum absentes scriberent, significarunt, dicente sancto Apostolo (*I Cor.* V, 3), quia absens erat corpore, sed præsens spiritu; non solum cum scriberet, sed etiam cum judicaret? Denique absens per epistolam condemnabat, et idem absolvebat per epistolam; epistola enim Pauli quædam effigies erat ejus
D præsentiæ, et forma operis.

(63) Refellitur hic error ab Athanasio epist. ad Epict.; ab Epiphanio hæres. 77; ab ipso etiam Ambrosio lib. *de Incarn. Domin. Sacr.*, cap. 6, nec non ab aliis, quorum ibidem, atque in Admonit. ad eumdem librum abunde fecimus mentionem.

(64) Hunc hæreticum postquam Mediolano Placentiam venisset, a Sabina cujusdam ipsum consulentis rogatu confutatum fuisse, atque eam rem ad Ambrosium ab eodem episcopo delatum censet Hermannus. Atqui series epistolæ indicare potius videtur Apollinaristam Placentia venisse Mediolanum; et Ambrosium eorum quæ isthic evenerant, a Sabino litteris præmonitum, eidem vicissim, quæ in eadem causa Mediolani facta fuerant, rescripsisse. Quam quidem opinionem hæc ultima verba plane confirmant.

(65) scripta circa ann. 380.

(66) Hæc satis conveniunt cum illis Paulini verbis: « Nec operam declinabat scribendi propria manu libros, nisi cum aliqua infirmitate attenuaretur. » Quod autem præter curam excolendi styli, aliam causam cur ipse scriberet, subjungit, nimirum ut alienæ fatigationi parceret; id quidem eximiam viri sancti humanitatem pulchre declarat. Hieronymus autem noctu se dictare solitum non uno loco testificatur. Neque ignota res est, dictante Origene, plures simul antiquarios, quibus sumptum suppeditabat alius Ambrosius, excipere consuevisse.

(67) Belv. codex, « familiarius ad unguem, etc. » Minus commode.

(68) *Deflare*, hoc loco idem est, ac subito impetu quidquid in buccam venerit, effundere.

7. Non enim ut aliorum epistolæ. « graves, inquit, et fortes, præsentia autem corporis infirma, et sermo contemptibilis (*II Cor.* x, 10); » talis et Apostoli: sed talis hujus epistola, ut talis esset forma præcepti, qualis esset operationis substantia; « quia quales sumus, inquit, verbo per epistolam absentes, tales et præsentes sumus in opere (*Ibid.* 11). » Imaginem præsentiæ suæ in epistolis expressit, fructum et testimonium (69) in opere significavit. Vale, et nos dilige, ut facis; quia nos et te diligimus.

990 EPISTOLA XLVIII (70).

SABINUM, *ut libros suos severo expendat examine, obsecrat, et quæ commoda hinc oriatur, exponit; subjungens tamen duritiem verborum tolerandam esse, dum fidei professio integra sit, suas variis hæresibus fidei professiones opponit: ac demum se in posterum scribendis epistolis maxime operam daturum spondet.*

AMBROSIUS SABINO.

1. Remisisti mihi libellos, quos tuo judicio probatiores habebo. Ideo misi alios non judicii favore delectatus, sed promissa a te, et petita a me veritate illectus; male enim tuo corrigatur judicio, si quid movet, priusquam foras prodeat, unde jam revocandi nulla facultas sit; quam laudari a te, quod ab aliis reprehendatur. Itaque arbitrum te eorum quæ postulas rogavi; neque enim legi a te mea, quæ nonnunquam tribuo in vulgus, sed in tuæ calculum venire sententiæ desideravi. Non erit longi subsellii ista judicatio et mora (71), ut dictum est antiquitus. Facile est tibi de nostris judicare.

2. Ergo certe huc invitatu tuo prodeundum putavi: tuum est liquido decernere, et scrutanter discutere, quæ corrigas; ne tibi vitio vertant ea quæ nobis potuerunt obrepere. Nescio enim quo modo præter imprudentiæ caliginem, quæ me circunfundit, unumquemque fallunt sua scripta, et aurem prætereunt (72); atque ut filii etiam deformes delectant, sic etiam scriptorem indecores sermones sui palpant. Incautius plerumque aliquid promitur, aliquid accipitur malevolentius, aliquid exit ambiguum: tum quia alieno examinanda judicio, non

A pro nostra debemus magis, quam pro aliena opinione trutinare, et discutere omnes scrupulos malevolentiæ.

3. Assume igitur benevolenti animo aurem versutiæ, et pertracta omnia, sermones vellica (73); si in iis non forenses blanditiæ, et suasoria verba, sed fidei sinceritas est, et confessionis sobrietas. Notam appone ad verbum dubii ponderis, et fallacis stateræ (74); ne quid pro se esse adversarius interpretetur. Esto ut revincatur, si congredi cœperit; male habet liber, qui sine assertore (75) non defenditur. Ipse igitur pro se loquitur, qui procedit sine interprete (76): noster hic tamen non egredietur a nobis, nisi a te acceperit auctoritatem. Itaque cum eum fide tua prodire jusseris, committetur sibi. B

4. Tamen quoniam « non in sermone est regnum Dei (*I Cor.* IV, 20), » sed in virtute; verbum si offenderit, virtutem professionis interrogato. Professio autem fidei sententia est, quam adversum Sabellianos et Arianos ita a majoribus traditam tenemus (77), **991** ut Patrem Deum, et Filium ejus unigenitum, et Spiritum sanctum veneremur; hanc Trinitatem unius esse substantiæ, majestatis, divinitatis: in hoc nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti baptizare nos, quemadmodum scriptum est (*Matth.* XXVIII, 19): Filium itaque coæternum Patri suscepisse carnem, natum de Spiritu sancto et Virgine Maria, æqualem Patri secundum divinitatem in Dei forma, id est, in omni plenitudine divinitatis C quæ in illo habitat, ut dixit Apostolus; corporaliter (*Coloss.* II, 9); qui in persona hominis formam servi accepit, et se humiliavit usque ad mortem (*Philipp.* II, 7, 8).

5. Ergo et adversus Photinum hæc nobis sententia est: adversus Appollinarem autem legitima circumspectio; ut confiteamur sicut in Dei forma nihil ei defuit divinæ naturæ et plenitudinis, sic in illa forma hominis nihil ei defuisse (78), quo imperfectus homo judicaretur: qui ideo venit, ut totum hominem salvum faceret. Neque enim decebat ut qui perfectum opus in aliis consummaverat, hoc

(69) Ita plerique mss.; nonnulli tamen, et omnes edit., « fructum testimonii, » etc.

(70) Scripta circa annum 390.

(71) Hæc verba huc translata sunt ex epist. 9 lib. III *Epist.* Cicer., ubi sic habetur: « Longi subsellii, ut noster Pompeius appellat, judicatio et mora. »

(72) Non sine laude a plerisque memorata sunt verba hæc Ambrosiana, sed in primis a Baronio in Martyr. Rom., ubi de sancto Sabino agitur.

(73) Vet. edit., « sermones ventila; » Rom. cum scriptis cod., « sermones vellica. » Est autem vellicare manu tentare utrum aliquid alicui valide cohæreat, aut facile possit avelli. Unde clarus fit metaphoricus sensus, quo hic ponitur.

(74) Fuit antiquis ea consuetudo, ut qui libros aliorum examinandos acciperent, quid tolli, quidve mutari oporteret, appositis quibusdam notis indicarent. Horatius *De arte poet.*:

. . . . Incomptis allenet atrum
Transverso calamo signum. . . . .

(75) Thuan. codex, « qui suo assertore. » Non satis commode.

(76) Interpres hic est, quem vulgo mediatorem dicimus, hoc est conciliatorem. Cicero in Verrem: D « Aut qui sequestres, aut interpretes corrumpendi judicii esse solent. » Idem in epistolis: « Quo ego interprete novissime ad Lepidum usus sum. » Ita Nannius.

(77) Quanti faceret Ambrosius veteres Ecclesiæ traditiones a nobis jam aliquoties observatum est; sed hunc etiam locum indicare non gravabimur. Quod autem spectat ad Sabellianos, Arianos, ac Photinianos, de commentis atque erroribus eorum ad lib. *De Fide ac de Incarn.* satis diximus.

(78) Apollinaristarum præcipuum hunc errorem fuisse, quod a Christo humanam animam vel susceptam negarent, vel sine mente ac ratione susceptam contenderent, observavimus ad lib *De Incarn. sacr.*, cap. 2, num. 11. Quo etiam lib., cap. 7, Ambrosius illud ipsum, quo hic utitur, adhibet argumentum.

imperfectum in se esse pateretur; si enim aliquid A ei defuit, non totum redemit: si non totum redemit, fefellit igitur, qui dixit ideo se venisse ut totum hominem salvum faceret. Sed quia (impossibile est mentiri Deo (79) (*Hebr.* VI, 18), » non fefellit: ergo quia ita venit ut totum redimeret et salvum faceret, totum utique suscepit, quod erat humanæ perfectionis.

6. Nostra sententia hujusmodi est, ut meministi. Si verba alicubi movent, non præjudicant fidei; etenim sermonem dubium mens non dubia obumbrat, et defendit a lapsu.

7. Hæc tecum prolusimus, quæ in libros nostrarum epistolarum referam, si placet, atque in numerum reponam; ut tuo commendentur nomine, et tuis ad nos, et nostris ad vos litteris augeatur mu- B tuus amor per Dominum: ut ita legas, quod judices; et quod moverit, scribas ad me: amor enim verus constantia probatur. Placet jam quod senibus usu facilius est, quotidiano et familiari sermone epistolas texere; et si quid de Scripturis divinis obvium inciderit, attexere. Vale, frater, et diligo amantem tui; quia plurimum te diligo.

EHISTOLA XLIX (80).

Nunquam minus se solum esse, quam cum solus sit amico scribens; solitudinis bona exemplis docet; maxime quod tunc liceat præsentem scripturis habere Deum, et ei mentem nostram patefacere.

AMBROSIUS SABINO.

1. Quoniam tibi quoque complacuit nostrarum C usus epistolarum, in quibus quidam (81) inter absentes præsentium sermo est, pergam frequentius te in meis scriptis et cum 992 solus sum, alloqui. Nunquam enim minus solus sum (82), quam cum solus esse videor: nec minus otiosus, quam cum otiosus. Certe pro arbitrio accerso quos volo, atque adjungo mihi, quos magis diligo, aut quos aptiores arbitror: nemo interpellat, nemo interpolat. Tunc ergo te magis teneo, et de Scripturis confero, et prolixiorem simul sermonem cædimus.

2. Sola erat Maria, et loquebatur cum angelo (*Luc.* I, 28). Sola erat quando supervenit in eam Spiritus sanctus, et virtus Altissimi obumbravit eam. Sola erat, et operata est mundi salutem, et concepit redemptionem (83) universorum (*Ibid.*). D Solus erat Petrus, et totum per orbem consecrandarum gentium cognovit mysteria (*Act.* x, 10 *seq.*). Solus erat Adam (*Gen.* II, 7), et non est prævaricatus; quia mens ejus adhærebat Deo. Postquam vero ei mulier adjuncta est, non potuit inhærere mandatis cœlestibus; et ideo se abscondebat, quando Deus deambulabat in paradiso (*De Pœnit.* dist. 2, cap. *Quando Adam*).

3. Et nunc deambulat in paradiso Deus (*Gen.* III, 8), quando divinas Scripturas lego. Paradisus est Genesis liber, in quo virtutes pullulant patriarcharum: paradisus Deuteronomium, in quo germinant legis præcepta: paradisus Evangelium, in quo arbor vitæ bonos fructus facit, et æternæ spei mandata diffundit per universos populos.

4. Audiens itaque: « Diligite inimicos (*Matth.* v, 44); » audiens: « Dimitte omnia tua, et sequere me (*Matth.* XIX, 21); » audiens: « Qui te percutit in maxilla, præbe ei et alteram (*Luc.* VI, 29); » et hæc non faciens, et vix diligens eum qui me diligat, non dimittens quæ habeo, injuriam acceptam ulcisci volens, et sublatum mihi extorquere; cum Scriptura dicat etiam aliud, id est, plus quam petitum aut ereptum est, concedendum, video me contra mandata Dei facere. Et aperiens oculos conscientiæ, deambulare mihi Deum præsentem recognosco: cupio me abdere, cupio velare, sed nudus sum Deo, apud quem nuda et intecta sunt omnia (*Hebr.* IV, 13). Erubescens itaque tegere pudenda facinorum desidero, quasi membra mei corporis: sed quia Deus omnia videt, quia foliis obumbratus, latebris tectus appareo, puto me abscondi; quia corpore amictus sum. Ipsa est tunica pellicea, cum qua Adam de paradiso ejectus est (*Gen.* III, 23), nec a frigore tutus, nec tectus ab opprobrio, sed et injuriæ et culpæ patens.

5. Liquet igitur ex his, quia soli cum sumus, tunc nos offerimus Deo, tunc mentem ei nostram aperimus, tunc amictum fraudis exuimus. Solus erat Adam, quando in paradiso constitutus est, solus erat et quando ad imaginem Dei factus est: sed non erat solus, quando de paradiso ejectus est. Solus erat Dominus jesus, quando mundum redemit (*Joan.* XVI, 32); non enim legatus neque nuntius, sed ipse Dominus solus 993 salvum fecit populum suum: etsi nunquam solus est ille, in quo Pater est semper. Unde et nos soli simus, ut Dominus nobiscum sit. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA L (84).

Quod mentiri Deus non possit, non esse infirmitatis; quam cordi Ambrosio solitudo fuerit, commemorare, ejusque suburbanum secessum describere; ubi hoc ipsum epistolæ hujus testimonium citat.

(79) Rom. edit., « mentiri Deum » Græce similiter Ψεύσασθαι Θεόν. Attamen propter mss. ac vet. edit. consensum existimamus hyperbaton ab Ambrosio hic factum esse ita restituendum, « Deo impossibile est mentiri. »

(80) Scripta circa annum 390.

(81) Rom. edit., in quibus quidem. » Minus apposite.

(82) Actum est de hoc paradoxo lib. III *Offic.* cap. 1, num 2; ubi et nos unde petitum fuit, indicavimus. Non omittemus autem hoc loco Franc. Petrarcham lib. II *De vita solit.*, sect. 3, cap. 2,

(83) Ita vet. edit. cum mss. pluribus potioribusque; Rom. vero cum aliis cod. nonnullis, « et concepit Redemptorem. » Sed eodem modo redemptionem concepisse Maria dici utique potest, quo dicitur salutem operata, in quantum scilicet mediatorem ac reparatorem mundo peperit. Qui quidem loquendi modus minime infrequens est apud Ambrosium.

(84) Scripta circa annum 390.

Dei tamen esse aliquod infirmum, sed quod fortius sit hominibus, crucem nimirum. Quod Deus prophetiam Balaam infuderit mirum non esse; cum illud nec sacerdoti negaverit Christum persequenti; ut nempe sibi ex inimicis exprimeret testimonium. Quanta infidelitate atque avaritia prophetias suas corruperit Balaam; sed potissimum quæ fuerit illius in persuadendo scelere perfidia. Unde efficitur Deum mutabilem non fuisse erga eum, utpote cujus nequitiam perspexerat.

AMBROSIUS CHROMATIO.

1. Numquidnam mentitur Deus? Sed non mentitur, quia impossibile est mentiri Deum (85). Impossibile quoque istud nunquidnam infirmitatis est? Non utique; nam quomodo omnia potest, si aliquid efficere non potest? Quid ergo ei impossibile? Non quod virtuti arduum (86), sed quod naturæ ejus contrarium. Impossibile, inquit, est ei mentiri. Impossibile, istud non infirmitatis est, sed virtutis et majestatis; quia veritas non recipit mendacium, nec Dei virtus levitatis errorem. Ideoque sit « Deus verax, omnis autem homo mendax (*Rom.* III, 4). »

2. Veritas itaque (87) semper in eo est, fidelis manet, mutare se et negare non potest. Si enim verum se negat, mentitur: mentiri autem non virtutis, sed infirmitatis est. Nec mutare se potest, quia natura ejus non recipit infirmitatem. Hoc igitur impossibile ejus plenitudinis est, quæ minuere se et augere non potest: non infirmitatis, quæ in eo quod se auget, imbecilla est. Ex quo colligitur impossibile Dei potentissimum esse. Quid enim potentius, quam nescire quidquid infirmitatis est?

3. Est tamen et aliud infirmum Dei, quod fortius est hominibus; et stultum Dei, quod sapientius est hominibus (*I Cor.* I, 25): sed hoc crucis, illud divinitatis. Si ergo quod infirmum est ejus, potentia est: quod potentiæ, quomodo infirmum est? Sit igitur nobis positum, quia non mentitur Deus.

4. Sed nec augurator augurii in Israel, secundum legem Dei (*Deut.* XVIII, 10). Quomodo ergo Balaam prohibitum se oraculo Dei dicit, ut vadat ad maledicendum populo Israel; et ivit, et occurrit ei angelus Domini, qui eum prohibuerat pergere, ita ut obsisteret asinæ ejus, quæ vehebat eum (*Num.* XXII, 31 *seq.*); et nihilominus et ipse dixit ei ut iret 994 sed hoc diceret, quod sibi infunderetur? Si augurator non est (88) in Israel, unde isti oraculum Dei, quod futura manifestavit, qui augur erat? Si oraculum Dei loquebatur, unde meritum divinæ aspirationis assumpserat?

5. Sed non mireris infusum auguri a Domino, quod loqueretur; quando infusum legis in Evangelio etiam principi Synagogæ (89) uni ex persequentibus Christum, quia oportet unum hominem mori pro populo (*Joan.* XI, 50). In quo non prophetiæ meritum, sed assertio veritatis est; ut adversariorum testimonio manifestaretur, quo perfidia non credentium vocibus suorum augurum redargueretur. Ideo Abraham ille Chaldæus (90) ascitur ad fidem, ut Chaldæorum superstitio conticesceret. Non igitur confitentis meritum, sed vocantis oraculum est, revelantis Dei gratia (91).

6. Quid igitur Balaam contraxit offensionis (*Num.* XXII, 12), nisi quia aliud loquebatur, aliud machinabatur? Deus enim vas mundum requirit, non immunditia inquinatum et sordibus. Tentabatur igitur Balaam, non probabatur; erat enim plenus fallaciæ ac doli. Denique cum primo consuluisset utrum ad illum vanitatis populum deberet pergere, et prohibitus esset, excusavit: postea missis legatis honoratioribus, promissis uberioribus, muneribus cumulatioribus illectus (*Num.* XXII, 19), qui renuntiare debuerat, iterum consulendum putavit; quasi Deus aut pretio aut muneribus inflecteretur.

7. Responsum est quasi avaro, non quasi ei qui verum quæreret; ut illuderetur potius quam informaretur. Cœpit ire, occurrit ei angelus in angusto (*Ibid.* 24), demonstravit se asinæ, non demonstravit auguri. Illi se revelavit, istum obtrivit; tamen ut aliquando et ipse cognosceret, aperuit oculos ejus: vidit, et adhuc tamen non credidit evidenti oraculo; et qui vel oculis credere debuisset, involuta et ambigua respondit.

(85) Rom. edit. quæ tomo I hanc epistolam, ascripto ei titulo Adnotationis super cap. 23 Num. exhibet, eidem hæc etiam verba præmittit: « Dictum est. Non ut homo Deus, ut mentiatur: neque ut filius hominis, ut mutetur. » Fatendum tamen est abruptum id videri, quo sanctus noster utitur, exordium: sed cum sub finem epistolæ ad tractanda hujusmodi argumenta testetur se Chromatii rogatu animum appulisse, credibile est aliquid fuisse in hujus litteris, quod tali initio responsi Ambrosiani ansam dederit.

(86) Eadem edit. Rom., « Illud utique quod naturæ ejus contrarium est, non quod virtuti arduum. » Sed quorsum hujusmodi trajectio et mutatio spectet, non videmus. Adverte autem obiter quanto sagacius sapientiusque Ambrosius hoc loco argumentetur, quam Plinius lib. II *Hist. natur.* cap. 7, ubi Deum non omnia posse ex eo colligit, quod sibi mortem non possit consciscere.

(87) Mss. non pauci, « Verax itaque; » nonnulli, *utique;* cæteri ac edit. ut in textu.

(88) Rom. edit. sola, « Si divinatio non est, etc. »

(89) Eadem edit. Rom. cum uno alterove mss., « principi sacerdotum. » Quæ autem de prophetia hic tradit Ambrosius, eo vertuntur, quod illa sit e genere donorum quæ gratis data vocantur a theologis: quæque non ad sanctificationem eorum, quibus insunt, conceduntur, sed ad proximi utilitatem. Unde scite de illis Facundus lib. VIII, cap. 7: « Quoties per nescientes scienter operatur ipse, qui potest omnia facere? »

(90) Omnes edit., « Balaam ille Chaldæus; » ubi Nannius, allusio, inquit, ad id quod a gentis vitio mathematici et genethliaci Chaldæi appellantur. Attamen cum propemodum omnes mss. præferant, « Abraham ille Chaldæus, » verisimilius est donum fidei Abrahæ ex ipsa Chaldæa oriundo collatum ad probandum quod hic dicitur de prophetia Balaamo concessa, in medium proferri.

(91) Ita mss. præter unum aut alterum: hi vero, et omnes edit., « revelante Dei gratia. Quid igitur contraxit, etc. »

8. Tunc indignatus Dominus per angelum dixit: A « Vade ; sed quæcunque tibi inspiravero, hæc dices (*Ibid.* 35), » id est, non quæ vis, sed quæ cogeris loqui. Quasi organum inane sonum meis præbebis sermonibus. Ego sum qui loquar, non tu qui ea quæ audieris, resultabis, et quæ non intelliges. Nihil proficies eundo; quia sine mercede remeabis (92) pecuniæ, et sine profectu gratiæ. Denique ea prima vox ejus est: « Quid maledicam, cui non maledicit Dominus (*Num.* XXIII, 8)? » ut ostenderet non in sua voluntate esse benedictionem Hebræi populi, sed in Dei gratia.

995 9. « A summis, inquit, montibus conspiciam eum (*Num.* XXIII, 9); » quoniam non oculis comprehendere possum hunc populum, qui habitabit solus, fines suos non locorum possessione B disterminans, sed virtutis incolatu, et morum singularium proprietate in æterna diffundens sæcula. Quis enim annumerabitur ei de nationibus aliis, qui finitimorum populorum excedit consortia justitiæ sublimitate? Quis constitutionem generationis ejus colliget? Corpora quidem eorum humanis seminibus concreta et figurata advertimus, sed de superioribus et mirabilibus seminariis animæ eorum pullularunt.

10. « Moriatur anima mea in animis eorum (*Ibid.* 10), » moriatur hanc corporalem vitam, ut in animis justorum illius æternæ vitæ adipiscatur gratiam. In quo jam tunc sacramenti hujus cœlestis, et sacri baptismatis revelata est magnificentia, per cujus operationem moriuntur homines culpæ veteri, et iniquorum operibus; ut novitate vitæ in C consortia justorum transfigurati, in eorum mores resurgant. Et quid mirum de hominibus, cum moriantur peccato, ut Deo vivant?

11. Hæc audiens Balac, indignatus est dicens: Ad maledicendum te adduxi, et tu benedicis (93)? Respondit ille: Calumniam patior de eo quod nescio; ego enim nihil meum loquor, sed quasi cymbalum tinniens sonum reddo. Iterum alio transductus, cum vellet maledicere, benedicebat: « Non est labor in Jacob, neque dolor (*Ibid.* 21). » Dominus illum protegit (94). Et infra jubet parari aras septem et sacrificia. Utique debuit discedere, sed per infirmitatem mentis, et mutabilitatem sententiæ putabat quod avertere posset Dei voluntatem: ipse autem per excessum mentis aliud cupiebat, et D aliud loquebatur.

12. « Quam speciosa, inquit, habitacula tua, » o Hebræorum militia! « Tabernacula tua (95) sicut nemora obumbrantia, sicut paradisus super fluvium, et sicut cedrus secus aquas (*Num.* XXIV, 5, 6). » Exiet homo ex Jacob et obtinebit multas gentes, et attolletur regnum ejus in altum: in terris quoque extendet principatum suum in Ægyptum. « Qui benedicent eum, benedicentur: et qui maledixerint ei, maledicti erunt (*Ibid.* 9). » Quem igitur nisi Christi populum significat (96)? Eum benedicit Deus, in cujus medullas Verbum Dei descendit usque ad divisionem animæ, artuum quoque et medullarum (*Hebr.* IV, 12): in quo habuisset Balaam gratiam Domini, si id ex sententia et affectus sui proposito fecisset. Sed quia revincitur mala mens consiliis suis, et occulta animi produntur exitu; ideo sequentibus insidiis animus ejus aperitur.

13. Unde et dignam mercedem suæ invenit malevolentiæ. Nam cum adverteret quod non posset in excessu mentis positus maledicere, dat 996 consilium regi, dicens: Illa sint oracula horum (97) quæ Deus præcepit, accipe consilium adversus oracula Dei. Populus iste justus est, habet protectionem Dei: quia non divinationibus et auguriis sese dedit, sed soli æterno Deo; ideo cæteris fide præstat. Interdum tamen et fideles mentes corporis labuntur illecebra, et formæ lenocinio. Sunt tibi mulieres plurimæ, et pleræque non indecores pulchritudine: virilis autem sexus nullo magis lubricus, quam muliebri decore cito capitur; et maxime si ardor mentium alloquiis inflammetur frequentibus, et quasi facibus inardescat; si spem potiundi hauriat, affectum differat. Jaciant igitur mulieres tuæ vocibus suis hamos, nec difficiles primos congressus suos præbeant, sed et visu faciles (98), et dictu affabiles circummerrent, et toto se circumfundat exercitui; atque hos arte tractent viros, ut concubitu non indulgeant, nisi amoris mutui fidem consortio sacrilegii comprobaverint. Sic enim poterunt cœlesti protectione destitui, si ipsi a Domino Deo suo sacrilegiis deviaverint.

14. Non igitur justus Balaam, utpote consiliarius fornicationis et sacrilegii, sicut evidenter etiam in Apocalypsi scriptum est Joannis evangelistæ, dicente Domino Jesu ad angelum Ecclesiæ Pergami: « Habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israel, manducare immolata, et fornicari; ita habes et tu tenentes doctrinam Nicolaitarum (*Apoc.* II, 14, 15). » Quo apparet inde Manichæorum sacrilegia manasse, qui miscent atque adjungunt sacrilegium turpitudini (99).

(92) Mss. aliquot, « qui sine mercede remanebis. » Non satis recte.

(93) Rom. edit. sola, « dicens: Quid fecisti mihi? Ad maledictionem inimicorum meorum vocavi te, et ecce benedixisti benedictione. »

(94) Eadem edit., « Non erit labor in Jacob, neque dolor in Israel. Dominus Deus ejus cum eo. »

(95) Rom. edit., « habitacula tua, Jacob; tabernacula tua, Israel. »

(96) Vet. edit. ac plures mss., « significat, et benedicit (quidam, *benedixit*) Deus; » in mss. nonnullis *Deus* omittitur; edit. Rom., « quem benedixit Deus; » reliqui mss. ut in contextu.

(97) Omnes edit. ac plerique mss., « Illa sint oraculorum; » aptius Prat. et alii aliquot, « Illa sint oracula horum. »

(98) Verius Maronis, inquit Nannius, cum parvula immutatione:

Nec visu facilis, nec dictu affabilis ulli.

(99) Quænam sint turpitudines, quibus adjunctum a Manichæis sacrilegium asserit Ambrosius, explicatur ab Augustino lib. *De hæres.* cap. 46.

go nec Deus injustus nec mutabilis ejus a : deprehendit enim mentem ejus et ocrdis; et ideo tentavit eum quasi divinum, rit quasi prophetam. Et utique vel tantorum rum gratia et revelationum sublimitate conbuit : sed animus nequitiæ plenus verba it, non fidem detulit, consiliis infirmare , quod annuntiarat futurum. Et quia oraudare non poterat, consilia frudulenta istrabat, quibus levis populus Judæorum 1) quidem sunt, sed non expugnati; unius ri sacerdotis justitia solutum est omne fai hominis consilium (*Num.* xxv, 11), mulirabilius per unum hominem potuisse lixercitum patrum, quam potuisse decipi.

oc munusculum sanctæ menti tuæ transia vis me aliquid de veterum scriptorum tationibus paginare. Ego autem assumpsi s familiori sermone attexere, redolentes de patrum moribus; quarum gustum si rris, post hæc hujusmodi mittere non verer. Malo enim senilibus verbis de supernis allucinari tecum; **997** quod Græce dicunt iσαι : 'Εξῆλθεν (2) ἀρ' 'Ισαὰκ εἰς τὸ πεδίον ἀδολεσ-reniente Rebecca (3) futuræ Ecclesiæ aniens mysteria : malo, inquam, hallucinari verbis senilibus, ne videar artem dese-(4), quam concitatioribus deflare aliquid studiis nostris aptum nec viribus. Vale, lilige; quia ego te diligo.

EPISTOLA LI (5).

am ejus non ingrato affectu se declinare, sed ere cogeretur, aut offensionis causam præ-. Iracundum esse Theodosium, sed ex se bilem : ne igitur eum commoveret, valetudiexcusasse. Ingemuisse episcopos cædem salonicensem, proinde in eluenda illa sanca imitandam pœnitentiam, sine qua peccaon tollitur. Diabolum qui ei inviderit, vinum. Non audere se, illo præsente, offerre saium, a quo etiam divinitus fuerit deterritus: am pœnitentiam sacrificium esse. Quod facjus non præverterit, dolere se, quippe qui vere diligat.

istissimo imperatori Theodosio Ambrosius episcopus.

t veteris amicitiæ dulcis mihi recordatio est, et beneficiorum, quæ crebris meis intercessionibus summa gratia in alios contulisti, gratiæ memini. Unde colligi potes quod non ingrato aliquo affectu adventum tum semper mihi antehac exoptatissimum declinare potuerim. Sed qua causa hoc fecerim, breviter expediam.

2. Soli mihi in tuo comitatu jus naturæ ereptum videbam audiendi (6), ut et loquendi privarer munere; motus enim frequenter es qnod ad me pervenissent aliqua, quæ in consistorio tuo statuta forent. Ego ergo expers communis usus sum, cum dicat Dominus Jesus « nihil esse occultum, quod non manifestetur (*Luc.* viii, 17). » Verecundia igitur, qua potui, satisfeci imperiali arbitrio, et prospexi ne aut ipse causam commotionis habeas, cum id egerim, ne quid ad me de imperialibus deferatur statutis : aut ego cum fuero præsens, aut non audiam per metum omnium, et quasi conniventis famam subibo : aut ita audiam, ut mihi aures pateant vox intercludatur; ut audita non possim eloqui, ne eos qui in suspicionem proditionis venerint, lædam in periculo.

3. Quid igitur facerem? Non audirem? Sed aures non possem cera veterum fabularum claudere. Proderem? Sed quod in tuis jussis timerem, in meis verbis deberem cavere; ne **998** quid cruentum committeretur. Tacerem? Sed, quod miserrimum foret omnium (7), alligaretur conscientia, vox eriperetur. Et ubi illud? Sed si sacerdos non dixerit erranti, is qui erraverit in sua culpa morietur, et sacerdos reus erit pœnæ, quia non admonuit errantem (*Ezech.* iii, 19)?

4. Accipe illud, imperator auguste. Quod habeas fidei studium, non possum negare; quod Dei timorem, non diffiteor : sed habes naturæ impetum, quem si quis lenire velit, cito vertes ad misericordiam : si quis stimulet, in majus exsuscitas, ut eum revocare vix possis. Utinam si nemo mitigat, nullus accendat! Libenter eum committo tibi : ipse te revocas, et pietatis studio vincis impetum naturæ.

5. Hunc ego impetum malui congitationibus tuis secreto committere, quam meis factis publice fortassis movere. Itaque malui officio meo aliquid deesse,

dit. cum mss. aliquot, « quibus leves popuorum tentati. » Alii mss. plures ac proba-: « quibus levis populus Judæorum tentati; » male.

um imperite et parum distincte Græca verba itur in cod. manu exaratis, eam lectionem expresserat Amerbachus, quæ non modo a, sed etiam omni sensu destituta esset. opter ut manifesto ulceri medicinam Erasthiberet, hanc sententiam quasi germanam uit, *Græce dicunt* ἀδολεσχίαις γηραλαίαις περὶ ἀδολεσχεῖσθαι. Verum non satisfecit Romaitoribus; ii siquidem, non paucis vocibus tis, has tantum nobis exhibuerunt, *Græci* ἀδολεσχῆσαι. Cæterum curiosius charactemis hic locus in ms. Reg. exaratur, examias vera lectio detegitur, quam restituimus. de voce ἀδολεσχῆσαι et ejus significatione tractavit Ambrosius lib. *De Isaac et anima*, cap. 1, num. 1, et in Psal. xviii, num. 13 et 14, atque alibi.

(3) Vet. edit., « ut denitente Rebecca : » Rom. et nonnuli mss., « ut veniente Rebecca. » Sed in aliis mss. concinnius *ut* omittitur.

(4) Omnes edit. et pauci mss., « artem desisse ; » aliqui alii, « artem dedisse; » melius cæteri, « artem deseruisse, » interpretendi nempe Scripturam, ut aliquid proprio marte lucubraret.

(5) Scripta circa annum 390.

(6) Comitatus, ut Nannius observat, est familia imperatoris, cum officiariis et stipatoribus, quæ olim cohors dicebatur.

(7) Vet. edit., « forte omnium; » Rom., « foret omnium, » multo melius. Quapropter cum in emendanda hac epistola destituamur auxilio mss., nihil potius nobis videtur, quam ut ejus editionis lectionem retineamus, quam præstare aliis arbitrabimur.

quam humilitati : et requiri in me ab aliis sacerdotis auctoritatem, quam a te desiderari in me amantissime (8) honorificentiam ; ut, represso impetu, integra esset consilii eligendi facultas. Prætendi ægritudinem corporis revera gravem, et nisi a viris mitioribus vix levandam : vel emori tamen maluissem , quam adventum tuum biduo aut triduo non exspectarem. Sed quid facerem, non erat.

6. Factum est in urbe Thessalonicensium quod nulla memoria habet, quod revocare non potui, ne fieret (9) ; imo quod ante atrocissimum fore dixi, cum toties rogarem : et quod ipse sero revocando grave factum putasti, hoc factum extenuare non poteram. Quando primum auditum est, propter (10) adventum Gallorum episcoporum synodus convenerat ; nemo non ingemuit, nullus mediocriter accepit : non erat facti tui absolutio in Ambrosii communione, in me etiam amplius commissi exaggeraretur invidia, si nemo diceret Dei nostri reconciliationem fore necessariam.

7. An pudet te, imperator, hoc facere quod rex propheta, auctor Christi secundum carnem prosapiæ fecit David ? Illi dictum est, quia dives qui haberet plurimos greges, unam pauperis ovem propter adventum hospitis eripuit et occidit ; et cognito quod in hoc ipse argueretur, quia ipse fecisset, ait : « Peccavi Domino (*II Reg.* XII, 13). » Noli ergo impatienter ferre, imperator, si dicatur tibi : Tu fecisti istud,quod David regi dictum est a propheta. Si enim hoc sedulo audieris, et dixeris : « Peccavi Domino ; » si dixeris regale istud propheticum : « Venite, adoremus, **999** et procidamus ante eum ; et ploremus ante Dominum nostrum, qui fecit nos (*Psal.* XCIV, 6), » dicetur et tibi : Quoniam pœnitet te, dimittit tibi Dominus peccatum tuum, et non morieris (*II Reg.* XII, 13).

8. Iterum cum plebem numerari jussisset David, percussus est corde, et dixit ad Dominum : « Peccavi vehementer, quod fecerim hoc verbum ; et nunc, Domine, aufer iniquitatem servi tui, quod deliqui vehementer (*II Reg.* XXIV, 10). » Et missus est iterum ad eum Nathan propheta, qui ei trium optionem conditionum offerret, ut quam vellet, eligeret : famem tribus annis in terra, aut tribus mensibus fugere a facie inimicorum suorum, aut triduo mortem in terra. Et respondit David : « Angustiæ sunt tria hæc vehementer ; verumtamen incidam in manu Domini, quoniam multæ misericordiæ ejus nimis : et in manus hominis non incidam (*Ibid.* 14). » Culpa autem erat, quoniam voluit scire numerum totius plebis quæ secum erat : quos scire Deo soli debuit reservare.

9. Et cum, inquit, mors fieret in plebe, ipso primo die ad horam prandii cum vidisset David percutientem angelum in plebem, ait David : « Ego peccavi, et ego pastor malignum feci, et hic grex quid fecit ? Fiat manus tua in me, et in domum patris mei (*Ibid.* 17). » Itaque pœnituit Dominum, et jussit angelo ut parceret plebi, sacrificium autem auferret David ; erant enim tunc sacrificia pro delictis, hæc nunc sunt sacrificia pœnitentiæ. Itaque ea humilitate acceptior Deo factus est : non enim mirandum peccare hominem : sed illud reprehensibile, si non se cognoscat errasse, non humiliet Deo.

10. Job sanctus et ipse potens in sæculo, ait : « Peccatum meum non abscondi, sed coram plebe omni annuntiavi (*Job.* XXXI, 33, 34). » Ipsi immani regi Saul dixit Jonathas filius suus : « Noli peccare in servum tuum David (*I Reg.* XIX, 4) ; » et : « Ut quid peccas in sanguinem innocentem occidere David sine causa (*Ibid.*, 5) ? » Quia etsi rex erat, peccabat tamen, si occideret innocentem. Denique etiam David cum jam regno potiretur, et audisset Abner innocentem occisum a Joab duce militiæ suæ, ait : Innocens sum ego et regnum meum amodo et usque in æternum a sanguine Abner filii Ner (*II Reg.* III, 28) ; » et jejunavit in dolore.

11. Hæc ideo scripsi, non ut te confundam, sed ut regum exempla provocent, ut tollas hoc peccatum de regno tuo : tolles autem humiliando Deo animam tuam. Homo es, et tibi venit tentatio, vince eam. Peccatum non tollitur nisi lacrymis et pœnitentia. Nec angelus potest, nec archangelus ; Dominus ipse, qui solus potest dicere : « Ego vobiscum sum (*Matth.* XXVIII, 20) » si peccaverimus, nisi pœnitentiam deferentibus non relaxat.

12. Suadeo, rogo, hortor, admoneo ; quia dolori est mihi, ut tu qui pietatis inauditæ exemplum eras, qui apicem clementiæ tenebas, qui singulos nocentes non patiebaris periclitari, **1000** tot periisse non doleas innocentes. Etsi in præliis felicissime egeris, etsi in aliis quoque laudabilis, tamen apex tuorum operum pietas semper fuit. Id tibi invidit diabolus , quod habebas præstantissimum. Vince eum, dum habes adhuc unde possis vincere. Noli peccato tuo aliud peccatum addere, ut usurpes quod usurpasse multis officit.

13. Ego certe in omnibus aliis licet debitor pietati

De qua porro synodo intelligenda sint subjecta verba, controvertitur. Eam esse autumat Baronius, in qua Jovinianus ejusque sectatores condemnati sunt. Hermannus autem licet in Elucidationibus profiteatur se nihil quo illa opinio vel astruatur vel destruatur advertere ; lib. tamen VII, cap. I, *Vitæ Ambr.* censet episcoporum illum conventum propter Ithacianos, et Felicem diœcesi Treverensi ab eis impositum coivisse : sed nec ullum sententiæ suæ firmamentum ipsemet profert. De hac vero ultima synodo iterum a nobis dicendum erit.

(8) Ita omnes edit.; sed locus nobis nonnihil suspectus est corruptionis ; forte tamen non difficulter sanandus, si pro « amantissime, » substituatur « amantissimo. »

(9) Promiserat Ambrosio Theodosius injuriam suam Thessalonicensibus se donaturum, sed purpuratorum suorum instinctu rursus ad ultionem animum reflexerat, ut docet Paulinus in Ambrosii Vita.

(10) Rom. edit. sola « cum propter, etc. » Sed sine adverbio *cum* nihilo pejus sensus constare potest.

ui ingratus esse non possum, quam pieta-
ultis imperatoribus præferebam, uni adæ-
a : ego, inquam, causam in te contumaciæ
habeo, sed habeo timoris : offerre non au-
crificium (11), si volueris assistere. An quod
s innocentis sanguine non licet, in multo-
et? Non puto.

'ostremo scribo manu mea, quod solus le-
a me Dominus ab omnibus tribulationibus
quia non ab homine, neque per hominem,
rte mihi interdictum adverti. Cum enim es-
llicitus, ipsa nocte qua proficisci parabam
nisse quidem visus est ad ecclesiam ; sed
crificium offerre non licuit. Alia prætereo,
i cavere : sed pertuli amore tuo, ut arbi-
ominus faciat ut omnia cum tranquillitate
Multifarie Deus noster admonet : signis
bus, prophetarum præceptis : visionibus
eccatorum vult nos intelligere : quo roge-
m, ut perturbationes auferat, pacem vobis
tibus servet, fides Ecclesiæ et tranquillitas
ret, cui prodest Christianos et pios esse
ores.

erte vis probari Deo. Omnis rei tempus,
III, 3), ut scriptum est. « Tempus, » inquit,
, Domine (*Psal.* CXVIII, 126); » et : « Tem-
eplaciti Deus (*Psal.* LXVIII, 14). » Tunc of-
um sacrificandi acceperis facultatem, quan-
ia tua accepta sit Deo. Nonne me delectaret
gratiam imperatoris, ut secundum volun-
iam agerem, si causa pateretur? Et sim-
tio sacrificium est; hæc veniam refert, illa
nem ; quia hæc habet humilitatem, illa
tum : Dei enim vox est, quod malit ut

A fiat mandatum ejus, quam deferatur sacrificium. Clamat istud Deus, ad populum Moyses annuntiat, ad populos Paulus prædicat. Id facito, quod intelligis in tempore plus facere. « Misericordiam, inquit malo, quam sacrificium (*Matth.* IX, 13). » Quare non illi magis sint Christiani, qui peccatum condemnant suum, quam qui defendere putant? » Justus enim in exordio sermonis accusator est sui (*Prov.* XVIII, 17). » Qui se accusat cum peccaverit, justus est; non ille qui se laudaverit.

16. Utinam, imperator, etiam ante mihi potius credidissem, quam consuetudini tuæ. Cum puto quod cito ignoscis, cito revocas, ut sæpe fecisti; et tu præventus es, et ego non declinavi, quod cavere non debueram. Sed gratias Domino, qui vult B servulos suos castigare, ne **1001** perdat. Istud mihi commune est cum prophetis, et tibi erit commune cum sanctis.

17. An ego Gratiani patrem non oculis meis præferam (13)? Debent veniam sancta alia pignora tua. Dulce mihi nomen antetuli, quibus amorem communiter detuli. Amo, diligo, orationibus prosequor. Si credis, sequere; si, inquam, credis, agnosce quod dico : si non credis, ignosce quod facio, in quo Deum præfero. Beatissimus et florentissimus cum sanctis pignoribus fruaris tranquillitate perpetua, imperator auguste.

EPISTOLA LII (14).

TATIANO *causam cur in judicio cum nepte subeundo timeat, sublatam gratulatus, et ut facilem se ad componendum præbeat, suadet.*

C AMBROSIUS TITIANO (15).

1. Venit tibi innocens victoria, ut sine voti amaritudine potiaris victoriæ securitate; Rufinus enim ex magistro officiorum factus est in consulatu præ-

lic episcopalem auctoritatem officiosa in-
a temperat beatus Ambrosius. Alibi vero
verius egisse animadvertimus cum Valenti-
niore, dum eum aditu ecclesiæ prohibendum
copis, ejusque dona rejicienda minitatus
vero et Theodosium ipsum acerbius in-
, cum eumdem in ecclesiam per vim ingre-
suspicatus esset, ut narrat Paulinus in ip-
a. Sed sanctis episcopis id moris erat, ut
sus humiles ac resipiscentes indulgentiam
ferrent, et severitatem distringerent in con-
. Unde Cyprianus, epist. 55, antiq. edit. :
tem sunt, inquit, qui putant se ad Ecclesiam
ibus, sed minis regredi posse... pro certo ha-
ntra tales clausam stare Ecclesiam Domini. »
on omnia somnia sive nocturnas visiones
nt antiqui Patres quin imo non modo Am-
de multis apparitionibus tanquam divini-
issis subinde loqui animadvertimus, sed
prianum pluribus locis Augustinum in li-
Civit. Dei, atque alibi, Gregorium in lib.
g et in Homiliis, aliosque bene multos
etermittimus.
.mbigi potest cujusnam Gratiani hic fiat
Et certe vir quidem eruditissimus scripsit
em ex hoc Ambrosii loco necnon ex verbis
Nyss. præter Honorium et Arcadium The-
ios par alterum, de quibus auctores ferme
e reperisse, Gratianum scilicet et Pulche-
Pulcheria quidem quam Baronius aliique
noscunt, nulla controversia est : verum
ino haud ita expeditum fuerit pronuntiare
ocus Gregorii, qui sub finem Orationis in

funere Flaccillæ habetur, ei quod ille auctor quatuor liberos, tres masculos scilicet ac filiam unam, Theodosio diserte attribui sibi persuadet; ita explicari commode potest, ut e tribus liberis duos qui virilis sexus essent, marito Flacilla reliquerit, tanquam ad imperii defensionem idoneos : ipsa vero solam filiam sibi retinuerit. Quod autem Ambrosius hoc loco dicit de Gratiano, non de vero et per sanguinis propagationem sato filio intelligatur, necesse est : cum imperatores ætate provectiores juniorum quanquam alieno semine prognatorum parentes, et juniores eorumdem seniorum principum filios dici consuevisse passim indicetur ab D Ambrosio. Sic epist. 17, n. 12, Theodosium Valentiniani secundi patrem appellat; sic epist. 24, n. 7, Maximum tyrannum conquestum refert, quod ad se Valentinianus non venerit « quasi filius ad patrem, » sed multo clarius epist. 53, num. 5, eumdem Valentinianum etsi jam vita functum vocitat filium Theodosii. Et hinc collige quomodo Gratiani pater hic dici possit Theodosius.

(14) Scripta circa annum 392.

(15) Rom. edit. sola, « episcopus Titiano. » Titianus autem ille, seu Tatianus (ita enim vocatum in Cod. Theod. atque alibi reperimus) magni meriti ac auctoritatis fuit, qui dignitatem præfecti prætorii gessit sub Theodosio imperatore, sub quo etiam filius ejus Proclus sive Proculus præfecti Constantinopolis munere ornatus est. Verum cum uterque in odium Rufini incidisset, hic patrem in exsilium pelli, filium vero capitali supplicio affici curavit, ut narrat, Zosimus lib. IV

fectus prætorio : ac per hoc plus posse cœpit (16), sed tibi jam nihil obesse ; est enim aliarum præfectus partium. Quam gaudeo vel illi (17), ut amico, quia honore auctus, invidia levatus est : vel tibi, ut filio ; quia liberatus es ab eo, quem tibi graviorem judicem arbitrabare ; ut si de negotio definiveris cum tua nepte, pietatis tuæ sit, non formidinis.

2. Ideoque promptior esto decisioni, cujus et spes potior, et fructus est. Spes, quia pater neptis tuæ, qui de illius sententia sibi plurimum (18) blandiebatur, jam quod de eo speret, non habet ; ille enim alia curat, præterita negligit, vel cum illo, quod tunc gerebat, deposuit officio ; iste negotii sui meritum, non sententiæ patronum considerat. Et fructus jucundior est, ut tibi referatur decisionis gratia, qui potueris jam spernere, et non spreveris, pietatem spectans necessitudinis, non stimulum offensionis. Vale, et nos dilige, ut filius ; quia nos te, ut parentes, diligimus.

1002 EPISTOLA LIII (19)

Causam silentii sui aperiens, Valentiniani *obitum maxime propter summam ejus in Deum pietatem atque in se benevolentiam luget. Deinde nuntiato ad ejusdem sepulturam sibi præsto esse marmor, ut ea sororum illius causa maturetur, suadet.*

Ambrosius Theodosio imperatori.

1. Silentium meum rupit sermo clementiæ tuæ ; nihil enim in tam tristibus rebus melius facere in animum induxeram, quam si fieri posset, me ipsum abdere. Sed quia in secessu aliquo delitescere et sacerdotio exire non poteram, vel silentio intra me latebam.

2. Doleo enim, fateor, dolore acerbo, non solum quod immatura ætate Valentinianus augustus decesserit, sed etiam quod informatus fide (20), ac tuis institutis tantam devotionem erga Deum nostrum induerat, atque tanto in me incubuerat affectu, ut quem ante persequebatur, nunc diligeret : quem ante ut adversarium repellebat, nunc ut parentem putaret. Quod ego non pro recordatione injuriæ veteris exprompsi, sed pro testimonio conversionis. Illud enim alienum, hoc suum, quod a te infusum sibi ita tenuit, ut matris persuasionem excluderet.

A Ille se a me nutritum præferebat, ille ut sedulum patrem desiderabat, ille simulato a quibusdam adventus mei nuntio, impatienter præstolabatur. Quin etiam illis ipsis publici doloris diebus, cum sanctos et summos sacerdotes Domini intra Gallias haberet (21) ; ut a me tamen sacramentis baptismatis initiaretur, scribendum arbitratus est : quod etsi non rationabiliter, amabiliter tamen erga me suum studium testificatus est.

3. Hunc ergo non intimo anhelem spiritu, secretisque mentis atque animi visceribus amplectar ? Hunc mihi mortuum putem ? Imo mihi magis mortuum (22). Quas ego Domino deferebam gratias, quod ita in me conversus esset, quod ita emendatus, quasi senioris cujusdam ætatis mores induisset : quas clementiæ tuæ, quod eum non solum
B regno reddidisses ; sed etiam, quod est amplius, instituisses fidei et pietatis tuæ disciplinis ? Hunc ergo non doleam, ævi integrum, antequam sacramentorum quæ **1003** desideravit, adipisceretur gratiam, repentina obiisse morte ? Refrigerasti animum, quod etiam ipse dignatus es ferre testimonium meo dolori. Te, imperator, arbitrum teneo affectus mei, te meæ mentis interpretem.

4. Sed flendi tempora alias non deerunt : nunc de sepultura ejus, quoniam scripsit clementia tua ita hic procurandam. Si exsors recessit baptismatis, quid cognoverim, nunc repressi (23). Est hic porphyreticum labrum pulcherrimum, et in usus hujusmodi aptissimum ; nam et Maximianus
C Diocletiani socius ita humatus est. Sunt tabulæ porphyreticæ pretiosissimæ, quibus vestiatur operculum (24), quo regales exuviæ claudantur.

5. Hoc fuerat præparatum, sed exspectabatur rescriptum clementiæ tuæ ; cujus perceptione recreatæ sunt sanctæ filiæ tuæ, filii tui Valentiniani (25) sorores, quæ se gravibus afficiunt modis ; et amplius exagitabantur, quod diu nihil scriberetur sibi. Unde iis non parum accessit solatii, sed dum inhumatæ sunt reliquiæ, nequaquam sibi parcunt : videntur enim sibi germani sui quotidianum funus tenere. Et revera cum sine fletu magno ac sine dolore gravi nunquam sint ; tamen quotiescunque

(16) Ultimæ edit. Paris., « plus esse cœpit. » Quod porro Rufinus ex magistro officiorum præfectus prætorio in consulatu factus dicitur, hinc intellige illum maximis imperii dignitatibus cumulatum fuisse. Bullengerus, lib. I *De imperat. Rom.*, cap. 18, agit *de consulibus ;* lib. I *De imperio Rom.* cap. 13, *de magistro offic.*, et lib. III, cap. 2, *de præfecto prætorio.* Cæterum tot ac tam multiplices ejus honores, quominus facinorum suorum pœnas lueret, non prohibuerunt. Qua de re adi Philostorgii lib. XI, et alios.

(17) Edit. Rom., « Congaudeo vel illi, etc. »

(18) Amerb. et mss. prope ad unum. « neptis tuæ. Quid de illis sentias. Sibi plurimum, etc. » Sed veram lectionem exhibent aliæ edit.

(19) Scripta anno 392.

(20) His mirum in modum conveniunt, quæ ab eodem Ambrosio dicuntur in funebri laudatione hujus ipsius. Valentiniani, maxime sub finem orationis. Neque etiam ab his discrepant ea quæ scribit
D Theodoretus lib. V *Hist.* cap. 15. Nec non Suidas in Excerpt. Vit. Cæsar. ubi de juniore Valentiniano.

(21) In Galliis ea tempestate florebant episcopi vitæ sanctimonia eminentissimi, ut puta Martinus Turonensis, Delphinus Burdegalensis, Victricius Rothomagensis, et alii.

(22) Omnes edit., « magis vivum ; » omnes mss., « magis mortuum. » Haud malo sensu ; idem enim est, ac si diceret : Illa omnia efficiunt, ut eum mihi ereptum magis sentiam.

(23) Edit., « procurandum. Sed exsors... non repressi ; » mss., contra ut in textu ; nisi quod haud pauci habent cum edit., « non repressi. »

(24) Ita plerique mss. ; edit. vero et alii quidam mss., « quibus vestiebatur operculum, » labri videlicet.

(25) Justa et Grata, Valentiniani hujus sorores, in virginitate perseverarunt.

unt, exsangues revertuntur. Et ipsius igitur A ur, et charissimis exsuviis, si acceleretur ι, ne æstivo penitus solvantur caloro ; vix eriorem æstatem transegimus.

datum tuum servo et commendo Domino. Dominus, quia tu Domini servos diligis.

EPISTOLA LIV (26).

m apparitori offensam, nec non Faustini im recrudescentem Ensebio nuntiat.

AMBROSIUS EUSEBIO (27).

ritor (28) præfecturæ, qui propter operas es offensam contraxerat, jam in portu naviortune autem advenit: nam simul ut accepi as (29), vidi præfectum, rogavi pro eo igno- B jussit retrahi epistolam, quam de facul-us publicandis dictaverat. Quod si tardius nemo magis probasset inexplicabile illud portus reformandi, quam iste, qui 1004 ragium fecerat, nisi te habuisset guberna-t aliter non posset inde nisi nudus exire.

stinus parvulus tussi laborat, ad sanctam (30) curatum venit, et venit sponte; exper-est melius sibi ventrem curari. Deni-medicum putat (31) exspectat prandium. c bis ad diem curatur et cœperat pulchre sed dum eum nimio amore abstinere ges-ssire de ventre plus cœpit; et laboravit isi ad medicamenta sua revertatur. Vale, ige : quia nos te diligimus.

EPISTOLA LV (32).

sobolem partim apud se remansisse par-illum profectam esse commemorans, duos nos accomodatis familiæ Noachi bene-dictionibus exornat; et salutanti Valentiniano Chanaan et Nembroth personam optat.

AMBROSIUS EUSEBIO (33).

1. Faustinus uterque tibi redditus est, nobis utrumque Ambrosium pignus resedit. Ipse habes quod primum in patre, et quod jucundissimum est in filio minore ; quia et virtutis apicem tenes, et humilitatis exhibes gratiam ; nos, quod medium inter patrem et juniorem filium. Tecum summa totius domus, et perpetuati vocabuli (34) jugis successio ; apud nos parca mediocritas, quæ et de summo pendeat, et in posteriore subsistat. Tecum igitur requies utriusque nostrum, quæ cum invicem nobis refunditur, omnem animi abstergit sollicitudinem. Tecum is qui et moribus et operibus suis et sobole B tali invenit gratiam apud Dominum nostrum. Tecum is qui inter mundi hujus procellas spiritalem nutrivit columbam (35), quæ ei fructus afferat pacis, uncta oliva integritatis (*Gen.* VIII, 11). Tecum is qui ædificavit aram Deo, quem benedixit Deus et filios ejus, dicens : « Crescite, et multiplicamini (*Gen.* IX, 9) ; » cum quo testamentum pacis statuit suæ, ut sit ei et filiis ejus in progeniem æternam (*Ibid.*, 9-16).

2. Habes igitur hæredem divinæ benedictionis, consortem gratiæ, participem justitiæ (36). Sed vide, quæso, ne iste noster Noe agricola, bonus plantator feracis vineæ, cum fuerit amoris 1005 et gratiæ inebriatus poculo, tanquam crapulatus a vino, diutius quieti indulgeat : ac si forte indormie- C rit, excitet eum Sem nostri desiderium.

3. Est et ibi Japhet junior ex fratribus, qui pietatis reverentia patrem induat, quem pater et dormiens videat (*Gen.* IX, 25), nec unquam de pectore dimittat suo, quin semper oculis et complexu teneat

ripta circa annum 392.

Eusebii Bononiensis episcopi memoria in *Rom.*, ponitur VI Kal. Octobres. Idem in onc. memoratur pag. 801, ubi nos alium ri ab eo, quem Ambrosius initio lib. *De irg.* laudat, submonuimus. Sed illum ad ic et subsequens epistola destinantur, ab mamus esse diversum, ut dictum est in d lib. *De instit virg.*, Quod ergo in mss. t edit. in lemmate scribitur *Eusebio episco-*ori eorum ascribimus qui ex utroque Euse-ı fecerunt. Certe in sequente epistola epis-n salutatur, nec in ambarum fine vocatur io nomine episcopos alloqui solet Ambro-

paritor, Apparere, et *Apparitum* quid sint, varii hujus nominis officiales, et quibus uerint magistratibus, diligenter explicat rus lib. VI *De imp. Rom.* cap. 17. Idemque itioribus præfecti prætorio, e quibus erat is, ic agitur, nonnulla refert. Adverte porro ide ludat Ambrosius noster in proverbiis erivatis, nimirum accommodando reparan-ortuum redemptori has parœmias, « in por-ire, » et in portu impingere, » vel « naufra-are, » de quibus Eras. chil. 1 cent. 1, adag. l. 1, cent. 5, adag. 76,

ædam edit. exhibent « ut accepit... jussi Neutrum apposite.

(30) « Ad sanctam sororem, » id est sanctimonialem virginem ; qua de re dicitur seq. epist.

(31) Omnes mss., « et medicum putat ; sed in omnibus edit. *me* reperitur.

(32) Scripta circa annum. 392.

(33) Non est dubium quin hic Eusebius idem plane sit, ad quem inscribitur superior epistola, pater Faustini alterius, ejus vero qui tussi laborare nuntiatus est, avus. Utrumque autem hic designari nemo dubitet : verum haud mediocriter erravit P. Nannius, dum « Ambrosium pignus » ita exponit, quasi ipsemet Ambrosius noster cum alio Ambro- D sio, patre suo nimirum, significetur. Atqui certum est non nisi de Ambrosio puero et Ambrosia virgine, cujus gratia liber *De instit. virg.* editus fuit, hoc dictum esse. Idem etiam non aliter hallucinatur, dum sequentem sententiam perinde accipit, ac si vir sanctus per voces *in patre* patrem suum Ambrosium, et per τὸ *in filio minore* Parthenium fratrem suum minorem intelligeret. Sed quis somniet Ambrosii nostri avum fuisse hunc Eusebium ? Hæc apinæ sunt ac mere nugæ.

(34) Codex Vind., « et perpetua vocabuli ; » edit. Rom., « et perpetuitati vocabuli ; » melius reliqui mss. ac edit. ut in textu.

(35) Ambrosiam intellige, de qua in Admon. lib. *De instit. virg.* a nobis dictum.

(36) Ita edit. vet. ac plures mss.; at Rom. edit. cum aliis quibusdam mss., « principem justitiæ. »

atque evigilans intelligat, quæ ei fecerit filius suus junior. Qui latitudo Latine dicitur, eo quod in labiis ejus diffusa gratia sit, et in moribus ; propter quod benedixit eum Dominus, quia ipse tanquam Bononiam (37) retrorsum rediens patrem texit (*Gen.* IX, 26), pio charitatis velamine, et detulit pietati honorem de quo et pater ait : « Lætificet Deus Japhet in domibus Sem (*Ibid.* 27). » Unde et in enumeratione generationum præfertur seniori fratri (*Gen.* X, 1), in benedictione substituitur : præfertur propter honorem nominis, substituitur propter prærorogativam senioris ætatis, et honoficentiam naturæ debitam.

4. Sem autem dicitur Latine nomen. Et bene hic noster Ambrosius bonum nomen, in cujus domibus dilatetur Japhet (38) ; « quia potius est nomen bonum super multas divitiarum copias (*Prov.* XXII, 1). » Sit ergo et iste benedictus, et gratia ejus super aurum et argentum, sit in portione ejus semen Abrahæ, sit benedictio (39) omnis in posteritate et omni familia justi viri. Sed maledicus nemo, benedicti omnes ; benedictus enim Saræ fructus.

5. Salutant te Ambrosii, salutat Parthenius dulcissimus, salutat Valentinianus paratus ad humilitatem ; quod Hebraice Chanaan dicitur, quasi puer fratris sui, cui et nomine suo cessit (40). Et ideo tanquam Nembroth gemini gigas nominis, venator egregius super terram, de quo dictum est : « Tanquam Nembroth gigas venator ante Dominum (*Gen.* X, 9). » Namque ingenio subrusticus, viribus validus, quos ingenio æquare non potest, viribus superat ; ut Comacinas rupes gestare secum, et faciem, tauro propior, vultu (41) videatur exprimere, posthabitum se indignatus, et paterno exutum vocabulo, metropolitanum virum Bononiensi subditum; quia infantiæ nescit blanditias, et de nutricis gremio se illæsus (42) excussit. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

(37) Vet. edit., « tanquam bonus ; » Rom. adjecit. *nepa*, forte quia subjicitur in textu, « retrorsum rediens, quod nepæ seu cancro convenit. Vera tamen lectio est mss., « tanquam Bononiam, » quidam; *Bononia*, non satis recte, cum hic agatur de Faustino puero qui una cum Patre rediit Bononiam. Et continuo pro *lætificet :* eadem Rom. edit., posuit *latificet*, quod non displiceret si vel unus mss. suffragaretur.

(38) Ita vet. edit. cum mss. multo pluribus : vet. autem cum uno vel altero, « lætetur Japhet. »

(39) Edit. vet. ac pauci mss., » sit benedictione; » Rom. edit. « sit benedictus omnis ; » mss. magno numero, ut in textu.

(40) Nonnulli mss., « cui et nomine successit. »

(41) Edit. quædam Paris., « et faciem tauri proprio vultu. » Sensus quidem apertus, sed mss. et aliis edit. contrarius. Et sane vera lectio est, quam amplectimur : alluditur enim ad illud Virg. lib. III *Georg.* :

Et facies tauro propior ; quæque ardua tota.

Faciem autem posuit Ambrosius pro externa regionis specie, atque asperitatis imagine. Porro *Comacinas rupes* Nannius eam Alpium partem esse codjicit quæ Como imminent, quo coloniam Pompeius Strabo deduxit, pater Pompei Magni : sed hæc, inquit, divinatio est.

1006 EPITOLA LVI (43).

Dolet AMBROSIUS *contentionibus Evagrii ac Flaviani Capuanum concilium finem afferre non potuisse. Flavianum, quod imperatori preces obtulerit, incusat : sed ita tamen ut hoc ipsius juri nolit officere. Postremo Theophilum quomodo judicium hoc a Capuana synodo illi commissum exerceat, monet : ut ea de re imprimis ad Romanum pontificem referat suadens.*

AMBROSIUS THEOPHILO.

1. Non habet quod urgeat Evagrius (44), et habet quod metuat Flavianus, ideoque refugit examen. Dent fratres veniam dolori justo : quia propter ipsos universus orbis concutitur, et illi tamen nostro non compatiuntur dolori. Perstringi saltem (45) se æquanimiter ferant ab iis, quos vident sua per tantorum curricula temporum vexari intentione. Inter hos etenim duo nihil, quod ad Christi pacem pertineat, eligentes gravis toto orbe stabat discordia.

2. Cui bonæ pacis naufragio sancta synodus Capuensis tandem obtulerat portum tranquillitatis; ut omnibus per totum Orientem daretur communio catholicam confitentibus fidem, et duobus istis tuæ sanctitatis examen impertiretur, fratribus et consacerdotibus nostris Ægyptiis pariter considentibus; quia hoc verum judicium futurum arbitrati sumus, quod neutri parti sociata communione, aliquo favore propenderet.

3. Cum ex his igitur æquissimis synodi constitutis speraremus jam remedium datum, finemque allatum discordiæ (46), scribit sanctitas tua iterum fratrem nostrum Flavianum ad precum auxilia, et imperialium rescriptorum suffragia remeavisse. Frustra ergo tantorum sacerdotum fusus labor, iterum ad hujus sæculi judicia revertendum, iterum ad rescripta, iterum vexabuntur sacerdotes senes, transfretabunt maria, iterum invalidi corpore patriam peregrino mutabunt solo, iterum sacrosancta altaria deserentur, ut in loginqua proficiscamur,

(42) Ita omnes edit. ac plures mss. ; aliorum autem nonnulli, *in ulcus ;* nonnulli, *inultus*, magis apposite.

(43) Scripta anno 392.

(44) De dissidio Ecclesiæ Antiochenæ ob Meletii atque Paulini ordinationes moto, deque pacto novum antistitem in alterius demortui locum non sufficiendi per Flaviani consecrationem violato Ambrosius aliquid jam delibavit epist. 13, num. 4, et epist. 14, num. 3, ubi nos etiam nonnihil adnotavimus. Earumdem autem turbarum continuatione factum est, ut Paulinus, antequam moreretur, Evagrium sibi successorem adoptaret, et nullo alio adjuto episcopo inauguraret ; qua utraque re cum in sacros canones peccatum sit, non mirum est utrumque sibi diffidisse, in æmuli autem vitiosa ordinatione spem collocasse. Consulendi porro de hoc schismate Socrates, lib. V, cap. 5 et 15 ; Sozomenus, lib. II, cap. 31, atque alibi ; sed hic ultimus apertius Flaviani fautorem se profitetur.

(45) Mss. aliquot, « Præstringi saltem. » Infra vero *intentione* idem significari ac contentione et pervicacia commode Nannius observavit.

(46) Omnes edit. ac mss. nonnulli, « æquissimæ synodi... finemque oblatum discordiæ; » alii cod. magno numero, ut in textu, nisi quod pro *allatum* in mss. quibusdam habetur *oblatum*, non recte.

n pauperum turbæ episcoporum, quibus ante ·sa paupertas non erat, externæ opis egentes ›ompellentur inopiam gemere, aut certe victum m itineris usurpare.

1007 4. Interea solus exlex Flavianus, ut illi ır, non venit, quando omnes convenimus. Fene- et debitor invicem sibi occurrunt, isti sibi non ınt occurrere: solus exsors Flavianus, ut ipse sacerdotalis consortii, qui nec imperialibus de-, nec sacerdotum conventui præsentiam faciat

Nec tamen etiam hoc moti dolore, fratri Eva- lonamus speciem bonæ causæ, qui eo defensa- sibi videtur, quod eum refugit Flavianus, aut habere se alterum arbitratur æqualem, uterque e magis ordinationis vitiis, quam suis fretus Quos tamen nos in meliorem vocamus viam; limus eos suis potius bonis quam alieno vi- fendi.

Qua de re quoniam propriis texuisti litteris typum reperiri aliquem, quo possit auferri ım discordia, cum sancta Synodus cognitionis nanimitati tuæ, cæterisque ex Ægypto consa- tibus nostris commiserit: iterum oportet fra- nostrum Flavianum convenias; ut si in eo per- averit, quo veniendum non putet, salvis conci- cæni, sed etiam synodi Capuensis statutis, illibata pace universorum ita consulas, ut non videamur destruere quod ædificatum est: « Si enim quod ædificavi, destruo, prævaricatorem me ipse constituo; ac si quæ destruxi, iterum ædificem (*Galat.* II, 18). » Servetur ergo impertitæ pacis gratia inter universos, et nihilominus declinatio partis alterius frustrandi effectum habere non possit.

7. Sane referendum arbitramur ad sanctum fratrem nostrum Romanæ sacerdotem Ecclesiæ (49); quoniam præsumimus ea te judicaturum, quæ etiam illi displicere nequeant. Ita enim utile erit consultum sententiæ, ita pacis et quietis securitas; si id vestro statuatur consilio, quod communioni nostræ dissensionem non afferat; 1008 ut nos quoque, accepta vestrorum serie statutorum, eum id gestum esse cognoverimus, quod Ecclesia Romana haud dubie comprobaverit, læti fructum hujusmodi examinis adipiscamur (50).

EPISTOLA DE CAUSA BONOSI

EX CAPUANÆ SYNODI DECRETO JUDICANDA.

Sciscitantibus quid in Bonosi *causa esset statuendum respondet auctor suum jam non esse de illa judicium, sed eorum ipsorum, utpote quibus illud a Capuano consessu demandatum sit. Addit tamen Bonosum merito reprehensum de Mariæ filiis eique unicum fuisse paucis astruit.*

1. « De Bonoso (51) direxistis episcopo, quibus vel

(48) Ultimæ edit. Paris., « æternæ opis egentes. » ıquenti porro sententia Nannius ita scribit: ıtumne sit valde mecum ambigo, ut hic sensus, lione pauperum viaticum conquirunt; nihil hic victus itineris, nisi viaticum. Quid si legas ıopum inopem, ut aut cogantur inopiam geme- t si non gemant, ferre? Eo descenderem; nisi ıare proprie diceretur, cum quæ nostra non occupamus: quod tum fit, cum sacerdotes pau- us victum in sui usum detrahunt. Bene antem davit Costerius pro *gerere, gemere.* » Hæc ille.

() Ita omnes edit. et quidam mss.; alii autem s, « quam sui fretus. » At nobis utrumque haud n suspectum est. Quis enim *suis* aut *sui* vitiis dici possit? Sed hic etsi nullum subsidium ınt mss., omissam tamen a scriptoribus vocem, quæ proxime sequitur, sententia satis decla-

(49) Adverte quam antiquum sit majores causas ntificis Romani judicium remittere, et consule hoc Innocentii primi ac Leonis item primi las, sicut et Marcæ Concordiam, atque alios.

(50) Paris. quædam edit., *adispicantur;* cardinalis ısa, *comprobamus;* reliquæ edit. ac mss., *adimur.*

(51) Huic epistolæ in cunctis edit. præfigebatur, *rosius Theophilo et Anysio;* in Rom. additur, *opis:* at horum loco ponitur in mss. omnibus. *De so episcopo.* Excipe tamen Carolil. ac Thuan., ibus subjungitur *Ambrosius Theophilo.* Quæ- ım igitur an hæc eadem epistola vere Ambrosii ad quos data. Et primo quidem præter om- edit. duorumque mss., ut diximus, consensum, inæ et argumentorum, quæ hic proponuntur, cta cum indubitatis quibusdam Ambrosii scrip- finitas eam sancto antistiti videtur astruere. Ve- amen cum multo plurium mss. consensus op- tur edit. auctoritati, cumque in his litteris ris nostri mentio fiat in hæc verba, « cum sus..... misisset ad fratrem nostrum Ambrosium, » veri multo similius est ab alio quopiam scriptas fuisse. Quapropter non temere fecerunt ii qui illas Ambrosio adjudicarunt. Atqui non mediocriter iidem inter se dissentiunt in ipsarum auctore definiendo, Holstenius in *Collatione Romana* illas ascribit Syricio: sed utrum mss. aliquorum auctoritatem, an vero Baronii conjecturam secutus, ei propriam quoque adjectam voluerit, incertum manet. Easdem quasi a Damaso profectas citat Jac. Almainus in lib. *De auctor Ecclesiæ*, nec in hoc ab eo Cajetanus in Apologia libri *De comparat. auctor.* Papæ et Conc. discrepat. Atqui utrumque chronologiæ ratio falsi convincit; non secus ac Nic. de Cusa lib. II *De concordia Cath.* cap. 18, ubi multis ex eadem epistola propositis, subjungit: « Fuit, credo, ille papa (cujus nomen in mss. suo non reperiri supra testatur) S. Damasus, qui hanc rescripsit, quoniam, ut ex immediate sequenti epis. 73 habetur, tunc Damasus illis temporibus fuit. » At illa verba, quæ ibidem hic auctor laudat, cum petita sint ex epist. 17, n. 10, quam datam constat an. circ. 384, ejus conjecturæ haud quaquam favent. Non ergo etiam audiendus Rob. Cocus, qui lib. III, cap. 14, illam eidem pontifici addicit, et ita affirmatum in conc. Basil. ex Æneæ Silvii lib. I memorat. Quid vero si quis memoratam epistolam alterius cujusdam ex Italiæ metropolitanis esse voluerit? Quid si ipsiusmet Ambrosii, sed scribentis nomine alicujus synodi post Capuanam habitæ, cui præfuerit? Nos sane in tam densis tenebris nihil definimus. Quod porro ad eos, quibus destinata est eadem epistola, quamvis Theophilus in omnibus edit. jungatur Anysio, et in duobus mss. solus ponatur, cum tamen in cæteris, nec non a Cusano et Almaino reticeatur, manifestum est illius nomen non alia re præmissum esse a librariis, quam quia superior inscripta est ad Theophilum. Et certe ejus diœcesis erat remotior, quam ut commode Bonosi causam ipse decideret. Sed neque ad Anysium solum datam arbitramur illam epistolam, alioqui quomodo ad eum de ipso

pro veritate, vel pro modestia nostram sententiam sciscitari voluistis. Sed cum hujusmodi fuerit concilii Capuensis judicium, ut finitimi Bonoso atque ejus accusatoribus judices tribuerentur; et præcipue Macedones, qui cum episcopo Thessalonicensi de ejus factis vel scriptis cognoscerent (52), advertimus quod nobis judicandi forma competere non posset. Nam si integra esset hodie synodus, recte de iis quæ comprehendit vestrorum scriptorum series, decerneremus. Vestrum est igitur, qui hoc recepistis judicium, sententiam ferre de omnibus, nec refugiendi vel elabendi, vel accusatoribus, vel accusato copiam dare; vicem enim synodi recepistis, quod ad examinandum synodus elegit.

2. « Denique cum Bonosus episcopus post judicium vestrum misisset ad fratrem nostrum Ambrosium, qui ejus sententiam consuleret, interdictam sibi Ecclesiam irrumpere atque ingredi; responsum est ei, quod nihil temerandum foret, sed omnia modeste, patienter ordine (53) gerenda, neque contra sententiam vestram tentandum aliquid : ut quod videretur vobis justitiæ convenire, statueretis, quibus hanc synodus dederat auctoritatem. Ideo primum est, ut ii **1009** judicent quibus judicandi facultas est data ; vos enim totius, ut scripsimus, synodi vice decernitis (54) ; nos quasi ex synodi auctoritate judicare non convenit.

3. « Sane non possumus negare de Mariæ filiis jure reprehensum, meritoque vestram sanctitatem abhorruisse, quod ex eodem utero virginali, ex quo secundum carnem Christus natus est, alius partus effusus sit. Neque enim elegisset Dominus Jesus nasci per virginem, si eam judicasset tam incontinentem fore, ut illud genitale Dominici corporis, illam aulam regis æterni, concubitus humani seminis coinquinaret. Qui enim hoc astruit, nihil aliud nisi perfidiam Judæorum astruit, qui dicunt eum non potuisse nasci ex Virgine. Jam si hanc accipiant a sacerdotibus auctoritatem, ut videatur Maria partus fudisse plurimos, majore studio veritatem fidei expugnare contendent.

4. « Et ubi est illud, quod scriptum est, dicente Domino ad matrem de Joanne evangelista : « Mulier, ecce filius tuus (*Joan.* XIX, 26) ; » et rursus ad Joannem de Maria : « Ecce mater tua (*Ibid.* 27) : » Quid sibi istud vult, quod cum in cruce Dominus positus peccatum mundi tolleret, pronuntiavit etiam de integritate materna ? Aut quid aliud dicitur, nisi ut claudat sua ora perfidia, et obmutescat ; ne matrem Domini aliquo audeat temerare convicio? Testis est ergo idem arbiter, idem materni pudoris assertor, quod desponsata fuerit viro tantummodo Joseph ; nulla tamen conjugalis coitus consuetudine thori jura cognoverit (*Matth.* I, 18) : neque enim eam suscepturam ex Joseph filios a viri consortio separare voluisset.

5. « Sed si hoc parum est, addidit testimonium Evangelista, dicens quod « suscepit eam discipulus in sua (55) (*Joan.* XIV, 27). » Numquid ergo divortium fecit ? Numquid a viro abduxit atque abstulit? Ergo qui hoc legit in Evangelio, quomodo quasi naufragus titubat et fluctuat ?

6. « Hoc ergo testamentum filii est de matris integritate, hæc Mariæ locuples integri pudoris hæreditas, hic totius finis consummationis. Denique hoc dixit, et « emisit spiritum (*Ibid.* 30), » consummans omne mysterium bono fine pietatis.

7. « Legimus etiam et omnia percurrimus, vel de eo quod fratri nostro et coepiscopo Basso in consortium regendæ Ecclesiæ datus est Senecio, vel de cæteris, unde vestræ normam exspectamus sententiæ. »

1010 EPISTOLA LVII (56).

EUGENIO *cur eum Mediolani non exspectaverit explicat: deinde iis quæ sub Valentiniano et Theodosio relationis Symmachi occasione facta fuerant, recensitis, eumdem tyrannum quod sumptus idolorum templis concedendo, nec Dei timorem, nec aliorum de se existimationem ante oculos habuerit libere arguit ; oppositoque ipsius prævaricationi*

scriberetur, « qui cum episcopo Thessalonicensi, etc. ? » Non male igitur inscriptionem eidem fecit citatus Holstenius: « Dilectissimis fratribus Anysio et cæteris episcopis per Illyriam constitutis, » Cusanus vero et Almainus asserunt responsionem esse ad eorum scripta, quibus Bonosi judicium a Capuano concilio fuerat demandatum. Postremo hæc epistola in edit. omnibus ita incipit : « Accepi litteras vestras de Bonoso episcopo ; » contra vero in cunctis mss. hoc illius initium est : « De Bonoso direxistis, » nimirum epistolas ; plures tamen legunt *direxit*, sed isti male.

(52) Omnes edit. ac mss., « vel cognoscerent ; » alii vero nonnulli expungunt τὸ *vel;* at Long. vocem *scriptis* solus retinet. Quod autem ad hunc Bonosum spectat, de illo fuse a nobis dictum est ad lib. *De instit. virg.* cap. 5, num. 35, et cap. 10. num. 65, cujus. rei monuisse lectorem hic sufficiat.

(53) Non pauci mss., « modeste, patienti ordine ; » alii atque edit. ut in textu. Hic autem forte inirabitur aliquis judicium Bonosi eisdem judicibus, a quibus jam damnatus fuerat, a Capuana synodo remissum esse. Verum credibile est priorem sententiam non fuisse, ut vocant, definitivam. Et potuit etiam fieri ut primis judicibus alios synodus adjungeret. Sed cum ejusdem synodi acta exciderint, nihil nisi hæsitanter proponi potest. Attamen multa Launoius tomo I, epistola ad Sambœuvium, de illo concilio disputat, minime indigna quæ consulantur.

(54) Mss. nonnulli, « synodi vice discernitis. »

(55) Omnes edit. ac pauci mss., « in suam, » subintelligi matrem : at alii plures potioresque, « in sua, » Ex Græco scilicet εἰς τὰ ἴδια ; quomodo non semel ab Ambrosio citari jam ante vidimus. Non ingratum autem fuerit argumenta quibus hæc perpetua Mariæ integritas vindicatur, cum iis quibus eamdem citatis locis libri *De instit. virg.* propugnat Ambrosius, sedulo componere ; sic enim facile advertetur non tantopere hallucinatos illos, qui utramque scriptionem eidem auctori adjudicarunt.

(56) Scripta sub finem anni 392, vel initium 393.

Hebræorum exemplo, hanc ait fuisse causam cur ad eum non rescripserit; se tamen in posterum libertate quam apud alios principes adhibuerit, cum eodem usurum.

Clementissimo imperatori EUGENIO, AMBROSIUS episcopus.

1. Secessionis mihi causa timor Domini fuit (57), ad quem omnes actus meos, quantum queo, dirigere, neque unquam ab eo mentem deflectere, nec pluris facere cujusvis hominis, quam Christi gratiam consuevi. Nemini enim facio injuriam, si omnibus Deum præfero; et confidens in ipso, non vereor vobis imperatoribus dicere, quæ pro meo captu sentio. Itaque quod apud alios imperatores non tacui, nec apud te, clementissime imperator, tacebo. Atque ut ordinem rerum custodiam, strictim recensebo quæ ad hoc spectant negotium.

2. Retulerat vir amplissimus Symmachus (58), cum esset præfectus Urbis, ad Valentinianum augustæ memoriæ imperatorem juniorem, ut templis, quæ sublata fuerant, reddi juberet. Functus est ille partibus suis pro studio et cultu suo. Utique etiam ego episcopus partes meas debui recognoscere. Dedi libellos imperatoribus duos (59), quibus significarem sumptus sacrificiorum Christianum virum non posse reddere: et non fuisse quidem me auctorem, cum tollerentur; auctorem tamen fieri, quominus decernerentur (60): deinde quia dare eos ipse simulacris videretur, non reddere. Quod enim ipse non abstulerat, non quasi ipse reddebat: sed arbitratu proprio largiebatur ad superstitionis impensas. Postremo si fecisset, aut non veniret ad Ecclesiam, aut si veniret, futurum ut aut sacerdotem non inveniret, aut inveniret sibi in Ecclesia resistentem. Nec ad excusationem obtendi posse, quod esset catechumenus; cum non liceat etiam catechumenis sumptus idolis subministrare.

3. Lecti sunt libelli mei in consistorio, aderat amplissimus honore magisterii militaris Bauto (61) comes, et Rumoridus, et ipse ejusdem dignitatis gentilium nationum cultui inserviens a primis pueritiæ suæ annis. Valentinianus tunc temporis audivit suggestionem meam, nec fecit aliud, nisi quod fidei nostræ ratio poscebat. Acquieverunt etiam comiti suo.

1011 4. Postea etiam clementissimo imperatori Theodosio coram intimavi (62), atque in os dicere non dubitavi, cui intimata senatus legatione hujusmodi, licet non totus senatus poposcerit, insinuationi meæ tandem assensionem detulit, et sic aliquibus ad ipsum non accessi diebus, nec moleste tulit; quia non pro meis commodis faciebam, sed quod et ipsi, et animæ meæ proderat, in conspectu regis loqui non confundebar (*Psal.* CXVIII, 46).

5. Iterum Valentiniano (63) augustæ memoriæ principi, legatio a senatu missa intra Gallias, nihil extorquere potuit: et certe aberam, nec aliquid tunc ad eum scripseram.

6. Sed ubi clementia tua imperii suscepit gubernacula, compertum est postea donata illa esse præcellentibus in republica (64), sed gentilis observantiæ viris: et fortasse dicatur, imperator auguste, qui ipse non templis reddideris, sed bene meritis de te donaveris. Verum nosti pro Dei timore agendum esse constanter, quod etiam pro libertate frequenter fit non solum a sacerdotibus, sed etiam ab his qui vobis militant, aut in numero habentur provincialium. Te imperante, petierunt legati, ut templis redderes, non fecisti; iterum alteri postulaverunt, renisus es; et postea ipsis, qui petierunt, donandum putasti.

7. Etsi imperatoria potestas magna sit, tamen considera, imperator, quantus sit Deus; corda omnium videt, conscientiam interiorem interrogat, novit omnia antequam fiant, novit interna pectoris tui (*Act.* I, 24; *Dan.* XIII), 42. Ipsi falli vos non patimini, et Deum vultis celare quidquam (65)? Hoc non cecidit animum tuum? Quamvis enim

(57) Ambrosius, audito Eugenii adventu, Bononiam se recepisse, indeque causas secessus sui eidem significasse auctor est Paulinus in ejus Vita, et nos in Admonitione, ad *Exhortat. Virgin.* observavimus.

(58) Hujus Relationem col. 828, et sequentibus editam habes.

(59) Rom. edit., « imperatori duos; » Reg. codex, in quo uno invenimus hanc epistolam, « imperatoribus duos, » Forte an quod eorumdem libellorum exempla Theodosio quoque deferri curaverit, aut certe quod ea quæ uni imperatori offerebantur, ejus collegis etiam censebantur oblata, quemadmodum a nobis alibi observatum est. His porro duo libelli nihil aliud sunt quam epistolæ 17 et 18 supra exhibitæ.

(60) Eadem edit,, « quominus decernerentur debere, quia dare pretia sacrificiorum; » Cod. Reg. ut in textu. Rationes autem quibus apud Valentinianum, epist. 17, usus reperitur, hic quasi in fasciculum revocat.

(61) Bautonem idolorum cultui addictum fuisse hic non liquido indicat S. Ambrosius: adnotavimus tamen ad epist. 24, num. 4, laudes quibus eum Zosimus prosequitur, ferme suspicionem injicere alienum eum fuisse a Christianis sacris. Quod si verum non sit, ejus virtutem singularem exstitisse dicendum erit, quæ a tanto Christianorum obtrectatore fuerit approbata.

(62) Id Baronius conjicit evenisse anno 388, cum post Maximum devictum rediit Mediolanum Theodosius, ad ethnicorum postulata benigne audienda post tantam victoriam, ut ipsi sibi persuadebant, magis paratus.

(63) Theodosio in Orientem regresso, novos libellos circ. an. 392. Valentiniano, cujus adolescentiam tandem expugnaturos sese credebant, obtulerunt; sed casso conatu, ut hic, et in ejusdem imperatoris funebri laudatione testatur Ambrosius. Et hinc agnoscimus diversissimos hosce libellos a Paulino in Ambrosii Vita male confundi.

(64) Flaviani atque Arbogastis comitum precibus atque auctoritati ab Eugenio concessa esse privilegia illa scribit Paulinus.

(65) Reg. cod., « vultis celare? Non cecidit in animum tuum quidquam. Si illi agebant, » etc. Sed hoc etiam modo idem hic locus a Paulino refertur, a quo alia similiter nonnulla ad verbum ex hac epistola descripta sunt.

A illi agebant tam perseveranter, nonne tuum fuit, imperator, pro Dei summi et veri et vivi veneratione perseverantius obsistere, et negare, quod erat in injuria sacræ legis ?

8. Quis invidet, quoniam quæ voluisti, aliis donavisti? Non sumus scrutatores vestræ liberalitatis, nec aliorum commodorum invidi ; sed sumus interpretes fidei. Quomodo offeres dona tua Christo? Pauci æstimabunt quid feceris ; omnes, quid volueris : quidquid illi fecerint, tuum erit : quidquid non fecerint, suum. Etsi es imperator, Deo subditus magis esse debes. Quomodo sacerdotes Christi tua munera dispensabunt ?

9. Fuit hujusmodi quæstio temporibus superioribus, et tamen fidei patrum ipsa cessit persecutio, et gentilitas detulit. Nam (*II Mach.* IV , 18-20), B cum ageretur agon (66) quinquennatis in civitate Tyro, et ad spectandum venisset Antochiæ rex sceleratissimus, Jason ordinavit sacrorum procuratores, ut ab Hierosolymis Antiochenses ferrent **1012** didrachmas argenti trecentas, et illas darent ad sacrificium (67) Herculis : verum patres non gentilibus dederunt pecunias, sed viris fidelibus missis, protestarunt non erogari ad deorum sacrificium, quia non congruebat, sed in alios sumptus dari. Et pronuntiatum est, quia ille ad sacrificium Herculis missum dixerat argentum, suscipi quidem debere in id, quod erat missum (68) : sed quia illi, qui detulerant, resistebant pro studio et cultu suo ; ut non sacrificio proficerent, C sed aliis necessitatibus, traditæ sunt pecuniæ ad constructionem navium : etsi coacti miserunt, non tamen ad sacrificium (69), sed ad alios sumptus reipublicæ.

10. Denique qui attulerant, utique possent tacere (70) : sed lædebat fidem, quia sciebant quo deferrentur ; et ideo miserunt viros timentes Deum, qui agerent, ut non templo, sed ad impensas navium, quæ missa fuerant, deputarentur. Ipsis enim crediderunt pecunias, qui causas agerent sanctæ legis : judex rerum effectus fuit, qui absolvit conscientiam. Si positi in aliena potestate, sic præcavebant, quid te oportuerit facere, o imperator, dubitari non potest. Tu utique quem nemo cogebat, nemo habebat in potestate, debuisti ab sacerdote consulere. D

11. Ego certe quando tunc restiti, etsi solus restiti, tamen non solus volui, nec solus id suasi. Quoniam igitur meis vocibus et apud Deum et apud omnes homines teneor ; aliud mihi non licere intellexi, aliud non oportere, nisi ut consulerem mihi ; quia non potui tibi credere modeste. Certe diu pressi, diu texi dolorem, nulli quidquam intimandum putavi ; dissimulare mihi nunc non licet, tacere liberum non fuit. Ideo etiam in primordiis imperii tui scribenti non rescripsi, quia istud prævidebam futurum. Denique reposcenti litteras, cum ipse non rescriberem, dixi : Hæc causa est, quod extorquendum ei arbitror.

12. Tamen ubi causa emersit officii mei, pro his qui sollicitudinem sui gerebant, et scripsi et rogavi ; ut ostenderem in causis Dei timorem mihi justum inesse, nec pluris me facere adulationem, quam animam meam : in his vero, in quibus vos rogari decet, etiam me exhibere sedulitatem potestati debitam, sicut et scriptum est : « Cui honorem, honorem ; cui tributum, tributum (*Rom.* XIII, 7). » Nam cum privato detulerim corde intimo ; quomodo non deferrem imperatori ? Sed qui vobis deferri vultis, patimini ut deferamus ei quem imperii vestri vultis auctorem probari.

1013 EPISTOLA LVIII (71)

PAULINI *et* THERASIÆ *post distributas egenis suas facultates secessum narrat, necnon futuras ob eam causam paganorum criminationes, quorum superstitionem ac cæcitatem luget. Tum nihil pro religione turpe ducendum exemplis probans, saltationem Davidis, Isaiæque nuditatem mystice explicat et defendit.*

AMBROSIUS SABINO episcopo.

1. Paulinum splendore generis in partibus Aquitaniæ nulli secundum, venditis facultatibus (72) tam suis, quam etiam conjugalibus, in hos sese induisse cultus ad fidem comperi ; ut ea in pauperes conferat, quæ redegit in pecuniam : et ipse pauper ex divite factus, tanquam deoneratus gravi sarcina, domui, patriæ, cognationi quoque valedicat, quo impensius Deo serviat. Elegisse autem secretum affirmatur Nolanæ urbis, ubi tumultum fugitans ævum exigat.

2. Matrona quoque virtuti et studio ejus proxime accedit, neque a proposito viri dtscrepat. Denique transcriptis in aliorum jura suis prædiis, virum

(66) Olympicos ludos intellige olim in Græcia celeberrimos, qui propterea quinquennales appellabantur, quod celebrarentur quinto quoque anno. Hos autem non solum in Elide, sed alibi etiam institutos ex Eusebio, Xiphilino atque aliis discere est.

(67) Reg. cod., « ordinavit spectatores Antiochenos, qui ab Hierosolymis ferrent drachmas. Et ille quidem mtsit ad sacrificium, » etc.

(68) Idem cod., « expostularunt non erogari ad sacrificium.... licet ille ad sacrificium Herculis missum dixerit... debere quod erat missum. »

(69) « Non tamen ad sacrificium, » deest in cod. Reg.

(70) Ita edit. Rom. ; ms. autem Reg., « Denique *et obtin*uerunt, utque potuerant tacere, » etc.

(71) Scripta circa annum 393.

(72) Paulinum Burdigalæ in Aquitania natum pauci ambigunt, nec Baronius ipse refragatur. Unde nihil erat, cur hujus loci verba magnus cardinalis a scriptoribus transposita fuisse suspicaretur, atque adeo sic ordinanda : « Paulinum splendore generis nulli secundum, in partibus Aquitaniæ venditis facultatibus. » Sed sincerum esse locum non modo consensus mss. atque edit. evincit, verum etiam ipsamet verborum sententia. Non enim istic negatur eumdem Paulinum tam paterno quam materno genere ex majoribus Romanis ortum duxisse, cum senatorii ordinis utrinque esset : sed ei propriam patriam assignat Ambrosius. Si tamen ex mente Baronii exponendus esset hic idem locus, hyperbaton in eo admitteremus, figuram scilicet auctori nostro minime insolentem,

sequitur et exiguo illic conjugis contenta cespite A solabitur se religionis et charitatis divitiis (73). Soboles eis nulla, et ideo meritorum posteritas desiderata (74).

3. Hæc ubi audierint proceres viri (75), quæ loquentur. Ex illa familia, illa prosapia, illa indole, tanta præditum eloquentia migrasse a senatu interceptam familiæ nobis successionem : ferri hoc non posse. Et cum ipsi capita et supercilia sua radant, si quando Isidis (76) suscipiunt sacra ; si forte Christianus vir attentior sacrosanctæ religioni, vestem mutaverit, indignum facinus appellant (77).

4. Equidem doleo tantam esse in mendacio (78) observantiam in veritate negligentiam, ut confundantur plerique attentiores ad sacrosanctam reli- B gionem videri, non considerantes vocem dicentis : « Qui me confusus fuerit coram hominibus, confundar et ego eum coram Patre meo, qui est in cœlis (*Marc.* VIII, 38). » Sed non confusus est Moyses, qui cum esset ascitus in domum regiam, thesauris Ægypti opprobrium Christi præferendum putavit. Non confusus est David, qui ante arcam testimonii coram omni populo saltavit. (*II Reg.* VI, Non confusus est Isaias, qui nudus et discalceatus ibat per populos oracula clamans cœlestia (*Isa.* XX, 2.)

5. Quid utique tam deforme visibili spectaculo **1014** quam histrionicos sinuare gestus, et femineo usu mollire membra? Deliciarum comes et luxuriæ ludibrium est lasciva saltatio. Quid illud C quod ipse cecinit dicens : « Omnes gentes, plaudite manibus (*Psal.* XLVI, 2)? Nempe si corporalia consideremus, tanquam muliebribus intermistum choreis putamus cum concrepare manibus, et turpi sono plaudere. Nam et de Ezechiel dictum est : « Plaude manu, et percute pede (*Ezech.* VI, 11).

6. Sed hæc quæ corporeo aspectu fiunt turpia, sacrosanctæ religionis contemplatione reverenda sunt (78*) ; ut qui ista reprehendunt, ipsi in laqueos reprehensionis animas suas inducant. Denique reprehendit Michol saltantem David, et ait ad eum : « Quid honorificatus est hodie rex Israel ; denudatus est hodie ante oculos puellarum suarum (*II Reg.* VI, 20)? » Et respondit ei David : « Coram Domino ludam, qui elegit me pro patre tuo, et pro universa domo ejus ; ut constitueret me regem super populum suum Israel. Et ludam coram Domino, et denudabor adhuc sic, et ero nugax ante oculos tuos, et cum puellis, quibus dixisti me denudatum, honorificabor (*Ibid.* 21, 22).

7. Non erubit igitur David femineas opiniones, nec opprobria apud mulieres subire pro religionis obsequio verecundatus est. Ludebat enim Domino puer suus ; et ideo amplius placuit, quia ita se humiliavit Deo, ut regale posthaberet fastigium, et ultimum exhiberet Deo quasi servulus ministerium. Denique illa quæ saltationem hujusmodi reprehendit, sterilitatis damnata, non dedit sobolem regiam, ne superbos crearet : et quod verum est, nullam est adepta posteritatis suæ meritorumque successionem.

8. Quod si quis adhuc dubitat, accipiat Evangelicum testimonium ; dixit enim Dei Filius : « Cantavimus vobis, et non saltastis (*Matth.* XI, 17). » Derelicti sunt itaque Judæi, qui non saltaverunt, qui nescierunt manibus suis plaudere : ascitæ sunt gentes, quæ spiritalem Deo plausum dederunt. « Stultus enim complexus est manus suas, et devoravit viscera sua (*Eccle.* IV, 5), id est, corporalibus se implicavit negotiis, et devoravit viscera sua, sicut mors prævalens ; et ideo non inveniet vitam æternam ; sapiens autem attollens opera sua, ut lucerent coram Patre suo, qui in cœlis est (*Matth.* V, 16) ; non absumpsit, sed elevavit viscera sua usque ad resurrectionis gratiam. Hæc gloriosa sapientis saltatio, quam saltavit David ; et ideo usque ad **1015** sedem Christi sublimitate spiritalis saltationis ascendit, ut videret atque audiret dicentem Dominum Domino suo : « Sede a dextris meis (*Psal.* CIX, 1). »

9. Ergo si non absurde cecidisse nobis (79) hanc

(73) Rom. edit. cum paucis mss., « solatur se religionis et simplicitatis divitiis ; » vet. edit. cum reliquis cod. ut in contextu, nisi quod pro *charitatis*, Long habet, *castitatis*. Per cespitem autem indicat sanctus doctor exiguum aliquod prædium Paulino et conjugi ejus alendis vix idoneum.

(74) Paulinus natum sibi in Hispania filium, sed eumdem die octavo e vivis raptum. Compluti in Martyrum basilica sepultum esse in poem. 32 testificatur.

(75) Non levis augur hoc loco fuit Ambrosius. Paulini secessum invidiosissime traduxerunt profani homines, quemadmodum vel ex Ausonii epistolis ad Paulinum hac de re scriptis, nec non ex hujus ad illum responsis intelligimus. Verum e contrario generosum illud hujusce tanti viri propositum summis laudibus extulerunt Ambrosius, Hieronymus, Augustinus atque alii.

(76) Isidis, quæ aliis Io, aliis Ceres dicitur, cultus olim in Ægypto, maxime autem Alexandriæ, celebratur. Ejus sacra cum Romam inde translata essent. Urbe tandem ob cultus ac cæremoniarum turpitudinem expulsa fuerunt Pisone atque Gabinio coss., sed postmodum iterum revocata, ut discimus ex *Apolog.* Tertulliani cap. 6. Non solum autem capitis ac superciliorum, sed etiam totius corporis crines abradebant, ut deæ Osiridis con- D jugis mortem lugenti dolorem testarentur suum : quæ res in causa fuit, cur Christiani imperatores, ne mulieres decalvarentur, apud Diodorum Sic. lib. I, Apuleium *Milesiar.* cap. ultimo Plutarchum lib. *de Iside et Osiride*, et alios.

(77) Mss. aliquot, « indignum facinus clamant. »

(78) Mendacium hic vocat idolum aut cultum idoli, phrasi ecclesiastica : quod alio nomine vanitatem appellant. III Reg. XVI : *Provocantes Deum in vanitatibus suis.* Psal. IV : *Ut quid diligitis vanitatem et quæritis mendacium?* Jerem. VIII : *Quare ad iracundiam me provocaverunt in sculptilibus suis et vanitatibus?* Ita Nannius.

(78*) Nonnulli mss. « revelanda sunt. »

(79) Mss. aliquot, « cecinisse nobis, » minus concinne.

de saltatione interpretationem judicas, non supersedeas adhuc lectionis labore ut etiam de Isaia mecum recenseas, quod bene tibi cognitum est illum non ludibriose, sed gloriosissime denudatum esse in conspectu populorum occursantium, utpote qui oracula Domini ore proprio resultabat (*Isa.* xx, 2).

10. Sed forte aliquis dicat : Non igitur erat turpe, cum ut vir nudus per omnia iret (80) per populos; cum ei et virilis sexus et muliebris occurreret? Non ipsa species offendebat oculos omnium, et maxime mulierum? Nonne ipsi nos inspicere nudos plerumque reveremur? Denique idcirco indumentis operiuntur genitalia hominum, ne deformi visu obtutum, aciemque perstringant oculorum intuentium.

11. Acquiesco et ego : sed considera quæ figura sit facti hujus, quidve prætendat species hujusmodi; eo quod ita nudi ambulabunt pueri Judæorum et virgines in captivitatem deducti : « Sicut puer, inquit, meus Isaias vadit nudus et excalciatus (*ibid.* 3). » Potuit quidem hoc et sermones exprimere, sed exemplo acerbare (81) maluit; ut species (82) ipsa plus incuteret horroris, et quod in prophetæ corpore aversabantur, in se pertimescerent. In quo igitur horror gravior turpitudinis, in corpore prophetæ, an in perfidorum peccato, quod tantam meritis suis ærumnam incidit captivitatis?

12. Quid si in prophetico corpore nihil opprobrii? Ille enim corporalibus, non intendebat, sed spiritalibus. Namque in excessu mentis non dicit : « Audiam quid loquar; » sed, « quid loquatur in me Deus (*Psal.* LXXXIV, 9). Neque attendit utrum nudus an vestitus sit. Denique Adam ante peccatum nudus erat (*Gen.* II, 25), sed nudum se nesciebat, quia erat indutus virtutibus : posteaquam vero peccatum commisit, nudum se esse vidit, et texit. Noe nudatus erat (*Gen.* IX, 21), sed non erubescebat, quia erat plenus jucunditatis, et spiritalis lætitiæ. Denique qui eum risit ut nudum, ipse mansit perpetuæ obnoxius opprobrio turpitudinis. At vero Joseph ne turpiter nudaretur, vestem reliquit, et nudus aufugit (*Gen.* XXXIX, 12). Quis igitur turpis, illa quæ vestem alienam tenuit, an is qui suam exuit?

13. Sed ut plenius liqueat quia non se, neque ea quæ juxta pedes sunt, prophetæ aspiciunt, sed cœlestia; lapidabatur Stephanus, et videbat cœlos apertos, et Jesum ad dexteram Dei stantem (*Act.* IV (55); et ideo lapidum ictus non sentiebat, corporis non considerabat vulnera; sed oculis erat Christo affixus, illi adhærebat. Ergo et Isaias nudum se non conspiscabatur, sed divinæ vocis organum se præbebat (*Isa.* xx, 2); ut promeret quod in eo loquebatur Deus.

1016 14. Sed esto ut se videret, poterat non facere quod jubebatur? Poterat turpe arbitrari quod imperabat Deus? Sara quia risit, incredulitatis coarguta est (*Gen.* XVIII, 11) : Abraham laudatus; quia in verbo Dei non hæsitavit : et donatus remuneratione maxima, quia jubente Deo pie posse fieri credidit etiam parricidium (83) (*Gen.* XXII, 10-18).

15. Hic igitur quid verecundiæ esset prophetæ, ubi aliud gerebatur, et aliud figurabatur? Judæi propter flagitia sua destituti a Domino Deo, cœperant vinci ab adversariis suis, conferre se volebant ad Ægyptios; ut sibi essent præsidio adversum Assyrios, qui redire magis ad fidem, si boni consulerent, debuissent. Iratus Dominus significat vanam illos spem gerere qui offensam Domini putarunt majore peccato levandam; cum illi ipsi vincendi forent, in quorum auxiliis populus Judæorum confideret : hoc secundum historiam.

16. Figura autem illa, quia in Ægyptiis confidit qui luxuriis deditus est, mancipatus lasciviæ. Nemo autem se luxui committit, nisi qui recedit a præceptis Dei veri. Ubi autem cœperit quis luxuriari incipit deviare a fide vera. Ita duo committit maxima crimina, opprobria carnis, et mentis sacrilegia. Ergo qui non sequitur Dominum Deum suum ingurgitat se luxuriæ ac libidini, pestiferis corporis passionibus. Qui autem se ingurgitaverit atque immerserit hujusmodi volutabris (84), perfidiæ laqueos incurrit : Sedit enim populus manducare et bibere (*Exod.* XXXII, 6), et fieri sibi deos poposcit. Unde docet Dominus quoniam qui duobus istis flagitiorum generibus dederit animam suam, exuitur indumento, non vestis laneæ, sed vividæ virtutis; cujus amictus non temporalis, sed æternus est. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LIX (85).

Nuntiato Jacobi presbyteri secessu ex Perside in Campaniam, hujus plagæ tranquillitatem laudat, tumultus queis Mediolanum agibatur, illi opponens.

AMBROSIUS SEVERO episcopo (86).

1. Ex ultimo Persidis (87) profectus sinu Jaco-

(80) Omnes edit. et pauci mss., « nudus omnino et. »

(81) Quidam mss., « sed exemplo acervare. »

(82) Species, inquit Nannius, ipsius rei conspectus visioque est. ab antiquo verbo *specere*, quod videre significat.

(83) Id est, ut Nannius observat, filii mactationem; omnis enim cædes in cognatos parricidium dicitur, et in eos qui titulum patris patriæ emeruerunt.

(84) Mss. aliquot, « immerserit volutabris; » unus etiam, « immerserit voluptatibus. »

(85) Scripta circa annum 393.

(86) Severi Neapolitani episcopi nomen sanctorum albo inscribitur pridie Kal. Maii, cujus etiam perhonorifica mentio fit apud Symmachum quamvis ethnicum, lib. VI, epist. 51. Hunc autem ipsum esse ad quem Ambrosiana hæc epistola destinatur, post Baronium tradidit Ughellus tom. VI *Italiæ sacræ*, ac Bollandistæ ad memoratam diem; ubi ejusdem sancti episcopi vitam edidere.

(87) Utrum hæc verba de quadam ipsiusmet sinus Persici ora, an de remotiore Persidis regione intelligenda sint, non liquet.

bus frater et compresbyter noster, Campaniæ sibi A
ad requiescendum littora, et vestras elegit amœnitates. Advertis quibus in locis quasi ab hujus mundi vacuam (88) tempestatibus suppetere sibi posse præsumpserit securitatem, ubi post diuturnos labores reliquum vitæ exigat.

2. Remota enim vestri ora littoris non solum a periculis, sed etiam ab omni strepitu tranquillitatem infundit sensibus, et traducit animos a terribilibus, et sævis curarum æstibus ad honestam quietem; ut illud commune omnium specialiter vobis videatur congruere et convenire, quod ait David de sancta Ecclesia: « Ipse **1017** super maria fundavit eam, et super flumina præparavit eam (*Psal.* XXIII, 2). Etenim liber animus a Barbarorum incursibus, et præliorum acerbitatibus, vacat ora- B
tionibus, inservit Deo, curat ea quæ sunt Domini, fovet illa quæ pacis sunt et tranquillitatis.

3. Nos autem, objecti barbaricis montibus (89), et bellorum procellis, in medio versamur omnium molestiarum freto, et pro his laboribus et periculis graviora colligimus futuræ vitæ pericula. Unde de nobis propheticum illud concinere videtur: « Pro laboribus vidi tabernacula Æthiopum (*Habac.* III, 7).

4. Etenim in istius mundi tenebris, quibus obumbratur veritas futuræ perfectionis; cum annum tertium et quinquagesimum jam perduxerim (90) in hoc corpore situs, in quo tam graves jamdudum sustinemus gemitus, quomodo non in tabernaculis Æthiopum tendimus, et habitamus cum habitanti- C
bus Madian (91) (*Psal.* CXIX, 5)? Qui propter tenebrosi operis conscientiam dijudicari etiam ab homine mortali reformidant: « Spiritalis enim dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur (*I Cor.* II, 15). » Vale, frater, et nos dilige, ut facis, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LIX (92).

PATERNUM *filio neptem ex filia uxorem tradere cogitantem a proposito ipsa nominum consideratione deterret. Id legi divinæ congruum negat, itemque pietati ac Cæsareis constitutionibus: tum solutis quibusdam objectiunculis, easdem nuptias non expedire confirmat.*

AMBROSIUS PATERNO

1. Paterni quidem unanimi mei salutationem legi, sed consultationem (93) haudquaquam paternam; ut velis filio neptem copulare ex filia: sed nec avo te, nec patre dignam. Itaque quid consulueris, considera; omne enim quod agere volumus, prius nomen facti ejus interrogemus, et tunc utrum laude an vituperatione dignum sit, æstimabimus. Verbi gratia, misceri mulieri quibusdam voluptas est, medicorum etiam pueri (94) corporibus utile ferunt: sed considerandum utrum conjugi, an extraneæ; deinde nuptæ, an innuptæ. Si quis **1018** desponsata sibi et tradita utatur, conjugium vocat (95); qui alienæ expugnat pudorem, adulterium facit, cujus vel solo nomine reprimitur plerumque tentandi audacia (27), q. 2, c. *Quis desponsata.* Hostem ferire victoria est, reum æquitas, innocentem homicidium: quod si quis perspiciat animo (96), revocat manum. Ergo etiam tu quid consulas, quæso, tecum retractes.

2. Conjugium vis inter filios nostros componere. Quæro utrum pares copulandi, an impares sint? Sed, nisi fallor, compares appellari solent. Boves qui jungit ad aratrum, equos ad currum, pares eligit, et ut ætas conveniat et forma, nec natura discrepet (97), nec decoloret diversitas. Tu copulare paras filium tuum, et neptem ex filia, hoc est, ut accipiat sororis suæ filiam, diversa licet matre quam socrus editus. Interroga nominum religionem: nempe avunculus iste illius, illa hujus neptis (98)

(88) Plerique mss., « quasi ad hujus mundi vacuum. »

(89) Baronius, quem in hoc Ughellus aliique recentiores, nec non etiam Bollandi continuatores secuti sunt, hunc locum ad Maximi tyranni bellum pertinere contendit, contra vero auctor vitæ Ambrosii vernacula lingua editæ, eadem verba ad Eugenii adventum in Italiam referenda defendit. Qua de re satis diximus in Admonitione.

(90) Nonnulli mss., « cum ad annum... jam produxerim. » D

(91) Rom. edit., « cum tabernaculis Cedar. »

(92) Scripta circa annum 393.

(93) Non pauci mss., *consolationem,* haud satis recte. Hujus autem epistolæ propositum Nannius exponit in hunc modum: « Olim licebat patruum filiam ex fratre in uxorem ducere, ut patet ex fragmentis Ulpiani, cujus verba hæc sunt: « Inter cognatos autem ex transverso gradu olim quidam usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant, nunc autem ex tertio gradu licet uxorem ducere; si tamen fratris filia, non etiam sororis filia, aut amita, aut matertera, quamvis eodem gradu sit. Hoc genere connubii primus inter Romanos usus est Cl. Cæsar Agrippina fratris filia in uxorem ducta. » Nunc autem Paternus in pari gradu idem jus putavit, quæsivitque quod licitum erat patruo, num idem liceret avunculo: si incestæ nuptiæ non erant cum fratris filia, non videri etiam incestas cum sororis filia. Quod S. Ambrosius hac epistola refellit. » Hæc ille. Sed nihil est in tota epistola, unde colligere liceat istam Paterno fuisse dubitationis causam: contra vero omnis series clamat doctorem nostrum haud minus illicitas habuisse nuptias patrui cum fratris filia, quam avunculi cum sororis.

(94) Edit. aliquot Paris., « medicorum etiam periti, » non bene; medicorum enim pueri a Græcis ipsi medici appellantur; ut jam alicubi observavimus.

(95) Rom. edit. sola, « conjugio vacat; » verum nulla causa est cur ab aliis ac mss. omnibus recedatur.

(96) Edit. ac. mss. nonnulli, « percipiat animo; » Belv., « præcipiat animo; » Colb., « præcipiat amicum; » reliqui, ut in textu.

(97) Mss. aliquot, « discopulet, nec discoloret. » Non absurde autem monet Nannius Ambrosium allusisse ad illud Ovidii:

Quam male inæquales veniunt ad aratra juvenci,
Tam premitur magno conjuge nupta minor.

(98) Observabat Casaubonus *in Spartianum* pag. 6, num. 12, vocem *neptis* ab Ambrosio in hac epistola positam et pro filii filia veteri significato, et pro filia fratris recenti usurpatione, quæ tandem sola invaluit apud Italos et Gallos. Addimus vero.

vocatur. Nec ipse te revocat sonus nominum; cum A hic avum resonet, illa hoc nomen ad avunculum, quod ad avum referat? Quanta deinde etiam reliquorum confusio vocabulorum? Idem avus et socer vocabere, ea quoque tibi neptis et nurus diverso nomine nuncupabitur. Mutuabuntur etiam fratres diversa vocabula, ut illa socrus fratris sit, iste gener sororis. Nubat avunculo suo neptis, et immaculatorum pignorum charitas illecebroso amore mutetur.

3. Super hoc igitur meam a sancto viro episcopo vestro exspectari sententiam dicis. Non opinor (99), neque arbitror. Nam si ita esset, et ipse scribendum putasset; non scribendo autem significavit quod nequaquam hinc dubitandum arbitraretur. Quid enim est, quod dubitari queat; cum lex divina etiam patrueles fratres (1) prohibeat convenire B in conjugalem copulam, qui sibi quarto sociantur gradu? Hic autem gradus tertius est, qui etiam civili jure a consortio conjugii exceptus videtur.

4. Sed prius sacræ legis scita interrogemus; prætendis enim in tuis litteris, quod premissum hoc divino jure connubium hujusmodi pignoribus existimetur, eo quod non sit prohibitum. Ego autem et prohibitum assero; quia cum leviora interdicta sint de patruelibus fratribus, **1019** multo magis hoc quod arctioris est plenum necessitudinis, interdictum arbitror. Qui enim leviora astringit graviora non solvit, sed alligat.

5. Quod si ideo permissum putas, quia specialiter non est prohibitum; nec illud prohibitum sermone legis reperies, ne pater filiam suam accipiat uxorem. Nunquid ideo licet, quia non est prohibitum? Mi- C nime; interdictum est enim naturæ jure, interdictum est lege, quæ est in cordibus singulorum: interdictum est inviolabili præscriptione pietatis, titulo necessitudinis. Quanta hujusmodi invenies non esse interdicta lege per Moysen edita, et tamen interdicta sunt quadam voce naturæ!

6. Multaque sunt, quæ licet facere, sed non expedit; omnia enim licent, sed non expediunt (*I Cor.* VI, 12): omnia licent, sed non ædificant. Si ergo etiam ab iis nos revocat Apostolus, quæ non ædificant, quomodo faciendum putamus, quod et non licet legis oraculo, et non ædificat, discrepante pietatis ordine? Et tamen illa ipsa vetera, quæ fuerant duriora, temperata sunt per Evangelium Domini Jesu: « Transierunt vetera, ecce facta sunt nova » (*II Cor.* V, 17).

7. Quid tam solemne quam osculum inter avunculum et neptem (2), quod iste quasi filiæ debet, hæc quasi parenti? Hoc igitur inoffensæ pietatis osculum suspectum facies de talibus cogitando nuptiis, et religiosissimum sacramentum charis pignoribus eripies.

8. Sed si divina te prætereunt, saltem imperatorum præcepta, a quibus amplissimum accepisti honorem (3), haudquaquam præterire te debuerunt. Nam Theodosius imperator etiam patrueles fratres et consobrinos vetuit inter se conjugii convenire nomine, et severissimam pœnam statuit, si quis temerare ausus esset fratrum pia pignora; et tamen illi invicem sibi æquales sunt: tantummodo quia propinquitatis necessitudine et fraternæ societatis ligantur vinculo, pietati eos voluit debere, quod nati sunt.

9. Sed dicis alicui relaxatum (4). Verum hoc legi non præjudicat; quod enim in commune (5) statuitur, ei tantum proficit, cui relaxatum videtur; longe diversa invidia. Illud tamen licet in Veteri Testamento legimus, ut aliquis uxorem suam sororem diceret; istud inauditum, ut quisquam neptem suam in uxorem accipiat, et conjugem dicat.

1020 10. Jam illud pulcherrimum, quod negasti neptem tuam avunculo suo tuo filio propinquo semini (6) convenire; quia non agnationis copuletur

præsulem nostrum, dum nominum consideratione propositum conjugium dissuadet, imitatum videri Sophoclis ac Senecæ tragœdias, in quibus Œdipi cum Jocasta matre conjugium, propositis affinitatum quæ hic confundebantur, vocabulis, exsecratione dignum ostenditur. Priorem consule *Œdipi Tyranni* ultimo actu, posteriorem autem *Thebaidis* primo.

(99) Omnes edit., « exspectari sententiam non opinor; » omnes mss. e contrario, ut nos in textu. D

(1) Qui ex duobus fratribus nascuntur, fratres patrueles, sororesque patrueles appellantur. Cicero in Philip. Sed enim si alter sit masculus, altera sit femina, qui ex duobus fratribus, sive altero fratre, sive altera sorore nascuntur, æque fratres patrueles vocantur, a digniore transsumpta significatione; et sic etiam maritos vocamus, cum et uxorem, virumque ejus intelligimus. Ita Nannius. Cæterum quæ lex divina hic indicetur ab Ambrosio, nobis non sucurrit.

(2) Romanis olim moris fuisse, ut cognati cognatas suas, nisi si quæ famosæ erant, osculo salutarent, ex Cicerone observat Adrianus Turnebus, lib. XXIX *Adversar.*, cap. 27.

(3) Paternum hunc magnis dignitatibus ornatum fuisse isthæc Ambrosii verba declarant. Quapropter non absurde conjectant ii qui eumdem hunc esse putant, ad quem, cum titulo comitis Sacr. Largit. destinata est lex 14 Theodosii *de Metallis*, necnon epistolæ quinque Symmachi in ejus libro V inscribuntur. Excidit porro quæ hic indicatur, Theodosii constitutio: sed ejus mentio fit in duabus filiorum ejus legibus, quarum altera, quæ est 3 *de incestis nuptiis*, ab Arcadio lata est, altera, « Si nuptiæ ex rescripto petantur, » ab Honorio. Sed et alii quoque ejusdem prohibitionis meminerunt nimirum Libanius, orat. *de Angariis*, edita a Godefredo; August. lib. XV *De Civ. Dei*, cap. 16; Paulus diac. lib. XIII, et alii.

(4) Hoc scilicet objiciebatur e citata lege Honorii cujus verba sunt, « exceptis his quos... supplicare non vetuit. » Hujus certe relaxationis exemplum habes apud Symmachum lib. X, epist. 11 seu 14 Jureti Auctuarii. Vide similiter Cassiod. lib. V *Variar.* form. 46.

(5) Paris. quænam edit., « in communione; aliæ et cuncti mss., « in commune. » Verum neutra vox satis probatur, nisi verbo *statuitur* præfigatur negatio. Iterum autem, ubi omnes edit., « diversa injuria; » ex omnibus mss. restituimus, « diversa invidia. »

(6) Omnes edit.: « propinquo semine; » mss. vero

necessitudine. Quasi vero et uterini fratres, id est. A diverso patre, sed eadem matre geniti, posssint diverso sexu inter se in conjugium convenire : cum et ipsi agnationis jus habere non queant, sed cognationis tantum sibi titulo connexi sint.

11. Unde oportet ab ea discedas intentione, quæ etiamsi liceret, tamen tuam familiam non propagaret : debet enim tibi filius noster (7) nepotes, debet etiam neptis charissima pronepotes. Vale cum tuis omnibus.

EPISTOLA LXI (8).

Cur Mediolano secesserit, ac mature eodem redierit, declarato, gratiisque Deo propter opem Theodosio *præstitam actis, voluntati ejusdem principis obsecuturum se pollicetur. Cujus pietatem summe commendans, ut clementia utatur petit.*

Ambrosius Theodosio imperatori (9).

1. Arbitratus es, beatissime imperator. quantum ex augustis litteris tuis comperi, me longe abesse ab urbe Mediolanensium ; quia res tuas crederem a Deo destitui (10). Sed non ego ita imprudens, aut virtutis et meritorum tuorum immemor abfui, ut non præsumerem cœleste auxilium pietati tuæ adfore, quo Romanum imperium a barbari latronis immanitate et ab usurpatoris indigni solio vindicares.

2. Festinavi igitur illico reverti (11), posteaquam illum, quem jure declinandum putaveram jam abesse cognovi ; non enim ego Ecclesiam Mediolanensem derelinquam, Domini judicio mihi commissam : sed ejus vitabam præsentiam, qui se sacrilegio miscuisset (12). Redii itaque circiter Kalendas Augustas, ex illo die hic resedi. Hic me, Auguste, clementiæ tuæ apices repererunt.

3. Gratias Domino Deo nostro, qui fidei tuæ pietatique respondit : et formam veteris restituit sanctitatis (13) ; ut videremus nostro tempore, quod in Scripturarum lectione miramur, tantam in prœliis divini auxilii fuisse præsentiam, ut nulli vertices montium adventus tui cursum retardarent, non hostilia arma impedimentum aliquod afferrent.

1021 4. Pro his gratias me censes agere oportere Domino Deo nostro : faciam libenter conscius meriti tui. Certum est placitam Deo esse hostiam, quæ vestro offertur nomine, et hoc quantæ devotionis et fidei est (14) ! Alii imperatores in exordio victoriæ arcus triumphales parari jubent, aut alia insignia triumphorum : clementia tua hostiam Deo parat, oblationem et gratiarum actionem per sacerdotes celebrari Domino desiderat.

5. Etsi ego indignus atque impar tanto muneri et tantorum votorum celebritati : tamen quid fecerim scribo. Epistolam pietatis tuæ mecum ad altare detuli, ipsam altari imposui, ipsam gestavi manu, cum offerrem sacrificium ; ut fides tua in mea voce loqueretur, et Apices Augusti sacerdotalis oblatio-B nis munere fungerentur.

6. Vere Dominus propitius est imperio Romano ; quandoquidem talem principem et parentem principum elegit, cujus virtus et potestas in tanto imperii constituta culmine triumphali, tanta sit humilitate subnixa, ut virtute imperatores, humilitate vicerit sacerdotes. Quid exoptem ? quidve desiderem ? Omnia habes : ex tuis itaque summam (15) votorum capessam, pius es, imperator, clementiam habes maximam.

7. Opto tamen tibi etiam atque etiam incrementa pietatis, qua nihil Dominus præstantius dedit ; ut per tuam clementiam Ecclesia Dei sicut innocentium pace et tranquillitate gratulatur, ita etiam reorum absolutione (16) lætetur. Ignosce maxime his qui non C ante peccarunt. Dominus clementiam tuam conservet. Amen.

EPISTOLA LXII (17).

Quod pridem ad Theodosium *non scripserit, excusat seque ad eum mittere diaconum significans, ut ipsius preces pro quibusdam in Ecclesiæ asylum receptis admittat petit.*

Ambrosius Theodosio imperatori (18).

1. Quamvis proxime scripserim augustæ clemen-

partim, « propinqui semini ; » partim, « propinqui semine ; » alii demum complures, « propinquo semini. » At continuo post cum legeretur in edit. Eras. et seq..) « agnationis ei legitimo jure, sed cognationis copuletur, » etc., Amerb. cum omnibus mss. efferunt, ut in textu.

(7) Mss. aliquot, « tibi filia et filius noster, » etc.

(8) Scripta circa annum 394.

(9) Ita codex Reg. ; edit. autem Rom., « Augustissimo imperatori Theodosio Ambrosius episcopus. »

(10) « Quia res tuas destitui, « hoc desideratur in cod. Reg., sed cum videatur sententiæ integritati necessarium, et satis frequenter in mittendo peccent librarii, loco movendum neutiquam duximus. At vero sequenti versu pro « ita impudens » aptius e mss. restituitur, « Ita imprudens. »

(11) Reg. codex, « Festinavi reverti.... declinandum putaveram, Mediolano abisse cognoveram. »

(12) Eugenium significat post concessam instaurandi sacrilegas paganorum cæremonias licentiam adventantem Mediolanum, de quo adventu vide epist. 57, ad eumdem Eugenium, quæque nos illic e Paulino in Ambrosii Vita observavimus.

(13) Rom. edit.. « veteri restituit sanctitati. » Hoc autem loco designat Ambrosius miracula prorsus insolita, quibus Theodosii victoriam de Eugenio tyranno Deus illustravit : de quibus agetur apertius sequenti epistola.

(14) Ita codex Reg., at edit. Rom. « devotionis et fidei indicium est... in commemorationem victo-D riæ) » minus eleganter.

(15) Rom. edit. : « Omnia habes, et ut summam, etc. »

(16) Ultimæ edit. Paris., « in eorum absolutionem. Non recto sensu, infra vero ubi edit. Rom. perquam apposite, « qui non ante peccarunt, » id est, qui antea cum Maximo non rebellarunt, Reg. cod. habet nihilo deterius, « qui etiam in te peccarunt. » Et his quidem verbis desinit epistola in eo codice ; non displicet tamen exitus, quo finitur in edit., si modo voculam *amen* inde annoveas.

(17) Scripta sub fine anni 394.

(18) Ita codex Reg. ; edit. autem Rom., « Clementissimo principi, ac beatissimo imperatori Theodosio augusto Ambrosius episcopus. »

tiæ tuæ etiam secundo, mihi tamen non satis fuit A velut pari vice sermonis officium reddidisse; cum beneficiis clementiæ tuæ tam frequentibus oppigneratus sim, ut nullis officiis possim compensare quæ debeo, beatissime atque augustissime imperator.

2. Itaque ut prima occasio non prætermittenda fuit, qua per cubicularium tuum clementiæ tuæ gratias agerem, ut alloquii mei officium **1022** repræsentarem; maxime ne desidiæ putaretur fuisse potius quam necessitatis, quod tempore superiore non scripserim. Itaque requirenda mihi causa fuit, qua pietati suæ deferrem debitum salutationis obsequium.

3. Merito autem ad præferendam epistolam meam filium meum Felicem diaconum misi (19), simul ut B mei vicem officii repræsentaret, memoratum (20) quoque pro his qui ad matrem pietatis tuæ Ecclesiam, petentes misericordiam, confugerunt; quorum lacrymas sustinere non potui, quin adventum clementiæ tuæ meis obsecrationibus prævenirem (21).

4. Grande est quod petimus, sed ab eo cui Dominus inaudita et admiranda concessit, ab eo cujus clementiam novimus, et obsidem pietatem tenemus. Unde plus exspectare nos confitemur; quoniam ut te virtute vicisti, ita etiam tua te vincere debes pietate. Victoria enim tua antiquo more vetustisque miraculis, qualis sancto Moysi, et sancto Jesu Nave, et Samueli, atque David, non humana æstimatione, sed cœlestis gratiæ effusione tibi collata censetur (22): hic pietatem æqualem poscimus, cujus merito C tanta victoria ipsa quæsita est.

EPISTOLA LXIII (23).

Vercellensem Ecclesiam episcopo propter intestinas contentiones diutius orbatam dolens, concordiam qua Eusebius olim fuerat electus, laudat; atque Christum in medio sui stantem habere eadem Ecclesia studeat, suadet. Hinc invehitur in Sarmationem et Barbatianum, qui, e monasterio profugi, abstinentiam ac virginitatem quas abjecerant, aliis invidebant. Addit reparatum esse mundum abstinentia; et hæreticos illos Epicuro ipso deteriores: horumque doctrina hominem converti in pecudem; imo infra nonnulla animalia dejici. Laudantur memoratæ virtutes et observandæ proponuntur. Quæ dotes in eligendo episcopo considerandæ: quantumve periculum si vel eligatur indignus vel digno obediatur. Divinam esse debere electionem, electum vero alienum ab iracundia et continentia præcellentem. Quam eximius requiratur in Vercellensi Ecclesia, ubi cum vita clericali monastica conjuncta fuerit ab Eusebio. Hujus ac Dionysii laus, et clericalis monasticæque vitæ comparatio. Post quæ Vercellensibus pulcherrima virtutum præcepta dantur.

Ambrosius, servus Christi, vocatus episcopus Vercellensi Ecclesiæ (24), et iis qui invocant nomen Domini nostri Jesu Christi. Gratia vobis a Deo Patre et unigenito Filio ejus adimpleatur in Spiritu sancto.

1. Conficior dolore quia Ecclesia Domini, quæ est in vobis, sacerdotem adhuc non habet (25), ac sola nunc ex omnibus Liguriæ **1023** atque Æmiliæ Venetiarumque vel cæteris finitimis Italiæ partibus hujusmodi eget officio (26), quod ex ea aliæ sibi Ecclesiæ petere solebant, et quod verecundius est, mihi ascribitur vestra intentio (27), quæ affert impedimentum. Nam cum sint in vobis dissensiones, quomodo possumus aliquid aut nos decernere, aut vos eligere, aut quisquam acquiescere; ut inter dissidentes suspiciat hoc munus, quod inter convenientes vix sustinetur?

2. Hæc illa est confessoris institutio, hæc justorum soboles Patrum, qui sanctum Eusebium quem nunquam ante cognoverant (28), posthabitis civibus, simul ut viderunt et probaverunt: tantumque interfuit, ut probaretur; quantum, ut videretur? Merito vir tantus evasit, quem omnis elegit

(19) Felicem hunc eumdem esse, qui postea ad regendam Bononiensis Ecclesiæ clavum ascitus fuit communis nec parum probabilis opinio est.

(20) Rom. edit., « repræsentaret et memoriam. »

(21) Reg. cod., « qui adventum clementiæ tuæ nostris obsecrationibus prævenirent. » Sed edit. lectio potior est.

(22) Idem cod., « effusione censetur. » Victoriam porro illam de Eugenio tyranno relatam a Theodosio imperatore his Ambrosii litteris causam dedisse narrat Paulinus, ut in Admon. observatum est. D Cæterum cum de prodigiis, quæ Theodosianis partibus subsidio fuerunt, nonnihil ad Expos. Psal. xxxvi, num. 25, notaverimus hoc loco nihil addimus.

(23) Scripta anno 396.

(24) Hæc inscriptio abhorrere videtur ab Ambrosii consuetudine, quem alia simili nusquam alibi usum reperias. Et hanc quidem facile tribueremus audaciæ librariorum, nisi in omnibus omnino cod. inveniretur. Quamobrem verius existimamus eam idcirco a sancto præsule adhibitam, quod Ecclesiæ sibi subditæ pastorali modo scribendum putaverit.

(25) Non Eusebii jam diu defuncti, sed Limenii, quem una cum Ambrosio Aquileiensi concilio subscripsise vidimus, obitu tunc temporis vacabat sedes Vercellensis.

(26) Qui ex his verbis epistolam hanc Ambrosio abjudicandam censent, nihil sane vident; non enim illa de Venetiis urbe, quæ nondum constructa erat, intelligenda: sed de Venetiis regione, quam non solum scriptoribus multo antiquioribus cognitam constat, verum etiam commemorat ipsemet Ambrosius epist. 18, num. 21.

(27) *Intentio*, ut Nannius observat, hic nihil aliud est quam contentio, id est, animorum in sua cujusque opinione pertinacia. Hæc autem Ambrosio imputabatur, quod pro sua metropolitani auctoritate illam sopire et componere teneretur.

(28) Vercellensium episcoporum, qui quidem pervenerint ad nostram memoriam, primum esse hunc Eusebium Ughellus lib. iv *Ital. Sac.* litteris prodit. Cujus fuerit non dicitur ab Ambrosio, sed Hieronymus Sardum fuisse testificatur in hæc verba: « Eusebius natione Sardus, et ex lectore urbis Romanæ Vercellensis Ecclesiæ episcopus, ob confessionem fidei a Constantio principe Scythopolim et inde in Cappadociam relegatus, sub Juliano imperatore ad Ecclesiam reversus... mortuus est Valentiniano et Valente regnantibus. » Hunc ipsum obitum idem in Chronico ponit anno 6 eorumdem imperatorum, quem incidere in annum repar. sal. 371 docet Baronius.

merito creditum quod divino esset elec- o (29), quem omnes postulavissent. Con- .ur ut sequamini exemplum parentum, ı cum a sancto confessore institutos tanto patribus esse oporteat, quanto vos melior ıtituit (30) atque erudivit; modestiæque concordiæ insigne edere, ut congruatis d postulandum sacerdotem.

ım si juxta Dominicam sententiam, quod onvenerit super terram, de omni re quam- ɔtierint, fiet, inquit, illis a Patre meo qui est : « Ubi enim sunt duo vel tres con- ı nomine meo, ibi ego sum in medio eo- *tth.* xviii, 20) : quanto magis ubi plena nine Domini congregatio, ubi universo- ılatio congruit, dubitare nos nequaquam ɔi Dominum Jesum et voluntatis aucto- ɔetitionis arbitrum fore, et ordinationis ı, vel largitorem gratiæ!

.e ergo vos dignos videri, quorum in me- tus sit. Ubi enim pax, ibi Christus; quia .tus (*Ephes.* ii, 14) : ubi justitia, ibi Chri- ı Christus justitia (*I Cor.* i, 30). Sit in me- ım, ut videatis eum : ne dicatur et vobis : autem vestrum stat, quem vos non vide- ı, 26). » Non illum viderunt Judæi, in . crediderunt : nos illum devotione cons- fide cernimus.

igitur in medio vestrum, ut aperiantur i, qui enarrant gloriam Dei (*Psal.* xviii, ıntatem ejus faciatis, et operemini opus videt Jesum, cœli ei aperiuntur, sicut ıt Stephano dicenti : « Ecce video cœlos et Jesus stantem ad dexteram Dei (*Act.* Stabat Jesus quasi advocatus : stabat llicitus, ut **1024** Stephanum athletam tantem juvaret : stabat quasi paratus, ut suum martyrem.

igitur et vobis, ut cum non timeatis se- sedens enim judicat, sicut Daniel dicit : positi sunt, et libri aperti sunt, et anti- rum sedit (*Dan.* vii, 9). » In octogesimo primo psalmo scriptum est : « Deus stetit ɔgatione deorum : in medio autem deos (*Psal.* lxxxi, 1). » Sedens igitur judicat, ıdicat; et judicat de imperfectis, inter

A deos autem dijudicat. Stet vobis ut defensor, ut bonus pastor, ne vos lupi incursent graves.

7. Quo non otiose nostra admonitio deflectit; audio enim venisse ad vos Sarmationem et Barbatianum, vaniloquos homines (31), qui dicant nullum esse abstinentiæ meritum, nullam frugalitatis, nullam virginitatis gratiam, pari omnes æstimari pretio, delirare eos qui jejuniis castigent carnem suam, ut menti subditam faciant. Quod nunquam fecisset, nunquam scripisset ad instituendum alios Paulus apostolus, si deliramentum putasset. Gloriatur itaque dicens : « Sed castigo corpus meum, et servituti redigo; ne aliis prædicans, ipse reprobus inveniar (*I Cor.* ix, 27) : » Ergo qui non castigant corpus suum, et volunt prædicare aliis, ipsi reprobi habentur.

8. An quidquam tam reprobum, quam quod ad B luxuriam, ad corruptelam, ad lasciviam provocat; quam incitamentum libidinis, illecebra voluptatis, incontinentiæ fomes, incendium cupiditatis? Quæ istos Epicureos nova schola misit? Non philosophorum, ut ipsi aiunt, sed imperitorum, qui voluptatem prædicent, delicias suadent, castimoniam nulli usui esse ducant. Fuerunt nobiscum, sed non fuerunt ex nobis (*I Joan.* ii, 17); neque enim pudet dicere, quod dicit evangelista Joannes. Sed hic positi primo jejunabant, intra monasterium continebantur : nullus erat luxuriæ locus, interdicta ludibriosæ disputationi licentia.

9. Hoc delicati non potuerunt ferre. Abierunt foras : deinde volentes redire, non sunt recepti; pleraque enim audieram (32), quæ deberem cavere : monueram, nihil profeceram. Effervescentes itaque disseminare talia cœperunt, quibus incentoC res essent vitiorum omnium miserabiles. Perdiderunt utique quod jejunaverunt : perdiderunt quod se aliquo continuerunt tempore. Nunc itaque diabolico studio invident aliorum operibus bonis, quorum ipsi fructu exciderunt.

10. Quæ virgo audiat nullum præmium esse **1025** integritatis, et non ingemiscat; absit enim ut facile credat, certe ut non studia deponat, et intentionem suæ mentis inflectat? quæ vidua cum compererit (33) nullum esse fructum viduitatis, mallet servare fidem conjugii, et in tristibus degere, quam se credere lætioribus? Quæ conjugii

: electionem et postulationem apte distin- tus noster; ut nimirum illam cleri, hanc isse significet; quemadmodum epist. 15, utramque liquido separavit, de sancto .a loquens : « A Macedonibus obsecratus lectus a sacerdotibus. »

lex Gem., melior auctor instituit. »

os hosce apostatas monachos jam pers- ıctus Ambrosius, Enarr. in Psal. xxxvi, ubi tacito eorum nomine, quam simillima ic dicuntur, in illos scribit. Eorum au- sis ex tetro Joviniani fonte ortum duce- ıjus erroribus agitur, epist. 42 ad Syri-

vet. edit. et mss., nisi quod horum non- nulli habent *plerumque* pro τὸ *pleraque* : illæ vero pro *deberem* ponunt *deberent*; sicut etiam Rom. edit., quæ præterea effert, « caveri. Monueram, nihil profeci. » Intelligitur autem ex istis verbis Ambrosium per se hujus monasterii, in D quo vixerant Sarmation ac Barbatianus, curam gerere, tametsi ei sacerdotem quoque præfecisset, ut testatur Augustinus lib. *De moribus Eccl. Cath.* cap. 33, quocum quæ idem lib. viii, *Confess.* c. 6 de eodem asceterio memorat, conferenda sunt.

(33) Edit. omnes, ac pauci mss., « cum conceperit; » alii mss.; elegantius, « cum compererit. » Et infra cod. Reg., fidem conjugi... aut mentis fragilitate. »

districta vinculo, si audiat quod nullus honos castitatis sit, non possit incuriosa tentari corporis aut mentis facilitate? Et ideo Ecclesia quotidie in lectionibus sacris, in sacerdotum tractatibus laudem pudicitiæ, gloriam integritatis personat.

11. Frustra ergo dicit Apostolus: « Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini fornicariis *(I Cor.* v, 9). » Et ne forte dicant: Non de omnibus mundi nos dicimus fornicariis; sed dicimus quod qui fuerit in Christo baptizatus, haberi jam non debeat fornicarius; sed qualiscunque (34) vita ejus accepta sit Deo; et ideo addidit Apostolus: « Non utique fornicariis hujus mundi (*Ibid.*10); » et infra: « Si quis frater nominatur fornicator (35), aut avarus, aut idolis serviens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax; cum cjusmodi nec cibum quidem sumere. Quid enim mihi de iis qui foris sunt judicare (*Ibid.* 11, 12)? » Et ad Ephesios: Fornicatio autem, et omnis immunditia, et avaritia nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos (*Ephes.* v, 3). » Et statim subinfert: « Hoc enim scitote quod omnis impudicus, aut immundus, aut avarus, quod est idololatria (36), non habet hæreditatem in regno Christi et Dei (*Ibid.*5). » De baptizatis utique dictum liquet; ipsi enim accipiunt hæreditatem, qui baptizantur in morte Christi, et consepeliuntur cun ipso, ut cum ipso resurgant (*Rom.* vi, 3). Ideo hæredes Dei, cohæredes Christi sunt: hæredes Dei; quia transcribitur (37) in eos Dei gratia: cohæredes Christi; quia renovantur in vitam ipsius: hæredes quoque Christi; quia datur illis per mortem ipsius tanquam testatoris hæreditas.

12. Isti igitur magis sibi debent attendere, qui habent quod possint amittere, quam qui non habent. Isti majore agere custodia (38), isti cavere vitiorum illecebras, erroris incitamenta debent, quæ maxime ex cibo potuque oriuntur. Denique

A sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere (*Exod.* xxxii, 6). »

13. Ipse quoque Epicurus, quem isti sibi magis sequendum quam apostolos putant, assertor voluptatis, etsi neget invectricem mali (39) esse voluptatem, non negat tamen ex ea fieri quædam ex quibus generentur mala: denique nec luxuriosorum vitam reprehensibilem videri, quæ repleatur delectationibus; nisi vel doloris, **1026** vel mortis quatiatur metu. Atque hic quam alienus a vero sit, etiam hinc deprehenditur, quod voluptatem in homine Deo auctore creatam asserit principaliter, sicut Philomarus (40) ejus sectator in epitomis suis disputat, et hujus allegat Stoicos (41) esse auctores sententiæ.

B 14. Sed hoc divina Scriptura redarguit, quæ serpentis insidiis atque illecebris infusam Adæ atque Evæ voluptatem (42) docet (*Gen.* iii, 1-4). Siquidem ipse serpens voluptas sit, et ideo variæ ac lubricæ, et velut veneno quodam corruptelarum infectæ passiones voluptatis sint. Appetentia igitur voluptatis constat deceptum Adam excidisse a mandato Dei, et fructu gratiæ. Quomodo igitur voluptas ad paradisum revocare nos potest, quæ sola nos paradiso exuit?

15. Unde et Dominus Jesus volens nos adversus diaboli tentamenta fortiores reddere, certaturus jejunavit (43) (*Matth.* iv, 2); ut sciremus quia aliter illecebras mali non possumus vincere. Denique ipse diabolus primum tentamentorum suorum spiculum de voluptate intorsit, dicens: « Si Filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant (*Ibid.* 3). » Unde ait Dominus: « Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei (*Ibid.* 4), » et noluit facere cum posset, ut magis lectionis studio quam voluptati intendere nos salutari præcepto doceret. Et quia isti jejunandum negant, qua causa Christus jejunaverit, astruant; nisi ut nobis exemplo esset ejus jejunium. Denique in posterioribus docuit

(34) Rom. edit., « Dicant non de omnibus mundi nos dicere fornicariis, sed quod qui fuerit... non debeat fornicarius, qualiscunque, etc.; » omnes vero aliæ, ac mss. ut in contextu. Hic autem error, quo qui baptizatus semel fuisset, negabatur peccare posse, etiam a Joviniano defendebatur, quemadmodum cognoscimus ex August. lib *De hæres* cap. 82.

(35) Rom. edit., « si qui frater nominatur, est fornicator. »

(36) Omnes edit. ac mss. nonnulli, « quod est idololatra; » reliqui magno numero, « quod est idololatria. »

(37) Rom. edit., « quia transmittitur; » aliæ cum mss. prope ad unum, « quia transcribitur. »

(38) Ita vet. edit. cum mss. pluribus potioribusque: at Rom. cum aliis nonnullis, « egere custodia.

(39) Nonnulli mss., « inventricem mali. » Cæterum de eo quod Epicurus ab aliis philosophis, maxime vero a sanctis Patribus corporeæ voluptatis patronus habeatur, licet acriter defendatur a multis auctoribus dictum a nobis est ad lib. i *Offic* cap. 13 num. 50. Hic autem illud unum adjicietur Ambrosium quidquid hoc loco de Epicuri opinionibus memorat, id ex ejus epistola ad Menæceum a Diogene Laert. lib. x proposita. vel, ut Gassendus existimat, e Demarchi libro esse mutuatum.

(40) Mira est in hoc nomine scribendo varietas: edid. vet. præferunt *Philuminaris;* Pom., *Philomarus;* mss. vero, *Filominus*; nonnulli, *Filumiuus.* C Cum porro inter Epicureos nullum sic appellatum reperire sit, haud inviti crederemus eumdem esse, quem Diogenes Laert. initio Philodemum nominat, et cujus etiam meminit Cicero lib. ii *De finib.*, si similiter non sine aliqua diversitate; cum ipsius edit. ac mss. quidam habeant *Polydemum*, alii vero *Philodamum:* quem Gædareum illum esse arbitratur Gassendus, cujus apud Strabonem, lib. xiv, mentio exstat.

(41) Edit. vet., « allegat historicos » Rom. et omnes mss., « allegat stoicos. »

(42) Mss. aliquot partim, « infusam illatamque Evæ voluptatem, » partim, « infusam illam tanquam Ævæ voluptatem; » cæteri, et omnes edit. ut in contextu. Infra vero, ubi edit. et quidam mss., « voluptatis sint. Appetentia igitur voluptatis; » complures mss. exhibent, « voluptatis sint appetentia. igitur voluptate, » etc.

(43) Nonnulli mss., « reddere certaturos, jejunavit.

sile malum posse, nisi nostro vinci jejunio, A
: « Hoc genus dæmoniorum non ejicitur nisi ione et jejunio (*Matth.* xvii, 20). »

Quid etiam sibi vult Scriptura, quæ docet je-e Petrum, et jejunanti atque oranti de bap-s gentibus revelatum mysterium (*Act.* x, 10-si ut ostenderet etiam ipsos sanctos, cum nt, tunc fieri præstantiores? Denique Moyses ijunaret, legem accepit (*Deut.* ix, 9). Et ideo cum jejunaret, edoctus est Novi Testamenti n. Daniel quoque jejunii merito ora clausit i, futurorumque temporum vidit negotia (*Dan.*)-32; ix, 20-27). Aut quæ nobis salus esse nisi jejunio eluerimus peccata nostra; cum ura dicat : Jejunium, et eleemosyna a peccarat (44) (*Tob.* xii, 9).

B
Qui sunt ergo hi præceptores novi, qui meri-cludant jejunii? Nonne gentilium vox ista entium. « Manducemus et bibamus (*Isa.* xxii, ios bene irridet Apostolus dicens : « Si se-m hominem pugnavi Ephesi ad bestias, quid rodest, si mortui non resurgunt? Manduce-
1027 et bibamus; cras enim moriemur (*I* v, 32), » hoc est : Quid mihi profuit usque rtem contentio, nisi ut hominem redimerem (45)? Quia frustra redimitur, si nulla est esurrectionis. Ac per hoc, spe omni resur-iis amissa, manducemus et bibamus : non mus fructum præsentium, qui futurorum nul-nemus. Illorum ergo est cibis et potibus in-e, qui nihil post mortem suam sperant.

C
Denique Epicurei dicunt assertores volupta-ia mors nihil ad nos (46); quod enim dissol-insensible est; quod autem insensibile, nihil s. Quo demonstrant corpore se tantum, non vivere : nec animæ fungi, sed carnis solius e, qui secessione animæ corporisque dissol-nus suæ vitæ omne existiment, perire merita na, atque animæ omnem vigorem, totos se re cum corporis sensu, nihil reliquiarum su-e animæ, cum ipsum corpus non statim re-ur. Prius ergo dissolvitur anima quam corpus; secundum suam opinionem vel carnem et ossa lerare debeant, quæ post mortem supersunt; secundum veram autem assertionem negare non debeant resurrectionis gratiam?

18. Merito ergo hos redarguens Apostolus, monet nos ne talibus labamur opinionibus, dicens : « Nolite seduci, corrumpunt mores bonos colloquia mala. Sobrii estote juste (47), et nolite peccare (*I Cor.* xv, 33-34); ignorantiam enim Dei quidam habent. Bonum ergo sobrietas; quia peccatum ebrietas est.

19. Quid quod ille ipse Epicurus defensor, voluptatis, cujus ideo frequentem facimus mentionem, ut hos aut gentilium discipulos, et epicoreum probemus sectam sequi; aut illum ipsum, quem ipsi philosophi a suo excludunt consortio tanquam patronum luxuriæ, tolerabiliorem his esse doceamus? Clamat ergo ille, ut Demarchus (48) asserit, quia non potationes, neque comessationes, nec filiorum soboles, nec feminarum copulæ, nec piscium copia aliorumque hujusmodi, quæ splendido usui parantur convivii, suavem vitam faciant, sed sobria disputatio. Denique addidit quod ii copiis convivii moderate utantur, qui non immoderate eas quærunt. Succo solo pane vel aqua qui libenter utitur, depulsit deliciarum epulas; quia multæ ex his generantur molestiæ. Etiam alibi dicunt : Non immoderatæ epulæ, non potationes voluptatis suavitatem generant, sed continens vita.

1028 20. Cum igitur illos abdicaverit philosophia, hos non excludit Ecclesia? quidem et illi quod malæ causæ habent (49), se assertionibus suis impugnant frequenter. Nam etsi principalis eorum sententia sit quod nullam suavitatem voluptatis putent, nisi quæ cibo potuque percipiatur; tamen intelligentes in tam reprehensibili definitione versari se sine summo dedecore non posse, ac deseri ab omnibus, fuco quodam probabilium disputationum eam colorare voluerunt; adeo ut diceret quidam ex iis : dum studemus delectationi per epulas et cantus, amisimus eam quæ per verbi, quo solo salvi esse possumus, infunditur perceptionem.

21. Nonne isti dispares, discolores in hac multiformi disputatione nobis videntur? Quos adeo Scriptura condemnat, ut non præterierit eos quos Apostolus (50) redarguebat, dicente Luca in Actibus apostolorum, qui eum librum historico stylo scri-

Gem. codex, « a pœna liberat. »

Ita omnes edit. ac pars mss.; reliqui autem « redimerem eum, qui frustra. » Iterum vero, D os cum mss. aliquot, et Rom. edit., « resur-nis amissa, » vet. edit. cum mss. aliis præ-, « redemptionis amissa. »

Habetur ista sententia in Epicuri epist., *ad ceum,* et adhuc liquidius in ejus « Ratis sen-; » unde hanc ipsam refert Laertius. Cæte-e opinione hujus philosophi circa mortalita-nimæ, idem plane quod Ambrosius, testantur Hieronymus lib. ii *Contra Jovin.* et Augus-lib. vi *Confess.* cap. 16, atque alii bene multi.

Septem mss, « Sobrii estote et justi; « cæ-omnes edit., « Sobrii estote juste. » Melius, oquidem habetur in textu Apostoli, ἐκνήψατε :.

Quod e Demarcho hic refert Ambrosius, le-quoque in epist. ad Menæceum jam non semel citata. Id a Gassendo lib. iii *De vita episc.* observatum est, ubi ejusdem Demarchi mentio negatur alibi, quam apud doctorem nostrum, usquam fieri. Sed oppido quem probabile est non alium hunc esse ab Hermacho Epicuri discipulo, qui eidem in secta et disciplina successit, et plures libros edidit in Platonem et Platonicos, ut ex Diog. Laertio cognoscere est. Et certe non ita inter se discrepant *Hermachus* atque *Demarchus*, ut non unum pro alio facile a scriptoribus accipi possit.

(49) Eras. et seq. edit., « quod malam causam habeat : » Amerb. et omnes mss., « quod malæ causæ habent. » Non incommode idem enim signat, ac quod in malis causis fit, solet, etc.

(50) Mss. aliquot, « præterierit quod eos Apostolus, » Infra vero ubi omnes edit, et mss. longe plurimi, « historico stylo; » nonnulli habent, « stoico stylo. » Perperam, alibi enim ab Ambrosio stylum beati Lucæ historicum esse observatum est.

psit : « Quidam autem epicurei et stoici philosophi disputabant cum eo, et quidam dicebant : « Quid sibi vult hic seminiverbius ? Alii autem : Novorum dæmoniorum videtur pronuntiator esse (*Act.* xvii, 18). »

22. Ex hoc tamen numero non immunis gratiæ abiit Apostolus. Siquidem etiam Dionysius Areopagites cum Damari (51) uxore sua, aliisque multis credidit. Itaque illi doctissimorum et eloquentium cœtus simplici disputatione victos se esse credentium exemplo manifestarunt. Quid igitur sibi isti volunt, qui tentant eos pervertere, quos acquisivit Apostolus, quos redemit Christus sanguine suo ? Quod asserunt (52) baptizatos intendere non debere virtutum disciplinis, nihil illis obesse comessationes, nihil voluptatum affluentiam, insipientes esse eos qui iis careant : virgines oportere nubere, filios facere : similiter et viduas iterare, quod semel male viri admistione expertæ sint ; etiamsi se continere possint, errare eas quæ nolint iterare copulam.

23. Quid ergo ? Placet ut hominem exuentes, induamus pecudem : et exspoliantes Christum, vestiamur aut supervestiamur amictus diaboli ? Sed cum ipsi doctores gentium ne honestatem quidem cum voluptate copulandam putaverint, eo quod pecudem viderentur cum homine includere : nos ut belluinos usus humano infundamus pectori, et rationabili menti inscribamus (53) irrationabiles ritus ferarum ?

24. 25. Quanquam multa genera sint animantium, **1029** quæ amisso pari, concubitu indulgere nesciant (54), et tanquam solitariæ vitæ ævum exigant : plurima quoque herbis vescantur simplicibus nec alias nisi fonte (55) puro sitim restinguere noverint : canes quoque videas frequenter interdicto cibo temperare solitos, ut jejuna fame ora suspendant, si imperetur abstinentia. Ab hoc igitur revocantur homines, quod didicerunt per hominem etiam mutæ non prævaricari bestiæ ?

26. Quid autem pulchrius abstinentia, quæ facit etiam juventutis annos senescere, ut fiat morum senectus ? Namque ut redundantia ciborum ac temulenta etiam maturior ætas calescit ; ita mitigatur juventutis ferocitas epularum parcimonia, irriguoque fontis. Exterior (56) ignis aquæ infusione exstinguitur, non mirum si etiam interior æstus corporis fluviali potu refrigeratur cibo enim flamma alitur ac deficit. Siquidem (57) fennm, stipula, lignum, oleum ; atque hujusmodi alimenta ignis sunt, quibus pascitur : ea si detrahas, vel non suggeras, etiam ignis sopitur. Similiter ergo vapor corporis cibo alitur aut minuitur ; cibo excitatur, cibo solvitur. Luxuria igitur mater libidinis est.

27. Quid quod naturæ conveniens temperantia est, atque illi divinæ legi, quæ in ipso rerum ortu omnium fontes potui, fructus arborum esui dedit ? Vinum post diluvium justus ad tentationem sui reperit (*Gen.* ix, 20). Utamur ergo temperantiæ naturali cibo, utinamque possimus ! Sed quia non omnes fortes, ideo Apostolus ait : « Vino modico utere propter frequentes tuas infirmitates (*I Tim.* v, 23). Non ergo propter voluptatem bibendum est, sed propter infirmitatem. Pro remedio igitur parcius, non pro deliciis redundantius.

28. Denique Elias, queir Dominus ad virtutis erudiebat perfectionem, ad caput suum collyridam (58) et vas aquæ reperit, et ideo in virtute escæ illius quadraginta diebus jejunavit (*III Reg.* xix, 6, 8). Patres nostri, cum mare transirent pedibus, aquam non vinum bibebant (*Exod.* xvii, 6). Daniel et Hebræi pueri patrio cibo, et aquæ potu, ille furorem leonum repressit, illi ardentem ignem innoxio videre tactu circa membra sua pasci (*Dan.* i, 12 ; xiv, 30, 31 ; iii, 9).

29. Et quid de viris loquar ? Judith luxurioso Holophernis haudquaquam inflexa (59) convivio, solo titulo sobrietatis desperatum lacertis virilibus reportavit triumphum, patriam obsidione exuit, ducem militiæ suis manibus occidit (*Judith* xii, 19 ; xiii, 10). Exemplum evidens, quod et illum terribilem populis bellatorem virum luxuria sua emollivit, et hanc feminam temperantia cibi fortiorem **1030** viris fecit. Non hic in sexu suo victa est natura, sed in cibo suo vicit. Esther regem super-

(51) Ita omnes edit. ac plures mss., excepta Rom. edit., ubi habetur, « muliere sua ; » mss. alii etiam non pauci pro *Damari* legunt partim *Damali*, partim *Damale*. Adeo libraris proclive erat in propriis nominibus peccare. Non hic autem solum, sed alibi quoque Damarim Dionysii Areopagitæ conjugem facit Ambrosius.

(52) Omnes edit., Quid est quo passerunt ; » cum mss. omittunt, « quid est ; » at nonnulli pro « quod asserunt, » habent, « qui asserunt. » Infra vero ubi omnes edit. et plures mss., « virili admistione, » in quibusdam cod. legitur « virili amissione, » Non malo sensu.

(53) Rom. edit. sola, « nos et belluinos usus humano infundemus pectori, et rationabili menti inscribemus. » Non male ; quidem sed haud minus elegans est nostra lectio, quippe qua exclamatio cum quadam stomachatione exprimitur.

(54) Turturem indicat sanctus præsul, quam toto cap. 19 lib. i *Hexaem.* ob tam insignem continentiam pulchre commendat, strictius vero serm. 19 in *psal.* cxiii, num. 13 et alibi.

(55) Edit. Amerb., « nec alios nisi fonte ; » Eras. et seq., *nec alio.* etc. ; mss. vero prope ad unum, ut in textu. Infra etiam ubi omnes edit. et quidam mss., « canesque videamus, » mss. multo plures nobiscum faciunt.

(56) Omnes edit. « irriguoque fontis : et exterior (Rom., *Et si exterior*) ignis aquæ infusione ; » mss. nonnulli : « irriguoque fonte exterior ignis atque infusione ; » alii nobis patrocinantur.

(57) Læt. codex, « refrigeratur, ac deficit, cibo enim flamma alitur, siquidem, » etc.

(58) Græcis κολλύρα et κολλυρίς, panis est subcinericius, de quo vide Vossii Etym. in voce *Collyrium*.

(59) Vet. edit. et mss. aliquot, « Holopherni haudquaquam inflexit ; mss., « inflexi convivio ; » cæterorum aliqui, « Holophernis haudquaquam infelici delectata convivio, » alii ac Rom. edit. ut in textu. Sed et pro « lacertis virilibus, » in quibusdam legitur, « lacerti viribus. » Non ita male.

nis inclinavit jejuniis (*Esther*. IV, 16). Anna
ita (60) quatuor annos in viduitate sua jeju-
obsecrationibus in templo die ac nocte ser-
Christum agnovit (*Luc*. II, 37, 38), quem
is abstinentiæ magister et quidam novus
am angelus annuntiavit (*Matth*. III, 4, 11,

stultum Elisæum qui silvestribus grumis (61)
ris pascebat prophetas (*IV Reg*. IV, 39)!
norem Scripturarum Esdram, qui memoria
aras reddidit (*II Esdr*. VIII, 2)! insipientem
n, qui gloriatur in jejuniis (*II Cor*. XI, 27);
l prosunt jejunia!
Sed quomodo non prosunt, quibus vitia pur-
? Quæ si deferas cum humilitate, cum mise-
ia, ut Isaias Spiritu divino locutus est, ossa
nguescent, et eris sicut hortus ebrius (*Isa*.
11). Pinguescit igitur anima tua, virtutesque
piritali adipe jejunii, et fructus tui multipli-
ubertate mentis tuæ; ut sit in te sobrietatis
as (62), sicut illud est poculum, de quo ait
eta: « Et poculum tuum inebrians quam præ-
i est (*Psal*. XXII, 5)! »
Sed non illa solum laudabilis, quæ parca est
im temperantia, sed etiam illa quæ concupi-
æ. Denique scriptum est: « Post concupi-
as tuas ne eas, et a voluptate tua vetare (63).
eris animæ tuæ concupiscentiam, gaudio eris
is tuis (*Eccli*. XVIII, 30, 31); » et infra. « Vi-
it mulieres apostatare faciunt etiam sapientes
. XIX, 2). » Unde et Paulus etiam in ipsis
giis temperantiam docet (*I Cor*. VII, 5); est
velut quidam adulter incontinens in matrimo-
ui legem apostolicam prævaricatur.
Quid autem loquar quanta sit virginitatis
(64), quæ meruit a Christo elegi, ut esset
corporale Dei templum, in qua corporaliter,
imus (*Coloss*. II, 9), habitavit plenitudo divi-
i? Virgo genuit mundi salutem, virgo peperit
universorum. Sola ergo non debet esse vir-
s, quæ omnibus in Christo profuit? Virgo
rit, quem mundus iste capere ac sustinere
otest. Qui cum ex Mariæ nasceretur utero,
llis tamen (65) septum pudoris, et inteme-
virginitatis conservavit signacula. Itaque in
ae Christus reperit, quod suum esse vellet,
sibi omnium Dominus assumeret. Per virum autem et mulierem caro ejecta de paradiso, per virginem juncta est Deo.

34. Quid de altera Moysi sorore Maria loquar, quæ feminei dux agminis, pedes transmisit pelagi freta (*Exod*. XV, 20)? Quo munere autem venerabilis Thecla etiam leonibus fuit; ut ad pedes **1031** prædæ suæ stratæ impastæ bestiæ sacrum deferrent jejunium (66); nec procaci oculo virginem, nec ungue violarent aspero; quoniam et ipso aspectu virginitatis violatur sanctitas.

35. Denique qua reverentia virginitatis locutus est sanctus Apostolus: « De virginibus præceptum Domini non habeo, consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus a Domino (*I Cor*. VII, 25). » Præceptum non habet, consilium habet; non enim præcipitur quod supra legem est: sed magis dato suadetur consilio. Nec autoritas præsumitur, sed demonstratur gratia: nec a quocunque demonstratur, sed ab eo qui misericordiam Domini meruit. Horum ergo meliora quam apostolorum consilia? Apostolus dicit: « Consilium do; » isti dissuadendum putant (67), ne qua studeat virginitati.

36. Cujus quantam laudem brevi versiculo propheta expresserit, vel potius Christus in propheta, debemus cognoscere. « Hortus, inquit, clausus soror mea Sponsa, hortus clausus, fons signatus (*Cant*. IV, 12). » Christus hoc dicit ad Ecclesiam, quam vult esse virginem, sine macula, sine ruga. Bonus hortus virginitas, quæ plurimos boni ferat fructus odoris. « Hortus clausus; » quia undique vallata est muro castitatis. « Fons signatus; » eo quod virginitas sit fons et origo pudicitiæ, quæ inviolata custodiat integritatis signacula: in quo fonte imago Dei luceat, quia cum munditia corporis congruit etiam puritas simplicitatis.

37. Nec potest dubitare quisquam quod Ecclesia virgo sit, quam etiam in Corinthiis despondit apostolus Paulus, virginem castam assignare Christo (*II Cor*. XI, 2). In superiore igitur Epistola dat consilium, et existimat bonum esse munus virginitatis (*I Cor*. VII, 26), ut nullis instantis sæculi turbetur necessitatibus, nulla illuvie coinquinetur, nullis exagitetur procellis: in posteriore sponsor est Christo, quod virginitatem Ecclesiæ in illius plebis consignare possit integritate.

38. Responde mihi nunc, Paule, qua ratione propter instantem necessitatem des consilium (*Ibid*.)?

Codex Remig. et Reg., « octoginta tres. »
Vet. edit. ac mss. nonnulli, « qui sylvestri-
amis. » Rom. edit.,... *glumis*; optime cæteri
« qui sylvestribus grumis. » Nam quidquid
um est grumus dicitur, unde ipsemet Ambro-
ib. *De Elia et Jejun*. cap. 6, num. 18, in eam-
ententiam ait: « Vitis agrestis grumulis men-
nerabat. »
Edit., « in te sobria ebrietas. »
Cod. Læt., Gem. et Big., « a voluptate tua
are. »
Omnes edit., « virginitatis gloria; » omnes
« virginitatis gratia. »
Ita mss. prope universi; nonnulli tamen et edit., « genitale tamen, etc.; » obiter autem animadverte quam aperte pronuntiet de Mariæ post partum integritate etiam corporea, et consule quæ nos ad lib. II in *Luc*. num. 57, nec non ad epist. 42, n. 4, observavimus.

(66) Rom. edit., « sacro deferrent jejunio; » reliquæ ac mss., « sacrum deferrent jejunium; » quidam, *different*, minime male, cum idem hic esset ac producerent. Theclæ porro exemplum, sicut et subjecta ratiocinia quam sint Ambrosio in causa simili familiaria, supervacaneum putamus admonere.

(67) Mss. non pauci, « dicit: Consilio, isti dissuadendum. »

Quoniam « qui sine uxore est, sollicitus, inquit, est A quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo (*Ibid.* 32). » Et addidit: « Et mulier innupta et virgo cogitat quæ sunt Domini; ut sit sancta corpore et spiritu (*Ibid.* 34). » Habet igitur murum suum adversus mundi hujus turbines, et ideo septo divinæ munita protectionis (68) nullis sæculi flabris inquietatur. Bonum ergo consilium, quia in consilio utilitas est, in præcepto laqueus. Consilium invitat voluntarios, præceptum astringit invitos. Si qua ergo secuta fuerit consilium, et eam non pœnituerit, acquisivit utilitatem: si quam vero pænituerit, non habet quod accuset Apostolum; ipsa enim de infirmitate sua judicare debuit: et ideo sibi voluntatis suæ rea est, cujus graviore quam ferre potest, laqueo se ac nodo ligavit.

39. Itaque tanquam bonus medicus, qui et fortibus stabilitatem virtutis conservare cupiat, et infirmis salubritatem dare, aliis dat consilium, aliis demonstrat remedium: « Qui infirmus est, **1032** olera manducet (*Rom.* XIV, 2), » accipiat uxorem: qui validior est, fortiorem virtutis cibum expetat (69). Meritoque adjungit: « Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis; et hoc judicavit in corde suo servare virginem suam, bene facit. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: et qui non jungit, melius facit. Mulier vincta est legi, quanto tempore vir ejus vivit. Quod si dormierit vir ejus, liberata est: cui vult nubat, tantum in Domino. Beatior autem erit, si sic permanserit, secundum meum consilium, puto enim, et ego Spiritum Dei habeo (*I Cor.* VII, 37-40). » Hoc est consilium Dei habere, explorare diligenter omnia; et quæ meliora sunt, suadere; quæ tutiora, demonstrare.

40. Providus ductor multas ostendit vias, ut qua vult unusquisque, quam sibi accommodam arbitratur, incedat; dummodo occurrat, quo possit in castris prætendere. Bona virginitatis via, sed sublimis et ardua validiores requirit. Bona etiam viduitatis, non tam difficilis, ut superior: sed confragosa et aspera cautiores exigit. Bona etiam matrimonii, plana et directa longiore circuitu ad castra sanctorum pervenit, ea plurimos recipit. Sunt ergo virginitatis præmia, sunt merita viduitatis, est etiam conjugali pudicitiæ locus. Gradus singularum sunt et incrementa virtutum.

41. State igitur in corde vestro, ne quis vos subruat, ne quis possit subvertere. Docuit nos Apostolus quid sit stare, hoc est, quod Moysi dictum est: « Locus enim in quo tu stas, terra sa (*Exod.* III, 5), » nemo enim stat, nisi qui f nisi qui fixus stat sui cordis sententia. Alib legimus: « Tu autem hic sta mecum (*Deut.* Utrumque ad Moysen a Domino dictum « Ubi tu stas, terra sancta est, » et: « Hic stan hoc est, mecum stas, si stes in Ecclesia. Ip locus est sanctus, ipsa terra fecunda sanct opima virtutum messibus.

42. Sta ergo in Ecclesia, sta ubi tibi app ego tecum sum. Ubi est Ecclesia, ibi fir statio tuæ mentis est: ibi fundamentum an ubi tibi de rubo apparui. Tu rubus, eg ignis in rubo, ego in carne. Propterea ig tibi luceam, ut tuas spinas, ut tua peccat B mam, et meam tibi demonstrem gratiam.

43. Stantes ergo in corde vestro lupos fi Ecclesia quærentes prædam tollere. Non sit desidia, non sit pravum os, lingua amarior in concilio vanitatis sedere; scriptum es « Non sedi in concilio vanitatis (*Psal.* x Nolite audire detrahentes de proximis, auditis alios, provocemini, ut et ipsi d proximis, et dicatur unicuique vestrum: « adversus fratrem tuum detrahebas (*Psal.* xl

44. Sedentes detrahunt, stantes autem D benedicunt, quibus dicitur: « Ecce nunc be Dominum, omnes servi Domini, qui statis Domini (*Psal.* CXXXIII, 1). » Qui sedet, ut d reo usu loquar, quasi otioso resolvitur corp C atque **1033** intentionem mentis relaxat. tem speculator providus, explorator impig vigil custos, qui prætendit in castris. Bell que strenuus ante exspectatum stat in agm qui vult adversarii consilia prævenire.

45. Qui stat, « videat ne cadat (*I Cor.* Qui stat, obtrectare nesci; otiosorum etenim sunt, quibus obtrectatio seritur, malignita tur. Unde ait propheta: Odio habui congreg malignorum, et cum impiis non sedebo (*Ps* 5): » Et in tricesimo sexto psalmo, quem pr refersit moralibus (72), in principio statim « Noli malignari inter malignantes, neque æm fueris facientes iniquitatem (*Psal.* XXXVI, 1 lignitas plus nocet quam malitia; quia ma nec puram simplicitatem habet, nec aperta D tiam: sed absconditam malevolentiam. Di autem caventur occulta, quam quæ sunt Unde et Salvator noster a spiritibus malig cavendum admonet, quod nos blandarum sp luptatum capiant, cæterarumque rerum simu

(68) Paris. quædam edit., « munita perfectionis. »

(69) Mss. aliquot, « virtutis cibum exspectet. »

(70) Edit. vet. cum paucis mss., « quasi otio resolvitur corpore, » Rom... *corporis;* alii mss. partim « quasi otio resolvitur corpora; » partim ut nos in textu.

(71) Rom. edit., « ante exspectatum prælium. » Minus commode; ibi enim intelligitur tempus, estque manifesta imitatio versus Virg. e lib. IV *Georg.:*

Ante exspectatum positis stat in ordine castr

quem jam retulimus ad locutionem isti simil *De fuga sæculi*, cap. 8, num. 47.

(72) Ita omnes edit. ac mss. aliquot; « quem præceptis; » nonnulli, « in præce fert moralibus. »

(73) Mss. Big. et Gem., « a spiritalibu gnis. »

mbitionem, honorem, avaritiam, divitias, iam potentiæ lenocinia prætendunt.

ue cum in omni actu, tum maxime in etitione, abesse dedet malignitas, in quo atur omnium : ut placito et pacifico indiratur vir omnibus, qui eligatur ex omnii medeatur omnibus : Etenim « mansue-, cordis medicus est (*Prov.* XIV, 30). » medicum etiam Dominus in Evangelio st, dicens : « Non opus est sanis medicus, i male habent (*Matth.* IX, 13). » us medicus, qui infirmitates nostras susnavit ægritudines et tamen iste, sicut tum, non se honorificavit fieri summum m : sed qui locutus est ad eum, Pater dis meus es tu, ego hodie genui te (*Hebr.* B Sicut et alibi dicit : « Tu es sacerdos in secundum ordinem Melchisedech (*Ibid.* quoniam typus futurus erat sacerdotum ideo carnem suscepit; « ut in diebus carpreces et supplicationes Deo Patri cum oce et lacrymis offerret : et ex iis quæ st, quamvis esset Filius Dei, discere vibedientiam, quam nos doceret, ut nobis tor salutis (*Ibid.* 7, 8). » Denique con- passionibus tanquam consummatus itatem dedit omnibus, peccatum tulit om-

o et Aaron sacerdotem ipse elegit (*Num.* ut non humana cupiditas in eligendo saræponderaret, sed gratia Dei; non voluntatio, nec propria assumptio, sed cœlestis ut is offerat munera pro peccatis, qui fici pro peccantibus : quia et ipse, inquit, firmitatem. Non sibi quis honorem debet sed vocari a Deo, sicut et Aaron ; et ita non exegit, sed accepit sacerdotium , 4, 5).

49. Denique cum ab Aaron per genus ccessio, generis magis teneret hæredes, stitiæ consortes ; propterea ad typum ilhisedech, quem in Veteri Testamento leerus Melchisedech, verus rex pacis, verus D tiæ venit; hoc enim habet nominis inter- « sine patre, sine matre, sine generatioenumeratione, neque initium dierum, nem vitæ habens (*Hebr.* VII, 3) ; » quod et n Dei refertur, qui matrem in illa divina one nescivit, patrem in hoc Virginis Mariæ oravit ; ex Patre solo natus ante sæcula, ne sola ortus in hoc sæculo, initium diesere utique non potuit, qui erat in principmodo autem vitæ finem haberet, qui vitæ

A auctor omnibus est? « ipse principium et finis omnium (*Apoc.* I, 8). Sed refertur et ad exemplum, ut tanquam sine patre et sine matre sacerdos esse debeat ; in quo non generis nobilitas, sed morum eligatur gratia, et virtutum prærogativa.

50. Sit in eo fides et morum maturitas : non alterum sine altero, sed utrumque in uno cum bonis operibus conveniat et factis. Unde nos apostolus Paulus eorum vult esse imitatores qui per fidem, inquit (*Hebr.* XI, 9), et patientiam possident repromissiones Abrahæ, qui per patientiam promissæ sibi benedictionis meruit accipere et possidere gratiam. Imitatores nos sancti Aaron David propheta debere esse admonet, qui eum inter sanctos Domini ad imitandum nobis constituit, dicens : Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus, et Samuel inter invocantes nomen ejus (*Psal.* XCVIII, 6). »

51. Dignus plane vir qui sequendus proponatur omnibus ; nam cum dira mors propter contumaces in plebem serperet, medium se inter viventes morientesque objecit, ut mortem statueret (76), nec plures perirent (*Num.* XVI, 48). Vere vir mentis et animi sacerdotalis, qui se pro Domini grege quasi pastor bonus pio objiceret affectu. Itaque infregit aculeum mortis, impetum tenuit, transitum negavit. Pietas meritum (77) adjuvit, quia pro ipsis se obtulit qui resistebant.

52. Discant igitur dissidentes timere Domini commotionem, sacerdotes placare (78). Quid? Dathan et Abiron et Core nonne propter dissensio- C nem hiatus terræ absorbuit (*Ibid.* 32, 33)? Nam cum instigassent Core et Dathan et Abiron ducentos quinquaginta viros (79) adversus Moysen et Aaron, ut separarent se ab iis, insurrexerunt illi dicentes : « Satis sit vobis quod tota Synagoga, omnes sancti, et in ipsis Dominus (80) (*Ibid.* 3). »

53. Unde iratus Dominus locutus est ad omnem Synagogam. Consideravit et novit Dominus qui sunt ejus (*II Tim.* II, 19), et sanctos adduxit ad se : et quos non elegit, non adduxit ad se. Et jussit Dominus, ut eligerent sibi arulas, et incensum ponerent. Core et omnes, qui cum eo insurrexerant adversum Moysen et Aaron sacerdotes Domini ; ut qui electus esset a Domino, ipse 1035 sanctus confirmaretur inter Levitas Domini.

54. Et dixit Moyses ad Core : « Audite me, filii Levi, numquid hoc pusillum est vobis, quod separavit vos Deus a Synagoga Israel, et adduxit vos ad se, ut ministraretis ministeria Tabernaculi Domini (*Num.* XVI, 8.9)? » Et infra : Quæritis Sacerdotio fungi, sic tu et omnis synagoga tua congregata ad Deum? Et Aaron quid est, quia murmuratis de eo?

on pauci mss., « sine generatione (Reg., *nealogia*), sine numeratione ; » alii cod. c editi, ut in textu.
Iss. aliquot, « eligatur, gratia virtutum. ativa in eo fides, etc. »
dit· Eras. et seq., « ut sisteret ; » Amerb. maximo numero, « ut statueret ; » qua lo- Ambrosium etiam alibi non semel usum vidimus.

(77) Non pauci mss., « pietatis meritum. »

(78) Mss. etiam complures, « timere Dominum, commotionem sacerdotis placare. »

(79) Nonnulli mss., « quadringinta viros.... omnes sancti et ipse Dominus. »

(80) Nonnulli mss., « et ipse Dominus. »

55. Consideratis igitur, quæ offensionis causæ exstiterint, quod sacerdotio fungi indigni vellent, et propterea dissiderent, quod immurmurarent improbantes in sacerdotis sui electione judicium Dei : propterea totum populum metus ingens corripuit, pœnæ terror involvit universos (81). Obsecrantibus tamen omnibus, ne paucorum insolentia omnes perirent, designantur sceleris rei, et a totius populi corpore ducenti quinquaginta cum auctoribus suis separantur viri, immugiens terra in medio plebis scinditur, aperitur in profundum sinus, abripiuntur noxii, et ita ab omnibus mundi hujus ablegantur elementis ; ut nec aerem haustu, nec cœlum visu, nec mare tactu, nec terram contaminarent sepulcro.

56. Cessavit pœna, non cessavit malitia : ex hoc ipso immurmuratio exorta populi, quod per sacerdotes perisset populus. Quia indignatione Dominus perdidisset omnes, nisi Moysi et Aaron primi precibus inflexus, post etiam objectu sacerdotis sui Aaron, maluisset ingratos majore veniæ pudore donare iis, quorum abnuebant gratiam.

57. Ipsa prophetissa Maria quæ cum fratribus pede transmeaverat freta maris, quia Æthiopissæ mysterium adhuc nesciens, immurmuraverat adversus fratrem Moysen, lepræ maculis inhorruit ; ut vix tanto esset absoluta contagio ; nisi Moyses rogasset (*Num.* XII, 10-15). Quamvis ad typum Synagogæ illa refertur admurmuratio, quæ Æthiopissæ istius, id est, Ecclesiæ ex gentibus sacramentum ignorans ; quotidiano immurmurat convicio, et invidet ei plebi cujus fide etiam ipsa exuetur a perfidiæ suæ lepra, secundum quod legimus, quia « cæcitas ex parte in Israel contigit, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret (*Rom.* XI, 25, 26). »

58. Et ut advertamus quia in sacerdotibus divina magis quam humana operatur gratia, una ex multis, quas Moyses per tribus acceperat et recondiderat, virga Aaron floruit : atque ita divini judicii munus spectandum in sacerdote populus advertit, ac destitit parem sibi humano judicio vindicare gratiam, qui ante parem sibi prærogativam competere arbitrabatur. Virga autem illa quid aliud ostendit, nisi quod nunquam sacerdotalis marcescat gratia, et in summa humilitate habeat in suo munere commissæ sibi florem potestatis, vel quia id quoque ad mysterium refertur ? Nec otiose prope exitum vitæ Aaron sacerdotis hoc factum putamus. Declarari videtur populus, senior, sacerdotalis longævæ infidelitatis vetustate cariosus, quod ultimis temporibus imitatione Ecclesiæ 1036 reformatus in studia fidei

A et devotionis (82), emortuum jam tot sæculis rediviva gratia florem remittat.

59. Quid autem illud significat, quod post defunctum Aaron non universo populo, sed soli Moysi qui est in sacerdotibus Domini, imperavit Deus ut exuviis Aaron sacerdotis filium ejus indueret Eleazarum (*Num.* XX, 26) ; nisi ut cognosceremus quod sacerdos sacerdotem consecrare debeat (83), et ipse eum induere vestimentis, hoc est, virtutibus sacerdotalibus : ad tunc si nihil ei deesse indumentorum adverterit sacerdotalium, et apte quadrare omnia, sacris eum adhibeat altaribus ? Supplicaturus enim pro populo (84), elegi a
B Domino, et probari debet a sacerdotibus ; ne quid sit, quod in ipso graviter offendat, cujus officium est pro aliorum offensa intervenire. Neque enim mediocris virtus sacerdotalis est, cui cavendum non solum ne gravioribus flagitiis sit affinis, sed ne minimis quidem ; ut si promptus ad misericordiam, promissum non remordeat, lapsum revocet, compatiatur dolori, mansuetudinem teneat, pietatem diligat, iram repellat vel decoquat : sit quidam lituus plebis excitandæ ad devotionem mirificandæ ad tranquillitatem.

60. Vetus dictum est : Assuesce unus esse ; ut vita tua quamdam picturam exprimat, eamdem servans semper imaginem, quam acceperit. Quomodo potest unus esse, qui nunc iracundia inflammatur,
C nunc indignatione gravi exæstuat, nunc vultu excandescit, nunc pallore immutatur, per momenta varius et discolor: Sed esto, sit naturæ irasci, aut plerumque causæ ; hominis est tamen temperare iracundiam, non leonino raptari furore, ut non norit mansuescere, clamores non serere (85), nec acerbare familiare jurgium ; scriptum est enim : « Vir iracundus effodit peccatum (*Prov.* XV, 18). » Non est unus duplici corde, non est unus qui se cohibere nescit in iracundia, de quo pulchre David ait : « Irascimini, et nolite peccare (*Psal.* IV, 5). » Non iram imperat, sed indulget naturæ : quam homo prævenire non potest, mitigare potest. Ergo etsi irascimur, affectus noster motum recipiat secundum naturam, non pecca-
D tum præter naturam. Quis enim ferat, si ipse se gubernare nequeat, qui alios gubernandos receperit ?

61. Ideoque Apostolus formam dedit, quia et episcopum esse oportet irreprehensibilem (*I Tim.* III, 2) : et alibi ait : « Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, non superbum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum (*Tit.* I, 7). » Nam quomodo conveniunt sibi dispensatis misericordia, et cupientis avaritia ?

(81) Codex Gem., « invasit universos. »

(82) Quidam mss., « in studia fidæ devotionis. »

(83) Episcopalem consecrationem non nisi a sacerdotibus, hoc est ab episcopis fieri oportere expressis verbis ostendit sanctus doctor, nec ambigue etiam quam parum juris populo in episcopali electione semper fuerit, dum nullas illius partes hic commemorat, satis innuit.

(84) Pauci mss.; « Supplicator enim pro populo. »

(85) Ita omnes mss,; at contra omnes edit., « raptari furore, non norit assuescere clamore, non serere, etc. »

62. Hæc posui, quæ cavenda acceperim: virtutum autem magister Apostolus est, qui cum patientia redarguendos doceat contradicentes, qui « unius uxoris virum (*Ibid.* 6) » præcipiat esse, non quo exsortem excludat conjugii (nam hoc supra legem præcepti est), sed ut conjugali castimonia servet ablutionis suæ gratiam (86) : neque iterum **1037** ut filios in sacerdotio creare apostolica invitetur auctoritate; habentem enim dixit filios, non facientem neque conjugium iterare.

63. Quod ideo non prætermisi, quia plerique ita argumententur unius uxoris virum dici post baptismum habitæ (87); eo quod baptismo vitium sit ablutum, quo afferebatur impedimentum. Et vita quidem atque peccata diluuntur omnia; ut si quis contaminaverit suum corpus cum plurimis, quas nulla conjugii lege sociaverit, remittantur ei omnia : sed conjugia non resolvuntur, si quis iteraverit; culpa enim lavacro, non lex solvitur : nulla enim culpa conjugii, sed lex est. Quod legis est igitur, non remittitur, quasi culpa : sed tenetur, quasi lex. Ideo et Apostolus legem posuit, dicens : Si quis sine crimine est, unius uxoris vir (dist. 26, cap. *Qui sine*). Ergo qui sine crimine est, unius uxoris vir, tenetur ad legem sacerdotii suscipiendi : qui autem iteraverit conjugium, culpam quidem non habet coinquinati, sed prærogativa exuitur sacerdotis.

64. Diximus quid legis sit, dicamus etiam quid rationis. Sed prius cognoscamus non solum hoc Apostolum de episcopo et presbytero statuisse, sed etiam Patres in concilio Nicæni (88) tractatus addidisse, neque clericum quemquam debere esse, qui secunda conjugia sortitus sit. Quomodo enim potest, consolari viduam, honorare, cohortari ad custodiendam viduitatem, servandam marito fidem, quam ipse priori conjugio non reservaverit? Aut quid interesset inter populum et sacerdotem, si iisdem astringerentur legibus? Debet præponderare vita sacerdotis, sicut præponderat gratia; nam qui alios præceptis suis ligat, debet ipse legitima præcepta in se custodire.

65. Quam resistebam ne ordinarer! Postremo cum cogerer, saltem ordinatio protelaretur! Sed non voluit præscriptio (89), prævaluit impressio. Tamen ordinationem meam occidentales episcopi judicio, orientales etiam exemplo probarunt. Et tamen neophytus (dist. 61, cap. *Neophytus*) prohibetur **1038** ordinari, ne extollatur superbia. Si dilatio ordinationi defuit, vis cogentis est; si non deest humilitas competens sacerdotio, ubi causa non hæret, vitium non imputatur.

66. Quod si in aliis Ecclesiis tanta suppetit ordinandi sacerdotis consideratio, quanta cura expetitur in Vercellensi Ecclesia, ubi duo pariter exigi videntur ab episcopo, monasterii continentia, et disciplina Ecclesiæ? Hæc enim primus in Occidentis partibus (90) diversa inter se Eusebius sanctæ memoriæ conjunxit; ut et in civitate positus insti-

(86) Codex Vall., « absolutionis gratiam. »

(87) Big. cod., « unius uxoris dici potest baptismum habitæ; » rectius alii, ut nos in textu. Operæ autem pretium fuerit, quæ hic de monogamia et continentia sacerdotali traduntur, cum iis quæ disputantur lib. I *Offic.* cap. 50, num. 257 et 258, componere, nec non observationem a nobis illic subjectam consulere.

(88) Rom. edit. et pauci mss., « in concilii Nicæni tractatu : » alii mss. aliquot, « in concilio Nicæno tractatus; » reliqui, et vet. edit., « in concilio Nicæni tractatus; » sicut etiam legitur in ant. edit. Gratiani, et aliorum. At vero quoquo modo legamus hunc locum, difficultate sua non carebit. Etenim cum canones concilii Nicæni tantum 20 habeantur, in quorum nullo de bigamis ad clericatum non admittendis quidquam dicitur, quid his verbis indicet Ambrosius, incertum est. Baronius et qui eum sequuntur, cuneum sibi videntur huic modo invenisse, dum præter hos 20 canones dicunt alios quosdam ab eadem synodo conditos esse, qui ad ætatem nostram non pervenerint. Verumtamen, pace tantorum virorum, inquisitio Afrorum antistitum qui temporibus Bonifacii ac Zozimi, missis Alexandriam atque Antiochiam ad quærendos eosdem canones legatis, tantum 20 receperunt : vetera ejusdem synodi exemplaria, in quibus totidem inveniuntur; nam quod 22 habet Rufinus, nihil est, cum ille 4 e duobus divisis effecerit : postremo testimonia Theodoreti lib. I, cap. 8, et Hincmari Rhemensis epist. *ad Laudunensem* non plures Nicænos canones fuisse quam 20 palam faciunt. Quare nonnulli quidem de numero eorum non dissentiunt, sed ii negant agi de canonibus a doctore nostro, quem tractatus tantum, hac de re in Nicæno concilio habitos, non autem canones conditos testari dicant. At vero cum præmiserit Ambrosius, quid Apostolus de episcopo et presbytero statuerit, manifestum est eum quid in memorata synodo de diacono et subdiacono decretum fuerit, subjecisse : neque hunc locum alio sensu posse intelligi. Nobis igitur nihil occurrit verisimilius, quam si dicamus canonem illum ex alio concilio Nicænis canonibus in eo codice, quo utebatur sanctus antistes, additum esse, quo ille in fraudem inductus fuerit, sicut in simili re alii non pauci. Sed neque ullum movere debet, quod habetur, « neque clericum quemquam, » etc.; vocem enim « clericum, » ad diaconos et subdiaconos restringi constat, quemadmodum verba quoque Leonis Magni ex epist. 12, *ad Anastas.*, cap. 4, ubi scribitur : « Nam cum extra clericorum ordinem constitutis nuptiarum societati.. nec subdiaconis quidem connubium carnale conceditur. » Quibus verbis subdiaconos ac superiores ordines intra clericorum classem includere voluit sanctus Papa, non autem inferiores, cum his uxorum copula permitteretur.

(89) *Præscriptio* idem hic sonat ac ecclesiastica seu canonica constitutio : *impressio* autem vis est atque impetus popularis. Frequenter porro de electione sua conqueri solet Ambrosius, exempli causa lib. I *de Offic.* cap. 1, num. 4, lib. II *de Pœnit.* cap. 8, num. 72, et alibi. Quod autem adjungit ordinationem suam ab orientalibus episcopis exemplo fuisse comprobatam, Baronius et alii post eum intelligendum censent de Nectario Constantinopolitano, de quo satis abunde a nobis dictum ad epist. 13, num. 3.

(90) Hanc institutionem Baronius ad an. 328 ab Eusebio tum factam censet, cum ab Ægypto, quo legatus a Romano Pontifice missus fuerat, ad suos rediit. Sed cum Ambrosius non monachorum Ægyptiorum, ut Baronius asserit sed Eliæ, Elisæi ac Baptistæ exemplis Eusebium ductum memoret, ut

tuta monachorum teneret, et Ecclesiam regeret jejunii sobrietate. Multum enim adjumenti accedit ad sacerdotis gratiam, si ad studium abstinentiæ, et ad normam integritatis juventutem astringat, et vernantes intra urbem abdicet usu urbis (91) et conversatione.

67. Hinc illi processerunt viri, Elias, Elisæus, Joannes, Elisabeth (92), qui pelliceis tunicis et caprinis exuviis induti, inopes atque egentes, angustiis et doloribus afflicti, in solitudinibus errabant inter alta et condensa montium, invia rupium, speluncarum horrida (93), fovearum vadosa, quorum conversatione dignus orbis terrarum non erat. Hinc illi Daniel, Ananias, Azarias, Misael, qui in aula regia pascebantur, jejunio alebantur tanquam in desertis, cibo aspero, potuque obvio. Meritoque regii servuli regnis prævaluerunt (94), et captivitatem decusso jugo contempserunt, potestates subegerunt, elementa vicerunt, naturam ignis exstinxerunt, hebetarunt flammas, obtuderunt aciem gladii, strinxerunt leonum ora; et ubi infirmiores fieri æstimabantur, ibi fortiores reperiebantur : non refugiebant ludibria humana, quia cœlestia sperabant præmia : non horrebant tenebras carceris, quibus æterni luminis gratia refulgebat.

68. Hos secutus Eusebius sanctus exivit de terra sua, et de cognatione sua, et domestico otio peregrinationem prætulit. Pro fide quoque **1039** exsilii dura præoptavit atque elegit, conjuncto sibi sanctæ memoriæ Dionysio (95), qui posthabuit imperatoris amicitiam exsilio voluntario. Itaque memorabiles viri circumdati armis, vallati exercitu, cum raperentur de Ecclesia majore, triumphabant de imperio : quia contumelia terrestri mercabantur mentis fortitudinem, regni potentiam, quibus militaris manus (96) armorum strepitus extorquere non potuit fidem, subegerunt bestialis animi feritatem, quæ

A nocere sanctis nequivit. Ira enim regis, ira leonis, ut in Proverbiis habes (*Prov.* XIX, 12).

69. Confessus est victum se esse, qui rogabat ut mutarent sententiam : sed illi validiorem calamum suum ferreis gladiis arbitrabantur. Denique vulnerata est perfidia, ut occideret, non est vulnerata sanctorum fides : non desiderarunt patrium sepulcrum, quibus reservabatur cœleste domicilium. Erraverunt toto orbe, ut nihil habentes, et possidentes omnia (*II Cor.* VI, 10). Quocunque missi essent, locus deliciarum putabatur; neque enim illis quidquam deerat, quibus fides locuples abundabat. Denique locupletabant alios, ipsi inopes ad sumptum opimi ad gratiam. Tentabantur, sed non mortificabantur, in jejuniis, in laboribus, in custodiis, in vigiliis. Evaserunt de infirmitate fortes

B (*Hebr.* XI, 34). Non exspectabant deliciarum illecebras, quos saginabat fames : non adurebat eos torrida æstas, quibus refrigerabat æternæ spes gratiæ : non frangebant glacialis plagæ frigida (97), quibus ferventi spiritu vernabat devotio : non verebantur vincula hominum, quos Jesus solverat : non desiderabant redimi a morte, qui præsumebant a Christo resuscitari.

70. Denique sanctus Dionysius exegit votis, ut in exsilio vitam poneret, ne regressus confusa institutis seu usu infidelium studia plebis aut cleri inveniret : meruitque hanc gratiam ut pacem Domini tranquillo affectu secum referret. Itaque ut Eusebius sanctus prior levavit vexillum confessionis, ita beatus Dionysius in exsilii locis priori marty-

C ribus (98) titulo vitam exhalavit.

71. Hæc igitur patientia in sancto Eusebio monasterii coaluit usu, et durioris observationis consuetudine hausit laborum tolerantiam. Namque hæc duo in attentiore Christianorum devotione præstantiora esse quis ambigat, clericorum officia, et monachorum instituta? Ista ad commoditatem (99) et

monasticam vitam conjungeret cum clericali, nihil prohibet quominus conjunctionem hanc ea legatione priorem arbitremur.

(91) Nonnulli mss., « abducat usu urbis. »

(92) Mss. aliquot, et edit. Rom. omittunt *Elisabeth* : at omissionis causam putamus esse, quod eam vocem in gignendi casu positam non adverterunt; phrasi enim Græca, » Joannes Elisabeth, » supple filius.

(93) Mss. nonnulli, « speluncarum horrea. »

(94) Edit. Amerb. atque Eras., « regis prævaluerunt. » Gill. ac Rom., « regi prævaluerunt; « mss. vero ut in textu.

(95) Quemadmodum Eusebius Vercellensis ac Dionysius Medialanensis propterea in exsilium a Valente imperatore pulsi fuerint, quod in Mediolanensi concilio recusaverint Athanasii subscribere condemnationi, explicat Athanasius ipse in epist. ad Solitarios, Hilarius extrema epist. ad Constant., Socrates, Sozomenus, Sulp. Severus, et alii.

(96) Ita. mss. prope ad unum : edit. vero dictionem *manus* non agnoscebant.

(97) Rom. edit. et mss. aliquot, « quos... gloriæ... plagæ frigora; » vet. edit., « quos.... gratiæ.... *plagæ frigiditas*; » mss. autem magno numero, ut *in contextu*.

(98) Omnes edit. et mss, nonnulli, « propiori martyribus (quidam, *martyrii*) titulo : » alii multo plures, *priori*, etc., quod magis videtur huic loco congruere, ut cruento sed brevi martyrio diuturni exsilii labores ac molestiæ, in quibus vitam finivit Dionysius, præferantur. Ejus porro obitum in civitate Retroiensi provinciæ Cappadociæ anno 371 vel 374 VIII Kal. Jun. contigisse memorant Baronius ad annum 375, Ughellus tomo IV, et Bollandi continuatores. Quod autem ad Eusebium, is in sermonibus duobus Ambrosii nomine hactenus evulgatis, quos Ughellus ex ms. allegat ante annos 1000, ut putat, scripto, dicitur inter cruciatus ab Arianis ipsi adhibitos exspirasse. Attamen verisimile, ut Baronius ad ann. 371 observat, minime videtur Ambrosium hoc loco id vel prætermissurum, vel secundum vet. edit. lectionem Dionysio priores in Eusebium delaturum fuisse, si hujus exsilium cruentus exitus coronasset. Sed alibi de iisdem illis sermonibus ac de utroque sancto confessore dicturi sumus.

(99) Omnes edit. ac pauci mss. « ad comitatem alii vero mss., majori numero, « ad commoditatem, » nimirum ut proximorum necessitatibus inserviat, et se accommodet : sic etiam moralitas Ambrosio idem est ac morum facilitas.

moralitatem disciplina, illa ad abstinentiam assuefacta atque patientiam: hæc velut in quodam theatro, illa in secreto : spectatur ista, illa absconditur. Ideo **1040** bonus athleta ait : « Spectaculum facti sumus huic mundo et angelis (*I Cor.* IV, 9). » Dignus sane qui spectaretur ab angelis, cum luctaretur, ut ad Christi bravium perveniret ; cum certaret, ut in terris vitam angelorum institueret, in cœlo nequitiam angelorum refelleret: colluctabatur enim nequitiis spiritalibus. Merito mundus eum spectabat, ut mundus imitaretur.

72. Hæc ergo vita in stadio, illa in spelunca : hæc adversus confusionem sæculi, illa adversus carnis appetentiam : hæc subjiciens, illa refugiens corporis voluptates : hæc gratior, illa tutior : hæc se ipsam regens, illa semet ipsam coercens : utraque tamen se abnegans, ut fiat Christi, quia perfectis dictum est : « Qui vult post me venire, abneget se ipsum sibi, et tollat crucem suam, et sequatur me (*Matth.* XVI, 24). » Sequitur ergo Christum, qui potest dicere : « Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus (*Galat.* II, 20). »

73. Negabat se Paulus, cum sciens quia vincula et tribulationes eum manerent in Jerusalem, voluntarius se offerret periculis, dicens: « Nec facio animam meam chariorem mihi, dummodo consummem cursum meum, et ministerium verbi, quod accepi a Domino Jesu (*Act.* XX, 24). » Denique circumstantibus plurimis, plorantibus et obsecrantibus, non reflexit animum : ita fides prompta dura sui censor est!

74. Hæc ergo dimicat, illa se removet: hæc illecebras vincit, illa refugit: huic mundus triumphatur, illi exsulat : huic mundus crucifigitur (*Galat.* VI, 14), vel ipsa mundo, illi ignoratur: huic plura tentamenta, et ideo major victoria; illi infrequentior lapsus, facilior custodia.

75. Denique ipse Elias, ut confirmaretur verbum (1) oris ejus, missus est a Domino, ut se ad torrentem absconderet Chorath (*III Reg.* XVII, 3). Minabatur Achab, minabatur Jezabel, timuit Elias et exsurrexit, et iterum in virtute escæ intelligibilis quadraginta diebus ambulavit, et quadraginta noctibus usque ad montem Dei Choreb, et introivit in speluncam, et requievit ibi; et sic postea missus est, ut ungeret reges (*III Reg.* XIX, 8-16). Duratus igitur ad patientiam est solitudinum incolatu, et tanquam pastus ad virtutis adipalem agresti alimento processit fortior.

76. Joannes quoque in deserto adolevit, et Dominum baptizavit (2) (*Luc.* III, 2, 21); et constantiam illic prius exercuit, ut postea regem increparet.

77. Et quia de sancti Eliæ habitatione deserti nomina locorum non otiosa quasi feriati præterivimus, quid significent repetendum videtur. Missus est Elias ad torrentem Chorath, ibi eum corvi alebant, mane panem afferebant, **1041** ad vesperam carnes. Non immerito mane panis afferebatur, quia confirmat cor hominis (*Psal.* CIII, 15). Quo enim cibo nisi mystico aleretur propheta? Ad vesperam caro ministrabatur. Intellige quæ legis, quia Chorath intellectus est (3); Choreb omne cor, vel quasi cor dicitur, Bersabee quoque puteus septimi, aut juramenti Latina interpretatio est.

78. Primum Elias in Bersabee concessit ad sanctæ legis mysteria, divinique juris sacramenta: postea ad torrentem mittitur, ad illum fluminis impetum, qui lætificat civitatem Dei (*Psal* XLV, 5). Utrumque advertis unius auctoris Testamentum: vetus Scriptura quasi puteus profunda atque obscurior, unde cum labore haurias: non plena, quia adhuc qui impleret eam, non venerat. Denique postea ait: « Non veni legem solvere, sed implere (*Matth.* V, 17). » Ideo ad fluvium transire sanctus a Domino jubetur (*III Reg.* XVII, 3): quoniam qui de novo Testamento biberit, non solum flumen est, sed etiam flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ (*Joan.* VII, 38), flumina intellectus, flumina cogitationis (4), flumina spiritalia : quæ tamen perfidiæ aruerunt tempore, ne sacrilegi biberent, potarent perfidi.

79. Ibi prophetam Domini agnoscebant corvi, quem non agnoscebant Judæi. Pascebant corvi (*III Reg.* XVII, 6), quem genus regale illud et nobile persequebatur. Quæ est Jezabel, quæ persequebatur nisi Synagoga, vane fluens, vane abundans Scripturis, quas neque custodit, neque intelligit? Qui corvi pascebant, nisi quorum pulli eum invocant, quorum « jumentis dat escam, » ut legimus, « pullis corvorum invocantibus eum (*Psal.* CXLVI, 9)? » Sciebant illi corvi, quem pascerent : qui juxta intellectum erant, et ad illum cognitionis sacræ fluvium escam vehebant.

80. Pascit prophetam, qui intelligit, qui custodit quæ scripta sunt. Dat ei succum fides nostra, dat ei alimentum noster profectus : mentes ille nostras sensusque pascitur (5), in nostro sermo ejus intellectu epulatur. Damus ei mane panem, qui in lumine Evangelii positi, conferimus ei nostri firma-

(1) Mss. aliquot, « ut infirmaretur verbum, » etc.

(2) Ita vet. edit. pluresque mss. Rom. autem edit. cum aliis cod. nonnullis omittunt, « et Dominum baptizavit. »

(3) In lib. *de Fuga sæculi*, cap. 6, num. 34, *Chorad* exponitur *cognitio*; sed *Oreb* vel, ut scribitur in mss., *Choreb*, in eodem libro dicitur *exsiccatio*, et vulgo etiam explicatur *siccitas, desertum, destructio et gladius*, a quibus interpretationibus hoc loco non parum Ambrosius recedit, sed haud dubie alius cujuspiam scriptoris auctoritatem secutus. Quod vero ad vocem *Bersabee* seu *Betsabee*, illam ejus explicationem omnes proponunt.

(4) Ita mss. prope ad unum: omnes vero edit., « flumina cognitionis. »

(5) Rom. edit. sola, « ille sensu nostro pascitur. » At eadem cum aliis non post multa, « his jejuna diu ; » mss. autem utrobique ut nos in textu.

menta cordis. His alitur, his viget, his jejunantium replet ora, quibus Judæorum perfidia nullum fidei cibum subministrabat. Jejunus est illic omnis sermo propheticus, cujus adipem interiorem non vident, exesus et tenuis, qui impinguare eorum fauces non potest.

81. Fortasse ideo deferebant ad vesperam carnes, quasi fortiores cibos, quos infirmi ingenio Corinthii non poterant sumere; et ideo lacte potabantur apostolico (*I Cor.* III, 2). Esca ergo fortior ad vesperam mundi hujus deferebatur, mane panis. Et ideo quia Dominus hanc ministrari mandavit **1042** alimoniam, bene illud propheticum dici ei hoc loco convenit: « Exitu matutino et vespere delectabis (6) (*Psal.* LXIV, 9): » et infra: « Parasti cibum illorum, quia ita est præparatio ejus (*Ibid.* 10). »

82. Sed satis de magistro dictum puto; nunc discipulorum vitam persequamur, qui in illam se laudem induerunt, hymnis dies ac noctes personant. Hæc nempe angelorum militia est semper esse in Dei laudibus, orationibus conciliare crebris, atque exorare Dominum: student lectioni, vel operibus (7) continuis mentem occupant, separati a cœtu mulierum, sibi ipsi invicem tutam præbent custodiam. Qualis hæc vita, in qua nihil sit quod timeas, et quod imiteris plurimum adest? Jejunii labor compensatur mentis placiditate, levatur usu, sustentatur otio, aut fallitur negotio: non oneratur mundi sollicitudine, non occupatur alienis molestiis, non urgetur urbanis discursibus.

83. Huic vel servando, vel edocendo muneri advertitis qualis adhibendus magister sit, quem reperire possumus, si vestra unanimitas aspiret, si vos donetis invicem vobis (*Ephes.* IV, 32), si quis ab altero se læsum putat (8). Non enim hæc sola est forma justitiæ, ut non lædas eum, qui te non læserit; sed etiam illa, ut etiam ei remittas, qui te læserit. Lædimur plerumque fraude alterius, dolo proximi: numquid hoc virtutis putamus, ut dolum dolo ulciscamur, fraudem referamus fraudibus? Etenim si justitia virtus est, crimine debet vacare, nec improbitatem improbitate refellere (9). Quæ enim virtus hæc a te fieri, quod in altero ipse punias? Contagio ista improbitatis non ultio est: nihil autem interest cui malefacias, utrum justo, an injusto, cum te malefacere non oporteat. Neque distat quomodo malignus sis, utrum vindicandi studio (10),

A an voto nocendi; cum malignitas in utroque genere non careat reprehensione. Nam malignum esse ab injusto nihil distat: ideoque tibi dictum est: « Noli malignus esse inter malignantes, neque æmulatus fueris facientes iniquitatem (*Psal.* XXXVI, 1); » et supra idem ait: « Odio habui congregationem malignantium (*Psal.* XXV, 5). » Omnes utique complexus est, nullum excepit: malignitatem tenuit, non causam interrogavit.

84. Quæ autem melior forma quam justitiæ divinæ? Dicit enim Dei Filius: « Diligite inimicos vestros (*Matth.* V, 44). » Et iterum dicit: « Orate pro persequentibus et calumniantibus vos (*Ibid.*). » Eousque perfectis studium adimit ultionis, ut lædentium charitatem imperet (11). Et quoniam in veteri Scriptura dixerat: « Mihi vindictam, et ego
B retribuam (*Deut.* XXXII, 35), » in Evangelio ait orandum pro iis qui læserint, ne in eos vindicet, qui vindicandum promisit: vult enim ex tua dimittere voluntate, in quo **1043** ex sua convenitur promissione. Quod si vindictam requiris, habes quia injustus amplius suis punitur opinionibus, quam judiciariis severitatibus.

85. Et quoniam nemo potest esse sine aliquibus adversis, id agamus, ne nobis nostro vitio (12) adversa accidant. Nemo enim gravius alieno condemnatur judicio, quam insipiens suo, qui sibi auctor est malorum. Unde molesta et plena contentionis declinemus negotia, quæ neque fructum habent, et impedimentum afferunt. Quanquam id agere debemus, ne nos arbitrii nostri pœniteat, aut facti:
C prudentis est enim prospicere, ne frequenter eum pœniteat sui; nunquam enim pœnitere solius est Dei. Quis vero justitiæ fructus, nisi mentis tranquillitas? Aut quid est juste vivere, nisi cum tranquillitate vivere? Qualis forma fuerit domini, talis totius domus est status. Quod si domui quæruntur ista, quanto magis in Ecclesia, « ubi et dives et pauper, servus et liber, Græcus et Scytha, honoratus et plebeius, omnes in Christo unum sumus (*Coloss.* III, 11)? »

86. Nemo præsumat, quia dives est, plus sibi deferendum. Ille est dives in Ecclesia, qui fide dives est; fideli enim (13) totus mundus divitiarum est (*Prov.* XX, 6). Quid mirum si mundum fidelis possidet, qui possidet Christi hæreditatem, quæ pretiosior
D est mundo? « Sanguine pretioso redempi estis (*I Petr.* I, 19), » omnibus utique, non solis pecuniosis di-

(6) Sic omnes edit. ac mss. nonnulli: alii vero plures, « exitus matutinos et vesperis; » quidam etiam, « exitus matutini et vespere delectabis. »

(7) Omnes edit. et quidam mss., « Dominum student, oratione vel operibus; » etc. mss. autem plures ac probatiores nobiscum faciunt.

(8) Eras. et seq. edit., « se læsum non putat; » sed abest negatio ab Amerb. et cunctis mss. nec eam quoque sensus admittit. Nam qui se læsum non putat, quod alteri remittat, nihil habet.

(9) Mss. aliquot, « vacare, probitate improbitatem refellere; » in quibusdam etiam omittitur vox *probitate.*

(10) Rom. edit, sola, « justo vindicandi studio. » Cæterum videtur Ambrosius varias causas, quibus dissidium in Ecclesia Vercellensi nutriebatur, ac episcopi retardabatur electio, hic perstringere.

(11) Mss. aliquam multi, « charitatem impleret. » Non satis recte.

(12) Omnes edit., « nostro judicio... condemnari potest; » optime vero propemodum omnes mss., « nostro vitio..... condemnatur. »

(13) Ita mss., edit. vero, « qui pauperi non sibi dives est. In Ecclesia fidelis dives est; fidelis enim, » etc.

ctum est. Sed si vultis divites esse, sequimini dicentem : « Sancti in omni conversatione estote (*Ibid.* 15). » Non solis divitibus dicit, sed omnibus ; quia sine discrimine personarum judicat, ut bonus testis ejus Apostolus dicit : Et ideo non in remissione, non in fastidio, non in exaltatione cordis : sed « in timore, inquit, hoc incolatus vestri tempore conversamini (*Ibid.* 17). » Tempus accepistis hac in terra, non perpetuitatem : ipsi tempore utamini qui sciatis vos migraturos.

87. Nolite in divitiis confidere, qui omnia illa hic relinquuntur, sola vos comitabitur fides. Erit sane etiam justitia comes, si fides prævia sit. Quid vos palpant divitiæ ? « Non auro vel argento, » non possessionibus, non sericis vestibus, « de vana vestra conversatione redempti estis : sed pretioso sanguine Christi Jesu (*Ibid.* 18, 19). » Ille ergo dives est, qui fuerit hæres Dei, Christi cohæres. Noli pauperem contemnere, ille te divitem fecit. Noli egentem fastidire : « Iste pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum (*Psal.* XXXIII, 7). » Noli inopem refutare : et Christus pauper factus est, cum dives esset : sed propter te pauper factus est, ut te inopia (14) sua divitem faceret. Noli quasi dives te attollere : sine pecunia misit apostolos suos.

88. Denique primus eorum dixit : « Argentum et aurum non habeo (*Act.* III, 6). » Gloriatur in paupertate, quasi refugiat contaminationem. « Argentum, inquit, et aurum non habeo ; » non, aurum et argentum. Nescit ordinem, qui nescit usum (15). « Argentum et aurum non habeo ; sed fidem habeo. Satis dives sum **1044** in nomine Jesu, quod super omne nomen est (*Philipp.* II, 9). Argentum non habeo, sed nec requiro ; aurum non habeo, sed nec desidero : sed habeo quod vos divites non habetis, habeo quod pluris esse etiam vos arbitremini, et dono pauperibus ; ut in nomine Jesu dicam : « Convalescite, manus remissæ, et genua dissoluta (*Isa.* XXXV, 3). »

89. Sed si vultis divites esse, estote pauperes. Tunc eritis per omnia divites, si fueritis pauperes spiritu (*Matth.* V, 3) : non census divitem, sed animus facit.

90. Sunt qui se humiliant in multis divitiis, et recte, ac prudenter ; satis enim dives omnibus naturæ lex est, cui cito invenias, quo abundet : cupiditatibus autem omnis divitiarum abundantia inopia est. Denique nemo pauper nascitur, sed fit. Non ergo naturæ paupertas, sed opinionis est ; ideoque cito invenitur dives naturæ, difficile cupiditati. Etenim quo plus unusquisque acquisierit,

A plus sitit, et quasi quadam inardescit ebrietate cupiditatum suarum.

92. Quid quasi necessarium quæritis cumulum divitiarum ? Nihil tam necessarium, quam cognoscere quid non sit necessarium. Quid in carnem retorquetis excusationem ? Non corporis venter (16) insatiabilem, sed mentis avaritia facit. Numquid caro spem futuri abstulit ? Numquid caro spiritalis gratiæ suavitatem ademit ? Numquid caro fidem impedivit ? Numquid caro aliquid tanquam furiosis dominis, vanis opinionibus adjudicavit ? Plus amat caro moderatam frugalitatem, qua exutur onere, induitur salubritate ; quia sollicitudinem deponit, assumit tranquillitatem.

92. Sed nec ipsæ divitiæ vituperabiles. Denique « redemptio animæ viri, divitiæ ejus (*Prov.* XIII, 9) ; » quoniam qui pauperi donat, redimit animam B suam. Est ergo et his materialibus divitiis virtuti locus. Quasi gubernatores estis in magno mari. Si quis bene gubernat suum navigium, cito transit fretum, ut perveniat ad portum : qui autem nescit regere suum censum, onere suo mergitur. Ideo scriptum est : « Possessio divitum civitas firmissima (*Prov.* X, 15). »

93. Quæ est ista, nisi Jerusalem, quæ in cœlo est, in qua regnum est Dei ? Bona hæc possessio, quæ fructus perpetuos facit. Bona possessio, quæ non hic relinquitur, sed illic possidetur. In hac possessione qui fuerit, dicit : « Portio mea Dominus (*Psal.* CXVIII, 57). » Non dicit : Portio mea ab illis usque ad illos porrecta et diffusa terminos. Non dicit : Portio mea inter illos vicinos, nisi forte C inter apostolos, inter prophetas, inter sanctos Domini ; hæc est enim justa portio. Non dicit : Portio mea in pratis, non in silvis, non in campis ; nisi forte in campis silvæ, in quibus invenitur Ecclesia de qua scriptum est : « Invenimus eam in campis silvæ (*Psal.* CXXXI, 6). » Non dicit : Portio mea greges equorum. « Mendax enim equus ad salutem (*Psal.* XXXII, 17). » Non dicit : Portio mea armenta boum , **1045** asini, oves : nisi forte inter illa se numerat armenta, quæ agnoscunt possessorem suum : et in illa asina vult consortium habere, quæ non refugit præsepe Christi (*Isa.* I, 3) : et illa ovis sibi portio est, quæ ad immolandum ducta est, et ille « Agnus coram tondente sine voce, qui non aperuit os suum (*Isa.* LIII, 7) ; » cujus in humilitatem judicium exaltatum est. Bene D ait : *Coram tondente*, quia superflua, non propria in illa deposuit cruce : qui corpus exuit, non divinitatem amisit.

94. Non quicunque ergo dicit (16) : « Portio mea Dominus. » Non avarus dicit : quia venit avaritia,

(14) Edit. Amerb. atque Erasm, « et Christus pauper factus est, ut te inopia, » etc. Rom., « et Christus propter te pauper factus est ; cum esset dives : ut te inopia, » etc. Gill. autem et mss. optime locum restituunt, ut in corpore.

(15) Sic mss. magno numero : edit. autem Gill. ac Rom. « non habeo. Aurum et argentum nescit ordine, qui nescit usu ; » at in Amerb. ac Eras. nec non in mss. quibusdam lacuna est.

(16) Codex Colb. unus, « Non corporis cura. »

(19) Quidquid hoc et seq. num. dicitur, tantam affinitatem habet cum expositione hujus ipsius versiculi serm. 12 in Psal. CXVIII, num. 38 et 39, ut negare nequeat idem hic factum ab Ambrosio,

et dicit : Mea portio es, ego te subditum habui, mihi servisti, mihi te in illo auro vendidisti, mihi te in illa possessione adjudicasti. Non dicit luxuriosus : Portio mea Christus, qui venit luxuria, et dicit : Mea portio es, ego te in illo mihi mancipavi convivio, illis te cepi epularum retibus, ego te ad dictum teneo gulæ tuæ chirographo. An ignoras quia charius fuit mensæ tuæ quam vitæ pretium? Tuo te judicio revinco : nega, si potes, sed negare non potes. Denique nihil ad vitam reservasti, totum ad mensam expendisti. Non potest dicere adulter : « Portio mea Dominus ; » quia venit libido, et dicit : Ego sum tibi portio, mihi te in illius adolescentulæ addixisti amore, id illius nocte meretricis in meas leges, in mea jura migrasti. Non dicit proditor : Portio mea Christus ; quia statim irruit in eum nequitia mali (18), et dicit : Fallit te, Domine Jesu, meus est iste.

95. Habemus exemplum, quia cum Judas pane a Christo accepisset, immisit se in cor ejus diabolus (*Joan.* XIII, 2), quasi possessionem suam vindicans, quasi portionis suæ jus retinens, quasi dicens : Non est tuus iste, sed meus : meus certe minister, tuus proditor : meus plane iste est. Denique tecum recumbit, et mihi servit : tecum epulatur, et mecum pascitur : a te panem accepit, a me pecuniam : tecum bibit, et mihi tuum sanguinem vendidit. Quam vera diceret, probavit. Denique Christus recessit ab eo, ipse quoque Judas reliquit Jesum, secutus diabolum.

96. Quam multos dominos habet, qui unum refugerit! Sed nos non refugiamus. Quis refugiat eum quem sequuntur alligati vinculis, sed vinculis voluntariis, quæ solvunt, non alligant, quibus vincti vinculis gloriantur dicentes : « Paulus vinctus Jesu Christi, et Timotheus (*Philem.* 1). » Gloriosius ab hoc stringimur, quam aliis absolvimur et relaxamur. Quis igitur fugiat pacem? quis fugiat salutem? quis fugiat misericordiam? quis fugiat redemptionem?

97. Videtis, filii, quales evaserint, qui hæc secuti sunt, quomodo operentur defuncti? Quarum virtutum laudem miramur, earum studeamus adipisci industriam : et quas prædicamus **1046** in aliis, eas in nobis taciti recognoscamus. Nihil molliculum, nihil infractum ad laudem pervenit : « Regnum cœlorum cogitur, et cogentes diripiunt illud (*Math.* XI, 12). » Festinantes patres agnum man- A ducabant. Festina est fides, alacris devotio, spes impigra : contradictiones animi non amat, sed traductionem ab infructuoso otio ad fructum laborum. Quid crastinum differs? Potes et hodiernum diem lucrari ; cavendum est enim ne et illum non teneas, et hunc amittas. Non exiguum detrimentum est vel horæ unius : et una hora totius vitæ portio est.

98. Sunt juvenes, qui cito volunt ad senectutem pervenire : ne subjaceant diutius seniorum arbitrio ; sunt etiam senes, qui velint, si possint, ad juventutem redire. Quorum studium neutrum probo ; quia juvenes fastidiosi præsentium, quasi ingrati mutationem vivendi requirunt, senes dilationem ; cum possit et juventus senescere moribus, et senectus vivere operibus. Neque enim emendationem B morum magis ætas affert, quam disciplina. Quanto ergo magis nos oportet spem attollere ad regnum Dei, ubi vitæ novitas, ubi gratiæ erit, non ætatis commutatio?

99. Non otio, non somno merces paratur. Nullum opus dormientis est, nullus fructus otii : imo magis dispendium. Otiosus Esau amisit primatus benedictionis (19) (*Gen.* XXVII, 35) ; quia maluit cibum accipere, quam quærere. Laboriosus Jacob apud utrumque parentem invenit gratiam.

100. Et tamen cum superior esset Jacob virtute et gratia, cessit fratris indignationi, qui sibi prælatum fratrem juniorem dolebat. Ideo scriptum est : « Date locum iræ (*Rom.* XII, 19) ; » ne alterius indignatio te quoque in peccatum trahat, dum vis re- C sistere, dum vis vindicari. Potes et ab illo et a te removere culpam, si cedendum (20) putes. Imitare patriarcham, qui de consilio matris loginqua petiit, (*Gen.* XXVII, 43). Et cujus matris? Rebeccæ utique, hoc est, patientiæ. Cujus enim nisi patientiæ hoc consilium esse poterat? Amabat mater filium (21) ; maluit enim sibi eum exsulare quam Deo. Et ideo quia bona mater utrique detulit, juniori tamen filio benedictionem, quam conservare poterat, dedit : non enim filium filio, sed impigrum otioso prætulit, fidelem infido. Sed etia[...] filio ipsi seniori non parum contulit amandand[...] minorem filium, ne parricidium faceret.

101. Itaque quoniam ob pietatem non propt[...] improbitatem exsulabat a parentibus, loquebatu[...] cum Deo, augebatur censu, liberis, gratia. Nequ[...] D istis elatus est, cum fratri occurreret : sed hum[...] liatus adoravit, non utique illum immitem, illu[...]

quod ei subinde usu venire sæpe advertimus ; nimirum ipsum quæ alicubi commode a se tractata arbitraretur, alio etiam pro re nata et argumento transferre consuevisse.

(18) Colb. cod., « irruit in eum malus dolus. »

(19) Omnes edit., « primatus benedictionem ; » omnes mss., « primatus benedictionis. »

(20) Mss. non pauci, « removere culpam secedendo. Potes imitari, » etc. Monebimus autem obiter Ambrosio nostro insolitum non esse, ut cum agitur de pacanda iracundia, Rebeccæ ac Jacob exemplum in medium afferat. Vide lib. II *de Jacob*, etc., cap. 4, num. 14, et lib. I *Offic.* cap. 21, num[...] 91.

(21) Ita mss. prope ad unum ; omnes contra edi[...] « Amabat mater contra affectum pii amoris di[...] mitti filium. » Et rursus ubi nos cum omnibu[...] edit. ac mss. nonnullis, « Et ideo quia, » etc. ; al[...] multo plures cod. expungunt voculas *ideo... tamen*, et verbum *dedit*. Non malo sensu, mod[...] verborum trajectionem ita restituas : « Et qui[...] bona mater (supplendum *erat*) utrique filio detul[...] benedictionem, quam juniori poterat reservare.

furibundum, illum degenerem, sed eum quem in fratre considerabat. **1047** Ideoque adoravit septies, numero scilicet remissionis (22) quia non hominem adorabat, sed eum, quem in carne hominis esse venturum prævidebat spiritu, ut tolleret peccata mundi (*Joan.* I, 29). Quod tibi ex Petri responsione aperitur mysterium, dicente eo : « Si peccaverit in me frater meus, quoties remittam ei? Usque septies (*Matth.* XVIII, 21)? » Vides quoniam peccatorum remissio, typus est illius magni sabbati, illius quietis perpetuæ gratiæ; et ideo contemplatione donatur.

102. Sed quid sibi vult quod et uxores, et filios, et omnes disposuit suos, et præcepit ut et ipsi adorarent super terram (*Gen.* XXXIII, 5, 6)? Non utique ut elementum quod plerumque repletur sanguine, in quo officina est scelerum, aut vastis plerumque horret cautibus, aut præruptis rupibus, aut sterili et jejuno solo : sed ut carnem præsidio nobis futuram. Et fortasse hoc illud est mysterium, quod te docuit Dominus dicens : « Non solum septies, sed etiam septuagies septies (*Matth.* XVIII, 22). »

103. Et vos igitur donate injurias vestras (*Coloss.* III, 13), ut sitis filii Jacob. Nolite exasperari sicut Esau. Imitamini sanctum David, qui tanquam bonus magister reliquit nobis quod imitaremur, dicens : « Pro eo ut diligerent me, detrahebant mihi : ego autem orabam (*Psal.* CVIII, 4); » et cum malediceretur, orabat. Bonum scutum oratio, qua contumelia excluditur, maledictum repellitur, et in ipsos qui maledixerint, frequenter retorquetur, ut suo telo vulnerentur : « Maledicent, inquit, et tu benedices (*Ibid.* 28). » Ambienda hominum maledictio, quæ acquirit Dominicam benedictionem.

104. Quod superest, charissimi, considerate quia Jesus extra portam passus est (*Hebr.* XIII, 12), et vos egredimini de hac terrena civitate, quia civitas vestra superior est Jerusalem. Ibi conversamini, ut dicatis : « Nostra autem conversatio in cœlis est (*Philipp.* III, 20). » Ideo Jesus exivit de civitate, ut vos exeuntes de hoc mundo, supra mundum sitis (23) Moyses solus qui Deum videbat, extra castra habebat tabernaculum, quando loquebatur cum Deo (*Exod.* XXXIII, 7) : et hostiarum, quæ pro peccato fiebant, sanguis quidem altaribus inferebatur (*Exod.* XXIX, 12, 13), corpora autem extra castra comburebantur; quia nemo intra mundi hujus vitia positus peccatum deponit, nec sanguis ejus acceptus est Deo, nisi de corporis hujus exeat inquinamento.

105. Hospitalitatem diligite, per quam sanctus Abraham invenit gratiam, Christum hospitio suscepit, filium Sara meruit (24) effeta jam senectute (*Gen.* XVIII, 3 *seq.*). Lot quoque Sodomitani excidii evasit ignem (*Gen.* XIX, 2 *seq.*). Et tu potes suscipere angelos, si advenientibus hospitium tuum offeras. Quid de Rahab dicam, quæ hoc munere invenit salutem (*Josue*, II, 1 *seq.*)?

106. Compatimini iis qui alligati tenentur vinculis, tanquam simul alligati. Consolamini in luctu positos : « Melius est enim ire in domum luctus, quam in domum gaudii (*Eccle.* VII, 3). » Illic officii meritum boni, hic vitium lapsus refertur. Postremo illinc mercedem speras, hic recepisti. Sentite **1048** de laborantibus tanquam simul laborantes.

107. Mulier viro deferat, non serviat : regendam se præbeat, non coercendam. Indigna est conjugio, quæ digna est jurgio. Vir quoque uxorem tanquam gubernator dirigat, tanquam consortem vitæ honoret, participet ut cohæredem gratiæ.

108. Matres, ablactate filios, diligite eos; sed orate pro iis ut longævi super terram sint, non in terra, sed super terram; nihil enim longævum in hac terra; et quod est diu, breve est et magis lubricum. Monete eos ut magis crucem Domini tollant, quam hanc vitam diligant.

109. Maria mater Domini (25) ante crucem filii stabat : nullus me hoc docuit, nisi sanctus Joannes evangelista (*Joan.* XIX, 25). Mundum alii concussum in passione Domini conscripserunt, cœlum tenebris obductum (*Matth.* XXVII, 45, 51), refugisse solem in paradisum latronem, sed post piam confessionem receptum (*Luc.* XXIII, 42, 43, 45). Joannes docuit quod alii (45) non docuerunt, quemadmodum in cruce positus matrem appellaverit, pluris putans quod victor suppliciorum pietatis officia matri exhibebat, quam quod regnum cœleste donabat. Nam si religiosum est, quod latroni donatur venia, multo uberioris pietatis est, quod a filio mater tanto affectu honoratur : « Ecce, inquit, filius tuus.... Ecce mater tua (*Joan.* XIX, 27). » Testabatur de cruce Christus, et inter matrem atque discipulum dividebat pietatis officia. Condebat Dominus non solum publicum, sed etiam domesticum testamentum, et hoc ejus testamentum signabat Joannes, dignus tanto testatore testis. Bonum testamentum non pecuniæ, sed vitæ æternæ : quod non atramento scriptum est, sed Spiritu Dei vivi, qui ait : « Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis (*Psal.* XLIV, 2). »

110. Sed nec Maria minor, quam matrem Christi

(22) Septenarium remissionis numerum propter Sabbati diem ac Jubilæi annum vocat S. doctor : et mysticam hanc ejusdem numeri explicationem tot locis tractat, ut apud eum vix quidquam aliud occurrat frequentius.

(23) Mss. aliquot, « ut nos... supra mundum simus. »

(24) Vet. edit., « invenit gratiam. Hospitio suscipere filium Sara meruit; » mss. aliquot, « invenit Christum, hospitio suscepit, filium Sara meruit; » cæteri vero mss. ac Rom. edit. ut in contextu.

(25) Quidquid hoc toto numero, et prima sequentis parte continetur, ex lib. X *in Luc.* num. 129, ac tribus sequentibus totidem pene verbis desumptum fuit.

decebat. Fugientibus apostolis, ante crucem stabat, et piis spectabat oculis filii vulnera, quia exspectabat non pignoris mortem, sed mundi salutem : aut fortasse quia cognoverat per filii mortem mundi redemptionem aula regalis, etiam sua morte putabat se aliquid publico additurum muneri. Sed Jesus non egebat adjutore ad redemptionem omnium, qui omnes sine adjutore servavit. Unde et dicit : « Factus sum sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber (*Psal.* LXXXVII, 5, 6). » Suscepit quidem affectum parentis, sed non quæsivit alterius auxilium.

111. Hanc imitamini, matres sanctæ, quæ in unico filio dilectissimo tantum maternæ virtutis exemplum edidit; neque enim vos dulciores liberos habetis, neque illud Virgo (26) quærebat solatium, quod alium posset generare filium.

112. Domini servis imperate non quasi conditione subditis, sed ita ut naturæ ejusdem cujus vos estis, consortes eos esse (27) memineritis (*II Petr.* I, 4). Servi quoque dominis servite cum voluntate (*I Petr.* II, 18); etenim unusquisque quod natus est patienter **1049** debet suscipere : nec solum bonis, A sed etiam asperis obedite dominis. Nam quæ est vestræ servitutis gratia, si bonis serviatis sedulo? Sed si etiam asperos promereamini; nam liberi quoque nullam habent mercedem, si peccantes puniantur a judicibus : sed illa merces est, si etiam non peccantes. Et vos ergo contemplatione Domini Jesu etiamsi difficilibus serviatis dominis cum patientia, mercedem habebitis. Siquidem ipse Dominus justus ab injustis passus est, et patientia mirabili peccata nostra suæ affixit cruci : ut qui illum imitatus fuerit, **1050** peccata sua sanguine suo diluat.

113. Ad summam, convertimini omnes ad Dominum Jesum. Sit in vobis vitæ hujus delectatio in bona conscientia, patientia mortis cum spe immortalitatis, B confirmatio resurrectionis cum Christi gratia, veritas cum simplicitate, fides cum confidentia, abstinentia cum sanctitate, industria cum sobrietate, conversatio cum modestia, eruditio sine vanitate, sobrietas doctrinæ, fidelitas sine hæresis temulentia (27*). Gratia Domini Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

(26) Non pauci mss., « neque ullum Virgo, » etc.

(27) Rom. edit., « consortes esse vos. » Fortasse hic sit operarum lapsus, sed in omnes seq. edit. propagatus est.

(27*) Vet. edit. cum mss. non paucis, « sobrietas doctrinæ fidelis sine hæresis temulentia; » quibus verbis terminant epistolam : at Rom. edit. cum reliquis cod. nobiscum faciunt, nisi quod in quibusdam τὸ *Christi* non habetur.

SECUNDA CLASSIS

1049 EPISTOLA LXIV.

C

IRENÆO *roganti cur manna quod olim pluit Israelitis, Christianis non pluat, respondet manna Dominici corporis typum fuisse, ac proinde ubi hoc præsens datum est, illud evanuisse. Addit insuper in eodem exstitisse figuram sapientiæ, quæ verus animarum cibus est, et cujus subtilitas ex variis Scripturæ locis commendatur.*

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1. Quæris a me cur Dominus Deus manna pluerit populo patrum, et nunc non pluat. Si cognoscis, pluit, et quotidie pluit de cœlo manna servientibus sibi. Et corporeum quidem illud (*De Consec.*, dist. 2, cap. *Corporeum*) manna hodie plerisque in locis invenitur, sed nunc non est tanti res miraculi; quia venit quod perfectum est. Perfectum autem panis de cœlo, corpus ex Virgine, de quo satis Evangelium te docet. Quanto præstantiora hæc superioribus (28)? Illud enim manna, hoc est, panem illum qui manducaverunt, mortui sunt : hunc autem panem qui manducaverit, vivet in æternum (*Joan.* VI, 52).

2. Sed est spiritale manna, hoc est, pluvia spiritalis sapientiæ, quæ ingeniosis et quærentibus de cœlo infunditur, et irrorat mentes piorum, et obdulcat fauces eorum. Qui igitur intellexerit infusionem divinæ sapientiæ, delectatur, nec alium cibum requirit, nec in solo pane vivit, sed in omni verbo Dei (*Matth.* IV, 4). Qui curiosior fuerit (29), quærit quid sit istud quod (30) melle dulcius sit. Respondet illi minister Dei : « Hic est panis, quem dedit tibi Deus manducare (*Exod.* XVI, 15). » Quid sit iste panis, audi : « Sermo, inquit, quem ordinavit Deus (*Ibid.* 16). » Hæc ergo ordinatio Dei, D hæc alimonia alit animam sapientis, et illuminat atque obdulcat, resplendens veritatis corusco et mulcens tanquam favo quodam, ita diversarum virtutum suavitate et sermone sapientiæ : « Favi enim mellis sermones sunt boni, » sicut scriptum est in Proverbiis (*Prov.* XVI, 24).

3. Cur autem minutum sit, causam accipe : **1050** quia et granum sinapis minutum est (31), quod comparatur regno cœlorum (*Luc.* XIII, 19) :

(28) Quidquid a primis hujus epistolæ verbis usque ad vocem *superioribus* comprehenditur, ad probandam substantialem Christi in Eucharistia præsentiam citatur a Lanfranco lib. *de Corp. et Sang. Dom.* cap. 18.

(29) Multæ edit. Paris., « Qui gloriosior fuerit. »

(30) Rom. edit., « dedit vobis Dominus... Verbum, inquit, quod, » etc.

(31) His verbis præmittit Rom. edit., « Ecce super superficiem deserti minutum ut coriandrum; » quod in aliis et mss. desideratur.

ıs quæ sicut granum est sinapis, potest mon- llere, et jactare in mare (*Luc.* xvii, 6). Et ıento simile est regnum cœlorum, quod abs- ; mulier in farinæ mensuris tribus, donec ntetur totum (*Luc.* xiii, 21), » Et Moyses ca- tuli aurei comminuit sicut pulverem, et misit ıam, et dedit populo bibere (*Exod.* xxxii, 20); satum enim erat cor eorum perfidiæ imma- ut emolliretur (32), et fidei sumeret subti- ı. Denique illa mulier, quæ bene emoluerit, ıetur; ea autem quæ male emoluerit, dere- tur.

molle ergo et tu fidem tuam, ut sis sicut illa quæ Christi in se charitatem excitat, quam tur ascendentem virtutes cœlorum; quod ffensione ascendat, et ex hoc mundo ascen- m lætitia et jucunditate : sicut vitis propago, ut fumus se ad superna subrigat, flagrans n resurrectionis piæ, et suavitatem fidei, si- bes scriptum : « Quæ est hæc, quæ ascen- deserto, sicut vitis propago fumo incensa, lcata (33) myrrha et thure ab omnibus pul- .s unguenti (*Cant.* iii, 6)? »

'ulchre subtilitatem ejus expressit pulveris .ratione et unguenti commemoratione; quia odo subtile legimus (*Exod.* xxx, 23), et ex compositum thymiama illud esse incensum ›ticum (34), quod est sanctorum oratio, ut tur in conspectu Domini, sicut et David di- ‹ Dirigatur oratio mea, sicut incensum in ›ctu tuo (*Psal.* cxl, 2). » [Denique Græcus νθήτω ἡ προσευχή μου ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου Et in Apocalypsi Joannis legimus quia « ste- elus ante altare, habens thuribulum aureum, a sunt ei thymiamata multa de orationibus rum omnium. Et ascendit, inquit, fumus ımatum orationum sanctorum de manu an- conspectu Dei (*Apoc.* viii, 3, 4). »

:t umbilicus animæ ac venter subtilis est il- uæ ascendit ad Christum; ideoque laudatur sponsi dicentis : « Umbilicus tuus **1051** tornatilis, non deficiens misto, venter tuus ıs triciti minuti (35) inter lilia (*Cant.* vii, Est enim in omni doctrina tornatus, et potus lis non deficiens plenitudine, et cœlestium orum cognitione. Venter quoque animæ my- sticus, sicut umbilicus, quo ventre non solum fortem cibum sumit, quo corda firmantur, sed etiam suavem ac florulentum, quo delectantur. Et fortasse hoc docuit Moyses multis orationibus, et piis illud mitigandum sacrilegium.

7. In libro quoque Regnorum cum se Dominus sancto revelaret Eliæ, vox auræ tenuis præcessit, et statim se ei Dominus revelavit (*III Reg.* xix, 12) : ut cognoscamus ea, quæ corporea sunt, crassa esse et pinguia : ea quæ spiritalia, mollia et subtilia, ut non possint comprehendi oculis. Denique et spiritus sapientiæ subtilis et mobilis legitur in libro Sapientiæ (*Sap.* vii, 22), quia est in illa spiritus intelligentiæ, sanctus unicus, multiplex, subtilis, et mobilis : qui sermones suos molat prius, ne quid offendat vel in sensu, vel in alloquio. Denique Babyloni illi, cum destruetur (36) dicetur : « Et vox molæ non audietur in te amplius (*Apoc.* xviii, 22). »

8. Hoc igitur manna subtile erat, et ad diem colligebatur, in diem alterum non servabatur; eo quod inventa sapientiæ in tempore sint gratiora, nec tam miranda quæ spatio temporis reperiuntur, quam illa quæ præsentis funduntur ingenii vivacitate sive quia futura revelantur mysteria, eo quod servatum manna usque ad solis exortum, esui jam esse non posset, id est usque ad Christi adventum habere gratiam : oriente autem justitiæ Sole, et splendidioribus Christi corporis et sanguinis sacramentis refulgentibus, cessarent inferiora, perfecta illa sumenda populo forent. Vale, et nos dilige, quia nos quoque te diligimus.

EPISTOLA LXV.

Simplicianum *cur hostiarum sanguis partim super altare, partim in crateras infunderetur, sciro cupientem Ambrosius honorifice allocutus per cruoris partem qua perfundebatur altare mysteriorum cognitionem : per eam vero, quæ in crateras immittebatur, morum scientiam significari docet. Subdit insuper adventum Christi, qui utraque disciplina nos erudivit, quique proprio sanguine omnes redemit, in eodem sacrificio figuratum.*

Ambrosius Simplicano salutem.

1. Motum te, cum legeres, significasti mihi, quid sibi velit, quod Moyses **1052** post oblatum sacrificium, et immolatas Domino salutares hostias, dimidiam partem sanguinis in crateras miserit, dimidiam autem ad altare effuderit (*Exod.* xxiv, 6).

Mallemus scriptum, « ut emoleretur; nam tas comminuendo potius, quam emolliendo ır, et subjectum mulieris, quæ bene molu- .emplum favet : attamen reclamant mss. et

Mss. aliquot, « fumo incensi odorificata. »

Rom. edit. sola, « quia in Exodo legimus situm subtile thymiama : illud vero est in- n propheticum. »

Eadem Rom. edit., *triciti muniti*, cui lec- ıuffragantur sacræ paginæ : at ex adverso)lum mss. ac edit. Ambrosii refragantur, et ipsius quoque sensus ratio. Etenim Spon- ıter non probaretur subtilis esse, quod acer- ıiti muniti similis diceretur, sed quod acervo muniti ac tenuis.

Ita vet. edit. ac plerique Mss. Rom. autem edit. sola, *quæ destruetur* : at cum ant. edit. ac mss. nonnullis, *dicitur.*

(37) His potissimum verbis niti videtur Baronius in Ambrosii Vita, ut doceat Simplicianum a Damaso Rom. Pont. Mediolanum statim atque Ambrosii ordinationem rescivit, missum fuisse, qui novo episcopo et a provinciæ administratione ad episcopale munus adscito patris ac præceptoris vices præberet : eum autem cum esset dignitate inferior discipulo, hanc ad illum erudiendum viam inivisse, ut non doctorem ageret, sed quasi discipuli sui discipulum se exhiberet, propositis de sacra Scriptura quibusdam quæstionibus ipsum ad probandas ingenii vires excitans, et quasi aquila pullum suum ad volandum provocans. Hæc ipsa idem cardinalis in *Annalibus* ad annum 375 et 385 eodem

Sed qui est, quod ipse dubites (57), et a nobis requiras; cum fidei et acquirendæ cognitionis divinæ gratia totum orbem peragraveris, et quotidianæ lectioni nocturnis ac diurnis vicibus omne vitæ hujus tempus deputaveris, acri præsertim ingenio etiam intelligibilia complectens utpote qui etiam philosophiæ libros, quam a vero sint devii, demonstrare soleas, et plerosque tam inanes esse, ut prius scribentium in suis scriptis sermo, quam vita eorum defecerit.

2. Tamen quia collatio sermonis, ut pecuniæ, magno est usui, atque ea maximus in commune emolumentum negotiationis profectus paratur, quam mirabilis sit ista sanguinis divisio, reticere non queo. Pars enim ejus moralem sapientiæ disciplinam videtur significare, pars mysticam. Illa quæ in crateras mittitur, moralis est : hæc quæ ad altare effunditur, mystica ; eo quod divino munere et aspiratione quadam humanis infundatur mentibus, ut convenientia et fidei plena de Deo sentiant.

3. Denique qui locuti sunt de ejus majestate, et de cœlestibus, vel apostoli, vel sancti prophetæ, nonnisi ex revelatione demonstrata sibi loqui ausi sunt. Unde Paulus et raptum se in paradisum, et audisse se verba, quæ non licet homini loqui, in epistola sua testificatus est (*II Cor.* XII, 4) : Stephanus quoque vidit cœlos apertos, et Jesum ad dexteram Dei stantem (*Act.* VII, 55) : et David propheta (38) vidit sedentem (*Psal.* CIX, 1). Nam de Moyse quid loquar, de quo dicit Scriptura, quod non surrexit amplius propheta in Israel sicut Moyses, qui scivit Dominum facie ad faciem, in omnibus signis et prodigiis, quæ fecit in terra Ægypti (*Deut.* XXXIV, 10, 11).

4. Mystica ergo Deo libatur (39), qui splendore divinæ sapientiæ, cujus pater et genitor est, inflammat animæ vigorem ac mentem illuminat. Sapientia autem Dei Christus, in cujus pectore recumbebat Joannes (*Joan.* XIII, 25), ut de principali illo secretoque sapientiæ hausisse divina proderetur mysteria. Denique ipse conscius muneris hoc scripsit, qui sibi, quod acceperat, vindicare, et A suo assignare ingenio reformidabat. Sed et ipse Dominus dicebat apostolis, os suum aperiens : Accipite Spiritum sanctum (*Joan.* XX, 22)? » quo declaravit **1653** se esse qui Moysi dixerat : « Ego aperiam os tuum, et instruam te quid debeas loqui (*Exod.* IV, 12). » Ergo hæc sapientia divina inenarrabilis, inpermista atque incorrupta sanctorum animis sui infundit gratiam, et cognitionem revelat, ut speculentur ejus gloriam.

5. Illa autem moralis sapientiæ disciplina est, quæ mittitur in crateras, et ex illis percipitur atque hauritur. Crateres igitur sensuum receptacula. Crateres oculi sunt duo, aures sunt, nares sunt, os quoque, et aliæ partes convenientes muneri : oculi enim visum recipiunt et ministrant, auditum B aures, odorem nares, ora gustatum, et cætera. In istos crateres Verbum illud, in quo est principatus sacerdotii vel prophetiæ, effundit sanguinis sui partes, ut vivificet atque animet irrationabiles portiones, et faciat rationabiles.

6. Denique ubi legis præcepta enumeravit atque annuntiavit populo, theoriam postea intelligibilis illius arcæ testimonii, vel candelabri, vel thymiamaterii (40) locuturus, immolavit hostias et libavit, sanguinis partem effundens altaribus sacris, partem autem infundens crateribus (*Exod.* XXV, 31 *seq.*).

7. Fit ergo divisio mysticæ illius, hoc est, divinæ moralisque sapientiæ. Λόγος enim divisor est animarum atque virtutum : λόγος autem verbum Dei C validum et acutum, quod pertransit ac penetrat usque ad divisionem animæ (*Hebr.* IV, 12), virtutes quoque distinguit et dividit; cujus minister Moyses divisione sanguinis virtutum genera distinxit.

8. Et quia nihil præ cæteris in lege, nisi Christi adventus annuntiatur, atque ejus præfiguratur passio; vide ne ista sit hostia salutaris, quam Verbum Deus in semetipso obtulit, atque in suo immolavit corpore : quod primo moralem in Evangelio, sed etiam in lege docuit disciplinam, et in sua patientia atque in ipso actu et opere monstravit, tanquam in cratera : ita in mores nostros sen-

prope modo reperit; in quo eum secuti sunt Ughellus, Ripamontius et alii. Verumtamen licet Simplicianum Romæ sub Constantio degisse, atque ad Victorini rhetoris conversionem operam contulisse discamus ex Augustini *Confess.* lib. VIII, cap. 2, non tamen inde colligi potest eum aut Romæ natum, aut Romanæ Ecclesiæ presbyterum fuisse, multo etiam minus ipsum a Damaso destinatum ad Ambrosium instituendum. Deinde ut daremus. Simpliciani epistolam ad sanctum, nostrum initio episcopatus sui scriptam fuisse, at nequaquam hinc sequeretur eumdem Simplicianum docendi consilio eam scripsisse; cum similiter Augustino recens ad eamdem dignitatem electo quæstiones proposuerit, nec propterea doctoris partes erga eum suscipere constituerit. Hæc ergo de sancto illo sene tantum certa sunt, eum a primis annis Deo servisse, ac doctissimum fuisse in litteris divinis, quarum cognitionem ut compararet, regiones diversas peragrasse, postremo eumdem Ambrosio in accipienda gratia parentem exstitisse, seu quod ipsum Romæ primis fidei elementis imbuerit, sive D quod Mediolani, cum adhuc catechumenus in episcopum esset consecrandus, ipsum ad consecrationem rite pieque suscipiendam præparaverit. Quomodo autem in episcopatu eidem successerit, narrat Paulinus in Ambrosii Vita.

(38) Ita mss. prope ad unum : edit. autem e contrario, « et Isaias propheta. » Sed versimilius est editores ideo posuisse τό *Isaias*, quod apud eum prophetam VI, 1, clare habeatur, « Vidi Dominum sedentem, » etc., quam a scriptoribus pro Isaia substitutum *David*, ad quem scilicet obscurius refertur Ambrosii locus.

(39) Omnes edit., « Mystica ergo Deo libantur »; codex Læt., « Mystica pars ergo, » etc. : sed elegantius in reliquis mente suppletur, *disciplina*; in paucis autem mss. pro *libatur* legimus *libat*.

(40) Nonnulli mss. et vet. edit., « vel thymiamatis; » alii et Rom. edit. « vel thymiamaterii. »

transfundens velut substantiam quamdam ı ipsa sapientiæ, quibus mentes hominum ·it ad virtutis seminarium, et instituta pie-einde excedens ad altare, effudit hostiæ guinem.

que sive ita hæc accipias, pius, ut arbi-ınsus est : sive secundum Salomonem ve-.currit æque, ut quia sanguinem misit in Moyses propheta, cognoscas ipsum esse em, de quo scriptum est quia sapientia in cratere vinum suum (*Prov.* IX, 2), di-relinquerent insipientiam, et quærerent ım. Hauritur ergo de cratere sapientia, · disciplina, hauritur intellectus, hauritur ɔ, hauritur vitæ emendatio, hauritur mo-ıonsiliorum temperatio, pietatis gratia, vir-rementum, fons ubertatis.

ıod vero ad altare effundit sanguinem, ut s licet (41) ablutionem mundi, remissionem ımnium peccatorum. Etenim sanguinem il-ıltare quasi hostiam effundit ad multorum ında peccata. Agnus enim hostia est, sed ıon irrationabilis naturæ, sed divinæ po-de quo dictum est : « Ecce agnus Dei, . tollit peccata mundi (*Joan.* I, 29). » Non ıim mundavit sanguine delicta universo-d etiam divina potestate donavit. An non tur effudisse sanguinem suum, de cujus ıpra ipsum passionis altare aqua cucurrit ıis (*Joan.* XIX, 34)? Vale, et nos parentis ilige, ut facis.

EPISTOLA LXVI.

ıa laude epistolarum, maxime quæ de re ıstituuntur, docet per id quod Aaron mu-ı inaures in vituli caput conflaverit, si-ıri ereptum serpentinis flatibus fidei si-lum, ac præmonstratam Judæorum idolo-n : per id vero quod fractis tabulis s vitulum comminuit, indicari delendam ›iam ac perfidiam : per illud tandem quod ıximum jussit sævire, nos admoneri, ut ıguineos posthabeamus religioni, et quid-leo in nobis resistit, præcidamus.

AMBROSIUS ROMULO.

stolarum genus propterea repertum, ut ıobis cum absentibus sermo sit, in dubium it : sed fit hoc usu exemploque pulchrius, A si inter parentem ac filios crebra et jucunda alloquia cædantur (42); ut vere inter disjunctos corpore quædam imago referatur præsentiæ : his enim adolescit officiis amor, sicut tuis ad me, aut meis ad me augetur litteris (43). Sed hoc multo locupletius proximis tuæ dilectionis experiri cœpi affatibus, quibus me consulendum putasti, quid sibi vellet quod Aaron aurum detraxerit populo poscenti sibi fieri deos, et quod eo auro figuratum sit vituli caput, vel quod Moyses tam dure indignatus sit, ut juberet proximum quemqu› insurgere gladiis in necem proximi sui (*Exod.* XXXII, 2-4, 27). Magnum est enim nullum pati absentibus damnum irrepere, non solum suavitatis, sed etiam collationis et liberalis scientiæ. Quid igitur de eo sentiam, quoniam exposcis, conferendi magis quam exponendi studio loquar.

B Cum Moyses in monte Sina legem acciperet, populus erat cum Aaron sacerdote; et quamvis frequenter ad culpam lubricus, tamen quandiu lex dabatur, sacrilegio errasse non proditur. Verum ubi divinum conticuit oraculum, peccatum irrepsit, ut peterent sibi fieri deos. Coactus (44) Aaron petiit annulos eorum, et inaures mulierum : quæ tradita in ignem misit, et conflatum est vituli caput.

3. Neque excusare tantum sacerdotem possumus, neque enim condemnare audemus. Non imprudens tamen, qui annulos Judæis et inaures abstulit; etenim qui sacrilegium moliebantur, nec fidei signaculum habere poterant, nec ornamenta aurium. Denique et patriarcha Jacob **1055** ab-C scondit inaures cum simulacris gentium, quando in Sichimis abscondit (*Gen.* XXXV, 4); ut nullus audiret superstitiones gentilium. Pulchre autem dixit : « Deponite annullos et inaures aureas, quæ sunt inaures mulierum (45) vestrarum (*Exod.* XXXII, 2); » non quo virorum inaures relinqueret, sed quod viros non habere manifestaret. Congrue quoque inaures auferuntur mulieribus, ne iterum Eva vocem serpentis audiret.

4. Et ideo quia sacrilegium audierant, conflatis earum inauribus, conflata est imago sacrilegii; qui enim male audit, conflare sacrilegium solet. Cur autem caput vituli exierit, sequentia docent : quia significabatur futurum quod Jeroboam posD teriore tempore hoc genus sacrilegii induceret :

a mss, edit.; vero, « intelligere licet. » onnulli mss. et quædam Paris edit., « al-udantur; « Rom. sola, « alloquia confe-» alii mss. frequentissimi, ac vet. edit., a cædantur. » Qua quidem locutione jam leas Ambrosium epist. 37, num. 1, estque ut Nannius advertit, Terentiana : « Ve-quit Comicus, interea dum sermones cæ-ubi etiam aliqui legunt, *cudimus.* Hæc ille. ss. non pauci, « si aut tuis..... augetur » unus, « augeatur litteris ; » quod non

om. edit. sola, « Sic enim dicunt : Surge obis deos, qui præcedant nos. Coactus

a vet. edit. ac plures mss., nonnulli vero xhibent, « quæ sunt mulierum ; » at Rom. edit. maluit, « quæ sunt in auribus mulierum. » Ad hunc autem locum loquitur Nannius in hæc verba : Sæpius me male habuit, cur inaures ab idololatriæ cultu diversissimas sepelierit. Jacob una cum idolis. Sed hunc scrupulum mihi eripuit Hebræus noster Andreas Balensis, qui respondit inaures ibi vocari, quo sacerdotes in cultu numinis aures tegunt, quales fuere apud Romanos infulæ. Attamen mallemus intelligere de inauribus alicui numini dicatis, ejusque aut siderali figura insignitis, de quibus consule Grotium ad eumdem locum.

(46) Omnes edit. ac mss. aliquot, « vitulos aureos. » Alii vero plures et potiores « vitulas aureas. » Hanc porro insaniam adorandi boves retulerant Israelitæ ex longo Ægyptiorum usu Apin sive Serapidem sub bovina figura venerantium.

ue surrexit amplius in Israel propheta A icie ad faciem, sicut Moyses, videret (53) iv, 10) ; ille qui quadraginta diebus et giter cum Domino fuit, cum legem acci- onte (*Ibid.* 28) : ille, inquam, cui Deus loqueretur, sermones (*Exod.* iv, 12), agis Aaron fratris consilium quam suum Fuit ergo quisquam hominum Moyse. et instructior ? Atqui ipsum (53) Aaron Maria circa Æthiopissæ personam le- sse (*Num.* xii, 1).]

c ipsum diligenter discute, ubi Moyses ponderet, ubi Aaron consilio. Moyses pheta, qui de Christi dixit : « Sicut me etis (*Deut.* xviii, 15) ; » et de quo ipse it : « Si Moysen et prophetas non au- B i quis ex mortuis ad illos abierit, cre- xvi, 31). » Ergo in causa prophetiæ præ- es sicut propheta : ubi autem causa, et officium sacerdotii est, præfertur Aaron dos. Tractemus ergo ipsum locum.

atus erat hircus pro peccato, et oblato stum. Quæsivit eum postea Moyses, et fuerat : « Et iratus est Moyses ad filios zar et Ithamar, qui superfuerant, dicens ; manducastis, quod pro peccato immola- loco (54) sancto ? Quoniam quidem San- um sunt, hoc vobis (55) dedi manducare ; peccatum Synagogæ : et intus mandu- se, sicut mihi præceptum est, ait (*Levit.* Cum ergo iratum eum vidisset Aaron, pla- C dit ei : « Si hodie obtulerint pro peccato usta sua contra Dominum, et acciderint manducabo quod pro peccato obtulerunt mquid placebit Domino ? Et audivit Moy- uit illi (*Ibid.* 19; 20). » Qnid ista signi- ideremus.

peccare solius est Dei (56) : emendare sa- , et corrigere erratum, et pœnitentiam cati. Id tamen est difficile in hac vita ho- uid enim tam rarum, quam ut invenias seipsum coarguat, et factum condemnet ra itaque confessio de peccato, rara pœ- ra in hominibus verbi ejus assertio. Re- im natura, repugnat verecundia : natura, s **1058** sub peccato ; et qui carnem ge- bnoxius est. Ergo repugnat natura car- D ebra sæculi innocentiæ integritatique. Repugnat etiam verecundia ; qui erubescit unusquisque propriam culpam fateri, dum præsentia magis, quem futura cogitat.

5. Studebat autem Moyses peccati vacuam reperire animam, ut exuvias erroris deponeret, et nuda culpæ sine ullo sui pudore discederet : sed non invenit, quia cito impetus irrationabilis prævenit, et flamma quædam celerrimi motus animam depascitur, atque exurit ejus innocentiam ; præponderant enim futuris præsentia, et violenta moderatus, et plura potioribus, et jucunda seriis, et asperis mollia, et tristibus læta, et illecebrosa rigidioribus, et præpropera tardioribus. Velox enim est iniquitas, quæ ad nocendum occasiones suggerit ; quia « veloces pedes ejus ad effundendum sanguinem (*Psal.* xiii, 3) ; » lenta autem virtus omnis et diuturna cunctatrix, ante judicat, et adorienda inspicit. Illa mens boni speculatrix consiliorum suorum est, priusque examinat quid decorum atque honestum : iniquitas vero opere cogitationi (57) antevertit. Pigra igitur et verecunda est pœnitentia ; quia premitur, et revocatur præsentium pudore ; solis enim intendit futuris, quorum spes sera, tardior, fructus, et ideo petitio ipsa tardior.

6. Inter hæc spei et virtutis molimina præcurrit impudentia, et specie præsentium pœnitentia excluditur, et tanquam exuritur affectus ejus, et hujusmodi aboletur intuitus (58). Quærit eam lux, et non invenit ; ambusta est enim fervore et fumo iniquitatis, et indignatio quædam legis movetur. Dicit Moyses devorandam fuisse pœnitentiam in Sanctis sanctorum, sacerdotes quasi segniores increpat. Respondit Aaron providum debere esse judicium sacerdotale, nec facile malesanæ conscientiæ committendum id muneris, ne fiat error priore deterior. Vase enim fetido vel oleum vel vinum facile corrumpitur ac deterioratur.

7. Quomodo autem poterat, ubi ignis alienus erat, peccatum exuri, et hoc sub conspectu Domini, cui et occulta sunt cognita ? Numquid potest placere Domino, si quis cum adhuc versetur in iniquitatibus, et injustitiam corde inclusam teneat, dicat se agere pœnitentiam ? Simile est ac si quis æger se sanum simulet, magis ægrotabit : quia nihil ei prodesse potest simulatio sanitatis, cum verbo adumbretur, non ullo fulciatur virtutis subsidio.

8. Ignis itaque alienus est libido, ignis alienus est omne injustæ incendium cupiditatis, ignis alie-

n. edit. sola, « sicut Moyses Deum nos-

nes edit. et mss. nonnulli, « et instruc- ue ipsum ; » alii magno numero, ut in us autem Belv., « et instructior aliquis ? etc.

rique mss., « quod pro peccato est in .

n. edit., « sancta sanctorum est, hæc vo- nducandum est in loco sancto. » Et in- causta coram Domino. »

lo Judæus lib. *de Profugis*, τὸ μὲν μηδὲν ἁμαρτεῖν ἴδιον Θεοῦ, τὸ δὲ μετανοεῖν, σοφοῦ· παγχάλεπον δὲ καὶ δυσεύρετον τοῦτό γε. Alia non pauca eodem libro in hanc epistolam translata reperias.

(57) Omnes edit. « opere cogitationem ; » mss. vero partim « opera, » partim « opere cogitationi antevertit. »

(58) Edit. vet. et plurrs mss., « aboletur in vitiis ; » Rom. et alii mss. aliquot. « aboletur invitus ; » melius vero Boyer. et Colb. unus, « aboletur intuitus. »

ı hostili duritia genitali excludit arvo (66),
ɔmio solet blandæ matris fovere. Quando
ɔrrum fructificat? Quando æs imbres re-

ɔ igitur miserandam famem minatur impiis,
ietatem filiorum communi ommium domino
exhibere nesciunt, careant nutrimento pa-
ıdulgentiæ, sit illis cœlum æreum, concreto
solidato in metalli rigorem, sit illis terra
partus suos nesciens, ut quod plerumque
ıabeat (67), discordias serens. Rapto enim
, qui victu indigent, ut alienis dispendiis
suam ablevent.
m si et offensa inhabitantium hujusmodi
divina commotione iis inferantur prælia,
'ra est ferrea, telorum segetibua inhorrens
suis nuda fructibus, fecunda ad pœnam,
ad alimoniam. Ubi autem abundantia?
ego pluo vobis panes, dicit Dominus (*Exod.*
» Vale, et nos dilige; quia nos te diligi-

1061 EPISTOLA LXIX.

quare Lex viros veste muliebri, ac mu-
viríli uti prohibeat, respondet a natura id
'rere, ut ex brutis ipsis intelligitur; femi-
ımen virorum, quam viros feminarum cul-
umere tolerabilius: at legem potius esse de
ɔus, quam de vestibus. Post quæ in eos,
ıpillos crisparent, invehitur.

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

rtulisti ad me quasi filius quæsivisse ali-
ı te, quid sibi velit quod tam severe lex im-
ı eos dixerit, qui alieni sexus uterentur ves-
'el viros scilicet vel mulieres; sic enim scri-
ıt: « Non erit res viri super mulierem, ne-
uetur vir stolam muliehrem; quia immundus
mino omnis (69) qui fecerit hæc (*Deut.*
. »
si vere discutias, incongruum est, quod
am abhorret natura. Cur enim homo non
eri esse, quod natus es? cur alienam tibi
ɔ speciem? cur mentiris feminam: vel tu,
virum? Suis unumquemque sexum induit

A natura indumentis. Denique diversus usus, diversus color, motus, incessus, diversæ vires (70), diversa vox est in viro et femina.

3. Sed etiam in reliqui generis animantibus alia species leonis, alia leænæ, alia vis, alius sonus (71): alia tauri, alia vitulæ. In cervis quoque quantum distat sexus, tantum discrepat species, ut eos etiam eminus possis discernere. In avibus vero etiam propius ad vestitum est inter eos et homines comparatio: in illis enim sexum naturalia ipsa indumenta discernunt. Pavi mares speciosi, feminæ non, item pennarum vario pinguntur decore. Fasianis quoque diversus color, qui distinguat sexus discretionem. Quid in pullis? Quam canora vox galli, nocturnis vicibus solemne munus ad B excitandum et canendum ministrans? Numquid (72) illa mutant speciem suam? Cur nos mutare desideramus?

4. Et quidem Græco more influxit ut feminæ virilibus quasi succinctioribus tunicis utantur. Esto tamen ut illæ imitari videantur melioris sexus naturam (73), quid viri inferioris sexus mentiri speciem volunt? Mendacium et in verbo turpe est, nedum in habitu. Denique in templis, ubi mendacium fidei, ibi mendacium naturæ. Illic assumere viros muliebrem vestem, gestumque femineum, sacrum putatur (74). Unde lex dicit quia immundus est Domino omnis vir qui stolam muliebrem induerit.

5. Arbitror autem quod non tam de veste, quam de moribus dixerit, vel de usibus nostris atque actibus, quo alius virum, alius feminam deceat actus. C Unde et Apostolus ait, quasi interpres Legis: « Mulieres vestræ in Ecclesis taceant. 1062 Non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut Lex dicit. Si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent (*I Cor.* XIV, 34, 35.) » Et ad Timotheum: « Mulier in silentio discat cum omni subjectione (75). Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum (*I Tim.* II, 11, 12). »

6. Quam deforme autem virum facere opera muliebria? Ergo et pariant, ergo parturiant, qui crispant comam sicut feminæ. Et tamen illæ ve-

)mnes edit., « excludit alvo; » omnes mss.,
dit arvo. »
ɪras. et seq. edit., « et quod plerumque idoet. » Amerb. et plerique mss., « ut quod
ʃue impia habebat; » mss., « habeat: » cod.
elv. et alii nonnulli ut in contextu. Sed ut
ic planius a lectore intelligatur, ita videtur
nstruendus: discordias serat, tanquam id
erumque inopia habeat.
\llusionibus Virgilii, ait Nannius, hæc verɪtant:
rescit strictis seges ensibus, æraque fulgent.
Rom. edit., « Non erit vestitus viri super
ın, neque induetur vir stola muliebri; quoımundus est Domino Deo tuo, » etc.
Diversæ vires, « ab hisce verbis hiat incuna in mss. fere omnibus et edit. Amerb.
ısi supplevisset Erasmus, nobis ad eam
ındam solus Læt. codex auxilium suppedi-

(71) Ita Eras. et seq. edit., a Læt. codex, « vel alia vis, alius sensus. »

(72) Eras. et seq. edit., « nocturnisque vocibus... et canendum? Numquid, » etc. Læt. codex, ut in D textu.

(73) Multa concilia virilium vestium usu feminis interdicunt, ut Gangrense can. 13, et alia. Quod vero similis multatio viris non item prohibita reperitur, illud inde est, quod rari qui sexus sui dignitatem hac infamia dehonestarent, futuri crediti sunt.

(74) Læt. codex, « vestem gestiunt, quæ femineum sacrum putetur; » melius vero edit. At interjectis tribus vocibus sola Rom. edit. habet: « Quoniam immundus est Domino Deo tuo omnis, qui fecerit hæc, hoc est, vir, » etc.

(75) « Cum omni subjectione; » in mss. lacuna desinit ad hæc verba, quibus Amerbachius ista præmittit: « Apostolus inquit: *Mulier in silentio discat.* »

lantur, isti belligerantur. Verum habeant excusationem, qui patrios usus sequuntur, sed tamen Barbaros, ut Persæ, ut Gothi, ut Armenii : major quidem est natura, quam patria.

7. Quid de aliis dicemus, qui hoc ad luxuriam derivandum putant : ut calamistratos et torquatos habeant in ministerio, ipsi promissa barba, illos remissa coma? Merito illic non servatur castimonia, ubi non tenetur sexus distinctio, in quo evidentia naturæ magisteria sunt, dicente Apostolo : « Decet mulierem non velatam orare Deum? Nec ipsa natura docet vos quod vir quidem si comam nutriat (76), ignominia est illi : mulier vero si capillos habeat, gloria est illi ; quoniam quidem capilli pro velamine ei dati sunt (*I Cor.* XI, 13-15) ». Hæc sunt quæ referas requirentibus. Vale, et nos ut filius dilige : quia nos te ut parentes diligimus.

EPISTOLA LXX.

Quemadmodum fortis animæ est in bono stare, ita debilis labi ac resurgere. Quocirca cum in Canticis processus animæ robustioris describantur, in Michææ vero prophetia lapsæ conversio ; eam considerandam proponit. Præmissa igitur nominis Michææ interpretatione, miseriam peccatricis animæ exponit, internas correptiones narrat, addit exhortationes ac paratum Domini auxilium, felicem ejusdem immutationem aperit, et quam ei Christus largitur fecunditatem ac tranquillitatem. Deinde ubi repetivit non pauca ex superioribus, subjungit ejusdem animæ pro sua liberatione gratiarum actiones. Post quæ Horontianum ad perseverantiam exhortatur.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Prophetæ quidem congregationem gentium, atque Ecclesiæ annuntiarunt ædificationem futuram ; sed tamen quia in Ecclesia non solum fortium animarum jugis profectus, verum etiam infirmarum lapsus, et rursus conversio est : ideo possumus ex propheticis libris colligere quemadmodum aut præclara illa et fortis anima sine ulla gradiatur offensione, aut infirmior labatur, aut lapsa reparet, ac reformet gradum.

2. Itaque sicut in Canticis canticorum (77 beatæ illius animæ continuos processus legimus, ita in Michæa, de quo nobis prophetæ sermo **1063** exortus est, consideremus lapsæ conversionem. Non enim otiose te movit : « Et tu Bethleem, domus Ephrata (*Mich.* v, 2), » quod dictum est ab hoc propheta. Quomodo enim potest domus furoris esse ubi Christus natus est? Hoc enim exprimunt locorum vocabula, sed illustrant operationum mysteria.

3. Ac primum consideremus quid interpretationis in Latino habeat Michæas. Significat autem, Quis a Deo : vel, ut alibi invenimus, Quis iste, Morathi filius, id est, hæredis (78) (*Mich.* I, 1). Quis autem hæres, nisi Filius Dei, qui ait : « Omnia mihi tradita sunt a Patre meo (*Matth.* XI, 27); » et cum ipse esset hæres, non esse voluit cohæres? Merito *quis iste*, non e populo unus, sed electus ad gratiam Dei, in quo loquitur Spiritus sanctus, qui prophetare cœpit « in diebus Joathan, et Achaz, et Ezechiæ regum Juda (*Mich.* I, 1). » Quo ordine significatur visionis profectus ; a malis enim regibus ad boni regis pervenit tempora.

4. Et ideo quoniam anima afflicta (79) sub malis ante laborabat regibus, quem processum conversionis suæ habeat, considerandum videtur. Destructa erat quasi infirmior, et omnis munitio ejus facta erat via transeuntium, et incursus passionum luxuria resoluta ac deliciis, contrita erat, ac relegata a facie Domini : « Turris ejus squalida erat, » quæ posita est, ut in Isaiæ cantico legimus (*Isa.* v, 2); in medio florentis vineæ. Squalet etenim turris, quando vitis arescit, et ovis sua erat (80) : regrediente autem vitis viriditate, vel ove, resplendet ; nihil enim squalidius iniquitate, nihil splendidius justitia.

5. Ad hanc turrim revocatur ovis, quando anima revocatur a lapsu, et in illa ove Christi regnum redit, quod est initium : quia ipse est initium et finis (*Apoc.* I, 8), vel initium salutis : sed tamen corripitur prius, eo quod tam graviter erraverit, et dicitur ei : « Ut quid cognovistis mala? numquid rex non erat tibi (*Mich.* IV, 9)? » Hoc est. habebas regem, qui te regeret et tueretur, deviare a justitiæ tramite non debuisti, derelinquere vias Domini, qui tibi rationabiles sensus impertivit. Ubi erant (81) cogitationes tuæ, ubi consilia, quibus prævidere injustitiam, propulsare iniquitates insito tibi vigore potuisti? Cur comprehenderunt te dolores ut parturientis (*Ibid*); ut parturires iniquitates, et pareres in justitias? Nullus enim major est dolor, quam is qui peccati mucrone vulne-

(76) Edit. et plures mss., « si comam habeat. » Et infra, « pro velamine ei sunt : » alii nonnulli utrobique melius, ut in textu.

(77) Progressus animæ in Canticis cant. obscure adumbratos in lib. *de Isaac et anima* exponit atque illustrat Ambrosius. Quod autem hic ait sibi cum Horontiano sermonem de Michæa exortum esse, satis indicat causam huic epistolæ non aliunde quam ex eodem colloquio fuisse profectam.

(78) Ita vet. edit. ac mss. Rom. autem edit., « Morasthi filius, hæres. » Alludit porro Ambrosius ad prima hujus prophetæ verba : « Verbum Domini... ad Michæam Morasthitem ; » quibus quidem non ipsius pater, sed patria terra significatur : atque adeo *Morasthi*, seu *Morathi filius*, utroque enim modo recte scribitur, idem est ac *Morasthi natus*. De vocis autem significatione Ambrosius cum Hieronymo in Prologo ad ejusdem Michææ prophetiam plane convenit.

(79) Innuuntur alii nominis Michææ significatus. Nam præterquam quod exponi potest, « quis a Deo, » vel *quis iste*, quæ quidem interpretationes, modo tamen primam scripseris « quis adeo, » non « quis a Deo, » haud ita recedunt ab eo quod Hieronymus loco supra citato dicit : « Michæas ὅστις οὖν... apud nos sonat, *quis quasi*. vel, *quis velut* ; « præter has igitur expositiones etiam explicatur Michæas humiliatus, percussus, etc.

(80) Mss. aliquot, « et uva sua torret ; » et infra, « viriditate uvæ resplendet. « Atque ita in sequentibus semper uva substituitur, sed minus recte.

(81) Rom. edit., « Aut consilium tuum periit? quasi dica : Ubi sunt, » etc.

neque ullum gravius est onus quam peccatorum sarcina et pondus flagitiorum. Deprimit animam, curvat usque ad terram, ne se erigere possit. Gravia, fili, gravia nimis delictorum pondera. Denique illa in Evangelio mulier, quæ curvata erat, speciem prætendens animæ laborantis, a Christo potuit solo erigi (*Luc.* XIII, 11).

6. Huic ergo animæ dicitur : « Viriliter age, **1064** et appropinqua, filia Sion, ut parturias (82) (*Mich.* VI, 10). » Dolores enim parturientis tribulationem operantur, « tribulatio patientiam, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit in æternum (*Rom.* V, 3, 4, 5). » Simul egeritur atque excluditur omne quod adversum est bonis moribus ; ne residentia ejus frutescant semina, atque in novos iterum germinent partus.

7. Nec otiose (83) dantur ei cornua et ungulæ ; ut conterat omnes manipulos areæ, sicut vitulum Libani (*Mich.* IV, 13). Nisi enim manipuli contriti fuerint, paleæ ventilatæ, fructus apparere interiores et absolvi nequeunt. Comminuat igitur atque excutiat prius anima proficiens passionum superfluat ; ut fructus suos demonstrare possit in ipsa segete. Quanta adversa sunt, quæ partus impediant bonos ! Hæc prius exstirpanda sunt ; ne his fructifera internecentur animæ sata.

8. Tunc etiam illud prospicit providus animæ consultor, ut concludat eam in voluptatibus suis, atque intercludat ejus cupiditates, ne in iis delectetur. Utiles enim sunt correptiones parentis, qui non parcit virgæ, ut obedientem præceptis salutaribus præstet animam filii sui (*Prov.* XIII, 24). Virga enim visitat, sicut legimus : « Visitabo in virga iniquitates eorum (*Psal.* LXXXVIII, 33). » Itaque qui virga maxillam percutit Israeliticæ animæ, erudit eam ad disciplinam patientiæ Dominica correptione. Nemo enim desperare debet, quicunque corripitur atque arguitur ; qui enim diligit filium, corripit (*Eccli.* XXX, 1) Nemo de remedio diffidat.

9. Ecce tibi ubi domus furorem videntis erat, ibi domus panis est ; ubi crudelitas, ibi pietas : ubi pœna innocentium, ibi universorum redemptio, sicut scriptum est : « Et tu, Bethleem, domus Ephrata, non es minima inter principes Juda ; ex e enim exibit Princeps in Israel (*Mich.* V, 2). » Bethleem domus panis est, Ephrata domus furorem videntis. Hoc habet interpretatio istorum nominum. In Bethleem natus est de Maria Christus (*Luc.* II, 6) : eadem autem Bethleem, quæ Ephrata. In domo igitur furoris generatus est Christus ; et ideo jam non domus furoris, sed domus panis, quia panem recipit eum qui descendit de cœlo (*Joan.* VI, 50). Domus autem furorem videntis est Ephrata ; quia illic Herodes dum Christum requirit, perimi statuit infantulos ; unde « Vox in Rama audita est : Rachel plorantis filios suos (*Matth.* II, 18). »

10. Sed jam nemo timeat ; quia requies illa quam quærebat David, audita est in Ephrata, inventa est in campis silvæ (*Psal.* CXXXI, 6). Tunc adhuc silva erat nationum congregatio ; sed posteaquam in Christum credidit, fructuosa facta est, quia benedicti ventris fructum recepit (*Luc.* I, 42). Mortua est, ergo Rachel parturiens (*Gen.* XXXV, 19) ; quia jam tunc quasi patriarchæ uxor furorem Herodis videbat, qui nec minusculæ ætati pepercit. Simul quia in Ephrata peperit Benjamin specie superiorem **1065** mysterio posteriorem, Paulum scilicet, qui antequam generaretur, non minimos dolores matri præstitit, cujus filios persequebatur. Et illic mortua et sepulta est ; ut nos commortui et consepulti cum Christo, in Ecclesia resurgamus. Inde enim alia interpretatione, vel fecundata, vel repleta fructibus, Ephrata significatur.

11. Hic tamen, id est in libro prophetico (84), invenimus ὀλιγοστὸς εἶ, id est, in paucibus es (*Mich.* V, 2). In Matthæo autem : « Et tu, Bethleem, domus Juda, non es in paucioribus (*Matth.* II, 6). Ibi domus Juda (85), hic domus Ephrata : in quo verborum discrepantia, non sensuum est. Nam et Judæa interior vidit furorem, et exterior pertulit. Et in paucioribus est ; quia pauci sunt qui intrant in domum panis per angustam viam. Et non est in paucioribus, id est de proficientibus, quæ Christum non agnovit. Nec minima est, quæ est domus benedictionis, et divinæ gratiæ receptaculum : et in eo minima, cui is qui aliquid confert Christo, videtur deferre. Et qui appetit Ecclesiam, Christum appetit ; in quovis minimo enim Christus aut læditur, aut honoratur, secundum quod ipse ait. « Quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis (*Matth.* XXV, 40).

12. Ipsam autem Bethleem esse quæ est Ephrata, docet lectio Genesis, ubi ait : « Mortua est autem Rachel, et sepulta est in via Ephrata, ipsa est Bethleem (*Gen.* XXXV, 19). » In via sepultura est sanctæ Rachel (86), quæ typus fuit Ecclesiæ, ut

(82) Rom. edit., « et dole, filia Sion, ut parturiens. »

(83) Ead. edit. « Cornua tua ponam ferrea, et ungulas tuas ponam æneas. Non otiose, etc. »

(84) Absoluta præcipua difficultate, nimirum qua ratione domus furoris vocari possit illud oppidum, in quo Christus nasci voluit, Ambrosius ad variam lectionem qua propositus textus apud Michæam atque Matthæum sibi contrarius videtur, transit. Verum utriusque verborum sensum pulchre sibi congruere, nedum sibi repugnare ubi declaravit, de apicibus, in quibus solis repugnantiam esse contendit, conciliandis minime laborat : Hieronymus vero in eumdem Michææ locum, ejus prout in LXX atque in Hebræo legitur, cum ipsius citatione, apud Matthæum contrarietatem animadvertit ; ac tantæ diversitatis causas inquirit. Ipsum consule non solum in eumdem prophetam, sed etiam epist. *ad Pammach.* de optimo genere interpretandi, aliosque interpretes.

(85) Edit. et quidam mss., « domus Judæ ; » nonnulli, « domus Judææ. »

(86) Ita mss, plures potioresque ; alii nonnulli et omnes edit., « sepulta est sancta Rachel. »

transeuntes dicant : « Benedictio Domini super vos (*Psal.* cxxviii, 8) ; » et : « Venientes venient in exsultatione (*Psal.* cxxv, 6). »

13. Omnis itaque anima, quæ recipit panem illum descendentem de cœlo, domus panis est, hoc est, panis Christi, quæ habitantis in se panis cœlestis firmamento alitur, et corde confirmatur. Unde et Paulus ait : « Omnes enim unus panis sumus (*I Cor.* x, 17). » Omnis anima fidelis Bethleem est, sicut Jerusalem dicitur, quæ pacem et tranquillitatem habet superioris Jerusalem, quæ in cœlo est. Verus panis est, qui fractus et comminutus satiavit universos (87).

14. Quinta autem traditio habet, Domus panis. « Beth. » enim domus est, « leem » panis dicitur. De aliorum traditionibus propter perfidiam Judaicam, ne ipsi se redarguerent, vel ab ipsis præteritum putamus, vel sublatum ab aliis.

15. De Juda quoque tribu esse Bethleem docet lectio in Judicum libro, quia vir ille Levita accepit sibi concubinam de Bethleem Juda, et irata est ei concubina ejus, et rediit in domum patris sui in Bethleem Juda (*Judic.* xix, 2 *seq.*).

16. Egressus itaque Christus a diebus sæculi (88) ; tunc enim nobis incipit sæculum, quando dies salutis, et egressus ad currendam viam dedit Israel (*Psal.* xviii, 6), **1066** « usque ad tempus parientis (*Mich.* v, 3). » Cui advenit Christus, advenit fecunditas, advenit partus ; sicut advenit Ecclesiæ, quæ peperit plures, quam quæ filios habebat : et peperit septem, id est legitimos, tranquillos, pacificos. Incipit ergo concipere anima, et formari in ea Christus, quæ receperit adventum ejus, et pascitur in divitiis ejus, ut nihil ei desit, ut videntes etiam eam aliæ animæ revertantur ad viam salutis.

17. « Et erit ei pax (*Mich.* v, 5), » sed non potest probari nisi tentationibus. Tunc enim pax ejus æstimabitur et tranquillitas, cum excluserit vanas cogitationes, vel compresserit, cum motus omnes edomuerit passionum insurgentium, cum increbuerint angustiæ, persecutio, fames, periculum, gladius. Tunc « erit, inquit, pax ; » quia in his omnibus superamus propter eum qui nos dilexit, quoniam confidimus in eo quia neque mors, neque vis tentationum (89) nos ab ejus divellat charitate et separet (*Rom.* viii, 38, 39). Tunc ergo dabit tentationes, ut justi probentur. Et Dominus quidem dat tentationes ea voluntate, ut neminem decipi velit : sed quia plerique vincuntur infirmi tentationibus, qui fortes sunt probantur.

18. Tunc illis « erit ros a Domino (*Mich.* v, 7), » tunc requies : tunc erit anima justi, sicut « catulus leonis in ovibus pecorum (90) (*Ibid.* 8). » Quod evangelico exemplo ad Christum referre non dubitaverim : quia ipse dixit : « Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris sui (*Matth.* xiii, 43). » Comprimentur enim quadrigæ ejus irrationabiles, scilicet impetus et motus istius corporis (*Mich.* v, 10) : sedabitur illud : « Foris pugnæ, intus timores (*II Cor.* vii, 5) ; » sed ubique, id est, intus et foris, tranquillitas erit : et non erit qui respondeat et resistat bonæ voluntati quia obedientia carnis, sublato pariete maceriæ, cum fuerint utraque unum (*Ephes.* ii, 14), omnes abolebit discordias.

19. Si qua autem anima infirma, sicut ille secundum carnem Israel, titubaverit, et ab illo Christi charitate persecutionibus turbata se aliquantulum separarit, corripitur atque arguitur (91) quasi infida, quasi ingrata, quasi incredula, quæ liberata a vanitatibus sæculi, in eas respiciendo reciderit : a qua non munera, non taurorum sacrificia ; sed tantummodo ut bonum cognosceret, justitiam faceret, postulatum est. « Renuntiatum est, inquit, tibi, homo, quid sit bonum, aut quid Dominus exquirat a te, nisi ut facias judicium et justitiam, et diligas misericordiam, et paratus sis ire cum Domino tuo (*Mich.* vi, 8). » Sed quia non servavit hæc illa infirmior anima, ideo Dominus ait : « Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe, et sicut racemum in vindemia (*Mich.* vii, 1) ! » Audiens ergo hæc propheta, in quo loquebatur Deus, ait ad illam animam : « Heu me, **1067** anima ! quod non est plenus timoris a terra (92) (*Ibid.* 2). » Vel si ipse Dominus dicit, miseratus futuras pro peccatis ultiones, atque pro nostris erroribus ingemiscens.

20. Audiens hæc anima, quia seminum suorum fructus non colliget, nullum, messe amissa, firmamentum inveniet sui, premet olivam, et unctionem lætitiæ non habebit, neque bibet vinum jucunditatis. Cognoscens etiam in operibus carnis omnia plena sanguinis, plena circumscriptionis, fraudum fallaciæ, ficta officia pietatis, compositas simulationes, et inimicos sibi omnes qui in domo sunt ; ideoque proximi sibi corporis motus cavendos, qui sunt

(87) Rom. edit. sola, « satiat universos. Quinta autem editio... de aliorum editionibus. » Alibi quoque in eadem edit. vox *traditio* similiter mutata reperitur. Advertendum autem est illis locis agi ab Ambrosio de Hexaplis atque Octaplis Origenis, de quibus dum Hieronymus in cap. iv Michææ loquitur, etiam quintæ editionis vocem usurpat. Sed et eodem sensu dictio ἔκδοσις posita est ab Epiphanio lib. *De pond. et mensur.* num. 9, et alibi. Verumtamen quin Ambrosio vox *traditio* magis arridere potuerit, nihil prohibet. Porro de Hexaplis Octaplisque Origenianis consulere licet Eusebium lib. vi, cap. 17, et Valium ad eumdem locum, item Huetium, lib. iii *Origen.* § 4, atque alios.

(88) Rom. edit., « Et egressus ejus ab initio, a diebus sæculi. »

(89) Omnes edit. et mss. aliquot, « neque quidvis tentationum ; » alii mss. majori auctoritate, « neque vis tentationum. »

(90) Rom. edit. sola, « in gregibus pecorum. »

(91) Mss. nonnulli, « corripitur atque corrumpitur. »

(92) Rom. edit., « Væ mihi, anima ; quia periit timor a terra ; » cæteræ ac mss. omnes, ut in textu. Quod autem Græce habetur, ἀπόλωλεν εὐσεβὴς, non male vertitur ab Ambrosio, « periit plenus timoris, » supple divini.

graves animæ nostræ adversarii; convertitur, et de Deo sperare incipit, et intelligens vere inimicam sibi carnem exsistere, ait ad eam: « Noli supergaudere mihi, inimica mea, quia cecidi: sed resurgam; quia si sedero in tenebris, Dominus illuminabit me (*Ibid.* 8). »

21. Considerans etiam insultare sibi aliquam potestatem, quæ resistebat sibi; ne meliorem sequeretur viam: et inequitare (93), quod tradita esset in interitum carnis (*I Cor.* v, 5) ut diversis attereretur malis, quæ vel a Domino propter peccatorum solutionem decernerentur, vel ab iniquo propter invidiam conversionis; ut ad se revocaret afflictam, dicit adhuc: « Iram Domini sustinebo; » qui vel lapsam castigat, vel tibi potestatem affligendi dedit: « quia peccavi, » sustinebo tamen, « donec justificet ipse causam meam (*Mich.* vii, 9). » Nisi enim confessa fuero, et exsolvero pretia iniquitatum mearum, non potero justificari. Cum autem fuero justificata, solvens duplicia peccata: « Educet judicium meum (94) (*Ibid.*), » deponens indignationem; quia satisfactum sententiæ est: « Educet me ad lumen, ut videam justitiam ejus (*Ibid.*), » et aspiciam delectationem ejus. *Videbit* hoc lumen reconciliationis meæ « inimica mea, » id est diaboli nequitia: « et operietur confusione, quæ nunc dicit: Ubi est Dominus Deus tuus (*Ibid.* 10)? » Videbit in me misericordiam ejus, videbit pietatem ejus.

22. Et ideo non audiamus eum, quando sumus in adversis aliquibus sæculi; cum aut dolor corporis est, aut filiorum amissio, vel cæterarum necessitudinum: non audiamus, inquam, dicentem: « Ubi est Dominus Deus tuus? » Tunc ejus tentationes cavendæ sunt, cum gravis urget dolor, tunc animam ægram avertere studet.

23. Ergo anima, quæ illum non audierit insidiantem sibi, videns postea mirabilia Dei, videns se in cœlo, diabolum autem sicut colubrum reptantem in terrestribus, gratulabitur dicens: « Quis Deus sicut tu, auferens peccata, et **1068** transferens impietates (*Ibid* 18)? » Qui non fuisti memor indignationis tuæ: sed sicut in mari mersisti omnes iniquitates nostras, sicut Ægyptium plumbum (95), et redisti ad misericordiam voluntarius, quam gemino contulisti munere, dimittens peccata, atque abscondens, secundum quod scriptum est: « Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata (*Psal.* xxxi, 2)! » Alia enim sanguine Filii tui abluis, alia donas nobis; ut bonis operibus et confessionibus nostros errores tegamus (96). Quod ergo ait: « Auferens peccata, » ad remissionem pertinet; quia penitus ea tollit, ita ut non sint quorum memor non erit. Quod vero ait: « Transferens iniquitates (97); eo quod confitendibus nobis lapsus nostros, et obumbrantibus eos bonæ operationis fructu referantur in auctorem culpæ, et peccati incentorem. Quid enim aliud agit, qui culpam fatetur, nisi ut adversantis nequitiæ spiritalis dolo se et malitia transductum probet?

24. In eo itaque gratias agit anima ista; quia et aufert Dominus peccata, et transfert iniquitates, et demergit in profundo maris. Quod potest et ad baptismum referri, quo Ægyptius mergitur, Hæbræus resurgit: et quo altitudine sapientiæ, et bonorum operum abundantia tegantur peccata superiora, per divitias misericordiæ Dei nostri, qui memor promissionis suæ, quam dederat Abrahæ, hæredem ejus animam non est passus perire.

25. Et illa quidem anima hoc revocatur modo (98). Tu autem, fili, qui a primo flore pueritiæ es hæres Ecclesiæ, quæ te suscepit et tenet, persevera in proposito, memor gratiæ Dei et muneris quod per impositionem suscepisti manuum mearum, ut et in hoc gradu, sicut in ministerio sacro, fidem tuam demonstres atque industriam, et exspectes remunerationem Domini Jesu. Vale, et nos ut filius dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXI.

Post varios gradus, queis anima lapsa sese reparat, supra descriptos, hic animæ fidelis a Christo susceptio, eruditio et consummatio considerantur; ostenditurque in Christi itineribus diversos ejusdem animæ progressus designari.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Superiore epistola de ea anima sermonem contulimus (99), quæ itineris sui devios aliquos habuerit anfractus, ut vetus Israel secundum carnem flu-

(93) Quidam mss. *et inquietare*; sed *inequitare* magis videtur Ambrosianum.

(94) Rom. edit., « Faciet judicium meum. »

(95) Cod. Carol., « sicut Ægyptium populum. » Et continuo post, Prat, et Gem., « et reddidisti misericordiam. »

(96) Observa non dicere sanctum doctorem tegi peccata per extrinsecam, ut Calvinistæ volunt, justitiæ Christi imputationem, sed per bona opera e gratuita ipsius gratia promanantia. Quam perpetuam Ambrosii doctrinam esse facile agnosces, si hunccce locum et ea quæ lib. *De Noe et Arca*, cap. 31, num. 117, necnon *Apol. David.* cap. 13, num. 62, atque alibi in eumdem sensum disseruntur, inter se conferas.

(97) Rom. edit,, « impietates ad misericordiam; eo quod, etc. »

(98) Nonnulla in hujus epistolæ calcem Ambrosius noster conjecit, quæ spectant Horontiani cognitionem. Primo enim illum ab ipsa pueritia significat educatum atque institutum fuisse inter clericos, quemadmodum olim pueros ad ecclesiasticam militiam destinatos consnevisse, ad lib. ii *De Pœnit.*, cap. 8, num. 72, observavimus. Deinde cum eum impositione manuum suarum sacratum dicit, Mediolanensem clericum fuisse satis declarat. Postremo eumdem fidem suam demonstrasse in diaconatu, indeque ad altiorem pervenisse gradum testificatur; quandoquidem ut quam fidem prius in « ministerio sacro, » id est diaconatu, præ se tulerat, eam quoque in « hoc gradu » quo tunc eminebat, haud dubie sacerdotio exhibeat, ab eo exigitur. Et hinc conjecturam non levem ducas, ipsum Ecclesiæ cujuspiam extra Mediolanum positæ regimini ab Ambrosio nostro fuisse præfectum.

(99) Rom. edit. sola, « sermonem confecimus. »

ctuans ; quia et ipse liberabitur per Domini nostri A Jesu Christi gratiam, « cum intraverit plenitudo gentium *(Rom.* xi, 25): » licet ista leviore **1069** errore conversione (1) sese reformaverit. Hac vero epistola de Ecclesiæ filia nobis sermo sit, quam Dominus Jesus quemadmodum primo susceperit, erudierit, consummaverit in suo Evangelio, consideremus.

2. Suscepit itaque eam primo tuendam in confusione positam ; exsul enim paradisi (*Gen.* iii, 23) ubi nisi in confusione degeret anima uniuscujusque hominis ? deduxitque eam in Bethleem (*Matth.* ii, 1). Jam profectus susceptæ animæ significatur, quod ascendit ad domum panis, in qua famem fidei et sterilitatem nesciat. De nostrarum animarum genere et ordine loquor, quibus nos vivimus et movemur, B non de aliqua specialiter; non enim de proprietate et specie alicujus, sed de genere, ut dixi, animarum disputandum putamus.

3. Descendit in Ægyptum Christus (*Ibid.* 14), patrocinium et ductum nostræ animæ ferens, inde rediit in Judæam. Fuit in deserto *(Matth.* iv, 1), fuit in Capharnaum, fuit juxta fines Zabulon, circa maritima, transivit per sata, fuit in Bethphage, fuit in Ephræm, in Bethania ; inde transivit in paradisum, ubi se capiendum dedit, passus est in Golgotha.

4. Omnes isti processus animæ nostræ sunt, per quos exercitata gratiam piæ institutionis invenit. Nam posteaquam exclusa de paradiso conditio humana in Adam et Eva, in castellum relegata est (2), vagari cœpit huc atque illuc, errabunda circumferens vestigia sine ullo defectu : sed tempore com- C placito sibi exinanivit se Dominus Jesus, ut exsulem in se susciperet, et veteri reformaret gratiæ. Itaque inventam recurso anfractu (3) erroris revocavit ad paradisum, ut Evangelii docet lectio.

5. Per sata eam duxit, ut jejunam pasceret, primum in deserto, deinde in Capharnaum, agri non urbis incolatu : deinde juxta fines Zabulon, circa nocturna profluvia, id est, prophetarum obscuriora ænigmata ; ut disceret prætendere ad fines gentium, quo omnes convenirent, nec timeret fluctus vitæ hujus et procellas ; quia habet Christus naves Tharsis *(III Reg.* x, 22), intelligibiles scilicet, quæ percurrant mare, et ad templi constructionem pias merces advehant. In hujusmodi navibus navigat Christus, et in puppi tanquam bonus gubernator tranquillo quiescit mari : commoto excitatur, et increpat ventos, ut suis tranquillitatem refundat *(Matth.* viii, 26). Transiens quoque ad gentes, hanc animam liberat, quæ legis vinculis tenebatur ; ne transiret ad nationum consortia.

6. Venit in Bethaniam (*Joan.* xi, 17 *seq.*), in locum obeditionis, **1070** ideo ibi mortuus suscitatur cum enim caro subdita fuerit animæ, tunc jam non quasi mortua jacet in sepulcro suo conditio humana, sed resuscitatur per gratiam Christi : ibi etiam se pro Dei nomine passioni discit offerre. De loco obeditionis, ut Joannes docet (*Ibid.* 54), in Ephræm ducitur, id est, ad bonorum fructuum fecunditatem : inde in Bethaniam reducitur (*Joan.* xii), id est obedientiam ; semel enim quæ piæ subjectionis fructum gustaverit, servare eam, et in ea probari sæpius nequaquam recusat.

7. Unde jam probata Hierosolymam venit, digna quæ sit in templum Dei, in qua Christus habitaret (4). Denique sedens super pullum asinæ Dominus Jesus cum gratulatione et gaudio innocentis suscipitur ætatis (*Ibid.*, 14-18).

8. Postea in paradiso verba vitæ æternæ docentur ; unde etiam Dominus se promisit capi, sicut Joannes scribit evangelista (*Joan.* xviii, 1, 8), significans animam nostram, vel potius conditionem humanam, solutis erroris vinculis, eo unde ejecta erat in Adam, per Christum regressam. Unde et latroni illi confitenti dicitur : « Amen, amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso *(Luc.* xxiii, 43). » Ille dixerat : « Memento mei, cum veneris in regnum tuum *(Ibid.* 42) ; » Christus non de regno respondit, sed ad causam : « Hodie mecum eris in paradiso, » id est, reformandum est ante quod amissum est, postea conferendum id quod augendum est, ut per paradisum ad regnum (5) perveniatur, non per regnum ad paradisum.

Infra vero, ubi eadem, « leviore ab errore, » et nos cum ant. edit. ac plerisque mss., « leviore errore ; » mss. nonnulli habent, « levioris, etc. »

(1) Mss. aliquot, « erroris conversione ; » Rom. edit., « ab errore conversione, etc. »

(2) Mss. non pauci, « religata est. » Rursus autem pro « sine ullo delectu, » quæ lectio est cunctarum edit. ac plurium mss. in quibusdam horum legitur, « sine ullo dilatu, » in paucis *delicto*, sed male.

(3) Mss. aliquot, « inventam recursu, anfractu, etc. » Interjectis vero tribus vocibus Rom. edit. sola posuit, « ut Evangelicæ lectionis docet assertio. »

(4) Belv. codex, « in qua Spiritus habitaret. »

(5) Admonuimus ad lib. *De lapsu virg.* cap. 8, num. 36, nonnullos esse qui cum ex verbis quibusdam illic exaratis, tum ex hoc ipso epistolæ istius loco, eam Ambrosio affingerent opinionem, qua inter cœlestem beatitudinem infernique supplicia medius quidam status ab aliquibus admittebatur. Sed præterquam quod ex citato libro, cujus auctor non plane compertus est, de Ambrosii hac in re sententia nihil certi colligi potest, qui attentius proposita ejusdem libri ac epistolæ hujus ver- D ba discusserit, ex eis non difficulter sensum eruet commodiorem. Etenim advertandum est illic sermonem fieri de illa puella quæ, amissis continentiæ aliquandiu servatæ nec non aliorum bonorum operum meritis, gravissimorum criminum veniam per continuæ pœnitentiæ labores dicitur esse impetratura : hic vero eum qui tantum « sub ictu mortis convertitur, » cum illo comparari, qui virtutum ac piorum operum meritis cumulatus, e vivis excesserit. Unde nullo negotio intelligetur illam *pœnæ vocationem*, illam *requiem*, illum *paradisum*, quo perventuros hujusmodi pœnitentes Ambrosius promittit, nihil aliud esse, nisi ultimam in domo Patris mansionem, hoc est infimum beatitudinis gradum : regnum vero quod sanctis et apostolici meriti viris asserit destinatum, de summo gloriæ cœlestis apice intelligendum. Optime igitur

9. Servatur discipulis, quod plus conferatur pro laboribus, ideoque incolatum promisit, regnum distulit. Itaque is qui sub ictu mortis convertitur, et confitetur Dominum Jesum, mereatur incolatum paradisi : qui vero multo ante se exercuit, et Christo militavit, acquisivit populorum animas, pro Christo se obtulit, habeat paratum stipendiis suis Dei regnum, cujus se remuneratione donatum gaudeat. Ideoque Petro dicitur : « Tibi dabo claves regni cœlorum (*Matth.* XVI, 19). » Ex latrocinio conversus requiem habet, in apostolatu probatus accepit potestatem.

10. Hæc est anima Evangelica, hæc est de gentibus, hæc filia Ecclesiæ, longe melior e cursu, quam illa ex Judæa projecta, ad Dominum Jesum, et ad superiora se bonis consiliis et operibus attollens, quam suscepit in Golgotha Christus. Ibi Adæ sepulcrum (6); ut illum mortuum in sua cruce resuscitaret. Ubi ergo in Adam mors omnium, ibi in Christo omnium resurrectio. Vale, fili, et nos dilige ; quia nos te diligimus.

1071 EPISTOLA LXXII.

Rogabant aliqui cur Deus cum in Testamento Veteri circumcisionem instituerit, eam abrogaverit in Novo? cur etiam de illa omnino legem tulerit, cum ipsa puerum in discrimen adduceret? cur tandem in ea corporis parte fieri voluerit? Primum igitur ut illis satisfaciat qui erant a fide alieni, reponit circumcisionem a sapientibus viris, plurimisque populis usurpatam esse, nec deesse rationem cur octavo die celebraretur. Deinde Christianos docet in illa signum fuisse redemptionis, ac proinde ubi pretium hujus solutum est, illam omitti jam debuisse. Tum hæreticos legem de fundendo sanguine calumniantes ostendit passionem Domini simul damnare. Hinc eos refellit qui fidei circumcisionem obfuisse criminabantur, sicut et illos qui partem corporis, quæ naturalis esset, argutabantur non esse recidendam. Postremo pluribus de occulta Christianorum circumcisione disputatis, eos ad externam probat non obligari.

AMBROSIUS CONSTANTIO.

1. Non mediocris plerosque movet quæstio, qua causa circumcisio et Veteris Testamenti auctoritate quasi utilis imperetur, et Novi Testamenti magisterio quasi inutilis repudietur (*Act.* XV, 10); cum præsertim Abraham primus oraculum circumcisionis celebrandæ acceperit. (*Gen.* XVII, 10), qui diem Domini Jesu vidit, et gavisus est (*Joan.* VIII, 56). Quod utique in evidenti est, quia non corporalibus, sed spiritalibus legis divinæ intenderit; et ideo veram

A Dominici corporis passionem in agni (7) conspexerit immolatione.

2. Quid ergo dicemus secutum patrem Abraham, ut id primus institueret, quod ejus non sequeretur hæreditas? aut qua ratione circumciduntur infantulorum corpora ; et in ipso ortu (8) subjiciuntur periculis, et hoc imperari oraculo ; ut discrimen salutis fiat de mysterio religionis. Quid hoc significat? Latet enim causa veri, et oportuit aut aperto aliquid mysterio significari, aut non periculoso mysteriorum indicio mandari.

3. Cur vero signum Testamenti divini in ea datur parte membrorum, quæ visu inhonestior æstimatur ? aut qua gratia ipse operator corporis nostri in ipso nostræ generationis exordio circumcidi voluit opus suum, et vulnerari, et cruentari, et abs-B cidi partem, quam velut necessariam, qui omnia disposuit ordinate, cum cæteris membris faciendam putavit? Aut enim præter naturam est hæc portio corporis nostri, et non oportuit habere omnes homines, quod esset præter naturam : aut secundum naturam est, et non decuit amputari, quod secundum naturæ perfectionem creatum foret ; cum præsertim alieni a portione Domini Dei nostri, id præcipue irridere soliti sint. Deinde cum propositum sit Deo, ut frequenter ipse testificatus est, plures ad sacræ observantiam provocare religionis, quanto magis invitarentur, si non 1072 aliqui circumcisionis ipsius aut periculo, aut opprobrio revocarentur.

4. Ergo ut ad prima redeamus, et propositum C persequamur ordinem, de ipsa circumcisionis qualitate dicendum videtur. Cujus gemina debet esse defensio, quia duplex est accusatio : una quæ irrogatur a gentilibus, altera quæ ab iis, qui de populo Dei sunt, æstimatur. Vehementior autem gentilium, qui viros circumcisione signatos etiam opprobrio et illusione dignos arbitrantur (9). Sed etiam ipsorum sapientissimi quique ita circumcisionem approbant, ut electos suos erga cognoscenda et celebranda mysteria circumcidendos putent.

5. Denique Ægyptii, qui et geometriæ, et colligendis siderum cursibus operam intendunt suam (10) impium judicant sacerdotem, qui nequaquam habeat circumcisionis insigne. Nam neque magici D carminis sapientiam, nec geometriam, nec astronomiam judicant vim suam (11) obtinere sine circumcisionis signaculo. Et ideo ut impetrandi vim operationi adhibeant suæ, pugnationem quamdam va-

ait : « Per paradisum ad regnum pervenitur ; » quia prius est ut quis admissorum veniam obtineat, quam ut thronum mereatur sublimiorem. Idem quoque leges lib. *De fide resurr.* de quo nos ibi.

(6) Hic materiæ suæ Ambrosius Hebræorum quorumdam et aliorum veterum opinionem accommodat, de qua lib. X *in Lucam*, num. 144, idem loquitur, ad quem locum a nobis etiam aliquid observatum est.

(7) Rom. edit., « in arietis ; » aliæ et cuncti mss., « in agni. » Sed per agnum aries significatur, ut in Exodi cap. XXXII, et superiori epist. per vitulum bos sive taurus.

(8) Mss. nonnulli, « et in ipso actu. »

(9) Judæos propter abscissum præputium a profanis per ludibrium curtos, verpos, ac recutitos appellari solitos deprehendimus.

(10) Ita vet. edit. ac mss. prope ad unum : edit. autem Rom. « operam impendunt suam. » Cæterum de peritia Ægyptiorum in mathematicis disciplinis non semel alibi loquitur Ambrosius.

(11) Vet. edit. et mss. nonnulli, « viam suam. » Rom. edit. ac plures mss., » vim suam. »

tum suorum circumcisionis arcano celebrandam existimant.

6. Reperimus autem in historia veterum non solum Ægyptios (12), sed etiam Æthiopum, et Arabum, et Phœnicum aliquos circumcisione erga suos usos. Et hanc putant se adhuc probandæ viam servare rationis ; eo quod sui corporis primitiis et sanguinis initiati, insidias dæmonum, quas illi generi nostro moliuntur, exiguæ partis arbitrentur consecrationibus destruendas ; ut qui totius hominis saluti nituntur nocere, infirmari operationem suam putent circumcisionis sacræ vel lege, vel specie. Arbitror enim quod in præteritum ipse dæmonum princeps cessare suas artes erga noxiæ operationis effectum æstimaverit, si ei nocere conaretur, quem signaculo circumcisionis sacræ initiatum adverteret, aut ei qui videretur in hoc saltem munere legi divinæ obtemperare.

7. Jam qui singulorum membrorum officia diligenter expendit, non otiosam causam in hac membri hujus portiuncula æstimare poterit, qua ratione non solum circumcidatur puer, verum etiam octavo circumcidatur die (*Gen.* XVII, 12) : quando incipit mater pignoris nati in sanguine esse puro, quæ ante octavum diem fertur in sanguine immundo sedere. Hæc adversum eos dicta sint, qui nulla nobis unitate fidei sociantur ; et ideo tanquam adversum dissidentes difficilior disputandi locus.

8. Responsum autem sibi hujusmodi habeant, qui credunt in Dominum Jesum, quod nudare noluimus, cum adversum opiniones gentilium disputaremus. Nam si redempti sumus non corruptibilibus argento et auro, sed pretioso sanguine Domini nostri Jesu Christi (*I Petr.* I, 18, 19), quo utique **1073** vendente, nisi eo qui nostrum jam (13) peccatricis successionis ære quæsitum servitium possidebat : sine dubio ipse flagitabat pretium, ut servitio exueret, quos tenebat obstrictos. Pretium autem nostræ liberationis erat sanguis Domini Jesu, quod necessario solvendum erat ei cui peccatis nostris venditi eramus.

9. Donec igitur hoc pretium pro omnihus solveretur hominibus, quod Dominici sanguinis effusione pro omnium fuit solvendnm absolutione, opus fuit singulorum sanguine, qui lege et consuetudinis A ritu, sacræ præcepta sequerentur religionis. Sed quia pretium pro omnibus solutum est, psteaquam passus est Christus Dominus, jam non opus est, ut viritim sanguis singulorum circumcisione fundatur ; cum in sanguine Christi circumcisio universorum celebrata sit, et in illius cruce omnes simul crucifixi simus cum eo, et consepulti in ejus sepulcro, complantati similitudini mortis ejus, ut ultra non serviamus peccato : « Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato (*Rom.* VI, 7). »

10. Quod si quis, ut Marcion et Manichæus (14), reprehendendum Dei putat esse judicium, quia vel oraculum de circumcisione celebranda edendum putavit esse, vel legem qua sanguinis effusio mandatur ; B necesse est ut is etiam Dominum Jesum reprehendendum arbitretur, qui non exiguum, sed multum sanguinem pro hujus mundi effudit redemptione, et hodieque nos fundere jubet sanguinem nostrum pro tanto religionis certamine, dicens : « Qui vult me sequi, tollat crucem suam, et sequatur me (*Matth.* XVI, 24). » Si autem nequaquam justa est accusatio, cum aliquis totum se pro pietate offerat, et multi sanguinis se mundet effusione ; quomodo legem possumus reprehendere, exigui stillam exigentem sanguinis, cum prædicemus Dominum Jesum multi effusionem sanguinis, et totius corporis mortem imperantem ?

11. Nec ipsum circumcisionis signaculum et C species feriabatur, quo populus Dei velut quodam sigillo signatus corporis, discernebatur a cæteris nationibus. Nunc autem Christi donatus nomine signum corporis nequaquam requirit, qui prærogativam divinæ meruit nuncupationis. Quid autem absurdum si propter pietatem aliquid doloris vel laboris inferri videbatur, quo plus devotio per hæc certamina probaretur ? Pulchrum etiam ut ab ipsis vitæ incunabulis insigne religionis adolesceret, et puderet unumquemque ætatis provectioris vel labori, vel dolori cedere, quorum utrumque tenera infantia vicisset.

12. Sed jam levi circumcisionis dolore non opus est Christiano populo, qui, mortem Domini circumferens, D per momenta singula fronti propriæ mortis contemptum inscribit (15), utpote **1074** qui sciat sine cruce Domini salutem se habere non posse.

(12) Apud Ægyptios non solum mares, sed feminas etiam circumcidi solitas ex testimonio quorumdam refert sanctus doctor, libr II *De Abrah.* cap. 11, num. 78. De illis vero cæterisque nationibus, a quibus usurpatam circumcisionem idem hoc narrat, consuli possunt Josephus *Antiq.* lib. I, cap. 13, et lib. VIII, cap. 4 ; Epiphanius hæresi 30, num. 30, et Polydorus cap. 3, ubi inter alios auctores Cyprianum citat, sed sermone eidem Patri in antiquis ejus editionibus perperam attributo deceptus.

(13) Amerb. et Rom. edit. cum paucis mss., « qui nostro jam. » Eras. ac Gill. cum reliquis cod., « qui nostrum jam. » Observabis autem obiter his paucis verbis claro primigenii peccati successionem insinuari.

(14) Cum isti hæretici, ut jam a nobis observatum est, totum antiqui fœderis instrumentum rejicerent, imo etiam Deum legis auctorem, ut Augustinus lib. *De hæres.* cap. 1, de Manichæis testificatur, non Deum bonum, sed unum e principibus tenebrarum esse crederent, consequens erat ut circumcisionem proscriberent, utpote in lege veteri constitutam. Sed cum hæreticorum sit excessus omnes sanæ doctrinæ oppositos semper tueri, non defuere, qui retinendam etiam sub Evangelio carnalem hanc amputationem profiterentur. Hujusmodi fuisse Ebionitas ac Symmachianos litteris mandarunt Epiphanius hæresi 30, Augustinus lib. *De hæres.* cap. 9 et 10, lib. I *contra Crescon.* cap. 31, et lib. XIX *contra Faust.* cap. 18, Philastrius atque alii.

(15) Eodem sensu lib. *De fide resurr.*, « Morte ejus signamur, inquit, mortem ejus orantes annuntiamus, etc. » Tertullianus etiam ***De corona milit.***

Quis enim acu utatur ad præliandum, cum telis instructus sit validioribus?

13. Jam illud quivis facile refellendum advertit, quia propositum est plerosque potuisse ad sacræ religionis provocari obsequium, nisi essent doloris timori, vel laboris contuitu revocati. Et potuit hoc terrere majorem, quod infantuli plerique sustinebant sine periculo? Esto tamen aliquos infantulos Judæorum, cum dolorem circumcisi corporis plagæque ferventis sustinere non potuerint, defunctos fuisse: sed hoc nec cæteros deterrebat provectiori ætate robustos, et laudabiliorem faciebat eum, qui præceptis obedisset cœlestibus.

14. Quod si hoc in exiguo dolore arbitrantur confessionis fuisse obstaculum, quid de martyrio dicunt? Nam si reprehendunt circumcisionis dolorem, reprehendant et martyrum mortem, per quos cumulata, non minuta religio est. In tantum autem abest nocuisse fidei circumcisionis dolorem, ut probabiliorem fidem faciat dolor; major enim fidei gratia, si quis pro religione contemnat dolorem: et hic magis habet præmium quam ille qui ideo dolorem voluit circumcisionis subire ut gloriaretur in lege, et laudem ex hominibus magis quam Deo quæreret.

15. Oportuit igitur circumcisionem ex parte fieri ante ejus adventum, qui totum circumcideret hominem; ex parte enim debuit assuescere humana conditio, quemadmodum in id, quod perfectum est, crederetur. Si autem oportuit circumcidi, in qua magis parte membrorum oportuit circumcisionem fieri quam in ea quæ quibusdam videtur inhonestior? « Ut iis quæ putarentur ignobiliora esse membra corporis nostri, honestatem abundantiorem circumdarent: et quæ inhonesta sunt nostra, honestatem abundantiorem haberent (*I Cor.* XII, 25). » Ubi enim magis vir sanguinis sui admoneri debuit, quam in ea parte quæ ministerium errori exhibet?

16. Nunc tempus est, ut et illis respondeamus qui dicunt, si ea pars corporis nostri secundum naturam est, nequaquam eam amputari oportuisse: si non est secundum naturam, non debuisse simul nasci. Qui quoniam tam arguti sunt, et ipsi mihi respondeant, utrum secundum naturam successio humana sit, quæ generationibus adolescit. an contra naturam. Si enim secundum naturam, nunquam igitur intermittenda est: et quomodo integritas virorum, virginitas puellarum, abstinentia viduarum, continentia conjugum prædicatum? Nullum ergo studium quærendæ successionis feriari

A debuit. Sed ipse auctor naturæ non utique generationi obsecutus est, qui de se, cum esset in corpore constitutus, præbuit magisterium, **1075** et hortatus est discipulos ad integritatem, dicens: « Sunt spadones, qui se castraverunt propter regnum cœlorum; qui potest capere, capiat (*Matth.* XIX. 13). »

17. Cum sit autem homo compositus ex corpore et anima, [satis est enim interim hoc dicere, et silere de spiritu (16),] non est in utroque idem secundum naturam: sed quod est secundum corporis naturam, id contra naturam est animæ; et quod secundum naturam est animæ, id contra naturam est corporis (17); ut si dicam quod secundum naturam est visibili, id contra naturam est ei quod

B non videtur; et quod secundum naturam est ei, quod non videtur, id contra naturam est visibili. Nihil ergo incongruum in hominibus Dei (18), si fiant aliqua contra naturam corporis quæ sint secundum animæ naturam.

18. Qui autem dicunt quoniam plures credidissent, si circumcisio non fuisset, ii sibi responsum hoc habeant, quoniam plures crederent, si martyria non fuissent: sed præstantior est fortitudo paucorum, quam remissio plurimorum. Sicut autem plurima baptismatum genera præmissa sunt, quia, secuturum erat verum illud unum in spiritu et aqua sacramentum baptismatis, quo totus redimitur homo: ita plurimorum circumcisio præmittenda fuit (19); quia secutura erat circumcisio Dominicæ passionis, quam pertulit Jesus quasi

C Agnus Dei, ut tolleret peccata mundi (*Joan* I, 29).

19. Hæc ideo scripsimus, ut ostenderemus quia et debuit præmitti circumcisio, quæ foris est, ut et ea jam post adventum Domini jure videatur exclusa. Nunc autem circumcisio est necessaria, quæ in occulto est, sicut Judæus præstantior, qui in occulto, in spiritu, non littera; quoniam cum sint in uno homine duo homines, de quibus dictum est: « Et si is qui foris est, homo noster corrumpitur secundum desideria erroris, sed qui intus est, renovatur de die in diem (*II Cor.* IV, 16): » et alibi: « Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem (*Rom.* VII, 22); » interior est homo noster, qui est ad imaginem et similitudinem Dei factus (*Gen.* I, 2), exterior qui figuratus e li-

D mo (*Gen.* II, 7). Sic denique et in Genesi duas tibi creaturas hominis ostendit, secundum creatum hominem significans.

20. Sicut ergo duo homines, ita et gemina con-

cap. 3, hanc frontis muniendæ expressa crucis imagine religionem, quam ex Apostolica traditione manasse docet, ad singulos quosque actus ætate sua iterati consuevisse auctor est. Qua de re adi similiter. Hieron. epist. 22, *ad Eustoch.*; Cyrill. Hieros. Catech. 13, et alios.

(16) « Ex anima et corpore constamus et spiritu, » inquit sanctus doctor lib. II *De Cain et Abel*, cap. 2, num. 6. Quam quidem hominis definitionem passim apud eum advertere est.

(17) Rom. edit., « non est utrique idem secundum naturam; sed quod est corpori.... id contra naturam est corpori. »

(18) Ultimæ edit. Paris., « in operibus Dei. » Sunt etiam aliqua toto hoc numero mutata in Rom. edit., sed quæ alium sensum minime inducant.

(19) Eadem edit. Paris., « circumcisio prætermittenda fuit. » Et infra. « debuit prætermitti circumcisio. » Neutrum commode.

versatio est: una interioris hominis, altera exterioris. Et quidem plerique actus interioris hominis perveniunt ad exteriorem hominem quemadmodum castimonia interioris hominis transit etiam ad castitatem corporis. Qui enim adulterium cordis ignorat, idem utique nescit corporis adulterium: non tamen etiam illud est consequens, ut qui non adulteravit corpore, non adulteraverit etiam corde, secundum illud: « Quoniam qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam adulteravit eam in corde suo (*Matth.* v, 28). » Nam etsi adhuc non sit adulter corporis (20), tamen jam affectu adulter est. Ergo est interioris hominis circumcisio: nam qui circumciditur, **1076** totius carnis illecebras tamquam præputium exuit, ut sit in spiritu, non in carne, et spiritu mortificet corporis sui actus.
B

21. Et hæc est, quæ in occulto est circumcisio, sicut Abraham ante in præputio erat, postea factus est in circumcisione (*Rom.* IV, 11). Sic interior homo noster, quando est in carne, tanquam in præputio est: quando autem jam non est in carne, sed in spiritu, incipit esset in circumcisione, non in præputio. Sicut autem qui circumciditur, non totam carnem exuit, sed solum præputium, ubi corruptela frequentior, ita qui in occulto circumciditur, carnem illam exuit, de qua scriptum est: « Omnis caro fenum, et omnis gloria ejus ut flos feni. Aruit fenum, et flos ejus decidit: verbum autem Domini manet in æternum (*Isa.* XL, 6, 7). » Et remanet caro, quæ videbit salutare Dei; sicut scriptum est: « Et videbit omnis caro salutare Dei (*Luc.* III, 6). » Quæ sit ista caro, munda aures, ut intelligas.
C

22. Talis ergo debet esse in occulto circumcisio, ut nullam habeat comparationem, cum ea, quæ foris est, circumcisione. Et ideo qui in occulto Judæus est, ipse præstat; qui est a Juda, cujus manus supra cervicem inimicorum ejus, qui recubans requievit ut leo, et ut catulus leonis, quem laudant fratres ejus (*Gen.* XLIX, 8, 9). Ab hoc Juda non deficit princeps; quia sermo ejus principes facit, qui non subjiciantur illecebris sæcularibus, et captiventur voluptatibus istius mundi. Et quia ipse Judas in hanc generationem venit, ideo plurimi qui postea generati sunt, præferuntur (21); ut virtutum principatu gaudeant. Habeamus itaque circumcisionem in occulto, et in occulto Judæum, qui est spiritalis; D
spiritalis autem, utpote princeps, dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur (*I Cor.* II, 15).

23. Debuit ergo legis mandata præscripto (22) circumcisio, quæ ex parte erat, cessare, posteaquam venit qui circumcisionem faceret totius hominis, et impleret circumcisionem legis. Quis autem est iste, nisi qui dixit: « Non veni legem solvere, sed implere (*Matth.* v, 17)? »

24. Quanquam si diligenter intendas, et illa sit ratio, quam jam cessare debuerit præputii circumcisio; quia plenitudo gentium venit. Non enim gentibus circumcisio mandata est, sed semini Abraham; sic enim habes in primo oraculo: « Et dixit Deus ad Abraham: Tu autem Testamentum meum observabis, tu et semen tuum post te in progenies eorum. Et hoc est Testamentum meum, quod observabis inter me et vos, et semen tuum post te in progenies eorum. Circumciditur vestrum omne masculinum, et circumcidetis carnem præputii vestri, et erit in signo Testamenti inter me et vos. Infans octo dierum circumcidetur vobis, omne masculinum in progenies vestras. Vernaculus domus tuæ et pecunia emptus ab omni filio alterius, qui non est ex semine tuo, circumcisione circumcidetur: et erit Testamentum meum (23) in carne vestra, in Testamentum æternum. Et incircumcisus masculus qui non circumciderit carnem præputii sui octava die, **1077** exterminabitur anima illa de generatione illa; quia Testamentum meum transgressus est (*Gen.* XVII, 9-14). » Hebræus quidem negatur habere de octavo die, sicut Aquila significat (24). Sed non in Aquila omnis auctoritas, qui quasi Judæus in littera præteriit, nec posuit octavum diem.

25. Interim et octavum diem, et in signo datam circumcisionem audisti: signum autem rei majoris indicium est, indicium veritatis futuræ et datum Testamentum Abrahæ et semini ejus, cui dictum est: « In Isaac erit semen tuum (*Gen.* XXI, 12). » Ergo circumcidi licuit Judæum, vel domi ejus natum vel pecunia ejus emptum. Non possumus derivare hoc ad alienigenam, aut proselytum, nisi fuerint in domo Abrahæ nati, aut pecunia ejus empti, vel seminis ejus. Denique nihil dixit de proselytis, de quibus quando voluit dicere, nominavit eos, sicut habes: « Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens: Loquere ad Aaron, et ad filios ejus, et ad omnes filios Israel, et dices ad eos: Homo, homo a filiis Israel, et a proselytis, qui sunt appositi vobis, quicunque fecerit holocaustum (*Levit.* XXII, 18). » Ubi ergo comprehendit eos, ibi lex eos tenet: ubi oraculo non significantur, quomodo astringi videntur? Sic habes denique: « Dic filiis Aaron (*Levit.* XVII, 2), » quando de sacerdotibus dicit. Habes, quando et de Levitis dicit.

26. Ergo omnifariam claret etiam secundum litteram legis, quanquam lex spiritalis sit, et secundum ipsam tamen litteram ad circumcisionem teneri non potuisse nationum populos: sed ipsam circum-

(20) Edit., « non sit adulter corpore. »

(21) Ita Rom. edit. et mss. aliquot: vet. autem et mss. nonnulli, « ideo plurimi... proficiunt ut virtutem; cæt. cod., « ideo plurimis... præfertur, ut, etc. » Minus commode,

(22) Omnes edit. ac pauci mss., « Legis mandato præscripta; » reliqui mss. ut in contextu.

(23) Rom. edit. sola, « et erit pactum meum. »

(24) Quam familiare sit Ambrosio varias Aquilæ lectiones in medium proferre, tum aliunde, tum ex Psalmi CXVIII expositione, quivis agnoscat.

n signo fuisse, donec plenitudo gentium
; sic omnis Israel salvus fieret, circum-
e, non exigua membri unius parte. Ergo
:usata a nobis, et exclusa est Judæorum
dieque circumcisio.

i autem reprehensioni eam dicunt fuisse,
entibus, primum non habent reprehen-
vel irridere, quod alii consortes faciunt
Esto tamen, fuerit quod irriderent; quid
vere debet, cum ipsa crux Domini Judæis
, Græcis stultitia, nobis autem virtus Dei
sapientia (*I Cor.* I, 25, 24)? Et ipse Do-
erit: « Qui me confusus fuerit coram
, confundar et ego (26) eum coram Patre
st in cœlis (*Luc.* IX, 26)? « docens nos
lentur ab hominibus, non commovendos,
religionis obsequio deferuntur.

EPISTOLA LXXIII.

*ti cur lata sit lex, cum eam obesse Pau-
et, respondetur inutilem eam futuram, si
s, quæ inscribitur cordibus nostris, et in
us deprehenditur, servata esset: hac so-
m fuisse necessariam, ut excusationem
peccatum manifestando, quod postmodum
gratia sublatum est.*

AMBROSIUS IRENÆO.

rsa lectione Apostoli, non perfunctorie
quia audisti hodie lectum: « Lex enim
tur: ubi autem non est lex, nec præva-
m. IV, 5). » Unde et consulendum arbi-
cur lata sit lex, si nihil (27) proderat;
oberat, quæ operaretur iracundiam, et C
ionem introduceret.

idem secundum interrogationem tuam
non fuisse legem necessariam, quæ per
ta est. Nam si naturalem legem, quam
tor infudit singulorum pectoribus, homi-
re potuissent, non fuerat opus ea lege
abulis scripta lapideis, implicavit atque
nagis humani generis infirmitatem, quam
atque absolvit. Esse autem legem natu-
ordibus nostris etiam Apostolus docet,
it quia plerumque « et gentes naturaliter
gis sunt, faciunt; et cum legem non le-
us tamen legis scriptum habent in cordi-
Rom. II, 14), »

itur lex non scribitur, sed innascitur: D
percipitur lectione, sed profluo quodam
nte in singulis exprimitur, et humanis
auritur. Quam debuimus vel futuri judicii
re, cujus testis conscientia nostra tacitis
bus apud Deum ipsa se prodit, quibus vel
r improbitas, vel defenditur innocentia.
semper pateat Domino, tum maxime in
manifestabitur; quando occulta cordis in

A examen venient, quæ putabantur latere. Quorum tamen proditio, occultorum scilicet, nequaquam noceret, si lex naturalis inesset pectoribus humanis: est enim sancta sine versutia, sine fraude, consors justitiæ, expers iniquitatis.

4. Denique interrogemus infantiam, videamus si quod in ea crimen reperitur, si avaritia, ambitio, dolus, sævitia, insolentia. Nihil suum novit, nullos honores sibi arrogat, præferre se alteri ignorat, fraudem nescit, vindicare sese nec vult, nec potest. Insolentia quid sit puro ac simplici nequit animo comprehendere.

5. Solvit hanc legem Adam, qui voluit sibi arrogare quod non acceperat, ut esset sicut creator et conditor suus, sic ut divinum honorem affectaret. Itaque per inobedientiam offensam traxit et culpam B incidit ex insolentia. Qui si non rupisset imperium, et obediens fuisset mandatis cœlestibus, prærogativam naturæ atque ingenitæ sibi innocentiæ hæredibus propriis reservasset. Ergo quia per inobedientiam prærogativa naturalis legis corrupta atque interlita est, ideo scriptum legis existimatum est necessarium; ut vel partem haberet, qui universum amiserat: et cui perierat quod nascendo assumpserat, discendo saltem cognosceret et custodiret. Simul quia causa dejectionis ejus superbia fuit, superbia autem orta est ex prærogativa innocentiæ; debuit ea lex ferri quæ subditum Deo et subjectum redderet. Nam sine lege peccatum nesciebatur (*Rom.*, VII, 7), et minor erat culpa, ubi erat culpæ ignorantia. Unde et Dominus ait: « Si non venissem, et locutus non fuissem iis, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato (*Joan.* XV, 22). »

6. Lata est ergo lex, primum ut excusationem tolleret, ne quis diceret: Peccatum nescivi; quia præscriptum non erat quid caverem. **1079** Deinde ut omnes subditos faceret Deo agnitione peccati. Omnes autem subditos fecit (*Rom.* III, 19), quia non solum Judæis data est, sed etiam gentes vocavit; proselyti enim ex gentibus sociabantur. Neque vero exceptus videri potest, qui vocatus defuit; lex enim quos vocavit et alligavit. Universorum itaque culpa operata est subjectionem, subjectio humilitatem, humilitas obedientiam. Itaque quia superbia culpam contraxerat, e contrario culpa obedientiam generavit. Unde lex scripta, quæ videbatur superflua, facta est necessaria ut peccatum peccato solveret.

7. Sed ne rursus aliquis deterreatur, et dicat incrementum peccati factum esse per legem, et legem non solum non profuisse, sed etiam obfuisse arbitretur; habet quo solari suam possit sollicitudinem, quia « etsi per legem superabundavit pec-

tiles illes intelligit, apud quos circum-
n usu fuisse supra num. 5 et 6 memora-

tuor mss., « Qui me confessus..... confi-

tebor et ego. » Haud apposite.

(27) Codices Prat. ac Gem., cur ita sit, lex si nihil, etc. »

catum, superabundavit et gratia (*Rom.* v, 20). » A Quid sit hoc, intelligamus.

8. Superabundavit peccatum per legem, quia per legem agnitio peccati (*Rom.* vii, 7), et cœpit mihi obesse scire id, quod per infirmitatem vitare non possem; ad cavendum enim prodest præscisse: sed si cavere non queam, obfuit nosse. Versa ergo lex in contrarium, tamen ipso peccati incremento facta est mihi utilis; quia humiliatus sum. Unde et dixit David: « Bonum est mihi, quod humiliatus sum (*Psal.* cxviii, 71). » Humiliando autem me, solvi vinculum erroris superioris, quo Adam et Eva nexuerant (28) omnem propriæ seriem successionis. Unde et Dominus quasi obediens venit: ut inobedientiæ et prævaricationis humanæ laqueus solveretur. Itaque sicut per inobedientiam peccatum B intravit, ita per obedientiam peccatum solutum est. Unde et Apostolus ait: « Quia sicut per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt plurimi; ita et per obedientiam unius hominis justi constituentur multi (*Rom.*, v, 19). »

9. Habes igitur unum, quia lex et superflua fuit, et facta est non superflua: superflua in eo, quia non fuisset necessaria, si illam legem naturalem servare potuissemus: sed quia non servavimus, ista lex per Moysen necessaria facta est; ut doceret me obedientiam, et laqueum illum solveret prævaricationis Adæ, qui laqueus totam astrinxit hæreditatem. Crevit quidem culpa per legem, sed et culpæ auctor superbia soluta est, idque mihi profuit; superbia enim culpam invenit, culpa autem gratiam fecit. C

10. Accipe aliud. Non fuit necessaria lex per Moysen. Denique subintravit (*Ibid.* 20): quod utique non ordinarium, sed velut furtivum (29) significare videtur introitum; eo quod in locum naturalis legis intraverit. Itaque si illa suum servasset locum, hæc lex scripta nequaquam esset ingressa: **1080** sed quia illam legem excluserat prævaricatio, ac propemodum aboleverat pectoribus humanis, regnabat superbia (30), inobedientiaque sese diffuderat; ideo successit ista, ut nos scripto conveniret, et omne os obstrueret, ut totum mundum faceret Deo subditum (*Rom.* iii, 19). Subditus autem mundus eo per legem factus est, quia ex præscripto legis omnes conveniuntur (31), et ex operibus legis ne[...] tificatur; id est, quia per legem peccatum [...] citur, sed culpa non relaxatur, videbatur [...] cuisse, quæ omnes fecerat peccatores.

11. Sed veniens Dominus Jesus, peccatu[...] bus, quod nemo poterat evadere, donavit, [...] graphum nostrum sui sanguinis effusione (*Coloss.* ii, 14). Hoc est quod ait: Superab[...] peccatum per legem: superabundavit aute[...] per Jesum (*Rom.* v, 20); quia postquam tot[...] dus subditus factus est, totius mundi p[...] abstulit, sicut testificatus est Joannes, « Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatu[...] (*Joan.* i, 29). » Et ideo nemo glorietur in o[...] quia nemo factis suis justificatur: sed qui ju[...] donatum habet, quia per lavacrum justific[...] Fides ergo est quæ liberat per sanguinem quia beatus ille cui peccatum remittitur, [...] donatur (*Rom.* iv, 7). Vale, fili, et nos dili[...] nos te diligimus.

EPISTOLA LXXIV (26).

Quod multi legem, utpote quam Deus con[...] negabant abrogandam: aut ex ejus abr[...] utrumque Testamentum eodem Deo non e[...] gebant, id solvi ex illo Apostoli: Lex pæ[...] noster fuit, etc.: *non enim nisi pueris pæd[...] necessarium; Judæis igitur tanquam infir[...] tam legem, cujus præcepta imperfecta fue[...] perfectorum prænuntia. Prostremo ubi a[...] avaritiam disputatum est, subjicitur ad a[...] Testamentum, quod per bovem et asinum a[...] designatur, suscipiendum exhortatio.*

AMBROSIUS IRENÆO (32).

1. Audisti, fili, hodie lectum (33) in A[...] quia « Lex pædagogus noster fuit in Christ[...] fide justificemur (*Galat.* iii, 24). » Quo un[...] lutas arbitror quæstiones, quæ plerosque consuerunt. Sunt enim qui dicant: Cum Deus Moysi dederit, quid causæ est ut pler[...] lege sint, quæ per Evangelium jam vacuata vi[...] Et quomodo unus utriusque conditor Test[...] cum id quod licebat in lege, per Evangeli[...] perit non licere: ut est circumcisio corpora[...] licet etiam tunc signo data sit (34), ut circu[...] nis spiritalis veritas teneretur; tamen qua[...] vel in ipso signo fuit? Cur ista diversitas æst[...]

(28) Vet. edit. ac mss. aliquot, « quo Adam et Eva exuerant. » Rom. et alii mss. melius,... *nexuerant.* Cæterum peccati originalis ab Adamo in omnem ejus propaginem derivatio tam clare tamque distincte explicatur in hac epistola, ut eam ab Augustino lectam non fuisse intelligamus, quando ejusdem testimonium in Pelagianos nusquam adhibet.

(29) Ita Rom. edit. ac plures mss.; vet. autem edit. ei quidam mss., « sed velut fortuitum. »

(30) Omnes edit. et mss. nonnulli, » aboleverat, pectoribus (Rom. edit., *in pectoribus*) humanis regnabat superbia; reliqui mss. qui etiam melioris notæ, ut in textu. Continuo vero post, ubi eædem edit. ac plures mss., « inobedientiaque, » duo mss. legunt, « inobedientiæ quæ; » totidem, « per inobedientiam quæ. »

(31) Rom. edit. sola, « omnes convincuntur. »

(32) Ita vet. edit. et cuncti mss., quorum [...] D etiam addunt: « Sermo sancti Ambrosii [...] bem, » quæ inscriptio in libris sermonariis Big., Germ. et Ful., in quibus eamdem inv[...] epistolam, sola reperitur. At edit. Rom. eid[...] epistolæ præfixit: « Ambrosius episcopu[...] mentiano. » Dubium autem non est quin C[...] tianum idcirco substituerit pro Irenæo; qui et sequentem epistolam ad eumdem scriptas ex sequentis initio manifestum fit. Verum cum in utrius inscriptione vitium resideat tam expedite statui possit, a mss. et ant. ed[...] ximus non esse recedendum.

(33) Cod. Laud., Corb., Germ. et Ful., » A[...] frater, hodie lectum, etc. »

(34) Iidem cod., « tunc in signo data sit, [...] cumcisio spiritalis in ipso signo fuit. Cur i[...] versitas æstimatur? Deinde, etc. »

ircumcidi pietas crederetur, nunc 1081 judicetur? Deinde Sabbati diem feriatum ere observabatur ex lege; ita ut si quis uod lignorum portasset, mortis fieret reus ', 35)? nunc autem diem ipsum et onerioundis, et negotiis obeundis sine pœna us deputari. Et pleraque præcepta sunt æ præsenti tempore cessare videntur.

l ergo causæ sit consideremus; non enim xit Apostolus quia « Lex pædagogus nosin Christo (*Galat.* III, 24). » Pædagogus , maturioris, an adolescentis (35)? Utique scentis, aut pueri, hoc est ætatis infirmæ. us enim, sicut etiam interpretatio Latina ctor est pueri : qui utique (36) imperfecnon potest perfecta adhibere præcepta, tinere non queat. Denique per prophetam is ait : « Dabo vobis præcepta non bona xx, 25), » hoc est, non perfecta; quod num, utique perfectum. Idem autem Deus o perfectiora servavit; siquidem ait: « Non m solvere, sed implere (*Matth.* v, 17). » igitur istius causa distantiæ, nisi humatas? Sciebat duræ cervicis populum Julapsu mobilem, humilem, perfidiæ prom37), qui aure audiret et non audiret, ocuet, et non videret, lubrico quodam infann et immemorem præceptorum; et ideo nquam pædagogum mobili plebis ingenio adhibuit infirmæ, ipsaque legis præcepta s, aliud legi voluit, aliud intelligi; ut inaltem quod legeret, custodiret, et a prætteræ non recederet : sapiens intelligeret entis sententiam, quam littera non resoaprudens servaret legis imperium, prusterium. Ideo lex severitatem gladii habet pædagogus baculum; ut imperfectæ plenitatem pœnæ saltem denuntiatione deterangelium autem indulgentiam habet, quo lonantur.

ergo ait Paulus, quia « littera occidit, autem vivificat (*II Cor.* III, 6). » Littera cumcidit (38) exiguam corporis portionem : intelligens circumcisionem totius animæ que custodit; ut, superfluis amputatis (quid superfluum, quam avaritiæ vitia, libidieccata, quæ natura non habuit, culpa , castimonia teneatur, frugalitas diligatur. igitur circumcisio corporalis : veritas aumcisio spiritalis est : illa membrum ama peccatum. Nihil imperfectum in homine eneravit, nec tanquam superfluum jubebatur auferri : sed ut adverterent, qui partem sui corporis amputabant, multo magis amputanda peccata, recidendos eos, qui delicta suadeant, etiamsi quadam unitate corporis connecterentur, sicut habes scriptum : « Si dextera manus tua scandalizat te, abscinde eam, et projice abs te; expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum 1082 corpus tuum eat in gehennam (*Matth.* v, 30). » Ergo sicut pueris, ita Judæis mandata sunt non plena præcepta, sed ex parte, et velut unam membri sui partem mundam servare præcepti sunt, qui totum corpus suum mundum servare poterant.

5. Sabbati quoque ferias uno die in hebdomada celebrare jussi sunt (*Exod.* XXXI, 15), ut nulli oneri subderentur, qui mundanis operibus absoluti utinam sic abiissent; ut in illud perpetuum futurorum Sabbatum sæculorum nulla secum gravium veherent onera delictorum. Sed quia lubricum populum Deus noverat, partem infirmioribus diei unius observatione præscripsit, plenitudinem fortioribus reservavit : Synagoga diem observat, Ecclesia immortalitatem. In lege igitur portio, in Evangelio perfectio est.

6. Populus Judæorum ligna portare prohibetur (*Num.* xv, 31-36), hoc est, illa quæ consumuntur incendio. Umbram tenet, qui solem refugit. Tibi sol justitiæ umbram impedimento esse non passus, apertum gratiæ suæ lumen infundens ait : « Vade, et amodo vide ne pecces (*Joan.* VIII, 11). » Tibi æterni illius solis imitator ait : « Si quis autem superædificaverit super fundamentum aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fenum, stipulam; uniuscujusque opus manifestum erit. Dies enim Domini manifestabit, quoniam in igne revelabitur. Et uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit (*I Cor.* III, 12, 13). » Et ideo illud superædificemus supra Christum (Christus enim nostrum est fundamentum) quod non exuratur, sed melioretur. Aurum melioratur igne, melioratur argentum.

7. Audisti aurum et argentum, putas hoc materiale, congregare desideras : sed ludis operam. Hoc aurum et argentum onus habet, fructum non habet. Onus quærentis est sumptus hæredis. Hoc aurum et argentum onus habet, fructum non habet. Onus quærentis est sumptus hæredis. Hoc aurum sicut lignum exuritur, non perpetuatur : hoc argentum in die illo detrimentum vitæ tuæ, non lucrum afferet. Aliud aurum, aliud argentum a te quæritur, hoc est, sensus bonus, verbum optimum (39), de quibus dicit Deus quia dat vasa aurea et argentea (*Prov.* XXVII, 21). Hæc sunt munera Dei :

ss. aliquot, « cujus est? Maturioris, an atis, aut pueri. »

onnulli mss., « ductor est pueri, cui uti»

dit. vet., « lapsum humilem, perfidiæ rem; » Rom., « lascivum, mobilem, permptiorem; » mss. quoque nonnulli omit*ilem*, quidam etiam *mobilem* : reliqui vero ut in contextu, nisi quod pro *perfidiæ* in aliquibus legitur *perfidia*, non malo sensu.

(38) Omnes edit. ac pauci mss., « Littera igitur occidit; » reliqui in quibus et probatissimi,... *circumcidit*.

(39) Rom. edit. sola, « verbum optimum. Hæc sunt munera Dei, de quibus dicit David : Eloquia Domini, etc. »

A « Eloquia Domini, eloquia casta : argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplo (*Psal.* XI, 7), » Gratia sensus tui, nitor casti sermonis exigitur : splendor fidei, non tinnitus argenti. Hoc manet, illud perit : hoc mercedem habet, et migrat nobiscum; illud detrimentum habet, quod hic relinquitur.

8. Si quis divitum putat quod illud argentum repositum et reconditum ei suffragari possit ad vitam, onus inane portat, quod judicii ignis absumat. Hic relinquite ligna vestra, divites, ut onus vestrum futuro incendio incrementa non addat. Si erogaveris, minuetur onus : et quod remanserit, onus non erit. Noli, avare, recondere ; ne fias nudo quidem nomine Christianus, opere Judæus : B cum adverteris onera tua tibi esse supplicio. Dictum est enim tibi non per umbram, sed in sole : « Si cujus opus manserit, 1083 mercedem accipiet : si cujus arserit, detrimentum patietur (*I Cor.* III, 14). »

9. Et ideo tanquam perfectus eruditus in lege, confirmatus in Evangelio, utriusque fidem suscipe Testamenti : « Beatus enim qui seminat super omnem aquam, ubi bos et asinus calcat (*Isa.* XXXII, 20), » sicut hodie lectum est, hoc est, qui seminat super populos, qui sequuntur Testamenti utriusque doctrinam ; bos est ille aratorius (40), legis jugum portans, de quo lex dicit : « Bovi trituranti os non alligabis (*Deut.* XXV, 4) ; » qui habet Scripturarum cornua divinarum. C Pullum autem asinæ Dominus in Evangelio in figura populi gentilis ascendit (*Luc.* XIX, 33).

10. Puto autem quoniam dives est verbum Dei, quod etiam illud intelligere debeamus, quia bos habet cornua plena terroris, taurus ferociam habet, asinus mansuetudinem : quod bene ad præsentia derivatur, quia beatus qui et severitatem et mansuetudinem tenet ; ut altero disciplina servetur, altero innocentia non opprimatur : nimia enim severitas extorquet plerumque terrore mendacium. Deus diligi maluit, quam timeri : Dominus autem charitatem exigit, servus timorem : cum perpetuus in homine terror esse non possit ; D quia scriptum est, sicut hodie lectum est : « Ecce in timore vestro ipsi timebunt, quos timebatis. » Vale, fili (41), et nos dilige : quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXV.

Proposita eruendi Paulini sensus difficultate, subjungit textum ejusdem Apostoli, hæredem nudum fieri, nisi per fidem affirmantis. Deinde Judæos hæreditatem propter Vetus Testamentum sibi debitam contendentes refellit, cujusmodi hæredes habendi sint, patefaciens.

AMBROSIUS CLEMENTIANO (42).

1. Etsi sciam quod nihil difficilius sit (43), quam de Apostoli lectione disserere ; cum ipse Origenes longe minor sit in Novo, quam in Veteri Testamento : tamen quoniam superiori epistola visus tibi sum, cur pædagogus lex diceretur, non absurde explicavisse ; hodierno quoque sermone vim ipsam Apostolicæ disputationis meditabor aperire.

2. Superiora enim lectionis ejus hoc habent, eo quod ex operibus legis nemo justificetur, sed ex fide : « Quoniam qui ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt... Christus (autem) redemit nos de maledicto legis, factus pro nobis maledictum (*Galat.* III, 10, 13). Non ex lege igitur hæreditas data est, sed ex repromissione. « Etenim Abrahæ dictæ sunt repromissiones, et semini ejus... quod est Christus (*Ibid.* 16). » Lex itaque « prævaricationum gratia posita est, donec veniret semen, cui repromissum est (*Ibid.* 19), » et ideo « conclusa sunt 1084 omnia sub peccato, ut repromissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus... Postquam autem venit fides, jam non sub lege (*Ibid.* 22-25), » hoc est, sub pædagogo *sumus* (44) ; et quia sumus filii Dei, et omnes sumus in Christo Jesu. Si autem omnes sumus in Christo Jesu, ergo Abrahæ semen sumus, secundum promissionem hæredes. Hæc est Apostolicæ conclusio sententiæ.

3. Sed occurrit adhuc ei, qui poterat etiam Judæus dicere : Et ego hæres sum : quoniam sub lege sum : Lex autem Vetus dicitur Testamentum : ubi autem testamentum, ibi hæreditas. Et licet ad Hebræos ipse dixerit (*Hebr.* IX, 16, 17), quia testamentum non valet, nisi mors intercedat testatoris, id est, quoniam testamentum non valet quandiu vivit testator, sed ejus morte firmatur ; tamen quia in Jeremia Dominus locutus est de Judæis, et ait : « Facta est hæreditas mihi sicut leo (*Jerem.* XII, 8) : » hæredes eos negare noluit. Sed sunt hæredes sine re, sunt et cum re : et dicuntur hæredes testatore vivente, qui scripti sunt, sed sine re.

(40) Ultimæ edit. Paris., « bos esset illis aratoribus. »

(41) « Vale, fili, etc., » in cod. Corb., Germ. et Fal. prætermissa sunt.

(42) Cod. Long. ac Lat. « Ambrosius Irenæo. » Et certe si ad Irenæum data est superior epistola, hanc quoque ad Irenæum datam fuisse manifestum est. Sed in tam perplexa difficultate nihil potius videtur, quam omnium edit. ac plurium mss. lectionem loco non movere.

(43) Verisimile est Ambrosium, ut in apostolico textu edisserendo tantam inesse difficultatis profiteatur, duabus illis causis, quas epistola 37, num. 1, in medium profert, adductum esse ; nimirum quod in explicandis consiliis divinis tam profundus sit, ut eum vix assequi possit humanus intellectus : contra vero ita se ipse exponat quibusdam locis, ut interpreti præter grammaticam enarrationem, quod adjiciatur, nihil relinquat. Quod autem ad Origenem, hanc Ambrosii de illo sententiam verissimam esse agnoscit Huetius, lib. III Origen., cap. 2, § 1, num. 7. Sed alias duas hujus rei causas subjicit, videlicet quod jam pluribus commentariis, tractationibus, dissertationibus illustrata fuerat vetus Scriptura, quæ ei potuerant esse auxilio : deinde quod iisdem abrogatis priscis cæremoniis, qui in allegoriis liberius stylo indulgere liceret.

(44) Rom. edit., « sub pædagogo, hoc est, sub lege sumus. »

unt etiam hæredes parvuli, qui nihil diffe- A servulo, quoniam sub curatoribus sunt et »us (45) (*Galat.* IV, 1, 2) : « Ita, inquit, et 'amus Judæi sub elementis mundi hujus ser-s. Postquam vero venit plenitudo temporis, 'istus advenit (*Ibid.* 3), jam non sumus ser-l liberi, si credamus in Christum. Ergo de-is speciem hæreditatis (46), possessionem it. Habent nomen hæredis, usum non ha-quia sicut parvuli hæredes nomen nudum itatis, non auctoritatem usurpant, jubendi utendi non habent; quia plenitudinem suæ exspectant, ut a curatoribus liberentur.

cut ergo parvuli, ita et Judæi sub pædagogo Lex prædagogus est : pædagogus ad magi-ducit; magister noster solus est Christus : te dicere vobis dominum et magistrum) quia us et magister vester unus est Christus B ». XXIII, 10). « Pædagogus timetur, magis-m salutis ostendit (47). Timor ergo ad liber-perducit, libertas ad fidem, fides ad charita-charitas acquirit adoptionem, adoptio hære-n. Ergo ubi fides, ibi libertas; servus enim etu, liber ex fide. Ille sub littera, iste sub : ille in servitute, iste in spiritu. Ubi autem itus Domini, ibi libertas (*II Cor.* III, 17). » tur ubi fides, ibi libertas; ubi libertas, ibi ; ubi gratia, ibi hæreditas; Judæus autem , non spiritu, in servitute est; qui non habet non habet spiritus libertatem. Ubi autem libertas, nulla gratia; ubi nulla gatia, nulla o; ubi nulla adoptio, nulla successio.

'anquam clausis ergo tabulis, cernit 1085 litatem (48), non possidet; auctoritatem non lectionis. Nam quomodo dicit : « Pater noster C ». VI, 9), » qui verum Dei Filium negat, per adoptivus acquiritur? Quomodo testamentum pat, qui mortem testatores negat? Quomodo item usurpat, qui negat sanguinem, quo re-us est? Hic enim est nostræ pretium liber-sicut Petrus dicit : « Sanguine pretioso re-i estis (*I Petr.* I, 19), » non agni utique, sed qui mansuetudine et humilitate, tanquam advenit, et totum mundum una sui corporis liberavit, sicut ipse ait : « Sicut agnus ductus sum ad immolandum (*Isa.* LIII, 7). » Unde et Joannes ait : « Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi (*Joan.* I, 29). »

7. Ergo Judæus hæres in littera, non spiritu, tanquam parvulus est sub curatoribus et actoribus (*Galat.* IV, 2) : Christianus autem, qni plenitudinem temporis agnovit, qua Christus advenit factus ex muliere, factus sub lege; ut omnes qui sub lege erant, redimeret : Christianus, inquam, per unitatem fidei, et agnitionem Filii Dei in virum perfectum, in mensuram ætatis exsurgit plenitudinis Christi (*Ephes.* IV, 13). Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXVI.

Rogatus ab IRENÆO AMBROSIUS, *epistolæ ad Ephesios summam exhibet. Scribit igitur illic nobis proponi cœlestem hæreditatem, et solii cælestis consortium cum Christo, per quem in libertatem, sumus asserti : finem vero fidei charitatem, qua Christo connectimur, ostendi; nullam aliam epistolam pluribus refertam esse benedictionibus, quas singulatim breviterque prosequitur.*

AMBROSIUS IRENÆO salutem

1. Poposcisti et summam epistolæ quæ ad Ephesios scripta est, inculcaremus tibi, quæ obscurior videtur, nisi ejus distinctiones colligas, quibus persuadendum putavit Apostolus de Dei regno nobis non desperandum (*Ephes.* I, 4 *seq.*).

2. Proposuit itaque primum, quod bonis maximum solet esse ad studia virtutis (49) incitamentum, præmiorum spem, et promissorum cœlestium hæreditatem, quæ in passione Christi et resurrctione appropinquaverint.

2. Deinde subjecit non solum in paradisum reditum nobis reformatum esse per Christum : sed etiam cœlestis solii honorem per consortium Christi corporis carni huic esse impertitum; ut de ascendendi possibilitate jam non dubites, qui consortia tua in carne Christi regno cœlesti adhærere cognoscas, per sanguinem ejus reconciliationem factam omnium quæ vel in terra, vel in cœlo sunt (qui ideo descendit, ut impleret omnia), per ejus apostolos, prophetas, sacerdotes, confirmationem universorum, et congregationem gentium : finem autem (50) spei nostre charitatem ipsius, ut augeamur in ipso per omnia; quia ipse est caput universorum, ad quem omnes secundum mensuram opera-

Mss. nonnulli, « et auctoribus; » quidam « et factoribus. » Minus apposite.

Rom. edit., « dedit illis spem hæredita-

Nonnulli mss., Magister instruit, magister salutis ostendit. »

Nannius in hæc verba sic adnotabat : « Cer-hæreditatem est adire hæreditatem; sic enim D præceptum : sed ex fragmentis Ulpiani et l. Theod. quarto tit. I cretio id temporis est, datur hæredi liberum ad cernendum, hoc est, ltandum, velitne adire hæreditatem. Sed hic re hæreditatem idem est quod aspicere, uam non statim, qui aspicit, cernit : ille cernit qui rem agnoscit, nec minus animo visu perlustrat, ut ex illo prophetico : « Ut audientes non audiant, et videntes non cernant. »

(49) Long. cod., « ad justitiam virtutis, etc. »

(50) Eras. et seq. edit., « qui ideo ascendit, ut captivitatem nostram averteret : ideo ascendit, ut impleret omnia per apostolos... gentium consummaret. Finem autem; » Rom., « omnia, et per apostolos... gentium consummaret. Finem autem; » nobiscum vero faciunt mss. et Amerb. Adverte poro loci hujus difficultatem in hyperbato et ellipsi esse positam, quæ commode hic explanabis : per sanguinem ejus (qui ideo descendit, ut impleret omnia) reconciliationem factam omnium, quæ vel in cœlo vel in terra sunt : per ejus apostolos... congregationem gentium factam cognoscas : finem autem cognoscas, etc.

tionis in **1086** unum corpus ædificatione charitatis assurgimus (*Ephes.* iv, 15 *seq.*) A

4. Non ergo desperandum quod capiti suo membra adhæreant; præsertim cum in adoptionem filiorum Dei ab initio simus prædestinati per Jesum Christum in ipso : quam prædestinationem probavit, asserens illud quod ab initio prænuntiatum est, quia « relinquet homo patrem et matrem, et adherebit uxori suæ, et erunt ambo in carne una (*Gen.* ii, 28, *Fphes.* v, 31), » sacramentum esse Christi et Ecclesiæ. Si ergo Adæ Evæ copula sacramentum magnum est in Christo et in Ecclesia, certum est, quod sicut Eva os de ossibus viri fuit, et caro de carne ejus, et nos membra simus corporis Christi, os de ossibus, et caro de carne ejus.

5. Nulla autem epistola tantum benedictionis B increpuit in plebe Dei, quantum ista, in qua (*Ephes.* i, 1 *seq.*) non solum benedictos nos a Deo, sed in omni benedictione benedictos et spiritali et in cœlestibus significavit divinæ locuples gratiæ (51) testis, et prædestinatos nos in adoptionem filiorum, in Filio quoque Dei nos cumulatos gratia, abundasse ea ad cognoscendum mysterium æternæ voluntatis : tum præterea in plenitudine temporum cum pacificarentur omnia in Christo, et quæ in terra sunt, et quæ in cœlo, sorte nos in ipso constitutos, ut quæ legis sunt implerentur in nobis, et quæ gratiæ : cum etiam secundum legem electi videremur in juventutis ætate, quæ est vita immaculata, nihil habentes lasciviæ puerilis, et senilis infirmitatis : docti quoque prælium non solum adversus carnem C et sanguinem, sed etiam adversus omnem militiam (25) spiritalis nequitiæ, quæ est in cœlestibus (*Ephes.* vi, 12), vividis gerere virtutibus.

6. Itaque sicut illis sortitio obtigit captarum ex hoste terrarum possessio, ita nobis cecidit sors gratiæ, ut simus possessio Dei, qui renes possidet nostros (*Psal.* cxxxviii, 13), id est, seminarium castitatis et temperantiæ. Quæris hanc sortem agnoscere? Recordare illam quæ cecidit super Mathiam, ut in duodecimum apostolorum numerum subrogaretur (*Act.* i 26). Sed etiam propheta David ait : « Si dormiatis inter medias sortes (*Psal.* lxvii, 14), » eo quod is qui medius inter Veteris sortem et Novi Testamenti est, recumbens in utroque, ad regni cœlestis tranquillitatem asciscitur. Hanc sortem filiæ Salphæ petabant hære- D ditatis paternæ, et earum petitio divino judicio probata est (*Num.* xxvii, 1-6). Sed illæ petebant in umbra ; Salpha enim umbra oris significatur : in umbra ergo sermonis petebant, loquebantur quod non revelabatur. Pæternæ itaque hæreditatis petitio Salphæ filiabus in umbra sermonis erat, nobis autem est in Evangelii splendore, et revelatione gratiæ.

7. Simus itaque nos possessio Dei, et ille nobis portio, in quo sunt divitiæ gloriæ et hæreditatis ejus. Quis enim dives, nisi solus Deus, qui omnia creavit? Sed multo magis dives misericordia (*Ephes.* ii, 4), qui omnes redemit, et nos, secundum **1087** carnis naturam, iræ filios et commotioni obnoxios (53) mutavit quasi auctor naturæ, ut simus filii pacis et charitatis. Quis enim naturam mutare potest, nisi qui creavit naturam. Itaque suscitavit mortuos, et vivificatos in Christo sedere fecit in cœlestibus in ipso Domino Jesu (*Ibid.* 5, 6).

8. Non quo quisquam hominum prærogativam sedendi meruerit in illa sede Dei, de qua Pater soli Filio dixit : « Sede a dextris meis (*Psal.* cix, 1); » sed quia in illa carne Christi, per consortium ejusdem naturæ, caro omnis humani generis honorata est. Nam sicut ille in nostra carne subditus legitur (*Luc.* ii, 51), per unitatem carnis et obedientiam corporis, in quo fuit obediens usque ad mortem (*Philipp.* ii, 8) ; sic et nos in illius carne consedimus in cœlestibus (*Ephes.* ii, 6). Non ergo sedimus, sed in Christo consedimus, qui solus sedet ad dexteram Dei Filius hominis, sicut ipse dixit : « Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram Dei (*Matth.* xxvi, 64). » In eo enim abundavit gratia ejus et bonitas super nos in Christo Jesu, ut operibus mortuos, per fidem redemptos, salvatos gratia, tantæ donaret libertatis munere, in quo velut ressuscitata etiam ipsa natura, novæ sensit creaturæ gratiam : ut in bonis operibus ambulemus creati in Christo, qui ante obnoxiæ hæreditatis (54) vitio degeneravimus.

9. Etenim, sublatis inimicitiis quæ erant ante in carne, pax facta est universitatis in cœlo (*Ephes.* ii, 14): ut essent homines sicut angeli in terra, ut essent gentes unum atque Israelitæ, ut in homine uno et novus homo et vetus, sublato pariete maceriæ, qui utrumque dissidioso obice dividebat, inter se convenirent. Nam cum hujus natura carnis, iram et discordias ac dissensiones excitavisset, lex nos damnatorum nexuisset vinculis, Christus Jesus insolentiam atque intemperantiam carnis, mortificatione compressit, legem mandatorum in decretis evacuavit, in quibus ostendit non secundum litteram interpretanda legis spiritalis dogmata ; cum et Sabbati ignava otia, et corporalis superflua destrueret circumcisionis, atque omnibus accessum ad Patrem in uno reseraret spiritu.

(51) Mss. aliquot, « divinæ locupletatos gratiæ, etc. ; » alii plures, « divinæ locupletes gratiæ testes ; » cæteri demum, omnesque edit. ut in textu, ubi per voces « divinæ locuples, etc. » Paulus designatur.

(52) Non pauci mss., « adversus omnem malitiam. »

(53) Eras. ac seq. edit., « et morti obonoxios; » Amerb. omnesque mss., « et commotioni obnoxios. »

(54) Mss. aliquot, « obnoxii hæreditatis vitio eramus ; » melius cæteri, et omnes edit., *obnoxiæ* etc., ubi et primigenii peccati apertissime exprimitur propagatio.

·do enim potest discordia esse, ubi una vo- ımum corpus, et unus spiritus est?

A

)uid enim aliud descendens operatus est Do- Jesus, nisi ut de captivitate nos in liberta- adicaret, et illam captivitatem vinctam per- ·inculis sibi captivam faceret (*Ephes*, IV, 8), ım sapientiæ compedibus, mittente unoquo- udente pedes suos in compedes ejus, sicut ım est : et cum descendisset, et ascenderet, ıpleret omnia (*Ibid.* 10), » et nos omnes de .dine ejus acciperemus (*Joan.* I, 16.).

deoque primum repletos Spiritu sancto po- Ecclesiæ apostolos, prophetas alios, alios ılistas, alios autem pastores et doctores, ut adhortationibus consummaretur **1088** pro- credentium, et ministerii fidelis opus cre- (*Ephes.* IV, 11, 12). Ædificatur (55) unus- ıe ædificatione virtutum in mensuram æta- erioris, quæ mensura perfectior vitæ im- ıtæ (*Ibid.* 13), id est perfecti viri, accipiens ›nitudine Christi recepit gratiæ plenitudi-

B

Quis autem vir perfectus est, nisi ille qui .tus infantia puerilis ingenii, atque adoles- incerto ac lubrico, et immoderato juventu- ore, in viri perfecti firmitatem successerit, ad illam morum maturitatem adoleverit; ut cile devii disputatoris alloquio flectatur, et quadam doctrinæ irrationabilis turbidiore in ios jactetur procella, ad erroris remedia se ens : et qui veritatem non solum in sermo- d etiam in operibus sequatur suis, et ædifi- em charitatis in se suscipiat; ut in unitate ›t agnitionis occurrat, et quasi membrum ›sit capiti suo, id est Christo, qui est caput m, ex quo totum corpus fidelium et sapien- per harmoniam rationabilem Verbi, hoc est συναρμολογούμενον, ἁρμονίᾳ τοῦ λόγου δεδεμένον 1 est, harmonia Verbi compaginatum et com- n atque connexum, per omnem juncturam ,rationis, in mensuram uniuscujusque partis ›ntum corporis facit, in ædificationem sui, in ate (*Ibid.* 16); ut assurgat unum templum omnibus, et unum domicilii cœlestis habita- in spiritu universorum.

C

In quo non solum sanctorum hominum, sed .m credentium, omnium etiam superiorum abilium Virtutum ac Potestatum, connexio- fidei, spiritusque accipiendam arbitror; ut ırmoniam quamdam virtutum ac ministerio- corpus unum ex omnibus rationabilis naturæ bus adhæreat capiti suo Christo, ita ædifi- cationis compage connexa, ut ne tactu quidem junctura singulorum adhærentium discrepare videatur. Hoc est enim quod ἀφὴν dixit Græcus, τῆς χορηγίας κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ (57) : quod non difficile erit tanto architecto secundum mensuram uniuscujusque meritorum ac fidei convenientem sibi connectere; cum ædificatio charitatis rimam offensionis (58) excludat atque obstruat. Non est ergo dubitandum cœlestium potestatum adhæsura ad hoc templum ædificandum consortia; incongruum quippe intelligi quod ita assurgat humanæ charitatis ædificatio in templum Dei, ut fiat in nobis habitatio Dei in spiritu, non sit autem in cœlestibus potestatibus.

14. Cujus rei gratia, ut maturius in nobis ædificatio hujusmodi procederet, hortatur nos Apostolus aperire oculos cordis, elevare ad superiora, agnitionem Dei impense quærere, veritatem discutere, abscondere in corde mandata Dei, deponere erroris desideria, dedecoris **1089** occulta, renovari per gratiam sacramentorum, temperare iracundiam, commotionem ante occasum solis relaxare, cavere ne superiora tua occupet adversarius, spiritus ille habens potestatem, qui se immersit in cor Judæ (*Joan.* XIII, 2), et comminuit animæ ejus januas, ne posset resistere, furem excludere, mendacem avertere, exurgere a mortuis, sobrietatem assumere : uxorem viro, ut Ecclesiam Christo, debere esse subditam; virum pro uxore animam suam offerre, si cut se pro Ecclesia tradidit Christus (*Ephes.* V, 25) : postremo quasi bonum bellatorem sumere arma Dei, ac prætendere semper, non solum adversus carnem et sanguinem, sed etiam adversum spiritales nequitias (*Ephes.* VI, 12), ne a suis emolliri, ab extraneis capi possit. Hæc breviter comprehensa, ut potuit, perstrinxi. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXVII.

Roganti quæ hæreditas illa sit, pro qua mortem appetere plerique non dubitant; respondet hanc ipsam esse quam ex repromissione quasi liberi adipiscimur; nos enim cum Deo ex charitate serviamus, vera potiri libertate. Hoc in Esau benedictione signatum docet; unde colligit ex lege per quam servitus fuit, etiam libertatem esse, ut quæ ad fidem nos adduxerit : addit non Christum, sed Moysen accusaturum; atque adeo Judæos desipere, a quibus accusator præ bono judice eligitur.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Non otiose quærendum putasti quæ sit rei divinæ hæreditas; et cur tanto æstimetur no-

D

Ita mss. magno numero : nonnulli autem, ıerb. pro *ædificatur* legunt *ædificatus* : Eras. ›t seq. edit., « opus cresceret, ædificaretur, »

Rom. edit. jugulaverat, ἁρμονίᾳ τοῦ λόγου ον, quod etiam abest a mss. non paucis. Ve- ›um librariis satis familiare Græcum omitte- cum ex aliis codicibus, et edit. duximus res- ıdum.

(57) Sic Amerb. et mss. aliquot, a quibus Eras. hoc solo differt, quod verba transposuit in hunc modum, « quod dixit Græcus ἀφὴν τῆς, etc. » Edit. autem Rom. reposuit, « quod dixit Græcus διὰ πάσης ἁφῆς τῆς, etc. » In pluribus vero mss. Græca sententia desideratur.

(58) Edit. vet. ac mss. nonnulli, « ruinam offensionis; » Rom. et alii scripti cod., « rimam offensionis, » quidam, *confessionis*. Absurde.

mine (59), ut propter eam plerique etiam mortem suam offerant. Verum si consideres quia et in usu humano hæreditatis pecuniariæ gratia facit, ut venerabiliora fiant jura pietatis; quia hoc quoque plus defertur parentibus, ne læsa pietas patris ulciscatur se exhæredatione (60), vel abdicatione contumacis pignoris : mirari profecto desines quæ sit tanta divinæ hæreditatis appetentia.

2. Est autem hæreditas proposita christianis omnibus; sic enim dicit Isaias : « Est hæreditas credentibus in Domino (*Isa.* LIV, 17); » quæ speratur ex repromissione, non ex lege. Quod Veteris Testamenti exemplo probatur, dicente Sara : « Expelle ancillam et filium ejus; non enim hæres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac (*Gen.* XXI, 10). » Filius Saræ Isaac, filius ancillæ Ismael; hi ante legem sunt : ergo antiquior repromissio quam lex. Nos secundum Isaac filii per repromissionem, Judæi secundum carnem filii ancillæ (*Galat.* IV, 28). Nobis Mater libera, quæ non partueriebat, et postea ex repromissione effudit, peperitque masculum : illis mater Agar, generans in servitutem (*Ibid.* 24). Liber est, cui gratia promittitur; servus, cui jugum legis imponitur : prius ergo nobis repromissio quam illis lex; et secundum naturam antiquior libertas quam servitus. Libertas igitur ex repromissione, ex lege servitus. Sed licet repromissio ipsa ante legem sit, ut diximus, ex repromissione autem libertas, in libertate charitas; secundum **1090** legem tamen est charitas, quæ major libertate est (61).

3. Non ergo servi? Et quomodo scriptum est : « Laudate, servi, Dominum (*Psal.* CXXXIV, 1). » Quomodo ipse Apostolus ait : « Sed ut servi Christi facientes voluntatem Dei ex animo cum bona voluntate (*Ephes.* VI, 6)? » Verum est et servitus libera, quæ est voluntaria, de qua Apostolus ait : « Qui liber vocatus est, servus est Christi (*I Cor.* VII, 22). » Hæc est servitus ex animo, non ex necessitate. Itaque nos servi quidem sumus Creatoris nostri : sed libertatem habemus quam per gratiam Christi accepimus, generati ex repromissione secundum fidem. Unde quasi ex libera geniti, libertatis sacrificium deferamus, signati in fronte, sicut liberos decet; ut non confundamur, sed gloriemur, signati spiritu, non carne. Quibus recte dicitur : « State, et nolite iterum jugo servitutis contineri (*Galat.* V, 1). » Non dixit : Nolite servire; sed « Nolite jugo servitutis contineri; est enim gravius jugum servitutis quam servitus.

4. Denique Isaac filio suo Esau potenti benedictionem ait : « Ecce ab ubertate terræ erit tibi

A habitatio, et a rore cœli summo : et super gladium tuum vives, et servies fratri tuo. Erit autem cum deposueris et solveris jugum illius a collo tuo (*Gen.* XXXVII, 39, 40). » Quomodo istud convenit, ut serviat, cum solverit jugum fratris a collo suo, nisi distantiam esse intelligamus servitutis? Quæ igitur sit differentia, ipsa nobis exponat lectio. Bonus Isaac, et bonus nobis, qui secundum ipsum in libertatem nascimur : et bonus pater utrique filio. Denique quod utrumque diligeret, circa alterum affectu probavit. circa alterum benedictione; seniori enim filio dixerat, ut cibum deferret sibi, et acciperet benedictionem : sed dum ille moram facit, et agrestem et forensem requirit, frater junior domesticum detulit ex ovium grege.

B 5. Bonus cibus omnium Christus est, bonus cibus est fides, suavis cibus misericordia, jucundus cibus gratia. Hos cibos epulatur populus Ecclesiæ sanctæ. Bonus cibus spiritus Dei, bonus cibus peccatorum remissio. At vero ille prædurus cibus rigor legis, terrorque pœnarum : agrestis cibus observantia litteræ potius quam gratia indulgentiæ. Denique ille populus sub maledicto, nos in benedictione. Velox cibus fides : « Prope est enim verbum in ore tuo, et in corde tuo (*Deut.* XXX, 14; » tardior cibus legis. Denique dum lex exspectatur, populus erravit (*Exod.* XXXII, 1, 6).

6. Contulit igitur benecdictionem pater impigro et fideli filio : sed quia bonus pater erat, servavit et seniori filio benedictionem : ut eum servum faceret fratris sui : non quo familiam suam degeneri vellet servituti addicere (62), sed quia is qui regere se non potest et gubernare, servire debet, et subditus esse prudentiori; ut ejus regatur consilio, ne sua stultitia præcipitetur, et labatur temeritate. Pro benedictione igitur hujusmodi confertur servitus. Denique inter bona annumeratur, inter collatam terræ **1091** ubertatem, et rorem cœli a summo. Sed quia dixerat : « Super glandium tuum vivos (*Gen.* XXVII, 40) » ne ei fortitudinis aut potestatis noceret præsumptio, addidit : « Servies fratri tuo (*Ibid.*), » ut carnis fructus uberes et divinæ rorem adipiscarie gratiæ, et eum sequaris, qui de suo gubernaculo regat.

7. Sed tunc erit istud, cum deposueris jugum ejus a collo tuo; ut voluntariæ servitutis mercedem habeas, non injuriam subeas necessitatis. Inhonorata enim hujusmodi servitus, quæ necessitate cogitur : honorato autem, quæ pietate defertur. Unde Apostolus : « Si volens hoc ago, mercedem habeo : si invitus, dispensatio mihi credita est (*I Cor.* IX, 17). » Melius utique mercedis præmium,

(59) Rom. edit., « cur æstimetur tanti; » vet., « cur tanto æstimetur; » omnes vero mss. addunt *nomine*; non male, cum hic idem sonet ac pretio.

(60) Latini exhæredant. Græci abdicant; hoc discriminis inter utrumque, quod abdicamus in vita, exhæredamus in morte. Abdicato statim gratia parentum, jusque liberorum denegatur : exhæredato successio bonorum. Per pignora autem hic intelligimus liberos. Ita Nannius.

(61) Ms. aliquot. « quæ major libertas est. » Et alii nonnulli pro « Non ergo servi, » legunt : « Nunc ergo serviet? »

(62) Non pauci mss., « degenerari vellet, ac servituti adducere. »

quam dispensationis obsequium est. Nos igitur non A contineamur servitutis jugo, sed charitate spiritus serviamus; quia dicit Apostolus : « Per charitatem spiritus servite invicem (*Galat.* v, 13). » Timor legis est Charitas Evangelii. Denique: « Initium sapientiæ timor Domini (*Eccli.* I, 16), plenitudo autem legis charitas (*Rom.* XIII, 10). » Tamen et ipsa lex dicit : « Et in hoc verbo omne mandatum instauratur, et in isto uno, inquit, sermone impletur: Diliges proximum tuum (*Ibid.* 9). »

8. Hoc est igitur quod proposuimus, quia etsi ex lege servitus, tamen secundum legem libertas; charitas enim libertatis, timor servitutis est. Est igitur et charitas legis, et servitus charitatis : sed lex charitatis prænuntia est, charitas Evangelii piæ B servitutis arbitra est.

9. Non superflua itaque lex, quæ tanquam pædagogus prosequitur infirmiores (*Galat.* III, 24). Infirmitatem dico morum, non corporum; infantes enim sunt, qui fari verbum Dei nesciunt, qui ejus opera non recipiunt. Nam si ætas senectutis vita immaculata (*Sap.* IV, 9), utique ætas adolescentiæ est vita maculosa. Lex ergo pædagogus fuit (63), id est νόμος, donec fides veniret. « Et quasi infirmi, inquit, custodiebamur a lege, conclusi in eam fidem quæ revelanda foret (*Galat.* III, 23). » Postquam autem fides advenit, non dicit Evangelium, sed fidem; ea est enim sola fides, quæ est in Evangelio. Nam licet justitia Dei in eo revelatur, quæ est ex fide in fidem (*Rom.* I, 17); tamen sic illa legis C est fides, si ei accedat fidei plenitudo. Merito ergo fides ista quasi sola dicitur; quia illa sine hac fides non est, in hac confirmatur. Denique ubi hæc fides venit, plenitudo advenit, advenit filiorum adoptio, cessavit infirmitas, abiit infantia, in virum perfectum assurgimus, Christum induimus. Quomodo igitur infirmus et parvulus esse potest, in quo Christus est Dei virtus? Ergo ad perfectionem venimus, perfectionis præcepta accepimus.

10. Audisti hodie lectum (64): « Non possum ego a me facere quidquam : sicut audio, judico (*Joan.* v, 30). » Audisti lectum: Ego non accuso vos, ego non judico. Ego non accuso, « Moyses vos accusat, in quem speratis (*Ibid.*, 45). » Audisti lectum : « Si ego testimonium perhibuero de me ipso, te- D stimonium meum non est verum (*Ibid.* 31). » Didici qualis judex, qualis testis esse debeam. Non enim quasi infirmus dicit « Non **1092** possum ego a me facere quidquam; » sed infirmus ille, qui sic intelligit. Nihil quidem sine Patre facit Filius; quia communis operatio, et unitas potestatis; sed hoc loco quasi judex loquitur, ut cognoscamus homines in judicando, quod non ex voluntate nostra et potestate, sed ex æquitate debeamus formare sententiam.

11. Constitue aliquem reum coargutum et convictum criminis, non astruentem defensionis genera, sed deprecantem et advolventem se ad genua judicis; respondet ei judex: Non possum a me facere quidquam: justitia in judicando, non potentia est in judicando. Ego non judico, sed facta tua de te judicant; ipsa te accusant, et ipsa condemnant. Leges te adjudicant, quas judex non converto, sed custodio. Nihil ex me ego profero, sed ex te forma judicii in te procedit. Secundum quod audio, judico, non secundum quod volo; et ideo judicium meum verum est, quia non voluntati indulgeo, sed æquitati.

12. Consideremus itaque quæ sit judicandi religio. Dominus cœli atque terrarum judex omnium dicit: « Non possum a me facere quidquam: sicut audio, et judico (*Joan.* v, 30) » et homo dicit Domino suo : « Nescis quoniam potestatem habeo dimittere te, et potestatem habeo crucifigere te (*Joan.* XIX, 10)? » Quare Dominus non potest? « Quia judicium, inquit, meum verum est (65). Non enim quæro voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me (*Joan.* v, 30), » id est: Non voluntatem hominis, quem videtis : non arbitrium hominis, quem vos hominem tantummodo judicatis: non voluntatem carnis: quia spiritus promptus, caro autem infirma (*Matth.* XXVI, 41): sed voluntatem divinam, quæ auctor legis, arbitraque judicii est. Similiter et testis verus est, qui non sibi, sed alii fert testimonium, scriptum est enim: « Laudet te proximus tuus, et non os tuum (*Prov.* XXVII, 2). »

13. Pulchre autem dicitur Judæis mystice: Ego vos non judico, id est, ego universorum redemptio, ego peccatorum remissio, vos non judico; quia me non recepistis. Non judico, qui libenter indulgeo. Ego non judico, qui sanguine meo redimo peccatores. Ego non judico, qui deleo iniquitates, et memor non ero (*Isa.* XLIII, 25). Ego non judico, qui malo vitam quam mortem peccatoris (*Ezech.* XVIII, 23). Ego non judico, qui non damno, sed justifico confitentes. Moyses vos accusat, ille vos arguit, in quem speratis : ille accusat vos, quia judicandi non habet potestatem, quæ ejus debetur auctori. Ille ergo in quem speratis accusat; iste in quem sperare noluistis, absolvit.

14. Magna Judæorum imprudentia (66)! Merito accusantur in criminibus suis; quia accusatorem elegerunt, et bonum judicem refutaverunt: ideoque deest illis absolutio, pœna non deest.

15. Recte ergo, fili, a lege cœpisti (67) in Evan-

(63) Rom. edit., « Νόμος ergo, id est lex, pædagogus fuit. »

(64) Lectionem hanc in Ecclesiæ synaxi factam esse dubium est. An vero Mediolani, minime liquet.

(65) Rom. edit., sola, « meum justum est. »

(66) Mss. aliquot, « Judæorum prudentia. » Male.

(67) Hermannus, his verbis ductus, Horontianum hunc e Judaismo conversum existimat: neque nos ab eo hac in re dissidemus. Addimus vero non eumdem illum videri, ad quem destinatæ sunt superiores ad Horontianum epistolæ. Hunc enim a teneris Ecclesiæ oblatum a parentibus constat, nec videtur ea quæstio a Diacono et a viro ecclesiasticis disciplinis instituto proposita, ad quam exsolvendam has litteras direxit Ambrosius.

gelio confirmatus es, a fide in fidem, sicut 1093 A scriptum est. « Justus enim ex fide vivit (*Rom.* I, 17). » Vale et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXVIII.

Abrahæ instar nos ex fide justificari, qua sumus filii liberæ: circumcisionem tantum per Christum vim habuisse, quam ipse in semet passus antiquavit: justitiam ergo non exspectandam nisi ex fide, quæ, si perfecta sit, nunquam charitate destituitur.

AMBROSIUS HORONTIANO (68).

1. « Si Abraham credidit Deo, et reputatum est ei ad justitiam (*Gen.* XV, 6), » quod autem reputatur ad justitiam, ex incredulitate ad fidem est: utique ex fide justificamur, non ex operibus legis. Abrahæ autem ipsi duo filii, Ismael et Isaac, unus de ancilla, B alter de libera (*Galat.* IV, 22). Et responsum hujusmodi, ut expelleret ancillam et filium ancillæ; non enim hæredem fore ancillæ filium; et ideo non ancillæ nos filios esse, sed liberæ, qua libertate nos Christus liberavit. Unde colligitur quod ii magis Abrahæ filii, qui ex fide; præstant enim fidei quam generationis hæredes. Lex pædagogus est (*Galat.* III, 24), fides libera: abjiciamus ergo opera servitutis, teneamus gratiam libertatis: deseramus umbram (69), solem secuti: ritus Judaicos deseramus.

2. Circumcisio membri unius nihil prodest. Denique ait Apostelus: « Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit (*Galat.* V, 2). Non quia non possit, sed quia indignos beneficiis suis judicet, qui vias ejus deserant. C

3. Et quidem ante Sephora circumcidit filium suum, et periculum depulit, quod imminebat (*Exod.* IV, 25): sed tunc profuit Christus, cum adhuc perfecta differret. Cum parvulus esset populus credentium, venit non parvulus, sed perfectus in omnibus Dominus Jesus. Circumcisus est primo secundum legem, ne legem solveret: postea per crucem, ut legem impleret. Cessavit ergo quod ex parte est, quia venit quod perfectum est (*I Cor.* XIII, 10); crux enim in Christo non unum membrum, sed totius circumcidit superfluas corporis voluptates.

4. Fortasse adhuc quæritur qua ratione circumcidi ex parte voluerit, qui venerat perfectam circumcisionem demonstraturus. De quo non puto D esse diutius deliberandum. Nam si peccatum factus est (*II Cor.* V, 21), ut nostra peccata mundaret: si maledictum pro nobis factus est, ut legis maledicta vacuaret (*Galat.* III, 13); ea ratione et circumcisus pro nobis est, ut circumcisionem legis auferret, daturus salutem crucis.

5. Spiritu igitur ex fide spem justitiæ exspectandam nobis asserit Apostolus (*Galat.* V, 5), et in libertatem vocatos, libertatem nostram in occasionem carnis non debere conferre. Siquidem « neque circumcisio aliquid valet, neque præputium: sed fides quæ per charitatem operatur (*Ibid.* 6). » Et ideo scriptum est: « Diliges Dominum Deum tuum (*Deut.* VI, 4). » Qui autem diligit, 1094 utique credit, et credendo unusquisque diligere incipit. Denique Abraham credidit, et sic diligere cœpit: et credidit non ex parte, sed per omnia. Aliter enim plenam non poterat habere charitatem; quia scriptum est: « Charitas credit omnia (*I Cor.* XIII, 7). » Si non credit omnia, non videtur charitas esse perfecta. Ergo perfecta charitas omnem fidem habet.

6. Non tamen facile dixerim, quod continuo omnes fides perfectam charitatem habeat: quia Apostolus dixit: « Si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil mihi prodest (*I Cor.* XIII, 2). » Etenim cum tria sint maxime in viro Christiano, spes, fides, charitas: major his est charitas (*Ibid.* 13).

7. Sed arbitror propositi gratia (70) hoc dixisse Apostolum; neque enim videtur mihi qui habeat omnem fidem, ita ut montes transferat, charitatem non habere; quomodo et illud, si habeat aliquis omnia mysteria, et omnem scientiam; quomodo non habeat charitatem, præsertim cum dicat Joannes: « Quia omnis qui credit quia Jesus Christus est, de Deo natus est (*I Joan.* V, 1); » et supra ipse dixerit: « Quoniam qui de Deo natus est, non peccat (*Ibid.*, III, 9)? » Unde colligitur, si is qui credit quia Jesus Christus est, de Deo natus est; et qui de Deo natus est, non peccat: utique is qui credat quia Jesus Christus est, non peccat. Si quis autem peccat, non credit: qui autem non credit, nec diligit: qui autem non diligit, peccato obnoxius est (71). Ergo non diligit, qui peccat; charitas enim multitudinem operit peccatorum (*I Petr.* IV, 8). Quod si charitas peccandi excludit affectum, quandoquidem etiam timorem excludit foras, plena est utique perfectæ fidei charitas.

8. Denique apostoli, qui futuri erant amici, dixerunt: « Adauge nobis fidem (*Luc.* XVII, 5), » petentes a bono medico, ut infirmantem in se fidem sanaret. Infirmabatur adhuc fides in iis, cum audiret etiam Petrus: « Minimæ fidei, quare dubitasti (*Matth.* XIV, 31)? » Ergo fides velut prævia chari-

(68) Rom. edit., « Ambrosius episcopus Horontiano; » vox *episcopus* in vet. edit. cunctisque mss. desideratur, necnon in horum aliquo inscriptio omnino prætermissa est.

(69) Mss. quatuor, « deseramus umbram solis, sicuti ritus Judaicos: deseramus circumcisionem membri unius, quæ nihil prodest. »

(70) Nonnulli mss., « proposita gratia; » melius alii, et omnes edit., « propositi gratia, » id est, argumenti sui gratia, sive ut argumento serviat suo; vult enim sanctus doctor Apostolum hypothesim impossibilem proposuisse, ut charitatis necessitatem explicaret.

(71) Mss. aliquot, « non credit, peccato obnoxius est. »

tatis occupat animam, et præparat semitas venturæ dilectioni. Sic omnis fides est, ubi perfectio charitatis.

9. Ideo puto dici quia charitas credit omnia (*I Cor.* XIII, 7), hoc est, facit, fidem omnia credere, et habere hujuscemodi animam omnem fidem (72). Ac per hoc ubi perfecta charitas, ibi omnis fides: sicut ubi perfecta charitas, ibi spes omnis. Denique sicut omnia credit, ita scriptum est quia sperat omnia (*Ibid.*). Ideo major, quia spem fidemque complectitur.

10. Hanc charitatem habens, nihil timet; quia charitas timorem excludit foras; et ideo, ablegato et exuto timore (73), omnia suffert, omnia sustinet. Qui ergo per charitatem omnia sustinet (74), non potest timere martyrium. Et ideo quasi victor, alibi in fine ait: « Mihi enim mundus crucifixus est, et ego mundo (*Galat.* VI, 14). » Vale, fili, et nos dilige, quia nos te diligimus.

1095 EPISTOLA LXXIX.

Bellicio, qui cum credidisset in Christum, e morbo convaluerat, asserit et morbum et sanitatem ejusdem Christi tribuenda visitationi; atque ut ipsum retineat, et ad alia sacramenta properet, illum hortatur.

AMBROSIUS BELLICIO salutem.

1. Jactatum te (75) gravi ægritudine significasti mihi credidisse in Dominum Jesum, et jam cœpisse revalescere. Ad salutem igitur ea infirmitas fuit, plus aculei (76) quam periculi ferens; quia diu promissum remorabaris. Hoc est quod ait: « Percutiam, et sanabo (*Deut.* XXXII, 49). » Percussit infirmitate, sanavit fide. Vidit enim interiorem affectum tuum non vacuum piæ cupiditatis, sed excuti dilationibus; et ideo admonere maluit, ita ut salutem non læderet, devotionem excitaret.

2. Quomodo enim saluti noceret, qui solet dicere, ut legimus in Evangelio: « Ego veniam, et curabo eum (*Matth.* VIII, 7)? » Ergo et cum a tuis invitaretur (77), ut inviseret domum tuam, sine dubio dixit: « Ego veniam, et curabo eum. » Et si non audisti eum, ille tamen quasi Deus insensibiliter locutus est: et si non vidisti eum, ille tamen quod te incorporaliter inviserit, dubitari non potest.

3. Sed vidisti eum, qui credidisti ei; vidisti eum, qui recepisti eum hospitio tuæ mentis: vidisti eum spiritu, vidisti eum oculis interioribus. Tene ergo hospitem novum, diu exspectatum, sed sero susceptum: in quo et « vivimus, et sumus et movemur (*Act.* XVII, 28). » Gustasti igitur fidei (78) prima exordia, non fiat verbum occultum in corde tuo. Hæc omnis gratia est, hoc est omne munus. Nemo enim penetralia domus de ingressu æstimat, siquidem omnis fructus (79) in interioribus est, neque enim sapientis est a fenestra respicere in domum, et stultitia hominis audire per ostium.

4. Alia sunt sacramentorum perfectiorum mysteria, quia « Oculus non vidit, nec auris audivit, quæ præparavit Deus diligentibus eum, » ut dixit Scriptura (*I Cor.* II, 9). Alia sunt illa, quæ de gloria futura annuntiarunt prophetæ, quibus revelatum est, et evangelizarunt sancti, « Spiritu Dei misso de cœlo, in quem concupiscunt et angeli videre, » ut ait Apostolus Petrus (*I Petr.* I, 12). Alia sunt illa, in quibus est mundi redemptio (80), peccatorum remissio, gratiarum divisio, sacramentorum participatio: quæ cum acceperis, tunc mirabere tantum donatum esse homini, ut illud manna, quod miramur fluxisse de cœlo Judæis (*Exod.* XVI, 15), nec tantæ gratiæ (81), nec tantæ operationis judices ad salutem fuisse. Illud enim quicunque acceperunt in deserto, mortui sunt, præter Jesum Nave, et Caleb (*Num.* XXXII, 12): **1096** hoc sacramentum quicunque gustaverit, non morietur in æternum. Sanet te Dominus Jesus. Vale.

EPISTOLA LXXX.

Ubi curationem cæci a nativitate ostendit divinæ fuisse potestatis, discipulorum interrogationem reprehendit: atque nonnullas ejusdem historiæ partes memorat et paucis edisserit.

AMBROSIUS BELLICIO (82).

1. Audisti, frater, lectionem Evangelii, in qua decursum est quod præteriens Dominus Jesus vidit a generatione cæcum (83) (*Joan.* IX, 1). Ergo si

(72) « Et habere hujusmodi animam omnem fidem, » isthæc in mss. quatuor jugulata sunt; necnon sequenti versu illa similiter, « ibi omnis fides, sicut ubi perfecta charitas, ibi. »

(73) Mss. aliquot, « obligato et excluso timore. »

(74) Hæc verba, « qui ergo per charitatem omnia sustinet, » sicut et illa: « Vale, fili, etc., » in mss. Corb., Laud., Ful. et Colb. desiderantur.

(75) Codex Boyer., « Mactatum te, etc. »

(76) Idem cod., « plus auxilii, » magis scite alii et omnes edit., « plus aculei, » ut morbo scilicet ad fidem exstimularetur. At sequenti versu cum legeretur in cunctis edit. ac prope omnibus mss., « promissum remordebas, » e solo cod. Albin. restituimus, « promissum remorabaris. »

(77) Boyer. cod., « A tuis ergo exspectavit, ut invitaretur. »

(78) Mss. Long., « Gusta igitur fidei, etc. »

(79) Cod. Boyer., « omnis fastus. » Minime male.

(80) Videtur indicare sacramenta Baptismi, Confirmationis atque Eucharistiæ: sed in hoc ultimo paulo diutius immoratur, eaque de illo obscurius proponit, quæ distinctius atque accuratius lib. *De mysteriis*, cap. 8, disputantur.

(81) « Nec tantæ gratiæ » additum est e solo cod. Boyer. quod in aliis et cunctis edit. non sine concinnitatis detrimento prætermittitur.

(82) Ita mss. nonnulli ac vet. edit.; Rom. autem inseruit τὸ *episcopus*; mss, Læt., Long. et Gem. per correctionem, » Ambrosius Irenæo, » idem Gem. prima manu, *Horontiano*, alii quinque salutationem omnino repudiant, cujus loco in tribus aliis substituitur: « Prædicatio de cæco nato. » Sed hanc epistolam ad Bellicium esse inscribendam ex superiori manifestum est.

(83) Vet. edit. ac mss. quidam, « a generatione cæcum. Ergo ne nos quidem præterire debemus. Et infra, ut cognoscas quia quod iste sanatur, qui a generatione sua cæcus est, non artis est, » etc.

Dominus vidit, non eum præterivit : quare nec nos quidem præterire debemus, quem prætereundum Dominus non putavit; præsertim cum a generatione cæcus fuerit, quod non otiose est positum.

2. Est enim cæcitas, quæ plerumque vi ægritudinis aciem obducit oculorum, eademque temporis spatio mitigatur: est cæcitas, quæ humorum infusione generatur; ea quoque, vitio plerumque sublato, medicinæ arte depellitur : ut cognoscas quia quod iste sanatur, qui a generatione sua cæcus est, non artis est, sed potestatis. Donavit enim Dominus sanitatem, non medicinam exercuit; eos enim sanavit Dominus Jesus, quos nemo curaret.

3. Quam stolidi autem Judæi, qui interrogant (84) : « Hic peccavit, an parentes ejus (*Ibid.* 2)? » debilitates corporum referentes ad merita delictorum. Et ideo Dominus ait : « Neque hic peccavit, neque parentes ejus : sed ut manifestarentur opera Dei in illo (*Ibid.* 3). » Quod enim naturæ defuit Creatori competit reformare, qui auctor naturæ est. Unde addidit : « Cum in hoc mundo sum, lux sum hujus mundi (*Ibid.* 5), » hoc est, omnes possunt videre, qui cæci sunt (85), si me lumen requirant. Accedite et vos, et illuminamini (*Psal.* XXXIII, 6), ut videre possitis (86).

4. Deinde quid sibi vult quod is, qui vitam refundebat imperio, salutem præcepto dabat, dicens mortuo : « Exi foras (*Joan.* XI, 43); » et egressus est Lazarus de sepulcro (*Ibid.* 44); dicens paralytico : « Surge, tolle grabatum tuum (*Marc.* II, 11); » et surrexit paralyticus, et cœpit grabatum ipse portare (*Ibid.* 12), in quo solutus (87) membris omnibus, portabatur : quid, inquam, sibi vult, quod exspuit et fecit lutum, et superunxit oculos cæci, et dixit ei : « Vade et lava in Siloam, quod interpretur missus ; et abiit, et lavit, et videre cœpit (*Joan.* IX, 7)? » Quæ ista ratio est? Magna, ni fallor; plus enim videt, quem Jesus tangit.

5. Simul et divinitatem et sanctificationem ejus adverte. Quasi lux tetigit, infudit: quasi sacerdos per figuram baptismatis. mysteria gratiæ spiritalis implevit. Exspuit, **1097** ut adverteres quia interiora Christi lumen sunt. Et vere videt, qui Christi mundatur internis (88). Lavat saliva ejus, lavat sermo ejus, sicut habes : « Jam vos mundi estis

A propter sermonem quem locutus sum vobis (*Joan.* XV, 3). »

6. Quod autem lutum fecit, et superunxit oculos cæci (*Joan.* IX, 6), quid aliud significat, nisi ut intelligeres quia ipse hominem, luto illito, reddidit sanitati, qui de luto hominem figuravit (*Gen.* II, 7): et quod hæc caro luti nostri per baptismatis sacramenta æternæ vitæ lumen accipiat? Accede et tu ad Siloam, hoc est, ad eum qui missus est a Patre, sicut habes : « Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit (*Joan.* VII, 16). » Diluat te Christus, ut videas. Veni ad baptismum, tempus ipsum adest: veni festinus, ut tu dicas : « Abii, et lavi, et videre cœpi (*Joan.* IX, 11), » ut et dicas : « Cæcus eram (89), et videre cœpi (*Ibid.* 25); » ut tu dicas, sicut

B iste refuso lumine ait : « Nox præcessit, dies autem appropinquavit (*Rom.* XIII, 12). »

7. Nox erat cæcitas. Nox erat, cum Judas accepit buccellam a Jesu, et introivit in eum Satanas. Judæ nox erat, in quo diabolus erat : Joanni dies erat, qui in Christi pectore recumbebat (*Joan.* XIII, 25). Petro quoque dies erat, cum lumen Christi videret in monte (*Matth.* XVII, 2 *seq.*). Nox erat aliis (90). sed Petro dies erat. At vero ipsi Petro nox erat, quando Christum negabat. Denique gallus cantavit, et flere cœpit (*Matth.* XXVI, 74, 75), ut emendaret errorem; jam enim dies appropinquabat.

8. Interrogabant Judæi cæcum : « Quomodo vidisti (*Joan.* IX, 10)? » Grandis amentia! interrogabant quod videbant : interrogabant causam, cum

C factum viderent.

9. « Et maledixerunt ei, dicentes : Tu sis discipulus ejus (*Joan.* IX, 28). » Maledictio eorum benedictio est; quia benedictio eorum (91), maledictio est. *Tu sis*, inquiunt, *discipulus ejus*. Tunc prosunt, quando nocere se credunt (92). Vale, fili, et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXI.

Quosdam clericos propter laborem ac difficultatem animo despondentes, verbis erigit, eisque non modo futuram mercedem ponit ob oculos, sed etiam paratum Christi præsidium. Eam ob rem, explicatis aliquot Scripturæ locis, admonet ne se divelli ab illo patiantur.

AMBROSIUS clericis.

1. Plerumque humanis obrepit mentibus, ut ali-

D

(84) Rom. edit. « Quam stolide autem discipuli interrogabant; » aliæ vero et mss. ut in textu, nisi quod in paucis *stulti* ponitur pro *stolidi*. Eodem etiam sensu hanc ipsam discipulorum interrogationem Chrysostomus absurdam vocat.

(85) Vet. edit., « possunt videre, quia cæci sunt. »

(86) Codices Laud., Corb., Germ., Colb. ac Ful., « ut videri possit Deus. »

(87) Mss. aliquot, *solutus*; nonnulli, « solutis membris jacebat. »

(88) Corb. codex, « qui a Christo mundatur in terris. » Observatu porro dignum est in hac cæci nati curatione Patres egregiam baptismi figuram deprehendisse. Adisis inter alios Augustinum in hunc Joannis locum, et discipulum præceptoris vestigia legere animadvertes. Hic etiam adnotandum est hoc ipsum Evangelium olim in Ecclesia sub extremam quadragesimam legi solitum, ut hæc verba testificantur : « Veni ad baptismum, tempus ipsum adest. » Ex quibus verbis etiam constat e catechumenis necdum excessisse hunc Bellicium.

(89) Mss. Corb., Laud., Colb., Germ. ac Ful., « in tenebris eram. »

(90) Iidem mss., « Nox erat, sed lumen videbat. Nox erat aliis, » etc.

(91) « Maledictio eorum... discipulus ejus, » in mss. non paucis, et apud Amerb. desideratur.

(92) Hæc epistola cum ea, quam 26 loco collocavimus, una serie mss. aliquot ita compingitur: « nocere se credunt. Semper quidem decantata quæstio, » etc.

qua levi præstricti offensione, si non illis cedant pro studio voluntaria, officio desistant: quod in alio genere hominum tolerabile, in iis vero qui rei divinæ intendunt, plenum doloris.

2. Sunt enim aliqui in clericorum munere, quibus inimicus obrepere studet, si alias eos non potuerit circumvenire, ut læsis hujusmodi **1098** inserat cogitationes. Quid mihi prodest in clero manere, subire injurias, labores perpeti, quasi non possit ager meus pascere (93), aut si ager desit, quasi aliter exercere sumptum non queam? Itaque hujusmodi cogitationibus etiam boni mores ab officio retrahuntur: quasi vero hoc solum sit in clerico, ut sumptum expediat suum, et non ut divinum sibi post mortem potius subsidium locet; quanquam ille post mortem abundet, qui tutus hic potuerit decernere adversum tot inimicorum insidias.

3. Unde Ecclesiastes ait: « Optimi duo super unum, quibus est merces bona in labore ipsorum, quoniam si ceciderit unus, erigit socium suum (94) (*Eccles.* IV, 9, 10). » Ubi sunt « duo optimi super unum, » nisi ubi Christus est, et is quem Christus tuetur? Quia si ceciderit, qui cum Domino est Jesu, erigit eum Jesus.

4. Sed qua ratione dixit: « In labore ipsorum? » Ergo et Christus laborat? Utique laborat, qui ait: « Laboravi clamans (*Psal.* LXVIII, 4). » Laborat, sed in nobis (95): denique ad puteum fatigatus sedebat (*Joan.* IV, 6). Sed quomodo laboret, docuit nos Apostolus minore exemplo, dicens: « Quis infirmatur, et ego non infirmor (*II Cor.* XI, 29)? Docuit et ipse Dominus sua voce: « Æger eram, et non visitastis me: nudus eram, et non operuistis me (*Matth.* XXV, 43). » Laborat, ut me jacentem erigat.

5. Unde et in Elisæo figura Domini præcessit, qui projecit se, ut mortuum erigeret (*IV Reg.* IV, 34): in quo symbolum est, quod nobis Christus commortuus sit, ut nobis resurgeret. Projecit itaque se usque ad nostram Christus fragilitatem, ut nos erigeret. Projecit se, non cecidit, sed erexit consortem. Ipse enim consortes nos sibi fecit, ut scriptum est, quia « unctus est oleo justitiæ (96) præ consortibus suis (*Psal.* XLIV, 8). »

6. Unde pulchre ait Ecclesiastes: « Quoniam qui ceciderit, erigit socium suum. (*Eccle.* IV, 10), » non ipse erigitur: Christus enim non alterius auxilio atque ope erectus est, sed ipse se resuscitavit.

A Denique « solvite, *inquit*, hoc templum, et in triduo illud resuscitabo. Hoc autem dixit de templo corporis sui (*Joan.* II, 19, 21). » Nec immerito erectus non est ab alio, qui non cecidit; nam et ille qui a secundo erigitur, cecidit: et qui cecidit, indiget auxilio ut erigatur. Quod et subjecta docent, dicente Scriptura: » Væ illi uni, cum ceciderit, ei non est secundus qui cum erigat! quia et si dormierint duo, est calor illis (*Eccle.* IV, 10, 11). Commortui enim sumus Christo, et ideo convivimus (*Rom.* VI, 8), Christus nobis commortuus est, ut nos calefaceret, qui ait: « Ignem veni mittere in terram (*Luc* XII, 49). »

7. Mortuus eram, sed quia in baptismate commortuus Christo sum, accepi lumen vitæ a Christo.
B Et qui in Christo moritur, per Christum calefactus vitæ et resurrectionis vaporem accipit. **1099** Frigidus erat puer, calefecit eum Elisæus spiritu suo, dedit ei vitæ calorem (*IV Reg.* IV, 34). Condormivit ei, ut eum calor quietis ejus, qui in symbolo consepultus ei fuerat, excitaret. Frigidus itaque est, qui non moritur in Christo: calefieri non potest, cui ignis ardens non appropinquat (97): incalescere non potest (98) alteri, qui secum non habet Christum.

8. Et ut cognoscas secundum mysterium dictum, non secundum numerum; quia « optimi duo quam unus (*Eccle.* IV, 9), » subjecit mysticum: « Et spartum triplex; non corrumpetur (*Ibid.* 12). » Tria enim, quæ non sunt composita, non corrum-
C puntur: Trinitas itaque incompositæ naturæ corrumpi non potest; quia Deus unum et simplex, et incompositum est, quidquid est: quod autem est, permanet, non subjicitur.

9, 10. Bonum est itaque adhærere alteri, et inserere collum in torques ejus, et subjicere humerum, et portare illum, nec tædiare ad vincula; quia de domo alligatorum exivit, qui regnet, puer ille qui super regem seniorem et stultum est. Ideoque qui eum sequuntur, alligati vinculis sunt. Denique Paulus vinctus Jesu Christi (*Ephes.* III, 1) Unde et ipse Jesus captivam duxit captivatem (*Ephes.* IV, 8). Non satis visum est ei solvere captivitatem, quam diabolus imposuerat; ne iterum liberos vagantesque (99) invaderet: sed perfecta absolutio æsti-
D mata est sub Christo degere, et injicere pedes in compedes sapientiæ, ipsius captivum esse, ut sis liber adversario.

11. Recte puer, quoniam « puer natus est nobis

(93) Indicatur hoc loco in clericorum ordine alios fuisse, qui facultates aliquas possiderent, alios qui nullas: qua de re diximus ad lib. I *Offic.* cap. 35, num. 184.

(94) Vet. edit. hic, et nos cum Rom. ac mss. lib. *De instit. virg.*, cap. 11, « si ceciderit unus, alter eriget: » de qua lectione videsis Nobilium. Vet. autem edit., citato lib. *De instit. virg.*, et Rom. hic, « si cediderit unus, eriget. » Nos vero cum mss. virgulam præmittimus voci *unus;* sine illis pro *ceciderit* non audemus restituere *si ceciderint;* quod tamen Ambrosium scripsisse conjicimus e Græcis verbis ἐὰν πέσωσι, ὁ εἷς ἐγερεῖ, vel ἐγείρει, etc.

(95) Mss. aliquot, « sed non in nobis. » At pravo sensu.

(96) Rom. edit. sola, *oleo lætitiæ.*

(97) Ita Rom. edit. cum parte mss.; vet. autem edit. cum reliquis mss., « invalescere non potest. »

(98) Rom. edit. sola, « non cito rumpitur. »

(99) Omnes edit. ac mss. nonnulli, « liberos vacantesque; » alii plures, et notæ melioris, « liberos, vagantesque. » Et hoc aptius opponitur sequentibus his, « injicere pedes in compedes sapientiæ. »

(*Isa.* IX, 6); » et vere optimus puer, cui dictum est a Patre Deo : « Magnum tibi est vocari puerum meum (*Isa.* XLIX, 6). Sapiens quoque, ut Evangelium docet; quia « proficiebat ætate et sapientia (*Luc.* II, 52). » Convenienter etiam pauper : « quia, cum dives esset, pauper factus est, ut nos sua inopia ditaret (*II Cor.* VIII, 9). » Et ideo non fastidit in regno suo pauperem, sed exaudit eum, et liberat ex omnibus angustiis et molestiis.

12. Sub hoc ergo vivamus, ut rex ille senior et stultus (1) nullam habeat potestatem supra nos. Qui dum vult regnare quasi volutatis suæ dominus, nec sub vinculis esse Domini Jesu, inveteratus in peccatis, stultitiæ incidit deformitatem. Quid enim stultius quam, relictis cœlestibus, ad terrena intendisse, et posthabitis perpetuis, elegisse ea quæ caduca sunt et fragilia?

13. Nemo ergo dicat : Non est nobis portio in Jacob, neque hæreditas in Isral (2) (*III Reg.* XII, 16). Nemo dicat : Non sum in clero : quia scriptum est : « Date Levi cleros ejus (*Deut.* XXXIII, 8). » Et iterum David ait : Quia is qui inter cleros duos medius requiescit, ipse ad superna alis evolat spiritalibus (*Psal.* LXVII, 14). Non dicas de Deo tuo : « Gravis mihi est (*Sap.* II, 12); » nec de loco tuo : « Inutilis est mihi, » quia scriptum est : « Locum tuum noli relinquere (*Eccle.* X, 4). » Vult enim auferre eum adversarius, vult te abducere; quia invidet spei tuæ, invidet muneri.

14. Sed tu quicunque in clero es Domini, 1100 portio ejus et possessio, noli recedere de Domini possessione, ut dicas Domino : « Possedisti renes meos : suscepisti me ex utero matris meæ (*Psal.* CXXXVIII, 13) : » et ille tibi quasi bono servo dicat : « Transi, recumbe (*Luc.* XVII, 7). » Valete, filii, et servite Domino : quia bonus Dominus.

EPISTOLA LXXXII.

Quomodo in MARCELLI, *Læti et amborum sororis causa constitutus sit judex, et quare illam cognitionem ita susceperit, ut maluerit arbitrum agere, commemorat, litis exponit statum, ac Marcello damnum non ægre ferendum ostendit. Hinc eum laudat, quod arbitrum se ipso præstiterit longe æquissimum. Cur tamen in ejus arbitrio nonnihil mutaverit, docet : ac demum qua ratione singuli sine Ecclesiæ damno vicerint, declarat.*

AMBROSIUS MARCELLO.

1. Apud me decursus est tui texus negotii, quod non intuiisti, sed recepisti; quia erat et pietatis necessitas, et probandæ in pauperes liberalitatis voluntas. Cognovi autem secundum sacræ formam (3) præceptionis, in quam me induit et beatissimi Apostoli auctoritas, et tuæ doctrinæ ac vitæ forma et disciplina. Nam cum ipse arguerem quod adhuc inter vos maneret veternosum jurgium, cognoscendi mihi necessitatem partes imposuerunt.

2. Erubui recusare, fateor, cum præsertim togati (4) utriusque partis invicem se lacesserent, dicentes ut meo sub examine liqueret, cui parti majora juris vel justitiæ suffragia forent. Quid plura? Cum jam conclusi essent dies, et paucarum horarum supereresset spatium, quibus tamen alia audire præfectus negotia; petierunt causæ patroni prorogari paucarum dierum tempora ut ego residerem cognitor. Tantus ardor erat Christianis viris, ne præfectus de episcopi judicaret negotio. Alebant præterea nescio quæ gesta indecore, et pro suo quisque studio jactabat, quæ episcopo potius judice, quam præfecto examinari oporteret.

3. His confusus, simul admonitus Apostolicæ præceptionis, quæ arguit, dicens : « Nonne de iis qui intus sunt, vos judicatis (*I Cor.* V, 12)? Et iterum : Sæcularia igitur judicia si habueritis, contemptibiles qui sunt in Ecclesia, illos constituite ad judicandum. Ad verecundiam vestram dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratrem suum : sed frater cum fratre judicio contendit, et hoc apud infideles (*I Cor.* VI, 4-6)? » Recepi cognitionem, ita tamen ut compositionis essem arbiter. Videbam enim quod si pro tuis judicarem partibus, posset ille non acquiescere : si pro illo ferretur sententia, obediret tua et sanctæ sororis defensio. Erat ergo iniqua decernendi conditio. Posset etiam illis videri suspecta necessitudinis sacerdotalis gratia. Quando enim victus quemvis alium quam se æquiorem putat? Et quod verum est, erant vetusti jurgii intolerabilia utrique patri dispendia, si finis ejus aut 1101 fructu careret (5), aut liberalitatis solatio.

4. Cum igitur anceps judicium, jus controversum, multiplices ab utraque parte actiones cernerem, invidiæ plenas supplicationes (6), rescriptorum quoque obreptiones obtexerent : adverterem etiam gravi conditione illum, si vicisset, acturum de duplis fructibus (7), et de sumptibus annosæ litis;

(1) Edit. Rom. hic inseruit, « qui non novit præcavere ultra. »

(2) Eadem edit. sola, « portio in David, neque hæreditas in filio Jesse. »

(3) Formam sacræ præceptionis vocat Ambrosius leges imperiales, ut Thaumass. *Discipl. Eccl.* p. I, l. II, c. 42, tradit. Nec forte alia constitutio hic indicatur, nisi celebris illa cujus a Constantino magno promulgatæ meminit Sozomenus lib. I *Histor.* cap. 9.

(4) Togati, ait Nannius, ex habitu cultuque, quo causas agebant, patroni litium et causidici appellari cœpti sunt.

(5) Sic omnes edit. ac mss. aliquot : alii autem plures, *furti caret*, vel *careret*; quidam etiam *fructificaret*; unde non absurde quis conjiciat Ambrosium scripsisse *careret* : nam *fructi* in genitivo usi sunt Terentius atque alii. Quod autem supra non semel, et infra quoque loco litis vocem *jurgii* adhibet sanctus præsul, hoc inde esse Nannius docet, quia jurgium dicitur, quod jure agatur.

(6) Id est, libelli principibus ab uno litigantium oblati.

(7) Lege 1 *de Fruct. et lit. Imp.* a Valentiniano seniore an. 369, lata edicitur, ut qui rem injuste possederit, non modo ejiciatur illius possessione, sed etiam duplos fructus justo domino restituat, additis et litis sumptibus. Hoc tamen ultimum postea

ıtem officio non convenire ut expensas jurgii A res : nec competere ut quidquam de fructi-›ossessor ageres, quos percepisses; malui ım compositione cædere (8), quod pronuntia-acerbare. Alia enim habebant excitari jur-tum, quod est gravissimum, et si jurgia su-forent, erant tamen odia mansura, quæ apud ı dispendii sunt.

nter hos æstus positus, cum me persona sa-tis, feminæ sexus, viduæ gravitas, amici quo-ontemplatio, trino quodam non perfunctorio ıniret nomine, illud sequendum putavi; ut ne-a vinci vellem, et omnes vincere. Nec fefellit ıtia; vicistis enim omnes germanitati, vicis-turæ, vicistis Scripturæ dicenti : « Quare ıagis injuriam accipitis? quare non magis B ım patimini (I *Cor*. VI, 7)? »

ed putas te gravatum jactura juris, damno iæ. Meliora utique sacerdotibus damna, quam sæculi sunt : « Beatius est enim dare quam ıre (*Act*. xx, 35). » Sed forte dicas : Frau-ıon debui pati, injuriam non debui perpeti, ım subire. Quid ergo? Inferre velles? Sed ı non inferres, ille se passum diceret. Itaque uid dicat Apostolus : « Quare non magis frau-atimini? » Ut prope videatur, qui non pati-ıcisse; tolerare enim debet, qui fortior est.

'erum quid ego ita tecum ago, quasi hoc ., et non tuum sit? Tu enim obtulisti, quasi r litis, ut soror in diem vitæ suæ possideret n prædii (9), post obitum ejus fratri cederet C ı possessio. Neque quisquam cum vel tuo vel siæ conveniret nomine : sed sibi haberet, si llet, ut nihil dispensaret Ecclesiæ. Hoc cum ·ædicarem, et præferrem tantam animo tuo m liberalitatis gratiam, respondit germanus ılacere sibi oblationem, si metus deterrio-ı possessionis decederet. Quemadmodum femina, et quod est amplius, vidua, posses-a regeret tributariam (10)? Quid sibi profutu-uod sibi jura possessionis cederes (11); si majo-ncultu agri subeunda sibi damna arbitraretur? ovebat hoc utriusque patris togatos. 1102, omnium conspirante assensu, placuit ut v. c. agrum susciperet, et certum numerum ıti, vini, olei, sorori quotamnis pensitaret, D

Ergo sanctæ germanæ tuæ non jus, sed sollicitudo decessit : non fructus, sed culturæ labor : non reditus, sed incerti eventus quædam, ut dicitur vulgo alea. Si tempestates ventorum graves proventum impedierint, sorori tamen tuæ sua ubertas manebit. Si nimia siccitate aruerint locorum gignantia, sorori tamen tuæ sata (12) non minuetur fecunditas. Sibi ascribet Lætus conditionem oblationis suæ : si necessitates temporum et extraordinariæ incubuerint exactiones, germana tua beneficio tuo, ut dispendio Læti, immunis erit : Lætus autem se proprietate locorum solabitur.

9. Vicistis ergo omnes : Lætus, quia jus loci adeptus est, quod non tenebat : soror, quia annuis potietur fructibus jam sine lite, sine jurgio; nemo tamen plenus, nemo gloriosius quam tu vicisti, qui dum erga sororem confirmari vis liberalitatem tuam, in utrumque eam fraternæ consortem necessitudinis contulisti. Nam et fratri concessisti proprietatem, et sorori usus fructum (13) : nihil autem adimitur Ecclesiæ, quod pietati acquiritur; charitas enim non damnum, sed lucrum Christi est : denique charitas fructus Spiritus sancti est (*Galat*. v, 22). Apostolico igitur charactere cognitio decurta est. Dolebamus ante quod litem haberes : profuit jurgium, ut formam indueres apostolicæ vitæ et præceptionis. Illud sacerdotio non congruebat, hæc transactio et apostolicam decet normam.

10. Nec vereare ne immunis sit atque exsors Ecclesia liberalitatis tuæ. Habet et illa fructus tuos et quidem uberiores; habet fructus doctrinæ tuæ, habet tuæ vitæ stipendium; habet fecunditatem, quam tuis institutis rigasti. His dives reditibus, non quærit temporalia : quia æterna possidet. Addidisti autem ei non solum apostolicos, sed etiam evangelicos fructus; Dominus enim dixit : « Facite vobis amicos de iniquo mammona (*Luc*. XVI, 9). » Fecisti et tu amicos, et quod mirabile est, ex dissidentibus. Fecisti in jus germanitatis redire fratres, fecisti eos hac charitate, hac gratia securos esse, quod suscipiantur in æterna tabernacula.

11. Christo igitur auctore et duobus arbitris sacerdotibus, te qui formam prior dedisti, me qui sententiam prompsi, facta pax non claudicabit; quando tanta fidei convenerunt suffragia, ut perfidia non possit esse sine pœna.

ii lege temperatum est an. 423 promulgata, idem ne de impensis litis nova instituatur prohibetur.

ras. et seq. edit. cum paucis mss.. « comne sedare; » Amerb. cum aliis multo plu-« comp. cædere, » Ita porro diceret licet ædere; quemadmodum litem secare atque re.

unc locum Casaubonus *in Spartianum*, num. gat. ut ea formula demonstret apud Latidiem mortis significari.

Possessionem tributariam dici putat Man-uod tributa dependat, quæ si suo die non entetur, magna multa involvunt proprieta-Sed hinc etiam videtur hujusmodi posses-administratio viduæ difficilior, quod illæ soleant in tributorum aliorumque onerum distributione atque exactione magis vexari; quippe quæ ab injustitia defendere se minus valeant.

(11) Mss. Long., « jura possessionis crederes; » Gem., « jure possionis decedes. »

(12) Eras. et seq. edit., « sorori tamen tuæ stata; » Amerb. et mss...... *sata;* Long., *sanctæ*. Quod autem subditur : « sibi acribet Lætus, » etc., Nannius explicat in hunc sensum : Id est, suo periculo, inquit, pensitationem sustinebit, eamque ab oneribus extraordinariis expediet, et inde munitam persolvet.

(13) Nonnulli mss., « usus fructuum. » Adverto autem ex sequentibus quantum a moribus Ambrosianis id adfuerit, ut Ecclesiam e familiarum ruina vel perturbatione vellet ditescere.

12. Arabit Lætus sorori, cui antea alienos invidebat labores : messem Lætus sorori colliget, **1103** in qua ante ferre non poterat alienas donationes : deferet fructus ad sororis horrea, et hoc lætus faciet (14), recepta etiam jam nominis sui proprietate. A

13. Tu interea conformatus ad apostolum Christi, assumens propheticam auctoritatem, dices ad Dominum : « Possedisti renes meos (*Psal.* CXXXVIII, 13). » Hæc melius possessio Christum decet ; ut virtutes sacerdotis possideat sui, hos fructus capiat, qui sunt integritatis et continentiæ, et quod est amplius, charitatis et tranquillitatis. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXIII.

SISINNIUM *propter veniam filio, qui se inconsulto uxorem duxerat, datam commendat ; et commodis quibusdam quæ ille ex eo relaturus erat, memoratis, eumdem hac ignoscendi facilitate sanctorum vestigiis institisse ostendit..* B

AMBROSIUS SISINNIO.

1. Quod filio nostro remisisti meo rogatu, quia te inconsulto uxorem acceperat, pietati magis tribuo quam nostro amori ; plus est enim pietatem ipsam de te impetravisse, quam cujusque (15) petitionem. Certe sacerdos tunc magis impetrat, cum virtus prævalet, sacerdotis enim petitio doctrina pietatis est. Impetravit igitur natura, impetravit filius eo plenius, quia postulati contemplatio temporalis solet esse : virtutis autem diuturnus habitus, et jugis animorum inductio (16).

2. Pulchre itaque gestum, ut te patrem recognosceres : simul quia justa indignatio fuit : malo enim culpam fateri, ut plus laudetur paterna indulgentia : sed et ipsa paterna offensio fuit, quoniam venturam in locum filiæ tuo debuisti eligere judicio (17), cui fieres pater. Namque aut natura filios suscipimus, aut electione ; in natura casus est (18), in electione judicium : magisque in adoptatis offendimus, quam in genitalibus filiis ; quia genitales filios esse degeneres, ad naturam refertur : adscitos vel adoptione vel copula dedecores esse nostro errori adscribitur. Fuit ergo quod succenseres filio, sed fuit **1104** etiam quod remitteres, quia sibi uxorem elegit. Acquisisti filiam sine electionis periculo. Si bonam duxit, tibi acquisivit gratiam : si erravit, recipiendo meliores facies, refutando deteriores.

3. Maturiore quidem consilio puella filio a patre traditur : sed majore obsequii proposito a filio ad patrem ducitur, et a viro lecta ingreditur soceri domum ; dum metuit et filius displicere judicium suum, et nurus ministerium. Illam paternæ electionis prærogativa attollit atque erigit ; istam offensionis humiliat metus, inclinat verecundia. Non habebit filius, quod in uxorem referat, quasi exsors culpæ, si quid fortasse offensum sit, quod habetusus, imo amplius elaborabit, ut in utroque suum possit probari, et in uxore judicium, et in se obsequium.

4. Fecisti igitur quod boni parentes, ut cito ignosceres, sed obsecratus ; nam antequam rogareris, non erat ignoscere, sed factum probare. Deinde diutius differre veniam, et tibi acerbum, et illis C

(14) Hoc est, inquit Nannius, hilaris id faciet, proprietatique et etymologiæ sui nominis, quod lætitiam sonat, respondebit. Ita ille. Cæterum Ambrosio hujusmodi allusiones non displicuisse ex epistolis ad Paternum, Irenæum et Priscum intelligimus. Sed hoc ipsum illi commune est cum aliis multis auctoribus, quorum nonnullos Casaubonus *in Lampridium* num. 23 memorat, ubi hæc ipsa doctoris nostri verba deriuscula, ipse forsitan hoc loci paulo delicatior, existimat.

(15) Eras. et seq. edit., « quam cujusquam ; » Amerb. cum mss., quam cujusce. » Sed hic exceptorum error est ortus e soni similitudine, qua eodem modo veteres pronuntiabant *cujusce* et *cujusque*, *ecce* et *quoque;* unde notus Ciceronis jocus in filium Coci candidatum : « Ego tibi, Coce, favebo. » Hic enim in ambigua pronuntiatione acumen erat.

(16) Ψιλοστοργίαν significat, inquit Nannius nimirum eam propensionem qua parentes adversus liberos suos vergunt : allusum nonnihil, quod ex sequentibus magis patebit, ad illud Terentii : « Pro peccato magno paulum supplicii satis est patri. » D

(17) Utrumnam matrimonium a liberis initum, insciis nec assentientibus parentibus, ratum ac firmum habendum sit, disceptatur a theologis. Qui negantem partem defendunt, auctoritatem Ambrosii proferunt lib. I *De Abraham* cap. 9, num. 91, hujusmodi matrimonia non in filiis familias tantum, sed etiam in junioribus viduis condemnantis. Quod autem ad locos e lib. I *De virgin.* cap. 10, num. 5, necnon e lib. *De virginit.* cap. 5, num. 25, qui primo testimonio videntur contrarii, eos illi hoc censu explicant, ut puellæ ad nubendum invitæ cogi non possint, si procos a parentibus propositos illis displicere forte contingat. Contra vero qui consensum parentum ad validitatem conjugii contendunt non esse necessarium, ii doctorem nostrum in libris *De Virginibus* id aperte definire affirmant; in libro autem *De Abraham* parentum voluntatem requirere, non quod sit absolutæ necessitatis, sed tantum honestatis atque decori. Advertendum est autem Gratianum, P. Lombardum ac D. Thomam, qui hujus opinionis duces fuere, ex ævi sui disciplina mentem Ambrosii esse interpretatos. Constat siquidem eorum temporibus clandestina matrimonia ab Ecclesia pro legitimis habita esse, ut a Tridentinis quoque Patribus definitum est. Verum non ita obtinebat ætate Ambrosii. Etenim ambigere non licet, quin Ecclesia disciplinam suam principum, quorum est conditiones ad legitimum contractum necessarias constituere, legibus tunc temporis accommodaverit. Cum igitur multæ leges imperiales, quas et in codice et apud cl. Spencæum in tractatu de hac materia edito reperire est, hujusmodi furtiva connubia proscripserint, hinc colligimus eadem illa ætate nec ab Ecclesia nec ab Ambrosio admissa esse. Certe quidem multis retro annis filios sine parentum consensu *rite et jure* nubere negaverat Tertullianus lib. II *ad uxorem*, c. 9. Quapropter locos lib. *De virgin.* ita exponimus, ac si legatur : Quamobrem filias vestras a servanda virginitate prohibere tentatis, quæ illas ad nubendum non potestis cogere, nisi eisdem non invisos, sed quos amare velint, procos offeratis.

(18) Mss. Thuan. et Carol., « in natura causa est. » Non recte. Porro eodem plane sensu de generationis atque adoptionis discrimine loquitur Plinius junior in Panegyrico, ubi de Trajano a Nerva imperatore in filium allecto sermonem habet.

inutile ; neque enim paterna viscera diutius tolerare possent.

5. 6. Summæ devotionis proposito Abraham filium suum secundum oraculum Dei offerebat in holocaustum ; et quasi exsors naturæ, exerebat gladium, ne mora sacrificium decoloraret ; tamen ubi abstinere a filio jussus est, gladium libenter recondit : et qui immolare unigenitum, fidei intentione properabat, majore pietatis studio festinavit ovem subrogare sacrificio (*Gen.* XXII, 2 seq.)

7. Joseph quoque (*Gen.* XLIV, 15 seq.), ut fratrem juniorem teneret, simulabat iracundiam fratribus, et compositam furti fraudem ; indignatus tamen (19), cum advolveretur ad genua ejus unus ex fratribus Judas, flerent alii, fraterno victus et compassus affectu, diutius tenere non potuit simulationem severitatis : remotisque arbitris, aperuit fratribus quod germani sui essent, et ipse esset Joseph, quem vendidissent : nec se memorem suæ esse injuriæ, et fraternæ venditionis acerbitatem fraterne excusare, atque id quod posset (20) arguere, et altiores causas referre ; eo quod ita oportuisset fieri, procurante Deo ; ut **1105** transiret in Ægyptum, qui gentem suam frugis externæ gentem pasceret, ut sterilitatis tempore alendis patri et filiis subsidio foret.

8. Quid autem de sancto David loquar, qui degenerem filium, et fraterno oblitum sanguine (21), ad unius mulieris petitionem paternis visceribus mentem emollitus domo recepit (*II Reg.* XIV, 12) ?

9. Ipse ille Evangelicus pater adolescentiorem filium, qui prodegerat omnem substantiam a patre acceptam vivendo luxuriose, regredientem tamen unius sermonis inflexus humilitate, quod in patrem peccasse se fatebatur, occursu pio fovit, supra collum ejus cecidit, primam illi stolam, annulum et calceamenta deferri jussit ; atque honoratum osculo, donatum munere, admirabili suscepit convivio (*Luc.* XV, 12-24).

10. Horum te imitatorem præbuisti pietate patria, qua proxime ad Deum accedimus ; et ideo ego prompte filiam nostram adhortatus sum, ut etiam hiemali tempore viæ laborem exciperet ; commodius hibernatura non solum in hospitio, sed etiam in affectu paterno , cum jam successerit indignationi gratia : quandoquidem ut plene te ad similitudinem atque imitationem sanctorum referres, eos accusavisti, qui compositis mendaciis animum tuum adversum filios excitandum arbitrati sunt. Vale, et nos dilige ; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXIV.

CYNEGIUM *de consultatione sua commendat.*

AMBROSIUS CYNEGIO (22).

1. Quam ingenuo commendasti pudore, quia de eo consuleres, quod non probares, sed morem gereres parenti, ut pietatem non læderes, securus quod non aliud a me posset referri, nisi quod sanctas deceret necessitudines.

2. Ego vero libenter tua in me onera suscepi, et
B avo neptem, ut opinor, refudi. Quam nescio plane qua opinione murum sibi fieri desiderabat, ut avum socero mutaret. Plura non opus est, ne hoc quoque excedat ad verecundiam. Vale, fili, et nos dilige, quia nos quoque te diligimus.

EPISTOLA LXXXV.

SYRICIO *gratiis actis, quod litteras ad se miserit per Syrum presbyterum, celerem hujus reditum laudat, et de sequendo Christo quædam subjungit.*

AMBROSIUS SYRICIO.

1. Gratum est mihi cum litteras accipio tuas. At cum de conservitio nostro **1106** aliquos dirigis, ut fratrem nostrum et compresbyterum Syrum tuis es prosecutus litteris, geminatur lætitia. Sed uti-
C nam fructus fuisset iste diuturnior ! Nam statim ut venit, recurrendum putavit : quod quidem desiderium meum plurimum minuit, ad sui gratiam multum addidit.

2. Nam ego diligo eos vel presbyteros (23) vel diaconos, qui cum aliquo processerint, nequaquam se patiuntur a suo diutius abesse munere. Dicit enim propheta : « Non laboravi sequens post te (*Jerem.* XVII, 16). » Quis autem potest laborare omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego vos reficiam (*Matth.* XI, 28)? Sequamur ergo Jesum semper nec desinamus. Quod si semper sequamur, nunquam deficimus ; dat enim vires sequentibus se. Itaque quo propior virtuti fueris, eo fortior eris.

3. Plerumque cum sequimur, dicitur nobis ab
D adversariis : « Ubi est verbum Domini? Veniat (*Jerem.* XVII, 15). » Sed nos non fatigemur sequendo , non avertamur subdolæ interrogationis

(19) Rom. edit., « composita a se furti fraude indignatus est ; » vet., « compositam a se, » etc. ; mss. omittunt *a se*.

(20) Mss. non pauci, « quod oportuisset ; » aliqui, « quod potuisset, arguere. »

(21) Complures mss , « fraternum oblitum sanguinem ; » melius tamen alii, et omnes edit., « fraterno, etc. »

(22) Vet. edit. ac mss. nonnulli, *Quinegio* seu *Quinigio* : Rom. edit. et mss. cæteri, *Cynegio*. Hunc autem Paterni filium illum fuisse, quem his cum nepte jungere matrimonio cogitabat, hujus epistolæ cum ea quæ ad eumdem Paternum inscribitur, comparatio videtur ostendere. Adde præterea quod hæc illi subjungitur in ant. edit. ac pene omnibus mss., ad quem ordinem si quis eam in hac etiam edit. redactam oportuisse contenderit, non admodum repugnabimus.

(23) Ex his verbis, necnon ex iis quibus epist. 12, num. 7, Ambrosius, tam suo quam aliorum Italiæ antistitum nomine, imperatoribus ut legatos a se ad Comitatum destinatos maturius dimittant, supplicat, atque ex aliis similibus locis intelligitur, quam ab ecclesiastico officio sancti præsules alienum judicaverint sacros ministros a suis sedibus ac stationibus diu abesse.

impedimento. Dicebatur hoc prophetæ cum mitteretur in voraginem luti (*Jerem.* xxxvii, 14, 15) : « Ubi est verbum Domini? Veniat. » Sed ille multo magis secutus est, et ideo ad bravium pervenit, ideo accepit coronam ; quia non laboravit, qui sequebatur Jesum : « Non est enim labor Jacob, nec dolor videbitur in Israel (*Num.* xxiii, 21). » Vale, et nos dilige, quia et nos amantem nostri, et parentem (25), diligimus.

EPISTOLA LXXXVI

De litteris a Prisco utrinque perlatis.

AMBROSIUS SYRICIO.

1. Prisco amico et æquævo meo (25) dedisti advenienti litteras; ego quoque revertenti reddidi, quas et pro officio et pro amore debui. Utrumque igitur nostrum suo officio remuneratus est, qui et mihi tuas, et meas tibi restituit ; ideo ejus officii pretium incremento debet adipisci gratiæ. Vale, et nos frater, dilige ; quia nos te diligimus:

EPISTOLA LXXXVII.

Laudat Polybium, cujus rogatu se binas ad Segatium et Delphinum epistolas scripsisse significat.

AMBROSIUS SEGATIO (26) et DELPHINO episcopis.

1. Polybius filius noster cum de Africanis regressus partibus, in quibus proconsularem jurisdictionem egregie repræsentavit, aliquantulos nobiscum exegisset dies, summa gratia se meis visceribus infudit.

1007 2. Deinde cum abire hinc et demeare vellet, poposcit ut utrique vestrum scriberem. Promisi futurum. Itaque dictavi epistolam, et utriusque conscriptam nomine dedi. Postulavit alteram. Dixi ad utrumque vestrum datam, more usuque nostro (27) ; eo quod sancta mens vestre non epistolarum numero, sed conjunctione nominum delectaretur : nec perpeti posset ut fieret vocabulorum separatio, quorum affectus conveniret ; idque præscriptum nostro muneri, ut uteremur charitatis compendio.

A 3. Quid plura? Exegit alteram, dedi; ut neque illi negarem quod posceret : nec mihi immutarem quod in usum venerat. Ita et ille habet quod utrique reddat; quia id solum prætendit, ne cum alteri reddidisset, alteri vacuus foret. Et ego vobis indivisæ gratiæ munus sine ullo dependam offensionis periculo, et divisionis scrupulo; cum præsertim etiam hæc forma scriptionis Apostolicæ sit, ut et unus ad plures, ut Paulus ad Galatas : et duo ad unum possint scribere, sicut scriptum est : « Paulus vinctus Jesu Christi, et Timotheus frater, Philemoni (28) (*Philem.* 1). » Salutem vobis dico : diligite nos, et orate pro nobis, quia ego vos diligo.

EPISTOLA LXXXVIII.

B *Priscum litterarum utriusque bajulum laudat.*

AMBROSIUS ATTICO.

1. Prisco meo dedisti litteras. Priscus meus mihi reddidit, et ego Prisco. Tu Priscum, ut soles, dilige; et plus etiam quam soles : quod eo suadeo, quia et ipse Priscum meum facio plurimi. Est enim erga eum priscus his noster amor, qui a pueritia jam inde nobiscum ætate accrevit simul : sed eum multo post vidi tempore; ut vere mihi non solum nomine, sed etiam tanti intervallo temporis priscus advenerit. Vale, et nos amantes tui dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXIX.

De ALYPII *ad se, deque suis ad eum litteris agit.*

C AMBROSIUS ALYPIO.

1. Antiochus vir consularis (29) reddidit mihi eximietatis tuæ litteras, nec supersedi respondendi munere; nam per meos homines dedi litteras, et ni fallor, alia oborta copia, 1108 geminavi epistolam. Sed quia non tam remetienda amicitiæ munia, quam cumulanda (30) arbitror : oportuit ipso præsertim regrediente, qui me tanto litterarum tuarum affecit nomine (31), referri aliquod officium sermonis mei, ut ego utrique vestrum, et ille tibi absolveretur, qui debebat referre quod acceperat. Vale, et diligentes te dilige (32).

(24) Edit., « ut parentem ; » mss., « et parentem. » Quem autem hic isto dignatur vocabulo, ab eo quem sequenti epistola fratrem appellat, diversum non putamus, sed nec forsitan a Syricio Romano pontifice.

(25) Mss. aliquot, « et æquoli meo. »

(26) Vet. edit. ac duo mss., *Fægadio*; Rom., *Fygadio* ; cæteri mss., *Segatio* ; excipe tamen Albin. ubi scribitur, *Sægariano.* Non dubitatur autem quin is ipse sit, de quod Hieronymus lib. ii *De scrip. eccles.* cap. 119, « Sobadius, inquit, Apenni Galliarum episcopus edidit contra Arianos librum. Dicuntur et ejus esse alia opuscula, quæ necdum legi. » Ejus quoquo meminit Sev. Sulpitius lib. ii sub nomine *Sæquadii*, sicut et concilium Cæsaraugustanum, *Fitadii*. Quod autem ad Dephinum, is procul dubio non alius erat a Burdigalensi episcopo, qui baptismate regeneraverit sanctum Paulinum, et ad quem hujus exstant aliquot epistolæ ; et in aliis crebra mentio. Sanctorum albo inscriptum est ejusdem nomen ix kal. Januarias.

(27) Epistolas, quarum hic mentio fit ab Ambrosio, in librum epistolarum suarum, si ullus ex illis ab eo unquam compactus est, relatas esse dubitari non potest. Unde cum nullibi exstent, **D** interiisse necesse est eumdem librum. Sed ex sequentibus etiam epistolis alias pariter ad nos non pervenisse intelligimus.

(28) Plerique mss,, « et Timotheus fratri Philemoni. »

(29) Rom. edit. cum mss. aliquot, « vir clarissimus ; » vet. edit. cum cæteris mss., vir consularis. » Fatendum tamen est inter illius sæculi consules hujus nominis nullum occurrere. Sed eum honoris titulum præfectis provinciarum et aliis quibusdam attribui solitum intelligimus ex Paulino in Ambrosii *Vita*, Rufino (*Hist.* lib. ii, cap. 11, ubi de Ambrosio ipso loquitur, ex Cod. Theod. etc.

(30) Ita mss. magno numero, et cum his Rom. edit. ; vet, autem edit. cum mss. nonnullis, « quam contumeliam non cumulandam. »

(31) Rom. edit. sola, « affecit munere. »

(32) Codex Gem., « Vale, frater, et nos dilige, quia nos quoque te diligimus. » Prat., « Vale, frater. Ex licit, etc. »

EPISTOLA XC.

ANTONII *amorem in se, suumque vicissim in illum commemorat.*

AMBROSIUS ANTONIO.

1. Nunquam es tacitus mihi, nec unquam tuo me transmissum silentio querar, qui sciam quod tuo non desim pectori. Nam cum id pendas, quod pluris est; qui potes etiam id negare, quod sæpe etiam in multos defluit, non tam amoris usu, quam officii vicissitudine.

2. Ego vero etiam ex meo animo tuam vicem æstimo, ut nunquam me tibi, et te mihi absentem putem; quoniam semper animis adhæremus: nunquam tuas litteras mihi deesse opiner, aut meas tibi: cum te quotidie coram alloquar, in te oculos, studia, atque omnia officia mea dirigam.

3. His tecum delectat congredi; nam litteræ tuæ, A ut aperte cum individuo pectoris mei loquar, verecundari me faciunt. Unde peto ut supersedeas gratiarum relatu; mihi enim mei in vos officii summa merces est, si me debito erga vos muneri non defuisse arbitrarer (33). Vale, et nos dilige, quia ego quoque te diligo.

(33) Mss. aliquot, « non defuisse arbitreris. »

EPISTOLA XCI.

CANDIDIANUM *laudat, ac se deprimit.*

AMBROSIUS CANDIDIANO fratri.

1. Summus quidem splendor in sermone est tuo, B sed magis in affectu elucet mihi; nam in epistolis mentis tuæ aspicio fulgorem, dilectissime frater ac beatissime. Dominus te benedicat, et det tibi suam gratiam; nam et ipse in epistolis tuis vota magis quam mea merita recognosco. Quæ enim merita mea tantis tuis æquentur sermonibus? Dilige nos, frater, quia nos te diligimus (34).

(34) Non pauci mss., « quia et ego te diligo. »

IN LIBROS DE EXCESSU FRATRIS SATYRI ADMONITIO.

—

AMBROSIO præter Marcellinam sororem, quam perpetuæ virginitatis votum professam, Romæ ut plurimum habitasse, libri *De Virginibus* et Ambrosianæ ad eam epistolæ palam faciunt, fuit etiam germanus frater, cujus obitus hisce opellis causam præbuit. Huic nomen Satyro inditum constat, quo eum sancti doctoris auctoritate *Romanum Martyrologium* ad XV Kal. Octob. sanctorum numero inseruit. Sed ipsum insuper Urianum cognominatum esse ex ejus epitaphio, quod tanquam ab ipsomet Ambrosio scriptum refert Dungalus (*De cultu Imag.* tom. IV *Bibl. PP.* part. II), intelligitur: nisi malueris τῷ Uranio non cognominis rationem attribuere, sed tandum epitheti quo Satyri, jam in cœlum recepti, beatitudo significetur. Nos quidem in medio rem relinquemus, epitaphium vero subjiciemus his præmonitis.

Satyrus itaque primum in foro causas oravit (lib. I, num 40), deinde provinciarum administrationi præfectus fuit (num. 58), quod utrumque commune habuit cum Ambrosio. Sed multo plura in illis emicuerunt quam simillima, et usque adeo alter alterum vultu, corporis habitu, valetudine, ingenio, moribus referebat (num. 38, 39, 79), ut aliud fratrum par tam perfecte sibi consentiens vix unquam exstiterit. Hinc nata illa, quæ arctius quam natura ipsa eos colligabat, intima et mutua charitas (num. 21, 22); ex ea factum est, ut cum invitus ac reluctans Ambrosius onus subiisset episcopale, Satyrus omnem rerum domesticarum atque temporalium curam in se reciperet (num. 20 *seq.*), hac saltem laboris ac sollicitudinis parte fratrem levaturus. Contigit autem ut Prosper quidam in aliqua provinciarum Africæ demas debitam fratribus pecuniam solvere detrectaret (num. 24). Eo proficisci, licet fratre admodum refragante ac frequentibus litteris etiam revocante (num. 25), constituit Satyrus. Verum soluta in ipso cursu nave qua ferebatur, non sine ultimo periculo (num. 17, 27) appulit ad oram destinatam. Rem ex animi sententia transegit cum Prospero. At in Italiam atque adeo Mediolanum reversus, vix fraternis complexibus redditus fuerat, cum in gravissimum incidit morbum, cujus vi et atrocitate exstinctus est (num. 17).

Quantum doloris ex ejus morte ceperit Ambrosius, facile quivis ex utriusque amore ac suavissima vitæ societate intelligat. Verumtamen, hoc casu frangi se nequaquam passus, non modo exanimi corporis oculos manu sua claudere (num. 19), atque feretro humeros subjicere sibi imperavit (num. 1): sed etiam conscenso ambone basilicæ, audiente innumera populi frequentia, et patente præsentis cadaveris facie (num. 78), eum laudavit priore harum orationum, cujus summam hic exhibemus. Principio (num. 1 *seq.*) gratias agit quod Ecclesiæ periculum in familiam suam conversum videatur; et non tam sibi dolendum quod fratrem amiserit, quam gratulandum quod eum quandoque habuerit, profitetur; maxime autem id sibi esse solatio, quod lacrymas suas prosequantur omnium lacrymæ (num. 5), quodque jam ne a fratre unquam divellatur (num. 6), minime timeat. Hinc ubi multiplicem, quæ sibi cum fratre intercedebat, conjunctionem tenerrimo amoris sensu commemoravit (num. 7 *seq.*), dolorem suum ita excusat, ut eum imperandum, potius quam delendum, asserat. Colligit tamen quasdam consolationis causas, et potissimum (num. 17 *seq.*) quod fratri ex Africa reduci ultima pietatis officia et reddere sibi licuerit. Tum repetitis

ejusdem fratris in se meritis, timorem suum ob ejus absentiam, fallacemque ex ipsius reditu lætitiam describit (num. 20 *seq.*). Sub hæc, instituta inter fratris atque Tabithæ luctum comparatione, cur illi resuscitari non conduxisset, exponit (num. 28 *seq.*). Ubi sua et fratris conditione inter se comparatis (num. 31 *seq.*), denuo ad ea quæ sibi ejusdem exasperent desiderium, redit (num. 34 *seq.*). Deinde, ad cardinales virtutes sermonem convertens, quantam in Eucharistia fiduciam reposuerit, quantave prudentia caverit ne a schismatico baptismum acciperet, prædicat (num. 42 *seq.*). Illic, ejus eloquentia, fortitudine, simplicitate, castitate, temperantia, et liberalitate erga pauperes commendatis, qualem se in fratres præbuerit, ex eo quod nec patrimonium dividere, nec uxorem ducere, nec testamentum condere substituerit, demonstrat (num. 49 *seq.*). His licet augeatur conceptus dolor, cur tamen moderandus sit, rationes proponit; seque promittit illius memoriam nunquam positurum (num. 63 *seq.*). Ultimo nonnullis ad Marcellinæ consolationem interjectis, postremum vale fratri amantissime dicit, atque orationem fusis pro ejus pace ac quiete precibus claudit (num. 76 *seq.*).

Cum dies septem elapsi essent (lib. II, num. 2), rediit ad Satyri monumentum populus, cæremonias precesque consuetas celebraturus. Hic alteram harum orationum Ambrosius, quamvis ad meditandam eam temporis angustiis coarctatus, admodum fusam pronuntiavit hoc fermo sensu. Postquam præmisit priori libro nonnihil dolori indultum esse, in hoc magis omnium hominum conditionem consideraturum se pollicetur (num. 1 *seq.*). Inde proponit tria tractanda, mortem scilicet communem esse, nos ejus opera sæculi ærumnis tutos effici, ac demum per eam ad resurrectionem aditum dari (num. 3). Ut persuadeat communem hanc legem ferendam esse, varia exempla in medium affert, puta eorum qui nativitatem planctu, obitum autem plausu prosequebantur : necnon Lyciorum, apud quos viri in luctu vestem induere muliebrem legibus cogebantur (num. 4 *seq.*). Dehinc, adjectis rationibus nonnullis, feminarum in maritorum funeribus impotentiam graviter castigat (num. 8 *seq.*) : et patientiam in amicorum morte, quam in diutina eorum absentia difficiliorem non esse docet (num. 15 *seq.*). Mox ad secundam partem accedens (num. 10 *seq.*), multiplices exponit humanæ vitæ calamitates, ex quibus nos nisi per mortem non liberari, sanctorum virorum exemplis probat (num. 25 *seq.*). Ubi vero quantum iidem passi fuerint, amplificavit; metuendam inde colligit (num. 41 *seq.*) mortem non esse, quod requies, lucrum, remedium, ac decus in ea ipsa reperiantur. Transit denique ad postremum membrum, ad quod astruendum triplici genere argumenti utitur, nimirum *ratione, universitatis exemplo, testimonio rei gestæ* (num. 50, 52). Rationem exigere ut corpus et anima simul aut pœnis aut præmiis afficiantur, paucis perstringit. At vero in secunda parte diu moratus (num. 53 *seq.*), pulchre de naturæ generationibus ac mutationibus philosophatur : post quæ, dubiis quibusdam prudenter exsolutis, resurrectionem phœnicis, atque humanæ generationis exemplo, firmat (num. 58, 60) : expositoque ejusdem resurrectionis ordine ac ratione, indignum esse ait, ut ea non credatur, cum philosophicis de animarum in varia corpora transmigratione deliriis, ac poeticis de serpentinorum dentium in homines conversione ineptiis fides habeatur (num. 61, 65, 70). Unde colligit prophetarum testimoniis, quorum locos proponit, atque edisserit, magis credendum (num. 66 *seq.*). Postremo venitur ad rei gestæ testimonia, ubi exposita trium mortuorum a Christo ad vitam revocatorum historia, nec ii qui ab Elia, Petro et in passione Dominica resuscitati sunt, prætermittuntur (num. 77 *seq.*). Contra philosophos sanctus præsul rursus insurgens, resurrectionem rationi consonam esse luculenter monstrat (num. 86 *seq.*). Adjicit (num. 90, 91) Deo et Christo, qui causa est resurrectionis, fidem præbendam : et quomodo rapiendus sit in aera Paulus, explanans (num. 92), patriarchas vivere docet, de quorum virtutibus pie disputat (num. 95 *seq.*). His qua ratione Christus *inter mortuos liber* dicatur, ubi subjunxit, quæ de tubis Moses præcepit, spiritali enarrat sensu (num. 95, 117); quibus expositionem quorumdam e Canticis et Apocalypsi locorum addit (num. 118 *seq.*). Contracta demum tanquam in manipulum tota oratione, votisque ut fratrem brevi sequatur, palam conceptis, sermonem absolvit (num. 130 *seq.*).

Extra dubium est hos duos libros constare totidem orationibus, quas in unum opus, indito librorum titulo, et forte etiam nonnullis adjectis aut immutatis, conjungi voluit ipsemet Ambrosius ; unde statim initio secundi libri hæc verba ponit : *Superiore libro aliquid indulsimus*, etc. Eadem operi præfigitur in manuscriptis hæc inscriptio : *Incipiunt libri sancti Ambrosii episcopi de Excessu Satyri fratris sui, et de Resurrectione mortuorum.* In quibusdam tamen codicibus aliqua varietas est ; exempli causa, in nonnullis hoc modo inscribitur : *Flebilis querimonia beati Ambrosii antistitis de excessu charissimi sui fratris ;* sed in similibus librarios maxima licentia usos reperimus. Majoris auctoritatis est, quod Augustinus (lib. II *De pecc. orig.* cap. 41) librum secundum his verbis allegat : *In opere quod scripsit De Resurrectione ;* utrumque autem Ambrosius (*Enarr. Psal.* I, n. 51) isto lemmate : *In libris Consolationis et Resurrectionis.* De priore hujus inscriptionis parte dicemus in Admonitione ad Orationem *de Obitu Valentiniani*, nunc vero tantum monebimus communi titulo sermonis argumentum liquidius efferri. Quod ad titulum secundi libri, fere is concipitur in illam formam : *De fide Resurrectionis*, vel *De resurrectione mortuorum;* et eum aptum esse atque congruum præmissa analysis ejusdem libri plane convincit.

Illud operis eo ipso anno compositum fuisse, quo Satyrus migravit ad superos, inficias iverit nemo ; sed quoto anno hæc eadem mors inciderit, obscurius est. Baronius eumdem illi, quem cædi Gratiani,

tribuendum putat, id est 383; suamque opinionem inde communit, quo belli atque Barbarorum timorem, de quo hic agitur, alio referri posse non existimat, nisi ad irruptionem, quam exstincto memorato principe, Maximus Italiæ minitabatur. Verumtamen, præterquam quod neque Maximus, neque Eugenius Barbaros quales priore libro describit sanctus præsul, secum adduxisse usquam leguntur, quomodo idem Ambronius aut mentionem tam recentis doloris prætermisisset, aut tam fidenter in domum suam, quidquid timebatur omnibus, fraterna morte conversum esse atque expiatum pronuntiasset? Accedit quod cum Satyri navigationem Ambrosiani pontificatus initio susceptam esse illud suadeat, quod in occasionem non solvendi debiti eamdem Ambrosii dignitatem trahebat Prosper, cumque Satyrum in ipso ætatis flore Ambrosius sublatum narret (lib. I, n. 31); ex his clarum fit bellicos illos motus ac Barbarorum minas cum exitio Valentis imperatoris anno 378, IV Kal. Sept. in tugurio combusti, magis quadrare; hac enim tempestate ingens a Barbaris metus Italiam ac vicinas provincias invasit. Quapropter utrumque hunc librum anno insequenti, hoc est 379, scriptum esse nulli dubitamus; idque sub æstatis initium contigisse argumento est, quod Ambrosius fratrem et per hiberna frigora navigasse, et paucis a reditu mensibus expirasse testatum facit.

Antiqui moris fuit apud Athenienses, ut qui pro patria fortiter dimicando occubuissent, publica laudatione honorarentur, quemadmodum Plato auctor est in *Menexeno*; Romani vero illustres viros atque feminas eodem honore prosequebantur, quam consuetudinem a P. Val. Publicola consule, qui Junium collegam publice laudavit, exortam esse observant historici. Sed antiquiora adhuc ejusdem ritus vestigia exstant in Libris sacris. Nam vel Davidis planctus super Saule ac Jonatha, qui libro II Regum capite I describitur: vel Jeremiæ lamenta super Josia rege, de quibus libro II Paralipomenon, quid aliud sunt, nisi funebres laudationes? Non igitur mirum videri debet, si tot orationes in laudem eorum, sive qui pro Christi fide ac nomine sanguinem profudissent, sive qui virtutum singularum splendore Christianum nomen illustravissent, habitæ reperiantur apud Patres Ecclesiæ Græcæ ac Latinæ; sed illud forte videbitur insolentius, quod fratris laudes frater ipse celebrare aggressus fuerit. Verum clarissima exempla habet Ambrosius, quibus se defendat. Namque, ut omittamus illud profanis usu venisse, ut magni viri mortuorum sibi arctissimo conjunctionis nexu copulatorum encomiastas se præbuerint, quod factum legitur a Julio Cæsare, qui Juliam amitam et Corneliam uxorem *laudavit e more pro rostris*, ut ait Suetonius in ejus Vita; ut Gregorius Nazianzenus, cujus orationes in patris, fratris ac sororis funeribus dictæ supersunt, Ambrosio sufficere posset ad patrocinium: postea vero et Gregorium et Ambrosium Bernardus in laudando Girardo fratre imitatus est.

Admonebimus, antequam de tabula manus tollatur, Dungalum a librariis quibusdam, qui ob nonnullam argumenti affinitatem librum *De Paradiso* his duobus libris una descripserunt, deceptum, eumdem librum tanquam tertium de Morte Satyri allegavisse, in quo ipsum graviter hallucinasse nemo non videat. Quod autem ad epitaphium ab eo memoratum, hæc ejus verba sunt Ambrosio nostro (*loc. sup. cit.*) non dlane indigna:

Uranio Satyro supremum frater honorem
Martyris (1) ad lævam detulit Ambrosius.
Hæc meriti merces, ut sacri sanguinis humor
Finitimas penetrans alluat exuvias.

(1) Sancti Victoris videlicet.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE EXCESSU FRATRIS SUI SATYRI

LIBRI DUO (2)

LIBER PRIMUS.

1113 1. Deduximus, fratres dilectissimi, hostiam meam, hostiam incontaminatam, hostiam Deo A placentem, domnum et fratrem (3) meum Satyrum. Memineram esse mortalem, nec fefellit opinio, sed

(2) Scripti anno 379.

(3) Omnes edit. ac mss. nonnulli, « dominum et fratrem; alii mss. plures et potiores, « domnum et fratrem. » Observat autem Menardus noster in

superabundavit gratia (4). Itaque nihil habeo quod querar, et habeo in quo Deo gratias agam; quia semper optavi ut, si quæ perturbationes vel Ecclesiam vel me manerent, in me potius ac meam deciderent domum. Deo igitur gratias, quia in hoc omnium metu, cum omnia motibus sint suspecta Barbaricis, communem mœrorem privato dolore transegi, et in me conversum est quidquid timebam (5) omnibus. Atque utinam hic consummatum sit, ut dolor meus publici doloris redemptio sit!

A

2. Nihil quidem habui, fratres charissimi, in rebus humanis tanto fratre pretiosius, nihil amabilius, nihil charius; sed præstant privatis publica. Ipsius quoque sententiam si quis sciscitaretur, mallet occidi (6) pro aliis, quam sibi vivere; propterea enim pro omnibus secundum carnem Christus est mortuus, ut nos non solis nobis vivere disceremus (*II Cor.* v, 15).

3. Accedit illud quod ingratus divinitati esse non possum: lætandum est enim magis quod talem fratrem habuerim, quam dolendum quod fratrem amiserim; illud enim munus, hoc debitum est. Itaque perfunctus sum (7), quandiu licuit, 1114 commisso mihi fenore: qui deposuit pignus, recepit. Nihil interest utrum abjures depositum, an doleas restitutum. In utroque fidei ambiguum, vitæ periculum est (8). An si pecuniam neges, culpa est: si hostiam neges, pietas est (9)? cum pecuniæ fenerator illudi possit, naturæ auctor, et necessitudinis creditor fraudari non queat. Itaque quanto uberior fenoris summa, tanto gratior sortis usura.

4. Unde ingrati de fratre (10) esse non possumus; quia quod naturæ communis fuit, reddidit: quod gratiæ singularis est, meruit. Quis enim communem conditionem recuset? Quis doleat sibi proprium pignus ereptum, cum ad solatium nostri Filium suum unicum pro nobis Pater tradiderit ad mortem (*Rom.* VIII, 32)? Quis exceptum se putet esse debere a conditione moriendi, qui non sit exceptus a conditione nascendi? Magnum pietatis mysterium, ut mors corporis nec in Christo esset excepta; ac licet naturæ Dominus, carnis tamen quam susceperat, legem non accusaret. Et mihi necesse est mori, illi necesse non fuit. An qui de servo dicit (11): « Si eum volo sic manere, donec venio, quid ad te (*Joan.* XXI, 22)? » Non potuit ipse sic manere, si vellet? Sed perpetuitate vitæ hujus sibi pretium, mihi sacrificium perdidisset. Quod igitur majus est solatium nostri, quam quod secundum carnem et Christus mortuus est? Aut cur ego vehementius fleam fratrem, cum sciam illam mori, non potuisse pietatem?

1115 5. Cur solus præ cæteris fleam, quem fletis omnes? Privatum dolorem communi dolore digessi, præsertim cum meæ lacrymæ nihil prosint, vestræ autem lacrymæ fidem astruant, consolationem afferant. Fletis divites, et flendo probatis

B

nihil opitulari repositas divitias ad salutem; cum pecuniæ pretio mors differri non queat, et pari usu divitem inopemque dies supremus eripiat. Fletis senes, quod in hoc liberorum sortem (12) pavetis; et ideo quia vitam corporis producere non potestis, instituite liberos non ad usum corporis, sed ad virtutis officium. Fletis et juvenes, quod naturæ finis non sit maturitas senectutis. Fleverunt et pauperes, et quod multo est pretiosius, multoque uberius, lacrymis suis ejus delicta laverunt. Illæ sunt lacrymæ redemptrices, illi gemitus qui dolorem mortis abscondunt, ille dolor qui, perpetuæ ubertate lætitiæ, veteris sensum doloris obducat (13). Itaque licet privatum funus, fletus tamen est publicus; et ideo non potest fletus esse diuturnus, qui universorum est affectibus consecratus.

C

6. Nam quid te, mi frater amantissime, fleam, qui mihi sic ereptus es, ut esses omnium? Non enim perdidi usum tui, sed commutavi: ante corpore inseparabilis, nunc individuus affectu; manes enim mecum, at semper manebis. Et quidem cum viveres nobiscum, nunquam te patria eripuit mihi, nec ipse mihi unquam patriam prætulisti: et nunc alteram præstitisti: cœpi enim jam hic non esse peregrinus, ubi melior mei portio est. Nunquam

cap. 70 Regulæ S. Bened. vocem *Dominum* regiam et imperatoriam esse, nec ea salutari voluisse Augustum Cæsarem: postea autem a scriptoribus, ut humiliori vocabulo uterentur, ex τοῦ *domibus* factam esse vocem *domnus* per syncopen. Quod ubi exemplis e Sev. Sulpitio, et aliunde petitis probavit, addit apud Græcos idem contigisse in dictione κύριος ex qua κῦρις facta est a recentioribus. Vide Hephten in eadem Regul., Cangium in Glossar., etc.

(4) Codex Vallil., « Sed ubi abundavit peccatum, superabundavit, etc. »

(5) Ita mss. non pauci, a quibus non dissidet Rom. edit., nisi quod habet, « omnibus timebam; » cæteri autem mss. ac vet. edit., « quidquid timebamus omnes. »

(6) Mss. aliquot melioris notæ, *mallet* (quidam, *malit*) *occidere*.

(7) Non pauci mss., « perfruitus sum; » reliqui et omnes edit., « perfructus sum. » At infra ubi mss. prope ad unum, et vet. edit., « commisso mihi fenore, » reposuit edit. Rom., *concesso*, etc.

D

(8) Nannius, variis significationibus quibus *vita* modo pro anima, modo pro victu, modo pro vivendi spatio, modo pro moribus usurpatur, in medium allatis, hoc ultimo sensu eam vocem hic ab Ambrosio positam dicit. Nihilominus, licet hoc non omnino a nobis respuatur, simplicius tamen pro salute æternaque vita sumi putamus.

(9) Ita cuncti mss., tribus exceptis, ubi legitur *impietas est;* pro quo posuerunt omnes edit., « impietas non est. »

(10) Omnes edit. cum paucis mss., « de fratris morte; » cæteri, majori numero, et meliori sensu, « de fratre. »

(11) Mss. aliquot, « dicit: Sic eum volo manere. »

(12) Non pauci mss., « liberam sortem. » Non male, cum ea sors vere sit libera, quæ pro libito quoscunque sive senes sive juvenes carpit. Potuit tamen error esse scriptorum, a quibus *liberum* pro *liberam* exaratum sit.

(13) Quidam mss., « sensum doloris odbuleat. »

enim totus in me fui, sed in altero nostri pars major ambrorum: uterque autem eramus in Christo, in quo et summa universitatis, et portio singulorum est. Hic mihi tumulus genitali solo gratior, in quo non naturæ, sed gratiæ meæ fructus est; in isto enim corpore, quod nunc examinum jacet, præstantior vitæ meæ functio; quia in hoc quoque quod gero corpore, uberior tui portio.

7. Atque utinam ut memoriæ, ut gratiæ; ita etiam vitæ tuæ hoc quidquid est, quod spiramus, spirare possemus (14), dimidiumque meorum decideret temporum, quod ad tuorum proficeret usum! Par enim erat, ut quibus indivisum semper fuit patrimonium facultatum, non esset vitæ tempus divisum (15): vel certe qui indistincta semper habuimus vivendi consortia, non haberemus distincta moriendi (16).

8. Nunc vero, frater, quo progediar, quove convertar? Bos bovem requirit, seque non totum putat, et frequenti mugitu pium testatur amorem, si forte defecerit cum quo ducere collo aratra consuevit: et ego te, frater, non requiram? Aut possum unquam oblivisci tui, cum quo vitæ hujus semper aratra sustinui? Labore inferior, sed amore conjunctior: non tam mea virtute habilis, quam tua patientia tolerabilis, **1116** qui pio semper sollicitus affectu latus meum tuo latere sepiebas: charitate, ut frater: cura, ut pater; sollicitudine, ut senior: reverentia, ut junior. Ita in unius necessitudinis gradu complurium mihi necessitudinum officia impendebas; ut in te non unum, sed plures amissos requiram, in quo uno ignorata adulatio, expressa est pietas. Neque enim habebas quod simulatione adderes, qui totum pietate comprehenderes, ut nec incrementa receperis, nec vicem exspectaris.

9. Sed quo immemor officii, memor gratiæ, immodico dolore progredior? Revocat Apostolus, et tanquam frenos mœrori inducit, dicens sicut nuper audistis: « Nolumus vos ignorare, fratres, de dormientibus; ut non tristes sitis, sicut et cæteri qui spem non habent (*I Thess*, IV, 12). » Date veniam, fratres charissimi. Neque enim omnes possumus dicere: « Imitatores mei estote, sicut et ego Christi (*I Cor*. IV, 16); » sed ad imitandum si auctorem quæritis, habetis quem possitis imitari. Non omnes ad docendum idonei, utinam omnes ad discendum habiles!

10. At non gravem lacrymis contraximus culpam: A non omnis infidelitatis aut infirmitatis est fletus. Alius est naturæ dolor, alia est tristitia diffidentiæ: et plurimum refert desiderare quod habueris, et lugere quod amiseris. Non solus dolor lacrymas habet; habet et lætitia lacrymas suas, et pietas fletum excitat, et oratio stratum rigat, et precatio, juxta propheticum (17) dictum (*Psal*. VI, 7), lectulum lavat. Fecerunt et fletum magnum sui cum patriarchæ sepelirentur. Lacrymæ ergo, pietatis indices, non illices sunt doloris. Lacrymavi ergo, fateor, etiam ego, sed lacrymavit et Dominus (*Joan*. XI, 35). Ille alienum, ego fratrem: ille in uno lacrymavit omnes, ego in omnibus lacrymabo te, frater.

11. Ille nostro, non suo lacrymavit affectu; neque enim divinitas lacrymas habet: sed lacrymavit B eo (18), quo tristis fuit (*Matth*. XXVI, 38): lacrymavit eo, quo crucifixus est, quo mortuus, quo sepultus est: lacrymavit in eo, de quo hodie nobis insinuavit Propheta, dicens: « Mater Sion dicet: Homo, et homo factus est in ea, et ipse fundavit eam Altissimus (*Psal*. LXXXVI, 5). » Eo lacrymavit, quo matrem Sion dixit, genitus in Judæa, susceptus ex Virgine. Matrem autem secundum divinitatem habere non potuit, quia auctor est matris. Ille factus est non divina generatione, sed humana; quia homo factus est, Deus natus est (19).

12. Sic et alibi habes: « Puer natus est nobis, Filius datus est nobis (*Isa*. IX, 6). » In puero enim nomen ætatis, in Filio plenitudo divinitatis est. Factus ex matre, natus ex Patre; idem tamen et C natus est et datus: non diversum, sed unum putes. Unus enim Dei Filius, et natus ex Patre, et ortus ex Virgine, distanti ordine, sed in unum concurrente nomine (20), sicut et præsens lectio docet, quia « et homo factus est in ea, et ipse fundavit **1117** eam Altissimus (*Psal*. LXXXVI, 5). » homo utique corpore, Altissimus potestate. Etsi Deus et homo diversitate naturæ; idem tamen non alter in utroque. Aliud ergo speciale naturæ suæ, aliud commune nobiscum: sed in utroque unus, et utroque perfectus.

13. Non igitur mirandum est, quia et Dominum eum et Christum fecit Deus. Fecit ergo Jesum, eum utique qui ex corpore nomen accepit; fecit eum de quo etiam patriarcha scribit David: « Ma- D ter Sion dicet: Homo, et homo factus est in ea. » Homo autem factus dissimilis utique (21) est non

(14) Mss. nonnulli, « speramus (quidam, *spe paramus*) sperare possimus. »

(15) Nonnulli mss., « Non esset vita et tempus divisum. »

(16) Codex Turon., « Distincta moriendi contubernia. »

(17) Rom. edit., « et lacryma, juxta propheticum, etc. »

(18) Ita mss. plures, ac probatiores, a quibus vet. edit. non recedunt, nisi quod pro *lacrymavit*, ubique præferunt *lacrymatus est:* nonnulli autem mss. et Rom. edit., « sed lacrymavit in eo, qui tristis fuit: lacrymavit in eo, qui crucifixus est, qui mortuus est, qui sepultus est. . . . . In eo lacrymavit, quod matrem Sion dixit. »

(19) Codex Remig. et Benign., « Deus homo natus est: » melius alii, et edit., « Datus natus; » hic enim temporali generationi æterna opponitur. Infra etiam pro « et natus et datus, » iidem habent, « et factus et datus. »

(20) Plerique mss., « sed in uno concurrit nomine. » Et infra, pro « in utroque perfectus, » fidem exhibent, « utrinque perfectus. »

(21) Mss. aliquot, « factus est in ea. Dissimilis utique, etc. »

divinitate, sed corpore: nec discretus a Patre, sed exceptus in munere: manens in consortio potestatis, segregatus in mysterio passionis.

14. Plura loci hujus tractatus exposcit (22), quibus possimus ostendere auctoritatem Patris, proprietatem Filii, Trinitatis totius unitatem: sed consolandi hodie (23), non tractandi partes recepi; quanquam abducere a mœrore animum intentione tractandi consolationis sit usus. Sed temperandus mihi magis mœror (24), quam alienandus affectus; ut mulceantur magis desideria quam sopiantur. Non libet enim abire a fratre longius, et occupatione subduci; cum velut comitandi ejus gratia hic sermo susceptus sit, ut diutius sensu prosequar proficiscentem: et quem oculis teneo, mente complectar. In illo enim totam oculorum aciem figere libet, cum illo totis animorum officiis immorari, illum toto blanditiarum ambire obsequio; dum stupet animus, nec amissum credo, quem adhuc cerno præsentem: nec mortuum puto, cujus adhuc officia non requiro, quibus ego vitæ meæ usum et spirandi omne munus addixeram.

15. Quid enim referam tantæ gratiæ, tanto labori? Ego te, frater, hæredem feceram, tu me hæredem reliquisti: ego te superstitem optabam, tu me superstitem dimisisti. Ego pro muneribus tuis, ut compensarem beneficia, vota referebam: nunc et vota perdidi, sed tamen tua beneficia non amisi. Quid agam, mei successor hæredis? quid agam, meæ vitæ superstes? quid agam exsors hujus quod capio luminis? quas grates, quæ munera referam tibi? Nihil a me præter lacrymas habes. Aut fortasse securus meriti tui, quas solas superstites habeo lacrymas, non requiris. Nam etiam cum adhuc viveres, flere prohibebas: mœroremque magis nostrum, quam tuam mortem tibi esse testabaris dolori. Prohibent ulterius prodire lacrymæ, **1118** fletusque revocant. Prohibet etiam tui gratia; ne dum nostra deflemus, de tuis meritis desperare videamur.

16. At certe nobis tu etiam mœroris istius minuis (25) acerbitatem: non habeo quod timeam, qui timebam tibi; non habeo quod mihi jam mundus eripiat. Etsi sancta supersit soror, integritate venerabilis, æqualis moribus, non impar officiis; tibi tamen ambo plus timebamus, in te vitæ hujus jucunditatem repositam putabamus. Propter te vivere delectabat, propter te mori non pigebat; te enim ambo superstitem precabamur, tibi nos supervivere non juvabat. Quando non cohorruit animus (26), cum metus hujusmodi titillaret? Quomodo consternata mens erat ægritudinis tuæ nuntio!

17. Væ miseræ opinioni! Putabamus redditum, quem videmus dilatum; tuis enim votis apud sanctum martyrem Laurentium impetratum esse nunc cognoscimus commeatum (27). Atque utinam non solum commeatum, sed etiam prolixum vitæ tempus rogasses! Potuisti annos plurimos impetrare vivendi, qui potuisti commeatum impetrare veniendi (28). Et quidem tibi, omnipotens æterne Deus, gratias ago, quod vel hæc nobis suprema solatia non negasti, quod amantissimi fratris ex Siculis Africanisve regionibus exoptatum nobis reditum contulisti: ita enim mature, postquam venit, ereptus est: quasi propter hoc solum videretur esse diratus, ut ad fratres rediret.

18. Habeo plane pignus meum, quod nulla mihi peregrinatio jam possit avellere: habeo quas complectar, reliquias: habeo tumulum, quem corpore tegam; habeo sepulcrum, super quod jaceam; et commendabiliorem Deo futurum esse me credam, quod supra sancti corporis ossa requiescam. Utinam sic potuissem adversus mortem quoque tuam meum corpus objicere! Si gladiis petitus esses, me pro te potius suffigendum dedissem: si exeuntem potuissem revocare animam, meam potius obtulissem.

19. Nihil mihi profuit ultimos hausisse anhelitus, nihil flatus in os inspirasse (29) morienti; putabam enim quod aut tuam mortem ipse susciperem, aut

(22) Tractatus quandoque idem est ac simplex expositio: hic vero idem sonat, ac disceptatio seu polemica disputatio. Nec absurdum videri debet quod hoc loco controversiam fidei perstringere neutiquam alienum putavit Ambrosius. Hoc namque attribuendum est Arianorum improbitati, qui, cum adhuc frequentes essent Mediolani, crebro catholicos versutiis suis exagitabant.

(23) Nonnulli mss., « sed consulendi hodie, » etc.

(24) Pauci mss., « sed imperandus est mihi mœror. »

(25) Ita mss. prope ad unum; edit. vero, « ut nobis etiam mœroris istius minuas; » Rom., *minuisti*.

(26) Mss. haud pauci, » non coarctavit animus; » alii aliquot, « non corruit animus; » elegantius cæteri ac edit. ut in textu.

(27) Quam antiquus ac frequens in Ecclesia votorum usus exsistat, et quam efficax tam depellendis periculis, quam beneficiis a Deo impetrandis sanctorum patrocinium, locupletissimus testis est Ambrosius. Confer cum hoc loco alium quam simillimum in *Exhort. virgin.* cap. 3, num. 15. Quibus addesis etiam quæ de invocatione eorumdem sanctorum lib. *De viduis* cap. 9, traduntur a beato doctore.

(28) Nonnulli mss. « commeatum impetrare vivendi. » Minus commode.

(29) Vet. edit. ac plures mss., « flatus meos inspirasse; » melius Rom. edit., cum aliis mss., « flatus in os inspirasse. » In hunc porro locum observat Nannius Ambrosium hic decertare cum Virgilii luctu, et in prosa ipsa superare carminis gratiam. Quod autem addit eumdem sanctum non secutum hic esse errores gentilium, qui ex Pythagorica metempsychosi morientis animam exceptabant hianti ore, quasi ejus spiritu posthac victuri: nihil sane verius illa Nannii opinione, cum alias causas Ambrosius confestim subdat. Virgiliana vero carmina quæ ille refert, sequentia sunt et lib. IV *Æneid.*

... Et extremus si quis super halitus errat,
Ore legam.

Subjungit et alios Statii versus e lib. II *Sylvar.*,

meam vitam in te ipse transfunderem. O infelicia A
illa, sed tamen dulcia suprema oculorum pignora! O amplexus miseri, inter quos exanimum corpus obriguit, halitus supremus evanuit! Stringebam quidem brachia, sed jam perdideram quem tenebam, et extremum spiritum ore relegebam (30), ut consortium mortis **1119** haurirem. Sed nescio quomodo vitalis ille mihi halitus factus est, et majorem gratiam in ipsa morte redolebat (31). Atque utinam si tuam nequivi meo spiritu vitam producere, vel ultimi anhelitus tui vigor transfundi potuisset in meam mentem, et illam tui animi puritatem atque innocentiam noster spirasset affectus! Hanc mihi hæreditatem, frater charissime, reliquisses, quæ non lacrymabili dolore perculeret affectum (32), sed memorabili gratia commendaret hæredem.

20. Quid igitur nunc agam, cum omnes vitæ istius suavitates, cuncta solatia, cuncta denique ornamenta amiserim? Tu enim mihi unus eras domi solatio, foris decori: tu, inquam, in consiliis arbiter, curæ particeps, deprecator sollicitudinis, depulsor mœroris: tu meorum assertor actuum, cogitationunque defensor: tu postremo unus, in quo domestica sollicitudo resideret, publica cura requiesceret. Testor sanctam animam tuam, me in fabricis Ecclesiæ (33) id sæpe veritum esse, ne displicerem tibi. Denique ubi rediisti, objurgasti moram; ita domi forisque eruditor quidam et arbiter sacerdotis, ut domestica cogitare non sineres, publica curare censeres. At non verear, ne
videar arroganter dicere; hæc enim laudis tuæ C
portio est, quia sine offensione ulla et gubernasti fratris domum, et commendasti sacerdotium.

21. Sentio equidem quod repetentis officiis tuis, recensendisque virtutibus, afficiatur animus: sed tamen in ipsa mei affectione requiesco, atque hæ mihi recordationes etsi dolorem renovant, tamen afferunt voluptatem. An ego possum aut non cogitare de te, aut unquam sine lacrymis cogitare? Et potero unquam aut tanti non meminisse fratris, aut sine lacrymabili quadam meminisse gratia? Quid enim mihi unquam jucundum, quod non esset ex te profectum? Quid, inquam, mihi sine te, aut tibi unquam sine me voluptati fuit? Quis non usus nobis, et prope visus ipse, somnusque communis? Quæ discreta unquam voluntas? Quod non commune vestigium? fere ut cum gradum tollerem (33*), vel tu meum, vel ego tuum corpus videremur attollere.

22. Quod si quando sine altero prodeundum fuit, intectum latus putares, affectum vultum (34) cerneres, mœstum animum judicares: non assueta gratia, non vigor solitus prænitebat: suspecta omnibus solitudo metum alicujus ægritudinis afferebat. Ita novum videbatur omnibus nos dividi! Ego certe fraternæ impatiens et non oblitus ab-
B sentiæ (35), quasi præsentem reflexa sæpius cervice quærebam, et coram alloqui atque aspicere videbar mihi: sed tanquam suspenso collo jugum, ubi speratis excideram, **1120** trahere me putabam, difficilis progredi, verecundus videri, et redire properans, quod sine te procedere non liberet.

23. At vero ubi ambobus prodeundum fuit, non plura in intinere vestigia, quam verba; nec incessus, quam sermo crebrior; nec ambulandi cura, sed colloquendi gratia; uterque enim nostrum ex alterius ore pendebat. Non intento aspectu legere iter, sed mutuo sollicitos experiri sermones (36), haurire oculorum gratiam, spirare fraternæ imaginis voluptates. Quam virtutes tuas tacitus mecum ipse mirabar! quam plaudebam mihi, quod tali me Dominus fratre donaverat, tam pudico, tam efficaci (37), tam innocenti, tam simplici, ut cum tuam innocentiam cogitarem, efficaciam desperarem: cum efficaciam cernerem, innocentiam non putarem! Sed utrumque mira quadam virtute jungebas.

24. Denique ea quæ ambo nequiveramus concludere, solus implesti. Plaudebat sibi, ut audio. Prosper, quod sacerdotii mei occasione redditurum se, quæ abstulerat, non putabat: sed vehementiorem

sed eamdem sententiam plane efferentes. Si quis autem alios veterum ritus circa morientes avet cognoscere, adeat Jos. Laurentii Polymathiam lib. III, synopsi 9, sicut et auctores ab eodem illic citatos. D

(30) Mss. aliquot, « ore religabam; » cæteri atque edit., « ore relegebam, » Rom. ex Virg. supra citato, *legebam*. Infra vero ubi omnes edit. ac pauci mss., « morte redolebat; » reliqui mss. magno numero præferunt, « morte redolebam. »

(31) Mss. non pauci, « in ipsa morte redolebam. »

(32) Nonnulli mss., « perculeret aspectum. » Haud malo sensu.

(33) Omnes edit., « in publicis ecclesiæ; » Paris. quædam, *Ecclesiis*: optime vero mss. prope ad unum, « in fabricis Ecclesiæ. » Infra etiam pro, « Ut vereor » quod erat in omnibus edit. ac mss. quibusdam, alii mss. frequentissimi legunt, « ut non verear. » Quod autem præmittitur de fabricis ecclesiæ, de constructione intelligendum est illius basilicæ, quam vir sanctus Mediolani construxit, et eamdem esse ad epistolam 22 adnotavimus, cujus ab eo ibidem fit mentio. Ejus etiam meminit Gregorius Turonensis lib. I *de Gloria Martyr.* cap. 47, sicut et Ughellus tomo IV *Ital. sacræ*, pag. 34. Neque officit, quod hac in Oratione Ambrosius testatur curam rerum temporalium a fratre Satyro susceptam esse; quidquid enim ad Ecclesiæ decus pertinet, ab episcopali officio non esse alienum ipsemet profitetur lib. II *Officior.* cap. 21.

(33*) Non pauci mss., « Vere, ut cum gradum, » etc.

(34) Codex Tur. solus, « affectum mutatum. » Sequenti autem versu multi cod. simul, « non ad sanctam gratiam vigor solitus pœnitebat; » melius tamen alii, ac omnes edit. ut in textu.

(35) Mss. aliquot omittunt, « fraternæ oblitus absentiæ. » Non pravo sensu.

(36) Non pauci mss., « solitos excipere sermones. »

(37) Ideo efficaces, id est, ad agendum acres atque habiles, innocentibus ac simplicibus hic opponuntur, quia cum illis plus insit sanguinis et caloris, facilius affectibus cupiditatis aut odii abripiuntur, quam alii.

tuam unius efficaciam expertus est, quam duorum A itaque solvit omnia, nec moderationi ingratus tuæ, nec illudens pudori; sed et modestiæ gratus, nec insolens efficaciæ. Sed cui, frater, illa quæsisti? Nos enim idem volebamus laborum tuorum esse præmium, quod documentum erat. Peregisti omnia, et ubi perfunctus omnibus revertisti, tu solus nobis, qui omnibus es præferendus, eriperis; quasi ideo mortem distuleris, ut consummares pietatis officium, palmam efficaciæ reportares.

25. Quam nec ipsi nos, frater charissime, sæculi hujus delectabant honores, quod nos a nobis invicem dividebant! Quos ideo adepti sumus, non quia fuit eorum expetenda perceptio (38), sed ne vilis dissimulatio videretur. Aut fortasse ideo sunt tributi, ut quia immaturo tui obitu nostræ futurus B eras voluptatis occasus, sine nobis jam vivere disceremus.

26. Et quidem præsagæ mentis agnosco formidinem, dum repeto sæpe, quæ scripserim. Revocabam te, frater, ne ipse Africam peteres, ac potius aliquem destinares. Timebam te committere viæ, fluctibus credere, et solito metus major incesserat animum: sed et peregrinationem explicuisti, et rem ordinasti, et veteri et sentinoso, (39) ut audio, navigio iterum te fluctibus credidisti. Namque cum celeritatem aucupario, cautelam prætermisisti, avidus nostræ gratiæ, dissimulans periculi tui.

27. O fallax lætitia! o incerta humanarum rerum curricula! Ex Africa redditum, ex mari restitutum, ex naufragio servatum, putabamus jam nobis non C posse eripi: sed graviora naufragia **1121** in terris positi sustinemus; nam quem non potuerunt naufragia maris ad mortem deducere, strenuis natalibus evitata, ejus mors cœpit nobis esse naufragio. Quid enim superest suavitatis, quibus tam prædulce decus, tam clarum in his mundi tenebris lumen exstinctum est: in quo non nostræ solum familiæ, sed totius patriæ decus occidit?

28. Habeo sane vobis, fratres dilectissimi, plebs sancta, maximam gratiam, quod non alium dolorem meum, quam vestrum putatis; quod vobis accidisse hanc nostri creditis solitudinem (40), quod fletum totius civitatis, ætatum omnium, ordinum omnium vota, nova quadam pietate defertis. Non enim misericordiæ privatæ dolor, sed quoddam publicæ D officium et munus est gratiæ: aut si qua vos mei tangit misericordia, quod talem fratrem amiserim, habeo fructum uberem, habeo vestri pignus affectus. Mallem fratrem viventem; sed tamen publicum officium in secundis rebus jucundius est, in adversus gratius.

29. Neque vero mihi mediocre meritum tanti videtur officii. Neque enim otiose vel in Actibus apostolorum (*Act.* IX, 39). Tabitha mortua, flentes viduæ describuntur, vel in Evangelio (*Luc.* VII, 12), mota lacrymis viduæ prosequens turba funus adolescentis inducitur, cui resurrectio debebatur; illam tamen Tabitham viduæ, hunc tota civitas flevit. Non ergo dubium est vestris lacrymis (41) apostolorum patrocinium comparari: non, inquam, dubium est Christum misericordia motum, cum vos flentes videret. Etsi nunc non tetigit loculum, suscepit tamen commendatum spiritum: et si non appellavit corporis voce defunctum; divinæ tamen potestatis auctoritate a cruciatibus mortis, et a nequitiæ spiritalis incursionibus ejus animam liberavit: et si non resedit in loculo (42), qui erat mortuus; tamen requievit in Christo: et si non locutus est nobis, tamen ea quæ supra nos sunt cernit: et quæ potiora sunt nobis, jam se videre lætatur. Per ea enim quæ in Evangelio legimus, quæ futura sunt intelligimus; et præsentium species indicium est futurorum.

30. Non opus fuit ei resurrectio temporalis (43), cui æterna debetur. Quid enim in hanc miseram et ærumnosissimam recideret labem, atque in hanc flebilem vitam rediret, quem raptum magis **1122** esse ex tam imminentibus malis urgentibusque periculis gaudere debemus? Nam si pacato sæculo bellisque cessantibus, raptum Enoch (*Gen.* v, 24), nemo deflevit, sed magis propheta laudavit, sicut de illo Scriptura dixit: « Raptus est, ne malitia mutaret cor ejus (44) (*Sap.* IV, 11); quanto magis nunc jure dicendum est, cum ad sæculi lubricum, vitæ accedat ambiguum! Raptus est, ne in manus incideret Barbarorum: raptus est, ne totius orbis excidia, mundi finem, propinquorum funera, civium mortes, ne postremo sanctarum virginum atque viduarum, quod omni morte acerbius est, colluvionem videret.

31. Ego vero te, frater, cum vitæ tuæ flore, tum mortis commoditate beatum arbitror. Non enim nobis ereptus es, sed periculis: non vitam amisisti, sed ingruentium acerbitatum formidine caruisti. Nam qua eras sanctæ mentis misericordia in tuos (45), si nunc urgeri Italiam tam propinquo hoste cognosceres, quantum ingemisceres, quam dolores in Alpium vallo summam nostræ

(38) Mss. aliquot, « eorum exspectanda perceptio ». Et infra partim, « maturo tui obitu, » partim « maturiori obitu; » alii vero, et edit. ut in textu.

(39) *Sentinoso*, id est, in cujus sentinam aqua multa per fatiscentes rimas influebat.

(40) Edit. quædam Paris., « creditis sollicitudinem; » reliquæ ac mss. melius, « creditis solitudinem; » solitudo enim et orbitas de morte dicuntur proximorum. Tertio autem versu deest in mss. pluribus vox *vota*, qua quidem exempta, sensus adhuc integer constat, sed tamen aliquid adimitur concinnitati.

(41) Eodem sensu fletus pauperum supra vocabat « lacrymas redemptrices. » Sed et passim in hac oratione quam efficacia vivorum pro defunctis suffragia, nec non sanctorum pro utrisque subsidia jam a primis Ecclesiæ sæculis crederentur, manifestum fit.

(42) Nonnulli mss., « suscepit tamen datum: et si non appellavit... non resedit in lectulo. »

(43) Mss. aliquot, « resurrectio corporalis. »

(44) Mss. nonnulli, « mutaret intellectum ejus, aut fictio deciperet animam ejus. »

(45) Plures mss. et Amerb., « Nam qui eras... »

salutis consistere, lignorumque concædibus (46) construi nurum pudoris! Qua afflictione mœrores tam tenui discrimine tuos ab hoste distineri, ab hoste impuro atque crudeli, qui nec pudicitiæ parceret, nec saluti!

35. Quonam, inquam, hæc modo ferres, quæ nos perpeti, et fortasse (quod gravius est) spectare cogemur (47), rapi virgines, et avulsos a complexu parentum parvulos liberos supra tela jactari, incestari sacrata Deo corpora, et senilem viduæ maturioris uterum in usus desuetos onerum redire, non pignorum? Quonam, inquam, modo ista tolerares, qui etiam ultimo spiritu tui jam fortassis oblitus, et adhuc nostri non immemor, de cavenda incursione Barbarorum nos sæpius admonebas, commemorans non frustra te dixisse fugiendum. Fortasse ideo quod nos destitui tua morte cernebas: quod non infirmitate animi sed pietate faciebas; et si infirmus pro nobis, tamen firmus tibi. Qui cum a viro nobili revocareris Symmacho (48) tuo parente, quod ardere bello Italia diceretur, quod in periculum tenderes, quod in hostem incurreres; respondisti hanc ipsam tibi causam esse veniendi, ne nostro deesses periculo, ut consortem te fraterni discriminis exhiberes.

33. Felix igitur tam opportuno obitu, quia non est in hunc servatus dolorem (49). Certe felicior **1123** quam sancta soror, quæ tuo solatio destituta, de suo pudore sollicita, duobus nuper beata germanis, nunc ex duobus fratribus ærumnosa, neque alterum sequi potest, neque alterum derelinquere: cui tumulus hospitium tuus, et corporis tui sepulcrum est domus. Atque utinam vel hoc tutum diversorium! Cibus in fletibus, potus in lacrymis; cibum etenim dedisti nobis panem lacrymarum, et potum dedisti nobis in lacrymis in mensura (*Psal.* LXXIX, 6), aut fortasse ultra mensuram.

34. Nam quid de me loquar; cui neque mori licet ne sororem relinquam: neque vivere libet, ne a te avellar? Quid enim mihi sine te potest esse jucundum, in quo omnis semper fuit nostra jucunditas? aut quid diutius in hac vita degere juvat, atque in terris morari, in quibus tandiu jucunde viximus, quandiu simul viximus! Etsi esset quod hic delectare nos posset, sine te delectare non posset: et si quando voluissemus impense vitam producere, jam tamen sine te esse nollemus.

35. Hæc intolerabilia. Quid enim tolerabile sine te tanto vitæ comite, tanto laborum meorum officiorumque consorte? Cujus ego casum quo esset tolerabilior, nec præmeditari potui; ita pavebat animus de illo tale aliquid cogitare! non quo conditionem ignorarem, sed quidam votorum usus sensum communis fragilitatis obduxerat; ut de illo nisi secunda omnia cogitare nescirem.

36. Denique proximo cum gravi (quodam atque utinam supremo!) urgerer occasu; hoc solum dolebam, quod non ipse assideres lectulo, ac votivum mihi cum sancta sorore partitus officium, morientis oculos digitis tuis clauderes (50). Quid optaveram! Quid rependo! Quæ vota deficiunt! Quæ ministeria succedunt! Aliud præparabam, aliud exhibere compellor; non jam ipse ministerium funeris, sed minister. O dura oculorum lumina, quæ potuistis fratrem videre morientem! O immites et asperæ manus, quæ clausistis oculos, in quibus plus videbam! O durior cervix, quæ tam lugubre onus, consolabili licet obsequio, gestare potuisti (51)!

37. Hæc tu, frater, mihi justius exhiberes. Hæc ego a te exspectabam, hæc ego officia desiderabam. Nunc vero ipse meæ vitæ superstes, quod sine te solatium capiam, qui solus mœrentem solari solebas, excitare lætitiam, mœstitudinem propulsare? Qualem te nunc ego, frater, aspicio, jam nulla mihi verba referentem, **1124** jam nulla offerentem oscula! Quanquam ita mutuus semper utrique nostrum insederit amor, ut interiore potius foveretur affectu, quam forensi blanditia divulgare-

misericordia in tuos; » quidam meliuscule, « pronus in tuos; » elegantius tamen alii, atque edit ut in contextu.

(46) Nannius ubi adnotavit in aliis cod. pro *concædibus* haberi *congeribus* (in quibusdam scribitur *congeriebus*, in aliis vero *aggeribus*, id est, stragibus dejectarum arborum, ut itinera hostibus intercluderentur: subjungit, quid sit melius, aliis divinandum se relinquere; cum voce *concædibus* intelligi possint multa ligna quasi communi cæde ac simul strata. Et certe non aberravit a scopo hæc conjectura; eadem enim voce hoc ipso sensu Tacitum lib. I usum reperias. Consequenter autem, ubi nos cum Gill., Rom. edit. ac mss. aliquot, « tam tenui discrimine, » etc., edit. Amerb. et Eras. cum mss. nonnullis præferunt, « in tanto teneri discrimine tuos ab hoste impuro; » alii vero mss. non parvo numero, « tam tenui ab hoste discrimine tuos esse, ab hoste impuro, » etc. Minime male.

(47) Cod. Remig. et Benign., « perpeti: atque (quod gravius est) ferre cogemur. » Minus commode. Averte autem hic *perpeti* idem sonare ac non impedire, quod sane levius est quam si spectare turpitudinem quis cogeretur.

(48) Ambrosius eodem modo Symmachum Satyri parentem hoc loco vocat, quo ab eodem epist. 17, num. 12, epist. 17, et epist. 53 num. 5, Theodosius Valent. Minoris et Gratiani parens dicitur, et quo etiam in bene multis Codicis Theod. legibus superiores imperatores licet sanguine porsus alieni eodem titulo a successoribus ornantur suis, nimirum honoris ac venerationis gratia, et forte hic etiam animi acceptorum beneficiorum non immemoris testimonio. Hinc autem conjicimus Satyrum in reditu ex Africa Roma transiisse.

(49) Hic aperta, ut advertit Nannius, imitatio est hujuce loci Virgiliani:

..........................Tuque, o sanctissima conjux,
Felix morte tua, nec in hunc servata dolorem.

(50) Ab antiquis petita fuit ea consuetudo, qua morientium oculi conjunctissimorum manibus claudebantur. Ejus meminit ac rationem reddit Plinius lib. XI, cap. 37, et alii multi mentionem faciunt.

(51) Hoc etiam in usu positum apud Romanos, ut cadavera parentum a filiis, cognatorum a consanguineis, imperatorum a principibus senatus efferrentur ad rogum vel ad tumulum. Sic posterioribus quoque sæculis divum Ludovicum Philippi filii ac successoris cervice portatum ad majorum sepulcra cognoscimus. Sed hæc obvia.

tur ; neque enim aliorum quærebamus testimonium qui tantam nostri gratiam tenebamus. Ita virilis se utrique nostrum germanitatis succus infuderat, ut non blanditiis probare amorem, sed conscia mente pietatis interno amore contenti, fucum blanditiarum non requirere videremur, quos et ipsa in amorem mutuum imago formaret; nescio enim qua expressione mentis, qua corporis similitudine (52) alter in altero videbamur.

38. Quis te aspexit, qai non me visum putaret? Quoties aliquos salutavi, qui quoniam te prius consalutaverant, se a me jam dicerent salutatos ! Quanti tibi dixerunt aliquid, qui se mihi dixisse memorarent ! Quæ mihi hinc gaudia, quanta frequenter oborta lætitia, quod eos errare in nobis cernerem ! Quam gratus error, quam jucunda prolapsio (53), quam religiosa fallacia, quam suavis calumnia ! Neque enim de tuis erat aliquid aut factis aut sermonibus, quod timerem, qui mihi tua lætabar ascribi.

39. Tamen si vehementius contenderent, quod se mihi aliquid intimasse memorarent, respondebam ridens et gaudens : Videte ne fratri dixeritis. Nam cum omnia nobis essent nostra communia, individuus spiritus, individuus affectus ; solum tamen commune non erat secretum amicorum : non quo conferendi periculum vereremur, sed tenendi servaremus finem. Sane si consilio pendenda res esset, erat semper commune consilium, nec semper commune secretum. Nam etsi amici ita alteri nostrum dicerent, ut dicta sua ad alterum pervenirent (54) ; tamen scio plerumque ita fidem secreti esse servatam, ut nec fratri committeretur. Erat enim fidele indicium, et extraneo non esse proditum, quod non esset cum fratre collatum.

40. His igitur tantis ac talibus bonis in excessum quemdam, fateor, mentis elatus, superstitem me timere desieram (55), quod illum vita crederem digniorem : et ideo excepi plagam, quam ferre non possum; tolerabiliora enim tanti doloris præmeditata quam inexplorata vulnera. Quis jam mœstum solabitur? Quis afflictum levabit ? Cum quo participabo curas ? Quis me ab istius mundi vindicabit usura (56)? Tu enim auctor negotiorum, censor servulorum, arbiter fratrum ; non litis, sed pietatis arbiter.

41. Nam si quando aliquid cum sancta sorore
1125 mihi conferendum fuit, utra melior videretur sententia, te judicem sumebamus, qui nullius læderes os, atque (57) utrique satisfacere gestiens, et amandi affectum tenebas, et censendi modum ; ut et utrumque gratum dimitteres, et utriusque tibi gratiam vindicares. Aut si ipse aliquid disceptandum deferres, quam grata contentio tua ! quam sine felle ipsa indignatio ! quam servulis ipsis coercitio non amara : cum te fratribus magis deferre, quam ex affectu disceres vindicare ! Nobis enim professio repressit studia coercendi ; imo tu, frater, ab omni nos abducebas coercitionis affectu, vindicare pollicens, et lenire desiderans.

42. Non mediocris igitur prudentiæ testimonium, quæ ita a sapientibus definitur : Bonorum primum esse Deum scire (58), et verum illud atque divinum pia mente venerari, illam amabilem et concupiscendam æternæ pulchritudinem veritatis tota mentis charitate diligere. Secundum autem, in proximos a divino illo fonte atque cœlesti naturæ derivare pietatem : quod etiam mundi sapientes nostris hausere de legibus. Neque enim derivare ista in hominum disciplinas, nisi de cœlesti illo divinæ legis fonte potuissent (59).

43. Quid igitur observantiam ejus erga Dei cultum prædicem? Qui priusquam perfectioribus esset initiatus mysteriis, in naufragio constitutus, cum ea qua veheretur, navis scopuloso illisa vado, et urgentibus hinc atque inde fluctibus solveretur, non mortem metuens, sed ne vacuus mysterii exiret e vita ; quos initiatos esse cognoverat, ab his divinum illud fidelium sacramentum poposcit : non ut curiosos oculos inferret arcanis (60), sed ut fidei suæ consequeretur auxilium. Etenim ligari fecit in cautaque religio.

(52) Mss. aliquot, « expressiore mentis quam corporis similitudine. » Non satis recte. Ex hoc autem loco intelligamus licet episcoporum vestes ab aliorum cultu potius simplicitate ac modestia, quam forma vel colore fuisse diversas. Hoc pulchre confirmatur epistola Cœlestini I ad episcopos Viennensis provinciæ ita scribentis : « Discernendi a plebe vel cæteris sumus doctrina, non veste : conversatione, non habitu : mentis puritate, non cultu, » etc. Vide similiter quæ de vestimentis, quibus Augustinus indui solebat, tradit Possidius. Nonnulli mss., « nescio quam expressiorem mentis quam corporis similitudinem habere videbamur. »

(53) Et hoc quoque, inquit Nannius, aliqua ex parte a Virgilio mutuo sumptum est :

Daucia, Laride, Tymberque, simillima proles,
Indiscreta suis. gratusque parentibus error.

(54) Omnes edit., « ad alterutram pervenirent ; » omnes mss., *ad alterum pervenirent*. Meliori sensu. Quod autem adverbio *plerumque* in quibusdam mss. additur *complacitum*, id prorsus videtur supervacaneum. Adverte porro quanta fuerit Ambrosii nostri in amicorum secretis fides, et quam sancta

(55) Vet. edit., *timere desiderarem ;* Rom. et mss. frequentissimi, *timere desieram*. Infra vero ubi omnes edit., *quam inexplorata vulnera* ; mss. prope ad unum, *quam explorata vulnera*. Absurdo sensu.

(56) Ita Rom. edit. et plures mss. ; vet. autem edit. cum mss. nonnullis, *vindicabit usu*. Non diversa sententia ; idem enim sonat ac liberabit rerum temporalium cura et commercio. Rursus continuo post, ubi Gil. edit. et Rom. cum paucis mss. *actor negotiorum ;* Amerh., Eras. ac mss. longe plurimi, *auctor negotiorum*.

(57) Mss. complures, « qui nullum læderes, atque, » etc. ; melius alii, atque edit. ut in textu. Est enim Terentiana locutio ex Adelph. act. v, se, 4 : « Nulli lædere os, arridere omnibus, » etc.

(58) Platonem videtur innuere, qui cum alibi, tum lib. IV de Legib., de divino cultu disputat, et administratione reipublicæ. Quod autem subditur de cognitione sui et vita recte instituenda ex Alcibiade I petitum est.

(59) Remig. et Benig. cod., « in disciplina potuissent, nisi... fonte potassent. »

(60) Mss. aliquot, « non ut curiosus oculos arca-

orario (61), et orarium involvit collo, atque ita se dejecit in mare, non requirens de navis compage resolutam tabulam, cui supernatans juvaretur, quoniam fidei solius arma quæsierat. Itaque his se tecum atque munitum satis credens, alia auxilia non desideravit.

44. Simul fortitudinem ejus spectare licet, qui fatiscente remigio, non quasi naufragus tabulam sumpserit, sed quasi fortis ex se ipso adminiculum suæ virtutis assumpserit: nec deseruit **1126** spes nec fefellit opinio. Denique primus servatus ex undis, et in portum terrenæ stationis evectus, præsulem suum, cui se crediderat (62), recognovit: statimque ubi etiam cæteros servulos suos vel ipse liberavit, vel liberatos comperit, negligens facultatum, nec amissa desiderans, Dei ecclesiam requisivit; ut ageret gratias liberatus, et mysteria æterna cognosceret, pronuntians nullum referenda gratia (63) majus esse officium. Quod si homini non referre, simile homicidio judicatum est; quantum crimen est non referre Deo!

45. Est ergo prudentis agnoscere se ipsum, et quemadmodum a sapientibus definitum est, secundum naturam vivere. Quid enim est tam secundum naturam, quam referre auctori gratiam? Aspice cœlum hoc; nonne auctori refert gratiam, cum videtur? « Cœli enim enarrant gloriam, Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum (*Psal.* XVIII, 2). » Mare ipsum cum sedatum atque tranquillum est, divinæ serenitatis testatur indicium:

A cum movetur, indignatio superna terrori est. Nonne omnes Dei gratiam jure mirantur, cum advertimus quod insensibilis natura quadam sensibili ratione suos fluctus coerceat, et fines suos unda cognoscat? Nam de terris quid loquar, quæ divino obedientes præcepto omnibus sponte animantibus pabulum subministrant (*Gen.* I, 11); atque id quod acceperint agri, velut crescentibus usuris multiplicatum, cumulatumque restituunt?

46. Ergo ille qui natura duce divini rationem operis igneo mentis vigore perceperat, scivit primo omnium servatori suo gratiam esse referendam: sed quia referre non poterat, habere poterat. Est enim hujuscemodi gratiæ vis (65), ut et cum refertur, habeatur; et habendo referatur. Referebat igitur B gratiam, deferebat fidem. Nam qui tantum mysterii cœlestis involuti in orario præsidium fuisset expertus, quantum arbitrabatur si ore sumeret, et toto pectoris hauriret arcano! quam majus putabat fusum in viscera, quod tantum sibi tectum oratio profuisset!

47. Sed non ita avidus fuit, ut esset incautus; scimus enim plerosque aviditate studii prætermittere cautionem. Advocavit ad se episcopum (24, q. 1, cap. *Advocavit*), **1127** nec ullam veram putavit nisi veræ fidei gratiam, percontatusque ex eo est utrumnam cum episcopis catholicis, hoc est, cum Romana Ecclesia conveniret? Et forte ad id locorum (66) in schismate regionis illius Ecclesia erat: Lucifer enim se a nostra tunc temporis communione

nis insereret. » Multa sunt in hoc unico loco, quæ veterem Ecclesiæ disciplinam patefaciant: primo enim hic vides, sicut et alibi frequenter eucharistiam « divinum fidelium sacramentum vocari; » deinde eamdem diligenter oculis subtractam fuisse non initiatorum; tertio non tantum ad præsentem usum consecrari solitam, verum etiam ad futurum servari; postremo ejusdem a Christianis in periculis suis secum deferendæ consuetudinem advertere est. De primis duobus jam non semel a nobis dictum, quod sufficiat: ad posteriora vero capita confirmanda lectores tantummodo remittendi sunt ad Tertullianum lib. II *ad Uxor.* cap. 5; Cyprianum *de Lapsis;* ubi mirabilem ignis ex arca, in qua idem sacramentum includebatur, eruptionem narrat; Eusebium lib. VI *Hist. Eccles.* cap. 44, Gregorium magnum lib. III *Dialog.* cap. 33, et Joannem Diaconum eadem lib. I *Vitæ Gregorii* referentem. Quibus atque aliis addere licet etiam recentiores Spencæum lib. II *de Adorat. Euchar.*, card. Bonam lib. II *Rerum Liturg.* cap. 17), Mabillonium lib. I *de Liturg. Gall.* cap. 9, Thyersium *de Frequenti exposit.* Sacram., et alios.

(61) *Orarium* quid sit, Nannius exponit in hunc modum: « Orarium hic idem genus vestis cum eo, quod nunc in sacrificali cultu stola dicitur, apud veteres infula nominatur: cujus extremitates vitæ dicuntur, et etiam nunc in baptismo pueris initiandis imponitur. Insigne illud et hostiarum, et sacerdotum est: credo ideo Christianis solemne fuisse, quod sanctus Petrus genus Christianorum et regium et sacerdotale appellat. » Ita ille. Sed præterquam quod multa confundit, quæ sunt inter se distinctissima, extra dubium est ab eo alienam huic loco orarii significationem afferri. Namque orarium hic idem plane est, atque supra epist. 22, num. 9, nempe sudarium, strophium, seu linteum abster-

C gendæ faciei destinatum, quo sensu apud ejusdem ætatis scriptores crebro invenitur.

(62) Quidam mss., « tabulam supersederit... cui crediderat. »

(63) Mss. aliquot, » nullum ad referendam gratiam, » etc.

(64) Non abhorret, inquit Nannius, hoc ipsum a lege Persica, cujus meminit Xenophon, secundum quam summa pœna plectebantur, qui ingratitudinis convicti essent. Addere præterea poterat illam veterum legem, qua libertos qui adversus patronos ingrati exstissent, licebat revocare in servitutem, quo alluditur a Terentio Andriæ actu I, sc. 1, hoc Simonis ad Sosiam libertum dicto, *haud muto factum.* Consule similiter quæ de remetiendis beneficiis disputat Ambrosius lib. I *Offic.* et locos *Officiorum* Ciceron. ibidem indicatos.

(65) Eadem antipallage usus est Ambrosius lib. VI *in Lucam*, num. 25. Hanc autem figuram cum e D Ciceronis O at. pro Cn. Planco mutuatum esse monet Nannius Tullianaque verba examinari a Juliano rhetore apud Gellium lib. I, cap. 4. Mss. nonnulli, « hujusmodi gratia ejus. »

(66) Mss. aliquot, « ad id lucrum » Sed non dubius scriptorum lapsus. Quod autem Luciferum spectat, isthæc ne illo tradiderunt Patres atque ecclesiasticarum rerum historici. Erat hic Calaritanus in Sardinia episcopus, qui cum in synodo Mediolanensi morem Constantio imperatori gerere detrectasset, una cum Dionysio, Eusebio, Paulino et Rhodanio sanctis atque catholicis episcopis ejectus fuit in exsilium, in quo mutatis subinde locis, usque ad Juliani Cæsaris tempora perseveravit. Exsul Athanasium defendit, editis adversus Constantium præclaris libris, propter quos eum tanquam sincero martyrii desiderio incensum maximi quique ejusdem ætatis viri præ-

diviserat, et quanquam pro fide exsulasset, et fidei suæ reliquisset hæredes; non putavit tamen fidem esse in schismate. Nam etsi fidem erga Deum tenerent, tamen erga Dei Ecclesiam non tenebant, cujus patiebantur velut quosdam artus dividi, et membra lacerari. Etenim cum propter Ecclesiam Christus passus sit, et Christi corpus Ecclesia sit (*Ephes.* v, 24, 25; *Coloss.* I, 24), non videtur ab his exhiberi Christo fides, a quibus evacuatur ejus passio, corpusque distrahitur.

48. Itaque quamvis gratiæ fenus teneret, et metueret tanti nominis debitor navigare; tamen eo transire maluit, ubi tuto posset exsolvere: judicabat enim divinæ solutionem gratiæ in affectu ac fide esse; quam quidem statim ubi primum copia liberior Ecclesiæ fuit, implere non distulit. Denique gratiam et accepit desideratam (67), et servavit acceptam. Nihil igitur ea prudentia sapientius, quæ divina et humana secernit.

49. Nam quid spectatam in stipendiis forensibus ejus facundiam loquar? Quam incredibili admiratione in auditorio præfecturæ sublimis (68) emicuit! Sed malo illa laudare, quæ perceptis mysteriis Dei duxit humanis esse potiora.

50. Fortitudinem quoque ejus si quis plenius spectare volet, consideret quoties post naufragium invicto quodam contemptu vitæ hujus, maria transfretaverit: diffusasque regiones obeundo peragrarit: postremo quod hoc ipso tempore periculum non refugerit, sed ad periculum venerit, patiens injuriæ,

A negligens frigoris, atque utinam sollicitus cautionis! Sed hoc ipso beatus, quod dum licuit vigore uti corporis, inoffenso ad exsequenda quæ vellet, functus 1128 juventutis officio, vitam vixit, debilitatem ignoravit.

51. Qua vero prosecutione simplicitatem ejus edisseram? Ea est enim quædam morum temperantia, mentisque sobrietas. Date, quæso, veniam, et permittite dolori meo, ut de eo mihi paulo uberius liceat loqui, cum quo jam non conceditur colloqui. Certe et vobis proficit, ut advertatis non fragilitate quadam vos (69) hoc officium, sed judicio detulisse: nec misericordia mortis impulsos. sed virtutum honorificentia provocatos; anima enim benedicta omnis simplex (*Prov.* XI, 5). Tanta autem simpli-
B citas erat, ut conversus in puerum, simplicitate illius ætatis innoxiæ, perfectæ virtutis effigie, et quodam innocentium morum speculo (70) eluceret, Intravit igitur in regnum cœlorum, quoniam credidit Dei Verbo; quoniam sicut puer artem repulit adulandi, injuriæ dolorem clementer absorbuit, quam inclementius vindicavit: querelæ quam dolo promptior, satisfactioni facilis, difficilis ambitioni, sanctus pudori: ut frequenter in eo superfluam magis verecundiam prædicares, quam necessariam quæreres (71).

52. Sed nunquam superflua fundamenta virtutis; pudor enim non revocat, sed commendat officium, Itaque velut quadam virginali verecundia suffusus ora, cum vultu affectum proderet, si forte aliquam

dicarunt. Verum idem cum in occidentem rediens, C Antiochiam, qua iter illi erat, divisam inter Eustathianos ac Meletianos offendisset, Paulinumque in priorum gratiam ordinasset, longo dissidio, de quo supra ad epist. 58 a nobis dictum est, causam præbuit. Improbavit Paulini ordinationem sanctus Eusebius: quam injuriam Lucifer suam interpretatus, ipse concilium Alexandrinum, cui tamen per legatum suum subscripserat, non recipere constituit, seque ab iis omnibus separavit, qui quempiam eorum a quibus ulli Arianorum formulæ subscriptum esset, in communionem suam admisissent. Et hanc originem Luciferianorum schismati attribuunt. Non desunt etiam qui illud Luciferi adversus Eusebium invidentiæ, Hieronymo dissentiente, acceptum ferant: sed nec alii, a quibus illud cum hæresi circa infusionem animæ junctum dicatur. At neutrum satis credibile est. De Lucifero præter Ambrosium hoc ipso loco, Hieronymum *Dialogo adversus Luciferianos*, Rufinum lib. I cap. 19 et seq. et Augustinum *de Hæres.* cap. 81; egerunt etiam Socrates lib. III cap. 5 et seq., Sozomenus lib. v, cap. 12 et 13, Theodoretus, lib. 3, cap. 5, atque alii.

(67) Jam non semel significatum est ab Ambrosio Satyrum, cum navigationi sese committeret, necdum baptismate fuisse regeneratum. Nihil quidem illis temporibus usitatius erat, quam hoc sacramentum usque ad provectiorem ætatem protrahere, quod cum a multis ea mente fieret, ut liberius cupiditatibus suis frena laxarent, a Patribus graviter ac vehementer reprehendebatur, quemadmodum in Ambrosio nostro sæpius licuit observare. Verum Satyri vita tam pie sancteque instituta hic describitur, ut hujusmodi suspicione prorsus liberetur. Potuit nihilominus ipse hoc de se caute vereri, quod timebat de Augustino Monica mater, nimirum ne baptismalem gratiam, qua eum nunquam excidisse Ambrosius testatur, aliquo juvenili æstu abreptus amitteret, si ad eum immaturiori adhuc ætate accessisset. Admonitus porro naufragii discrimine, quod evaserat, ad baptismum ea, quam vidimus, cautione properavit. Neque vero ad solitos catechumenorum gradus observandos adactus fuit; nam quoties urgeret periculum, illos omitti consuevisse intelligimus ex eorum baptismo, qui sontico morbo exagitati eodem sacramento initiabantur. Quod ad locum ubi tinctus fuit Satyrus noster, cum Ambrosius silentio eum præterierit, confidentiam justo majorem præferunt *Decreti* correctores, quippe qui ab Ambrosio narrari scribunt Satyrum, « cum in Sardiniam appulisset. ad se episcopum Sardum advocasse, » etc. Verumtamen etsi Rufinus dum lib. I, cap. 30. scribit de Luciferiano schismate, « quod licet per paucos adhuc volvitur, » quodammodo videatur illis favere; nihil tamen vetat quo-
D minus illud non tantum usque in Siciliam, sed etiam usque ad viciniores Africæ oras serpere potuerit.

(68) Sublimis idcirco præfectura dicitur, quia tribunal erat præfecti prætorio, cujus dignitas aliarum omnium apex habebatur. Ad hunc provocatio erat a præsidibus provinciarum: et in ejus foro advocati centum, saltem in Oriente, causas agebant, qui clarissimi et spectabiles dicti, varia donabantur immunitate, ut docet Jul. Cæsar Buleng. lib. III *de Imperio Rom.* cap. 4.

(69) Quidam mss., « non fragilitate quadam nos, » etc.

(70) Nonnulli mss., « et quadam innocentium morum specula. »

(71) Pauci mss., « quam necessariam crederes. »

subito veniens offendisset parentem (72), velut depressus et quasi demersus in terram, licet in ipso nequaquam dissimilis cœtu virorum, rarus attollere os, elevare oculos, referre sermonem : quod pudico quodam mentis pudore faciebat, cum quo castimonia quoque corporis congruebat. Etenim intemerata sacri baptismatis dona servavit, mundus corpore, purior corde : non minus adulterini sermonis opprobrium, quam corporis perhorrescens : non minorem ratus pudicitiæ reverentiam deferendam integritate verborum, quam corporis castitate.

53. Denique in tantum castimoniam dilexit, ut **1129** nec uxorem expeteret; licet in eo non solum castitatis appetentia fuerit, sed etiam pietatis gratia. Miro autem modo et conjugium dissimulabat, et jactantiam declinabat : tantaque erat dissimulatio, ut nobis quoque urgentibus, differre magis consortium, quam refugere videretur. Hoc unum itaque fuit, quod nec fratribus crederet : non aliqua cunctationis hæsitantia, sed virtutis verecundia.

54. Quis igitur non miretur virum inter fratres duos alterum virginem, alterum sacerdotem, ætate medium, magnanimitate non imparem, ita inter duo maxima munera præstitisse, ut alterius muneris castitatem, alterius sanctitatem referret, non professionis vinculo, sed virtutis officio? Ergo si libido atque iracundia reliquorum vitiorum educatrices sunt, jure castitatem atque clementiam dixerim quasdam virtutum parentes; quanquam pietas quoque ut omnium principatus bonorum, ita etiam seminarium virtutum est cæterarum.

55. Nam de parcimonia quid loquar, et quadam habendi castitate? Is enim non quærit aliena, qui sua servat : nec inflatur immodico, qui contentus est proprio. Nihil ergo aliud nisi proprium recuperare voluit; magis ne fraudaretur, quam ut ditaretur. Nam eos qui aliena quærerent, recte accipitres pecuniæ nominabat. Quod si radix malorum omnium avaritia est (*I Tim.* VI, 10); utique vitia exuit, qui pecuniam non requirit.

56. Non unquam accuratioribus epulis aut congestis ferculis delectatus est, nisi cum amicos rogaret : quantum naturæ satis esset, non quantum voluptati superesset, requirens. Et certe erat non pauper opibus, sed tamen pauper spiritu (73). De istius beatitudine (*Matth.* V, 3) nequaquam utique dubitare debemus, qui neque ut opulens, exsultavit in divitiis, neque ut pauper, exiguum quod habuit judicavit.

(57) Superest ut ad conclusionem cardinalium virtutum, etiam justitiæ partes in eo debeamus advertere. Nam etsi cognatæ sint inter se, concretæque virtutes; tamen singularum quædam forma expressior desideratur (74), maximeque justitiæ. Ea enim sibi parcior foris tota est, et quidquid habet quadam inclementia sui, dum rapitur amore communi, transfundit in proximos.

58. Sed hujus multiplex est species. Alia erga propinquos, alia erga universos, alia erga Dei cultum, vel adjumentum inopum. Itaque qualis in universos fuerit, provincialium, quibus, præfuit, studia (75) docent : qui parentem magis fuisse proprium, quam judicem loquebantur : gratiam piæ necessitudinis arbitrum constantem æqui juris disceptatorem.

59. Inter fratres autem qualis fuerit, licet **1131** omne hominum genus benevolentia complecteretur, indivisum patrimonium docet : nec distributa aut delibata (76), sed reservata hæreditas. Etenim pietatem sibi causam esse negavit testandi. Nam hoc quoque ultimo sermone signavit, cum quos dilexerat, commendaret, sibi nec uxoris arbitrium fuisse ducendæ, ne a fratribus divelleretur : nec testamenti faciendi voluntatem, ne nostrum in aliquo arbitrium læderetur. Denique et oratus et obsecratus a nobis, nihil tamen contendum putavit : non oblitus tamen pauperum, sed tantum obsecrans esse tribuendum, quantum nobis justum videretur.

60. Quo uno satis et divini timoris expressit indicium, et humanæ edidit religionis exemplum. Nam quod pauperibus contulit, Deo detulit; quoniam « qui largitur pauperi, Deo fenerat (*Prov.* XIX, 17) : » et postulando quod justum est, non exiguum, sed totum reliquit. Hæc enim est summa justitiæ, vendere quæ habeas, et conferre pauperibus. Qui enim « dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum (*Psal.* CXI, 9). » Ergo dispensatores nos, non hæredes reliquit; nam hæreditas successori quæritur, dispensatio pauperibus obligatur.

61. Unde non immerito quantus fuerit, hodie quoque per vocem lectoris (77) parvuli, Spiritus sanctus expressit : « Innocens manibus, et mundo corde, qui non accepit in vanum animam suam, nec fecit proximo suo dolum : hæc est generatio requiren-

(72) Ideo *parentis*, id est, matris familias, non autem virginis occursus memoratur, quod his raro ex ædibus parentum in publicum prodire, nec unquam nisi velata facie, concederetur. Quanto minus sermones in compitis nectere cum adolescentibus!

(73) « Pauper spiritu; » his verbis additur in ant. edit. ac mss. non paucis, « quoniam ipsorum est regnum cœlorum; » sed illa in Rom. edit. resecata sunt, et in multis etiam mss. desiderantur. Et sane assutamentum scriptoris cujusdam nobis videtur, quod non apte cum antecedentibus et consequentibus cohæret.

(74) Ita vet. edit. ac plures mss.; Rom. autem edit. cum mss. nonnullis, « forma et expressio desideratur. »

(75) Studia, id est, favor ac benevolentia. Nam alioqui satis usitatum erat, ut defunctis provinciæ administratione præfectis detraherent provinciales; imo sæpe etiam eos accusarent repetundarum.

(76) Mss. non pauci, « nec distributa aut deliberata : hoc est, immunita et decorticata.

(77) Veteris ejus consuetudinis, qua pueri ad officium lectoris assumebantur, jam admonuimus non uno loco.

tium Deum (*Psal.* XXIII, 4-6). » Hic ergo et in montem Domini ascendet, et in tabernaculo habitabit Dei; quia « ingressus sine macula, operatus est justitiam, locutus est veritatem, non decepit proximum (*Psal.* XIV, 28) : » nec pecuniam feneratus est suam, qui semper voluit recuperare hæreditariam. Agnosco oraculum ; quod enim nulla ordinavit (78) dispositio, Spiritus revelavit.

62. Quid vero illud recenseam, quod supra ipsam justitiam pietate progressus; cum quædam (79) incubatori communium fructuum mei contemplatione muneris putasset esse tribuenda, largitatis me jactabat auctorem, portionis suæ lucrum ad commune consortium conferebat.

63. Hæc et alia, quæ mihi tunc erant (80) voluptati, maxime nunc recordationem doloris exasperant. Manent tamen, eruntque semper, nec unquam velut umbra prætereunt; neque enim virtutis gratia cum corpore occidit, nec idem naturæ meritorumque finis; licet ipsius naturæ usus non in æternum occidat, sed temporali quadam vacatione requiescat.

64. Talibus igitur perfunctum virtutibus, ereptum periculis desiderio magis quam amissione flebo. Suadet enim ipsa opportunitas mortis, ut prosequendum magis gratia, quam dolendum **1131** putemus; scriptum est enim in communi dolore proprium vacare debere (*IV Esdr.* x, 6-24 *et seq.*). Neque enim prophetico sermone uni illi mulieri, quæ figuratur, sed singulis dicitur, cum Ecclesiæ dictum videtur.

65. Dicitur ergo et ad me, et dicit Scriptura cœlestis : Hoccine (81) doces, sic instituis Dei plebem? An nescis quia exemplum tuum periculum cæterorum est? Nisi forte exauditum non esse te quereris. Primum istud arrogantis est impudentiæ, mereri solum velle, quod multis etiam sanctis negatum noveris, cum scias, « quia non est personarum acceptor Deus (*Act.* x, 34). » Nam etsi misericors Deus, tamen si semper exaudiret omnes, non jam ex voluntate libera, sed ex quadam velut necessitate facere videretur. Deinde cum omnes rogent, si exaudiret omnes, nemo moreretur. Pro quantis ergo quotidie rogas? Numquid constitutio Dei contemplatione solvenda est tui? Cur ergo non impetratum aliquando doles, quod non semper impetrabile esse cognoscis?

66. Stulte (82), inquit, « super omnes mulieres, nonne vides luctum nostrum, et quæ nobis contigerunt, quoniam Sion mater nostra omnium tristitia contristatur, et humilitate humiliata est. Lugete validissime et nunc, quoniam omnes lugemus; et tristes sitis, quoniam omnes contristati sumus : tu enim contristaris » in fratre. « Interroga terram, et dicet tibi quoniam hæc est quæ debeat lugere, tantorum superstes germinum : et ex ipsa, » inquit, « ab initio omnes nati, et alii venient, et ecce pene omnes in perditionem ambulant, et in exterminium fit multitudo eorum. Et quis ergo debet lugere magis, nisi quæ tam magnam multitudinem perdidit, quam tu qui pro uno doles (*IV Esdr.* x, 6-11)?

67. Absorbeat igitur nostrum dolorem communis dolor, et acerbitatem proprii mœroris excludat. Non enim dolore debemus eos quos cernimus liberatos; neque enim otiose tam sanctas hoc tempore animas corporeis vinculis reminiscimur absolutas. Namque velut divino judicio tam graves (83) viduas, ita uno tempore defunctas videmus, ut profectionis quidam videatur excessus, non mortis occasus; ne veterana emeritis stipendiis pudicitia in dubium diu servati pudoris incideret. Quos gemitus mihi, quos dolores tam acerba excitat recordatio! Et si mœroribus non vacabam; tamen in ipso dolore privato, in ipso tantorum amisso flore meritorum, communis quædam naturæ me conditio solabatur : defixusque in uno dolor acerbitatem publici funeris, domesticæ specie pietatis obduxerat.

68. Repeto ergo, sacra Scriptura, solatia tua; juvat enim tuis præceptis, tuis sententiis immorari. Quam facilius (84) est cœlum et terram præterire, quam de lege unum apicem cadere (*Luc.* XVI, 17) Sed jam audiamus, quæ scripta sunt: *Nunc*, inquit, retine apud temet ipsam dolorem tuum, et **1132** fortiter fer, qui tibi contigerunt, casus. Si enim justificaveris terminum Dei, et filium tuum recipies in tempore, et in mulieribus collaudaberis (*Ibid.* x, 15, 16). » Si hoc ad mulierem, quanto magis ad sacerdotem? Si de filio, non utique absurdum etiam de fratrum amissione talia posse memorari; quanquam si mihi fuisset filius, nunquam eum amplius dilexissem. Nam sicut in obitu liberorum effusi labores, suscepti frustra dolores mœrorem videntur augere; ita etiam in fratribus consuetudinis usus atque collegii acerbitatem doloris accendunt.

(78) Mss. aliquot, « nulla ordinavit dispensatio. »

(79) Incubatorem hic eum dici, qui præsidia Satyrii atque Ambrosii occupabat, observabat Nannius; addens insuper Dionysium Siculæ incubatorem aulæ a Macrobio vocitatum.

(80) Omnes edit., « erant voluptati maximæ, cum recordatione doloris exasperavi; » Gill. *exasperavit;* Rom., *exasperant :* mss. vero ut nos in textu nisi quod pro *exasperant,* non pauci legunt, *afferunt;* et nonnulli etiam., « recordatione dolorem exasperant.

(81) Mss. duo, » sic et instruis Dei plebem » : alii totidem, « siccine Dei Ecclesiam instituis ? »

(82) Rom. edit., « Stulta, inquit... omni tristitia contristatur... et luget validissime. Et nunc quoniam omnes lugemus : et tristes sumus, quoniam omnes contristati sumus : tu vero contristaris in filio. Interroga terram... lugere tantorum casum super eam germinantium : » Vet. autem edit. ac mss. ut in textu, nisi quod Eras. et Gill. legunt etiam *stulta:* sed potius esse ut retineamus vocem *stulte,* ex eo quod habetur infra, « contristaris in fratre, » intelligimus.

(83) Ambrosius viduarum vitæ ac morum gravitate præcellentium mortem sibi dolorem singularem afferre consuevisse non uno loco testificatur.

(84) Mss. non pauci, « Quia facilius est..... ratione apud semetipsum.

Sed ecce dicentem Scripturam audio : « Noli › hunc sermonem, sed consenti persuaderi. nim casus Sion ? Consolare propter dolorem alem. Vides enim quia sancta nostra conta- a sunt, et nomen quod nominatum est (85) super ›ene profanatum est, et illi nostri contume- ›assi sunt, et sacerdotes nostri succensi sunt, itæ nostri in captivitate fuerunt, et mulieres æ contaminatæ sunt, et virgines nostræ vim ›, et justi nostri rapti, et parvuli nostri pro- unt, et juvenes nostri servierunt, et fortes invalidi facti sunt. Et quod omnium ma- signaculum Sion quoniam resignata est de sua, nunc et tradita est in manibus eorum, ›s oderunt. Tu ergo excute tuam multam tris- , et depone abs te multitudinem dolorum ; ut B epropitietur fortis, et requiem faciat tibi imus requietione dolorum (*Ibid.*, 20, 24). » Cessabunt igitur lacrymæ, parendum est enim liis salutaribus, quia debet aliquid inter fidos fidos interesse. Fleant ergo qui spem resur- nis habere non possunt, quam non sententia ipit, sed fidei inclementia. Intersit inter Chri- rvulos, idolorumque cultores ; ut illi fleant quos in perpetuum existimant interiisse: illi habeant lacrymarum ferias, nullam tristitiæ m consequantur, qui nullam putant requiem orum. Nobis vero quibus mors non naturæ, tæ istius finis est ; quoniam in melius ipsa natu- aratur, fletus omnes casus mortis abstergat. Certe si illi sibi aliqua solatia repererunt, C nem sensus, defectumque naturæ mortem ati sunt ; quanto magis nos, quibus meliora ortem præmia bonorum factorum conscientia ›tur ! Habent gentiles solatia sua, quia re- malorum omnium mortem existimant: et ut ructu carent, ita etiam caruisse se putant omni et dolore pœnarum, quas in hac vita graves iduas sustinemus. Nos vero ut erectiores o, ita etiam patientiores solatio esse debe- non enim amitti, sed præmitti videntur, quos sumptura mors, sed æternitas receptura est. Cessabunt ergo lacrymæ: aut si cessare non nt, in communibus lamentis flebo te, frater, dolore publico domesticos gemitus **1133** . Nam cessare qui poterunt, cum ad omnem ı nominis tui lacrymæ subrepant, vel cum usus D ›cordationem excitat, vel cum affectus imagi- ›præsentat, vel cum recordatio dolorem reno- uando enim dees, qui tantis officiis repræsen- taris ? Ades, (86) inquam, et semper offunderis, et toto te animo ac mente complector, aspicio, alloquor, osculor, comprehendo vel in ipsa quiete nocturna, vel in luce clara ; cum revisere et, consolari di- gnaris mœrentem. Denique ipsæ jam noctes quæ quasi molestiores, vivente te, videbantur ; quod mutui conspectus copiam denegarent : ipse jam somnus colloquiorum nostrorum dudum interrup- tor inamabilis, dulcis esse jam cœpit ; quia te mihi reddidit. Non igitur miseri, sed beati, quorum nec præsentia deficit, nec cura minuitur, et augetur gratia. Etenim somni (87) similis imago mortis.

73. Quod si in quiete nocturna vinculis adhuc corporeis inhærentes, et quasi inter carceraria re- ligatæ claustra membrorum, possunt tamen animæ altiora et discreta perspicere : quanto magis spec- tant hæc, cum jam puro æthereoque sensu nulla corporeæ labis impedimenta patiuntur ! Meritoque mihi conquerenti, vergente (88) quodam jam in oc- casum die, quod non reviseres quiescentem, totus omni tempore individuus adfuisti ; ita ut illo per- fusus sopore membrorum, cum ego vigilarem tibi, tu viveres mihi, dicerem : Quid est mors, frater ? Nam certe nullis a me separabare momentis ; ita enim ubique præsto eras, ut quam in istius vitæ usu habere nostri copiam nequibamus, nunc nobis semper et ubique præsto sit. Nam tunc utique om- nia præsto esse non poterant ; nec enim complexio- nes nostræ, conspectusque et osculorum corpora- lium suavitates locis omnibus et omnibus temporibus suppetebant. Animorum imagines semper nobiscum erant, etiam quando non eramus una : quæ ne nunc quidem occiderunt, assiduoque advolant, quo ma- jore desiderio, eo majore copia.

74. Teneo igitur te, frater, nec mihi te aut mors aut tempus avellet. Ipsæ dulces lacrymæ sunt, ipsi fletus jucundi, quibus restinguitur ardor animi, et quasi relaxatus evaporat affectus. Neque enim sine te esse possum, aut tui non meminisse unquam, aut meminisse sine lacrymis. O amari dies, qui inter- ruptam copulam proditis ! O flebiles noctes, quæ tam bonum consortem quietis, et individuum mihi comitem perdidistis ! Quas ederetis cruces, nisi se offunderet imago præsentis, nisi visiones animi re- præsentarent, quem species corporis denegaret !

75. Jamjam, frater animo meo charissime, quan- quam tu immaturo decesseris obitu ; beatus tamen, quia ista non sustines, nec amissum fratrem mœ- rere compelleris, quem absentem diu ferre non po- teras, sed recursu celeri revisebas. **1134** Quod

Ita mss. et edit., nisi quod Rom. edit. sola t, « et nomen quod invocatum est: » sequenti versu eadem edit. cum vet. edit. ac mss. non- « et juvenes nostri, » ubi mss. longe plurimi , « et illi nostri, » forte legendum, et filii

Quidam mss., « Ades enim, et semper offer-

Videtur Ambrosius respicere ad Platonis lo- ı Apologia Socratis non longe a fine, ubi mor- tem lucrum esse disputans eam placidissimo somno assimilat. Hinc eamdem comparationem verisimile est cum alios mutuatos esse, tum Ciceronem lib. *de Senectute*, sicut et prima Quæst. Tuscul.

(88) Ita cuncti mss. ac vet. edit., nisi quod pro « vergente, » in quibusdam mss. legitur, « urgen- te ; » at Rom. edit. proprio marte sic immutavit, « urgente jam in diem quodam noctis occasu ; » sed audacior est ea correctio, quam ut a nobis admitti queat.

si tunc solitudinis mox tædia repellere, mœstitiam A fraternæ mentis ablevare properabas; quanto nunc crebrius afflictum animum debes revisere, et ex te conceptum, per te lenire mœrorem!

76. At mihi tamen dat aliquas officii usus inducias, et obsequii sacerdotalis intentio abducit animum: sanctæ vero sorori quid fiet, quæ licet divino metu pietatem temperet; rursus tamen ipsum pietatis dolorem studio religionis accendit, strata humi et totum gremio sui complexa tumulum, laborioso fessa incessu, tristis affectu, dies noctesque mœrorem integrat? Nam licet fletum plerumque sermone suspendat, in oratione renovat (89): et quamvis Scripturarum memoria consolationes serentibus prœcurrat; flendi tamen desiderium precandi assi- B duitate compensat, lacrymarum ubertatem tunc præcipue, quando nemo interrumpere possit, instaurans. Ita quod miserearis, habes: quod reprehendas, non habes: flere enim in oratione virtutis est. Et quanquam istud familiare virginibus, quibus mollior sexus, tenerior affectus, contuitu communis fragilitatis in lacrymas etiam sine domestici sensu doloris exuberat; tamen cum major causa mœrendi est, finis mœroribus excluditur.

77. Deest igitur consolandi via, quia suppetit excusandi gratia. Neque enim possis prohibere, quod doceas: præsertim cum religionis astruat lacrymas, non doloris; et communis seriem deplorationis metu pudoris obtexat. Consolare ergo qui potes C adire animum, penetrare mentem. Cernat te esse præsentem, sentiat non esse defunctum: ut cujus secura de merito, ejus functa solatio, discat pro eo non graviter dolere, qui se admonuerit non esse dolendum (90).

78. Sed quid ego te moror, frater? quid exspectem, ut nostra tecum commoriatur, et quasi consepeliatur oratio? Licet ipsa species et exanimis corporis forma soletur (91), oculosque manens gratia et permanens figura demulceat; nihil, inquam, moror, procedamus ad tumulum. Sed prius ultimum coram populo vale (92) dico, pacem prædico, osculum solvo. Præcede ad illam communem omnibus et debitam, sed jam mihi præ cæteris desiderabilem domum. Para hospiti consortium: et quemadmodum hic omnia nobis fuere communia, ita illic quoque jus dividuum nesciamus (93).

79. Ne, quæso, cupientem tui diu differas, properantem exspecta, festinantem adjuva, et si diutius morari tibi videbor, accerse. Neque enim unquam prolixius abuimus a nobis, tu tamen solebas revisere. Nunc quoniam tu redire jam non potes, nos ad te ibimus: æquum est ut officium rependamus, subeamus vicem. Nunquam nobis fuit vitæ conditio discretior: semper aut sanitas aut ægritudo communis; ut cum alter ægresceret, alter in morbum incurreret: 1135 et cum alter revalesceret, uterque consurgeret. Quomodo jus nostrum amisimus? Et nunc consortium ægritudinis fuit, quomodo mortis consortium non fuit?

80. Tibi nunc, omnipotens Deus, innoxiam commendo animam (93*), tibi hostiam meam offero: cape propitius ac serenus fraternum munus, sacrificium sacerdotis. Hæc mei jam libamina præmitto, in hoc ad te pignore venio, non pecuniæ, sed vitæ pignore: ne me diutius residere facias tanti fœnoris debitorem. Non mediocris est fraterni amoris usura, nec vilis naturæ sors, quam cumulant incrementa virtutis. Possum ferre, si cito cogar exsolvere.

(89) Mss. aliquot, « in oratione revocat. . . precandi assiduitatem lacrymarum ubertate. »

(90) Nonnulli mss., « qui se admoverit non dolenti. »

(91) Hinc intelligas apertam fuisse Satyri cadaveris faciem.

(92) Cognati demortuo ter « vale » ideo conclamabant: ut non modo testarentur affectum suum, sed præterea ut si forte spiritus, qui putabatur exclusus, adhuc in eo delitesceret, istis vocibus excitaretur.

(93) Iidem mss., « desiderabilem domum, hospitii consortium. . . cupientem deseras. »

(93*) Et hic quoque testimonium redditur catholicorum precibus pro mortuorum subsidio et liberatione offerri solitis.

LIBER SECUNDUS.

DE FIDE RESURRECTIONIS.

1. Superiore libro aliquid indulsimus desiderio, D ne tanquam ferventi plagæ austeriora adhibita medicamenta exasperarent magis quam lenirent dolorem: simul quia fratrem sæpius allocuti sumus, et oculis tenebamus, absurdum nonfuit relaxare paulisper affectum naturæ, qui lacrymis magis pascitur, fletibus delinitur, stupore defigitur. Mollis enim et tenera species est forma pietatis, nihil insolens amat, nihil immite, nihil durum: ferendo autem magis probatur patientia, quam resistendo.

2. Ergo quia dudum dies mortis inter lacrymabiles aspectus debuit animum declinare fraternum (94), quia totum tenebat; nunc quoniam die septimo

(94) Mss. aliquot, « animum inclinare fraternum. »

epulcrum redimus, qui dies symbolum fu- A ietis est, a fratre paululum ad communem generis cohortationem juvat derivare mentionemque transfundere; ita ut neque toti defigamur in fratre, ne obrepat affectus: ntæ exsules pietatis et gratiæ eum, quem s, deseramus, et vere ipsi nobis tanti doeamus injuriam, si hodie nobis et in seroriatur (96).

le, proposuimus, fratres charissimi, solari muni usu, nec durum putare, quidquid s maneret; et ideo mortem non esse lu-: primum, quia communis sit, et cunctis deinde, quia nos sæculi hujus absolvat : postremo, quia somni specie ubi ab isdi labore (97) requietum sit, vigor nobis B refundatur. Quem dolorem non soletur tionis gratia? quem non excludat mœroredas nihil perire morte; imo ipsius moritate fieri, ut plus perire non possit? Erit tres charissimi, ut in adhortatione comiam fratri nostrum pendamus affectum; o longius deviasse videamur, si per renis spem, et futuræ **1136** gloriæ suaviiam in sermone nobis hodie reviviscat.

iamur igitur ab eo, ut lugendum nobis nosbitum non esse doceamus. Quid enim abquam ut id quod scias omnibus esse præ-, quasi speciale deplores? Hoc est anipra conditionem extollere, legem non communem, naturæ consortium recusare C atem carnis inflari, et carnis ipsius nescire m. Quid absurdius, quam nescire qui sis, quod non sis? Aut quid imprudentius, od futurum scias, id cum acciderit, ferre e? Natura ipsa nos revocat, et ab hujusœroribus quadam sui consolatione subis est enim tam gravis luctus, aut tam dolor, in quo non interdum relaxetur aniabet hoc natura, ut quamvis homines in rebus sint, tamen si modo homines sunt, e mentem paulisper abducant.

5. Fuisse etiam quidam feruntur populi, qui ortus hominum lugerent (99), obitusque celebrarent. Nec imprudenter: eos enim qui in hoc vitæ (1) salum venissent, mœrendos putabant: eos vero qui ex istius mundi procellis et fluctibus emersissent, non injusto gaudio prosequendos arbitrabantur. Nos quoque ipsi natales dies, defunctorum (2) obliviscimur, et eum quo obierunt diem celebri solemnitate renovamus.

6. Non est ergo gravis subeundus mœror secundum naturam; ne aut excellentiorem aliquam naturæ exceptionem nobis arrogare videamur, aut communem recusare. Etenim mors æqualis est omnibus, indiscreta pauperibus, inexcepta divitibus. Et ideo licet per unius peccatum, in omnes tamen pertransivit (*Rom.* v, 18); ut quem generis non refugimus auctorem, non refugiamus et mortis: et sit nobis sicut per unum mors, ita per unum etiam resurrectio; nec recusemus ærumnam, ut perveniamus ad gratiam: « Venit » enim, **1137** ut legimus, « Christus salvum facere, quod perierat (*Luc.* XIX, 10): » « et « ut non solum vivorum, sed etiam mortuorum dominetur (*Rom.* XIV, 6). » Lapsus sum in Adam, de paradiso ejectus in Adam, mortuus in Adam; quomodo revocet, nisi me in Adam invenerit, ut in illo culpæ obnoxium, morti debitum, ita in Christo justificatum (S. Aug. *De peccato orig.*, cap. 41)? » Si ergo debitum est mortis, solutio debet esse tolerabilis. Sed hic locus posterioribus partibus reservandus.

7. Nunc propositum et asserere mortem graviori non debere esse mœrori, quod eum natura ipsa respuat. Denique Lyciorum (3) feruntur esse præcepta, quæ viros jubeant mulierum vestem induere, si mœrori indulgeant; eo quod mollem et effeminatum judicaverint in viro luctum. Deforme est enim eos qui pro fide, pro religione, pro patria, pro æquitate judicii, atque intentione virtutis obvium morti debent pectus offerre, mœrere in alio gravius, quod in se, si causa exegerit, sit expetendum. Nam quemadmodum potes in te non refugere, quod

is verbis non solum indicatur hanc orationem esse die septimo a sepultura ejusdem erum etiam eumdem diem in funeribus quadam ratione coli solitum. Quod etiamcirca illum, quam circa tertium, nonum D imum aliquatenus retinetur. Sed de hoc *de obit Theod.*

erique mss., « et in sermone moriamur. » n pauci mss., « ab istiusmodi labore. » idam mss., « consortium refutare. »

rodotus, quem Cicero in « Consolatione obitu » laudat, populos apud quos obtinensuetudo, memorat lib. v, cui licet adji- Maximum lib. II, cap. 6, Solinum, Pomp. t alios. Vide similiter Tullium sub finem *usc. Quæst.*, ubi eamdem illius rei causam, Ambrosio hic subjicitur, ex Euripidis vermit.

s. aliquot, « in hoc vitæ cursu; » unus, e vitæ cursum; alii nonnulli, « in hoc m. » Sed rectius alii, et omnes edit., « in hoc vitæ salum, » id est, in hoc mare; « salum » enim dicitur vel a ζαλάω, seu ζάλος, quod est aqua fluctuans: vel σάλος, quo et mare et jactatio significatur.

(2) « Natales dies defunctorum, » intellige non tantum martyrum, de quibus Cyprianus epist. paræn et alii plurimi meminerunt; sed etiam aliorum Christianorum, quorum obitus quotannis precibus atque sacrificiis celebrari consueverat, ut discere ex Tertulliano lib. *de Monog.* cap. 10, Denique natales dies ac natalitia præterquam quod martyribus accommodabantur, quo sensu in Paulini carminibus de sancto Felice non semel posita sunt, aptabantur etiam aliis rebus. Sic Ambrosius lib. VIII, *in Luc.*, num. 73, et epist. IV, ad Felicem Com., num. 2, sacerdotii initi natalem dicit: quo ultimo loco etiam nonnihil a nobis observatum est.

(3) Hujusce legis, quæ in Lycia minoris Asiæ provincia circa lugendi modum observabatur, mentio reperitur apud Val. Maximum lib. II, cap. 6, atque Plutarchum lib. *de Consolat.* ad Apollon.

impatientius alii doleas accidisse? Depone mœrorem, si potes: include, si non potes.

8. Aut absorbendus omnis, aut premendus est dolor. Cur enim mœstitiam tuam non ratio potius quam dies leniat (4)? Non quod oblitteratura est temporis series, melius prudentia mitigabit. Quin etiam hoc ipsum irreligiosum puto erga ipsorum memoriam, quos dolemus amissos, ut oblivisci eorum malimus quam consolatione mulceri; aut cum horrore reminisci, quam meminisse cum gratia: recordationem timere, quorum imago debeat esse voluptati: diffidere potius quam sperare de meritis defunctorum: pœnæ addictos, quam immortalitati debitos, quos dilexeris, æstimare.

9. Sed dicis: Quos diligebamus, amisimus. Nonne hæc nobis cum ipso mundo elementisque communia sunt; quia ad tempus credita in perpetuum tenere non possumus? Gemit terra sub aratris, imbribus cæditur, tempestate concutitur, stringitur frigore, sole torretur: ut fructus annuos feta parturiat: et cum se vario flore vestierit, proprio exuitur et spoliatur ornatu. Quantos hæc raptores habet? Nec fructum suum queritur amissum, quem ideo generavit, ut amitteret: nec impostorum negat, quem sibi meminit auferendum.

10. Cœlum ipsum non semper stellarum micantium globis fulget, quibus quasi quibusdam insignitur coronis. Non semper ortu lucis albescit, radiis solis irrutilat: sed assiduis vicibus ille quidam mundi vultus gratissimus, humenti noctium caligat horrore. Quid gratius luce? quid sole jucundius? quæ quotidie occidunt; **1138** decessisse tamen hæc nobis non moleste ferimus, quia eum redire præsumimus. Doceris in his quam in tuis debeas exhibere patientiam. Si superiora tibi occidunt, nec dolori sunt; cur si occiderint humana, doleantur?

11. Sit tamen patiens dolor, sit in tristibus modus, qui exigitur in secundis. An si immoderate gaudere non convenit, lugere convenit? Non enim mediocre malum est immoderatio doloris, aut metus mortis. Quantos ad laqueum impulit, armavit ad gladium, ut in eo ipso amentiam suam proderent, mortem non ferentes, et mortem appetentes (5): et quod pro malo fugerent, pro remedio asciscerent? Qui quoniam consentaneum naturæ suæ A ferre ac perpeti nequiverunt, contrarium voto incidunt, ut ab his in perpetuum separentur, quos sequi desideraverint. Sed hæc rara; quoniam natura ipsa revocat, etsi præcipitet amentia.

12. Illud vero frequens in mulieribus, ut clamores publicos serant, quasi metuant ne earum ignoretur ærumna (6): ut illuviem vestis affectent, quasi in ea sit sensus dolendi: ut impexum sordibus immadident caput: ut postremo, quod plerisque in locis vulgo fieri solet, discisso amictu, diloricata veste, secreti pudoris nuda prostituant, quasi ipsum lenocinentur pudorem, quia pudoris sui præmia perdiderunt. Sic procaces oculi provocantur, ut concupiscant, ut amare incipiant membra nudata: quæ si non aspicerent, non amarent. Atque utinam sordidata illa tegumenta corporis B non speciem, sed mentem obnuberent! Latet plerumque sub tristi amictu mentis lascivia, et deformis horror vestis obtexitur; ut secreta petulantium legantur animorum.

13. Satis pie virum luget, quæ servat pudorem, non deserit fidem. Hæc bene defunctis officia impenduntur, ut vivant in mentibus, in affectibus perseverent. Non amasit virum, quæ exhibent castitatem: non est viduata conjugio, quæ non mutavit nomen mariti. Nec tu perdidisti hæredem, quæ adjuvas cohæredem: sed pro successore corruptibilium, mutasti consortem immortalium (7). Habes qui tibi repræsentet hæredem: solve pauperi, quod debetur hæredi: ut non solum maternæ aut C paternæ senectutis, sed etiam vitæ propriæ sit superstes. Plus successori tuo relinquis, si portio ejus non ad luxum præsentium proficiat, sed ad pretium futurorum.

14. Sed desideramus amissos. Duo sunt enim quæ maxime angunt, aut desiderium eorum, quos amiserimus, sicut meo exemplo metior: aut quod eos vitæ suavitate privatos, ereptos laboris sui fructibus arbitremur (8). Tenera enim **1139** amoris est titillatio, quæ improvisum affectum excitat, ut sedandi magis, quam excludendi doloris facultas relinquatur: simul quia pium videtur desiderare D quod amiseris, et specie virtutis adolescit infirmitas.

15. Sed cur tu putes patientiorem illam esse debere, quæ dilectum ad peregrina dimiserit, et mili-

(4) Hanc sententiam Nannius autumat deformatam esse ex illis Terentianis in *Heauton.*: « Aut ego profecto ingenio egregie ad miseriam natus sum; aut illud falsum est, quod vulgo audio dici, diem adimere ægritudinem hominibus. » Item ex istis Ciceronianis lib. XII, *ad Atticum* epist. 5: « Consolutionum autem multæ viæ, sed illa rectissima: impetret ratio, quod dies impetratura est. »

(5) Non inepte cum hoc loco concinit, quod Martialis voluntariam Fannii mortem vituperans, epigrammati hunc finem ponit:

Hic, rogo, non furor est, ne moriare, mori?

(6) Cicero lib. III *Tuscul. Quæst.* illam mulierum in luctibus intemperantiam vocat « varia et detestabilia genera lugendi, pædores, muliebres lacerationes, genuorum, pectoris, feminum, capitis percussiones » et his similia describens et condemnans. At vix quisquam in turpitudinem illam gravius aut vehementius invectus est, quam Chrysostomus hom. 61 in cap. XI Joannis, hom. 4 in cap. II ad Hebræos, et hom. 3 in cap. I ad Philippenses. Atqui nihildum tale viderant aut audierant, quale in regionum haud pridem detectarum Relationibus memoratur, nimirum barbaras Narsingani regni feminas cum mariti cadavere turmatim aut vivas humari, aut cremari pro dignitate conjugis.

(7) Plerique mss., « mutasti consortium immortalium. »

(8) Tullius lib. I *Tusc. Quæst.*: « Qui est, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitæ commodis arbitretur? Tolle hanc opinionem, luctum sustuleris, » etc.

tiæ gratia, vel susceptæ administrationis officio, vel negotiandi usu transfretasse compererit; quam te qui non fortuito arbitrio derelinqueris, aut studio pecuniæ, sed lege naturæ? At recuperandi tibi interclusa spes : quasi cuiquam certa sit redeundi. Et plerumque dubia plus fatigant, ubi periculi metus integer, graviusque est timere, ne acciderit, quam tolerare quod jam (9) noveris accidisse. Aliud enim summam formidinis coacervat, aliud finem exspectat doloris.

16. An dominis jus est, quo decreverint (10), transferre mancipia, Deo non est? Sed non suppetit exspectare remeantem; suppetit tamen præcedentem sequi. Et certe brevis vitæ usus nec illi multum videtur eripuisse, qui ante præcessit : nec te differre diutius, qui remanseris.

17. Quod si desiderium tuum mitigare non possis; nonne tamen videtur indignum pro desiderii tui studio rerum ordinem velle converti? Amantium ardentiora utique desideria sunt, et tamen necessitatis contuitu temperantur : et si dolent deseri (11). Lugere tamen non solent: destituti amare impatientius erubescunt. Ita patientia desiderii plus probatur.

18. Quid autem de his loquar, qui defunctos putant vitæ suavitate privari? Nulla potest esse jucunditas inter has vitæ nostræ amaritudines aut dolores, quæ vel ex corporis ipsius infirmitate, vel extrinsecus accidentium incommoditate generantur. Anxii enim semper, et ad ipsa lætiorum vota suspensi, quodam fluctuamus incerto, sperantes dubia pro certis, incommoda pro secundis, caduca pro solidis : nihil habentes potestatis in arbitrio, nihil firmitatis in voto. At si aliquid contra voluntatem acciderit, perditos nos putamus, plusque adversorum dolore frangimur, quam secundorum fructu potimur. Quibus igitur carent bonis, qui magis eripiuntur incommodis?

19. Valetudo, credo bona plus adjuvat quam affligit mala : aut opulentia plus delectat quam egestas afficit : aut filiorum magis amabilis gratia quam lugubris amissio : aut adolescentia jucundior quam senectus tristior. Quam plerumque suorum tædet votorum et optati pœnitet; ut doleat impetratum, quod non impetrare metuebat. Exsilia vero, et cæterarum pœnarum acerbitates, quæ potest compensare patria? quæ voluptates? Quæ etiam cum adsunt, debilitantur tamen, aut non utendi affectu, aut amittendi metu.

20. Esto tamen : maneat inoffensus, immunis a doloribus, perpes in voluptatibus vitæ cursus 1140

A humanæ; quid tamen commodi consequi potest anima in istiusmodi corporis inclusa compagibus, et quibusdam membrorum angustiis coarctata? Si caro nostra carcerem fugit, si detestatur omne quidquid evagandi facultatem negat, quæ utique parvis ultra se audiendi videndique excurrere videtur sensibus : quanto magis anima nostra corporeum istud evadere gestit ergastulum (12), quæ motu aereo libera, nescimus quo vadat, aut unde veniat (*Joan.* III, 8)!

21. Scimus tamen quod corpori supervivat, et ea, jam depositis proprii sensus repagulis expedita, libero cernat obtutu, quæ ante sita in corpore non videbat. Quod exemplo (13) dormientium possumus æstimare (quorum animi velut sepulto quieti

B corpore, ad altiora se subrigunt, et renuntiant corpori) rerum absentium, vel etiam cœlestium visiones. Ergo si mors carnis et sæculi nos absolvit ærumnis, utique malum non est, quæ libertatem restituit, excludit dolorem.

22. Hinc igitur nobis adoriendus disputandi locus mortem malum non esse, quia ærumnarum omnium malorumque perfugium est, et fida statio securitatis, ac portus quietis. Nam quid in hac vita non experimur adversi? Quas non procellas tempestatesque perpetimur? quibus non exagitamur incommodis? cujus parcitur meritis?

23. Sanctus patriarcha Israel profugus patria, fratre, parentibus, domum mutavit exsilio (*Gen.* XXVIII, 5), stuprum filiæ (*Gen.* XXXIV, 5), generi

C necem flevit (*ibid.* 30), tamen pertulit (*Gen.* LII, 2), sepulturam defunctus amisit; transferri enim ossa sua, ne vel mortuus requiesceret, obsecravit (*Gen.* LVIII, 21).

24. Sanctus Joseph odia fratrum, insidias invidorum, servulorum obsequia, mercatorum imperia (*Gen.* XXXVII, 4 *et seq.*), dominæ petulantiam (14), mariti inscitiam, carceris quoque est expertus ærumnam (*Gen.* XXXIX, 12 *seq.*).

25. Sanctus David filios amisit duos : unum incestum (*II Reg.* XIII, 29), alterum parricidam (*II Reg.* XVIII, 14). Hos habuisse pudoris est, doloris est perdidisse. Amisit et tertium, quem amabat, parvulum. Hunc viventem adhuc flevit, mortuum

D non desideravit. Sic enim legimus quod, ægrotante puero, deprecabatur David Dominum pro eo, et jejunavit, et in cilicio jacuit, et astantibus majoribus natu, ut excitarent eum de terra, nec surgendum sibi, nec cœnandum putavit (*II Reg.* XII, 18, 19). Ubi vero defunctum puerum comperit, surrexit de terra, lavit illico, unctus est, vestimenta

(9) Mss. prope ad unum, « quam dolere quod jam, » etc.

(10) Ita omnes edit.; mss. autem magno numero, « qua non creaverint. »

(11) Complures mss., « etsi dolent discedere. »

(12) Ergastulum est, inquit Nannius, ubi servi vincti tenentur πρὸς τὰ ἔργα, id est, ad opera facienda.

(13) Rom. edit. sola, « Quod exemplum. » Infra vero ubi eadem edit. cum vet. ac mss. aliquot, « velut sepulto quiete corpore; » Amerb. et mss., « quieti corpore; » ibi major numerus mss. tantum exhibet, « velut sepulti ad altiora. »

(14) Mss. non pauci, « reginæ petulantiam, regis inscitiam. »

mutavit, adoravit Dominum, cibum sumpsit (*Ibid.* 20). Cum hæc miranda pueris suis viderentur, respondit eis recte se, infante vivente, jejunasse et plorasse, quia jure arbitrabatur Dominum posse misereri, nec dubitandum quod vitam posset servare viventis, qui posset vivificare defunctos : jam vero, obita morte, quid jejunaret, qui jam non posset reducere mortuum exanimemque revocare : « Ego, inquit, ibo ad eum : ipse autem non revertetur ad me (*Ibid.* 23). »

1141 26. O maximum solatium desiderantis! O verum sapientis judicium (15)! O miram sapientiam servientis! ut nemo sibi adversi aliquid accidisse indigne ferat, et contra meritum suum se queratur afflictum. Quis enim tu es, qui de tuo merito ante pronunties? Cur prævenire desideras cognitorem? Cur eripis sententiam judicaturo? Nec sanctis istud permissum est, nec a sanctis impune unquam est usurpatum. David se propterea flagellatum suo carmine confitetur : « Ecce ipsi peccatores et abundantes in sæculo, obtinuerunt divitias. Ergo sine causa justificavi cor meum, et lavi inter innocentes manus meas : et fui flagellatus tota die, et index meus (16) in matutinum (*Psal.* LXXII, 12). »

27. Petrus quoque quamvis plenus fide devotionis, tamen quia nondum conscius nostræ infirmitatis præsumptive dixerat Domino : *Animam meam pro te ponam* (*Joan.* XIII, 37), tentationem præsumptionis antequam tertio gallus cantaret incurrit (*Joan.* XVIII, 27). Licet illa tentatio documentum fuerit ad salutem, ut discamus non contemnere carnis infirmitatem, ne contemnando tentemur. Si Petrus tentatus est, quis præsumat, quis astruat se non posse tentari? Atque haud dubie pro nobis tentatus est Petrus, ut in fortiore non esset tentamenti periculum : sed in illo disceremus quemadmodum in persecutionibus resistentes, etsi vitæ studio tentaremur, tentationis tamen aculeum patientiæ lacrymis vinceremus.

28. Idem tamen David, ne quem fortassis Scripturarum tenacem moveat factorum diversitas : idem, inquam, David parricidam mortuum flevit, qui non fleverat innocentem. Denique cum ploraret et lugeret, dixit : « Filius meus Abessalon, filius meus Abessalon, quis dabit mihi mortem pro te (*II Reg.* XVIII, 33)? » Non solus ergo fletur Abessalon, fletur parricida, fletur Ammon (*II Reg.* XIII, 36). Non solum fletur incestus, sed etiam vindicatur : alter contemptu regni, alter fratris exsilio. Fletur sceleratus, non fletur dilectus. Quæ causa? quæ ratio? Non mediocris igitur in prudentibus deliberatio, sapientibus confirmatio; magna enim prudentiæ in tanta factorum diversitate constantia, una fides. Et illos mortuos flevit, et flendum infantem mortuum non putavit; illos enim sibi periisse credebat, hunc resurrecturum sperabat.

29. Sed de resurrectione posterius, nunc ad proposita revertamur. Præmisimus enim etiam sanctos viros gravia in hoc mundo, et multa perpessos sine suffragatione meritorum, cum ærumna laborum. Unde regressus ad se David, in posterioribus dicit : Memento, Domine, « quia pulvis sumus; homo tanquam fœnum, dies ejus (*Psal.* CII, 15); » et alibi : « Homo vanitati similis factus est, dies ejus sicut umbra prætereunt (*Psal.* CXLIII, 4). » Quid enim nobis **1142** miserius, qui (17) tanquam spoliati et nudi projicimur in hanc vitam, corpore fragili, corde lubrico, imbecillo animo, anxii ad sollicitudines, desidiosi ad labores, proni ad voluptates?

30. Non nasci igitur longe optimum, secundum sancti Salomonis sententiam. Ipsum enim etiam ii qui sibi visi sunt in philosophia excellere secuti sunt. Nam ipse illis anterior, nostris posterior (18), ita in Ecclesiaste locutus est : « Et laudavi ego omnes defunctos qui jam mortui sunt, magis quam viventes, quicunque vivunt usque adhuc. Et optimus super hos duos, qui nundum natus est, et qui non vidit hoc opus malum, quod factum est sub sole. Et vidi ego universum laborem, et omnem virtutem operis hujus; quia emulatio viro ab altero ejus. Et quidem hoc vanitas, et præsumptio spiritus (*Eccle.* IV, 2, 4). »

31. Et quis hoc dixit, nisi ille qui sapientiam poposcit et impetravit (*Sap.* VII, 7), ut sciret compositionem orbis terrarum, et virtutem elementorum, anni cursus, et stellarum dispositiones, non ignoraret naturas animalium, et iras colligeret bestiarum, vim ventorum, et cogitationes hominum deprehenderet? Quem igitur non latuerunt cœlestia quemadmodum laterent mortalia? Qui cogitationem mulieris investigavit sibi infantem vindicantis

(15) Pauci mss., « sapientis incidium. »

(16) Omnes edit. ac mss. nonnulli, « et vindex meus; » alii mss. aliquot, quibus accedit Psalt. Rom. Quinc., « et judex meus; » Remig. cum Vulg., « et castigatio mea, » in quo non discrepat ab Hebr. ubi legitur, « et increpatio mea; » cæteri denique mss. cum Rom. psalt. comm. : *et index meus*, καὶ ὁ ἔλεγχός μου. Quod autem Rom. edit. cum paucis mss. pro « in matutinum, » posuit « in matutinis, » illic a mss. longo pluribus, ab ant. edit. nec non etiam ab Aug. lectione aberravit.

(17) Augustinus lib. IV, *contra Jul.*, cap. 12, eadem propemodum citate lib. III, Ciceronis *de Republ.* unde Ambrosius etiam hunc locum videtur imitatus.

(18) Ita edit. mss., exceptis quibusdam Paris. edit. in quibus, « nobis posterior » et mss. nonnullis, qui legunt, « nostri posterior » Remig., « non posterior fuit. » Haud incommode potest nihilominus communis lectionis hic sensus esse, ut Salomon qui dicitur profanis sapientibus antiquior, idem tamen multis nostrorum posterior sit, ut puta Job, Moyse et aliis. Quod autem ad auctorem cui ab ethnicis memorata sententia tribuitur, Aristoteles Plutarcho teste, eam, in Eudemo sive lib. *de Anima*, Sileno adjudicat. Idem quoque tradit Cicero lib. I *Tuscul. Quæst.* et in lib. *de Consolatione*. Vide quoque Theognidis in hanc rem epigramma; Sophoclem in *Œdip. Colon.*; Lactantium lib. III, cap. 18, et Ausonium *Ecloga de Vita humana*.

Reg. III, 27), qui naturas animalium, A ;eperat, divina tamen gratia aspirante *p.* VII, 20): hic de suæ conditione na- in se expertus est, errare aut mentiri

n solus hoc sensit, etsi solus expres- sanctum dixisse Job: « Hereat dies ille, sum (*Job.* III, 3); » et cognoverat na- ı omnium esse principium: et ideo atus est, perire optavit, ut tolleretur modorum: et optavit perire diem ge- iæ, ut diem resurrectionis acciperet. am Salomon dixisse patrem suum: mihi, Domine, finem meum, et nume- moorum, ut sciam quid desit mihi II, 5). » Noverat enim David non posse B fectum est, hic comprehendi, et ideo unt futura, properabat. Nunc enim ex s, et ex parte cognoscimus: tunc autem fectum est, poterit comprehendi, cum .e nobis speculandæ majestatis æterni- inæ cœperit relucere non umbra, sed *or.* XIII, 9-12).

tamen festinaret ad finem, nisi vitæ et incommoditatem. Et ideo etiam Da- ad finem festinet, exposuit dicens: res posuisti dies meos, et habitudo ıquam nihil ante te: verumtamen uni- ıs, omnis homo vivens (*Psal.* XXXVIII, itur moramur **1143** fugere vanitatem? s delectat in hoc sæculo vane contur- ırum pecuniarum condere, et ignorare ;amus hæredi? Petamus amoveri a no- eripi nos ex insipienti sæculo, carere ›ne diuturna, ad illam redire patriam n domum. In hac enim terra advenæ e peregrini (*Ephes.* II, 19): remigran- ›, unde descendimus; ambiendum et m non perfunctorie, sed obnixe, ut a iniquitate loquacium liberemur. Et ille ım noverat, prolongatum tamen suum olatum, et cum peccatoribus et iniquis deplorat (*Psal.* CXIX, 5). Quid ego fa- t peccatum habeo, et ignoro remedium? nias quoque quod generatus sit, et ipse deplorat his verbis, dicens: « Heu me, mater! ut quid me peperisti virum causam dicentem judicii in omni terra? Non profui, neque profuit mihi quisquam (21): virtus mea defecit (*Jerem.* XV, 10). » Si igitur sancti viri vitam fugiunt, quorum vita etsi nobis utilis, sibi tamen inutilis æstimatur, quid nos facere oportet, qui nec aliis prodesse possumus, et nobis vitam hanc quasi fœnebrem pecuniam usurario quodam cumulo gravescentem onerari in dies peccatorum ære sentimus?

35. « Quotidie morior, » Apostolus dicit (*I Cor.* XV, 31). Melius utique, quam illi, qui meditationem mortis philosophiam esse dixerunt (22): illi enim studium prædicarunt, hic usum ipsum mortis exercuit. Et illi quidem propter se: Paulus autem ipse perfectus moriebatur, non propter suam, sed propter nostram infirmitatem. Quid autem est mortis meditatio, nisi quædam corporis et animæ segregatio, quia mors ipsa non aliud quam corporis atque animæ secessio (23) definitur? Sed hoc secundum communem opinionem.

36. Secundum Scripturas autem triplicem esse mortem accipimus (24). Una est cum morimur peccato, Deo vivimus (*Rom.* VI, 10). Beata igitur mors, quæ culpæ refuga, Domino dedita, a mortali nos separat, immortali nos consecrat. Alia mors est vitæ hujus excessus, qua mortuus est patriarcha Abraham, patriarcha David, et sepulti sunt cum patribus suis, cum anima nexu corporis liberatur. Tertia mors est, de qua dictum est: « Dimitte C mortuos sepelire mortuos suos (*Matth.* VIII, 22). » Ea morte non solum caro, sed etiam anima moritur: « Anima enim quæ peccaverit, ipsa morietur (*Ezech.* XVIII, 4). » Moritur enim Domino, non naturæ infirmitate, sed culpæ. Sed hæc mors non perfunctio hujus est vitæ (25), sed lapsus erroris.

37. Una ergo est mors spiritalis, alia naturalis, tertia pœnalis. Sed non quæ naturalis, eadem pœnalis; non enim pro pœna Dominus, sed pro remedio dedit mortem. Denique Adæ peccanti præscriptum est aliud pro pœna, aliud **1144** pro remedio; pro pœna, cum dicitur: « Quoniam audisti vocem uxoris tuæ, et manducasti de ligno, de quo præceperam tibi ab eo solo ne manducares, maledicta terra in operibus tuis: in tristitia manduca-

. edit. cum paucis mss., « et substantia edit. ac mss. multo plures, « et habi- » Græce, καὶ ὑπόστασίς μου, id est, na- tutio, etc.

ıulli mss., *remigandum;* melius alii, at- 'emigrandum.

complures, « neque profuit mihi quid- ii, et omnes edit. proprius ad prophetæ mihi quisquam. » Totum vero locum verse citat Philo Judæus lib. *de Confus.* unc modum Ὦ μῆτερ, ἡλίκον με ἔτεκες ίχης, καὶ ἄνθρωπον ἀηδίας πάσης τῆς γῆ· , οὐδὲ ὠφέλησάν με.

ro *Tusc. Quæst.* sententiam hanc Pla- am refert, et revera in hujus *Phædone* s, quæ in *Tusculana* citantur ab Oratore. ›n primum auctorem istius effati Plato- D nem esse, sed Pythagoram discimus ex Hieronymi *Apologia adv. Rufin.* lib. III.

(23) Mss. aliquot, « corporis atque animæ successio, » quidam *succisio*, meliuscule: at aliorum, et omnium edit. vera lectio est, quam retinemus. Mortis autem definitio, quam indicat sanctus antistes, ita proponitur in Platonis *Gorgia:* Ὁ θάνατος τυγχάνει ὤν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, οὐδὲν ἄλλο ἢ δυοῖν πραγμάτοιν διάλυσις, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Cui definitioni haud absimiles in *Phædonis* pluribus locis inveniuntur.

(24) Triplex mortis esse genus definierat Ambrosius noster lib. *de Bono Mortis*, cap. 9, nec non in Luc. lib. VII., num. 35, quibus cum locis et hunc componere lectori non erit injucundum.

(25) Nonnulli mss., « non perfunctoria hujus est vitæ. »

bis fructum ejus omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas et tribulos germinabit tibi, et edes pabulum agri. Cum sudore vultus tui manducabis panem tuum, donec revertaris in terram, de qua assumptus es (*Gen.* III, 17-19). »

38. Habes pœnarum ferias, quia adversus spinas sæculi hujus et sollicitudines mundi, voluptatesque divitiarum, quæ Verbum excludunt, pœnam includunt (*Luc.* VIII, 12); mors pro remedio data est, quasi finis malorum. Non enim dixit : Quoniam audisti vocem mulieris, reverteris in terram; hæc enim esset pœnalis sententia, quemadmodum est illa : « Maledicta terra : spinas et tribulos germinabit tibi; » sed dixit : « Manducabis panem tuum in sudore, donec revertaris in terram. » Vides mortem magis metam esse nostrarum pœnarum, qua cursus hujus vitæ inciditur?

39. Ergo mors non solum malum non est, sed etiam bonum est. Denique pro bono quæritur, sicut scriptum est : « Quærent homines mortem, et non invenient eam (*Apoc.* IX, 6). » Quærent enim illi qui dicturi sunt montibus : « Cadite super nos, et collibus : Operite nos (*Luc.* XXIII, 30). » Quæret etiam anima illa, quæ peccat. Quærit dives ille positus in inferno, qui vult digito Lazari refrigerari linguam suam (*Luc.* XVI, 24).

40. Videmus itaque quod et mors hæc lucrum est, et vita pœna est. Unde et Paulus ait : « Mihi vivere Christus est, et mori lucrum (*Philipp.* I, 21). » Quid est Christus, nisi mors corporis, spiritus vitæ? Et ideo commoriamur cum eo, ut vivamus cum eo. Sit quidam quotidianus usus in nobis, affectusque moriendi; ut per illam, quam diximus, segregationem a corporeis cupiditatibus anima nostra se discat, extrahere, et tanquam in sublimi locata, quo terrenæ adire libidines, et eam sibi glutinare non possint, suscipiat mortem imaginem, ne pœnam mortis incurrat. Repugnat enim lex carnis legi mentis (26), et eam legi erroris addicit, sicut Apostolus revelavit, dicens : « Video enim legem carnis meæ repugnantem leges mentis meæ, et captivantem me in lege peccati (*Rom.* VII, 23). » Omnes impugnamur, omnes sentimus : sed non omnes liberamur. Et ideo infelix ego homo, nisi remedium quæram.

41. Sed quod remedium? « Quis me liberavit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum (*Ibid.* 24, 25). » Habemus A medicum, sequamur remedium. Remedium nostrum Christi gratia est, et corpus mortis corpus est nostrum. Ergo peregrinemur a corpore, ne peregrinemur a Christo; etsi in corpore sumus, tamen quæ sunt corporis nec sequamur, nec **1145** deseramus jura naturæ (27), sed dona gratiæ præoptemus : « Dissolvi enim, et cum Christo esse multo melius : permanere autem in carne magis necessarium propter vos (*Philipp.* I, 23, 24). »

42. Sed non omnibus necessarium, Domine Jesu : non mihi, qui nulli utilis sum; nam mihi lucrum est mori, ne plura peccem. Lucrum mihi est mori, qui ipso libro quo alios consolor, quasi vehementiore monitore ad desiderium amissi fratris impellor quoniam me ejus non sinit oblivisci. Nunc magis amo, et vehementius desidero. Desidero cum loquor, desidero cum relego; et ideo hoc potius
B scribendum arbitror, ne quando ab ejus recordatione divellar. Quod non contra Scripturas facio, sed cum Scripturis sentio; ut patientius doleam, impatientius desiderem.

43. Prætitisti mihi, frater, ne mortem timerem, atque utinam moriatur anima mea in anima tua! hoc enim sibi Balaam pro maximo bono optat, donatus Spiritu prophetandi : « Moriatur, inquit, anima mea in animis justorum, et fiat semen meum sicut semen istorum (28) (*Num.* XXIII, 10). » Et vere hoc secundum prophetiam optat; qui enim viderat ortum Christi, vidit ejus triumphale, vidit mortem, vidit in eo perennem hominum resurrectionem; et ideo mori non timet resurrecturus. Non moriatur ergo anima mea in peccato, neque peccatum in se
C recipiat (29); sed moriatur in anima justi : ut ejus recipiat æquitatem. Denique cui moritur in Christo fit ejus gratiæ particeps in lavacro.

44. Non ergo formidabilis mors, nec amara egentibus, nec gravior divitibus (30), nec injusta senioribus, nec ignava fortibus, nec perpetua fidelibus, nec improvisa sapientibus (31). Quam multi enim vitam solo mortis titulo consecrarunt. Quantos vivere puduit, mori profuit! Morte unius plerumque accepimus maximos populos liberatos : morte imperatoris fugatos exercitus hostium, quos vivus vincere nequivisset.

45. Morte martyrum religio defensa, cumulata fides, Ecclesia roborata est : vicerunt mortui, victi persecutores sunt. Itaque quorum vitam nescimus,

(26) Nonnulli mss., « legi Dei. »

(27) Mss. aliquot, « non desideremus jura naturæ. »

(28) Vet. edit. ac plures mss., « sicut semen justorum; » rectius tamen edit. Rom. et alii mss., ut in contextu. Etenim ubi Hebr. et Vulg., » et fiant novissima mea eorum similia; » LXX interpr. efferunt, καὶ γένοιτο τὸ σπέρμα μου ὡς σπέρμα τούτων.

(29) Mss. aliquot, « neque peccati in se recipiat iniquitatem. »

(30) Omnes edit. ac mss. non pauci, « nec gratiosa divitibus, » quod quidem licet per se verum sit, ab hoc tamen loco prorsus alienum. Optime
D igitur Benign., Remig. et alii codices, quanquam non multi, « nec gravior divitibus. »

(31) Nannius in eorum numerum, qui vitæ suæ turpitudinem honesta morte velaverunt, Catonis filium et Othonem imperatorem refert : de quorum etiam posteriore Ausonii versus, ac Suetonii testimonium promit. Sed alios addere potuisset haud paucos, qui sibi, ut Ambrosius indicat, famam facti sanguine redemerunt, quosque passim in litterarum monimentis offendas. Quod autem subjicitur de populis unius morte liberatis, adire licet, *Exposit. in Luc.* lib. VI, num. 108, et nostram ad eum locum notationem.

horum mortem celebramus. Unde et David prophetice gloriatus in suæ mentis excessu: « Pretiosa, inquit, in conspectu Domini mors sanctorum ejus (*Psal.* cxv, 15). » Mortem maluit præferre, quam vitam. Ipsa mors martyrum præmium vitæ est. Morte etiam inimicorum odia solvuntur.

46. Quid plura? Unius morte mundus redemptus est. Potuit enim Christus non mori, si voluisset; sed neque refugiendam mortem quasi ignavam putavit, neque melius nos quam **1146** moriendo servasset. Itaque mors ejus vita est omnium. Morte ejus signamur (32), mortem ejus orantes annuntiamus, mortem ejus offerentes prædicamus; mors ejus victoria est, mors ejus sacramentum est, mors ejus annua solemnitas mundi est. Quid præterea de ejus morte dicamus, cum divino probemus exemplo, quia immortalitatem mors sola quæsivit, atque ipsa se mors redemit? Non igitur mœrenda mors, quæ causa salutis est publicæ: non fugienda mors, quam Dei Filius non dedignatus est, non refugit. Non solvendus ordo naturæ; quod enim commune est omnibus, exceptum in singulis esse non potest.

47. Et mors quidem in natura non fuit, sed conversa est in naturam; non enim a principio Deus mortem instituit, sed pro remedio dedit. Et consideremus ne videatur esse contrarium. Nam si bonum est mors, cur scriptum est, « quia « Deus mortem non fecit, sed malitia hominum mors introivit in orbem terrarum (*Sap.* I, 13; II, 24)? » Revera enim mors divino operi necessaria non fuit, cum in paradiso positis bonorum omnium jugis successus afflueret; sed prævaricatione damnata in labore diuturno, gemituque intolerando vita hominum cœpit esse miserabilis, debuitque dari finis malorum, ut mors restitueret, quod vita amiserat. Immortalitas enim oneri potius quam usui est, nisi aspiret gratia (33).

48. Et si bene discutias, non naturæ mors ista est, sed malitiæ; manet enim natura, malitia moritur. Resurgit quod fuit, atque utinam ut jam peccandi liberum, ita vacuum culpæ prioris! Sed hoc ipsum indicio est mortem non esse naturæ, quia iidem erimus, qui fuimus. Itaque aut peccatorum nostrorum supplicia pendemus, aut bene gestorum gratiam consequemur. Resurget enim natura eadem, jam stipendiis mortis honoratior. Denique « mortui qui in Christo sunt, resurgent primi; deinde et nos qui vivimus, inquit, simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aera: et ita semper cum Domino erimus (*I Thess.* IV, 15, 16). » Illi primi, viventes autem secundi. Illi cum Jesu, viventes per Jesum. Illis dulcior vita post requiem; viventibus etsi grata compendia, tamen ignota remedia.

49. Nihil est igitur quod in morte timeamus, nihil quod debeamus dolere; sit aut naturæ repetenti vita, quæ accepta est, rependatur: aut petenti impendatur officio, in quo religionis cultus, aut virtutis usus est. Neque enim quisquam sibi, ut sic maneret, optavit. Joanni (34) promissum æstimatum est, sed non est creditum. Verba tenemus, sententiam derivamus. Ipse in libro negat sibi, quod non moreretur, esse promissum: ne quem vana spes exemplo incesseret. **1147** Quod si id velle spes insolens; quanto insolentius, quod non præter modum acciderit, ultra modum dolere?

50. Gentiles plerumque se consolantur viri, vel de communitate ærumnæ, vel de jure naturæ, vel de immortalitate animæ (35). Quibus utinam sermo constaret, ac non miseram animam in varia portentorum ludibria formasque transfunderent! Quid igitur nos facere oportet, quorum stipendium resurrectio est? cujus gratiam quoniam negare plerique non possunt, fidem abnuunt. Et ideo eam non uno argumento aliquo, sed pluribus modis, ut possumus, astruamus.

51. Et quidem omnia aut usu, aut ratione, aut exemplo, aut eo quia decorum sit ea esse, ideo esse creduntur; et ad fidem singula suffragantur. Usus, quia movemur: ratio, quia quod movet, virtutis alterius convenit æstimari: exemplum, quia generavit ager fruges, et ideo generaturum esse præsumimus: decorum, quia et ubi fructum non putamus, decere tamen credimus, ut virtutis opera minime deseramus.

52. Singula igitur singulis astruuntur. Tribus tamen evidentius colligitur resurrectionis fides, quibus omnia comprehenduntur: ratione, universitatis exemplo, testimonio rei gestæ, quia plurimi surrexerunt. Ratio evidens est, quia cum omnis vitæ nostræ usus in corporis animæque consortio sit, resurrectio autem aut boni actus præmium habeat, aut pœnam improbi; necesse sit corpus resurgere, cujus actus expenditur. Quomodo enim in judicium vocabitur anima sine corpore, cum de suo et corporis contubernio ratio præstanda sit?

53. Resurrectio omnibus attributa est: sed ideo difficile creditur, quia non nostrum meritum, sed Dei munus est (36). Prima igitur resurrectionis fides usus est mundi, rerumque status omnium,

(32) Hoc loco et usum frontis a pectoris cruce consignandorum indicatum voluit, et a precibus sacrificium non ambigue distinxit. Sed utrumque frequens esse apud Ambrosium sæpius ante observavimus.

(33) Alludere videtur ad fabulam Tithoni, quem cum ei Tethyos beneficio concessum esset immortalitatis donum, vitæ tantum fastidium cepit, ut mallet in vile animaculum transformari, quam diutius humanis molestiis; atque ærumnis esse obnoxium.

(34) In psal. CVIII, serm. 20, num 12, quosdam de Joannis morte dubitasse ita memorat, ut se de illa certum fuisse liquido prodat.

(35) Hic paucis contrahitur, quidquid profani auctores de mortis æquanimiter ferendæ causis tradidere. Qua de re consuli possunt Cicero lib. I *Tusc.*, *Quæst.* et in *Consolatione* super obitu filiæ; Plutarchus *de Consolat.* ad Apoll., aliique.

(36) Mss. aliquot, « quia supra nostrum meritum Dei munus est. »

generationum series, successionum vices, obitus ortusque signorum, diei et noctis occasus, eorumque quotidie tanquam rediviva successio. Temperamenti quoque genitalis hujus terræ aliter ratio subesse non posset, nisi humoris ipsius quo omnia terrena generantur, quantum diurni solis æstus excoqueret, tantum rore nocturno dispositio divina repararet. Nam quid de fructibus loquar? Nonne tibi videntur occidere, cum decidunt: resurgere, cum revirescunt? Quod satum est, resurgit: quod mortuum est, resurgit; et in eadem genera, in easdem species reformatur. Hos terra primum reddidit fructus, in his primum natura nostra speciem resurrectionis imitata est.

54. Quid dubitas de corpore corpus resurgere? Granum seritur, granum resurgit: pomum decidit, pomum resurgit; sed flore granum induitur, folliculoque vestitur: » Et hoc mortale **1148** oportet induere immortalitatem, et hoc corruptibile induere incorruptionem (*I Cor.* xv, 53). » Flos resurrectionis immortalitas est, flos resurrectionis incorruptio est. Quid enim uberius quiete perpetua? quid locupletius securitate diuturna? Hic est multiplex fructus, cujus proventu pullulat fecundior hominum natura post mortem.

55. Sed miraris quemadmodum putrefacta solidentur, dispersa coeant, absumpta reparentur, non miraris quemadmodum semina vapore et compressu terræ soluta viridescant. Nam utique etiam ipsa terreno coalitu putrefacta solvuntur, et cum occæcata (37) et mortua soli genitalis succus animaverit, quodam calore vitali spiritum quemdam herbæ viridantis exhalant. Deinde paulatim teneram spicæ adolescentis ætatem culmo erigit, et vaginis quibusdam natura tanquam sedula mater includit; ne pubescentem glacies adurat aspera, atque a nimio solis defendat ardore; frugem quoque ipsam adhuc quasi primis erumpentem cunabulis, mox adultam ne pluvia decutiat, ne aura dispergat, ne avium minorum morsus interimat, vallo aristarum sepire consuevit.

56. Quid igitur miraris si homines, quos acceperit, terra restituat; cum seminum corpora quæcunque susceperit, vivificet, erigat, vestiat, muniat, atque defendat? Desine ergo dubitare quod depositum generis humani terræ fides reddat, quæ com-

A mendata sibi semina usurario quodam fenore multiplicata restituat. Nam quid de generibus arborum loquar, quæ posito surgunt de semine, fluctusque resolutos rediviva fecunditate resuscitant (38), et formæ veteri atque imagini suæ reddunt, multasque ætates quædam arborum corpora reparata transmittunt, ut ipsa durando vincant sæcula? Putrescere videmus acinum, vitem resurgere: surculus inseritur, arbor renascitur. An de reparandis arboribus divina est providentia, de hominibus nulla cura? Et qui ea quæ ad usus hominum dedit, perire non passus est; hominem perire patietur, quem ad imaginem sui fecit?

57. Sed incredibile tibi videtur, ut mortui reviviscant: « Insipiens tu ipse quod seminas, nonne B prius moritur, ut vivificetur (*Ibid.* 36)? » Sere quemlibet fructum arentem, resuscitatur. Sed habet succum. Et nostrum corpus habet sanguinem suum, habet humorem suum. Hic nostri succus est corporis. Unde illud quoque explosum arbitror (39), quod arentem surculum quidam reviviscere negant, idque ad præjudicium carnis derivare nituntur. Non enim caro arida, cum caro omnis e limo sit, limus in humore, humor e terris. Denique multa gignentia quamvis jugi serenitate humo arida arenosaque (40) nascuntur; quoniam ipsa sibi terra humorem sufficit. **1149** Num igitur in hominibus terra degenerat (41), quæ omnia regenerare consuevit? Unde claret non esse dubitandum quod secundum naturam magis, quam contra naturam C est; ex natura enim est resurgere nascentia omnia, contra naturam est interire.

58. Sequitur illud quod gentiles plerumque perturbat, quomodo fieri possit ut quos mare absorbuerit, feræ dilaceraverint (42), bestiæ devoraverint, terra restituat. Quo ita demum veniatur necesse est, ut non de fide resurrectionis, sed de parte dubitetur. Esto enim ut laceratorum corpora non resurgant, resurgunt cæteri: nec resurrectio destruitur (43), si conditio excipitur. Miror tamen cur vel de his dubitandum putent, quasi non omnia quæ ex terris sunt, in terram redeant, et in terram resolvantur (*Eccle.* III, 20). Mare quoque ipsum quæcunque corpora humana demerserit, vicinis exspuit unda plerumque littoribus. Quod si ita esset, difficile, credo, Deo foret (44) dispersa

D

(37) Vet. edit. « occata soli; Rom., « occata et mortua » *soli;* omnes mss. e contrario, *occæcata*, etc. Minime male: fit enim frumenti occasione, ut ipsum quasi tenebris occæcatum atque oppressum, sub gleba moriatur. Infra vero pro « herbæ viridantis, » quod est in cunctis edit. ac mss. quibusdam, alii mss. multo plures efferunt, « herbæ viridantes, » quidam, *virides*. Cæterum hujus loci cum iis, quæ lib. III Hexaem. cap. 8, num. 34, traduntur de germinatione herbarum, studiosis non erit ingrata comparatio.

(38) Allusio fit ad Virgilii versum e lib. II *Georg.*:

Pars autem posito surgunt de semine, etc.

(39) Mss. aliquot, « exemplo sumendum arbitror. »

(40) Ita vet. edit. ac plures mss., Rom. autem edit. ac mss. nonnulli, « humo arido, arenosoque, » quomodo etiam legendum contendit Nannius, adducta Prisciani auctoritate. At contra Latinius reponendum censebat, « humi arido arenosoque, » cui lectioni ms. nullus suffragatur, licet habeatur in quibusdam, « humi arida, arenosaque. »

(41) Mss. non pauci, « Non igitur id hominibus terra denegat; » quidam, *denegaret*.

(42) Codex Remig., « aves dilaceraverint. » Et non multo post idem ms. cum aliis aliquot, « quod ita demum inveniatur. »

(43) Haud pauci mss., « non resurgant, cæterum nec resurrectio destruitur, » commodo sensu.

(44) Quidam mss., « difficile Deo non foret. »

connectere, dissipata sociare; cui mundus obtemperat, muta obsequuntur elementa, servit natura: quasi non majoris miraculi sit limum animare quam jungere?

59. Avis in regione Arabiæ, cui nomen est phœnix, redivivo suæ carnis humore reparabilis, cum mortua fuerit, reviviscit: solus non credimus homines resuscitari? Atqui hoc relatione crebra, et scripturarum auctoritate (45) cognovimus memoratam avem quingentorum annorum spatia vitalis usus habere præscripta, eamque cum sibi finem vitæ adesse præsaga quadam naturæ suæ æstimation cognoverit, thecam sibi de thure et myrrha et cæteris odoribus adornare, completoque opere pariter ac tempore, intrare illis, atque emori: ex cujus humore oriri vermem, paulatimque eum in avis ejusdem figuram concrescere, usumque formari, subnixam quoque remigio pennarum, renovatæ vitæ officia munere pietatis ordiri. Nam thecam illam, vel tumulum corporis, vel incunabulum resurgentis, in qua deficiens occidit, et occidens resurgit, ex Æthiopia in Lycaoniam vehit: atque ita resurrectione avis hujus, locorum incolæ completum quingentorum annorum tempus intelligunt. Ergo isti avi quingentesimus resurrectionis annus est, nobis millesimus (46): illi in hoc sæculo, nobis in consummatione mundi. Plerique etiam opinantur quod avis hæc rogum sibi ipsa succendat, et rursus **1150** de favillis suis et cineribus reviviscat.

60. Sed fortasse natura discretior, fidei quoque discretionem videatur afferre: in originem principiumque hominis procreandi mens nostra redeat. Viri estis, feminæ estis, quæ humana sunt, non ignoratis: et si qui ignoratis, ex nihilo putatis esse, quod nascimur. Quam ex parvo quanti exsurgimus (47)! Et si non exprimimus, intelligitis tamen quid velimus, vel potius quid nolimus

A dicere. Unde hoc caput, et vultus iste mirabilis, cujus artificem non videmus, opus videmus, in varia officia ususque formatur? Unde forma erectior, status excelsior, faciendi vis, sentiendi vivacitas, gradiendi facultas? Ignota certe nobis sunt naturæ organa, sed nota ministeria (48). Et tu semen fuisti, et tuum corpus semen est resurrecturi. Audi Paulum, et disce quia semen es: « Seminatur in corruptione, surget in incorruptione: seminatur in ignobilitate, surget in gloria: seminatur in infirmitate, surget in virtute: seminatur corpus animale, surget corpus spiritale (*I Cor.* xv, 42-44). » Et tu ergo seminaris ut cætera, quid miraris si resurges ut cætera? Sed illa credis,

B quia vides: ista non credis, quia non vides: « Beati qui non viderunt, et crediderunt (*Joan.* xx, 29). »

61. Tamen antequam tempus veniat, nec illa creduntur; non enim omne tempus accommodum ad resuscitanda semina. Alio triticum seminatur, alio nascitur: alio vitis inseritur, alio gemmantia sarmenta pubescunt, luxuriat pampinus, uva formatur: alio plantatur olea, alio velut alvo gravis et onusta prole baccarum, fructus sui ubertate curvescit (49). Ante vero quam suum cuique tempus adveniat, fetura restrictior. est: nec generationis ætatem habet in potestate generandi ipsa, quæ generat. Nunc informem situ, nunc fetu nu-

C dam, nunc virentem floribus, nunc arentem (50) ipsam omnium cernas parentem. Quæ utique vellet omnibus se vestire temporibus, nec unquam aurea segetum aut viridantia pratorum indumenta deponere: ipsa sui egens, et proventuum suorum, quæ in alios transfuderit, indotata compendiis.

62. Ergo et nostram resurrectionem etsi non credis fide, non credis exemplo, usu es crediturus. Et aliis quidem fructibus, ut viti, oleæ, pomisque diversis anni ætas extrema habilis maturandis:

(45) Rom. edit., « et scriptorum auctoritate; » cæteræ, ac mss. omnes, « et scripturarum auctoritate. » Non tamen existimandum est Ambrosium « quæ apud auctores vel ethnicos vel certe ecclesiasticos de phœnice legerat, ea Scripturis sacris imputare, » quemadmodum cavillatur Dallæus lib. II *de Usu Patrum* cap. 3. Nam cum lib. v *Hexaem.* cap. 23, num. 79, phœnicem declarans figuram esse resurrectionis, de Scriptura nihil plane dicat; quod tamen apud christianos, quibus scribebat, maximum habuisset momentum: hic ubi agit adversus ethnicos, cur Scripturæ divinæ mentionem faceret apud eos nullam auctoritatem habituræ? *Scripturarum* igitur vocem adhibet, ut auctorum sive profanorum, sive ecclesiasticorum designet scripta, eaque cum *relatione crebra*. id est, vocali sermocinatione componat. Neque vero mirum videri debet, si phœnicis exemplo ad probandam corporum resurrectionem usi fuerint veteres Patres, Tertullianus lib. *de Resurr.* cap. 13, Cyrillus Hier. *catech.* 18, Clemens Rom. Epist. I ad Corinth., Basilius hom. 8 in *Hexaem.*, Epiphanius in *Ancorat.* num 85 et in *Phisiolog.* cap. 11, pluresque alii; nam cum de eadem ave, ut poetas omittamus, historici catervatim scripserint, ut puta Herodotus *in Euterpe*, Corn. Tacitus *Annal.* lib. vi, Plinius lib. II *Nat. Hist.* cap. 2, et alii, quorum nonnulli visam etiam

D signato tempore et loco esse testati sunt; prudenter sane pii illi viri ad explicandam asserendamque resurrectionem, rem captu in primis difficilem, communi persuasione uti voluerunt. Cæterum jam in fabularum numerum phœnix reponitur, ut videre est apud recentiores scriptores Ornithologiæ. Sed illud apud eos a debita sanctis Patribus veneratione plane alienum, quod eos qui credant phœnicem exsistere, contra Scripturæ auctoritatem sentire pronuntiant.

(46) Eodem sensu hic loqui videtur Ambrosius noster, quo scripsit Augustinus, lib. xx *de Civit, Dei*, cap, 7, « aut certe mille annos pro annis omnibus hujus sæculi posuit, ut perfecto numero notaretur ipsa temporis plenitudo. » Favet quidem huic expositioni, quod infra num. 63 subjicitur, « Mundi tempora annus unus est, » etc. Si quis tamen malit in opinione Chiliastrarum hæc dicta esse, adeat quæ nos priore tomo in Exposit. Psal. I, num. 54, annotavimus.

(47) Rom. edit. et mss. aliquot, « cum ex parvo tanti exsurgamus. »

(48) Non pauci mss., « sed nota mysteria. »

(49) Nonnulli mss., « onustate curvescit. »

(50) Iidem mss., « nunc informem situ, nunc fecundam; nunc virentem floribus, nunc carentem. »

nobis quoque mundi consummatio tanquam extremus anni finis accommodam resurgendi præscripsit ætatem, Et bene in consummatione mundi **1151** resurrectio mortuorum est ; ne post resurrectionem in hoc malum nobis esset sæculum recidendum. Ideo enim Christus est passus, ut nos ex hoc malo sæculo liberaret ; ne iterum nos hujus sæculi tentamenta subruerent et obesset renasci, si renasceremur ad culpam.

63. Et rationem igitur resurrectionis, et tempus tenemus : rationem, quia in omnibus sibi fetibus æque natura respondet, nec in sola hominum successione degenerat : tempus, quia omnia in anni fine generantur. Mundi tempora annus unus est. Et quid mirum si annus unus est, quando dies una est? Una enim die Dominus operarios conduxit ad vineam, dicens : « Quid hic statis tota die otiosi (*Matth.* xx, 6)? »

64. Causæ originum semina sunt. Semen esse corpus humanum gentium Doctor asseruit (*I Cor.* xv, 12). Est ergo substantia resurgendi, quando est series seminandi. Quod si substantia aut causa non esset, arduum quisquam putaret Deo unde vellet, vel quomodo vellet, homines regenerare, qui mundum ex nulla materia, nulla substantia esse jussit, et factus est? Cœlum aspice, terram intuere. Unde stellarum ignes? unde orbis solis et radii? unde lunæ globus? unde montium vertices, dura saxorum, nemorosa silvarum? unde vel diffusus aer, vel infusæ vel superfusæ aquæ? Sed si hæc omnia Deus fecit ex nihilo : « Ipse enim (*Psal.* CXLVIII, 5) dixit et facta sunt : ipse mandavit, et creata sunt, » cur miremur renasci posse, quod fuerit ; cum videamus natum esse, quod non fuit?

65. Illud mirum, quod cum resurrectionem non credant (51), tamen ne genus pereat hominum, clementi quadam benignitate prospiciunt ; et ideo transire ac demigrare in corpora dicunt animas, ne mundus intereat. Sed quid sit difficilius, ipsi asserant, transire animas an redire : sua repetere, an nova quærere.

66. Sed illi dubitent, qui non didicerunt : nos vero qui legimus legem, prophetas, apostolos, Evangelium, dubitare fas non est. Quis enim dubitet, cum legit : « Et in tempore illo salvabitur omnis plebs tua, quæ scripta est in libro : et multi

A dormientium in terræ fossis (52), una apertione exsurgent, hi in vitam æternam, et hi in opprobrium et in confusionem perpetuam : et intelligentes splendebunt ut splendor firmamenti, et ex justis multi sicut stellæ in sæcula (*Dan.* XII, 1 *seq.*)? Bene itaque dormientium dixit quietem, ut intelligas mortem non esse perpetuam, quæ somni vice initur ad tempus, et ad tempus excluditur ; melioremque profectum vitæ ejus ostendit, quæ futura post mortem est, quam ejus quæ ante mortem **1152** mœrore ac dolore transigitur. Siquidem illa stellis comparatur, hæc ærumnæ addicitur.

67. Nam quid illa contexam, quæ alio loco scripta sunt : « Suscitabis me, et confitebor tibi (*Psal.* CXVII, 28)? » Quid etiam illud, quod Job sanctus B vitæ istius expertus injurias, et adversa omnia patientia virtutis exsuperans (53), compensationem sibi malorum præsentium de resurrectione promisit dicens : « Suscitabis corpus meum hoc, quod multa mala passum est (*Job.* XIX, 26)? » Isaias quoque resurrectionem populis annuntians, Dominici se nuntium dixit esse responsi : sic enim habes : « Os enim Domini locutum est, et dicent die illa (*Isa.* XXV, 8, 9). » Quid igitur os Domini locutum sit populos esse dicturos, in posterioribus declaratur, ubi scriptum est : « Propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus et parturivimus spiritum salutis tuæ, quem effudisti super terram. Cadent qui inhabitant terram, resurgent qui in monumentis sunt (*Isa.* XXVI, 18) ; » ros enim qui abs C te, sanitas est illis, terra vero impiorum peribit. Ambula, populus meus, et intra in recessus tuos. Abscondere aliquantulum, donec transeat ira Dei.

68. Quam bene recessus esse signavit tumulos mortuorum, quibus pauxillulum abscondimur ; ut in judicium Dei, quod pro nostris sceleribus jus debitæ indignationis assumet, tolerabilius transire possimus ! Vivit igitur qui absconditur et quiescit, quasi e medio se subtrahens et recedens ; ne eum arctioribus laqueis mundi hujus involvat ærumna, quibus repositam resurrectionis esse lætitiam, sanitatemque corporum solutorum divino rore reparabilem : cœlestia oracula propheticis vocibus pollicentur. Et bene ros significatur, quo genitalia omnia terrarum semina suscitantur. Quid igitur mi-

D

(51) Duo sunt quam diversissima immortalitatem animarum credere, et corporum resurrectionem. Primam partem multi philosophi tenuerunt, quorum omnium ducem exsitisse Pherecydem, a quo eam sententiam Pythagoras, Plato, aliique hauserint, litteris prodidere Tullius lib. I *Tusc. Quæst.* non longe ab initio, Lactantius lib. VII *de Vita Beata*, num. 8, Augustinus epist. 137, *ad Volus.*, nume. 11, et multi alii. Quod autem ad secundam veritatem, cum illam ii soli haberent cognitam, qui verum Deum non ignorabant, ethnici philosophi de animæ a corporeis vinculis absolutæ statu gravissime inter se dissidebant. Celeberrima eorum fuit opinio, qui e corporibus in alia corpora demigrare animas existimabant. Hanc edoctum ab Ægyptiis Pythagoram fuisse auctor est Herodptus in Euterpe : Platonem vero eidem quoque amentiæ nomen dedisse Ambrosius hoc libro, et Augustinus lib. x *de Civit. Dei*, cap. 30, testificantur. Multi tamen nobiliorem animæ post solutionem corporis conditionem attribuerunt, qua de re consule Ciceronem lib. *de Somnio Scip.*, atque alibi, Plutarchum lib. v *de Placitis Philosoph.* cap. 7, imo Platonem ipsum in *Phædone*, et alibi.

(52) Ita Gill. Rom. edit. et pars una mss., pars autem alia habent, « in terris defossi, » cujus loco Amerb. atque Eras. legunt, « in terræ fossus. » quod nove dictum non monuisset Nannius, si mss. consulere non neglexisset.

(53) Rom. edit. sola, « patientiæ virtute exsuperans. »

rum si fatiscentis quoque corporis nostri cineres ac favillæ pinguedine cœlestis roris exuberant, et accepto humore vitali in compaginem suam membrorum nostrorum habitus reformantur?

69. Docet etiam sanctus Ezechiel propheta, et plena expositione describit, quemadmodum arentibus vigor ossibus refundatur, sensus redeat, motus accedat, nervisque redeuntibus, corporis compago rigescat humani; quemadmodum nimis arida renatis ossa visceribus (54) vestiantur, venarumque hiatus, et sanguinis rivulos extentæ cutis velamen obducat. In ipsis, dum legimus, propheticis sermonibus humanorum videtur seges corporum rediviva consurgere, atque ipsa spatia diffusa camporum novis videas pullulare seminibus.

70. Quod si veteres sapientes satis hydri dentibus **1153** in regione Thebana inhorruisse armatorum sagetem crediderunt (55): cum utique alterius naturæ semina certum sit in naturam verti alteram nequivisse, nec partum suis discordem fudisse seminibus: ut ex serpente homines nascerentur, ut caro ex dentibus gigneretur: quanto magis utique credendum est, quæcunque sunt seminata, in suam naturam resurgere, nec a satione sua segetes discrepare, nec duris mollia, nec mollibus dura viviscere, nec in sanguinem venena converti; sed carnem de carne, os de ossibus, sanguinem de sanguine, humorem de humore reparari. Potestis ergo, gentiles, reformationem negare naturæ, qui mutationem potestis asserere? Potestis non credere oraculis, non Evangelio, non prophetiis, qui fabulis inanibus creditis?

71. Sed jam ipsum audiamus prophetam; sic enim ait: « Et facta est super me manus Domini, et eduxit me in spiritu Dominus, et posuit me in medio campo, et hic erat plenus ossibus humanis: et circumduxit me per gyrum eorum, et ecce ossa multa valde in facie campi, arida nimis. Et ait ad me: Fili hominis, si vivent ossa ista? Et dixi: Domine, tu scis. Et ait ad me: Prophetiza super ossa ista, et dices illis: Ossa arida hæc, audite verbum Domini. Hæc dicit Dominus ossibus istis: Ecce ego induco in vos spiritum vitæ, et dabo in vos nervos, et adducam super vos viscera, et extendam super vos cutem, et dabo Spiritum meum in vos; et vivetis, et scietis quod ego sum Dominum. Et prophetavi sicut mandavit mihi. Et factum est cum prophetarem hæc omnia, ecce factus est terræ motus magnus (*Ezech.* XXXVII, 1 *et seq.*). »

72. Vide nunc quemadmodum et auditum in ossibus, et motum prius ostendat esse, quam vitæ spiritus refundatur. Nam et supra ossa arida jubentur audire, quasi sensum habeant audiendi: et hic accessisse eorum unumquodque ad suam compaginem prophetico sermone signatur; sic enim habes: « Et accedebant ossa, unumquodque ad suam compaginem. Et vidi, et ecce super illa nervi et viscera nascebantur, et ascendebat super ea cutis desuper, et spiritus in his non erat (*Ibid.* 7, 8). »

73. Magna Domini gratia, quod futuræ resurrectionis propheta testis adhibetur, ut nos quoque eam illius oculis videremus. Neque enim omnes testes adhiberi poterant, sed in uno omnes testes sumus: quia nec in virum sanctum cadit mendacium, nec in tantum error prophetam.

74. Nec minus verisimile debet videri, quia, jubente Deo, ossa in suam compaginem reformantur: cum utique innumera habeamus exempla, quibus natura rerum cœlestibus est obsecuta præceptis; ut terra pabulum gignere juberetur, et gigneret (*Gen.* I, 11); ut ad virgæ tactum sitientibus populis petra vomeret aquam, atque æstu **1154** torridis miseratione divina undarent fluenta dura saxorum (*Num.* XX, 11). Virga in serpentem versa quid aliud indicavit (*Exod.* IV, 3), nisi volente Deo ex insensibilibus sensibilia posse generari? An vero incredibilius putas quod ossa, cum jubentur, accedunt (*Ezech.* XXXVII, 7); quam quod retrorsum fluenta vertuntur, maria fugiunt? Sic enim propheta testatur: « Mare vidit et fugit, Jordanis conversus est retrorsum (*Psal.* CXIII, 3). » Nec super hoc ambigi potest, quod duorum populorum alterius salute, alterius obitu comprobatum est (56), aquarum cursus stetisse frenatos eosdemque aliis circumfusos, aliis ad mortem refusos, ut alios mergerent, alios reservarent (*Exod.* XIV, 22). Quid in ipso Evangelio? Nonne ibi probavit (57) Dominus, quod verbo unda mitescat, fugentur cœli nubila, cedant flabra ventorum, placidisque littoribus muta Deo famulentur elementa (*Matth.* VIII, 26)?

85. Sed persequamur cætera, ut quemadmodum spiritu vitæ animentur defuncti, surgant jacentes, sepulcra reserentur, possimus advertere. « Et ait ad me: Prophetiza, fili hominis, et dic spiritui: Hæc dicit Dominus: A quatuor ventis cœli veni, spiritus, et insuffla in mortuos istos, et vivant. Et prophetavi sicut mandavit mihi, et intravit in eos spiritus vitæ, et vixerunt, et steterunt in pedibus suis congregatio nimis multa. Et locutus est Dominus ad me, dicens: Fili hominis, ossa hæc

(54) « Visceribus » carnem significari alibi jam diximus, quo sensu eadem vox hic et infra semel atque iterum usurpatur.

(55) Non obscura allusio est ad hæc Virg. carmina ex lib. II *Georg.*:

> Hæc loca non tauri spirantes naribus ignem
> Invertere, satis immanis dentibus hydri,
> Nec galeis, densisque virum seges horruit hastis.

Innuit porro Ambrosius ea quæ a poetis memorantur de Cadmo Thebarum conditore, de quo adisis Ovid. lib. III *Metamorph.*, fab. 1, et Nat. Comitem lib. VIII *Mythol.* cap. 23, et lib. IX, cap. 14. Paria quoque de Jasone canit Ovidius lib. VII, fab. 1, et alii, a quibus actum est de Argonautis, quibus additur Nat. Comes lib. VI, cap. 8.

(56) Plerique mss., « alterius salus, alterius obitus comprobatur. » Non bene, nisi ante duas voces pro *quod* legere volueris *quo*, ubi facilis error librariorum esse potuit.

(57) Mss. non pauci, « ut alios allidereut; nonnulli, « læderent... Nonne tibi probavit, » etc.

omnis domus Israel. Ipsi enim dicunt : Arida facta sunt ossa nostra, periit spes nostra, interibimus. Propterea prophetiza et dic : Hæc dicit Dominus : Ecce ego aperio vobis monumenta vestra, et educam vos de monumentis vestris in terram Israel, et scietis quod ego sum Dominus, cum aperiam sepulcra vestra, et educam de sepulcris populum meum, et dabo Spiritum meum in vobis, et vivetis, et ponam vos super terram vestram, et scietis quia ego sum Dominus (58) : « locutus sum, et faciam, dicit Dominus (*Ezech.* xxxvii, 9-14). »

76. Advertimus quemadmodum vitalis spiritus commercia resumantur (59), cognovimus quemadmodum dehiscentibus tumulis, mortui suscitentur. An vero mirandum est jussu Domini mortuorum sepulcra reserari, cum tota suis terminis uno tonitruo terra quatiatur, mare suis exundet finibus, idemque suarum cursus refrenet undarum? Denique ille qui credidit quia in momento (60), in ictu oculi, in novissima tuba (canet enim tuba) mortui resurgent (*I Cor.* xv, 52) ; cum primis rapietur in nubibus obviam Christo in aera (*I Thess.* iv, 16) ; qui non credidit, relinquetur, et perfidia sua subdet se ipse sententiæ.

77. Ostendit tibi Dominus etiam in Evangelio, ut jam ad exempla veniamus, quemadmodum resurgas. Non enim unum Lazarum, sed fidem omnium suscitavit : quod tu si credas, cum legis, mens quoque tua, quæ mortua fuerat, in illo Lazaro reviviscit. Quid enim sibi vult quod Dominus ad monumentum accessit, magna voce clamavit : « Lazare, exi foras (*Joan.* xi, 43)? nisi ut **1155** futuræ resurrectionis specimen (61) præstaret, exemplum ederet? Cur voce clamavit, quasi spiritu non soleat operari, quasi tacitus non soleat imperare? (62) Sed ut illud ostenderet, quod scriptum est : « Quoniam in momento, in ictu oculi, in novissima tuba, et mortui resurgent incorrupti (*I Cor.* xv, 53); tubarum enim crepitus (63) vocis metitur elatio. Et clamavit : « Lazare, exi foras. » Cur etiam nomen additur, nisi forte ne alius resuscitatus pro alio videtur, aut fortuita magis resurrectio, quam imperata?

78. Audivit ergo defunctus, et exivit foras de monumento, ligatus pedes et manus institis (64), et facies ejus oraria colligata erat (*Joan.* xi, 44). Comprehende, si potes, quemadmodum clausis oculis iter carpat, vinctis pedibus gradum dirigat, inseparabili gressu, separabilique progressu (65). Manebant vincula, nec tenebant : tegebantur oculi, sed videbant. Videbat denique qui resurgebat, qui ambulabat, qui deserebat sepulcrum. Virtute enim divinæ præceptionis operante, natura suum non requirebat officium ; et tanquam in excessu posita, non jam suo ordini, sed divino nutui serviebat. Rumpebantur prius mortis quam sepulturæ vincula : agebatur priusquam parabatur incessus.

79. Si miraris hæc, disce quis imperaverit, ut mirari desinas. Jesus Christus Dei virtus ; vita, lux, resurrectio mortuorum : virtus erexit jacentem, vita gressum extulit (66), lux fugavit tenebras, reparavit obtutum, resurrectio vivendi gratiam reformavit.

80. Fortasse moveat quod Judæi lapidem tollunt, Judæi institas solvunt (*Ibid.* 41, 44) ne forte et tu sollicitus sis, quis lapidem de monumento tuo tollat (*Marc.* xvi, 3). Quasi vero qui spiritum refundere poterat, lapidem removere non poterat : aut vincula rumpere, qui vinctum fecerat ambulare : aut deoperire faciem, qui opertis oculis lumen infuderat : aut findere petram, qui poterat reformare naturam? Sed ut vel oculis suis crederent, qui credere mente nolebant, removent lapidem, vident cadaver, fetorem sentiunt, institas rumpunt. Non possunt negare defunctum, quem aspiciunt resurgentem, vident signa mortis, et vitæ munera. Quid si dum conantur labore ipso emendantur? quid si dum audiunt, vel auribus suis credunt? quid si dum intuentur, vel oculis suis corriguntur? quid si dum rumpunt vincula, mentes suas solvunt? quid si dum Lazarus exuitur, populus liberatur? dum Lazarum abire permittunt. ipsi ad Dominum revertuntur? Denique multi qui

(58) Ita mss. longe plurimi cum LXX interpr.; alii vero cod. et cunctæ edit. cum Vulg., « quod ego Dominus locutus sum, et faciam. » Sequenti autem sensu pro « in artus resumatur, » quod exstabat in ant. edit., duo mss. legunt, « commercia reparentur, « cæteri, ac Rom. edit. ut in contextu.

(59) Mss. quidam « vitales spiritus commercia rimentur. »

(60) Omnes edit., « qui crediderit quia... in novissima tuba mortui resurgent, cum primis rapietur ; » mss. vero nobiscum faciunt, nisi quod in quibusdam omittitur, « canet enim tuba, » et habetur, « mortui resurgent primi, rapientur. » Non satis recte. At infra ubi Rom. edit., « et perfidiæ subdet, » vet. ac mss. aliquot, « et perfidiæ suæ subdet ; » melius reliqui mss., « et perfidia sua, » etc.

(61) Amerb. et mss. aliquot, « speciem præstaret ; » Remig. et Benign. « spem præstaret. »

(62) Pauci mss., « non soleat imperari. »

(63) Mss. nonnulli, « resurgent in incorruptione ; tubarum enim strepitus. »

(64) Institæ hoc loco fasciæ sepulcrales sunt, quæ dicuntur a Joanne κειρίαι, aut melius κηρίαι a nomine κὴρ mors sive factum. Ad eas a Divide allusum Nannius putat, ubi legimus : « Prævenerunt me laquei mortis : funes inferi circumdederunt me ; » his enim cadavera unguentis delibuta, ne corruptione solverentur, Judæi obligabant. Attamen per institas etiam communes fasciæ intelliguntur ; imo et genus quoque vestis muliebris hujusmodi fascia seu limbo prætextum, sicuti observat idem Nannius, nec non Vossius ad eamdem vocem.

(65) Pauci mss. « separet gressum. » Verum in recepta lectione non vitii quidquam, inquit Nannius, sed obscuritas magna. Est autem sensus : Quomodo vinctis pedibus iter dirigat, cruribus inter se revinctis, tamen quasi divaricatis, alterno motu pedum incedens. Ita ille.

(66) Ita omnes edit. et mss. aliquot : alii vero plures, « via lux... via gressum extulit. »

venerant ad Mariam, videntes quæ facta sunt, crediderunt (*Joan.* xi, 45).

81. Nec hoc solum exemplum edidit Dominus **1156** noster Jesus Christus; sed alios quoque resuscitavit, ut nos vel exemplis uberioribus crederemus. Resuscitavit adolescentem fletu viduæ matris inflexus, quando accessit et tetigit loculum, dicens : « Adolescens, tibi dico surge : et resedit qui erat mortuus, et cœpit loqui (*Luc.* vii, 14-15). Statim ut audivit, statim resedit, statim locutus est. Alia ergo virtutis gratia, alius ordo naturæ.

82. Nam quid de archisynagogi filia loquar, in cujus obitu flebant turbæ, tibicines personabant? Etenim ad fidem mortis pompa funeris exhibetur. Quam cito ad vocem Domini convertitur spiritus, redivivum corpus erigitur, cibus sumitur, ut vitæ testimonium crederetur.

83. Et quid miremur ad vocem Dei refundi animam, redire ossibus viscera; cum meminerimus prophetici factu corporis mortuum suscitatum (*IV Reg.* xiii, 21)? Elias oravit, et defunctum suscitavit infantum (*II Reg.* xvii, 22) : Petrus in nomine Christi Tabitham surgere atque ambulare præcepit, et redditam sibi pauperes gratulati crediderunt pro alimentis (*Act.* i, 39-41); et nos adhuc pro salute non credimus? Illi resurrectionem alienam suis lacrymis redemerunt, nos nostram nec Christi credimus passione (67)? Qui cum emitteret spiritum, ut ostenderet pro nostra resurrectione se mortuum, seriem ipsam resurrectionis exercuit; simul enim ut « clamans iterum voce magna emisit spiritum; et terra mota est, et petræ scissæ sunt, et monumenta aperta sunt, et multa corpora sanctorum dormientium resurrexerunt, et exeuntes de monumento post resurrectionem ejus venerunt in sanctam civitatem, et multis apparuerunt (*Matth.* xxvii, 51, 52). »

84. Si hæc facta sunt, cum emitteret spiritum, cur incredibilia putamus, cum redire cœperit ad judicium? præsertim cum hæc resurrectio documentum illius resurrectionis, et futuræ sit veritatis exemplum; minus autem exemplum est, quam veritas. Quis igitur in Domini passione monumenta aperuit, manum resurgentibus dedit, viam qua civitatem sanctam peterent, demonstravit? si nemo fuit, fuit utique vis divina, quæ operaretur in corporibus mortuorum. Hominis tu quæris auxilium, ubi opus Dei cernis?

85. Non egent humanis divina ministeriis (68). Cœlum Deus fieri jussit, et factum est : terram creari statuit, et creata est (*Gen.* i, 1). Quis humeris saxa convexit? quis congessit impensas? quis laboranti Deo suam operam ministravit? In momento hæc facta sunt. Vis scire quam brevi? *Dixit, et facta sunt* (*Psal.* cxlviii, 5). Si dicto elementa consurgunt, cur dicto mortui non resurgant? Qui licet mortui, sint, tamen aliquando vixerunt, habuerunt spiritum sentiendi, habuerunt vires agendi; plurimumque refert capax animi non fuisse, **1157** et exanimum remansisse. Diabolus dixit : « Dic lapidi huic, ut fiat panis (*Luc.* iv, 3). » Confitetur, jubente Deo, converti posse naturam; tu non credis, jubente Deo, reformari posse naturam?

86. De solis cursu cœlique ratione philosophi disputant, et sunt qui putant his esse credendum, cum quid loquantur, ignorent. Neque enim cœlum ascenderunt, axem dimensi, mundum oculis perscrutati sunt; quia nullus eorum cum Deo in principio fuit, nullus eorum de Deo dixit : « Cum pararet cœlum, cum ipso eram, et eram eum eo componens, ego eram cui adgaudebat (69) (*Prov.* viii, 27, 30). » Si ergo illis creditur, non creditur Deo, qui ait : « Quemadmodum cœlum novum, et terra nova, quæ ego facio manere coram me, dicit Dominus, sic stabit nomen vestrum, et semen vestrum : et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato : et veniet omnis caro in conspectu meo, ut adorent in Jerusalem, dicit Dominus Deus : et exibunt, et videbunt membra hominum, qui prævaricati sunt in me. Nam vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur, et erunt im aspectum universæ carni (*Isai.* lxvi, 22-24). »

87. Si terra renovatur et cœlum, cur dubitemus hominem posse renovari propter quem terra facta et cœlum est? Si prævaricator servatur ad pœnam, cur justus non perpetuatur ad gloriam? Si vermis non moritur peccatorum, quemadmodum interibit caro justorum? Hæc est enim resurrectio, sicut verbi ipsius sonus exprimit; ut quod cecidit, hoc resurgat : quod mortuum fuerit, reviviscat.

88. Et hæc est series et causa justitiæ, ut quoniam corporis animique communis est actus (quia quæ animus cogitavit, corpus effecit) utrumque in judicium veniat, utrumque aut pœnæ dedatur, aut gloriæ reservetur, Nam propemodum absurdum videtur, ut cum animi legem lex carnis impugnet, et mens plerumque quod odit hoc faciat, quando inhabitans in homine peccatum carnis operatur; animus subdatur injuriæ (70) alienæ reus culpæ, caro quiete potiatur auctor ærumnæ : et solus atteratur, qui non solus erravit; aut solus gloriam referat, qui non solus gratiæ militavit (71).

89. Plena, ni fallor, et justa ratio : sed ego rationem a Christo non exigo. Si ratione convincor, fidem abnuo. Credidit Abraham Deo (*Gen.* xv, 6), et nos credamus; ut qui sumus generis, etiam

(67) Hunc locum plerique mss. contractum effecerunt in hanc formam, « non credimus? Ipse etiam Dominus noster Jesus Christus seriem ipsam resurrectionis exercuit. Melius tamen alii, et cunctæ edit. ut in textu.

(68) Omnes edit. ac pauci mss., « humanis divina mysteria; reliqui mss., « humanis divina ministeriis, » quod cum sequentibus aptius cohærere manifestum est.

(69) Mss. complures, « cui applaudebat; » nonnulli et edit. *adgaudebat*.

(70) « Subdatur injuriæ, » hoc est, pœnis ac suppliciis :

(71) Nonnulli mss., « gloriæ militavit. »

fidei sumus hæredes. Credidit et David, propter quod et locutus est (*Psal.* cxv, 10); et nos credamus, ut possimus loqui, scientes quoniam, « qui suscitavit Dominum Jesum Christum, et nos cum Jesu suscitabit (*II Cor.* iv, 14). » Hoc enim promisit, qui numquam mentitur, Deus (*Tit.* i, 2) : hoc promisit veritas in Evangelio suo, dicens : « Hæc est autem voluntas ejus qui misit me, ut omne quod dedit mihi, non perdam ex eo; sed resuscitem illud in novissimo die (*Joan.* vi, 39). » Nec satis putavit semel dixisse, sed etiam repetita expressione signavit; (72) sic enim sequitur : « Hæc est enim **1158** voluntas Patris mei, qui misit me, ut omnis qui videt Filium, et credit in eum, habeat vitam æternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die (*Ibid.* 40). »

90. Quis hoc dicit? Utique is qui mortuus plurima defunctorum corpora suscitavit. Si Deo non credimus, nec exemplo credimus? Non credimus quod promisit; quando etiam quod non promisit, effecit? Ipse autem quam causam moriendi habuisset, nisi habuisset et causam resurgendi? Etenim quoniam Deus mori non poterat, mori non poterat sapientia (83) : resurgere autem non poterat, quod mortuum non erat; assumitur caro, quæ mori posset; ut dum moritur, quod solet, quod mortuum fuerat, hoc resurgeret. Neque enim poterat esse nisi per hominem resurrectio; quoniam « sicut per hominem mors, ita et per hominem resurrectio mortuorum (*I Cor.* xv, 21). »

91. Ergo resurrexit homo, quoniam homo mortuus est : resuscitatus homo, sed resuscitans Deus. Tunc secundum carnem homo, nunc per omnia Deus : nunc enim secundum carnem jam non novimus Christum, sed carnis gratiam tenemus; ut ipsum primitias quiescentium, ipsum primogenitum ex mortuis noverimus. Primitiæ utique ejusdem sunt generis atque naturæ, cujus et reliqui fructus quorum pro lætiore proventu (74) primitiva Deo munera deferuntur, sacrum munus pro omnibus, et quasi reparatæ quædam libamina naturæ. Primitiæ ergo quiescentium Christus. Sed utrum suorum quiescentium, qui quasi mortis exsortes dulci quodam sopore teneantur, ad omnium mortuorum? Sed « sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur (*I Cor.* xv, 22). » Itaque sicut primitiæ mortis in Adam, ita etiam primitiæ resurrectionis in Christo.

92. Omnes resurgunt, sed nemo desperet, neque justus doleat commune consortium resurgendi; cum præcipuum fructum virtutis exspectet. « Omnes quidem resurgent, sed unusquisque, ut ait Apostolus, in suo ordine (*Ibid.* 23). » Communis est divinæ fructus clementiæ, sed distinctus ordo meritorum. Dies omnibus lucet, sol omnes populos fovet, pluvia possessiones omnium uberiore imbre fecundat.

93. Omnes nascimur, omnes resurgemus : sed in utroque vel vivendi, vel reviviscendi gratia dispar, diversa conditio. « In momento enim, in ictu oculi, in novissima tuba mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur (*Ibid.* 52). » Quin etiam in ipsa morte quiescunt alii, vivunt alii. Bona quies, sed vita melior (75). Denique Paulus ad vitam excitat quiescentem, dicens : « Surge, qui dormis, et exsurge a mortuis, et illuminabit tibi Christus (*Ephes.* v, 14). » Ergo hic excitatur, ut vivat, ut similis Pauli sit, ut possit dicere : « Quia nos qui vivimus, non præveniemus eos qui dormierunt (*I Thess.* iv, 14). » Non enim communem hunc vivendi loquitur usum, spirandique commercium, sed meritum resurgendi. Nam cum dixisset : « Et mortui qui in **1159** Christo sunt, resurgent primi (*Ibid.* 15), » subjecit deinde : « Et nos qui vivimus, simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aera (*Ibid.*). »

94. Utique mortuus est Paulus, et passione venerabili vitam corporis cum immortali gloria commutavit : num fefellit ergo qui se viventem scripsit in nubibus obviam Christo esse rapiendum? Hoc enim de Enoch legimus (*Gen.* v, 24), aut Elia (*IV Reg.* ii, 11) : sed et tu rapieris in spiritu. Ecce currus Eliæ, ecce ignes, etsi non videntur, parantur; ut justus ascendat, innocens transferatur, et tua vita mori nesciat. Denique apostoli mori nescierunt; unde et dictum est : « Amen, amen dico vobis, multi ex his astantibus non gustabunt mortem, donec videant Filium hominis venientem in regno suo (*Matth.* xvi, 28). » Vivit enim qui non habet, quod moriatur in eo, qui non habet ex Ægypto calceamentum aliquod aut vinculum : sed exuit illud priusquam corporis hujus deponat officium. Non solus itaque Enoch vivit, quia non solus est raptus : rapitur et Paulus obviam Christo.

95. Vivunt etiam patriarchæ; neque enim aliter Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob, nisi mortui viverent, diceretur; Deus enim mortuorum non est, sed viventium (*Luc.* xx, 38). Vivemus et nos, si gesta moresque majorum voluerimus imitari. Miramur patriarcharum præmia, imitemur

(72) Omnes edit., « repetita expressione firmavit; » omnes mss., *signavit.*

(73) Vet. edit. ac mss. aliquot, « quoniam Dei mori non poterat sapientia.; » Rom. edit. cum reliqui mss. ut in corpore.

(74) Mss. aliquot, « quorum prolixiore proventu.

(75) « Quies et vita, pœnarum immunitas et thronus in regno » ubique apud Ambrosium eodem sensu intelligenda sunt, quo accipi debere in epist. 71, *ad Horont.*, admonuimus. Et certe frustra sunt, qui ex hujuscemodi locutionibus opinionem de medio inter gloriam ac pœnas statu affingunt sancto Antistiti : namque infinitis locis immortalitatem suppliciis ἀμίαστως opponit, ut in hac ipsa oratione num. 8 « pœnæ addictis immortalitati debitos. » Quod quidem si Joan. Dallæus attentius considerasset, easdem loquendi formulas minore invidia traduxisset lib. ii de *Usu Patrum*, cap. 4.

: prædicamus gratiam, sequamur obe- non escis inducti, sæculi laqueos incida- lpiamus opportunitatem temporis, præscri- ;is, clementiam vocationis, desiderium . Exierunt de terra sua patriarchæ, et nos proposito de corporis potestate; nos proposito, illi exsilio: sed exsilium non quod devotio obiret, non necessitas im- Illi terram solo mutarunt, nos terram emus: illi habitatione, nos spiritu. Illis ım stellis cœlum ostenderit sapientia, rdis oculos illuminet (76). Sic typus veri- ıritas concurrit typo.

ıraham paratus excipiendis hospitibus ııı, 2), fidelis Deo, impiger ministerio officio, Trinitatem in typo vidit, hospita- ligione cumulavit, tres suspiciens, unum ›t personarum distinctione servata, unum minum nominabat, tribus honorificentiam deferens, et unam significans potestatem. ur enim in eo non doctrina, sed gratia: credebat ille, quod non didicerat, quam idicimus. Nemo enim typum falsaverat et ideo tres videt, sed unitatem venera- mensuras similaginis promit unum im- ılum, satis credens unum esse sacrificium, nus: unam hostiam, trium gratiam (77). ɥuatuor regibus (*Gen.* xiv, 1 *et seq.*) quis ligat quod materialis elementa naturæ, ıtæ Dominicæ passionis indicio, et omnia ana subjecerit? Fidelis in bello, abstemius ›ho, qui donis non hominum ditescere, nallet.

97. Generare se posse filium senex credi- lare posse se filium pater judicavit (*Gen.* : nec patrius trepidavit affectus, cum teram pietatis adjuvaret; sciebat enim ac- ı Deo filium immolatum esse, quam sanum. ucit ad sacrificium filium dilectissimum, sero susceperat, cito obtulit: nec paterni appellatione revocatur, cum ille patrem ıic filium. Chara quidem nominum pignora, biliora Dei præcepta (78). Itaque licet entur corda, vota durabant. Distrinxit ım gladium paterna manu, et patrio per- ›ctu, ne periret pœna: trepidavit (79), ne aret, dextera deficeret. Sensit pietatis sed non omisit devotionis negotium: et at obsequium, etiam cum audiret oraculum. quoque Deum omnibus, quos diligimus,

A præferamus, patri, fratribus, matri, ut possit nobis servare dilectos (80), sicut in Abraham uberiorem remuneratorem, quam ministrum videmus.

98. Obtulit quidem filium pater, sed Deus non sanguine, sed pietatee placatur. Ovem pro homine demonstravit in ligno, ut et filium patri redderet, nec periret hostia sacerdoti. Itaque nec Abraham parricidio cruentatus est, nec Deus sacrificio defraudatus. Vidit propheta, nec affectavit jactantiam, nec tenuit pertinaciam: ovem pro homine mutavit. Quo magis ostenditur, quam religiose obtulerit, quem tam libenter recepit. Et tu si Deo munus tuum offeras, non amittis. Sed avari sumus. Deus unicum Filium morti pro nobis obtulit (*Rom.* viii, 32), nos nostros negamus. Vidit hoc Abraham, et B agnovit mysterium, salutem nobis in ligno futuram: nec latuit in uno eodemque sacrificio aliud esse quod videretur offerri, aliud quod posset occidi.

99. Imitemur ergo Abrahæ devotionem, imitemur Isaac bonitatem, imitemur castimoniam. Bonus plane et pudicus vir, devotus Deo, castus uxori: qui injuriam non reddidit, excludentibus cessit, pœnitentes eosdem recepit, nec protervus contumaciæ, nec durus gratiæ. Litium fugitans, cum recederet: facilis veniæ, cum reciperet: profusior bonitate, cum ignosceret. Petebatur societatis consortium, adjunxit convivium voluptatis.

100. Imitemer etiam in Jacob typum Christi, sit ejus in nobis aliqua similitudo factorum. Erimus C cousortes, si fuerimus imitatores. Matri obedivit, fratri cessit, socero servivit, mercedem de lucris, non de gregis divisione quæsivit. Non avara divisio ubi lucrativa portio. Nec illa otiosa significatio, scala de cœlo (*Gen.* xxviii, 12), quod per crucem Christi angelorum atque hominum futura consortia viderentur. Cui obstupefactum est femur (*Gen.* xxxii, 25), ut in femore suo agnosceret generationis hæredem, et obstupefactio femoris passionem prophetaret hæredis.

1161 101. Videmus igitur cœlum patere virtuti, nec hoc esse paucorum: « Multi enim venient ab Oriente, et ab Occidente, et Aquilone et Austro, et recumbent in regno Dei (*Matth.* viii, 11), » delectationem perpetuæ quietis sepultis animorum motibus exprimentes, Sequamur Abraham moribus, ut nos D recipiat in gremium suum, et tanquam Lazarum suæ humilitatis hæredem (*Luc.* xvi, 23) propriis circumfusum virtutibus pio foveat amplexu. Non enim nos in gremio corporali (81), sed in quodam bono-

nnulli mss., « Ostendit sapientia, nostri culos illuminet ejusdem sapientiæ vera »

omnes edit. ac plures mss.; alii vero « trinum munus: unam hostiam trium ı. » At post paucos versus, ubi nos cum :. cunctisque mss., « abstemius in triumum tamen excipimus in quo, « ac strenuus ho, » in ant. edit. habebatur, « abstinens ho. »

(78) Rom. edit., « sed ampliora præcepta; reliquæ, ac mss., sed amabiliora præcepta; » Benig., « Dei præcepta. »

(79) Nonnulli mss., « et patrio percussus affectu, pene trepidavit, » etc.

(80) Eadem Rom. edit., « ut possit nobis servari dilectus; » vet. autem, ac mss. invicem consentiunt, nisi quod illæ præferunt, « nos servari, » ubi nos cum mss., « nobis servari. »

(81) Haud absimili modo quid per Abrahæ sinum

ba canetis significationem primam, et
it castra, et constituentur ad Orientem.
etis significationem secundam, et pro-
astra, et constituentur ad Libanum (88).
uba canetis significationem tertiam, et
it castra, quæ constituentur ad Boream.
etis significationem quartam, et promo-
ra, quæ constituentur ad Aquilonem.
iem tuba canent (89) in promotu co-
n congregabitis synagogam, tuba ca-
significationem. Et filii Aaron sacer-
canent, et erit vobis legitimum æter-
genies vestras. Si autem exieritis in
rram vestram ad adversarios, qui re-
is, significabitis tubis, et reminiscc-
i Domino, et liberationem habebitis a
tris (90). Et in diebus lætitiæ vestræ,
festis vestris, et in neomeniis vestris
bis, et in holocaustis et sacrificiis sa-
stris, et erit vobis in commemoratione
n Domino, ait Dominus (*Num.* x, 1-10). »
igitur, dies festos in potu et in epulis
is? Sed nemo nos in manducando di-
imus enim quia Lex spiritalis est (*Rom.*
Nemo ergo nos judicet in escis aliqui-
otu, aut in parte diei festi, aut neo-
sabbato (91) quæ sunt umbra futuro-
is autem Christi (*Coloss.* II, 16, 17). »
que Christi requiramus, quod vobis
ssima tuba vox de cœlo paterna mons-
cum dicebant Judæi, quia tonitruum
illi (*Joan.* XII, 28, 29) : corpus Christi
i tuba nobis novissima revelabit; quo-
Dominus in jussu archangeli, et in
escendet de cœlo : et mortui qui in
it, resurgent (*I Thess.* IV, 15); ubi
s, illic et aquilæ (*Luc.* XVII, 37) : » ubi
ous, ibi veritas.

Septima igitur tuba hebdomadis requiem
nificare, quæ non solum in diebus et an-
odis æstimatur (unde et jubilæus sacra-
erus), sed etiam annum septuagesimum
lit, quando in Hierusalem regressus est
ii septuaginta annis in captivitate dura-vit. In centesimis quoque et in millesimis sacri observatio numeri minime præteritur, neque enim otiose Deus dixit : « Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal (*III Reg.* XIX, 18). » Ergo umbra futuræ quietis in diebus, mensibus, annis, mundi ipsius tempore figuratur; et ideo per Moysen mandatur filiis Israel, ut septimo mense, una mensis, singulis fiat requies in memoriale tubarum : nec servile aliquod opus, sed Deo sacrificium offeratur, eo quod in ipso fine hebdomadis, quasi mundi sabbato, spiritalia a nobis non carnalia opera flagitantur. Quod enim carnale, servile; quia animo caro servit : liberum vero innocentia facit, culpa vernaculum (92).

109. Oportuit igitur per speculum et in ænigmate fieri spiritalia : « Nunc enim per speculum videmus, tunc autem facie ad faciem (*I Cor.* XIII, 12). » Nunc secundum carnem militamus, tunc spiritu videbimus divina mysteria. Et ideo veræ legis character **1164** in nostris moribus exprimatur, qui in Dei ambulamus imagine; quoniam jam legis umbra transivit : umbra Judæis carnalibus (93), imago nobis, veritas resurrecturis. Tria enim hæc secundum legem esse cognovimus, umbram, imaginem, veritatem : umbram in lege, imaginem in Evangelio, veritatem in judicio. Sed Christi omnia, et in Christo omnia, quem nunc secundum veritatem videre non possumus : sed videmus quasi in quadam imagine futurorum, quorum umbram in lege perspeximus. Ergo Christus non umbra, sed imago Dei : non vacua imago, sed veritas. Et ideo per Moysen lex : quia umbra per hominem, figura per legem, per Jesum veritas (*Joan.* I, 17). Neque enim veritas aliunde, nisi ex veritate procederet.

110. Si quis ergo hanc imaginem Dei videre desiderat, debet diligere Deum ut diligatur a Deo : et sit jam non servus, sed amicus, qui mandata Dei fecerit, ut possit introire in nubem, ubi est Deus (*Exod.* XXIV, 15). Ipse faciat sibi rationabiles tubas duas ductiles argento probato (*Num.* x, 1, 2), hoc est, pretioso verbo compositas et ornatas; quibus non raucum increpans, terribili sonitu murmur intresperat, sed sublimes gratiæ Deo continua jubila-

. et Gill. edit., *ad liba*; Rom., *ad Au-*
itrique suffragantur sacri codices, quo-
gunt παρεμβάλλουσαι λίβα, alii νότον. Non
ien est quin lectio Amerb. et mss. bona
d Libanum, infra enim. num. 115 ea-
habetur, et num. 119. Sponsus a Libano
ivitat. Rursus vero ubi nos cum vet.
actis mss. « ad Boream; » reposuerat,
iaro. » In hoc autem non tantum LXX
antur, sed ipsemet Ambrosius infra
ubi tertiam tubæ significationem mari
t. Verum tamen ab omnibus mss. et ant.
discedere. Adverte porro nec in He-
n ullis versionibus præter LXX haberi
le tertio et quarto tubarum signo, et
l est ubique in sacris litteris, « castra
luta sunt; » Ambrosium legisse, « cas-
istituentur. »
nonnulli, « tuba canente, pro motu co-
n sacerdotis tuba canent. »

(90) Rom. edit. sola, « et liberationem habebitis ab inimicis vestris; » quod quidem ex Scripturis putavit emendandum, sed jam sæpius observavimus exemplar quo utebatur sanctus Doctor, ab iis quæ circumferuntur, in multis discrepasse.

(91) Mss. aliquot, « futurorum corpus autem Christi requiramus. » Infra vero ubi vet. edit. ac plures mss., « factum est illi : corpus Christi, » quidam mss., « factum est. Illic, unus, illud, corpus Christi; » Rom. edit. e mss. quibusdam ita reposuit, « factum est illis, quia tonitruum factum est illis corpus Christi. »

(92) Nonnulli mss., « liberum innocentia faciat, culpa vernaculum; » unus *venalem*. Est autem vernaculus servus dominatus.

(93) Mss. non pauci, « carnalibus et imago, nobis veritas resurrecturis; » melius tamen alii, et omnes edit. ut in textu; quibus etiam verbis eamdem sententiam expressam reperies Enarr. in psal. XXXVIII, num. 25, et lib. I *Offic.* cap. 48, num. 248.

tione fundantur. Talium enim tubarum sonitu mortui suscitantur, non crepitu utique æris, sed verbo veritatis animati. Et fortasse duæ istæ tubæ sunt, per quas divino spiritu Paulus increpuit dicens : « Orabo spiritu, orabo et mente : psallam spiritu, psallam et mente (*I Cor.* xiv, 15) ; » alterum enim sine altero nequaquam videtur evocationem habere perfectam.

111. Nec tamen omnium est utraque canere tuba, nec est omnium universam colligere synagogam, sed solis sacerdotibus, et ministris Dei canentibus ista prærogativa defertur (*Num.* x, 2 *seq.*); ut quicumque audierit, secutus eo fuerit (94), ubi est Dei gloria, et ad tabernaculum testimonii præmatura intentione convenerit : et opera possit spectare divina, et legitimum illud æternumque domicilium in suæ posteritatis seriem promereri. Tunc enim bellum conficitur, hostis fugatur ; quando Spiritus gratia concinit, et mentis industria.

112. Sunt et illæ salutares tubæ si corde credas, et ore confitearis : « Corde enim creditur ad justitiam ore autem confessio fit ad salutem (*Rom.* x, 10). » Hac igitur gemina tuba ad illam sanctam terram, resurrectionis scilicet gratiam, pervenitur ; et ideo semper tibi concinant, ut semper audias Dei vocem : semper te angelorum prophetarumque oracula excitent atque commoveant, ut ad superiora festines (95).

113. Hanc intentionem David versabat in pectore, cum dicebat : « Quoniam transibo in locum tabernaculi admirabilis, usque ad domum Dei ; in voce exsultationis et confessionis, sonus epulantis (*Psal.* xli, 5). » Non enim soli hostes harum tubarum **1165** sonitu vincuntur : sed et delectationes, et dies festi, et neomeniæ sine his esse non possunt. Nemo enim potest nisi divini hauriat promissa sermonis, et resultantibus credat oraculis, exsultare lætitia, dies festos aut neomenias agere, quibus se corporali gratia, et sæculari occupatione vacuatum, Christi repleri luce desideret. Sacrificia quoque ipsa Deo probata esse non possunt, nisi confessio vocis aspiret, quæ sacerdotali oblatione ad obsecrandam Dei gratiam populos excitare consuevit.

114. Itaque simus prædicatores Domini, et laudemus eum in voce tubæ (*Psal.* cl, 3), non exigua de virtute ejus et vilia sentientes, sed ea quæ possint aurem mentis implere, et intimæ conscientiæ penetrare secretum ; ut ea quæ corpori conveniunt, divinitati non putemus aptanda : nec divinæ magnitudinem potestatis humanis viribus metiamur, ut quæramus quomodo quis resurgat, aut quali corpore veniat, aut quemadmodum soluta coeant, lapsa reparentur ; hæc enim arbitrio Dei simul ut statuuntur, implentur. Nec sensibilis tubarum exspectatur auditus, sed invisibilis potentia magnificentiæ cœlestis operatur ; Deo enim velle pro facto est : nec resurrectionis requirendus nisus, sed fructus nobis est expetendus. Quæ proclivius celebrabitur, si exinaniti vitiis plenitudinem spiritalis mysterii consequamur, gratiamque renovata caro sumat a spiritu, et fulgorem lucis æternæ anima mutuetur a Christo (96).

115. Sed non solum singulorum, verum etiam universitatis sunt ista mysteria. Adverte enim juxta typum legis, ordinem gratiæ. Cum tuba prima cecinerit, orientales congregat, quasi præcipuos et electos : cum secunda, suppares meritis, qui secundum libanum siti (97), dereliquerint ludibria nationum : cum tertia, eos qui tanquam in mari exagitati istius freto mundi, sæculi hujus fluctibus vacillaverint : cum quarta, illos qui duritiam mentium nequaquam satis potuerint eloquii spiritalis mollire præcepto ; et ideo secundum boream vocati sunt, boreas enim secundum Salomonem durus est ventus.

116. Itaque licet momento resuscitentur omnes, omnes tamen meritorum ordine suscitantur. Et ideo primi resurgunt, qui maturo devotionis occursu, et quodam antelucano fidei exortu prodeuntes, solis æterni radios receperunt. Quod vel de patriarchis juxta veteris seriem Testamenti, vel de apostolis juxta Evangelium jure memoraverim. Secundi autem, qui ritum gentium relinquentes, ab errore sacrilegio transierunt in Ecclesiæ disciplinam. Et ideo illi primi ex patribus, isti secundi ex gentibus ; ab illis enim lux fidei cœpit, in istis usque ad mundi occasum suscepta duravit. Tertii suscitantur, et quarti, qui ab austro (98), et qui ab aquilone sunt. His quatuor terra distinguitur, his quatuor annus includitur, his quatuor mundus **1166** impletur, his quatuor Ecclesia congregatur. Omnes enim qui sacrosanctæ Ecclesiæ copulati, divini nominis appellatione censentur, prærogativam resurrectionis et delectationis æternæ gratiam consequentur ; quoniam « venient ab Oriente et Occidente, ab Aquilone et Austro, et recumbent in regno Dei (*Luc.* xiii, 29). »

117. Non enim exigua mundum suum Christus luce complectitur ; quandoquidem « a summo cœlo egressio ejus, et occursus ejus usque ad summum ejus : nec est qui se abscondat a calore ejus (*Psal.* xviii, 7). » Omnes enim benignus illustrat, nec refutare levem, sed emendare vult : nec excludere

(94) Mss. aliquot, « et secutus eos fuerit, » non satis recte.

(95) Vet. edit. ac plures mss., « ut ad superiora festines in locum tabernaculi admirabilis ; » Gill. unde lacuna suppleretur, in variis lectionibus indicavit, indeque locum Rom. edit. restituit, quam restitutionem e mss. nostris multi confirmant.

(96) Ita Rom. edit. et plerique mss., vet. autem edit., cum aliis mss., « anima mereatur a Christo. »

(97) Rom. edit. sola, « secundum austrum siti. At infra eadem edit. cum vet. ac mss. aliquot, « istius flatu mundi ; » ubi mss. plures potioresque, « istius freto mundi. »

(98) Omnes edit. ac plerique mss., « Tertii suscitantur, qui ab austro ; » magis concinne. Remig. cod. Corb. et Benign. ut in contextu.

Ecclesia, sed mollire desiderat. Et ideo in A ı canticorum eos Ecclesia, in Evangelio s invitat (99) dicens : « Venite ad me, omnes oratis, et onerati estis : et ego reficiam vos. jugum meum super vos, et discite a me quia um et humilis corde (*Matth.* xi, 28, 29). » Ecclesiæ quoque vocem invitantis agnosce ; nim : « Exsurge, aquilo, et veni, auster ; ıortum meum, et defluant unguenta mea. Det frater meus in hortum suum, et edat frucı pomiferarum suarum (*Cant.* iv, 16 ; v, 1). » enim jam tunc etiam horum tibi fore opera ısa, Christo tuo fructum de talibus pollicest quæ primo te in cubiculum dixisti Regis ım, diligens ubera super vinum, cum dilii amares, lactantem quæreres, pericula pro ne contemneres.

Deinde a Libano, sponsa, rogaris ut venias, ı Domini adhuc tota formosa, adhuc tota irreısibilis. Sic enim scriptum est : « Tota es forproxima mea, et reprehensio non est inte. huc a Libano, sponsa, ades huc a Libano iv, 7, 8). »

Postea ipsa jam nullos aquæ lapsus, jam impetus descendentes a Libano pertimescens, nem et austrum advocas, perflari cupiens ı tuum, ut in aliis unguenta tua defluant, in aliis lices fecunditatis tuæ fructus offeras Christo.

Et ideo « beatus qui custodit verba prophejus (*Apoc.* xxii, 7), » quæ nobis resurrectiovidentioribus testimoniis revelavit dicens : idi mortuos magnos et pusillos stantes ante , et libros aperuerunt : et alius liber apertus ıi est vitæ : et judicati sunt (2) mortui de scrii libris, secundum facta sua. Et dedit mare os, qui in ipso erant, et inferi dederunt os, qui penes se erant (*Apoc.* xx, 12, 13). » go dubites quemadmodum resurgant, quos revomunt, mare reddidit.

Accipe etiam quando promittatur gratia fuustorum : « Et audivi, inquit, vocem magnam ono dicentem : Ecce tabernaculum Dei cum ibus, et habitabit cum illis, et ipsi populus runt, et ipse Deus cum illis erit illorum Deus. lebit omnem lacrymam de oculis eorum, et non erit amplius, neque luctus, neque clamor, ı dolor ultra erit (*Apoc.* xxi, 3, 4). »

67 123. Compara nunc, si placet, atque nde vitam hanc cum illa vita, et elige, si potes, tuam corporis vitam in labore ærumnaque miserabili tantarum commutationum, votorumque tædio, fastidio voluptatum. Nonne si Deus ista perpetuare velit, illa deligeres? Nam si per se ipsa vita fugienda est, ut sit molestiarum fuga, requies ærumnarum ; quanto magis ea requies est expectanda, cui futuræ resurrectionis voluptas perpetua succedet ; ubi ulla criminum series, nulla illecebra delictorum ?

124. Quis in dolore tam patiens, qui non mortem oret ? quis in infirmitate tam constans, ut non optet mori se potius quam debilem vivere ? quis in mœrore tam fortis, ut non desideret eo se vel moriendo defungi ? Quod si ipsi nobis dum vivimus, displicemus, cum vivendo quem præstitum esse noverimus ; quanto amplius vitæ nos tæderet istius, B si sine fine futuros nobis labores hujus corporis cerneremus ? Quis est igitur qui se velit mortis exsortem ? Aut quid gravius immortalitate miserabili ? « Si in hac vita, inquit, in Christo tantum sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus (*I Cor.* xv, 19) ; » non quod in Christo sperare sit miserum, sed quia Christus sperantibus in se vitam alteram præparaverit. Hæc enim peccato obnoxia est, illa præmio reservata.

124. *bis.* Ipsos cursus breves nostrarum ætatum quantum videmus nobis afferre fastidium ? Puer adolescentiam desiderat, adolescens annos sibi majoris metitur ætatis, juvenis beneficio ævi florentis ingratus, senilem honorificentiam concupiscit. Ita omnibus ex natura venit velle mutari (3) ; quia ejus nos quod sumus, pœnitet. Denique etiam ipsa C post usum vota fastidio sunt : et quæ mereri optavimus, cum meruerimus, abdicamus.

125. Unde non immerito etiam sancti viri prolongatum incolatum suum sæpe doluerunt, doluit David (*Psal.* cxix, 5), doluit Jeremias (*Jerem.* xx, 17), doluit Elias (*III Reg.* xix, 4). Si sapientibus creditur, et hi in quibus divinus Spiritus loquebatur, ad meliora properabant : si reliquorum judicia sciscitamur (4), ut cognoscamus omnes in unam convenire sententiam ; quanti mortem mœrori, quanti mortem formidini prætulerunt ? judicantes videlicet graviorem metum mortis esse quam mortem. Adeo suis malis mors non timetur, sed vitæ miseriis antefertur ! cum expetitur morientis exitus, et evitatur formido viventis.

D 126. Sed esto, huic vitæ resurrectio præferatur. **1168** Quid, philosophi ipsi genus post mortem aliquod repererunt, quo nos uti magis, quam resurgere delectabit ! Et illi quidem qui dicunt ani-

ı Rom. edit., » Et ideo eos in Evangelio tus invitat. » Et infra, « vocem invitantis in cis canticorum agnosce. » Vet. autem edit. ıcti mss. nobiscum faciunt, nisi quod pro *agno*ı quibusdam legitur, *audi*.

Mss. aliquot, « et ad fructum » minus commode.

Plerique mss. « mortui descripti in libris » onnulli, ac vet. edit., « mortui de scriptis in » Græce, ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις, eleganter edit. Rom. ex Vers. Vulg. reddidit, his quæ scripta erant in libris. »

Irrepserat in mss. nonnullos, et inde in omnes edit. sequens lacinia : « contra sectas philosophorum, qui vel animam solam durare dicant post corporis mortem, vel μετεμψύχωσιν credant. » Sed præterquam quod in mss. multo pluribus ac potioribus non invenitur, ipsa series orationis hoc assutamentum aperte respuit. Consequenter autem pro, « quia ejus nos quod sumus, » codex Thuan. præfert, « quia ejus scimus. » Non satis recte.

(4) Mss. aliquot : Si sapientes creduntur et hi... si reliquorum judicio suscitamur ; unus, suscitentur. »

mas immortales esse, non satis mulcere me possunt, cum pro parte me redimunt. Nam quæ potest esse gratia, ubi non totus evasi? quæ vita, si in me opus Dei occidat? quæ justitia, si naturæ finis mors sit (5), erranti justove communis? quæ veritas. ut quia ipsa se moveat (6), et semper moveatur anima, immortalis esse credatur? Quod nobis in corpore commune cum bestiis, ante corpus quid geratur incertum nec ex contrariis colligatur veritas, sed destruatur.

127. An vero illorum sententia placet, qui nostras animas, ubi ex hoc corpore emigraverint, in corpora ferarum (7),, variorumque animantium transire commemorant? At certe hæc circeis medicamentorum illecebris composita esse ludibria poetarum ipsi philosophi disserere solent, nec tam illos qui perpessi ista simulentur, quem sensus eorum qui ista confinxerint, velut circeo poculo (8) ferunt in varia bestiarum monstra conversos. Quid enim tam simile prodigii, quam homines credere in habitum ferarum potuisse mutari? Quanto majoris est prodigii gubernatricem hominis animam, adversam humano generi bestiarum suscipere naturam, capacemque rationis ad irrationabile animal posse transire, quam corporis effigies esse mutatas? Nos ipsi hæc destruitis, qui docetis. Nam magis incantata carminibus portentosæ hujus conversionis genera tradidistis.

128. Ludunt hæc poetæ, reprehendunt philosophi: et quæ putant ficta de viventibus, hæc arbitrantur vera de mortuis. Illi autem qui ista finxerunt, non suam probare fabulam, sed philosophorum errores irridere voluerunt: qui putant quod illa anima quæ miti humilique proposito iracundiam vincere, patientiam assumere, cruore abstinere consueverat, eadem frementi motu leonis incensa iræ impatiens, effrena rabie, sitire sanguinem, cædemque possit expetere: et illa quæ populorum A fremitus varios regali quodam consilio temperabat, et rationabili voce mulcebat; eadem se inter devia atque deserta rubi luporum patiatur ululare; aut quæ injusto sub onere gemens, duros aratri labores questu miserabili mugiebat: eadem postea in figuram hominis commutata, levi (9) cornua quærat in fronte: vel illa quam præpetes prius pennæ usque ad alia cœli per sublime aeris alarum remigiis evehebant; eadem **1169** postea volatus jam non suos requirat, et se humani doleat corporis gravitate pigrescere.

129. Hinc fortasse et illum Icarum perdidistis, quod persuasionibus vestris inductus adolescens, prius avem se fuisse fortasse crediderat. Hinc etiam senes plerique decepti sunt, ut gravi immorerentur B dolori (10), cygneis male creduli fabulis, dum putant modulis se mulcendo flebilibus albentem molli pluma mutare canitiem.

130. Hæc quam incredibilia! quam deformia! Quanto illud est convenientius, ut credas secundum naturam, credas secundum usum fructuum cæterorum, credas secundum gestorum exempla, oracula prophetarum, Christi cœleste promissum. Quid vero præstantius quam ut opus Dei judices non perire, et secundum imaginem et similitudinem Dei factos transferri non posse in effigies bestiarum: cum utique ad similitudinem Dei non corporis sit imago, sed spiritus (11)? Nam quemadmodum homo, cui subjecta sunt animantium genera cæterorum, in subjectum sibi animal meliore sui parte demigret? Non patitur hoc natura, et si pateretur natura, non pateretur gratia.

C 131. Sed videro (12) quid vos de vobis, gentes, opinionis habeatis; neque enim mirum debet videri, quod creditis vos in bestias posse mutari, qui bestias adoratis. Ego tamen malim de vestro merito melius judicetis, ut non inter cœtus ferarum, sed inter angelorum consortia vos credatis futuros (13).

(5) Per naturæ finem intellige compositi naturalis dissolutionem, non autem ambarum quibus constat, partium interitum; quandoquidem in eos philosophos disputat, a quibus animæ immortalitas admittebatur, hoc est, in platonicos. Sed maxime ad Ciceronem videtur respicere, qui *Tusc. Quæst.* I explosis poetarum de suppliciis inferorum commentis, mortem timendam esse nemini hoc dilemmate colligit: « Quomodo igitur, aut cur mortem malum tibi videri dicis, quæ aut beatos nos efficiet animis manentibus, aut non miseros sensu carentes? »

(6) Argumentum illud tanquam probandæ animarum immortalitati efficacissimum Plato venditat in *Phædone*, unde hoc ipsum Cicero in VI suum lib. *de Repub.* translatum a se commemorat *Tuscul.* I. Sanctus quoque Athanasius idem illud in *Orat. cont. Idola* proponit atque explicat.

(7) Irenæus lib. II *adv. Hæres.* cap. 59, primum auctorem hujus erroris Platonem facit. Et quidem negari nequit hunc philosophum in *Phædone*, in *Timæo*, et lib. X *de Republ.* secutum esse hanc opinionem, sed ab ipso eam ortum duxisse quæ supra ad num. 55 observabamus, prorsus refellunt.

(8) Vet. edit., « velut Circeos populos; » melius Rom. et mss. « velut circeo poculo. » Celebris porro fabula est de Circes filiæ Solis beneficiis, de qua Homerus *Odyss.*, M.; Ovidius lib. XIV *Metamorph.* fab. 1; Augustinus lib. XVIII *de Civit. Dei* cap. 17, et alii.

(9) *Levi*, ait Nannius, cui contrarium est asperum. Virg. de Prœti filiabus:

Et sæpe in levi quæsisset cornua fonte.

D (10) Omnes edit. ac mss. nonnulli, « ut gravi immorentur dolori; duo... « morerentur dolore; » reliqui concinnius ut nos in textu. Porro per cygneas fabulas indicat Cygni propter Phaetontis consanguinei sui casum dolore confecti conversionem in avem sui nominis, de qua vide Ovidii lib. II *Metamorph.*, fab. 4, non secus ac de Icari casu lib. VIII ejusdem, fab. 3.

(11) Ita vet. edit. ac mss. frequentissimi: at Rom. edit. et quidam alii mss., « sed ratio. »

(12) Rom. edit. et pauci mss., « Sed video, » vet. edit. cum mss. longe plurimis et probatissimis, « Sed videro. »

(13) Vet. edit. « credatis futuros, et animos ex hoc jam vitæ anfractu... contendere. Et sic sanctorum sit pervenire, » Rom. edit. ultimam hanc

132. Habet animus ex hoc jam vitæ anfractu, et terreni corporis colluvione discedere, et ad illa concilia superna contendere, etsi sanctorum sit pervenire, laudem dicere Deo (quam **1170** citharizantes illos (*Apoc.* xiv, 2) dicere, prophetica lectione comperimus : « Quia magna mirabilia opera tua, Domine Deus omnipotens : justæ et veræ viæ tuæ, Rex gentium (14)! Quis non timebit et magnificabit nomen tuum, quia solus sanctus es, quia omnes gentes venient et adorabunt ante te (*Apoc.* xv, 3, 4); » videre quoque tuas, Jesu, nuptias, in quibus de terrenis ad cœlestia, concinentibus omnium gaudiis sponsa deducitur; « ad te enim omnis caro veniet (*Psal.* LXIV, 3), » jam non sæculo obnoxia, sed spiritui copulata : videre thalamos ornatos byssino, rosis, liliis, et coronis. Cujus enim alterius sic ornantur nuptiæ? Ornantur enim confessorum livore (15), martyrum sanguine, liliis virginum, coronis etiam sacerdotum?

133. Hoc sibi præ cæteris David sanctus optavit, ut hæc spectaret et cerneret. Denique ait : « Unam petivi a Domino, hanc requiram; ut inhabitem in domo Domini omnes dies vitæ meæ, et videam voluptatem Domini (*Ps.* xxvi. 4). »

134. Juvat hoc credere, sperare delectat : certe non credidisse pœna est, sperasse gratia. Quod si in hoc erro, quia angelis me post mortem sociari malo, quam bestiis, libenter in hoc erro, neque unquam hac me opinione, dum vivo, fraudari patiar.

135. Quid enim mihi superest solatii, quam quod me citius ad te, frater, spero venturum, nec digressus tui inter nos longa divortia fore; tuisque intercessionibus mihi hoc posse conferri, ut citius desiderantem tui advoces. Quis enim est, qui non sibi debeat istud optare præ cæteris, « ut corruptibile hoc induat incorruptelam, et mortale hoc induat immortalitatem (*I Cor.* xv, 53)? » ut qui nunc morti corporis fragilitate succumbimus, supra naturam siti, mortem (16) jam timere nequeamus.

partem jugulavit : mss. vero nostram lectionem summo consensu stabiliunt, nisi quod legunt nonnulli, « ad superna conscendere. » « Habet animus ex hoc, » etc.

(14) Rom. edit. ex Vulg. versione, « Rex sæculorum; » omnes autem mss. ac vet. edit., « Rex gentium; « Græce, ὁ βασιλεὺς τῶν ἁγίων, *Rex sanctorum*. Infra vero, ubi omnes edit. ac plures mss., « videre quoque... videre thalamos; » mss. non pauci habent utrobique, *videro*. Non satis recte : infinitima enim illa pendent e superiori oratione,

(15) Omnes edit. ac plerique mss., « Sic enim cujus alterius ornantur nuptiæ confessorum livore; » Rom. edit., *labore :* aptius vero cod. Turon., Germ. et Vict. ut in contextu. Livorem porro hic ponit Ambrosius, pro colore violaceo, quem confessorum proprium esse ad lib. VII Exposit. in Lucam num. 128, admonuimus.

(16) Mss. non pauci, « supra naturam sit, ut mortem, » etc.

IN CONSOLATIONEM DE OBITU VALENTINIANI ADMONITIO.

In procinctu erat Valentinianus junior, ut e Galliis in Italiam, quo eum Barbarorum irruptionem minitantium metus vocabat, reverteretur, cum e vivis Arbogastis comitis fraude sublatus fuit Idibus Maiis anni 392 in vigilia sacri Pentecostes. Illius corpus non ita multo post relatum est Mediolanum, ibique tantisper, quoad Theodosii mandata de sepultura ejus acciperentur, in palatio suo servatum. Allatis demum ab imperatore de hoc litteris, Valentiniani parentalia celebrata sunt, in quibus Ambrosius principem illum anno ætatis vicesimo ex imperio et vita raptum sequenti oratione prosecutus est.

In ea, quibus causis ad dicendum adduceretur, strictim exposito (num. 1), Valentinianum venisse ait (num. 2), sed omnium *qui tanquam perentem publicum* (num. 3) eum lugebant, lacrymis circumfusum. Deinde (num. 3 *seq.*) ab Jeremia Threnos mutuatus, ut principem deffeat, qui consiliorum maturitate cum adolescentiæ flore in se conjuncta, etiam barbaros in sui venerationem pertraxerat, asserit totius quidem Italiæ luctum esse communem; ad Ecclesiam tamen potissimum spectare (num. 5, 6), quippe quæ Gratiani ac Valentiniani obitu in utramque maxillam percussa esset. Post illa, ubi patefactum est quam raro in adolescentia vel prorsus a vitiis se contineant, vel maturius redeant ad bonam frugem, ostendit (num. 9 *seq.*) eumdem Valentinianum jugo Domini collum subdidisse adhuc juvenem; et si fuisset in ejus moribus, quod obtrectandi locum præberet, hoc tam celeri emendatione deletum esse (num. 14 *seq.*), ut ora maledicis opprimerentur. Tum ad virtutes hujus principis verba convertens, ejus pietatem, cujus virtutis pulcherrima exempla in medium profert, egregie laudat (num. 18 *seq.*). Huic adnectit (num, 21 *seq.*) amorem ejus erga populos, quos nec onerare novis tributis induci poterat, et a Barbaris defendere cum evidenti vitæ periculo paratus erat. Illic vir sanctus animum Valentiniani in se memorans (num. 23 *seq.*), quantoque ardore abs se baptizari, et apud Arbogastem se vade uti exoptaverit, eleganter explicans, tenerrimos amoris ac doloris sui motus erumpere patitur : ut quæ in gratiam ejus principis, a quo parentis loco diligebatur, vota et consilia sua fuerant, palam faceret. De hinc

quanta benevolentia amicos, quanta charitate germanas suas imperator complexus fuerit, scite amplificat (num. 35 *seq.*). Et oratione ad has conversa quis tenendus sit in lugenda fratris morte ab eis modus, docere aggreditur (num. 41 *seq.*); illudque lenit diligentius (num. 51 *seq.*), quod in eo magis deflebant, ipsum videlicet antequam baptismo initiaretur, vita defunctum. Ab ea consolatione ad preces venit, atque obnixe divinam Clementiam, ne Valentinianum a Gratiano sejungi vellet, orans et obsecrans, auditores suos ut votis communibus utrique Deum placarent, exhortatur (num. 54 *seq.*). Post quæ amborum dotes majori splendore illustraturus, illis applicat Canticorum locos aliquot, sed tantam cautionem religionemque isthic adhibet (num. 58 *seq.*), ut omnem offensionis aut calumniæ ansam præcidat. Ad extremum ubi persancte contestatus est nullam sibi unquam nec in precibus nec in sacrificiis obrepere posse oblivionem horum principum, rursus dolori frena permittit (num. 77 *seq.*) : hic quoque ad Deum confugiens, ab eo efflagitat (num. 81), ne se ab illis in futuro ævo sinat distrahi, at immaturam illorum mortem maturioris suscitationis dono compenset.

Ex hac oratione haud ægre cognoscimus eam tum temporis habitam esse, cum Valentiniano justa solverentur. Quod autem ad annum et diem, quibus humatus est, eorum definitio ex anni ac diei, quo idem princeps necatus fuit, cognitione omnino pendet. At vere in iis statuendis non semel peccat Marcellinus comes; sic enim scribit in Chronico : *Tatiano et Symmacho coss. Theodosius imp. Italia decedens, Constantinopolim remeavit. Valentinianus imp. apud Viennam dolo Arbogastis strangulatus interiit Idibus Martiis.* Sed primus ejus in hoc error est, quod Tatiano et Symmacho coss. hanc necem ponit. Constat siquidem anno 391, quo eam dignitatem illi gesserunt, Theodosium Idibus Aprilis adhuc fuisse Mediolani, Aquileia vero, quo ipsum comitatus erat Valentinianus, mense Julio nondum abiisse. Iterum autem Marcellinus in eo errat, quod Arbogatis scelus contigisse ait *Idibus Martiis;* hoc enim tempus cum iis, quæ Ambrosius epist. 53 (num. 5) de caloribus æstivis habet, congruere neutiquam possit. Inde est quod ab eruditis Epiphanii præfertur auctoritas, eamdem necem idibus Maii Arcadio secundum et Rufino primum coss. pridie Pentecostes patratam esse asseverantis *(De Mensur. et Pond.* num. 20), hoc est, ut ante jam diximus, anno 392, die autem Maii 15. Quapropter si duos menses, quibus Justam et Gratam fraternum flevisse interitum narrat Ambrosius (Num. 49 *et* 50), Epiphanii numero adjeceris, hinc intelliges funus ejusdem imperatoris interea dum Theodosii mandatum exspectaretur, usque ad idus Julii mensis prolatum esse.

Verum tamen et in hac opinione dubium aliquod hinc nasci potest, quod Ambrosius dum epist. ante citata sepulturam Valentiniani maturandam scribit, hanc ejus rei afferat causam; ne reliquiæ mortui principis *æstivo calore penitus solvantur, vix enim superiorem æstatem transegimus* (num. 5). Fatendum quidem est his verbis, non tam Julii mensis medium, quam autumni initium significari, si ea secundum communem usum interpreteris : certius tamen est idibus Maiis Valentinianum elisis faucibus inventum esse, ac non nisi per duos menses inhumatum mansisse, quam ut in autumnum rejici possint illus exequiæ. Dicendum igitur has duas voces, *superiorem æstatem*, nihil aliud nisi peractam æstivorum calorum partem illic sonare.

In antiquis editionibus hujus opellæ inscriptio erat : *Oratio funebris de Obitu Valentiniani imperatoris;* in Romana editione : *In obitu Valentiniani junioris augusti concio funebris.* Variant quoque in hoc titulo scripti codices; non enim desunt, qui illam exhibeant in eam formam : *Incipit tractatus de Obitu imperatoris Valentiniani junioris;* sed in multo pluribus ita exprimitur : *Incipit de Consolatione* (in quibusdam *epistola de Consolatione*) *Valentiniani,* alicubi additur τὸ *junioris.* Hinc autem liquet in lemmatis Operum multa pro libitu adjici solere a librariis, sed inter istas leviculas diversitates facile dignoscitur germana inscriptio. Et in hac sane magnos auctores habuit Ambrosius, quo sequeretur. Commentationi, quam de morte filiæ scripsit Cicero, titulis præfigitur *Consolatio.* Plutarchus etiam librum edidit *de Consolatione ad Apollonium.* Sed nullius auctoris plures scriptiones eo titulo insignitæ sunt, quam Senecæ philosophi a quo eamdem epigraphem tribus libellis inditam reperias.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE OBITU VALENTINIANI

CONSOLATIO (1).

1173 1. Etsi incrementum doloris sit, id quod doleas, scribere (2); quoniam tamen plerumque in ejus, quem amissum dolemus, commemoratione requiescimus : eo quod in scribendo dum in eum mentem dirigimus, intentionemque defigimus, videtur nobis in sermone reviviscere : signare aliquid de Valentiniani junioris ultimis cordi fuit : ne aut oblitterasse silentio bene meriti de nobis pignoris memoriam videremur (3), atque inhonoratatam reliquisse, aut refugisse incentivum dolendi, cum doluisse plerumque solatium sit dolentis : simul cum de ipso aut ad ipsum loquor, tanquam de præsente vel ad præsentem mihi sermo sit.

2. Quid igitur primum defleam? Quid primum amara conquestione deplorem? Conversi sunt dies nobis votorum nostrorum in lacrymas ; siquidem Valentinianus nobis, sed non talis qualis sperabatur, advenit. Et iste tamen vel morte sua voluit implere promissum ; sed nobis acerbissima est facti A ejus, quæ exoptabatur, 1174 præsentia. Utinam adhuc nobis abesset, ut sibi viveret ! Sed ille non passus, cum audiret Alpes Italiæ hoste infestari barbaro, maluit periclitari se, si Gallias derelinqueret, quam nostro deesse periculo. Magnum crimen (4) agnoscimus imperatoris, quod Romano voluit subvenire imperio ! Hæc causa mortis, quæ plena laudis. Solvamus bono principi stipendiarias lacrymas, quia ille nobis solvit etiam mortis suæ stipendium.

3. Nec tamen flendi admonitio necessaria. Flent omnes, flent et igniti, flent et timentes, flent et inviti, flent et barbari, flent et qui videbantur inimici. B Quantos iste de Galliis usque huc totius tractu itineris populorum egit gemitus (5)? Omnes enim non tanquam imperatorem sibi, sed tanquam parentem publicum obisse domestico fletu doloris illacrymant, suaque omnes funera dolent. Amisimus enim imperatorem in quo duo pariter acerbant do-

(1) Scripta anno 392.

(2) Rom. edit., « referre... eo quod dum in eum. » Sed verum « scribere » videtur Ambrosius ipse reposuisse, cum orationem suam in librum transformavit.

(3) De Valentiniano in hac opella passim Ambrosius tanquam de charissimo filio loquitur. Sed eum pariter ab eodem principe parentis nomine et loco habitum cum ex subjecta peroratione intelligimus, tum ex epistola 53, *ad Theod.*, quemadmodum ibidem observatum est.

(4) Omnes edit., et pauci mss., « Magnum discrimen ; » sed verosimile est scriptores librarios vocem *discrimen* præcedenti voce *periculo* ductos posuisse ; cum tamen sensus maximæ partis mss. qui *crimen* legunt, concinnior sit. Quinam porro essent barbari, a quibus imperio periculum impenderet, non facile dicetur ; nam et alios exstitisse qui amico erga imperatorem et imperium ejus animo essent, infra memoratur.

(5) Hic Virgiliana est imitatio e lib. VI *Æneid.*, ubi sic habes :

> Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
> Campus egit gemitus ?

Ex iis autem quæ narrat Ambrosius, intelligitur Valentinianum e Galliis nondum excessisse, cum exstinctus est ; imo in ipsa civitate Vienna, ubi eum moratum in hac oratione testatur sanctus noster, hanc mortem contigisse communiter affirmant historici. Quod vero ad mortis genus, iidem inter se dissentiunt. Rufinus lib. II *Histor.* cap. 31, et Sozomenus lib. VII, cap. 22, edit. Vales., litteris produnt alios esse, qui hunc principem dolo Arbogastis necatum scribant, alios qui ipsum propria manu sibi laqueum nexuissse asserant. Sed et Augustinus etiam lib. V *de Civit Dei*, cap. 26, utramque opinionem incertus refert : quarum ultimam solam proponit Prosper in *Chronico*, et alii. Verumtamen ab iis, qui sic sentiunt, hanc Orationem nunquam fuisse lectam manifestum est. Nam præter alia, ubi dissidium inter Valentinianum atque Arbogastem exortum narrat, ita rem exponit, ut aperte intelligamus imperatoris mortem comitis C sceleri attribuendam esse. Ut cætera vero deessent argumenta, quod ubique Ambrosius noster de salute Valentiniani tanquam de re omnino certa loqui non dubitat, satis ostendit eum principem non a se ipso vim passum esse. Inde est quod non solum Hieronymus, Aurel. Victor, in Epitoma, et multi catholici hujus principis exitum Arbogasti perfidiæ acceptum ferunt, sed etiam Ariani, ut Philostorgius, lib. XI, cap. 1, et idololatræ, ut Zosimus lib. IV. Cum vero iidem significent nefarium illum comitem, quo invidiam hujusce facinoris abs se amoliretur, operam dedisse, ut cadaver nexo ad guttur linteo reperiretur, atque ita in Valentiniano desperationis præberet suspicionem ; credibile est eumdem etiam haud alio consilio, ut exstincti corpus referretur in Italiam, veniam dedisse. Quod autem ad inimicitiæ causas pertinet, in animum facile nobis inducimus Arbogastem, cum duram admodum in principem suum exerceret tyrannidem, futurum prævidisse, ut si in Italiam imperator trajiceret, cum amicorum ope, et maxime Theodosii acceptarum injuriarum pœnas repetiturum, quod antevertendum ipse putavit.

lorem, annorum immaturitas (6), et consiliorum senectus. In his ego fleo, sicut dixit propheta : « Oculi mei caligaverunt a fletu, quia elongavit a me, **1175** qui consolabatur me (*Thren.* I, 16). » Oculi mei non solum corporis, sed etiam mentis hebetati sunt, et quadam cæcitate omnis sensus obductus est, quoniam ereptus est mihi, qui convertit animam meam, et ad spem maximam de summa rerum desperatione revocavit.

4. « Audite, omnes populi, et videte dolorem meum. Virgines meæ et juvenes mei abierunt in captivitatem (*Ibid.* 18) ; » sed cognito quod de Valentiniani essent partibus, liberi reverterunt. Militavit hostis barbarus imperatori adolescenti, et suæ obiitus victoriæ, memor fuit imperialis reverentiæ. Laxavit sponte quos ceperat, excusans quod ignorasset Italos. Nos adhuc murum Alpibus addere parabamus : Valentiniani gratia non exspectavit Alpium vallum, fluenta amnium, aggeres nivium, sed Alpes et fluvios supergressa, muro nos sui imperii protexit. Unde prophetici Threni mihi utendum videtur exordio : Quomodo mœret Italia, quæ abundabat gaudiis ? « Plorans ploravit in nocte, et lacrymæ illius in maxillis ejus. Non est qui eam consoletur ab omnibus qui diligunt eam. Omnes qui amant illam, despexerunt eam. Omnis populus ejus ingemiscentes (*Ibid.* 2). »

5. Et quia de Jerusalem dictum est : « Plorans ploravit in nocte ; » et nostra (7) Jerusalem, id est Ecclesia, ploravit in nocte, quoniam qui eam splendidiorem fide sua et devotione faciebat, occubuit. Merito ergo plorans ploravit, et adhuc lacrymæ ejus in maxillis ejus. Ubertatem quidem fletuum solet vultus humescentis declarare infusio, cum lacrymis genæ rorant ; sed quia scriptum est : « Genæ ejus sicut phialæ aromatis gignentes unguentaria, labia ejus lilia distillantia myrrham plenam (*Cant.* v, 13) ; » mystica Ecclesiæ gratia (8) deflentis accipitur, quæ in obitu Valentiniani bonum doloris sui effudit unguentum, et vitam ejus prædicando concelebrat. Cui mors obesse non potuit, eo quod odor prædicationis universorum ore celebrabilis fetorem omnem mortis abolevit.

6. Flet igitur Ecclesia pignus suum, « et lacrymæ ejus in maxillis ejus (*Thren.* I, 2). » Quæ sit maxilla audi : « Qui te percusserit in maxillam, præbe ei et alteram (*Luc.* VI, 29) ; » eo quod in dolore sit patiens, ut pœniteat verberantem. Percussa eras, Ecclesia, in maxilla tua, cum amitteres Gratianum ; præbuisti et alteram, quando tibi Valentinianus ereptus est. Merito tibi non in una maxilla, sed in utraque sunt lacrymæ ; quia pie germanum utrumque deploras. Ploras igitur, Ecclesia, et fletu genæ tuæ velut fluentibus quibusdam stillicidiis pietatis exundant. Quæ sunt istæ genæ Ecclesiæ? De quibus alibi ait Scriptura : « Ut corium malorum granatorum genæ tuæ (*Cant.* VI, 6). » Istæ sunt genæ in quibus solet nitere verecundia, pluchritudo fulgere ; in quibus aut flos juventæ, aut perfectæ ætatis insigne est (9). In obitu igitur fidelium imperatorum quidam fidei pudor, quædam Ecclesiæ verecundia est : et in tam immatura **1176** morte piorum principum omnis Ecclesiæ mœstior pulchritudo est.

7. Plorat Ecclesia in sapientibus suis, qui velut caput Ecclesiæ sunt : « oculi enim sapientis in capite ejus (*Eccle.* II, 14). » Plorat in oculis, hoc est, in suis fidelibus, quia scriptum est : « Oculi tui sicut columbæ, extra taciturnitatem tuam (*Cant.* IV, 1) ; » eo quod videant spiritaliter, et noverint ea, quæ viderint, tacere mysteria. Plorat in sacerdotibus suis, qui sunt sicut genæ Ecclesiæ, in quibus est barba Aaron (*Psal.* CXXXII, 2), hoc est barba sacerdotalis, in quam de capite descendit unguentum. Isti sunt in quibus est pulchritudo Ecclesiæ, in quibus flos ejus gratior, in quibus ætas perfectior : qui velut cortices malorum punicorum decorem foris præferant abstinentia corporali, intus autem commissam sibi plebem diversæ ætatis et sexus foveant sapientia spiritali, objecti quidem sæculo ad injurias, sed interna mysteria dividentes (10). Plorat in virginibus suis, quæ sunt sicut lilia, et lilia myrrha plena, candorem integritatis, et mortificatæ corporalis illecebræ gloriam præferentes.

8. In his ergo fiet, sicut scriptum est : « Viæ Sion lugent, sacerdotes ejus ingemiscunt, virgines ejus abductæ, et ipsa indignatur intra se (*Thren.* I, 4). » Et intra se quidem indignatur, ad Valentinianum autem dicit : « Assumam te, et inducam in domum matris meæ et in secretum ejus quæ concepit me. Potum tibi dabo a vino operosi unguenti (*Cant.* VII, 2), » hoc est, multi operis, multi odoris unguento (11) a fluxu malorum granatorum meorum ; ut bibat vinum quod lætificat cor hominis (*Psal.* CIII, 15), et defluat in eum malorum granatorum fluxus, in quibus multus et diversus est

(6) In ipso flore adolescentiæ necatum fuisse Valentinianum passim testatur Ambrosius, et idem quoque de Gratiano significat non uno loco. Et certe priorem illum anno ætatis vicesimo exstinctum esse auctores conveniunt : hujus autem etsi Fulg. Victor interitum referat ad annum ætatis 38, ibi tamen legendum 28 contendit Baronius ; imo etiam non desunt, qui eumdem cum occubuit, anno 24 majorem fuisse negent. Vide Socratem lib. v, cap. 11 ; Sozomenum lib VII, cap. 13, et alios.

(7) Mss. aliquot, « dictum est : Ploravit. Et nostra, etc. »

(8) Ita mss. plures ac potiores : edit. autem vet. et mss. nonnulli, « mystice Ecclesiæ gratia ; » Rom. edit., « myrrha mystica, » etc.

(9) Barbam ipsam intelligit, ait Nannius, quæ est perfectæ ætatis insigne ; unde postea barbæ Aaronis mentionem facit.

(10) Rom. edit. sola, « sed intus mysteria dividentes. » Observat autem P. Nannius allusionem fieri ad corticem seu cicum malorum granatorum, quo grana intus dividuntur.

(11) Sic omnes mss. a quibus vet. edit. eo tantum recedunt, quod pro *unguento* legunt *unguenti* : at Rom. edit utrumque vocem censuit excludendam.

fructus. Sermo enim multorum sensum, et de diversis Scripturis abundans, sermo angelorum, sermo apostolorum ac prophetarum, quos uno velut corio Ecclesia sancta complectitur, malorum fluxus granatorum.

9. Videns hæc Valentinianus integræ plena gratiæ, respondet : « Misericordiæ Domini quod non defecimus, quia non sunt consummatæ miserationes ejus. Renovabit illas sicut lux matutina (*Thren.* III, 22). » Multi sunt gemitus mei, et cor meum defecit : « Sors mea Dominus, dixi; ideo sustinebo eum. Bonus est Dominus sustinentibus eum, animæ quæ quærit eum. Bonum est sperare in salutare Domini. Bonum est viro cum portaverit jugum grave in juventute sua : sedebit singulariter, et silebit, quia tulit jugum grave (*Ibid.* 24-28). » Et ille quidem se suarum virtutum remuneratione solatur, eo quod in juventute sua labores absorbuit, pericula multa toleravit; jugum maluit grave emendatioris propositi (12), quam molle illud ac plenum deliciarum, vivida mentis (13) cervice portare.

10. Beatus plane qui vel in senectute correxit errorem (14); beatus qui vel sub ictu mortis animum avertit a vitiis. « Beati enim quorum tecta sunt peccata (*Psal.* XXXI, 1), » quia scriptum est : « Desine a malo, et fac bonum, et inhabita in sæculum sæculi (*Psal.* XXXII, 15). » Quincunque ergo **1177** desierit a peccatis, et fuerit ad meliora in quacunque conversus ætate, habebit superiorum indulgentiam peccatorum, quæ fuerit vel pœnitendi confessus affectu, vel corrigendi aversatus ingenio. Sed huic cum plurimis veniæ societas emerendæ; plurimi enim sunt qui se a peccatis et lubrico juventutis in senectute revocare potuerunt (15); rarus autem qui in juventute grave jugum, seria sobrietate portaverit. Hoc est illud jugum, de quo Dominus in Evangelio ait : « Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam; tollite jugum meum super vos (*Matth.* XI, 28, 29). » Si quis ergo antequam gravi oneretur peccatorum sarcina, tulerit jugum in juventute, singulariter sedebit : non cum plurimis conferendus, sed cum illo qui potest dicere : « Quoniam tu singulariter in spe constituisti me (*Psal.* IV, 10). »

11. Sed forte dicas : Quomodo jugum grave dicit Jeremias, cum in Evangelio Dominus dixerit : « Jugum meum suave et onus meum leve est (*Matth.* XI, 29). » Ac primo disce, quia Græcus *jugum* (16) tantummodo posuit, non addidit *grave* Tamen et illud adverte, quia, etsi ita esset in Threnis (*Tren.* III, 27), in Evangelio tamen *jugum suave* dixit, et *onnus leve*, non jugum leve. Potest enim grave jugum Verbi esse, sed suave : grave adolescenti, grave juveni, cujus ætas est florulentior; ut nolit jugo Verbi subjiciendam animi præbere cervicem. Potest et grave Verbi jugum videri propter onera (17) disciplinæ austeritatem correctionis, pondus abstinentiæ restrictionemque lasciviæ; suave tamen esse fructu gratiæ, spe remunerationis æternæ, purioris conscientiæ suavitate. Tamen jugum Verbi suave dixit, onus obedientiæ leve; quoniam ei qui jugum Verbi patienti cervice susceperit, disciplinæ onus grave esse non poterit.

12. Qui ergo tulerit a juventute jugum, singulariter sedebit, et silebit, revelata sibi gaudens divinæ remunerationis æterna mysteria. Aut certe silebit, non opus habens exscusatione peccati, quod matura confessione prævenit, et propera correctione deposuit. Non enim dicitur huic : « Quæ in juventute non congregasti, quomodo invenies in senectute (*Eccli.* XXV 5)? » Potest autem et sic intelligi, quoniam qui cito portaverit jugum Verbi, hoc est, a juventute, non se miscebit cum juvenibus, sed sedebit seorsum et silebit; donec plena se perfectione virtutis erudiat, et magnam **1178** induat animo patientiam : dabitque percutienti maxillam suam, etiam cædis contemnens injuriam (18), ut mandatis obsequatur cœlestibus.

13. Magnum est enim vel abstinere a vitiis juventutis, vel eam in ipso juventutis vestibulo derelinquere, atque ad seriora (19) converti; lubricæ enim et perplexæ sunt viæ juventutis. Denique Salomo ait : « Tria mihi impossibilia sunt intelligere, et quartum quod non cognosco : vestigia aquilæ vo-

(12) Unus mss., « emendationis propositi; » alius, « eminentioris propositi. »

(13) Vet. edit., ac mss. nonnulli, « deliciarum invidia mentis; » Rom. edit., « deliciarum invitamentis; » mss. autem magno numero ut in contextu, paucis exceptis, ubi legitur, « divitiarum mundi mentis cervice, etc. »

(14) Cod. Reg., « surrexit ab errore. »

(15) Cicero in Orat. pro M. Cælio : « Ac multi... summi homines, et clarissimi cives fuerunt, quorum cum adolescentiæ cupiditas deferbuissent, eximiæ virtutes, firmata jam ætate, exstiterunt. » Ad quæ verba spectasse Ambrosium non temere dixeris.

(16) Non ex hoc solo loco, sed ex aliis pluribus cognoscere est Ambrosium varias Scripturæ versiones consulere solitum. Certe quidem habetur tantum, apud LXX : Ἀγαθὸν ἀνδρὶ ὅταν ἄρῃ ζυγὸν, etc.; sed vocem *grave* admittunt vulgo Patres Latini, ut puta Hilarius Enarr. in psal. CXVIII, lit. *Beth*, et Cassiodorus in eumdem psal. vers. 147, quod videtur imitatus ab Ambrosio, serm. 9 in hunc ipsum psal., ubi eadem habet. Nobilius distinctionem inter propheticum illud jugum atque evangelicum ab Ambrosio hic propositum referens: « Quomodo jugum grave..... dixerit Dominus : Jugum meum suave, etc. » subjungit : « Interpres Theodoret. quia tollit super se ipsum jugum grave. »

(17) Omnes edit., « videri præ pondere (in edit. Rom., *præ* eliditur) disciplinæ, austeritate, etc. ; » omnes mss. e contrario, ut in corpore.

(18) Omnes edit.; contentus injuria; » mss. nonnulli, « contenta injuria, » plures ac probatiores, « contemnens injuriam. »

(19) Ita mss. uno et altero excepto, ubi habetur « ad superiora : » contra vero edit. omnes efferunt, « ad saniora. » Quæ quidem lectio etsi usitatior videatur, licet tamen dicere « ad seriora » sin minus pro « ad magis seria, » saltem pro « ad magis sera, » intellige « studia senectutis. »

lantis, et vias serpentis in petra, et semitas navis navigantis, et vias viri in juventute (*Prov.* xxx, 18, 19). » David autem ait : « Delicta juventutis meæ et ignorantiæ meæ ne memineris (*Psal.* xxiv, 7). » Juvenis enim non solum fragilitate lubricæ ætatis prolabitur, verum etiam ignorantia cœlestium mandatorum plerumque delinquit : cito autem meretur veniam, qui prætendit ignorantiam. Propheta itaque dicit : « Delicta juventutis meæ et ignorantiæ meæ ne memineris. » Non dicit : Delicta senectutis meæ et scientiæ meæ ne memineris; sed quasi propheta, qui cito correxerit et emendaverit vitia juventutis, ætatem ignorantiamque prætendit.

14. Valentinianus quoque etiam in delicto Prophetæ similis ait : « Delicta adolescentiæ et ignorantiæ meæ ne memineris. » Nec solum dixit, sed etiam ante correxit errorem, quam disceret esse lapsum alicujus erroris. Itaque dicit : Correctionem juventutis meæ ne memineris. Error in pluribus est, in paucis correctio.

15. Et quid jam de aliis dicam, qui etiam ludo juventutis putaverit abstinendum, resecandam ætatis licentiam (20), severitatis publicæ duritiem molliendam, lenitatem senectutis in alienis annis deferendam ei, qui in periculum convicti criminis vocaretur ? Ferebatur primo ludis circensibus delectari : sic istud abstersit, ut ne solemnibus quidem principum natalibus, vel imperialis honoris gratia circenses putaret esse celebrandos (21). Aiebant aliqui ferarum cum venationibus occupari, atque ab

A actibus publicis intentionem ejus adduci : omnes feras uno momento jussit interfici.

16. Audire in consistorio negotia, et Danielis spiritu, in quibus dubitarent senes, vel personæ alicujus contuitu ducerentur, congruam vero adolescentem videres senilemque ferre sententiam (22). Jactabant invidi, quod præmature prandium peteret : cœpit ita frequentare jejunium, ut plerumque ipse impransus **1179** convivium solemne suis comitibus exhiberet : quo et religioni sacræ satisfaceret (23) et principis humanitati (24).

17. Scenicæ cujusdam forma ac decore deperire Romæ adolescentes nobiles nuntiabatur : jussit eam ad comitatum venire. Missus pretio depravatus, sine mandati effectu rediit : alterum misit, ne

B voluisse emendare vitia adolescentum, et non potuisse videretur. Datus est obtrectandi aliquibus locus ; deductam tamen nunquam aut spectavit (25), aut vidit. Postea redire præcepit ; ut et omnes agnoscerent irritum ejus non esse mandatum, et adolescentes doceret ab amore mulieris temperare, quam ipse qui potuit habere in potestate, despexerat. Et hæc fecit, cum adhuc non haberet uxorem, et tamen exhiberet sui tanquam vinctus conjugio castitatem. Quis tam dominus servi, quam ille sui corporis fuit? Quis tam aliorum arbiter, quam ille suæ censor ætatis ?

18. Quid de pietate ejus loquar? qui cum homines nobili ortos genere, et locupleti prosapia (26), quæ cito movere invidiam solet, regiæ cupiditatis

C accusator urgeret, præfectus insisteret, respondit ut

(20) Mss. aliquot, « ætatis lætitiam. » Et hic etiam non pauca sunt, quæ alludere ad citatam Ciceronis orationem existimamus.

(21) Ex hoc loco deprehenditur Philostorgii adversus hunc principem iniquus animus; is enim de illo agens lib. xi, ita loquitur : « Cum ursis ac leonibus uteretur, annum agens vicesimum, vita simul atque imperio, et ferarum venationibus privatus est. » Sed quod evidentius signum emendationis edere potuit Valentinianus, quam quod solemnioribus etiam diebus hujusmodi abstinuerit spectaculis et feras ipsas, quas ex Africa remotioribusque regionibus adduci consuevisse in lib. ii *Officiorum*, cap. 21, num. 109 observatum est, interfici jusseriit ?

(22) Rom. edit., « negotia etiam in quibus..... ducerentur, ut Danielis spiritu adolescentum videres senilem ferre sententiam ; » vet autem edit. ac mss. nobiscum conveniunt, nisi quod in paucis tantum mss. invenitur particula *que* post τὸ *senilem*.

(23) Jejunium hoc erat quidem ecclesiasticum, et non mere voluntarium, cum subjiciatur infra : « Quo et religioni sacræ satisfaceret; » non tamen liberum erat imperatori ejusdem jejunii diebus convivia ducibus suis solemni more exhiberi solita non præbere; maxime cum inter eosdem duces plurimi adhuc ethnicam sequerentur religionem.

(24) Mss. non pauci, « et princeps (unus , *et ne princeps*) humanitatis, scenicæ alicujus forma, et decore deperiret. Romæ adolescens nobilis nuntiabatur, jussit, etc. » Minus commode. Extat porro in Cod. Theod. lex. *De scinicis* anni 389, qua prohibet idem hic Valentinianus *Thymelicam*, id est, scenicam mulierem, quæ modos et saltationes facit in thymele quæ orchestræ pars erat, *ex Urbe abduci*. Hanc legem hortatu Ambrosii datam autumat Godefredus, nec male ad hanc referri historiam.

(25) « Aut spectavit, » nempe in scena : « aut vidit; » privatim videlicet.

(26) Mss. aliquot. « locupletes prosapia. » Sed hoc loco gravius discrimen in distinctione membrorum, quam in vocibus. Etenim omnes edit. sic interpungunt consequentia, « quæ cito movere invidiam solet regiæ cupiditatis, accusator urgeret, etc. ; mss. vero ita distinguunt, « quæ cito movere invidiam solet, regiæ cupiditatis, accusator urgeret, etc. » Evidens sane est hunc ultimum sensum multo præstare; in priori enim crimen sive accusationis caput non exprimitur, secus vero in posteriori, nimirum accusatio « regiæ cupi-

D ditatis, » hoc est, affectati throni ac regii nominis. Quod porro negabat imperator passurum se esse, ut quidquam cruentum « diebus sanctis statueretur, » extra controversiam est paschales ferias hic designari, quæ hoc nomine propter festi præcellentiam appellabantur. Ambrosius de illis ita loquitur, epist. 20, num. 6 : « Itaque sanctis diebus hebdomadis ultimæ, quibus solebant debitorum laxari vincula, etc. » Veneratio autem horum dierum hic in Valentiniano erat eo laudabilior, quod non modo lege 3 *de Indulg. crim.* a Valentiniano seniore lata, quæ in hoc festo variorum scelerum sontes solvi jubebat, rei majestatis excipiebantur; verum etiam tribus aliis legibus, quas hic ipse Valentinianus noster annis 381, 384 et 385 promulgavit.

nihil cruentum sanctis præsertim diebus statueretur. Et cum post aliquot dies accusatoris legeretur libellus, calumniam pronuntiavit (27), accusatum libere, donec præfectus cognosceret, observare jussit. Neque ante aut postea quisquam tanti criminis sub adolescente imperatore formidavit invidiam. Risit adolescens, quod robusti metuunt imperatores.

19. Miserat propter recuperanda templorum jura, sacerdotiorum profana (28) privilegia, cultus sacrorum suorum, Roma legatos, et, quod est gravius, senatus nomine nitebantur. Et cum universi qui in consistorio aderant, Christiani pariter atque gentiles, dicerent esse reddenda, solus velut Daniel excitato in se Dei Spiritu (*Dan.* XIII, 45), arguebat perfidiæ Christianos, gentilibus obviabat dicens: Quod pius frater eripuit, quomodo a me putatis esse reddendum? cum in eo et religio lædatur et frater, a quo se nollet pietate superari.

1180 20. Et cum paterno conveniretur exemplo, quod sub patre suo ea nullus abstulerat, respondit: Patrem meum laudatis, quia non abstulit: nec ego abstuli. Numquid pater meus reddidit, ut me debere reddere postuletis? Postremo etiamsi pater reddidisset, frater abstulerat, imitatorem in ea parte fratris esse me mallem. Aut numquid meus pater augustus fuit, et frater non fuit? Par utrique debetur reverentia, et par utriusque est circa rempublicam gratia. Utrumque imitabor: ut et non reddam quod pater reddere non potuit; quia nullus abstulerat: et servem quod a fratre est constitutum. Postulet parens Roma alia quæcunque desiderat: debeo affectum parenti, sed magis obsequium debeo salutis auctori.

21. Quid de amore provincialium loquar, vel quo eos ipse complectebatur, vel qui ab iis consultori suo rependebatur, quibus nihil unquam

A indici passus est? Præterita, inquit, non queunt solvere, nova poterunt sustinere? Ex hoc laudant provinciæ Julianum (29): et ille quidem in robusta ætate, iste in processu adolescentiæ; ille plurima reperit, et exhausit omnia; iste nihil invenit, et omnibus abundavit.

22. Audivit in Transalpinis partibus positus, ad Italiæ fines barbaros propinquasse: sollicitus ne alieno hoste suum regnum attentaretur, venire properabat, cupiens dimittere Gallicana otia, et pericula nostra suscipere.

23. Hæc mihi cum aliis communia. Illa privata, quod sæpe me appellabat absentem, et a me initiandum (30) se sacris mysteriis præferebat. Quin etiam cum rumor quidam ad Viennensem pertu-

B lisset urbem, quod invitandi ejus ad Italiam gratia eo pergerem; quam gaudebat, quam gratulabatur me sibi optato adfore! Mora ei adventus mei prolixior videbatur. Atque utinam adventum ipsius nullus prævenisset nuntius!

24. Jam promiseram me profecturum, respondens vel honoratis petentibus (31), vel præfecto, ut tranquillitati Italiæ consuleretur, me sicut superfluo ingerere non possem propter 1181 verecundiam, ita necessitatibus non defuturum. Confirmatum hoc erat: ecce postridie (32) litteræ de instruendis mansionibus, invectio ornamentorum regalium, aliaque ejusmodi quæ ingressurum iter imperatorem significarent. Quibus rebus ab ipsis a quibus fuerant postulata, intermissa legatio

C est.

25. Reus mihi videbar speratæ meæ præsentiæ nec impletæ: sed utinam viventi tibi hunc deberem reatum! Excusarem quod nulla tua audissem pericula, nullas tuas accepissem litteras, quod non potuissem propriis animalibus occurrere, etiamsi iter ingressus essem. Itaque securus ve-

(27) Rom. edit. cum superior. edit., « calumniam pronuntiaturus; » at sequenti versu eadem sola, « observari jussit: » mss. autem utrobique ut nos in textu.

(28) Mss. nonnulli, « sacerdotum jura. » Duobus porro diversis temporibus gentiles religionum suarum restitutionem a Valentiniano juniore postulaverunt, anno scilicet 384, quo præfectus Romæ Symmachus erat, cujus Relationi Ambrosius epistola 17 et 18 respondit. Cum autem tum temporis nihil impetrassent, occasionem, ut autumabant, commodiorem nacti, reduce nimirum Constantinopolim Theodosio, et Valentiniano in Galliis ab Arbogaste in servitutem propemodum redacto, priorem suum conatum, sed affectu irrito, iteraverunt. De hac ultima petitione loquitur hoc loco sanctus præsul, quam paulo ante obitum hujus principis ei oblatam infra significat. Utramque autem egregie distinguit epist. 57, ad Eugenium, unde Paulini error detegitur ad legationem Cæsari in Gallias missam duos Ambrosianos libellos referentis, ut ad eamdem epistolam observavimus. Quod vero priorem relationem hic silentio Ambrosius præterit, et modestiæ causa facit, ne se ipse laudare videretur, et honoris in Valentinianum, ad quem secundæ repulsionis gloria redibat universa.

(29) Julianum Apostatam intellige, a quo nonnulla provincialibus remissa discimus ex lege 11 *de Immunit conc.*, lege 1 *de Indulg. debit.*, et lege item 1 *de Auro Coron.* Ejusdem principis liberalitatem ethnici scriptores mirum quantum efferunt. Adisis Libanium et Mamertinum in ejus Orat. panegyr. et Ammianum lib. XXV *Hist.*, cap. 4, quem locum cum iis quæ lib. XVI, cap. 5, idem dixerat, ægre conciliari fatetur Valesius.

D (30) Vet. edit. cum parte mss., « et a me initiatum. » Rom. cum alia parte, « et a me initiandum: » quod potius habendum sequentia plane persuadent: quibus etiam addere licet, quæ ad Theodosium epist. 53, num. 2, scribit vir sanctus.

(31) Quinam dicantur honorati, explicatum est ad lib. II *Offic.* cap. 29, num. 150. Quod autem subdit se ab adeundo imperatore verecundia revocari, plane congruit cum epist. 1, ad Gratian. num. 1.

(32) Mss. non pauci: « Ecce post triduum. » Continuo vero post « instruendis mansionibus, » quarum hic fit mentio, nihil aliud significatur, quam publica quædam diversoria, quæ principibus iter facturis, rectoribus, atque adeo militibus ipsis, præparabantur, cum proficiscerentur in expeditionem. Vide Cassiodorum lib. XII *Variar.*, epist. 18 et 19.

niæ, dum dies subduco, adventus tui iter lego; ecce rescriptum (33) accipio, ut sine mora pergendum putarem, eo quod vadem fidei tuæ habere me apud comitem tuum velles. Num restiti? num moratus sum? Additur eo ut properarem ocius, nec arbitrarer causam itineris mei synodum Gallorum esse episcoporum, propter quorum frequentes dissensione crebros me excusaveram (33*); sed ut ipse baptizaretur.

26. In ipso agressu gestarum jam rerum indicia potui cognoscere, sed properandi studio nihil advertere poteram. Jam superabam Alpium juga, et ecce nuntius amarus mihi et omnibus de tanti morte imperatoris. Reflexi iter, et fletibus meis lavi. Quibus ego votis omnium proficiscebar? quo gemitu omnium revertebar? non enim imperatorem sibi, sed salutem ereptam putabant. Quanto ipse angebar dolore? primum quod tantus princeps, quod dulce pignus meum, quod ita mei cupidissimus occidisset. Quos ego æstus ejus illo biduo fuisse comperi, quod litteris quas ad me miserat, supervixit? Vespori profectus est silentiarius (34), testio die mane quærebat, jamne remeasset, jamne venirem: ita sibi salutem quamdam venturam arbitrabatur?

27. O juvenis optime, utinam te viventem invenire potuissem, utinam te dilatio aliqua **1182** meo reservasset adventui! Nihil de aliqua mei virtute polliceor, nihil de ingenio atque prudentia: sed quanta ego cura inter te et comitem tuum, quanta sedulitate concordiam et gratiam refudissem? Quam me ipsum pro tua obtulissem fide, quam in me ipsum eos recepissem, quibus (35) ille se timere dicebat? Certe si comes non esset inflexus, tecum remansissem. Præsumebam de te, quod ipse me audires, si pro te non esse auditum videres.

28. Multa habueram, quæ tenerem; nunc nihil habeo præter lacrymas et fletus. Quotidie mihi major ad dolorem es, crescis ad gemitum. Omnes quanti me faceris protestantur (36): omnes absentiam meam causam tuæ mortis appellant. Sed non sum Elias, non sum propheta, ut potuerim futura cognoscere: sed sum vox clamantis in gemitu, quo possim deflere præterita. Quid enim habeo quod melius faciam, quam ut tibi lacrymas pro tanto tuo in me affectu rependam? Ego te suscepi parvulum, cum legatus ad hostem tuum pergerem (37): ego Justinæ maternis traditum manibus amplexus sum: ego tuus iterum legatus repetivi Gallias, et mihi dulce illud officium fuit pro salute tua primo, deinde pro pace atque pietate, qua fraternas reliquias postulabas: nondum pro te securus, et jam pro fraternæ sepulturæ honore sollicitus.

29. Sed revertamur ad Threnos, et ipsa doloris ingrediamur viscera: « Quid testabor, inquit, tibi, aut quid assimilabo tibi, filia Jerusalem? Quis salvam te faciet, et quis consolabitur te, virgo filia Sion? quia magna facta est super te contritio tua. Quis sanabit te (*Thren.* II, 13)? » Quis autem me consolabitur a quo alii petunt consolationis officium? « Implevit me amaritudine, inebriavit me felle (*Thren.* III, 5). Ventrem meum doleo, ventrem meum doleo (*Jerem.* IV, 19), » ut prophetico utar eloquio: quoniam quem in Evangelio eram generaturus, amisi.

30. Sed ille non amisit gratiam (38), quam popo-

(33) Ad id quod hic legimus, « rescriptum accipio, » referenda sunt illa ex epist. 53, n. 2, « ut a me baptismate initiaretur, scribendum arbitratus est; » unde haud mediocriter probabile est non de rescripto proprie dicto intelligendum, sed de litteris ipsa Valentiniani manu exaratis, cujusmodi epistolam a Gratiano se accepisse Ambrosius testatur epist. 1, num. 3. In epistola porro 53, nulla causa cur sancti viri adventum imperator expeteret, affertur, præterquam illius baptizandi: at in hoc epicedio præmittitur altera, nimirum ut vadem ageret Ambrosius pro imperatore apud Arbogastem. Certe occultæ illius offensiones in professas inimicitias eruperant, ut Gregorius Turon. ex Sev. Alexandro scriptore synchrono tradit lib. II *Histor.* cap. 10, Zosimus lib. IV, et Philostorgius lib. XI, cap. 1. Nullum autem ad reconciliandos Cæsaris et comitis animos præsule nostro magis idoneum esse potuisse ex iis patet, quibus quanto in pretio apud eumdem comitem Ambrosius esset, in hujus Vita narrat Paulinus.

(33*) Constat quidem dissensiones illas materiem fidei neutiquam spectasse; nunquam enim Ambrosius tanto illius defendendæ ardore semper flagrans, præsentiam suam synodis hujuscemodi subtraxisset: sed illæ vel contentiones fuerunt inter Arelatensem ac Viennensem antistites exortæ, ut censet Quesnellus Dissert. pro S. Hilar. Arelat., vel motus quidem eorum occasione, qui cum Ithacianis communicaverant, excitati: qua de re diximus in *Annotatis ad epist.* 34 et epist. 26.

(34) Multæ leges quæ ad silentiarios pertineant, in Cod. Theod. exstant tit *de Decurion. et Silent.* Horum officium erat, dum imperator in consistorio esset, aut cum suis exterisve consilium haberet, ad fores excubare. Sed ex eorum schola nonnunquam deligebantur, qui principis ferrent imperata, ut cum ex hoc loco, tum ex Philostorgii lib. VII, cap. 7, cognoscere est. De iisdem agit Bulengerus lib. III *De imperat. Rom.* cap. 10.

(35) Ita vet. edit. et omnes ms.; at Rom. edit. præmisit præpositionem *a* voci *quibus*, unde sensus officitur omnino contrarius. Veteri enim lectione significatur Arbogastem timorem prætendisse, ne quibusdam suarum partium periculum crearetur ab imperatore; Romana vero lectione exprimitur eumdem Comitem sibi ipsi ab aliquibus imperialibus ministris vim aut insidias pertimuisse.

(36) Mss. non pauci, « ad dolorem crescis ac gemitum. Omnes quanta mihi feceris protestantur. »

(37) Duas legationes ab Ambrosio ad Maximum constat esse susceptas, de quibus agit pluribus epistolarum suarum locis sanctus antistes. Videsis epistolam 20, num. 23: epistolam, 21, num. 20, et epistolam 24 cum nostris ad eam observatiunculis.

(38) Non alius forsitan e catholicis Patribus absolutam accipiendi baptismatis necessitatem magis astruit quam Ambrosius variis locis, sed potissimum lib. II *de Abraham* cap. 11, num 84; serm. 2 *in Psal.* CXVIII, num. 14, et lib. *De mysteriis.*

scit, qui mihi in sermone, quo utebar ad **1183** plebem, hodie resurrexit. Nam cum in tractatum incidissem propositæ lectionis (39), quod populus pauper benediceret Deum; quærere cœpi quis esset hic populus, et distinguere quod esset populus, alter dives, alter pauper: dives Judæorum, pauper Ecclesiæ : dives ille eloquiis sibi creditis, iste pauper aliena eloquia mutuatus. Merito pauper? quia congregatus a paupere est, illo videlicet, qui pauper factus est, cum dives esset, ut nos ejus inopia ditaremur: exinanivit enim se, ut omnes repleret (*II Cor.* VIII, 9).

31. Sed quomodo pauper qui habeat æternitatis divitias et plenitudinem divinitatis? Denique in carne erat, et dicebat : « Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis (*Matth.* XXVI, 64). » Et alibi ad Petrum dicit : « Tibi dabo claves regni cœlorum (*Matth.* XVI, 19). » Hic ergo pauper, qui regnum cœleste donabat? Sed audi quomodo pauper : « Tollite, inquit, jugum meum super vos, quia mitis sum, et humilis corde (*Matth.* XI, 29). » Ideo et populus ejus pauper est, non indigentia, quem divite illo populo video ditiorem; non solum enim oracula prophetarum, sed etiam apostolorum meruit divino fusa Spiritu habere præcepta.

32. Non ergo inopia pauper, sed pauper spiritu, cui dictum est : « Beati pauperes spiritu : ipsorum est enim regnum cœlorum (*Matth.* V, 3). » Vere beati pauperes, qui acceperunt quod divites non habebant. Ex hoc numero est ille propheticus pauper, de quo scriptum est : « Iste pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum (*Psal.* XXXIII, 7). » Ex hoc populo ille, qui ait : « Argentum et aurum non habeo, sed quod habeo, hoc do tibi: In nomine Jesu Nazareni surge et ambula (*Act.* III, 6). » Ille ergo pauper auctor populi pauperis (40) dicit : « Deus, laudem meam ne tacueris, quoniam os peccatoris et os dolosi super me apertum est. Locuti sunt super me lingua dolosa, et sermonibus odii circumdederunt me, et expugnaverunt me gratis. Pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi : ego autem orabam (*Psal.* CVIII, 2-4). Bonum scutum oratio, quo omnia adversarii ignita spicula repelluntur (*Ephes.* VI, 16). Orabat ergo Dominus Jesus, et ejus imitator Valentinianus orabat.

33. Sed forte dicatur : Quid ei profuit sua oratio? Ecce in primo vitæ occidit cursu. De celeritate mortis, non de genere loquor; non enim accusationis voce utor, sed doloris. Sed etiam Dominus orabat, et crucifixus est; hoc enim orabat ut peccatum mundi tolleret. Audiamus ergo quid oret Christi discipulus : utique quod magister docuit. Docuit autem ut vigilemus et oremus, ne ingrediamur in tentationem, hoc est, ne incidamus in peccatum. Hæc est enim tentatio Christiani, si in suæ animæ periculum prolabatur; mortem autem timere non est perfectionis.

34. Rogare autem quis debet et pro inimicis suis, orare etiam pro persequentibus, sicut Dominus orabat, dicens : « Pater, dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt (*Luc.* XXIII, 34). » Vide clementiam magnam. **1184** Illi suum persequebantur auctorem, ipse adversariis etiam gravia peccata donabat; quin etiam ignorantiæ velamine excusabat admissum, dicens : « Quia nesciunt quid faciunt; nam si scirent. Dominum non persequerentur suum, in cujus potestate ac jure salutem esse suam arbitrarentur. Et quia non sola Christi persecutores ejus erant morte contenti, addebant maledicta atque convicia, ut ait ipse : « Maledicent ipsi, et tu benedices (*Psal.* CVIII, 38.) » Docuit nos quod timere maledicta persequentium minime debeamus, cum habeamus benedictionis auctorem : nec movere nos convicia debeant, ubi præsul est, qui possit auferre maledicta.

35. Quid illud quod mori non timuit? Imo pro omnibus se obtulit dicens quod frustra innoxii in invidiam vocarentur (41), quod frustra propter se alii periclitarentur : sibique potius mortem optabat, ne ipse aliis causa mortis esset. Hoc est illud evangelicum Domini in ipsa sui captione dicentis : « Si me quæritis, sinite hos abire (*Joan.* XVIII, 8). » Occidit itaque pro omnibus quos diligebat, pro quo amici sui parum putabant, si omnes perirent.

36. Advertimus quem circa amicos suos habuerit animum, quem erga germanas suas habuerit affectum consideremus (42). In ipsis requiescebat,

cap. 4, num. 20. Verum omnia illa testimonia sic accipi debere, ut baptismus, quem dicunt in voto, cum baptismus in aqua haberi nequit, ad salutem sufficere minime negetur, planum faciunt quæ hic et infra de eodem baptismi voto traduntur. Innocentius tertius pont. max. epistola Cremonensi episcopo scripta sincerum ejusdem sacramenti desiderium, cum ipsum in re accipere non licet, salutem afferre doctoris nostri testimonio confirmat : quam opinionem tum ejusdem Ambrosii, tum Augustini auctoritate amplecti se dicit Bernardus tractatu ad Hugonem Victorinum. Denique hunc ipsum orationis hujusce locum in memoratæ sententiæ confirmationem communiter citant Hugo Vict. *De sacram baptism.* cap. 5, beatus Thomas II p., q. 68, a. 2; Magister Sent. in IV, dist. 4, § *Sunt et alii*, et post eos vulgus scholasticorum.

(39) Adverte, lector, quanto studio verbi divini prædicationi incumbere solebat sanctus antistes, quandoquidem quo die funebrem imperatoris orationem habiturus erat, Evangelium prius populo interpretari non omiserit. Sed a nobis jam alibi observatum est, eum quandoque eodem die semel et iterum e suggestu verba fecisse.

(40) Nonnulli mss., « actor populi pauperis. »

(41) Hinc intelligas Arbogastem quosdam ex amicis Valentiniani ad necem poposcisse tanquam sibi infensos, et forte illud est quod movit editores Romanos, ut supra num. 27 reponerent, « a quibus ille se timere dicebat, » sicut ibidem observatum est.

(42) Valentiniano sorores tres fuisse reperiuntur *Justa*, *Grata* et *Galla*. Cum autem hæc ultima, quæ nupserat Theodosio, jam defuncta esset, re-

in ipsis se consolabatur, in ipsis relaxabat animum, A et fessa curis corda mulcebat. Rogabat eas ut, si quo pueritiæ suæ lapsu, si sermone aliquo offensæ a fratre viderentur, ignoscerent, veniam sibi a Domino Deo deprecarentur. Manus, capita sororibus osculabatur, immemor imperii, memor germanitatis : et quanto magis aliis potestatis jure præstaret, hoc se magis humilem sororibus exhibebat. Rogabat ut non meminissent injuriæ, meminissent gratiæ.

37. Acciderat ut quoddam de earum possessione audiret negotium; tantus enim erat; ut etiam in causa sororum æquus forte arbiter a provincialibus æstimaretur : quod etsi circa sanctas necessitudines suas charitate propenderet, tamen pietatem suam justitia temperaret. Audivit negotium non B de jure, sed de possessione prædii. Hinc pietas pro sororibus, inde misericordia pro orphani causa certabat, ut pro eo apud ipsas interveniret sorores. Remisit ad judicem publicum negotium, ne aut jus aut pietatem læderet. Privatim tamen, quantum ex proposito nobilium puellarum advertimus, pium sanctis sororibus impressit affectum, ut concedendi prædii voluntatem haberent, indicium darent. Veræ dignæ tanto fratre germanæ, quæ id quod mater (43) sibi reliquerat, mallent de suo potius jure laxare, quam fratrem in sua causa verecundiam sustinere.

38. Hæc est vobis, sanctæ animæ, hæreditas pretiosior fraternæ laudis et gloriæ, his vos pius C frater nobiliores et ditiores reddidit, qui 1185 caput vestrum non gemmis onerabat, sed osculis : manus vestras non tam regalibus ambiebat insignibus, quam imperatorio ore lambebat. In vestræ fructu præsentiæ omne ponebat solatium, ut nec ipsam nimie desideraret uxorem. Ideo nuptias differebat, quia plus cum (44) vestræ gratiæ pascebat affectus. Hæc vobis desiderio amplius, quam dolori sint, ut fraterna gloria plus reficiat mentem, quam dolor torqueat. Pascunt frequenter et lacrymæ, et mentem allevant : fletus refrigerant pectus, et mœstum solantur affectum.

39. Durum quidem funus videtis, sed stabat et sancta Maria juxta crucem Filii, et spectabat Virgo sui unigeniti passionem. Stantem illam lego, flentem D non lego. Unde dixit ei Filius : « Mulier, ecce filius tuus. Et discipulo dixit : Ecce mater tua (*Joan.* XIX, 26, 27); » hæreditatem illis charitatis suæ et gratiæ derelinquens. In quo vobis, pia pignora, quoniam fratrem vestrum servare propter mea peccata non merui, affectum paternum exhibere desidero. Illum intueor in vobis, illum teneo, illum puto esse mihi præsentem, imo utrumque germanum (45), quos velut oculos mihi effossos arbitror. Felicius episcopos persequuntur imperatores, quam diligunt. Quanto mihi beatius Maximus minabatur? In illius odio laus erat, in horum amore supplicii feralis (46) hæreditas. Utinam, filii, pro vobis liquisset hunc spiritum fundere! Compendium doloris inveneram, et gloriosius mihi fuerat pro tantis obire pignoribus.

40. Sed ad vestram, sanctæ filiæ, consolationem revertar, quamvis rerum gestarum acerbitas vim omnem consolationis absorbeat. Quæ si brevis sit, nihil affert quo mœstum affectum demulceat : sin prolixior, longiorem affert admonitionem doloris. Quo enim prolixior fueris, hoc magis in consolando afficies eum quem consolari velis, et diutius mœrorem ejus tenebis.

41. Non igitur velut penicillo (47) quodam sermonis mei vestras abstergam lacrymas, neque enim id facere vellem, etiamsi possem : est enim piis affectibus quædam etiam flendi voluptas, et plerumque gravis lacrymis evaporat dolor. Sed id postulo, re vel infixum pectori vestro fratrem duris gemitibus revellatis (48), vel avertatis planctibus, vel requiescentem excitetis. Ille vobis maneat in corde, ille vivat in pectore, ille amplexibus piis hæreat, ut solebat; ille fraterna oscula premat, ille semper in oculis sit, semper in osculis, semper in alloquiis, semper in mentibus : ille jam talis, ut ei nihil timeatis sicut ante. Obliviscamini ejus ærumnam, teneatis gratiam. Ille vobis auxiliaturus speretur, ille noctibus 1186 præsul assistat, illum a vobis jam nec somnus excludat. Propter ipsum delectet quies, ut vobis gratior revertatur. In vobis est, filiæ, ut fratrem vobis jam nemo possit auferre.

42. Sed corpus ejus tenere desideratis, tumulum circumfusæ tenetis. Ille tumulus fratris vobis habitatio sit, ille sit aula palatii, in quo chara vobis membra requiescent.

43. Quod si me ad illum revocatis dolorem, quod cito excessit e vita : nec ego abnuo immatura obisse ætate, quem nostræ vitæ temporibus

linquitur priores tantum duas huic orationi interfuisse, quas perpetuæ virginitatis servasse propositum ad epist. 53 annotavimus.

(43) Omnes edit., « quæ ei quod materi » mss. vero melius, « quæ id quod mater. »

(44) Omnes edit. et mss. aliquot, « quia pius eum; » reliqui mss., « quia plus eum. »

(45) Gratianum et Valentinianum, in quos amorem suum, qualibet occasione nata, significare non prætermittit. Quod autem ad minas Maximi, quarum continuo post mentio habetur, adeunda est epist. 24 ad Valentinianum hunc destinata.

(46) « Supplicii feralis, » id est funebris, inquit Nannius. Feralis hic non a fera dicitur, sed a feriis, id est, inferiis mortuorum. Est autem hic feralis hæreditas, idem quod exsequialis; quæcunque enim ad mortuos pertinent, feralia dicuntur. Ita ille.

(47) Penicillus etsi proprie ex peniculis, hoc est, caudis animalium constet, quibus pictores inducendis coloribus utuntur, non tamen infrequens est eos pro spongiis usurpari, quomodo in *Eunucho* Terent. actu IV, sc. 7. Sic P. Nannius.

(48) Ita omnes ms.; omnes vero edit., « duris gemitibus relevetis; absurdo sensu. Quid enim est, duris gemitibus relevari?

cuperemus, ut de nostris annis viveret (49), A gi non potuit suis.

ied quæro utrum aliquis sit post mortem , an nullus? Si est, vivit; imo quia est, n fruitur æterna. Quomodo enim non habet ı, cujus anima vivit, et viget, et remeabit ›us; et faciet illud, cum refusa fuerit, revi-? Clamat Apostolus: « Nolumus vos igno-'atres, de dormientibus, ut non tristes si-ut et cæteri qui spem non habent. Nam si as quod Jesus mortuus est, et resurrexit: eus illos qui dormierunt per Jesum, addu-ı eo (*I Thess.* IV, 12, 13). » Manet ergo eos ıos manet resurrectio.

Quod si gentes, quæ spem resurrectionis bent, hoc uno se consolantur, quod dicant B ullus post mortem sensus sit defunctorum per hoc nullus remaneat sensus doloris: magis nos consolationem recipere debe-uia mors metuenda non sit, eo quod finis ıatorum: vita autem desperanda non sit, surrectione reparatur? Job quoque docet ırtem timendam, et potius optandam piis, : « Utinam in inferno me custodires, et deres me, donec mitigetur ira tua, et cons-nihi tempus, in quo memor sis mei. Si enim s fuerit homo, vivet. Consummans dies vi-ɜ sustinebo (51), donec iterum fiam. Tunc ı, et ego tibi obediam: opera autem ma-uarum ne despicias (*Job.* XIV, 13-15). »

Esto tamen, dolendum sit quod primæva C ætate; gratulandum tamen quod virtutum iis veteranus decesserit. Tanta enim fuit ıtio vitæ ejus in illo omnibus lubrico ado-iæ tempore, tanta laus morum ejus, ut om-ɜmoriam doloris obducat. Quod enim obiit, ıtis est: quod talis fuit, admirationis. Quam uisset respublica (52), si eum diutius ser-otuisset! Sed quia vita sanctorum non hic s est, sed in cœlo (justis *enim* (*Philipp.* I, *vivere Christus, et mori lucrum, quia dis-cum Christo esse multo melius*), dolendum d nobis cito raptus sit, consolandum quod ora transierit.

7 47. Denique David moriturum filium fle-ırtuum non dolebat (*II Reg.* XII, 20-23). Fle- D bat ne sibi eriperetur, sed flere desivit ereptum, quem sciebat esse cum Christo. Et ut scias verum esse quod assero, incestum Ammon filium flevit occisum (*II Reg.* XIII, 36), parricidam Abessalon doluit interemptum dicens: « Filius meus Abessalon, filius meus Abessalon (*II Reg.* XVIII, 33), » innocentem filium non putavit esse lugendum, quia illos sibi periisse pro scelere, hunc pro innocentia credidit esse victurum.

48. Nihil ergo habetis quod gravissime doleatis in fratre: homo natus est, humanæ fuit obnoxius fragilitati (53). Nemo se redemit a morte, non dives, non ipsi reges; imo ipsi gravioribus subjacent. Job dixit: « Numerati anni dati sunt potenti, timor autem ejus in auribus ejus; quando videtur habere pacem, tunc veniet ejus eversio (*Job.* XV, 20-23). » Vobis quoque ipsis tam acerba incidisse patienter ferre debetis, quæ videtis vobis communia esse cum sanctis. Etiam David amissis filiis destitutus est: optasset illos tales obire, qualis vobis frater ereptus est: ille crimina doluit, non exitum filiorum.

49. Sed esto, fuerit ingemiscendum. Quousque luctus tempora protrahuntur? Duorum mensium curricula in fraterni funeris quotidiano clausistis amplexu. Sola in Scripturis Jephte filia fletus sui tempora postulavit, cognito quod pater ejus profecturus ad prælium voverat, quia id rerum potitus offerret Domino, quod sibi primum occurreret. Post victoriam revertenti occurrit filia, ignara pietatis (54), ignara promissi. Vidit eam, et ingemuit pater, dicens: « Heu me, filia, impedisti me, in stimulum doloris facta es mihi. Ego enim aperui os meum de te ad Dominum, et non potero avertere (*Judic.* XI, 35). » Illa dixit ad eum: « Pater, si in me aperuisti os tuum, fac mihi ut exiit de ore tuo (*Ibid.* 36). » Et iterum dixit: « Sine me mensibus duobus, et vadens flebo in montibus super virginitatem meam ego, et compares amicæ meæ (*Ibid.* 37). » Itaque duobus exactis regressa mensibus, sacrificii munus implevit; quæ decreto populi Israel quaternis in anno diebus ab ejusdem plebis feminis deplorabatur.

50. Ad deflendum igitur suæ virginitatis florem duos sat esse menses Jephte filia judicavit, et adhuc non venerat resurrectio; et hoc spatio temporis

Alluditur ad solemnem acclamationis for-de qua Tertullianus in *Apologet.*: « De no-ınis tibi Juppiter augeat annos. »

Hic locus paulo uberius tractatur lib. I de u Satyri num. 71, quem consule.

Rom. edit., « vivet, consummans dies vitæ Sustinebo, » etc. Quæ lectio congruit cum LXX; vet. autem edit. et mss. inter se con-t, nisi quod mss. pro *consummans* fere le-*onsumas*; at hic lapsus est librariorum. m hæc lectio ad Hebræum textum et Vulg. n magis accedit.

Quam paucissimis verbis absolutam Valen-laudem complexus est sanctus Ambrosius, amen eam in ullam adulationis suspicionem fas est adducere, cum de virtutibus ejusdem principis eadem testentur et alii multi. Videsis Sozomenum, lib. VII, cap. 22; Nicephorum, lib. XII, cap. 38, et alios.

(53) Sic lib. II, *De excessu Satyri*, num. 3, flendam fraternam mortem ex eo negat, quod « mors sit communis omnibus. » Uterque vero locutus ad id respicit, quod apud Ciceronem lib. III *Tuscul. Quæst.* Telamo dicit: « Ego cum genui, moriturum scivi. »

(54) Omnes edit. ac mss. aliquot, « ignara pietatis: » mss. vero melioris notæ, « gnara pietatis, » optimo sensu. Etenim cum patri revertenti obviam processerit omnium prima, quomodo pietatem parentibus a filiis debitam ignorasse dicenda erit?

satis putavit a paucis se esse defletam ; vobiscum omnes populi defleverunt, omnes ingemuerunt provinciæ ; et adhuc parva putatis vestra hæc esse supplicia? Si fratrem vestro redimere possetis exitio, nollet tamen ille vestra afflictione resuscitari, quia se melius vivere **1188** credidit in vobis, qui optavit potius se ipsum mori, quam vestram videre injuriam, qui pro vobis se libenter fuit paratus offerre, qui ipso nostri doloris die (55) dicitur hanc solam emisisse vocem : Væ miseris sororibus meis! Itaque magis vestram destitutionem, quam suam mortem dolebat.

51. Sed audio vos dolere, quod non acceperit sacramenta baptismatis. Dicite mihi, quid aliud in nobis est, nisi voluntas, nisi petitio? Atque etiam dudum hoc voti habuit, ut et antequam in Italiam venisset, initiaretur, et proxime baptizari se a me velle significavit; et ideo præ cæteris causis me accercendum putavit. Non habet ergo gratiam quam desideravit, non habet quam poposcit? Certe quia poposcit, accepit. Et unde illud est : « Justus quacunque morte præventus fuerit, anima ejus in requie erit (*Sap.* IV, 7). »

52. Solve igitur, Pater sancte, munus servo tuo, quod Moyses quia in spiritu vidit, accepit : quod David, quia ex revelatione cognovit, emeruit. Solve, inquam, servo tuo Valentiniano munus, quod concupivit : munus quod poposcit sanus, robustus, incolumis. Si affectus ægritudine distulisset, tamen non penitus a tua misericordia esset alienus, qui celeritate temporis esset, non voluntate fraudatus. Solve ergo servo tuo munus gratiæ tuæ (56), quam ille nunquam negavit, qui ante diem mortis templorum privilegia denegavit, his urgentibus (57), quos revereri posset. Astabat virorum caterva gentilium, supplicabat senatus : non metuebat hominibus displicere, ut tibi soli placeret in Christo. Qui habuit spiritum tuum, quomodo non accepit gratiam tuam?

53. Aut si quia solemniter non sunt celebrata mysteria, hoc movet, ergo nec martyres, si catechumeni fuerint, coronentur; non enim coronantur, si non initiantur. Quod si suo abluuntur sanguine (58), et hunc sua pietas abluit et voluntas.

54. Ne quæso, eum, Domine, a fratre sejungas, nec jugum hoc piæ germanitatis patiaris abrumpi. Hic tuus jam, et tuo judicio vindicatus, periclitatur amplius Gratianus, si separetur a fratre, si non mereatur esse cum eo, per quem merui vindicari. Quas ille nunc manus ad te, Pater, erigit? quas pro fratre preces fundit? quo ei inhæret amplexu? quemadmodum sibi eum non patitur avelli?

55. Adest etiam pater, qui militiam sub Juliano (59), et tribunatus honores fidei amore contempsit. **1189** Dona patri filium, fratri germanum suum, quorum utrumque imitatus est : alterum fide, alterum devotione pariter atque pietate in templorum privilegiis denegandis. negandis. Quod patri defuerat adjunxit : quod frater constituit, custodivit. Et huic adhuc intercessionem ascisco, cui remunerationem præsumo.

56. Date manibus sancta mysteria (60), pio requiem ejus poscamus affectu. Date sacramenta cœlestia, animam nepotis nostris oblationibus (61)

(55) Ita cuncti cod. scripti, uno excepto, quicum efferunt omnes edit. « vestri doloris die. »

(56) Nannius verborum sequentium sententiam hanc esse ait : Solve Valentiniano gratiam baptismi et christianitatis, cum ille tibi semper gratificatus sit. Per id autem quod subjungitur de negata religionum profanarum instauratione, ab Ambrosio probari putat Valentinianum Christo nunquam non esse gratificatum. In hoc vero certum est errasse Nannium, quod templorum privilegia ante diem mortis ab imperatore negata ad rejectam Symmachi Relationem refert. Sed de hoc alibi jam satis dictum.

(57) Vet. edit. ac mss. aliquot, « insurgentibus. » Rom. edit. et reliqui mss., « his surgentibus. »

(58) Idem sensus fuit totius Christianæ antiquitatis circa martyres solo suo sanguine baptizatos. Et certe ne Ambrosius videatur hic loqui ad gratiam, vide quæ tradit serm. 3 in psal. CXVIII, num. 14. Sed ei præiverat Tertullianus lib. *De baptism.*, cap. 16; Cyprianus, epist. 73 *ad Jubaian.* et alii, sicut eosdem Augustinus posterioresque in hoc secuti sunt.

(59) Legimus apud Socratem lib. I *Histor.* cap. 1 Valentinianum nostri parentem, cum sub Juliano desertore tribunus esset, jussum idolis sacrificare, cingulum militare abjecisse, ne religionem Christi abjuraret. Scribit vero Sozomenus. lib. VI, cap. 6, eumdem Valentinianum, cum imperatorem in fanum quoddam ingredientem comitatus, a sacerdote aqua lustrali aspersus esset, vidente Cæsare, tinctam illam chlamidis partem statim abscidisse, et conviciis invectum esse in sacerdotem, cui etiam ab eodem pugnum impactum narrat Theodoretus lib. III, cap. 16. Ab ipso autem sublata non esse templorum jura jam diximus ad Relationem Symmachi, et epist. 17 ac 18.

(60) Animas ubi de corporibus egressæ essent, si bonæ crederentur, lares ; si malæ, lemures; sin vero ambiguum foret utri ordini jungendæ essent, manes vocatas esse observat Nannius. Verum hanc differentiam deletam brevi fuisse idem adjicit, cunctisque animabus, imo etiam infernis diis hoc nomen attributum. Sed plura de manibus reperies apud Vossium in *Etymol.* ad eamdem vocem. Præterea tamen Nannius monet hic forte imitationem esse horum verborum e Virgilio : « Manibus date lilia plenis ; » hoc est, non a voce *manes*, sed a voce *manus* dictionem *manibus*, hic ductam esse. De quo nos infra.

(61) Edit. Amerb. et Eras., « animam piam matris oblationibus ; » Gil. et Rom., « animam piam nostris oblationibus ; » mss. vero, « animam nepotis, » etc. Neque dubites legitimam esse hanc lectionem : quod enim de floribus subjungitur, plane demonstrat Ambrosium ad Virgilii versus alludere, qui lib. VI *Æneid.* citatum supra hemistichium continuo sequuntur in hæc verba :

Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem accumulem donis, etc.

Mos quippe erat charissimorum tumulis flores aspergere, ut præter alios multos Hieronymus epistola 26, *ad Pammach.*, indicat.

uamur. Extollite, populi, mecum manus in A , ut eo saltem munere, vicem ejus meritis lamus (*Psal.* CXXXIII, 2). Non ego floribus tu- ejus aspergam, sed spiritum ejus Christi perfundam. Spargant alii plenis lilia calathis, ilium est Christus. Hoc reliquias ejus sacra- c ejus commendabo gratiam. Nunquam ego a fratrum separabo nomina, merita discer- scio quod Dominum commemoratio ista con- et copula ista delectet.

Nec putet aliquis quidquam meritis eorum celeritate detractum. Raptus est Enoch (*Gen.* ne malitia mutaret cor ejus (*Sap.* IV, 11), et decimo octavo anno regni sui ita Domini Pa- elebravit, ut omnes retro principes devotione uret, nec diutius suæ fidei meritis supervixit; ia plebi Judææ grave imminebat exitium, B stus ante sublatus est (*IV Reg.* XXIII, 21-24). ergo ne et tu nobis aliqua nostri offensione tus, ut octavo decimo regni tui anno (62) entis mali acerbitatem, quasi justus, evade-

Sed jam chara mihi complectar viscera, et condam sepulcro; prius tamen singula mem- erspiciam. Valentinianus meus, « juvenis et candidatus et rubeus (63) (*Cant.* v, 10), » s in se imaginem Christi; talibus enim pro- ur Ecclesia in Canticis Christum. Nec inju- putes: charactere Domini inscribuntur et li (64), et nomine imperatoris signantur mili- enique et ipse Dominus dixit: « Nolite tan- hristos meos (*Psal.* CIV, 15), » et « vos estis undi (*Matth.* v, 14). » Et Jacob dixit: « Juda, dabunt (65) fratres tui (*Gen.* XLIX, 8). » Ad loquebatur, et Dominum revelebat. Et de Jo- dictum: Filius meus ampliatus, filius meus

1190 ampliatus Joseph (*Ibid.* 22), » et Christum significabat.

59. Licet ergo et mihi charactere Domini signare servulum: « Juvenis meus candidus et rubeus, electus e decem milibus (*Cant.* v, 10). » Electus est filius meus, cum post mortem patris, parvulus asscisceretur imperio (66). » Caput ejus aurum ce- phas, oculi ejus sicut columbæ super abundantiam aquarum (*Ibid.* 11). » — « Ibi (enim) sedimus et flevimus, » dixerunt qui inde venerunt (*Psal.* CXXXVI, 1).

60. « Venter ejus pyxis eburnea (*Cant.* v, 14), » qui reciperet oracula Scripturarum, ut posset dicere: « Ventrem meum doleo (*Jerem.* IV, 19), » sicut dixit propheta; dicit enim hæc, qui imitator est Christi.

61. « Genæ ejus sicut phialæ aromatis (*Cant.* v, 13), » quibus Christi influebat unguentum.

62. « Labia ejus sicut lilia distillantia myrrha plena (67). Manus ejus tornatæ, aureæ, plenæ Tharsis (*Ibid*, 13, 14), » eo quod in verbis ejus justitia refulgeret, in factis et operibus reniteret gratia: in quo et plenum virtutis et auctoritatis regalis esset alloquium, nec inflexa aliquo mortis terrore constantia, et factorum pretiosa (68) et emendata correctio, omnis enim bonus operarius manus Christi est.

63. « Fauces ejus dulcedines, et totus deside- rium (69) (*Ibid.* 13). » Quam dulcia enim omnia judicia ejus universorum faucibus adhæserunt! Quanta gratia sermones ipsius singuli recensentur! C Quemadmodum, fili, desideraris a populis? Mihi certe impressisti, quæ pectore (70) teneo verba illa postrema quibus me vadem tuum fieri postulabas. Reliquisti ipse de me testimonium judicii gloriosi. Ego tibi fidem meam exhibere non potui, quam

Ita edit. Amerb. et Eras. cum cunctis mss. autem ac Rom. edit., « ut octavo regni tui Non recte, ut a Baronio ad annum 392 obser- est; cum enim x Kalendas Decembres ann. eclaratus sit imperator, necatusque Idibus ann. 392, hinc inducitur anno regni 18, sed et ultimo non completis exstinctum esse, instituta cum Josia rege comparatio etiam mat.

Vet. edit., « candidus et ruber; » edit. Rom., didus et fulvus. »

Revera tam servi, quam milites olim notis sdam inurebantur: primi, ne alienus eos pro indicaret; secundi, ne militiam desererent ipsis t. Hinc Pauli verba ex Epist. ad Galatas cap. Ego enim stigmata Domini Jesu in corpore orto, » ad priorem inscriptionem Erasmus , eadem vero ad posteriorum notas alludere t Grotius. De militum inustione adi Lipsium dial. 9, de servorum consule Jos. Lauren- ib. I *Polymath.*, dissert. 9. Porro non possu- nobis hic temperare, quin Dallæi adversus osium insimulemus malignitatem. Qua enim itate lib. II. *De usu Patrum*, asserit Scriptu- d lusus adhiberi ab Ambrosio, eumque his le Christo et Ecclesia dicuntur in sacris Can- Gratiano et Valentiniano ea licentia accomme- re, qua poetæ utuntur? Sed quis non videat, qui prætermisso quanta cautione ac veneratio- ne vir sanctus hanc adaptationem præmollierit, ita loquatur, non tam ad veri investigationem quam Patrum suggillationem scribere? Cæterum qui se- riem orationis attentius paulo expenderit, facile agnoscet a doctore nostro hos textus Valentiniano tanquam Christi imitatori solum aptari.

(65) Mss. nonnulli, « te collaudent; » duo, « te col- laudant. » Sed non modo contra sacrorum codicum consensum, verum et contra quam ab Ambrosio ipso citatur libro *de benedict. patriarch.*, cap. 4, D n. 16.

(66) Scriptores inter se consentiunt id contigisse x Kal. Decembres anno 375, quo tantum ille qua- drimus erat.

(67) Rom. edit. et pauci mss., « distillantia myr- rham plenam, » quo etiam modo habetur in sacris paginis, et ab ipsomet Ambrosio citatur in psal. CXVIII; verumtamen vet. edit. cum mss. pluribus potioribusque nobiscum faciunt. Omnes vero edit. ac mss. in sequentibus satis consen- tiunt, nisi quod legunt nonnulli mss. « tornata auro. »

(68) Ultimæ Paris. edit., « sanctorum pretio- sa, » etc.

(69) Quidam mss., « dulcedinis et totus deside- rabilis. »

(70) Rom. edit. sola, « certe te impressisti, qui corpore.

parabam; dixi tamen absens, et dicentem me fidem pro te Christus audivit. Tenetur in cœlo sponsio mea, etsi non tenetur in terris. Obligatus sum Deo, etsi non potui hominibus obligari.

64. Locutus sum de corpore tuo, nunc alloquar animam tuam dignam propheticis ornamentis. Iisdem igitur utar exordiis: « Quænam est hæc prospiciens sicut diluculum, speciosa ut luna, electa ut sol (*Cant.* vi, 9)? » Videor mihi te videre fulgentem, videor audire dicentem: Diluculum mihi est, pater. « Nox *terrena* præcessit, dies *cœlestis* appropinquavit (*Rom.* xiii, 12). » Prospicis nos igitur, sancta anim, **1191** de loco superiore, tanquam inferiora respiciens. Existi de tenebris istius sæculi, et ut luna resplendes, ut sol refulges. Et bene ut luna, quia et ante in umbra licet istius corporis refulgebas a sole justitiæ mutata clarum diem ducis. Videre igitur videor te tanquam de corpore recedentem, et repulsa noctis caligine surgentem diluculo sicut solem appropinquantem Deo, et rapido volatu sicut aquilam, quæ terrena sunt, relinquentem.

65. « Convertere, Solamitis, convertere, et videbimus te (*Cant.* vi, 12). » Convertere ad nos pacifica, ut gloriam tuam sororibus tuis monstres, et incipiant se tuæ quietis et gratiæ securitate solari. Semel tantum ad nos convertere, ut te videamus, et rursus convertere, atque ad Jerusalem illam civitatem sanctorum tota intentione festina. Aut certe quia ad animam piam Christus hoc dicit, jubet illam paulisper converti, ut nobis gloria ejus appareat, et requies futura cum sanctis: et postea præcipit eam ad illud supernum sanctorum festinare consortium.

66. « Quid videbitis, inquit, in Solamitide, quæ venit sicut chori castrorum (*Cant.* vii, 1)? » hoc est, in ea quæ multum et adversus plurimos in corpore præliata est. Etenim pugnavit adversus extraneos hostes, pugnavit adversus lubricas sæculi mutationes, pugnavit adversus corporis fragilitates, adversus multiplices passiones. Audivit a Domino: « Convertere, Solamitis (*Cant.* vi, 12). » Conversa est ad pacem semel in sæculo, conversa est iterata communione (74) ad gratiam Christi; et ideo pulchra conversio ejus in sæculo, pulcherrimus incessus ejus et volatus in cœlum.

A 67. Unde meretur audire: « Speciosi facti sunt gressus tui in calceamentis, filia Aminadab, » hoc est, filia principis; speciosos enim processus habuisti in corpore (72), tanquam calceamento eo usa, non ut involucro; ut quasi superior et eminentior, quo velles tuum circumferres sine ulla offensione vestigium: vel certe sicut calceamentum illud exsolveres (73), sicut Moyses fecit, cui dictum est: « Solve calceamentum pedum tuorum (*Exod.* iii, 5). »

68. Dicit igitur tibi nunc pater Aminadab, ille populi princeps: « Audi, filia, et vide quoniam concupivit rex speciem tuam (*Psal.* xliv, 11). » — « Speciosi ergo facti sunt gressus tui in calceamentis, filia Aminadab. Moduli femorum tuorum

B similes torquibus (*Cant.* vii, 1), » hoc est, consonans sibi in omnibus factis tuis gratia atque moderatio, magnorum æquavit insignia triumphorum. Denique moderatione tua et tranquillitate pacifica nec Gallia hostem sensit, et Italia hostem repulit, qui ejus finibus imminebat. Torques autem insignia esse victoriæ dubitari non potest (74), cum ii qui in bello **1192** fortiter fecerint, torquibus honorentur.

69. « Umbilicus tuus crater tornatilis, non deficiens misto (75). Venter tuus acervus tritici muniti inter lilia. Cervix tua sicut turris eburnea. Oculi tui sicut stagna in Esebon (*Ibid.* 2-4). » Bonus umbilicus animæ, virtutum omnium capax, sicut crater ab ipso fidei auctore tornatus. Sapientia enim

C in cratere miscuit vinum suum, dicens: « Venite, edite panes meos, et bibite vinum quod miscui vobis (*Prov.* ix, 5). » Umbilicus ergo iste tornatus (76) omni decore virtutum non deficit misto. Venter quoque ejus non solum justitiæ velut frumentario cibo replebatur, sed etiam gratia suavitateque florebat (77) sicut lilium. Cervix quoque ejus candida et pura, jugo Christi sponte subjecta, cogitationes rationabiles, fidei odor, circumcisionis attentio, ornatus capitis gloriosus; quod non regalia diademata, sed Dominici sanguinis insignia coronarent.

70. Merito tanquam rex peccati victor, et cœlesti corona redimitus ascendit, cujus animæ dicit Deus verbum: « Quam pulchra et suavis facta est, charitas, in delicis tuis (*Cant.* vii, 6)! » pulchra per

D

(71) Ita vet. edit. ac mss., nisi quod pro *communione* legitur in quibusdam *commonitione*: at Rom. edit. locum sic effert: « Convertere ad pacem. Semel in sæculo conversa est, conversa est iterata communione. »

(72) Omnes edit., « speciosa est enim processu, habitasti in corpore, etc.; » omnes mss. e contrario ut nos in textu.

(73) Vet. edit. cum mss. aliquot, « illud exsolvere; » Rom. edit. cum aliis nonnullis mss. « illud exsolve; » melius cæteri cod., « illud exsolveres. »

(74) Inter præmia quibus victores milites donabantur, fuisse etiam torques proditum reperies apud J. Lipsium lib. v *De milit. Rom.*, dial. 17.

(75) Mss. aliquot, hic et infra, « non deficiens musto; melius reliqui et cunctæ edit., « non deficiens musto; » LXX, *μὴ ὑστερούμενος κρᾶμα*. Continue etiam post, nonnullis mss. pro *muniti* legunt *minuti*, sed jam dictum est de hac lectione.

(76) Codex Remig., « Ergo umbilicus si stet ornatus, etc. »

(77) Ita mss. ad unum, nisi quod *sicut* prætermittitur in bene multis: edit. autem, « gratiæ suavitate, quæ florebat, » vet. etiam edit. omittunt, *sicut*. Quod vero habetur paulo infra in omnibus edit. ac mss. aliquot, « cogitationes rationabiles, etc., » non pauci mss. ita exhibent, « cogitationes rationabiles fidei, odor circumcisionis, attentio ornatus, caput gloriosum. » Minus concinne.

is decorem, suavis per gratiam : procera si- ılma, quæ vincentis est præmium.

Huic ascendenti animæ Gratianus frater oc- , et complexus eam dicit : « Ego fratri meo, er me conversio ejus (*Ibid.* 10) ; » vel quod ım cupiat inhærere, vel quod pietate fraterna advocatus assistat, dicens conversionem ejus suæ gratiæ præferendam.

ı Veni, inquit, frater meus, exeamus in agrum, ıscamus in castellis, diluculo surgamus in ı (*Ibid.* 11, 12), » hoc est, venisti eo ubi di- ˙um virtutum fructus pro singulorum meritis ıntur, ubi abundant meritorum præmia. Exea- ırgo in agrum, in quo non vacuus labor, sed lus proventus est gratiarum. Quod in terris asti, hic mete : quod ibi sparsisti, hic collige. ırte veni in illum agrum, qui est odor Jacob, st, veni in gremium Jacob, ut sicut Lazarus r in Abrahæ sinu (*Luc.* XVI, 22), ita etiam tu ob patriarchæ tranquillitate quiescas; sinu patriarcharum recessus quidam est quietis æ. Merito ergo Jacob ager est fructuosus, Isaac patriarcha testatus est dicens : « Ecce llii mei tanquam odor agri pleni, quem be- t Dominus (*Gen.* XXVII, 27. »

« Requiescamus, inquit, in castellis (*Cant.* 1), » ostendens illic esse requiem tutiorem, septo cœlestis refugii munita atque vallata, xagitetur sæcularium incursibus bestiarum. « In foribus, inquit, nostris omnes fetus ar- ı : nova et vetera, frater meus, servavi tibi 13). » Quis dabit te, frater (78), fratrem mihi, tem ubera matris meæ ? Inveniens te foris, ıbor te; **1193** et quidem non spernent me : ıam te, et inducam te in domum matris meæ, ecretum ejus quæ concepit me. Potum dabo vino operosi unguenti, a fluxu malorum gra- ım meorum. Læva ejus sub caput meum, et a ejus complectetur me (*Cant.* VII, 13; VIII, Promittit fratri augustæ memoriæ Gratianus ɔ sibi fructus diversarum esse virtutum ; fuit st ipse fidelis in Domino (79), pius atque ıetus, puro corde. Fuit etiam castus corpore

A qui præter conjugium nescierit feminæ alterius consuetudinem.

75. Ideo in foribus sedis suæ habet fructus paratos, nec longe petendos. Offert quæ servaverit fratri nova et vetera, hoc est, et Testamenti Veteris, et Evangelii sacramenta, et dicit : « Quis dabit te, frater, fratrem mihi lactentem ubera matris meæ ? » hoc est, non quicunque te, sed Christus, illuminavit gratia spiritali. Ille te baptizavit, quia humana tibi officia defuerunt. Plus adeptus est, qui minora te amisisse credebas. Quæ sunt ubera Ecclesiæ, nisi sacramenta baptismatis ? Et bene ait, *lactentem*, quasi eum qui baptizatus lactis nivei succum requirat. « Inveniens, inquit, te foris, osculabor te, » hoc est, extra corpus te reperiens, osculo mysticæ pacis amplectar. Nemo te spernet,
B nullus excludet, in penetralia te et arcana Ecclesiæ matris inducam, et in omnia secreta mysterii ; ut bibas poculum gratiæ spiritalis.

76. Amplexatus igitur fratrem, deducere eum cœpit ad propriam mansionem : et quia pio officio (80) ad ulteriora processerat, cum fratre cœpit ascendere, petens ut sibi et fratri major illic charitas augeatur ; eo quod vitia humana defecerant, invidia atque jactantia, quæ in plerisque solent fraternæ pietatis jura vacuare.

77. Videntes eos vel angeli, vel aliæ animæ, quærunt ab iis, quæ veluti comitatu suo fratres hos et officio deducebant, dicentes : **1194** « Quæ est
C hæc quæ ascendit candida, innitens super fratrem suum (*Cant.* VIII, 5) ? » Nec nos quidem dubitemus de meritis Valentiniani, sed jam credamus vel testimoniis angelorum, quo detersa labe peccati, ablutus ascensit, quem sua fides lavit, et petitio consecravit. Credamus et sicut alii habent, quia « ascendit a deserto (*Ibid.*), » hoc est, ex hoc arido et inculto loco ad illas florulentas delectationes, ubi cum fratre conjunctus æternæ vitæ fruitur voluptate.

78. Beati ambo, si quid meæ orationes valebunt (81) ; nulla dies vos silentio præteribit, nulla inhonoratos vos mea transibit oratio, nulla nox (82) non donatos aliqua precum mearum contextione trans-

Rom. edit. sola hic et infra : « Quis dabit te n ? » Biblia sancta *fratrem* omittunt.

Non unus Ambrosius virtutes Gratiani cele- neque enim de ipsis minora quam ille prodi- t Rufinus lib. II *Hist.*, cap. 13 ; Paulinus ıiensis lib. XII *Hist.*, et Ausonius in *Panegyr.*

Mss. plerique, « et quia pro officio. Minime

Hic allusio manifesta est ad illos duos Vir- ersus e lib, VI *Æneid* :

tunati ambo ! si quid mea carmina possunt,
la dies unquam memori vos eximet ævo.

Nonnulli mss., « nulla vox : » melius alii, t. « nulla nox ; » hic enim spondet sanctus il non solum interdiu, verum etiam noctu ılentiniani quiete oraturum. Cum porro tot ıci et in libris *De excessu Satyri*, et in hac atique Oratione, quibus precum ac sacrifi- ciorum pro vita functis institutorum usus asseratur, ut tamen alii abessent, hic unus sufficeret as-
D truendæ eidem veritati. Sed non solus Ambrosius illam testatur ; alii quoque Patres eo concurrunt tanta frequentia, ut heterodoxi antiquitatatem ejusdem usus agnoscere coacti, tantummodo effectum ac finem ipsius obscurare variisque strophis implicare conati sint. Respondebant his quidem olim communi ac sui tempori epinioni Patres cessisse ; verum cum a fide videretur omnino alienum, ut illi viri tam claris Christianæ religionis luminibus illustrati, tantoque illius ab omni labe ac macula vindicandæ desiderio inflammati, hunc errorem, si quidem error hic esset, non deprehendissent, aut deprehensum ignava et turpi prævaricatione non tam dissimulassent, quam confirmassent ; a recentioribus deserta fuit ea responsio. Itaque Angli editores Operum Cypriani, ut hujus sancti auctoritatem hac in re eluderent, multum sed in va-

curret : omnibus vos oblationibus frequentabo. Quis prohibebit innoxios nominare? Quis vetabit commendationis prosecutione complecti? « Si oblitus fuero te, sancta Jerusalem, » hoc est, sancta anima, pia et pacifica germanitas, « obliviscatur me dextera mea : adhæreat lingua mea faucibus meis, si non meminero tui, si non meminero Jerusalem in principio meæ lætitiæ (*Psal.* CXXXVI, 5, 6). Ipse me citius, quam vos obliviscar : et si unquam sermo tacebit, loquetur affectus : et si vox deficiet, non deficiet gratia, quæ meis est infixa præcordiis.

79. Quomodo ceciderunt potentes? Quomodo uterque super illa Babylonis ceciderunt flumina? Quomodo rapidiora utriusque vitæ fuere curricula (83), quam ipsius Rhodani sunt fluenta? O mihi Gratiane et Valentiniane speciosi et charissimi, quam augusto vitam fine clausistis! quam proxima vobis mortis fuere confinia! quam sepulcra vicina! Gratiane, inquam, et Valentiniane, in vestris nominibus adhærere juvat, atque delectat in vestri commemoratione requiescere. O omnibus Gratiane et Valentiniane speciosi et charissimi! Inseparabiles in vita, et in morte non estis separati (*II Reg.* I, 23). Non vos discrevit tumulus, quos non discernebat affectus **1195** Non causa mortis separavit, quos pietas una jungebat. Non virtutum distantia dispares fecit, quos religio una fovebat. Super columbas simpliciores, super aquilas leviores, super agnos clementiores, super vitulas innocentiores. Gratiani sagitta non est reversa retro, et Valentiniani justitia non fuit vacua, nec inanis auctoritas. Quomodo sine pugna ceciderunt potentes?

80. Doleo in te, fili Gratiane, suavis mihi valde. Plurima dedisti tuæ pietatis insignia. Tu me inter tua pericula requirebas, tu in tuis extremis me appellabas, meum de te plus dolebas dolorem. Doleo etiam in te, fili Valentiniane, speciosus mihi valde. Deciderat amor tuus in me, sicut amor pignoris. Tu per me putabas eripi te periculis : tu me non solum ut parentem diligebas, sed ut redemptorem tui et liberatorem sperabas. Tu dicebas : Putasne, **1196** videbo patrem meum? Speciosa de me voluntas tua, sed non efficax præsumptio. Hei mihi vana spes in homine! sed tu in sacerdote Dominum requirebas. Hei mihi quod voluntatem tuam non ante cognovi! Hei mihi quod non clanculo ante misisti! Hei mihi qualia amisi pignora! « Quomodo ceciderunt potentes, et perierunt arma concupiscenda (*II Reg.* I, 27)?

81. Domine, quia nemo habet (84) quod alii plus deferat, quam quod sibi optat; non me ab illis post mortem separes, quos in hac vita charissimos sensi. « Domine, peto ubi ego fuero, sint et illi mecum (*Joan.* XVII, 24 : ut vel illic eorum perpetua copula fruar, quia hic uti eorum diuturniore conjunctione non potui. Te quæso, summe Deus, ut charissimos juvenes matura resurrectione suscites et resuscites (85); ut immaturum hunc vitæ istius cursum maturiore suscitatione compenses. Amen.

num laboraverunt. Locus ex epist. 1 illorum edit. ubi vir sanctus hoc modo scribit : « Quod episcopi antecessores nostri censuerunt, ne quis frater ad tutelam vel curam clericum nominaret : ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur. » Ex his autem verbis clarum est a Cypriano ejusque decessoribus locum aliquem, in quo animæ vivorum precibus juvarentur, admissum esse. Quid ad hoc editores? Concedunt quidem orationes oblationesque in fidei, spei et charitatis tesseram mortuorum ergo fieri solitas, negant vero easdem in illorum subsidium, aut ab ardoribus purgatorii ignis refrigerium fuisse institutas. Verum ut eorum responsionem mente sanctorum Patrum plane abhorrere demonstraremus, quamvis abunde esset si lectores vacuo animo, et ab omnibus præjudiciis expedito indicatos Ambrosii locos expendere tantum juberemus, nihilominus tamen duos e Patribus Græcæ Latinæque Ecclesiæ adducere juvat, quorum sententiam opinioni Anglorum opponamus. Primus erit Epiphanius, qui Hær. 75, num. 3, Aerii errores enumerans, hujus hæretici verba sic refert : « Pergit deinde ; et quæ ratio est, inquit, post obitum mortuorum appellare nomina? Nam ut vivus oret, aut in pauperes bona sua dispenset, quid ex hoc tandem ad mortuum redit? etc. » En opinionem protestantium inter hæreses relatam ab Epiphanio. Sed parum esset, nisi catholicam sententiam constitueret; unde ut precum pro mortuis fructus declaret, illa subjungit ; « Nam et justorum pariter et peccatorum mentionem facimus : peccatorum quidem, ut iis a Domino misericordiam imploremus : justorum autem... ut D. J. Christum singulari quodam honore prosequentes, ab cæterorum hominum ordine segregemus, etc. » Habetis doctrinam orthodoxam clare atque distincte expositam. Attamen adhuc apertius illam Augustinus explicat cap. 110 *Enchir.*, num. 29, ubi postquam asserint negandum non esse « defunctorum animas pietate suorum viventium relevari, cum pro illis sacrificium Mediatoris offertur, vel eleemosynæ in Ecclesia fiunt, » quinam illi sint quibus ea profutura credantur, docet. Mortuis igitur in tres classes distinctis, quarum prima est valde bonorum, ultima valde malorum, quibus utrisque preces et orationes prodesse negat, addit medium quemdam ordinem esse nec valde bonorum, neque rursus valde malorum, quibus vivorum pietas prodest : oblationes igitur et eleemosynas « pro valde bonis esse gratiarum actiones, pro non valde malis propitiationes, pro valde malis qualescunque vivorum consolationes. » Neque dixeris Ambrosium nostrum de Valentiniano tanquam jam beato hic passim loqui; non enim aut de hujus, aut de Satyri Theodosiive beatitate aliter venit intelligendus, nisi quasi qui pia quadam credulitate ductus loquatur; cui « remunerationem præsumo, » inquit num. 57. Quæ quidem pia persuasio quominus etiam nunc pro bene multis demortuorum preces offeramus, nihil prohibet.

(83) Nonnulli mss. « utrisque viris fuere curricula? »

(84) Omnes edit. ac pauci mss., « Et quia nemo. » plures vero et probatiores, « Domine, etc. »

(85) Ita mss. prope ad unum : edit. autem, « et immaturum...... matura resurrectione compenses.

IN ORATIONEM DE OBITU THEODOSII IMP. ADMONITIO.

Postquam Theodosius Magnus diem obiit Mediolani, Honorius ejus filius, quem ultimo affects morbo ex Oriente ad se acciverat, corpus illius Constantinopolim referri constituit, ut in sepulcro superiorum imperatorum ibidem conderetur. Quamobrem ut memoriæ paternæ, priusquam inde corpus amoveretur, justa persolveret, quadragesimo die a Cæsaris obitu ejus parentalia more solemni curavit celebranda. Dum igitur illi principi supremi bonores exhiberentur, Ambrosius, præsente eodem Honorio, quem Occidentis imperatorem pater instituerat, hac oratione demortui virtutes commendavit.

Ducto exordio a prodigiis quæ videbantur Theodosii mortem prænuntiasse, illum non regno excidisse, sed terreni loco cœleste accepisse affirmat (num. 1). Subdit (num. 2) filiorum ipsius lugendam non esse orbitatem, cum virtutum suarum hæreditatem, gratiam Christi et militum fidem illis reliquerit. Mox pompa illa funebri, qua patrem die quadragesimo prosequebatur Honorius, cum honoribus a Josepho cadaveri paterno exhibitis comparata (num. 3 seq.); feliciorem Jacobo ostendit fuisse Theodosium, quippe qui tyrannos atque idololatriam prostravisset. Inde (num. 5, 6) ad principis veniens testamentum, quo ille et subditis tributorum relaxationem, et illis qui pro Eugenio arma tulerant, veniam concedebat, ex hoc colligit ab illis omnibus imperatoris sui beneficia in filiis ejus remetienda. Sub quæ conversus ad milites, ut quemadmodum eos fides Theodosii defenderat, ita et ipsi fide sua filiorum ejus adolescentiam defendant, exhortatur (num. 7 seq.), eosdem cum victoriæ ex Eugenio divinitus relatæ, tum variarum tanti principis virtutum memoria instigans (num. 12 seq.). Adjungit autem (num. 15, 16) Arcadium atque Honorium non minoris ætatis esse, quam Josias et Asa, quando regimen populorum capessiverunt; futurum vero ut illis tanto uberius præsidium impetret a Deo Theodosius, quanto præ horum parentibus majori pietate excelluerat. Tum instituta psalmi cxiv expositione (num. 17 seq.), illum ad illustrandas ejusdem imperatoris virtutes adhibet (num. 25 seq.), nimirum pietatem ejus, clementiam, justitiam et summam in subeundo publicæ pœnitentiæ jugo humilitatem : quibus et alias quasdam quæ suam in ipsum benevolentiam charitatemque pellexerant (num. 33 seq.); ubi subjunxit, communem pro illo precationem e memorati psalmi versibus concinnatam pronuntiat (num. 36 seq.), etiamsi passim testetur eumdem virtutum suarum præmiis in cœlo frui. Beatum illic eum esse affirmat, quod Gratiani aliorumque liberorum et uxoris Flaccillæ consortio jam potiatur sicut etiam Constantini Christianorum imperatorum primi, quo sub principe a sancta Helena ejus parente Dominicæ crucis lignum detectum est (num. 39 seq.). Hujusce ligni præsidio fractam esse tyrannorum insolentiam, conformatamque Christianorum Cæsarum fidem ac pietatem dicit; in primis vero Gratiani et Theodosii, quorum gloriam ei qua vivi floruerant, longe præstare asseverat (num. 52). Denique num. 53) ubi demonstravit Theodosium gravi jugo pressum fuisse, primo cum pater ejus crudeli morte affectus fuit, iterum cum imperii pondus in se suscepit, postremo cum Maximum ac Eugenium bello adortus est, Honorium postea consolatur (num. 51), quod ipsi per publicam non liceat utilitatem paternum corpus prosequi Constantinopolim, quod illud nobilissima pompa referendum esse, ac eam urbem felicem tam augusto pignore futuram prædicat (num. 55).

Huic orationi præfigitur in codicibus quibusdam hæc epigraphe, *Psalmus* cxiv, *in Obitu Theodosii imp.*, haud dubie propter expositionem ejusdem psalmi illic insertam, sed aliorum codicum tam scriptorum quam editorum potior inscriptio est. Porro cum eamdem orationem die a morte Theodosii quadragesimo habitam constet, huncque principem xvi Kal. Januarias anni salutis 295 exspirasse æque certum sit, eamdem vi Kal. Febr. dictam fuisse intelligimus. Neque tamen dissimulandum Magdeburgenses (*Centur.* iv, cap. 4 et 13), aliosque nonnullos an hoc epicedium Ambrosio tribuendum sit, in dubium revocasse. Verum nec minimam dubii sui rationem reddunt, et contra ipsos intexta historicum eventuum series, stylus operis, et Scripturæ interpretandæ et argumento accommodandæ ratio invicte pugnant.

SANCTI AMBROSII
MEDIOLANENSIS EPISCOPI
DE OBITU THEODOSII ORATIO (1)

1197 1. Hoc nobis motus terrarum graves (2), A hoc juges pluviæ minabantur, et ultra solitum caligo tenebrosior denuntiabat, quod clementissimus imperator Theodosius excessurus esset e terris. Ipsa igitur excessum ejus elementa mœrebant. Cœlum tenebris obductum, aer perpeti horrens caligine, terra quatiebatur motibus, replebatur aquarum alluvionibus. Quidni mundus ipse defleret eum principem continuo esse rapiendum, per quem dura mundi istius temperari solerent, cum criminum pœnas indulgentia præveniret?

2. Et ille quidem abiit accipere sibi regnum, quod (3) non deposuit, sed mutavit in tabernacula Christi jure pietatis ascitus, in illam Jerusalem B supernam, ubi nunc positus dicit : « Sicut audivimus, ita et vidimus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri, quam Deus fundavit in æternum (*Psal.* XLVII, 9). » Sed plurimos tanquam paterno destitutos præsidio dereliquit, ac potissimum filios. Sed non sunt destituti, quo pietatis suæ reliquit hæredes : non sunt destituti, quibus Christi acquisivit gratiam, et exercitus fidem (4); cui documento fuit Deum favere pietati, ultoremque esse perfidiæ.

3. Ejus ergo principis et proxime conclamavimus **1198** obitum, et nunc quadragesimum celebramus, assistente sacris altaribus Honorio principe; quia sicut sanctus Joseph patri suo Jacob quadraginta diebus humationis officia detulit, ita et hic Theodosio patri justa persolvit. Et quia alii tertium diem et tricesimum, alii septimum, et quadragesimum (5) observare consueverunt, quid doceat lectio, consideremus. Defuncto itaque Jacob, præcepit, inquit, Joseph pueris sepultoribus, ut sepelirent eum. Et sepelierunt sepultores Israel, et repleti sunt ei quadraginta dies; sic enim dinumerantur dies sepulturæ. Et luxit eum Ægyptus septuaginta diebus (6) (*Gen.* L, 2, 3). » Hæc ergo sequenda solemnitas, quam præscribit lectio. Sed etiam in Deuteronomio scriptum est : « Quia planxerunt filii Israel Moysen diebus triginta, et consummati sunt dies luctus (*Deut.* XXXIV, 8). » Utraque ergo observatio habet auctoritatem, quia necessarium pietatis impletur officium.

4. Bonus itaque Joseph, qui formam pio muneri dedit, quem amabat pater, cuique dixit : « Adjuvet te Deus meus, et benedicat te benedictione terræ habentis omnia, propter benedictionem mamillæ-

(1) Scripta anno 375.

(2) Marcellinus in Chronico auctor est, profligato Eugenio, terram continuis motibus a mense Septembri ad Novembrem usque in quibusdam Europæ regionibus quassatam fuisse Arcadio III et Honorio II coss., hoc est, anno 394, qui Theodosii mortem antecessit.

(3) Vet. edit., « abiit sibi in regnum, quod; » Rom, edit. ac mss. aliquot, « abiit sibi, regnumque; » alii cod. ut nos in textu, si Belvac. excipias, ubi habes, « Et ille quidem regnum non deposuit, etc. »

(4) Theodosius cum iis ignovisset, qui Eugenii partes amplexi erant, illos et perpetuum et sibi et filiis suis devinxit. Hoc fateri coactus fuit Zosimus lib. IV *Hist.* et Claudianus, quem ethnicum etiam Orosius facit, eamdem rem in *Panegyr. de* IV *consul. Honor.* testificatur in ea verba, quibus nihil potest esse congruentius cum Ambrosio : sic enim ille :

Hinc amor, hinc validum, devotio milite, robur :
Hinc natis mansura fides, etc.

(5) Rom. edit. sola, « alii tertium diem, alii tricesimum, alii septimum, et alii quadragesimum. » Sed nihil est mutandum in communi lectione, si modo in priori membro, « tertium diem et tricesimum; » et in posteriori, « septimum et quadragesimum, » disjunctim accipias. Tertii diei, et quadragesimi mentionem facit auctor *Constit. Apost.* lib. VIII, cap. 42; sed ab eo quod habet de die nono; discrepare videtur Augustinus, quæst 172 *in Gen.*, ubi negat mortuorum luctum a Christianis per dies novem propter paganorum novendial esse C celebrandum : diem vero septimum e Scripturis divinis constituit. At Menardus in *Concord. Regul.* novem dierum, non autem noni diei observationem ab Augustino improbatam esse observat. Palladius in *Lausiaca* cap. 26, diei quadragesimi, et secundum codices aliquos etiam tertii commeminit. De tertio quoque, simul et de septimo, atque tricesimo Gregorius Magnus agit in *Sacram.*, ubi de missa pro defunctis : nec non de tricesimo in lib. IV *Dialog.* cap. 55. Cæterum de hisce ritibus diligenter pertractant citatus Menardus in *Conc. Reg.*; Cotelerius, in *Constit. Apost.* loco citato, et plures alii.

(6) Gratianus legit, « Israel septem diebus. » Quam quidem lectionem licet non modo cunctis codd. Ambrosianis, verum et LXX Interpr. atque Vulg. contrariam esse Decreti correctores agno- D scant, defendi tamen posse contendunt, tum quod in omnibus Gratiani cod. etiam reperiatur, tum quod eodem cap. Gen. Joseph et cæteri filii Israel implevisse septem dies commemorantur. Verum prima ratio id unum probat, Gratianum Ambrosiano exemplari minus integro usum fuisse : quod porro ad secundam, extra dubium est, locum ubi constanter in Bibliis legitur « septuaginta diebus, » hic allegari ab Ambrosio, non autem eum qui a correctoribus indicatur.

rum et vulvæ, benedictiones matris tuæ, et propter benedictiones patris tui (*Gen.* XLIX, 25); » pii patris soboles bona. Celebrat ergo et iste quadragesimam patris Jacob, supplantatoris illius: et nos celebramus Theodosii quadragesimam (7), qui imitatus Jacob, supplantavit perfidiam tyrannorum, qui **1199** abscondit simulacra gentium (8); omnes enim cultus idolorum fides ejus abscondit, omnes eorum cæremonias oblitteravit: qui etiam iis qui in se peccaverant, doluit quam dederat periisse indulgentiam, et veniam denegatam (9). Sed non negabunt filii, quod donavit pater: non negabunt, etiamsi quidam interturbare conatus sit; neque enim poterunt negare, quod in commune donavit, qui solvunt, quod singulis dedit.

5. Nihil gloriosius exitus tanti principis habuit, qui omnia jam filiis tradidisset, regnum, potestatem, nomen augusti (10): nihil, inquam, speciosius et in morte servatum est, quam quod in aliquantis (11), promissa annonarum exigendarum relaxatio, dum moratur, facta est successio ejus indulgentiarum hæreditas; ut ille qui voluit impedire, sibi odium fecerit, Theodosio tamen tantæ cumulus

A gratiæ non sit ademptus. Nec immerito. Si enim privatorum ultimæ voluntates, et deficientium testamenta (12) habent perpetem firmitatem; quomodo potest tanti principis esse irritum testamentum? Gloriosus quoque (13) in eo Theodosius, qui non communi jure testatus est; de filiis enim nihil habebat novum quod conderet, quibus totum dederat, nisi ut eos præsenti commendaret parenti (14): et de subditis sibi et commissis testari debuit, ut legata dimitteret, fidei commissa signaret. Præcepit dari legem indulgentiæ, quam scriptam reliquit. Quid dignius, quam ut testamentum imperatoris lex sit?

6. Ergo tantus imperator recessit a nobis, sed non totus recessit: reliquit enim nobis liberos suos, B in quibus eum debemus agnoscere, et in quibus eum et cernimus et tenemus. Nec moveat ætas: fides militum imperatoris perfecta **1200** est ætas est enim perfecta ætas, ubi perfecta est virtus. Reciproca hæc; quia et fides imperatoris militum virtus est.

7. Recognoscitis nempe quos vobis Theodosii

(7) Nonnulli mss., « quadragesimam, qui cum Jacob supplantavit. »

(8) Extra controversiam est Maximum atque Eugenium tyrannos hoc loco designari: quod vero dicitur Theodosius abscondisse « simulacra gentium, » id referendum esse ad leg. 12 *de Paganis*, qua omnia sacrificia deorumque cultus prohibentur, Godofredus autumat. Verum eum ea lex VI Idus Novembres ann. 392 data fuerit, hoc est, Eugenio post necatum Idibus Maiis Valentinianum solium occupante, Ambrosii verba non ad illam tantum, sed etiam ad omnia quæ mortem ejusdem tyranni insecuta sunt, referri oportere non dubitamus. Etenim simulacra omnia, et universa victimarum genera post victoriam a Theodosio sublata esse non solum testantur Augustinus, lib. V *de Civit. Dei*, cap. 26, Theodoretus, *Hist.* lib. V, cap. 21, atque alii Christiani auctores, verum etiam Zozimus lib. IV *Hist.* hanc eamdem rem fuse describit.

(9) Vidimus jam supra ex ipsius Zozimi testimonio iis pepercisse Theodosium, qui steterant ab Eugenio. Hoc ipsum Claudianus quoque in *Panegyr. quarti consul. Honor.* celebrat istis versibus:

> Post actes, odiis idem qui terminus armis.
> Profuit hoc vincente capi, etc.

Sed Orosius, distinctius exponit lib. VII, cap. 35, præter Eugenium, qui captus fuit atque interfectus, et Arbogastem, qui proprium gladium in se convertit, neminem e victis occisum esse. Augustinus, quoque lib. V *de Civit. Dei*, cap. 26 laudata Theodosii erga eorum qui in acie ceciderant, filios clementia, subjungit eum non permisisse, ut post victoriam privatæ cujusquam valerent inimicitiæ. Verumtamen ex hoc Ambrosii loco intelligimus datam ab imperatore indulgentiam, ne ad aliquos perveniret, quorumdam interpellatione prohibitam. Et certe non omnibus statim veniam concessam fuisse testis est ipsemet sanctus antistes epistola 61 et 62, quibus clementiam imperatoris in nonnullorum gratiam orat atque obsecrat: testis etiam Paulinus in ejus vita, ubi plurimos Ambrosii precibus ab imperatore venia donatos tradit. Sed hoc pii præsulis modestia silentio voluit prætermissum.

(10) Theodosius Arcadium XIV Kal. Feb. anni 393 augustum creavit, ut auctores sunt Socrates, Sozomenus, et Marcellinus: Honorium vero post profligatum Eugenium IV Idus Jaunar, ejusdem anni declaraverat imperatorem, ut ex Idatio, Prospero et aliis intelligimus.

(11) Omnes edit. ac plures mss., « quam quod immane quantis; » Gill. in variis lect., « quam quod immani quantitate: » Reg. cod. unus, « quam quod in annis, » qui cum uno aut alio cod. pro « dum moratur » legit « dum moritur, » non malo sensu. In priore autem parte ex uno cod. Vat. restitui-C mus, « quam quod in aliquantis, » nimirum in frumento, vino, oleo vel similibus; annona enim in speciebus exigebatur, ut constat e plurimis legibus cod. tit. *de Annona et Tribut.* Fusius quoque *de Annona disputat Bulengerus* lib. VI *de Imper. Rom.* cap. 1 et seq. Cæterum quod quæ hoc loco dicuntur, ad vectigal Tatiani referenda nonnulli putant, id quidem videtur satis obscurum: illud vero credibilius, Honorium paternæ voluntati satisfecisse, nec de alia re intelligendos hosce Claudiani versus in IV Consul. Honorii;

> Impia continui cessant augmenta tributi:
> Non infelices tabulæ, non hasta refixas
> Vendit opes avidis, emptor non voce citatur,
> Nec tua privatis crescunt æraria damnis.

(12) Reg. cod. unus « voluntates ad faciendum testamentum. »

(13) Mss. aliquot, « Gloriosus quoque, » etc.

(14) Non defuit qui voces, « præsenti commen-D daret parenti » de Ambrosio ipso dictas crederet, propter illa scilicet Paulini verba: « Nec diu clem. mem. Theodosius imp. susceptis filiis in Ecclesia, et traditis Sacerdoti, in hac luce fuit. » Atqui verisimilius est Stiliconem illic designari, quippe quem Theodosius Honorii non modo tutorem instituerit, ut testificatur Zozimus lib. IV *Hist.*, verum etiam ejusdem principis socerum destinaverit, Maria Stiliconis filia huic ipsi Honorio desponsata, quemadmodum in utriusque epithalamio canit Claudianus. Quamvis autem Rufinum Arcadii tutorem a Theodosio declaratum affirment historici; nihil tamen vetat, quin Theodosius utrumque filium Stiliconis fidei commendaret, ut Ambrosius hoc loco dicit, in quo etiam illi suffragatur poeta citatus lib. II in Rufinum hisce versibus:

> Jamque tuis, Stilico, Romana potentia curis,
> Et rerum commissus apex: tibi credita fratrum
> Utraque majestas, etc.

fides triumphos acquisiverit (15). Cum locorum angustiis et impedimentis calonum agmen exercitus paulo serius in aciem descenderet, et inequitare hostis mora belli videretur, desilivit equo princeps, et ante aciem solus progrediens, ait: Ubi est Theodosii Deus? Jam hoc Christo proximus loquebatur. Quis enim posset hoc dicere, nisi qui Christo se adhærere cognosceret? Quo dicto excitavit omnes, et exemplo omnes armavit. Et jam certe senior ætate, sed validus fide.

8. Theodosii ergo fides fuit vestra victoria: vestra fides filiorum ejus fortitudo sit. (16). Fides ergo auget ætatem. Denique nec Abraham, ut in senectute generaret filium, consideravit ætatem: nec Sara, ut pareret. Nec mirum si auget ætatem fides, cum repræsentet futura. Quid enim est fides, nisi rerum earum, quæ sperantur, substantia (*Hebr.* XI, 1)? Sic nos Scripturæ docent. Ergo si substantia eorum, quæ sperantur, fides est; quanto magis eorum, quæ videntur? Bona fides, de qua scriptum est; « Justus autem ex fide vivit (*Hebr.* X, 38). » Quod si subtraxerit se, non placebit animæ meæ.

9. Nos autem non subtrahamus nos ad dispendium animæ, sed inhæreamus fidei ad animæ nostræ acquisitionem; quoniam in hac fidei militia testimonium consecuti sunt seniores nostri Abraham, Isaac et Jacob. Et ideo hæreditatem nobis fidei reliquerunt, Fidelis Abraham, qui non ex operibus sed ex fide justificatus est: quoniam Deo credidit: Isaac, qui per fidem nec gladium ferituri parentis expavit: Jacob, qui paternæ fidei vestigiis intentus, **1201** dum iter agit, angelorum vidit exercitum, et vocavit concilium Dei (17) (*Gen.* XXXII, 2).

10. Alibi quoque, id est, in libris Regnorum, Elisæus erat intra Samariam, et subito eum circumfusus Syrorum obsedit exercitus. Vidit eos Giezi, et ait ad dominum suum: « O Domine, quid faciemus (*IV Reg.* VI, 15)? Et dixit Elisæus propheta: Noli timere; quoniam nobiscum plures sunt, quam cum illis. Et rogavit ut aperiret Dominus oculos Giezi. Et aperti sunt oculi ejus, et vidit

A plenum montem equis et curribus in circuitu Elisæi. Et rogavit Elisæus ut percuteret eos Deus cæcitate, et percussi sunt, et introierunt in civitatem, quo ingrederentur, nequaquam videntes (*Ibid.* 16-18). » Audistis certe, milites, qui circumfusi estis, quia ubi perfidia, ibi cæcitas est. Merito ergo cæcus erat exercitus infidelium. Ubi autem fides, ibi exercitus angelorum est. Bona itaque fides, quæ frequenter operatur in mortuis. Denique adversarius, et legiones suæ quotidiana martyrum virtute torquentur. Unde arbitror quod fila (18) chordarum citharæ ideo fides dicantur, quoniam et mortua sonum reddant.

11. Quo magis ac magis enitendum est, ne in hoc vivendi munere siti (19) simus ingrati: sed
B pii pignoribus principis sedulum ac patrium impendamus affectum. Solvite filiis ejus, quod debetis patri. Plus debetis defuncto, quam debuistis viventi. Etenim si in liberis privatorum non sine gravi scelere minorum jura temerantur; quanto magis in filiis imperatoris?

12. Addatur eo cujus imperatoris? Imperatoris pii, imperatoris misericordis, imperatoris fidelis, de quo non mediocre locuta est Scriptura dicens: « Magnum et honorabile est homo misericors: invenire autem virum fidelem difficile est (*Prov.* XX, 6). » Si magnum est misericordem aut fidelem quemcunque hominem invenire; quanto magis imperatorem, quem potestas ad ulciscendum impellit, sed revocat tamen ab ultione miseratio?
C Quid præstantius fide imperatoris, quem non extollat potentia, superbia non erigat, sed pietas inclinet? de quo præclare Salomon ait: « Iniqui regis minitatio (20) similis rugitui leonis: sicut autem ros in herba, sic et hilaritas ejus (*Prov.* XIX, 12). » Quantum igitur est deponere terrorem potentiæ, præferre suavitatem gratiæ?

13. Beneficium se putabat accepisse augustæ memoriæ Theodosius, cum rogaretur ignoscere, et tunc propior erat veniæ, cum fuisset commotio major iracundiæ (21). Prærogativa **1202** ignoscendi erat indignatum fuisse: et optabatur in eo, quod in aliis timebatur, ut irasceretur. Hoc

(15) Qua pietate se ad hoc bellum Theodosius paraverit, qua fide in ipso certamine ad opem divinam confugerit, quanta denique a Deo impetraverit prodigia, Rufinus luculentissime, et maxime ad Ambrosii sensum explicat lib. II *Hist.* cap. 32. Eumdem eventum diligenter quoque describunt Socrates lib. V cap. 28: Sozomenus, lib. VII, cap. 24; P. Orosius, lib. VII, cap. 35. Quibus adjunge quæ nos ad Enarr. Psal. XXXVI, num. 25 adnotavimus.

(16) « Theodosii ergo fides... fortitudo sit, » in mss. nostris desideratur: verum e contrario in omnibus exstat edit.

(17) Rom. edit. sola, « et vocavit Castra Dei. »

(18) Hanc etymologiam argutam magis quam veram esse dicit Vossius in verbo *fido*, ubi rejecto etiam illo etymo, quo fides citharæ ideo dictas, « quod tantum inter se chordæ ejus, quantum inter homines fides, concordent, » Festus autumat, verum profertur.

(19) Quidam mss. « vivendi munere satis simus ingrati. »

D (20) Vet. edit., « Iniqui regis imitatio; » mss. partim, *minatio*, partim, *minitatio;* at Rom. edit. recepit quidem vocem *minitatio*, sed expunxit vocem *iniqui*. Attamen quamvis in sacris codicibus, quos nunc versamus, desideretur, Ambrosium in exemplari suo eam legisse propter consensum mss. hujus libelli credibile est.

(21) Reg. codex unus, « commotior. Major iracundia prærogativa ignoscendi erat. Indignatum fuisse exoptabatur in eo, quod in aliis timebatur, » etc., non satis recte. Cum hoc porro loco de proclivitate Theodosii ad iracundiam, deque ipsius placabilitate operæ pretium fuerit: quæ hac ipsa de re epist. 51. num. 4, dicuntur, componere; nec non etiam illa consulere, quæ de iisdem principis hujus affectibus prodidit Aur. Victor in Epitome.

erat remedium reorum, quoniam cum haberet supra omnes potestatem, quasi parens expostulare malebat, quam quasi judex punire. Sæpe trementes vidimus, quo objurgabat, et convictos sceleris, cum desperassent, solutos crimine. Vincere enim volebat, non plectere æquitatis judex, non pœnæ arbiter, qui nunquam veniam confitenti negaret; aut si quid esset, quod occulta conscientia involveret, Deo servabat. Hanc vocem ejus homines magis, quam pœnam timebant : quod tanta imperator ageret verecundia, ut mallet sibi homines religione quam timore astringere.

14. Maximum philosophorum impunitatem (22) ferunt dedisse iis facinoribus, quæ per iram commissa forent; sed Scriptura divina melius ait : « Irascimini, et nolite peccare (*Psal.* IV, 5). » Maluit peccatum recidere, quam excusare. Satius est in indignatione laudem clementiæ reperire, quam ira in ultionem excitari.

15. Quis ergo dubitabit filiis ejus apud Dominum maximum præsidium fore? Domino favente, Arcadius imperator jam validus juventa est : (23) Honorius continuo pulsat adolescentiæ fores, provectior ætate quam Josias. Ille enim destitutus patre, orsus imperium usque ad tricesimum et primum annum regni sui perduxit ætatem, et placuit domino; quoniam præ cæteris regibus Israel Domini pascha celebravit, et ceremoniarum abolevit errores (*IV Reg.* XXII, 1 *et seq.*). Ara quoque adhuc invalidus corporis robore, cum regnandi curricula recepisset, quadraginta annis regnavit in (24) Jerusalem : qui cum Æthiopum infinita urgeretur atque innumerabili multitudine, speravit (25) a Domino et in paucis se posse salvari (*III Reg.* XV, 8-23). Utinam tam fidelis processu, quam devotus exordio! Nam servatus in paucis et victor, postea a Syris auxilia, relicto Domino, postulavit, et medicos adhibuit ad pedum dolorem; accepto enim tanto indicio divini favoris, auxiliatorem suum derelinquere non debuit, sed tenere. Ideo ei nec medici profuerunt, et quasi incredulus mortem implevit.

16. Sed illorum patres Abias et Amos ambo infideles : Theodosius vero plenus timoris Dei, plenus misericordiæ, speramus quod liberis suis apud Christum præsul assistat, si Dominus propitius sit rebus humanis. Bonum est misericors homo, qui dum aliis subvenit, sibi consulit, et
1203 in alieno remedio vulnera sua curat. Agnoscit enim se esse hominem, qui novit ignoscere : et vias Christi sequitur, qui carne suscepta, maluit in hunc mundum redemptor venire, quam judex.

17. Unde pulchre Psalmista dixit : « Dilexi quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ (*Psal.* CXIV, 1). » In quo psalmo dum legitur, velut ipsum Theodosium loquentem audivimus. *Dilexi*, inquit : agnosco vocem piam, cujus testimonia vocis agnosco. Et vere dilexit qui officia diligentius implevit, qui servavit hostes, qui dilexit inimicos, qui iis a quibus est appetitus, ignovit, qui regni affectatores perire non est passus. Non mediocris, sed perfecti in Lege vox ista est dicere : « Dilexi. Plenitudo enim Legis, dilectio est (*Rom.* XIII, 10). » Sed qui dilexerit, audiamus (26). Cum taceatur genus dilectionis, utique divinæ charitatis gratia significatur, qua diligimus illud, quod est super omnia desiderabilia desiderabile, de quo scriptum est : « Diliges Dominum Deum tuum (*Deut.* VI, 5). »

18. Ergo discedens e terris pia anima, et sancto repleta Spiritu, quasi interrogantibus iis, qui sibi occurrerunt, cum sese ad sublimia et superna subrigeret, dicebat : *Dilexi*. Nihil hoc plenius, nihil expressius. Interrogabant angeli vel archangeli : Quid egisti in terris? occultorum enim solus cognitor Deus. Dicebat, *Dilexi*; hoc est dicere : Legem implevi, Evangelium non præterivi; hoc est dicere : Morti me obtuli, « et tota die æstimatus sum sicut ovis occisionis (*Psal.* XLIII, 22). » Et ideo confido, « quia neque mors, neque vita, neque Angeli, neque Virtutes, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro (*Rom.* VIII, 38, 39). »

19. Hoc mandatum Legis etiam in Evangelio Dominus Jesus docet esse servandum, cum dicit ad Petrum : « Simon Joannis, diligis me? » et ille respondit : « Tu scis, Domine, quia diligo te. » Et iterum dixit : « Simon Joannis, diligis me? » et iterum respondit : « Etiam, Domine, tu scis quia diligo te. » Et tertio interrogatus ait : « Domine, omnia tu scis, tu nosti quia amo te (*Joan.* XXI, 15

(22) In margine Rom. edit. ascriptum erat Arist. lib. VII *Ethic.* cap. 6. Sed præterquam quod eo loci, quæ hic dicuntur ab Ambrosio, non satis clare inveniuntur, id temporis plane inusitatum Patribus erat tam honorifice appellare Aristotelem. Et certe Ambrosiana verba non minus apte ad lib. IX Platonis de Legibus referri possent, si Ambrosius locum abs se lectum significaret.

(23) Vet. edit., « jam validus inventus est; » quædam Paris. « jam validus juvenis, » Rom. et mss. nobiscum faciunt. Arcadium porro, cum patre orbatus est, annis 20 natum fuisse Baronius affirmat, licet ei tantum septemdecim alii tribuant, Honorium vero decennem exstitisse inde cognoscas, quod Socrates, Idatius et Marcellinus eum *Richomere et Clearcho coss.* id est, ann. 384, natum memorant.

(24) Rom. edit. sola, « quadraginta et uno anno regnavit. » Quod etiam præferunt sacra biblia; sed plenum numerum Ambrosius voluit exhibere.

(25) Sic omnes edit.; mss. vero prope ad unum a verbo *speravit* usque ad « *postulavit, et medicos* » lacunam habent; quam tamen Prat., Gem., et Alb. hoc modo sarcire conati sunt, « speravit in Domino, postulavit, et vicit, et medicos adhibuit. » Haud ita male.

(26) Vet. edit., « Cum tacet, urget nos dilectio. Utique divinæ charitatis gratia; » Rom. edit., « Cum tacet, urget nos. Dilectionis utique divinæ gratia, » mss. magno numero : « Cum tacet, urget nos dilectionis, utique divinæ (nonnulli, *utique in qua divinæ*, charitatis, » etc. Sed omnium optime cod. Reg. unus, ut in contextu.

seq.). » Confirmavit itaque charitatem trina responsio, vel abolevit trinæ negationis errorem. Et hic trinam responsionem si quærimus, invenimus : « Dilexi, quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ (*Psal.* cxiv, 1). » Dilexi quoniam inclinavit aurem suam mihi, ut in diebus meis invocarem eum. Dilexi, quia tribulationem et dolorem inveni, et pro nomine Dei mei pericula inferni non refugi, sed exspectavi ut comprehendere et invenire me possent.

20. Et pulchre ait : *Dilexi*, quia jam cursum vitæ hujus impleverat. Unde et Apostolus in passione jam positus ait : « Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi; quod reliquum est, reposita est mihi corona justitiæ (*II Tim.* iv, 7, 8). » Magnus Dominus, qui nobis dedit certamina, quibus mereatur, qui vicerit, coronari. « Dilexi, **1204** inquit confidens, quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ. »

21. Dilexi, et ideo inclinavit aurem suam mihi, ut jacentem erigeret, mortuum resuscitaret. Non enim Deus inclinat aurem suam, ut audiat corporaliter : sed ut condescendat nobis, quo nos audire dignetur, et infirmitatis (27) nostræ relevare substantiam. Inclinat se nobis, ut nostra ad eum ascendat oratio. Voce non indiget, qui misericordiam defert : neque enim voce indiguit, qui Mosen tacentem audivit; et non loquentem, sed interpellantem gemitibus ineffabilibus ad se clamare dicebat (*Exod.* xiv, 15). Novit Deus et sanguinem audire (*Gen.* iv, 10), cui nulla vox subest, lingua non suppetit : sed accepit vocem sacræ titulo passionis. Clamavit in martyrio, clamavit in parricidio, quod pertulit pro sacrificio.

22. *Dilexi*, inquit, et ideo diligens feci voluntatem Domini, et invocavi eum non in paucis, sed in omnibus diebus vitæ meæ. Nam certis diebus invocare, non omnibus, fastidientis est, non sperantis : et pro usu affluentium commodorum, mercedem gratiarum referre, non pro devotionis affectu. Et ideo Paulus : « In omnibus, *inquit*, gratias agite (*I Thess.* v, 18). » Quando enim non habes quod Deo debeas? aut quando sine Dei munere es (28), cui quotidie vivendi usus a Domino est? « Quid enim habes, quod non accepisti (*I Cor.* iv, 7)? » Ergo quia semper accipis, semper invoca : et quia quod habes, a Domino est, debitorem te semper esse cognosco. Malo tamen ut quasi diligens, quam coactus debitum tuum solvas.

23. Audis dicentem : « Circumdederunt me dolores mortis (*Psal.* cxiv, 3)? » Ego tamen et in mortis dolore Dominum dilexi. » Pericula inferni invenerunt me (*Ibid.*), » non timentem utique, sed amantem, sed sperantem, quod nullæ me angustiæ, nulla persecutio, nulla pericula, nullus gladius separet a Christo. Denique volens invenit tribulationem et dolorem, sciens quia tribulatio, patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem. Etenim quasi bonus athleta quæsivit certamina, ut coronam inveniret; quam tamen non suis viribus, sed Domini auxilio novit sibi esse donatam. Non enim potuisset vincere, nisi eum qui certantes adjuvat, invocasset.

24. Miser homo congreditur, ut vincat, et ipse in periculum ruit, nisi Domini nomen adfuerit, nisi cum veretur, oraverit dicens : « O Domine, libera animam meam (*Ibid.* 4). » Hinc illud Apostolicum : « Video legem carnis meæ repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in legem peccati, quod est in membris meis. Infelix ego homo! quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum (*Rom.* vii, 23-25). »

25. Ille vincit, qui gratiam Dei sperat (29), non qui de sua virtute præsumit. Cur enim non præsumas gratiam, cum habeas præsulem certaminis misericordem (30) : « Misericors enim et justus Dominus, et Deus noster miseretur (*Psal.* cxiv, 5). » Bis misericordiam posuit, semel justitiam; in medio justitia est, **1205** gemino septo inclusa misericordiæ; superabundant enim peccata, superabundet ergo misericordia. Apud Dominum omnium virtutum abundantia est; quia Dominus virtutum est (*Psal.* xxiii, 10). Neque tamen justitia sine misericordia est, neque sine miseratione justitia; quia scriptum est : « Noli esse nimium justus (*Eccle.* vii, 17). » Quod supra mensuram est (31), et si bonum est, tamen tu non sustines. Mensuram serva, ut secundum mensuram recipias.

26. Non impedivit tamen justitiam misericordia; quia misericordia ipsa justitia est : « Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum (*Psal.* cxi, 9); » novit enim justus debere se infirmis atque inopibus subvenire. Unde Dominus veniens ad baptismum, ut nobis infirmantibus peccata donaret. ait ad Joannem : « Sine modo; sic enim docet nos implere (32) omnem justitiam (*Matth.* iii, 15). » Liquet igitur justitiam esse misericordiam, et misericordiam esse justitiam. Etenim si

(27) Mss. non pauci, « et infirmitates; » quidam, « et infirmitatem nostræ levare sententiæ. »

(28) « Aut quando sine Dei munere es, » in mss. longe plurimis desideratur : sed contra exstant in omnibus edit.

(29) Nonnulli mss., « Qui de gratia Dei sperat. »

(30) Ita vet. edit. ac mss., nisi quod pro *misericordiam*, quæ vox habetur in edit. omnibus et paucis mss. reposuimus ex multo pluribus *misericordem*. At locum Rom. edit. interpolavit his interjectis : « Scriptum est enim : Nunc misericordia superexaltat judicium. Et alibi : Misericors. » Sed editores hic in fraudem induxit, quod non viderunt continuam psalmi cxiv ab Ambrosio fieri expositionem, et eam Theodosio accommodari.

(31) Regius cod. unus, « Quod supra mensuram est nocet, » etc. Reliqui vero mss. et edit. inter se congruunt, exceptis quibusdam Paris. edit., quæ pro *sustines* male posuerunt, *festines*.

(32) Reg. cod. « Sine nos implere, » etc.

Dei nos misericordia non sustentaret, quomodo in ipso exordio parvuli viveremus; cum effusi utero de calidis in frigida (33), de humidis in arida, piscium more, jactemur, quos naufragos in hanc vitam quidam velut naturæ fluctus exspuerit? Ratio deest, sed gratia divina non deficit. Ipse ergo custodit parvulos (*Psal.* cxiv, 6), aut certe eos qui se parvulos humili confitentur affectu.

27. Bona igitur humilitas, quæ liberat periclitantes, jacentes erigit. Novit eam ille qui dixit: « Ecce sum, ego peccavi, et ego pastor male feci; et isti in hoc grege quid fecerunt? Fiat manus tua in me (*II Reg.* xxiv, 17). » Bene hoc dicit, qui regnum suum Deo subjecit, et pœnitentiam gessit, et peccatum suum confessus, veniam postulavit: ipse per humilitatem pervenit ad salutem. Humiliavit se Christus, ut omnes elevaret: ipse ad Christi pervenit requiem, qui humilitatem Christi fuerit secutus.

28. Et ideo quia humilem se præbuit Theodosius imperator, et ubi peccatum obrepsit, veniam postulavit, conversa est anima ejus in requiem suam, sicut habet Scriptura quæ dicit: « Convertere, anima mea, in requiem tuam quia Dominus benefecit tibi (*Psal.* cxiv, 7). » Pulchre dicit animæ: *Convertere*, quasi diuturno cujusque operis sudore exercitæ, ut a labore convertatur ad requiem (34). Convertitur equus ad stabulum, ubi cursum impleverit: navis ad portum, ubi ad stationem fidam a fluctuum mole subducitur. Sed quid est, quod ait: « In requiem tuam, » nisi secundum illud intelligas, quod ait Dominus Jesus: « Venite, benedicti Patris mei, hæreditate possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi (*Matth.* xxv, 34). » Tanquam enim possessionem hæreditariam recipimus ea quæ promissa sunt nobis (35); fidelis enim Deus, qui semel servis suis præparata non subtrahit. Si fides nostra maneat, manet et sponsio (36).

39. Vide, o homo, circa te gratiam Christi: adhuc in terris quateris, et in cœlo possides. Ibi ergo **1206** sit cor tuum, ubi est possessio tua. Hæc est requies quæ justis debetur, negatur indignis. Unde ait Dominns: « Sicut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam (*Psal.* xciv, 11); » qui enim non cognoverunt vias Domini, non ingredientur in requiem Domini. Qui autem bonum certamen certavit, et cursum consummavit (*II Tim.* iv, 7), ipsi dicitur: « Convertere in requiem tuam (*Psal.* cxiv, 7). » Bona requies præterire quæ mundi sunt, et illis quæ supra mundum sunt, cœlestibus consortiis requiescere secretorum. Hæc est requies,

A ad quam propheta properavit, dicens: « Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo, et requiescam (*Psal.* liv, 7)? » Hanc sanctus requiem suam novit, ad hanc requiem convertendum animæ suæ dicit (37). Erat ergo anima in requie sua, ad quam dicit esse redeundum. Hæc est requies Sabbati magni (38), ut unusquisque sanctorum supra mundi sensibilia sit, in illo intelligibili secreto totus intentus, atque adhærens Deo. Hæc est requies illa Sabbati, quo requievit Deus ab omnibus operibus mundi istius (*Gen.* ii, 2).

50. Feriatus his sæculi curis Theodosius se ereptum gaudet, et elevat animam suam, atque ad illam (39) perpetuam dirigit requiem, pulchre sibi consultum asserens, quod eripuerit animam ejus
B Deus de morte, quam mortem frequenter in hoc sæculi istius lubrico sustinebat, inquietus fluctibus peccatorum: eripuerit etiam oculos ejus a lacrymis (*Psal*, cxiv, 8); fugiet enim dolor et tristitia et gemitus (*Isa.* xxxv, 10). Et alibi habemus: « Delebit omnem lacrymam ab oculis eorum, et mors non erit amplius, neque luctus, neque clamor, neque dolor (*Apoc.* xxi, 4). Si ergo mors non erit, lapsum sentire non poterit in illa requie constitutus: sed placebit Deo in regione vivorum. Non enim ut hic homo involutus est mortis corpore obnoxio lapsibus atque delictis: ita et illic. Ideoque regio illa vivorum est, ubi anima est, quæ ad imaginem et similitudinem Dei facta est (*Gen.* i, 27), non caro figurata de limo. Ideo caro in terram revertitur,
C anima ad requiem festinat supernam. cui dicitur. « Convertere, anima mea, in requiem tuam (*Psal.* cxiv, 9). »

31. In quam festinavit intrare Theodosius, atque ingredi civitatem Jerusalem, de qua dictum est: « Et reges terræ ferent gloriam suam in illam (*Apoc.* xxi, 24). » Illa est vera gloria, quæ ibi sumitur; illud regnum beatissimum, quod ibi possidetur, ad quod festinabat Apostolus, dicens: Audemus ergo, et consentimus magis peregrinari de corpore, et adesse ad Dominum (*II Cor.* v, 6, 8); et ideo connitimur sive absentes, sive præsentes placere illi (*Ibid*, 9).

32. Absolutus igitur dubio certamine, fruitur nunc augustæ memoriæ Theodosius luce perpetuo,
D tranquillitate diuturna, et pro iis quæ in hoc gessit corpore remunerationis divinæ fructibus gratulatur. Ergo quia dilexi augustæ memoriæ Theodosius Dominum Deum suum, meruit sanctorum consortio.

33. Et ego, ut quadam sermonem meum perora-

(33) Philo de mundi Opif.: Παρὸ καὶ ἀποκλαίεται τὸ βρέφος, etc.

(34) Cod. Prat. et Gem., « diuturno usu exercitæ... Convertitur equus ad salutem. »

(35) Iidem cod. et alii nonnulli, « possessio est, qua recipimus quæ promissa sunt nobis, » etc.

(35) Reg. codex unus, « manet possessio. » Sed omnino legendum *sponsio.*

(37) Mss. aliquot, « convertendum animam suam dicit. »

(38) Sabbatum magnum quid vocaretur, a nobis de alibi explicatum est.

(39) Non pauci mss., et elevans animam suam. Sed ad illum, etc,

A tione (40) concludam, dilexi virum misericordem, **1207** humilem in imperio, corde duro, et pectore mansueto præditum, qualem Dominus amare consuevit dicens : « Supra quem requiescam, nisi supra humilem, et mansuetum (*Isa.* LXVI, 2)? »

34. Dilexi virum, qui magis arguentem, quam adulantem probaret. Stravit omne, quo utebatur insigne regium (41), deflevit in Ecclesia publice peccatum suum, quod ei aliorum fraude obrepserat; gemitu et lacrymis oravit veniam. Quod privati erubescunt, non erubuit imperator, publice agere pœnitentiam : neque ullus postea dies fuit, quo non illum doleret errorem. Quid, quod præclaram adeptus victoriam, tamen quia hostes in acie prostrati sunt, abstinuit a consortio sacramentorum (42), donec Domini circa se gratiam filiorum experiretur adventu (43).

35. Dilexi virum, qui me in supremis suis ultimo spiritu requirebat. Dilexi virum, qui cum jam corpore solveretur, magis de statu Ecclesiarum, quam de suis periculis angebatur. Dilexi ergo, fateor, et ideo dolorem meum intimo viscere dolui, et prolixiore sermonis prosecutione solandum putavi. Dilexi, et præsumo de Domino quod suscipiat vocem orationis meæ, qua prosequor animam piam.

36. « Circumdederunt me dolores mortis, pericula inferni invenerunt me (*Psal.* CXIV, 3); » multorum enim pericula sunt, sed remedia paucorum. In omnibus sacerdos periclitatur, in omnibus reis angitur; quod enim alii patinctur, ipse sustinet : et iterum liberatur, cum alii qui tenentur, periculis liberantur. Conteror cerde, quia ereptus est vir, quem vix possumus invenire (44) : sed tamen tu solus, Domine, invocandus es, tu rogandus, ut eum in filiis repræsentes. Tu, Domine, custodiens etiam parvulos in hac humilitate (*Ibid.* 5), salvos facito (45) sperantes in te. Da requiem perfectam servo tuo Theodosio, requiem illam, quam præparasti sanctis tuis (46). Illo convertatur anima ejus, unde descendit; ubi mortis aculeum sentire non
B possit, ubi cognoscat mortem hanc non naturæ finem esse, sed culpæ. Quod enim mortuus est, peccato mortuus est (*Rom.* VI, 10); ut jam **1208** peccato locus esse non possit : resurget autem, ut perfectior renovato munere vita reparetur.

37. Dilexi, et ideo prosequor eum usque ad regionem vivorum, nec deseram, donec fletu et precibus inducam virum, quo sua merita vocant, in montem Domini sanctum; ubi perennis vita, ubi corruptela nulla, nulla contagio, nullus gemitus, nullus dolor, nullum consortium mortuorum; vera regio viventium, ubi mortale hoc induat immorta-

(40) Vet. edit. et plerique mss., « ut quidem... per orationem ; » edit. Rom. et alii nonnulli mss., *ut quidem* (Reg. cod., *quadam*), *peroratione*. Op-
C tima lectio; idem enim est atque si dicat, ut hunc sermonis mei locum concludam virtutum Theodosii recapitulatione, quemadmodum in peroratione fieri solet.

(41) Scriptores omnes, qui splendidam illam Theodosii in subeunda publica pœnitentia humilitatem non sine meritissimis laudibus posteritati transmisere, cum eis quæ hic dicuntur ab Ambrosio, plane congruunt. Vide, si vacat, Paulinum in sancti antistitis Vita; Rufinum, lib. II *Hist.* cap. 18; Augustinum, lib. V *de Civit. Dei*, cap. 26; Sozomenum, lib. VII *Hist.* cap. 25; Theodoretum, lib. V cap. 18, et alios, quibuscum etiam Ambrosii nostri epistolam 51, jungere licet, ut qua ratione imperatorem ad pœnitendum sanctus præsul præparaverit, intelligas.

(42) Hæc Theodosii post Eugenium devictum a sacrorum communione abstinentia ad solam ipsius erga divina mysteria venerationem, aut forte
D ad Ambrosii quoque exhortationem referri potest. Etenim quoniam « occidere in bello adversarios est justum et laude dignum, » ut *epist. ad Ammon. Monach.* tradit Athanasius; « nec cædes in bellis factas Patres pro cædibus reputavere, » ut docet Basilius epist. *ad Amphil.* can. 13, relinquitur ut hic etiam locum habeat, quod Ambrosius epist. 25, de causarum capitalium judicibus, scribit : « Maluerunt Patres nostri, ut in voluntate magis abstinentis, quam in necessitate sit legis. » Nam quod citata Basilii epistola, « ut qui sunt manibus non puris, sola trium annorum communione abstineant. » suadet; hunc quidem usum in Ecclesia receptum non fuisse Balsamon auctor est.

(43) Ita mss. edit. Gill. in variis lect. et Rom. in contextu. Amerb. autem, Eras et Gill. in corpore, « gratia filiorum exprimeretur adventu. » Verum quod de Theodosii filiorum adventu hic ait sanctus Præsul., non mediocrem patitur difficultatem. Etenim qui volunt Arcadium, cum pater spiritum redderet, interfuisse, præter Ambrosiana verba et Paulini testimonium, quo commendatos a Theodosio filios Ambrosius in Ecclesia excepisse narratur,
C niti etiam possunt auctoritate Theodoreti lib. V, cap. 25, et *Chronici Alexandrini*, quo Arcadii ab Honorio discessus aperte traditur. Contra vero qui solum Honorium Constantinopoli a patre accitum esse contendunt, pro se Rufinum lib. II, cap. 34, Philostorgium lib. XI. num. 2, Socratem lib. V, cap. 26, et Claudianum de III consul. Honorii tantummodo hujus principis adventum in occidentem commemorantes, citare possunt : quibus accedit, quod Arcadium huic orationi præsentem non fuisse manifestum est. Attamen qui primam opinionem defendunt, respondere in promptu habent Rufinum et Philostorgium, solius Honorii mentionem propterea fecisse, quod ei occidentis imperium pater attribuerat, Claudianum vero cum loco cit. panegyricum Honori scriberet, Arcadii adventum celebrandum non putavisse; cæterum verba Paulini commendatos Ambrosio filios affirmantis aperta esse; imo vero ipsius Claudiani carmina, quæ supra ex
D lib. *de laudibus Stiliconis* exhibuimus, idem ostendere, sed et lib. etiam de III Consul. Honorii sic cum Theodosii verbis alloqui Stiliconem :

Tu curis succede meis, tu pignora solus,
Nostra fove, geminos dextra tu protege fratres, etc.

Verum negantis opinionis propugnatores reponent ista negotio dissolvi posse; commendatos enim Stiliconi a Theodosio filios, licet eorum alter abesset : ad Ambrosii vero auctoritatem ea forsitan indicari una cum Honorio etiam venisse sororem Placidiam : quod ad Socratem et *Chronicon Alexandrinum*, ab eis hoc loco erratum esse. Sed difficultatem hic indicasse nobis sufficiat.

(44) Rom. edit. « qualem vix possumus invenire. »

(45) Vind. codex, et quidam alii, « salvos facies. » Infra vero pro *sanctis tuis*, unus Colb. legit, « seris tuis. »

(46) Cod. Colb., « quam præparasti servis tuis. »

it corruptibile hoc induat incorruptionem **A**
v, 54). Magna requies, quæ votum imple-
itis, pulcherrima promissio. Ideo centesi-
tus decimus psalmus Alleluia (47) inscri-
lenique supra in quarto decimo psalmo
nem hominis accipimus. Sed illic forma-
ectus licet vir, sed adhuc peccato obno-
ia vivit in sæculo : hic vera perfectio est,
culpa cessavit, gratia perpetuæ quietis

io centesimus quartus decimus psalmus,
uneratio charitatis est : unde Domini pas-
ta decima luna formam celebritatis acce-
niam qui pascha celebrat, debet esse per-
ebet amare Dominum Jesum, qui diligens
suum perfecta charitate, sese obtulit pas- **B**
t nos sic diligamus, ut si necesse fuerit,
ini nomine mortem non fugiamus, nullum
ius dolorem, nihil metuamus : « Perfecta
ritas timorem expellit foras (*I Joan.* IV,
rande numeri mysterium, quando Pater
nicum pro nobis omnibus tradidit, cum
minis sui orbe luna fulgeret. Ita est enim
, quæ pio Pascha celebrat Domini nostri
risti, sicut luna perfecta in æternum ma-
squis bene hic Domini Pascha celebrave-
mine perpetuo erit. Quis splendidius cele-
quam qui sacrilegos removit errores, clau-
la simulacra destruxit? In hoc Josias rex
ibus antelatus est (*IV Reg.* XXIII, 25).
anet ergo in lumine Theodosius et sancto- **C**
ntibus gloriatur. Illic nunc complectitur
m jam sua vulnera non mœrentem, quia
ultorem ; qui licet indigna **1209** morte
is sit (48), requiem animæ suæ possidet.
us uterque et pietatis interpres largus mi-

sericordiæ suæ consortio delectantur. De quibus dicitur; « Dies diei eructat verbum (*Psal.* XVIII, 3). » Contra autem Maximus et Eugenius in inferno, quasi « nox nocti indicat scientiam (*Ibid,*) ; docentes exemplo miserabili quam durum sit arma suis principibus irrogare. De quibus pulchre dicitur : « Vidi impium superexaltatum et elevatum sicut cedros Libani; et transivi, et ecce non erat (*Psal.* XXXVI, 35, 36). » Transivit enim pius de caligine sæculari ad lumen æternum, et non erat impius, qui esse desivit iniquus.

40. Nunc se augustæ memoriæ Theodosius regnare cognoscit, quando in regno Domini Jesu Christi est, et considerat templum ejus. Nunc sibi rex est, quando recipit etiam filium Gratianum (49), et Pulcheriam, dulcissima sibi pignora, quæ hic amiserat, quando ei sua Flaccilla adhæret, fidelis anima Deo; quando patrem sibi redditum gratulatur, quando Constantino adhæret (50) Cui licet baptismatis gratia in ultimis constituto omnia peccata dimiserit, tamen quod primus imperatorum credidit, et post se hæreditatem fidei principibus dereliquit, magni meriti locum reperit. Cujus temporibus completum est illud propheticum : « In illo die erit, quod super frenum equi, sanctum Domino omnipotenti (*Zach.* XIV, 20). » Quod illa sanctæ memoriæ Helena mater ejus infuso sibi Dei Spiritu revelavit.

41. Beatus Constantinus tali parente, quæ imperanti filio divini muneris quæsivit auxilium (51), quo inter prælia quoque tutus assisteret, et periculum non timeret. Magna femina, quæ multo amplius invenit quod imperatori conferret, quam quod ab imperatore acciperet. Anxia mater pro filio, cui regnum orbis Romani cesserat, festinavit Hierosolymam, et scrutata est locum Dominicæ Passionis.

a cod. Reg. unus, in cæteris vero, et cun-
. *alleluia* prætermittitur, sed incommode.
utem pro « in quarto decimo psalmo » ha-
l. cod, « in centesimo undecimo psalmo. »
merb., « indigna morte præventus ac præ-
» Gill. et Eras... « ac præreptus; » Rom.
ndigna morte peremptus ; » mss. vero fre-
imi, ut nos in textu.
'et. edit., « filium Gratianum, et pulchra
issima; » Rom. edit., filium Gratianum,
errima ac dulcissima ; » sic etiam scripti
epto Vat. uno, Thuan. et Belv., in quibus, **D**
Gratianum, et Pulcheriam dulcissima, » etc.
o autem Gratianus Theodosii filius dici
, a nobis ad epist. 51 explicatum est. Si
liquis post Baronium existimet Gratiarum
re ac proprie Theodosii filium appellari,
em contra eumdem Cardinalem dicendum
m Gratianum non e Flaccilla, cui tres li-
regorius Nyss. in ejus funebri oratione
assignat, genitum esse, verum e Galla se-
jusdem principis uxore, quam in ipso partu
iebus antequam ille ad inferendum Euge-
um in Italiam veniret, exspirasse tradunt
i. Hujus porro Gallæ hic mentionem non
nbrosius, forte cum educata fuisset apud
Arianam, aliquid contagii ex ea contraxe-
de fides ipsius minus integra haberetur.
enim Philostorgio credendum remur, qui

eam omnino Arianis partibus addictam scribit. Quod vero ad Flaccillam, summa virtute ac religione præditam eam fuisse cognoscimus : de qua consule Theodoretum lib. V *Histor.*, cap. 19.

(50) Non potuit Ambrosius clarioribus verbis suam de Constantini baptismo sententiam promere. Sed nihilo obscurius eumdem principem in extremis tantum eo sacramento initiatum esse alii scriptores contestantur, ut puta Eusebius, lib. IV de *Vita Constant.* cap. 61 et 62 ; Hieronymus in *Chronico*; Socrates, lib. I *Hist.* cap. 39 ; Sozomenus, lib. II, cap. 35 ; Theodoretus, lib. I, cap. 32, et alii ; ut mirum videatur adhuc exstare, qui Constantinum a Sylvestro papa baptizatum ex Actis apocryphis, et quæ ipsi in multis depravata coguntur agnoscere, obstinatius defendant.

(51) Habemus hoc etiam loco venerationis, qua prisci Christiani sacras reliquias prosequebantur, et piæ fiduciæ quam in earum præsidio reponebant, insigne testimonium. Sed quorsum, inquies, in Theodosii laudatione hujusmodi excursio in crucis inventionem? Respondemus satis Ambrosio familiare esse a proposita materia digredi, cum pia quæpiam invitat occasio, qualis fuit mentio Constantini, qui primus Cæsarum in bellis crucis vexillum præferri voluit : qua in re ipsum Theodosius in bello adversus Eugenium imitatus est, quemadmodum ex Theodoreti lib. V, cap. 24, et Orosii lib. VII, cap. 36, cognoscas licet.

42. Stabulariam (52) hanc primo fuisse asserunt A sic cognitam Constantio seniori, qui postea regnum adeptus est Bona stabularia, quæ tam diligenter præsepe Domini requisivit. Bona stabularia, quæ stabularium non ignoravit illum, qui vulnera curavit a latronibus vulnerati (*Luc.* x, 34). Bona stabularia, quæ maluit æstimari stercora (53), **1210** ut Christum lucrifaceret (*Philipp.* III, 8). Ideo illam Christus de stercore levavit ad regnum, secundum quod scriptum est : « Quia suscitat de terra inopem, et de stercore erigit pauperem (*Psal.* CXII, 7). »

43. Venit ergo Helena, cœpit revisere loca sancta, infudit ei Spiritus ut lignum crucis requireret; accessit ad Golgotha, et ait : « Ecce locus pugnæ, ubi est victoria? Quæro vexillum salutis, et non invenio. Ego, inquit, in regnis, et crux Domini in B pulvere? ego in aureis (54), et in ruinis Christi triumphus? ille adhuc latet, et latet palma vitæ æternæ? Quomodo me redemptam arbitror, si redemptio ipsa non cernitur?

44. Video quid egeris, diabole, ut gladius quo peremptus es, obstrueretur. Sed Isaac obstructos ab alienigenis puteos erudaverit, nec latere aquam passus est (55) (*Gen.* XXVI, 18). Tollatur igitur ruina, ut vita appareat: promatur gladius, quo veri Goliæ caput est amputatum (*I Reg.* XVII, 51) : aperiatur humus, ut salus fulgeat (*Isa* XLV, 8), Quid egisti, diabole, ut absconderes lignum, nisi ut iterum vincereris? Vicit te Maria, quæ genuit triumphatorem, quæ sine imminutione virginitatis edidit eum, qui crucifixus vinceret te, et mortuus subjugaret. C Vinceris et hodie, ut mulier tuas insidias deprehendat. Illa quasi sancta Dominum gestavit, ego crucem ejus investigabo : illa generatum docuit, ego resuscitatum : illa fecit ut Deus inter homines videretur, ego ad nostrorum remedium peccatorum divinum de ruinis elevabo vexillum.

45. Aperit itaque humum, decutit pulverem : tria patibula confusa reperit, quæ ruina contexerat, inimicus absconderat. Sed non potuit oblitterari Christi triumphus. Incerto hæret : hæret, ut mulier; sed certam indaginem Spiritus sanctus inspirat eo quod duo latrones cum Domino crucifixi fuerint. Quærit ergo medium lignum. Sed poterat fieri ut patibula inter se ruina confunderet, casus inverteret (56). Redit ad Evangelii lectionem, invenit quia in medio patibulo prælatus titulus erat : « Jesus Nazarenus, Rex Judæorum (*Joan.* XIX, 19). » Hinc collecta est series veritatis, titulo crux patuit salutaris. Hoc est quod petentibus Judæis Pilatus respondit : « Quod scripsi, **1211** scripsi (*Ibid.* 22), » id est, non ea scripsi, quæ vobis placerent, sed quæ ætas futura cognosceret : non vobis scripsi, sed posteritati; propemodum dicens : Habeat Helena quod legat, unde crucem Domini recognoscat (57).

46 Invenit ergo titulum, Regem adoravit, non lignum utique; quia hic gentilis est error, et vanitas impiorum; sed adoravit illum, qui pependit in ligno, scriptus in titulo; illum inquam, qui sicut scarabæus clamavit, ut persecutoribus suis Pater (58) peccata donaret (*Luc.* XXIII, 34). Avida mulier festinabat tangere remedium immortalitatis, metuebat calcare sacramentum salutis. Læto corde, et trepidanti vestigio, quid faceret, nesciebat. Pertendit tamen ad cubile veritatis, lignum refulsit, et gratia micuit. Et quia jam feminam visitaverat Christus in Maria. Spiritus in Helena visitavit : docuit eam quod mulier ignorabat, si deduxit in viam quam mortalis scire non poterat.

47. Quæsivit clavos, quibus crucifixus est Dominus, et invenit. De uno clavo frenos fieri præcepit, de altero diadema intexuit : unum ad decorem, alterum ad devotionem vertit (59). Visitata est Maria, ut

(52) Stabulariam Ambrosius Helenam dicit, quod ex patre qui publico diversorio hospites excipiebat, nata crederetur. Neque tamen sumus nescii Baronium ad ann. 306 scribere matrem Constantini filiam unius e regulis Britanniæ nomine Coel exstitisse, idque ab antiquis gentis historicis esse proditum. Atqui cum omnes Romanarum rerum scriptores Helenam Constantii concubinam dicant, et Constantinum ex imparibus nuptiis natum asserant, hanc a Baronio commemoratam opinionem pro fabula habendam credibile est. Vide, si lubet, Chronica Eusebii et Cassiodori; *Historias* Orosii. lib. VII, cap. 16; Eutropii lib. x; Zozimi lib. II; Nicephori lib. VII, cap. 18; et inter recentiores, Morini lib. II *De liberat. Eccles.* cap. 6.

(53) Reg. codex, « quæ omnia æstimavit, ut stercora. »

(54) Omnes edit., « ego in aulis; » omnes mss., « ego in aureis. » Sed subaudiendum est *palatiis* vel *ornamentis*.

(55) Colb. cod., « Sed hæc obstructos... nec latere aquam passa est. »

(56) Omnes edit., « casus mutaret et inverteret. » Omnes mss., « casus inverteret. »

(57) Quod a sancto Præsule hic memoratur Domini crucem a latronum patibulis titulo suo discretam esse, id quidem videtur discrepare ab aliorum scriptorum sententiis ; alii quippe mortuum ad vitam revocatum, alii nobilem feminam a morte liberatam, alii denique utrumque miraculum indicio fuisse tradunt, quo e tribus crucibus quæ Dominica esset, dignosceretur. Attamen illud historicis nequaquam est insolens, ut eamdem rem memoria prodentes, alii alia ejus adjuncta commemorent, aut prætermittant. Cæterum tot scriptorum testimoniis inventio salutiferæ crucis asseritur, ut vix quidquam habeat historiæ magis compertum. Vide Cyrillum Hier., epist *ad Constantium*, et catechesi IV; Paulinum, epist. *ad Sever.*, novæ edit. 31; D Sev. Sulpitium, lib. II *Hist.* cap. 48; Rufinum, lib. II. c. 7 et 8; Socratem, I, I. c. 17, et alios. Neque vero objiciendum Eusebii Pamphili silentium; nam præterquam quod quæ ille l. III *De Vita Constant.* variis locis tradit de sepulcri Dominici inventione, supponere videntur crucis inventionem, unius omissio tot aliorum assertioni cedat necesse est.

(58) *Pater* aberat a cunctis edit. ac multo pluribus mss., quam vocem ex Reg. cod. restituimus. Adverte autem hoc loco veram Ecclesiæ catholicæ doctrinam de sanctæ crucis aut imaginum cultu exhibendo, qui videlicet non terminatur in ipso signo, sed ad significatum mente refertur. Et hinc videas quam bona fide scriptum fuerit a Magdeburgensibus multa commemorari ab auctore hujus Orationis « superstitiosa, vehementer contumeliosa in meritum Christi, et cum fide pugnantia. » Sed istis hominibus ea omnia cum fide pugnant quæ illorum perfidiam impugnant.

Evam liberaret : visitata est Helena, ut imperatores redimerentur. Misit itaque filio suo Constantino diadema gemmis insignitum, quas pretiosior ferro innexas crucis redemptionis divinæ gemma connecteret. Misit et frenum. Utroque usus est Constantinus, et fidem transmisit ad posteros reges. Principium itaque credentium imperatorum sanctum est quod super frenum (60) (*Zach.* xiv, 20) : ex illo fides, ut persecutio cessaret, devotio succederet.

48. Sapienter Helena, quæ crucem in capite regnum locavit; ut crux Christi in regibus adoretur Non insolentia ista, sed pietas est, cum defertur sacræ redemptioni. Bonus itaque clavus Romani imperii, qui totum regit orbem, ac vestit principum frontem, ut sint prædicatores, qui persecutores esse consueverunt. Recte in capite clavus, ut ubi sensus est, ibi sit præsidium. In vertice corona, in manibus habena. Corona de cruce, ut fides luceat; habena quoque de cruce (62), ut potestas regat; sitque justa moderatio non injusta præceptio (63). Habeant **1212** hoc etiam principes Christi sibi liberalitate concessum, ut ad imitationem Domini dicatur de imperatore Romano : « Posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso (*Ps.* xx, 4). »

49. Ex illo gratulatur Ecclesia, erubescit Judæus: nec solum erubescit, sed etiam torquetur, quod ipse sibi auctor confusionis est. Dum insultat Christo, confessus est eum regem ; dum regem Judæorum appellavit, sacrilegium suum, qui non credidit, confitetur. Ecce, inquiunt, crucifiximus Jesum ; ut Christiani, et post mortem resurgant, et mortui regnent. Nos crucifiximus quem reges adorant: quem non adoramus, ipsi adorant. Ecce et clavus in honore est; et quem ad mortem impressimus, remedium salutis est, atque invisibili quadam potestate dæmones torquet. Putabamus nos vicisse, sed victos fatemur. Iterum Christus resurrexit, et resurrexisse eum principes agnoverunt. Iterum vivit, qui non videtur. Nunc major nobis contentio nunc pugna vehementior adversus eum. Cui regna famulantur, cui servit potestas, illum contempsimus, quomodo regibus resistemus ? (64) Ferro pedum ejus reges inclinantur. Reges adorant, et Photiniani divinitatem ejus negant ? (65) Clavum crucis ejus diademati suo præferunt (66) imperatores, et Ariani potestatem ejus imminuunt?

50. Sed quæro : Quare sanctum super frenum, nisi ut imperatorum insolentiam refrenaret, comprimeret licentiam tyrannorum, qui quasi equi in libidines adhinnirent quod liceret illis adulteria impune committere ? Quæ Neronum (67), quæ Caligularum cæterorumque probra comperimus, quibus non fuit sanctum super frenum?

51. Quid ergo aliud egit Helenæ operatio, ut frena dirigeret ; nisi ut omnibus imperatoribus sancto dicere Spiritu videretur : « Nolite fieri sicut equus et mulus (*Psal.* xxxi, 9) ; » sed in freno et chamo maxillas eorum constringeret, qui se non agnoscerent reges, ut regerent sibi subditos? Prona enim potestas in vitium ferebatur, et more pecudum vaga sese libidine polluebant. Ignorabant Deum, restrinxit eos crux Domini, et revocavit a lapsu impietatis. Levavit **1213** oculos eorum, ut Christum in cœlum quærerent. Exuerunt se chamo perfidiæ, susceperunt frena devotionis et fidei, secuti dicentem : « Tollite jugum meum super vos... Jugum enim meum suave est, et onus meum leve (*Matth.* xi, 29, 30). » Inde reliqui principes Christiani, præter unum Julianum, qui salutis suæ auctorem reliquit, dum philosophiæ se dedit errori. Inde Gratianus et Theodosius.

52. Non ergo mentita est prophetia dicens : « Ambulabunt reges in lumine tuo (*Isa.* lx, 3). » Ambulabunt plane maxime Gratianus et Theodosius præ cæteris principes, non jam armis militum, sed meritis suis tecti: non purpureum habitum, sed amictum induti gloriæ. Qui cum hic delectarentur absolutione multorum, quanto magis illic pepercisse se pluribus recensendo, pietatis suæ recordatione mulcentur? Qui nunc luce fruuntur candida, longe meliora illic quam hic possidebant, habitacula consecuti, dicentes : « O Israel, quam magna est domus Domini, et quam ingens locus possessionis ejus : magnum, et non habens finem (*Baruch.* iii, 24). « Et perfuncti maximis laboribus inter se conferunt : Bona... regnum levavit. »

(59) Reg. codex unus, « alterum ad tuitionem vertit. » Cæterum quæ hic narrantur de sacris clavis, eadem etiam referuntur a Rufino, lib. ii, cap. 8 ; Socrate, l. i, c. 17 : Sozomeno, l. ii, c. 1 ; Theodoreto, l. i, c. 18 ; et Paulino aquil., l. xi *Histor.*

(60) Hieronymus in hunc locum Zachariæ istam interpretationem ita rejicit. « Audivi a quodam rem sensu quidem pio dictam, sed ridiculam, clavos Dominicæ crucis e quibus Constantinus augustus frenos equo suo fecerit, sanctum Domini appellari. » Quibus verbis Ambrosium ab eo tacite vellicari non ambigimus. Verum hac censura nihil obstante, multi deinceps Ambrosianam explicationem amplexati sunt, ut Cyrillus Alex. in eadem Zachariæ verba; Sozomenus; Theodoretus; Paulinus Aquil., citatis locis, et Gregorius Turon., *De gloria Martyrum*, c. 6. Sed exegesim quoque moralem, quam sequi maluit Hieronymus, ab Ambrosio etiam hic propositam videmus hisce verbis. « Sed quæro quare sanctum super frenum, » etc.

(61) Mss. nonnulli et edit., « sapienter egit Helena... regnum levavit. »

(62) Mss. longe plurimi, « in manibus fides. Habent coronam de cruce,... habent quoque de cruce, » sed melius alii, et omnes edit. ut in contextu.

(63) Mss. aliquot, « non injusta precatio. » Et infra. « Posuisti in capite meo. »

(64) Codex, « qui modo regnanti resistimus. »

(65) De Photinianis sicut et de Arianis abunde ad varios librorum *de fide* ac *de Spiritu sancto* locos egimus.

(66) Mss. aliquot, « diademate suo præferunt. »

(67) Quidam Neroni sanctum aut intactum esse potuisset, qui, ut Suetonius ac Tacitus produnt, illustribus feminis complebat lupanaria ; quique, eodem Suetonio teste, super ingenuorum pædagogia, et nuptarum concubinatus, vestalibus etiam vim inferebat. Quod vero ad Caligulam, non mirum videbitur a nobilium matronarum adulteriis eum non sibi temperasse, cum sorores suas omnes nefario incestu vitiaverit, ut auctor est citatus Suetonius,

num est viro cum portaverit jugum grave a juventute, sedebit singulariter, et silebit; quia portavit jugum grave (*Thren.* III, 27). » Qui enim jugum grave portaverit a juventute, requiescit postea : remotus a turba, præcipuum locum quietis suæ possidet, dicens : « Quoniam tu, Domine, singulariter in spe constituisti me (*Psal.* IV, 10). »

53. Portavit jugum grave a juventute sua Lazarus pauper, ideo singulariter in sinu Abrahæ requiescit, divinæ testimonio lectionis (*Luc.* XVI, 24). Portavit jugum grave Theodosius a juventute, quando insidiabantur ejus saluti, qui patrem ejus triumphatorem occiderant (68). Portavit jugum grave quando subiit pietatis exsilium, quando infusis Romano imperio Barbaris, suscepit imperium. Portavit jugum grave, ut tyrannos Romano dimoveret imperio : sed quia hic in labore, ibi in requie.

54. Sed jam veniamus ad augusti corporis transmissionem. Fles, Honori, germen augustum, **1214** et lacrymis pium testificaris affectum; quod inhonorum adhuc honore tumuli patris corpus per spatia multa transmittis. Sed et patriarcha Jacob propter populum liberandum, quem tetra fames gravi urgebat periculo, relicta domo, senex ad peregrina contendit : atque ibi defunctus, ad sepulcrum patrium per aliquot dies, filio prosequente, deductus est (*Gen.* XLIX, L). Nec derogatum est aliquid meritis ejus, sed magis accessit ad laudem, quod pro suis carens debitæ domus sorte, quodam supremi funeris peregrinabatur exsilio (69).

55. Fles etiam, imperator auguste, (70) quod non usque Constantinopolim reverendas reliquias ipse prosequeris. Eadem tibi causa nobiscum est, omnes justo dolore prosequimur, omnes, si fieri posset, deductores tecum esse cuperemus. Sed Joseph ad finitimam accessit provinciam : hic multa interjacent regionum divortia, hic maria transfretanda sunt. Nec hoc quidem tibi laboriosum, nisi te teneret respublica, quam boni imperatores et parentibus et filiis prætulerunt. Denique ideo te imperatorem pater fecit, Dominus confirmavit, ut non soli militares patri, sed omnibus imperares.

56. Nec vereare ne inhonoræ videantur, quocunque accesserint, reliquiæ triumphales. Non hoc sentit Italia, quæ claros spectavit triumphos, quæ a tyrannis iterum liberata, concelebrat suæ libertatis auctorem; non hoc Constantinopolis, quæ secundo ad victoriam principem misit : quem cum vellet tenere, non potuit. Exspectabat quidem in reditu ejus triumphales solemnitates, et titulos victoriarum : exspectabat totius orbis (71) imperatorem, stipatum exercitu Gallicano, et totius orbis subnixum viribus. Sed nunc illic Theodosius potentior, nunc gloriosior redit : quem angelorum caterva deducit, quem sanctorum turba prosequitur. Beata plane, quæ paradisi incolam suscipis, et habitatorem supernæ illius civitatis augusto sepulti corporis (72) tenebis hospitio

(68) Comitem Theodosium Theodosii imperatoris patrem, cum Firmum acie victum ad mortem compulisset, resque maximas gessisset in Africa, Valentinianus senior calumniæ aures accommodans, gladio feriri jussit, ut accurate describit P. Grosius, l. VII, c. 33. Non est autem dubium ullum, quin Theodosius filius adhuc ut Ammianus, l. XXIX, c. 6 refert, admodum juvenis, ab inimicis patris exagitatus etiam fuerit. Credibile ergo est eum in Hispaniam recessisse, ut illorum odiis locum daret, quemadmodum Theodoretus, l. X, cap. item 5, memorat. Quam vero periculosis temporibus ad imperii societatem allectus sit, ex orat. 16 Themistii, ex l. IV Zozim et aliis cognoscere est.

(69) Omnes edit. « carens dedita domus sorte, quodam... peregrinatus est exsilio ; » mss. aliquot, « carens debitæ domus sorte quadam... peregrinabatur ; » alii mss. melius, ut nos in textu.

(70) Reg. cod. unus, « Arcadi imperator auguste ; » sed nomen *Arcadi* manifeste accitum fuit ab aliquot sciolo ; qui cum Honorium supra compellatum cerneret, hæc ad Arcadium referenda existimavit. At vero quidnam Arcadio fuisset in mora, quominus Constantinopolim, quæ imperii sui regia erat, paternum funus prosequeretur ?

(71) Mss. Prat. ac Gem., « exspectabat totus orbis. »

(72) Edit. Amerb. et duo mss., « augusto sepulti corporis, » mss., « sepulcri corporis ; » Vat. cod., « augusto sepulcro marmoris, » cæteri mss. et omnes edit. nobiscum faciunt, nisi quod in illorum quibusdam pro *sepulti* etiam legitur *sepulcri*.

IN HYMNOS SANCTI AMBROSII ADMONITIO.

Ambrosium hymnos elucubrasse nemini obscurum est. Hoc namque ipse significat sermone contra Auxentium in hæc verba : *Hymnorum quoque meorum carminibus deceptum populum ferunt. Plane nec hoc abnuo. Grande carmen illud, et quo nihil potentius. Quid enim potentius, quam confessio Trinitatis*, etc. (*Serm. de Basilicis* num. 34). Paulinus quoque illud testatur in Vita ejusdem Antistitis, ubi Justinæ contra ipsum insanientis persecutionem narrans, ita loquitur : *Hoc in tempore primum antiphonæ, hymni, ac vigiliæ in Ecclesia Mediolanensi celebrari cœperunt. Cujus celebritatis devotio usque in hodiernum diem non solum in eadem Ecclesia, verum per omnes Occidentis Ecclesias mane*, Instituti hujus initium eodem plane modo sanctus Augustinus, testis oculatus, describit lib. IX *Confess.* cap. 7, qui et alibi (*loc. infra cit.*) non raro eorumdem hymnorum versibus in rei quam tractat, confirmationem lubens utitur.

Constat igitur auctoritate tantorum testium et canendorum hymnorum consuetudinem in omnes occidentales Ecclesias e Mediolanensi esse propagatam, et eorumdem argumentum ac materiem in explicando divinæ Trinitatis mysterio versari consuevisse. Sed nec minus exploratum est alios etiam hymnos, ubi Ariana illa tempestas sævire desiit, a sancto doctore compositos fuisse; quandoquidem hoc ipsum cognoscere liceat ex Augustino, Cassiodoro (*Lib. de Offic. Eccl. cap.* 6), Isidoro, concilio Toletano IV *(can.* 13), Beda et aliis.

Itaque difficultatis cardo in hoc vertitur, ut hymni vere Ambrosiani seponantur ab alienis, ab illis videlicet quos Hilarius Pictaviensis, Sedulius, Prudentius, Fortunatus, Elpis Boetii conjux, Gregorius, Theodulphus Aurelianensis, Alcuinus ac Paulus diaconus composuerunt. Gillotius qui primus omnium hymnos Ambrosii nomine seorsim evulgatos in editionis suæ appendice collectos exhibuit, sexdecim tanquam Ambrosianos admisit. Horum numerum additis octodecim aliis Romani editores adauxere: quem nova accessione amplificarunt sequentes Parisinæ editiones. Verum cum in his omnibus editionibus inserti sint hymni *Vexilla Regis prodeunt, Veni creator Spiritus* et alii quos Ambrosii non esse nemo non agnoscit, manifestum est in eorum censura delectum nullum esse adhibitum: sed quicunque hymni ejusdem Ambrosii nomine insigniti venerint in manus editorum, promiscue admissos. Re quidem ipsa neque Gillotius, neque Romani vadem ullum nobis producunt, cujus fidei credendum putaverint: qui vero curam susceperunt Parisinarum editionum, ab iis istiusmodi testes proferuntur, quibus, si Bedam unum excipias, nulla fides haberi possit. Quis enim hymnum quemlibet propterea inter Ambrosianos censeat referendum, quod vel in chorali quodam manuscripto iisdem editoribus occurrerit, vel ipsum Radulphus Tungrensis (*De observ. canon. Propos.* 13), qui ineunte sæculo quinto decimo scripsit, *Romæ in hymnariis antiquis*, aut etiam *in Officio Ambrosiano* reperiri affirmet? Neque enim satis probatur nullum hymnorum, qui continentur in istis libris, Ambrosio perperam esse inscriptum.

Dionysius Carthusianus hymnorum, quos Ambrosianos existimavit, catalogum texuit (*Hymnor. Enarr.*): sed cur eosdem doctori nostro adjudicarit, præterquam de hymno, *Deus creator omnium*, rationem nullam in medium profert, nisi quod Ambrosii phrasin et characterem in quibusdam abs se agnosci testificatur. Quod argumentum quoties solum est, quam in hoc genere parum tutum sit, facile intelligas.

Non majori curæ fuit Clicthoveo, ut quos hymnos sub Ambrosii titulo enumerat (*In elucidatorio*), illos eidem vindicet allatis argumentis; excepto enim hymno, *Æterne rerum conditor*, quem ob ejus cum Hexaemero cognationem indidem petitum existimat: ad probandos alios non aliam rationem citat, quam communem opinionem.

Idem pariter statuendum est de Gavanti (*Comment. in Rubr.*, § 5, *cap.* 6) auctoritate, quippe qui explorandis hymnis Ambrosianis non lydium lapidem adhibeat, sed tantummodo jam citatorum Radulphi Tungrensis, Dionysii Carthusiani Clicthovei, aut etiam aliorum adhuc ævi posterioris indicium sequendum sibi proponat.

Habemus antiquius de hymnis Doctoris nostri testimonium in Regula beati Benedicti; hic enim sanctus dum in ea divini Officii rationem suis præscribit (cap. 9, 12, 16 et 17), *Ambrosianum*, scilicet carmen, quod etiam alibi *hymnum* vocitat, ad singulas horas cantari jubet. Verum tamen qui commentaria scripserunt in eamdem Regulam, vocem *Ambrosianum* post dictum Radulphum ita interpretantur, ut eos hymnos vel *quos confecit Ambrosius, vel alios ad imitationem Ambrosianorum compositos* designet. Alioquin etiam non satis constat, an iidem hymni, quibus in Ecclesia hodieque utimur, jam inde a tempore sancti Benedicti cani consuerint.

In hac tanta difficultate hymnorum Ambrosii nostri ab alienis distinguendorum optimum esse nobis visum est, ut pro Ambrosiano nullum admittamus, qui locupletis alicujus testis auctoritate non asseratur; satius videlicet existimantes paucioribus ac certioribus hoc in volumine locum tribuere, quam ut eorum numerus multiplicetur, indiscriminatim veros cum falsis in unum confundere.

Primum eorum, quos hic edimus, jure dicimus Ambrosii esse. Testem habemus sanctum Augustinum, cujus sequentia verba leguntur: *In hoc libro dixi in quodam loco de apostolo Petro, quod in illo tanquam a petra fundata sit Ecclesia, qui sensus etiam cantatur ore multorum in versibus beatissimi Ambrosii, ubi de Gallo gallinaceo ait: Hoc ipsa petra Ecclesiæ canente culpam diluit* (lib. I *Retract.* c. 21). Et sane eumdem hymnum ex Hexaemero (lib. V, cap. 24) desumptum esse a multis auctoribus post Bedam (*De Arte metr.*) Venerabilem observatum est.

Secundus hymnus ab eodem Augustino etiam indicatur, ubi suum de materno excessu luctum ita memorat: *Eram*, inquit (lib. IX, cap. 12), *in lecto meo solus, recordatus veridicos versus Ambrosii tui; tu es enim Deus creator omnium.* Quem hymnum etiam lib. VI *de Musica*, cap. 9, designari non ambigimus.

Tertii quoque hymni citatus doctor ita meminit (lib. *de Nat. et Grat.* c. 63): *Quem spiritum memorans episcopus etiam precibus impetrandum admonet... ubi in hymno suo dicit: Votisque præstet sedulis sanctum mereri Spiritum.* Hic hymnus similiter refertur inter Ambrosianos a venerabili Beda (*loco cit.*), et habetur cum in Breviariis Cisterciensibus, tum in ultimis editionibus Parisinis Operum Ambrosianorum, unde illum huc transtulimus.

De quarto hymno dubitare non magis licet, quam de tribus superioribus. Primam ejus strophen in Synodo Romana ex Baluziana Collectione anno 430 celebrata Ambrosio ascriptam reperimus, nec non ab Ildephonso *De Perpet Virgin. Beatæ Mariæ* non semel propositam : quartam vero non modo apud Cassiodorum (*In Psal.* VIII *in Concl.* et *in Psal.* LXXI), sed etiam apud Faustum Regiensem legas, qui episcopus de eadem his verbis agit (*Epist. ad G. Diac.*) : *Accipe etiam in hymno sancti antistitis et confessoris Ambrosii, quem in natali Dominico per omnes Italiæ et Galliæ regiones persultat Ecclesia : Procede de thalamo tuo*, etc.

Quintus indicatur a Cassiodoro, dum sic loquitur (*In Psal.* LXXIV) : *Ut latices fontium ruborem vini, mutata qualitate, susciperent, quem natura non habuit. Unde beatus Ambrosius in hymno sanctæ Epiphaniæ mirabiliter declamavit splendidissima luce verborum.* Ex hymnis autem duobus quibus mysterium Epiphaniæ celebratum etiam nunc habetur, alter quem in ejus diei Officio canit Ecclesia, Sedulii est: alter vero in Breviariis Ordinis Cisterciensis, nec non in postremis Ambrosianorum Operum editionibus exstat. In quem cum aptissime quadrent citata verba Cassiodori, non dubitavimus eumdem inter legitimos tanti Doctoris fetus admittere.

Sextum hymnum aut potius hymni fragmentum auctoritate ejusdem Cassiodori (*I Psal.* CI) repræsentamus, ejus quippe de illo testimonium legimus in hæc verba : *Hinc etiam sancti Ambrosii secundum Apostolum horæ sextæ roseus hymnus ille redoluit ; ait enim : Orabo mente Dominum*, etc. Neque vero his Senatoris laudibus hic hymnus indignus est, si tantummodo spectetur sensus ; verumtamen in dubium non immerito revocari potest, num vere ab Ambrosio fuerit compositus, cum in eodem leges carminis prorsus negligantur. Etenim ex iis omnibus, de quibus jam ante a nobis dictum est, clare ostenditur peritiorem exstitisse in hoc genere sanctum Antistitem, quam ut tam crebro impingeret. Sed Cassiodori non putavimus negandum auctoritati, ut inter Ambrosii nostri carmina suavissimum illud poematium recipiatur.

Septimi hymni primus versiculus ita memoratur apud Bedam (*De Arte metr.*) : *Sed et Ambrosiani eo maxime currunt* : *Splendor paternæ gloriæ.* Cui versiculo ubi subjecit primos tres alios trium hymnorum, de quibus jam egimus, hoc modo prosequitur : *Et cæteri perplures, in quibus pulcherrimo est decore compositus hymnus beatorum martyrum : Æterna Christi munera*, etc. Non videtur autem commodiori sensu accipi posse hoc testimonium, quam si eumdem hymnum Ambrosio per illud attribui interpretemur : quo quidem nomine ipsum admisimus octavo loco.

Nonum, decimum, atque undecimum nobis indicavit Hincmarus Remorum episcopus (*De non trin. Trin.*), cujus auctoritatem hac in re sequendam eo usque ducimus, quatenus vel hymni tanto nomine digni videntur, vel nulla ratio ut ab ejus recedamus sententia, animum impellit. Nam, exempli gratia, hymnum : *Nunc sancte nobis Spiritus*, qui canitur ad horam tertiam, ab Ambrosio profectum esse nobis non persuadet, cum videlicet alium habeamus, quem a sancto præsule, ut ad eamdem horam concineretur, constat fuisse compositum. Cæteri vero quorum versiculos, aut etiam strophas tanquam Ambrosianas subinde refert, tam crebris mendis inquinati sunt, ut ab ejus viri elegantia longe abhorreant: nonnulli etiam illius concinnitatis nihil præferunt, quæ singulis versibus singulos sensus ad Ambrosio includi consuevisse Beda testatur.

Duodecimi cognitionem debemus beato Ildephonso, qui semel ac iterum in sermone *de Partit. et Purificat. B. Mariæ Virg.* primam ejusdem hymni stropham tanquam ab Ambrosio compositam citat, unde in posteriores Operum sancti Doctoris editiones fuit translata : secundam vero ac tertiam stropham ex Georgii Cassandri libro *de Hymnis ecclesiasticis*, ubi sine auctoris nomine idem hymnus legitur, exscripsimus. Quamvis autem subinde peccatum in eo fuerit adversus prosodiam, non tamen Ambrosio propterea indignum judicamus ; cum in hymnis ejus indubitatis hujusmodi errata reperire sit, sed non frequentia.

Hymnus *Te decet laus* Ambrosianus vocatur lib. I *Miraculorum sancti Richarii*, sed quoniam sensu ita dictus sit, haud satis liquet ; cum enim ille non constet metris, neque ab Ambrosio, neque ad formam Ambrosianam factum oportet. De cantico eucharistico *Te Deum laudamus*, pigeret hic anxie dicere ; nemo quippe est hac nostra ætate non plane rudis, qui fabulam esse inficiatur, quod eumdem hymnum post baptizatum ab Ambrosio magnum Augustinum ab utroque alternis vicibus decantatum olim jactabant. Non negamus autem hymnorum qui vulgati sunt in superioribus editionibus, maxime vero eorum qui ad horas diurnas et feriarum vesperas decurruntur, aliquos pertinere ad Ambrosium ; sed quia eos ab alienis dignoscere hoc opus, hic labor est, eo minori cum dubitatione illos omisimus, quod fere in omnibus Breviariis, aliisque libris maxime obviis circumferuntur (1).

(1) Adisis Appendicem hujus tomi II editionis Benedictinæ (Patrologiæ tom. XVIII), ubi ad secundæ partis calcem ultra quinquaginta hymnos legere est, Ambrosii nomine inscriptos.

SANCTI AMBROSII
MEDIOLANENSIS EPISCOPI
HYMNI.

1219 HYMNUS I.

e rerum conditor,
liemque qui regis,
rum das tempora,
s fastidium,
diei jam sonat,
rofundæ pervigil,
lux viantibus,
noctem segregans.
citatus Lucifer,
lum caligine,
is errorum chorus,
cendi deserit.
uta vires colligit,
mitescunt freta,
petra Ecclesiæ
culpam diluit.
nus ergo strenue,
centes excitat,
lentes increpat,
egantes arguit.
anente, spes redit,
alus refunditur,
trouis conditur,
des revertitur.
labantes respice,
idendo corrige;
is, lapsus cadunt,
culpa solvitur.
refulge sensibus,
e somnum discute:
a vox primum sonet,
solvamus tibi.

HYMNUS II.

creator omnium,
rector, vestiens
coro lumine,
soporis gratia.
solutos ut quies
laboris usui,
ue fessas allevet,
ue solvat anxios.
peracto jam die,
s exortu preces,
os ut adjuves,
a canentes solvimus.
rdis ima concinant,
canora concrepet,
e diligat castus amor,
s adoret sobria.
m profunda clauserit
ligo noctium,
nebras nesciat,
ide reluceat.
Dormire mentem ne sinas,
Dormire culpa noverit,
Custos fides refrigerans,
Somni vaporem temperet.
Exuta sensu lubrico,
Te cordis alta somnient;
Nec hostis invidi dolo
Pavor quietos suscitet.
Christum rogemus et Patrem,
Christi Patrisque Spiritum,
Unum potens per omnia
Fove precantes Trinitas.

HYMNUS III.

Jam surgit hora tertia,
Qua Christus ascendit crucem,
Nil insolens mens cogitet,
Intendat affectum precis.
Qui corde Christum suscipit,
Innoxium sensum gerit;
Votisque præstat sedulis,
Sanctum mereri Spiritum.
Hæc hora qua finem dedit
Diri veterno criminis,
Mortisque regnum diluit,
Culpamque ab ævo sustulit.
Hinc jam beata tempora
Cœpere Christi gratia:
Fide replevit veritas
Totum per orbem Ecclesias.
Celso triumphi vertice,
Matri loquebatur suæ:
En filius, mater, tuus;
Apostole, en mater tua.
Prætenta nuptæ fœdera
Alto docens mysterio;
Ne virginis partus sacer
Matris pudorem læderet.
Cur fidem cœlestibus
Jesus dedit miraculis:
Nec credidit plebs impia;
Qui credidit, salvus erit.
Nos credimus natum Deum,
Partumque Virginis sacræ,
1221 Peccata qui mundi tulit,
Ad dexteram sedens Patris.

HYMNUS IV.

Veni redemptor gentium (1),
Ostende partum Virginis,
Miretur omne sæculum:
Talis decet partus Deum.
Non ex virili semine,
Sed mystico spiramine,
Verbum Dei factum caro.
Fructusque ventris floruit.
Alvus tumescit Virginis,
Claustrum pudoris permanet,
Vexilla virtutum micant,
Versatur in templo Deus.
Procedens de thalamo suo (2),
Pudoris aula regia,
Geminæ Gigas substantiæ,
Alacris ut currat viam.
Egressus ejus a Patre,
Regressus ejus ad Patrem;
Excursus usque ad inferos,
Recursus ad sedem Dei.
Æqualis æterno Patri
Carnis tropæo accingere,
Infirma nostri corporis
Virtute firmans perpeti.
Præsepe jam fulget tuum,
Lumenque nox spirat novum,
Quod nulla nox interpolet,
Fideque jugi luceat.

HYMNUS V.

Illuminans Altissimus
Micantium astrorum globos,
Pax, vita, lumen, veritas,
Jesu fave precantibus.
Seu mystico baptismate
Fluenta Jordanis retro
Conversa quondam tertio
Præsente sacraris die.
Seu stella partum Virginis
Cœlo micans signaveris;
Et hac adoratum die
Præsepe Magos duxeris.
Vel hydriis plenis aquæ
Vini saporem infuderis:
Hausit minister conscius,
Quod ipse non impleverat.
Aquas colorari videns,
Inebriari flumina:
Mutata elementa stupent
Transire in usus alteros.
Sic quinque millibus viris
Dum quinque panes dividis,
Edentium sub dentibus
In ore crescebat cibus.
Multiplicabatur magis
Dispendio panis suo:
1222 Quis hæc videns mirabitur
Juges meatus fontium?
Inter manus frangentium
Panis rigatur profluus:
Intacta quæ non fregerant,
Fragmenta subrepunt viris.

eviarium Cisterciense hujus hymni primam
a, quæ nusquam alibi reperitur, sic exhi-

Intende quis Regis Israel,
Super Cherubim qui sedes:
Et pare Ephrem coram excita
Potentiam tuam et veni.

Sed unde id sumptum sit, quis divinare poterit?

(2) Faustus Regiensis: *Procede de thalamo suo.*

ELENCHUS

MANUSCRIPTORUM ATQUE EDITORUM CODICUM

AD QUOS EXACTA ET EMENDATA SUNT SANCTI AMBROSII OPERA,

QUÆ IN HOC SECUNDO VOLUMINE CONTINENTUR.

Castigata sunt opera hujusce voluminis prope omnia ad varias lectiones e codicibus Vaticanæ bibliothecæ collectas, ut dictum est de singulis commentationibus prioris tomi. Emendata quoque fuerunt ad easdem editiones, quarum subsidio primum volumen emendatum est, de quibus cum in ejusdem elencho jam egerimus, nihil hoc loco superaddemus.

LIBRI TRES DE OFFICIIS.

Recensiti sunt ad mss. :

Thuaneum unum, nunc Colbert, annorum 1000.
Vaticanos tres optimæ notæ.
Benignianum unum annorum 800.
Laudunenses duos, alterum ann. 700, alterum 500.
Crespiensem unum annorum 700.
Bigotinum unum annorum 700.
Tellerianum unum annorum 600.
Fuliensium unum annorum 600.
Compendiensem unum annorum circ. 600.
Sorbonicos duos alterum ann. 600, alterum circiter 400.
Regios duos alterum ann. 600, alterum 400,
Victorinos tres annorum 600, 500 et 400.
Colbertinos quatuor annorum 600, 500, 400 et 300.
Carnutensem unum annorum circ. 500.
Dionysianum unum ejusdem propemodum ætatis.
Theodoricensem unum annorum 500.
Sagiensem unum annorum 500.
Vallis lucentis unum annorum 500.
Germanensem unum ejusdem etiam ætatis.
Pratellensem unum ejusdem etiam ætatis.
Corbeiensem unum annorum 400.
Lyrensem unum annorum 300.
Laudinum unum annorum 300.
Gemeticensem unum non multo recentiorem.

LIBRI TRES DE VIRGINIBUS.

Castigati sunt ad mss. :

Remensem unum ab Hincmaro Ecclesiæ suæ datum, annorum 800.
Gemeticenses duos, alterum annorum 800, alterum mutilum; annorum 700.
Pratellensem unum annorum 700.
Fiscanensem unum, sed mutilum annorum 700.
Sagiensem, et hunc mutilum ann. 600.
Albinianum unum annorum 600.
Tellerianum unum annorum 600.
Colbertinos duos, alterum annorum 600, alterum annorum 400.
Regium unum annorum 500.
Carnutensem unum, ex abbatia Sancti Petri in Valle, sed mutilum, annorum 500.
Floriacensem unum annorum 500.
Theodoricensem unum annorum 500.
Vallis-claræ unum annorum 500.
Vallis-lucentis unum ejusdem ætatis.
Sorbonicum unum annorum 400.

LIBER DE VIDUIS.

Emendatus est ad mss. :

Gemeticensem unum annorum 700.
Fiscanensem unum annorum 700.
Pratellensem unum ejusdem ætatis.
Tellerianum unum annorum 600.
Colbertinos duos, alterum annorum 600, alterum 400.
Albinianum unum annorum 600.
Regium unum annorum 500.
Vallis-claræ unum annorum 500.
Sorbonicum unum annorum 400.

LIBER DE VIRGINITATE.

Collatus fuit cum omnibus fere codicibus iis, ad quos castigati sunt libri tres de Virginibus.

LIBER DE INSTITUTIONE VIRGINIS.

Recensitus est ad mss. :

Gemeticenses duos annorum circiter 700.
Pratellensem unum ejusdem ætatis, sed mutilum.
Albinianum unum annorum 600.
Vallis lucentis unum annorum 500.
Carnutensem unum annorum 500.

EXHORTATIO VIRGINITATIS.

Emendata est ad mss. :

Gemeticenses duos annorum circiter 700.
Fiscanensem unum annorum etiam 700.
Pratellensem unum ejusdem propemodum ætatis.
Sagiensem unum annorum 600.
Albinianum unum annorum 600.
Colbertinos duos, alterum annorum 600, alterum 400.
Regium unum annorum 500.
Carnutensem unum annorum 500.
Vallis-lucentis unum ejusdem ætatis.
Sorbonicum unum annorum 400.

LIBER DE LAPSU VIRGINIS CONSECRATÆ.

Correctus fuit ad mss. :

Gemeticensem unum annorum 700.
Floriacensem unum annorum 600.
Michaelinum unum annorum 600.
Albinianum unum ejusdem quoque antiquitatis.
Colbertinos tres annorum 600, 500 et 400.
Regium unum annorum 500.
Victorinum unum annorum 500.
Regiomontanum unum annorum circiter 500.
Sorbonicum unum annorum 400.

LIBER DE MYSTERIIS

Collatus fuit cum mss. :

Benigniano uno annorum 800.
Claromontano uno annorum 800.
Remensibus duobus, altero Hincmari annorum 800, altero ann. 500.
Gemeticensi uno annorum circiter 700.
Pratellensi uno annorum etiam 700.
Vincentino uno, id est, sancti Vincentii Cenomanensis, annorum 600.
Albiniano uno annorum 600.
Michaelino uno, annorum 600.
Illidiano uno, id est Sancti Illidii Claromontani, annorum 600.
Tellerianis duobus annorum circiter 600.
Fragmento unius codicis Germanensis ann. 600.
Regiis duobus, altero ann. 500, altero 400.
Lætiensi uno annorum 500.
Alnetino uno ejusdem ætatis.
Colbertinis tribus, duobus ann. 500, tertio 400.
Victorino uno annorum 400.
Sorbonico uno ejusdem circiter antiquitatis.

SEX LIBRI DE SACRAMENTIS

Recogniti sunt ad eosdem mss. ad quos liber de Mysteriis exactus fuit, et præterea ad Germanensem unum annorum 500 et Vallis-lucentis unum ejusdem ætatis.

LIBRI DUO DE PŒNITENTIA

Recensiti sunt ex mss. :

Benigniano uno annorum 800.
Claromontano uno annorum 800.
Laudunensi uno annorum 700.
Germanensibus duobus, altero ann. 800, altero 500.
Colbertinis duobus, altero annorum 600, altero 400.
Floriacensi uno annorum circiter 600.
Michaelino uno annorum 600.
Albiniano uno annorum etiam 600.
Fuliensium uno annorum 600.
Remensi uno annorum 500.
Cisterciensi uno annorum 500.
Sorbonico uno annorum 400.

LIBRI DE FIDE AD GRATIANUM.

Emendati sunt ad mss. :

Remensem unum ab Hincmaro Ecclesiæ suæ datum, annorum 800.
Colbertinos septem, annorum 800, 600, 500 et 400.
Albinianum unum annorum 600.
Bigotinum unum annorum circiter 600.
Tellerianum unum annorum 500.
Audoenensem unum annorum 500.
Ebrulphensem unum annorum 500.
Theodoricensem unum annorum 500.
Lætiensem unum ejusdem ætatis.
Sorbonicum unum annorum circiter 400.

Observandum autem est in manuscriptis aliquot e libris quinque de Fide non nisi priores duos contineri.

LIBRI TRES DE SPIRITU SANCTO.

Recogniti sunt ad mss. :

Remensem unum annorum 800.
Remigianum unum annorum circiter 600.
Colbertinos quatuor annorum 800, 500 et 400.
Albinianos duos, annorum 600 et 500.
Audoenensem unum annorum 500.
Theodoricensem unum annorum 500.
Lætiensem unum annorum 500.
Sorbonicum unum annorum circiter 400.
Fragmentum antiqui cujusdam codicis Floriacensis.

LIBER DE INCARNATIONE DOMINICA.

Collatus fuit cum mss. :

Remigiano uno annorum 800.
Corbeiensi uno incompleto annorum 800.
Fragmento uno Thuanei codicis etiam ann. 800.
Albinianis duobus annorum 600 et 500.
Victorino uno annorum 600.
Floriacensi uno annorum circiter 600.
Colbertinis tribus annorum 600, 400 et 300.
Audoenensi uno annorum 500.
Theodoricensi uno annorum 500.
Sorbonico uno annorum circiter 400.

LIBER EPISTOLARUM.

Expurgatus est ad mss. :

Belvacensem unum annorum circiter 800.
Pratellensem unum annorum etiam 800.
Thuaneum unum annorum 800.
Vindocinensem unum annorum 700.
Regium unum annorum 600.
Albinianum unum annorum circiter 600.
Tellerianum unum ætatis circiter ejusdem.
Gemeticensem unum annorum amplius 500.
Longipontinum unum annorum 500.
Caroli loci unum annorum 500.
Pontiniacenses duos non diversæ antiquitatis.
Lætiensem unum etiam ann. 500.
Michaelinum unum ejusdem ætatis.

Et horum manuscriptorum singuli omnes aut prope omnes Ambrosianas epistolas comprehendunt : ad eos vero qui sequuntur non omnes, sed tantum aliquot recensitæ sunt, nimirum.

XII[a] ad Boyerianum, id est, e bibliotheca D. Boyerii præsidis in senatu Divioniensi, unum ann. circiter 800.
VII[a] ad Corbeiensem annorum etiam 800.
ad Laudunensem annorum 700.
ad Thuaneum annorum circiter 500.
ad Germanensem unum ejusdem etiam ætatis.
et ad Colbertinos duos alterum ann. circiter 600, alterum 400.
IX[a] ad Regium secundum annorum circiter 400.
Concilium Aquileiense ad Tellerianum secundum annorum circiter 600 et ad editiones Chiffletii in suo Vigilio, nec non Labbei in Conciliis.

Postremo aliæ quædam partim ad Regium tertium, partim ad Tellerianum etiam tertium, partim ad unum Fuliensium, unum B. Mariæ Remensis, atque unum Remigianum.

LIBER DE EXCESSU SATYRI.

Recognitus est ad mss. :

Corbeiensem unum annorum 800.
Benignianum unum annorum 800.
Laudunensem unum annorum 700.
Remigianum unum annorum circiter 600.
Albinianum unum ejusdem ætatis.
Regium unum annorum 500.
Germanensem unum annorum 500.
Sancti Gatiani Turonensis unum ann. 500.
Longipontinum unum annorum 500.
Vallis-claræ unum annorum 500.
Vallis-lucentis unum ejusdem ætatis.
Colbertinum unum annorum 400.
Victorinum unum annorum etiam 400.

LIBER DE FIDE RESURRECTIONIS.

Ad omnes codices in superiori serie memoratos, exceptis Regio et Sancti Gatiani, emaculatus est: sed præter illos examinatus est etiam ad Thuaneum unum ann. 500 et Fragmentum codicis collegii Claromontani ann. 800.

ORATIO DE OBITU VALENTINIANI.

Recensita est ad mss. :

Thuaneos duos annorum 800 et 500.
Corbeiensem unum annorum 700.
Tellerianum unum annorum 600.
Bigotinum unum annorum 600.
Remigianum unum annorum 500.
Theodoricensem unum annorum 500.
Regios duos annorum 500 et 400.
Longipontinum unum annorum 500.
Vallis-lucentis unum annorum 500.
Colbertinum unum annorum 400.

ORATIO DE OBITU THEODOSII.

Castigata est ad mss. :

Thuaneos duos annorum 800 et 500.
Pratellensem unum annorum 700.
Bellovacensem unum ejusdem circiter ætatis.
Vindocinensem unum annorum 700,
Albinianum unum annorum 600.
Gemeticensem unum ejusdem ætatis.
Colbertinos duos, alterum ann. 700, alterum 400.
Regios duos annorum 500 et 400.
Longipontinum unum annorum 500.

INDEX RERUM ET SENTENTIARUM.

Duplex in hoc indice adhibetur notatio arithmetica : prior quæ crassioribus characteribus respondet, textui continenter insertis editionis Benedictinæ columnas indicat, numeros posterior.

G

M

Q

R

U

V

X

Z

INDEX

VERBORUM, SENTENTIARUM, DOGMATUM, DIFFICILIORUM, RITUUM, VETERUM, ETC.
QUÆ IN NOTIS EXPLICANTUR.

A

B

C

D

E

N

O

ORDO RERUM

QUÆ IN HAC TOMI POSTERIORIS PARTE I CONTINENTUR.

S. AMBROSIUS MEDIOLANENSIS EPISCOPUS.

(OPERUM CONTINUATIO.)

LIBER TERTIUS.

DE VIRGINIBUS AD MARCELLINAM SOROREM SUAM LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

DE INSTITUTIONE VIRGINIS ET S. MARIÆ VIRGINITATE PERPETUA AD EUSEBIUM, LIBER UNUS.

EXHORTATIO VIRGINITATIS.

DE LAPSU VIRGINIS CONSECRATÆ LIBER UNUS.

DE MYSTERIIS LIBER UNUS.

DE SACRAMENTIS LIBRI SEX.

LIBER PRIMUS.

LIBER SECUNDUS.

LIBER TERTIUS.

LIBER QUARTUS.

LIBER QUINTUS.

LIBER SEXTUS.

DE FIDE AD GRATIANUM AUGUSTUM LIBRI QUINQUE.

LIBER PRIMUS.

LIBER SECUNDUS.

DE SPIRITU SANCTO LIBRI TRES AD GRATIANUM AUGUSTUM.

LIBER PRIMUS.

FINIS TOMI DECIMI SEXTI.

Niverneusis, typis. S. Gourdet et Fils.